PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRA, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA

OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA ECCLESIÆ SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA ;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA ;

OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS DETECTIS AUCTA ;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI SUBSEQUENTIBUS, DONATA ;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA ;

OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA ;

DUCENTIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA ; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE PATRUM, ABSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR ; ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS, CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA, SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIÆ GRÆCÆ A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIÆ, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA ; LATINA, JAM INTEGRE EXARATA, VIGINTI ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, CENTUMQUE ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEDET NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE INTRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE MERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR : UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUJUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSE ERIT ; SECUS ENIM, CUJUSQUE VOLUMINIS AMPLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS XVII.

ORIGENES.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA *D'AMBOISE*, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO *D'ENFER* NOMINATAM
SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

SÆCULUM III.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ

LIBRARY
N. YORK.

ORIGENIS

OPERA OMNIA,

EX VARIIS EDITIONIBUS ET CODICIBUS MANU EXARATIS, GALLICANIS, ITALICIS, GERMANICIS ET ANGLICIS COLLECTA ATQUE ADNOTATIONIBUS ILLUSTRATA, CUM COPIOSIS INDICIBUS, VITA AUCTORIS ET MULTIS DISSERTATIONIBUS.

OPERA ET STUDIO

DD. CAROLI ET CAROLI VINCENTII DELARUE,

Presbyterorum et monachorum Benedictinorum e congregatione S. Mauri;

ACCURANTE ET RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMUS SEPTIMUS.

VENEUNT OCTO VOLUMINA 100 FRANCIS GALLICIS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA *D'AMBOISE*, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO *D'ENFER* NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUI IN HOC TOMO XVII CONTINENTUR.

ORIGENES.

Supplementum ad Origenis Exegetica. *Col.* 9

SPURIA.

Commentarius Anonymi in Job. 371

SCRIPTA AD ORIGENEM SPECTANTIA.

Apologia S. Pamphili pro Origene. 541

Rufini liber de adulteratione librorum Origenis. 615

P. Danielis Huetii Origeniana. 633

Excerptum ex Georgii Bulli presbytori Anglicani Defensione Fidei Nicænæ. 1285

2814 M1 v.17

t. 17

Ex Typis MIGNE, au Petit-Montrouge.

SUPPLEMENTUM

AD

ORIGENIS EXEGETICA.

EX CATENIS ET RECENS EDITIS.

MONITUM.

(*a*) *Tria sunt præcipue interpretationis genera ab Origene usurpata. Quædam res ipsas prolixius commentantur. Aliæ sunt homiliæ. Quædam sunt veluti notæ, et scholia breviora, quasique compendiariæ locorum interpretationes. Talia porro sunt, quæ nos nunc primum publici juris facimus, sive Vetus sive Novum respiciant Testamentum. Equidem collectores Catenarum, ex quibus universa hæc deprompta sunt, videntur aliquando in compendium ipsius Origenis verba contraxisse, aliquando etiam cum alienis miscuisse. Ad hoc postremum quod attinet, tantum absumus a placitis Huetii et de la Rue, qui viri eximii procurandæ Origenis editioni strenuissimam navarunt operam, ut potius quovis pignore contendamus, inde liquido apparere, undenam posteriores sua sensa deprompserit. Id nobis planum manifestumque fiet, si modo animadverterimus, quæ adnotavimus Photium adversus novos Manichæos communia habere cum Origene. Nihilominus si qua Origeni aliisque attributa vidimus, ad calcem paginarum loca universa indicavimus, ut haberent studiosi in promptu quæ invicem conferenda videbantur. Ad primum vero quod attinet, id rarius factum fuisse apparet : ut fere generatim affirmare liceat nos commentariola Origenis totidem verbis habere, quibus ab illo scripta fuerunt. Utinam porro exoriretur vir aliquis novus, et ipse* adamantius, *qui Adamantii nostri scripta hujusmodi universa in veterum Catenis sparsa, aut in forulis pluteisque bibliothecarum adhuc delitescentia, colligere posset, et integra hujusmodi scholia nobis contexere, atque publici juris facere!*

Quæ nos hic exhibemus fragmenta, satis illa quidem ampla, et quæ cum reliquis Origeni attributis, parentem illum suum ubique clamant; pro γνησιότητι *sua luculenta quoque habent argumenta et testimonia* (*b*). *In Genesim namque scripsisse Origenem testes sunt Eusebius* (*c*), *Nicephorus* (*d*), *Suidas et alii. Quin et Origenes hujusmodi exegetica sua pluries commemorat* (*e*). *Scholiorum sive excerptorum in Exodum mentio fit ab Hieronymo, et Origene ipso* contra Celsum (*f*).

De scholiis in Leviticum et Numeros ac Deuteronomium loquitur abunde Huetius.

De excerptis in Josue satis constat ex Philocaliæ *capite* 15.

Pro commentariis in libros Regum fidem faciunt homilia De Engastrimytho *quam vertit Allatius, et Cassiodorus* (*g*), *qui etiam de homiliis in Deuteronomium et in Reges atque Paralipomena testatur.*

Pro expositione in Proverbia adsunt fragmenta apud Pamphilum in Apologia, *et in Catena Mazariniana in Lucam cap.* VIII, *v.* 4, *a Fabricio* (*h*) *memorata.*

De Jobo et Psalmis res est extra controversiam posita, sicut et de Commentariis in Matthæum et Lucam.

Nemo itaque jure de sinceritate monumentorum quæ afferimus ambigere potest, accedente præsertim Mazarianorum codicum nostrorum, ex quibus propemodum universa accepta sunt, auctoritate apud omnes satis

(*a*) Verba sunt *Bibliothecæ Gallandianæ* continuatoris (t. XIV, App., p. 5); ad ea spectant Origenis fragmenta quæ vir doctus collegit et nos recudenda suscepimus. Reliquis fragmentis peculiare monitum præfixum est et fons indicatur unde hausimus. EDIT. PATR.

(*b*) Scholia *in Psalterium* ad manus habuit D. Delarue cum ad tomum II Origenis præfatus est. « Sed totum, inquit, opus illud Origeni suppositum esse vel inde satis liquet quod ubi de Maria Virgine, vel ubi de Patre et Filio et Spiritu sancto sermo est, illa diserte Θεοτόκος, Filius autem Patri ὁμοούσιος prædicatur; quæ voces scriptorem non solum synodo Nicæna, sed et concilio Ephesino recentiorem arguunt. Ab his igitur edendis scholiis abstinendum esse duxi. » Voces hic notatæ leguntur infra (col. 309 et 321), non tamen inter *Scholia in Psalterium*, sed in fragmentis ad Matthæi et Lucæ Evangelium. Jure ergo an genuina sint hæc fragmenta, dubitandi locus. Fragmentum præterea epistolæ ad Photium et Andream presbyteros (col. 27) Origeni abjudicandum monet Montefalconius *Bibliothecæ Coislinianæ* p. 41, Origene nempe mendose posito pro *Severo*, cujus memoratur epistola ad Photium et Andream in codice 8 ejusdem *Biblioth. Coislin.*, p. 44. EDIT. PATR.

(*c*) *H. E.* VI, 24.

(*d*) Lib. XV, cap. 5.

(*e*) Fabric. *Bibl. Gr.* tom. V, pag. 231.

(*f*) Pag. 195.

(*g*) *Div. Instit.* capp. 1 et 2.

(*h*) Loc. cit.

commendata. Accedit illud quod et in Nannianis codicibus, quorum catalogus brevi prodibit, eadem aliquando recurrunt totidem verbis, et universus commentandi modus Origenem ubique redolet ac prodit.

Illud quoque ad commendationem fragmentorum horum silentio non est prætereundum, quod præter erudita multa, nec alibi fortasse invenienda, dogmata etiam Christiana adversus aggressores eorum feliciter asseruntur. Primi generis fuerit illud quod legis ad Matth. cap. XXVII, *v.* 17, *Barabbæ nomen fuisse* Jesum, *itaque legisse vetustissima exemplaria :* Quem vultis de his duobus dimittam vobis? Jesum Barabbam, vel Jesum qui dicitur Christus? *Quæ sane lectio videtur modo loquendi evangelistæ hic usurpato admodum congruentissima. Item illud Psal.* XXXVI, *v.* 24, *ubi dicitur, in agonibus aliquando qui cadit* vincere tria. *Quo mirifice eorum sententia confirmatur, qui docent ad referendam palmam victoriæ in agonibus athleticis ter opus fuisse profligare adversarium, de quo nonnulli immerito dubitant apud Poterum loco a nobis ad illum versiculum excitato. Quid item sit* στηλογραφία *in titulo psal.* XV, *et qui ejus usus apud veteres, ex hisce scholiis apparet. Sinceritas quoque ac* γνησιότης *versiculi de sudore Christi stabilitur : quæ similiter confirmatur ex æque vetusto interprete, ut in Dionysio Alexandrino diximus. Variantium quoque lectionum bona seges, et Samaritani codicis auctoritas identidem nobis proponitur, ut cætera missa faciamus.*

Dogmata fidei Christianæ, traditionis item ecclesiasticæ, et non scriptæ *exstantiam ac veritatem per hujusmodi fragmenta cumulate confirmari ac stabiliri liquet. Deum esse incorporeum et quæ corporaliter de illo dicuntur, ut Deum addecet esse intelligenda, nihilque inde juvari Anthropomorphitarum deliria, patet ex scholiis in psal.* XIII, *v.* 2. *Dei providentiam ad minima quæque se extendere, constat ex commentariis in Job* XL, 3. *Vim ac necessitatem gratiæ, libertatem item arbitrii, passim commendata invenies.*

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΕΚΛΟΓΑΙ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΓΕΝΕΣΙΝ (1).

ORIGENIS ADNOTATIONES IN GENESIM.

(Ex Bibliotheca Gallandiana.)

CAP. VII.

V. 4. *Ego adduco pluviam super terram quadraginta dies, et quadraginta noctes. Et delebo omnem exsurrectionem* (2), *quam feci, a facie terræ, ab homine adusque jumentum.*

Curnam diluvio hominum multitudines perdidit? Delere Caini genus voluit : commista cum eo fuerat piorum quoque tribus : propterea pœnæ etiam participium habuit. Initium vero aliquod novæ vitæ efficere cum vellet, Noe ejusque liberos cum uxoribus servavit, quippe qui pius erat et justus, originemque suam ducebat a consanguineorum pietate, odio quoque prosequebatur eam generum misturam, quæ contra leges erat. Haud vero, ut quidam dicunt, ira quapiam vel pœnitentia isthæc effecit. Sunt enim hæ affectiones humanæ : et divina natura ab affectionibus immunis est. Præterea etiam pœnitentia cadit in eos, qui post experientia quæ sit rerum natura didicerunt : qui postquam experimento didicerint, se haud recte consuluisse, tunc demum pœnitentia ducuntur. At Deus sic intuetur res post multas generationes futuras, ut eas quæ jam factæ sunt. Ceu prævidens itaque et præcognoscens, sic

A (3) ΚΕΦ. Ζ'.

Στιχ. δ'. *Ἐγὼ ἐπάγω ὑετὸν (ἐπὶ) τὴν γῆν τεσσαράκοντα ἡμέρας, καὶ τεσσαράκοντα νύκτας. Καὶ ἐξαλείψω πᾶσαν τὴν ἐξανάστασιν, ἣν ἐποίησα, ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς, ἀπὸ ἀνθρώπου ἕως κτήνους.*

Τί δήποτε τῷ κατακλυσμῷ τὰ τῶν ἀνθρώπων πλήθη διέφθειρεν; Ἐξαλεῖψαι τοῦ Κάϊν τὸ γένος ἠθέλησε· ἀνεμίγη δὲ αὐτῷ καὶ τῶν εὐσεβῶν ἡ φυλή· διὸ καὶ τῆς τιμωρίας μετέσχηκεν. Ἀρχὴν δέ τινα καινοῦ βίου ποιήσασθαι βουληθεὶς, τὸν Νῶε καὶ τοὺς ἐκείνου παῖδας σὺν ταῖς γυναιξὶ διετήρησεν, εὐσεβῆ ὄντα καὶ δίκαιον, καὶ ἐκ τῆς τῶν συγγενῶν εὐσεβείας βλαστήσαντα, καὶ τὴν τῆς παρανομίας ἐπιμιξίαν μισήσαντα. Οὐ μὴν, ὥς τινές φασιν, ὀργῇ (4) τινι καὶ μεταμελείᾳ ταῦτα πεποίηκε. Ταῦτα γάρ τοι ἀνθρώπινα
B πάθη· ἡ δὲ θεία φύσις, ἐλευθέρα παθῶν. Ἄλλως τε ἡ μεταμέλεια τοῖς μετὰ τὴν πεῖραν μανθάνουσι τῶν πραγμάτων τὴν φύσιν κατάλληλος· εἶτα τῇ πείρᾳ μανθάνοντες ὡς οὐκ ὀρθῶς ἐβουλεύσαντο, μεταμέλονται. Ὁ δὲ Θεὸς οὕτως ὁρᾷ τὰ μετὰ πολλὰς ἐσόμενα γενεὰς, ὡς ἤδη γεγενημένα. Ὡς προορῶν τοίνυν καὶ προγινώσκων, οὕτως ἅπαντα πρυτανεύει. Τί δήποτε τοίνυν μεταμέλεται, ἅπαντα πρὸς τὴν πρόγνωσιν τὴν

(1) Ex cod. Veneto XV.

(2) H. e. substantiam vel naturam. Sic belle exhibetur Hebraicum *jekûm*.

(3) Capita et versuum numeros ipse adnotavi ubique, ad editionem cod. Alexandrini Breitingerianam, Tiguri 1730.

(4) Sic correximus verbum nihili ὀρῇ.

A οἰκονομῶν; Οὐκοῦν ἐπὶ Θεοῦ μεταμέλεια οἰκονομίας μεταβολή· *Μεταμέλομαι* γάρ, φησὶν, *ὅτι κέκρικα τὸν Σαοὺλ εἰς βασιλέα*· ἀντὶ τοῦ· Εὐδοκίμασα μὲν παῦσαι τοῦτον, ἕτερον δὲ χειροτονῆσαι. Οὕτω κἀνταῦθα· Ἐνεθυμήθην, ὅτι ἐποίησα ἄνθρωπον· ἐδοκίμασα διολέσαι τῶν ἀνθρώπων τὸ γένος. Ἀλλὰ φιλάνθρωπος ὢν, σπέρμα τὸν Νῶε τῇ φύσει τετήρηκεν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τῶν ἀλόγων τὰ γένη τῆς τῶν ἀνθρώπων εἵνεκα δεδημιούργηκε χρείας· καὶ ταῦτα τοῖς ἀνθρώποις συνδιεφθάρη, πλὴν τῶν ἐν τῇ κιβωτῷ σὺν τῷ Νῶε διαφυλαχθέντων. Ἐκέλευσε γὰρ ὁ δεσπότης Θεὸς ἀνὰ δύο μὲν ἐξ ἑκάστου γένους τῶν δοκούντων ἀκαθάρτων διασωθῆναι, ἀνὰ ἑπτὰ δὲ τῶν καθαρῶν. Ἐπειδὴ γὰρ ἤμελλε συγχωρεῖν τοῖς ἀνθρώποις μεταλαμβάνειν κρεῶν, ἤμελλον δὲ καὶ θυσίας αὐτῷ προσφέρειν τῆς εὐσεβείας οἱ τρόφιμοι, B πλείονα τὰ καθαρὰ φυλαχθῆναι προσέταξε· τὰς μὲν τρεῖς συζυγίας, εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ γένους, τὸ δὲ ἓν τὸ περιττὸν εἰς θυσίαν. Εὐθὺς γὰρ ὁ Νῶε μετὰ τὴν παῦλαν τῆς τιμωρίας, θυσίαν τῷ Θεῷ εὐχαριστήριον προσενήνοχεν, *ἀπὸ πάντων*, φησὶ, *κτηνῶν τῶν καθαρῶν, καὶ ἀπὸ πάντων τῶν πετεινῶν τῶν καθαρῶν*. Ὡς εἶναι δῆλον ὅτι τούτου χάριν, ἀνὰ ἑπτὰ προσέταξεν ἐξ ἑκάστου γένους τῶν καθαρῶν εἰς τὴν κιβωτὸν εἰσαχθῆναι, ἵνα, τὸ ἓν ζῶον ἐξ ἑκάστου γένους ὁ Νῶε προσφέρων, μὴ διαφθείρῃ τὰς συζυγίας.

(4*) Στίχ. ιϛ'. *Καὶ ἔκλεισε Κύριος ὁ Θεὸς ἔξωθεν αὐτοῦ τὴν κιβωτόν.*

Θειοτέρας τινὸς δυνάμεως ἔχρῃζεν ἡ ἀσφάλεια τῆς θύρας κλειομένης.

ΚΕΦ. ΙΘ'. C

Στίχ. κε'. *Καὶ κατέστρεψε τὰς πόλεις ταύτας, καὶ πᾶσαν τὴν περίχωρον, καὶ πάντας τοὺς κατοικοῦντας ἐν ταῖς πόλεσι.*

Στίχ. κϛ'. *Καὶ ἀπέβλεψεν ἡ γυνὴ αὐτοῦ εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ ἐγένετο στήλη ἁλός.*

Ὁ Κύριος οὐ μόνον τοὺς ἀσεβεῖς ἀπόλλυσιν, ἀλλὰ καὶ τὰς τροφὰς αὐτῶν οὔσας Σοδομιτικὰς καὶ ἐπιβλαβεῖς· ἐν αἷς ἐστι καὶ ἄμπελος, περὶ ἧς γέγραπται· *Ἐκ γὰρ ἀμπέλου Σοδόμων ἡ ἄμπελος αὐτῶν καὶ ἡ κληματὶς αὐτῶν ἐκ Γομόῤῥας*. (5) Ἅμα τε εἰς τὴν πόλιν ἀπεσώθη, καὶ τὸ πῦρ ἐπεφέρετο ταῖς πόλεσι, σημεῖον τῆς μελλούσης συντελείας. *Στήλη* οὐχ ἁπλῶς ἐγένετο, ἀλλὰ μάλιστα *στήλη ἁλὸς*, διὰ τό· *Ὑμεῖς ἐστε τὸ ἅλας τῆς γῆς*. D Ἐφαρμόσῃ δὲ τῇ στήλῃ τοῦ ἁλὸς τό· *Ἐὰν δὲ τὸ ἅλας μωρανθῇ*; Οὐκ ἀθρόως ἀναβαίνει εἰς τὸ ὄρος κατὰ τὰ εἰρημένα αὐτῷ, ἀλλὰ πρῶτον εἰς Σηγὼρ γίνεται, καίτοιγε μὴ θαῤῥήσας ἑαυτῷ περὶ τοῦ ἀναβῆναι εἰς τὸ ὄρος.

ΚΕΦ. ΚΓ'.

(6) Στίχ. ιε'. *Γῆ τετρακοσίων διδράχμων.*

Σημειωτέον, ὅτι τάφου τιμή ἐστι τὰ τετρακόσια, τῷ κακωτικὴν εἶναι τὴν τετράδα καὶ ἑκατοντάδα. Καὶ ζητήσας τὰ ὅμοια ἐκ τῶν Γραφῶν εὑρήσεις.

universa moderatur. Qui igitur pœnitet eum, qui omnia ex propria prænotione administrat? Pœnitentia igitur in Deo, mutatio est providentiæ. *Pœnitet me*, inquit, *quod judicavi Saul in regem* [1]; quod est, Visum mihi hunc quidem abrogare, alium vero eligere. Haud aliter hoc loco : Recogito me hominem fecisse; visum est hominum genus e medio tollere. At enim benignus cum sit, Noachum semen naturæ conservavit. Cum porro brutorum genera in usus hominum condidisset; ea quoque cum hominibus simul interiere, exceptis iis quæ in arca cum Noacho conservata sunt. Jussit enim Dominus Deus, bina quidem de omni genere eorum, quæ immunda esse videbantur, servari, septena vero de mundis. Cum enim indulturus esset hominibus, ut carnibus vescerentur, iique qui pietatem colerent victimas ei essent oblaturi, plura ex mundis asservari præcepit: tria scilicet paria ad incrementum generis, unum autem impar, ad sacrificium. Statim namque Noe simul atque pœna cessavit, hostiam Deo pro gratiarum actione obtulit, *ex omnibus*, inquit, *pecudibus mundis, et ex omnibus volucribus mundis* [2]. Ex quo manifestum est, quod hujus rei gratia septena præceperit ex omni mundorum genere in arcam induci, quo singulare animal ex omni genere offerens Noe, paribus illis nihil inferret damni.

V. 16. *Et clausit Dominus Deus extra illum arcam.*

Diviniori quadam potentia opus habebat tutamen clausi ostii.

CAP. XIX.

V. 25. *Et subvertit civitates has, omnemque circumpositam regionem, et universos habitantes in urbibus.*

V. 26. *Et respexit uxor ejus in posteriora, et fuit cippus salis.*

Dominus non modo impios perdit, sed et escas eorum, quæ Sodomiticæ sunt et noxiæ; in quibus vitis quoque censetur. De qua scriptum est : *Ex vite enim Sodomorum vitis ipsorum, et propago ipsorum ex Gomorrha* [3]. Simul atque in civitatem evasit, etiam ignis urbibus inferebatur, signum futuræ consummationis. *Cippus* haud simpliciter effecta est, sed potius *cippus salis*, propter illud : *Vos estis sal terræ* [4]. Congruat vero cippo salis illud : *Sin autem sal desipuerit* [5]? Non confestim in montem ascendit, juxta ea quæ ipsi dicta fuerant : sed prius in Segor est, quandoquidem sibi non fideret in montem ascendere.

CAP. XXIII.

V. 15. *Terra quadringentarum didrachmarum.*

Advertendum, quod sepulcri pretium sint quadringenta, propterea quod ad noxam pertinent quaternio et centuria. Et sane si requiras, similia ex Scripturis invenies.

[1] I Reg. xv, 11. [2] Gen. viii, 20. [3] Deut. xxxii, 32. [4] Matth. v, 13. [5] ibid.

(4*) Ex cod. 534, pag. 24.
(5) Confer huc Nyssenum.
(6) Cod. 534, pag. 39.

A

CAP. XXXVII.

V. 10. *Numnam venientes veniemus egoque et mater tua, et fratres tui adorare te super terram?*

Manifeste mater Joseph antequam is somnia videret, obierat. Num ergo possumus dicere, quod vaticinio futurum prædicatur, ut Maria et Joseph Christo adorationem adhibeant?

CAP. XLIII.

V. 22. *Ait autem illis : Propitius vobis, neu timueritis.*

Videtur adjutus homo iste ad Dei cultum apud Joseph.

CAP. XLVI.

V. 34. *Viri nutritores pecudum sumus.*

Opprobrium Ægyptiis quisque pastor ovium erat, sed non Hebræis. Si igitur ut pastor sistatur nobis, opprobrium Ægyptiis fiet; si ut mercenarius, facile amicus Ægyptiis erit.

ΚΕΦ. ΛΖ'.

(7) Στίχ. ι'. *Ἆρά γε ἐλθόντες ἐλευσόμεθα ἐγώ τε καὶ ἡ μήτηρ σου, καὶ οἱ ἀδελφοί σου προσκυνῆσαί σοι ἐπὶ τὴν γῆν;*

Σαφῶς ἡ μήτηρ τοῦ Ἰωσὴφ πρὸ τῶν ἐνυπνίων ἐτελεύτησεν. Μήποτε οὖν δυνάμεθα τὴν Μαριὰμ καὶ τὸν Ἰωσὴφ εἰπεῖν προφητεύεσθαι προσκυνήσειν τῷ Χριστῷ;

ΚΕΦ. ΜΓ'.

(8) Στίχ. κβ'. *Εἶπε δὲ αὐτοῖς· Ἵλεως ὑμῖν, μὴ φοβεῖσθε.*

Ἔοικεν ὠφεληθῆναι ὁ ἄνθρωπος οὗτος εἰς θεοσέβειαν παρὰ τῷ Ἰωσήφ.

ΚΕΦ. ΜϚ'.

(9) Στίχ. λδ'. *Ἄνδρες κτηνοτρόφοι ἐσμέν.*

B

Βδέλυγμα Αἰγυπτίοις πᾶς ποιμὴν προβάτων, ἀλλ' οὐχ Ἑβραίοις. Εἰ μὲν οὖν ὡς ποιμὴν ἐφέστηκεν ἡμῖν, βδέλυγμά ἐστιν Αἰγυπτίοις· εἰ δὲ ὡς μισθωτὸς, τάχα καὶ φίλος Αἰγυπτίοις.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΕΚΛΟΓΑΙ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΞΟΔΟΝ.

ORIGENIS ADNOTATIONES IN EXODUM.

(Ex Bibliotheca Gallandiana.)

C

CAP. XV.

V. 25. *Ibi posuit illi Deus jura et judicia : et ibi eum tentabat.*

Pro utilitate tentat Deus. Intentabilis est enim malorum. Sed propterea tentat, ut si obaudiant ei, bonorum compotes fiant, et a malis liberentur.

CAP. XX.

V. 4. *Non facies tibi idolum.*

Aliud idolum est, et aliud similitudo. Similitudo namque est, si facias piscis aut quadrupedis, aut feræ, sive per artificium sive per picturam, similitudinem : ast idolum, sunt quæcunque figurans anima, facit ex non exstantibus forma primigenia; puta, mistum aliquod animal ex homine et equo.

D

V. 4. *Quæcunque in cœlo supra, et quæcunque in terra infra, et quæcunque in aquis subtus terram. Non adorabis ea, nec etiam coles ea.*

Aliud est adorare, aliud vero colere. Qui enim ex tota anima servit istis, non solum adorat, verum etiam colit. Qui autem simulanter agit et propter consuetudinem, non colit quidem, sed adorat. Invenies porro viros hujusmodi in Numeris, qui gratificati sunt mulieribus, et idola adoravere.

ΚΕΦ. ΙΕ'.

Στίχ. κε'. *Ἐκεῖ ἔθετο αὐτῷ ὁ Θεὸς δικαιώματα καὶ κρίσεις, καὶ ἐκεῖ αὐτὸν ἐπείραζε.*

Ἐπ' ὠφελείᾳ πειράζει ὁ Θεός. Ἀπείραστος γάρ ἐστι κακῶν. Ἀλλὰ διὰ τοῦτο πειράζει, ἵνα ἐὰν ὑπακούσωσιν αὐτῷ, τύχωσιν ἀγαθῶν, καὶ ἀπαλλαγῶσι κακῶν.

ΚΕΦ. Κ'.

Στίχ. δ'. (10) *Οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἴδωλον.*

Ἄλλο εἴδωλον, καὶ ἕτερον ὁμοίωμα. Ὁμοίωμα γάρ ἐστιν, ἐὰν ποιῇς ἰχθύος ἢ τετραπόδου, ἢ θηρίου, ἢ διὰ τεχνουργίας ἢ διὰ ζωγραφίας ὁμοίωμα· εἴδωλον δὲ, ὅσα ἀνατυποῦσα ψυχὴ ποιεῖ ἐξ οὐχ ὑπαρχόντων πρωτοτύπως· οἷον, ἀναμεμιγμένον τι ζῶον ἀπὸ ἀνθρώπου καὶ ἵππου.

Στίχ. δ'. *Ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ ὅσα ἐν τῇ γῇ κάτω, καὶ ὅσα ἐν τοῖς ὕδασιν ὑποκάτω τῆς γῆς. Οὐ προσκυνήσεις αὐτοῖς, οὐδὲ μὴ λατρεύσεις αὐτοῖς.*

Ἄλλο προσκυνεῖν, καὶ ἄλλο λατρεύειν. Ὁ μὲν γὰρ ἐξ ὅλης ψυχῆς δουλεύων τούτοις οὐ μόνον προσκυνεῖ, ἀλλὰ καὶ λατρεύει· ὁ δὲ καθυποκρινόμενος, καὶ διὰ τὰ ἔθη ποιῶν, οὐ λατρεύει μὲν, προσκυνεῖ δέ. Εὑρήσεις δὲ τοιούτους ἐν τοῖς Ἀριθμοῖς χαριζομένους γυναιξὶ, καὶ εἴδωλα προσκυνοῦντας.

(7) Ibid. pag. 56.
(8) Cod. 534, pag. 63.
(9) Ibid. pag. 66.

(10) Edidit Montfauc. in *Hex.* Est in cod. 534, p. 100.

ΚΕΦ. ΚΗʹ.

Στίχ. λʹ. Ἐπειδὴ προσήκει τὸν ἀρχιερέα καὶ ἔμπροσθεν καὶ ὄπισθεν, καθάπερ ἀσπίδα, περιφέρειν τὴν προφυλακτικὴν ἐπιμέλειαν, μήπου τις ἐναντία βουλὴ τῶν τῆς πονηρίας πνευμάτων τὸ λογικὸν τρώσειεν, καὶ τὸ δόκιμον τῶν κρίσεων συνταράξῃ, *καὶ τὴν δήλωσιν καὶ τὴν ἀλήθειαν* τῇ ἐπιμιξίᾳ τῆς κακίας ἀποστῆναι ποιήσειεν.

ΚΕΦ. ΛΑʹ.

Στίχ. αʹ. *Καὶ ἐλάλησε Κύριος πρὸς Μωϋσῆν.*

Ἐν ὅλαις τεσσαράκοντα ἡμέραις δοῦναι τὸν νόμον κατεῖχε τὸν Μωϋσῆν (11) ὁ πάνσοφος Θεὸς, καίτοι δυνατῶς ἔχων ἐν τρισὶν ἡμέραις δοῦναι τὸν Νόμον. Ἀλλ᾽ ἵνα τὸ κεκρυμμένον τῆς ἀσεβείας ἐν τῷ βάθει τῆς καρδίας τῶν Ἰουδαίων ὁ χρόνος τῆς ἀπουσίας Μωϋσέως ἐλέγξῃ.

CAP. XXVIII.

V. 30. Siquidem par est ut pontifex et ante et retro, quasi clypeum, ferat cautam sollicitudinem; ne qua forte contraria voluntas spirituum nequam rationalem animæ portionem vulneret, commendabilesque sententias perturbet, *declarationemque ac veritatem* (13) mistura malitiæ abscedere efficiat.

CAP. XXXI.

V. 1. *Et locutus est Dominus ad Moysen.*

Totis quadraginta diebus quo legem daret Moysen detinuit sapientissimus Deus, tametsi posset vel tribus tantum diebus dare legem. Id porro factum est, ut delitescentem impietatem in imo cordis Judæorum tempus absentiæ Moysis retegeret.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΕΚΛΟΓΑΙ

ΕΙΣ ΤΟ ΛΕΥΙΤΙΚΟΝ.

—

ORIGENIS ADNOTATIONES IN LEVITICUM.

(Ex Bibliothœa Gallandiana.)

—

ΚΕΦ. Δʹ.

Στίχ. κζʹ. *Ψυχὴ ἐὰν ἁμάρτῃ ἀκουσίως*, φησὶ, *καὶ μὴ ποιήσῃ ἀπὸ πασῶν τῶν ἐντολῶν Κυρίου, ὧν δεῖ ποιεῖν.*

(12) Εἰ δὲ κατὰ φύσιν ἔχει. Ἔστι τάχα τινὰ προστάγματα Κυρίου, ἃ οὐ δεῖ ποιεῖν, κατὰ τό· *Ἔδωξαν αὐτοῖς προστάγματα οὐ καλά.* Ψυχὴ οὖν ἁμαρτάνει ἀκουσίως, ὅτε προφάσει εὐσεβείας τὸ μὴ δέον τηρεῖ. Καὶ δεῖται θυσίας πρὸς ἄφεσιν, οὐ δεομένου θυσίας τοῦ δρῶντος ἐξεπίτηδες· ὡς ὁ γεγονὼς Ἰουδαῖος, ἵνα Ἰουδαίους κερδήσῃ, καὶ περιτεμὼν τὸν Τιμόθεον.

Στίχ. κηʹ. Σημαίνει οὖν, ὅτι *ἁμαρτία* καλεῖται καὶ αὐτὸ τὸ προσαγόμενον. Οὕτω νοητέον τό· *Ἁμαρτίας λαοῦ μου φάγονται.* Εἰ οὖν ὁ ἁμαρτάνων αὐτὴν δοκεῖ θύειν τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῷ μετανοεῖν, οὐκ ὀφείλει τοῖς αὐτοῖς περιπίπτειν, ἐπεὶ ἀναζῇ ἡ ἁμαρτία. Οὕτω δυνατὸν τὸν Χριστὸν καλεῖν *ἁμαρτίαν*, ὡς ὑπὲρ τῆς πάντων ἁμαρτίας τυθέντα.

ΚΕΦ. ΙΒʹ.

Στίχ. βʹ. *Γυνὴ ἥτις ἐὰν σπερματισθῇ, καὶ τέκῃ ἄρσεν.*

Παρέλκειν δόξει τὸ, *ἐὰν σπερματισθῇ*, προτασσόμενον τοῦ· *καὶ τέκῃ ἄρσεν.* Ἀλλ᾽ ἐφίστημι μήποτε ἵνα προφητικῶς ἡ Μαρία, οὐκ ἐκ τοῦ ἑσπερ-

CAP. IV.

V. 27. *Anima si peccaverit non sponte*, ait, *et non fecerit de omnibus præceptis Dominī, quæ oportet facere.*

Ita natura comparatum est. Sunt omnino quædam mandata Domini, quæ non oportet facere, juxta illud: *Dedi eis præcepta non bona* [6]. Anima igitur peccat non sponte, quando pietatis prætextu servat quod minime oportet. Indiget itaque hostia ad remissionem, dum hostia non indiget is, qui sponte facit: puta (14), is qui factus est Judæus, ut Judæos lucrifaceret, et circumcidit Timotheum.

V. 28. Indicat ergo *peccatum* dici etiam hostiam, quæ offertur. Sic intelligendum est illud: *Peccata populi mei comedent* [7]. Si igitur qui peccat, ipsum videtur sacrificare peccatum, dum eum pœnitet; non debet in eadem prolabi, quandoquidem revivisceret peccatum. Hoc pacto licet Christum appellare *peccatum*, eo quod pro omnium peccatis immolatus est.

CAP. XII.

V. 2. *Mulier quæcunque, si semen susceperit, et pepererit masculum.*

Redundare videatur illud, *si semen susceperit*, quod præmittitur ante *et pepererit masculum.* At enim inclinor animo ut suspicer, prophetice Ma-

[6] Ezech. xx, 25. [7] Ose. iv, 8.

(11) Cod. 534, ἐπεῖχε τῷ Μωϋσῇ.

(12) Cod. 534 non habet εἰ δέ. Videtur legendum ἴδε. Mox in cod. 534, εἰσὶ γὰρ τάχα τινὰ καί. Et ἔδωκα, pro ἔδωξαν.

(13) Vulgata, *Doctrinam et veritatem*; Heb. URIM ET THUMMIM, *luces et perfectiones*; quod est, geminas pellucidas et pretiosas.

(14) Hæc refer ad distinctionem *non sponte* et *ex prætextu* vel *motivo* agentis, non vero ad id quod inquit, *indiget* vel non *indiget hostia pro venia.* Alioqui sequeretur Paulum in his non laudabiliter egisse.

riam, quippe quæ non suscepto semine peperit masculum, ne putetur immunda fuisse propterea quod Salvatorem ediderit, hoc totum dixisse. Poterat nihilominus etiam non præposito, *Si semen susceperit*, reputari non immunda fuisse Maria : non enim simpliciter mulier erat, sed virgo.

CAP. XIII.

V. 45. *Et leprosus, in quo est tactus* (15), *vestimenta illius erunt dissoluta et caput ejus detectum.*

Utquid leprosi detectum jubet esse caput, et vestimenta dissoluta ? Ut innotesceret, nec participarent immunditiei qui ad eum accessissent. Sic Apostolus de peccantibus : *Secedite ab omni fratre inordinate incedente, et non secundum traditionem quam accepistis a nobis*[a] ; et : *Si quis frater nominatus* (16), *vel fornicator, vel avarus, vel idololatra, vel vinolentus, vel conviciator, vel rapax : cum hoc non comedere* [b].

CAP. XXIII.

V. 2. *Hæc sunt festa Domini.*

Omnis lætus dies, in quo præceptum est, ut tanquam in die sancto talia quædam fiant, præ cæteris diebus distincta, festum nuncupatur. Non tamen omne festum est solemnitas : sed tunc demum, ut nomen per se sonat, quando undique in unum coeunt. Itaque solemnitas et ipsa est festum ; non tamen festum, solemnitas. Puta, Sabbata et Calendæ, festa sunt ; Azyma vero, et dies Pentecostes, et Tabernaculorum, non modo festa sunt, sed etiam solemnitates.

V. 40. *Et rami palmarum.*

Hinc licet intelligere, quod iterum quoque nobis in Christo paradisi voluptates largitur Deus. Plantarum ergo semper virentium rami, perennitatem ejus gratiæ, spemque immarcescibilem in se ipsis significant.

CAP. XXVII.

V. 15. *Quod si qui sanctificavit eam, redimet domum suam, adjiciet ad hoc quintam partem argenti pretii, et cedet illi.*

Quod si non pretium domus vel agri quis, sed eas ipsas res sanctificarit Deo, pretium solvet cum quinta parte dum redimit eas, et retinebit sibi possessiones illas : sed aliis non vendet. Ac si vendiderit, usque ad Jubilæum retinebit eas emptor, deinceps cedent Deo.

V. 16. *Quod si de agro.*

Qui ex emptione agrum emit, non retinebit hunc sibi ; sed inito calculo reddet fructum Deo ; et in Jubilæo restituet agrum venditori.

A ματίσθαι (17) τεκοῦσα ἄρσεν, μὴ νομισθῇ ἀκάθαρτος εἶναι, γεγεννηκυῖα τὸν Σωτῆρα, εἴρηκεν ὅλον τοῦτο. Ἐδύνατο δὲ καὶ μὴ προκειμένου τοῦ, *Ἐὰν σπερματισθῇ*, νοεῖσθαι μὴ οὖσα ἀκάθαρτος ἡ Μαρία· οὐ γὰρ ἁπλῶς γυνὴ, ἀλλὰ παρθένος.

ΚΕΦ. ΙΓ'.

Στίχ. με'. *Καὶ ὁ λεπρὸς, ἐν ᾧ ἐστιν ἁφὴ, τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἔσται παραλελυμένα, καὶ ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἀκάλυπτος.*

Διατί τοῦ λεπροῦ ἀκάλυπτον εἶναι κελεύει τὴν κεφαλὴν, καὶ τὰ ἱμάτια παραλελυμένα ; Ἵνα γνωριστὸς ᾖ, καὶ μὴ μεταλαγχάνωσι τῆς ἀκαθαρσίας οἱ προσπελάζοντες. Οὕτως ὁ Ἀπόστολος περὶ τῶν ἁμαρτανόντων ἔφη· *Στέλλεσθε ὑμᾶς ἀπὸ παντὸς ἀδελ-*
B *φοῦ ἀτάκτως περιπατοῦντος, καὶ μὴ κατὰ τὴν παράδοσιν, ἣν παρελάβετε παρ' ἡμῶν*· καὶ, *Ἐάν τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος, ἢ πόρνος, ἢ πλεονέκτης, ἢ εἰδωλολάτρης, ἢ μέθυσος, ἢ λοίδορος, ἢ ἅρπαξ· τῷ τοιούτῳ μὴ συνεσθίειν* (18).

ΚΕΦ. ΚΓ'.

Στίχ. β'. *Αὗται αἱ ἑορταὶ Κυρίου.*

Πᾶσα ἱλαρὰ ἡμέρα, ἐν ᾗ προτέτακται (19), ὡς ἐν ἁγίᾳ τάδε τινὰ ποιεῖν παρὰ τὰς λοιπὰς ἐξαίρετα, ἑορτὴ καλεῖται. Οὐ πᾶσα δέ ἐστι πανήγυρις· ἀλλὰ κατὰ τοὔνομα, ὅτε ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναθροίζονται πανταχόθεν. Ὥστε ἡ μὲν πανήγυρίς ἐστι καὶ ἑορτή· οὐκέτι δὲ ἑορτὴ, καὶ πανήγυρις· οἷον· Σάββατα καὶ Νουμηνίαι, ἑορταί εἰσιν· Ἄζυμα δὲ, καὶ ἡμέραι τῶν Ἑβδομάδων, καὶ Σκηνοπηγίαι οὐ μόνον ἑορταὶ, ἀλλὰ
C καὶ πανηγύρεις.

Στίχ. μ'. *Καὶ κάλλυντρα φοινίκων.*

Πάρεστι διὰ τούτων νοεῖν (20), καὶ πάλιν ἡμῖν ἐν Χριστῷ τὰς ἐν παραδείσῳ τρυφὰς ἀπονέμει Θεός. Φυτῶν δὲ τῶν ἀειθαλῶν οἱ κλάδοι, τὸ διηνεκὲς τῆς χάριτος καὶ τὸ ἀμάραντον τῆς ἐλπίδος ἐφ' ἑαυτοῖς σημαίνουσι.

ΚΕΦ. ΚΖ'.

Στίχ. ιε'. *Ἐὰν δὲ ὁ ἁγιάσας αὐτὴν λυτρῶται τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, προσθήσει ἐπ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεμπτον τοῦ ἀργυρίου τῆς τιμῆς, καὶ ἔσται αὐτῷ.*

Εἰ δὲ μὴ τιμὴν οἰκίας, ἢ ἀγροῦ τις, ἀλλ' αὐτὰ ἁγιάσαι Θεῷ, τὴν τιμὴν καθήσει μετὰ τοῦ πέμπτου λυτρούμενος αὐτὰ, καὶ καθέξει τὰς κτήσεις· ἑτέροις
D δὲ οὐκ ἀποδώσεται. Ἀλλὰ κἂν ἀποδῶται, μέχρι τοῦ Ἰωβηλαίου καθέξει ὁ πριάμενος, καὶ μετὰ τοῦτον ἔσται Θεοῦ.

Στίχ. ις'. *Ἐὰν δὲ ἀπὸ τοῦ ἀγροῦ.*

Τὸν δὲ ἐξ ἀγορασίας ἀγρὸν ἀγοράσας, οὐκ ἀνακτήσεται τοῦτον ἑαυτῷ· ἀλλὰ πρὸς λόγον ἀποδοὺς τὸν καρπὸν τῷ Θεῷ, ἐν τῷ Ἰωβὴλ ἀποκαταστήσεται τὸν ἀγρὸν τῷ πεπρακότι.

[a] II Thess. III, 6. [b] I Cor. V, 11.

(15) Hebr. *naghah*, et *tangere* et *plaga afficere* significat.

(16) Hoc est, *diffamatus, infamis.*

(17) Cod. al., σπερματίσθαι.

(18) Ad hunc locum referendum videtur fragmentum sequens quod sub Origenis nomine edidit card. Angelo Mai in *Classici Auctores*, t. X, Romæ 1838 :

Ὠριγένους εἰς Λευιτικόν.

Καί γε τοὺς περὶ λέπρας νόμους ὑπολαμβάνω εἴδη

(19) Al. προστ. et mox ἐξαίρεται.

(20) Deest ὡς vel ὅτι.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΕΚΛΟΓΑΙ

ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΑΡΙΘΜΟΥΣ

—

ORIGENIS ADNOTATIONES IN NUMEROS.

(Ex Bibliotheca Gallandiana.)

ΚΕΦ. ΙΑ'.

Στίχ. ζ'. *Τὸ δὲ μάννα, ὡσεὶ σπέρμα κορίου.*

(21) Τὸ δὲ ὡσεὶ σπέρμα κορίου, οἱ λοιποὶ βδελίου· ἄλλος φησὶν, *ἐκ μέλιτος*· Ἀκύλας καὶ Σύμμαχος, *μαστοῦ ἔλαιον, μαστοῦ εἰς λίπας.*

ΚΕΦ. ΙΒ'.

Στίχ. α', β', ι', ιε'. Λοιδορήσασα Μαριὰμ τὸν Μωσέα, ἐλεπρώθη, ἔξω τῆς παρεμβολῆς γενομένη ἑπτὰ ἡμέρας καθίσασα. Τοῦτο δὲ γέγονε πρὸς φόβον τοῦ λαοῦ. Εἰ γὰρ τῆς ἀδελφῆς οὐκ ἐφείσατο, οὐδὲ ἑτέρου.

ΚΕΦ. ΙΔ'

Στίχ. λς'. *Καὶ οἱ ἄνθρωποι.*

Οἱ τὴν γῆν ψέγοντες, ψεύστην τὸν Θεὸν, κατ' αὐτοὺς εὐσεβῶς, ἔδειξαν, ἐπαινοῦντα (22) τὴν Παλαιστίνην.

ΚΕΦ. ΚΒ'.

Στίχ. β'. *Καὶ ἰδὼν Βαλάκ.*

Ἤκουσαν ἔθνη καὶ ὠργίσθησαν. Ἐν οἷς καὶ τό· *Ἄρχοντες Μωαβιτῶν, ἔλαβεν αὐτοὺς τρόμος.*

Στίχ. δ'. (23) Ὅτι ὥσπερ μάντιν τὸν μισθὸν ταύτης ἔφερον προσαγαγεῖν αὐτόν.

ΚΕΦ. ΚΓ'.

(24) Στίχ. ζ'. *Καὶ ἀναλαβὼν τὴν παραβολήν.*

Ἡ θεία Γραφὴ ἔν τισιν τόποις προκρίνει καὶ προτίθησι τὸ συμβολικὸν ὂν τῆς ἱστορικῆς διηγήσεως ἐν τῇ αὐτοῦ ὑποθέσει.

ΚΕΦ. ΚΔ'.

Στίχ. ζ'. *Καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν.*

(25) Εἰσὶ δὲ κύριοι πολλοὶ, καὶ θεοὶ πολλοί. Μακάριοι δὲ οἱ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἔχοντες κύριον· κυριεύσουσι γὰρ κυρίας πολλάς.

Στίχ. ιζ'. *Καὶ ἀναστήσεται ἄνθρωπος ἐξ Ἰσραήλ.*

Φασὶ τὸν Βαλαὰμ ἔχειν φοιτητὰς τῇ τέχνῃ, μαθητεύσαντας αὐτῷ τῇ μαγικῇ· καὶ δόξαν περὶ αὐ-

CAP. XI.

A V. 7. *Manna autem erat, ut semen coriandri.*

Illud, *ut semen coriandri*, alii vertunt *bdelii*; alius ait, *ex melle*; Aquila et Symmachus, *mammæ oleum, mammæ in pinguedines.*

CAP. XII.

VV. 1, 2, 10, 15. Maria Moysem conviciata, leprosa facta est, et extra castra per septem dies mansit. Hoc factum est ad terriculamentum populi. Si enim sorori non pepercit, nec alteri.

CAP. XIV.

V. 36. *Et illi homines.*

Qui terram vituperati sunt, mendacem Deum, juxta ipsos quidem pie, ostenderunt, qui Palæstinam commendaverat.

CAP. XXII.

B V. 2. *Et videns Balac.*

Audierunt gentes, et iratæ sunt. In quibus est et illud : *Principes Moabitarum, cepit eos tremor* [18].

V. 4. Quoniam tanquam ad vatem mercedem ejus ut offerret afferebant.

CAP. XXIII.

V. 7. *Et resumens parabolam.*

Divina Scriptura in quibusdam locis igitur præfert et anteponit quod symbolum est, ipsi historiæ narrationi in argumento ejus.

CAP. XXIV.

V. 7. *Et dominabitur gentium multarum.*

C Sunt autem domini multi et dii multi [11]. Beati autem qui Dominum nostrum Jesum Christum habent dominum : dominabuntur enim dominatus multos.

V. 17. *Et resurget homo de Israel.*

Dicunt, Balaam habere discipulos suæ artis, qui edoceantur ab illo magiam : hos, cum ipsum magni

[18] Exod. xv, 15. [11] I Cor. viii, 5.

εἴδη τινὰ τῆς ψυχῆς διαγράφειν διάφορα· τίς γὰρ οὐκ ἂν ἀπορήσῃ ὁρῶν, ὅτι πῇ μὲν ἡ λέπρα ποιεῖ τὸν ἄνθρωπον ἀκάθαρτον ἐγγενομένη χρωτὶ ζῶντι, πῇ δὲ πάσης ἀκαθαρσίας ἀπολύει ὅλον λεπρὸν γεγονότα; τότε γὰρ ἀκάθαρτος εἶναι λογίζεταί τις, ὅτε χρὼς ζῶν μετὰ τὸ ὁλόλεπρον εὑρίσκεται ἐν αὐτῷ, μιαίνοντος τοῦ ζῶντος χρωτὸς τὴν ἐξ ὅλων λέπραν, ἀμίαντον εἶναι λεγομένην· ἡγοῦμαι γὰρ τὴν λέπραν ἀντὶ ἀλόγων λαμβάνεσθαι τῆς ψυχῆς παθημάτων· τὸν δὲ ζῶντα χρῶτα, ἀντὶ τῆς λογικῆς καταστάσεως· δοκεῖ οὖν μοι μυστήριον περιέχειν ὁ λόγος· ἐν γὰρ τῇ τῶν βρεφῶν ἡλικίᾳ ἀνέγκλητός ἐστιν ἡ ψυχὴ, τῆς ἀλογίας ἀπολυούσης αὐτὴν παντὸς ψόγου· ἐὰν δὲ ὀφθῇ χρὼς ζῶν ἐν αὐτῇ, ὅ ἐστιν ἐὰν ἀρχαὶ τοῦ λόγου ὑποφύωσι, τότε ἀρχὴ τῆς ἁμαρτίας ὑφίσταται, ἕως ἐπικρατήσαντος τοῦ χρωτὸς τοῦ ζῶντος, τουτέστι τοῦ λόγου αὐξάνοντος καὶ τελειουμένου, ὁ λόγος γένηται ὁ χρὼς ζῶν, καὶ τέλεον ἡ λέπρα ἐξαφανισθῇ. Edit. Patrol.

(21) Præcedit Μᾶν ὠνομάσθη, etc., ut in edit. ex cod. 534, pag. 175.

(22) Cod. et ms. Bonjoan. ἐπαινοῦντ.

(23) Hæc subduntur iis quæ in edit. habentur p. 272 A, post πρόῤῥησις.

(24) In cod. 534, pag. 191.

(25) Hæc præter edita pag. 273.

facerent, conscripsisse illius vaticinia, eaque posteris reliquisse, in quibus erat et illud : *Orietur stella* [12]. Aut saltem ex paterna traditione, atque doctrina istud accipientes Magi, in Bethleem venerunt.

A τοῦ ἔχοντας (26), ἀναγράψασθαι τὰς προφητείας αὐτοῦ, καὶ καταλιπεῖν, ἐν αἷς καὶ τό· *Ἀνατελεῖ ἄστρον*. Ἢ καὶ ἐκ τῆς πατρικῆς παραδόσεως τοῦτο καὶ διαδοχῆς παραλαβόντες οἱ Μάγοι, ἐπὶ τὴν Βηθλεὲμ παρεγένοντο.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΕΚΛΟΓΑΙ

ΕΙΣ ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟΝΟΜΙΟΝ

—

ORIGENIS ADNOTATIONES IN DEUTERONOMIUM.

(Ex Bibliotheca Gallandiana.)

—

CAP. I.

V. 31. *Ut si homo ceu nutritor gestet.*

Aquila, *Ut si portet nutrix, filium gestavit*, interpretatus est. Origenes vero in homiliis in Jeremiam dixit : « Adtemperavit se condescenditque nobis, nostram infirmitatem suam faciens ; velut magister cum pueris balbutiens, velut pater liberos suos nutriens, moresque illorum induens, et paulatim perducens eos ad ea quæ perfectiora et sublimiora sunt. »

CAP. III.

V. 18. *Et præcepi vobis.*

Hæc dicit tribui Ruben et tribui Gad et dimidiæ tribui Manasse.

VV. 27, 28. Plus Moysi præ Aarone tribuit, vidisse nempe terram oculis propriis. At ingressum non tribuit, propter fidei defectum hac pœna multatis, quæ utrumque extra terram promissionis de hac vita transfert, cum eo pervenire non possent ; nam finis per fidem datur. Quod quidem symbolum etiam de lege fuit, quæ ad perfectionem consummare non poterat, neque promissionem largiri : quoniam, *justus ex fide vivet* [13]. Est tamen honor hic, novisse judicium Dei, et prænovisse propriam mortem.

Ejusdem. Producit Jesum, jam quidem sanctificatum ex sequela et conversatione cum Moyse, sed recepturum mox spiritum principalem per Moysen, ut et suos pro se stabiliret. Quemadmodum etiam Elisæus in spiritu Eliæ aderat, Eliæ opus facturus. In eodem etenim spiritu eadem operari oportet. *Accipe ad te*, ut dicitur in Numeris, *Jesum filium Nave ; hominem qui habet spiritum Dei in seipso, et impones manus tuas super eo* [14]. Sic etiam apostoli Spiritum vivificantem habentes ex insufflatione Domini, spiritum accipiunt principalem cœ-

ΚΕΦ. Α'.

Στίχ. λα'. *Ὡσεὶ τροφοφορήσαι ἄνθρωπος.*

Ἀκύλας. *Ὡσεὶ ἄραι τροφὸς τὸν υἱὸν ἐβάστασεν*, ἡρμήνευσεν. Ὠριγένης δὲ ἐν ταῖς εἰς τὸν Ἱερεμίαν ὁμιλίαις φησί· « Συμπεριηνέχθη καὶ συγκατέβη ὑμῖν (27), τὴν ἡμετέραν ἀσθένειαν οἰκειούμενος· ὡς διδάσκαλος συμψελλίζων παιδίοις, ὡς πατὴρ ἰδίους τιθηνούμενος παῖδας, καὶ τοὺς τρόπους αὐτῶν ὑποδυόμενος, καὶ κατὰ μικρὸν ἄγων αὐτοὺς ἐπὶ τὰ τελειότερα καὶ ὑψηλότερα. »

B

ΚΕΦ. Γ'.

Στίχ. ιη'. *Καὶ ἐνετειλάμην ὑμῖν.*

(28) Ταῦτα λέγει τῇ φυλῇ Ῥουβεὶμ, καὶ τῇ φυλῇ Γὰδ, καὶ τῷ ἡμίσει (29) φυλῆς Μανασσῆ.

Στίχ. κζ', κη'. Πλέον τῷ Μωϋσεῖ παρὰ τῷ Ἀαρὼν δίδωσι, τὸ θεάσασθαι τὴν γῆν ἐξ αὐτόπτου. Τὴν δὲ εἴσοδον οὐ δίδωσι, τῇ τῆς πίστεως ἐνδείᾳ ταύτην δίκην ἐπιθεὶς, καθ' ἣν ἀμφοτέρους ἐκτὸς τῆς γῆς τῆς ἐπηγγελμένης μεθίστησιν ἀπὸ τοῦ βίου, καὶ (30) δυναμένους ἀφικέσθαι, τοῦ τέλους ἅτε διὰ πίστεως διδομένου. Ὃ δὴ καὶ σύμβολον εἰς τὸν νόμον, οὐ δυνάμενον τελειῶσαι οὐδὲ τὴν ἐπαγγελίαν ἀποκαταστῆσαι, ὅτι *ὁ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται*. Τιμὴ δὲ αὕτη, τὸ γνῶναι κρίσιν Θεοῦ, καὶ προγνῶναι τὴν οἰκείαν τελευτήν.

C *Τοῦ αὐτοῦ.* Προάγει τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἤδη μὲν ἡγιασμένον ἐκ τῆς ἀκολουθήσεως, καὶ παρὰ μονῆς (31) Μωϋσέως, τὸ δὲ ἀρχικὸν πνεῦμα διὰ Μωϋσέως μέλλοντα κομίζεσθαι πρὸς τὸ καὶ οἰκείους ἀντ' αὐτοῦ καταστῆσαι. Ὥσπερ καὶ Ἐλισσαῖος ἐν πνεύματι Ἠλίου παρῆν τὸ Ἠλίου πράξων ἔργον· ἐν γὰρ τῷ αὐτῷ πνεύματι τὰ αὐτὰ κατεργάζεσθαι δεῖ. *Λάβε πρὸς ἑαυτὸν*, ὥς φησιν ἐν τοῖς Ἀριθμοῖς, *τὸν Ἰησοῦν υἱὸν Ναυῆ, ἄνθρωπον ὃς ἔχει πνεῦμα Θεοῦ ἐν αὐτῷ, καὶ ἐπιθήσεις τὰς χεῖράς σου ἐπ' αὐτῷ.* Οὕτω καὶ οἱ ἀπόστολοι Πνεῦμα ζωοποιὸν

[12] Num. xxiv, 17. [13] Gal. iii, 11. [14] Num. xxvii, 18.

(26) Sic, pro ἔχοντες correximus. EDIT. PATR.

(27) Forte ἡμῖν.

(28) Hæc subjiciuntur sine alio auctoris nomine iis, quæ in vulg. habentur ad v. 11, pag. 387, οἱ ὑποδεέστεροι.

(29) Sic reposuimus, pro τὸ ἥμισυ. ED. PATROL.

(30) Forte μὴ pro καί.

(31) Forte παραμονῆς.

ἔχοντες ἀπὸ τῆς ἐμφυσήσεως τοῦ Κυρίου, πνεῦμα κομίζονται τὸ ἀρχικὸν ἐξ οὐρανοῦ καταπεμπόμενον· οὐ πνεῦμα ἐν πνεύματι, ἕτερον ἐφ' ἑτέρου· ἀλλ' ἐνέργειαν ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι, καθάπερ ὁ Παῦλος διδάσκει.

A litus demissum: non spiritum in spiritu, alium pro alio; sed virtutem in eodem spiritu, quemadmodum Paulus docet.

ΚΕΦ. Δ'.

Στίχ. ιβ'. *Καὶ ἐλάλησε Κύριος πρὸς ὑμᾶς ἐκ μέσου τοῦ πυρὸς φωνὴν ῥημάτων, ἣν ὑμεῖς ἠκούσατε.*

(32) *Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ αὐτό.* Ἄλλος φησί· Δῆλον γὰρ ὅτι τοῖς τῆς διανοίας ὀφθαλμοῖς θεωρεῖ τις καὶ ἀκούει τὰ νοήματα.

(33) *Φωνὴν ῥημάτων.*

Ἐνταῦθα τὰ κατὰ φύσιν εἴρηκεν, ὅτι ἀκοὴ δέχεται τὴν φωνήν. Ὅσον γὰρ ἀπὸ τῆς ἀκριβείας τοῦ γράμματος, μόνη ἡ Δεκάλογος ἦν ἐν ταῖς πλαξὶ γεγραμμένη, τὰ δὲ λοιπὰ διὰ προστάγματος Θεοῦ ὁ Μωϋσῆς ἐδίδαξε

CAP. IV.

V. 12. *Et locutus est Dominus ad vos de medio ignis vocem verborum, quam vos audistis.*

Ejusdem in eumdem locum. Alius dicit. Liquet enim quod oculis mentis contemplatur quis et audit cogitata.

Vocem verborum.

Hic quæ naturalia sunt dixit: auditus enim percipit vocem. Quantum enim ad rigorem litteræ pertinet, solus Decalogus erat in tabulis descriptus: B cætera vero ex jussu Dei Moyses edocuit.

ΚΕΦ. ΙΔ'.

Στίχ. ιθ'. ([34] *Πάντα τὰ ἑρπετὰ τῶν πετεινῶν ἀκάθαρτα ἔσται.*

Τῶν πετεινῶν, οἶμαι, ὅσα μὲν σκέλοπας ἔχει κατωτέρω τῶν γονάτων ὑπὲρ τὰς βάσεις, καθαρὰ εἶναι βούλεται· ὅσα δὲ μή, ἀκάθαρτα.) Ἀποφάσκει τοίνυν ὁ νόμος *τὸν ἀετόν, καὶ τὸν γρύπα, καὶ τὸν ἁλιαιετον*, *καὶ μέντοι καὶ τὸν γύπα*. Διίπταται γὰρ ὕψου τὰ τοιάδε, καὶ τοῖς ἀνωτάτω λίαν ἐναμβρύνεσθαι φιλεῖ, καὶ μισεῖ τὰ κάτω· *Νεοσσοὶ γάρ*, φησί, *γυπὸς τὰ ὑψηλὰ πέτανται*. Τοιουτωσὶ δέ πως ὁ ἐξοφρυσσάμενον (35) ἄγαν, καὶ ἐπηρμένον ἔχων ἐν ἑαυτῷ τὸν νοῦν, καὶ τοῦ μὲν ἐπιεικοῦς καὶ μετρίου φρονήματος ὑπερορᾷν ἠθισμένος, ἥκιστα δὲ ἀγαπῶν τὸ τοῖς ταπεινοῖς συναπάγεσθαι. Συγκαταψέγει δὲ τούτοις (36) καὶ τὸν *ἰκτῖνα, καὶ τὰ ὅμοια αὐτῷ*· δι' ὧν εὖ μάλα σημαίνεται τό τε ἁρπάζειν εἰδὸς καὶ δεινὸν εἰς κακουργίαν ἀνθρώπων γένος. Καὶ τούτων μὲν πρωτότυπος ἰκτὶν, οὐ θατέρου γε μὴν ὁ μελανώτατος καὶ βαθύς. Σκοτεινοὶ δέ πως καὶ οὐχ ἅπασιν ἐναργεῖς (37) οἱ δρομεῖς εἰς πονηρίαν καὶ ἀσυμφορεῖς (37*) τοῖς πολλοῖς, ἕν γε δὴ σφίσιν αὐτοῖς παρέχοντες μοχθηρίαν. Παραπέφυκέ πως ἀεὶ τοῖς τὴν ἐπάρατον ἀλαζονείαν ἠῤῥωστηκόσι τὸ πλεονεκτεῖν ἐθέλειν· οὓς οὐ δύναται τὸ τυχὸν καὶ πολυτρόποις κακουργίαις (38) ἐκπλεονεκτεῖν εὑρήμασιν· καθαρπάζειν δὲ οὕτω καὶ τοῦτο ἀπλήστως. Ταύτῃ τοι (39) συνάπτει λέγων εὐθύς· *Καὶ στρουθίον, καὶ λάρον*. Ἄπληστα γὰρ οἶμαι ταυτὶ, τὸ παρεμπῖπτον ἀεὶ συλλέγοντα. Εἶτά φησιν, ὅτι *ἱέρακα καὶ τὰ ὅμοια αὐτῷ, καὶ νυκτικόρακα, καὶ καταράκτην, καὶ ἶβιν, καὶ προσφορίωνα, καὶ πελεκᾶνα, καὶ κύκνον*. Καταγράψει δ' ἂν ἐφ' ἑαυτοῖς καὶ τάδε, καὶ τοὺς ὠμοὺς καὶ ἀγρίως ἑτέρους ἐπιβουλεύοντας, καὶ ἀσχέτως ἐπιφυομένους οἷς ἂν δύναιντο τυχόν·

CAP. XIV.

V. 19. *Omnia reptilia volatilium immunda erunt.*

Volatilium, puto, quæcunque tibias habent infra genua supra pedum plantas, munda esse vult: quæcunque vero non item, immunda. Prohibet propterea lex *aquilam et vulturem*, *et aquilam marinam*, *itemque accipitrem* [15]. Volant enim in sublime animalia hujusmodi, solentque in altissimis aeris partibus circumferri, et ima loca aversantur. *Pulli enim*, inquit, *vulturis celsissime volant* [16]. Haud aliter quodammodo qui superciliosam nimis et superbam habet in se mentem, consuevitque sobrium ac C mediocrem sensum despicatui habere, nec patitur humilibus obsecundare. Cum hisce abominabilem edicit quoque *milvum, et si qua sunt ei similia* [17]. Per quæ optime innuitur hominum genus ad rapinam assuetum, et acre ad mala inferenda. Horum præcipuus typus milvus fuerit, præ cæteris tamen qui maxime niger est et profunda petit. Etenim obscuri sunt quodammodo, nec omnibus observabiles ruentes in malitiam, et latent multos, in seipsis tamen pravitatem exhibent. Semper autem quodammodo adhæret iis qui detestabili jactantia laborant, avaritiæ appetitus, quos non potest facile exsatiare multimodis malitiæ inventis, sic tamen ut et istud sit sine satietate diripere. Propterea conjungit statim dicens: *Et struthium et larum* [17*]. Vix enim hæc satiari possunt, et quidquid occurrerit, arripiunt. Deinde dicit, *accipitrem et similia ipsi* [18]: *et corvum nocturnum*, *et cataracten*, *et ibin et phosphorionem*, *et pelecanum*, *et cycnum* [19]. Hæc facile in se ipsis exprimant crudeles homines, et qui acriter aliis insidias struunt, atque intolerabiliter imminent quibuscunque forte possunt: ut et

[15] Deut. xiv, 12. [16] Job v, 7. [17] Deut. xiv, 13. [17*] ibid. 15. [18] ibid. [19] ibid. 16-18.

(32) Sequuntur post edit. pag. 387, in cod. 534.
(33) Cod. 534.
(34) Quæ ( ) includuntur De la Rue male subjunxit v. 9, qui de piscibus loquitur. Sunt autem in cod. 534, p. 219.
(35) Ἐξοφρυασάμενον, vel potius ἐξωφρυωμένον.
(36) Ms., τούτ.
(37) Ms., ἐναγίς, et mox αὐτούς.
(37*) An legendum ἀσυμφανεῖς? Edit. Patrol.
(38) Forte κακουργίας. Locus tamen impeditior videtur.
(39) Sic correximus, pro ταύτιτοις· aliis forte τούτοις reponere placebit. Edit. Patrol.

hoc ipsum transversos agat, ne declinare quid possit vitæ periculum et metum. Accipiter enim irruit impetu in omnem volucrem infirmiorem, et in aves defertur, quas cum ceperit, perdit. Cataractes autem, et ibis et porphyrion, addo et pelecanum, in pisces insiliunt, et gaudium suum faciunt interitum illorum. Tales sunt omnes, quantum ad morum pertinet feritatem, qui nihili faciunt si quos perdant propter voluptatem suam, qui mutui amoris legem repudiant, et apud dilectionis charitatisque jura offendunt.

CAP. XVI.

V. 19. *Et auferunt* (dona) *verba justorum.*

V. 20. *Juste quod justum est sectabere.*

Ejusdem ex epistola ad Photium et Andream presbyteros.

Id est, postquam cognoveris et edoctus fueris justitiæ verba, sectabere atque requires quod justum est, ab omni affectione immunis : atque sic justus ipse quod justum est quæres, circumquaque munitus, et intra justitiæ limites consistens. Multi enim hoc ipso quod volunt esse justi, inebriati quodammodo mentem propter rigidam justitiam suam, justitiæ justitiam injuria affecerunt. Quare etiam prudens Ecclesiastes, atque adeo ipsemet prudentiæ eruditor (Christus est enim verus Ecclesiastes, Ecclesiæ caput, et Dei patris nostri suprema ac subsistens sapientia et ratio), jugulans quod immodicum est, quamvis ad dexteram flectat, admonet: *Ne sis justus multum, neque commenteris plusquam par est* [19].

CAP. XIX.

V. 21. *Animam pro anima, oculum pro oculo.*

Hæc quidem lex ad infirmos Israelitas. At Dominus qui de his legem tulit, suis discipulis ait : *Audistis, quod dictum est : Oculum pro oculo*, etc. *Ego autem dico vobis, non resistere malo* [21].

Ejusdem in eumdem locum. Hæc quidem in sensibus obnoxios rebusque mundanis. At in peccatis nostris, Deus nihilo opus habet. Ipse enim inspector est omnium et judex. Notandum, reprobatorum ne ad nuptias venirent excusatio fuerat, *Agrum emi, et uxores duxi* [22].

CAP. XX.

V. 5. *Quis est homo, qui ædificavit domum novam, et non initiavit eam?*

In eumdem locum. Figura est igitur non sustinentis reputare incolatum præsentem vitam is, qui novam domum ædificat, et sollicitus operum hujusmodi studiis incumbit : avari item hominis et lucris intenti is, qui vineam plantat. Eum vero qui

A ὡς καὶ αὐτὸν ὑποφέρει οὐ παραιτεῖσθαί τι τὸν ἐπὶ ζωῇ κίνδυνόν τε καὶ φόβον. Ὁ μὲν γὰρ ἱέραξ καταθρώσκει τε δεινῶς παντὸς ἀσθενεστέρου πετεινοῦ, καὶ κατὰ στρουθίων ἵεται, καὶ διόλλυσι λαβών. Καταράκτης γε μὴν καὶ ἶβις καὶ πορφυρίων, προσθείην δ' ἂν ὅτι καὶ πελεκᾶνον, ἐπιβαίνονται τοῖς ἰχθύσι, καὶ τρυφὴν (40) ποιοῦνται τὸν ἐκείνων ὄλεθρον. Τοιοῦτοι δὲ πάντες, ὅσον ἧκ' ἐς τρόπους (41) ἀγριότητα, οἱ παρ' οὐδὲν ἡγούμενοι τὸ διολλύναι τινὰς διά γε τῶν (42) σφίσιν αὐτοῖς ἡδὺ, οἱ τὸν τῆς φιλαλληλίας παρωσάμενοι νόμον, καὶ τοῖς τῆς ἀγάπης προσκεκρουκότες θεσμοῖς.

ΚΕΦ. ΙϚ'.

(43) Στίχ. ιθ'. *Καὶ ἐξαίρει λόγους δικαίων.*

Στίχ. κ'. *Δικαίως τὸ δίκαιον διώξῃ.*

B Τοῦ αὐτοῦ ἐκ τῆς πρὸς Φώτιον καὶ Ἀνδρέαν πρεσβυτέρους ἐπιστολῆς.

Τουτέστιν, μετὰ τὸ γινώσκειν καὶ πεπαιδεῦσθαι τοὺς τῆς δικαιοσύνης λόγους, διώξεις καὶ ἐπιζητήσεις τὸ δίκαιον, καθαρεύων πάσης προσπαθείας· καὶ ταύτῃ τὸ δίκαιον δίκαιος ὢν ζητήσεις, καὶ πανταχόθεν περιπεφραγμένος, καὶ ἔσω τῶν ὅρων τῆς δικαιοσύνης ἱστάμενος. Πολλοὶ γὰρ αὐτὸ τὸ (44) ἐθέλειν δίκαιοι εἶναι, μεθυσθέντες τὸν νοῦν διὰ τῆς δικαιοσύνης ἀκριβοῦς αὐτῶν, δικαιοσύνης τὴν δικαιοσύνην ἠδίκησαν. Ὅθεν καὶ ὁ συνετὸς Ἐκκλησιαστής, μᾶλλον δὲ ὁ τῆς συνέσεως παιδευτὴς (Χριστὸς γάρ ἐστιν ὁ ἀληθὴς Ἐκκλησιαστής, τῆς Ἐκκλησίας ἡ κεφαλὴ, καὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς ἡμῶν ἡ ἀνωτάτω καὶ ἐνυπόστατος σοφία καὶ λόγος), C ἄγχων τὸ πέρα μέτρου, κἂν ἐπὶ τὰ δεξιὰ φέρηται, παραινεῖ· *Μὴ γίνου δίκαιος πολὺ, καὶ μὴ σοφίζων περισσά.*

ΚΕΦ. ΙΘ'.

(45) Στίχ. κα'. *Ψυχὴν ἀντὶ ψυχῆς, ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ.*

Ταῦτα μὲν ὁ νόμος ὡς ἀσθενεῖς τοὺς Ἰσραηλίτας· ὁ δὲ Κύριος ὁ ταῦτα νομοθετήσας τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς φησιν· *Ἠκούσατε, ὅτι ἐῤῥήθη· Ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ*, καὶ τὰ ἑξῆς. *Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ.*

Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ αὐτό. ([46] Ταῦτα μὲν ἐπὶ αἰσθητοῦ καὶ τῶν κατὰ κόσμον· ἐπὶ δὲ τῶν ἡμαρτημένων ἡμῖν οὐδενὸς δεῖται ὁ Θεός. Αὐτὸς γὰρ ἐπόπτης ἁπάντων καὶ κριτής.) Σημειωτέον, ὅτι καὶ τῶν D βεβλημένων εἰς τὸν γάμον παραίτησις ἦν τό· *Ἀγρὸν ἠγόρασα, καὶ γυναῖκας ἔγημα.*

ΚΕΦ. Κ'.

(47) Στίχ. ε'. *Τίς ὁ ἄνθρωπος ὁ οἰκοδομήσας οἰκίαν καινὴν, καὶ οὐκ ἐνεκαίνισεν* (48) *αὐτήν;*

Εἰς τὸ αὐτό. Τύπος οὖν ἄρα τοῦ παροικίαν ἡγεῖσθαι μὴ ἀνεχομένου τὴν παροῦσαν ζωὴν, ὁ οἰκίαν οἰκοδομῶν, καὶ ταῖς περὶ ταῦτα φιλεργασίαις σπουδαίως ἐγκείμενος· τοῦ δὲ φιλοκτήμονος καὶ φιλοκερδοῦς, ὁ ἀμπελῶνα φυτεύων. Τὸν δὲ γυναικομανῆ καὶ

[19] Eccl. VII, 17. [21] Matth. V, 38, 39. [22] Luc. XIV, 18, 20.

(40) An τροφήν?
(41) Τρόπου, vel τρόπων.
(42) Τό.
(43) In cod. 534, pag. 221.
(44) Forte αὐτῷ τῷ.

(45) Ibidem.
(46) Quæ () includuntur in Ruæo pertinent ad v. 16.
(47) Ibidem.
(48) Sic, pro ἐνεκαίνησεν, correximus. Ed. Patr.

A τεθραυσμένον, καὶ ταῖς τῆς σαρκὸς ἐπιθυμίαις ἐπιδόντα τὸν νοῦν, κατασημαίνειεν ἂν γυναικὸς μνηστεῖαι. Προσιόντι (49) γὰρ τῇ τοῦ στρατοκήρυκος φωνῇ, τῆς ἱερᾶς καὶ μαχιμωτάτης ἀποχωροῦσι πληθύος. Ἃ δὲ ἦν εἰκὸς τοὺς τοιούσδε συνειλημμένους ἐννοεῖν τε καὶ λέγειν, ταῦτα δὴ φθάσας ὁ κῆρυξ ἀναφωνεῖ. Ἢ οὐκ ἀληθὲς τούτοις (50) τὰ τοιαῦτα νομίζειν; Εἰώθασι φιλοῦντες ἐν διωγμοῖς τὸ ἀφερέπονον ἀγαπᾷν, καὶ ταῖς ὑπὲρ τῆς εἰς Θεὸν ἀγάπης κατακολουθεῖν σπουδαῖς, ἐννοοῦντες, ὅτι, εἴ τι γένοιτο παθεῖν ἀγωνιζομένους, οἴκων τε καὶ κτήσεων, καὶ τῶν παρὰ σφίσιν τετιμημένων ἐκπίπτουσιν ἐπιθυμιῶν.

(51) Στίχ. η'. *Τίς ὁ ἄνθρωπος ὁ φοβούμενος καὶ δειλὸς τῇ καρδίᾳ;*

B *Τοῦ αὐτοῦ.* Ὁ τοῖς γηΐνοις ἐγκείμενος, καὶ οἰκίας οἰκοδομῶν, καὶ φυτεύων ἀμπελῶνας, ταῖς τῆς φιλοσαρκίας ἡδοναῖς ἡττώμενος, ἔσται που πάντως δειλός (52) τε καὶ ἄναλκις.

Στίχ. ι'. *Ἐὰν δὲ προσέλθῃς πρὸς πόλιν ἐκπολεμῆσαι αὐτήν.*

Ὅμοιον τοῦ· *Εἰς ἣν δὲ πόλιν εἰσέλθητε, ἐξετάζετε* (53), *τίς ἐξ αὐτῶν ἄξιός ἐστιν.* Τὸ δὲ, *μετ' εἰρήνης*, ὅμοιον τῷ ἀποστολικῷ· ὅτι *Δοῦλον Κυρίου οὐ δεῖ μάχεσθαι.*

Στίχ. ιγ'. *Καὶ πατάξεις πᾶν ἀρσενικὸν αὐτῆς ἐν φόνῳ μαχαίρας.*

Τοῦ αὐτοῦ. Μάχαιρα δὲ τοῦ πνεύματος εἴη ἂν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ. Καὶ τὴν μάχαιραν δὲ τοῦ πνεύματος (54), ὅ ἐστι ῥῆμα Θεοῦ, ᾧτινι οἱ θεσπέσιοι μαθηταὶ ἀπέκτεινον ἅπαν ἀρσενικὸν τῆς ἀντικειμένης δυνάμεως, C ὡς Σίμωνα καὶ Ἐλύμαν τοὺς μάγους, καὶ τὰ ἰσχυρὰ δὲ αὐτῶν κατέλυον δόγματα· περιεποιοῦντο δὲ τὰς γυναῖκας, καὶ δυναμένας εἰπεῖν ψυχάς· *Διὰ τὸν φόβον σου, Κύριε, ἐν γαστρὶ ἐλάβομεν ἕως ἐπὶ τῆς γῆς·* καὶ τὰ νήπια δὲ ὡσαύτως, οἷς καὶ Παῦλος γράφει· *Τεκνία, μὴ ταῖς φρεσὶν νήπιοι γίνεσθε, ἀλλὰ τῇ κακίᾳ νηπιάζετε.* Καὶ *κτήνη δὲ*, φησὶ, *περιποιήσατε. Δίκαιος γὰρ οἰκτείρει ψυχὰς κτηνῶν αὐτοῦ·* τοὺς ἀλογωτέρους διὰ τῶν κτηνῶν αἰνιττόμενος. Κτῆνος ἦν καὶ ὁ Κορνήλιος, κατὰ τὴν ὀπτασίαν τὴν περὶ τῶν τετραπόδων φανεῖσαν τῷ Πέτρῳ.

ΚΕΦ. ΚΒ'.

(55) Στίχ. ς'. *Οὐ λήψῃ τὴν μητέρα μετὰ τῶν τέκνων.* D

Ἐπειδὴ μὴ δύναται ἑαυτὰ τρέφειν, τῆς μητρὸς ληφθείσης.

ΚΕΦ. ΚΓ'.

(56) Στίχ. γ'. *Οὐκ εἰσελεύσεται Ἀμανίτης.*

Τί δήποτε τὴν πρὸς Μωαβίτας καὶ Ἀμανίτας ἐπιμιξίαν κωλύει οὐ κατὰ ῥητόν τινα χρόνον, ἀλλ' εἰς τὸν αἰῶνα; Πρῶτον διὰ τὴν παράνομον αὐτῶν ῥίζαν· ἐκ παρανόμου γὰρ γεγένηνται συνουσίας· ἔπειτα διὰ τὴν ἀσέβειαν, ἧς καὶ τοὺς Ἰσραηλίτας

mulierosus est et fractus libidine, et voluptatibus carnis intendit animum, mulieris sponsalia facile innuant. Moras enim trahentes ad vocem præconis, a sacra pugnacissimaque multitudine desciscunt. Quæ porro probabile erat ut hujusmodi homines congregati animo versarent et dicerent, ea in antecessum præco enuntiat. An non verum est eos talia reputare? Consueverunt amasii in persecutionibus quæ minime molesta sunt diligere, et charitatis in Deum studia remotius sequi; cogitantes, quod si quid contingat in certaminibus pati, a domibus et possessionibus, et a desideriis excident, quæ apud se plurimi fiunt.

V. 8. *Quis est homo, qui veretur et meticulosus est corde?*

Ejusdem. Qui terrenis rebus inhæret, et domos ædificat, et plantat vineas, victus voluptatibus carnalibus, erit prorsus meticulosus et imbellis.

V. 10. *Sin vero accesseris ad debellandam urbem.*

Simile est illi: *In quamcunque autem civitatem introieritis, exquirite quis ex ipsis dignus sit* [23]. Illud vero, *cum pace*, simile est apostolicæ sententiæ: *Servum Domini non oportet pugnacem esse* [24].

V. 13. *Et percuties omne masculinum ejus in occisione gladii.*

Ejusdem. Gladius spiritus esse possit sermo Dei. Gladium vero spiritus, id est, verbum Dei etiam *dicere possumus*: quo divini discipuli occidebant omne masculinum contrariæ potestatis, ut Simonem et Elymam magos, et fortia eorum dissolvebant dogmata: superstites vero sinebant mulieres, animas nempe quæ dicere poterant: *Propterea timorem tuum, Domine, in utero concepimus, usque super terra* [25]: infantulos item, quibus et Paulus scribit: *Filioli, non mente pueri estote, sed malo puerascite* [26]. Item dicit: *Jumenta servabitis* [27]; etenim *justum miseret animarum jumentorum suorum* [28]: eos qui minus ratione pollent per jumenta innuens. Jumentum erat et Cornelius, juxta visionem quadrupedum, quæ apparuit Petro.

CAP. XXII.

V. 6. *Non capies matrem cum filiis.*

Neque enim, capta matre, seipsos possunt nutrire.

CAP. XXIII.

V. 3. *Non ingredietur Amanites.*

Cur consuetudinem cum Moabitis et Amanitis interdicit, non ad statum aliquod tempus, sed in sæculum? Primo propter illegitimam eorum originem: ex illegitimo enim orti sunt congressu. Deinde propter impietatem, cujus etiam Judæos participes

[23] Matth. x, 11. [24] II Tim. ii, 24. [25] Isa. xxvi, 18. [26] I Cor. xiv, 20. [27] Josue viii, 2. [28] Prov. xii, 10.

(49) Forte προσιόντες.
(50) Forte τούτους.
(51) Ibidem, ut et reliqua hujus capitis.
(52) Ms. δῆλός τε.
(53) Scriptum erat ἐξετάζεται, absurde. Ed. Pat.
(54) Deest verbum.
(55) Ibid., pag. 226.
(56) Cod. 531, pag. 318.

facere conati sunt, ornando mulieres, et per eas in idolorum cultum allicientes. At Idumæum quidem et Ægyptium post tertiam jubet generationem admitti: illum quippe fratrem, hunc vero quippe opportune quondam benefactorem. Fame enim ingruente, Ægyptum petentes progenitores eorum enutriti sunt. Docet igitur lex nos, ut ne veteris quidem beneficii obliviscamur.

V. 14. Quid est, *Quia Dominus Deus tuus inambulat in castris tuis?*

Norat sæpenumero gravis odoris aerem repletum pestem produxisse. Mandat ergo illis in castris degentibus, quem secreverant defodere fimum. Ut ne vero inobedientes noxam quampiam contraherent, necessario adjunxit: *Quia Dominus Deus inambulat in castris tuis.* Et causam docet: *Ut eripiat te, tradatque inimicum tuum ante faciem tuam* [29]. Propterea admonet, ut nil contra legem agant. Subinfert enim: *Et erunt castra tua sancta, nec invenietur in te turpitudinis res.*

V. 12. *Et locus esto tibi*, ait, *extra castra, et egredi eris eo.*

V. 13. *Et clavus erit tibi in zona tua. Eritque cum sederis foris, et fodies in eo, et reducens operies turpitudinem tuam ipsius.*

V. 14. *Quia Dominus Deus tuus inambulat in castris eripere te, et tradere tibi inimicum tuum in manus tuas. Et erunt castra tua sancta, et non videbitur in te turpitudo rei.*

Evitare equidem decet omnem immunditiei speciem eos, qui cupiunt adversus omnes spirituales hostes victoriam referre. Quia tamen sæpe cadimus omnes, obnoxiaque est humana natura facilitati in defectus labendi, et nemo *delicta intelliget* [30], secundum Psallentis vocem, Contingat, ait, vel unicam innatarum in vobis impuritatum effringi quodammodo, ac evinci, laborantibus aliqua re externa ad legem pertinente et ad vitam, quæ sanctos deceat. Inhabitat namque in membris carnis peccati lex. Primo igitur non manifeste ac palam, neque in vulgi conspectu lapsus infirmitatis fiant: sed quodammodo foris latentes, et remotissime a castris. Deinde emendationibus occultentur, ait: *Sapientes obtegent suas ipsorum turpitudines*, juxta quod scriptum est. Cessando enim ab inconcinnis actibus, et in meliora propensione reformando quodammodo mentem sic, ut statuamus eligendum esse quod prodesse queat, casus nostros e medio tollimus: ac indecorum peccatum, postea fragrantiis vincentes, ingredimur iterum in sanctorum castra, id est in ecclesia primogenitorum. In Christo autem istuc perficitur, si accipiamus crucem illius, utentes acri cogitatione et ad resistendum strenua. Id enim oblique innuitur, eo quod habeamus in zona clavum, id est lignum. Igitur spiritualiter intel-

[29] Deut. XXIII, 14. [30] Psal. XVIII, 13.

(57) Ὀρύξεις.
(58) Forte ἐν αὐτῷ.

A μεταλαχεῖν παρεσκεύασαν ὡραΐσαντες τὰς γυναῖκας, καὶ διὰ τούτων αὐτοὺς εἰς τὴν τῶν εἰδώλων λατρείαν ἀγρεύσαντες. Τὸν μέντοι Ἰδουμαῖον καὶ τὸν Αἰγύπτιον μετὰ τρίτην κελεύει προσίεσθαι γενεὰν, τὸν μὲν ὡς ἀδελφὸν, τὸν δὲ ὡς εὐεργέτην ἐν καιρῷ γεγενημένον. Λιμοῦ γὰρ προσπεσόντος, εἰς Αἴγυπτον εἰσελθόντες οἱ πατέρες αὐτῶν διετράφησαν. Διδάσκει τοίνυν ὁ νόμος ἡμᾶς, μηδὲ παλαιᾶς εὐεργεσίας ἀμνημονεῖν.

Στίχ. ιδ'. Τί ἐστιν, *Ὅτι Κύριος ὁ Θεός σου ἐμπεριπατεῖ ἐν τῇ παρεμβολῇ σου;*

Οἶδε πολλάκις δυσοσμίας ὁ ἀὴρ ἐμπιπλάμενος λοιμὸν ἐμποιεῖν. Ἐκέλευσε τοίνυν αὐτοῖς στρατοπεδευομένοις τὴν ἐκκρινομένην καταχωννύναι κόπρον. Ἵνα δὲ μὴ ἀπειθήσαντες βλάβην εἰσδέξωνται, ἀναγ-
B καίως ἐπήγαγεν· *Ὅτι Κύριος ὁ Θεὸς ἐμπεριπατεῖ ἐν τῇ παρεμβολῇ σου.* Καὶ τὴν αἰτίαν διδάσκει· *Ἐξελέσθαι σε, καὶ παραδοῦναι τὸν ἐχθρόν σου πρὸ προσώπου σου.* Διὰ δὲ τούτου παιδεύει μηδὲν πράττειν παράνομον. Τοῦτο γὰρ ἐπάγει· *Καὶ ἔσται ἡ παρεμβολή σου ἁγία, καὶ οὐχ εὑρεθήσεται ἐν σοὶ ἀσχημοσύνης πρᾶγμα.*

Στίχ. ιβ'. *Καὶ ὁ τόπος ἔστω σοι*, φησὶν, *ἔξω τῆς παρεμβολῆς, καὶ ἐξελεύσῃ ἐκεῖ.*

Στίχ. ιγ'. *Καὶ πάσσαλος ἔσται σοι ἐπὶ τῆς ζώνης σου. Καὶ ἔσται ὅταν καθιζάνῃς ἔξω, καὶ ὀρύξῃς* (57) *ἐν αὐτῷ, καὶ ἐπαναγαγὼν καλύψεις τὴν ἀσχημοσύνην σου ἑαυτοῦ* (58).

Στίχ. ιδ'. *Ὅτι Κύριος ὁ Θεός σου ἐμπεριπατεῖ ἐν τῇ παρεμβολῇ ἐξελέσθαι σε, καὶ παραδοῦναί σοι τὸν ἐχθρόν σου εἰς τὰς χεῖράς σου. Καὶ ἔσται ἡ παρεμβολή σου ἁγία, καὶ οὐκ ὀφθήσε-*
C *ται ἐν σοὶ ἀσχημοσύνη πράγματος.*

Παραιτεῖσθαι μὲν γὰρ πᾶν εἶδος ἀκαθαρσίας πρέπει τοὺς κατανδρίζεσθαι τῶν νοητῶν ἐπιθυμοῦντας ἐχθρῶν. Ἐπειδὴ δὲ πολλὰ πταίομεν ἅπαντες, καὶ νοσεῖ μὲν ἡ ἀνθρώπου φύσις τὸ εὐόλισθον εἰς τὸ πλημμελές· *συνήσει* δὲ οὐδεὶς *παραπτώματα*, κατὰ τὴν τοῦ Ψάλλοντος φωνήν· Γένοιτο, φησὶ, μιᾷ τῶν ἐμφύτων καὶ ἐν ὑμῖν ἀκαθαρσιῶν περιθραύεσθαι μονονουχὶ, καὶ ἁλίσκεσθαί τι νενοσηκότας τῶν ἔξω νόμου καὶ ζωῆς ἁγιοπρεποῦς. Ἐνοικεῖ γὰρ τοῖς μέλεσι τῆς σαρκὸς τῆς ἁμαρτίας ὁ νόμος. Πρῶτον μὲν μὴ ἐναργῶς καὶ ἀκρύπτως, μήτε μὴν ἐν ὄψει πολλῶν, τὰ ἐκ τῆς ἀῤῥωστίας πραττέσθω πταίσματα· ἀλλ' οἷον ἔξω λεληθότες, καὶ ὡς ἀπωτάτω τῆς παρ-
D εμβολῆς· εἶτα ταῖς ἐπανορθώσεσι κατακαλυπτέσθω, φησί· *Σοφοὶ γὰρ καλύψουσι τὰς ἑαυτῶν αἰσχύνας*, κατὰ τὸ γεγραμμένον. Καταλήγοντες γὰρ τῶν πλημμελημάτων, καὶ ταῖς εἰς τὰ ἀμείνω ῥοπαῖς ἀναστοιχειοῦντες τρόπον τινὰ τὸν νοῦν, εἰς τὸ δεῖν ἑλέσθαι τὸ ὠφελοῦν, ἐκ μέσου ποιούμεθα τὰ προσπταίσματα· καὶ τὴν ἄκοσμον ἁμαρτίαν ταῖς τῶν ἐφεξῆς εὐωδίαις νικήσαντες, εἰσελευσόμεθα πάλιν εἰς τῶν ἁγίων παρεμβολὴν, τουτέστιν εἰς τὴν τῶν πρωτοτόκων ἐκκλησίαν. Ἐν Χριστῷ δὲ τοῦτο πληροῦται, εἰ λάβοιμεν τὸν αὐτοῦ σταυρὸν, γοργῷ (59) καὶ εὐζωνοτάτῳ φρονήματι κεχρημένοι. Τὸ γὰρ ἔχειν ἡμᾶς ἐπὶ τοῦ ζωστῆρος πάσσαλον, ἤγουν τὸ

(59) Cod., γοργ.

ξύλον, τοῦτο πλαγίως ὑπαινίττεται. Πνευματικῶς οὖν τῶν νοητῶν ὑποτύπωσιν ποιούμενοι τὰ σωματικά· οὐ γάρ ἐσμεν ἐν ἀκαθαρσίαις, ἐν ὀφθαλμοῖς ἐπαμύνειν τοῦ πεποιηκότος Θεοῦ εἰς ἐφεδρῶνας ἰόντες. Δεῖ οὖν ἡμᾶς καταχωννύειν ἀκαθαρσίας, *Ὅτι Κύριος περιπατεῖ ἐν τῇ παρεμβολῇ. Ἐνοικεῖ γὰρ ἡμῖν καὶ ἐμπεριπατεῖ Χριστός.*

ΚΕΦ. ΚΔ'.

(60) Στίχ. ϛ'. *Οὐκ ἐνεχυράσεις μύλον, οὐδὲ ἐπιμύλιον, ὅτι ψυχὴν οὕτως ἐνεχυράζει.*

Εἰς τὸ αὐτὸ ἄλλως. Οὐκ ἔστι μύλος οὐδὲ ἐπιμύλιον ψυχῇ (60*), ἀλλὰ πρὸς ἐργασίαν συντελεῖ ἄρτου, δι' οὗ μάλιστα ζῶσιν οἱ ἄνθρωποι. Σημειωτέον αὐτὸν διὰ τὸ αἷμα. Καὶ γὰρ περὶ αὐτοῦ ἐλέχθη· *Ὅτι τοῦ σώματος τὸ αἷμα ψυχή ἐστιν.* Καταχρηστικῶς οὖν ταῦτα νοητέον. Οὔτε γὰρ τὸ αἷμα, οὔτε ὁ μύλος ψυχή, ἀλλὰ πρὸς τὸ ζῆν συμβαλλόμενα.

ΚΕΦ. ΚΖ'.

(61) Στίχ. ιε'. *Καὶ θήσει αὐτὸ ἐν ἀποκρύφῳ.*

Ἐπειδὴ εἰκὸς ἦν, τινὰς φόβῳ τῆς τιμωρίας σπουδάζειν λανθάνειν, καὶ ἐν παραβύστῳ καὶ λανθανόντως τὴν ἀσέβειαν ἐπιτηδεύειν· πρὸς μείζονα φόβον καὶ ἀπειλὴν τῶν ταῦτα ποιούντων, καὶ ἀραῖς ὑποβάλλει τοὺς ἀμάρτυρον τὴν ἁμαρτίαν ἐργαζομένους. Τοιοῦτοί εἰσιν οἱ εὐλάβειαν ἐπίπλαστον ὑποκρινόμενοι, ἔνδον δὲ τὰ πάθη κατορύττοντες, καὶ ἐν τῷ τῆς διανοίας κινήματι πρὸς πᾶν εἶδος ἀτοπίας ἐκβακχευόμενοι. Οὗτοί εἰσιν οἱ ἐν ἀποκρύφῳ τιθέντες τὰ εἴδωλα.

(62) Στίχ. ιζ'. *Ἐπικατάρατος ὁ μετατιθεὶς ὅρια τοῦ πλησίον.*

Ὅρια τοῦ πλησίον μετατίθησι καὶ ὁ ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς θεογνωσίας, καὶ τῆς ἐνθέου πολιτείας παρασαλεύων τὸν ἐντὸς εὑρισκόμενον. Καὶ δηλοῖ τὰ ἐπαγόμενα (63).

(64) Στίχ. ιη'. *Ἐπικατάρατος ὁ πλανῶν τυφλὸν ἐν ὁδῷ.*

Τοῦ αὐτοῦ. Τοιοῦτοί εἰσι καὶ οἱ ἀπὸ εἰδωλολατρείας καὶ τοὺς ἐκ περιτομῆς ἐπὶ μυσαρὰς αἱρέσεις ἐφελκόμενοι. Τυφλοὺς γὰρ ὄντας αὐτοὺς καὶ μήπω τὸ φῶς τῆς ἀληθείας ἐσχηκότας καὶ θεογνωσίας, ἀπατῶσι δὲ καὶ πλανῶσιν, ἑτέραν ἀντὶ τῆς ἀποστολικῆς παραδεικνύντες ὁδόν.

(65) Στίχ. ιθ'. *Ἐπικατάρατος ὃς ἂν ἐκκλίνῃ κρίσιν προσηλύτου καὶ ὀρφανοῦ καὶ χήρας.*

Ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἀρὰν τίθησι τοὺς ὡσαύτως ἐκκλίνοντας κρίσιν προσηλύτου καὶ ὀρφανοῦ καὶ χήρας, ἄλλως πως πάλιν τὸ αὐτὸ εἰπών. Εἰ γὰρ τὸ ῥητὸν ἔχει τὸ ὀφέλειμον (66), ἀλλὰ καὶ ἡ θεωρία τὸ ὑψηλότερον. Προσήλυτοι γάρ εἰσιν οἱ ἐξ ἐθνῶν εἰσιόντες τῇ ἁγίᾳ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ. Οἱ δὲ ὀρφανοὶ κυρίως εἰσὶν οἱ ἀποταξάμενοι μὲν τῷ ἑαυτῶν πατρὶ τῷ Σατανᾷ, μηδέπω δὲ τὸν Ἰησοῦν ἐνδυσάμενοι, ἀλλ' ἔτι καὶ κατηχουμένοις ἐνάριθμοι. Ὁμοίως δὲ καὶ οὗτοι χῆραί εἰσιν, ἀποστραφεῖσαι μὲν τὸν ἐγκατασπείροντα αὐ-

A lectualium rerum imaginem efficiamus ea quæ corporalia sunt. Non enim sumus in immunditiis, sub oculis Dei valentis juvare qui fecerit, dum imus ad exonerandam alvum. Oportet ergo ut nos defodiamus immunditias, *Quia Dominus ambulat in castris. Habitat* enim *in nobis, et inambulat Christus* [21].

CAP. XXIV.

V. 6. *Non accipies in pignus molam, neque quod molæ superponitur, quoniam animam sic in pignus tradit.*

In eumdem locum aliter. Non habet molam aut quod molæ superponitur, anima: sed confert ad faciendum panem, quo maxime vivant homines. Notandum hoc ipsum propter sanguinem. Nam et de ipso dictum est: *Quia corporis sanguis anima*

B *est* [22]. Per catachresin hæc sunt intelligenda. Nec enim vel sanguis, vel mola anima est, sed ad vitam conferunt.

CAP. XXVII.

V. 15. *Et ponet illud in occulto.*

Quoniam verisimile erat, nonnullos metu pœnæ studere latere, exercitaturosque fore impietatem in abscondito et clandestine; ad majorem metum ac minas in eos qui hæc facerent, etiam maledictis obnoxios facit si sine testibus peccatum patrarent. Tales sunt qui simulatam pietatem præ se ferunt, interius vero morbum defossum habent, et in animi motu ad omne genus turpitudinis debacchantur. Hi sunt qui in occulto idola ponunt.

V. 17. *Maledictus qui transfert fines proximi.*

C

Fines proximi transfert et is, qui a veraci Dei cognitione, et divino regimine submovet eum, qui intra hos fines reperitur. Idque sequentia planum faciunt.

V. 18. *Maledictus qui errare facit cæcum in via.*

Ejusdem. Tales sunt et ii, qui homines ab idololatrico cultu et circumcisione ad abominandas hæreses pertrahunt. Cum enim cæci sint, et necdum lumen veritatis habeant ac cognitionis Dei, decipiunt eos et aberrare faciunt, aliam ab apostolica demonstrantes viam.

V. 19. *Maledictus quicunque declinat judicium proselyti, et orphani et viduæ.*

D Eidem maledictioni subjicit qui eodem modo declinant judicium proselyti, et orphani et viduæ: alio pacto quodammodo idem dicens. Etsi enim ipsum verbum suam utilitatem habet, at theoria etiam sublimius aliquid obtinet. Proselyti enim sunt, qui ex gentibus sanctam Dei ingrediuntur Ecclesiam. Orphani proprie sunt ii, qui nuntium mittentes patri suo Satanæ, necdum tamen Jesum induentes, adhuc inter catechumenos numerantur. Similiter quoque hi viduæ sunt, quæ aversatæ qui-

[21] II Cor. vi, 16. [22] Lev. xvii, 11.

(60) Cod. 534, pag. 228.
(60*) Forte legendum ψυχή, vertendumque: *Non est... anima.* Edit. Patrol.
(61) Pag. 231.
(62) Ibid.
(63) Confer Theodoretum.
(64) Ibid.
(65) Ibid.
(66) Forte ὠφέλιμον.

dem sunt eum, qui in ipsis seminabat perditionis semina, necdum autem Christo copulati, tanquam casta virgo, juxta divinum Apostolum. Qui igitur declinant judicium istorum, nec tradunt illis sincerum ac genuinum religionis mysterium, sub maledicto sunt. Alia quoque studiose quis percurrens, poterit spiritualiter meditari, servata interpretatione hac.

V. 26. *Maledictus omnis homo, qui non permanet in omnibus sermonibus legis.*

Illud, *in omnibus*, quod occurrit apud Septuaginta, confirmatur ex Samaritano antigrapho, in quo *Chol*, id est, *omnibus* vel *omnia*, haberi invenimus. Quibus concinit et Apostolus dicens: *Quicunque enim ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt* [33]. Quamobrem qui sunt ex circumcisione convincuntur sub maledicto esse, propterea quod omnia non faciunt.

CAP. XXXIII.

V. 6. *Vivat Rubim, et non moritor.*

Quia Jacob moriens mala imprecatus fuerat Rubimo dicens: *Velut aqua non effervescas* [34]; Moyses benedicens dicit: *Vivat Rubim, et non moritor.* Utrumque belle. Etenim pater maledicit ei tanquam cum concubina coeunti, de consecuturis erudiens, et metu percellens. At Moyses jure benedicit posthæc; quia solus Josepho pepercerat, quando eum e medio tollere fratres ejus volebant. Neque enim par erat ut maledictio quidem obtineret contra peccantem, benedictio vero non daretur emendanti quod feceral.

A τοῖς τὰ τῆς ἀπωλείας σπέρματα· οὔπω δὲ τῷ Χριστῷ ἁρμοσθέντες, ὡς ἁγνὴ παρθένος, κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον. Οἱ οὖν ἐκκλίνοντες τὴν κρίσιν τούτων, καὶ μὴ παραδιδόντες αὐτοῖς ἀνόθευτον τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον, ὑπὸ κατάραν εἰσίν. Καὶ τὰ ἄλλα δέ τις φιλοπόνως ἐπεξιὼν, δυνήσεται πνευματικῶς θεωρεῖν, σωζομένης τῆς ἑρμηνείας.

(67) Στίχ. κϛ'. *Ἐπικατάρατος πᾶς ἄνθρωπος, ὃς οὐκ ἐμμένει ἐν πᾶσι τοῖς λόγοις τοῦ νόμου.*

Τὸ, *ἐν πᾶσι*, κείμενον παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα, κυροῦται ἀπὸ τοῦ Σαμαρειτικοῦ ἀντιγράφου, ἐν ᾧ τὸ *χὸλ*, ὅπερ ἐστὶ *πᾶσιν* ἢ *πάντα*, φερόμενον εὕρομεν. Οἷς συνᾴδει καὶ ὁ Ἀπόστολος λέγων· *Ὅσοι γὰρ ἐξ ἔργων νόμου εἰσὶν, ὑπὸ κατάραν εἰσίν.*

B Ὅθεν οἱ ἐκ περιτομῆς ἐλέγχονται ὑπὸ κατάραν ὄντες, τὸ (68) μὴ πάντα ποιεῖν.

ΚΕΦ. ΛΓ'.

Στίχ. ϛ'. *Ζήτω Ῥουβὶμ, καὶ μὴ ἀποθανέτω.*

Ἐπειδὴ Ἰακὼβ ἀποθνήσκων κατηράσατο τῷ Ῥουβὶμ λέγων· *Ὡς ὕδωρ μὴ ἐκζέσῃς.* Ὁ Μωϋσῆς εὐλογῶν φησι· *Ζήτω Ῥουβὶμ, καὶ μὴ ἀποθανέτω.* Ἀμφότερα καλῶς. Ὅ τε γὰρ πατὴρ κατήραται αὐτῷ ὡς τῇ παλλακῇ συνελθόντι, τὰ ἑξῆς παιδεύων καὶ φοβῶν· καὶ Μωϋσῆς δικαίως εὐλογεῖ μετὰ ταῦτα· ἐπειδὴ μόνος ἐφείσατο τοῦ Ἰωσὴφ, ὅτε ἀνελεῖν αὐτὸν ἐβούλοντο οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ. Ἄτοπον δὲ ἦν κατάραν μὲν προχωρῆσαι κατὰ ἡμαρτηκότος, εὐλογίαν δὲ μὴ δοθῆναι κατορθώσαντι.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΕΚΛΟΓΑΙ

ΕΙΣ ΙΗΣΟΥΝ ΤΟΝ ΝΑΥΗ.

ORIGENIS ADNOTATIONES IN JESUM FILIUM NAVE.

(Ex Bibliotheca Gallandiana.)

CAP. III.

V. 14. *Et profectus est omnis populus de tabernaculis suis.*

Id est, tanquam areæ plenitudo. Non enim concretæ sunt *aquæ*; sed tanquam acervum frumenti coacervatæ sunt. In typum nempe apostolorum.

CAP. VI.

VV. 15, 16. *Vociferamini: tradidit enim vobis Dominus civitatem.*

Utquid Jerichuntem anathemati subjici mandavit? Primam hanc ceperunt civitatem postquam flumen transmiserunt. Quemadmodum igitur præ-

C ΚΕΦ. Γ'.

Στίχ. ιδ'. *Καὶ ἀπῆρε πᾶς ὁ λαὸς ἐκ τῶν σκηνωμάτων αὐτῶν.*

Τουτέστιν, ὡς ἅλω πλήρωσις (69). Οὐ γὰρ μόνον ἐπήγνυτο, ὡς ἐν τῇ Ἐρυθρᾷ, ἀλλ' ὡς θημὼν πυροῦ ἐσωρεύετο. Εἰς τύπον τῶν ἀποστόλων δηλονότι.

ΚΕΦ. ϛ'.

Στίχ. ιε', ιϛ'. *Κεκράξατε· παρέδωκε γὰρ Κύριος ὑμῖν τὴν πόλιν.*

(70) Διατί τὴν Ἱεριχὼ ἀναθεματισθῆναι προσέταξε; Πρώτην ταύτην εἷλον πόλιν μετὰ τὸ διαβῆναι τὸν ποταμόν. Ὥσπερ τοίνυν προσέταξεν αὐτοὺς τῶν

[33] Gal. III, 10. [34] Gen. XLIX, 4.

(67) Confer Theodoretum.

(68) Τῷ.

(69) Ἄλω πλήρωσις. Sic correximus verba nihili ἅλω πλήρσι. EDIT. PATROL.

(70) Præcedunt τὴν μέντοι.... γέμουσαν, ut in edit. pag. 395.

καρπῶν προσφέρειν τὰς ἀπαρχὰς, οὕτως ἐκέλευσε τὰ τῶν σκύλων προσενεγκεῖν ἀκροθίνια. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ γυμνάζει αὐτοὺς διὰ τούτων τῶν νόμων, ὥστε τοὺς ἀναγκαίους νόμους τηρεῖν. Τὴν οἰκείαν δὲ αὐτοῖς ἐπιδεικνὺς δύναμιν, τὴν πρώτην πόλιν δίχα ὅπλων καὶ μηχανημάτων ἑλεῖν παρεσκεύασε, καὶ μόνῃ κατέλυσε τῇ τῶν σαλπίγγων ἠχῇ· ἵν' ὅταν ἡττηθῶσι παρατταττόμενοι, γνῶσιν, ὡς αὐτοὶ παρέσχον τῆς ἥττης τὰς ἀφορμὰς, τῶν θείων νόμων καταφρονήσαντες.

A ceperat, ut ipsi fructuum offerrent primitias, ita jussit ut spoliorum offerrent principia. Præterea, etiam exercet eos per has leges, ut leges necessarias observent. Suam autem illis ostendens virtutem, primum oppidum sine armis et machinis ut caperent effecit, soloque dissolvit tubarum sonitu. Ut si quando in acie positi vincerentur, scirent se præbuisse cladis suæ causas, divinas leges contemnendo.

ΚΕΦ. Η'.

(71) Στίχ. β'. *Καὶ τὴν προνομὴν τῶν κτηνῶν προνομεύσεις σεαυτῷ.*

Ἐπειδὴ οὐκ ἔδει ὡς ἐν τῇ Ἱεριχῷ τὰ πάντα ἀνατεθῆναι.

(72) Στίχ. κϛ'. *Καὶ ἐξέτεινεν ὁ Ἰησοῦς τὸν γαισὸν, καὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ.*

Ἔμενε γὰρ Ἰησοῦς ἐκτεταμένην ἔχων τὴν χεῖρα· ἵνα, θεασάμενοι οἱ τῆς ἐνέδρας, προκαταλάβωνται τὴν πόλιν.

CAP. VIII.

V. 2. *Et prædam jumentorum prædaberis tibi.*

Quia non oportebat, sicut in Jericho, ut omnia anathemati subjicerentur.

B V. 26 *Et extendit Jesus contum, et manum suam.*

Jesus enim extensam habebat manum, ut intuentes qui in insidiis latebant, præciperent civitatem.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΕΚΛΟΓΑΙ

ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΚΡΙΤΑΣ.

ORIGENIS ADNOTATIONES IN JUDICES.

(Ex Bibliotheca Gallandiana.)

ΚΕΦ. ΙΕ'.

C

(73) Στίχ. ιθ'. *Καὶ ἔῤῥηξεν ὁ Θεὸς τὸ τραῦμα τὸ ἐν σιαγόνι, καὶ ἐξῆλθεν ἐξ αὐτοῦ ὕδωρ.*

Ἀντὶ τοῦ· Ἔῤῥηξε τῇ πληγῇ τῆς σιαγόνος τὴν γῆν, καὶ ἐξῆλθεν ὕδατα.

ΚΕΦ. Κ'.

(74) Στίχ. κα'. *Καὶ ἐξῆλθον υἱοὶ Βενιαμίν.*

Τίνος ἕνεκεν ἡττῶνται δικαίως ἐπεξελθόντες; Ἢ δηλονότι διὰ προλαβούσας αἰτίας. Καὶ ὁ ψαλμός φησιν· *Ὅταν λάβω καιρὸν, ἐγὼ εὐθύτητας κρινῶ.* Εἶτα μετὰ τὸ ἡττηθῆναι καὶ μίαν καὶ δευτέραν, μετῆλθεν ἡ ὀργὴ ἐπὶ τοὺς ἠδικηκότας, νικῶσι δικαίαν δίκην (75). Θαυμάσαι δὲ ἄξιον τὸ πλῆθος τῶν Ἰσραηλιτῶν, ὅτι, δικαίως τοῖς Βενιαμίταις ἐπελθόντες, καὶ ἡττηθέντες, οὐκ ἐνενόησάν τι πονηρὸν κατὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον οὐδὲ ἐπαύσαντο προκλαίοντες, ἕως ὅτε δίκην ἔλαβον κατὰ τῶν ἠδικηκότων.

Οὐ καταμεμφόμενοι τοῦ Θεοῦ εἶπον· Ἀλλὰ ἀπόχρη τοῦτο. Τρόπον μαθεῖν ἱκέτευον. Τό· *Βενιαμὶν λύκος ἅρπαξ· πρωῒ ἔδεται, καὶ τὸ ἑ.* (76) *διαδώσει τροφὴν*, ἐνταῦθα πληροῦται. Καὶ γὰρ πρότερον νικήσας, ἔσχατον βρῶμα τοῦ λαοῦ γέγονε.

CAP. XV.

V. 19. *Et effregit Deus vulnus quod erat in maxilla, et exivit ex eo aqua.*

Pro eo ut dicat, Effregit percussione maxillæ terram, et exierunt aquæ.

CAP. XX.

V. 21. *Et egressi sunt filii Benjamin.*

Qua de causa vincuntur, cum jure egressi sint? Omnino propter præcedentes culpas. Et Psalmus dicit: *Cum accepero occasionem, ego rectitudines judicabo* [88]. Deinde post cladem eorum et primam et secundam, transiit ira in eos qui læserant, vincuntque justam victoriam. Mirari autem par est Israelitarum multitudinem, quia juste adversus Benjaminitas bellum suscipientes et victi, nihil quidquam mali adversus Deum cogitaverunt, quin potius flere non cessarunt, donec pœnas de offensoribus

D sumpserunt.

Nequaquam de Deo querentes, dixere: At sufficit hoc. Modum discere supplices postulabant. Illud: *Benjamin lupus rapax: mane comedet, et vespere distribuet escam* [89], hic impletur. Prius enim vincens, postremo esca populi fuit.

[88] Psal. LXXIV, 3. [89] Gen. XLIX, 27.

(71) Cod. 534, pag. 249.
(72) Cod. XV.
(73) Cod. 534.
(74) Cod. XV.

(75) Hactenus et in edit. Quæ sequuntur etiam reliquos versus respiciunt.
(76) Forte ἑσπέρας.

CAP. XXI.

A

VV. 20, 21. Curnam præceperunt filii Israel superstitibus ex Benjamin, virgines in Selom choreas ducentes rapere, et in uxores ducere? Tribus eorum mulieres universæ jugulatæ fuerant, ipsi vero juraverant, non desponsuros ipsis filias suas. Ut ne igitur necessitate coacti alienigenarum filias ducerent, in rebus inviis viam invenerunt, et raptum excogitarunt.

ΚΕΦ. ΚΑ'.

Στίχ. κ', κα'. Τί δήποτε προσέταξαν οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ τοῖς διακοτοῖς· ἐκ τοῦ Βενιαμὶν ἐκ τῶν ἐν Σηλὼμ χορευουσῶν παρθένων ἁρπάσαι τε καὶ γῆμαι; Αἱ τῆς φυλῆς αὐτῶν γυναῖκες ἅπασαι κατεσφάγησαν· αὐτοὶ δὲ ὀμωμόκεσαν, μὴ κατεγγυῆσαι αὐτοῖς τὰς ἑαυτῶν θυγατέρας. Ἵνα τοίνυν μὴ βιασθέντες ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ἀλλοφύλους γυναῖκας ἀγάγωνται, πόρον εὗρον ἐν ἀπόροις, καὶ τὴν ἁρπαγὴν ἐπενόησαν.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΕΚΛΟΓΑΙ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗΝ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΙΩΝ (77).

—

ORIGENIS ADNOTATIONES IN LIBRUM I REGUM.

(Ex Bibliotheca Gallandiana.)

—

CAP. III.

B

V. 6. *Et dixit : Non vocavi te, fili ; revertere, et dormi.*

V. 7. *Et Samuel antequam nosceret Deum, et antequam revelaretur ei verbum Domini : et adjecit Dominus vocare Samuel.*

Hæc et cogitat et præcipit Heli, ut puero postea crederetur, quod quæ a Deo audierat, retulerit.

Quia Deus Helio mala prædicturus erat per Samuel, ut non putaretur commentus fuisse Samuel revelationem, rem sic ordinat Deus, ut ille putans quod ab Heli vocaretur, ad illum pergeret : ut cum Heli intellexisset, Deum esse qui vocabat Samuel; ipse vero postea quæ a Deo audivisset, referret; nullus esset suspicandi locus, quod revelationem C esset commentus; sed fides ei adhiberetur, quod revera Dei revelationem nuntiabat.

V. 11. *Et ait Dominus ad Samuel : Ecce ego facio verba mea in Israel.*

Ea nempe quæ per prophetam primum dixit. Adjunxit igitur : *omnia quæcunque fueram locutus in domum ejus*, etc.

V. 14. *Juravi domui Heli, si placabitur iniquitas domus Heli in thymiamatis et in hostiis, usque in sæculum.*

Videtur quodammodo sic impedimentum ponere pœnitentiæ, cum illis non tribuat spem veniæ. Sed attende diligenter dicto. Ait, quod *in hostiis* non indulgebo illis : id est, nisi per opera et pœnitentiam perfectam. Non enim simplex est peccatum ut D offerant jumenta in victimam, quæ propter peccata ignorantiæ et simplicia offerri solent. Hic vero Deus est qui contumelia affectus est.

V. 15. *Et Samuel timuit annuntiare visionem Helio.*

Visionem appellat sermonem, quem audivit Sa-

(77) Ex cod. Veneto XVI, pag. 19 et seqq.

ΚΕΦ. Γ'.

Στίχ. ϛ'. *Καὶ εἶπεν· Οὐ κέκληκά σε, τέκνον· ἀνάστρεφε, καὶ κάθευδε.*

Στίχ. ζ'. *Καὶ Σαμουὴλ πρὶν ἢ γνῶναι Θεὸν, καὶ πρὶν ἢ ἀποκαλυφθῆναι αὐτῷ ῥῆμα Κυρίου· καὶ προσέθετο Κύριος καλέσαι Σαμουήλ.*

(78) Ταῦτα καὶ νοεῖ καὶ ὑποτίθεται ὁ Ἠλὶ, ἵνα ὁ παῖς ὕστερον πιστευθῇ, ὅτι ἃ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἤκουσεν ἀπήγγειλεν.

Ἐπειδὴ ἔμελλεν ὁ Θεὸς τῷ Ἠλὶ κακὰ προλέγειν διὰ τοῦ Σαμουὴλ, ἵνα μὴ νομισθῇ πλάσασθαι ὁ Σαμουὴλ τὴν ἀποκάλυψιν, οἰκονομεῖ ὁ Θεὸς ἐκεῖνον οἰηθέντα ὑπὸ τοῦ Ἠλὶ καλεῖσθαι, πρὸς αὐτὸν ἀπιέναι, ἵνα, ὅταν ὁ μὲν Ἠλὶ νοήσῃ, ὅτι ὁ Θεός ἐστιν ὁ καλῶν τὸν Σαμουὴλ, ἐκεῖνος δὲ μετὰ ταῦτα τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διαγγείλῃ, μὴ ὑποπτευθῇ ὡς πλασάμενος τὴν ἀποκάλυψιν, ἀλλὰ πιστευθῇ, ὅτι ἀληθῶς Θεοῦ ἀποκάλυψιν ἀνήγγειλεν.

Στίχ. ια'. *Καὶ εἶπεν Κύριος πρὸς Σαμουήλ· Ἰδοὺ ἐγὼ ποιῶν τὰ ῥήματά μου ἐν Ἰσραήλ.*

Δῆλον, ὅτι ἃ διὰ τοῦ προφήτου τοῦ προλαβόντος εἶπεν. Ἐπήγαγε γοῦν· *πάντα ὅσα ἐλάλησα ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ*, καὶ τὰ ἑξῆς.

Στίχ. ιδ'. *Ὤμοσα τῷ οἴκῳ Ἠλὶ, εἰ ἐξιλασθήσεται ἀδικία οἴκου Ἠλὶ ἐν θυμιάμασι, καὶ ἐν θυσίαις ἕως αἰῶνος.*

Δοκεῖ πως ὧδε ἐμποδίζειν τῇ μετανοίᾳ, μὴ διδοὺς αὐτοῖς ἐλπίδα συγχωρήσεως. Ἀλλὰ πρόσχες ἀκριβῶς τῷ ῥητῷ. Φησὶν, ὅτι *ἐν θυσίαις* οὐ συγχωρῶ αὐτοῖς· τουτέστιν ἐὰν μὴ δι' ἔργων καὶ μετανοίας τελείας. Οὐ γὰρ ψιλόν ἐστι τὸ ἁμάρτημα, ἵνα προσαγάγωσι θρέμματα εἰς θυσίαν, ἅτινα ἐπὶ τῶν ἐν ἀγνοίᾳ καὶ ψιλῶν πλημμελημάτων προσάγεται περὶ ἁμαρτίας. Ἐνταῦθα δὲ ὁ Θεός ἐστιν ὁ ὑβρισθείς.

Στίχ. ιε'. *Καὶ Σαμουὴλ ἐφοβήθη ἀπαγγεῖλαι τὴν ὅρασιν τῷ Ἠλί.*

Ὅρασιν καλεῖ τὸν λόγον, ὃν ἤκουσε Σαμουήλ. Ὅτι

(78) Confer et Theodoretum hic.

A οἱ λόγοι ὡς ἀκουόμενά εἰσι πράγματα διὰ τὸ γίνεσθαι.

Στίχ. ιζ'. *Μὴ δὴ κρύψῃς ἀπ' ἐμοῦ. Τάδε ποιήσαι σοι ὁ Θεός, καὶ τάδε προσθείη.*

Ὁρᾷς τοῦ Θεοῦ τὴν οἰκονομίαν; Ὁ Σαμουὴλ, ἐπειδὴ χαλεπὰ προλέγειν αὐτοῖς ἔμελλεν, ἔδεισεν ἀπαγγεῖλαι τὰ ῥηθέντα πρὸς αὐτόν. Ὁ δὲ Ἠλὶ ὅρκοις αὐτὸν φοβεῖ· οὓς φοβηθεὶς, ἀπήγγειλε τοῦ Θεοῦ τὴν ἀποκάλυψιν τῷ Ἠλί. Ὁ δὲ ἀκούσας, δέον νουθετεῖν τὰ τέκνα καὶ τιμωρεῖσθαι, ἵνα ἡ διὰ τῆς κολάσεως αὐτῶν ἐπιστροφὴ τὸν Θεὸν ἐξιλεώσηται, οὐδὲ ἐπέπληξεν.

ΚΕΦ. Δ'.

Στίχ. γ', β'. *Κατὰ τί ἔπταισεν ἡμᾶς Κύριος σήμερον ἐνώπιον ἀλλοφύλων; Λάβωμεν τὴν κιβωτόν.*

B Ἐπειδὴ ἔμελλεν ἡ θεία Γραφὴ τὴν ἀπώλειαν τῶν υἱῶν Ἠλὶ προλέγειν, ὅτι τε ἡ κιβωτὸς τοῦ Θεοῦ ληφθήσεται ὑπὸ τῶν ἀλλοφύλων· προλαβοῦσα θεραπεύει τὴν ἀκοὴν, μήποτέ τις οἰηθῇ σκληρὸν εἶναι τὸν Θεόν. Διὰ τοῦτο, ὡς ἔφην, ἱστορεῖ ὡς οὐκ ἠλαττώθη τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἡ κακία καὶ ἡ ἁμαρτία διὰ τῆς ἀπειλῆς καὶ τῆς κατ' αὐτῶν προῤῥήσεως, ἀλλ' ηὐξήθη μᾶλλον.

Στίχ. β'. *Ἔκλινεν*, φησὶν, *ὁ πόλεμος*· ἀντὶ τοῦ, Οὐκ ἦσαν ἰσόῤῥοποι περὶ τὴν μάχην. Ἀλλὰ τὸ ἓν μέρος, εἰς φυγὴν τραπὲν, ἐβαρήθη ὡς ἐπὶ πλάστιγγος.

(79) Σημειωτέον, ὅτι ἄνευ αἰτίας οὐδέποτε ἡττᾶτο ὁ Ἰσραήλ· διὸ καὶ ἀνεζήτουν τὴν αἰτίαν.

Στίχ. η'. *Οἱ πατάξαντες τὴν Αἴγυπτον ἐν πάσῃ πληγῇ, (80) καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ.*

C Ἐν γὰρ τῇ ἐρήμῳ αὐτοὺς τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ ὁ Θεὸς διαφόροις ἐδάμασε πληγαῖς, ὥσπερ τοὺς Αἰγυπτίους ἐν τῇ Αἰγύπτῳ.

Στίχ. ιγ'. *Ὅτι ἦν ἡ καρδία αὐτοῦ ἐξεστηκυῖα περὶ τῆς κιβωτοῦ.*

Εὐσεβὴς ὁ Ἠλὶ καθ' ἑαυτόν. Οὐ γὰρ περὶ τῆς σωτηρίας τῶν τέκνων ἠγωνία προηγουμένως, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς κιβωτοῦ, μήποτε γένοιτο ὑπὸ τοῖς ἀλλοφύλοις· ὃ δὴ καὶ συνέβη.

Στίχ. ιη'. *Καὶ ἐγένετο ὡς ἐμνήσθη τῆς κιβωτοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἔπεσεν ἀπὸ τοῦ δίφρου ὀπισθίως.*

Τῶν υἱῶν τὴν σφαγὴν ἐγνωκὼς, οὐκ ἀγεννῶς ἤνεγκε πατὴρ καὶ πρεσβύτης ὤν. Τὴν μέντοι κιβωτὸν δοριάλωτον γεγενῆσθαι μαθὼν, κατέπεσε, καὶ τῇ τῆς ἀθυμίας ὑπερβολῇ τοῦ βίου τὸ τέλος ἐδέξατο.

D

ΚΕΦ. Ε'.

Στίχ. γ', δ'. *Καὶ ὤρθρισαν οἱ Ἀζώτιοι, καὶ εἰσῆλθον εἰς οἶκον Δαγὼν καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ Δαγὼν πεπτωκὼς ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ ἐνώπιον κιβωτοῦ τοῦ Θεοῦ.*

Ἵνα γνῶσιν οἱ ἀλλόφυλοι, ὅτι οὔτε ὁ Θεὸς ἡττήθη διὰ τῶν Ἰσραηλιτῶν, οὔτε αὐτὸν νενικήκασι τῇ οἰκείᾳ δυνάμει· ἀλλὰ τῶν Ἰουδαίων αἱ ἁμαρτίαι καὶ ἀσέβειαι τὴν ἧτταν πεποιήκασι. Πέπτωκε δὲ πρὸ τῆς κιβωτοῦ ὁ Δαγὼν, οὐχ ἵνα προσκυνήσῃ· οὐ γὰρ ἦν ἄξιος· ἀλλ' ἵνα συντριβῇ· ὃ δὴ καὶ γέγονεν.

Οἱ (81) Ἀζώτιοι, πεπτωκότα τὸν Δαγὼν ἀνορθώσαντες,

(79) Hæc rursus pertinent ad v. 3.

(80) Ab hoc καί, quod exstat etiam in cod. Alexandr. pendet interpretatio. Abest in textu Hebr.

muel. Sane quia sermones sunt velut res auditæ, dum habentur.

V. 17. *Ne equidem celaveris a me. Hæc faciat tibi Deus, et hæc addat.*

Viden' Dei dispensationem? Samuel quia tristia prædicturus erat illis, veritus est annuntiare quæ sibi dicta fuerant. At Heli adjurationibus eum perterret: quas reveritus, renuntiavit Heli Dei revelationem. Is ubi audisset, cum oporteret commonere et castigare liberos, ut conversio eorum a castigatione orta Deum propitium redderet, nullatenus perculit.

CAP. IV.

VV. 3, 2. *Utquid labefactavit nos Dominus hodie coram alienigenis? Accipiamus arcam.*

Quoniam prædictura erat divina Scriptura interitum filiorum Heli, arcamque Dei capiendam esse ab alienigenis: præoccupat mulcere auditum, ne quis forte reputaret durum esse Deum. Propterea, ut inquam, narrat quod non fuerit imminutum scelus et peccatum filiorum Israel (82) propter minas et prædictionem adversus illos, quin potius auctum fuerit.

V. 2. *Declinavit*, inquit, *bellum*. Pro, non æquo marte pugnare poterant. Sed una pars in fugam versa, præponderavit velut in lance.

Notandum, sine causa nunquam victum fuisse Israel: propterea etiam causam requirebant.

V. 8. *Qui percusserunt Ægyptum in omni plaga, et in deserto.*

In deserto enim ipsosmet filios Israel Deus variis edomuit plagis, quemadmodum Ægyptios in Ægypto.

V. 13. *Quia erat cor ejus extra se constitutum propter arcam.*

Pius Heli in seipso. Non enim pro salute filiorum angebatur primario, sed pro arca, ne forte in potestatem alienigenarum veniret: quod utique contigit.

V. 18. *Et accidit ut facta est mentio arcæ Dei, et cecidit de sella retrorsum.*

Cum audisset filiorum cædem, non ignobiliter tulit, quamvis et pater, et senex. At ubi intellexit arcam bello captam fuisse, corruit, et nimio animi angore, vitæ finem accepit.

CAP. V.

VV. 3, 4. *Et surrexerunt mane Azotii, et ingressi sunt domum Dagon: et viderunt, et ecce Dagon lapsus in faciem suam coram arca Dei.*

Ut scirent alienigenæ, quod nec Deus victus fuerat propter Israelitas, nec ipsum vicerant propria virtute: sed Judæorum peccata et impietates cladem effecerant. Cecidit vero ante arcam Dagon, non ut adoraret; neque enim dignus erat: sed ut contereretur: quod etiam accidit.

Azotii lapsum Dagonem erigentes, damnant ex

(81) Sic sequitur, non mutato auctoris nomine.

(82) Forte *Heli*.

comparatione filios Israel. Illi namque cum iterum Dagon corruisset, caputque illius et pedum manuumque extremitates excisæ essent, et in limine jacerent; usque adeo non temperarunt a notitia cladis, quam deus ipsorum contritus retulit, ut ex eo tempore non amplius limini insisterent, si quando cum adoraturi ingrediebantur, propterea quod ibi illius membra jacuerunt, de quibus commemoravimus. At Israel invictum habens Deum, sic impie egit.

CAP. XV.

V. 10. *Et fuit verbum Domini ad Samuelem, dicens:*

V. 11. *Pœnituit me, quod unxi Saul in regem.*

Quemadmodum hominum manus, et pes, et oculus, et auris, et si quid hujusmodi nominatur, significativa sunt membrorum nostri corporis; in Deo autem, manus innuit creatricem virtutem, oculus vim omnia inspiciendi; auris potentiam universa audiendi, pes vero illius præsentiam, quando quid operatur: sic ira Dei dicitur eruditio, qua quidam castigantur, non Dei passio. Pœnitentia est translatio divinæ dispensationis de re ad rem aliam. Quod enim nos pœnitendo facimus, id est evitamus ea quorum nos pœnitet, alia vero meliora sectamur; id Dei pœnitentia vocatur. Utquid istuc? Quoniam accommodate quantum fieri poterat ad res corporeas oportebat ut hebetioribus prophetæ de Deo loquerentur, ut res illius capi possent. Qui enim statuas quas sculpebant vel fundebant, deos arbitrabantur, res cœteroqui ratione destitutas, queinam cepissent per spirituales cogitationes et verba, ea quæ de Deo dicerentur?

Et iterum:

Si universa prævidit Deus, nec de iis quæ novit irascitur, aut pœnitentia ducitur; non est ergo passio quæ in Deum cadat, ira vel pœnitentia: sed iræ opus est punitio; quod et ad pœnitentiam similiter transferendum: quæ est derelictio prioris operis, et translatio in aliam dispensationem. Sic et de gladio dicitur: *Gladie acute, macta* [37]. Item manus ferrea nominatus est Salomon: *Ut eripiat te de manu ferrea et gladio* [38]. Ut David inquit: *In manus gladii* [39]. Eodem modo animus Dei irasci dicitur, et faciem habere peccata, secundum David, et faciem ira Dei, sicut in psalmo tricesimo septimo: et manibus plaudere flumina. Nec tamen flumina manus habent, vel faciem peccata. Nemo igitur ex iis quæ corporaliter de Deo dicuntur ad captum veterum, Dei corpus cogitet, aut illum passionibus scatere.

Mutabilitas sententiæ humanæ non est attribuenda Deo. Nos enim in nobis ipsis mutationes divinæ dispensationis, quæ nobis jure contingant, operamur, dum indignos nos præbemus propter opera honore, quem largitur Deus. Cum igitur repudias-

[37] Ezech. xxi, 9. [38] Psal. ii, 9. [39] Psalm. lxii, 11.

A κατέκριναν ἐκ παραθέσεως τοὺς υἱοὺς Ἰσραήλ. Οἱ μὲν γάρ, δεύτερον τοῦ Δαγὼν πεπτωκότος, καὶ τῆς κεφαλῆς, καὶ τῶν ποδῶν καὶ χειρῶν τῶν ἄκρων ἀποτμηθέντων, καὶ ἐν τῷ οὐδῷ κειμένων, τοσοῦτον ἀπέσχοντο τοῦ (μὴ) γνῶναι τὴν ἧτταν, ἣν ὁ θεὸς αὐτῶν ἡττήθη συντριβείς, ὥστ' ἐξ ἐκείνου μηδέπω οὐδοῦ ἐπιβαίνειν, ἡνίκα ἂν εἰσίασι προσκυνεῖν αὐτῷ, ἐφ' ᾧ ἔκειντο αὐτοῦ τὰ μέρη, ὧν ἐμνημονεύσαμεν. Ὁ δέ γε Ἰσραήλ, ἀήττητον ἔχων τὸν Θεόν, οὕτως ἠσέβει.

ΚΕΦ. ΙΕ'.

Στίχ. ι'. *Καὶ ἐγενήθη ῥῆμα Κυρίου πρὸς Σαμουὴλ, λέγων·*

Στίχ. ια'. *Μεταμεμέλημαι, ὅτι ἔχρισα τὸν Σαοὺλ εἰς βασιλέα.*

(82*) Ὥσπερ ἀνθρώπων μὲν χεὶρ καὶ ποῦς καὶ ὀφθαλ-
B μὸς καὶ οὖς, καὶ εἴ τι τοιοῦτον ὀνομάζεται, σημαντικὰ τῶν μελῶν τοῦ ἡμετέρου σώματός ἐστιν· ἐπὶ δὲ Θεοῦ χεὶρ μὲν τὸ δημιουργικὸν, ὀφθαλμὸς δὲ τὸ ἐποπτικόν· καὶ οὖς μὲν τὸ ἀκουστικὸν, ποῦς δὲ τὸ τῆς παρουσίας, ὅτ' ἂν ἐνεργῇ τι· οὕτω καὶ θυμὸς μὲν Θεοῦ λέγεται παιδεία, ἡ κατὰ τῶν παιδόντων, οὐ πάθος Θεοῦ· μεταμέλεια δὲ ἡ ἀπὸ πράγματος εἰς πρᾶγμα μετάθεσις τῆς τοῦ Θεοῦ οἰκονομίας. Ὃ γὰρ ἡμεῖς μεταμελούμενοι ποιοῦμεν, τουτέστιν ἐκεῖνα μὲν φεύγομεν ἐφ' οἷς μετεμελήθημεν, ἕτερα δὲ διώκομεν τὰ κρείττω· τοῦτο μεταμέλεια Θεοῦ λέγεται. Διὰ τί; Ἐπειδὴ σωματικώτερον τοῖς βαρυτάτοις τὴν διάνοιαν ἔδει περὶ τοῦ Θεοῦ τοὺς προφήτας ὁμιλεῖν, ἵνα χωρηθῇ· οἱ γὰρ ἀγάλματα ἅπερ ἔγλυφον καὶ ἐχώνευον θεοὺς νομίζοντες,
C ἤδη δὲ καὶ ἄλογα, πῶς ἂν ἐχώρησαν διὰ πνευματικῶν νοημάτων τε καὶ ῥημάτων τὰ περὶ Θεοῦ λεγόμενα;

Καὶ πάλιν·

Εἰ πάντα προεῖδεν ὁ Θεὸς, οὐκ ἀφ' ὧν δὲ οἶδε θυμοῦται ἢ μεταμελεῖται· οὐ πάθος ἄρα Θεοῦ θυμὸς, ἢ μεταμέλεια· ἀλλὰ τοῦ θυμοῦ ἔργον ἡ κόλασις· καὶ τὸ τῆς μεταμελείας ὁμοίως· ἀπόστασις τοῦ προτέρου πράγματος, μετάθεσις δὲ εἰς τὴν ἑτέραν οἰκονομίαν. Οὕτω καὶ περὶ ῥομφαίας λέγεται· *Ῥομφαία ὀξύνουσα, σφάζε.* Οὕτω καὶ χεὶρ ὠνόμασται σιδήρου ὁ Σολομῶν· *Ἵνα ῥύσηταί σε ἐκ χειρὸς σιδήρου καὶ ῥομφαίας*· ὡς ὁ Δαυῒδ φησιν· *Εἰς χεῖρας ῥομφαίας.* Οὕτω καὶ ὁ θυμὸς τοῦ Θεοῦ ὀργίζεσθαι λέγεται, καὶ
D πρόσωπον ἔχειν ἁμαρτίας κατὰ τὸν Δαυῒδ, καὶ πρόσωπον ὁ τοῦ Θεοῦ θυμὸς, ὡς ἐν τῷ τριακοστῷ ἑβδόμῳ ψαλμῷ· καὶ χερσὶν οἱ ποταμοὶ κροτεῖν. Οὔτε δὲ ποταμοῖς χεῖρές εἰσιν, οὔτε πρόσωπον ἁμαρτίαις. Μὴ τοίνυν τις τὰ σωματικῶς περὶ Θεοῦ λεγόμενα, ὡς ἐχώρουν οἱ παλαιοὶ, σῶμα τὸν Θεὸν νομίζωμεν, ἢ παθῶν αὐτὸν πεπληρῶσθαι.

Οὐ τὸ εὐπερίστρεπτον τῆς ἀνθρώπου γνώμης τῷ Θεῷ προσαπτέον. Ἡμεῖς γὰρ ἐφ' ἑαυτῶν τὰς τροπὰς τῆς θείας οἰκονομίας, τὰς ἐφ' ἡμῖν δικαίως συμβαινούσας ἀπεργαζόμεθα, ἀναξίους ἑαυτοὺς δεικνύντες διὰ τῶν πράξεων τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ δωρηθείσης τιμῆς.

(82*) Confer. tom. XII, col. 991.

Καταγνοὺς οὖν τοῦ Σαοὺλ, καὶ βουλόμενος τῷ Δαυῒδ παραδοῦναι τὰ τῆς ἀρχῆς, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ φυλάξαι τὴν βασιλείαν, διὰ τὸν αὐτοῦ τεχθησόμενον κατὰ σάρκα βασιλέα τῆς κτίσεως ἁπάσης, ἀνθρωπίνοις ἐχρήσατο ῥήμασιν (83) ἄνθρωπος διαλεγόμενος, καὶ εἶπε· *Μεταμεμέλημαι, ὅτι ἔχρισα τὸν Σαοὺλ εἰς βασιλέα·* ἀντὶ τοῦ· Ἑτέρῳ βούλομαι δοῦναι τῆς βασιλείας τὴν ἀρχὴν, τοῦτον δὲ παῦσαι τῆς δυναστείας.

Τὸ, *μεταμεμέλημαι*, διὰ τὸν Σαοὺλ· τουτέστιν οὕτως ἀνάξιον ἑαυτὸν τῆς βασιλείας ἐποίησεν, ὥστε, εἴ γε φύσιν εἶχον μετανοοῦσαν, μετέγνων ἂν ἐπ' αὐτῷ. Διὰ τί οὖν ἐχρίσθη; Ὅτι τότε ἄξιος ἦν· τραπεὶς δὲ πάλιν, ἀνάξιος γέγονε.

Στίχ. λε'. *Καὶ Κύριος μετεμελήθη, ὅτι ἐβασίλευσε τὸν Σαοὺλ ἐπὶ τὸν Ἰσραήλ.*

Ἐκ τούτων δείκνυται ὃ προεῖπον, ὅτι μεταμέλεια λέγεται ἡ τοῦ Θεοῦ οἰκονομίας ἀπὸ πράγματος εἰς πρᾶγμα μετάθεσις.

Δείκνυσιν ὁ λόγος, ὅτι, κἂν προφήτης καὶ δίκαιος ἄνθρωπος ὁ ὑπὲρ ἄλλων δεόμενος, οὐκ ἄλλως ἀκούεται, εἰ μὴ ἐκεῖνος ἔργῳ δείξει τὴν μετάνοιαν. Οὕτω γὰρ ἡ δέησις ἰσχύει τοῦ δικαίου, ἐνεργουμένη διὰ τοῦ ἁμαρτήσαντος. Ἵνα οὖν εἰς πέρας ἀχθῇ τὸ πρᾶγμα, δεῖ ἀμφότερα συνδραμεῖν καὶ τὴν τοῦ δικαίου εὐχὴν, καὶ τὸ ἔργον τοῦ μετανοοῦντος.

ΚΕΦ. ΙΘ'.

Στίχ. κγ'. *Καὶ ἐγενήθη ἐπ' αὐτῷ πνεῦμα Θεοῦ· καὶ ἐπορεύετο πορευόμενος καὶ προφητεύων.*

Ἐπειδὴ δυνατὸς ἦν ὁ Σαοὺλ, πλῆθος ἔχων βοηθοῦν αὐτῷ κακῶς κατὰ Δαυῒδ· οἱ δὲ δύο μόνοι ἐδιώκοντο, ὁ Σαμουὴλ καὶ ὁ Δαυῒδ· ἡ τοῦ Θεοῦ χάρις ποιεῖ προφητεύειν τὸν Σαοὺλ, οὐ μόνον ὅσα κατ' αὐτοῦ ἦν, ἀλλὰ καὶ τὰ ὑπὲρ τοῦ Δαυῒδ· καὶ ῥίπτει γυμνὸν προσημαίνουσα, ὅτι γυμνωθήσεται τῆς βασιλείας.

ΚΕΦ. ΚΑ'.

Στίχ. δ'. *Καὶ ἀπεκρίθη ὁ ἱερεὺς τῷ Δαυῒδ, καὶ εἶπεν· Οὐκ εἰσὶν ἄρτοι βέβηλοι ὑπὸ τὴν χεῖρά μου, ὅτι ἀλλ' ἢ ἄρτοι ἅγιοί εἰσι.*

(84) Βεβήλους λέγει νῦν οὐ τοὺς ἀκαθάρτους, ἀλλὰ τοὺς οὐχ ἁγίους, πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν ἁγίων ἄρτων, τῶν ἐπὶ τῆς τραπέζης παρατιθεμένων. Ἓξ γὰρ εἶχεν ἄρτους ἡ τράπεζα διαπαντὸς ἀλλασσομένους ὑπὲρ τῶν δώδεκα φυλῶν τοῦ Ἰσραὴλ, οὓς *ἐνωπίους* ἐκάλουν· ὡς εἶναι ἕκαστον τῶν ἄρτων ὑπὲρ δύο φυλῶν προσφερόμενον, τοὺς δὲ ἓξ ὑπὲρ τῶν δώδεκα φυλῶν. Τί οὖν ἐκ τούτου καλὸν ἐγίνετο; τὰς φυλὰς τοῦ Ἰσραὴλ πρὸς ὁμόνοιαν συνάπτεσθαι. Τί δὲ κρεῖττον προεσημαίνετο; τοὺς μακαρίους ἀποστόλους ἀνὰ δύο δύο πέμπεσθαι ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος τὰ πρῶτα κηρύσσειν ἐν ταῖς φυλαῖς τοῦ Ἰσραὴλ, ὡς εἶναι ἓξ ἅμα τῶν δώδεκα μαθητῶν ἀριθμόν.

Στίχ. ε'. *Καὶ ἀπεκρίθη Δαυῒδ τῷ ἱερεῖ, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ἀλλὰ ἀπὸ γυναικὸς ἀπεσχήμεθα ἡμεῖς ἐχθὲς καὶ τρίτην ἡμέραν· ἐν τῷ ἐξελθεῖν με εἰς ὁδὸν γεγόνασι πάντα τὰ παιδάρια ἡγνισμένα. Καὶ αὕτη (85) ἡ ὁδὸς βέβηλος, διότι ἁγιασθήσεται σήμερον διὰ τὰ σκεύη μου.*

Σήμερον ἁγιασθήσεται διὰ τὰ σκεύη ἀσαφέστε-

(83) Videtur deesse ὡς.
(84) Confer t. XII, col. 101!, Levit. xxiv, 6.

A set Saulem, velletque Davidi imperium tradere, servareque semini illius regnum, per eum qui ei nasciturus erat secundum carnem rex totius creaturæ, humanis usus est verbis locutus velut homo, et inquit : *Pœnituit me, quod unxi Saul in regem.* Pro, Alteri volo dare regni imperium, hunc vero potestate abdicare.

Illud, *pœnituit me*, est propter Saul : id est, usque adeo indignus seipsum regno effecit, ut si possem per naturam pœnitentiæ obnoxius esse, mutassem equidem de illo sententiam. Utquid ergo unctus est? Quia tunc dignus erat : at iterum mutatus, indignus evasit.

B V. 35. *Et Dominum pœnituit, quod regem effecit Saul super Israel.*

Ex his ostenditur quod antea dixi, pœnitentiam vocari translationem dispensationis Dei ab una ad aliam rem.

Oratio ostendit, quod quamvis propheta sit, et vir justus qui pro aliis orat, non aliter auditur, nisi ille opere pœnitentiam ostendat. Tunc enim oratio justi efficax est, quæ fit propter peccatorem. Ut igitur res ad effectum redigatur, oportet ut utraque concurrant, et oratio justi, et opus pœnitentis.

CAP. XIX.

V. 23. *Et fuit super eo spiritus Dei : et procedebat procedens et prophetans.*

Quia potens erat Saul, habens multitudinem sibi C male auxiliantem adversus David ; duo vero soli persecutionis erant scopus, Samuel videlicet et David : divina gratia efficit ut prophetet Saul, non modo ea quæ contra ipsum erant, sed et quæ pro David erant : projicitque nudum, præinnuens quod ille nudandus erat regno.

CAP. XXI.

V. 4. *Et respondit sacerdos Davidi, et ait : Non sunt panes profani sub manum meam : præterquam panes sancti sunt.*

Profanos dicit nunc, non immundos, sed minime sanctos, ad distinctionem panum sanctorum, qui super mensa proponebantur. Sex namque habebat panes mensa, qui semper mutabantur, pro duodecim tribubus Israel, quos *conspectuales* vocabant. D Erat itaque panis unus pro duplici tribu oblatus ; sex vero erant propter duodecim tribus. Quid igitur hinc boni obveniebat? ut tribus Israel ad concordiam aptarentur. At quid excellentius præfigurabatur? quod beati apostoli bini mitterentur a Salvatore prius prædicare in tribubus Israel, ita ut senio fieret ex duodecim apostolis.

V. 5. *Et respondit David sacerdoti, et ait illi : At enim a muliere abstinuimus ipsi heri et tertium diem : dum egrederer in viam, fuerunt omnes pueri purificati. Et isthæc via profana, propterea sanctificabitur hodie per vasa mea.*

Hodie sanctificabitur, per vasa aliquanto quidem

(85) Ms. αυτη, nullo spiritu aut accentu. Cod Alex. αὐτή.

obscure dixit, hoc tamen sibi vult: Pueri mei sanctificati sunt, et abstinuerunt ab uxore heri et nudiustertius. Hoc enim est dixisse eum, *et pueri purificati.* Quod si omnino non fuissent, sanctificabuntur per esum panis propositionis. Persuasus sacerdos dictis, dat Davidi panes, quos non oportebat alios comesse, quam solos sacerdotes. Hoc autem ad prophetiam pertinet, quæ factis declarat, quod aliquando, non alia exsistente regia tribu, id est Judæ, et alia tribu sacerdotali, Levitica inquam; uniendæ erant, et unum quid confecturæ, sacerdotalem nempe dignitatem et regiam, in adventu ex David Salvatoris nostri, sacerdotis simul et regis, qui futurus erat secundum ordinem Melchisedec.

V. 7. *Et ibi erat unus puerorum Saulis in die illa detentus Neessaran* (86) *coram Domino, cui nomen erat Doec.*

Neessar innuit, vel quod propter peccata permanebat Doec Idumæus coram Domino venerans et confitens; vel dæmoniacus ut Saul, cujus mulas pascebat.

CAP. XXV.

V. 22. *Hæc faciat Deus* (inimicis Davidis) *Davidi; et hæc addat, si relinquam ex omnibus quæ habet Nabal, usque ad matutinum, mingentem ad parietem.*

Nemo mingit stans, et quidem ad parietem, nisi ei vacet. Istud ergo dicit: etiam incuriosum nihilque exspectantem pati, si Nabalis fuerit.

CAP. XXVIII.

V. 11. *Et ait mulier Sauli: Quem reducam tibi? Et ait: Samuelem reduc mihi.*

V. 12. *Et vidit mulier Samuelem, et exclamavit.*

Ventriloqua Samuelem non evocavit: impossibile enim erat, nec qui ascendit veritatem dixit. Quis autem is fuerit, et per quam virtutem ascenderit, quære.

A ρον μὲν εἶπε, σημαίνει δὲ τοῦτο· Τὰ μὲν παιδία μου ἡγίασται καὶ ἀπέσχηται γυναικὸς καὶ χθὲς καὶ τρίτην ἡμέραν. Τοῦτο γὰρ, φάναι αὐτόν· *Καὶ τὰ παιδία ἡγνισμένα.* Εἰ δὲ οὐκ ἦν πάντως, ἡγιάζετο διὰ τοῦ φαγεῖν τὸν ἄρτον τῆς προθέσεως. Πεισθεὶς ὁ ἱερεὺς τοῖς εἰρημένοις, δίδωσι τῷ Δαυῒδ τοὺς ἄρτους, οὓς οὐκ ἐχρῆν ἑτέρους φαγεῖν, ἢ μόνους τοὺς ἱερέας. Τοῦτο δὲ τῆς προφητείας ἐστὶ, τῆς δι' ἔργων δηλούσης, ὅτι μή ποτε, ἄλλης οὔσης τῆς βασιλικῆς φυλῆς, τουτέστι τῆς Ἰούδα, καὶ ἄλλης τῆς ἱερατικῆς φυλῆς, λέγω δὴ Λευιτικῆς, ἔμελλον συνάπτεσθαι, καὶ ἐν ἀποτελεῖσθαι, τό τε ἱερατικὸν ἀξίωμα καὶ τὸ (87) ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ ἐκ Δαυῒδ Σωτῆρος ἡμῶν ἱερέως τε ὁμοῦ καὶ βασιλέως, τοῦ κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.

Στίχ. ζ'. *Καὶ ἐκεῖ ἦν ἓν τῶν παιδαρίων τοῦ Σαοὺλ*
B *ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ συνεχόμενος Νεεσσαρὰν ἐνώπιον Κυρίου, καὶ ὄνομα αὐτῷ Δωήκ.*

Τὸν Νεεσσὰρ δηλοῖ, ἢ ὅτι δι' ἁμαρτίας παρέμενε Δωὴκ (88) ὁ Ἰδουμαῖος ἐνώπιον Κυρίου θεραπευόμενος καὶ ὁμολογούμενος· ἢ δαιμονῶν ὡς ὁ Σαοὺλ, οὗ τὰς ἡμιόνους ἔβοσκεν.

ΚΕΦ. ΚΕ'.

Στίχ. κβ'. *Τάδε ποιήσαι ὁ Θεὸς* ([89] τοῖς ἐχθροῖς Δαυῒδ) *τῷ Δαυῒδ· καὶ τάδε προσθείη, εἰ ὑπολείψομαι ἐκ πάντων τῶν τοῦ Νάβαλ ἕως πρωῒ οὐροῦντα πρὸς τοῖχον.*

Οὐκ οὐρεῖ τις ἑστὼς, καὶ τοῦτο πρὸς τοῖχον, ἐὰν μὴ σχολάζηται. Τοῦτο οὖν λέγει· καὶ τὸν ἀμέριμνον, καὶ μηδὲν προσδοκῶντα παθεῖν, ἐὰν ᾖ τοῦ Νάβαλ.

ΚΕΦ. ΚΗ'.

Στίχ. ια'. *Καὶ εἶπεν ἡ γυνὴ τῷ Σαούλ· Τίνα ἀνα-*
C *γάγω σοι; Καὶ εἶπε· Τὸν Σαμουὴλ ἀνάγαγέ μοι.*

Στίχ. ιβ'. *Καὶ εἶδεν ἡ γυνὴ τὸν Σαοὺλ* (90), *καὶ ἀνεβόησε.*

Ἡ ἐγγαστρίμυθος τὸν Σαμουὴλ οὐκ ἀνήγαγεν· ἀμήχανον γὰρ, οὐδὲ [ὁ] ἀναβὰς ἀλήθειαν εἴρηκε. Τίς δὲ οὗτος, καὶ διὰ ποίας δυνάμεως ἀνέβη, ζήτει.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΕΚΛΟΓΑΙ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΔΕΥΤΕΡΑΝ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΙΩΝ.

—

ORIGENIS ADNOTATIONES IN LIBRUM II REGUM.

(Ex Bibliotheca Gallandiana.)

—

CAP. V.

V. 6. *Et abiit David, et omnes viri ejus, in Jerusalem ad Jebusæum habitantem terram illam. Et dictum est Davidi: Non ingredieris huc, quia restiterunt cæci et claudi.*

Obsidebat Jebus David. Jebus dicebatur, quæ nunc Jerusalem, quando alienigenis suberat. Jebusæi

D ΚΕΦ. Ε'.

Στίχ. ς'. *Καὶ ἀπῆλθε Δαυῒδ, καὶ πάντες οἱ ἄνδρες αὐτοῦ εἰς Ἱερουσαλὴμ πρὸς τὸν Ἰεβουσαῖον, τὸν κατοικοῦντα τὴν γῆν. Καὶ ἐῤῥήθη τῷ Δαυῒδ· Οὐκ εἰσελεύσῃ ὧδε, ὅτι ἀντέστησαν οἱ τυφλοὶ καὶ οἱ χωλοί.*

Ἐπολιόρκει τὴν Ἰεβοὺς ὁ Δαυΐδ. Ἰεβοὺς δὲ ἡ νῦν Ἱερουσαλὴμ ἐλέγετο, ὅτε ὑπὸ ἀλλοφύλους ἦν. Οἱ τοι-

(86) Hebr. NEETZAR, *reclusus.*
(87) Supple βασιλικόν.
(88) Cf. t. XII, col. 994.

(89) Hæc adulterina hic sunt.
(90) Lege Σαμουήλ.

νυν Ἰεβουσαῖοι, εἰδότες, ὅτι φιλόπτωχος ἦν ὁ Δαυΐδ, A ὑπέβαλον ἄνωθεν ἀπὸ τοῦ τείχους τυφλοὺς καὶ χωλοὺς αὐτὸν ὑβρίζειν. Ὁ δὲ, κρατήσας τῆς Ἱερουσαλὴμ, τοσοῦτον ἐπέσχε τοῦ διαθεῖναι κακῶς τοὺς λελωβημένους τὸ σῶμα, ὡς καὶ νόμον θέσθαι τοῖς αὐτοῦ στρατιώταις θανάτου, εἴ τις ἐπιχειρήσειεν ἀνελεῖν τυφλὸν ἢ χωλόν. *Πᾶς γὰρ ὁ τύπτων*, φησὶν, *Ἰεβουσαῖον χωλὸν ἢ τυφλὸν, ἁπτέσθω ἐν παραξιφίδι*, τουτέστιν ἀναιρείσθω. Εἰ γὰρ καὶ ἐμίσουν τὴν ψυχὴν Δαυΐδ, ἀλλὰ φειδοῦς τυγχάνουσι. Διὸ ἀξιοῦται τῆς παρὰ πάντων τιμῆς, λεγόντων· *Χωλὸς καὶ τυφλὸς οὐκ εἰσελεύσεται εἰς οἶκον Κυρίου*, οἱ τὸν Δαυΐδ ὑβρίσαντες, ὧν ἐφείδετο.

(90*) Σημειωτέον, ὅτι Νάθαν ὁ υἱὸς Δαυΐδ τίκτεται αὐτῷ ἑλόντι καὶ οἰκήσαντι τὴν Ἱερουσαλήμ. Οὗτος δέ ἐστιν Νάθαν, ὃν γενεαλογεῖ ὁ μακάριος Λουκᾶς. Ὁ δὲ B μακάριος Ματθαῖος Σολομῶνα τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ γενεαλογεῖ. Καὶ ἐντεῦθεν, λέγω δὴ ἀπὸ τῶν μνημονευθέντων υἱῶν τοῦ Δαυΐδ, ὁ μὲν δι' ἑτέρας λέγεται γενεαλογίας, ὁ δὲ δι' ἄλλης.

ΚΕΦ. ΙϚ'.

Στίχ. ι'. (91) *Καὶ εἶπεν ὁ βασιλεὺς πρὸς Ἀβεσσά· Τί ἐμοὶ καὶ ὑμῖν, υἱοὶ Σαρουΐα; Καὶ ἄφετε αὐτὸν, καὶ οὕτω καταράσθω· ὅτι Κύριος εἶπεν αὐτῷ καταρᾶσθαι τὸν Δαυΐδ.*

Ὥστε καὶ ἐντεῦθεν δείκνυται, ὅτι ὅπερ ὁ Θεὸς οὐ ποιεῖ μὲν, συγχωρεῖ δὲ γενέσθαι, πεποιηκέναι λέγεται. Ὡμολόγηται τοίνυν, ὅτι οὐκ ἦν ἔργον τοῦ Θεοῦ ἡ ἐπανάστασις τοῦ Ἀβεσσαλὼμ, καὶ ἡ τοῦ Σεμεῒ λοιδορία, καὶ τὸ βάλλειν αὐτὸν λίθοις τὸν Δαυΐδ. Τρανώτερον δὲ δείκνυσιν (92) φημὶ τὸ λέγειν τὸν Δαυΐδ· C *Ἄφες αὐτὸν ἀρᾶσθαι, ὅτι Κύριος εἴρηκεν αὐτῷ· ὅπως ἴδοι τὴν ταπείνωσίν μου, καὶ ἀνταποδώσει μοι Κύριος ἀγαθὰ, ἀντὶ τῆς κατάρας αὐτοῦ τῆς ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ*. Φανερὸν γὰρ, ὡς οὐκ ἤρεσκε τῷ Θεῷ τὸ γινόμενον. Ὃ δὲ οὐκ ἤρεσκεν, οὐκ ἂν ἐνετείλατο ποιεῖν.

ΚΕΦ. ΚΑ'.

Στίχ. β'. *Καὶ ἐκάλεσεν ὁ βασιλεὺς Δαυΐδ τοὺς Γαβαωνίτας, καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς· καὶ οἱ Γαβαωνῖται οὐχ υἱοὶ Ἰσραὴλ εἰσιν, ἀλλ' ἢ ἐκ τοῦ αἵματος Ἀμοῤῥαίου· καὶ οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ὤμοσαν αὐτοῖς. Καὶ ἐζήτησε Σαοὺλ πατάξαι τοὺς* (93), *ἐν τῷ ζηλῶσαι αὐτὸν τοὺς υἱοὺς καὶ Ἰούδα.*

Στίχ. γ'. *Καὶ εἶπε Δαυΐδ πρὸς τοὺς Γαβαωνίτας· Τί ποιήσω ὑμῖν; καὶ ἐν τίνι ἐξιλάσομαι, καὶ εὐλογήσετε τὴν κληρονομίαν Κυρίου;*

D Στίχ. δ'. *Καὶ εἶπαν αὐτῷ οἱ Γαβαωνῖται· Οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἀργύριον καὶ χρυσίον μετὰ Σαοὺλ, καὶ μετὰ τοῦ οἴκου αὐτοῦ· καὶ οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἀνὴρ θανατῶσαι ἐκ παντὸς Ἰσραήλ. Καὶ εἶπε· Τί ὑμεῖς λέγετε, καὶ ποιήσω ὑμῖν;*

Στίχ. ε'. *Καὶ εἶπον πρὸς τὸν βασιλέα· Ὁ ἀνὴρ, ὃς συνετέλεσεν ἡμᾶς* (94), *καὶ ἐδίωξεν ἡμᾶς, καὶ ἐλογίσατο ἐξολοθρεῦσαι ἡμᾶς, ἀφανίσομεν αὐτὸν, τοῦ μὴ ἑστάναι αὐτὸν ἐν παντὶ ὁρίῳ Ἰσραήλ.*

Στίχ. ϛ'. *Δότε ἡμῖν ἑπτὰ ἄνδρας ἐκ τῶν υἱῶν αὐ-*

[89] II Reg. v, 8. [90] ibid. [91] II Reg. xvi, 11, 12.

(90*) Hæc videntur pertinere ad v. 14.
(91) Confer. et cap. xix, v. 21, 22.
(92) Deest ὃ, vel ἅ.

igitur videntes, Davidem esse pauperum amatorem, submiserunt ad verticem mœnium cæcos et claudos, qui eum injuriis obruerent. At ille capta Jerusalem, tantum abfuit ut malis afficeret eos qui corpore vitiati erant, ut et legem tulerit capitalem militibus suis, si quis auderet interficere cæcum vel claudum. *Quisquis enim*, inquit, *percusserit Jebusæum claudum vel cæcum, aptetur in gladio* [89], id est interficiatur. Etsi enim odio habebant animam Davidis, nihilominus eis parcitum est. Propterea communi ab omnibus dignatur honore, dicentibus: *Claudus et cæcus non ingredietur in domum Domini* [90], qui Davidem injuriis prosciderunt, quibus pepercit.

Notandum quod Nathan filius David nascitur ei capienti et ædificanti Jerusalem. Is porro est Nathan, quem in genealogia recenset beatus Lucas. Beatus tamen Matthæus Salomonem fratrem ejus recenset. Et hinc, ex commemoratis videlicet filiis David, alius ex alia dicitur genealogia.

CAP. XVI.

V. 10. *Et dixit rex ad Abessa: Quid mihi et vobis, filii Seraja? Et sinite eum, et sic maledicat: quia Dominus dixit ei maledicere Davidem.*

Unde et hinc ostenditur, quoniam quod Deus utique non facit, permittit nihilominus fieri, ipsum fecisse dicitur. Confitetur igitur, non fuisse opus Dei insurrectionem Abessalomi, et convicium Semei, et quod ipse lapides in Davidem jecerit. Clarius demonstrat *quod* dico, quia David inquit: *Sine eum maledicere, quia Dominus dixit ei, ut videret humiliationem meam, et reddet mihi Dominus bona, pro maledictione illius in hac die usurpata* [91]. Manifestum est enim non placuisse Deo quod fiebat. Porro quod ei non placebat, non utique fieri jussisset.

CAP. XXI.

V. 2. *Et vocavit rex David Gabaonitas, et dixit ad eos; et Gabaonitæ non filii Israel sunt, sed ex sanguine Amorrhæi: et filii Israel juraverant eis. Et quæsivit Saul percutere eos, propterea quod zelabant filios (Israel) et Juda.*

V. 3. *Et dixit David ad Gabaonitas: Quid faciam vobis? Et in quo placabo, et benedicetis hæreditatem Domini?*

V. 4. *Et dixerunt ei Gabaonitæ: Non est nobis argentum et aurum cum Saul, et cum domo ejus, et non est nobis vir interficere ex omni Irael. Et dixit: Quid vos dicitis, et faciam vobis?*

V. 5. *Et dixerunt ad regem: Vir qui consummavit nos, et persecutus est nos, et cogitavit perdere nos, e medio tollemus eum, ut non stet ipse in omni termino Israel.*

V. 6. *Date nobis septem viros ex filiis ejus, et pla-*

(93) Lege αὐτούς. Mox Ἰσραὴλ καὶ Ἰούδα.
(94) Cod. Alex., ἐφ' ἡμᾶς.

cabimus eos Domino in colle Saul, electos Domino.

V. 8. *Et accepit rex duos filios Respha filiæ Aia concubinæ Saulis, quos peperit Sauli, Ermothi et Memphibosthe; et quinque filios Merob filiæ Saul, quos peperit Esdriel filio Berzelli Moulathitæ.*

V. 9. *Et dedit eos in manibus Gabaonitarum: et placaverunt eos in monte coram Domino.*

Si in zelo Israel et Juda Saul Gabaonitas perdere aggressus est, quibuscum fœdera inierat Jesus filius Nave, et universus populus; et propterea septem Saulis *filios* sustulerunt, qui a filiabus ejus nati fuerant: cur ipsæ tribus non sunt in culpa, sed qui nihil læserant pœnas luunt? Hoc enim injustum est. Nisi si quis dicat, Saulem regem non potuisse adversari et Israelitis et tribui Juda, nec solvere fœdera patrum cum Gabaonitis inita. Ego vero adderem istis et hoc: Divinæ dispensationis fuisse, ut genus Saul universum interiret, quantum suspicio esse poterat, ut aliquando sibi regiam dignitatem asserere niteretur, ac propterea in Davidem exsurgeret, ejusque liberos. Illud vero: *Insolarunt eos Gabaonitæ coram Domino in monte*, positum est pro, interfectos non sepelierunt, sed siverunt jacere sub solem. *Et dissoluti sunt*, inquit, *et tulit eos Dan filius Joa ex nepotibus gigantum* [43]. Quod omnino significat, eos qui soli expositi erant accepisse gigantem, et abstulisse dissolutos jam a solari æstu.

Ratio Gabaonitarum obscura mansit: nisi forte dicamus, quod quando manebat in Gabee ut bellum gereret, et in fugam vertit alienigenas Saul, perdiderit cum illis etiam Gabaonitas. Exstat porro narratio in tricesimo secundo, et tricesimo tertio numero (95) prioris Regni, et in tricesimo septimo, ubi dicit: *Et bellabat in circuitu omnes inimicos suos* [44], etc. Quod autem littera ait, hunc habet sensum: Saul injuste contra eum egit; et ex domo illius facta est ultio injuriæ vel pro Jesu.

Non afficiuntur vero injuria sublati cum principio suo ii qui ab illo exstantiam suam consecuti sunt; unde exstantiam habuerunt, inde ut non exstarent accipientes: si aliquo bono per se ipsi digni erant, illud postea consecuti.

A *τοῦ, καὶ ἐξιλάσομεν* (96) *αὐτοὺς τῷ Κυρίῳ ἐν τῷ βουνῷ Σαοὺλ ἐκλεκτοὺς Κυρίῳ.*

Στίχ. η'. *Καὶ ἔλαβεν ὁ βασιλεὺς τοὺς δύο υἱοὺς Ῥεσφὰ, θυγατρὸς Ἀϊὰ παλλακῆς Σαοὺλ, οὓς ἔτεκε τῷ Σαοὺλ, τὸν Ἑρμωθὶ καὶ τὸν Μεμφιβοσθὲ, καὶ τοὺς πέντε υἱοὺς τῆς Μερὸβ θυγατρὸς Σαοὺλ, οὓς ἔτεκε τῷ Ἐσδριὴλ υἱῷ Βερζελλὶ τῷ Μοουλαθί.*

Στίχ. θ'. *Καὶ ἔδωκεν αὐτοὺς ἐν χερσὶ τῶν Γαβαωνιτῶν· καὶ ἐξίλασαν* (97) *αὐτοὺς ἐν τῷ ὄρει ἐναντίον Κυρίου.*

Εἰ ἐν τῷ ζήλῳ τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τοῦ Ἰούδα ὁ Σαοὺλ τοὺς Γαβαωνίτας ἀνελεῖν ἐπεχείρησε, μεθ' ὧν συνθήκας ἐποιήσατο Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ, καὶ πᾶς ὁ λαὸς, καὶ διὰ τοῦτο ἑπτὰ τοῦ Σαοὺλ ἀνῃρέθησαν, οἱ ἀπὸ τῶν θυγατέρων αὐτοῦ γεγεννημένοι· τίνος ἕνεκεν οὐχ αἱ φυλαί εἰσιν ἐν αἰτίαις, ἀλλ' οἱ μηδὲν ἠδικηκό-
B τες δίκην δεδώκασι; Τοῦτο γὰρ ἄδικον. Πλὴν εἰ μή τις εἴποι, Σαοὺλ βασιλέα ὄντα ἀδυνάτως ἔχειν ἀντιστῆναι καὶ τοῖς Ἰσραηλίταις καὶ τῇ φυλῇ Ἰούδα, καὶ μὴ λῦσαι τὰς συνθήκας τῶν πατέρων, τὰς πρὸς τοὺς Γαβαωνίτας. Ἐγὼ δὲ προσθοίμην ἂν τούτοις τό· Τοῦ Θεοῦ οἰκονομίας εἶναι τὸ γένος τοῦ Σαοὺλ ἀναλωθῆναι πᾶν, ὅσον ὑπώπτευε πώποτε ἀντιποιεῖσθαι τοῦ βασιλικοῦ ἀξιώματος, διά τε τοῦτο ἐπαναστήσεσθαι τῷ Δαυΐδ, καὶ τοῖς τούτου παισί. Τὸ δὲ *Ἐξηλίασαν αὐτοὺς οἱ Γαβαωνῖται ἐναντίον Κυρίου ἐν τῷ ὄρει*, ἀντὶ τοῦ, Ἀναιρεθέντας οὐκ ἔθαψαν, ἀλλ' εἴασαν ὑπὸ τὸν ἥλιον κεῖσθαι. *Ἐξελύθησαν*, φησὶ, *καὶ ἔλαβεν αὐτοὺς Δὰν υἱὸς Ἰωὰ τῶν ἀπογόνων τῶν γιγάντων.* Πάντως που βούλεται λέγειν, ὅτι τοὺς
C ὑπὸ τὸν ἥλιον τεθέντας λαβὼν ὁ γίγας, ἀνείλετο ἐκλελυμένους ἤδη ὑπὸ τῆς ἡλιακῆς φλογός.

Ὁ λόγος, ὁ κατὰ τοὺς Γαβαωνίτας, ἄγνωστος καθέστηκεν· εἰ μή πού γε εἴπωμεν, ὅτι ἡνίκα ἐκάθητο ἐν Γαβεὲ τοῦ πολεμεῖν, καὶ ἐτροπώσατο τοὺς ἀλλοφύλους ὁ Σαοὺλ, καὶ ἀπώλεσε μετ' αὐτῶν καὶ τοὺς Γαβαωνίτας. Καὶ ἔστι τὸ διήγημα ἐν τριακοστῷ δευτέρῳ καὶ τριακοστῷ τρίτῳ ἀριθμῷ τῆς πρώτης βασιλείας, καὶ τριακοστῷ ἑβδόμῳ· ἔνθα φησί· *Καὶ ἐπολέμει κύκλῳ πάντας τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ*, καὶ τὰ ἑξῆς. Ὁ δὲ λέγει τὸ ῥητὸν, τοῦτό ἐστι· Σαοὺλ ἠδίκησε κατ' αὐτοῦ καὶ ἐκ τοῦ οἴκου αὐτοῦ γεγένηται ἡ ἐκδίκησις τῆς ἀδικίας ἢ ἐπὶ Ἰησοῦν.

Οὐκ ἀδικοῦνται δὲ συναναιρούμενοι τῶν (98) ἐν ἀρχῇ οἱ ἐξ ἐκείνου τὸ εἶναι λαχόντες· ὅθεν γὰρ ἔσχε
D τὸ εἶναι, ἐντεῦθεν τὸ μὴ εἶναι ἔχοντες· εἰ δέ τινος ἀγαθοῦ δι' ἑαυτοὺς ἦσαν ἄξιοι, ὕστερον τοῦτο κομιζόμενοι.

[43] I Reg. xxi, 10. [44] I Reg. xiv, 47.

(95) Attende jam a temporibus Origenis divisionem sacri textus.

(96) Lege ἐξηλιάσομεν, et verte *insolabimus*.

(97) Ἐξηλίασαν, ut infra et in cod. Alex.

(98) Forte τῷ. Mox videtur legendum ἔσχον.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΕΚΛΟΓΑΙ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΤΡΙΤΗΝ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΙΩΝ.

ORIGENIS ADNOTATIONES IN LIBRUM III REGUM.

(Ex Bibliotheca Gallandiana.)

ΚΕΦ. Β'.

A Στίχ. η'. *Καὶ ἰδοὺ μετὰ σοῦ Σεμεῒ υἱὸς Γηρᾶ, υἱὸς τοῦ Ἰεμεῒ ἐκ Βαθουρείμ. Καὶ αὐτὸς κατηράσατό με κατάραν ὀδυνηρὰν τῇ ἡμέρᾳ ᾗ ἐπορευόμην εἰς παρεμβολὰς, καὶ αὐτὸς κατέβη εἰς ἀπάντησίν μου εἰς τὸν Ἰορδάνην, καὶ ὤμοσα αὐτῷ ἐν Κυρίῳ, λέγων· Εἰ θανατώσω αὐτὸν ἐν ῥομφαίᾳ.*

Στίχ. θ'. *Καὶ σὺ μὴ ἀθωώσῃς αὐτὸν, ὅτι ἀνὴρ σοφὸς εἶ σὺ, καὶ γνώσῃ ἃ ποιήσεις αὐτῷ· καὶ σὺ κατάξεις τὴν πολιὰν αὐτοῦ ἐν εἰρήνῃ εἰς ᾅδου.*

Ζητεῖται, πῶς ὁ Δαυῒδ τῷ Σεμεῒ συγχωρήσας, παρακελεύεται τῷ Σολομῶντι ἀνελεῖν αὐτὸν, ἀμνησίκακος καὶ πρᾶος, ἀλλὰ καὶ τὸν Ἰωὰβ συγκαμόντα αὐτῷ. Τί δήποτ' οὖν ταῦτα οὕτως ᾠκονομήθη; Σοφὸς ὢν ὁ Δαυῒδ ἠπίστατο, ὅτι οὔτε τὸν Σεμεῒ Σολομὼν ἐάσει ζῇν δέει τῆς ἐπαναστάσεως· ὡς γὰρ ἀπὸ B βασιλικοῦ ἀξιώματος μέλλει περὶ τῆς βασιλείας μάχεσθαι τῷ Σολομῶντι· οὔτε τὸν Ἰωὰβ, ὡς ἐκτὸς τῆς τοῦ Δαυῒδ γνώμης εἰς βασιλέα τὸν υἱὸν τοῦ Δαυῒδ καταστήσαντα· ὡς ἀνελόντα τοίνυν καὶ τὸν Ἰωὰβ, συγκαμόντα δὲ τῷ πατρὶ ἐν πολλοῖς πολέμοις καὶ κατορθώσαντα. Ταῦτα προϊδὼν ὁ Δαυῒδ, προλαβὼν διατάττει τῷ Σολομῶντι ποιῆσαι, ἃ καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ Σολομὼν πάντως ἐποίει, ἵν', ὅταν ἀναιρεθῶσιν ὑπ' αὐτοῦ, τουτέστι τοῦ Σολομῶντος, οἱ προειρημένοι, συγγνώμην σχῇ ὁ Σολομὼν, ὡς πατρικὸν βούλημα πληρώσας, καὶ οὐκ αὐτὸς ἀφ' ἑαυτοῦ κατ' αὐτῶν κινηθείς.

ΚΕΦ. ΙΕ'.

Στίχ. κγ'. *Πλὴν ἐν καιρῷ τοῦ γήρως ἐποίησεν Ἀσὰ τὸ πονηρὸν* (99), *καὶ ἐπόνεσε τοὺς πόδας* C *αὐτοῦ.*

Πῶς νοητέον, *Πλὴν ἐν τῷ καιρῷ τοῦ γήρως ἐποίησεν Ἀσὰ τὸ πονηρὸν, καὶ ἐπόνεσε τοὺς πόδας αὐτοῦ*; Σαφέστερον καὶ τοῦτο τῶν *Παραλειπομένων* ἡ βίβλος ἐδίδαξεν. *Ἐν γὰρ τῇ ἀῤῥωστίᾳ αὐτοῦ*, φησὶν, *οὐκ ἐζήτησε Κύριον, ἀλλὰ τοὺς ἰατρούς*. Ἐγὼ δὲ δυοῖν θάτερον ὑπολαμβάνω, ἢ τοὺς ἐπῳδαῖς κεχρημένους καὶ μαγγανείαις κληθῆναι ἰατροὺς, ἢ ὅτι μόνοις ἐπίστευσε τοῖς ἰατροῖς, τὴν εἰς τὸν Θεὸν οὐκ ἔχων ἐλπίδα. Οἱ γὰρ εὐσεβείᾳ κοσμούμενοι κέχρηνται μὲν τοῖς ἰατροῖς ὡς ὑπουργοῖς τοῦ Θεοῦ, εἰδότες, ὅτι καὶ τὴν ἰατρικὴν ἐπιστήμην αὐτὸς

CAP. II.

V. 8. *Et ecce tecum Semei filius Gera, filius Jemei de Bathurim. Ipsequoque maledixit me maledictionem dolorosam, in die qua ibam in castra, et ipse descendit in occursum meum ad Jordanem, et juravi ei in Domino, dicens: Si occidam eum in gladio.*

V. 9. *Et non immunem facias eum, quia vir sapiens es tu, et cognosces quæ facies ei: et non deduces canitiem ejus in pace ad inferos.*

Quæritur quomodo David, qui Semei indulserat, mandet Salomoni ut interficiat eum, ipse qui injuriarum memor non erat, sed benignus, itemque Joabum qui secum laboraverat. Curnam ergo hæc ita ordinata sunt? David quippe sapiens sciebat, quod neque Semeium Salomon vivere sineret, metu rebellionis; tanquam enim pro regia dignitate de regno cum Salomone pugnaturus erat; neque Joabum, quippe qui contra Davidis sententiam in regem filium Davidis constituerat, velut proinde eum qui Joabum (1) sustulerit, sed cum patre in multis bellis laboraverit et victor exstiterit. Hæc prævidens David, præveniens mandat Salomoni ut faciat, quæ etiam ex seipso Salomon omnino fecisset. Ut cum sublati essent ab illo, id est Salomone, viri prædicti, veniam haberet Salomon, tanquam qui paternam voluntatem implesset, et non ipse ex se ipso adversus eos motus fuisset.

CAP. XV.

V. 23. *Verumtamen in tempore senectutis fecit Asa malum, et infirmatus est pedes suos.*

Quomodo intelligendum est: *Verumtamen in tempore senectutis fecit Asa malum, et infirmatus est pedes suos?* Clarius id quoque Paralipomenon liber edocuit. *In infirmitate enim sua*, inquit, *non requisivit Dominum, sed medicos* [45]. Ego vero de duobus alterutrum suppono, vel advocatos fuisse medicos qui incantationibus et præstigiis utebantur; vel solis fidem adhibuisse medicis, non habentem in Deum spem. Qui enim religione sunt præditi, utuntur quidem medicis tanquam ministris Dei, scientes quod et medicam scientiam ipse largi-

[45] II Paral. xvi, 12.

(99) *Ἐποίησεν Ἀσὰ τὸ πονηρόν*. Hæc nuspiam alibi exstant. Chimchius tamen scribit, male audivisse Asam, eo quod angariaverit discipulos sapientum.

(1) Forte *Abner* ex III Reg. iii.

tus est hominibus, quemadmodum et reliquas, herbas quoque ipse de terra germinare edixit. Sciunt tamen nihilominus, nihil posse medicorum artem Deo nolente, sed tantum posse, quantum Deus vult. Jeroboami porro domus omnimodum interitum sustinuit juxta prædictionem Achiæ Silonitæ. *Percussit* namque, ait, *Baasa rex Israel totam domum Jeroboam, et non reliquit omnem spirationem in Jeroboam, donec funditus perderet ipse omnes, juxta verbum Domini, quod locutus est in manu servi sui Achiæ Silonitæ* [46]. Eadem passus est Baasa quoque. Eamdem enim et iste impietatem et iniquitatem amplexus est, Helaque ejus filius a Zambri vulnus accepit. Iste vero secundum prædictionem factam, iterum omnem Baasæ dissolvit domum. Cum populus Zambri regem creasset, obsessus Zambri domum in qua degebat combussit, et cum illa exustus oppetiit. Ex his porro docemur, eos qui eadem vivunt pravitate, Dominum Deum alium per alium punire, et tradere nequiori nequam, quasi quibusdam carnificibus utentem illis.

Quoniam vero nonnulli quærunt, undenam Samaritæ hanc appellationem habuerint, ex proposita historia hoc addiscere pronum est. *Acquisivit* enim, inquit, *Zambri montem Semeron a Semmer domino ejus argento duum talentorum, et ædificavit montem, et appellavit nomen ejus montis, quem ædificaverat, de nomine Semmer domini montis, Semeron* [47]. Ex monte civitas Samaria dicta est. Samaria porro est, quæ nunc Sebaste vocatur. Ibi erat regia decem tribuum. At decem tribubus in captivitatem abductis, et terra illa effecta deserta; translati sunt quidam de orientalibus partibus in ea oppida ab Assyriorum regibus. Isti ergo a Samaria dicti sunt Samaritæ.

His de Zambri narratis, ad Judam transiit, et admiratus est Josaphatum. Inter alia inquit, *ipsum fecisse quod rectum erat coram Domino* [48]. Questus tamen est de eo, quod non abstulerit cultum qui in locis editis exercebatur; quin et Achabi affinitatem amplexatus sit. Hæc porro luculentius Paralipomenon liber edocuit. Cujus rei gratia et qui historiam conscripsit, ad illum nos remisit.

Tertius regnat Baasa in Israel. Nabat enim filio Jeroboami regnante post patrem, interficitur ab eo, et ipse regnum usurpavit. Curæ porro fuit historiæ auctori narranti ea quæ in vita Asa obvenerant, in medium proferre Baasæ personam. Ac deinceps cum hyperbato procedit narratio. In libris Regum non affertur Jeroboami mors, sed in secundo Paralipomenon habetur, quod *persecutus est Abia post Jeroboam, et præripuit ab illo civitates hanc et*

A ἔδωκε τοῖς ἀνθρώποις, ὥσπερ δὴ καὶ τὰς ἄλλας, καὶ τὰς βοτάνας αὐτὸς ἐκ τῆς γῆς βλαστῆσαι προσέταξεν. Ἴσασι δὲ ὅμως, ὡς οὐδὲν ἰσχύει τῶν ἰατρῶν ἡ τέχνη, μὴ βουλομένου Θεοῦ ἀλλὰ τοσαῦτα δύναται, ὅσα αὐτὸς βούλεται. Τοῦ δὲ Ἱεροβοὰμ ὁ οἶκος τὴν πανωλεθρίαν ὑπέμεινε κατὰ τὴν πρόῤῥησιν Ἀχιὰ τοῦ Σηλωνίτου. *Ἐπάταξε* γάρ, φησὶ, *Βαασὰ βασιλεὺς Ἰσραὴλ ὅλον τὸν οἶκον Ἱεροβοὰμ, καὶ οὐχ ὑπελείπετο πᾶσαν πνοὴν ἐν τῷ Ἱεροβοὰμ, ἕως τοῦ ἐξολοθρεῦσαι αὐτὸν πάντας, κατὰ τὸ ῥῆμα Κυρίου ὃ ἐλάλησεν ἐν χειρὶ τοῦ δούλου αὐτοῦ Ἀχιὰ τοῦ Σηλωνίτου*. Ταῦτα δὲ καὶ Βαασὰ πέπονθε. Τὴν γὰρ αὐτὴν καὶ οὗτος ἀσέβειαν καὶ παρανομίαν ἠσπάσατο. Καὶ Ἠλὰ δὲ ὁ τούτου παῖς παρὰ Ζαμβρὶ ἐδέξατο τὴν πληγήν. Οὗτος δὲ κατὰ τὴν γεγενημένην B πρόῤῥησιν πάλιν πάντα τὸν τοῦ Βαασὰ κατέλυσεν οἶκον. Τοῦ δὲ λαοῦ τὸν Ζαμβρὶ χειροτονήσαντος βασιλέα, πολιορκούμενος ὁ Ζαμβρὶ τὸν οἶκον ἐν ᾧ διῆγεν ἐνέπρησε, καὶ σὺν ἐκείνῳ καυθεὶς τετελεύτηκε. Διδασκόμεθα δὲ διὰ τούτων ἡμεῖς, ὡς τοὺς πονηρίᾳ συζῶντας δι' ἀλλήλων ὁ Δεσπότης κολάζει Θεὸς, καὶ τῷ πονηροτέρῳ τὸν πονηρὸν παραδίδωσιν, οἷόν τισι δημίοις κεχρημένος αὐτοῖς.

Ἐπειδὴ δέ τινες ζητοῦσι, πόθεν οἱ Σαμαρεῖται τήνδε τὴν προσηγορίαν ἐσχήκασιν, ἐκ τῆς προκειμένης ἱστορίας τοῦτο μαθεῖν εὐπετές. *Ἐκτήσατο* γάρ, φησὶ, *Ζαμβρὶ τὸ ὄρος τὸ Σεμέρων παρὰ Σεμμὴρ τοῦ κυρίου αὐτοῦ δύο ταλάντων ἀργυρίου, καὶ ᾠκοδόμησε τὸ ὄρος, καὶ ἐπεκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ ὄρους οὗ ᾠκοδόμησεν, ἐπὶ τῷ ὀνόματι Σεμμὴρ* C *τοῦ κυρίου τοῦ ὄρους, Σεμέρων*. Ἀπὸ δὲ τοῦ ὄρους ἡ πόλις Σαμάρεια. Σαμάρεια δέ ἐστιν ἡ νῦν Σεβαστὴ προσαγορευομένη. Ἐν αὐτῇ δὲ ἦν τῶν δώδεκα (2) φυλῶν τὰ βασίλεια. Ἐξανδραποδισθεισῶν δὲ τῶν δέκα φυλῶν, καὶ τῆς γῆς ἐκείνης ἐρήμου γεγενημένης, μετέστησάν τινας ἐκ τῶν ἑῴων μερῶν εἰς ἐκείνας τὰς πόλεις τῶν Ἀσσυρίων οἱ βασιλεῖς. Οὗτοι δὲ ἐκ τῆς Σαμαρείας ὠνομάσθησαν Σαμαρεῖται.

Ταῦτα περὶ τοῦ Ζαμβρὶ εἰρηκὼς, ἐπὶ τὸν Ἰούδαν μετέβη, καὶ τεθαύμακε τὸν Ἰωσαφάτ. Ἐν τοῖς ἄλλοις ἔφη *αὐτὸν τὸ εὐθὲς ἐνώπιον Κυρίου πεποιηκέναι*. Ἐμέμψατο δὲ ὡς τὴν ἐν τοῖς ὑψηλοῖς λατρείαν μὴ παύσαντα, ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἀχαὰβ τὴν συγγένειαν ἀσπασάμενον. Ταῦτα δὲ σαφέστερον τῶν *Παρα-* D *λειπομένων* ἡ βίβλος ἐδίδαξεν. Οὗ δὴ χάριν καὶ ὁ τὴν ἱστορίαν συγγεγραφὼς εἰς ἐκείνην ἡμᾶς παρέπεμψεν.

(3) Τρίτος μὲν βασιλεύει Βαασὰ ἐπὶ Ἰσραήλ. Τοῦ γὰρ Ναβὰτ υἱοῦ Ἱεροβοὰμ βασιλεύσαντος μετὰ τὸν πατέρα, ἀποκτείνεται ὑπ' αὐτοῦ· αὐτὸς δὲ τὴν βασιλείαν ὑφήρπασεν. Ἐσπούδασε δὲ ὁ ἱστοριογράφος τὰ ἐν τῇ ζωῇ τοῦ Ἀσὰ γιγνόμενα λέγων, παρεισενεγκεῖν τοῦ Βαασὰ πρόσωπον. Καὶ λοιπὸν μεθ' ὑπερβατοῦ γέγονεν ἡ ἐξήγησις. Ἐν ταῖς *Βασιλείαις* μὲν οὐκ ἐμφέρεται ὁ θάνατος τοῦ Ἱεροβοάμ· ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ τῶν *Παραλειπομένων* περιέχεται, ὅτι *κατ-*

[46] III Reg. xv, 29. [47] III Reg. xvi, 24. [48] II Paral. xx.

(2) Δέκα.

(3) Hæc sequentes versus respiciunt.

εδίωξεν Ἀβιὰ ὀπίσω Ἱεροβοὰμ, καὶ προκατελάβετο παρ' αὐτοῦ πόλεις τήνδε καὶ τήνδε· καὶ οὐκ ἔσχεν ἰσχὺν Ἱεροβοὰμ ἔτι πάσας τὰς ἡμέρας Ἀβιὰ, καὶ ἐπάταξεν αὐτὸν Κύριος, καὶ ἐτελεύτησεν.

(4) Ἐβασίλευσεν ἕτερος Ζαμβρὶ ἐν Ἰσραὴλ ἔτη ιβʹ, ὃς κατέστη ὑπὸ τοῦ λαοῦ πολιορκοῦντος τὴν Γαβαὼθ τὴν τῶν ἀλλοφύλων, ἀρχιστράτηγος ὢν τῆς δυνάμεως. Ὁ γὰρ ἕτερος Ζαμβρὶ ὁ ἀνελὼν τὸν Ἠλὰ μεθύοντα ἐν τῇ Θερσὰ, τυραννικῶς βασιλεῦσαι σπουδάσας, ἑαυτὸν σὺν τῷ βασιλικῷ οἴκῳ πυρπολήσας ἀνεῖλεν.

(5) Ὧδε πρῶτον Σαμάρειαν καλεῖ τοὺς τόπους τῶν δέκα φυλῶν. Σημειωτέον οὖν, ὅτι αἱ δέκα φυλαὶ ἐκαλοῦντο Ἰσραὴλ, καὶ ὁ κατοικούμενος ὑπ' αὐτῶν τόπος Σαμάρεια ἐκαλεῖτο. Ἕκτος δὲ βασιλεύει Ἀχαὰβ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ ἔτη κβʹ.

A *hanc : et non habuit facultatem Jeroboam amplius omnes dies Abia, et percussit eum Dominus, et mortuus est* [48].

Regnavit alius Zambri in Israel annos xii, qui constitutus fuit a populo obsidente Gabaoth alienigenarum, cum esset imperator exercitus. Alius enim Zambri, qui interfecit Hela ebrium in Thersa, cum tyrannice regnare voluisset, seipsum una cum domo regia succenso igne occidit.

Hic primum Samariam appellat loca decem tribuum. Advertendum igitur, quod decem tribus vocabantur Israel, et locus ab ipsis inhabitatus dice-
B batur Samaria. Sextus porro regnat Achaab super Israel annos xxii.

ΚΕΦ. ΙΘʹ.

Στίχ. ϛʹ. *Καὶ ἐπιστρέψας ἐκοιμήθη.*

Στίχ. ζʹ. *Καὶ ἐπέστρεψεν ὁ ἄγγελος Κυρίου ἐκ δευτέρου, καὶ ἥψατο αὐτοῦ, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ἀνάστηθι, φάγε.*

(6) *Καὶ ἐπιστρέψας*, φησὶν, *ἐκοιμήθη. Καὶ ἐπέστρεψεν ὁ ἄγγελος Κυρίου ἐκ δευτέρου, καὶ ἥψατο αὐτοῦ.* Τάχα δυνάμεων σύμβολος (7) ἦσαν διακονουμένων προφήτῃ πρέπουσαν τροφήν· τῷ ἀναχωροῦντι ἀπὸ τῶν ἀνθρωπίνων, καὶ ἀξίῳ τῆς ἀπὸ τῶν τοιούτων διδασκαλίας, ἵνα μετὰ ταῦτα ἀκοῦσαι δυνηθῇ, *Ἀνάστηθι, καὶ φάγε*, καὶ εὕρῃ πρὸς κεφαλῆς ἀπόῤῥητα μυστήρια, ὧν ὀλυρίτης ἐγκρυφίας τύπος ἦν· οὗ καὶ δεύτερον κατὰ τὴν τοῦ ἀγγέλου πρόσταξιν μεταλαμβάνει, εἰπόντος· *Ἀνάστα, φάγε, ὅτι πολλὴ ἀπὸ σοῦ ἡ ὁδός.* Ἄρτους μὲν οὖν τῷ πρωῒ ἔφερον τῷ Ἠλίᾳ οἱ κόρακες· ἀνάλογον τοῖς λελαλημένοις ὑπὸ Κυρίου ὁ Θεὸς ἡμῶν· κρέα δὲ τὸ δείλης, παραπλησίως τὸ (8)· *Πρὸς ἑσπέραν ἔδεσθε κρέα.*

CAP. XIX.

V. 6. *Et conversus dormivit.*

V. 7. *Et conversus est angelus Domini ex secundo, et tetigit eum, et dixit ei : Surge, comede.*

Et conversus, inquit, *dormivit. Et conversus est angelus Domini ex secundo, et tetigit eum.* Facile societates quædam virtutum erant ministrantium prophetæ congruentem escam ; homini nempe qui recedebat ab humanis rebus, et digno qui a talibus edoceretur, ut postea audire posset, *Surge et comede*, inveniretque ad caput ineffabilia mysteria, quorum siliginea placenta typus erat : qua etiam
C iterum juxta angeli præceptum vescitur, dicentis : *Surge, comede, quia multum abs te iter* [49]. Panes igitur mane ferebant ad Heliam corvi : quod non abludit ab iis quæ dicta sunt nobis a Domino Deo nostro : carnes vero post meridiem : haud aliter atque illud: *Ad vesperam comedetis carnes* [50].

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΕΞΗΓΗΤΙΚΑ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΙΩΒ.

—

ORIGENIS ENARRATIONES IN JOB.

(Ex Bibliotheca Gallandiana.)

—

ΚΕΦ. Αʹ.

(9) Στίχ. ιʹ. *Οὐ σὺ περιέφραξας τὰ ἔξω αὐτοῦ;*

Πόθεν οἶδας, ὅτι πέφρακται; Οὗτος ὁ *ἀντίδικος ἡμῶν ὁ διάβολος ὡς λέων ὠρυόμενος περιπορεύε-*

D

CAP. I.

V. 10. *Non tu circummunisti exteriora ejus?*

Unde scis, quod munitus fuerit? Iste *adversarius noster diabolus, tanquam leo rugiens circumit, quæ-*

[48] II Paral. xiii, 19, 20. [49] III Reg. xix, 7. [50] Exod. xvi, 12.

(4) Vide III Reg. xvi, 23 et 18.
(5) Ms. in margine ογʹ.
(6) Hæc forte Theodoreti sint.
(7) Forte σύμβολοι.
(8) Forte τῷ. Et Paulo ante, τοῦ Θεοῦ.
(9) Ex cod. Ven. 538

rens deglutire aliquem [11]. Venit ergo et circa Job, volens eadem facere. Postea accepta facultate, hæc fecit. Sed quia omnia circummunita erant (sic enim reputavit ex eo quod prohibitus fuit); cum vellet perficere ea quæ de Jobo erant, inquit: *Tu circummunisti interiora ejus et exteriora ejus* [12]. Universe igitur, quatenus non traditur diabolo, *tu circummunisti.*

V. 18. *Adhuc isto loquente, alius nuntius adest, dicens Jobo: Filiis tuis et filiabus tuis comedentibus et bibentibus, apud fratrem suum seniorem;*

V. 19. *Repente ventus magnus supervenit e deserto, et tetigit quatuor angulos domus, et cecidit domus super filiolos tuos, et mortui sunt. Evasi autem ego solus, et veni ut renuntiarem tibi.*

Camelos esse fecit in potestate equitum, asinos et juga boum in potestate captivantium, oves odio habuit. Propterea ignem super ipsas deduxit. Quin etiam liberis insidias struxit, tempus quærebat eos perdendi. Si invenisset legentes, domum utique non tetigisset, neque locum habuisset illos interficiendi. Si invenisset orationi vacantes, nihil potuisset contra eos facere. Sed quia opportunitatem reperit, prævaluit. Cujusmodi igitur tempus erat? Ebrietas erat, convivium erat. Quod ventus angulos domus tetigerit; scito quod in angulorum plateis hypocritæ stantes orant. Quicunque vero non est ingressus rectam viam, angulis utitur. Latus autem angulus, est multa ac dissoluta improbitas.

CAP. II.

V. 2. *Et dixit Dominus diabolo: Unde tu venis?*

Prospiciebat Deus, ut confusus defatigaretur Satanas. Quando autem interrogans novit insensibilem esse, tunc malefacientem arguit, sicut arguerat Cainum.

V. 9. *Tempore autem procedente, dixit ei uxor ejus.*

Vide malitiam. Cum multum tempus præterisset, tunc impetit. Tunc enim maxime virtute infirmatur. Duo erant quæ infirmiorem facerent: tum quia ferendo languidior reddebatur diuturnitate temporis, tum quia magis despondebat animum. *Et paulo post:* Ne igitur attendamus quia uxor erat, sed quid consulat. Hoc et nostræ ætatis hominibus moneo, ne ad personarum dignitates respiciant, sed ad consilii modum. Uxor est, ut adjuvet, non ut supplantet.

V. 9. *Dixit ei uxor ejus: Quandiu sustinebis?*

Omnium præcedentium machinarum fortissimam postremo loco diabolus adhibet. Utinam et hanc accepisses! Utinam cum liberis obruisses! Quidam vero dicunt, non esse uxoris ea verba, sed ipsum

[11] I Petr. v, 8. [12] Job i, 10.

A ται, ζητῶν καταπιεῖν τινα. Ἦλθεν οὖν καὶ περὶ τὸν Ἰώϐ, βουλόμενος τὰ αὐτὰ ποιῆσαι. Ὕστερον λαϐὼν ἐξουσίαν, ταῦτα πεποίηκε. Καὶ ὅτι πάντα περιπεφραγμένα ἦν, καὶ ταῦτα νοήσας ἐκ τοῦ κεκωλῦσθαι· βουλόμενος ποιεῖν τὰ περὶ τοῦ Ἰώϐ, εἶπε· *Σὺ περιέφραξας τὰ ἔσω αὐτοῦ καὶ τὰ ἔξω αὐτοῦ.* Πάντα οὖν ἐφ' ὅσον οὐ δίδοται τῷ διαϐόλῳ, *σὺ περιέφραξας.*

Στ. ιη'. *Ἔτι τούτου λαλοῦντος, ἄλλος ἄγγελος* (10) *λέγων τῷ Ἰώϐ· Τῶν υἱῶν σου καὶ τῶν θυγατέρων σου ἐσθιόντων καὶ πινόντων, παρὰ τῷ ἀδελφῷ αὐτῶν τῷ πρεσϐυτέρῳ,*

Στ. ιθ'. *Ἐξαίφνης πνεῦμα μέγα ἐπῆλθεν ἐκ τῆς ἐρήμου, καὶ ἥψατο τῶν τεσσάρων γωνιῶν τῆς οἰκίας, καὶ ἔπεσεν ἡ οἰκία ἐπὶ τὰ παιδία σου, καὶ ἐτελεύτησαν. Ἐσώθην δὲ ἐγὼ μόνος, καὶ ἦλθον τοῦ ἀπαγγεῖλαί σοι.*

B (11) Τὰς μὲν οὖν καμήλους πεποίηκε γενέσθαι ὑπὸ τοὺς ἱππεῖς, τοὺς ὄνους δὲ καὶ τὰ ζεύγη τῶν βοῶν ὑπὸ τοὺς αἰχμαλωτίζοντας· τὰ πρόϐατα δὲ ἐμίσει. Διὰ τοῦτο πῦρ ἐπ' αὐτὰ κατήγαγεν. Ἀλλὰ καὶ τοῖς υἱοῖς ἐπεϐούλευσε, καιρὸν ἐζήτει τοῦ αὐτοὺς ἀπολέσαι. Εἰ εὑρήκει ἀναγινώσκοντας, οὐκ ἂν ἥψατο τῆς οἰκίας, οὐδὲ τόπον εἶχε τοῦ αὐτοὺς ἀποκτεῖναι. Εἰ εὑρήκει προσευχομένους, οὐδὲν ἠδύνατο ποιῆσαι κατ' αὐτῶν. Ἀλλ' ὅτε (12) εὗρεν εὐκαιρίαν, ἴσχυσε. Ποῖος οὖν ὁ καιρός; Μέθη ἦν, συμπόσιον ἦν. Τὸ, τῶν γωνιῶν τῆς οἰκίας ἅψασθαι τὸ πνεῦμα, ἐπίστησον, ὅτι ἐν ταῖς τῶν γωνιῶν πλατείαις οἱ ὑποκριταὶ ἑστῶτες προσεύχονται· πᾶς δὲ ὁ μὴ ἐπιϐεϐηκὼς εὐθείας ὁδοῦ, ταῖς γωνίαις κέχρηται. Πλατεῖα δὲ γωνία ἡ πολλὴ

C καὶ ἀνειμένη κακία.

ΚΕΦ. Β'.

(13) Στίχ. β'. *Καὶ εἶπεν ὁ Κύριος τῷ διαϐόλῳ· Πόθεν σὺ ἔρχῃ;*

Ἑώρα ὁ Θεὸς, ὅπως αἰσχυνθεὶς διεπονεῖτο ὁ Σατανᾶς. Ὅταν δὲ ἐπερωτῶν ἴδῃ ἀγνωμονοῦντα, τότε ἐλέγχει κακουργοῦντα, ὡς ἤλεγξε τὸν Κάϊν.

(14) Στ. θ'. *Χρόνου δὲ προϐεϐηκότος, εἶπεν αὐτῷ ἡ γυνὴ αὐτοῦ.*

Ὅρα τὸ κακοῦργον. Ὅτε πολὺς διῆλθε χρόνος, τότε ἐπιτίθεται· τότε γὰρ μάλιστα τῆς δυνάμεως ἐξασθενεῖ. Διπλᾶ τὰ τῆς ἀσθενείας ἦν, τῷ τε τὸν φέροντα ἀσθενέστερον γενέσθαι τῷ μήκει τοῦ χρόνου, καὶ τῷ τὴν ἐλπίδα ἀπογνωσθῆναι μᾶλλον. *Καὶ μετ' ὀλίγα·*

D Μὴ τοίνυν τοῦτο ἴδωμεν, ὅτι γυνὴ, ἀλλὰ τί συμϐουλεύει. Τοῦτο καὶ τοῖς νῦν ἀνθρώποις παραινῶ, μὴ πρὸς τὰ τῶν προσώπων ἀξιώματα βλέπειν, ἀλλὰ πρὸς τὸν τρόπον τῆς συμϐουλῆς. Γυνή ἐστιν ἵνα βοηθῇ, οὐχ ἵνα ὑποσκελίζῃ.

(15) Στ. θ'. *Εἶπεν αὐτῷ ἡ γυνὴ αὐτοῦ· Μέχρι τίνος καρτερήσεις;*

Τὸ πάντων μηχανημάτων τῶν προλαϐόντων ἰσχυρότερον ὕστερον ὁ διάϐολος προσάγει. Εἴθε καὶ ταύτην ἔλαϐες! Εἴθε μετὰ τῶν παίδων κατέχωσας! Τινὲς δέ φασιν οὐδὲ τῆς γυναικὸς εἶναι τὰ ῥήματα, ἀλλ' αὐ-

(10) Deest ἔρχεται vel ἦλθε. Hi duo versus sunt ex cod. Naniano *Commentar. in Job.*

(11) Confer. t. XII, col. 1031.

(12) Forte ὅτι.

(13) Ex eodem cod. Nan., ubi inscribitur, Ὀλυμπιοδώρου, Ὠριγένους.

(14) Ex cod. Ven. xxi. Confer et Olympiodor.

(15) Ex cod. Venet. 538

τὸν εἰς αὐτὴν τυπωθέντα ταῦτα φθέγγεσθαι· οὐδὲ γὰρ ἦν τὴν γυναῖκα τοῦ Ἰὼβ τοιαύτην εἶναι· πλὴν εἴ τις λέγοι, συμφορᾷ περιτραπεῖσαν, τοιαύτην αὐτὴν γενέσθαι. *Καὶ μετ' ὀλίγα·* Εἰκὸς οὐ ταύτην πρώτην γεγενῆσθαι τὴν συμβουλὴν, ἀλλὰ πολλάκις πολλὰ τούτων ἀκοῦσαι χαλεπώτερα παρὰ τῆς γυναικός. Ὅρα διαβολικὴν ἀπάτην. Ἐνενόησε τὴν Εὔαν. Τοῦτο, φησὶ, τὸν πρῶτον κατήνεγκεν ἄνθρωπον· τοῦτο καὶ τούτου περιγενέσθαι δυνήσεται. Ἀλλ', ὦ ἄθλιε καὶ ἀνόητε! ἐκεῖνον ἥττονα γαστρὸς εὑροῦσα, ἰὸν ἔσπειρε τὸν ἑαυτῆς. Τοῦτον δὲ ὁρᾷς φιλοσοφοῦντα, καὶ αὐτῆς περιγενόμενον τῆς φύσεως. Οὐκ ἐπέκαμψεν αὐτὸν χρημάτων ἀπώλεια, οὐδὲ παίδων θάνατος ἄωρος, οὐδὲ βάσανος σώματος ἀπαραμύθητος, οὐδὲ χρόνου μῆκος τοσοῦτον. Καὶ τὸν ὑπὸ πραγμάτων οὐχ ἁλόντα, τοῦτον ὑπὸ λόγων προσδοκᾷς χειρώσασθαι;

Τοῦ αὐτοῦ.

Τί τὸν ἀθλητὴν ἐκλύεις; Τί καταστέλλεις τὰς χεῖρας; δέον εἰπεῖν κατὰ τὸν Ἀπόστολον· *Ἔτι μικρὸν, ἔτι μικρόν.*

Στ. θ'. *Ἀλλ' εἰπόν τι ῥῆμα* (16) *εἰς Κύριον, καὶ τελεύτα.*

Μετὰ τὸ τὴν τραγῳδίαν ἀκριβῶς διηγήσασθαι, τότε τὴν ἀναίσχυντον ἐπιφέρει συμβουλήν. Καὶ οὐδὲ αὐτῷ φανερῶς εἶπε, Βλασφήμησον. Οἱ γὰρ πονηρὰ συμβουλεύοντες οὐ τολμῶσιν ἀνακεκαλυμμένην εἰσάγειν τὴν συμβουλήν. Τί λέγεις, ὦ γύναι; Δέον ἐξιλεώσασθαι, δέον καταλλάξαι, παροξῦναι μᾶλλον παραινεῖς; Εἰ γὰρ ὁ Θεὸς ταῦτα ἐποίησε, παρακαλέσαι αὐτὸν, οὐ βλασφημῆσαι δεῖ. Πόθεν δὲ δῆλον, ὅτι καὶ ἐρώμενον (17) τελευτήσω; Πλὴν ὅρα ὅπως εἶχε περὶ τῆς βλασφημίας ἡ γυνή. Ὥσπερ παραχρῆμα αὐτὴν θάνατον ἐπάγειν ἱκανὴν ἡγεῖτο.

(18) Στ. ι'. *Εἰ τὰ ἀγαθὰ ἐδεξάμεθα ἐκ χειρὸς Κυρίου, τὰ κακὰ οὐχ ὑποίσομεν;*

Ὁ γὰρ μακάριος οὗτος, πανταχόθεν βαλλόμενος, ἀσφαλέστερον ἵστατο, καὶ μυρία βέλη δεχόμενος, οὐκ ἐνεδίδου. Ἀλλ' ἐκένωσε μὲν τοῦ διαβόλου τὴν βελοθήκην, αὐτὸς δὲ οὐ κατέπεσεν, οὐδὲ ὑπεσκελίσθη. Ἀλλ' ὥσπερ ἄριστος κυβερνήτης, οὔτε μαινομένης τῆς θαλάσσης, καὶ τῶν κυμάτων διεγειρομένων κατεποντίζετο, οὔτε γαλήνης οὔσης ῥαθυμότερος ἐγίνετο. Ἀλλ' ἐν ἑκατέρᾳ τῇ τῶν καιρῶν διαφορᾷ ἴσην τὴν ἑαυτοῦ τέχνην διετήρησε. Καὶ οὔτε πλοῦτος ἑαυτὸν (19) ἐφύσησεν, οὔτε πενία ἐταπείνωσεν, οὔτε, κατὰ ῥοῦν τῶν πραγμάτων φερομένων, ὕπτιος ἦν καὶ ἀναπεπτωκὼς, οὔτε, ὅλης σχεδὸν τῆς οἰκείας (20) ἀνατραπείσης, καὶ πανολεθρίας γενομένης, διεταράχθη, καὶ τὴν ἀνδρίαν ἤλεγξε τὴν ἑαυτοῦ. Ἀκουέτωσαν πλούσιοι, ἀκουέτωσαν πένητες· ἑκατέροις γὰρ τὸ διήγημα χρήσιμον, καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἡ ἱστορία λυσιτελής· καὶ τοῖς ἐν εὐημερίᾳ, καὶ τοῖς ἐν συμφοραῖς. Ἑκάτερα γὰρ τὰ ὅπλα μεταχειρίσας ὁ τῆς εὐσεβείας ἀγωνιστὴς, ὁ τῆς οἰκουμένης στεφανίτης, ἐν ἑκατέροις τὸ τρόπαιον ἔστησε· καὶ πρὸς πᾶν εἶδος πολέμου τοῦ δαίμονος

A eam repræsentantem hæc fuisse locutum; neque enim poterat uxor Jobi esse hujusmodi. Nisi quis dicat, calamitate mutatam, eam talem evasisse. *Et post pauca:* Videtur non hoc primum fuisse consilium, sed sæpe multa istis graviora ab uxore inaudivisse. Attende diabolicam seductionem. Recogitavit Evam. Hoc, inquit, primum præcipitavit hominem: hoc istum quoque superare poterit. Sed, o miser et stolide! illum ventri obnoxium nacta, venenum inspiravit suum. At hunc vides virtuti operam dantem, et ipsammet superantem naturam. Non eum inflexit facultatum amissio, non liberorum mors immatura, non corporis tortura inconsolabilis, nec temporis tanta diuturnitas. Ergone eum qui rebus ipsis victus non fuit, verbis te huncce subacturum existimas?

B *Ejusdem.*

Quid athletam labefactas? Quid contrahis manus, cum oporteret dicere cum Apostolo: *Adhuc modicum, adhuc modicum* [33-34]?

V. 9. *Sed dic aliquod verbum in Dominum, et morere.*

Postquam luctuosum eventum diligenter exposuit, tunc impudens profert consilium. Neque ei manifeste dixit: Blasphema. Qui enim maligna consulunt, non audent apertum afferre consilium. Quid ais, o uxor? Cum necesse potius esset placatum reddere, cum necesse esset conciliare, irritare potius suades? Si enim hæc Deus fecit, exorare illum, non blasphemare oportet. Unde autem liquet, quod ubi

C exsecratus fuero, moriar? Verumtamen attende qua sententia esset isthæc mulier quoad blasphemiam. Reputabat scilicet eam posse statim mortem inferre.

V. 10. *Si bona suscepimus de manu Domini, mala non sustinebimus?*

Beatus iste undique circumpulsatus, securius stabat, et infinita suscipiens tela, non cedebat. Sed evacuavit quidem diaboli pharetram, ipse vero nequaquam concidit, neque subversus est. Sed veluti optimus proreta, neque furente salo excitatisque fluctibus submergebatur; neque obtinente malacia, negligentior erat. Sed in utraque temporum vice, æqualem artem suam conservabat. Et neque divitiæ illum inflavere, neque paupertas dejecit animo, neque prono alveo rebus suis fluentibus, supinus

D erat et segnes. Quinimo ne tota quidem propemodum eversa domo, et interitu contingente, conturbatus est, et suæ virtutis luculenta edidit testimonia. Audiunto divites, audiunto pauperes: utrisque enim narratio perutilis, et omnibus hominibus historia est proficua, sive in prosperitate sint, sive in calamitatibus. Utraque enim arma adhibens hic pietatis agonista, hic orbis coronatus athleta, in utrisque tropæum erexit: et ad omne genus belli irruente dæmone illo, contra omnia in aciem descen-

[33-34] Hebr. x, 37.

(16) Cod. Ὠριγ. εἰς τό· *Ἀλλ' εἰπόν τι ῥῆμα.*
(17) Forte ἀρώμενον.
(18) Ex cod. Nan. ubi titulus Χρυσοστόμου, Ὠριγ. Chrysostomi potius videtur, de cujus commentariis in Jobum consule sis nostræ Bibl. tom. VIII, p. 243, et proleg. ibidem.
(19) Αὐτόν.
(20) Οἰκίας.

dit, et in omnibus victor pronuntiabatur. Ac veluti miles generosus, qui sciret pugnare noctu, de mœnibus, inter pedites, inter epibatas, arcu sagittas emittere, hastam quatere, fundis et vallis uti, ac in omni genere pugnæ superare adversarios, et ubique vincere: ita profecto et generosus ille omnem tentationem cum multa tulit fortitudine, tentationem inquam paupertatis, famis, morbi, doloris, interitus filiorum : tentationem ab amicis, ab adversariis, ab uxore, a domesticis. Neque enim fuit humana calamitas, quæ in corpus ejus effusa non sit. Nihilo vero minus retia omnia superavit, ac sublimior fuit diaboli calamis (21). Illud vero præ cæteris stupendum, quod omnia ipsi contigerint, et omnia cum excessu, et omnia in unum. Neque enim id attendas, quod tanta passus fuerit : sed adde, non paulatim, non ex intervallo; sed una et simul. Non est vero hæc mediocris tentationum accessio. Cæterorum namque hominum quilibet primo nullus invenietur qui omnia simul sustinuerit : sed si cum paupertate luctatur, at sanitate gaudet; si et paupertate et morbis vexatus est, at uxore sæpenumero fruitus est, quæ calamitates solaretur, et quæ pro portu esset illi. Si nec uxore fruitus est hujusmodi, at nec quæ tam perniciosa consuleret, ac nec liberos junctim amisit universos; si junctim universos, at non tali genere mortis; si tali genere mortis, at amicos habuit consolatores, at neque ita illum appetentes : quod si et appetentes, at non etiam domesticos lacessentes; si etiam lacessentes, at non etiam in faciem suam spuentes; si etiam in faciem spuentes, at non quoque morbo tanto conficiebatur, at domum tectumque habebat, nec in sterquilinio sedebat; quod si etiam in sterquilinio sedebat, at manum habebat porrigentes; si neque manum porrigentes, at non etiam in se irruentes. Iste vero omnia isthæc pertulit.

A ἐπελθόντος ἐκείνου, πρὸς ἅπαντα παρετάξατο, καὶ ἐν πᾶσιν ἀνεκηρύττετο. Καὶ καθάπερ στρατιώτης γενναῖος, καὶ εἰδὼς νυκτομαχεῖν, τειχομαχεῖν, πεζομαχεῖν, ναυμαχεῖν, καὶ τοξεύειν, καὶ δόρυ σείειν, καὶ σφενδόναις καὶ ἀκοντίοις, καὶ παντὶ τρόπῳ μάχης περιγίνεσθαι τῆς (22) ἐναντίων καὶ πανταχοῦ κρατεῖν· οὕτω δὴ καὶ ὁ γενναῖος ἐκεῖνος ἅπαντα πειρασμὸν μετὰ πολλῆς ἤνεγκε τῆς ἀνδρίας, τὸν ἀπὸ πενίας, τὸν ἀπὸ λιμοῦ, τὸν ἀπὸ νόσου, τὸν ἐξ ὀδύνης, τὸν ἀπὸ παίδων ἀπωλείας, τὸν ἀπὸ τῶν φίλων, τὸν ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν, τὸν ἀπὸ τῆς γυναικὸς, τὸν ἀπὸ τῶν οἰκετῶν. Οὐ γὰρ ἦν ἀνθρωπίνη συμφορὰ, ἣ μὴ εἰς τὸ σῶμα ἐξεχεώθη ἐκείνου. Ἀλλ' ὅμως ἁπάντων ὑπερηνέχθη τῶν δικτύων, καὶ ὑψηλότερος γέγονε τῶν τοῦ διαβόλου καλάμων. Καὶ τὸ δὴ θαυμαστότερον,

B ὅτι καὶ πάντα αὐτῷ, καὶ πάντα μεθ' ὑπερβολῆς, καὶ πάντα ὑφ' ἕν. Μὴ γὰρ τοῦτο ἴδῃς, ὅτι τοσαῦτα ἔπαθεν· ἀλλὰ πρόσθες, ὅτι οὐδὲ κατὰ μικρὸν, οὐδὲ ἐκ διαστήματος, ἀλλ' ὑφὲν καὶ ὁμοῦ. Οὐ μικρὰ δὲ αὕτη πειρασμῶν προσθήκη. Τῶν μὲν γὰρ ἄλλων ἕκαστος ἀνθρώπων πρῶτον μὲν οὐδεὶς ἂν εὑρεθείη πάντα ὑπομείνας ὁμοῦ, ἀλλ' εἰ καὶ πενίᾳ παλαίει, ὅμως ὑγείας ἀπολαύει· εἰ δὲ καὶ πενίᾳ καὶ νόσῳ περιεπάρη, ἀλλὰ γυναικὸς πολλάκις ἀπήλαυσε παραμυθουμένης τὰ δεινὰ, καὶ ἀντὶ λιμένος αὐτῷ γινομένης. Εἰ δὲ μὴ γυναικὸς ἀπήλαυσε τοιαύτης, ἀλλ' οὐχ οὕτω συμβουλευθείσης ὀλέθρια, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τοὺς παῖδας ἀθρόον ἀπώλεσεν ἅπαντας· εἰ δὲ καὶ ἀθρόον, ἀλλ' οὐ τοιούτῳ τρόπῳ τελευτῆς· εἰ δὲ καὶ τοιούτῳ [τρόπῳ] τελευτῆς,

C ἀλλὰ φίλους ἔσχε παρακαλοῦντας· εἰ δὲ οὐκ ἔσχε παρακαλοῦντας, ἀλλ' οὐχὶ καὶ οὕτως ἐπεμβαίνοντας· εἰ δὲ καὶ ἐπεμβαίνοντας, ἀλλ' οὐχὶ καὶ οἰκέτας ὀνειδίζοντας· εἰ δὲ καὶ ὀνειδίζοντας, ἀλλ' οὐχὶ καὶ εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐμπτύοντας· εἰ δὲ καὶ εἰς τὸ πρόσωπον ἐμπτύοντας, ἀλλ' οὐχὶ καὶ νόσῳ τοιαύτῃ περιεπάρει (23), ἀλλὰ δωματίου καὶ σκέπης ἀπήλαυσε, καὶ οὐκ ἐπὶ τῆς κοπρίας ἐκάθητο· εἰ δὲ καὶ ἐπὶ τῆς κοπρίας ἐκάθητο, ἀλλ' ἔσχε τοὺς χεῖρα ὀρέγοντας· εἰ δὲ μὴ ἔσχε τοὺς χεῖρα ὀρέγοντας, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐπεμβαίνοντας. Οὗτος δ' ἅπαντα ταῦτα ὑπήνεγκεν.

V. 11. *Advenerunt quisque ex propria regione ad illum, Eliphaz Thæmanorum rex, Baldad Saucheorum tyrannus, Sophar Minæorum rex.*

Amica præsentia tua, amica et admonitio. Eliphaz est, *Deus me disseminavit*, aut, *Dei mei contumelia*. Thæman, *defectus eorum*. Sophar, *scopus*, vel, *contumelia*. Baldad, *inveteratio*, et *gloriosus*. Sauchæorum, *garrulitas eorum*.

V. 11. *Audientes autem tres amici ejus mala omnia quæ supervenerant ei, adfuerunt quisque ex propria regione ad illum.*

Si quis quærat cur post tantum temporis amici advenerint, cogitet primum quidem eos diversas incoluisse regiones, ac post plurimum tempus multi fortasse audiverunt. Infortunium ultra opinionem ac fidem esse videbatur, si etiam in sterquilinio Job

Στίχ. ια'. *Παρεγένοντο ἕκαστος ἐκ τῆς ἰδίας χώρας πρὸς αὐτὸν, Ἐλιφὰζ ὁ Θαιμανῶν βασιλεὺς, Βαλδὰδ ὁ Σαυχέων τύραννος, Σωφὰρ Μιναίων βασιλεύς.*

(24) Φιλικὴ μὲν ἡ παρουσία σου, φιλικὴ δὲ ἡ παραίνεσις. Ἐλιφάζ· *Θεός με διέσπειρεν*, ἢ, *Θεοῦ μου φαυλισμός*. Θαιμὰν, *ἔκλειψις αὐτῶν*. Σωφὰρ, *σκοπὸς*, ἢ *φαυλισμός*. Βαλδὰδ, *παλαίωσις*, καὶ

D *ἐπίδοξος*. Σαυχαίων, *ἀδολεσχία αὐτῶν*.

(25) Στίχ. ια'. *Ἀκούσαντες δὲ οἱ τρεῖς φίλοι αὐτοῦ τὰ κακὰ πάντα, τὰ ἐπελθόντα αὐτῷ, παρεγένοντο ἕκαστος ἐκ τῆς ἰδίας χώρας πρὸς αὐτόν.*

Ἐάν τις ζητῇ, διὰ τί μετὰ τοσοῦτον χρόνον οἱ φίλοι παραγεγόνασιν, ἐννοείτω πρῶτον μὲν, ὅτι διαφόρους ᾤκουν χώρας, καὶ μετὰ πλεῖστον χρόνον πολλοὶ μὲν ἤκουσαν ἴσως, τὸ δὲ παράδοξον τῆς συμφορᾶς καὶ ἄπιστον ἐδόκει, εἰ καὶ ἐπὶ κοπρίας ὁ Ἰὼβ

(21) Phrases aucupii.
(22) Forte τῶν.
(23) Περιεπάρη.

(24) Ex cod. 538.
(25) Ex cod. Nan., ubi ascribitur Ὠριγ. Ὀλυμπιοδ.

καὶ ἀνεπικούρητος κάθηται. Καὶ περιέμενον διὰ πλειόνων πιστώσασθαι τὴν ἀκοὴν, ἢ καὶ ἐκπέμψαι καὶ ἰδεῖν, εἰ καὶ ἀληθῆ τὰ λεγόμενα. Ἐν τούτοις οὖν ὁ χρόνος ἐτρίβετο. Πρὸς δὴ τούτοις, ὅτε τὸ ἀληθὲς ἔγνωσαν, βασιλεῖς ὄντες καὶ ἐκδημεῖν μέλλοντες, ἀνάγκην εἶχον πρότερον εὖ διαθεῖναι τὰ κατὰ τὸν οἶκον, καὶ ἐπιστῆσαι τοῖς ἀρχομένοις τοὺς ἀνθ' ἑαυτῶν. Ταῦτα πάντα αὐτοὺς ἀπησχόλει, καὶ ἐνεβράδυνον. Καὶ εἰ μὴ σφόδρα γε ἀγαπητοί τινες ἦσαν καὶ δίκαιοι, οὐκ ἂν, τὰς οἰκείας καταλιπόντες χώρας καὶ βασιλείας, ἀφικνοῦντο πρὸς τὴν ἐπίσκεψιν, ἀλλὰ δι' ἑτέρων τὴν χρείαν ἐπλήρουν. Ἔστι δὲ ἐννοεῖν, ὡς καὶ οἰκονομία τις ἦν θεία τῆς ἀφίξεως ἡ ἀναβολή. Ἐπειδὴ γὰρ ὁμοῦ τῇ τῶν φίλων διαλέξει καὶ τὸ πᾶν τοῦ ἀγῶνος ἐλύθη, τοῦ Θεοῦ χρηματίσαντος, καὶ τὸν δίκαιον ἀνακτησαμένου καὶ στεφανώσαντος, οἰκονομία τις γέγονε θεία, ἐμβραδῦναι τοὺς φίλους, ἵνα παραταθῇ τὰ τοῦ νοσήματος, καὶ μειζόνως ἀθλήσας ὁ δίκαιος, δικαιότερον ἀναῤῥηθῇ παρὰ τοῦ Θεοῦ.

(26) Στίχ. ια'. *Καὶ παρεγένοντο πρὸς αὐτὸν ὁμοθυμαδὸν, τοῦ παρακαλέσαι καὶ ἐπισκέψασθαι αὐτόν.*

Ὁ Σύμμαχος οὕτως ἐξέδωκε· *Συνετάξαντο γὰρ ὁμοῦ ἐλθόντες συμπαθῆσαι αὐτῷ, καὶ παραμυθήσασθαι αὐτόν.* Ὅρα καὶ ἐντεῦθεν, ὡς καὶ ἕτερος παρῆλθε χρόνος, ἕως ὅτε, πρὸς ἀλλήλους διαπεμψάμενοι, τὴν ἐπὶ τὸ αὐτὸ σύνοδόν τε καὶ ἄφιξιν ἐποιήσαντο.

(27) Στίχ. ιβ'. *Καὶ καταπασάμενοι γῆν ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν.*

Στίχ. ιγ'. *Παρεκάθισαν αὐτῷ ἑπτὰ ἡμέρας, καὶ ἑπτὰ νύκτας.*

Οὐκ εἶπε δὲ ἡ Γραφὴ, ὅτι παρεκάθηντο ἑπτὰ ἡμέρας πρωΐθεν ἕως ἑσπέρας, οὐδὲ ἑπτὰ νύκτας ἀφ' ἑσπέρας μέχρι πρωΐ. Δῆλον οὖν, ὅτι, τὸ πλεῖον τῆς ἡμέρας παρακαθεζόμενοι, ὑπεχώρουν τὰς ἀναγκαίας ἐκπληρώσοντες χρείας· καὶ πάλιν ἐπανήκοντες, μέχρι πολλοῦ τῆς νυκτὸς παρεκαθέζοντο, καὶ αὖθις ἀπιόντες, πάλιν ὤρθριζον πρὸς αὐτόν. Ὃ δὴ τῶν γνησιωτάτων καὶ συμπαθεστάτων φίλων ἴδιον. Τῇ δὲ κοινῇ συνηθείᾳ χρωμένη ἡ Γραφὴ, οὕτως ἀπολύτως εἶπε· *Παρεκάθισαν αὐτῷ ἑπτὰ ἡμέρας καὶ ἑπτὰ νύκτας.* Ἐπεὶ καὶ ὅτε λέγει τὸν Ἰακὼβ δεκατέσσαρα ἔτη δουλεῦσαι, καὶ συγκαίεσθαι τῷ καύσωνι τῆς ἡμέρας καὶ τῷ παγετῷ τῆς νυκτὸς, ἆρα ὑπὸ στέγην οὐκ εἰσῄει ποτέ; ἆρα οὐδεμιᾶς ἀναπαύσεως ἔτυχεν ὅλῳ τῷ χρόνῳ; Ταῦτα μὲν οὖν καὶ λεπτολογεῖν φλύαρον. Ὡς γὰρ ἔφην, ἡ Γραφὴ κοινῇ συνηθείᾳ χρῆται. Ἐπειδὴ δέ τινες, κωμῳδοῦντες τὴν Γραφὴν, καὶ ἐντεῦθεν αὐτὴν ὡς ψευδῆ διασύρουσιν· Ὡς (27*) γὰρ ἂν, φασὶν, ἄσιτοι διετέλουν καὶ ἄϋπνοι ἐπὶ τοσαύταις ἡμέραις; ἠναγκάσθημεν αὐτῶν συναπαχθῆναι τῇ ἀκαίρῳ στενοχωρίᾳ.

ΚΕΦ. Γ'.

(28) Ἀλλ' ἐν τούτοις μὲν τὸ δεύτερον ἤνυσται κεφάλαιον· τοῦ τρίτου δὲ προθεωρίαν ποιούμενοι, φαμὲν,

(26) Ibid. eodem tit. ascripto.
(27) Ibid. eodem titulo.

A sederet, et inauxiliatus. Itaque exspectaverunt ut pluribus confirmaretur fama; vel etiam ut mitterent ac viderent, si quidem vera relata essent. Interea igitur tempus terebatur. Ad hæc, ubi verum esse resciverunt; cum reges essent, ac peregre profecturi, necesse habuerunt prius res suas domesticas recte disponere, ac præficere subditis vicarios suos. Hæc omnia ipsos occupatos tenebant, et remorabantur. Ac nisi vehementer dilecti fuissent et justi, non utique domos suas relinquentes, regiones ac regna, venissent ad invisendum illum, sed per alios hoc officium implevissent. Cogitandum autem est, cujusdam etiam divinæ dispensationis fuisse, ut adventus eorum differretur. Quia enim una cum amicorum disputatione etiam certamen universum
B diremptum est, respondente Deo, et justum hunc fovente et coronante; divina quæpiam providentia fuit, ut moras traherent amici, quo intenderetur morbus, et justus vir illustrius pugnans, potiori jure a Deo victor proclamaretur.

V. 11. *Et venerunt ad illum concorditer, ut consolarentur et inviserent illum.*

Symmachus ita edidit: *Condixerant enim, ut simul venientes compaterentur ei, et consolarentur illum.* Vide et hinc, qui aliud etiam præterierit tempus; donec ad se invicem mittentes, concursum simul et adventum fecerunt.

V. 12. *Et spargentes terram super capita sua.*

C V. 13. *Sederunt apud ipsum septem dies, et septem noctes.*

Non dixit vero Scriptura, quod assederint septem dies, a mane usque ad vesperam, neque septem noctes, a vespera ad mane. Liquet ergo, quod cum maximam diei partem assedissent, recedebant necessariis usibus explendis: ac iterum revertentes, usque ad multam noctem assidebant, et iterum abeuntes, rursus mane veniebant ad eum. Quod sane verissimorum affectuosissimorumque amicorum proprium est. Communi autem consuetudine utens Scriptura, ita absolute locuta est: *Sederunt apud ipsum septem dies, et septem noctes.* Quoniam etiam quando dicit, Jacobum quatuordecim annos servisse, et exustum fuisse æstu diei, et gelu noctis;
D nunquid tectum nunquam subibat? nunquid nullam habuit requiem toto illo tempore? De his subtiliter pertractare, nugatorium esset. Ut enim aiebam, Scriptura communi consuetudine utitur. Quoniam vero quidam suggillantes Scripturam, vel hinc ipsam ceu mendacem traducunt: Quomodo enim, dicunt, sine cibo perseveraverunt et insomnes per tot dies? coacti sumus eorum nos accommodare importunæ subtilitati.

CAP. III.

Ac in his quidem secundum caput absolutum est. Tertii vero quemdam veluti prospectum facientes,

(27*) Forte leg. Πῶς.
(28) Ibid. eod. tit.

dicimus, quod dolet quidem vir justus, et de hoc nemo inficias iret : non enim insensatorum est virtus, sed eorum qui in passionibus ad eam studiose contendunt. Dolet vero, apparenter quidem, a corporali plaga acutissime stimulatus; at intellectualiter, tanquam justus et Dei amans, qui videbat nonnullos scandalizatos propter passiones suas, ut si Dei gloriæ in ipso detraheretur, justo hæc sustinente. Cum enim dicit : *Utquid posuisti me obviantem tibi* [85]? non ipse Deo obviavit, absit! cui enim poterat obviare? Sed quod dicit, illud est : Utquid propter me, Domine, nomen tuum blasphematur? Turbatur tamen nihilominus et æstuat, ne forte omnino a Deo desertus fuisset. Nihil enim tantopere excruciat animam Dei amantem, ut suspicari se a Deo esse desertam : quin infinities mori mallet, quam cum angoribus et suspicione hujusmodi inter vivos recenseri. Itaque propter jumentorum amissionem, et filiorum confertam mortem, quales emiserit plenas gratiarum actionis voces audivimus : quomodo etiam uxorem erudierit, quæ indignum nescio quod de Domino reputaverat : qualia item post tentationem et exinanitionem acerbamque passionem pronuntiaverit, et quo pacto illum nullus humanorum eventuum perturbaverit. Quando vero amici advenerunt, homines justi et affectuosi, opportunum arbitratus est, videns eorum tolerantiam et dilectionem erga se, enarrare atque exponere animi sui dolores, illosque historice referre putavit esse sine periculo. Unicum namque erat diaboli studium, efficere ut justus iste Deum blasphemaret. At vero nullatenus apparet eum istud fecisse, quin potius benedixisse et gratiarum actionis testes protulisse voces. Maledicit autem diem nativitatis, et mortem desiderat, propter superius allatas rationes. At rebus ad mentem relatis, mysteria eloquitur : et de iis quidem quæ jam antea evenerant, philosophatur; de futuris vero certiores reddit. Hujusmodi enim semper sunt sanctorum prophetarum dicta. Ad ipsa igitur verba accedentes, declaremus sensum eorum, eo ad interpretationem nos deducente, qui sanctum etiam Job ad certamina roboravit.

V. 1. *Post hoc aperuit Job os suum.*

Quia justus os aperit, non inconsideranter oportet animum iis quæ dicuntur advertere, sed requirere quod ex verbis prodit emolumentum. Plena enim semper sunt utilitatis hujusmodi sanctorum dicta : et aperiens justus os, occultos depromit thesauros. Itaque et vas electionis Paulus scribens dicit : *Os meum aperuit se ad vos, Corinthii* [86]. Et de Domino scriptum est : *Aperiens os suum, docebat* [87]. Ac simpliciter de eo testimonium perhibetur, quod os aperiat, qui silentii modos antea edoctus fuit. Itaque et Job os aperit postea : id est post magnum

[85] Job vii, 20. [86] II Cor. vi, 11. [87] Matth. v, 2.

(29) Legendum ὀδυνᾶται.
(30) Forte αὐτοῦ.
(31) Κατεντευχτήν.

A ὡς ἀλγεῖ μὲν ὁ δίκαιος, καὶ οὐκ ἄν τις ἀρνήσαιτο· οὐ γὰρ τῶν ἀναισθήτων ἡ ἀρετή, ἀλλὰ τῶν ἐν τοῖς πάθεσι φιλοσοφούντων. Οὐ δύναται (29) δὲ, κατὰ μὲν τὸ φαινόμενον, ὑπὸ τῆς ἐν σαρκὶ πληγῆς δριμυτάτως κεντούμενος· κατὰ δὲ τὸ νοούμενον, οἷα δίκαιος καὶ φιλόθεος ἀνὴρ ὁρῶν τινας σκανδαλιζομένους ἐπὶ τοῖς αὐτῶν (30) παθήμασιν, ὡς τῆς τοῦ Θεοῦ δόξης ἐπ' αὐτῷ διασυρομένης, εἰ ὁ δίκαιος ταῦτα ὑπομένει. Καὶ γὰρ ὅτε λέγει· *Ἵνα τί ἔθου με κατ' ἔντευχτήν* (31) *σου;* οὐχ αὐτὸς κατὰ τοῦ Θεοῦ ἐτύγχανε, μὴ γένοιτο! τίνι γὰρ εἶχεν ἐντυγχάνειν; Ἀλλὰ τοῦτό ἐστιν ὅ φησιν· Ἵνα τί δι' ἐμὲ, Δέσποτα, τὸ ὄνομά σου βλασφημεῖται; Θορυβεῖται δὲ οὐδὲν ἧττον καὶ ἰλιγγιᾷ, μήπως πλείως ἐγκατάλειψιν ὑπέστη παρὰ Θεοῦ. Οὐδὲ γὰρ οὕτω τιμωρεῖται ψυχὴ
B φιλόθεος, ὡς τὸ (32) ὑποπτεύειν καταλελεῖφθαι παρὰ Θεοῦ· καὶ μυριάκις αἱρεῖται τὸν θάνατον, ἢ μετὰ ἀλγηδόνων καὶ τοιαύτης ὑποψίας τοῖς ζῶσιν ἐγκαταλέγεσθαι. Ἐπὶ μὲν οὖν τῇ τῶν κτημάτων ἀπωλείᾳ καὶ τῇ τῶν παίδων ἀθρόᾳ τελευτῇ οἵας ἀφῆκε χαριστηρίους φωνὰς ἠκούσαμεν, καὶ ὅπως τὴν γυναῖκα ἐξεπαίδευσεν ἀπρεπές τι περὶ τοῦ Δεσπότου λογισαμένην, καὶ ποῖα μετὰ πεῖραν καὶ ἐξουδένωσιν καὶ τὸ δριμὺ πάθος ἐφθέγξατο, καὶ ὡς οὐδὲν αὐτὸν τῶν ἀνθρωπίνων συμπτωμάτων διεθορύβησεν· ὡς δὲ οἱ φίλοι παρεγένοντο ἄνδρες δίκαιοι καὶ συμπαθεῖς, εὔκαιρον ᾠήθη, θεωρῶν αὐτῶν τὴν ὑπομονὴν καὶ τὴν ἀγάπην ἐπ' αὐτῶν (33), εἰπεῖν καὶ δημοσιεῦσαι τὰς κατὰ ψυχὴν ἀλγηδόνας, καὶ φθέγγεται μὲν καθ' ἱστο-
C ρίαν ἀκίνδυνον. Ἓν γὰρ ἦν τοῦ διαβόλου τὸ σπούδασμα, τὸ παρασκευάσαι τὸν δίκαιον βλασφημῆσαι Θεόν. Ὁ δὲ οὐδαμῶς φαίνεται τοῦτο διαπραξάμενος, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον εὐφημήσας, καὶ χαριστηρίους ἀναπέμψας φωνάς. Καταρᾶται δὲ τὴν ἡμέραν τῆς γεννήσεως, καὶ τὸν θάνατον ἐπιποθεῖ, διὰ τὰς ἀνωτέρω λεχθείσας αἰτίας. Πρὸς δὲ διάνοιαν μυστήρια λαλεῖ· καὶ περὶ τῶν ἤδη προγεγονότων φιλοσοφεῖ, καὶ πληροφορεῖ τὸ μέλλον. Τοιαῦται γὰρ ἀεὶ τῶν ἁγίων προφητῶν αἱ ῥήσεις. Ἐπὶ δὲ αὐτῶν τῶν λέξεων γενόμενοι, σαφηνίσωμεν τὴν διάνοιαν, αὐτοῦ ποδηγοῦντος πρὸς τὴν ἑρμηνείαν, τοῦ καὶ τὸν ἅγιον Ἰὼβ πρὸς τοὺς ἀγῶνας ἐνισχύσαντος.

Στίχ. α'. *Μετὰ τοῦτο ἤνοιξεν Ἰὼβ τὸ στόμα αὐτοῦ.*

D Ὅτι δίκαιος ἀνοίγει τὸ στόμα, οὐχ ἁπλῶς οὑτωσὶ προσήκει προσέχειν τοῖς λεγομένοις, ἀλλὰ τὰ (34) ἐκ τῶν λόγων ἀναζητεῖν ὠφέλειαν. Μεστὰ γὰρ ἀεὶ ὠφελείας τὰ τοιαῦτα ῥήματα τῶν ἁγίων· καὶ ἀνοίγων τὸ στόμα δίκαιος, κεχρυμμένους δημοσιεύει θησαυρούς. Διὸ καὶ τὸ σκεῦος τῆς ἐκλογῆς ὁ Παῦλος ἐπιστέλλων φησί· *Τὸ στόμα μου ἀνέῳγε πρὸς ὑμᾶς, Κορίνθιοι.* Καὶ περὶ τοῦ Κυρίου γέγραπται ὅτι *Ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ ἐδίδασκε.* Καὶ ἁπλῶς ἐκεῖνος μαρτυρεῖται στόμα ἀνοίγειν, ὁ σιωπῆς μέτρα πρότερον διδαχθείς. Οὐκοῦν καὶ Ἰὼβ ἀνοίγει τὸ στόμα

(32) Τῷ.
(33) Forte αὐτόν.
(34) Forte τήν.

μετὰ τοῦτο· τουτέστι μετὰ τὸ μέγα τρόπαιον, μετ' ἐκεῖνα τὰ πάθη, οὐκ ἀβασανίστως φθέγγεται περιαλγῶν τῷ σώματι, τῆς γλώσσης φθανούσης τὸ τῆς φρονήσεως ἔνθεσμον, ἀλλὰ σωφρονῶν καὶ ταῖς φωναῖς ὑποδείκνυται. Δηλοῖ δὲ καὶ τὴν γαλήνην τῆς ψυχῆς καὶ τῶν ῥημάτων τὸ ἐμπρεπὲς ἡ τοῦ ἀνοῖξαι τὸ στόμα αὐτοῦ μαρτυρία (35).

A tropæum, post passiones illas, non sine examine loquitur toto corpore dolens, præveniente lingua prudentiæ leges, sed vel in ipsis vocibus sobrius ostenditur. Indicat etiam animæ tranquillitatem, ipsorumque verborum decorem, quod de illo perhibeatur aperuisse os.

ΚΕΦ. ΙΘ'.

(36) Στίχ. α'. *Ἕως τίνος ἔγκοπον ποιήσετε ψυχήν μου;*

Ὥσπερ σώματα βαρέα ἐπιτιθέμενα ζώων σώμασιν, κάμνειν ποιεῖν τὰ βαστάζοντα· οὕτως εἰσί τινες λόγοι βαρεῖς, οὓς ἀκούσας τις κάμνει. Ὡς ὑπὸ βάρους πιεζόμενος, τῆς δυνάμεως τῶν λόγων τῶν οὐ καλῶν, καὶ χαλεπῶς (37), ἢ ἐπὶ λοιδορίας εἰρημένων ὑπὸ τῶν ἄλλων δύο μετὰ Βαλδὰδ ἐληλυθότων, B οἱονεὶ φορτίου αἴσθησις (38) βαρέος, ὁ Ἰὼβ φησι χαμὼν τῇ ψυχῇ ἐφ' οἷς εἰρήκασιν· *Ἕως τίνος ἔγκοπον ποιήσετε ψυχήν μου; — Καὶ μετ' ὀλίγον·* Ὁρᾷς ὡς προγέγραπται ὁ Σαυχαίων τύραννος. Τυραννικοὶ αὐτοῦ εἰσιν οἱ λόγοι, οὓς ἀκούσας ὁ Ἰὼβ, λέγει·*Ἕω τίνος ἔγκοπον ποιήσετε τὴν ψυχήν μου;* Οὐχ οὕτως καθικνεῖται ψυχῆς ἀνθρώπου ἄλλο τι, ὡς λόγος σκληρός. Πολλάκις ὑπομείνας τὰς βασάνους σώματι προσφερομένας, λόγους οὐχ ὑπέμεινεν. Ὁ μέντοιγε τέλειος ἀθλητὴς, εἰ καὶ κάμνων, ἀλλ' ὑπομένει τοὺς χαλεποὺς λόγους. Ὕβριν γὰρ ὑπομένειν μεγάλου ἀνδρός ἐστιν. Διόπερ ἐν τοῖς ἀνδραγαθήμασιν ἑαυτοῦ ὁ Ἀπόστολος λέγει· *Λοιδορούμενοι εὐλογοῦμεν, διωκόμενοι ἀνεχόμεθα, δυσφημούμενοι παρακαλοῦμεν. Ὥσπερ καθάρματα τοῦ κόσμου ἐγενήθημεν, πάντων περίψημα ἕως ἄρτι.* C Καὶ μετ' ὀλίγον φησὶν εἶτα, διὰ τὸ, *Ἕως τίνος ἔγκοπον ποιήσετε ψυχήν μου;* Ὁρᾷς; Ἰὼβ ἐστιν, οὗ καὶ τὸ βιβλίον οὐδὲν ἄλλο ἐξαιρέτως περιέχει ἢ τὴν ἀνδρίαν αὐτοῦ καὶ τὴν ὑπομονήν. Ἀλλ' ὅμως αἰσθάνεται τῶν καμάτων, ὧν κεκμήκει ἀπὸ τοῦ λόγου τοῦ σκληροῦ τῶν ἐληλυθότων αὐτὸν ἐπισκοπῆσαι.

CAP. XIX.

V. 1. *Quousque laboriosam facietis animam meam?*

Quemadmodum corpora gravia imposita animalium corporibus, gestantia defatigant: sic sunt quidam sermones graves, quos audiens quis fatigatur. Tanquam a sarcina oppressus, vi sermonum non male ac moleste, vel ad convicium dictorum ab aliis B duobus, qui cum Baldado venerant, tanquam oneris sensu gravis, dicit Job defatigatus animo propter ea quæ dixerant: *Quousque laboriosam facietis animam meam? — Et post pauca :* Vides quod descriptus fuerit Sauchæorum tyrannus. Tyrannici sunt ejus sermones, quos audiens Job ait: *Quousque laboriosam facietis animam meam?* Non ita afficit animam hominis aliud quid, ut sermo prædurus. Sæpe qui sustinuit tormenta corpori adhibita, sermones non sustinuit. Perfectus tamen hic athleta, etsi defatigatus, sustinet nihilominus molestos sermones. Contumeliam enim sufferre, magni est viri. Propterea in suis virtutibus Apostolus recenset: *Conviciis lacessiti, benedicimus; persecutionem patientes, toleramus; blasphemiis proscissi, deprecamur. Tanquam purgamenta mundi effecti sumus, omnium peripsema usque modo* [88]. C Et paulo post deinceps dicit, propter illud : *Usquequo laboriosam facietis animam meam?* Viden'? Job est: cujus etiam liber nihil aliud præcipue continet, quam robur et tolerantiam illius. Nihilominus sentit labores, quibus laboraverat propter durum sermonem eorum, qui venerant ad invisendum illum.

(39) Στίχ. γ'. *Γνῶτε μόνον, ὅτι ὁ Κύριος ἐποίησέ με οὕτως.*

Ἃ βλέπετε περὶ ἐμὲ, μὴ νομίσητε ἄλλοθεν ἐληλυθέναι μοι ἢ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Φοβήθητε τοίνυν. Ὁ γὰρ ἐμοὶ ταῦτα ἐπάγων δύναται καὶ ὑμῖν ἐπαγαγεῖν.

Στίχ. γ'. *Καταλαλεῖτέ μου· οὐκ αἰσχυνόμενοί με, ἐπίκεισθέ μοι.*

(40) Πολλάκις καὶ καταλαλεῖ τις κακῶς ποιῶν. D Ὅτε ἂν δὲ οὐκ ἀπερυθριάσῃ, εἰς πρόσωπον λέγει ἐκείνῳ, οὐχὶ ἐλέγχων, οὐδὲ τἀληθῆ λέγων, ἀλλ' ὀνειδίζων καὶ ὑβρίζων. Τοῖς γὰρ ὑπὸ Θεοῦ τιμωρουμένοις ἐπεμβαίνειν οὐ χρὴ, ἀλλὰ θρηνεῖν καὶ φοβεῖσθαι.

(41) Στίχ. δ'. *Ναὶ δὴ ἐπ' ἀληθείας ἐγὼ ἐπλανήθην, παρ' ἐμοὶ δὲ αὐλίζεται πλάνος· λαλῆσαι ῥῆμα, ὃ οὐκ ἔδει.*

Εἶτά φησιν καθ' ὑπόθεσιν· Ὑμῖν δίδωμι, ὡς ὑπο-

V. 3. *Agnoscite duntaxat, quod Dominus fecit me sic.*

Quæ circa me cernitis, ne putaveritis aliunde evenisse mihi, quam a Deo. Metuite ergo. Qui enim mihi isthæc adducit, potest et vobis adducere.

V. 3. *Obloquimini de me : non reveriti me, incumbitis mihi.*

D Sæpe et obloquitur quis perperam agens. Quando autem non erubescit, in faciem dicit illi, non evincens, neque vere loquens, sed conviciis utens et contumeliis. Non enim a Deo afflictis insultandum est, sed lamentandum potius et metuendum.

V. 4. *Næ sane in veritate ego aberravi, apud me autem degit erro : loqui verbum quod non oportebat.*

Deinde dicit ex hypothesi : Concedo vobis quod

[88] I Cor. IV, 12, 13.

(35) Nihil deinceps ex hoc Naniano codice descriptum inveni, nisi quædam in Venetis exstantia, quæ in eo quoque occurrere dicuntur.

(36) Ex utroq. cod. Venet. — Confer. tom. XII, col. 1032. — EDIT. PATR.

(37) Cod. xxI, ἀλλ' εἴτι ὀνειδιστικῶς καὶ χαλεπῶς.

(38) Forte αἰσθήσει.

(39) Idem in utroque cod.

(40) Confer. tom. XII, col. 1034.

(41) Cod. uterque.

supponitis, me propter peccata hæc pati. An ergo A oportebat vos me ita contumeliis exciperetis? *Apud me autem degit error.* Et si per suppositionem hæc fecissem, quæ non erant facienda : etsi hujusmodi fuissem; an non oportebat vos intuentes flagella, tabum, vermes, bonorum amissionem, revereri? Veruntamen appetistis me non miserentes mei, neque compatientes meis calamitatibus.

V. 5. *Esto autem, quia contra me magnificamini, insultatis autem mihi contumelia.*

Non mediocriter mihi conviciamini, sed alii alios excipientes insultatis : tanquam irruentes et conculcantes me conviciamini.

V. 6. *Munitionem autem suam super me exaltavit.*

Tanquam sub murum calamitatis sum munitio, quam non possum evadere, donec judicet Deus di- B ruere illam.

V. 7. *Ecce rideo convicio, et non loquar.*

Hoc illud est : *Vince in bono malum* [59].

Ejusdem. Ecce in convicio vestro ridere, non loqui arbitror.

CAP. XX.

V. 6. *Si ascendant in cœlum ejus dona, sacrificium autem illius nubes tangat.*

Impii si ascendant dona in cœlum, si admodum eleventur, si sacrificium illius nubes tangat. Quandocunque oraverit hæreticus, quandocunque sacrificium illius ascenderit ex superbia, *quandocunque videatur fuisse confirmatus* [60], *tunc funditus interit. Oratio enim illius reputatur ei in peccatum, et est ipsa oratio ejus in peccatum* [61]. C

V. 7. *Quandocunque enim videatur fuisse confirmatus, tunc in finem interit.*

Simile, *Inimici autem Domini simul atque glorificati et exaltati fuerint, deficientes sicut fumus defecerunt* [62].

V. 7. *Qui autem viderant eum dicent, Ubi est?*

Qui sunt qui viderant eum? Ecclesiastici nos, qui videntes eorum errores, dicemus: Ubi sunt?

V. 8. *Tanquam somnium explicatum, nequaquam inveniatur.*

Somniatores hujusmodi, et qui sibi phantasmata effingunt, nequaquam veritate mentem fulciunt cum decipiantur, fiuntque *tanquam somnium explicatum, quod non inveniatur.*

V. 10. *Filios ejus perdant minores.* D

Filios ac discipulos ejus qui hæc docuit.

V. 10. *Manus autem ejus incendant dolores.*

Manus ejus, inquit, id est opera illius, succendent ei punitionem.

Manus autem ejus. Impii hujus et seducti, *cujus oratio reputatur in peccatum; cujus sacrificium si ascendat in cœlum, et nubes tangat, tunc in finem*

λαμβάνεται, ὅτι διὰ τὰ ἁμαρτήματα ταῦτα πάσχω· ἆρ' οὖν ἐχρῆν ὑμᾶς οὕτω μοι ὀνειδίζειν; *Παρ' ἐμοὶ δὲ αὐλίζεται πλάνος.* Εἰ καὶ καθ' ὑπόθεσιν τοιαῦτα ἐπεποιήκειν, οἷα οὐκ ἔδει· εἰ καὶ τοιοῦτος ἤμην, ἆρ' οὐκ ἐχρῆν ὑμᾶς βλέποντας μάστιγας, τοὺς ἰχῶρας, τοὺς σκώληκας, τὴν ἀπώλειαν τῶν ὑπαρχόντων, αἰδεσθῆναι; Ἀλλὰ προσεπιβαίνετέ μοι μὴ ἐλεοῦντές με, μηδὲ συμπαθοῦντές μου τῇ περιστάσει.

(42) Στίχ. ε'. *Ἔα δὲ, ὅτι ἐπ' ἐμοὶ μεγαλύνεσθε, ἐνάλλεσθε δέ μοι ὀνείδει.*

Οὐ μετρίως μοι ὀνειδίζετε, ἀλλ' ἐναλλόμενοι· ὡσπερεὶ ἐπιβαίνοντες καὶ καταπατοῦντές με ὀνειδίζετε.

(43) Στίχ. ς'. *Ὀχύρωμα δὲ αὐτοῦ ἐπ' ἐμὲ ὕψωσεν.*

Οἱονεὶ ὑπὸ τεῖχος τῆς περιστάσεώς εἰμι ὀχύρωμα, ὃ οὐ δύναμαι φεύγειν, ἕως οὗ κρινεῖ ὁ Θεὸς καθελεῖν αὐτό.

Στίχ. ζ'. *Ἰδοὺ γελῶ ὀνείδει* (44), *καὶ οὐ λαλήσω.*

Τοῦτό ἐστι τό· *Νίκα ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν.*

Τοῦ αὐτοῦ. Ἰδοὺ ἐπὶ τῷ ὀνείδει ὑμῶν γελᾷν, οὐ λαλεῖν νομίζομαι.

ΚΕΦ. Κ'.

(45) Στίχ. ς'. *Ἐὰν ἀναβῇ εἰς οὐρανὸν αὐτοῦ τὰ δῶρα· ἡ δὲ θυσία αὐτοῦ νεφῶν ἅψηται.*

Τοῦ ἀσεβοῦς ἐὰν ἀναβῇ τὰ δῶρα εἰς τὸν οὐρανὸν, ἐὰν πάνυ ὑψωθῇ, ἐὰν ἡ θυσία αὐτοῦ νεφῶν ἅψηται. Ὅτ' ἂν εὔξηται ὁ αἱρετικὸς, ὅτ' ἂν ἡ θυσία αὐτοῦ ἀναβῇ τῇ ὑψηγορίᾳ, *ὅτ' ἂν δοκῇ κατεστηρίχθαι* (46)· *τότε εἰς τέλος ἀπολεῖται. Ἡ γὰρ εὐχὴ αὐτοῦ λογίζεται αὐτῷ εἰς ἁμαρτίαν, καὶ ἔστιν αὐτὴ ἡ εὐχὴ αὐτοῦ ἁμαρτία.*

Στίχ. ζ'. *Ὅταν γὰρ δοκῇ ἤδη ἐστηρίχθαι, τότε εἰς τέλος ἀπολεῖται.*

Ὅμοιον, *Οἱ δὲ ἐχθροὶ τοῦ Κυρίου ἅμα τῷ δοξασθῆναι καὶ ὑψωθῆναι, ἐκλείποντες ὡσεὶ καπνὸς ἐξέλιπον.*

Στίχ. ζ'. *Οἱ δὲ ἰδόντες αὐτὸν ἐροῦσι· Ποῦ ἐστιν;*

Τίνες οἱ ἰδόντες αὐτόν (47); Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ, οἱ ἰδόντες ἐκείνων τὰ σφάλματα, ἐροῦμεν· Ποῦ ἐστιν;

Στίχ. η'. *Ὥσπερ ἐνύπνιον ἐκπετασθὲν οὐ μὴ εὑρεθῇ.*

Οἱ τοιοῦτοι ἐνυπνιαζόμενοι, καὶ ἀναπλάσσοντες φαντάσματα, οὐ τῇ ἀληθείᾳ τὴν διάνοιαν ἐπερείδουσιν σφαλλόμενοι, καὶ γίνονται *ὥσπερ ἐνύπνιον ἐκπετασθὲν, ὃ οὐ μὴ εὑρεθῇ.*

Στίχ. ι'. *Τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ ὀλέσαισαν ἥττονες.*

Τοὺς υἱοὺς καὶ μαθητὰς τοῦ ταῦτα διδάξαντος.

(48) Στίχ. ι'. *Αἱ δὲ χεῖρες αὐτοῦ πυρσεύσαισαν ὀδύνας.*

Αἱ χεῖρες αὐτοῦ, φησὶν, τουτέστιν αἱ πράξεις, ἐξάψουσιν αὐτῷ κόλασιν.

(49) Αἱ *δὲ χεῖρες αὐτοῦ.* Τοῦ ἀσεβοῦς τούτου καὶ ἐσφαλμένου, *οὗ ἡ προσευχὴ λογίζεται εἰς ἁμαρτίαν, οὗ ἡ θυσία ἐὰν ἀναβῇ εἰς οὐρανὸν, καὶ νε-*

[59] Rom. xii, 21. [60] Job xx, 7. [61] Psal. cviii, 7. [62] Psal. xxxvi, 20.

(42) Cod. uterque.
(43) Cod. uterque.
(44) Forte ὀνείδη cum cod. Alex.
(45) In cod. xxi et Nan. — Confer. t. XII ibid.
(46) An κατηστερίχθαι, *ad astra pervenisse?*
(47) Tria hæc verba desunt in cod. Nan.
(48) Cod. uterque, et Olymp.
(49) Confer supra v. 6.

φῶν ἅψηται, τότε εἰς τέλος ἀπόλλυται· τούτου αἱ χεῖρες ὀδύνας πυρσεύσουσι· τουτέστι, καὶ ἐν ὀδύναις ἐσχάταις διάξουσι. Λέγει δὲ περὶ τῶν υἱῶν τοῦ παρανόμου.

Στίχ. ιγʹ. *Χολὴ ἀσπίδος ἐν γαστρὶ αὐτοῦ.*

Ἔχει γὰρ μαθήματα, ἃ οὐκ ἔστι γλυκέα, ἀλλὰ χολὴ ἀσπίδος, οἱονεὶ πονηρά, ἡ περὶ τοῦ οἴνου τῆς διδασκαλίας αὐτῶν. *Ἐκ γὰρ ἀμπέλου Σοδόμων ἡ ἄμπελος αὐτῶν*, καὶ τὰ ἑξῆς. *Καὶ μετ' ὀλίγα*· Χολὴ δὲ ἀσπίδος ἐν γαστρὶ τοῦ ἑτεροδόξου, καὶ ἀσεβοῦντος ἐν τοῖς δόγμασι, τοῖς ἐναντίοις τῇ ἀληθείᾳ.

(50) Στίχ. ιεʹ. *Πλοῦτος ἀδίκως συναγόμενος ἐξεμεθήσεται.*

Τίς γὰρ ἄλλος ἀδίκως πλοῦτος συνάγεται ἢ ἐκεῖνος ὁ ἐν τοῖς λόγοις αὐτῶν; Ἀδίκως γὰρ συνάγεται. Ἀλλ' ὁ ἀγαθὸς οὐκ ἐάσει αὐτοὺς πεπτωκότας, πλοῦτον ἀδίκως συναγόμενον ἔχειν ἀεὶ αὐτὸν ἐν ἑαυτοῖς· ποιήσει γὰρ ἐξεμέσαι.

Στίχ. ιεʹ. *Ἐξ οἰκίας αὐτοῦ ἐξελκύσει αὐτὸν ἄγγελος.*

Ἄγγελος γὰρ κατ' ἐνέργειαν καὶ εὐεργεσίαν τοῦ Θεοῦ ἐξελκύσει αὐτὸν ἀπ' αὐτῆς τῆς κακῶς οἰκοδομηθείσης, ἥτις ἐστὶν ἐκκλησία πονηρευομένων. Αὕτη γὰρ ἡ οἰκία αὐτοῦ. Ἀλλ' *ἄγγελος ἐξελκύσει αὐτὸν ἐξ οἰκίας αὐτοῦ.*

Στίχ. ιζʹ. *Μὴ ἴδοι ἄμελξιν νομάδων.*

(51) Ἑτερόδοξος οὐ βλέπει ἄμελξιν νομάδων. Νομάδες δέ εἰσί τινες ψυχαὶ νεμόμεναι ὑπὸ τῷ καλῷ Ποιμένι, τῷ εἰπόντι· *Ἐγώ εἰμι ἡ θύρα. Δι' ἐμοῦ ἐάν τις εἰσέλθῃ, σωθήσεται. Καὶ εἰσελεύσεται, καὶ ἐξελεύσεται, καὶ νομὴν εὑρήσει.*

Στίχ. ιηʹ. *Ὥσπερ στρίφνος ἀμάσητος, ἀκατάποτος.*

Οἱ λόγοι καὶ τὰ δόγματα στριφνὰ καὶ πυκνά, οὐδὲν ἔχει γλυκὺ ἐκεῖνα, τὰ κατὰ τοῦ Θεοῦ γινόμενα.

(52) Στρίφνος βοτάνη, τίς ἐστιν ἐκτραχυνομένη τῇ γλώσσῃ τοῦ μασσωμένου. Ὥσπερ οὖν, φησί, τὴν βοτάνην ἐκείνην, κἂν ἄγαν τις φιλονεικήσειε διαλεάνας τοῖς ὀδοῦσι, καταπιεῖν οὐ δύναται· οὕτω καὶ ὁ τῶν ἀλλοτρίων ἀπολαύειν ἐθέλων οὐδὲν τῶν πόνων ἀποίσεται τὸ κέρδος.

(53) Στίχ. κʹ. *Διὰ τοῦτο οὐκ ἀνθήσει αὐτοῦ τὰ ἀγαθά.*

Ἃ δοκεῖ ἀγαθὰ ποιεῖν, οὐκ ἀνθήσει· ὅτ' ἂν δοκῇ ἤδη πεπληρῶσθαι, θλιβήσεται.

Στίχ. κʹ. *Οὐκ ἔστιν αὐτοῦ σωτηρία τοῖς ὑπάρχουσι.*

Τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ σωτηρίαν αὐτῷ περιποιῆσαι οὐ δύναται.

Ἄλλως.

(54) Στίχ. κβʹ. *Πᾶσα δὲ ἀνάγκη αὐτὸν ἐπελεύσεται, καὶ ἐπαποστελεῖ ἐπ' αὐτὸν θυμὸν ὀργῆς.*

(55) Στίχ. κβʹ. *Πᾶσα δὲ ἀνάγκη ἐπ' αὐτὸν ἐπελεύσεται.*

Ταῦτα προτρεπτικὰ ἡμῖν, ἵνα ἀφιστώμεθα τῶν ἀλλοτρίων.

A *interit:* hujus manus dolores incendent; hoc est, etiam in extremis doloribus degent. Loquitur vero de filiis impii.

V. 13. *Bilis aspidis in ventre ejus.*

Habet enim documenta, quæ non sunt dulcia, sed fel aspidis, id est malignum, quod est de vino doctrinæ ipsorum. *De vite enim Sodomorum vitis eorum* [62], et cætera. *Et post pauca:* Bilis autem aspidis in ventre heterodoxi, et impia dogmata profitentis, contraria veritati.

V. 15. *Divitiæ injuste congregatæ evomentur.*

Quænam aliæ divitiæ injuste congregantur, quam illæ quæ sunt in sermonibus eorum? Injuste enim congregantur. Sed benignus Deus non sinet, ut ii B præcipites acti divitias injuste congregatas habeant semper in seipsis: faciet enim ut evomantur.

V. 15. *Ex domo ejus extrahet eum angelus.*

Angelus enim per operationem et beneficentiam Dei extrahet illum ab ipsa perperam ædificata. Ea est porro ecclesia male agentium. Hæc enim est domus illius. Sed *angelus extrahet eum ex domo ejus.*

V. 17. *Ne videat mulcturam pascentium armentorum.*

Heterodoxus non videt mulcturam jumentorum pascentium. Jumenta vero pascentia, sunt quædam animæ, quæ pascuntur sub Pastore bono, qui dixit: *Ego sum ostium. Per me si quis ingrediatur, salvabitur. Et ingredietur et egredietur, et pascuum inve-* C *niet* [63].

V. 18. *Tanquam striphnus, quæ non manditur, nec deglutitur.*

Sermones et dogmata crassa et spissa, nihil habent ea dulce, quæ nempe sunt contra Deum.

Striphnus herba est aspera linguæ mandentis. Quemadmodum igitur, inquit, herbam illam, tametsi multum quis nitatur blandam reddere dentibus, deglutire non potest: sic et qui alienis frui vult, nullum laborum suorum referet emolumentum.

V. 20. *Propterea non efflorebunt illius bona.*

Quæ videtur bona facere, non efflorebunt: si quando videantur jam ad plenum pervenisse, con- D terentur.

V. 20. *Non est salus facultatibus ejus.*

Facultates ejus salutem illi comparare nequeunt.

Aliter.

V. 22. *Omnis vero necessitas superveniet ei, et immittet in eum animum iræ.*

V. 22. *Omnis autem necessitas superveniet ei.*

Hæc adhortantur nos, ut abstineamus ab alienis.

[62] Deut. xxxii, 32. [63] Joan. x, 9.

(50) Cod. uterque. — Vide t. XII, col. 1032.
(51) Vide ibid.
(52) Cod. xxi tribuit Origeni, al. Polychronio.
(53) Occurrit in utroque cod.
(54) Hic v. interseritur duobus superioribus hemistichiis.
(55) Cod. uterque. V. Olymp.

V. 22. *Ningere in eum dolores.* A

Loco nivis dolores venient in virum hujusmodi.

V. 24. *Et non salvetur e manu ferri.*

Ferrum non dicit hoc sensibile, sed scindentissimum sermonem.

V. 25. *Pertranseat autem per corpus ejus telum.*

Tela hujusmodi ignita vulnerant eum.

V. 25. *Devorabit eum ignis non comburens.*

Mysterium quoddam addiscimus de pœna quæ reservata est, ut caveamus eam pati. Ignem ait non comburentem devoraturum fore impium. Hic ignis apud nos materialis, non est ignis non comburens: videmus enim ipsum. At ignis ille invisibilis est, qui peccatores invadit, qui intra illos exurit. Intellectualis est et puniens. Si vis imaginem accipere B illius ignis, cogita mihi hominem immaniter febrientem, et ab eo igne exustum. Non invenies obtutu ignem in illo : subest tamen, et exurit ejus viscera. Haud aliter a peccatis febriens quis exuritur.

V. 25. *Malis autem afficiat advena domum ejus.*

Qui contra populum illum gerebat bellum, advena erat et non proselytus. Qui malis affecit domum ejus, dissolvens quod tanti fiebat sanctuarium, et civitatem, quam appellabant sanctam.

V. 27. *Revelet autem cœlum iniquitates ejus.*

Pro, *et ex Deo et ex cœlo sustinebit mala.* Hæc autem dixit, quia cum dixisset Job a Deo se fuisse vulneratum, commemoraverat quod et ab homini- C bus injuria affectus fuerat. Nititur igitur evincere, quia omnia propter peccata in eum inducta fuerint.

V. 27. *Terra autem insurgat contra eum.*

Ipsa terra insurgit adversus populum illum.

V. 29. *Et possessio facultatum ipsi ab inspectore.*

Intelligis quis inspector hic nominatus est? Deus inspector dictus est, et episcopi illius imaginem omni modo, si boni probique sint, ferre annituntur. Et sicut qui imitatur imaginem regiam, honoratur ex eo, quod pulchre imitatus sit, etiamque quia eam ornavit : ita beatus episcopus, qui recogitat verum episcopum, eumque æmulatur, et evadit ceu inter homines Deus : vel qui habet episcopum eum, qui ipsum fecit revera in Christo Jesu episcopum : D cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

CAP. XXI.

V. 5. *Intuentes in me, admirationem habete.*

Dicitis esse sapientes, et scire utquid hæc patior, tanquam Deo non indormiente peccatis hominum. Et ausi estis dicere me peccatorem esse, et juste in hæc pervenisse.

V. 7. *Inveteraverunt autem et in divitiis.*

Non sunt nuper divites effecti, sed multos annos

(56) Cod. uterque.
(57) Uterque.
(58) Confer et Olymp.
(59) Unus cod. tribuit Polychronio.
(60) Cod. XXI.

Στίχ. κϐ'. *Νίψαι ἐπ' αὐτὸν ὀδύνας.*

Ἀντὶ νιφετοῦ ὀδύναι ἔρχονται ἐπὶ τὸν τοιοῦτον.

(56) Στίχ. κδ'. *Καὶ οὐ μὴ σωθῇ ἐκ χειρὸς σιδήρου.*

Σίδηρον οὐ λέγει τοῦτον τὸν αἰσθητὸν, ἀλλὰ τμητικώτατον λόγον.

(57) Στίχ. κε'. *Διεξέλθοι δὲ διὰ σώματος αὐτοῦ βέλος.*

Τὰ βέλη ταῦτα τὰ πεπυρωμένα τιτρώσκει αὐτόν.

(58) Στίχ. κε'. *Κατέδεται αὐτὸν πῦρ ἄκαυστον.*

Μυστήριόν τι μανθάνομεν περὶ τῆς κολάσεως τῆς ἀποκειμένης, ἵνα φυλασσώμεθα αὐτὴν παθεῖν. Πῦρ εἶπεν ἄκαυστον κατέδεσθαι τὸν ἀσεβῆ· τοῦτο τὸ πῦρ τὸ παρ' ἡμῖν ὑλικὸν οὐκ ἔστιν ἄκαυστον πῦρ· βλεπόμενον γὰρ αὐτό. Ἐκεῖνο δὲ ἀόρατόν ἐστι τὸ πῦρ, τὸ ἐπὶ τοὺς ἁμαρτωλοὺς ἐρχόμενον, ὃ ἔνδον αὐτοὺς καίει. Νοητόν ἐστι καὶ κολάζον. Ἐὰν θέλῃς εἰκόνα παραλαβεῖν ἐκείνου τοῦ πυρὸς, νόει μοι τὸν εἰς ὑπερβολὴν πυρέσσοντα, καὶ ὑπὸ πυρὸς φλεγόμενον. Οὐχ εὑρήσεις ὄψει τὸ πῦρ ἐν αὐτῷ, ὑπόκειται δὲ, καὶ ἐκκαίει αὐτοῦ τὰ σπλάγχνα. Οὕτως ἀπὸ τῶν ἁμαρτημάτων πυρέττων τις ἐκκαίεται.

Στίχ. κε'. *Κακώσαι δὲ αὐτοῦ ἐπήλυτος τὸν οἶκον.*

Ὁ πολεμήσας τὸν λαὸν ἐκεῖνον ἐπήλυτος ἦν, καὶ οὐ προσήλυτος· ὃς ἐκάκωσεν αὐτοῦ τὸν οἶκον, καταλύων τὸ νομιζόμενον ἁγίασμα, καὶ τὴν πόλιν ἣν ἔλεγον εἶναι ἁγίαν.

(59) Στίχ. κζ'. *Ἀνακαλύψαι δὲ αὐτοῦ ὁ οὐρανὸς τὰς ἀνομίας.*

Ἀντὶ τοῦ, *Καὶ ἐκ Θεοῦ καὶ ἐξ οὐρανοῦ ὑποστήσεται τὰ δεινά.* Ταῦτα δὲ ἔφη, ἐπειδὴ ὁ Ἰὼϐ, φήσας ὑπὸ Θεοῦ πεπλῆχθαι, ἐμνημόνευε καὶ ὡς ὑπὸ ἀνθρώπων ἠδικημένος. Κατασκευάζει οὖν, ὅτι πάντα δι' ἁμαρτίας αὐτὸν ἐπηνέχθη.

(60) Στίχ. κζ'. *Γῆ δὲ ἐπαναστᾶίη αὐτῷ.*

Αὐτὴ ἡ γῆ ἐπανίσταται ἐκείνῳ τῷ λαῷ.

(61) Στίχ. κθ'. *Καὶ κτῆμα ὑπαρχόντων αὐτῷ παρὰ τοῦ ἐπισκόπου.*

Μανθάνει (62) τίς ἐπίσκοπος ἐνθάδε ὠνομάσθη; ὅτι Θεὸς ἐπίσκοπος εἴρηται, καὶ οἱ ἐπίσκοποι ἐκείνου τὴν εἰκόνα παντὶ τῷ τρόπῳ φιλοτιμοῦνται, οἱ καλοὶ καὶ ἀγαθοὶ, φορεῖν. Καὶ ὥσπερ ὁ μιμησάμενος εἰκόνα βασιλικὴν τιμᾶται ἐπὶ τὸ καλῶς μιμήσασθαι, τιμᾶται δὲ καὶ ἐπὶ τῷ αὐτὴν κεκοσμηκέναι· οὕτως μακάριος ἐπίσκοπος, ὁ νοήσας τὸν ἀληθινὸν ἐπίσκοπον, καὶ ζηλῶν αὐτὸν, καὶ γινόμενος ὡς ἐν ἀνθρώποις Θεός· ἢ ἔχων ἐπίσκοπον τὸν ποιοῦντα αὐτὸν ἀληθῶς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἐπίσκοπον· ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΚΕΦ. ΚΑ'.

(63) Στίχ. ε'. *Εἰσϐλέψαντες εἰς ἐμὲ θαῦμα σχέτε.*

Φατὲ σοφοὶ εἶναι, καὶ εἰδέναι διὰ τί ταῦτα πάσχω, ὡς τοῦ Θεοῦ μὴ κοιμωμένου ἐπὶ τοῖς ἁμαρτήμασι τῶν ἀνθρώπων. Καὶ ἐτολμήσατέ με λέγειν ἁμαρτωλὸν εἶναι, καὶ δικαίως εἰς ταῦτα ἐφθακέναι.

(64) Στίχ. ζ'. *Πεπαλαίωνται δὲ καὶ ἐν πλούτῳ.*

Οὐχ εἰσὶ νεόπλουτοι, ἀλλὰ πολλὰ ἔτη πεποιη-

(61) Confer Olymp.
(62) Forte Μανθάνεις.
(63) Cod. uterque.
(64) Cod. XXI. Alius tribuit Joanni. — Confer t. XII, col. 1035.

χασι πλουτοῦντες, καὶ ἀεὶ τὸν πλοῦτον αὔξοντες.

Στίχ. η'. *Ὁ σπόρος αὐτῶν κατὰ ψυχήν.*

Τοῦ μὲν δικαίου ὁ σπόρος κατὰ πνεῦμά ἐστι· *Σπείρει γὰρ εἰς τὸ πνεῦμα, καὶ ἐκ τοῦ πνεύματος θερίζει ζωὴν αἰώνιον·* τῶν δὲ τοιούτων, ἐπεὶ *ψυχικὸς ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος· μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστιν·* ὁ σπόρος οὐ κατὰ πνεῦμα, ἀλλὰ κατὰ ψυχὴν, τὸ ὑποδεέστερον.

Στίχ. η'. *Τὰ δὲ τέκνα αὐτῶν ἐν ὀφθαλμοῖς.*

Πάντα ὅσα ποιοῦσιν, *πρὸς τὸ θεαθῆναι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων* ποιοῦσι. Τέκνα γὰρ τὰ ἔργα ἑκάστου. Οὐκ ἔστι τέκνα τῶν ἑτεροδόξων ἐν καρδίᾳ, ἐν λογισμοῖς ἀγαθοῖς, ἀλλ' ἐν ὀφθαλμοῖς, *πρὸς τὸ θεαθῆναι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων.*

(65) Στίχ. θ'. *Οἱ οἶκοι αὐτῶν εὐθηνοῦσιν.*

Ὅτ' ἂν εἰσέλθῃς εἰς συναγωγὴν αἱρετικῶν, καὶ ἴδῃς ἐκεῖ πλῆθος συναγομένων, βλέπε, ὅτι *οἱ οἶκοι αὐτῶν εὐθηνοῦσιν.*

Στίχ. θ'. *Φόβος δὲ οὐδαμοῦ.*

Ἄφοβοί εἰσιν. Οὐ φοβοῦνται τὸν Θεὸν, καταφρονοῦσι τῆς Θεότητος· τοιαῦτα λέγοντες περὶ Θεοῦ, οὐ φοβοῦνται, ὅτι περὶ Θεοῦ λαλοῦσιν.

Στίχ. θ'. *Μάστιξ δὲ παρὰ Κυρίου οὐκ ἔστιν ἐπ' αὐτοῖς.*

Τοῦ αὐτοῦ. Ἐὰν ἴδῃς ἄνθρωπον τοιαῦτα κατὰ Θεοῦ λαλοῦντα, ὑγιαίνοντα τῷ σώματι, βλέποντα, τὰ αἰσθητήρια σώζοντα, καὶ δοκοῦντα ἐνίοτε καὶ ἐν τοῖς κοσμικοῖς εὐτυχεῖν· ὅρα, ὅτι πεπλήρωται ἐπ' αὐτοῦ ἀσεβοῦς ὄντος τό· *Μάστιξ δὲ παρὰ Κυρίου οὐκ ἔστιν ἐπ' αὐτοῖς.*

Στίχ. ι'. *Ἡ βοῦς αὐτῶν οὐκ ὠμοτόκησε.*

Τοῦ αὐτοῦ. Ὁ βοῦς ζῶόν ἐστι γεωργικὸν, καὶ συμπνέων εἰς γεωργίαν. Καὶ αὐτοὶ γεωργοῦσι. Γεωργοῦσι δὲ Σόδομα καὶ Γόμοῤῥα, γεωργοῦσιν Αἴγυπτον. *Ἡ βοῦς αὐτῶν οὐκ ὠμοτόκησεν·* ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἀπεκύησε, καὶ ἐγέννησε τέκνον, ἵνα γεωργῆται αὐτῶν ἡ πονηρὰ γῆ.

Στίχ. ι'. *Διεσώθη δὲ αὐτῶν ἐν γαστρὶ ἔχουσα, καὶ οὐκ ἔσφηλεν.*

Ὅσα συλλαμβάνουσι, ταῦτα καὶ κύουσιν, οὐκ ἀπὸ τοῦ φόβου Θεοῦ συλλαμβάνοντες, ἀλλ' ἀπὸ τῆς κακίας. *Ἰδοὺ ὠδίνησεν ἀδικίαν, συνέλαβε πόνον, καὶ ἔτεκεν ἀνομίαν.*

Στίχ. ια'. *Μένουσι δὲ ὥσπερ πρόβατα αἰώνια.*

Ποῖος νοῦς ἐστι τοῦ· *μενοῦσιν ὡς πρόβατα αἰώνια;* Περὶ ὧν φησιν ὁ Χριστός· *Τὰ ἐμὰ πρόβατα τῆς ἐμῆς φωνῆς ἀκούουσι, καὶ ἐγὼ ζωὴν αἰώνιον δίδωμι αὐτοῖς,* καὶ τὰ ἑξῆς· ταῦτά ἐστι τὰ αἰώνια πρόβατα. Ἐπεὶ οὖν μῖμοί εἰσιν οἱ ἑτερόδοξοι, καὶ ἐθέλουσι μιμεῖσθαι τὴν ποίμνην τοῦ Χριστοῦ, ἐπισκόπους ἑαυτοῖς χειροτονοῦντες, πρεσβυτέρους, διακόνους, διδασκάλους, λαὸν, κατηχουμένους, μιμούμενοι τὰ αἰώνια πρόβατα, πληροῦσι τό· *Μένουσι δὲ ὡς πρόβατα αἰώνια.* Οὐκ εἰσὶ δὲ πρόβατα αἰώνια, ἀλλὰ *μένουσιν ὡς πρόβατα αἰώνια.*

A impenderunt ditescentes, semperque divitias augentes.

V. 8. *Sementis eorum secundum animam.*

Justi quidem sementis est secundum spiritum. *Seminat* enim *in spiritum, et ex spiritu metit vitam æternam* [64]. Istorum vero, quia *animalis homo non suscipit quæ sunt spiritus ; stultitia est enim ipsi* [65] ; sementis non est secundum spiritum, sed secundum animam, quod sequius quiddam est.

V. 8. *Filii autem eorum in oculis.*

Quæcunque faciunt, faciunt *ut videantur ab hominibus* [66]. Filii porro sunt opera cujusque. Non sunt filii heterodoxorum in corde, in cogitatibus bonis ; sed in oculis, *ut videantur ab hominibus.*

B V. 9. *Domus eorum gliscunt.*

Si ingrediaris synagogam hæreticorum, et videas ibi multitudinem congregatorum ; aspice, quia *domus eorum gliscunt.*

V. 9. *Timor vero nuspiam.*

Sine timore sunt. Non timent Deum, contemnunt Divinitatem ; hæc dicentes de Deo, non timent quod de Deo loquuntur.

V. 9. *Flagellum autem a Domino non est super ipsos.*

Ejusdem. Si videas hominem talia contra Deum loquentem, sanum corpore, acie præditum oculorum, sensibus valentem, qui videatur quandoque etiam in mundanis rebus prospere agere, attende, impletum fuisse in eo quippe impio, *flagellum autem*
C *a Domino non est super ipsos.*

V. 10. *Vacca eorum immature non peperit.*

Ejusdem. Bos animal est colendæ terræ aptum, quodque in agriculturam conspirat. Et ipsi terram colunt : sed colunt Sodoma et Gomorrha, colunt Ægyptum. *Vacca eorum immature non peperit :* sed et ipsa concepit et peperit filium, ut colatur eorum maligna tellus.

V. 10. *Salvata est autem illis in utero habens, et non abortivit.*

Quæcunque concipiunt, hæc in utero gerunt, non ex Dei timore concipientes, sed ex pravitate. *Ecce parturiit injustitiam, concepit laborem, et peperit iniquitatem* [67].

V. 11. *Manent autem tanquam oves æternæ.*

D Quis sensus est horum verborum, *manebunt tanquam oves æternæ?* Sunt illæ, de quibus ait Christus : *Meæ oves meam vocem audiunt, et ego vitam æternam do eis* [68], etc. Hæ sunt oves æternæ. Quoniam igitur mimi sunt heterodoxi, et volunt imitari gregem Christi, episcopos sibi ordinant, presbyteros, diaconos, doctores, plebem, catechumenos : imitantesque oves æternas implent illud : *Manent autem tanquam oves æternæ.* Non sunt vero oves æternæ, sed *manent tanquam oves æternæ.*

[64] Gal. VI, 8. [65] I Cor. II, 14. [66] Matth. XXIII, 5. [67] Psal. VII, 15. [68] Joan. X, 27, 28.

(65) In utroque cod.

V. 11. *Filioli autem eorum illudunt.*

V. 12. *Assumentes psalterium et citharam.*

Nostri assumunt psalterium et citharam, laudantes Deum, et glorificantes illum. *Illorum vero filioli*, qui stolidi sunt in seipsis, *illudunt, assumentes psalterium et citharam.* Quandocumque usurpant dicta Veteris Testamenti, illudunt, et irrident oracula legis ac prophetarum. Assumentes harmonica, psalterium nempe legis, et citharam propheticam, illudunt illis.

V. 12. *Et lætantur voce psalmi.*

Ipsi quoque dicunt psalmos Valentini, et odas Basilidis, et quædam hujusmodi pronuntiant, lætantes voce psalmi.

V. 13. *In requie autem inferni dormierunt.*

In requie autem, non cœli, sed inferni dormierunt. Nos autem oramus, haud in requie inferni dormire, sed in Dei requie in sanctis cœlis, cum Christo rege nostro; cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

CAPUT XXII.

V. 2. *Nunquid non Dominus est, qui docet intelligentiam et scientiam?*

Quæ administrantur a Spiritu sancto, digna sunt ut describantur. Propterea describuntur, ut lector juvetur ex iis quæ leguntur. Nisi igitur utiles essent sermones horum trium, qui venerunt ad Job, ita ut lector accipere aliquid possit ab iis quæ per illos ad Job dicta sunt; non utique divina providentia in librum Job describi fecisset sermones horum trium. Licet ergo ut quis emolumentum percipiat a sermonibus eorum, dogmatibus intendens: observet vero vitium sermonum in uno esse duntaxat, quoties nempe Jobum insimulant, rati illum pati propter ea, quæ peccaverit: non videntes, et alias esse multas causas, quamobrem istud hominibus contingat. Talia sunt quæ constitutum est fieri, bona sive molesta, aut quocumque voluerit quis ea nomine vocare. *Et post pauca: Nonne Dominus est, qui docet intelligentiam et scientiam?* Dogma sanum est: quoniam verus doctor virtutis non potest esse homo. *Qui docet enim hominem scientiam* [69], etiam in Psalmis scribitur, non alium esse, quam Deum. Et, *Doce me*, inquit Propheta, *jura tua* [70]: sciens Deum esse doctorem verum et perfectum. Docet vero Deus, affulgens animæ discentis ab ipso, et mentem illuminans lumine, veraci nempe verbo suo. Quare etiam homines justi docent nos, qui docendi gratiam acceperunt.

V. 4. *Et ingredietur tecum in judicium.*

Rationem habens Deus ejus, qui illius ordinatur providentia, arguit eum. *Et ingredietur tecum in judicium.* Sæpe diximus, si quando occurrit hoc do-

[69] Psal. XCIII, 10. [70] Psal. CXVIII, 12.

(66) Cod. uterque. Hinc hausit Olympiod.
(67) Αὐτῶν.
(68) Cf. t. XII, col. 1035.

A Στίχ. ια'. *Τὰ δὲ παιδία αὐτῶν προσπαίζουσι.*

Στίχ. ιβ'. *Ἀναλαβόντες ψαλτήριον καὶ κιθάραν.*

Οἱ ἡμέτεροι ἀναλαμβάνουσι ψαλτήριον καὶ κιθάραν, ὑμνοῦντες τὸν Θεὸν, καὶ δοξολογοῦντες αὐτόν. *Ἐκείνων δὲ τὰ παιδία*, οἱ ἀνόητοι ἐν αὐτοῖς, *προσπαίζουσιν, ἀναλαβόντες ψαλτήριον καὶ κιθάραν.* Ὅτ' ἂν ἀναλάβωσι τοὺς λόγους τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, προσπαίζουσι, καὶ γελῶσι τὰ λόγια τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν. Ἀναλαμβάνοντες τὰ ἐναρμόνια, ψαλτήριον τὸ τοῦ νόμου, κιθάραν τὴν προφητικὴν, προσπαίζουσιν αὐτοῖς.

Στίχ. ιβ'. *Καὶ εὐφραίνονται φωνῇ ψαλμοῦ.*

Καὶ αὐτοὶ λέγουσιν ψαλμοὺς Οὐαλεντίνου, καὶ λέγουσιν ᾠδὰς Βασιλείδου, καὶ τοιαῦτά τινα φθέγγονται, εὐφραινόμενοι φωνῇ ψαλμοῦ.

B Στίχ. ιγ'. *Ἐν δὲ ἀναπαύσει ᾅδου ἐκοιμήθησαν.*

Ἐν δὲ ἀναπαύσει οὐχ οὐρανοῦ, ἀλλ' ᾅδου ἐκοιμήθησαν. Ἡμεῖς δὲ εὐχόμεθα οὐχ ἐν ἀναπαύσει ᾅδου κοιμηθῆναι, ἀλλ' ἐν ἀναπαύσει Θεοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τοῖς ἁγίοις μετὰ Χριστοῦ βασιλεύοντος ἡμῶν· ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΚΕΦ. ΚΒ'.

(66) Στίχ. β'. *Πότερον οὐχὶ Κύριός ἐστιν ὁ διδάσκων σύνεσιν καὶ ἐπιστήμην;*

Τὰ οἰκονομούμενα ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀναγραφῆς ἀξιωθῆναι χρή. Διὰ τοῦτο ἀναγράφεται ὑπὲρ τοῦ τὸν ἐντυγχάνοντα ὠφελεῖσθαι ἐκ τῶν ἀναγινωσκομένων. Εἰ μὴ οὖν χρήσιμοι ἦσαν οἱ λόγοι τῶν τριῶν, τῶν παραγενομένων πρὸς τὸν Ἰὼβ, ὡς τὸν C ἐντυγχάνοντα λαβεῖν τι ἀπὸ τῶν εἰρημένων ὑπ' αὐτῶν πρὸς τὸν Ἰώβ· οὐκ ἂν ἡ πρόνοια εἰς τὴν βίβλον τοῦ Ἰὼβ ἐποίησεν ἀναγραφῆναι καὶ τοὺς λόγους τῶν τριῶν. Ἔστιν οὖν ὠφεληθῆναι μὲν ἀπὸ τῶν λόγων αὐτοῦ (67), ἐνορῶντα τοῖς δόγμασιν· ὁρᾶν δὲ τὸ ἔγκλητον τῶν λόγων περὶ ἓν μόνον, ὅτε αἰτιῶνται τὸν Ἰὼβ, οἰόμενοι αὐτὸν πάσχειν διὰ τὰ ἡμαρτημένα αὐτῷ· οὐχ ὁρῶντες, ὅτι καὶ ἄλλα πολλὰ αἴτιά ἐστι τοῦ συμβαίνειν ἀνθρώποις. Τοιαῦτά ἐστι νενομισμένα εἶναι καλὰ ἢ χαλεπὰ, ἢ ὅπως ποτὲ βούλεταί τις αὐτὰ ὀνομάζειν. *Καὶ μετ' ὀλίγα· Πότερον οὐχὶ ὁ Κύριός ἐστιν ὁ διδάσκων σύνεσιν καὶ ἐπιστήμην;* (68) Τὸ δόγμα ὑγιές ἐστι· ὅτι ἀληθινὸς διδάσκαλος ἀρετῆς οὐ δύναται εἶναι ἄνθρωπος. *Ὁ διδάσκων* D *γὰρ ἄνθρωπον γνῶσιν*, καὶ ἐν τοῖς Ψαλμοῖς ἀναγέγραπται, ὅτι οὐκ ἄλλος ἐστὶν ἢ Θεός. Καὶ, *Δίδαξόν με*, φησὶν, *τὰ δικαιώματά σου*, ὁ Προφήτης, εἰδὼς διδάσκαλον εἶναι ἀληθῆ καὶ τέλειον τὸν Θεόν. Διδάσκει δὲ ὁ Θεὸς ἐλλάμπων τῇ ψυχῇ τοῦ μανθάνοντος ὑπ' αὐτοῦ, καὶ τὴν διάνοιαν φωτίζων τῷ φωτὶ, τῷ ἀληθινῷ λόγῳ αὐτοῦ. (69) Οὐκοῦν καὶ ἄνδρες δίκαιοι ἡμᾶς διδάσκουσι διδασκαλικὴν εἰληφότες χάριν (70).

(71) Στίχ. δ'. *Καὶ συνεισελεύσεταί σοι εἰς κρίσιν.*

Λόγον ποιούμενος ὁ Θεὸς τοῦ προνοουμένου ὑπ' αὐτοῦ, ἐλέγχει αὐτόν. *Καὶ συνεισελεύσεταί σοι εἰς κρίσιν.* Πολλάκις εἴπομεν, εἴποτε ἐνέπεσε τὸ δόγμα

(69) In cod. Nani additur.
(70) Reliqua usque ad χάριν γίνεται ut in editis.
(71) Confer Chrys. pag. 576.

τοῦτο ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὅτι οὕτως ἐστὶν ὁ Θεὸς φιλάνθρωπος, ὥστε, καὶ χρηστῶς κρίνων ἡμᾶς, ἐπιτρέπει λέγειν ἡμᾶς πρὸς αὐτὸν, ὡς κρινόμενον μεθ' ἡμῶν, περὶ ὧν βουλόμεθα. Ἐχρησάμην οὖν τοῖς ἀπὸ τοῦ Ἡσαΐα· *Δεῦτε, καὶ διαλεχθῶμεν, λέγει Κύριος*. Τὸ γὰρ, *διαλεχθῶμεν*, τοιοῦτόν ἐστιν· Εἴ τί με ἔχεις ἐλέγξαι, καὶ τὴν πρόνοιάν μου, ὡς ἀμελήσαντός σου (72), ὡς μὴ τὰ δέοντα πεποιηκότος, λέγε· Κἀγὼ, ὅ τι ποτὲ ἔχω ἐρῶ, πείσω σε, καταδικάζων σε ἄξιον ὄντα τοῦ καταδικασθῆναι.

Στίχ. ε'. *Πότερον οὐχ ἡ κακία σου ἐστὶ πολλή;*

Εἰκότως οὐχ ἁπλῶς φημι (73) γεγονέναι ἄδικον· ἐπεὶ πάσχει τοιαῦτα, ὁποῖα οὐδεὶς αὐτῶν τηλικούτοις πέπτωκεν, οἵοις σύ. Εἰκὸς διὰ τὸ ἀναρίθμητόν σου τῶν πταισμάτων, ταῦτά σοι ἐληλυθέναι.

(74) *Τοῦ αὐτοῦ*. Οὐ πρότερον ὠνόμασεν ἁμαρτίαν, εἶτα τὴν κακίαν· ἀλλ' ὁρῶν τὴν κακίαν τὴν φαύλην ἕξιν, εἶτα μετὰ τοῦτο τὰ ἀπὸ τῆς φαύλης ἕξεως ἁμαρτανόμενα, ἅπερ εἶπεν ἀναριθμήτους εἶναι ἁμαρτίας.

(75) Στίχ. ε'. *Ἀναρίθμητοι δέ σου αἱ ἁμαρτίαι.*

Ὑπολαμβάνει τοῦτο ὁ Ἐλιφὰζ περὶ τοῦ Ἰώβ. Ἤδει αὐτὸν πλούσιον, καί φησιν· *Ἐνέχυρα ἐλάμβανες ἀπὸ τῶν σῶν ἀδελφῶν*, ὡς ὀφειλόντων μὴ ὀφειλόντων. Τὸ γὰρ, *Ἠνεχύραζες διακενῆς*, τοιοῦτόν ἐστιν.

(76) Στίχ. ς'. *Ἠνεχύραζες τοὺς ἀδελφούς σου διακενῆς.*

Τοῦ αὐτοῦ. Προσεπιτείνει δὲ πάλιν ἄλλην αὐτοῦ ἁμαρτίαν. Ἔστι ποτὲ λαβεῖν ἀμφιάσματα; Οὐ γυμνοῦ, ἀλλὰ πλουσίου ἔχοντος ἀποκείμενα ἐνδύματα πολλὰ λαβεῖν. Τρία... (77) δὴ ὁ τῶν πολλῶν ἐκεῖ ἔλαβον ἀμφίασιν· ἀλλὰ γυμνοῦ, ἀλλὰ πλουσίου. Ἐὰν μέντοι γε χιτῶνά τις ἔχῃ ἕνα, καὶ τοῦτον τὸν χιτῶνα, προφάσει τοῦ ἀπαιτεῖν τὸ ἐμὸν, ἐκδύσω, μὴ ἐλεήσας ἐκεῖνον τὸν γυμνὸν, ἀμφίασιν τοῦ γυμνοῦ ἀφειλόμην. Πολλὰ δὲ τοιαῦτα, ἐν ἡμῖν γίνεται, ὅτ' ἂν δανείζωμεν, ὅτ' ἂν πρὸς ὀφειλέτας ἐρχώμεθα. Πολλάκις ὀφειλέτης ἡμῶν εἰς ὑπερβολὴν πένεται, μὴ δυνάμενος ἀποδοῦναι· καὶ ἡμεῖς, τὰ σπλάγχνα ἡμῶν ἀποκλείσαντες, ἀνηλεεῖς καὶ ὠμοὶ γινόμεθα, μὴ βλέποντες ὅτι γυναῖκα τρέφει καὶ τέκνα, καὶ μόλις τρέφεται ἀπὸ τῶν πορίζομένων αὐτῷ ὀλίγων ὀβολῶν. Ἀπαιτοῦμεν πικρῶς ἔσθ' ὅτε καὶ περισσὰ ἔχοντες παρ' ἑαυτοῖς. Ταῦτα οὖν λέγει ἐγκαλῶν τῷ Ἰὼβ, ὅτι ἀμφίασιν γυμνῶν ἀφεῖλεν.

Στίχ. ζ'. *Οὐδὲ ὕδωρ διψῶντας ἐπότισας· ἀλλὰ πεινώντων ἐστέρησας ψωμόν.*

(78) *Εἰς τὸ αὐτό*. Οὐκοῦν οὐ μόνον τὸ ἀδικεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ μὴ εὐεργετεῖν ὑπεύθυνον.

(79) Ταῦτα πάντα κατηγορήματά εἰσι, καὶ ἀληθῶς ψεκτά. Ἀλλ' οὐκ ἀληθῆ περὶ τοῦ Ἰὼβ, οὐδὲ καλῶς ἐλέγετο περὶ αὐτοῦ.

Τοῦ αὐτοῦ. Τοιαῦτα γίνεται ἐν ταῖς πικραῖς

A gma in aliis dictis, Deum esse adeo benignum, ut, et utiliter judicans nos permittat nos secum loqui, quasi causam dicat nobiscum, de iis quæ volumus. Usus sum ergo loco Isaiæ : *Venite, et disputemus, ait Dominus* [71]. Illud enim, *disputemus*, hoc sibi vult : Si quid habes me arguere et providentiam meam, tanquam qui neglexerim te, tanquam qui quæ facienda erant non fecerim, dic ; ego quoque quidquid habeo, dicam : persuadebo te, contra te ferens sententiam, quod dignus sis qui condemneris.

V. 5. *Nunquid non improbitas tua est multa?*

Merito non simpliciter aio fuisse injustum, quia talia patitur, qualia nemo illorum in hujusmodi incidit, sicut tu. Merito, propter innumerabiles lapsus tuos, hæc tibi obvenisse.

B *Ejusdem*. Non prius nominavit peccatum, deinde vitium : sed videns vitium malum esse habitum, deinde postea quæ sunt a malo habitu peccata : quæ dixit innumerabilia esse peccata.

V. 5. *Innumerabilia autem peccata tua.*

Supponit hoc Eliphaz de Job. Norat enim fuisse divitem, et ait : *Pignora accipiebas a fratribus tuis* [72], tanquam debitores essent, qui nihil debebant. Illud enim, *Pignora postulabas inaniter*, tantumdem significat.

V. 6. *Pignora postulabas fratres tuos inaniter.*

Ejusdem. Adhuc objicit aliud iterum ejus peccatum. Licetne unquam accipere indumenta? Non C nudi, sed divitis accipere licet, qui multa habet reposita indumenta. Tria...... scilicet multorum ibi accepi indumentum : sed nudi, sed divitis. At si quis tunicam singularem habeat, et hac tunica, prætextu exigendi quod meum est, ego eum spoliem, non misertus nuditatis ejus, vestimentum nudi abstuli. Multa hujusmodi a nobis fiunt, quando mutuo damus, quando ad debitores pergimus. Sæpe contingit, ut debitor noster extrema paupertate laboret, reddere non valens : et nos viscera nostra claudentes, immisericordes et crudeles fimus, non attendentes quod uxorem alit et filios, ac vix sustentatur a paucis quæ sibi superant obolis. Exigimus acriter aliquando, tametsi superflua penes nos re- D tineamus. Hæc igitur culpans apud Job, dicit quod indumentum nudorum abstulerit.

V. 7. *Nec aqua sitientes potasti; quin et famelicos privasti buccella.*

In idem. Ergo non modo injuria afficere, sed etiam non afficere beneficio in culpa est.

Hæc omnia accusationes sunt, et vere vituperanda. Sed non vera quoad Job, neque bene de ipso dicta sunt.

Ejusdem. Hæc contingunt in acerbis exactioni-

[71] Isa. I, 18. [72] hic, v. 6.

(72) Cod. XXI, μου.
(73) Hoc φημί ex cod. XXI.
(74) Cod. XXI tribuit Olympiod. quem vide pag. 377.
(75) In utroque cod.

(76) Confer. Olymp.
(77) Locus deficiens et impeditus.
(78) Cod. XXI. Confer. Olymp.
(79) Ex alio cod. Confer. et hic Olymp.

bus. Aliquando ipsam buccellam unicam quis habet: etsi integrum panem non habeat, auferimus ei, dicentes: At debitor es.

V. 9. *Viduas autem dimisisti vacuas.*

Attendamus, si vidua domum nostram ingrediatur, ne unquam vacuam eam dimittamus. Pro facultate sua quisque ex eo quod habet impleat sinum viduæ.

V. 9. *Orphanos autem vexasti.*

Ejusdem. Neminem vexare oportet: præcipue autem necesse est parcere orphanis. Pro animabus enim auxilio destitutis pugnandum edixit Deus. Præ cæteris vero hominibus, pauperes, viduæ, pupilli auxilio indigent.

V. 10. *Ideo circumdederunt te laquei.*

Laqueos appellat, ea quæ illi evenerant: in quos incidit, quibus etiam illaqueatur illius anima ex iis quæ illi acciderant.

V. 11. *Lux tibi tenebræ evasit.*

In luce eras, quando opes habebas, quando liberi tui superstites erant, quando sanum erat corpus tuum. Nunc autem quasi in tenebras descendisti, in hujusmodi nempe calamitates.

In idem. Hoc est, in solitudine, et sub dio positus, errabundus, extorris, et sine lare.

V. 11. *Dormitantem autem te aqua operuit.*

Hoc, *dormitantem te aqua operuit*, significat: operuit te contraria virtus. Quia non vigilabas, quia non dormiebas. Novit autem Scriptura somnum quemdam peccati. Idcirco præcepit nobis dicens: *Ne des somnum oculis tuis, neque dormitationem palpebris, ut vivas tanquam dorcas e laqueis, et ut avicula ex laqueo* [74].

V. 12. *Nonne qui sublimia incolit, intuetur?*

At enim reputas, nequaquam videre quæ fiunt Deum, qui in sublimibus inhabitat. Ut igitur universa intuens, eos qui ex contumelioso habitu cogitationem superbe tollunt, præcipites agit.

V. 12. *Eos vero qui contumelia feruntur, humiliavit.*

Si quis feratur contumelia, et quodammodo abripiatur ab habitu conviciandi et actu, hic a Deo humiliatur. Par est igitur, quia et tu contumelia affecisti viduas et pupillos, et exegisti pignora inaniter a fratribus tuis; ut idcirco hæc patiaris, et humiliatus fueris.

V. 13. *Et dixisti, Quid novit Fortis?*

Par est: quia tu tecum dixisti, *Quid novit Fortis?* quasi dixeris, Potestne omnia novisse Deus?

V. 13. *Aut in caligine judicabit?*

Ejusdem. Potest autem judicare Deus etiam in procella exsistens.

V. 14. *Et orbem cœli obambulat.*

Ambit et circumplectitur Dei providentia.

[74] Prov. vi, 4, 5.

(80) V. 8 exstat tom. XII, col. 1038.
(81) In cod. xxi Chrysostomo tribuitur.
(82) Cod. xxi. Alius tribuit Joanni.
(83) Cod. xxi tribuit Olymp. Aquila et Theodot.,

A ἀπαιτήσεσιν. Ἐνίοτε αὐτὸν τὸν ψωμὸν ἔχει τις ἕνα· κἂν μὴ ἔχῃ ἄρτον ὁλόκληρον, ἀφαιροῦμεν ἀπ' αὐτοῦ λέγοντες· Ἀλλ' ὀφείλεις (80).

Στίχ. θ'. *Χήρας δὲ ἐξαπέστειλας κενάς.*

Προσέχωμεν ἐὰν χήρα ἡμῶν εἰσέλθῃ εἰς τὴν οἰκίαν, μήποτε κενὴν αὐτὴν ἐξαποστείλωμεν. Κατὰ δύναμιν ἕκαστος πρὸς ὃ ἔχει πληρωσάτω τὸν κόλπον τῆς χήρας.

(81) Στίχ. θ'. *Ὀρφανοὺς δὲ ἐκάκωσας.*

Τοῦ αὐτοῦ. Οὐδένα μὲν δεῖ κακοῦν, ἐξαιρέτως δὲ χρὴ φείδεσθαι τῶν ὀρφανῶν. Περὶ γὰρ τῶν ἀβοηθήτων ψυχῶν πολεμεῖν ὁ Θεὸς ἐνετείλατο. Μᾶλλον δὲ παρὰ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, πτωχοὶ, χῆραι, ὀρφανοὶ δέονται βοηθείας.

Στίχ. ι'. *Τοιγαροῦν ἐκύκλωσάν σε παγίδες.*

B Παγίδας λέγει τὰ συμβεβηκότα αὐτῷ, ἐν αἷς ἐμπέπτωκεν, εἰς ἃς καὶ παγιδεύεται αὐτοῦ ἡ ψυχὴ ἀπὸ τῶν συμβεβηκότων αὐτῷ.

Στίχ. ια'. *Τὸ φῶς σοι σκότος ἀπέβη.*

Ἐν φωτὶ ἦς, ὅτε τὰ ὑπάρχοντά σοι ἦν, ὅτε τὰ τέκνα σου περιῆν, ὅτε ὑγίαινέ σου τὸ σῶμα. Νῦν δὲ οἷον εἰς σκότος καταβέβηκας, εἰς τὰς περιστάσεις ταύτας.

(82) *Εἰς τὸ αὐτό.* Τουτέστιν ἐν ἐρημίᾳ, καὶ αἴθριος, ἀλήτης, καὶ φυγὰς, καὶ ἀνέστιος.

(83) Στίχ. ια'. *Κοιμηθέντα δὲ ὕδωρ σε ἐκάλυψεν.*

Τὸ, *κοιμηθέντα σε ὕδωρ ἐκάλυψεν*, τοιοῦτόν ἐστιν· Ἐκάλυψέ σε ἡ ἀντικειμένη ἐνέργεια. Ἐπεὶ οὐκ ἐγρηγόρεις, ἐπεὶ οὐχ ὕπνωσας. Οἶδε δὲ ἡ Γραφὴ C ὕπνον τινὰ ἁμαρτίας. Διὸ ἐντέταλται ἡμῖν λέγουσα· *Μὴ δῷς ὕπνον σοῖς ὄμμασι, μηδὲ νυσταγμὸν τοῖς βλεφάροις, ἵνα σώσῃ ὥσπερ δορκὰς ἐκ βρόχων, καὶ ὥσπερ ὄρνεον ἐκ παγίδος.*

(84) Στίχ. ιϐ'. *Μὴ οὐχὶ ὁ τὰ ὑψηλὰ ναίων ἐφορᾷ;*

Ἀλλὰ νομίζεις, ὅτι οὐχ ὁρᾷ τὰ πραττόμενα ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν Θεός. Οἷα τοίνυν πάντα ἐφορῶν, τοὺς ὑπὸ τῆς ὑβριστικῆς ἕξεως ἐπηρμένους τὸ φρόνημα καταφέρει.

(85) Στίχ. ιϐ'. *Τοὺς δὲ ὕβρει φερομένους ἐταπείνωσεν.*

Εἴ τις φέρεται ὕβρει, καὶ οἱονεὶ κατασύρεται ὑπὸ ὑβριστικῆς ἕξεως καὶ πράξεως, οὗτος ταπεινοῦται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Εἰκὸς οὖν, ἐπεὶ καὶ σὺ ὕβρισας χήρας καὶ ὀρφανοὺς, καὶ ἠνεχύρασας διακενῆς τοὺς ἀδελ-D φούς σου· διὰ τοῦτο ταῦτα πέπονθας, καὶ τεταπείνωσαι.

Στίχ. ιγ'. *Καὶ εἶπας, Τί ἔγνω ὁ Ἰσχυρός;*

Εἰκὸς, ὅτι σὺ ἔλεγες κατὰ σαυτὸν, *Τί ἔγνω ὁ Ἰσχυρός;* Οἷον, Δύναται πάντα ἐγνωκέναι ὁ Θεός;

Στίχ. ιγ'. *Ἡ κατὰ τοῦ γνόφου κρινεῖ;*

Τοῦ αὐτοῦ. Δύναται δὲ κρίνειν ὁ Θεὸς καὶ ἐν χειμῶνι γενόμενος.

Στίχ. ιδ'. *Καὶ γῦρον οὐρανοῦ διαπορεύεται.*

Ἐκπεριέρχεται ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ.

Καὶ πλῆθος ὑδάτων καλύψει σε.
(84) Cod. xxi. Confer Olymp.
(85) Codex uterque tribuit Origeni.

Στίχ. ιε'. *Μὴ τρίβον αἰώνιον φυλάξῃς;* A

Μὴ δύνασαι σὺ τὴν τρίβον τὴν αἰώνιον, καθ' ἧς πορεύεται ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ, ἐπιτηρῆσαι;

(86) Στίχ. ιε'. *Ἣν ἐπάτησαν ἄνδρες δίκαιοι.*

Τοῦ αὐτοῦ. Τὴν τρίβον τὴν αἰώνιον ἐπάτησαν ἄνδρες δίκαιοι. Κατὰ γὰρ τρίβου αἰωνίας βαίνουσιν. Ἐπεὶ πάντα αὐτοῖς πρόκειται πράττειν, ὥστε τυχεῖν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Κἂν δοκῶσιν οὖν ἐπίσης βαδίζειν, ἀλλ' ἡ ψυχὴ αὐτῇ ἐπιβαίνει τρίβων αἰωνίων.

(87) Στίχ. ις'. *Οἳ συνελήφθησαν ἄωροι.*

Πολλάκις δίκαιοι πρὸ καιροῦ ἐτελεύτησαν. *Τελειωθεὶς γὰρ ἐπ' ὀλίγῳ ὁ δίκαιος, ἐπλήρωσε χρόνους μακρούς·* ἀρετὴ (88) γὰρ ἐν τῷ Κυρίῳ ἡ ψυχὴ αὐτοῦ.

B Στίχ. ις'. *Ποταμὸς ἐπιῤῥέων οἱ θεμέλιοι αὐτῶν.*

Τοῦ αὐτοῦ. Τῶν δικαίων οἱ θεμέλιοι οἷόν εἰσιν. Ἀεὶ προκόπτουσιν, ἀεὶ αὔξουσιν ἐν τοῖς ἀγαθοῖς.

Στίχ. ιη'. *Ὃς δὲ ἐνέπλησε τοὺς οἴκους αὐτῶν ἀγαθῶν.*

Τοῦ αὐτοῦ. Τῶν δικαίων ἐνέπλησε τοὺς οἴκους ἀγαθῶν. Ἐγὼ οὐκ ἀκούω *τοὺς οἴκους τούτους·* ἀλλὰ *τοὺς οἴκους αὐτῶν*, τοὺς κατὰ τὸ ἡγεμονικὸν ἐνέπλησεν ἀγαθῶν. Ποίων ἀγαθῶν; Σωφροσύνης, δικαιοσύνης, ἀνδρείας, φρονήσεως, τῶν ἀπὸ τῶν ἔργων. Τουτέστι τὸ πληρωθῆναι οἴκους ἀγαθῶν.

Στίχ. ιθ'. *Ἄμεμπτος δὲ ἐμυκτήρισεν αὐτούς.*

Τίνας; ἢ τὴν βουλὴν τῶν ἀσεβῶν; Οἷον· βούλονταί τινα διδάσκειν τὰ ἐναντία τῇ ἀληθείᾳ, ἐν τῷ λέγειν· ἃ λέγουσι δόγματα μοχθηρὰ ἔχοντες. Ταῦτα
C ἄμεμπτος ὁρῶν μυκτηρίζει.

Στίχ. κ'. *Καὶ τὸ κατάλειμμα αὐτῶν καταφάγεται πῦρ.*

Τοῦ αὐτοῦ. Τοῦτο ὃ καταλέλειπται κατὰ τοὺς ἀσεβεῖς, τῶν προτέρων ἀποθανόντων, τὸ πῦρ καταφάγεται.

Στίχ. κβ'. *Ἔλαβε δὲ ἐκ στόματος αὐτοῦ ἐξηγορίαν.*

Τὴν ἐξηγορίαν ἐζήτουν κατ' ἐμαυτὸν, τί σημαίνει. Καὶ εὗρον ἐν ἄλλῃ ἐκδόσει ἀντ' αὐτῆς *ἐξομολόγησιν·* Φησὶν οὖν μᾶλλον· Ἐξομολόγησαι περὶ τῶν ἁμαρτημάτων σου· ἔκλαβε ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ Θεοῦ εἰσηγορίαν σὺν ἐξομολογήσει· ἀνάλαβε δὲ τὰ ῥήματα αὐτοῦ ἐκ καρδίας σου. Ταῦτα δὲ ἔλεγεν ὁ Ἐλιφὰζ, νουθετῶν, ὡς ᾤετο, τὸν Ἰώβ.

D Στίχ. κγ'. *Ἐὰν δὲ ἐπιστραφῇς, καὶ ταπεινώσῃς σεαυτὸν ἔναντι Κυρίου.*

Νουθετεῖ αὐτὸν πρὸς τὸ ἐπιστρέψαι, οἰόμενος αὐτὸν ταῦτα ἡμαρτηκότα πεπονθέναι.

Στίχ. κδ'. *Καὶ ὡς πέτρα χειμάῤῥου* (88*) *Σωφείρ.*

Ἐκ τοῦ τόπου οὗ γίνεται τὸ χρυσίον, ἐλεύσεται ἐπὶ σὲ, οἱονεὶ, ἔσται λόγος σου ποικίλος καὶ καλός.

(89) Στίχ. κε'. *Ἔσται οὖν σοι ὁ Παντοκράτωρ βοηθὸς ἀπὸ ἐχθρῶν.*

Ἐὰν ὑποτάξῃς ἑαυτὸν, ἐὰν ἐξομολογήσῃ.

A V. 15. *Nunquid semitam æternam custodieris?*

Nunquid potes tu semitam æternam, secundum quam pergit divina providentia, observare?

V. 15. *Quam calcarunt viri justi.*

Ejusdem. Semitam æternam calcarunt viri justi. Per semitam enim æternam incedunt. Quandoquidem omnia illis propositum est facere, quo compotes fiant futuri sæculi. Quamvis igitur videantur cum vulgo incedere, anima tamen illorum ingreditur semitas æternas.

V. 16. *Qui accepti sunt immaturi.*

Sæpe justi ante tempus fatis concesserunt. *Effectus enim perfectus in modico justus, explevit tempora longa:* virtus enim in Domino anima illius [74].

B V. 16. *Fluvius influens, fundamenta eorum.*

Ejusdem. Justorum fundamenta quodammodo sunt. Semper proficiunt, semper crescunt in bonis.

V. 18. *Ille autem implevit domos eorum bonis.*

Ejusdem. Justorum domos implevit bonis. Ego non audio *domos istas*, sed *domus eorum*. Has quoad principem animi facultatem replevit bonis. Quibus bonis? Temperantia, justitia, fortitudine, prudentia, actionibus. Hoc est replere domos bonis.

V. 19. *Irreprehensibilis autem subsannavit eos.*

Quos? An voluntatem impiorum? Puta: volunt quempiam docere contraria veritati, dicendo. At quæ dicunt, dogmata habent flagitiosa. Hæc vir ir-
C reprehensibilis videns, subsannat.

V. 20. *Et reliquum eorum devorabit ignis.*

Ejusdem. Hoc quod relictum est ex impiorum placitis, morientibus prioribus illis, ignis devorabit.

V. 22. *Accepit autem ex ore ejus accusationem.*

Accusationem quærebam secundum me quid hic sibi vellet. Et inveni in alia editione pro ea, *confessionem*. Dicit igitur potius: Confitere de peccatis tuis; accipe de ore Dei patrocinium cum confessione; assume vero verba ejus ex corde tuo. Hæc porro Eliphaz dixit, commonefaciens, ut putabat, Jobum.

D V. 23. *Si autem convertaris, et humilies teipsum coram Domino.*

Admonet ipsum ut convertatur, ratus eum propter peccata hæc passum fuisse.

V. 24. *Et ut petra torrentes Ophir.*

Ex loco ubi est aurum, veniet ad te: quasi diceret, erit sermo tuus varius et pulcher.

V. 25. *Erit igitur tibi Omnipotens auxiliator ab inimicis.*

Si subjicias teipsum, si confitearis.

[74] Sap. IV, 13.

(86) Didymi, ex cod. XXI.
(87) Origeni uterque cod.
(88) Forte ἀρεστή, *placens.*

(88*) Lege χειμάῤῥους Ὠφείρ.
(89) Cod. XXI tribuit Polychronio.

V. 25. *Mundum vero reddet te, tanquam argentum ignitum.* A

Sanum dogma..... ignitum, Deus.

V. 26. *Deinde libertate frueris coram Domino.*

Ejusdem. Si humiliaveris te, si sustinueris quæ acciderant, *libertate frueris coram Domino;* libertatem loquendi habebis, quippe qui abdicaveris peccata.

V. 28. *In viis tuis erit lux.*

Ejusdem. Si serves monita mea, et convertaris atque confitearis. Et hæc quidem ad Job dicebantur; non tamen jure dicebantur, neque enim peccaverat. Ad nos si dicantur, jure dicuntur.

V. 28. *Restituet autem tibi institutum justitiæ.*

B Ac simpliciter loquendo: Universam tibi, dicit, quæ virum justum deceat, efficiet perseverantiam; usque adeo ut fulgentes gloriosasque actiones habeas.

CAP. XXIII.

V. 2. *Manus ejus gravis fuit pro ejulatu meo.*

Utinam fas esset, inquit, ad ipsas pœnas calculum ferre; esset invenire illum! Utinam fas esset causam dicere, inquit, et adire eum et intelligere, quænam mihi ad hæc dicturus esset, quæ locuturus eram! Viden' quomodo compos factus fuerit ejus, quod in votis habebat? Hoc enim postremum fuit in libello. Vellem discere quid mihi dicturus esset, et an similiter puniturus esset me. Hæc vero dixi, non tanquam damnans eum injustitiæ. C

CAP. XXIV.

V. 6. *Suavis fuit eorum panis in recentiores.*

Suave est, inquit, impiis nutrire adolescentes, quo possint per eos violentias facere.

CAP. XXVII.

V. 2. *Vivit Dominus, qui sic me judicavit.*

Accepit potestatem diabolus in Job, et excussit eum noctu ac interdiu, primum per externos, deinde per corpus ipsius, postea etiam per amicos. Quando enim ipsum per uxorem probavit, nec victus est Job, tres amicos adduxit diabolus, non adversarios, non insidiosa dogmata habentes, sed veraces quidem sermones, non bene tamen aut tempestive prolatos. D Contendebat porro diabolus per hosce amicos efficere, ut Job aliquid diceret contra providentiam, impium aliquid committeret propter molestias, et pravum propter dolores. At sanctus hic athleta, vere robustus, fortis, attende quid dicat post trium illorum sermones. Ubi absolvit Eliphaz tres disputationes, et Sophar disputationes duas (Baldad disputationes tres): his, inquam, absolutis, cum illi tacuissent, vide quid respondeat, post

Στίχ. κε'. *Καθαρὸν δὲ ἀποδώσει σε ὥσπερ ἀργύριον πεπυρωμένον.*

Ὑγιὲς δόγμα...... πεπυρωμένον, ὁ Θεός (90).

(91) Στίχ. κς'. *Εἶτα παῤῥησιασθήσῃ ἐνώπιον Κυρίου.*

Τοῦ αὐτοῦ. Ἐὰν ταπεινώσῃς σαυτὸν, ὑπομένῃς τὰ συμβεβηκότα, *παῤῥησιασθήσῃ ἐνώπιον Κυρίου,* παῤῥησίαν ἕξεις, ὡς ἀποθέμενος τὰ ἁμαρτήματα.

(92) Στίχ. κη'. *Ἐπὶ τῶν ὁδῶν σου ἔσται φῶς.*

Τοῦ αὐτοῦ. Ἐὰν τηρήσῃς νουθεσίαν ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ἐπιστρέψῃς καὶ ἐξομολογήσῃ. Ταῦτα μὲν οὖν πρὸς Ἰὼβ ἐλέγετο· οὐ δικαίως δὲ ἐλέγετο· οὐ γὰρ ἥμαρτε. Πρὸς ἡμᾶς δὲ ἐὰν λέγηται, δικαίως λέγεται.

(93) Στίχ. κη'. *Ἀποκαταστήσῃ δέ σοι δίαιταν δικαιοσύνης.*

Καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν· Ἅπασάν σοι, φησὶ, τὴν ἁρμόζουσαν δικαίῳ πράξει διαμονὴν, ὥστε σε λαμπρὰς καὶ ἐπιδόξους ἔχειν τὰς πράξεις.

ΚΕΦ. ΚΓ'.

Στίχ. β'. *Ἡ χεὶρ αὐτοῦ βαρεῖα γέγονεν ἐπ' ἐμῷ στεναγμῷ.*

(94) Εἰ δὲ ἐνῆν, φησὶ, παραυτὰ τῶν τιμωριῶν τὴν ψῆφον φέρεσθαι, ἣν εὑρεῖν αὐτόν. Εἴθε ἐνῆν δικάσασθαι, φησὶ, καὶ ἐντυχεῖν αὐτοῦ, καὶ μαθεῖν, τίνα ἦν ἃ ἤμελλέ μοι πρὸς ταῦτα ἐρεῖν, ἃ ἤμελλον λέγειν. Ὁρᾷς πῶς ἐπέτυχεν ὅπερ ηὔχετο; Τοῦτο γὰρ ἔσχατον γέγονεν ἐν τῷ βιβλίῳ. Ἤθελον μαθεῖν τί μοι ἤμελλεν ἐρεῖν, καὶ εἰ ἔμελλέ μοι ὁμοίως κολάζειν. Ταῦτα δὲ εἶπον, οὐχ ὡς καταγινώσκων ἀδικίαν.

ΚΕΦ. ΚΔ'.

(95) Στίχ. ς'. *Ἡδύνθη αὐτῶν ἄρτος εἰς νεωτέρους.*

Ἡδὺ, φησὶ, τοῖς ἀσεβέσι τὸ τρέφειν νεανίσκους, ἐφ' ᾧ δύνασθαι δι' αὐτῶν τὰς ἐπηρείας ἐργάζεσθαι.

ΚΕΦ. ΚΖ'.

Στίχ. β'. *Ζῇ Κύριος, ὃς οὕτω με ἔκρινε.*

(96) Ἔλαβεν ἐξουσίαν τοῦ Ἰὼβ ὁ διάβολος, καὶ ἤτασεν αὐτὸν νυκτὸς καὶ ἡμέρας, πρότερον διὰ τῶν ἐκτὸς, ὕστερον δι' αὐτοῦ τοῦ σώματος, μετὰ ταῦτα καὶ διὰ τῶν φίλων. Ὅτε γὰρ αὐτὸ ἐδοκίμασε διὰ τῆς γυναικὸς, καὶ οὐ νενίκηται ὁ Ἰὼβ, τρεῖς φίλους ἤνεγκεν ὁ διάβολος, οὐκ ἐχθροὺς, οὐκ ἐπίβουλα δόγματα ἔχοντας, ἀλλ' ἀληθείας μὲν λόγους, οὐ καλῶς δὲ, οὐδὲ ἐν καιρῷ προφερομένους. Καὶ ἐβουλεύετο ὁ διάβολος διὰ τῶν φίλων τούτων ποιῆσαι τὸν Ἰὼβ φθέγξασθαί τι κατὰ τῆς Προνοίας, ἀσεβῆσαι διὰ τοὺς πόνους, ἐκκακῆσαι διὰ τὰς ἀλγηδόνας. Ἀλλ' ὁ ἀληθῶς ἀνδρεῖος, ὁ καρτερικὸς, ὅρα τί λέγει μετὰ τοὺς λόγους τῶν τριῶν. Ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἐλιφὰζ τρεῖς διαλέξεις, ὁ Σωφὰρ δύο διαλέξεις (97)· τούτων γὰρ τετελεσμένων, σιωπησάντων ἐκείνων, ὅρα τί ἀποκρίνεται μετὰ τὸ εἰρημένον ἀπ' αὐτοῦ προοίμιον, οὕτως

(90) Cf. t. XII, col. 1038.
(91) In cod. XXI tribuitur Polychr.
(92) Deest in cod. XXI.
(93) Cod. XXI. Alius tribuit Olympiod.
(94) Cod. XXI. In alio tribuitur Joanni. Videtur legendum εἴθε, ut infra.
(95) In cod. XXI. Alius tribuit Olymp.
(96) Exstat t. XII, col. 1039.
(97) Addit cod. XXI, ὁ Βαλδὰδ τρεῖς διαλέξεις.

ἀπὸ τῆς Γραφῆς ὠνομασμένον. Τί ἀποκρίνεται; προσέχωμεν (98) τῇ λέξει.

Στίχ. α'. *Ἔτι δὲ προσθεὶς ὁ Ἰὼβ εἶπε τῷ προοιμίῳ·*

Στίχ. β'. *Ζῇ Κύριος, ὃς οὕτω με κέκρικε, καὶ ὁ Παντοκράτωρ, ὁ παραπικράνας* (99) *μου ψυχὴν*, καὶ τὰ ἑξῆς.

Οἶδα πόθεν κεκίνησθε εἰς τὸ ἐρεθίσαι με. Ὄμνυμι δὲ ὑμῖν, καὶ ὄμνυμι κατὰ τοῦ ζῶντος Κυρίου αὐτοῦ, κρίναντός με ταῦτα παθεῖν, αὐτοῦ τοῦ παραδόντος με ταύταις περιστάσεσι, τοῦ δόντος ἐξουσίαν τῷ διαβόλῳ τοιούτοις με ἐξετασμοῖς ἐξετάζεσθαι, καὶ βασανίζεσθαι. Ὄμνυμι κατὰ τοῦ Κυρίου, καί φημι, ὅτι *ζῇ Κύριος, ὃς οὕτω με κέκρικε, καὶ ὁ Παντοκράτωρ, ὁ παραπικράνας μου τὴν ψυχήν.*

Στίχ. ε'. *Μή μοι εἴη δικαίους ὑμᾶς ἀποφῆναι, ἕως ἂν ἀποθάνω.*

Ἐὰν συγκαταθῶμεν (2) οἷς λέγετε, ὅτι νενοήκατε διὰ τί ταῦτα πέπονθα, δικαίους ὑμᾶς ἀπεφηνάμην ἕως ἂν ἀποθάνω.

Στίχ. ε'. *Οὐ γὰρ ἀπαλλάξω τὴν ἀκακίαν μου* (3).

Οὐχ ἀφήσω τὸ προσέχειν τῇ δικαιοσύνῃ· μεμνήσομαι ἀεὶ περιέχεσθαι αὐτῆς.

(4) Στίχ. ς'. *Οὐ γὰρ σύνοιδα ἐμαυτῷ ἄτοπα πρᾶξαι.*

Πολλὴ ἡ παῤῥησία αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τῷ προτέρῳ βίῳ, καὶ ἐπὶ τοῖς κατὰ τὸν καιρὸν τῆς περιστάσεως, ὥστε αὐτὸν εἰπεῖν· *Οὐ σύνοιδα ἐμαυτῷ ἄτοπα* (5) *πρᾶξαι.*

ΚΕΦ. ΚΗ'.

Στίχ. ιϐ'. *Ποῖος δὲ τόπος ἐστὶν ἐπιστήμης;*

Ἐπιστήμη ἡ περιοχὴ τῶν ὡσαύτως ἐχόντων θεωρία· σύνεσις δὲ ἡ διάκρισις.

(6) Στίχ. ιε'. *Καὶ οὐ σταθήσεται ἀργύριον ἀντάλλαγμα αὐτῆς.*

Οὐδὲν ἀντάξιόν ἐστιν τῆς σοφίας. Ἐὰν ἁπλούστερον νοῇς τὸ ἀργύριον καὶ τὸ χρυσίον, εὐθέως ἐρεῖ Ἰὼβ, ὅτι οὐδὲν ἄξιόν ἐστι τῆς σοφίας.

Στίχ. ις'. *Ἐν ὄνυχι τιμίῳ καὶ σαπφείρῳ.*

Οὐδὲ ὄνυχι τιμίῳ ἡ σοφία παραβληθήσεται· ἀλλ' οὐδὲ ἐν σαπφείρῳ ἰσωθήσεται αὕτη.

Στίχ. ιη'. *Μετέωρα καὶ γάβεις οὐ μνησθήσεται.*

Οὐδὲ τὰ μετέωρα ἄξιά ἐστι τῆς σοφίας, οὐδὲ γάβις. Ἔοικε δὲ ἐπὶ δυναμένων τάχθαι (7), οἱονεὶ γιγαρτικῶν. Τινὲς δέ φασιν, ὅτι γάβις λέγεται τὸ ὑπερέχον τοῦ χείλους τοῦ μεδίμνου, ὃ καλεῖται *κομμουλᾶτον.*

Στίχ. ιη'. *Καὶ ἕλκυσον σοφίαν ὑπὲρ τὰ ἐσώτατα.*

Τὰ ἐσώτατα περὶ τὴν Ἰνδίαν, ἢ τὰ περὶ τὴν ἐπέκεινα χώραν, ἔνθα εἰσὶ τίμιοι λίθοι. Φέρει δὲ ἐκείνη ἡ χώρα τοῖς ἀνθρώποις ταῦτα, νομιζόμενα παρὰ τοῖς πλουσίοις εἶναι θαυμαστά. Παρ' ἐκεῖνα οὖν τὰ ἐσώτατα ἕλκυσον εἰς σαυτὸν τὴν σοφίαν. Ἢ, *ὑπὲρ τὰ ἐσώτατα*, ὑπεραπόῤῥητα τὰ ἔνδον μυστήρια ἁπλότητός μου.

A recitatum ab ipso proœmium, quemadmodum illud appellat Scriptura (1). Quid respondet? attendamus orationi.

V. 1. *Adhuc autem adjiciens Job dixit proœmio :*

V. 2. *Vivit Dominus, qui sic me judicavit : et Omnipotens, qui exacerbavit animam meam*, etc.

Novi unde commoti fueritis, ut me irritaretis. Juro autem vobis, et juro per ipsum viventem Dominum, qui judicavit me isthæc pati; per ipsum qui tradidit me calamitatibus istis, qui dedit potestatem diabolo ut talibus me probationibus probaret et torqueret. Per Dominum juro, et aio, quia *vivit Dominus, qui sic me judicavit, et Omnipotens, qui exacerbavit animam meam.*

B V. 5. *Non mihi fuerit justos vos appellare, usque dum moriar.*

Si quidem consensero iis quæ dicitis, quoniam recogitastis, utquid hæc passus sim; justos vos appellaverim usque dum moriar.

V. 5. *Non enim dimittam innocentiam meam.*

Non omittam attendere justitiæ : meminero semper complecti illam.

V. 6. *Non enim mihi conscius sum turpia fecisse.*

Magna est loquendi libertas ejus etiam quoad vitam superiorem, et de iis quæ illi evenerunt calamitatis tempore, usque eo ut dicat : *Non mihi conscius sum turpia fecisse.*

CAP. XXVIII.

C V. 12. *Qualis autem locus est scientiæ?*

Scientia est comprehensio eorum, quæ in theoria simili modo se habent : intellectus autem est secretio.

V. 15. *Et non stabit argentum commutatio illius.*

Nihil est quod digne cum sapientia commutari possit. Si simplicius intelligas argentum et aurum, statim dicet Job, nihil dignum esse sapientia.

V. 16. *In onyche pretioso, et sapphiro.*

Ne onychi quidem pretioso conferetur sapientia, at neque in sapphiro æquabitur ipsa.

V. 18. *Meteora et gabes non memorabuntur.*

Ne meteora quidem digna sunt sapientia, neque D gabis. Videtur pro valentibus positam fuisse, puta acinaceis. Quidam dicunt, *gabis* vocari superiorem partem labii medimni, quod dicitur *cumulatum* (8).

V. 18. *Et trahe sapientiam super intima.*

Intima, Indiarum, vel ulteriorum regionum significationem habet, ubi sunt lapides pretiosi. Fert autem tellus illa isthæc hominibus, quæ apud divites reputantur esse mirabilia. Præter illa igitur intima trahe ad te sapientiam. Vel, *super intima* : Ineffabilia sunt omnino interna mysteria sancta

(98) Cod. XXI, προσθῶμεν. In sequentibus confer Olymp.

(99) Cod. XXI, πικράνας hic et infra.

(1) Hic v. 1 in Græco.

(2) Forte συγκαταθῶ μέν.

(3) Symmach., οὐχ ἐπιστήσομαι (f. ἀπὸ) τῆς

(4) Ἀδέσποτον.

(5) Cod. XXI, ἄτοπον.

(6) Deest in cod. XXI.

(7) Τετάχθαι, ex cod. XXI.

(8) Hebr. GABIS, *unio* aut *crystallus.*

Dei; super pleraque omnia entia, trahe sapientiam.

V. 21. *Latuit omnem hominem.*

Latuit omnem hominem, sive propheta sit, sive apostolus.

CAP. XXIX.

V. 6. *Quando effundebantur viæ meæ butyrum* (9).

Prælocuti sumus de viis Job, quas ambulabat, eas virtutes fuisse. Perfundebantur ergo viæ illius butyro. Ambulabat prudentia, ac quodammodo effundebatur prudentia, usque adeo ut multi nutrirentur etiam ex parvulis ab ipsa prudentia Jobi, a justitia Jobi, a fortitudine. Istud enim significat, *Quando effundebantur viæ meæ butyro.*

V. 6. *Montes autem mei perfundebantur lacte.*

Quæcunque erant sublimia cogitata et grandia, hæc erant montes Job, in quos ascendebat.

V. 7. *Quando incedebam erectus in civitate.*

Doctrinæ vacabat et utilitati, loquens, non ut amans sui, sed ut charitatem habens, quæ quærit commune bonum.

V. 9. *Digitum imponentes ori.*

Videtur sane et indicium esse silentii hoc, *Digitum imponentes ori suo.* Facile autem declarat, quia manus pro operibus accipitur, quod sæpe ostendimus, quia opus suum ori imposuerint, sentientes in exiguo opere, quod non sunt digni qui loquantur, præsente Job, qui opera majora patravit.

V. 10. *Illi vero audientes, beatificabant me.*

Ejusdem. Usque adeo magnus erat cum necdum vexaretur, ut qui eum audissent, beatum prædicabant illum; et admirabantur, quonam modo tanta intelligit et comprehendit, ac potest auditores juvare.

V. 10. *Quia lingua eorum gutturi eorum agglutinata est.*

Audientium me, et beatum prædicantium propter ea quæ loquebar, lingua gutturi agglutinata est.

V. 11. *Quia auricula audivit, et beatificavit me.*

Ejusdem. Sicut de Moyse scriptum est, quod *verebatur aspicere contra Deum* [75], propter excessum splendoris ipsius: sic cogites velim, quod excessus erat Jobi profectus in sapientia; ita ut qui ipsi auscultabant, non possent aciem intendere in fulgorem cogitatuum illius. Quod cum non possent, idcirco declinabant oculos suos, non valentes obsecundare profunditati cogitationis illius. Propterea dicit:

V. 11. *Oculus autem me videns declinabat.*

Aquila et Symmachus, *Testatus est de me,* ediderunt. Alii vero, *Oculus autem videns declinabat:* quod est, non valeat contradicere.

[75] Exod. III, 6.

(9) Id est κατὰ βούτυρον, *butyro.*
(10) Cod. XXI, διώδευσεν.
(11) Unus cod. tribuit Chrysostomo.
(12) Deest in cod. XXI. Similia apud Olymp.
(13) Deest in XXI. — Confer tom. XII, col. 1039.
(14) Deest in uno. Initio legas τοσοῦτος.

A τὰ ἅγια τοῦ Θεοῦ· ὑπὲρ πάντα πολλὰ ὄντα, ἕλκυσον τὴν σοφίαν.

Στίχ. κα'. *Λέληθε πάντα ἄνθρωπον.*

Λέληθε πάντα ἄνθρωπον, κἂν προφήτης ᾖ, κἂν ἀπόστολος.

ΚΕΦ. ΚΘ'.

Στίχ. ς'. *Ὅτε ἐχέοντό μου αἱ ὁδοὶ βούτυρον.*

Προειρήκαμεν περὶ τῶν ὁδῶν τοῦ Ἰὼβ, ἃς ὥδευσεν (10), ὅτι ἀρεταὶ ἦσαν. Ἐχέοντο οὖν αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ βουτύρῳ, ὥδευε τὴν σωφροσύνην, καὶ οἱονεὶ ἐχεῖτο ἡ σωφροσύνη, ὡς πολλοὺς τρέφεσθαι καὶ τῶν νηπίων ἀπὸ τῆς σωφροσύνης τοῦ Ἰὼβ, ἀπὸ τῆς δικαιοσύνης τοῦ Ἰὼβ, ἀπὸ τῆς ἀνδρείας. Τοῦτο γάρ ἐστιν· *Ὅτε ἐχέοντο αἱ ὁδοί μου βουτύρῳ.*

(11) Στίχ. ς'. *Τὰ δὲ ὄρη μου ἐχέοντο γάλακτι.*

B Ὅσα ἦν ὑψηλὰ νοήματα καὶ μεγάλα, ταῦτα ἦν ὄρη τοῦ Ἰὼβ, ἐφ' ἃ ἀνέβαινεν.

(12) Στίχ. ζ'. *Ὅτε ἐξεπορευόμην ὄρθιος ἐν πόλει.*

Διδασκαλίᾳ ἐσχόλαζε καὶ ὠφελείᾳ, ἐρῶν, οὐχ ὡς φίλαυτος, ἀλλ' ὡς ἀγάπην ἔχων ζητοῦσαν τὸ κοινῇ συμφέρον.

(13) Στίχ. θ'. *Δάκτυλον ἐπιθέντες ἐπὶ στόματι.*

Δόξει μὲν οὖν καὶ σημεῖον εἶναι τὸ, *Δάκτυλον ἐπιθέντες ἐπὶ στόματι αὐτῶν*, σιωπῆς. Τάχα δὲ δηλοῖ, ἐπεὶ ἡ χεὶρ ἀντὶ ἔργων λαμβάνεται, ὡς πολλάκις ἐδείξαμεν, ὅτι τὸ ἔργον αὐτῶν ἐπέθηκαν ἐπὶ στόμα, αἰσθανθέντες ἐν ὀλίγῳ ἔργῳ, ὅτι οὐκ εἰσὶν ἄξιοι τοῦ λαλεῖν, παρόντος τοῦ Ἰὼβ, μείζονα ἔργα πεποιηκότος.

C (14) Στίχ. ι'. *Οἱ δὲ ἀκούσαντες ἐμακάρισάν με.*

Τοῦ αὐτοῦ. Τοσοῦτον ἦν ὅτε οὐδέπω ἐβασανίζετο, ὥστε οἱ ἀκούοντες αὐτοῦ ἐμακάριζον αὐτὸν, καὶ ἐθαύμαζον, τίνα τρόπον τὰ τοσαῦτα νοεῖ καὶ καταλαμβάνει, καὶ δύναται τοὺς ἀκούοντας ὠφελεῖν.

Στίχ. ι'. *Ὅτι γλῶσσα αὐτῶν τῷ λάρυγγι αὐτῶν ἐκολλήθη.*

Τῶν ἀκουόντων μου καὶ μακαριζόντων ἐφ' οἷς ἔλεγον, ἡ γλῶσσα τῷ λάρυγγι ἐκολλήθη.

(15) Στίχ. ια'. *Ὅτι ὠτίον ἤκουσε, καὶ ἐμακάρισέ με.*

Τοῦ αὐτοῦ. Ὥσπερ γέγραπται περὶ τοῦ Μωϋσέως, ὅτι *ηὐλαβεῖτο κατεμβλέψαι κατενώπιον τοῦ Θεοῦ* διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς λαμπρότητος αὐτοῦ· οὕτως νοήσας (16) ἂν, ὅτι ὑπερβολὴ ἦν προκοπῆς τῆς ἐν
D σοφίᾳ τοῦ Ἰὼβ, ὥστε τοὺς ἀκούοντας αὐτοῦ μὴ δύνασθαι ἐνορᾷν τῇ μαρμαρυγῇ τῶν νοημάτων αὐτοῦ, καὶ μὴ δυναμένους διὰ τοῦτο ἐκκλίνειν τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, μὴ παρακολουθοῦντας τῇ βαθυτάτῃ (17) τῆς διανοίας αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο λέγει·

(18) Στίχ. ια'. *Ὀφθαλμὸς δέ με ἰδὼν ἐξέκλινεν.*

Ὁ μὲν Ἀκύλας καὶ Σύμμαχος, *Ἐμαρτύρησε περὶ ἐμοῦ*, ἐκδεδώκασιν· ἕτεροι δὲ, *Ὀφθαλμὸς δὲ ἰδὼν ἐξέκλινεν*, ἀντὶ τοῦ· Οὐκ ἰσχύω (18*) ἀντιτείνειν.

(15) Deest in cod. XXI.
(16) Forte νοήσειας, vel νοήσαις.
(17) Forte βαθύτητι.
(18) In cod. XXI, Olymp.
(18*) An ἴσχυε, *valebat?*

(19) Στίχ. ιβ'. *Διέσωσα γὰρ πτωχὸν ἐκ χειρὸς δυνάστου.*

Ἴδωμεν αὐτοῦ τὰ ἀνδραγαθήματα, καὶ ἀπλώσωμεν. Καὶ κατὰ τὸ ῥητὸν ἔχει λόγον τοῦτο, καὶ κατ' ἀναγωγὴν ἔχει πολλῷ μᾶλλον ἑρμηνείαν. Κατὰ τὸ ῥητὸν, ὅση δύναμις, ὀφείλομεν βοηθεῖν τοῖς πτωχοῖς, ὑπὸ τῶν δυνατῶν καταδυναστευομένοις.

Στίχ. ιε'. *Ποῦς δὲ χωλῷ.*

Αὐτὸς ἐχαρίζετο καὶ τοῖς κεχωλωμένοις τὰς βάσεις, τῆς ψυχῆς πόδας· καὶ τῷ λόγῳ ἐγίνετο αὐτὸς αὐτῶν πούς.

(20) Στίχ. ις'. *Δίκην δὲ ἣν οὐκ ᾔδειν, ἐξιχνίασα.*

Διδάσκει ἡμᾶς πῶς δεῖ δικάζειν, ἐάν ποτε κληθῶμεν ἐπὶ δίαιταν ἀδελφῶν, ὥστε διαιτῆσαι τὰ κατ' αὐτούς.

B

ΚΕΦ. ΛΒ'.

Στίχ. α'. *Καὶ ἐπαύσατο Ἰὼβ ῥήμασιν. Ἡσύχασαν δὲ καὶ οἱ τρεῖς φίλοι αὐτοῦ ἔτι ἀντειπεῖν Ἰώβ. Ἦν γὰρ Ἰὼβ δίκαιος ἐναντίον αὐτῶν.*

Οὐχ ἁπλῶς ἐπαύσατο. Καρδία δὲ ἦν αὐτοῦ νοοῦσα τὰ θεῖα, οὐκ ἐπαύσατο. Ἤδη γὰρ καιρὸς τῷ παντὶ πράγματι ὑπὸ τὸν οὐρανὸν, καιρὸς τοῦ σιγᾷν καὶ καιρὸς τοῦ λαλεῖν. Ὅτε οὖν καιρὸς τοῦ ἀποκρίνασθαι πρὸς τοὺς τρεῖς, ἔλεγεν· ὅτε ἦν καιρὸς, μετὰ τὸ ἐπιστομίσαι αὐτοὺς, ἐσίγησε. Καὶ οἶμαι ἐν ἐπαίνῳ λέγεσθαι τὸ, *Ἐπαύσατο ὁ Ἰώβ.*

Στίχ. ζ'. *Διὸ ἡσύχασα, φοβηθεὶς τοῦ ὑμῖν ἀναγγεῖλαι τὴν ἐμαυτοῦ ἐπιστήμην* (21).

Ἐπιστήμην ἔχει, πῶς ἄνθρωποι πάσχουσι· διὰ τί ἄνθρωποι ἐν περιστάσεσί τισιν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ μόνῳ γίνονται· ὅσοι ἄδικοι ὄντες εὐτυχοῦσιν. *Εἶδον ἀδικοῦντας καὶ παρανομοῦντας, καὶ ἐμοῦ παρὰ μικρὸν ἐσαλεύθησαν οἱ πόδες.* Ἐὰν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ μόνον ἐνίδω, *παρ' ὀλίγον ἐξεχύθη τὰ διαβήματά μου.*

C

Στίχ. ι'. *Οὐχ οἱ πολυχρόνιοί εἰσι σοφοί.*

(22) Οὐ γὰρ ἀνάγκη, φησὶ, τοὺς πρεσβύτας μόνους εἶναι σοφούς· ἀλλ' ἔστι καὶ ἀπὸ νεότητος ἀκοῦσαί τι γενναῖον. Εἰ γὰρ χρόνος ποιεῖ σοφοὺς, πολλῷ μᾶλλον Θεός.

Στίχ. ιη'. *Ὀλέκει γάρ με τὸ πνεῦμα τῆς γαστρός.*

(23) Ὥσπερ τις ἔγκυος γίνεται, καὶ μορφωθέντος τοῦ γεννωμένου ἐν αὐτῷ (24), ἐπὶ ὠδῖνας ἔρχεται, μέχρις οὗ ἀπογεννήσῃ τοῦτο ὃ πρότερον συνείληφε· τοιοῦτόν τί μοι νόει γενέσθαι (25) καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ φιλομαθοῦς ψυχῆς. Συλλαμβάνει γὰρ τὸν λόγον ὃν ἀπαγγελλόμενον μορφοῖ καὶ τυποῖ αὐτὸν τῇ τάξει. Ὅτ' ἂν δὲ μετὰ τὸ τυπῶσαι καὶ μορφῶσαι αὐτὸν ἕτοιμον γενόμενον, μὴ ὡς ἔκτρωμα ἀνέτοιμον καὶ ἀτελὲς παραδιδῷ, ἀλλ' ὡς τελεσφορηθὲν καὶ τετελειωμένον εἴποιμι ἄν.

D

(26) Στίχ. ιθ'. *Ἡ δὲ γαστήρ μου ὥσπερ ἀσκὸς γλεύκους ζέων δεδεμένος.*

Δοκεῖ μοι ἐντεῦθεν εἰρῆσθαι τὸ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ·

A

V. 12. *Salvavi enim pauperem de manu potentis.*

Videamus illius fortia facta, et explicemus. Et ad litteram hoc rationabiliter accipi potest, et multo magis anagogice explicari. Ad litteram, pro viribus debemus opem ferre pauperibus, qui opprimuntur a potentibus.

V. 15. *Pes autem claudo.*

Ipse largiebatur etiam claudicantibus bases, animæ pedes : et sermone erat ipse pes illorum.

V. 16. *Litem vero quam non noveram, investigavi.*

Docet nos quomodo oporteat jus dicere, si quando vocemur ad arbitrium fratrum, quo judicemus negotia eorum.

CAP. XXXII.

V. 1. *Et cessavit Job verbis : quieverunt autem etiam tres amici ejus adhuc respondere Job. Erat enim Job justus coram illis.*

Non absolute cessavit. Cum enim cor haberet recogitans divina, non cessavit. *Jam* enim *tempus omni rei sub cœlo : tempus tacendi et tempus loquendi* [76]. Quando igitur tempus erat respondendi tribus illis, loquebatur : quando fuit tempus, postquam obmutescere eos fecit, siluit. Ac puto ad encomium dici illud, *Cessavit Job.*

V. 7. *Propterea quievi, veritus ut vobis referrem scientiam meam.*

Scientiam habet, quomodo homines patiantur ; cur homines in calamitatibus quibusdam in hac vita sola sint ; quot injusti cum sint, feliciter fortunateque agant. *Vidi contra justitiam et legem agentes, et mei propemodum moti sunt pedes* [77]. Si in hac vita duntaxat inspiciam, *propemodum effusi sunt gressus mei* [78].

V. 10. *Non qui longævi sunt sapientes.*

Non enim necesse est, inquit, ut senes soli sint sapientes ; sed licet etiam ab juventute audire aliquid generosum. Si enim tempus sapientes facit, multo magis Deus.

V. 18. *Perdiderat enim me spiritus ventris.*

Sicut quædam gravida fit, et formato fœtu in ipsa ad tormina venit, usque dum pariat quod prius conceperat ; tale quid tu mihi contigisse cogita, et in anima doctrinam diligentis. Concipit enim sermonem, quem enuntiatum efformat et figurat ordine. Quando autem, postquam efformavit et figuravit eum edit ; quia paratum, non tanquam abortivum imparatum ac imperfectum tradat, sed ut absolutum perfectumque, ego dixerim.

V. 19. *Venter autem meus, tanquam uter musti, fervens ligatus.*

Videtur mihi hinc dictum illud in Evangelio :

[76] Eccle. III, 1, 7. [77] Psal. LXXII, 2. [78] ibid.

(19) Deest in XXI.
(20) Vide Olympiod.
(21) Aquil. et Theod., γνῶσιν. — Confer t. XII, col. 1040.
(22) Confer Olymp. et Orig. t. II (*Patr.* t. XII), col. 1040.
(23) Aliter loco citato.
(24) Forte αὐτῇ.
(25) In cod. XXI, τοιοῦτόν μοι νόει γίνεσθαι.
(26) Deest in uno cod. Hinc hausit Olymp.

Nemo vinum novum in utres vetustos ponit [79].

V. 20. *Loquar, ut requiescam cum aperuero labia.*

Cui contigit intelligentem habere auditorem, cum plenus sit sermonum, loquens requiescit, et dicit : *Loquar, ut requiescam.*

V. 22. *Neque enim scio mirari personam.*

Neque enim scio mirari personam : non habeo hanc scientiam, ut personam admirer; sed homines contemno, et pudorem virorum apud ipsos, et verecundiam apud ipsos.

V. 22. *Si autem non ; et me tineæ comedent.*

Ut si tineæ depascantur eos qui accipiunt personas hominum.

CAP. XXXV.

V. 6. *Si peccasti, quid facies?*

Si respexeris in cœlum, et consideraveris nubes, intelliges quid peccaveris. Et quid te facere oportet? Accedendum est ad pontificem, et deprecandum, ut pontifex offerat victimam pro te. *Si quis enim peccaverit, advocatum habemus apud Patrem, Jesum Christum justum, et ipse propitiatio est pro peccatis nostris* [80].

V. 6. *Si autem et multa illegitima egisti, quid potes facere?*

Istud efficies : dissolves multas transgressiones tuas. Idcirco propter insanabilia, a quibus nos sanare non possumus, venit Jesus Christus de cœlis, ut insanabilia sanaret, fieretque illud : *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum operta sunt peccata* [81].

V. 7. *Quoniam igitur justus es, quid dabis ei?*

At si justus es comparatione ad Deum, quid habes dare secundum justitiam tuam?

Quod si, ut ais, justus es; quid adjicies ei?

V. 10. *Qui disponit custodias nocturnas.*

Encomia Dei, et laudes, et commendationes ejus affert. *Qui disponit custodias nocturnas*, ipse Deus est.

Volo scire quomodo Deus disponat custodias nocturnas. Totus hic mundus nox est, tenebræ est. Lux reservatur tibi. Quam vides nunc lucem, per speculum vides : *Et in lumine tuo videbimus lumen* [82]. Visuri sumus illud aliquando. Igitur nox est sæculum totum : quia nox est, inimici multi, feræ multæ circumcursant.

V. 11. *Qui distinguit me a quadrupedibus terræ.*

Si sis peccator, non fuisti distinctus a quadrupedibus terræ : *Homo enim cum in honore esset, non intellexit. Comparatus est jumentis insipientibus, et assimilatus est ipsis* [83]. Si sis peccator, non fuisti distinctus a quadrupedibus terræ, sed dicitur tibi : *Ne fueritis sicut equus et mulus, quibus non est intel-*

A *Οὐδεὶς οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιοὺς βάλλει*

Στίχ. κ'. *Λαλήσω, ἵνα ἀναπαύσωμαι ἀνοίξας τὰ χείλη.*

(27) Ὁ τυγχάνων συνετοῦ ἀκροατοῦ, καὶ ὢν πλήρης λόγων, λαλῶν ἀναπαύεται, καὶ λέγει· *Λαλήσω, ἵνα ἀναπαύσωμαι.*

Στίχ. κβ'. *Οὐ γὰρ ἐπίσταμαι θαυμάσαι πρόσωπον.*

Οὐ γὰρ ἐπίσταμαι θαυμάσαι πρόσωπον. Οὐκ ἔχω ταύτην τὴν ἐπιστήμην, ἵνα θαυμάσω πρόσωπον· ἀλλὰ καταφρονῶ ἀνθρώπων, καὶ τῆς παρ' αὐτοῖς αἰσχύνης βροτῶν, καὶ τῆς παρ' αὐτοῖς ἐντροπῆς.

Στίχ. κβ'. *Εἰ δὲ μὴ, καὶ ἐμὲ σῆτες ἔδονται.*

Ὡς τῶν σητῶν διεσθιόντων τοὺς λαμβάνοντας πρόσωπα ἀνθρώπων.

ΚΕΦ. ΛΕ'.

B Στίχ. ϛ'. *Εἰ ἥμαρτες, τί πράξεις;*

Ἐὰν ἀναβλέψῃς εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ κατανοήσῃς τὰ νέφη, νοήσεις τί ἥμαρτες. Τί σε πρᾶξαι δεῖ; Προσέρχεσθαι τῷ ἀρχιερεῖ, καὶ παρακαλεῖν, ἵνα ὁ ἀρχιερεὺς προσαγάγῃ θυσίαν περὶ σοῦ. *Ἐὰν γάρ τις ἁμάρτῃ, παράκλητον ἔχομεν πρὸς τὸν Πατέρα Ἰησοῦν Χριστὸν δίκαιον, καὶ αὐτὸς ἱλασμός ἐστι περὶ τῶν ἁμαρτημάτων ἡμῶν.*

Στίχ. ϛ'. *Εἰ δὲ καὶ πολλὰ ἠνόμησας, τί δύνασαι ποιῆσαι;*

(28) Τὸ τηλικοῦτον ποιήσεις· ἀναλύσεις σου τὰς πολλὰς ἀνομίας. Διὰ τοῦτο ἐπὶ τοῖς ἀνιάτοις, οἷς ἑαυτοὺς ἰάσασθαι οὐ δυνάμεθα, ἦλθεν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐξ οὐρανῶν, ἵνα τὰ ἀνίατα ἰάσηται, καὶ γίνηται τό· *Μακάριοι, ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι, καὶ ὧν ἀπε-*
C *καλύφθησαν* (29) *αἱ ἁμαρτίαι.*

Στίχ. ζ'. *Ἐπειδὴ οὖν δίκαιος εἶ, τί δώσεις αὐτῷ;*

Ἀλλ' εἰ δίκαιος εἶ ὡς πρὸς Θεὸν, τί ἔχεις δοῦναι κατὰ τὴν σὴν δικαιοσύνην;

(30) Εἰ δὲ καὶ ὡς λέγεις δίκαιος εἶ, τί προσθήσεις αὐτῷ;

Στίχ. ι'. *Ὁ κατατάσσων φυλακὰς νυκτερινάς.*

(31) Ἐγκώμια τοῦ Θεοῦ, καὶ αἴνους καὶ ὕμνους αὐτοῦ διεξέρχεται. *Ὁ κατατάσσων φυλακὰς νυκτερινὰς*, αὐτὸς ὁ Θεός ἐστι.

(32) Θέλω ἰδεῖν, πῶς κατατάσσων ἐστὶν ὁ Θεὸς φυλακὰς νυκτερινάς. Ὅλως ὁ αἰὼν οὗτος νύξ ἐστι, σκότος ἐστί. Τὸ φῶς τηρεῖταί σοι. Ὃ βλέπεις νῦν φῶς, δι' ἐσόπτρου βλέπεις· *Καὶ ἐν τῷ φωτί σου ὀψόμεθα φῶς.* Μέλλομέν ποτε βλέπειν αὐτό. Οὐκοῦν νύξ ἐστι
D πᾶς ὁ αἰών· ἐπεὶ νύξ ἐστι, πόλεμοι (33) πολλοὶ, πολλὰ θηρία περιέρχεται.

Στίχ. ια'. *Ὁ διορίζων με ἀπὸ τετραπόδων γῆς.*

(34) Ἐὰν ᾖς ἁμαρτωλὸς, οὐ διωρίσθης ἀπὸ τῶν τετραπόδων γῆς. *Ἄνθρωπος γὰρ ἐν τιμῇ ὢν, οὐ συνῆκε. Παρασυνεβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις, καὶ ὡμοιώθη αὐτοῖς.* Ἐὰν ᾖς ἁμαρτωλὸς, οὐ διωρίσθης ἀπὸ τῶν τετραπόδων τῆς γῆς· ἀλλὰ λέγεταί σοι· *Μὴ γίνεσθε ὡς ἵππος καὶ ἡμίονος, οἷς οὐκ*

[79] Matth. IX, 17. [80] I Joan. II, 1, 2. [81] Psal. XXXI, 1. [82] Psal. XXXV, 10. [83] Psal. XLVIII, 13, 21.

(27) Confer t. XII, col. 1040.
(28) Deest in cod. XXI.
(29) Lege ἐπεκαλ.
(30) In cod. XXI, Olymp.
(31) Deest in uno cod. — Confer t. XII, col. 1040.
(32) Ex cod. XXI. In alio tribuitur Chrysostomo.
(33) Forte πολέμιοι.
(34) Confer t. XII, col. 1041.

ἔστι σύνεσις.—*Καὶ μετ' ὀλίγα·* Ἐὰν ᾖς ἁμαρτωλὸς, ἐὰν ᾖς πόρνος, ἐὰν καταφερὴς, οὐ διορισθήσῃ ἀπὸ τῶν τετραπόδων. *Ἵπποι θηλυμανεῖς ἐγεννήθησαν.* Διὰ τοῦτο θαῤῥῶν λέγει, ὅτι ἐχωρίσθη· *Ὁ διορίζων με ἀπὸ τετραπόδων γῆς.*

ΚΕΦ. Μ'.

Στίχ. γ'. *Μὴ, ἀλλὰ ζῶσαι ὥσπερ ἀνὴρ τὴν ὀσφύν σου. Δίδωμί σοι παῤῥησίαν. Ἐγώ σε ἐρωτήσω· σὺ δέ μοι ἀπόκριναι.*

(35) Ἤδη ἆθλον αὐτῷ δίδωσιν ὁ Θεός. Ἄνθρωπον ἐρωτᾷ, ὅτι πυνθάνεται αὐτοῦ, ὅτι δίδωσιν ἐξουσίαν τῆς ἀποκρίσεως. Εἰ μὴ ἦν νενικηκὼς, οὐκ ἂν ἐλάμβανεν· εἰ μὴ ἦν ὑπομείνας, οὐκ ἂν ἤκουσε· *Ζῶσαι ὥσπερ ἀνὴρ τὴν ὀσφύν σου. Ἐρωτήσω δέ σε· σὺ δέ μοι ἀπόκριναι.*

Τοῦ αὐτοῦ. Μὴ πρότερον ἀποκρινάσθω τις τῷ Θεῷ, ἐὰν μὴ, γενόμενος ἀνὴρ, ζώσηται ὥσπερ ἀνὴρ τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ. Ὅσον γὰρ ἡ ὀσφὺς αὐτοῦ οὐκ ἔζωσται, ἀλλὰ λέλυται, καὶ οὐχὶ περιδέδεται, οὐδὲ συνέσφιγκται, οὐ δύναται εὐλόγως ἀποκρίνασθαι τῷ Κυρίῳ.

Στίχ. γ'. *Ἐρωτήσω δέ σε· σὺ δέ μοι ἀποκρίθητι.*

Τὰ μὲν τέλεια τῶν ἀγωνισμάτων τοῖς καλῶς ἀθλήσασι μετὰ τὸν βίον ἀπόκειται τοῦτον. Οὐδὲν δὲ ἧττον καὶ ἤδη ἡ χάρις ἡ τοῦ Θεοῦ ἀῤῥαβωνίζεται τοὺς ἀθλητάς. Διὰ τοῦτο, ὅτε ἠγωνίσατο τὰ μέγιστα ὁ Ἰώβ· ὅτε, ἀποβαλὼν τὰ ὑπάρχοντα, ἐδόξασε τὸν δεδωκότα· ὅτε, ἀποθέμενος τὰ τέκνα, ηὐχαρίστησε τῷ παρειληφότι· ὅτε, νοήσας ὡς σκώληκας ἀνάγειν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ σώματος, οὐ νενίκηται ἀπὸ τῶν πόνων· προοίμια καὶ ἀῤῥαβῶνα τῶν ἀθλητῶν δίδωσιν αὐτῷ ὁ Θεὸς, χρηματίσας αὐτῷ διὰ λαίλαπος καὶ νεφῶν. Ἀκούσας οὖν προτέρων λόγων, δέον ἀποκρίνασθαι πρὸς Θεὸν, σιωπᾷ, ὡς οὐκ ἔχων παῤῥησίαν ἀποκρίνασθαι πρὸς αὐτόν. Οὔπω γὰρ ᾔδει τὸ ὕστερον γεγραμμένον ὑπὸ Μωϋσέως, ὡς *Μωϋσῆς ἐλάλει, ὁ δὲ Θεὸς ἀπεκρίνατο αὐτῷ φωνῇ.* Ὡς μὴ ἐπιστάμενος τοίνυν τοῦτο, οὐ θέλει ἀποκρίνασθαι πρὸς τὸν Θεόν. Ὁ δὲ Θεὸς δίδωσιν αὐτῷ παῤῥησίαν τοῦ λαλεῖν. *Καὶ μεθ' ἕτερα·* Τοσαύτη ἐστὶν ἡ χρηστότης τοῦ Θεοῦ, ὥστε ἀναλαβεῖν αὐτὸν πρόσωπον οὐ κρίνοντος, ἀλλὰ κρινομένου μετὰ τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ πολλαὶ τοῦτο ἐδίδαξαν Γραφαί. *Δεῦτε, καὶ διαλεχθῶμεν, λέγει Κύριος.* Καὶ, *Λαός μου,* μᾶλλον δὲ ὁ Θεὸς μετὰ τοῦ λαοῦ διαλεχθήσεται, *λαός μου, τί ἐποίησά σοι, ἢ τί παρηνώχλησά σοι; ἀποκρίθητί μοι,* καὶ τὰ ἑξῆς.

Στιχ. γ'. *Μὴ ἀποποιοῦ μου τὸ κρῖμα.*

(36) *Μὴ ἀποποιοῦ μου τοῦτο τὸ κρῖμα.* Τούτου τοῦ ῥητοῦ ὡς χρησίμου μνημονεύσωμεν. Ἀλλ' ὅτ' ἂν κρίνῃ ὁ Θεὸς παθεῖν τι ἡμᾶς, τέκνον ἀποβαλεῖν, ἄρχοντα ἀπολέσαι, νοσῆσαι κατὰ τὸ σῶμα, ὅ τι δήποτε τούτων ὑπομεῖναι· οὐδὲν τούτων οἷόν τέ ἐστιν ἡμᾶς παθεῖν, μὴ κρίνοντος τοῦ Θεοῦ. Οὐδὲ γὰρ στρουθίον πίπτει εἰς παγίδα ἄνευ βουλήματος τοῦ Πατρὸς, τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Ἐπεὶ οὖν οὐδὲν τούτων γίνεται χωρὶς κρίματος τοῦ Θεοῦ, λέγεται πρὸς τὸν παθόντα·

A *ligentia* [84].—*Et post pauca :* Si sis peccator, si sis fornicator, si præceps, non distingueris a quadrupedibus. *Equi luxuriosi nati sunt* [85]. Propterea audacter dicit, quia segregatus est: *Qui distinguit me a quadrupedibus terræ.*

CAP. XL.

V. 3. *Nequaquam, sed accinge ut vir lumbum tuum. Do tibi loquendi veniam. Ego te interrogabo : tu autem mihi responde.*

Jam certamen ei dat Deus. Hominem interrogat, quia dignoscit illum, quia tribuit facultatem respondendi. Si non vicisset, utique non accepisset : si non tulisset patienter, non utique audivisset : *Accinge ut vir lumbum tuum : interrogabo autem te, tu vero mihi responde.*

B *Ejusdem.* Ne prius respondeat quis Deo, nisi factus vir, succinxerit ut vir lumbum suum. Quatenus enim lumbus illius non est accinctus, sed dissolutus, nec circumcinctus, neque etiam constrictus fuit, non potest rationabiliter respondere Domino.

V. 3. *Interrogabo autem te : tu vero mihi responde.*

Perfecta certaminum præmia iis qui bene certaverunt post hanc vitam reservata sunt. Nihilo tamen minus jam etiam gratia Dei quasi arrham præbet athletis. Propterea quando maxima certamina sustinuit Job; quando amittens facultates datorem laudavit; quando amissis liberis gratias egit ei qui abstulerat; quando animadvertens quasi vermes succrescere de corpore ejus, non fuit victus a laboribus; C primitias quasdam et arrham certantium dedit ei Deus, allocutus eum per turbinem et nubes. Cum igitur priores sermones audisset, cum oporteret respondere Deo, silet, quasi facultatem non habens loquendi cum illo. Nondum enim norat quod postea scriptum est a Moyse : *Moyses loquebatur, Deus vero respondebat ei voce* [86]. Tanquam igitur qui hoc nesciret, non vult respondere Deo. At Deus tribuit ei loquendi veniam. *Et post alia :* Tanta est Dei benignitas, ut induat personam non judicantis, sed causam dicentis cum homine, idque multæ Scripturæ docuerunt. *Venite, et disputemus, dicit Dominus* [87]. Et, *Popule meus,* atque adeo Deus cum populo disputabit, *popule meus, quid feci tibi, aut quid conturbavi tibi? responde mihi* [88], D et cætera.

V. 3. *Ne repudies judicium meum.*

Ne repudies hoc judicium meum. Hujus dicti tanquam utilis meminerimus. At quando judicat Deus ut aliquid patiamur, ut filium amittamus, ut princeps intereat, ut corpore ægrotemus, aut quodcunque aliud hujusmodi sustineamus : fieri non potest ut quidpiam horum nos patiamur, Deo non judicante. Neque enim avicula cadit in laqueum sine voluntate Patris, qui in cœlis est. Quia igitur nihil horum fit sine judicio Dei, dicitur ad eum

[84] Psal. XXXI, 9. [85] Jerem. V, 8. [86] Exod. XIX, 19. [87] Isai. I, 18. [88] Mich. VI, 3.

(35) Confer Olympiod.

(36) Confer eumdem Olympiod.

qui patitur talia : *Ne repudies judicium meum*, hoc A est, ne negaveris me de te judicasse.

V. 3. ***Arbitraris vero, me aliter tibi respondisse, quam ut appareas justus?***

Apologiam tui facio. Justus es, at non es manifestus. Patienter tulisti. Oportebat me ansam præbere, quo tua patientia fulgeret. Habuisti fortitudinem, sed in te occultabatur. Qui tibi obvenerunt labores, ostenderunt fortitudinem tuam. *Et post pauca :* Meminerimus horum tempore calamitatum, videbimurque audire Deum præsentem atque dicentem nobis : *Arbitraris vero, me aliter tibi respondisse, quam ut justus appareas?* Non appareamus injusti, neque impii.

V. 5. ***Assume sane celsitudinem et vim.***

Cinge te corona, indue gloriam, indue honorem. B

V. 6. ***Mitte autem angelos ira : omnem vero contumeliosum humilia.***

V. 7. ***Superbientem vero exstingue.***

Contumeliosus militavit contra te. Dixit mihi aliquando contumeliosus, *Mitte manum tuam* [89] : dixit mihi, *Tange omnia quæ habet* [90] : dixit mihi de te, quod utique *in faciem benedices me* [91]. At enim vicisti. Propterea dico tibi : Macte esto : omnino vero contumeliosum humilia, et angelos ejus humilia. Ille contra te superbus fuit : at tu superbum exstingue. Impius ille contra te ; at tu fulmina impios actutum.

V. 8. ***Facies autem ipsorum ignominia repleto.***

Evince eos esse peccatores, eos peccatores ostendens. Repleto facies eorum ignominia, propter re- C dargutionem quæ est in te.

V. 10. ***Sedenim ecce feras apud te. Fenum perinde atque boves comedunt.***

Feræ sunt contrariæ virtutes, pro quibus oravit Propheta dicens : *Ne tradas feris animam confitentem tibi* [92]. Bestiæ sunt contrariæ virtutes, quorum accepisti, o homo, potestatem. Si Deo servieris, *super aspidem et basiliscum ascendes* [93].

V. 10. ***Sedenim ecce bestias apud te.***

Ejusdem. Apud te Jobum, apud omnem memorem, apud omnem victorem.

V. 10. ***Fenum perinde atque boves comedunt.***

De vermibus loquitur, qui ex ipso orti ipsum comedebant. *Perfectio enim*, inquit, *manum meam* D *a te, et ecce ut fenum devorat.*

V. 11. ***Vis autem ejus in umbilico ventris.***

Hæc prima vis contra hominem. Hinc fornicarium facere incipit.

Ejusdem. Ut mulierem indigitet : ut ostendat, quod non militat solum contra habentes spermata. Congruentissime vero nominavit lumbum loquens de homine, et umbilicum ventris de femina : *Ecce sane potentia, lumbus ejus in potentia : vis autem ejus in umbilico ventris* [94].

Μὴ ἀποποιοῦ μου τὸ κρῖμα, μὴ ἀπαρνῇ (37), ὅτι ἔκρινα περὶ σοῦ.

Στίχ. γ'. *Οἴει δέ με ἄλλως σοι κεχρηματικέναι, ἢ ἵνα ἀναφανῇς δίκαιος;*

Ἀπολογοῦμαί σοι. Δίκαιος ἦς, ἀλλ' οὐχ ἦς φανερός. Ὑπομονὴν εἶχες· ἔδει με ἀφορμὴν παρασχεῖν τοῦ λάμψαι σου τὴν ὑπομονήν. Εἶχες ἀνδρείαν· ἀλλ' ἐκέκρυπτο ἐν σοί· οἱ συμβεβηκότες πόνοι ἔδειξάν σου τὴν ἀνδρείαν. *Καὶ μετ' ὀλίγα·* Μνημονεύωμεν τούτων ἐν τοῖς περιστάσεων καιροῖς, καὶ δόξωμεν τοῦ Θεοῦ ἀκούειν παρόντος, καὶ λέγοντος ἡμῖν· *Οἴει δέ με ἄλλως σοι κεχρηματικέναι, ἢ ἵνα ἀναφανῇς δίκαιος;* Μὴ ἀναφανῶμεν ἄδικοι, μηδὲ ἀσεβεῖς.

Στίχ. ε'. *Ἀνάλαβε δὴ ὕψος καὶ δύναμιν.*

Στεφάνωσαι, ἔνδυσαι δόξαν, ἔνδυσαι τιμήν.

Στίχ. ς'. *Ἀπόστειλον δὲ ἀγγέλους ὀργῇ· πάντα δὲ ὑβριστὴν ταπείνωσον.*

Στίχ. ζ'. *Ὑπερήφανον δὲ σβέσον.*

Ὁ ὑβριστὴς ἐστρατεύσατο κατὰ σοῦ. Εἶπέ μοί ποτε ὁ ὑβριστής, *Ἀπόστειλον τὴν χεῖρά σου·* εἶπέ μοι, *Ἅψαι πάντων ὧν ἔχει·* εἶπέ μοι περὶ σοῦ, ὡς ἄρα *εἰς πρόσωπόν με εὐλογήσεις.* Ἀλλ' οὖν γε νενίκηκας. Διὰ τοῦτό σοι λέγω· Θάῤῥει· πᾶν δὲ ὑβριστὴν ταπείνωσον, καὶ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ ταπείνωσον. Ὑπερήφανος ἐκεῖνος γεγένηται κατὰ σοῦ· ἀλλὰ σὺ ὑπερήφανον σβέσον. Ἀσεβὴς ἐκεῖνος κατὰ σοῦ· ἀλλὰ σὺ σκῆψον ἀσεβεῖς παραχρῆμα.

Στίχ. η'. *Τὰ δὲ πρόσωπα αὐτῶν ἀτιμίας πλήρωσον.*

Ἔλεγξον ἁμαρτωλούς, δεικνὺς αὐτοὺς ἁμαρτωλούς. Πλήρωσον τὰ πρόσωπα αὐτῶν ἀτιμίας διὰ τοῦ ἐλέγχου τοῦ ἐν σοί.

Στίχ. ι'. *Ἀλλὰ δὴ ἰδοὺ θηρία παρὰ σοί· χόρτον ἴσα βουσὶν ἐσθίει.*

Θηρία αἱ ἀντικείμεναι δυνάμεις εἰσί, περὶ ὧν ηὔξατο ὁ Προφήτης λέγων· *Μὴ παραδῷς τοῖς θηρίοις τὴν ψυχὴν ἐξομολογουμένην σοι.* Θηρία εἰσὶν αἱ ἀντικείμεναι δυνάμεις, ὧν εἴληφας, ὦ ἄνθρωπε, τὴν ἐξουσίαν. Ἐὰν Θεῷ δουλεύσῃς, *ἐπ' ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπιβήσῃ.*

Στίχ. ι'. *Ἀλλὰ δὴ ἰδοὺ θηρία παρὰ σοί.*

Τοῦ αὐτοῦ. Παρὰ σοὶ τῷ Ἰὼβ, παρὰ παντὶ ὑπομνηστικῷ, παρὰ παντὶ τῷ νενικηκότι.

Στίχ. ι'. *Χόρτον ἴσα βουσὶν ἐσθίει.*

Τοὺς σκώληκας λέγει, τοὺς ἐξ αὐτοῦ αὐτὸν κατεσθίοντας. *Συντέλεια γάρ*, φησί, *τὴν χεῖρά μου ὑπὸ σοῦ· καὶ ἰδοὺ ὡς χόρτος* (38) *κατεσθίει.*

Στίχ. ια'. *Ἡ δὲ δύναμις αὐτοῦ ἐπ' ὀμφαλοῦ γαστρός.*

(39) Αὕτη πρώτη δύναμις κατὰ τοῦ ἀνδρός. Πόρνον ποιεῖν ἐντεῦθεν ἄρχεται.

Τοῦ αὐτοῦ. Ἵνα τὸ θῆλυ σημάνῃ, ἵνα δείξῃ, ὅτι στρατεύεται οὐ μόνον κατὰ τῶν ἐχόντων τὰ σπέρματα. Πάνυ δὲ εὐπρεπέστατα ὠνόμασεν ὀσφὺν ἐπὶ ἄῤῥενος, καὶ ὀμφαλὸν γαστρὸς ἐπὶ γυναικός· *Ἰδοὺ δὲ ἡ ἰσχὺς ὀσφὺς αὐτοῦ ἐν ἰσχύϊ· ἡ δὲ δύναμις αὐτοῦ ἐπ' ὀμφαλοῦ γαστρός.*

[89] Job. I, 11, 12. [90] ibid. [91] ibid. [92] Psal. LXXIII, 19. [93] Psal. XC, 13. [94] hic, v. 11.

(37) Forte ἀπαρνοῦ vel ἀπαρνήσῃ.
(38) Forte χόρτον.

(39) Deest in cod. XXI. Confer. Olymp.

Στίχ. κε'. *Μεριτεύονται δὲ αὐτὸ Φοινίκων ἔθνη.* A

(40) Ἐπεὶ πονηρίᾳ μεγάλῃ διαβάλλονται οἱ Χαναναῖοι, οἱ καὶ Φοίνικες· διὰ τοῦτό φησι· *Μεριοῦνται δὲ αὐτὸν Φοινίκων ἔθνη.* Ἕκαστος μέρος τι λαμβάνει ἀπὸ τοῦ δράκοντος, ἐὰν ᾖ τὸ γένος Χαναναῖος καὶ Φοῖνιξ.

Στίχ. κς'. *Πᾶν δὲ πλωτὸν συνελθὸν οὐ μὴ ἐνέγκωσι βύρσαν μίαν οὐρᾶς αὐτοῦ.*

(41) Τὰ τελευταῖα τοῦ δράκοντος καὶ τὰ ἔσχατα οὐ δύνανται νεκρῶσαι πάντα ἅμα πλωτά. Οἱ ἄνθρωποι, πλοίοις χρώμενοι τοῖς σώμασιν, οὐ δύνανται ἐνεγκεῖν βύρσαν μίαν οὐρᾶς αὐτοῦ. Αὐτοὶ καθ' ἑαυτοὺς οὐ δύνανται· θείας δὲ δυνάμεως ἐπισκοπούσης, δυνάμεθα οὐ μόνον βύρσαν μίαν οὐρᾶς αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ὅλον αὐτὸν κομίσαι, καὶ ὅλον αὐτὸν νεκρῶσαι. Νεκροῦμεν δὲ ἕκαστος, τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ, τὸν διάβολον, κα- B τὰ τὸ εἰρημένον παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ· *Ὁ δὲ Θεὸς συντρίψαι τὸν Σατανᾶν ὑπὸ τοὺς πόδας ὑμῶν ἐν τάχει.*

ΚΕΦ. ΜΑ'.

Στίχ. δ'. *Τίς ἀποκαλύψει πρόσωπον ἐνδύσεως αὐτοῦ;*

Διὰ τί οὐχ εἶπε· Τίς ἀποκαλύψει πρόσωπον αὐτοῦ; Τί ποιεῖ ἐνθάδε καὶ ἡ *ἔνδυσις*; *Τίς γὰρ ἀποκαλύψει*, φησὶ, *πρόσωπον ἐνδύσεως αὐτοῦ*; Ἵνα νοηθῇ τὸ λεγόμενον, παραδείγματι χρησώμεθα τῶν περιτιθεμένων προσωπείων, καὶ μὴ φαινομένων τοῦτο ὅ εἰσιν, ἀλλὰ θέλουσι δοκεῖν. Ἀναλαμβάνουσι γὰρ προσωπεῖα, φέρε εἰπεῖν, οὗτοι ἐν ταῖς θυμέλαις ὑποκριταὶ, ποτὲ μὲν ἡγουμένων, ποτὲ δὲ ἄλλων βασιλέων, ποτὲ δὲ γυναικῶν. Καὶ τὸ μὲν ἴδιον αὐτῶν πρόσωπον ἀποκέ- C κρυπται, καὶ ὅ εἰσιν οὐ φαίνονται· ὃ δὲ δοκοῦσι, βλέπονται. Τοιοῦτός ἐστιν ὁ δράκων. Οὐδέποτε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ δείκνυσιν· ἀλλὰ εἰ (42) πρόσωπον λαβὼν εἰς ἀπάτην τῶν ἀνθρώπων, ἐκεῖνο (43) χρῆται. Καὶ ἔχει γε ὁ ἐχθρὸς οὗτος πολλὰ προσωπεῖα, καὶ καθ' ἑκάστην κακίαν πρόσωπον λαμβάνει ἀρετῆς. *Καὶ μετ' ὀλίγα εἰς τὸ ἑξῆς.*

Τὰ ὑπόλοιπα τοῦ προγραφέντος στίχου.

(44) Τὸ πρόσωπον ὃ ἐνεδύσατο τίς ἱκανὸς ἐλέγξαι; τίς ἱκανὸς ἀποκαλύψαι καὶ λῆξαι (45) ὅ τι ἔνδον δράκων ἐστί; Τοιοῦτοί εἰσί τινες καὶ ἄλλοι μαθηταὶ αὐτοῦ, *Οἵτινες ἔρχονται πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων, ἔνδοθεν δέ εἰσι λύκοι ἅρπαγες.*

Στίχ. δ'. *Εἰς δὲ πτύξιν θώρακος αὐτοῦ τίς ἂν εἰσέλθοι;*

Ὁρᾷς; θώραξ οὗτος ὀνομάζεται, καὶ στῆθος· καὶ D θώραξ, ὅπου ἐστὶ τὸ ἡγεμονικόν. Οὐχ ἁπλοῦς ἐστιν ὁ θώραξ αὐτοῦ. Οὐδὲν ἔχει ἁπλοῦν. Δόλιός ἐστιν, ἐπτυγμένος ἐστίν. *Εἰς οὖν τὴν πτύξιν θώρακος αὐτοῦ τίς ἂν εἰσέλθοι*; Ἅγιος δὲ ἐλέγχειν αὐτὸν δύναται, καὶ δεῖξαι, ὅτι ἔπτυκται αὐτοῦ ὁ θώραξ· τοῦ δὲ ἁγίου οὐκ ἔπτυκται.

Στίχ. ε'. *Πύλας προσώπου αὐτοῦ τίς ἀνοίξει;*

Κρύπτει τὰ ἔνδον ἀποκείμενα. *Τίς οὖν ἀνοίξει τὰς πύλας τοῦ προσώπου αὐτοῦ*; Τίς οὗτός ἐστιν,

A V. 25. *Partiuntur autem illum Phœnicum gentes.*

Quia pravitate magna traducuntur Chananæi, qui et Phœnices, propterea dicit : *Partientur autem illum Phœnicum gentes.* Quisque partem aliquam accipit a dracone, si sit genere Chananæus et Phœnix.

V. 26. *Omne autem navigabile conveniens, nequaquam ferant corium unum caudæ illius.*

Extrema supremaque draconis non possunt mortificare omnia simul navigabilia. Homines utentes corporibus ceu navigiis, nequeunt ferre corium unum caudæ illius. Ipsi per se nequeunt : at divina favente virtute, possumus non solum corium unum caudæ illius, sed et totum ipsum portare, et totum ipsum mortificare. Mortificamus autem quisque, B quantum in se est, diabolum, juxta quod apud Apostolum dicitur : *Deus autem conterat Satanam sub pedes vestros in celeritate* [95].

CAP. XLI.

V. 4. *Quis releget faciem indumenti ejus?*

Cur non dixit, Quis releget faciem ejus? Quid facit hic et *indumentum? Quis* enim *releget*, ait, *faciem indumenti ejus?* Ut quod dicitur intelligatur, utamur exemplo larvarum quas induunt, nec comparent quod sunt, sed quod videri volunt. Assumunt enim larvas generatim ii qui in scenis personam aliquam simulant, aliquando ducum, alias aliorum regum, nonnunquam mulierum. Ac pro- C pria quidem eorum facies occultatur, et quod sunt non comparent; quod vero videri volunt, cernuntur. Talis est et draco. Nunquam faciem suam ostendit : sed larvam assumens ad decipiendos homines, illa utitur. Habet porro adversarius iste larvas multas, et ad quodlibet vitium larvam virtutis assumit. *Et post pauca in id quod sequitur.*

Reliquum præscripti versus.

Larvam quam induit, quis evincere possit? Quis possit detegere ac ostendere quid draco intus sit? Tales sunt et reliqui discipuli ejus, *qui veniunt ad vos in vestimentis ovium, intus autem sunt lupi rapaces* [96].

V. 4. *Inplicam vero thoracis ejus quis ingredi queat?*

Viden'? thorax iste nominatur, et pectus : et thorax, ubi est moderatrix animæ facultas. Haud simplex est thorax illius. Nihil habet simplex. Dolosus est, plicatus est. *In plicam* igitur *thoracis ejus quis ingredi queat?* Sanctus arguere eum potest, atque ostendere plicatum esse thoracem ejus, sancti vero non esse plicatum.

V. 5. *Portas faciei ejus quis aperiet?*

Occultat quæ intus reposita sunt. *Quis* ergo *aperiet portas faciei ejus?* Quis iste est, ut arguat et

[95] Rom. XVI, 20. [96] Matth. VII, 15.

(40) Confer Olymp.
(41) Deest in cod. XXI. Hic quoque confer Olymp.
(42) Forte ἀλλ' ἀεί.
(43) Lege ἐκείνῳ.
(44) Hic et infra confer Olymp.
(45) Forte δεῖξαι.

ostendat, quantam fraudem, quantum venenum, A quanta mala habeat recondita?

V. 5. *Circa dentes ejus timor.*

De quibus dicitur: *Dentes peccatorum contrivisti* [97]. Et, *Dominus conteret molas leonum* [98]. Non est iste timor Dei: sed *timor circa dentes ejus.* At si habueris Christum in teipso, ne curam geras illius timoris: *Dominum enim Deum tuum timebis: ac præter ipsum ne timeas alium* [99].

V. 6. *Interiora ejus aspides æreæ.*

Documenta, cogitata occulta. Omnia venenum aspidum sunt, universa quæ sunt intra illum. Et aspides sunt, non molles quædam, sed prædure. Prædurae enim sunt aspides.

V. 10. *Ex ore ejus.* B

Blasphemiæ, et sermones impiorum, atque irreligiosorum doctorum.

V. 10. *Ex ore ejus procedunt lampades ardentes, et evibrantur foci ignis.*

Arbitror equidem universos etiam impios irreligiosorum dogmatum doctores, proprie esse draconis membra: ac membrorum draconis nomina si vis audire, quales sunt isti? Os draconis possit et tropice intelligi præterea id, unde sunt sermones perniciosi. (*Ex ore enim ejus lampades dispereunt ignis.*) *Quia ex ore ejus foci dispereunt ignis.* Si quando audivi calumniantem sermonem prætextu Christianismi, calumniantem Creatorem, vel, ut verbo dicam, profitentem placita Marcionis, Valen- C lentini, Basilidis: quandocunque obloquantur de Conditore cœli et terræ; quandocunque dicant ipsum non existere, nec essentiam spiritualem habere, ut isti dicunt; videbis ex ore talium procedere lampades ardentes, et evibrari focos ignis. Propterea nos scientes hæc, custodiamus nos ipsos, ne unquam lampades illæ nos exurant, ne unquam foci ignis nos attingant.

V. 13. *In collo autem ejus degit vis.*

Est quædam vis mala. At infirmitas quam assumpsit propter me Salvator meus et Dominus, quæ dicitur infirmitas Dei, superavit vim illius. *Infirmum enim Dei,* inquit quidem Apostolus, *fortius est hominibus* [1]: ego etiam dixerim fortius vi draconis. D

V. 14. *Carnes autem corporis ejus adhæserunt.*

Poterat dicere, Carnes autem corporis unitæ sunt: at hoc non dixit. Non enim unitæ sunt; non ita est. Unum apud illum multa sunt, vel unum sunt, quæ videntur adhæsisse; propterea quod dicit *adhæserunt,* non *unitæ sunt.*

V. 15. *Cor ejus concrevit ut lapis: stetit autem sicut incus indomita.*

Non exercitatus, non obsequens verbo, proprie

[97] Psal. III, 8. [98] Psal. LVII, 7. [99] Deut. VI, 13.

(46) Confer edita.

ὥστε ἐλέγξαι καὶ δεῖξαι ὅσον δόλον, ὅσον ἰὸν, ὅσα κακὰ ἔχει ἀποκείμενα;

Στίχ. ε'. *Κύκλῳ ὀδόντων αὐτοῦ φόβος.*

Περὶ ὧν λέγεται· *Ὀδόντας ἁμαρτωλῶν συνέτριψας.* Καὶ, *Κύριος συντρίψει τὰς μύλας τῶν λεόντων.* Οὐχ ἔστιν οὗτος ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ· ἀλλ' *ὁ φόβος, ὁ κύκλῳ τῶν ὀδόντων αὐτοῦ.* Ἀλλ' ἐὰν ἔχῃς τὸν Χριστὸν ἐν σεαυτῷ, μὴ φρόντιζε τούτου τοῦ φόβου. *Κύριον γὰρ τὸν Θεόν σου φοβηθήσῃ, καὶ πλὴν αὐτοῦ μὴ φοβοῦ τὸν ἄλλον.*

Στίχ. ϛ'. *Τὰ ἔγκατα αὐτοῦ ἀσπίδες χαλκαῖ.*

Τὰ δόγματα, τὰ νοήματα τὰ ἀποκεχρυμμένα. Πάντα ἰὸς ἀσπίδων ἐστὶ, πάντα τὰ ἔνδον αὐτοῦ. Καὶ ἀσπίδες εἰσὶν οὐχ ἁπαλαί τινες, ἀλλὰ σκληραί. Ἀσπίδες γάρ εἰσι σκληραί.

Στίχ. ι'. *Ἐκ στόματος αὐτοῦ.*

Αἱ βλασφημίαι καὶ οἱ λόγοι τῶν ἀσεβῶν καὶ ἀθέων διδασκάλων.

Στίχ. ι'. *Ἐκ στόματος αὐτοῦ ἐκπορεύονται λαμπάδες καιόμεναι, καὶ διαριπτοῦνται ἐσχάραι πυρός.*

(46) Οἶμαι μὲν καὶ πάντας τοὺς ἀσεβεῖς ἀθέων δογμάτων εἰσηγητὰς κυρίως ἂν εἶναι μέλη τοῦ δράκοντος· καὶ τῶν μελῶν τοῦ δράκοντος ὀνόματα εἰ θέλεις ἀκοῦσαι, ποῖοί εἰσιν οὗτοι; Τὸ στόμα τοῦ δράκοντος εἴη δ' ἄν τι καὶ τροπικῶς νοούμενον, καὶ παρὰ τοῦτο ὅθεν οἱ λόγοι οἱ ἀπολλύντες. [*Ἐκ στόματος γὰρ αὐτοῦ λαμπάδες ἀπολλύονται πυρός.*] *Ὅτι ἐκ στόματος αὐτοῦ ἐσχάραι ἀπολλύονται πυρός.* Εἴ ποτε ἤκουσα τοῦ κατηγοροῦντος λόγου, προφάσει Χριστιανισμοῦ, κατηγοροῦντος τοῦ Δημιουργοῦ, φέρε εἰπεῖν, πρεσβεύοντος τὰ Μαρκίωνος, πρεσβεύοντος τὰ Οὐαλεντίνου, καὶ τὰ Βασιλείδου· ὅτ' ἂν κακῶς λέγωσιν τὸν Ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὅτ' ἂν λέγωσιν αὐτὸν μὴ εἶναι, μηδὲ πνευματικῆς οὐσίας, ὁποῖά φασιν οὗτοι· ὄψῃ, ἐκ στόματος τῶν τοιούτων ἐξέρχονται λαμπάδες καιόμεναι, καὶ διαριπτοῦνται ἐσχάραι πυρός. Διὰ τοῦτο ἡμεῖς, εἰδότες, τηρῶμεν ἑαυτοὺς, μήποτε ἐκεῖναι αἱ λαμπάδες ἡμᾶς καύσωσι, μήποτε αἱ ἐσχάραι τοῦ πυρὸς ἡμῶν ἅψωνται.

Στίχ. ιγ'. *Ἐν δὲ τραχήλῳ αὐτοῦ αὐλίζεται δύναμις.*

Ἔστι τις δύναμις πονηρά. Ἀλλ' ἡ ἀσθένεια, ἣν ἀνέλαβε δι' ἐμὲ ὁ Σωτήρ μου καὶ Κύριος, ἥτις λέγεται ἀσθένεια Θεοῦ, ἐνίκησεν ἐκείνου τὴν δύναμιν. *Τὸ γὰρ ἀσθενὲς τοῦ Θεοῦ,* ὁ μὲν Ἀπόστολος λέγει, *ἰσχυρότερον τῶν ἀνθρώπων*· ἐγὼ δὲ ἂν εἴποιμι ἰσχυρότερον τῆς δυνάμεως τοῦ δράκοντος.

Στίχ. ιδ'. *Σάρκες δὲ σώματος αὐτοῦ κεκόλληνται.*

Ἐδύνατο εἰρηκέναι· Σάρκες δὲ σώματος ἥνωνται. Ὁ δὲ οὐκ εἶπεν· οὐ γὰρ ἥνωνται· οὐκ ἔστι. Τὸ ἓν παρ' ἐκείνῳ πολλά ἐστιν· ἢ ἓν δοκοῦντα κεκολλῆσθαι, διὰ τοῦ λέγοντος *κεκόλληνται,* οὐχ *ἥνωνται.*

Στίχ. ιε'. *Ἡ καρδία αὐτοῦ πέπηγεν ὡς λίθος, ἕστηκε δὲ ὥσπερ ἄκμων ἀνήλατος.*

Οὐχ ἐλαυνόμενος, οὐκ ἀκολουθῶν λόγῳ, οἰκεῖοι (47)

[1] I Cor. I, 25.

(47) An οἰκείως?

δὲ σκληρός ἐστιν ἀνήλατος, ἀνένδοτος. Καὶ εἴ τις A ἀπὸ διαβόλου ἀπέσπασε δύναμιν, καὶ τούτου τοῦ δράκοντος, αὐτὸς ἔχει τὴν καρδίαν ἀνήλατον, καὶ οὐκ ἐλαυνομένην. Εἰ δέ τις χρυσός ἐστιν, ἀκολουθῶν τῷ λόγῳ χρυσοχῷ (48)· οὕτως εἴκει, ἕως ἂν γένηται πέταλον χρυσοῦν, καὶ δέξηται τοὺς τύπους τῶν γραμμάτων τοῦ Θεοῦ, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ· ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν.

ΚΕΦ. ΜΒ'.

Στίχ. ι'. *Ἔδωκεν δὲ ὁ Κύριος διπλᾶ, ὅσα ἦν ἔμπροσθεν Ἰὼβ εἰς διπλασιασμόν.*

(49) Ὁ γενναῖος ἀθλητὴς, καὶ πάντα πειρασμὸν ὑποστὰς, ἀνδρειότατος Ἰὼβ, ἆθλα λαμβάνει τῆς ὑπομονῆς αὐτοῦ, ὡς ἡ Γραφή φησιν· Πάντα διπλᾶ παρὰ τὰ πρότερα. Ὁ δὲ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς ἆθλα δίδωσιν οὐχὶ διπλασίονα, ἀλλ' ἑκατονταπλασίονα. Φη- B σὶν γάρ· *Ὃς ἐὰν καταλείπῃ πατέρα ἢ μητέρα, οἰκίαν, ἀδελφοὺς, ἀδελφὰς ἕνεκεν ἐμοῦ, ἢ ἕνεκεν τοῦ Εὐαγγελίου*, ὡς ἐν τῷ κατὰ Μάρκον γέγραπται, *ἑκατονταπλασίονα λήψεται, καὶ ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσει.* Οὐκ ἂν διπλάσια τῶν προτέρων ἔλαβεν, εἰ μὴ διπλασίονα τὴν ἀρετὴν ἐπεδείξατο.

autem prædurus, indomitus est, non cedens. Ac si quis a diabolo in se derivavit vim, atque ab hoc dracone, hic habet cor indomitum, et non exercitum. Si quis autem aurum est, obsequens verbo quod veluti aurum conflat: is ita cedit, donec fiat lamina aurea, et suscipiat formas litterarum Dei in Christo Jesu; cui gloria in sæcula, amen.

CAP. XLII.

V. 10. *Dedit vero Dominus duplicia, quotquot erant antea Jobo in duplicationem.*

Generosus athleta, quique omnem tentationem sustinuit, fortissimus Job, præmia consequitur patientiæ suæ, ut Scriptura dicit: Omnia duplicia præ prioribus. At Dominus Jesus Christus præmia dat non in duplum, sed in centuplum. Ait enim: *Quicunque reliquerit patrem vel matrem, domum, fratres, sorores propter me*, vel *propter Evangelium*[a], ut in Marco scribitur, *centuplum recipiet, et vitam æternam hæreditabit*[1]. Non utique duplicia antecedentium accepisset, nisi duplicatam ostendisset virtutem.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΕΚΛΟΓΑΙ

ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΨΑΛΜΟΥΣ (50).

ORIGENIS EXCERPTA IN PSALMOS.

(Ex Bibliotheca Gallandiana.)

ΨΑΛ. Θ'. C

Στίχ. η'. *Ἡτοίμασεν ἐν κρίσει τὸν θρόνον αὐτοῦ.*

Στίχ. θ'. *Καὶ αὐτὸς κρινεῖ τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ. Κρινεῖ λαοὺς ἐν εὐθύτητι.*

Φοβητέον ἄρα τὸν τοιοῦτον κριτὴν, ψεκτάς τε πράξεις καὶ ἀσεβὲς φεύγοντα φρόνημα. Οἰκουμένην δὲ νοήσεις τὴν Ἐκκλησίαν, οἰκουμένην ὑπό τε Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, κατὰ τό· *Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ μου ἐλευσόμεθα, καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιησόμεθα*· λαοὺς δὲ τοὺς λοιποὺς παρὰ τὴν Ἐκκλησίαν.

Στίχ. ιβ'. *Ψάλατε τῷ Κυρίῳ, τῷ κατοικοῦντι ἐν Σιών.*

Καὶ ἄλλως δέ· ἐν πάσῃ ψυχῇ Σιὼν οὔσῃ καὶ σκοπευτηρίῳ Θεὸς κατοικεῖ. Ἐκζητεῖ δὲ τὰ αἵματα τῶν ἐθνῶν ἀποκτεινάντων αὐτὰ, καὶ μιμνήσκεται αὐτῶν D ἀναστὰς αὐτά. Οὐκοῦν τό· *Ἀπώλετο τὸ μνημόσυνον αὐτῶν μετ' ἤχου*, ἐπὶ τὰς ῥομφαίας ἀνενεχθήσεται. Ἐκείνων δὲ μέμνηται, ὧν ἐγένετο καταφυγή.

Στίχ. λγ'. *Ἀνάστηθι, Κύριε ὁ Θεός μου· ὑψωθήτω ἡ χείρ σου· μὴ ἐπιλάθῃ τῶν πενήτων σου εἰς τέλος.*

Ἐκ δὲ τῶν δυσσεβῶν τούτων ῥημάτων ἀνιαθεὶς ὁ

PSAL. IX.

V. 8. *Præparavit in judicio thronum suum.*

V. 9. *Et ipse judicabit orbem terrarum in justitia. Judicabit populos in rectitudine.*

Timendus est igitur hujusmodi judex, qui vituperabiles actiones, et impia cogitata aversatur. Orbem terrarum Ecclesiam intellige, quæ incolitur a Patre et Filio, juxta illud: *Ego et Pater meus veniemus et mansionem apud eum faciemus*[b]; populos vero intellige reliquos præter Ecclesiam.

V. 12. *Psallite Domino habitanti in Sion.*

Et aliter vero: in omni anima quæ Sion est sive specula, Deus habitat. Requirit autem sanguines gentium interficientium eos, et recordatur earum, resuscitans eos. Igitur illud, *Periit memoriale eorum cum sono*[c], ad gladios referri oportet. Eorum porro meminit, quorum fuit refugium.

V. 33. *Surge, Domine Deus meus: exaltetur manus tua; ne obliviscaris pauperum tuorum in finem.*

Ex impiis verbis istis dolore affectus Propheta,

[a] Marc. x, 29. [1] Matth. xix, 29. [b] Joan. xiv, 23. [c] v. 8.

(48) Forte χρυσοχοΐκῷ.

(49) Multum differt ab editis Ruæi.

(50) Ex cod. Veneto xvii.

iterum orat hæc dicens; experientia ostenderet quærens Deus, se necdum oblitum fuisse pauperum. Quia etiam blasphemiæ impii commemorationem fecit inquiens:

V. 38. *Desiderium pauperum exaudisti, Domine: præparationi cordis eorum adhibe aurem tuam.*

Desiderabant enim ut contereretur brachium peccatoris, ac eriperentur de tyrannide ejus: quod et contigit. Desiderium porro bonæ cogitationis efficax est oratio. Quam videns cognitor cordium, implevit. Paratum enim habebant cor ut salvarentur, et promissi regni compotes fierent.

PSAL. XIII.

V. 2. *Dominus de cœlo prospexit super filios hominum, ut videret si est intelligens, vel requirens Deum.*

Quæcunque corporaliter de incorporeo Deo dici possint, eo modo intelligenda sunt qui Deum deceat. Puta, in cœlis dicitur habitare, ceu templo utens divinis potestatibus quæ in cœlo sunt. Sic enim vocantur per cognominationem ex locis in quibus sunt, ut et homines, dum terra audiunt. Sicut in illo: *Omnis terra adorent te* [6]. Et, *Omnis terra clamat cum lætitia* [7]. In cœlis porro habitat etiam dum est in hominibus qui *portant imaginem cœlestis* [8]. Verum etiam creationis ac providentiæ ratione, in omni creatura exsistit. Quod ex pulcherrimis istis locis liquido apparet: *Pater noster qui es in] cœlis* [9]. Et: *Deus in cœlo supra* [10]. Quin etiam multis in locis divinæ institutionis, cœli nomenclatura significat intellectualem essentiam, in qua maxime Deum quærere oportet. *Cœlum* enim *cœli Domino* [11]: inde per condescendentiam respicit eos qui sequiori sunt conditione, *Ut videat si quis est prudens, requirens Deum.* Scilicet ut eum inveniens participem faciat bonorum suorum. At enim contingit, ut vitiis cum impietate obtinentibus dicatur, *Non est misericordia, neque veritas, neque cognitio Dei super terra* [12], et quæ sequuntur. Cum homines usque adeo vitiati essent, quomodo non oportebat, ut bonus sospitator prospiceret, quo argumento aliquo intelligentiæ reperto, hoc multiplicaret augeretque, et requirentibus se manifestum faceret? *Manifestat enim sese iis, qui non sunt increduli ipsi* [13].

V. 3. *Omnes declinaverunt: una inutiles effecti sunt. Non est faciens bonitatem, non est usque ad unum.*

Vaticinatur mutationem gentium in mansuetudinem et pietatem. Idcirco etiam interrogat, Numnam adveniente Domino temperabunt a ferina vita, et cogniture sint Deum? Ait enim quoque Isaias: *Quibus non fuerat nuntiatum de illo, videbunt: et qui non audierant, intelligent* [14].

V. 5, 6. *Ibi expaverunt timore, ubi non erat timor. Quia Dominus in generatione justorum.*

Erit enim aliquando, ait, ut prædicti timeant Dominum, penes quos non erat antea timor. *Ibi* au-

A προφήτης, πάλιν εὔχεται λέγων ταῦτα, δεῖξαι τῇ πείρᾳ τὸν Θεὸν αἰτῶν, ὡς οὐκέτι λέλησται τῶν πτωχῶν. Καὶ τῆς τοῦ ἀσεβοῦς δὲ βλασφημίας ὑπέμνησε λέγων·

Στίχ. λη'. *Τὴν ἐπιθυμίαν τῶν πενήτων εἰσήκουσας, Κύριε· τῇ ἑτοιμασίᾳ τῆς καρδίας αὐτῶν πρόσεχε τὸ οὖς σου.*

Ἐπεθύμουν γὰρ συντριβῆναι τοῦ ἁμαρτωλοῦ τὸν βραχίονα, καὶ τῆς αὐτοῦ τυραννίδος ἐλευθερωθῆναι· ὃ δὴ καὶ γέγονεν. Ἐπιθυμία δὲ διανοίας ἀγαθῆς ἐνεργὴς ἐστι προσευχή. Ἣν ἰδὼν ὁ καρδιογνώστης, ἐπλήρωσεν. Ἑτοίμην γὰρ εἶχον πρὸς τὸ σωθῆναι καρδίαν, καὶ τῆς ἐπηγγελμένης βασιλείας τυχεῖν.

ΨΑΛ. ΙΓ'.

Στίχ. β'. *Κύριος ἐκ τοῦ οὐρανοῦ διέκυψεν ἐπὶ*
B *τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων, τοῦ ἰδεῖν εἰ ἔστι συνιῶν, ἢ ἐκζητῶν τὸν Θεόν.*

Ὅσα σωματικῶς ἀσωμάτου τυγχάνοντος λέγοιτο περὶ τοῦ Θεοῦ, θεοπρεπῶς ἀκουστέον. Οἷον, ἐν οὐρανοῖς λέγεται κατοικεῖν, ὡς ναῷ χρώμενος ταῖς θείαις δυνάμεσι, ταῖς ἐν οὐρανῷ. Καλοῦνται γὰρ ὁμωνύμως τοῖς ἐν οἷς εἰσι τόποις· ὡς καὶ ἄνθρωποι γῇ χρηματίζοντες. Ὡς ἐν τῷ· *Πᾶσα ἡ γῆ προσκυνησάτωσάν σοι*, καί· *Πᾶσα ἡ γῆ βοᾷ μετ' εὐφροσύνης*. Ἐν οὐρανοῖς δὲ οἰκεῖ καὶ ἐν ἀνθρώποις ὤν, τοῖς φοροῦσι *τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου*. Ἀλλὰ καὶ ὡς δημιουργίας λόγῳ καὶ προνοίας ἐν πάσῃ τῇ κτίσει τυγχάνοντος. Ἐκ τῶν καλλίστων τοῦτο δηλοῦται μερῶν· ἔν τε τῷ, *Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς*· καί, *Θεὸς ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω*. Ἀλλὰ καὶ πολ-
C λαχοῦ τῆς θείας παιδεύσεως ἡ τοῦ οὐρανοῦ προσηγορία δηλοῖ τὴν νοητὴν οὐσίαν, ἐν ᾗ μάλιστα Θεὸν προσήκει ζητεῖν. *Ὁ οὐρανὸς γὰρ τοῦ οὐρανοῦ τῷ Κυρίῳ*. Ἐκ τούτου συμβατικῶς ἐπισκοπεῖ τοὺς τῆς ὑποδεεστέρας καταστάσεως, *Τοῦ ἰδεῖν, εἴ τίς ἐστι συνετός, ἐκζητῶν τὸν Θεόν*· ὡς ἂν εὑρὼν τύχοι τῶν παρ' αὐτοῦ δωρεῶν. Γίνεται δὲ τοῦτο, κακίας σὺν ἀσεβείᾳ κρατούσης, ὡς λεχθῆναι· *Οὐκ ἔστιν ἔλεος, οὐδὲ ἀλήθεια, οὐδὲ ἐπίγνωσις Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς*, καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις. Οὕτω τῶν ἀνθρώπων βλαβέντων, πῶς οὐκ ἔδει τὸν ἀγαθὸν ἐπιβλέψαι Σωτῆρα, ὡς ἄν, ἀφορμήν τινα συνέσεως εὑρών, ταύτην πληθύνῃ, καὶ τοῖς ἐκζητοῦσιν ἐμφανίσειεν ἑαυτόν; *Ἐμφανίζεται γὰρ τοῖς μὴ ἀπιστοῦσιν αὐτῷ.*

D Στίχ. γ'. *Πάντες ἐξέκλιναν· ἅμα ἠχρειώθησαν. Οὐκ ἔστι ποιῶν χρηστότητα, οὐκ ἔστιν ἕως ἑνός.*

Προφητεύει μεταβολὴν τῶν ἐθνῶν εἰς ἡμερότητα καὶ εὐσέβειαν. Διὸ καὶ ἐρωτᾷ, Μή, τοῦ Κυρίου ἐλθόντος, οὐ παύσονται τοῦ θηριώδους βίου, καὶ ἐπιγνώσονται τὸν Κύριον; Λέγει γὰρ καὶ Ἡσαΐας· *Οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ ὄψονται· οἳ οὐκ ἀκηκόασι συνήσουσιν.*

Στίχ. ε', ς'. *Ἐκεῖ ἐδειλίασαν φόβῳ, οὗ οὐκ ἦν φόβος· ὅτι Κύριος ἐν γενεᾷ δικαίων.*

Ἔσται γάρ, φησίν, ὅτε οἱ προῤῥηθέντες φοβηθήσονται Κύριον, παρ' οἷς οὐκ ἦν πρότερον φόβος.

[6] Psal. LXV, 4. [7] Isai. XIV, 7. [8] I Cor. XV, 49. [9] Matth. VI, 9. [10] Deut. IV, 39. [11] Psal. CXIII, 16. [12] Osee IV, 1. [13] Sap. I, 2. [14] Isai. LII, 15.

Ἐκεῖ δὲ ἐν τῇ μελλούσῃ συστήσεται γενεᾷ, περὶ ἧς πάγει.

A tem, in futura consistet generatione, de qua etiam postea loquitur.

ΨΑΛ. ΙΕ'.

Στίχ. α'. *Στηλογραφία τῷ Δαβίδ.*

Τοῦ Δαβὶδ ἐπέγραψαν οἱ λοιποί· *στηλογραφίαν* δὲ ὁμοίως ἐξέδωκαν, τῷ περιέχειν προφητείαν αἰωνίου μνήμης ἀξίαν. Ὥσπερ γὰρ οἱ μέγιστοι τῶν ἀγωνιζομένων ἐν σταδίοις ἀθληταὶ *στήλης* ἀξιοῦνται, καὶ τῶν ἐν πολέμοις κατωρθωμένων εἰς τὴν μετὰ ταῦτα μνήμην ἵσταται τρόπαια· οὕτω τὸ μέγα τρόπαιον τοῦ Σωτῆρος, ὅπερ ἤγειρε καθελὼν τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, Γραφαῖς ἄνωθεν *ἐστηλιτεύθη* προφητικαῖς. Διὸ καὶ Πέτρος, τῶν ἐν αὐτῷ μνημονεύσας, ἐπήγαγεν· « Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἐξὸν εἰπεῖν μετὰ παῤῥησίας πρὸς ὑμᾶς περὶ τοῦ πατριάρχου Δαβὶδ, ὅτι καὶ ἐτελεύτησε καὶ ἐτάφη, καὶ τὸ μνῆμα αὐτοῦ ἔστιν ἐν ἡμῖν ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης. Προφήτης οὖν ὑπάρχων, καὶ εἰδὼς, ὅτι ὅρκῳ ὤμοσεν αὐτῷ ὁ Θεὸς, ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ τὸ κατὰ σάρκα ἀναστήσειν τὸν Χριστὸν καθίσαι ἐπὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ· προϊδὼν δὲ ἐλάλησε περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, ὅτι οὔτε ἐγκατελείφθη εἰς ᾅδην, οὔτε ἡ σὰρξ αὐτοῦ εἶδε διαφθοράν. Τοῦτον τὸν Ἰησοῦν ἀνέστησεν ὁ Θεὸς, οὗ πάντες ἡμεῖς ἐσμεν μάρτυρες. »

PSAL. XV.

V. 1. *Stelographia Davidi.*

Reliqui inscripserunt *Davidis*, itidem vero transtulerunt *stelographiam*, eo quod contineat prophetiam æterna memoria dignam. Quemadmodum enim summi qui in stadiis certaverunt athletæ, *stele*, seu columna dignantur, et eorum qui in bellis fortiter feliciterque pugnaverunt, ad rei memoriam tropæa eriguntur: haud aliter magnum Salvatoris tropæum, quod erexit, profligato eo qui imperium habebat mortis, Scripturis tot ante sæcula quasi *stelais* nobilitatum est propheticis. Quamobrem etiam Petrus, facta mentione eorum quæ in ipso
B continentur, adjunxit: « Viri fratres, fas est dicere cum libertate apud vos de patriarcha David, quod et mortuus est et sepultus, et monumentum illius exstat inter nos usque in præsentem diem. Cum igitur propheta esset, sciretque quod jurejurando juraverat ei Deus, ex fructu lumbi ejus secundum carnem surrecturum Christum, qui sederet super throno illius: prævidens autem locutus est de resurrectione Christi, quia neque derelictus est in inferno, neque caro ejus vidit corruptionem. Hunc Jesum resuscitavit Deus, cujus omnes nos sumus testes [15]. »

ΨΑΛ. ΙϚ'.

Στίχ. δ'. *Διὰ τοὺς λόγους τῶν χειλέων σου, ἐγὼ ἐφύλαξα ὁδοὺς σκληράς.*

Ὑπογραμμὸν ἡμῖν καὶ διὰ τούτων δίδωσιν ὁ Σωτὴρ, μὴ φρονεῖν ἐφ' ἑαυτοῖς δεομένοις τῆς παρὰ Θεοῦ βοηθείας. Τρίβοι δὲ Κυρίου τῶν ἐντολῶν αἱ τηρήσεις· μᾶλλον δὲ αἱ κατ' ἀρετὴν ἐνέργειαι, ὁμαλαὶ καὶ λεῖαι δειχθεῖσαι ἐκ τοῦ συνεχῶς πατεῖσθαι πρὸς τῶν φθάσαι σπευδόντων ἐπὶ τὸ τέλος αὐτῶν, ὅπερ ἐστὶν ἡ μακαριότης, καὶ τῶν ἐπαγγελιῶν ἡ ἀπόδοσις. Δράμωμεν τοίνυν κατ' αὐτοὺς, οὐ σφαλλομένων τῶν διαβημάτων ἡμῶν, εἰ Κύριος αὐτὰ καταρτίσειεν ἐν ταῖς τρίβοις αὐτοῦ. Ταύτης τῆς αἰτήσεως ὁ τυχὼν φησιν· *Ἄνευ ἀνομίας ἔδραμον καὶ κατηύθυνα·* καὶ τὸ, *Ὁδὸν ἐντολῶν σου ἔδραμον, ὅτε ἂν ἐπλάτυνας τὴν καρδίαν μου.*

PSAL. XVI.

V. 4. *Propter sermones labiorum tuorum, ego præcavi vias duras.*

Documentum nobis etiam per hæc dat Salvator,
C ut in nobis ipsi non alte sapiamus, quippe qui indigeamus divino auxilio. Viæ porro Domini sunt mandatorum observationes: atque adeo virtuosæ operationes, quæ planæ ac læves redduntur ex eo quod jugiter calcentur ab iis qui festinant pertingere ad finem suum, quæ est beatitudo, et promissionum assecutio. Curramus igitur cum illis, non aberrantibus gressibus nostris, si quidem Dominus eos aptaverit in semitis suis. Qui hujus postulationis fit compos, dicit: *Sine iniquitate cucurri et direxi* [16]. Itemque illud: *Viam mandatorum tuorum cucurri, quandocunque dilatasti cor meum* [17].

ΨΑΛ. ΙΖ'.

Στίχ. ς'. *Ὠδῖνες ᾅδου περιεκύκλωσάν με· προέφθασάν με παγίδες θανάτου.*

Ἁρμόσει δὲ ταῦτα καὶ τῷ Σωτῆρι, ἔχοντα πολλὴν οἰκειότητα πρὸς τὸ, *Νῦν ἡ ψυχή μου τετάρακται·* καὶ, *Περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχή μου ἕως θανάτου.*

Στίχ. η'. *Καὶ ἐσαλεύθη, καὶ ἔντρομος ἐγενήθη ἡ γῆ. Καὶ τὰ θεμέλια τῶν ὀρέων ἐταράχθησαν, καὶ ἐσαλεύθησαν, ὅτι ὠργίσθη αὐτοῖς ὁ Θεός.*

Προδήλως δείκνυσι τοῦ Θεοῦ τὴν κατάβασιν διὰ τὰ προειρημένα, τόν τε θάνατον καὶ τὰς ὠδῖνας τοῦ ᾅδου. Ἐξ οὗ δὲ καταβάντος, κατὰ τὸν Ἀκύλαν, *ἐκινήθη καὶ ἐσείσθη ἡ γῆ*. Πᾶσα γὰρ ἀκοὴ Ἑλληνικὴ καὶ βάρβαρος ἐπληροῦτο τῆς περὶ αὐτοῦ φήμης. *Γῆν* γὰρ ἔφη τοὺς ἐπὶ γῆς. *Ὀρέων* δὲ, τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων· αἳ τῇ πλάνῃ τῶν εἰδώλων τοὺς ἀν-

PSAL. XVII.

V. 6. *Dolores inferni circumdederunt me: præoccupaverunt me laquei mortis.*

D Congruent hæc etiam Salvatori, cum plurimum conveniant cum illis: *Nunc anima mea turbata est* [18]. Et: *Tristis est anima mea usque ad mortem* [19].

V. 8. *Et agitata est, et tremens effecta est terra. Et fundamenta montium turbata sunt, et concussa sunt, quia iratus est eis Deus.*

Manifeste ostendit Dei descensum per prædicta; mortem item, et dolores inferni. Ex quo descendente, secundum Aquilam, *commota est et tremuit terra* [20]. Omnis enim auditus Græcus et barbarus replebatur fama de illo. Porro *terram* appellat eos qui sunt in terra. *Montes* sunt adversæ potestates, quæ errore idolorum homines conficiebant,

[15] Act. II, 29, 32. [16] Psal. LVIII, 5. [17] Psal. CXVIII, 32. [18] Joan. XII, 27. [19] Matth. XXVI, 38. [20] Psal. XVII, 8.

erectæ contra Dei cognitionem. *Fundamenta*, quæ sunt profundæ cogitationes, dum sentiunt Domini potentiam, indignatæ turbantur. Quibus succensente Deo, ascendit velut fumus de torre; exstinctis nempe illis et a combustione cessantibus, qua homines exurebant. Hunc vero ignem exstinxit igne suo. Tanquam *ignis consumens* [21] dictus est Deus apud Moysen. Et in Psalmis : *Ignis coram ipso præcedet, et inflammabit in gyro inimicos ejus* [22]. Et iterum : *Deus conspicue veniet : Deus noster, et non silentio præteribit. Ignis coram ipso succendetur, et in circuitu ejus procella vehemens* [23]. Ideoque Salvator dicebat : *Ignem veni projicere in terram. Et quid volo, si jam accensus est* [24] ? Hæc fecit inclinans et descendens, non unum modo cœlum, sed omnes quotcunque sunt; inclinandi verbo ostendente humiliationem celsitudinis ejus, et exinanitionem divinitatis. Providentiæ vero ejus occultam secretamque rationem tenebris et nebula declarat. Deinde super cherubim assumptus est, quamvis cum illis non descendisset. Quem cum corpore ascendentem divinæ intuitæ essent potestates, agglomerantes illi stipabant ejus reditum, dicentes : *Tollite portas, o principes, vestras : et extollimini, portæ æternæ, et ingredietur Rex gloriæ* [25]. Quæ quidem tunc facta sunt, quando, ut in Actis apostolorum relatum est, *videntibus illis elevatus est, et nubes suscepit eum ab oculis eorum* [26].

A θρώπους ἐνέμοντο, τῆς τοῦ Θεοῦ κατεπαιρόμεναι γνώσεως. *Τὰ θεμέλια*, καὶ οἱ βαθεῖς διαλογισμοὶ, αἰσθανόμενα τῆς τοῦ Κυρίου δυνάμεως, ἐταράχθησαν ἀχθόμενα. Αἷς (51) ὀργισθέντος τοῦ Θεοῦ, ἀνέβη καπνὸς καθάπερ ἐπὶ δαλοῦ· σβεννυμένων καὶ τοῦ πυρὸς παυσαμένων, ᾧ τοὺς ἀνθρώπους κατέφλεγον. Τὸ πῦρ δὲ τοῦτο κατέσβεσε τῷ ἰδίῳ πυρί. Καθὸ *πῦρ καταναλίσκον* εἴρηται Θεὸς παρὰ τῷ Μωϋσῇ. Καὶ ἐν Ψαλμοῖς· *Πῦρ ἐναντίον αὐτοῦ προπορεύσεται, καὶ φλογιεῖ κύκλῳ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ.* Καὶ πάλιν· *Ὁ Θεὸς ἐμφανῶς ἥξει, ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ οὐ παρασιωπήσεται. Πῦρ ἐνώπιον αὐτοῦ καυθήσεται, καὶ κύκλῳ αὐτοῦ καταιγὶς σφοδρά.* Διὸ καὶ ἔφασκεν ὁ Σωτήρ· *Πῦρ ἦλθον βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν. Καὶ τί θέλω, εἰ ἤδη ἀνήφθη;* Ταῦτα ἐποίησε B κλίνας καὶ καταβὰς οὐχ ἕνα μόνον οὐρανὸν, ἀλλὰ πάντας, ὅσοι ποτέ εἰσιν· τοῦ κλῖναι δηλοῦντος τὴν ταπείνωσιν τοῦ ὕψους αὐτοῦ, καὶ τὴν κένωσιν τῆς θεότητος. Τῆς δὲ οἰκονομίας αὐτοῦ τὸ λεληθὸς καὶ ἀπόκρυφον, τῷ γνόφῳ καὶ τῇ ὁμίχλῃ δηλοῖ. Εἶτα ἐπὶ τοῦ χερουβὶμ ἀνελήφθη, καίτοι μὴ σὺν αὐτῷ καταβάς. Ὃν μετὰ σώματος ἀναβαίνοντα αἱ θεῖαι θεωροῦσαι δυνάμεις, γεγονυῖαι περὶ αὐτὸν, ἐδορυφόρουν αὐτοῦ τὴν ἄνοδον, ἐπιλέγουσαι· *Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν, καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης.* Ἃ δὴ γέγονεν, ἡνίκα, ὡς ἐν ταῖς Πράξεσι κεῖται τῶν ἀποστόλων, *βλεπόντων αὐτῶν ἐπήρθη, καὶ νεφέλη ὑπέλαβεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.*

V. 12. *Et posuit tenebras absconsionem suam : in circuitu illius tabernaculum ejus.*

Eum qui in tabernaculo est, quis videat nisi intus fuerit? Sic neque Deum, nisi quis ingrediatur intra velum incomprensionis. Moyses namque caliginem subiit, ubi erat Deus. Insistens enim ministerio circa Deum ejusque providentiæ, intra hæc intellexit contineri Deum. Paululum siquidem eam adaperiens, illum cujus est imago, ex eo quod ad imaginem erat, intellexit : atque ex opificio et providentia, opificem et provisorem.

C Στίχ. ιβ'. *Καὶ ἔθετο σκότος ἀποκρυφὴν αὐτοῦ· κύκλῳ αὐτοῦ ἡ σκηνὴ αὐτοῦ.*

Τὸν ἐν σκηνῇ τίς οὐκ (52) ὄψεται μὴ γενόμενος ἔνδον; Οὕτως οὐδὲ τὸν Θεὸν, εἰ μή τις εἰσέλθοι τοῦ τῆς δυσκαταληψίας ἔνδον παραπετάσματος. Καὶ Μωϋσῆς γὰρ εἰς τὸν γνόφον εἰσῆλθεν, οὗ ἦν ὁ Θεός. Ἐπιστήσας γὰρ τῇ περὶ Θεοῦ δημιουργίᾳ τε καὶ προνοίᾳ, εἴσω τούτων ἔγνω περιέχεσθαι τὸν Θεόν. Ὀλίγον γὰρ αὐτὴν διανοίξας, τὸν οὗ ἐστιν εἰκὼν, ἐκ τοῦ κατ' εἰκόνα μεμάθηκεν· ἐκ δὲ τῆς δημιουργίας καὶ προνοίας τὸν δημιουργὸν καὶ προνοητήν.

PSAL. XXII.

V. 3. *Propter nomen suum.*

V. 4. *Nam etsi ambulavero in medio umbræ mortis, non timebo mala, quia tu mecum es.*

Hinc ad Deum convertit orationem. Qui igitur sedet in umbra mortis, firmus est in illa, obduratus in flagitiis, indigensque lumine quod ex misericordia oritur. At qui ambulat, prætergreditur; quocum etiam incedit Dominus. De sessione dictum est : *Sedentibus in regione et umbra mortis, lux orta est eis* [27].

V. 4. *Virga tua, et baculus tuus, hæc me evocaverunt.*

Utraque in flagellis, juxta illud : *Si deseruerint filii tui legem meam, et judiciis meis non incedant,*

ΨΑΛ. ΚΒ'.

Στ. γ'. *Ἕνεκεν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.*

Στίχ. δ'. *Ἐὰν γὰρ καὶ πορευθῶ ἐν μέσῳ σκιᾶς θανάτου, οὐ φοβηθήσομαι κακά· ὅτι σὺ μετ' ἐμοῦ εἶ.*

D (53) Ἐντεῦθεν πρὸς Θεὸν ἀποστρέφει τὸν λόγον. Ὁ μὲν οὖν καθεζόμενος ἐν σκιᾷ θανάτου, ἵδρυται ἐν αὐτῇ, βεβαιωθεὶς ἐν κακίᾳ, καὶ δεόμενος τοῦ ἐξ ἐλέους ἀνατέλλοντος φωτός· ὁ δὲ πορευόμενος παρατρέχει· μεθ' οὗ καὶ συνοδεύει ὁ Κύριος. Περὶ δὲ τῆς καθίσεως εἴρηται· *Καθημένοις ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς.*

Στίχ. δ'. *Ἡ ῥάβδος σου, καὶ ἡ βακτηρία σου, αὗταί με παρεκάλεσαν.*

Ἀμφότερα ἐπὶ μαστίγων, κατὰ τό· *Ἐὰν ἐγκαταλίπωσιν οἱ υἱοί σου τὸν νόμον μου, καὶ τοῖς κρί-*

[21] Deut. IV, 24. [22] Psal. XCVI, 3. [23] Psal. XLIX, 3. [24] Luc. XII, 49 [25] Psal. XXIII, 7, 9. [26] Act. I, 9. [27] Isai. IX, 2.

(51) Οἷς.
(52) Redundat οὐκ, vel οὐ postponendum est.

(53) Hic et infra confer tom. XII, col. 1259 et seq.

μασί μου μὴ πορευθῶσιν· ἐὰν τὰ δικαιώματά μου A *μὴ φυλάξωσιν· ἐπισκέψομαι ἐν ῥάβδῳ τὰς ἀνομίας αὐτῶν, καὶ ἐν μάστιγι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν. Τὸ δὲ ἔλεός μου οὐ μὴ διασκεδάσω ἀπ' αὐτῶν.* Οὐ διεσκέδασται γὰρ τὸ θεῖον ἔλεος ἀπὸ τοῦ δι' ἁμαρτίας μαστιζομένου. Οὐ (54) γὰρ ἁμαρτάνοντα μὴ μαστίξειε, οὐ παραδέχεται· *μαστιγῶν υἱὸν ὃν παραδέχεται.* Περὶ ὧν δὲ μὴ μαστίζει, λέγεται τό· *Ἐμοῦ δὲ παρὰ μικρὸν ἐσαλεύθησαν οἱ πόδες· παρ' ὀλίγον ἐξεχύθη τὰ διαβήματά μου. Ὅτι οὐκ ἔστιν ἀνάνευσις ἐν τῷ θανάτῳ αὐτῶν, καὶ στερέωμα ἐν τῇ μάστιγι αὐτῶν. Διὰ τοῦτο ἐκράτησεν αὐτοὺς ἡ ὑπερηφανία· περιεβάλοντο ἀδικίαν καὶ ἀσέβειαν ἑαυτῶν.* Ἐὰν μὲν οὖν ᾖ τις πρόβατον ἁμαρτωλὸν, ῥάβδῳ πλήσσεται· ἐὰν δὲ ἄνθρωπος, βακτηρίᾳ, κατὰ τὸ Σολομῶντος· *Ὁ φειδόμενος τῆς* B *βακτηρίας μισεῖ τὸν ἑαυτοῦ υἱόν.* Ταῦτα δὲ παρακαλεῖ τὸν τυπτόμενον· πέπεισται γὰρ, ὡς *μαστιγοῖ πάντα υἱὸν ὃν παραδέχεται.*

ΨΑΛ. ΚΓ'.

Στίχ. β'. *Καὶ ἐπὶ ποταμῶν ἡτοίμασεν αὐτήν.*

(55) Καὶ ἄλλως δὲ πρὸ τῆς ἐπιδημίας Χριστοῦ *γνωστὸς ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ* μόνον ἦν *ὁ Θεός*· μετ' αὐτὴν δὲ, *τοῦ Κυρίου ἡ γῆ*. Ἀλλ' οὐδὲ πλήρωμα πρὸ ταύτης ἦν ἐν πάσῃ τῇ γῇ· μεστὰ δὲ ἦν αὐτῆς τὰ πλεῖστα κακότητος. Μετ' αὐτὴν δὲ πολλοὶ τῶν πεπιστευκότων ἐθνικῶν εἴποιεν ἄν· *Ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν.* Διόπερ αὐτοῦ καὶ πλήρωμα λέγοιντο. Ἀλλ' οὐχ οἱ κενοὶ τῆς εὐαγγελικῆς πολιτείας. Ἀλλὰ καὶ ἐν ἐρήμῳ ὁ ἁμαρτωλὸς κατοικεῖ· οἰκουμένην δὲ, ὁ τὴν Ἐκκλησίαν C οἰκῶν πεπληρωμένην τῆς ἁγίας Τριάδος· καὶ ἔστι τοῦ Κυρίου. Ἀλλ' οὐχ ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ διαβόλου, καὶ μερὶς ἐκείνου γενόμενος.

Στίχ. γ'. *Τίς ἀναβήσεται εἰς τὸ ὄρος τοῦ Κυρίου; ἢ τίς στήσεται ἐν τόπῳ ἁγίῳ αὐτοῦ;*

(56) Ἢ καὶ ὄρος Κυρίου τὸ τελικὸν ἀγαθὸν καὶ τὸν Θεὸν Λόγον. Σπάνιος γὰρ ὁ πρὸς τὴν ἀκρώρειαν αὐτοῦ διὰ προκοπῆς ἀναβῆναι δυνάμενος.

(57) Ὁ γὰρ τελειωθεὶς, μηκέτι περαιτέρω χωρεῖν οἷός τε ὢν, ἵσταται βέβαιος, καὶ χρηματίζων ἅγιος τόπος Θεοῦ. Ὀπίσω γὰρ Κυρίου πορευόμενος, ἀναβαίνει· *τῶν μὲν ὄπισθεν ἐπιλανθανόμενος, τοῖς δὲ ἔμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος*, τέλος ἔχων τὸ στῆναι μετὰ Θεοῦ ἐν τόπῳ ἁγίῳ αὐτοῦ· ἐφ' ὃν δεῖ ἀναβῆναι D καὶ στῆναι τὸν εὐαγγελιζόμενον τῇ Σιὼν, πρὸς ὃν ἐφθακότι τῷ Μωϋσῇ φησιν ὁ Θεός· *Σὺ δὲ αὐτοῦ στῆθι μετ' ἐμοῦ.* Ἀλλὰ καὶ *Ἔστησεν ἐπὶ πέτραν τοὺς πόδας μου*, ὡς ἐφ' ἕτερον ἁγίασμά φασιν οἱ προφῆται. *Ἐπεὶ πέτρα ἦν ὁ Χριστός.* Ἀλλὰ τίς ὁ τῶν ἐπαγγελιῶν τούτων τευξόμενος, εἴρηται τελεώτερον ἐν τῷ τεσσαρεσκαιδεκάτῳ ψαλμῷ.

si jura mea non custodierint : visitabo in virga iniquitates eorum, et in flagellis peccata eorum. Misericordiam autem meam nequaquam dissipabo ab eis [28]. Non est enim dissipata divina misericordia ab eo qui propter peccata flagellatur. Peccantem enim non suscipit, nisi flagellaverit : *flagellans filium quem suscipit* [29]. De iis vero quos non flagellat dicitur illud : *Mei autem pene quassi sunt pedes, propemodum effusi sunt gressus mei. Quia non est arrectio in morte eorum, et firmamentum in flagello eorum. Propterea obtinuit eos insolentia : circumamicti sunt iniquitate et impietate sua* [30]. Si fuerit ergo quis ovis peccans, virga vapulabit; at si fuerit homo, baculo, secundum Salomonem : *Qui parcit baculo, odit filium suum* [31]. Hæc porro evocant vapulantem : persuasus est enim, quia *flagellat omnem filium quem suscipit* [32].]

PSAL. XXIII.

V. 2. *Et in fluminibus præparavit eam.*

Aliter : ante adventum Christi *notus in Judæa* duntaxat erat *Deus* [33] : at post adventum, *Domini est terra* [34]. Sed neque plenitudo ante illum erat in universa terra : quinimo plena erat pro majori parte flagitiorum. Post illum vero, multi ethnicorum qui crediderunt, dicere possunt : *De plenitudine ejus nos omnes accepimus* [35]. Quare etiam et Christi plenitudo dici queunt. Sed non qui vacui sunt evangelica vivendi ratione. Quin potius in deserto peccator habitat. Contra autem orbem terrarum incolit, qui incolit Ecclesiam repletam sancta Trinitate, estque Domini. Non item qui ex diabolo natus est, aut pars illius effectus fuit.

V. 3. *Quis ascendet in montem Domini? vel quis stabit in loco sancto ejus?*

Vel etiam interpreteris montem Domini perfectivum bonum, et ipsummet Deum Verbum. Rarus est enim qui ad verticem ejus ex profectu ascendere queat.

Qui enim consummatus est, non amplius ulterius progredi valens, stat firmus, et vocatur sanctus locus Dei. Pone enim Dominum incedens, ascendit : *eorum quæ retro sunt, oblitus; ad ea vero quæ sunt ante, enixe contendens* [36], finem sibi proponens stare cum Deo in loco sancto ejus : ad quem oportet ascendat et stet qui evangelizat Sion, et ad quem quum pervenisset Moyses, ait illi Deus : *Tu autem ibi sta mecum* [37]. Quin etiam, *Statuit super petram pedes meos* [38], tanquam super aliud sanctuarium dicunt prophetæ. *Petra autem erat Christus* [39]. Jam vero quis harum promissionum compos fiat, dictum est melius in psalmo decimo quarto.

[28] Psal. LXXXVIII, 31, 34. [29] Hebr. XII, 6. [30] Psal. LXXII, 2, 4, 6. [31] Prov. XIII, 24. [32] Hebr. XII, 6. [33] Psal. LXXV, 2. [34] Psal. XXIII, 1. [35] Joan. I, 16. [36] Philipp. III, 13. [37] Exod. XXXIV, 2. [38] Psal. XXXIX, 3. [39] I Cor. X, 4.

(54) Forte εἰ pro οὐ.
(55) Confer t. XII, loc. cit.

(56) Inscribitur, *Origenis*, *Didymi*, *Eusebii*.
(57) Origenis, Didymi.

V. 6. *Hæc generatio quærentium Dominum, quærentium faciem Dei Jacob.*

Equidem dictum est : *Nemo videbit faciem meam, et vivet* [40]. Revera enim nemo videbit qui sit homo, et quod humanum est totum non exuerit, et mutatus fuerit in angelum et Deum, quod hic non fit. De angelis vero parvulorum qui sunt in Ecclesia, Salvator dicit : *Semper vident faciem Patris qui est in cœlis* [41].

V. 9. *Tollite portas, o principes, vestras, et extollimini, portæ æternæ, et introibit Rex gloriæ.*

V. 10. *Quis est iste Rex gloriæ ? Dominus virtutum, ipse est Rex gloriæ.*

Velut ducem exercituum, appellaverunt *Dominum virtutum*, quod in Hebraico dicitur *Sabaoth :* quam vocem Septuaginta interpretantur in Scripturis *Dominum militum*, vel etiam *Omnipotens*. Quod hic dicitur ergo, omnipotentem ostendit Salvatorem. *Sic dicit Dominus omnipotens : Pone gloriam misit me ad te* [42]. Cum enim omnipotens sit Pater, Filium omnipotentem misit. Joannes quoque in Apocalypsi ait : *Hæc dicit testis fidelis et verax, qui fuit, et qui est, et qui veniens* [43], de Salvatore sine controversia loquens.

Quidam non ad sublimiores portas, sed ad easdem quæ dupliciter dicta sunt, dicta fuisse aiunt.

PSAL. XXVII.

V. 1. *Ad te, Domine, clamabo : Deus mi, ne sileas a me.*

Si terrena quis a Deo postulet, brevi utitur voce : at si cœlestia, clamat et vociferatur. Quare in Scripturis, sancti ad Deum clamaverunt. Clamat vero quis ingressus promptuarium suum, et claudens januam. Non silet autem sanctis Deus. Loquebatur itaque Moysi et Aaron, et Jesu filio Nave. Loquebatur etiam per prophetas, quando erat populus ejus. Quæ porro loquitur Deus, non externa sunt, sed sancta, quæ in cor nostrum ascendunt, juxta illud : *Beatus vir, cujus est auxilium illius a te, Domine : ascensiones in cor illius* [44]. Habemus autem alium auditum et sensum divinum, secundum Salomonem, verbum Dei audientem, ipsique unitum. At cui silet Deus, *assimilatur descendentibus in lacum* [45]. Nullum namque sanctorum scimus lacum effodisse : sed puteum effodiebat, qui aqua indigebat. Præcipit etiam Salomon de puteis bibere. Et Deus per prophetam de lacu bibentibus minitatur, inquiens : *Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ, et foderunt sibi lacus contritos* [46]. Descendunt porro in lacum, qui frigidas has materiales res sollicite curant : ubi etiam hominum inimicus draco, qui et frigidus nominatus est, incolit. Omnibus enim animantibus quæ sunt in terra, draco frigidior est. Omne igitur peccatum frigidum est; divinæ vero

Στίχ. ς'. *Αὕτη ἡ γενεὰ ζητούντων τὸν Κύριον, ζητούντων τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ.*

(58) Καὶ μὴν εἶπεν· *Οὐδεὶς ὄψεται τὸ πρόσωπόν μου, καὶ ζήσεται.* Ὡς ἀληθῶς γὰρ οὐκ ὄψεταί τις ἄνθρωπος ὤν, καὶ μὴ πᾶν ἀνθρώπινον ἀποθέμενος, καὶ μεταβαλὼν εἰς ἄγγελον καὶ Θεὸν, ὅπερ οὐκ ἔστιν ἐνθάδε. Περὶ δὲ τῶν ἀγγέλων τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ μικρῶν, ὁ Σωτήρ φησιν, ὅτι *Διαπαντὸς ὁρῶσι τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς, τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.*

Στίχ. θ'. *Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν, καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης.*

Στίχ. ι'. *Τίς ἐστιν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης; Κύριος τῶν δυνάμεων, αὐτός ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης.*

(59) Ὡς ἄρχοντα δὲ στρατοπέδων, *δυνάμεων* ἐκάλεσαν *Κύριον*, ὅπερ ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ *Σαβαὼθ* εἴρηται. Τοῦτο δὲ καὶ *Κύριον στρατιωτῶν* οἱ Ἑβδομήκοντα καὶ *Παντοκράτωρ* ἐν ταῖς Γραφαῖς ἑρμηνεύουσι. Καὶ τὸ νῦν ἄρα λεχθὲν, παντοκράτορα τὸν Σωτῆρα δηλοῖ. *Οὕτως λέγει Κύριος παντοκράτωρ· Ὀπίσω δόξης ἀπέστειλέ με πρὸς σέ.* Παντοκράτωρ γὰρ ὢν ὁ Πατὴρ, τὸν Υἱὸν ἀπέστειλε παντοκράτορα. Καὶ Ἰωάννης δὲ ἐν τῇ Ἀποκαλύψει, *Τάδε λέγει*, φησὶν, *ὁ μάρτυς ὁ πιστὸς καὶ ἀληθινὸς, ὁ ἦν καὶ ὁ ὢν καὶ ὁ ἐρχόμενος·* περὶ τοῦ Σωτῆρος ὁμολογουμένως εἰπών.

(60) Τινὲς δὲ οὐ πρὸς ὑψηλοτέρας πύλας, πρὸς δὲ τὰς αὐτὰς τὰ διττῶς εἰρημένα φασί.

ΨΑΛ. ΚΖ'.

Στίχ. α'. *Πρὸς σὲ, Κύριε, κεκράξομαι· ὁ Θεός μου μὴ παρασιωπήσῃς ἀπ' ἐμοῦ.*

Εἰ μὲν ἐπίγειά τις αἰτεῖται παρὰ Θεοῦ, βραχείᾳ χρῆται φωνῇ· εἰ δὲ τὰ ἐπουράνια, κράζει τε καὶ βοᾷ. Ὅθεν ἐν ταῖς Γραφαῖς οἱ ἅγιοι πρὸς τὸν Θεὸν ἐκέκραξαν. Κράζει δέ τις εἰσελθὼν εἰς τὸ ταμιεῖον ἑαυτοῦ, καὶ κλείσας τὴν θύραν. Οὐ παρασιωπᾷ δὲ τοῖς ἁγίοις ὁ Θεός. Ἐλάλει γοῦν Μωσῇ, καὶ Ἀαρὼν, καὶ Ἰησοῦ τῷ τοῦ Ναυῆ. Ἐλάλει καὶ διὰ προφητῶν, ἡνίκα ἦν ὁ λαὸς αὐτοῦ. Ἃ δὲ λαλεῖ ὁ Θεὸς, οὐκ ἔξωθέν ἐστιν, ἀλλὰ τὰ ἅγια, τὰ ἐπὶ τὴν καρδίαν ἡμῶν ἀναβαίνοντα, κατὰ τό· *Μακάριος ἀνὴρ, οὗ ἐστιν ἀντίληψις αὐτοῦ παρὰ σοῦ, Κύριε· ἀναβάσεις εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ.* Ἔχομεν δὲ ἄλλην ἀκοὴν καὶ θείαν αἴσθησιν, κατὰ Σολομῶντα, λόγον Θεοῦ ἀκούουσαν, ἡνωμένην αὐτῷ. Ὧ δὲ παρασιωπᾷ ὁ Θεὸς, *ὁμοιοῦται τοῖς καταβαίνουσιν εἰς λάκκον.* Οὐδένα γὰρ τῶν ἁγίων ἴσμεν λάκκον ὀρύξαντα· φρέαρ δὲ ὤρυττεν ὁ δεόμενος ὕδατος. Ἐντέλλεται καὶ ὁ Σολομὼν ἀπὸ φρεάτων πίνειν. Θεὸς δὲ διὰ τοῦ προφήτου τοῖς ἐκ λάκκων πίνουσιν ἀπειλεῖ, λέγων· *Ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζῶντος, καὶ ὤρυξαν ἑαυτοῖς λάκκους συντετριμμένους.* Καταβαίνουσι δὲ εἰς λάκκον οἱ τὰ ψυχρὰ τῆς ὕλης περιέποντες πράγματα· ἔνθα καὶ τῶν ἀνθρώπων ὁ πολέμιος δράκων, ὃς καὶ ψυχρὸς ὠνόμασται, κατοικεῖ. Πάντων γὰρ ζώων, τῶν ἐπὶ γῆς, ὁ δράκων ψυχρό-

[40] Exod. XXXIII, 20. [41] Matth. XVIII, 10. [42] Zach. II, 8. [43] Apoc. III, 14. [44] Psal. LXXXIII, 6. [45] Psalm. XXVII, 1. [46] Jer. II, 13.

(58) Confer tom. XII ibid.

(59) Didymi, Origenis.

(60) Origen., Euseb., Theodoret.

τερος. Πᾶσα οὖν ἁμαρτία ψυχρά· τὰ δὲ θεῖα, ὡς ἔοικε, θερμά. *Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα.* Καὶ, *πῦρ ἦλθον βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν*· καὶ, *τῷ πνεύματι ζέοντες.* Ὅτι δὲ οἱ ἁμαρτωλοὶ παρὰ λάκκοις εἰσὶν, ἐν τῇ Ἐξόδῳ φησίν· *Ἀπέκτεινεν ὁ Θεὸς ἀπὸ προσώπου Φαραὼ, ὃς κάθηται ἐπὶ τοῦ θρόνου, ἕως πρωτοτόκου τῆς αἰχμαλωτίδος, τῆς ἐν λάκκῳ.* Οὕτως οἱ καταβαίνοντες εἰς λάκκον ἁμαρτωλοί εἰσιν καὶ αἰχμάλωτοι. Ἀλλ' ὁ ἀγαθὸς Θεὸς καὶ τούτους καλεῖ, καὶ δίδωσιν ἄφεσιν. *Πνεῦμα γὰρ Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ ἕνεκεν ἔχρισέ με εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς. Ἀπέσταλκέ με κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν.*

Στίχ. β'. *Εἰσάκουσον, Κύριε, τῆς φωνῆς τῆς δεήσεώς μου, ἐν τῷ δέεσθαί με πρὸς σέ.*

B

(61) Οἷς ἔτι ἐνδεῖ τινα, τούτων ἐστὶν ἡ δέησις. Ὅτε δὲ, τὸ ἀξίωμα τοῦ Θεοῦ νοήσας, αἰτῶ τι παρὰ Θεοῦ, τότε προσεύχομαι. Ὅτε δὲ φίλος ἐπὶ πλέον γένωμαι, τότε εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ. Ἐπεὶ καὶ Παῦλος, ἀπὸ τῶν ἡττόνων ἐπὶ τὰ μείζω προβαίνων, φησί· *Παρακαλῶ πρῶτον πάντων ποιεῖσθαι δεήσεις, προσευχὰς, ἐντεύξεις, εὐχαριστίας.*

Στίχ. β'. *Ἐν τῷ αἴρειν με χεῖράς μου πρὸς ναὸν ἅγιόν σου.*

Ἐπαιρόμεναι χεῖρες πρὸς πράξεις θεοσεβεῖς, ἐν οὐρανῷ θησαυριζόμεναί εἰσι· δι' ὧν νικᾷ τις τὸν νοητὸν Ἀμαλήκ· ὡς ὁ Μωσῆς, ἡνίκα τὰς χεῖρας ἀνέφερεν, ὁ λαὸς ἐνίκα· ὅτε δὲ κατέσπα, ὁ Ἀμαλήκ. Μὴ κατενέγκωμεν οὖν τὰς χεῖρας, ἐπεὶ νικηθησόμεθα.

C

Στίχ. ε'. *Ὅτι οὐ συνῆκαν εἰς τὰ ἔργα τοῦ Κυρίου, καὶ εἰς τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ.*

Οὐδεὶς γὰρ ἄμεμπτος, οὐ νοήσας τὰ ἔργα Κυρίου. *Ποίησιν γὰρ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα.* Δίδωσι γὰρ ἀναλόγως τὸ τούτου θεωρῆσαι Δημιουργόν.

Στίχ. ζ'. *Καὶ ἀνέθαλεν ἡ σάρξ μου.*

Ποία δὲ σὰρξ ἀνέθαλεν; *Ὄψεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ.*

ΨΑΛ. ΛϚ'.

Στίχ. α'. *Μὴ παραζήλου ἐν πονηρευομένοις, μηδὲ ζήλου τοὺς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν.*

Διαφέρει τὸ ζηλοῦν καὶ παραζηλοῦν. *Παραζηλοῦν* μὲν γὰρ λέγεται τὸ ἐρεθίζειν, καὶ κινεῖν εἰς ζηλοτυπίαν, ὁποῖον τό· *Αὐτοὶ παρεζήλωσάν με ἐπ' οὐ Θεῷ*· τουτέστιν ἐκίνησαν ἐν ἐμοὶ ζῆλον, καὶ οἷον εἰς ὀργήν με ἠρέθισαν εἰδωλολατροῦντες. *Ζηλοῦν* δέ ἐστιν τὸ βούλεσθαι καὶ ἑαυτῷ ὑπάρχειν, ὃ παρεῖναι τῷ πέλας νενόμικεν ἀγαθόν. Τοῦτο οὖν λέγει· Μήτε ἕτερον ἐρέθιζε πονηρευόμενον πρὸς τὸ ἀναστῆναι αὐτὸν κατὰ σοῦ. Ἤγουν, Μὴ ποιήσῃς τοιαῦτα, ὡς τὸν πονηρὸν ζῆλον λαβεῖν κατὰ σοῦ, ἐπεὶ ἐπιβουλεύει σοι. Οἷον· Εἰ μετὰ γνώμης τοῦ Δαβὶδ τὸν ὕμνον ἔλεγον αἱ νεάνιδες, τὸ, *Ἐπάταξεν ὁ Δαβὶδ ἐν μυριάσιν αὐτοῦ*· αὐτὸς ἦν ὁ παραζηλῶν ἐν πονηρευομένοις, τῷ Σαούλ. Μήτε πάλιν μιμοῦ ἢ μα-

D

A res, ut par est, calidæ sunt. *Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos ignis flammam* [47]. Et, *ignem veni jacere in terram* [48]. Et, *spiritu ferventes* [49]. Quod autem peccatores apud lacus sint, in Exodo dicit: *Occidit Deus a facie Pharaonis, qui sedet in throno, usque ad primogenitum captivæ, quæ erat in lacu* [50]. Sic qui descendunt in lacum, peccatores sunt et captivi. Sed bonus Deus hos quoque vocat, eisque veniam indulget. *Spiritus enim Domini super me, cujus causa unxit me evangelizare pauperibus. Misit me prædicare captivis dimissionem, et cæcis visum* [51].

V. 2. *Exaudi, Domine, vocem orationis meæ, dum ego oro ad te.*

Quibus adhuc quidpiam deest, horum est oratio. Cum vero Dei majestatem recogitans, postulo aliquid a Deo, tunc deprecor. Quando magis magisque amicus fio, tunc gratias ago Deo. Quia etiam Paulus a minoribus ad majora procedens, ait: *Hortor primum omnium fieri orationes, deprecationes, supplicationes, gratiarum actiones* [52].

V. 2. *Dum tollo manus meas ad templum sanctum tuum.*

Sublatæ manus ad actiones religiosas, in thesauris cœlestibus reconditæ sunt; per quas superat quis intellectualem Amalec: sicut Moyses, quando manus sustollebat, vincebat populus; quando vero dimittebat, Amalecitæ. Ne dimittamus igitur manus, quia vincemur.

V. 5. *Quoniam non intellexerunt in opera Domini, et in opera manuum ejus.*

Nemo enim inculpatus, qui non considerat opera Domini. *Opus enim manuum ejus annuntiat firmamentum* [53]. Tribuit enim ut cum proportione contemplemur ejus Conditorem.

V. 7. *Et refloruit caro mea.*

Quænam vero caro refloruit? *Videbit omnis caro salutare Dei* [54].

PSAL. XXXVI.

V. 1. *Ne exstimula in malignantibus, neque zela facientes iniquitatem.*

Differunt zelare et exstimulare. *Exstimulare* enim perinde est atque irritare, et movere ad zelotypiam, cujusmodi est illud: *Ipsi exstimulaverunt me in non Deo* [55], id est, commoverunt in me zelum, quasique ad iracundiam me irritaverunt suis idolorum cultibus. *Zelare* vero est velle habere bonum, quod proximum habere quis existimat. Sensus itaque est: Ne alium irrites malignantem, quo insurgat contra te. Vel, Ne feceris talia, ut malum zelum adversus te accipiat, quandoquidem tibi insidias struit. Puta: Si ex sententia Davidis hymnum dicebant puellæ illum, *Percussit David in decem millibus ejus* [56]; ipsemet erat exstimulator in malignantibus, Saulo nempe. Nec rursus imitare vel beatos prædices hu-

[47] Hebr. I, 7. [48] Luc. XII, 49. [49] Rom. XII, 11. [50] Exod. XII, 29. [51] Isai. LXI, 1. [52] I Tim. II, 1. [53] Psal. XVIII, 2. [54] Luc. III, 6. [55] Deut. XXXII, 21. [56] I Reg. XVIII, 7.

(61) Orig. et Theodoret.

jusmodi, felices eos videns. Parumper enim florentes, mox arescunt. *Omnis enim caro, fenum* [57]. Quid ergo zelatorem habent, qui ad breve aliquod tempus vernantes, cras in clibanum mittuntur? sicut dicit Salvator. Neque enim fas est dicere æmulandam esse volentibus digne vivere, momentaneam malignantium felicitatem. Quin potius considerandum, quem finem habitura sit optio vitæ flagitiosæ. Ne igitur zela, inquit, homines hujusmodi, neque exciteris ad imitationem eorum qui peccata diligunt, tametsi videantur habere hujus vitæ oblectamenta. Fuge igitur similes animi propensiones, quæ futura sunt considerans. Non enim in istis res perpetuo erunt. Propterea subjungit: *Quoniam tanquam fenum cito arescent, et ut olera herbæ cito excident* [58].

V. 3. *Spera in Dominum, et fac bonitatem, et incole terram, et pasceris in divitiis ejus.*

Id est, dilige acceptum probumque videri; siti sacrorum charismatum possessionem: ama quæ apud sanctos in honore sunt, et penes Deum velut in thesauro recondita. *Et fac bonitatem*: ut si dixisset telluri: Fac hunc fructum. Sic tibi auditori divinorum documentorum, Da agro, dicit Verbum: fac bonitatem, quæ unus est ex fructibus Spiritus. *Bonitatis* nomen hoc loco significat omnem modum virtutis. *Et incole secus terram* [59]; insistens sollicitudini et cultui animæ: *Quia quodcunque seminaverit homo, illud et metet* [60]. Fortasse terram appellat divinitus inspiratam Scripturam, in qua divitiæ sanctorum sunt, id est promissiones. Admonet etiam ut jugiter sectemur divina eloquia, amore bonorum quæ in illis reposita sunt pro sanctis. Vel posuit *incole* pro *incoles*. Terram vero eam dicit, quæ mitibus scilicet promissa est; in qua cum fueris, pasceris, inquit, in divitiis ejus. Divitiæ porro supremæ civitatis, est divinorum donorum locuples largitio. Forteau tabernaculo assimilat temporariam hanc vitam, vultque ut nos ea utamur, veluti tabernaculo in transitu, imperantes illi, nequaquam vero eidem subjecti, utentesque ea ad id quod utile, non quod volupe fuerit. Hoc enim pacto pascemur sub Pastore bono: si quæ sunt divinorum dogmatum divitiæ, ejusmodi fructus colligentes, ut dicamus: *Dominus pascit me, et nihil mihi deerit* [61].

V. 4. *Oblectare in Domino, et det tibi petitiones cordis tui.*

Mos est Scripturæ introducere duos homines; et propemodum omnia quæ sunt sequioris, habet etiam qui præstantior est. Est enim quidam cibus interioris quoque hominis, quo de dicitur: *Non de pane solo vivet homo, sed in omni verbo procedente ex ore Dei* [62]. Est et quidam potus: *Bibimus enim de spiritali sequente petra* [63]. Itidem vestimentum. Quamobrem peccator *induit maledictionem sicut vesti-*

A χάριζε τοὺς τοιούτους, εὐθηνοῦντας ὁρῶν. Πρὸς ὀλίγον γὰρ ἀνθοῦντες, ξηραίνονται. *Πᾶσα γὰρ σὰρξ, χόρτος.* Τί οὖν ἔχουσι ζηλωτὸν, οἵτινες, πρὸς ὀλίγον ἀνθήσαντες, αὔριον εἰς κλίβανον βάλλονται; καθά φησιν ὁ Σωτήρ. Οὐ γάρ τοι φαίην ἂν εἶναί πως ἀξιοζήλωτον τοῖς ἐθέλουσι ζῆν ἀξιοπρεπῶς τὴν τῶν πονηρευομένων πρόσκαιρον εὐημερίαν. Ἐννοεῖν δὲ χρὴ μᾶλλον εἰς οἷον ἐκβήσεται πέρας τὸ διαβιοῦν ἑλέσθαι κακῶς. Μὴ τοίνυν ζήλου τοὺς τοιούτους, φησὶ, μηδὲ κατερεθίζου πρὸς μίμησιν τῶν φιλαμαρτημόνων, κἂν εἰ δοκοῖεν ἔχειν τὰς ἐν τῷ παρόντι βίῳ τρυφάς. Φεῦγε οὖν τὴν ἰσοῤῥοπίαν, εἰς τὰ ἐσόμενα βλέπων· οὐ γὰρ ἐν τούτοις ἔσται διηνεκῶς τὰ πράγματα. Διὸ ἐπάγει· *Ὅτι ὡσεὶ χόρτος ταχὺ ἀποξηρανθήσονται, καὶ ὡσεὶ λάχανα χλόης ταχὺ*
B *ἀποπεσοῦνται.*

Στίχ. γ'. *Ἔλπισον ἐπὶ Κύριον, καὶ ποίει χρηστότητα, καὶ κατασκήνου τὴν γῆν, καὶ ποιμανθήσῃ τῷ πλούτῳ αὐτῆς.*

(62) Τουτέστιν, Ἀγάπησον τὸ εὐδοκιμεῖν· δίψησον τῶν ἱερῶν χαρισμάτων τὴν κτῆσιν· ἀγάπησον τὰ τοῖς ἁγίοις τετηρημένα καὶ παρὰ Θεῷ τεθησαυρισμένα. *Καὶ ποίει χρηστότητα*· ὡς εἰ ἔλεγε τῷ ἀγρῷ· Ποίει τόνδε τὸν καρπόν. Οὕτως σοι τῷ ἀκροατῇ τῶν θείων μαθημάτων· Δὸς ἀγρῷ, φησὶν ὁ Λόγος· ποίει χρηστότητα, ἥτις μία ἐστὶ τῶν καρπῶν τοῦ Πνεύματος. Τὸ *τῆς χρηστότητος* ὄνομα ἐνταῦθα κατασημαίνει πάντα τρόπον ἀρετῆς. *Καὶ κατοίκει παρὰ τὴν γῆν*· προσδιατρίβων τῇ τῆς ψυχῆς ἐπιμελείᾳ καὶ γεωργίᾳ· *Ὅτι ἃ ἐὰν σπείρῃ ἄνθρωπος, ἐκεῖνο*
C *καὶ θερίσει.* Ἴσως δὲ γῆν, τὴν θεόπνευστον ὀνομάζει Γραφὴν, ἐν ᾗ ὁ πλοῦτος τῶν ἁγίων, τουτέστιν αἱ ἐπαγγελίαι. Καὶ παραινεῖ διαπαντὸς τῶν θείων ἔχεσθαι λογίων, ἔρωτι τῶν ἐν αὐτοῖς ἀποκειμένων τοῖς ἁγίοις ἀγαθῶν. Ἢ τὸ μὲν *κατασκήνου* τέθεικεν ἀντὶ τοῦ *κατασκηνώσεις*· γῆν δὲ ἐκείνην λέγει τὴν τοῖς πραέσιν ἐπηγγελμένην δηλονότι· ἐν ᾗ γεγονὼς, ποιμανθήσῃ, φησὶν, ἐπὶ τῷ πλούτῳ αὐτῆς. Πλοῦτος δὲ τῆς ἄνω πόλεως, ἡ τῶν θείων χαρισμάτων ἀμφιλαφὴς χορηγία. Τάχα δὲ σκηνῇ ἀπεικάζει τὸν πρόσκαιρον βίον· καὶ βούλεται ἡμᾶς χρᾶσθαι αὐτῷ, ὡς σκηνῇ κατὰ πάροδον, κυριεύοντας αὐτοῦ, οὐ κυριευομένους ὑπ' αὐτοῦ, καὶ πρὸς τὸ συμφέρον, οὐ πρὸς ἡδονὰς ἀποχρωμένους. Οὕτω γὰρ ποιμανθησόμεθα ὑπὸ Ποι-
D μένι καλῷ, εἴ τις πλοῦτός ἐστι τῶν θείων δογμάτων, τοῦτον καρπούμενοι, ὥστε λέγειν· *Κύριος ποιμαίνει με, καὶ οὐδέν με ὑστερήσει.*

Στίχ. δ'. *Κατατρύφησον τοῦ Κυρίου, καὶ δώῃ σοι τὰ αἰτήματα τῆς καρδίας σου.*

(63) Ἔθος τῇ Γραφῇ δύο ἀνθρώπους εἰσάγειν· καὶ σχεδὸν πάντα τὰ τοῦ χείρονος ἔχει καὶ ὁ κρείττων. Ἔστι γάρ τις τροφὴ καὶ τοῦ ἔσω ἀνθρώπου, περὶ ἧς λέγεται· *Οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐν παντὶ ῥήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ.* Ἔστι τι καὶ ποτόν· *Πίνομεν γὰρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας.* Καὶ ἔνδυμα· ὅθεν ὁ μὲν ἁμαρτωλὸς *ἐνεδύσατο κατάραν ὡς ἱμάτιον*, ὁ

[57] Isai. XL, 6. [58] Psal. XXXVI, 2. [59] Psal. XXXVI, 3. [60] Galat. VI, 8. [61] Psal. XXII, 1. [62] Matth. IV, 4. [63] I Cor. X, 4.

(62) Cyrilli, Origen.

(63) Confer edita Latina.

δὲ δίκαιος τὸν Κύριον Ἰησοῦν, καὶ σπλάγχνα οἰκτιρμῶν, καὶ πανοπλίαν Θεοῦ. Οὕτως ὁ μὲν τῶν αὐτοῦ μόνον ἀκούων λόγων προτρεπτικῶν τρέφεται· ὁ δὲ ἐπιδιδοὺς ἑαυτὸν ἑρμηνείᾳ νόμου, διηγήσει προφητῶν, λύσει παραβολῶν εὐαγγελικῶν, σαφηνείᾳ λόγων ἀποστολικῶν, κατατρυφᾷ τοῦ Κυρίου· καὶ ἐσθίει οὐ πρὸς ἀνάγκην, οὐδὲ πρὸς μόνην τροφήν. Διδάσκει οὖν ἡμᾶς κατατρυφῆσαι τοῦ Κυρίου. Καὶ γὰρ ὁ Θεὸς, ἀπ' ἀρχῆς βουλόμενος ἡμᾶς τρυφᾷν πνευματικῶς, ἐφύτευσε τὸν παράδεισον τῆς τρυφῆς, καὶ τὸν χειμάῤῥουν τῆς τρυφῆς ἐχαρίσατο. Οὐδεὶς δὲ δύναται καὶ σαρκὶ καὶ πνεύματι τρυφᾷν. Ἀλλ' εἰ μὲν σαρκὶ ἐτρύφησεν, ὡς ὁ πλούσιος, στερηθήσεται τῆς μετὰ Ἀβραὰμ τρυφῆς· εἰ δὲ ἄρτον κακώσεως ἔφαγεν, ὡς ὁ πένης, ἐκεῖ τρυφᾷ καὶ ἀναπαύεται.

Καὶ ἄλλως δέ. Ὁ Κύριος δικαιοσύνη ἐστὶν, ἀλήθεια, σοφία, ἁγιασμός· ἐὰν τρυφήσῃς οὖν καὶ ἐν τοῖς τῆς σοφίας θεωρήμασιν, ἐν ταῖς πράξεσι τῆς δικαιοσύνης, πεπλήρωται τό· *Κατατρύφησον τοῦ Κυρίου*. Τρυφὴ τοιγαροῦν, τὸ ἔνοικον ἔχειν τὸν πάντα ζωογονοῦντα Θεὸν Λόγον, τὸν ἄρτον τῆς ζωῆς· καὶ αὐτὸν ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς, ληψόμεθα πάντα τὰ αἰτήματα, οὐχ ἁπλῶς, ἀλλὰ τὰ τῆς καρδίας. Νοήσεις δὲ τὸ λεγόμενον, ἐὰν προσωποποιήσῃς ἕκαστον τῶν μελῶν, καὶ ἴδῃς πῶς κατὰ φύσιν αἰτεῖ. Ὁ γοῦν *ὀφθαλμὸς*, εἰ εἶχε φωνὴν, ἔλεγεν ἄν σοι· Αἰτῶ φῶς, αἰτῶ χρώματα βλέπειν κατάλληλα ἐμοί. *Ἡ ἀκοή*· Αἰτῶ φωνὴν ἐμμελῆ, ἡδεῖαν. *Ἡ γεῦσις*· Αἰτῶ γλυκέα, φεύγω τὰ πικρά. *Ἡ ἁφή*· Αἰτῶ ἅπτεσθαι λείων, τρυφερῶν, προσηνῶν· οὐ πυρὸς, οὐ τραχέων, οὐδὲ κεντούντων. Ὡς οὖν ἑκάστου τῶν αἰσθητηρίων ἐστὶν αἴτησις κατάλληλος καὶ φυγή· καὶ ὀφθαλμὸς μὲν αἰτεῖ τὸ φῶς, ἡ ὄσφρησις δὲ τὸ εὐῶδες, ἡ ἀκοὴ τὸ ἐμμελὲς, καὶ τὰ λοιπὰ ὁμοίως· οὕτως ἡ καρδία τὰ νοήματα, ἅπερ ληψόμεθα παρὰ Κυρίου, ἐὰν μηδὲν ἀλλότριον τῆς αὐτοῦ τρυφῆς ἔχωμεν ἐν ταῖς καρδίαις. Τότε δυνησόμεθα ἀποκαλύπτειν αὐτῷ τὴν ὁδὸν ἡμῶν. Ἐποπτεύει γὰρ ὁ τῶν ὅλων Θεὸς τὴν τῶν σεβομένων αὐτὸν εὐαγῆ πολιτείαν· ἀποστρέφεται δὲ τὴν τῶν οὐκ ὀρθῶς ζῆν ἑλομένων. Ὅθεν ἐπάγει·

Στίχ. ε'. *Ἀποκάλυψον πρὸς Κύριον τὴν ὁδόν σου, καὶ ἔλπισον ἐπ' αὐτὸν, καὶ αὐτὸς ποιήσει.*

Στίχ. ϛ'. *Καὶ ἐξοίσει ὡς φῶς τὴν δικαιοσύνην σου, καὶ τὸ κρῖμά σου ὡς μεσημβρίαν.*

(64) Ἔσο, φησὶν, φανερῶς τὴν ἀρέσκουσαν αὐτῷ βαδίζων ὁδὸν, τουτέστι, γυμνὴν καὶ ἀναμφίαστον τῷ Θεῷ τὴν σεαυτοῦ δεικνὺς πολιτείαν· καὶ ἔλπισον ἐπ' αὐτὸν, αὐτὸς δὲ ποιήσει. Ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι ἐμφανῶς καταστήσει, καὶ οἷον περίοπτον ἀποφανεῖ, λαθεῖν οὐκ ἐῶν τῆς σῆς εὐζωΐας τὸ κάλλος. Ἔσται γὰρ ἅπασιν ἐναργὴς ἡ δικαιοσύνη σου, δίκην φωτὸς ἀναλάμπουσα μεσημβρινοῦ.

A *mentum* [64] : justus vero *Dominum Jesum* [65], et *viscera misericordiæ* [66], et *integram armaturam Dei* [67]. Eodem modo, qui ejus duntaxat hortatorios sermones audit, nutritur : at qui dedidit seipsum interpretationi legis, enarrationi prophetarum, explicationi parabolarum evangelicarum, expositioni sermonum apostolicorum, oblectatur in Domino : et comedit non ob necessitatem, neque ob solum nutrimentum. Docet igitur nos, ut oblectemur in Domino. Deus enim ab initio volens nos spiritalem voluptatem percipere, voluptatis paradisum plantavit, et torrentem voluptatis dilargitus est. Nemo autem potest et carne et spiritu voluptatem percipere. Et si quidem carne voluptatem percepit, sicut dives ille, carebit voluptate cum Abraham. At si panem
B afflictionis comedit, ut pauper ille, ibi voluptatem percipit et requiescit.

Alio modo. Dominus justitia est, veritas, sapientia, sanctificatio. Si igitur delicieris etiam in speculationibus sapientiæ, et in actionibus justitiæ, impletum est illud : *Oblectare in Domino*. Deliciæ igitur sunt, inhabitantem habere omnia vivificantem Deum Verbum, qui panis est vitæ : quem cum in nobis habuerimus, accipiemus omnes postulationes, non simpliciter, sed cordis. Intelliges porro quod dicitur, si prosopopœia utaris omnium corporis membrorum, videasque quomodo secundum naturam aliquid postulent. *Oculus* igitur si haberet vocem, diceret utique tibi : Postulo lumen, postu-
C lo colores videre congruentes mihi. *Auditus*, Postulo vocem concinnam, suavem. *Gustus*, Postulo dulcia, fugito amara. *Tactus*, Postulo contrectare mollia, blanda, lenia : non ignem, non aspera, non pungentia. Quemadmodum igitur cuilibet sentiendi organo est quod sibi congruum postulet vel fugitet : et oculus quidem postulat lucem, olfactus suaveolentia, auditus concinna, et reliqua similiter : ita cor cogitationes, quas a Domino accipiemus, si nihil alienum a voluptate illius in cordibus habeamus. Tunc poterimus revelare ei viam nostram. Inspicit enim universorum Deus cultorum suorum sanctam conversationem, sicut aversatur mores eorum qui non recte vivere instituerunt. Quapropter subdit :

D V. 5. *Revela apud Dominum viam tuam, et spera in eum, et ipse faciet.*

V. 6. *Et efferet ut lumen justitiam tuam, et judicium tuum sicut meridiem.*

Esto, inquit, manifeste ambulans placentem ei viam, id est, nudam et apertam Deo ostendens conversationem tuam : et spera in eum, ipse vero faciet. In futuro sæculo manifestum constituet, et quodammodo conspicuum omnibus demonstrabit, non patiens latere probæ vitæ tuæ pulchritudinem. Erit enim cunctis evidens justitia tua, instar luminis meridiani refulgens.

[64] Psal. CVIII, 18. [65] Rom. XIII, 14. [66] Coloss. III, 12. [67] Eph. VI, 11.

(64) Cyrill. et Orig.

Meridies certe nominatur diei ipsum meditullium : teque judicabit ibi dignum esse lumine. Quoniam igitur *quicunque male agit*, puta fornicator, *odit lucem* [68], et quantum in se est, occultat quæ agit, *ut non arguantur* [69] : vult enim nesciri fornicationem suam : propterea etiam celat viam suam, cui institit. At qui facit veritatem, puta castimoniæ sectator, vult ipsam manifestam facere ; non hominibus quidem, ut non habeat ab hominibus mercedem, sed Deo : propterea dictum est : *Revela apud Dominum viam tuam*, id est, ostende illi vitam tuam vituperabilem, et ipse curabit te a vulneribus, et efficiet mundas sordes tuas. Et si fueris probus, gloriabitur de te : et quia cum jactabundus non esses, occultabas justitiam tuam, ipse manifestam faciet, et usque adeo conspicuam, ut sol est in meridie. Ait enim : *Tunc justi fulgebunt sicut sol* [70].

V. 7. *Subjicitor Domino, et deprecare eum.*

Subjectionem igitur hoc loco appellat recessum a malis. Nemo quippe peccans subjicitur Domino. Esto, ait, quia jam subjectus fuerim. Quid faciam de superioribus ? Deprecare illum, dicens : *Ne recorderis iniquitatum nostrarum antiquarum* [71]. Itaque non oportet prius pro peccatis exorare, quam quis subjiciatur Domino, id est a peccatis recedat. Quod enim veniam peccatorum petat is, qui adhuc peccatis adhæret, res omnino irrationabilis est.

V. 7. *Ne exstimuleris in eo qui fortunatus incedit in via sua, in homine faciente prævaricationem.*

Ne imiteris, inquit, felicitatem ex prævaricatione provenientem : neque ad flagitia provoceris, tametsi videas pravitatem feliciter fausteque vertentem, siquidem cogitandum est, quod sæculum istud eorum sit, qui aliam spem non habent. Fortunati in eo sint, et habento quæ reputantur bona. Nos vero in aliud sæculum vitæ animum intendimus, et spes nostra post hoc sæculum porrigitur. Fieri non potest ut et in hoc et in illo sæculo bona habeamus. Si enim hic habeat quis, ibi punitus audiet : *Accepisti bona tua in vita tua* [72]. Necessario tamen adjicitur illud : *In homine faciente prævaricationem.* Horum enim inquit imitationem esse respuendam, plurimumque prodesse si longius recedamus ab æmulandis illis. Prospere enim incedunt, atque adeo in suis negotiis prosperitatem habere reputantur, quum non ex divina sententia opum compendia faciant, sed ex avaritia, et rapientes aliquando quæ aliena sunt. Prosperitatem igitur nominat profectum in pejus. Quoniam vero multi in justitia viventes, ubi cernunt seipsos in afflictionibus, peccatorem contra in omnibus opportune feliciter agentem, indignatione correpti ab justitia desci-

A (65) Μεσημβρία γε μὴν ὀνομάζεται τῆς ἡμέρας αὐτὸ τὸ μεσαίτατον. Καί σε κρινεῖ ἄξιον εἶναι φωτὸς ἐκεῖ. Ἐπειδὴ οὖν *πᾶς ὁ φαῦλα πράσσων*, οἷον ὁ πορνεύων, *μισεῖ τὸ φῶς*, καὶ τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ, κρύπτει ἃ ποιεῖ, *ἵνα μὴ ἐλεγχθῇ*· θέλει γὰρ μὴ γνωσθῆναι τὴν πορνείαν αὐτοῦ· διὸ καὶ ἐπικρύπτει τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, ἣν ὥδευσεν· ὁ δὲ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν, οἷον ὁ σωφρονῶν, θέλει αὐτὴν φανερῶσαι, οὐκ ἀνθρώποις, ἵνα μὴ ἀπέχῃ τὸν μισθὸν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ τῷ Θεῷ· διὰ τοῦτο εἴρηται· *Ἀποκάλυψον πρὸς Κύριον τὴν ὁδόν σου*, τουτέστι, δεῖξον αὐτῷ τὸν σὸν ἐπίμωμον βίον, καὶ αὐτὸς θεραπεύσει σε ἀπὸ τῶν τραυμάτων, καὶ ποιήσει τὸν ῥυπαρὸν καθαρόν. Κἂν γένῃ καλὸς καὶ ἀγαθὸς, ἐγκαυχήσεταί σοι· καὶ ἐπεὶ μὴ ὢν κενόδοξος ἔκρυπτες τὴν δικαιοσύνην σου, αὐτὸς
B φανερὸν ποιήσει, καὶ οὕτως ἐπιφανῇ (66), ὥσπερ ἥλιον ἐν μεσημβρίᾳ. *Τότε* γὰρ, φησὶν, *οἱ δίκαιοι λάμψουσιν ὡς ἥλιος.*

Στίχ. ζ'. *Ὑποτάγηθι τῷ Κυρίῳ, καὶ ἱκέτευσον αὐτόν.*

Ὑποταγὴν οὖν ἐνταῦθα λέγει τὴν τῶν κακῶν ἀναχώρησιν. Οὐδεὶς γὰρ ἁμαρτάνων ὑποτέτακται τῷ Κυρίῳ. Ἔστω, φησὶν, ὅτι ἤδη ὑπετάχθην· τί ποιῶ περὶ τῶν προτέρων ; Ἱκέτευσον αὐτὸν, λέγων· *Μὴ μνησθῇς ἡμῶν ἀνομιῶν ἀρχαίων.* Ὥστε οὐ δεῖ πρότερον περὶ ἁμαρτίας ἱκετεύειν, ἢ ὑποταγέντα τῷ Κυρίῳ, τουτέστιν ἐκστάντα τῆς ἁμαρτίας. Ἔτι γὰρ ὄντα ἐν ἁμαρτίαις ἄφεσιν ἁμαρτιῶν αἰτεῖν, πάνυ ἄλογόν ἐστι.

C Στίχ. ζ'. *Μὴ παραζήλου ἐν τῷ κατευοδουμένῳ ἐν τῇ ὁδῷ αὐτοῦ, ἐν ἀνθρώπῳ ποιοῦντι παρανομίαν.*

Μὴ μιμήσῃ, φησὶν, εὐδαιμονίαν ἐκ παρανομίας συγκροτουμένην· μηδὲ εἰς κακίαν ἐρεθίζου, κἂν ὁρᾷς τὸ κακὸν εὐοδούμενον, δέον λογίσασθαι, ὅτι ὁ αἰὼν οὗτος τούτων ἐστὶ τῶν μὴ ἐχόντων ἄλλην ἐλπίδα. Εὐτυχείτωσαν ἐν αὐτῷ, καὶ ἐχέτωσαν τὰ νομιζόμενα ἀγαθά. Ἡμεῖς δὲ εἰς ἄλλον αἰῶνα βλέπομεν ζωῆς· καὶ ἡ ἐλπὶς ἡμῶν, ἐξῆς τούτῳ τῷ αἰῶνί ἐστιν. Οὐχ οἷόν τέ ἐστι τὰ ἀγαθὰ ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι ἔχειν καὶ ἐν ἐκείνῳ· εἰ γὰρ ἐν τούτῳ ἔχει (τις), ἐκεῖ κολαζόμενος ἀκούσεται· *Ἀπέλαβες τὰ ἀγαθά σου ἐν τῇ ζωῇ σου.* Ἀναγκαίως μέντοι προστέθειται τό· *Ἐν ἀνθρώπῳ ποιοῦντι παρανομίαν.* Τῶν τοιούτων γὰρ, φησὶ, τὴν
D μίμησιν παραιτεῖσθαι χρή· καὶ χρήσιμον σφόδρα τοῦ ἀποφοιτᾷν τῷ παραζηλοῦν αὐτούς. Εὐοδοῦνται (67) γὰρ, ἤτοι τὴν ἐν πράγμασι τοῖς ἰδίοις εὐοδίαν ἔχειν ὑπολαμβάνονται, οὐ ψήφοις ταῖς ἄνωθεν τὸ χρῆμα κερδαίνοντες, ἀλλ' ἐκ τοῦ πλεονεκτεῖν καὶ ἁρπάζειν τὰ ἑτέρων ἔσθ' ὅτε. Τὴν οὖν εὐόδωσιν, τὴν ἐπὶ τὸ χεῖρον προκοπὴν λέγει. Ἐπειδὴ δὲ πολλοὶ ἐν δικαιοσύνῃ ζῶντες, ὅταν ἴδωσιν ἑαυτοὺς ἐν πόνοις, τὸν δὲ ἁμαρτωλὸν ἐν πᾶσι πρὸς καιρὸν εὐοδούμενον, ὀργισθέντες τῆς δικαιοσύνης ἀφίστανται, τοῦτο δὲ ἀνοίας τῆς ἐσχάτης· διὰ τοῦτο μακροθυμεῖν διδάσκων ὁ λό-

[68] Joan. III, 20. [69] ibid. [70] Matth. XIII, 43. [71] Psal. LXXVIII, 8. [72] Luc. XVI, 25.

(65) Littera M minio pingitur, quasi hinc Origenes ordiatur.

(66) Ἐπιφανῆ, vel ἐπιφεγγῆ, et lege ἥλιος.
(67) An τό, et mox, τοῦ ?

γος, καὶ τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ τὸν καρπὸν προσδέχεσθαί φησι.

Στίχ. η'. *Παῦσαι ἀπὸ ὀργῆς, καὶ ἐγκατάλιπε θυμόν.*

Ἐπωφελὲς τὸ παράδειγμα, καὶ τοῖς ὑποτεταγμένοις Θεῷ πρεπωδέστατον. Χρὴ γὰρ, φησὶ, πράους εἶναι, καὶ εὖ μάλα καθεστηκότας, καὶ εὐταξίαν ἔχοντας εἰς νοῦν, ἀγαπῶντάς τε διαπαντὸς τὴν ἀπὸ τῆς μακροθυμίας εὐοδίαν, καὶ τῶν ἐξ ὀργῆς κυμάτων ἀποφοιτᾷν. Τῶν γὰρ παθῶν τινὰ μὲν οὐ πίπτει εἰς πολλοὺς, ἀλλὰ καὶ οἱ τυχόντες ἀπέβαλον αὐτὰ προκόπτοντες. Τὸ γὰρ μιαρὸν τοῦτο πάθος, ἡ ὀργὴ, ἐκκαίει καὶ τοὺς δοκοῦντας εἶναι φρονίμους, καὶ ταράσσει· οὐ τινὰ μὲν, τινὰ δ' οὔ· ἀλλὰ κινδυνεύω λέγειν πάντας ἀνθρώπους παρὲξ τοῦ τελείου, ἐάν που εὑρεθῇ τις τέλειος.

Στίχ. θ'. *Οἱ δὲ ὑπομένοντες τὸν Κύριον κληρονομήσουσι γῆν.*

(68) Ἐπειδὴ εἰώθαμέν πως ἀεὶ τῶν πονηρῶν ἀπανίστασθαι, τῷ τοῦ κολάζεσθαι δέει συνωθούμενοι πρὸς τὸ ἄμεινον, ἐφέσει δὲ τῶν παρὰ Θεοῦ χαρισμάτων συνελαύνεσθαι εἰς τὸ διαζῆν εὐνόμως· διὰ τοῦτο, δείξας ὁ ψάλλων ὀλέθριον τῶν πονηρευομένων τὸ τέλος, ἐπάγει, ὅτι *Οἱ τὸν Κύριον ὑπομένοντες*, τουτέστιν οἱ διὰ καρτερίας καὶ ὑπομονῆς τὸν εὐδόκιμον κατορθοῦντες βίον, *κληρονομήσουσι γῆν*, ἥτις οὐκ ἔστι μέρος ταύτης τῆς γῆς ὑπὸ κατάραν γεγενημένης, ἣν ἐν λύπαις ἐσθίει πάσας τὰς ἡμέρας αὐτοῦ ὁ ἐργαζόμενος αὐτήν· ἀλλὰ γῆν ἐκείνην, τὴν τοῖς ἁγίοις ηὐτρεπισμένην. Κλῆρος γὰρ αὐτοῖς ἡ τῶν ἁγίων καλλίπολις, ἡ ἱερά τε καὶ ἄνω, ἧς κληροδότης Θεός. (69) Ὥσπερ δέ ἐστιν ὁ Σωτὴρ σοφία, Λόγος, εἰρήνη καὶ δικαιοσύνη, οὕτως καὶ ὑπομονή. Γέγραπται γάρ· *Καὶ νῦν τίς ἡ ὑπομονή μου; Οὐχὶ Κύριος;* Ἀφ' οὗ ἀρύεσθαί ἐστι καὶ λαμβάνειν πάντα, ἃ λέγεται εἶναι κατὰ τὰς Γραφὰς ὁ Χριστός. Ὡς γὰρ μετοχῇ αὐτοῦ δίκαιοι γινόμεθα καὶ σοφοὶ, καὶ εἰρηνεύομεν· οὕτως καὶ μετοχῇ αὐτοῦ ὑπομένομεν. Ἡσύχαζε οὖν ὑπομένων καὶ ἐκδεχόμενος τὸν Θεὸν, μὴ ταραττόμενος τοῖς παροῦσι.

Στίχ. ια'. *Οἱ δὲ πραεῖς κληρονομήσουσι γῆν.*

Οἱ ἀπὸ Οὐαλεντίνου καί τινων ἑτέρων, οἰόμενοι τὸν Σωτῆρα λέγειν τὰ μὴ εἰρημένα ἐν τοῖς παλαιοῖς γράμμασιν, ἐντεῦθεν ἐλεγχέσθωσαν, ἀκούοντες, ὅτι *Μακάριοι πραεῖς, ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσουσι τὴν γῆν*. Εἴρητο μὲν καὶ πρότερον διὰ Δαβὶδ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Πνεύματος.

(70) Οἰκονομικώτερον δὲ λίαν ὁ Δαβὶδ ἀντιπαρεξάγει ταῖς τῶν παρανόμων κολάσεσι τὰ τῶν ἁγίων γέρα. Ἀκονᾷ δὲ διὰ τούτων αὐτοὺς εἰς ἔφεσιν εὐανδρίας πνευματικῆς, δι' ἧς ἂν γένοιτο κατορθοῦν πάντα τρόπον ἀρετῆς. (71) Ταύτῃ τοί φησιν· *Οἱ δὲ πραεῖς κληρονομήσουσι γῆν*, τὴν ἄνω δηλαδή. Εἰ γάρ ἐστιν ἐν οὐρανοῖς κατὰ Παῦλον Ἱερουσαλὴμ καὶ Σιὼν ὄρος, ἀκόλουθον καὶ γῆν νοεῖν, ἣν κληρονομήσουσιν

[73] Psal. xxxviii, 8. [74] Matth. v, 4.

(68) Ms. Cyrillo tribuit.
(69) Cyrilli et Origenis. Hinc Origenes videtur ordiri.

A scunt, quod est extremæ insipientiæ; propterea dum sermo docet oportere nos esse longanimos, ait quoque justitiæ fructum a Deo esse attendendum.

V. 8. *Desine ab ira, et desere iracundiam.*

Utile monitum, et iis qui subjecti sunt Deo congruentissimum. Oportet enim, ait, nos esse mansuetos, optime sibi constantes, et moderationem in animo habere: diligere quoque semper provenientem ex longanimitate successum, et ab iracundiæ æstu temperare. Ex affectionibus enim quædam non cadunt in multos, quasdam etiam nonnulli de trivio homines proficientes exuerunt. Exsecrabilis vero ista passio, iram, inquam, succendit et eos qui videntur esse prudentes, atque perturbat: non unum quidem utique, alium vero non; sed audeo B dicere omnes prorsus homines præter perfectum, sicubi inveniri potest qui sit perfectus.

V. 9. *Sustinentes autem Dominum, hæreditabunt terram.*

Quoniam consuevimus quodammodo semper adversus pravos insurgere, metu pœnæ propellentes eos ad meliorem frugem, quo desiderio donorum Dei cogantur ad bene honesteque vivendum, propterea ostendens psalmista perniciosum pravorum finem, subinfert: *Sustinentes Dominum*, id est qui ex fortitudine et patientia laudabilem vitam degunt, *hæreditabunt terram*, quæ non est portio terræ istius subjectæ maledicto, de qua in doloribus comedit omnes dies suos qui colit eam: sed terram illam sanctis præparatam. Hæreditas quippe eorum, C est pulcherrima illa civitas, quæ et sancta et superior audit, cujus distributor est Deus. Sicut autem Salvator est sapientia, Verbum, pax et justitia, ita etiam patientia. Scriptum est enim: *Et nunc, quæ est patientia mea? Nonne Dominus* [73]? a quo haurire oportet et accipere omnia, quæ Christus esse dicitur secundum Scripturas. Sicuti enim participatione ejus fimus justi, et sapientes, et pacifici, ita quoque participatione ejus fimus patientes. Quiesce igitur sustinens et exspectans Deum, nequaquam rebus præsentibus perturbatus.

V. 11. *Mansueti vero hæreditabunt terram.*

Valentiniani et alii quidam, rati Salvatorem dicere quæ nequaquam in priscis Scripturis dicta sunt, ex hoc loco arguantur, dum audiunt: *Beati* D *mansueti, quia ipsi hæreditabunt terram* [74]: quod antea quoque dictum fuerat per David ab eodem Spiritu.

Eximia sapientia valde David impiorum suppliciis e regione opponit sanctorum retributiones. Exacuit vero per hæc illos ad desiderium generositatis spiritualis, qua fiat ut omnem modum virtutis assequi valeant. Propterea dicit: *Mansueti hæreditabunt terram*, supernam videlicet. Si enim est in cœlis, juxta Paulum, Jerusalem, et mons Sion, consequens est ut ibi etiam terram concipiamus

(70) Κυρίλ.
(71) Ὠριγέν.

animo, quam hæreditate adibunt qui perniciosam passionem vicerint, iracundiam nempe, quæ et prudentes perdit, dum ne ex virtute agant impedimento est illis. E regione autem inter sese opponuntur mansuetudo et iracundia. Ubi enim iracundia est, nullatenus mansuetudo; et ubi mansuetudo, nullatenus ibi iracundia invenitur.

V. 12. *Observabit peccator justum, et frendebit in eum dentibus suis.*

V. 13. *At Dominus deridebit eum, quia prævidet, quia veniet dies ejus.*

Ex hoc loco addiscimus quia, quemadmodum natura contrariæ sunt tenebræ et lumen, ita etiam peccator et justus. Si igitur videris unquam odio habitum justum, ne timeas dicere de eo qui illum odio habet, eum esse peccatorem. Qui enim mundana sapiunt, et turbis hujus vitæ suam ipsorum mentem revinxerunt, semper quodammodo insaniunt adversus eos qui honestam et electam vitam agunt, hostemque reputant eum qui justitiam amore prosequitur.

V. 14. *Gladium extraxerunt peccatores : intenderunt arcum suum, ut profligarent pauperem et egenum, ut jugularent rectos corde.*

Sicut est quædam armatura Dei, sic est quædam armatura diaboli, quam miles ejus induit : thoracem injustitiæ, galeam interitus, scutum infidelitatis, gladium maligni spiritus, quem evaginat peccator, cujus pedes ad injustitiam currunt. Est quædam præparatio Evangelii, est et calciamentum paratissimum ad peccatum. Hic igitur gladium extraxerunt : quia in promptu habent peccatum, et parati sunt ad perpetrandum illud : qui occultant in vagina peccati gladium maligni spiritus. Telum justorum est Christus Jesus. *Posuisti tanquam telum electum.* Sermo peccatorum, telum est; peccati venenum habet : vulnerat eum qui non armatur scuto fidei. Sciunt, quia non possunt dejicere divitem ditescentem in sapientia, in operibus bonis. Propterea omnino neque aggrediuntur illum. Sed totæ insidiæ fiunt contra pauperem, quia *pretium redemptionis animæ hominis, sunt divitiæ propriæ : pauper autem non sustinet minas* [75]. Bonum igitur est, non habere gladium peccati; deinde si quis habeat, ne illum evaginet, sed faciat eum quiescere. Quiescens enim non modo æruginem contrahit, et acie obtunditur, sed prorsus tandem evanescit. Nec opus habemus igne, ubi opus cujusque examinatur : qui Petrum quidem non tangit; sed audit, *Etsi transieris per ignem, flamma non aduret te* [76] : peccatores vero tangit utique stagnum ignis, sicut Erythræum obruit Ægyptios, et non Hebræos. Quemadmodum tamen Salvator telum est electum, et similia Salvatori tela sunt sancti Dei vulnerantes telo electo, ita ut vulneratus dicam, *Vulnerata charitate ego sum* [77]. Ita telum maligni est Antichristus, et omnes peccatores tela sunt

A οἱ νενικηκότες πάθος ὀλέθριον, τὴν ὀργὴν, ἥτις καὶ φρονίμους ἀπόλλυσι. Κατ' ἀρετὴν γὰρ ἐνεργεῖν ἐμποδίζονται. Κατὰ διάμετρον δέ εἰσιν ἀλλήλοις πραότης καὶ ὀργή. Ὅπου γὰρ ὀργὴ, οὐδαμῶς πραότης· καὶ ὅπου πραότης, οὐδαμῶς ἐκεῖ ὀργή.

Στίχ. ιβ'. *Παρατηρήσεται ὁ ἁμαρτωλὸς τὸν δίκαιον, καὶ βρύξει ἐπ' αὐτὸν τοὺς ὀδόντας αὐτοῦ.*

Στίχ. ιγ'. *Ὁ δὲ Κύριος ἐκγελάσεται αὐτὸν, ὅτι προβλέπει, ὅτι ἥξει ἡ ἡμέρα αὐτοῦ.*

Ἐντεῦθεν μανθάνομεν, ὅτι, ὥσπερ πέφυκεν ἐναντίον εἶναι σκότος καὶ φῶς, οὕτω ὁ ἁμαρτωλὸς τῷ δικαίῳ. Ἐὰν οὖν ἴδῃς τότε μισούμενον τὸν δίκαιον, μὴ ὄκνει λέγειν περὶ τοῦ μισοῦντος αὐτὸν, ὡς ἔστιν
B ἁμαρτωλός. Οἱ γὰρ φρονοῦντες τὰ κοσμικὰ, καὶ τῇ τοῦ παρόντος βίου τύρβῃ τὸν ἑαυτῶν ἐνδήσαντες νοῦν, ἀεί πως ἐπιμεμήνασι τοῖς τὸν εὐαγῆ καὶ ἀπόλεκτον διαβιοῦσι βίον, καὶ ἐχθρὸν ἡγοῦνται τῆς δικαιοσύνης τὸν ἐραστήν.

Στίχ. ιδ'. *Ῥομφαίαν ἐσπάσαντο οἱ ἁμαρτωλοί· ἐνετείναντο τόξον αὐτῶν, τοῦ καταβαλεῖν πτωχὸν καὶ πένητα, τοῦ σφάξαι τοὺς εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ.*

Ὥσπερ ἐστὶ πανοπλία Θεοῦ τις, οὕτως ἐστί τις πανοπλία τοῦ διαβόλου, ἣν ὁ αὐτοῦ στρατιώτης ἐνδέδυται· τὸν θώρακα τῆς ἀδικίας, τὴν περικεφαλαίαν τῆς ἀπωλείας, τὸν θυρεὸν τῆς ἀπιστίας, τὴν μάχαιραν τοῦ πονηροῦ πνεύματος, ἣν σπᾶται ἁμαρτωλὸς,
C οὗ οἱ πόδες ἐπ' ἀδικίαν τρέχουσιν. Ἔστι τις ἑτοιμασία τοῦ Εὐαγγελίου, ἔστι καὶ ὑπόδημα ἑτοιμότατον εἰς τὴν ἁμαρτίαν. Ἐνταῦθα οὖν ῥομφαίαν ἐσπάσαντο· ὅτι πρόχειρον ἔχουσι τὴν ἁμαρτίαν, καὶ ἕτοιμοί εἰσιν ἐπὶ τὸ ποιεῖν αὐτήν· οἱ κρύπτοντες ἐν τῷ κουλεῷ τῆς ἁμαρτίας τὴν ῥομφαίαν τοῦ πονηροῦ πνεύματος. Βέλος τῶν δικαίων, Χριστός ἐστιν Ἰησοῦς. *Ἔθηκάς ὡς βέλος ἐκλεκτόν.* Ὁ λόγος τῶν ἁμαρτωλῶν βέλος ἐστίν· ἁμαρτίας ἰὸν ἔχει· τιτρώσκει τὸν μὴ καθωπλισμένον τῷ τῆς πίστεως θυρεῷ. Οἴδασιν, ὅτι οὐ δύνανται καταβαλεῖν πλούσιον πλουτοῦντα ἐν σοφίᾳ, ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς. Διὰ τοῦτο τὴν ἀρχὴν οὐδὲ ἐπιβάλλουσιν αὐτῷ. Ἀλλ' ἡ πᾶσα ἐπιβουλή ἐστι κατὰ τοῦ πτωχοῦ· ἐπεὶ *λύτρον ψυχῆς ἀνδρὸς ὁ ἴδιος πλοῦτος· πτωχὸς δὲ οὐχ ὑφίσταται ἀπειλήν.* Καλὸν μὲν
D οὖν μὴ ἔχειν ῥομφαίαν ἁμαρτίας· δεύτερον δὲ, ἔχοντα, μὴ σπᾶσθαι αὐτὴν, ἀλλὰ ποιεῖν αὐτὴν ἡσυχάζειν. Ἀργοῦσα γὰρ, οὐ μόνον ἰοῦται, οὐδὲ ἀμβλύνεται, ἀλλὰ τέλεον ἐξαφανίζεται. Καὶ οὐ χρείαν ἔχομεν πυρὸς, ὅπου ἑκάστου τὸ ἔργον δοκιμάζεται· ὃ Πέτρου μὲν οὐχ ἅπτεται, ἀλλ' ἀκούει, *Κἂν διέλθῃ διὰ πυρὸς, φλὸξ οὐ κατακαύσει σε·* ἁμαρτωλῶν δὲ ἅπτεται ἡ λίμνη τοῦ πυρὸς, ὡς ἡ Ἐρυθρὰ Αἰγυπτίων, οὐ μὴν καὶ Ἑβραίων. Ὥσπερ μέντοι ὁ Σωτὴρ βέλος ἐκλεκτὸν, καὶ ἀνάλογα τῷ Σωτῆρι βέλη τοῦ Θεοῦ οἱ ἅγιοι τιτρώσκοντες βέλει ἐκλεκτῷ, ἵνα ὁ τετρωμένος λέγω· *Τετρωμένη ἀγάπης ἐγώ·* οὕτως ὁ Ἀντίχριστος βέλος τοῦ πονηροῦ. Καὶ πάντες οἱ ἁμαρτωλοὶ βέλη τοῦ διαβόλου, οἷς

[75] Prov. XIII, 8. [76] Isai. XLIII, 2. [77] Cant. II, 5; V, 8.

κατὰ τῶν δικαίων χρᾶται. Ἴδε γυναῖκα, καὶ ἐπεβούλευσάν σοι. Εἰ μὴ βέλος ἐστὶ πεπυρωμένον, πῦρ ἔχουσα ἐν στόματι, ἵνα λαλήσῃ καὶ καύσῃ σε, ἐν χειρὶ, ἐν ὅλῳ τῷ σώματι, ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ; Καὶ ὥσπερ ὁ Θεὸς *τίθησι τόξον ἐν τῇ νεφέλῃ*, ἵνα παύσῃ χειμῶνα, καὶ μὴ γίνηται κατακλυσμός· οὕτω, κατὰ τὸ ἀντικείμενον, ὁ πονηρὸς χρᾶται τόξῳ, ἵνα παύσῃ γαλήνην ἀπὸ ψυχῆς, καὶ εἰρήνην σβέσῃ, καὶ πόλεμον ἐγείρῃ, καὶ χειμῶνα ποιήσῃ. Μήποτε δὲ *οἱ πτωχοὶ καὶ πένητες* ἀδελφοί εἰσι *τῶν εὐθέων τῇ καρδίᾳ*, *οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι*, οὓς ζητοῦσι καταβαλεῖν οἱ δαίμονες. Ἐὰν ἴδῃς σκανδαλιζόμενον, καὶ ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας κεκρατημένον, βλέπε, ὅτι οὗτος ἐσφακται, καὶ τὸ αἷμα αὐτοῦ ῥεῖ, ὃ ἐκζητεῖ Θεός. Ἀπώλετο γὰρ ἡ ζωτικὴ δύναμις αὐτοῦ· *ἐκζητεῖ* δὲ αὐτὸ *ἀπὸ ἀδελφοῦ καὶ ἀπὸ θηρίου*· ἀπὸ πιστοῦ σκανδαλίζοντος, καὶ ἀπὸ ἀλλοτρίου τῆς πίστεως, καὶ *ἀπὸ τῆς χειρὸς τοῦ σκοποῦ*.

A diaboli, quibus utitur adversus justos. Vide mulierem, et insidiati sunt tibi. An non telum est ignitum, ignem habens in ore, ut loquatur et exurat te, in manu, in toto corpore, in tota anima? Et sicut Deus *ponit arcum in nube* [78], quo compescat procellam, nec fiat diluvium: ita ex contrario, malignus utitur arcu, ut cessare faciat serenitatem ab anima, et pacem exstinguat, bellum excitet, et tempestatem efficiat. Forte autem *pauperes et egeni*, sunt fratres *rectorum corde*, *pauperes spiritu*, quos quærunt profligare dæmones. Si quem videris scandalizatum et peccato obnoxium, attende quia is jugulatus est, et sanguis ejus fluit, et requirit Deus. Interiit enim vitalis facultas ejus: *requirit* autem illum Deus *a fratre et bestia* [79]; a fidele scandali-B zante videlicet, et ab alieno a fide, et *a manu speculatoris* [80].

(72) Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἴσως περιεργότερον εἴρηται. Ὁ μέντοι ψάλλων διαλευκαίνει πᾶν τὸ ἤδη ῥηθὲν, τό· *Κατανοεῖ ὁ ἁμαρτωλὸς τὸν δίκαιον*, φημί. Καθάπερ γὰρ ἐν πίνακι σαφῶς μηνιῶντα ζωγραφεῖ, καὶ παρατάττόμενον εἰσφέρει, καὶ φονῶντα δεικνύει, καὶ ἀπογυμνοῦντα τὸ ξίφος, καὶ ἤδη τοξεύοντα, καὶ τὴν ἀδικίαν αὐτοῦ καθίστησιν ἐναργῆ. Σκοπὸς γὰρ τῷ ἁμαρτωλῷ οὐχ ἕνα τινὰ τῶν ἀδικησάντων αὐτῷ, ἢ κατά τι προσκεκρουκότων, καὶ προφάσεις τῷ πολέμῳ δεδωκότων εὐλόγους ἀμύνεσθαι· ἀλλ' ἵνα καταβάλῃ πτωχὸν, τουτέστι τὸν ἐπιεικῆ καὶ μετριόφρονα, καὶ ταπεινὸν τῇ καρδίᾳ, ὃν καὶ ὁ Σωτὴρ πτωχὸν ἔφη τῷ πνεύματι, καὶ τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας ἄξιον εἶναί φησι. Τίς οὖν τοῖς ἁμαρτωλοῖς λόγος πρὸς τοὺς εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ, καὶ τοὺς πτωχοὺς τῷ πνεύματι; παντελῶς οὐδείς. Ἠδικήκασι γὰρ ἐκείνους οὐδὲν τὰς ἑαυτῶν ὁδοὺς ἀπευθύνοντας εἰς δικαιοσύνην. Ἀκονᾷ δὲ, οἶμαι, κατ' αὐτῶν τοὺς ὠνομασμένους, μάταιός τις ἁπλῶς, καὶ οὐκ εὐάφορμος φθόνος, ἐκ διαβολικῆς σκαιότητος ἐκκεκαυμένος ἐν αὐτοῖς.

Et hæc quidem fortasse curiose nimis dicta fuerint. Psalmista vero illustrat quidquid jam dictum est, videlicet: *Considerat peccator justum* [81]. Tanquam enim in tabula clare irascentem depingit, inducitque quasi in acie constitutum, et cædes minitantem ostendit, nudantem etiam gladium, jamjamque sagittas arcu ejaculantem, et injustitiam ejus evidentem reddit. Scopus enim peccatori propositus, est non unum quempiam eorum qui injuria eum affecerint, vel ex parte offenderint, et speciosos prætextus bello dederint, ulcisci: verum studet pro-C sternere pauperem, id est hominem mansuetum, et sobrie sapientem, ac humilem corde: quem etiam Salvator pauperem dixit spiritu, et dignum asseruit regno cœlorum. Quam igitur rationem habent peccatores adversum rectos corde et pauperes spiritu? Nullam omnino. Nullatenus enim læserunt illos, vias suas ad justitiam dirigendo. Exacuit porro contra eos vana quædam omnino, nec probabilis invidia famosos hosce homines, ex diabolica pravitate in ipsis succensa.

Στίχ. ιε'. *Ἡ ῥομφαία αὐτῶν εἰσέλθοι εἰς τὰς καρδίας αὐτῶν· καὶ τὰ τόξα αὐτῶν συντριβείη.*

Ὥσπερ δὲ ἡ εἰρήνη τοῦ δικαίου εἰς αὐτὸν ἀνακάμπτει· οὕτως ἡ ῥομφαία τοῦ ἀσεβοῦς εἰσέλθοι εἰς καρδίαν αὐτοῦ, ἐὰν τηρῇ ἑαυτὸν ὁ εὐθὺς τῇ καρδίᾳ.

V. 15. *Gladius eorum ingrediatur in corda eorum, et arcus eorum conterantur.*

Sicut justi pax in illum redit, ita gladius impii ingrediatur in cor ejus, si observet sese, qui rectus est corde.

Στίχ. ιϛ'. *Κρεῖσσον ὀλίγον τῷ δικαίῳ ὑπὲρ πλοῦτον ἁμαρτωλῶν πολύν.*

Ἔχει μὲν οὖν ἡ λέξις αὐτόθεν ὠφέλιμόν τι τοῖς ἀκεραιοτέροις· ἔχει δέ τι καὶ κεκρυμμένως εἰρημένον τοῖς βαθύτερον ἀκούειν τῆς Γραφῆς ἐπισταμένοις. Τὸ οὖν ἁπλούστερον τοιοῦτόν ἐστι· Βιοπορίζουσι δίκαιοι καὶ ἄδικοι. Ἀλλ' οἱ μὲν τοσοῦτον ζητοῦσι τὸ τῆς χρείας, ὅσον τὸ τῆς δικαιοσύνης· καὶ ἢ οὐ πορίζουσιν, ἢ ἄνευ ἀδικίας, χρωννύντες τὸ ποριζόμενον τῇ δικαιοσύνῃ. Οἱ δὲ ὅλως νενεύκασιν ἐπὶ τὸν πορισμὸν, ὅπως πολλὰ κτήσωσιν, οὐ ζητοῦντες εἰ καλῶς κτήσονται. Δύο οὖν προκειμένων, τοῦ τε ὀλί-

D V. 16. *Melius est modicum justo præ divitiis peccatorum multis.*

Habet hæc locutio ex litteræ ipsius sensu quod simplicioribus prodesse possit: habet tamen etiam aliquid secretius dictum in gratiam eorum qui profundius intelligere Scripturam sciunt. Quod simplicius dicitur, illud est: Necessaria vitæ quærunt tam justi quam injusti. At illi eatenus quærunt quo opus habent, quatenus id justitia tulerit: et vel non comparant sibi, vel sine injustitia acquirunt, colorantes quod lucrantur justitiæ fulgore. Isti vero toti incumbunt in lucrum, ut plurima possideant,

[78] Gen. IX, 13. [79] ibid. 5. [80] Ezech. XXXIII, 6. [81] Psal. XXXVI, 12.

(72) Κύριλ.

non inquirentes num probe possessuri sint. Duobus A igitur propositis, modico nempe emolumento cum justitia, et magno cum injustitia: *Melius est modicum justo præ divitiis peccatorum multis.* Videamus autem et quod inde remotius derivatum est. Præstat fidelem idiotam esse, nec valentem os aperire, quam ditescere sermone facundo et disciplinis in flagitiis et infidelitate.

V. 17. *Quia brachia peccatorum confringentur: suffulcit vero justos Dominus.*

Si videas vim et facultatem impii contritam, adeo ut nequeat ipse manum porrigere ad actionem bonam, contrita enim est; videbis impletum illud, *Brachia peccatorum conterentur.* Porro qui conterit, diabolus est. Equidem omnis homo infirmus est, et quantum in se est succumbit, habetque opus suffulciente cadentes, aut restituente dejectos. B

V. 21. *Feneratur peccator, et non solvet; at justus miseretur et dat.*

Sublimiori interpretatione: Quando docet Paulus, aut quivis alius sacrorum institutorum, auditores fenerantur argentum probatum ore Pauli. Et justus quidem reddit usuras, et dicit: *Mnam dedisti mihi, ecce decem mnas feci* [82]. *Quinque talenta dedisti, ecce habeo decem* [83]. Peccator vero impendit omnia. Non licet fenerare sua, id est docere sicut hæretici: sed Dei argentum probatum, quemadmodum qui dicit: *Vel experimentum quæritis in me loquentis Christi* [84]? Restituenda vero est sors cum usura ex vita et moribus. Alioquin, melius est C omnino non fenerari, præsertim quæ sunt de penu Dominico, quam ut pereant per nos regis opes.

V. 22. *Quoniam benedicentes illum hæreditabunt terram; qui vero illum maledicunt, prorsus interibunt.*

Simile est ei quod Abrahæ dictum est: *Benedicentes te benedicam, et maledicentes te maledicam* [85]. Itaque si Deus misereatur et donet, qui propter hoc glorificant illum, sive benedicunt, erunt hæredes promissæ sanctis terræ, accipientque terram bonam et multam, quæ non centri aut puncti rationem habeat. Periculum est vero dum justo maledicimus, ne extremum subeamus interitum. Ait quippe ad justum Dominus: *Hostiam hostes tuos*, D *et ex adverso resistam adversariis tuis* [86]. Et sicut dicit, *Hunc nutristi, me nutristi* [87]; ita consequens erat ut diceret: Huic conviciatus es, mihi es conviciatus. Maledicunt vero Deum, qui non noverunt illum, et quidem adversus gloriam ejus blasphemas identidem proferentes voces, usque adeo ut ne sustineant quidem pro quibus cumulati sunt beneficiis agere illi gratias. Christum igitur gentes benedicunt, propterea hæreditant regnum; at Judæi blasphemantes illum, in æternum dispereunt.

[82] Luc. XIX, 16. [83] Matth. XXV, 20. [84] II Cor. XIII, 3. [85] Gen. XII, 3. [86] Psal. LXXXVIII, 24. [87] Matth. XXV, 37, 40.

(73) Κύριλ.
(74) Ὠριγ.

γου λήμματος μετὰ δικαιοσύνης, καὶ τοῦ πολλοῦ μετὰ ἀδικίας· *Κρεῖσσον ὀλίγον τῷ δικαίῳ ὑπὲρ πλοῦτον ἁμαρτωλῶν πολύν.* Ἴδωμεν δὲ καὶ τὸ ἀνακεχωρηκός. Κρεῖσσόν ἐστι πιστὸν ἰδιώτην εἶναι, οὐδὲ ἀνοῖξαι τὸ στόμα δυνάμενον, ἢ πλουτεῖν τῷ λόγῳ προφορικῷ καὶ τοῖς μαθήμασιν ἐν κακίᾳ ἢ ἀπιστίᾳ.

Στίχ. ιζʹ. *Ὅτι βραχίονες ἁμαρτωλῶν συντριβήσονται· ὑποστηρίζει δὲ τοὺς δικαίους ὁ Κύριος.*

Ἐὰν ἴδῃς τὸν τόνον καὶ τὴν δύναμιν συντετριμμένην τοῦ ἀσεβοῦς, ὥστε μὴ δύνασθαι αὐτὸν ἐκτεῖναι τὴν χεῖρα ἐπὶ πρᾶξιν ἀγαθὴν (συντετριμμένη γάρ ἐστιν), ὄψει, ὅτι πεπλήρωται τό· *Βραχίονες ἁμαρτωλῶν συντριβήσονται.* Ὁ δὲ συντρίβων, ὁ διάβολός ἐστι. Πᾶς μέντοι ἄνθρωπος ἀσθενής, καὶ τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ καταπίπτει, καὶ δέεται τοῦ ὑποστηρίζοντος τοὺς καταπίπτοντας, καὶ ἀνορθοῦντος τοὺς κατεῤῥαγμένους.

Στίχ. καʹ. *Δανείζεται ὁ ἁμαρτωλὸς, καὶ οὐκ ἀποτίσει· ὁ δὲ δίκαιος οἰκτείρει καὶ δίδωσιν.*

Ὑψηλότερον δέ· Ὅταν διδάσκῃ Παῦλος, ἤ τις ἕτερος τῶν ἱερῶν μυσταγωγῶν, οἱ ἀκροαταὶ δανείζονται τὸ δόκιμον ἀργύριον τῷ στόματι Παύλου. Καὶ ὁ μὲν δίκαιος ἀποδίδωσι τοὺς τόκους, καὶ λέγει· *Μνᾶν μοι ἔδωκας, ἰδοὺ δέκα μνᾶς ἐποίησα. Πέντε τάλαντα ἔδωκας, ἰδοὺ ἔχω δέκα.* Ὁ δὲ ἁμαρτωλὸς ἀναλίσκει πάντα. Οὐκ ἔξεστι δανείζειν τὰ ἑαυτοῦ, ἤτοι διδάσκειν ὡς οἱ αἱρετικοί· ἀλλὰ τὸ τοῦ Θεοῦ ἀργύριον τὸ δόκιμον, ὡς ὁ λέγων· *Ἢ δοκιμὴν ζητεῖτε τοῦ ἐν ἐμοὶ λαλοῦντος Χριστοῦ;* Ἀποδοτέον δὲ μετὰ τόκου ἐκ πολιτείας καὶ πράξεως τὸ κεφάλαιον. Εἰ δὲ μὴ, κρεῖττόν ἐστι τὴν ἀρχὴν μὴ δανείσασθαι, μάλιστα τὰ τοῦ ταμείου τοῦ Κυριακοῦ, ἢ ἀπολέσαι τὰ τοῦ βασιλέως χρήματα.

Στίχ. κβʹ. *Ὅτι οἱ εὐλογοῦντες αὐτὸν κληρονομήσουσι γῆν· οἱ δὲ καταρώμενοι αὐτὸν ἐξολοθρευθήσονται.*

(73) Ὅμοιον τῷ εἰρημένῳ πρὸς Ἀβραάμ· *Τοὺς εὐλογοῦντάς σε εὐλογήσω, καὶ τοὺς καταρωμένους σε καταράσομαι.* Οὐκοῦν, εἰ ὁ Θεὸς εἴη ὁ κατοικτείρων καὶ διδοὺς, οἱ δοξολογοῦντες αὐτὸν διὰ τοῦτο, ἤγουν εὐλογοῦντες, ἔσονται κληρονόμοι τῆς ἐπηγγελμένης τοῖς ἁγίοις γῆς, καὶ λήψονται τὴν γῆν ἀγαθὴν καὶ τὴν πολλὴν, τὴν οὐ κέντρου καὶ σημείου λόγον ἔχουσαν. (74) Κίνδυνος δὲ ἐν τῷ κατάραν ἡμᾶς τιθέναι τῷ δικαίῳ ὀλέθρου τοῦ ἐσχάτου. Λέγει γὰρ πρὸς τὸν δίκαιον ὁ Κύριος· *Ἐχθρεύσω τοῖς ἐχθροῖς σου, καὶ ἀντιβήσομαι τοῖς ἀντικειμένοις σοι.* Καὶ ὥσπερ λέγει· *Τοῦτον ἔθρεψας, ἐμὲ ἔθρεψας·* οὕτως ἀκόλουθον εἰπεῖν· Τοῦτον ἐλοιδόρησας, ἐμὲ ἐλοιδόρησας. Καταρῶνται δὲ Θεὸν οἱ μὴ εἰδότες αὐτὸν, καὶ ταῦτα τῆς αὐτοῦ δόξης πάλιν φήμους (75) ἔσθ' ὅτε ῥιπτοῦντες φωνὰς, πρὸς τὸ μηδὲ ἐφ' οἷς εὖ πεπόνθασιν ἀνέχεσθαι προσάγειν αὐτῷ τὰς εὐχαριστίας. Χριστὸν μὲν οὖν εὐλογοῦσι τὰ ἔθνη, διὸ κληρονομοῦσι τὴν βασιλείαν· Ἰουδαῖοι δὲ, βλασφημοῦντες αὐτὸν, εἰς τέλος ὀλοθρεύονται.

(75) Βλασφήμους.

Στίχ. κγ'. *Παρὰ Κυρίου τὰ διαβήματα ἀνθρώπου κατευθύνεται· καὶ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ θελήσει σφόδρα.*

(76) Ὥσπερ ἰδίου παιδὸς, φησὶ, λαμβάνεται τῆς χειρὸς ὁ Θεὸς, καὶ ἀποφέρει πρὸς ὁδὸν εὐθεῖαν, οὐκ ἀφιεὶς αὐτὸν σκολιοδρομεῖν, οὔτε μὴν καμπύλας ποιεῖσθαι τοῦ βίου τὰς τροχιάς· ἀλλ' εὐθὺ παντὸς ἰέναι πράγματος ἀγαθοῦ, διδάσκων τε καὶ ἀπευθύνων αὐτοὺς, κατά γε τό· *Ἐκράτησας τῆς χειρὸς τῆς δεξιᾶς μου, καὶ ἐν τῇ βουλῇ σου ὡδήγησάς με.* Ὅταν μέντοι τοῦ ἀνθρώπου τὰ διαβήματα ὑπὸ Κυρίου κατευθυνθῇ, τότε τὴν ὁδὸν αὐτοῦ θελήσει. (77) Ἀμφίβολος ἡ λέξις. Ἢ γὰρ ὁ Κύριος τοῦ κατευθυνομένου τοῖς διαβήμασι θέλει τὴν ὁδὸν, καὶ ἀποδέχεται ἣν ποιεῖται κατὰ τὸν νόμον πορείαν, *μὴ θέλων ὁδὸν ἀσεβῶν*, ἢ λοξῶς πορευομένων· ἢ αὐτὸς, οὗ τὰ διαβήματα ὑπὸ Κυρίου κατευθύνεται, θέλει τὴν ὁδὸν τοῦ Κυρίου, γευσάμενος, ἐν τῷ κατευθύνεσθαι αὐτοῦ ὡς τὰ διαβήματα, τῆς γλυκύτητος τῆς κατὰ τὴν ὁδὸν, ἐν ᾗ κατευθυνθείη ὑπὸ Κυρίου. Ἄμεινον δὲ ἴσως νοεῖν, ὅτι ὁ Κύριος θελήσει τὴν ὁδὸν τοῦ ἀνθρώπου, τουτέστι ποιήσεται θελητὴν καὶ ἀποδέξεται. Ὥσπερ γὰρ ἀνεθελήτους ἔχει τὰς τῶν παρανόμων ὁδοὺς, οὕτω ποιεῖται θελητὰς τὰς τῶν ἀγαθουργούντων. Ὃ δὲ ἀρέσκει Θεῷ, τοῦτο πάντως ἐστὶ καὶ ἐξαίρετον, καὶ παντὸς ἐπαίνου μεστόν. Οὐ γὰρ ἂν ἠθέλησε Θεὸς τὸ μὴ οὕτως ἔχον. Οἵ γε μὴν ἀπὸ τῶν αἱρέσεων γίνονται μὲν ἐν διαβήμασιν, οὐ μὴν κατευθυνομένοις ὑπὸ Κυρίου, ἀλλὰ λελοξωμένοις ὑπὸ τοῦ πονηροῦ· ἐκκλίνουσι δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ, μὴ ἀρκούμενοι ψιλῇ τῇ πίστει, νοοῦντες δὲ βαθύτερον μὲν, οὐκ ἀληθὲς δέ. Ὧν τὴν ὁδὸν οὐ θέλει Κύριος, ὅτι οὐκ ἀνθρώπων αὐτῶν τὰ διαβήματα, ἀλλὰ θηρὸς ἢ ἑρπετοῦ ἢ κτήνους.

Στίχ. κδ'. *Ὅταν πέσῃ οὐ καταῤῥαχθήσεται, ὅτι Κύριος ἀντιστηρίζει χεῖρα αὐτοῦ.*

Οἱ ἐν τοῖς ἀγῶσι παλαίοντες πεπτώκασι τὸ πρῶτον, νενικήκασι τὰ τρία. Ἐπὶ τούτοις εἴποις ἂν κατὰ τὸ σωματικὸν, ὅτι· Πέπτωκεν, οὐ κατεῤῥάγη δὲ, νενίκηκε γὰρ μετὰ τὸ πεσεῖν. Ἐὰν ἴδῃς ἄνθρωπον νενικημένον, καὶ μετὰ τὸ νενικῆσθαι οὐ παραδόντα ἑαυτὸν τῇ ἀσελγείᾳ εἰς ἐργασίαν ἀκαθαρσίας πάσης, ἀναστάντα δὲ, ὑπομνησθέντα τῆς Γραφῆς· *Μὴ ὁ πεσὼν οὐκ ἀνίσταται; ἢ ὁ ἀποστρέφων οὐκ ἐπιστρέψει;* λέγε, ὅτι, πεσὼν ὁ τοιοῦτος, οὐ κατεῤῥάχθη. Ἐὰν δὲ μετὰ τὸ πεσεῖν ἀπαυδήσῃ, κατεῤῥάχθη. Καλὸν μὲν οὖν ἀθλητὴς εἶναι ἄπτωτος, καὶ ἵνα οὕτως ὀνομάσω ἀπὸ τῶν παραδειγμάτων, ἀμεσολάβητος, ἀσυνέζωστος. Εἰ δὲ πέπτωκεν, ἀναστήτω. Πενθοῦνται γὰρ οἱ πεσόντες, καὶ μετὰ τὸ ἁμαρτῆσαι ἀπαλγήσαντες, καὶ παραδόντες ἑαυτοὺς πάσῃ ἁμαρτίᾳ. Ἐν ἀγενείων (78), ἐν ἀνδράσι στεφανώθητι. Πέπτωκας ἐν παισί; τὸν ἀγένειον ἀγώνισαι, καὶ νίκησον ἐν αὐτῷ. Ἐν κοιλίᾳ ἐπτέρνισε τὸν Ἠσαῦ ὁ Ἰακώβ· ἐκ παιδὸς ὁ Δανιὴλ προεφήτευσε, καὶ τοὺς

V. 23. *A Domino gressus hominis diriguntur: et viam ejus volet vehementer.*

Tanquam proprii filii, ait, apprehendit manum Deus, et deducit ad viam rectam, non sinens eum oblique incedere, neque etiam flexuosas facere vitæ semitas: sed recta pergere in omni opere bono, docens et dirigens eos, juxta illud: *Apprehendisti manum dexteram meam, et in voluntate tua deduxisti me* [88]. Quandocunque vero hominis gressus a Domino diriguntur, tunc viam ejus volet. Æquivoca vox. Vel enim Dominus ipse ejus, qui gressibus dirigitur, vult viam, acceptumque habet incessum illius, quo incedit secundum legem, *non volens viam impiorum* [89], sive oblique incedentium: vel ille, cujus gressus a Domino diriguntur, vult viam Domini, gustans dum diriguntur, sicut gressus, dulcedinem illius viæ in qua dirigatur a Domino. Præstat tamen fortasse intelligere, quia Dominus volet viam hominis, id est gratam efficiet et acceptam habebit. Sicut enim voluntati suæ contrarias habet vias prævaricatorum, ita acceptas suæ voluntati efficit semitas agentium bona. Quod autem placet Deo, hoc omnino etiam excellens est, et omni laude cumulatum. Non enim acceptum esset Deo, quod tale non esset. Hæretici porro sunt quidem in gressibus, non tamen directis a Domino, sed contortis a maligno; declinant ad dexteram et sinistram, non contenti simplici fide; cogitantes quidem profundius, nec tamen verius. Quorum viam non vult Deus, siquidem non hominum sunt gressus eorum, sed feræ vel serpentis, aut jumenti.

V. 24. *Quando cadet, non collidetur, quia Dominus suffulcit manum ejus.*

Qui in agonibus luctantur, aliquando cadunt primum, at vincunt tria (79). Juxta hæc dicat quis, secundum quod ad res attinet corporeas: Cecidit, nec tamen collisus est, vicit enim postquam cecidit. Si conspexeris hominem victum, et postquam victus est, non dedentem se intemperantiæ ad operationem omnis immunditiæ; quin potius resurgentem, dum recordatur illius Scripturæ: *Num qui cecidit, non resurgit? vel qui aversatur, non convertitur* [90]? dic, quia cum ceciderit vir hujusmodi, non est collisus. At si postquam cecidit, animos despondeat, jam collisus est. Præstat igitur athletam esse minime obnoxium lapsui, et ut sic ab exemplis nomen, qui nec unde prehendatur, nec vestimenta habeat. At si cecidit, resurgat. Deflentur enim qui ceciderunt, et post peccata indolentes sunt, deduntque seipsos omni flagitio. Adolescens ergo inter homines coronare. Cecidisti a puero? Adolescentem imitare, et vince per illam ætatem. In utero sup-

[88] Psal. LXXII, 23. [89] Psal. V, 5. [90] Jerem. VIII, 4.

(76) Κύριλ.
(77) Ὠριγ.
(78) Forte ἐξ ἀγενείων, vel ἐν ἀγενείοις.
(79) In lucta Græcorum, qui adversarium ter prostraverat, palmam ferebat; unde τριάξαι, vel *tertiare*, est vincere. Videsis Poterum, *Arch. Græc.* lib. II, cap. 21.

plantavit Esaum Jacobus; a puero Daniel prophetavit, et seniores coarguit. Non potes hujusmodi evadere? Esto sequioris ordinis athleta, ut vir justus, qui quamvis cadat in lucta vel cursu, *non colliditur, quia Dominus suffulcit manum ejus*. Dubia locutio; incertum enim utrum suam, vel luctantis ac jam collidendi, ut non prorsus ruat in faciem, et totus jaceat humi prostratus.

V. 25. *Junior fui; etenim senui: et non vidi justum derelictum.*

Aliter autem reputamus ætatem secundum interiorem hominem, pueri, juvenis, senis. Ante Abraham ergo, longæviores illo non sunt dicti seniores; sed ipse primus propter virtutem senior audivit, et propterea quod interior homo ejus *evacuaverat quæ erant parvuli* [91]. Audi Jeremiam: *Ne dixeritis, quia junior ego sum* [92]. Tale quid tu mihi cogita de David quoque: *Junior*, inquit, *fui*; secundum interiorem hominem. Mutatus autem de juvenili more et instabili, secundum quem juvenilibus studens junior eram, ad senectutem veni, vitam habens immaculatam, et canam prudentiam. Atque ut ita profeceriin, *non vidi justum derelictum*. Si corporaliter intelligas, falsum est. At duæ sunt derelictiones; altera corporalis, quæ nihil nobis officit; altera spiritualis, quæ interitus est. Quantum igitur ditescimus in operibus justis, tanto magis juvamur, ut non derelinquamur usque in finem. Idcirco non dixit, *qui derelinquatur*, sed *derelictus*. Quia ad tempus derelinquuntur etiam justi, sicuti Job, ut appareret justus.

A πρεσϐυτέρους ἤλεγξεν. Οὐ δύνασαι τοιοῦτος γενέσθαι; Γενοῦ ἐξῆς ἀθλητής, ὡς ὁ δίκαιος, ὅς, κἂν πέσῃ παλαίων ἢ τρέχων, *οὐ καταῤῥήγνυται, ὅτι Κύριος ἀντιστηρίζει χεῖρα αὐτοῦ*. Ἀμφίϐολος ἡ λέξις· πότερον γὰρ τὴν ἑαυτοῦ, ἢ τὴν τοῦ παλαίοντος καὶ ἤδη μέλλοντος καταῤῥήγνυσθαι, ἵνα μὴ ὅλως ἔλθῃ ἐπὶ πρόσωπον, καὶ γένηται χαμαὶ ὅλος κείμενος.

Στίχ. κε'. *Νεώτερος ἐγενόμην· καὶ γὰρ ἐγήρασα· καὶ οὐκ εἶδον δίκαιον ἐγκαταλελειμμένον.*

Ἑτέρως δὲ ἴσμεν ἡλικίαν κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον, παιδίου, νεανίσκου, γέροντος. Πρὸ γοῦν τοῦ Ἀϐραὰμ οἱ πολυχρονιώτεροι αὐτοῦ οὐκ εἴρηνται πρεσϐύτεροι· ἀλλ' αὐτὸς πρῶτος δι' ἀρετὴν πρεσϐύτερος ἐχρημάτισε, καὶ διὰ τὸ τὸν ἔσω αὐτοῦ ἄνθρωπον *κατηργηκέναι τὰ τοῦ νηπίου*. B Καὶ Ἱερεμίου ἄκουε· *Μὴ λέγετε, ὅτι νεώτερος ἐγώ εἰμι*. Τοιοῦτόν τί μοι νόει καὶ περὶ τοῦ Δαϐίδ· *Νήπιος*, φησὶν, *ἐγενόμην* κατὰ τὸν ἔσω μου ἄνθρωπον. Μεταϐαλὼν δὲ ἐκ νεαροῦ ἤθους καὶ ἀϐεϐαίου, καθ' ὃν νεωτερίζων νεώτερος ἤμην, εἰς γῆρας ἦλθον, βίον ἀκηλίδωτον ἔχων καὶ πολιὰν φρόνησιν. Καὶ οὕτω προκόψας, *οὐκ εἶδον δίκαιον ἐγκαταλελειμμένον*. Ἐὰν σωματικῶς ἀκούῃς, ψεῦδός ἐστι. Δύο δέ εἰσιν ἐγκαταλείψεις· ἡ μὲν σωματική, ἥτις οὐδὲν ἡμᾶς βλάπτει· ἡ δὲ τῆς ψυχῆς, ἥτις ὀλέθριός ἐστιν. Ὅσον μὲν οὖν πλουτοῦμεν ἐν ἔργοις δικαίοις, τοσοῦτον μᾶλλον βοηθούμεθα πρὸς τὸ μὴ ἐγκαταλείπεσθαι μέχρι τέλους. Διὸ οὐκ εἶπεν, *ἐγκαταλειφθέντα*, ἀλλ' *ἐγκαταλελειμμένον*. Ἐπεὶ, πρὸς καιρὸν καὶ ἐγκαταλιμπάνονται δίκαιοι, C ὡς ὁ Ἰὼϐ, ἵνα ἀναφανῇ δίκαιος.

PSAL. XLI.

V. 10. *Dicam Deo: Auxiliator meus es. Ut quid mei oblitus es? Et quare tristis incedo vultu, dum affligit inimicus?*

V. 11. *Cum confringebantur ossa mea, improperabant mihi inimici mei: cum dicerent ipsi mihi quotidie: Ubi est Deus tuus?*

Non videmus omnes quomodo misereatur Deus. Quin etiam sæpe in iis quæ ex misericordia ejus proveniunt, propterea quod molesta sunt, haud volupe habentes, ne quidem esse ea misericordiam existimamus. Propterea dicimus: *Utquid mei oblitus es?* At qui percipit, quia omne quod inducit Deus utiliter inducit, nihil tale dicet, sciens Deum ita agere, quia pœnitentiæ et utilitati ejus studet. Sed quod dicebamus, pœnitens vulgus sciscitatur a Deo, cur ipsum reliquerit adeo afflictum ac tristitia obrutum. Quænam est hujus derelictionis causa? neque enim vulgaris aliqua esse videtur. Qui igitur dicit: *Utquid mei oblitus es?* confidere videtur, quod nihil fecerit eorum, quorum causa obliviscatur Deus. Admodum vero contristat justum illud, *Ubi est?* dictum de Deo, quod locum innuit. Est enim extremæ dementiæ arbitrari, Deum esse in loco. Magnitudine enim locus constat: at Deus talis magnitudinis expers est. Isti vero orationis

ΨΑΛ. ΜΑ'.

Στίχ. ι'. *Ἐρῶ Θεῷ· Ἀντιλήπτωρ μου εἶ. Διὰ τί μου ἐπελάθου; Καὶ ἵνα τί σκυθρωπάζων πορεύομαι, ἐν τῷ ἐκθλίϐειν τὸν ἐχθρόν;*

Στίχ. ια'. *Ἐν τῷ καταθλᾶσθαι τὰ ὀστᾶ μου, ὠνείδιζόν με οἱ ἐχθροί μου ἐν τῷ λέγειν αὐτούς μοι καθ' ἑκάστην ἡμέραν· Ποῦ ἐστιν ὁ Θεός σου;*

Οὐχ ὁρῶμεν δὲ πάντες πῶς ἐλεεῖ ὁ Θεός. Καὶ πολλάκις πρὸς τὰ κατ' ἐλεημοσύνην αὐτοῦ γινόμενα, τῷ ἐπίπονα εἶναι, οὐχ ἡδέως ἔχοντες, οὐδὲ ἔλεον εἶναι νομίζομεν. Διὸ λέγομεν· *Διὰ τί μου ἐπελάθου;* Ὁ δὲ διειληφὼς, ὅτι πᾶν ὃ ἐπάγει ὁ Θεὸς συμφερόντως ἐπάγει, οὐδὲν ἐρεῖ τοιοῦτον, εἰδὼς, ὅτι τὴν μετάνοιαν αὐτοῦ, καὶ τὴν ὠφέλειαν πραγματευόμενος ὁ Θεὸς, D τοῦτο ποιεῖ. Ἀλλ' ὅπερ ἐλέγομεν, ὁ μεταγινώσκων λαὸς πυνθάνεται τοῦ Θεοῦ, διὰ τί αὐτὸν ἐγκαταλέλοιπεν οὕτως ἐκθλιϐόμενον καὶ σκυθρωπάζοντα. (80) Τί τὸ αἴτιον τῆς τοιαύτης ἐγκαταλείψεως; οὐ τὸ τυχὸν γὰρ ἔοικεν εἶναι. Ὁ μέντοι λέγων· *Διὰ τί μου ἐπελάθου;* θαῤῥεῖν ἔοικεν, ὡς μηδὲν πεποιηκὼς, δι' ἃ ἐπιλανθάνεται ὁ Θεός. Πάνυ δὲ λυπεῖ τὸν δίκαιον τὸ, *Ποῦ;* ἐπὶ Θεοῦ λεγόμενον, ὅπερ ἐστὶ σημαντικὸν τόπου. Τῆς γὰρ ἐσχάτης ἀνοίας τὸ ἐν τόπῳ νομίζειν εἶναι τὸν Θεόν. Ὄγκῳ γὰρ συνυφίσταται τόπος· ὄγκου δὲ τὸ Θεῖον ἐλεύθερον. Οὗτοι δὲ τῆς εὐχῆς οἱ λόγοι καὶ τῷ ἐν Βαϐυλῶνι λαῷ ἁρμόζουσιν. Ἀεὶ γὰρ, φησὶ,

[91] I Cor. XIII, 11. [92] Jerem. I, 7.

(80) Κόρδ. Sed magis Origenem sapiunt.

τῆς σῆς προνοίας τυχὼν, καὶ νῦν γυμνωθεὶς, ἀποδύρομαι, μὴ φέρων τοὺς πολεμίους ἐπὶ πληγαῖς καὶ δεσμοῖς καὶ τῶν ἐμῶν ὀστέων τῇ συντριβῇ λέγοντας· *Ποῦ ἐστιν ὁ Θεός σου;* διὰ τὴν ἀσθένειαν ταῦτά με πάσχειν ὑπολαμβάνοντας. Ἠθικώτερον δέ· Ὅταν οἱ ἐχθροὶ ἡμῶν δαίμονες διὰ τῆς ἁμαρτίας τὰ ὀστᾶ ἡμῶν συντρίψωσι, τουτέστι τὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις· τότε τὸν Θεὸν ἐπίτηδες πρὸς ἡμᾶς ὡς ἀσθενῆ διαβάλλουσιν, ἵνα, τῆς πρὸς αὐτὸν ἐλπίδος ἀποστήσαντες, αἰχμαλώτους καὶ δούλους παραλάβωσι. Καὶ τοῦτο *καθ' ἑκάστην ἡμέραν*, τουτέστι διηνεκῶς, ποιοῦσι. Τί οὖν χρὴ ποιεῖν; Μὴ ἐκπίπτειν εἰς ἀπόγνωσιν· ἀλλ' ἐλπίζειν ἐπὶ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ, καθὼς ἐν τοῖς ἑξῆς διδασκόμεθα.

A sermones etiam populo congruunt Babylone posito. Semper enim, inquit, tua providentia fruitus, nunc vero privatus, conqueror, ac vixdum sustineo adversarios in plagis et vinculis et contractione ossium meorum dicentes : *Ubi est Deus tuus?* propter imbecillitatem hæc me pati existimantes. Vel magis moraliter : Quando dæmones inimici nostri, propter peccata ossa nostra confringunt, id est animæ facultates ; tunc Deum dedita opera penes nos tanquam imbecillem traducunt, ut a spe in illum deficientes, mancipia nos et servos habeant. Et id *quotidie*, id est jugiter, faciunt. Quid igitur agendum ? Ne in desperationem labamur : sed speremus in misericordiam Dei, sicut et in sequentibus docemur.

ΨΑΛ. Ν'.

Στίχ. ζ'. *Ἰδοὺ γὰρ ἐν ἀνομίαις συνελήφθην.*

Οὐκ ἐν τῇ γαστρὶ μόνον, ἀλλ' ἐπειδὴ παρέλαβόν με τὰ ἔργα τῆς ἀνομίας, τὰ τοῦ φόνου, καὶ τὰ τῆς ἀλλοτρίας κοίτης ἣν παρανόμως ἐσύλησα.

Στίχ. η'. *Ἰδοὺ γὰρ ἀλήθειαν ἠγάπησας.*

Ὁ νοῦς οὗτος· Σὺ, φησὶ, Κύριε, ἀληθὴς ὢν καὶ ἀλήθειαν ἀγαπῶν, βουλόμενος ἡμᾶς ἐν ἀληθείᾳ διάγειν, ἀποκαθαριεῖς ἡμᾶς τῆς ἀρχαίας ἁμαρτίας· καὶ οὕτως ἀποκαθαρίσεις ὡς ὑπὲρ χιόνα λευκανθῆναι· ἡ δὲ ἀποκάθαρσις ἡμῖν δι' ὑσσώπου γενήσεται· ὑσσώπῳ δὲ ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐνέργεια ἀφομοιοῦται, θερμαίνουσα καὶ πάντα τὸν ἐν ἡμῖν ῥύπον ἀποσμήχουσα· ἰδοὺ γὰρ ἀποταξαμένου μου τῷ Σατανᾷ. — *Ἠγάπησας.* Σοφία μὲν τοῦ Πατρὸς δηλονότι ὁ Λόγος· ἄδηλα δὲ καὶ κρύφια τοῦ Λόγου, ὁ τῆς ἐνανθρωπήσεως Λόγος· καὶ ἐπὶ τούτοις πᾶσιν ἀμελήσας ὠλίσθησα καὶ κατέπεσον. Οὕτω δὲ, φησὶ, κρινεῖς· καὶ τοὺς μὲν κολάσεις, τοὺς δὲ στεφανώσεις, ἐπειδὴ τὴν ἀλήθειαν στέργεις· τὴν δὲ ἀλήθειαν στέργων, καὶ τῆς φύσεως εἰδὼς τὴν ἀσθένειαν, μετάδος (81) συγγνώμην τοῖς αἰτοῦσι τὰ φάρμακα· ὅτι σοφιστικῶς ἕξει γεγυμνασμένος ἐπὶ θεωρίᾳ τῆς ἀληθείας· τὸ μέγεθος αὐτῆς γνοὺς, ἀγάπην πρὸς ἑαυτὴν ἔσχε τελείαν· οἱ μὴ γὰρ τοῖς ψεύδεσιν ἐγγυμνασάμενοι, διορατικώτεροι γεγενημένοι καθορῶσι τῆς ἀληθείας τὸ ἀξιάγαστον κάλλος· οἷός ἐστι Μωϋσῆς καὶ Δανιήλ· μετὰ γὰρ τὸ πειραθῆναι σοφιστικῶν λόγων, ἐπ' αὐτὴν τὴν ἀληθῆ σοφίαν ἀναβάντες, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ μαρτυρίαν ἔσχον, ὡς ὄντες τέλειοι σοφοί· δηλώσαντος αὐτοῖς τοῦ Θεοῦ τὰ ἄδηλα καὶ κρύφια τῆς σοφίας αὐτοῦ, ὡς μηδὲν αὐτοῖς ἀσαφὲς ἢ ἀπεσκιασμένον εἶναι· ταύτης τῆς ἕξεως καὶ ὁ Δαυῒδ τυγχάνειν... διὰ τοῦ προκειμένου στοίχου· Οὐ γὰρ μόνον με τοῖς βιωτικοῖς ἐνίδρυσας θώκοις, ἀλλὰ καὶ προφητικῆς ἠξίωσας χάριτος, καὶ τὰ μικρὸν ἐσόμενα προδεδήλωκας, καὶ τὰ τοῖς ἄλλοις ἀπόῤῥητα ἐμοὶ δῆλα πεποίηκας, τήν τε τοῦ Μονογενοῦς σου ἐνανθρώπησιν, καὶ τῆς οἰκουμένης ἐκεῖθεν τὴν σωτηρίαν.

PSAL. L.

V. 7. *Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum.* (MAII, *Bibliotheca nova Patrum*, VII, 6, *præf.* p. 6.)

Non in utero tantum, sed cum apprehendissent me opera iniquitatis, tenuerunt me homicidii et alieni facinora thalami quem injuste violavi.

V. 8. *Ecce enim veritatem dilexisti.*

Sensus est hic : Tu, inquit, Domine, cum verus sis, veritatisque amator, volens nos in veritate vivere, purificasti nos ab originali peccato, et sic purificabis ita ut super nivem dealbemur; purificatio autem nostra per hyssopum fiet; hyssopo autem sancti Spiritus virtus comparatur, calefaciens, et omnem in nobis immunditiam abstergens : ecce
C enim renuntiavi Satanæ. — *Dilexisti.* Sapientia quidem Patris Filius est : incerta et occulta Verbi, Verbum incarnatum; et hæc omnia negligens, in lubrico lapsus sum et cecidi. Sic autem, inquit, judicas : alios castigas, alios coronas, quoniam veritatem diligis : cum autem veritatem amas, naturæ infirmitatem videns, veniam tribuis petentibus remedia : quia sophista versatus fiet in theoria veritatis, sublimitatem ejus cum cognoverit, amorem pro ea habebit perfectum : qui non in mendaciis versati fuerint, perspicaciores facti, contemplantes veritatis admirabilem pulchritudinem, quales fuere Moyses et Daniel; postquam enim tentaverint sophistica verba, usque ad veram sapientiam ascendentes, a Deo testimonium acceperunt quod erant
D sapientes perfecti : Deus illis manifestavit incerta et occulta sapientiæ ipsius, ut nihil ipsis obscurum, nec tenebris opertum maneret : David invenit hanc eximiam facultatem... in vili conditione : Non tantum in throno sæculi me collocasti, sed etiam prophetico munere honorasti me, et quæ mox ventura sunt manifestasti, et quæ aliis ignota, evidentia fecisti, scilicet Unigeniti tui Incarnationem, et inde terrarum orbis salvationem.

(81) Forte μεταδίδως.

PSAL. LXXVII.

V. 30. *Adhuc exsistente esca in ore eorum.*

V. 31. *Ira Dei ascendit in illos, et occidit in pluribus eorum ; et electos Israel impedivit.*

Videntes ortygometram Hebræi, non crediderunt pollicitationibus divinis, cum promisisset Deus fore, ut usque in mensem nutriret eos ad satietatem. Sed veriti, ne avolaret vel deficeret iterum, *Refrigeraverunt*, ait, *sibi refrigerationes in gyro castrorum. Et carnes adhuc erant in dentibus eorum, antequam deficerent : et Dominus iratus est in populum. Et percussit Dominus populum percussione magna valde* [93]. Hæc *percussio magna*, mors fuit plurimorum, juxta quod hic dicitur : *Occidit in pluribus*, id est multos. Sed o ingratitudinem! Antequam consumerentur carnes quæ erant in dentibus eorum, increduli fuerunt, obliti potentiæ Dei. Propterea desiderio quidem suo satiati sunt ad ostensionem providentiæ divinæ erga illos : evasit tamen illis, propter infidelitatem et ingluviem, in morbum choleræ, qua multi interierunt. Quorum exemplum tam illis ipsis, quam iis, qui ad eos respiciunt, sufficiens ad bonam frugem fuit.

Illud, *in multis*, Aquila et Symmachus ediderunt, *in pinguibus et obesioribus* [94] ; ditiores populi et fortiores sic appellantes. Verosimile enim est eos propterea insatiabilius comedisse. Sed secundum LXX *in pluribus occidit*, id est multos, quos etiam electos vocavit David, utpote belligeros. Hi porro fuerunt sexcenta millia quingenti et quinquaginta a vicennali ætate et supra, excepta inferiori ætate, mulieribus, et universa tribu Levi. Hos omnes nutrivit Deus longo tempore ad satietatem ; inquit enim : *Usque ad mensem dierum comedetis, donec exeat ex naribus vestris* [95]. Videns populum concupiscentem, et purgare eum volens a concupiscentia, videbat quod sermone doctrinali non purgaretur, sed tantum concupiscentia in satietatem versa. Omnium enim rerum satietas est, non somni modo, sed et ciborum. Propterea misit ad eos ortygometram ad triginta dies : illi vero, nimium satietati indulgentes, cholerica affectione interierunt.

Bis autem invenio populum comedisse ortygometram. Semel statim atque exierunt de terra Ægypti; iterum, sicut in Numeris scribitur, quando obloculi sunt de pane Dei, et futilem illum appellaverunt : quo etiam tempore *ira ascendit in eos*, utpote quæ omnino subsidebat antequam peccarent. Cum enim diu multumque experti divinam potentiam, non credidissent benignissimum Deum posse suppeditare escam ipsis; et hanc tribuit, et docuit, quod utrumque facere potis erat; et bona videlicet exhibere, et sumere ultionem. Vitanda est igitur voracitas, gulositas, ingluvies : hoc est, immensus opsonii usus, gulæ furor, cibi intemperantia

[93] Num. xi, 32, 33. [94] Psal. lxxvii, 31.

A ΨΑΛ. ΟΖ'.

Στίχ. λ'. *Ἔτι τῆς βρώσεως οὔσης ἐν τῷ στόματι αὐτῶν.*

Στίχ. λα'. *Ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἀνέβη ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ἀπέκτεινε τοῖς* (82) *πλείοσιν αὐτῶν· καὶ τοὺς ἐκλεκτοὺς τοῦ Ἰσραὴλ συνεπόδισεν.*

Ἰδόντες τὴν ὀρτυγομήτραν Ἑβραῖοι, οὐκ ἐπίστευσαν τῇ τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελίᾳ, ὑποσχομένου μέχρι μηνὸς διαθρέψαι αὐτοὺς εἰς πλησμονήν. Ἀλλὰ, φοβηθέντες μήποτε ἀποπτῇ ἢ ἀναλωθῇ πάλιν, *Ἔψυξαν*, φησὶ, *ἑαυτοῖς ψυγμοὺς κύκλῳ τῆς παρεμβολῆς. Καὶ τὰ κρέα ἔτι ἦν ἐν τοῖς ὀδοῦσιν αὐτῶν, πρὶν ἢ ἐκλιπεῖν· καὶ Κύριος ἐθυμώθη εἰς τὸν λαόν. Καὶ ἐπάταξε Κύριος τὸν λαὸν πληγῇ μεγάλῃ σφόδρα. Πληγὴ δὲ μεγάλη*, ὁ πολλῶν θάνατος, κατὰ τὸ εἰρημένον ἐνταῦθα· ὅτι *Ἀπέκτεινεν ἐν τοῖς* B *πλείοσι*, τουτέστι πολλούς. Ἀλλ' ὢ τῆς ἀγνωμοσύνης! Πρὶν ἢ δαπανηθῆναι τὰ ἐν τοῖς ὀδοῦσιν αὐτῶν κρέα, ἠπίστησαν ἐπιλαθόμενοι τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως. Διὸ τῆς μὲν ἐπιθυμίας αὐτῶν ἐνεπλήσθησαν εἰς ἔνδειξιν τῆς περὶ αὐτοὺς θείας προνοίας· ἀπέβη δὲ αὐτοῖς, διὰ τὴν ἀπιστίαν καὶ ἀπληστίαν, εἰς νόσον χολέρας, ὑφ' ἧς πολλοὶ διεφθάρησαν· ὧν τὸ ὑπόδειγμα αὐτοῖς τε ἐκείνοις, καὶ τοῖς πρὸς ἐκείνους ὁρῶσιν, ἱκανὸν πρὸς σωφροσύνην ἐγένετο.

Τὸ δὲ, *ἐν τοῖς πλείοσιν*, Ἀκύλας καὶ Σύμμαχος, *ἐν τοῖς πίοσι καὶ λιπαροτέροις*, ἐξέδωκαν, τοὺς πλουσιωτέρους τοῦ λαοῦ καὶ ἰσχυροτέρους οὕτως ὀνομάσαντες. Εἰκὸς γὰρ αὐτοὺς διὰ τοῦτο ἀπληστοτέρως ἐμφορεῖσθαι. Κατὰ δὲ τοὺς Ἑβδομήκοντα, C *ἐν τοῖς πλείοσιν ἀπέκτεινεν*, τουτέστι πολλοὺς, οὓς καὶ ἐκλεκτοὺς ἐκάλεσεν ὁ Δαυῒδ, ὡς πολεμιστάς. Οἱ δὲ ἦσαν ἑξακόσιαι χιλιάδες καὶ πεντακόσιοι καὶ πεντήκοντα ἀπὸ εἰκοσαετοῦς καὶ ἀνωτέρω, χωρὶς τῆς κατωτέρας ἡλικίας, καὶ τῶν γυναικῶν, καὶ ὅλης τῆς φυλῆς τοῦ Λευΐ. Τούτους ἅπαντας ἔθρεψεν ὁ Θεὸς εἰς κόρον ἐπὶ πολύ. Ἔφη γάρ· *Ἕως μηνὸς ἡμερῶν φάγεσθε, ἕως ἂν ἐξέλθῃ ἐκ τῶν μυκτήρων ὑμῶν.* Ὁρῶν λαὸν ἐπιθυμητὴν, καὶ καθᾶραι αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἐπιθυμίας βουλόμενος, ἑώρα ὅτι λόγῳ διδασκαλικῷ οὐ καθαίρεται, ἀλλ' αὐτῇ τῇ ἐπιθυμίᾳ γενομένῃ προσκορεῖ. Πάντων γὰρ κόρος ἐστὶν, οὐχ ὕπνου μόνον, ἀλλὰ καὶ βρωμάτων. Διὸ ἔπεμψεν αὐτοῖς ὀρτυγομήτραν ἐπὶ τριάκοντα ἡμέρας· οἱ δὲ, τῇ ἀπληστίᾳ χρησάμενοι, χολερικῷ πάθει ἐφθείροντο.

D Δὶς δὲ εὑρίσκω τὸν λαὸν φαγόντα ὀρτυγομήτραν· ἅπαξ μὲν ἡνίκα εὐθέως ἐξῆλθον ἐκ γῆς Αἰγύπτου· τὸ δὲ δεύτερον, ὡς ἐν τοῖς *Ἀριθμοῖς* ἀναγέγραπται, ἡνίκα κακῶς εἶπον τὸν ἄρτον τοῦ Θεοῦ, καὶ διάκενον αὐτὸν ὠνόμασαν· ὅτε καὶ *ὀργὴ ἀνέβη ἐπ' αὐτοὺς*, ὡς τάχα κάτω που οὖσα πρὶν ἢ ἁμάρτωσιν. Ἐπειδὴ γὰρ, πεῖραν πολλὴν λαβόντες τῆς θείας δυνάμεως, οὐκ ἐπίστευσαν τὸν φιλάνθρωπον δύνασθαι χορηγῆσαι αὐτοῖς τροφὴν, καὶ ταύτην ἔδωκε, καὶ τὴν παιδείαν ἐπήγαγεν, ὡς ἀμφότερα ποιεῖν ἱκανὸς, καὶ τὰ ἀγαθὰ παρέχειν, καὶ τὰς τιμωρίας ἐπάγειν. Φευκτέον τοίνυν ὀψοφαγίαν, λαιμαργίαν, γαστριμαρ-

[95] Num. xi, 20.

(82) Ἐν τοῖς.

γίαν· τουτέστι τὴν περὶ χρῆσιν ὕψου ἀμετρίαν, τὴν περὶ τὸν λαιμὸν μανίαν, τὴν περὶ τὴν τροφὴν ἀκολασίαν, καὶ περὶ γαστέρα μανίαν, ἵνα μὴ τὸν νοῦν ἐγκατορύξωμεν τὰ κου......

A et furor ventris, ut non obruamus mentem....

Λυπεῖ δὲ οὐδὲν καὶ κατὰ ἀναγωγὴν τὰς ἱστορίας ταύτας θεωρῆσαι. Ῥύεται τοι ὁ Θεὸς καὶ ἡμᾶς ἀεὶ ἐκ γῆς Αἰγύπτου, ἐκ τῆς καμίνου τῆς σιδηρᾶς, τῆς κατὰ τὴν ἁμαρτίαν, ἵνα εἰσαγάγῃ διὰ πολλῶν γυμνασίων, διὰ πολλῶν θαυμασίων, δι' ἄρτου ἐπουρανίου, δι' ὕδατος ἀπὸ τῆς πέτρας, *ἡ πέτρα δὲ ὁ Χριστὸς*, ἐπὶ τὴν ἁγίαν ἐπαγγελίαν. Μέγα οὖν ἐμοὶ, ἐὰν, νοήσας τὴν θάλασσαν τοῦ βίου καὶ τὰ κύματα τὰ ἐν τῷ βίῳ, καὶ τὸ πικρὸν καὶ ἁλμυρὸν τῶν βιωτικῶν πραγμάτων κλυδώνιον, δυνηθῶ, εὐεργετηθεὶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἰδεῖν καταποντισθέντας τοὺς νοεροὺς Αἰγυπτίους, καὶ τὸν νοητὸν Φαραώ· αὐτὸς δὲ ὢν ἐν τῷ φωτὶ τῆς ἡμέρας σκεποίμην ὑπὸ νεφέλης τῆς κούφης, καὶ ὑπὸ φωτισμοῦ πυρὸς, ἐάν ποτέ γε σκοτεινὰ καὶ δύσκολα...... καὶ ὁ κόσμος μὲν ἐσκότηται, B καὶ πάντα ἀγνοίαις πεπλήρωται· ἐγὼ δὲ πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας πα.... (83) ἐν φωτὶ ὦ διὰ τὸ ἀληθινὸν φῶς τὸν Χριστὸν, διὰ τὴν νεφέλην, ἧ οὐκ ἐξ ἀτμῶν τινων κατὰ τὴν κοινὴν φύσιν ἡ στάσις ἦν, βαθυνομένου τοῖς ἀτμοῖς τοῦ ἀέρος διὰ τῆς ὁμιχλώδους συστάσεως, καὶ πρὸς ἑαυτὸν ἐμπιλουμένου τοῖς πνεύμασιν· ἀλλὰ κρεῖττόν τι καὶ ὑψηλότερον τῆς ἀνθρωπίνης καταλήψεως, ὡς, καὶ τῆς ἡλιακῆς ἀκτῖνος θερμῶς ἐπιλαμπούσης, διατείχισμα ἔχειν, σκιάζουσάν τε τὸ ὑποκείμενον, καὶ λεπτῇ δρόσῳ τὸ φλογῶδες τοῦ ἀέρος ὑπονοτίζουσαν· καὶ διὰ τῆς νυκτὸς πῦρ γίνεσθαι ἀφ' ἑσπέρας εἰς ὄρθρον, τῷ ἰδίῳ φωτὶ τοῖς Ἰσραηλίταις δᾳδουχοῦσαν τὸ φέγγος μέγα. Ἐὰν ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῦ βίου, ἔνθα ἐπικρατεῖ πολλὴ ἄνοια τῶν πραγμάτων, διελὼν τὸν στεῤῥότατον C αὐτοῦ λόγον πέτραν ὀνομαζόμενον, ἀφθόνως καὶ εἰς κόρον ποτίσῃ με, ὡς παραβληθῆναι τὸ ῥέον ὕδωρ ἀβύσσῳ, καὶ τοὺς τῆς πνευματικῆς κοιλίας ποταμούς.

Non piget etiam anagogice has historias contemplari. Liberabit sane Deus nos quoque semper de terra Ægypti, de fornace ferrea, peccati videlicet, ut introducat per multa exercitamenta, per mirabilia multa, per panem cœlestem, per aquam de petra, *petra autem est Christus* [96], ad sanctam promissionem. Magnum est ergo mihi, si animo reputans hujus vitæ mare, et vitæ etiam fluctus, acres quoque et salsuginosas undas rerum mundanarum, possim, beneficiis cumulatus a Deo, videre submersos spirituales Ægyptios, et spiritualem Pharaonem : dum interim ego in lumine diei positus, protegar a nube levi, et ab illustratione ignis, si quando forte tenebrosæ res et difficiles contingant, dum mundus tenebris offunditur, et omnia ignorantia sunt referta : ego vero contra spiritualia nequitiæ rursus in lumine sim, propter Christum lucem veram; propter nubem, cui non ex vaporibus quibusdam secundum communem naturam consistentia erat, concreto vaporibus aere ex nebulosa crassitudine, et in seipso a ventis compacto; sed excellentius quid et sublimius humana comprehensione : usque adeo, ut, solaribus radiis fervidius coruscantibus, interjecti quasi muri rationem haberet, obumbrans quidquid ei suberat, ac tenui rore ardentes aeris æstus temperaret : noctu vero ignis fieret a vespera in diluculum, propria luce Israelitis facem præferens immensi splendoris. Si in hujus vitæ eremo, ubi multa obtinet dementia rerum, dividat firmissimum suum sermonem, petram dictum, abundeque et ad satietatem irriget me sic, ut conferatur fluens aqua abysso una cum fluminibus vallis spiritualis.

Ἐγὼ δὲ *παραπικραίνω τὸν Ὕψιστον ἐν ἀνύδρῳ*, ἐὰν μετὰ τὴν διδασκαλίαν πάλιν ἁμαρτάνω, ἐπιλανθανόμενος τῶν λόγων τῶν θρεψάντων με, καὶ τοῦ ὕδατος, τοῦ ἀπὸ τῆς πέτρας, *ἥτις ἐστὶν ὁ Χριστός*. Πέτρᾳ δὲ ἀπεικάζεται ὁ Χριστὸς διὰ τὸ ἄθραυστον καὶ ἀκλόνητον. Ἐρήρεισται γὰρ ἰδίοις ἀγαθοῖς ἡ θεία τε καὶ ὑπέρτατος φύσις. Οὗ καὶ κατελάλησαν, ὡς ἐν προσώπῳ Μωσέως, ἡ συναγωγὴ, κατηγοροῦντες ἐπὶ Πιλάτου, καὶ τὸ, *Αἶρε, σταύρου*, ἀνακεκράγασιν. Εἶτα δὲ δυσὶ λελυπήκασι πληγαῖς, ὡς D τὴν πέτραν Μωϋσῆς δὶς ἐπάταξεν. *Ἀπεκτείνασι γὰρ τὸν ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς*, εἶθ' ὅτι μεμένηκεν ἐν νεκροῖς, ἀναπείθειν ἤθελον. *Ἀλλ' ἐκδέδωκεν ἡ πέτρα πλουσίως τὸ νᾶμα, καὶ πεπότικε πᾶσαν τὴν συναγωγήν*. Ἐπέκλυσε γὰρ τὴν οἰκουμένην Χριστὸς ἱεροῖς τε καὶ θείοις νάμασιν. Ὁ πηγάζων τὸ θεῖον νᾶμα τοῖς διψῶσι, καὶ προχέων τὸ ὕδωρ ἐκ τῆς πλευρᾶς, τοῦ σιδήρου τὴν φλέβα ταύτην ἀναστομώσαντος, καὶ τὸ πικρὸν τῆς Μεῤῥᾶς, τοῦ κολαστοῦ

Ego vero *irrito Altissimum in inaquoso* [97], si post documenta iterum pecco, oblitus sermonum qui enutriverunt me, et aquæ de petra, *quæ est Christus* [98]. Petræ porro assimilatur Christus, propterea quod nec frangi nec concuti potest. Firmata est enim in bonis suis divina et sublimissima natura. Contra quem Christum oblocuti sunt, tanquam in persona Moysis, synagoga, quæ apud Pilatum eum accusavit et clamavit: *Tolle, crucifige* [99]. Deinde vero duplici offenderunt plaga, sicut petram Moyses bis percussit. *Interfecerunt* enim *Auctorem vitæ* [1], deinde etiam persuadere voluerunt, quod manserit inter mortuos. *Sed reddidit petra fluentum abundans, et potavit cœtum universum* [2]. Inundavit enim orbem terrarum Christus sanctis divinisque fluentis. Ipse qui scaturit fluentum divinum sitientibus, et profundit aquam de latere, ferro hanc venam aperiente : et amaritudinem Merræ, legis nempe ultricis, mutavit in dulcorem susceptione

[96] I Cor. x, 4. [97] Psal. LXXVII, 17. [98] I Cor. x, 4. [99] Joan. XIX, 15. [1] Act. III, 15. [2] Psal. LXXVII, 15; Exod. XVII, 6.

(83) Forte πάθη.

ligni crucis, et mysterii ejus. *Littera* enim et lex *occidit, spiritus vero*, et spiritalis cultus evangelicus *vivificat* [3].

Magnam vero curam gerens Deus de homine, etiam cœlum ipsi aperit, et cœlestem illi escam præbet, ipseque illum manu ducit, effectus itinerantibus lumen, agitque in vias quas per se humana ignorat natura. Quin etiam vespere ortygometram, primo autem diluculo manna demittit, oblique nobis exemplo subindicante, amatorem rerum terrenarum in intelligibili lumine nequaquam versari : quæ per ortygometram innuuntur, quam concupiscentibus porrigit Deus, non trahens ipse in concupiscentiam, nondum vero largiens virtutem fortiter debellandi passiones. Manna umbra fuit documentorum et donorum per Christum, quæ ex alto cœlitusque proveniunt, nec terrenum quid admistum habent, carentque potius omni carnali abominatione. Atque sic esca spiritus, est recta sinceraque eorum cognitio, cujus subministratio tanquam in luce et die fit, exoriente Sole justitiæ Domino nostro, qui educat nos in vitam æternam.

Qui enim manna comedit, superior erit omni corruptione, et transiliet mortem. Ait vero, *Colligetur a contubernalibus, et non relinquetis ex eo usque mane* [4]. Necessarium est enim nobis, qui ejusdem simul sumus fidei idemque habemus contubernium, Ecclesiam videlicet, ut divinis nostris satiemur sermonibus, nec observemus umbram postquam veritas manifeste apparuit. *Qui enim*, ait, *in lege justificamini, a gratia excidistis* [5]. Sed cum pervenerimus per fidem ad spiritualem in Christo sabbatismum, id est ad vacationem ac cessationem a peccato ; non tanquam inutilem repudiamus tot præceptis coacervatam jam legis eruditionem, manuducentem nos ad Christum. Legimus enim Mosaicas umbras, quo in illis veritatem quæramus, *nova et vetera de thesauro proferentes* [6]. Aut si mavis, quæ hic collegimus in parasceve (84), hæc ibi sabbatum agentes inveniemus, et enutriemur.

Olim quidem *panem de cœlo dedit Deus populo suo, qui nullo adhibito labore ad omnem voluptatemvalebat : ad quod enim quis vellet, attemperabatur* [7]. Eadem est verbi animam nutrientis natura, aptata ad facultatem ejus qui nutritur. Si infantem lex nutriat, fit lac ; si languentem animam, olus ; si virum perfectum, solidus cibus. Non tamen residentibus nobis venit manna, sed extra castra contendentibus ; corpus videlicet, in quo clauditur anima tanquam in carcere. Oportet enim animam non amplius in carne esse, sed in spiritu. At nemo *qui portat imaginem terreni* [8], potest cœlestem panem manducare : *Animalis enim homo non capit*

νόμου, μετέβαλεν εἰς γλυκύτητα τῇ παραδοχῇ τοῦ ξύλου τοῦ σταυροῦ, καὶ τοῦ ἐπ' αὐτῷ μυστηρίου. *Τὸ γὰρ γράμμα* καὶ ὁ νόμος *ἀποκτείνει, τὸ δὲ πνεῦμα* καὶ ἡ ἐν πνεύματι λατρεία ἡ εὐαγγελικὴ *ζωο-* C *ποιεῖ*.

Μεγάλην δὲ πρόνοιαν ποιούμενος ὁ Θεὸς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ οὐρανὸν αὐτῷ ἀνοίγει, καὶ τροφὴν αὐτῷ δίδωσιν οὐράνιον, καὶ χειραγωγεῖ αὐτὸν αὐτὸς, γινόμενος τοῖς ὁδεύουσι φῶς, καὶ ἄγων ἐπὶ ὁδοὺς, ἃς καθ' ἑαυτὴν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις οὐκ ἐπίσταται. Πλὴν ἑσπέρας μὲν τὴν ὀρτυγομήτραν, ἅμα δὲ τῇ ἕῳ τὸ μάννα καθίησι, πλαγίως ἡμῖν τοῦ παραδείγματος ὑπεμφαίνοντος, ὅτι μή ἐστιν ἐν φωτὶ νοητῷ τῶν γηΐνων ὁ ἐραστής· ἃ διὰ τῆς ὀρτυγομήτρας σημαίνεται, ἣν ὀρέγει ἐπιζητοῦσι Θεὸς, οὐχ ἕλκων αὐτὸς εἰς ἐπιθυμίαν, οὔπω δὲ διδοὺς τὸ καταneανιεύεσθαι παθῶν. Τὸ δὲ μάννα σκιὰ τῶν διὰ Χριστοῦ παιδευμάτων τε καὶ χαρισμάτων, ἃ ἄνωθέν ἐστι καὶ ἐξ οὐρανοῦ, καὶ τὸ γεῶδες οὐκ ἔχει, ἀμοιρεῖ δὲ μᾶλλον καὶ βδελυρίας σαρκικῆς. Καὶ οὕτως τροφὴ πνευμά- D των ἐστὶν ἡ ἐν τούτοις ὀρθὴ καὶ ἀκίβδηλος γνῶσις, ἧς ἡ χορηγία, ὡς ἐν φωτὶ καὶ ἡμέρᾳ γίνεται, ἀνίσχοντος τοῦ Ἡλίου τῆς δικαιοσύνης Κυρίου (85), ὃς ἀποτρέφει ἡμᾶς εἰς ζωὴν ἀμήρυτον.

Ὁ γὰρ τὸ θεῖον μάννα κατεδηδοκὼς ἀμείνων ἔσται φθορᾶς καὶ ὑπεραλεῖται θανάτου. *Συλλέξεται* δὲ, φησὶ, *τοῖς συσκήνοις, καὶ οὐ καταλείψετε ἀπ' αὐτοῦ εἰς τὸ πρωΐ*. Χρὴ γὰρ ὁμοῦ τοῖς ὁμοπίστοις, τοῖς τὴν οἰκοῦσι σκηνὴν, τὴν Ἐκκλησίαν, τῶν θείων ἡμῶν ἐμφορεῖσθαι λόγων, καὶ μὴ τηρεῖν τὴν σκιὰν μετὰ τὴν τῆς ἀληθείας ἔνδειξιν (86). *Οἵτινες γὰρ*, φησὶν, *ἐν νόμῳ δικαιοῦσθε, τῆς χάριτος ἐξεπέσετε*. Πλὴν ἀφιγμένοι διὰ τῆς πίστεως εἰς τὸν ἐν Χριστῷ νοούμενον σαββατισμὸν, τουτέστιν εἰς ἀργίαν καὶ κατάληξιν τὴν ἐξ ἁμαρτίας, οὐχ ὡς ἄχρηστον παραιτούμεθα τὴν προσωρευθεῖαν (87) τοῦ νόμου παίδευσιν, χειραγωγοῦσαν ἡμᾶς εἰς Χριστόν. Περιτυγχάνομεν γὰρ ταῖς διὰ Μωσέως σκιαῖς, ἵνα τὴν ἐν αὐταῖς ζητῶμεν ἀλήθειαν, *καινὰ καὶ παλαιὰ ἐκ θησαυροῦ ἐκβάλλοντες*. Εἰ δὲ βούλει, ἅπερ ἐνταῦθα συλλέξομεν ἐν παρασκευῇ, ταῦτα ἐκεῖσε σαββατίσαντες εὑρήσομεν καὶ τραφησόμεθα.

(87*) Πάλαι μὲν οὖν *ἄρτον ἀπ' οὐρανοῦ ἔδωκεν ὁ Θεὸς τῷ λαῷ αὐτοῦ*, ἀκοπιάστως *πρὸς πᾶσαν* A *ἡδονὴν ἰσχύοντα· πρὸς ὃ γάρ τις ἐβούλετο μετεκρίνατο*. Τοιαύτη δὲ ἡ τοῦ τρέφοντος τὴν ψυχὴν λόγου φύσις, πρὸς τὴν δύναμιν τοῦ τρεφομένου μεταβάλλουσα. Ἐὰν νήπιον τρέφῃ ὁ νόμος, γάλα γίνεται· ἐὰν ψυχὴν ἀσθενοῦσαν, λάχανον· ἐὰν τέλειον, στερεὰ τροφή. Οὐ καθεζομένοις δὲ ἡμῖν ἔρχεται τὸ μάννα, ἀλλ' ἐρχομένοις ἔξω τῆς παρεμβολῆς· λέγω δὴ τοῦ σώματος, ἐν ᾧ ἐνεῖρκται ἡ ψυχή. Δεῖ γὰρ τὴν ψυχὴν μηκέτ' εἶναι ἐν σαρκὶ, ἀλλ' ἐν πνεύματι. Οὐδεὶς δὲ, *φορῶν τὴν εἰκόνα τοῦ χοϊκοῦ*, δύναται ἄρτον οὐράνιον φαγεῖν· διότι *ψυχικὸς ἄνθρωπος*

[3] II Cor. III, 6. [4] Exod. XVI, 18, 19. [5] Gal. V, 4. [6] Matth. XIII, 52. [7] Sap. XVI, 20, 21. [8] I Cor. XV, 49.

(84) *Id est*, præparatione.
(85) Lacuna. Forte deest Ἰησοῦ, vel ἡμῶν.
(86) Vel ἀνάδειξιν.

(87) Puto προσωρευθεῖσαν.
(87*) Ὠριγ.

οὐ δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος. Περὶ ἧς τροφῆς καὶ σὺ ἐδιδάχθης εὔχεσθαι. Ἐὰν οὖν *τὸν ἐπιούσιον ἄρτον*, τὸν μὴ ἐκχωροῦντα, τὸν μὴ ἀποκρινόμενον, τὸν ἀναδιδόμενον εἰς τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς, ὅταν διαλαμβάνω περὶ Θεοῦ, περὶ Χριστοῦ, περὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ, περὶ τῆς ἐν ἀνθρωπίνῳ σώματι καὶ ψυχῇ αὐτοῦ ἐνοικήσεως, ἄρτον ἀγγέλων ἐσθίω, τὸ μάννα· ὅπερ εὑρὼν καὶ θαυμάσας, θαυμαστικῶς ἐρῶ· *Μάν; τί ἐστι τοῦτο; καὶ γενήσεται τοῦτο τὸ φθέγμα τῷ ἄρτῳ ὄνομα·* εὔξασθε ἵνα ἡμῖν ὁ Θεὸς ἐπισιτισμὸν ἀποστείλῃ εἰς πλησμονήν· οὐχ ὥστε γεύεσθαι μόνον, ἀλλὰ καὶ πληρωθῆναι τῶν λόγων τῆς ζωῆς, καὶ ἰσχυροποιηθῆναι ἐν αὐτοῖς. Πλὴν ἡ προηγουμένη τροφὴ αὕτη ἐστίν.

(88) Ἐσθιόντων δέ ποτε τὸ μάννα Ἑβραῖοι ἔλεγον· *Οὐδὲν, πλὴν εἰς τὸ μάννα οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν. Ἐμνήσθημεν γὰρ, ὅτι ἐκαθέσθημεν ἐπὶ τῶν λεβήτων τῶν κρεῶν ἐν Αἰγύπτῳ·* καὶ ἡμεῖς ταλανίζομεν ἐκείνους, ὡς τότε ἡμαρτηκότας· οὐχ ὁρῶντες, ὅτι καὶ ἐν ἡμῖν ταῦτα τὰ ἁμαρτήματα γίνεται· ἀντὶ τῆς πνευματικῆς Γραφῆς τὰ πράσα τὰ δυσώδη, καὶ τὰ κρόμμυα τὰ βλάπτοντα τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς, καὶ τὰ πληροῦντα δυσωδίαν ἁμαρτήματα σκόροδα ἐπιθυμοῦμεν φαγεῖν, καὶ ἐμφορηθῆναι ἡδονῶν δυσοσμίας. Καὶ τὴν ἔκλυτον τοῦ κόσμου καὶ τῶν σωματικῶν φύσιν ποθοῦντες, πεπόνων ἐπιθυμοῦμεν, καὶ τὸ μὴ ἀναδιδόμενον εἰς τὴν τῆς ψυχῆς οὐσίαν ἀνελόντες, σικύων θέλομεν μεταλαμβάνειν. Καὶ ἐπειδὴ οὐ θέλομεν τὸν ἄρτον, τὸν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, οὗ προφῆται κήρυκες καὶ δίκαιοι, νεφέλαι καλούμενοι διὰ τὸ ὕψοῦ φέρεσθαι αὐτῶν τὸν νοῦν· καὶ διὰ τὸ ἐντέξειν (89) νεφελῶν τοῖς νοητοῖς ὑετοῖς κατάρδειν, ἑτέρους ἐξαποστελεῖ ἡμῖν ὁ Θεὸς, κρέας ὡσεὶ χοῦν, *ἕως οὗ ἐξέλθῃ ἐκ τῶν μυκτήρων ἡμῶν*, καὶ ἕως πληρώσῃ ἡμᾶς νόσου καὶ μαλακίας, ὡς τὴν δυσώδη καὶ πολύδακρυν ἁμαρτίαν ζητοῦντες.

Οἱ γὰρ τῶν κοσμικῶν πραγμάτων ἀπολαύοντες νοσοῦσι τὴν ψυχὴν, διὰ ταῦτα καὶ ἐν χολέρᾳ καὶ νόσῳ εἰσὶ, καὶ πᾶσι κακοῖς διὰ τὴν διψυχίαν αὐτῶν. Ἀλλ' ἡμᾶς γένοιτο νηστεύειν νηστείαν δεκτὴν, τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς μὴ τρέφοντας, μηδὲ γενοίμεθα ἐν ἀνύδρῳ, στερήσει τῶν πνευματικῶν ὑδάτων, διὰ τὸ μηδὲν δρᾷν τῶν γλυκαινόντων τὴν τοῦ Ὑψίστου χρηστότητα. Γλυκαίνει δὲ αὐτὴν τὰ κατ' ἀρετὴν καὶ σοφίαν ἐνεργούμενα καὶ θεωρούμενα. Μηδὲ ἐκπειράσαι αὐτὸν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν· ἤγουν οὐκ ἐξ ἐπιπολῆς, ἀλλ' ἐκ βάθους τοῦ ἡγεμονικοῦ ἀμφιβάλλοντες περὶ τῆς θείας δυνάμεως· μηδ' αἰτήσαιμεν βρώματα ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν· οὐ ταῖς κατ' εἰκόνα λέγω, αἳ τρέφονται ἐκ τῶν ζωῆς ἄρτων, ἀλλὰ ταῖς εἰς σάρκα μεταβαλλούσαις, διὰ τὸ τοῖς ὑλικοῖς προσπεπονθέναι, ὀρεγομέναις οὐκ ὠφελίμων καὶ ὑγιῶν τροφῶν, ἀλλ' ἡδέων καὶ νοσοποιῶν. Ἀλλ' ἑτοιμασθείη ἡμῖν τράπεζα, ἐφ' ἣν ἡ *σοφία τὰ ἑαυτῆς θύματα ἐπιτίθησι, καὶ τὸν ἑαυτῆς οἶνον εἰς κρατῆρα κιρνᾷ.*

quæ sunt spiritus [9]. De quo cibo et tu edoctus fuisti ut votum haberes. Si igitur *substantialem panem* [10], qui non egeritur, qui non secernitur, sed qui crescit in essentiam animæ, quoties disputo de Deo, de Christo, de divinitate ejus, de incolatu C illius in humano corpore et anima; panem, inquam, angelorum manduco, nempe manna: quod inveniens et admiratus, admirabunde dico, *Man? quid est hoc* [11]? *et fiet hæc dictio pani nomen* [12]: orate ut nobis Deus escas mittat ad satietatem. Non in tantum ut gustemus duntaxat; verum etiam repleamur sermonibus vitæ, et roboremur in illis. Cæterum primarius cibus hujusmodi est.

Comedentes autem olim manna Hebræi, dicebant: *Nihil, præterquam ad manna oculi nostri. Recordati enim sumus, quia sedimus ad ollas carnium in Ægypto* [13]: et nos deploramus illos, utpote qui tunc peccaverint; non videntes, quia in nobis talia peccata fiunt: contra spiritualem Scri- D pturam, porros graveolentes, et cæpas aciem oculorum animæ hebetantes, et, quæ replent gravi odore peccata, allia comedere concupiscimus, satiarique voluptatibus pudibundis. Et dissolutam mundi ac rerum corporearum naturam desiderantes, pepones avemus; et quod minime adolescit in essentiam animæ præeligentes, cucumeres volumus comesse. Et quia repudiamus panem de cœlo, quem prædicant vates et justi, qui nubes vocantur, A propterea quod in sublime mens illorum feratur; et quia recusamus imbribus spiritualibus nubium harum irrigari, alios mittet nobis Deus; carnem tanquam terram, *donec egrediatur de naribus nostris* [14], et donec impleat nos morbo et languore, tanquam qui putidum et lacrymabile peccatum quærimus.

Qui enim, mundanis rebus fruentes, ægrotant anima, propterea etiam in cholera et morbo sunt, et in omnibus malis propter animi eorum duplicitatem. At faxit Deus, ut nos jejunemus acceptum jejunium, voluntatem carnis nequaquam nutrientes, neque fiamus in inaquoso, privatione omnium aquarum spiritualium, ex eo quod nihil facimus, quod dulcoret Altissimi bonitatem. Dulcorant porro illam B quæcunque secundum virtutem aut actu exercemus, aut speculatione contemplamur. Faxit, ut non tentemus eum in cordibus nostris; id est non ex superficie, sed ex imo mentis dubitantes de divina potentia; neque postulemus escas animabus nostris; non eas dico animas quæ sunt secundum imaginem, quæ nutriuntur panibus vitæ; sed illas quæ mutantur in carnem, propterea quod materialibus succenturiantur affectionibus; appetentes non quæ utilia sunt et sana nutrimenta, sed voluptuosa et morbos creantia. Præparetur vero nobis

[9] I Cor. II, 14. [10] Matth. VI, 11; Luc. XI, 3. [11] Exod. XVI, 15. [12] ibid. 31. [13] Num. XI, 5, 6. [14] ibid. 20.

(88) Ἐσθίοντες, vel mox lege Ἑβραίων.

(89) Forte ἀντέχειν.

Μηδὲ ὀργὴ ἐφ' ἡμᾶς ἀναβαίη, τὸ πνεῦμα τοῦ ἐξουσιάζοντος τὸ ἀπατηλὸν, τὸ δίκην προδρόμου ἢ κατασκόπου ἐκ τοῦ σκότου ἐν ᾧ ἐκέκρυπτο, εἰς τὴν ψυχὴν ἀνιὸν διὰ τῆς ἐνθυμήσεως· μηδὲ ὡς πῦρ ἐξαφθείη ἐκ τῶν πεπυρωμένων βελῶν τοῦ ἐχθροῦ. Ἀλλ' οὐρανοῦ θυρίδες ἡμῖν ἀνοιγεῖεν, αἱ τῶν νοητῶν καὶ πνευματικῶν ἐξαπλω (90) ἀρεταὶ .... κακίαι ᾅδου καὶ θανάτου, αἵτινες οὐ κατισχύουσι τῶν, κατὰ Πέτρον, ἀνελθόντων ἐπὶ πύλας τῆς θυγατέρος Σιών. Καὶ ὁ ἐν τῷ κρυπτῷ τῆς καρδίας ἄνθρωπος, κατ' εἰκόνα Θεοῦ, ὁμοέστιος ἀγγέλοις γένοιτο, τοῦ ἀληθινοῦ μάννα μεταλαμβάνων, καὶ ἀπὸ οὐρανοῦ τροφὴν, ἀλλ' οὐκ ἀπὸ τῆς ἐπικαταράτου γῆς, ἣν ὁ ἁμαρτάνων ἐν λύπαις ἐσθίει. Οἱ τούτων ἀκούοντες πτεροῦσθωσαν, ἐπαιρέσθωσαν, μηκέτι ἔστωσαν ἐν σαρκί· γενέσθωσαν ἐν πνεύματι· *Οἱ γὰρ ἐν σαρκὶ ὄντες Θεῷ ἀρέσαι οὐ δύνανται.* Ἀλλ' ἐπὶ τὴν ἱστορίαν ἀντέον.

C mensa, super quam *sapientia mactationes suas imponit, et vinum suum miscet in cratera* [15]. Neque ira in nos ascendat; spiritus nempe potestatem habentis seductor, qui præcursoris instar vel speculatoris, ex tenebris in quibus sese abdiderat, in animam ascendit per cogitationem: neque ceu ignis inflammetur ex ignitis jaculis inimici. Sed fenestræ cœli nobis aperiantur: rerum intellectualium ac spiritalium virtutes explicentur. . . . . malæ inferni et mortis, quæ non prævalent, secundum Petrum, iis qui ascendunt ad portas filiæ Sion. Et homo qui est in occulto cordis, qui est secundum imaginem Dei, commensalis angelorum fiat, verum manna comedens et escam de cœlo, non autem de terra maledicta, quam qui peccat, in doloribus comedit. Qui hæc audiunt sumant alas, in sublime ferantur, non amplius sint in carne; sint in spiritu: *Qui enim in carne sunt, Deo placere non possunt* [16]. Sed ad historiam revertendum.

D Στίχ. μδ'. *Καὶ μετέστρεψεν εἰς αἷμα τοὺς ποταμοὺς αὐτῶν, καὶ τὰ ὀμβρήματα αὐτῶν, ὅπως μὴ πίωσιν.*

V. 44. *Et convertit in sanguinem flumina eorum, et pluviales aquas eorum, ut non bibant.*

Οἶδα κατὰ τροπολογίαν πολλοὺς ποταμοὺς Αἰγύπτου ἐναντίους Χριστῷ τῷ ἀληθινῷ ποταμῷ, οὗ τὰ ὁρμήματα τὴν Ἐκκλησίαν εὐφραίνει. Πάντα δὲ τὰ τῆς σωτηρίας ἀλλότρια ῥεύματα, ἃ ὁ Θεὸς, (90') ὅταν βούληταί τινας ἐπιστρέψαι, ἵνα ἐξελθόντες πίωσιν ἀπὸ τῆς πέτρας, ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστὸς, ποιεῖ στραφῆναι εἰς αἷμα. Ὅταν γὰρ ἐγὼ καταγὼ οὗς (91) ἀλλοτρίου ὕδατος καὶ φρονήματος, τοῦ Θεοῦ μὴ (91') παραστήσαντος, ὅτι αἷμά ἐστιν, οὐκέτι πίνω, ἵνα μὴ μέτοχος γίνωμαι αἵματος ὀμβρήματος. Οἱ δὲ εἶεν ἂν, οἱ βραχέα μὲν λέγοντες, ὀλέθρια δέ. Κατὰ δὲ τὴν ἱστορίαν, Αἰγύπτιοι ἄνωθεν ὕδωρ οὐκ ἔχουσιν, οὐδὲ γίνεται ὑετὸς ἐν Αἰγύπτῳ. Ἱστορικῶς μὲν οὖν, πάσης τότε τῆς τῶν ὑδάτων φύσεως κατὰ τὴν Αἴγυπτον τῷ προστάγματι τοῦ Μωσέως εἰς αἷμα τραπείσης, ὡς καὶ τοὺς ἰχθύας, εἰς σαρκώδη παχύτητα τοῦ ὕδατος μετατεθέντος, διαφθαρῆναι, τοῖς Ἑβραίοις ἀρυομένοις αἷμα οὐκ ἦν. Ὅθεν ἔσχε καὶ ἡ μαγγανεία καιρὸν ἐν τῷ παρὰ τοῖς Ἑβραίοις εὑρισκομένῳ ὕδατι, τὸ αἱματῶδες ὕδωρ παρασοφίσασθαι. Πνευματικῶς δὲ καὶ νῦν τὸ ἴσον ἔστιν ἰδεῖν γινόμενον. Τῶν γὰρ πρὸς τὰς ἐναντίας δόξας διεστηκότων τοῖς μὲν πότιμόν ἐστι καὶ διαφανὲς τὸ νᾶμα τῆς πίστεως, ὃ διὰ τῆς θείας διδασκαλίας ἀρύονται· τοῖς δὲ τῆς πονηρᾶς ὑπολήψεως αἰγυπτιάζουσι διεφθορὸς αἷμα τὸ ὕδωρ γίνεται. Καὶ πολλάκις ἐπιχειρεῖ ὁ παρασοφισμὸς τῆς ἀπάτης καὶ τὸ τῶν Ἰσραηλιτῶν ποτὸν τῷ μολυσμῷ τοῦ ψεύδους αἷμα ποιῆσαι, τουτέστι τὸν ἡμέτερον λόγον, καὶ ἡμῖν δεῖξαι, μὴ τοιοῦτον ὄντα οἷόν ἐστιν. Ἀλλ' οὐκ ἀχρειώσειε καθόλου τὸ ποτὸν, κἂν ἐκ τοῦ προχείρου δι' ἀπάτην περιφοινίξῃ τὸ εἶδος. Πίνει γὰρ ὁ Ἰσραηλίτης τὸ ἀληθινὸν ὕδωρ, οὐδὲ πρὸς τὸ εἶδος τῆς ἀπάτης ἐπιστρεφόμενος.

Novi secundum moralem sensum multa flumina Ægypti contraria Christo vero flumini, cujus impetus Ecclesiam lætificant. At quæcunque sunt fluenta saluti contraria, quando vult Deus quosdam convertere, ut exeuntes bibant de petra, quæ petra Christus est, facit ut in sanguinem vertantur. Quando enim ego damno alienam aquam sive cogitata, Deo mihi ostendente, quia sanguis sunt; non amplius bibo, ut non particeps fiam pluviæ sanguinis. In hoc censu habendi sint, qui pauca quidem loquuntur, sed nihilominus perniciosa. Porro secundum historiam, Ægyptii cœlitus aquam non habent, nec fit pluvia in Ægypto. Historice igitur, universa tunc aquarum natura per Ægyptum mandato Moysis in sanguinem versa, usque adeo ut etiam pisces, in carneam crassitiem mutata aqua, interirent; Hebræis haurientibus sanguis non erat. Quare etiam locum habuerunt præstigiæ in aqua penes Hebræos inventa, sanguineam aquam exhibendi. Spirituali sensu, nunc quoque licet videre idipsum contingere. Ex iis enim qui contrariis
B opinionibus dividuntur, alii habent potabile ac pellucidum fidei fluentum, quod ex divinis hauriunt documentis. At iis qui reprobæ sententiæ ratione Ægyptum præ se ferunt, in corruptum sanguinem evadit aqua: ac sæpe enituntur præstigiæ erroris, Israeliticum quoque potum inquinamento mendacii sanguinem efficere; id est sermonem nostrum, nobisque ostendere talem non esse qualis est. Sed inutilis prorsus potus non fiet, tametsi aspectu primo per errorem species ejus rubescat. Bibit enim Israelita veracem aquam, minime respiciens speciem erroris.

[15] Prov. IX, 2. [16] Rom. VIII, 8.

(90) Forte ἐξαπλωθεῖεν.
(90') Ἃ ὁ Θεός. Forte del. ἃ.

(91) Forte καταγνούς.
(91') Forte μοι.

ΨΑΛ. Π'.

Στίχ. β'. *Ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ Ἰακώβ.*

Θεὸν Ἰακὼβ τὸν Σωτῆρα καλοῦσι τὸν ἐν ἀνθρώπου σχήματι ὀφθέντα τῷ Ἰακὼβ εἰς δήλωσιν τῆς μετὰ ταῦτα ἐνανθρωπήσεως. Ἀλαλάζειν δὲ προστάττουσι νικητήριον ὕμνον ἀναπέμποντες αὐτῷ, ὡς καταλύσαντι τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, ὡς ἐκ τῆς τῶν δαιμόνων καταδυναστείας ῥυσαμένῳ. *Ἀλαλαγμὸς* γάρ ἐστιν ὕμνος ἐπινίκιος, ὃν καὶ οἱ ἐκ Βαβυλῶνος ἀνασωθέντες τῷ τὴν νίκην δωρησαμένῳ Θεῷ ἀλλήλοις ὑφῆναι παρακελεύονται. Ἠθικώτερον δέ· ὧν μὲν κατορθούντων οἱ καρποὶ ἐπὶ τὰς ληνοὺς ἔρχονται, ἀκουέτωσαν τοῦ· *Ἀγαλλιᾶσθε τῷ Θεῷ*· ὁ δὲ ἁμαρτὼν καὶ δεόμενος μετανοίας καὶ ἐπιστροφῆς μὴ ἀγαλλιάσθω, ἀλλὰ λυπηθήτω κατὰ Θεόν. Ἡ γὰρ κατὰ Θεὸν λύπη μετάνοιαν εἰς σωτηρίαν ἀμεταμέλητον κατεργάζεται. Καὶ σὺ, ἐὰν βοηθηθεὶς ὑπὸ Θεοῦ τὴν συγκομιδὴν ἐποιήσω τῶν καρπῶν ἐπὶ τὰς ἁγίας ληνοὺς, μὴ ἐπιλανθάνου τοῦ Θεοῦ, καθὸ βοηθός σου γίνεται. Κἂν ἀπορῇς λόγων τῶν κατ' ἀξίαν ἀποδοθησομένων τῷ Θεῷ ἐν εὐχαριστίᾳ, ἀλάλαζε εὐσήμῳ φωνῇ, καρδίας κεκραγυίας ὑπερβαινούσης τὰ σημαινόμενα ἀπορούσης λέξεως, καὶ διὰ τὴν ἀπορίαν τῶν λέξεων ἀπόῤῥητα καὶ ἄῤῥητα λαλούσης. Ἐὰν γὰρ ἀναβῇς τὰ λεκτὰ, ἐὰν ὑπερβῇς τὰ ἀπαγγελλόμενα, τὰ διὰ στόματος φωνούμενα, καὶ μόνῳ νῷ δυνηθῇς ὑμνεῖν τὸν Θεὸν, τῷ ἀποροῦντι ἐπιθεῖναι τὰ ἑαυτοῦ κινήματα τῷ λόγῳ, παρὰ τὸ τὸν λόγον τὸν ἐν σοὶ μὴ δύνασθαι βαστάζειν τοῦ νοῦ τὰ ἀπόῤῥητα καὶ τὰ θεῖα, ἀλαλάξεις τῷ Θεῷ Ἰακὼβ, ὡς μιμητὴς τοῦ πτερνιστοῦ Ἰακώβ.

A

PSAL. LXXX.

V. 2. *Jubilate Deo Jacob.*

Deum Jacob appellant Salvatorem, qui in figura hominis Jacobo apparuit ad indicandam futuram incarnationem. Jubilare autem jubent, victoriæ hymno celebrantes eum, utpote qui profligaverit illum qui habebat mortis imperium, et a dæmonum tyrannide in libertatem asseruerit. *Jubilatio* namque hymnus est victorialis, quem etiam qui de Babylone servati sunt, victoriæ largitori Deo canere sese invicem adhortantur. Et magis moraliter: quorum virtuosi fructus in torcularia veniunt, audiunto: *Jubilate Deo*: at qui peccavit et indiget pœnitentia atque conversione, non exsultet, sed doleat secundum Deum. Dolor enim secundum Deum, pœnitentiam in salutem non pœnitendam operatur. Tu quoque si divinitus adjutus fructus invexisti in sancta torcularia, ne obliviscaris Dei, quatenus auxiliator tuus fuit. B Tametsi haud suppetant tibi verba quæ digne reddi possint Deo pro gratiarum actione; jubila nihilominus insigni voce, corde clamante quod supergreditur significata sermonis deficientis, atque per deficientiam ipsam vocabulorum, secreta et ineffabilia loquitur. Si enim transcendas quæ verbis dicuntur, ac supergrediaris quæ ore proferente enuntiantur, soloque animo possis hymnum dicere Deo, dum nequis motus tuos verbis componere, quia sermo tuus non valet exprimere res occultas mentis et divinas; attamen jubilas Deo Jacob, utpote imitator supplantatoris Jacobi.

ΨΑΛ. ΡΝ'.

Στίχ. γ'. *Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν ἤχῳ σάλπιγγος.*

Ἄλλος φησὶ, *διὰ ἤχου κερατίνης*. Ἱερατικὸν δὲ τοῦτο τὸ ὄργανον. Οἱ ἱερεῖς γὰρ ἐχρῶντο ταῖς σάλπιγξι, τῶν ἐν Σινᾶ γενομένων σαλπίγγων ἀναμιμνήσκοντες. Κατὰ γοῦν τὸν πνευματικὸν περὶ σαλπίγγων κατασκευῆς λόγον, κατασκευαστέον σάλπιγγα, ἵνα ἐν ἤχῳ αὐτῆς αἰνέσωμεν τὸν Θεόν. Τοιαῦται δ', οἶμαι, σάλπιγγες δηλοῦνται καὶ ἐν τῷ· *Σαλπίσει, καὶ οἱ νεκροὶ ἐγερθήσονται.* Ἔστι δὲ ἑορτὴ Νουμηνία ἑβδόμου μηνὸς, μνημόσυνον σαλπίγγων, καθὸ λέγεται· *Ἐν νεομηνίᾳ, σάλπιγγι.*

PSAL. CL.

V. 3. *Laudate eum in sono tubæ.*

C Alius dicit, *per sonum corneæ* [17]. Erat hoc sacerdotale instrumentum. Sacerdotes namque utebantur tubis, in memoriam tubarum quæ in Sina clanxerunt. Juxta igitur spiritualem construendarum tubarum rationem, construenda est tuba, ut in sono illius laudemus Deum. Hujusmodi, ut puto, tubæ declarantur et in illo loco: *Clanget, et mortui resurgent* [18]. Est autem festum Neomenia septimi mensis, memoriale tubarum, sicut legitur: *In neomenia, tuba* [19].

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΕΚΛΟΓΑΙ
ΕΙΣ ΤΑΣ ΠΑΡΟΙΜΙΑΣ.
ORIGENIS FRAGMENTA IN PROVERBIA.

(Bibliotheca Gallandiana, ex codd. Venet.)

(92) ΚΕΦ. Α'.

Στίχ. α'. Ἐπεὶ δὲ ἀρετὴν εἶναι τὴν φρόνησιν Ἕλληνες λέγουσι, καὶ ὁρίζονται αὐτήν· *Ἐπιστήμην ἀγαθῶν καὶ κακῶν καὶ οὐδετέρων*· ἢ *ἐπιστήμην ποιητέων καὶ οὐ ποιητέων καὶ οὐδετέρων, παρέχουσαν μὲν ποιεῖν τὰ ποιητέα, μὴ ποιεῖν δὲ τὰ μὴ ποιη-*

D

CAP. I.

V. 1. Quia autem gentiles virtutem esse prudentiam dicunt, et definiunt eam: *Scientiam bonorum et malorum et neutrorum*; vel *Scientiam agendorum et non agendorum et neutrorum*; *quæ tribuat facere facienda, non facienda vero non facere*: colligamus

[17] Psal. CL, 3. [18] I Cor. XV, 52. [19] Psal. LXXX, 4.

(92) Ex cod. Venet. 191, pag. 38. Ipse hic quoque capita et versus adscripsi.

nos a Scriptura prudentiæ nomen, et ipsum ex eo agendi consilium, quo videre possimus, num multa significet hæc vox, aut rem tantum unam.

Primo igitur in *Genesi*, secundum Septuaginta, scribitur : *Serpens vero erat prudentissimus* [10] ; secundum Aquilam, *vafer* ; juxta Symmachum, *vaferrimus*. Itaque quantum ad hanc Septuagintaviralem vocem pertinet, posset quis dicere, minime esse virtutem prudentiam ; neque enim serpens virtutem habebat, sed calliditatem, quam etiam vituperat quis tanquam improbitatem quamdam. Hanc prudentiam attenderunt hoc loco Septuaginta, per quam *vafer* prudens nominatur. Videtur etiam Evangelium secundum Lucam hanc agnoscere significationem, cum de Salvatore scriptum est in parabola dixisse : *Et laudans herus œconomum iniquitatis, quia prudenter fecit* [11], id est vafre, callide. At facile illud *laudans*, non de laude proprie accepta, sed per insolentiorem quamdam catachresin dicitur, sicut dicimus laudari quempiam etiam propter mediocria et diversa opera vulgarium artium, admirantes quodammodo curas quæ excitant mentis acumen et mobilitatem. Item illud : *Estote prudentes sicut serpentes* [12] ; quasi, non ignari serpentis astutiarum. Necesse enim habetis, quomodo Apostolus nominavit, affectos dicere : *Ut non opprimamur a Satana ; non enim cogitata illius ignoramus* [13]. Mulierem itaque, quæ prudens non erat ut serpens, decepit ille in astutia sua. *Et filii hujus sæculi*, non sapientiores, sed *prudentiores filiis lucis sunt* [14] ; neque hoc simpliciter et absolute, sed *in suam generationem*.

Significatur et aliud quid voce prudentiæ. *Deus enim, inquit, sapientia fundamenta posuit terræ, præparavit autem cælos in prudentia* [15] ; virtute, non calliditate. Agnoscit et Evangelium hanc quoque significationem in parabola de virginibus prudentibus. Manifeste enim ibi fatuitati, sive improbitati (a qua fatui suæ qualitatis denominationem habent, et fatuæ item virgines) tanquam contraria usurpatur prudentia, a qua suæ qualitatis nomen accipiunt prudentes viri, et prudentes virgines. Quod si stultus malus est, et contrarius huic est prudens ; erit prudens sive malus sive bonus : nequit enim esse quod malum est, indifferens oppositum. Non est autem malus, prudens stulto oppositus : neque enim quæ ex prudentia qualificantur prudentes virgines, ingredi potuissent cum sponso ad nuptias : restat igitur honestum quid esse prudentiam, honestosque prudentes. Est ergo secundum hæc virtus prudentia, et tales nominantur prudentes participatione prudentiæ, in qua cœlos præparavit Dominus.

V. 3. *Cogitureque justitiam, et judicium dirigere.*

Alius vero dicit : Hoc non inepte quidam intelle-

[10] Gen. iii, 1. [11] Luc. xvi, 8. [12] Matth. x, 16. [13] II Cor. ii, 11. [14] Luc. xvi, 8. [15] Jer. x, 12.

(93) Forte λέγειν.

A τέα· συναγάγωμεν ἡμεῖς ἀπὸ τῆς Γραφῆς τὸ τῆς φρονήσεως ὄνομα, καὶ τὸ παρ' αὐτὸ ποιεῖν φρόνημα, ἵνα δυνηθῶμεν ἰδεῖν, πότερον πολύσημος ἡ λέξις, ἢ ἓν σημαίνει πρᾶγμα.

Πρῶτον μὲν οὖν ἐν τῇ *Γενέσει*, κατὰ μὲν τοὺς Ἑβδομήκοντα, γέγραπται· *Ὁ δὲ ὄφις ἦν φρονιμώτατος*· κατὰ δὲ Ἀκύλαν, *πανοῦργος*· κατὰ δὲ Σύμμαχον, *πανουργότατος*· οὐκοῦν ὅσον ἐπὶ ταύτῃ τῇ λέξει τῶν Ἑβδομήκοντα λέγοι τις ἄν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀρετὴ ἡ φρόνησις· οὐδὲ γὰρ ὁ ὄφις εἶχεν ἀρετήν, πανουργίαν δέ, ἣν καὶ ψέγει τις κακεντρέχειάν τινα ὑπάρχουσαν. Αὕτη φρόνησις νῦν νενόηται τοῖς Ἑβδομήκοντα, παρ' ἣν ὁ *πανοῦργος* φρόνιμος λέλεκται. Ἔοικε δὲ καὶ τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον εἰδέναι τοῦτο τὸ σημαινόμενον, ὅτε ἀναγέγραπται ὁ B Σωτὴρ ἐν τῇ παραβολῇ εἰρηκέναι τό· *Καὶ ἐπαινέσας ὁ Κύριος τὸν οἰκονόμον τῆς ἀδικίας, ὅτι φρονίμως ἐποίησε*· τουτέστι κακούργως, κακεντρεχῶς. Καὶ τάχα τό, *ἐπαινέσας*, οὐ κατὰ τὸν κυρίως ἔπαινον, ἀλλὰ καταχρηστικωτέρως λέγεται, καθὸ λέγομεν ἐπαινεῖσθαί τινα καὶ ἐπὶ μέσοις καὶ διαφόροις πράγμασι μέσων τεχνῶν, καὶ οἷον εἰ θαυμάζοντες τὰς ἐντρεχείας, τὰς ἐμφωνούσας τὸ τῆς διανοίας ὀξὺ καὶ εὐκίνητον· καὶ τό· *Γίνεσθε φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις*· οἱονεὶ μὴ ἀνιστόρητοι τῶν τοῦ ὄφεως πανουργημάτων. Χρεία γὰρ ὑμῖν τοῦ, ὡς ὁ Ἀπόστολος ὠνόμασε, διακειμένους λέγει (93)· *Ἵνα μὴ πλεονεκτηθῶμεν ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ· οὐ γὰρ αὐτοῦ τὰ νοήματα ἀγνοοῦμεν*. Τὴν γοῦν μὴ οὖσαν φρονοῦσαν ὡς τὸν ὄφιν ἠπάτησεν ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτοῦ. *Καὶ οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος* C *τούτου* οὐ σοφώτεροι, ἀλλὰ *φρονιμώτεροι τῶν υἱῶν τοῦ φωτός εἰσιν*· καὶ οὐδὲ τοῦτο ἁπλῶς καὶ ἀπολελυμένως, ἀλλ' *εἰς τὴν ἑαυτῶν γενεάν*.

Σημαίνεται δὲ καὶ ἄλλο τι ἐκ τῆς φρονήσεως φωνῆς· *Ὁ Θεὸς γάρ*, φησί, *τῇ σοφίᾳ ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, ἡτοίμασε δὲ οὐρανοὺς ἐν φρονήσει*· τῇ ἀρετῇ, οὐ τῇ κακεντρεχείᾳ. Οἶδε δὲ καὶ τὸ Εὐαγγέλιον τὸ σημαινόμενον τοῦτο ἐν τῇ περὶ τῶν φρονίμων παρθένων παραβολῇ. Σαφῶς γὰρ ἐνθάδε τῇ μωρίᾳ οὔσῃ κακίᾳ, ἀφ' ἧς ποιοὶ οἱ μωροὶ λέγονται, καὶ αἱ μωραὶ παρθένοι, ὡς ἐναντία παραλαμβάνεται ἡ φρόνησις, ἀφ' ἧς ποιοὶ οἱ φρόνιμοι, καὶ αἱ φρόνιμοι παρθένοι. Εἰ δὲ ὁ μωρὸς φαῦλος, καὶ ἐναντίος τούτῳ ὁ φρόνιμος, ἤτοι φαῦλος ἔσται ὁ φρόνιμος, ἢ σπουδαῖος· οὐ δύναται γὰρ D εἶναι φαῦλον ἀδιάφορον ἐναντίον. Οὐκ ἔστι δὲ φαῦλος ὁ τῷ μωρῷ ἐναντίος φρόνιμος· οὐκ ἂν γὰρ αἱ κατὰ φρόνησιν πεποιωμέναι φρόνιμοι παρθένοι εἰσῆλθον μετὰ τοῦ νυμφίου εἰς τοὺς γάμους. Λείπεται τοίνυν ἀστεῖον εἶναι τὴν φρόνησιν, καὶ ἀστείους τοὺς φρονίμους. Ἀρετὴ ἄρα κατὰ ταῦτα ἡ φρόνησις, καὶ ποιοὶ οἱ φρόνιμοι μετοχῇ φρονήσεως, ἐν ᾗ τοὺς οὐρανοὺς ἡτοίμασεν ὁ Κύριος.

(94) Στίχ. γ'. *Νοῆσαί τε δικαιοσύνην, καὶ κρῖμα κατευθύνειν.*

Ἄλλος δέ φησι· Τοῦτο οὐκ ἀφυῶς τινες ἐξειλήφα-

(94) Quæ sequuntur, sunt omnia ex cod. xxi.

σιν ἐπὶ τῶν ὑπερβατῶν καὶ ἀναστροφῶν. Στρεφομένου A γὰρ τοῦ λόγου κατὰ τὴν τάξιν, καὶ δοκοῦντος διακόπτεσθαι τοῦ εἰρημένου ἀπό τινος διὰ μέσου λεγομένου, γίνεται τὸ ὑπερβατὸν καὶ καλούμενον στροφὴ λόγου. Πάλιν τε αὖ, ἐναλλαττομένης τῆς λέξεως ἐν τῇ προσαγορευομένῃ ἀναστροφῇ, οἱονεὶ στροφή ἐστι τοῦ λόγου. Οἷον ὡς ἐπὶ παραδείγματος· ὁ ψαλμῳδός φησιν· *Ὅτι ἐσίγησα, ἐπαλαιώθη τὰ ὀστᾶ μου.* Ἀναστρέψας γὰρ ἐρεῖ οὕτως· *Ὅτι ἀπὸ τοῦ κράζειν με πρὸς σὲ ὅλην τὴν ἡμέραν ἐσίγησα, ἐπαλαιώθη τὰ ὀστᾶ μου·* ἵνα σημαίνῃ τοῦτο· Ἐπειδὴ ἀπὸ τῆς πρὸς σὲ κραυγῆς καὶ δεήσεως καὶ αἰνέσεως ἐπαυσάμην, διὰ τοῦτο ἐξηράνθη τὰ ὀστᾶ μου.

(95) *Τοῦ αὐτοῦ.* Δύναται δὲ ἀληθὴς δικαιοσύνη πρὸς ἀντιδιαστολὴν λέγεσθαι τῆς εἰκονικῆς. Αὐτοδικαιοσύνη μὲν γὰρ ὁ Χριστός· μεθέξει δὲ ταύτης ἡ ἐν B ἑκάστῳ τῶν δικαίων εἰκὼν οὖσα, καὶ ἀφοροῦσα πρὸς παράδειγμα τὸν Χριστὸν, πρὸς ὃν (96) γεγράφθαι νομίζω τὸ, *Δίκαιος Κύριος καὶ δικαιοσύνας ἠγάπησεν.* Ἀντιδιέσταλται δὲ καὶ τῇ συμβολικῇ δικαιοσύνῃ· πολλὰ γὰρ ἐν τῷ νόμῳ τῆς ἀληθείας τὰ σύμβολα· ἀλλὰ καὶ τῇ ψευδεῖ δικαιοσύνῃ. Κατὰ δὲ τὸ Ἑβραϊκὸν καὶ τοὺς λοιποὺς οὐ πρόσκειται τὸ *ἀληθῆ*, ὡς τῆς δικαιοσύνης οὐ δεχομένης ἀντιδιαστολήν.

Τρία δὲ κριτήρια ἐν ἡμῖν· Αἴσθησις τῶν αἰσθητῶν· λόγος τῶν λεγομένων· καὶ νοῦς τῶν νοητῶν. Κατευθύνει δέ τις κρῖμα, καὶ θείας χάριτος πρό γε τῶν ἄλλων τυχών. *Παρὰ Θεοῦ γὰρ εὐθύνεται τὰ διαβήματα τῷ ἀνδρί.* Ἐπεὶ θνητὸς, πῶς ἂν νοῆσαι τὰς ἑαυτοῦ ὁδούς; Οἱ δὲ λοιποὶ, *κρίσιν καὶ εὐθύτητα* ἐξέδωκαν, C οὐδενὸς ἀκρίτου ἔχοντος κρίσιν, οὐδὲ σκολιοῦ εὐθύτητας. Καὶ τάχα αἱ ἀρεταὶ εὐθύτητές εἰσιν, ὡς αἱ κακίαι σκολιότητες.

Στίχ. δ'. *Ἵνα δῷ ἀκάκοις πανουργίαν.*

Ὁ ἀγνοῶν κακοηθείας ταῖς πανουργίαις ὑποπίπτει τῶν κακοήθων, αὐτὸς εὐήθης ὑπάρχων. Ὡς περὶ ψεκτοῦ γοῦν τοῦ κακοῦ λέγεται· *Ἄκακος πιστεύει παντὶ λόγῳ·* διόπερ ἐπήγαγε· *Πανοῦργος δὲ ἔρχεται εἰς μετάνοιαν·* τουτέστι περὶ ὧν ἐπίστευσε προπετῶς μετανοεῖ. Τὴν κακίαν ταύτην εὐφημῶν ὁ Ἀπόστολος εἶπεν ἁπλότητα, λέγων· *Φοβοῦμαι, μή πως, ὡς ὄφις ἐξηπάτησεν Εὔαν ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτοῦ, οὕτως φθαρῇ τὰ νοήματα ὑμῶν ἀπὸ τῆς ἁπλότητος τῆς εἰς τὸν Χριστόν.* Δεῖ οὖν, φυλαττομένους τὴν D τοῦ πονηροῦ πανουργίαν, γίνεσθαι καθ' ἑαυτοὺς μὲν ἀκεραίους ὡς αἱ περιστεραὶ, πρὸς δὲ τὰ ἐπιβουλεύοντα φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις. *Τῇ* γὰρ *κακίᾳ*, φησὶ, *νηπιάζετε, ταῖς δὲ φρεσὶ, γίνεσθε τέλειοι.* Ἡ κακία (97) οὖν διττή· ψεκτὴ μὲν, ὡς εἴρηται· ἐπαινετὴ δὲ, ὡς· *Ἐγὼ ἐν ἀκακίᾳ μου ἐπορεύθην.*

Στίχ. ε'. *Ὁ δὲ νοήμων κυβέρνησιν κτήσεται.*

(98) Ἐπείπερ, λόγον σοφὸν ἐὰν ἀκούσῃ ἐπιστήμων, αἰνέσει αὐτὸν, καὶ ἐπ' αὐτὸν προσθήσει. Ὁ δὲ γενόμενος νοήμων τὸ λοιπὸν προσθήσει κατά τε πρᾶξιν

A xerunt cum hyperbatis et inversionibus. Inverso enim sermone secundum vocum dispositionem, dum videtur intercidi quod dicitur ab alio quod in medio dicitur, fit hyperbaton, seu transgressio sermonis, et quod vocatur orationis versio. Rursum vero immutato vocum tenore in ea quæ nuncupatur inversio, fit quodammodo orationis versio. Puta, ut exemplis utamur : Psalmista dicit : *Quoniam tacui, inveteraverunt ossa mea* [26]. Invertendo sic dicet : *Quoniam a clamando me ad te totam diem tacui, inveteraverunt ossa mea* ; quo significet : Quia cessavi a clamore, et supplicatione et laude tua, propterea arefacta sunt ossa mea.

Ejusdem. Potest autem vera justitia dici ad distinctionem imaginariæ. Christus namque est essen- B tialis justitia ; participabit autem hujus ea, quæ imago cuilibet justorum inest, et respicit Christum tanquam exemplar, de qua illud scriptum fuisse puto : *Justus Dominus, et justitias dilexit* [27]. Contradistinguitur etiam a symbolica justitia ; multa enim erant in lege veritatis symbola ; quin et a falsa justitia. Juxta tamen Hebraicum et alios non adest illud *veram*, quippe non suscipiente contradictionem justitia.

Triplex est in nobis judicandi facultas : sensûs pro sensibilibus ; ratio pro iis quæ dicuntur ; et mens pro intelligibilibus. Dirigit autem quis judicium, etiam divina gratia præ cæteris si compos fiat. *A Deo* enim *diriguntur gressus hominis* [28]. Cum C enim mortalis sit, quomodo intelligere posset vias suas ? Reliqui vero *judicium et rectitudinem* ediderunt, cum nemo indiscretus judicium habeat, nec perversus rectitudines. Et omnino virtutes sunt rectitudines, quemadmodum vitia obliquitates.

V. 4. *Ut det simplicibus astutiam.*

Qui ignorat pravos mores, astutiis succumbit pravorum, cum ipse simplex et probus sit. De malo igitur, tanquam vituperabili, dicitur : *Simplex credit omni sermoni* [29]. Propterea subjunxit : *Vafer autem venit in pœnitentiam* [30], hoc est, quorum temere credidit eum pœnitet. Hanc pravitatem per euphemiam Apostolus dixit simplicitatem, inquiens : *Vereor ne, sicut serpens decepit Evam in astutia sua, sic corrumpantur cogitata vestra a simplicitate quæ* D *est in Christum* [31]. Oportet igitur, ut caventes a maligni astutia, simus in nobis innocentes ut columbæ ; contra ea vero quæ insidias struunt, prudentes ut serpentes. *Malitia* enim, inquit, *puerascite, mente vero estote perfecti* [32]. Innocentia igitur duplex est : vituperabilis, ut dictum est, et laudabilis, ut : *Ego in innocentia mea processi* [33].

V. 5. *Qui autem intelligit, gubernationem possidebit.*

Nam si sermonem sapientem audierit is qui scientia præditus est, laudabit illum, et ad illum adjiciet. Et qui intelligens effectus est, deinceps adjiciet

[26] Psal. xxxi, 3. [27] Psal. x, 8. [28] Prov. xx, 24. [29] Prov. xiv, 15. [30] ibid. [31] II Cor. xi, 3. [32] I Cor. xiv, 20. [33] Psal. xxv, 11.

(95) Eadem usque ad sequentem vers. occurrunt et in cod. xxii.

(96) In cod. xxii, ἦν.

(97) Ἀκακία.

(98) Idem et in cod. xxii.

juxta praxim et theoriam, unde recta consequantur A quæ hinc proveniunt divitiæ. Deest autem humanæ menti divinum regimen, quod habens intelligens ac præterea sapiens, non patietur aliquid triste. Vir hujusmodi scite navigans ad Deum, ad portum perveniet voluntatis ejus. At qui hujusmodi non est, vel circa fidem naufragium faciet, vel circa spem, vel circa charitatem, aut aliquam ex virtutibus. Et qui circa illas naufragium fecit, merito potest dicere : *Veni in profunditates maris, et turbo demersit me* [34]. Et oportet semper dicere : *Eripiar ab osoribus meis, et de profundis aquarum* [35].

Ejusdem.

V. 5. *Qui autem intelligit*, inquit, *gubernationem possidebit.*

V. 6. *Intelligetque parabolam, et obscurum sermonem.* B

Spiritualia enim spiritualibus comparantur [36]. *Animalis autem homo non suscipit ea quæ sunt spiritus Dei : stultitia enim est ipsi* [37], Quæcunque enim per parabolas et obscuros sermones Spiritus sanctus per prophetas locutus est, ea iis qui participant et communicant Spiritui sancto facile fiunt nota, cum ab eodem Spiritu illa edoceantur. Qui enim signatus non est et regimine caret, divinas Scripturas intelligere non valet.

V. 7. *Principium sapientiæ, timor Domini.*

Principii nomen declarat et ducatum, ut in illo : *Cum justitia præparatur thronus principii* [38] : et rudimenta alicujus doctrinæ, ut in illo : *Principium viæ bonæ, facere quæ justa sunt* [39], id est moralia C documenta. Viam autem bonam dicit, theoriam quæ ad sapientiam ducit. Principium est quoque causa alicujus exsistentiæ, ut in illo : *Ego sum principium et finis* [40] : principium quidem, tanquam qui esse tribuit; finis vero, ut perfectionis motivum. Hoc igitur loco principium est doctrina introducens ad sapientiam, juxta Dei timorem consistens. Timor enim qui passio quidem sit, est infortuniorum exspectatio. Qui sunt in timore pœnæ, evitant pravitatem. Neque hunc proprie Dei timorem appellare oportet, etsi afficit *metuentes eum qui potest et animam et corpus perdere in gehennam* [41]. Eum ejicit perfecta charitas. Timor igitur Dei verus est pietas religiosa, juxta quam religionem *vult* quis *vehementer in mandatis ejus* [42] desiderio sincero, ad D opera redigens illa, quique fit principium sapientiæ Dei secundum initiationem. Pleniorem etenim eum invenies in eo qui secundum sapientiam jam perfectus est, de quo dicitur, *non esse deficientiam timentibus Deum* [43].

V. 7. *Pietas autem in Deum, principium sensus.*

Divini scilicet sensus, ejus qui est nempe secundum interiorem hominem : secundum quem videmus lucem veram, et audimus secreta oracula, et nutrimur pane vitæ, et participamus fragrantiæ

καὶ θεωρίαν, ὥστε τὸν παρὰ ταῦτα πλοῦτον κατευθῦναι. Λείπει δὲ τῷ ἀνθρωπίνῳ νῷ ἡ παρὰ Θεοῦ κυβέρνησις, ἣν ἔχων ὁ νοήμων καὶ προσέτι σοφὸς οὐ πείσεταί τι δεινόν. Ὁ τοιοῦτος πλέων ἐπιστημόνως πρὸς τὸν Θεὸν, ἐπὶ τὸν λιμένα φθάσει τοῦ θελήματος αὐτοῦ. Ὁ δὲ μὴ τοιοῦτος ἢ περὶ τὴν πίστιν ναυαγήσει, ἢ περὶ τὴν ἐλπίδα, ἢ περὶ τὴν ἀγάπην, ἤ τινα τῶν ἀρετῶν. Ὁ δὲ περὶ ταύτας ναυαγήσας εἰκότως ἂν λέγοι· *Ἦλθον εἰς τὰ βάθη τῆς θαλάσσης, καὶ καταιγὶς κατεπόντισέ με.* Καὶ δεῖ λέγειν ἀεί· *Ῥυσθείην ἐκ τῶν μισούντων με, καὶ ἐκ τῶν βαθέων τῶν ὑδάτων.*

Τοῦ αὐτοῦ.

Στίχ. ε'. *Ὁ δὲ νοήμων*, φησὶ, *κυβέρνησιν κτήσεται.*

Στίχ. ς'. *Νοήσει τε παραβολὴν καὶ σκοτεινὸν λόγον.*

Πνευματικὰ γὰρ πνευματικοῖς συγκρίνεται. Ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ· μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστιν. Ὅσα γὰρ διὰ παραβολῶν καὶ σκοτεινῶν λόγων τὸ ἅγιον Πνεῦμα διὰ τῶν προφητῶν ἐλάλησε, ταῦτα τοῖς μετόχοις καὶ κοινωνοῖς τοῦ ἁγίου Πνεύματος εὔγνωστα γίνεται, ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Πνεύματος ἐκδιδασκόμενα. Ἀσφράγιστος γὰρ καὶ ἀκυβέρνητος τὰς θείας Γραφὰς ἐπιγνῶναι οὐ δύναται.

Στίχ. ζ'. *Ἀρχὴ σοφίας, φόβος Κυρίου.*

Τὸ τῆς ἀρχῆς ὄνομα δηλοῖ καὶ τὴν ἡγεμονίαν, ὡς ἐν τῷ· *Μετὰ δικαιοσύνης ἑτοιμάζεται θρόνος ἀρχῆς*· καὶ τήν τινος διδασκαλίας εἰσαγωγήν. Ὡς ἐν τῷ· *Ἀρχὴ ὁδοῦ ἀγαθῆς, ποιεῖν τὰ δίκαια*, τουτέστι τὰ ἠθικὰ παιδεύματα. Ὁδὸν δὲ λέγει ἀγαθὴν τὴν ἐπὶ σοφίαν ἄγουσαν θεωρίαν. Ἀρχὴ καὶ ἡ τινὸς ὑπάρξεως αἰτία, ὡς ἐν τῷ· *Ἐγώ εἰμι ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος*· ἀρχὴ μὲν ὡς τὸ εἶναι διδοὺς, τέλος δὲ ὡς τελειώσεως ἀφορμή. Νῦν οὖν ἀρχὴ, ἡ εἰσάγουσα εἰς τὴν σοφίαν μάθησις, κατὰ τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον συνισταμένη. Φόβος γὰρ παθητικὸς μὲν δεινῶν προσδοκία. Ἐγγινόμενοι τῷ φόβῳ κολάσεως ἐκκλίνουσι τὴν κακίαν. Τοῦτον οὐδὲ φόβον Θεοῦ κυρίως προσαγορευτέον, εἰ καὶ ἅπτεται *τῶν φοβουμένων τὸν δυνάμενον καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα ἀπολέσαι ἐν γεέννῃ.* Ὃν ἐκβάλλει ἡ τελεία ἀγάπη. Θεοῦ δὲ φόβος, ἀληθὴς ἡ κατὰ σεβασμὸν εὐλάβεια, καθ' ὃν *θέλει τις σφόδρα ἐν ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ* πόθῳ γνησίῳ, εἰς ἔργα μεταβάλλων αὐτὰς, καὶ ἀρχὴ σοφίας Θεοῦ γινόμενος κατ' εἰσαγωγήν. Πληρέστατον γὰρ τοῦτον εὑρήσεις ἐν τῷ κατὰ σοφίαν τετελεσμένῳ, καθ' ὃν λέγεται, *μὴ εἶναι ὑστέρημα τοῖς φοβουμένοις τὸν Θεόν.*

Στίχ. ζ'. *Εὐσέβεια δὲ εἰς Θεὸν, ἀρχὴ αἰσθήσεως.*

Τῆς θείας αἰσθήσεως, τῆς κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον, καθ' ἣν ὁσῶν (99) μὲν τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν, καὶ ἀκούομεν τῶν κεκρυμμένων λογίων, καὶ τρεφόμεθα τὸν ἄρτον τῆς ζωῆς, ἀντιλαμβανόμεθά τε εὐωδίας

[34] Psal. LXVIII, 3. [35] ibid. 15. [36] I Cor. II, 13. [37] ibid. 14. [38] Prov. XVI, 12. [39] ibid. 5. [40] Apoc. I, 8. [41] Matth. X, 28. [42] Psal. CXI, 1. [43] Psal. XXXIII, 10.

(99) Ὁρῶμεν.

Χριστοῦ, καὶ ἀπτόμεθα τοῦ λόγου τῆς ζωῆς. Ταύτης ἀρχὴ τῆς αἰσθήσεως, ἡ πρὸς Θεὸν εὐσέβεια, τουτέστιν ἄτλ (1).

Στίχ. η' *Υἱέ, νόμους* (2) *πατρός σου, καὶ μὴ ἀπώσθῃ θεσμοὺς μητρός σου.*

Πατρὸς μὲν ἀκούομεν λόγους, τῆς Γραφῆς· μητρὸς δὲ τὰς ἀγράφους παραδόσεις τῆς Ἐκκλησίας· ὁποῖον τὸ νηστεύειν ἐν παρασκευαῖς, καὶ ἕτερα τοιαῦτα. Ὥστε φησί· *Μὴ πάντα θέλε ἀπὸ γραμμάτων ἀκούειν.* Ἔστι δὲ καὶ τοὺς φυσικοὺς νοεῖν πατέρας, ἢ καὶ τοὺς πνευματικοὺς νοεῖν διδασκάλους. Καὶ γὰρ τούτων μήτηρ ἡ Ἐκκλησία.

Στίχ. θ'. *Στέφανον γὰρ χαρίτων δέξῃ σῇ κορυφῇ.*

Ἀλλὰ καὶ χάρισι Θεοῦ πολλαῖς σωζόμεθα.

ΚΕΦ. Δ'.

Στίχ. κε'. *Οἱ ὀφθαλμοί σου ὀρθὰ βλεπέτωσαν.*

Ὀρθὰ ὁρῶσιν οἱ λογισμοὺς ἔχοντες ἀπαθεῖς καὶ δόγματα ἀληθῆ. Ὅτ' ἂν λέγῃ· *Οἱ ὀφθαλμοί σου ὀρθὰ βλεπέτωσαν*, τὴν ὅρασιν δηλοῖ τῆς ψυχῆς. Καὶ ὅτ' ἂν παραινῇ· *Φάγε μέλι, υἱέ, ἵνα γλυκανθῇ ὁ λάρυγξ σου*, μέλι τροπικῶς τὴν θείαν λέγει διδασκαλίαν, ἥτις τὴν πνευματικὴν καταρτίζει γνῶσιν. Ἀλλὰ καὶ ἅπτεται ψυχῆς ἡ σοφία· *Ἐράσθητι γὰρ αὐτῆς, ἵνα σε περιλάβῃ.* Ψυχὴ δὲ, διὰ περιπλοκῆς σοφίᾳ ἑνωθεῖσα, ἁγιασμοῦ πληροῦται καὶ καθαρότητος. Ἔτι γε μὴν τῶν Χριστοῦ μύρων ἡ τῆς ψυχῆς ἀντιλαμβάνεται ὄσφρησις.

ΚΕΦ. Ε'.

Στίχ. γ'. *Μὴ πρόσεχε φαύλῃ γυναικί· μέλι γὰρ ἀποστάζει ἀπὸ χειλέων γυναικός.*

Μὴ πρόσεχε ἀπατηλῇ διδασκαλίᾳ, διὰ τῆς χρηστολογίας δελεαζούσῃ.

Στίχ. δ'. *Ὕστερον μέντοι πικρότερον χολῆς εὑρήσεις, καὶ ἠκονημένον μᾶλλον μαχαίρας διστόμου.*

Μάχαιραν λέγει τὴν τιμωρίαν, κατὰ τό· *Τραυματίαι μαχαίρας μου ἐστέ*· ἢ τὴν κρίσιν, ἥτις ἐστὶν ὡς μάχαιρα ὀξεῖα ἐξερευνῶσα τὰ κρυπτὰ τῆς καρδίας.

Στίχ. ς'. *Σφαλεραὶ δὲ αἱ τροχιαὶ αὐτῆς, καὶ οὐκ εὔγνωστοι.*

Σφαλεραὶ αἱ τροχιαὶ αὐτῆς, καὶ οὐκ εὔγνωστοι, διότι ἀπὸ κακῶν εἰς κακὰ ἀνακυλιομένη ἐκ τῆς μακρᾶς τῶν ἀγαπώντων αὐτὴν συνηθείας· σφαλερὰ οὖσα, καὶ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν ἀποστεροῦσα, καὶ εἰς γέενναν παραπέμπουσα.

Στίχ. ια'. *Ἡνίκα ἂν κατατριβῶσι σάρκες σώματός σου.*

Διὰ τοῦ κατατριβῆναι τὰς σάρκας, τὴν ἀκολασίαν δηλοῖ, φθοράν τινα οὖσαν. Διὰ δὲ τῶν κακιῶν οἱ πολλοὶ κατατρίβουσι τὰς τοῦ Χριστοῦ σάρκας, καὶ τὸ αἷμα καταναλίσκουσι, κοινὸν αὐτὸ ἡγησάμενοι.

Στίχ. ιδ'. *Παρ' ὀλίγον ἐγενόμην ἐν παντὶ κακῷ.*

Παρ' ὀλίγον ἐγενόμην. Ἦν ὅτε οὐκ ἦν κακία, καὶ ἔσται ὅτε οὐκ ἔσται. Οὐκ ἦν δὲ, ὅτε οὐκ ἦν ἀρετὴ, οὐδὲ ἔσται ὅτε οὐκ ἔσται. Ἀνεξάλειπτα γὰρ τὰ σπέρματα τῆς ἀρετῆς. Πείθει δέ με καὶ οὗτος· *Παρ' ὀλίγον, καὶ οὐκ ἐν παντὶ κακῷ γεγονώς*· καὶ ὁ πλού-

A Christi, et attingimus verbum vitæ. Principium hujus sensus, est pietas in Deum, nempe *inconcussa.*

V. 8. *Audi, fili, leges patris tui, neque repudies constitutiones matris tuæ.*

Patris quidem leges audimus, Scripturæ nempe: matris vero, non scriptas traditiones Ecclesiæ; cujusmodi est jejunare sextis feriis, et alia hujusmodi. Unde dicit: *Noli omnia a litteris audire.* Licet et naturales intelligere patres, vel intelligere spirituales doctores. Horum est enim mater Ecclesia.

V. 9. *Coronam enim gratiarum accipies tuo capiti.*

Sed enim gratiis Dei multis salvamur.

CAP. IV.

B V. 25. *Oculi tui recta aspiciunto.*

Recta aspiciunt, qui cogitationes habent nequaquam passionibus obnoxias, et veracia dogmata. Quando dicit, *Oculi tui recta aspiciunto*, visum innuit animæ. Et quando hortatur: *Comede mel, fili, ut dulcoretur guttur tuum* [44]; mel figurate dicit divinam doctrinam, quæ spiritualem componit notitiam. Verumtamen afficit quoque animam sapientia: *Dilige* enim *illam, ut te assumat* [45]. Anima autem per complexionem sapientiæ unita, sanctificatione repletur et puritate. Adhuc tamen unguentorum Christi olfactum animæ sensus percipit.

CAP. V.

V. 3. *Ne attendas malæ mulieri: mel enim stillat a labiis mulieris.*

C Ne attendas seductrici doctrinæ, per bella verba inescanti.

V. 4. *Postea tamen amarius quid felle invenies, et acutum magis quam gladius anceps.*

Gladium dicit pœnam; juxta illud: *Vulnerati gladii mei estis* [46]. Vel judicium, quod est sicut gladius acutus perquirens occulta cordis.

V. 6. *Fallaces autem orbitæ illius, et quæ non facile noscantur.*

Fallaces orbitæ illius, et quæ non facile noscantur, propterea quod a malis in mala devolvatur ex longa amantium eam consuetudine. Fallax est et regno cœlorum privat, et in gehennam detrudit.

D V. 11. *Quando conterantur carnes corporis tui.*

Per carnium contritionem intemperantiam denotat, quæ est quædam corruptio. Per crimina autem quidam conterunt Christi carnes, et sanguinem absumunt, profanum ipsum arbitrantes.

V. 14. *Propemodum fui in omni malo.*

Propemodum fui. Aliquando vitium non erat, futurumque est ut non sit. Nunquam vero virtus non fuit, nec futurum est ut non sit. Semina namque virtutis deleri non possunt. Persuadet vero me et iste: *Propemodum, et non in omni malo fui.* Et

[44] Prov. xxiv, 13. [45] Prov. iv, 6. [46] Sophon. ii, 12.

(1) Forte ἀτίνακτος.
(2) Deest ἄκουε. Mox videtur legendum ἀπώσῃ cum cod. Alex.

dives in inferno damnatus propter improbitatem, et quem miseret fratrum. Misereri porro, pulcherrimum semen est virtutis.

CAP. VI.

V. 24. *Ad custodiendum te a muliere subjecta viro.*

Ab heterodoxorum doctrina, et calumniatore eorum sermone.

V. 25. *Nec corripiaris a palpebris ejus.*

Ne te arripiant fascinamenta ornatæ orationis.

CAP. VII.

V. 5. *A muliere aliena et mala, si te sermonibus ad gratiam invadat.*

Ab idololatrica doctrina. Jucunda enim docet cum sit elegans atque diserta, voluptatem nempe et divitiarum amorem.

CAP. XI.

V. 29. *Qui non attemperat se domui suæ, hæreditabit ventum.*

Uxori nempe, veluti *vasi infirmiori* [47]; filiis, ut animum non despondeant; sorori in necessitatibus id quod utile sit, et servis quod justum ac par exhibentem.

CAP. XXIII.

V. 1. *Si sederis cœnare in mensa potentis, considerанter considera quæ sunt apposita tibi.*

V. 2. *Et injice manum tuam, sciens quod talia oportebat præparare.*

Mensa potentis sunt sermones prophetarum, quos oportet audientem revocantemque ab historia ad speculationem, sic demum eos arripere. Ne insistas, inquit, in sola re, nec sis contentus prima esca: cœnare enim, non prandere propositum est. Non tam quod historicum, quam quod intellectuale est, require. Potentis enim proposita mensa, nihil humile, nihil terrestre in escam require; sed si quid spirituale sit atque cœleste.

CAP. XXX.

V. 15. *Hirudini tres filiæ erant.*

Hirudo, est diabolus, quia animarum sanguinem, id est vitalem earum virtutem, exsugit. Habet autem filias, et non filios: nihil enim habet virile, sed omnem effeminatam voluptatem. Infernus, vel improbitas, quæ filia est diaboli, interficiens animas, et satietatem non capiens; mulieris amor, vel impia doctrina, quæ errore non repletur; terra quæ non repletur aqua, anima nempe glareosa et infecunda, irrigata quidem semper Scripturis, sed quæ nihil melioratur: pro his omnibus est ignis punitionis.

σιος ἐν τῷ ᾅδῃ διὰ τὴν κακίαν κρινόμενος, καὶ οἰκτείρων τοὺς ἀδελφούς. Τὸ δὲ ἐλεεῖν σπέρμα τὸ κάλλιστον τῆς ἀρετῆς.

ΚΕΦ. ς'.

Στίχ. κδ'. *Τοῦ διαφυλάσσειν σε ἀπὸ γυναικὸς ὑπάνδρου.*

Τῆς τῶν ἑτεροδόξων διδασκαλίας καὶ τοῦ συκοφάντου αὐτῶν λόγου.

Στίχ. κε'. *Μηδὲ συναρπασθῇς ἀπὸ τῶν αὐτῆς βλεφάρων.*

Μή σε συναρπάσῃ τὰ γοητεύματα τῆς κεκομψευμένης φράσεως.

ΚΕΦ. Ζ'.

Στίχ. ε'. *Ἀπὸ γυναικὸς ἀλλοτρίας καὶ πονηρᾶς, ἐάν σε λόγοις τοῖς πρὸς χάριν ἐμβάλληται.*

Τῆς πολυθέου διδασκαλίας. Ἡδέα γὰρ διδάσκει στωμύλος οὖσα, ἡδονὴν καὶ φιλοχρηματίαν.

ΚΕΦ. ΙΑ'.

Στίχ. κθ'. *Ὁ μὴ συμπεριφερόμενος τῷ ἑαυτοῦ οἴκῳ κληρονομήσει ἄνεμον.*

Γυναικὶ μὲν, ὡς *ἀσθενεστέρων* (3) *σκεύει*· τέκνοις, ἵνα μὴ ἀθυμῇ· ἀδελφῇ ἐν ἀνάγκαις γινόμενον χρήσιμον· δούλοις τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητα παρέχοντα.

ΚΕΦ. ΚΓ'.

Στίχ. α'. *Ἐὰν καθίσῃς δειπνεῖν ἐπὶ τραπέζης δυνάστου, νοητῶς νόει τὰ παρατιθέμενά σοι.*

Στίχ. β'. *Καὶ ἐπίβαλλε τὴν χεῖρά σου, εἰδὼς, ὅτι τοιαῦτα ἔδει παρασκευάσαι.*

Τράπεζα δυνάστου οἱ λόγοι τῶν προφητῶν, οὓς δεῖ ἀκούοντα καὶ ἀνάγοντα ἀπὸ τῆς ἱστορίας εἰς θεωρίαν, οὕτως ἁρπάζεσθαι αὐτούς. Μὴ στῇς, φησὶν, ἐπὶ μόνου τοῦ πράγματος, μηδὲ τῇ πρώτῃ ἀρκεσθῇς τροφῇ· δειπνῆσαι γὰρ, οὐκ ἀριστῆσαι πρόκειται. Μὴ τοσοῦτον ἱστορικὸν, ὅσον διανοητικὸν ζήτει. Δυνάστου γὰρ προκειμένης τραπέζης, μηδὲν χαμαίζηλον, μηδὲν γεῶδες ἐπιζήτει τρέφεσθαι, ἀλλ' εἴ τι πνευματικὸν καὶ οὐράνιον.

ΚΕΦ. Λ'.

Στίχ. ιε'. *Τῇ βδέλλῃ τρεῖς θυγατέρες ἦσαν.*

Βδέλλα ὁ διάβολος, ὡς τὸ τῶν ψυχῶν αἷμα, τουτέστι τὴν ζωτικὴν αὐτῶν δύναμιν, ἐκμυζῶν. Ἔχει δὲ θυγατέρας, καὶ οὐχὶ υἱούς· οὐδὲν γὰρ ἀνδρεῖον, ἀλλὰ πᾶσαν ἡδονὴν ἐκθηλυμμένην. Ἅδης, ἡ κακία θυγάτηρ οὖσα τοῦ διαβόλου, ἀναιροῦσα ψυχὰς καὶ κόρον οὐ λαμβάνουσα· γυναικὸς ἔρως, ἡ ἄθεος διδασκαλία τῆς ἀπάτης μὴ πληρουμένη· γῆ τε οὐκ ἐμπιπλαμένη ὕδατος, ψυχὴ ψαμμώδης καὶ ἄγονος, ποτιζομένη μὲν ἀεὶ ταῖς Γραφαῖς, μηδὲν δὲ βελτιουμένη· ἐφ' αἷς πάσαις πῦρ ἐστι τῶν κολάσεων.

[47] I Petr. III, 7.

(3) Ἀσθενεστέρῳ.

ΕΚ ΤΩΝ ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ
ΕΙΣ ΠΑΡΟΙΜΙΑΣ ΣΟΛΟΜΩΝΤΟΣ
ΕΞΗΓΗΣΕΩΝ.

EX ORIGENIS EXPOSITIONE
IN PROVERBIA SALOMONIS.

(Ex cod. Vatic., apud Mai, *Bibliotheca nova Patrum*, t. VII, Romæ 1854, in-4°, parte II, pag. 1.)

MONITUM.

Hæc Origenis fragmenta in Proverbia ex codice Vat. 1802 *sumpsimus, membraneo splendido et satis prisco, unde jam Chrysostomum, super iisdem Proverbiis scribentem, in quartum nostrum volumen derivavimus. Deperditarum enim Origenis ad divina Proverbia lucubrationum reliquiæ paucæ in Ruæi editionis tomo tertio exstabant, quarum etsi aliquot lemmata Vaticanus quoque codex tenebat, nos hæc tamen omisimus, quia partes tantummodo ineditas constitutum nobis erat vulgare, ut futuris videlicet magni Adamantii editoribus non pœnitendam mantissam præpararemus. Laudatissimum vero Origenem cur jam opus sit a nobis laudari? Utique præter tantæ gloriæ tantique meriti nomen, sunt in his Vaticanis Origenis paginis eximiæ pietatis semina, altæ de Deo sententiæ, dogmatum interdum contra hæreses affirmationes, mysticri passim sensus, suasiones virtutis, vitiorum detestationes : quibus aliisque hujusmodi Origenianis, cum opus erit, dogmaticæ moralisque scientiæ magistri uti poterunt.* Mai.

CAP. I.

(1) Παροιμία ἐστὶ λόγος ἀπόκρυφος δι' ἑτέρου προδήλου σημαινόμενος.

Τούτου χάριν ἐβασίλευσεν ἐν Ἰσραὴλ, τοῦ γνῶναι σοφίαν καὶ παιδείαν· ἡ σοφία ἐστὶ γνῶσις πνευματικὴ, τοὺς περὶ Θεοῦ, καὶ ἀσωμάτων, καὶ κρίσεως, καὶ προνοίας περιέχουσα λόγους, ἢ τὴν περὶ ἠθικῆς καὶ φυσικῆς καὶ θεολογικῆς ἀποκαλύπτουσα θεωρίαν. Ἢ ἡ σοφία ἐστὶ γνῶσις σωμάτων καὶ ἀσωμάτων, καὶ τῆς ἐν τούτῳ θεωρουμένης κρίσεως καὶ προνοίας· παιδεία ἐστὶ μετριοπάθεια παθῶν περὶ τὸ παθητικὸν ἢ ἄλογον τῆς ψυχῆς μέρος θεωρουμένη· καὶ θεολογῶν δέ τις ἐπιτεταμένως, ἔγνω σοφίαν.

Τουτέστιν ὀρθὸν καὶ ἀδιάστροφον εἶναι τὸ κριτήριον· ἀνεπιστήμων γάρ τις ὢν δικαιοσύνης, οὐκ ἂν διέλοι τὰς ἀμφισβητήσεις ὀρθῶς· οὐδὲ Σολομὼν γὰρ B ἔκρινεν ὀρθῶς ταῖς πόρναις, μὴ σώζων ἀκριβεῖς τοῦ δικαίου τοὺς λόγους· ὀρθῶς δὲ καὶ ἀδιαστρόφως κρινοῦμεν, εἰ πειθόμεθα μὲν ἀρετῇ, καταγινώσκομεν δὲ κακίας. Τρία δὲ κριτήρια ἐν ἡμῖν· αἴσθησις, λόγος, καὶ νοῦς· καὶ ἡ μὲν αἴσθησις, τῶν αἰσθητῶν· ὁ δὲ λόγος,

A [1] Proverbium est sermo arcanus, qui per alium manifestum significatur.

Propterea in Israele regnavit, ut cognosceret sapientiam ac disciplinam. Sapientia est scientia spiritalis, quæ de Deo, incorporeis, judicio, et providentia continet doctrinam, quæque rei ethicæ, physicæ ac theologicæ theoriam revelat. Vel, sapientia est cognitio corporalium et incorporalium, nec non judicii ac providentiæ quæ in his spectatur. Disciplina est moderatio cupiditatum, quæ in parte animæ patibili et irrationali consideratur. Quin etiam si quis enixe theologiæ vacet, is sapientiam cognoverit.

[2] Nempe ut sit rectum et invertibile criterium. Qui enim imperitus æqui juris fuerit, controversias haud recte discernet. Nam neque Salomon rectam sententiam meretricibus tulisset, nisi accuratam æqui juris doctrinam observasset. Recte autem, et non oblique, judicabimus, si virtuti obsequemur, et nequitiam damnabimus. Tria porro nostra criteria sunt : sensus, oratio, mens. Et sensus quidem, sen-

[1] v. 1. [2] v. 3.

(1) Hic brevitatis causa versus omittuntur, adnotato nihilominus in inferiori pagina eorum ordine.

sibilia respicit; oratio, verba et cogitationes; mens denique, in intellectualibus rebus versatur.

[3] Sicut mens per sensus ad sensibilia intenditur, ita etiam per virtutes intellectualia observat. Quamobrem sensus quoque continere rationem, sapiens Salomon nos docet.

[4] Qui nequitiam habent, quatenus improbi sunt, sapientiam aspernantur: et quia timore carent, qui sensus initium facit, idcirco fatui sunt et sapientiæ contemptores. Quid ita? quia neque agunt, neque intelligunt. Quisquis enim male agit, lucem odit. Neque eos propria natura dehonestat, sed ipsorum inscitia. Verumtamen pii homines disciplinam amplectuntur, ut mundato animo excipiant illam, quæ in malivolam animam non ingreditur, sapientiam. Secus, qui Dei timore carent, qui sensus initium facit, neque sapientiam neque disciplinam sapiunt, sed utramque aspernantur: velut illi qui Vetus Testamentum non admittunt, et Creatorem crudelitatis insimulant.

[5] Sicut vertex et collum hic denotat mentem, ita etiam corona et torques significant hoc loco scientiam. Solet enim Spiritus sanctus multis nominibus indigitare Deum et angelos ejus, mentem ac virtutem, scientiam et insipientiam, malitiam, ipsumque diabolum cum angelis ejus. Haud vero temere nomina imponit, ut quidam existimant; sed ea diversarum operationum sunt indicia: Deo quidem per angelos in nobis operante; et nobis in eo vicissim, pariterque diabolo erga nos agente.

[6] Hi sunt adversariorum cohæredes, qui eamdem cum ipsis participant improbitatem. Commune porro est, quod non est unius Dei. Animadverte autem concordiam improbam et exitiosam.

[7] Rete est æterna pœna, et varia punitio quæ a justo judice impuris animabus imponitur, ut male natæ alæ perdantur. Jam vero pennati nos homines dicimur, quia volandi viribus, siquidem velimus, præditi sumus.

[8] Exitum nunc appellat egredientem a malitia et insipientia animam. Ille autem est filiorum Israelis exitus, qui fit post genesim ex judicio Dei ac magisterio. Jam ipsam animam dicit plateam: « Dilata enim, inquit Scriptura, os tuum, et implebo illud. » « Et vos quoque dilatamini, » ait in secunda ad Corinthios Paulus. Et ab anima quidem, quæ ita evasit, celebratur sapientia, et in terra virtutibus spatiosa confidenter degit. Summos autem muros dicit ipsius summam a cupiditatibus tranquillitatem: quandoquidem qui legem diligunt, murum sibi circumdant. Cujusmodi muri gratia precatur David dicens: « Ædificantur muri Hierusalem: » id est hujus meæ animæ prostrati muri propter Uriæ negotium.

[9] Quomodo ergo dixit antea Salomon: « Qui per-

A τῶν ῥημάτων καὶ τῶν νοημάτων· ὁ δὲ νοῦς, θεωρία τῶν νοητῶν.

Ὥσπερ διὰ τῶν αἰσθήσεων ὁ νοῦς ἐπιβάλλει τοῖς αἰσθητοῖς, οὕτω καὶ διὰ τῶν ἀρετῶν ἐποπτεύει τὰ νοητά· διόπερ καὶ αἰσθήσεως αὐτὸν λόγον ἐπέχειν ὁ σοφὸς Σολομὼν ἡμᾶς διδάσκει.

Οἱ κτώμενοι κακίαν, τῷ κακοὶ εἶναι ἐξουδενοῦσι σοφίαν· καὶ μὴ ἔχοντες φόβον τὸν ποιοῦντα ἀρχὴν αἰσθήσεως, ἀναισθητοῦσι καὶ ἐξουδενοῦσι σοφίαν· πῶς; τῷ μὴ πράττειν μηδὲ μετιέναι· πᾶς γὰρ ὁ τὰ φαῦλα πράττων, μισεῖ τὸ φῶς· ἀλλ' οὐ παρὰ τὴν οἰκείαν φύσιν ἀτιμάζεται, ἀλλὰ παρὰ τὴν ἐκείνων ἄγνοιαν· ἀλλ' οἱ εὐσεβεῖς αἱροῦνται τὴν παιδείαν, ἵνα τὴν ψυχὴν καθαρθέντες, εἰσδέξωνται τὴν εἰς κακότεχνον ψυχὴν μὴ εἰσιοῦσαν σοφίαν· οἱ δὲ μὴ ἔχοντες φόβον Θεοῦ,
B τὸν ποιοῦντα ἀρχὴν αἰσθήσεως, ἀναισθητοῦσι σοφίας καὶ παιδείας, καὶ ἐξουθενοῦσιν ἀμφότερα (1*)· ὡς οἱ τὴν Παλαιὰν μὴ δεχόμενοι, καὶ τὸν Δημιουργὸν ὡς ὠμὸν διαβάλλοντες.

Ὥσπερ ἡ κορυφὴ καὶ ὁ τράχηλος δηλοῖ ἐνταῦθα τὸν νοῦν, οὕτω καὶ ὁ στέφανος καὶ ὁ κλοιὸς ἐνταῦθα σημαίνει τὴν γνῶσιν· αὕτη γὰρ ἡ συνήθεια τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, πολλοῖς ὀνόμασιν ὠνόμασε τὸν Θεόν τε καὶ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, καὶ τὸν νοῦν, καὶ τὴν ἀρετήν, καὶ τὴν γνῶσιν, καὶ τὴν ἀγνωσίαν, καὶ τὴν κακίαν, καὶ αὐτὸν τὸν διάβολον καὶ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ· οὐχ ἁπλῶς δὲ τίθησι τὰ ὀνόματα, ὥς τινες οἴονται· διαφόρων ἐνεργειῶν εἰσὶ γνωρίσματα· Θεοῦ
C δὲ διὰ τῶν ἀγγέλων ἡμῖν ἐνεργοῦντος, καὶ ἡμῶν ἐν αὐτῷ, δαιμόνων τε πρὸς ἡμᾶς.

Οὗτοι συγκληρονόμοι τῶν ἀντικειμένων εἰσίν, οἱ τῆς αὐτῆς αὐτοῖς κακίας μεταλαμβάνοντες· κοινὸν δέ ἐστιν, ὃ μὴ τοῦ ἑνός ἐστι τοῦ Θεοῦ· ὅρα δὲ ὁμόνοιαν πονηρὰν καὶ ὄλεθρον.

Δίκτυόν ἐστι κόλασις αἰώνιος, καὶ πολυσχιδὴς τιμωρία παρὰ τοῦ δικαίου κριτοῦ ταῖς ἀκαθάρτοις προσαγομένη ψυχαῖς ἐπ' ἀπωλείᾳ τῶν κακῶς ἐκφύντων πτερῶν· πτερωτὰ δέ, ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι οἱ δύναμιν ἐὰν θέλωμεν ἔχοντες τοῦ ἀναπτῆναι.

Ἔξοδον νῦν ὀνομάζει τὴν ἐξελθοῦσαν ψυχὴν ἀπὸ κακίας καὶ ἀγνωσίας· τοιαύτη δὲ ἔξοδος τῶν υἱῶν Ἰσραήλ, ἡ μετὰ τὴν ἐκ τῆς κρίσεως τοῦ Θεοῦ καὶ διδασκαλίας γένεσιν γεγονυῖα· τὴν αὐτὴν δὲ ψυχὴν καὶ
D πλατεῖαν λέγει· « Πλάτυνον γάρ, φησί, τὸ στόμα σου, καὶ πληρώσω αὐτό· » καὶ « πλατύνθητε, φησί, καὶ ὑμεῖς, » ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους ὁ Παῦλος· καὶ ὑπὸ μὲν τῆς οὕτως ἐξερχομένης ψυχῆς, ὑμνεῖται ἡ σοφία· ἐν δὲ γῇ πλατυνομένη διὰ τῶν ἀρετῶν, παῤῥησίαν ἄγει. Ἄκρων δὲ τειχέων αὐτῆς, τὴν ἄκραν ἀπάθειαν λέγει· εἴπερ οἱ ἀγαπῶντες τὸν νόμον, περιβάλλουσιν ἑαυτοῖς τεῖχος· ὑπὲρ οὗ τείχους εὔχεται καὶ ὁ Δαυῒδ λέγων· « Οἰκοδομηθήτω τὰ τείχη Ἱερουσαλήμ, » τουτέστι τῆς τοιᾶσδε ψυχῆς τὰ καταπεπτωκότα, δηλονότι ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου προφάσεως.

Πῶς οὖν ἔμπροσθέν φησιν ὁ Σολομών· « Ὁ δὲ ἐπιγι-

[3] v. 7. [4] ibid. [5] v. 9. [6] v. 14. [7] v. 17. [8] v. 20. [9] v. 26.

(1*) Hæc partim repetuntur ex superioribus; sed tamen ita se habet codex.

ρων ἀπολλυμένῳ οὐκ ἀθωωθήσεται; » Ἢ τάχα οὕτως χαίρει ἡ σοφία, ὡς ἐχάρη ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ Ματθαίου τοῦ τελώνου, καὶ ἐπὶ τοῦ λῃστοῦ ἀπωλείᾳ πιστεύσαντος τῷ Χριστῷ; τοῦ μὲν γὰρ, τὸν λῃστὴν ἡ σοφία· τοῦ δὲ, τὸν τελώνην ἀπώλεσε (2).

Πολιορκία ἐστὶ διδασκαλία ἠθικὴ, τὴν κακῶς οἰκοδομηθεῖσαν ψυχὴν καταστρέφουσα ἐπὶ τῇ τοῦ Θεοῦ πολιορκίᾳ.

Ὥσπερ τὰ νήπια μεταξὺ δικαίων καὶ ἀδίκων εἰσὶν, οὕτω καὶ πάντες οἱ ἄνθρωποι μεταξὺ ἀγγέλων τε καὶ δαιμόνων εἰσὶ, μήτε δαίμονες ὄντες μήτε ἄγγελοι χρηματίζοντες, μέχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος· ἠδίκουν δὲ νηπίους, εἶπε, περὶ ὧν Χριστὸς ἔφη· Μὴ σκανδαλίσητε ἕνα τῶν μικρῶν τούτων.

Ὁ ἀπαθὴς ἡσυχάζει ἀφόβως ἀπὸ παντὸς κακοῦ λογισμοῦ, καὶ μετ' ὀλίγον κατασκηνώσει ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ· ὡς ἀκούσας καὶ φυλάξας τὰ προστάγματα αὐτοῦ, ὅτι ἤλπισεν ἐπ' αὐτόν.

CAP. II.

Οὕτως κρύπτει ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ ὁ ποιῶν αὐτὴν, ἢ ὁ μὴ ἐπὶ κενοδοξίᾳ ποιῶν· ὅθεν καὶ οἱ δαίμονες ἐκ τοῦ μὴ συγχωρεῖν αὐτὴν ποιεῖν ἡμᾶς, ἁρπάζειν λέγονται.

Τότε συνήσεις πῶς ὁ φόβος τοῦ Κυρίου ἀρχὴ σοφίας ἐστὶν, καὶ πῶς τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως γίνεται πρόξενος, ὅταν ἐν πίστει καὶ πόθῳ αὐτῷ ὑπάρχῃς προσδεής· προϋπάρξαι δὲ δεῖ σοφίαν καὶ σύνεσιν, πρὸς τὸ δυνηθῆναι συνεῖναι φόβον Κυρίου· προσάξωμεν δὲ ταῦτα τοῖς τὴν σοφίαν καὶ σύνεσιν ἐξουθενοῦσι· καταφεύγειν δὲ βουλομένοις ἐπὶ τὸ φοβεῖσθαι τὸν Θεὸν, ὡς ἐπὶ εὐχερὲς πρᾶγμα.

Χριστοῦ γὰρ μὴ ῥυομένου, ὡς ἀγαθὴν ὁδεύσομεν τὴν κακήν· ἅγιοι μὲν γὰρ πάντα λέγουσι πιστά· τὰ δὲ οὔ· ὁ δὲ διάβολος οὐδὲν πιστὸν, ἀντὶ τοῦ, πίστεως ἄξιον· ἄνδρα γὰρ νῦν τὸν διάβολον λέγει, ὡς ἐν Εὐαγγελίοις· εἴ γε ἄνθρωπος πονηρὸς ἔσπειρε τὰ ζιζάνια· μεγίστη δὲ ὡς ἔοικεν ἐπιβουλὴ, τὸ περιτυχεῖν βουλῇ κακῇ, καὶ ἀνδράσι δολίοις καὶ ὑπούλοις καὶ πονηροῖς.

Εἰ ἡ ποιὰ βουλὴ συντετριμμένη ἤγουν ἐσκοτισμένη, νοῦ κίνησίς ἐστιν, πῶς αὕτη ἀπέλιπεν διδασκαλίαν νεότητος; πῶς δὲ καὶ θείας ἐπελάθετο διαθήκης; Ὡς γὰρ περὶ ζώου λογικοῦ, τῆς κακῆς βουλῆς ἡμῖν διαλέγεται. Ἢ νῦν βουλὴν κακὴν τὸν διάβολον λέγει· οὗτος γὰρ κακῶς ἐβουλεύσατο, εἰπών· « Ἐπάνω τῶν ἄστρων θήσω τὸν θρόνον μου, καὶ ἔσομαι ὅμοιος τῷ Ὑψίστῳ· » ἐπελάθετο δὲ τῆς θείας γνώσεως, καταλιπὼν τὴν διδασκαλίαν τῆς νεότητος· ἥτις νεότης τὴν προτέραν αὐτοῦ κατάστασιν δηλοῖ, καθ' ἣν καὶ ζηλωτὸς ἦν· εἰ δὲ νέους δύναται συνετίζειν ἔνθα πολὺ τὸ δυσήνιον, μὴ παρούσης· πολλῷ μᾶλλον πρεσβύτῃ ὠφέλιμος.

Ὅσοι καταλαμβάνονται ὑπὸ ἐνιαυτῶν ζωῆς, διὰ τῶν ἔργων τῆς μελλούσης ἀειζώου ζωῆς, οὗτοι κατα-

A eunte gaudet, non erit innocens? » Vel igitur ita gaudet sapientia, prout de pereunte publicano Matthæo gavisa est, nec non de pereunte latrone qui Christo credidit? Certe hic latronem sapientia, illic vero publicanum pessumdedit.

[10] Obsessio est moralis doctrina, quæ male ædificatam animam subjugat obsidenti Deo.

[11] Sicut infantes medii sunt inter justos et injustos, sic etiam cuncti homines medii inter angelos dæmonesque sunt, quia neque angeli sunt neque dæmones ante sæculi consummationem. Injuriam autem inferebant, inquit, parvulis, de quibus Christus dixit : Cavete ne quem ex his parvulis scandalizetis.

B [12] Cupiditatibus homo liber nullam pravam cogitationem experitur, et paulo post in regno Dei habitabit : quippe qui mandata ejus custodiverit, quia speravit in eum.

[13] Sic Dei præceptum abscondit, qui illud observat, vel qui haud ob vanam gloriam observat. Quare et dæmones, dum nos non sinunt illud observare, rapere dicuntur.

[14] Tunc intelliges quomodo timor Domini initium sapientiæ sit, et quomodo agnitionis Dei dator sit, quotiescunque cum fide et desiderio fies Deo supplex. Sed anteire debet sapientia et intelligentia, C prius quam Domini timorem comprehendere mente queas. Hæc iis inculcamus qui sapientiam et intelligentiam aspernantur; et tamen ad Dei timorem accedere volunt, tanquam ad facile negotium.

[15] Nisi Christus nos liberet, mala via quasi bona pergemus. Sancti certe fideliter omnia dicunt, et quæ sunt secus. Diabolus vero nihil fideliter, id est fide dignum. Namque hic diabolum viri nomine denotat, ut in Evangeliis, siquidem illic malus homo zizania sevit. Maximarum certe insidiarum instar est, cum aliquis in pravum consilium incidit, atque in homines dolosos, fallaces, et improbos.

[16] Si cuicuimodi consilium contritum, id est obscuratum, mentis commotio est, cur adolescentiæ D disciplinam deseruit; cur divini fœderis oblita est? Nam veluti cum rationali animali de pravo consilio nobiscum loquitur. Vel nunc malum consilium dicit diabolum. Hic enim improbe secum deliberavit, dicens : « Super astra ponam thronum meum, eroque similis Altissimo. » Sed oblitus est divinæ agnitionis, abjecta adolescentiæ disciplina. Adolescentia autem intelligitur prior ejus status, quo felix erat. Quod si adolescentes disciplina erudire valet, quæ ætas absque disciplina valde contumax est; utique multo erit utilior homini seni.

[17] Quicunque apprehenduntur ab annis vitæ, per opera futuræ æternæ vitæ, hi rectas semitas inve-

[10] v. 27. [11] v. 32. [12] v. 33. [13] v. 1 [14] v. 3. [15] v. 12. [16] v. 17. [17] v. 19.

(2) Locutus de variis σοφίας generibus Origenes, hic quidem pravam serpentis, seu diaboli, sapientiam indigitat.

nient imperturbatæ quietæque vitæ (Qui secus) misericordia Dei non compelluntur in vias rectas æternæ vitæ.—[18] Nam sectatores justitiæ diligit Dominus, neque eos capiet consilium malum. Qui autem non apprehendunt rectas vitæ vias, non convertentur ad regnum Dei, quia scilicet diabolo confidunt.

A λαμβάνουσι τρίβους εὐθείας τῆς ἀταράχου καὶ ἀδιαστάτου ζωῆς· οὐ καταλαμβάνονται ὑπὸ τῶν οἰκτειρμῶν αὐτοῦ εἰς τὰς τρίβους τῆς εὐθείας ἀειζωΐας. — Διώκοντας γὰρ δικαιοσύνην ἀγαπᾷ Κύριος, καὶ οὐ μὴ συγκαταλάβηται αὐτοὺς ἡ τοῦ πονηροῦ βουλή· οὐ καταλαμβάνουσι δὲ τρίβους εὐθείας ζωῆς· οὐδὲ μὴ ἀντιστρέψουσιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, οἱ τῷ διαβόλῳ πεποιθότες.

CAP. III.

[19] Ille obliviscitur legis, qui legitime non vivit: meminit vero legis, qui ex ejus norma vitam componit. Ille item verba Dei custodit, qui non ea tantummodo exsequitur, sed et aliis idem facere suadet. Is autem verba Dei pessumdat, qui nec ipse ea exsequi vult, et alios insuper impedit. Non enim auditores legis justificabuntur.

Οὗτος ἐπιλανθάνεται τοῦ νόμου, ὁ μὴ νομίμως βιούς· οὗτος δὲ μέμνηται τοῦ νόμου, ὁ ζῶν κατ' αὐτόν· καὶ οὗτος τηρεῖ τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ, ὁ μὴ μόνον ποιῶν αὐτὰ, ἀλλὰ καὶ ἄλλοις συμβουλευόμενος. Οὗτος δὲ B ἀπόλλυσιν αὐτὰ, ὁ μὴ βουλόμενος πράττειν αὐτὰ, καὶ ἑτέρους κωλύων· οὐ γὰρ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου δικαιωθήσονται.

[20] Sanitas, quam virtus præbet, medela est vitæ tuæ: sic etiam Dei gratia et cura cogitationibus tuis et consiliis. Cum animæ vires, id est virtutes, divinam curam sortitæ fuerint, tunc omnia ossa mea dicent: « Domine, Domine, quis similis est tibi? » Nam divino præsidio impetrato, memorialis facultas animæ prorsus dicet: « Memor fui Dei, et lætata sum. » Similiter contemplativa facultas dicet: « Intellexi opera tua, et obstupui. » Desiderativa æque dicet: « Domine, coram te omne desiderium meum. » Denique rationalis facultas dicet: « Cogitavi dies antiquos. » Reliquæ pariter facultates ita se gerent.

Ἴασις ἐστὶν ἡ ἐξ ἀρετῆς ὑγίεια τῇ πολιτείᾳ σου· ἡ δὲ τοῦ Θεοῦ χάρις καὶ ἐπιμέλεια τοῖς λογισμοῖς σου καὶ διανοήμασιν· ὅταν αἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς, ἤγουν αἱ ἀρεταὶ, ἐπιμελείας τύχωσι, τὸ τηνικαῦτα ἐροῦσι πάντα τὰ ὀστᾶ μου· « Κύριε, Κύριε, τίς ὅμοιός σοι; » Ἐπιμελείας γὰρ τυχοῦσα ἡ μνημονευτικὴ δύναμις τῆς ψυχῆς, πάντως ἐρεῖ τό· « Ἐμνήσθην τοῦ Θεοῦ καὶ εὐφράνθην. » Ὁμοίως δὲ καὶ ἡ ὀπτικὴ λέξει τό· « Κατενόησα τὰ ἔργα σου, καὶ ἐξέστην. » Ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ ἐπιθυμητική· « Κύριε, ἐναντίον σου πᾶσα ἡ ἐπιθυμία μου· » ἐρεῖ δὲ καὶ ἡ λογική· « Διελογισάμην ἡμέρας ἀρχαίας. » Κατὰ ταῦτα συμβήσεται καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων δυνάμεων.

[21] Sapientiæ studiosis nihil molestum erit, sicut etiam in pecuniæ cupiditate usuvenit. Mens pura propinquat sapientiæ, quia quod bonum est dignoscit. Verumtamen impura mens sapientia procul aberit.

C Τουτέστι τοῖς βουλομένοις οὐδὲν δύσκολον ἔχοι, καθάπερ ἡ τῶν χρημάτων ἐπιθυμία· νοῦς καθαρὸς ἐγγίζει σοφίᾳ· ἐπειδὴ τὸ εὖ γινώσκει· ὁ δὲ ἀκάθαρτος μακρυνθήσεται ἀπ' αὐτῆς.

[22] Hoc lignum post transgressionem gustare Adamus prohibetur; quippe quia a justitiæ fructibus nascitur arbor vitæ. Arbor vero vitæ, sapientia Dei est. Merito autem tangere lignum hoc interdicitur iniquo cuivis.

Τούτου τοῦ ξύλου μετὰ τὴν παράβασιν ὁ Ἀδὰμ μεταλαμβάνειν κωλύεται· εἴπερ ἀπὸ καρπῶν δικαιοσύνης φυτεύεται δένδρον ζωῆς· τὸ δὲ δένδρον ζωῆς, ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία ἐστί· δικαίως δὲ ἅψασθαι κεκώλυται τούτου τοῦ ξύλου πᾶς παράνομος.

[23] Deus sapientia sua terram quoque fundavit, et sensu ejus eruperunt abyssi, et nubes rore manarunt. Quam ergo hic Salomon terram dixit, Paulus latitudinem appellavit; et qui hic cœli dicuntur, altitudinem ille vocat in Epistola ad Ephesios; et quæ tropice dicuntur abyssi, eas profunditatem dicit: roriferas denique nubes, longitudinem. Hæc porro omnia rationalium naturarum symbola sunt, quæ ornatu et corpore differunt secundum propriæ constitutionis analogiam. Congruit sapientiæ nomen etiam Dei Filio. Sed et anima fidelis, terra est centuplicem fructum reddens: quæ quidem ex pinguedine, id est sapientia, sapiens fit, Deo sapientiam super ea fundante. Facit enim hanc animam doctrinæ cumulum, sapientiæ cinnum; atque ex ea semper proficiente, cœlum efficit, purissimam creaturam, angelorum atque intellectualium substantiarum habitaculum, exsistentis Dei sensu præditam,

Ὁ Θεὸς τῇ μὲν σοφίᾳ καὶ τὴν γῆν ἐθεμελίωσε· διὰ δὲ τῆς αἰσθήσεως αὐτοῦ ἐῤῥάγησαν ἄβυσσοι, τὰ δὲ νέφη ἐῤῥύησαν δρόσους· ἣν οὖν ἐνταῦθα γῆν εἶπε, Παῦλος ὁ ἅγιος πλάτος ὠνόμασε· καὶ τοὺς ἐνταῦθα D οὐρανοὺς λεγομένους, ὕψος ἐκεῖνος ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους καλεῖ· καὶ τὰς λεγομένας τροπικῶς ἀβύσσους, ὀνομάζει βάθος· τὰ δεδροσωμένα νέφη, μῆκος καλεῖ· ταῦτα δὲ πάντα λογικῶν ἐστι φύσεων σύμβολα, διαιρουμένων κόσμοις καὶ σώματι κατὰ ἀναλογίαν τῆς καταστάσεως· ἁρμόζει τοῦτο καὶ νῦν τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ καὶ ἡ ψυχὴ ἡ πιστὴ, γῆ ἐστιν ἑκατονταπλασίον καρποφοροῦσα· αὕτη δὲ ἐκ τῆς πιότητος, ἥτις ἐστὶ σοφία, σοφή· θεμελιοῦντος αὐτὴν ἐπ' αὐτῇ τοῦ Θεοῦ· ἑδράζει γὰρ αὐτὴν τὴν συναγωγὴν τῆς διδασκαλίας, καὶ πῆξιν ἀπὸ σοφίας ποιούμενος· καὶ ἀεὶ προκοπτούσης, οὐρανὸν ἀπεργάζεται, καθαρώτατον κτίσμα, ἀγγέλων τε καὶ τῶν νοερῶν οὐσιῶν οἰκητήριον, λαβοῦσάν τε αἴσθη-

[18] v. 19. [19] v. 1. [20] v. 8. [21] v. 15. [22] v. 18. [23] v. 19.

σιν τοῦ ὄντος, καὶ κατανοοῦσαν τὴν τῶν πραγμάτων ἀκρίβειαν, οἱονεὶ τὸ πολύμυθον τῶν τοῦ Θεοῦ κριμάτων.

Πρὸς μόνην τὴν σοφίαν ἀδυνατοῦσιν οἱ δαίμονες, λογισμοὺς ἐμβάλλειν εἰς τὴν καρδίαν τοῦ σεσοφισμένου μὴ συγχωρούμενοι· ὁ γὰρ νοῦς τοῖς τῆς σοφίας ἀντιποιούμενος θεωρήμασιν, ἀνεπίδεκτος γίνεται λογισμῶν ἀκαθάρτων. — Νοῦς καθαρὸς ἐγγίζει σοφίᾳ, ἐπειδὴ τὸ εὖ γινώσκει· ὁ δὲ ἀκάθαρτος μακρυνθήσεται ἀπ' αὐτῆς.

Πρόσκομμα λογικῆς φύσεώς ἐστι λογισμὸς ἀκάθαρτος, ἢ γνῶσις ψευδής· ὁ δὲ τῇ τοῦ Θεοῦ βουλῇ περιστοιχειούμενος, ἐν τούτοις οὐ προσκόπτει.

Οὔτε ἔφοδος, φησὶ, πονηρῶν λογισμῶν φοβήσει τὸν γεγονότα σοφὸν, οὔτε ἀσεβεῖς ἔξωθεν ἐπιόντες τὴν αὐτοῦ καθαιρήσουσι δύναμιν, ἐρημῶσαι θέλοντες τῶν φύσει καλῶν· τὸν γὰρ ἀνάλωτον οὐδεὶς δυνήσεται λαβεῖν· καίτοι, τί τοῦ ἀσεβοῦς αὐθαδέστερον; Ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ φησι τοῦ παντοδαποῦ θηρίου περιγενήσῃ, πρᾶος ὢν καὶ ἐπιεικὴς, τοῦ Κυρίου ὄντος μετὰ σοῦ· ἐντεῦθεν δὲ μανθάνομεν, ὡς ἡ ἐλεημοσύνη περιαιρεῖ φοβερὰς φαντασίας, νύκτωρ ἡμῖν συμβαινούσας, ἢ καὶ θεωρητικῶς· οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν τῇ μεταστάσει πονηρῶν κατηγοριῶν, καὶ τῶν ἐν τῇ κρίσει βλαπτικῶν κολάσεων περιαιρεῖ τοὺς οὕτω φρονοῦντας· τὸ αὐτὸ δὲ ποιεῖ καὶ πραότης καὶ ἀοργησία, καὶ μακροθυμία, καὶ ὅσα πέφυκε καταστέλλειν τὸν θυμὸν ταρασσόμενον· εἴπερ ἐκ τῆς ταραχῆς τοῦ θυμοῦ τὰ φοβερὰ φάσματα εἴωθε γίνεσθαι.

Οὐ μόνον τῶν ἐδωδίμων μὴ ἀπόσχῃ εὖ ποιεῖν ἐνδεῆ, ἀλλὰ καὶ γνώσεως Θεοῦ καὶ σοφίας καὶ ἐντολῶν· καὶ πᾶν ὁτιοῦν Θεῷ φίλον καὶ πρὸς αὐτὸν οἰκειοῦν, μὴ ἀπόσχῃ εὖ ποιεῖν τῷ ἐνδεομένῳ σου.

Αὕτη ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἔχθρα ἀπεργάζεταί τινα κακὸν, οὐ μόνον σωματικὸν, ἀλλὰ καὶ ψυχικόν.

Ἄγνοια Κυρίου ἐν οἴκοις ἀσεβῶν, γνῶσις δὲ Θεοῦ ἐν ψυχαῖς δικαίων· ἐπαύλεις δικαίων εὐλογοῦνται, ὅταν ὁ Χριστὸς ἀπονέμῃ τὰ γέρα ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν· τοῖς ἀσεβέσι δὲ κατάραν καὶ οὐχ εὐλογίαν.

Ἡ ἄκρα κακία καὶ εἰς τέλος ἐπηρμένη, ὑπερηφανία καλεῖται· ἀντιτάσσεται δὲ Κύριος τοῖς μὲν ἀδίκοις, ὡς δικαιοσύνη· τοῖς ψεύσταις, ὡς ἀλήθεια· τοῖς δὲ ὑπερηφάνοις, ὡς ταπεινοφροσύνη· διὸ καὶ τοῖς ταπεινὰ φρονοῦσι φίλος ἐστί· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ, Δίδωσι χάριν ταπεινοῖς· τοῖς δὲ ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται.

Δόξαν οὐράνιον κληρονομήσουσιν οἱ τὴν ἔνθεον σοφίαν μαθόντες τε καὶ διδάξαντες· ὕψωσαν δὲ ἑαυτοῖς ἀτιμίαν οἱ ἀσεβεῖς ἐνώπιον ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων παρὰ τοῦ Χριστοῦ.

A rerum intimæ naturæ peritam, et variorum Dei judiciorum.

[25] Sapientiæ tantummodo prævalere nequeunt dæmones, qui *pravas* cogitationes in cor sapientis non sinuntur injicere. Nam mens sapientiæ contemplationibus intenta, impuris cogitationibus fit impervia. Mens pura appropinquat sapientiæ, quia quod rectum est agnoscit: secus vero impura mens a sapientia longe discedit.

[26] Scandalum rationalis naturæ est cogitatio impura, vel falsa cognitio. Qui autem divina voluntate circummunitus est, in ante dicta non incurrit.

[27] Neque incursio, inquit, malarum cogitationum sapientem terrefacient; neque impii exterius irruentes, B virtutem ejus infringent, dum eum naturalibus bonis spoliare volunt. Namque inexpugnabilem quis expugnet? Quanquam revera impio homine nihil est audacius. Quin adeo ipsam quoque immanissimam feram superabis, mitis si fueris et benignus, Deo tibi assistente. Hinc intelligimus, ab eleemosyna exstingui malas cogitationes, quæ noctu nobis eveniunt, vel per phantasiam. Neque id tantummodo; sed a malis in vitæ transitu accusationibus, et a molestis judicii pœnis liberat eos qui hac mente sunt. Idem præstant mansuetudo, lenitas, patientia, et quæcunque ad cohibendas iræ commotiones spectant: siquidem ex iræ perturbatione terribiles phantasiæ fieri solent.

C [28] Non alimoniæ tantummodo largus esto indigenti, verum etiam notitiæ Dei sapientiæque ejus et præceptorum. Et quidquid Deo gratum est, eique nos appropinquans, ne tribuere abnuas ei qui ope tua indiget.

[29] Hæc adversus proximum inimicitia male facit hominis non corpori tantum, sed etiam animæ.

[30] Ignorantia Dei in domibus impiorum; Dei contra notitia in animabus justorum. Domicilia justorum benedicuntur: cum scilicet Christus ipsorum operibus præmia retribuet; verumtamen impiis maledictionem, non benedictionem.

[31] Summa et consummata nequitia, superbia appellatur. Adversatur autem Deus injustis, quatenus justitia est, D mendacibus quatenus veritas, superbis quatenus modestia est. Propterea et humilium amicus est. Ita enim significant verba: Humilibus dat gratiam; at superbis adversatur.

[32] Cœlestem gloriam hæreditabunt, qui divinam sapientiam didicerint et docuerint. Cumulant vero sibi ignominiam impii, coram angelis et hominibus, a Christo.

CAP. IV.

Παιδείαν, τὴν ἠθικὴν ἀρετὴν λέγει· ἔννοιαν, τὴν θείαν γνῶσιν· υἱὸς δὲ ἀρετῶν ὁ κατ' αὐτὰς πεποιω-

[33] Disciplinam dicit moralem virtutem; intellectum, divinam scientiam. Filius autem virtutum

[25] v. 18. [26] v. 23. [27] v. 25. [28] v. 27. [29] v. 30. [30] v. 33. [31] v. 34. [32] v. 35. [33] v. 1.

est, qui illis est informatus; quique haud alterius rei gratia, sed propter ipsam virtutem, in ea se exercet.

[24] Donum bonum do vobis, cœleste regnum, si legem meam non deserueritis. Hic porro animadvertendum est, donum bonum dici ab eo mentem, propter illum qui dona in sinum accipit injuste, et nec prospero successu utitur. Nam iniqua illa dona dicit pro improbi hominis negotiis, quæ si mens excipiat, in viis suis non fortunatur.

[25] Corona gratiarum, mandata Domini sunt, quæ regni coronam vicissim retribuunt observantibus ipsa. Corona vero deliciarum cognitio Dei, quæ nos protegens, omnem lascivam cogitationem, omnemque falsam scientiam repellit.

[26] Hæ complures viæ ad unam vergunt viam, quæ dicit: Ego sum via. Multas autem vias dixit virtutes, quæ ad Dei cognitionem deducunt. Multiplicabuntur autem anni vitæ homini, qui in prophetarum voce audit cœlestem Patrem, recipitque per unigenitum Filium verba illius, ut in vitæ justæ viis dirigatur, quo salvus fiat in æterna vita.

[27] Horum castrorum statio est nequitia, et falsa scientia, et quidquid Deo invisum est. Hostes enim sunt impiæ cogitationes, quæ animas perimunt.

[28] Dilectis suis largitur Deus somnum; at impii dilectione ejus non fruuntur, quibus certe somnum Dominus non concedit. Hinc credibiliter ostendi potest, haud esse idoneam capiendo somno dæmonum naturam.

[29] Anteeunt nobis virtutes, nosque illuminant in præsente vita; quæ si cum futura comparetur, quæ dies est, nox dicetur; donec exsurgat dies, in qua justitiæ sol orietur. Vel dicit, quoad tuto in loco nos constituant, non recedunt. Est enim diei proprium, ut tenebras dispellat. Quod sane Christus etiam aiebat: Qui ambulat in die, non offendit. Contra fit in viis impiorum; qui cum neque sciant neque intelligant, in tenebris ambulant et offendunt; neque ullam veniam inveniunt, quasi ignorantia prolapsi fuerint: ipsi enim sibi tenebras obduxerunt. Et videsis, quod virtus in mediis etiam tenebris lucem diffundit; nequitia autem, in luce quoque tenebrescit.

[30] Sed neque quomodo peccant impii sciunt, neque causam offensionum suarum norunt: denique ne ipsum quidem peccatum suum animadvertunt; quod extremæ nequitiæ indicium est.

[31] Fontes dicit virtutes, unde scatet aqua vivens divinorum verborum, id est Christi cognitio. David quoque: Apparuerunt, inquit, fontes aquarum, et revelata sunt fundamenta orbis terrarum, sub adventu videlicet Servatoris nostri Jesu Christi.

[32] Oculi tui, inquit, recta videant, id est ea tan-

A μένος, ὃς οὐκ ἄλλου χάριν, ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἀρετῆς τὰ κατ' αὐτὴν ἐνεργεῖ.

Δῶρον ἀγαθὸν δωροῦμαι ὑμῖν, τὴν ἐπουράνιον βασιλείαν, ἐὰν τὸν νόμον μου μὴ ἐγκαταλίπητε· σημειωτέον δὲ ἐνταῦθα, ὅτι δῶρον ἀγαθὸν ὀνομάζει τὸν νοῦν, διὰ τὸν λαμβάνοντα δῶρα ἐν κόλπῳ ἀδίκως, καὶ μὴ κατευοδούμενον· ἐκεῖνα γὰρ δῶρα ἄδικα, τὰ πράγματα λέγει τοῦ πονηροῦ, ἅπερ ὁ νοῦς δεχόμενος, οὐ κατευοδοῦται ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ.

Στέφανος χαρίτων αἱ ἐντολαὶ τοῦ Θεοῦ εἰσιν, αἵτινες τὸν στέφανον τῆς βασιλείας ἀντιπαρέχουσι τοῖς ποιοῦσιν αὐτάς· στέφανος δὲ τρυφῆς ἡ γνῶσις ἡ τοῦ Θεοῦ, ἥτις ὑπερασπίζουσα ἡμῶν, πάντα λογισμὸν ἐμπαθῆ, καὶ πᾶσαν γνῶσιν ψευδῆ ἀπωθεῖται.

B Αὗται αἱ πολλαὶ ὁδοὶ εἰς μίαν ἄγουσιν ὁδὸν, τὴν εἰποῦσαν· Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδός· πολλὰς δὲ εἴρηκεν ὁδοὺς, τὰς ἀρετὰς τὰς φερούσας ἐπὶ τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ. Πληθυνθήσεται δὲ ἔτη ζωῆς τοῦ ἀκούοντος διὰ τῶν προφητῶν τοῦ ἐπουρανίου Πατρὸς, καὶ δεχομένου διὰ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοὺς λόγους αὐτοῦ, εἰς τὸ κατευθυνθῆναι ἐν ταῖς ὁδοῖς τῆς δικαιοσύνης τοῦ βίου, ὅπως ἀποσωθῇ εἰς τὴν ἀείζωον ζωήν.

Τούτου τοῦ στρατοῦ ὁ τόπος ἐστὶν ἡ κακία καὶ ἡ ψευδώνυμος γνῶσις, καὶ πᾶν ὁτιοῦν ἀδεκτον τῷ Θεῷ· πολέμιοι γάρ εἰσιν οἱ ἀσεβεῖς λογισμοὶ, ψυχὰς ἀποκτείνοντες.

Ἐν τοῖς ἀγαπητοῖς αὐτοῦ δίδωσιν ὁ Κύριος ὕπνον· οἱ δὲ ἀσεβεῖς οὐκ εἰσὶν αὐτοῦ ἀγαπητοί· τοῖς ἀσεβέσιν ἄρα οὐ δίδωσιν ὕπνον ὁ Κύριος· ἐντεῦθεν δὲ
C ἔστι καὶ πειθανῶς δεῖξαι, ὅτι οὐ καθεύδειν πεφύκασι δαίμονες.

Προπορεύονται ἡμῶν αἱ ἀρεταὶ, καὶ φωτίζουσιν ἡμᾶς ἐν τῷ παρόντι βίῳ, ὃς πρὸς τὸν μέλλοντα, ἡμέραν ὄντα, νὺξ λέγεται· ἕως κατορθώσει ἡ ἡμέρα ἐν ᾗ ὁ τῆς δικαιοσύνης ἥλιος ἀνατέλλει. Ἢ ἀντὶ τοῦ, ἕως ἡμᾶς ἐν ἀσφαλείᾳ καταστήσουσιν, οὐκ ἀφίστανται· τοῦτο γὰρ ἡμέρας ἴδιον, τὸ σκότος διαλύειν· ὅπερ οὖν καὶ Χριστὸς ἔλεγεν· Ὁ περιπατῶν ἐν τῇ ἡμέρᾳ οὐ προσκόπτει· τοὐναντίον δὲ αἱ τῶν ἀσεβῶν· ἐπεὶ οὖν οὐκ ἔγνωσαν οὐδὲ συνῆκαν, ἐν σκότει διαπορεύονται· προσκόπτουσιν, ἀλλ' οὐκ ἔχουσι συγγνώμην ὡς ἀγνοίᾳ προσπταίοντες· αὐτοὶ γὰρ ἑαυτοῖς τὸ σκότος εἰργάσαντο· ὅρα δὲ ὡς ἡ μὲν
D ἀρετὴ καὶ ἐν σκότει φῶς ἐποίησεν· ἡ δὲ κακία καὶ ἐν φωτὶ σκότος. — Οὐδὲ τὸν τρόπον πῶς ἁμαρτάνουσιν, οἱ ἀσεβεῖς ἐπίστανται· οὐδὲ τὴν αἰτίαν γινώσκουσι, πόθεν προσκόπτουσιν· ἀλλ' οὐδὲ αὐτὸ τοῦτο ἴσασιν, ὅτι παρανομοῦσιν· ὅπερ ἐστὶν γνώρισμα τῆς ἐσχάτης κακίας.

Πηγὰς λέγει τὰς ἀρετὰς, ἀφ' ὧν γεννᾶται τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν τῶν θείων ῥημάτων, ὅπερ ἐστὶν ἡ γνῶσις τοῦ Χριστοῦ. Καὶ ὁ Δαυῒδ· Ὤφθησαν γὰρ, φησὶν, αἱ πηγαὶ τῶν ὑδάτων, καὶ ἀνεκαλύφθησαν τὰ θεμέλια τῆς οἰκουμένης, παρὰ τὴν ἐπιδημίαν δηλονότι τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Οἱ ὀφθαλμοί σου, εἶπεν, ὀρθὰ βλεπέτωσαν, τουτ-

[24] v. 2. [25] v. 9. [26] v. 10. [27] v. 15. [28] v. 16. [29] v. 18. [30] v. 19. [31] v. 21. [32] v. 25.

ἐστι τὰ Θεῷ μόνα φίλα, ἤγουν τὰ παρὰ τῶν προφητῶν ἡμῖν σαφηνισθέντα περὶ τοῦ Χριστοῦ μόνου καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ· καὶ ὅσα παρά τινος πρὸς τὸν Χριστὸν οἰκειοῦντα λαληθείη καὶ μόνον.

Συμφωνεῖ τούτοις τὸ, Ἐὰν μὴ Κύριος οἰκοδομήσῃ οἶκον, καὶ φυλάξῃ πόλιν· τουτέστιν ἐὰν μὴ Κύριος δώῃ ἡμῖν ἰσχὺν τοῦ κατευθῦναι τὰ πρὸς αὐτὸν διαβήματα, μάτην ἡμεῖς κοπιῶμεν, οἱ μὴ ἐν παρακλήσει αὐτὸν ἐπικαλούμενοι, ἀλλ' ἐν αὐθαδείῃ ἐπιχειροῦντες.

tum quæ Deo sunt placita; nempe quæ a prophetis manifestata nobis fuerunt de solo Christo discipulisque ejus: quæcunque denique abs quovis dicentur ad Christum tantummodo deducentia.

[43] His consonant illa: Nisi Dominus ædificaverit domum, et custodiverit civitatem; id est, nisi Dominus nobis vim suppeditaverit dirigendi ad ipsum gressus nostros, frustra nos laboramus, qui nequaquam eum precibus invocamus, sed cum audacia rem gerimus.

CAP. V.

Στωμυλεύονται γὰρ αἵτε πρόδηλοι πόρναι, καὶ αἱ τῶν ἑτεροδόξων διδασκαλίαι, ἀπατῶσαι διὰ τῆς χρηστολογίας τὰς τῶν ἀκάκων καρδίας· μεγίστη οὖν ἀσφάλεια τὸ μὴ ἁλῶναι τὴν ἀρχήν· ἁλόντα γὰρ, δύσκολον διαφυγεῖν.

Μέχρι μὲν τῆς ἀκοῆς αὐτῶν, τὸ καλόν. Σημαίνει δὲ τὸ λίπος τὴν ἡδονὴν, ἀφ' ἧς τίκτεται ἡ ἀκαθαρσία· ἧς ἔκγονον, κακία καὶ ἄγνοια· ὧν οὐδὲν ἔστι πικρότερον ἐν τοῖς γεγονόσιν εὑρεῖν ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως.

Ἐντεῦθεν γινώσκομεν ὅτι τὸ θυμικὸν μέρος ἐπικρατεῖ ἐν τοῖς δαίμοσιν· Ἀνελεήμων γὰρ, φησὶ, θυμὸς, καὶ ὀξεῖα ὀργὴ αὐτῶν· θηρεύουσι γὰρ εἰς ἀπώλειαν τοὺς πειθαρχοῦντας αὐτοῖς· οὕτω γὰρ τιμῶσι τοὺς τιμῶντας αὐτούς.

Διὰ τῶν κακιῶν οἱ πονηροὶ κατατρίβουσι τὰς σάρκας τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὸ αἷμα καταναλίσκουσι, κοινὸν αὐτὸ ἡγησάμενοι (1)· Ὁ τρώγων γάρ μου, φησὶ, τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἔχει ζωὴν αἰώνιον, κἀγὼ ἀναστήσω αὐτὸν ἐν ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ· ὁ δὲ ἀναξίως ἐσθίων τὸ σῶμα καὶ πίνων τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου, κρῖμα ἑαυτῷ ἐσθίει καὶ πίνει.

Ἦν ὅτε οὐκ ἦν κακὸν, καὶ ἔσται ὅτε οὐκ ἔσται· ἀνεξάλειπτα γὰρ τὰ σπέρματα τῆς ἀρετῆς· πείθει δέ με καὶ οὗτος παρ' ὀλίγον, καὶ οὐ τελείως ἐν παντὶ κακῷ γεγονὼς ὁ πλούσιος ἐν τῷ ᾅδῃ διὰ κακίαν κρινόμενος, καὶ οἰκτείρων τοὺς ἀδελφούς (2)· τὸ δὲ ἐλεεῖν, σπέρμα τυγχάνει τὸ κάλλιστον τῆς ἀρετῆς.

Ἡ γνῶσις καὶ φρέαρ ἐστὶ καὶ πηγή· τοῖς μὲν γὰρ προσελθοῦσι ταῖς ἀρεταῖς, βαθὺ φρέαρ εἶναι δοκεῖ· τοῖς δὲ ἀπαθέσι καὶ καθαροῖς, πηγή· οὕτω καὶ ὁ Σωτὴρ ἐκαθέζετο ἐπὶ τῇ πηγῇ, ὥρα ἦν ὡσεὶ ἕκτη· πηγὴν δὲ νόει τὴν θείαν γνῶσιν, καὶ οὐ τὸ φρέαρ τοῦ ὕδατος· ὥσπερ δὲ ἡ πηγὴ πρόκειται ἀκόπως, τουτέστι τὸ τρέχον ὕδωρ τοῖς διψῶσιν, οὕτω τὸ φρέαρ ἐν κόπῳ τοῖς θέλουσιν ἀντλεῖν· καὶ ὥσπερ ἡ πηγὴ ἄπαυστός ἐστι τοῦ ῥεῖν, οὕτως ἡ αἰσθητικὴ γραφὴ ἀέναον ἔχει τὸν δρόμον, καὶ εὔκολον τοῖς διψῶσι τὸν Θεὸν γεραίρειν· καὶ ὥσπερ τὸ φρέαρ κόπον παρέχει τοῖς ἀντλοῦσιν, οὕτω καὶ ἡ θεωρητικὴ γνῶσις τοῖς θέλουσι δι' αὐτῆς τὰς ἀρετὰς κατορθῶσαι, ψυχῆς τε καὶ σώματος, τά τε θεῖα ἐννοεῖν, καὶ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν ἀντιποιηθῆναι.

[44] Blaterant enim tum publicæ meretrices, tum heterodoxorum scholæ, pulchro eloquio ingenuorum corda decipientes. Est itaque tutum maxime, ne initio decipiamur; nam deceptus, difficile evadit.

[45] Auditionis tenus, delectatio. Pinguedo autem voluptatem denotat, ex qua impuritas gignitur; cujus progenies, nequitia et inscitia. Atqui his vitiis nihil invenietur amarius in die judicii.

[46] Hinc cognoscimus qualitatem iracundam in dæmonibus prævalere. Immitis enim est, inquit, furor eorum, et ira acuta. Venantur quippe ad interitum eos qui sibi obtemperant. Sic videlicet honorant eos, qui ipsos honorant.

[47] Peccatis suis improbi homines Christi carnes conterunt, et sanguinem consumunt, rem profanam existimantes. Attamen ait Christus: Qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem, habet vitam æternam, et ego resuscitabo eum in novissimo die. Jam vero qui indigne corpus manducat et sanguinem bibit Domini, judicium sibi manducat et bibit.

[48] Olim non fuit malum, et hoc ipsum aliquando non erit: sunt enim indelebilia virtutis semina. Hoc mihi propemodum suadet dives ille qui non omnino totus malus fuerat, etsi ob nequitiam inferis adjudicatus: ecce enim ille misericordiam erga fratres retinebat. Atqui misericordia semen est virtutis optimum.

[49] Scientia puteus simul est et fons: etenim illis qui ad virtutem primum accedunt, profundus puteus videtur: at imperturbatis atque puris, fons. Sic etiam Salvator sedebat supra fontem hora circiter sexta. Tu vero fontem intellige divinam scientiam, non aquæ puteum. Et sicuti fons prostat absque labore, utpote aqua discurrens sitientibus, ita puteus laborem requirit volentium exantlare. Et sicuti fons incessanter manat, ita sensibilis scriptura perennem habet fluxum, faciliterque his qui sitiunt Deum donat. Et sicuti puteus laborem creat exantlantibus, ita et scientia contemplativa iis qui volunt virtutes recte exercere animæ corporisque et divina intelligere, et cœlorum regnum adipisci.

[43] v. 27. [44] v. 1. [45] v. 3. [46] v. 9. [47] v. 11. [48] v. 14. [49] v. 15.

(1) Animadverte catholicum doctissimi et antiquissimi Origenis testimonium de sacrosancta Eucharistia.

(2) Hic innuit Origenes errorem illum suum de futura, post vitam, conversione impiorum, et pœnarum fine.

[80] Hic mulieris vocabulo scientiam Dei denotat; A quæ nobis jam inde ab adolescentia tradita fuit; et quam superius Salomon juventutis magisterium dixit. Fili, enim inquit, ne te capiat consilium malum (id est diabolus malorum consiliorum molitor), quo doctrina juventutis deseritur, et divinum fœdus oblivioni traditur. Oblivio autem et derelictio, possessu scientiæ deteriores sunt, veluti sanitate longe pejor morbus, et infra vitam mors. Simul tamen ipsa scientia et mater dicitur et uxor atque soror: mater, quia qui docuit me, per scientiam me genuit, ut Paulus per Evangelium Galatas: uxor, quia mihi copulata parit virtutes et recta dogmata; siquidem reapse scientia parit viro prudentiam: soror, quia ego pariter atque illa ex uno geniti fuimus Deo Patre. *Dic* enim, inquit, *sapientiæ, ut* B *soror tua sit* [81].

Γυναῖκα ἐνταῦθα τὴν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν σημαίνει· αὕτη δὲ ἐκ νεότητος ἡμῖν ἐδόθη· ἥντινα ἀνωτέρω διδασκαλίαν ὁ Σολομῶν νεότητος λέγει· Υἱὲ, γάρ φησι, μή σε καταλάβῃ βουλὴ κακὴ (τὸν διάβολον λέγων, ὡς κακῶς βουλευσάμενον)· ἡ ἀπολιποῦσα διδασκαλίαν νεότητος, καὶ διαθήκην θείαν ἐπιλελησμένη· λήθη δὲ καὶ ἀπόλειψις, γνώσεως κτήσεως δεύτεραι· ὥσπερ καὶ ὑγείας νόσος ἐσχάτη, καὶ ζωῆς θάνατος δεύτερος· ἅμα δὲ καὶ τούτοις τε, ὅτι ὅπερ ἡ αὐτὴ γνῶσις, καὶ μήτηρ λέγεται καὶ γυνὴ καὶ ἀδελφή· μήτηρ μὲν, ἐπειδὴ ὁ διδάξας με, δι' αὐτῆς με γεγέννηκεν, ὡς Παῦλος διὰ τοῦ Εὐαγγελίου Γαλάτας· γυνὴ δὲ, ὅτι συνοῦσά μοι τίκτει τὰς ἀρετὰς καὶ δόγματα ὀρθά· εἴ γε ἡ σοφία ἀνδρὶ τίκτει φρόνησιν· ἀδελφὴ, ὅτι ἐγώ τε καὶ αὕτη ἐκ τοῦ ἑνὸς γεγόναμεν Θεοῦ καὶ Πατρός· *Εἶπον* γὰρ, φησὶ, *τὴν σοφίαν, σὴν ἀδελφὴν εἶναι.*

[82] Gratia et amicitia liberant. Virtus autem et scientia rationalem animam liberant. Nam gratia et amicitia, virtus et scientia sunt. Jam si cervus ex amicitia, et pullus ex gratiis gignitur; cervus quidem est contemplationis symbolum, pullus autem quietis a cupiditatibus; quorum alterum ex virtutibus, alterum ex scientia confieri comparatum est. — Cervus est contemplationis symbolum circa corporea et incorporea et scientiam Dei: amicitia autem, dilectionis erga Deum et homines: pullus denique, imperturbati animi. Et theoria quidem scientiæ Dei, ex animæ virtutibus procreari solet: dilectio, ex sapientia: tranquillitas, ex vir- C tutibus corporis. Hortatur vero nos ut cum hujusmodi gratiis semper versemur: nam qui cum iis consuescet, non ad Deum solum accedet, sed cum illo etiam habitabit. — Propria rationalis naturæ est virtus, quæ amicitia appellatur, et Deo conciliat copulatque eos qui se sequuntur per scientiam Dei. — Nam qui virtutis scientiæque amore ducitur, quotuscunque meliorum est.

Ἡ χάρις καὶ ἡ φιλία ἐλευθεροῖ· ἡ δὲ ἀρετὴ καὶ γνῶσις ἐλευθεροῦσι ψυχὴν λογικήν· ἡ χάρις γὰρ καὶ ἡ φιλία, ἀρετὴ καὶ γνῶσίς ἐστιν· εἰ δὲ ἔλαφος ἐκ τῆς φιλίας, ὁ πῶλος ἐκ τῶν χαρίτων γεννᾶται· ἡ οὖν ἔλαφός ἐστι τῆς θεωρίας σύμβολον· ὁ δὲ πῶλος, τῆς ἀπαθείας· ἡ μὲν γὰρ, ἐξ ἀρετῶν· ἡ δὲ, ἐκ τῆς γνώσεως γίνεσθαι πέφυκεν. — Ἡ μὲν ἔλαφός ἐστιν θεωρίας σύμβολον, σωμάτων καὶ ἀσωμάτων καὶ γνώσεως Θεοῦ· ἡ δὲ φιλία, τῆς πρὸς Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπης· ὁ δὲ πῶλος, τῆς ἀπαθείας· καὶ ἡ μὲν θεωρία τῆς πρὸς Θεὸν γνώσεως, ἐξ ἀρετῶν εἴωθε γίνεσθαι ψυχικῶν· ἡ δὲ ἀγάπη, ἐκ τῆς σοφίας γίνεσθαι πέφυκεν· ἡ δὲ ἀπάθεια, ἐκ τῶν τοῦ σώματος ἀρετῶν· παραινεῖ δὲ ἡμᾶς ταῖς τοιαύταις χάρισιν ἀεὶ προσομιλεῖν· ὁ δὲ τούτοις ἐμφιλοχωρῶν, οὐ μόνον τῷ Θεῷ προσομιλήσει, ἀλλὰ καὶ σύνοικος γενήσεται αὐτῷ. — Ἰδία τῆς λογικῆς φύσεώς ἐστιν ἡ ἀρετὴ, ἥτις καλεῖται φιλία, καὶ συμφιλιάζει τῷ Θεῷ τοὺς ἑπομένους αὐτῇ διὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ. — Ἐν γὰρ τῇ τῆς ἀρετῆς φιλίᾳ καὶ τῇ τῆς γνώσεως, ὁ συμπεριφερόμενος πολλοστός ἐστι τῶν ὠφελουμένων.

[83] Nonnulli hoc de profana sapientia dici putant, in qua diu versari non expedit, propter hærentes in ea errores. Alii de improbitate, quominus videlicet familiares ei simus, interpretantur sic: nempe quia, etsi impossibile est hominem malis cogitationibus omnino carere, attamen in iis non immorari, D possibile; quas auctor ulnas appellat.

Τινὲς μὲν τοῦτο περὶ τῆς ἔξωθεν σοφίας νομίζουσι λέγεσθαι, πρὸς ἣν χρονίζειν οὐ καλὸν διὰ τὰς ἐν αὐτῇ ἀπάτας· τινὲς δὲ περὶ τῆς κακίας καὶ τὸ μὴ πολὺν εἶναι πρὸς αὐτὴν, ἑρμηνεύουσιν οὕτως· ὅτι ἀδύνατον μὲν παντάπασιν ἀπέχεσθαι ἄνθρωπον πονηρῶν λογισμῶν· μὴ ἐγχρονίζειν μέντοι ἐν αὐτοῖς, δυνατόν· οὓς καὶ ἀγκάλας καλεῖ.

CAP. VI.

[84] Quicunque sibi amicum Christum despondet, tanquam justitiam ac veritatem, is animam suam inimicis contradit, qui homines oppugnare solent propter ipsorum erga Salvatorem charitatem. Nam charitas spiritalis, est scientia Dei, cujus causa sancti viri Dei sunt amici, ut Joannes Baptista amicus sponsi erat, Moysesque, et apostoli: *Jam enim, inquit, non appellabo vos servos, sed amicos.*

Πᾶς ὁ τὸν φίλον τὸν Χριστὸν ἐγγυώμενος, ὡς δικαιοσύνην καὶ ἀλήθειαν, παραδίδωσι τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν τοῖς ἐχθροῖς, τοῖς εἰωθόσι πολεμεῖν τοῖς ἀνθρώποις, διὰ τὴν πρὸς τὸν Σωτῆρα φιλίαν· φιλία γάρ ἐστι πνευματικὴ, γνῶσις Θεοῦ, καθ' ἣν καὶ οἱ ἅγιοι φίλοι Θεοῦ χρηματίζουσιν, ὡς ὁ Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς φίλος ἦν τοῦ νυμφίου, Μωϋσῆς τε καὶ οἱ ἀπόστολοι· Οὐκέτι γὰρ, φησὶν, ὑμᾶς καλῶ δούλους, ἀλλὰ φίλους.

[85] Viden' certamen et vigilantiam? Animæ quip-

Ὁρᾷς ἀγῶνα καὶ ἀγρυπνίαν; Ὕπνος μέν ἐστι ψυ-

[80] v. 18. [81] Prov. vii, 4. [82] v. 19. [83] v. 20. [84] v. 3. [85] v. 4.

χῆς ἡ κατ' ἐνέργειαν ἁμαρτία· νυσταγμὸς δὲ, τὸ A πρῶτον ἐν τῇ ψυχῇ συνιστάμενον ἀκάθαρτον νόημα· ἐπινυσταγμὸς δὲ ἡ πρὸς τὰ χείρω ῥοπή· κωλύει οὖν ὁ μὲν νόμος τὸν ὕπνον· τὸν δὲ νυσταγμὸν τὸ Εὐαγγέλιον· εἴ γε ὁ μὲν περικόπτει τὴν κατ' ἐνέργειαν ἁμαρτίαν· τὸ δὲ, τὴν κατὰ διάνοιαν πρῶτον συνισταμένην κακίαν· Ἐῤῥέθη γὰρ, φησὶ, τοῖς ἀρχαίοις, Οὐ φονεύσεις· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, Οὐκ ὀργισθήσῃ.

Σημειωτέον ἐνταῦθα, ὅτι τὴν τοῦ μύρμηκος φυσικὴν ἐναρμόνιον κίνησιν, σοφίαν καλεῖ· καὶ γὰρ ὁ σοφώτερος σοφοῦ, σοφώτερος λέγεται· πῶς δὲ καὶ οὐκ ἔστιν ὑπὸ δεσπότην, εἴ γε τὰ σύμπαντα δοῦλα τοῦ Θεοῦ; ἢ μήποτε ὁ Θεὸς λέγεται δεσπότης διχῶς, ὡς δημιουργὸς, καὶ ὡς γινωσκόμενος; Διὸ καὶ Παῦλος γράφει· *Νυνὶ δὲ ἐλευθερωθέντες ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, δουλωθέντες δὲ τῷ Θεῷ* (δηλονότι κατ' B ἀρετὴν καὶ γνῶσιν) *ἔχετε τὸν καρπὸν ὑμῶν εἰς ἁγιασμὸν, τὸ δὲ τέλος ζωὴν αἰώνιον*· εἰ δὲ τοῦ τοιούτου τέλους καὶ τῆς γνώσεως ἄμοιρός ἐστιν ὁ μύρμηξ, ἄλογος ὤν, δῆλον ὅτι καὶ τῆς τοιαύτης δουλείας ἐλεύθερος· καλῶς οὖν λέγεται μὴ εἶναι ὁ μύρμηξ ὑπὸ δεσπότην, κατὰ ταύτην τὴν δεσποτείαν· εἶναι δὲ πάλιν ὑπὸ δεσποτείαν λέγεται, ὑπὸ τὸν Θεὸν, ὡς ὑπὸ δημιουργόν.

Διὰ μὲν τοῦ μύρμηκος ἔοικεν ὁ Σολομῶν τὴν πρακτικὴν ὁδὸν ἡμῖν ὑπογράφειν· διὰ δὲ τῆς μελίσσης, τὴν θεωρίαν τῶν γεγονότων σημαίνει καὶ αὐτοῦ τοῦ ποιήσαντος, ἥντινα καὶ καθαροὶ καὶ ἀκάθαρτοι, καὶ σοφοὶ καὶ ἀνόητοι, πρὸς τὴν τῆς ψυχῆς ὑγείαν προσφέρονται· καὶ φαίνεται μέν μοι ὁ κηρὸς, C αὐτῶν τῶν πραγμάτων λόγον ἐπέχειν· τὸ δ' ἐναποκείμενον αὐτῷ μέλι, σύμβολον εἶναι τῆς θεωρίας αὐτῶν· καὶ ὁ μὲν κηρὸς παρελεύσεται· Ὁ οὐρανὸς γὰρ, φησὶ, καὶ ἡ γῆ παρελεύσεται· τὸ δὲ μέλι οὐ παρελεύσεται· οὐδὲ γὰρ οἱ λόγοι παρελεύσονται τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· περὶ ὧν λέγει ὁ Σολομῶν· *Κηρία μέλιτος, λόγοι καλοί· γλύκασμα δὲ αὐτῶν, ἴασις ψυχῆς*· καὶ ὁ Δαυῒδ, *Ὡς γλυκύτερα*, φησὶ, *τῷ λάρυγγί μου, τὰ λόγιά σου ὑπὲρ μέλι τῷ στόματί μου*· τὸ δὲ ἀποτέλεσμα τοῦ πόνου τῶν ἀρετῶν καὶ τῆς γνώσεως, πόνον ὠνόμασε· βασιλεῖς δὲ καὶ ἰδιώτας, οὐ τοὺς τὸ διάδημα ἔχοντας, ἢ τοὺς ἐν κοπρίᾳ πένητας λέγει, ἀλλὰ τοὺς πρὸς τὸν Θεὸν τὸν νοῦν σεσοφισμένον καὶ ἐῤῥωμένον ταῖς ἀρεταῖς ἔχοντας, βασιλεῖς λέγει.

D Ὁ ὕπνος οὗτος μόνῃ πέφυκεν ἐπισυμβαίνειν ψυχῇ λογικῇ· σημαίνει γὰρ ἐνταῦθα [ἄγνοι]αν καὶ ἀγνωσίαν· ὧν ἡ ἀγρυπνία ποιεῖ τινα, ὡς στρουθίον μονάζον ἐπὶ δώματος.

Προσεκτέον ἐνταῦθα μήποτε ἄρα διὰ τῶν τοιούτων κινημάτων τοῦ σώματος γινώσκωσιν οἱ ἀντικείμενοι τοὺς αὐτῶν λογισμοὺς ἐν ἡμῖν στρεφομένους· ἐπειδὴ καρδιογνώστην μόνον τὸν Θεὸν πεπιστεύκαμεν εἶναι.

Πᾶς ὁ τρώγων τὰς σάρκας τοῦ Χριστοῦ καὶ πίνων τὸ αἷμα αὐτοῦ (1), κτᾶται αἷμα δίκαιον· οὗ στερι-

A pe'somnus est peractum peccatum : dormitatio autem conflatus in anima impurus cogitatus : denique indormitatio, declinatio ad deteriora. Vetat somnum lex, dormitationem Evangelium : illa enim amputat peccati consummationem, hoc suborientem menti nequitiam. Nam dictum fuit antiquis : Non occides; ego autem dico vobis, Non irascaris.

[56] Hic animadvertendum est, formicæ naturalem concinnum motum, vocari ab auctore sapientiam. Nam qui est sapiente sapientior, is dicitur sapientior. Quomodo autem formica sub domino non est, quandoquidem omnia Deo famulantur? nisi quod Deus dupliciter dicitur dominus, et quia creator, et quia cognitus. Quare et Paulus scribit : *Nunc vero* B *liberati a peccato, servi autem facti Deo* (id est secundum virtutem ac scientiam), *habetis fructum vestrum in sanctificationem, finem vero vitam æternam*[57]. Jam si finis hujusmodi atque scientiæ expers est formica utpote irrationalis, constat eam esse hujuscemodi quoque famulatu liberam. Bene ergo dicitur formica non esse sub domino, secundum hujuscemodi dominatum. Attamen sub Dei dominatu vicissim dicitur, sub eo scilicet tanquam creatore.

[58] Formicæ similitudine videtur nobis Salomon viam agendi describere : ape autem theoriam actarum rerum ipsiusque actoris denotare : quam theoriam seu doctrinam puri æque atque impuri, sapientes ac fatui, ad suæ animæ sanitatem adhi- C bent. Et mihi videtur favus, ipsorum negotiorum locum tenere : hærens autem ei mel, symbolum esse theoriæ ipsorum. Et favus quidem præteribit : nam Cœlum, inquit, et terra præteribunt : mel tamen non præteribit, quia Salvatoris nostri Jesu Christi verba non præteribunt. De quibus dicit Salomon : *Favi mellis, pulchri sermones ; et dulcedo horum, animæ medela*[59]. David etiam : *Dulciora*, inquit, *faucibus meis oracula tua, plus quam mel ori meo*[60]. Effectum vero laboris virtutum atque scientiæ, laborem nominavit. Reges porro et idiotas, non dicit vel eos qui diademate ornantur, vel de sterquilinio pauperes ; sed homines qui erga Deum mentem bene eruditam atque in virtutibus obfirmatam habent, hos reges dicit.

[61] Somnus hic rationali tantum animæ obrepit. Namque hic significat insipientiam et inscitiam. Evigilatio quidem facit hominem tanquam struthionem solitarium in domo.

[62] Hic attendendum est, ne forte ex hujuscemodi corporis motibus cognoscant adversarii cogitationes intra nos versantes. Nam cordium quidem solum Deum cognitorem esse credimus.

[63] Quicunque Christi carnes manducat, et ejus sanguinem bibit, sanguinem justum possidet; quo

[56] v. 6. [57] Rom. vi, 22. [58] v. 8. [59] Prov. xvi, 24. [60] Ps. cxviii, 103. [61] v. 9. [62] v. 13. [63] v. 17.

(1) Rursus Origenis de SS. Eucharistia sententia catholica, quam et in aliis ejusdem scriptis late exponit atque tuetur Huetius in *Origenianis*, lib. ii, dissert. xiv, 2.

si privetur rationalis anima, ea mori dicitur. Nam anima quæ peccat, ipsa morietur. Quod si quis sanguis justus est, utique erit et injustus, quem sibi attrahunt qui comedunt datum in escam populis Æthiopum [64] (draconem) pane mendacii nutritum. Et sane qui diis alienis sacrificant, justum sanguinem suum pessumdant: qui autem semet sacrificium Deo soli offerunt, ii sanguinem injustum disperdunt. Subsequetur autem omnino injusti sanguinis corruptio. Verumtamen id nonnisi præsente tempore accidit; sed ab initio non fuit sic. Non enim in morbi corruptione valetudo puerorum fuit, qui sani initio geniti fuerunt.

[65] Reprehendit mutua mendacia, quæ ipsos ad disceptationes conferunt atque lites. Vel fratres sunt, qui adoptionis gratiam habent, et sub uno sunt patre Christo; quos invicem distrahere conatur testis iniquitatis, perturbationes ipsis immittens et judicia. Verbum autem « accendit » apponitur, ut credo, propter vitiosas cogitationes, quæ animum ad iram odiumque inflammant, cupiditatem autem ad turpia opera. Hujusmodi cogitationes Paulus quoque appellavit [66] maligni tela ignea, quæ animam vulnerant mortemque adducunt.

[67] Matrem secum habere eum jubet, quæ est sapientia generans, nempe illa secundum Deum. Atqui oportuisset patrem potius nominare, namque hic ad filii exsistentiam plus confert. Sed quia fieri nequit, ut ipse Deum cognoscat ante factarum rerum notitiam, ideo matrem potius quam patrem secum habere jubet; ut per matrem filius patrem cognoscat. Nam nisi ipsa eum pepererit, lucem non aspicit, quæ videlicet ipsius Dei agnitio est.

[68] Quia mandatum legis lucerna est et lux. Et fortasse lucerna Testamentum Vetus est: illud enim erat quasi lucerna quæ incendebatur et apparebat. Lux vero, Novum Testamentum est: Ego enim, inquit, lux sum mundi; improborum redargutio, bonorum eruditio. Nam per legem cognitio peccati.

[69] Tanta est enim nequitiæ voluptas, quanta unici panis.

[70] Si a vera scientia corripietur, scientiam quamlibet falsam abjiciet, qui antea furabatur, ob scientiæ indigentiam, ex infatuata a Servatore nostro scientia ac sapientia. Redditurus autem septuplum dicitur, quia septies in die laudabit Deum, et cunctis sensibus suis Deo traditis, liberabit se a paratis diabolo et angelis ejus suppliciis.

[71] Omnis qui iniquitati communicat, mœchus est, diaboli scilicet qui primus uxorem duxit nequitiam, et ab initio homicida fuit. Idem cum illo animæ propriæ exitium infert.

A σχομένη ψυχὴ λογικὴ, λέγεται ἀποθνήσκειν· Ψυχὴ γάρ, φησὶν, ἡ ἁμαρτάνουσα, αὕτη ἀποθανεῖται· εἰ δέ ἐστιν αἷμα δίκαιον, ἔστι δηλονότι καὶ αἷμα ἄδικον· ὅπερ συνάγουσιν ἐν ἑαυτοῖς οἱ κατεσθίοντες τὸ δεδομένον βρῶμα λαοῖς τοῖς Αἰθίοψι, καὶ τρεφόμενον τῷ ἄρτῳ τοῦ ψεύδους· καὶ οἱ μὲν θύοντες θεοῖς ἀλλοτρίοις, τὸ δίκαιον ἑαυτῶν αἷμα καταναλίσκουσιν· οἱ δὲ ἑαυτοῖς θυσίαν τῷ μόνῳ Θεῷ, τὸ ἄδικον διαφθείρουσιν αἷμα· ἀκολουθήσει δὲ πάντως τῇ μὲν φθορᾷ τοῦ ἀδίκου αἵματος· ἀλλὰ τοῦτο μὲν πάντως νῦν πέφυκε γίνεσθαι, ἀπ' ἀρχῆς δὲ οὐχ οὕτως· οὐ γὰρ κατὰ φθορὰν νόσου ὑγεία τῶν παίδων, μετὰ τῆς ὑγείας ἀπ' ἀρχῆς τικτομένων.

Διαβάλλων τὸ ψεῦδος ἀλλήλοις, αὐτοὺς εἰς διακρίσεις φέρει καὶ ἀντιδικίας· ἢ ἀδελφοί εἰσιν οἱ τὸ τῆς B υἱοθεσίας ἔχοντες χάρισμα, καὶ ὑπὸ τὸν αὐτὸν ὄντες πατέρα Χριστόν· οὓς χωρίζειν ἐπιχειρεῖ ὁ μάρτυς τῆς ἀδικίας, ταραχὰς ἐν αὐτοῖς ἐμβάλλων καὶ κρίσεις· τὸ δὲ « ἐκκαίει, » ὡς οἶμαι, προστίθεται διὰ τοὺς ἐμπαθεῖς λογισμοὺς, ἀνάπτοντας θυμὸν μὲν, πρὸς ὀργὴν καὶ μῖσος ἐπιθυμίαν δὲ πρὸς αἰσχρὰς ἐργασίας· τούτους τοὺς λογισμοὺς καὶ ὁ ἅγιος Παῦλος ὠνόμασε τοῦ πονηροῦ βέλη πεπυρωμένα, τιτρώσκοντα τὴν ψυχὴν, καὶ θάνατον ἐργαζόμενα.

Τὴν μητέρα ἐπάγεσθαι προστάσσει, ἥτις ἐστὶν ἡ σοφία γεννῶσα, ἡ μὲν κατὰ Θεόν· καίτοι ἐχρῆν αὐτὸν εἰπεῖν τὸν πατέρα· οὗτος γὰρ πρὸς τὸ συνεῖναι τῷ υἱῷ μᾶλλον ἐπιτηδειότερος· ἀλλ' ἐπειδὴ οὐ δυνατὸν, αὐτὸν γνῶναι τὸν Θεὸν πρὸ τῆς τῶν γεγονότων θεω- C ρίας, τούτου χάριν τὴν μητέρα καὶ οὐ τὸν πατέρα προστάσσει ἐπάγεσθαι· ἵνα διὰ τῆς μητρὸς ὁ υἱὸς ἴδῃ τὸν πατέρα· ἐὰν γὰρ αὐτὴ μὴ γεννήσῃ, οὐ βλέπει τὸ φῶς, ὅπερ ἐστὶ γνῶσις αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ.

Ὅτι ἡ ἐντολὴ τοῦ νόμου λύχνος ἐστὶ καὶ φῶς· καὶ τάχα λύχνος, ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ἐστίν· ἐκεῖνος γὰρ ἦν ὁ λύχνος ὁ καιόμενος καὶ φαίνων· φῶς, ἡ Νέα Διαθήκη· Ἐγὼ γάρ, φησὶν, εἰμὶ τὸ φῶς τοῦ κόσμου· ἔλεγχος μὲν τῶν κακῶν, παιδεία δὲ τῶν ἀγαθῶν· διὰ γὰρ νόμου ἐπίγνωσις ἁμαρτίας.

Τοσαύτη γάρ ἐστιν ἡ ἡδονὴ τῆς κακίας, ὅση καὶ ἑνὸς ἄρτου.

Ἐὰν ἁλῷ ὑπὸ γνώσεως ἀληθοῦς, ἀποθήσεται πᾶσαν γνῶσιν ψευδῆ, ὁ πρότερον κλέπτων, δι' ἔνδειαν D γνώσεως, ἀπὸ τῆς μωρανθείσης ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γνώσεως καὶ σοφίας· ἀποτίσειν δὲ λέγεται ἑπταπλασίονα, τὸ ἑπτάκις τῆς ἡμέρας αἰνεῖν τὸν Θεόν· καὶ πάντα τὰ ὑπάρχοντα αὐτῷ αἰσθητήρια δοὺς τῷ Θεῷ, ῥύσεται ἑαυτὸν ἐκ τῶν ἡτοιμασμένων τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ τιμωριῶν.

Πᾶς ὁ κοινωνήσας τῇ κακίᾳ, μοιχός ἐστι τοῦ διαβόλου τοῦ πρώτου γήμαντος τὴν κακίαν, καὶ ἀπ' ἀρχῆς γεγονότος ἀνθρωποκτόνου· καὶ σὺν αὐτῷ ἀπώλειαν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ περιποιεῖται.

CAP. VII.

[72] Soror nostra sapientia est, quatenus ille qui

Ἀδελφὴ ἡμῶν σοφία ἐστὶ, διότι ὁ ποιήσας τὴν

[64] Ps. LXXIII, 14. [65] v. 19. [66] Eph. VI, 16. [67] v. 20. [68] v. 23. [69] v. 26. [70] v. 30. [71] v. 32. [72] v. 4.

ἀσώματον φύσιν Πατὴρ, καὶ ταύτην πεποίηκεν· σοφίαν δὲ ἐνταῦθα λέγει οὐ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὴν θεωρίαν τῶν σωμάτων καὶ ἀσωμάτων, καὶ τῆς ἐν αὐτῇ κρίσεως καὶ προνοίας ἐγκείμενα.

Τὴν σάρκα τοῦ ἀνθρώπου θυρίδα ὀνομάζει νῦν· διὰ γὰρ ταύτης ὁ πονηρὸς τὰς ἀπάτας τοῖς ἀνθρώποις ἐργάζεται, τοῖς βουλομένοις ὁδεύειν τὴν πλατεῖαν ὁδὸν καὶ εὐρύχωρον, καὶ ἀπάγουσαν ἐπὶ τὴν ἀπώλειαν· ἐνταῦθα δὲ προσεκτέον τί φησιν ὁ Σολομῶν περὶ τῆς κακίας· ὅτι οὐχ αὐτὴ τὸν ἄνθρωπον ἐν ἀρχαῖς ἐπὶ τὴν πλατεῖαν ἄγει· οὐδὲ ἀναγκάζει πορεύεσθαι διόδοις οἴκων αὐτῆς, ἢ προσεγγίζειν γωνίᾳ, ἢ λαλεῖν ἐν σκότει ἑσπερινῷ· ἀλλ' ἐὰν ἴδῃ τινὰ ἑαυτὸν ἐπιδιδόντα ταῖς ἡδοναῖς, εὐθὺς συναντᾷ αὐτῷ τὸ εἶδος ἔχουσα πορνικὸν, ἣ ποιεῖ τὰς νέων ἐξίπτασθαι καρδίας.

Οἱ μὲν ἐν ταῖς πλατείαις ῥεμβόμενοι, μοιχείας καὶ πορνείας καὶ κλοπῆς λαμβάνουσι λογισμούς· οἱ δὲ ἔξω τούτων ῥεμβόμενοι, τὰς παρὰ φύσιν ἡδονὰς μετέρχονται, ἀρσενοκοιτεῖν ἐπιζητοῦντες, καὶ ἄλλων τινῶν ἀπαγορευομένων πραγμάτων φαντασίας λαμβάνοντες· ὅρα δὲ μὴ κατηγόρημα εἴη τοῦτο καὶ ἁγίων ἀνδρῶν· καί τις μὴ ἡσυχάζων ἀλλὰ ῥεμβόμενος, τοῖς κατηγορήμασι κοινωνήσει τῆς ἀτίμου γυναικός.

Τῶν λογισμῶν, οἱ μὲν καθαροί εἰσιν, οἱ δὲ ἀκάθαρτοι· καὶ τῶν γραμμῶν αἱ μὲν εὐθεῖαι καλοῦνται· αἱ δὲ κεκλασμέναι· γωνία δέ ἐστι κεκλασμένη εὐθεῖα· ἡ γωνία νοητῶς ἐστιν ὁ ἀκάθαρτος λογισμός· τὸ οὖν παρὰ πᾶσαν γωνίαν ἐνεδρεύειν τὴν κακίαν, δηλοῖ τὸ διὰ πάντων τῶν ἀκαθάρτων λογισμῶν αὐτὴν ἐξαπατᾷν τὴν ψυχήν.

Διὰ τῶν κειριῶν καὶ τοῦ κρόκου καὶ τῶν λοιπῶν, τὰ ἀπατηλὰ θεωρήματα, ἢ τὰ διάφορα πάθη σημαίνει. — Ὅρα τὴν κακίαν, οὐκ ἔχουσαν ἀφ' ἑαυτῆς ἀρχὴν, ἀλλ' ἀπὸ τῶν τῆς ἀρετῆς προοιμιαζομένων· τὸ γὰρ κοινωνὸν λαβεῖν θυσίας, ἀγαθόν. Ὅτε δὲ αὐτοῖς κατεπάλαισε, τότε ἐνίησι τὸν ἰὸν, τὰ τοῖς ἐρῶσιν ἐπιθυμητὰ καταλέγουσα, ἃ πάντα ἱκανὰ καταγοητεῦσαι, οὐ περὶ τὴν οἰκείαν φύσιν, ἀλλὰ περὶ τὴν τῶν ἀκουόντων ἀφροσύνην· κατὰ δὲ διάνοιαν ἡ κακία ζητεῖ τὸ πρόσωπον ἡμῶν καταισχῦναι, διὰ τῶν κειριῶν καὶ τῆς κλίνης, καὶ τῶν ἀμφιτάπων, καὶ τοῦ κρόκου, καὶ τοῦ κινναμώμου· ἅπερ κακὰ καὶ διάφορα πάθη σημαίνει ἡδονῶν παρὰ τοῖς ἐφευρεταῖς τῶν κακῶν γινόμενα.

Τὸ *δι' ἡμερῶν πολλῶν ἐπανήξει εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ* πάνυ πνευματικῶς ἐνατενίσας τῇ οἰκονομίᾳ ὁ Παῦλος, ἔσχατον ἐχθρὸν λέγει καταργεῖσθαι τὸν θάνατον· ὃν καὶ ἄνδρα εἶναι τῆς πονηρίας Σολομῶν προδιέγραψε· τὸν ὡς βαλάντιον ἀργυρίου λαβόντα ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ τὴν ἀνθρωπότητα, εἰ καὶ αὖθις ἐν τῷ ἁμαρτάνειν οὐ πάρεστι προβλέπειν τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον· διότι κήδεται ἀνεχόμενος τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων· ἐπεὶ εἰ μὴ τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον προέβλεπε, ῥυζηδὸν πάντας ἂν ἀπώλετο.

Τῶν ἐῤῥωδιῶν τρία γένη εἰσὶν, ὅ τε κέμφος, καὶ ὁ

A incorpoream naturam fecit Pater, hanc quoque fecit. Sapientiam autem hoc loco dicit non Filium Dei, sed corporalium et incorporalium notionem insitique divini judicii ac providentiæ.

[73] Hominis carnem nunc fenestram appellat: per hanc quippe malignus fucum hominibus facit, qui lata spatiosaque via incedere volunt ad perditionem ducente. Hic vero animadvertendum est quid dicat de nequitia Salomon, nempe quod non ipsa hominem initio in plateam ducit, neque cogit pergere in vicos ædium suarum, neque ad angulum propinquare, aut in vespertinis tenebris colloqui: sed postquam hominem viderit sponte se voluptatibus tradentem, tunc ei fit obviam meretricia forma assumpta, quæ juvenum corda facit exsilire.

B

[74] Qui in plateis temere inambulant, de adulterio, scortatione, furtoque facile cogitant. Qui vero extra hæc loca otiantur, contrarias naturæ voluptates sectantur, masculorum concubitus affectantes, et alia quædam vetita opera meditantes. Cave autem ne hæc criminatio in sanctos quoque viros incidat: nam nisi quis solitudinem adamet, sed potius temere vagetur, is quidem inhonestæ mulieris infamiam participabit.

[75] Cogitationes aliæ puræ sunt, aliæ impuræ. Lineæ pariter aliæ rectæ sunt, aliæ inflexæ. Angulus autem est inflexa linea. Porro intellectualiter angulus est impura cogitatio. Igitur in omnibus angulis venari iniquitatem, perinde est ac omni impurarum

C cogitationum genere animam propriam decipere.

[76] Institis atque croco et aliis hujusmodi fallaces imaginationes variasque perturbationes significat. — Specta nequitiam haud ex se ipsa initium sumentem, sed a virtutis primordiis. Nam sodalem sacrificii assumere, bona res est. Sed cum te expugnaverit, tunc venenum tibi mulier inspirabit, amatoria loquens, quæ omnia decipiendo idonea sunt; haud equidem ex propria natura, sed ob audientium stultitiam. Intellectualiter vero, nequitia satagit faciem nostram implere ignominia, institis, et cubili, et tapetibus, et croco ac cinnamomo: quæ malas variasque voluptatum passiones significant, a vitiorum inventoribus excogitata.

D

[77] Verba hæc: *post dies multos revertetur ad domum suam*, spiritaliter omnino et ad œconomiam relata spectans Paulus, postremum hostem ait evacuatum, id est mortem, quam ceu hominem iniquitatis Salomon describit: qui crumenam velut argento plenam in manibus tenet, id est humanitatem; si forte denuo dum peccat, divinum timorem omittere queat. Propterea angitur dum genus humanum tolerare cogitur. Nam nisi diabolus Dei timorem præ oculis haberet, cunctos magno impetu pessumdaret.

[78] Herodiorum tria genera sunt, ille qui cem-

[73] v. 6. [74] v. 12. [75] v. 12. [76] v. 16. [77] v. 20. [78] v. 22.

phus, et qui albus, et qui asteriscus appellatur. Hos inter cemphus intemperante ad coitum libidine, dire concumbit et veneri indulget, clamatque dum libidinatur, sanguinem oculis emittens, generatque ærumnose et non sine cruciatu. Jam vero videtur ex hujus animalis historia delineare istos cemphi imitatores ac similes propter intemperantiam. Est et aliud in mari cemphorum genus, gregatim hac illac volitans; quos nautæ multa esca funi imposita venantur. Hi enim non modo non fugiunt si quos captos vident, sed alius alium præcedere festinat ad capturam. Sic videntur qui in vitio volutantur, alius alium superare voluptatibus gestientes, exitiali morte semet implicare.

A λευκὸς, καὶ ὁ ἀστερίσκος καλούμενος· τούτων ὁ κέμφος ἀκρατῶς ἔχων περὶ τὰς μίξεις, χαλεπῶς εὐνάζεται καὶ ὀχεύει, κράζει τε, καὶ ὀχεύων αἷμα ἀφίησιν ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ τίκτει φαύλως καὶ ὀδυνηρῶς· ἔοικε δὲ ἡ γραφὴ ἀπὸ τῆς ἱστορίας τοῦ ζώου τούτου, τοὺς πειθομένους τῇ πονηρίᾳ κεμφωμένους καὶ ἐξωμοιωμένους τῶν ὀρνέων δι' ἀκολασίαν· ἔστι δὲ καὶ ἄλλο εἶδος κέμφου ἐν τῇ θαλάσσῃ κατ' ἀγέλας ἱπτάμενον ὧδε κἀκεῖσε· ὃ οἱ πλωτῆρες πολυάγκυστρον δελεάσαντες σχοῖνον, ἀγρεύουσι· καὶ οὐ μόνον οὐ φεύγει βλέπων τὰ θηρευθέντα, ἀλλὰ καὶ ἄλλος ἄλλῳ προτρέχει ἀγρευθῆναι· οὕτως ἐοίκασιν οἱ τῇ κακίᾳ προσομιλοῦντες, ἄλλος ἄλλον νικᾷν σπεύδοντες διὰ τῶν ἡδονῶν, ἐπολέθρῳ θανάτῳ ἑαυτοὺς περιπείρουσιν.

CAP. VIII.

[79] Cor hoc loco dicit pro virtute, quæ cordi accidit. Vel cor dicit illud creatum a Deo et spiritale.

B Καρδίαν ἐνταῦθα τὴν ἀρετὴν εἴρηκε, τὴν ἐπισυμβαίνουσαν τῇ καρδίᾳ ἢ τὴν ὑπὸ Θεοῦ κτιζομένην τὴν πνευματικήν.

[80] Sapientiam hic pro quodam disciplinæ et scientiæ genere accipit. Nam disciplina scientiaque nominatis, addit: *Melior est enim sapientia lapidibus pretiosis*: quasi disciplina et scientia contineatur in sapientia, quæ a Spiritu datur, id est verbum sapientiæ. Id ipsum vero dicitur etiam spiritus adoptionis.

Τὴν σοφίαν ἐνταῦθα ὡς γένος ἔλαβε τῆς παιδείας καὶ τῆς γνώσεως· παιδείαν γὰρ καὶ γνῶσιν προτάξας, ἐπάγει· *Κρείσσων γὰρ σοφία λίθων πολυτελῶν*, ὡς τῆς παιδείας καὶ τῆς γνώσεως περισχομένης ἐν τῇ σοφίᾳ (1), ἥπερ διὰ τοῦ Πνεύματος δίδοται, λόγος σοφίας· τὸ δ' αὐτὸ τοῦτο λέγεται καὶ πνεῦμα υἱοθεσίας.

[81] Adnotandum est, iniquitatem et injuriam et superbiam, dici hic pro homine injusto, contumelioso, et superbo, quem ex hoc pessimo animi habitu indigitat.

Σημειωτέον ὅτι ἀδικίαν καὶ ὕβριν καὶ ὑπερηφανίαν, τὸν ἄδικον ὑβριστὴν καὶ ὑπερήφανον λέγει, ἀπὸ τῆς χειρίστης ἕξεως ὀνομάζων αὐτόν.

[82] Id est, a me rectum consilium et tutum procedit: ubi enim illud, ibi hoc quoque est. Viden' ubique anteposita et præstantia incorporea corporalibus? Deinde postquam dixit, regnum ipsum a se conferri, addit quod multo majus est: nam hoc reapse regnare est, si quis dominatu juste sciat uti. Nonnulli interpretes regum nomine hic intelligunt sanctos et proceres; tyrannos autem illos, qui adhuc cum carne decertant, et cupiditates suas violenta vi premunt.

C Τουτέστι παρ' ἐμοῦ τὸ εὔβουλον καὶ ἀσφαλές· ὅπου γὰρ τοῦτο, κἀκεῖνο· ὁρᾷς πανταχοῦ προτιθέμενα τὰ ἀσώματα τῶν σωματικῶν καὶ κρατοῦντα; Εἶτα εἰπὼν καὶ αὐτὸ τὸ βασιλεύειν δι' αὐτῆς γινόμενον, ἐπήγαγε καὶ ὃ πολλῷ μεῖζόν ἐστι· τοῦτο γὰρ βασιλεύειν, τὸ δύνασθαι δικαίως κεχρῆσθαι τῇ ἀρχῇ, βέλτιον· ἔνιοι δὲ, βασιλεῖς μὲν τοὺς ἁγίους καὶ μεγιστᾶνας· τυράννους δὲ, τοὺς ἔτι πολεμοῦντας τὴν σάρκα, καὶ τῶν παθῶν τυραννοῦντας.

[83] Majorem dilectione hic amorem introducit, quando eodem ordine non ponitur. Ecce enim Servatore dicente Petro, Amas me [84]? hic alloquentis bene gnarus, quod minus erat sibi tribuit dicens: Diligo te. Tertio autem audiens: Simon Jonæ, diligis me? ægro animo fuit, quia tertia hac vice minoris significatus vocabulum secum adhibuisset.

Μείζω φιλίας εἰσάγει τὴν ἀγάπην ἐνταῦθα, ἡνίκα μὴ κατὰ τοῦ αὐτοῦ τάττεται· ἀμέλει τοῦ Σωτῆρος τῷ Πέτρῳ λέγοντος, Ἀγαπᾷς με; τὸν προσδιαλεγόμενον εἰδὼς, τὸ ἧττον δίδωσιν ἑαυτῷ, τὸ, Ὅτι φιλῶ σε· τὸ δὲ τρίτον ἀκούσας, Σίμων Ἰωνᾶ, φιλεῖς με; ἐλυπήθη ὅτι τὸ ἧττον τρίτον αὐτῷ προσένειμε (2). D

[85] Solus sapiens dives illustrisque est: etenim multiplex apud eum possessio est, et sapientiæ semina; quæ in spiritu serens, vitam metit. Cum autem suas esse dicit divitias, dicere videtur: Nihil opus tibi est expensis, nec re nova aliqua, ut amore meo potiaris; tantum diligas, et redamaberis. Imo, quod est mirabile, nempe in divitiis esse justitiam, id quoque apud me est, et aliud quodlibet bonum.

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος καὶ εὐκλεής· ἔστι γὰρ ἐν αὐτῷ κτῆσις πολλῶν καὶ γεννήματα σοφίας· ἃ καὶ σπείρων εἰς τὸ πνεῦμα, θερίζει ζωήν· ἔοικε δὲ διὰ τοῦ ἑαυτῆς λέγειν τὸν πλοῦτον, τοιοῦτόν τι λέγειν, ὅτι Οὐ χρεία σοι δαπάνης, οὐδὲ καινοτομίας, εἰς τὸν πρὸς ἐμὲ ἔρωτα, ἀλλ' ἀρκεῖ τὸ φιλῆσαι μόνον, καὶ ἀνταγαπηθῆσῃ. Ἀλλὰ μὴν, καὶ ὃ θαυμαστόν ἐστι, τὸ ἐν πλούτῳ εἶναι δικαιοσύνην, παρ' ἐμοὶ καὶ τοῦτό ἐστι, καὶ τὰ ἄλλα πάντα ἀγαθά.

[79] v. 5. [80] v. 11. [81] v. 13. [82] v. 14. [83] v. 17. [84] Joan. xxi, 15-17. [85] v. 18.

(1) Apud Augustinum, *Contra Acad.* ii, 16, exstat famigerata definitio: *Sapientia est rerum humanarum divinarumque scientia.*

(2) Accuratam distinctionem facit Græcus inter ἀγαπᾷν et φιλεῖν, quod secus in Lat. vulgato fit.

A Οὐσία οὖσα ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία, πρὸ αἰώνων γεγένηται, καὶ πρὸ κτίσεως ἀΐδιος ἦν· ὅτε δὲ σχέσιν πρὸς τὰ γεννητὰ ἐδέξατο, τότε ἀρχὴ τῶν ὁδῶν τοῦ Θεοῦ γέγονε τῶν ποιητικῶν καὶ προνοητικῶν· σύζυγος οὖν ἡ ἀρχὴ τοῖς κτίσμασιν ὧν γέγονεν ἀρχὴ, τουτέστιν ἡ πρὸς τὰ γεννητὰ σχέσις· ἡ δὲ σοφία ἀΐδιος, οὐσιωδῶς πρὸ αἰώνων παρὰ τῷ Θεῷ ὑπάρχουσα.

[86] Substantia cum sit Dei sapientia, ante sæcula nata est, et ante creaturas sempiterna. Cum autem relationem erga creaturas admisit, tunc initium viarum Dei facta est, creationis videlicet et providentiæ; consociato nimirum initio cum creaturis, quibus dedit initium, id est relationem erga creaturas habere cœpit. Attamen ipsa sapientia sempiterna est, substantialiter ante sæcula apud Deum exsistens.

Ἀσέβεια μέν ἐστιν ἡ εἰς Θεὸν ἁμαρτία· ἀσεβεῖ δὲ καὶ εἰς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ὁ σωρεύων κόλασιν τῇ ἑαυτοῦ ψυχῇ, τὴν τοῖς ἀσεβέσιν ἡτοιμασμένην· ἀκόλουθον δὲ καὶ τὸ ἀγαπᾷν θάνατον τοὺς σοφίαν μισοῦντας, εἴπερ ἡ σοφία ζωή.

[87] Impietas est adversus Deum peccatum. Impie agit etiam contra animam suam, qui congerit animæ suæ punitionem, impiis præparatam. Consentaneum quoque est, ut ii mortem ament qui sapientiam oderunt; siquidem sapientia vita est.

CAP. IX.

B Τὴν σοφίαν ἐνταῦθα δισσῶς ἐπιλαβεῖν, τὴν ἐκ Πνεύματος ἁγίου φημὶ ἐν λόγοις καὶ γραφῇ δοθεῖσαν τοῖς θεόφροσιν, δι' ἧς καὶ ἡ ἐπίγνωσις τοῦ Θεοῦ τῷ κόσμῳ ἐγνωρίσθη· ὡσαύτως δὲ καὶ τὸν ἐνυπόστατον Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ, τὸν ἐξ οὐκ ὄντα εἰς τὸ εἶναι παραγαγόντα τὰ σύμπαντα τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ.

[88] Sapientiam hoc loco dupliciter intelligi aio: nempe illam quæ a sancto Spiritu datur religiosis hominibus, per quam Dei quoque notitia mundo inclaruit. Pari modo etiam enhypostaticum Filium ac Verbum Dei, a cujus sapientia omnia ex nihilo ad exsistendum educta fuerunt.

Θύματα ἐνταῦθά φησι τοὺς ὅσοι προφῆται τῇ παραινέσει Χριστοῦ σφραγισθέντες καὶ σφαγιαζόμενοι, διὰ τὸ κιρνᾷν αὐτοὺς τῷ τῆς γνώσεως κρατῆρι τὴν ὡς οἶνον ἡδὺν ἐπίγνωσιν αὐτοῦ τοῖς ἐχέφροσι· λέγων, Μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι· καὶ γὰρ αὐτὸς αὐτοὺς ἐσφαγίασε, καὶ σφαγιάζει, διὰ τὸ παρακελεύειν αὐτὸς τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύοντας ὑπὲρ αὐτοῦ, ὡς αὐτὸς ὑπὲρ ὑμῶν ἀποθνήσκει.

[89] Victimas hoc loco dicit prophetas, quotquot Christi adhortatione signati et immolati fuerunt, dum in scientiæ cratere propinarent quasi dulce vinum bonæ mentis hominibus Christi notitiam, dicentis: Ne timeatis eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere. Certe ipse illos quodammodo immolavit, et adhuc immolat, dum mandat iis qui sibi credunt ita mori, prout ipse pro vobis mortuus est.

C Εἰ Παῦλος ὁ ἀπόστολος δοῦλος Χριστοῦ, ὁ δὲ Χριστὸς σοφία ἐστὶ, Παῦλος γὰρ ὁ ἀπόστολος δοῦλος τῆς σοφίας ἐστίν· ὡσαύτως καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν τὸν λόγον συνάξομεν, δούλους τῆς σοφίας αὐτοῦ ἀποδείξαντες.

[90] Si Paulus apostolus servus Christi, Christus autem sapientia est, Paulus utique apostolus servus sapientiæ est. Pari modo et de reliquis apostolis et de prophetis syllogismum concludemus, servos eos sapientiæ Christi affirmantes.

Οὐ δεῖ ἁμαρτάνοντας ἐλέγχειν τοὺς κακοὺς, ἀλλὰ περὶ θείου φόβου αὐτοὺς ὑπομιμνήσκειν, ὅστις αὐτοὺς ἀποστήσει τῆς κακίας· ἢ κακοὺς τοὺς ἀπὸ ἁμαρτίας ἐπιστρέφοντας, καὶ θέλοντας ἐλθεῖν πρὸς μετάνοιαν· ἀκμὴν δὲ κακοὺς ὄντας καὶ τυφλώττοντας ὑπόμενε· καὶ μὴ καθ' ἓν σφάλμα ἔλεγχε, ἵνα μὴ εἰς μῖσος ἐκ προοιμίων ἔλθωσιν· ὅταν δὲ γένωνται σοφοὶ, καὶ στερεωθῶσιν, ἔλεγχε. Καὶ ὁ Χριστὸς τοὺς μαθητὰς ἔτι νέους ὄντας, οὐκ ἤλεγχε, διὰ τὸ μὴ τοὺς παλαιοὺς ἀσκοὺς εὐθέτους εἶναι πρὸς νέον οἶνον. D Ἢ κακοὺς λέγει τοὺς ἄφρονας καὶ μωρούς· ἢ τοὺς πάντη ἀλλοτρίους τῆς θείας διδασκαλίας, οὓς οὐκ ἐλέγχειν, ἀλλὰ νουθετεῖν, δεῖ καὶ διδάσκειν· εἰ δὲ καὶ ἠλέγχοντο Ἀχαὰβ καὶ Ἡρώδης, ἀλλ' ἤδη μετέσχον τοῦ θείου νόμου, εἰ καὶ παρέβησαν· διὸ καὶ τούτους δεῖ ἐλέγχειν. Ἢ ἔοικε ταῦτα πρὸς τοὺς τότε λέγειν, τοὺς νηπιωδεστέρους· ἐπεὶ τίνος ἕνεκεν ἤλεγχεν Ἰωάννης καὶ Παῦλος; — Οὐ δεῖ ἁμαρτάνοντας ἐλέγχειν τοὺς κακούς· ὁ γὰρ εἰς πρόσωπον ἔλεγχος, ἀναισχυντότερον ποιεῖ τὸν ἁμαρτάνοντα· χρὴ δὲ ἡμᾶς ἐπὶ σοφῶν καὶ δικαίων τοῦτο ποιεῖν· ἀναμεταξὺ μὲν τοῦ ἐλεγχομένου καὶ ἐλέγχοντος, οὐκ ἐπὶ πολλῶν δέ.

[91] Non oportet malos qui peccant arguere, sed ipsos admonere potius divini timoris, qui eos a nequitia retrahet. Vel malos dicit, qui tamen a nequitia jam resipiscunt, et ad pœnitentiam volunt accedere. Verumtamen illos qui summe mali sunt et cæcutiunt, sustine; neque ad singula peccata argue, ne statim initio odium suscipiant: sed cum demum sapientes fient et firmiores, tunc argue. Nam ne Christus quidem discipulos adhuc recentes increpabat; quia veteres utres novo vino haud erant idonei. Vel malos dicit homines stultos et bardos, vel illos qui a divina doctrina prorsus alieni sunt; quos non increpare sed admonere oportet ac docere. Quod si nihilominus objurgati fuerunt Achaabus atque Herodes, hi quidem jam imbuti fuerant divina lege, quam erant transgressi. Quamobrem et hos redargui par fuit. Vel hæc videtur dicere de sui temporis rudioribus hominibus. Cur enim Joannes quoque et Paulus reprehendebant? — Malos qui peccant non oportet objurgare; nam reprehensio in faciem objecta, impudentiorem facit eum qui peccat. Arguere potius oportet sapientes ac justos; verumtamen, reprehenso ac reprehendente, non autem multis, præsentibus.

[86] v. 22. [87] v. 36. [88] v. 1. [89] v. 2. [90] v. 3. [91] v. 8.

[92] Qui omni vento doctrinæ circumfertur, fidei A naufragium faciens, se procella veluti et alios quos regit perdet. Dereliquit enim vias mandatorum ejus qui dicit : Ego sum vitis, vos palmites, et Pater meus agricola est. — Qui sibi non coacervat virtutibus divinam scientiam, hic non coacervat æterni regni immortalem fructum. Est autem sterilitas, nequitia et inscitia.

[93] Ceu panes vitales, divina verba libenter gustare, et in mentis penetrali divinorum sensuum contemplationem. — Panes animæ sunt virtutes, quas noster quoque Servator nobis imperavit, jejunium scilicet, continentia, oratio, et similia. Clam vero hæc agenda, ne in conspectu hominum sint.

CAP. X.

[94] Virum dicit doctrina pauperem; manus, sa- B pientiæ actus.

[95] Vir cordatus ab ærumnis et calamitatibus non amburitur, et justitiæ germina profert : at iniquus, ex re quoque bona damnum patitur.

[96] Disciplinam increpatione carentem dicit animæ malam agendi rationem, quæ et errorem et exitium ei confert. Sed via vitæ, non solum ab æterna ærumna, verum etiam abs qualibet vitæ molestia, eos qui malitiæ sunt expertes, defendit. Malitia vero carentes dicit illos, qui male ab aliquo passi, innocentiam tamen cum charitate retinent. Vel disciplinam ἀνεξέλεγκτον dicit illam, quæ speciem quidem pietatis habet, sed tamen caret experimento et exploratione. Nam qui non fuerit exploratus, neque aliis mentem suam cogitationesque patefecerit, C is in vana præsumptione versatur.

[97] *Operiunt* dicit pro, non sinunt apparere. Vel inimicitiam ait pro malitia, cujus causa invisi evadimus Deo. At enim inimicitiam adversus Deum et homines, nostris in cordibus a maligno insitam, viri justi expellunt, Deumque labiis celebrant, cum ita malignus eos tentaverit. *Si enim cum inimici essemus*, inquit Paulus [98], *reconciliati sumus Deo per mortem Filii ejus.* Quod si inimicitia vitium est, utique amicitia virtus et agnitio Dei, qua efficimur amici ejus et sanctarum potestatum. Jam qui tali amicitiæ genere Deo fuerint amici, utique et invicem amici erunt.

[99] *Domine, ante te omne desiderium meum* [1], inquit David. Id est, quidquid Deo gratum est, et ju- D stos decet, id optandum est, ut acceptabilis sit oratio nostra coram Deo. At impius perditione perpetua circumagitur, dum quæ Deo minime grata sunt, cupit agitque.

[2] Si timor Dei addit dies, initium autem sapientiæ timor Domini, utique hi dies partes sapientiæ sunt a justitiæ sole concessæ. Nam vir proficiens, auget notiones et illuminationes. Pro diebus autem hujusmodi orat David, dicens : *Ne revoces me in dimidio*

Ὁ παντὶ ἀνέμῳ τῆς διδασκαλίας περιφερόμενος, ναυαγήσας περὶ τὴν πίστιν, ὡς ὑπ' ἀνέμῳ ἑαυτόν τε καὶ ἄλλους ποιμάνας, ἀπώλεσεν· ἀπέλιπε γὰρ τῶν ἐντολῶν τὰς ὁδοὺς, τοῦ εἰπόντος, Ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος, ὑμεῖς τὰ κλήματα, καὶ ὁ Πατήρ μου ὁ γεωργός. — Ὁ μὴ συνάγων σὺν ταῖς ἀρεταῖς τὴν θείαν γνῶσιν, οὗτος οὐ συνάγει τῆς αἰωνίου βασιλείας τὴν ἀθάνατον εὐκαρπίαν· ἀκαρπία δέ ἐστι κακία καὶ ἄγνοια.

Τῶν ὡς ἄρτων ζωτικῶν, θείων λόγων ἡδέως ἅψασθαι, καὶ τῶν ἐν τῇ κρυπτῇ τοῦ νοῦ θεωρίᾳ θείων νοημάτων.—Ἄρτοι εἰσὶ τῆς ψυχῆς αἱ ἀρεταὶ, αἵτινες καὶ παρὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν προσετάγησαν παρ' ἡμῖν γίνεσθαι· τουτέστι νηστεία, ἐγκράτεια, προσευχὴ, καὶ τὰ ὅμοια· κρυφῇ δὲ, πρὸς τὸ μὴ θεαθῆναι αὐτὰ τοῖς ἀνθρώποις.

Ἄνδρα, τὸν τοῦ λόγου πτωχεύσαντα· καὶ χεῖρας, τὰς τῆς σοφίας πράξεις.

Ὁ νοήμων ὑπὸ τῶν θλίψεων καὶ τῶν συμφορῶν μὴ συγκαιόμενος, γεννήματα δικαιοσύνης φέρει· ὁ δὲ παράνομος, καὶ ὑπὸ τῶν βελτιόνων διαφθείρεται.

Παιδείαν ἀνεξέλεγκτον ὀνομάζει τὴν κακὴν τῆς ψυχῆς πολιτείαν, ἥτις καὶ ἀπωλείας καὶ πλάνης αὐτῇ γίνεται πρόξενος· ἡ δὲ ὁδὸς τῆς ζωῆς, οὐ μόνον ἐκ τῆς αἰωνίου, ἀλλὰ καὶ ἐκ πάσης κακότητος τοῦ βίου δυσχερείας τοὺς ἀκάκους φυλάσσει· ἀκάκους δὲ λέγει τοὺς κακῶς ἔκ τινος ὑπομένοντας, καὶ ἀκακίαν ἀσκοῦντας ἐν ἀγάπῃ. Ἢ οὕτως. Ἀνεξέλεγκτος, ἡ πρόσχημα μὲν εὐσεβείας ἔχουσα, ἀγύμναστος δὲ οὖσα καὶ ἀνεξέταστος· ὁ γὰρ μὴ ἐλεγχόμενος, καὶ φανερῶν καὶ ἑτέροις τὰ φρονήματα καὶ τοὺς διαλογισμοὺς αὐτοῦ, πλανᾶται οἰήσει.

Τὸ, *καλύπτουσιν*, ἀντὶ τοῦ, οὐκ ἐῶσιν ἀνανεῦσαι. Ἢ ἔχθραν τὴν κακίαν λέγει, δι' ἧς ἐχθροὶ γινόμεθα τοῦ Θεοῦ· τὴν δὲ κατὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ἔχθραν ἐγγινομένην ἡμῖν ἐν τῇ καρδίᾳ ὑπὸ τοῦ πονηροῦ, αὐτὴν μὲν ἀποσείονται οἱ δίκαιοι, τοῖς δὲ χείλεσι τὸν Θεὸν ὑμνοῦσιν, ὅταν οὕτως αὐτοῖς ὁ πονηρὸς ὑποβάλλῃ· *Εἰ γὰρ ἐχθροὶ ὄντες*, φησὶν ὁ Παῦλος, *κατηλλάγημεν τῷ Θεῷ διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ*· εἰ δὲ ἡ ἔχθρα, κακία ἐστὶν, ἡ φιλία ἀρετὴ καὶ γνῶσις Θεοῦ, δι' ἧς φίλοι γινόμεθα αὐτοῦ καὶ τῶν ἁγίων δυνάμεων· ἐπὶ δὲ τῆς φιλίας ταύτης, οἱ ὄντες αὐτοῦ φίλοι, καὶ ἀλλήλων εἰσὶ φίλοι.

Κύριε, ἐναντίον σου πᾶσα ἡ ἐπιθυμία μου, φησὶν ὁ Δαυΐδ· τουτέστιν ὅσα τῷ Θεῷ ἀρεστὰ, καὶ δικαίοις ἁρμόζει, ἐπιθυμεῖν χρὴ, ἵνα δεκτὴ ἡ προσευχὴ ἡμῶν γένηται ἐναντίον τοῦ Θεοῦ· ὁ δὲ ἀσεβὴς, ἀπωλείᾳ αἰωνίᾳ περιφέρεται ἐν τῷ ἐπιθυμεῖν καὶ πράττειν τὰ μὴ Θεῷ φίλα.

Εἰ φόβος Κυρίου προστίθησιν ἡμέρας, ἀρχὴ δὲ σοφίας φόβος Κυρίου, αἱ ἡμέραι αὗται, μέρη τῆς σοφίας εἰσὶν ὑπὸ τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης γινόμεναι· προκόπτων γὰρ προστίθησι γνώσεις καὶ φωτισμούς· ὑπὲρ δὲ τοιούτων ἡμερῶν εὔχεται καὶ Δαυΐδ λέγων· *Μὴ*

[92] v. 12. [93] v. 17. [94] v. 4. [95] v 5. [96] v. 17. [97] v. 18. [98] Rom. v. 10. [99] v. 24. [1] Psal. xxxvii, 10. [2] v. 27.

ἀναγάγῃς με ἐν ἡμίσει ἡμερῶν μου· ταύτας δὲ τὰς A ἡμέρας καὶ Ἀβραὰμ πληρώσας ἀπέθανε πρεσβύτερος καὶ πλήρης ἡμερῶν· καὶ τὰς θείας ὁράσεις ὡς ἡμέρας προστίθησι Κύριος τοῖς ἐν πίστει φοβουμένοις αὐτόν· τὰ δὲ τῶν ἀσεβῶν ἔτη, ἄσοφα ὁραθέντα καὶ θείας χάριτος ἄνευ, ὠλιγώθησαν.

dierum meorum [5]. Hisce diebus expletis, Abrahamus quoque obiit senex plenusque dierum. Divinas quoque visiones, quasi dies, addit Dominus cum fide timentibus se. At vero impiorum anni, insipientes comperti, et absque divina gratia, breviati fuerunt.

Αἰῶνα τὸν ἀνθρώπου βίον λέγει, ὡς ὁ Παῦλος· *Οὐ μὴ φάγω κρέα εἰς τὸν αἰῶνα, ἵνα μὴ τὸν ἀδελφόν μου σκανδαλίσω*· τὸ γὰρ συμπαρεκτεινόμενον τῇ συστάσει τῆς ζωῆς αὐτοῦ, αἰῶνα ὠνόμασεν· Οὐχ ἐνδώσει γάρ, φησίν, ὁ δίκαιος ἁμαρτῆσαι ἐνοχλούμενος ὑπὸ τοῦ πονηροῦ. Οἱ δὲ ἀσεβεῖς ἁμαρτάνοντες οὐ μόνον ἐκπεσοῦνται τῆς βασιλείας, ἀλλὰ τὸ πῦρ καὶ οὐ τὴν γῆν οἰκήσουσιν.

[6] Sæculum dicit humanam vitam, ut Paulus [8]: *Non manducabo carnem in sæculum, ne forte fratrem meum scandalizem.* Quippe demensum vitæ suæ spatium, sæculum nominavit. Non delabetur, inquit, justus ad peccandum propter illatas sibi a maligno molestias. At impii peccantes non regno tantum excident, verum ne terram quidem habitabunt.

Ἀντὶ τοῦ, χάριτος ἀνάπλεώς ἐστιν· εὐσεβοῦς δὲ στόμα νῦν τὸν νοῦν λέγει καὶ τὴν καρδίαν, ὡς διὰ B τῶν χειλέων ὑμνοῦσαν τὸν Θεόν· τὸ δὲ λαλοῦν πονηρὰ στόμα τῶν ἀσεβῶν, ἀποστρέφεται ἀπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ εἶναι τῷ πονηρῷ· ὅρα δὲ τί ἀπ' ἐκείνου, τί δὲ ἀπὸ τούτου.

[6] Pro eo ac si dicat, gratiæ plenus est. Religiosi hominis os nunc pro mente dicit et corde, quæ quasi labiis Deum concelebrant. Quod autem prava loquitur os impiorum, retorquetur a Deo in ipsum impium. Videsis autem quid ab illo, et quid ab hoc.

CAP. XI.

Ἔχων γὰρ πρὸς τὰ μέλλοντα τὸν σκοπόν, τυγχάνει πάντως ὧν προσεδόκησε τελευτήσας ὁ δίκαιος. Ἢ εἰς τὴν ἀνάστασιν ἡμᾶς παραπέμπει· καὶ ἐπὶ τούτου μὲν μένει τὰ ὄντα, καὶ οὐκ ἀφανίζεται· ἐπ' ἐκείνου δὲ καὶ τὰ ὄντα σβέννυται· ἐν γὰρ τῷ παρόντι μόνον αἰῶνι καυχῶνται· περὶ ὧν εἴρηται· *Ὧν ἡ δόξα ἐν τῇ αἰσχύνῃ αὐτῶν.*

[7] Qui scopum sibi proponit res futuras, prorsus acquirit exspectationem suam moriens justus. Vel ad resurrectionem nos amandat auctor. Et justo quidem manent quæ habet, nec pereunt: injusto autem et quod habet, exstinguitur. Quippe ejusmodi homines præsenti tantum sæculo exsultant; de quibus dictum est [8]: *Quorum gloria in ignominia ipsorum.* C

Οὐχ ὡς ὑποκειμένου τοῦ εὐσεβοῦς τῇ δίκῃ φησὶ τό, Ἀντ' αὐτοῦ παραδίδοται ἀσεβής, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ παγίς ἐστιν ἀπὸ τοῦ πονηροῦ κατὰ τοῦ δικαίου, τούτου ῥυομένου περιπίπτει ταύτῃ ὁ ἀσεβής· ἐξαρπάζεται ὁ εὐσεβὴς ὑπὸ Θεοῦ, ὁ δὲ ἀσεβὴς ἐγκαταλειφθεὶς, περιπίπτει· κατὰ τό, *Ἐν τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτοῦ συνελήφθη ὁ ἁμαρτωλός.* Ἢ ἐπειδὴ ὁ δίκαιος ὑπόκειταί τισιν ὡς ἄνθρωπος ἁμαρτήμασιν, ἐλθὼν ὁ ἀσεβὴς καὶ κακοποιήσας τὸν δίκαιον, τῶν μὲν ἁμαρτιῶν καὶ τῶν κολάσεων τῶν μελλουσῶν ἐῤῥύσατο, εἰς ἑαυτὸν δὲ τὰς τιμωρίας ἀνεδέξατο. Παραδίδοται δὲ ὑφ' ἑαυτοῦ ὑπὸ τῆς ἰδίας κακίας, ὡς παραδοὺς ἑαυτὸν εἰς ἀδόκιμον νοῦν.

Non quia suppositus damnationi fuerit vir pius, dicit: Impius traditur pro eo; sed quia laqueum improbus justo tetenderat; hoc erepto, incidit in illum improbus. Eripitur a Deo pius; impius vero derelictus laqueum incurrit. Juxta illud: *In operibus manuum suarum comprehensus est peccator* [9]. Vel: quia justus obnoxius est, utpote homo, quibusdam peccatis, superveniens impius et affligens justum, a peccatis et futuris pœnis hunc liberat, in se autem pœnas illas attrahit. Proditur nimirum a sua ipsius malitia, postquam se in improbam mentem conjecit.

Ἤτοι διάκρισις ἡ περὶ τῶν πρακτέων, ἢ μή· ἢ ὥστε τὸν ἑαυτῶν βίον οἰκονομεῖν· κλυδώνιον γάρ ἐστι D μέγα καὶ ἄφόρητον· οἱ τοιοῦτοι γὰρ παντὶ ἀνέμῳ περιφερόμενοι ναυαγοῦσι περὶ τὸν βίον ἢ τὴν πίστιν, καὶ ὡς φύλλα δένδρου πίπτουσιν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, οἷς μὴ ὑπάρχει σοφία Θεοῦ· εἰ δὲ ἡ σωτηρία ἐστὶν ἐν βουλῇ, καὶ οὐχ ἁπλῶς βουλῇ, ἀλλὰ καὶ πολλῇ, οὐκ ἄρα ἐν σώμασιν ἢ χρήμασιν, οὐδὲ κατὰ φύσιν τις σώζεται· κατὰ τοὺς τὰς φύσεις εἰσάγοντας.

[10] Nimirum rerum agendarum aut non agendarum discretio; vel propriæ vitæ administratio, quæ certe magna procella est et intolerabilis. Hi enim omni vento circumferuntur in vitæ aut fidei naufragio, et tanquam arboris folia decutiuntur a Deo, quibus Dei sapientia non inest. Quod si salus in consilio vertitur, neque in consilio simpliciter sed in ejus copia, non igitur corporibus divitiisve innititur: neque ab indole propria quis salvatur; quod aio contra eos qui indolis hæresim invehunt.

Ἐνταῦθα τὴν ψυχὴν ἄντικρυς προεῖπεν σῶμα· καὶ ὁ Χριστὸς δὲ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις, σῶμα τὴν ψυχὴν ὀνομάζει· *Ὁ λύχνος*, λέγων, *τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀφθαλμός*· λύχνον μὲν εἶπε τὸν νοῦν· αὐτὸς γὰρ ἐστι γνώσεως δεκτικός· σῶμα δὲ τὸ θυμικὸν καὶ ἐπι-

[11] Hic evidenter vocabulum anima pro corpore posuit. Et quidem Christus in Evangeliis corpus dicit pro anima: *Lucerna*, inquit [12], *corporis est oculus;* lucernam nempe dicens pro mente, quæ scientiæ capax est. Corpus autem concupiscibilem

[5] Psal. ci, 25. [6] v. 30. [8] I Cor. viii, 13. [6] v. 32. [7] v. 7. [8] Philip. iii, 19. [9] Psal. ix, 17. [10] v. 14. [11] v. 17. [12] Matth. vi, 22.

esse animi partem, quam quidam irrationalem, alii A autem patheticam appellant. Homo autem ex iis, quæ fecit docetque, bonis, nunc quidem cognitionem corporalium et incorporalium, in posterum autem regnum cœlorum acquirit sibi discipulisque suis. Pessumdat vero non suum tantum corpus; sed etiam animam, cum iis qui ei obaudiunt, igni exitiali contradit.

[13] Ille manui manus inserit injuste, qui pravorum fit operum dogmatumque magister. Ille autem justitiam serit, qui de virtutibus et Dei scientia profert sermones.

[14] Iis qui in propriis serunt, et plura efficiunt, opponuntur illi qui minora colligunt. Qui ergo in propriis serunt, ii sunt qui in spiritu serunt, et vitam metunt: qui autem minora colligunt, ii sunt B qui in carne serunt, et corruptionem sibi coacervant.

[15] Frumentum est divinum verbum, quod Judæi occultantes, gentibus dereliquerunt. Simile est huic etiam illud a Servatore nostro in Evangeliis dictum[16]: *Nemo lucernam accendens, ponit eam sub modio, sed super candelabrum, ut luceat omnibus qui in domo sunt.* Sicut enim frumentum alimonia est corporis, ita Dei cognitio, est animæ. Qui vero utrumque alimentum habet, nec tamen præbet, sed mercedem pro his exigit ab iis qui dare non habent, totum id dæmonibus relinquet. Dicit eum fore etiam populi exsecrationem, quia ei ab angelorum cunctorumque justorum populo in die judicii maledi- C cetur.

[17] Fabrica secundum spiritum, est practicum bonarum virtutum exercitium. Qui Deo debita exsequitur, quærit alios Deo gratos homines, qui æque Deo debita peragenda suscipiant, ut sicut ipse, ita et illi se gerant: secus vero, eos qui pro bonis mala agunt, vitabit.

[18] Hæc est vitæ arbor in medio paradiso plantata, cujus contactu interdictum fuit Adamo, qui post peccatum semina justitiæ abjecerat, unde arbor vitæ producitur.

θυμητικὸν μέρος τῆς ψυχῆς· ὅπερ τινὲς μὲν, ἄλογον· τινὲς δὲ, παθητικὸν μέρος καλοῦσιν. Ὁ δὲ ἐξ ὧν ἐποίει καὶ διδάσκει ἀγαθῶν, ἐντεῦθεν μὲν γνῶσιν σωμάτων καὶ ἀσωμάτων ἐν τῷ μέλλοντι δὲ βασιλείαν οὐρανῶν, περιποιεῖται ἑαυτῷ καὶ τοῖς μαθηταῖς· ἐξολλύει δὲ οὐ μόνον τὸ ἑαυτοῦ σῶμα, ἀλλὰ καὶ τὴν ψυχὴν, σὺν τοῖς πειθομένοις αὐτῷ, τῷ πυρὶ συναπόλλυσιν.

Οὗτος χειρὶ χεῖρας ἐμβάλλει ἀδίκως, ὁ κακῶν γινόμενος πραγμάτων καὶ δογμάτων διδάσκαλος· οὗτος δὲ σπείρει δικαιοσύνην, ὁ περὶ ἀρετῶν καὶ Θεοῦ γνώσεως προϊέμενος λόγους.

Τοῖς εἰς τὰ ἴδια σπείρουσι, καὶ πλείονα ποιοῦσιν, ἀντίκεινται οἱ συνάγοντες καὶ ἐλαττούμενοι· οἱ γὰρ τὰ ἴδια σπείροντες, εἰσὶν οἱ εἰς τὸ πνεῦμα σπείροντες, καὶ ζωὴν θερίζοντες· οἱ δὲ συνάγοντες καὶ ἐλαττούμενοι, εἰσὶν οἱ εἰς τὴν σάρκα σπείροντες, καὶ φθορὰν συνάγοντες ἑαυτοῖς.

Σῖτος ὁ θεῖος λόγος, ὃν κατακρύψαντες οἱ Ἰουδαῖοι, κατέλιπον αὐτὸν τοῖς ἔθνεσιν. — Ὅμοιόν ἐστι τούτῳ καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις λεγόμενον· τὸ, *Οὐδεὶς λύχνον ἅψας, τίθησιν αὐτὸν ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλλ' ὑπὸ τὴν λυχνίαν, τοῦ φαίνειν πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ*· ὥσπερ γὰρ ὁ σῖτος τροφή ἐστι τῷ σώματι, οὕτως ἡ θεία γνῶσις τῇ ψυχῇ· ὁ δὲ τὴν τῶν ἀμφοτέρων τροφὴν ἔχων καὶ μὴ παρέχων, ἀλλ' ὑπὲρ τούτων μισθὸν ἀπαιτεῖ τοῖς οὐκ ἔχουσι δοῦναι, ὑπολίποιτο αὐτὸν τοῖς δαίμοσιν. Γράφει δὲ καὶ δημοκατάρατον, ὅτι ὑπὸ τὸν δῆμον τῶν ἀγγέλων καὶ πάντων τῶν δικαίων ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, ἐπικατάρατος ἔσται.

Τεκτονική ἐστι κατὰ πνεῦμα ἡ πρακτικὴ τῶν ἀγαθῶν ἀρετῶν ἐργασία· ὁ δὲ τὰ Θεῷ ἐποφειλόμενα πράττων, ζητεῖ θεαρέστους ἄνδρας, δεχομένους τὰς Θεῷ ἐποφειλὰς, ἵνα ὥσπερ αὐτὸς καὶ αὐτοὶ ἐμπορεύωνται· τοὺς δὲ μὴ τὰ καλὰ, ἀλλὰ τὰ κακὰ ζητοῦντας, παρήσεται.

Τοῦτο τὸ δένδρον τῆς ζωῆς ἐστι τὸ φυτευθὲν ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου, οὗ ἅψασθαι μετὰ τὴν ἁμαρτίαν ἐκωλύθη ὁ Ἀδὰμ, τὰ σπέρματα τῆς δικαιοσύνης ἀποβαλὼν, ἀφ' ὧν φύεται τὸ δένδρον τῆς ζωῆς.

CAP. XII.

[19] *Ne quando taceas a me*, ait David[20], *et assimi-* D *labor descendentibus in lacum.* Vir iniquus tacebitur a Deo, id est, odio habebitur, nec misericordia fruetur, cum præmia iis qui incarnationis suæ gratiam admiserunt Christus distribuet, prout dicitur in Evangeliis: *Et gratiam pro gratia*[21].

Μήποτε παρασιωπήσῃς ἀπ' ἐμοῦ, φησὶν ὁ Δαυῒδ, *καὶ ὁμοιωθήσομαι τοῖς καταβαίνουσιν εἰς λάκκον.* Ἀνὴρ παράνομος παρασιωπηθήσεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, τουτέστι μισηθήσεται, καὶ οὐκ ἐλεηθήσεται, ὅταν τὰ γέρα τοῖς τὴν χάριν τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας αὐτοῦ δεξαμένοις, ἀπονέμῃ, καθά φησιν ἐν Εὐαγγελίοις, *Καὶ χάριν ἀντὶ χάριτος.*

CAP. XIII.

[22] Divitiæ impiorum nequitia, quos justi destruent, recto videlicet magisterio. Easpropter in futuro sæculo quindecim civitatibus præpositi erunt. Nam cœlestem hæreditatem quam capturi erant ii, qui nunc se impietati addixerunt, justi consequentur, sicut et Paulus ait[23]: *Secundum duritiam autem*

Πλοῦτος ἀσεβῶν κακία. Οἱ δὲ δίκαιοι ἐξαναλώσουσιν αὐτοὺς, δηλονότι διὰ τῆς ἀγαθῆς διδασκαλίας· τοίνυν καὶ ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι ἐπάνω πεντεκαίδεκα πόλεων γενόμενοι· τὴν γὰρ κληροδοσίαν τὴν οὐράνιον ἣν ἤμελλον ἀπολαβεῖν οἱ ἀσεβείᾳ αὐτοὺς ἐκδώσαντες, ταύτην κληρονομήσουσι δίκαιοι, καθὰ καὶ Παῦλός φη-

[13] v. 21. [14] v. 24. [15] v. 26. [16] Matth. v, 15. [17] v. 27. [18] v. 30. [19] v. 2. [20] Psal. XXVII, 1. [21] Joan. I, 16. [22] v. 22. [23] Rom. II, 5.

σιν· *Κατὰ δὲ τὴν σκληρότητά σου καὶ ἀμετανόητον σου καρδίαν θησαυρίζεις σεαυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς καὶ ἀποκαλύψεως καὶ δικαιοκρισίας Θεοῦ.* Ὁ δὲ ἀγαθὸς κληροδοτῆσαι ποιήσει τοὺς ὡς υἱοὺς πατρὶ πειθομένους αὐτῷ, καὶ τοὺς ἐκείνῳ [24] υἱοθετήσει τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν.

A *et impœnitens cor, thesaurizas tibi iram in die iræ et revelationis justi judicii Dei.* Sed bonus (Deus) hæredes efficiet illos, qui, ut patri filii, ei obtemperarunt, atque in regnum cœlorum adoptabit.

CAP. XIV.

Ὥσπερ ἀήττητά εἰσι, καθάπερ τὰ ὅπλα τὴν ἀσφάλειαν περιποιεῖ· οὐδὲν γὰρ πονηρὸν ἀντιστήσεται τῇ σοφίᾳ, διότι ὅπλον ἐστὶν ἀκαταμάχητον· μόνην γὰρ πρὸς ταύτην ἀδυνατοῦσιν οἱ δαίμονες· τῷ δὲ ἄφρονι τά τε ὁρατὰ καὶ ἀσώματα πάντα ἐναντία.

Οἰκίας ἐνταῦθα τὰ σώματα λέγει· οἰκίαι γάρ εἰσι τῶν ψυχῶν· ὀφείλονται δὲ παρὰ τῶν τὴν θεοσέβειαν εἰδότων καὶ τὴν θεωρητικὴν γνῶσιν, οἱ παράνομοι τὴν θεογνωσίαν μαθεῖν οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν τῶν ζωοποιῶν ἐντολῶν· ἵνα καθαροὶ γενόμενοι, ἴδωσι τὸν Θεὸν τοῖς νοεροῖς ὀφθαλμοῖς· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ μακάριον τέλος, ὅπερ πάσῃ φύσει λογικῇ τετήρηται· αἱ δὲ οἰκίαι τῶν δικαίων ἕτοιμαί εἰσιν εἰς δοχὴν πάντων, ὡς κελεύει ὁ Κύριος.

Διανοήματα νῦν εἶπεν τὰς θείας ὁράσεις καὶ τὰς ἕξεις τῶν ἀρετῶν, ἅσπερ ταῖς ὁδοῖς νοῦ θρασυκαρδίου ἀντέθειχεν· *Ἀπὸ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας λαλεῖ τὰ χείλη*, εἶπεν ὁ Κύριος· οὐ γὰρ κακοποιῆσαι, ἀλλ' ἀγαθοποιῆσαι ὁ ἀγαθὸς ἀνὴρ διανοεῖται· ὁ δὲ θρασυκάρδιος ὡς ἄφρων πράττων καὶ λέγων, ἐμπλησθήσεται μαστίγων, καὶ πραγμάτων ἀφαιρέσεως, καὶ τέλος τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἀπολέσει.

[25] Ita sunt invicta, quemadmodum arma præstant tutelam. Nulla quippe improbitas resistet sapientiæ, quæ est inexpugnabilis armatura. Huic uni non prævalent dæmones. Imprudenti autem visibilia æque et incorporea contraria sunt.

[26] Domos hoc loco corpora dicit, quæ sunt animarum domicilia. Debent autem ab iis, qui divini B cultus et theoreticæ scientiæ sunt periti, discere impii non solum Dei cognitionem, sed et universam salutarium mandatorum rationem; ut emundati videant Deum intellectus oculis. Hic enim est beatus finis, qui omni rationali naturæ reservatur. Justorum vero domus paratæ sunt omnium receptioni, prout jubet Dominus.

[27] Cogitationes nunc dixit divinas visiones et habitus virtutum, quas viis hominis temerarii opponit. *Namque ex abundantia cordis loquuntur labia*, inquit Dominus [28]. Haud enim male, sed bene facere bonus vir meditatur. Temerarius vero imprudenter agens ac loquens, replebitur flagellis, et rei domesticæ detrimentis, et denique animam suam perdet.

CAP. XV.

Ἐλέγχους νῦν τὰς ἐντολὰς εἶπεν· αὗται γὰρ ἡμᾶς ἁμαρτάνοντας ἐλέγχουσιν· οἱ δὲ μισοῦντες αὐτάς, καὶ τῇ αἰσχρότητι τῶν ἁμαρτιῶν συναποθνήσκοντες, σὺν τῷ πονηρῷ αὐτῶν ἐφευρετῇ πονηρῶς ταχήσονται· ὑπὸ δὲ τῶν παριόντων τὴν κακίαν, γνωρίζεται τῆς ἀναμαρτησίας ἡ παιδεία τοῦ ἀκάκου.

Ἡσυχία ἐστὶν ἀποχὴ κακίας ἐμπράκτου καὶ ὁράσεων, ἣν οἱ ἀγαθοὶ ἡσυχάζουσιν· οἱ δὲ τοῦ νοὸς καὶ σώματος ὀφθαλμοὶ τῶν κακῶν, πάντα τὸν χρόνον ἐπινοοῦνται κακά.

Ὁ δὲ συνετὸς οὐκ ἔστιν ἐν ᾅδου τοῦ τῶν ἁμαρτωλῶν· ὁδοὶ ζωῆς, διανοήματα θείων λόγων καὶ ἔργων· ὁ δὲ συνετὸς ἀεὶ ταῦτα ποιεῖ καὶ διδάσκει, ἵνα σὺν τοῖς μαθητιῶσιν ἐκκλίνας ἐκ τοῦ ᾅδου σωθῇ.

Οἱ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ μὴ πράττοντες, ἐχθροὶ αὐτοῦ εἰσιν· φίλοι δὲ αὐτοῦ γίνονται ἐπὰν τοῖς δικαίοις προσδράμωσιν, ἐξομολογούμενοι τὰς πράξεις αὐτῶν τὰς πονηράς (1)· ἐξ ὧν ἐναχθέντες ὡς ἐκεῖνοι τὰς ζωοποιοὺς ὁδοὺς πορεύσονται· Παύλου κηρύξαντος, *Οἵ ποτε ὄντες ἐχθροί, κατηλλάγησαν τῷ Θεῷ διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ·* προσεκτέον ὅτι πάντες οἱ ἐχθροί, διὰ τῶν δικαίων φίλοι γίνονται· ἵνα καὶ πᾶσιν εἴπῃ Χριστός· *Οὐκέτι ὑμᾶς καλῶ δούλους, ἀλλὰ φίλους.*

C [29] Correptiones dicit mandata: hæc enim nos peccantes corripiunt. Qui vero illa oderunt, et peccatorum turpitudini commoriuntur, cum improbo illorum inventore tabescent. A prætereuntibus autem nequitiam, cognoscitur disciplina impeccantiæ hominis insontis.

[30] Quies est abstinentia a nequitia actuosa et a spectaculis, qua boni quiete fruuntur. Mentis autem et corporis oculi improborum omni tempore meditantur prava.

[31] Vir cordatus in inferno peccantium non versatur. Viæ vitæ, meditationes sunt divinorum verborum et operum. Vir cordatus semper hæc agit et docet, ut cum discipulis suis declinans ab inferis salvus sit.

D [32] Qui Dei mandatis non obtemperant, inimici ejus sunt; sed ejusdem amici fiunt, cum ut malos actus suos confiteantur, ad justos homines se conferunt; a quibus deducti, salutares vias æque ac illi persequentur. Paulo clamante: *Qui aliquando inimici erant, reconciliati sunt Deo per mortem Filii ejus* [33]. Animadvertendum, quomodo omnes inimici, justorum opere fiant amici; ut omnibus demum dicat Christus [34]: *Jam non amplius vos servos appello, sed amicos.*

[24] ita cod. [25] v. 7. [26] v. 9. [27] v. 14. [28] Matth. XII, 34. [29] v. 10. [30] v. 15. [31] v. 24. [32] v. 28. [33] Rom. v, 10. [34] Joan. XV, 15.

(1) Nihil evidentius videtur, quam hæc Origenis doctrina de peccatorum apud sacerdotem facienda confessione, ejusdemque salutaribus monitis audiendis. Notent hoc heterodoxi tantopere a confitendo abhorrentes.

CAP. XVI.

[35] Rursus ibi quoque sapientia opus est, ut clementiam impetret. Vel qui punitionis decretum scit angelus, furor Dei dicitur. Peritus autem divinorum verborum et operum, ceu ipsi mente conformis, haud eum extimescet.

[36] Nidi sapientiæ sunt Ecclesiæ, vel cœlestia habitacula. Sapientia vero Jesus Christus est, Dei Filius. Nidi autem prudentiæ, præstantiores argento, practicæ virtutes sunt, justitia, scientia, sapientia, temperantia, fortitudo, longanimitas, patientia, lenitas, eleemosyna, fides cum spe et charitate; per quas ceu scalarum gradus in sapientiæ habitacula ingredi nihil vetat eos qui illuc conscendere et habitare voluerint.

[37] Disciplinam dicit timorem Dei, jejunium, continentiam; vigilias, hymnologiam, et eam quam nobis Deus experimenti causa morborum inducit castigationem. Reprehensiones dicit mandata Dei; hæc enim peccantes nos reprehendunt. Vias hoc loco dicit sensus, quos qui custodit, morte ereptam servat animam suam ad vitam. Porro vita est quæ omnia vivificat, et ex nihilo ad exsistentiam adduxit Trinitas sancta. Qui autem vitam diligit, semperque vivere optat, os suum continebit, quominus nonnisi de Deo verbis et operibus loquatur, et Dei cognitioni studium impendet.

[38] Vita Deus est. Fons autem vitæ tripliciter per se exsistentis, sapientia, scientia, et virtutes sunt; quo ex fonte qui bibunt, immortalitatem sempiternamque vitam participant. Jam qui dicto fonte potiti sunt, ii verba vitæ meditantur. At vero insanorum disciplina, improbitas est : tum et quæ dicitur sine correptione disciplina, stultitia est.

[39] Scientiam appellavit cognitionem, quia hæc omnia negotia cognoscit. Cor sapientium cogitat quæ ab ore proprio, in judicio de corporeis et incorporeis : et quod ipsi facere docent, pariter agunt.

[40] Diaboli doctrina eruditi dæmones, sanctos oppugnant, eosque a scientia Dei arcere conantur, quæ solet ipsos copulare amicitia cum cœlestibus potestatibus. Hoc ipsum Salomon quoque, ut arbitror, hoc effato significat, perversum quidem hominem dicens Satanam : transeuntes doli faces, eruditos ab illo malos dæmones : amicos, sanctos qui scientia sua Deum attingunt et inter se.

[41] Vir iniquus, diabolus est, qui Dei amicos tentat, inducitque in vias perditionis et non bonas. Postquam vero sanctorum aliquem deceperit, obfirmat sibi præ oculis machinationes, cogitat perversa, ne forte pœnitens salvetur is quem venatus est. [42] Inspirat autem auribus ejus pravas quaslibet cogitationes, desperationem et omnimodam intemperantiæ voluptatem. Hæc est omnis nequitiæ fornax,

A Πάλιν κἀκεῖ τῆς σοφίας χρεία, ἵνα ἐξιλάσηται· ἢ ὁ τοὺς περὶ κολάσεως ἐπιστάμενος λόγους ἄγγελος, θυμὸς τοῦ Θεοῦ λέγεται. Ὁ δὲ σοφὸς ἐν θείοις ἔργοις καὶ λόγοις, ὡς ὁμόφρων αὐτῷ ὤν, οὐ πτοηθήσεται αὐτόν.

Νοσσιαὶ σοφίας εἰσὶν αἱ Ἐκκλησίαι, ἢ αἱ ἐν τῷ οὐρανῷ σκηναί· σοφία δὲ, Ἰησοῦς Χριστὸς, ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς. ἐστὶν. Νοσσιαὶ δὲ φρονήσεως αἱρετώτεραι ὑπὲρ ἀργύριον, αἱ πρακτικαὶ ἀρεταί· δικαιοσύνη, γνῶσις, σοφία, σωφροσύνη, ἀνδρεία, μακροθυμία, ἀνεξικακία, ἀοργησία, ἐλεημοσύνη, πίστις σὺν ἐλπίδι καὶ ἀγάπῃ· δι' ἃς ὡς κλίμακος βαθμίδας, εἰς τὰς τῆς σοφίας σκηνὰς εἰσιέναι ἀκώλυτον τοὺς ἀνιέναι καὶ οἰκῆσαι βουλομένους.

Παιδείαν λέγει φόβου Θεοῦ, νηστείαν, ἐγκράτειαν,
B ἀγρυπνίαν, ὕμνον, καὶ τὴν ἐν νόσοις πρὸς δοκιμὴν Θεοῦ ἐπερχομένην ἡμῖν παιδείαν. Ἐλέγχους λέγει τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ· αὗται γὰρ ἡμᾶς ἐλέγχουσιν ἁμαρτάνοντας. Ὁδοὺς ἐνταῦθα τὰς αἰσθήσεις φησίν· ὁ δὲ φυλάσσων αὐτὰς, τηρεῖ ἐκ θανάτου τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν πρὸς ζωήν· ζωὴ γάρ ἐστιν ἡ πάντα ζωοῦσα, καὶ ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι παραγαγοῦσα Τριὰς ἁγία· ὁ δὲ ἀγαπῶν τὴν ζωὴν, καὶ ἀεὶ ζῆν αὐτῇ ἐφιέμενος, φείσεται στόματος αὐτοῦ ἐκ τῶν μὴ Θεοῦ λόγων καὶ ἔργων, καὶ τῇ γνώσει τοῦ Θεοῦ προσέξει.

Ζωὴ ὁ Θεός ἐστι· τῆς δὲ τρισσοφαοῦς αὐτοζωΐας ἡ πηγὴ, ἡ σοφία καὶ ἡ γνῶσις καὶ αἱ ἀρεταί εἰσιν· ἐξ ἧς πηγῆς οἱ πίνοντες, ἀθανασίας μετέχουσι καὶ ἀει-
C ζωΐας· τοῖς δὲ κεκτημένοις τὴν τοιαύτην πηγὴν, ἔννοια λόγων ζωῆς ἐστι· ἡ δὲ παιδεία ἀφρόνων, ἡ κακία ἐστίν· ἡ δὲ ἀνεξέλεγκτος παιδεία, ἡ ἀφροσύνη ἐστίν.

Τὴν γνῶσιν ἐπιγνωμοσύνην εἶπε, παρὰ τὸ τὰ πάντα αὐτὴν ἐπιγινώσκειν τὰ πράγματα· ἡ δὲ καρδία τῶν σοφῶν νοεῖ τὰ ἀπὸ τοῦ ἰδίου στόματος ἔν τε κρίσει σωμάτων καὶ ἀσωμάτων, καὶ ἅπερ αὐτοὶ ποιεῖν διδάσκουσι καὶ πράττουσιν.

Λόγους οἱ δαίμονες παρὰ τοῦ διαβόλου μανθάνοντες, ἐπιχειροῦσι τοῖς ἁγίοις, καὶ πειρᾶσθαι χωρίζειν αὐτοὺς ἐπινοοῦνται ἀπὸ τῆς γνώσεως, ἥτις πέφυκε συνάπτειν αὐτοὺς πρὸς φιλίαν ταῖς ἐπουρανίοις δυνάμεσι· τὸ δ' αὐτὸ τοῦτο καὶ ὁ Σολομῶν ὡς οἶμαι διὰ ταύτης τῆς παροιμίας δεδήλωκε· σκολιὸν μὲν ἄνδρα λέγων τὸν
D Σατανᾶν· πορευομένους δὲ λαμπτῆρας δόλου τοὺς διδασκομένους παρ' αὐτοῦ κακοὺς δαίμονάς φησι· φίλους δὲ, τοὺς ἁγίους, τοὺς διὰ τῆς γνώσεως ἁπτομένους τῷ Θεῷ καὶ ἀλλήλοις.

Ἀνὴρ παράνομος ὁ διάβολός ἐστιν· ἀποπειρᾶται δὲ φίλους Θεοῦ, καὶ ἀπάγει αὐτοὺς ταῖς πρὸς ἀπώλειαν ὁδοῖς καὶ οὐκ ἀγαθαῖς· ὅταν δέ τινα τῶν ἁγίων ἀπατήσῃ, στηρίξει νοήματα τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ, καὶ λογίζεται διεστραμμένα, μή πως σωθῇ μετανοήσας ὃν ἐθήρευσε· κνίζει δὲ τοῖς χείλεσιν αὐτοῦ ἐν τοῖς ὠσὶν ἐκείνου πάντα τὰ κακὰ ἐνθυμήματα, ἀπόγνωσίν τε καὶ πᾶσαν ἡδονὴν ἀκολασίας· οὗτος κάμινός ἐστι

[35] v. 14. [36] v. 16. [37] v. 17. [38] v. 22. [39] v. 23. [40] v. 28. [41] v. 29. [42] v. 30.

πάσης κακίας· καὶ φλέγει ἐν αὐτῇ τὰς ψυχὰς τῶν ὀλισθησομένων· ἀλλὰ ταύτης τῆς καμίνου ἐκτινάσσει τὴν φλόγα Πνεῦμα θεῖον, διασυρίζον σοφίαν δρόσου· πολλοὶ δὲ ἔτι τῶν κατ' αὐτὴν πονηροὶ ἄνθρωποι, εἰώθασι μιμεῖσθαι τὸν πατέρα αὐτοῖς διάβολον.

Κόλπους ἐνταῦθα τὰς καρδίας εἴρηκε τῶν ἀδίκων· οἶμαι δὲ ὅτι καὶ πανταχοῦ ὁ κόλπος ἢ τὸν νοῦν, ἢ τὴν γνῶσιν σημαίνει· καὶ τοὺς μὲν πονηροὺς ὁ διάβολος ἐγκολπίζεται, τοὺς δὲ δικαίους ὁ Κύριος.

CAP. XVII.

Εἰ πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν δοῦλός ἐστι, πᾶς ὁ ἀποστὰς τῆς κακίας διὰ τῆς ἀρετῆς, τῶν δαιμόνων ἀφρόνων ὄντων δεσποτῶν ἐκράτησεν· ὃς καὶ οἶκος μυστηρίων Θεοῦ γενήσεται, κατὰ ἀναλογίαν τῆς καταστάσεως, ἑκάστῳ τῶν ἀδελφῶν διδοὺς γνῶσιν πνευματικήν· οὕτω καὶ Παῦλος τοὺς μὲν ἐν Κορίνθῳ γαλαποτίζων, τοὺς δὲ ἐν Ἐφέσῳ τρέφων στερεωτέρᾳ τροφῇ, περὶ ὕψους καὶ μήκους καὶ πλάτους καὶ βάθους διαλεγόμενος· καὶ διὰ τούτων τῶν διαστημάτων τὴν τῆς λογικῆς φύσεως σημαίνων διαίρεσιν, ἥτις τοὺς περὶ κρίσεως καὶ προνοίας τοῦ Θεοῦ λόγους ἐμπεριέχει, πάνυ βαθυτάτους ὑπάρχοντας, καὶ ἐκφεύγοντας τὴν ἀνθρωπίνην κατάστασιν.

Κάμινοι οἱ πειρασμοί· διὰ γὰρ τῶν πειρασμῶν καθάρας καὶ ἀκηλιδώτους τὰς καρδίας τῶν ἐκλεκτῶν ὁ Θεὸς ἐκλέγεται.

Ὁ αἱρετικὸς ὑπακούει γλώσσης τῆς τῶν ἀθέων δογμάτων· οἱ δὲ τῆς Ἐκκλησίας, οὐδὲ προσέχουσιν. Διὰ τοῦ ὑπακούειν, τὸ ἑκούσιον δείκνυσιν, ὡς εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ σοφὴν διοίκησιν ἐξαμαρτών. — Οὗτος ὑπακούει ταῖς γλώσσαις τῶν παρανόμων, ὁ τοὺς ἀδίκους δεχόμενος παρ' αὐτῶν λογισμούς, καὶ σπεύδων ἐνεργεῖν κατ' αὐτούς· οἷς ὁ δίκαιος λέγεται μὴ προσέχειν, ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων, τουτέστι μὴ ἐπὶ πλέον τρέφειν ἐν ἑαυτῷ.

Ὁ πιστός, φησίν, ὄψεται τοὺς λόγους τοῦ κόσμου τούτου, οὕστινας χρήματα τροπικῶς τοῦ νοῦ προσηγόρευσεν· ὁ δὲ ἄπιστος οὐδὲ τοῦ τυχόντος πράγματος γνώσεται λόγον, διὰ τὴν ἀκαθαρσίαν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ· ὅτι δὲ πλοῦτος ψυχῆς ἡ γνῶσίς ἐστι τοῦ Θεοῦ, ὁ Παῦλος διδάσκει λέγων τό· *Ἐν παντὶ ἐπλουτίσθητε, ἐν πάσῃ γνώσει καὶ πάσῃ σοφίᾳ·* εἰ δέ τις βούλοιτο δεῖξαι μὴ ταύτην τὴν ἔννοιαν εἶναι ταύτης τῆς παροιμίας, λεγέτω ποῦ εὐπόρησαν χρημάτων οἱ περιελθόντες ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέρμασι, κακουχούμενοι, θλιβόμενοι, στενοχωρούμενοι; Πῶς δὲ καὶ ὁ ἄπιστος οὐχ ἕξει ὀβολόν, πολλῶν ἀπίστων περιβεβλημένων πλοῦτον πολύν, λέγω δὲ βασιλέων καὶ ἀρχόντων τοῦ κόσμου τούτου;

Χείλη πιστὰ τοὺς ἀγαθοὺς λογισμούς φησιν· ἄφρονι δὲ δεκτοὶ ἔσονται πονηροὶ λογισμοί· τίς γὰρ μετοχὴ δικαιοσύνῃ πρὸς ἀδικίαν; εἰ μή που μετανοήσας δέξηται φρόνησίν τε καὶ πίστιν.

Διὰ μὲν τῆς δικαιοσύνης, τὴν ἀδικίαν κρύπτομεν· διὰ δὲ τῆς σωφροσύνης, τὴν ἀκολασίαν· καὶ πάλιν διὰ τῆς ἀγάπης, τὸ μῖσος· καὶ διὰ τῆς ἀφιλαργυρίας, τὴν

A in qua comburuntur animæ eorum qui illuc labuntur. Sed enim hujus quoque fornacis discutit flammam divinus Spiritus, insibilans sapientiam roris. Adhuc vero multi hoc pacto improbi homines, patrem suum diabolum solent imitari.

[43] Sinus hic corda dixit iniquorum. Puto autem sinum ubique significare aut mentem aut scientiam. Et improbos quidem gestat in sinu diabolus, justos Dominus.

[44] Si omnis qui facit peccatum, servus est, omnis vicissim qui a nequitia recedit propter virtutem, dæmonibus vesanis dominis prævalet. Hic etiam B mysteriorum Dei domicilium fiet, pro status conditione singulis fratribus spiritalem scientiam distribuens. Sic etiam Paulus Corinthios lacte, Ephesios solidiore cibo pascebat, de longitudine, latitudine et profunditate loquens, spatiis his significans rationalis naturæ diversitatem, quæ Dei de judicio ac providentia sermones comprehendit, profundos equidem, et humanam conditionem excedentes.

[45] Fornaces sunt tentationes. Etenim postquam per tentationes corda purgavit, tum demum immaculata sibi eligit Deus.

[46] Homo hæreticus irreligiosorum dogmatum linguam obaudit; at Ecclesiæ fideles nulla hanc attentione C dignantur. Dum autem hæreticus auscultat, voluntatem suam demonstrat contra Dei sapientem providentiam peccandi. — Ille improborum linguas audit, qui iniquas ab eis suscipit meditationes, et paria his agere satagit. Quibus homo justus dicitur non attendere, seu visibilibus, seu invisibilibus; id est, illorum consilia diutius mente non alere.

[47] Fidelis, inquit, homo videbit rationes mundi hujus, quas auctor tropice divitias appellavit. Incredulus autem ne minimæ quidem rei rationem cognoscet propter animæ suæ impuritatem. Quod vero divitiæ animæ, agnitio Dei sit, Paulus docet dicendo [48]: *In omnibus divites facti estis, in omni scientia et omni sapientia.* Quod si quis ostendere D velit non hunc esse hujus effati sensum, dicat sane quomodo divitiis abundaverint illi, qui circuierunt in melotis, in pellibus caprinis, afflicti, pressi, angustiati [49]? Quomodo item homo incredulus obolum non possidebit, cum reapse multi increduli lautis divitiis affluant, reges inquam et principes mundi hujus?

[50] Labia fidelia dicit bonas cogitationes. Vesano tamen placebunt cogitationes malæ. Nam quæ participatio justitiæ cum iniquitate? aut quæ communio lucis cum tenebris? nisi forte ille pœnitens prudentiam fidemque receperit.

[51] Justitia iniquitatem obruimus, temperantia luxuriam, pariterque amore odium, et liberalitate avaritiam. Obruimus item humilitate superbiam, et

[43] v. 33. [44] v. 2. [45] v. 3. [46] v. 4. [47] v. 6. [48] I Cor. I, 5. [49] Hebr. XI, 37. [50] v. 7. [51] v. 9.

mansuetudine ferociam, quærentes spiritalem amicitiam, quæ sanctam Dei agnitionem significat. Et quidem apud Paulum [52] quidam dicuntur cives sanctorum facti, et habitatores supernæ Hierusalem, superædificati super fundamentum apostolorum et prophetarum.

[53] Domum animæ dicit hic corpus; vicissimque animam mentis domum. Item ipsa mens dicitur animæ oculus. Jam qui divinam scientiam ac sapientiam didicerit, et nihilominus se improbitati tradiderit, et pro bonis iniquos sermones protulerit, nec resipiscere et salvari voluerit, ex ejus quidem corporali domo iniquitas improbitasque non discedet, sed in ea firmiter manent, ut suprema mala eveniant, quæ illi immobiliter hærebunt usque ad diem iræ Domini. — Fabricatum a Domino nobis corpus, domum hic appellat. Non movebitur autem dicit, pro : non abscedet a domo ejus ira et tribulatio,quæ per homines dæmonesque a Deo immittuntur adversus illum qui mala pro bonis reddidit benefico sibi homini. — Si qui mala pro malis retribuit, peccat; quanto magis qui mala pro bonis remuneratur, peccator est? Talis fuit in deserto Israel; cui Moyses in Deuteronomio aiebat : *Generatio prava atque perversa, hæccine Domino redditis* [55]?

[56] Hoc loco initium dicit scientiam. Justitia autem subsequitur scientiam; namque ex scientia gignitur justitia. Egestas, est ignorantia : seditio et rixa, omnis iniquitas. Anteit ignorantiæ iniquitas. Cur vero pauperes rursus vituperat? Scilicet ut ab otiositate nos abducat. Non oritur ex electione potestas. Quod si velis cum fiducia incedere, justus esto. Præcedit egestatem seditio et rixa; nempe injustis præcedit virtutis inopia.

[57] Similis est huic qui dicit amarum esse dulce, et dulce amarum, et qui lucem appellat tenebras, vicissimque tenebras lucem.

[58] Opes nunc sapientiam et Dei scientiam dicit. Vesano autem cur fiat sapientiæ et divinæ scientiæ magisterium? Nam sicut fieri nequit ut in mari sit vitis, ita in stultis sapientia fructum virtutis proferre nequit. Sunt enim vesani hominis opes, in singulis negotiis ejus stoliditates. Per has quippe factus excors, possidere sapientiam nequit. — [59] In omni negotio quisquis se extollit, humiliabitur ; quia Deus superbis resistit. Qui oblique quærit res divinas discere, malo judicio probabitur.

[60] Amicum hic dicit Christum , qui propter suam erga hominem amicitiam factus est homo. *Non jam servos vos dico*, ait discipulis, *sed amicos* [61]. Omni certe tempore Christus tibi amicus sit. Filii vero Christi invicem sunt amici : angeli scilicet et justi homines, mutuo sunt fratres, Spiritu ado-

A πλεονεξίαν· κρύπτομεν δὲ καὶ διὰ τῆς ταπεινοφροσύνης τὴν ὑπερηφανίαν, καὶ διὰ τὴν πραΰτητα, τὴν θρασύτητα· ζητοῦντες τὴν πνευματικὴν φιλίαν, ἥτις τὴν ἁγίαν γνῶσιν σημαίνει· καὶ παρὰ τῷ Παύλῳ δὲ συμπολῖται τινὲς τῶν ἁγίων λέγονται γεγονέναι, καὶ οἰκεῖοι τῆς ἄνω Ἱερουσαλὴμ, ἐποικοδομηθέντες ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν προφητῶν.

Οἶκον ἐνταῦθά φησι τῆς μὲν ψυχῆς, τὸ σῶμα· τὴν δὲ ψυχὴν πάλιν, οἶκον τοῦ νοῦ· ὁ δ' αὐτὸς πάλιν νοῦς, τῆς ψυχῆς ὀφθαλμὸς λέγεται· ὁ δὲ τὴν ἔνθεον γνῶσιν καὶ σοφίαν μαθὼν, ἑαυτὸν δὲ ἐκδοὺς τῇ κακίᾳ, καὶ ἀντὶ ἀγαθῶν πονηροὺς λόγους ἐκφέρων, πρὸς δὲ τὸ ἐπιστρέψαι καὶ σωθῆναι μὴ βουλόμενος, τοῦ σωματικοῦ οἴκου οὐκ ἀναχωρήσει ἡ κακία καὶ ἡ πονηρία· ἀλλὰ μένουσιν ἑδραίως ἐν αὐτῷ, ἵνα τὰ τέλεια κακὰ

B ἐπέλθῃ, ἐν αὐτῷ ἀκίνητα μένοντα ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς Κυρίου.— Τὸ ἐκ τῆς γῆς παρὰ Κυρίου πλασθὲν ἡμῖν σῶμα, οἶκον ἐνταῦθά φησι· τὸ δὲ, οὐ κινηθήσεται, ἀντὶ τοῦ, οὐκ ἀναχωρήσει ἐκ τοῦ οἴκου αὐτοῦ ὀργὴ καὶ θλίψις, διά τε ἀνθρώπων καὶ δαιμόνων ἐκπεμπόμενα παρὰ Κυρίου, κατὰ τοῦ ἀντὶ ἀγαθῶν κακὰ ἀποδώσαντος τῷ ἀγαθοποιῷ αὐτοῦ ἀνθρώπῳ.— Εἰ ὁ κακὰ ἀντὶ κακῶν ἀποδιδοὺς παράνομος, πόσῳ μᾶλλον ὁ κακὰ ἀντὶ ἀγαθῶν ἀποδιδοὺς παρανομώτερος; Τοιοῦτος δὲ ἐγένετο κατὰ τὴν ἔρημον ὁ Ἰσραὴλ· πρὸς ὃν ὁ Μωϋσῆς [54] ἐν τῷ Δευτερονομίῳ φησί· *Γενεὰ σκολιὰ καὶ διεστραμμένη, ταῦτα Κυρίῳ ἀνταποδίδοτε;*

Ἐνταῦθα ἀρχὴν, τὴν γνῶσίν φησι· δικαιοσύνη δὲ ἕπεται τῇ γνώσει· ἐκ γὰρ τῆς γνώσεως ἡ δικαιοσύνη τίκτεται· ἔνδεια δέ ἐστι ἄγνοια· στάσις δὲ καὶ μάχη,

C πᾶσα κακία· προηγεῖται δὲ τῆς ἀγνοίας, ἡ κακία. Τίνος ἕνεκεν πάλιν τῶν πενήτων κατηγορεῖ; Ἀπάγων ἡμᾶς ἀργίας· οὐκ ἄρα ἀπὸ χειροτονίας ἡ ἐξουσία· ὥστε εἰ βούλει μετὰ παῤῥησίας βαδίζειν, δίκαιος ἔσο· προηγεῖται δὲ τῆς ἐνδείας στάσις καὶ μάχη, ἤτοι τοῖς ἀδικοῦσιν ἔνδεια ἀρετῆς.

Ὅμοιός ἐστι τούτῳ ὁ λέγων τὸ πικρὸν γλυκὺ, καὶ τὸ γλυκὺ πικρόν· καὶ τὸ μὲν φῶς, ὀνομάζων σκότος, τὸ δὲ σκότος, φῶς.

Χρήματα ἐνταῦθα τὴν σοφίαν καὶ τὴν γνῶσίν φησιν· ἄφρονι δὲ, ἵνα τί ὑπῆρξεν ἡ τῆς σοφίας καὶ γνώσεως μάθησις; ὡς γὰρ ἄμπελον ἀδύνατον ἐν θαλάσσῃ γενέσθαι, οὕτως ἐν ἄφροσιν ἡ σοφία ἀρετὴν καρπώσασθαι· χρήματα γὰρ ἄφρονός ἐστιν, αἱ περὶ

D καθ' ἕκαστα αὐτοῦ πράγματα ἀφροσύναι· διὰ ταύτας γὰρ καὶ ἀκάρδιος γεγονὼς, κτήσασθαι σοφίαν ἀδυνατεῖ. — Ἐν παντὶ πράγματι, πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν ταπεινωθήσεται· ὅτι Κύριος ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται· ὁ δὲ σκολιάζων τοῦ μαθεῖν τὰ πράγματα τοῦ Θεοῦ, ἐμπεσεῖται εἰς κακὰ περὶ τὴν κρίσιν.

Ἐνταῦθα φίλον τὸν Χριστόν φησιν, ὃς διὰ τὴν πρὸς ἄνθρωπον φιλίαν, ἄνθρωπος γέγονεν. *Οὐκέτι γὰρ λέγω ὑμᾶς δούλους*, εἶπεν τοῖς μαθηταῖς, *ἀλλὰ φίλους*· ἐν παντὶ δὲ καιρῷ ὁ Χριστὸς συνυπαρχέτω σοι φίλος· εἰ δὲ οἱ τοῦ Χριστοῦ υἱοὶ, ἀλλήλων εἰσὶ φίλοι· οἱ ἄγγελοι καὶ οἱ δίκαιοι ἄνθρωποι , ἀλλήλων εἰσὶν ἀδελ-

[52] Ephes. II, 19, 20. [53] v. 13. [54] cod. Ἰησοῦς. [55] Deut. XXXII, 5, 6. [56] v. 14. [57] v. 15. [58] v. 16. [59] v. 16. [60] v. 17. [61] Joan. XV, 15.

φοὶ, τῷ τῆς υἱοθεσίας γεννώμενοι πνεύματι· τούτου A γὰρ χάριν καὶ γεννῶνται ὑπὸ τῆς σοφίας, ἵνα ἀνθρώπους ὁδηγήσωσιν ἀπὸ κακίας εἰς ἀρετὴν, καὶ ἀπὸ ἀγνωσίας εἰς ἐπίγνωσιν Θεοῦ.

ptionis geniti. Hanc enim ob causam angeli ex sapientia gignuntur, ut sint hominibus duces a vitio ad virtutem, et ab inscitia ad Dei cognitionem.

Οὗτός ἐστιν εὐμετάβολος, ὁ ῥᾳδίως ἀπὸ ἀρετῆς ἐπὶ κακίαν μεταβαλλόμενος, τοῖς πονηροῖς λογισμοῖς συναπαχθείς.

[62] Ille est volubilis, qui facile a virtute ad vitium declinat, malis cogitationibus abstractus.

Πατέρα ἐνταῦθα τὸν Θεόν φησι· μητέρα, τὴν φιλανθρωπίαν αὐτοῦ· ἣ καὶ πεποίηκεν αὐτὸν σαρκωθῆναι, καὶ πάθη ὑπομεῖναι δι' ἡμᾶς· ὁ δὲ Θεὸς καὶ Πατὴρ ἡμῶν, οὐκ εὐφραίνεται ἐπὶ υἱῷ υἱοθετηθέντι μὲν, μὴ πεπαιδευμένῳ δὲ τὴν τοῦ Θεοῦ σοφίαν καὶ γνῶσιν, ἀλλὰ κακίᾳ καὶ πονηρίᾳ ἑαυτὸν ἐκδόντι· υἱὸς δὲ φρόνιμος εὐφραίνει τὴν μητέρα αὐτοῦ, τὴν τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίαν· ἣ καὶ προσάγει ἡμᾶς αὐτῷ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, ὡς υἱοὺς ἀπογαλακτισθέντας, καὶ B τῆς πνευματικῆς στερεᾶς τροφῆς ἐφιεμένους· ἵν' ὡς καθ' ὁμοιότητα ἀδελφὸς ἡμῖν γεγονὼς ὁ Υἱὸς αὐτοῦ Ἰησοῦς Χριστὸς, οὕτως καὶ ἡμεῖς πράξει καὶ λόγῳ πολιτευώμεθα· ἔστι δὲ μήτηρ ἡμῶν καὶ ἡ Ἐκκλησία, ἣν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἑαυτῷ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ ἡρμόσατο εἰς γυναῖκα· τίκτει γὰρ ἀεὶ δι' αὐτῆς ἑαυτῷ υἱοὺς καὶ θυγατέρας· καὶ ἐπὶ μὲν τοῖς πεπαιδευμένοις τὴν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν καὶ σοφίαν, εὐφραίνεται καὶ ὁ Πατὴρ ἡμῶν Θεὸς, καὶ ἡ μήτηρ ἡ Ἐκκλησία· ἐπὶ δὲ τοῖς ἀπαιδεύτοις, πάνυ μὲν κήδεται καὶ λυπεῖται, ὡς μὴ θελόντων ἡμῶν ἐπιστρέψαι καὶ σωθῆναι, ἀλλὰ τῇ κακίᾳ προσμένειν.

[63] Patrem nunc dicit Deum ; matrem, benignitatem ejus erga homines, quæ et illi incarnationem suasit, et pro nobis pati. Noster autem Pater Deus, non lætatur adoptivo filio, qui Dei sapientiam atque notitiam non sit edoctus, sed nequitiæ et improbitati deditus. Prudens filius lætificat matrem suam, id est Dei benignitatem. Vel etiam adducit nos ad Deum Patrem, ut filios jam ablactatos, et spiritalis solidioris cibi cupidos. Ut ob similitudinem frater noster effectus, Filius ejus Jesus Christus, ita et nos actu et sermone vivamus. Est mater nostra etiam Ecclesia, quam per Spiritum sanctum Deus Pater sibi sponsam copulavit. Gignit enim sibi per ipsam semper filios filiasque : et de edoctis Dei notitiam atque sapientiam liberis lætatur pater noster Deus materque Ecclesia. Et de ineruditis tristatur magnopere ac dolet, quia nolumus converti ac salvari, sed in nequitia perseverare.

Πρόσωπον ἐνταῦθα τὴν θεωρίαν φησί· θεωρία γὰρ νοημάτων συνετοῦ ἀνδρὸς, σοφία καὶ γνῶσις καὶ δι- C καιοσύνη· οἱ δὲ νοεροὶ ὀφθαλμοὶ τοῦ ἄφρονος, καὶ ἐν σώματι ἐν ἄκρᾳ κακίας καὶ πονηρίας.

[64] Vultum hoc loco dicit meditationem. Nam meditatio cogitationum cordati viri, sapientia est, atque scientia, et justitia. Intellectuales vero oculi viri insani, in corpore quoque summam habent nequitiam et improbitatem.

Ὀργὴ τῷ ἄφρονι υἱῷ παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐκπέμπεται ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως· τῇ δὲ Ἐκκλησίᾳ τῇ γεννησαμένῃ τῷ Πνεύματι, καὶ τῇ τῶν ἁγίων χορείᾳ, ὀδύνη τότε πάντως ἔσται ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τοῦ ἄφρονος υἱοῦ· καὶ ὅτι ὁ μὲν φρόνιμος υἱὸς καὶ τεκοῦσαν ἔχει καὶ μητέρα· ὁ δὲ ἄφρων μόνην τεκοῦσαν· ἡ γὰρ μήτηρ καὶ τεκοῦσα· ἡ δὲ τεκοῦσα, οὐ πάντως ἔσται καὶ μήτηρ· ἐὰν γὰρ ἀποθάνῃ τὸ τεχθὲν ἐν κακίᾳ καὶ ἀγνωσίᾳ, τεκοῦσα μὲν ἔστι, μήτηρ δὲ οὐκ ἔστι· διότι μηδὲ τοῦ τῆς υἱοθεσίας μετέσχηκε Πνεύματος τὸ τεχθέν· ὡσαύτως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν μητέρων νοηθήσεται, καὶ ἐπὶ τοῦ θανάτου τοῦ αἰσθητοῦ· τὴν D γὰρ μητέρα ἐροῦμεν καὶ τεκοῦσαν· οὐκέτι δὲ μητέρα τοῦ παιδὸς ἀποθανόντος.

[65] Ira in filium imprudentem a Deo Patre effunditur in die judicii. Ecclesiæ autem quæ Spiritu peperit, et sanctorum cœtui, dolor prorsus erit propter filii imprudentis perditionem. Et animadverte, quomodo prudens filius et parentem habet et matrem ; imprudens autem solam parentem. Nam mater, utique et parens est ; sed non vicissim parens, mater quoque est. Nam si qui partus fuit filius moriatur in nequitia et inscitia, illa quidem parens est, non mater. Quamobrem ne Spiritus quidem adoptionem participat is qui partus fuit. Similiter et de materialibus dicetur matribus, et de morte materialis filii : nam matrem quidem dicemus etiam parentem, nequaquam tamen matrem pueri mortui.

Πλημμελεῖ τις, τοῦ δικαίου τὸ δίκαιον ἀφαιρῶν, ἢ διαστρέφων αὐτοῦ πρὸς ἀδικίαν τοὺς μαθητὰς, ἁμαρτάνει· κτῆσιν γὰρ αὐτοὺς ἔχων, ἐζημίωται· οὐ γὰρ ζητοῦσι τὰ ἡμῶν, ἀλλ' ἡμᾶς· δυνάστας δὲ λέγει τοὺς ἐν Χριστῷ βασιλεύοντας.

[66] Delinquit aliquis, cum justitiam justo eripit ; et cum ejus discipulos ad iniquitatem distorquet, peccat. Nam cum hos quasi possessionem haberet, damno afficitur. Non enim nostra quærunt, sed nos. Dynastas denique dicit, qui in Christo regnant.

CAP. XVIII.

Ὁ ἀγόμενος τῇ τῶν δαιμόνων ἀφροσύνῃ, οὐ χρείαν ἔχει σοφίας Θεοῦ ἢ γνώσεως· διότι ἠγάπησε μᾶλλον

[67] Qui dæmonum insania agitur, sapientiam Dei scientiamque non requirit : quia tenebras magis

[62] v. 20. [63] v. 21. [64] v. 24. [65] v. 25. [66] v. 26. [67] v. 2

dilexit quam lucem: et stultitia sua gaudens, putat se sapientiæ ope non indigere.

[68] Sicut aqua vivificat plantas, ita hominis virtutibus roborati sermo recreat, atque ad Deum extollit eos qui fieri sapientes volunt. Fluvium scaturientem dicit inenarrabilem gratiarum sapientiam sanctissimi Spiritus, perennem sapientiam tripliciter fulgentis unicæ Trinitatis.

[69] Qui propriam diaboli nequitiam in se admittit, et ex ejus norma agit cogitando et sermocinando, hic miratur impii personam. Porro justitiam in judicio, et corporalium ratione, non decet a viro sancto deseri.

[70] Ferox audacia a mansuetudine abstrahens animam, morti tradit.

[71] Pigros ad pœnitentiam non Dei timor impellit, sed dæmonum, qui illos ad desperationem incitant. Vel timor Domini abstrahit eos ab ignava mora, suscitatque ex vitio ad bona opera ac pœnitentiam. Semivir est enim animo et corpore, homo dissolutus et mollis, qui neque se ipsum docere valet, neque ab aliis vult erudiri. Vel desides ad virtutem timor impendentium malorum impellit, quia de futuro fiduciam non habent. Vir qui habitu est femina, nutricem virtutem non habebit. Esurient potius, cum ex adverso regnum conspicient, in cruciatibus excruciati.

[72] Divitias scientiæ Domini, et efficaciam Verbi fortitudinem dicit. Deus enim solus scit præterita, præsentia, ac futura. Ipse præcepit dicens: Fiat lux; moxque cœlum, et terra, et quidquid in eis est, ex nihilo ad exsistentiam deducta sunt. Hæc ipsum Dominum Deumque esse solum ostendunt. Ad hunc per rectam vitam justi accurrunt, et contemplatione attolluntur. Vel quia ex creatis rebus earumque magnificentia Deus cognoscitur esse omnipotens.

[73] Utendum est hoc dicto adversus illos qui cum a Deo scientiam non acceperint, alios docere aggrediuntur. Nam David ait: *Ut audiam vocem laudis tuæ, et tunc aliis enarrem mirabilia tua* [74]. Salomon quoque dicit: *Quæ viderunt oculi tui, dic* [75]. Multi enim nondum virtutis cœpto cursu, alios recte agere non modo hortantur, verum etiam cogunt et imperant.

[76] Hominis nomine nunc dicit Deum. Namque illius in judicio furorem lenit sibi, qui mandatis ejusdem obsequitur. Sic fit etiam in materialibus. Et sicut Dominus noster panthera catulis orba fieri dicitur contra peccatores, et petra scandali incredulis, sic pusillanimis erga peccantes. Vel pusillanimem dicit pro improbo, et pro omni dæmone qui a virtute scientiaque exciderit.

A τὸ σκότος ἢ τὸ φῶς· κἂν ἀφροσύνῃ χαίρει, οἴεται μὴ χρείαν ἔχειν σοφίας.

Ὥσπερ τὸ ὕδωρ ζωογονεῖ τὰ φυτὰ, οὕτως ταῖς ἀρεταῖς ἀνδρὸς ἐστομωμένου λόγος ἀναψύχει, καὶ πρὸς Θεὸν πτεροῖ τοὺς ἐθέλοντας σοφισθῆναι· ποταμὸν δὲ ἀναπηδῶντά φησι, τὴν ἀνεκδιήγητον τῶν χαρίτων σοφίαν τοῦ παναγίου Πνεύματος, τὴν ἀείῤῥυτον σοφίαν τῆς τρισσοφαοῦς ἑνιαίας Θεότητος.

Ὁ τὴν ὑπάρχουσαν τῷ διαβόλῳ κακίαν ἀποδεχόμενος, καὶ κατ' αὐτὴν ἐνεργῶν θεωρίᾳ καὶ λόγῳ, οὗτος θαυμάζει τὸ πρόσωπον τοῦ ἀσεβοῦς· τὸ δίκαιον δὲ ἐν κρίσει, ἐν λόγῳ τε σωμάτων, οὐ καλὸν ἐκκλῖναι ὅσιον.

Ἡ θρασύτης, ἀπὸ τοῦ πράου χωρίζουσα τὴν ψυχὴν, τῷ θανάτῳ δίδωσιν.

B Ὀκνηροὺς εἰς μετάνοιαν καταβαλεῖ οὐ φόβος Θεοῦ, ἀλλ' ὁ τῶν δαιμόνων· διεγείρουσι γὰρ αὐτοὺς εἰς ἀπόγνωσιν· ἢ ὁ τοῦ Κυρίου [φόβος], χωρίζων αὐτοὺς τοῦ ὀκνηροῦ, καὶ διεγείρων αὐτοὺς ἐκ τῆς κακίας δι' ἔργων ἀγαθῶν εἰς μετάνοιαν· ἀνδρόγυνος δέ ἐστι ψυχὴν καὶ σῶμα, ὁ ἐκκεχυμένος, ὁ μαλακὸς, ὁ μήτε διδάσκειν δυνάμενος ἑαυτὸν, μήτε μανθάνειν παρ' ἑτέρων βουλόμενος· ἢ τοὺς ὀκνοῦντας πρὸς ἀρετὴν ὁ τῶν κακῶν φόβος προκαταβάλλει, τὸ παραθαῤῥοῦνον πρὸς τὸ μέλλον οὐκ ἔχοντας· ἀνὴρ δὲ τὴν προαίρεσιν θῆλυς, οὐχ ἕξει τὴν τρέφουσαν ἀρετήν· πεινάσουσι δὲ, ὅτε ἐξ ἐναντίας ἴδωσι τὴν βασιλείαν, ἐν τῇ βασάνῳ βασανιζόμενοι.

Τὸν πλοῦτον τῆς γνώσεως τοῦ Κυρίου, καὶ τὸ ἐνεργητικὸν τοῦ Λόγου, ἰσχύν φησιν· αὐτὸς γὰρ μόνος

C γινώσκει τὰ πρῴην, καὶ τὰ ἐνεστῶτα, καὶ τὰ μέλλοντα· αὐτὸς καὶ ἐνετείλατο εἰπὼν, γενηθήτω φῶς· οὐρανὸς, καὶ γῆ, καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς, ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι παρήχθησαν· αὐτὰ δὲ δείκνυσιν αὐτὸν Κύριον καὶ Θεὸν μόνον εἶναι· καὶ διὰ μὲν τοῦ ὀρθοῦ βίου προστρέχουσιν αὐτῷ οἱ δίκαιοι, διὰ δὲ τῆς θεωρίας ὑψοῦνται· ἢ ὅτι ἐκ τῶν κτισμάτων, ἢ τῆς μεγαλοσύνης αὐτῶν, φανερόν ἐστιν ὅτι ὁ Θεὸς παντοδύναμος.

Χρηστέον τούτῳ τῷ ῥητῷ πρὸς τοὺς μὴ λαβόντας μὲν γνῶσιν παρὰ Θεοῦ, διδάσκειν δὲ ἄλλους ἐπιχειροῦντας· ὁ γὰρ Δαυῒδ φησι· *Τοῦ ἀκοῦσαι μὲν φωνῆς αἰνέσεώς σου, καὶ τότε διηγήσασθαι ἄλλοις τὰ θαυμάσιά σου*· καὶ ὁ Σολομῶν φησι· *Ἃ εἶδον οἱ*

D *ὀφθαλμοί σου, λέγε*· πολλοὶ γὰρ καὶ ἀρετῆς μὴ ἀπαρξάμενοι, ἄλλους κατορθῶσαι οὐ μόνον παραινοῦσιν, ἀλλὰ καὶ βιάζονται καὶ παρακελεύουσιν.

Ἄνδρα ἐνταῦθα τὸν Θεόν φησι· τὸν γὰρ θυμὸν αὐτοῦ τὸν ἐν τῇ κρίσει καταπραΰνει ἐφ' ἑαυτὸν, ὁ θεραπεύσας αὐτὸν ἐν ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ· ὡσαύτως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν· ὥσπερ δὲ ὁ Κύριος ἡμῶν πάρδαλις ἀπορουμένη λέγεται γίνεσθαι πρὸς τοὺς πλημμελοῦντας, καὶ πέτρα σκανδάλου πρὸς τοὺς ἀπιστοῦντας, οὕτω καὶ ὀλιγόψυχος ἐπὶ τοῖς ἁμαρτάνουσι· δύναται δὲ ὀλιγόψυχον λέγειν καὶ τὸν πονηρὸν, καὶ πάντα δαίμονα ἀρετῆς ἐκπεπτωκότα καὶ γνώσεως.

[68] v. 4. [69] v. 5. [70] v. 6. [71] v. 8. [72] v. 10. [73] v. 13. [74] Psal. xxv, 7. [75] Prov. xxv, 8. [76] v. 14.

Τὸν βίον τὸν ὀρθὸν τοίνυν εἶπεν δόμα ἀνθρώπου, ὅστις αὐτὸν πλατύνει καὶ παρέχει τοῦ πληρώματος ἄξιον τοῦ Θεοῦ· ὅπερ καθέδραν δυναστῶν ὀνομάζει, ἤγουν τῶν ἁγίων δυνάμεων· νοῦ γὰρ καθέδρα ἐστὶν ἕξις ἀρίστη, δυσκίνητον ἢ ἀκίνητον διατηροῦσα τὸν καθεζόμενον.

[77] Rectam itaque vitam dicit hominis donum, quantum quisque id ampliat, et cum plenitudine offert digna Deo: idque etiam cathedram dynastarum nominat, id est sanctarum potestatum. Mentis enim cathedra est, optima consuetudo quæ firmum immobilemque tenet sedentem in illa.

Ἄνοιαν παύει γνῶσις· αὕτη γάρ ἐστιν ὁ κλῆρος τῆς φύσεως τῆς λογικῆς· καὶ ἐν δυνάσταις ὁρίζει γίνεσθαί τι, καὶ ποιοῦσι· τῷ γὰρ γνῶσιν ἔχοντι θείαν, κλίνονται πάντες· ἢ ἀντιλογίας ἐνταῦθα τοὺς ἐκ τῶν δαιμόνων καθ' ἡμῶν ἐγειρομένους λογισμούς φησι, τοὺς τῇ ἀρετῇ ἀντιπάλους, καὶ τοῦ Θεοῦ χωρίσαι ἡμᾶς σπεύδοντας· παύει δὲ ταύτας ἀφ' ἡμῶν ὁ τῆς γνώσεως κλῆρος, καὶ τοὺς δυνάστας δαίμονας ὁρίζει ἀναχωρεῖν, ὡς κεκληρωμένος τῷ Θεῷ, ἐξ αὐτοῦ τε καὶ ἄλλων ὡς θείαν γνῶσιν ἔχων.

[78] Amentiam exstinguit scientia; hæc enim est rationalis naturæ dos. Ipsa dynastis quoque definit quid agant; et hi faciunt. Nam ei qui divinam scientiam habet, cuncti obsequuntur. Vel contradictiones hoc loco dicit concitatas adversus nos a dæmonibus cogitationes, virtutis inimicas, nosque a Deo separare satagentes. Has vero in nobis exstinguit scientiæ dos, dynastasque dæmones fugere jubet; tanquam Deo addicti simus, ab eoque aliarum quoque rerum scientiam quasi divinam habeamus.

Ἢ τὴν ψυχὴν λέγει, ζωῆς καὶ θανάτου δεκτικήν, ἀφ' ὧν τὸ αὐτεξούσιον δείκνυται τῶν νῦν τε καὶ τῶν μελλόντων τοὺς καρποὺς αὐτῆς ἀπολαῦσαι καλῶν τε ἢ κακῶν.

[79] Vel animam dicit, vitæ mortisque capacem, unde liberum ejus arbitrium monstratur, ad carpendos tum præsentis tum futuri status fructus, bonorum scilicet vel malorum operum.

Ὃς εὗρε σοφίαν ἀγαθήν, εὗρε χάριτας Θεοῦ· — Ὁ κατέχων κακίαν, ἄφρων καὶ ἀσεβής, ὡς ἐφευρετὴς αὐτῆς διάβολος.

[80] Qui sapientiam bonam invenit, gratias Dei invenit. — Qui nequitiam retinet, vesanus est et impius, ut inventor illius diabolus.

CAP. XIX.

Πλοῦτος γνώσεως καὶ σοφίας προστίθησιν ἡμῖν ἀγγέλους πολλούς· ὁ δὲ ἀκάθαρτος, ὃν πένητά φησι, καὶ ἀπὸ τοῦ δοθέντος αὐτῷ ἐκ παιδὸς ἀγγέλου χωρίζεται· ἡ γὰρ πνευματικὴ φιλία, ἀρετή ἐστι καὶ γνῶσις Θεοῦ, δι' ὧν συναπτόμεθα πρὸς φιλίαν ταῖς ἁγίαις δυνάμεσιν· εἴγε οἱ μετανοοῦντες ἄνθρωποι, χαρᾶς αἴτιοι γίνονται τοῖς ἀγγέλοις· οὕτω καὶ ὁ Σωτὴρ φίλους καλεῖ, τοὺς δούλους ποτέ, τῆς μείζονος αὐτοῦ θεωρίας καταξιώσας· οὕτω καὶ Ἀβραὰμ πλουτίσας ἐν γνώσει, τὴν μυστικὴν ἐκείνην παρατίθησι τράπεζαν τοῖς κατὰ τὴν μεσημβρίαν φανεῖσι φίλοις αὐτοῦ· Σαοὺλ δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ ὑπάρχοντος φίλου διὰ τὴν κακίαν χωρίζεται· γέγραπται γάρ· *Καὶ ἀπέστη πνεῦμα Κυρίου ἀπὸ Σαούλ· καὶ πνεῦμα πονηρὸν παρὰ Κυρίου ἔπνιγε τὸν Σαούλ*· καὶ πνεῦμα Κυρίου λέγων τὸν ἄγγελον· *Ὁ ποιῶν*, γάρ, φησί, *τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πῦρ φλέγον*· (9) ὅτι δὲ ἄγγελοι τοὺς ἀνθρώπους ἐμπεπίστευνται, διδάσκει ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ὁ Κύριος, *Ὁρᾶτε*, λέγων, *μὴ καταφρονήσητε ἑνὸς τῶν μικρῶν τούτων, ὅτι οἱ ἄγγελοι αὐτῶν διὰ παντὸς βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς*· καὶ πάλιν ὁ Ἰακώβ· *Ὁ ἄγγελός σου ὁ ῥυόμενός με ἀπὸ πάντων τῶν κακῶν.*

[81] Divitiæ scientiæ ac sapientiæ addunt nobis angelos complures. At impurus, quem auctor pauperem nominat, etiam dato sibi ex pueritia angelo privatur. Nam spiritalis amicitia, virtus est ac scientia, a quibus amice copulamur cum potestatibus sanctis: quandoquidem pœnitentes homines gaudii causa fiunt angelis. Sic etiam Dominus amicos vocat, qui antea servi erant, majore sui cognitione dignans. Sic item Abrahamus scientia abundans, mysticam illam apponit mensam apparentibus sub meridiem amicis suis. Saül contra ab inhærente sibi amico ob nequitiam dividitur. Scriptum est enim: *Et discessit spiritus Domini a Saüle; et spiritus malus a Domino Saülem suffocabat* [82]. Et spiritum Domini dicens angelum, *Qui facit*, ait, *angelos suos spiritus, et ministros suos ignem urentem* [83]. Jam quod angelis homines sint commendati, docet in Evangeliis Dominus dicens: *Cavete ne contemnatis unum ex his pusillis, quia angeli eorum semper vident faciem Patris mei qui in cœlis est* [84]. Item Jacob: *Angelus tuus, qui eruit me de cunctis malis* [85].

Ὅσοι τοὺς περὶ κρίσεως καὶ προνοίας ἀγνοοῦντες λόγους, τὸν δημιουργὸν βλασφημοῦσι, μάρτυρές εἰσι ψευδεῖς· οὐκ ἀτιμώρητοι δὲ διαμένουσιν ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως· καὶ ὅσοι πάλιν ὑπὸ τῶν ἰδίων παθῶν ἐνοχλούμενοι νομίζουσιν ἀκατόρθωτον εἶναι τὴν ἀρετήν, οὗτοι τῷ δεδωκότι τὸν νόμον ἐγκαλοῦσιν ἀδίκως.

[86] Quotquot de judicio et providentia ignorantes doctrinam, creatorem blasphemant, testes sunt mendaces; neque impunes erunt in die judicii. Quotquot item a suis cupiditatibus irretiti, existimant impossibilem esse virtutem, hi legislatorem injuste accusant.

Οἱ χυδαῖοι οὐ τὸ ἀξίωμα τιμῶντες ἀποδιδόασι τὸν

[87] Vulgares homines non quia dignitatem hono-

[77] v. 16. [78] v. 18. [79] v. 21. [80] v. 22. [81] v. 4. [82] I Reg. XVI, 14. [83] Psal. CIII, 4. [84] Matth. XVIII, 10. [85] Gen. XLVIII, 16. [86] v. 5. [87] v. 6.

(9) Vides doctrinam de custodibus hominum angelis hic et infra.

rent, reverentiam exhibent, sed assentantes respectum personæ habent. At enim vir verax haud adulabitur rei malæ, sed reprehendet.

[88] Quicunque odit inopem fratrem, hic juxta illud : Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum, a Dei et angelorum amore procul erit. Vel, quicumque fratrem virtutis inopem odit, ab affectu quoque amicitiæ procul erit in vita. — Bonam cogitationem appellavit Dei agnitionem, qui eam habentibus corde puro solet appropinquare. Qui ergo hanc disciplinam docilis suscipit, prudens est, et inveniet eam. — Qui multa mala facit verbo et opere, is malitiam consummat, quæ omne genus peccati complectitur. Qui vero adversus homines sermones exitiosos sine limite effundit, et in Deum blasphemias, hic non salvabitur.

[89] Neque animæ neque corporis deliciæ vesano prosunt. Nam spiritales, cum sit sus voluptarius, pedibus conculcabit : a sensuum autem voluptate caro ejus ad cupiditates commovebitur, et in Deum blasphemias jactabit. Etiamsi e servo nuper sit libertinus, ita se geret.

[90] Si qui recte gloriatur, in Domino gloriatur; Dominus autem noster sapientia est; sequitur ut qui recte gloriatur, in sapientia glorietur. Gloriatio igitur longanimis et misericordis, sapientia est et agnitio Dei. Supervenit autem peccatoribus absterrens eos a malo, nunc quidem, quoad fieri potest; in futuro autem sæculo, necessario.

[91] Dominus noster ignis consumens est, et iratus leo. In peccatoribus amburit consumitque, ut ligna, fenum aut stipulam, militantem adversus spiritum carnem. Lux vero et ros recte agentibus, monstrans illis actarum rerum rationes, et exstinguens ignita tela maligni, refrigeransque illum qui ab agendo contingit ardorem.

[92] Impuram animam scortum appellavit; et hujus mercedem, dixit ejusdem substantiam, ex qua non puræ fiunt oblationes.

[93] Docere liberos virtutem et notitiam Dei, parentum officium est. Sed sapientiam pueris indere, Domini est. Nam mulierem hic dicit sapientiam. Ama, inquit, sapientiam, et conservabit te; honora eam, ut te complectatur.

[94] Præcepta, quatenus sunt a præcipiente Deo, ita appellantur : quatenus vero mentis iter dirigunt, viæ dicuntur. Qui illa custodit, servat animam suam de morte ad vitam : qui contemnit, æternam mortem incurret.

[95] In rebus quidem sensibilibus ita fit. Quanto sol luna præstantior, tanto præstat ille qui virtutibus inopes miseratur, recreans eos disciplina et monitis Domini. Donum autem Deo oblatum, dicit

φόβον, ἀλλὰ κόλακες ὄντες προσωποληπτοῦσιν· ὁ δὲ ἀληθὴς ἀνὴρ οὐ κολακεύσει τὸ κακὸν, ἀλλ' ἐλέγξει.

Πᾶς ὃς μισεῖ τὸν πτωχὸν ἀδελφὸν, κατὰ τὸ, Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι, ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, καὶ ἀγάπης Θεοῦ καὶ ἀγγέλων μακρὰν ἔσται· ἢ πᾶς ὃς ἀδελφὸν ἀρετῆς πτωχὸν ὄντα μισεῖ, καὶ τῆς πρὸς τὰ πάθη φιλίας μακρύνεται τοῦ βίου. — Ἀγαθὴν ἔννοιαν τὴν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν ὠνόμασε, καὶ τοῖς εἰδόσιν αὐτὴν τοῖς καθαροῖς τῇ καρδίᾳ, εἴωθε τούτοις ἐγγιεῖν· ὁ δὲ πειθόμενος τούτοις εἰς μάθησιν, φρόνιμός ἐστι, καὶ εὑρήσει αὐτήν. — Ὁ πολλὰ κακοποιῶν δι' ἔργων καὶ λόγων, τελεσιουργεῖ κακίαν, ἥ ἐστιν πᾶσα ἁμαρτία· ὃς δὲ τελεσιουργεῖ κατὰ ἀνθρώπων λόγους εἰς ἀπώλειαν, καὶ βλασφημίας κατὰ Θεὸν, οὐ σωθήσεται οὗτος.

Οὔτε ἡ κατὰ ψυχὴν τρυφὴ, οὔτε ἡ κατὰ σῶμα συμφέρει τῷ ἄφρονι· τὴν μὲν γὰρ καταπατήσει τοῖς ποσὶ, χοῖρος φιλήδονος ὤν· ὑπὸ δὲ τῆς αἰσθητῆς τρυφῆς ἡ σὰρξ αὐτοῦ πρὸς πάθη κινηθήσεται, καὶ κατὰ Θεοῦ βλασφημίας ῥίψει· εἰ καὶ ἀπὸ δούλων ἐλεύθερος, τοῦτο ποιήσει.

Εἰ ὁ καυχώμενος ὀρθῶς, ἐν Κυρίῳ καυχᾶται, ὁ δὲ Κύριος ἡμῶν σοφία ἐστὶν, ὁ καυχώμενος ὀρθῶς, ἐν σοφίᾳ καυχᾶται· τὸ καύχημα τοίνυν τοῦ μακροθύμου καὶ ἐλεήμονος, ἐστὶν ἡ σοφία καὶ ἡ γνῶσις αὐτοῦ· ἐπέρχεται δὲ τοῖς παρανόμοις ἀπαλλάττων αὐτοὺς κακίας, νῦν μὲν ἐνδεχομένως, ἐν δὲ τῷ μέλλοντι αἰῶνι ἀναγκαίως.

Ὁ Κύριος ἡμῶν πῦρ μὲν καταναλίσκον καὶ λέων ὀργιζόμενος· πρὸς δὲ τοὺς ἁμαρτάνοντας καταχαῖον καὶ ἀναλίσκον, ὡς ξύλα χόρτων καλάμην, τὴν στρατευομένην σάρκα κατὰ τοῦ πνεύματος· φῶς δὲ καὶ δρόσος πρὸς τοὺς κατορθοῦντας, δεικνὺς αὐτοῖς τῶν γεγονότων τοὺς λόγους, καὶ κατασβεννύων τὰ πεπυρωμένα βέλη τοῦ πονηροῦ, καὶ περιψύχων τὸν ἐκ τῆς πράξεως συμβαίνοντα καύσωνα.

Τὴν ἀκάθαρτον ψυχὴν, ἑταίραν ὠνόμασε· καὶ ταύτης τὸ μίσθωμα, τὴν κατάστασιν εἴρηκεν αὐτῆς, ἀφ' ἧς οὐ καθαραὶ γίνονται προσευχαί.

Τὸ μὲν διδάσκειν τοὺς υἱοὺς περὶ ἀρετῆς καὶ γνώσεως τοῦ Θεοῦ, τῶν πατέρων ἐστίν· τὸ δὲ σοφίαν δοῦναι τοῖς παισὶ, τοῦ Κυρίου ἐστί· γυναῖκα γὰρ ἐνταῦθα τὴν σοφίαν λέγει· ἐράσθητι γὰρ, φησὶ, τῆς σοφίας, καὶ τηρήσει σε· τίμησον αὐτὴν, ἵνα σε περιλάβῃ.

Αἱ ἐντολαὶ, ὡς πρὸς μὲν τὸν ἐντειλάμενον Θεὸν, καλοῦνται ἐντολαί· ὡς δὲ πρὸς τὸν ὁδεύοντα νοῦν ἐν αὐταῖς, καλοῦνται ὁδοί· καὶ ὁ μὲν φυλάσσων, τηρεῖ ἐκ θανάτου πρὸς ζωὴν τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ· ὁ δὲ καταφρονῶν, τὸν ἀπέραντον θάνατον θανεῖται.

Ἐπὶ μὲν τῶν αἰσθητῶν οὕτως ἔχει· ὅσον δὲ ὁ ἥλιος τῆς σελήνης ὑπερφυὴς, τοσοῦτον ὁ ἐλεῶν τοὺς ἐν πτωχείᾳ ἀρετῶν καὶ ἀνακτώμενος αὐτοὺς ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ Κυρίου· δόμα δὲ διδόναι τῷ Θεῷ, τὴν

[88] v. 7. [89] v. 10. [90] v. 11. [91] v. 12. [92] v. 13. [93] v. 14. [94] v. 16. [95] v. 17.

καθαρότητα τῆς καρδίας ὠνόμασε· κατὰ ἀναλογίαν γὰρ τῆς ἀπαθείας ἡμῶν καταξιούμεθα γνώσεως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

A cordis munditiem. Nam pro rata parte innocentiæ nostræ, scientia donamur a Deo.

Ὁ λέγει τοιοῦτόν ἐστι περὶ τῶν ἐν τῷ βίῳ· ἐγὼ δὲ νομίζω, τὴν μὲν πολλὴν ζημίαν, στέρησιν περιέχειν τῆς θεωρίας τῶν γεγονότων· τὴν δὲ προσθήκην τῆς ψυχῆς, ἀφανισμὸν τῶν φυσικῶν περὶ Θεοῦ ἐννοιῶν, παντάπασιν αὐτῆς εἰς ἀλογίαν καταπεσούσης· καὶ ὁ Σωτὴρ δὲ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις φησί· *Τί ὠφεληθήσεται ἄνθρωπος, ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ἀπολέσῃ καὶ ζημιωθῇ;* Ἐνταῦθα ἡ ἀπώλεια τὴν ἄγνοιαν σωμάτων καὶ ἀσωμάτων ἐμφαίνει· ἡ δὲ ζημία τὴν ἐσχάτην ἀλογίαν παρίστησιν.

[86] Quod dicit, ita reapse in mundi rebus contingit. Ego vero existimo, grave quidem damnum, intelligi privationem notionis eorum quæ fiunt: animæ vero traditionem, obscurationem esse naturalium de Deo notionum, cum anima in omnimodam vesaniam incidit. Salvator quoque in Evangeliis ait: *Quid proderit homini, si universum mundum lucretur, animæ vero suæ exitiale detrimentum patiatur* [87]? Hoc loco perditio ignorantiam corporalium incorporaliumque rerum denotat: detrimentum, extremam vesaniam significat.

Εἰ φόβος Κυρίου εἰς ζωὴν ἀνδρί, φόβος δὲ Κυρίου σοφία καὶ παιδεία, ἡ ζωὴ τοῦ ἀνδρὸς ἄρα σοφία ἐστὶ καὶ παιδεία· τὸ οὖν γνῶναι σοφίαν καὶ παιδείαν, γνῶναί ἐστι τὸν Χριστὸν καὶ τὴν αὐτοῦ διδασκαλίαν· ὁ οὖν ἄφοβος ἔσται ἐν κακίᾳ καὶ ἀγνωσίᾳ, ἐν αἷς οὐκ ἔστιν ὁ Χριστός· οἱ οὖν ἐν κακίᾳ καὶ ἀγνωσίᾳ ζῶντες, οὐκ ἐπισκέπτονται ἐν αὐτοῖς τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ ἔλεος ἐφ' ἑαυτοῖς μὴ ἐλπίζοντες· οὐδὲ Χριστός ἐστιν ἐν αὐτοῖς, παρὰ τὸ μὴ θέλειν αὐτούς.

B [88] Si timor Domini ad vitam viro est; timor autem Domini sapientia et disciplina; sequitur ut vita viri sit sapientia ac disciplina. Ergo nosse sapientiam ac disciplinam, idem est ac nosse Christum ejusque doctrinam. Qui ergo sine Dei timore est, in nequitia et ignorantia versabitur, in quibus certe Christus non commoratur. Igitur qui in nequitia et ignorantia vivunt, non animadvertunt in se timorem Dei, neque misericordiam ejus sibi sperant; neque Christus in eis est, quia ipsi nolunt.

Ὁ μὴ ὀρθῶς βιούς, κρύπτει ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ τὰς χεῖρας ἀδίκως, τὴν ἑαυτοῦ γῆν ἐργάσασθαι μὴ βουλόμενος, τουτέστι τὸ σῶμα· μηδὲ ἐμπλησθῆναι ἄρτων ψυχικῶν· αἱ γὰρ πρακτικαὶ ἀρεταί, χειρῶν ἔχουσι λόγον, αἱ τὸν ἄρτον τῷ στόματι ἡμῶν προσφέρουσαι, τὸν ἀπὸ τῶν οὐρανῶν καταβάντα, καὶ ζωὴν διδόντα τῷ κόσμῳ δι' ἐνθέου σοφίας καὶ γνώσεως.

[89] Qui recte non vivit, manus in propria anima abscondit injuste, terram suam nolens excolere, id est corpus, neque spiritalibus saturari panibus. Nam practicæ virtutes manuum tenent rationem, C eæque panem ori nostro admovent, panem, inquam, qui de cœlo descendit, vitamque mundo dat per divinam sapientiam et scientiam.

CAP. XX.

Εἰ θυμὸς δρακόντων ὁ οἶνος αὐτῶν, ἀκόλαστον δὲ ὁ οἶνος, ἀκόλαστος ἄρα ὁ θυμός, ἀκολάστους ποιῶν τοὺς ἀνθρώπους· καὶ ὑβριστικὸν ἡ ὀργή· γίνεται γὰρ ἀπὸ ζέοντος θυμοῦ· εἰ δὲ οἴνου οἱ Ναζαραῖοι κατὰ τὸν νόμον ἀπέχονται, θυμοῦ ἄρα τοὺς Ναζαραίους ἐκτὸς εἶναι νενομοθέτηται.

[1] Si furor draconum, vinum eorum; est autem res intemperans vinum; ergo intemperans furor, intemperantes seu effrenes faciens homines. Est item contumeliosa ira, quæ fit ex ardente furore. Quod si vino Nazaræi juxta legem abstinent, extra furorem esse Nazaræos lege statutum est.

Ἐνταῦθα τὸν Χριστὸν ἄντικρυς εἴρηκε βασιλέα· ὁ γὰρ τοῦτον διὰ τῶν ἁμαρτιῶν παροξύνων, ἁμαρτάνει εἰς τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν.

[2] Hoc loco Christum evidenter appellavit regis nomine. Nam qui Christum peccatis irritat, adversus animam suam peccat.

Ὥσπερ ὁ ἄφρων τὸ ὄνειδος οὐκ αἰσχύνεται, οὕτως ὁ δανεισάμενος σῖτον σπεῖραι ἐν ἀμητῷ· ἤδη ὅτι ἐκ τοῦ γεωργίου αὐτοῦ ἀποδοθήσεται τῷ δανείσαντι, κἂν τύχῃ ἀποθανεῖν τὸν δανεισθέντα.—Εἰ ἔστιν ἐν ἀμητῷ σῖτον δανείσασθαι παρὰ τῶν ἐργασαμένων ἐν τοῖς ἓξ ἔτεσι τὴν ἑαυτῶν γῆν, τουτέστι παρὰ τῶν τῆς πρὸ τοῦ Χριστοῦ παρουσίας ἐν τοῖς ἓξ αἰῶσι λαμψάντων δικαίων καὶ προφητῶν τὰς ἀρετὰς μιμήσασθαι, τῶν καὶ τρεφόντων ἐν τῷ ἑβδόμῳ ἔτει χήραν καὶ ὀρφανούς, εἰς τὸ ἀνταποδοθῆναι αὐτοῖς ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν τὸν μισθὸν τῆς ἐνδείξεως τῶν ἀρετῶν, ὡς ἀπαρχὴ γεγονότες τῶν ἀρετῶν.

[3] Sicut stultus exprobratus non erubescit, ita qui D fenore accipit frumentum ad serendum in messe. Certe ex ejus agro reddetur sors feneranti, etiamsi interim mori contigerit ei qui cum fenore acceperat. — Jam triticum cum fenore accipi messis tempore, ab iis qui agrum suum sex annis erant operati, hoc significat illorum ante Christi adventum sex ætatibus clarorum justorum atque prophetarum virtutes imitari oportere, qui etiam septimo anno nutrierunt viduas et orphanos; ut sibi redderetur in regno cœlorum merces exertæ virtutis, qui imo fuerunt virtutum primitiæ.

Οὓς κατ' ἀρετὴν δηλονότι γεγέννηκέ τις, εἰκόνα

[4] Quos secundum virtutem quis genuit, eos ima-

[86] v. 19. [87] Matth. xvi, 26. [88] v. 23. [89] v. 24.

[1] v. 1. [2] v. 2. [3] v. 4. [4] v. 7.

ginem et laudationem relinquet posteris vir immaculatus, et ad justitiæ nutrimentum usque in finem.

[5] Mori dixit et alibi maledicum. Sed et Christus : *Qui Ecclesiæ maledicit, privabitur fide, quæ lux ei erat ante obtrectationem*[6]. Dicit fortasse etiam de tenebris exterioribus : ideo et de futuro dicitur. Et ipse Christus, pater materque dici potest : pater quidem habentium spiritum adoptionis; mater indigentium lacte et non solidiore cibo. Namque et in Paulo loquens Christus, pater Ephesiorum flebat, sapientiæ ipsis revelans mysteria : mater vero Corinthiorum quibus lac præbebat.

[7] Excogitatam nobis a maligno voluptatem, quam partem in primis appellat, brevi quidem guttur inungere senties, mox tamen felle amariorem.

[8] Cave dicas superbia commotus, Ego solus cum hostibus pugnam conseram; sed Dominum expecta et invoca, ut tibi auxilietur. Ne tibi confidas quasi absque Domino aliquid valeas; quia præter illum non est auxiliator. Ait David[9] : *Non enim in arcu meo sperabo.*

[10] In rebus quidem sensibilibus stateram magnam ac parvam esse dicimus, in quibus aurum, argentum, æs, sericum, et alia quævis ponderantur. Alia vero vasis metimur, frumentum, vinum, oleum, legumina. Aliter vero, etiam homo quem appellant θρασύδειλον, audacem simul et timidum, stateram magnam et parvam esse puto. Omnino quidquid est hyperbolicum et diminutivum, statera magna parvaque est. Utraque mala est, nempe mensuræ duplices. Aliter denique, et qui beneficio affici ab aliis vult, nec ipse vicissim alios solari deliberat, mensuram habet duplicem : nec præcepto obtemperat dicenti : *Quæcunque vultis vobis fieri ab hominibus, hæc vos similiter illis facite*[11].

[12] Nequaquam est opus Domini auris male audiens, sed illa quæ bonas res auscultat. Item nequaquam male videns oculus, opus Domini est, sed qui videt et sibi repræsentat res divinas. Nam quæ auris Dominum audit, et qui oculus spectat mandata ejus, hæc opera Domini sunt. Et de cæteris corporis partibus similiter est dicendum. Hoc autem uteris dicto adversus eos qui nostrum hoc corpus vituperant, et Deo conviciantur.

[13] Id est, ne diu dormias, sed esto vigilans. Ne in infernum projiciaris, noli obtrectari : et per virtutes aperi oculos animæ tuæ. Denique per sapientiam intellectualibus saturare panibus.

[14] Alternatio inter Domini et diaboli opera, abo-

A καὶ μακαρισμὸν καταλείψει τοῖς μετέπειτα ὁ ἄμωμος, καὶ δικαιοσύνην ἀνατροφῆς ἕως τέλους.

Τελευτᾷν γὰρ εἶπεν ἀλλαχοῦ τὸν κακολογοῦντα· ἀλλὰ καὶ Χριστός· *Καὶ ὁ τὴν Ἐκκλησίαν κακολογῶν, στερηθήσεται τῆς πίστεως, ἥτις ἦν αὐτῷ φῶς πρὸ τῆς διαβολῆς*· λέγει δ' ἂν καὶ περὶ τοῦ ἐξωτέρου σκότους· διὸ καὶ ἐπὶ μέλλοντος εἴρηται· καὶ ὁ Χριστὸς δὲ, πατὴρ καὶ μήτηρ δύναται λέγεσθαι· πατὴρ μὲν τῶν ἐχόντων πνεῦμα υἱοθεσίας· μήτηρ δὲ τῶν δεομένων γάλακτος καὶ οὐ στερεᾶς τροφῆς· καὶ γὰρ καὶ ὁ ἐν Παύλῳ λαλῶν Χριστὸς, πατὴρ μὲν τῶν Ἐφεσίων ἐγίνετο, σοφίας αὐτοῖς ἀποκαλύπτων μυστήρια· μήτηρ (10) Κορινθίων, γάλα ποτίζων αὐτούς.

B Τὴν ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐφευρεθεῖσαν ἡμῖν ἡδονὴν, ἣν μερίδα φησὶν ἐν πρώτοις, πρόσκαιρον μὲν λιπαίνει σὸν φάρυγγα, ὕστερον μέντοι πικρότερον χολῆς εὑρήσεις.

Μὴ εἴπῃς καθ' ὑπερηφανίαν κινούμενος· ἐγὼ μόνος τοῖς ἐχθροῖς πολεμήσω, ἀλλ' ὑπόμεινον τὸν Κύριον καὶ ἐπικαλοῦ, ἵνα σοι βοηθήσῃ· μὴ θάῤῥει σαυτῷ ὡς χωρὶς Κυρίου δυνάμενος· ὅτι γὰρ χωρὶς αὐτοῦ οὐκ ἔστι βοηθὸς, λέγει Δαυῒδ· *Οὐ γὰρ ἐπὶ τῷ τόξῳ μου ἐλπιῶ.*

Ἐπὶ μὲν τῶν αἰσθητῶν, στάθμιον μέγα καὶ μικρὸν φαμὲν εἶναι, ἐν οἷς χρυσὸς, ἄργυρος, χαλκὸς, μέταξα (11), καὶ ὅσα ἄλλα σταθμίζονται· μέτρα δὲ τὰ ἐν ἀγγείοις μετρούμενα, σῖτος, οἶνος, ἔλαιον, καὶ ὄσπρια· ἄλλως τε δὲ τὸν παρά τισι θρασύδειλον λε-C γόμενον, μέγα καὶ μικρὸν εἶναι στάθμιον νομίζω· καθόλου δὲ πᾶσαν ὑπερβολὴν καὶ ἔλλειψιν· τοῦτο στάθμιον μέγα καὶ μικρόν ἐστιν· ἑκάτερα γὰρ κακίαι, καὶ μέτρα δισσά· ἄλλως τε καὶ ὁ εὖ μὲν πάσχειν ὑφ' ἑτέρων βουλόμενος, αὐτὸς δὲ ὁμοίως ἄλλους ἀναπαύειν μὴ προαιρούμενος, μέτρα ἔχει δισσά· μὴ πειθόμενος τῇ ἐντολῇ τῇ λεγούσῃ· *Πάντα ὅσα θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ὁμοίως ποιεῖτε αὐτοῖς.*

Οὐχὶ τὸ κακῶς ἀκοῦον οὖς, ἔργον ἐστὶ τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ τὸ ἐπὶ καλοῖς προσέχον· καὶ οὐχὶ κακῶς ὁρῶν ὀφθαλμὸς, ἔργον ἐστὶ τοῦ Κυρίου, ἀλλ' ὁ ὁρῶν καὶ φανταζόμενος τὰ θεῖα· ὁ γὰρ ἀκούων τοῦ Κυρίου, καὶ βλέπων τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ἔργον ἐστὶ τοῦ Κυρίου· D καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων μερῶν τοῦ σώματος ὡσαύτως λεκτέον· χρήσῃ δὲ τῷ ῥητῷ τούτῳ πρὸς τοὺς κατηγοροῦντας ἡμῶν τοῦτο τὸ σῶμα, καὶ τὸν Θεὸν ἐνυβρίζοντας.

Τουτέστι μὴ κάθευδε πολλὰ, ἀλλ' ἄγρυπνος ἔσο· ἵνα μὴ ἐξαρθῇς εἰς τὴν γέενναν, μὴ καταλάλει· καὶ διὰ μὲν τῶν ἀρετῶν, ἄνοιγε τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς σου· διὰ δὲ τῆς σοφίας, νοητῶν ἐμπλήσθητι ἄρτων.

Τὸ σταθμιεῖν ἑαυτόν τις ἐπὶ τοῖς τοῦ Κυρίου καὶ

[5] v. 20. [6] Matth. XVIII, 17. [7] v. 21. [8] v. 22. [9] Ps. XLIII, 7. [10] v. 10. [11] Luc. VI, 31. [12] v. 12. [13] v. 13. [14] v. 23.

(10) Desideratur δέ. EDIT. PATR.
(11) Notemus μέταξα apud Origenem, quod immerito nonnulli vocabulum barbaricum existimarunt.

τοῦ διαβόλου ἔργοις, βδέλυγμα Κυρίῳ· ζυγὸν δὲ δόλιον λέγει τὸν νοῦν, τὸν πεφυκότα μὲν δικαίως κρίνειν τὰ πράγματα, παρεκκλίνοντα δὲ τῇ τοῦ αὐτεξουσίου ῥοπῇ διὰ φίλους ἢ χρήματα.

Μὴ ταχέως, φησὶν, ἐπὶ τὴν ἐπαγγελίαν πρὸς τὸν Θεὸν κινοῦ, ἵνα μὴ τῆς χρείας σε πολλάκις, ἢ τῆς τοῦ πλείονος ἐπιθυμίας ἑλούσης, ἄρξῃ μετανοεῖν, καὶ ὑβρίσῃς Θεὸν, προτιμήσας αὐτοῦ ἕτερον· ἡ ἐπὶ τοῖς ἀγαθοῖς δὲ μετάνοια, οὐ δικαίοις συμβαίνει, ἀλλὰ ἀδίκοις· ἄδικοι δὲ μηδὲν ἀπερισκέπτως ὑπισχνείτωσαν τῷ Θεῷ· μετὰ γὰρ τὸ εὔξασθαι, μετανοεῖν γίνεται.—Τὸ ταχὺ συντάξασθαι τῷ Κυρίῳ, ὅπερ ἐστὶ τὸ ἁγιάσαι τι τῶν αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ τούτῳ θᾶττον μεταμεληθῆναι, παγίς ἐστι τῷ ἀνδρί.

Λικμήτωρ ἀσεβῶν ὁ Χριστός ἐστιν· ἐπιβαλεῖ δὲ τοῖς ἀσεβέσιν ὥσπερ λέων θῆρας· τροχὸς δὲ, ἅλωνος χωρίζων τὰ ἄχυρα ἀπὸ τοῦ σίτου· ἢ τροχὸν ἐπιβαλεῖ τὴν ἀναπόδιστον τιμωρίαν.

Ταμιεῖα κοιλίας ἐστὶν ὁ νοῦς, ἡ καρδία, καὶ ἡ γνῶσις, ἔνθα πάντα τὰ θεῖά τε καὶ ἀσεβῆ ἐναποτίθενται διδάγματα· ὥσπερ δέ τις λύχνον ἅψας, τῶν ἐν τοῖς ταμιείοις κειμένων εὑρεῖν τι βούλεται, οὕτως ὁ Κύριος τῷ φωτὶ τῆς γνώσεως αὐτοῦ ἐρευνᾷ τὰ ταμιεῖα τῶν ἐν λόγοις καὶ πράξεσιν ἀνθρώπων· τοῖς δὲ τὴν γνῶσιν τοῦ Κυρίου ἐπισταμένοις ἀνθρώποις, φῶς ἐστιν αὐτοῖς· εἰ οὖν τὸ φῶς τοῦ Κυρίου, ἡ γνῶσις τοῦ Κυρίου ἐστὶ, τὸ δὲ φῶς τοῦ Κυρίου ἡ πνοὴ τῶν ἀνθρώπων, ἄρα ἡ γνῶσις τοῦ Κυρίου πνοὴ τῶν ἀνθρώπων ἐστί· τὸν δὲ ἐν ἀγνοίᾳ διάβολον φαίνειν δοκοῦντα, λύχνον ὠνόμασεν ἐκκενοῦντα τὸν νοῦν τῶν ἀγαθῶν γνώσεων, καὶ μετασχηματιζόμενον εἰς ἄγγελον φωτός· ἐπεὶ δὲ τὸ φῶς τοῦ Κυρίου, οὐχ εἵλαντο γνῶναι οὐδὲ πορεύεσθαι ἐν αὐτῷ, τὴν ἄγνοιαν ὡς φῶς ἐλογίζοντο οἱ ἀσεβεῖς· εἰ δὲ τὴν ἄγνοιαν ὡς φῶς εἶχον, δηλονότι καὶ τὰ ἔργα τοῦ τῆς ἀγνοίας ἐφευρετοῦ διαβόλου ἔπραττον· οἱ δὲ τῇ ἀγνοίᾳ αὐτοῦ συμπορευθέντες, σὺν αὐτῷ ἔσονται εἰς αἰῶνας αἰώνων· οἱ δὲ τῇ γνώσει τοῦ Κυρίου, σὺν τῷ Κυρίῳ.

A minatio Domino. Dolosam stateram dicit mentem, quæ cum natura comparata sit ad recte de rebus judicandum, declinat tamen liberi arbitrii pondere, propter affectiones aut pecuniam.

[15] Ne festines, inquit, promittere Domino; ne forte te usu rerum aliquo, ut fit, vel majore cupiditate trahente, pœnitere incipias, Deoque injuriam facias, prælato alio. Cæterum bonis viris pœnitentia non accidit, sed potius non justis. Injusti itaque caveant ne quid inconsiderate promittant; nam votum pœnitentia subsequitur.—Subito vovere Deo, id est ei aliquid suorum consecrare, et mox celeriter rei pœnitere, laqueus viro fit.

Ventilator impiorum Christus est; isque impios B insequitur, ut leo feras. Rota in area paleas a tritico secernens. Vel rotam immittet, id est pœnam irrevocabilem.

[16] Ventris receptacula intellige mentem, cor, scientiam, ubi omnes simul divinæ et impiæ doctrinæ reponuntur. Ac veluti aliquis lucernam accendit, reperire aliquid in receptaculis positum volens; ita Dominus scientiæ suæ lumine scrutatur receptacula humanorum verborum et operum. Attamen habentibus scientiam Domini hominibus, lux inde oboritur. Si ergo lux Domini, scientia Domini est, lux autem Domini aspiratio vitæ est hominibus, utique scientia Domini aspiratio vitalis hominibus est. At vero diabolum, qui in inscitia apparere videtur, C lucernam appellavit quæ mentem bonis notionibus evacuat, nec non transfiguratum in angelum lucis. Quia vero lucem Domini noluerunt agnoscere, neque in ea ambulare, inscitiam lucis instar æstimaverunt impii. Quod si inscitiam lucis loco habuerunt, utique et opera ejus, qui inventor inscitiæ est diaboli, faciebant. Reliquum ergo est, ut qui cum inscitia illius iter fecerunt, cum eodem sint per sæcula sæculorum: qui vero cum scientia Domini, cum Domino sint.

CAP. XXI.

Ἐκβάλλει τὸ ῥητὸν τοῦτο τὴν διὰ τῶν ἀλόγων ζώων θυσίαν· θυσία γὰρ τῷ Θεῷ πνεῦμα συντετριμμένον.

Εἰ ἁγνὰ καὶ ὀρθὰ ἔργα Κυρίου, ἓν δὲ τῶν ἔργων αὐτοῦ ἐστι καὶ ὁ νοῦς, ὀρθὸς ἄρα ἐκτίσθη καὶ ἁγνὸς παρὰ τοῦ Θεοῦ ὁ νοῦς, καὶ ὀρθὸν ὀφείλομεν διαφυλάττειν αὐτὸν πρὸς αὐτὸν ἐκ τῶν ἐπερχομένων ἡμῖν παρὰ τοῦ πονηροῦ κακῶν.

Τὸν οἶκον τὸν κεκονιαμένον καὶ κοινὸν, τῇ ὑπαίθρῳ γωνίᾳ ἀντέθεικεν· εἰ δὲ ὁ οἶκος ὁ κεκονιαμένος καὶ κοινὸς, ἡ κακία ἐστὶν, ἡ ὕπαιθρος γωνία ἡ ἀρετή ἐστιν· γωνία τοίνυν ὕπαιθρός ἐστιν, πρᾶξις θεωρίας ἐφαπτομένη, καὶ φωτιζομένη ὑπὸ τοῦ τῆς δικαιοσύνης ἡλίου· καλῶς δὲ καὶ ὁ Παῦλος τὸν ἀρχιερέα τῶν Ἰουδαίων, τοῖχον εἶπε κεκονιαμένον τυφθησόμενον (12) ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· καὶ ὁ Σωτὴρ ἐν Εὐαγγελίοις τοὺς Φαρισαίους, τάφους εἶπε κεκονιαμένους· εὖ δὲ καὶ τὸ

[17] Excludit effatum hoc irrationalium animalium sacrificium. Nam sacrificium Deo spiritus contritus.

[18] Si sancta et recta sunt opera Domini; unum vero ex operibus ejus est etiam mens; ergo recta creata est et sancta a Deo mens, quam nos rectam D conservare debemus erga ipsum, contra ingruentia nobis a diabolo mala.

[19] Domum calce litam et communem comparavit angulo subdiali. Jam si domus calce lita et communis, nequitia intelligitur; utique angulus subdialis, virtus est. Angulus subdialis igitur est actus meditatione accensus, et a sole justitiæ illuminatus. Egregie vero etiam Paulus pontificem Judæorum parietem calce litum seu dealbatum appellavit [20], et a Deo percutiendum. Et Dominus in Evangeliis Pharisæos dixit sepulcra dealbata [21-22]. Bene etiam super angulo dixit, ubi lapis ponitur ab ædificanti-

[15] v. 25. [16] v. 27. [17] v. 3. [18] v. 8. [19] v. 9. [20] Act. xxiii, 3. [21-22] Matth. xxiii, 27.

(12) Cod. τυπτηθησόμενον.

bus reprobatus, qui tamen factus est caput anguli [23], qui est Christus Dominus. Porro illud est commune, quod unice Dei non est.

[24] Munus occultum illud est quod dat dextera, et a sinistra ignoratur. Furorem contra se vehementem in die judicii concitat, qui tribuere egentibus munera parcit.

[25] Congregatio gigantum est nequitia et inscitia. Gigantes vero sunt dæmones. Id est, magnis in peccatis jacebit, qui de via justitiæ aberrat.

[26] Sine conjuge præstat esse, quam tali convivere. David quoque ait: *In terra deserta et invia et inaquosa, sic in sancto apparui tibi* [27]. Deserta igitur terra, anima est virtute prædita, et quæ priscos homines non habet habitatores, qui corrupti erant in antiquis cupiditatibus erroris. Quare ne diabolus quidem requiem in ea invenit: siquidem ægre per aridos locos quærens requiem, non invenit. Ipse quippe rex est omnium in aquis degentium, id est hominum qui in otio et delectatione carnalium voluptatum versantur. Item: Sapientiæ ædium tectæ sunt mansiones. Quod si ita est, ergo mulier rixosa, dicax et iracunda, nequitia est, quæ contubernalem suum facit rixosum et dicacem et iracundum.

[28] Sapientia Domini requiescet in corde justi ac sapientis; vesani autem homines calumniantur eam ut pessumdent.

[29] Sapientia est urbs munita, in qua sapientes habitant, mentes suas purgantes ab omni elatione quæ contra Dei scientiam extollitur. — Munitas urbes dicit animas circumvallatas et subjugatas ab impiis dæmonibus scelestisque hominibus qui adversus Dei scientiam extolluntur: quorum circumvallationes superans sapiens, apparentem illorum securitatem, tali sapientia munitus diffiat.

[30] Os, linguam, mentem, iram, et cupiditatem qui cohibet, is animam suam a futuri judicii tribulatione custodit.

[31] Idem est diverse consideratus: audax, qui quodlibet intrepide aggreditur: ferox, qui inconsiderate liberi hominis conditionem usurpat: superbus, qui majora veris merita jactat: pestilens, qui non sibi ipsi tantummodo, sed et aliis noxius est. Tantopere enim est exitiosus, ut aliis quoque labem propriam impertiatur. Qui denique injuriarum est memor, peccat.

[32] Est etiam bona cupiditas: quippe angelorum est nihil unquam pravum cupere; dæmonum, semper male concupiscere; hominum denique, modo concupiscere, modo secus. Jam verba, tota die, ponuntur pro tota vita. Sic est illud: *In timore Domini esto tota die* [33], id est tota vita.

A ἐπὶ γωνίας εἶπεν, ἔνθα ὁ λίθος κεῖται ὁ ἀποδοκιμασθεὶς ὑπὸ τῶν οἰκοδόμων, καὶ γενόμενος κεφαλὴ γωνίας, ὅς ἐστι Χριστός· κοινὸν δέ ἐστιν, ὃ μὴ τοῦ ἑνός ἐστι Θεοῦ.

Δόσις λάθριός ἐστιν, ὃ ποιεῖ ἡ δεξιὰ, μὴ γινώσκει δὲ ἡ ἀριστερά· θυμὸν ἐγείρει κατ' αὐτοῦ ἰσχυρὸν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, ὁ τῶν πρὸς τοὺς ἐνδεεῖς δώρων φειδόμενος.

Ἡ συναγωγὴ τῶν γιγάντων, ἡ κακία καὶ ἡ ἀγνωσία ἐστίν· γίγαντες δὲ οἱ δαίμονες· τουτέστιν ἐν μεγάλαις ἁμαρτίαις ἀναπαύσεται ὁ πλανώμενος ἐξ ὁδοῦ δικαιοσύνης.

Ἀγύναιον εἶναι κρεῖττον, ἢ τοιαύτῃ συνεῖναι· καὶ ὁ Δαυῒδ φησιν· *Ἐν γῇ ἐρήμῳ καὶ ἀβάτῳ καὶ ἀνύδρῳ, οὕτως ἐν τῷ ἁγίῳ ὤφθην σοι·* ἔρημος τοίνυν γῆ ἐστιν ἡ ἀρετὴν ἔχουσα ψυχὴ, καὶ μὴ ἔχουσα
B τοὺς παλαιοὺς ἀνθρώπους ἐνοικοῦντας, τοὺς φθειρομένους κατὰ τὰς παλαιὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης· διὸ οὐδὲ εὑρίσκει ἐν αὐτῇ ἀνάπαυσιν ὁ διάβολος· εἴγε δυσχερῶς δι' ἀνύδρων τόπων ζητῶν ἀνάπαυσιν, καὶ οὐχ εὑρίσκει· αὐτὸς γὰρ βασιλεύς ἐστι πάντων τῶν ἐν τοῖς ὕδασι, τουτέστι τῶν ἐν ἀναπαύσει καὶ ἀπολαύσει σαρκικῶν ἡδονῶν. Καὶ πάλιν· Τῆς σοφίας στεγναὶ αἱ διατριβαὶ οἴκων αὐτῆς· εἰ δὲ τοῦτο, οὐκοῦν καὶ ἡ γυνὴ ἡ μάχιμος καὶ γλωσσώδης καὶ ὀργίλος, ἡ κακία ἐστίν, ἥτις τὸν συζῶντα αὐτῇ ποιεῖ μάχιμον καὶ γλωσσώδη καὶ ὀργίλον.

Σοφία Κυρίου ἀναπαύσεται ἐν καρδίᾳ δικαίου σοφοῦ· ἄφρονες δὲ ἄνδρες διαβάλλουσιν αὐτὴν τοῦ φθεῖραι.

C Ἡ σοφία ἐστὶ πόλις ὀχυρὰ, ἐν ᾗ οἱ σοφοὶ κατοικοῦσι, λογισμοὺς καθαιροῦντες, καὶ πᾶν ὕψωμα ἐπαιρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ. — Πόλεις ὀχυράς φησιν τὰς ὀχυρωθείσας καὶ καταχρατηθείσας ψυχὰς ὑπὸ τῶν ἀσεβῶν δαιμόνων καὶ πονηρῶν ἀνθρώπων, τῶν ἐπαιρομένων κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ· ὧν τὸ ὀχύρωμα ἐπιβὰς ὁ σοφὸς, καὶ τὴν δοκοῦσαν ἀσφάλειαν αὐτῶν, τῇ οὕτως σοφίᾳ περιφραχθεὶς καθεῖλεν.

Στόμα καὶ γλῶσσαν καὶ νοῦν, θυμὸν καὶ ἐπιθυμίαν ὃς φυλάσσει, διατηρεῖ ἐκ τῆς ἐν κρίσει θλίψεως τὴν ψυχὴν αὐτοῦ.

Αὐτός ἐστι διαφόρως ἐπινοούμενος· θρασὺς μὲν γὰρ, ὁ πᾶν ὁτιοῦν ἀφόβως ἐπιτελῶν· αὐθάδης, ὁ
D ἀνεπικρίτως ἐλευθεριάζειν βουλόμενος· ἀλαζὼν, ὁ μείζοσιν ἑαυτὸν ἤπερ ἔχει σεμνύνων· λοιμὸς, ὁ πρὸς τῷ ἑαυτὸν καταβλάπτειν, καὶ ἑτέροις μεταδιδούς· τοσοῦτον γάρ ἐστι βλαπτικὸς, ὡς καὶ ἄλλοις μεταδιδόναι κακίας· ὃς δὲ μνησικακεῖ, παράνομος.

Ἔστι γὰρ καὶ ἀγαθὴ ἐπιθυμία· ἀγγέλων μὲν οὖν τὸ μὴ ἐπιθυμεῖν ποτε ἐπιθυμίας κακίας· δαιμόνων δὲ τὸ ἀεὶ κακὰς ἐπιθυμεῖν· ἀνθρώπων, τὸ ποτὲ μὲν ἐπιθυμεῖν, ποτὲ δὲ μή· τὸ δὲ ὅλην τὴν ἡμέραν, ἀντὶ δι' ὅλου τοῦ βίου· τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ, *Ἐν φόβῳ Κυρίου ἴσθι ὅλην τὴν ἡμέραν,* ἀντὶ τοῦ δι' ὅλου τοῦ βίου.

[23] Matth. xxi, 42. [24] v. 14. [25] v. 16. [26] v. 19. [27] Psal. lxii, 3. [28] v. 20. [29] v. 22. [30] v. 23. [31] v. 24. [32] v. 25. [33] Prov. xxiii, 17.

Ἵππον λέγει τὸν νοῦν, τὸν πολεμούμενον ὑπὸ τοῦ A διαβόλου, καὶ ἀντιπολεμοῦντα· *Ἐπιβήσῃ γάρ*, φησὶν, *ἐπὶ τοὺς ἵππους σου· καὶ ἡ ἱππασία σου, σωτηρία·* καὶ ἐπὶ τοῦ Παύλου ὁ Κύριος· *Τοῦ βαστάσαι τὸ ὄνομά μου*, φησί.

[34] Equum dicit mentem, a diabolo oppugnatam, cui tamen ipsa repugnat. *Ascendes* enim, inquit, *super equos tuos; et equitatus tuus, salvatio* [35]. Et de Paulo Dominus, *Ut portet*, inquit, *nomen meum* [36].

CAP. XXII.

Τὴν σημαινομένην ἀρετὴν ὑπὸ οἰκείου ὀνόματος, ὄνομα εἶπε καλόν· τοῦτο γάρ ἐστι καὶ καλὸν τὸ ὄνομα, ὅπερ ἔχει τὸ σημαινόμενον ἀγαθόν· οὕτως οὐδὲ τὴν ἄδικον γυναῖκα Δικαιοσύνην καλουμένην ἐπαινέσομεν, ἀλλὰ τὴν ἔχουσαν τὴν δικαιοσύνην, κἂν ἀδικία νομίζηται· ὑπὲρ δὲ ἀργύριον καὶ χρυσίον, σοφία θεϊκή.

Συναντῶσιν ἀλλήλοις, ὁ μὲν πλούσιος διὰ τῶν ἐλεημοσυνῶν καθαιρῶν τὸν θυμὸν, καὶ κτώμενος τὴν B ἀγάπην· ὁ δὲ, διὰ τῆς πενίας τὸ ταπεινοφρονεῖν διδασκόμενος· τὸν μὲν γὰρ, θέλει παιδεύεσθαι· τὸν δὲ, μεταδιδόναι· ὥστε τὸν μὲν εὐχάριστον εἶναι, τὸν δὲ ἐλεήμονα.

Ζωὴν καὶ δόξαν καὶ πλοῦτον οὐράνιον κληρονομήσει ὁ σοφίαν καὶ φόβον Κυρίου ἔχων· πάσας γὰρ τὰς γενέσεις ἔσχε Νῶε· ταύτας Ἀβραάμ· ταύτας καὶ οἱ παρὰ Πέτρου μαθητευθέντες.

Ἐν τῷ αἰῶνι τῷ μέλλοντι οἱ ἐν παντὶ πλουτισθέντες, ἐν πάσῃ γνώσει καὶ σοφίᾳ, ἄρξουσι τῶν ἀκαθάρτων καὶ ἐστερημένων τούτου τοῦ πλούτου· τίνες δὲ οἱ οἰκέται καὶ τίνες οἱ δεσπόται, οὐκ ἀναγκαῖον δημοσιεύειν, διὰ τὸ εἶναι τὸν περὶ αὐτῶν λόγον μυστικὸν καὶ βαθύτερον· καὶ πρὸς ῥητὸν δὲ δείκνυσι τοῦ ἀνθρωπίνου βίου τὸ ἄστατον· ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς C ὀλιγαρχίαις οἱ πλούσιοι τῶν πτωχῶν ἄρχουσιν· καὶ ἄλλως οἱ γνῶσιν ἔχοντες, τῶν μὴ τοιούτων ἄρχουσιν· καὶ οἱ ἀπὸ τῶν ἐξ ἐθνῶν πιστοὶ, τοῖς ἐξ Ἰσραὴλ, οἷς ἐκέλευον πρόσθε, διδασκαλίαν δανείζουσι· καίτοι πρότερον ἔθνεσιν ἐδάνειζον ἐκεῖνοι πολλοῖς, καὶ τούτων ἦρχον· νῦν δὲ τῆς βασιλείας ἀπ' αὐτῶν ἀρθείσης, ἔμπαλιν γέγονε.

Τὸν ἐν ταῖς ἐντολαῖς ἱλαρὸν ἄνδρα, καὶ ἐν ἐλεημοσύναις δότην, ἀγαπᾷ ὁ Θεός· καθὼς καὶ ὁ Παῦλός φησιν· *Ὁ ἐλεῶν, ἐν ἱλαρότητι·* τὴν δὲ ματαιότητα τῶν ἔργων διὰ τῆς ἀρετῆς ὁ Κύριος καὶ τῆς γνώσεως, συντελεῖ.

Δῶρα τοῦ ἀνθρώπου τὰς τῆς ψυχῆς ἀρετὰς ὀνομάζει, δι' ὧν νικῶν τὸν διάβολον, τίμιον ἑαυτὸν παρέχει D τῷ Θεῷ, καὶ ἀφαιρεῖται τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἀπὸ τῶν κτησαμένων αὐτὴν δαιμόνων.

Τῆς χειρίστης ἕξεως τὸν ἄνθρωπον ἐκβάλλεσθαι βούλεται διὰ πνευματικῆς διδασκαλίας μεθ' ἧς εἶχε φιλονεικίας· καὶ λοιπὸν δὲ τὸν διάβολον ὄντα τῆς ψυχῆς ἐκδιώκεσθαι δεῖ· ἐὰν γὰρ ἐν αὐτῇ καθίσῃ, διὰ τῆς ἀκαθαρσίας πάντας τοὺς ὀρθοὺς λογισμοὺς ἀτιμάζει· συνέδριον γὰρ τὴν ψυχὴν καὶ ὁ Ἀπόστολος δείκνυσι, δι' ὧν λογισμοὺς κατηγοροῦντας, ἢ καὶ ἀπολογουμένους εἰσάγει· *Μεταξὺ* γὰρ, φησὶν, *ἀλλήλων τῶν λογισμῶν κατηγορούντων ἢ καὶ ἀπολογουμένων·* ὅπου δὲ κατηγορία καὶ ἀπολογία, ἐκεῖ καὶ

[37] Significatam a proprio nomine virtutem, nomen dixit bonum. Nam illud bonum est nomen, quod habet bonum ex suo bono opere significatum. Sic neque injustam mulierem, si forte Justitia appelletur, laudabimus; sed illam potius quæ justitiam habeat, etiamsi ei Injustitia nomen sit. Supra argentum porro est et supra aurum, divina sapientia.

[38] Obviant sibi, dives quidem eleemosynis iram exstinguens, et amorem sibi concilians; pauper autem, a conditione sua humilitatem edoctus. Hunc vult erudiri; illum largiri; ut alter sit gratus, alter misericors.

[39] Vitam et gloriam et divitias cœlestes consequetur qui sapientiam timoremque Dei habet. Cuncta enim hæc genera habuit Noe; eadem Abrahamus; eadem illi etiam qui a Petro fuerunt eruditi.

[40] In futuro sæculo, qui omnimoda scientia ac sapientia divites fuerint, dominabuntur impuris et iis omnibus qui illis divitiis caruerint. Quinam vero sint famuli et quinam domini, non est necesse vulgare, quia de hac re sermo mysticus est et altior. Et ipsis verbis hic demonstratur humanæ vitæ inconstantia. Sed etiam in oligarchiis divites inopibus dominantur: atque insuper, qui scientia sunt præditi, in eos qui aliter se habent, imperium exercent. Denique qui ex gentibus crediderunt, Israelitis qui antea imperabant, magisterium fenerantur: quanquam illi antea gentibus fenerabantur multis, iisque dominabantur. Nunc vero erepto iis regno, contrarium fit.

[41] Hilarem in exsequendis mandatis virum, et eleemosynis indulgentem, diligit Deus. Sicut etiam Paulus ait: *Qui miseretur, cum hilaritate* [42]. Vanitatem autem operum, per virtutem ac scientiam consummat Dominus.

[43] Dona hominis, virtutes animæ appellat, quibus diabolum vincens, honorabilem se Deo exhibet; suamque animam ab occupantibus eam dæmonibus eripit.

[44] Hominem per spiritalem doctrinam extrahi vult de pessimo animi habitu, cum ejus comite rixa. Diabolum quoque, animæ pestem, oportet effugare: nam si illic resideat, rectas omnes cogitationes impuritate contaminare solet. Namque et Apostolus tribunal ostendit esse animam, quatenus cogitationes accusantes, simulque defendentes inducit. *Interim*, inquit, *invicem accusantibus cogitationibus et defendentibus* [45]. Ubi autem accusatio atque defensio, ibi tribunal. Sed et diabolus pesti-

[34] v. 31. [35] Hab. III, 8. [36] Act. IX, 15. [37] v. 1. [38] v. 2. [39] v. 4. [40] v. 7. [41] v. 8. [42] Rom. XII, 8. [43] v. 9. [44] v. 10. [45] Rom. II, 15.

lens cunctos vituperat utpote contumeliosus; vel quia propria commendare volens, aliena contemptim deprimit : quem tu de spirituali conventu fac ejicias : neque ille tantummodo expelletur, sed et comitatus ejus, jurgia, contentiones, rixæ, et quæcunque exitium inferunt.

[46] Qui animas nostras conservat Dominus, idem pariter spirituali scientia nos pascit, condescendens dicensque : *Ego sum pastor bonus*[47]; quem tamen homo iniquus aspernatur. Quod si rex quidem subditorum Christus est; pastor vero ovium; erit aliquando solus ovium rex, ad regalem dignitatem translatarum.

[48] Adversarius noster diabolus tanquam leo circuit quærens quem devoret; quem timens piger, ad virtutum exercitium se comparat. Quippe leo in viis justitiæ quærit aliquem venari, id est ut diximus diabolus, et in plateis quæ ad perniciem deferunt, præter quam quod dæmonum phalangem circumfert, ipse quoque sibi obnoxios interficit.

[49] Fovea profunda diabolus est. Invisus autem Domino est, qui propriæ securitati non consulit. Jobus quidem non erat invisus Domino, sed experimenti causa, in os maligni diaboli incurrit. Verumtamen qui Domino invisus est, perpetuo deseritur in fovea, quia voluptarius est et peccati sui conscius.

[50-51] Longea vesani hominis corde est virga de radice Jessæ Christus, qui pascet populum suum novum Israelem in pascuis ovium suarum.

[52] Sicut diabolus calumniatur nos apud Deum, tollens a nobis virtutes quas ipse non dederat; ita et nos calumniamur illum cum tollimus ab eo iniquitates quas ei non dedimus. Et quatenus quidem accipimus ab eo iniquitates, tanquam ab inope virtutum accipimus. Quatenus vero virtutes ei cedimus, nostro cum detrimento tanquam diviti iniquitate cedimus. Ne forte, inquit, tanquam exigua dans principi, apud quem calumniatur plura lucrans, gravius animæ detrimentum patiatur.

[53] Qui sapientissimis Dei verbis attendit, et ejus observat mandata, hic cor confirmat, et bona esse cognoscit. Ille audit Dei verba, qui quæ mandantur ab illis exsequitur. *Non enim auditores legis justi apud Deum, sed factores legis justificabuntur*[54]. Quod si confirmaveris cor tuum ad sciendum æque et agendum; manifestabit tibi Deus viam suam quæ dicit : *Ego sum via et veritas*[55].

[56] Qui dilatat puritate cor suum, Dei doctrinas intelliget, practicas, eruditas, theologicas. Namque omnis Salomonicæ scripturæ materia, trifariam dividitur, in ethicam, physicam et theologicam. Pertinent vero ad primam Proverbia, ad secundam Ecclesiastes, ad tertiam Canticum canticorum : quæ intellecta per puritatem cordi inscribuntur; ut re-

συνέδριον· ἀλλὰ καὶ ὁ λοιμὸς ἀτιμάζει πάντας ὡς ὑβριστής· ἢ ὡς τὰ ἴδια συστῆσαι βουλόμενος, τὰ τῶν ἄλλων ἀτίμως ἐκβάλλει· ὃν ἔκβαλε ἐκ συστήματος πνευματικοῦ· καὶ οὐ μόνον αὐτὸς ἐκβληθήσεται, ἀλλὰ καὶ τὰ συνόντα αὐτῷ, ἔριδες, φιλονεικίαι, μάχαι, καὶ ὅσα λοιμὸν ἀποτελεῖ.

Ὁ διατηρῶν τὰς ψυχὰς ἡμῶν Κύριος, οὗτος καὶ τῆς πνευματικῆς ἡμᾶς γνώσεως ποιμαίνει, συγκαταβαίνων καὶ λέγων· *Ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός*, ὃν ἀτιμάζει ὁ παράνομος· εἰ δὲ βασιλεὺς μέν ἐστι τῶν βασιλευομένων ὁ Χριστὸς, ποιμὴν δὲ ὁ προβάτων, ἔσται ποτὲ μόνος βασιλεὺς τῶν προβάτων, εἰς τὸ βασιλικὸν μεταβάντων ἀξίωμα.

Ὁ ἐχθρὸς ἡμῶν διάβολος ὡς λέων περιέρχεται ζητῶν τίνα καταπίῃ· ὅντινα φοβούμενος ὁ ὀκνηρὸς, πρὸς τὴν ἐργασίαν τῶν ἀρετῶν ἀναδύεται· εἰ δὲ λέων ἐν ταῖς ὁδοῖς τῆς δικαιοσύνης ζητεῖ θηρεῦσαί τινα, ὅς ἐστιν ὁ διάβολος· ἐν δὲ ταῖς πλατείαις ταῖς πρὸς τὴν ἀπώλειαν φερούσαις, μετὰ τὴν φάλαγγα τῶν δαιμόνων αὐτοῦ, αὐτὸς φονεύει τοὺς αὐτῷ πειθομένους.

Βόθρος βαθὺς ὁ διάβολός ἐστιν· ὁ δὲ μισηθεὶς παρὰ Κυρίου, ὁ μὴ ἑαυτῷ προσέχων ἀσφαλῶς· ὁ δὲ Ἰὼβ οὐ μισηθεὶς ὑπὸ Κυρίου, ἀλλὰ δοκιμῆς χάριν εἰς τὸ τοῦ παρανόμου πέπτωκε (13) στόμα· ὁ δὲ μισηθεὶς ὑπὸ Κυρίου, εἰς τέλος καταλιμπάνεται ἐν τῷ βόθρῳ, φιλήδονος ὢν ἐν γνώσει ἁμαρτίας.

Μακρὰν ἀπὸ τῆς καρδίας τοῦ ἄφρονός ἐστιν ἡ ῥάβδος ἡ ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαὶ ὁ Χριστὸς, ὃς ποιμανεῖ τὸν λαὸν αὐτοῦ τὸν νέον Ἰσραὴλ ἐν τῇ νομῇ τῶν ἑαυτοῦ προβάτων.

Ὥσπερ ὁ διάβολος συκοφαντεῖ ἡμᾶς πρὸς τὸν Θεὸν, λαμβάνων παρ' ἡμῶν τὰς ἀρετὰς, ἃς μὴ δέδωκεν ἡμῖν, οὕτω καὶ ἡμεῖς συκοφαντοῦμεν αὐτὸν λαμβάνοντες παρ' αὐτοῦ τὰς κακίας ἃς μὴ δεδώκαμεν αὐτῷ· καὶ καθὸ μὲν λαμβάνομεν παρ' αὐτοῦ τὰς κακίας, ὡς παρὰ πένητος ἐν ἀρεταῖς λαμβάνομεν· καθὸ δὲ τὰς ἀρετὰς ἡμῶν διδόαμεν αὐτῷ ἐπ' ἐλαττώσει ἡμῶν, ὡς πλουσίῳ ἐν κακίᾳ διδόαμεν· μήποτε δὲ, φησὶν, ὡς ὀλίγα διδοὺς ἄρχοντι· παρ' ᾧ συκοφαντεῖ τὰ πλείω κερδαίνων, πλέον καὶ βλάπτεται τὴν ψυχήν.

Ὁ τοῖς πανσόφοις λόγοις προσέχων τοῦ Θεοῦ, καὶ ποιῶν τὰ προστασσόμενα ὑπ' αὐτοῦ, οὗτος ἐπέστησε τὴν καρδίαν, καὶ ἔγνω ὅτι καλοί εἰσιν· οὗτος ἀκούει τῶν τοῦ Θεοῦ λόγων, ὁ ποιῶν τὰ προστασσόμενα ὑπ' αὐτῶν· *Οὐ γὰρ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου δίκαιοι παρὰ τῷ Θεῷ, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ τοῦ νόμου δικαιωθήσονται.* Ἐὰν δὲ ἐπιστήσῃς σὴν καρδίαν τοῦ γνῶναι καὶ ποιῆσαι, γνωρίσει σοι τὴν ὁδὸν αὐτοῦ τὴν εἰποῦσαν· *Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια.*

Ὁ πλατύνας διὰ τῆς καθαρότητος τὴν καρδίαν αὐτοῦ, νοήσει τοὺς τοῦ Θεοῦ λόγους, τούς τε πρακτικοὺς, καὶ τοὺς σοφιστικοὺς, καὶ τοὺς θεολογικούς· πᾶσα γὰρ ἡ κατὰ τὴν Γραφὴν πραγματεία, τέμνεται τριχῶς, εἰς ἠθικὴν καὶ φυσικὴν καὶ θεολογικήν· καὶ ἀκολουθεῖ τῇ μὲν πρώτῃ, αἱ Παροιμίαι· τῇ δὲ δευτέρᾳ, ὁ Ἐκκλησιαστής· τῇ δὲ τρίτῃ, Ἆσμα ᾀσμάτων·

[46] v. 12. [47] Joan. x, 14. [48] v. 13. [49] v. 14. [50-51] v. 15. [52] v. 16. [53] v. 17. [54] Rom. ii, 13. [55] Joan. xiv, 6. [56] v. 20.

(13) Cod., πέπωκε.

ἅπερ νοηθέντα διὰ καθαρότητος ἐναπογράφεται τῇ καρδίᾳ, τοῦ ἀποκρίνασθαί σε, ὡς *ἕτοιμον εἶναι πρὸς ἀπολογίαν παντὶ τῷ ἐπερωτῶντί σε λόγον περὶ τῆς ἐν σοὶ ἐλπίδος*· εἴτε διὰ τὸ μαθεῖν, εἴτε διὰ τὸ ἀντιτιθεῖναι· ἀντερώτα δὲ καὶ σὺ τοὺς δυναμένους ἐρωτᾶσθαι· μὴ μέντοι βιάζου τὸν ἐν γνώσει πενόμενον· διὸ ἐπάγει· Καὶ μὴ ἀτιμάσῃς ἀσθενῆ ἐν πύλαις.

Οἱ τοὺς φαύλους ἀναδεχόμενοι λογισμοὺς, καὶ ἐν τούτῳ τιμῶντες τὸν πονηρὸν, σπουδαζέτωσαν ὅσῃ δύναμις διὰ τῶν ἀγαθῶν λογισμῶν ἀποδιδόναι τοὺς χείρονας· ἐὰν γὰρ μὴ ἰσχύσωσι τοῦτο ποιῆσαι, λήψονται τὸ στρῶμα τὸ ὑπὸ τὰς πλευρὰς τῆς ψυχῆς, τουτέστι τὴν ἀρετήν.

Ὁ μετατιθεὶς τὰ ὅρια τῆς θεοσεβείας, δεισιδαιμονίαν ἢ ἀσέβειαν αὐτὴν ἀποδείκνυσι· καὶ ὁ μετατιθεὶς τὰ ὅρια τῆς ἀνδρείας, θρασύτητα ἢ δειλίαν αὐτὴν ἀπεργάζεται· ὡσαύτως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν, καὶ ἐπὶ τῶν δογμάτων, καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς πίστεως νοητέον· μάλιστα δὲ τοῦτο τηρητέον ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος· ὁ γὰρ μὴ θεολογῶν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, διαλύει τὸ βάπτισμα· ὁ δὲ καὶ ἄλλους τινὰς ὀνομάζων θεοὺς, δῆμον εἰσάγει θεῶν· ἢ καὶ τὰς περὶ πράγματος ἑκάστου πατρικὰς διατάξεις, καὶ τούτου χάριν μένειν ὀφειλούσας, μὴ μετακινεῖν δεῖ.

A spondere possis, *te esse paratum ad satisfactionem omni poscenti rationem de ea quæ in te est spe* [57]; sive discendum sit sive contradicendum. Vicissim tu quoque eos interroga, qui possunt interrogari; neque tamen vim facias ei qui scientiæ est inops. [58] Idcirco addit: Neque inhonores infirmum in portis.

[59] Qui pravas admiserint cogitationes, atque ita maligno diabolo honorem detulerint, hi pro viribus curent bonis meditationibus deteriores commutare. [60] Nisi enim id agere valuerint, auferetur eis stratum desub costis animæ, id est virtus.

[61] Qui transfert religionis terminos, is superstitionem vel ipsam impietatem præ se fert. Et qui
B fortitudinis transfert terminos, is audaciam vel timiditatem substituit. Similiter de virtutibus aliis, et de dogmatibus, et de ipsa fide existimandum est. Præcipue vero hoc observandum est circa sanctam Trinitatem. Nam qui Deum non dicit sanctum Spiritum (14), baptisma destruit: qui vero alios quosdam nominat deos, is deorum populum introducit. Item de rebus singulis patrum constitutiones (quæ propterea perseverare debent) nequaquam oportet commovere.

CAP. XXIII.

Δυνάστην ἐνταῦθα τὸν διάβολόν φησιν· τράπεζαι δὲ αὐτοῦ εἰσι ψευδομαρτυρίαι, λοιδορίαι, καταλαλιαὶ, συμβουλίαι κακαὶ, ἐπιθυμίαι αἰσχραὶ, καὶ πᾶν ὁτιοῦν σατανικὸν ἐπιτήδευμα· ταῦτα δὲ παρατιθέμενά σοι ὑπὸ τοῦ πονηροῦ, νοητῶς νόει, καὶ ἐπίβαλε τὴν διάνοιάν σου, ὅ ἐστιν ἡ χείρ· εἰδὼς ὅτι τοιαῦτά σε δεῖ παρασκευάσαι, οἷα καὶ συμπαρεστάναι σοι ὀφείλουσιν ἐν ἡμέρᾳ Κυρίου, ὅτε ἀπονέμει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ· εἰ δὲ ἀπληστότερος εἶ, καὶ ὀρέγῃ τῶν ὑψηλῶν καὶ πλειόνων καὶ μειζόνων, ἅτινά εἰσι θεῖα καὶ Θεοῦ, μὴ ἐπιθύμει τῶν τοῦ πονηροῦ ἐδεσμάτων· ταῦτα γὰρ ἔχεται ζωῆς προσκαίρου, ὅ ἐστι ψευδοῦς· δεῖ δὲ τὴν θείαν Γραφὴν νοητῶς νοεῖσθαι καὶ πνευματικῶς· ἡ γὰρ κατὰ τὴν ἱστορίαν αἰσθητὴ γνῶσις, οὐκ ἔστιν ἀληθής (15).

Ἐὰν ἑλκῦσαι τὸν θεῖον νοῦν πρὸς τὸ ῥητὸν κατὰ τὴν ἔξω μόνον ὅρασιν ἐθελήσῃς, ἀσύστατος ὢν εἰς τὸν ἴδιον οἶκον ἀποφοιτᾷ, ὅς ἐστι τὸ κατάλληλον αὐτοῦ θεώρημα· πτέρυγας ἔχων τὰς ὑπὸ τοῦ προεστηκότος αὐτοῦ ἁγίου Πνεύματος κατασκευασθείσας αὐτῷ, αἵπερ εἰσὶ τὰ πνευματικὰ χαρίσματα· ἄπεισιν οὖν ὑψηλὸς ὑπὲρ αὐτὸν ὡς εἰπεῖν τὸν αἰθέρα· τὸ οὖν μὴ ὑπεράνω

[62] Dynastam nunc diabolum dicit: mensæ autem ejus sunt falsa testimonia, convicia, obtrectationes, conjurationes malæ, turpes cupiditates, et
C omne quodlibet satanicum opus. Hæc omnia tibi apposita a maligno, spiritaliter intellige, et mentem tuam intende, quæ hic dicitur manus, sciens a te talia esse apparanda [63], quæ tibi patrocinari possint in die Domini, cum is remunerabitur singulos secundum opera eorum. Quod si insatiabilior es, cupisque alta et plura atque majora, quæ sunt cœlestia ac divina, cave ligurias circa maligni edulia: hæc enim brevi vita fruuntur, id est fallaci. Oportet autem divinam Scripturam intellectualiter ac spiritaliter intelligi: nam quæ secundum historiam est materialis notio, vera non est.

[64] Si trahere divinum sensum, juxta litteram, ad externum tantummodo conspectum volueris, is fundamento carens ad proprium domicilium rever-
D tetur, quæ est conveniens illi theoria. Sed alas habens a dirigente ipsam sancto Spiritu fabricatas, quæ sunt spiritalia charismata, abit sublimis super ipsum ut ita dicam ætherem. Ergo nolle con-

[57] I Petr. III, 15. [58] v. 22. [59] v. 26. [60] v. 27. [61] v. 28. [62] v. 1. [63] v. 2. [64] v. 5.

(14) Animadverte testimonium Origenis de Spiritus sancti divinitate.

(15) Vides Origenis dictum insigne pro mystico S. Scripturæ sensu, qui tantopere ipsi in deliciis fuit, eoque interdum abusus, ut scimus; quæ causa fuit Theodoro Mopsuesteno opus condendi contra allegoricos, præsertimque Origenem. Et quidem consulesis Huetium in *Origenianis* quæst. XIII, p. 240 seqq. *Origenes* (inquit S. Hieronymus in prologo ad lib. V *in Isaiam*) *liberis allegoriæ spatiis evagatur, et interpretatis nominibus singulorum, ingenium suum facit Ecclesiæ sacramenta.* Recta item eidem Origeni contradicere videtur S. Gregorius PP., qui, etsi plurimum allegorico anagogicoque sensui indulsit, attamen in calce primi libri *Moralium in Jobum*, ita sapienter concludit: *Hoc magnopere petimus, ut qui ad spiritalem intelligentiam mentem sublevat, a veneratione historiæ non recedat.* Nihilominus in libris Origenis infinitus ac pretiosissimus est mysticarum moraliumque interpretationum thesaurus; et ipse Chrysostomus in Proverbiorum a nobis edita explanatione spiritales sensus libenter sequitur.

scendere supra litteram, sed mordicus huic inhærere, falsæ vitæ proprium est.

[65] Si invidus triticum impietatis comedat, et vino illegitimo ebrietur, non oportet cum hoc convivari; neque enim expedit fieri impium ac peccatorem: nam hujusmodi iniquitates spiritalem scientiam pessumdant.

[66] Nihil dicas prudens, inquit, id est grave ac mysticum; non enim te oportet margaritas projicere ante porcos.

[67] Terminos æternos religionis ne transferas; neque ad regionem accedas eorum qui se a Deo sejunxerunt, et possessionem dæmonum malitiam retinent, cujus causa cœlesti Patre orbati sunt. Qui enim eos vindicavit ex tenebris in splendidissimam lucem, fortis est.

[68] Filius bene moratus labia sua in sapientia exercebit; vicissimque sapientia cum eo colloquetur ac permanebit: at perversus illam amittet.

[69] Si timore Domini declinat aliquis a malo, pulchre hortatur ut per omnem vitam ab omni malo declinemus.

[70] Quisquis malitia est ebrius, et ex sapientia ad inscitiam quasi mœchus transilit, divinæ gratiæ erit inops; neque veste nuptiali induetur quisquis in dæmoniaca nocte dormitans, carnem suam detriti instar panniculi vulneratam atterens, *facit* incendium gehennæ.

[71] Ait senior quidam, animam esse matrem mentis; animæ vocabulo denotans patheticas animæ qualitates, impetum et cupiditatem: etenim virtutum exercitio in lucem mentem educit: siquidem fortitudine ac temperantia sapientiam adipiscimur et scientiam Dei, quæ sunt virtutes impetus et cupiditatis. Fortasse aliquis dicet matrem esse Testamentum vetus quod contemni nequit.

[72] Homines hoc loco dicit magistrorum scripta volumina. Qui vero operati simul sunt et docuerunt, iterque in cœlum fecerunt, ambulationes nominavit. Multi enim doctores nequaquam ad cœlum iter fecerunt, quia dicta propria non observarunt. Nam qui disserit in ambulationibus (hoc est enim facere et docere), digne ambulat vocatione qua a Deo vocatus fuit.

Mentis peccatum simile phialæ, operæ peccatum poculo. Ὕπερον vero est quod a coquis τριβεύς appellatur. Multa enim pulsat ὕπερον [pistillus], neque tamen aperit locum quem pulsat. At vero discipulis aiebat Servator: *Pulsate, et aperietur vobis* [73].

[74] Mens quæ alienum consilium aut disciplinam suscipit, malas cogitationes fovebit. Qui autem cautum se geret, is vitæ compos fiet.

[75] Mala res socordia indolens. Nam postea dices conscientiam tuam pulsans, Non laboravi, non fui sollicitus præmia adipiscendi, et cruciatus vitandi.

A χωρεῖν τοῦ ῥητοῦ, ἀλλ' ἀπλήστως ἔχειν πρὸς αὐτὰ, ζωῆς ἐστι ψευδοῦς.

Εἰ ὁ βάσκανος σῖτα ἀσεβείας ἐσθίει, καὶ οἴνῳ παρανόμῳ μεθύσκεται, οὐ δεῖ δὲ συνδειπνεῖν τούτῳ· οὐ χρὴ ἄρα εἶναι ἀσεβῆ καὶ παράνομον· αὗται γὰρ αἱ κακίαι λυμαίνονται γνῶσιν πνευματικήν.

Μηδὲν λέγε συνετὸν, φησὶ, τουτέστι βαθὺ καὶ μυστικόν· οὐ δεῖ γάρ σε βαλεῖν τοὺς μαργαρίτας ἔμπροσθεν τῶν χοίρων.

Ὅρια αἰώνια θεοσεβείας μὴ μέταιρε· εἰς δὲ γῆν τῶν ἀπορφανισάντων ἑαυτοὺς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, κτῆμα δὲ δαιμόνων τὴν κακίαν ἔχοντας, μὴ εἰσέλθῃς, δι' ἣν ἐστερήθησαν τοῦ ἐπουρανίου Πατρός· ὁ γὰρ λυτρούμενος αὐτοὺς Κύριος ἐκ τοῦ ὑπερλάμπρου φωτὸς ἀπὸ B σκότους, ἰσχυρός ἐστιν.

Υἱὸς ὀρθὸς ἐνδιατρίψει τὰ χείλη αὐτοῦ σοφίᾳ, καὶ ἡ σοφία πρὸς αὐτὸν συλλαλήσει καὶ διαμενεῖ· ὁ δὲ στρεβλὸς ἐκπεσεῖται ἀπ' αὐτῆς.

Εἰ τῷ φόβῳ Κυρίου ἐκκλίνει τις ἀπὸ κακοῦ, καλῶς παραινεῖ διὰ πάσης τῆς ζωῆς ἐκκλίνειν ἡμᾶς ἀπὸ παντὸς κακοῦ.

Πᾶς ὁ ἐν κακίᾳ μέθυσος, καὶ ὁ ἐκ σοφίας πρὸς ἀγνωσίαν καταπορνεύων, πτωχεύσει ἐκ θείας χάριτος· καὶ οὐχ ἐνδύσεται ἔνδυμα τοῦ γάμου πᾶς ὁ ἐν τῇ δαιμονιώδει νυκτὶ ὑπνώδης, ἀλλὰ τὴν ὡς ῥάκος τετραυματισμένην σάρκα διαθλίβων γεέννης φλόγα.

Ἔφη τις τῶν γερόντων, τὴν ψυχὴν εἶναι μητέρα τοῦ νοῦ, ψυχὴν λέγων τὸ παθητικὸν τῆς ψυχῆς, θυμόν C τε καὶ ἐπιθυμίαν· διὰ γὰρ τῶν πρακτικῶν ἀρετῶν εἰς φῶς προάγει τὸν νοῦν· διὰ γὰρ ἀνδρείας καὶ σωφροσύνης κτώμεθα σοφίαν καὶ γνῶσιν Θεοῦ, αἵπερ εἰσὶν ἀρεταὶ θυμοῦ καὶ ἐπιθυμίας· λέγει δ' ἂν ἴσως μητέρα καὶ τὴν παλαιὰν Διαθήκην οὐ καταφρόνητον.

Ἀνθρώπους ἐνταῦθα, τῶν διδασκάλων τὰς συγγραφάς φησι· τοὺς δὲ ποιήσαντας καὶ διδάξαντας, καὶ τὴν πορείαν πρὸς οὐρανοὺς ποιησαμένους, περιπάτους ὠνόμασε· πολλοὶ γὰρ διδάξαντες, οὐ πρὸς οὐρανὸν τὴν πορείαν ἐποιήσαντο, ὅτι οὐχ ἐφύλαξαν· ὁ γὰρ ὁμιλῶν ἐν περιπάτοις, τουτέστι ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν, ἀξίως περιπατεῖ τῆς κλήσεως ἧς ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

D Ἡ μὲν κατὰ διάνοιαν ἁμαρτία ἔοικε φιάλῃ· ἡ δὲ κατ' ἐνέργειαν, ποτηρίῳ· ὕπερον δέ ἐστι, τὸ παρὰ τοῖς μαγείροις λεγόμενον τριβεύς· πολλὰ γὰρ κρούει τοῦτο τὸ ὕπερον, καὶ οὐκ ἀνοίγει τὸν τόπον ὃν κρούει· τοῖς δὲ μαθηταῖς ὁ Κύριός φησι· *Κρούετε, καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν.*

Νοῦς δεξάμενος ἀλλότριον νόημα ἢ μάθησιν, μελετήσει λογισμοὺς κακούς· ὁ δὲ τηρήσας ἑαυτὸν, κληρονομήσει ζωήν.

Δεινὸν ἡ ἀναλγησία· εἶτα ἐρεῖς τυπτόμενος τὴν συνείδησιν, οὐκ ἐπόνεσα φροντίσαι τῶν μὲν γερῶν τυχεῖν, ῥυσθῆναι δὲ τῶν βασάνων· ἐνέπαιξάν μοι,

[65] v. 6. [66] v. 9. [67] v. 10. [68] v. 16. [69] v. 17. [70] v. 24. [71] v. 24. [72] v. 31. [73] Matth. vii, 7. [74] v. 34. [75] v. 35.

τουτέστι προσωνείδισάν μοι· ἐγὼ δὲ θέλων οὐκ ᾔδειν πότε ὄρθρος ψυχῆς, καὶ ἐπίγνωσις ἁμαρτίας.

CAP. XXIV.

Ὁ οἶκος τῶν ἀρετῶν μετὰ θείας σοφίας οἰκοδομεῖται, καὶ μετὰ συνέσεως φόβου Θεοῦ καὶ γνώσεως ἀνορθοῦται.

Ὁ περὶ τὴν πίστιν, ἤ τινα τῶν ἀρετῶν ναυαγῶν, ἀκυβέρνητος πρὸς πόλεμον τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων, τῇ τε θεολογίᾳ καὶ ταῖς ἀρεταῖς· ὁ δὲ μετὰ κυβερνήσεως πολεμῶν, ἔοικεν ἐπὶ γῆς νοῦν ἔχειν· προηγεῖται δὲ τῆς τοῦ Θεοῦ βοηθείας, καρδία βουλευτική, ἡ πάντα μετὰ βουλῆς ποιοῦσα· δυνατὸν δὲ καὶ ἐπὶ πάσης ἀρετῆς τὸ αὐτὸ τοῦτο εἰπεῖν· ἔστι γὰρ καὶ περὶ σωφροσύνην ναυάγιον, καὶ περὶ ἀγάπην, καὶ φιλαργυρίαν, καὶ περὶ ἕκαστον δὲ δόγμα ὁμοίως τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας συμβαίνει ναυάγιον· εἰ δὲ μετὰ κυβερνήσεως πολεμεῖν δεῖ τοῖς ἀντικειμένοις, ναυμαχίᾳ παραπλήσιος ἡμῖν ἐστιν ὁ βίος ἐπὶ τῆς γῆς· ἐὰν γὰρ θέλωμεν ἡμεῖς, ποντίζομεν αὐτοὺς ἐν προσευχῇ καρδίας, καὶ διανοίᾳ πρὸς Θεὸν τετραμμένῃ· ἐὰν δὲ μὴ θέλωμεν, ποντιζόμεθα· ἐὰν δὲ καὶ πολεμούμεθα ὑπ' ἐκείνων, εἰ καὶ πολὺς καὶ σφοδρὸς ὁ πόλεμος αὐτῶν, οὐθέν ἐστι· νηστείᾳ μόνον καὶ ἐγκρατείᾳ περιφράξωμεν ἑαυτούς, καὶ ὡς ἀράχνην αὐτούς τε καὶ τὰ ὅπλα αὐτῶν συγκόψομεν· ἐὰν δὲ κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου φωνήν, ὅπου εἰσὶ δύο ἢ τρεῖς, ἡ καρδία, ὁ νοῦς, καὶ ἡ ψυχή, συμφωνήσουσι δὲ ἐν ἐντολαῖς αὐτοῦ περιέχεσθαι, ὁ Κύριος μεθ' ἡμῶν.

Πάντα γὰρ ὅσα πράττει ὁ Θεὸς νοοῦντες, καὶ ὅσα διδάσκει πράττοντες, κατ' οὐδὲν παραβαίνουσι τὸν λόγον αὐτοῦ· πύλαι δὲ σοφῶν αἱ πρακτικαί εἰσιν ἀρεταί, καὶ ἡ τοῦ νοῦ θεωρία, δι' ὧν εἰσέρχεται σοφία Θεοῦ· οὐκ ἐκκλίνουσι δέ, οὔτε δεξιὰ οὔτε ἀριστερά, ὅτι λογίζονται ἐν συνεδρίοις εἶναι καλοῦ καὶ κακοῦ· καὶ τοῦ μὲν καλοῦ, ἀντιποιοῦνται, τὸ δὲ κακὸν προσακοντοῦσιν.

Τοῖς μὴ θέλουσιν ὑπὸ τὴν τοῦ Θεοῦ σοφίαν καὶ γνῶσιν παιδευθῆναι, διὰ τοῦ ἐνεστῶτος θανάτου συναντᾷ ὁ αἰώνιος· ἄφρων δέ ἐστιν ὁ γλυκανθεὶς μὲν ἐν σοφίᾳ Θεοῦ, εἶτα καταλιπὼν αὐτήν, τῇ δὲ ἀφροσύνῃ συνάξει· διὸ καὶ συναπέθανεν ταῖς ἁμαρτίαις· εἰ δὲ ἀρετὴν ἡ κακία μειοῖ, καὶ τὴν κακίαν δηλονότι ἡ ἀρετὴ διαφθείρει· τοῦτο δὲ γενήσεται ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι, ἕως ἂν ἐκλίπῃ ἡ κακία· τὸ γὰρ ἐμμολυνθήσεται, ἀντὶ τοῦ, διαφθαρήσεται· διαφθείρεται δὲ ἡ ἀκαθαρσία, ἤτοι ὑπὸ πρακτικῆς, ἢ ὑπὸ δριμείας κολάσεως.

Χρηστέον τούτῳ τῷ ῥητῷ πρὸς τοὺς καταξιωθέντας θείας γνώσεως, ἵνα μὴ ἀμελῶσι τῆς διδασκαλίας, πολλῶν ἀπαγομένων ὑπὸ τῆς κακίας εἰς θάνατον· τοὺς δὲ κτεινομένους ἐξ ἀκακίας εἰς θάνατον, μὴ φείσῃ πρίασθαι τῷ ἰδίῳ αἵματι· ἐκπριοῦ (16) δέ, διδοὺς χρήματα ἢ λόγον ὠφέλιμον, ἐὰν δὲ εἴπῃς οὐκ οἶδα τοῦτον, ἐλέγξει σε ψευδόμενον, καὶ ἔσῃ ἔνοχος δυσίν, ἤγουν ψεύδει καὶ φόνῳ· ὁ γὰρ πλάσας πνοήν, αὐτὸς

A Illuserunt mihi, id est mihi conviciati sunt. Ego vero sponte nescivi quandonam diluculum animæ, et peccati cognitio.

[76] Sapientiæ domus cum divina sapientia ædificatur; et cum intellectu timoris Dei atque ejus agnitione erigitur.

[77] Qui fidei vel cujuslibet virtutis naufragium patitur, sine duce pugnat cum adversariis potestatibus, id est sine theologia et virtutibus: qui vero sub regimine pugnat, videtur mentem in hoc mundo habere. Præit autem divino auxilio cor deliberans, quod nihil sine consilio agit. Idque adeo B de qualibet virtute dici potest. Est etiam circa temperantiam naufragium, et circa charitatem, et propter pecuniæ amorem, et circa singula pariter dogmata catholicæ et apostolicæ Ecclesiæ contingit naufragium. Si ergo non sine regimine pugnare oportet cum adversariis, vita nostra in terra pugnæ navali similis est. Nam si nos voluerimus, demergemus adversarios oratione cordis, et mente ad Deum conversa. Si vero noluerimus, nos utique demergemur. Et si ab illis oppugnemur, quantumlibet diuturna acrisque pugna sit, nihil interest. Jejunio tantum et oratione nosmet communiamus, et tanquam aranei telam ipsos et eorum arma concidemus. Quod si secundum Domini dictum [78], alicubi sint duo vel tres, cor nimirum, mens, et C anima, si modo consenserint intra illius præceptorum fines consistere, Dominus nobiscum est.

[79] Qui cuncta quæ Deus facit cogitant, et quæ docet faciunt, nullatenus doctrinam ejus transgrediuntur. Portæ vero sapientium sunt practicæ virtutes, et mentis contemplatio, per quas ingreditur sapientia Dei. Haud porro declinant sive dextrorsum sive sinistrorsum, quia se reputant velut in tribunalibus versari, ubi de recto et pravo contenditur. Et rectum quidem tuentur, pravum autem repellunt.

[80] Iis qui nolunt sub Dei sapientia scientiaque erudiri, per ingruentem mortem obviam fit æternus Deus. Excors est, qui, gustata sapientia Dei, deinde hac omissa, stultitiæ adhæret: quare et in D peccatis moritur. Quod si virtutem nequitia deminuit, profecto nequitiam quoque vice versa virtus dissipat. Hoc autem fiet in futuro sæculo, quo nequitiæ finis imponetur. [81] Namque inquinabitur dixit pro dissipabitur. Dissipatur vero immunditia vel practica virtute, vel acerba punitione.

[82] Utendum est hoc dicto adversus eos qui sunt adepti divinæ scientiæ beneficium, quominus susceptam doctrinam negligant, quoniam multi a malitia in mortem pertracti fuerunt. At illos qui insontes ad necem ducuntur, ne renuas proprio sanguine redimere: redime saltem data pecunia, vel utili verborum patrocinio. Quod si dixeris, Non novi hunc, argueris mendacii; erisque dupliciter

[76] v. 3. [77] v. 6. [78] Matth. XVIII, 20. [79] v. 7. [80] v. 8. [81] v. 9. [82] v. 11.

(16) Ἐκπριοῦ. Forte ἐκπρίω. EDIT. PATROL.

reus et de falso et de homicidio. Nam qui fecit spiritum, is novit singula quæ singulis dedit, pro cujusque qualitate, bonum bono, malo mala. Nam quod non secundum quantitatem cujusque det, patet: *Non enim sunt condignæ passiones hujus temporis ad futuram gloriam* [83]. Quod si quis secundum quantitatem intelligere malit, pro portione virium cujusque retributionem fieri existimet: sicut etiam Spiritus charismata pro fidei rata parte dantur.

[84] Mel comedit, qui a divinis Scripturis juvatur. Qui autem ab ipsis extundit factis doctrinas, unde hauserunt sancti prophetæ et apostoli agendi et docendi rationem, hic favum comedit. Et mel quidem comedere cuique volenti præstat; sed favum, nonnisi mundus homo potest. Vel mel dicendum est allegoriam esse; favum autem, eam quam diximus speculationem et indagationem, quæ habent abstrusiorem sensum et profundiorem: inest enim favo mel. Guttur dicit alimentariam animæ facultatem, vi cujus cibi in ventrem mittuntur. Si ergo hæc recte constitueris, et quæ ad mentem pertinent et quæ ad indagationem, erunt tibi ex sapientiæ sensu sapientia ipsa dogmata. Nam si inveneris spiritalem Scripturæ sensum, bona tibi continget mors, ut dicas: *Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum ejus* [85]. Nec vero de futuris spem abjicies.

[86] Ne præferas diabolum justitiæ Dei, qua sancti pascuntur. Neque ludificeris, ut stultis mortiferisque doctrinis cor tuum, quod ventris instar est, satures. — Ne voluptatis causa Deum prodideris: hic enim justos pascit, neque te derelinquet.

[87] Avertit Deus iram suam ab eo qui cadit, misertus ejus: irascitur autem ei qui extollitur ob lapsum inimici sui. Quisquis enim de pereunte anima gaudet, similis diabolo est, qui non vult omnes homines salvos fieri, neque ad agnitionem veritatis venire. Nam et Dominus in Evangeliis [88] mandavit, ut oremus pro inimicis nostris, utpote hominibus.

Gladius spiritus, quod est verbum Dei, non carnalis, id est non materialis. Qui victus ei tradetur, conterentur ejus ossa pistillo contusa, et igne combusta evanescent. Vel, qui tradetur ei ad pœnitentiam, conteretur verbo sapientiæ illius quasi triticum, ut dulcis ex eo panis fiat. — Corruptos et veterascentes in desideriis erroris homines, consumit Dei gladius exitio internecivo. Vel, venientes ex iniquitate ad Dei agnitionem homines, usque ad nervos consumendo purgat pravis actibus; ut deponentes veterem hominem, induant novum creatum secundum Deum: qui quidem non

οἶδε πάντα ὅσα ἀποδίδωσιν ἑκάστῳ κατὰ τὸ ποιόν· ἀγαθὸν ἀγαθῷ, καὶ πονηρῷ πονηρά· ὅτι γὰρ οὐ κατὰ τὸ ποσὸν, δῆλον· *Οὐ γὰρ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν*· εἰ δὲ καὶ ἐπὶ ποσοῦ τις ἐκλαβεῖν ἐθέλοι, κατ' ἀναλογίαν τῆς ἑκάστου δυνάμεως τὴν ἀνταπόδοσιν οἰέσθω· ὡς καὶ τὰ τοῦ Πνεύματος χαρίσματα κατ' ἀναλογίαν τῆς πίστεως δίδοται.

Ἐσθίει μέλι ὁ ἀπὸ τῶν θείων Γραφῶν ὠφελούμενος· ὁ δὲ ἀπ' αὐτῶν ἐκβάλλων τῶν πραγμάτων τοὺς λόγους, ἀφ' ὧν εἰλήφασιν ἅγιοι προφῆται καὶ οἱ ἀπόστολοι, ἐν τῷ ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν, τρώγει κηρίον· καὶ τὸ μὲν μέλι φαγεῖν, τοῦ βουλομένου παντός· τὸ δὲ κηρίον, μόνου τοῦ καθαροῦ· ἢ καὶ μέλι ῥητέον τὴν ἀλληγορίαν· κηρίον δὲ, τὴν ῥητὴν ἐπίσκεψιν καὶ ἱστορίαν, πρὸς τὸ ἔχειν τὸν ἀποκεχρυμμένον νοῦν καὶ βαθύτερον, ἔνεστι γὰρ τῷ κηρίῳ μέλι· φάρυγγα δὲ τὴν θρεπτικὴν τῆς ψυχῆς δύναμιν, δι' ἧς αἱ τροφαὶ παραπέμπονται εἰς τὴν κοιλίαν· ἐὰν οὖν ταῦτα κατορθώσῃς, τά τε κατὰ διάνοιαν, καὶ τὰ καθ' ἱστορίαν, ἔσονταί σοι αἰσθήσει τῆς σοφίας αὐτὰ τὰ σοφὰ δόγματα· ἐὰν γὰρ εὕρῃς τὸν πνευματικὸν τῆς Γραφῆς νοῦν, ἔσται καλὴ ἡ τελευτή σου, ὡς λεχθῆναι· *Τίμιος ἐναντίον Κυρίου ὁ θάνατος τῶν ὁσίων αὐτοῦ*· οὐκ ἀποβαλεῖς δὲ τὴν εἰς τὸ μέλλον ἐλπίδα.

Μὴ προτιμήσῃς τὸν διάβολον τῆς τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνης, ἣν οἱ δίκαιοι νομεύονται· μηδὲ ἀπατηθῇς μωρολογίαις θανατηφόροις χορτάσαι σου τὴν καρδίαν σου, ὅ ἐστι κοιλία. — Μὴ ἕνεκεν ἡδονῆς προδῷς τὸν Θεόν· οὗτος γὰρ νομὴ δικαίου, καὶ οὐ μὴ ἐγκαταλείψῃ σε.

Ἀποστρέφει μὲν ὁ Θεὸς τὸν θυμὸν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ πεσόντος, ἐλεήσας αὐτόν· ὀργίζεται δὲ τῷ ἐπαρθέντι ἐπὶ τῷ πτώματι τοῦ ἐχθροῦ αὐτοῦ· πᾶς γὰρ ὁ ἐπιχαίρων ἐπὶ ἀπολλυμένῃ ψυχῇ, ὅμοιός ἐστι τῷ διαβόλῳ τῷ μὴ θέλοντι πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν· καὶ γὰρ ὁ Κύριος ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις νενομοθέτηκεν εὔχεσθαι ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν, ἤγουν τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ μάχαιρα (17) δὲ τοῦ πνεύματος, ἥ ἐστι ῥῆμα Θεοῦ, οὐ σαρκίνη, ἀντὶ τοῦ οὐκ αἰσθητή· ὃς δ' ἂν παραδοθῇ πταίσας αὐτῷ, συντριβήσεται ὀστᾶ ὑπὸ ὑπέρου τυπτόμενα· καὶ ἀφανισθήσεται ὀστᾶ ὑπὸ πυρὸς καυσούμενα· ἢ ὃς δ' ἂν παραδοθῇ αὐτῷ εἰς μετάνοιαν, συντριβήσεται τῷ λόγῳ τῆς σοφίας αὐτοῦ ὡς σῖτος, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸν ἡδὺν ἄρτον. — Τοὺς φθειρομένους καὶ παλαιωθέντας ἀνθρώπους κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης, ἀναλίσκει ἡ μάχαιρα τοῦ Θεοῦ εἰς ἀφανισμὸν παντελῆ. Ἢ τοὺς ἐκ κακίας εἰς θεογνωσίαν ἐλθόντας ἀνθρώπους, σὺν νεύροις ἀναλίσκει ἐκ τῶν πράξεων τῶν πονηρῶν· ἵνα ἀποθέμενοι

[83] Rom. VIII, 18. [84] v. 13. [85] Psal. CXV, 15. [86] v. 15. [87] v. 18. [88] Matth. V, 44.

(17) Sequuntur perturbati, ut in editionibus Bibliorum, versiculi,et capitula. Hac autem super re consulesis celebriora Biblia, Romana in primis, tum etiam Breitingeri, Bossii, Jageri, etc., cum editorum observationibus. Neque enim hic spartam hanc adornare vacat.

τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, ἐνδύσωνται τὸν νέον τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα, ὃς καὶ ἄβρωτός ἐστι δαίμοσιν, ὑπὸ τοῦ Κυρίου καθαρισθεὶς, καὶ ἀπεχόμενος πάσης κακίας· ἐπάγει γὰρ, ὥστε ἄβρωτα εἶναι νεοσσοῖς ἀετῶν· ἢ καὶ ὅτι συγκαέντα καὶ τεφρωθέντα λοιπὸν ἄβρωτα γίνεται τοῖς ἀετοῖς· περιπεφράσθαι γὰρ τοὺς ἐμοὺς λόγους, κ. τ. λ. —Τίς συνήγαγεν ἀνέμους ἐν κόλπῳ; Τὸν ταχύτερον ἀνέμου νοῦν ἡ πίστις συνήγαγεν ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν καὶ βοῤῥᾶ καὶ θαλάσσης ἐν τῇ γνώσει τοῦ Θεοῦ, καὶ δέδωκεν αὐτοῖς θεωρίαν πνευματικὴν ἐναποθεῖναι ταῖς ἀρεταῖς· ἡ γὰρ γνῶσις ἡ τοῦ Θεοῦ, κόλπος τοῦ Θεοῦ ἐστιν, ἐν ᾧ ἐγκολπίζεται καὶ περικρατεῖ πάντας τοὺς θεόφρονας, ὥσπερ τις χρυσὸν ἐν κόλπῳ. — Ὁ ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν καὶ βοῤῥᾶ καὶ θαλάσσης συναγαγὼν πάντα τὰ γηγενῆ ἔθνη, καὶ πυκνώσας αὐτὰ ταῖς ἀρεταῖς ἐν τῇ εἰς αὐτὸν πίστει, Χριστὸς ὁ Θεὸς, καὶ τὸ ἐπουράνιον ὕδωρ ἐναποθέμενος· τὸ ῥέον ἐκ τῆς πηγῆς τῆς ζωῆς, τουτέστι τὴν γνῶσιν καὶ τὴν σοφίαν, καθὼς αὐτὸς ὁ Χριστός φησιν· *Ὁ πίνων ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου, οὐ μὴ διψήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα*· καὶ, *Ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, ποταμοὶ ῥεύσουσιν ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ὕδατος ζῶντος*. — Οὗτος κλέπτει γνῶσιν, οὐχ ὁ τοῦ προλαβόντος λαμβάνων, ἀλλ' ὁ ἐκ τῆς ψευδωνύμου ὑφαιρούμενος γνώσεως. Καὶ γὰρ πάντες οἱ πεπιστευκότες Χριστῷ, ἀπὸ τῶν ἁγίων προφητῶν καὶ ἀποστόλων λαμβάνοντες θεωρήματα, οὐ λέγονται κλέπται ἀλλοτρίων θεωρημάτων· κλέπτει γάρ τις ἀλλότρια θεωρήματα, ἵνα νοῦν ἐμπλήσῃ πεινῶντα· ἀλλὰ τοῦτο μὲν πρὸ τῆς ἐπιδημίας τοῦ Σωτῆρος ἐγένετο· νυνὶ δὲ Παῦλός φησιν· *Ὁ κλέπτων, μηκέτι κλεπτέτω, μᾶλλον δὲ ἐργαζέσθω δικαιοσύνην, ἵνα γνῶσιν κτησάμενος, μεταδῷ καὶ τῷ χρείαν ἔχοντι*· τί γὰρ ὃ μή ἐστι καὶ ἔστιν ἡμέτερον, ἵνα κλέψωμεν οἱ πεπιστευκότες Χριστῷ; πάντα γὰρ ἡμῶν ἐστιν· ἡμεῖς δὲ Χριστοῦ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο· Χριστὸς δὲ, Θεοῦ· — Φυγόντα νοῦν τὴν κακίαν, μὴ πάλιν παραδῷς τῇ κακίᾳ· εἴπερ πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, δοῦλός ἐστι τῆς ἁμαρτίας· ἁμαρτία δὲ νῦν ὀνομάζεται ὁ ἐνεργῶν τὴν ἁμαρτίαν διάβολος· — Ἔκγονον κακὸν, κ. τ. λ. Ἡ βλασφημία τὸν αὐτὴν ἐκφέροντα νοῦν καταρᾶται· τὴν δὲ τούτου μητέρα, ἤγουν τὴν ψυχὴν, οὐκ εὐλογεῖ.—Ἡ κενοδοξία τὸν αὐτὴν ἔχοντα ὑποβάλλει καὶ χλευάζει, δίκαιον ἑαυτὸν λογίζεσθαι, μὴ ἐννοῶν τὰ κακά· ἀλλὰ πολλάκις μόνον καλὰ ποιεῖν.—Ἡ ὑπερηφανία τὸν κεκτημένον αὐτὴν ποιεῖ παρορᾷν φίλους πτωχοὺς, γονεῖς ὡσαύτως βρώματα οἰκτρὰ ἀποσείεσθαι, τοὺς δικαίους καὶ εὐσεβεῖς βδελύττεσθαι, τοὺς ὑπὸ χεῖρα ὑποσκελίσαι, καὶ αὐτὸς ὑπεραναβῆναι.— Ὁ θυμὸς πάντα τὸν ἔχοντα αὐτὸν, οὐδὲν ἄλλο, ἢ ὅτι κακοποιεῖν καὶ ποιναλίζειν βιάζεται, καταλαλεῖν τε καὶ ὑβρίζειν, καὶ συκοφαντεῖν οὐ παύεται.

Ὁ τὸν πράξει καὶ θεωρίᾳ κακῶς ἐννοοῦντα, καὶ τελεσιουργοῦντα νοῦν ἑαυτοῦ, ἢ ἄλλον τινὰ τῶν ἀνθρώπων ἐφορώμενος, ἐπικατάρατος ἔσται παρὰ τοῖς τῶν ἀγγέλων λαοῖς, καὶ παρὰ τοῖς τῶν ἐξ ἐθνῶν σεσωσμένοις μισητὸς, ὅταν πάντες μία ποίμνη γενή-

A erit esca dæmonibus, utpote a Domino purgatus, et omni nequitia alienus. Addit enim, ita ut aquilinorum pullorum esui non sit aptus. Vel quia combustus et in cinerem redactus, jam non sit aquilis comedendus. Periphrasi enim dilatavit sermonem, etc. — Quis congregavit in sinu ventos? Velociorem vento mentem fides congregavit ex oriente et occasu, ex aquilone ac mari, ad Dei agnitionem, deditque eis spiritalem theoriam collocare in virtutibus. Nam Dei agnitio, sinus Dei est, in quo insinuat continetque omnes homines; velut aliquis aurum in sinu gestat. — Qui ab oriente et occasu, ab aquilone et mari congregavit terrigenas gentes, et virtutibus densavit in fide erga ipsum, hic Christus Deus est, qui et cœlestem aquam apposuit, de B vitæ fonte manantem, id est scientiam atque sapientiam, sicut ipse Christus ait: *Qui bibit ex hac aqua, non sitiet in æternum* [89]. Et: *Qui credit in me, flumina fluent de ventre ejus aquæ viventis* [90]. Furatur scientiam, non qui a præcedente accipit, sed qui a pseudonyma scientia sibi sumit. Ecce enim omnes qui Christo crediderunt, a sanctis prophetis et ab apostolis doctrinas cum acceperint, non idcirco fures dicuntur alienarum doctrinarum. Furatur aliquis alienas doctrinas, ut famelicam mentem expleat. Verumtamen hoc ante Servatoris adventum fiebat. Nunc vero Paulus dicit [91]: *Qui furabatur, jam non furetur, sed operetur potius justitiam, ut, adeptus scientiam, communicet* C *etiam necessitatem habenti*. Quid enim est, quod nostrum non sit, ut furari opus sit nobis qui in Christo credidimus? Omnia enim nostra sunt, nos autem Christi, per quem omnia sunt facta: Christus autem, Dei est. — Mentem a nequitia profugam, ne denuo nequitiæ tradas: siquidem omnis qui facit peccatum, servus est peccati. Peccatum vero nunc appellatur, is qui peccatum operatur diabolus. — Filius malus, etc. Blasphemia menti, quæ ipsam depromit, maledicit; et mentis matri, id est animæ, non benedicit. — Vana gloria possessum a se subvertit ludificatque, ut justum semet existimet, neque mala sua consideret, sed sæpe se solum bene agere existimet. — Superbia eum, cui inest, facit ut amicos inopes despiciat, parentes ut D molesta edulia abigat, justos et pios abominetur, subditos suos subvertat, et ipse semet superexaltet. Ira omnem, quem ipsa corripuit, nihil aliud quam alios affligere et castigare cogit: obtrectandi quoque et conviciandi calumniandique nullum finem facit.

[92] Qui hominem praxi et theoria male meditantem, et mentem suam in opus conferentem, admiratur, maledictus erit ab angelorum populis, et iis qui ex ethnicis ad salutem accesserunt invisus, quando omnes unus grex fient et unus pastor. Qui

[89] Joan. IV, 13 [90] Joan. VII, 38. [91] Ephes. IV, 28. [92] cap. XXX, 24.

autem vituperant et in medium deferunt per confessionem actus suos, et melioris jam mentis deliberationes, excelsi videbuntur Domino, et præ omnibus commendati. Supervenietque ipsis in præsenti quidem sæculo bona benedictio actuum atque laborum, et intellectualis theoria sapientiæ: in futuro autem, a Domino præmium.

[93] Qui ambulat post Dei mandata, instauratur ad justitiam et sanctificationem. Etenim cum sapientia ædificatur domus, quæ ex anima et corpore constat, ad Dei habitaculum. In malitiosam autem animam non introibit sapientia.

[94] Tum spinæ, tum pecora pessumdant agrum, nisi illas aliquis purget, hæc vero custodiat. Ita et in homine bardo accidit: nequitia exstimulat eum ad illa ambienda quibus regnum obtinetur.

Sepes est tranquillitas animæ rationalis ex virtutum exercitio proveniens. Hæc vero evertitur et exstinguitur a stulti hominis arbitrio.

A σεται καὶ εἶς ποιμήν· οἱ δὲ ἐλέγχοντες καὶ φρατριοῦντες δι' ἐξαγορεύσεως τὰς ἑαυτῶν πράξεις (18), καὶ τὰς τοῦ βελτίονος νοῦ ἐνθυμήσεις, φανοῦνται ὑψηλοὶ παρὰ Κυρίου, ἐπὶ πᾶσιν ἀνακηρυττόμενοι· ἐπ' αὐτοὺς δὲ ἥξει, ἐν μὲν τῷ νῦν αἰῶνι ἡ ἀγαθὴ εὐλογία τῶν πράξεων τῶν ἔργων, καὶ ἡ νοητὴ τῆς σοφίας θεωρία· ἐν δὲ τῷ μέλλοντι, ἡ παρὰ τοῦ Κυρίου διανομή.

Ὁ πορευόμενος ὄπισθεν τῶν τοῦ Θεοῦ προσταγμάτων, ἀνοικοδομεῖται εἰς δικαιοσύνην καὶ ἁγιασμόν· μετὰ γὰρ σοφίας οἰκοδομεῖται οἶκος, ὁ ἐν ψυχῇ καὶ σώματι εἰς κατοίκησιν Θεοῦ· εἰς δὲ κακότεχνον ψυχὴν οὐκ εἰσελεύσεται σοφία.

Εἴ τε γὰρ ἄκανθαι, εἴτε κτήνη, ἀπόλλυσιν αὐτὸ, ἐὰν μὴ εἴη ὁ περικαθαίρων καὶ φυλάττων· ὡσαύτως καὶ ἄφρων· ἡ κακία ἐστὶν ὁ νύσσων αὐτὸν εἰς τὰ τὴν βασιλείαν προξενοῦντα.

B Φραγμός ἐστιν ἀπάθεια ψυχῆς λογικῆς, ἐκ τῶν πρακτικῶν ἀρετῶν συνεστῶσα· κατασκάπτεται δὲ καὶ ἀφανίζεται τῇ τοῦ ἄφρονος προαιρέσει.

CAP. XXX VULG. LAT.

[95] Corruptio res hujusmodi adamat: infernum, amorem, mulierem fornicariam: hæc enim nullum habent finem aut satietatem. Tria tamen sunt quæ aliquando satiantur; attamen quartum, nunquam se contentum dicere valet. Infernus, et amor mulieris, et terra nunquam aquis saturata, et aqua, et ignis, nunquam dicunt sufficit. Semper terrena semina recipit; quantalibet injeceris, adhuc desiderat. Sic etiam mors et ignis quotquot corripuerint corrumpunt. Ita etiam paupertas. Hæ quippe res vim consumendi habent. Ita se habent etiam pigritia et otium. Nam quia fortasse aliquis miratur, cur insatiabilis sit infernus, quanquam hominem consumat, idcirco ait, ne hæc quidem satietatem habere, neque consistere. Videsis autem quomodo comparaverit scortationem inferno.

[96] Corvi hi justos alunt mystice [97], et injustos puniunt, nequitiæ oculos effodientes, quia Patrem universalem ac Deum irriserunt, et ipsorum genitricem antiquam scientiam aspernati sunt. Oculus vero Patris est, data nobis ab eo cum justitia lex. Et eos quidem qui impii oculos effodiunt, dixit corvos: qui vero totum hominem vorant, aquilas vocavit: ideo scilicet, quia aliis partem, aliis omnimodam purgationem commisit. Vult enim Deus etiam impios salvari.

[98] Gallus [ἀλέκτωρ] avis a nobis [Alexandrinis] ἄλεκτα (19) dicitur; si vero referatur ad coeuntes cum illo feminas, γνωριστά [cognitor]. Sequuntur hunc altilium greges, quia omnes ambiunt capere ex eo voluptatem, qui alacri erga omnes amore est. Sic universali Deo angelorum ordines non metu

Ἡ φθορὰ ταῦτα ἀγαπᾷ τὰ πράγματα, ᾅδην, ἔρωτα, καὶ γυναῖκα πορνικήν· οὐδὲ γὰρ ταῦτα πέρας οὐδὲ κόρον ἔχει· τρία δέ ἐστιν ἃ καὶ πλησθήσεται· καὶ ἡ τετάρτη, οὐκ ἠρκέσθη εἰπεῖν ἱκανόν· ᾅδης καὶ ἔρως γυναικὸς, καὶ γῆ οὐκ ἐμπιμπλαμένη ὕδατος· καὶ ὕδωρ, καὶ πῦρ, οὐκ εἶπον ἀρκεῖ· ἀεὶ τὰ σπέρματα δέχεται, οἷα ἐὰν καταβάλῃς, ἐφίεται· οὕτω καὶ ὁ θάνατος καὶ τὸ πῦρ, ἐφ' οἷσπερ ἐφίεται, διαφθείρει· τοιοῦτόν τι καὶ ἡ πενία· ἀναλωτικὰ ταῦτα τὰ πράγματα· τοιοῦτόν τι καὶ ὁ ὄκνος καὶ ἡ ἀργία· ἐπειδὴ
C γὰρ θαυμάζει ἴσως τις, διὰ τί κόρον οὐκ ἔχει ὁ ᾅδης, καίτοι δαπανῶν τὸν ἄνθρωπον, διὰ τοῦτο, φησὶν, οὐδὲ ταῦτα κόρον ἔχει, οὐδὲ ἵστανταί που· ὅρα δὲ τίνα παρέβαλε τὴν πορνείαν τῷ ᾅδῃ.

Οὗτοι οἱ κόρακες, τοὺς μὲν δικαίους τρέφουσι μυστικῶς, τοὺς δὲ ἀδίκους κολάζουσι, τοὺς τῆς ἀδικίας ὀφθαλμοὺς ἐξορύττοντες· διότι τοῦ πάντων Πατρὸς καὶ Θεοῦ κατεγέλασαν, καὶ τὴν γεννῶσαν αὐτοὺς ἀρχαίαν γνῶσιν ἠτίμασαν· ὀφθαλμὸς δὲ τοῦ Πατρός ἐστιν, ὁ ἐν δικαιοσύνῃ δεδομένος ἡμῖν παρ' αὐτοῦ νόμος· καὶ τοὺς μὲν ἐξορύσσοντας τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ ἀσεβοῦς, κόρακας εἶπεν· τοὺς δὲ ὅλον αὐτὸν κατεσθίοντας, ὠνόμασεν ἀετοὺς, διὰ τὸ τοὺς μὲν τὴν
D μερικὴν, τοὺς δὲ τὴν καθόλου κάθαρσιν πεπιστεῦσθαι· θέλει γὰρ ὁ Θεὸς καὶ τοὺς ἀσεβεῖς σώζεσθαι.

Ὁ ἀλέκτωρ τὸ ὄρνεον παρ' ἡμῖν ἄλεκτα λέγεται. Παρὰ δὲ ταῖς συνούσαις αὐτῷ θηλείαις γνωριστά· παρέπονται δὲ αὐτῷ αἱ τῶν ὀρνίθων ἀγέλαι, διὰ τὸ πάσας ἴσως περινοστεῖν τῇ περὶ αὐτὸν ἡδονῇ· εὔψυχος δέ ἐστι πάσαις αὐτὸς εἰς ἀγάπην· οὕτως τῷ πάντων Θεῷ αἱ τῶν ἀγγέλων τάξεις, οὐ μόνον φόβῳ, ἀλλὰ καὶ

[93] v. 27. [94] v. 30. [95] v. 15. [96] v. 17. [97] III Reg. XVII, 6. [98] v. 31.

(18) Adhuc laudatur ab Origene peccatorum confessio.

(19) Adnotandus est hic locus grammaticis, præsertim cum Sturzius *De dialect. Alex.* p. 134 seq., primi casus nonnisi terminationem ᾶς memoret ejus dialecti. Et quidem nos de hac re locuti sumus olim in adn. ad Ciceronis *pro rege Alexandrino* fragmenta, quæ edidimus, quem regem priscus interpres pro *Alexandro* dicit *Alexam*.

ἀγάπῃ ὑπείχουσιν (20), ὅτε θέλει αὐτὸς νοεῖν αὐτὰς τὸ A πρόσταγμα αὐτοῦ καὶ ποιεῖν· ὡσαύτως δὲ καὶ περὶ ταῖς τῶν δικαίων ψυχαῖς πέφυκεν· ὅσαι γὰρ ὑπόκεινται τῷ προστάγματι αὐτοῦ, οὐ μόνον τὰ ἐν ταῖς Γραφαῖς ἐναποκείμενα μυστήρια καὶ βάθη εὐδοκεῖ γινώσκειν, ἀλλὰ καὶ ὅσα ἐν τῷ βίῳ πέφυκε γίνεσθαι τοῖς ἀνθρώποις, παρὰ ἀνθρώπων τε καὶ δαιμόνων, ἢ δι' ὁράσεως νοὸς, χάριτι θείου Πνεύματος παρέχει πρόγνωσιν, ἢ δι' ἀγγέλου μύησιν, ἢ δι' ὁράματος ἀποκάλυψιν.

tantum sed ex amore etiam obsequuntur, cum ab eis ipse cognosci vult mandata sua et opere compleri. Sic etiam circa justorum animas fieri comparatum est. Nam quotquot mandatis ejus obtemperant, non modo quæ in Scripturis proposita sunt mysteria et res abstrusæ, placet ei ut cognoscant, sed quæcunque etiam in mundo fieri solent hominibus, vel ab hominibus ipsis vel a dæmonibus, vel mentis illuminatione per divini Spiritus gratiam, horum inquam prævisionem iis impertitur, vel per angelorum monitionem, vel per visionis alicujus revelationem.

(CAP. XXXI VULG. LAT.)

Δυνάστας ἐνταῦθα τοὺς δικαίους φησὶν, οἵτινες B κατὰ τῶν δαιμόνων καὶ τῶν παθῶν τὴν δύναμιν ἔχοντες, ἥντινα θυμὸν ἐκάλεσε· μὴ πινέτωσαν ἐκ τοῦ τὸν νοῦν μεθύσκοντος, καὶ τὰς φρένας θολοῦντος ὀξώδους οἴνου τῶν αἱρετικῶν, τοῦ κατὰ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας γνώσεώς τι ἔχοντος· ἵνα μὴ πιόντες, ἐπιλάθωνται τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, καὶ ὀρθὰ κρίνειν καὶ νοεῖν τὴν θεωρίαν τῆς γνώσεως, οὐκέτι οὐ μὴ δύνανται ἑαυτούς τε καὶ τοὺς ἀσθενεστέρους ὠφελεῖν κατὰ ψυχήν.

[4,5] Dynastas hic dicit justos homines, qui adversus dæmones et cupiditates viribus pollent, quas vocabulo iracundiæ denotavit. Ne bibant, inquit, ex eo quod mentem ebriat, et cerebrum turbat, acido vino hæreticorum, quod Dei sapientiæ et agnitioni contrarium est : ne forte eo epoto, obliviscantur sapientiæ Dei ; et recte dijudicare atque intelligere scientiæ theoriam haud valentes, deinceps jam non possint suæ et aliorum infirmiorum animabus prodesse.

Τοῖς ἐν ἁμαρτίαις ὀδυνωμένοις καὶ ἀπογνώσει, δότε ἐκ τοῦ ἀμπελῶνος τοῦ Κυρίου πιεῖν εἰς μέθην, τουτέστι νηστείαν, προσευχὴν, ἐγκράτειαν, ἐξομολόγησιν καὶ πάντα ὅσα εἰς εὐφροσύνην ψυχῆς· τοῖς δὲ ἐν ἀρχαῖς, ὀδύνας τῆς ἁμαρτίας πιεῖν εἰς κόρον, ἵνα πιόντες ἐπιλάθωνται τῆς δαιμονιώδους πενίας· ὁ C γὰρ μεθυσθεὶς ἀπὸ τῆς γνώσεως τοῦ Κυρίου, ἐπιλανθάνεται τὴν πρᾶξιν τῶν ὀδυνῶν.

[1-6] Iis qui peccatis anguntur et desperatione, date de vinea Domini bibere ad ebrietatem, id est jejunium, orationem, continentiam, confessionem et quæcunque animam exhilarant. At iis qui sunt in principatibus, date peccati dolores bibere ad satietatem, ut his epotis obliviscantur diabolicæ inopiæ. Nam qui ebrius est agnitione Domini, obliviscitur dolorum praxim.

Πένητα λέγει τὸν ἐστερημένον τῆς γνώσεως, ἀσθενῆ δὲ τὸν ἀκάθαρτον ταῖς ἁμαρτίαις.

[9] Inopem dicit hominem scientia carentem; infirmum, peccatis inquinatum.

CAP. XXV.

Ὁ λόγῳ πνευματικῷ τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον ἀποκτείνων, τὸν φθειρόμενον κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης, κατορθοῖ ἐν δικαιοσύνῃ τὸν αὐτοῦ νοῦν, ὅς λέγεται θρόνος εἶναι Θεοῦ· οὐδαμοῦ γὰρ πέφυκεν ἀλλαχοῦ καθέζεσθαι σοφία καὶ γνῶσις, καὶ δικαιοσύνη, εἰ μὴ ἐν φύσει λογικῇ· ταῦτα δὲ πάντα ἐστὶν ὁ Χριστός.

[4] Qui spiritali, verbo veterem hominem occidit corruptum illum scilicet secundum erroris cupiditates, restaurat ad justitiam mentem ejus, quæ dicitur thronus esse Dei : nusquam enim solet alibi sedere sapientia et scientia atque justitia, nisi in rationali natura. Hæc autem omnia Christus est.

Οἷος εἶ, τοιοῦτος φαίνου, καὶ μὴ ἀλαζονεύου, ἀλλ' ἐπὶ σοφῶν σίγα, καὶ ἐπὶ πρεσβυτέρων ἀκροαοῦ· μὴ D εἴπῃς, Ἐπάνω τῶν ἄστρων θήσω τὸν θρόνον μου, καὶ ἔσομαι ὅμοιος τῷ Ὑψίστῳ· μὴ ἔρα τῶν πρωτείων τῆς προκαθεδρίας, ἀλλὰ τὸν ἔσχατον τόπον ἀπόβλεπε· κρεῖσσον γὰρ ῥηθῆναί σοι, Ἀνάβηθι πρός με, ἢ πρὸς τὸν ἔσχατον τόπον ἀποδοθῆναί σε μετ' αἰσχύνης ἐν προσώπῳ δυνάστου· μήτε γὰρ φρόνιμον ἑαυτὸν κήρυττε, μήτε δίκαιον λογίζου· κρεῖσσον γὰρ ῥηθῆναι περὶ σοῦ· *Διὸ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ὑπερύψωσε, καὶ ἐχαρίσατο αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα.*

[6] Qualis es, talis appareas, neque te jactes, sed coram sapientibus sile, et inter seniores esto auscultator. Ne dicas : Super astra ponam thronum meum, et ero similis Altissimo[5*]. Ne affectes primam cathedram, sed extremum locum specta. Melius est enim ut tibi dicatur : Ascende ad me, quam ut in postremum locum rejiciaris cum ignominia in conspectu dynastæ. Neque te prudentem prædices, neque te justum existimes. Melius est enim ut de te dicatur : *Propterea illum Deus superexaltavit et donavit ei nomen quod est super omne nomen* [6].

Ὀπίσω λέγει τὰ προγεγονότα· φίλος δὲ ἡμῶν ἐστιν ὁ Θεὸς, ὅς διὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς φιλίαν ἄνθρωπος γέγονεν· εἴρηκε γὰρ αὐτὸς πρὸς τοὺς μαθητάς· *Οὐκέτι λέγω ὑμᾶς δούλους, ἀλλὰ φίλους.* Ἡνίκα ἂν σε ὀνειδίζῃ ὁ φίλος, ὁ Χριστὸς λέγει, διὰ τὴν

[7] Retro dicit, res quæ fuerunt. Amicus vero noster Deus, qui propter suam erga nos charitatem factus est homo. Ait enim ipse discipulis : *Jam non dico vos servos, sed amicos* [8]. Et cum te increpabit amicus, Christus inquit, ut a peccato absistas, noli

[4,5] v. 4. [1-6] v. 6. [3] v. 9. [4] v. 5. [6] v. 6. [5*] Isa. xiv, 14. [6] Phil. ii, 9. [7] v. 9. [8] Joan. xv, 15.

(20) Cod. ὑπείχει.

contemnere; sed cede, atque ad priorem modestiam reverlere, id est ad Dei benignitatem.

[9] Gratiam dicit Dei præcepta; amicitiam vero, amorem erga Deum et proximum. Qui vero Deum amat, observet ea apud se, ne despectissimus coram illo sit, cum unumquemque pro meritis suis remunerabitur. Et in Evangeliis Salvator iis, qui sibi crediderant, Judæis ait : *Si vos in verbo meo manseritis, vere discipuli mei estis, et veritas liberavit de legis maledictione* [10]. Si ergo charitas liberat, Salvator quoque liberat : Christus autem est veritas et charitas : unde omnes qui habent Christi notitiam, amici invicem sunt. Et sancti omnes amici ejus sunt : atque ita ob hanc unice charitatem, amici Dei, amici invicem sunt.

[11] Qui edoctus fuit virtutes, easque opere exercet, res suas facile custodit.

Pone lapidem sardinum pretiosum in aurea inaure, et sapientiam Domini in mente cupiditatibus libera et obsequente Deo.

[12] Sicut ex nive fluens aqua in messis calore prodest, et æstum refrigerat; sic est Deus erga illos qui susceperunt sapientiam atque scientiam itemque præcepta ejus. Et sicut nivem liquefacit æstus, ita animæ nequitiam justi viri admonitio.

[13] Sicut venti et nubes nautis evidenti indicio sunt, quominus naufragium incurrant; ita habentibus Dei sapientiam, falsa scientia ne cum gloriantibus in ea pereant.

[14] Sicut corpori ossa fortitudinem roburque conferunt, ita se habent erga animam virtutes. Conterit autem ossa hæc, quæ peccata non præcavet anima. Nonnulli partem animæ iracundam, mollem appellaverunt, quæ sua frangit erga Deum spiritalia ossa, quæ dicere deberent : *Domine, Domine, quis similis tibi* [15]?

[16] Hominis nequam via, nequitia est : et pes improbi, improbitas est. Peribit autem in die judicii. Consuetudo hominis in vocabulo viæ, opera in vocabulo pedis intelligetur.

[17] Sicut acetum vulneri, quod jam putrescere cœpit, inutile est, quanquam cibis confert jucunditatem; ita mulieris conspectus et colloquium cor dilacerat viri, qui se virtuti addicere cœperat. Nam quæ incidit in cor commotio, nequitia est; qua qui carent, dicuntur imperturbabiles. — Mœror est caduca caducæ voluptatis privatio : sed ille est laudabilis mœror, qui ob privationem virtutum scientiæque Dei contingit.

[18-19] Panem hoc loco solidam mandatorum Dei escam animæ dicit. Potus vero divinam scientiam significat. Carbones ignis appellat sacrosancti Spiritus dona, quæ amburunt purgantque hominum vitia. Etenim ignito carbone tetigit aliquando seraphinus Isaiæ labia : qui purificatus, cunctis postea,

A ἁμαρτίαν, ταύτης ἀπέχεσθαι, μὴ καταφρόνει, ἀλλ' ἀναχώρει καὶ ὑπόστρεφε πρὸς τὴν πρώτην σωφροσύνην, τουτέστι πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίαν.

Χάριν, τὰς τοῦ Θεοῦ ἐντολάς φησι· φιλίαν δὲ, τὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πλησίον ἀγάπην. Ὁ δὲ ἀγαπῶν τὸν Θεὸν τηρησάτω αὐτὰς ἐν ἑαυτῷ, ἵνα μὴ ἐπονείδιστος γένηται παρ' αὐτῷ, ὅτε τὰ κατ' ἀξίαν ἑκάστῳ ἀπονέμῃ· καὶ ὁ Σωτὴρ ἐν Εὐαγγελίοις πρὸς τοὺς πεπιστευκότας αὐτῷ Ἰουδαίους φησίν· *Ἐὰν ὑμεῖς μείνητε ἐν τῷ λόγῳ τῷ ἐμῷ, ἀληθῶς μαθηταί μου ἐστέ· καὶ ἡ ἀλήθεια ἠλευθέρωσεν ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου*· εἰ οὖν ἡ φιλία ἐλευθεροῖ, καὶ ὁ Σωτὴρ ἐλευθεροῖ· Χριστὸς δέ ἐστιν ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ φιλία, ὅθεν καὶ πάντες οἱ ἔχοντες γνῶσιν Χριστοῦ, φίλοι ἀλλήλων εἰσίν· οὕτω καὶ ἐπὶ ταύτης μόνον τῆς φι-
B λίας οἱ τοῦ αὐτοῦ φίλοι, καὶ ἄλλων εἰσὶ φίλοι.

Ὁ διδαχθεὶς περὶ τῶν ἀρετῶν, καὶ ταύτας ἐνεργῶν, τὰ ἑαυτοῦ φυλάσσει εὐσυναλλάκτως.

Ἔμβαλε σάρδιον πολυτελὲς εἰς ἐνώτιον χρυσοῦν, καὶ σοφίαν Κυρίου εἰς νοῦν ἀπαθῆ καὶ εὐήκοον Κυρίῳ.

Ὥσπερ τὸ ἐκ χιόνος ἐκρέον ὕδωρ ἐν ἀμητῷ κατὰ καῦμα ὠφελεῖ, καὶ ἀναψύχει καύσωνα, οὕτως ὁ Θεὸς ἐπὶ τοῖς δεχομένοις τήν τε γνῶσιν καὶ σοφίαν, καὶ τὰ προστάγματα αὐτοῦ· καὶ ὥσπερ χιόνα τήκει καύσων, οὕτω κακίαν ψυχῆς, δικαίου παραίνεσις.

Ὥσπερ ἄνεμοι καὶ νέφη πλωτῆρσιν ἐπιφανέστατοι τοῦ μὴ ναυαγῆσαι, οὕτω τοῖς ἐν σοφίᾳ Θεοῦ ἡ ψευδὴς γνῶσις, τοῦ μὴ σὺν τοῖς καυχωμένοις ἐν αὐτῇ ἀπολέσθαι.

C Ὥσπερ τῷ σώματι τὰ ὀστᾶ ἰσχὺς καὶ ἀσφάλεια ῥώμης, οὕτω τῇ ψυχῇ αἱ ἀρεταὶ πεφύκασι· συντρίβει δὲ ταῦτα τὰ ὀστᾶ μὴ παραφυλασσομένη ταῖς ἁμαρτίαις· τινὲς δὲ τὴν θυμώδη ψυχὴν ὠνόμασαν μαλακὴν, ἥτις συντρίβει τὰ ἑαυτῆς πρὸς Θεὸν πνευματικὰ ὀστᾶ, τὰ πεφυκότα λέγειν· *Κύριε, Κύριε, τίς ὅμοιός σοι;*

Κακοῦ ὁδὸς, ἡ κακία ἐστί· καὶ ποὺς παρανόμου, ἡ παρανομία ἐστίν· ἀπολεῖται δὲ ἐν ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως· ἕξις διὰ τῆς ὁδοῦ, καὶ ἐνέργεια διὰ τοῦ ποδὸς νοηθήσεται.

Ὥσπερ τὸ ὄξος ἐν ἕλκει τοῦ ἀρχὴν σῆψιν ἔχοντος ἀσύμφορον, καίτοι βρώματος (21) ὄντος εἰς ἡδύτητα, οὕτω γυναικὸς θεωρία καὶ ὁμιλία καρδίαν σπαράσσει
D τοῦ πρὸς ἀρετὴν ἑαυτὸν ἐκδόντος καὶ ἀρχὴν ἔχοντος. Τὸ γὰρ προσπίπτον τῇ καρδίᾳ πάθος, ἡ κακία ἐστίν· ἧς κατὰ στέρησίν τινες ἀπαθεῖς ὀνομάζονται.—Λύπη ἐστὶ φθαρτὴ στέρησις φθαρτῆς ἡδονῆς· λύπη δέ ἐστιν ἐπαινετὴ στέρησις ἀρετῶν καὶ γνώσεως Θεοῦ.

Ἄρτον ἐνταῦθα τὴν στερεὰν τῶν ἐντολῶν τῆς ψυχῆς τροφήν φησι· πόμα δὲ, τὴν θείαν γνῶσιν δηλοῖ· ἄνθρακας δὲ πυρὸς τὰς τοῦ παναγίου Πνεύματος δωρεὰς, τὰς φλογιζούσας καὶ καθαιρούσας τὰς τῶν ἀνθρώπων ῥυτίδας· ἄνθρακι γὰρ πυρὸς τῶν Ἡσαΐου σεραφεὶμ θίγει χειλέων ποτέ· ὁ δὲ καθηράμενος, Δι-

[9] v. 10. [10] Joan. viii, 31. [11] v. 11. [12] v. 13. [13] v. 14. [14] v. 15. [15] Psal. xxxiv, 10. [16] v. 19. [17] v. 20. [18-19] v. 21.

(21) l. m. βρώμασιν.

καιοσύνην μάθετε, πᾶσιν ἐκραύγαζε· διὰ γὰρ ταύτης τῆς χρηστότητος καὶ εὐποιίας καθαρίζων αὐτοῦ τὸ ἡγεμονικὸν, τὰς πυρφόρους χάριτας τοῦ ἁγίου Πνεύματος ποιήσεις αὐτὸν βιασθῆναι, οὐ μόνον προσλαβέσθαι, ἀλλὰ καὶ ζηλωτήν σου αὐτὸν ἐργάσῃ ἐν πάσῃ ἀγαθοεργίᾳ, ὡς προξένου σου γεγονότος αὐτοῦ ἐν πᾶσι τῷ Θεῷ φίλοις.

Τὸν διάβολον εἶπε πρόσωπον ἀναιδὲς, ἐρεθίζοντα τὴν ψυχὴν πρὸς κακίαν, καὶ ἐγείροντα, ὡς βοῤῥᾶς νέφη, λογισμοὺς τῇ ψυχῇ πονηρούς· πανταχοῦ δὲ ὁ Σολομῶν γλῶσσαν τὸν νοῦν λέγει· τοῦτο οὖν τὸ πρόσωπον αἰδεῖσθαι ἐν κρίσει οὐ καλόν.

Ἐνταῦθα οὖν πίπτει δίκαιος νοῦς ἐνώπιον τοῦ Σατανᾶ, λογισμὸν ἀκάθαρτον, ἢ ψευδὲς δόγμα ὑποδεξάμενος· τὴν δὲ πηγὴν τῆς σοφίας φράσσοι τις ἀποστρεφόμενος τὴν γνῶσιν αὐτῆς, καὶ τὴν διέξοδον τῆς
B
γνώσεως τοῦ Θεοῦ ἀποῤῥυπῶν τὰ (22)· δὲ νοήματα τοῦ νοῦ, τὰ μὲν πτώματα λέγονται, τὰ δὲ ἐγέρσεις, τὰ δὲ καθέδρα, τὰ δὲ στάσις, καὶ ἄλλα περίπατος, καί τινα αὐτῶν προσκόμματα ὀνομάζεται, καὶ ἄλλα σκληρὰ καὶ μαλακὰ, καὶ εὐώδη καὶ δυσώδη, καὶ γλυκεῖα καὶ πικρὰ, καὶ λεῖα καὶ ὀρθὰ, καὶ σχολιά· καὶ πάλιν, τὰ μὲν αὐτοῦ καλεῖται ἄκανθαι καὶ τρίβολοι, τὰ δὲ φῶς καὶ σκότος, καὶ ζωὴ καὶ θάνατος· τὰ δὲ, νόσος καὶ ὑγίεια, καὶ ἄλλα πάλιν ὀνομάζεται ψεῦδος καὶ ἀλήθεια, καὶ πολλὰ ἕτερα ὀνόματα τίθησι Γραφὴ, κατά τε τῆς ψυχῆς καὶ τῶν νοημάτων αὐτῆς. Ὀλίγα δὲ ἐκ πολλῶν ἐστιν εἰπεῖν· ἔστι δὲ ταῦτα· νοῦν, ψυχὴν, καρδίαν, ἄνθρωπον, ἄνδρα, γυναῖκα, δοῦλον, οἰκέτην, πατέρα, υἱὸν, πνεῦμα, ὀφθαλμὸν,
C
στόμα, χεῖλη, γλῶσσαν, λάρυγγα, κοιλίαν, κόλπον, βραχίονα, δάκτυλον, μυκτῆρα, πρόβατον, ἔριφον, ποιμένα, καὶ ἄλλα πλείονα ὀνόματα τῆς ψυχῆς, ἃ οὐ δυνατὸν νῦν παραθέσθαι κατ' εἶδος.

Βουλὴν εἶπεν ἐνταῦθα τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον ῥοπὴν τῆς καρδίας· ὅταν τις οὐκ ἐπικαλούμενος τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ ἐν ἑαυτῷ, εἰς βουλὴν ποιήσῃ τι ἀγαθὸν μετὰ σκέψεως, ἀλλὰ αὐθαδῶς καὶ ἀλαζονευόμενος ἄρξηται· οὐ τελεσθήσεται δὲ, ἀλλὰ συμπτωθήσεται ὃ ἐπιχειρεῖ, ὅτι οὐ περιετείχισεν ἑαυτὸν τῇ βοηθείᾳ τοῦ Θεοῦ εἰς βουλήν.

CAP. XXVI.

Ἵππον ἐνταῦθά φησι τὸν ταχὺν εἰς μάθησιν σοφίας, καὶ δικαιοσύνης δεκτικὸν ἄνθρωπον· δι' αἰνιγμάτων δὲ μαστίζει· ὄνῳ δὲ κέντρον· τὸν βραδὺν ἐν τούτοις τοῖς λόγοις σκληροῖς κεντᾷν, φόβον ἐμποιοῦντας·
D
ἔθνει δὲ ἄφρονι ῥάβδῳ τύπτεσθαι, τοὺς ἀναισθήτους οἰκέτας ἢ ὑποχειρίους ὁρίζεται· ἡ ῥάβδος γὰρ σύμβολόν ἐστι κολάσεως.

Ἐκ τῶν ποδῶν (23) αὐτοῦ, κ. τ. λ. Πόδας ἐνταῦθα τοὺς οἰκέτας φησίν· ὄνειδος δὲ ἐξ αὐτῶν ὁ δεσπότης ἑαυτῷ ποιεῖται, ὁ ἀποστέλλων λόγον δι' ἀγγέλου ἄφρονος, ἢ βουλῆς, ἢ σοφίας, ἢ πρεσβείας, ἢ συμμαχίας, ἢ λόγων συμπαθείας. Ὁ γὰρ ἄφρων ἡττᾶται ἐν παντί· καὶ γὰρ ὁ Κύριος ἐν Εὐαγγελίοις φησίν· *Οὐ δεῖ τοῖς κυσὶ διδόναι τὰ ἅγια, οὐδὲ βάλλειν τοὺς μαργαρίτας ἔμπροσθεν τῶν χοίρων.*

A Discite justitiam, clamabat. Hac itaque vitæ bonitate ac rectitudine purgans mentem tuam, igneas sancti Spiritus gratias coges eam non solum recipere, sed studiosum tui eumdem Spiritum efficies ad omne beneficii genus: quippe qui omnia quæ sunt Deo placita tibi impertitur.

[20] Diabolum dixit faciem impudentem, quippe qui animam ad vitium irritat, excitatque, veluti nubes aquilonares, pravas in anima cogitationes. Ubique vero Salomon linguam pro mente dicit. Hujuscemodi ergo faciem in judicio revereri non decet.

[21] Hic ergo dicitur mens justa cadere coram Satana, dum impuram cogitationem, aut falsum dogma suscipit. Fontem sapientiæ is obstruit qui ejus no-
B
titiam respuit, et fluxum scientiæ Dei sordidat. Jam mentis cogitationes, modo lapsus dicuntur, modo surrectiones, modo sedes, modo status, aliæ ambulatio, aliæ offendicula vocitantur; aliæ duræ, aliæ molles, et odoriferæ et putentes, et dulces atque amaræ, et planæ atque erectæ et salebrosæ. Et insuper. Res ejusdem (mentis) partim vocantur spinæ ac tribuli, necnon lux, tenebræ, vita, mors. Aliæ morbus, sanitas. Aliæ præterea dicuntur mendacium, veritas: et plura alia nomina imponit Scriptura animæ rebus et cogitationibus ejus. Sed pauca e multis dicere placet; nempe mentem, animam, cor, hominem, virum, mulierem, servum, domesticum, patrem, filium, spiritum, oculum, os,
C
labia, linguam, guttur, ventrem, sinum, brachium, digitum, nares, lignum, ovem, hædum, pastorem, et alia plura nomina animæ, quæ nunc singillatim proferri nequeunt.

[22-23] Consilium nunc dicit cordis ad virtutem motum. Cum aliquis Dei auxilium sibi non invocaverit quasi ad consilium, ut boni aliquid considerate faciat; sed audacter atque superbe initium rei fecerit; ad exitum non deducet, sed cum re sua suscepta corruet: quia non se communivit Dei auxilio ad consilium.

[24] Equum nunc dicit celerem ad sapientiæ perceptionem, et justitiæ capacem hominem. Ænigmatibus autem flagellat: asino stimulus; tardum du-
D
ris verbis compunge, incusso timore. Genti vesanæ virgæ percussionem, nec non stupidis famulis subditisque decernit. Nam virga punitionis symbolum est.

[25] Ex pedibus suis, etc. Pedes nunc dicit famulos. Opprobrium sibi conciliat, qui verbum per stultum nuntium mittit, sive consilii, sive sapientiæ, sive legationis, sive bellicæ societatis, vel consolandi causa. Nam stultus, in omni re imbecillus. Quare et Dominus in Evangeliis ait[26-27]: *Non oportet sancta dare canibus, neque margaritas ante porcos projicere.*

[20] v. 26. [21] v. 26. [22-23] v. 28. [24] v. 3. [25] v. 6. [26-27] Matth. VII, 6.

(22) Cod. ἀποῤῥίπτων.

(23) Ποδῶν pro ὁδῶν.

[28] Fac vites stulti viam malam, et falsam scientiam a te procul amove.

[29] Qui impertitur vesano scientiam, similis est ei qui vilem lapidem in aureo annulo collocat; vel lapidem pretiosum in funda quæ lapidem lapidanti remittit.

[30] Si dissipetur imprudentium stupor, quo a Deo recesserunt, denuo mundi facti ad Deum accedent: *Omnis enim caro videbit Salutare Dei* [31]. Hic est animadvertendum, quod incrassatas peccato animas, carnes stultorum nominavit. Sic etiam Dominus dixit: *Non permanebit spiritus meus in hominibus, quia carnes sunt* [32].

[33] Qui postquam peccatum suum abjecit, denuo ad illud revertitur, similis est cani vomitum suum resumenti. Sic fuit Loti uxor, et ille ad quem immundus spiritus rediit.

[34] Utendum est hoc effato adversus eos qui suffragiis nonnullos indignos eligunt ad sacerdotium, clerove ascribunt. Neque enim quisquam ex nobis justi judicii jus ac libertatem in Ecclesia constituit: neque hæc prærogativa nostra est, sed Christi, qua judicavit, semet justificans tradere neci, et sanguinem pro illa fundere. Sic etiam quisquis Ecclesiæ clavum occupare optat, debet semetipsum tradere, et maligni caudam tenere, et eos qui sub nequitia jacent liberare, et ad Christi agnitionem adducere.

[35] Sicut in lignis flamma, ita in pravis cogitationibus gliscit et urit mentis ad passiones ardor. Ubi autem non sit duplex commotio, id est animi ambiguitas, sed vel Dei vel mammonæ amor, cessabit in homine alteruter. Nam si vincat Dei mandatum, illud maligni evanescet, et a malitia otiabitur homo. Sin ambo retinere voluerit, vita excidet, et temporalibus etiam spoliabitur.

[36] Labia hoc loco cogitationes dicit. Qui autem mentis labia non aperit contra malignum, Deo confitens vitia sua, quotquot ei ille inseruit adversus Deum, sed potius celat, hic mœrore obruit cor suum, stulte existimans se non habere peccatum, neque interim agnoscit Dei clementiam: quia potius, nempe his ita sperantibus et hæc ei confitentibus, coronas tribuit, ceu quotidie propter eum dimicantibus.

A Περίελε ἄφρονος ὁδὸν κακὴν, καὶ γνῶσιν ψευδῆ μακρὰν ποίησον ἀπ' αὐτοῦ.

Ὁ μεταδιδοὺς ἄφρονι γνῶσιν, ὅμοιός ἐστι τῷ λίθον ἄτιμον ἐν σφενδόνῃ χρυσῇ προσπήξαντι· ἢ λίθον ἔντιμον ἐν σφενδόνῃ λιθοβολούσῃ λιθάσαντι.

Ἐὰν συντριβῇ ἡ ἔκστασις τῶν ἀφρόνων, καθ' ἣν ἐξέστησαν Θεοῦ, πάλιν καθαροὶ γενόμενοι προσέρχονται τῷ Θεῷ· *Πᾶσα γὰρ σὰρξ ὄψεται τὸ Σωτήριον τοῦ Θεοῦ.* Προσεκτέον δὲ ἐνταῦθα, ὅτι τὰς παχυνθείσας ψυχὰς ἀπὸ τῆς κακίας, σάρκας ἀφρόνων ὠνόμασεν· οὕτω καὶ ὁ Κύριός φησιν· *Οὐ μὴ καταμείνῃ τὸ πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις, διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς σάρκας.*

B Ὁ ἀποβαλὼν, φησὶ, κακίαν αὐτοῦ, καὶ πρὸς αὐτὴν πάλιν ἐπιστρέψας, ὅμοιός ἐστι κυνὶ ἐσθίοντι τὸν ἴδιον ἐμετόν· οἵα ἦν ἡ τοῦ Λὼτ γυνὴ, καὶ πρὸς ὃν τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα ἐπέστρεψεν.

Χρηστέον τούτῳ τῷ ῥητῷ πρὸς τοὺς ψηφιζομένους τινὰς τῶν ἀναξίων ἐν ἱερωσύνῃ, ἢ ἐν κλήρῳ· οὐ γὰρ ἐκ τῶν καθ' ἡμᾶς τις τὴν δικαιοκρισίαν καὶ ἐλευθερίαν τῆς Ἐκκλησίας ἐποιήσατο· ἢ ἡμετέρα ἐστὶν, ἀλλὰ Χριστοῦ, δι' ἣν ἔκρινε δικαιώσας ἑαυτὸν σφαγῇ δοθῆναι, καὶ χυθῆναι τὸ αἷμα αὐτοῦ ὑπὲρ αὐτῆς· οὕτω καὶ ὁ πᾶς τις Ἐκκλησίας οἴακας ἐγκεχειρίσθαι ἐπιθυμῶν, ὀφείλει ἑαυτὸν ἐκδοῦναι, καὶ τῆς κέρκου τοῦ πονηροῦ κρατῆσαι, καὶ τοὺς ὑπὸ τὴν αὐτοῦ κακίαν ἐλευθερῶσαι, καὶ εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ ἐπίγνωσιν προσαγαγεῖν.

C Ὥσπερ ἐν ξύλοις τὸ πῦρ, οὕτως ἐν πονηροῖς λογισμοῖς θάλλει καὶ καίει ὁ πρὸς τὰ πάθη τοῦ νοῦ θυμός· ὅπου δὲ οὐκ ἔστι δίθυμος, τουτέστι δίψυχος, ἀλλ' ἢ τῷ Θεῷ, ἢ τῷ μαμμωνᾷ, ἡσυχασθήσεται ἐξ αὐτοῦ τὸ ἓν τοῦ ἑτέρου· ἢ τὸ τοῦ Θεοῦ πρόσταγμα νικῆσαν, τὸ τοῦ πονηροῦ τακήσεται, καὶ τῇ κακίᾳ προσειρηνεύσει· ἐὰν δὲ τὰ δύο ἕλοιτο, καὶ τῆς ζωῆς ἐκπέσοι, καὶ τῶν προσκαίρων στερηθήσεται.

Χείλη ἐνταῦθα τοὺς λογισμούς φησιν· ὁ δὲ τὰ χείλη τοῦ νοῦ μὴ ἀνοίγων κατὰ τοῦ πονηροῦ, πρὸς τὸν Θεὸν ἐξομολογούμενος τὰ κακὰ, ὅσα ἐνσπείρειεν αὐτῷ κατὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ κρύπτει, λύπῃ καλύπτει ἑαυτοῦ καρδίαν, ἐξ ἀφροσύνης μὴ νομίζων ἔχειν ἁμάρτημα ἐν τούτοις· οὐκ εἰδὼς τὴν τοῦ Θεοῦ εὐσπλαγχνίαν· ὅτι μᾶλλον τοῖς οὕτως ὑπομένουσι καὶ
D ἐξαγγέλλουσιν αὐτῷ ταῦτα, στεφάνους ἀπονέμει ὡς καθ' ἑκάστην ἀθλοῦσι δι' αὐτόν

CAP. XXVII.

[37] *Illudit*, pro *gaudet*, intellexit. Nam pura anima, dum deliciatur in scientia Scripturarum, gaudet bene satura. At impura anima falsam quoque scientiam putat omnino esse veram.

[38] Vel cordis locus, est virtus ac scientia; a quibus alienatus homo, incidit in nequitiam atque inscitiam, fitque servus peccati quod patrat. Nam quatenus homo rationalis est, locus ejus virtus est.

Ἐμπαίζει, ἀντὶ τοῦ *χαίρει*, ἔλαβε· ψυχὴ γὰρ καθαρὰ, κατατρυφῶσα τῆς γνώσεως τῶν Γραφῶν, χαίρει ἐμπιπλαμένη· ψυχὴ δὲ ἀκάθαρτος, καὶ τὴν ψευδώνυμον γνῶσιν, ἀληθῆ πάντως νομίζει.

Ἢ τόπος καρδίας, ἀρετὴ καὶ γνῶσις, ἀφ' ὧν ἀποξενωθεὶς ἄνθρωπος πίπτει εἰς κακίαν καὶ ἀγνωσίαν, καὶ γίνεται δοῦλος τῆς ἁμαρτίας ποιῶν αὐτήν· καθὸ γὰρ λογικός ἐστι, τόπος αὐτοῦ ἡ ἀρετή.

[28] v. 7. [29] v. 8. [30] v. 10. [31] Luc. III, 6. [32] Gen. VI, 3. [33] v. 11. [34] v. 17. [35] v. 20. [36] v. 21.
[37] v. 7. [38] v. 8.

Νοῦς ἀπαθὴς ποικίλοις τέρπεται, σοφίᾳ καὶ γνώσει, καὶ ὑμνῳδίᾳ· νοῦς δὲ ἐμπαθὴς, ἐν ἀγνωσίᾳ καὶ κακίᾳ καταῤῥήγνυται, καὶ εἰς πτῶμα ἔρχεται δυσίατον καὶ μέγα.

A [39] Mens cupiditatibus libera multimodis delectatur, sapientia, et scientia, atque hymnodia. Mens contra passionibus obnoxia, ignorantia et iniquitate proscinditur, fitque magna ruina et pœne irreparabilis.

Φίλος ἡμῶν καὶ τῶν πρόπαλαι πατέρων, καὶ τῶν μεθ' ἡμᾶς, ὁ Θεός ἐστιν· αὐτὸς γὰρ εἶπεν· *Ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζῶντος, καὶ ὤρυξαν ἑαυτοῖς λάκκους συντετριμμένους*. — Ἐνταῦθα ἀδελφὸς ὁ Χριστός ἐστι κατὰ χάριν· εἰς δὲ τὸν οἶκον τοῦ ἀδελφοῦ σου, ἄνευ τῶν ἐντολῶν, ὧν ἡμῖν δέδωκεν, εἰς ἐξουσίαν τοῦ εἰσελθεῖν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, τουτέστιν εἰς τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν, μὴ εἰσέλθῃς ἀτυχῶν τούτων· τοιοῦτος γὰρ ἦν καὶ ὁ εἰσελθὼν εἰς τὸν γάμον, μὴ ἔχων ἔνδυμα γάμου· δεθεὶς δὲ χεῖρας καὶ πόδας ἐξεβλήθη τοῦ γάμου. — Ἀδελφὸς ἡμῶν ἐνταῦθα ὁ τῶν ἀγγέλων χορός ἐστι· κατὰ γὰρ τὴν τῶν ἀγγέλων φύσιν πρὸ τῆς παραβάσεως καὶ πτώσεως ὁ διάβολος τῶν ἀγγέλων καὶ ἡμῶν ὑπῆρχε· φίλος δὲ ἡμῶν ἐστιν ὁ Θεός· κρεῖσσον δὲ τῷ ἐγγυτέρῳ καὶ ἀληθινῷ Θεῷ ἡμῶν καὶ φίλῳ ἐγγὺς καὶ πλησιεστέρως οἰκεῖν, ἢ τῷ μακρὰν ἀπ' αὐτοῦ ἑαυτὸν ποιήσαντι διαβόλῳ, ὡς ἀδελφῷ ὑπείκειν, εἰς τὸ συναπολέσθαι αὐτῷ. — Κρείσσων ὁ συναπτόμενός μοι διὰ τῆς ἀληθοῦς γνώσεως, ὑπὲρ τὸν συναπτόμενόν μοι μόνον διὰ τῆς φύσεως.

[40] Amicus noster et antiquorum patrum et posterorum nostrorum, Deus est. Ipse enim dixit: *Me dereliquerunt fontem aquæ viventis, et effoderunt sibi cisternas dissipatas* [41]. — Hoc loco frater Christus est per gratiam. Sed in domum fratris tui, absque præceptis quæ dedit nobis, ut copia esset ingrediendi in domum ejus, id est in cœlorum regnum, ne introeas si his inquam careas. Nam talis erat, qui ad nuptias introiit absque veste nuptiali, qui ligatis manibus ac pedibus de illo loco pulsus fuit. — Vel, frater noster hoc loco est angelorum chorus. B Nam pro sua angelica natura ante transgressionem et lapsum diabolus et angelorum et nostri frater erat. Sed amicus noster Deus est. Jam vero melius est, proximiori veroque Deo nostro atque amico, prope et proximius habitare, quam ei qui ab illo procul se submovit, obsequi tanquam fratri, id est diabolo, ut cum eodem pereamus. — Melior est qui cohæret mihi per veram scientiam, quam qui mihi cohæret solius vi naturæ.

Τοῦ ἀνθρώπου οἶκος, ἡ ἀρετή· ἐὰν οὖν μὴ σπουδαίως ταύτης ἐπιμελῆται, ἐν καιρῷ πειρασμῶν ἐκπίπτει αὐτῆς.

[42] Hominis domus, est virtus. Nisi ergo hujus diligentem curam gerat, tentationum tempore ab ea excidet.

Συκῆ ἐνταῦθα ἡ δικαιοσύνη ἡ τοῦ Θεοῦ ἐστιν, ἣν οἱ φυτεύοντες ἐν ἑαυτοῖς, καὶ ἑτέροις μετάφυτα διδόντες, τὸν καρπὸν αὐτῆς φάγονται ἐκ χειρὸς Κυρίου τοῦ μόνου δικαίου καὶ τὴν δικαιοσύνην βραβεύσαντος· καὶ τοῖς τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ φυλάξασι σὺν ἑαυτῷ συντάττων, ἀπονέμει δικαιοσύνην, τὴν καὶ ἀγγέλους δικαιοῦσαν, ἐν τῇ ἀτρέπτῳ τῆς δικαιοσύνης λαμπρότητι· ὃς δὲ φυλάσσει τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, τὸν Κύριον φυλάσσει ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ ἀχώριστον εἶναι ἀπ' αὐτοῦ· τιμηθήσεται δὲ οὐ μόνον ἐντεῦθεν ὑπὸ τῶν ἀγγέλων, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ὑπὸ τοῦ τῶν ἀγγέλων δημιουργοῦ.

[43] Ficus hoc loco justitia Dei est, quam in se C ipsis plantantes, aliisque surculos transplantandos cedentes, fructum ejus comedunt de manu Domini, qui solus justus est, et justitiam muneratur. Et iis, qui justitiam custodiunt, apud se positis, concedit justitiam illam quæ angelos ipsos justificat æterna justitiæ claritate. Quisquis Domini verbum custodit in corde suo, Dominum ipsum custodit, ne longe fiat ab eo. Porro honorabitur non modo nunc ab angelis, sed etiam in futuro sæculo ab angelorum creatore.

Οἷον, οὐκ ἀτιμάζων τὸν ἄφρονα ἀποστήσεις τῆς ἀφροσύνης, ἀλλὰ διδάσκων αὐτὸν ὁποίας ἀτιμίας ἡ ἀφροσύνη γίνεται πρόξενος· ὁ γὰρ εἰς πρόσωπον ἔλεγχος, ἀναισχυντότερον ποιεῖ τὸν ἁμαρτάνοντα.

[44] Id est, non per illatum dedecus stultum revocabis a stultitia sua, sed potius eum docendo quanti dedecoris stultitia sit causa. Nam reprehensio in faciem objecta impudentiorem facit peccatorem.

Τῶν τοῦ Θεοῦ ῥημάτων, τὰ μὲν εἰς υἱῶν ζωὴν, τὰ δὲ εἰς θεραπόντων γέγραπται.

D [45] Dei verba partim ad filiorum, partim ad famulorum regendam vitam scripta fuerunt.

CAP. XXVIII.

Εἰ ἔστιν ἀνδρεῖος ἐν ἀσεβείαις, ἔστιν ἀνδρεῖος καὶ ἐν ἀρεταῖς· καὶ εἰ ὁ ἀνδρεῖος ἐν ἀσεβείαις συκοφαντεῖ πτωχοὺς, ὁ ἀνδρεῖος ἐν ἀρεταῖς παρακαλεῖ πτωχούς· οὐκοῦν πᾶς ὁ παρακαλῶν πτωχοὺς ἐν ἀσεβείαις συμπράττειν, συκοφαντεῖ αὐτοὺς πρὸς τὸν Θεὸν, τουτέστιν ἀντιδιαβάλλει, ὅπως συναπολεσθῶσιν αὐτῷ.

[46] Si est fortis in impietatibus, est etiam fortis in virtutibus. Et si fortis in impietatibus calumniatur pauperes, qui fortis est in virtutibus confortat pauperes. Ergo qui pauperes confortat ad participandas impietates, calumniatur eos apud Deum; id est vicissim criminatur, ut una pereant.

Ὁ λαῦρος ὑετὸς οὐ μόνον τοὺς καρποὺς ἀπόλλυσιν, ἀλλὰ καὶ τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, τὸ τοὺς καρποὺς διδοῦν, ἐξεδαφίζει· ἔστι δὲ καὶ ὑετὸς εἰρηνικὸς, ποιῶν

Vehemens pluvia non solum fruges pessumdat, verum etiam terræ faciem, quæ fruges profert, devastat. Est etiam mitis pluvia, quæ floridam facit

[39] v. 9. [40] v. 10. [41] Jer. II, 13. [42] v. 15. [43] v. 18. [44] v. 22. [45] v 27. [46] v. 3.

terræ faciem, nutriens ac vivificans fruges ejus. Et vehemens quidem, pessumdatis frugibus, homines simul exstinguit; at mitis alendo fruges, hominum vitam conservat.

[47] Est lex injusta, et item lex justa. Injusta obtemperantes sibi perdit; justa non modo longitudinem dierum tribuit, sed etiam regni cœlorum fit donatrix obtemperantibus sibi, quia lex Dei est. Quisquis vero Deum amat, legem quoque ejusdem amat; et quæ lex mandat, operatur. Jam quisquis legi morem gerit, perturbationum quietem consequitur et Dei agnitionem. Quod si legis amatores muro se communiunt, nunc murus quietem a perturbationibus significat, et Dei scientiam; quæ solæ rationalem naturam custodire queunt.

[48] Si divitiæ sunt impiorum nequitia, viri autem sapientes eas abjiciunt, patet nequitiam pessumdari a justis atque sapientibus, dum per spiritalem doctrinam impuros ad virtutem reducunt.

[49] Nequaquam lex preces cujusquam aversatur, sed qui tulit legem Deus aversatur ejus preces qui aurem suam avertit, quominus audiat legis auctorem. Et Paulus ait: *Præscia autem Scriptura futuri* [50]: pro eo ac dicat, Qui Scripturam dedit, præsciebat futurum.

[51] Qui sata in ejus corde a maligno mala non confitetur Deo, aut Deo grato homini, non consequetur felicem de maligno victoriam. Qui autem confitetur, diligetur a Deo et ab angelis ejus. Et Jacobus ait: *Confitemini alterutrum peccata vestra, ut sanemini* [52]. Psalmista quoque ait: *Confitebor adversus me injustitiam meam Domino, et tu remisisti impietatem cordis mei* [53].

[54] Iniqui regis proventus, iniquitates sunt et falsa dogmata. Hæc enim eidem pendunt subditi ejus. Calumniantur autem Deum, qui maligno obediunt; quia non Deo, sed inimico ejus diabolo subjecti sunt. Quia vero Deus odit diabolum ob perversa opera ejus, hic vicissim calumniatur homines apud Deum. Qui odit lædere animam suam, longum infiniti sæculi tempus vivet.

[55] Virum hic homicidam dicit diabolum. Qui spondet pro injustitia, spondet pro Satana, qui promittit ei vicissim, fructus iniquitatis se daturum. — Gens iniqua, dogmata dæmonum sunt, quibus non attendit bene institutus filius. Porro filium dicit pro mente. Qui vero menti impedimentum ponit, quominus ad pravæ gentis nequitiam semet abjiciat, is tanquam colli immortalem orna-

A εὐθαλὲς τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, καὶ τρέφων καὶ ζωογονῶν τοὺς ἐν αὐτῇ καρπούς· καὶ ὁ μὲν λαῦρος, διὰ τὴν ἀπώλειαν τῶν καρπῶν ἀποκτείνει τοὺς ἀνθρώπους, ὁ δὲ εἰρηνικὸς, διὰ τῶν καρπῶν ζωογονεῖ.

Ἔστι καὶ νόμος παράνομος, καὶ νόμος δίκαιος· καὶ ὁ μὲν παράνομος τοὺς αὐτῷ πειθομένους ἀπολεῖ· ὁ δὲ δίκαιος οὐ μόνον μακρότητα ἡμερῶν δωρεῖται, ἀλλὰ καὶ βασιλείας οὐρανῶν πρόξενος γίνεται τοῖς αὐτῷ ὑπείκουσιν, ὅτι τοῦ Θεοῦ ἐστι· πᾶς δὲ ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεὸν, ἀγαπᾷ τὸν νόμον αὐτοῦ, καὶ ποιεῖ τὰ τοῦ νόμου· πᾶς δὲ ὁ ποιῶν τὸν νόμον, ἀπάθειαν κτᾶται καὶ γνῶσιν Θεοῦ· εἰ δὲ οἱ ἀγαπῶντες τὸν νόμον, παραβάλλουσιν ἑαυτοῖς τεῖχος, νῦν τεῖχος τὴν ἀπάθειαν σημαίνει καὶ τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ,
B ἅπερ μόνα πέφυκε φυλάσσειν τὴν φύσιν τὴν λογικήν.

Εἰ πλοῦτος ἀσεβῶν κακία, ἄνδρες δὲ σοφοὶ ἀπολέσουσιν αὐτὸν, δῆλον ὡς κακίαν ἀπολλύουσιν οἱ δίκαιοι καὶ σοφοὶ, διὰ τῆς πνευματικῆς διδασκαλίας τοὺς ἀκαθάρτους πρὸς ἀρετὴν ἐπανάγοντες.

Οὐχ ὁ νόμος βδελύσσεταί τινος τὴν προσευχὴν, ἀλλ' ὁ δεδωκὼς τὸν νόμον Θεὸς, τοῦ ἐκκλίνοντος τὸ οὖς αὐτοῦ, καὶ μὴ εἰσακούειν ποιοῦντος τοῦ νόμου· καὶ ὁ Παῦλός φησι· *Προειδοῦσα δὲ ἡ Γραφὴ τὸ μέλλον*, ἀντὶ τοῦ, Ὁ τὴν Γραφὴν δεδωκὼς προῄδει τὸ μέλλον.

Ὁ τὰ ἐνσπειρόμενα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ πονηροῦ κακὰ, μὴ ἐξαγγέλλων αὐτὰ Κυρίῳ τῷ Θεῷ
C ἢ θεοφιλεῖ ἀνθρώπῳ (24), οὐκ εὐοδωθήσεται ἐν τῇ κατὰ τοῦ πονηροῦ νίκῃ· ὁ δὲ ἐξαγγέλλων ἀγαπηθήσεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ· καὶ ὁ Ἰάκωβός φησιν· *Ἀλλήλοις ἐξαγγέλλετε τὰ παραπτώματα ὑμῶν, ὅπως ἰαθῆτε*· καὶ ὁ Ψαλμῳδὸς εἶπεν· *Ἐξαγορεύσω κατ' ἐμοῦ τὴν ἀνομίαν μου Κυρίῳ, καὶ σὺ ἀφῆκας τὴν ἀσέβειαν τῆς καρδίας μου.*

Αἱ πρόσοδοι τοῦ πονηροῦ βασιλέως, εἰσὶν αἱ κακίαι καὶ τὰ ψευδῆ δόγματα· ταῦτα γὰρ αὐτῷ προσοδεύουσιν οἱ βασιλευόμενοι ὑπ' αὐτοῦ· συκοφαντοῦνται δὲ τῷ Θεῷ οἱ τῷ πονηρῷ πειθαρχοῦντες· ὅτι οὐ τῷ Θεῷ, ἀλλὰ τῷ ἐχθρῷ αὐτοῦ τῷ διαβόλῳ ὑπόκεινται· ἐπεὶ δὲ ὁ Θεὸς μισεῖ τὸν διάβολον διὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ τὰ πονηρὰ, αὐτὸς πάλιν διὰ τῶν ἔργων αὐτοῦ συκοφαντεῖ τοὺς ἀνθρώπους πρὸς τὸν Θεόν· ὁ δὲ μισῶν
D ἀδικῆσαι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, τὸν μακρὸν τοῦ ἀπεράντου αἰῶνος χρόνον βιώσεται.

Ἄνδρα ἐνταῦθα φονέα τὸν διάβολόν φησιν· ὁ δὲ ἐγγυώμενος τὴν ἀδικίαν, ἐγγυᾶται τὸν Σατανᾶν, ὑπισχνούμενος αὐτῷ ἐκεῖνος, τοὺς τῆς ἀδικίας ἀποδώσειν καρπούς. — Ἔθνος παράνομον, τὰ δόγματα τῶν δαιμόνων ἐστὶν, οἷς οὐχ ὑπακούει ὁ παιδευθεὶς υἱός· υἱὸν δὲ τὸν νοῦν φησιν· ὁ δὲ ἐποχὴν ποιῶν τοῦ νοῦ τοῦ μὴ παραρίπτεσθαι ἐν τῇ τοῦ πονηροῦ ἔθνους κακίᾳ, ὡς περιτραχήλιον κόσμον προξενεῖ λαβεῖν τῇ

[47] v. 4. [48] v. 8. [49] v. 9. [50] Gal. III, 8. [51] v. 13. [52] Jac. v, 16. [53] Psal. XXXI, 5. [54] v. 16. [55] v. 17.

(24) Videmus Origenis auctoritatem pro confitendo religiosis viris peccata. Item infra ad cap. XXIX, vers. 24.

ἰδίᾳ ψυχῇ ἄφθαρτον ἐκ χειρὸς Κυρίου.

Ὁ καθαίρων ἑαυτὸν ἐκ τῶν παθῶν, καὶ ἐργαζόμενος τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, τοῦ ψυχοτρόφου ἄρτου σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ ἐμπλησθήσεται· ὁ δὲ διώκων σχολὴν τοῦ μὴ ποιεῖν τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, πλησθήσεται πενίας.

Οἱ νῦν ἐλεήμονες, ἐν τῷ αἰῶνι τῷ μέλλοντι ἐλεηθέντες ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ γενόμενοι ἄγγελοι, ἄρξουσι τῶν βασκάνων καὶ πλουσίων ἀσεβῶν· τοιοῦτον δὲ ἀξίωμα καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὑπέσχετο δώσειν Κύριος, τὸ καθίσαι αὐτοὺς ἐπὶ δώδεκα θρόνων, κρίνοντας δώδεκα φυλὰς τοῦ Ἰσραήλ· θρόνος δέ ἐστιν ἐν ᾧ ὁ νοῦς καθέζεται, πλήρης γνώσεως πνευματικῆς, τοὺς πλανηθέντας ἀπὸ τῆς θεοσεβείας ἐπισυνάγουσα· τὸ δὲ κρίνειν ἐνταῦθα, τὸ διδάσκειν σημαίνει· ὡς καὶ τὸ, *Ἄνοιγε σὸν στόμα λόγῳ Θεοῦ, καὶ κρῖνε πάντα ὑγιῶς*, ἀντὶ τοῦ, δίδασκε· ἅμα δὲ καὶ τοῦτο ἰστέον, ὅτι ὁ ἐλεήμων κρατήσας τοῦ βασκάνου, αὐτὸς μὲν οὐ γενήσεται βάσκανος, ἐλεήμονα δὲ μᾶλλον ποιήσει τὸν βάσκανον.

Ἐὰν ἀποθῶνται οἱ ἀσεβεῖς τὸ εἶναι ἀσεβεῖς, γενήσονται δίκαιοι· ἡ γὰρ ἀπώλεια νῦν τὴν ἀναίρεσιν τῆς ἀσεβείας σημαίνει· οὕτω καὶ Ματθαῖον τοῦ τελωνείου ἀπολέσας ὁ Κύριος, δικαιοσύνην αὐτῷ ἐχαρίσατο· πληθύνονται γὰρ οἱ δίκαιοι, ὅταν οἱ ἀσεβεῖς καταλείψωσι τὴν ἀσέβειαν, καὶ σὺν τοῖς δικαίοις γενήσονται δίκαιοι· στένουσι δὲ καὶ οἱ δίκαιοι καὶ ὀδυνῶνται, ὁρῶντες τοὺς ἀσεβεῖς ἐν τόπῳ τῆς ἀσεβείας ἱσταμένους, καὶ μὴ μετανοοῦντας.

A tum parat animæ suæ de manu Domini recipiendum.

Qui se purgat animi perturbationibus, et Dei mandata exsequitur, nutritore animarum pane, sapientia nimirum et agnitione Dei, saturabitur. [86] Qui vero otium sectatur, quominus Dei mandata exsequatur, is quidem inopia obruetur.

[87] Qui nunc sunt misericordes, in futuro sæculo misericordiam a Deo nacti, factique angeli, imperabunt invidis et impiis divitibus. Hanc dignitatem daturum se spondebat discipulis Dominus, nempe sessuros eos super duodecim thronos, judicantes duodecim tribus Israelis [88]. Thronus autem est in quo mens sedet, plena scientiæ spiritalis, quæ a religione devios reducit. Judicare autem hoc loco, B docere significat. Ut illud: *Aperi os tuum verbo Dei, et integre de omnibus judica* [89], id est doce. Simul et hoc sciendum est, quod si misericors vincat invidum, ipse quidem non fiet invidus, sed illum misericordem potius faciet qui erat invidus.

[90] Si impietatem suam deponent impii, justi fient. Nam perditio hoc loco, iniquitatis exstinctionem significat. Sic Matthæum de telonio exterminatum Dominus justitia donavit. Multiplicantur enim justi, cum impii impietatem omiserint, et cum justis justi fient. Interim gemunt dolentque justi, quandiu impios vident in impietatis loco consistere, et nondum resipiscere.

CAP. XXIX.

Κρείσσων γὰρ ἀνὴρ ὁ ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ Κυρίου ἐλέγχων, ἢ ὁ ἐν σκληρᾷ καρδίᾳ παραινῶν καὶ ὑπισχνούμενος συναπολαῦσαι αὐτῷ τῶν ἐν κακίᾳ· ἐξαπίνης γὰρ φλεγομένου αὐτοῦ ἐν τῇ ὀρέξει τῶν παθῶν, ὁ ἐπὶ πάντας θάνατος, ἐπελθὼν ἐπὶ τοὺς κατ' αὐτῶν συμπράκτορας, οὐκ ἔστιν ἴασις τῇ ψυχῇ αὐτῶν· οὐκ εἶπεν δὲ, ὅτι παυσαμένης τῆς φλογὸς οὐκ ἔσται ἴασις, ἀλλὰ φλεγομένου αὐτοῦ οὐκ ἔσται ἴασις, ὡς ἔχοντος δηλονότι τὰ τῶν παθῶν ὑπεκκαύματα, ξύλα, χόρτον, καλάμην· εἴπερ καὶ τοῖς καιομένοις μετὰ τὸν καυτῆρα πέφυκεν ἡ ὑγίεια προσγίνεσθαι.

Ἐγκωμιαζομένων τῶν δικαίων ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἐν τῇ τῆς κρίσεως ἡμέρᾳ, οἱ τῆς αὐτῶν μερίδος λαοὶ εὐφρανθήσονται· ὅσοι δὲ εἰσιν ὑπὸ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας, καὶ τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ κόσμου τούτου, οὗτοι πάντως τότε στένουσιν.

Πατέρα ἐνταῦθα τὸν Θεόν φησιν· ὁ δὲ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοὺς κατὰ Χριστὸν ἐπονομαζομένους, ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ καὶ σοφίᾳ ἑπομένους τε καὶ μιμουμένους αὐτὸν, θεωρῶν αὐτοὺς, εὐφραίνεται ἐπ' αὐτοῖς· ποιμὴν δέ ἐστιν ἀγαθὸς νοῦς, ἀπαθεῖς λογισμοὺς κεκτημένος· εἰ δὲ τοῦτο, οὐκοῦν ἔριφός ἐστι λογισμὸς ἐμπαθής· καὶ πρόβατόν ἐστι λογισμὸς ἀπαθής· διὸ καὶ τοὺς ἐρί-

C [91] Melior est enim vir qui cum disciplina et monitis Domini reprehendit, quam qui duro corde animos peccatori addit, promittens insuper se fore ei sodalem gaudii mali. Repente enim, dum ille in passionum appetitu exæstuat, decreta omnibus morte, ingruente ejus complicibus, medela non supererit animæ ipsorum. Non autem dixit: Cessante flamma haud fore medelam; sed ipsi exæstuanti non fore medelam, habenti cupiditatum incentiva, ligna, fenum, stipulam. Nam et ambustis post cauterem solet sanitas redire.

[92] Laudatis a Domino justis in judicii die, qui sunt in illorum factione populi lætabuntur. Quotquot autem sunt sub principatibus et potestatibus D ac rectoribus hujus mundi, hi omnino tunc ingemiscent.

[93] Patrem hic dicit Deum. Deus autem et Pater Domini nostri Jesu Christi, illos qui a Christo sunt denominati, et verbo atque opere ac sapientia illum subsequuntur et imitantur, aspiciens, lætatur in ipsis. Pastor vero bonus, est mens, imperturbatas cogitationes habens. Quod si ita est, ergo hædus est cogitatio vitiosa; ovis autem, cogitatio ingenua. Propterea Dominus hædos collocat in sini-

[86] v. 19. [87] v. 22. [88] Luc. XXII, 30. [89] Prov. XXXI, 9. [90] v. 27. [91] v. 1. [92] v. 2. [93] v. 3.

stra parte, oves in dextra : hædos dicens eos, qui A habent cogitationes vitiosas. Sic etiam habentes zizania, vocabulo zizaniorum appellavit; et habentes triticum, dixit triticum; nempe a pessima vel optima qualitate eos denominans. Tale est et Pauli dictum : *Charitas non inflatur*[64], id est, qui charitatem habet.

[65] Christus quidem erigit rationalem naturam mandatis suis; scelestus vero Antichristus ad perniciem concitat humanum genus.

[66] Ubique verbum *judicare* dicitur pro *docere*. Nam et qui inter duos vel plures de aliquo negotio judicat, iis æquitatem docet, et ab iniquitate absterret. Similiter et in virtutibus et in quavis re bona, *judicare* pro *docere* dicitur. Virum autem B hic judicantem gentes, Petrum dicit, qui mundum universum docuit Christi fidem ac religionem. Paulum item et reliquos per tempora magistros. At virum pravum dicit Theudam, et Judam, et Samosatensem, et eorum sententiæ homines. De pravo quidem homine ait David[67-68] : *Super eum ridebunt, et dicent : Ecce homo qui non posuit Deum adjutorem suum.*

Viri sanguinum dæmones sunt, qui homines in Christo viventes sanguinis effusione occidunt. [69] Recti autem exquirent animam ejus. Hi sunt qui illorum acta et cogitata, mente et opere imitari volunt.

Revera insanus iracundiam suam continere ne- C quit. Hic (sapiens) autem dispensat per partes, id est, in rebus justis irascitur. [70] Et ad simpliciores quidem dicendum est hoc. Ad doctiores autem : qui cum longanimitate consumit iracundiam per partes.

[71] Observantibus legem enarrator erit Dominus in regno : transgressoribus non erit enarrator sed punitor.

Neminem suapte natura durum esse demonstrat dictum illud : Nam etsi intellexerit, non obediet[72]. Qui enim suapte natura durus est, nihil rectum intelliget. [73] Hoc autem aio propter Pharaonem induratum contra Israelem, et non verbis sed castigationibus eruditum.

[74] Si luxui indulgere, peccare facit; quisquis D vero facit peccatum, servus est peccati; profecto omnis luxuriosus servus est peccati. Extrema vero die haud leviter sui causa dolebit.

Contumeliosos humiliat Dominus, humilibus autem gloriam tribuit. — [75] Contumeliam hic dicit pro nequitia, quia reapse contumeliam et ruinæ depressionem nequitia auctoribus suis conferet in

φους ὁ Κύριος ἵστησιν ἐξ ἀριστερῶν, τὰ δὲ πρόβατα ἐκ δεξιῶν· ἐρίφους λέγων τοὺς κεκτημένους λογισμοὺς ἐμπαθεῖς· οὕτω καὶ τοὺς ἔχοντας τὰ ζιζάνια, ζιζάνια προσηγόρευσε· καὶ τοὺς τὸν σῖτον ἔχοντας, σῖτον, ἀπὸ τῆς χειρίστης καὶ ἀρίστης ἕξεως ὀνομάσας αὐτούς· τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ παρὰ τῷ Παύλῳ λεγόμενον· *Ἡ ἀγάπη οὐ περπερεύεται*, ἀντὶ τοῦ, ὁ ἔχων τὴν ἀγάπην.

Ὁ μὲν Χριστὸς ἀνίστησι τὴν φύσιν τὴν λογικὴν διὰ τῶν ἐντολῶν αὐτοῦ· ὁ δὲ παράνομος Ἀντίχριστος, πρὸς ἀπώλειαν ἐρεθίζει τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων.

Ἐν παντὶ τὸ *κρίνειν*, *διδάσκειν* λέγεται· καὶ γὰρ ὁ μεταξὺ δύο ἢ καὶ πλειόνων, περὶ ἑνὸς πράγματος κρίνων, διδάσκει τὸ δίκαιον, καὶ ἀπέχεσθαι ἀδικίας· ὡσαύτως καὶ ἐπὶ ἀρετῶν, καὶ ἐπὶ πᾶν ὁτιοῦν ἀγαθὸν, τὸ *κρίνειν διδάσκειν* λέλεκται· ἄνδρα δὲ ἐνταῦθα κρίνειν ἔθνη, τὸν Πέτρον φησὶ, τὸν τὴν οἰκουμένην διδάξαντα τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν καὶ εὐσέβειαν (25)· καὶ Παῦλον, καὶ τοὺς λοιποὺς μετέπειτα διδασκάλους· ἄνδρα δὲ φαῦλον, τοὺς κατὰ Θευδᾶν καὶ Ἰούδαν, καὶ Σαμοσατέα (26), καὶ τοὺς τούτων ὁμόφρονας· ἐπὶ δὲ τὸν φαῦλόν (27) φησιν ὁ Δαυΐδ· *Καὶ ἐπ' αὐτὸν γελάσονται, καὶ ἐροῦσιν· Ἰδοὺ ἄνθρωπος, ὃς οὐκ ἔθετο τὸν Θεὸν βοηθὸν αὐτοῦ.*

Ἄνδρες αἱμάτων οἱ δαίμονές εἰσιν, οἱ τοὺς ἐν Χριστῷ ζῶντας ἐκχύσει αἵματος ἀποκτείναντες· οἱ δὲ εὐθεῖς ἐκζητήσουσι ψυχὴν αὐτοῦ· οὗτοι οἱ τὰ αὐτῶν πρακτέα καὶ νενοημένα ποιῆσαι καὶ νοῆσαι βουλόμενοι.

Ὄντως ὁ ἄφρων ἀκράτητον ἔχει τὸν θυμὸν αὐτοῦ· οὗτος δὲ ταμιεύεται κατὰ μέρος, ἤγουν ἐπὶ τοῖς δικαίοις ὀργιζόμενος πράγμασι. Καὶ πρὸς μὲν τοὺς ἁπλουστέρους λεκτέον τοῦτο· πρὸς δὲ τοὺς σπουδαίους, ὁ διὰ τῆς μακροθυμίας καταναλίσκων τὸν θυμὸν κατὰ μέρος.

Τοῖς μὲν φυλάξασι τὸν νόμον ὑπάρξει ἐξηγητὴς ὁ Κύριος ἐν τῇ βασιλείᾳ· τοῖς δὲ παρανομήσασιν, ἐξηγητὴς μὲν οὐχ ὑπάρξει, κολαστὴς δὲ ὑπάρξει.

Ὅτι οὐδεὶς κατὰ φύσιν σκληρὸς, παρίστησι τὸ, Ἐὰν γὰρ καὶ νοήσῃ οὐχ ὑπακούσεται· ὁ γὰρ κατὰ φύσιν σκληρὸς, οὐκ ἂν ὀρθόν τι νοήσοι ποτέ· τοῦτο δὲ λέγω διὰ τὸν Φαραὼ σκληρυνθέντα ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ, καὶ οὐ λόγοις ἀλλὰ μάστιξι παιδευθέντα.

Εἰ τὸ κατασπαταλᾷν, ἁμαρτάνειν ποιεῖ, πᾶς δὲ ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν δοῦλός ἐστι τῆς ἁμαρτίας, πᾶς ἄρα ὁ σπαταλῶν δοῦλός ἐστι τῆς ἁμαρτίας· ἐν δὲ τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ οὐκ ὀλίγα ἐφ' ἑαυτῷ ὀδυνηθήσεται.

Ὑβριστὰς ταπεινοῖ Κύριος, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι δόξαν.—Ὕβριν τὴν κακίαν φησίν· ὕβριν δὲ καὶ ταπείνωσιν ἀπωλείας προξενεῖ ἡ κακία τοῖς πράττουσιν αὐτὴν, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως· τοὺς δὲ τα-

[64] I Cor. XIII, 4. [65] v. 4. [66] v. 9. [67-68] Psal. LI, 8. [69] v. 10. [70] v. 11. [71] v. 18. [72] Prov. XXIX, 19. [73] v. 19. [74] v. 21. [75] v. 23.

(25) Animadverte quomodo Origenes dicat Petrum fidei ac religionis exstitisse mundo magistrum.

(26) Quo pacto Samosatensem (si Paulum intelligit) nominat Origenes, qui aliquanto senior illo fuit, quanquam intra idem tertium Christi sæculum? Sane in codice nomen Origenis huic quoque fragmento appingitur; sed nihil vetat quominus, vel amanuensis mendum sit, ut in catenis facile usu venit, vel quælibet interpolatio.

(27) cod. Παῦλον.

πεινόφρονας ἡ δόξα, ἣν ἐδόξαζον τὸν Θεὸν ἐν ὕμνοις A καὶ τηρήσει τῶν ἐντολῶν αὐτοῦ, δοξάσει αὐτούς· δόξα γὰρ Θεοῦ τὸ ποιεῖν τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ· καθὼς αὐτός φησιν ὁ Κύριος ἀλλ' ἤ, *Τοὺς δοξάζοντάς με δοξάσω*· ἡ δὲ κακία ὕβριν λογικῆς ψυχῆς προξενεῖ.

Κλέπτην οὐκ ἄλλον τινά, εἰ μὴ τὸν διάβολον λέγει· ὁ δὲ μεριζόμενος, ἤγουν μέρος μὲν τῶν τοῦ Θεοῦ προσταγμάτων τηρῶν, μέρος δὲ τοῦ πονηροῦ ποιῶν, οὗτος μισεῖ τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν· μικρὸν γὰρ ὅσον καὶ τέλειον αὐτὸν κλέψας ὁ διάβολος, θύσει ἑαυτῷ. *Ὁ κλέπτης γάρ*, φησίν, *οὐκ ἔρχεται, εἰ μὴ ἵνα κλέψῃ καὶ θύσῃ, καὶ ἀπολέσῃ*. — Ὅρκον εἶπε τὸν νόμον· ὥσπερ γὰρ ὁ ὅρκος τίθησι τὸν Θεὸν ἐν ψυχῇ, οὕτω καὶ ὁ νόμος εἰσάγει Θεὸν εἰς ψυχήν· καὶ ὃν τρόπον πάλιν ἀναιρεῖ ἡ ἐπιορκία Θεὸν ἐκ ψυχῆς, οὕτω καὶ ἡ B παρανομία ἐκβάλλει Θεὸν ἀπ' αὐτῆς. Ἐὰν οὖν, φησί, νόμου τεθέντος ἀκούσαντες μὴ ἐξαγορεύσωσιν ἑαυτῶν τὰς ἁμαρτίας, φοβηθέντες καὶ αἰσχυνθέντες ἀνθρώπους, ὑποσκελισθήσονται πρὸς ἀπώλειαν· οὕτω φησὶ καὶ ὁ Δαυΐδ· *Εἶπα· Ἐξαγορεύσω κατ' ἐμοῦ τὴν ἀνομίαν μου τῷ Κυρίῳ, καὶ σὺ ἀφῆκας τὴν ἀσέβειαν τῆς καρδίας μου*· καί· *Λέγε σὺ πρῶτος τὰς ἁμαρτίας σου, ἵνα δικαιωθῇς*· καὶ πάλιν ὁ Σολομῶν φησιν· *Ὁ ἐπικαλύπτων ἀσέβειαν αὐτοῦ, οὐκ εὐοδωθήσεται· ὁ δὲ ἐξηγούμενος καὶ ἐλέγχων ἀγαπηθήσεται.*

Ὅσοι κατορθοῦμεν τὰς ἐντολάς, θεραπεύομεν τοὺς C ἀγγέλους· αὐτοὶ γάρ εἰσιν οἱ ἡγούμενοι ἡμῶν (28), ἀπ' ἀρχῆς λαβόντες ἡμᾶς, ὅτε διεμέριζεν ὁ Ὕψιστος ἔθνη, καὶ ἔστησεν ὅρια ἐθνῶν κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων αὐτοῦ· ἐν δὲ τῷ θεραπεύειν ἡμᾶς τοὺς ἡγουμένους ἡμῶν ἀγγέλους, ἐν τῷ θελήματι τοῦ Κυρίου, ἐν τῇ κρίσει δίκαιον ὑπάρξει ἡμῖν παρὰ τοῦ Κυρίου ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὅτε κρινεῖ τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ εἴ γε πᾶσαν τὴν κρίσιν ὁ Πατὴρ δέδωκε τῷ Υἱῷ.

die judicii. At humiles ipsa gloria, qua Deum glorificarunt hymnis, et mandatorum observantia, extollet. Gloria enim Dei est præceptis ejus obedire. Quemadmodum ipse dicit Dominus : *Honorantes me honorabo* [76]. Nequitia vero contumeliam rationali animæ infert.

Furem haud alium dicit quam diabolum. Qui vero in partes scinditur, id est partim quidem mandata Dei exsequitur, partim vero maligni, hic animam propriam odit. [77] Sed hunc propediem totum suffurans diabolus, sibi immolabit. *Fur enim*, inquit Christus [78], *non venit nisi ut furetur et mactet, et perdat.* — Jusjurandum dixit legem. Sicut enim jusjurandum Deum in anima ponit, sic etiam lex Deum in animam inducit. Et quemadmodum perjurium Deum ex anima delet, ita legis violatio Deum ex illa abigit. Si ergo stante lege, peccata sua confiteri noluerint, metu ac pudore hominum, exitialiter subvertentur. Sic ait et David : *Dixi : Confitebor adversus me injustitiam meam Domino, et tu remisisti impietatem cordis mei* [79]. Et : *Dic tu prior peccata tua, ut justificeris* [80]. Item Salomon ait : *Qui operit iniquitatem suam, non prosperabitur ; qui autem enarrat et vituperat, hic diligetur* [81].

[82] Quicunque mandata Dei observamus, angelos demeremur. Ipsi duces nostri sunt, suscepta ab initio tutela nostra, cum dividebat Altissimus gentes, statuebatque fines populorum secundum numerum angelorum Dei. Age vero demerendo duces nostros angelos, Dominique voluntate adimplenda, justum a Domino præmium illa die consequemur, qua mundum judicabit cum justitia : quandoquidem omne judicium Pater Filio tradidit.

CAP. XXXI.

Ἀνδρεία ἐστὶν ἕξις ἀρίστη λογικῆς ψυχῆς, καθ' ἣν τῶν ἀντικειμένων αὕτη κεκράτηκεν ἐχθρῶν.

Νικήσαντες τὴν ἀντικειμένην δύναμιν, σκυλεύομεν αὐτήν, τοὺς περὶ αὐτῆς λόγους μανθάνοντες· ἵνα τὰ D κατ' αὐτὴν φαῦλα δῆλα ποιήσαντες, ἀπαγίδευτοι μένωσι, μὴ μόνον οἱ ἁπλούστεροι, ἀλλὰ καὶ οἱ συλλαγωγηθέντες ῥᾳδίως ἐκφεύγωσιν ἀπ' αὐτῆς.

Μηρύεται τὸ ἔριον καὶ λίνον ψυχή, τοὺς περὶ ἐμψύχων καὶ ἀψύχων λόγους γυμνάζουσα· ἢ τοὺς περὶ πρακτικῆς καὶ φυσικῆς ἐξετάζουσα λόγους· ἢ τὴν περὶ σωμάτων καὶ ἀσωμάτων θεωρίαν διὰ τῆς πρακτικῆς ἕλκουσα πρὸς αὐτὴν ἕξεως.

Ἡ καὶ τὴν ἐκ νυκτὸς ἀνισταμένην ψυχήν, γρηγοροῦσαν εὑρίσκει ὁ τῆς δικαιοσύνης ἥλιος νυμφίος· πάντως δὲ καὶ προσευχομένην τοῦ μὴ ἐμπεσεῖν εἰς πειρασμόν, λέγουσαν τό, Ἠγρύπνησα καὶ ἐγενόμην ὡς στρουθίον μονάζον ἐπὶ δώματος· βρῶμα δέ ἐστι ψυχῆς, ἡ μελέτη τῶν θείων λόγων· ἔργα δέ, αἱ ἀρεταί·

[83] Fortitudo est optima qualitas animæ rationalis, qua adversantes sibi inimicos anima superat.

[84] Superata adversaria potentia, manubias inde capimus, litteraturam ejus discendo : ut vitia ejus palam facientes, non modo caveant a laqueis simpliciores, sed etiam quotquot irretiti fuerant facile effugiant

[85] Lanam linumque net anima, cum animatarum et inanimatarum doctrinas meditatur ; vel cum practicæ et physicæ scrutatur methodos : vel cum incorporeorum theoriam practica ad se trahit consuetudine.

[86] Noctu exsurgentem animam, vigilem invenit sponsus justitiæ sol, nec non enixe orantem ut ne in tentationem incidat, dicentemque : Vigilavi et facta sum velut passer solitarius [87]. Est autem cibus animæ, meditatio divinorum eloquiorum : opera, sunt virtutes ; ancillæ, sensus. Hæc ergo con-

[76] I Reg. II, 30. [77] v. 24. [78] Joan. X, 10. [79] Psal. XXXI, 5. [80] Isa. XLIII, 26. [81] Prov. XXVIII, 13. [82] v. 26. [83] v. 10 [84] v. 11. [85] v. 13. [86] v. 15. [87] Psal. CI, 8.

(28) Observa Origenis testimonium de custodibus hominum angelis.

fert domicilio suo corporali æstimabilior pretiosis lapidibus anima.

A θεραπαινίδες δὲ, αἱ αἰσθήσεις· ταῦτ' οὖν παρέχει ἡ τιμιωτέρα λίθων πολυτελῶν ψυχὴ τῷ σωματικῷ αὐτῆς οἴκῳ.

88 Animam viri frugi dicit Ecclesiam, lignum scientiæ et lignum vitæ habentem; scientiæ ut legis, vitæ ut verbi. Ipsa enim est Ecclesia quæ de latere Christi processit, ejusque sponsa inventa est, pudica et fortis mulier, fidem huic servans, eumque sponsum de cœlis iterum exspectans.

Τὴν τοῦ σπουδαίου ψυχήν φησιν ἔχουσαν Ἐκκλησίαν ξύλον γνώσεως καὶ ξύλον ζωῆς· γνώσεως μὲν ὡς νόμου, ζωῆς δὲ ὡς λόγου· αὕτη γάρ ἐστιν ἡ ἐκ πλευρᾶς Χριστοῦ προελθοῦσα, καὶ νύμφη τούτου εὑρεθεῖσα, ἡ σώφρων καὶ ἀνδρεία γυνή, ἡ τὴν πίστιν τούτου τηρήσασα, καὶ τοῦτον νυμφίον ἀπ' οὐρανῶν πάλιν προσδοχῶσα.

89 Fusus, est pura mens, virtutem virtuti agglomerans, et dogma dogmati: vel sermo externe prolatus, qui ex mente deducit spiritalem theoriam.

Ἄτρακτός ἐστι νοῦς καθαρὸς, συμπλέκων ἀρετὴν ἐπ' ἀρετῇ, καὶ δόγματι δόγμα· ἢ λόγος προφορικὸς, ἕλκων ἀπὸ τοῦ νοῦ πνευματικὴν θεωρίαν.

90 Mens non proficiet, neque theoriam incorporeorum assequetur, nisi interiora sua recte composuerit. Nam proprii status perturbatio, solet mentem eo revocare, unde discesserat. Sed tranquillitatem cupiditatum adepta, demorabitur in contemplatione, et domesticarum rerum curam seponet: sunt enim omnes vestiti familiares ejus: furor, lenitate et humilitate; cupiditas, temperantia atque continentia.

Οὐκ ἂν προέλθοι νοῦς, οὐδὲ ἐν θεωρίᾳ γένοιτο τῶν ἀσωμάτων, μὴ τὰ ἔνδον διορθωσάμενος· ἡ γὰρ B ταραχὴ τῶν οἰκείων ἐπιστρέφειν αὐτὸν εἴωθε πρὸς τὰ ἀφ' ὧν ἐξελήλυθεν· ἀπάθειαν δὲ κτησάμενος, χρονίσει τε ἐν τῇ θεωρίᾳ, καὶ οὐ φροντίσει τῶν ἐν οἴκῳ· ἐνδέδυνται γὰρ πάντες οἱ παρ' αὐτῆς· ὁ μὲν θυμὸς, πραότητα καὶ ταπεινοφροσύνην· ἡ δὲ ἐπιθυμία, σωφροσύνην καὶ ἐγκράτειαν.

91 Otiosas escas, et quæ pigros ad regnum consequendum reddunt homines simpliciores aut ineptiores, fidelis ac religiosa anima non comedit; et ne gustat quidem, si forte illorum cupiditas ei accidat. Porro iniquitates dicit escas otiosas.

Σῖτα ὀκνηρὰ, τὰ ὀκνοποιοῦντα τυχεῖν τῆς βασιλείας τοὺς ἁπλουστέρους καὶ ἀφελεστέρους, ἡ εὐγνώμων καὶ θεοφιλὴς ψυχὴ οὐκ ἐσθίει, οὔτε μὴν τούτων γεύεται, εἰ τάχα τύχοι αὐτῶν ἐπιθυμῆσαι· τὰς κακίας γάρ φησι σῖτα ὀκνηρά.

92 Fallaces gratiæ sunt et vana pulchritudo. Stultissima quæque anima non modo cogitat et imaginatur, quod sibi est libitum, sed etiam in opus conferre aggreditur meditatum suum. Quod si initium sapientiæ est timor Domini, merito anima sapientiam adepta, timorem Domini commendat, qui et talis scientiæ conciliator fuit.

Ψευδεῖς ἀρέσκειαι, καὶ μάταιον κάλλος. Ἡ ἀφρονεστάτη ψυχὴ οὐ μόνον ἐννοεῖ καὶ φαντάζεται τὸ C αὐτῇ ἀρεστὸν, ἀλλὰ καὶ ἔργῳ ἐγχειρεῖ πληρῶσαι τὴν θεωρίαν· εἰ δὲ ἀρχὴ σοφίας φόβος Κυρίου, δικαίως ἡ τυχοῦσα σοφίας ψυχὴ αἰνεῖ τὸν φόβον τοῦ Κυρίου, ὃς γέγονεν αὐτῇ τῆς τοιαύτης γνώσεως πρόξενος.

ADDITAMENTUM (29).

93-94 Norunt enim, eum agendarum rerum scientiam possidere, et in propria potestate habere alumnos suos. Aiunt itaque, tanquam eo capto, hisce dominamur. Alioqui vero possessio justi viri est sapientia, prudentia, intelligentia atque virtus. Occupant autem ejusmodi possessionem improbi, si quando justo suadent ut aliquid a Deo vetitum perpetret: nempe ut mens peccato excæcata, a sancta hujusmodi possessione excidat.

Ἴσασι γὰρ ὅτι τὴν μὲν περὶ τὰ πρακτέα κέκτηται γνῶσιν, ἀρετῆς μὲν αἵρεσιν, φυγὴν δὲ κακίας, καὶ ὅτι κτῆσιν ἔχει τοὺς διδασκομένους ὑπ' αὐτοῦ· φασὶν οὖν ὡς αὐτὸν ἑλόντες, καὶ τούτοις χειρούμεθα· ἄλλως δὲ κτῆσις τοῦ δικαίου, σοφία καὶ φρόνησις, σύνεσίς τε καὶ ἀρετή· καταλαμβάνονται δὲ τὴν κτῆσιν ταύτην οἱ ἀσεβεῖς, πείθοντες τὸν δίκαιον ποιῆσαί τι τῶν D ἀπηγορευμένων Θεῷ· ἵνα τυφλωθεὶς ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας ὁ νοῦς ἐκπέσῃ τῶν ἁγίων τούτων κτημάτων.

95 (30) Sapienti justo difficilia quoque negotia fiunt facilia. At ei qui aliter se habet, facilia etiam et solatium quoddam habentia, difficilia evadunt.

Τὸ μὲν συνετῷ δικαίῳ, καὶ τὰ δυσχερῆ τῶν πραγμάτων εὔκολα γίνεται· τῷ δὲ ἑτέρως ἔχοντι, καὶ τὰ εὔκολα καὶ ἀνάψυξίν τινα ἔχοντα, δυσχερῆ καθίσταται.

96 Theoreticam doctrinam habeat, sed excelsum nihil.

Λόγον γὰρ ἔχουσι θεωρημάτων ἐπιστήμονα, μηδὲν ἔχοντες ὑψηλόν.

88 v. 16. 89 v. 19. 90 v. 21. 91 v. 27. 92 v. 30. 93-94 cap. I, 13. 95 cap. X, 8; 96 v. 21.

(29) Cod. Ottob. 117, p. 16.

(30) Cod. Reg. 77, p. 310.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΕΙΣ ΤΑ ΑΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΑΣΜΑΤΩΝ.

ORIGENIS

SCHOLIA IN CANTICA CANTICORUM (1).

(Ex Catena Vaticana cui titulus : *Προκοπίου Χριστιανοῦ σοφιστοῦ εἰς τὰ Ἄσματα τῶν ᾀσμάτων ἐξηγητικῶν ἐκλογῶν ἐπιτομὴ ἀπὸ φωνῆς Γρηγορίου Νύσσης καὶ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Ὠριγένους τε καὶ Φίλωνος τοῦ Καρπαθίου, Ἀπολιναρίου, Εὐσεβίου Καισαρείας, καὶ ἑτέρων διαφόρων, ἤγουν Διδύμου, τοῦ ἁγίου Ἰσιδώρου, Θεοδωρήτου καὶ Θεοφίλου.* — Mai, *Class. Auct.*, t. IX.)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

A

Φιλησάτω με ἀπὸ φιλημάτων στόματος αὐτου.

Μὴ διὰ προφητῶν με μνηστευσάτω, φησὶν, δι' ἑαυτοῦ δὲ ὁμιλησάτω, κατ' αἴσθησιν πνευματικήν· δι' ἧς ὁ Ἰωάννης φησί· *Καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ Λόγου τῆς ζωῆς*· ταῦτα δέ φησιν ὡς τῶν προφητῶν εἰπόντων ἀκούσασα· *Ἐπεθύμησεν ὁ βασιλεὺς τοῦ κάλλους σου*· καὶ ἀλλαχοῦ· *Ὃν τρόπον εὐφρανθήσεται νυμφίος ἐπὶ νύμφην, οὕτως εὐφρανθήσεται Κύριος ἐπὶ σοί.* Ὁσάκις δέ τι ζητοῦντες θεῖον δόγμα καταλαμβάνομεν, καταπεφιλῆσθαι ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ νυμφίου νομίσωμεν· ἐν ὅσῳ δὲ ἀποροῦμεν, ὑπολάβωμεν ἐχόμενοι λέγειν τὸ, *Φιλησάτω με ἀπὸ φιλημάτων στόματος αὐτοῦ.*

B *Ὅτι ἀγαθοὶ οἱ μαστοί σου ὑπὲρ οἶνον, καὶ ὀσμὴ μύρων σου ὑπὲρ πάντα τὰ ἀρώματα.*

Ἤγουν αἱ ἀρεταί σου ὑπὲρ τὰς παρ' ἡμῖν ἀρετὰς κατὰ τὸ, *Ἐκάλυψεν οὐρανοὺς ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ*· ἔστι γὰρ αὐτοσοφία καὶ δικαιοσύνη· ἡμεῖς δὲ κατὰ μέθεξιν σοφοί τε καὶ δίκαιοι, κατὰ προαίρεσίν τε καὶ δύναμιν, ἐν τῇ τούτων εὐωδίᾳ γινόμενοι

Μῦρον ἐκκενωθὲν ὄνομά σου. Διὰ τοῦτο νεάνιδες ἠγάπησάν σε.

Τάχα προφητεύου (2) τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ τὴν τὸν κόσμον πληρώσασαν δύναμιν, κατὰ τὴν αὐτοῦ παρουσίαν· ὥστε γενέσθαι κατὰ τὸν Παῦλον *οἷς μὲν ὀσμὴ ἐκ θανάτου εἰς θάνατον, οἷς δὲ ζωῆς εἰς ζωὴν*, εἶπεν ἂν ἡ νύμφη, *Διὰ τοῦτο πάντες ἠγάπησάν σε*· ἀλλ' οὐ μόνον αἱ νεάνιδες ὁσημέραι ἀνανεούμεναι, *καὶ μὴ ἔχουσαι ῥυτίδα ἢ σπῖλον*· ἐξεκενώθη δὲ, ὡς μηκέτι σιωπᾶσθαι καταχεκλεισμένον ἐν ἀποῤῥήτοις. C

Εἰσήγαγέ με ὁ βασιλεὺς εἰς τὸ ταμιεῖον αὐτοῦ.

Ἤγουν ἀδύνατον (3) τὴν ἀξιέραστον λέγει ψυχὴν ἢ Ἐκκλησίαν ἢ τὸ ἡγεμονικὸν τοῦ Χριστοῦ· εἰς ὃ Παῦλος εἰσελθὼν ἔφη· *Ἡμεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν, ἵνα ἴδωμεν τὰ ὑπὸ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν*· τίνα δὲ

CAPUT PRIMUM.

Vers. 1. *Osculetur me osculis oris sui.*

Ne me per prophetas in uxorem sibi poscat, inquit, sed ipse mihi loquatur, secundum sensum allegoricum. In hoc sensu dixit Joannes : *Et manus nostræ contrectaverunt de Verbo vitæ* [1]. Hæc autem dixit sponsa, ut potc quæ prophetas loquentes audiverat : *Concupivit rex decorem tuum* [2], et alibi : *Quemadmodum lætabitur sponsus cum sponsa sua, sic lætabitur Dominus tecum* [3]. Si quando, divinum aliquod dogma scrutantes, mente illud comprehenderimus, Sponsum nos osculis oris sui osculari reputemus; cum vero, mentis inopes, hæsitamus, tunc dubio laborantes, nobis dicendum esse intelligamus : *Osculetur me osculis oris sui.*

Quia meliora sunt ubera tua vino, et odor unguentorum tuorum super omnia aromata.

Quasi diceret : « Virtutes tuæ supra virtutes nostras, » juxta illud : *Operuit cælos virtus ejus* [4]. Est enim essentialis sapientia et justitia, nos vero per participationem sapientes sumus et justi, illarum virtutum fragrantiæ communicationem accipientes in quantum valemus et volumus.

Vers. 2. *Oleum effusum nomen tuum : ideo adolescentulæ dilexerunt te.*

Forte prophetizans nominis Jesu Christi virtutem, quæ orbem terrarum implevit post ejus adventum, ita ut fieret, juxta S. Paulum, *aliis quidem odor mortis in mortem, aliis autem odor vitæ in vitam* [5], dicere potuisset sponsa : *Ideo* omnes *dilexerunt te;* omnes, inquam, non solum autem adolescentulæ quotidie renovatæ, *neque rugam neque maculam habentes* [6]. *Effusum* autem *est* (nomen tuum), quia non jam in ineffabilibus arcanis conditum reticetur.

Vers. 3. *Introduxit me rex in cellaria sua.*

Loquitur de impenetralibus arcanis animæ amore dignæ, aut Ecclesiæ, aut regni Christi : in quod mysterium Paulus penetrans dixit : *Nos autem sensum Christi habemus, ut sciamus quæ*

[1] Joan. I, 1. [2] Psal. XLIV, 12. [3] Isa. LXII, 5. [4] Habac. III, 3. [5] II Cor. II, 16. [6] Ephes. V, 27.

(1) Hæc scholia, qualia ab illustrissimo Mai exscripta sunt, ipsi nos protulimus, mendis scilicet non semel insanabilibus deturpata. Latine etiam reddere conati sumus, quamvis sæpe sæpius divinando potiusquam interpretando opus fuerit : facinus temerarium, ignoscendum tamen, modo, quod speramus, sciverint ignoscere lectores. Edit.

(2) Lego, meo periculo, προφητεύουσα. Edit.

(3) Forte leg. ἄδυτον. Edit.

a Deo donata sunt nobis [7]. Quæ autem sunt hæc? *Quæ oculus non vidit nec auris audivit, neque in cor hominis ascenderunt; talia enim præparavit Deus iis qui diligunt illum* [8]. In cellario enim sponsi *omnes thesauri sapientiæ ac scientiæ sunt absconditi* [9]. Ipsa enim sponsa, ut præcedens alias juvenculas, introducta est, et *astitit, ut regina, a dextris regis, in vestitu deaurato*, juxta David [10], qui de adolescentulis dixit: *Virgines adducentur regi post eam* [11], et ea quæ sequuntur.

VERS. 3. *Diligamus ubera tua super vinum; rectitudo dilexit te.*

Quasi diceret: Etsi nunc per infirmitatem nostram, super mammas tuas, o Sponse, vinum amemus; quando emendati erimus, super vinum mammas tuas amabimus. — Vinum porro lætificans, legis præcepta sunt; perfectio autem, Sponsi mammæ; deinde ut explicaret cur non forma diligatur, ait, *Rectitudo dilexit te.* Nos autem vias nondum nostras rectas fecimus.

VERS. 4. *Nigra sum et formosa, filiæ Jerusalem, sicut tabernacula Cedar, sicut pelles Salomonis.*

Hæc autem dicit Ecclesia gentium animabus Jerusalem, sive ipsi Jerusalem, nigredinem illius agnoscenti, eo quod ex patribus nec illustribus nec illuminatis orta sit, proptereaque nigro colori, sive tenebris comparatur. Pulchra autem facta per verbum quod recepit, assimilatur tentoriis Salomonis, aliisque splendoribus quos possedit in gloria sua.

VERS. 5. *Nolite me considerare, quod fusca sim, quia despexit me sol.*

Scilicet quia obscuratam peccato Christus despexit ob incredulitatem; quem quidem justitiæ solem appellant Scripturæ.

VERS. 5. *Filii matris meæ pugnaverunt in me, posuerunt me custodem in vineis; vineam meam non custodivi.*

Scilicet discipuli Christi cupientes docendo purificare me a perversis consiliis quæ contra illum inieram, suggestionibusque dæmonum in hæc operam conferentium, his pugnabant in me, *ejusdem ac ego matris filii*, libertatis dico: siquidem illi, per electionem separati, assumpti sunt, ego autem testamentum secundum cœlestem Jerusalem accepi, et per promissionem regenerata sum. Non vero illam prius quidem *custodem posuerunt*, postea autem impugnaverunt: sed prius impugnantes, idoneam illam fecerunt ut in vineis custos poneretur.... Moyses autem ille et prophetæ, quorum unusquisque ager erat plenus cui benedixit Dominus............

VERS. 7. *Si ignoras te, o pulcherrima inter mulieres, egredere, et abi post vestigia gregum, et pasce hædos tuos juxta tabernacula pastorum.*

Pervulgatum illud apud Græcos dicterium, *Nosce teipsum*, a sapiente Salomone præoccupatum est.

A ταῦτα; Ἃ *ὀφθαλμὸς οὐκ οἶδε καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη· ταῦτα γὰρ ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν·* ἐν γὰρ τῷ ταμιείῳ τοῦ νυμφίου *πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως ἀπόκρυφοι·* αὕτη μὲν γὰρ ὡς προλαβοῦσα τὰς νεάνιδας εἰσήχθη, καὶ *παρέστη ὡς βασίλισσα ἐκ δεξιῶν τοῦ βασιλέως, ἐν ἱματισμῷ διαχρύσῳ*, κατὰ τὸν Δαυῒδ· περὶ δὲ τῶν νεανίδων, *ἀπενεχθήσονται τῷ βασιλεῖ παρθένοι ὀπίσω αὐτῆς*, καὶ τὰ ἑξῆς.

Ἀγαπήσωμεν μαστούς σου ὑπὲρ οἶνον· εὐθύτης ἠγάπησέ σε.

Ἤγουν εἰ καὶ νῦν δι' ἀσθένειαν ὑπὲρ τοὺς σοὺς μαστοὺς ἀγαπῶμεν, ὦ νυμφίε, τὸν οἶνον, ὅταν βελτιωθῶμεν, ὑπὲρ τοῦτον αὐτοὺς ἀγαπᾷν. — Οἶνος μὲν οὖν
B εὐφραίνων νεάνιδας, τὰ νομικά· ἡ δὲ τελειότης, τοῦ νυμφίου μαστοί· εἶτα εἰς ἀπολογίαν τοῦ μὴ εἴδη ἀγαπᾷν, φησίν· *Εὐθύτης ἠγάπησέ σε·* ἡμεῖς δὲ οὔπω τὰς ἑαυτῶν πορείας εὐθείας ἐποιησάμεθα.

Μέλαινά εἰμι καὶ καλή, θυγατέρες Ἱερουσαλήμ· ὡς σκηνώματα Κηδάρ, ὡς δέῤῥεις Σαλομών.

Λέγει δὲ ἡ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησία ταῦτα πρὸς τὰς ἐξ Ἱερουσαλὴμ ψυχάς, ἤτοι τὴν Ἱερουσαλήμ, ὁμολογοῦσαν τὸ μέλαν, διὰ τὸ μὴ ἐκ λαμπρῶν μηδὲ πεφωτισμένων πατέρων· διὸ καὶ σκοτασμῷ παραβάλλεσθαι· καλὴ δὲ διὰ τὸν λόγον ὃν παρεδέξατο· καὶ δέῤῥεσιν ἐοικέναι τοῦ Σαλομὼν ἃς εἶχεν, μεθ' ὧν ἄλλων ἐκέκτητο ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ.

C *Μὴ βλέψητέ με ὅτι ἐγὼ εἰμι μεμελανωμένη, ὅτι παρέβλεψέ με ὁ ἥλιος.*

Ἢ ὅτι σκοτισθεῖσάν με τῇ ἁμαρτίᾳ, Χριστὸς παρεῖδε διὰ τὴν ἀπιστίαν· ὃν ἥλιον δικαιοσύνης ἀναγορεύουσιν αἱ Γραφαί.

Υἱοὶ μητρός μου ἐμαχέσαντο ἐν ἐμοί· ἔθεντό με φυλάκισσαν ἐν ἀμπελῶσιν· ἀμπελῶνα ἐμὸν οὐκ ἐφύλαξα.

Ἤγουν οἱ διδάσκοντες μαθηταὶ τοῦ Χριστοῦ, καθαρεῖ με τῶν πρὸς τούτου βουλόμενοι πονηρῶν λογισμῶν, καὶ τῶν συνεργούντων ταῦτα δαιμόνων, *ἐμαχέσαντο* τούτοις ἐν ἐμοί, *τῆς αὐτῆς μοι μητρὸς ὄντες υἱοί*, τῆς ἐλευθερίας φημί· οἱ μὲν εἰς τὸ κατ' ἐκλογὴν χάριτος λεῖμμα ἀναλαμβανόμενοι· ἐγὼ δὲ τὴν κατὰ τὴν ἄνω Ἱερουσαλὴμ διαθήκην λαβοῦσα, καὶ ἐξ ἐπαγγελίας ἀναγεννωμένη. Οὐ πρότερον δὲ
D ταύτην *ἔθεντο φυλάκισσαν*, εἶτα ἐμαχέσαντο· μαχεσάμενοι δὲ πρῶτον ἐπιτηδείαν ἐποίησαν τοῦ τεθῆναι ἐν ἀμπελῶσιν εἰς φυλακήν... Μωϋσῆς δὲ οὗτος, καὶ οἱ προφῆται, ὧν ἕκαστος ἀγρὸς ἦν πλήρης, ὃν εὐλόγησε Κύριος·.. καὶ ἀμπελὼν ἐν οἷς τις γενόμενος, καὶ τὴν προτέραν ἕξιν ἑαυτοῦ μὴ τηρῶν ὡς ἐκ Σοδόμων ὑπάρχουσαν ἀμπελῶνα, τῷ παρόντι κέχρηται λόγῳ.

Ἐὰν μὴ γνῷς σεαυτήν, ἡ καλὴ ἐν γυναιξίν, ἔξελθε σὺ ἐν πτέρναις τῶν ποιμνίων σου, καὶ ποίμαινε τὰς ἐρίφους σου ἐπὶ σκηνώμασι τῶν ποιμένων.

Τὸ πολυθρύλλητον δὲ παρ' Ἕλλησιν ἐπίφθεγμα προείληπται παραδοθὲν τῷ σοφῷ Σολομῶντι, τὸ

[7] I Cor. II, 12, 16. [8] I Cor. II, 9. [9] Coloss. II, 3. [10] Psal. XLIV, 10. [11] ibid. 15.

Γνῶθι σαυτόν· καθ' ἣν ἀπειλεῖται νῦν ἡ ψυχὴ παρὰ τοῦ ἐράστου καὶ νυμφίου, εἰ μὴ τὸ δοθὲν αὐτῇ κατ' εἰκόνα Θεοῦ φυλάξει κάλλος, τὴν ἔνδοθεν ἐκβολὴν, καὶ τὸ ἐν ἐσχάτοις τετάχθαι, τοὺς σκαιοὺς ἐρίφους ποιμαίνουσα. Ποιμανεῖς δὲ αὐτοὺς *ἐπὶ τοῖς τῶν ποιμένων σκηνώμασιν*, ποτὲ μὲν τοῦδε, ποτὲ δὲ ἐκείνου οἷα δή τις ἀλῆτις· μέχρι παιδευθεῖσα τῇ πείρᾳ πρὸς τὴν σεαυτῆς ἐπιστρέψειας γνῶσιν· ἁρμόσει δὲ καὶ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ὁ λόγος· γινώσκει δέ τις ἑαυτὸν, εἰδὼς, εἰ ἀγαθὴν ἢ φαύλην ἔχει διάθεσιν· καὶ πολὺ τῆς ὁδοῦ τῆς ἐπὶ τὴν ἀρετὴν ἀπολείπεται· ἢ τοῖς ἔμπροσθεν ἐπεκτείνεται, τῶν ὄπισθεν ἐπιλανθανόμενος· εἰ δὲ καὶ μήπω ἔλαβεν ἢ τετελείωται, ἢ προσεγγίζει τοῖς ὁρίοις τοῦ κάλλους· ἔργον δὲ καὶ τὸ ἀφιστάνειν ἑκάστῃ πράξει ὅπως γεγένηται λογισμῷ τε παντὶ καὶ λόγῳ· γυναῖκας δὲ τὰς μὴ καθαρὰς μηδὲ ἀδιαφόρους ψυχὰς λέγει· ἀμελοῦσα δὲ τῆς ἰδίας γνώσεως, γένοιτ' ἂν κλυδωνιζομένη καὶ περιφερομένη *παντὶ ἀνέμῳ τῆς διδασκαλίας* ἐν τῇ κυβείᾳ τῶν ἀνθρώπων· καὶ πανταχοῦ μᾶλλον ποιμαίνειν τὰς ἰδίας σκαιὰς ἐρίφους ἢ παρὰ τῷ καλῷ ποιμαίνει λόγῳ· αὕτη δὲ προσηνὴς ὁ λόγος, εἰ καὶ μηδέποτε λεία λοιπὸν ἤδη *ἐν γυναιξὶν* ἐστι *καλή*, συγκαταριθμουμένη τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ, καὶ τῶν ἐν αὐτῇ μικρῶν οὖσα καλλίων· αἱ γὰρ οὕτω λεγόμεναι τῆς Ἐκκλησίας γυναῖκες, τῶν ἐθνικῶν ψυχῶν ἀσυγκρίτως ἀμείνους πορευομένων ὀπίσω τῶν ἐραστῶν τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων, γυναικῶν λεγομένων, ἀλλ' οὐ παρθένων· πῶς γὰρ οὐχ ἀμείνων, ἡ πρὸς τὸν κτίστην τὸν σαυτῆς ἀναβλέψασα; ὅμοιον δὲ τὸ *Ἔξελθε*, τῷ παραδοθῆναι τῷ Σατανᾷ, εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκὸς ἀφορισθέντα τῆς Ἐκκλησίας· μετὰ τὸ καθάπερ ἔλεγε πρὸς τὰς νεάνιδας εἰσαχθῆναι παρὰ τοῦ βασιλέως εἰς τὸ ταμιεῖον αὐτοῦ.

Τί ὡραιώθησαν σιαγόνες σου ὡς τρυγόνος;

Ἀλλὰ καὶ μέλη Χριστοῦ Ἐκκλησίαν νύμφης ὁ Παῦλός φησιν· ἧς οἱονεὶ πρόσωπον, οἱ τῷ κάλλει τῶν λοιπῶν διαφέροντες, αἰσχρὸν οὐδὲν ἐννοοῦντες· τὴν δὲ τῆς σωφροσύνης αὐτῇ καρποφοροῦντες αἰδῶ, οἱ πρότερον ἴσως οὐκ ὄντες καλοὶ, τοσοῦτον μετέβαλον ὡς εἰρῆσθαι τῇ νύμφῃ· *Τί ὡραιώθησαν σιαγόνες σου, μὴ ἔχοντες σπῖλον ἢ ῥυτίδα;* τάχα δὲ καὶ τῷ τὸν ἕνα μόνον γινώσκειν Θεόν· καὶ ἡ τρυγὼν γὰρ ἑνὶ μόνῳ συνέρχεται.

Ὁμοιώματα χρυσίου ποιήσωμέν σοι μετὰ στιγμάτων τοῦ ἀργυρίου.

Τοῦτο δὲ, Οὐ πολὺς ἦν οὐδὲ κεχυμένος ὁ ἄργυρος·— ὀλίγα δὲ ἐν ἀποῤῥήτῳ παρὰ τῶν προφητῶν λεγόμενα (4) καὶ τῶν πάλαι σοφῶν·— ἐπιδημήσαντος δὲ τὰ ἐν τοῖς ἀβάτοις τοῦ ναοῦ, τεθεώρηται τῷ βλέποντι τὸ καταπέτασμα τὸ ἀληθινὸν σχιζόμενον ἄνωθεν ἕως κάτω ἐπὶ τῷ θεωρηθῆναι τὰ ἔνδον, ἐπὰν ὁ ἀναπεσὼν κοιμηθεὶς ὡς λέων καὶ ὡς σκύμνος ἐγερθῇ.

Καὶ μετὰ ταῦτα.

Τότε γὰρ οἱ σύμμορφοι γενόμενοι τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ, παραλήψονται αὐτοὶ (5) ἀνθομοιωμάτων χρυσόν· πληθυνθήσονται γὰρ τῷ ἀργυρίῳ καὶ τῷ χρυσίῳ.

[12] Ephes. IV, 14. [13] Ephes. V, 30. [14] ibid. 27.

(4) Edit. Mai, λέγομαι, quod nullum sensum affert.

A Hic enim nunc minatur animæ amator et sponsus, nisi datam sibi secundum Dei imaginem servet pulchritudinem, ipsam foras ejici, atque in extremis versari periculis, sinistros hædos pascentem. Pascis autem eos *juxta tabernacula pastorum*, nunc quidem hujus, nunc vero istius, velut quædam vagabunda; donec edocearis experientia tuimet conversionis notitiam. Spectant quoque ad Ecclesiam hæc verba. Noscit enim aliquis semetipsum, cum viderit, bonamne an vanam habeat vivendi rationem; multumne a via virtutis declinet; aut nimis anterioribus extendatur, posteriorum oblitus; aut nondum ceperit, vel sit perfectus, vel proximus fiat limitibus pulchritudinis. Opus autem cavere in omni actu ut fiat omni ratione et veritati. Feminas B quidem dicit non puras, neque indifferentes animas. Incuriosa propriæ cognitionis, fieret quasi fluctuans et circumagitata *omni vento doctrinæ* [12] in alea hominum. Et ubique magis pascere proprias sinistras capellas quam bono pascere verbo. Ipse quidem bonum verbum, etsi nunquam candida in posterum jam *inter mulieres pulcherrima* est, annumerata Dei Ecclesiæ, et iis quæ in ea parvæ sunt pulchrior. Nam Ecclesiæ quæ sic mulieres dicuntur, ethnicis animabus incongrue meliores sunt, ambulantibus post adversarum potestatum amatores; mulieres nominantur, sed non virgines. Quomodo enim non melior quæ se ad Creatorem suum erigit? Idem sonat *egredere*, ac traditum fuisse Sa- C tanæ, in carnis abyssum ex Ecclesia exterminatum; quapropter jam dixit adolescentulas a rege in cellaria sua fuisse introductas.

VERS. 9. *Pulchra sunt genæ tuæ sicut turturis.*

Sed etiam membra Christi Ecclesiam sponsæ Paulus dicit [13], cujus quasi figura sunt, forma cæteris præstantes, et turpe nihil cogitantes. Huic vero sapientiæ pudorem fructificantes, qui prius forte non erant pulchri, tantum mutati sunt, ut sponsæ dicerent: Quid pulchre rubent *genæ tuæ, sicut turturis, neque rugam neque maculam habentes* [14]? Forsan autem et Deum cognoscere verum innuit; turtur enim tantummodo uni conjungitur.

VERS. 10. *Murenulas aureas faciemus tibi vermiculatas argento.*

D Hoc est, Non multum erat, neque profusum argentum: — parum in mysterio dicta sunt a prophetis ac antiquis sapientibus: — evulgante autem adyta templo, visum est spectanti velum verum scissum a summo usque deorsum, ut revelarentur interiora, cum recubans [Christus] dormivit sicut leo, et sicut catulus leonis surrexit.

Et paulo post:

Tunc enim consimiles facti resurrectionis ejus pro æquivalentibus accipient aurum, ditabuntur enim auro et argento.

(5) Edit. Mai, αὐτούς. [Locus, ut videtur, valde corruptus.

VERS. 11. *Dum esset rex in accubitu suo, nardus mea dedit odorem.*

Sponsi enim dicit odorem, *nardus mea*, qua eum unxi, *dedit*. Namque cum ipsa propria nardo pedes unxisset Jesu, et in caput fudisset, hanc ex odore sponsi refectam prioris vice accepit [15]. Qua igitur capite delibuto, exclamat, *Nardus mea dedit* mihi sponsi *odorem*. Ideoque velut e corpore Jesu domum totam implevit discipulæ unguentum.

VERS. 12. *Fasciculus myrrhæ dilectus meus mihi, inter ubera mea commorabitur.*

Postquam dixi sponsi nardum suum mihi odorem dedisse, nunc subjicio filium fratris mei myrrham non effusam, neque foras exhalatam spirare, sed concretam et densa suavitate fragrantem. Fratrem vero primum habens populum gentilium Ecclesia, cum ex illo secundum carnem ortus esset Christus, filium vocat fratris et sponsi. Aquila autem avunculum dante, dicendum patrem esse gentilium Ecclesiæ antiquum populum; cum quidem ex eorum lege et prophetis in Deo generatio, atque e nobis ad pietatem inductio constaret. Illo igitur ita effecto sponsæ patre, Salvator similiter iis, qui sub lege erant, frater factus est.

VERS. 14. *Ecce tu pulchra es, amica mea, ecce tu pulchra es : oculi tui columbarum.*

Hic prius videtur sponsa manifestius sponsi pulchritudinem inspicere, suisque columbarum oculis ejus in rationis decore præcellentiam animadvertere. Mox autem communem ipsius lectulum et sponsi corpus prædicat, in quo anima adhuc habitans rationis consortio dignatur. Dicit igitur Paulus corpora nostra membra Christi esse [16]. Per nostra enim corpora sponsæ corpus significat, et per Christi membra, sponsi corpus. Obumbratum vero sponsum dicit propter frequentiam rationis et sequentiæ contemplationum. Quod si communis sponsa utraque floreat, nihil mirum et in corpore omnem corporis cultum excellentem inveniri.

CAPUT II.

VERS. 1. *Ego flos campi et lilium convallium.*

Florem dicit campi, qui fructus fiet. In hoc igitur terrestri loco, qui campus dicitur, flos erit sponsi verbum in futurum. Cum enim consummatio venerit, vertetur flos in fructum; et ne nimium a flore recedant, eum dicit super terram. Quapropter factus est sponsus quasi *flos campi*. *Seipsum* enim *exinanivit, servi formam accipiens* [17], ut deinceps ejus gloriam contueri possimus. Non est flos insignioribus vel planioribus campis, sed humilioribus et curvioribus lilium. His dictis sponsus amicam cum cæteris filiabus, seu animabus confert, quæ præ illa sunt velut spinæ.

A

Ἕως οὗ ὁ βασιλεὺς ἐν ἀνακλίσει αὐτοῦ, νάρδος ἔδωκεν ὀσμὴν αὐτοῦ.

Τὴν γὰρ τοῦ νυμφίου φησὶν ὀσμὴν ἡ ἐμὴ νάρδος ἐν ᾗ αὐτὸν ἤλειψα, δέδωκε· τῇ γὰρ ἑαυτῆς νάρδῳ τοὺς πόδας ἀλείψασα τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ταῖς θριξὶν ἀπομάξασα, μεταπεποιημένην ἐκ τῆς ὀσμῆς τοῦ νυμφίου ταύτην ἀνέλαβεν· ἧς αἰσθανομένη φησὶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ἐλθούσης Ἡ *ἐμὴ νάρδος ἔδωκέ* μοι *τὴν* τοῦ νυμφίου *ὀσμήν*· διόπερ ὡς ἀπὸ τῶν χρωτῶν Ἰησοῦ τὴν οἰκίαν ὅλην ἐπλήρωσε τῆς μαθητρίας τὸ μῦρον.

Ἀπόδεσμος τῆς στακτῆς ἀδελφιδοῦς μου ἐμοὶ, ἀνὰ μέσον τῶν μαστῶν μου αὐλισθήσεται

Εἰποῦσα τὴν νάρδον τοῦ νυμφίου δεδωκέναι μοι τὴν ὀσμὴν, νῦν φημι τὸν ἀδελφιδοῦν μου πνέειν στα-

B

κτῆς οὐ διαχεομένης, οὐδ' ἔξω πνεούσης· ἀλλ' ἀποδεδεμένης καὶ πυκνότερον τὴν εὐωδίαν διδούσης· ἀδελφὸν δὲ τὸν πρῶτον ἐσχηκυῖα λαὸν ἡ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησία, ἐπείπερ ἐξ αὐτοῦ τὸ κατὰ σάρκα ἦν ὁ Χριστὸς, υἱὸν κέκληκεν ἀδελφοῦ καὶ νυμφίου· τοῦ δὲ Ἀκύλα ἐκδεδωκότος πατράδελφον, λεκτέον πατέρα εἶναι τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας τὸν πάλαι λαόν· ἐπεὶ ἐκ τοῦ παρ' ἐκείνοις νόμου καὶ τῶν προφητῶν ἡ ἐν Θεῷ γένεσις καὶ ἡ ἐξ ἡμῶν εἰς εὐσέβειαν ὑπῆρξε προαγωγή· τούτου τοίνυν οὕτως ἀποδεδομένου τῆς νύμφης πατρὸς, ἀδελφὸς ὁ Σωτὴρ ὁμοίως ἐκείνοις ὑπὸ νόμον γενόμενος.

Ἰδοὺ εἶ καλὴ, ἡ πλησίον μου, ἰδοὺ εἶ καλή· ὀφθαλμοί σου περιστεραί.

Νῦν ἔοικε πρότερον ἑνεωρακέναι τρανώτερον τῷ

C

τοῦ νυμφίου κάλλει ἡ νύμφη· καὶ διὰ τῶν περιστερῶν αὐτῆς ὀφθαλμῶν αἰσθέσθαι τῆς ἐν τῷ κάλλει τοῦ λόγου καὶ ὑπεροχῆς· τάχα δὲ καὶ κλίνην κοινὴν ἑαυτῆς καὶ τοῦ νυμφίου τὸ σῶμα αἰνίττεται, ἐν ᾧ ἔτι οὖσα ἡ ψυχὴ ἀξιοῦται τῆς τοῦ λόγου κοινωνίας· λέγει οὖν Παῦλος, Τὰ σώματα ἡμῶν μέλη Χριστοῦ ἐστι· διὰ γὰρ τοῦ ἡμῶν τῆς νύμφης εἶναι λέγει τὸ σῶμα· διὰ δὲ τοῦ μέλη Χριστοῦ, τοῦ νυμφίου· σύσκιον δέ φησι τὸν νυμφίον διὰ τὴν πυκνότητα τῶν ἐν τῷ λόγῳ καὶ τῇ σοφίᾳ θεωρημάτων· ἐὰν δὲ ᾖ ἡ κοινὴ νύμφη ἀμφοῖν εὐθαλὴς, οὐδὲν θαυμαστὸν καὶ ἐπὶ τὸ σῶμα πᾶσαν τὴν διὰ τοῦ σώματος πρᾶξιν ἀγαθὴν δηλοῦσθαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἐγὼ ἄνθος τοῦ πεδίου, κρίνον τῶν κοιλάδων.

D

Ἄνθος λέγει τὸ ὁδεῦον ἐπὶ τὸ γενέσθαι καρπός· ἐν οὖν τῷ περιγείῳ τόπῳ πεδίῳ ῥηθέντι, ἄνθος ἐστὶν ὁ νυμφίος λόγος ὡς πρὸς τὰ μέλλοντα· ὅταν γὰρ ἔλθῃ τὸ τέλειον, μεταβαλεῖ τὸ ἄνθος εἰς τὸ γενέσθαι καρπός· καὶ ἐπεὶ μὴ πλέον χωροῦσι τοῦ ἄνθους, λέγει ἐπὶ γῆς· διὰ τοῦτο γέγονεν ὁ νυμφίος ὡς *ἄνθος τοῦ πεδίου*· *ἑαυτὸν* γὰρ *ἐκένωσε*, *μορφὴν δούλου λαβὼν*, πρὸς τὸ δυνηθῆναι τὴν δόξαν αὐτοῦ μετὰ ταῦτα ἡμᾶς θεάσασθαι· μήποτε δὲ τοῖς μὲν εὐγενεστέροις καὶ ὁμαλέσι πεδίοις ὀνομαζομένοις, ἄνθος ἐστὶ, τοῖς δὲ τούτων κατωτέροις καὶ κοιλωτέροις κρίνον· ταῦτα φήσας ὁ νυμφίος παραβάλλει τὴν

[15] Joan. XII, 3. [16] I Cor. VI, 15. [17] Philipp. II, 7.

πλησίον αὐτοῦ ἄλλαις θυγατράσι ταῖς λοιπαῖς ψυχαῖς, αἵτινές εἰσιν ἄκανθαι ταύτῃ παραβαλλόμεναι. Τοιαῦται δὲ αἱ μὴ πλησίον τοῦ νυμφίου ψυχαί· ἡ δὲ πλησίον κρίνον ἐν μέσῳ διαλάμπον αὐτοῦ.

Ὡς μῆλον ἐν τοῖς ξύλοις τοῦ δρυμοῦ, οὕτως ἀδελφιδοῦς μου ἀνὰ μέσον τῶν υἱῶν· ὑπὸ τὴν σκιὰν αὐτοῦ ἐπεθύμησα καὶ ἐκάθισα, καὶ ὁ καρπὸς αὐτοῦ ἐν τῷ λάρυγγί μου.

Ἔπρεπε τῇ νύμφῃ τοῦ κάλλους ὅλῃ τοῦ νυμφίου γεγενημένῃ, περὶ αὐτῆς μὲν λέγειν οὐδὲν, πρὸς οἷς δὲ ὁ νυμφίος ἔφη περὶ ἑαυτοῦ, μήλῳ παραβάλλειν αὐτόν· τοὺς παρ' αὐτῶν δὲ υἱοὺς, ξύλοις δρυμοῦ· ὑπερβολῇ δὲ τοῦ πόθου, τὸ καὶ σκιᾶς ἐπιθυμεῖν τῆς αὐτοῦ, καὶ παραπέμψαι τῷ βάθει τὴν τούτου ποιότητα· ἔοικε δὲ ταῦτα λέγειν πρὸς τὰς νεάνιδας, ὡς πρὸς τοὺς ἑταίρους ὁ νυμφίος τὰ πρῶτα· υἱοὺς δὲ, ἢ τοὺς ἑταίρους λέγει οὓς παραθέει τοῦ νυμφίου ξύλοις ἀκάρποις παρείκασεν, ἢ τοὺς ἀλλοτρίους αὐτοῦ. *Ὑπὸ σκιὰν δὲ αὐτοῦ* ἐπεθύμησέ τε καὶ κεκάθικεν· λέγει δὲ καὶ Ἱερεμίας ἐν Θρήνοις· *Πνεῦμα πρὸ προσώπου ἡμῶν Χριστὸς Κύριος, συνελήφθη ἐν ταῖς διαφθοραῖς ἡμῶν·* οὗ εἴπωμεν *Ἐν τῇ σκιᾷ αὐτοῦ* ζησόμεθα ἐν τοῖς ἔθνεσι· πῶς γὰρ οὐκ ἔμελλε ζωῆς ἡμῖν αἰτία ἡ σκιὰ αὐτοῦ γενέσθαι, γενομένοις ἐλευθέροις τῆς τοῦ νόμου σκιᾶς; *Σκιὰν* γὰρ εἶχεν *ὁ νόμος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν*, μηκέτι οὖσιν *ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν*, εἰ καὶ νῦν ἐσμεν ὑπὸ σκιὰν πολλῷ διαφέρουσαν· μετὰ τὸν παρόντα γὰρ βίον, οὐκ ἔτι *δι' ἐσόπτρου καὶ αἰνίγματι*, ἀλλὰ *πρόσωπον πρὸς πρόσωπον* τὴν ἀλήθειαν θεωρήσωμεν· λέξει δὲ καὶ ἡ νύμφη, *Ἕως οὗ διαυγάσῃ ἡμέρα, καὶ κινηθῶσιν αἱ σκιαί*· ἔστι γὰρ ὁ βίος ἡμῶν ὡς σκιὰ, καὶ ἐν σκιᾷ θανάτου ὁ ἐξ ἐθνῶν ἐκαθέζετο, καὶ οἱ ἀπιστοῦντες ἔτι καθέζονται.

Εἰσαγάγετέ με εἰς οἶκον τοῦ οἴνου.

Ταῦτα πρὸς τοὺς φίλους τοῦ νυμφίου φησὶ τοὺς ἁγίους ἀγγέλους ἢ ἀποστόλους τε καὶ προφήτας· μονονουχὶ λέγουσα, Συγκεράσατέ με τῷ σώματι τοῦ Χριστοῦ.

Στηρίσατέ με ἐν μύροις, στοιβάσατέ με ἐν μήλοις, ὅτι τετρωμένη ἀγάπης ἐγώ.

Ὁ Σύμμαχος οὕτως ἐκδέδωκεν· *Ἐπανακλίνατέ με οἰνάνθῃ*, τουτέστιν εὐώδεσι δένδροις, τοῖς καλὸν καρπὸν ποιοῦσιν, ἀνθοῦντα· τῶν φαύλων λεγομένων δένδρων ἀκάρπων ἢ κακοκάρπων ὄντων· τινὰ δὲ τῶν ἀντιγράφων ἔχει· *Στηρίσατέ με ἐν ἀμύροις*· ὃ νοητέον, ἢ πιστοὺς μὲν, οὐ μὴν ὡς χρηματίζειν μέλη τῆς μὴ ἐχούσης σπίλον ἢ ῥυτίδα, ἢ ἀλλοτρίους τῆς πίστεως χρηστούς· τὸ δὲ, *στοιβάσατέ με ἐν μήλοις*, σαφηνίζων ὁ Σύμμαχος, *περικυκλώσατέ με μῆλα*, εἶπε· βούλεται γὰρ ἡ νύμφη ἐν πολλοῖς περικυκλιομένοις αὐτὸν μήλοις ἀναπαύεσθαι· ἅτινα οἶμαι καρπός ἐστι τοῦ μήλου ἐν τοῖς ξύλοις τοῦ δρυμοῦ νυμφίου, ἵνα τῆς αὐτῶν μεταλάβῃ ποιότητος· *Τέτρωμαι γὰρ φίλτρῳ*, φησὶ, κατὰ τὸν Σύμμαχον· *ἀπὸ τοῦ ἐκλεκτοῦ βέλους*, κατὰ τὸν Ἠσαΐαν.

A Tales vero non amicæ sponsi animæ, amica autem lilium ejus in medio perfulgens.

VERS. 3. *Sicut malus inter ligna silvarum, sic dilectus meus inter filios. Sub umbra illius quem desideraveram sedi, et fructus ejus dulcis gutturi meo.*

Decebat sponsam sponsi pulchritudini omnino intentam, proprio decore omisso, post ea quæ ipse de se sponsus prædicavit, cum malo eum conferre; filiosque, qui circumstant eum, cum lignis silvæ; et desideriorum excessu, umbram illius desiderare, virtutesque penitus scrutari. Hæc autem videtur ad adolescentulas eloqui, sicut ad amicos priora sponsus. Filios autem vocat, sive amicos sponsi familiares, quos in fecundis arboribus æquiparavit, sive ab eo alienos. *Sub umbra illius* desideravit et sedit. Dicit et Jeremias in Threnis : *Spiritus oris nostri Christus Dominus captus est in peccatis nostris* [18]. De quo nobis dicendum est, *Sub umbra illius* vivemus in gentibus. Quomodo enim non debebat vitæ nobis causa umbra ejus fieri, legis umbra liberatis? *Umbram* enim habebat *lex futurorum bonorum* [19], iis qui non jam *sub lege* erant, *sed sub gratia* [20], etsi nunc quoque sumus sub umbra multum dissimili. Namque post præsentem vitam, non *in speculo et ænigmate*, sed *facie ad faciem* [21] veritatem contemplabimus. Dicet etiam sponsa, *Donec aspiret dies et inclinentur umbræ* [22]. Vita enim nostra quasi umbra est, et in umbra mortis ethnicus sedebat, et increduli adhuc sedent.

VERS. 4. *Ducite me in cellam vinariam* (secundum LXX).

Hæc ad amicos sponsi dicit, sanctos angelos, vel apostolos, vel prophetas, quasi diceret : Conjungite me cum corpore Christi.

VERS. 5. *Fulcite me floribus, stipate me malis, quia amore langueo.*

Hæc Symmachi interpretatio : *Sternite me in palmitibus*, id est in odoriferis arboribus, quæ bonum ferunt fructum ; malæ autem arbores sunt quæ nullum vel malum fructum ferunt. Habent vero quædam e manuscriptis : *Fulcite me nullius odoris arboribus.* Quod interpretandum sive de fidelibus, non tamen adeo ut vocentur illius quæ nec maculam nec rugam habet, membra ; sive de optimis, etsi fidei nesciis. Illud autem, *stipate me malis*, Symmachus dilucidans, *mihi malos inducite*, interpretatur. Vult enim sponsa inter malos, quæ frequentes circumdant eum, requiescere. Verum, ut quædam asserunt, fructus est mali in lignis viæ sponsi, ut eorum saporem experiatur *Vulnerata sum philtro*, dicit, secundum Symmachum ; et, *sagitta electa*, secundum Isaiam [23].

[18] Thren. IV, 20. [19] Hebr. X, 1. [20] Rom. VI, 14 [21] I Cor. XIII, 12. [22] Cant. II, 17. [23] Isa. XLIX, 2.

VERS. 8. *Vox dilecti mei, ecce iste venit saliens in montibus, transiliens colles.*

Hoc nonnulli prioribus attribuunt; Hebraicus vero textus proprio collocat loco. Etenim manifestum est sponsam cum filiis Jerusalem colloquentem, subito sponsi vocem percipere, cum quibusdam, ut verisimile, confabulantis. Quam percipit in montibus collibusque sponsæ domo proximis resonantem, non aliter ac cervorum hinnulum. Deinde sponsa sollicitus, domo fit proximus, furtimque a tergo aggreditur; mox ad fenestras usque prosilit, amatorie velut inspicere volens; propior domo ubi est sponsa, multos cancellos circum sponsam ejusque socias obductos, valentior sponsus perrumpit, perque ea speculatur, sponsamque invitat propius accedere. Audet, opere confirmatur, cancellos contemnere, jam divulsos, fugatamque per eos temporis inclementiam, quam hiemem vocat, inutiles vehementioresque imbres ferentem. Convertitur ad præsentis temporis commoda, flores scilicet vernos ac vitis putationem prædicans; et columbæ vocem, et olynthi ficus, et luxuriantes describit vites; et intus requiescet; cupiebat illam, quæ erat intus, vultu retecto coram sponso prodire, suavique vocis recreare sono.

VERS. 10 seq. *En dilectus meus loquitur mihi: Surge, propera, amica mea, columba mea, et veni; jam enim hiems transiit, imber abiit et recessit, flores apparuerunt in terra nostra, tempus putationis advenit: vox turturis audita est in terra nostra. Ficus protulit grossos suos: vineæ florentes dederunt odorem suum.*

Surge, inquit, a sensibilibus ad spiritualia, ut conjuncti simus. *Imber abiit.* Hic imber tempus innuit ante Incarnationem, cum Deus nubibus elicuit quasi pluviam legalia et prophetica verba. Recessit simul ac *lex et prophetæ usque ad Joannem* [14]; ver autem et æstas post Incarnationem subierunt; nec jam opus erat imbribus. Per Christum terra strata est floribus; cujus et incarnatione, ficus, quæ priore tempore creverat, non sterilis exciditur; *nunc enim olynthos protulit, et luxuriant vites:* ideo in Christi palmitibus, inquit, *bonus odor Deo sumus* [15].

VERS. 13, 14. *Surge, amica mea, speciosa mea, et veni, columba mea, in foraminibus petræ, in caverna maceriæ. Ostende mihi faciem tuam, sonet vox tua in auribus meis; vox enim tua dulcis, et facies tua decora.*

Vult animam sensibilia transgredi. Sensibilem enim mundum quasi mœnia et munimentum oppidi vocat. Oportet igitur animam, rationis participem, *in foraminibus petræ*, non solum extra civitatis mœnia, sed et extra vallum versari, ut ori detecto propior facta, gloriam Domini speculetur, pareat-

[14] Luc. XVI, 16. [15] II Cor. II, 15.

A *Φωνὴ τοῦ ἀδελφιδοῦ μου, ἰδοὺ οὗτος ἥκει πηδῶν ἐπὶ τὰ ὄρη, διαλλόμενος ἐπὶ τοὺς βουνούς.*

Τοῦτό τινες τοῖς προλαβοῦσιν ἀπέδωκαν, τὸ δὲ Ἑβραϊκὸν ἐξ ἰδίας τάττει περικοπῆς· καὶ δῆλόν ἐστιν ὡς ἡ νύμφη διαλεγομένη ταῖς θυγατράσιν Ἱερουσαλὴμ, αἰφνίδιον αἰσθάνεται τῆς τοῦ νυμφίου φωνῆς, διαλεγομένου τισὶν ὡς εἰκός· ἧς αἰσθανομένης ἐπὶ τῶν ὀρῶν καὶ τῶν βουνῶν τῶν παρακειμένων τῷ τόπῳ τῆς νύμφης διαλέγεσθαι, ὡς μηδὲν ἀπᾷδειν νεβρῷ· εἶτα σπουδῇ τῇ περὶ τὴν νύμφην, ἐγένετο πλησίον τοῦ οἴκου καὶ παρέφηνεν ὄπισθεν αὐτοῦ· εἶτα πηδήσας μέχρι τῶν τοῦ οἴκου φθάνει θυρίδων, ἐρωτικῶς ὥσπερ ἐθέλων εἰς αὐτὴν παρακῦψαι· ἐγγὺς δὲ τῆς οἰκίας ἔνθα ἡ νύμφη, δίκτυα πολλὰ ἐπενέδρα τῆς νύμφης καὶ τῶν περὶ αὐτὴν ἐκπεπέτασται, ἅπερ διακόψας ὁ νυμ-
B φίος ὡς ἰσχυρότερος, διέκυψε δι' αὐτῶν· καὶ καλεῖ τὴν νύμφην πλησίον ἐλθεῖν· παραθαῤῥύνων ἔργῳ τῶν δικτύων καταφρονεῖν, ὡς ἤδη σχισθέντων, καὶ τοῦ χαλεποῦ δι' αὐτῶν παραδραμόντος καιροῦ, ὃν χειμῶνα καλεῖ, ἀνωφελῆ φέροντα καὶ σφοδρὸν ὑετόν· προτρέπεται δὲ καὶ διὰ τῶν καλῶν τοῦ παρόντος καιροῦ, ἄνθη λέγων ὡς ἐν ἔαρι καὶ θεραπείαν ἀμπέλων· τρυγόνος τε φωνὴν, καὶ συκῆς ὀλύνθους, καὶ κυπριζούσας ἀμπέλους διαγράφει· καὶ τὸν ἔνθα συναναπαύσεται τόπον· ἔνθα γενομένην ἐβούλετο αὐτὴν ὅλῳ προσώπῳ τῷ νυμφίῳ φανῆναι, καὶ τῆς ἡδείας αὐτῇ παρέχειν ἀκοῦσαι φωνῆς.

Ἀποκρίνεται ἀδελφιδοῦς μου καὶ λέγει μοι· Ἀνάστα, ἐλθὲ, ἡ πλησίον μου, καλή μου, περιστερά μου· ὅτι ἰδοὺ ὁ χειμὼν παρῆλθεν, ὁ ὑετὸς ἀπῆλ-
C *θεν καὶ ἐπορεύθη ἑαυτῷ· τὰ ἄνθη ὤφθη ἐν τῇ γῇ· καιρὸς τῆς τομῆς ἔφθακε· φωνὴ τῆς τρυγόνος ἠκούσθη ἐν τῇ γῇ ἡμῶν· ἡ συκῆ ἐξήνεγκεν ὀλύνθους αὐτῆς· αἱ ἄμπελοι κυπρίζουσιν, ἔδωκαν ὀσμὴν*, κ. τ. ἑ.

Ἀνάστα, φησὶν, ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν πρὸς τὰ νοητὰ, ἵνα συνῆμεν· *Ὁ ὑετὸς ἀπῆλθεν·* εἴπομεν ἂν ὑετὸν γεγονέναι, τὸν πρὸ τῆς Ἐπιδημίας καιρὸν, τοῦ Θεοῦ ἐντειλαμένου ταῖς νεφέλαις ὕειν τὸν νομικὸν καὶ προφητικὸν λόγον· πεπαῦσθαι δὲ τοῦτον, ἐπειδὴ *ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται ἕως Ἰωάννου·* ἔαρ δὲ καὶ θέρος μετὰ τὴν Ἐπιδημίαν· ὅτι μηκέτι ὑετῶν χρεία ὅτε τὰ διὰ Χριστὸν ἄνθη ὤφθη ἐν τῇ γῇ· καὶ ἀπὸ τῆς ἐπιδημίας αὐτοῦ, ἡ συκῆ οὐκ ἐκκόπτεται ἄκαρπος ἐν τῷ προτέρῳ γενομένη καιρῷ· *νυνὶ γὰρ ὀλύνθους ἐξήνεγκε, καὶ κυπρίζουσιν αἱ ἄμπελοι·* διό φησιν,
D ἐν τῶν κλημάτων Χριστοῦ, *εὐωδία, ἐσμὲν τῷ Θεῷ.*

Ἀνάστα, ἐλθὲ, ἡ πλησίον μου, καλή μου, περιστερά μου· καὶ ἐλθὲ σὺ, περιστερά μου, ἐν σκέπῃ τῆς πέτρας ἐχόμενα τοῦ προτειχίσματος· δεῖξόν μοι τὴν ὄψιν σου, καὶ ἀκούτισόν με τὴν φωνήν σου, ὅτι ἡ φωνή σου ἡδεῖα, καὶ ἡ ὄψις σου ὡραία.

Βούλεται τὴν ψυχὴν ὑπερβῆναι τὰ αἰσθητά· ὡς ἐπὶ πόλεως δὲ τεῖχος καὶ προτείχισμα, τὸν αἰσθητὸν κόσμον καλεῖ· δεῖ οὖν τὴν τῷ λόγῳ κοινωνοῦσαν ψυχὴν *ἐν σκέπῃ τῆς πέτρας*, οὐ μόνον ἔξω τοῦ τείχους τῆς πόλεως, ἀλλὰ καὶ τοῦ προτειχίσματος γενέσθαι· ὡς πλησίον γενομένην ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν

δόξαν τοῦ Κυρίου κατοπτρίζεσθαι· πειθομένην τῷ λέγοντι, *Δεῖξόν μοι τὴν ὄψιν σου*· ἐπιθυμεῖ δὲ καὶ διαλεγομένης ἀκοῦσαι, τὴν φωνὴν ὡς ἡδεῖαν θαυμάζων· προτείχισμα δέ ἐστιν, ὅπερ Ἡσαΐας περίτειχον ὀνομάζει, λέγων· *Θήσει τεῖχος*, ἢ περίτειχος· βούλεται τοίνυν τῶν σωματικῶν ἐξελθοῦσαν, οὐ μόνον ἐν τῷ τείχει γενέσθαι, ὅπερ εἶναι τὸν περὶ τοῦ κόσμου λόγον νομίζω, ἀλλὰ καὶ ἐχόμενα τοῦ προτειχίσματος· ὃς λόγος μέν ἐστι τελευταῖος τῶν σωματικῶν, ἀρχὴ δὲ τῶν ἀσωμάτων.

Πιάσατε ἡμῖν ἀλώπεκας μικροὺς ἀφανίζοντας ἀμπελῶνας, καὶ αἱ ἄμπελοι ἡμῶν κυπρίζουσιν.

Ταῦτα τοῖς φίλοις ὁ νυμφίος, ἤτοι ἀγγέλοις, ἢ ἀνδράσιν ἁγίοις, ὅσοι τῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλοι· ὑπὲρ σωτηρίας δὲ τῶν ἀμπελώνων ἡ προτροπή· ἵνα τῶν πανούργων συλλαμβανομένων δυνάμεων, αἳ διαφθείρουσαι τὴν ἀρχὴν τῆς ἐκφύσεως τοῦ καρποῦ, δυνηθῶσιν αἱ ἄμπελοι προκόψαι ἀπὸ τοῦ κυπρίζειν μέχρι τῆς τοῦ καρποῦ τελειώσεως, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γεωργούμεναι· διὰ δὲ τὸ αὐτεξούσιον δυνάμεναι ἐνέγκαι καρπόν τε καὶ μή· ἢ τάχα καὶ ἄνθρωποι, ἀλώπεκές τινες δι' ἑτεροδόξου δριμύτητος ἐμποδίζοντες τοῖς ἀρξαμένοις τρέχειν καλῶς· οὓς ἔτι μικροὺς ὄντας βούλεται συλληφθῆναι πρὶν ἐπιπλέον ἀσεβείας προκόψωσι· μέγας γὰρ ἀλώπηξ γενόμενος, ἐκείνοις μὲν ἀνάλωτος, ὑπὸ μόνου δὲ τοῦ νυμφίου θηρεύεται· ἀρχόμενοι γὰρ ἐνεργεῖν τὰ χείρονα, καὶ τοῖς φίλοις εὐάλωτοι· λέγει δ' ἂν καὶ μικροὺς τοὺς ἀμπελῶνας· οὐ δύναται γὰρ κατὰ τῶν μεγάλων ἀλώπηξ.

Ἀδελφιδός μου ἐμοὶ, κἀγὼ αὐτῷ· ὁ ποιμαίνων ἐν τοῖς κρίνοις, ἕως οὗ διαπνεύσῃ ἡ ἡμέρα, καὶ κινηθῶσιν αἱ σκιαί.

Ἡ νύμφη πρὸς τοὺς ἑταίρους τοῦ νυμφίου φησὶν ὡς οὐδεμίαν ἔχουσα πρὸς τοὺς ἀλώπεκας μετουσίαν· ἐκοινώνησαν γὰρ ἡμῖν, φησὶν, αἵματος καὶ σαρκὸς, καὶ ἡμεῖς αὐτῷ τῆς ἀφθαρσίας. Ἢ ὅτι ὁ Θεὸς ἐν ψυχῇ γίνεται, καὶ ἡ ψυχὴ εἰς Θεὸν μετοικίζεται· οὕτω καὶ ὁ Παῦλος· *Τὸ σῶμα οὐ τῇ πορνείᾳ, ἀλλὰ τῷ Κυρίῳ, καὶ ὁ Κύριος τῷ σώματι*· σῶμα γὰρ ἡ νύμφη Ἐκκλησία Χριστοῦ, τὸ μηδαμῶς τῇ πορνείᾳ, ἀεὶ δὲ τῷ Κυρίῳ· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Σωτήρ· *Μείνατε ἐν ἐμοὶ κἀγὼ ἐν ὑμῖν*· ἐν δὲ τοῖς ἑξῆς ἀνάπαλιν γέγραπται· *Ἐγὼ τῷ ἀδελφιδῷ μου, καὶ ὁ ἀδελφιδός μου ἐμοί.* Ἢ τάχα διὰ τὸ τὴν ἀρχὴν τῆς εὐεργεσίας ἀπὸ τοῦ νυμφίου γενέσθαι· μὴ ἐμφανίσαντος γὰρ ἑαυτὸν αὐτῇ, οὐδ' αὐτὴ τῷ νυμφίῳ ἀνέχειτο· τὸ γὰρ ἔνθεον αὐτοῦ κάλλος θεασαμένη, ἐπὶ σωτήριον ἀφίκετο φίλτρον, μεθὸ ἀνατεθεῖσα ἐκείνου τῷ κάλλει, λέγει, *κἀγὼ αὐτῷ*· εἶτα τὴν τάξιν ἀντέλαβε πρὶν μὲν ἐλθεῖν τὸ τέλειον, λέγουσα, *ἐγὼ τῷ ἀδελφιδῷ μου*· ὅταν δὲ τελείως ἀποκαλυφθῇ, μηδὲν καταλίπῃ κεκρυμμένον, αἰσθανομένη τοῦτο λέγει· *καὶ ἀδελφιδός μου ἐμοί*· εἴρηται δέ που ταῖς προφητείαις, αὐτὸς Κύριος ποιμανεῖ ἡμᾶς εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀλλ' οὐχ ὡς νῦν ἐν κρίνοις ἡμᾶς ποιμαίνει τοῖς ἐν μέσῳ ἀκανθῶν· τοιγαροῦν εἰπών· *Ἐγὼ ἄνθος τοῦ πεδίου, κρίνον τῶν κοιλάδων*, ἐπάγει· *ὡς κρίνον ἐν μέσῳ ἀκανθῶν, οὕτως ἡ πλησίον μου ἀνὰ μέσον τῶν θυγατέρων*· καὶ τήρει ὡς ἐπὶ τῆς νύμφης οὐκ ἔλεξεν· διὸ καὶ παραγέγονεν, εἰς τὸ ἀκάνθαις μὴ ἐμπαγῆναι τὰ ποιμαινόμενα.

A que dicenti : *Ostende mihi faciem tuam.* Cupit vero etiam loquentem eam audire, suavitatem vocis miratus. Vallum autem idem est, quod Isaias exterius munimentum vocat [26], dicens : *Constituet murum* seu propugnaculum. Vult igitur eam e corporalibus exsolutam, non tantum esse intra mœnia, id est, ut opinor, in mundo, sed etiam in locis propugnaculo contiguis, quod quidem corporalium finem, incorporalium vero initium significat.

VERS. 15. *Capite nobis vulpes parvulas, quæ demoliuntur vineas; nam vinea nostra floruit.*

Hæc amicis sponsus, sive angelis, sive sanctis viris, quippe Ecclesiæ doctoribus. Ad vinearum salutem cohortatio est; nempe ut subdolis remotis po-
B testatibus, quæ fructus germinationis primordia inficiunt, possint vites a flore usque ad perfectam maturitatem proficere, Deo colente; libero autem arbitrio fructum ferre, vel non ferre possunt. Aut fortasse homines, sicut vulpes ob heterodoxam acerbitatem bene proficere incipientibus impedimento sunt. Quos quidem, adhuc parvos, vult capi, priusquam in majorem progrediantur impietatem. Quando enim adulta est vulpes, istis invicta a sponso solo capi potest. Incipientes enim deteriora patrare facillime captant amici. Parvas autem vineas vocat; nihil enim adversus magnas vulpes valet.

C VERS. 16 seq. *Dilectus meus mihi et ego illi qui pascitur inter lilia, donec aspiret dies et inclinentur umbræ.*

Sponsa ad sponsi sodales dicit nihil sibi cum vulpibus commune. Iis enim cum nobis inest sanguinis et carnis, nobis vero cum illo immortalitatis consortium. Aut quia Deus est in anima, et anima migrat in Deum. Sic et Paulus : *Corpus non fornicationi, sed Domino, et Dominus corpori* [27]. Corpus enim sponsa Ecclesia Christi, minime fornicationi, semper autem Domino. Et ipse Salvator : *Manete in me, et ego in vobis* [28]. In sequentibus contra scribitur : *Ego dilecto meo et dilectus meus mihi* [29]; quod fit initio sponsi beneficentia. Nondum enim coram sponsa manifestato sponso, non ipsa cum eo conversatur. Divinam enim illius contemplata
D pulchritudinem, ad salutare philtrum convertitur, dein ejus elata pulchritudine, dicit, *et ego illi.* Dein ordinem invertit antequam veniat consummatio, dicens, *ego dilecto meo;* cum autem perfecte detegitur, nihilque absconditum relictum, illud animadvertens dicit : *et dilectus meus mihi.* [Dicitur quidem in prophetiis [30], quod ipse Dominus pascet nos in sæcula, sed non ut nunc inter lilia pascit nos, in medio spinarum. Cum enim dicit, *Ego flos campi, lilium convallium*, addit : *sicut lilium inter spinas, sic amica mea inter filias.* Animadverte quod non de sponsa dixit; ideo subjicit non in spinis collocatos, quos pascitur.

[26] Isa. XXVI, 1. [27] I Cor. VI, 13. [28] Joan. XV, 4. [29] Cant. VI, 2. [30] Ose. XIV 10.

VERS. 17. *Donec aspiret dies et inclinentur umbræ.*

Quapropter gloriatur mystice dicere in Jacob: factus eram diei æstu combustus. Nam in præsenti vitæ æstu collocatis, nobis opus est pascente, propter meridianos dæmones. Dicit enim ad justum: *Non timebis a dæmone meridiano.* Quasi vero diceret, *sol non uret te.* Cum quidem infirmitates nostras ferens et propter nos patiens factus sit pro nobis æstu combustus, ut nos ab iis liberaret, sicut a legis piaculo, factus pro nobis piaculum. Pascitur vero et inter lilia, *et donec inclinentur umbræ* vitæ: secundum illud, *sicut umbra transeunt dies nostri.* Forsan et ante ejus incarnationem, per legem et prophetas, inter lilia pascebatur adhuc sæviente æstu. Post vero incarnationem, pascitur quidem, sed non inter lilia. Namque sicut dilucescente die dicitur, dilecti, cognoscite quod suprema hora est.

Revertere; similis esto, dilecte mi, capreæ, hinnuloque cervorum super montes Bether.

Priora ad adolescentulas dicit sponsa, hæc vero nunc ad sponsum. Ut præsenti tempori congruam caperet similitudinem cum caprea, propter perspicacitatem, et cum hinnulo cervorum, propter deletam serpentium progeniem. Hæc vero faciens in montibus convallium, *revertere*, inquit, scilicet a forma Dei. Et sumit illa propter amorem erga me cum hominibus commoratus; quorum plerique propter improbitatem in convallibus vivunt. Montes autem convallium, sunt justi qui iniquos dominati sunt. Hoc verbum, *revertere*, contemplativos capreæ assimilat, hinnuloque cervorum practicos nec non adversarum potentiarum eversores. Illud quoque, vel hinnulo, male discernentis est. Theodotion quippe dicit, *super montes odorum*, nihilominus sanctos significans.

CAPUT III.

VERS. 1-4. *In lectulo meo per noctes quæsivi quem diligit anima mea; quæsivi illum et non inveni; vocavi illum et non respondit mihi. Surgam et circuibo civitatem; per vicos et plateas quæram quem diligit anima mea; quæsivi illum et non inveni; vocavi illum et non respondit mihi. Invenerunt me vigiles qui custodiunt civitatem. Num quem diligit anima mea vidistis? Paululum cum pertransissem eos, inveni quem diligit anima mea; tenui eum, nec dimittam donec introducam illum in domum matris meæ, et in cubiculum genitricis meæ.*

Mentione de nuptialibus mysteriis habita, nunc sponsum ipsum per noctem *in lectulo* vocat; nefandorum vult participem efficere, perfectioremque quietem impertire. Hoc enim lectulus significat; *per noctes* autem, scilicet in quietis tempore, procul ab illorum facie, qui talia contemplari nequeunt. Verum necesse est amore sauciam esse animam in lectulo quærentis divini verbi profundissima, atque exspectare desideratæ apparitionem desiderantem,

A *Ἕως οὗ διαπνεύσῃ ἡ ἡμέρα καὶ παρέλθωσιν αἱ σκιαί.*

Διὸ καὶ αὐχεῖ μυστικῶς λέγειν ἐν Ἰακὼβ τό· ἐγενόμην τῆς ἡμέρας συγκαιόμενος τῷ καύματι· ἐν τῷ τοῦ παρόντος γὰρ βίου καύματι δεόμεθα τοῦ ποιμαίνοντος, διὰ τὰ μεσημβρινὰ δαιμόνια· λέγει γὰρ πρὸς τὸν εὐπειθῆ· *οὐ φοβηθήσεται ἀπὸ δαιμονίου μεσημβρινοῦ·* ὁποῖον καὶ τὸ, *Ὁ ἥλιος οὐ συγκαύσει σε·* ἐπείπερ ὁ τὰς ἀσθενείας ἡμῶν φέρων καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνηθεὶς ἐγένετο ὑπὲρ ἡμῶν συγκαιόμενος τῷ καύματι· ἵνα ἐξαγοράσῃ ἡμᾶς ἀπ' αὐτῶν· ὡς καὶ ἀπὸ τῆς κατάρας τοῦ νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα· ποιμαίνει δὲ καὶ ἐν κρίνοις, *καὶ μέχρι παρέλθωσιν αἱ σκιαὶ* τοῦ βίου· κατὰ τὸ, *ὡς σκιαὶ ἡμέραι ἡμῶν παράγουσιν·* ἴσως δὲ καὶ πρὸ τῆς ἐπιδημίας αὐτοῦ, διὰ
B νόμου καὶ προφητῶν, ἐν κρίνοις ἐποίμανεν ἔτι καυσωνος ὄντος· μετὰ δὲ τὴν ἐπιδημίαν, ποιμαίνει μὲν, ἀλλ' οὐκ ἐν κρίνοις· ὡς γὰρ τῆς ἡμέρας διαπνευσάσης εἴρηται τὸ, ἀγαπητοὶ, γινώσκετε ὅτι ἐσχάτη ὥρα ἐστίν.

Ἀπόστρεψον, ὁμοιώθητι σὺ, ἀδελφιδέ μου, τῷ δόρκωνι ἢ νεβρῷ ἐλάφων ἐπὶ τὰ ὄρη τῶν κοιλωμάτων.

Τὰ πρότερα πρὸς τὰς νεανίδας εἶπεν ἡ νύμφη, τὰ δὲ νῦν πρὸς τὸν νυμφίον· ὥστε τῷ παρόντι καιρῷ ἁρμόττουσαν ἀναλαβεῖν ὁμοιότητα πρὸς μὲν τὸν δόρκωνα, διὰ τὸ διορατικόν· πρὸς δὲ νεβρὸν ἐλάφων, δι' ἀφανισμῶν τοῦ τῶν ὄφεων γένους· ταῦτα δὲ ποιῶν ἐν τοῖς ὄρεσι τῶν κοιλωμάτων, *ἀπόστρεψον* λέγουσα, ἐκ τοῦ ἐν μορφῇ ὑπάρχειν Θεοῦ· καὶ ἀνάλαβε ταῦτα διὰ τὴν ἀγάπην τὴν πρὸς ἐμὲ τοῖς ἀνθρώποις ἐπιδημῶν· ὧν οἱ πλείους διὰ τὴν κακίαν ἐν κοιλώμασι διατρίβουσιν· ὄρη δὲ κοιλωμάτων, οἱ τῶν κακῶν ὑπερανέχονται δίκαιοι· ἀποστρέψας δὲ ὁ λόγος ὁμοιοῦ-
C ται, ἐν μὲν τοῖς ἀνακειμένοις τῇ θεωρίᾳ, δόρκωνι· ἐν τοῖς πρακτικωτέροις δὲ καὶ καθαιρετικοῖς τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων, ἐλάφων νεβρῷ· τὸ δὲ, ἢ νεβρῷ, παραδιαζευκτικόν· ὁ δὲ Θεοδοτίων εἶπεν, *ἐπὶ τὰ ὄρη θυμιαμάτων·* οὐδὲν ἧττον τοὺς ἁγίους δηλῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἐπὶ τὴν κοίτην μου ἐν νυξὶν ἐζήτησα ὃν ἠγάπησεν ἡ ψυχή μου· ἐζήτησα αὐτὸν, καὶ οὐχ εὗρον αὐτόν· ἐκάλεσα αὐτὸν καὶ οὐχ ὑπήκουσέ μου· ἀναστήσομαι δὴ καὶ κυκλώσω ἐν τῇ πόλει, ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ ἐν ταῖς πλατείαις· καὶ ζητήσω ὃν ἠγάπησεν ἡ ψυχή μου· ἐζήτησα αὐτὸν, καὶ οὐχ εὗρον αὐτόν· ἐκάλεσα αὐτὸν, καὶ οὐχ ὑπήκουσέ μου· εὕροσάν με οἱ τηροῦντες, οἱ κυκλοῦντες ἐν τῇ πόλει· μὴ ὃν ἠγάπησεν ἡ ψυχή μου ἴδετε; ὡς μικρὸν ὅτε παρῆλθον ἀπ' αὐτῶν, ἕως οὗ εὗρον ὃν ἠγάπησεν ἡ ψυχή μου·
D *ἐκράτησα αὐτὸν, καὶ οὐκ ἀφῆκα αὐτόν· ἕως οὗ εἰσήγαγον αὐτὸν εἰς οἶκον μητρός μου καὶ εἰς τὸ ταμιεῖον τῆς συλλαβούσης με.*

Περὶ τῶν πρὸ τοῦ γάμου μυστηρίων εἰπὼν, νῦν αὐτὸν διὰ νυκτὸς *ἐπὶ τὴν κοίτην* καλεῖ· ἀπορρητοτέρων ἐθέλων κοινωνεῖν, καὶ τῆς τελειοτέρας μετασχεῖν ἀναπαύσεως· τοῦτο γὰρ ἡ κοίτη· τὸ δὲ *ἐν νυκτὶ*, ἐν ἡσυχίας καιρῷ, καὶ πόῤῥω τῆς ὄψεως τῶν μὴ τὰ τοιαῦτα θεωρεῖν δυναμένων· δεῖ δὲ ἀγάπῃ τὴν ψυχὴν προτετρῶσθαι τοῦ ἐπὶ τὴν κοίτην ζητοῦντος τὰ τοῦ θείου λόγου βαθύτερα· περιμένειν δὲ τὴν τῆς ποθούσης ἀνάστασιν ὁ ποθούμενος· ὡς ἂν ἐπιτεύξας

τὸν ἔρωτα κατὰ καιρὸν ἑαυτὸν ἐμφανίσειε τῇ καμούσῃ πλεῖστα παρὰ τὴν ζήτησιν τὴν αὐτοῦ· εἰποῦσα γὰρ ὅτι *ἐπὶ τὴν κοίτην μου ἐν νυξὶν ἐζήτησα ὃν ἠγάπησεν ἡ ψυχή μου*, καὶ ὅτι *ἐζήτησα αὐτὸν καὶ οὐχ εὗρον*, ἐπάγει· *ἀναστήσομαι δὴ καὶ κυκλώσω*· οὐκοῦν ὑπτιασμὸν καὶ τὴν κατάμυσιν ἀποθέμενοι, διαναστῶμεν πειθόμενοι τῷ λέγοντι, *Ἔγειραι δὴ ὁ καθεύδων*· ὅλος δὲ ὁ κόσμος, ἡ πόλις ὃν ἐκπεριελθὼν δεῖ τῇ περὶ αὐτοῦ θεωρίᾳ γινόμενον ἐν ταῖς σοφαῖς διδασκαλίαις· αὗται γὰρ αἱ ἀγοραί· ὅθεν τι χρήσιμόν ἐστι λαβεῖν, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς πλατείαις· σοφία γὰρ ἐν ἐξόδοις ὑμνεῖται, ἐν δὲ πλατείαις παῤῥησίαν ἄγει· κεκελεύσμεθα δὲ καὶ ἡμεῖς ἐπὶ τὸ πλάτος τῆς καρδίας ἡμῶν γράψαι· μείζονα δὲ ζητοῦσα ἡ κατ' ἀγορὰς καὶ πλατείας μὴ εὑρηκέναι φησί· πλὴν ὁδεύει ἐπὶ τὴν εὕρεσιν, εὑρισκομένη ὑπὸ τῶν τηρούντων τὴν πόλιν καὶ κυκλούντων αὐτήν· εἶεν ἂν τὰ λειτουργικὰ πνεύματα· οὗτοί εἰσιν οὓς ἐξαπέστειλε Κύριος περιοδεῦσαι τὴν γῆν· ὧν δὴ περὶ τοῦ ποθουμένου πυνθάνεται· οὐκ ἀναγέγραπται δὲ τούτων ἀπόκρισις· διδασκόμεθα δὲ εἰ μέλλοιμεν εὑρεῖν τὸν ποθούμενον, ὀλίγον τι παρελθεῖν, καὶ κρείττους γενέσθαι τῶν τοιούτων ἀγγέλων· περὶ ὧν ἔοικεν ἐν Ἐπιστολῇ λέγειν ὁ Πέτρος διδάσκων τὴν ὑπεροχὴν τῶν τοῖς τελείοις ἀποκειμένων· *εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι*· ἀγαπητὸν δὲ βραχύ τι τοὺς τοιούτους παρενεγκεῖν, ἵν' εὑρεθῇ τὸ ποθούμενον, καὶ εὑρεθὲν κρατηθῇ, καὶ κρατηθὲν μὴ νοηθῇ· ἀνόνητος γὰρ ἡ κράτησις, εἰ μὴ τὸ νοηθὲν συνεχὴς μελέτη κρατήσειε· διό φησιν· *οὐκ ἀφῆκα αὐτὸν, ἕως οὗ εἰσήγαγον αὐτὸν εἰς οἶκον μητρός μου*· ἵνα καὶ μετὰ τὴν ἐντεῦθεν ἔξοδον, εἰσέλθοι αὐτῷ εἰς τὸν οἶκον τῆς ἄνω Ἱερουσαλὴμ, ἔνθα εἰσάγῃ τὰ κοινότερα τῶν τοῦ λόγου θεωρημάτων· τὰ δὲ ἀποῤῥητότερα εἰς τὰ ταμιεῖα τῆς συλλαβούσης τὴν νύμφην· ἡ αὐτὴ δὲ μήτηρ καὶ συλλαβοῦσα δηλοῦται, διὰ τὸ ἐν τῇ συλλήψει τὴν ἀρχὴν τῆς συστάσεως εἶναι· μήτηρ δὲ λεγομένη μετὰ τὴν μόρφωσιν, καὶ τὴν τοῦ συλληφθέντος τελείωσιν.

Τίς αὕτη ἡ ἀναβαίνουσα ἐκ τῆς ἐρήμου ὡς στελέχη καπνοῦ τεθυμιαμένη; σμύρνα καὶ λίβανος ἀπὸ πάντων κονιορτῶν μυρεψοῦ;

Καλὴ λίαν ἡ ἀναβαίνουσα βίῳ καὶ λόγῳ ψυχὴ, φυγοῦσα τὰ παρὰ τοῖς πολλοῖς ἁμαρτήματα, ἅπερ ἐξ ἐρήμου λέγεται ἀναβαίνειν· τὸ δὲ τὸν δίκαιον εἶναι *Χριστοῦ εὐωδίαν ἐν παντὶ τόπῳ τοῖς σωζομένοις*, *τεθυμιαμένη* νοεῖται *παραπλησίως στελέχεσι*, *καπνὸν ἡδὺν ἀναπέμπουσιν*, εὐφραίνοντα τὰς τῶν μακαριζόντων ἀναπνοάς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ὀδόντες σου ὡς ἀγέλαι τῶν κεκαρμένων αἳ ἀνέβησαν ἀπὸ τοῦ λουτροῦ· αἱ πᾶσαι διδυμεύουσαι, καὶ ἀτεκνοῦσα οὐκ ἔστιν ἐν αὐταῖς.

Διδυμεύουσαι δὲ ἄλλως, διὰ τὸ διττὸν τῆς νοήσεως τῆς τερητῆς (6) καὶ πνευματικῆς.

Ὡς σπαρτίον τὸ κόκκινον χείλη σου, καὶ ἡ λαλιά σου ὡραία.

Ἤγουν ἔστω διάπυρος ἡ τοῦ λόγου παρασκευὴ ὡς κερδῆσαι τὸν ἀκροατὴν δυναμένη, ἢ καὶ τὸ ἔναιμον

ut extenso amore se opportune manifestet multum in eo quærendo laboranti. Cum enim dixit, *in lectulo meo per noctes quæsivi quem diligit anima mea; quæsivi illum et non inveni*, subjicit : *surgam et circuibo*. Reclinationem igitur et gravatos oculos objicientes consurgamus, simusque audientes dicenti : *Surge qui dormis* [31]. Universus autem mundus civitas est quam nobis circumeundum illius contemplatione in sapientibus doctrinis, quæ ipsæ sunt vici. Hinc nobis aliquid utilitatis percipiendum est, nec non et in plateis. Sapientia enim in viis celebratur, in plateis vero liberius agit. Jussi sumus et ipsi super cordis nostri latitudinem scribere. Majorem vero quærens per vicos et plateas non invenisse dicit; pergit tamen ad quærendum, et invenitur ab illis qui custodiunt urbem et circumeunt illam. Hi sunt spiritus ministrantes quos præmisit Dominus circumeundum terram. Hos igitur de dilecto interrogat. Non autem illorum refertur responsum. Docemur autem, si cupimus invenire dilectum, aliquantulum egredi, et meliores fieri istis, de quibus videtur in Epistola disserere Petrus, cum eorum quæ nos in consummatione manent præcellentiam docens, ait, *in quem desiderant angeli prospicere* [32]. Istos autem modicum prævertere optandum est, ut inveniatur dilectus, et inventus superetur, et superatus non cogitetur. Quippe incassa est possessio, nisi cogitatum assidua sollicitatio superet. Ideo dicit : *non dimittam eum, donec introducam eum in domum matris meæ;* ut et postquam hinc discesserit, cum eo ingrediatur in domum supernæ Hierosolymæ, ubi profundiora scrutetur in verbi contemplatione; nefandiora vero in illius cubiculum quæ sponsam genuit. Ipsa vero mater quasi concipiens ostenditur, propterea quod in conceptione situm est coordinationis initium. Mater dicitur post formationem et concepti perfectionem.

VERS. 6. *Quæ est ista quæ ascendit per desertum, sicut virgulæ fumi ex aromatibus myrrhæ et thuris et universi pulveris pigmentarii?*

Pulchra nimirum proficiens vita et ratione anima, atque ea quibus plerique errant devitans, quod est ascendere per desertum; justum esse, hoc est *bonus odor Christi in omni loco in iis qui salvi fiunt* [33], *sicut virgula fumi ex aromatibus myrrhæ*, delectantia beatorum spiritus.

CAPUT IV.

VERS. 2. *Dentes tui sicut greges tonsarum, quæ ascenderunt de lavacro, omnes gemellis fetibus, et sterilis non est in eis.*

Quæ gemellos edunt fetus, scilicet propter duplicem mentis vim, id est speculativam et spiritualem.

VERS. 3. *Sicut vitta coccinea, labia tua : et eloquium tuum dulce.*

Ergo sit inflammatus sermonis apparatus, ut audientes captare possit, et salutiferam vivificantemque

[31] Ephes. v, 14. [32] I Petr. I, 12. [33] II Cor. II, 15.

(6) Τερητῆς. Forte τηρητῆς. EDIT.

verborum e labiis effluentium ostendat virtutem, et quasi mersorum in vero Christi sanguinis potu.

VERS. 3. *Sicut fragmen mali punici, ita genæ tuæ, eo quod intrinsecus latet.*

Adjunxit prudentiæ laudi laudem et silentii; novit enim sponsa decori eloquii laudatique silentii tempora. Et sicut fidelis spiritu abscondit res, ita sponsa in profundo abscondit contemplationes, quasi cocca mali punici, singula proprio ordine adunata in vitæ ratione. Ideo subjicit : *Præter silentium tuum;* ostendens silentio abscondita dogmata sicut cocca mali punici sub ejus tegmine.

VERS. 4. *Sicut turris David collum tuum, quæ ædificata est cum propugnaculis : mille clypei pendent ex ea, omnis armatura fortium.*

Aquila *Thalpioth propugnacula* interpretatus est; Symmachus vero *cacumina;* cui auxiliatur quod ad propugnandum turris ædificata est sapientia, a qua sicut clypei pendent credita dogmata, quæ quidem singulariter vocat Apostolus fidei clypeum. *Armatura* autem *fortium,* sunt fortiter commoventes sermones. Pro propugnaculis, *præcepta* interpretatur quinta translatio, spiritum magis quam litteram secuta; ubi enim desunt præceptorum fundamenta, veram ædificare scientiam impossibile est.

VERS. 5 seq. *Duo ubera tua, sicut duo hinnuli capreæ gemelli, qui pascuntur in liliis, donec aspiret dies et inclinentur umbræ.*

Rationem æquiparat sponsæ uberibus, perspicacissima est; ideo assimilat duobus hinnulis capreæ gemellis, qui pascuntur in floridis et suave olentibus locis, spiritualia et sensibilia designans; hinnulos vero, quod nunc partim cognovimus. Cum autem perfectio venerit, pueritiam abjiciemus; cum præsentis vitæ æstus subsidat, et refrigerii tempus adfuerit, solutis tenebris. Tenebræ enim sunt præsens vita; tunc enim ut perfecti, sed non ut hinnuli pascemur.

VERS. 9. *Vulnerasti cor meum, soror mea sponsa, vulnerasti cor meum, in uno oculorum tuorum, et in uno crine colli tui.*

Insertum dicitur quodcunque in sponsæ collo inseritur et crescit. Si autem, ut duo hinnuli capreæ erant sponsæ ubera, *quam pulchra sunt* intelligitur non admirabiliter dictum de intellectu, sicut dixi, sed duplicem prodigii vim et pulchritudinis augmentum ostendit. Similiter *vulnerasti cor meum,* bis usitatum. Vestimenta autem sponsæ, sunt qui induerunt *Christum Jesum, viscera misericordiæ, et benignitatem, et humilitatem* [34]; labia sunt discipuli, favique mellis sermones boni; favos enim et mel confecerunt prophetæ et apostoli.

VERS. 12. *Hortus conclusus soror mea sponsa, hortus conclusus, fons signatus.*

Bis *hortus conclusus* dicitur, quod progressus primo, dein perfectionem innuit, cum mens ejus

[34] Rom. XIII, 14; Coloss. III, 12.

A καὶ ζωτικὸν δηλοῖ τῶν διὰ τοῦ χείλους ἐξιόντων ῥημάτων, οἱωνεὶ βαπτομένων ἐν τῇ ἀληθινῇ πόσει τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ.

Ὡς λέπυρον τῆς ῥόας μῆλόν σου ἐκτὸς τῆς σιωπήσεώς σου.

Προστίθησι τῷ τῆς σωφροσύνης ἐπαίνῳ, τὸν ἀπὸ τῆς σιωπῆς· ἐπισταμένης τῆς νύμφης καιροὺς λαλιᾶς ὡραίας καὶ ἐπαινουμένης σιγῆς· καὶ ἐπεὶ πιστὸς πνοῇ κρύπτει πράγματα καὶ ἡ νύμφη ἐν τῷ βάθει κρύπτει τὰ θεωρήματα τοὺς οἱονεὶ κόκκους τῆς ῥόας ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι σεσωματοποιημένον ἐν τῷ ἡγεμονικῷ· διὸ ἐπήγαγεν· *Ἐκτὸς τῆς σιωπήσεώς σου·* δηλῶν τὰ σιωπώμενα δόγματα ὡς κόκκους ῥόας ὑπὸ τὸ λέπυρον αὐτῆς.

Ὡς πύργος Δαυῒδ τράχηλός σου, ὁ ᾠκοδομημένος ἐν Θαλπιώθ· χίλιοι θυρεοὶ κρέμανται ἐπ' αὐτὸν, B *πᾶσαι βολίδες τῶν δυνατῶν.*

Ἀκύλας τὸ *Θαλπιὼθ ἐπάλξεις* ἐκδέδωκεν· ὁ δὲ Σύμμαχος, *ὕψη*· ᾧ ἀκολουθεῖ τὸν ὑπὲρ τὰς ἐπάλξεις πύργον εἶναι τὴν σοφίαν, ἧς ὁμοίως ἤρτηνται θυρεοὶ μὲν τὰ πεπιστευμένα δόγματα, ἅπερ εἶπεν ἑνικῶς ὁ Ἀπόστολος θυρεὸν πίστεως· *βολίδες* δὲ *τῶν δυνατῶν,* οἱ δυνατῶς ἀνατρέποντες λόγοι τῶν ἐναντίων τῆς ἀληθείας τὴν πιθανότητα· ἀντὶ δὲ τοῦ *ἐπάλξεις, ἐντολὰς* ἐκδέδωκεν ἡ πέμπτη ἔκδοσις, τὸν νοῦν μᾶλλον ἢ τὴν λέξιν ἑρμηνεύουσα· μὴ προαποκειμένων γὰρ ἐντολῶν, οἰκοδομηθῆναι τὴν ἀψευδῆ γνῶσιν ἀδύνατον.

Δύο μαστοί σου, ὡς δύο νεβροὶ δίδυμοι δορκάδος οἱ νεμόμενοι ἐν τοῖς κρίνοις, ἕως οὗ διαπνεύσῃ ἡ ἡμέρα καὶ κινηθῶσιν αἱ σκιαί.

C Τὸ ἡγεμονικὸν, ὡς ἐπὶ νύμφης μαστοί· ὅπερ ἐστὶν ὀξυδερκέστατον· διὸ παρείκασε δύο νεβροῖς δορκάδος νεμομένοις ἐν ὡραίοις τόποις καὶ εὐώδεσι· σημαίνων τά τε νοητὰ καὶ αἰσθητά· νεβροὺς δὲ, ἐπειδὴ νῦν ἐκ μέρους γινώσκομεν· ὅταν δὲ τὸ τέλειον ἔλθῃ, καταργοῦμεν τὴν νηπιότητα· ὅταν ὁ καύσων τοῦ παρόντος βίου παύσηται, καὶ καιρὸς τῆς ἀναψύξεως ἐπιστῇ, λυομένης καὶ τῆς σκιᾶς· σκιὰ γάρ ἐστιν ὁ παρὼν βίος· τότε γὰρ ὡς τέλειοι, ἀλλ' οὐχ ὡς νεβροὶ νεμηθησόμεθα.

Ἐκαρδίωσας ἡμᾶς, ἀδελφή μου νύμφη· ἐκαρδίωσας ἡμᾶς ἐνὶ ἀπὸ ὀφθαλμῶν σου, ἐν μιᾷ ἐνθέματι τραχήλου σου.

Τὸ *ἔνθεμα* εἴρηται παρὰ τὸ ἐντίθεσθαι καὶ ἐνορμᾶσθαι τῷ τραχήλῳ τῆς νύμφης· εἰ δὲ ὡς δύο νεβροὶ D δορκάδος ἔμειναν οἱ μαστοὶ τῆς νύμφης, τὸ *τί ἐκαλλιώθησαν;* οὐχ ἂν ἐῤῥέθη θαυμαστικῶς περὶ τοῦ, ὡς ἔφην, διανοητικοῦ, ἀλλὰ καὶ τὸ διπλοῦν τοῦ θαύματος, τὴν αὔξησιν τοῦ κάλλους ὑπέδειξεν· ὁποῖον τὸ *ἐκαρδίωσας* ἐκ δευτέρου ῥηθέν· ἱμάτια δὲ τῆς νύμφης, οἱ ἐνδεδυμένοι *Χριστὸν Ἰησοῦν, σπλάγχνα οἰκτιρμῶν καὶ χρηστότητα καὶ ταπεινοφροσύνην*· χείλη δὲ οἱ διδάσκαλοι· καὶ κηρία μέλιτος λόγοι καλοί· εἰργάσαντο δὲ κηρίον καὶ μέλι προφῆται καὶ ἀπόστολοι.

Κῆπος κεκλεισμένος, ἀδελφή μου νύμφη· κῆπος κεκλεισμένος, πηγὴ ἐσφραγισμένη.

Δεύτερον, τὸ *κῆπος κεκλεισμένος* ἐῤῥέθη, τὸ μὲν ἐπὶ προκόπτοντος, τὸ δὲ ἐπὶ τελείου. ὅτε τὸ ἡγεμο-

νικὸν αὐτοῦ καθοραθὲν, τῇ τῆς θεολογίας σφραγῖδι τετύπωται· ἡ καὶ νῦν μὲν ἡ νύμφη *κῆπός ἐστιν κεκλεισμένος* μόνον, ἐν δὲ τῷ μέλλοντι αἰῶνι διὰ τὴν τελειότητα καὶ τὸ βέβαιον, καὶ πηγή ἐστιν ἐσφραγισμένη. *Παντὶ γὰρ τῷ ἔχοντι δοθήσεται καὶ περισσευθήσεται·* νῦν μὲν οὖν ἡ Γραφὴ κῆπον εἶναι ἁπλῶς· ἀλλαχοῦ δὲ ὡς περὶ ἑτέρου, καὶ τὸ *λαχανείας* προστίθησιν.

Ἐξεγέρθητι, Βοῤῥᾶ, καὶ ἔρχου, Νότε, διάπνευσον κῆπόν μου, καὶ ῥευσάτωσαν ἀρώματά μου.

Ἔοικεν ἐπιτιμᾷν ἡ νύμφη τῷ Βοῤῥέᾳ, τὴν ἐξουσίαν λαβοῦσα παρὰ τοῦ ἐπιτιμήσαντος τῷ ἀνέμῳ νυμφίου· διὸ παρὰ τοῖς τρισὶν εὐαγγελισταῖς ἐπιτιμηθῆναι τῷ ἀνέμῳ εἴρηται· *οἱ δὲ ἄνεμοι ἁπλῶς ὑπακούουσιν αὐτῷ·* Χριστὸς οὖν ἐξωθουμένους τοῦ διαβόλου, εἰσοικίζεται ταῖς ψυχαῖς· περὶ οὗ τὸ, *ὁ Θεὸς ἀπὸ Θαιμὰν* B *ἥξει*, τουτέστιν *ἐκ Νότου*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ἄνοιξόν μοι, ἀδελφή μου, πλησίον μου, περιστερά μου, τελεία μου, ὅτι ἡ κεφαλή μου ἐπλήσθη δρόσου, καὶ οἱ βόστρυχοί μου ψεκάδων νυκτός.

Ἀναγκαίως ἡ τοῦ *μοὶ* προσθήκη τοῦ *ἄνοιξον*· ἔστι γὰρ καὶ ἀντικειμέναις δυνάμεσιν ἀνοῖξαι· ὡς περὶ ὀχληρᾶς δὲ τῆς δρόσου λέγειν δοκεῖ, ὡς καὶ περὶ τῶν τῆς νυκτὸς ψεκάδων· ἀνάπαυλαν γὰρ ἔοικεν ἀπὸ τούτων ἐπιζητεῖν. Ἀκόλουθα ταῦτα τοῖς πρώτοις· μετὰ γὰρ τὴν ἀνάστασιν εἰσῆλθε τῶν θυρῶν κεκλεισμένων· καὶ καλεῖ τὸν Θωμᾶν, καὶ δι' αὐτοῦ πᾶσαν ἄπιστον ψυχὴν, ἀνοῖξαι τὴν ἰδίαν καρδίαν καὶ τὴν τῆς ἀναστάσεως χωρῆσαι πληροφορίαν· καλεῖ δὲ αὐτὸν τελείαν εἰπόντα, *ὁ Κύριός μου καὶ ὁ Θεός μου*· ἡ δρόσος δὲ C δηλοῖ τὴν κατὰ τὸν ὄρθρον ἀνάστασιν, ὅτε κάτεισι δρόσος.

Ἀδελφιδός μου παρῆλθε· ψυχή μου ἐξῆλθεν ἐν λόγῳ αὐτοῦ.

Ἡνίκα ἔφθασεν ἡ νύμφη τὸ κλεῖθρον, ὥστε τὴν ψυχὴν ἀναπετάσαι τῷ λόγῳ, τότε μόνην τὴν χεῖρα καί τινας ἑαυτοῦ δείξας πράξεις παρελήλυθεν, ὡς μηδέπω τὸ πλέον εἰς θέαν χωρούσης τῆς νύμφης· ἅμα δὲ καὶ οἰκονομεῖ πλέον αὐτῆς ἐπιτεῖναι τὸν ἔρωτα· ἐξέρχεται καὶ ἐκδημεῖ τοῦ σώματος ἡ ψυχὴ διὰ τὸν τοῦ νυμφίου λόγον ἔχουσα ἐν οὐρανῷ τὸ πολίτευμα.

Ἐζήτησα αὐτὸν, καὶ οὐχ εὗρον· ἐκάλεσα αὐτὸν καὶ οὐχ ὑπήκουσέ μου.

Συνεχῶς ἡ ψυχὴ τὸν νυμφίον λόγον ἐπιζητεῖ· καὶ D εὑροῦσα πάλιν ἑτέροις ἀποροῦσα ζητεῖ· κἀκεῖνα θεωρήσασα ποθεῖ τὴν ἑτέρων ἀποκάλυψιν· καὶ τυχοῦσα τούτων, ἐπ' ἄλλοις εὔχεται τὸν νυμφίον ἐπιδημεῖν.

Ἀδελφιδός μου λευκὸς καὶ πυῤῥὸς, ἐκλελοχισμένος ἀπὸ μυριάδων.

Ἢ *λευκὸς* ἐπειδὴ ὁ Θεὸς ἀληθινὸς, *πυῤῥὸς* δὲ διὰ τὴν σάρκωσιν.

Κεφαλὴ αὐτοῦ χρυσίον κεφάζ· βόστρυχοι αὐτοῦ ἐλάται, μέλανες ὡς κόραξ.

Οἱ βόστρυχοι διὰ τὴν πυκνότητα παραβάλλονται ταῖς τῶν φοινίκων ἐλάταις, ἅς φασιν ἀντὶ σπέρματος εἶναι ταῖς θηλείαις φοίνιξιν, ὥστε καρπὸν φέρειν

A perspecta theologiæ signo signata est. Nunc etiam sponsa tantummodo *hortus conclusus* est, at in ævo futuro propter perfectionem et firmitatem, fons etiam signatus est. *Omni enim habenti dabitur et superabundabit* [35]. Nunc igitur Scriptura hortus solummodo est; alibi vero, quasi de alio, addit *hortus olerum* [36].

VERS. 16. *Surge, Aquilo, et veni, Auster, perfla hortum meum, et fluant aromata illius.*

Videtur objurgare sponsa Aquilonem, auctoritate accepta a sponso ventum criminante. Ideo apud tres evangelistas objurgatum fuisse ventum dicitur : *et venti obediunt ei* [37]. Christus igitur animas eorum inhabitat qui dæmones depulerunt; quod vero ad illud, *Deus a Thæman veniet, ab Austro* [38] intelligendum.

CAPUT V.

VERS. 2. *Aperi mihi, soror mea, amica mea, columba mea, immaculata mea; quia caput meum plenum est rore, et cincinni mei guttis noctium.*

Necessario post *aperi mihi* additur; cavendum enim ne adversariis potestatibus aperiatur; quasi de molesto rore, vel de nocturno humore illud dicitur; requiem enim ex iis videtur quærere. Quæ quidem prioribus sunt congrua. Postquam enim surrexit ingressus est occlusis janius; et invitat Thomam, et per eum omnem incredulam animam, proprium cor aperire, plenamque resurrectionis fidem accipere; invitat eum omnibus absolutis dicere : *Dominus meus et Deus meus*. Ros autem ostendit matutinam resurrectionem; mane enim ros decidit.

VERS. 6. *At ille declinaverat atque transierat. Anima mea liquefacta est ut locutus est.*

Cum ad pessulum sponsa properat, ad animam verbo patefaciendam, tunc unam manum et quosdam ipsius ostendens actus, præteriit, quasi nondum plerumque ad contemplationem veniente sponsa; quod simul fit ut illius magis augeatur amor. Egreditur receditque a corpore anima propter sponsi verbum, habens in cœlo civitatem.

VERS. 9. *Quæsivi illum et non inveni, vocavi eum et non respondit mihi.*

Perpetuo anima sponsi verbum quærit; et cum invenerit, rursus ab aliis indigens petit; et cum illa contemplaverit, cæterorum cupit revelationem; horumque compos, ad alia precatur sponsum descendere.

VERS. 10. *Dilectus meus candidus et rubicundus, electus ex millibus.*

Albus, quia Deus verus, *rubicundus* propter incarnationem.

VERS. 11. *Caput ejus aurum optimum : comæ ejus sicut elatæ palmarum, nigræ quasi corvus.*

Comæ propter densitatem cum palmarum elatos comparantur, quas dicunt seminis loco esse femineis palmis, ut esculentum fructum ferant;

[35] Matth. XIII, 12. [36] III Reg. XXI, 2. [37] Matth. VIII, 27; Marc. IV, 40; Luc. VIII, 25. [38] Habac. III, 3.

propter vero profunditatem sternorum quasi capillorum sermonum, nigræ laudabiliter nominantur, prout ad sponsi pulchritudinem spectant. *Ut corvus* vero, non tantum opinor propter colorem; quippe symbolice designat profundissimas plenasque caliginis et humoris in nubibus auras: de quibus Job dixit: *Quis præparat corvo escam suam, quando pulli ejus clamant ad Deum* [39]? Paravit enim profundissimis mentem multam escam Deus, quorum discipuli, velut pulli precibus vacantes, ad Dominum clamaverunt, errabundi et quærentes alimenta in iis quibus indigent.

VERS. 13. *Genæ illius sicut areolæ aromatum consitæ a pigmentariis.*

Per genas Christi intelligendi sunt qui ministri facti sunt verbo Dei et spiritali esca. Propter quidem plenitudinem boni odoris bonorum operum verborumque, areolis aromatum assimilati sunt; propter vero consitum in eis multiplicem in omni coordinatione scripturæ sermonem semper fructus suave olentes fructificantes.

VERS. 14. *Venter ejus pyxis eburnea, distinctor sapphiris.*

Venter verbi mysteriorum capaces innuit, id est paratos ad intus suscipiendum; pyxis vero, ad servandum idoneos; splendorem pelluciditatemque ebur significat. Talis venter, hæc pyxis eburnea, sapphiri lapide distinguitur, qui est Christus. Quicunque igitur venter verbi est, hic absque timore Dominum in ventre suscipit, paritque salutis spiritum. Quapropter et venter victimæ in Levitico abluitur [40], ut nihil stercoris habeat.

CAPUT VI.

VERS. 3. *Pulchra es, amica mea, suavis et decora sicut Jerusalem, terribilis ut castrorum acies ordinata.*

Quo magis sponso fit propior, clarioribus æquiparatur. Cum enim illam pulchram, formosam atque amicam prædicaverit, addit *sicut Jerusalem*; terribilem quoque perfectam ait Ecclesiam; sive adversariis potestatibus, quæ vultus ejus pulchritudinem contueri nequeunt; sive inferioribus ipsa, quæ videntur omnino instructæ atque ordinatæ. Symmachus vero edit: *non ordinatæ acies*; stupor enim sunt, quasi acies instructa hostibus terrorem incutientes.

VERS. 4. *Averte oculos tuos a me, quia ipsi me avolare fecerunt.*

Ecclesia decus et pulchritudinem Christi conspicit; potest perfectius ejus divinitatem inspicere, prout omnia per ipsum facta sunt. Maxime lætatur oculorum potestate anima sive Ecclesiæ, sive verbi sponsæ. Alis ipsam avolare rationalibus ad auras jubet, ut ad fastigium veniat perfectionis, ut et ipsa eum videat avolantem, nec jam in ipsam descendentem, possitque dicere, etsi cognoverimus secundum carnem Christum, sed nunc non jam

A ἐδώδιμον· διὰ δὲ τὴν βαθύτητα τῶν ὥσπερ ἐκφυέντων ἀντὶ τριχῶν λογισμῶν, μέλανες ἐπαινετῶς ὀνομάζονται, τῷ τοῦ νυμφίου συμβαλλόμενοι κάλλει· τὸ δὲ *ὡς κόραξ*, οὐχ ἁπλῶς οἶμαι διὰ τὸ χρῶμα· σύμβολον δὲ τῶν βαθυτάτων εἶναι καὶ πεπληρωμένων σκοτεινοῦ ὕδατος ἐν νεφέλαις ἀέρων· περὶ ὧν εἶπεν ὁ Ἰώβ· *Τίς δὲ ἡτοίμασε κόρακι βοράν; νεοσσοὶ δὲ αὐτοῦ πρὸς Κύριον κεκράζονται·* ἡτοίμασε γὰρ τοῖς βαθυτέροις τὸν νοῦν, πολλὴν τροφὴν ὁ Θεὸς, ὧν οἱ μαθηταὶ νεοσσοὶ εὐχαῖς σχολάζοντες, πρὸς Κύριον κεκράγασιν· πλανώμενοι καὶ ζητοῦντες τὰ ἐν αὐτοῖς ἐπαπορουμένοις ὑπ' αὐτῶν σιτά.

Σιαγόνες αὐτοῦ ὡς φιάλαι τοῦ ἀρώματος, φύουσαι μυρεψικά.

Σιαγόνας Χριστοῦ τοὺς διακονουμένους λόγῳ Θεοῦ
B καὶ τροφῇ πνευματικῇ νοητέον· διὰ μὲν τὴν πληρότητα τῆς εὐωδίας τῶν καλῶν ἔργων καὶ λόγων, ἐοικότας φιάλαις τοῦ ἀρώματος· διὰ δὲ τὸ ἐῤῥιζωμένον ἐν αὐταῖς ποικίλον ἐν πάσῃ συνθέσει γραφῆς λόγον ἀεὶ καρποφοροῦντας μυρεψικόν.

Κοιλία αὐτοῦ πυξίον ἐλεφάντινον, ἐπὶ λίθου σαπφείρου.

Κοιλία ἐστὶ τοῦ λόγου, οἱ χωρητικοὶ τῶν μυστηρίων, τουτέστιν οἱ κοῖλοι πρὸς ὑποδοχήν· πυξίον δὲ, οἱ πρὸς διατήρησιν ἐπιτήδειοι· κατὰ δὲ τὸ λαμπρὸν καὶ σαφὲς ἐλεφάντινον εἶναι λέγεται· ἡ δὲ τοιαύτη κοιλία, τὸ πύξιον τὸ ἐλεφάντινον, ἐπιβέβληκε λίθῳ σαπφείρῳ, ὅς ἐστι Χριστός· ὅσοι οὖν εἰσι κοιλία τοῦ λόγου, οὗτοι ἀπὸ τοῦ φόβου Κύριον ἐν γαστρὶ λαμβά-
C νουσι, καὶ τίκτουσι πνεῦμα σωτηρίας· διὰ τοῦτο καὶ ἡ κοιλία τῆς θυσίας ἐν τῷ Λευιτικῷ πλύνεται, ὡς μηδὲν ἔχειν κοπρῶδες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'.

Καλὴ εἶ, ἡ πλησίον μου, ὡς εὐδοκία, ὡραία ὡς Ἱερουσαλήμ, θάμβος ὡς τεταγμέναι.

Ὅσον πλησίον γίνεται τοῦ νυμφίου, κρείττοσιν ἀπεικάζεται· τῷ γὰρ *καλὴ* καὶ *ὡραία* καὶ *πλησίον*, προσέθηκε τὸ ὡς *Ἱερουσαλήμ*· καὶ καταπληκτικὴν δὲ τὴν τετελειωμένην φησὶν Ἐκκλησίαν· πῇ μὲν, ἐν ταῖς ἀντικειμέναις δυνάμεσιν, οὐ δυναμέναις ἐνατενίζειν τῷ κάλλει τοῦ προσώπου αὐτῆς· πῇ δὲ καὶ ταῖς ὑποδεεστέραις αὐτῆς, ἐοικυίαις ταῖς τεταγμέναις ἐν τῷ παντὶ καταστάσεσιν· ὁ δὲ Σύμμαχος· *οὐ τεταγμέ-*
D *ναι παρατάξεις*· θάμβος γάρ εἰσιν ὡς τάγμα παρεμβολῶν τοὺς πολεμίους ἐκπλήττοντα.

Ἀπόστρεψον τοὺς ὀφθαλμούς σου ἀπεναντίον μου, ὅτι αὐτοὶ ἀνεπτέρωσάν με.

Ἡ Ἐκκλησία τῇ ὡραιότητι καὶ τῷ κάλλει ἐνορᾷ τοῦ Χριστοῦ· δυναμένη τῇ πλείονι προκοπῇ κατανοεῖν αὐτοῦ τὴν θεότητα· καθὸ πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο· εὐφραινόμενος δὲ ἐπὶ τῇ δυνάμει τῶν ὀφθαλμῶν, τῆς εἴτε Ἐκκλησίας εἴτε νύμφης τοῦ λόγου ψυχῆς· πτεροῖς αὐτὴν λογικοῖς ἀποστραφῆναι κελεύει πρὸς τὸ μετέωρον· ὡς ἂν ἐπ' ἄκρον ἔλθοι τῆς τελειότητος, ὡς ἂν κἀκείνη βλέπῃ τοῦτον ἐπτερωμένον, καὶ μηκέτι συγκαταβαίνοντα δι' αὐτὴν, καὶ δύνηται λέγειν, εἰ καὶ

[39] Job XXXVIII, 41. [40] Levit. I, 9, 13.

ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστὸν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γινώσκομεν· τῇ σῇ τοίνυν συνανέβη προκοπῇ, φησὶν, χωρησάσης σου ἐνορᾷν, καὶ μηκέτι περαιτέρω τῆς οἰκονομίας ζητεῖν.

Τρίχωμά σου ὡς ἀγέλαι τῶν αἰγῶν, αἳ ἀνέβησαν ἀπὸ τοῦ Γαλαάδ· ὀδόντες σου, ὡς ἀγέλαι τῶν κεκαρμένων αἳ ἀνέβησαν ἀπὸ τοῦ λουτροῦ· αἱ πᾶσαι διδυμεύουσαι, καὶ ἀτεκνοῦσα οὐκ ἔστιν ἐν αὐταῖς.

Εἴρηται δεύτερον ταῦτα τῇ νύμφῃ, πρότερον οἶμαι τοιαύτῃ φανείσῃ κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον, ἡνίκα ἔτι ἐν τῷ βίῳ τούτῳ ἐτύγχανεν· δεύτερον ὁπότε ἦλθεν ἐπὶ τὴν τελειότητα· διὸ καὶ νῦν μόνον παρῃνίξατο· *Ὀδόντες σου ὡς ἀγέλαι τῶν κεκαρμένων·* κατὰ δὲ τὸν Ἀκύλαν καὶ Σύμμαχον, *ὀδόντες σου ὡς ἀγέλαι τῶν προβάτων*, ἢ, *τῶν ἀμνάδων·* καὶ ἔπρεπεν εἰρῆσθαι ταῦτα ἐπὶ τῆς τελειοτητος· ὡς εἶναι τὸ *ἀπὸ τοῦ λουτροῦ* οὐκ ἔτι προτέρου, ἀλλὰ τοῦ δευτέρου· *διδυμεύουσαι* δὲ τάχα, ὡς τρεφόμεναι τῇ τῶν νοητῶν καὶ αἰσθητῶν θεωρίᾳ· καὶ ὡς μηδεμίαν ἄγονον εἶναι τῆς περὶ οὑτινοσοῦν λόγου τροφῆς.

Ἑξήκοντά εἰσι βασίλισσαι καὶ ὀγδοήκοντα παλλακαὶ, καὶ νεάνιδες ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμός· μία δέ ἐστι περιστερά μου.

Αἱ νεάνιδες ἀριθμὸν οὐκ ἔχουσαι· οὐ τῷ μὴ ὑποπίπτειν ἀριθμῷ, ἀλλὰ τῷ ἀξίας αὐτὰς εἶναι ἀριθμηθῆναι· καὶ τάχα τῆς αὐτῆς διανοίας ἔχεται, τῇ ἐνταῦθα διαφορᾷ τῶν νεανίδων τῶν κοινωνουμένων ὑπὸ Χριστοῦ, καὶ τὰ παρὰ Ἀποστόλου λεγόμενα περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν, λόγῳ τάγματα φάσκοντι· ἐπειδὴ γὰρ *δι' ἀνθρώπου θάνατος, καὶ δι' ἀνθρώπου ἀνάστασις νεκρῶν· ὥσπερ γὰρ ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκουσιν, οὕτω καὶ ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιηθήσονται· ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι·* ὁ γὰρ ἑκάστου βίος καὶ λόγος καὶ διάθεσις ποιήσει προκριθῆναι ἑκάστου κατ' ἀξίαν.

Μὴ θαύμαζε, εἰ ὁ νυμφίος ἦν ἔχων καλὴν νύμφην, καὶ τάχα δευτέραν καὶ τρίτην καὶ πλείονας· ἐὰν νοήσῃς αὐτοῦ καὶ τὰς νύμφας, οὐ φοβηθήσῃ λέγειν ἀπὸ τοῦ Ἄσματος· *Ἑξήκοντά εἰσι βασίλισσαι καὶ ὀγδοήκοντα παλλακαὶ, καὶ νεάνιδες ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμός· μία δέ ἐστι περιστερά μου·* λόγος ἐστὶν ὁ νυμφίος· λογικὸν ζῶον ἡ νύμφη· ἐὰν νοήσῃ ψυχὴ καὶ λάβῃ ὁ νυμφίος τὴν νύμφην· ἀλλ' ἐπεὶ ἐστιν ὁ λόγος οὗτος, οὐ μιᾷ ψυχῇ κοινωνῶν, ἀλλὰ πλείοσι καὶ διαφόροις, τιμῇ τινι βασιλικῇ καὶ διαφαινούσῃ, λεγέτω τελεία περιστερά· ταῖς δὲ βασιλικαῖς μὲν, ὑποδεεστέραις δὲ, διὰ τοῦτο ἑξήκοντα βασίλισσαι· ἑτέραις δὲ ψυχαῖς κοινωνεῖ παιδαγωγουμέναις φόβῳ Θεοῦ· αὗταί εἰσιν αἱ παλλακίδες· εἰσί τινες καὶ ἄλλαι ψυχαὶ ὑποδεέστεραι, ἐλάττονα φόβον ἔχουσαι· αὗταί εἰσιν αἱ νεάνιδες ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμός· ὁ νυμφίος τοίνυν καὶ ἐνθάδε καλὰς καὶ δυναμένας αὐτῷ εἶναι καὶ κοινωνοὺς, ἐξῆλθεν ἀπὸ τοῦ παστοῦ τοῦ ἐπουρανίου, κοινωνεῖ ἀγγέλοις καὶ ἀρχαγγέλοις, αἵ τινές εἰσιν αἱ νύμφαι τοῦ λόγου, καὶ θρόνοι καὶ κυριότητες.

Εἰς κῆπον καρύας κατέβην ἰδεῖν ἐν γεννήμασι τοῦ χειμάῤῥου· ἰδεῖν εἰ ἤνθησεν ἡ ἄμπελος, εἰ ἤνθησαν αἱ ῥόαι· ἐκεῖ δώσω τοὺς μαστούς μου

[41] I Cor. xv, 21, 22.

A cognoscimus. Tuo igitur progressu tecum convolavit, ait, cum tibi contigerit cernere, nec jam post incarnationem quærere.

VERS. 4, 5. *Capilli tui sicut grex caprarum, quæ ascenderunt ex Galaad: dentes tui sicut grex ovium, quæ ascenderunt de lavacro, omnes gemellis fetibus, et sterilis non est in eis.*

Hæc denuo sponsæ dicuntur, primum, ut opinor, cum talis quantum licuit apparuerit; quando adhuc fuerit in hac vita, rursus cum ad consummationem venerit; ideoque nunc solum ambigue loquitur: *Dentes tui sicut grex ovium tonsarum;* secundum vero Aquilam et Symmachum: *dentes tui sicut grex pecorum*, vel *agnarum*: quod quidem
B decebat de perfectione dici. *De lavacro* non jam priore, sed secundo; *omnes gemellis fetibus*, merito, velut spiritalium et sensibilium contemplatione nutritæ; nulla prorsus sterilis hoc verbi ferculo.

VERS. 7, 8. *Sexaginta sunt reginæ, et octoginta concubinæ, et adolescentularum non est numerus. Una est columba mea.*

Adolescentularum non est numerus; non quod numero inferiores sint, sed quod dignæ sint quæ numerentur. Atque eodem sensu habetur, ac discrimen illud inter adolescentulas a Christo possessas, quod Apostolus de mortuorum resurrectione dicit, diversos ordines assignans: postquam enim *per hominem mors, ita et per hominem mortuorum*
C *resurrectio. Quemadmodum enim in Adamo omnes moriuntur, sic et in Christo omnes vivificabuntur unusquisque in suo ordine* [41]: vita enim uniuscujusque, et sermo, et agendi ratio efficiet ut quisque pro meritis judicetur.

Ne mireris sponsum, sibi dum formosa esset sponsa, adhuc alteram, et tertiam et plures habere, quod si mente reputes ejus sponsas, minime dicere timebis a Cantico: *Sexaginta sunt reginæ, et octoginta concubinæ, et adolescentularum non est numerus. Una est columba mea.* Ratio est sponsus, rationale autem animal sponsa; si cogitet anima et sponsam sponsus accipiat. Cum quidem ratio sit ille, non unam animam inhabitans, sed plures et
D diversas, quodam regali splendidoque decore, merito perfecta dicitur columba. Reginæ inferiores sunt, ideo sexaginta ait. Alias vero animas inhabitat, Dei timore moderatas: hæc sunt concubinæ. Sunt quædam et aliæ inferiores animæ, minorem habentes timorem: hæc sunt adolescentulæ quarum non est numerus. Sponsus igitur, cum ipsi sint hic pulchræ consortes, e cœlesti thalamo egreditur, atque habitat in angelis et archangelis; qui sunt verbi sponsæ, et throni, et dominationes.

VERS. 10, 11. *Descendi in hortum nucum, ut viderem poma convallium et inspicerem si floruisset vinea, et germinassent mala punica.* — (LXX, *Ibi*

dabo tibi ubera mea, terra est sicut anima mea; posuit me quadrigas Aminadab.)

Quodammodo justi nuces sunt, ferentes fructum, cum ad Deum sancte coluntur. Claustrum circumdat eas, acerbum quidem atque amarum, et adorientibus difficile. Atque etiam torrens tentatio dicitur secundum illud, *torrentes transiit anima nostra* [42]. Voluit igitur sponsa *in hortum nucum* descendens, scilicet e paradiso egressa ad hanc laborum vitam, videre mirum aliquem hiemis fructum, obscuri fluminis; aut secundum Symmachum, *descendit ut videret*, an fructus ederet vitæ lacus; atque etiam videre *si floruisset vinea*, quæ hiemem refugit, verque festinat, Paschæ tempus et Azymorum festi. Tunc enim amat florescere in Judæa vitis; *et si germinassent mala punica*, quarum fructus multus, et certo ordine sub tegmine coadunatus. Cui quidem assimilantur sponsæ ubera. *Hic* enim, ait, *dabo tibi ubera mea* [43], id est mentem. *At nescivit*, ait, *anima mea*, et promissis suis defuit, cum a se ipsa quidquam facere nequiret. Sed non derelicta sum in istis. Pater enim Naasson, dux populi mei Aminadab, me ipsi quadrigas esse effecit: *Naasson* autem *serpentis similis* interpretatur, dux populi sponsæ; hic Aminadab, qui in Numeris pater duci tribus Judæ Naasson [44], allegorice Christum innuit. Igitur, sicut Moses in deserto serpentem exaltavit [45], sic, inquit, *quadrigas me collocavit* sibi, mentem meam gubernans.

VERS. 12. *Revertere, revertere, Sulamitis; revertere, revertere ut intueamur te.*

CAPUT VII.

VERS. 1. *Quid videbis, in Sulamite? Ecce ipsa procedit quasi chori castrorum; ascendit enim e lavacro sicut angelica agmina.*

Aquila et quinta translatio *Sulabitis* ediderunt, *quæ est pacificans*. Atqui sponsa est verbi anima, Christi Ecclesia, propterea quod unum effecit et munimenti medium murum sustulit. Sive sit *Sulamitis*, sive *spoliata* secundum Symmachum dicit, ei sponsus: O spoliata, factaque sub ditione illius qui te captivam duxit, *revertere* in pristinam dignitatem, nunc quidem sicut in principio accipiens adoptionis pignus, spemque resurrectionis, aut promissionis et incorruptionis vestimentum. Pressius eam exhortatur: *revertere*. Nunc enim imperative addit: *ut intueamur te*. Sodalium vero sponsi ad sponsam hæc esse verba existimo. Ad quos sponsus, *Quid videbitis?* subjicit. Assimilat victorum exercitui. Una enim sponsa multas acies habet in seipsa. Nam sponsæ membra, multiplici serie constantia, chori quidem sunt, Deum concelebrantes unanimi concentu, et chori castrorum pacificantium, prout hostes sustulerint; sed non jam figura belli, cum pro versantibus in torrente laborat, spo-

A σοι· γῆ ἐστιν ὡς ἡ ψυχή μου· ἔθετό με ἅρματα Ἀμιναδάβ.

Κατά τι παράδειγμα οἱ δίκαιοι καρύαι εἰσὶ, φέροντες καρπὸν διὰ τὴν πρὸς Θεὸν θεραπείαν ἱερατικὴν, διὰ τὸ ἔρκος ἔχειν περὶ αὐτά· ὁ μέν τι πικρὸν καὶ χολῶδες, ἕτερον δέ τι σκληρὸν τῶν πειρασμῶν· ἀλλὰ καὶ χειμάῤῥους ὁ πειρασμὸς λέγοιτο· κατὰ τὸ, *χειμάῤῥους διῆλθεν ἡ ψυχὴ ἡμῶν*· ἠβουλήθη τοίνυν ἡ νύμφη καταβᾶσα *εἰς τὸν κῆπον τῆς καρύας*, τουτέστιν ἐκπεσοῦσα τὰ (1) παραδείσου πρὸς τὴν ἐπίμοχθον ταύτην ζωὴν, ἰδεῖν παράδοξόν τι γέννημα τοῦ χειμῶνος ῥέοντος μαύρου ποταμοῦ· ἢ, κατὰ Σύμμαχον, *κατέβη μαθεῖν* εἰ ἡ φάρυγξ τοῦ βίου ὀπώρας ἔχει· ἀλλὰ καὶ ἰδεῖν *εἰ ἤνθησεν ἡ ἄμπελος*, διαφεύγουσα τὸν χειμῶνα· καὶ τὸ ἔαρ φθάσασα, τὸν καιρὸν
B τοῦ Πάσχα καὶ τῆς τῶν ἀζύμων ἑορτῆς· τότε γὰρ φιλεῖ ἀνθεῖν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ἡ ἄμπελος· καὶ *εἰ ἤνθησαν αἱ ῥόαι*, ὧν ὁ καρπὸς πολὺς, καὶ τάξει περιειλημμένος ὑπὸ τοῦ λέπους· ᾧ ὡμοίωται τὸ μῆλον τῆς νύμφης· ἐκεῖ δὲ, φησὶ, *δώσω σοι τοὺς μαστούς μου*, τουτέστι τὸ ἡγεμονικόν· *ἀλλ' ἠγνόησε*, φησὶν, *ἡ ψυχή μου*, καὶ τὴν ὑπόσχεσιν ἔψευσται, μὴ δυναμένη ἀφ' ἑαυτῆς τι ποιεῖν· ἀλλ' οὐχ ἀπελείφθην ἐν τούτοις· ὁ γὰρ πατὴρ τοῦ Ναασσὼν ὁ ἄρχων τοῦ λαοῦ μου Ἀμιναδὰβ, ἔθετό με ἑαυτῷ εἶναι ἅρματα· *Ναασσὼν* δὲ *ὀφιώδης* ἑρμηνεύεται· ὁ ἄρχων τοῦ λαοῦ τῆς νύμφης· Ἀμιναδὰβ δὲ οὗτος ὁ ἐν Ἀριθμοῖς πατὴρ τοῦ ἄρχοντος τῆς φυλῆς Ἰούδα Ναασσών· ὃς μεταλαμβάνεται εἰς τὸν Χριστόν· διὰ τὸ, καθὼς Μωϋσῆς ὕψωσε τὸν ὄφιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὕτως, φησὶν, *ἅρματά με*
C *ἔθετο* ἑαυτῷ ἡνιοχῶν μου τοὺς λογισμούς.

Ἐπίστρεφε, ἐπίστρεφε ἡ Σουλαβῖτις· ἐπίστρεφε, ἐπίστρεφε· καὶ ὀψόμεθα ἐν σοί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Τί ὄψεσθε ἐν τῇ Σουλαβίτιδι; ἡ ἐρχομένη ὡς χοροὶ τῶν παρεμβολῶν· ἀνέβη γὰρ ἐκ τοῦ λουτροῦ, ὡς τὰ ἀγγελικὰ τάγματα.

Ἀκύλας καὶ ἡ πέμπτη ἔκδοσις, τὸ *Σουλαβῖτις* ἐξέδωκαν, *εἰρηνεύουσα γάρ*· ἔστι δὲ ἡ νύμφη τοῦ λόγου ψυχὴ, ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, διὰ τὸν ποιήσαντα τὸ ἓν, καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσαντα· ἐὰν δὲ ἡ *Σουλαμῖτις*, ἢ *ἐσκυλευμένη*, κατὰ Σύμμαχον, λέγοι ἂν πρὸς αὐτὴν ὁ νυμφίος, Ὦ ἐσκυλευμένη καὶ ὑπὸ τῷ αἰχμαλωτίσαντί σε γεγενημένη, *ἐπίστρεφε* εἰς τὴν
D προτέραν εὐγένειαν· νῦν μὲν ὡς ἐν ἀπαρχῇ λαμβάνουσα τῆς υἱοθεσίας τὸν ἀῤῥαβῶνα, καὶ τὴν τῆς ἀναστάσεως ἐλπίδα· ἐὰν δὲ τῆς ἐπαγγελίας καὶ τῆς ἀφθαρσίας τὸ ἔνδυμα, πυκνότερον δὲ εἰς προτροπὴν, τὸ *ἐπίστρεφε*· τότε γάρ φησι κυρίως ἐστὶν *ἰδεῖν σε*· τῶν ἑταίρων δὲ τοῦ νυμφίου πρὸς τὴν νύμφην εἶναι τὸν λόγον δοκῶ· πρὸς οὓς ὁ νυμφίος, *Τί ὄψεσθε*; φησίν· ἀπεικάζεται δὲ νενικηκότων στρατῷ· ἡ μία γὰρ νύμφη πλῆθος ἐν ἑαυτῇ ἔχει παρεμβολῶν· τὰ γὰρ μέλη τῆς νύμφης συστήματα τυγχάνοντα πλείονα, χοροὶ μέν εἰσι, τῷ τὸ θεῖον ὑμνεῖν συμφώνως θεολογοῦντες αὐτῷ· τῷ δὲ καθελεῖν τοὺς πολεμίους παρεμβολῶν εἰρηνικῶν ἔχοντες· ἀλλ' οὐκέτι σχῆμα πολεμικὸν, τὴν

[42] Psal. CXXIII, 5. [43] Cant. VII, 12. [44] Num. I, 7. [45] Num. XXI, 9.

(1) Τά. Lege τοῦ. EDIT.

ὑπὲρ τῶν ἐν χειμάῤῥῳ καμοῦσαν καὶ σκυλεῖσαν δι' αὐτούς· προσκαλοῦνται οἱ φίλοι τοῦ νυμφίου· *ἐσκυλευμένη* γὰρ ἑρμηνεύεται *Σουλαμῖτις*· *ἐπίστρεφε* λέγοντες, *ὀψόμεθα ἐν σοί*· ἑώρων γὰρ αὐτῆς τὸν σκυλμὸν, οὐκ ἄκαρπον, ἀλλ' εἰς χρηστὸν τελευτήσαντα πέρας, ὅπως τοὺς ἐν τῷ χειμάῤῥῳ καταχριθέντας παραδεδομένους τῷ Σατανᾷ εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκὸς, παρελθόντας τὸ τοῦ χειμάῤῥου ὕδωρ, νικηφόρους ἦγε μεθ' ἑαυτῆς, *ἐρχομένη ὡς χοροὶ παρεμβολῶν*, τῶν ἐκ πολέμου ἐπανερχομένων, καὶ κατὰ διάφορα συστήματα χορευόντων, καὶ ἐπινικίους ᾀδόντων καὶ λεγόντων· *Κύριε, ὡς ὅπλῳ εὐδοκίας ἐστεφάνωσας ἡμᾶς.*

Ῥυθμοὶ μηρῶν σου ὅμοιοι ὁρμίσκοις, ἔργον χειρῶν τεχνίτου.

Πολλαχοῦ τάττει τοὺς μηροὺς ἐπὶ τῆς γενέσεως ἡ Γραφή· δηλοῖ τοίνυν ἐνταῦθα τῆς νύμφης τὸ τεταγμένον ἐν τῷ τῆς γενέσεως χωρίῳ καὶ εὔρυθμον, ὁμοίῳ περιτραχηλίοις κατεσκευασμένοις τῇ ἀρετῇ.

Ὀμφαλός σου κρατὴρ τορνευτὸς, μὴ ὑστερούμενος κρᾶμα· κοιλία σου, θημωνία σίτου πεφραγμένη ἐν κρίνοις.

Ἐπὶ τὸν ὀμφαλὸν δὲ τὸν κρατῆρα ἡ σοφία συγκαλεῖ λέγουσα· *Δεῦτε, πίετε οἶνον ὃν κεκέρακα ὑμῖν*· καὶ δηλοῖ τὸ πνευματικὸν πνεῦμα· καὶ προσέθηκε καὶ *θημωνίαν σίτου*, ἵνα τὴν πνευματικὴν τροφὴν σημάνῃ· τὸ γὰρ *θημωνία* ἀντὶ τοῦ συναγωγὴ ἀρετῶν πλῆθους εἰς ἓν τῇ ὁμονοίᾳ συντεταγμένη.

Κρίνα δ' ἂν εἴη καὶ τὰ ἄνθη τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, ἃ συνελέξατο ἀπὸ μέσου τῶν τοῦ βίου ἀκανθῶν.

Ὁ τράχηλός σου ὡς πύργος ἐλεφάντινος.

Πύργοι δὲ ἐκλήθησαν, οἱ τὰ ἀρεστὰ τῷ νυμφίῳ ποιοῦντες, σκοπευτήριον ἔχοντες τὴν θεωρητικὴν ψυχὴν, ἐκ μετεώρου σκοπεύουσαν ἅπαντα· ἐλεφάντινον δὲ, διὰ τὸ λαμπρὸν καὶ λεῖον· οὐδὲν γὰρ ἀπὸ κακίας τραχὺ ἐν τῷ τῆς νύμφης τραχήλῳ· οὐκέτι δὲ περὶ τῶν νεκρῶν εἶπεν, *οἱ νεμόμενοι ἐν κρίνοις*· ὑπεράνω γὰρ ἐγεγόνεισαν κρίνων τῶν ἐν μέσῳ ἀκανθῶν· βούλεται δὲ ἡμᾶς καὶ φιλομαθεῖς ὄντας πολλῶν ἔχειν τὴν ψυχὴν θυγατέρα σοφῶν καὶ ἐν εἰσαγωγαῖς γενέσθαι μαθημάτων πολλῶν, ἃς ἐκάλεσε πύλας· τοσοῦτον, φησὶν, γνώσεως τοῖς ἐν σοὶ διδασκάλοις περίεστι χάρις, ὡς μὴ μόνον τοὺς παρὰ σοὶ ἀπολαύειν αὐτῶν τῆς παιδεύσεως, ἀλλ' ἤδη καὶ τῆς ἔξωθεν καὶ πόῤῥωθεν τῆς αὐτῶν ἀπολαύειν ὠφελείας.

Μυκτήρ σου, ὡς πύργος τοῦ Λιβάνου σκοπεύων πρόσωπον Δαμασκοῦ· κεφαλή σου ἐπὶ σὲ ὡς Κάρμηλος, καὶ πλόκιον κεφαλῆς σου ὡς πορφύραν βασιλεὺς δεδεμένος ἐν παραδρομαῖς.

Ὁ δὲ καθαρὰν ἔχων τὴν διαπνοὴν, καὶ διὰ τῆς αἰσθήσεως τοῦ θείου λόγου δυνάμενος ὀπίσω αὐτοῦ εἰς ὀσμὴν μύρων αὐτοῦ δραμεῖν, μυκτήρ ἐστιν αἰσθανόμενος εὐωδίας πνευματικῆς· σκοπεύων εἴ τι ἐπιφανὲς ἐν ἔθνεσι δόγμα δοκεῖ· Δαμασκὸς γὰρ τὰ ἔθνη παρίστησι· τοῦ δὲ ἐπιφανοῦς καὶ καλοῦ τὸ πρόσωπον σύμβολον· ὁ δὲ λίβανος ἀναφέρεται ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τοῦ Θεοῦ· ὁ δὲ Κάρμηλος *ἐπίγνωσις περιτομῆς* ἑρμηνεύεται· γινώσκει δὲ περιτομὴν ὁ μετὰ παῤῥησίας

[46] Psal. v, 13. [47] Prov. ix, 5.

A liaturque ab iis. Hi appellantur amici sponsi. *Spoliata* enim Sulamitis interpretatur. *Revertere*, dicunt, *ut intueamur te.* Videbant enim ejus laborem, non infructuosum, sed ad meliorem terminum properantem, ut in torrente damnatos, Satanæque in abyssum carnis traditos, trajecta torrentis unda, victores ducat secum, *procedens sicut chori castrorum*, a bello redeuntium, et variis ordinibus procedentium, et victoriæ canentium hymnos, atque exclamantium : *Domine, ut scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos* [46].

Juncturæ femorum tuorum, sicut monilia quæ fabricata sunt manu artificis.

B Multis locis collocat femora pro genitalibus Scriptura; hic igitur ostendit pulchrum atque egregie ordinatum sponsæ in genitalibus corporis habitum, et similem monilibus peritissime fabrefactis.

VERS. 2. *Umbilicus tuus, crater tornatilis, nunquam indigens poculis. Venter tuus sicut acervus tritici, vallatus liliis.*

Umbilicum craterem vocat Sapientia, dicens : *Venite, bibite vinum quod miscui vobis* [47], et ostendit spiritalem spiritum; et addidit *acervum tritici*; ut spiritalem escam designaret. *Acervus* enim, pro congerie virtutum, pari sensu multa in unum significat.

Lilia flores sunt gratiæ Dei, quos decerpsit medii vitæ spinis.

C VERS. 4. *Collum tuum sicut turris eburnea.*

Turres vocati sunt, qui se gratos sponso præbent, quasi speculam habentes contemplativam animam, ex alto omnia prospicientem. Eburneæ vero, propter splendorem et lævitatem; nihil enim ex improbitate asperum in sponsæ collo. Non jam de mortuis dixit, *qui pascuntur in liliis*; superiores enim facti erant liliis in medio spinarum. Vult autem nos, multarum rerum studiosos, animam habere sapientium filiam, atque in rudimentis versari multarum scientiarum, quæ vocavit portas. Tanta enim, ait, scientiæ in te magistris inest gratia, ut non solum qui sunt apud te eorum doctrinam percipiant, sed jam et extrinsecam et remoD tam ab iis utilitatem percipere possint.

VERS. 4, 5. *Nasus tuus sicut turris Libani, quæ respicit contra Damascum. Caput tuum ut Carmelus, et comæ capitis tui sicut purpura regis vincta canalibus.*

Puram qui habet respirationem, et per intelligentiam divini verbi qui potest post eum in odorem unguentorum ejus currere, nasus est capiens bonum odorem spiritualem, scrutans si quid evulgatum inter gentes dogma bonum videtur. Damascus etenim gentes significat; rei manifestæ ac pulchræ vultus symbolum est. Thus quidem offertur super altare Dei; Carmelus autem *cognitio circumcisionis* interpretatur; cognoscit autem circum-

cisionem qui cum sinceritate loquitur : sumus nos circumcisio : e capite, scilicet e Christo, cognitio nascitur spiritualis circumcisionis.

VERS. 6, 7. *Quam pulchra es, et quam decora charissima, in deliciis! Statura tua assimilata est palmæ et ubera tua botris; ideo in cœlis cogitatio tua, nihilque terrenum ad illam accedit.*

Hæc dicit sponsus, quasi miratus ejus in melius conversionem. Sicut enim egregia elementorum dispositio, corporum sanitatem efficit, ita ex motibus et declinationibus, sanitas quodammodo et pulchritudo fit animæ. Quemadmodum, cum turpis quædam fuerit propter improbitatem sponsa, virtute ad pulchritudinem convertitur, sic cum esset acerba, facta est suavissima ipsi et dulcis; dicit igitur, ut in corporalibus escis lautum convivium magnopere optandum, ita spirituali esca nutritis amor. Admisso autem pronomine *tuis*, quod apud alios scriptum est, tunc dicet : Amore efferris magis quam aliis spiritus fructibus, ita ut omnia propter eum patereris, omnia ferres. Quemadmodum e corporibus brevia sunt quædam, et majora alia, sic et pariter ex animis iis qui perfecti sunt.

Igitur cogitata tua, dicit, quasi esculenta et potabilia, et minime acerba.

VERS. 8, 9. *Ascendam in palmam, et apprehendam fructus ejus : et erunt ubera tua sicut botri vineæ : et odor oris tui sicut malorum. — Guttur tuum sicut vinum optimum, dignum dilecto meo ad potandum, labiisque et dentibus illius ad ruminandum.*

Assimilata palmæ, palmam sponsum vocat, altitudinem et magnitudinem verbi innuens; in quæ speravit ascendere in canticorum fine; cum perfecta est sponsa. Hæc vicissim prædicat sponsi ubera, abundantiam significantia; ideo vineæ botris assimilantur. De qua dicit Dominus : *Ego sum vitis vera* [48]. Quæ quidem, abscondito sermonis sensu, tantum juvat delectatque ut quando oporteat, quibus oporteat, et quanti oporteat indicet. Labia vero verbum innuunt; dentesque taciturnitatem; secundum illud, « ori tuo fac januam et pessulum, et sermonibus tuis mensuram et lancem [49]. » Talium autem non solum tutæ sunt cogitationes, sed et labia sensui vinciuntur. Vinum autem optimum est quod e bono cordis thesauro profertur.

VERS. 10. *Ego dilecto meo, et ad me conversio ejus.*

Perfectæ est sermo, quod nusquam aliquid quietis inveniet, donec seipsum ad me convertat.

VERS. 11, 12. *Veni, dilecte mi, egrediamur in agrum, commoremur in villis. Mane surgamus ad vineas, videamus si floruit vinea, si flores fructus parturiunt, si floruerunt mala punica.*

Inferiores sponsa alloquitur, invitatque ex intimis beatisque sedibus ad illorum intuitum egredi; hæc enim significant ager, villæ, vineæ et mala punica.

A λέγειν δυνάμενος· ἡμεῖς ἐσμὲν ἡ περιτομή· ἀπὸ δὲ τῆς κεφαλῆς, τουτέστι Χριστοῦ, ἐπίγνωσις πνευματικῆς ἐγεννήθη περιτομῆς.

Τί ὡραιώθης καὶ τί ἡδύνθης, ἀγάπη, ἐν τρυφαῖς σου; τοῦτο μέγεθός σου· ὡμοιώθης τῷ φοίνικι, καὶ οἱ μαστοί σου τοῖς βότρυσι· διότι ὑψηλόν σου τὸ φρόνημα· καὶ οὐδὲν τῶν γηΐνων ἐπιφερόμενον.

Ὅτι ταῦτά φησιν ὁ νυμφίος ἀποθαυμάζων αὐτῆς τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταβολήν· ὡς γὰρ ἡ τῶν στοιχείων εὐκρασία σωμάτων ὑγείαν ἐμποιεῖ, οὕτως ἐκ τῶν ὁρμῶν καὶ ἐκκλίσεων, ὑγεία πως καὶ κάλλος ἐπιγίνεται τῇ ψυχῇ· ὡς δὲ αἰσχρά τις οὖσα διὰ κακίαν ἡ νύμφη, μετέβαλεν ἐξ ἀρετῆς εἰς ὡραιότητα, οὕτως οὖσα πικρὰ, γέγονεν ἡδίστη τε αὐτῷ καὶ γλυκεῖα· φησὶ τοίνυν, ὡς ἐν ταῖς σωματικαῖς τρυφαῖς ἡ πο- **B** λυτελὴς εὐωχία περιπόθητος, οὕτω τοῖς τὴν πνευματικὴν τρυφῶσι τρυφὴν, ἡ ἀγάπη· τῆς δὲ *σοῦ* ἀντωνυμίας κειμένης παρὰ τοῖς ἄλλοις, λέγοι ἂν, τῇ ἀγάπῃ ἐντρυφᾷς πλέον τῶν ἄλλων τοῦ πνεύματος καρπῶν· ὡς πάντα δι' αὐτὴν στέγειν πάντα ὑπομένειν· ὥσπερ δὲ σωμάτων ἐστὶ βραχύτης (8), καὶ μέγεθος ἑτέρων, οὕτω καὶ ψυχῆς ἀναλόγως οἷς διαπράττεται.

Ἤγουν τὰ νοήματά σου, φησὶν, τρόφιμά τε καὶ πότιμα, καὶ οὐδαμῶς ὀμφακίζοντα.

Εἶτα ἀναβήσομαι ἐν τῷ φοίνικι· κρατήσω τῶν ὕψεων αὐτοῦ, καὶ ἔσονται δὴ μαστοί σου ὡς βότρυες ἀμπέλου· καὶ ὀσμὴ ῥινός σου ὡς μῆλα, καὶ λάρυγξ ὡς οἶνος ἀγαθὸς, πορευόμενος τῷ ἀδελφιδῷ μου εἰς εὐθύτητα, ἱκανούμενος ἐν χείλεσί μου ὀδοῦσιν.

C *Ἀπεικασθεῖσα φοίνικι*, φοίνικα τὸν νυμφίου καλεῖ, τὸ ὕψος καὶ μέγεθος τοῦ λόγου κατανοήσασα· ἐφ' ἃ καὶ ἤλπισεν ἀνελθεῖν ἐπὶ τέλει τῶν ᾀσμάτων· ὅτε τελεία ἐστὶν ἡ νύμφη· ὅτε καὶ ἀντιλήψεται τῶν τοῦ νυμφίου μασθῶν, δηλούντων τὰ πυκνώματα· διὸ καὶ ἀμπέλου βότρυσιν ἀπεικάζονται· περὶ ἧς εἶπεν ὁ Σωτήρ· *Ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή*· τὰ δὲ ἐκ τῶν τοῦ λόγου κρυπτῶν ἐκπορευόμενα, ἐπὶ τοσοῦτον ἰθύνει τε καὶ εὐφραίνει, ὥστε λέγειν ὅτε δεῖ, καὶ οἷς δεῖ, καὶ ὅσου δεῖ· τὰ μὲν γὰρ χείλη τὸν λόγον· οἱ δὲ ὀδόντες τὴν ἐχεμυθίαν ἐμφαίνουσι· κατὰ τὸ, « τῷ στόματί σου ποίησον θύραν καὶ μοχλὸν, καὶ τοῖς λόγοις σου μέτρον καὶ σταθμόν· » τῶν δὲ τοιούτων οὐ μόνον ἀσφαλῆ τὰ νοήματα, ἀλλὰ καὶ τὰ χείλη αἰσθήσει δέδεται· **D** οἶνος δὲ ὁ ἀγαθὸς, ὁ ἐξ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας προσφερόμενος.

Ἐγὼ τῷ ἀδελφιδῷ μου· ἐπ' ἐμὲ ἡ ἐπιστροφὴ αὐτοῦ.

Τελειωθείσης ὁ λόγος, ὅτι μηδαμοῦ παντοδαπῇ ἀνάπαυσιν εὑρήσει, ὅπου ἑαυτὸν ἐπιστρέψει, ὡς παρ' ἐμοί!

Ἐλθὲ, ἀδελφιδέ μου· ἐξέλθωμεν εἰς ἀγρόν· αὐλισθῶμεν ἐν κώμαις· ὀρθρίσωμεν εἰς ἀμπελῶνας· ἴδωμεν εἰ ἤνθησεν ἡ ἄμπελος, ἤνθησεν ὁ κυπρισμὸς, ἤνθησαν αἱ ῥόαι.

Περὶ τῶν ὑποδεεστέρων ἡ νύμφη παρακαλεῖ· ὡς ἐκ τῶν ἐνδοτάτων καὶ μακαρίων διατριβῶν εἰς τὴν τούτων ἐπισκοπὴν ἐξελθεῖν· οὗτοι γὰρ ἀγρὸς καὶ κῶμαι καὶ ἀμπελῶνες καὶ ῥόαι

[48] Joan. xv, 1. [49] Eccli. v, 14; xxiii, 13; Psal. cxl, 3.

(8) *Βραχύτης*. Ita corrigendum duximus quod in antea editis legebatur βραχύ τις. EDIT.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Εὑροῦσα ἔξω φιλήσω σε· καί γε οὐκ ἐξουδενώσουσί με· παραλήψομαί σε· εἰσάξω σε εἰς οἶκον μητρός μου· καὶ εἰς ταμιεῖον τῆς συλλαβούσης με· ποτιῶ σε ἀπὸ οἴνου τοῦ μυρεψικοῦ, ἀπὸ νάματος ῥοῶν μου.

Εὑρίσκουσα γὰρ αὐτὸν τῆς ἄνω περιωπῆς ἐκβάντα, περιεπτύξατο αὐτόν.

Ὥρκισα ὑμᾶς, θυγατέρες Ἱερουσαλὴμ, ἐν ταῖς δυνάμεσι καὶ ἐν ταῖς ἰσχύσεσι (9) *τοῦ ἀγροῦ, τί ἐγείρητε καὶ ἐξεγείρητε τὴν ἀγάπην ἕως ἂν θελήσῃ;*

Ἤδη δεύτερον ὥρκισεν· ἀλλ' ἀμφιβάλλουσα προετίθει τὸ *ἐάν*· νῦν δὲ διδάξασα τὸ εἶδος τῆς ἐγέρσεως τῆς ἐξεγέρσεως καὶ τῆς ἀγάπης οἱονεὶ παρίστησιν, ὅτι ὁρκοῦσα ὑμᾶς κατὰ τῶνδε ὥρκισα, τὸ ἐγείρητε καὶ ἐξεγείρητε.

Θές με ὡς σφραγῖδα ἐπὶ τὴν καρδίαν σου, ὡς σφραγῖδα ἐπὶ τὸν βραχίονά σου· ὅτι κραταιὰ ὡς θάνατος ἡ ἀγάπη, σκληρὸς ὡς ᾅδης ζῆλος.

Προτρέπεται αὐτὴν ὁ νυμφίος πᾶν νόημα καὶ πρᾶξιν μορφῶσαι τῷ ἑαυτοῦ χαρακτῆρι· ποιεῖν δὲ ταῦτά φησιν τὴν ὡς θάνατον κραταιὰν ἀγάπην· πάντα γὰρ στέγει, πάντα ὑπομένει· διὸ καὶ κραταιὰ κατὰ θάνατον νεκροῦντα τὴν ἁμαρτίαν· ἤγουν ἐπειδὴ πάντων ἐκράτησεν ὁ θάνατος, διὰ τὸ ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντας ἀποθνήσκειν· καὶ ὁ *ᾅδης* ὁμοίως· τοιαύτη, φησὶν, ἡ ἀγάπη καὶ ὁ ζῆλος· ὃν δεῖ ζηλοῦν τῷ Θεῷ, σκληρὸς κατὰ τῶν ἁμαρτανόντων ὑπάρχων, ὡς ὁ τοῦ Ἠλίου καὶ τοῦ Φινεές· ἢ τοῦτο λέγει ὁ νυμφίος πρὸς αὐτὴν, *θές με ὡς σφραγῖδα* πρὸς τὸ σφραγίζειν τὰς ἐνθυμήσεις σου καὶ τὰς πράξεις σου, καὶ ἕως θανάτου ἀγωνίσαι ὑπὲρ τῆς ἀληθείας· καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ δὲ τὸν Χριστὸν ἐζήλωσαν οἱ Ἰουδαῖοι, ὑποφθείραντες τοὺς στρατιώτας.

Ἀδελφὴ ἡμῶν μικρὰ, καὶ μαστοὺς οὐκ ἔχει.

Ὅτι μικρὰ ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ, καὶ ἐπὶ γῆς ἔτι ἐπισκευαζομένη τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία, καὶ νοήματα (τοῦτο γὰρ οἱ μαστοὶ) μήπω ἔχουσα, ἐπιδίδωσιν εἰς μέγεθος βίου καὶ νοημάτων· ἐπ' ἂν τρανώσῃ τὰ νοήματα καὶ προφητικὰ θεωρήματα, ἢ τὴν σύμπνοιάν τε καὶ ἐνέργειαν χωρήσῃ δυνάμεως· αἳ καὶ ταῦτά φασι μετά τε προφητῶν καὶ δικαίων πνευμάτων.

Ὁ καθήμενος ἐν κήποις, ἑταῖροι προσέχοντες τῆς φωνῆς σου· ἀκούτισόν με· φύγε, ἀδελφιδέ μου, καὶ ὁμοιώθητι τῇ δορκάδι, ἢ τῷ νεβρῷ τῶν ἐλάφων ἐπὶ ὄρη ἀρωμάτων.

Εἶδεν ἡ νύμφη τὸν νυμφίον ἀναπαυόμενον ἐν τοῖς κήποις, καὶ τοὺς ἑταίρους αὐτοὺς προσέχοντας αὐτοῦ τῇ φωνῇ ἧς ἤκουσεν αὐτή· καὶ βούλεται αὐτὸν ὀξέως καὶ διορατικῶς ὁρῶντα ἀπὸ τῶν τῇδε πραγμάτων ἐκκλῖναι, τάχει μὲν καὶ ὀξυδερκίᾳ, ὡμοιωμένον δορκάδι, νεβρῷ δὲ τοῖς τῶν πολεμίων ὡς ὄφεων καὶ σκορπίων καταφρονητικῶς ἔχειν, καὶ ἀνελθεῖν πρὸς τοὺς ἀνεστηκότας ὡς ὄρη, καὶ πάσης πνέοντας εὐωδίας· περὶ ὧν τὸ, *οἱ θεμέλιοι αὐτοῦ ἐν τοῖς ὄρεσι τοῖς ἁγίοις*· καὶ ταῦτα κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα καὶ Θεοδοτίωνα, καὶ τὴν πέμπτην ἔκδοσιν· ὁ μέντοι Ἀκύλας, *ὁ καθήμενος ἐν κήποις*, ἐξέδωκεν· ὁ δὲ Σύμμαχος, *ἡ κατοικοῦσα*· ὡς λέγεσθαι τὰ πρῶτα πρὸς τὴν νύμφην

CAPUT VIII.

VERS. 1, 2. *(Quis mihi det) Ut inveniam te foris et deosculer te, et jam me nemo despiciat? Apprehendam te et ducam in domum matris meæ, et in conclave genitricis meæ: ibi me docebis et dabo tibi poculum ex vino condito, et mustum malorum granatorum meorum.*

Postquam enim illum invenit e sublimi contemplatione descendentem, amplexa est eum.

VERS. 4. *Adjuro vos, filiæ Jerusalem, ne suscitetis, neque evigilare faciatis dilectum donec ipsa velit.*

Jam iterum adjuravit; verum dubitans addebat *si forte*: nunc vero edocta formam suscitationis, evigilationis et amoris quasi subjungit, quod, cum vos adjuraverim, de his adjura, scilicet, suscitate atque evigilare facite.

VERS. 6. *Pone me ut signaculum super cor tuum, ut signaculum super brachium, tuum quia fortis est ut mors dilectio, dura sicut infernus æmulatio.*

Invitat eam sponsus ut omnem cogitationem omnemque actum signaculo suo signet; hæc vero facere dicit vehementem, sicut mortem, amorem. Omnia enim fert, omnia patitur. Ideoque vehemens adversus mortem quæ culpa est lethalis. Igitur cum omnibus prævaluit mors, propterea quod in Adamo omnes moriuntur. Eodem sensu *infernus* usurpatur. Talis, inquit, amor et zelus, quo oportet zelare erga Deum, durus adversus peccatores, qualis Heliæ et Phinees. Dicit etiam sponsus ad eam, *pone me ut signaculum*, ad signandum cogitationes tuas et actus tuos, et usque ad mortem pro veritate pugnandum. Atque in inferno Christum zelabant Judæi, corruptis militibus.

VERS. 8. *Soror nostra parva, et ubera non habet.*

Quia parva hominis anima, et in terra adhuc præparata Dei Ecclesia, et cogitata (hoc enim ubera) quæ nondum habet, vitæ scilicet et mentis magnitudinem; cum manifeste fient ei cogitationes et propheticæ contemplationes, aut cum concordiam atque vigorem consecuta erit; hæc enim dicunt post prophetas justosque spiritus.

VERS. 13, 14. *Quæ habitas in hortis, amici auscultant, fac me audire vocem tuam; fuge, dilecte mi, et assimilare capreæ, hinnuloque cervorum super montes aromatum.*

Vidit sponsa sponsum in hortis requiescentem, ipsosque amicos ejus voci audientes, quam ipsa audivit. Vult eum subtile et perspicue cernentem ab hujus mundi rebus declinare, cum celeritate acribusque oculis, qualis capreæ hinnulus, ac cervorum hostes velut serpentes et scorpiones in contemptu habere, atque ad sublimes sese attollere, ut montes, et ad suavi odore plenius fragrantes. De quibus dicitur: *fundamenta ejus in montibus sanctis* [80]: hæcque secundum Septuaginta, et Theodotionem, quintamque translationem. Aquila vero, *qui sedet in hortis*, edidit; et Symmachus: *quæ habitas*. Priora hoc sensu dicuntur ad sponsam in

[80] Psal. LXXXVI, 1.

(9) Ἰσχύσεσι. Forte ἰσχύσι. EDIT.

propriis hortis sedentem, sponsique amici attente eam audire gaudent.

A καθημένην παρὰ τοῖς ἰδίοις καρποῖς, καὶ τοὺς ἑταίρους αὐτοῦ προσεχτικῶς αὐτῆς ἀκροᾶσθαι χαίροντας.

ORIGENIS FRAGMENTA IN EZECHIELEM.

(Mai, *Bibl. nova Patrum*, VII, II, Præf. p. v [1].)

Brachia Pharaonis sunt malitia in actu peccati, ac in dogmatibus impietatis superbia carnis: quæ brachia Deus confringit ut justus; Pharao symbolum est diaboli, qui auctor est peccati inter homines. — Confringit Dominus brachium peccatorum, ut non possint apprehendere gladios.

Et hoc *in* his verbis præcipue allegoriam indicat Scripturæ: Pharao enim corporaliter non ex excrementis suis terram potabit, sed fetida purgamenta adversarii satiabunt regiones.

Hebræus textus *in amplitudine lacus* habet, Jarech enim secundum Hebræam linguam, spiritumque rudem præferens *femur* ac *longitudinem* significat; cum contractione, *incrementum* interpretatur: *lacum* enim vocat sepulcri profundum, *amplitudinem* vero sepulcri latitudinem.

Multas portas describit filius hominis Ezechiel, et de unaquaque narratiunculam exhibuit: nunc autem loquitur habentibus aures de porta sanctuarii exterioris, quæ respicit contra orientem, de qua scriptum est, quod *hæc porta clausa erit*, etc.... Non tantum quod Dominus Deus Israel ingressus est per hanc portam, hæc clausa est, sed quoniam et ipse princeps sedebit in hac porta ut comedat coram Domino, ingressus per viam Ailam, quod interpretatur *portæ vestibulum*. Porta clausa est: mysteria Dei sunt hæc quæ includuntur. Scientia clavem habet, sicut Dominus dicit legis doctoribus: *Porta ergo clausa est*; quod est intra portam, hoc est *quod oculus non vidit, aurisque non audivit*, etc....

Huic portæ similem sensum habet liber scriptus obsignatusque in Isaia: eumdem librum clarius invenies in Apocalypsi Joannis, ac de hoc quæ scripta sunt. Et quomodo aperuit hunc vir ex tribu Juda solus; nam usque dum venisset Dominus noster Jesus Christus, lex clausa est, sermoque prophetarum: velum eorum erat petra cæcitatis quam revolvit Jacob ex puteo, in multis enim locis sensum hujus portæ Scriptura aperuit.

1. Cod. f. 221 a. Cap. XXX. 25. Βραχίονές εἰσι Φαραὼ ἡ κακία ἐν πράξει ἁμαρτίας, καὶ ἐν δόγμασιν ἀσεβείας τὸ φρόνημα τῆς σαρκός· οὓς βραχίονας ὁ

B Θεὸς συντρίβει ὡς ἀγαθός· ὁ Φαραὼ τοῦ διαβόλου ἐστὶ σύμβολον τοῦ ἄρχοντος τῆς ἐν ἀνθρώποις ἁμαρτίας.—Συντρίβει ὁ Κύριος τὸν βραχίονα τῶν ἁμαρτωλῶν, ἵνα μὴ δύνωνται ἐπιλαβέσθαι μαχαίρας.

2. Cod. f. 222 a. XXXII. 6. Καὶ τοῦτο ἐν τοῖς μάλιστα τὴν ἀλληγορίαν δείκνυσι τῆς Γραφῆς· ὁ γοῦν Φαραὼ σωματικῶς οὐκ ἂν ἀπὸ τῶν προχωρημάτων αὐτοῦ ποτίσαι τὴν γῆν, ἀλλ' ἡ σκυβαλώδης ἔκκρισις τοῦ ἀντικειμένου ποτίζει τὰ γήϊνα.

3. Cod. f. 222 b. XXXII. 23. Ὁ Ἑβραῖος *ἐν μήκει λάκκου* ἔχει· τὸ γὰρ ἰαρὴχ κατὰ τὴν Ἑβραίων φωνὴν δασέως προφερόμενον, καὶ *μηρὸν*, καὶ *μῆκος* σημαίνει· τὸ δὲ αὐτῆς πρὸς τὴν *συναγωγὴν* ἔχει τὴν ἐπίδοσιν· *λάκκον* οὖν καλεῖ τῆς ταφῆς τὸ βάθος· *μῆκος* δὲ, τῆς ταφῆς τὴν ἔκτασιν.

C 4. Cod. f. 232 b. XLIV. 1. Πολλὰς πύλας διαγράφει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου Ἰεζεκιὴλ, καὶ περὶ ἑκάστης διηγήσατό τι· νῦν δὲ διηγεῖται τοῖς ἔχουσι ὦτα, περὶ τῆς πύλης τῶν ἁγίων τῆς βλεπούσης κατὰ ἀνατολάς· περὶ ἧς γέγραπται ὅτι *ἡ πύλη αὕτη κεκλεισμένη ἔσται*, καὶ τὰ ἑξῆς.—Οὐ μόνον ὅτι Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ διέρχεται διὰ τῆς πύλης, κέκλεισται, ἀλλ' ὅτι καὶ ὁ ἡγούμενος κάθηται ἐν ἐκείνῃ τῇ πύλῃ τοῦ φαγεῖν ἔναντι Κυρίου κατὰ τὴν ὁδὸν Αἰλὰμ, ὅπερ ἑρμηνεύεται *πρόθυρον πύλης*.—Πύλη ἐστὶ κεκλεισμένη, τὰ μυστήρια τοῦ Θεοῦ τὰ ἀκατάκλειστα.—Ἡ γνῶσις κλεῖδα ἔχει, ὡς ὁ Κύριος λέγει τοῖς νομικοῖς· *ἄρα πύλη ἐστὶ τοῖς μὲν ἀνθρώποις κεκλεισμένη*· τὰ γὰρ ἔνδον της πύλης ἐστὶν ὃ *ὁ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε*, καὶ τὰ ἑξῆς.—Ὅμοιον δὲ τῆς πύλης

D ταύτης ἔχει νοῦν καὶ τὸ γεγραμμένον ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ βιβλίον ἐσφραγισμένον· τὸ αὐτὸ τοῦτο βιβλίον λευκοτέρως εὑρήσεις καὶ ἐν τῇ Ἀποκαλύψει Ἰωάννου, καὶ τὰ περὶ αὐτοῦ γεγραμμένα· καὶ πῶς ἤνοιξεν ὁ ἐκ φυλῆς Ἰούδα ταῦτα καὶ μόνος· μέχρι γὰρ οὗ ἦλθεν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς, ἐκέκλειστο ὁ νόμος, ὁ λόγος ὁ προφητικός· καὶ κάλυμμα ἦν ἐπὶ τούτων ὁ λίθος τῆς πωρώσεως, ὃν ἀφεῖλεν ὁ Ἰακὼβ ἐκ τοῦ φρέατος· ἐν πολλοῖς γὰρ τόποις τὸν νοῦν τὸν περὶ τῆς πύλης ταύτης ἡ Γραφὴ ἤνοιξεν.

(1) Dixi inferius exstare in eodem cum Apollinari ad Ezechielem codice, certum fragmentorum Origenis numerum, quæ Ruæus in editione non habet. Reapse enim dicta editio t. III, p. 437, non ultra capitulum XXX, v. 6, procedit; ejusque ultimum fragmentum Μαγδωλὰ ἐστιν ἀρχὴ τῆς Αἰγύπτου, legitur in codice nostro f. 220, b. Ecce autem, præterquam quod in præcedentibus quoque foliis partes aliquot erant Ruæo incognitæ, id est editis ab eo intermistæ, post illam certe codicis paginam usque ad prophetæ finem, fragmenta omnia, etsi perexigua, inedita sunt; quæ hic transcribere, ne diutius lateant aut pereant, non pige'

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ

ΕΙΣ ΚΑΤΑ ΜΑΤΘΑΙΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ.

EX ORIGENE

IN EVANGELIUM SECUNDUM MATTHÆUM.

(Bibliotheca Gallandiana, ex cod. Venet. DII.)

A

ΚΕΦ. Α'.

Στιχ. ιη'. *Τοῦ δὲ Ἰησοῦ ἡ γέννησις οὕτως ἦν.*

.... (1-2) Ὧδε μὲν γεννήσεως μέμνηται ὁ εὐαγγελιστής, κατ' ἀρχὰς δὲ τοῦ Εὐαγγελίου, *τῆς γενέσεως*. Ἐνταῦθα μὲν γὰρ λέγει· *Τοῦ δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ γέννησις οὕτως ἦν*, ἐκεῖ δὲ, *Βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ.* Τίς οὖν ἡ διαφορὰ τῆς γεννήσεως καὶ τῆς γενέσεως; καὶ ὡς ἀμφότερα ἐπὶ Χριστοῦ λαμβάνεται; Ὥσπερ ὁ λόγος οὗτος ὁ προφορικὸς κατὰ τὴν οἰκείαν φύσιν ἀναφὴς ἐστι καὶ ἀόρατος· ὅταν δὲ ἐν βιβλίῳ γραφῇ, καὶ οἱονεὶ σωματωθῇ, τότε καὶ ὁρᾶται καὶ ψηλαφᾶται· οὕτως καὶ ὁ ἄσαρκος τοῦ Θεοῦ Λόγος καὶ ἀσώματος, οὔτε ὁρώμενος, οὔτε γραφόμενος κατὰ τὴν θεότητα, ἐπειδὴ ἐσαρκώθη, καὶ ὁρᾶται καὶ γράφεται. Διὰ τοῦτο, ὡς
B σαρκωθέντος, καὶ βίβλος ἐστὶ τῆς αὐτοῦ γενέσεως. Ἀλλ' οὐκ ἐξήτηται ἐνθάδε τὸ, διὰ τί εἶπε βίβλος, καὶ οὐκ εἶπεν ὅρασις (3), ἢ λόγος· ἀλλὰ τὸ, τί ἐστι γέννησις, καὶ τί γένεσις; Διαφέρει γένεσις καὶ γέννησις. Γένεσις μὲν γάρ ἐστι παρὰ Θεοῦ πρώτη πλάσις· γέννησις δὲ ἡ ἐκ καταδίκης τοῦ θανάτου διὰ τὴν παράβασιν ἐξ ἀλλήλων διαδοχή. Καὶ ἔτι, ἡ μὲν γένεσις τὸ ἄφθαρτον ἔχει (4) καὶ ἀναμάρτητον· ἡ δὲ γέννησις τὸ παθητὸν καὶ ἁμαρτητικόν. Ὁ οὖν Κύριος, τῆς μὲν γενέσεως τὸ ἀναμάρτητον φυσικῶς λαβὼν, τὸ ἄφθαρτον οὐ προσέλαβε· τῆς δὲ γεννήσεως τὸ παθητὸν εἰληφὼς, τὸ ἁμαρτητικὸν οὐ προσέλαβε, τὸν πρῶτον τοῖς κατ' ἄμφω μέρεσιν Ἀδὰμ φέρων ἀμείωτον. Οὐκοῦν εἴη ἂν ἐπὶ Χριστοῦ γένεσις μὲν,
C οὐκ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι πρόοδος, ἀλλ' ὁδὸς ἀπὸ τοῦ ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχειν εἰς τὸ ἀναλαβεῖν τὴν τοῦ δούλου μορφήν· ἡ δὲ γέννησις αὐτοῦ διπλῆ γέγονε, καθ' ἡμᾶς καὶ ὑπὲρ ἡμᾶς. Τὸ μὲν γὰρ ἐκ γυναικὸς γεννηθῆναι καθ' ἡμᾶς· τὸ δὲ μὴ ἐκ θελήματος σαρκὸς, ἢ ἀνδρὸς, ἀλλ' ἐκ Πνεύματος ἁγίου, ὑπὲρ ἡμᾶς. Ὅπερ καὶ τὴν μέλλουσαν προανεφώνει

CAP. I.

V. 18. *Jesu autem nativitas sic erat.*

Tu vero præterea illud quære, quianam hoc quidem modo nativitatem commemoraverit evangelista, ab initio autem Evangelii, *generationem?* Hic enim dicit: *Jesu autem Christi nativitas sic erat*; ibi vero, *Liber generationis Jesu Christi* [1]. Quænam est igitur differentia nativitatis et generationis? et quomodo utraque de Christo accipiuntur? Quemadmodum verbum hoc ipsum prolaticium, juxta propriam naturam, nec tangi potest nec videri; si quando autem in libro scriptum fuerit, ac quasi ad corpus redactum, tunc et videtur et attrectatur. Haud aliter Dei Verbum carne et corpore per se carens, quod nec videri nec delineari potest secundum divinitatem, ubi caro factum est, et cernitur et delineatur. Propterea tanquam ejus quod caro factum est, exstat etiam liber generationis illius. Sed non quæsitum est hic, cur dixerit liber, et non dixerit, visio, aut sermo : sed quid sit nativitas, et generatio. Differt generatio et nativitas. Generatio enim est a Deo prima formatio; nativitas vero est successio aliorum ab aliis, ex damnatione mortis propter transgressionem. Ac iterum, generatio incorruptibilitatem habet et impeccabilitatem : at nativitas passionem habet et peccabilitatem. Igitur Dominus, generationis impeccabilitatem naturaliter accipiens, non item incorruptibilitatem insuper accepit : et passionem nativitatis accipiens, peccabilitatem item non accepit, ferens primum Adam non imminutum his utriusque rei partibus. Igitur esse possit in Christo generatio quidem; non utique transitus de non exsistente ad exsistentiam, sed via ab exstantia in forma Dei ad assumendam servi formam. At nativitas illius duplex fuit, secundum nos et supra nos. Quod enim ex muliere natus sit,

[1] Matth. I, 1.

(1-2) Ex cod. Cat. mss. in Matthæum apud clariss. Mitarellum, initium ita supple : Σὺ δὲ πρὸς τούτοις ζήτει, ὅτι πῶς ποτε ἄρα ὧδε, etc.

(3) In cod. Mit. :"Η λόγος· τοῦτο γὰρ εἴρηται· ἀλλὰ τὸ, πῶς ὄπισθεν γενέσεως ἐμνημόνευσεν ὁ Ματθαῖος, ὧδε δὴ γεννήσεως. Καὶ τί ἐστι γέννησις, καὶ τί ἐστι γένεσις. Διαφέρει γένεσις. *Vel sermo; id enim dictum est : sed, quomodo retro generationis commemorationem fecerit Matthæus, hic vero nativitatis. Item quid nativitas, et quid generatio. Differt generatio*, etc.

(4) Istud ἔχει ex Mit.

secundum nos est: at quod natus sit non ex voluntate carnis vel viri [1], sed ex Spiritu sancto, hoc supra nos est. Quod et futuram proclamavit nativitatem, quam nobis ex Spiritu largiturus erat.

CAP. VII.

V. 5. *Ne detis sanctum canibus: neque jacite margaritas vestras ante porcos.*

V. 6. *Petite, et dabitur vobis; quærite, et invenietis; pulsate, et aperietur vobis.*

Ut non ignorarent discipuli, quinam sint canes vel porci inter auditores, immoranter quærite, dicit, ex Deo, et manifestabuntur vobis omnia. Principium est enim virtutis, nosse bonum ex oratione: deinde scire quomodo oporteat viam virtutis emetiri: tertio, per opera pulsare, quo mihimet janua aperiatur. Istud enim innuit facta per manus pulsatio. Trifariam namque salutarium dogmatum veritas accipitur: diligenti oratione, et mentis in quærendo divinas res stabilitate, et exquisito studio inveniendi ex conscientia profunditatem certitudinis occultarum Scripturarum: hoc enim modo inquit aperiri Scripturas.

V. 9. *Quis ex vobis homo, quem si postulet filius suus panem, nunquid lapidem dabit ei?*

V. 10. *Et si piscem postulet, nunquid serpentem dabit ei?*

Vide porro an sit cognitio nutrimentum, sine quo salvos esse non licet; puta sermo diligens de hoc ipso, quomodo cibo utendum sit. Piscis autem est quasique obsonium pro viro erudito, scire constitutionem mundi, vires elementorum, principium et finem et medium, et quæ deinceps philosophia loquitur. Nec ergo pro pane lapidem dat Deus, quem diabolus comedi a Jesu volebat: neque pro pisce serpentem, quem comedunt Æthiopes, indigni qui pisce vescantur. Quomodo vero discipulos malos appellavit? Quia quamvis ex proposito voluntatis sequebantur; at inerat illis humanæ conditionis mutabilitas. Solus autem immutabilis erat et divinitate et humanitate Dei Filius. Data vero bona appellat spiritualia dona. Lucas Spiritum sanctum dixit, pro eo ut diceret, bona. At nullum est discrimen. Ipse enim Spiritus sanctus, est lumen bonum: propterea etiam participibus suis bona largitur. At enim in summe pravis propter nunquam intermissa peccata, vitium quodammodo in naturam evadit: qualis est Satanas et dæmones. Potest enim quis etiam hos natura malos dicere, quamvis non natura malos creatos, sed ex arbitraria malitia depravatos.

CAP. VIII.

V. 11. *Multi ab oriente et occidente venient, et recumbent cum Abraham et Isaac et Jacob in regno cœlorum.*

Si *angusta et arctata est via, et pauci qui inveniunt eam* [2], per quam plures ingredientur? de lata enim et spatiosa dicit, quod multi ingredientur in eam. Dicimus ergo, sermonem Domini dictum fuisse

A γέννησιν, ἣν ἡμῖν ἔμελλεν ἐκ Πνεύματος χαρίζεσθαι.

ΚΕΦ. Ζ'.

(5) Στιχ. ε'. *Μὴ δῶτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσὶ, μηδὲ βάλητε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν χοίρων ......*

Στιχ. ς'. *Αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· ζητεῖτε, καὶ εὑρήσετε· κρούετε, καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν.*

Ἵνα μὴ ἀγνοῶσιν οἱ μαθηταὶ, τίνες εἰσὶν κύνες, ἢ χοῖροι ἐν τοῖς ἀκροαταῖς, ἐπιμόνως ζητήσατε, φησὶν, ἐκ Θεοῦ, καὶ ἀποκαλύπτεται ὑμῖν πάντα. Ἀρχὴ μὲν γὰρ ἀρετῆς τὸ δι' εὐχῆς γνῶναι τὸ ἀγαθόν· εἶτα τὸ εἰδέναι πῶς δεῖ ὁδεῦσαι τὴν ἀρετήν· τρίτον τὸ διὰ τῶν ἔργων κρούειν ἀνοιγῆναι αὐτῷ τὴν θύραν. Τοῦτο B γὰρ σημαίνει ἡ διὰ τῶν χειρῶν κροῦσις. Τρισσῶς γὰρ ἡ τῶν σωτηρίων δογμάτων ἀλήθεια λαμβάνεται, ἐπιμελεῖ εὐχῇ, καὶ τοῦ ἡγεμονικοῦ ἐν τῷ ζητεῖν τὰ θεῖα καταστάσει, καὶ περὶ τοῦ εὑρεῖν συναισθήτως τῆς τῶν κεκρυμμένων Γραφῶν ἀσφαλείας τὸ βάθος, ἀκριβεῖ πολυπραγμοσύνῃ· οὕτω γὰρ ἀνοίγεσθαί φησι τὰς Γραφάς.

Στιχ. θ'. *Τίς ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος, ὃν ἐὰν αἰτήσῃ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ;*

Στιχ. ι'. *Καὶ ἐὰν ἰχθὺν αἰτήσῃ, μὴ ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ;*

Ὅρα δὲ εἰ ...... γνῶσις τροφὴ, ἧς ἄνω οὐκ ἔστι σώζεσθαι· οἷον ὁ περὶ τοῦ πῶς βρωτέον ἀκριβὴς λόγος. Ἰχθὺς δὲ καὶ οἷον ὄψον φιλομαθεῖ τὸ εἰδέναι σύστασιν κόσμου, ἐνέργειαν στοιχείων, ἀρχὴν καὶ C τέλος καὶ μεσότητα, καὶ ὅσα ἑξῆς ἡ σοφία λέγει. Οὔτε ἀντὶ τοῦ ἄρτου λίθον δίδωσιν ὁ Θεὸς, ὃν ὁ διάβολος ἐσθίεσθαι ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ ἐβούλετο· οὔτε ἀντὶ ἰχθύος ὄφιν, ὃν ἐσθίουσιν οἱ ἀνάξιοι τοῦ ἰχθὺν ἐσθίειν Αἰθίοπες. Πῶς δὲ τοὺς μαθητὰς πονηροὺς ἐκάλεσεν; Εἰ γὰρ καὶ ἠκολούθουν ἐκ προαιρέσεως, ἀλλ' εἶχον τὸ τρεπτὸν τοῦ ἀνθρωπίνου. Μόνον δὲ ἄτρεπτος ἦν καὶ θεότητι καὶ ἀνθρωπότητι ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱός. Δόματα δὲ ἀγαθὰ καλεῖ τὰς πνευματικὰς δωρεάς. Ὁ δὲ Λουκᾶς Πνεῦμα ἅγιον εἶπεν, ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν ἀγαθά. Καὶ οὐδὲν τὸ διάφορον. Τὸ γὰρ ἅγιον Πνεῦμα αὐτό ἐστι τὸ φῶς ἀγαθόν· διὸ καὶ τοῖς μετόχοις αὐτοῦ δίδωσιν ἀγαθά. Τοῖς δὲ ἄγαν πονηροῖς, διὰ τὸ ἀνενδότως ἁμαρτάνειν τρόπον τινὰ φύσις αὐτοῖς ἡ κακία γίνεται· οἷός ἐστιν ὁ Σατανᾶς καὶ οἱ δαίμονες. Δύνα- D ται γάρ τις καὶ τούτους φύσει κακοὺς εἰπεῖν, καίπερ μὴ φύσει κακοὺς δημιουργηθέντας, ἀλλ' ἐξ αὐτοπροαιρέτου κακίας ἀπεσκληκότας.

ΚΕΦ. Η'.

Στιχ. ια'. *Πολλοὶ ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν ἥξουσι, καὶ ἀνακλιθήσονται μετὰ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.*

Εἰ *στενὴ καὶ τεθλιμμένη ἐστὶν ἡ ὁδὸς, καὶ ὀλίγοι οἱ εὑρίσκοντες αὐτὴν*, διὰ ποίας οἱ πολλοὶ εἰσελεύσονται; περὶ γὰρ πλατείας καὶ εὐρυχώρου λέγει, ὅτι πολλοὶ εἰσελεύσονται δι' αὐτῆς. Καί φαμεν,

[1] Joan. I, 13. [2] Matth. VII, 14.

(5) Ex cod. Venet. XXVII, pag. 23.

ὅτι ὁ μὲν τοῦ Σωτῆρος λόγος εἴρηται, ἐπειδὴ ὀλίγοι ἀπὸ τοῦ Ἰσραὴλ ἐσώζοντο· οὐ πολλοὶ γὰρ ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν. Διὸ καὶ ἔλεγε· *Μὴ φοβοῦ μικρὸν ποίμνιον, ὅτι εὐδόκησεν ὁ Θεὸς ἐν σοί.* Προφητικῶς δὲ ἐλέχθη τὸ, *Πολλοὶ ἥξουσιν·* ὡς περὶ τῶν μελλόντων πιστεύειν εἰς αὐτὸν ἀπὸ τῶν ἐθνῶν. *Πολλοί*, φησὶν, ὡς πρὸς τοὺς μετὰ τὴν παρουσίαν μὴ πιστεύσαντας, οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἀνακλιθησόμενοι μετὰ Ἀβραὰμ καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν· καὶ τῷ ἀριθμῷ δὲ πολλαπλασίους οὗτοι τῶν ἀπὸ Ἰσραὴλ καὶ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ὁμολογουμένων.

ΚΕΦ. ΙΑ'.

Στιχ. ια'. *Ὁ δὲ μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν μείζων αὐτοῦ ἐστιν.*

Στιχ. ιβ'. *Ἀπὸ δὲ τῶν ἡμερῶν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ ἕως ἄρτι ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται, καὶ βιασταὶ ἁρπάζουσιν αὐτήν.*

Φαμὲν τὸ *μικρότερον* περὶ αὐτοῦ λέγειν τοῦ Χριστοῦ· μικρότερον δὲ κατὰ τὴν δόκησιν τῶν ἀκουόντων. Τὸ δὲ, *ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν*, δηλοῖ ἐν τοῖς πνευματικοῖς, καὶ ἐν τοῖς κατ' οὐρανὸν ἅπασι καὶ θείοις μείζονα ὑπάρχειν ἐκείνου τὸν Χριστόν. Οὕτως δὲ ἀναγνωσόμεθα, ὅτι, *Μικρότερος·* εἶτα, μικρὸν διαλιπόντες, ἐποίσομεν τὸ, *Ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν μείζων αὐτοῦ ἐστιν.* Ἡ δὲ βασιλεία τῶν οὐρανῶν αὐτός ἐστιν ὁ Χριστὸς, προτρεπόμενος πάντας εἰς μετάνοιαν, καὶ ἕλκων εἰς ἑαυτὸν διὰ τῆς χάριτος.

ΚΕΦ. ΙΒ'.

Στιχ. ιδ'. *Οἱ δὲ Φαρισαῖοι συμβούλιον ἔλαβον κατ' αὐτοῦ ἐξελθόντες, ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσιν.*

Ὅσῳ τις ἐγγίζει τῷ Ἰησοῦ, συμβούλιον οὐ λαμβάνει. Οὐ γὰρ ἐγγίζει τῷ Ἰησοῦ ἡ συμβουλὴ τῶν κακῶν. Ὅτε δέ τις τοῦ Ἰησοῦ ἔρχεται ἔξω, συμβούλιον λαμβάνει τοῦ ἀπολέσαι τὸ φῶς, τὴν ὁδὸν τὴν ἀγαθὴν, τὴν ζωὴν, τὸν θησαυρὸν, τὸν μαρτυρήσαντα τὴν ἀγάπην, τὴν εἰρήνην. Τοῦτον ἄν τις ἀπολέσῃ, υἱὸς ἀπωλείας καλεῖται.

Στιχ. ιε'. *Ὁ δὲ Ἰησοῦς, γνοὺς ἀπεχώρησεν.*

Οὐκ ἔδει γὰρ αὐτὸν μένειν μετὰ τῶν υἱῶν τῆς ἀπωλείας. Ἐκεῖνοι ἀπώλεσαν, ἡμεῖς, μὴ ζητήσαντες, εὕρομεν. *Εὑρέθην γὰρ*, φησὶ, *τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν· ἐμφανὴς ἐγενόμην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσιν.* Αὐτὸς γὰρ ἦλθεν ἐπὶ τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα· αὐτοὶ δὲ ἐπελάθοντο τοῦ ἰδίου ποιμένος. Ἀναχωρεῖ, οὐ δεδιὼς τὴν ἐπιβουλὴν, ἀλλὰ τὴν κακίαν ἀναστέλλων· καὶ ἵνα μή τις οἰηθῇ διὰ δειλίαν αὐτὸν ἀποκεχωρηκέναι, πάντας οὖν ἐθεράπευσε, τὴν πανάλκη αὐτοῦ ἐνδεικνύμενος δύναμιν. Πλὴν ὑποστέλλει μὴ δημοσιεύεσθαι, ὡς ἐπιεικὴς καὶ ἀκενόδοξος.

ΚΕΦ. ΙΓ'.

(6) Στιχ. μδ'. *Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν θησαυρῷ*, κ. τ. λ.

Καθ' ἑτέραν δὲ ἐκδοχὴν εἴη δ' ἂν, ἀγρὸς μὲν ἡ

A siquidem pauci ex Israel salvabantur. Non multi enim crediderunt in eum. Propterea etiam aiebat: *Ne timeas, pusille grex, quia beneplacitum habuit Deus in te* [a]. Prophetice vero dictum est illud, *Multi venient;* de multis nimirum qui credituri erant in eum ex gentibus. *Multi* dicit, tanquam per comparationem ad eos, qui post adventum non crediderunt: qui ex gentibus recubituri sunt cum Abraham et iis qui ex eo nati sunt, in regno cœlorum. Numero autem sunt multiplice isti præ iis qui fuerunt ex Israel, et Jesum Christum confitentur.

CAP. XI.

V. 11. *Minor autem, in regno cœlorum major illo est.*

B V. 12. *A diebus vero Joannis Baptistæ usque hactenus, regnum cœlorum vi agitur, et violenti rapiunt illud.*

Dicimus, *minorem* de ipso Christo dicere: minorem nempe juxta opinionem audientium. Illud, *in regno cœlorum*, innuit, in spiritualibus, et in omnibus quæ ad cœlum pertinent et res divinas, majorem illo esse Christum. Sic igitur legemus, *Minor:* deinde pusillum quodpiam interstitium in pronuntiatione relinquentes, subnectemus illud: *In regno cœlorum major illo est.* Porro regnum cœlorum, est ipsemet Christus, qui adhortatur omnes ad pœnitentiam, et trahit ad seipsum per gratiam.

CAP. XII.

C V. 14. *Pharisæi autem consilium inierunt, adversus illum egredientes, ut ipsum perderent.*

Quanto quis appropinquat Jesu consilium non init. Non enim appropinquat Jesu consilium malorum. At quando quis extra Jesum abit, consilium init perdendi lumen, viam bonam, vitam, thesaurum, testimonium perhibentem de charitate, pace. Hunc si quis perdat, filius perditionis [b] vocatur.

V. 15. *Jesus autem cum cognovisset, recessit.*

Non enim decebat ipsum manere cum filiis perditionis. Illi perdiderunt, nos nec quærentes, invenimus: *Inventus enim*, ait, *sum ab iis qui me non quærebant; manifestus fui iis qui me non interrogabant* [c]. Ipse enim venit *ad oves quæ perierant* [d];

D at illi proprii pastoris obliti sunt. Recedit, non veritus insidias, sed improbitatem comprimens: et ut ne quis reputaret propter metum eum recessisse, omnes equidem curavit, omnipotentem virtutem suam ostendens. Verumtamen cavet ne publicetur, tanquam mansuetus videlicet, et gloriæ fugitans.

CAP. XIII.

V. 44. *Simile est regnum cœlorum thesauro*, etc.

Secundum aliam acceptionem, ager fuerit Scri-

[a] Luc. XII, 32. [b] Joan. XVII, 12. [c] Rom. X, 20. [d] Matth. XV, 24.

(6) Hæc quæ huc pertinent, occurrunt in cod. XXVIII, inter expositiones in Lucam, p. 33 seqq. Ego versus ascripsi.

plura, quæ multis plantata est dictis legalibus et scripturalibus atque historicis. Thesaurus vero, quæ istis insunt varia, qua manifesta qua occulta cogitata, et Christus, pretiosus ille Scripturæ thesaurus. Vel ager Christus fuerit: in quo Paulus dicit reconditos esse occultos thesauros sapientiæ et cognitionis Dei. Cœlestes igitur res, et regnum cœlorum, tanquam in imagine depicta sunt in Scripturis, quæ sunt regnum cœlorum, ipsum vero est idemmet Christus, cujus cognitio secundum virtutem in nobis est, inveniturque per fidem, et emitur virtutibus. Qui igitur invenit hunc in Scripturis thesaurum, occultat; nequaquam sine periculo esse sciens vulgares quosque rerum ineffabilium participes facere. Abit autem postquam occultavit, ut emat agrum illum quanticunque, qui Hebræis primum concreditus fuit : a quibus hunc accipiens, qui juxta aliam parabolam vinea est, propriam possessionem hunc facit, venditis omnibus bonis suis, vitiis nempe : quo his non amplius vivat, sed mortificetur mundo toti et voluntatibus ejus.

Qui de margaritis scripserunt, aiunt sex esse earum differentias: ex quibus optimæ sunt Indicæ, quæ insunt conchis ex rore cœlesti. Sequiores igitur margaritæ sunt legis et prophetarum ac reliquæ Scripturæ quæstiones, quas qui laboriose quærit, venditis mercibus, meliorem his omnibus margaritam Christum quærit : omnia hæc et præsentia bona damnum reputans et stercora præ cognitione Christi.

Præterea, sagena est complexus veterum sermonum Scripturæ, quem, cum imperfectus esse videretur, Christus adveniens perfecit. Is in hujus vitæ projectus mare, non colligit diversarum naturarum *pisces*, sed sententiarum liberarum et voluntatum; adeo ut sit *quod ex omni genere congregatur*, commendabiles aut vituperabiles homines quoad propensiones in species virtutum aut vitiorum. Potest præterea *quod ex omni genere congregatur* significare vocationem ex toto genere. Non trahunt vero sagenam in littus, sive res extra hanc vitam, angeli, non repletam plenitudine gentium: sed plenam educunt, et quemque bonorum intra sagenam in littus, sive res extra hanc vitam, angeli, non repletam plenitudine gentium: sed plenam educunt, et quemque bonorum intra sagenam, in proprium ordinem restituent, secundum nominata hic eorum vasa, malos vero foras mittent. Istud *foras*, est fornax ignis, sicut ait Salvator deinceps. At mali quidem pisces foras projiciuntur, mali vero homines in fornacem ignis.

V. 47. *Iterum : Simile est regnum cœlorum sagenæ missæ in mare.*

Sagenæ plexus intellectualis, est vetus ac nova Scriptura variorum cogitatuum. *Mare*, est vita hominum exæstuans. *Omne genus*, est varietas vo-

(7) Pertinet ad versus 45, 46.
(8) Refer ad versum 47.

A Γραφὴ, πολλοῖς καταπεφυτευμένη ῥητοῖς νομικοῖς τε καὶ γραφικοῖς, καὶ ἱστορικοῖς· θησαυρὸς δὲ τὰ τούτοις ποικίλα ἐνόντα φανερά τε καὶ κεκρυμμένα νοήματα· καὶ Χριστὸς ὁ τίμιος τῆς Γραφῆς θησαυρός. Ἢ ἀγρὸς ὁ Χριστὸς, ἐν ᾧ Παῦλος λέγει ἐγκεκρύφθαι τοὺς ἀποκρύφους θησαυροὺς τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ. Τὰ οὐράνια τοίνυν πράγματα, καὶ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ὥσπερ ἐν εἰκόνι γέγραπται ταῖς Γραφαῖς, αἵτινές εἰσι βασιλεία τῶν οὐρανῶν· ἡ δὲ ἐστιν αὐτὸς ὁ Χριστὸς, οὗ ἡ γνῶσις κατὰ δύναμιν ἐν ἡμῖν ἐστιν· εὑρίσκεται δὲ διὰ τῆς πίστεως, καὶ ἀγοράζεται διὰ τῶν ἀρετῶν. Εὑρὼν οὖν τις τὸν ἐν ταῖς Γραφαῖς θησαυρὸν τοῦτον, κρύπτει, μὴ ἀκίνδυνον εἰδὼς τῶν ἀποῤῥήτων τοῖς τυχοῦσι μεταδιδόναι. Ἄπεισι δὲ κρύψας, ἀγοράσων τὸν ἀγρὸν
B ὁπόσου ἂν βούλοιτο· ὃν Ἑβραῖοι πρὶν ἐπιστεύθησαν, παρ' ὧν τοῦτον λαβὼν ὅστις κατ' ἄλλην παραβολὴν ἀμπελών ἐστιν, ἴδιον κτῆμα τοῦτον ποιεῖ, πάντα πεπρακὼς αὐτοῦ τὰ ὑπάρχοντα· κακία δὲ ταῦτ' ἦν, τῷ μηκέτι ζῆν τούτοις, νεκρωθῆναι δὲ τῷ κόσμῳ παντὶ καὶ θελήμασι τοῦ αὐτοῦ.

(7) Οἵ γε μὴν περὶ μαργαριτῶν γράψαντες, φασὶν ἓξ εἶναι τὰς τούτων διαφορὰς, ὧν κρείττους οἱ κατ' Ἰνδίαν ἐν κόγχαις γενόμενοι ἐκ δρόσου τῆς οὐρανίας. Οἱ ἥττους γοῦν μαργαρῖται εἰσιν αἱ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, καὶ τῆς ἄλλης Γραφῆς ζητήσεις, ἃ ὁ ἐμπόνως ζητῶν, ἐμπορίας ἀποδιδόμενος, τὸν κρείττω τούτων ἁπάντων μαργαρίτην Χριστὸν ζητεῖ, πάντα ταῦτα καὶ παρόντα καλὰ ζημίας ἡγούμενος καὶ σκύ-
C βαλα πρὸς τὴν γνῶσιν τοῦ Χριστοῦ.

(8) Ἔτι σαγήνη ἐστὶν ἡ ἐκ τῶν παλαιῶν τῆς Γραφῆς λόγων πλοκὴ, ἣν ἀτελῆ δοκοῦσαν ὁ Χριστὸς ἐλθὼν τετελείωκεν. Αὕτη. εἰς τὴν τοῦδε τοῦ βίου ἐμβαλλομένη θάλασσαν, οὐ φύσεων συνάγει διαφόρων, ἀλλὰ γνωμῶν αὐτεξουσίων καὶ προαιρέσεων· ὡς εἶναι *τὸ ἐκ παντὸς γένους συναγόμενον*, ἐπαινετοὺς καὶ ψεκτοὺς ἐν ταῖς πρὸς τὰ εἴδη τῶν ἀρετῶν, ἢ τῶν κακιῶν ἐπιῤῥεπείαις. Δύναται δὲ πρὸς τούτοις *τὸ ἐκ παντὸς γένους συναγόμενον* δηλοῦν τὴν ἀπὸ παντὸς γένους κλῆσιν. Οὐκ ἂν δὲ τὴν σαγήνην ἑλκύσωσιν ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν, ἤτοι τὰ ἔξω τοῦδε τοῦ βίου πράγματα, οἱ ἄγγελοι, μὴ πληρωθεῖσαν τῷ πληρώματι τῶν ἐθνῶν· πλησθεῖσαν δὲ ἀναβιβάζουσι, καὶ ἕκαστον τῶν ὑπὸ τὴν σαγήνην καλῶν, εἰς τὸ οἰκεῖον
D τάγμα ἀποκαταστήσονται κατὰ τὰ ὀνομαζόμενα ἐνταῦθα αὐτῶν ἀγγεῖα, τὰ δὲ σαπρὰ ἔξω βαλοῦσι. Τὸ δὲ *ἔξω* ἡ κάμινός ἐστι τοῦ πυρὸς, καθὼς φησιν ὁ Σωτὴρ ἐν τοῖς ἑξῆς· οἱ μὲν γὰρ φαῦλοι τῶν ἰχθύων ἔξω ῥιπτοῦνται, οἱ δὲ τῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρός (9).

Στ. μζ'. *Πάλιν· Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν σαγήνῃ βληθείσῃ εἰς τὴν θάλασσαν.*

(10) Σαγήνης πλοκὴ νοητὴ ἡ ἐκ ποικίλων νοημάτων παλαιὰ καὶ καινὴ Γραφή· *Θάλασσα*, ὁ κυματούμενος τῶν ἀνθρώπων βίος. *Τὸ πᾶν γένος* τὸ ποικίλον

(9) Hactenus cod. XXVIII.
(10) Conf. Rue, tom. III, 455 E, et ỹ superiorem.

τῶν ἐν ἀνθρώποις προαιρέσεων, ἡ παντοίων ἐθνῶν A κλῆσις. *Ἐργάται σαγήνης*, ὁ Κύριος καὶ οἱ προσελθόντες ἄγγελοι διακονεῖν αὐτῷ. *Ἀγγεῖα αἱ* διάφοροι μοναί. Οὐκ ἀνάγεται δὲ ἡ σαγήνη, ἕως *οὗ τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ*. Ἢ οὕτως· *Σαγήνη* ἐστὶν ἡ ἀποστολικὴ διδασκαλία, ἡ ἀδιακρίτως συλλαμβανομένη Ἰουδαίους καὶ Ἕλληνας, βαρβάρους, Σκύθας, δούλους, ἐλευθέρους, πονηροὺς καὶ ἀγαθούς. *Θάλασσα*, ὁ τῶν ἀνθρώπων βίος. *Αἰγιαλὸς*, τὸ τέρμα τούτου. Ἐν δὲ τῇ συντελείᾳ, ὅτε ἀνασπᾶται ἡ σαγήνη, ἀφορίζονται ἀπὸ τῶν φαύλων οἱ ἀγαθοὶ, οἱ μὲν τιμώμενοι, οἱ δὲ κολαζόμενοι. Οὐ γὰρ πάντων τῶν πιστῶν ὅμοιος ὁ τρόπος. Ἵνα δὲ μὴ νομίσῃ τις, ὅτι ἔξω μόνον βάλλονται οἱ ἄπιστοι καὶ πονηροὶ, ἐσήμανεν, ὅτι εἰς διηνεκῆ κόλασιν παραπέμπονται· *Καὶ βαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρὸς*, καὶ τὰ ἑξῆς. B

ΚΕΦ. ΙΗ'.

Στίχ. ε'. *Καὶ ὃς ἐὰν δέξηται παιδίον τοιοῦτον ἓν ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται.*

Παραινεῖ δέχεσθαι τοὺς πιστοὺς ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἓν παιδίον τοιοῦτον, ἢ ἓν τοιούτων (10*) τῶν πνευματικῶν καὶ μεμορφωμένων τὸν Χριστὸν, κατὰ τὸ ταπεινῶσαι τὸ ἑαυτοῦ πνεῦμα. Κατὰ δὲ τὸν Λουκᾶν, τὸ δεικνύμενον ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος παιδίον δέχεσθαι δεῖ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, ἵνα ἐν αὐτῷ δέξηται τὸν Χριστὸν ὄντα καὶ ἐν τῷ Πνεύματι. Ἢ *ἓν τοιοῦτον*, ἐπεὶ ἓν εἰσι πάντες οἱ πνευματικοί. Προτρέπει δὲ ὁ λόγος καὶ τὸ δέχεσθαι τῶν ἁπλῶν καὶ πραέων τῇ καρδίᾳ ἐν τῷ λόγῳ Χριστοῦ. Ἀνακόπτων τὸ φιλόνικον τῶν μαθητῶν (ἐπειδὴ ὅτε οἱ διδάσκαλοι μάχονται, σχίσματα C γίνονται πολλῶν σκανδαλιζομένων, βουλομένων τῶν σκανδαλιζομένων ἐπισπᾶσθαι εἰς αὐτοὺς τοὺς ἀκροατάς), προλέγει τὴν μετ' αὐτῶν τιμωρίαν. Τοῦτο δὲ ἐπιτεταγμένως ἐλέχθη. Τουτέστιν κἂν εὐτελῆ ἄνθρωπον τῶν πιστῶν σκανδαλίσητε, βαρεῖα ἔσται καθ' ὑμῶν ἡ τιμωρία. Τὴν γὰρ ἀφόρητον τιμωρίαν διὰ τοῦ μύλου καὶ καταποντισμοῦ σημαίνει, τὴν ἐσομένην μετὰ τῶν τοὺς τοιούτους ὑβριζόντων. Σκάνδαλον γὰρ ἐνταῦθα τὴν ὕβριν καλεῖ. Ταῦτα δέ φημι, ἐπειδὴ οἱ μικροὶ εὐσκανδάλιστοί εἰσιν, ἵνα μὴ καταφρονῶμεν αὐτῶν. Ὁ γὰρ μέγας καὶ τέλειος ἐν ἀρετῇ παντὸς σκανδάλου καταφρονεῖ. Ἐξ ὧν δὲ προλέγει καὶ θρηνεῖ τοὺς τοιούτους, δίδωσιν αὐτοῖς καιρὸν μετανοίας. Εἰπὼν δὲ, *Ἀνάγκη*, οὐκ ἀναιρεῖ τὸ αὐτεξούσιον, ἀλλὰ τὸ προγνωστικὸν τοῦ πάντως ἐσομένου δηλοῖ. Διὸ καὶ τὸ D *οὐαὶ* αὐτοῖς ἐπιφωνεῖ, ὡς ἑκουσίως πταίουσι. Κόλασιν δὲ λέγει τοὺς ἀσέμνους (11) ζῶντας ἀνθρώπους.

luntatum in hominibus, et variarum gentium vocatio. *Operatores* sagenæ, Dominus est, et angeli qui accedunt ut ministrent ei. *Vasa*, sunt diversæ mansiones. Non educitur autem sagena, *donec plenitudo gentium intret* [7-11]. Vel sic : *Sagena*, est apostolica doctrina, quæ indiscriminatim congregat Judæos et Græcos, Barbaros, Scythas, servos, liberos, malos et bonos. *Mare*, est vita hominum. *Littus*, vitæ finis. In consummatione vero, quando educitur sagena, separantur a malis boni : isti ut honorentur, illi ut puniantur. Non enim fideles omnes unius modi sunt. Ac ne quis arbitretur, quod foras duntaxat ejiciantur infideles et mali, significavit eos in æternam pœnam trudi, inquiens: *Et mittent eos in fornacem ignis* [12], etc.

CAP. XVIII.

V. 5. *Et quicunque susceperit puellulum talem unum pro nomine meo, me suscipit.*

Hortatur fideles, ut suscipiant pro nomine ejus unum puellum hujusmodi, vel unum hujusmodi spiritualium, et in quibus formatur Christus juxta spiritum suum qui humilitatem insinuavit. Secundum Lucam porro, illum ipsum, qui a Salvatore monstratus est, puellum suscipere oportet in nomine ejus, ut in ipso suscipiatur Christus, qui est et in Spiritu. Vel *unum talem*, quia unum sunt spirituales omnes. Admonet autem sermo, ut suscipiantur et simplices, atque mansueti corde in sermone Christi. Atque sic succidens contentionem discipulorum (quoniam ubi doctores vitilitigant, schismata fiunt, scandalizatis multis, dum qui scandalizantur, student trahere in partes suas auditores), prædicit indicibilem ultionem quam cum illis subituri sunt. Hoc vero cum auctoritate dictum est. Nempe, si vel hominem fidelem unum de trivio scandalizaveritis, gravis vos manet punitio. Intolerabile namque supplicium, per molam et demersionem significat eorum, qui tales injuria affecerint. Scandalum enim hic injuriam appellat. Hæc porro dico, ut quia parvuli facile scandalizantur, non contemnamus eos. Qui enim magnus ac perfectus in virtute est, omne parvipendit scandalum. Ex eo porro quod prædicit, et deplorat homines hujusmodi, tribuit illis tempus pœnitentiæ. Cum vero dicat, *Necesse est*, non tollit arbitrii libertatem, sed ostendit præcognitionem suam de rebus omnino eventuris. Quamobrem etiam de illis *væ!* exclamat, tanquam qui sponte labantur. Supplicium autem vocat homines indecore viventes.

Στ. κ'. *Οὗ γάρ εἰσι δύο ἢ τρεῖς* (11*) *συνημμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν.*

Στ. κα'. *Τότε προσελθὼν αὐτῷ ὁ Πέτρος, εἶπε· Κύριε, ποσάκις ἁμαρτήσει εἰς ἐμὲ ὁ ἀδελφός μου, καὶ ἀφήσω αὐτῷ; ἕως ἑπτάκις;*

Δύο συνημμένοι ἐπὶ τῷ τοῦ Χριστοῦ ὀνόματι, σῶ-

V. 20. *Ubi enim sunt duo vel tres coaptati in meum nomen, ibi sum in medio eorum.*

V. 21. *Tunc accedens ad eum Petrus, dixit: Domine, quoties peccabit in me frater meus et dimittam ei? usque septies?*

Duo coaptati pro Christi nomine, sunt corpus

[7-11] Rom. XI, 25. [12] Matth. XIII, 50.

(10*) Τοιούτων. Forte τοιοῦτον, ut et interpres legisse videtur. EDIT.

(11) Ἀσέμνους. Forte ἀσέμνως. EDIT.

(11*) Vulgo συνηγμένοι. Hic et in seqq. confer edita.

A et spiritus invicem non pugnantia: subjecto videlicet corpore, spiritu autem communicante ei divinam vitam; *tres* autem, quod est totum integrum, spiritus, anima, corpus, servat adventui Christi. Vel *duo* fuerint duo testamenta, cum collector eorum Spiritus sanctus in ipsis sit; *tres* vero (indicare possunt) legem, prophetas, Evangelium: vel animum, concupiscentiam, rationem; vel vocationem, et electionem, et nobiscum ad primum honorem revocatum genus humanum. Observa porro, eum non dixisse, *ero*, sed *sum*. Ut Deus enim ubique exsistens, in medio est eorum, qui per pietatem conjunguntur. Potentia enim Dei omnium rerum inspectrix, indivise divisa fit iis qui digni sunt.

B Quandoquidem remittendarum in nos offensionum nos domini sumus, earum vero quæ in Deum feruntur, non alius nisi Deus ipsemet; propterea dixit Petrus illud, *in me*. Interrogans enim, quousque oporteat injuriarum non esse memores, tanquam grande quid apposuit illud *septies*. At Dominus nullos esse debere limites clementiæ significans, ait illud, *septuagies septem:* hoc est, quotiescunque peccet in te, si eum pœnitet, dimitte ei.

Quoniam in excommunicatis mensuram determinavit Christus (12), non item etiam in pœnitentibus, merito interrogat Petrus, quousque oporteat suscipere pœnitentem. Attende porro, si fieri potest: Quoniam numerus senarius operatorius est etiam in productione mundi, septenarius vero re- C quietem habet; is qui mundana et materialia diligit, peccans, finem habet hebdomadam: quod recogitans Petrus, indulgere vult septies. At Dominus extendit hoc eodem modo, relata unitate cum proportione ad decadas et centurias: adeo ut qui mundana transcendit, non amplius habeat remissionem peccatorum. Remissio enim hic fit, sive serius sive citius (12*).

CAP. XXI.

V. 33. *Homo erat paterfamilias, qui plantavit vineam, et sepem ei circumposuit, et fodit in ea torcular, et ædificavit turrim, et locavit eam colonis, et peregre profectus est*, etc.

Hæc parabola *patremfamilias* nuncupat Deum et patrem, qui multam providentiam ab initio in Ju- D dæos ostendit. *Vinea*, simpliciter quidem est prior populus, Israel videlicet, plantatus a Deo in terra promissionis. *Sepes*, est lex quæ non sinebat eos commisceri gentibus. *Torcular*, est altare, sive locus libaminum. *Turris*, est Sion, vel cœlum. *Coloni*, sunt seniores populi et sapientes, et qui per tempora fuere doctores. *Peregre profectus est* autem paterfamilias, quando non amplius interdiu in columna nubis, et noctu ipsis in columna ignis apparuit. Vel innuitur Dei longanimitas, quæ non

μα καὶ πνεῦμα, μὴ ἀντιστρατευόμενα· ὑποταγέντος μὲν τοῦ σώματος, τοῦ δὲ πνεύματος μεταδιδόντος αὐτῷ θείας ζωῆς· *τρεῖς* δέ τε (13) ὁλόκληρον, πνεῦμα, ψυχὴ, σῶμα, τηρεῖ τῇ παρουσίᾳ Χριστοῦ· Ἢ αἱ δύο διαθῆκαι, ὅταν ὁ συναγωγεὺς αὐτῶν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν αὐταῖς ᾖ· *τρεῖς* δὲ, νόμον, προφήτας, Εὐαγγέλιον· ἢ θυμὸν καὶ ἐπιθυμίαν, καὶ λογισμόν· ἢ τὴν κλῆσιν καὶ ἐκλογὴν, καὶ τὸ εἰς πρώτην τιμὴν τασσόμενον γένος μεθ' ἡμῶν. Τήρει δὲ, ὅτι οὐκ εἶπεν *ἔσομαι*, ἀλλ' *εἰμί*. Ὡς Θεὸς γὰρ πανταχοῦ ὤν, ἐν μέσῳ ἐστὶ τῶν δι' εὐσεβείας συναπτομένων. Ἡ γὰρ πανεπίσκοπος τοῦ Θεοῦ δύναμις ἀμέριστος μεριστὴ γίνεται τοῖς ἀξίοις.

Ἐπειδὴ τῶν εἰς ἡμᾶς πταισμάτων ἡμεῖς κύριοί ἐσμεν τοῦ συγχωρεῖν, οὐ μὴ (14) τῶν εἰς Θεὸν φθανόντων εἰ μὴ αὐτὸς ὁ Θεός· διὰ τοῦτο εἶπεν ὁ Πέτρος τὸ, *εἰς ἐμέ*. Ἐρωτῶν γὰρ, ἕως τίνος χρεία μὴ μνησικακεῖν, ὡς μέγα προσέθηκε τὸ, *ἑπτάκις*. Ὁ δὲ Κύριος, τὸ ἄπειρον σημαίνων τῆς ἀνεξικακίας, εἶπεν τὸ, *ἑβδομηκοντάκις ἑπτά*· τουτέστιν· Ὁσάκις ἁμάρτῃ εἰς σὲ, ἐὰν μετανοῇ, ἄφες αὐτῷ.

Ἐπειδὴ ἐπὶ τῶν ἀφοριζομένων μέτρον ὥρισεν ὁ Χριστὸς, οὐ μὴν καὶ ἐπὶ τῶν μετανοούντων, εἰκότως ἐρωτᾷ ὁ Πέτρος τό· Ἕως πόσου δεῖ δέχεσθαι τὸν μετανοοῦντα; Ὅρα δὲ εἰ δύναται· Ἐπεὶ ὁ μὲν ἓξ ἀριθμὸς ἐργατικὸς καὶ ἐν γενέσει κόσμου, ὁ δὲ ἑπτὰ ἀναπαύσεως· ὁ μὲν τὰ τοῦ κόσμου καὶ ὑλικὰ ἀγαπῶν, ἐξαμαρτάνων τέλος ἔχει τὴν ἑβδομάδα· ὅπερ νοήσας ὁ Πέτρος, συγχωρεῖν θέλει ἐν τῷ ἑπτά. Ὁ δὲ Κύριος ἐπιτείνει τοῦτο ἐν τῷ αὐτῷ τρόπῳ, ἀναλόγως γὰρ μονάδος πρὸς δεκάδας καὶ ἑκατοντάδας, ὡς τὸν ὑπερβάντα τὰ κοσμικὰ μηκέτι ἔχειν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτημάτων· ἡ γὰρ ἄφεσις ἐπὶ τὰ τῇδε εἴτε βραδὺ (15), εἴτε τάχιον.

ΚΕΦ. ΚΑ'.

Στίχ. λγ'. *Ἄνθρωπος ἦν οἰκοδεσπότης, ὅστις ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, καὶ φραγμὸν αὐτῷ περιέθηκε, καὶ ὤρυξεν ἐν αὐτῷ ληνὸν, καὶ ᾠκοδόμησε πύργον, καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς, καὶ ἀπεδήμησε*, κ. τ. λ.

Ἡ παραβολὴ *οἰκοδεσπότην* λέγει τὸν Θεὸν καὶ πατέρα, τὸν πολλὴν πρόνοιαν ἐξ ἀρχῆς εἰς τοὺς Ἰουδαίους ἐπιδειξάμενον. *Ἀμπελὼν* δὲ ἁπλῶς μὲν ὁ πρῶτος λαὸς, τουτέστιν ὁ Ἰσραὴλ, φυτευθεὶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ γῇ τῆς ἐπαγγελίας. *Φραγμὸς* δὲ ὁ νόμος, οὐκ ἐῶν αὐτοὺς μιγῆναι τοῖς ἔθνεσι. *Ληνὸς* τὸ θυσιαστήριον, ἤτοι ὁ τόπος τῶν σπονδῶν. *Πύργος* ἡ Σιὼν, ἢ ὁ οὐρανός. *Γεωργοὶ* οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ καὶ οἱ σοφοὶ, καὶ οἱ κατὰ καιροὺς διδάσκαλοι. *Ἀπεδήμησε* δὲ ὁ οἰκοδεσπότης, ὅτε οὐκέτι ἡμέρᾳ ἐν στύλῳ νεφέλης καὶ νυκτὸς αὐτοῖς ἐν στύλῳ πυρὸς ἐπιφαίνεται. Ἢ ἡ τοῦ Θεοῦ μακροθυμία, ἡ μὴ παρὰ πόδας

(12) Videtur referri ad Matth. XVIII, 17.

(12*) Non omnibus enim æqualem mensuram misericordia assignat, quam si quis supergrediatur Deus non amplius indulget, sed in peccato suo homines moriuntur.

(13) Forte δὲ τό

(14) *Μή*. Forte μὴν, ut paulo infra. EDIT.

(15) Forte βράδιον.

ἀπαιτοῦσα τοὺς Ἰουδαίους τὴν τῶν πταισμάτων τιμωρίαν. *Ἀπαίτησις* δὲ *καρπῶν* ὁ ἔννομος βίος· *Καιρὸς αὐτῶν* ἡ προφητικὴ ἀπαίτησις· *Δοῦλοι* πρῶτοι καὶ δεύτεροι παθόντες ἄτοπον, οἱ κατὰ διαφόρους καιροὺς ἀποσταλέντες προφῆται, οἷς (15*) τὸν μὲν ἔδηραν, ὡς Μιχαίαν, πατάξαντος ἐπὶ σιαγόνα Σεδεκίου· τὸν δὲ ἀπέκτειναν, ὡς Ζαχαρίαν, μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου· τὸν δὲ ἐλιθοβόλησαν, ὡς Ζαριοὺ υἱὸν Ἰωδαὲ τὸν ἱερέα. Τάχα δὲ *ἀμπελὼν*, ἢ (16) ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ μυστήρια αὐτοῦ ἐν νόμῳ καὶ προφήταις, καὶ τῇ ἄλλῃ φυσιολογίᾳ. *Καρποὶ* δὲ ὁ ἐνάρετος ἐν ἤθεσι βίος. *Φραγμὸς* ὁ λογικὸς τόπος, καὶ τὸ γράμμα, ὡς μὴ κατοπτεύοιτο τοῖς ἔξω τὰ κεκρυμμένα μυστήρια. *Ληνὸς* τὸ βάθος τῆς δεχομένης τοὺς καρποὺς τοὺς τῆς ψυχῆς, πᾶν ἐπὶ πόλεμον ἐπιβαλλούσης. *Πύργος* καὶ διῃρημένος περὶ Θεοῦ λόγος. Ναὸς μὲν ἡ τοῦ ἐν αὐτῷ θείου ναοῦ (17). *Γεωργοὶ* οἱ πρῶτοι πιστευθέντες τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ· οἷς ἀποδημεῖ εἰς τὴν αὐτοῦ περιοπεῖν (18), δοὺς ἀφορμὴν, ἐξ ὧν αὐτὸς ἐφύτευσε, φραγμόν τε ἔθηκεν, ὤρυξεν, ᾠκοδόμησε, τοῦ φέρειν καρπόν. *Καιρὸς καρπῶν*, ὃν οἶδεν οἰκοδεσπότης, τάχα οὐχ ὅτι ἐκφύειν φύλλα, ἢ κυπρίζειν, ἢ ὀμφακίζειν, ἢ τρυγᾶσθαι· οἷον οἱ τῆς νηπιότητος, ἢ τῆς συμπληρώσεως τοῦ λόγου, ἢ οἱ τῆς ἐν ἀρετῇ προκοπῆς, ἢ ἀρχῆς· οἱ δὲ τῆς ἀγάπης, καὶ χαρᾶς, καὶ εἰρήνης, καὶ τῶν λοιπῶν. *Δοῦλοι* οἱ προφῆται τὰ πνευματικὰ καρπώματα ἀπαιτοῦντες προσάγειν ὡς ἱερεῖς τῷ Θεῷ.

ΚΕΦ. ΚΔ'.

Στίχ. με'. *Τίς ἄρα ἐστὶν ὁ πιστὸς δοῦλος καὶ φρόνιμος, ὃν κατέστησεν ὁ κύριος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς θεραπείας αὐτοῦ;*

(19) Τάχα παροξύνων εἰς τὸ ζητῆσαι ἕνα τινὰ σπάνιον. Τῇ γὰρ τοῦ *ἄρα* ἀμφιβολίᾳ τὸ σπάνιον ἔδειξε τοῦ τοιούτου οἰκονόμου, καὶ οὐκ ἄλλον αὐτοῦ τὸν πιστὸν καὶ φρόνιμον οἰκονόμον εἰδὼς, κατασταθμαζόμενον ἐπὶ τοῖς τοῦ Πατρὸς ἔργοις, λέγω δὲ ἐπὶ τῇ ἀνθρωπότητι. Ὡς γὰρ περὶ ἑτέρου λέγει, ἐπισκιάζων αὐτὸ τῇ ὑπερβολῇ τῆς σοφίας. Δοῦλον δὲ ἑαυτὸν εἶπε διὰ τὸ μορφὴν δούλου λαβεῖν. Ὅρα δὲ εἰ μὴ τοιαῦτα ἐγχειρισθέντας ἐπισκόπους καὶ διδασκάλους δυσωπεῖ ὁ λόγος φρονίμως ἑκάστῳ τὰ κατ' ἀξίαν χρῆσθαι, καὶ ἐπιστημόνως τὰς πνευματικὰς διατάσσειν τροφὰς καιρῷ ποσότητος, ποιότητος. Τὸ δὲ, *Τίς ἄρα*, εἶπεν, οὐχ ὡς ἀγνοῶν, ἀλλ' ἵνα μὴ περιεργάζωνται. Ἁρμόζει δὲ ὁ λόγος καὶ κατὰ παντὸς τοῦ ἐμπιστευθέντος τι παρὰ τοῦ Θεοῦ, εἴτε χρήματα, εἴτε ἀρχὴν, εἴτε δυναστείαν ἄλλην τινά. Δεύτερον δὲ ἀπαιτεῖται ὁ οἰκονόμος πίστιν καὶ φρόνησιν, ἵνα μήτε κλέψῃ τὰ δεσποτικὰ, ἀλλὰ καὶ δεόντως αὐτὰ οἰκονομήσῃ. Ἢ τὸν ἔχοντα πρὸς Θεὸν ἀγαθὴν συνείδησιν, καὶ μὴ ἀφιστάμενόν τινος τῶν δεόντων. Καὶ τὸν ὀρθῶς διδάσκοντα λέγει πιστόν. Φρόνιμον δὲ τὸν μὴ παραφερόμενον ταῖς τῶν αἱρετικῶν μωρολογίαις, ἀλλὰ διακρίνοντα τὸ ἀκριβὲς τοῦ λόγου, ἢ τὸν μὴ πειρόμενον

(15*) *Οἷς*. Forte ὧν, vel ἐν οἷς. Edit.
(16) Forte ἦ.
(17) Locus impeditus.

A statim exegit ab Judæis criminum pœnas. *Exactio fructuum*, est vita legitima. *Tempus eorum*, est prophetica exactio. *Servi* primi et secundi qui contumeliose excepti fuerunt, sunt prophetæ qui aliis atque aliis temporibus missi fuere: ex quibus alium ceciderunt, ut Michæam, quem in genam percussit Sedecias: alium occiderunt, ut Zachariam, inter templum et altare; alium lapidaverunt, ut Zariu filium Jodæ sacerdotem. Facile etiam *Vinea* fit regnum Dei, et mysteria ejus in lege et prophetis, ac reliqua naturæ doctrina. *Fructus*, virtuosa moribus vita. *Sepes*, locus rationalis et ipsamet littera, ut non paterent iis qui externi erant, occulta mysteria. *Torcular*, profunditas animæ fructus suscipientis, omnia in bellum

B effundentis. *Turris* etiam distinctus de Deo sermo. Templum quidem, quæ in ipso [*stelletta senza] nota divini templi. *Coloni*, primi illi quibus credita sunt eloquia Dei: quibus peregre proficiscitur in speculam suam, ansam præbens, ex iis quæ ipse plantaverat, sepem circumposuerat, effoderat, ædificaverat, fructum ferendi. *Tempus fructuum*, quem notavit paterfamilias, sine dubio non erat ut folia produceret vel flores, aut turgeret in omphacium, aut vindemiaretur: quin potius erant fructus simplicitatis, adimpletionis verbi, aut profectus in virtutibus vel initii: fructus item charitatis, gaudii, pacis, et reliqui. *Servi*, sunt prophetæ, qui spirituales fructus exigebant offerre tanquam sacerdotes Deo.

C

CAP. XXIV.

V. 45. *Quis ergo est fidelis servus et prudens, quem constituit dominus ejus super servitio suo?*

Forte (hoc interrogat) stimulans ad quærendum unum aliquem rarum hominem. Ambigua enim particula *ergo*, raritatem ostendit œconomi hujusmodi, nec alium quam se fidelem ac prudentem œconomum sciens, præfectum operibus Patris, humanitati inquam. Tanquam enim de altero loquitur, obumbrans id eximia sapientia. Vocavit porro servum sese propter assumptam servi formam. Vide vero si non episcopos et doctores quibus talia concredita sunt, moneat oratio, ut prudenter quis pro cujusque dignitate utatur, ac scite spirituales disponat

D cibos tempestiva quantitate et qualitate. Illud, *Quis ergo*, dixit non tanquam ignorans, sed ut non curiose sciscitentur. Congruit etiam oratio et cuicunque creditum est quidpiam a Deo, sive opes fuerint, sive magistratus, sive potestas aliqua alia. Deinde exigitur ab œconomo fides et prudentia, ut nec furetur herilia, quin potius, ut par est, illa administret. Vel fidelem dicit eum, qui ad Deum bonam habet conscientiam, nec discedit a quaquam earum rerum quas fieri oportet, itemque eum qui recte doceat. Prudentem vero dicit, qui non transversus agitur ab hæreticorum fatuis assertionibus, sed dijudicat

(18) Forte περιωπήν.
(19) Confer edita Latina.

quidquid exactum in sermone est. Vel eum qui non transverberatur peccatis, propter varios ac multimodos hominum mores. Eum, qui sciat quando oporteat arguere, vel increpare, vel adhortari, vel docere : et quos quidem deceat lacte potare, quibus vero tradere solidum cibum.

CAP. XXV.

V. 1. *Tunc simile erit regnum cœlorum decem virginibus, quæ accipientes lampades suas, exierunt in occursum sponsi.*

Decem virgines esse dicunt sensus cujusque animæ interioris atque exterioris hominis, qui nuntium remiserunt cultui idolorum et mundanis cupiditatibus, suscipiendo, sive apparenter sive vere, purum Dei verbum, quo ad virginitatis rationem translati sunt. Sunt autem et quæ communiter intelliguntur, et quæ in proverbiis positæ sunt, et quæ consequuntur, ut virtutes hypostasis Christi. Quamobrem etiam quino numero exprimuntur : ex quibus aliæ sunt fatuæ, aliæ prudentes. Sed postea etiam omnes exierunt in occursum, suscepturæ Christi mysterium. Exeunt enim ab errore mundi, festinantes ad eum qui paratus est videre illas.

Aliud Origenis. Aliud est virginitas quam misericordia, et aliud mens quam corpus : et hoc assumes in decem virginibus. *Prudentes* igitur, sunt sensus ejus qui secundum rationem vivit : *Fatuæ* vero, sensus ejus qui contrario modo oppositoque rectæ rationi vitam traducit. *Lampades*, est actio omni virtute prædita : *oleum*, est qui effunditur sermo hominis spiritualis, qui bonam actionem operatur. *Dormiunt*, qui absistunt a vitæ tenore. Non perdunt igitur lampadas prudentes, neque negligunt olei conservationem. Inclamant angeli ad dormitantes sensus, excitantes illos : hoc est, *administratorii spiritus in ministerium missi propter eos qui futuri sunt hæreditate salutem* [13]. Ornatus *lampadum*, est qui sensus attingit evangelicus usus; *oculorum*, quo admirentur conditorem, et claudantur ne videant injustitiam : *auditus*, ne suscipiat vanitatem, nec judicium sanguinis, sed justi sermonis : *gustus*, comedentis Christum Dominum : *olfactus*, Christi fragrantia fruentis, et effuso unguento : *tactus*, attrectantis Verbum, ut Joannes loquitur : *Manus nostræ contrectaverunt de Verbo vitæ* [14]. Porro *media nocte fit clamor :* illa videlicet hora, qua egressi sunt filii Israel de Ægypto, in qua etiam Christus surrexit ex mortuis. *Clamor*, est tuba quæ mortuos excitat, et evocat de sepulcris. Habet etiam mysticam intelligentiam illud, *exite*. Si enim non exeamus, sponso occurrere non possumus. *Lampades* virginitatis, est cognitionis illuminatio : *oleum* pro lampadibus, fervor in cognitione, et mandatorum exsecutio. Hæc enim lumen conservat quod in nobis est, simplicem oculum custodiens, ut lucidum

A ἁμαρτίαις, διὰ τὸ μὴ (20) ποικίλον καὶ πολύτροπον τῶν ἀνθρώπων. Τὸν εἰδότα πότε δεῖ ἐλέγξαι, ἢ ἐπιτιμῆσαι, ἢ παρακαλέσαι, ἢ διδάξαι· καὶ τίνας μὲν ποτίσαι δεῖ γάλα, τίσι δὲ μεταδοῦναι τῆς στερεᾶς τροφῆς.

ΚΕΦ. ΚΕ'.

Στίχ. α'. *Τότε ὁμοιωθήσεται ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν δέκα παρθένοις, αἵτινες, λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας αὐτῶν, ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν τοῦ νυμφίου.*

Δέκα παρθένοι εἶναί φασι τὰς ἐν ἑκάστῃ ψυχῇ αἰσθήσεις τοῦ ἔνδοθεν καὶ ἔξωθεν ἀνθρώπου, ἀποστάσας εἰδωλολατρείας καὶ τῶν κοσμικῶν ἐπιθυμιῶν, τῷ παραδέξασθαι, εἴτε προφάσει, εἴτε ἀληθείᾳ, τὸν τοῦ
B Θεοῦ καθαρὸν λόγον, καὶ παρθενοποιηθῆναι (21). Εἰσὶ δὲ αἵ τε κοινῶς νοούμεναι, καὶ αἱ ἐν παροιμίαις κείμεναι, αἱ καὶ ἀνακολουθοῦσαι, ὡς αἱ ἀρεταὶ τῆς ὑποστάσεως Χριστοῦ. Διὸ καὶ ἐντοπειατ'. (22) οὐχ αἱ μὲν μωραὶ, αἱ δὲ φρόνιμοι. Ἀλλὰ μία (23) καὶ πᾶσαι ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν, αἱ παραδεξάμεναι τὸ περὶ Χριστοῦ μυστήριον. Ἐξίασι γὰρ ἀπὸ τῆς τοῦ κόσμου πλάνης, σπεύδουσαι πρὸς τὸν ἑτοίμως ὁρμῶντα πρὸς αὐτάς.

Ἄλλο Ὠριγένους. Ἕτερον ἡ παρθενία παρὰ τὴν ἐλεημοσύνην, καὶ ἕτερον ὁ νοῦς παρὰ τὸ σῶμα· καὶ τοῦτο λήψει εἰς τὰς δέκα παρθένους. *Φρόνιμοι* μὲν οὖν αἱ τοῦ κατὰ λόγον βιοῦντος αἰσθήσεις· *μωραὶ* δὲ αἱ τοῦ ἐναντίως καὶ παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον πολιτευομένου. *Λαμπάδες* ἡ πανάρετος πρᾶξις· *Ἔλαιον* δὲ ὁ
C ἐπιχεόμενος λόγος τοῦ ψυχικοῦ, τοῦ τὴν ἀγαθὴν πρᾶξιν ἐργαζομένου. *Καθεύδουσιν* οἱ ἀπανιστάμενοι τοῦ ζωτικοῦ τόνου. Οὐκ ἀπολλύουσιν οὖν τὰς λαμπάδας αἱ φρόνιμοι, οὐδὲ ἀπροσεκτοῦσι περὶ τὴν τήρησιν τοῦ ἐλαίου. Ἐμβοῶσιν οἱ ἄγγελοι ταῖς κοιμωμέναις αἰσθήσεσι, διεγείροντες αὐτάς· τουτέστι *τὰ λειτουργικὰ πνεύματα εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν. Κόσμος λαμπάδων* ἡ κατὰ τὰς αἰσθήσεις εὐαγγελικὴ χρῆσις· *ὀφθαλμῶν* ἐπὶ τοῦ θαυμάζειν τὸν πεποιηκότα, καὶ μύειν ἵνα μὴ ἴδωσιν ἀδικίαν· *ἀκοῆς* (24) καὶ παραδεχομένης μάταιον, μήτε κρίσιν αἵματος, τοῦ δὲ ἴσου λόγου· *γεύσεως* αἰσθιούσης (25) Χριστὸν τὸν Κύριον· *ὀσφρήσεως* Χριστοῦ εὐωδίᾳ ἀπολαυούσης, καὶ τοῦ ἐκκενωθέντος μύρου· *ἀφῆς* ἀπτομένης τοῦ Λόγου, ὡς
D Ἰωάννης λέγει· *Αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ Λόγου τῆς ζωῆς. Μεσονύκτιον* δὲ γίνεται *ἡ φωνή*· ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ, ᾗ ἐξῆλθον οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἐξ Αἰγύπτου, ἐν ᾗ καὶ ὁ Χριστὸς ἀνέστη ἐκ τῶν νεκρῶν. *Φωνὴ* ἐστιν ἡ σάλπιγξ, ἡ τοὺς νεκροὺς ἐγείρουσα, καὶ ἐξάγουσα ἐκ τῶν τάφων. Ἔχει δὲ καὶ μυστικὸν νοῦν τὸ *ἐξέλθετε*. Ἐὰν γὰρ μὴ ἐξέλθωμεν, τὸν νυμφίον ἀπαντῆσαι οὐ δυνάμεθα. *Λαμπάδα* (26) τῆς παρθενίας ὁ τῆς γνώσεως φωτισμός· ἔλαιον δὲ εἰς τὰς λαμπάδας ἡ ἐν ἐπιγνώσει σπουδὴ, καὶ τῶν ἐντολῶν ἐργασία. Αὕτη γὰρ τὸ ἐν ἡμῖν διαφυλάττει φῶς,

[13] Hebr. I, 14. [14] I Joan. I, 1.

(20) Videtur μὴ redundare.
(21) Ms. παρθενοποιθῆ. Et mox ἀνακολουθ.
(22) Ἐν τῷ πενταδικῷ, al.
(23) Forte μετέπειτα.
(24) Locus deficiens.
(25) Forte ἐσθιούσης.
(26) Forte λαμπάδες.

ἁπλοῦν τὸν ὀφθαλμὸν διατηροῦσα, ὥστε φωτίζεσθαι ὅλον ἡμῶν τὸ σῶμα, κατὰ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον. Αἱ μὲν οὖν λαβοῦσαι τὴν ἐπιμελῆ σπουδὴν πρὸς τὴν τῶν ἐντολῶν ἐργασίαν *φρόνιμοι*· αἱ δὲ ἀμελεῖς *μωραί*, τὸν προσήκοντα καιρὸν ἀναλώσασαι εἰς τὴν τῶν ματαίων σπουδήν. Τὸ δὲ, *ἐκάθευδον*, τὴν κοίμησιν τοῦ θανάτου λέγει· τὸ μεσονύκτιον δὲ, τὸ αἰφνίδιον δηλοῖ καὶ τὸ ἀπροσδόκητον, ἅμα καὶ τὸ φοβερόν. Καὶ ταῖς μὲν *ἐξαναστάσαις* πάρεστιν ἃ ἐπόνεσαν· τὴν δὲ ῥᾳθυμίαν (27) περὶ τὴν εὐσέβειαν μηδὲν ἐπιφερομένων ἄρχεται στυγνάζειν ἡ ψυχὴ, καὶ οἱονεὶ κατασβέννυσθαι, καὶ εἰς παραφροσύνην χωρεῖν, ὥστε οἰηθῆναι αὐτὰς διὰ τῆς ἑτέρων ἀρετῆς. Διὸ ἀποδοκιμάζονται, λεγόντων ἐκείνων, *Μήποτε οὐκ ἀρκέσει ἡμῖν καὶ ὑμῖν*. *Πωλοῦσι* δὲ τὸ ἔλαιον οἱ διδάσκοντες μισθοῦ προσεδρείᾳ, προσοχῆς, φιλομαθίας, φιλοπονίας. Ἢ *πωλοῦντές* εἰσι προφῆται, ἀπόστολοι, εὐαγγελισταὶ, δι' ὧν τις μαθητευθεὶς τὴν ἀρετὴν ἐργάζεται.

ΚΕΦ. ΚΖ'

Στίχ. ιά. *Καὶ ἐπηρώτησεν αὐτὸν ὁ ἡγεμὼν, λέγων· Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων;*

Ὡς ἐπὶ δημοσίῳ ἐγκλήματι κατακριθέντα αὐτὸν ἐρωτᾷ Πιλάτος λέγων· *Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων;* Ζητεῖ μυκτηρίζων, ἢ ἀμφιβάλλων οὕτως ἐρωτᾷ. Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἠρέμα, ὑπαινιττόμενος τὸ ναὶ, ὡς πάντων ἀνθρώπων βασιλεὺς, ἔφη τὸ, *Σὺ λέγεις*. Ἐπεὶ ὁ μὲν ἀρχιερεὺς δικαστικῶς ἠρώτα λέγων· *Εἰπὲ ἡμῖν εἰ σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς*, Πιλάτος δὲ ἀποφαντικῶς. Ὅρα δὲ εἰ μὴ τὸ μὲν, *Σὺ εἶπας*, τῷ ἀρχιερεῖ λεγόμενον, τὸν δισταγμὸν αὐτοῦ λεληθότα ἐλέγχει· τὸ δὲ, *Σὺ λέγεις*, τῷ Πιλάτῳ, τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ κυροῖ. Ἦν γὰρ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ, μήτε εἰπὼν ναὶ, ἵνα μὴ δῷ εὔλογον ἀφορμὴν τῷ Πιλάτῳ καταδικάζειν.

(28) Διὰ τὸ ἀμετάτρεπτον αὐτῶν οὐδὲ αὐτοῖς ἀντιφθέγγεται. Καλῶς δὲ οὐδὲ τῷ Πιλάτῳ ἀπεκρίθη, ὅτι ἀμφιβάλλει εἰ χρὴ αὐτὸν πρὸς τὰς ἀδίκους κατηγορίας ἀπολογεῖσθαι, καὶ ὅτι διχογνωμῶν ἐστι περὶ αὐτῶν. Δῆλον γὰρ ἦν, ὅτι, εἰ ἀπελογήσατο καὶ παρέστησεν ἑαυτὸν οὐδενὶ (29) ἔνοχον ἐγκλήματος, ἀπέλυσεν ἂν ὁ δικαστὴς αὐτὸν, λαβὼν ὁδὸν τοῦ χρηστὰ περὶ αὐτοῦ ἀποφήνασθαι. Ὅθεν καὶ ὁ ἡγεμὼν ἐθαύμαζεν αὐτὸν, πῶς, δυνάμενος εἰπεῖν πολλὰς ἀπολογίας, ἐσιώπα. Διὸ καὶ ὡς θέλων αὐτὸν ἀπολῦσαι, εἰς τοῦτο αὐτὸν προετρέπετο (30)· ὅτι γὰρ φθόνῳ παρεδόθη, καὶ Πιλάτῳ δῆλον ἦν. Οὐχ ἁπλῶς δὲ θαυμάζει, ἀλλὰ καὶ λίαν· τάχα μὲν διὰ τὸ ἄτρεπτον καὶ ἀτάραχον αὐτοῦ πρὸς θάνατον, καὶ ἐν τούτοις γαληνὸν τοῦ προσώπου· ἢ καὶ τὴν ὑπὲρ ἄνθρωπον αὐτοῦ μακροθυμίαν ἐθαύμαζεν.

Εἰκὸς ἄρτι ὑποσπόνδων γενομένων Ῥωμαίοις Ἰουδαίων, τὸ κεχαρισμένον αὐτοῖς ᾤοντο ἐν τῇ ἑορτῇ συγχωρεῖσθαι. Καὶ Σαοὺλ δὲ, συγχωρήσας τῷ λαῷ τὸν Ἰωνάθαν, δηλοῖ πρὶν αὐτοῖς καὶ τοιοῦτον. Ὡς νο-

A fiat totum corpus nostrum, juxta Domini sermonem. Quæ igitur virgines diligenti studio usæ sunt pro exsecutione mandatorum, *prudentes* sunt: quæ vero incuriosæ fuerunt, *fatuæ*, congruum tempus impendentes in studium rerum inanium. Illud *dormierunt*, dormitionem mortis innuit: medinoctium vero, repentinum tempus declarat, ac inexspectatum, simulque terribile. Ac *surgentibus* quidem fructus adest laborum suorum: socordium vero, nihilque circa pietatem occupatarum, incipit dormitare anima, et quodammodo exstingui ac in desipientiam venire, adeo ut suspicandum de illis videretur propter aliarum virtutem. Quare reprobantur, dicentibus illis: *Ne forte non sufficiat nobis et vobis*[15]. Porro *vendunt* oleum ii, qui docent ob mercedem

B prælationis, attentionis, eruditionis, industriæ. Aut *venditores* sunt prophetæ, apostoli, evangelistæ, per quos quis eruditus virtutem exercet.

CAP. XXVII.

V. 11. *Et interrogavit eum præses, dicens: Tu es rex Judæorum?*

Tanquam de crimine publico damnatum interrogat eum Pilatus, dicens: *Tu es rex Judæorum?* Quærit subsannans, vel dubitans sic interrogat. Jesus vero tranquille subinnuens affirmationem, tanquam omnium hominum rex, ait: *Tu dicis*. Siquidem pontifex juridico more interrogabat, dicens: *Dic nobis, si tu es rex*[16]; at Pilatus per simplicem enuntiationem. Vide porro, si non aliud *tu dixisti*[17], quod pontifici responsum est, dubitationem

C ejus obliviosam coarguit: illud vero, *Tu dicis*, quod Pilato respondit, enuntiationem ejus confirmat. Erat namque rex Israel: et non dixit næ, ut non præberet Pilato speciosam ansam illum damnandi.

Propterea quod ejusmodi erant qui converti nollent, nihil ipsis respondit. Pulchre autem ne Pilato quidem respondit, quia dubitat si oporteat ipsum contra injustas accusationes se purgare, et quia anceps est de illis. Manifestum enim erat, quia si purgasset se, seque evicisset nulli obnoxium crimini, dimisisset utique illum judex, viam arripiens bonam de illo ferre sententiam. Quamobrem et præses admirabatur eum, quomodo cum posset pro se multas afferre rationes, taceret. Idcirco etiam

D quasi volens illum absolvere, ad hoc illum provocabat. Quia enim invidia traditus fuerat, id Pilato manifestum erat. Non simpliciter vero mirabatur, sed et *vehementer*. Fortean propter constantiam et imperturbabilitatem ejus adversus mortem, ac propterea ob serenitatem vultus. Vel etiam longanimitatem ejus plusquam humanam admirabatur.

Merito, cum recens Romanis fœdere juncti essent Judæi, quod gratum ipsis esset, putabant in festo concedendum. Saul etiam concedens populo Jonathan, jam pridem aliquid hujusmodi innuit illis. Ut

[15] Matth. xxv, 9. [16] Matth. xxvi, 63. [17] ibid. 64.

(27) Locus deficiens.

(28) Nullum ascribitur auctoris nomen. Hæc veter ad vers. 12.

(29) An οὐδενός.

(30) Hic et infra confer edita Latina, et quædam etiam contraria his reperies.

qui igitur futurum putabat, ut innocentem potius, quam infinitis criminibus reum postularent, dixit hoc Pilatus, tanquam iis qui justitiam sectabantur. Sciebat enim quia nullum evidens argumentum habebat contra illum.

Vetustissima legens exemplaria, inveni, ipsum quoque Barabbam vocatum fuisse Jesum. Sic igitur se ibi habebat Pilati interrogatio : *Quem vultis de his duobus dimittam vobis? Jesum Barabbam, vel Jesum qui dicitur Christus* [18]? Ut enim videtur, latro patronymice vocabatur Barabbas, quod interpretatur *doctoris filius*. Compositum igitur nomen Baramban, indicat *Filius doctoris nostri*. At cujusnam alius doctoris filium oportet reputare latronem insignem, quam viri sanguinum, quam ejus *qui ab initio est homicida* [19] : quem usque in hanc diem, qui ab ipso discunt facere homicidia, præferunt vivificatori hominum Domino nostro Jesu Christo?

Dum judicaretur a Pilato, oracula reddebat ejus uxori; ut silentio quidem ad fortitudinem stuperet, at vaticinio cognosceret, quod non in hominem, sed Deum sententiam fert. Propterea vero ipse non vidit, vel ut illa non taceret somnium, vel quia illi non credebatur, vel indignus erat, vel ut audiens quæ uxor passa fuerat, compateretur. Non enim modo somnium vidit, sed et multa passa est, et in nocte id ad majorem timorem contigit. Cæterum Providentiæ opus illud somnium fuit, de quo quidem non dicitur quid esset, manifestat tamen demonstratum fuisse, non ut Christus non pateretur, sed ut mulier salva fieret. Beata vero hæc, quæ per somnia habuit, ut pateretur, ut non longe graviora pateretur. Quasi autem symbolum ea est Ecclesiæ, quæ quondam Pilato suberat, sed non amplius obnoxia est ei propter fidem in Christum..... mulier enim alienigena erat.

V. 45. *A sexta autem hora tenebræ fuerunt super omnem terram, usque ad horam nonam.*

De hac eclipsi et propheta Zacharias dixit : *In illa die*, inquit, *non erit lux. Et frigus et gelu erit unam diem. Et dies illa nota Domino. Et non dies, et non nox; et ad vesperam erit lux* [20]. Dum dicit *tenebræ*, ostendit obtenebratos fuisse qui in lucem manus injecerant. Sicut enim Ægyptiis fuerunt tenebræ, at lux filiis Israel; ita et nunc, Ecclesiæ quidem est lux; at Judæis sunt tenebræ triduanæ, luminis nempe paterni, splendoris Christi, fulgoris Spiritus sancti. Et quia die sexta factus est homo, ac verosimile est illum hora sexta fuisse deceptum, propterea fortasse qui pro salute hominum passus est, hora sexta suspensus fuit. Hoc est signum quod antea petentibus se daturum promiserat inquiens : *Generatio prava et adultera signum requirit* [21], etc. Et, *quando exaltaveritis Filium hominis, tunc cogno-*

μείζων δὲ, ὅτι τὸν ἀναίτιον, ἢ τὸν μυρίοις ἐγκλήμασιν ὑπαίτιον αἰτήσονται, εἶπε τοῦτο ὁ Πιλάτος, ὡς δικαίοις οὖσιν. Ἤδει γὰρ, ὅτι οὐδὲν σαφῆ ἔλεγχον εἶχον κατ' αὐτοῦ.]

Παλαιοῖς δὲ πάνυ ἀντιγράφοις ἐντυχὼν, εὗρον καὶ αὐτὸν τὸν Βαραββᾶν Ἰησοῦν λεγόμενον. Οὕτως γοῦν εἶχεν ἡ τοῦ Πιλάτου πεῦσις ἐκεῖ· *Τίνα θέλετε ἀπὸ τῶν δύο ἀπολύσω ὑμῖν; Ἰησοῦν τὸν Βαραββᾶν, ἢ Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον Χριστόν;* Ὡς γὰρ ἔοικε, πατρωνυμία ἦν τοῦ λῃστοῦ ὁ Βαραββᾶς, ὅπερ ἑρμηνεύεται *διδασκάλου υἱός* (31). Συντιθέμενον οὖν τὸ τοῦ Βαραμβᾶν ὄνομα σημαίνει *υἱὸς τοῦ διδασκάλου ἡμῶν*. Καὶ τίνος ἄρα διδασκάλου υἱὸν χρὴ νομίζειν τὸν ἐπίσημον λῃστὴν, ἢ τοῦ ἀνδρὸς αἱμάτων, *τοῦ ἐξ ἀρχῆς ἀνθρωποκτόνου*, ὃν καὶ μέχρι τῆς δεῦρο μᾶλλον αἱροῦνται οἱ μαθόντες παρ' αὐτοῦ ἀνθρωποκτονεῖν, ἢ τὸν ζωοποιοῦντα τοὺς ἀνθρώπους, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν;

Κρινόμενος ὑπὸ τοῦ Πιλάτου, ἐχρημάτιζε τῇ τούτου γυναικὶ, ἵνα τῇ μὲν σιωπῇ τὴν ἀνδρείαν καταπλαγῇ, τῷ δὲ χρηματισμῷ γνῷ, ὅτι οὐκ ἄνθρωπον, ἀλλὰ Θεὸν κρίνει. Διὰ δὲ τοῦτο αὐτὸς οὐκ εἶδεν ἢ ἵνα μὴ σιωπήσῃ τῷ (32) ὄναρ, ἢ ὅτι οὐκ ἐπιστεύετο, ἢ ὅτι ἀνάξιος ἦν, ἢ ἵνα ἀκούσας ἃ ὑπέμεινεν ἡ γυνὴ, συμπαθήσῃ. Οὐ γὰρ μόνον εἶδε τὸ ἐνύπνιον, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἔπαθε, καὶ ἐν νυκτὶ πρὸς τὸ φοβερώτερον γίνεσθαι. Ἄλλως τε δὲ Προνοίας ἔργον τὸ ὄναρ, οὐ λεγόμενον μὲν τί ἦν, δεικνύον δὲ, ὅτι οὐχ ἵνα μὴ πάθῃ ὁ Ἰησοῦς ἐδείχθη, ἀλλ' ἵνα σωθῇ ἡ γυνή. Μακαρία δὲ ἡ τοιαῦτα (33) ἀπέχουσα ἐν ὀνείροις τὸ παθεῖν, ἵνα μὴ ὑπερπάθῃ. Εἰ (34) δὲ σύμβολόν ἐστιν αὕτη τῆς ποτε ὑπὸ Πιλάτου κυριευομένης Ἐκκλησίας, καὶ οὐκέτι οὔσης αὐτῷ ὑποχειρίου διὰ τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν......... γὰρ, ἀλλόφυλος γὰρ ἡ γυνή.

Στίχ. με'. *Ἀπὸ δὲ ἕκτης ὥρας σκότος ἐγένετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐνάτης.*

(35) Περὶ ταύτης τῆς ἐκλείψεως καὶ ὁ προφήτης Ζαχαρίας εἰπών· *Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ*, φησὶν, *οὐκ ἔσται φῶς. Καὶ ψῦχος καὶ πάγος ἔσται μίαν ἡμέραν. Καὶ ἡ ἡμέρα ἐκείνη γνωστὴ τῷ Κυρίῳ. Καὶ οὐχ ἡμέρα, καὶ οὐ νὺξ· καὶ πρὸς ἑσπέραν ἔσται φῶς.* Εἰπὼν δὲ *τὸ σκότος* τὸ ἐσκοτίσθαι τοὺς βάλλοντας χεῖρας τῷ φωτί. Ὡς γὰρ Αἰγυπτίοις σκότος, καὶ τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ φῶς· οὕτως καὶ νῦν τῇ μὲν Ἐκκλησίᾳ φῶς, τοῖς δὲ Ἰουδαίοις σκότος τριῶν ἡμερῶν, φωτὸς πατρικοῦ, ἀπαυγάσματος Χριστοῦ, ἐκλάμψεως ἁγίου Πνεύματος. Καὶ ἐπεὶ ἐν τῇ ἕκτῃ ἡμέρᾳ γεγένηται ὁ ἄνθρωπος, εἰκὸς δὲ αὐτὸν ἐν τῇ ἕκτῃ ὥρᾳ ἐσφάλθαι· τάχα διὰ τοῦτο ὁ ὑπὲρ σωτηρίας ἀνθρώπων πάσχων ὥρᾳ ἕκτῃ ἐκρεμάσθη. Τοῦτό ἐστι τὸ σημεῖον, ὅπερ ἔμπροσθεν αἰτοῦσιν ὑπέσχετο δώσειν, λέγων· *Γενεὰ πονηρὰ καὶ μοιχαλὶς σημεῖον ἐπι-*

[18] Matth. xxvii, 17. [19] Joan. viii, 44. [20] Zach. xiv, 6, 7. [21] Matth. xii, 39. [22] Joan. viii, 28.

(31) Hinc quædam videtur hausisse Theophyl. pag. 156 a.
(32) Forte τό.
(33) An τοιαύτη.
(34) Forte οἱονεί.
(35) Subjungitur non asscripto auctoris nomine. Confer. edita Orig.

ζητεῖ, καὶ ἑξῆς· καὶ, *Ὅταν ὑψώσητε τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου τότε γνώσεσθε, ὅτι ἐγώ εἰμι.* Καὶ γὰρ πολλῷ θαυμαστότερον ἐπὶ τοῦ σταυροῦ προσηλουμένου ταῦτα γενέσθαι ἢ ἐπὶ γῆς βαδίζοντος. Οὐ ταύτῃ δὲ μόνον τὸ παράδοξον ἦν, ἀλλ' ὅτι καὶ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ γέγονεν ὅπερ ἐζήτουν, *καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην,* ὅπερ οὐδὲ πρότερον συνέβη, ἀλλ' ἐν Αἰγύπτῳ μόνον, ὅτε καὶ τὸ Πάσχα ἐτελεῖτο· καὶ γὰρ ἐκεῖνα τύπος ἦν τούτων. Ἵνα γὰρ μὴ εἴπωσιν ἔκλειψιν εἶναι τὸ γεγενημένον, διὰ τοῦτο τῇ ιδ' γίνεται, ὅτε ἔκλειψιν συμβῆναι ἀμήχανον. Ἐν μέσῃ δὲ ἡμέρᾳ, ἵνα πάντες οἱ τὴν γῆν οἰκοῦντες μάθωσιν, ὅτι πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ἡμέρα ἦν. Καὶ Φλέγων δέ τις παρ' Ἕλλησι φιλόσοφος μέμνηται τούτου τοῦ σκότους, ὡς παραδόξως γεγενημένου ἐν τῇ ιδ' τῆς σελήνης· ὅτε οὐ πέφυκεν ἔκλειψις γίνεσθαι, ὅτε πολὺ ἀπέχει τὸ τοῦ ἡλίου διάστημα, ὅσον ἀπ' ἀρχῆς τοῦ οὐρανοῦ ἕως τέλους. Τότε γὰρ γίνονται ἐκλείψεις, ὅταν πλησιάσωσιν ἀλλήλοις οἱ δύο οὗτοι φωστῆρες. Γίνεται γὰρ ἔκλειψις ἡλίου συνοδικῶς ὑποδραμούσης αὐτὸν σελήνης, οὐ πανσελήνῳ, ὅτε διάμετρός ἐστι τῇ σελήνῃ. Τοῦτο δὲ γέγονεν, ὡς πενθούσης τῆς κτίσεως ἐπὶ τῷ γεγονότι, καὶ διὰ τοῦτο δηλούσης, ὅτι, τῆς παροινίας ταύτης πραχθείσης ἐξ Ἰουδαίων, ἐσκοτίσθη αὐτῶν ὁ νοῦς, καὶ ἀπέστη ἀπ' αὐτῶν ὁ νοητὸς ἥλιος. Εἴτε γὰρ αὐτὸν ἐνόμιζον τοῦτο πεποιηκέναι, ἔδει πιστεῦσαι καὶ φοβηθῆναι· εἴτε οὐκ αὐτὸν, ἀλλὰ τὸν Πατέρα, καὶ ἐκ τούτου ἔδει κατανυγῆναι. Ὀργιζομένου γὰρ ἦν τὸ σκότος ἐκεῖνο, καὶ δεῖγμα τοῦ μέλλοντος λαβεῖν τοὺς θεομάχους τε καὶ μιαιφόνους. Διὰ τοῦτο γὰρ μετὰ πάντων τῆς (36) παροινίας τοῦτο γίνεται, ὅτε κόρος ἔλαβε τῶν σκωμμάτων, καὶ πάντων ἐφθέγξαντο ὅσα ἠθέλησαν.

ΚΕΦ. ΚΗ'.

Στίχ. ιη'. *Ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς.*

Τὸ, *Ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία,* καὶ ἑξῆς, εἰς τὴν ἐνανθρώπησιν νόει. Εἰ δὲ καὶ εἰς τὴν θεότητα...... θεωρεῖν (37), καὶ οὕτω λήψῃ τὸ *Ἐδόθη μοι ἐξουσία,* ἀντὶ τοῦ *Ἐχωρήθη. Ἐδόθη,* ἠνέχθη μοι, περὶ τοῦ αὐτεξουσίου ἐπιστεύθην. Χώραν ἔσχεν ἡ ζωὴ πρῶτον μὲν ἐν τοῖς ἄνω, εἶτα νῦν καὶ ἐν τοῖς κάτω· οὓς θαῤῥοῦντες βαπτίσατε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Εἷς ὁ σώζων, μία ἡ σωτηρία. Εἷς ὁ ζῶν Πατὴρ, ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Εἷς ἐστιν οὐ συναλοιφῇ τῶν τριῶν, ἀλλ' οὐσίᾳ μιᾷ· τρεῖς δὲ ὑποστάσεις τέλειαι ἐν πᾶσι, καὶ κατάλληλοι. Κατὰ φύσιν ἐγέννησεν ὁ Πατήρ· διόπερ ὁμοούσιος ἐγεννήθη. Οὐ σῶμα ὁ Θεός· διὰ τοῦτο οὐκ ἀσταρεῦσιν (38) ἢ κίνησιν, ἤ τι τῶν τοιούτων, ἃ ἐν τοῖς σώμασι θεωρεῖται, ὁ Θεὸς ὁ ἀσώματος ἐγέννησεν. Ἐνυπόστατος ἡ γέννησις· ἀπετέχθη ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός.

(36) Forte τάς.
(37) Ms. χώρης.

A *scelis, quia ego sum* [31]. Erat quippe longe admirabilius si hæc fierent eo cruci suffixo, quam super terra incedente. Non hac tantum ratione vero stupendum erat, sed quia etiam de cœlo fuit quod quærebant, *et super universam terram,* quod nunquam antea contigit; sed in Ægypto duntaxat, quando et pascha celebrabatur. Illa enim typus erant horum. Ut ne enim dicerent eclipsin fuisse quod acciderat, propterea decima quarta contigit, quando solis deliquium contingere impossibile est. Media item die, ut omnes orbem inhabitantes discerent, ubique terrarum diem fuisse. Quidam etiam Phlegon gentilis philosophus harum tenebrarum mentionem facit, tanquam quæ præter fidem acciderint luna decima quarta, quando natura non fert ut contingat solis deliquium; quando longe abest solis distantia, quantum ab initio ad terminum cœli. Tunc enim fiunt eclipses, quando ad se mutuo accedant hæc duo luminaria. Fit enim solis eclipsis luna illum synodice subeunte, non in plenilunio, quando sol e diametro respicit lunam. Hoc porro factum est, ceu ingemiscente creatura ob id quod evenerat, ac propterea ostendente, quod perpetrato hoc contumelioso facinore ab Judæis, obtenebrata est mens illorum, et recessit ab eis sol spiritualis. Sive enim illum reputassent hoc fecisse, et credendum erat illis atque metuendum: sive non illum, sed Patrem; et vel ex hoc compungi debebant. Irascentis erant tenebræ illæ, et specimen ejus quod superventurum erat hisce Dei hostibus et homicidis. Propterea enim post omnium insultus istud contigit, postquam saturati sunt opprobriis, et universa effutierunt quæcunque volebant.

CAP. XXVIII.

V. 18. *Data est mihi omnis potestas in cœlo, et super terra.*

Hoc *data est mihi omnis potestas,* etc., de humanitate intellige. Quod si etiam de divinitate velis considerare, vel sic accipies illud: *Data est mihi potestas,* pro *concessa est. Data est:* delata est mihi, ex libero arbitrio credita est mihi. Locum habuit vita, primum quidem in supernis, deinde nunc et in inferioribus: quos confidentes baptizare in nomine Patris, et Filii et Spiritus sancti. Unus est qui salvat, una est salus. Unus vivens Pater, Filius et Spiritus sanctus. Unus est non coitione trium, sed unica essentia: tres vero hypostases perfectæ in omnibus et ad se invicem relatæ. Secundum naturam genuit Pater, proptereaque consubstantialis genitus est. Non est corpus Deus: propterea ergo non defluxionem, non motum vel quidpiam hujusmodi, quæ in corporibus cernuntur, Deus incorporeus genuit. Personalis est nativitas. De essentia Patris natus est Filius.

(38) Forte ἄρα ῥεῦσιν.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ

ΕΙΣ ΤΟ ΚΑΤΑ ΛΟΥΚΑΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ (39).

EX ORIGENE

IN EVANGELIUM SECUNDUM LUCAM.

(Bibliotheca Gallandiana, ex cod. Venet. 28.)

CAP. I.

V 1. ***Quoniam multi aggressi sunt reordinare narrationem de rebus, quibus certa est nobis scientia.***

Quoniam ingens erat tentamen, ut qui homo esset Dei doctrinam ac verba conscriberet, jure excusat in prooemio. Quemadmodum autem in veteri populo multi prophetiam profitebantur, at ex his quidam erant falsi prophetæ, quidam revera prophetæ; et erat donum discretio spirituum, ex quo dono discernebatur verus propheta et falsus; haud secus et nunc in novo fœdere, evangelia multi scribere voluerunt. At probati nummularii non omnia approbarunt, sed quædam ex ipsis elegerunt. Forte etiam hoc, ***aggressi sunt***, latentem habet accusationem eorum, qui temere et sine charismate B accesserunt ad scribenda Evangelia. Matthæus enim non est aggressus, sed scripsit motus a Spiritu sancto. Similiter et Marcus, et Joannes haud aliter, et Lucas. At quod inscribitur Evangelium secundum Ægyptios, et quod item inscribitur Evangelium duodenorum, ii qui exaraverunt utique aggressi sunt. Circumfertur quoque Evangelium secundum Thomam. Jam porro ausus est etiam Basilides scribere Evangelium secundum Basilidem. Multi præterea aggressi sunt Evangelium secundum Matthiam, et alia plura. Sed enim quatuor tantum eligit Dei Ecclesia. Non simpliciter autem dicens de rebus creditis, sed de rebus quibus certa est nobis scientia, testimonium perhibet narratis rebus, quo inconcussæ stent certissima veritate. ***De rebus*** porro C dixit, quo jugulat hæresim illorum, qui dicunt phantastice gesta Christi contigisse, imo et incarnationem ejus. Dicens vero, ***de quibus certa est nobis scientia***, quo modo animus ejus comparatus esset, ostendit. Certissime enim persuasum habebat, nihilque dubitabat, utrum ita se res haberent, necne. Quod autem ab oculatis testibus didicerit, manifeste confitetur inquiens : *Quemadmodum tradiderunt nobis qui ab initio oculati testes, et ministri fuerunt Verbi* [32]. Confirmatur autem, quia res

[32] Luc. I, 2.

(39) Ex cod. Veneto 28.

A

ΚΕΦ. Α'.

Στίχ. α'. *Ἐπειδὴ πολλοὶ ἐπεχείρησαν ανατάξασθαι διήγησιν περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἡμῖν πραγμάτων.*

Ἐπειδὴ ὑπέρογκον ἦν τὸ ἐπιχείρημα, ἄνθρωπον ὄντα, Θεοῦ διδασκαλίαν καὶ ῥήματα συγγράφειν, εἰκότως ἀπολογεῖται ἐν τῷ προοιμίῳ. Ὥσπερ δὲ ἐν τῷ πάλαι λαῷ πολλοὶ προφητείαν ἐπηγγέλλοντο, ἀλλὰ τούτων τινὲς μὲν ἦσαν ψευδοπροφῆται, τινὲς δὲ ἀληθῶς προφῆται· καὶ ἦν χάρισμα διάκρισις πνευμάτων, ἀφ' οὗ χαρίσματος ἐκρίνετο ὁ ἀληθὴς προφήτης καὶ ὁ ψευδοπροφήτης· οὕτω καὶ νῦν ἐν τῇ καινῇ διαθήκῃ, τὰ Εὐαγγέλια πολλοὶ ἠθέλησαν γράψαι. Ἀλλ' οἱ δόκιμοι τραπεζῖται οὐ πάντα ἔκριναν, ἀλλά τινα ἐξ αὐτῶν ἐξελέξαντο. Τάχα δὲ καὶ τὸ, B *ἐπεχείρησαν*, λεληθυῖαν ἔχει κατηγορίαν τῶν προπετῶς καὶ χωρὶς χαρίσματος ἐλθόντων ἐπὶ τὴν ἀναγραφὴν τῶν Εὐαγγελίων. Ματθαῖος γὰρ οὐκ ἐπεχείρησεν, ἀλλ' ἔγραψεν ἐξ ἁγίου κινούμενος Πνεύματος· ὁμοίως καὶ Μάρκος, καὶ Ἰωάννης παραπλησίως, καὶ Λουκᾶς. Τὸ μέντοι ἐπιγεγραμμένον κατὰ Αἰγυπτίους Εὐαγγέλιον, καὶ τὸ ἐπιγεγραμμένον τῶν δώδεκα Εὐαγγέλιον, οἱ συγγράψαντες ἐπεχείρησαν. Φέρεται δὲ καὶ τὸ κατὰ Θωμᾶν Εὐαγγέλιον. Ἤδη δὲ ἐτόλμησε καὶ Βασιλείδης συγγράψαι κατὰ Βασιλείδην Εὐαγγέλιον. Πολλοὶ μὲν οὖν ἐπεχείρησαν καὶ τὸ κατὰ Ματθίαν, καὶ ἄλλα πλείονα. Ἀλλὰ τὰ τέσσαρα μόνα προκρίνει ἡ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία. Οὐχ ἁπλῶς δὲ εἶπε πεπιστευμένων, ἀλλὰ πεπληροφορημένων, τὸ ἀπαράβατον τοῖς λεγομένοις μαρτυρῶν. *Πραγμάτων* C δὲ εἶπεν, ἀναιρῶν τὴν αἵρεσιν τῶν κατὰ φαντασίαν λεγόντων τὰ διὰ τοῦ Σωτῆρος γεγενῆσθαι, καὶ τὴν σάρκωσιν αὐτοῦ. *Περὶ τῶν πεπληροφορημένων* δὲ εἰπὼν, τὴν διάθεσιν αὐτοῦ ἐμφαίνει. Πεπληροφόρητο γὰρ, καὶ οὐδὲν ἐδίσταζε, πότερον οὕτως ἔχει, ἢ οὔ. Ὅτι δὲ παρὰ τῶν αὐτοψίᾳ θεασαμένων καὶ αὐτηκόων παρέλαβε, σαφῶς ὡμολόγησεν εἰπών· *Καθὼς παρέδοσαν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ Λόγου.* Διαβεβαιοῦται δὲ, ὅτι ἄνωθεν παρηκολούθησεν, οὔ τισι τῶν εἰρημένων, ἀλλὰ πᾶσι. Εἰκὸς δὲ ὑπολαμβάνειν τινὰς, ὅτι Θεοφίλῳ τινὶ

ἔγραψε τὸ Εὐαγγέλιον, ὃς εἷς ἦν τῶν πεπιστευκότων, οὕτως ζέων τῷ πνεύματι, καὶ ἀπλήστως ἔχων περὶ τὰς τοῦ Κυρίου πράξεις τε καὶ λόγους· ὅνπερ ἐποίει ἀσφαλέστερον καὶ τὰ νῦν γραφόμενα. Ἄλλος δέ φησιν· Ὅτι ἐὰν πάντες τοιοῦτοι ὦμεν, ὡς ἀγαπᾶσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ·καὶ φιλεῖσθαι, Θεόφιλοί ἐσμεν. Οὐκ ἂν δέ τις εἴη Θεόφιλος ἀσθενής· πᾶς γὰρ Θεόφιλος κράτιστός ἐστιν ἔχων τὸ κράτος καὶ τὴν δύναμιν τὴν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Λόγου αὐτοῦ, καὶ οὕτως ἐπιγνώσεται εἰς τὴν περὶ ὧν κατηχήθη λόγων ἀσφάλειαν. Ἐπαγγέλλεται τοίνυν τῆς γνώσεως τὸ βέβαιον, ἵνα ἅπερ ἐκεῖνος ἀκοῇ παρέλαβε, ταῦτα καὶ γράμμασιν ἐντυγχάνων ἀσφαλέστερον τὴν πίστιν διατηρῇ.

(40) Ἐν τῇ Ἐξόδῳ γέγραπται, *Ὅτι ὁ λαὸς ἑώρακε τὴν φωνὴν τοῦ Κυρίου*, καίτοιγε φωνὴ οὐ βλέπεται, ἀλλ' ἀκούεται· ἵνα δηλωθῇ παραδόξως, ὅτι ἡ τοῦ Θεοῦ φωνὴ βλέπεται οἷς βλέπεται. Ἐν δὲ τῷ Εὐαγγελίῳ οὐχ ἡ φωνὴ βλέπεται, ἀλλ' ὁ κρείττων τῆς φωνῆς Λόγος. Διὰ τοῦτο, *Καθὼς παρέδοσαν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ Λόγου.* Εἰ γὰρ τὸ ἑωρακέναι τὸν Κύριον κατὰ σῶμα αὐτόπτην τούτου γενέσθαι ἦν· καὶ Πιλάτος αὐτόπτης ἦν τοῦ Λόγου, καταδικάζων αὐτὸν, καὶ Ἰούδας ὁ προδότης, καὶ πάντες οἱ λέγοντες· *Σταύρωσον, σταύρωσον αὐτόν.* Τὸ οὖν εἰδέναι τὸν Λόγον ἐκεῖ ἐνοεῖτο, ὅπου ἔλεγεν ὁ Σωτήρ· *Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ, ἑώρακε τὸν Πατέρα, τὸν πέμψαντά με.* Καὶ λεληθότως δὲ καλὸν μάθημα διδάσκει ἡμᾶς ὁ Λουκᾶς ἐνταῦθα, ὅτι τινῶν μὲν θεωρημάτων τὸ τέλος ἡ θεωρία ἐστί· τινῶν δὲ θεωρημάτων τὸ τέλος ἡ πρᾶξίς ἐστι. Διὰ γὰρ τοῦ, *αὐτόπται*, δηλοῖ τὸ θεωρητικὸν, διὰ δὲ τοῦ *ὑπηρέται*, τὸ πραγματικόν. Δύνασαι δὲ καὶ ἑτέρως ἐκλαβεῖν τὸ, *ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ Λόγου*· ἤτοι τοῦ διδασκαλικοῦ λόγου, ὃν παρεδίδου ὁ Σωτήρ· ἢ καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ Λόγου, ᾧ καὶ ἐξυπηρέτησαν παρόντες οἱ μαθηταί.

Τὴν διάθεσιν ἑαυτοῦ ὁ Λουκᾶς ἐμφαίνει. Πεπληροφόρητο γὰρ, καὶ ἐν οὐδενὶ ἐδίσταζε, πότερον οὕτως ἔχει, ἢ οὔ. Τοῦτο δὲ γίνεται περὶ τοὺς βεβαίως πιστεύοντας. Καὶ γὰρ ὁ Ἀπόστολος περὶ τῶν βεβαίων φησίν· *Ἵνα ἦτε ἐῤῥιζωμένοι καὶ τεθεμελιωμένοι τῇ πίστει.* Οὐδὲν γὰρ οὕτω πληροφορεῖ, ὡς νοῦς καὶ λόγος. Ὄψις γὰρ οὐ πληροφορεῖ· ἐπεὶ οὐκ ἀπὸ σημείων καὶ τεράτων ὁρατῶν κρίνεται τὰ πράγματα· ἀλλὰ λόγῳ κρίνεται, ποῖα τἀληθῆ, καὶ ποῖα τὰ ψευδῆ. *Πραγμάτων* δέ φησιν, ἐπειδήπερ οὐ κατὰ φαντασίαν, κατὰ τοὺς τῶν αἱρετικῶν παῖδας, ἐδραματούργησεν Ἰησοῦς τὴν ἔνσαρκον αὐτοῦ παρουσίαν· ἀλλὰ τυγχάνων ἀλήθεια, πρὸς ἀλήθειαν ἐνήργησε τὰ πράγματα.

Στίχ. γ'. *Καθεξῆς σοι γράψαι, κράτιστε Θεόφιλε.*

Στίχ. δ'. *Ἵνα ἐπιγνῷς περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τὴν ἀσφάλειαν.*

Στίχ. ε'. *Ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως τῆς Ἰουδαίας ἱερεύς τις ὀνόματι Ζαχαρίας ἐξ ἐφημερίας Ἀβιά· καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἐκ τῶν θυγατέρων Ἀαρὼν, καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς Ἐλισάβετ.*

A ab exordio continenti serie attigit, non quasdam modo ex iis quæ dictæ sunt, sed universas. Forsan aliqui respondebunt illum Theophilo cuidam Evangelium scripsisse, qui unus erat credentium, idem spiritu fervens, ac de Domini gestis dictisve insatiabilis; quippe quem hæc scripta firmiorem efficiebant. Dicit vero aliquis: Quod si omnes ii sumus, qui a Deo amentur et diligantur, Theophili sumus. Num quis Theophilus infirmus esse potest? Omnis enim Theophilus fortissimus est, habens vim et potentiam a Deo, Verboque ejus procedentem.

In Exodo scriptum est, *Quia populus vidit vocem Domini* [14], tametsi vox non videatur, sed audiatur. B Quo videlicet stupende demonstraretur, quia Dei vox videtur quibus videtur. In Evangelio autem, non vox videtur, at quod voce præstantius est, Verbum. Propterea ait: *Quemadmodum tradiderunt nobis, qui ab initio oculati testes et ministri fuerunt Verbi.* Si enim vidisse Dominum secundum corpus, erat ejus fuisse oculatum testem: et Pilatus oculatus testis fuisset Verbi, qui eum condemnavit, et Judas proditor, et quicunque dicebant, *Crucifige, crucifige eum* [15]. Itaque vidisse Verbum eo loci intelligebatur, ubi dicebat Salvator: *Qui vidit me, vidit Patrem meum qui misit me* [16]. Ac tacite pulcherrimam doctrinam edocet hic nos Lucas, quia nempe quorumdam præceptorum finis est ipsamet speculatio, quorumdam vero præceptorum finis est actio. Per C illud enim, *oculati testes* innuit speculationem, at per *ministri*, actionem et praxin. Potes et aliter accipere illud, *qui ministri fuerunt Verbi:* sive doctrinalis verbi, quod tradebat Salvator: vel ipsiusmet Dei Verbi, cui etiam ministraverunt præsentes discipuli.

Quo modo sit affectus Lucas ostendit. Certissime enim persuasus erat, et in nullo dubitabat, num sic se res haberet, necne. Hoc autem contingit in iis, qui firmiter credunt. Apostolus enim de iis qui firmi sunt, dicit: *Ut sitis radicati et fundati fide* [17]. Nihil enim adeo certum ac persuasum reddit, ut mens et ratio. Visus enim certum non reddit: quippe quia non ex signis et prodigiis visibilibus res judicantur. Sed ratione judicatur, quæ sint D vera, quæve falsa. *De rebus* autem dicit: quia non phantastice, juxta hæreticos, operatus est Jesus adventum suum in carne. Sed cum veritas esset ipse, in veritate operatus est quæ gessit.

V. 3. *Ordinatim tibi scribere, optime Theophile.*

V. 4. *Ut agnoscas de quibus instructus fuisti sermonibus, veritatem.*

V. 5. *Fuit in diebus Herodis regis Judææ, sacerdos quidam nomine Zacharias, de vice Abia: et uxor ejus de filiabus Aaron, et nomen ejus Elisabeth.*

[14] Exod. xx, 18. [15] Joan. xix, 6. [16] Joan. xiv, 9. [17] Coloss. ii, 7.
(40) Ἀνεπιγ.

V. 6. *Erant autem justi ambo coram Deo.*

Par est supponere, quod Theophilo cuidam scripserit Evangelium, qui unus fuerit eorum qui crediderunt, qui valde ferveret spiritu, nec unquam satiari posset circa facta et dicta Domini: quem et securum magis reddiderunt, quæ nunc describuntur. Si omnes tales essemus, *qui diligeremur amaremurque a Deo* (41) Theophili essemus. At nullus esse potest Theophilus, qui infirmus sit. Ut enim scriptum est de populo exeunte ab Ægypto: *Non erat in tribubus eorum infirmus*[38]: sic dicere non dubitem, omnem Theophilum *optimum* (42) esse, cum habeat fortitudinem et virtutem Dei, ac Verbi ejus. Atque sic agnoscet quis de quibus rebus imbutus fuit veritatem, intelligens sermonem Evangelii. Spondet ergo firmissimam cognitionem, ut quæ ille auditu acceperat. Hæc etiam litteris exarata legens securius retineat, fidemque conservet.

Justum esse coram Deo, laus est absolutissima. Ille enim novit corda hominum singularissimus. Fieri enim potest, ut juxta quod extrinsecus paret, justus quis sit coram hominibus: at vero juxta secretum cordis nequaquam sit talis, quasi in lustris quibusdam latitantes habens pravas cogitationes. Simile est quod occurrit apud Apostolum: *Quorum laus non ex hominibus, sed ex Deo*[39]. Homines enim nequaquam ut par est laudant, quod paret modo videntes: at Deus et de vituperabili judicium, et de commendabili laudem apposite facit.

V. 6. *Incedentes in omnibus præceptis et juribus Domini, inculpati.*

V. 7. *Et non erat ipsis filius: propterea quod Elisabeth erat sterilis, et ambo provecti in diebus eorum erant.*

V. 8. *Accidit autem dum sacerdotio fungeretur ipse, in ordine vicis suæ, coram Deo,*

V. 9. *Secundum morem sacerdotii: sortitus est thymiama adolere, ingressus in templum Domini.*

V. 10. *Et tota multitudo erat populi orans foris, hora thymiamatis.*

Fortean dicet aliquis: Utquid appositum est istis illud, *inculpati?* satis enim erat illis *incedere in omnibus viis Dei et juribus*: nisi forte possibile sit incedere in omnibus mandatis, non inculpate tamen. Dico igitur ad hoc, quia si non esset istud, utique non fuisset dictum: *Juste justitiam sectaberis*[40]. Quando igitur exercemus virtutes, sic tamen ut in conscientia habeamus quasdam sordes vanæ gloriæ, aut hominibus placendi, aut alterius alicujus hujusmodi, non eas inculpate exercemus.

V. 11. *Apparuit autem ei angelus Domini, stans a dextris altaris thymiamatis.*

V. 12. *Et turbatus est Zacharias videns: et timor cecidit in eum.*

V. 13. *Dixit autem ad illum angelus: Ne timeas, Zacharia, propterea quod exaudita est postulatio tua supplex, et uxor tua Elisabeth pariet filium tibi, et vocabis nomen ejus Joannem.*

A Στίχ. ς'. *Ἦσαν δὲ δίκαιοι ἀμφότεροι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.*

Εἰκὸς ὑπολαμβάνειν, ὅτι Θεοφίλῳ τινὶ ἔγραψε τὸ Εὐαγγέλιον, ὃς εἷς ἦν τῶν πεπιστευκότων, οὕτω ζέων τῷ πνεύματι, καὶ ἀπλήστως ἔχων περὶ τὰς τοῦ Κυρίου πράξεις τε καὶ λόγους· ὅνπερ ἐποίει ἀσφαλέστερον καὶ τὰ νῦν γραφόμενα. Πάντες ἐὰν τοιοῦτοι ὦμεν, *ὡς ἀγαπᾶσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ φιλεῖσθαι*, Θεόφιλοί ἐσμεν. Καὶ οὐκ ἄν τις εἴη Θεόφιλος ἀσθενής. Ὥσπερ γὰρ γέγραπται ἐπὶ τοῦ λαοῦ ἐξερχομένου ἐκ τῆς Αἰγύπτου· *Οὐκ ἦν ἐν ταῖς φυλαῖς αὐτῶν ἀσθενῶν*· οὕτως εἴποιμι ἄν, ὅτι πᾶς Θεόφιλος *κράτιστός* ἐστιν, ἔχων τὸ κράτος καὶ τὴν δύναμιν, τὴν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Λόγου αὐτοῦ. Καὶ οὕτως ἐπιγνώσεταί τις περὶ ὧν κατηχήθη λόγων τὴν ἀσφάλειαν, συνεὶς
B τὸν λόγον τοῦ Εὐαγγελίου. Ἐπαγγέλλεται τοίνυν τῆς γνώσεως τὸ βέβαιον, ἵνα ἅπερ ἐκεῖνος ἀκοῇ παρέλαβε, ταῦτα καὶ γράμμασιν ἐντυγχάνων ἀσφαλέστερον κατέχῃ, καὶ τὴν πίστιν διατηρῇ.

Τὸ εἶναι δίκαιον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ἔπαινός ἐστι τέλειος. Αὐτὸς γὰρ ἐπίσταται τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων μονώτατος. Ἐνδέχεται γὰρ κατὰ μὲν τὸ φαινόμενον δίκαιον εἶναί τινα ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων, κατὰ δὲ τὸ κρυπτὸν τῆς καρδίας μὴ εἶναι τοιοῦτον, ἐμφωλεύοντας κεκτημένος λογισμοὺς πονηρούς. Τοιοῦτον καὶ τὸ παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ· *Ὧν ὁ ἔπαινος οὐκ ἐξ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ*. Οἱ γὰρ ἄνθρωποι οὐκ ἀξίως ἐπαινοῦσι, τὸ φαινόμενον μόνον βλέποντες· ὁ δὲ Θεὸς καὶ τοῦ ψεκτοῦ τὴν κρίσιν, καὶ τοῦ ἐπαινετοῦ τὸν ἔπαινον ἀξίως ποιεῖ.

C Στίχ. ς'. *Πορευόμενοι ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασι τοῦ Κυρίου ἄμεμπτοι.*

Στίχ. ζ'. *Καὶ οὐκ ἦν αὐτοῖς τέκνον· καθότι Ἐλισάβετ ἦν στεῖρα, καὶ ἀμφότεροι προβεβηκότες ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν ἦσαν.*

Στίχ. η'. *Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἱερατεύειν αὐτὸν ἐν τῇ τάξει τῆς ἐφημερίας αὐτοῦ, ἔναντι τοῦ Θεοῦ,*

Στίχ. θ'. *Κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἱερατείας· ἔλαχε τοῦ θυμιάσαι, εἰσελθὼν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Κυρίου.*

Στίχ. ι'. *Καὶ πᾶν τὸ πλῆθος ἦν τοῦ λαοῦ προσευχόμενον ἔξω τῇ ὥρᾳ τοῦ θυμιάματος.*

Ἴσως ἐρεῖ τις· Διὰ τί πρόκειται τούτοις τὸ, *ἄμεμπτοι;* ἤρκει γὰρ αὐτοῖς *πορεύεσθαι ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς τοῦ Θεοῦ καὶ δικαιώμασιν*· εἰ μὴ ἄρα ἐστὶ πορεύεσθαι ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς, οὐχ ἀμέμπτως δέ. Φημὶ δὲ οὖν πρὸς αὐτὸν, ὅτι, εἰ μὴ ἦν τοῦτο, οὐκ
D ἂν ἐλέγετο· *Δικαίως τὸ δίκαιον διώξεις*. Ἐπὰν οὖν ποιῶμεν τὰς ἐντολὰς, ὥστε καὶ ἐν τῷ συνειδότι ῥύπον κενοδοξίας, ἢ ἀνθρωπαρεσκείας, ἢ ἑτέρου τινὸς τοιούτου ἔχειν, (43) ποιοῦμεν τὰς ἐντολὰς ἀμέμπτως.

Στίχ. ια'. *Ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος Κυρίου ἑστὼς ἐκ δεξιῶν τοῦ θυσιαστηρίου τοῦ θυμιάματος.*

Στίχ. ιβ'. *Καὶ ἐταράχθη Ζαχαρίας ἰδών· καὶ φόβος ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτόν.*

Στίχ. ιγ'. *Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ ἄγγελος· Μὴ φοβοῦ, Ζαχαρία, διότι εἰσηκούσθη ἡ δέησίς σου, καὶ ἡ γυνή σου Ἐλισάβετ γεννήσει υἱόν σοι, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰωάννην.*

[38] Psal. CIV, 37. [39] Rom. II, 29. [40] Deut. XVI, 20.

(41) Etymon Theophili.
(42) *Cratistos*, quasi *fortissimum* dicas.

(43) Deest οὐ.

Στίχ. ιδ'. *Καὶ ἔσται χαρά σοι καὶ ἀγαλλίασις· καὶ πολλοὶ ἐπὶ τῇ γεννήσει αὐτοῦ χαρήσονται.*

(44) Διὰ συγκαταβάσεως ὤφθη ἄγγελος τῷ Ζαχαρίᾳ. Οὐδὲ γὰρ φθαρτοῦ σώματος ὀφθαλμοῖς δύναταί τις ἰδεῖν ἄφθαρτον σῶμα. Ἐκ δεξιῶν δὲ ὤφθη ἑστὼς ὁ ἄγγελος τοῦ θυσιαστηρίου, ὅτι αἴσια αὐτῷ ἔμελλε προαγγεῖλαι. Ἐταράχθη δὲ Ζαχαρίας ἰδών. Ξενίζουσα γὰρ ἡ ὄψις ἀνθρώπῳ φαινομένη οὐκ ἔστιν ὑπομονητική. Ἀλλ' ὅμως ἐπιστρέφει ἀπὸ τῆς ταραχῆς τὸν Ζαχαρίαν ὁ ἄγγελος, καὶ ἀνακτᾶται αὐτὸν, εἰπών· *Μὴ φοβοῦ, Ζαχαρία.*

(45) Ἴσθι, ὅτι οὐ παντὶ φαίνεται ὁ Θεὸς ἢ οἱ ἄγγελοι, ἀλλὰ τοῖς καθαρὰν ἔχουσι τὴν καρδίαν, καὶ ἀξίοις τοῦ βλέπειν. *Εὑρίσκεται γὰρ τοῖς μὴ πειράζουσιν αὐτὸν, ἐμφανίζεται δὲ τοῖς μὴ ἀπιστοῦσιν αὐτῷ.*

Τοῦ αὐτοῦ. Ἐπειδὴ πάντες οἱ ὁρῶντες ἀγγέλους ἐφοβοῦντο, μήπως ὡς μέλλοντες λαβεῖν αὐτῶν τὰς ψυχὰς παρεληλύθασιν, ὡς καὶ ὁ Μανωέ φησι· διὰ τοῦτο λύων αὐτοῦ τὴν ἀγωνίαν ὁ ἄγγελος, εἶπε τό· *Μὴ φοβοῦ.* Οὐ γὰρ μόνον οὐ τελευτᾷς, ἔνθα λύπη καὶ δάκρυα, ἀλλὰ καὶ ζῇς καὶ τεκνοποιεῖς, καὶ χαρὰ μεγάλη ἔσται σοι· *Γεννήσει γάρ σοι υἱὸν ἡ Ἐλισάβετ, οὗ οὐ γέγονε μείζων ἐν γεννητοῖς τῶν γυναικῶν.* Εἶτά φησι· *Καὶ πολλοὶ ἐπὶ τῇ γεννήσει αὐτοῦ χαρήσονται.* Εἰ γὰρ καὶ μὴ πάντες Ἰουδαῖοι, ἀλλὰ πολλοὶ ἐχάρησαν ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τοῦ προδρόμου διαγγέλλοντος τὴν τοῦ Σωτῆρος ἐπιδημίαν.

(46) Κατὰ τὴν θεωρίαν, ἡ σιωπὴ τῶν Προφητῶν ἐστιν ἐν τῷ πάλαι λαῷ τοῦ Θεοῦ. Οὐκέτι γὰρ Θεὸς λαλεῖ αὐτοῖς, ἀλλὰ μεταβέβηκεν ὁ ἐν ἀρχῇ λόγος πρὸς ἡμᾶς. Καὶ παρ' ἡμῖν οὐ σιωπᾷ, παρ' ἐκείνοις δὲ σεσιώπηκε. Διὰ τοῦτο σιωπᾷ ὁ προφήτης Ζαχαρίας. Τὸ δὲ διανεύειν (47) μένοντα κωφόν.

Στίχ. κβ'. *Ἐξελθὼν δὲ οὐκ ἠδύνατο λαλῆσαι αὐτοῖς, καὶ ἐπέγνωσαν, ὅτι ὀπτασίαν ἑώρακεν ἐν τῷ ναῷ. Καὶ αὐτὸς ἦν διανεύων αὐτοῖς, καὶ διέμενε κωφός.*

Στίχ. κγ'. *Καὶ ἐγένετο, ὡς ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τῆς λειτουργίας αὐτοῦ, ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.*

Στίχ. κδ'. *Μετὰ δὲ ταύτας τὰς ἡμέρας συνέλαβεν ἡ Ἐλισάβετ ἡ γυνὴ αὐτοῦ, καὶ περιέκρυβεν ἑαυτὴν μῆνας πέντε, λέγουσα·*

Στίχ. κε'. *Ὅτι οὕτως πεποίηκεν ὁ Κύριος ἐν ἡμέραις, αἷς ἐπεῖδεν ἀφελεῖν τὸ ὄνειδός μου ἐν ἀνθρώποις.*

Στίχ. κς'. *Ἐν δὲ τῷ μηνὶ τῷ ἕκτῳ ἀπεστάλη ὁ ἄγγελος Γαβριὴλ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς πόλιν τῆς Γαλιλαίας, ᾗ ὄνομα Ναζαρέτ,*

Στίχ. κζ'. *Πρὸς παρθένον μεμνηστευμένην ἀνδρὶ, ᾧ ὄνομα Ἰωσὴφ, ἐξ οἴκου Δαυΐδ, καὶ τὸ ὄνομα τῆς παρθένου Μαριάμ.*

Τί δὲ διένευεν αὐτοῖς; προακούσας ἐράσμιον πρᾶγμα ἑαυτῷ μέλλειν ἔσεσθαι, οὐκ ἔσπευσε πρὸ καιροῦ

V. 14. *Et erit gaudium tibi, et exsultatio: et multi de nativitate ejus gaudebunt.*

Per condescensionem apparuit angelus Zachariæ. Neque enim corruptibilis corporis oculis potest quis videre incorruptibile corpus (48). Visus est autem angelus, stans a dextris altaris, qui fausta fortunataque illi prænuntiaturus erat. Turbatus est vero Zacharias videns. Cum enim visio homini inusitata videtur, haud facile sustinetur. Nihilominus revocat a turbatione Zachariam angelus, animosque ei sufficit inquiens, *Ne timeas, Zacharia.*

Scito, quod non omni homini apparet Deus, vel angeli: sed iis qui habent cor mundum, et digni sunt, ut videant: *Invenitur enim iis qui non tentant eum, et apparet iis qui ei increduli non sunt* [51].

Ejusdem. Quia quotquot videbant angelos, timebant, ne forte advenissent quasi accepturi animas eorum; ut et Manoe dicit: propterea solvens metum angelus ait: *Ne timeas.* Non modo enim non moreris, quo tempore sunt dolor et lacrymæ; verum et vivis, et filium procreas, et gaudium magnum erit tibi. *Pariet enim tibi filium Elisabeth,* quo *non fuit major in filiis mulierum* [52]. Deinde ait: *Et multi de nativitate ejus gaudebunt.* Et si enim non omnes Judæi, at multi gavisi sunt ob præsentiam Præcursoris annuntiantis Salvatoris adventum.

Juxta speculationem, silentium prophetarum est in veteri populo Dei. Non amplius enim Deus loquitur illis, sed translatus est sermo qui ab initio erat, in nos. Sed apud nos minime silet, apud eos vero siluit. Propterea silet propheta Zacharias. Quod vero nutibus utitur, indicat mansisse mutum.

V. 22. *Egressus autem non poterat loqui illis, et agnoverunt quod visionem aspexisset in templo. Et ipse erat innuens illis, et remansit mutus.*

V. 23. *Et fuit, ut impleti sunt dies ministerii ejus, abiit in domum suam.*

V. 24. *Post autem hos dies, concepit Elisabeth uxor ejus, et occultabat seipsam menses quinque dicens:*

V. 25. *Quia sic fecit Dominus in diebus, quibus respexit auferre opprobrium meum in hominibus.*

V. 26. *In mense autem sexto, missus est angelus Gabriel a Deo in civitatem Galilææ, cui nomen Nazareth,*

V. 27. *Ad virginem desponsatam viro, cui nomen Joseph, de domo David: et nomen hujus virginis, Mariam.*

Quid vero innuebat illis? Cum jam inaudivisset gratam sibi rem obventuram, non festinavit ante

[51] Sap. I, 2. [52] Luc. VII, 28.

(44) Ὠριγ.
(45) Ἀνεπιγ.
(46) Hæc habent schedæ Combefisii, et Macarius Chrysoceph. in Orat. Ms. in ortum S. Joannis. Quidam codd. etiam Severo tribuunt. Pertinent ad v. 22. Vide infra ex cod. 394.
(47) Forte deest σημαίνει.
(48) De corpore angelorum vide Petavium.

tempus præcurrere, sed exspectavit donec ministerium absolveret : docens, quod oporteat omnia secundo loco habere, præ Dei honore. Prudentissimo autem consilio occultavit sese Elisabeth, usque dum graviditas ejus patuit, nec ulli suberat res tergiversationi : ut ex auditu nolentes persuaderi qui hæc audiebant, eidem culpæ, qua Zacharias, subjectos sese suspicarentur.

(49)Hyperbaton, seu sermonis translatio ita se habet : *Missus est angelus ad virginem de domo David, et nomen virginis Mariam, desponsatam viro, cui nomen Joseph.* Non est autem missus ad Joseph angelus, quippe nihil erat commune Josepho cum nativitate Domini : quia scilicet cum cœpisset peccatum a muliere, sic et bona oportebat ut a muliere exordirentur.

V. 34. *Dixit autem Maria ad angelum : quomodo erit hoc? quoniam virum non cognosco.*

V. 35. *Et respondit angelus*, etc.

Illud, *invenisti gratiam*, commune erat. Invenere namque ante illam et aliæ gratiam. Quod vero dixit, *concipies*, non amplius commune erat, sed res inusitata, propria ac singularis in promissionem virginis. *Invenisti enim gratiam apud Deum.* Propterea, *ne timeas.* Cujuscunque enim timoris ablatio est, Salvatoris adventus.

V. 36. *Et ecce Elisabeth cognata tua*, etc.

Audivit Præcursor, motus operatione sancti Spiritus, Mariæ salutationem, quam interpellavit Verbum Dei Christus, et exsultabat in gaudio in utero matris, ad ostendendam gratiam innuendamque prophetiam. Quasi enim ex eo temporis momento cœpit eum prophetam facere Jesus, intrinsecus illi exhibens mysterii declarationem. Quoniam vero datum non est infantibus in utero exsistentibus loqui, propter immaturitatem; festinanti Baptistæ annuntiare Redemptorem commodavit mater corporis organum. Non enim Spiritu sancto antea repletus est, quam adesset quæ utero gestabat Christum. Prius vero infans repletus est Spiritu, et exsultabat; ac porro deinceps matri communicavit, exclamabatque vaticinia Elisabeth, propter infantem, quem in utero gerebat.

Ejusdem. Populus quidem non agnovit Salvatorem facientem signa atque prodigia : at Joannes adhuc in utero positus exsultat, quando advenit mater Jesu. *Ecce enim*, inquit, *ut fuit salutatio tua in auribus meis, exsultavit infans in gaudio in utero meo* [33].

Oportebat, ut beata hæc Mariam, post Gabrielis adventum, ascendendo ascenderet in montanam. Cum festinatione autem proficiscebatur, ducta ab eo, qui in ipsa erat Spiritu, qui supervenerat ei, atque a virtute Altissimi obumbrante ei.

Quemadmodum cœperat peccatum a muliere, et

[33] Luc. I, 44.

(49) Vulgo *syntaxis, constructio, ordinatio.*

(49*) Forte addendum μή, et paulo post legendum ὑποπέσωσιν loco ὑποπτεύσωσιν. Edit.

(50) Vide infra ad vers. 36 in fine.

A δραμεῖν, ἀλλ' ἔμεινε πληρῶσαι τὴν λειτουργίαν· διδάσκων, ὅτι δεῖ πάντα δεύτερα ποιεῖσθαι τῆς εἰς Θεὸν τιμῆς. Οἰκονομικώτατα δὲ περιέκρυβεν ἑαυτὴν ἡ Ἐλισάβετ, ἕως οὗ ἐγνώσθη ἡ γαστὴρ αὐτῆς, καὶ ἀναμφίβολον ἦν τὸ πρᾶγμα· ἵνα (49*) ἐξ ἀκοῆς μὴ βουλόμενοι πεισθῆναι οἱ ἀκούοντες ταῦτα, τῷ αὐτῷ ἐγκλήματι ὑποπτεύσωσιν, ᾧ καὶ Ζαχαρίας.

Τὸ ὑπερβατὸν οὕτως ἔχει· *Ἀπεστάλη ὁ ἄγγελος πρὸς παρθένον ἐξ οἴκου Δαυῒδ, καὶ τὸ ὄνομα τῆς παρθένου Μαριὰμ, μεμνηστευμένην ἀνδρὶ, ᾧ ὄνομα Ἰωσήφ.* Οὐκ ἀπεστάλη δὲ πρὸς Ἰωσὴφ ὁ ἄγγελος· ἐπειδὴ οὐδὲν ἦν κοινὸν τῷ Ἰωσὴφ πρὸς τὴν τοῦ Κυρίου γέννησιν. Ὡς δὴ ἀρξαμένης τῆς ἁμαρτίας ἀπὸ γυναικὸς, οὕτω καὶ τὰ ἀγαθὰ ἀπὸ γυναικὸς
B ἔδει ἄρξασθαι (50).

Στίχ. λδ'. *Εἶπε δὲ Μαριὰμ πρὸς τὸν ἄγγελον· Πῶς ἔσται τοῦτο; ἐπεὶ τὸν ἄνδρα οὐ γινώσκω.*

Στίχ. λε'. *Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος*, καὶ τὰ ἑξῆς.

Τὸ, *εὗρες χάριν*, κοινὸν ἦν. Εὗρον γὰρ πρὸ αὐτῆς καὶ ἄλλαι χάριν. Τὸ δ' εἰπεῖν, *συλλήψῃ*, οὐκέτι κοινὸν ἦν, ἀλλ' ἰδιάζον εἰς ἐπαγγελίαν παρθένῳ ξένον πρᾶγμα. *Εὗρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ Θεῷ.* Διὸ, *μὴ φοβοῦ.* Παντὸς γὰρ φόβου ἀφαίρεσις ἡ τοῦ Σωτῆρος ἐπιδημία.

Στίχ. λϛ'. *Καὶ ἰδοὺ ἡ Ἐλισάβετ ἡ συγγενής σου*, καὶ τὰ ἑξῆς.

(51) Ἤκουσεν ὁ Πρόδρομος, τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ ἁγίου Πνεύματος κινούμενος, τὸν ἀσπασμὸν Μαρίας, ὃν
C ὑπέλαβεν ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ὁ Χριστὸς, καὶ ἐσκίρτα ἐν ἀγαλλιάσει ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς μητρὸς, εἰς ἔμφασιν χαρᾶς καὶ προφητείας δήλωσιν. Οἱονεὶ γὰρ ἔκτοτε αὐτὸν ἤρξατο προφήτην ποιεῖν ὁ Ἰησοῦς, ἔνδον αὐτῷ παρασχὼν τοῦ μυστηρίου τὴν δήλωσιν. Ἐπειδὴ δὲ οὐκ ἔδωκε λαλεῖν τοῖς ἐμβρύοις διὰ τὸ ἄωρον, σπεύδοντι τῷ Βαπτιστῇ κηρύξαι τὸν Λυτρωτὴν, ἔχρησεν ἡ μήτηρ τοῦ σώματος ὄργανον· οὐ γὰρ Πνεύματος ἁγίου πρότερον ἐνεπλήσθη, πρὶν ἐπιστῆναι τὴν κυοφορήσασαν Χριστόν. Πρῶτον δὲ τὸ βρέφος ἐπληροῦτο Πνεύματος, καὶ ἐσκίρτα· καὶ εἶθ' οὕτως τῇ μητρὶ μετεδίδου, καὶ ἀνεβόα προφητικὰ ἡ Ἐλισάβετ διὰ τὸ κυοφορούμενον ἐν αὐτῇ βρέφος.

Τοῦ αὐτοῦ. Ὁ μὲν λαὸς οὐκ οἶδε τὸν Σωτῆρα ποιοῦντα σημεῖα καὶ τέρατα· ὁ δὲ Ἰωάννης ἔτι ἐν τῇ
D κοιλίᾳ ὢν σκιρτᾷ, ἡνίκα ἦλθεν ἡ μήτηρ Ἰησοῦ. *Ἰδοὺ γὰρ*, φησὶν, *ὡς ἐγένετο ὁ ἀσπασμός σου εἰς τὰ ὦτά μου, ἐσκίρτησε τὸ βρέφος ἐν ἀγαλλιάσει ἐν τῇ κοιλίᾳ μου.*

(52) Ἔδει τὴν μακαρίαν ταύτην Μαριὰμ, μετὰ τὴν τοῦ Γαβριὴλ ἐπιδημίαν, ἀναβαίνουσαν ἀναβῆναι ἐπὶ τὴν ὀρεινήν. Μετὰ σπουδῆς δὲ ἐπορεύετο ἀγομένη ὑπὸ τοῦ ἐν αὐτῇ Πνεύματος, ὃ ἐπεληλύθει αὐτῇ, καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ Ὑψίστου, τῆς ἐπισκιάσης αὐτῇ.

(53) Ὥσπερ ἤρξατο ἡ ἁμαρτία ἀπὸ γυναικὸς, καὶ

(51) Ἀνεπιγ. Confer veterem D. Hieron. interpret. Orig. hom. VII.

(52) Ὠριγ.

(53) Ἀνεπιγ. Vide supra ad calcem vers. 27.

μετὰ τοῦτο ἔφθασεν ἐπὶ τὸν ἄνδρα· οὕτω καὶ τὰ ἀγαθὰ ἀπὸ τῶν γυναικῶν ἤρξατο, ἵν' ἀπεντραπῶσιν αἱ γυναῖκες τὴν ἀσθένειαν, καὶ τὰ γυναικεῖα ἀποθέμεναι, ζηλώσωσι τοὺς βίους τῶν μακαρίων τούτων.

Στίχ. μγ'. *Καὶ πόθεν μοι τοῦτο δῆλον, ἵνα ἔλθῃ ἡ μήτηρ*, καὶ τὰ ἑξῆς.

Τοῦ αὐτοῦ. Σύμφωνα τῷ υἱῷ φθέγγεται ἡ Ἐλισάβετ, ἀναξίαν ἑαυτὴν τῆς παρουσίας τῆς Θεοτόκου λέγουσα, ὥσπερ καὶ Ἰωάννης τῆς πρὸς τὸν Χριστὸν παραστάσεως. Τί γάρ μοι, φησὶ, τηλικοῦτον πέπρακται ἀγαθὸν, ἵνα ἡ μήτηρ τοῦ Κυρίου μου ἔλθῃ πρός με; Μητέρα καλεῖ τὴν ἔτι παρθένον, φθάνουσα προφητικῷ λόγῳ τὴν ἔκβασιν. Θεία μὲν οὖν οἰκονομία τὴν μαρτυρίαν ἤγαγε πρὸς τὴν Ἐλισάβετ, ἵνα καὶ ἡ μαρτυρία Ἰωάννου ἐκ μήτρας εἰς τὸν Κύριον διὰ τῆς ἰδίας μητρὸς Ἐλισάβετ πληροφορηθῇ, καὶ ἵνα κατὰ τὴν τοῦ ἀγγέλου φωνὴν ὀψομένη τὴν Ἐλισάβετ, καὶ τὸ ἐν αὐτῇ παράδοξον κύημα, διὰ τούτου καὶ τὸ μεῖζον πιστεύσῃ, τουτέστι τὸν ἐξ αὐτῆς φημι τῆς παρθένου ἄσπορον τοκετόν. Καὶ συντρέχει πρὸς τὴν πίστιν ταύτην καὶ ὁ λόγος ὁ τῆς Ἐλισάβετ, λεγούσης· *Καὶ μακαρία ἡ πιστεύσασα, ὅτι ἔσται τελείωσις τοῖς λελαλημένοις αὐτῇ παρὰ Κυρίου.* Βεβαιοτέρα γὰρ πρὸς τὴν πίστιν ἐκ τούτων ἐγίνετο τῶν ῥημάτων ἡ παρθένος, μακαριζομένη, ὅτι ἐπίστευσεν, ἀγγέλου τε προσημαίνοντος, καὶ τῆς συγγενίδος παραπλησίως προφητευούσης.

Τοῦ αὐτοῦ. Ἴδωμεν λοιπὸν παρθενικὴν προφητείαν.

Στίχ. μς'. *Μεγαλύνει ἡ ψυχή μου τὸν Κύριον.*

Πῶς ἡ ψυχή μου μεγαλύνει τὸν Κύριον, κατανοητέον. Ἐὰν ἀξίως πολιτευώμεθα κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος ἡμᾶς, καὶ ὁμοιωθῶμεν τῷ πρωτοτύπῳ, κατὰ τὸ δυνατὸν, δι' ἀγαθῶν ἔργων, μεγαλύνομεν τὸν Κύριον λόγοις, ἔργοις, νοήμασι. Σμικρύνει δέ τις αὐτὸν ἀναλόγως, κατὰ τὴν κακίαν τὴν ἐνυπάρχουσαν αὐτῷ. Τῆς οὖν Μαρίας ἡ ψυχὴ ἐμεγάλυνε τὸν Κύριον, τὸ δὲ πνεῦμα αὐτῆς ἠγαλλιάσατο ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ Σωτῆρι. Πρῶτον ἐμεγάλυνεν ἡ ψυχὴ αὐτῆς, εἶτα ἠγαλλιάσατο τὸ πνεῦμα αὐτῆς.

Παρατηρήσασθαι δεῖ ἐν ὅλῃ τῇ Παλαιᾷ καὶ τῇ Καινῇ Γραφῇ, εἴ πού ἐστιν εὑρεῖν ἐπὶ ἁμαρτωλῶν γενέσεως εἰρημένον τό· *Ἐπλήσθη ὁ χρόνος τοῦ τεκεῖν.* Οὐκ ἂν γάρ τις εὕροι, ὡς οἶμαι· ἀλλ' ὅπου ὠνόμασται, ὅτι δίκαιός ἐστιν ὁ γεννώμενος. Καὶ τοῦτο δὲ καὶ τὰ λοιπά (54).

Ἡ Ἐλισάβετ, προφῆτις οὖσα, καὶ τὴν γενομένην τῷ ἀνδρὶ ἀποκάλυψιν μὴ ἀκούσασα, τῷ Πνεύματι ἁγίῳ τὴν παρὰ τοῦ ἀγγέλου ῥηθεῖσαν προσηγορίαν, καὶ Ἰωάννην ἔφασκε τὸ παιδίον ὀνομάσεσθαι. Ὡς δὲ καὶ παρὰ τοῦ πατρὸς ἠξίουν μαθεῖν, καὶ διένευον αὐτῷ, ὡς μὴ ἀκούοντι ἢ λαλῆσαι δυναμένῳ· λαβὼν δέλτιον ἔγραψε συμφώνως τῇ ἑαυτοῦ γυναικὶ τοῦ παιδὸς τὴν προσηγορίαν, ὡς πάντας ἐπὶ τούτων ἐκπλήττεσθαι. Εἶτά φησιν· *Ἀνεῴχθη δὲ τὸ στόμα αὐτοῦ.* Μετὰ τὸ γράψαι δηλονότι ἐν δέλτῳ, ὅτι *Ἰωάν-*

A postea derivavit in virum : sic et bona a mulieribus incepere, ut despicerent mulieres infirmitatem, et quæ muliebria sunt deponentes, æmularentur vitas horum beatorum.

V. 43. *Et unde hoc mihi manifestum, ut veniat mater*, etc.

Ejusdem. Consonantia cum filio loquitur Elisabeth, indignam se adventu deiparæ dicens; quemadmodum et Joannes indignum se dicebat qui Christo assisteret. Quodnam enim mihi, ait, tam grande factum est bonum, ut mater Domini mei veniat ad me? Matrem vocat, quæ adhuc virgo erat, ante occupans prophetico sermone eventum. Divina igitur dispensatio testimonium fecit apud Elisabeth, ut etiam testimonium Joannis ex utero de Domino

B per propriam matrem Elisabetham certissimum evaderet, et ut juxta angeli vocem contuitura (55) Elisabetham, et stupendam ejus graviditatem, per hoc et quod majus erat crederet, ex semet nempe virgine conceptionem sine semine. Concurrit quoque ad hanc fidem faciendam sermo Elisabeth, dicentis : *Et beata, quæ credidisti, quoniam erit perfectio dictis tibi a Domino* [34]. Constantior enim ad credendum ex his verbis facta est virgo, dum beata prædicatur utpote quæ crediderit, tum angelo præsignificante, tum etiam cognata haud aliter vaticinante.

Ejusdem. Videamus jam virginalem prophetiam.

V. 46. *Magnificat anima mea Dominum.*

C Quomodo anima mea magnificat Dominum, considerandum est. Si ut par est vitam traducamus secundum imaginem ejus qui creavit nos, atque exemplari nostro assimilemur, quantum fieri potest, per bona opera, tunc magnificamus Dominum verbis, operibus, cogitationibus. Extenuat autem illum quis, cum proportione, juxta pravitatem quæ sibi inest. Mariæ igitur anima Dominum magnificabat, et spiritus ejus exsultabat in Deo salutari. Prius magnificabat anima illius, deinde exsultavit spiritus ejus.

Animadvertendum est in tota Veteri Novaque Scriptura, sicubi invenire liceat in peccatricibus generationibus dictum fuisse : *Impletum est tempus pariendi* [35]. Non enim quis invenire poterit, ut ar-

D bitror : nisi ubi nominatur, justum esse qui nascitur. Et hoc vero, etc.

Elisabeth cum prophetis esset, nec audivisset revelationem viro suo factam, quam Spiritus sanctus per angelum nomenclaturam ediderat, et Joannem vocandum esse puerum, dixit. Ubi autem etiam a Patre scire volebant, eique innuebant, quippe non audienti, aut loqui valenti, accipiens tabellam scripsit, uxori suæ concordans, pueri appellationem : usque adeo ut omnes [propterea stupore percellerentur. Deinde ait : *Apertum est autem os ejus* [36]. Postquam scilicet in tabella scri-

[34] Luc. I, 45. [35] ibid. 57. [36] ibid. 64.

(54) Hom. IX, circa finem.

(55) Supple *Maria*.

psaeral, quia *nomen ejus erat Joannes*, soluta est vox, quæ ligata fuerat. Et recuperavit linguam suam, non amplius ut antea revinctam incredulitate, sed benedicentem Deum, et vaticinantem quæ scripta sunt.

Superfluum est dicere, etc.

Ut puto, etiam patres nostri Abraham et Isaac et Jacob, totusque chorus sanctorum ejus prophetarum ac justorum, fruiti sunt adventu Christi. Si enim *pacificavit per sanguinem crucis ejus et quæ in terra et quæ in cœlo* [37] juxta divum Apostolum : quid pigritaris admittere, quod et ad patres facta fuerit visitatio, idque præstiterit ejus ad inferos adventus, propter ininvestigabilem ejus misericordiam? Id porro quamvis nunc acciderit, jam tamen olim in antecessum proclamatum fuerat : ac fieri non poterat, ut effectum non sortirentur hisce sermones. Jurejurando enim confirmavit promissiones, propter immobilitatem, quia omnino fiet [38]. Et nunc fideles sine timore de manu spiritualium inimicorum liberantur [39].

Sæpe liberantur quidam, etc.

Non ad Judæorum synagogam in Jerusalem ad sacerdotes, et scribas et Pharisæos venit angelus : sed *pastores reperit in agro degentes, et custodientes custodias noctis super gregem suum* [40] : hisce enim evangelizat Salvatoris nativitatem. Hi namque simplices erant, veterem vivendi rationem quærentes patriarcharum. Pastores siquidem erant et hi, qui etiam currentes aliis quoque annuntiaverunt. Illi namque quippe invidia tabescentes, occultaturi fuissent mundi salutis mysterium.

Solus etenim iste aperuit vulvam ex Virgine natus. Nihil enim ante Christum vulvam illius tetigerat. Omnia vero primogenita, tametsi primogenita sint, non tamen aperiunt prima vulvam, sed maritus.

Ne forte reliquisset eos. Dolentes igitur quærebant Filium Dei : et quærentes ipsum non invenerunt inter cognatos : erat enim supra cognationem eorum.

CAP. II.

V. 49. *Non noveratis, quia in iis, quæ Patris sunt, oportebat esse me?*

Ut ad verbum armemur adversus impias hæreses, dicentes (56) Patrem Jesu Christi non esse mundi conditorem; neque Deum legis, neque Deum templi Patrem esse Christi. Hanc enim ejus vocem audientes Valentiniani erubescant; ait quippe : *In iis quæ Patris mei sunt oportet me esse :* si modo admittunt. Ergone usque adeo erant stolidi, ut non intelligerent quod dixit : *In iis quæ Patris*, pro, In templo? Aut num mysterium quodpiam innuitur; si

γης ἔσται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ἐλύθη ἡ δεδεμένη φωνή. Καὶ ἀπέλαβε τὴν ἑαυτοῦ γλῶσσαν, οὐκέτι καθὰ πάλαι δεδεμένην τῇ ἀπιστίᾳ, ἀλλ' εὐλογοῦσαν τὸν Θεὸν, καὶ προφητεύουσαν τὰ ἀναγεγραμμένα.

Περισσόν ἐστι τὸ λέγειν, καὶ τὰ λοιπά.

Ὡς οἶμαι καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν Ἀβραὰμ, καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ, καὶ ὅλος ὁ χορὸς τῶν ἁγίων αὐτοῦ προφητῶν καὶ δικαίων, ἀπήλαυσαν τῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ. Εἰ γὰρ *εἰρηνοποίησε διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ τά τε ἐν τῇ γῇ καὶ τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ*, κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον, τί ὀκνεῖς παραδέξασθαι, ὅτι καὶ πρὸς τοὺς πατέρας ἡ ἐπισκοπὴ, καὶ τοῦτο ἡ εἰς τὸν ᾅδην αὐτοῦ ἄφιξις ἐπραγματεύσατο διὰ τὸ ἀνεξιχνίαστον αὐτοῦ ἔλεος; Τοῦτο δὲ, εἰ καὶ νῦν γέγονεν, ἀλλ' ἔκπαλαι προανεφωνήθη· καὶ ἀδύνατον ἦν μὴ ἐκβῆναι αὐτοὺς λόγους εἰς ἔργον. Ὅρκῳ γὰρ ἐβεβαίωσε τὰς ἐπαγγελίας διὰ τὸ ἀπαράβατον, ὅτι πάντως ἔσται. Καὶ νῦν οἱ πιστοὶ ἀφόβως ἐκ χειρὸς τῶν νοητῶν ἐχθρῶν ῥύονται.

(57) Πολλάκις ῥύονταί τινες, καὶ τὰ λοιπά.

(58) Οὐχ εἰς τὴν τῶν Ἰουδαίων συναγωγὴν εἰς Ἱεροσόλυμα πρὸς τοὺς ἱερεῖς καὶ γραμματεῖς καὶ Φαρισαίους ἀπέρχεται ὁ ἄγγελος· ἀλλὰ *ποιμένας εὑρίσκει ἀγραυλοῦντας, καὶ φυλάσσοντας φυλακὰς τῆς νυκτὸς ἐπὶ τὴν ποίμνην αὐτῶν*· τούτοις γὰρ εὐαγγελίζεται τοῦ Σωτῆρος τὴν γέννησιν. Οὗτοι μὲν γὰρ ἄπλαστοι ἦσαν, τὴν παλαιὰν πολιτείαν ζηλοῦντες τῶν πατριαρχῶν. Ποιμένες γὰρ ἦσαν καὶ οὗτοι, οἳ καὶ δραμόντες τοῖς ἑτέροις καὶ ἀπήγγελλον. Ἐκεῖνοι γὰρ διεφθαρμένοι ὄντες τῷ φθόνῳ, ἔμελλον κρύπτειν τὸ τῆς τοῦ κόσμου σωτηρίας μυστήριον.

(59) Μόνος γὰρ οὗτος διήνοιξε μήτραν ἐκ παρθένου τεχθείς. Οὐδὲν γὰρ τῆς μήτρας ἐκείνης ἥψατο πρὸ Χριστοῦ. Πάντα δὲ τὰ πρωτότοκα, εἰ καὶ πρωτότοκά ἐστιν, ἀλλ' οὐ διανοίγουσιν αὐτὰ πρῶτα τὴν μήτραν, ἀλλ' ὁ σύμβιος.

(60) Μήπως καταλέλοιπεν αὐτούς. Ὀδυνώμενοι οὖν ἐζήτουν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ ζητοῦντες αὐτὸν, οὐχ εὗρον ἐν τοῖς συγγενέσιν· ὑπὲρ γὰρ τὴν συγγένειαν αὐτῶν ἦν.

ΚΕΦ. Β'.

(61) Στίχ. μθ'. *Οὐκ ᾔδειτε, ὅτι ἐν τοῖς τοῦ Πατρὸς ἔδει εἶναί με;*

Ὡς πρὸς ῥητὸν ὁπλισώμεθα κατὰ τῶν ἀθέων αἱρέσεων, λεγουσῶν, ὅτι οὐχ ὁ δημιουργὸς Πατὴρ Ἰησοῦ Χριστοῦ, οὐδὲ ὁ Θεὸς τοῦ νόμου, οὐδὲ ὁ Θεὸς τοῦ ναοῦ, οὗτός ἐστιν ὁ Πατὴρ τοῦ Χριστοῦ. Τῆς γὰρ φωνῆς αὐτοῦ ἀκούοντες οἱ ἀπὸ Οὐαλεντίνου, αἰδείσθωσαν, λέγοντος· *Ἐν τοῖς τοῦ Πατρός μου δεῖ εἶναί με*, εἰ προσίενται τὸ ῥητόν. Ἆρα γὰρ οὕτως ἦσαν ἀσύνετοι, ὡς μὴ συνιέναι, ὅτι ἔλεγεν· *Ἐν τοῖς τοῦ Πατρὸς*, ἀντὶ τοῦ· Ἐν τῷ ναῷ, Ἢ μήποτέ τι μυστή-

[37] Coloss. I, 20. [38] Hebr. VI, 16, 17. [39] Luc. I, 74. [40] Luc. II, 8.

(56) Hinc videtur hausisse Photius plura hujusmodi argumenta adversus Paullicianos, sive novos Manichæos, quem vide in tomo superiore nostræ Bibl.

(57) Ὠριγ.

(58) Ἀνεπιγ.

(59) Ἀνεπιγ.

(60) Confer. hom. XIX et infra in cod. 594, ad cap. I, vers. 63.

(61) Ὠριγ.

ριον αἰνίττεται· Εἴ τις ὑμῶν τοῦ Πατρός ἐστιν, ἔχει τὸν Χριστὸν ἐν ἑαυτῷ; Μᾶλλον γὰρ τοῦ Πατρὸς ὁρῶν ἔμψυχόν ναὸν, τὸν καλόν τε καὶ ἀγαθὸν, ἢ τὸν ναὸν ἐκεῖνον· ἐξῆλθε γὰρ ἀπὸ τοῦ ναοῦ ἐκείνου εἰπών· (62) *Ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν*, καὶ ἀπῆλθεν ἐπὶ τὸν ναὸν τοῦ Πατρὸς, τὰς Ἐκκλησίας τὰς πανταχοῦ.

Στίχ. να'. *Καὶ ἦν ὑποτασσόμενος αὐτοῖς*, καὶ τὰ λοιπά.

(63) Ἐπὶ μὲν τῷ παρὰ Ἰουδαίοις μόνοις κηρυσσομένῳ προφητικῷ ἀναγράφεται βασιλεία; μόνον Ἰουδαίων· *Ὅρασις* γὰρ, φησὶν, *ἣν εἶδεν Ἡσαΐας κατὰ τῆς Ἰουδαίας, καὶ κατὰ τῆς Ἱερουσαλὴμ ἐν βασιλείᾳ Ὀζίου, καὶ Ἰωάθαν καὶ Ἀχὰζ, καὶ Ἐζεκίου*· καὶ οὐδένα ἄλλον οἶδα βασιλέα ἀναγεγραμμένον ἐν τῷ χρόνῳ τῆς προφητείας ἢ τὸν τῆς Ἰουδαίας· ἐπί τινων δὲ προφητειῶν καὶ τὸν βασιλέα τοῦ Ἰσραήλ. Ὅτε δὲ ἔμελλε τὸ μυστήριον τοῦ Εὐαγγελίου Ἰωάννης κηρύσσειν, ἀναγέγραπται οὐχὶ Ἰουδαίας μόνος βασιλεὺς Ἡρώδης, οὐδὲ Ῥωμαίων μόνος Τιβέριος.

ΚΕΦ. Γ'

(64) Εἰ μὲν οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν μόνοι ἔμελλον σώζεσθαι, πάντη δὲ ἀποκέκλειστο ἡ σωτηρία τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, ἤρκει τὸ, *Ἐν ἔτει ιε' τῆς ἡγεμονίας Τιβερίου Καίσαρος*· ἐπειδὴ δὲ δεῖ καὶ τοὺς ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, καὶ τοὺς ἀπὸ τῆς Ἰτουραίας καὶ Τραχωνίτιδος, καὶ Ἀβιλινῆς πιστεύειν, διὰ τοῦτο ἀναγράφονται καὶ αὗται αἱ βασιλεῖαι. Ἐμνήσθη δὲ καὶ τῶν ἀρχιερέων Ἄννα καὶ Καϊάφα, ἵνα δείξῃ, ὅτι ἀπὸ τοῦ καιροῦ, καθ' ὃν ἦλθεν ὁ Ἰωάννης κηρύσσων, ἦσαν οὗτοι ἀρχιερεῖς ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἀρξάμενοι, μείναντες δὲ ἕως τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου ἐν τῇ ἀρχιερωσύνῃ.

Τοῦ αὐτοῦ. Οὐδέποτε γέγονε ῥῆμα Θεοῦ ἐπί τινα τῶν προφητῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ. Ἐπειδὴ δὲ ἔμελλε πολλὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μᾶλλον εἶναι ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα, διὰ τοῦτο ἐγένετο ῥῆμα Θεοῦ ἐπὶ Ἰωάννην ἐν τῇ ἐρήμῳ. Εἰ γὰρ μὴ τοῦτο ἦν, ἐκ περισσοῦ ἐποίει κηρύσσων ἐν τῇ ἐρήμῳ. *Καὶ ἦλθεν εἰς πᾶσαν τὴν περίχωρον τοῦ Ἰορδάνου*· (65) ποῦ γὰρ ἔδει τὸν Βαπτιστὴν προέρχεσθαι, ἢ εἰς τὴν περίχωρον τοῦ Ἰορδάνου, ἵνα, ἐάν τις βούληται μετανοεῖν, εὐθέως εὐπορήσῃ τοῦ ποταμοῦ; Καταβαίνων γάρ ἐστιν ὡς ἀληθῶς ὁ ποταμὸς τοῦ Θεοῦ, τὸ ὕδωρ τὸ ἀληθινὸν, τὸ ὕδωρ τὸ σωτήριον. *Καὶ κηρύσσει*, φησὶν, *εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν βάπτισμα*. Εἰς ἄφεσιν δὲ ἁμαρτιῶν, τίνι; ἢ τῷ μηκέτι ἁμαρτάνοντι. Εἶτα τὸν Ἡσαΐαν παρίστησι τοῦτο αὐτὸ βοῶντα; Τί γάρ; φησι· *Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ*. Τοῦτο δέ φησιν· ὡς ἂν Ἡσαΐου αὐτοῦ ἀκούοντος τῶν λόγων Ἰωάννου. Ἐπίλεκτος γὰρ ἦν εἰς ἀποστολὴν Ἰωάννης, καὶ τέλειος προφητῶν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἰωάννης πρόδρομος ἦν τοῦ Λόγου, εἰκότως φωνὴ ὠνόμασται, οὐ λόγος. Προλαμβάνει γὰρ ἡ φωνὴ τὸν λόγον. Τὸ δέ· *Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν*

A quis vestrum Patris est, habet Christum in seipso? Potius enim Patris putat templum esse animatum hominem probum ac bonum, quam templum illud. Exiit enim de illo templo dicens: *Relinquitur vobis domus vestra* [41], et abiit ad templum Patris, Ecclesias nempe quæ ubique terrarum sunt.

V. 51. *Et erat subjectus illis*, etc.

Quando apud Judæos solos propheticum vaticinium evulgatur, describitur duntaxat Judæorum regnum. Puta, *Visio*, inquit, *quam vidit Isaias adversus Judæam et adversus Jerusalem in regno Oziæ, et Joathan, et Achaz, et Ezechiæ* [42]: nec alium quempiam novi ascriptum regem tempore prophetiæ, præterquam Judææ. In quibusdam vero vaticiniis, B etiam regem Israel. At quando Joannes prædicaturus erat mysterium Evangelii, describitur non Judææ solus rex Herodes, neque Romanorum solus Tiberius.

CAP. III.

Si gentiles soli salvandi erant, et prorsus exclusi fuissent a salute filii Israel, satis fuisset illud: *In anno* xv *imperii Tiberii Cæsaris* [43]. At quia oportet ut credant et ii qui sunt ex Ituræa, et Trachonitide et Abilina; propterea et hæc regna ascribuntur. Facta est autem mentio etiam pontificum Annæ et Caiphæ, quo ostenderet, quia a tempore quo venit Joannes prædicans, in eo tempore cœperunt esse isti pontifices, qui in pontificatu manserunt usque C ad passionem Domini.

Ejusdem. Nondum fuerat verbum Dei ad quempiam prophetarum in deserto. At ubi *plures* esse debebant *filii desertæ, quam ejus quæ habebat virum* [44], propterea: *Factum est verbum Dei ad Joannem in deserto* [45]. Nisi enim hoc fuisset, incassum egisset prædicans in deserto. *Et venit in omnem circumjacentem regionem Jordanis* [46]. Quo enim debebat prodire Baptista, quam in circumjacentem regionem Jordanis, ut si quem vellet pœnitere, statim fluvius in promptu esset? Descendit enim vere flumen Dei, aqua verax, aqua salutaris. *Et prædicat*, ait, *in remissionem peccatorum baptisma* [47]. In remissionem peccatorum, cui? nisi non amplius peccanti. Deinde Isaiam adducit hoc ipsum clamantem. Quid enim, inquit? *Vox clamantis in deserto* [48]. Hoc porro ait, perinde atque Isaias ipsiusmet Joannis sermones audivisset. Electus enim erat in apostolatum Joannes, et absolutissimus prophetarum. Et quia Joannes præcursor erat Verbi, merito vox appellatus est, non verbum. Primo enim censetur vox quam verbum. Illud porro: *Parate viam Domini* [49], quid

[41] Matth. xxiii, 38. [42] Isa. i, 1. [43] Luc. iii, 1. [44] Isa. liv, 1. [45] Luc. iii, 2. [46] ibid. 3. [47] ibid. [48] ibid. 4. [49] ibid.

(62) Vide hom. xx.
(63) Ὠριγ. Vide infra in cod. 294, ad cap. iii, vers. 1.
(64) Ἀνεπ.
(65) Vide infra ad cap. iii, vers. 3, in cod. 394.

est, nisi pro, Disponite vos ad suscipienda ea quæ A lege sancire voluerit? *Rectas facite semitas ejus* [50]: pro, Desinite agere perversa.

Vallis [51] est profunda et cava, omnis infidelis, qui credens in Christum, repletur fructibus Spiritus, id est virtutibus. *Mons et collis humiliatus*, est Judæorum superbe sapiens populus.... Vel *montes et colles*, sunt contrariæ virtutes, quæ per Christi curam humiliatæ sunt: et *valles*, sunt homines, qui repleti sunt operibus bonis.

Aspera erat vita nostra, et iniqua ratio. Adveniens vero Dominus noster lævia fecit universa. Et hæc quidem in ethnicis fuere: at in populo repudiato, *omnis mons et collis humiliabitur*. Mons enim fuit B aliquando et collis: sed profligati sunt et humiliati.

Merito *genimina viperarum* [52], omnes infideles vocat. Qui enim consuetudines suas non deserit, non bene accipit baptisma, sed adhuc genimen viperæ est, in seipso venenum pravitatis habens.

Ejusdem. *Lapides* [53] nominat gentiles, qui lapideum habent cor, atque ex nimia insensibilitate creaturæ serviunt præ Creatore, lapidesque adorant. Vaticinatur ergo delendum populum illum, et vocandas gentes. Illis enim de Abraham gloriantibus dixit: *Ne inceperitis dicere in vobis ipsis: Patrem habemus Abraham; posse vero Deum efficere gentes filios Abrahami* [54]. C

Ex quibus lapidibus? Non lapides innuebat inanimos, sed homines insensibiles, qui lapides erant, propterea quod lapides adorabant. Ac de illis obtinebat quod scriptum est: *Similes eorum fiant qui faciunt ea, et omnes confidentes in illis* [55]. Præterea de lapidibus scriptum est in cantico Exodi: *Lapidescant gentes, donec pertranseat populus iste, quem acquisivisti* [56]. Quasi clare postulet, quod postquam populus transierit, non amplius lapidescant.

V. 10. ***Et interrogabant eum turbæ, dicentes: Quid ergo faciemus?***

V. 11. ***Respondens autem dicit illis: Qui habet duas tunicas, tradito non habenti.***

Quod dicunt tale est: Traditos nobis a Moyse et patribus mores circa sacrificia, aut circa aspersiones D observabimus, vel alias nobis vitæ rationes agendæ inducis? Si enim Judaica nihil nobis prosunt, dic nobis, quid facere oportet? Non enim agnovimus aliam vitæ rationem. Quid ergo Baptista? Cum non auderet, quippe servus, removere umbram, cultumque introducere in Spiritu et veritate: adducit eos ad plenitudinem legis, id est ad charitatem, cujus fructus est, ut sit quis sociabilis et liberalis, ac pauperum amator. Gloriabantur enim Judæi de fratrum dilectione, et de sectando maxime paupe-

A *Κυρίου*, τί ἐστιν, εἰ μὴ ἀντὶ τοῦ, Εὐτρεπίσθητε πρὸς παραδοχὴν ὧν ἂν βούλοιτο νομοθετεῖν; *Εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ*, ἀντὶ τοῦ, Παύσασθε ποιεῖν τὰ διεστραμμένα

(66) *Φάραγξ* ἐστὶ βαθεῖα καὶ κοίλη πᾶς ἄπιστος, ὅς, πιστεύσας εἰς Χριστὸν, πληροῦται τῶν τοῦ Πνεύματος καρπῶν, τουτέστι τῶν ἀρετῶν. *Ὄρος δὲ καὶ βουνὸς ταπεινωθεὶς* ἐστιν ὁ τῶν Ἰουδαίων ὑψηλόφρων λαός ...... (67) Ἢ *ὄρη καὶ βουνοὶ* αἱ ἀντικείμεναι δυνάμεις, αἳ διὰ τῆς Χριστοῦ ἐπιμελείας ἐταπεινώθησαν· *φάραγγες* δὲ οἱ ἄνθρωποι, οἳ πεπλήρωνται ἔργοις ἀγαθοῖς.

(68) Τραχὺς ἦν ἡμῶν ὁ βίος, καὶ ἀνώμαλος ὁ λόγος. Ἐλθὼν δὲ ὁ Κύριος ἡμῶν λεῖα πάντα πεποίηκε. Καὶ ἐπὶ μὲν τῶν ἐθνῶν ταῦτα γεγένηται· ἐπὶ δὲ τοῦ λαοῦ B καθαιρεθέντος τὸ *πᾶν ὄρος καὶ βουνὸς ταπεινωθήσεται*. Ὄρος γὰρ ἦν ποτε καὶ βουνός· καθῃρέθησαν δὲ καὶ τεταπείνωνται.

(69) Εἰκότως *γεννήματα ἐχιδνῶν* πάντας τοὺς ἀπίστους καλεῖ. Ὁ γὰρ μὴ καταλιμπάνων τὰ ἐν αὐτῷ ἔθη, οὐ λαμβάνει καλῶς τὸ βάπτισμα· ἀλλ' ἔτι γέννημα ἐχίδνης, ἐν ἑαυτῷ τὸν ἰὸν τῆς πονηρίας ἔχων.

Τοῦ αὐτοῦ. Λίθους ὀνομάζει τοὺς ἐθνικοὺς, τοὺς λιθίνην ἔχοντας καρδίαν, καὶ ἐκ πολλῆς ἀναισθησίας τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα δουλεύοντας, καὶ λίθους προσκυνοῦντας. Προφητεύει τοίνυν τὴν καθαίρεσιν ἐκείνου τοῦ λαοῦ καὶ τὴν κλῆσιν τῶν ἐθνῶν. Ἐκείνοις γὰρ αὐχοῦσι τὸν Ἀβραάμ φησι· *Μὴ ἄρξησθε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς· Πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ· τὰ δέ γε ἔθνη δύνασθαι τὸν Θεὸν ποιῆσαι τέκνα τοῦ Ἀβραάμ.* C

(70) Ποίων λίθων; Οὐ λίθους ἐδείκνυεν ἀψύχους, ἀλλ' ἀνθρώπους ἀναισθήτους ὄντας λίθους, ἐπειδήπερ λίθοις προσεκύνουν. Καὶ ἐγένετο ἐπ' αὐτῶν τὸ γεγραμμένον· *Ὅμοιοι αὐτῶν γένοιντο οἱ ποιοῦντες αὐτὰ, καὶ πάντες οἱ πεποιθότες ἐπ' αὐτοῖς*. Ἔτι δὲ καὶ περὶ τῶν λίθων γέγραπται ἐν τῇ ᾠδῇ τῇ ἐν τῇ Ἐξόδῳ· *Ἀπολιθωθήτωσαν τὰ ἔθνη, ἕως οὗ παρέλθῃ ὁ λαὸς οὗτος, ὃν ἐκτήσω*· ὡς δῆλον, ὅτι μετὰ τὸ παρελθεῖν τὸν λαὸν μηκέτι ἀπολιθωθείησαν.

Στίχ. ι'. ***Καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν οἱ ὄχλοι, λέγοντες· Τί οὖν ποιήσομεν;***

Στίχ. ια'. ***Ἀποκριθεὶς δὲ λέγει αὐτοῖς· Ὁ ἔχων δύο χιτῶνας μεταδότω τῷ μὴ ἔχοντι.***

(71) Ὃ λέγουσι, τοιοῦτόν ἐστι· Τὰ δεδομένα ἡμῖν ἐκ D Μωϋσέως καὶ τῶν πατέρων ἔθη περὶ θυσιῶν, ἃ περὶ ῥαντιστηρίων ποιήσομεν, ἢ ἑτέρας ἡμῖν πολιτείας εἰσάγεις ὁδόν; Εἰ γὰρ οὐδὲν ἡμᾶς τὰ Ἰουδαϊκὰ ὠφελεῖ, εἰπὲ ἡμῖν, τί χρὴ ποιεῖν; Οὐ γὰρ ἴσμεν ἑτέρας πολιτείας ὁδόν. Τί οὖν ὁ Βαπτιστής; Μὴ τολμῶν ὡς οἰκέτης ἀποκινῆσαι τὴν σκιὰν, καὶ τὴν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ λατρείαν εἰσαγαγεῖν, ἄγει αὐτοὺς ἐπὶ τὸ πλήρωμα τοῦ νόμου, τουτέστι τὴν ἀγάπην, ἧς ὁ καρπὸς τὸ κοινωνικὸν εἶναι καὶ εὐμετάδοτον, καὶ φιλόπτωχον. Ἦν γὰρ τοῖς Ἰουδαίοις ἐπὶ ἀδελφῶν ἀγαπήσει καύχησις, καὶ τὸ τῆς φιλοπτωχίας ἐξαίρετον· τὸ

[50] Luc. III, 4. [51] ibid. 5. [52] ibid. 7. [53] ibid. 8. [54] ibid. [55] Psal. CXXXIV, 18. [56] Exod XV, 16.

(66) Ἀνεπιγ. Et confer hom. XXII.
(67) Vide infra ad cap. I, vers. 63 ex cod. 394.
(68) Ὠριγ.
(69) Ἀνεπ. Vide hom. XXII.
(70) Ὠριγ.
(71) Sine auctoris nomine.

μὲν ὁλόκληρον τοῦ Εὐαγγελίου οὐκ ἔχουσα, ἀρχὴν δὲ τῆς Καινῆς Διαθήκης εἰσάγουσα.

Τρία πράγματα εἰσάγει, καὶ τὰ λοιπά.

A rum amore. Quæ quidem charitas non habebat profecto integram Evangelii perfectionem : initium tamen introducebat Novi Testamenti.

Tria introducit, etc.

EJUSDEM IN LUCAM.

[Ex cod. Venet. 394 (72-73).]

—

B

ΚΕΦ. Α'.

Στίχ. κβ'.

(74) Βλέπε τὸν τύπον ἐν τῷ Ζαχαρίᾳ. Ἐκβαλόντες γὰρ τὸν λόγον ἐφ' ἑαυτῶν, καὶ μὴ δυνάμενοι περὶ μηδενὸς λόγον ἀποδοῦναι νομικοῦ ἢ προφητικοῦ λόγου, κωφοὶ καὶ ἄλογοι μένουσι.

Στίχ. ξγ'. *Καὶ αἰτήσας πινακίδιον ἔγραψεν, Ἰωάννης ἐστὶν τοὔνομα αὐτοῦ.*

Ἐπειδὴ γὰρ ἑρμηνεύεται Ζαχαρίας μὲν *μνήμη Θεοῦ*, Ἰωάννης δὲ *ὁ δεικνύς*· μέμνηται δέ τις τοῦ ἀπόντος, δείκνυσι δὲ τὰ παρόντα· διὰ τοῦτο οἱ τοῦ παιδὸς τούτου γεννήτορες οὐκ ἀνέσχον αὐτὸν καλεῖν Ζαχαρίαν, ἀλλὰ μᾶλλον Ἰωάννην ὀνομάζειν ἤθελον. Διότι ἔμελλεν μονονουχὶ μνημονεύειν Θεοῦ ὡς ἀπόντος, ἀλλ' αὐτὸν ἐκεῖνον τῷ δακτύλῳ δεικνύειν παρόντα καὶ λέγειν· *Ἴδε ὁ Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ.*

C

Ἤδει μὲν ἡ παναγία Παρθένος, μὴ τέκνον αὐτὸν εἶναι τοῦ Ἰωσήφ, ἀλλ' εἰς πρόσωπα τούτων τὸν ἑαυτῆς ἐγκρίνει μνηστῆρα διὰ τὴν τῶν Ἰουδαίων ὑποψίαν, οἰομένων αὐτὸν ἐκ πορνείας γεγεννῆσθαι. Ἁπλούστερον μὲν οὖν λέγοιτο ἄν, ὅτι ἐτίμησεν αὐτὸν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τῇ τοῦ πατρὸς προσηγορίᾳ καὶ τὰ λοιπά... (75), μήπως αὐτοὺς καταλέλοιπεν. Ὁ δὲ Κύριος, ἀφεὶς ἀνθρωπίνην δοῦναι ἀπόκρισιν, θείαν δίδωσι, παρεμφαίνων, ὅτι Θεὸς εἴη σεσαρκωμένος.

Ἡ τοίνυν οὕτω νοήσεις· ὅτι *ὄρη* μὲν *καὶ βουνοὶ* αἱ ἀντικείμεναι δυνάμεις διὰ τῆς Χριστοῦ ἐπιδημίας ἐταπεινώθησαν· *αἱ δὲ φάραγγες* οἱ ἄνθρωποι πεπλήρωνται ἐπ' ἔργοις ἀγαθοῖς. Γεγένηται δὲ πάντα σκολιὰ εἰς εὐθεῖαν. Ἕκαστος γὰρ ἡμῶν σκολιὸς ἦν.

D

Ἐν μὲν τοίνυν τῇ Χριστοῦ ἐπιδημίᾳ τῇ γενομένῃ εἰς τὴν ψυχὴν γίνεται τὰ σκολιὰ εἰς εὐθεῖαν. Καὶ πάλιν τραχὺς ἦν ἡμῶν ὁ βίος, καὶ ὁ λόγος ἀνώμαλος· ἐλθὼν δὲ ὁ Κύριος, λεῖα πάντα πεποίηκε.

ΚΕΦ. Γ'.

Στίχ. α'. *Ἐν ἔτει πέντε καὶ δεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας Τιβερίου Καίσαρος.*

Ἐπὶ μὲν οὖν τῷ παρὰ Ἰουδαίοις μόνοις κηρυσσομένῳ λόγῳ προφητικῷ βασιλεία μόνον Ἰουδαίας ἀναγράφεται. *Ὅρασις* γάρ, φησίν, *ἣν εἶδεν ὁ Ἡσαΐας ἐν ἡμέραις Ὀζίου καὶ Ἰωάθαν καὶ Ἀχάζ, οἳ ἐβασίλευσαν τῆς Ἰούδα.* Ἐπὶ δὲ τῷ μυστηρίῳ τοῦ

CAP. I.

V. 22.

Vide figuram in Zacharia. Proferentes enim sermonem contra seipsos, nec valentes rationem reddere de ullo sermone ex lege aut prophetis, muti et infantes manent.

V. 63. *Et postulans tabellam scripsit : Joannes est nomen ejus.*

Quia interpretatur Zacharias *memoria Dei*, et Joannes, *qui ostendit ;* ac recordatur quis absentis, ostendit vero præsentia : idcirco parentes hujus pueri non tulerunt appellare eum Zachariam, sed potius Joannem nominare voluerunt. Quippe qui non tantum commemoraturus erat Deum absentem, sed illum ipsum digito ostensurus præsentem, et dicturus : *Ecce Agnus Dei* [87].

Sciebat quidem sanctissima Virgo non filium esse eum Josephi, sed in faciem eorum approbat sponsum, propter suspicionem Judæorum reputantium eum ex fornicatione natum fuisse. Simplicius vero dici posset, quod honestaverit eum Spiritus sanctus patris appellatione, etc., ne forte illos deseruisset. At Dominus cum liceret humanum reddere responsum, divinum potius reddidit, liquido ostendens quod Deus erat incarnatus.

Vel igitur sic intelliges : *Montes et colles*, esse adversarias virtutes, quæ per Christi præsentiam humiliatæ sunt. *Valles*, esse homines, qui repleti sunt operibus bonis. Evaserunt porro quæcunque erant obliqua in rectum. Quivis enim nostrum obliquus erat. In adventu itaque Christi in animam, fiunt obliqua in rectum. Rursus, aspera erat vita nostra, et ratio iniqua : at adveniens Dominus plana fecit universa.

CAP. III.

V. 1. *In anno quinto et decimo imperii Tiberii Cæsaris.*

In prophetico sermone, qui apud Judæos solos evulgabatur, regnum duntaxat Judææ ascribitur. *Visio*, puta inquit, *quam vidit Isaias in diebus Oziæ, et Joathan et Achaz, qui regnaverunt in Juda* [88]. At in mysterio Evangelii, quod per orbem

[87] Joan. I, 29, 36. [88] Isai. I, 1.

(72-73) Inscribitur : Εὐαγγέλιον κατὰ Λουκᾶν, ἡρμηνευμένον ἐκ διαφόρων ἑρμηνευτῶν, τοῦ τετραβαγγέλου τὴν ἑρμηνείαν εἰσάγων ἔνδον.

(74) Præcedunt quæ supra leguntur ex cod. 28, desinitque hoc modo.

(75) Vide supra cod. 28, in fine capitis ..

universum prædicandum erat, imperium Tiberii A Cæsaris ascribitur, qui totius mundi videbatur esse rex. Ac si quidem gentiles modo salvandi fuissent, omnibus vero filiis Israel salus clausa fuisset; satis erat commemorasse modo Tiberium. At quia oportet ut credant et Galilæi, et Ituræi et Trachonitæ; propterea ascribuntur hæc regna, aut potius tetrarchiæ. Nunquam vero fuerat verbum Dei ad quempiam prophetarum in deserto, nisi nunc duntaxat propter quamdam mysticam intelligentiam. Quia nempe *plures futuri erant filii desertæ*, id est Ecclesiæ gentium, *quam ejus quæ habebat virum* [59], legem volo dicere Synagogæ Judæorum. Quod dicit: *Factum est verbum Dei ad Joannem* [60], intellige præceptum.

B

V. 3. *Et venit in omnem circumjacentem regionem Jordanis.*

Ubi oportebat Baptistam circumambulare, nisi in circumposita Jordanis regione, ut si quem pœnitere vellet, statim fluvius in promptu esset? Interpretatur porro Jordanis, *decurrens*. Decurrens enim est vere flumen Dei, aqua verax, aqua salutaris.

V. 7.

Dicunt, viperam dum concipit interficere marem, ex quo concipit: cujus semen incrementum accipiens, concipientem occidit, atque sic in lucem prodit, dilacerato matris utero, quasi pœnam sumens interfecti parentis. Tales et Judæi. Spirituales patres suos ac doctores manibus occiderunt. Dictum C est de his in Matthæo latius.

CAP. IV.

V. 9. *Et duxit eum in Jerusalem, et statuit eum super pinnaculum templi.*

Attende porro quomodo malitiose astuteque per testimonia Scripturarum velit pessumdare gloriam Domini, tanquam qui indigeret angelica ope, utpote offensurus, si ei angeli auxilium non ferrent. Non enim de Christo dictum fuit testimonium psalmi. Haud namque opus habet angelis, qui angelorum Dominus est. Ego vero contra, dico tibi, diabole, quod nisi Jesus angelis opituletur, offendent. Tuque propterea cecidisti de cœlo, quia te tibi esse sufficientem arbitratus es, nec indigere auxilio D Jesu. Quo vero agnoscas, haudquaquam dicta fuisse de Jesu ea quæ scripta sunt; sed in hominem justum hæc referri, audi: Scriptum est enim; *Qui habitat in adjutorio Altissimi, in tegmine Dei cœli domicilium habebit* [61]. Hoc viro justo congruit potius, quam Filio Dei. Et rursus: *Cadent ex læva tua milleni, et decem milleni*, etc. [62], quæ quoque ad virum justum referuntur.

V. 10. *Cum occidisset vero sol, omnes quotquot habebant ægrotantes morbis variis, ducebant illos ad*

Εὐαγγελίου μέλλοντι ἐν ὅλῳ κόσμῳ κηρύσσεσθαι ἡγεμονία Τιβερίου Καίσαρος ἀναγράφεται, ὃς ἐδόκει ὅλου τοῦ κόσμου εἶναι βασιλεύς. Καὶ εἰ μὲν οἱ ἀπὸ ἐθνῶν μόνοι ἤμελλον σώζεσθαι, παντὶ δὲ ἀπεκέκλειστο ἡ σωτηρία τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, ἤρκει τὸ μνησθῆναι μόνον Τιβερίου. Ἐπειδὴ δὲ δεῖ καὶ τοὺς ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας καὶ Ἰτουραίας καὶ Τραχωνίτιδος πιστεύειν, διὰ τοῦτο ἀναγράφονται αὗται αἱ βασιλεῖαι, ἤτοι τετραρχίαι. Οὐδέποτε δὲ γέγονε ῥῆμα Θεοῦ ἐπί τινα τῶν προφητῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ, εἰ μὴ νῦν μόνον διά τινα μυστικὴν θεωρίαν. Ἐπειδὴ γὰρ *ἔμελλε πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μᾶλλον εἶναι*, τουτέστι τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας, *ἤπερ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα*, τὸν νόμον τῆς Ἰουδαίων συναγωγῆς φημι. Τὸ δὲ εἰπεῖν, ὅτι *Ἐγένετο ῥῆμα Θεοῦ πρὸς Ἰωάννην*, τουτέστι πρόσταγμα.

Στίχ. γ'. *Καὶ ἦλθεν εἰς πᾶσαν τὴν περίχωρον τοῦ Ἰορδάνου.*

(76) Ποῦ ἔδει τὸν Βαπτιστὴν περιέρχεσθαι ἢ εἰς τὴν περίχωρον τοῦ Ἰορδάνου, ἵνα, ἐάν τις βούλοιτο μετανοεῖν, εὐθέως εὐπορήσῃ τοῦ ποταμοῦ; ἑρμηνεύεται δὲ Ἰορδάνης *καταβαίνων*. Καταβαίνων γάρ ἐστιν ἀληθῶς ὁ ποταμὸς τοῦ Θεοῦ, τὸ ὕδωρ τὸ ἀληθινὸν, τὸ ὕδωρ τὸ σωτήριον.

Στίχ. ζ'.

(77) Φασὶ δὲ τὴν ἔχιδναν ἐν τῷ συλλαμβάνειν ἀναιρεῖν τὸν ἐξ οὗ συλλαμβάνει ἄῤῥενα· οὗ ἡ σπορὰ αὐξάνουσα, τὴν συλλαβοῦσαν ἀναιρεῖ καὶ οὕτως εἰς φῶς ἐξέρχεται, διαῤῥήξασα τῆς μητρὸς τὴν γαστέρα, ποινὴν ὥσπερ τοῦ διαφθαρέντος πατρός .... Τοιοῦτοι καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, τοὺς πνευματικοὺς αὐτῶν πατέρας καὶ διδασκάλους διαφθείροντες χερσίν. Εἴρηται περὶ τούτων ἐν τῷ Ματθαίῳ πλατύτερον.

ΚΕΦ. Δ'.

Στίχ. θ'. *Καὶ ἤγαγεν αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἔστησεν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ.*

Ὅρα δὲ πῶς κακούργως διὰ τῆς χρήσεως τῶν Γραφῶν θέλει καθελεῖν τὴν δόξαν Κυρίου, ὡς δεομένου ἀγγελικῆς βοηθείας, ὡς μέλλοντος προσκόπτειν, εἰ μὴ ἄγγελοι αὐτῷ βοηθεῖεν. Οὐ γὰρ περὶ τοῦ Χριστοῦ εἴρηται ἡ χρῆσις τοῦ ψαλμοῦ. Οὐ γὰρ δεῖται ἀγγέλων ὁ τῶν ἀγγέλων δεσπότης. Ἐγὼ δὲ τὸ ἀνάπαλίν φημι πρὸς σὲ, ὦ διάβολε, εἰ μὴ Ἰησοῦς βοηθήσει τοῖς ἀγγέλοις, προσκόπτουσι. Καὶ σὺ διὰ τοῦτο πέπτωκας ἐξ οὐρανοῦ, ἐπειδὴ αὐτάρκη ἐνόμισας ἑαυτὸν εἶναι, καὶ μὴ δεῖσθαι τῆς τοῦ Ἰησοῦ βοηθείας. Ἵνα δὲ γνῷς μὴ περὶ τοῦ Ἰησοῦ λελέχθαι τὰ ἀναγεγραμμένα, ἀλλ' εἰς δίκαιον ἄνδρα ταῦτα ἀναφέρεσθαι, ἄκουε· Γέγραπται γάρ· *Ὁ κατοικῶν ἐν βοηθείᾳ τοῦ Ὑψίστου, ἐν σκέπει τοῦ Θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ αὐλισθήσεται.* Τοῦτο δικαίῳ μᾶλλον ἁρμόζει ἢ τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ· καὶ αὖθις· *Πεσεῖται ἐκ τοῦ κλίτους σου χιλιὰς, καὶ μυριὰς*, καὶ τὰ ἑξῆς, ἃ καὶ αὐτὰ ἐπὶ τὸν δίκαιον ἀνάγεται.

Στίχ. μ'. *Δύναντος δὲ τοῦ ἡλίου, πάντες ὅσοι εἶχον ἀσθενοῦντας νόσοις ποικίλαις, ἤγαγον*

[59] Gal. iv, 27. [60] Luc. iii, 2. [61] Psal. xc, 1. [62] ibid. 7.

(76) Vide supra ad cap. II, 51, ex cod. 23. (77) Origenis et Gregorii Theologi.

αὐτοὺς πρὸς αὐτόν. Ὁ δὲ ἑνὶ ἑκάστῳ αὐτῶν A τὰς χεῖρας ἐπιθεὶς, ἐθεράπευσεν αὐτούς.

Περὶ δυσμὰς δὲ τούτους προσῆγον, ἤτοι μεθ' ἡμέραν, αἰσχυνόμενοι, ἢ τοὺς Φαρισαίους φοβούμενοι, καὶ (78) περὶ ἕτερα ἀσχολούμενοι, ἢ τάχα νομίζοντες ἐξεῖναι θεραπεύειν Σαββάτῳ. Ἐπεσημήνατο γὰρ ὁ εὐαγγελιστὴς, ὅτι ἦν διδάσκων αὐτοὺς *ἐν Σαββάτῳ*. Διὰ τοῦτο περὶ δύσιν ἡλίου τοὺς κακῶς ἔχοντας προσέφερον οἱ προσήκοντες· ὁ δὲ αὐτοὺς ἐθεράπευσε.

ΚΕΦ. Ζ'.

Στίχ. κβ'.

(79) Ἱστορικῶς δέ· Μετὰ τὴν ἀποστολὴν τοῦ ὀρνιθίου, πρῶτον τὰ ἱμάτια πλύνεται ὁ καθαρισθεὶς, εἶτα πᾶσαν τρίχα ξυρᾶται, καὶ ἐπὶ τούτοις λούεται ὕδατι, μεθ' ὃ ἐπιφέρεται τὸ, *Καθαρὸς ἔσται*. Εἴη δ' ἂν B τὰ ἱμάτια πολιτεία μὴ πάντως κακῶς ὑφασμένη, ἐπεὶ κἂν ἀπέθετο ταῦτα. Τρίχα δὲ τὰ ἐξανθήσαντα νεκρὰ τῇ ψυχῇ (80), αἷς ἐναντίαι αἰτοῦσι Σαμουὴλ, καὶ τῶν Ναζιραίων καὶ αὐτῶν μαθητῶν ἠριθμημέναι. Τῶν γὰρ Ναζιραίων σίδηρος ἐπὶ τὴν κεφαλὴν οὐκ ἀνέβαινε. Πάνθ' ὅσα ἂν ποιῶσιν εὐοδούμενα πραττόντων, ὡς μηδὲ φύλλα αὐτῶν καρποφορούντων ἀποῤῥεῖν. Ἤδη δὲ ἀπὸ τοῦ σώματος ὕδατι τὸν μολυσμὸν ἀποτίθεται, τοῦ βαπτίσματος ἐν τούτῳ δηλουμένου. Μετὰ δὲ τοῦτο τῆς μὲν παρεμβολῆς ἄξιος γίνεται, εἰς δὲ τὸν ἴδιον οἶκον οὐκ εἴσεισιν ἕως ἡμερῶν ἑπτὰ, καὶ τοῦ πάλιν ξυρανθῆναι τὴν κεφαλήν. Διὰ τὰ τῶν δογμάτων κεραιωδέστερα (81), καὶ τὴν γνῶσιν ἀποθέσθαι, τὰ τοῦ ἀνδρὸς ἁμαρτήματα· διὰ δὲ τῶν ὀφρύων, ἅπασαν οἴησιν. C

(82) Διὰ τί δὲ τοῦ λεπροῦ ἀκάλυπτον εἶναι τὴν κεφαλήν; Ἵνα γνώριμος ᾖ, καὶ μὴ μεταλαγχάνωσι τῆς ἀκαθαρσίας οἱ πλάζοντες (83). Τὸ δὲ στόμα κεκαλύφθαι δηλοῖ, ὅτι χρὴ ἑαυτὸν καταδικάζειν τῇ σιωπῇ, μέχρις ἂν ὑποστρέψας καθαρισθῇ.

Κατὰ δέ τινας πάλιν, τὸν ὀλὸ (84) λεπρὸν ὀνομάσας, καθαρίζει· δεικνὺς, ὡς ὁ Θεὸς τὸ ποικίλον μισεῖ. Σαφέστερον δὲ προϊὼν τοῦτο δηλοῖ ἐν τῷ· *Τὸν ἀμπελῶνά σου οὐ κατασπερεῖς διάφορα. Καὶ ἱμάτιον ἐκ δύο ὑφασμένον. Καὶ τὰ κτήνη σου οὐ κατοχετεύσεις ἑτεροζύγῳ*. Πανταχοῦ προτιμῶν τὴν ἁπλότητα, ἥτις ἐν τῷ ὁλολέπρῳ θεωρεῖται. D

ΚΕΦ. Η'.

Στίχ. ιϛ'. *Οὐδεὶς λύχνον ἅψας καλύπτει αὐτὸν σκεύει, ἢ ὑποκάτω κλίνης τίθησιν, ἀλλ' ἐπὶ λυχνίας, ἵνα οἱ εἰσπορευόμενοι βλέπωσι τὸ φῶς.*

Στίχ. ιζ'. *Οὐ γάρ ἐστι κρυπτὸν, ὃ οὐ φανερὸν γενήσεται· οὐδὲ ἀπόκρυφον, ὃ οὐ γνωσθήσεται, καὶ εἰς φανερὸν ἔλθῃ.*

Στίχ. ιη'. *Βλέπετε οὖν πῶς ἀκούετε. Ὃς γὰρ ἂν*

eum. At ipse unicuique eorum manus imponens, curabat eos.

Circa occasum vero hos adducebant, sive post diem, reveriti, aut Pharisæos metuentes, aut circa alia occupati negotia, aut facile rati non licere Sabbato curare. Indicaverat enim evangelista, eum docuisse illos *in Sabbato* [63]. Propterea circa occasum solis eos qui male habebant, adducebant affines, et illos ipse curavit.

CAP. VII.

V. 22.

Historice vero : Postquam avicula emissa fuerat, primum vestimenta lavat qui purificatur : deinde omnes pilos radit : posthæc abluitur aqua, tandem subjungitur illud : *Mundus erit* [64]. Jam vestimenta significare possunt vitæ tenorem haud prorsus male contextum, quia nempe illa deponebat. Pili innuere possunt mortifera quædam in anima succrescentia, quibus contrariæ postulant Samuel, et Naziræorum, ipsorumque discipulorum enumeratæ. Ferrum namque caput Naziræorum non ascendebat. Quæcunque enim faciant prospera erunt facientibus, adeo ut ne defluant ipsis folia quidem producentibus. Jam vero a corpore aqua coinquinamentum deponit : baptismate in hoc indicato. Postea vero castris dignus habetur : at propriam domum non ingreditur ante dies septem, et antequam rursus tondeatur capite. Per dogmatum opportunitatem et depositionem scientiæ, hominis peccata : per supercilia vero, omnem sui existimationem, *innuere possit*.

Utquid vero leprosi caput apertum esse oportebat? Ut innotesceret, et reliqui participes non fierent impuritatis, qui ad eum temere accessissent. Quod autem os obvelandum fuerit, declarat, quod oporteat seipsum damnare silentio, quoadusque conversus purificetur quis.

Juxta alios rursus, quem totum leprosum nominaverat, mundat; ostendens, quod varium sit Deo odio esse. Manifestius autem aliquanto infra istud declarat, inquiens: *Vineam tuam non seminabis alia atque alia specie. Et vestem ex duobus textam. Et jumenta tua non facies coire cum alterius speciei* [65]. Ubique præferens simplicitatem, quæ in toto leproso conspicitur.

CAP. VIII.

V. 16. *Nullus qui lucernam accendit, occultat illam vase, vel infra lectum ponit, sed super candelabro, ut ingredientes videant lumen.*

V. 17. *Non est enim occultum, quod non manifestum fiet : neque celatum, quod non cognoscetur, et in manifestum veniat.*

V. 18. *Attendite igitur quomodo auditis. Quicun-*

[63] Luc. IV, 16, 31. [64] Levit. XIII. [65] Levit. XIX, 19.

(78) Omnino videtur deesse οὐ.
(79) In cod. pag. 14.
(80) Locus vitiatus.
(81) Vox vitiata.

(82) Theodoret. et Origen.
(83) Forte προσπελάζοντες, aut πελάζοντες, vel πλησιάζοντες.
(84) Forte ὁλόλεπρον, ut infra.

que enim habet, dabitur ei : et quicunque non habet, et quod videtur habere, tolletur ab ipso.

Qui tamen vult lucernam adaptare perfectissimis discipulorum Jesu, percellet nos ex iis quæ de Joanne dicta sunt : *quia ille erat lucerna ardens et illuminans* [66]. Sed et *lucerna corporis, est oculus* [67], relatus ad mentem cujusque. Quin et illud : *Sint vestræ lucernæ ardentes* [68] ad omnes dictum est discipulos Jesu. Non debet igitur qui lucernam accendit, in anima rationali occultare illam, sed superimponere candelabro : cujus symbolum Moyses reposuit in tabernaculo testimonii. Modio quidem frumenta mensurata accipiant a servo fidele et prudente, conservi : at videant fulgores lucernæ impositæ candelabro, id est Ecclesiæ omnium. Sed *neque sub lecto ponunt lucernam*, ubi quis requiescit, nec subtus alio quopiam vase. Qui enim istud facit, non consulit ingredientibus domum : quibus debent ponere lucernam quicunque veraci lumine et fulgente ratione, et radiis sapientiæ in seipsis mentem suam accendunt, ea natura comparatam, qua illam condidit opifex rerum, lucernæ inquam indigentis habere in anima mentem de iis quæ consulendo sunt perspicacissimam, et participem ejus qui dixit : *Ego lumen in mundum veni* [69]. Qui enim accendunt lucernam et ponunt supra candelabrum, ut fulgeat omnibus qui sunt in domo, excitabunt et eos qui in domo vident lucernæ splendorem, ut et ipsi suum candelabrum accendant.

V. 38. *Dimisit autem illum Jesus, dicens :*
V. 39. *Redi in domum tuam, et narra quæcunque fecit tibi Deus. Et abiit, per totam civitatem divulgans quæcunque fecit illi Jesus.*

Mittit eum domum. Non enim tantam mensuram habebat vir ille, ut indutus conferret se ad sedendum ad pedes Jesu. Et dum cum illo esset, non capientibus qui ex circumjacente regione erant, adventum Jesu, nihilo tamen minus providit saluti eorum qui ibi istud poterant, dimittens eum qui satis ad pedes assederat, ut doceret quæ sibi fecerat Deus. Fuerint vero quidam istius auditores et discipuli, plura quidem non distinguentis ex paucis, et quæ didicit prædicantis. At referre possis sermonem etiam ad hominis naturam, exterioris Israelis : per quem navigat Jesus in regionem Gadarenorum, et ad quem exit Jesus in terram [70]. *Indumento autem*, inquit, *non vestiebatur* ille homo [71]. Non enim induerat quod tegeret ejus turpitudinem. *Et in domo non manebat* [72]. Non enim erat, velut Jacob, homo simplex incolens domum. Propterea et hunc ipsum dimisit, inquiens : *Redi in domum tuam.* Is porro *et in sepulcris manebat* [73]: non cum vivis, sed cum mortuis. *Erat autem*, inquit, *grex porcorum bono numero, pascentium in monte* [74]. Haud scio an soleant porci pasci in

A *ἔχῃ, δοθήσεται αὐτῷ· καὶ ὃς ἂν μὴ ἔχῃ, καὶ ὃ δοκεῖ ἔχειν, ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.*

Ὅ γε μὴν βουλόμενος τὸν λύχνον ἐφαρμόζειν τοῖς πλειοτάτοις τῶν μαθητῶν τοῦ Ἰησοῦ δυσωπήσει ἡμᾶς ἀπὸ τῶν περὶ Ἰωάννου εἰρημένων· *Ὅτι ἐκεῖνος ἦν ὁ λύχνος, ὁ καιόμενος καὶ φαίνων. Ἀλλὰ ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀφθαλμὸς*, ἀναφερόμενος ἐπὶ τὸν ἐν ἑκάστῳ νοῦν. Ἀλλὰ καὶ τό· *Ἔστωσαν ὑμῶν οἱ λύχνοι καιόμενοι*, πρὸς πάντας εἴρηται τοὺς μαθητὰς τοῦ Ἰησοῦ. Οὐ δεῖ τοίνυν τὸν ἅψαντα λύχνον ἐν ψυχῇ λογικῇ κρύπτειν αὐτὸν, ἀλλ' ἐπιτιθέναι λυχνίᾳ· ἧς σύμβολον Μωσῆς ἀπέθετο ἐν τῇ σκηνῇ μαρτυρίου. Μοδίῳ μὲν γὰρ σιτομετρήσθωσαν ὑπὸ τοῦ πιστοῦ καὶ φρονίμου οἰκέτου οἱ σύνδουλοι· βλεπέτωσαν δὲ τὰς αὐγὰς τοῦ λύχνου ἐπι-
B κειμένου τῇ λυχνίᾳ, ἤγουν τῇ Ἐκκλησίᾳ πάντων. Ἀλλ' *οὐδὲ ὑπὸ τὴν κλίνην τιθέασι τὸν λύχνον*, ἔνθα τις ἀναπαύεται, οὐδὲ ἄλλου τινὸς σκεύους ὑποκάτω. Τοῦτο γὰρ ὁ ποιῶν οὐ προνοεῖται τοῖς εἰσπορευομένοις εἰς τὴν οἰκίαν· οἷς δεῖ τιθέναι τὸν λύχνον οἱ τῷ ἀληθινῷ φωτὶ καὶ λόγῳ τῷ λαμπρῷ, καὶ ταῖς ἀκτῖσι τῆς σοφίας ἀνάπτοντες τὸν ἐν αὐτοῖς νοῦν, φύσιν ἔχοντα καθ' ἣν κατεσκεύασεν αὐτὸν ὁ δημιουργὸς, λύχνου δεομένου τῆς ἀπὸ τῶν προνοουμένων ἔχειν ἐν τῇ ψυχῇ τὸν νοῦν διορατικώτατον, καὶ μετέχοντα τοῦ εἰπόντος· *Ἐγὼ φῶς εἰς τὸν κόσμον ἐλήλυθα.* Οἱ γὰρ καίοντες τὸν λύχνον, καὶ τιθέντες ἐπὶ τὴν λυχνίαν ἵνα λάμπῃ πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ, προτρέψονται τοὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ βλέποντας τὴν τοῦ λύχνου λαμπρότητα καὶ αὐτοὺς καίειν τὴν ἑαυτῶν λυχνίαν.

C (85) Στίχ. λη'. *Ἀπέλυσε δὲ αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς λέγων·*
Στίχ. λθ'. *Ὑπόστρεφε εἰς τὸν οἶκόν σου, καὶ διηγοῦ ὅσα ἐποίησέ σοι ὁ Θεός. Καὶ ἀπῆλθε, καθ' ὅλην τὴν πόλιν κηρύσσων ὅσα ἐποίησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς.*

Πέμπει αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον. Οὐ γὰρ τοσοῦτο μέτρον εἶχεν ὁ ἀνὴρ, ἵνα πρὸς τὸ καθῆσθαι παρὰ τοὺς πόδας Ἰησοῦ ἱματισμένος χωρήσῃ. Καὶ τῷ εἶναι σὺν αὐτῷ, τῶν ἀπὸ τῆς περιχώρου τὴν Ἰησοῦ παρουσίαν οὐ χωρούντων, οὐδὲν ἧττον προενοήσατο τῆς τῶν δυναμένων ἐκεῖ σωτηρίας, τὸν αὐτάρκως παρακαθίσαντα τοῖς ποσὶν αὐτοῦ ἀπολύσας, ἵνα διδάσκῃ ἃ ἐποίησεν αὐτῷ ὁ Θεός. Εἶεν δ' ἂν τινες τοῦ τοιούτου ἀκροασταὶ καὶ μαθηταὶ, πλείονα μὲν οὐ χωρήσαντος (86) ἐξ ὀλίγων ὧν εἴληφε κηρύσσοντος. Ἀναφέροις δ' ἂν τὸν λόγον καὶ ἐπὶ τὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν, τοῦ
D ἔξω Ἰσραὴλ, δι' ὃν καταπλεῖ Ἰησοῦς ἐπὶ τὴν χώραν τῶν Γαδαρηνῶν, καὶ πρὸς ὃν ἔξεισιν ὁ Ἰησοῦς ἐπὶ τὴν γῆν. *Ἱμάτιον δὲ*, φησὶν, *οὐκ ἐνεδιδύσκετο ὁ ἄνθρωπος.* Οὐκ ἐνεδύσατο γὰρ τὸ καλύπτον αὐτοῦ τὴν ἀσχημοσύνην. *Καὶ ἐν οἰκίᾳ οὐκ ἔμενεν.* Οὐ γὰρ ἦν, ὡς Ἰακὼβ, ἄνθρωπος ἄπλαστος οἰκῶν οἰκίαν. Διὸ καὶ αὐτὸν τοῦτον ἀπέλυσε, λέγων· *Ὑπόστρεφε εἰς τὸν οἶκόν σου. Καὶ ἐν τοῖς μνήμασιν ἔμενεν*, οὐ μετὰ ζώντων, μετὰ νεκρῶν δέ. *Ἦν δὲ*, φησὶν, *ἀγέλη χοίρων ἱκανῶν βοσκομένων ἐν τῷ ὄρει.* Μήποτε δὲ χοῖροι οὐ βόσκονται ἐν τῷ ὄρει. Πῶς οὖν

[66] Joan. v, 35. [67] Matth. vi, 22. [68] Luc. xii, 35. [69] Joan. xii, 46. [70] Luc. viii, 37. [71] ibid. 27. [72] ibid. [73] ibid. [74] ibid. 32.

(85) Hoc fragmentum est ex cod. 27, p. 195.

(86) Forte χωρήσαντας.

μετὰ τοῦ κρημνοῦ ὥρμησεν ἡ ἀγέλη; Μήποτε οὖν οἱ φιλήδονοι, καὶ γαστρὸς καὶ τῶν ὑπὸ γαστέρα φίλοι, ὅπου τὰ μνημεῖα καὶ πλησίον τοῦ λεγεῶνος τῶν δαιμόνων βόσκονται· ἀγαθότητι δὲ Ἰησοῦς τὴν τῶν δαιμόνων ἀφανίζει σὺν τοῖς χοίροις ἐν τῷ ὕδατι ἀγέλην, καὶ τῶν φιληδόνων καὶ φιλοσωμάτων κακῶν ἐμποδίζει τῇ ἀναπνοῇ διὰ δαιμόνων τάχα, καὶ σωφρονεῖ ὁ τοιοῦτος; Εἴ τίς τε σωφρονεῖ, παρὰ τῷ Ἰησοῦ ἐστιν· ἀλλ' ὁ ἀρχόμενος σωφρονεῖν παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ ἐστιν.

Στίχ. μη'. *Εἶπε δὲ πρὸς τὴν γυναῖκα· Ἡ πίστις σου σέσωκέ σε. Πορεύου εἰς εἰρήνην.*

Ἡ μὲν οὖν πλειοτέρα ψυχὴ, καλῶς λατρεύσασα τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ, παῤῥησίαν ἔχει ἐπ' αὐτὴν τὴν κεφαλὴν ἐλθεῖν· *κεφαλὴ δὲ Χριστοῦ ὁ Θεός*· ὥστε καταχέαι μύρον αὐτῆς, καὶ εὐωδίαν τῇ δόξῃ τοῦ Θεοῦ πεποιῆσθαι. Δοξάζεται δὲ ὁ Θεὸς διὰ τῆς εὐωδίας τοῦ βίου τῶν δικαίων. Ἡ δὲ ἀτελεστέρα γυνὴ καὶ ψυχὴ παρὰ τοὺς πόδας καὶ τὰ ταπεινότερα στρέφεται, ἧς ἐγγύς ἐσμεν ἡμεῖς. Οὐδὲ γὰρ μετενοήσαμεν ἀπὸ τῶν ἁμαρτημάτων ἡμῶν. Ποῦ ἡμῶν τὰ δάκρυα; ποῦ ὁ κλαυθμός; ἵνα κἂν παρὰ τοὺς πόδας Ἰησοῦ ἐλθεῖν δυνηθῶμεν. Ἐπ' αὐτὴν γὰρ οὔπω δυνάμεθα φθάσαι τὴν κεφαλήν. Ἀγαπητὸν δὲ μετὰ τὰ ἁμαρτήματα φέρειν μετανοίας εὐωδίαν, ἵνα τις δυνηθείη δευτέρως εἶναι ἡ τοὺς πόδας ἀλείφουσα, ἀλλὰ μὴ τὴν κεφαλήν· τουτέστιν ἡ μὴ ἁπτομένη τῶν τελεωτέρων καὶ ὑψηλοτέρων, ἀλλὰ τῶν ἄκρων καὶ τελευταίων.

Στίχ. νβ'. *Ἔκλαιον δὲ πάντες, καὶ ἐκόπτοντο αὐτήν. Ὁ δὲ εἶπε· Μὴ κλαίετε· Οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλὰ καθεύδει.*

Στίχ. νγ'. *Καὶ κατεγέλων αὐτοῦ, εἰδότες ὅτι ἀπέθανε.*

(87) Πλὴν ἀλλὰ τοιαύτη μὲν ἡ τοῦ θαύματος ἱστορία. Χρὴ δὲ ἴσως καὶ ἰσχνότερον αὐτὴν θεωρῆσαι καὶ ὑψηλότερον. Οἱ μὲν οὖν ἁπλούστεροι καὶ ἀκεραιότεροι θαυμαζέτωσαν τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ κατὰ ταῦτα· οἰκοδομεῖ γὰρ καὶ σωματικῶς νοούμενα· οἱ δὲ δυνάμενοι διαβαίνειν ἐπὶ τὸ βλέπειν, ὅτι καὶ ταῦτα *τυπικῶς συνέβαινεν ἐκείνοις, ἐγράφη δὲ δι' ἡμᾶς*, εὐξάμενοι τῷ Θεῷ, αἰτήσωμεν λόγον τὸν σαφηνίζοντα καὶ ταῦτα.

Πῶς ὁ Ἰησοῦς πρὸς τὴν ἀρχισυναγώγου θυγατέρα προηγουμένως ἄπεισιν, οὐ πρὸς τὴν αἱμοῤῥοοῦσαν· καὶ ἐν τῇ ὁδῷ αὐτῷ ἀπαντῶσα πρώτη αὐτὴ θεραπεύεται; ἦλθε γὰρ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ προηγουμένως εἰς τὴν Ἰουδαίων συναγωγὴν, καὶ εὗρεν αὐτὴν νοσοῦσαν καὶ ἀποθανοῦσαν. Τὰ γὰρ παραπτώματα τοῦ Ἰσραὴλ πεποίηκεν αὐτὴν ἀποθανεῖν. Ἡ δὲ αἱμοῤῥοοῦσα, ἡ ἐν τῇ ὁδῷ, ἡ ἀκαθαρσίας πεπληρωμένη, ἡ ῥέουσα οὐκ ἐν καιρῷ ἀφέδρου, ἀλλ' ἀεὶ αἱμοῤῥοοῦσα καὶ νοσοῦσα, αὐτὴ πρὸ ἐκείνης πιστεύσει τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐκεῖ μὲν οὗτος ἀπέρχεται, αὐτὴ δὲ τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου ἅψασθαι θέλει. Ὁ δὲ Λουκᾶς ὃ μὴ εἶπε Ματθαῖος προσέθηκεν, ὅτι δωδεκαετὴς ἦν ἡ τοῦ ἀρχισυναγώγου θυγάτηρ, καὶ ἡ αἱ-

[75] I Cor. xi, 3. [76] I Cor. x, 11.

(87) Ὠριγ. καὶ Κυρίλλου.

A monte. Quomodo ergo præcipitanter delatus est grex? An forte igitur homines voluptuosi, ventrisque et eorum quæ infra ventrem sunt, amatores, ubi sunt monumenta, et prope dæmonum legionem pasci dicendi sint; bonitate vero sua Jesus gregem dæmonum cum porcis perdit in aquam: ac voluptuosorum et corpus amantium malorum, respirationi impedimentum ponit per dæmones scilicet, ac qui hujusmodi est ad bonam frugem redit? Et si quis ad bonam redit frugem, penes Jesum est: qui tamen incipit resipiscere, ad pedes ejus jacet.

V. 48. *Ait autem ad mulierem: Fides tua salvavit te. Vade in pacem.*

Anima quæ perfectior est, bene famulata Verbo Dei, fiduciam habet veniendi ad caput ipsum:
B *Caput vero Christi, Deus* [75]; adeo ut infundat illud unguento, et fragrantiam efficiat opinione Dei. In opinionem vero venit Deus, per fragrantiam vitæ justorum. At mulier quæ imperfectior est, sive anima, circa pedes et humiliora versatur, ad quam propius absumus nos. Nondum enim pœnituit nos peccatorum nostrorum. Ubi sunt lacrymæ nostræ? ubi ejulatus? ut saltem ad pedes Jesu accedere valeamus. Necdum enim ad caput ipsum pervenire quimus. Satis porro sit nobis post peccata, ut pœnitentiæ fragrantiam afferamus: quo quis possit secundo loco esse ab ea quæ pedes ungit, non vero caput; id est quæ non attingit perfectiora et sublimiora, sed ima et extrema.

C V. 52. *Flebant autem omnes, et plangebant illam. Ipse vero dixit: Ne fleveritis: Non est mortua, sed dormit.*

V. 53. *Et deridebant eum, videntes quod erat mortua.*

Talis utique est miraculi historia. At oportet fortasse illam et subtilius contemplari et sublimius. Admirentur simpliciores et hebetiores magnalia Dei per hæc. Ædificant enim etiam corporaliter intellecta. At qui possumus eo contingere, ut videamus, quia et hæc *per figuram acciderunt illis, sed propter nos scripta sunt* [76]: deprecantes Deum postulemus sermonem isthæc declarantem.

Quomodo Jesus ad archisynagogi filiam princi-
D paliter abiit, non item ad eam quæ sanguine fluebat: atque ex itinere occurrens ei hæc prima curatur? Quia venit Filius Dei primario ad Judæorum synagogam, et invenit eam ægrotantem, imo defunctam. Scelera namque Israelis effecerant ut moreretur illa. At sanguiniflua, quæ in via erat, quæ plena erat impuritate, quæ stillabat non in tempore puerperii aut menstrui, sed semper sanguine fluebat et ægrotabat: hæc ante illam credet Filio Dei. Et ibi quidem ipse incedit, ipsa vero fimbriam vestimenti attingere cupit. At Lucas quod Matthæus non dixit, adjecit, duodecim annorum fuisse archisynagogi filiam, et sanguinifluam duo-

decim enumerasse infirmitatis annos. Igitur hæc cœpit sanguine fluere quo illa anno in lucem edita est. Sine affectione enim est illa quandiu synagoga vivit : et unus idemque est terminus temporis, et finis illius, et initii salutis istius. Duodennis illa moritur, et hæc post duodecim suæ infirmitatis annos credens sanatur, quæ a nullo medicorum sanari potuerat. Multi enim sunt medici, qui gentibus salutem se allaturos pollicentur. Si videris philosophos veritatem profitentes : medici sunt, qui sanare nituntur. At impensis omnibus quæ habebat in illos, haudquaquam potuit ab ullo medicorum sanari. Tetigit ex fide fimbriam Jesu, et convaluit. Si consideremus fidem nostram in Jesum Christum, et cogitemus quantus est Filius Dei, et quemnam ipsum tangamus : videbimus, quod ad comparationem fimbriarum quæ in ipso sunt, fimbriam unam tetigimus. Hæc fimbria medetur nobis, et facit ut ab Jesu audiamus : *Filia, fides tua salvavit te* [77], et curemur. Et archisynagogi filia resurget. *Quando enim multitudo gentium ingressa fuerit, tunc omnis Israel salvabitur* [78]

CAP. IX.

V. 27. *Dico autem vobis vere : Sunt quidam eorum qui hic steterunt, qui nequaquam gustabunt mortem, quousque videant regnum Dei.*

Hæc ad Petrum et Jacobum et Joannem nonnulli referunt, qui una cum Christo in excelsum montem ascenderunt : qui et mortem non gustaverunt, antequam viderunt Filium hominis advenisse in regno suo, sive in gloria transfigurationis ejus.

Quod si quid curiosius dicere licet, et de eo quod sit stare cum Christo, et de eo quod sit mortem gustare : fuerunt quidam qui steterunt ubi Jesus, anima innixi super illo ; eratque eorum statio non admodum abludens a Moysis statione. Etenim inquit Moyses : Egoque steti in monte dies quadraginta et noctes quadraginta, dignus audiendi factus : Tu vero ibi sta mecum [79]. Pauci porro sunt amici Dei, qui stationem habent in bono, sicut Baptista ipse de se dicit : *At amicus sponsi stans gaudio gaudet* [80]. Et ii igitur qui steterunt apud Verbum, habent stationum diversitates. Quare haud omnes qui penes Salvatorem stetere, sed quidam ex ipsis, tanquam qui melius steterint, mortem non gustant, donec videant Verbum cum hominibus conversatum, et propterea Filium hominis appellatum, venientem in regno suo. Non enim jugiter in regno suo venit, quantum ad eos qui introducuntur (88) attinet, qui facile dicerent, *non habere eum speciem, neque pulchritudinem* [81]. At enim apud eos qui jam perfecti sunt, secundum David, apparet *speciosus forma præ filiis hominum* [82]. Habet igitur regiam admodum dignitatem Verbum, dum videtur quibusdam stantium apud Jesum,

μοῤῥοοῦσα δώδεκα ἔτη εἶχεν αἱμοῤῥοοῦσα· οὐκοῦν ἅμα τῇ γενέσει ἐκείνῃ αὕτη αἱμοῤῥοεῖ. Ἐν ἀπαθείᾳ γάρ ἐστιν ἐκείνη ὅσον χρόνον ζῇ ἡ συναγωγή· καὶ ὁ αὐτὸς ὅρος τοῦ χρόνου τοῦ τέλους ἐκείνης καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς σωτηρίας ταύτης ἐστί. Δώδεκα ἐτῶν ἐκείνη ἀποθνήσκει, καὶ δώδεκα ἐτῶν αὕτη τοῦ πάθους πιστεύσασα θεραπεύεται, ἥτις οὐκ ἴσχυσεν ὑπ' οὐδενὸς τῶν ἰατρῶν θεραπευθῆναι. Πολλοὶ γὰρ ἰατροὶ τοὺς ἀπὸ ἐθνῶν ὑπέσχοντο θεραπεῦσαι. Ἐὰν ἴδῃς τοὺς φιλοσοφοῦντας ἐπαγγελλομένους ἀλήθειαν, ἰατροί εἰσι θεραπεῦσαι πειρώμενοι. Ἀλλ' (89) αὐτοὺς δαπανήσασα τὰ παρ' ἑαυτῆς πάντα, οὐκ ἴσχυσεν ὑπ' οὐδενὸς τῶν ἰατρῶν θεραπευθῆναι. Ἥψατο δὲ τοῦ κρασπέδου τοῦ Ἰησοῦ διὰ πίστεως, καὶ ἰάθη. Ἐὰν ἴδωμεν τὴν πίστιν ἡμῶν τὴν εἰς Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ νοήσωμεν πηλίκος ἐστὶν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ τίνος ἡψάμεθα αὐτοῦ, ὀψόμεθα, ὅτι πρὸς σύγκρισιν τῶν ἐν αὐτῷ κρασπέδων κρασπέδου ἡψάμεθα. Τοῦτο τὸ κράσπεδον θεραπεύει ἡμᾶς, καὶ ποιεῖ ἀκούειν ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ· *Θύγατερ, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε*, καὶ θεραπευθῶμεν. Καὶ ἡ θυγάτηρ ἀναστήσεται τοῦ ἀρχισυναγώγου. *Ὅταν γὰρ τὸ πλῆθος τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ, τότε πᾶς Ἰσραὴλ σωθήσεται.*

ΚΕΦ. Θ'.

Στίχ. κζ'. *Λέγω δὲ ὑμῖν ἀληθῶς· Εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων, οἳ οὐ μὴ γεύσωνται θανάτου, ἕως ἂν ἴδωσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.*

Ταῦτα ἐπὶ Πέτρον καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην τινὲς ἀναφέρουσι, συναναβάντες εἰς τὸ ὑψηλὸν ὄρος Χριστῷ, οἳ καὶ θανάτου οὐκ ἐγεύσαντο, πρὸ τοῦ ἰδεῖν τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐλθόντα ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ, ἤτοι ἐν τῇ δόξῃ τῆς μεταμορφώσεως αὐτοῦ.

Εἰ δὲ χρή τι καὶ περιεργότερον εἰπεῖν περί τε τοῦ ἑστάναι μετὰ Ἰησοῦ, καὶ περὶ τοῦ γεύεσθαι θανάτου· ἦσάν τινες ἑστῶτες ὅπου Ἰησοῦς, ἐρηρεισμένοι τῇ ψυχῇ παρ' αὐτῷ. Ἦν αὐτοῖς ἡ στάσις συγγενὴς τῇ τοῦ Μωσῆ. Κἀγὼ γὰρ, φησὶν ὁ Μωϋσῆς, ἕστην ἐν τῷ ὄρει ἡμέρας τεσσαράκοντα καὶ νύκτας τεσσαράκοντα, ἀξιωθεὶς ἀκοῦσαι· καὶ σὺ δὲ αὐτοῦ στῆθι μετ' ἐμοῦ. Ὀλίγοι δὲ καὶ φίλοι Θεοῦ, ὅσοι τὴν στάσιν ἐν τῷ καλῷ ἔχουσιν, ὡς ὁ Βαπτιστὴς αὐτὸς περὶ αὐτοῦ λέγει· *Ὁ δὲ φίλος τοῦ νυμφίου ἑστὼς χαρᾷ χαίρει.* Καὶ οἱ ἑστηκότες γοῦν παρὰ τῷ Λόγῳ ἔχουσι κατὰ τὴν στάσιν διαφοράς. Διὸ οὐ πάντες οἱ ἑστῶτες παρὰ τῷ Σωτῆρι, ἀλλά τινες αὐτῶν, ὡς βέλτιον ἑστηκότες, οὐ γεύονται θανάτου, ἕως ἂν ἴδωσι τὸν ἀνθρώποις ἐπιδημήσαντα Λόγον, καὶ διὰ τοῦτο Υἱὸν ἀνθρώπου χρηματίζοντα, ἐρχόμενον ἐν τῇ αὐτοῦ βασιλείᾳ. Οὐ γὰρ ἀεὶ ἐν τῇ αὐτοῦ βασιλείᾳ ἔρχεται, ὡς ἐπὶ τοῖς εἰσαγομένοις, οἳ καὶ *μὴ ἔχειν αὐτὸν εἶδος ἢ κάλλος* λέξαιεν ἄν. Τοῖς δὲ τελείοις, κατὰ τὸν Δαυῒδ, *ὡραῖος φαίνεται κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων.* Ἔστιν οὖν βασιλικώτατον ἀξίωμα τῷ Λόγῳ, βλεπόμενόν τισι τῶν ἑστηκότων παρὰ τῷ Ἰησοῦ, ἀκολουθεῖν αὐτῷ δυνηθεῖσιν, ἀναβαίνοντι εἰς τὸ ὑψηλὸν τῆς φανερώσεως αὐτοῦ ὄρος· οὗ τις ἀξιου-

[77] Matth. IX, 22. [78] Rom. XI, 25, 26. [79] Deut. IX. [80] Joan. III, 29. [81] Isa. LIII, 2. [82] Psal. XLIV, 3.

(88) Respicitur ad Isagogas, primasque institutiones.
(89) Forte deest εἰς.

ται Πέτρος ὤν, καὶ τὸ ἄσειστον ἔχων ἐν τῇ πίστει· A ἢ υἱοὶ ἱροτῶν (90), *οἱ καὶ θανάτου οὐ γεύονται, ἕως ἂν ἴδωσι τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ.*

Ζωὴ δὲ ὁ Χριστός. Ὁ δὲ ταύτης ἐχθρὸς θάνατος, καὶ ὁ δι' ἁμαρτίας, ἢ ἑτέρως νοούμενος. Ὧν τὸ ἕτερον δι' ὧν ἕκαστος ἡμῶν πράττει ἐκλέγεται. Ὥσπερ οὖν ὁ Χριστὸς ἄρτος ἐστὶ ζῶν, οὕτως ὁ ἐχθρὸς αὐτοῦ θάνατος ἄρτος ἐστὶ νεκρός. Πᾶσα δὲ λογικὴ ψυχὴ θατέρῳ τούτων τρέφεται· ἡ μὲν γευομένη τούτων μόνον, ἡ δὲ καὶ ἐπὶ πλεῖστον ἐσθίουσα. Καὶ τάχα οἱ μὲν σπανίως καὶ μικρὰ ἁμαρτάνοντες μόνον γεύονται θανάτου· οἱ δὲ ἀρετὴν ἀνειληφότες οὐδὲ γεύονται αὐτοῦ, ἀλλ' ἀεὶ ἄρτον τρέφονται ζῶντα. Πέτρῳ οὖν, *οὗ πύλαι μὴ κατίσχυσαν ᾅδου*, ἀκόλουθον ἦν τούτου μὴ γεύεσθαι. Τότε γάρ τις γεύεται θανάτου, ὅτε πύλαι ᾅδου κατισχύσουσιν αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ τοῖς τῆς βροντῆς υἱοῖς, γεννηθεῖσιν ἀπὸ βροντῆς ἀνθρωπίνου χρήματος, ἀδύνατον ἦν θανάτου γεύσασθαι, τοῦ σφόδρα πόῤῥω τῆς μητρὸς αὐτῶν βροντῆς.

Τὸ δὲ, *ἕως*, ἐνταῦθα δηλοῖ τὸν κατεπείγοντα περὶ τοῦ δηλουμένου χρόνον, οὐ περιοριζόμενον, ὥστε γενέσθαι μετὰ τὸ ἕως τὸ ἐν αὐτῷ τῷ δηλουμένῳ· ὡς τό· *Καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος*. Οὐκ ἐγεύσαντο γοῦν οὐδ' οἱ ἀπόστολοι τοῦ προηρημένου (90*) νοητοῦ θανάτου C μετὰ τὸ ἰδεῖν τὴν τῶν τηλικούτων ἀγαθῶν θεωρίαν.

Ἐπεὶ δὲ ἐν τοῖς Ψαλμοῖς εἴρηται· *Τίς ἐστιν ἄνθρωπος ὃς ζήσει, καὶ οὐκ ὄψεται θάνατον;* καί, *Ἐλθέτω δὴ θάνατος ἐπ' αὐτούς*· καὶ ἔν τινι τῶν προφητῶν· *Κατέπιεν ὁ θάνατος ἰσχύσας*· ἐν δὲ τῇ Ἀποκαλύψει· *Ὁ θάνατος καὶ ὁ ᾅδης ἀκολουθεῖ τισι*· μήποτε ἔλαττον κακόν ἐστι τὸ ἰδεῖν θάνατον, τούτου δὲ μεῖζον τὸ γεύσασθαι αὐτοῦ, τούτου δὲ ἔτι χεῖρον τὸ ἀκολουθεῖν τινι θάνατον; καὶ οὐ μόνον ἀκολουθεῖν, ἀλλὰ καὶ ἤδη ἐλθεῖν ἐπ' αὐτὸν, καὶ καταλαβεῖν ἐκεῖνον, ᾧ πρότερον ἠκολούθει; Τὸ δὲ καταποθῆναι ὑπὸ τοῦ θανάτου πάντων δοκεῖ μοι βαρύτερον εἶναι τῶν εἰρημένων. Καὶ ἐπιστήσας τοῖς λεγομένοις καὶ τῇ διαφορᾷ τῶν ἁμαρτανομένων, οὐκ ὀκνήσεις, οἶμαι, παραδέξασθαι τοιαῦτά τινα νενοῆσθαι D τῷ ἐνεργήσαντι ταῦτα γραφῆναι ἐν τοῖς λογίοις τοῦ Θεοῦ Πνεύματι.

Τί δὲ δηλοῦται ἐν τῷ ἰδεῖν τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ, καὶ ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ; καὶ τί σημαίνει τό, *Ἐληλυθυῖαν ἐν δυνάμει*, παρὰ Μάρκου ῥηθέν; Τὰ εἴτε ἐκλαμπόμενα ταῖς καρδίαις ἡμῶν, εἴτε ζητοῦσιν εὑρισκόμενα, εἴτε ὑποσιόντα (91) τοὺς λογισμοὺς ἡμῶν, σαφέστερον ἐκθησόμεθα. Ὁ θεωρῶν καὶ καταλαμβάνων τὴν τοῦ λόγου ὑπεροχὴν λύοντος καὶ διελέγχοντος πάσας τὰς ὑπὸ

qui eum sequi valent ascendentem in excelsum montem manifestationis suæ : quo quis dignus habetur si Petrus fuerit, habeatque inconcussam fidem : vel filii tonitruum, *qui etiam mortem non gustabunt, donec videant Filium hominis venientem in regno suo.*

Vita porro est Christus. Hujus hostis, mors sive quæ per peccatum, sive aliter intelligitur. Ex quibus alterutrum, per ea quæ quisque nostrum facit, eligitur. Sicut igitur Christus est *panis vivus* [83], sic hostis ejus mors, panis est mortuus. Omnis vero rationalis anima alterutro horum nutritur : sed quædam quidem hos duntaxat gustat, quædam vero largius comedit. Plausibiliter igitur dixerim, quod qui raro et parva peccant, gustant solum B mortem : at qui virtutem exercent, ne gustant quidem mortem, sed semper pane vivo nutriuntur. Consequens igitur erat, ut Petrus, *adversus quem portæ inferi non prævaluerunt* [84], eam non gustaret. Tunc enim quis mortem gustat, quando portæ inferi adversus eum prævalebunt. Quin etiam filios tonitrui, genitos a tonitru incarnati vaticinii, impossibile erat gustare mortem, quæ admodum longe distat a matre eorum tonitru.

Particula *donec*, hoc loco declarat imminens rei demonstratæ tempus, non definitum ut sit, postquam id evenerit, quod demonstratur; ut in illo : *Ecce ego vobiscum sum, donec consummetur sæculum* [85]. Non gustaverunt igitur apostoli prædictam spiritualem mortem, postquam contemplati sunt visionem tantorum bonorum.

Quia vero in Psalmis dictum est : *Quis est homo qui vivet, et non videbit mortem* [86]? Et : *Veniat utique mors ad eos* [87]. Et in quodam propheta : *Deglutivit mors prævalens* [88]. Atque in Apocalypsi, *mors et infernus sequitur quosdam* [89] : nescio an non minus malum sit videre mortem, hoc majus eam gustare; et hoc rursus pejus, si quem mors ipsa sequatur : et non sequatur modo, verum etiam ad ipsum veniat, et comprehendat eum, quem prius sequebatur. Deglutiri vero a morte, videtur mihi gravissimum omnium, quæ dicta sunt. Porro dictis insistens, et differentiæ peccatorum, haud recusabis, ut arbitror, admittere, talia quædam in animo habuisse Spiritum, qui fecit ut talia scriberentur in oraculis divinis.

Quid autem significat videre Filium hominis venientem in regno suo, et in gloria sua ? et quid sibi vult illud, *Venisse in virtute* [90] : quod a Marco dictum est ? Clarius exponemus quæcunque sive affulgent cordibus nostris, sive quærentibus nobis reperta sunt, sive subeunt cogitationes nostras. Itaque quisquis contemplatur et assequitur excellentiam verbi solventis ac refutantis speciosa argu-

[83] Joan. VI, 51. [84] Matth. XVI, 18. [85] Matth. XXVIII, 20. [86] Psal. LXXXVIII, 49. [87] Psal. LIV, 16. [88] Isa. XXV, 8. [89] Apoc. VI, 8. [90] Marc. IX, 1.

(90) Forte βροντῶν, *tonitruum*, ex Marc. III, 17 et ut infra.

(90*) *Προηρημένου*. Lege προειρημένου. EDIT.

(91) Lege ὑπεισιόντα.

menta omnia, quæ fiunt a fallacibus quidem, sed qui tamen veritatem profitentur; is vidit Filium hominis venientem in regno suo: at si propria evidentius confirmantem cernat; videat præter regnum, etiam gloriam illius. Quin etiam vir hujusmodi videat in seipso, Dei regnum venisse cum virtute: idque videat tanquam is, in quem non amplius peccatum regnet, quod regnat in mortali corpore peccantium; sed semper subjectus regi universorum Deo: cujus regnum virtute intra nos est, operatione vero, ut nominavit Marcus, intra perfectos duntaxat.

V. 28. *Fuit post hos sermones, ut dies octo: et assumens Petrum et Joannem et Jacobum, ascendit in montem orare.*

V. 29. *Et fuit, dum ipse oraret, species faciei ejus alia, et vestimentum ejus album, effulgens.*

V. 30. *Et ecce viri duo loquebantur cum eo, qui erant Moyses et Elias.*

V. 31. *Qui visi in gloria, dicebant exitum ejus, quem futurus erat implere in Jerusalem.*

Et hoc quidem factum et miraculum transformationis fuit. At si licet sublimiorem sermonem dicere, haud incassum *post sex dies* Marcus et Matthæus dicit *ascendisse Jesum in montem cum discipulis* [91]. Cum enim sex diebus, perfecto inquam numero, mundus universus effectus sit; qui res omnes mundiales supergreditur, et respicit tantum stabilia atque æterna, is ipse post sex dies, a Jesu assumptus ostenditur. Qui enim hos dies supergreditur, vidit Jesum hunc nulli inferiorum transformatum jam, transformatum ante se. Cernitur enim Verbum a quolibet diversas habere formas pro captu illius, et pro aliis quidem non habet speciem, pro aliis speciosus est forma. At apud eos qui non ascendunt per sublimiora opera, et per ea ad excelsum sapientiæ montem, simpliciori quodam modo intelligitur, et secundum carnem cognoscitur. Sed apud perfectos in divinitatis sensu habetur, et in forma Dei juxta eorum cognitionem contemplatur, fulgetque facies illius tanquam sol filiis lucis et diei, justitiæ solem esse manifesto apparens. Sed et vestimenta ejus, iis qui ducti sunt ab eo in montem excelsum, videntur alba ut lux; quæ sunt verba, et dicta evangelica quibus induebatur, quin et ea, quæ ex apostolicis Scripturis declarantur. Ubi igitur videris quempiam diligenter profitentem sermonem de Jesu Deo, omnemque Evangeliorum dictionem exponentem, ne recuses huic dicere, fuisse vestimenta Jesu alba sicut lux. At ei qui sic viderit Jesum, apparebunt sane Moyses, lex nempe, et Elias, propheticus inquam sermo, communiter cum Jesu sermonem conferentes. Et qui viderit Moysis gloriam, recogitans legem spiritualem, tanquam unum cum Jesu sermonem, sapientiam item, quæ in prophetis occultata est in mysterio; is vidit Moysen et Eliam in gloria, quando vidit eos cum Jesu.

[91] Matth. XVII, 1; Marc. IX, 2.

A τῶν ψευδῶν μὲν, ἐπαγγελλομένων δὲ ἀλήθειαν πιθανότητας, βλέπει τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν τῇ ἰδίᾳ βασιλείᾳ. Εἰ δὲ καὶ τὰ ἴδια τρανώτερον παραστήσαντα βλέπει, βλέποι ἂν αὐτοῦ πρὸς τὴν βασιλείαν καὶ τὴν δόξαν. Καὶ ὁ τοιοῦτός γε ἐν ἑαυτῷ βλέποι ἂν τὴν τοῦ Θεοῦ βασιλείαν ἐληλυθυῖαν ἐν δυνάμει· καὶ τοῦτο βλέποι ἂν, ὡς οὐδαμῶς ἔτι ὑπὸ ἁμαρτίας βασιλευόμενος, τῆς βασιλευούσης ἐν θνητῷ σώματι τῶν ἁμαρτανόντων, ἀλλ' ἀεὶ τεταγμένος ὑπὸ βασιλεῖ τῷ τῶν ὅλων Θεῷ· οὗ ἡ βασιλεία δυνάμει μὲν ἐντὸς ἡμῶν ἐστιν, ἐνεργείᾳ δὲ, ὡς ὠνόμασεν ὁ Μάρκος, ἐντὸς τῶν τελείων μόνον.

Στίχ. κη'. *Ἐγένετο δὲ μετὰ τοὺς λόγους τούτους, ὡς ἡμέραι ὀκτώ· καὶ παραλαβὼν Πέτρον καὶ Ἰωάννην καὶ Ἰάκωβον, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι.*

B Στίχ. κθ'. *Καὶ ἐγένετο, ἐν τῷ προσεύξασθαι αὐτὸν, τὸ εἶδος τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἕτερον, καὶ ὁ ἱματισμὸς αὐτοῦ λευκὸς ἐξαστράπτων.*

Στίχ. λ'. *Καὶ ἰδοὺ ἄνδρες δύο συνελάλουν αὐτῷ, οἵτινες ἦσαν Μωσῆς καὶ Ἠλίας.*

Στίχ. λα'. *Οἳ ὀφθέντες ἐν δόξῃ ἔλεγον τὴν ἔξοδον αὐτοῦ, ἣν ἔμελλε πληροῦν ἐν Ἱερουσαλήμ.*

Ἀλλὰ τοιοῦτον μὲν τὸ πρᾶγμα καὶ θαῦμα, τὸ τῆς μεταμορφώσεως. Εἰ δὲ χρὴ ἐπαναβεβηκότα λόγον εἰπεῖν, οὐ μάτην *μεθ' ἓξ ἡμέρας* ὁ Μάρκος καὶ ὁ Ματθαῖός φησιν *ἀνελθεῖν τὸν Ἰησοῦν εἰς τὸ ὄρος σὺν τοῖς μαθηταῖς*. Ἀλλ' ἐπεὶ ἐν ἓξ ἡμέραις τελείῳ ἀριθμῷ ὁ σύμπας κόσμος γεγένηται· ὁ πάντα τὰ τοῦ κόσμου ὑπερβαίνων πράγματα, βλέπων δὲ ἑστῶτα μόνον καὶ αἰώνια, οὗτος μεθ' ἓξ ἡμέρας παρειλῆφθαι C δηλοῦται τοῦ Ἰησοῦ. Ὁ γὰρ ταύτας ὑπερβὰς βλέπει τὸν Ἰησοῦν τόνδ' οὐδενὶ τῶν κάτω μεταμορφούμενον, μεταμορφωθέντα ἔμπροσθεν αὐτοῦ. Φαίνεται γὰρ ὁ Λόγος διαφόρους ἔχων μορφὰς, ἑκάστῳ ὡς χωρεῖ· καὶ τοῖς μὲν οὐκ ἔχει εἶδος, τοῖς δὲ ὡραῖός ἐστι κάλλει. Τοῖς μὲν μὴ ἀναβαίνουσι διὰ τῶν ἐπαναβεβηκότων ἔργων, καὶ δι' αὐτῶν ἐπὶ τὸ ὑψηλὸν τῆς σοφίας ὄρος, ἁπλούστερον νοεῖται, καὶ κατὰ σάρκα γινώσκεται. Τοῖς τελείοις θεολογεῖται, καὶ ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ μορφῇ κατὰ τὴν γνῶσιν αὐτῶν θεωρεῖται, λάμπει δὲ καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος τοῖς τέκνοις φωτὸς καὶ ἡμέρας, δικαιοσύνης ἥλιος εἶναι φανερούμενος. Ἀλλὰ καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ τοῖς ἀναχθεῖσιν ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸ ὑψηλὸν ὄρος φαίνεται λευκὰ ὡς τὸ φῶς· ἅπερ εἰσὶν αἱ λέξεις, καὶ ἃ ἐνεδύσατο τῶν Εὐαγγελίων γράμματα, D οἶμαι δ' ὅτι καὶ τὰ ἀπὸ τῆς Γραφῆς τῶν ἀποστόλων δηλούμενα. Ἐπὰν οὖν ἴδῃς τινὰ τὴν περὶ τοῦ Ἰησοῦ θεολογίαν ἀκριβοῦντα, καὶ τὴν λέξιν τῶν Εὐαγγελίων πᾶσαν σαφηνίζοντα, μὴ ὄκνει τῷ τοιούτῳ φάσκειν, γεγονέναι τὰ ἱμάτια τοῦ Ἰησοῦ λευκὰ ὡς τὸ φῶς. Τῷ δ' οὕτως ἰδόντι τὸν Ἰησοῦν ὀφθεῖεν ἂν Μωσῆς ὁ νόμος, καὶ Ἠλίας ὁ προφητικὸς λόγος, κοινολογούμενοι πρὸς τὸν Ἰησοῦν. Ὁ δὲ ἰδὼν τὴν Μωσέως δόξαν, νοήσας τὸν πνευματικὸν νόμον, ὡς ἕνα πρὸς τὸν Ἰησοῦν λόγον, καὶ τὴν ἐν τοῖς προφήταις ἐν μυστηρίῳ ἀποκεκρυμμένην σοφίαν, εἶδε Μωσῆν καὶ Ἠλίαν ἐν δόξῃ, ὅτε εἶδεν αὐτοὺς μετὰ Ἰησοῦν.

Στίχ. λε'. *Καὶ φωνὴ ἐγένετο ἐκ τῆς νεφέλης, λέγουσα· Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός· αὐτοῦ ἀκούετε.*

Στίχ. λς'. *Καὶ ἐν τῷ γενέσθαι τὴν φωνὴν, εὑρέθη Ἰησοῦς μόνος.*

Ἡ δὲ ἐκ τῆς νεφέλης φωνὴ τάχα μὲν Μωϋσεῖ καὶ Ἠλίᾳ λέγει· *Οὗτός ἐστι*· τάχα δὲ καὶ τοῖς μαθηταῖς. Ἧς ἀκούσαντες, καὶ ταύτην τὴν δόξαν μὴ φέροντες, ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον ταπεινωθέντες ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα τοῦ Θεοῦ, σφόδρα φοβηθέντες, εἰδότες τὸ λεχθὲν πρὸς Μωϋσῆν· *Οὐ γὰρ ὄψεται ἄνθρωπος τὸ πρόσωπόν μου, καὶ ζήσεται.* Ἐπάραντες δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς, μόνον εἶδον τὸν Ἰησοῦν. Ἓν γὰρ, οἶμαι, γέγονε Μωσῆς ὁ νόμος, καὶ Ἠλίας ἡ προφητεία, Ἰησοῦ τῷ Εὐαγγελίῳ. Καὶ οὐχ ὥσπερ ἦσαν πρότερον τρεῖς μεμενήκασι. Ταῦτα δέ μοι νόει μυστικώτερον. Πρὸς γὰρ τὸ ὑψηλὸν τοῦ γράμματος βούλημα, Μωϋσῆς καὶ Ἠλίας ὀφθέντες ἐν δόξῃ, καὶ συλλαλήσαντες τῷ Ἰησοῦ, ἀπεληλύθασιν ὅθεν ἐληλύθεισαν. Οὐδὲ γὰρ βλέπεται ὁ Ἰησοῦς λεχθῆναι τὰ τῆς δόξης αὐτοῦ· ἐβλάβησαν γὰρ ἂν οἱ ἀκούοντες, καὶ μάλιστα οἱ ὄχλοι, τὸν οὕτω δεδοξασμένον θεωροῦντες σταυρούμενον. Οὐ τοίνυν φθονήσαντες ἔκρυψαν, ἀλλ' ὡς φοβηθέντες μὴ ἀπιστηθῶσι. Τότε οὖν ἀπήγγειλαν, μετὰ τὴν ἀνάληψιν, μετὰ τὴν τοῦ Πνεύματος παρουσίαν. Ὅτε γὰρ ἐπλήσθησαν παῤῥησίας, καὶ Πνεύματος ἠξιώθησαν, καὶ τὴν ἀπὸ τῶν σημείων εἶχον φωνὴν συνηγοροῦσαν αὐτοῖς, καὶ πάντα ὅσα ἔλεγον, εὐπαράδεκτα ἦν.

Στίχ. μβ'. *Ἐπετίμησε δὲ ὁ Ἰησοῦς τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ, καὶ ἰάσατο τὸν παῖδα, καὶ ἀπέδωκεν αὐτὸν τῷ πατρὶ αὐτοῦ.*

(92) Ἐπιβλεπτέον δὲ τούτοις ὑψηλότερον, καὶ σημειωτέον, ὅτι οἱ πάσχοντες, ἢ οἱ τῶν πασχόντων οἰκεῖοι, μετὰ τῶν ὄχλων εἰσὶν, ἐφ' οὓς κάτεισιν ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τῶν ὑψηλῶν, τὰ ὑπὲρ τούτους οἰκονομήσας, ἐπὶ τοῦ ὄρους ἀναβῆναι μὴ δυναμένους πρὸς αὐτὸν διὰ κατεχούσας τὰς ψυχὰς αὐτῶν νόσους, θεραπεύσων αὐτούς. Ἐξεταστέον δὲ ἐπὶ τίνων νοσημάτων οἱ πάσχοντες ἀξιοῦσι, πιστεύοντες περὶ τῆς αὐτῶν θεραπείας, ἢ αὐτοῦ, ἢ τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου ἁψάμενοι. Ἐπὶ τίνων δὲ ἀξιοῦσι περὶ αὐτῶν ἕτεροι· ὡς ὁ ἑκατόνταρχος ὁ περὶ παιδὸς, καὶ ὁ βασιλικὸς περὶ υἱοῦ, καὶ ὁ ἀρχισυνάγωγος περὶ θυγατρός· καὶ ἡ Χαναναία, καὶ νῦν ὁ γονυπετῶν αὐτὸν ἄνθρωπος περὶ υἱοῦ σεληνιαζομένου. Καὶ πότε ἀφ' ἑαυτοῦ ὁ Σωτὴρ μὴ ἀξιωθεὶς ἰᾶται· ὡς τὸν παράλυτον ἐπὶ τῇ προβατικῇ. Αὗται γὰρ, ἀλλήλων ἀντεξετασθεῖσαι, πολλὰ τῷ δυναμένῳ ἀκούειν τῆς ἐν μυστηρίῳ Θεοῦ κεκρυμμένης σοφίας παραστήσουσι δόγματα περί τε τῶν διαφόρων περὶ τὰς ψυχὰς συμπτωμάτων, καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς θεραπείας αὐτῶν.

Ὡς γὰρ πᾶσαν νόσον καὶ μαλακίαν, ἃς ὁ Χριστὸς ἐν τοῖς ὄχλοις πρὶν ἰάσατο, ἀναφέρεις εὐλόγως ἐπὶ τὰ πάθη τὰ ἐν ταῖς ψυχαῖς, οὕτως τούτοις ἀναλογίζου τοῖς τε χωλοῖς καὶ κωφοῖς ἐξετασθῆναι καὶ τὰ περὶ τοῦ σεληνιαζομένου. Ἔστι γὰρ τουτὶ τὸ πάθος ἐπιτιθέμενον μὲν ἔν τισιν ὥραις, ἀφιστάμενον δὲ ἐν πλείο-

V. 35. *Et vox facta est ex nube, dicens: Hic est Filius meus dilectus: ei auscultate.*

V. 36. *Et cum facta fuisset vox, inventus est Jesus solus.*

Vox ex nube facile Moysi atque Eliæ dicit: *Hic est*: forte tamen etiam discipulis. Quam audientes, et hanc gloriam ferre non valentes ceciderunt in faciem, *humiliati sub potenti manu Dei*[91], valde metuentes, dum sciunt quod ad Moysen dictum fuit: *Non enim videbit homo faciem meam, et vivet*[92]. Jam autem sublatis oculis solum viderunt Jesum. Unum enim, ut existimo, fuit Moyses, sive lex, et Elias sive prophetia, cum Evangelio Jesu. Nec, ut fuerunt prius, mansere tres. Hæc porro tu mihi secretius considera. Ad sublimem enim litteræ sensum, Moyses et Elias in gloria visi, et cum Jesu collocuti abierunt eo, unde venerant. Neque enim Jesus curat, ut dicantur quæ sunt gloriæ illius; læsi enim fuissent auditores, et maxime turbæ, videntes crucifixum hominem tantopere glorificatum. Non ergo ex invidia occultaverant, sed tanquam veriti, ne sibi fides non haberetur. Tunc ergo in vulgus ediderunt, post ascensionem scilicet, post Spiritus adventum. Quando nempe repleti sunt confidentia, et Spiritu digni facti sunt, et miraculorum vocem habebant patrocinantem sibi, et quæcunque dicebant, haud ægre suscipiebantur.

V. 42. *Increpavit autem Jesus spiritum immundum, et sanavit puerum, et reddidit eum patri ejus.*

Considerandum est in his sublimius quidpiam, et notandum, quod patientes, aut patientium familiares cum turbis sunt, ad quos descendit Jesus ab editis locis, dispensans ea quæ superiora illis erant, non valentibus ascendere in montem ad eum, propter infirmitates quæ eorum animas obsidebant, curaturus illos. Inquirendum etiam pro quibus infirmitatibus patientes orent, fidem habentes de eorum curatione, si vel ipsum vel fimbriam vestimenti ejus attingant. Item pro quibus orent pro illis alii; ut centurio qui pro puero oravit, et regulus pro filio, et archisynagogus pro filia, Chananæa item, et qui nunc ad genua ejus se projicit homo pro filio lunatico. Similiter quando a seipso Salvator non exoratus sanet; ut paralyticum in probatica. Hæ namque sanationes inter se mutuo collatæ, ei qui valet audire sapientiam Dei occultatam in mysterio, multa suppeditabunt documenta, et de diversis quoad animas affectionibus, et de modo curandarum earum.

Ubi enim omnem morbum et languorem, quæ Christus in turbis antea sanavit, cum proportione retuleris ad passiones animæ, tunc ex his ratiocinare, cum claudis et mutis conferri etiam quæ de lunatico sunt. Est enim morbus iste ejusmodi, ut aggrediatur certis horis, aliis vero pluribus recedat, qui-

[91] I Petr. v, 6. [92] Exod. xxxiii, 20.

(92) Confer edita hic.

bus nihil differre videas hunc ægrotum, et virum bene valentem. Et animæ igitur quædam bene valere temperantia fortasse existimantur, et vivere prout ratio postulat: at subinde succumbunt passionibus, cum stare viderentur, fraude sæculi hujus, aliisque concupiscentiis Hi, ut spiritaliter loquamur, lunatici sunt, profligati a spiritualibus nequitiæ, quæ delitescunt in passionibus, cadunt in ignem combustionum, aliquando in aquam: quando rex draconum omnium aquatilium, profligat eos de flatu, quo videbantur liberius perspirare, ut deveniant in altissimos æstus maris humanæ vitæ.

In hac expositione astipulabitur nobis qui dicit in *Sapientia* de justi æquabilitate: *Narratio viri pii semper sapientia* [94]; et de oppositis, *Stultus vero ut luna mutatur* [95]. Licet quoque in talibus videre affectiones quasdam valentes ad commendationem attrahere eos qui non incumbunt animo instabilitati eorum, usque adeo ut fas sit dicere inesse illis plenilunium, aut fere plenilunium. Videris etiam rursus simulatum quod illi videtur inesse lumen; lumen, inquam, non diurnum, sed nocturnum lumen, et in tantum deficiens, donec non amplius videatur esse lumen, quod in illis cerni possit. Si ergo omnis anima angelo subjecta est, angelus fuerit iste lunatici pater, orans tanquam pro filio Jesum, utpote non valente ab inferiori verbo discipulorum curari ab infirmitate.

Mutum ac surdum dæmonium, sunt irrationales affectiones propensionesque ad id, quod videtur bonum, a ratione depromptæ, quas ipsa irrationali impetu producebat, quæque a videntibus putabantur isthæc facere secundum rationem doctrinæ Jesu. Difficile vero curari potest hujusmodi morbus, videturque magnum quid, quæ bene non habent bene fuisse facta, estque adeo in istis magna hujusmodi efficientia, ut monti eam comparare liceat, quæ indiget ut transferatur a patiente per omnem fidem curantis. Est porro omnis fides comparata grano sinapeos. Quia nihili quidem reputatur fides ab hominibus, et modicissima res est apud illos, atque vilis esse videtur; at ubi sortita fuerit terram bonam, id est animam, fit arbor procera usque adeo ut nullum alis carentium, utique vero alata spiritaliter volucria cœli, habitare possint in ramis tantæ hujus fidei.

V. 43. *Omnibus autem admirantibus de omnibus quibus fecit Jesus, dixit ad discipulos suos:*

V 44. *Ponite vos in auribus vestris sermones istos. Filius enim hominis tradendus est in manus hominum.*

A quonam tradendus est? Apostolus quidem dicit, traditum fuisse Filium a Deo, inquiens: *Qui proprio Filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum* [96], passurum nempe pro toto mun-

[94] Eccli. xxvii, 12. [95] ibid. [96] Rom. viii, 32.

(93) Forte ἤχειν.
(94) Forte deest ἄν.

A σιν, ἐν αἷς οὐδὲν διαφέρει ὁ πεπονθὼς ὑγιαίνων τε. Καὶ ψυχαὶ γοῦν τινες ὑγιαίνειν μὲν ἐν σωφροσύνῃ τάχα νομίζονται, καὶ βιοῦν ὡς ὁ λόγος βούλεται· εἶτα ἔσθ' ὅτε καταπίπτουσιν ὑπὸ τῶν παθῶν ἀπὸ τοῦ ἑστηκέναι δοκεῖν..... περὶ τὴν ἀπάτην τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ ταῖς λοιπαῖς ἐπιθυμίαις. Οὗτοι, πνευματικῶς εἰπεῖν, σεληνιάζονται, καταβαλλόμενοι ὑπὸ τῶν ἐν τοῖς ἐνδομυχοῦσι πάθεσι πνευματικῶν τῆς πονηρίας, πίπτουσιν εἰς τὸ πῦρ τῶν πυρώσεων· ἐνίοτε δὲ εἰς τὸ ὕδωρ, ὅτε ὁ βασιλεὺς πάντων τῶν ἐν τοῖς ὕδασι δρακόντων, καταβάλλων αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ ἐλεύθερον δοκεῖν ἀναπνεῖν, ἐπὶ τὸ εἴκειν (93) εἰς τὰ βάθη τῶν κυμάτιων τῆς θαλάσσης τοῦ τῶν ἀνθρώπων βίου.

Ταύτῃ τῇ διηγήσει συμβαλεῖται ἡμῖν ὁ λέγων ἐν τῇ *Σοφίᾳ*, περὶ μὲν τῆς τοῦ δικαίου ὁμαλότητος· *Διή-*
B *γησις εὐσεβοῦς διὰ παντὸς σοφία*· περὶ δὲ τῶν ἀποδεδομένων· *Ὁ δὲ ἄφρων ὡς σελήνη ἀλλοιοῦται.* Καὶ ἔστι καὶ ἐν τοῖς τοιούτοις ἰδεῖν ὁρμὰς συνεπισπᾶσθαι δυναμένας πρὸς ἔπαινον τοὺς μὴ ἐφιστάντας αὐτῶν τῷ ἀνερματίστῳ, ὥστε εἰπεῖν ἂν οἱονεὶ πανσέληνον εἶναι ἐν αὐτοῖς, ἢ παρ' ὀλίγον πανσέληνον. Ἴδοις δ' ἂν πάλιν μιμούμενον τὸ δόξαν εἶναι ἐν αὐτοῖς φῶς· οὐχὶ φῶς ἡμερινὸν τυγχάνον, ἀλλὰ φῶς νυκτερινὸν, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον λῆγον, ἕως μηδὲ δοκεῖν φῶς εἶναι ἐπιβλεπόμενον (94) ἐν αὐτοῖς γένηται. Εἰ οὖν πᾶσα ψυχὴ ὑπ' ἀγγέλῳ τέτακται, ὁ τοῦ σεληνιαζομένου πατὴρ ἂν οὗτος ἀξιῶν ὡς περὶ υἱοῦ τὸν Ἰησοῦν, ὡς μὴ δυνηθέντα (95) ἀπὸ ὑποδεεστέρου λόγου τῶν μαθητῶν θεραπευθῆναι ὑπὸ τοῦ πάθους.

C Ἔστι δὲ ἄλαλον καὶ κωφὸν δαιμόνιον αἱ ἄλογοι πρὸς τὸ δοκοῦν καλὸν ὁρμαὶ, ὑπὸ τοῦ λόγου ἐκβαλλόμεναι, ἃς αὐτὸς ἐποίει ἀλόγῳ φορᾷ, νομιζόμεναι ὑπὸ τῶν βλεπόντων κατὰ λόγον ταῦτα πράττειν τῆς Ἰησοῦ διδασκαλίας. Δυσίατον δὲ τοῦτο τὸ πάθος, καὶ ἰσχυρὸν δοκεῖ καλῶς πεπρᾶχθαι τὰ μὴ καλῶς, καὶ ἔστιν οὕτως ἐν τοῖς τοιούτοις μεγάλη ἡ τοιαύτη ἐνέργεια, ὥστε ταύτην ὄρει παραβάλλεσθαι, δεομένη ἵνα μετατεθῇ ἀπὸ τοῦ πάσχοντος διὰ πάσης πίστεως τοῦ θεραπεύοντος. Ἔστι δὲ ἡ πᾶσα πίστις παραβαλλομένη κόκκῳ σινάπεως· ἐπεὶ ἐξουθενεῖται μὲν παρὰ τῶν ἀνθρώπων ἡ πίστις, καὶ βραχύτατόν ἐστι, καὶ εὐτελὲς εἶναι φαίνεται· τυχοῦσα δὲ γῆς ἀγαθῆς, τουτέστι ψυχῆς, γίνεται δένδρον μέγα· ὥστε οὐδὲν μὲν τῶν ἀπτέρων, τὰ δὲ ἐπτερωμένα πνευματικῶς πετεινὰ
D τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνοῦν δύνασθαι ἐν τοῖς κλάδοις τῆς τοιαύτης πίστεως.

Στίχ. μγ'. *Πάντων δὲ θαυμαζόντων ἐπὶ πᾶσιν, οἷς ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, εἶπε πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ.*

Στίχ. μδ'. *Θέσθε ὑμεῖς εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν τοὺς λόγους τούτους. Ὁ γὰρ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μέλλει παραδίδοσθαι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων.*

Ὑπὸ τίνος ἄρα μέλλει παραδίδοσθαι; Ὁ μὲν Ἀπόστολός φησι παραδεδόσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὸν Υἱὸν, ἐκώς (96)· *Ὅς γε τοῦ ἰδίου Υἱοῦ οὐκ ἐφείσατο, ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν πάντων παρέδωκεν αὐτὸν*, ὑπὲρ

(95) Forte δυνηθέντος.
(96) Εἰπών.

ὅλου τοῦ κόσμου πεισόμενον, ἵνα ἄρῃ αὐτοῦ *τὴν ἁμαρτίαν*· ἐρεῖς δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ διαβόλου παραδέδόσθαι αὐτὸν, ὑφ' οὗ παραδίδονται τοῖς αἰχμαλωτεύσασι τὰ ζεύγη καὶ οἱ ὄνοι τοῦ Ἰὼβ, εἶτα τοῖς ἱππεῦσιν αἱ κάμηλοι, τῷ πυρὶ τὰ πρόβατα, τῷ ἐξ ἐρήμου πνεύματι αἱ τούτου θυγατέρες καὶ οἱ υἱοί. Ἔστω οὖν πρῶτον ὑπὸ τοῦ Πατρὸς παραδεδομένος ὁ Υἱὸς εἰς χεῖρας ἀνθρώπων· εἶτα ὑπὸ τοῦ Ἰούδα, εἰς ὃν μετὰ τὸ ψωμίον εἰσῆλθεν ὁ Σατανᾶς ἀρχικώτερον τοῦ Ἰούδα παραδιδοὺς αὐτόν. Ἀλλ' ὁ μὲν Πατὴρ *τοῦ ἰδίου Υἱοῦ οὐκ ἐφείσατο* φιλανθρωπίᾳ τῇ πρὸς ἡμᾶς καὶ χρηστότητι· ὁ δὲ Ἰούδας μοχθηρίᾳ προαιρέσεως. Θανατωθεὶς δὲ, *τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου*, ἤτοι τῆς ἁμαρτίας, *διάβολον κατήργησε*. Θάνατος γὰρ ἡ ἁμαρτία κυρίως, κατὰ τό· *Ψυχὴ ἁμαρτάνουσα, αὐτὴ ἀποθανεῖται*. Καὶ *οἱ μὲν ἄρχοντες παρέστησαν κατὰ τοῦ Χριστοῦ*, ἡμεῖς δὲ ὠφεληθέντες τῷ ἐκεῖνον ἀπεκτάσθαι, φαμὲν τό· *Διαῤῥήξωμεν τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν. Σύμμορφοι* γὰρ *γεγονότες τῷ θανάτῳ τοῦ Χριστοῦ*, οὐκέτι ἐσμὲν ὑπὸ τοὺς δεσμοὺς τῶν ἐναντίων· ἀλλ' αὐτοὶ μᾶλλον *ἐκγελῶνται παρὰ τοῦ κατοικοῦντος ἐν οὐρανοῖς Πατρὸς, καὶ ὑπὸ τοῦ Κυρίου μυκτηρίζονται*. Ἀναστὰς γὰρ συμμόρφους ἡμᾶς πεποίηκε καὶ τῆς αὐτοῦ ἀναστάσεως, οὐκέτι καθεζομένους ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου, διὰ τὸ ἀνατεῖλαι ἐφ' ἡμᾶς φῶς τοῦ Θεοῦ.

A do, ut ejus *tolleret peccatum* [97]. Dices autem etiam a diabolo traditum fuisse illum, a quo traduntur captivantibus etiam juga et asini Job, postea equitibus cameli, igni oves, vento deserti hujus filiæ et filii. Esto igitur; primum a Patre traditus est Filius in manus hominum, deinde ab Juda, in quem post buccellam ingressus est Satanas, qui longe ante Judam tradiderat eum. At Pater *proprio Filio suo non pepercit*, humanitate ac benignitate sua in nos: Judas vero, malitia voluntatis. Morti porro datus, *eum qui imperium habebat mortis*, sive peccati, *diabolum exauctoravit* [98]. Peccatum enim proprie mors est, juxta illud: *Anima peccans, ipsa morietur* [99]. Ac *principes* quidem *astiterunt adversus Christum* [1]: nos vero inde adjuti quod ipse occisus fuerit, dicimus illud: *dirumpamus vincula eorum* [2]. Etenim *conformes facti morti Christi* [3], non amplius sumus sub vinculis adversariorum, sed ipsi potius *irridentur ab eo qui habitat in cœlis Patre, et a Domino subsannantur* [4]. Resurgens enim conformes nos fecit etiam resurrectionis suæ, non amplius sedentes in tenebris et umbra mortis, propterea quod ortum sit super nos lumen Dei.

B

Στίχ. νζ'. *Ἐγένετο δὲ πορευομένων αὐτῶν ἐν τῇ ὁδῷ, εἶπέ τις πρὸς αὐτόν· Ἀκολουθήσω σοι ὅπου ἐὰν ἀπέρχῃ, Κύριε.*

V. 57. *Accidit autem, ambulantibus eis in via, dixit quidam ad illum: Sequar te, quocunque abis, Domine.*

Στίχ. νη'. *Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· Αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσι, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ ἔχουσι κατασκηνώσεις· ὁ δὲ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ.*

C V. 58. *Et dixit ei Jesus: Vulpes lustra habent, et volucres cœli habent habitacula: Filius autem hominis non habet ubi caput reclinet.*

Εἰ μὲν οὖν ἕτοιμος εἶ αὐτὸς ὁμοίως ἐμοὶ οὐκ ἔχοντι ποῦ τὴν κεφαλὴν κλῖναι, αἱρήσῃ διὰ τὴν ἐμὴν διδασκαλίαν τὸ ἀκατάστατον ἐνταῦθα ἐλπίδι τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας, ἐπ' οὐδενὶ τὴν ἀνάπαυσιν ἐνταῦθα μὴ προσδοκῶν, ἀλλ' ἐν τῷ μέλλοντι. Οἱ γὰρ ἐμοὶ μαθηταὶ, δικαιοσύνην ἀσκοῦντες, ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ θλίψιν ἕξουσι· πονηροὶ δὲ καὶ γόητες, ἀλώπεξι καὶ πετεινοῖς οὐρανοῦ παραβαλλόμενοι, ἐν τῷ βίῳ τούτῳ προκόψουσι πλανῶντες καὶ πλανώμενοι.

Si igitur paratus es tu, perinde atque ego, non habens ubi caput reclines; eliges per meam doctrinam instabilitatem hic, spe regni cœlorum, in nulla re quietem hic exspectans, sed in futuro sæculo. Discipuli namque mei justitiam exercentes, in hoc mundo afflictionem habebunt. Homines vero mali et fascinatores, vulpibus et volucribus cœli comparati, in hac vita proficient, decipientes et decepti.

Ὑψηλότερον δέ· Ὅτε ἐτεθνήκει τῷ νεανίσκῳ ὁ πατὴρ καὶ ἦν νεκρὸς, τότε ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ ἐκλήθη. Νομιστέον δὲ, ὅτι, ὥσπερ ὁ κόσμος Παύλῳ ἐσταύρωται καὶ νεκρὸς ἦν, ἐπεὶ τεθνήκει αὐτῷ τὰ τοῦ κόσμου πράγματα, μηκέτι αὐτὰ σκοποῦντι ὡς βλεπόμενα καὶ πρόσκαιρα· οὕτως ἑκάστῳ δικαίῳ τέθνηκε ὁ διάβολος, ὅστις αὐτῷ ἔζη ἁμαρτάνοντι. *Πᾶς γὰρ ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν ἐκ τοῦ διαβόλου γεγέννηται*· παντὶ δὲ ἁμαρτάνοντι καὶ σκοποῦντι τὰ τῇδε ζῇ ὁ πονηρὸς πατήρ. Παντὶ δὲ, ᾧ τέθνηκε ὁ πονηρὸς, λέγοιτ' ἂν ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ τὸ, *Ἀκολούθει μοι*. Καὶ τάχα τοιοῦτόν ἐστι μυστικῶς νοούμενον τὸ δεῖν μισεῖσθαι ὑφ' ἡμῶν τὸν πατέρα, εἰ μέλλοιμεν ἄξιοι ἔσεσθαι τοῦ Ἰησοῦ. Τὸ δὲ, *Τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς*, ἀλληγορεῖται μόνον. Θάπτουσι γάρ πως νεκροὶ τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς ἐν ἑαυτοῖς, τάφοι καὶ μνημεῖα

Sublimius vero: Quando mortuus est adolescenti pater eratque cadaver, tunc a Jesu vocatus est. Existimandum est vero, quod quemadmodum mundus Paulo crucifixus est, et mortuus erat; siquidem mortuæ erant ei mundanæ res, quippe qui non D amplius illas respiciebat, utpote apparentes modo et transitorias: sic cuique justo mortuus est diabolus, qui ei vivebat peccanti. *Omnis enim qui facit peccatum, ex diabolo natus est* [5]: omni vero peccanti, et respicienti hæc citeriora et mundana, vivit malus pater. At cuicunque mortuus fuerit malus pater, dicetur a Christo, *Sequere me* [6]. Forte etiam mystice intellectum tantumdem valet illud, oportere odio haberi a nobis patrem, si voluerimus digni Christo esse. Illud porro, *Mortuos sepelire mortuos suos* [7], allegorice tantum exponi potest. Se-

[97] Joan. I, 29. [98] Hebr. II, 14. [99] Ezech. XVIII, 4, 20. [1] Psal. II, 2. [2] ibid. 3. [3] Rom. VIII, 29. [4] Prov. I, 26. [5] I Joan. III, 8. [6] Luc. IX, 59. [7] ibid. 60.

peliunt enim quodammodo mortui mortuos suos in seipsis, sepulcra et monumenta eorum effecti. Perfecte autem relinquit mortuum, nec amplius eum tangit, qui obaudit Jesu: scit enim quod qui tangit mortuum fit immundus.

Et Lucas quidem hæc de probatioribus dicit, Marcus vero ait, quod *adhortatus duodecim, misit eos binos, tradita illis potestate spirituum immundorum* [8]. Hoc quod bini ministrent verbo ex voluntate Dei, videtur antiquam originem ducere a Moyse et Aaron, quando populus egressus est de Ægypto. Eduxit enim Israelem Deus in manu Moysis et Aaron. Jesus quoque filius Nave, et Chaleb filius Jephone, ambo concordantes composuerunt populum irritatum a decem illis. Eldad item et Meldad ambo prophetaverunt concorditer in tabernaculo. Sed et postea Paulum et Barnabam misit ad gentes, atque duplex exemplar isti fuerunt duorum concordantium super terram. Congruet istis et illud: *Frater a fratre adjutus, ut civitas munita* [9]. Item illud: *Boni duo plusquam unus* [10]. Quod vero etiam binatim ordinati fuerint etiam duodecim, ostendit in recensione eorum Matthæus, per paria eos ordinans. Quemadmodum igitur colonus jugum boum tenens terram colit; sic Dominus apostolos binatim jungens misit eos, culturus cum illis terram audientium in veritate, et credentium.

A αὐτῶν γενόμενοι. Τέλεον δὲ καταλείπει τὸν νεκρὸν, καὶ οὐδαμῶς ἔτι αὐτοῦ ἅπτεται ὁ πειθόμενος τῷ Ἰησοῦ· οἶδε γὰρ, ὡς ὁ ἁπτόμενος νεκροῦ μολύνεται.

Ἀλλ' ὁ μὲν Λουκᾶς ταῦτα περὶ τῶν εὐδοκιμωτέρων φησίν· ὁ δὲ Μάρκος λέγει, ὅτι *παρακαλεσάμενος τοὺς δώδεκα, ἀπέστειλεν ἀνὰ δύο δύο, δοὺς αὐτοῖς ἐξουσίαν πνευμάτων ἀκαθάρτων*. Τοῦτο δὲ, ἀνὰ δύο ὑπηρετεῖσθαι τῷ λόγῳ βουλήματι Θεοῦ, ἔοικεν εἶναι ἀρχαῖον ἀπὸ Μωσέως καὶ Ἀαρὼν, ἐν τῷ ἐξελθεῖν τὸν λαὸν ἐκ τῆς Αἰγύπτου. Ἐξήγαγε γὰρ τὸν Ἰσραὴλ ὁ Θεὸς ἐν χειρὶ Μωσέως καὶ Ἀαρών. Καὶ Ἰησοῦς δὲ ὁ τοῦ Ναυῆ, καὶ Χαλὲβ ὁ τοῦ Ἰεφονῆ, οἱ ἀμφότεροι ὁμονοήσαντες κατέστειλαν τὸν λαὸν παρ-
B οξυνόμενον ὑπὸ τῶν δέκα. Καὶ Ἐλδὰδ καὶ Μελδὰδ, ἀμφότεροι προεφήτευον ἐν τῇ σκηνῇ ὁμονοήσαντες. Ἀλλὰ καὶ ὕστερον Παῦλον καὶ Βαρνάβαν ἐξαπέστειλεν εἰς τὰ ἔθνη, καὶ παράδειγμα τε οἱ τοιοῦτοι ἦσαν τῶν συμφωνούντων δύο ἐπὶ τῆς γῆς. Ἐφαρμόσει δὲ τούτοις καὶ τό· *Ἀδελφὸς ὑπὸ ἀδελφοῦ βοηθούμενος, ὡς πόλις ὀχυρά*· καὶ τό· *Ἀγαθοὶ οἱ δύο ὑπὲρ τὸν ἕνα*. Τὸ δὲ κατὰ δύο τετάχθαι καὶ τοὺς δώδεκα ἐμφαίνει ἐν τῷ καταλόγῳ αὐτῶν ὁ Ματθαῖος, κατὰ συζυγίαν αὐτοὺς τάξας. Ὥσπερ δὲ ὁ γεωργὸς ζεῦγος βοῶν κατέχων ἐργάζεται τὴν γῆν, οὕτως ὁ Κύριος δύο δύο ἀποστόλους ζεύξας ἀπέστειλεν αὐτοὺς, μετ' αὐτῶν ἐργαζόμενος τὴν γῆν τῶν ἀκουόντων ἐν ἀληθείᾳ καὶ πιστευόντων.

CAP. X.

C **V. 10.** *In quamcunque autem civitatem ingressi fueritis, et non suscipiunt vos, exeuntes in plateas ejus, dicite:*

V. 11. *Etiam pulverem qui adhæsit nobis ex civitate vestra, extergemus vobis.*

Peccatorum namque vestrorum pulvis jure in vos convertetur. Simplicius vero: Vult ut pulverem excutiant, sive ad ostendendum quod nihil ab illis acceperint, vel ut sit illis in testimonium longi itineris, quod propter illos suscepit. Observa autem, quod civitates quæ non suscipiunt apostolos et sanam doctrinam, habent plateas. Cum proportione scilicet ad illud: *Lata est porta, et spatiosa via quæ ducit ad interitum, et multi sunt qui gradiuntur per eam* [11].

D **V. 38.** *Fuit vero dum illi ambularent, et ipse ingressus est vicum quempiam. Mulier autem quædam, nomine Martha, suscepit eum in domum suam.*

V. 39. *Et huic erat soror vocata Maria, quæ etiam assidens ad pedes Jesu, audiebat sermonem illius.*

V. 40. *Martha vero distracta erat circa multum ministerium. Astans vero dixit: Domine, non est curæ tibi, quod soror mea sola deseruit ministrare? Dic igitur ei, ut me adjuvet.*

V. 41. *Respondens vero dixit Jesus: Martha, Martha, sollicita es et turbaris circa multa; uno autem opus est.*

ΚΕΦ. Ι'.

Στιχ. ι'. *Εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν εἰσέρχησθε, καὶ μὴ δέχονται ὑμᾶς, ἐξελθόντες εἰς τὰς πλατείας αὐτῆς, εἴπατε·*

Στίχ. ια'. *Καὶ τὸν κονιορτὸν, τὸν κολληθέντα ἡμῖν ἐκ τῆς πόλεως ὑμῶν, ἀπομαξόμεθα ὑμῖν*

Τῶν γὰρ ἁμαρτημάτων ὑμῶν ὁ κονιορτὸς δικαίως ἂν εἰς ὑμᾶς ἐπανέλθῃ. Ἁπλούστερον δέ· Βούλεται, τὸ, Ἐκτινάξατε τὸν κονιορτὸν, ἢ ὥστε δεῖξαι, ὅτι οὐδὲν ἔλαβον παρ' αὐτῶν, ἢ ὥστε εἰς μαρτύριον αὐτοῖς γενέσθαι τῆς μακρᾶς ὁδοιπορίας, ἣν ἐστείλατο δι' αὐτούς. Παρατήρει δὲ, ὅτι αἱ μὴ παραδεχόμεναι τοὺς ἀποστόλους καὶ τὴν ὑγιῆ διδασκαλίαν πόλεις, ἔχουσι πλατείας· ἀναλόγως τῇ *πλατείᾳ* (97) *ἡ πύλη, καὶ εὐρύχωρος ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ἀπώλειαν, καὶ πολλοὶ εἰσιν οἱ ἐρχόμενοι δι' αὐτῆς*.

Στιχ. λη'. *Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ πορεύεσθαι αὐτοὺς, καὶ αὐτὸς εἰσῆλθεν εἰς κώμην τινά. Γυνὴ δέ τις ὀνόματι Μάρθα ὑπεδέξατο αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς.*

Στίχ. λθ'. *Καὶ τῇδε ἦν ἀδελφὴ καλουμένη Μαρία, ἣ, καὶ παρακαθίσασα παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ, ἤκουε τὸν λόγον αὐτοῦ.*

Στίχ. μ'. *Ἡ δὲ Μάρθα περιεσπάσατο περὶ πολλὴν διακονίαν. Ἐπιστᾶσα δὲ εἶπεν· Κύριε, οὐ μέλει σοι ὅτι ἡ ἀδελφή μου μόνη κατέλιπε διακονεῖν; Εἰπὲ οὖν αὐτῇ, ἵνα μοι συναντιλάβηται.*

Στίχ. μα'. *Ἀποκριθεὶς δὲ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς· Μάρθα, Μάρθα, μεριμνᾷς καὶ τυρβάζῃ περὶ πολλά· ἑνὸς δέ ἐστι χρεία.*

[8] Marc. vi, 7. [9] Prov. xviii, 19. [10] Eccle. iv, 9. [11] Matth. vii, 13.

(97) Τῷ· Πλατεῖα.

Στίχ. μϐ'. *Μαρία δὲ τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἐξελέξατο, ἥτις οὐκ ἀφαιρεθήσεται ἀπ' αὐτῆς.*

Εἰς μὲν οὖν τὸ, *Ἑνός ἐστι χρεία*, τὸ Ἀγαπήσεις, χρήσιμον (98), *τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν*· εἰς δὲ τὸ, *Ὀλίγων ἐστὶ χρεία*, παραθήσεις τό· *Οὐ κλέψεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις*, καὶ εἴ τι ἄλλο ὁμοίως εἴρηται. Ἐκλάδη δὲ Μάρθαν μὲν εἰς τὴν πρᾶξιν, Μαρίαν δὲ εἰς τὴν θεωρίαν. Ἢ τὴν μὲν εἰς τὴν Ἰουδαίαν, τὴν δὲ εἰς τὴν ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίαν. Ἢ Μάρθαν μὲν εἰς τοὺς ἐκ περιτομῆς πιστεύσαντας καὶ φυλάττοντας Ἰουδαϊκῶς τὰ τοῦ νόμου, Μαρίαν δὲ τοὺς τούτων ἀπηλλαγμένους, καὶ μόνοις τοῖς Ἰησοῦ ποσὶ προσκαθεζομένους. Διαφόρως γὰρ ἐπιβάλλων, εὑρήσεις Μάρθαν μὲν σωματικωτέραν, καὶ περὶ πολλὰ εἰλουμένην, Μαρίαν δὲ τῇ θεωρίᾳ μόνῃ, καὶ τοῖς πνευματικοῖς προσανέχουσαν.

ΚΕΦ. ΙΑ'.

Στίχ. β'. *Πάτερ ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς· ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου· ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου.*

Οἶμαι δὲ, ὅτι οὐδεὶς λέγοι τῷ Θεῷ τὸ *Πάτερ*, μὴ πεπληρωμένος τοῦ τῆς υἱοθεσίας πνεύματος· καὶ Υἱὸς δοξάζων Πατέρα λέγοι ἂν *Πάτερ*· φυλάξας δὲ τὴν ἐντολὴν, τὴν λέγουσαν· *Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν διωκόντων ὑμᾶς, ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ Πατρὸς ὑμῶν, τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.*

Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου. Ἵνα καταργηθῇ μὲν πᾶσα ἀρχὴ καὶ ἐξουσία καὶ δύναμις, ἔτι δὲ καὶ πᾶσα βασιλεία τοῦ κόσμου, καὶ ἡ βασιλεύουσα ἐν τοῖς θνητοῖς ἡμῶν σώμασιν ἁμαρτία· πάντων δὲ τούτων βασιλεύσῃ ὁ Θεός.

Στίχ. γ'. *Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δίδου.*

Ἀναγκαίως δὲ καὶ τὸ *καθ' ἡμέραν* πρόσκειται. Οἱονεὶ γὰρ ἐπισκευαστή ἐστιν ἡμῶν ἡ ζωὴ ἡ ἀληθινὴ, ἵνα κατὰ Θεὸν ζήσῃ ὁ ἔσω ἄνθρωπος.

Στίχ. ε', ς', ζ'.

Τὸ μὲν οὖν, *Τίς ἐξ ὑμῶν*, πρὸς τοὺς μαθητὰς λέγεται· τὸ δὲ, *ἕξει φίλον*, ἵνα εἴπῃ τὸν Θεὸν φίλον τυγχάνοντα τοῖς ἁγίοις, ὡς Μωϋσῇ καὶ τῷ Ἀβραάμ. Τάχα δὲ καὶ μεσονύκτιον ὁ συνεσταλμένος οὗτός ἐστι καιρὸς τοῦ βίου, ὅτε ὀλοθρευτὴς εἰσέρχεται εἰς πᾶσαν οἰκίαν τῆς ἐν κόσμῳ Αἰγύπτου, ἔνθα μὴ κέχρισται ἡ φλιὰ τῷ τοῦ Χριστοῦ αἵματι. Αἰτεῖ δὲ ὁ μαθητὴς τὸν φίλον τρεῖς ἄρτους, βουλόμενος θρέψαι τῇ περὶ Τριάδος θεολογίᾳ τὸν γενόμενον πρὸς αὐτὸν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ, καθά φησιν· *Ἐκτὸς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιῆσαι οὐδέν.* Ἀλλὰ πῶς ἀποκρίνεται ἔσωθεν ὁ φίλος λέγων· *Μή μοι κόπον πάρεχε;* Ζητήσεις δὲ, μήποτε οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι τοὺς ἑαυτῶν κόπους παρέχωσι τῷ Σωτῆρι. Διὸ *τὰς ἀσθενείας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται.* Ἢ ὥσπερ τῷδε μὴ (99) ὑπνοῖ ὁ Θεὸς, ἄλλῳ δὲ ἁμαρτάνοντι ὀργίζεσθαι λέγεται· οὕτω καὶ κόπον ἔχειν ἀπὸ τοῦ παρέχοντος αὐτῷ.

Σὺ δὲ ὅρα, εἰ ἄρτος μὲν ἡ ἀναγκαία τῆς ψυχῆς

A V. 42. ***Maria autem bonam partem elegit, quæ non auferetur ab ea.***

Ad explanandum illud : *Uno opus est*, utile fuerit quod dicitur : *Diliges proximum tuum sicut te ipsum*. Cum illo autem, *Paucis est opus*, confer illud : *Non furaberis, non dices falsum testimonium* [11], et si quid aliud similiter dictum est. Accipies quoque Martham ad innuendam actionem, Mariam vero ad innuendam contemplationem. Vel illam quidem in symbolum Judææ, hanc in figuram Ecclesiæ gentium. Sive Martha significabit eos, qui ex circumcisione crediderunt, et legem Judaice observant; Maria innuet eos qui a legalibus liberati sunt, et ad solos Jesu pedes assident. Diversimode enim rem perpendens, invenies Martham quidem
B rebus corporeis nimium aliquanto obnoxiam, et circa multa versantem, Mariam vero soli contemplationi, et rebus spiritualibus vacantem.

CAP. XI.

V. 2. *Pater noster, qui in cœlis; sanctificetur nomen tuum : veniat regnum tuum.*

Puto, quia nemo diceret Deo *Pater*, nisi repletus spiritu adoptionis : ac Filius glorificans Patrem, dicet utique, *Pater*, at custodiens mandatum, quod ait : *Diligite inimicos vestros, orate pro persequentibus vos, ut sitis filii Patris vestri, qui in cœlis est* [12]

Veniat regnum tuum. Ut evacuetur omnis potestas et virtus, itemque omne regnum mundi, et
C quod regnat in mortalibus corporibus nostris peccatum ; super his autem omnibus regnet Deus.

V. 3. *Panem nostrum sufficientem da.*

Necessario adjungitur *quotidie*. Quodammodo enim instaurativa est nostrum vera vita, ut secundum Deum vivat interior homo.

V. 5, 6, 7.

Illud igitur, *Quis ex vobis*, ad discipulos dicitur; at illud, *habebit amicum*, ait quo asserat Deum amicum esse sanctorum, ut Moysis et Abraham. Verosimiliter medinoctium, est breve hoc vitæ tempus quando exterminator ingreditur omnem domum mundanæ Ægypti, ubi non fuit unctum limen sanguine Christi. Postulat discipulus ab
D amico tres panes, volens nutrire doctrina de Dei trinitate venientem ad se de itinere, ut ait : *Extra me non potestis facere quidquam* [14]. At quomodo respondet de intus amicus, dicens : *Ne mihi negotium facessas?* Quæres vero, an forte qui laborant et onerati sunt, suis laboribus non facessant negotium Salvatori. Propterea *infirmitates nostras portat, et pro nobis dolet* [15]. Vel sicut huic non dormit Deus, alteri vero peccanti irasci dicitur : ita etiam molestiam habere ab afferente sibi.

Tu porro considera, annon *panis*, sit necessarium

[11] Jac. II, 8; Rom. XIII, 9. [12] Matth. V, 44. [14] Joan. XV, 5. [15] Isa. LIII, 4.

(98) Videtur scribendum χρήσιμον τὸ, Ἀγαπήσεις.
(99) Forte μέν.

animæ in cognitione nutrimentum, sine quo impossibile est salvari; puta, sermo diligens quomodo vivendum sit. *Piscis* vero, aut certum quoddam opsonium, discendi studium. Puta, scire constitutionem mundi, vim elementorum, principium, finem et medium temporum, et quæ insuper sapientia recolligit. Hoc igitur pacto, pro pane lapidem non dat Deus, quem diabolus volebat ab Jesu comedi: neque pro pisce serpentem, quem comedunt Æthiopes, utpote indigni qui pisces comedant. *Ibi* enim, ait Psalmista, *tu confregisti caput draconis in aqua, dedisti eum escam populis Æthiopibus* [16]. Nec generatim pro re vesca et utili, res ad comedendum ineptas et nocuas.

A ἐν γνώσει τροφή, ἧς ἄνευ οὐκ ἔστι σώζεσθαι· οἷον ὁ περὶ τοῦ, πῶς βιωτέον ἀκριβὴς λόγος· *Ἰχθὺς* δὲ ἢ οἷον ὄψον φιλομάθεια· οἷον τὸ εἰδέναι σύστασιν κόσμου, ἐνέργειαν στοιχείων, ἀρχὴν καὶ τέλος καὶ μεσότητα χρόνων, καὶ ὅσα ἑξῆς ἡ σοφία καταλέγει. Οὕτως οὖν ἀντὶ ἄρτου λίθον οὐ δίδωσιν ὁ Θεὸς, ὃν ὁ διάβολος ἐβούλετο ὑπὸ Ἰησοῦ ἐσθίεσθαι· οὔτε ἀντὶ ἰχθύος ὄφιν, ὃν ἐσθίουσιν οἱ ἀνάξιοι τοῦ ἰχθύας ἐσθίειν Αἰθίοπες. *Ἐκεῖ γὰρ*, φησὶν ὁ Ψαλμῳδὸς, *σὺ συνέθλασας τὴν κεφαλὴν τοῦ δράκοντος ἐπὶ τοῦ ὕδατος, ἔδωκας αὐτὸν βρῶμα λαοῖς τοῖς Αἰθίοψιν*· οὔτε ἁπλῶς ἀντὶ τροφίμου καὶ ὠφελοῦντος τὰ ἄβρωτα καὶ βλάπτοντα.

V. 34. *Lucerna corporis, est oculus. Quando igitur oculus tuus simplex sit, etiam totum corpus tuum lucidum est. Si vero nequam sit, etiam corpus tuum tenebricosum.*

V. 35. *Prospice ergo, num lumen quod est in te, tenebræ sunt.*

V. 36. *Si igitur fuerit corpus tuum lucidum, non habens partem tenebricosam; erit lucidum totum, ut cum lucerna fulgore illuminatur.*

Στίχ. λδ'. *Ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀφθαλμός. Ὅταν οὖν ὁ ὀφθαλμός σου ἁπλοῦς ᾖ, καὶ* B *ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινόν ἐστιν. Ἐὰν δὲ πονηρὸς ᾖ, καὶ τὸ σῶμά σου σκοτεινόν.*

Στίχ. λε'. *Σκόπει οὖν, μὴ τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ σκότος ἐστίν.*

Στίχ. λϛ'. *Εἰ οὖν τὸ σῶμά σου φωτεινὸν, μὴ ἔχον μέρος σκοτεινὸν, ἔσται φωτεινὸν ὅλον, ὡς ὅταν ὁ λύχνος τῇ ἀστραπῇ φωτίζεται.*

Ejus, quod hoc contextu dicitur, hanc esse rationem existimo: Si propterea quod corpus tuum lucidum effectum est, illuminato nempe a lucerna corpore, nulla est in te pars amplius tenebricosa; jam te amplius non peccante, usque adeo erit lucidum totum corpus, ut conferre liceat fulgores illius cum lucerna illuminanti splendore, ac per illustrationem tenebras solvente. Fulgori utique splendidissimo similis est illustratio a mente proveniens; et lucernæ splendore illuminanti, lumen quod in corpore est, quod natura cæteroqui tenebras esse comparatum est, dum quo mens vult ducitur.

Τοῦ δὲ ἐφεξῆς ῥητοῦ τοιοῦτον εἶναι τὸν λόγον νομίζω· Εἴπερ διὰ τὸ σῶμά σου φωτεινὸν γεγονέναι, φωτισθέντος ὑπὸ τοῦ λύχνου τοῦ σώματος, μηδέν ἐστιν ἐν σοὶ μέρος ἔτι σκοτεινὸν, μηδαμῶς ἁμαρτάνοντι ἔτι, οὕτως ἔσται φωτεινὸν τὸ ὅλον σῶμα, ὡς παραβάλλεσθαι τὰς αὐγὰς αὐτοῦ λύχνῳ ἐν φωτιζούσῃ ἀστραπῇ κἂν φωτισμῷ τὸ σκότος λύοντι. Ἀστραπῇ μὲν γὰρ ἔοικε λαμπροτάτῃ ὁ ἀπὸ τοῦ νοῦ φωτισμός· C λύχνῳ δὲ ἐν ἀστραπῇ τὸ ἐν τῷ σώματι φῶς, πεφυκότι εἶναι σκότος, ἀγομένῳ, ὅπου ὁ νοῦς βούλεται.

V. 51. *A sanguine Abel usque ad sanguinem Zachariæ.*

Propterea carnifices, cum Elisabeth et filius e manibus eorum evasissent, iram quoque contra Zachariam effundunt, ut fama est. Haud aliter igitur etiam propter virginem Mariam, postquam genuit Salvatorem nostrum. Cum enim adoratura venisset, stetit in loco virginum. Quod cum prohiberent qui noverant eam peperisse; Zacharias dicebat prohibentibus, eam esse dignam loco virginum, quippe virginem adhuc. Utpote ergo manifeste legum transgressorem, interfecerunt inter templum et altare, ministrantem sacrificantemque Deo, et miscuerunt sanguinem sanguine.

Στίχ. να'. *Ἀπὸ τοῦ αἵματος Ἄβελ ἕως τοῦ αἵματος Ζαχαρίου.*

(1) Διὸ τῆς Ἐλισάβετ καὶ τοῦ παιδὸς ἀποτυχόντες οἱ δήμιοι, καὶ (2) τοῦ Ζαχαρίου τὸν θυμὸν ἀφιᾶσιν, ὡς λόγος. Κατ' αὐτὸ τοῦτο γοῦν καὶ διὰ τὴν παρθένον Μαρίαν μετὰ τὸ γεννῆσαι τὸν Σωτῆρα ἡμῶν. Ἐλθοῦσα γὰρ προσκυνῆσαι, ἔστη ἐν τῷ τόπῳ τῶν παρθένων. Καὶ κωλυόντων τῶν εἰδότων αὐτὴν γεννήσασαν, ὁ Ζαχαρίας ἔλεγε τοῖς κωλύουσιν, ἀξίαν αὐτὴν εἶναι τοῦ τόπου τῶν παρθένων, ἔτι παρθένον οὖσαν. Ὡς οὖν σαφῶς παρανομοῦντα ἀπέκτειναν μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου, λειτουργοῦντα καὶ θύοντα τῷ Θεῷ, καὶ ἀναμιγνύουσι τὸ αἷμα τῷ αἵματι.

CAP. XII.

D

V. 6. *Nonne quinque aviculæ venduntur assariis duobus, et una ex illis non est oblivioni tradita coram Deo?*

V. 7. *Sed et capilli capitis vestri omnes numerati sunt. Ne ergo timueretis; multis passeribus præstatis.*

Animadverte, quod non dixerit lapsum aviculæ in terram, ut Matthæus. Hic porro quinque aviculæ, justi sensus innuunt: qui sublimia et supra

ΚΕΦ. ΙΒ'.

Στίχ. ϛ'. *Οὐχὶ πέντε στρουθία πωλεῖται ἀσσαρίων δυοῖν καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐκ ἔστιν ἐπιλελησμένον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ;*

Στίχ. ζ'. *Ἀλλὰ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς ὑμῶν πᾶσαι ἠρίθμηνται. Μὴ οὖν φοβεῖσθε. Πολλῶν στρουθίων διαφέρετε.*

Τήρει δὲ, ὅτι οὐ πτῶσιν στρουθίου ἐπὶ τῆς γῆς εἶπεν, ὡς ὁ Ματθαῖος. Πέντε δὲ στρουθία νῦν τὰς αἰσθήσεις τοῦ δικαίου αἰνίττεται· αἱ τῶν μετεώρων

[16] Psal. LXXIII, 13, 14.

(1) Confer Origenem *in Matth.* ubi sententiam suam afferre videtur, cum hic alienam potius exhibeat.

(2) Forte κατά.

καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον αἰσθάνονται, ὁρῶσαι τὰ θεῖα, ἀκούουσαι φωνῆς Θεοῦ, γευόμεναι ζῶντος ἄρτου, ὀσφραινόμεναι Χριστοῦ μύρων εὐωδίας, ἐλαίου ἀγαλλιάσεως, ἁπτόμεναι λόγου ζῶντος· αἵτινες, ἐξευτελιζόμεναι ὑπὸ τῶν τὰ πνεύματος μωρίαν καὶ εὔω (3) κρινόντων, οὐκ εἰσιν ἐπιλελησμέναι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Τὸ μέντοι ἐμφαῖνον ῥητὸν, μηδὲ τὸ ἐλάχιστον στρουθίον ἐπιλελησμένον εἶναι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, συνεξέτασον τοῖς ἐμφαίνουσι ῥητοῖς, ἐπιλανθάνεσθαί τινων τὸν Θεὸν δι' ἁμαρτίαν αὐτῶν. Ῥητῶς μὲν οὖν τὸ λεπτομερὲς τῆς Προνοίας, καὶ ἡ μέχρι τῶν λεπτῶν γνῶσις, ἐν τούτοις δηλοῦται· νοητῶς δὲ πίπτει ἐπὶ τῆς γῆς, οἷα στρουθία, τὸ φρόνιμον. Ἐπὰν δὲ ἄνω φέρεσθε (4), τὰ κάτω ζητεῖ τοῖς τῆς σαρκὸς ἐνεχομένοις κακοῖς, παραδοθὲν εἰς πάθος ἀτιμίας, καὶ τὸ ἐλεύθερον μετὰ τοῦ τιμίου ἀπολελωκός. Τοιοῦτος δὲ ὁ ὑπὸ τοῦ λόγου μετεωρισθεὶς, καὶ τὰ γήϊνα φρονήσας. Κατὰ δὲ τὸ ῥητὸν πάλιν, τό· *Οὐ πεσεῖται ἐπὶ τὴν γῆν ἄνευ τοῦ Πατρὸς ὑμῶν*, οὐ τὴν βούλησιν δείκνυσιν, ἀλλὰ τὴν πρόγνωσιν. Τῶν γὰρ γινομένων, ἃ μὲν κατὰ βούλησιν γίνεται, ἃ δὲ κατ' εὐδοκίαν, ἃ δὲ κατὰ συγχώρησιν.

ΚΕΦ. ΙΓ'.

Στίχ. κ'. *Πάλιν οὖν εἶπε· Τίνι ὁμοιώσω τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ;*

Στίχ. κα'. *Ὁμοία ἐστὶ ζύμῃ, ἣν λαβοῦσα γυνὴ ἔκρυψεν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, ἕως οὗ ἐζυμώθη ὅλον.*

Ἑτέρως ἐστὶ λαβεῖν, *τὴν* μὲν *γυναῖκα* εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, *τὴν* δὲ *ζύμην* εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. *Σάτα* δὲ *τρία*, σῶμα, πνεῦμα, ψυχήν. Ἁγιάζεται δὲ ταῦτα τῇ ζύμῃ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὥστε γενέσθαι πρὸς τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἓν φύραμα. Ἔτι ζύμην τὴν ἀπὸ τοῦ σπόρου τελεσιουργηθεῖσαν δύναμιν ὁ Σωτὴρ ὀνομάζει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τοῦτον αἰνιξάμενος τὸν τρόπον. Ὁ γοῦν τῆς οὐρανίου βασιλείας λόγος, μετὰ τὴν πρώτην ἐν ἀνθρώποις σπορὰν αὐξηθεὶς, καρπὸν ἀποδοὺς ἐντελῆ, τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὴν ἐπιχορηγίαν τοῖς διὰ τῶν πρώτων ὠφελουμένοις παρέχει, ζύμης δίκην φύραμα ζυμούσης. Γυνὴ δὲ ταύτην, ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ, εἰς ἀλεύρου σάτα τρία ἐγκρύπτει. Τοῖς γοῦν πορισαμένοις ἐκ πολλῆς ἐπιμελείας καὶ τῆς τοῦ σπόρου γεωργίας ἀλεύρου σάτα τρία, δόγματα, θείαν γνῶσιν τὴν περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία τὸ ἅγιον Πνεῦμα χορηγεῖ. Ἡ δ' αὐτὴ, καθ' ἑτέραν διάνοιαν, πάντα τὸν ἐκ Θεοῦ ἄνθρωπον ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς καὶ πνεύματος συνεστῶτα, τῇ ἐπιχορηγίᾳ τῆς θείας ἐμπνεύσεως, ζύμην ἐγκρύπτουσα, τὴν ἐξ αὐτῆς ὠφέλειαν, εἰς ἀλεύρου σάτα τρία τὰ νενοημένα, ἕως οὗ ζυμωθῇ ὅλον. Οὗτος γοῦν, τῇ μετοχῇ τῆς οὐρανίου ζύμης ποιωθεὶς καὶ ζυμωθεὶς, οὐράνιος καὶ πνευματικὸς χρηματίσεται ἄνθρωπος, καὶ *νέον φύραμα*, ὡς ἓν μιᾶς κράσεως γενομένης τῶν τριῶν ἀλεύρων ἀποδεδομένων, καὶ τῆς ἐν αὐτοῖς ἐμπνεύσεως τοῦ ἁγίου

A hominem posita sentiunt, videntes divina, audientes vocem Dei, gustantes panem vivum, olfacientes fragrantiam unguentorum Christi, olei exsultationis, et contrectantes Verbum vivum. (Qui sensus viri justi) attenuati ab iis qui spiritualia stulta et vilia reputant, non sunt in oblivione tamen coram Deo. Dictionem nihilominus quæ significat, ne minimam quidem aviculam in oblivione esse coram Deo, perpende cum dictionibus significantibus, Deum quorumdam oblivisci propter peccata eorum. Litteraliter ergo in hisce declaratur ad minima quæque porrigi Providentiam, et usque ad notitiam rerum tenuissimarum. Spiritualiter vero : cadit in terram, velut aviculæ, prudentia. Dum enim sublime fertur, quæ inferiora sunt B petit, propter obtinentia carnis vitia ; traditaque in passionem ignominiæ, etiam libertatem cum pretio amittit. Hujusmodi porro est qui a verbo ad sublimia elevatus, etiam quæ terrena sunt sapit. Ad litteram rursus, illud, *non cadet super terram sine Patre vestro* [17], non voluntatem ostendit, sed præscientiam. Eorum enim quæ contingunt, alia ex voluntate fiunt, alia ex beneplacito, alia ex permissione.

CAP. XIII.

V. 20. *Iterum ergo dixit : Cui assimilabo regnum Dei?*

V. 21. *Simile est fermento, quo accepto mulier abscondit in farinæ sata tria, donec fermentatum est totum.*

Alio modo licet accipere, *mulierem* quidem pro C Ecclesia, et *fermentum* pro Spiritu sancto. *Tria sata*, sunt corpus, spiritus, anima. Sanctificantur hæc fermento Spiritus sancti, ut fiant cum Spiritu sancto una conspersio. Præterea Salvator nominat Spiritum sanctum, sive virtutem quæ a semine perficitur, fermentum, subinnuens hoc modo : Sermo nempe regni cœlorum, post primam sationem inter homines accepto incremento, redditoque fructu perfecto, Spiritus sancti subministrationem iis qui per hæc prima adjuti sunt, largitur, instar fermenti videlicet massam fermentantis. Hoc fermentum mulier, Dei nempe sapientia, in farinæ sata tria occultat. Iis videlicet qui sibi compararunt, ex multa sollicitudine et cultura seminis, D farinæ sata tria, hoc est dogmata et divinam cognitionem de Patre, Filio ac Spiritu sancto, ipsamet Dei sapientia Spiritum sanctum suppeditat. Hæc eadem, juxta aliam intelligendi rationem, totum ex Deo hominem ex corpore, anima et spiritu constantem, largitione divinæ inspirationis fermentum occultat, suam nempe utilitatem, in farinæ sata tria spiritaliter intellecta, donec fermentetur totum. Vir igitur hujusmodi participatione cœlestis frumenti qualificatus et fermentatus, cœlestis ac spiritualis homo audit, et *nova conspersio* [18], facta quodammodo una mixtura trium farinarum diver-

[17] Matth. x, 29. [18] I Cor. v, 7.

(3) Forte εὔωνα.

(4) Forte φέρεται

saruin et inspirationis sancti Spiritus in ipsis. Atque ita profecto novus panis et spiritualis effecti, secundum Apostolum, qui ait : *Unus panis et unum corpus sumus multi* [19], imaginem ac similitudinem resumemus panis vivificantis universa, *qui de cœlo descendit* [20], nosque similes sibi effecit. Commode autem mulieri assimilabo Dei sapientiam in his; *Christus vero est Dei virtus, et Dei sapientia* [21], quæ respondet similitudini fermenti. Sicut enim in parabola seminis, coloni personam et satoris introduxit, ubi haud equidem rationabiliter facta fuisset mulieris mentio : ita hic delato fermento in farinæ sata tria, appropriatur parabola, ut mulieri panificæ assimilet quem in illa satorem nominaverat.

V. 29. *Et venient ab oriente et occidente et ab aquilone et meridie, et recumbent in regno Dei.*

B

Apud Matthæum et parabola complexa est, per quam vocantur veluti ad vineam, ad præcepta nempe, operarii varii variis ætatibus; ut in matutino, et circa tertiam, et sextam, et nonam et undecimam horam. Forsitan igitur tota hominum vita, est istius parabolæ dies. Sunt qui ab adolescentia et ab ineunte ætate vocati sunt, ii nempe qui illucescente aurora, a Domino mercede conducti sunt. A tertia hora vocantur, qui vocantur postquam adoleverint : circa nonam ii, qui post juvenilis ætatis æstum et pondus, jam senescentes ad Dei cultum perducuntur. Senes qui jam ad vitæ exitum vicini sunt, per undecimam horam indicantur. Et quia intentio, non tempus attenditur,
C
quod in fide quis impendit; idcirco illis, qui ex quo vocati sunt, quæ sibi imposita fuerunt, effecere, datur eadem salutis merces : illud nempe denarium, quod ab initio ablatum fuit a maligno per seductionem, dum transgressio spiritalis præcepti facta est; divinæ atque omnino regalis imaginis. Quo mihi videtur characterem notamque ipsiusmet regni ostendere, siquidem denarii insigne insculptam regis imaginem significat. Quoniam igitur quotquot in vineam et civitatem divini cultus ingressi fuerant, unamque et eamdem operationem attigerant, ejusdem regni compotes fierent æquum erat : idcirco merito omnibus denarium, regni nempe symbolum redditur; ex quibus alii in juventute vocati sunt, alii circa adolescentiam, quidam circa medium humanæ vitæ tempus, nonnulli vero etiam postquam ad virum perfectum jam atque maturescentem pervenerant : postremo quidam circa senilem ætatem, longævi cæteroquin, et ad occasum jam vitæ properantes.

A Πνεύματος. Καὶ δὴ νέος ἄρτος καὶ πνευματικὸς γενόμενοι κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ὅς φησιν· *Εἷς ἄρτος καὶ ἓν σῶμά ἐσμεν οἱ πολλοί*, εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἀναληψόμεθα τοῦ ζωοποιοῦ τῶν ὅλων ἄρτου, ὅς *ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβέβηκεν*, ἑαυτῷ παραπλησίους καὶ ἡμᾶς ἀπεργασάμενος. Εὖ δὲ γυναικὶ ἀφομοιώσω τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ ἐντούτοις· *Χριστὸς δέ ἐστιν ἡ τοῦ Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία*, καταλλήλως τῷ τῆς ζύμης ὑποδείγματι. Ὥσπερ γὰρ ἐπὶ τῆς παραβολῆς τοῦ σπόρου, γεωργοῦ πρόσωπον καὶ σπορέως εἰσῆγεν, οὐκ ἂν εὐλόγως ἐν ἐκείνοις μνημονευθείσης γυναικὸς, οὔτε (5) κἀνταῦθα ἐπὶ ζύμης φερομένης εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, οἰκειοῦται ἡ παραβολὴ, γυναικὶ ἀρτοποιουμένῃ τὸν ἐξ ἐκείνης ὠνομασμένον σπορέα ἀπεικάσαι.

Στίχ. κθ'. *Καὶ ἥξουσιν ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν καὶ βοῤῥᾶ καὶ νότου, καὶ ἀνακλιθήσονται ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.*

Παρὰ δὲ τῷ Ματθαίῳ καὶ παραβολὴ πλέκεται, δι' ἧς καλοῦνται ὡς εἰς ἀμπελῶνα εἰς τὰς ἐντολὰς ἐργάται διάφοροι ἐν διαφόροις ἡλικίαις, ὡς ἐν πρωΐᾳ, καὶ περὶ τρίτην, καὶ ἕκτην καὶ ἐνάτην καὶ ἑνδεκάτην ὥραν. Τάχα μὲν οὖν ἅπας ὁ τῶν ἀνθρώπων βίος ἐστὶν ἡ κατὰ τὴν παραβολὴν ἡμέρα. Καὶ οἱ μὲν ἐκ παίδων καὶ πρώτης ἡλικίας κληθέντες οἱ ἅμα τῇ ἕῳ μισθωθέντες εἰσὶ παρὰ τοῦ δεσπότου· οἱ δὲ μετὰ τὸ μειράκιον οἱ ἀπὸ τῆς τρίτης ὥρας· οἱ δὲ μετὰ τὸν ἐν νεότητι καύσωνα καὶ τὸ βάρος ἐπὶ τὴν θεοσέβειαν ἀγόμενοι πρεσβῦται οἱ περὶ τὴν ἐνάτην· οἱ δὲ πρὸς αὐτῇ τῇ ἐξόδῳ γέροντες ἤδη δηλοῦνται διὰ τῆς ἑνδεκάτης. Καὶ ἐπεὶ προαίρεσις, οὐ χρόνος, ἐξετάζεται, ὃν ἐν πίστει πεποίηκέ τις· διὰ τοῦτο τοῖς ἐξ οὗ κέκληνται τὰ ἐπιβάλλοντα πεποιηκόσι δίδοται ὁ ἴσος τῆς σωτηρίας μισθός· (6) τὸ συλαθὲν κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ πονηροῦ δι' ἀπάτης κατὰ τὴν τῆς ἐντολῆς παράβασιν πνὶξ (7) τῆς θείας καὶ βασιλικωτάτης εἰκόνος δηνάριον, δι' οὗ δοκεῖ μοι τὸ γνώρισμα τῆς βασιλείας αὐτῆς ὑποφαίνειν, ὅτι βασιλέως ἐντετυπωμένην εἰκόνα τοῦ δηναρίου τὸ χάραγμα σημαίνει. Ἐπειδὴ τοίνυν πάντας τοὺς ἐπὶ τὸν ἀμπελῶνα, καὶ τὸ τῆς θεοσεβείας πολίτευμα παρελθόντας, μιᾶς τε καὶ τῆς αὐτῆς ἐργασίας ἀψαμένους, τῆς αὐτῆς βασιλείας μετασχεῖν ἦν δίκαιον· τούτου χάριν εἰκότως τοῖς πᾶσι τῆς Βασιλείας τὸ σύμβολον τὸ δηνάριον ἀποδίδοται· ὧν οἱ μὲν ἐν νεότητι ἐκλήθησαν, οἱ δὲ ἀμφὶ τὴν τοῦ νεανίου ἡλικίαν, οἱ δὲ περὶ τὸν μέσον τοῦ ἀνθρώπου ζωῆς
D
χρόνον, οἱ δὲ τὸν ἄνδρα τέλειον ἤδη καὶ ὑπερβεβηκότα ἀνειληφότες· οἱ δὲ κατὰ τὸν πρεσβύτην αὐτὸν γηραλέοι λοιπὸν, καὶ περὶ δυσμὰς ἔχοντες τοῦ βίου.

Possit et aliter quis interpretando dicere, quod quæ a parabola significantur, congruant iis qui jam ab ipsa prima vitæ constitutione, usque ad consummationem sæculi digni habentur divina vocatione. Itaque dixerit primo mane fuisse vocatos ad excolendum Dei cultum, quotquot ab ori-

Εἴποι δ' ἄν τις καὶ ἑτέρως ἐξηγούμενος ἐφαρμόττειν τὰ τῆς παραβολῆς δηλούμενα, τοῖς ἀνέκαθεν ἐκ πρώτης τοῦ βίου συστάσεως μέχρι συντελείας τοῦ αἰῶνος καταξιουμένοις τῆς ἐνθέου κλήσεως. Ὥστε ἅμα πρωὶ κεκλῆσθαι λέγειν ἐπὶ τὴν τῆς θεοσεβείας ἐργασίαν τοὺς κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ βίου

[19] I Cor. x, 17. [20] Joan. vi, 41. [21] I Cor. i, 24.

(5) Forte οὕτω.
(6) Maximi, Eusebii, et Origenis.

(7) Forte πνευματικῆς.

πρώτους διασωθέντας· δευτέρους δὲ τοὺς ἀμφὶ τὸν Ἐνὼχ καὶ Νῶε· τοὺς περὶ τὴν τρίτην τοὺς ἀμφὶ τὸν Ἀβραάμ· τοὺς δὲ περὶ τὴν ἕκτην τοὺς ἐν τοῖς χρόνοις τῶν προφητῶν· τοὺς δὲ περὶ τὴν ἑνδεκάτην τοὺς μετὰ τὴν σωτήριον θεοφάνειαν. Οὓς δὴ πάντας καταξιωθήσεσθαι ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ μισθοῦ κατὰ τὸ δηνάριον δεδηλωμένους, ὥσπερ εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ βασιλείαν ἀναφέρεται.

Τὰ πάντα ταῦτα διαστήματα ἰσάριθμα ταῖς αἰσθήσεσι. Καὶ *ἀφὴ* μὲν ἔστιν ἡ πρώτη κλῆσις· ὅθεν εἴρηται περὶ τοῦ φυτοῦ, *Οὐ μὴ ἅψησθε αὐτοῦ·* *ὄσφρησις* δὲ κατὰ τὴν δευτέραν· ὅθεν ἐπὶ τοῦ Νῶε *ὠσφράνθη Κύριος ὀσμὴν εὐωδίας·* *γεῦσις* δὲ κατὰ τὸν Ἀβραάμ· διὸ καὶ τοῖς ἀγγέλοις ἐγκρυφίας παρατίθησι καὶ μόσχον· *ἀκοὴ* δὲ ἐπὶ Μωϋσέως, ὅτε ἀκουστὴ γέγονεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἡ φωνὴ τοῦ Θεοῦ· *ὅρασις* δὲ ἡ πασῶν τῶν αἰσθήσεων τιμιωτέρα, κατὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ ἐπιδημίαν· ὅτε *ἑωράκασι* τὸν Χριστὸν *τοῖς μακαρίοις ὀφθαλμοῖς*. Ὀψία δὲ ἡ συντέλεια τοῦ αἰῶνος, ὅτε οἱ ἐργάται *οἱ ἔσχατοι πρῶτοι* τὸν μισθὸν λαμβάνουσιν. Οἱ γὰρ πρότερον μαρτυρηθέντες διὰ τῆς πίστεως *οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν*. Πρῶτοι γὰρ τὸν μισθὸν ἀπολήψεσθαι προσδοκῶμεν οἱ Χριστοῦ γνώριμοι.

ΚΕΦ. ΙΔ'.

Στίχ. ιβ'· *Ἔλεγε καὶ τῷ κεκληκότι αὐτόν· Ὅταν ποιῇς ἄριστον ἢ δεῖπνον, μὴ φώνει τοὺς φίλους σου, μηδὲ τοὺς ἀδελφούς σου, μηδὲ τοὺς συγγενεῖς σου, μηδὲ γείτονας πλουσίους· μήποτε καὶ αὐτοὶ ἀντικαλέσωσι, καὶ γένηταί σοι ἀνταπόδομα.*

Στίχ. ιγ'. *Ἀλλ' ὅταν ποιῇς δοχὴν, κάλει πτωχοὺς, ἀναπήρους, χωλοὺς, τυφλούς.*

Στίχ. ιδ'. *Καὶ μακάριος ἔσῃ, ὅταν οὐκ ἔχωσιν ἀνταποδοῦναί σοι. Ἀνταποδοθήσεται γάρ σοι ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν δικαίων.*

Ἀλλ' οὔτε μὲν κατὰ τὸ ῥητὸν κελευόμεθα μὴ φίλους καλεῖν καὶ γείτονας, ἀλλὰ πτωχοὺς καὶ ἀναπήρους, χωλοὺς καὶ τυφλούς. Μυστικῶς δὲ τάχα *φίλοι* μὲν εἶεν ἂν οἱ χαίροντες καθ' ἡμᾶς τοῖς τῆς ἀληθείας δόγμασιν· ἀδελφοὶ δὲ οἱ ἔχοντες ἀδελφὰ δόγματα· *συγγενεῖς* οἱ πλησιάζειν ἡμῖν κατὰ ταῦτα θέλοντες· *γείτονες* οἱ μὴ πάντα μακρὰν τῶν ἡμετέρων δογμάτων ἐσχηνωμένοι. Κατὰ κοινοῦ δὲ τὸ *πλουσίους* ἀκουστέον. Οἱ μὲν οὖν ἀκροάσεις καταγέλλοντες πλουσίους καὶ πτωχοὺς καλοῦσιν· ὁ δὲ πρὸς δόξαν ἀληθῆ διακονῶν τῷ λόγῳ κενοδοξίας ἀπήλλακται. Καλεῖ δὲ *πτωχοὺς*, τουτέστιν ἀπείρους λόγων, ἵνα πλουτίσῃ· *ἀναπήρους*, τουτέστι βεβλαμμένους τὸ φρόνημα, ἵνα ὑγιάσῃ· *χωλοὺς* τοὺς σκάζοντας τῷ λόγῳ, ἵνα ὀρθὰς τροχιὰς ποιῶσι· *τυφλοὺς* τοὺς τὸ θεωρητικὸν μὴ ἔχοντας, ἵνα βλέπωσι τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν. Τὸ δὲ, *Οὐκ ἔχουσιν ἀνταποδοῦναί σοι*, ἴσον ἐστὶ τῷ· Οὐκ ἴσασι πρὸς ἐρώτησιν ἢ ἀπόκρισιν διεξάγειν λόγον, καὶ διαλεκτικῶς.

Στίχ. ιη'. *Καὶ ἤρξαντο ἀπὸ μιᾶς παραιτεῖσθαι*

A gine vitæ primi salvati sunt. Deinde Enoch et Noe cum coævis suis. Circa tertiam horam, Abraham cum coævis. Circa sextam eos qui temporibus prophetarum vivebant. Circa undecimam vero, quicunque editi sunt post salutarem Dei adventum. Quos scilicet omnes dignandos fore una eademque mercede denario declaratur, quatenus ad regnum Dei refertur.

Quæ hic commemorantur temporis dissonantiæ, totidem sunt atque sensus. Itaque *tactus*, est prima vocatio. Unde dictum est de planta, *Ne tetigeritis illam* [22]. Item *olfactus* secundæ congruit distantiæ. Quamobrem sub Noe *odoratus est Dominus odorem suavitatis* [23]. *Gustus*, ad Abraham
B refertur: propterea que angelis subcinericios panes apponit et vitulum. *Auditus* de Moyse est, quando audita fuit de cœlo vox Dei. *Visus*, qui est omnium sensuum pretiosissimus, refertur ad Christi adventum: quando *viderunt* Christum *beatis oculis* [24]. Per serotinum tempus significatur finis sæculi, quando operarii *novissimi*, *primi* [25] mercedem accipiunt. Qui enim primi martyrium subierunt propter fidem, *non reportarunt promissionem* [26]. Nos enim Christi discipuli mercedem ut primi accipiamus fore confidimus.

CAP. XIV.

V. 12. *Dixit autem et ei qui eum vocaverat: Quando facis prandium vel cœnam, ne voces amicos tuos, neque fratres tuos, neque consanguineos tuos, ne-* C *que vicinos divites. Ne forte et ipsi vicissim vocent, et fiat tibi retributio.*

V. 13. *Sed quando facis convivium, voca pauperes, mutilos, claudos, cæcos.*

V. 14. *Et beatus eris, cum non habuerint vicissim reddere tibi. Retribuetur enim tibi in resurrectione justorum.*

Nequaquam ad litteram jubemur non vocare amicos et vicinos, sed pauperes et mutilos, claudos et cæcos. Mystice autem, verosimiliter *amici* fuerint qui nobiscum gaudent de dogmatibus veritatis. *Fratres*, qui similia dogmata profitentur. *Consanguinei*, qui conjungi nobiscum per eadem volunt. *Vicini*, qui haud prorsus remoti degunt a dogmatibus nostris. Ubique vero subintelligendum
D est, *divites*. Qui igitur se sermones de rebus quibusdam habituros profitentur, divites et pauperes vocant. At qui ad veram sententiam ministrat verbo, a vana gloriatione immunis est. Vocat vero *pauperes*, id est sermonum inexpertes, ut divites faciat. *Mutilos*, hoc est læsos cogitatione, ut sanet. *Claudos*, claudicantes nempe verbo, ut rectas semitas percurrant. *Cæcos*, qui vim contemplandi speculandive non habent, ut videant lumen verum. Illud, *Non habent vicissim reddere tibi*, perinde valet atque illud: Nesciunt ad interrogationem et responsionem sermonem exigere, et regulis dialecticæ.

V. 18. *Et cœperunt ab una* (8) *renuere omnes.* Hoc est

[22] Gen. III, 3. [23] Gen. VIII, 21. [24] Matth. XIII, 16. [25] Matth. XX, 16. [26] Hebr. XI, 39.

(8) Syriasmus, pro *statim*.

omnes ex composito. *Primus dixit ei : Agrum emi, et habeo necessitatem exire, et videre illum. Rogo te, habe me excusatum.*

V. 19. *Et alius dixit : Juga boum emi quinque, et proficiscor probare illa. Rogo te, habe me excusatum.*

V. 20. *Et alius dixit : Uxorem duxi, et propterea non possum venire.*

Generatim tribus modis excidunt quidam a vocatione : imaginatione dogmatum meliorum, sequela sensuum, et voluptate. Qui enim agrum emerunt, qui etiam cœnam excusant, sunt qui assumunt alia dogmata divinitatis, quæ multam habent verosimilitudinem et varietatem rationis : qui etiam contemnunt agrum habentis in seipso agrum et virtutes. Qui igitur ignorat nec probat quam possidebat rationem, ex eo quod antea didicisset; is necessario nec sponte exit e cœna et vocante, forte etiam et de seipso. Dicit vero illud *Rogo te*, tanquam solo verbo vocantem reveritus.

Qui juga boum emit quinque, is est qui intellectualem contemnit naturam, et circa sensualia libenter versatur. Nec iste approbavit ab initio quæ emerunt. Si binarius numerus ad materialia ordinatur, iste materialia in pretio habuit, propterea ipse quoque intellectualem cœnam excusat. Alius est qui dicit : *Uxorem duxi*, qui videtur invenisse sapientiam, et hujus communione veracem excusat; vel qui carni unitus, amator voluptatis est potius, quam Dei. Generatim igitur tota parabola sic se habet. Accipe tu vero aliter quæ ad hunc locum pertinent, quatenus homines sumus, et divitias bonitatis Dei non expedit nobis scire.

Necessario Deus homini assimilatur, ut cum hominibus loquatur, qui non capiunt dispensari a Deo universa, manente Deo. Tunc vero non amplius assimilatur homini, quando cessantes a contentione, zelo cæterisque malis, et ab ambulatione secundum hominem, dignamur audire a Deo : *Ego dixi : Dii estis et filii Sublimis omnes* [27]. Tunc non amplius et aliis multis nominibus appellatur, quibus indiget peccator homo; panther et leo, et ursus sicut in prophetis scriptum est. Haud aliter intelligo et illud : *Deus noster, ignis consumens* [28]. Pro eo enim qui dignus non est consumptione, lux est; secundum Joannem dicentem : *Deus noster lux est* [29]. Et rursus : *Nondum*, inquit, *manifestum est quid erimus. Novimus autem, quod si manifestatum fuerit, similes ipsi erimus, quia videbimus eum sicuti est* [30]. Quamvis enim digni effecti simus ut impræsentiarum videamus Deum mente et corde; at non videmus eum *sicuti est*, sed sicuti contingit nobis propter nostram œconomiam. At in restitutione omnium rerum, quas *locutus est per os sanctorum ejus* [31], videbimus, non sicut nunc, quod non est, sed sicut congruit tunc, quod est.

A *πάντες· τουτέστιν, ὡς ἐξ ἑνὸς συνθήματος. Ὁ πρῶτος εἶπεν αὐτῷ· Ἀγρὸν ἠγόρασα, καὶ ἔχω ἀνάγκην ἐξελθεῖν, καὶ ἰδεῖν αὐτόν. Ἐρωτῶ σε, ἔχε με παρῃτημένον.*

Στίχ. ιθ'. *Καὶ ἕτερος εἶπε· Ζεύγη βοῶν ἠγόρασα πέντε, καὶ πορεύομαι δοκιμάσαι αὐτά. Ἐρωτῶ σε, ἔχε με παρῃτημένον.*

Στίχ. κ'. *Καὶ ἕτερος εἶπε Γυναῖκα ἔγημα, καὶ διὰ τοῦτο οὐ δύναμαι ἐλθεῖν.*

Ἁπλῶς δὲ τρισὶ τρόποις ἀποπίπτουσί τινες τῆς κλήσεως· φαντασίᾳ δογμάτων κρειττόνων, διώξει αἰσθητῶν, καὶ φιληδονίᾳ. Οἱ μὲν γὰρ ἀγρὸν ἀγοράσαντές εἰσιν οἳ καὶ παραιτοῦνται τὸ δεῖπνον, οἱ παραλαβόντες δόγματα ἕτερα τῆς θεότητος, πολλὴν ἔχοντα τὴν πιθανότητα, καὶ τὴν ποικιλίαν τοῦ λόγου· οἳ καὶ καταφρονοῦσι τοῦ ἀγροῦ, τοῦ ἔχοντος ἐν B ἑαυτῷ ἀγρὸν καὶ δυνάμεις. Ὁ οὖν μὴ ἰδὼν μηδὲ δοκιμάσας ὃν ἐκτήσατο λόγον διὰ τὸ προειλῆφθαι, ἐξ ἀνάγκης καὶ οὐχ ἑκουσίως ἐξέρχεται ἐκ τοῦ δείπνου, καὶ τοῦ κεκληκότος, τάχα δὲ καὶ ἑαυτοῦ. Τὸ δὲ *Ἐρωτῶ σέ* φησιν, ὡς λόγῳ μόνῳ αἰδούμενος τὸν κεκληκότα.

Ὁ δὲ ζεύγη βοῶν ἀγοράσας πέντε, οὗτός ἐστιν ὁ τῆς νοητῆς καταφρονῶν φύσεως, περὶ δὲ τὰ αἰσθητὰ φιλοχωρῶν· οὐδ' οὗτος ἐδοκίμασεν ἐξ ἀρχῆς ἃ ἐώνηνται. Εἰ ὁ δύο ἀριθμὸς ἐπὶ ὕλας τάσσεται, οὗτος τὰ ὑλικὰ ἐτίμησε· διὸ καὶ οὗτος τὸ νοητὸν δεῖπνον παρῄτηται. Ὁ δὲ ἕτερός ἐστιν ὁ εἰπών· *Γυναῖκα ἔγημα*, ὁ δοκῶν εὑρηκέναι σοφίαν, καὶ ταύτης κοινωνήσει παραιτούμενος τὴν ἀληθῆ· ἢ ὁ τῇ σαρκὶ C ἑνούμενος, φιλήδονος μᾶλλον ἢ φιλόθεος. Τὸ μὲν οὖν ὁλοσχερὲς τῆς παραβολῆς οὕτως· ἔκλαβε δὲ καὶ ἄλλως τὰ κατὰ τὸν τόπον, ὅσον ἄνθρωποί ἐσμεν, καὶ τὸν πλοῦτον τῆς τοῦ Θεοῦ χρηστότητος οὐ συμφέρει γινώσκειν ἡμῖν.

Ἀναγκαίως ὁ Θεὸς ἀνθρώπῳ ὁμοιοῦται, ἵν' ὡς ἀνθρώποις λαλήσῃ, μὴ χωροῦσιν οἰκονομηθῆναι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πάντα, μένοντος τοῦ Θεοῦ. Καὶ τότε παύσεται ὁμοιούμενος ἀνθρώπῳ, ὅταν, παυσάμενοι ἔριδος, ζήλου καὶ τῶν λοιπῶν κακῶν, καὶ τοῦ κατ' ἄνθρωπον περιπατεῖν, ἀξιωθῶμεν ἀκοῦσαι ἀπὸ τοῦ Θεοῦ· *Ἐγὼ εἶπα· Θεοί ἐστε καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες*. Πέπαυται δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ καλούμενος, ὧν ἁμαρτωλὸς χρῄζει ἄνθρωπος, πάνθηρ καὶ λέων, καὶ ἄρκτος, ὡς ἐν τοῖς προφήταις γέγραπται. Οὕτως D ἀκούω καὶ τοῦ· *Ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλίσκον*. Τῷ γὰρ οὐκ ὄντι ἀξίῳ καταναλίσκεσθαι φῶς ἐστι κατὰ τὸν Ἰωάννην λέγοντα· *Ὁ Θεὸς ἡμῶν φῶς ἐστι*. Καὶ αὖθις· *Οὔπω*, φησὶν, *ἐφανερώθη τί ἐσόμεθα· οἴδαμεν δὲ, ὅτι, ἐὰν φανερωθῇ, ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα, ὅτι ὀψόμεθα αὐτὸν καθώς ἐστιν*. Εἰ γὰρ καὶ ἀξιωθῶμεν βλέψαι νῦν τὸν Θεὸν τῷ νῷ καὶ τῇ καρδίᾳ, οὐ βλέπομεν αὐτὸν *καθώς ἐστιν*, ἀλλὰ καθὼς διὰ τὴν ἡμετέραν οἰκονομίαν ἡμῶν γίνεται· ἐν δὲ τῇ ἀποκαταστάσει πάντων, ὧν *ἐλάλησε διὰ στόματος τῶν ἁγίων αὐτοῦ*, ὀψόμεθα οὐχ ὡς νῦν ὃ οὐκ ἔστιν, ἀλλ' ὡς πρέπει τότε, ὅ ἐστι. Παρ' ἡμῖν μὲν οὖν τοῖς ἀνθρώποις ἀνθρώπῳ ὡμοιώθη· παρὰ δὲ

[27] Psal. LXXXI, 6. [28] Deut. IV, 24. [29] Joan. I, 5. [30] I Joan. III, 2. [31] Luc. I, 70

τοῖς ἑαυτοὺς ἀποθεώσασι Θεῷ· Ὁ Θεὸς γάρ ἐστι (9), φησὶν, *ἐν συναγωγῇ θεῶν*.

ΚΕΦ. ΙΕ'.

Στίχ. κγ'. *Καὶ ἐνέγκαντες τὸν μόσχον τὸν σιτευτὸν, καὶ φαγόντες εὐφρανθῶμεν.*

Εἰ δὲ χρὴ τὸν τόπον καὶ ὑψηλότερον θεωρῆσαι, προκατάρχεται λόγων, ἠθικῶν μὲν, οἷον τροφῆς, ἐν τῷ *φαγόντες*, ἐποπτικῶν δὲ, οἷον ποτοῦ, ἐν τῷ *εὐφρανθῶμεν*. *Οἶνος γὰρ ἀρχὴ εὐφροσύνης*, ὡς γέγραπται.

ΚΕΦ. ΙϚ'.

Στίχ. ιζ'. *Εὐκοπώτερον δέ ἐστι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν παρελθεῖν, ἢ τοῦ νόμου μίαν κεραίαν πεσεῖν.*

Ἔτι *μία κεραία* οὐ παρ' Ἕλλησι μόνον ἐστὶ τὸ ἰῶτα, ἀλλὰ καὶ παρ' Ἑβραίοις τὸ παρ' αὐτοῖς καλούμενον ἰώθ. Δύναται δὲ ἰῶτα συμβολικῶς λέγεσθαι Ἰησοῦς, ἐπείπερ ἡ ἀρχὴ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ καὶ παρ' Ἕλλησι καὶ παρ' Ἑβραίοις ἀπὸ τοῦ ἰὼθ γράφεται. Ἔστι τοίνυν ἐν τῷ νόμῳ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ μὴ παρερχόμενος αὐτὸν, μηδὲ πρότερον πίπτων, *ἕως ἂν πάντα γένηται*· τότε δὲ πίπτων, ἵνα πλείονα καρπὸν φέρῃ· οὐ νικηθεὶς, ἀλλὰ *ταπεινώσας ἑαυτὸν, καὶ γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ*.

ΚΕΦ. ΙΖ'

Στίχ. ιβ'. *Καὶ εἰσερχομένου αὐτοῦ εἴς τινα κώμην, ἀπήντησαν αὐτῷ δέκα λεπροὶ ἄνδρες, οἳ ἔστησαν πόῤῥωθεν.*

Στίχ ιγ'· *Καὶ αὐτοὶ ἦραν φωνὴν, λέγοντες· Ἰησοῦ ἐπιστάτα, ἐλέησον ἡμᾶς.*

Καί γε τοὺς περὶ λέπρας νόμους ὑπολαμβάνῃς δή τινα τῆς ψυχῆς διαγραφὴν διάφορον. Τίς γὰρ οὐκ ἂν ἀπορήσαι ὁρῶν, ὅτι πῇ μὲν ἡ λέπρα ἀκάθαρτον ποιεῖ τὸν ἄνθρωπον ἐγγενομένη χρωτὶ ζῶντι, πῇ δὲ πᾶσαν ἀκαθαρσίαν (10) ἀπολύει ὅλον λεπρὸν γεγονότα. Τότε γὰρ ἀκάθαρτος εἶναι λογίζεται, ὅτε χρὼς ζῶν, μετὰ τὸ ὁλόλεπρον γεγονότα, μιαίνεται τοῦ ζῶντος χρωτὸς τὴν ἐξ ὅλων λέπραν . . . . εἶναι λεγομένην. Ἡγοῦμαι γὰρ τὴν λέπραν ἀντὶ ἀλόγων λαμβάνεσθαι τῆς ψυχῆς παθημάτων, τὸν δὲ ζῶντα χρῶτα ἀντὶ τῆς λογικῆς καταστάσεως. Δοκεῖ οὖν μοι μυστήριον παρέχειν ὁ λόγος. Ἐν γὰρ τῇ τῶν βρεφῶν ἡλικίᾳ ἀνέγκλητός ἐστιν ἡ ψυχὴ, τῆς ἀλογίας ἀπολύουσα αὐτὴν παντὸς ψόγου. Ἐὰν δὲ ὀφθῇ χρὼς ζῶν ἐν αὐτῇ, ὅ ἐστιν, ἐὰν ἄρχηται τοῦ λόγου ὑποφύωσις, τότε ἀρχὴ τῆς ἁμαρτίας ὑφίσταται, ἕως ἐπικρατήσηται τοῦ χρωτὸς τοῦ ζῶντος, τουτέστι, τοῦ λόγου αὐξάνοντος καὶ τελειουμένου, ὅλος γένηται ὁ χρὼς ζῶν, καὶ τέλεον ἡ λέπρα ἐξαφανισθῇ.

ΚΕΦ. ΙΗ'.

Στίχ. κ'. *Τὰς ἐντολὰς οἶδας· Μὴ μοιχεύσῃς, μὴ φονεύσῃς, μὴ κλέψῃς, καὶ μὴ ψευδομαρτυρήσεις. Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου.*

Ἐξελέγχεται δὲ ἐν τῷ λόγῳ Μαρκιωνιστῶν τε παράνοια καὶ Μανιχαίων, οἳ τὸν νόμον ἀλλότριον εἶναί φασι Χριστοῦ. Φησὶ γὰρ ὁ Μάρκος, ὅτι ἐμ-

A Apud nos igitur homines homini assimilatus est: apud eos vero qui se in deos referunt, Deo. Inquit enim: *Deus stetit in synagoga deorum* [32].

CAP. XV.

V. 23. *Et afferentes vitulum pinguem, et comedentes lætemur.*

Si licet hunc locum sublimius contemplari, instituit sermones, morales quidem, puta ciborum, dum ait *comedentes*; speculativos vero, puta potuum, dum inquit *lætemur*. Siquidem *Vinum initium est lætitiæ* [33], sicut scriptum est.

CAP. XVI.

V. 17. *Facilius autem est cœlum et terram præterire, quam ut legis unus apex excidat.*

Præterea *unus apex*, non est modo iota Græcorum, sed littera, quæ etiam apud Hebræos vocatur B *jod*. Potest autem symbolice Jesus appellari iota, quia initium nominis ejus tam apud Græcos, quam apud Hebræos per *jod* scribitur. Est igitur in lege Verbum Dei nequaquam illam præteriens, nec prius excidens, *donec omnia fiant* [34]. Tunc autem excidens, ut fructum majorem ferat: non victus, sed *humilians semetipsum, et factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis* [35].

CAP. XVII.

V. 12. *Et introeunte illo in quemdam vicum, occurrerunt ei decem leprosi viri, qui steterunt eminus.*

V. 13. *Et ipsi extulerunt vocem, dicentes: Jesu magister, miserere nobis.*

C Profecto leges quæ sunt de lepra intelligere queas pro diversa quadam animæ pictura. Quis enim non hæreat videns, nunc quidem lepram efficere hominem immundum, si vivæ insit cuti; nunc vero ab omni eum impuritate eximere, qui totus leprosus fuerit? Tunc enim immundus esse reputatur, quando cutis viva, postquam totus leprosus evasit, contaminetur, cute viva contrahente ex toto lepram quæ...... esse dicitur (11). Existimo enim lepram accipi pro irrationabilibus animæ passionibus, et cutem vivam pro rationali ejus constitutione. Videtur itaque mihi sermo mysterium exhibere. In infantili etenim ætate inculpata est anima, eximens sese ab omni vituperatione irrationalitatis. At si visa fuerit cutis viva in ea, hoc est, si incipiat ratio D exoriri, tunc substat principium peccati, quousque obtineat viventem cutem: id est, augescente oratione atque perfecta, tota fiat cutis viva, et penitus lepra evanescat.

CAP. XVIII.

V. 20. *Præcepta nosti: Non fornicaberis, non occides, non furaberis, et non dices falsum testimonium. Honora patrem tuum et matrem tuam.*

Confutatur hac oratione Marcionistarum Manichæorumque vesania, qui legem alienam a Christo esse autumant. Ait enim Marcus, quod *respiciens in*

[32] Psal. LXXXI, 1. [33] Eccli. XXXI, 35. [34] Luc. XXI, 32. [35] Philipp. II, 8.

(9) Forte ἔστη.
(10) Forte πάσης ἀκαθαρσίας.

(11) Locus impeditus, ad quem confer sis Levit. XIII.

eum Jesus dilexit illum [34]. Non utique pro alienæ rei adimplemento dilexisset eum, qui de his confidenter loquebatur. Quæstionem vero movet, quomodo dilectus fuerit qui secuturus non erat ad vitam. At enim est quidem propter priora dilectione dignus, qui legis præcepta custodivit : at propter contemptum ejus quod perfectum est, dilectionem propter antecedentia non sivit esse perfectam.

CAP. XIX.

V. 29. *Et fuit ut appropinquavit ad Bethphage et Bethaniam, ad montem appellatum Olivarum, misit duos discipulorum ejus,*

V. 30. *Dicens : Ite in vicum e regione; in quem introeuntes, invenietis pullum ligatum, super quo nullus unquam hominum sedit. Solventes illum, ducite.*

V. 31. *Et si quis vos interrogat, Utquid solvitis ? ita dicetis ei : Quia Dominus illo opus habet.*

V. 32. *Abeuntes igitur qui missi fuerant, invenerunt sicut dixit illis.*

V. 33. *Solventibus autem illis pullum, dixerunt domini ejus ad eos : quid solvitis pullum ?*

V. 34. *Illi vero dixerunt : Dominus illo opus habet.*

V. 35. *Et duxerunt eum ad Jesum.*

Ubi est obedientia et sacer locus, eo mittit Dominus apostolos soluturos pullum ligatum, super quo nunquam Moysis sermo vel Isaiæ, vel alius alicujus ex prophetis sedit. Quando autem venit Christus, qui natura ac solus est Dominus, silent multi antequam publicentur a Salvatore, domini. Quando enim quis flagitiis servit, multarum passionum servus est : qui ubi semel dominus effectus fuerit, non potest multos habere dominos.

V. 35. *Et injiciens quis sua ipsorum vestimenta super pullum, ascendere fecit Jesum.*

V. 36. *Procedente autem illo, substernebant vestimenta sua in via.*

Accipiunt verbum discipuli, et collocant in animis audientium. Ornant nos et actiones bonæ apostolorum impositæ nobis. Volunt enim etiam ut calcemus eorum vestimenta, perpendentes apostolicos sermones.

CAP. XX.

V. 19. *Et quæsierunt pontifices et scribæ injicere in eum manus in ipsa hora, et timuerunt. Noverant enim, quod ad illos parabolam dixit.*

V. 20. *Et opportunitatem captantes miserunt insidiatores simulantes seipsos justos esse, ut caperent eum sermone, quo traderent illum magistratui et potestati rectoris.*

V. 21. *Et interrogaverunt eum, dicentes : Magister, novimus quia recte dicis et doces, et non accipis personam, sed in veritate viam Dei doces.*

V. 22. *Licet nobis Cæsari tributum dare, necne ?*

[34] Marc. x, 21.

(12) Forte εἴασε.

(13) Forte ἀποστέλλει τούς.

A *βλέψας αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς ἠγάπησεν αὐτόν.* Οὐκ ἂν δὲ ἐπὶ τῇ τοῦ ἀλλοτρίου πληρώσει ἠγάπησε τὸν περὶ ταῦτα παῤῥησιασάμενον. Ζήτησιν δὲ κινεῖ πῶς ἠγαπήθη ὁ μὴ μέλλων ἀκολουθεῖν ἐπὶ τὴν ζωήν. Ἔστι δὲ ἐπὶ μὲν τοῖς προτέροις ἀγάπης ἄξιος ὁ τὰ τοῦ νόμου φυλάξας· τῇ δὲ πρὸς τὸ τέλειον ὀλιγωρίᾳ τὴν ἐπὶ τοῖς πρόσθεν ἀγάπην οὐκ εἴασα (12) γενέσθαι τελείαν.

ΚΕΦ. ΙΘ'.

Στίχ. κθ'. *Καὶ ἐγένετο ὡς ἤγγισεν εἰς Βηθφαγὴ καὶ Βηθανίαν, πρὸς τὸ ὄρος τὸ καλούμενον Ἐλαιῶν, ἀπέστειλε δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ,*

Στίχ. λ'. *Εἰπών· Ὑπάγετε εἰς τὴν κατέναντι κώμην, ἐν ᾗ, εἰσπορευόμενοι, εὑρήσετε πῶλον δεδεμένον, ἐφ' ὃν οὐδείς ποτε ἀνθρώπων ἐκάθισε. Λύοντες αὐτὸν, ἀγάγετε.* B

Στίχ. λα'. *Καὶ ἐάν τις ὑμᾶς ἐρωτᾷ· Διὰ τί λύετε; οὕτως ἐρεῖτε αὐτῷ· Ὅτι ὁ Κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει.*

Στίχ. λβ'. *Ἀπελθόντες δὲ οἱ ἀπεσταλμένοι, εὗρον καθὼς εἶπεν αὐτοῖς.*

Στίχ. λγ'. *Λυόντων δὲ αὐτῶν τὸν πῶλον, εἶπον οἱ κύριοι αὐτοῦ πρὸς αὐτούς· Τί λύετε τὸν πῶλον;*

Στίχ. λδ'. *Οἱ δὲ εἶπον· Ὁ Κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει.*

Στίχ. λε'. *Καὶ ἤγον αὐτὸν πρὸς Ἰησοῦν.*

Ὅπου γὰρ ὑπακοὴ καὶ ἱερὸς τόπος, ἐκεῖ ὁ Κύριος τοὺς ἀποστόλους (13) λύσοντας πῶλον δεδεμένον, ἐφ' ὃν οὐδέποτε Μωϋσέως λόγος ἢ Ἡσαΐου, ἢ ἄλλου τινὸς τῶν προφητῶν ἐκάθισεν. Ὅτε δὲ ἦλθεν ὁ Χριστὸς, C ὁ φύσει καὶ μόνος Κύριος, σιγῶσιν οἱ πολλοὶ πρὸ τοῦ κυριευθῆναι ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος κύριοι. Ὅταν γάρ τις τῇ κακίᾳ δουλεύῃ, πολλῶν παθῶν δοῦλός ἐστι· τοῦ δὲ κυρίου ἅπαξ γενομένου, οὐ δύναται πολλοὺς κυρίους ἔχειν.

Στίχ. λε'. *Καὶ ἐπιῤῥίψας τις ἑαυτῶν τὰ ἱμάτια ἐπὶ τὸν πῶλον, ἐπεβίβασε τὸν Ἰησοῦν*

Στίχ. λς'. *Πορευομένου δὲ αὐτοῦ, ὑπεστρώννυον τὰ ἱμάτια αὐτῶν ἐν τῇ ὁδῷ.*

Λαμβάνουσι μέντοι τὸν λόγον οἱ μαθηταὶ, καὶ ἐπικαθίζουσι ταῖς ψυχαῖς τῶν ἀκουόντων. Κοσμοῦσι δὲ ἡμᾶς καὶ αἱ καλαὶ πράξεις τῶν ἀποστόλων ἐπικείμεναι ἡμῖν. Θέλουσι γὰρ (14) καὶ πατῶμεν αὐτῶν τὰ ἱμάτια, ἐξετάζοντες τοὺς ἀποστολικοὺς λόγους.

ΚΕΦ. Κ'.

D Στίχ. ιθ'. *Καὶ ἐζήτησαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς ἐπιβαλεῖν ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, καὶ ἐφοβήθησαν· ἔγνωσαν γὰρ, ὅτι πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν εἶπεν.*

Στίχ. κ'. *Καὶ παρατηρήσαντες ἀπέστειλαν ἐγκαθέτους, ὑποκρινομένους ἑαυτοὺς δικαίους εἶναι, ἵνα ἐπιλάβωνται αὐτοῦ λόγου, εἰς τὸ παραδοῦναι αὐτὸν τῇ ἀρχῇ καὶ τῇ ἐξουσίᾳ τοῦ ἡγεμόνου.*

Στίχ. κα'. *Καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν λέγοντες· Διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ὀρθῶς λέγεις καὶ διδάσκεις, καὶ οὐ λαμβάνεις πρόσωπον, ἀλλ' ἐπ' ἀληθείας τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ διδάσκεις.*

Στίχ. κβ'. *Ἔξεστιν ἡμῖν Καίσαρι φόρον δοῦναι, ἢ οὔ;*

(14) Videtur deesse ἵνα, vel ὅπως.

Στίχ. κγ'. *Κατανοήσας δὲ αὐτῶν τὴν πανουργίαν, εἶπε πρὸς αὐτούς· Τί με πειράζετε;*

Στίχ. κδ'. *Ἐπιδείξατέ μοι δηνάριον. Τίνος ἔχει εἰκόνα καὶ ἐπιγραφήν; Ἀποκριθέντες δὲ εἶπον· Καίσαρος.*

Στίχ. κε'. *Ἀποκριθεὶς δὲ εἶπεν αὐτοῖς· Ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ.*

Στίχ. κς'. *Καὶ οὐκ ἴσχυσαν ἐπιλαβέσθαι αὐτοῦ ῥήματα ἐναντίον τοῦ λαοῦ, καὶ θαυμάσαντες ἐπὶ τῇ ἀποκρίσει αὐτοῦ, ἐσίγησαν.*

Ὑψηλότερον δέ· Ὁ ἄνθρωπος, ὡς ἐν τῇ Γενέσει γέγραπται, κατ' εἰκόνα Θεοῦ γέγονεν. Ὕστερον δὲ διὰ τὴν αὐτοῦ παρακοὴν ἀνέλαβε καὶ εἰκόνα χοϊκήν. Ὥσπερ δὲ τὸ νόμισμα εἰκόνα ἔχει τοῦ βασιλεύοντος τῶν ἐθνῶν, οὕτως ὁ ποιῶν τὰ ἔργα τοῦ Παντοκράτορος τὴν εἰκόνα αὐτοῦ φορεῖ, ἣν παραινεῖ ὁ Σωτὴρ ἀποδιδόναι καὶ ἀποτίθεσθαι, καὶ φορεῖν τὴν ἐξ ἀρχῆς γενομένην εἰκόνα. Ἀκολούθως τούτοις καὶ ὁ Παῦλός φησιν· *Ὡς ἐφορέσαμεν τὴν εἰκόνα τοῦ χοϊκοῦ, οὕτω φορέσωμεν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου.* Τοῦτο οὖν δηλοῖ τό· *Ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ.*

A V. 23. *Cum intellexisset autem eorum vafritiem, dixit ad eos : Quid me tentatis ?*

V. 24. *Ostendite mihi denarium. Cujus habet imaginem et epigraphen? Respondentes autem, dixerunt : Cæsaris.*

V. 25. *Respondens autem dixit illis : Reddite quæ sunt Cæsaris Cæsari, et quæ sunt Dei Deo.*

V. 26. *Et non potuerunt arripere ejus verba coram populo, et admirati de responso illius, siluerunt.*

Altiori vero sensu : Homo sicut in Genesi scriptum est, secundum imaginem Dei factus fuit. Postea ob suam transgressionem accepit etiam imaginem terrenam. Sicut vero nummus imaginem habet imperatoris gentium, ita qui facit opera Omnipotentis, imaginem ejus portat : quam *terrenam* B hortatur Salvator ut reddamus et deponamus, feramusque eam, quæ a principio fuit, imaginem. Consequenter ad hæc etiam Paulus dicit : *Sicut portavimus imaginem terrestris, ita portemus etiam imaginem cœlestis* [37]. Hoc igitur sibi vult illud : *Reddite quæ sunt Cæsaris Cæsari, et quæ sunt Dei Deo.*

EX ORIGENE

IN EPISTOLAM I JOANNIS APOSTOLI.

(Cramer, Catena in Epist. cathol., Oxon., 1840, in-8°, pag. 115.)

—

Ἔγραψα ὑμῖν, κ. τ. λ.

Ὠριγένους ἐκ τοῦ Ἄσματος τῶν ᾀσμάτων τόμος Α'. Ὁμώνυμά τινα τοῖς συμβαίνουσι κατὰ τὸν ἔξω ἄνθρωπόν ἐστι, καὶ παρὰ τὸν ἔσω, καὶ ἀναλογίαν πρὸς ἄλληλα ἔχοντα· οἷον κατὰ τὰς ἡλικίας, ἐστὶ παιδίον κατὰ τὸν ἔξω ἄνθρωπον, ὅπερ ἐπιδεχόμενον αὔξησιν ἐπὶ τὸν νεανίσκον φθάνει, ἕως οὗ χρηματίσας ἀνὴρ, γένηται πατήρ· χρῶμαι δὲ τούτοις τοῖς ὀνόμασι διὰ τὴν γραφὴν τὴν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ ἐν τῇ Καθολικῇ Ἐπιστολῇ· τὰ τρία τάξας ὀνόματα ταῦτα· ὁμωνύμως δὲ καὶ ἀναλόγως τοῖς κατὰ τὸν ἔξω ἄνθρωπον τούτοις τρισί· καὶ εἴποιμι ἂν, ὅτι ἐστί τις παιδίον κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον ὅμοιον, ὁποῖός ποτ' ἂν εἴη, ὅμοιος τοῦ τοιούτου ὁ ἔξω· οὕτω καὶ νεανίσκος κατὰ τὸν κρυπτὸν τῆς καρδίας ἄνθρωπον. Ἀκόλουθον δὲ τούτοις ἐστὶ λέγειν, ὅτι τις καὶ ἔσω ἀνὴρ καὶ πατήρ. Λέγει δὲ οὕτως ὁ Ἰωάννης· « Ἔγραψα ὑμῖν, παιδία, ὅτι ἐγνώκατε τὸν Πατέρα· ἔγραψα ὑμῖν, πατέρες, ὅτι ἐγνώκατε τὸν ἀπ' ἀρχῆς· ἔγραψα ὑμῖν, νεανίσκοι, ὅτι ἰσχυροί ἐστε, καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ μένει ἐν ὑμῖν, καὶ νενικήκατε τὸν πονηρόν. » Σαφὲς C δ' οἶμαι καὶ τῷ τυχόντι τυγχάνει, ὅτι τοῖς τὴν ψυχὴν παιδίοις καὶ νεανίσκοις καὶ πατράσι ταῦτα λέγει γράφειν. Καὶ Παῦλος δέ που φησίν, « Οὐκ ἠδυνήθην ὑμῖν λαλῆσαι ὡς πνευματικοῖς, ἀλλ' ὡς σαρκικοῖς· ὡς νηπίοις ἐν Χριστῷ γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, οὐ βρῶμα. » Ὁ δὲ ἐν Χριστῷ νήπιος τὴν ψυχὴν τοιόσδε τις ὤν, οὕτως ὀνομάζεται, καθὼς καὶ ἀλλαχοῦ ὁ αὐτὸς Παῦλός φησιν, « Ὅτε ἤμην νήπιος, ὡς νήπιος ἐλάλουν, ὡς νήπιος ἐφρόνουν, ὡς νήπιος ἐλογιζόμην. » Εἶτ' ἐπεὶ μὴ ἔμεινεν ἐν τῷ νηπίῳ, φησίν, « Ὅτε δὲ γεγένημην ἀνήρ, κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου. » Οὕτως ἀκούω καὶ τοῦ, « Μέχρι καταντήσωμεν οἱ πάντες εἰς ἄνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ. » Οἶδε γὰρ καταντήσοντας πάντας τοὺς πιστεύοντας εἰς ἄνδρα τέλειον, καὶ μέτρα νοητῆς ἡλικίας. D Ὥσπερ δὲ παρὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον καὶ τὸν ἔξω ἄνθρωπον ταῦτα συμβέβηκεν ὁμώνυμα, καὶ ἀναλογίαν ἔχοντα πρὸς ἄλληλα, οὕτως εὕροις ἂν καὶ τὰ ὀνόματα τῶν μελῶν τοῦ σώματος μεταφερόμενα ἐπὶ τὴν ψυχήν.

[37] I Cor. xv, 49.

(1) Hæc Latine tantum leguntur in Prologo Origenis ad Cantica. Vide Operum ejus tom. XII.

—

SPURIA.

ANONYMI IN JOB COMMENTARIUS (1).

(Ex edit. Ruæi.)

PROLOGUS INTERPRETIS (2).

Peritorum mos est medicorum, ut cum ad infirmum introierint, et qualitatem passionis agnoverint ægrotantis, ea quæ necessaria vel apta sunt curæ, agnitæ adhibeant passioni nec ante pro infirmo aliquam ordinant curam, quam in integro ejus agnoverint causam, ne pro oculo aurem videantur curare, aut pro manu capiti reperiantur medicinam conferre : quod est omnino imperitorum, atque artem ignorantium medicinæ. Sic etiam omnis interpres, nisi ante vim ac sensum cognoverit lectionis, quomodo poterit fidem in omnibus conservare interpretis ? Nisi sensum, inquam, dilucide atque integre juxta linguæ vernacula perlegerit, non facile ullo modo, ea quæ ab alio edita sunt, in alterius linguæ saporem veraciter exprimet. Et cum hæc non observaverit, aut certe (quod me dicere pudet) ignoraverit, aut aurem pro oculo, aut caput pro manu tanquam imperitus medicus curare incipiet. Hæc a nobis ideo præmissa sunt, quia cognovimus vel potius legimus hunc qui in manibus est beati Job librum aliquos de Græco in Latinum non Latino vertisse sermone, et quia valde satis ab interpretis officio discrepaverunt, et quia a veritate atque regula interpretationis longe discesserunt, ideo omnem sapientem peto, in cujus manus hic liber devolutus fuerit, ut ante hunc prologum relegat, quam ad hujus libri lectionem accedat, ut ex hujus præfationis textu informatus, ex quo hæc interpretata fuerint perfacile cognoscat. Spondeo sane me a veritatis auctoritate nullatenus discessisse, sed sicut ab illo posita sunt qui hæc prior edidit, ita eorum status integritatem in nullo vitiatam penitus reservasse, nihilque scabrum, neque asperum, neque additum, demptumve diligens lector inveniet : quam illi fidem præmissi interpretes facere non præsumpserunt. Quod etiam peto te studiosorum lectorum maximum, atque diligentem veritatis amatorem, ut etiam tu illa mentis vivacitate, atque sancti animi curiositate ad eorum quæ dicta sunt rationem relecta pervenias lectione. Invenies procul dubio multa eos prætermisisse, necnon et addidisse superflue plurima atque ab interpretis officio longius recessisse. Quæ cum diligenter agnoveris, quem legere debeas, quemve recusare, perfacile cognosces. Non vero non ideo hæc dicimus, quod nos aliis anteponere velimus : cum simus imperitiores atque abjectiores omnibus hominibus secundum Apostolum sermone, non scientia : sed attente faventes in omnibus veritati, ea quæ a nobis inventa sunt, summo studio, Deo suffragante, in omnibus diligenter implere curavimus.

ARGUMENTUM IN LIBRUM JOB.

In terra quidem habitasse Job Ausitidi in finibus Idumææ et Arabiæ fertur, et erat ei ante nomen Jobab. Et accepit uxorem Arabissam, et genuit filium quem vocavit Enon. Erat autem ipse filius quidem Zare de Esau filiis filius, de matre vero Bosra, ita ut sit quintus ab Abraham. Et hi sunt reges qui regnaverunt in Edom, in qua et ipse regnavit, sed primus in ea regnavit Balaach filius Beor, et nomen ejusdem civitatis Denaba. Post hunc autem Balaac, post eum Jobab qui vocatur Job. Post Job autem Husam, qui erat dux ex Themanarum regione. Et post illum regnavit Adad filius Badad, qui excidit Madiam in campo Moab, et nomen civitatis ejus Avith.

ANONYMI IN JOB LIBER PRIMUS.

Sicut cœli luminaria ac sidera in firmamento A cœli a Deo collata cunctis indesinenter quæ sub cœlo sunt fulgent, atque omnibus quæ super terram sunt per tempora ac tempora, per generationes et generationes mirabiliter relucent, alia quidem per noctem, ut luna et stellæ, alia nihilominus per diem, ut solis speciosissimi radii : sic et sanctorum virtutis insignia, atque beatissimi eorum

(1) *Anonymi*, etc. In vulgatis antea editionibus Origeni tribuitur, sed ipsius non esse invictis argumentis probavit Huetius in Appendice libri tertii *Origen.*, num. 2.

(2) *Interpretis.* In manuscripto codice monasterii Padolironensis interpretatio hæc Hilario episcopo tribuitur, teste Mabillonio nostro, *Itin. Ital.*, p. 208. Sed quamvis ex variis Hieronymi testimoniis constet beatum Hilarium Pictaviensem episcopum tractatus seu homilias Origenis in Job transtulisse, præsentis tamen operis quod Ariana labe infectum est, quodque Origenis non est, nulla causa est cur interpres habeatur is qui contra Arianos summa cum laude scripsit.

agones, omnibus in perpetuo singulariter fulgent, omnibus in æternum bonorum formam tribuunt, omnibus sub sole pietatis exemplum ostendunt. Quod autem sideribus atque luminaribus compararentur omnes sancti demonstrat Apostolus, dicens : *Stella enim a stella differt in claritate, ita et resurrectio mortuorum* [1], procul dubio sanctorum. Evidentius autem ostendit hoc angelus, qui ad Danielem locutus est dicens : *Tunc justi effulgebunt sicut luminaria cœli, tanquam sol, et luna, et tanquàm stellæ in sæcula* [2]. Super hæc universa etiam ipse Dominus in Evangeliis dicit : *Tunc justi fulgebunt in conspectu Patris sui qui est in cœlis* [3]. Sic itaque effulgent atque emicant omnes sancti, non solum in tempore restitutionis, sed et nunc in tempore hujus præsentis sæculi. Alius enim fide fulget ut Abraham; alius castitate lucet ut Joseph; alius nihilominus mansuetudine, ut homo Dei Moyses. Item vero alius constantia atque tolerantia vehementium dolorum, sicut admirabilis Job, de quo plurimus sermo, de quo vehemens disputatio, cujus sanctæ virtutis insignia, cujus admirabilem constantiam, cujus inenarrabilem tolerantiam, cujus miserabiles dolores, quis edicere, vel juxta meritum proferre, vel admirari valeat, quæ scripta sunt Syrorum lingua, sive ab ipso Job, sive ab amicis ejus? Ob hoc enim dicit ipse beatissimus Job : *Quis dabit ut scribantur sermones mei, et ponantur in libro in perpetuum* [4]? Interpretata autem sunt a magno illo viro Moyse in Hebraicam linguam, atque filiis Israel tradita. Quod ostendit ipsa Scriptura Job, dicens : *Hoc interpretatus est ex Syrorum libro.* A quo interpretatus? Manifestum est quod a Moyse in Hebræum. Item vero a Septuaginta Interpretibus ex Hebræo in Græcum translatus est. In Ægypto scilicet olim Moyses illum ex Syro in Hebræum transtulit. Item in Ægypto etiam Septuaginta sub Ptolemæo ex Hebræo in Græcum illum transtulerunt, et inde ex Ægypto per universas gentes beati Job Scriptura divulgata est : primum quidem in Arabia Syriace scripta, ubi et Job habitabat : post hoc vero et in Hebræis, et in Græcis, atque in omnibus gentibus, juxta hæc quæ intimata atque ostensa sunt, immutata atque interpretata est. Erat nimirum pridem Syriace ex parte scripta non ita diligenter neque ita vigilanter, quemadmodum postea a Moyse. Solæ enim responsiones, atque replicationes a primordio scriptæ sunt. Nam quis illorum poterat nosse quomodo venerint angeli, ut starent ante Deum, vel quomodo diabolus venerit, vel quid dixerit, vel quid responderit? Nullus illorum poterat hoc nosse, vel hoc quod Deus ad diabolum locutus fuerit, nisi solus Moyses Spiritus sancti revelatione. Sicut enim de factura cœli et terræ nemo alius ita diligenter poterat nosse, vel loqui, vel scribere sicut Moyses, ita nec ea quæ circa Job gesta sunt. Sed ita adhuc, sicut nemo alius poterat

A nosse, vel dicere, vel scribere, quæ solus Pater ad solum Filium locutus est dicens : *Faciamus hominem* [5], et cætera universa, nisi solus Moyses, quæ revelavit illi Spiritus sanctus Paracletus qui præsens erat; sic similiter nullus illius temporis poterat nosse in secreto quæ Deus ad diabolum locutus est pro increpatione ejus quæ in eo erat cogitationis, nisi solus Moyses, cui cuncta sunt revelata quæ ante erant abscondita, pro iis qui tunc legis auspicium erant accepturi. Quod autem Moyses hæc scripserit in Ægypto, etiam juxta ipsum tempus cum ejusdem sit numeri maxime comprobatur. Nam sicut quintus erat Job ab Abraham, ita quinta progenie missus est Moyses educere filios Israel de terra Ægypti. Super hæc autem omnia, o amici, invenimus in

B antiquorum dictis, quod cum magnus ille Moyses in Ægypto a Deo fuisset missus, et vehementem afflictionem filiorum Israel videret, et consolari eos ab anxietate lamentabilis eorum afflictionis qua illos Ægyptii affligebant, minime valeret, vehementes illos atque terribiles Job dolores pro consolatione illis enarraverit, necnon et in Scriptura eos ponens adhuc cum essent recentiores, illi populo dederit : ut per cognationes et tribus suas hæc legentes, vehementes atque terribiles illos beati illius viri dolores audientes, invicem se consolarentur, et cum patientia atque gratiarum actionibus mala quæ eos circumdederant sufferrent, et ut bonam remunerationem Domini quam Job post tolerantiam largitus

C est audientes, etiam ipsi liberationem sperarent, et beneficia beatæ mercedis laborum suorum exspectarent. Hujus namque rei evidens atque irrefutabile indicium est hoc, quod etiam adhuc usque in hodiernum diem beati Job tolerantia ante eos qui sunt in dolore et luctu atque planctu legitur pro consolatione atque exhortatione dolorum illorum, et pro ablatione angustiæ cordis eorum. Similiter autem et in conventu ecclesiæ in diebus sanctis legitur passio Job, in diebus jejunii, in diebus abstinentiæ, in diebus in quibus tanquam compatiuntur ii qui jejunant et abstinent, admirabili illi Job, in diebus in quibus in jejunio et abstinentia sanctam Domini nostri Jesu Christi passionem sectamur : ut terribilem ejus passionem transeuntes ad beatam

D ejus resurrectionem venire mereamur, compassi nunc ut et conregnemus, condolentes modo in tempore passionis, ut et congaudeamus post hoc in tempore resurrectionis. Quam passionem Dominus noster Jesus Christus ad terras veniens in humano corpore sustinuit pro omnium hominum salute, ut per passionem sane mortem interficeret, per resurrectionem vero suam recidivam vitam cunctis ostenderet. Cujus passionis atque resurrectionis Domini formam atque exemplum quia Job passio in multis gerebat, sicut ii qui diligentius requisierunt, repererunt : merito etiam nunc in diebus passionis, in diebus sanctificationis, in diebus jejunii, beati Job

[1] I Cor. xv, 41, 42. [2] Dan. xii, 3. [3] Matth. xiii, 43. [4] Job xix, 23. [5] Gen. i, 26.

passio legitur, meditatur atque scrutatur. Sed ad priorem revertamur sermonem.

Diximus quod magnus ille Moyses scribens passionem Job, et dolorem, et laborem, atque constantiam, pro consolatione dederit filiis Israel; blande et benigne ac placide loquens ad eos, ac dicens: Constantes estote, filii Israel; animæquiores estote, posteritas Abrahæ, sustinete dolores, sufferte hæc mala, quia et olim erat quidam homo in regione Ausitide, cui nomen erat Job: qui cum esset justus et verax, et sine querela, ingentes sustinuit dolores, amara supportavit tormenta, propter zelum adversarii, atque nequissimi diaboli invidiam. Ita et vos, inquit, modo a Pharaone vexamini, ab Ægyptiis oppressionem patimini, ab immisericordibus vehementes sustinetis dolores, cum omnino non comprobemini peccatores, neque culpabiles, sed et sancti, boni factores, et perfecti, et grati amici et ipsis et patribus eorum estis comprobati atque ostensi. Sed cum hæc patimini illicite ab Ægyptiis in servitutem redacti, et absque culpa ab eis macerati, atque injuste afflicti ne defeceritis, neque succubueritis. Nolite fieri desperantes, sed sustinete constanter, atque sufferte viriliter. Erit namque et vobis liberatio quemadmodum et illi. Reddetur etiam vobis retributio hujus tribulationis, sicut et illi reddita est. Si vos quos honorabiles atque divites esse oportebat propter patrum bonitatem atque divitias, inhonorabiles atque egeni effecti estis, nolite expavescere: quia et præfatus hic vir Job de sede regali et gloriosa ad sterquilinium devolutus est cum ignominia, ex immensis divitiis atque opulentia ad miserabilem paupertatem immutatus est atque inopiam. Si Ægyptii quos amicos esse oportuerat propter gratiam Joseph, atque sinceritatem Israel, ad inimicorum nequitiam immutati sunt, nec hoc vobis sit mirum: quia et Job boni illi sodales, qui ei devoti atque integri amici esse debuerant, ad inimicitiam conversi sunt, et ad maximam reluctationem, atque criminationem circa illum immutati sunt. His ergo similia etiam vos, inquit, sustinentes, filii Israel, usque in finem supportate, usque in finem sufferte. Erit enim vestra inspectio, sicut et illius facta est. Erit, atque reddetur vobis tolerantiæ remuneratio, sicut et illi reddita est. Hæc namque et his similia Moyses loquens ad filios Israel scripsit dicens: *Homo quidam erat in regione Ausitide* [6]. Homo utpote natura exsistens homo: quidam vero, utpote ex omnibus singularis. In regione autem Ausitide, utpote qui illic moraretur, et illic natus atque ex ipsis fuerit, et inter eos advixerit. Et qui sunt isti Ausitæ? Genus Esau, posteritas atque tribus Edom. Nam Ausitæ et Minei, et Euchei, et Themanitæ, et cæteræ omnes tribus erant ex cognatione atque prosapia Esau filii Isaac, qui et Edom cognominatus est. Idcirco cohabitatores sibi erant invicem, atque integri amici, utpote unius generis atque unius linguæ, et, ut breviter dicam, unius gentis erant et contigui habitatores. Nam tunc universæ tribus Idumæi vocitatæ sunt, ex nomine Esau ita nuncupatæ. Nunc vero omnes uno nomine Arabes appellantur, non solum Idumæi qui erant ex Esau, sed et Ammanitæ et Moabitæ, omnes pariter nunc in Arabum nomine perstringuntur. Hæc itaque diximus, ut ostendamus qui fuerint Ausitæ, ex quorum Job appellatur regione, quia tribus erant et cognationes Edom, qui et Esau. Nam sicut tribus Israel, qui et Jacob, ita et tribus Edom, qui et Esau, juxta carnales tribus, et non juxta studia spiritalia. Ausitæ ergo et Euchei, et Minei et Themanitæ, omnes pariter Idumæi fuerunt. Ob hoc ergo dicit: *Homo quidam in regione Ausitide.* Statim in primordio laudem beatissimi Job demonstrat. Nam cum hominem illum memorat, ostendit protinus quod ille homo fuerit, et non jumentum neque bestia. *Homo quidam erat:* sed quia homo esse comprobatur, merito factus esse ostenditur. *Homo quidam erat.* Unus erat ex omnibus hominibus secundum corpus, secundum corruptionem, sed singularis erat præ omnibus hominibus juxta spiritus instantiam et animæ sinceritatem, atque justitiæ perfectionem. *Homo quidam erat.* Vere homo, utpote homo factus, ut homo permanens, utpote ad imaginem Dei creatus, et ad similitudinem jumentorum ac bestiarum atque reptilium non est immutatus, sicuti dicitur de aliquibus: *Homo vanitatis similis factus est illis* [7]. Et adhuc: *Homo cum in honore esset non intellexit, comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis* [8]. Homo quidam erat, patientiæ exemplum, constantiæ testimonium, tolerantiæ indicium. Homo quidam erat quem innumeri beatum dixerunt, quem præsentes timuerunt, quem absentes reveriti sunt, quem angeli admirati sunt, quem ipse Dominus dilexit. Homo quidam erat quem nequissimus æmulatus est, cui adversarius invidebat, quem inimicus hominum diabolus apud Dominum reprehendebat. Homo quidam erat qui versuti illius draconis caput conculcavit, qui sceleratum diabolum in fugam convertit, qui in corpore incorporeum supplantavit. Homo quidam erat, homo vere tanquam constantissimus belligerator, tanquam singularis monomachus, tanquam constanter stans adversus omnes diaboli exercitus, tanquam qui singulariter de omnibus dæmonum virtutibus victoriam sumpserit solus. Homo quidam erat, non erat bellua cruenta, non erat serpens nequitia, non erat equus neque mulus luxuria neque petulantia, non erat canis spurcitia, neque vulpes dolo atque astutia, non erat scorpius, neque veneni lethalis vipera, sed homo erat. Nam sicut obsceni atque impudici, maligni quoque ac versuti his omnibus comparantur atque horum omnium appellatione nuncupantur, sicut di

[6] Job I, 1. [7] Psal. CXLIII, 4. [8] Psal. XLVIII, 21.

citur de hujusmodi : *Canes improbi animo nescientes saturitatem* [9]. Et adhuc : *Equi admissarii facti sunt, unusquisque ad uxorem proximi sui hinniebat* [10]. Et alibi : *Serpentes, generatio viperarum* [11]. Et, *Generatio serpentium volantium, qui veloces sunt in malitia.* Et iterum : *Apprehendite vobis vulpes pusillas exterminantes* [12]. Et, *Tanquam vulpes in solitudine facti sunt prophetæ tui, Israel* [13]. Et : *Ite, dicite vulpi huic* (dicit Dominus de Herode [14]), et alia innumera his similia dicuntur de hujusmodi in Scriptura. Sed beatus Job non erat talis, neque his similis. Sed homo erat intaminatus, et immaculatus atque illibatus. Homo, utpote hoc quod ad imaginem et similitudinem Dei factus est, integrum custodiens. Sic itaque homo quidam erat juxta hæc universa quæ monstrata sunt. Non erant tales omnes homines, sed unus erat solus, talis quidem ex omnibus Job beatissimus. Ubi autem erat hic homo ? In qua regione, in qua provincia ? Respondet dicens : *In regione Ausitide.* Qui autem sint isti Ausitæ, superius demonstravimus, quod ex genere fuerunt Esau, sive ex filiis Esau, sive ab ipso Esau Ausitæ erant vocati. Et quales isti erant Ausitæ ? Impii, injusti, infideles, obsceni, insatiabiles, sicut et pater eorum Esau, de quo dictum est a sanctis: *Nemo sit obscenus et insatiabilis sicut Esau* [15]. Cum ergo esset talis ipse Esau, non docuit filios suos pietatem neque justitiam quam ipse non sectabatur, sed impietatem eos docuit, et injustitiam atque infidelitatem. Quod si dixerit aliquis : Cum ergo talis fuerit Esau atque generationes ejus, quomodo fuit Job ex illis, atque inter illos pius ac bonus ? Ita fuit sicut mox in principio Abel innocens cum injusto, sicut Noe justus inter gigantes illos sceleratos, sicut Melchisedech sacerdos Dei altissimi in medio maledictorum Chananæorum, sicut Abraham qui credidit in media Chaldæorum idola colentium. Sicut ergo isti omnes cum essent pii ac sancti, atque religiosi Dei amici, ex impiorum sunt generationibus procreati : ita admirabilis Job cum ex obsceni atque insatiabilis Esau genere atque cognatione prodierit, sanctus ac justus sponte effectus est; hoc scilicet demonstrat dicens : *Homo quidam erat in regione Ausitide.* Erat tanquam rosa inter spinas, tanquam lilium inter tribulos candidus ac rubens, candidus fide ac sanctitate, rubens velut rosa, plane quia sustinuit dolores ac passiones. *Homo quidam erat in regione Ausitide.* Erat tanquam columba inter raptrices aquilas, tanquam agnus in medio luporum diripientium, tanquam stella in medio nubium teterrimarum. Homo quidam erat, justus inter injustos, inter profanos sanctus, inter obscenos mundus, pius inter impios, bonus inter malos, tanquam smaragdus in luto, tanquam margarita in arena. Sic namque erat memoratus homo ille in regione Ausitide. Cum ergo inter tales esset, non talis fuit quales et illi. Cum inter impios esset, non declinavit ad impietatem. Cum esset inter infideles, non habuit infidelitatem. Cum esset inter injustos, non est commistus injustitiis: sed permansit in medio impiorum tanquam adamas immobilis, lucerna inexstinguibilis, tanquam lumen quod non immutatur, tanquam radius qui non occidit. Sic etiam oportet nos esse, o amici, sanctos atque immaculatos, pios ac religiosos, charitatem amplectentes atque perfectos, inviolabiles atque illibatos in medio generis pravi ac perversi, ut fulgeamus tanquam luminaria cœli in mundo, verbum vitæ continentes in die Christi, ut et de nobis dicatur sicut et de beato illo : *Et erat sine querela homo ille, justus, verax, Dei cultor* [16]. Homo ille memoratus atque designatus, qui in regione erat Ausitide, cui nomen erat Job. Ostendit hominem, cognitam fecit regionem, designavit nomen, dicens : *Cui nomen erat Job* [17], quod cum justis scriptum est, quod in regione vivorum signatum est, quod in tabernaculis æternis est deputatum. *Cui nomen erat Job.* Dignos habeat etiam nos Dominus, ut nomina nostra sic scribantur cum viventibus, sic cum iis qui salvi fiunt nominentur, sic cum justis connumerentur. Sed adhuc, inquit, *homo quidam erat in regione Ausitide, cui nomen erat Job.* Adversus diabolum est hic sermo, adversus nequissimum est hæc disputatio, tanquam si diceret : O malignissime diabole, o nequissime Satana, adversus quem altercaris? adversus quem bellum geris? adversus quem præliaris? adversus quem zelo succenderis? Adversus hominem, adversus corruptibilem, adversus mortalem, adversus carnalem, adversus terrenum, cum sis incorruptibilis et incorporeus, atque immortalis : adversus eum qui in regione moratur Ausitide, tu qui de cœlo cecidisti. Sed et sic superaris, conculcaris, humiliaris ab uno homine, cum sis spiritus, ab uno ex corruptibilibus, tu qui ex incorruptibilibus cherubim cecidisti ordinibus. Hæc itaque signavit dicens : Homo quidam erat in regione Ausitide qui omnem exercitum diaboli fugavit, qui omnem virtutem nequissimi debilitavit, qui omnem virtutem et argumentum diaboli supervacuum demonstravit, qui omnem ventum et aquam, atque impetum maligni in se collidentem constanter sustulit, et immobilis perstitit. Ac si ergo diceret : Homo quidam erat, o diabole, qui tibi prævaluit. Homo quidam erat qui omnem virtutem tuam infirmam ostendit. Homo quidam erat qui omnem malitiam tuam in derisionem deduxit, et quod est maximum, habitans in regione Ausitide, id est, impiorum atque infidelium, obscenorum quoque atque injustorum. Nam cum illic moraretur, non potuisti, o diabole, immutare, neque convertere eum post impios ad impietatem, neque post infideles ad infidelitatem, neque post injustos ad injustitiam, sed inter omnes,

[9] Isa. LVI, 11. [10] Jerem. V, 8. [11] Matth. XXIII, 33. [12] Cant. II, 15. [13] Ezech. XIII, 4. [14] Luc. XIII, 31. [15] Hebr. XII, 16. [16] Job I, 1. [17] ibid.

et apud omnes injustos permansit justus, sicut testatur mox consequenter dicens : *Et erat homo ille magnus, admirabilis.* Beatus homo ille qui a Deo testimonium accepit, qui ab angelis prælatus est, qui ipsi diabolo in admirationem venit, utpote qui vehementioribus plagis atque periculosis doloribus non succubuit. Hic ergo homo erat sine querela, utpote ab omni macula illibatus, utpote ab omni reprehensione exsors. Erat sine querela coram Deo et hominibus, coram angelis et spiritibus corruptibilibus et incorruptibilibus. Erat sine querela, utpote formam in se ostendens novæ gratiæ, ubi episcopum irreprehensibilem esse oportet. Erat sine querela in animo et corpore, in consiliis et cogitationibus, in verbis atque operibus, in studiis atque conversationibus. In omni nihilominus vita sua erat sine querela. Ita dictum est post hoc de Samuele in laudibus patrum : *Et non reprehendit homo illum,* id est, non criminatus est illum homo, quia erat sine querela, sicut et olim Job. Et unde invenit hoc Job ut esset sine crimine? Ex hoc invenit, quia erat justus. Ex hoc invenit, quia a justitia non declinavit. Ex hoc invenit, quia justitiam non dereliquit, quia a justitia non discessit, quia justitiam non despexit. Idcirco postquam sine querela illum ostendit, post hoc nihilominus etiam justum illum demonstrans dicit, sine querela justus. Justus erat quia sine crimine erat, et sine querela erat, quia justus nuncupatus est. Et erat homo ille sine querela justus in judiciis, justus in causis, justus in legibus, justus in ordinationibus. Nam cum esset dux ac princeps provinciæ suæ, et leges sanxit, et judicia judicavit. Sed procul dubio quod omnia juste disposuerit et judicaverit, atque misericorditer definierit, non reveritus personam, non accipiens munera, non ambulans post retributiones, non despiciens oppressum, non spernens viduam, non obliviscens orphanum : pro his ergo omnibus, et ex his omnibus, atque per hæc cuncta erat justus tanquam omnem injustitiam conculcans, tanquam omnem injustitiam eradicans, tanquam omnem injustum humilians et non permittens emergere. Erat justus, utpote injustitiæ non communicans, utpote injustitiæ non appropinquans, utpote injustitiam, odio habens atque abominans. Erat justus quoniam illum diligebat, de quo dicitur in prophetis : *Et est justitia accinctus lumbos* [18]. Erat justus, quia in Deo sperabat, de quo dicitur : *Justus Dominus, et justitias dilexit, æquitatem vidit vultus ejus* [19]. Sic namque erat justus. Sic erat justus, ut ipse Deus qui cognoscit corda, attestaretur justitiæ ejus. Ita erat justus, ut ipse de semetipso diceret : *Justitia eram indutus, et vestitus judicio tanquam vestimento. Confregi molas injustorum, de medio autem dentium rapinas abstuli* [20]. Sic itaque erat justus, ut formam atque exemplum Domini Dei in se adimpleret, ejus qui cum sit justus, justitias dilexit. Cum autem justus esset, erat verax. Nam multi videntur justi esse, sed non veraciter, sed fallaciter, non juste, sed injuste, non plane sed fictitie. Merito nunc istic cum justum diceret beatum Job, adjecit etiam hoc quod verax fuerit. Ob quam rem? Ob hoc, ut ostenderet quia justitia ejus vera erat. Non erat mendax, non erat simulata, sed integra erat, atque Deo acceptabilis. Ob hoc ergo dicit, verax. Sciebat namque justus ille vir quod veritates requirit Dominus. Idcirco verax erat, verus, purus, simplex, non fictus. Non erat in illo hæsitatio. Non loquebatur aliud in ore, aliud vero cogitabat in animo. Non aliud dicebat verbis, et aliud cogitabat corde. Non erant verba ejus mollia in labiis, jacula vero in occulto, quemadmodum nunc sunt plurimorum, quemadmodum sunt innumerabilium, de quibus dicitur : *Molles fuerunt sermones super oleum, et ipsi sunt jacula* [21]. Et adhuc : *Proximo suo loquitur bona, et intra se habet mala.* Et alibi : *In labiis suis blandus obdulcat inimicus, in corde suo vero insidiatur* [22]. Sed non erat talis beatus Job, sed verax erat, verax utpote servus ejus de quo dicitur, *Sit Deus verax* [23] : tanquam vere servus illius de quo dictum est : *Hæc est vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum* [24]. Cum ergo esset veri Dei servus verax, erat verax, nec ipse mentiens, nec mendaciis communicans, nec ipse mentiens, nec aliis mendacia congruere permittens. Verax in ore, verax in corde, verax in cogitationibus et verax in responsionibus, verax in verbis et verax in factis, verax cum hominibus et verax cum angelis, verax in corruptione et verax in incorruptionibus, et quod est omnium maximum, verax in conspectu omnia inquirentis Dei. Ob hoc enim dicitur : *Non peccavit Job in conspectu Domini, et non dedit insipientiam Deo* [25]. David bonus aspectui Domini nuncupatur, Job vero verax in conspectu Dei ostenditur, verax in lege ante legem, verax in mandatis ante mandata, verax in misericordia et in justificationibus ante Scripturæ sanctionem. Horum namque omnium commemorationem cum in natura haberet conscriptam a Creatore, cuncta hæc veraciter adimplevit, cuncta hæc veraciter perfecit. Idcirco veraciter verax dicitur atque comprobatur. Primum quidem sine querela, utpote in semetipso. Deinde justus, utpote circa omnes. Item verax tanquam in conspectu Dei. Propterea post hæc universa in conclusione omnium pro universorum recapitulatione adjiciens dicit : *Dei cultor :* quia omnem sanctitatem, et omnem justitiam, et omne opus bonum quod visi fuerint homines facere, nisi in Dei cultura, nisi in Dei agnitione atque confessione fecerint, sine causa faciunt atque supervacue. Et ut breviter atque audenter dicam, omnia quæcunque fecerint homines sive in virginitate, sive in abstinentia, sive in corporis castitate, sive in carnis suæ combustione, sive in bonorum suorum distributione,

[18] Isa. XI, 5. [19] Psal. X, 8. [20] Job XXIX, 14, 17. [21] Psal. LIV, 22. [22] Prov. XXVI, 24. [23] Rom. III, 4. [24] Joan. XVII, 3. [25] Job I, 22.

omnia gratis faciunt, si non in fide fecerint, sine causa agunt nisi in agnitione unius ingeniti Dei Patris, et in confessione unius unigeniti Filii ejus Domini nostri Jesu Christi, et illuminatione Spiritus sancti gloriosi, ac venerabilis Paracleti, qui adjuvat infirmitatem nostræ orationis, in quo signati sumus in die redemptionis nostræ, hoc fecerint. Omnem ergo sanctitatem, et omnem injustitiam quam fecerit quis foris a vera Dei cultura atque vera fide, gratis facit, in perditione facit, non prodest ei, non adjuvat eum in die iræ, non liberabit eum in die interitus. Ad quod est testis Apostolus qui dicit: *Omne quod ex fide non est, peccatum est* [16]. Quare? Quia bona videntur fecisse non quæsita fide, non quæsita agnitione ejus propter quem hoc fecerint. A quo enim accipiet mercedem? Ab eo quem non B requisivit, quem non agnovit, cui non credidit, quem non est confessus, neque professus sicut oportuit, non accipiet ab eo remunerationem, nisi judicium et iram ad condemnationem. Sicut enim qui ædificat sine fundamento, nihil proficit nisi detrimentum et laborem, et dolorem: sic similiter qui boni aliquid videtur facere, si sine fide fecerit, nihil proficit. Sicut enim credenti omnia sunt possibilia, ut salvetur atque refrigerium inveniat apud eum cui credidit: sic non credenti nihil est possibile, neque ut salvus fiat, neque ut refrigerium inveniat, neque ut in vitam introeat. Non est enim mentitus qui ait: *Quærite Dominum, et inveniet anima vestra* [17]. Quod si non quæsieritis in fide, non potestis in vi- C tam introire, id est, animæ non credentium. Sicut enim sol nisi vibraverit super faciem terræ, nullus ex fructibus ejus crescit, neque adolescit, neque maturescit, sic similiter nisi per fidem veritas refulserit in animabus hominum, nunquam erunt acceptabiles coram Deo. Quod autem si sol non radiaverit super fructus terræ, non oriuntur, neque maturescere comprobantur, manifestum est apud Noe. Nam per annum illum quo Noe fuit in arca, sol non effulsit super terram, partim sane ab aeris turbatione coercitus, partim autem quia ab aquarum multitudine erat terra cooperta. Idcirco fructus terræ anno illo neque germinaverunt, neque creverunt, neque maturescere comprobati sunt, sicut in Genesi scribentes asseruimus. Hæc namque universa dixi- D mus, quia beatus Job cum justitiam et veritatem haberet, etiam Dei culturam, hoc est fidem Deo delectabilem, pretiosam quoque ei atque acceptabilem habebat. Sicut enim nihil est delectabile hominibus sine luce, sic similiter nihil est delectabile, neque acceptum Deo, absque fidei lumine. Ob hoc ergo dicit de Job, Dei cultor, juste ac veraciter colens Deum. Non propter divitias atque pecunias, sicut diabolus mendaciter detulit illum apud Deum, sed propter justitiam ac veritatem coluit Deum. Nihil hoc justius ac veracius, quam ut Creator universorum ac benefactor omnium veraciter colatur

A et adoretur. Nihil hoc justius neque veracius, quam, ut ei qui est omnium Deus et conditor, atque provisor, credatur ut oportet, et confiteatur, et profiteatur. Nihil ergo suscipit Deus absque fidei veritate. Non enim indiget his quæ nostra sunt, nisi solis animabus nostris in veritate fidei persistentibus, nisi sola conscientia nostra in veritate fidei sibi confitente. Hæc namque sciens beatus Job justitiam ædificavit, veritatem fundavit. Sed hæc universa Dei cultura, hoc est, fide concinnavit atque texit, obdulcavit atque perfecit. Sic oportet etiam nos, o viri periti, in fide ambulare, in fide stare, in fide perseverare, infidelitati atque infidelibus non appropinquare, neque communicare, neque conventiculis eorum, neque collectis, ut cuncta quæ facimus in fide Deo acceptabilia sint: sicut et illa quæ paulo post Job fecisse asseritur, acceptabilia facta sunt, quia abstinuit se ab omni re mala, ut Deo acceptabilis fieret religiosa ejus cultura, ut nihil esset quod ei perstreperet, vel præpediret circa Dei conjunctionem atque familiaritatem, utpote ei quieratsine querela, justus quoque ac verax Dei cultor atque abstinens se ab omni re mala. Dignos etiam faciat nos Deus, ut ipsum imitantes in ejus beatitudinis vestigiis requiem, ac refrigerium accipiamus in tempore resurrectionis.

Habuit autem filios septem et filias tres, sed non ex adulterio, neque ex impudicitia, sed ex licito atque immaculato matrimonio Sciebat namque beatus Job quia ex illicito toro filii qui nascuntur testes erunt iniquitatis adversus parentes suos cum interrogantur. Idcirco veraciter dicit: *Et si secutus est oculus meus uxorem viri alterius*, atque his similia. Cum ergo omnia obscena et exsecrabilia atque illicita declinaret, septem habuit filios, et filias tres, sancte et pudice secundum officium naturæ, caste ac veraciter juxta Creatoris promissionem. Fuerunt autem illi filii septem, et filiæ tres fuerunt illi. Cui? Job justo, sine querela, vero Dei cultori. Huic ergo fuerunt filii septem et filiæ tres. Deo largiente, providente Creatore, volente omnium opifice, fuerunt illi filii septem et filiæ tres. Septem filii juxta hebdomadam dierum sæculi, aut juxta hebdomadam eorum qui ab apostolis in novæ gratiæ sæculo sunt ordinati, aut juxta septem stellas quæ quotidie pertranseunt spatia cœli. Fuerunt ei septem filii et filiæ tres, omnes simul decem, secundum decem verba legis, quæ post hoc filiis Israel sunt tradita. Ergo quia ea quæ in decem verbis legis sunt præcepta, omnia adimplevit Job, et ante legem, et extra legem, idcirco et ipsi quidem in formam atque memoriam, illis vero qui post hoc sub lege legem non adimpleverunt, ad correptionem, ad condemnationem, decem liberi dati sunt ei, utpote qui singulis eorum singulorum memor præceptorum omnia adimpleverit. Sed dicit aliquis: Porro cur non dedit ei masculos tantum, sed partim quidem masculos, partim autem feminas? Audi. Ob hoc dedit pro-

[16] Rom. XIV, 23. [17] Psal. LXVIII, 33.

miscue et filios et filias quia a sæculo ita dedit omnibus. *Genuit*, inquit, *filios et filias* [18]. Et adhuc ob hoc promiscue et filios et filias dedit, quia ita desiderant omnium mentes, quia hoc requirit hominis desiderium, ut promiscue utrosque et filios et filias habeant. Ad satisfaciendum ergo humanis sensibus, promiscue dedit illis et dat filios et filias. Et adhuc ob hoc dat promiscue, ut concordia atque conjunctio hominum multiplicetur per connubiorum copulationes. Ubi enim dederint filias suas in conjugium, et acceperint filiis suis uxores, illic copulatio fit connubii, crescit conjunctio, sive apud pauperes, sive apud divites. Quod si sane alicui filii tantum nascerentur, alii autem filiæ, cum eas viris omnes traderet, domum vacuam relinqueret atque hæreditatem suam desolatam. Nunc vero filias suas sane dat foras, filiis autem intus accipit uxores, ac per hoc et extrinsecus habet cognationem et intrinsecus hæreditatem. Hæc videlicet universa divina efficiuntur providentia atque operatione, utiliter atque necessarie hominibus ita ab initio ordinata. Sic namque et Job fuerunt septem filii et filiæ tres, ut cum ipsas sane filias foras traderet viris, haberet extrinsecus filios adoptivos : et cum filiis suis de foris acciperet uxores, haberet etiam in his extrinsecus adoptivas filias. Sæpe enim generi, vel nurus filiis sinceriores reperiuntur circa soceros, vel socrus suas, illæ quæ Dei timorem ac pietatem habuerunt animabus suis. Talis fuit illa beata Ruth, quæ ita detulit socrui suæ veteranæ, ut usque ad mortem non esset passa eam relinquere. Idcirco sane in Scriptura in perpetuo magnificatur, apud Deum vero in infinita sæcula beatificatur, judicabit nihilominus atque condemnabit in resurrectione omnes malignas et impias nurus, quæ soceris vel socribus suis contumeliam vel injuriam ingesserint, non reminiscentes quod ipsi eis viros genuerint atque nutrierint, et pro substantia et pro victu illis laborem acquisierint. Si igitur diligis virum tuum, o mulier, dilige et eos qui genuerunt eum et nutrierunt sibi filium, tibi vero maritum. Noli separare filium a patre vel matre. Noli compellere filium patrem aut matrem inhonorare, ne in condemnationem incidas apud Dominum Deum in die terribilis inquisitionis atque judicii. Sufficiat tibi, o mulier, quia possides virum quem non nutristi, et substantiam quam non acquisisti, quia venis in domum quam non ædificasti et eris domina, atque potestatem habes laborum alienorum, pro quibus tu nullatenus laborasti. Noli ergo retribuere mala his qui tibi præparaverunt atque suo labore acquisierunt omnia, sive virum, sive substantiam, sive resumptionem, o mulier, ne ascendat super te maledictio a Domino Deo. Sed hæc pauca per occasionem filiorum Job a nobis sunt dicta pro commendatione nuruum, ad correptionem vero et condemnationem malarum et impiarum atque crudelium omnium.

Fuerunt, inquit, *illi filii septem* [19]. Certum est quod religioso religiosi, et sancto sancti, et bono sunt boni, sicut et in priori demonstravit. Nam cum sancta esset radix, sancti creverunt et rami, atque bonæ exortæ sunt propagines. Cum memoratis istis septem filiis Job fuerunt et tres filiæ. Erant namque et ipsæ filiæ ipsis filiis similiter, utpote filiæ Job, atque ejus filiorum suorum vero germanorum certe sorores in omni bona religiositate. Nisi enim ipsæ eorum sorores tales exstitissent, non utique pariter cum germanis suis semper fuissent, sicut in priori hæc Scriptura demonstravit. Sed adhuc fuerunt illi septem filii et tres filiæ, numero decem, animo vero unus erant. Numero plurimi erant; consensu autem atque concordia quasi unus ; unanimitate atque dilectione quasi idem. Non separabat autem eos zelus, non dissociabat eos invidia, sicut pridem fratres Joseph. Quare? Quia non exorta est in eis prævaricatio, neque coinquinatio, sicut in Ruben, neque furor interficiens, sicut in Simeon et in Levi, neque odium fraternæ maledictionis, sicut in cæteris filiis Jacob : sed erant omnes unanimes in pietate, pacifici in justitia atque in Dei timore concordes, utpote Job filii, et non tanquam Esau nepotes. Esau enim cum unum sufferre non posset germanum fratrem Jacob, interficere eum quæsivit. Septem vero filii Job et tres filiæ tanquam una anima indivisi convixerunt in unitate, et tanta fuit unanimitas laudabilium filiorum Job, ut et malignus atque invidus dæmon facilius omnes pariter indivisos interficere, quam dividere atque dissociare benignam atque veram eorum unanimitatem posset. Audite hæc, o filii religiosorum, audite hæc, o nati fidelium, audite et imitamini piorum fratrum unanimitatem, qui veri veraciter in vita sua indivisi fuerunt, et in morte sua non sunt dissociati. Non sit inter germanos lis, sed benignitas atque concordia. Non sit inter fratres contentio, neque divortium, sed pax et unanimitas, sed sinceritas atque puritas. Non subintroeat adversarius per malorum hominum ora, non perturbet malignus per suæ nequitiæ ministros piæ germanitatis concordiam. Multi fuerunt filii David olim, cum adversus se invicem insurrexissent, atque patri justo rebelles exstitissent, Amon et Absalon, et Adonias, qui adhuc vivo religioso patre, impie atque injuste regnum ejus occupare atque rapere tentaverunt. Nam cum essent scelerati atque injusti, in damnationem atque in interitum juste a Deo sunt traditi. Sed non tales fuerunt vel exstiterunt septem beati Job filii, sed tanquam septem dies indivisi, et tanquam hebdomada indissociati. Non certaverunt pro elegantia, non litigaverunt pro fortitudine, non contenderunt pro divitiis, non sunt conturbati pro regno, sed cum essent unanimes, cuncta propria invicem sibi æstimabant communia. Erat namque vere cor eorum et anima una. Propterea cum sanctis

[18] Gen. v, 10. [19] Job I, 2.

in perpetuo nominantur, propterea cum justis in æternum requiescunt, propterea cum angelis indeficienter laudabuntur. De istis ergo dicit : *Fuerunt illi septem filii, et filiæ tres.* Tres tanquam fides, spes, charitas, tanquam corpus et anima et spiritus, indivisæ, indissociatæ, intaminatæ. Nam quia fidem, spem et charitatem circa Deum servaverunt, propterea et corpus, et animam, et spiritum illibatum custodierunt. Post quorum omnium disputationem atque ostensionem adjiciens dicit : *Et erant pecora ejus ovium septem millia*, secundum numerum septem filiorum; *cameli tria millia* [30], secundum numerum trium filiarum. Simul omnes liberi ejus decem, similiter omnia pariter hæc millia decem. Septem filiis, septem millia ovium; et tribus filiabus, tria millia camelorum; singulis filiis appropriata mille. Ita Deo ordinante, atque patre ita post disponente, in tempore consummationis divident hæreditatem. In tempore vero vitæ sicut cogitat de omnibus pater, ita et potestatem habet pater in omnibus : sicut curam gerit de universis, ita et dominatur cunctis. Deinde adhuc juga boum quingenta et asinæ pastoriæ quingentæ, utraque similiter mille. Ordinabiliter etiam hoc, atque apte singulis de decem filiis quinquaginta juga boum, et quinquaginta asinæ. Omnia sane patris sunt ad regendum, ad gubernandum, ad intendendum, et usque in finem vitæ suæ possidendum, post requiem vero patris ordinabiliter supputata juxta numerum filiorum. Sed adhuc erant pecora ejus. Omnia pariter pecora appellat, sive oves, sive boves, sive camelos, sive asinos, universa pecora nuncupat, quia diversa peculiaria atque utilia fuerunt hominibus et sunt, et istis qui nunc sunt, et illis qui tunc fuerunt et ipsi beato Jacob. Oves quidem vivæ, pro lacte atque lanæ vestitu : occisæ vero pro esca atque carnis comestione. Similiter boves vivi, ad culturam, et panis commoditatem; jugulati vero, pro carnibus et esca, atque pedum calceamentis. Cameli autem pro omni onere portando atque levando de longinquo et de proximo. Post quæ universa asini ad levia negotia peragenda et afferenda, et eundi, et velociter redeundi. Quod enim nunc equi et muli perficiunt, hoc nihilominus asini adimplebant, præsertim tales quales sunt in regione Arabiæ et Palæstinorum asini, qui veloces sunt similiter ut equi. Omnem ergo censum beati Job supputat in septem millibus ovium, et tribus camelorum et in quingentis jugis boum, et in quingentis asinis pastoriis. Auri vero et argenti, atque vestium non meminit. Quare? Ob hoc ut reticeret, an ob hoc quod Job aurum et argentum non habuisset? Ob hoc procul dubio, quia non habuit. Quo teste aurum et argentum non habuerit? Ipso Job dicente : *Et si confidebant in divitiis multis, et si ad innumerabilia misi manum meam*, et alia his similia. Erat namque hoc vere, ut priores non tantum in auro et argento sibi thesaurizarent, quantum in pecoribus et in quadrupedibus. Non enim erant ita auri expetitores sicut sumus omnes nos, non intendebant post aurum et argentum illi tunc quantum nos nunc intendimus. Nunc omnium nostrum animus post aurum detinetur atque argentum inhiat, et nihil putant homines nunc pro divitiis nisi solum aurum et argentum. Nunc enim sunt adimpleta tempora illa quæ de longe designans Apostolus dicit : *In novissimis diebus advenient anni periculosi, et erunt homines seipsos diligentes, cupidi* [31], et cætera universa quæ nunc in hominibus videmus impleri omnia. Nam quia in fine est jam hic mundus, et mortuus est jam properans ad defectum, idcirco mens hominum inhiat in his quæ mortua sunt, cum sicut stellæ inutiliter reconduntur, atque thesaurizantur. Olim vero, utpote adhuc incipiente sæculo, et utpote adhuc vivente mundo hoc, viva atque crescentia cupiebant homines pecora, quadrupedia atque agriculturam pro victu fructificantia. Sciebant namque quod aurum et argentum reconditum, ac thesaurizatum, atque ad usuras datum, peccatum conferret. Pecorum vero atque terræ usura, hoc est pecorum fetus multiplicatus, et fructus terræ augmentum ad peccatum non conferrent, sed justitiam. Nam habentes nutriunt : et eos qui non habuerint, cum ab his qui habent data fuerint ac distributa, gubernant. Tales ergo divitias habuit laudabilis ille Job, castas, mundas, incoinquinatas, incontaminatas. De hoc namque dictum est hoc, atque de similibus illius usque in æternum : *Beatus qui inventus fuerit dives justus, qui post aurum non ambulaverit, neque speraverit in argenti repositione* [32]. Vere enim inæstimabilis atque æterna beatitudo est, ut cum quis dives effectus fuerit, non confidat in auro, neque intendat in argenti repositione, sed recondat hæc in mandato Altissimi, et det ea in eleemosyna pauperibus, sed seminet atque spargat ea late per animas miserorum, per ora esurientium, vel per ora debilium, per destitutos atque miseros : juxta hoc quod dictum est : *Seminate vobis ad justitiam, ut metatis fructum vitæ* [33]. Et : *Dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in æternum* [34]. Ejusmodi vero metet multipliciter in die resurrectionis. Ejusmodi recipiet inæstimabilem beatitudinem in die visitationis. Ejusmodi eleemosynarum justificationibus tanquam lux effulget coram angelis Dei. Talis fuit beatus Job, apud quem hospes nunquam foris mansit, cujus janua omni advenienti patuit, quem invalidi nunquam prætermiserunt de iis quæ opus habuerunt, qui non dimisit pauperem exire de domo sua vacuum, ad cujus tonsuram ovium, omnium pauperum scapulæ calefactæ sunt. Ob hoc enim et istam multitudinem pecorum nutrivit, et maximam agriculturam exercuit, ut plurimis impertiret, ut pluribus benefaceret, ut plurimorum memor esset;

[30] Job I, 3. [31] II Tim. III, 1. [32] Eccli. XXXI, 8. [33] Jacob. III, 18. [34] Psal. CXI, 9.

non propter os suum tantum, sed ut multos esurientes saturaret, atque plurimos nudos vestiret, et multis miserabilibus atque infelicibus refrigeraret. Ob hoc enim pecora ejus ovium septem millia, cameli tria millia, juga boum quingenta, et asinæ pastoriæ quingentæ. *Et ministerium nimis copiosum* [35]. Certum est quod et mensæ ejus, atque sedes ejus, et ministerium copiosum, sed plus erat ministerium copiosum quod ministrabat hospitibus et advenientibus, infirmis et miserantibus, destitutis et peregrinis, pauperibus et infelicibus. Pro horum ergo omnium susceptione, nimium copiosum habuit ministerium : puto quod et in cœlo et in excelsis copiosum nimis habuerit ministerium. Plurimi ministraverunt ei super terram pro miserorum susceptione, sed plures ministrabant ei in cœlis, B cœlestes angeli, incorruptibiles eleemosynas, atque bona opera ejus in memoriam coram Deo in cœlum deferentes, sicut dictum est ad Cornelium : *Orationes tuæ et eleemosynæ tuæ ascenderunt sursum in memoriam coram Deo* [36]. Ascenderunt procul dubio ab angelis atque spiritalibus ministris delatæ. De quibus dicitur : *Omnes sunt ministeriales spiritus missi pro his qui salutem in hæreditatem capiunt* [37]. Et alibi : *Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos ignem ardentem* [38]. De istis namque ministris unus erat qui locutus est ad Tobiam dicens : *Cum orares tu et Sara filia Raguelis, ego attuli memoriam orationis vestræ in conspectum gloriæ summi Dei* [39]. Tale ergo erat ministerium Job nimium copiosum. C Secundum multitudinem enim bonorum operum ejus, multiplicati sunt cœlestes ministri atque angeli qui in conspectu Dei attestarentur beneficiis illius. Unus sane devotioni animi ejus attestabatur, alius autem eleemosynis ejus ac miserationibus, alius nihilominus sollicitis precibus, alius vero justitiæ judicii, patientiæ quoque ac longanimitati atque charitatis plenitudini. Omnes scilicet cunctis ejus virtutibus attestabantur in conspectu omnia præscientis Dei. Omnibus itaque modis ministerium copiosum erat beato Job. Quale putas illi fieri obsequium ad susceptionem, et gloriosum quoque honorem, o amice, cum anima ejus exiens de corpore ad illud sæculum transiret, cum illi occurrerent omnes angeli, quando gavisæ sunt ad eum omnium D sanctorum animæ, quando omnes animæ miserorum atque inopum, quibus super terram benefecerit, beneficiis ejus attestatæ sunt? Quæ universæ in lucem illic procedentes gloriosæ occurrunt atque sanctæ attestantur non solum solius Job virtutibus, sed et omnibus qui similiter ut Job eleemosynas miseris ac beneficia infelicibus impertiunt. Hæc universa, quia dicit, *Et ministerium nimium copiosum*. Postque adjiciens dicit : *Erant opera illius magna in terris*. Primum sane opera magna fuerunt illi, id est, agri et vineæ, fruteta et oliveta. Hæ namque erant antiquorum divitiæ, hæc erat priscorum

A rum instantia atque studium, hoc erat quod ab eis thesaurus reputabatur, area et torcular, oliveta et ficeta, et universa opera quæ sunt in agro, quæ cum labore atque sudore atque manuum callositatibus acquiruntur cum justitia, juxta ordinem Dei dicentis : *In sudore vultus tui edes panem tuum* [40]. Hæc scilicet opera magna fuerunt Job in terris, ideo et plurimo indigebat ministerio ad curandum, ad intendendum, ad circumeundum, itemque ad dandum, ad distribuendum, ad ministrandum in gentibus, ad defendendum oppressos, ad opitulandum pauperibus, ad benefaciendum viduis et orphanis. Pro his nimirum universis opera magna erant illi in terris et ministerium copiosum, quia magna erant opera meritorum et copiosum ministerium. Sed puto post hæc quæ recitata sunt magna illius opera, post agriculturam atque pecudum nutrimenta, et cætera universa, fuerunt etiam alia magna opera Job in terris, fides, pietas, justitia, sanctitas, constantia, patientia, tolerantia, atque his similia universa, et omnes quæ superius demonstratæ sunt virtutes, atque merita et eleemosynæ opera. Hæc namque sunt magna illa opera quæ erant ita magna ut usque ad cœlum pertingerent, et usque ad Deum pervenirent. Ita erant magna, ut in corruptione perpetrata in incorruptione fuissent prædicata. Inter homines facta, inter angelos sunt mirificata. Hæc, inquam, fuerunt Job magna opera. Et ubi hæc fuerunt? In terra, inquit. In qua terra? Primum quidem in ea quæ sub cœlo est terra. Item in terreno ejus corpore. Omnem enim virtutem, omnem justificationem, omne opus sanctum, omnem tolerantiam cum gratiarum actionibus, universa in hoc corpore terreno perfecit, et supportavit atque sustinuit. Testis est ipse dicens de virtute Dei atque magnitudine : *Qui suscitaturus est pellem meam, quæ hausit hæc mala* [41]. Postque universa, opera magna erant Job. Ubi? In terra, inquit. In qua terra? In terra incorruptibili, in terra immortali, in terra viventium, in tabernaculis justorum, ubi non est infirmitas neque mors, unde fugit dolor et tristitia atque gemitus. Illic ergo magna erant opera Job, illic demonstrata sunt atque ostensa, illic distincta atque manifestata. Hic perfecta, illic autem demonstrata; hic seminata, illic vero messa; hic dispersa, illic autem collecta; hic Deo fenerata, illic vero cum gloria a Deo fenerantibus redhibita. Qui enim miseretur pauperis, fenerat Deo [42]. Secundum autem datum illius retribuet illi Dominus.

Post hæc autem universa, novissimam virtutem Job demonstrat, dicens : *Fuit autem hic homo de genere optimo, ex partibus Orientis* [43]. Item autem et istic singulariter illum designat atque memorat. Hic homo singularis, semotus, qui in carne separavit ea quæ carnis sunt, qui inter homines super homines fuit, qui in terris erat, et cœlestia agebat;

[35] Job I, 3. [36] Act. X, 4. [37] Hebr. I, 14. [38] Psal. CIII, 4. [39] Tob. XII. [40] Gen. III, 19. [41] Job XIX. [42] Prov. XIX. [43] Job I, 3.

hic homo sine querela justus, verus Dei cultor, abstinens se ab omni re mala; hic ergo de genere optimo, ex partibus Orientis, tanquam si diceret, omnibus qui sunt in partibus Orientis generosior atque melior fuit, nobilior hic atque sublimior erat. Hoc namque demonstrans dicit: *Fuit autem hic homo de genere optimo, ex partibus Orientis*. Sed liceat respondere scribenti, et dicere: Unde Job de genere optimo? Si ex Adam et Eva, prævaricati sunt per inobedientiam. Si ex Esau, sub maledictum redactus est aviditatis. Si ex filiis Esau, impii exstiterunt etiam ii propter contumeliam. Quomodo ergo de genere optimo erat qui de talibus nascebatur? Ruben primogenitus Jacob, et Simeon et Levi, qui ex Israel sunt progeniti, de genere optimo non dicuntur: Job vero qui ex impiis ortus est, id est, ex filiis Esau, qui ex prosapia Edom natus est, hic de genere optimo dicitur: Ego, inquit, non carnalem nativitatem quæro, non carnalem generationem significo, non pereuntem generositatem laudo. Nam hæc apud Deum non magni penduntur, hæc a Creatore non requiruntur. Sicut enim non constat apud Deum personæ gloria, sic nec requiritur ab eo carnalis generositas. Merito de genere optimo dicitur Job. Non ex Esau, neque ex posteritate Edom, sed de genere optimo dicitur Job, ex sanctitate et justitia, ex pietate, ex fide, ex misericordia, ex Dei cultura, ex vero animo, ex corde puro, ex bonis cogitationibus. Ex istis ergo omnibus bene natus esse dicitur Job, ex istis omnibus generosior esse reputatur, quasi in Dei familiaritate, quasi in Dei clientela, tanquam qui Deo fuerit affinis propter animam veram et fidem atque justitiam integram. Bene natum eum reddidit non terreni patres, neque avi carnales, sed opera veritatis, atque officium sanctitatis, nec non et sincera circa Deum spes. Quis erat nobilior vel generosior Cham filio Noe mediano, qui et ex patris nobilitate erat nobilis, et ex Dei benedictione atque colloquio nobilis erat et illustris? Sed nihil juvit illum, neque Dei colloquium, neque Creatoris benedictio, neque patris justitia, cum ipse declinaverit a justitia ut impietatem arriperet, propter quam juste humiliatus redactus est in maledictum atque in servitutem. Nam ipse pater Noe, qui ejus libertatem atque generositatem erat defensurus, ipse justo Dei judicio in maledictum atque servitutem eum donavit. Non enim erat dignus ut patris libertate atque nobilitate fungeretur, quem ut ignobilem impie ad derisionem perduxit. Nequaquam ergo juvat, o amici, patrum justitia injustos atque impios filios: et nihil obest piis atque sanctis filiis parentum injustitia atque impietas. Sive enim patres, sive inter filios quis fecerit peccatum, hic servus est peccati: et cum servus sit peccati, liber vel bene natus esse non comprobatur. Item similiter qui liber est peccato, hic habet ingenuam atque dignam animæ libertatem, et digne bene natus dicitur: hic sane veraciter generosus nuncupatur, quia libertatem illam quæ ab initio naturaliter est concessa, peccato non vitiavit, neque delicto maculavit. Talis ergo erat beatus Job, foris ab omni crimine justus, verax Dei cultor, abstinens se ab omni re mala. Ergo quia talis erat coram Deo, merito digne dicitur de genere esse optimo. Nam quis vere bene erit natus, nisi is qui divinam nativitatem atque conditionem integram conservaverit? Sicut admirabilis ille Job, qui digne ac juste bene natus appellatur, non quia ex Esau generatione carnaliter fuerit orsus, sed quia Abraham per Deo dilectam fidem est imitatus, et quia Isaac in verissima castitate est sectatus, et Israel in perspicua cordis puritate appropinquavit, et Melchisedech in filiorum immolatione, et Joseph in castitate, et Moysi in mansuetudine, et Samueli in justitia, et Lazaro in passione judicii, atque omnibus sanctis in omnibus virtutibus, ita ut possit dicere etiam ipse cum sancto David: *Particeps ego sum omnium timentium te, et custodientium mandata tua* [44]. Ergo quia omnium sanctorum sanctitatis particeps effectus est beatus Job, idcirco digne ex genere optimo fuisse dictus est, utpote totius justitiæ nobilitatem in se gestans, utpote omnium amicorum Domini libertatem in se continens. Non dicuntur Amon vel Absalon bene nati: negaverunt enim, et discesserunt atque ceciderunt a sanctitate et dignitate David patris sui: et alii innumeri similiter ut ii primi et novissimi, qui omnem justitiæ libertatem amittentes et servi effecti peccati, æterni supplicii apud inferos comprobantur famuli. Nos vero dignos omnes habeat sanctos omnium Dominus, ut bene nati in sancta regeneratione perseveremus. Concedat nihilominus ipse nobis cœlestis Dominus, ut in incorruptibili generositate illibata permaneamus, non carnis tantum libertate gloriantes, sed animæ castitate, fide atque omnia coram Deo et sanctis angelis ejus demonstrantes: ut, liberi ab omnibus peccatis et delictis, in æternam gloriam ac regnum cœlestis Patris nostri regis, cum sanctis sine difficultate introeamus, sancti atque intaminati filii ejus, perseverantes in præceptis ejus usque in finem, et libertatem ab eo nobis donatam atque nobilitatem immaculatam jugiter custodientes. Sic itaque omnibus modis bene natus beatus Job esse dignoscitur. Beati omnes qui illum fuerint imitati. Beati omnes qui ejus divina vestigia fuerint secuti. Illi enim omnes simul ut ille gloria apud Deum digni habebuntur. Sed adhuc fuit, inquit, hic homo de genere optimo. Et non solum optimo, sed ex partibus Orientis. Unde igitur est delectatio luminis? Unde etiam radii pulchritudinis? Unde ortus sanitatis? Ex partibus Orientis. Unde est hominum initium? Unde fuerunt mundi priores? Ubi est paradisus jucunditatis? *Plantavit*, inquit, *paradisum voluptatis in Eden, contra orien-*

[44] Psal. CXVIII, 63.

tem [45]. Inde nimirum admirabilis Job dicitur fuisse. Ob quam rem? Quia refulsit veritate et resplenduit fide ac pietate, atque tolerantia, et omnibus virtutum studiis. Ob hoc ergo digne ex genere optimo et ex partibus orientis fuisse dicitur. Nam sicut omnes homines diei luce incipiente ad orientem suam extollunt visionem, pulcherrimos solis radios properantes respicere; sic similiter, vel imo potius omnis pia ac religiosa atque credens anima in omni tempore ad incorruptibilem orientem, veram spiritalem extollit visionem, ut Solis justitiæ admirabiles radios exinde oriri conspiciat. Hoc monebat et hoc significabat, et hoc docebat omnes ille qui ait [46]: *Psallite Deo qui ascendit super cœlum cœlorum ad orientem.* Sic namque Danieli adoranti Deum, atque deprecanti contra Jerusalem aperiebantur fenestræ [47]. Illo enim ubi erat ex Babylone ad orientem, inde erat solis ortus ad Babylonem. Ergo quia cum in Hierosolyma esset ad orientem adorabat, idcirco et cum esset in Babylonia tanquam ad Jerusalem versus ad orientem adorabat Deum et creatorem omnium. Ad orientem adorabat eum, ex quo est totius beneficii ac salutis, gratiæ quoque ac misericordiæ ortus. Sic namque et nunc nos omnes credentes, sanctis similiter credentibus concordantes ad orientem adoramus Dominum Deum nostrum, qui propter nostram salutem atque redemptionem super occasum sane descendit, utpote in passione, ac morte occasurus, ad orientem vero ascendit utpote a mortuis post passionem resurgens, et in cœlum post resurrectionem ad orientem ascendens. Horum namque omnium figuram adimplens beatus Job, ex partibus orientis esse dicitur, quia omnis sanctitas et pietas atque fides usque in finem in illo orta est.

Post hæc autem universa adjiciens dicit: *Convenientes ergo filii ejus ad invicem, potationes faciebant per singulos dies* [48]. Filii illius. Cujus? Job. Filii illius qui dudum sunt designati vel memorati. Filii qui septem fuerunt numero, et unam habuerunt animam. Septem fuerunt personæ, et unum erat eis cor. Qui dissimiles erant aspectu atque facie, similes vero et unanimes mentis concordia atque pietatis communione. Isti ergo septem filii Job convenientes ad invicem. Non erat inter eos superbia, neque arrogantia, neque inflatio, neque elatio. Non contemnebat primus novissimum, non se extollebat, non exaltabat major super minorem, sed germanorum circa invicem conservantes unanimitatem, conveniebant ad invicem. Conveniebant pure atque sincere, conveniebant concorditer atque unanimiter. Junior majori obsequium reddebat, novissimus primo cum primatu honorem exhibebat: non invidebat alter alteri, sicut filii Jacob Joseph. Non resistebat alter alteri, sicut Absalon Amon, et sicut Adonias Salomon, sed conveniebant ad invicem, tanquam fratres ad fratres, tanquam germani ad germanos conveniebant ad invicem. Nullus judicabat inter eos, nec quidquam suum esse dicebat, sed erant illis omnia communia, et munera, et substantia, et divitiæ, et unanimitas, et pecunia, et charitas, omnia erant illis communia. Conveniebantque ad invicem ipsi priores, adimplentes hoc quod dictum est: *Ecce quam bonum, et quam jucundum habitare fratres in unum* [49]: ipsi priores observantes id quod post ab apostolis observatum est et a credentibus perfectum atque adimpletum, sicut dicitur: *Erat cor et anima omnium credentium una* [50]. Hanc scilicet piam unanimitatem ostendentes atque sinceram concordiam demonstrantes beati illi filii Job conveniebant ad invicem. Ita oportet etiam facere religiosos fratres, ita oportet etiam nunc ostendere veros germanos, blandos atque mites esse invicem, modestos quoque et unanimes. Non oportet contentionem vel divortium cum invicem habere. Non oportet eos invidiam atque zelum adversus invicem retinere. Non oportet eos malitiam vel iniquitatem ad invicem reservare, sicut olim Esau servavit contra Jacob dicens: *Quando appropinquabunt dies mortis patris mei, interficiam Jacob fratrem meum* [51]. Sed similiter ut illi religiosi filii Job se invicem debent diligere puriter, atque sinceriter invicem debent sentire, suam gloriam atque honorem sibi invicem deferre, sicut dicit Apostolus: *Si honorificatum unum fuerit membrum, congaudent omnia membra* [52]. Non oportet invicem mordere atque criminari ne ad invicem consumantur: sicut Esau ille nequissimus, qui propter aviditatem primatum amittens, post hæc adversus germanum fratrem suum Jacob insurgens, divinæ gratiæ exsors effectus est. Sed filiorum Job imitari debent benignam illam germanitatem, atque Deo dilectam fraternitatem, qui omnes tanquam ex sancta radice sancti creverunt rami, qui omnes tanquam ex sancta arbore sanctum produxerunt et fructum. De istis ergo istic dicit: *Convenientes autem filii ejus ad invicem, potationes faciebant per singulos dies* [52*]. Potationes faciebant id est convivia, festivitates, lætitiam, jucunditatem. Sed non sibi tantum hujusmodi faciebant, sed et sororibus suis. *Convocatis*, inquit, *ad se et tribus sororibus suis, ut secum manducarent, et biberent* [53]. Potationes faciebant, sed non propter ebriositatem, neque pro luxuria, neque pro turpitudine, neque pro intemperantia, neque pro illicitis scurrilitatibus, neque pro desideriosis jocis, neque pro impudicis colloquiis atque obscenis. Si enim aliquid horum apud eos fuisset, si aliquid de hujusmodi beati illi filii Job agerent, non utique sorores suas secum convocassent, ut cum sororibus suis illicita atque impudica agerent, vel colloquerentur. At nunc vero quia opera eorum, et verba, et conventus atque convivia pia ac pudica erant, decora atque delecta, casta nihilominus et munda, merito in testimonium purgationis suæ atque munditiæ germanas

[45] Gen. II, 8. [46] Psal. LXVII, 33. [47] Dan. VI. [48] Job I, 4. [49] Psal. CXXXII, 1. [50] Act. IV, 32. [51] Gen. XXVII, 41. [52] I Cor. XII, 26. [52*] Job I, 4. [53] ibid.

sorores suas secum convocabant, ut innocentes scelerum coram patre suo atque omnibus attestarentur. Ob hoc ergo convocabant ad se tres sorores suas ut secum manducarent et biberent, ut sicut secum manducarent et biberent, sic et collaudarent, et honorificarent secum Dominum cœlestem, sic et adorarent, et gratias agerent vero Creatori, sic et adorarent et deprecarentur æternum regem. Ob hoc ergo convocabant secum tres sorores suas, ut fierent omnes simul ecclesia sanctorum, congregatio religiosorum, conventus immaculatorum, et incoinquinatorum atque castorum. Sic itaque convenientes adinvicem potationes faciebant per singulos dies. Non per singulos dies totius vitæ suæ, sed per singulos dies septimanæ. Septem cum essent filii, septem diebus festa celebrabant. Sic namque B et lex post hæc præcipit septem diebus agere, sive paschæ, sive hebdomadarum, sive scenopegiæ. Hæc itaque implere anticipantes filii Job, vel etiam ipse Job qui eos docuit, potationes faciebant per istos septem dies, unusquisque eorum apud se habens una die omnes fratres suos, et sorores, primus primum, secundus secundum, et ita consequenter per ordinem omnes usque ad consummationem horum septem dierum. Per istos ergo singulos septem dies potationes faciebant, id est diem festum, convivium, epulum, jucunditatem. Sed procul dubio quod non sibi tantum, neque solis sororibus suis, sed et servis et liberis, et pauperibus, et egenis, et indigentibus, et non habentibus omnibus faciebant C epulum, omnibus exhibebant jucunditatem, atque convivium. Non enim poterant in parte sane imitari legem, in parte autem non. Non poterant in hoc imitari legem ut septem diebus festa celebrarent, in hoc autem non imitari, ut non epularentur cum illis servi, atque ancillæ, ac egeni. Præcepit namque in lege et dicit : *Septem diebus celebrabis diem festum Domino Deo tuo, et epulaberis tu et filius tuus, et filia tua, et servus tuus, et ancilla tua, et advena qui est in te, et egenus gentis tuæ.* Quæ ergo in lege post hæc præcepta sunt, hæc nimirum anticipans Job, et ipse implevit, et filios implere docuit, et hospitalitatem, et eleemosynam, et misericordiam et pauperum et miserorum beneficia atque consolationes, quæ sunt Deo valde accepta- D biles cum fide perpetratæ atque perfectæ. Ita debemus etiam nos, o amici, in diebus festis nostris atque jucunditatibus non solum hoc respicere, quomodo nos soli epulemur atque jucundemus, sed hoc præsertim debemus intendere ut epulentur nobiscum et celebrent diem festum nostrum servi nostri et ancillæ, et clientes nostri, et egeni, et pauperes universi, et celebremus diem festum Domino Deo nostro. Si enim celebraverint tecum diem festum, et epulatus tecum fuerit servus tuus, et ancilla tua, et pauperes, et egeni, atque inopes, pro certo scito, quod Domino Deo tuo diem festum celebras. Epu-

A latur enim tecum Dominus Deus tuus per inopem, et pauperum ora, qui ait : *Quodcunque feceritis uni de minimis istis* miserabilibus, *mihi fecistis* [53-54].

Post hæc universa dicit : *Et cum finiti essent dies potationum* [55]. Ostendit evidenter istic quod superius dictum est verum fuisse, quia non semper epulabantur, quia non quotidie potationes faciebant, sed certis diebus, sed istis diebus qui memorati sunt septem numero secundum numerum septem filiorum Job, secundum illos septem qui in lege celebrati sunt. Cum ergo isti finirentur, post hoc cum transiret solemnitas, cum finirentur potationes secundum festivitatis consuetudinem. Non enim quotidie potationes faciebant filii illius beati viri, neque semper in calicibus, et phialis dabant oculos suos, non erant vinolenti, sicut sunt nunc quamplurimi, sed sancti erant sanctissimi illius filii Job. Cum ergo sancti viri essent, sancti in solemnitatibus suis, de castitate ac sanctitate, de munditia quoque ac pudicitia et secum invicem et cum sororibus suis loquentes, juxta hæc quæ superius memorata sunt universa. Postquam ergo sic finiti sunt dies potationum in castitate, et in pietate atque pudicitia, post hoc nimirum quid factum est ostendit dicens : *Mittebat Job et mundabat illos* [56], mittebat ad eos qui pietatem admonerent, qui justitiam instruerent, qui Dei timorem docerent, qui testificarentur Dei judicium terribile in quo omnium et manifestorum operum, et verborum ratio inquiritur atque redditur, in quo vindicta impatienter omnibus animabus infertur, in quo ira in flamma ignis omnibus impiis irrogatur. Verbis ergo doctrinæ, disciplinæ atque admonitionis, mundabat illos, sive per eos quos mittebat ad illos, sive per semetipsum ad se convocans illos. Sed mittebat, inquit, et mundabat eos. Quid mittebat vel quomodo mittebat? Ad Dominum mittebat, et ad Creatorem dirigebat. Quid mittebat? Orationes ac preces suas pro eis, confessionem quoque atque gratiarum actionem pro illis. Hæc scilicet universa mittebat et mundabat eos. Mundabat eos orationibus suis, mundabat eos precibus ac postulationibus, mundabat eos sicut Moyses filios Israel pro illis in deserto orando, mundabat eos sicut Samuel universos filios Israel adversus allophylos pugnantes, orationibus suis Deum illis placando atque exorando. Sic ergo et hic justus Job omn filios suos mundabat. Quod autem orationibus atque satisfactionibus eos mundaverit, per ea quæ sequuntur ostendit dicens : *Surgens mane* [57]. Mox ad Deum currebat, mox ad Deum procedebat, pro se et filiis suis Deum exorans atque deprecans, orans quoque atque postulans terribilem Dei faciem et sibi et illis repropitiare festinans : nec non et docens, et admonens atque formam ostendens, et tunc filiis suis, et nunc omnibus nobis in perpetuum ut confestim diluculo ex noctis requie exsurgentes, ante omne opus vel verbum, ante omne colloquium

[53-54] Matth. xxv, 40. [55] Job i, 5. [56] ibid. [57] ibid.

vel conventionem, primitias resurrectionis nostræ Deo exhibeamus in sinceris orationibus atque precibus, in matutinis deprecationibus atque gratiarum actionibus. Hanc itaque pietatis ac religiositatis formam nobis omnibus demonstrans Job, *Surgebat mane, et mundabat eos, offerens pro eis hostiam secundum numerum illorum* [57*]. Primo mundabat, purificabat, sanctificabat, et ita demum pro eis hostiam offerebat, ut cunctis in perpetuum ostenderet, quia mundos, castos atque sanctos condecent sacrificia, ut sancte atque digne immolata, sancte atque digne a sanctis accipiantur. Sic namque et Apostolus post hæc dicit : *Probet seipsum homo* [58], hoc est mundet semetipsum, et ita de sanctissimis Domini sacrificiis fruatur. Sic et Job pridem faciens primum mundabat eos, et ita demum pro eis hostiam offerebat secundum numerum eorum, secundum personas eorum. Quare secundum numerum eorum? Propter nimiam sinceritatem quam habebat circa illos, atque devotam castificationem quam habebat circa illos. Singuli itidemque a Deo creati sunt, sigillatim ex utero matris exierunt, sigillatim totidem idem in resurrectione, atque in inquisitione judicii exsurgent. Ob hoc, inquit, ergo pro singulis eorum secundum numerum illorum hostiam offero, ut et ipsi hæc videntes, eadem pro semetipsis perficere properent, hoc scientes, quia unusquisque omnium hominum pro semetipso solus in judicio resurget, et solus ad inquisitionem veniet, et solus pro se solo responsum in visitatione animarum dabit. Non enim liberabit frater fratrem, neque defendet ullus alium in judicio. Merito ergo secundum numerum eorum offerebat pro eis hostias, item vitulum unum pro peccatis animarum illorum. Quis autem offerebat easdem hostias? Certum est quod ipse Job. Si enim post hoc pro amicis suis ipse jussus est offerre, atque hostias immolare, multo magis pro filiis suis ipse offerebat sinceras, atque adeo acceptabiles hostias. Erant nihilominus etiam ea tempestate sacerdotes necdum adhuc a lege ordinati, sed naturali sapientia hoc requirente ac perficiente. Ita sacerdotio functus est Noe. Ita sacerdotio functus est Abraham. Ita sacerdotium gessit Melchisedech. Ita et ipse Job post illos sacerdotio functus est. Sed interim (sicut diximus) erant etiam sacerdotes per loca qui pro indigentibus hostias offerebant Domino per diversa tempora. Quod autem fuerint pro certo illo tempore sacerdotes, ostendit ipse Job dicens : *Qui mittit sacerdotes captivos* [58*]. Sive ergo memorati sacerdotes, sive ipse per semetipsum Job offerebat hostias pro illis secundum numerum illorum. Si hæreditatem, inquit, illis distribuerem, si dona illis ingentia donarem, nonne secundum numerum illorum dividerem? Nonne secundum personas eorum darem? Nunc vero cum spiritalem, inquit, illis hæreditatem dividam atque divina illis dona largiar, sacrificia pro illis offerendo atque hostias, nonne multo magis secundum numerum eorum, et secundum personas hostias immolabo? Cur autem unum vitulum pro omnibus sacrificas? Cur unum vitulum communiter pro omnibus animabus jugulas? Ob hoc, inquit, unum vitulum communiter pro omnium animabus macto, ut communionem atque concordiam, unanimitatem atque consensum cunctos illos doceam, ut cum unus vitulus pro omnibus jugulatur, unanimes esse invicem omnes judicentur. Merito ergo pro omnium animabus unum vitulum communiter mactavi. Sed adhuc, quod est horum maximum, *vitulum*, inquit, *unum pro peccatis animarum illorum*. Dic, o beate Job, quis te docuit vitulum mactare pro animarum peccatis : quis docuit ita de longe figuram adimplere illorum quæ perficienda sunt in novissimo tempore? Spiritus, inquit, sanctus mihi revelavit, Spiritus sanctus me docuit, ut vitulum pro animabus offeram in figuram illius vituli, de quo dictum est : *Cito adducite vitulum saginatum* [59], et ut vitulum pro peccatis jugulem in typo illius de quo dictum est : *Ecce Agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi* [60]. Ipse, inquit, Spiritus sanctus me docuit vitulum pro peccatis animarum offerre, atque de longe figuram implere illius, qui tanquam vitulus saginatus pro mundo mactandus est in novissimo tempore, qui tanquam agnus immaculatus pro mundis erit immolandus. Qui enim docuit Isaiam dicere : *Sicut ovis ad victimam ductus est, et sicut agnus coram tondente se sine voce, et peccata nostra ipse portavit, et propter impietates nostras deductus est ad mortem* [61]; qui docuit Jeremiam dicere : *Ego autem tanquam agnus immaculatus ductus ad immolandum* [62], aliaque innumera his similia : qui ergo omnes illos docuit dicere et prophetare de eo, qui erat venturus, idem ipse, inquit, etiam me illuminavit, ut vitulum pro peccatis offerrem, et typum futuri vituli atque agni adimplerem. Merito ergo vitulum unum pro peccatis animarum illorum obtulit, ut illa nunc perficeret et futura ostenderet. Sed et adhuc propterea vitulum illum coram filiis suis pro peccatis jugulavit ut videntes ipsi filii quod pro alienis peccatis ille vitulus jugulatus moreretur, metuentes ac paventes ab omnibus peccatis quæ animas perimunt declinarent et universas animas interficerent, id est, juventutis ignorantias a se mortificarent. Ob hoc ergo vitulum unum in figuram unius memorati illius vituli mactavit pro peccatis animarum eorum. Hæc nimirum universa fecit beatus Job sapienter considerans sancteque cogitans. Dicebat enim in semetipso Job : *Ne forte filii mei mali aliquid in corde suo cogitaverint adversus Deum* [63]. O sinceritas patris, o dilectio parentis, o studium genitoris! Non enim tantum pro corpore sollicitus erat, sed plus de anima cogitabat. Ne forte, inquit, filii mei qui in disciplina nutriti sunt, qui in eruditione

[57*] Job I, 5. [58] I Cor. XI, 28. [58*] Job XII, 19. [59] Luc. XV, 23. [60] Joan. I, 29. [61] Isa. LIII, 7 et seqq. [62] Jerem. XI, 19. [63] Job I, 5.

creverunt, qui in Dei timore exercitati sunt, ne forte filii mei quibus vivis ego gaudeo si ipsi vixerint Deo, quibus vivis ego gratulor si ipsi ad Deum intenderint, si ipsi Deo servierint, si ipsi a Creatore non recesserint, ne forte filii mei in corde suo, in mente, in animo, in sensu, in cogitatione aliquid cogitaverint contra Deum. Ac si diceret : Ne forte aliqua mala cogitatio in cor eorum ascenderit, quæ a Deo longe facit, quæ a sanctitate pervertit, quæ a castitate separat, quæ a pietate abstrahit. Dic, o beate Job, quomodo permitteres ut aliquid mali filiis tuis in verbis atque operibus evidentioribus excideret, qui pro occultis et abditis, aut omnino forsitan non exsistentibus, ita nimium sollicitus fueris atque curam gesseris : qui sollicitus atque metuens dixisti : *Ne forte filii mei in corde suo mali aliquid cogitaverint adversus Deum*, ne forte de impudicitia cogitaverint, ne forte ad impietatem declinaverint, ne forte post peccata oberraverint, ne forte illicita meditati fuerint, ne forte injusta concupierint, ne forte aliqua radix amaritudinis atque fellis exorta in animis eorum ipsis nocuerit? Hæc scilicet atque his similia plurima intra semetipsum tractans beatus Job dixit : *Ne forte filii mei in corde suo mali aliquid cogitaverint adversus Deum.* Ne forte, inquit, confringantur rami mei, ne forte evellantur propagines meæ, ne forte excidat fructus meus, quem ego in justitia genui, quem in fide produxi : *Ne forte filii mei in corde suo mali aliquid cogitaverint adversus Deum.* Ne forte obliviscantur Deum, et recedentes a timore ejus, atque derelinquentes ejus beneficia, dicant in corde suo : Non est Deus, non est justitia, non est judicium, non est resurrectio, neque inquisitio, neque retributio. Omnia namque hæc mala sunt, et Deo contraria, et a Deo longinqua et Deo odibilia : et omnis homo qui hæc cogitaverit, vel disposuerit, vel fecerit, vel proposuerit, inimicus est Dei, atque odibilis. Sic itaque omnimode sanissime cogitans pro animabus filiorum suorum Job dixit : *Ne forte filii mei in corde suo mali aliquid cogitaverint adversus Deum.* Qui enim mala cogitaverint adversus Deum, cito intereunt, et in perpetuo condemnantur, intercipiuntur, impediuntur, atque in profundo inferni in æternum torquentur. Sed plerique hominum hæc non reminiscuntur, qui filios suos ab infantia exterminant, qui filios suos et filias suas ab incunabulis non erudiunt, non corripiunt a juventute, non prohibent mala, non odiunt pessima, non coercent illicita, non admonent timorem Dei, non comminantur judicium gehennæ, non vitæ æternæ introitum docent. Non enim educant nos in disciplina atque eruditione Domini, qui non egerunt curam pro animabus eorum, neque solliciti sunt pro salute, vel perditione filiorum. Hujusmodi cum non erudiunt, neque corripiunt filios suos, et ipsorum animas igni inexstinguibili in-

A teritum tradunt, et semetipsos in furorem judicii demergunt. Omnia enim quæ deliquerint filii de parentibus requiruntur, qui non erudierint, neque corripuerint filios suos. Hujus evidens exemplum in Heli ostenditur et in filiis ejus, atque in aliis alibi. Hæc sciens gloriosus Dei famulus Job, non solum a manifestis peccatis observat filios suos, sed et ab occultis, ne mali aliquid in corde suo cogitarent. Primus beatus ille ostendens factis hoc, quod post hoc dictum est verbis : *Ab occultis meis munda me* [64] : pro occultis nihilominus, atque in ignorantia perpetratis delictis filiorum suorum sollicite mundabat eos, et non tantum pro perpetratis atque certis, quantum pro incertis et non exsistentibus. Hoc nimirum faciebat ille beatus vir.
B Non semel aut secundo, neque uno anno aut duobus, sed *sic faciebat Job omnibus diebus vitæ eorum* [64*]. Non quiescebat, non fiduciam resumebat, non obdormitabat, neque obliviscebatur, non erat negligens, non erat fastidiosus, sed ita faciebat cunctis diebus vitæ eorum, ante apostolos ea quæ apostolorum sunt adimplens, sicut dicit : *Qui cœpit in vobis opus bonum, perficiet usque in diem Christi* [65] : et ante adventum Domini, præceptum Domini adimplens dicentis : *Qui toleraverit usque in finem hic salvus erit* [66]. Sic itaque faciebat Job omnibus diebus vitæ eorum, magnum thesaurum se credens habere in regno cœlorum, ut inviolatos atque immaculatos filios suos exhiberet, et ad re-
C gnum cœlorum eos mitteret. Sic, inquam, faciebat Job omnibus diebus vitæ eorum. Sic faciebat sicut alter prior illo non fecit, sicut alter illo antiquior non gessit. Magnus erat Abraham in fide, sed excellit illum Job in tolerantia. Magnus erat Jacob in cordis munditia, sed non fuit illo minor Job in misericordia. Adversus cæteros omnes priores et novissimos, non succubuit in virtutum studiis. Cum omnium virtutibus communicaret, et omnium fidem, et pietatem atque justitiam imitaretur, transcendit cunctos, atque præcellit tolerantia vehementium dolorum. Merito digne dicitur de solo Job : quia ita faciebat sicut non fecit alter. Omnia enim quæ fecerunt sancti fecit etiam Job. Quod autem sustinuit Job cum gratiarum actionibus, hoc
D nihilominus nullus alius sustinuit. Omnibus ergo modis veraciter dicitur, *sic faciebat Job cunctis diebus vitæ eorum.* Sic faciebat, quasi justus, pius, quasi Deo dilectus, quasi credens. Sic faciebat sicut Deo placebat, sicut Creatori libitum fuerat, sicut rex sanctus volebat.

Sed cum ita faceret Job, atque hæc universa bona perficeret, non sustinuit malignus, non toleravit nequissimus, sed zelans malignatus est, et invidens succensus est. Quid, inquit, illi faciam, quomodo aggrediar? Quomodo circumveniam? Quomodo supplantem? Quomodo prævaricer? Quomodo a justitia abducam? Præsentia non reputat,

[64] Psal. xviii, 13. [64*] Job i, 5. [65] Philipp. i, 6. [66] Matth. x, 22.

visibilia non requirit, sed futura sperat, invisibilia exspectat, divina desiderat atque incorruptibilia requirit. Undique justitia indutus est, undique sanctitate est vestitus, in veritate fundatus, in fide est confirmatus. Hæc nimirum cogitans nequissimus dæmon, hæc apud semetipsum meditans ille qui ab initio adversus sanctos bellum gessit diabolus, dixit: Consideravi quid faciam, ad priorem illam meam nequitiam confugiam, principali illa fraude utar, accusabo apud Deum Job, sicut olim Deum apud Adam, detraham Job apud Deum, sicut a primordio Adam (habet etiam Job paradisum divitiarum, sicut et olim Adam), eo quod invidens tibi Deus, ne efficiaris sicut Deus non permisit gustare te de ligno scientiæ: dicam nunc ad Deum, quia non propter dilectionem, sed propter pecuniam colere videtur te Job. Sed cum hæc cogitaret nequissimus atque hæc secum loqueretur, *factum est*, inquit, *quasi illa dies* [67]. Quæ dies illa? Dies quæ diaboli nequitiam redarguit, quæ Dei justitiam manifestavit, quæ Job tolerantiam patefecit. Illa dies quæ Dei longanimitatem, et Job alacritatem, et diaboli nequitiam publicavit: quemadmodum ille dies manifestabit, qui in igne revelabitur, sic ille dies publicavit omnem nequissimum diaboli zelum, atque universam maligni Satanæ invidiam. Hoc namque demonstrans dicit: *Factum est quasi dies illa, et venerunt ut angeli Dei starent ante Deum* [68]. Venerunt non de loco in locum cedentes, neque exinde venientes ubi Deus non fuerit præsens, illo autem venientes, ubi Deum invenirent, vel viderent. Cœlum enim, et terram, superos, et inferos, corruptionem, incorruptionem, et universa ejus replet beatitudo, universa circumdat virtus, cuncta ejus continet magnitudo: et nihil est extra eum. Quomodo ergo venerunt et unde venerunt ante faciem Dei, qui omnia replet? Bene intelligamus, o amici, et sancte, et Deo digne omnia quæ dicta vel scripta sunt: Dei enim sermones et consilia digne Deo percipienda sunt. Venerunt angeli Dei ut starent ante Deum, venerunt non vestigiis carnalibus, neque incessibus corporalibus, sed spiritali accessu atque incorruptibili statu cœlesti. Venerunt laudantes, honorificantes, magnificantes, confitentes, gratias agentes. Per hoc enim quod venisse dicit, per hoc nihilominus significat quod sit opus, vel studium sanctorum angelorum, quod assidue cœlestem Dominum laudent, quod æterno Deo gratias agant, quod sancto Deo indesinenter gloriam pro beneficiis ejus referant, pro gratia ejus, pro misericordia ejus, pro mirabilibus ejus, quæ impertit generi humano in omni hora, in omni tempore, plurima, et magna, atque diversa, aliquando de periculis liberans, aliquando de discriminibus eripiens, nonnunquam ex angustiis salvans, peccantibus longanimiter parcendo, pœnitentes misericorditer suscipiendo, contumaces patienter sustinendo, spernentibus se clementissime miserando, aliaque ineffabilia atque inexcogitabilia beneficia circa genus humanum perficiendo. Quæ universa quotidie videntes sancti angeli stantes in conspectu ejus, laudant, et honorificant, magnificant quoque Deum atque illi gratias agunt pro inæstimabilibus ejus beneficiis, atque misericordiæ ejus, quæ demonstrans istic dicit: *Venerunt angeli Dei, ut starent ante Deum.* Humana usus consuetudine, ac proverbio, atque locutione, dicit venerunt ante Deum, qui omnia replet, qui ubique præsens est, et non est locus neque in cœlo, neque in terra, neque in excelsis, neque apud inferos ubi non sit præsens Deus. Hoc sciebat ille qui ait: *Si ascendero in cœlum, tu illic es, et si descendero ad infernum ades* [69]. Hoc sciebat Elias, quod et cœlum, et terra atque universa quæ sunt in eis, in conspectu Dei sunt. Merito cum esset super terram, ante Deum se stare demonstravit, dicens: *Vivit Dominus cui asto in conspectu ejus* [70]. Similiter et angelus Gabriel: *Qui assisto in conspectu ejus et Dei* [71]. Et Elias ergo in corpore super terram, et Gabriel sine corpore in cœlis, uterque similiter assistere se dixerunt in conspectu Dei: ubique est enim facies Dei, tantum mala videre non vult justus et sanctus Deus, ideo dicit: *Mala videre non vult Dominus.* Et alibi: *Et ego te videns despiciam.* Et adhuc: *Cum extenderitis manus vestras ad me, avertam faciem meam a vobis* [72]. Sancti ergo digni, ac justi, atque credentes, casti quoque ac veraces, sive in corpore sint, sive extra corpus, sive in terra, sive in cœlo, sive angeli gloriosi, sive sancti viri, jugiter ac indesinenter atque indissociabiliter astant in conspectu Dei. Venire autem dicuntur ante Deum homines, dum cum majori devotione atque studio animas suas effuderint in oratione ante Deum, sicut Anna mater Samuelis, cum in dolore animi effunderet orationem suam in conspectu Domini [73]: sicut ille de quo dictum est: *Oratio pauperis, cum anxiaretur et in conspectu Domini effunderet orationem* [74]. Sic itaque assistunt ante Deum omnes qui sollicite cum oratione adoraverint. Sic angeli cum gratias agentes misericordias ejus confitentur, atque gratias illi pro ejus beneficiis agunt, quæ ille incessanter impertit filiis hominum, aut cum viderint sanctorum virtutes virorum, insignia virorum nihilominus Dei servorum, constantiam, atque agones, tunc nimirum cum gaudio atque exsultatione assistunt ante Deum, revera et ut Deum honorificent, atque laudent de victoria servorum Dei, nec non ut eis qui propter Deum patiuntur, patientiæ tolerantiam atque sanctam consummationem ab eodem postulent Deo. Sic itaque venerunt et veniunt angeli Dei, ut starent ante Deum. Sic astiterunt cum totius mundi salus ad homines veniens initium sumpsit, ex Virgine nato Unigenito Deo, cum

[67] Job i, 6. [68] ibid. [69] Psal. cxxxviii, 8. [70] III Reg. xviii, 15. [71] Luc. i, 19. [72] Isa. i, 14 seq. [73] I Reg. i, 11. [74] Psal. ci, 1.

subito facta est multitudo exercituum cœlestium laudantium atque magnificantium Deum pro mundi salute. Sic astiterunt in principio totius creaturæ, sicut dicit paulo post ipse Deus ad Job depromens et dicens: *Cum fierent stellæ laudaverunt me voce magna angeli mei, et hymnum dixerunt.* Si tunc laudaverunt quando inanimatæ stellæ factæ sunt, multo magis tunc laudaverunt quando animatæ et sensatæ stellæ factæ sunt, id est animæ sanctorum atque ustorum. De quibus stellis dicendum est : *Stella enim a stella differt in claritate, ita et resurrectio mortuorum*[75]. Et alibi : *Tunc fulgebunt justi ut luminaria cœli, et sicut stellæ in perpetuum*[76]. Sic itaque a sæculo et usque in æternum astant singula beneficia operationis Domini, quæ in omni tempore impertit filiis hominum, confitentia, atque invocantia, et gratias agentia beatitudini æterni Dei. Sed interim secundum historiam steterunt tunc ante Deum angeli confitentes, et gratias ei agentes propter sanctitatem Job, ac meritum, justitiam quoque, ac pietatem, innocentiam atque integritatem, maximam sibi gloriam reputantes ante Deum beati Job innocentiam atque sanctitatem. Sed quod pro gaudio atque gloria sanctis angelis, hoc nihilominus ad inflammationem atque zelum proficit maligno et adversario diabolo. Propterea cum venirent angeli gratias agere, ac confiteri pro justo Job, venit diabolus malignitate atque inflammatione repletus adversus memoratum Job. Venientibus videlicet angelis, venit et diabolus ut staret ante Dominum. Angeli venerunt ut gratias agerent, et confiterentur, et laudarent : diabolus vero venit ut mentiretur, et accusaret, atque culparet. Et vere quasi duabus personis utens angelorum et diaboli, angelorum sane bonitatem ostendit, et diaboli nequitiam redarguit, atque nequissimas cogitationes ejus detegit, quibus nequiter atque indigne cogitavit apud semetipsum procul dubio tractans, ac dicens : Quis mihi dabit ut possim venire ante conspectum Dei? Quis mihi dabit ut possim stare ante faciem illius æterni? Hanc scilicet cogitationem diaboli, et ipsum ejus desiderium, quasi adventum memorans scriptor, dicit : *Et diabolus venit ut staret ante Dominum*[77]. Venit, sed non in præsentia, non accessu, neque introitu, sed venit cogitatione, consilio et desiderio. Nam sicut quis latronum positus in carcere ac vinculis vult frequenter et optat ut sit foras in montibus ubi pridem fuerat, sed non ipse est illic, sed sensus atque cogitatio ejus, et venit illi cogitatio commonefaciens se de iis quæ illic sunt locis et stationibus, factis quoque, atque studiis : ita diabolus, cum commonefacit se priorum omnium, et desiderat illa quæ sunt ante Deum, et vadit illuc sensu atque cogitatione, venisse dicitur ante Deum, cum non ipse proprie venerit, sed sensu et cogitatione. Nam quomodo veniret ante conspectum Dei is, qui sanctæ animæ

A Job appropinquare, vel eam tangere permissus non est? Quomodo veniret ad cœlos is qui non est permissus introire in paradisum? Si enim ad ostium paradisi observandum cherubim positus est, et rhomphæa flammea, ut homo ille qui exinde olim cecidit, id est Adam, ultra introire non posset : quales putamus esse sanctas angelorum custodias, virtutesque cœlorum, quæ custodiunt portas illas, ad quas dictum est : *Tollite portas, principes, vestras, et ut introeat rex gloriæ*[78]? quas transire vel transgredi ad cœlum nequissimo diabolo impossibile erat, et est. Nam cum de cœlis propter iniquitatem ceciderit, nunquam rursus introibit in cœlum, nunquam denuo revertetur ad illud. Si enim ad impios atque sceleratos dicit Deus, *Calcare aulam* B *meam non adjicietis*, nonne multo magis diabolus qui est totius iniquitatis auctor, et omnis sceleris pater atque inventor, ad cœlestem aulam ex qua sponte cecidit, nunquam iterum ascendet, nunquam denuo revertetur? Si enim spiritus exiens iterum non revertitur, neque revocatur anima ablata : nonne multo amplius is qui propter iniquitatem de cœlo exivit, nunquam rursus illuc revertetur, et is qui propter impœnitentem nequitiam projectus est ex choris sanctorum angelorum, nunquam prorsus ad pœnitentiam revocabitur? Stabit enim tanquam incomptus, atque indomita aversione. Et adhuc, si olim Cain cum exiret a facie Domini pro impiis ausibus, nunquam ante conspectum Domini Dei est reversus : nonne multo amplius hic diabolus qui ad C omnem crudelitatem fuit magister ejus, qui et homicida ab initio juste est nuncupatus a facie Domini Dei tanquam injustus juste projectus, nunquam ante faciem Domini veniet amplius, nunquam in conspectu sanctæ gloriæ revertetur ulterius? juxta hoc quod dictum est : *Auferatur impius ne videat gloriam Domini*[79]. Et adhuc : Si *impii non resurgent in judicio, et peccatores in consilio justorum* non apparebunt[80], quomodo ille qui pater exstitit impietatum, et genitor peccatorum, id est diabolus, in conspectu sanctæ gloriæ Dei apparebit? Quomodo mors vitæ conveniret? Quomodo stabunt tenebræ in conspectu lucis inaccessibilis? Quomodo sustineant stipula, fenum atque cera vicinitatem D ignis insuperabilis; de quo dicitur : *Sicut fluit cera a facie ignis, sic pereant peccatores a facie Dei*[81]? Quomodo vocem Dei audiens, respondeat illi immundus, atque exsecrabilis refuga diabolus, quem nec sancti angeli dignum habent suo colloquio? Cujus conjunctionem nullus sanctorum suscepit, neque amplexus est? Quod claruit in beato Paulo et Sila, quibus valde molestum fuit quod diabolus per illius divinantis puellæ os in Philippenses sequentes eos clamaverit, usquequo non sustinens Paulus confusus illud dæmonium pepulit. Omnibus itaque modis comprobatum est, quia diabolus a sanctis pulsus est, atque sanctorum præsentiam

75 I Cor. xv, 41, 42. 76 Dan. xii, 3. 77 Job i, 6. 78 Psal. xxiii, 7. 79 Isa. xxvi, 10. 80 Psal. i, 4. 81 Psal. lxvii, 3.

non sustinuit, sive angelorum, sive hominum: multo magis terribilem Dei præsentiam non sustinebit, neque ante gloriosam Dei faciem accedet. Si enim cum ad terras veniret Unigenitus, Deitatis in se virtutem atque accessum non sustinens, ne torqueretur, rogavit: quomodo ad incorruptionem accedens, ante illam intolerabilem atque inaccessibilem Dei faciem stabit, et vocem verborum audiens, responsum atque replicationem dabit? Quod est omnibus modis et illicitum, et impossibile. Post quæ universa, o amici, ut superius dixi, intelligamus verba sanctæ Scripturæ.

Venisse diabolus dicitur ante Deum, et audisse a Deo, et respondisse Deo, non quod malignus et immundus atque tenebrosus diabolus facie ad faciem steterit ante Deum. Absit: quis enim durus effectus sustineat, inquit, præsentiam ejus? Paulo post in eodem libro, hoc est, quis durus effectus ad non pœnitendum, timorem atque virtutem sustineat vultus ejus? Ideo, ut superius diximus, non in persona venit nequissimus diabolus ante Deum, sed consiliis, et cogitationibus, atque nequitiæ suæ meditationibus: et quæ cogitavit de eo, quæ etiam de Job justo, hæc venerunt ante Deum, horum memoria venit in conspectu æterni Dei. Hæc memorans Moyses personas ponit atque ostendit. Personis quibus utitur? Aliquando angelorum, aliquando diaboli, nonnunquam autem Dei, ut per significationes personarum ea quæ contigerint designet, et quæ facta sunt manifestet. Quorum evidens exemplum in nobis reperimus, o amici. Nam et frequenter sensibus nostris illo pergimus, ubi nunquam corpore præsentes fuimus, sive in cœlum ad Deum, sive in terram ad homines. Sæpe ad absentes tanquam ad præsentes loquimur, et cogitationibus nostris cum illis qui valde longe sunt contendimus, et altercamur, certamus quoque et replicamus, et ex illorum persona controversias, atque replicationes, nobis ipsis facimus. Sæpe etiam et in cœlum ad Deum ascendimus et tanquam in conspectu Dei in excelsis animi visione, atque spiritus elevatione stamus, et ad Deum loquimur, et a Deo audimus, atque Deo responsum damus. Et hæc universa dicimus adhuc in corpore positi, atque carnis corruptione super terram circumdati. Quod autem ita sit, norunt ii qui sinceri sunt circa Deum, illi qui animis suis ad incorruptibilia atque excelsa semper intendunt. Sic locutus est ad Deum Moyses, quando respondit illi Deus dicens: *Quid clamas ad me* [82]? Sic stetit ante Deum Elias cum diceret, *Vivit Dominus cui asto in conspectu ejus* [83]. Et alii innumerabiles ostenduntur ex Scripturis, et ad Deum locuti fuisse, et a sæculo audisse, et identidem Deo resoondisse, non corpore tamen in cœlum in conspectu Dei ascendisse, sed spiritali animæ sinceritate ante Deum venisse. Tales fuerunt illi ad quos dicit Apostolus [84]: *Vos non estis in carne, sed in spiritu*, utpote non carnalia, sed spiritalia in omni tempore cogitantes, tanquam inter homines super terram visi, animi vero studio ante Deum in cœlo fuisse comprobati. Ejusmodi dicunt cum fiducia: *Habitatio*, vel *conversatio nostra in cœlis est* [85]. Si igitur homines carne induti, et corruptione circumdati in cœlis ante Deum stare et esse dicuntur, non natura illuc profecti, sed voluntate et desiderio, animi meditatione evecti, quid magnum si diabolus cum sit spiritus et incorruptibiliter aerem pertransiens et pelagus, ante Deum venisse dicitur? Non quod ipse venit, sed venerunt immortales cogitationes ejus: atque nequissimæ cogitationes ejus. Nam sicut ad Cornelium dictum de bonis: *Orationes tuæ et eleemosynæ tuæ ascenderunt in memoriam in conspectu Dei* [85*], sic et dictum est diabolo de malis, malignitates tuæ atque iniquitates ascenderunt in memoriam in conspectu Dei. Quomodo ascenderunt? A sanctis angelis oblatæ. Sicut enim offerunt sancti angeli memoriam justorum, atque justificationes eorum ante Deum: sic similiter deferunt iidem angeli memoriam malitiæ, atque nequitiæ diaboli, livoris quoque ejus et invidiæ quam habet circa sanctos in conspectu terribilis Dei. Quod autem offerunt gloriosi angeli in conspectu Domini hæc universa, Dei Raphael nuntius testis est, qui locutus est ad Tobiam dicens: *Cum orares tu, et Sara filia Raguelis, ego obtuli memoriam orationis vestræ, et legitima ejus in conspectu gloriæ Dei* [86]. Offerunt nihilominus sancti angeli Dei non quasi nesciat is qui omnia novit antequam fiant, sed ut testes efficiantur sanctitatis atque pietatis justorum. Iterum tanquam deflentes impietates, atque injustitias injustorum, aut etiam ipsius diaboli. Hæc namque demonstrans atque significans Dominus dicit de illis bonis servis (hoc est de angelis): *Venientes autem nuntiaverunt domino suo omnia quæ facta fuerant* [86*].

Sic itaque omnimode ostensum est, et per sanctorum verba, atque historias, et per angelorum dicta, quia non persona sua illa sæva, crudeli, obscena, atque exsecrabili, tenebrosa quoque atque abominabili, venerit diabolus in conspectu sancti ac gloriosi Dei, sed nequitiæ revelatione, sed livoris atque invidiæ approbatione, et injustitiæ increpatione, iniquarum nihilominus et malignissimarum cogitationum manifestatione atque commemoratione. Horum scilicet omnium commemoratio atque memoria venit in conspectu Dei. Sic namque dicit post hæc: *Nunc recordabor impietatum eorum, et vindicabo peccata illorum* [87], non quasi oblitus nunc recordetur, sed quia nunc vindicare juste judicaverit. Juxta hoc ipsum exemplum nunc venisse dicitur in conspectu Dei diabolus, non quod nequissimus ille venerit in conspectu boni Dei, sed quasi cogitationes ejus crudeles ac nequissimæ venerint in memoriam in conspectu Dei. Hæc ni-

[82] Exod. XIV, 15. [83] III Reg. XVIII, 15. [84] Rom. VIII, 9. [85] Philipp. III, 20. [85*] Act. X, 31. [86] Tob. XII, 12. [86*] Matth. XVIII, 31. [87] Jer. XIV, 10.

mirum demonstrans in hac Scriptura personis utitur, et nonnunquam ex adverso sibi invicem eas statuens dicit : *Venerunt angeli ut starent ante Deum, et diabolus venit cum illis ut staret ipse ante Deum*[87*]. Hæc autem ob hoc dicit ut diaboli iniquitatem redargueret, et Job tolerantiam ostenderet, et Dei justitiam demonstraret : *Venerunt*, inquit, *angeli Dei ut starent ante Deum.* Venerunt utpote sancti ac gloriosi, utpote sanctissimæ Dei facie digni habiti. Venerunt angeli sanctorum sanctitati attestari, justorum diversas ac varias virtutes, et coram Deo demonstrare : Melchisedech Deo dignum sacerdotium : Abrahæ immobilem fidem, Isaac unum conjugium, Israel cordis puritatem, Joseph castitatem, Moysi mansuetudinem, justitiam Job ac Dei culturam. Istis namque temporibus erat beatus Job. Ista itaque confiteri, ac profiteri, atque testificari, et, ut ita dicam, de istis gloriari coram Deo venerunt sancti angeli. Sic et nunc et usque in finem sæculi venient, unius jejunio non ficto, alterius sollicitis orationibus, alterius puræ pœnitentiæ atque non simulatæ bono, alterius sincerissimis eleemosynis, et pauperum largitatibus, ac miserationibus instantissime in conspectu Dei attestantes. Pro his inquam omnibus venerunt, et venient angeli ante Deum, et diabolus venit cum illis ut accusaret, ut detraheret, ut reprehenderet, ut mendacio simularet, ut vexaret, ut luctaretur : venit et nunc ut luctetur, ut tribulet, ut persecutionem, et tribulationes, atque angustias, et molestias sanctis ac justis excitet. Ob hoc ergo venisse dicitur tanquam angelus mortis, tanquam angelus pœnas irrogans, atque exspectans, quando illi qui pœna digni sunt ei tradantur, et deputentur pœnæ atque perditioni, sicut ille de quo dicitur: *Tradere hujusmodi Satanæ in interitum carnis*[88], sicut etiam illi de quibus dictum est : *Quos tradidi Satanæ, ut discant non blasphemare*[89]. Omnes enim facinorosi, infideles, impii, injusti, isti omnes malignis atque pessimis diaboli angelis traduntur ac deputantur illis de quibus dicitur : *Misit in eos iram indignationis, immissiones per angelos malos*[90] ; illis de quibus dicitur alibi : *De domo ejus abstrahet eum angelus mortis.* Isti ergo veniunt, et tunc venerunt temporibus Job. Sed non ante beatam Dei faciem veniunt illi damnabiles, sed consilia et cogitationes eorum, desideria quoque eorum, et cogitationes malignæ et pessimæ atque nequissimæ, et istarum memoria offertur in conspectu Dei, juxta omnia quæ memorata atque ostensa sunt.

Post hæc universa dicit : *Et dixit Dominus ad diabolum*[91]. Nam sicut diabolus non persona venit ante Deum, sed cogitatione et desiderio, atque nequitia, sive meditatione : ita et Deus non ore locutus est ad diabolum, neque verbum contulit cum iniquo, sed occulta atque abdita increpatione nequi-
A titiæ ejus, atque correptione injustitiæ illius. Nam si hic super terram nemo de veris ac justis principibus atque judicibus, homicidas, aut fures aut etiam facinorosos latrones confabulari secum, vel consiliari facit, ne similis illis judicetur : quanto magis justus et verus atque terribilis Deus, impium illum latronem, atque homicidam diabolum pro colloquio suo ante gloriosam illam suam faciem nunquam venire permittit, neque hoc amplectitur? Si enim cum ad terras veniret in corpore Unigenitus, loqui eum coram se non permisit, sed cum increpatione dixit ad eum : Conticesce et obmutesce : quomodo in aspectu gloriæ suæ Deitatis colloqui eum maligno statuat diabolo, cum dicit ad eum et respondet, et responsum audire ab eo
B patitur, vel dignatur? Sed dixit ad diabolum occulta increpatione, atque confutatione occultæ ejus malignitatis, et zeli, atque pessimæ cogitationis. Nam et sæpe Scriptura ea quæ non dicunt dixisse dicit, et ea quæ non audiunt audisse, et ea quæ non intelligunt nec vivunt infremuisse : sicut cum dicit : *Dixit mare, virtus autem maris dixit :* aut, *Terra, audi verbum Domini*, vel, *Infremuit terra super inhabitantes in ea*[92]. Manifestum namque est quia neque mare, neque virtus maris, hoc est fluctuum, aliquando dixit, vel locuta est, neque terra aliquando audivit, neque infremuit. Non enim dicit neque vivit terra, cum sit inanimata, sed mos est Scripturarum, ita de quamplurimis dicere. Sic namque illud
C dicit Scriptura, quod Deus ad cetum loqueretur, et ad cucurbitam, et ad vermem matutinum, et ad spiritum incendii comburentem, sicut scriptum est : *Et præcepit Deus ceti magno ut deglutiret Jonam*[93]. Cui dixit, vel cui præcepit, vel qua lingua ad cetum locutus est? Hominum, an angelorum? Nam pisces neque linguam, neque vocem habent. Vel quomodo dicitur dixisse ad cucurbitam, quæ nec vivit nec spirat? Quomodo loqueretur vel quid dicens præciperet spiritui incendii qui nec auditum, nec intellectum habet, ut incenderet, atque percuteret in capite Jonæ? Universa enim hæc cum non habeant scientiam naturaliter, vertuntur atque moventur huc atque illuc Creatoris efficientia. Sicut ergo istis omnibus et dixis-
D se, et locutus fuisse, et præcepisse, atque jussisse dicitur Deus non voce dicens, neque lingua loquens, neque in conspectum suum ad cœlestia eos sublevans, sed occultæ suæ operationis virtute vertens ut necessitas vel ratio poposcerit : sic similiter juxta exemplum horum quæ memorata sunt, etiam dixisse, et locutus fuisse, et audisse, et respondisse dicitur, et in præsentiam suscepisse, neque dictis quidquam ad eum depromens, neque lingua ad eum loquens, neque ad excelsa sancta in conspectum suum nequissimum diabolum elevans, cum occultam atque abditam ejus nequitiam detegit ac repre-

[87*] Job I, 6. [88] I Cor. V, 5. [89] I Tim. I, 20. [90] Psal. LXXVII, 49. [91] Job I, 7. [92] Isa. I, 2; Job XXVIII, 14; Psal. LXXV, 9. [93] Jon. II, 1.

hendit, atque revelat omnibus. Quæ nobis evidenter A ostendit hæc nunc commemorans Scriptura dicens : *Et dixit Dominus ad diabolum : Unde venis tu*[94]? Et interrogat ille qui præscius est, atque providus, nequissimum diabolum unde veniret, illum injustum refugam, unde appropera sset. Sic interrogavit olim Adam, *Ubi es Adam*[94*]? Non ut inscius, sed sciens præscienter, et tunc ad Adam, et nunc ad Adæ seductorem, sed Job non supplantantem : ad eum qui Adam circumvenit, sed Job non superavit. Ergo quia in utroque ejusdem nequissimi malitia fuit, merito ad utrumque eodem usus est verbo : dixit ad Adam olim, *Ubi es Adam?* ad diabolum postea : *Unde venis tu?* Sed non ut inscius interrogavit unde venisset, sicut nec Adam olim, ubi esset, sed occultam atque abditam cogitationem ejus detegere atque B publicare voluit. Latenti enim livore adversus Job inflammatus est, latenti cogitatione Deum reprehendit, quasi Job defendentem, et multitudinem divitiarum illi continenter largientem. Dixit namque intra semetipsum : Si mihi tanta bona dedisset super terram, profecto et ego colerem illum in terris, sicut Job. Nunc ergo quis mihi dabit ut possim ascendere cum angelis in cœlum, et stare in conspectu Dei in medio eorum, et potestatem accipere a Deo omnium ejus bonorum? Et ostenderem eum sua bona perdidisse, quia non est utilior, neque firmior Job cæteris hominibus universis, quia non propter charitatem, neque pietatem Job colit Deum, sed propter pecuniæ multitudinem atque bonorum C abundantiam. Nisi enim pro horum blandimento serviret Deo, perfecto non esset melior Esau tritavo suo. Nunc vero tanquam flos videtur ex spinis oriri Job ex posteritate Esau : sed si denudetur divitiis, profecto continuo denudabitur etiam Dei cultura; si auferatur ab illo pecunia, profecto non offeret ipse gratiarum actiones Deo. Ergo quia hæc cogitavit diabolus cum nequiter invidit Job, et illicite reprehendit Deum, injuste nihilominus atque indigne ingressum cum angelis desiderans ante Deum, necnon et hoc quod illicite deferens Job, pecuniæ atque filiorum ejus potestatem accipere cuperet, acceptaque omnia subito perderet, et cum perdidisset, aut certe Job a Deo abstraheret, aut etiam cum justum Job tormentis afficeret, nequitiæ suæ D satisfaceret. Ergo quia ut dixi desiderio suo ac consilio ita venit nequissimus diabolus ante Deum, in medio angelorum merito venisse eum dicit, non quod ipse venerit, sed desiderium ejus atque cogitatio venit. Adversus quam cogitationem respondisse dicitur Deus, et interrogasse diabolum, unde veniret. Nam vero non poterant hæc historialiter scribi, neque aliter nobis recitari, nisi ut personæ recitarentur quasi ad invicem respondentes, ob hoc dicit : *Et dixit Deus ad diabolum : Unde venis tu?* Non quasi interrogans, vel quærens, vel sciscitans dixerit : *Unde venis tu?* sed culpans, et detegens, abdicans quoque atque redarguens, et iniquitatem ejus atque apostasiam, malignumque ejus livorem circa Job, et circa omnes sanctos demonstrans, dixit : *Unde venis tu?* Non dixit hoc ad angelos, neque ad sanctas virtutes, non interrogavit speciales ministros unde venissent, vel unde veniant. In ipso enim atque in ejus voluntate, in visionibus ejus atque ordinationibus et eunt et veniunt, et omnia perficiunt atque omnia adimplent, et cuncta secundum ejus voluntatem operantur, juxta hoc quod dictum est : *Benedicite Dominum, omnes angeli ejus, ministri ejus, qui facitis voluntatem ejus*[95]. Ergo quia tales sunt sancti angeli, et taliter faciunt voluntatem Dei, et in ipso eunt, et veniunt, et extra ipsum nunquam sunt, merito ergo illos non interrogat unde veniant : malignum autem illum refugam atque apostatam interrogat, tanquam alienigenam, tanquam exterum, tanquam adversarium, tanquam inimicum omnium bonorum. Hunc ergo interrogans dicit : *Unde venis tu?* Ab homicidiis, a sanguinibus, ab adulteriis, a furtis, a mendaciis, tanquam homicida, et tanquam mendacii pater, et horum auctor atque inventor exsistens super terram : *Unde venis tu?* Ab internecione Abel, a gigantum impudicitia atque interitu illorum, a turre contumaciæ atque dispersione, ab Esau aviditate atque fratris circumventione, a Pharaonis pertinacia atque perditione, ab Israel in deserto idolorum cultura atque ruina, a prophetarum persecutione, ab interfectione Joannis, a Judæorum crudelitate, et ab omnium a sæculo et usque in sæculum malorum perfectione. Omnia, inquit, mala quæ super terram exorta sunt, ex te initium sumpserunt, et per te sub cœlo disseminata sunt, et tu es, o diabole, omnium horum factor, et suffragator, et initium, et finis. Ob hæc, inquit, o diabole, et mors vivit, et infernus floret, et tenebræ gaudent, et obscuritas non minoratur, et iniquitas non deficit, et judex mortis victoriam accipit. Cum ergo interrogem te unde venias, non quasi nesciens interrogo, neque ut ignarus sciscitor, sed ut reprehendens atque detegens, convincens atque redarguens, ostendens quoque atque demonstrans quod ab omni impietatis atque injustitiæ perfectione atque operatione venies. Dic unde venis tu, zelo succensus, iniquitate oneratus, invidia plenus? Ego, inquit, dedi Job, et tu invides. Ego adjeci illi, et tu æmularis. Ego multiplicavi, tu vero fluescis. Ego largitus sum, tu vero auferre conaris. Apprehendam enim te, et detegam divina Providentia, tanquam furem alienis bonis inhiantem, et sperantem quod per hæc justum Job subvertere possis. Sed ego, inquit, et tuam iniquitatem redarguam, bona Job tibi tradendo, ut et Job justum demonstrem per tolerantiam victoriam de te sumentem. Ob hoc ergo tanquam interrogans dico : *Unde venis tu?* Ut occulta tua meditatio appareat, ut vehemens tua nequitia omnibus demonstretur,

[94] Job I, 7. [94*] Gen. III, 9. [95] Psal. CII, 20, 21.

ut malitiosus tuus livor omnibus innotescat. Pro his ergo omnibus dico : *Unde venis tu?* Adversus quæ respondens diabolus dicit : *Circuivi omnem terram quæ sub cœlo est, et veni* [96]. Magniloquio atque arrogantia uteris, o miserrime diabole, elatione quoque atque jactantia, ut ita appareat quod omnes magniloqui, jactanticuli, arrogantes, et superbi tuæ nequitiæ sint discipuli, et apud te didicerint ea quæ Deo sunt contraria : *Deus enim superbis resistit, humilibus autem dat gratiam* [97]. His similiter etiam Anna mater Samuelis dicit : *Nolite loqui superba in superbia, et non exeat magniloquium ex ore vestro* [98]. Sed horum immemor diabolus, et alios docuit, et ipse magna locutus dixit : *Circuivi totam terram quæ sub cœlo est.* Intendite, o amici, quia circuisse se dicit totam terram quæ sub cœlo est, sed non carnalibus vestigiis, neque corruptibilibus gressibus, sed spiritali transcursu, atque in corporali transitu universa quæ sub cœlo sunt subito pervolans atque peragrans. Sicut ergo non corruptibilibus gressibus, neque carnalibus vestigiis circuivit diabolus, sed in incorruptibili atque occulto transcursu : sic similiter cum dicit quod ante Deum steterit, non facie ad faciem coram Deo stetit, sed occultis cogitationibus, et nequissimis meditationibus ante Deum venisse dicitur, hoc est nequissimæ ejus cogitationes pro ejus increpatione steterunt ante Deum. Sed interim, inquit, *Circuivi totam terram quæ sub cœlo est, et veni.* Sed, male gloriaris; et mala est hæc tua gloriatio. Terram circuis, sed ad cœlum non reverteris. Ea quæ sub cœlo sunt peragras, sed illa quæ in excelsis sunt non possidebis. *Circuivi omnem terram quæ sub cœlo est.* Circuivit non carnalibus vestigiis, sed circuitionibus iniquitatis, non terrenis gressibus, sed spiritalibus seductionibus, *Circuivi totam terram quæ sub cœlo est.* Non per temporum spatia circuisti, sed subito, celeriter ac velociter omnia quæ sub cœlo sunt peragrasti, et omnia quæ in aere sunt pervolando, et cuncta quæ sub cœlo sunt inspiciendo, subito ab oriente ad occasum transeundo, et a meridiano ad aquilonem pervolando, et ea quæ per quatuor terminos orbis in omnibus gentibus, et provinciis, et regionibus atque linguis fiunt, vel dicuntur videns, et audiens, et sciens, non tanquam in præsentia habens, sed tanquam spiritus volans, et omnia quæ voce dicuntur audiens, et quæ operibus fiunt universa videns, ea vero quæ in corde atque intra animum tractantur, nesciens. Si enim hominum cogitationes scisset, profecto nullum hominem salvum fieri permisisset, nihilque boni perficere, sed omnia bona mox ut cogitatione cœpta fuissent, continuo destrueret, continuo perficere non permisisset. Nunc vero ea quidem quæ cogitantur, vel tractantur ignorat : ea vero quæ in operibus fiunt, et per vocem dicuntur, audit, et videt, utpote spiritus callidus ac subtilis, et qui ubique est præsens atque totum mundum subito pervolans. Si enim venti aeris regiones ac provincias subito perflant atque transeunt, nonne multo amplius aerei spiritus, id est nequissimi dæmones, subito pervolant totum mundum, subito universa peragrant quæ sub cœlo sunt, subito ubique sunt præsentes? In omni prælio vel pugna, in omni perturbatione atque mortis ruina, in omni seditione ac tumultu, in omni contentione et lite, in omni sanguine et homicidio, et furto atque adulterio, omnique lamentabili bello sive orientis, sive occidentis, sive meridiani, sive aquilonis, ubique præsentes sunt nequissimi atque aerei dæmones plus perturbantes, et succendentes atque universa moventes. Unde divinationes sunt, ex quo malignissimi dæmones, aereique spiritus subito hunc mundum pervolantes atque universa quæ in omni loco hujus mundi sunt contemplantes : et ea quæ dicuntur audientes, qui alibi ubicunque longe positi fuerint sub nequitiæ ministris revelant atque demonstrant, tam in somnis quam in vigiliis, nec non in phantasmatibus, et juxta hæc quæ fiunt, vel emergunt, etiam alia atque alia futura sperare atque probare docent. Exinde cœpit divinationis error filios hominum in scandalum in eos quibus super terram ortum est. His namque omnibus demonstratis atque memoratis malignissimus atque aereus diabolus dicit : *Circuivi totam terram quæ sub cœlo est, et veni.* O nequissime adversarie, o malignissime diabole, quam malignus es, et ad omnia mala versutus atque callidus! Cum enim ad Deum loqueris, humilitatem fingens, totam terram quæ sub cœlo est circuisse te dicis, et cœli non meministi. Cum autem ad homines loqueris, tunc nihilominus magna loquens ut homines rapias, dicis : *In cœlum ascendam, super stellas cœli ponam sedem meam, et ero similis Altissimo* [98*]. Hoc nimirum ob hoc dicis, ut pro Altissimo adorari atque coli ab hominibus possis.

Circuivi, inquit, *totam terram quæ sub cœlo est.* Terram circuis, o diabole, ad desolandum, ad exterminandum eam. Ea quæ sub cœlo sunt peragras ad perturbandum et pervertendum, et ad furorem concitandas atque exacerbandas gentes adversus gentes et regiones. Pro istis ergo omnibus, inquit, circuivi totam terram quæ sub cœlo est, et veni. Sed adhuc aliter circuivi totam terram, omnes terrenos, eos qui terrena sapiunt tantum, eos qui terrena sola cogitant, et meditantur, diligunt atque requirunt. Istos ergo circuis, exploras, exquiris et conculcas, quia introitus et exitus viam atque iter in eis habes. Sic, inquam, circuis terram, o diabole, et peragras ea quæ sub cœlo sunt. Quæ sunt hæc? Corda quæ non sunt in cœlo, quæ in cœlum nunquam ascenderunt, neque fidei integritate, neque mentis desiderio, neque Domini memoria, neque resurrectionis exspectatione, neque judicii timore, neque spe gloriæ æternæ, sed horum omnium quæ

[96] Job I, 7. [97] I Petr. V, 5. [98] I Reg. II, 3. [98*] Isa. XIV, 13.

in cœlo sunt, obliviscuntur, despiciunt quoque atque delinquunt. Talia sunt corda omnium ferocium, pertinacium, eorum qui non agunt pœnitentiam. Hujuscemodi enim corda circuit diabolus persuadens atque infatuans, obtundens atque obdurans, eorum qui ea quæ super cœlum sunt in incorruptione non sapiunt, sed ea sola quæ sub cœlo sunt in corruptione super terram requirunt. De istis ergo omnibus dicit : *Circuivi totam terram quæ sub cœlo est, et veni.* A nobis autem avertitur cum donat Deus cor mundum, animam castam, mentemque piam, fidem integram, plenam charitatem, misericordiam sinceram, puritatem non fictam et spem immobilem, ut omnes nequissimi incursus atque accessus longe a nobis avertantur, et omnis versutia ejus confusa atque inefficax comprobetur. Sed interim cum hæc diceret diabolus quod circuisset terram, et peragrasset ea quæ sub cœlo sunt, respondit ei Deus, dicens : *Animadvertisti ad puerum meum Job, quia similis ei non est quisquam in terris* [**]? Tanquam si diceret : Quia gloriaris quod terram circuieris, et ea quæ sub cœlo sunt peragraveris, dic mihi, animadvertisti ad puerum meum Job? Quod si forsitan dixeris, nescio quis sit Job, hic est, cui non est homo similis super terram. Ego dico quod non sit illi similis super terram : tu vero qui dicis quod terram circuieris, et ea quæ sub cœlo sunt peragraveris, ostende alium similem illi. Et vere nequissimi diaboli cogitationes arguit, atque illicitum ejus livorem ostendit, quem meditatus est ac nequiter cogitavit, cum Job zelatur et invidet. Ac si diceret : Ego arguo meditationes tuas, ecce revelo consilia tua, ecce ostendo nequitiam tuam atque livorem. Ecce do tibi audaciam, ut proferas malitiam tuam, ut depromas malignitatem tuam, ut ad certamen atque prælium beatum requiras. Nisi enim fiduciam acceperis, quærere non audebis : *Animadvertisti ad puerum meum Job?* Hoc est relaxasti animum tuum, cogitationes tuas, consilia tua, meditationes tuas. Ad quem? *Ad puerum meum Job.* Lætaberis adversarie sagitta in modum ignis comburente? Hanc vocem diabolus nequaquam audire patitur, non tolerat nequissimus, ut aliquis servus Dei sit, vel omnino nominetur. Cum autem odio haberet Job atque zelaretur eum, adjecit super nequitiam cum servum Dei illum nuncupari audisset, Deo astruente, *Ad puerum meum Job.* Et animadverte quantus sensus in hoc ipso demonstratur sermone, cum servum suum appellat Job. Primum quidem tanquam gloriam sibi existimat atque honorem omnium Dominus cum sancte atque caste illi serviunt homines. Idcirco quasi glorians dicit nunc sane de solo Job, *Puerum meum Job*, hoc est, servum meum : alibi autem de plurimis : *Misi ad vos omnes servos meos prophetas* [1]. Unde etiam ipsos glorificat atque magnificat per id quod servos, et famulos eos astruit atque appellat, sicut

A Mosen, de quo dicit ad Aaron : *Non sicut famulus meus Moses in tota domo mea fidelis* [2]. Et post paululum : *Quomodo non timuisti loqui de famulo meo Mose* [3]? Quid hoc majus est, quid superius, ut quis sit Creatoris servus atque cœlestis regis famulus? Non est hac major gloria. Super hæc autem ipsum diabolum increpat, dejicit atque objurgat per id quod Job puerum suum appellat : *Animadvertisti*, inquit, *ad puerum meum Job?* Ac si diceret : Nonne victus es, et dejectus atque humiliatus, ut Job corruptibilis atque terrenus homo servus meus sit, et in mea servitute maneat? Tu vero, o diabole, cum superior sis angelis, cum inter cherubim a me creatus, a mea servitute recessisti, et meum ministerium dereliquisti, merito ex sanctis choris projectus atque a cœlestibus pulsus circa terras oberras, circa terras reptas, et terrenos circumvenire conaris. Ob hoc cum dicis quod terram circuieris, et ea quæ sub cœlo sunt peragraveris, quia cœlestium refuga effectus atque in terrenis reptare, in terra manducare, in persona serpentis es maledictus, animadvertisti animo illo nequissimo, invido, crudeli, pravo, fero, ad puerum meum mitem, benignum, subjectum, religiosum, non fraudulentum, sed devotum, ad puerum meum, cui non est homo similis super terram? In omnibus virtutibus atque studiis non est illi similis super terram. Abraham non est, Isaac requievit, Israel transivit, Joseph quietem assumpsit : propterea non est illi similis super terram. Ego, inquit, testimonium perhibeo virtutibus ejus, utpote omnium cognitor Dominus. Attestatur videlicet illi etiam malignus tuus livor, o diabole. Nisi, inquit, meus servus fuisset sanctus ac dignus, atque mihi bene complacens, non utique eum zelatus fuisses, non utique eum invideres. Non es zelatus Esau, neque Ismael, non zelaberis Saul, atque Achitofel, neque Doech, neque ullum ex iis qui tuam perversam fecerunt voluntatem : sed zelatus es a sæculo omnes servos meos atque cultores, id est Abel et Joseph, et nunc ipsum Job, atque his similes omnes, et omnes sinceriter me invocantes. *Quia non est*, inquit, *similis illi super terram.* In quo non est similis ei quisquam super terram? In omnibus bonis operibus, atque ideo dilectis, sine querela est, utpote qui in nullo potuit reprehendi. Quamvis, inquit, tu eum reprehendas, o diabole, quasi propter divitias me colentem, post paululum probabitur, quia omnino Job sine querela permanet, et non solum sine querela, sed et justus, cum justitia etiam verus. Sed quia plerique hominum in hoc mundo omnibus modis sine querela fuerunt et justi et veraces in humanis duntaxat judiciis et causis, atque corruptibilibus justitiis universis, et quod summum et maximum est, Dei scientiam non habuerunt, charitatem quoque Dei, atque culturam, merito super hæc universa Job bona adjicit id quod maximum

[**] Job I, 8. [1] Matth. XXIII, 34. [2] Num. XII, 7. [3] ibid. 8.

est dicens, *Dei cultor*[4] : sive sine querela fuisset, sive justus, sive verax, omnia hæc propter Deum erant, atque Dei culturam. Super quæ universa adjiciens dicit : *Abstinens se ab omni re mala*[4*], utpote qui Deum colebat, utpote qui Deum metuebat, tanquam qui Deo serviebat, et tanquam qui Deo placere cupiebat. Sic itaque super omnes cæteras virtutes præcipuam ejus virtutem in conclusione demonstrans Dei cultorem illum fuisse ostendit, atque ab omni re mala se abstinentem. Et vere cum hæc ad diabolum loquitur, per hæc diabolum arguit atque increpat, et veluti diceret, audi, o diabole, ad te enim est hic sermo, et tua hæc increpatio atque objurgatio. Sine querela est Job, tu vero omnibus criminibus es refertus. Justus est Job, tu vero ipse injustus es, et totius injustitiæ suffragator. Verus est Job, tu autem totius veritatis es exsors, atque omni mendacio plenus, et omnis fallaciæ, atque doli es pater. Dei cultor est Job, tu vero Dei refuga et apostata, atque rebellis : et non solum tu, sed et omnes homines ad hoc instigas, suades et doces. Abstinet se ab omni opere malo et verbo Job : tu autem omne malum et illicitum, atque impium opus, aut verbum seminasti inter homines, atque in ea quæ sub cœlo sunt oriri fecisti. Dicit denique hæc universa Deus ad diabolum, cum laudat Job et veraciter magnificat eum, ut nosset diabolus adversus quem habebat, ne postea diceret, non mihi indicasti, neque ego sperabam in omnibus super terram hujuscemodi esse constantiam. Cunctos audivi, qui fuerunt ab initio sæculi, et quamplurimos meis discipulis circumdedi, atque meis insidiis apprehendi. Merito putabam etiam hunc quasi unum ex omnibus facile superare. Ob hoc ergo ne victus diabolus post hoc posset ea quæ memorata sunt dicere, propterea testificatus est illi Deus, et ante præmonuit de omnibus quæ circa Job agerentur, ac si diceret : Noli putare, o diabole, quod adversum avum Job Esau habeas, aut adversum unum ex Esau similibus, sed adversum Job habes, in fide indeclinabilem, immobilem in justitia, in gratiarum actionibus immutabilem, in doloribus non succumbentem, non deficientem in tribulationibus. Talem fuisse Job sciens Deus, ante testificatus est diabolo dicens : *Homo sine querela, justus, verax Dei cultor, abstinens se omni re mala*[5].

Sed et quæ in laudem beati Job dicit Deus atque in testimonium nequissimi diaboli, hæc ad maximam inflammationem profecerunt, et succensionem nequitiæ adversarii atque maximam adversum Job concitationem livoris ac zeli. Merito audacia fretus nequissimus, immoderanter protulit suam iniquitatem dicens : *Non sine causa gratis Job colit Deum*[6]. Respondet nihilominus, et dicit, non labiis depromens, neque humano ore locutus, sed consiliis iniqui cogitans, atque ipsis cogitationibus illicita meditatus, respondens diabolus dicit, *Non sine causa Job colit Deum*. Incipit ostendere, quia nequiter meditatus est : incipit publicare, quia malitiose cogitavit. *Non sine causa*, inquiens, *Job colit Deum*. Non gratis, sed cum pretio; non frustra, sed pro mercede; non propter pietatem, sed propter divitias; non propter Domini dilectionem, sed propter peculii multitudinem. Non sine causa Job colit Deum. Habet pro quibus recompenset, habet pro quibus reddat retributionem. *Non sine causa colit Deum*. Si enim ferocioribus atque immanioribus hominibus tantas conferres divitias, et tantam gloriam, atque tantum honorem, profecto omnes uno consensu tibi servirent et te colerent. *Non sine causa Job colit Deum*, sed pro divitiis, pro possibilitatibus, pro substantia, pro facultatibus, pro potentia et gloria, atque honore. Pro his ergo atque horum blandimentis te colit. Nunc vero facile est illi colere te, facile est etiam sine querela et justum atque veracem esse. Sine querela est, quia innumerabilia habet, et nullo indiget ; justus est, quia divitias habet ; verax est, quia omnes undique illi inclinantur, et sermonem ejus usque ad nubes perferunt. *Sed mitte manum tuam et tange omnia quæ habet et scito si benedicat te*[7]. Aufer, inquit, divitias, exspolia facultatibus, detege gloria, priva honore, humilia ex sublimitate, et tunc non solum hanc culturam derelinquet, et si non in præsenti te benedicet, hoc est nisi te in præsenti maledicat et blasphemet, atque detrahat. Moses enim magnus homo Dei cum scriberet Job, non ita scripsit sicut diabolus locutus est, sed decentius ac benignius, utpote devotus Dei famulus. Diabolus enim crudeliter ac nequiter locutus est, et ut plus ad iracundiam, ut putabat, provocaret Deum, non dixit *si non in faciem te benedixerit*, sed *si non in faciem tibi maledixerit*. Moses vero illicitam atque crudelem diaboli vocem immutans, dixit : *In faciem tibi benedicet*. Non sine causa, inquit, Job colit Deum. Et utquid? vel ob quam causam colit? *Quia tu munisti illi ea quæ extra domum atque intra domum ejus sunt*[8]. Tu munisti, tu circumdedisti, tu obumbrasti, tu prospexisti, tu illæsa custodisti omnia bona ejus, non solum ea quæ intra domum sunt, sed et ea quæ extrinsecus sunt extra domum universa, quæ sunt ei in circuitu. Quoties, inquit, volui appropinquare, et non inveni accessum, cum protegis atque obumbras? Quoties, inquit, volui perdere et exterminare, et non permisit omnipotens manus tua? Tu munisti ei omnia quæ sunt intra domum, atque extra domum ejus tanquam flamma ignis angelorum tuorum custodia ante me omnia bona circumdans, accessum mihi minime concessisti, neque approximare mihi permisisti, potestatem mihi nullatenus dedisti. Quare ergo laudas Job quasi justum? Quid magnificas Job, quasi Dei cultorem atque religiosum? Non Job religiositas, neque justitia hoc fecit, sed largitiones tuæ, atque multiplicia tua bona, pro quibus te colere

[4] Job I, 8. [4*] ibid. [5] ibid. [6] ibid. 9. [7] ibid. 11. [8] ibid. 10.

videtur. Quod si non hoc est, *Mitte manum tuam, tange omnia quæ habet, nisi in faciem benedixerit tibi*, vel potius maledixerit, sicut dicit diabolus. Tu, inquit, munisti, tu benedixisti, tu multiplicasti, tu conservasti et ea quæ domi sunt, et ea quæ extra domum, sed in circuitu sunt, et ea quæ sunt prope, et ea quæ longe sunt universa. Pro his, inquit, omnibus deprecatur et colit, et gratias agit : non tibi gratias agens, sed pro ipsis bonis gratias recompensans, non te diligens, sed ipsam multitudinem pecuniæ amans et conservans, atque perdere nolens. Non ergo, inquit, pro tua dilectione te colit, neque propter tuam beatitudinem gratias agit, sed pro pecuniæ hujus blandimento te colit, sed propter beatitudinem suam rerumque plurimarum quas hic possidet, copiam quam dedisti ei, tibi gratias agit. Aufer ergo illi quæ dedisti universa, apparebit omnibus quæ sit Job perfidia, et quia non pura dilectione te colit, sed propter pecuniam rerumque tantarum possessionem, ne eam si ingratus videatur auferas, te reveretur. Cui digne respondeatur et dicatur ad eum. Dico, nequissime Satana, dico, maligne diabole, non intelligis, o miserrime, quia tu teipsum dejicis, tu temetipsum condemnas. Nam in his quæ in Job reprehendis, quod ille ingratus exstiterit, teipsum condemnas cum tu eadem feceris. Nam hoc ipsum tu fecisti cum a Deo discederes, atque Deo resisteres, derelinqueres quoque, atque ingratus exsisteres, de quibus nunc Job nec quidquam hujusmodi facientem pessime reprehendis. Sed interim, o diabole, dicis quod non propter benedictionem colat me Job, sed pro donis meis atque pecunia. Dic ergo, nequissime Satana, quantum vel quid dedi Job, quemadmodum tibi? Nonne te superiorem angelis feci, et anteriorem archangelis? Nonne inter ordines cherubim creavi? Nonne incorruptionis gloria te indui? Nonne in indesinenti lætitia vultus mei te constitui? Pro quibus tu universis ingratus exsistens me dereliquisti, et a me recessisti, et rebellis mihi exstitisti. Dic ergo, o diabole, quid hujuscemodi dedi Job? Quid hujuscemodi impertivi? Nonne mortalem et corruptibilem infra angelorum, archangelorum naturam creavi? Nonne in valle miseriarum cum cæteris filiis hominum constitui? Nonne mortalitatis et corruptibilitatis suæ passionibus eum, ut cæteros homines, subjeci? Nempe non in tristitiis vivit super terram? Nempe non labores manuum suarum manducat? Nempe non labores suos non habentibus dividens, mihi gratias agit? Nempe non sudore vultus sui edens me colit? Quomodo, inquit, o infelicissime diabole, cum tu pro gloriosis in incorruptione ingratus exstiteris, Job reprehendis, illum qui in exiguis atque parvis fidelis exsistens, indesinenter me colens mihi gratias agit? Hæc itaque audientes nos, o viri periti, caute nos observemus, sollicite animabus nostris intendamus. Nam idem ipse diabolus est etiam nunc, qui utique fuit et nunc; eumdem iniquitatis livorem etiam nunc habet circa nos procul dubio, quem et tunc habuit atque exercuit circa Job. Non quiescit unquam *adversarius vester diabolus*, sed *tanquam leo rugiens, circuit quærens quem devoret* [9]. Non quiescit unquam accusare homines ad Deum, et Deum ad homines. Merito ergo diabolus est appellatus, id est *accusator*. Sic namque et tunc Job accusavit circa Deum, quasi non propter sinceritatem, sed propter pecuniæ blanditionem Deum coluerit : et Deum accusavit et reprehendit non minime, sed potius quam maxime, quasi non digne, sed continenter Job divitias tribuerit, ob hoc solum, ut adorarent illum tantum homines et colerent. Hoc ipsum nimirum etiam nunc facit, et usque ad consummationem sæculi omnes homines occulte accusans ad Deum et pro verbo et pro opere, omnibus hominibus laqueos et capturas et tendiculas ponit et scandala multiplicat, et tribulationes et molestias ingerit, maxime justis omnibus atque sanctis, circa quos etiam zelum habet et bella suscitat atque prælium committit, sicut dicit in quodam loco propheta : *Et faciebat bellum cum sanctis altissimi Dei, et prævalebat eis donec venit Antiquus dierum et judicium dedit sanctis Excelsi* [10]. Merito ergo in omni tempore caute atque sollicite observemus, atque intendamus animabus nostris, ut nec hic accessum ad nos nequissimus inveniat, nec illic in conspectu Dei nos reprehendat.

Mitte, inquit, manum tuam quæ nunc circumdat, quæ nunc munit, quæ nunc protegit, quæ nunc undique obumbrat, quæ nunc nullatenus mihi accessum tribuit. Mitte nunc manum tuam, hoc est præceptum tuum, jussionem tuam, imperium tuum. Hæc namque significans dicit, *Mitte manum tuam*, ac si diceret, præcipe, jube, manda, permitte. Hæc utique universa habens intra mentem suam nequissimus diabolus dixit, *Mitte manum tuam*. Non de eo infelix dixit ad Deum, *Mitte manum tuam*, eo quod manum Dei vellet mitti, sciebat namque miser, quia ubicunque manus Dei mittitur, cum propitiatione mittitur, illic et munit et auxiliatur, ac opitulatur et regit et sanat atque salvat. Hæc nimirum sciens iniquus, aliud loquebatur et aliud cogitabat, aliud suggerebat et aliud quærebat. Ob hoc ergo dicit callide : *Mitte manum tuam*. Bene, inquit, ecce mitto manum meam ut tu dicis : Ad quid faciendum mittam manum meam? *Mitte*, inquit, *manum tuam, et tange omnia quæ habet*. Cur tangam, inquit? Ad delendum, ait, tange, ad interitum, ad exterminium, ad perditionem. Et quomodo, inquit, perdam, o inimice omnium bonorum diabole, ea quæ creavi? Quomodo exterminem ea quæ dedi? Vel quomodo deleam ea quæ ego feci? Et adhuc aliter : Quomodo perdam, o diabole, substantiam ex qua mihi non indignæ victimæ offeruntur, atque sincera sacrificia

[9] I Petr. v, 8. [10] Dan. vii, 21, 22.

immolantur? Quomodo exterminem substantiam, unde viduæ vestiuntur et orphani pascuntur et infirmorum scapulæ calefiunt? Quomodo perdam, o diabole, filios ejus qui me nimium diligit? Quomodo obturem ora eorum qui in innocentia una cum patre suo Job devote mihi gratias agunt? Sed interim quia non potest, inquit, aliter tua iniquitas sedari nisi sic, *Ecce omnia quæ habet, dedi in manum tuam* [11]. Nam si non dedero, discedens gloriaberis et plaudes, quasi victor discesseris, quasi ego hoc certamen non concesserim, quasi hoc bellum fieri non permiserim, quasi de Job constantia non præsumpserim, quasi ante prælium et congressionem superatus fuerit Job, qui a me magnificatus atque laudatus est. Ob hoc, inquit, ne de his glorieris. *Ecce omnia quæ habet, dedi in manum tuam.* Et adhuc propterea, ut cum hoc quod gloriari, vel appiaudere non permitteris, cum hoc ipso etiam humilieris ac refuteris atque mendax comproberis: Job vero exaltetur et beatificetur, atque victor demonstretur, et sit Deus verax, qui testimonium perhibuit Job, tu vero diabole mendax, atque auctor mendacii ostendaris. Ob hoc ergo omnia quæcunque habet, dedi in manum tuam, ut omnes in perpetuo cognoscant et tuam iniquitatem, o diabole, et Job justitiam ac tolerantiam, et meam præsentiam; et quia in tribulationibus atque tolerantia probo electos meos; et quia *plurimæ tribulationes justorum, et ex omnibus his liberabit eos Dominus* [12]; et quia tanquam aurum in fornace, ita justi atque Deo acceptabiles probantur in tentatione. Ob hoc ergo respondens dicit ad diabolum: *Ecce*, inquit, *omnia quæ habet, dedi in manum tuam.* Quia hoc quæsisti, ut ego manum meam mitterem, ideo ecce ego dedi omnia quæcunque habet in manum tuam, et peculium et filios et substantiam et labores et divitias et possibilitatem. Omnia quæ sunt intra domum et extra domum ejus, omnia quæcunque habet non defendo, neque contradico, non præpedio, neque obvio, sed in manum tuam trado. Interfice, perde dele atque extermina. Perfice malignum tuum livorem. Imple maledictum illud tuum odium. Pecuniam enim et filios Job perdes, sed charitatem ejus non perdes. Substantiam ac labores ejus intercipies, sed sinceritatem illius atque gratiarum actionem non intercipies. Omnia ergo quæcunque habet dedi in manum tuam, quæ iram atque gladium continet, quæ prælia atque bella operatur, quæ perditionem atque damnationem perficit, quæ doloribus satiatur, quæ sceleribus atque impietatibus inhiat. In hanc, inquit, manum tuam trado omnia quæcunque sunt illius; in hanc manum, quæ si prævaleret, omnem hominem et omnem spiritum qui sub cœlo est, subito in ictu oculi perderet, deleret atque interficeret, si permitteretur, et si juxta voluntatem iniquitatis suæ potestatem haberet. Sed resistit illi omnipotens manus Dei, atque fortissima dextera Creatoris guber-

A nando, obumbrando, protegendo, omnia quæ sub cœlo sunt facta tuendo. Quod autem ita est perditioni dedita nequissimi diaboli manus, manifestum est in Job; quæ mox ut permissa est, et mox ut jussionem accepit, statim imparcenter cuncta perdit, statim omnia interficit. *Ecce*, inquam, *omnia quæ habet dedit in manum tuam.* Ecce omnes tibi ademi occasiones, ecce non habes contradictionem, ecce non habes ullam replicationem, ecce non habes excusationem: *omnia quæcunque habet dedi in manum tuam*, ut cum omnem Job substantiam perdideris, tunc præsertim cognoscas quia non propter substantiam me colit Job, sed propter charitatem, quia non propter facultates gratias mihi agit, sed propter sinceritatem. Ob hoc ergo *Ecce omnia quæcunque habet dedi*

B *in manum tuam, sed ipsum cave ne tangas* [13]. Dixisti, o diabole, quod non propter pietatem, sed propter divitias Job coluerit me: dixisti, aufer quæ dedisti, et cognosces quid sit Job. Ego, inquit, cognoscere non necesse habeo: præscienter enim scio constantiam Job atque devotionem quam habet circa me: omnia vero quæcunque sunt illi, do in manum tuam, ut cum probaveris, cognoscas quia solus Job valet resistere universæ iniquitati atque malitiæ tuæ. Sed interim *omnia*, inquit, *quæcunque habet dedi in manum tuam, sed ipsum cave ne tangas.* Quod quæsivisti, inquit, habes: quæ petisti, accepisti, potestatem substantiæ et possibilitatis atque divitiarum, peculii nihilominus atque filio-

C rum: sed *ipsum cave ne tangas*, quia non ipsum quæsisti, sed quæcunque habet. Idcirco omnibus quæcunque habet acceptis ipsum *cave ne tangas*, neque carnaliter, neque spiritaliter, neque manifeste, neque latenter. *Ipsum cave ne tangas.* Cur enim non tangam? Ob hoc, inquit, quia servatur ad secundam luctationem, certamen quoque et constantiam, atque tolerantiæ approbationem. Sufficit, inquit, nunc hæc quæ per pecuniæ atque filiorum perditionem fit tentatio. Merito ipsum cave ne tangas. O bonitas tua, rex, o virtus atque magnificentia tua, Æterne! Quam magnam consolationem tribuis iis qui ad te confugerint, et constantiæ fiduciam a te speraverint, ut neque hominum neque jumentorum, neque animatorum neque inanimatorum potestatem habeat

D adversarius, nisi ubi fuerit permissus! Non autem permittitur, nisi ubi noverit Deus pro fidei manifestatione, et constantiæ approbatione, atque gloriosæ remunerationis retributione. Hæc scilicet nos scientes sollicite atque devote ad Deum confugiamus, instantissime atque sincerissime in orationibus Deum invocemus, ut avertat a nobis maligni insidias; ut eripiat nos de crudelibus illius incursionibus, et non permittat nos tentari super id quod possimus sufferre.

Ecce, inquit, *universa quæcunque habet dedi in manu tua.* Non ideo, inquit. dedi hæc omnia in manu tua, quia oportuerat vel justum fuerat, sed ob

[11] Job I, 12. [12] Psal. XXXIII, 20. [13] Job I, 12.

hoc ut nequitiæ tuæ occasiones auferrem. Quomodo enim justum erat, vel oportuerat ut darem in manu tua juga boum quæ viduas orando revelabant et greges pecorum, qui orphanos vestiebant, atque calefaciebant? Quomodo oportuerat, vel justum erat ut justos et innocentes filios Job tu nequiter interficeres, o diabole, cum dixerim post in lege: *Justum et innocentem non occides* [13]? Non ergo oportuerat neque justum fuerat, sed propter iniquitatem tuam et zelum et livorem, ut inexcusabilis comproberis, et absque contradictione redarguaris, propterea *ecce omnia quæcunque habet dedi in manu tua, sed ipsum cave ne tangas. Et factum est quasi dies illa* [14]. Quæ dies? Illa dies in qua malignus permissionem accepit, in qua nequissimus fiducia est fretus, in qua die diabolus innocentum mortem fabricatus est: *Et factum est quasi dies illa*, in qua diabolus gavisus est, qui nunquam est gavisus, in qua malignus exsultavit, qui nunquam exsultare est comprobatus. Nam exsultationem ducit eorum qui sunt perditionem, atque vivorum mortificationem. *Et factum est sicut illa dies*. Quæ dies? Illa, inquit, dies in qua filii Job et filiæ novissimum illud unanimitatis atque concordiæ prandium pranderunt super terram. In cœlis namque æternæ gloriæ et incorruptibilis beatitudine pariter fruuntur. Quod autem novissimum prandium tunc in corpore pranderunt, mox subsequenter ostendit, dicens: *Et filii Job et filiæ manducabant et bibebant in domo fratris sui majoris* [15], ac veluti parvuli infantes malis omnibus expertes, simul sedent et stant, simul et ludunt et bibunt, nec quidquam mali, aut illiciti, aut etiam obsceni de invicem ad invicem cogitant: ita et beatissimi filii Job ac filiæ casti erant animis et mundo corde, et immaculata conscientia et omnibus immunditiis atque illicitis expertes. Merito cum hujuscemodi essent, simul manducabant et bibebant caste. Ita erant simul olim Adam et Eva quandiu in paradiso in innocentia permansissent. Ita et nunc sunt in sancta Ecclesia castæ animæ ac sanctæ, sicut simplices infantes, atque omnibus malis expertes. Sic scilicet fuerunt etiam benignissimi, ac Deo dilecti, atque omnibus angelis sanctis ejus filii Job propter innocentiam et sanctitatem. De istis ergo filiis Job dicit istic: *Et filii Job et filiæ manducabant et bibebant in domo fratris sui majoris*. Et in hoc quod majori primatus honor ab omnibus exhibebatur, in hoc ipso etiam sicut et in omnibus circa Dei ordinationem ambulare properaverunt. Dei enim ordinatio, atque Dei justitia hæc est, ut majori primatus honor ab omnibus exhibeatur. Manducabant ergo et bibebant non luxuriose, neque petulanter, neque superflua loquentes, neque illicita fabulantes, sed manducabant et bibebant laudantes suum Creatorem, benefactorem suum adorantes, atque alentem se benedicentes. Sic itaque manducabant et bibebant filii Job. Quo tempore? Certum est quod tempore prandii. Non enim

A alio poterant manducare vel bibere talis ac tanti viri filii tempore: quia nec ipse extra ordinem manducare vel bibere solitus erat, sed competenti tempore, sed disposito tempore atque ordinato et ipse manducavit, et filios suos circa ordinem manducare docuit. Sic itaque hora prandii manducantibus illis ac bibentibus, Job sane in domo sua, filii autem ejus et filiæ, in domo fratris sui majoris, nuntius venit ad Job. Erat namque nequissimi diaboli versutia, ut horam prandii observaret, ut prandente illo tristes ac mortiferos nuntios ad eum mitteret, quo magis fatigaret et eum interficeret, ut tempore comestionis ac potus atque jucunditatis tristes nuntios mittendo deficere illum justum faceret. Hæc namque demonstrans dicit: *Ecce nuntius*

B *venit ad Job* [16], dolorum atque gemituum nuntius, malorum atque amaritudinis præco, tribulationis atque angustiæ prædicator. Nuntius venit ad Job, qui conservatus ab adversario missus est a diabolo. Nuntius venit ad Job, concisus, laceratus, compilatus, contusus, flens, lamentans, plangens et vociferans, atque universa quæ sunt miserabilia luctu demonstrans, ita a maligno edoctus ut ipso potius miserabili suo luctu ac planctu in Dei reprehensionem justi illius mentem concitaret. Nuntius venit ad Job et dixit illi, miserabili atque lacrymabili voce dixit ei: Quid cogitas, o Job? Ad mensam sedes, et ea quæ contigerunt ignoras. Deliciis uteris, et accidentes tibi miserias nescis. Dixit illi: Ad mensam splendidam

C sedes, Job: sed hodie ad mensam, cras vero ad lectum foras deportatorum filiorum, modo in jucunditate, post paululum autem in infelici paupertate. Quod si non credis, quod si non speras ita esse audi: *Juga boum tuorum arabant et asinæ juxta illos pascebant, et venerunt prædones et prædati sunt illa, et pueros occiderunt in ore gladii, et remansi ego solus, et veni ut tibi nuntiarem* [17]. O multiplex atque callida adversarii astutia, ut eadem quæ ingesserat mala, ita callide enarraret, ut ad Dei blasphemiam justi illius viri animum provocaret! *Juga*, inquit, *boum tuorum arabant*. Non enim otiosa erant neque inutilia stabant, sed arabant ultimam araturam, atque novissimam exercentes culturam.

D Quid ad hæc, inquit? *Et venerunt prædones et prædati sunt ea*. Job, vel unde tibi vives, vel unde aliis beneficia imperties? Unde vel tibi victus, vel miseris et non habentibus refectio? Juga boum tuorum arabant, quæ nec tibi ultra, nec aliis arabunt. Asinæ tuæ pascebant, quæ ultra fetus non facient, quæ nec tibi nec aliis proderunt. Quare, inquit? Ob hoc, ait, quia venerunt prædones et prædati sunt ea. Qui ait: Tantum me terres, o homo, quasi jugis deprædatis vivere non possim. Sunt pueri plurimi, coloni abundantissimi, qui universi mercimonium facientes, et me et se pascant, et me et se tolerent. Sed respondet nuntius qui venerat, et dicit: Inaniter tibi blandiris, o Job, atque supervacue speras,

[13] Exod. XXIII, 7. [14] Job I, 13. [15] ibid. [16] ibid. 14. [17] ibid. 14, 15.

quod coloni remanserint. Nam hi qui juga boum et asinas deprædati sunt, iidem ipsi et pueros occiderunt. Quomodo occiderunt? In ore gladii, inquit, non pepercerunt, non miserti sunt, non reliquerunt; sed omnes imparcenter occiderunt, sed immisericorditer interfecerunt, atque omnium sanguinem crudeliter fuderunt. Mihi soli, inquit, pepercerunt, me solum remiserunt. Et cum solus remansissem, veni ut nuntiarem tibi. Quid, inquit, mihi nuntias, o homo? Hoc mihi nuntias quod prædones prædati sunt, et cum prædati fuissent, pueris non pepercerunt, sed et ipsos in ore gladii occiderunt, reliquias mihi non dimittentes, neque solatia relinquentes. Hæc, inquit, mihi nuntias, nuntia et prædones, nuntia et interfectores, ut si possum, inquit, vindicem me : quod si non valeo vindicare de his qui hoc fecerunt, eos enumerem, Deo autem id quod factum est, ut juste inquirat commendem. At tunc, inquit, o homo, cum tu solus evaseris, ad maximum mihi incendium evasisti, pro augmento doloris mihi advenisti. Deprædationem mihi nuntias, et prædones non publicas. De proximo sunt, an de longinquo? Hostes sunt publici an fures occulti? Sed is qui evasit, non ideo ut ei parceretur evasit, sed propter augmentum tentationis Job advenit. Hic ergo nihil adversus ea quæ dicta sunt respondit, sed tantum prædones nominavit : nos intelligere admonens, atque nobis intelligendum relinquens, quos vel quales prædones nominaverit : illos sine dubio qui de cœlo propter apostasiam in prædam venerunt, et ex sanctorum choris propter contumaciam projecti sunt. Illi nimirum, qui sub cœlo omnem captivitatem ostenderunt tam carnalium quam spiritalium, qui prædati sunt universos qui sunt super terram, manifeste et occulte. De quorum captivitate dicunt sancti : *Benedixisti, Domine, terram tuam, avertisti captivitatem Jacob* [18]. Et alibi : *Cum converterit Dominus captivitatem plebis suæ, exsultabit Jacob et lætabitur Israel* [19]. Isti scilicet prædones, isti memorantur. *Venerunt*, inquit, *prædones*. Unde venerunt? Ex se ipsis, an ex Chaldæis, an etiam ex Ægyptiis? Sed ex nullis istorum venerunt, sed ex abyssis venerunt, ex interioribus infernorum venerunt, sicut paulo post demonstrabitur in filiorum internecione. Inde ergo venerunt isti prædones, dimissi ad tentationem atque ad probationem justi illius. De istis ergo dicit : *Venerunt prædones et prædati sunt eos*. Isti namque sunt qui a sæculo deprædati sunt plurimos, et plurima in captivitatem duxerunt. Isti deprædati sunt Cain per sacrificii æmulationem, gigantes per superbiam, illos ad turrem per Dei contumaciam : illos in Sodomis per turpitudinis lasciviam; Esau per insatiabilitatem atque petulantiam; Pharaonem per Dei contemptum atque pertinaciam; illos in deserto per idololatriam, aliosque innumeros per eadem deprædati sunt, et his similia, atque per alias innumeras rationes et prædati sunt a sæculo et deprædantur usque in sæculum, alios per adulterii appetentiam, ut Amon, alios per honoris ambitionem, ut Absalon, alios per avaritiam, ut Judam. Istos ergo prædati sunt nequissimi diaboli hostes, alias autem alios deprædati sunt, ut Noe Cham, Abrahæ Ismael, ut Isaac Esau, ut Israel Simeon Levi et Ruben, ut Eli sacerdoti Ophni et Phinees filios ejus, ut David superius memoratos filios, atque aliis alios primos ac novissimos. Quæ universa scientes nos atque audientes intendamus caute animabus nostris, ne prædentur nos, atque populentur prædones dæmones, ne dicatur de nobis : *Venerunt prædones et prædati sunt eos*, ne compellamur fletus atque lamentationis canticum cantantes dicere : *Super flumina Babylonis illic sedimus et flevimus* [20]. Ob quam rem? *Quia illic interrogaverunt nos, qui captivos duxerunt nos verba cantionum* [21]. Sed cum hæc omnia audiret Job, tanti peculii deprædationem, atque venientis et narrantis lamentationem, nec quidquam hac re quæ obvenit dignum fecit, sed pariter hunc auditum sustinens, blande enarranti sibi respondit dicens : Quid ejulas, o vir? quid lamentaris, o homo? Divitiarum possibilitas ita semper est vertibilis, ut hodie sit hic, crastina vero alibi. Et præsertim, inquit, quia inimici prædati sunt, quia adversarii abstulerunt, quia injusti diripuerunt. Ego, inquit, ut inimicos acquirerem non gessi, neque inimicos me putavi habere. Et quia non peccanti mihi inimici quidem effecti hæc ingesserunt, ut et pueros occiderent, et peculium abriperent, sine illos possidere hæc cum iniquitate, nobis vero dabit Deus alia sine peccato. Sed cum hæc audiret nequissimus diabolus a beato Job, et ore dicta, et animo meditata, liquefactus intra semetipsum, insipienter, inquit, feci ut prædones nominarem, abstuli a Deo hanc culpam. Non enim imputat Deo Job quod gestum est, sed iniquorum virorum nequitiæ. Ego, inquit, meipsum circumveni, ego mihi ipsi contraria gessi. Idcirco consideravi quid faciam, convertam nunc sermonem ad cœlestia, convertam hæc in Dei blasphemiam. Hæc cum nequissimus cogitat, continuo alium nuntium mittit ad Job : *Qui cum ingrederetur, dixit ei : Ignis cecidit de cœlo, et combussit oves, et pueros combussit similiter, et evasi ego solus, et veni ut tibi nuntiarem* [22]. Non est, inquit, ut tu arbitraris, o Job, quod ex hominibus sint tibi hæ insidiæ, atque hic incursus : non est ex hominibus, sed ex Deo, de cœlis est. Ignis cecidit de cœlo, et combussit oves. Noli, inquit, temetipsum seducere, o Job, noli teipsum circumvenire, non ex hominibus est circumventio, sed ex Deo est ista exterminatio. Non ex terrenis tibi est hic incursus, sed de cœlis est tibi iste interitus. Quod si non credis, audi : *Ignis cecidit de cœlo, et combussit oves, et pueros similiter*. Nam cum oves combureret, puerorum non est misertus. Non pepercit pastoribus, sed similiter

[18] Psal. LXXXIV, 2. [19] Psal. LII, 7. [20] Psal. CXXXVI, 1. [21] ibid. 3. [22] Job I, 16.

et illos combussit atque perdidit, sed pariter cuncta delevit, ut per hæc omnia tibi detrimentum atque dolorem ingereret, ut per hæc universa tibi tribulationem atque angustiam adjiceret : *Ignis cecidit de cœlo*, non ex se, neque a se, neque per se, sed cœlesti jussione atque terribilis Dei præceptione: *Ignis cecidit de cœlo.* Quemadmodum olim in Sodomam et Gomorrham, atque super omnem regionem illam [23], ita et nunc ab illo qui tunc in Sodomam et Gomorrham ignem in perditionem pluit, ab hoc ipso, inquam, etiam ignis cecidit de cœlo, et combussit oves et pueros et pastores, omnia incendit atque pariter delevit. Sicut enim Sodomitarum reliquiæ non remanserunt, ita et nunc, inquit, tibi reliquiæ non supersunt, ut est moris, quia ejusdem Dei ira super te effusa est, cujus etiam, ut super illos, ignis cecidit de cœlo. Non quod de cœlo ceciderit ipse ignis, absit, sed quia ita finxit nequissimus, et quia ipsum nuntium ita docuit dicere malignissimus diabolus, ut eum putet beatus Job, atque arbitretur quod de cœlo a Deo istæ miseriæ ei impingerentur, et ut in blasphemiam Dei converteretur : *Ignis cecidit de cœlo et combussit oves.* Non sunt, inquit, terrenæ insidiæ hoc quod factum est, o Job, sed cœlestis est furor. Non est violentia hæc humana, sed contritio est divina. Si enim in habitaculis hoc evenisset, crederetur quod volens quis, vel nolens hunc succenderit ignem. Nunc vero cum in solitudine, inquit, essemus, in modum sagittæ ignis de cœlo super nos effusus atque jaculatus est, ut nec fugientes effugerent, nec resistentes evaderent. *Ignis*, inquit, *cecidit de cœlo.* Non mentiris, o diabole, quod ignis cecidit de cœlo, sed non quem Deus mitteret, sed quem tu finxisti in diversas figuras immutando temetipsum, aliquando in prædones, aliquando in ignem, aliquando in tria cornua equitum : item vero in ultimo in spiritum quatuor angulos domus tangentem. Et non est mirum quod permissus in tantas figuras immutaveris temetipsum, cum et coram ipso Domino in omne regnum orbis terræ ipsum immutando simulaveris, et hoc in momento temporis, hoc est, subito, repente atque velociter ignis cecidit de cœlo. Non mentiaris, o miserrime omnium bonorum inimice : non a Deo missus, sed tua iniquitate succensus est. Tu, inquit, es, o diabole, ignis ipse qui de cœlo cecidit, qui innumeros igne peccatorum immundo succendis. Tu es ipse ignis, o diabole, qui gehennæ igni plurimos peccatores facis, cui ignis et tenebræ digne reservantur præ omnibus. Tu es ipse ignis, o diabole, qui cum de cœlis descendisses, in medio montium igneorum projectus es, sicut dicunt sanctorum oracula. Tu es ipse ignis, quem etiam ipse Dominus fulguris igni consimilans, atque de cœlo cadentem demonstrans, dicit: *Vidi Satanam tanquam fulgur de cœlo cadentem* [23*]. Hæc nimirum universa, quia, dixit ne-

A quissimus ille, *ignis de cœlo cecidit*, propriam in ignem gehennæ per hæc ostendens ruinam. Sed adhuc adversus diaboli superbiam pauca dicamus. Superbiens, o diabole, dicis quod ignis de cœlo ceciderit, et oves combusserit, utpote tua voluntate atque operatione. Dic ergo, o infelix, si super oves Job potuisti de cœlo ignem adducere, et eas comburere. Cum Elias Deum invocaret, et per sinceram orationem ignem super holocaustum de cœlo adduceret, tu, o miserrime omnium bonorum inimice, quomodo non potuisti compescere, vel revocare illum ignem, vel illum quem idem Elias super duos quinquagenarios de cœlo advocavit? Fuerunt namque illi quinquagenarii ejus ministri, atque nequitiæ ejus nuntii. Sed et hæc universa diximus B pro increpatione diaboli, atque condemnatione maligni. Beatus autem Job quid responderit audiamus, quomodo comminuerit secundam furoris illius sagittam, quomodo transierit iniqui illius impetum post priorem alterum per tolerantiæ affectum, quemadmodum et cætera universa. Respondit namque ei qui venerat dicens : Et quis me erit major, o homo, vel quis me gloriosior, o vir? Si itaque est vere quod ignis veniens de cœlo omnes greges meos consumpserit illico, gratias illi qui pariter omnes oves meas protinus in acceptabile suscepit holocaustum. Nam quæ ego, inquit, per singula tempora oblaturus eram, hæc videlicet elegit Deus, ut statim pariter in uno susciperet holocausto per C ignem qui de cœlo missus est. Omnis namque acceptabilis hostia, per ignem qui desuper fuerit missus suscipitur atque consumitur. Quod enim plurimo tempore eram facturus, hoc nimirum accelerans uno tempore suscepit Deus. Et quis me beatior sub cœlo? Ante paululum, inquit, juga boum universa protinus mihi mactata. Item nunc greges ovium omnes pariter combussi et immolavi. Et hæc, inquit, Deo eligente obtuli. Sed adhuc supersunt cameli, qui mihi ad transactionem proficiant, atque in vitæ sustentationem sufficiant. Sed cum hæc cogitaret et loqueretur Job, atque cum patientia intolerabiles has sustineret plagas, et nullatenus succumberet maligni tentationibus, alius nuntius venit ad Job, et dixit ad eum : Inaniter tibi D blandiris, o Job, quod camelos pro vitæ sustentatione habeas, et quod in spe transactionis tibi supersint : *Equites* enim *fecerunt cornua tria, et circumdederunt camelos, et prædati sunt eos : et non solum hoc, sed et pueros occiderunt in ore gladii, et evasi ego solus, et veni ut nuntiarem tibi* [24]. Propterea, inquit, evasi ego solus atque restiti, ut id quod contigit, cognitum facerem tibi, et ut quod gestum est tibi enarrarem. Boves, inquit, et asinas perdidisti, o Job, greges ovium tuarum cœlitus combusti sunt, ecce et nunc post illa omnia novissima transactionis spes, cameli ablati sunt tibi. Prima, inquit, plaga per prædones, secunda per ignem qui

[23] Gen. XIX, 24. [23*] Luc. X, 18. [24] Job I, 17.

de cœlo cecidit, non quod de cœlo hic ignis ceciderit, sed quia ita finxerit, atque ita malignus docuerit, ut Deum circa Job accusaret, et Job Deum blasphemare compelleret. Tertia ergo per tria equitum cornua, qui camelos circumdantes exterminaverunt. Prima ergo per prædones procul dubio pedestres, secunda per ignem desuper comburentem, tertia per equitum tria cornua qui camelos prædati sunt. Omnia, inquit, hæc jacens sustinebis, Job? Omnia hæc patienter supportabis, o homo? Cœlum, inquit, et terra adversum te insurrexerunt, et siles? Ad dimicandum contra te Dei imperio armata sunt, et taces? *Alter*, inquit, *nuntius venit ad Job*, alter, post primum, numero vero tertius: alter in nequitia, tertius vero in enuntiatione miseriæ. Istos namque nequissimos nuntios miseriarum annuntiatores atque malorum suggestores, tanquam bonæ prædicationis nuntios, mittebat nequissimus. Quos etiam ideo superesse fecit, ut ejus malitia huic miseriarum denuntiationi deserviret. Non enim angeli fuerunt, sicut quidam arbitrantur, neque spiritales dæmones, sed homines quidam ex famulis Job, conservati ab adversario, atque succensi a diabolo ad dicenda omnia ac facienda, per quæ possent Job subvertere ad Dei blasphemiam. Tertius ergo hic nuntius venit ad Job, et tertius doloris præco illi effectus, tertius memoravit, dicens: *Equites fecerunt tria cornua*. Qui equites, o homo? Mentiris etiam istic et in ovibus, cum diceres quod ignis cecidisset de cœlo, quinimo mentitur diabolus qui in te loquitur. Illic, inquit, o callidissime Satana, voluisti Deum depravare, quasi ignem de cœlo super oves mittentem: hic vero vis homines incusare quasi adversum Job insurrexerint illicite: ut circa utrumque Job odium acquireret, et circa Deum blasphemiam, et circa homines bellum, ex quibus neutrum illi credere acquievit constantissimus Job. Sed adhuc *equites*, inquit, *fecerunt sibi tria cornua*. Qui equites, o homo? Nam illo tempore non erant equites plurimi inter homines, sed quamplurimi hominum pedestres, adversus invicem bellum gerebant. Qui ergo fuerunt equites qui tria cornua sibi fecerunt, hoc est, qui triplici modo se armaverunt, qui triplici prælio circumdederunt camelos? Illi fuerunt spiritales equites. Id est aerei spiritus, qui terram peragrant, qui pelagus transeunt, qui aerem pervolant, qui omni vento et aqua atque omnibus tempestivis procellis vehementiores sunt, atque velociores in aera sua iniquitate. Unde etiam equites digne appellantur, qui super omnes luxuriosos atque impudicos sedent tanquam super equos, et juxta nequitiam suam exagitant illos, et ad suæ iniquitatis atque impudicitiæ perfectionem omnes insectantur illos, de quibus dicitur: *Adulter sicut admissarius sub omni sessore hinnit* [25]. Et: *Nolite fieri sicut equus et mulus in quibus non est intellectus* [26]. Et adhuc: *Equi admissarii facti sunt,* A *unusquisque ad uxorem proximi sui hinniebant* [27]. Isti ergo tales sunt equi diaboli, isti sunt equi maligni, et isti omnes qui ejusdem serviunt iniquitati, isti quorum pedes in iniquitatibus currunt. Hujusmodi namque equorum pedes veloces sunt ad effundendum sanguinem. Equites sunt nequissimi dæmones atque aerei spiritus. Talis enim equus fuit olim Nabuchodonosor, sed non jugiter, sed septem annis tantum, quibus a nequissimis equitibus, id est dæmonibus, imparcenter est exagitatus. Talis equus fuit et ille qui in Evangeliis a legione similiter per deserta et per montes urgebatur donec veniens Dominus illos quidem malos equites, id est dæmones, effugavit, et illum miserum liberavit. Aliique innumeri a sæculo, alii aperte, alii vero B occulte, diverse ac varie dæmonum equi effecti sunt: quibus universis cum essent immundi atque exsecrabiles, in malis usi sunt eis nequissimi dæmones, aliis sane ad velocitatem homicidii et sanguinis, devastationis quoque atque nequissimi livoris, et omnium quæ voluntas diaboli atque opus exigebat. De istis ergo equitibus dicit istic: *Equites fecerunt tria cornua: et circumdederunt camelos.* Et cur tria cornua, et non quatuor? Ob hoc quia quatuor reservavit pro quatuor domus angulis ad interficiendos ejus filios. Ob hoc ergo non quatuor sed tria cornua fecerunt, hoc est finxerunt, consimulaverunt, armaverunt, utpote equites equis sedentes, atque universam armaturam habentes, C timorem ostendentes, atque fortitudinem demonstrantes: *Equites fecerunt tria cornua.* O quam multiplicem inquisitionem atque disputationem habet hic sermo! Primum quidem hoc intelligere debet omnis sapiens, quia universa potentia atque exercitus, et omnes dæmonum catervæ simul illic convenerunt, et pariter se adversum beatum Job in prælio armaverunt, universum mundum despexerunt, tantum ut Job superarent. Nam totum mundum suum judicaverunt, et adversum solum Job bellum gesserunt, utpote quia non erat similis alius in toto mundo. Item adhuc tria cornua fecerunt pro peculii consumptione, et filiorum perditione, atque corporis plaga, superare eum nitentes. Tria cornua fecerunt, quia et cum eo tertio congressi sunt. D Semel sane cum omne peculium atque filios subito interfecerunt; secundo, quando totum corpus ejus putredine ac vermibus repleverunt; tertio, quando per uxorem seduxerunt, amici vero culpaverunt. Adhuc autem tria cornua fecerunt, tanquam tria præcipua ac singularia, id est spem, fidem, charitatem, prædari eum conantes. Fidem quam in Dei culturam habuit, spem æternæ liberationis ac cœlestis refrigerii, charitatem circa Deum qua nihil est majus, neque in hoc sæculo, neque in futuro. Pro his ergo omnibus fecerunt tria cornua nequissimi dæmones, omnes pariter adversum Job dimicantes, omnes unanimiter adversum eum stantes. Solus autem diabolus

[25] Eccli. XXXIII, 6. [26] Psal. XXXI, 9. [27] Jerem. V, 8.

qui est in iniquitate maximus, præsens Job erat sollicite observans infelix quando blasphemiæ sermonem ex justi illius ore potuisset audire. Et quanto magis torquebatur Job corde lamentabilia nuntia subinde audiendo, tanto plus torquebatur diabolus ea quæ volebat vel desiderabat, id est Dei blasphemiam, ab eo non audiendo. Sed adhuc tria cornua fecerunt hi, qui adversus tria sæcula ab initio et usque in finem bellum gesserunt, et adversus eum qui ab initio fuit usque ad diluvium, et a diluvio usque ad passionem et resurrectionem Domini Christi, et usque in finem et resurrectionem omnium. Et adhuc tria cornua fecerunt hi qui adversus tria dimicant, adversus legem et prophetas atque apostolos. Adversum legem sane, per idolorum iniquitatem, adversus prophetas per pseudoprophetas : item et adversus apostolos per falsos apostolos. Post quæ universa, o amici, ultimam audite disputationem. Adversum Job olim, et adversus omnes subsequenter tribus cornibus dimicavit, tribus cornibus congressus est, triplici modo tentavit, juxta omnia quæ ostensa atque memorata sunt. Nunc vero novissimis temporibus, atque in ultimo sæculo, non in his solis tribus cornibus dimicat, triplici modo congreditur, sed mille modis, ac multipliciter dimicat, congreditur et tentat, insidiatur, seducit atque subvertit, per multitudinem hæresum, per innumeros errores, per abundantes seductores, per pseudochristos ac pseudodoctores, quibus hic mundus repletus est, quos nequissimus seminavit, quos atrocissimus ille produxit, quos malignissimus fecit, florem et fructum in infidelitate atque errore afferre coegit, quibus hic, ut diximus, mundus repletus est, qui venerunt et veniunt in verbo Domini, in vestitu ovium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces, nomen Christianorum habentes, atque speciem pietatis, et erroribus et impietatibus atque seductionibus referti sunt. Isti sunt veræ januæ mortis, et viæ inferni. Isti sunt qui a veritate plurimos prævaricantur, et a fide innumeros aberrare faciunt. Isti sunt ministri maligni diaboli, atque nuntii veritate carentes. Isti sunt cæci duces cæcorum. Isti sunt nubes sine aqua, nebula a tempestate fugata, quibus caligo, vel nebula interiorum tenebrarum digne servatur atque custoditur. Istos ergo fugiamus, o viri, istos late devitemus, o amici. Istos odio habeamus, et infidelitatem atque errorem qui in eis est, velut flammam ignis declinemus, pro eo ne cum illis flammæ inexstinguibili in die furoris atque revelationis justi judicii Dei mancipemur. Hæc scilicet universa memoravimus, quia tria cornua ad dimicandum atque congrediendum adversus Job nequissimi dæmones fecerunt. Ad dimicandum vero adversus Ecclesiam non tria tantum cornua, sed innumera atque inæstimabilia omnes sectæ atque hæreses faciunt per quas universas adversus Ecclesiæ unitatem incessanter dimicant. Sed quemadmodum tunc tribus cornibus adversus Job congressus, cum confusione est superatus, nihil prævalens adversus Job : sic et nunc multis modis adversus Ecclesiam congressus est, et per innumeras hæreses adversus eam dimicans, revocatur confusus, nihil prævalens vere credentibus animabus. Firmum enim firmamentum Dei stabit : *Et portæ inferorum non prævalebunt adversus eam* [28], sicut dicit Dominus, portas inferni memorando, diversas sectas atque hæreses infidelium, quæ usque ad portas inferorum deducunt omnes qui eos sectantur. Post quæ universa, adhuc unum advertamus. Tria cornua fecit diabolus in typum atque figuram trionymæ illius sectæ, triumque deorum hæresis, quæ universum orbem terræ in modum tenebrarum replevit, quæ Patrem et Filium et Spiritum sanctum aliquando tanquam tres colit, nonnunquam unum adorat, quemadmodum Græcorum lingua memoratur, triada vel homusion. Istam ergo Trinitatis sectam et hæresim atque infidelitatem jam olim de longe designans versutissimus ille diabolus tria cornua misit ad Job deprædandum. Sic namque etiam nunc memorata trionyma hæresis, præsertim prædatur atque expugnat Ecclesiam. Sed cum videret nequissimus diabolus quod nihil profecisset per omnia quæ gessit, adjecit hoc quod erat maximum, atque mirabilem [*f.* miserabilem] filiorum internecionem. Sagittavit prima sagitta, et non vulneravit justum. Sagittavit secunda periculosiore, et non læsit in veritate fundatum. Sagittavit et tertia per tria cornua, sed hæc inefficax exstitit per tolerantiam. Ista ergo cum Job retrorsum non averteret, Unam, inquit, habeo adhuc novissimam, ac terribiliorem ultimam atque lamentabiliorem, id est filiorum internecionem ac perditionem, natorum supplicium atque comminutionem. Sustulit, inquit, atque sustinuit priora cum de filiis se consolaretur, sed istam non supportabit neque sustinebit. Hoc ergo faciam, non sinam eum respirare, non permittam resipisci, non permittam consolari, sed subsequenter atque subinde lamentabilibus eum nuntiis inquietabo. Hæc cum tractat nequissimus, atque apud semetipsum loquitur, confestim ea adimplevit. Merito adhuc anteriore loquente alius nuntius venit ad Job. Non quieverat prior narrando mala, et incipiebat alter narrare pessima. Non occurrebat beato Job ingemiscere pro prioribus doloribus, propter alias et varias angustias quæ superveniebant illi. In modum autem vehementium aquarum diversis miseriis justi illius animam inundare nequissimus properabat. Alter ergo nuntius venit ad Job, alter post anteriorem, quartus vero numero. Alter vero nuntius venit ad Job, propter nuntiorum ac dolorum atque malorum diversitatem. Alter nuntius venit ad Job, et dicit ei : Ecce quartus, inquit, præstolor tibi, o Job, dolorum nuntius atque malorum præ-

[28] Matth. XVI, 18.

co, et non succumbis, neque deficis? Sed licet prioribus non succubueris, novissimis tamen succumbes et pavebis atque deficies, cum novissimum atque lamentabilem filiorum nuntium audire non sustinueris: *Filii*, inquit, *tui et filiæ tuæ cum manducarent et biberent in domo fratris sui majoris, subito venit spiritus ab eremo, et tetigit quatuor angulos domus illius, et cecidit super filios tuos, et mortui sunt* [29]. Hoc, inquit, est novissimum et lamentabile atque miserum nuntium, quod etiam ignorantibus filiorum dilectionem, amorem vel affectum, compatiendo revocat animum propter tam miserabilem causam. Filii tui, inquit, quos nutristi, quos educasti, quos ad maturitatem cum labore perduxisti; filii tui quos pietatem docuisti, quos Dei cultura imbuisti, quos ut invicem se diligerent introduxisti, quos in omni justitia tibi similes reddidisti; filii tui quorum filios videre cupisti, quorum posteritatem exspectare orasti, a quibus in senecta requiescere te sperasti; isti ergo filii tui, et non solum filii, sed et filiæ, castæ, mundæ, immaculatæ atque incoinquinatæ, quas in tempore nuptiarum gloriosis coronis coronare sperabas; isti ergo simul in unum unanimiter atque concorditer, caste, benigne, munde dum manducant et bibunt, non vagantes, neque oberrantes, neque post impudicitiam currentes, neque ad illicita intendentes, neque superflua loquentes, sed cum gratiarum actione manducantes, atque cum benedictione bibentes, et illud quod post hoc ab Apostolo dictum est adimplentes: *Sive dum manducatis, sive dum bibitis, sive dum aliud quid agitis, omnia in gloriam Dei facite* [30]; sic itaque manducantibus ac bibentibus filiis ac filiabus tuis... Bene, inquit, ecce ostendisti quod manducaverint et biberint, ostende et hoc quod factum est dum manducant et bibunt. Majus, inquit, est quam ut edicere valeam, terribilius est quam ut proferre audeam. Sed interim, ait, quia non est tacendum, dicam, proferam. Subito spiritus venit ab eremo ita fortis, ita copiosus, ita vehemens, ita terribilis atque insupportabilis, ut tangeret quatuor angulos domus, et illideret eam super filios tuos, et mortui sunt. Cujus, inquit, fuit hæc domus? Fratris eorum majoris. Non fuerunt, inquit, in extera domo, neque in aliena, sed in propria fuere domo, in domo filii tui, fratris sui majoris. O nequissime adversarie, o callidissime diabole! Cur non dixisti simpliciter, *et mortui sunt*, sed et cuncta enumeras, omnia denominas, et filios, et filias, et cibum, et potum, et domum, et fratrem, et *filium tuum majorem*? In domo inquiens fratris sui, filii tui majoris. Ob hoc, inquit, hæc omnia denumero atque denomino, quo magis atteram atque affligam animam ejus: atque ob hoc hæc omnia loquor, quo magis comminuam cor ejus, cui hæc refero. Si solos, inquit, filios nominassem, et filias non,

A profecto æstimans quod mortuis filiis filiæ superessent ei ad consolationem, consolaretur se. Ob hoc, inquit, omnia denomino atque intimo, ut potius justi illius mentem perturbem, quo facile ad Dei blasphemiam provocem patientem: *Manducantibus*, inquit, *ac bibentibus* meridiano tempore, hora prandii, *subito spiritus venit ab eremo* [31]. Hæc scientes sancti atque horum memores, quod ipso meridiano tempore, hora prandii, ruina occupati sunt filii Job atque mortui, oraverunt ad Deum conservari sicut a negotio in tenebris ambulante, ita et a ruina et a dæmonio meridiano. Sicut enim in noctis tenebris, sic similiter in medio meridie plures dæmonum tentationes se demonstrant quam cæteris temporibus. Hoc nimirum claruit in filiis Job, qui
B non alio tempore, sed medio interfecti sunt meridie. *Subito*, inquit, *spiritus venit ab eremo, et tetigit quatuor angulos domus*. O malignissime adversarie, item Deo applicare cupis, item Creatorem depravare quæris, idcirco spiritum, hoc est ventum, ab eremo venire dicis. Nam quia Deus est qui producit ventos de thesauris suis, merito ventum ab eremo quasi a Deo missum venire dicis: ut et hoc quod factum est Deo imputetur, non in bono, sed in malo, atque audienti in scandalum. Nam sicut super oves ignem de cœlo cadere dixit, ita et nunc spiritum, id est ventum, ab eremo venisse dicit: ut utraque Deo applicaret pro blasphemiæ provocatione, atque reprehensionis occasione: *Subito*, inquit, *spiritus venit ab eremo*. Derepente, insperate, illico cum im-
C petu, spiritus, ventus, tempestas, procella venit ab eremo. Et quid fecit? *Tetigit*, inquit, *quatuor angulos domus, et cecidit super filios tuos, et mortui sunt*. Quis ergo, ait, est mortis eorum reus, o Job? Nonne qui ventum produxit atque adduxit? Sicut et ovium tuarum combustionis quis auctor est, nisi is qui ignem de cœlo misit? Sed audi, inquit, o Job. Cum substantiæ abundantiam perdere contempsisti, omnibus facultatibus tibi ablatis sustinuisti: filiorum vero perditionem quomodo sustinebis? natorum tormentum quomodo bajulabis? *Subito*, inquit, *venit ab eremo spiritus, et tetigit quatuor angulos domus, et cecidit super filios tuos, et mortui sunt*. Per hoc quod dicit *filios tuos*, stimulat sensum ejus, doloribus afficit animam ejus, liquefacit præcordia ejus, provocat mentem ejus,
D quo magis post filios liquescens succenderetur. Sed quanto plus nequissimus tentationes Job multiplicabat, tanto amplius coronam gloriæ apud æternum Judicem ei augmentabat. Qui enim simplicem transierit tentationem vel probationem, simplicem procul dubio accipiet mercedem. Qui autem fuerit multipliciter probatus, multiplici gloria sine dubio a justo Deo coronabitur, quemadmodum beatus Job, qui omnibus diaboli malignitatibus atque versutiis superior est effectus, et omnibus tentationibus ejus fortior comprobatus respondit ei, dicens: Dicis quod ab eremo veniens spiritus, hoc est ventus, et tangens quatuor angulos

[29] Job I, 18, 19. [30] I Cor. X, 31. [31] Job I, 18, 19.

domus dejecit eam, et filios meos interfecit : sed mentiris, inquit, o diabole, et me non irridebis. Mentiris, o malignissime, et me non circumvenies. Nunquam enim venti a Deo excitati quatuor contra invicem flaverunt, neque flant, sed unus et unus, aut iste aut ille. Nunquam enim auditum est quod flantes venti domos a fundamentis subverterunt, et eas maxime quæ super arida sunt fundatæ, ad instar navium quæ in pelago natitant, generaliter subvertendo demerserunt. Hæc nunquam provenerunt, neque provenient, a ventorum flabris vel procellis. Noli, inquit, insimulare mendacio Deum, o diabole, tuis sceleribus, noli depravare Creatorem tuis perditis iniquitatibus. Ex te enim sunt hæc et non ex Deo : ex tua iniquitate, et non ex Creatoris immissione. *Subito*, inquit, *spiritus venit ab eremo*. De te ipso hæc loqueris, infelix diabole. Tu videlicet es spiritus ab eremo veniens, tu quatuor angulos domus tetigisti, atque filiorum internecionem fecisti. Tu es qui aliquando in hostes prædantes te transfigurasti, aliquando in ignem de cœlo cadentem ; nonnunquam autem in tria cornua equitum, sicut et nunc in procellam venti quatuor angulos domus tangentem, et ipsam domum a fundamentis subvertentem, atque eos qui intrinsecus erant interficientem. Tuæ, inquit, iniquitatis operationes sunt hæc omnia, o nequissime diabole. Nam Deus mortem non fecit, neque lætatur in perditione vivorum, sed tua invidia atque zelo mors introivit in mundum. Sicut enim in totum mundum mors introivit per tuum zelum, ita et nunc super filios Job per tuum zelum et invidiam perditio advenit, atque interitus, o nequissime diabole. Hoc autem tu ipse de temetipso demonstrans, dicis : *Subito spiritus venit ab eremo*. Subito enim occulte atque clanculo innumeros subvertis, innumeros circumvenis, et tuæ condemnationis hæredes facis, quos ævi æterna conversio subito apprehendit, utpote a te in malis seductos. Ob hoc ergo subito venit spiritus. Tu ipse es aeris penetrator diabolus, aereusque spiritus ab eremo : spiritus vero tanquam in eremum ac solitudinem, ubi neque hominis, neque quadrupedis vestigium traditur projectus atque expulsus. Aut adhuc venit ab eremo, utpote omnium divinorum exsors, et ab omnibus desolatus. Aut adhuc ab eremo venit, utpote non solum in corruptibilibus atque inanimatis solitudinibus sequestratus ac destitutus, sed quinimo magis in humanis atque animatis solitudinibus, quæ sunt animæ impiæ, sceleratæ, errantes, infideles, quæ sunt desolatæ omni sanctitate, quæ non habitantur neque a sancto Spiritu Paracleto, neque a sanctis angelis Dei : utpote in hujusmodi desertis habitans, a deserto teipsum venire dicis. Tale desertum factus est etiam ille quem scopis mundatum atque ornatum reperiens nequissimus atque immundus spiritus, alios septem nequiores se assumens habitavit in eo. Tale desertum factus est ille infelix Judas, postquam Spiritus sanctus familiaritatem atque illuminationem a se expulit, et sanctorum angelorum conjunctionem atque habitationem a se amovit, sicut dicit : *Et post hæc introivit in eum Satanas* [32]. Tales solitudines fuerunt olim omnes pseudoprophetæ atque falsi sacerdotes, illi ad quos dicit Michæas propheta ante Achab regem Israel : *Dedit Dominus spiritum mendacem in ore omnium prophetarum tuorum* [33]. Quod cum audisset princeps ipsorum pseudoprophetarum Sedechias filius Chanaam, percutiens Michæam in maxillam dixit : *Quis Spiritus Domini discessit a me, ut loqueretur in te* [34] ? Per quæ evidenter ostendit, quia discessit ab eo Spiritus Domini, et habitavit in eo spiritus diaboli, utpote desolato a Spiritu sancto. Talia deserta facti sunt Judæi, qui Domino non crediderunt, neque suscipere eum voluerunt. Propterea dixit ad eos Dominus : *Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta* [35]. Talia scilicet deserta facta sunt etiam nunc omnes infidelium sectæ atque hæreses, quæ desolatæ fidei veritate atque omni pietate, in quibus habitans diabolus multitudines scandalorum tanquam zizania in eis oriri fecit. Post quæ universa adhuc in ultimo talia deserta sunt omnes pertinaces, omnes crudeles qui non agunt pœnitentiam, qui contristant Spiritum sanctum, in quo pridem signati sunt in die redemptionis, qui contristant sanctos angelos, qui gaudent super eos, qui pro peccatis pœnitentiam agunt. Omnes ergo isti desolati sunt qui non pœnituerunt. Habitat vero in illis, utpote in desertis, malignus adversarius qui tenet cor eorum, ut nec ad pœnitentiam confiteantur, neque jejunia exerceant, neque eleemosynas faciant. Istis namque peccata dominantur. Isti ergo omnes cum sunt desolati sanctitate et fide atque Dei timore, desolantur de regno Dei, et projiciuntur de choris sanctorum, atque in tenebras exteriores pellentur et in ignem inexstinguibilem, qui præparatus est diabolo et angelis ejus. Hæc itaque notat universa, quia dicit : *Subito spiritus venit ab eremo, et tetigit quatuor angulos domus*. In tertia plaga tria cornua fecit diabolus, in quarta vero plaga quatuor angulos domus tetigit, et cecidit domus. Et quid si unum tetigisset angulum, cadere non potuisset ? Ergo si per unum angulum poterat cadere, cur omnes quatuor angulos tetigit ? Audi. Quatuor angulos, id est quatuor partes, tetigit, ob hoc, ut ostenderet ferocitatem et insaniam, et intemperantiam quoque atque crudelitatem, cruentationem atque animum suum homicidalem. Nam omnes nequissimi dæmones ut relaxati sunt, et mox ut permissionem acceperunt, continuo omnes generaliter ab omnibus partibus super domum ipsam irruerunt festinantes, atque adversum invicem rapientes, quis primus hanc iniquitatem acciperet, quis primus hoc homicidium perpetraret. Ob hoc ergo per quatuor

[32] Joan. XIII, 27. [33] III Reg. XXII, 23. [34] ibid. 24. [35] Matth. XXIII, 38.

partes irruerunt nequissimi dæmones, tanquam leones de insidiis prorumpentes, ingentem unusquisque eorum sibi reputans dolorem, si prior illo alter præcederet ad ejus perditionem. Et adhuc per quatuor partes, quia metuerunt infelices, ne forte aliquis ex hac ruina evaderet præter illum unum quem sponte nequissimi reservassent, qui et ipsorum iniquitati deserviret, et Job ipsos dolores enarraret. Sed et adhuc per quatuor partes occurrentes, quatuor angulos tetigerunt, ob hoc ut suam inconsonantiam atque adversus invicem contrarietatem ostenderent. Nam ad iniquitatis perfectionem omnes sibi concordant, cum invicem sibi discordes sint omnes atque contrarii. *Et cecidit*, inquit, *domus super filios tuos, et mortui sunt.* Cecidit domus apprehendentibus dæmonibus, commoventibus, infrementibus, a fundamentis subvertentibus. Cecidit domus. Nec quidquam magnum. Nam si solus Samson post hæc innumera allophylorum millia in una domo subito dejecit, quid mirum si innumeri dæmones unam domum per quatuor angulos apprehendentes subverterunt? *Cecidit*, inquit, *domus super filios tuos, et mortui sunt.* O quam magna fides tua, beate Job! O quam mirabilis est sapientia tua, vere Dei serve! Non te exagitavit primus fluctus, neque impulit secundum periculum, non te vulneravit tertia sagitta, non te superavit quarta tentatio neque subversio, quæ quasi incipiens, perfecta est in terra. Mortui, inquit, sunt filii tui, et utinam juxta omnium communem mortem. At nunc vero non ita; sed cecidit, inquit, domus super filios tuos, et sic sunt mortui. Suspira, inquit, o homo, et lacryma, o Job, tametsi non, inquit, ob hoc quod tales perdideris filios, saltem vel quia tam lamentabili morte mortui sunt, vel quia ita miserabiliter de vita exierunt. Quis ex videntibus non stupeat Job? Quis ex audientibus non turbetur, o vir? Tu vero lapidibus durior et saxis firmior exstitisti. Filii tui mortui sunt, et quid exspectas ut non lugeas? Cum lapidibus comminuti sunt, cum pulvere commisti sunt. Carnes eorum cum sanguine et ossibus, cum ipsis etiam visceribus comminutæ sunt, fratrum cum sororibus, et sororum cum germanis omnium comminutio simul cum ipsis antepositis cibis commista est, omnium nihilominus viscerum cibus cum ipso vino quod in manibus habent commistus est. Immenso namque furore usus versutus diabolus, et iram et plenam indignationem demonstrans, nec quidquam reliquit quod non comminuerit, neque calvarias, neque viscera, neque ventriculos, neque brachia, neque manus, neque pedes, neque ullum membrum, neque aliquam corporis compagem. Et non solum hæc, sed et ipsos lapides, et ligna nimio succensus furore cuncta comminuit, cuncta commollivit, cuncta commiscuit, cuncta incerta atque indiscreta reddidit. Nam fundamenta domus ipsius sursum supra tectum excitavit, atque superius tectum in profundo fundamenti demersit. Non enim ob hoc solum hæc fecit quo magis in con-

A tritione filiorum Job animum comminueret, sed ob hoc quia prioribus plagis non succubuit, propterea etiam istic omnem iniquitatem suam demonstravit, et pro priori tolerantia, in filiorum comminutione in eo vindicavit, et comminuit membra et carnes et ossa, ac cum lapidibus et pulvere ipsius ruinæ commiscuit, ut non separare, nec colligere, nec sepelire posset eos, a quibus sepeliri sperabat ac volebat. Hæc namque venit nuntiare Job novissimus nequissimi adversarii nuntius. Hæc venit nuntiare quæ nunc auditorum continent mentem, contristant præcordia, liquefaciunt animam. Beati vero Job mens perstitit immota, anima in gratiarum actionibus non est consternata. Quis hominum nunc si unum perdat filium, habens alios, hujus unius di-

B remptionem ac mortem supra modum non lugeat, etiam cum lamentationibus ac clamore? Magnanimus vero ille Job cum decem haberet religiosos liberos, et istos omnes simul protinus perderet, non luxit, non est contristatus, sed gratias egit danti et iterum auferenti Deo : et quod est maximum, non cum dedecore et miserabili motu ipsis natis morientibus atque in ipsius domus ruina contritis, quorum ciborum apparatus cum comedentium carnibus est commistus, et hi qui ministrabant unusquisque ubi apprehensus, illic est comminutus, et potus ministrantium cum sanguine propinatus est commistus. Erat visio lamentabilis, atque aspectus miserabilis hoc quod gestum est, imo nec visio

C nec aspectus. Non enim erat quod videretur, neque quod separaretur de eorum qui mortui sunt comminutis corporibus. Nam tanto furore comminuit ea nequissimus, ut nec de vultibus, nec de personis agnosci possint corpora, quæ cum terra atque lapidibus erant commista atque concreta. Quod transcendit omne dictum, atque omnem narrationem in dolore atque miseria. Quod nunc nos audientes expavescimus ac terremur. Beatus vero Job, nec ab auditu territus est, nec ab ipsa probatione expavit, sed in omnibus inclinabilis atque immobilis permansit, factis procul dubio ostendens omnia, quæ Deus pridem de eo veraciter dixerat verbis. Hæc audiens Job, O magne homo Dei Moyses, quid loqueris? quid scribis? quid dicis? Tu enim es

D qui hæc scripsisti. Cur ergo dicis : Audiens Job, quasi aliquid leve vel modicum, et cur non dixisti, hæc expertus Job, hæc passus, hæc sustinens? Nam probatio et passio atque tolerantia fuerunt hæc quæ facta sunt, et non verba neque fabulæ auditus. Propterea, inquit, non dixi probationem, sed auditum, quia non tanquam probationem æstimavit Job, sed tanquam transeuntem auditum, et tanquam fabulas percurrentes. Probatio vero fuit atque passio : sed dum cum tolerantia et cum gratiarum actionibus hæc sustineret Job, tanquam auditus pertransiit. Ob hoc ergo dicit hæc audiens Job, tanquam vehementia, tanquam terribilia, stuporem conferentia atque in pavorem deducentia. Hæc audiens quæ alius prior non audivit, quæ alius

major non sustinuit, quæ alius ante eum passus non est. Hæc audiens Job quem meditatus est diabolus, quæsivit nequissimus, quem voluit iniquus, quem excogitavit injustus. Hæc audiens Job, quem angeli admirati sunt, quem incorruptibiles laudaverunt, ut is qui de terra plasmatus est, viriliter pugnaverit adversus eum qui de cœlis dejectus est, ut pulvis adversus spiritum, ut homo adversus diabolum, ut corruptibilis adversus incorruptibilem constanter steterit, et non succubuerit, atque victoriam de illo sumpserit. Cum tribus malitiosis sagittis a diabolo sagittaretur, tolerantiæ atque fidei scuto se protegens transiit illibatus. Post quas tres quarta sagittavit illum inimicus tentator novissime cum dolore ultima, miserabili, sed nec hac aliquid peregit, nec per istam suam voluntatem perfecit, et ideo computat istam quasi unam : non enim erat una, sed decem erant in hac ipsa. Nam decem filiorum una fuit perditio, unus interitus. Quod autem non vulneraverit illum diabolus, neque dolorem incusserit nequissimus, evidenter ostendit mox in subsequentibus : *Tunc surrexit Job*[36]. Si enim vulneratus, vel contaminatus, vel laceratus fuisset, surgere omnino non potuisset. Ergo quia surrexit, manifestum est quod fortissimus perseveravit, atque illæsus perstitit. *Tunc surrexit Job.* Surrexit animo, surrexit fide, surrexit veritatis studio, surrexit ad prælium, surrexit ad virtutem, surrexit ad officium constantiæ. *Tunc surrexit Job.* Certum est quia cum surrexisset, dicit : Nunc belli tempus, nunc approbatio, nunc victoriæ acceptio, nunc coronarum compositio, nunc retributionis exspectatio, nunc audaciæ manifestatio. Quod autem ad hæc omnia surrexit Job, atque ad horum omnium ostensionem, atque perfectionem, juxta hæc quæ sequuntur, manifestum est : *Conscidit*, inquit, *vestimenta sua*[37]. Cur conscidit ? Ob hoc conscidit, ut expeditior atque constantior exstitisset in prælio, ut illa quæ retardant deponeret, ut illa quæ impediunt a se projiceret, ut tanquam audacissimus præliator, et tanquam singularis monomachus adversus innumeros inimicos, et adversus inæstimabiles adversarios, singulariter immobilis perstitisset. Ob hoc ergo conscidit vestimenta sua. Nam et vere talis mos est in aliquibus gentibus, ut, cum ad durum prælium venerint, tunc nimirum scindentes vestimenta sua cum furore atque indignatione currant contra adversarios intemperanter, nudo pectore, cum fiducia se offerentes, ut est Syrorum gens. Item vero aliæ barbaræ gentes exspoliantes se, atque in ipsis tunicis se præcingentes, nudo pectore, atque scapulati viriliter eunt in prælium. Sic itaque admirabilis Job conscindens vestimenta sua, atque omnia deponens impedimenta, nudus atque audax stetit in spiritale prælium. Aut adhuc conscidit vestimenta sua, sine mora semetipsum ad ipsas præparans plagas. Ecce,

A inquiens, dorsum nudum, ecce corpus detectum. Vos flagellate, ego autem sufferam. Vos verberate, ego autem sustineam, dicens cum Jeremia : *Dorsum meum dedi ad flagella*[38]; dicens cum David : *Supra dorsum meum fabricaverunt peccatores*[39]. Sed et adhuc cum eodem David : *Et eram flagellatus tota die*[40]. Adhuc conscidit vestimenta sua, ac si diceret ad ipsos adversarios nequissimos : O maligni atque iniqui adversarii, mortuum me æstimatis, ut vos putatis, et ut vobis videtur in terram me sepelire præparatis ! Si ergo me mortuum æstimatis, o inimici ! anticipem in pretiosam meam sepulturam conscindere pretiosas atque regales meas vestes, ut nec post mortem gaudeatis eas possidentes. Puto quod ex illo consueverunt homines, cum pretiosam B sepulturam cuilibet miserint, conscindunt eam, ne aliqui scelesti et ipsum corpus projiciant, et ipsam pretiosam sepulturam possideant. Quod si tanquam viventem me, inquit, judicatis, ecce, inquit, etiam sic nudus atque scapulatus sto contra vos, nunquam vobis cessurus. Aut adhuc conscidit vestimenta sua. Ecce, inquit, o maligni inimici ! peculium consumpsistis, filios perdidistis, substantiam diripuistis, nec quidquam aliud nisi solum corpus atque hanc vestem mihi reliquistis. Tollite, inquit, et hanc vestem, projicio etiam hanc vobis, nihil apud me remaneat ex his quæ in potestatem nequitiæ vestræ data sunt. Non sit mihi ex vobis hoc beneficium, oleo peccatorum non ungetur caput meum. Super quæ universa, ecce, inquit, et ipsum corpus nudum, C detectum, paratum ad pœnæ supportationem, ad dolorum tolerantiam. Torque, inquit, contunde, verbera, et cum per cuncta probaveris, cognoscas quia solus Job insuperabilis permanens in omnibus nunquam cedet nequitiæ flagellis. Hæc itaque universa cum cogitaret et loqueretur, atque ipsis perficeret factis, *Surrexit et conscidit vestimenta sua, et totondit comam capitis* utpote superfluam, otiosam atque inutilem : *Totondit comam capitis sui*, factis perficiens id quod postea duriter ab Apostolo interminatum est verbo, quia *vir si comam nutrierit, ignominia est illi*[41]. Hæc itaque observans Job totondit comam capitis sui. Cum totondisset, procul dubio quod ipsis eam adversariis projecit : Ecce, D inquit, tollite et hanc, habete etiam et hanc, deglutite et istam. Arbor, inquit, sum fructifera, omnia quæ superflua a me projicio, ut illibatus perfectum fructum afferam. Vitis enim sum bene maceriata, abscindo a me universa superflua, ut incongruis omnibus dicar purgatus, ac justitiæ perferam perfectum fructum. Totondit comam capitis sui, non ut lugens, sed ut luctum deponens atque projiciens, omnique luctu per tolerantiam superior exsistens. Totondit comam capitis sui. Sicut Joseph cum de carcere a Pharaone educeretur, sicut Jonathæ filius cum David ad Jerusalem post mortem Absalon reverteretur, et alii innumeri priores ac

[36] Job I, 20. [37] ibid. [38] Isa. L, 6. [39] Psal. CXXVIII, 3. [40] Psal. LXXII, 14. [41] I Cor. XI, 14.

posteri, quandiu lugebant, non tondebant comam, deposito autem luctu confestim tondebant, ita et nunc beatus Job totondit comam capitis sui, ut humiliaret se, ut subjiceret, ut miseriam ostenderet. Quod est hujus rei indicium? hoc quod in subsequentibus dictum est : *Aspersit* namque *terram super caput suum* [42]. Nisi enim valde humiliaret se, non utique caput suum terra aspergeret : *Aspersit*, inquam, *terram super caput suum*. Unde hanc opinionem sumpsisti, o beate Job! ut terram capiti tuo aspergeres? A tritavo, inquit, generis mei Abraham dicente : *Ego sum terra et cinis* [43], et a patriarcha totius generis humani Adam, ad quem dictum est : *Terra es, et in terram ibis* [44]. Hæc itaque ab illis audiens atque memor aspersit terram capiti suo. Non itaque sum tanquam diabolus qui de cœlo cecidit, sed sum tanquam unus ex hominibus ortus de terra, ideoque terram aspergo super caput meum. Non sum sicut diabolus ex incorruptione projectus, sed sum tanquam unus corruptibilium de limo plasmatus. Merito terram aspergo super caput meum, ut noverit, inquit, diabolus nequissimus adversus quem habet, quia adversus terrenum habet, adversus corruptibilem, adversus mortalem, adversus hominem de limo terræ plasmatum. Ob hoc aspergit terra caput suum, ut instruat omnes terrenos, corruptibiles atque mortales, quia etiam ipsi possunt similiter stare adversus nequissimum. Possunt, inquam, similiter sufferre ac superare omnes tentationes diaboli, si Deum dilexerint atque metuerint : sicut admirabilis Job sustinuit atque portavit non modicum aliquid, sed magnos et ingentes atque terribiles dolores ac tormenta, quæ alius illo nec prior, nec posterior sustinuit : et quod est superius, non habens formam ex alio priore, nec exemplum recipiens ab alio anteriore. Cum unum ex plurimis videtur Jacob filium perdidisse, a cæteris omnibus consolari non potuit, sed dixit : *Ibo post filium meum lugens in infernum* [45]. Magnanimus autem Job post peculii perditionem, et post omnium bonorum direptionem, omnium filiorum miserabilem interitum pariter simul cum audisset non suspiravit, non ingemuit, non reprehendit, non maledixit, non blasphemavit, non culpavit, non dixit ea quæ dicenda ratio exposcebat, quæ nunc illicite dicunt plurimi. Cur dedisti primo, aut cur abstulisti modo? Cur oblectasti primo, sive peculio, sive filiis? vel cur privasti nunc his omnibus pariter? Melius erat ut omnino non dedisses, quam ut dans rursum auferres. Utilius erat ut omnino non ostenderes, quam ut ostensis denuo multares. Sed nihil horum dixit, neque omnino cogitavit sanctissimus atque constantissimus ille Job, non tantum ut mentem refrigeraret, nisi tantum ut quia ingens dolor erat hoc quod factum est, quæ pertulit ostenderet. Vestes conscidit, caput totondit, terram capiti suo aspersit. Per quæ universa

A se ante Deum humilians, nequissimum diabolum usque ad inferos dejecit. Quid dicimus, o viri? Nunquid ex alio corpore creatus est Job? Absit! Non enim cum personarum acceptione creavit Deus alios tales, aliquos nihilominus tales, sed idem est omnium plasma de limo terræ, sed æqualis est omnium anima ex Dei operatione. Sed quia non est omnium similis voluntas, neque pietas, neque religiositas, neque fides, neque propositum circa Deum, neque spes vitæ æternæ, neque timor gehennæ, neque inferorum supplicium in tenebris exterioribus, idcirco non omnes homines idem demonstrant propositum, neque eamdem tolerantiam, non quia non possunt, sed quia nolunt. Propterea digne ac juste magnificatur beatus Job, quia volens sustinuit

B hæc omnia cum gratiarum actionibus. Nam post hæc universa quæ superius memorata sunt atque ostensa, dixit : *Et prostravit se in terra, et oravit ad Dominum* [46]. Primum surrexit, et ita demum se prostravit. Surrexit ad prælium, prostravit se ad precem. Surrexit ad virtutem, prostravit se ad orationem. Surrexit ad victoriæ perfectionem, prostravit se ad coronæ acceptionem. Nam et ante imperatores qui victores exstiterunt, non stantes, sed deorsum adorantes coronam accipiunt. Sic namque et beatus Job in prima tentatione quam per peculium atque filios sustinens victoriam de adversario acquisivit, ad orationem se prostravit, ut perfectus tolerantiæ suæ a Deo acciperet coronas. Ob hoc ergo prostravit se et oravit ad Dominum. Quem

C cum prostratum videret diabolus, gavisus est valde infelix : cum autem adorantem atque orantem audisset, obstupuit atque expavit : *Prostratus*, inquit, *oravit ad Dominum*. Job prostratus dejecit diabolum, altum humiliavit, exaltatum supplantavit, confudit fortem, deformavit elatum. Super hæc autem omnia, quod omnibus majus atque superius est, cum sua prostratione Job diabolum dejecit, et sua tolerantia nequissimum superat, formam ostendit ejus qui de cœlo venit : qui ut granum tritici in terram cadens diabolum dejecit, et fortem alligavit, et vasa ejus diripuit, et spolia divisit, et captivam duxit captivitatem, et passione atque resurrectione sua mundum redemit, atque sæculum salvavit. Horum

D namque omnium formam atque exemplum ostendens, post horum omnium lamentabilium tolerantiam prostratus in terra oravit ad Dominum, ut prostratio ejus ruina efficeretur diabolo atque subversori maligno, et figuram per hæc in se gereret passionis ac resurrectionis Domini. Prostratus, inquit, oravit ad Dominum ex tota anima, et ex tota mente, et ex cordis profunditate. Oravit ad Dominum. Quid oravit? Tolerantiam, sufferentiam, consummationem. Oravit ad Dominum, sensus illibationem, mentis integritatem, animæ sanitatem. Hoc ergo oravit ad Dominum, ut sanam, inquit, animam meam atque illibatum cor meum custodiat Dominus

[42] Job I, 20. [43] Gen. XVIII, 27. [44] Gen. III, 19. [45] Gen. XXXVII, 35. [46] Job I, 20.

et rex omnium, et nunquam mihi prævalebit malignus, et nunquam me superabit callidus inimicus. Quanquam atterat carnes, quanquam comminuat ossa, quanquam consumat nervos, si animæ, inquit, meæ sensus illibatus a te custodiatur, nunquam a te seducar, Domine Deus meus, nunquam abstrahar a charitate tua, rex meus. Idcirco orationem ejus exaudiens Deus, atque deprecationem illius suscipiens justus judex, post hæc locutus est ad diabolum, dicens: *Ecce tradidi tibi illum, tantum animam ejus ne tetigeris* [47]. Sic itaque prostratus, oravit ad Deum. Vere prostratus, hoc est valde usque ad terram humiliatus, merito vestem conscidit, comam capitis totondit, terram capiti suo aspersit. Post hæc universa prostratus oravit ad Dominum. Sic, inquit, rex Ninive post hoc in cinere et cilicio sedens, et cum humilitate orans, post triduum imminentem calamitatem effugit. Sic, inquit, et Josias Jerosolymæ rex vestes suas conscindens præ timore comminationis Dei, famulos suos vestibus conscissis, et terra atque cinere aspersis misit ad deprecandam atque exorandam faciem Domini. Sic etiam primus his omnibus admirabilis Job conscidit vestimenta sua, et comam capitis sui totondit, et terram capiti suo aspersit, et ita prostratus ad Dominum oravit. Prostratus est ad orationem, sed non cecidit tanquam adversarius in contumaciam. Prostratus est ad precem, sicut Abraham cum pro Loth orasset: sed non cecidit in contumeliam, sicut diabolus qui de cœlo projectus est propter apostasiam. Sed forsitan dicit aliquis: et cur omnino totondit comam capitis sui, vel ob quam rem conscidit vestimenta sua, vel ob quam causam aspersit capiti suo terram? Audite: primo quidem pro his omnibus quæ demonstrata sunt; item sane adhuc vestimenta sua conscidit ob hoc, quia ex his quæ diabolo data sunt, apud se nihil residere voluit. Comam vero capitis sui totondit ob hoc, quia deposita divitiarum abundantia, etiam comæ nimietatem deponeret: et adversario ostenderet, quia sicut passus est quia comam totondit, ita cum multitudinem bonorum deponeret atque amitteret, nihil se passum fuisse æstimasset: aufer, inquiens, omnia superflua, nihil mihi supersit ex his quæ tibi data sunt. Terram vero ob hoc aspersit capiti suo, ut ex parte ostenderet filiorum dolorem. Nisi enim hoc fecisset, alienum illum a natura humana fuisse diceremus. Hæc videlicet universa gessit, propter naturalem dolorem. Gratias vero egit propter constantiam et animæ veritatem, atque illam quam circa Deum habuit sinceritatem. Post quæ universa *dixit ad eos* [48]. Ad quos? Ad advenientes dæmonum nuntios. Nam mihi quatuor præstolabantur ei, et quatuor miseriarum prædicationes ei afferentes, quatuor lamentabilibus sagittis eum sagittantes. Novissima lamentabilior fuit atque animæ contigua filiorum perditio. Ad istos ergo quatuor qui præstolabantur, ut videbantur lugentes atque mœsti simulatione dixit: Quid exspectatis, o viri? Quid sustinetis, o homines? Hoccine, ut lugeam vobiscum? Hoccine, ut vobiscum lamenter? Non lugeo, inquit, rei familiaris direptionem: ablatæ namque sunt mihi cum peculio pariter etiam molestiæ atque curæ. Non lamentor filiorum decessum, transivit enim ab oculis meis tristitia et dolor. Si enim pariter mecum adviverent super terram, cum dolore eram cogitaturus quales fuissent, quales profecissent, qualem finem exspectassent. De istis ergo securus effectus non lamentor, non plango quod vos cupitis, non reprehendo quod vos quæritis, non blasphemo quod vos vultis. Non ridebit, inquit, de me diabolus, non gaudebit ut sperat super me inimicus, non inveniet apud me id quod exspectat nequissimus: *Nudus exivi de utero matris meæ, nudus ibo sub terram* [49]. Nihil habui cum venissem, nihil requiro cum iero. Nihil attuli natus, nihil hinc auferam sublatus: *Nudus exivi de utero matris meæ*, non peculium nec filios habens, neque divitiis vel possibilitatibus indutus, *nudus et ibo sub terram*. Quod enim pariter cum corpore positum fuerit in terra, cum eodem corpore terræ efficitur terra. Merito nudus ibo sub terram. Nudus ibo, nudus, inquit, peculio, sed et peccato: nudus divitiis, sed et impietatibus: nudus substantia, sed et injustitia. Sicut enim de carnalibus possibilitatibus universis nudus effectus sum, ita, inquit, et ab omnibus illicitis nudus ibo sub terram. Non comitantur, inquit, mecum, neque malignitas, neque iracundia, neque superbia, neque invidia, neque zelus, neque cupiditas, neque alienarum rerum appetentia, neque contumelia, neque calumnia, neque violentia, neque impudicitia, neque lascivia, neque ullum ex his quæ Deo contraria sunt. Istis namque omnibus nudus ibo sub terram. Non enim sum talis quales illi de quibus dicitur: *Quia non habuerunt tegumentum, inferno vestiti sunt.* Nudus, inquam, malis omnibus ibo sub terram, nudus malis, bonis vero omnibus indutus, justitia vestitus, sanctitate circumdatus, charitate ornatus, misericordia ac bonis operibus coronatus. Beati sunt, et beati erunt, o gloriose Job! omnes qui te imitati fuerint, omnes qui post te potuerint cum fiducia dicere: *Nudus exivi de utero matris meæ, nudus et ibo in terram:* qui etiam cum Apostolo dicere veraciter possunt: *Nihil intulimus in hunc mundum, verumtamen nec auferre aliquid possumus* [50]. Væ autem illis qui nudi quidem venerunt, innumeris autem injustitiis atque impietatibus, crudelitate quoque atque infidelitate onerati, atque prægravati ibunt in terram. Hujusmodi vestientur calamitate atque miseria, in die justi atque personam non accipientis judicii Dei. *Nudus exivi de utero matris meæ*, sicut et omnes homines, sicut et omnis caro, sicut et omnes corruptibiles, *nudus et ibo in terram.* Hoc ipsum namque exspe-

[47] Job II, 6. [48] Job I, 21. [49] ibid. [50] I Tim. VI, 7.

stant omnes, quia idem est introitus omnibus, et exitus similis, sive rex, sive famulus, sive dives, sive egenus, sive magnus, sive pusillus, sive liber, sive servus, nudus ibit in terram, nec quidquam valet auferre secum. Nam et hoc ipsum quod cum corpore mittitur, non auferet secum. Non autem secum illud tollet, quia non sentit, quia non intelligit, quia terra efficitur, quia in resurrectione non corporis sepultura, sed animæ fides et pietas, misericordia quoque et sinceritas requiritur. *Nudus exivi de utero matris meæ, nudus et ibo sub terram.* Tanquam si diceret: O viri prudentiæ atque sapientiæ, quod est mortale hoc indumentum, quæ est hæc supervacua gloria, quæ sunt terrenæ hæ atque infidæ divitiæ, quæ sunt hodie et crastina non sunt, quæ hodie irrident istum, crastina vero die eunt ad alium? Fumus est deficiens, flos est transiens, herba est arescens: et qui habent illas, tanquam non habeant, quia diutius non habent; et qui non habent illas, tanquam nihil amiserint, quia non permanenter relinquuntur. *Nudus exivi de utero matris meæ*, corpus habens tantum atque animam, *nudus et ibo sub terram.* Sicut veni, ita et ibo, ita et exeo, aliena cuncta relinquens, cum corpore solo ibo, atque anima transibo. Quæ accepi, inquit, habeo, quæ attuli non amisi. Superflua omnia derelinquens *nudus ibo illuc.* Illuc, inquit, quo illuc? Primum quidem illuc ibo quo omnes priores mei ierunt, quo omnes ab initio, illuc in terram matrem omnium, in terram omnium domum. Terra namque est domus omnium mortalium. Illuc quo abiit ille ad quem dictum est: *Terra es, et in terram ibis* [81]. Illo, inquit, ibo nudus sicut et nudus veni. Aut adhuc illo, inquit, ibo ubi sunt tabernacula justorum, ubi sunt sanctorum gloriæ, ubi est fidelium requies, ubi est piorum consolatio, ubi est misericordium hæreditas, ubi est immaculatorum beatitudo, ubi est veracium lætitia et exsultatio. luc ibo, ubi est lux et vita, ubi est gloria et jucunditas, ubi est lætitia et exsultatio, vel unde aufugit dolor, tristitia et gemitus, ubi obliviscentur priores tribulationes hæ quæ sunt in corpore super terram. Illuc ibo, ubi est tribulationum depositio, ubi est remuneratio laborum, ubi Abrahæ sinus, ubi Isaac proprietas, ubi Israel familiaris, ubi sanctorum animæ, ubi angelorum chori, ubi archangelorum voces, ubi Spiritus sancti illuminatio, ubi Christi regnum, ubi æterni Dei Patris infecta gloria atque beatus conspectus. Illuc, inquit, ibo, illuc perveniam, non reprehendens, non maledicens, non blasphemans, non criminans, sed gratias agens et confitens, atque cum gratiarum actionibus dicens: *Dominus dedit, Dominus abstulit, sicut Domino placuit, ita factum est* [82]. Non ero, inquit, ingratus, non ero infidigraphus, sicut tu, adversarie; non reddam malum pro bono, sicut tu, infelix diabole; sed confiteor, quia *Dominus dedit, Dominus abstulit, sicut Domino placuit ita factum est, sit nomen Domini benedictum.* Lamentabiles, inquit, ad me misisti nuntios, o diabole, et noxios atque immisericordes tuæ nequitiæ legatos, per quos me crudelibus tuæ iniquitatis sagittasti sagittis, quas ego, inquit, omnes identidem in te convertam, crudeliora efficiens tibi in spiritu vulnera. *Dominus*, inquam, *dedit, Dominus abstulit, sicut Domino placuit ita factum est.* Hoc fuit diabolo vulnus, hoc fuit diabolo afflictio et dolor, tribulatio quoque atque angustia: quia cum putat et vult blasphemiam audire a Job, et reprehensionem ac maledictum in Deum, confessionem atque gratiarum actionem audivit. Hoc factum est illi ignis devorans, hoc factum est illi incendium perurens, quia hoc audivit quod non sperabat: *Dominus dedit, et Dominus abstulit, sicut Domino placuit ita factum est, sit nomen Domini benedictum in sæcula.* Non enim tantum tetigerunt Job lamentabiles istæ diaboli sagittæ, quantum vulneraverunt eum sinceræ ejus gratiarum actiones. *Dominus dedit, et Dominus abstulit.* Quando voluit, inquit, dedit ut bonus, et quando voluit identidem, ut habens potestatem abstulit. *Dominus dedit, et Dominus abstulit.* Dedit, inquit, ut innotescat quam fidelis sim, quam pie dispensem, quam misericorditer distribuam. Abstulit autem, ut appareat quomodo gratias agam, quomodo confitear, quomodo adorem, plus nunc rebus sublatis, quam pridem datis. *Dominus dedit, et Dominus abstulit.* Dedit sua et iterum abstulit sua; ego, inquit, nihil amisi, nullum passus sum detrimentum. Merito postquam usus sum reddidi, mutuanti mihi ea gratias agens. *Dominus dedit, et Dominus abstulit, sicut Domino placuit ita factum est; sit nomen Domini benedictum.* Quid dicis, o beate Job? Dominus vere dedit, sed non Dominus vere abstulit, sed abstulit omnium inimicus et nequissimus adversarius atque invidus diabolus. Dominus dedit, sed adversarius abstulit. Dominus dedit, et inimicus refuga abstulit. Porro si diabolus abstulit, quomodo dicit Job quod Dominus abstulerit? Ignorans atque per suspicionem dicit. Putabat enim atque arbitrabatur quod Dominus abstulerit, et nesciebat quod diabolus abstulit, concedente Domino atque permittente. Ergo dicit Job: *Dominus dedit, Dominus abstulit; sicut Domino placuit ita factum est.* Hæc namque fuit illa vere magna Job constantia, quod nesciens quia diabolus abstulit, putabat quod Dominus abstulerit, et hoc putans, Domino quasi auferenti gratias agit. *Dominus*, inquit, *dedit, et Dominus abstulit, sicut Domino placuit ita factum est; sit nomen Domini benedictum in sæcula.* Si enim scisset Job quod adversum diabolum habebat, et quia diabolus cum illo hoc bellum faciebat, et quia malignus inimicus rem familiarem et filios ei abstulerat, profecto omnino ad nihilum ipsas tentationes deduceret, et in derisionem illum habens, evidenter adversus inimicum resisteret et aperto

[81] Gen. III, 19. [82] Job I, 21.

adversus apertum hostem staret. Nunc vero inimicus quidem hoc celavit diabolus, cum istos ei inferret labores: clementissimus autem Dominus in suspicione erat et incusabatur his omnibus. Nam cum diceret diabolus: *Ignis cecidit de cœlo*, et, *Subito spiritus venit ab eremo*, Deum incusabat istis doloribus. Similiter cum audisset Job, quod ignis cecidit de cœlo et combussit oves, et quia spiritus venit ab eremo et ruina occidit ejus filios, quid aliud suspicari poterat nisi quod Deus illi ipsos dolores cœlitus immisisset? Ob hoc ergo præsertim magnificatur Job, quia cum Deus suspicatur in istis plagis ac doloribus, suscepit cum constantia atque gratiarum actionibus: et non dixit, quid peccavi circa te ut talia patiar ex te? Sed cum ab inimico perculeretur atque doloribus afficeretur, Dominum in istis doloribus suspicabatur, et gratias agebat percutienti se atque doloribus afficienti, dicens: *Dominus dedit, et Dominus abstulit, sicut Domino placuit ita factum est; sit nomen Domini benedictum in sæcula.* Hæc itaque universa, atque pluriora ad præstolantes sibi nequissimi nuntios beatus Job locutus est, et per illos ad ipsum diabolum qui eos miserat, qui stabant ante eum tristes, ac flentes sicut finxerant, omnemque miseriam ostendentes ac depromentes, ut facile beatum Job ad blasphemiam provocarent. Ad quos plurima et alia locutus Job dixit: Cur tristes estis, o homines? Ob quam causam ejulatis, o viri? Ne forte hoc vos contristat, quia ego Deo gratias ago. Ne forte hoc vobis molestum est, quod ego danti ea confessionem do, et auferenti ea invocationem emitto. Non me homo multavit, sed Deus de cœlis qui mihi dedit diversa, abstulit, sicut et vos dicitis, quod ignis de cœlo ceciderit. Si ergo non homo mihi damnum ingessit, sed Deus quando voluit dedit, et item quando voluit abstulit, gratias ei qui dedit, et gratias identidem ei qui abstulit. Sua dedit, et item sua abstulit, et ego, ait, nihil amisi. Nam ex utero materno nudus veniens, nihil habui. Qui habuit dedit mihi, mutuavit utenti mihi, abstulit quæ sua sunt; nihil perdidi, sed gratias ago mutuanti, usus his quæ data sunt mihi, et confiteor largitori, dicens: *Dominus dedit, et Dominus abstulit; sicut Domino placuit, ita factum est.* Placuit antea ut daret, placuit nunc ut rursus auferret. *Sicut Domino placuit, ita factum est.* Omne quod Deo placuerit bonum est, omne quod Domino placuerit justum est. Placuit illi ut daret, bene placuit. Placuit illi identidem ut auferret, juste placuit. *Sicut Domino placuit, ita factum est.* Quandiu illi placuit habuimus, quando placuit ei non habemus. *Sicut Domino placuit, ita factum est.* Quando habuimus, non propterea nostra habuimus, sed Domini: et cum perderemus omnia, non propria perdidimus, sed abstulit quæ sua erant Dominus, *Sicut Domino placuit, ita factum est*, sicut Dominus voluit, sicut Domino placuit. Omne quod vult Dominus, vita est, lux est, requies est, æterna beatitudo est, *vita enim in voluntate ejus est, et ira in indignatione ejus* [53]. Quodcunque ergo placuit Domino, sive percutere, sive multare, sive ditare, sive pauperem facere, sive arguere, sive corripere, omnia beatitudo est incorruptibilis atque indesinens. *Beatus*, inquit, *homo quem tu erudieris, Domine* [54]. *Sicut Domino placuit, ita factum est; sit nomen Domini benedictum in sæcula.* Sic oportet omnes Christianos, atque omnes credentes dicere et facere et cogitare in omnibus quæ eos circumdederint, atque eis occurrerint, sive pecunias perdant, sive filii auferantur, sive paupertas incumbat, sive infirmitas immittatur. Dicant in his omnibus cum sinceritate: *Sicut Domino placuit, ita factum est; sit nomen Domini benedictum in sæcula.* Nomen Domini, inquit, propter quod omnia sustineo atque suffero, propter quod omnibus quæ mihi obvenerunt superior exsisto. *Sit nomen Domini benedictum in sæcula.* Nomen Domini, quod mirabiliter cœlos extendit, quod terram firmiter fundavit, quod abyssos terribiliter signavit. *Sit nomen Domini benedictum in sæcula*; quod cum vidissent leones in Daniele, in agnos immutati sunt: quod cum flamma ignis agnovisset in Anania et Azaria et Misaele, foras a fornace fugit, atque eos qui extra fornacem erant combussit, utpote non habentes in se sanctum nomen Domini; illis autem qui intra fornacem erant non appropinquavit, quia terribile nomen Domini in illis conspexit. Hoc etiam et cetus cum videret in Jona, obstupuit atque illæsum eum quem de navi susceperat reddidit, intaminatum remisit quem vivum suscepit. Hoc, inquam, nomen Domini benedictum in sæcula. Hoc nomen quod pauci ex prioribus agnoverunt, posteriores vero omnes susceperunt. Hoc nomen de quo dicunt sancti ex persona Dei: Vobis qui timetis nomen meum cognominabitur novum nomen quod benedicetur super terram. Et adhuc: *Non est nomen aliud sub cœlo datum hominibus in quo oporteat nos salvos fieri* [55]. Hoc, inquam, nomen Domini sit benedictum in sæcula: quod iram avertit, quod maledictum abstulit atque remisit, quod dæmones terruit. Hoc nomen Domini sit benedictum in sæcula. Sit benedictum in angelis et in hominibus, in cœlestibus virtutibus, in spiritibus atque in omnibus justorum animabus, in gentibus et in omnibus fidelium congregationibus. *Sit nomen Domini benedictum.* Quousque, aut quandiu sit benedictum? *In sæcula*, inquit, in finem præsentis et in initio infiniti illius sæculi. Sit, inquit, nomen Domini benedictum in animabus castorum, in cordibus piorum, in mentibus religiosorum, in ecclesia sanctorum, in congregatione verissimorum Dei famulorum. Sit nomen Domini benedictum non in tempore dimenso atque statuto, sed in sæcula. In sæcula, inquit, sive in præsenti sæculo usque in finem, sive in futuro sæculo illo infinito atque in-

[53] Psal. xxix, 6. [54] Psal. xciii, 12. [55] Act. iv, 12.

deficienti. *Sit nomen Domini benedictum in sæcula.* Circumcisio, inquit, ad tempus fuit, lex usque ad plenitudinem temporis fuit. Postquam venit plenitudo temporis misit Deus Filium suum qui legem implevit, et gratiam demonstravit, et nomen illud benedictionis impertiens cunctis in perpetuo petentibus tradidit. *Sit nomen Domini benedictum in sæcula.* Nomen Domini ait boni, misericordis, patientis, benigni, clementissimi. Sit nomen Domini benedictum, qui benedictionem seminavit, produxit atque ostendit. Sit nomen Domini benedictum, qui cuncta bene perficit, qui cuncta bona universis providet, qui bene, inquit, mihi magnam patientiam atque tolerantiam condonavit, ut tanquam aurum in fornace probatus, perspicuæ fidei, tolerantiæ quoque atque patientiæ formam cunctis subsequenter ostendam, justus comprobatus, electus demonstratus atque probabilis ostensus, non Domino qui est præscius, sed hominibus in mundo ignorantibus. Nam præscius Dominus etiam ante passionis initium tolerantiæ sciebat exitum. Merito testimonium perhibuit, qui ob hoc ipsam tentationem permisit, ut his qui in mundo sunt comprobaretur justus. Pro his ergo omnibus sit nomen Domini benedictum in sæcula. Hæc audientes subsequenter etiam sancti prophetæ a beato Job edocti dixerunt: *Sit nomen Domini benedictum ex hoc nunc et usque in sæculum* [86]. Sicut enim mirabilis Job cum dolores sustineret, nomen Domini benedixit, ita et beati prophetæ persecutiones et dolores sustinentes terribiles, nomen Domini benedixerunt. Post quæ universa, velut victoriæ titulum, gloriæ, ac laudis atque honoris illi statuens magnus ille Moyses scribit, ac dicit: *In his* ergo *omnibus quæ ei acciderunt, non peccavit Job, neque in conspectu Domini, neque in labiis suis* [87]. In his omnibus, inquit, tam plurimis, tam magnis, tam periculosis, tamque terribilibus ac vehementissimis, in omnibus primis ac novissimis, majoribus ac minoribus quæ fuerunt ante plagam, in omnibus miserabilibus, gravibus quoque et mentem perturbantibus, præcordia perterrentibus. In his omnibus. Nam nisi essent plurima et magna, atque terribilia, non utique dixisset in his omnibus quæ ei acciderunt, tanquam si diceret: Quis regum a sæculo talia bella peregit, o viri? Quis ab initio procerum hujusmodi perfecit victoriam, o homines, quemadmodum admirabilis Job; qui percussus est et non est interfectus, sagittatus est et non est vulneratus, doloribus est affectus et non est dejectus, suffossus est et non est subversus, miseriis est afflictus et non est comminutus? Solus super omnes antiquos ac posteros immobilis gratificentiæ, et tolerantiæ scuto se circumdans, solusque adversus innumeros stans, insuperabilis perseveravit, atque solus de multitudine iniquorum victoriam sumpsit. Hoc nimirum scribens, ac proferens Moyses, et tanquam perpetem titulum in formam tolerantiæ iis qui in mundo sunt statuens, dicit: *In omnibus quæ ei acciderunt nihil peccavit Job.* Acciderunt ei divitiæ, et gloria, sed nihil peccavit, non enim est elatus in superbiam. Accidit ei splendor et lætitia, sed nec quidquam peccavit. Non enim est oblitus timorem Domini, neque dereliquit misericordiam ac miserationem. Post hæc videlicet accidit ei paupertas ac miseria, sed nihil peccavit Job, quia non blasphemavit omnium dominantem. Accidit ei dolor, et plaga, et vermes et putredo: sed nihil peccavit justus ille. Nam cum gratiarum actionibus vehementes illos sustinuit dolores. Veraciter ergo scribit magnus ille Moyses de Job, et veraciter dicit: *In omnibus quæ ei acciderunt nihil peccavit Job, neque in conspectu Domini neque in labiis suis.* Quid est quod dicis, o magne Moyses? quid est quod loqueris, *neque in conspectu Domini, neque in labiis suis?* Ego, inquit, absque mendacio loquor, et juste loquor. In conspectu enim Domini non peccavit, hoc est, in animæ consiliis, neque in cogitationibus, neque in tractationibus cordis. His enim observat, et ista respicit facies Domini, quæ in corde cogitantur atque tractantur, juxta hoc quod dictum est: *Non sicut videt homo, videt Deus, sed homo videt in facie*, et non in corde: *Deus autem videt in corde* [88], et in facie et in cogitationibus, atque in ipsis cordis consiliis. Istas scilicet cordis cogitationes, consilia quoque atque tractatus designans, dicit: *neque in conspectu Domini.* Verba autem et eloquia demonstrans: *neque*, inquit, *in labiis suis*, ac si diceret: Omnia quæ provenerunt ei, ita sustinuit Job et ita supportavit, ut nec in verbis labiorum blasphemaret Deum, neque in cordis cogitationibus reprehenderet, neque in animæ consiliis culparet. Quomodo malum cogitaturus erat Job in corde suo adversus Deum, qui pro filiorum cordibus curam gerens, dixit: *Ne forte filii mei in cordibus suis mali aliquid cogitaverint adversus Deum* [89]? Non peccavit, inquit, in conspectu Domini, corde male cogitando, neque in labiis suis, illicita loquendo. Super hæc omnia, *Non dedit*, inquit, *insipientiam Deo.* Quid est quod dicit, *non dedit insipientiam Deo?* Ac si diceret: Non exstitit infidelis Deo, non exstitit infirmus, neque instabilis, neque perfidus, neque commotus. *Non dedit insipientiam Deo.* Non enim fuit quemadmodum domus illa quæ super arenam est fabricata, quæ non habuit fundamentum, hoc est, fidei et pietatis firmamentum, quæ facile ventis et aquis commota cecidit. Sed non fuit talis beatus Job, sed firmus, stabilis atque immobilis fuit. Idcirco omnis impetus nequissimi, et omnis inundatio diaboli subvertere, vel dejicere immobilem illum non potuerunt. Hoc itaque demonstrans dicit: *Non dedit insipientiam Deo.* Sicut diximus, non exstitit infidelis Deo, neque infidigraphus, neque ingratus. Aut adhuc, inquit, *Non dedit insipientiam Deo*, ac si diceret,

[86] Psal. CXII, 2. [87] Job I, 22. [88] I Reg. XVI, 7. [89] Job I, 5.

non fecit sermones Dei neque testimonia ejus infidelia, neque supervacua, neque mendacia. Quæ verba Dei, vel quæ testimonia? Ea quæ ad diabolum locutus est, testimonium perhibendo Job, non fecit ea infirma vel supervacua succumbendo atque detrahendo, sed fidelia illa atque firma fecit, cum gratiarum actione sufferendo cuncta sibi accidentia. Merito ergo dicit: *Non dedit insipientiam Deo*, non exstiterunt testimonia Dei de illo infirma, neque mendacia per illum, sed fidelia ac firma, atque vera. Non dedit ullam occasionem, vel suspicionem infidelitatis Deo. Non necesse habuit Deus confundi de iis, per quæ velut fideli testimonium perhibuit illi. Nam cum esset firmus et fidelis, non dedit insipientiam Deo, hoc est infidelitatem Deo. Quod autem erubescat Deus infidelibus atque infirmis, ipse Dominus ostendit, dicens: *Qui erubuerit me, confundet hunc Filius hominis cum venerit in majestate sua* [60]. Deus vero attestabatur fidei Job, diabolus vero attestabatur infidelitati. Deus testificabatur quod non propter pecuniam, sed propter dilectionem coluerit illum Job: diabolus vero confirmabat quod non propter dilectionem colebat illum Job, sed propter substantiam. Postquam vero omnia ei abstulit diabolus et rem familiarem, et filios, et in iisdem gratiarum actionibus permaneret Job circa Deum, tunc nihilominus apparuit quod non A propter pecuniam, sed propter dilectionem serviebat Deo: tunc scilicet testimonium diaboli infirmum ac mendax factum est, Dei vero testimonium verum ac fidele probatum est. Hæc sane universa uno verbo ostendens, atque perstringens, dicit: *In his omnibus quæ ei acciderunt, nihil peccavit Job, neque in conspectu Domini, neque in labiis suis. Et non dedit insipientiam Deo* [61]. Studeamus etiam, o viri, studeamus omni virtute nostra, o amici, ut non demus infidelitatem Deo, ut non exsistamus ei infideles, neque in fide, neque in verbis, neque in factis, neque in cogitationibus, neque in consiliis, neque in impietate, neque in tribulationibus, neque in deliciis, neque in gloria, neque in paupertate, sed hæc universa cum patientia transeamus, atque B cum gratiarum actionibus sustineamus, ut in omni vita nostra fideles Deo, et firmi in fide ac pietate reperiamur ad instar beati Job qui in omnibus quæ ei acciderunt fidelis permansit coram Deo, et fidelia omnia ostendit de se testimonia ejus: qui primus hominum post Abel atque Abraham his qui in mundo sunt bonorum dereliquit formam, qui nominatur atque magnificatur inter homines in perpetuo, qui requiescit cum angelorum choris in gloria incorruptibili in infinita sæcula. Qua requie etiam nos omnes dignos habeat misericordia Domini.

LIBER SECUNDUS.

Sicut pulcherrimi solis radii delectabiles sunt ad videndum omni homini illibatos oculos habenti, ita et admirabilis Job passio desiderabilis est, ac delectabilis, atque necessaria ad audiendum omnibus piis, omnibus credentibus, omnibus Deum intuentibus, atque Deum diligentibus. Nam admirabilis Job, cum prima congressione victoriam de diabolo perfecisset, atque triumphator de maligno exstitisset, quanto magis victoriam de illo sumpsit, tanto amplius illum ad zelum circa se, et ad majus certamen atque bellum commovit. Velut enim inexstinguibilis ignis flamma succensus nequissimus, tractans apud semetipsum dixit: Nunc mihi est belli tempus, nunc victoriæ spes mihi nusquam est, nunc exsurgam ad certamen circa Job, nunc evidenter cecidi propter tolerantiam ejus. Non, inquit, est mihi fugiendum. Non enim permittit superationem virtus ipsa quæ nunc est, sed adhuc est mihi congrediendum. Timeo enim ne rursus terribiliter cadam ante eum. Sed interim fugit cum non valet et congredi non audet, et concertare metuit. Melius est, inquit, ut congrediar, quam ante secundam luctationem indeliberanter fugiam, aut C ante secundam congressionem inutiliter terga vertam. Forsitan, inquit, in secunda congressione victoria ad me revertetur. Forsitan enim contemnit sua, et filios, seipsum autem non contemnit, suum proprium corpus non spernit, proprios suos dolores non despicit. Quæram illum, ipsum requiram, corpus ipsius percutiam dolore, liquefaciam vulneribus, consumam vermibus: forsitan his doloribus succumbens maledicet, forsitan hanc pœnam non sufferens blasphemabit. Diversa enim immutantur tempora, aliquando huc, aliquando autem illuc flectuntur. Merito, inquit, est etiam mihi adhuc spes victoriæ. Hæc itaque, atque his similia cogitans, atque apud semetipsum tractans nequissimus diabolus, rursus impudentia utitur, rursus importuni- D tatem demonstrat, rursus tanquam canis rabidus in baculum irruit, non considerans propriam dejectionem, non intelligens propriam deformitatem. Rursus ante faciem Dei subintroire audet, rursus irreprehensibilem illum Job reprehendere non metuit, quo magis per omnia confusus atque convictus exsisteret. Hæc namque universa demonstrans, atque commemorans, dicit: *Et factum est quasi*

[60] Luc. IX, 26. [61] Job I, 22.

dies illa [62]. Quæ dies? Dies temporis, dies opportunitatis. *Et factum est quasi dies illa.* Dies tolerantiæ, dies consummationis, dies adimpletionis primæ victoriæ Job. *Et factum est quasi dies illa.* Dies in qua diabolus cecidit, Job vero surrexit: dies in qua diabolus humiliatus est, Job vero exaltatus est: dies in qua diabolus confusus est, Job vero coronatus est. *Et factum est quasi dies illa.* In qua redivivum judicium inter Job et diabolum est auditum, in qua redivivæ coronæ Job ab angelis aptatæ, atque consecratæ sunt. *Factum*, inquam, *est, quasi dies illa*, similis ei de qua superius dictum est, de qua jam superius plurima diximus. *Et factum est quasi dies illa, et venerunt angeli Dei ut starent ante Dominum et diabolus venit cum illis ut staret ante Dominum* [63]. Venerunt angeli, non de loco in locum translati, non de regione ad regionem transeuntes, non de provincia ad provinciam commeantes, sed ante Dominum jugiter perseverantes. Nam si ut justis lux semper, ita facies Dei super justos semper, ita ante Deum justi semper, multo magis gloriosi atque sancti angeli, qui indesinenter ac perpetue permanent ante Deum in gloria. Venire autem dicuntur vel ire, cum ad ministerium fuerint missi, cum legationes adimpleverint, cum mandata perfecerint, cum propter eos qui patienter sustinuerint, Deum magnificaverint, cum propter eos qui salutem adipiscuntur, Deum laudaverint, quando pro perfectis cœlesti Domino confessi fuerint, quando pro omnimodis Dei miraculis æterno regi indesinenter gratias egerint. Et nolite mirari, o amici, quod angeli venire vel ire dicuntur, quia majora atque mirabilia audituri estis. Nam et ipse Deus, qui est angelorum atque omnium spirituum rector et conditor, venire et ire dicitur, descendere et ascendere, sedere et surgere, dormire et a somno surgere, et quod est omnibus stupendum magis, dicitur tanquam potens crapulatus a vino: *Exsurge, quare obdormis, Domine? Exsurge et ne repellas in finem* [64]. *Et suscitatus est tanquam dormiens Dominus, tanquam potens crapulatus a vino* [65]. Et descendit Dominus et locutus est cum Moyse. Et ascendit Deus postquam locutus est ad Abraham, et alia innumera his similia de Deo in Scriptura repe riuntur fuisse dicta. Si ergo immobilis et inexcitabilis et inemigrabilis atque simplex in iisdem semper jugiter permanens Deus hæc universa dicitur, et ire et venire, *Venit*, inquit, *Deus ad Balaam* [66], et sedere et surgere: quid magnum si angeli ejus atque ministeriales spiritus venisse ad Deum dicuntur ad increpandum diabolum, atque omnes qui operantur voluntatem illius, et ad testandum sanctis atque sinceritatibus eorum, quas habent circa Deum? Ad magnificandum Deum in misericordiis ejus et bonitatibus ejus, atque longanimitatibus et investigabilibus ejus miraculis, quæ indesinenter ostendit circa genus humanum? Sic ergo venerunt,

A et veniunt angeli ante Deum. Prima vice venerunt ut justificationibus Job attestarentur et fidei ac pietati ejus, sed tunc sane solis justificationibus Job attestati sunt. Nunc vero secunda vice venientes ante Deum, non solis justificationibus ejus sunt attestati, sed et tolerantiæ et justificationibus, patientiæ quoque, ac constantiæ, atque dilectionis quam erga Deum habuit plenitudini. Istis namque omnibus attestantes gloriosi angeli, necnon et diaboli nequitiam accusantes atque mendacem illum comprobantes, venerunt ante Deum, cum quibus et diabolus venit. Venit nihilominus non facie ad faciem, sed consiliis et cogitationibus, sensibus atque tractationibus, desideriis ac deliberationibus sicut superius per plurima demonstratum est. Quas cogi-

B tationes cum videret Deus, respondit illi, dicens: *Unde venis, tu* [67]? Respondit nihilominus non labiis loquens, nec verba depromens, neque colloquio suo injustum illum dignum faciens, sed nec omnino in præsentia eum suscipiens. [Nam ille quia a sanctis exsecratur, et odio habetur atque conculcatur, in conspectu Dei nunquam veniet. Si enim *impii* (ut superius dictum est) *non resurgent, neque peccatores in concilio justorum* [68]: multo magis omnium impietatum provisor, atque totius peccati auctor diabolus in consilium divinum non veniet, neque deifico colloquio dignus habebitur, juxta omnia quæ in anterioribus memoravimus. Venit ergo consiliis et cogitationibus atque desideriis, et audivit non colloquium, sed increpationem atque objurga-

C tionem nequissimarum cogitationum suarum, atque infestorum desideriorum ac deliberationum suarum, quæ demonstrans dicit: *Et respondens Dominus ait ad diabolum: Unde venis, tu* [69]? Interrogat præscius, atque providus, qui omnem scientiam cunctis præstat hominibus, interrogat refugam, apostatam, adversarium, nequissimum, injustum. Interrogat ut ex ore illius, atque ex responso illius eum arguat et condemnet, atque convincat, utpote mendacem, et malignitatis zelo, ac livore repletum. Unde venis, tu dejecte, confuse, humiliate? Unde tu venis victus, superatus, conculcatus? Unde tu venis qui de excelsis es expulsus, et super terram es condemnatus, qui de cœlis es projectus,

D inter homines abdicatus? Unde tu venis, qui post iniquitates festinas, qui post injustitiam curris? Tu qui homicidia appetis, tu qui adulterii es cupidus, tu qui sanguine potaris, qui omnium impietatum super terram es provisor, omnium malorum inter homines inventor, unde tu venis? Tu qui tempus non habes, tu qui quietem non exspectas, tu qui resumptionis memor non es, neque requiem speras, unde tu venis? Confitere, et noli negare, ostende, et noli celare. Sed non accipiens hæc nequissimus, nec omnino audisse se simulans, pro aliis alia respondit dicens: *Circuivi omnem terram*,

[62] Job II, 1. [63] ibid. [64] Psal. XLIII, 23. [65] Psal. LXXVII, 65. [66] Num. XXII, 8. [67] Job II, 2. [68] Psal. I, 5. [69] Job II, 2.

et peragravi universum orbem qui sub cœlo est [70]. Subtiliter fingis, o infelicissime diabole, humiliationem tuam tegis, deformitatem tuam reticescis, confusionem tuam minime depromis, quod a pulvere fueris superatus. Lutum enim et terra et pulvis est Job propter terrenum corpus, sed interim terrenus ac luteus superavit, inquit, te, o diabole, qui cum sis incorruptibilis spiritus, tanquam fulgur de cœlo cecidisti projectus. Corpus scilicet luteum superavit fulgorem incorruptum, spiritum immortalem atque incorporeum. Hanc scilicet confusionem tuam reticescens ac prætermittens, o callide diabole, gloriaris ac plaudis quod terram circuieris, et ea quæ sub cœlo sunt peragraveris. Sed hoc in maximam deformitatem tuam dicis : nam gloria tua atque elatio referta est omni dejectione. Si enim tantum potuisti ut omnem terram, post hæc omnes terrenos, atque universos, qui sub cœlo sunt circuires atque peragrares, hoc est, conculcares atque sub te subjiceres, quomodo non potuisti uni terreno atque corruptibili Job prævalere ? Sed omnis potentia tua, ac virtus, atque prædones exercitus tui et gladius eorum et triplicia equitum tuorum cornua et ignis qui de cœlo cecidit, ut tu dixisti, et venti qui ab eremo venerunt, quod erat tuæ nequitiæ inspiratio, universa, inquit, hæc infirma ac supervacua exstiterunt per justi Job tolerantiam, atque per gratiarum actiones confusa atque eversa. Post quæ universa, non, inquit, te, o diabole, interrogo quam terram circuieris, et ea quæ sub cœlo sunt peragraveris, de istis namque interrogare te opus non habeo. Scio enim quod incessanti nequitia indesinenter cuncta quæ sub cœlo sunt circuis, et pervolas, utpote aereus spiritus fulguris velocitati consimilatus. Non, inquit, te de hoc interrogo, sed hoc, unde veneris, vel a quibus veneris. Ab inconfuso confusus, ab exaltato humiliatus, a glorioso spe vacuus. De istis, inquit, interrogo atque de his te admoneo, cum stes velut igneis jaculis stimulatus. Quis enim est major ignis diabolo quam hic, ut a carnali et terreno superetur atque conculcetur, cum sit spiritus incorporeus ? Unde tu venis, seductor, insidiator, humiliatus, dejectus, confusus ? Unde tu venis ? Ubi est arrogantia tua ? Ubi est elatio ? Ubi magniloquium tuum ? Ubi sunt mendacia tua, quibus dixisti quod me Job propter pecuniam coleret ? Tu facultates ei abstulisti, ego vero gratiarum actiones atque confessionem ab eo suscepi. Nam cum tu, inquit, omnem substantiam ejus abstuleris ut non habeat unde mihi hostias offerat, solita gratiarum actione mihi sacrificia immolat ex mundo corde atque conscientia pura. Unde venis tu, o diabole ? Non a pœnitentia, non a conversione, neque ab hoc quod deformitatem tuam videns confundaris. Sic itaque interrogo te, malignissime, unde venias. Non enim venis sicut pridem ab Adam cum victoria, sed sicut

A post a Job cum confusione. Adam enim olim seduxisti, sed Job post hoc non supplantasti. Adam de paradiso eradicasti, sed Job a sanctitate non avertisti. Unde tu venis de excelsis expulsus, et de cœlis dejectus, de angelorum choris projectus? Unde venis tu qui super terram injustitiam germinasti, qui sub sole impietates disseminasti, qui ea quæ sub cœlo sunt universa malis replesti ? Unde venis tu ? Tu qui es mortis auctor, malorumque inventor, atque malorum omnium initium, iniquitatis operator, pater mendacii. Unde, inquit, tu venis ? *Circuivi*, inquit, *omnem terram, et peragravi universa quæ sub cœlo sunt, et ecce adsum.* Adsum, inquit, qui non succumbo neque humilior, qui non convertor neque satisfacio, qui pœnitentiam non

B ostendo, sed tanquam vitiis indomitus præsto. Mutaberis, inquit, o diabole, in dilectissimo tuo, hoc est in temetipso. Nam cum non flecteris, neque subjiceris, neque pœnitentiam demonstras, in irremediabilem inferorum pœnam demergeris ; inexstinguibili igni gehennæ traderis et tu et omnes qui te ad infidelitatem sequuntur : tu, inquam, et omnes qui per te ad impietatem persuadentur. Adsum, inquit, is qui non ita est in factura sua factus, sed in operibus ita demonstratus, qui non ita est factus natura, sed exivit voluntate. Non enim in factura naturæ, sed in voluntatis operatione diabolus est factus. Adsum, inquit, is qui peccatis congaudeo, qui impietatibus lætor, qui ini-

C quitatibus jucundor, qui omni injustitia et omnibus impudicitiis atque omnibus malis delector. Adsum, inquit, is qui spem non habeo, qui salutem non exspecto, qui misericordiam non sustineo, qui refrigerii non sum memor. *Circuivi*, inquit, *terram et peragravi eam, et ea quæ sub cœlo sunt, et ecce adsum.* Cui post hæc omnia respondens Deus dicit : Non te de hoc interrogo qualiter terram circuieris, hoc est eos qui terrena sapiunt, neque de hoc quemadmodum ea quæ sub cœlo sunt peragraveris, hoc est eos qui cœlestia non desiderant, sicut et tu ipse, qui cœlo reverti ultra non potes, sed hoc te interrogavi et interrogo : *Animadvertisti ad puerum meum Job* [71] ? Ac si diceret : Intellexisti quid sit Job? Relaxasti sensum tuum ad eum? Cognovistine

D illum, vel probasti indeclinabilem fidem ejus, et immobilem firmitatem, et inviolabilem fortitudinem, et inviolabilem pietatem atque religiositatem illius ? *Animadvertisti* vel *intendisti ad puerum meum Job?* ac si diceret : Certus es, o inimice omnium bonorum diabole, uter nostrum veritatem dixerit, ego an tu, uter absque mendacio locutus fuerit, ego qui ei testimonium perhibui, an tu qui eum accusasti. Dicis quod terram circuieris, et ea quæ sub cœlo sunt peragraveris, reperisti similem Job ? Vidistine æqualem illi ? Ob hoc, inquit, te interrogo unde veneris, vel unde venias, ut ostendam Job sanctitatem ac meritum, patientiam quoque ac victo-

[70] Job II, 2. [71] ibid. 3.

riam, gloriam nihilominus atque coronam, tuam vero dejectionem, et humiliationem, confusionem quoque atque perditionem. Quanquam enim tu neges, sed ego ostendam. Quamvis tu non confitearis, sed ego non sileo. Terram enim te circuisse dicis, perditionem tuam vero non depromis. Cum abscondis tuam dejectionem, coronas Job furaris. *Respexisti ad puerum meum Job*, qui caput tuum conculcavit, qui humiliavit altitudinem tuam, qui dejecit elationem tuam? Gloriaris, inquit, nequissime Satana, quod terram circuieris, et ea quæ sub cœlo sunt peragraveris : sed mala est hæc gloriatio tua atque inutilis elatio. Ad malum enim circuisti terram, et ad injustitiam peragras ea quæ sub cœlo sunt. Pervolas enim pelagus et aerem et penetras omnes gentes, provincias ac regiones, ut plurimos filios gehennæ facias, ut plures tuæ pœnæ efficias participes. Sicut enim canis rabidus vias ac transitus percurrit, ut omnes quos ante se invenerit, alios quidem morsibus vulneret, alios nihilominus in stuporem deducat terroris : ita et tu, inquit, nequissime Satana, terram circuis, et ea quæ sub cœlo sunt universa peragras, non ut aliquem componas, sed ut cunctos extermines, quorumdam animam per peccata vulnerans, aliorum nihilominus mentes obtundens atque infatuans. Et cur superius sane illum diabolum appellat, nunc vero Satanam? Diabolus enim *accusator* interpretatur, Satanas vero *resistens* vel *rebellis*, aut etiam *contumax*. Ergo quia superius occulte quidem accusavit Job ad Deum, idcirco superius diabolum illum appellat, utpote accusatorem : nunc vero rursus qui ad evidentem contumaciam circa Job pervenit, merito Satanam illum dicit, utpote rebellem. *Respexisti ad puerum meum Job*, o infelix diabole? Cum dolore audisti, quod puerum suum nuncupavit Deus Job. Dolor tibi fuit hæc vox amaritudinis, hæc auditio gravis tibi fuit, hic dictum væ tibi fuit pro hoc testimonio quod attestatus est Deus Job, dicens : *Respexisti ad puerum meum Job?* Et ante, inquit, puer meus fuit et nunc puer meus permanet, et tuæ nequitiæ accusatio nihil ei prævalebit. *Respexisti ad puerum meum Job?* Superius dixit : *Animadvertisti puerum meum Job?* nunc vero, *Respexisti ad puerum meum Job?* Ac si diceret : vidisti, probasti, certus es, quia et antea servus meus fuerit, et nunc servus meus permanet, et a mea, inquit, servitute nunquam fugit, nec fugiet. Et ipse, inquit, testis sum, et angeli mei auditores, qui in conspectu meo venientes, et Job tolerantiam mirantes dixerunt : magnum miraculum vidimus inter homines, o terribilis Creator omnium, nimio stupore dignum, o æterne Rector universorum. Unus terrenus homo de limo plasmatus nostris immortalibus angelorum choris multo inferior, illum qui ex immortalibus cherubim officiis cecidit atque projectus est diabolum, sola

A tolerantia ac devotis gratiarum actionibus superavit atque in fugam vertit, et omnes fraudes ejus atque iniquitates supervacuas demonstravit. *Respexisti*, inquit, *ad puerum meum Job?* Ad illum obtemperantem puerum atque verum, qui percussus non discessit, qui cæsus est, et non deliquit, qui tibi est traditus, et non me denegavit, qui a te percussus est, et mihi gratias agit. Istum, inquit, puerum respexisti qui adversum te stetit, et mihi non restitit, qui adversum te dimicavit, et me adoravit, qui te conculcavit, et me non contempsit, qui te odio habuit, et me dilexit? Ad hunc, inquit, puerum meum respexisti? Ad hunc cui similis in tolerantia a temporibus Abel non fuit? Abel enim cum semel sustineret internecionem, transivit et B requievit. Job vero cum plurimo tempore sustineret, diutius morte affectus est, et multipliciter doloribus multatus atque afflictus. In quo apparet, inquit, quod non est illi similis homo super terram. Abraham non est, Melchisedec translatus est, Noe requievit, Enoch elevatus est, Abel assumptus est. Meritis non est illi similis alius homo super terram. Ex his qui modo vivunt, non est illi similis super terram. Intende quia non dicit, non est illi similis super terram ex iis qui fuerunt, vel erunt, nam post hoc fuit Joannes, quo major inter natos mulierum non fuit. Merito de iis qui tunc fuerunt, dicit : *Non est similis illi alius ex his qui sunt super terram* [72]. Ac si diceret : Ex his qui sunt C super terram temporibus ejus, in diebus ejus, in vita illius, non est alius similis illi in justitia, in fide, in pietate, in tolerantia, in constantia, in gratiarum actionibus, in misericordia atque in omnibus virtutibus, non est alius homo similis illi in terris. Quis alius ante eum, vel post eum talia sustinuit, et sustinens gratiarum actiones recompensavit pro vehementioribus doloribus atque amarissimis pœnis? Quis exstitit tolerantiæ Job forma? Nullus. Abraham enim filium immolare præceptus est, sed protinus identidem vivum illum suscepit, quem mactaturus atque immolaturus fuerat. Job vero non ita, sed repente, subito, insperate septem filios et tres filias simul pariter mortuos, et nunquam reviviscentes audivit et vidit: D sed fides ex eo mortua non est, neque patientia, neque gratiarum actio, neque dilectio quam erga Deum habuit. Sed quemadmodum aurum per ignem transiens splendidius atque gloriosius efficitur, ita et Job tentationum ignem transiens, clarior atque Deo pretiosior atque acceptabilior comprobatus est. Merito ergo dicit : *Non est similis illi super terram*. Fulget, inquit, tanquam sol veritate ac patientia, relucet fide et tolerantia velut cœli luminaria. Ob hoc non est similis illi alius super terram, firmus ut lapis, ut fundamentum immobilis, tanquam adamas incomminutus. *Non est similis illi ex his qui sunt in terris. Sine querela*, utpote

[72] Job II, 3

nec ab angelis, nec ab hominibus in ullo est reprehensus. *Justus*, utpote justo Dei judicio justus comprobatus. *Verus*, utpote nec in verbo, nec in facto, neque in magno, neque in minimo falsitati approximans, neque mendacio communicans. *Dei cultor*, utpote non oberranti animi conscientia unum colens Omnipotentem, omnium Creatorem, Patrem Jesu Christi. *Abstinens se ab omnibus operibus malis*, et antea, et nunc, ab initio et usque in finem. Non enim, nec antea facultatum abundantia, neque nunc bonorum perditio ad mala eum declinaverunt. Super hæc omnia quidem summo singulari atque mirabili modo *perseverans in simplicitate*. Cum tanta, inquit, a te sustinuerit, cum tanta a te passus fuerit, tanta ex tua malitia supportaverit, *Adhuc perseverat in simplicitate*. Omnes qui in doloribus et in tormentis atque in passionibus fuerint, ipsis doloribus examaricati atque exaggerati, amariores, et noxiores atque pejores efficiuntur. Sed non ita est, inquit, constantissimus Job, sed ita non est admirabilis ille vir, sed adhuc perseverat in simplicitate. Ac si diceret, adhuc innocentior in ipsis doloribus perseverat, adhuc longanimior, adhuc modestior, adhuc benignior, adhuc justior, adhuc sincerior circa Deum. Quantum enim, inquit, tu, o diabole, augmentasti ei mala, tantum Job adjecit ad innocentiam: *Adhuc perseverans in simplicitate. Adhuc*, inquit, ac si diceret: Super omnia quæ ei fecisti, super omnia quæ ei ostendisti, super omnia quibus eum afflixisti, super omnia hæc videlicet adhuc perseverat in simplicitate. In præcedentibus laudatur Job a Deo, utpote justus ac verax Dei cultor: nunc vero adjecit illis Deus super hanc laudem, dicens: *Perseverans in simplicitate sua*. Bene ac digne. Figura enim fuit eorum qui in nova gratia omnia in simplicitate transierunt atque sustinuerunt, nulli malum pro malo reddentes, sed præceptum Domini adimplentes, dicentis: *Diligite inimicos vestros* [73], et: *Benedicite eis qui maledixerint vobis* [74], et: *Volenti auferre pallium tuum, dimitte ei et tunicam* [75]. Horum namque omnium typum gerens beatus Job, cum hoc quod in simplicitate perseveravit atque cuncta sustinuit, cum hoc ipso etiam auferenti pallium suum, hoc est omnem substantiam suam diabolo, et tunicam dimisit, conscindens illam atque projiciens illi, et dicens: Quæ postulasti a Deo, accepisti; tolle et hæc quæ non quæsisti, tunicam atque pallium meum. *Perseverans adhuc in simplicitate*. Nam quantum ad tuos sermones, o diabole, adversarii in eum insurrexerunt, inimici eum deprædati sunt: sed nec istis in aliquo replicavit, sed circa istos omnes simplicitatem ostendit. Merito dicit, *Perseverans in simplicitate*, typum atque figuram gerens Domini dicentis per prophetam de semetipso: *Ego autem tanquam agnus immaculatus ductus sum ad sacrificium* [75*]. Sic itaque admirabilis Job perseverat in simplicitate: super hæc universa quæ ingessisti ei perseverat in simplicitate. Et quis, inquit, post hoc ex his qui audierint, vel agnoverint, non me reprehendat, qui tantum permisi tuæ crudelitati adversus justum illum insurgere, et ita immisericorditer innocentem vexare? Post quæ universa perseverat in simplicitate. Ecce, inquit, antea laudavi testificans tibi quis fuerit Job, ecce nunc adjicio super laudem ejus, dicens: *Perseverat in simplicitate*. Perseverat, ait, id est, exspectat. Quid ergo exspectat? Tolerantiæ remunerationem, exspectat coronas innocentiæ. Aut adhuc exspectat, inquit. Quid, inquit, exspectat? Te, ait, exspectat, o diabole, tanquam audax belligerator, tanquam constantissimus præliator, tanquam admirabilis vir fortis. Sic itaque ait, exspectat, non dubitat: non terga dedit, sed adhuc exspectat. Adhuc, inquit, exspectat ut te superet atque devincat, conculcet atque humiliet, et omnimode dejectum atque confusum demonstret. Cum talem ergo noveris esse Job, et ita prompte te exspectantem ad secundam congressionem, si audes, approxima, incipe, apprehende, paratum invenies te exspectantem. Adhuc, inquit, exspectat in simplicitate: tu autem terram circuis, et ea quæ sub cœlo sunt peragras, ut idola fundas, ut adulterium germines, ut homicidium multiplices, ut sanguinem effundas, ut artes magicas, et auguria, et divinationes atque maleficia dissemines, ut infidelitatem doceas, ut Dei blasphemia atque omnibus malis, ea quæ sunt sub cœlo repleas, ut castos vel castas polluas, ut pios ad impietatem declines, ut justis molestias atque tribulationes suscites. Pro his, inquit, omnibus tu, o diabole, terram circuis, et ea quæ sunt sub cœlo peragras. Job vero non ita, sed exspectat adhuc in uno loco tanquam in eadem patientia, et veritate, in eadem fide et pietate atque Dei cultura fundatus, stabilitus atque confirmatus, et nunquam ab ea declinatus, aut prævaricatus. Sic itaque exspectat immobilis, atque innocens. Adhuc exspectat in simplicitate. Columba, inquit, est simplex, rationabilis, spiritalis, incorruptione digna, acceptabilis, angelis Dei familiaris. Idcirco tanquam columba simplicitatem ostendit. Nam sicut columba de nido effugata sublatis sibi pullis atque ante oculos mactatis, non indignatur, neque terretur, neque nidum deserit, neque ad malitiam immutatur: ita et beatus Job cum nidus ab eo auferretur, hoc est divitiæ atque substantia, et filii ejus interficerentur ante oculos ejus, non est indignatus, neque ad malitiam, hoc est ad blasphemiam aut ad maledictionem, est immutatus, sed cuncta sustinuit cum innocentia atque gratiarum actionibus. Pro his ergo omnibus dicit, *perseverans in innocentia*. Tu vero dixisti perdere rem ejus: dixisti ut perderes; paululum autem carnes ejus dicis ut perdas, ut ista in simplicitate sustinens Job, augmen-

[73] Luc. VI, 27. [74] ibid. 28. [75] ibid. 29. [75*] Jerem. XI, 19.

tum gloriosarum coronarum accipiat, et tu, inquit, o versute diabole, augmentum confusionis et dejectionis atque ruinæ percipias, utpote et de cœlo dejectus, et in terris ab Job prostratus, etiam et in hoc ultimo exspectans quando a Domino Job atque omnium rectore Deo Unigenito per crucem prosternaris atque in inferos demergaris. Tu, inquam, dixisti rem ejus perdere sine causa, neque ut præcipiens, neque ut imperans. Caruisti enim hoc, o diabole, ut cum potestate dicas jubendo, vel præcipiendo : sed dixisti quærens, postulans, supplicans, petens. Sic, inquam, dixisti rem ejus perdere sine causa. Age, inquit, quod ille, hoc est, diabolus ita dixerit, ita petierit, ita quæsierit, ita supplicaverit, tu vero cur exaudisti, cur acquievisti, cur dedisti, cur sine causa rem illius justi perdere permisisti? Ob hoc, inquit, exaudivi, ob hoc rem atque filios ejus perdere permisi, ut appareret Job justitia, et diaboli injustitia, ut appareret mea veritas, et diaboli mendacium, ut clareret meum testimonium, et iniqui illius blasphemia. Dixisti, inquit, sed non ut jubens. Nisi, inquit, exaudirem, et acquiescerem atque traderem omnem rem Job in potestatem diaboli, et perdere omne peculium ac filios juxta voluntatem suam permitterem, nunquam utique cognosceret diabolus, quia non propter rem coluerit me Job, sed propter charitatem : nunquam utique quiesceret blasphemando sanctos ante Deum et homines, sed in hoc staret atque omnes homines scandalizaret, quia et Deus favorabiliter colentibus se rem daret, et colentes illum non propter dilectionem, sed propter rei familiaris gratiam ei servirent. Merito ergo ne posset hæc dicere diabolus, dedit illi in potestatem et rem Job, et filios, et post paululum ipsum corpus ejus ad supplicium. Si ergo cum tanta ingessisset Job, et ille in iisdem gratiarum actionibus atque confessionibus perseveraret adhuc, super hæc omnia eadem usus est impudentia atque improbitate dicens : *Corium pro corio* [76] : quid faceret si omnium bonorum Job potestatem non acciperet? Ob hoc, inquit, in potestate ejus tradidi, non quod diabolo placere voluerim, sed totum mundum informare festinans, quæ sit mea justitia, et diaboli iniquitas, livor quoque ejus atque invidia, et quæ sit justorum fides et tolerantia, vel dilectio eorum circa me. Similiter petiit, et petet usque in finem sæculi pro omnibus sanctis, ut potestatem accipiat ut corpora eorum affligat, et animas eorum tangat. Sic afflixit martyres per principes hujus mundi, igne et gladio consumens carnes eorum. Hæc namque fuit voluntas et petitio diaboli, ut sanctos tormentis afficeret atque torqueret. Et hæc fuit sanctorum oratio, ut omnia supplicia propter Deum sustinentes æternæ gloriæ apud eum in fide efficerentur hæredes. Quod autem hæc petat diabolus, ostendit evidenter Dominus dicens : *Satanas petiit ut vos cribraret tanquam triticum* [76*], et cætera. Hæc namque universa propter improbitatem atque impudentiam, zelum quoque ac invidiam maligni quam habet circa sanctos, dicta sunt. Ad quem de istis loquens Deus dicit : *Tu autem petisti rem ejus perdere sine causa* [77]. Cujus rem? Justi ac pii atque credentis Job. *Desiderasti rem ejus perdere sine causa*, pro tuo, inquit, zelo atque invidia, pro tua maligna suspicione, callidissime diabole. *Petisti rem ejus perdere sine causa*, nihil peragens vel perficiens, nisi solam iniquitatem tuam atque malitiam. *Petisti rem ejus perdere sine causa*. Porro sine causa periit. Quare periit? Diabolo, inquit, sine causa periit. Nihil enim peregit neque perfecit, cum rem ejus perderet, nisi suam dejectionem atque humiliationem ostendit. Job vero hæc res non sine causa provenit, sed ad ingentem gloriam et laudem atque honorem hujus rei perditio provenit coram Deo et angelis ejus : et apud Deum gloriæ augmentatio ei provenit, et super terram duplex pro remuneratione receptio atque retributio. Sic itaque diabolo quidem sine causa facta est hujus rei perditio. Job vero non est facta sine causa, sed pro æternæ beatitudinis remuneratione, et in cœlis coram angelis Dei, et in terra in conspectu omnium gentium. Increpans ergo et redarguens atque objurgans diabolum, dixit : *Tu vero petisti rem ejus perdere sine causa*, tu desiderasti, tu petisti, tu quæsisti, tu rem ejus festinasti perdere sine causa; tanquam si diceret : Ubi est præsumptio tua, o diabole, quod mox ut rem ejus abstulisses continuo eum a pia Dei cultura atque ejus gratiarum actionibus discedere fecisses? Ubi est, inquit, arrogantia tua, bonorum omnium inimice diabole? Ubi tumultuatio tua atque seditio? Ubi labor tuus atque sollicitudo? Ubi contentio tua atque altercatio? Laborasti enim atque certasti bella diversa conficiendo, et castra statuendo, et equites demonstrando, et igne exurendo, et ventos admovendo, et fundamenta quatiendo, et domos dejiciendo atque omnem sollicitudinem demonstrando, ut justi Job rem atque filios perderes : sed frustra exstitit ingens tuus labor atque sollicitudo. Rem enim Job perdidisti, sed justitiam ejus non perdidisti, sed fidem ejus ac pietatem non dissipasti. Idcirco audi, inquit, cum increpatione : *Petisti rem ejus perdere sine causa :* sed olim quidem rem Job sine causa perdidisti; post hoc autem cum Dominus venisset ad terras, illius unguenti perditionem gratis fieri æstimasti, dicens per os Judæ : *Utquid hæc perditio hujus unguenti facta est* [77*]? Et unguentum sane quod pro bono cum fide effusum est perditionem judicasti : rem vero Job quæ cum iniquitate periit, perditionem non æstimasti. Et quod majus est hoc, unguentum illud quod a Juda effusum est, hoc est, sanguinem Unigeniti perditionem reputasti. Nam sicut cum illic unguentum illud effunderetur, re-

[76] Job II, 4. [76*] Luc. XXII, 31. [77] Job II, 3. [77*] Marc. XIV, 4.

pleta est domus illa unguenti odore; ita et istic, id est, in passione Domini, cum sanguis Domini effunderetur, repletus est orbis terræ salutis suavitate. Sed in omnibus non cessavit nequissimus, et improbus atque impudens diabolus, neque confusum se recognovit: sed tanquam canis rabidus ad baculum infelix cucurrit, cum priorem suam deformitatem non intelligit, sed sperat quod per novissimum bellum priorem ruinam posset resarcire, nesciens miser quod novissima pejora prioribus ei essent efficienda. Idcirco post hæc universa, respondit diabolus ante Deum, et dixit: *Corium pro corio.* O impudentia atque improbitas tua, o diabole! tantam deformitatem atque confusionem tuam non consideras, sed inverecunde atque identidem, hoc est, iterum atque iterum recurris contraria tibimetipsi loquendo ac dicendo atque quærendo, et temetipsum destruendo. Primum enim dixisti cum ad Deum de Job locutus fuisses: Aufer illi rem, priva eum divitiis, minue eum opulentia, humilia eum de altitudine, denuda illum his quæ dedisti, si non continuo in faciem maledixerit tibi, et detraxerit, atque blasphemaverit, quasi magnum fuerit hoc, ut divitiæ atque res ejus familiares auferrentur. Quod ergo tunc magnificasti, ut ei res familiares auferrentur, hoc nunc nimirum minoras. Quod tunc singulare atque indubitabile judicasti, quod sublatis divitiis Job continuo esset blasphematurus, hoc nihilominus nunc ad nihilum redigens dicis: *Corium pro corio.* Corium divitiarum pro corio corporis, corium bonorum pro corio ossium. Hæc namque duo coria repetit, ac memorat istic diabolus: rem familiarem et divitias exterius corium; interius vero corium corpus et ossa. Corium quod non valde doleat, rem familiarem; corium quod valde doleat, corium corporis. Hæc scilicet cogitans malignissimus diabolus, a quo nunquam malæ cogitationes deficiunt, hæc ergo nequissimus diabolus nequiter atque callide tractans, dicit ad Dominum de Job: *Corium pro corio,* ac si diceret: Quid magni passus est Job? quid grave sustulit hic quem defendis? Rem familiarem et filios amisit, sed sperat quod rursus et rem et filios acquirat, confidit quod et identidem des sicut et ante dedisti. Pro hac ergo spe atque confidentia necdum a te recessit, necdum te reliquit, necdum te detraxit, necdum te blasphemavit, quia necdum tetigerunt illum dolores corporis, quia necdum apprehendit eum ossium pœna. *Corium pro corio.* Exteriore, inquit, corio decoriatus, hoc est rem familiarem ablatam contempsit atque ad nihilum reduxit: tange interius corium ejus, hoc est tormentis affice carnes ejus; et contere carnes illius, et apparebit constantia ejus, quam nunc habere videtur. Supervacua enim fides ejus, quam nunc circa te habere se putat. *Corium pro corio*, ac si diceret, dolorem minorem pro dolore majore, pœnam moderatiorem pro pœna fortiore. Minorem, inquit, ac leviorem atque moderatiorem sustinens Job dolorem videtur adhuc constantiam habere, pro gravioribus leviora facile sustinens, pro arctioribus mitiora leniter sufferens. Nam omnis pœna, et omnis dolor qui foris fuerit a corpore, levior videtur esse magis quam illi dolores, qui sunt in corpore. Ideo corium pro corio, hoc est pœna minor pro pœna majore, dolor levior pro dolore vehementiore. Nam aliud est rem familiarem amittere, et detrimenta sustinere, aliud sane est carnibus ipsis putrescere, et vermibus repleri, et in pulverem terræ commassari humore ulcerum, qui ex ipsis liquescentibus carnibus elicitur. Idcirco facile sustinet Job exterioris corii dolorem pro dolore corii propinquioris, hanc rei familiaris direptionem pro corporis afflictione. Quandiu ergo leviorem dolorem sustinet, illo usque a te non discedit, neque negabit te. Immuta, inquit, coria, hoc est immuta dolores, et continuo immutari eum ad blasphemiam senties. *Corium*, inquit, *pro corio.* Hujus rei exemplum etiam in nobis videmus. Nam cum percutitur quilibet, vel cæditur, frequenter manum pro toto porrigit corpore, et protegit caput et dorsum manu, et videtur illi, ut in manu magis percutiatur quam in dorso, vel capite, et dat corium pro corio, corium manus pro corio capitis. Hæc itaque universa designans nequissimus callide dicit de Job, *Corium pro corio.* Nam sicut hi qui vapulant, corio manus alterum corporis protegunt corium, ob hoc tantum ut corpus integrum habeant: sic, inquit, et Job exteriora rei familiaris detrimenta contemnit universa, tantum ut corporis effugiat pœnam. Sic namque et hi qui in mari navigant, cum periculum passi fuerint omnia quæ in navi habuerint contemnunt atque in mari projiciunt ob hoc ut ipsi evadant. Sic et quicunque divitum cum in corporis infirmitatem inciderint, omnem substantiam suam libenter offerunt, tantum ut corporis incolumitatem recipiant. Sic, inquit, et Job omnes divitias, et omnem rem familiarem facile contemnit, tantum ut dolores non contingant carnes ejus. Quo autem proposito dixerit hæc universa nequissimus dæmon, per hæc quæ sequuntur ostendit, dicens: *Omnia quæcunque habuerit homo, dabit pro anima sua* [78]. Sic, inquit, et Job omnia quæcunque habuerit contempsit, tantum ut corpus conservaret illæsum. Sed adhuc, inquit, corium pro corio. Quis dixit hoc? diabolus. Ad quem dixit? Ad Deum. De quo dixit? De Job. Quo proposito dixit? Superius multipliciter demonstrato. Super hæc autem universa, adhuc audi de his quæ dudum in principio facta sunt. Commonefacit istic nequissimus diabolus, quia pridem quando Job pater atque patriarcha Adam meis, ait, seductionibus obediens te contempsit, ob hoc pelliceis tunicis a te Creatore indutus est pro vindicta abnegatoris, eo quod te dereliquerit, ad me autem

[78] Job II, 4.

ierit, et ex hoc hujus rei mihi debitor exstitit, merito nunc, inquit, *Corium pro corio*. Corium, inquit, Job pro corio Adam da mihi. Vexaturus eram corium Adam, et non me permisisti. Da ergo mihi corium Job pro corio Adam. Da mihi corium filii pro corio patris. Exigam, inquit, a filio debitum genitoris. Persolvat, ait, pellem vel corium novissimus nunc prioris tunc debiti. Ulciscar peccata prioris patris ejus, atque patris omnium. Hæc itaque universa memorans atque de his universis admonens nequissimus, malignissime dicit: *Corium pro corio*. Corio Job pro corio Adæ. Corium filii pro corio patris. Corium posterioris pro corio patris. Ita scilicet diverse demonstratur ac memoratur hoc quod ait pro corio. Et adjecit dicens: *Omnia quæcunque habuerit homo dabit, et eruet animam suam*. Verum est hoc, quia cum ad periculum vel discrimen pervenerit homo, omnem rem familiarem contemnit, universam substantiam suam spernit tantum ut animam eruat, ut animam suam incolumem liberet. Et nunc cum speras quod adversum Job loqueris, pro Job loqueris, inimice omnium bonorum diabole, et non intelligis. Evidenter enim Job plus quam cæteri plurimi omnia quæcunque habuit despexit atque contempsit, et divitias, et possibilitatem, et filios, et rem familiarem, ob hoc tantum ut animam acquireret atque lucrifaceret, ut animam suam illæsam, et incontaminatam atque illibatam custodiret. Hæc scilicet dicendo, o diabole, et teipsum confundis, Job vero propositum ostendis: *Omnia quæcunque habuerit homo dabit, ut eruat animam suam*, ob quam rem? quia *redemptio viri propria est substantia*[78*]. Omnia quæcunque habuerit homo dabit, ut eruat animam suam. Hoc egit Job, propterea animam suam inviolatam conservavit. Hoc egerunt beati martyres, idcirco postquam omnia corruptibilia atque terrena contempserunt, post hoc nihilominus proprium corpus in pœnam atque in incendium tradiderunt, ignem atque gladium sustinentes, tantum ut animas suas mundas atque castas Deo exhiberent. Sed interim videamus adhuc post hæc quæ bene digesta sunt. Nam sæpe etiam a malo aliquid boni proficiscitur, non quod pessimus et malignus ita voluerit, sed quia bonus ac benedictus Deus maligni malitiam in bonum convertit timentibus atque diligentibus se, sicut Job, vel martyribus atque credentibus, qui omni tolerantia superantes nequitiam ejus æternæ vitæ atque gloriæ hæreditatem capient apud Deum. Sic etiam nunc istic sermo qui maligne a diabolo dictus est: *Omnia quæcunque habuerit homo dabit, ut eruat animam suam*, pro pietatis commemoratione diligentibus Deum proficit. Veruntamen, ut diximus, post hæc universa maligni ipsius diaboli ex ipsis sermonibus ejus notam ostendamus, cum iniquitatis ejus arma in eum convertimus. Dic, o nequissime diabole, adversum te, ab initio de re familiari atque divitiis Job locutus es, nunc vero animam proponis, animam nominans. Ob quam rem, nisi ob hoc, quia jam maligne de anima Job tractas? quia callide animam ejus quæris? Necdum corii ejus potestatem accepisti, necdum pellis ejus, hoc est, corporis ejus, constantiam approbasti, et jam animæ ejus quæris supplantationem, *Omnia*, inquiens, *quæcunque habuerit homo dabit pro anima sua*[79]. Post hæc adjecit, dicens: *Non ergo ita est*. Quid dicis, o diabole, non ita est? Vel ob quam rem hoc dicis, non ergo ita est? Ac si diceret: Non est adhuc definitum, necdum est deliberatum, Non est sicut Job arbitratur, quod jam vicerit, quod omnia perfecerit atque impleverit, necdum est in fine doloris, sed in initio. Non ergo ita est, sicut dictum est, quod non sit illi similis alius super terram. Quid omnino peregit? quid sustinuit? quid supportavit? Nec quidquam magnum adversus futura. Cum sustinuerit novissima, tunc demum laudabitur, nunc vero non ita est. *Sed porrige manum tuam, et tange carnem ejus, et ossa, si non in faciem tibi benedixerit*[79*]. Tange, inquit, rem familiarem et filios, tange divitias et possibilitatem; tange, inquit, carnem et ossa, si non in faciem benedixerit, hoc est maledixerit. Patientia, inquit, in dolore carnis ostendatur, sufferentia in ossium pœna demonstretur. *Porrige manum tuam*, identidem, o diabole, manum ut porrigat quærere fingis, quemadmodum et superius. Nam vere ut tibi tradatur cupis, ut tibi in potestatem detur vis. *Porrige manum tuam*. Ad quid faciendum porrigam? *Tange*, inquit, *carnem et ossa ejus*. Affige, inquit, comminue, contere, doloribus affice, putrefac carnes ejus et ossa, et universas compages nervorum illius, si non in faciem tibi maledixerit atque blasphemaverit. Hoc, inquit, sit indicium patientiæ, et firmitatis atque constantiæ ejus, ut ossium sic tormenta absque numeratione sufferat, ut dolores corporis absque reprehensione sustineat, ut putredinem vermium supportet absque blasphemia. Ob hoc ergo dico: *Non ita est*, *sed porrige manum tuam*, ut sit inchoatio hujus belli, certaminis quoque atque disceptationis, ut appareat Job constantia perfecta, aut meus sermo veridicus. Cui digne respondeatur: O inimice omnium bonorum diabole, non tibi suffecerunt propria, sed tantum crudelitate atque impietate adversus justum hunc uteris. Tantum injustitiam me perficere cupis, ut justum Job tibi injusto contradam? ut innocentem impio deputem? ut miseriis afficiam eum qui sine peccato est? ut molestiam ingeram devoto? ut non discedentem percutiam? ut flagellem non delinquentem? ut tribulem gratias agentem? Quid hoc indecorosius atque illicitius? quis omnino carnalium hoc faciat? quis ex terrenis prorsus hoc agat, ut morigerum atque devotum servum injuste ad supplicium contradat? Sed interim ut tuam iniquitatem redar-

[78*] Prov. XIII, 8. [79] Job II, 5. [79*] Ibid.

guam atque injustitiam objurgem, *Ecce trado tibi eum* [90], ut absque contradictione convincaris, et absque excusatione condemneris, atque in omnibus mendax comproberis. *Ecce trado tibi illum.* Substantiam quæsisti et accepisti, nunc ipsum quæris, habes. *Ecce trado tibi illum.* Non contradico, maledicte; non tibi denego, condemnate; non propter tuam, inquit, malignitatem, sed propter Job innocentiam, ut justus appareat, ut sine querela esse comprobetur, ut gloriosus coronetur, ut verax demonstretur. Pro his, inquit, omnibus ecce tibi trado illum. Nudum illum reliquisti, nudum constituisti, solum reddidisti, solum illum tibi trado, et accipies illum solum. Animam non quæsivisti, *animam ne tetigeris* [91]. Carnem et ossa petisti, *animam ne tetigeris.* Contere tantum carnem, affli- B ge ossa, *animam ne tetigeris.* Terram tibi trado, cœlo ne appropinquaveris. Corruptionem habeto, incorruptionem ne tetigeris, hoc est animam. Terrenum vas confringe ut volueris, interiori vero thesauro ne appropinquaveris. Luteæ testæ facito quod volueris, pretiosissimam vero margaritam ne tetigeris. Non maculavit illam iniquitas, non violavit illam pessima cogitatio, non pervertit illam Dei blasphemia, non polluit illam Creatoris reprehensio. Idcirco *animam ejus ne tetigeris.* Meum, inquit, plasma est inviolabile, mea habitatio est incontaminata, mea commoratio est incoinquinata. Ideo animam ejus ne tetigeris, quæ ad imaginem Dei est creata, quæ incorruptibili sa- C pientia est imbuta, quæ sermone et scientia est coronata, quæ Dei cognitione est induta, quæ corruptibili dominatione hujus mundi est honorificata, quæ paulo minorem gloriam ab angelis super terram est adepta. Hanc scilicet animam ne tetigeris, neque huic appropinquaveris, neque communicaveris, neque commiscearis, neque obtuderis, neque infatuaveris, neque fatigaveris, neque deceperis. Omnibus itaque modis animam ejus cave ne tetigeris. Nam tu cum animam ejus non tetigeris, neque ei proximaveris, nunquam me innocens ejus anima negabit. Pro his ergo omnibus animam ejus cave ne tetigeris. Non tetigisti, inquit, animam Joseph in luxuria, non tetigisti animam Abrahæ in tentatione, non tetigisti animam Noe in medio gigantum, non D tetigisti Enoch in medio injustorum, non tetigisti animam Abel innocentem ejus internecione. Ergo quia nullius, inquit, illorum animam tetigisti, o diabole, idcirco immaculati omnes atque beati in conspectu meo consummati sunt. Noli ergo nec Job animam tangere, et gloriosus etiam hic in conspectu meo consummabitur. Non tetigisti, inquit, martyrum meorum animas, non tetigisti mirabilium veridicorum meorum testium animas. Idcirco ii succumbentes universi, propter fidem contempserunt mortem, ideo intaminati omnem ignis pœnam irriserunt atque gladii, merito immarcescibilibus coro- A nis coronabuntur in conspectu meo. Ne tetigeris, inquit, animam Job. Conculcabit enim caput tuum, et comminuet virtutem tuam, et conteret fortitudinem tuam, et humiliabit altitudinem tuam, et dejiciet elationem tuam, et demonstrabit omni carni fiduciam ad standum adversum te constanter usque in sæcula. Malignus namque es et invalidus, callidus atque infirmus, astutus ad insidiandum, sed impossibilis ad opprimendum, doctus ad decipiendum, et invalidus ad resistendum. Nam sicut facile seducit instabiles atque incredulos, cum sit callidissimus, similiter facile resistunt illi omnes justi atque credentes, omnes Deum timentes atque Job imitantes, utpote invalido. In arbitrio ergo hominum est potestas, sanctitas atque constantia. In arbitrio est hominum potestas fidei ac pietatis. Si enim voluerint declinare a malis, et facere bona, et valent, et possunt, et non prævalet illis nequissimus, si fuerit cor eorum secundum Deum, si fuerit voluntas eorum in sanctitate, si anima eorum fuerit in veritate, si mens in fide ac pietate, si admonuerint semetipsos in misericordiam et miserationem, in bona opera atque omnia quæ in Dei timore perficiuntur, et de omnibus quæ juxta Dei voluntatem fiunt. Cum enim voluntas hominum consenserit voluntati Dei, tunc omnia quæ bona sunt facile perficiunt homines. Cum iis quibus delectatur Deus, delectati fuerint homines, tunc nihilominus omnia quæcunque vita digna sunt, præsto sunt hominibus. Nam et Job homo fuit carnalis, fuit terrenus, corruptibilis, talis quales omnes homines, sed devotior atque studiosior circa eleemosynas, et bona opera in fide ac Dei timore præ omnibus hominibus. Idcirco acceptabilis fuit Job Deo super omnes homines; idcirco superavit nequissimum diabolum, magis quam omnes homines in tempore suo. Sic itaque possunt omnes homines qui voluerint, et Deo placere, et diabolo resistere, et voluntatem Dei facere, et in regnum cœlorum introire, et in vitam æternam requiescere. Aut adhuc secundum ipsam historiam. *Animam*, inquit, *ejus ne tetigeris*, hoc est ne eam ante tempus de corpore ejicias. Ac si diceret: Ita demetire ipsum dolorem atque corporis pœnam, ut ipsam animam ante tempus de corpore exire non compellas. Noli ergo mortificare corpus, ne ante perfectionem constantiæ, vel consummationem tolerantiæ discedat anima. Sic itaque omnibus modis tam carnalibus, quam etiam spiritalibus animam ne tetigeris. Post quæ universa, dicit: *Exivit diabolus a facie Domini* [92]. Quomodo exivit a facie Domini is qui indignus est præsentia Domini? Sic exivit a facie Domini, sicut et venit ante conspectum Domini. Sic exivit, quemadmodum et superius ostensum ac memoratum est: *Exivit diabolus a facie Domini.* Exivit, sed non carnalibus vestigiis, neque corruptibilibus gressibus, sed nequissimis cogitationibus, quibus adversus Job nequiter medi-

[90] Job II, 6. [91] ibid. [92] ibid. 7.

tatus est atque cogitavit æmulando atque invidendo innocenti illi atque justo. Sic itaque cogitationibus venit ante Deum quærens ac desiderans, ut Job acciperet in potestatem. Sic identidem nequissimorum consiliorum accipiens perfectionem, hoc est Job potestatem ad affligendum carnem et ossa ejus, nam hoc meditatus quæsivit, *Exivit a facie Domini*, hoc est quievit meditari ac cogitare, qui pridem meditatus fuerat atque cogitaverat. Nam primum apud semetipsum nequiter meditans atque cogitans, dixit : Quis mihi daret, ut possem venire ante Deum, et invenire potestatem carnis, ossiumque Job, ut affligens illum secundum animum meum cogerem eum reprehendere illum quem nunc prædicat, et negare illum cui nunc gratias agit? Istis ergo cogitationibus pridem venit ante Dominum. Deinde cum accepisset potestatem Job, ac quiesceret hæc cogitare, postquam quievit ab istis meditationibus atque consiliis, exisse dicitur a facie Domini. Ergo quia exierunt a facie Domini cogitationes ejus, merito ipse dicitur exire a facie Domini, hoc est tractatus ejus, et cogitatio, meditatio quoque maligna atque injustum desiderium. *Exivit a facie Domini*, hoc est quievit atque cessavit meditari, et cogitare postquam id quod quæsivit accepit. Nam et vere veniunt ante Deum, et justitiæ justorum, et impietates injustorum. Sic namque dicit angelus ad Cornelium : *Orationes tuæ, et eleemosynæ tuæ ascenderunt in memoriam ante Deum* [83]. Sic et olim dixit angelus ad Tobiam : *Cum orares tu et Sara filia Raguelis, ego obtuli memoriam orationum vestrarum in conspectu Dei* [84]. Item vero de impiis dicit Dominus : *Nunc recordabor injustitiarum illorum, et ulciscar peccata eorum* [85]. Et Jeremias dicit ad impiorum consilium : *Nonne incensorum vestrorum recordatus est Dominus de idololatriis, et ascendit in cor ejus* [86]? Sicut ergo universa hæc veniunt ante Deum, ita diabolus venisse dicitur, et exisse a facie Domini, non persona veniens, sed cogitationibus atque malignitatis suæ meditationibus, quæ aliquando veniebant cum ille cogitabat, aliquando exibant, cum ille cogitare quiescebat. Hæc itaque demonstrans dicit : *Exivit diabolus a facie Domini*. Exivit vere, hoc est discessit, deseruit, oblitus est, ultra non æstimavit, neque curavit, neque recordatus est quod sit Deus. Illo enim usque ante Deum fuisse dicitur, quandiu de Deo cogitavit, cum Job accusaret. Postquam vero accepit quod voluit, et quod quæsivit, continuo relinquens Dei memoriam, a facie Dei exisse juste dicitur. Exivit diabolus a facie Domini, totus exivit, et sensu, et consilio, et meditatione, et tractatu atque memoria exivit a facie Domini. Sic exivit olim in principio diaboli discipulus primus adversarii fructus Cain, cum justum interfecisset Abel. Sic exivit sicut dicit Scriptura : *Exivit Cain a facie Domini* [87]. Sic exeunt etiam nunc a facie Domini cuncti pertinaces atque impœnitentes, qui ad Deum non convertunt, qui pœnitentiam non confitentur, qui faciem Dei non requirunt, qui Dei judicium non metuunt, qui pœnam inferorum non contremiscunt, qui condemnatione gehennæ non terrentur. Hoc metuentes omnes justi devote deprecati sunt Deum dicentes : *Ne projicias me a facie tua* [88]. Et alibi : *Faciem tuam, Domine, requiram. Ne avertas faciem tuam a me* [89], et alia plurima his similia. Ex istis ergo omnibus exit diabolus. Omnes qui ab eo in errorem ducuntur atque seducuntur, et omnes qui voluntatem ejus faciunt, et omnes qui ad pœnitendum corda sua obdurant, isti omnes projiciuntur a facie Dei, isti omnes expelluntur in tenebras exteriores, et ignem inexstinguibilem, qui præparatus est diabolo, et angelis ejus, atque omnibus qui faciunt voluntatem ejus. Exivit diabolus a facie Domini deferens Job, ut putabat, interficiens justum illum, ut confidebat. Sic namque et primus discipulorum ejus Cain postquam propter invidiam (ut dictum est) interfecit Abel, exivit a facie Domini. Sic itaque diabolus pater et origo omnium malorum, exsistens interfector quantum ad ipsum Job, exivit a facie Domini. Certum est quod nequiter atque impie apud semetipsum tractans, dixit ad Deum : ulterius non indigeo facie tua, quia accepi potestatem ejus quem zelabar vel quærebam. Deus vero sciens firmam consummationem Job, acquievit ut per diabolicum ignem probatus fuisset, quemadmodum si teneat in manu sua quis adamantem, et alius quilibet dicat ad eum : Da mihi hunc adamantem in potestatem, et ego illum comminuam in ignem, conteramque ictibus; ille vero qui eum in manu habet, confidens vere quia adamas est, dicat : Tolle, proba, experire, quia nequaquam huic adamanti prævalebis. Sic ergo et omnium cognitor atque præscius Deus, velut inviolabilem adamantem habens Job, quærenti diabolo dedit eum in potestatem, confidens vere quia verus adamas est Job. Sic namque et singularis ille, et divinus, cœlestis quoque atque incorruptibilis adamas Unigenitus Deus a Patre ad terras missus, de quo dicit Deus Pater : Ecce ego ponam adamantem in medio populi mei : quem neque ignis tentationum in deserto comminuit, quem non plagæ impiorum in cruce contriverunt, quem neque sepultura sepulcri, neque mortis introitus vel inferorum violavit, sed omnia superans, divinum et incorruptibilem se adamantem fuisse demonstravit. Adamas vero est naturaliter talis lapis, cui neque ignis, neque ferrum, neque aliud quidquam prævalet. Ferro enim si percutiatur, demergitur in ferrum tanquam plumbum missum in ignem. Si in ignem mittatur, similiter permanet ut missus est, et non violatur. Ergo quia nihil ei prævalet, ideo adamas appellatur. Adamas vero interpretatur ex Græca lingua, *indomabilis, inflexibilis*, , *incomminutus* et,

[83] Act. x, 4. [84] Tob. xii, 12. [85] Jer. xiv, 10; Ose. viii, 13. [86] Jer. xliv, 21. [87] Gen. iv, 16. [88] Psal. l, 13. [89] Psal. xxvi, 8, 9.

ut breviter dicam, cui nec quidquam prævalet, neque percutiendo, neque adurendo. Nam percussus non comminuitur, exustus non conteritur. Merito ergo adamas appellatur, utpote insuperabilis. Quod si dixerit aliquis : Ubi est modo, vel ubi conspicitur hujuscemodi lapis adamantinus? Audi, hæc omnia typus fuerunt Domini Jesu Christi, quia usque ad adventum Domini erant, et visa sunt, post adventum autem Domini visa non sunt. Ubi videtur nunc phœnix? ubi urna Adam? ubi videtur arca testamenti? ubi urna mannæ? Sic similiter nunc ubi videtur adamas atque ea quæ typum Domini gerebant? Ea scilicet usque ad adventum Domini visa sunt utpote figuræ, et inde abscondita sunt Domino ipsas figuras adimplente. Idcirco nunc neque arca testamenti, neque urna mannæ, neque cinnamomum, neque adamas, neque phœnix istis nunc hominibus vere videntur, nisi forte quis simile aliquid simulatum contendat, dicens esse quod non est. Cum ergo typus esset Domini Jesu Christi Job, tradidit illum Deus in probationem tanquam adamantem inviolabilem, cujus potestatem accipiens diabolus exivit a facie Domini. *Exivit diabolus*, hoc est, deferens. Ad deferendum enim introierat : et quantum juxta iniquitatem suam in ipsa delatione proficiens ac delati potestatem accipiens, exivit a facie Domini. Exivit gaudens qui nunquam est gavisus, exivit lætus ille qui nunquam est lætatus, utpote habens Job in potestatem ad puniendum illum secundum suam iniquitatem. Exivit diabolus a facie Domini, exivit tanquam lupus rabiens, tanquam leo rugiens, tanquam ursus sanguinem appetens, tanquam malignus serpens, tanquam vipera sæva ac perniciosa. *Exivit diabolus a facie Domini.* Exivit omni iniquitate et ira, furore quoque atque indignatione, crudelitate nihilominus atque omni impietate refertus. Exivit tanquam bestia ferox ac sæva atque immanis. Exivit cogitans infelix suo amarissimo modo Job afficere pœnis, quod et fecit statim sine mora. *Percussit Job plaga sævissima a pedibus usque ad caput* [80]. Magnitudinem plagæ atque vulneris admirationem, dolorisque fortitudinem non valens aliter edicere atque ostendere, dixit, percussit Job plaga sævissima, non solum plaga, sed et sævissima plaga. Suffecerat hoc solum ut plaga tantum fuisset, nunc vero etiam plagam sævissimam esse dixit : *Percussit Job plaga sævissima.* Considera etiam hoc quod dicit : *Percussit Job.* Percussit, inquit, cum furore, cum ira, cum indignatione. *Percussit Job.* Quomodo percussit? sic percussit quomodo parabat, quomodo putabat. *Percussit Job*, ut comminueret spiritum ejus, ut contereret animam ejus, ut affligeret præcordia ejus. Sic percussit sperans quod secunda plaga omnem constantiam atque fortitudinem Job debilitaret. Sic ergo percussit Job plaga sævissima, lamentabili, urenti, affligenti, flagranti, incendenti, dolenti, omne supplicium in se habente, et putredinem, et vermes, et ossium divisionem, et nervorum fatigationem, et membrorum debilitationem, ac totius carnalis compaginis passionem atque dolorem. Nam sicut nullum membrorum corporis prætermisit malignus, neque ullum dereliquit illæsum, sed cuncta vehementi vulnere implevit atque omnia sævissima plaga percussit, sic identidem nullum dereliquit supplicium, neque pœnam, neque dolorem, quod huic plagæ non commiscuisset : sed omnem virtutem atque argumentum nequitiæ suæ in hac sævissima plaga ostendens atque demonstrans, novissimam gloriam patientiæ hic perficere speravit, sic scilicet percussit Job plaga sævissima, a pedibus usque ad caput. Plaga, inquit, sævissima utpote una. Et cur una plaga memoratur, tanquam una, et non dicit plagas tanquam plurimas? Propterea una plaga memoratur, quia totum corpus justi illius et omnia ejus membra uno contexit vulnere, atque ad unum convertit dolorem, ut per totum corpus atque membra beati illius unus dolor esset atque vulnus. Ob hoc ergo plagam dicit, quia unum vulnus erat per totum corpus. Quod vero unus dolor atque passio erat per totum corpus ejus et membra, subsequenter ostendit dicens : *A pedibus usque ad caput.* Percussit Job plaga sævissima a pedibus usque ad caput. Sicut a pedibus usque ad caput, ita identidem a capite usque ad pedum vestigia, a coma capitis usque ad ungues pollicum, nec quidquam reliquit sanum, neque integrum, aut sine dolore, sed universa uno contexit vulnere atque plaga cooperuit cuncta, et sævissima. Sævissima, inquam, hoc est lamentabili, insanabili, incurabili, in qua non erat ubi malagma imponeretur, neque medicina, neque adjutorium, neque oleum ullum, neque alligatura. In qua plaga, superflua erat et supervacua omnis medicorum peritia atque sapientia. Sicut enim dicit quod nullum argumentum illuminare poterat tenebrosam atque lamentabilem Ægyptiorum noctem ; ita nulla medicamina curare poterant sævissimam illam diaboli plagam, donec impleta est tolerantia et longanimitas Job. Tolerantia, pro coronarum redhibitione ; Dei longanimitas, pro justitiæ approbatione ; diaboli vero iniquitas, pro correptione nequitiæ ejus atque damnatione, quam in illo justo exercuit viro. *Percussit vero Job*, inquit, *plaga sævissima a pedibus usque ad caput.* Tantum enim sævissima fuit hæc plaga, quantam iniquitatem habuit diabolus. Nam secundum iniquitatem suam mensus est diabolus hanc plagam, hoc vulnus. Nihil reliquit tormenti, neque amaritudinis, neque immanitatis, neque ferocitatis, neque crudelitatis, neque impietatis, neque malignitatis, quod non exercuerit in lamentabilis hujus vulneris plaga. Consideremus ergo, o amici, vehementiam hujus doloris juxta vehementiam iniquitatis diaboli. Consideremus, o viri, diversa justi illius tormenta, necnon et hoc, adversus quantos dolores perstiterit innocens. Uno dolore confectus erat totus, una plaga omnis vestitus. Facta namque est

[80] Job II, 7.

illi hæc plaga tanquam vestis amictus, et tanquam indumentum quo erat indutus, et tanquam cingulum quo semper cingebatur, sed non in condemnationem, sicut illi impio Judæ, sed in coronam gloriæ, utpote justo Job. Omne ergo corpus et membra justi illius uno circumdata erant dolore atque vulnere, sive caput, sive pedes, sive oculi, sive aures, sive latera, sive scapulæ, usque ad ipsa pedum vestigia uno vulnere distillabant, una putredine detentus erat, iisdem vermibus scatebat. Jacere non poterat, sedere non valebat, requiem non habebat, resumptionem non inveniebat, et quod erat omnium maximum, super hæc universa fame et siti necabatur. Nam manibus cibum vel potum ad os porrigere non poterat. Tametsi manibus ad os porrigere valeret, ore ac labiis putredine ac vermibus plenus recipere non valebat. Attestatur idem ipse dicens paulo post : *Scatere video escas meas tanquam odorem leonis.* Cum istis namque nefandis doloribus exsecrabiliter scateret, hujus putredinis odorem nequissimus fecit. Hoc namque deflens dicit: *Scatere video escas meas tanquam odorem leonis.* Ob quam rem, o beate Job? Ob hoc, inquit, quia bullit corpus meum in putredine vermium ; ob hoc, quia doloribus macero sulcos terræ ex vulnerum meorum humore; ob hoc, quia doloribus obvolutus sum, et alia plurima his similia. Cum tam vehementioribus doloribus restitisset atque repugnasset Job, constantiæ non renuntiavit, patientiam non abjecit, fidem non deposuit, gratiarum actiones non est oblitus : sed quanto pluriores sustinebat dolores, tanto amplius pluriores adjiciebat æterno Regi gratiarum actiones atque confessiones. Sciebat namque sanctus ille, quia secundum multitudinem dolorum, multitudo ei præparabatur coronarum. O beate Job, quomodo te admiremur, quomodo te laudemus, vel quomodo magnificemus qui solus ante Evangelium eorum quæ in Evangelio sunt perfectam passionem sustinuisti, qui solus ante martyres martyrum tolerantiam cum gratiarum actionibus perfecisti. Nam sicut omnia tormenta atque flagra per principes hujus mundi ingessit diabolus martyribus : sic similiter universa supplicia atque incendia induxit super Job per semetipsum atque sua iniquitate, hoc ipsum per omnia deprecante Job, quod etiam martyres fecerunt, ut gloriosum nomen Dei blasphemare non cogeretur. Sed incontaminatus permansit magnus ille adamantinus Job, juxta dolorum multitudinem atque nimietatem, multiplicans atque adjiciens gratiarum actiones. Hoc nimirum per hæc quæ sequuntur apparet, dicit namque : *Et accepta Job testa radebat saniem suam* [91]. Non accepit molle aliquid ut abstergeret molliter, leviter, leniter, artificiose moderando atque relevando : sed accepit testam duram, asperam, ut raderet cum dolore saniem suam, et non extergeret blande atque modeste mitigans atque relevans vehementem illum atque in-

A enarrabilem dolorem. *Accepit testam ut raderet saniem.* Ad quæ digne dicatur, dic, o beate Job atque Deo dilecte, ob quam rem hoc facis? Cur hunc dolorem exasperas? cur augmentas? cur exaggeras testa radendo lamentabile hoc vulnus atque sævissimam hanc plagam, cum potius debueras observare, juvare, levare, fovere, ungere, defricare, ut per hæc universa mitiorem atque blandiorem redderes hunc sævissimum dolorem, plagamque terribilem? Sed respondens justus Job, dicit : Ego, o viri, non succumbo his doloribus, neque istis pœnis deficio, non debilitor, neque delassor. Non enim sunt dolores isti fortiores animæ meæ firmitate, non sunt hæc tormenta duriora cordis mei duritia. Merito, inquit, exaggero atque commoveo ipsos dolores, ut per B cuncta ostendam nequissimo diabolo, quia ejus malitiam irrideo, quia iniquitatem ejus contemno, quia omnes ejus plagas atque vulnera ad nihilum reputo. Ob hoc ergo accepit testam, ut raderet saniem suam. Ecce, inquit, o malignissime diabole, sicut tunc cum rem familiarem et filios mihi auferres, tunc denique ego quod supererat vestem atque comam capitis conscindens atque tondens tibi projeci, vestem post rem familiarem, et comam post liberos : sic, inquit, etiam nunc cum me sævissima plaga percuteres, quod tibi superfuit hujus doloris, hoc nimirum ita adjicio, hac testa dolores provocando, et exaggerando atque exasperando, ut per hæc, inquit, universa informeris de mea constantia, ne ultra putes, C nequissime diabole, quod ego detraham benignissimo Creatori, vel blasphemem sanctum benefactorem meum aliquando. Ob hoc ergo accepit testam ut raderet saniem suam. Advertite, o viri, valde ingentem fidem Job atque charitatem quam habuit circa Deum, tolerantiam quoque atque constantiam. Nam ob hoc rasit Job vulnera sua testa, non quod non ei valde doluissent, sed ob hoc rasit testa, ut nobis patientiæ atque tolerantiæ normam daret. Ob hoc rasit testa, ut sanctorum martyrum demonstraret figuram, qui post universas plagas ac dolores, post universa supplicia atque tormenta, rasi atque ungulis confossi sunt pro augmento dolorum omnium. Sic et beatus Job post nimios dolores qui in corpore erant, extra corpus testa rasit sua vulnera, ut omnibus Deum D timentibus patientiæ atque tolerantiæ in perpetuo traderet formam : ut omnes dolores atque plagas sive in corpore, sive extra corpus, sive detrimenti atque languoris cum gratiarum actionibus sustinentes accipiant a Deo æternæ gloriæ remunerationem, atque immarcescibilium coronarum exspectent retributionem a Deo. Quod autem secundum ipsam historiam testis lacerati atque pernecati fuerint sancti martyres, manifestum est atque irrefutabile. Nam post universa tormenta recludentes eos in carceres, et testas pollinas in eis sternentes, et per quatuor partes eos impii ipsi extendentes crudeli morte eos pernecabant. Ita consummatus est beatus

[91] Job II, 8.

atque gloriosus Lucianus, lucidus vita, lucidus et fide, lucidus etiam tolerantiæ consummatione. Ob hoc enim Lucianus cognominatus est, tanquam lucidus, aut proprio lumine sibi fulgens, aut aliis lucens. Hic namque beatus duodecim diebus supra testas pollinas extensus tertia decima die est consummatus, aliique innumeri sancti martyres eodem modo mortem transeuntes consummati sunt. Horum namque omnium typum gerens Job, accepit testam ut raderet saniem vulnerum suorum. Ecce, inquit, o maligne diabole, conculco te, deformo te et humilio, atque omnem malignitatem tuam et malitiam contemptibilem omnibus demonstro. Accepit testam ut raderet saniem vulnerum suorum. Testa, inquiens, testa radendo corruptibile atque carnale hoc corium, terrena atque aspera testa. Accepit testam ut raderet saniem vulnerum suorum. Typus, inquit, sum sine peccato hos sustinendo dolores, illius qui in novissimo tempore descendens de cœlis Dei Unigenitus terreni corporis testa ex Virgine se induens totius mundi saniem, immunditiam quoque ac putredinem rasit, atque mundavit omnia peccata supportando. Postmodum pro impietatibus eorum in mortem deductus est, cujus livore omnes sanati atque mundati sunt, qui peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus. Omnibus itaque modis accepit, inquit, testam ut raderet saniem suam. *Et ipse sedebat super acervum stercoris extra civitatem* [81]. Non quod habitationem deserere voluerit, sed iis qui in civitate erant atque mansionibus molestiam ingerere non est passus. *Sedebat super acervum stercoris extra civitatem*, me solum, inquiens, circumdant mala mea, mihi soli molesta sunt mea vulnera. Non efficiar, inquit, etiam aliis exsecratio, ne sim his qui intra civitatem sunt abominatio, ne exacerbentur etiam cives civitatis propter meos dolores. Sedebat extra civitatem ille, qui ante paululum civitatum atque mansionum fuerat dominus, rector atque gubernator. Sedebat ergo extra civitatem. Certum est quod plurima apud semetipsum tractans ac dicens : Cur in civitate maneam? cur in domibus sedeam? Cum re ac filiis, et civitate, et domibus carui, cum re familiari ac liberis regni corona ablata est mihi, cum re ac natis dedi etiam vestem atque comam capitis. Nunc vero cum regno relinquam etiam civitatem ac domum. Sedebat extra civitatem solus sustinens dolorem illum sævissimum, certum est quod memor illius atque imitatus illum qui solus dolorem omnium extra civitatem sustinuit, id est Dei Unigenitus, et de illius futura passione seipsum consolatus est, dicens : Quid magni ego sustineo cum sim homo pro meipso, [si Dei Unigenitus venturus est ad terras, et cum sit Dominus pro omnibus plurima passurus? Brevis, inquit, est hæc mea passio, et temporalis erit hic meus dolor. Aut enim mors eum excludet, aut certe sanitas illum expellet, sive sic finis appropinquabit. *Et ipse sedebat super acervum stercoris extra civitatem*, sedem pro sede immutans, et sessionem pro sessione differens. Nam is qui paulo ante supra regale sedebat solium, nunc sedet super stercoris acervum : ille qui ante paululum regio diademate atque gloria erat indutus, nunc sedet in abundantia putredinum : ille qui ante paululum ab innumeris catervis circumdabatur, nunc a multitudine vermium comeditur. Sedebat super acervum stercoris, condignam atque congruam hanc sedem huic judicans plagæ, vermibus stercus, putredini putredinem. Suscipiat, inquit, putredo putredinem, hujus stercoris putredo, corporis hujus atque vermium putredinem. *Sedebat super acervum stercoris*. Stercus supra stercus, putredo supra putredinem. Nam quia omnis homo putredo, et filius hominis vermis, merito is qui in putredinem vermium est conversus, sedet in putredine stercoris. Quod efficiuntur omnes homines post exitum animæ putredo, et vermes, hæc, inquit, præveniens adhuc anima in corpore posita, ego effectus sum. Idcirco tanquam putredo et stercus effectus, digne sedeo super stercus, omnes homines instruens, quia omnis terrena eorum gloria in putredinem, et stercus atque vermes convertetur. Sedit super acervum stercoris. Intendite, inquiens, omnes filii hominum, ad quantam miseriam terrena gloria devolvitur, ad quantam humilitatem terrena sublimitas immutatur. Merito præsentia nullus aliquid æstimet, sed futura timeat : nullus hæc quæ videntur quærat, sed ea quæ non videntur sustineat. Omnis enim gloria hominis tanquam fenum, et omnis decor corruptibilium tanquam olera herbarum et omnes species terrenorum tanquam flos decidens. Quid pulchrius sole? et hic decidet. Quid suavius floribus campi? et hi arescent similiter. Quid gloriosius aut decorosius gloria atque forma humana? et quid abominabilius atque exsecrabilius, cum aruerint, exeunte anima? Et quid humilius his qui in stercora, et vermes atque putredinem immutantur? De me, inquit, o homines, atque de mea immutatione in his omnibus informamini. Qualem me ante paululum vidistis, et qualem me nunc conspicitis? qualem me ante paululum magnificastis, et qualem me nunc conspicitis? Ubi sunt illi plurimi qui me circumdabant? Pro quibus omnibus multitudo, inquit, vermium, et putredo me circumdant. Hæc itaque atque his similia admirabilis Job ad cunctos sibi approximantes loquens, evidenter omnibus futuram contestabatur immutationem. Et ipse sedebat super acervum stercoris, plus sibi de ipsis vermibus atque putredine, quam olim de regni gloria atque multitudine circumdantium se populorum complacens. Nam omnium illorum finem post hæc omnia quæ gloriosa sunt, carnis mors exspectat : et post omnem putredinem atque vermem, resurrectionem carnis exspectat ; mortis vero putredinem atque vermium finem resurrectio a mortuis. Pro his ergo omnibus

[81] Job II, 8.

sedebat super acervum stercoris extra civitatem. Ad quem etiam nunc digne dicitur: Dic, o beate Job; dic, o sancte Dei præliator; dic, o admirabilis vir Domini constantissime, qui terribilibus atque fortibus maligni plagis in nullo succubuisti, qui amara supplicia atque fortes dolores absque murmuratione supportasti, cur extra civitatem egressus, et super acervum stercoris atque muranam sedens spectaculum temetipsum cunctis transeuntibus præbuisti? Omnes enim qui ingrediuntur, vel egrediuntur, omnes qui transeunt vias, et diriguntur in itineribus suis, omnes qui in te contemplantur istic super acervum stercoris atque muranam sedentem absentibus enarrant, atque iis qui longe sunt annuntiant, ita ut penetret hic rumor tuus in longinquum de regione in regionem. Nam qui te viderint, non videntibus enarrabunt: qui vero audierint, iis qui longe sunt positi istam recognitionem tuam insinuabunt. Sed respondit mirabilis Job dicens: Ego, o vir, cum sim prior atque antiquior illis qui in novissimo tempore erunt apostoli, vel evangelistæ, quæ illi verbis dixerunt, quod spectaculum facti sunt et angelis et hominibus, hæc nimirum ego ipsis operibus anticipans tanquam in typo adimpleo, spectaculum cunctis effectus, et angelis et hominibus: ut penetret hæc relatio mea non solum a provincia in provinciam, sed adhuc longius per omnes gentes et per omnes fines terræ, usque ad consummationem sæculi. Vere enim vere, o amici, spectaculum factus est beatus Job et angelis et hominibus. Nam omnes homines stupentes, atque admirantes duplici in eum modo intendebant, atque geminam de illo opinionem habentes undique ad eum respiciebant; quidam de peccatis illum accusabant sicut Eliphaz, similesque illi; alii nihilominus non pro peccatis illum reprehendebant, sed potius justum illum reputantes, mirabantur in omnibus quæ a Domino ei illata fuerant. Similiter et omnium angelorum et spirituum geminæ partes in eum intendebant. Sancti quidem angeli Dei cum magna sollicitudine in eum respiciebant, tolerantiæ ejus consummationem exspectantes, ut de victoria ejus devote cœlestem Regem collaudarent, victoriam justi Job, atque ruinam injusti diaboli cernentes. Post hos omnes nimirum nequissimi spiritus respiciebant in eum fixis obtutibus eum considerantes, sollicite sperantes, atque exspectantes, quando blasphemiæ verbum ab eo audirent, quando maledictionem sermonis ab eo susciperent. Sed infelices a spe sua deciderunt, cum Job benedictionem cum gratiarum actionibus omni tempore Deo referret. Sic itaque ipsis rebus adimplevit beatus Job idem quod post hoc a sanctis dictum est: *Spectaculum facti sumus mundo, et angelis et hominibus* [92]. Ob hoc et super acervum stercoris extra civitatem sedit hic justus, stercus ac putredinem existimans atque de-

A monstrans omnia quæ sunt humana, ac corruptibilia atque terrena, sicut et superius demonstratum est. Post quæ universa dicit: *Plurimo autem tempore interposito dixit ad eum uxor ejus* [93]. Diversa plurimi de hoc tempore quod istic memoratum est, et intellexerunt, et locuti sunt, alii quidem breve hoc tempus fuisse percipientes, alii nihilominus plurimum astruentes, quasi tribus annis et dimidio in typum Dominicæ prædicationis, etiam et hujus passionis tempus sicut et in cæteris ostenderent dicentes. Ideoque qui voluerint ex auditoribus, ita percipiant. Nos vero Scripturæ consentientes intelligamus, et sicut intelligimus, ita et asseramus, hoc primum dicentes et quærentes, cur benedictus Deus diutius esset pernecaturus justum illum, cum sufficeret brevissimum tempus ad superandum malignissimum diabolum?

B Non enim hoc delectabatur Deus, ut Job torqueretur; sed hoc potius ut diabolus convinceretur, et beatus Job justus comprobaretur. Nihil ergo aliud exspectavit Deus, nisi hoc solum quando diabolus universam iniquitatem suam perficeret, et quando Job universam tolerantiam suam adimpleret, ut inexcusabiliter convinceretur diabolus, et justus vere appareret Job. Hoc nimirum non diuturno annorum spatio, sed brevissimo mensium tempore irrefutabiliter consummatum est. Hujus namque rei testis comprobatur etiam ipse Job, dicens: *Sustinui menses supervacuos* [94], non annos sed menses. Nam sicut de mensibus non siluit Job, sic multo amplius de annis non siluisset si annos

C sustinuisset. Nunc vero quia non annos sustinuit, sed menses, merito sane annos non memorat, menses autem nominat dicens: *Sustinui menses supervacuos*. Debuerant ergo hi qui tres annos et dimidium fuisse passionis Job astruunt, tres menses et dimidium dicere, ut certe vel ex parte veritati non resisterent, et Dominicum exemplum illud consimilarent. Tribus namque annis et dimidio prædicavit Dominus a baptismo usque in passionem. Sic et ipsa historia non tres annos significat, sed breve mensium tempus. Primum quidem per hoc quod contigit cum suas plagas ei intulit malignus. Nam semper adhuc primo loquente alius superveniebat nuntius. Deinde statim sine mora sævissima ac terribili illum percussit plaga. Item mox per uxorem seduxit, deinde

D consequenter in ordinem per amicos reprehendit, quæ universa in paucis mensibus perfecit. Protinus subsequenter Dominus ad eum locutus est justum illum omnibus demonstrans, atque sanctum illum cunctis testificans, et illis qui tunc fuerunt, et istis qui erunt usque in perpetuum. Hæc namque intra paucos menses perfici potuerunt. Non enim erat justum, neque amplexa est Dei bonitas, ut plurimis annis lamentabilem illam passionem justus sufferret Job. Omnibus itaque modis demonstrari potest, quia non plurimis annis, sed paucis mensibus, hæc universa impleta sunt. Quomodo

[92] I Cor. IV, 9. [93] Job II, 9. [94] Job VII, 3.

enim sufferre poterant carnes Job, vel membra, ut tribus annis et dimidio a vermibus ac putredine essent comesta? Quomodo poterant sufferre carnes ejus ac ossa, ut tribus annis et dimidio amarissimo dolore fuisset vexata? In qua amarissima pœna, omnis furor et indignatio maligni diaboli est demonstrata. Post horum namque omnium approbationem dicit: *Plurimo autem tempore interposito* [95]. Et unus mensis tempus est, et duo vel tres menses plurimum tempus est: idcirco non dicit plurimis ante annis, sed plurimo, inquit, tempore. Nam et frequenter proximo aliquo quemlibet mittentes, si tardigradus fuerit is qui missus est, murmurantes soliti sunt dicere: Quid fecisti tanto tempore? Si ergo dies tempus dicitur prolixum, multo magis B mensium tempus prolixum atque plurimum dici potest. Ob hoc ergo dicit plurimo tempore interposito. Plurimum namque memoratur hoc tempus, non ob hoc solum quod plurimum fuerit longitudine temporis, vel spatii prolixitate, sed maxime propter plurimum dolorem, plurimum dicitur et æstimatur hoc tempus fuisse. Plurimo, inquit, tempore interposito, propter plurimam passionem, propter acerrimum dolorem, propter vehementissimum vulnus, propter amarissimam pœnam. Plurimo autem tempore interposito, propter plagarum nimietatem, propter humorem corpus atque membra liquefacientem, pro innumeris vermibus nervos atque ossa devorantibus. Pro his omnibus magnis ac plurimis gravibus atque terribilibus exsistentibus C plurimum fuisse hoc tempus memoratur. Plurimo autem tempore interposito, cum Job non succumberet, neque debilitaretur, neque delassaretur, neque deficeret, sed in eisdem gratiarum actionibus atque confessionibus permaneret. Unde enim cœpit, illic et perseveravit, in gratiarum actionibus atque benedictionibus. *Sit*, inquit, *nomen Domini benedictum in sæcula* [96]. Cum in istis ergo perseveraret Job, nequissimus diabolus obstupuit, expavit, desperavit, atque semetipsum consumens dixit: Ubi est præsumptio mea? ubi est audacia? ubi est labor meus? Omnem sollicitudinem exercui, et in Job nihil feci; omnia argumenta ostendi, et fortitudinem Job non dejeci; omnes sagittas nequissimæ pharetræ meæ evacuavi, et animam Job non vulneravi. Filios, inquit, ejus perdidi et sensum ejus a Deo non prævaricavi. Rem familiarem ejus exterminavi, sed charitatem ejus quam habet circa Dominum Deum non exstinxi. Carnem et ossa ejus vermibus atque putredine consumpsi, sed fidem atque sinceritatem animæ ejus non violavi. Quid igitur faciam illi adhuc quod non feci? Quid in eo exerceam adhuc quod non exercui? Ergo quia per universa supplicia atque tormenta cogere eum ut Deum relinqueret non potui, conferam, inquit, me ad seductionem, conferam ad persuasionem. Forsitan enim quod non valuit pœnæ coactio, hoc nihilo-

A minus efficiet suasionis seductio. Confugiam, inquit, ad antiqua mea arma, per quæ Adam seductum supplantavi. Illic serpente me induens ad Evam locutus sum, deinde per Evam locutus Adam seduxi. Habet etiam Job uxorem, qua me induens subtiliter per illam eum seducam, atque fraudulenter persuadeam. Cum hæc apud se cogitaret, atque meditaretur nequissimus, statim uxor os ad persuadendum aperire properavit. Quod demonstrans hæc Scriptura dicit: *Plurimo autem tempore interposito, dixit ad eum uxor ejus* [97]. Plurimo autem tempore interposito, cum Job perseveraret, et non immutaretur, cum Job in fide firmaretur, et in veritate roboraretur, fundaretur in pietate, atque in justitia constabiliretur, in charitate instrueretur, et in gratiarum actionibus persisteret devotus atque sollicitus, cum in hujusmodi consonantia Job persisteret, dixit ad eum uxor ejus. Et revera non uxor dixit, sed diabolus qui per os ejus est locutus, qui frequenter consuevit loqui ad viros per os mulierum, qui sæpe solitus est subvertere viros per os conjugum, atque ad mala concitare et mala docere, rapinas, calumnias, violentiam, cupiditatem, alienorum appetentiam, atque odium circa proximos. Frequenter enim invidiam accendunt inter viros, sicut invicem propter improbitatem suam litigaverunt. Continuo illæ in infelices viros odia atque contentiones adinvicem excitare contendunt. Quos cum sint pacifici atque unanimes, cum adversariis suis sive his qui intus sunt, sive qui foris sunt, concordes stare oportuerat et se invicem defendere, atque invicem adjuvare, isti nimirum compelluntur propter nequitias uxorum adversum invicem insurgere et se invicem odio habere, quo possint iniquarum uxorum malitiæ satisfacere. Frequenter enim per conjugum os hæc talia loquitur diabolus ad viros, frequenter dicit ad viros per os conjugum: Existi foras, et nihil intro attulisti. De via venisti, et vacuis manibus domum introisti. Alii eunt, et reversi afferunt: alii proficiscuntur et venientes perducuntur. Tu vero deterior cæteris, tu autem debilior viris, inutilior cunctis, aliaque plurima quæ solitæ impiæ mulieres loqui viris suis cogentes eos ad mala, atque animas virorum in D modicum quæstum venundantes, vel potius perdentes: quibus curæ non est unde acquirant viri tam ex rapinis quam etiam ex prædis, tam ex violentiis quam ex furtis, tantum ut in unum coacervantes illis afferant. Istæ veræ sunt subversiones virorum. Istæ sunt perditiones virorum, per quarum os ad plurimos loquitur diabolus, post quarum verba conversi plurimi, miseri effecti sunt et efficiuntur, et super terram et in cœlo et apud superos et apud inferos. Sic locuta est Jezabel, et Achab perdidit. Sic locuta est Herodias et Herodem fratrem Philippi interfecit. Sic locutæ sunt plurimæ quæ multis mala ingesserunt. Sic utique et ad Job

[95] Job II, 9. [96] Job I, 21. [97] Job II, 9.

loqui cœpit uxor ejus, et diabolus per os illius, sicut et per alias ad alios locutus est et loquitur. Sed non audiunt illas rationabiles Deum timentes, qui æterni judicii metuendas pœnas formidant memores, sicut et Job non audivit. Cur autem reprehendit uxorem Job tanquam deservientem nequissimo angui diabolo? Reprehensio namque est hæc ingens, atque increpatio. Primum quidem ob hoc eam reprehendit atque objurgat, ut norint omnes viventes, quia non est personarum acceptor Deus, et quia non despicit, neque silet pro suorum delictis atque ignorantiis, neque magnis neque pusillis, neque in verbis, neque in factis. Ob hoc enim et Saram olim ridentem ac promissionem suam aspernantem redarguit. Ob hoc etiam nunc istic uxorem Job arguit atque reprehendit, ut cunctæ mulieres caveant ne cujuspiam earum corda diabolus subvertat, ne os earum Satanas aperiat, ne malignus spiritus per labia earum loquatur, ne deserviant diabolo pro subversione animarum virorum suorum. Et ad hoc reprehendit uxorem Job, quæ diabolo deservivit pro subversione ejus, ut noverimus nos plurimam atque multiplicem diaboli malignitatem et astutiam. Per omnia enim insidiatur, per omnia subvertere conatur, et per amicos, et per sodales, et per uxores: quæ in Job adimpleta sunt, quem amici reprehenderunt, uxor vero subvertere nisa est. Horum scilicet etiam posteriores prophetæ memores dixerunt: *Nolite credere sodalibus, et cum amicis vel fratribus nolite consiliare, a conjuge tua te observa* [98]. Pro his ergo omnibus accusans, atque reprehendens uxorem suam Job, dixit. Dixit autem uxor ejus vecors, vertibilis, instabilis, quam facile diaboli fluctus subvertit, in cujus animam nequissimi illecebra facile irrepsit. Hæc videlicet uxor ejus dixit ad eum, quam ideo solam de omnibus nequissimus diabolus superesse voluit, ut hac novissima uteretur pro Job seductione, atque animæ ejus subversione. Sive enim Deus præcepit hanc reservari, sicut et præcepit, ob hoc ut ejus secundam uxorem justus ille Job accipere opus non haberet: sive ille diabolus hanc conservavit tractans ut hanc ministram iniquitatis suæ haberet, ut hanc haberet pro novissimo Job laqueo, ut postquam per omnem rem desperaret, tunc per uxorem justum perderet, sicut ipse arbitrabatur infelix, æstimabat atque sperabat. De longe enim oculi ejus considerant, de longe iniquitas ejus prospiciens circumvenit, insidias omnes captat, quemadmodum subintroeat, quomodo dejiciat, quomodo Adæ familiaritate prævaricaret. Ob hoc ergo reservavit atque reliquit uxorem Job, sicut et illos nuntios qui dicebant: *Ego remansi solus, ut nuntiarem tibi* [99]. Ob hoc solum illos reservavit, ut consequenter dolores subenarrarent. Hoc scilicet demonstrans dicit: *Dixit ad eum uxor ejus.* Uxorem dixit dixisse, sed vere diabolus dixit. Sic namque et olim ait: *Dixit serpens ad mulierem* [1]. Serpentem dixit dixisse, sed non serpens dixit, sed diabolus qui per serpentem locutus est. Sic et nunc istic uxorem dicit dixisse, sed vere non uxor dixit, sed adversarius qui per uxorem est locutus. *Dixit ad eum uxor ejus: Quousque sustines* [2]? Quid superamus? quid suspicamur? quid æstimamus? quo aspectu, o viri, vel qua facie locuta est ad Job uxor ejus? Manifestum est atque evidens omnibus, quod illa non locuta est hilari vultu, neque læto aspectu, sed tristi, imbrido, nubilo, flenti, omni nihilominus miseria referto: et ipsa voce lacrymabili commista lamentatione. Sic itaque miserabilem se exhibens iniquus atque callidus diabolus aperiensque os suum, dicit ad Job: *Quousque sustines?* O nequissime Satana, quomodo subtiliter seducis, quomodo callide loqueris, o callidissime diabole. Quousque, inquiens, sustines? quousque suffers? quousque protelas? quousque constanter perstas? Quandiu, inquit, eris lapidibus robustior et saxis durior, et omni ferro firmior? Ferrum cum in ignem missum fuerit liquescit, tu vero in igne putredinis atque vermium positus, animo non liquescis? *Quousque sustines?* Quousque, inquit, non flecteris, quousque non deficis, quousque non debilitaris? Ac si diceret: Ego deficio, o Job, et tu non deficis; ego fatigatus sum, et tu non es fatigatus. Defecerunt a me omnia argumenta, a te autem non deficit devotio, atque patientia. *Quousque sustines?* Quandiu tu flagellaris? quandiu a me torqueris et cuncta sustines, et supportas universa, et non solum tormenta atque supplicia, sed et seductiones ac verborum subtilitates, cuncta sustines, cuncta suffers, sed a nullo flecteris? Quousque, inquit, sustines, o Job? Qui sustinebat, qui torquebatur, non est debilitatus, neque ad sustinendum consternatus: tortor vero ejus diabolus delassatus, ac deficiens, dicit: *Quousque sustines?* Non dicit Job qui torquebatur, quousque sustineam, quousque torquear? Diabolus vero qui non sustinebat dolores, sed confusionem, dicebat ad patientem atque sustinentem: *Quousque sustines?* Job qui sustinebat, non succumbebat: diabolus vero qui non sustinebat, deficiebat. Non enim hoc quod dicit, *Quousque sustines?* fortitudinem demonstrat sustinentis, sed defectum ostendit percutientis. Conqueritur qui cædit, et non conqueritur qui vapulat. *Quandiu*, inquit, *sustines?* Liquefactæ sunt, inquit, carnes tuæ, o Job, consumpta sunt ossa tua et nervi, putrefacta est etiam terra ipsa sub te, et adhuc sustines, o Job? Locutio linguarum, et sermo viatorum, et nuntius transeuntium, et spectaculum his qui longe sunt, et declinatio his qui prope sunt factus es, et adhuc sustines, o Job? Transierunt noctes et dies et menses in doloribus tuis, adhuc sustines? Defeci, inquit, etiam et ego assistens tibi, invigilans et sperans si quo modo deficiens blasphemares, vel si quomodo succumbens detraheres: et tu non defe-

[98] Mich. vii, 5. [99] Job i, 15. [1] Gen. iii, 1. [2] Job ii, 9.

cisti, neque succubuisti, sed adhuc sustines, o Job? Defecerunt divitiæ, defecerunt filii, computruerunt carnes, liquefacti sunt nervi, et ossa in stercora redacta sunt, terra concalescentibus carnibus tuis commista, et adhuc sustines? Quod efficiuntur mortui in sepulcro post mortem, putredo et vermes atque terræ commisti, hoc videlicet tu effectus adhuc vivens videris, et super hæc omnia adhuc sustines, o Job, suffers hujusmodi passionem, qualem non sustinuit prior te alter, neque sustinebit alius usque in sempiternum post te? *Quousque*, inquit, *sustines?* Deficiens jam requiesce, ut etiam me requiescere facias a bello et certamine, atque colluctatione quam habeo circa te. Sed ad hæc universa uno verbo respondit dicens: Si interrogas me, o inimice, quousque sustineam, audi. Quandiu percutis, illo usque ego sustineo; quandiu tu torques, illo usque ego suffero; quandiu tu flagellas, illo usque ego exspecto; quandiu non defecerit malignitas quam habes circa me, illo usque non deficiet tolerantia quam habeo circa te. Delusisti, inquit, temetipsum, o diabole, cum putas quod Adam incautum inveneris, et nescisti quod adversum Job constantem hoc habueris. Sed adhuc ad priorem sensum atque sermonem revertamur. *Quandiu*, inquit, *sustines?* Deinde tanquam cogitationibus ejus atque spebus compendium faciens atque respondens, adjiciens dicit: *Ecce exspecto adhuc paucum tempus, sperans spem salutis meæ* [a]. Tanquam si diceret: Quandiu sustines hoc tractans et hoc cogitans, atque istam spem habes, quod adhuc modicum tempus sustines, salutem et liberationem, atque requiem exspectans, teipsum deludis, o Job. Non enim ita es deprehensus, ut modico sustinens tempore evadas. Non talia, inquit, te mala circumdant, o homo, ut cum modicum temporis hæc supportaveris, salutem sperare possis: sed sustinens, inquit, sustinebis, et patiens patieris, et finis passionis atque doloris tui non erit. Quod enim facturus es in ultimo, cum plurima passus fueris, ac sustinueris, ut blasphemes, hoc sane cur non facis celeriter, ut saltem vel unum ex ipsis doloribus effugiens requiescas. Hæc itaque universa atque his plura nequissimus diabolus licet non evidentioribus verbis sermocinatus sit, attamen occultis cogitationibus ad Job locutus est subtiliter seducere volens famulum Dei inviolabilem. Super quæ universa adjiciens dicit: *Ecce enim exterminata est memoria tua a terra* [b]. Quid exspectas? quid sustines? quid speras? quid tempus salutis exspectas? *Exterminata est memoria tua a terra.* Exterminata est enim, sublata, finita. Projectus esse, inquit, videris, et tanquam non sis ab omnibus reputaris. Deseruerunt namque te omnes, discesserunt cuncti, obliti sunt universi, desperaverunt te toti, et qui prope, et qui longe sunt, quia deleta est memoria tua a terra. Quanti, inquit,

A magni fuerunt a sæculo, et plerumque eorum memoria permanet, aut in verbis, aut in factis, aut in liberis: tua autem memoria omnis subito exterminata est a terra, neque, inquit, verbum post te, neque filius, neque filia, neque factum, per quæ possit stare præteriens memoria tua. Ergo quia nullum de his post te in memoria remansit, ideo exterminata est memoria tua a terra. Non solum oblitterata, seu sublata, sed exterminata, tanquam delavata atque extersa tanquam ultra non sit cui digne respondeatur: *In memoria æterna erit justus* [c], et memoria justi cum laude. Deinde identidem abscondens diabolus atque tegens iniquitatem suam, convertit hunc sermonem ad uxoris personam: et tanquam ex illius persona loquens, dicit: Filii tui quos fidem docuisti, quos
B pietatem induisti, quos charitatem adinvicem circa omnes habere instruxisti: filii tui pro quibus corde fuisti sollicitus et animo cogitasti et singularia sacrificia immolasti, de quibus apud temetipsum dixisti: *Ne forte filii mei in præcordiis mala cogitaverint adversus Deum* [d]. Isti ergo filii quos tui hæredes fore sperasti, a quibus sepulturam accepturum te exspectasti, per quos nomen tuum ac memoriam post te manere credidisti. Isti ergo filii quibus inter homines nihil est dulcius, quibus nihil est inter carnales charius. Isti filii tui quorum visionem non exspectabis amplius, quorum faciem non videbis ulterius, quorum reversionem non speras amplius. Non enim in profectionem terrenam perrexerunt, ut denuo
C reversionem speres eorum, neque in navibus navigantes ad exteras provincias transierunt, ut denuo ad tempus remeantes suscipere, atque videre eos possis. Terra illos subito cooperuit, et mors illos cunctos pariter perdidit; domus ruina commune sepulcrum illis cunctis effecit. Isti, inquit, filii tui et non solum filii sed et filiæ. Si enim solum filii periissent, filiæ vero superessent, diminuta fuisset miseria, diminutusque nefandus dolor. Filiarum namque prosperitatem pro hæredibus exspectares, filiarum progeniem pro consolatione duceres, restituerent tibi filiarum nati filiorum direptionem. Nunc vero et filii tui et filiæ omnes pariter perierunt, omnes sub una hora deleti sunt, omnes uno tempore in morte tanquam in pelago demersi sunt:
D omnes in una domo tanquam in una navi a terræ pelago absorpti sunt: et sicut iis qui in pelago demersi fuerint ascensionis vel salutis spes ulterius non est, sic filiorum, inquit, tuorum et filiarum a mortuis lamentabili profundo absorptorum reversionis vel reparationis spes amplius non est, ut diem memoriæ tuæ celebrent, ut tempus recordationis tuæ agant. Sic, inquam, filii tui et filiæ ante tempus perierunt, omnes ante tempus a morte direpti sunt, ut non derelinquerent posteritatem, ut cum nepotes non supersunt, avi a nullo nominentur. Sed noli putare, o Job, quod tibi soli filios istos deputem, sed mihi potius deputo, sed mihi magis

[a] Job II, 9. [b] ibid. [c] Psal. CXI, 7. [d] Job I, 5.

succenseo. *Mei*, inquit, *uteri* sunt *gemitus et dolores quos in vacuum portavi* [7], laborum cum gemitu retributionem ab illis non accepi, remunerationem ex eis non habeo. Uteri, inquit, mei gemitus et dolores, cum gemitu et dolore a me nutriti miseram atque solitariam reliquerunt me, in doloribus atque gemitibus me dimiserunt. Cum doloribus, inquit, ac gemitu peperi, dolores ac pericula in die nativitatis eorum sufferendo : cum dolore ac gemitibus nutrivi, compassa infantiæ eorum atque infirmitati, congemiscens languoribus atque gemitibus eorum. Nam cum ingemiscerent simul ingemiscebam cum eis ; cum infirmarentur, ego in me suscipiebam infirmitatem atque dolorem illorum. Quis, inquit, ex his qui generant filios, ignorat, o Job, filiorum dolorem ? Quis ex his qui natos procreant, amorem atque affectum filiorum nesciat ? Quia omnem dolorem atque infirmitatem natorum libenter in se parentes suscipiunt, tantum ne aliquid moleste eis accidat. Hoc et præ omnibus muneribus devote impendi natis ex me procreatis filiis tuis et filiabus, uteri mei doloribus atque gemitibus. Sed hæc cuncta cum passa fuerim atque sustinuerim, in vacuum vane exspectavi, cum sepulturam mundam eis facere minime valui, illis a quibus mihi honorabilem sepulturam speravi. Post hæc universa nihil, inquit, dixissem, nihil conquesta fuissem, si te, o Job, non infirmum viderem, si te sanum habuissem : sed levia mihi fuissent omnia quæ te incolumi sustinuissem. Sicut enim rei familiaris jacturæ memor non essem si liberos non amisissem, similiter non essem recordata, nec rei familiaris, nec filiorum, si tibi incolumi gratulata fuissem. Nunc vero *et tu ipse*, Job, *sedes in putredine vermium pernoctans* [8] et pervigilans, cum vehemens dolor tuus, atque miserabilis tua passio auferens a te requiem et vigilias tibi procurans dolores tuos efficit amariores. *Tu ipse*, inquit, *in putredine vermium sedes*. Quod enim efficiuntur omnes post mortem, hoc nimirum effectus es tu solus ante mortem. Quod enim efficiuntur omnes qui moriuntur in sepulcro, hoc videlicet effectus es tu solus in murana. Quid in multitudine gloriaris justificationum ? Tu autem sedens in putredine vermium pernoctans ac pervigilans plurimos habes qui te excitent vermes. Non enim gallus ille qui post hoc Petrum vocabit, ita excitare illum poterit, sicut te excitant vermes, qui devorant carnes tuas. Non tantum Ægyptios illæ plurimæ excitaverunt plagæ, sicut te multiplex suscitat putredo. Post quæ universa, *et ego*, inquit, *ut vaga, et habitu ancillæ ambulans de loco in locum et de domo in domum operis causa, exspectans quando sol subeat et requiem habeam laborum et gemituum, qui nunc me apprehenderunt* [9]. O malignitas adversarii, o calliditas diaboli, o fallacia nequissimi, quam blande loquitur, quam callide decipit, quam miserabiliter fatur, ut

A provocet sensum, ut alterat mentem, ut exaggeret animum, ut perturbet præcordia, ut immutet conscientiam, ut delassando atque fatigando, et debilem atque desperantem efficiendo, ad blasphemiam eum provocaret atque converteret. Nam is qui aliquem passus fuerit dolorem, cum consumpserit ejus dolorem, verborum magis provocatur admonitione quam improperiis : et increpationes minores atque mitiores esse videntur magis quam cum provocantur verbis, atque admonentur eloquiis, et subtilitate verborum exulceratur anima patientis. Hoc scilicet sciens nequissimus diabolus, versute ac callide per os uxoris loquens, omnium eum ab initio commonefecit dolorum. Uxoris nomen cum audieris, noli putare quod uxor hæc locuta fuerit, sed ore

B uxoris deserviente locutus est per os ejus malignissimus, qui etiam et impias cogitationes seminavit in anima illius. Animadvertite quomodo omnes ipsos enumerat dolores, quomodo de omnibus eum commonefacit. Quousque sustines paupertatem, inopiam, nuditatem, deformitatem, improperia, maledictiones ? Deinde filii tui et filiæ perierunt, interierunt, intercepti sunt, deleti sunt. Item vero tu sedes in putredine vermium omnibus exsecrabilis, omnibus abominabilis, omnibus detestabilis ad videndum, approximandum atque audiendum, et ad ipsam putredinem omnibus odiosam moderandam. Deinde post hæc universa : *Et ego*, inquit, *ut vaga et habitu ancillæ circumiens de loco in locum et de domo in domum*, et cætera : quibus subtiliora atque

C callidiora in subversione loqui non poterat. Post quæ universa pro omnium conclusione, postquam perturbatum et provocatum, atque circa Deum excitatum putavit esse cor ejus, in supplemento omnium dixit : *Dic aliquod verbum in Dominum et morere* [10]. Ad hoc enim illum adducebat atque attrahebat, et ad hoc flagellabat cum hæc universa loqueretur malignissimus diabolus. Nam cum non valeret per dolores, nisus est atque putavit quod per seductionem eum subverteret. Sed illic vere adimpletum est quod post hoc dictum est : *Firmum fundamentum Dei stabit*. Illic vero adimpleta et parabola illa, quæ a Domino dicta est de domo illa firma, quæ super petram fundata atque ædificata est, quam omnes venti et aquæ, et

D omnes impetus diaboli commovere non potuerunt. Talis vero fuit admirabilis Job, quem omne supplicium diaboli compulit Deum derelinquere : quem omnia argumenta adversarii non seduxerunt, ut a Creatore discederet. Sed adhuc velut ex persona uxoris hujus verbi mentionem faciamus : *Et ego*, inquit, *ut vaga et habitu ancillæ*. Et ego mala tua, inquit, tecum bajulo, tuos dolores tecum sustineo, tuas miserias tecum patior, et ego, inquit, discedere non possum, derelinquere te non tolero. *Et ego ut vaga et habitu ancillæ*. Vaga velut peregrina, latitans, misera, solitaria, infelix, inops. Et ego vaga, veluti erronea, tanquam viarum et egressuum, atque totius

[7] Job II, 9. [8] ibid. [9] ibid. [10] ibid.

civitatis transitus ignara. Nam intra palatia nutrita, et in regno vivens, et in principatu atque opulentia degens, omnium foris eram ignara. Ob hoc ego, inquit, ut vaga circumeo, atque erro, utpote omnium inscia et viarum et itinerum et incessuum et colloquiorum, et non solum vaga, sed habitu ancillæ tanquam mercenaria, atque aliis indigens, tanquam infelix et omnimode inops. Habitu ancillæ, utpote operans ac laborans et mercennum faciens; et omnibus supplicans, atque omnibus humilis, utpote omnibus subjecta, sic itaque ut vaga, inquit, et habitu ancillæ. Innumeri servi, atque innumeræ ancillæ olim servierunt mihi et ministraverunt et detulerunt et requiem dederunt, et undique cum reverentia adoraverunt me : nunc vero ad tantam infelicitatem devoluta sum, ad tantam miseriam perveni, ut ipsa ego vaga aliis servierim, omnibus indigens, omnibus subjecta. Ego, inquit, quæ immensum numerum inopum atque pauperum, infelicium quoque, ac nudorum sitientiumque olim ex tuis et meis laboribus atque facultatibus saturavi, vestivi, benefeci, requievi, refrigeravi, ego, inquit, ad tantos dolores et miserias, atque infelicitatem perveni, ut tanquam vaga circumiens, aliis propter inopiam serviam, ut tibi, inquit, o Job, quotidianam escam mercenno acquiram, ut tibi quotidianum victum inveniam. Ob hoc, inquit, ut vaga et habitu ancillæ de loco ad locum circumeo, et de domo in domum, sicubi exposcam, et mendicem, expetam, vel ut etiam mercenno exigam, de loco ad locum, de domo in domum circumeo. Alicubi, inquit, suscipior, alicubi autem non suscipior, alicubi defertur mihi, alicubi autem non defertur. Alicubi honorificor, alicubi nihilominus exsecror. Nam præter id quod non suscipiunt, insuper exsecrantur, declinant, abominantur nostram infelicitatem, unusquisque sibi metuens, et tanquam ab augurio meum accessum atque introitum præ timore declinat, ne forte cum nostra miseria tangatur. Ob hoc, inquit, o Job, de loco in locum circumeo, et de domo in domum. Ego, ait, quæ olim foras nunquam exivi, quæ foras nunquam respexi, nunc vero de loco in locum circumiens, et de domo in domum ab omnibus conspicior, ab omnibus contemplor, et a malis et a bonis, et a cognitis et ab incognitis. Nam ii, inquit, qui olim nec viderunt me, nec videre potuerunt, isti nunc ut vagam me circumeuntem cum ignominia vident, atque contemptu contemplantur. Ob hoc, inquit, de loco ad locum circumeo et de domo in domum operis gratia, et exspectans quando sol subeat, ut requiem habeam laborum atque gemituum, qui nunc me apprehenderunt : qui nunc occupaverunt tam pro tua passione, quam etiam pro mea vagatione, tam pro tuis laboribus quam etiam pro meis tribulationibus, exspectans quando sol subeat. Ob quam rem? Ob hoc, inquit, ut requiem habeam laborum ac tribulationum

A mearum. Nam cum sol, inquit, ceciderit, nox appropinquat, et tenebræ oriuntur, et supervenit somnus, qui omnes dolores mitigat, qui omne vulnus sedat, qui omnem tristitiam sopit. Ob hoc ergo, ait, tanquam requiem et omnium tribulationum depositionem sic exspecto quando sol subeat, ut saltem vel brevi noctis tempore a tribulationibus, quæ me nunc apprehenderunt requiescam. Sicut enim locus loco me reddit, et domus domui, stipem quærentem et eleemosynam, atque humanitatem vagam circumeuntem, sic similiter dies diei me tradit et nox nocti, requiem tribulationum atque dolorum consolationem quærentem exspectando quando sol subeat, ut requiem habeam tribulationum quæ me nunc apprehenderunt. Nam solis occasus omnibus humanis
B laboribus ac fatigationibus finem imponit, solis occasus universis humanis naturis requiem præstat, et pauperibus, et non habentibus, et servis et liberis : et omnes vesperum atque solis occasum, velut libertatem et indulgentiam atque requiem exspectant. Cum quibus omnibus, inquit, ego etiam exspecto quando sol subeat, ut requiem habeam tribulationum, quæ me nunc apprehenderunt. Voluerunt quidam et aliter hæc dicere, quasi non possit per diem præ verecundia atque confusione per domos ire, et stipem recipere pro cernentibus et declinantibus propter augurium ne ei occurrerent, vel in domum susciperent, metuentes ne eadem paterentur etiam omnes ad quos accessisset, vel
C quibus approximasset. Ob hoc ergo dicit, exspectans quando sol subeat, ut in tenebris nocturnis requiem inveniam. Sed vere superior expositio vera atque irrefutabilis est. Sed post hæc universa ad illum sermonem convertamus, cujus etiam hæc verba fuerunt, id est ad diabolum. Nam hic gloriatur quod de loco in locum circumeat et de domo in domum, ut seducat, ut perturbet, ut commisceat, ut decipiat, ut ea quæ contraria sunt cunctos doceat, et exspectat quando sol subeat, ut requiem habeat laborum ac tribulationum. Nam ubi Sol justitiæ non subierit, ubi lux veritatis non luxerit, ubi obscuritas infelicitatis et erroris atque impietatis fuerit, illic malignus requiescit, illic omnem iniquus suum laborem deponit. Idcirco de loco in locum circuit, et
D de domo in domum, utpote aereus spiritus cuncta penetrans atque pervolans, et omnia circumspiciens, et ubique omnia inquirens, sicubi suæ malitiæ nequitiam requiescere faciat. Quod autem ita sit, etiam ipse Dominus in Evangeliis demonstrans dicit: *Cum immundus spiritus exierit ab homine circuit quærens requiem* [11]. Sic itaque et istic circuit de loco in locum, et de domo in domum, sicubi subeuntem inveniat solem et tenebras et obscuritatem et noctem, impudicitias, et adulteria et pertinacias, ut illic requiescere perficiat universam suam iniquitatem, atque omnem laborem suum. Sic namque requiescit caput hujusmodi ut ultra opus non ha-

[11] Matth. XII, 43.

beat laborare ut eos seducat. Proprios namque habet illos, et in illis requiescit. Idem ergo diabolus sane dixit : *Circuivi omnem terram, et peragravi ea quæ sub cœlo sunt* [12]. Idem ipse etiam nunc dixit, quod de loco in locum, et de domo in domum circumierit. Idem ipse etiam adhuc circumiens quærit requiem. Sed cum universam malitiam suam perfecerit diabolus, atque omnem iniquitatem suam demonstraverit, ostendit in fine quid cogitaverit, quid quæsierit, quidve cupierit dicens : *Dic aliquod verbum in Dominum et morere* [13]. O iniquitas et malitia, fallacia quoque ac versutia tua, diabole, quantum percurristi, et quantum circuisti, et quantum tuis sermonibus atque callidis locutionibus complexus es, cum commonefacis eum dolorum, plagarum, vermium, putredinum, filiorum atque uxoris vagationis. Et postquam per hæc universa raptum illum, atque post se conversum habere putat, post hæc nihilominus omnia quasi gratiam atque sinceritatem illi demonstret, et tanquam sollicite illi consilium præbeat, ait : *Dic aliquod verbum in Dominum et morere.* Melior, inquit, est mors, o Job, quam vita amara, et requies æterna quam perseverans infirmitas. Ideo *dic aliquod verbum in Dominum et morere*, ut inanem vitam hanc finias, ut hæc amara tormenta relinquas, ut ab istis vehementioribus doloribus transeas. Ob hoc ergo dic aliquod verbum in Dominum et morere. Dic aliquod verbum quod irritet, quod exacerbet, quod exasperet. Dic aliquod verbum in Dominum. Accusa de injustitia, criminare, irride de malitia, reprehende de impietate. Dic aliquod verbum quod neget illum, et providentiam ejus atque provisionem, præscientiam quoque ac virtutem atque magnitudinem illius. Sic ergo dic aliquod verbum in Dominum et morere. Si enim aliquid hujusmodi dixeris, continuo morieris, continuo de omnibus præsentibus laboribus securus atque alienus redderis, continuo neque confusionem, inquit, sustinebis, neque improperia audies, neque dolorem patieris, neque pœnam sufferes, sed cuncta protinus deponens inter mortuos requiesces. *Dic*, inquit, *aliquod verbum in Dominum, et morere.* Hoc, inquit, exspecto, hoc sustineo, hoc desidero, hoc quæro, ut dicas aliquod verbum in Dominum et moriaris. Ob hoc, inquit, plurimo tempore advigilavi tibi, observans atque in speculis sedens quando succumberes, quando flectereris, quando deficeres, quando in his doloribus defatigatus atque in ipsis tormentis delassatus ad reprehensionem Creatoris flectereris, atque in factis Dei ad blasphemiam te converteres. Cum ego, inquit, hæc universa perfecerim atque peregerim, unum mihi verbum condona, unum verbum me exaudi, unum verbum dicito in Dominum, et morere. Quod enim tu dicturus es post paululum, o Job, menses vacuos et noctes dolorum sustinui : hoc, inquit, ego jam ex hoc sustineo, menses vacuos pertransiens propter im-

A mutabilem tuam passionem et noctes dolorum peragens propter animam tuam in doloribus non succumbentem. Non enim te ita, o Job, isti dolores affligunt, sicut me tua tolerantia pernecat. Pro his ergo omnibus dic aliquod verbum in Dominum, et morere. Sed tale verbum dic, ut continuo tibi mortem procuret, sed bene dixit postmodum is qui ait : *Aqua multa non exstinguet charitatem, et flumina non inundabunt eam.* [14] Omnia enim flumina et omnis impetus, et omnis inundatio maligni atque malitia diaboli, exstinguere vel inundare puram illius charitatem Job quam circa Dominum Deum habuit non potuerunt. Indicium hujus rei ea quæ jampridem dicta sunt, et ea quæ adhuc subsequenter proferuntur, demonstrant. Nam mox istic B in subsequentibus dicit : *Ipse vero respiciens ad eam dicit : Quare ut una ex insipientibus mulieribus ita locuta es* [15]? Ipse vero respiciens ad eam. Ipse. Quis? Job ipse respexit eam qui ante ad Deum respiciebat, qui primum Dominum contemplabatur, qui dudum ad æternam incorruptionem sinceriter intendebat. Ipse ergo respexit. Ipse ille immobilis, indeclinabilis, insubvertibilis, inseductibilis. Ipse qui circumventus non est, qui a Deo non est abstractus. Ipse respexit ad eam. Ad quam eam? Ad uxorem, ad insidias, ad muscipulam, ad subversionem, ad ruinam. Nam illa quam uxorem esse oportebat, et omnium bonorum consiliatricem atque suffragatricem, effecta est illi insidiæ, retia et C fraus ac totius impietatis consiliatrix vel fautrix, quanquam justus Job illam non audierit. Sed interim cum se ista ministram maligno effecit, quantumque ad ipsam circumvenire atque supplantare beatum Job studuit, merito justus ille respiciens ad eam, primum ad eum qui in ea loquebatur, id est ad diabolum, respexit : primum inimicum illum qui per os ejus insidiabatur intellexit, atque malitiæ ejus occurrens restitit, et per illam quæ ad eum locuta est diaboli iniquitatem redarguit atque dejecit. Quod demonstrans Scriptura dicit; ipse vero respexit ad eam turbido aspectu, immutata facie, frementi locutione, perturbato vultu. Ipse vero respiciens ad eam cum ira ac furore, cum indignatione atque contemptu. Cognovit namque quod D maligni erant hæc seminaria, quia maledicti semen hoc fuerat, quia injusti erat ille fructus, quia nequissimi fuit hæc concitatio. Idcirco respiciens ad eam quidem respexit, sed ad diabolum dixit, ad diabolum locutus est. Cur, inquit, o diabole, inimice justitiæ atque omnium bonorum adversarie, cur supervacue speras? cur stulte cogitas? cur humiliatum temetipsum plus humilias, cum putas quod Adam inveneris, nesciens quod adversum Job rem habeas? Neque te hoc revocavit quod præscius omnium Dominus dixit : *Non est illi quisquam similis super terram* [16]? Neque hoc te revocavit, quod universam iniquitatem tuam nunc

[12] Job I, 7. [13] Job II, 9. [14] Cant. VIII, 7. [15] Job II, 10. [16] Job I, 8.

ostendens, et omnia bella tua et omnia prælia tua adversum me suscitans, confusus in omnibus reversus, deformatus in omnibus convictus es? Post illa omnia sicut olim etiam ad Adam, ita ad me uxorem meam misisti, sperans infelix, quia quod vel his tormentis non perfecisti, hoc nihilominus verbis seductionis perficeres, teipsum deludens, atque circumveniens. Evæ enim exemplar invenisti, sed ruinam non invenisti, sed in eum qui in te Adæ fraudem ulciscatur occurristi, sed adversus eum insurrexisti qui typum gerit illius qui in novissimo veniens tempore conculcabit caput tuum, comminuet virtutem tuam, confundet fortitudinem tuam, humiliabit altitudinem tuam, et dejiciet elationem tuam, vindicabit Adæ priorem supplantationem vitæ illius ruinam excitando, et tuam elationem dejiciendo. Hæc itaque universa, atque alia his plura ad personam uxoris, ad diabolum illum locutus est, increpans illum atque deformans. Nam sicut diabolus per uxorem eum seduxit, ita etiam ipse per eam demum diabolum deformavit atque redarguit. Sed tamen et ad ipsam uxorem dixit : *Quare sicut una ex insipientibus mulieribus ita locuta es?* Cur, inquit, maximam insipientiam arripuisti atque aggressa es? cur teipsam vas diaboli effecisti? cur teipsam habitationem maligni præparasti? cur diabolus locutus est per os tuum, infatuans primum mentem tuam atque animæ tuæ intellectum? Tanta digna eras, o mulier, maledictione ac devotatione, ita quoque atque indignatione vel deformitate, quantam ut Deum blasphemarem ac reprehenderem, atque criminarer mihi suasisti, et per ipsam blasphemiam mortem super me inducere operam dedisti : quibus nec quidquam est sceleratius ac nequitius, illicitius quoque atque imprudentius, id est Dei blasphemia et morte spontanea. *Quare ut una ex insipientibus mulieribus ita locuta es?* Quare, inquit, non meministi meæ doctrinæ, o mulier? Quare oblita es mea mandata, o femina? Hoccine audisti a me ut Creator blasphemetur? Hoccine audisti a me ut Deus criminetur? Vocem tuam, inquit, cognosco, o mulier, sicut et olim Isaac Jacob, sed seductionem tuam non cognosco, et doctrinam tuam non suscipio. Agnovi enim quod nequissimi adversarii letale venenum est. *Quare sicut una ex insipientibus mulieribus ita locuta es?* A quo sensum et sapientiam accepisti, hunc criminari non perpecisti. A quo prudentiam et intellectum accepisti, hunc blasphemare non timuisti. *Cur tanquam una ex insipientibus mulieribus locuta es?* Plurimæ, inquit, o mulier, a sæculo insipientes ostenduntur feminæ, et innumeræ ab initio irrationabiles demonstrantur mulieres, aliæ minus, aliæ autem plus, quædam carnaliter, quædam autem spiritualiter. Insipiens fuit Rachel quando dicit ad Jacob : *Da mihi filios* [18]. Non enim in potestate Jacob erat hoc, sed in Dei

A potestate atque operatione. Sed insipientior fuit hac obscena illa Ægyptia meretrix, quæ maximam impietatem aggressa, ad castissimum illum atque justissimum Joseph dicit : *Mane mecum* [19]. Insipiens fuit uxor Tobiæ, quæ injuste dicit ad Tobiam : *Ubi sunt justitiæ tuæ et eleemosynæ tuæ? Ecce quæ pateris omnibus cognita sunt* [20]. Sed insipientior hac fuit, quia et nequior, exsecrabilis illa et immunda atque luxuriosa Dalila, quæ clanculo seducens Samson pure se diligentem, in derisionem atque in mortem imparcenter tradidit [21]. Aliæ nimirum innumeræ ex Scriptura ostendi possunt insipientes mulieres, quas omnes nunc istic uno verbo perstringens Job dicit : *Quare tanquam una ex insipientibus mulieribus locuta es?* Ex insi-
B pientibus, inquit, inutilibus, stultis, imperitis, irrationabilibus, impiis atque injustis. Cur, inquit, tanquam una ex insipientibus hujusmodi locuta es? Sed quia non dicit tanquam quædam ex insipientibus mulieribus, sed tanquam una, propterea quærendum est, quæ vel qualis sit hæc una insipiens. Oportet enim esse illam singulariter insipientem, et super omnes, atque plus omnibus, utpote cæteris omnibus mulieribus insipientior hæc sola ostensa atque demonstrata. Quæ est hæc? Eva prima mulier prima in insipientia, maxima in irrationabilitate, inops sensu atque scientia, exsors prudentiæ et intellectus, quæ maximam insipientiam toti mundo invexit, quæ singularem irrationa-
C bilitatem omnium mortalium sæculo induxit, tum peccata atque mortes semper per inobedientiam in mundo produxit. Hujus nunc evidenter memor Job, et de hac uxori commemorans dixit ad eam : *Quare tanquam una ex insipientibus mulieribus locuta es?* Et non ita, sed plus ac deterius atque gravius. Nam memorata Eva cum olim, inquit, in principio ad Adam locuta esset, et mandatum Dei derelinquere eum doceret atque seduceret, persuasionis causa, ligni speciem et fructus dulcedinem protulit illi atque ostendit. Tu vero, o mulier, foris ab omni occasione, detecta impietate, Deum sanctum blasphemare et mihi ipsi mortem inferre doces, atque ante omnes merito digne a me audis : *Cur tanquam una ex insipientibus mulieribus locuta es?* Tu, in-
D quit, o mulier, facta es deterior Eva in insipientia, sed ego, ait, non effectus sum ut Adam in stultitia. Propterea tuis seductionibus non obedio, propterea non seducor ab eo qui in te loquitur diabolus. *Quare tanquam una ex insipientibus mulieribus locuta es?* Fortiori prælio jam confecto, periculosioribus doloribus jam supportatis, amarioribus tormentis jam bajulatis, terribili pelago jam superato, vehementioribus periculis jam consummatis, cum jam salutis spes palam sit, cum jam immarcescibiles coronæ evidenter ostendantur, nunc me compellis, o mulier, Deum blasphemare et mori : ut post ea omnia amarissima ac miserabilia, atque la-

[17-18] Gen. xxx, 1. [19] Gen. xxxix, 7. [20] Tob. ii, 22. [21] Judic. xvi, 17-21.

mentabilia supplicia quæ sustinui, beatissimis remunerationibus post hæc alienus efficiar, et non solum hoc, sed et post mortem terribilium pœnarum apud inferos perpetuo hæres sim, utpote qui indigne atque injuste sanctum Deum blasphemaverim. Post hæc universa, o mulier, maledicere ac negare atque blasphemare me Deum compellis? Ob quam rem? Dicito. Ob hoc, inquit, ut moriaris, ut mala quæ te nunc circumdederunt, derelinquas. Bene. Audi iterum. Porro si non placuerit Deo qui habet vitæ ac mortis potestatem, ut postquam renegavero illum ac maledixero atque blasphemavero continuo moriar, sed etiam hic in istis terrenis doloribus diutius affligat, utpote suum apostatam et illis æternis pœnis tradat, utpote se blasphemantem. Si igitur serviens illi et colens atque gratias agens, tales sustineo dolores, qualia sustineam apud inferos supplicia, o mulier, si discedens ab illo negavero et renuero atque blasphemavero? Nam istorum brevissimorum dolorum quos in corruptione sustineo erit finis, et cum gratiarum actionibus hos usque in finem sustinens æternæ beatitudinis a Deo spero mihi remunerationem. Illis autem qui Deum blasphemaverint diutius viventibus in corpore, væ erit. Plus autem erit væ illis apud inferos, cum in perpetuo torquebuntur in flamma ignis inexstinguibilis. *Quare* ergo *tanquam una ex insipientibus mulieribus locuta es?* cum et Deum blasphemare suades, et mihi ipsi mortem atque internecionem ut procurem doces, quibus nequius atque sceleratius nihil est. Omne enim peccatum per pœnitentiam indulgentiam accipiet, et omnes qui sinceriter pœnituerint, remissionem et misericordiam a Deo consequentur atque invenient. Hi vero qui semetipsos interfecerint, qui sibimetipsis mortem intulerint, nunquam requiem habebunt isti in infinita sæcula, nunquam invenient refrigerium, sed animæ eorum mox ut de corpore exierint, in tenebras deducentur : ubi cum Juda et Achitophel perpetuo torquebuntur, qui post alias impietates sibimetipsis manus inferre ausi fuerunt. Nullus ergo ex bene intelligentibus vel Deum timentibus hominibus mortis causam sibi debet invenire, non debet semetipsum interficere, neque omnino ullus Deum timentium debet semetipsi mortem optare. Quod si verbo omnino mors optanda non est, multo magis mortem factis nullus sibi debet inferre, ne cum præfatis æternis apud inferos tradatur tormentis. Ob hoc ergo dicit Job ad diabolum, qui mortis illi blasphemiam suadebat : *Quare tanquam una ex insipientibus mulieribus locuta es?* Ac veluti diceret : Quare tanquam ex insipientibus animalibus fatuis, sceleratis, impiis, Deo odibilibus, Deo resistentibus ita locuta es? Quia nec Deum times, neque virum vereris, neque teipsam confusione induis, neque vehementioribus, aut meis doloribus compateris.

A Super hæc autem omnia neque hoc considerasti, ne forte post blasphemiam si sic blasphemaverimus, deteriora pati incipiamus. *Quare tanquam una ex insipientibus mulieribus locuta es?* Ego patior, et tu me blasphemare compellis. Ego affligor, et tu ut mortem petam me cogis. Ego tales dolores sustineo, et tu me meum Creatorem blasphemare doces, ut mala malis, atque dolores doloribus meis adjicias, o mulier, vel potius is qui in te, vel per te loquitur inimicus diabolus. *Quare* ergo *tanquam una ex insipientibus mulieribus locuta es?* Sic locuta est post hæc, ait, Jezabel ad Achab [22], sic locuta est Herodias ad Herodem [23], cum illa sane Eliam interficere, ista vero Joannem occidere suaderet, et cæteras omnes impietates eos docerent.
B Sic, inquit, et tu, o mulier, mortem mihi atque internecionem per Dei blasphemiam suades, ut cum hoc quod male morior, cum hoc ipso injuste blasphemem. Sed vigilo, inquit, in prælio quod adversum te gero, o diabole, sed non obdormio in stadio quod circa te habeo, o nequissime adversarie. Non enim obdormitantem invenies, quemadmodum jam memoratos, neque dormientem sicut illos in quibus post hoc facile zizania inseminasti. Te, inquit, o inimice, per uxoris personam increpo. Tu enim insipiens es atque totius impietatis auctor et pater, te etiam per hoc sancti velut insipientem arguentes dicent : *Dixit insipiens in corde suo : Non est Deus* [24]. Tu, inquit, o diabole, in antiquissima illa muliere
C maximam insipientiam inseminasti, et in ista nunc muliere impiam insipientiam produxisti. Merito dico ad illam : *Quare tanquam una ex insipientibus mulieribus locuta es?* Te recolentes, o mulier, post hoc prophetæ, et malum atque insipiens tuum consilium duriter detestantes dixerunt : *A conjuge tua te observa, ne quid dixeris illi* [25], et alia plurima his similia. Post quæ universa adjecit dicens : *Si bona suscepimus de manu Domini, mala quare non toleremus* [26]? Adverte, inquit, o insipiens, considera deposita stultitia, o mulier. *Si bona suscepimus de manu Domini, mala autem quare non toleremus?* Gloriæ, divitiæ, jucunditas, deliciæ, sublimitas, honor, regni sedes, principatus et potestates, natorum gaudium atque amicorum multitudo, hæc fuerunt bona, quæ de manu Domini ac-
D cepimus, quæ de manu Domini data sunt nobis. Mala autem fuerunt, rei familiaris perditio, liberorum amissio, putredinis abundantia, vermium multitudo, pœna insupportabilis, intolerabiles dolores, seductio atque subversio maligni, insidiæ atque tentationes inimici. Hæc universa mala videntur et mala dicuntur, atque mala ab hominibus æstimantur, non quod mala sint hæc, sed sunt æterna bona procurantia, perpetuæ nihilominus gloriæ in regno hæreditatem præparantia. Hoc sciebat Job, et merito cum gratiarum actionibus ea sustinere operam dabat. Hoc scierunt prophetæ

[22] III Reg. xix. [23] Matth. xiv. [24] Psal. xiii, 1. [25] Mich. vii, 5. [26] Job ii, 10.

et apostoli atque cuncti martyres. Propterea amaram vitam in hoc mundo transegerunt, propterea omnia tormenta ignis et gladii sustinuerunt. Humana ergo consuetudine bona et mala ea appellat dicens : *Si bona accepimus de manu Domini, mala autem quare non toleremus?* Cum, inquit, tibi esset honoris sublimitas, cum gloria lætareris, cum in deliciis degeres, cum multitudo te ante et retro, utpote de palatio exeuntem, et identidem illo revertentem cum honore exaltans circumdaret, cum filii ante oculos gaudio te replerent, tunc non dixisti, o mulier : *Dic aliquod verbum, et morere :* tunc mortem omnino nec nominare, nec audire passa es. Nunc autem quia res familiaris interiit, et filii perierunt, quia gloria fugit, et divitiæ abierunt, quia mala nos invenerunt, et dolores apprehenderunt, Deum nos blasphemare compellis, ob hoc nos reprehendere doces, propterea nos mortem petere cogis, et hoc non juste sed injuste per Dei blasphemiam : et quod est maximum, non tibi amaram mortem poscis, sed mihi : ut possis post obitum in requie vivere, sicut tu speras, nesciens neque credens Dei bonorum promissionibus quæ de longe videt ejus æternitas. *Si bona accepimus de manu Domini, mala autem quare non toleremus?* Si bonorum etiam fastidium nunquam cepimus, neque finem eorum unquam fieri volumus, mala autem quare non toleremus? Tribulationes cum gratiarum actionibus quare non sustineamus? Præsertim cum noverimus, quia sicut bonorum finis erit, ita et malorum citissime consummatio aderit. Et quidem bonorum, hoc est, divitiarum atque opulentiæ finis inutilis erit, nisi aliquis propter justitiam atque eleemosynam pauperum juste eas expenderit : tribulationum autem tolerantia in fide, atque dolorum supportatio cum gratiarum actionibus æternæ gloriæ hæreditatem præparant in regno cœlorum. *Si bona accepimus de manu Domini, mala autem quare non toleremus?* Nunquid fastidium bonorum passa es, o mulier? Nunquid consternanter tulisti requiem et gloriam, o femina? Quod si illorum plurimo tempore fastidium non cepisti, quomodo nunc modicæ tribulationes te deficere fecerunt? Quomodo uberes dolores te nunc defatigaverunt, qui me atterunt et non te? Me comedunt vermes, et tu delassata es. Meæ carnes putrescunt et tu delibata es. *Si bona accepimus de manu Domini, mala autem quare non toleremus?* Sic putas, inquit, o mulier, quod non a Deo nobis sit hæc pœna, sed ab alio aliquo. Si ergo non est a Deo, sed ab alio, quid ulciscar Deum ut blasphemem illum, cum alius sit qui me tribulaverit? Quod si a Deo est certum, quod forsitan est, pro peccatis nostris est. Quid itaque est melius, orare ac deprecari terribilem faciem Dei, an blasphemare et criminari ac detrahere, ut vehementiorem iram atque indignationem in nos excitemus? Si igitur ipse est qui hanc pœnam ingessit, satisfaciamus illi tanquam misericordi. Si autem alius aliquis est qui hoc bellum adversum nos excitavit, sic etiam deprecemur illum auxiliatorem atque propugnatorem, utpote fortissimum ac potentissimum. *Si* enim *bona accepimus de manu Domini, mala autem quare non toleremus?* Ubi enim fuerint lætitiæ, illic etiam tribulationis exspectatio. Ubi jucunditas, illic etiam miseriæ sperantur. Nam quid obvenit nobis, o mulier, ex his quæ in hoc sæculo non fuerint gesta? Nonne omnis caro aliquando quidem sana est, aliquando paupertatem patitur, aliquando autem divitias habet? Quæ igitur sunt apud omnes homines in mundo, hæc, inquit, etiam apud nos gesta sunt : et non solum in omnibus hominibus, sed et in omnibus hujus mundi elementis fiunt aliquando; sic aliquando ver, sic aliquando æstas, aliquando hiems, aliquando frigus, aliquando vero æstus, aliquando viriditas, aliquando vero siccitas. Si ergo ita est apud omnia corruptibilia, quid magnum si et nos qui, sicut omnia corruptibilia, floruimus pridem sane divitiis et cæteris bonis, nunc vero aruimus inopia atque concaluimus in infirmitate? Sicut ergo in illis delectati sumus, nunc et ista sustineamus. Sicut illa libenter accepimus, ita et ista cum gratiarum actionibus supportemus. *Si bona accepimus de manu Domini, mala autem quare non toleremus?* Non quod de manu Domini procedant bona et mala, sed omnia bona. Ex bono enim omnia bona procedunt. Nam sicut sol tenebras nunquam profert, sic similiter bonus Deus nunquam mala producit, sed omnia bona atque optima. Quanquam enim ab impiis atque indisciplinatis hominibus ea quæ pro vindicta et conversione atque pœnitentiæ commemoratione a Deo ingeruntur, non bona, sed mala existimantur, tamen bona sunt vere, quia cum ad pœnitentiam converterint, æterna bona in regno cœlorum procurare reperiuntur. Sic nempe et omnis doctrina atque disciplina ab irrationabilibus infantibus non in bonum, sed in malum æstimatur vel ducitur : sed revera cognoscunt in ultimo, quia totius boni, vel gratiæ illis causa exstitit disciplina, quæ in primordio fuit exsecrabilis. Humano itaque more atque consuetudine, et humano Job usus proverbio, mala et bona memorat dicens : *Si bona accepimus de manu Domini, mala autem quare non toleremus?* Post quæ universa præcipuam atque perfectam gloriæ coronam conferens Moses beato Job, dicit in subsequentibus : *In illis autem omnibus quæ illi acciderunt, nihil peccavit Job in labiis suis, neque in conspectu Domini* [27]. O laus, o honor, o gloria et suffragium, o delectatio atque prælatio beati Job! Quid primum magnificetur justi illius? An justa ac pia vita ejus ab initio, et misericors atque bona? An tolerantia vehementium dolorum cum gratiarum actionibus? Aut etiam hoc quod cum callide seduceretur a diabolo

[27] Job II, 10.

per os uxoris, sapienter restitit, et in his omnibus justum ac bonum Deum existimavit qui hæc ei universa bene ingessit? Hæc itaque demonstrans dicit: *In his omnibus quæ ei acciderunt nihil peccavit Job in labiis suis, neque in conspectu Domini.* In his, inquit, omnibus plurimis, magnis ac mirabilibus atque terribilibus, lamentabilibus quoque ac miserabilibus quibus similia gesta non sunt, in miseriis atque in infelicitatibus, in omnibus quæ a sæculo sunt facta, et fient usque in æternum, quibus similia visa non sunt, neque audita sub sole ab initio sæculi et usque in consummationem sæculorum. In istis ergo omnibus nihil peccavit Job, neque in verbis labiorum, neque in oris eloquiis, neque in cordis cogitationibus, neque in animi meditationibus. Quod autem ita sit, ostendit mox in subsequentibus dicens: *Neque in labiis suis, neque in conspectu Domini*, et non suffecerat ut diceret, *neque in conspectu Domini*, sed et hoc dixit, *neque in labiis suis.* Quid est hoc, *neque in labiis suis?* vel quid hoc est, *neque in conspectu Domini?* Audite, o amici, veridicam expositionem. Quod dicit, *in conspectu Domini*, hoc est, cordis cogitatione, et animæ profundo tractatu adversus Deum nihil cogitans in reprehensione et in blasphemia atque criminatione quæ in conspectu Dei deprimunt, qui inquirit renes et corda, qui novit occulta cordis, sicut dicit Scriptura. Verba autem labiorum aliquando ex corde dicuntur, aliquando autem inconsideranter proferuntur ex incautela, et non ex iniquitate, neque ex malevolentia: sed frequenter ore loquitur homo, quod omnino corde neque cogitavit, nec cogitat. Ergo quia admirabilis ac patientissimus Job, cum in tantas tribulationes transiret, et tantos dolores nefandos sustineret, tantasque seductiones superaret: neque in corde malum de Deo, neque adversus Deum cogitavit, neque in labiis suis per incuriam ullum parvum sermonem protulit, propterea magnificans illum et laudans atque perferens dicit: *In his omnibus quæ ei acciderunt non peccavit Job, neque in labiis suis, neque in conspectu Domini.* Ac si diceret: O magna atque vehemens admiratio, o magna atque ingens patientia viri, ut in omnibus tam validis doloribus atque in omnibus jugibus pœnis, ita se beatus ille observaret, ut omnino nec in labiis suis nec in corde suo circa Deum delinqueret. Nam sicut cordis sui cogitationes atque animi sui meditationes castas omnes ac mundas conservavit, et non prave circa Deum cogitavit: ita a verbis labiorum atque oris eloquiis observavit, ut nec corde delinqueret, neque in sermone peccaret, sed totum semetipsum et cordis consilia et sermonis eloquia et verba labiorum cuncta in gratiarum actionem atque confessionem Dei converteret. Evidenter implevit beatus ille homo quod post hoc ab Apostolo dictum est: *Glorificate Deum in corpore vestro et in spiritu vestro* [17*]. Ergo quia a verbis labiorum usque ad cordis cogitationes immaculatum se et inviolatum atque incontaminatum conservavit in conspectu Domini, tanquam si diceret, neque hoc gessit quod plurimis accidit, ut labascant in verbo et non ex corde. Non enim lapsus est in sermone labiorum, juxta hoc quod dictum est quodam in loco in Scriptura: *Est qui labascit in verbo, vel in ore et non ex corde.* Ergo quia beatus Job nullo modo lapsus est, neque in ore, neque in sermone, neque in labiis, neque in corde, propterea magnificans illum magnus ille homo Dei Moses, admirans quoque ac laudans eum dicit: *In his omnibus, quæ acciderunt ei, non peccavit Job in labiis suis, neque in conspectu Domini.* Sic, inquit, transivit admirabilis Job sævissimum illud dolorum pelagus, sic superavit inexplorabilem suam tentationum multitudinem, ut nihil peccaret, neque in labiis suis, neque in conspectu Domini. Ante tentationes non peccavit, in tentationibus non peccavit. O beate Job, quis similis tibi gloriabitur propter justitiam? Mortuus est Abel, sed semel et celeriter est mortuus: admirabilis vero Job cum mille mortes sustineret, mortem superavit, mortem vicit, in morte victoriam sumpsit. Solus ex omnibus antiquis, cum mortuum semetipsum inspiceret, a morte non trepidavit: nam vidit effici mortuos, cum nimirum vidit semetipsum fieri putredinem et vermes, sed non ideo ante mortem expavit, sed mortem in fugam vertit cum omnibus ejus argumentis atque versutiis et cum iniquis ejus exercitibus. Nam cum omnem potestatem in eum acciperet mors (hoc est diabolus) absque anima sola, et ut percuteret et ut exulceraret et ut torqueret et ut seduceret, cum cuncta secundum virtutem suam insatiabilis mors exerceret, nequaquam quidquam justitiæ in illo beato mori potuit. Idcirco mors apud Job mortua est cum omnibus efficientiis suis: justitia vero quæ in eo pridem vigebat, magis ac magis in illo divinis visionibus atque divino colloquio revixit. O beate Job vivens in perpetuum apud Deum, et victor permanens in conspectu regis Domini, ora pro nobis miseris, ut etiam nos terribilis Dei misericordia protegat in omnibus tribulationibus, et eripiat ab omnibus oppressionibus maligni; et connumeret nos cum justis, et conscribat nos cum his qui salvi fiunt, et requiescere nos faciat cum illis in regno suo, ubi perpetuo cum sanctis magnificemus illum.

[17*] I Cor. VI, 20.

LIBER TERTIUS.

Magnos ac plurimos stupendos quoque ac terribiles Job dolores in præfatis demonstravimus, non juxta meritum justi illius, sed juxta virtutem nostræ humanitatis, et secundum donum Dei. Quis enim juxta meritum poterit justum illum magnificare, quem ipse Dominus, qui corda cognoscit, magnificans dicit: *Non est similis illi quisquam super terram* [18]? Si igitur ante passionem non fuit illi similis quisquam super terram, si autem nec ante nec postea fuit illi similis quisquam super terram, quis ex his qui sunt super terram, juxta meritum narrationem vel laudem illi exhibere potest? Non solum enim omnes homines, sed puto quod et audeo dicere, etiam ipsos angelos, atque omnes dæmones perterruit Job tolerantia et constantia atque fides, cum terra et lutum superavit omnem virtutem ac fortitudinem atque omnem versutiam malignissimi diaboli, qui cum acceperit in eum potestatem, cuncta hæc in eo exercuit, quæ omnia corda in pavorem deducunt, et omnem animam stupere faciunt. Cujus enim alterius potestatem accepit aliquando diabolus, nisi solius Job? Si enim alterius cujuslibet potestatem accepisset diabolus, profecto non lateret, sed ille in eo quod etiam in Job exercuit perfecisset: cujus rem familiarem perdidit, cujus corpus putredine ac vermibus replevit, cui reliquias pro consolatione non dereliquit, cui spem salutis non dimisit, sed solam uxorem pro supplantatione illi reliquit, per quam novissimam ac sævissimam illam sagittam seductionis atque supplantationis in eum dimisit. Sed quemadmodum qui ad petram sagittaverit, petræ quidem nihil facit, omnes vero sagittas in semetipsum convertit: ita nequissimus diabolus cum inviolabilem petram Job, atque incontaminatum sagittaret adamantem, semetipsum vulneravit ac dejecit, Job vero nihil fecit. Hæc audientes cuncti credentes, observent se diligenter a malis colloquiis, quia *corrumpunt mores bonos colloquia mala* [19], sicut post hæc dicit Apostolus. Observent se caute et ab amicis et sodalibus et a domesticis et a persuasionibus atque concitationibus eorum: quia omnis amicus supplantans supplantat, atque fallaciter incedit. Maxime autem observate vos, atque attendite animabus vestris, o viri, ab uxoris concitationibus atque malis instigationibus. Per hanc enim in ultimo supplantare Job nisus est diabolus, per hanc superare speravit illum, quem per plurimos atque ingentes dolores superare non potuit. Per istas etiam nunc plurimos subvertit, per istas etiam nunc plurimos ad mala persuadet, alios ad calum- A nias, alios ad rapinas, alios ad alias iniquitates, alios nihilominus ad odium adversus invicem, ad contentionem quoque et jurgium. Sic enim cum ad invicem litigaverint, in hoc se defensuræ sunt, ut viros suos adversus invicem concitent ad bellum, ad inimicitiam quoque atque iniquitatem. Hoc nimirum operatur per eas malignissimus diabolus, succendens atque inflammans corda eorum zelo et ira: et ita infelices viros suos et circa Deum, et circa invicem odibiles reddunt, ut Dei iram acquirant, et circa invicem inimici permaneant: et quod est maximum cum debuerant unanimiter pro invicem adversus inimicos suos atque adversarios stare, sive intus, sive foris, sive in bello, sive in præliis, et sibi invicem intendere atque invicem B adjuvare, et mutuo amore terga defendere, reperiuntur sibi invicem inimici ac proditores, atque in propriis ruinis gaudentes. Hæc nimirum universa oriuntur ex malignarum atque contrariarum uxorum instigatione ac persuasione: quas non debent audire illi qui bene intelligunt viri, sicut nec beatus Job audivit. Propterea est Deo acceptabilis, et ideo inter choros sanctorum magnificatur in perpetuum. *Ut autem audierunt tres amici ejus omnia mala] quæ ei acciderunt* [20]. Ut audierunt, inquit. A quo audierunt? Primum quidem a transeuntibus. Quis enim erat qui non prædicaret [ea quæ Job acciderunt? Puto quod et ipsum pelagus et aer, ventorum nihilominus spirantium flabra, miserabilem C illam famam atque lamentabile illud nuntium, per omnes provincias ventilaverint. Super hæc autem omnes homines qui viderunt hanc rem et qui audierunt, audientibus hæc divulgabant, hæc nominabant, de his sciscitabantur, de his interrogabant, et in vicis, et in triviis et in plateis civitatis, et in porticibus domorum, et qui iter agebant, atque omnes qui sibi invicem ubique occurrebant, hæc ad alterutrum loquebantur, de his se invicem interrogabant: maxime ii qui de longinquo veniebant et aliquo proficiscebantur, omnes quibus occurrebant, de his interrogabant, dicentes: Si verum est, o viri, hoc quod de Job dicitur, si verum est hoc quod de justo illo prædicatur, cujus justitiis cœlum et terra atque omnes homines attestantur, quod D tam amare miseriis afflictus sit, quod tam miserabiliter percussus sit? Hæc atque his similia cum loquuntur, veritatem ab eis de iis quæ provenerant audiunt, quam in longinquo, in omnem regionem ac provinciam deportaverunt. Quocunque itaque pervenerint, omnes regiones ac provincias, civitates quoque atque castella, miserabili hoc nuntio et

[18] Job II, 3. [19] I Cor. xv, 33. [20] Job II, 11.

lamentabili fama repleverunt. Audierunt ergo tres sodales vel amici ejus hoc quod jam omnibus erat certum atque cognitum, audierunt etiam isti. Nam nihil est ita prædicabile, sicut magni hominis ruina. Cum enim quilibet ex humilibus ad sublimitatem pervenerit, non ita ubique ejus auditio fit, sicut cum quis ex sublimibus humiliatus fuerit, sicut cum quis magnus interierit, quantocius ventorum flabris fama ejus omnem regionem atque omnem auditum penetrat. Ergo quia ita provenit de justo Job, ideoque cum omnes et qui prope et qui longe erant audissent, audierunt etiam tres amici ejus omnia mala quæ ei acciderunt. Voluerunt nonnulli dicere quod dæmones eis prædicaverint, quod nullus ex sapientibus recipit. Blasphemiæ enim sermo est hic. Nam illi viri Dei cultores fuerunt, utpote Job sodales atque amici, pii ac Deo credentes. Non enim amplexabatur Job justus, injustos vel impios viros amicos ac sodales habere. Idcirco ita percipiamus nos qui Deum timemus, quod sancti angeli ad eos venientes, sive in somno, sive in vigiliis, admonuerunt eos ut celeriter venirent, et justum illum amicum consolarentur. Venientibus autem illis illuc, ut putabant insipienter se pro Deo stare, inventa occasione nequissimus dæmon ad blasphemiam justi Job illos convertit. Nam sicut uxorem ejus, pridem cum esset religiosa atque omnibus justitiis ei consentiens, in blasphemiam immutavit, sic et memoratos viros. De quibus dicit istic : *Audientes tres amici ejus omnia quæ acciderant ei*, filiorum interitum, rei familiaris perditionem, corporis putredinem, vermium comestionem, liberorum iniquam consumptionem, non mediocriter, sed miserabili atque lamentabili modo, ut superius demonstratum est, condoluerunt. Hæc itaque universa audientes tres sodales ejus, obstupuerunt, et putatisne, inquientes, unde hæc universa obvenerunt ? Et utrum sit nobis gravius, o viri, hoccine quod amicus noster tales pertulerit miserias, an quod Domini amicus talia sustineat mala, cujus justificationibus ac misericordiis cœlum et terra attestantur? Hæc scilicet universa ut audierunt, atque hæc ad invicem boni illi sodales locuti sunt : *Venerunt statim simul ad eum ut consolarentur eum et visitarent illum* [31]. A prioribus, aiunt, patribus nostris audivimus, o viri, quod antiquus ille frater avi nostri Esau Jacob duodecim filios habuerit, et filiam unam : cum unum ex omnibus, ut putabat, perdidisset, tantum illum unum luxit, et omnes filii ejus et filiæ procul dubio et multi aliorum amicorum convenientes propter unum filium consolati sunt eum : et noluit consolari etiam incolumi re familiari, et cæteris omnibus viventibus atque sanitate corporis permanente : et cum nulla res esset alia quæ eum contristaret, non potuit exhilarari. Si autem ille Jacob ita graviter tulit unius filii desperationem, quomodo sustineat Job A omnium filiorum suorum lamentabilem perditionem, quæ sub uno ictu omnium facta est pariter? Quomodo sustineat rei familiaris præcedentem jacturam? Quomodo sustineat terribilem atque sævissimam corporis plagam? Pro his, inquiunt, omnibus, o viri, justum est consolari consolationem non habentem, nisi solam in Deo spem habentem. Hæc itaque universa ad invicem loquentes, sive per nuntios, sive per scripturam boni illi ac religiosi viri venerunt simul ad eum unusquisque de civitate sua, ut consolarentur et visitarent illum. O, inquiunt, ille qui in omnibus justitiis testimonium habuit, tanquam unus specialiter ex injustis punitur. Ille sine querela verus, misericors, tanquam unus ex impiis percussus affligitur. Ille qui erat Dei cultor, atque B filiorum suorum sollicitus circa Deum sacerdos, tanquam unus ex injustis torquetur. *Venerunt simul ad eum*. Quomodo? Statuerunt tempus, dimensi sunt diem. Quomodo simul pariter venerunt, et non unusquisque a se, neque per se ipsum ? Dei providentia atque Dei operatione ita disponente atque providente, ut non singuli post tempus venirent ad tempus, sed omnes statim, omnes pariter uno tempore, uno die, una hora, utpote unanimes, utpote unum sentientes, utpote concordes. Sic venerunt ad eum simul subito, tanquam unum Deum colentes, tanquam Creatori servientes, tanquam unum Job plenissime diligentes. Sic itaque venerunt pariter ad Deum. Unde autem venerunt? C Non ex una civitate neque uno loco, neque ex provincia, vel regione, ex suo nihilominus regno venerunt simul ad eum. Cum omnibus enim miraculis, est etiam hoc ingens miraculum, ut cum ita longe ac late ab invicem morarentur, pariter ad beatum Job venirent, unusquisque ex sua civitate in qua morabatur, in qua regnabat, in qua dominabatur. Unusquisque ergo ex sua civitate venit, hoc est ex civitate regni sui. Et ob quam rem venerunt? Ad consolandum atque visitandum illum. Et vere quia ipsi quidem ob hoc venerunt ut consolarentur ac visitarent illum : sed nequissimus diabolus bonorum ac justorum inimicus odio habens omnia quæ diligit Dominus, accepta occasione qua Deum offenderent atque Dei justitiam, et Job de injustitiis et D peccatis accusarent, tantum illos immutavit atque pervertit, ut amplius exulceraret cor Job per hæc quæ locuti sunt, quam per omnes dolores quos pridem exercuit in eum. Nam quid esset castissimæ animæ Job crudelius quam ut ab amicis de peccatis fuisset criminatus cum minime deliquisset, et de impietatibus reprehensus, qui erat ab omnibus impietatibus alienus, et quod pro peccatis sustinuisset omnes dolores, et quod pro injustitia obvenerint illi hæc universa mala? Quod autem ad tantam blasphemiam adversus Job pervenerint isti viri, et non timuerint, diaboli livore atque zelo succensi, ex propriis eorum sermonibus comprobatur, quem-

[31] Job II.

admodum dicunt blasphemantes atque detrahentes illi : Tu quis es? quia dicis, non peccavi factis. Quod si non peccasti, o Job, memento quia nemo justus periit, aut quando Dei servus eradicabitur? hoc est sicut tu. Deinde cum ingenti improperio et increpatione atque convicio : Quousque loqueris spiritus multiloquax ore tuo? Nunquid Deus injuste judicat, hoc est sicut te peccantem? Aut is qui omnia creavit, perturbavit justitiam? Hoc est si in te esset justitia, non utique perturbaret justus judex judicium atque vitam tuam. Nam spes impii peribit sicut et tua, quia impius es : inhabitabilis autem erit quæ sub cœlo est domus, hoc est sicut et tua : aliaque innumera his graviora atque amariora blasphemantes de justo illo locuti sunt. Propter quod et duriter in novissimo a Deo reprehensi sunt, utpote qui nihil veritatis locuti fuerint de Job. Sic itaque cum visitare atque consolari eum venissent, ad inimicitiam conversi sunt, ad criminationem et ad reprehensionem, ad maledictum quoque atque blasphemiam. Postquam vero omnia tentavit nequissimus adversarius, etiam ad hoc pervenit, ut amicos in inimicos converteret, atque sinceros sodales adversarios efficeret, callide tractans apud semetipsum, ac dicens : Si per os uxoris eum seducere non valui, os amicorum ad inimicitiam permutatorum perficiam, irritem, exaggerem, exacerbem, succendam, ut supra modum inflammatus atque exaggeratus, ad Dei blasphemiam convertatur. Novem responsiones blasphemiæ plenas adversus Job eos dicere compulit, unumquemque eorum tres. Sed beatus Job nullatenus ante eos titubavit, sed totidem responsionibus, quinimo potius pluribus ac majoribus omnibus illis respondens, et Dei justitiam ac bonitatem manifestavit, et eorum injustam causationem confutavit per alia quidem plurima, necnon et per ea quæ in facie dicit ad eos : Vos estis medici injusti, et sanatores pessimi cuncti. Quia cum curare dolores ejus et consolari animam ejus venissent, in amaritudinem ac malitiam circa Job conversi sunt. Merito ergo injustos medicos juste eos appellat. Si, inquam, venerunt ad eum ut consolarentur atque visitarent illum, illi suo proposito ob hoc venerunt, sed nequissimus inimicus malignusque adversarius, per cuncta permansit inimicus atque per omnia sua exercuit odia, et per uxorem et per amicos et per sodales. Propterea visitationis atque consolationis adventus, totius tristitiæ ac mœroris, beatissimo Job est factus. Post quæ universa dicit : *Videntes autem illum de longe, non agnoverunt* [11]. Sed ante ita per paucos sermones inquiramus, ob quam rem tam duriter circa Job, vel potius adversus Job insurrexerunt. Audi, mala opinione succensi et injuste æmulantes Deum, ut ipsi putabant, quod Deum æmularentur atque defenderent, obcæcati sunt ab inimico, ut judicia Dei non inquirerent. Hoc scilicet

A arbitrati sunt et hoc dixerunt illi viri, quia cum sit justus Deus ac bonus, justis atque innocentibus non ingerit mala. Quod si innocentibus mala ingerit, quomodo bonus vel justus comprobabitur, cum hujusmodi mala Job ingesserit justo? Oportet, inquiunt, aut Job propter injustitiam passum fuisse, aut certe Deus injuste mala ei irrogasse reperiatur : aut Job pro peccatis fuisse passum, aut Deum injuste ei mala ingessisse. Hanc scilicet cogitationem malam atque illicitam in istis viris oriri faciens diabolus, succendit cor eorum ad omnem iram et indignationem adversum Job, cum studeret confirmare quod Deus justus fuerit, Job vero injustus et impius atque peccator. Adversus quod fortiter stans Job non permisit se audire vaniloquos illos a

B diabolo succensos, sed et bonum Deum ostendit, et se absque culpa universa hæc pati demonstravit. Non enim Deus illi hæc mala ingessit, sed diaboli zelus et livor atque invidia. Neque Job pro peccatis sustinuit omnia quæ sustinuit, sed quia cum esset justus, diabolus illi invidit, sicut et omnibus justis invidet, et tribulationes adversus eos excitat. Multæ tribulationes non injustorum, sed justorum. Testis ergo justitiæ Job ipse Deus ostenditur, dicens : Justus, verax, Dei cultor. Quod autem diaboli fuerit hæc inflammatio atque perturbatio, et ex his quæ nunc fiunt apparet. Frequenter namque etiam nunc idem ipse diabolus unanimes sodales commiscet, atque conturbat per quamlibet modicam

C rationem, et ad immensam inimicitiam adversus invicem immutat, ita ut efficiantur sibi ex amicis inimici, ex sinceris crudeles adversarii. Hæc namque est operatio maligni. Beati qui declinaverint et restiterint calliditati atque versutiæ ejus, ac maledictis suasionibus ejus. Post quæ universa ad propositum revertamur. *Videntes*, inquit, *illum de longe*. Qui? Tres sodales ejus, necdum adhuc immutati nec prævaricati, sed cum essent puri videntes eum de longe. De longe enim respexerunt et contemplati sunt atque viderunt eum. Nam mox ut ipsam civitatem viderunt, mox nihilominus sicubi ipsum viderent ambierunt. Totum namque cor eorum dolore atque angustia plenum pendebat, ubinam Job conquiesceret. Merito de longe viderunt

D eum, quia de longe cogitabant de eo, atque de longe erant solliciti pro illo. Idcirco de longe conspexerunt eum. Nam amicus amicum suum de longe videt, sive corporis visione, sive animæ sinceritate, cum memor est ejus in donis et muneribus, atque in suæ gratiæ perfectione. Videntes illum de longe. Ubi? Super acervum stercoris, super muranam in via publica. Videntes eum de longe repleti sunt dolore et gemitu et planctu quoque atque lamentatione, sicut inferius demonstrabitur. *Videntes eum de longe non cognoverunt eum*. Nam vere non erat per quod agnosceretur, regale solium non erat, diadema non erat, gloria neque vestis regia et mi-

[11] Job II, 12.

nistri qui undique circumdarent non fuerunt. Ergo quia nihil illorum in eo viderunt, quæ pridem in eo esse sciebant, quæ ante in illo videre soliti fuerant, merito videntes illum non agnoverunt. In quo eum agnoscerent? Coma capitis non erat ei. Nam tondens comam et diabolo eam jactans, terra caput suum replevit. In quo agnoscerent? In facie atque vultus gloria? Non erat nec ipsa. Nam putredo faciem exterminaverat et vermes vultum immutaverant. Pro his ergo omnibus videntes illum non agnoverunt. Vultum non agnoverunt, sed conscientiam agnoverunt. Faciem non agnoverunt, sed sinceritatem agnoverunt. Nam cum ita miserabilem atque lamentabilem illum viderunt, neque contempserunt neque spreverunt, sed immensam sinceritatem ostenderunt, sicut inferius demonstrabitur. Non enim erant tales beati illi viri, quales nunc profecto sunt homines malevoli, ingrati: qui cum bene est cuilibet, tum illi amici sunt et sinceri atque puri esse videntur. Cum cuilibet tribulatio advenerit, tunc videlicet illi discedunt et despiciunt, obliviscuntur, derelinquunt, oblivionem atque ingratificationem omnium priorum ostendentes. Sed olim homines non fuerunt tales, sed sinceritatem, atque dilectionem custodierunt circa se ac pro se invicem usque ad mortem, sicut evidenter ostendit ille qui ait: *Sodalis amico compatitur usque ad mortem, et in tempore belli accipit arma* [35]. Tales fuerunt illi beati viri sinceri, absque fallacia Job amici, qui ad inimicitiam circa Job nunquam sunt immutati, neque ad hoc ut renuntiarent illi, vel derelinquerent eum, nisi pro verborum controversia, ac eloquiorum certamine; ut putabant quod Dei justitiam defenderent. Sed vere diabolus inflammaverat corda eorum, quo magis Job molestiam irrogarent, quo magis multipliciores tentationes justo illi ingererent. *Videntes*, inquit, *eum non agnoverunt*. Talem qualis pridem fuerat non agnoverunt: talem vero qualis tunc fuisset, agnoverunt, miserabilem, lamentabilem, infelicem, malis omnibus refertum. Idcirco singuli scindentes vestimenta sua, et spargentes terram super capita sua, assederunt illi septem diebus et septem noctibus. Admirantes viri illi, atque stupentes vehementem ac terribilem atque lamentabilem ejus immutationem, vestimenta sua consciderunt. Quæ fecisti, inquiunt, o Job, facimus, et quæ gessisti gerimus, vestimenta nostra spargimus: sic namque et tu fecisti ante paululum, ut inquiunt, o Job: et utinam cæteros dolores tuos tecum dividere possimus, tantum ut apprehendentis te pœnæ revelatio fiat. *Scindentes unusquisque vestimenta sua, et spargentes terram super capita sua* [34-35]. Consuetudo erat omnibus antiquis ubique ut cum grave aliquid atque lamentabile vel periculosum audissent vel sustinuissent, continuo vestimenta sua scinderent, et cinerem atque terram capiti suo spargerent, cilicio nihilominus continuo se induentes. Sic scidit olim Jacob vestimenta sua, et cilicium imposuit corpori suo quando nuntiata est ei Joseph interitio [36]: et ut de quamplurimis sileam, sic scidit David cum Sicheleech ab Amalecitis captam invenit [37], et iterum quando Saul et Jonathæ mortem audivit [38]. Sic scidit Ezechias quando minas ac blasphemias Sennacherib et Rhapsacis audivit [39], sic scidit rex Ninivitarum vestimenta sua, et cilicio se induens in cinere sedit, quando a Jona propheta de Ninives subversione audivit [40]. Sic scidit ultimus in lege Judæorum princeps sacerdotum, cum adversus Dominum blasphemiam quæreret [41], ex quo Judæorum sacerdotium, et omnis Judæorum legis ritus conscissus atque distractus penitus interiit. Juxta hanc ergo antiquorum consuetudinem etiam viri illi Job amici cum terribiles Job conspexissent dolores, scindentes vestimenta sua et spargentes terram super capita sua, assederunt illi septem diebus et septem noctibus. Assederunt illi sicut medici ad infirmum, sed sanitatis medicamina invenire non potuerunt ægroto. Assederunt illi tanquam consolatores dolentis, sed consolationem invenire non potuerunt miserabili. Assederunt illi. Et ubi assederunt? Foris in murana atque in acervo stercoris et in strata? Non, absit! Non enim tanta multitudo dolorum inundaverat Job, ut ille honorem ad se venientium non intelligeret, ut dignitatem præsentium non consideraret. Quandiu ergo venirent illi viri, illo usque foris in murana, in strata omnibus evidenter ostendens passionem suam, et quia cum esset justus vehementes sustinuerit dolores. Postquam vero memorati viri venerunt, deferens honorem sinceritati eorum, et honorificans personas eorum introivit in civitatem, et sedit in domo: et ita venerabiles isti viri sederunt apud eum septem diebus et septem noctibus. Hebdomada dierum ei assederunt, ex qua hebdomada totum hoc consummatur sæculum. Assederunt ei septem diebus et septem noctibus, indivulsi, inseparati atque indissociati. Assederunt ei septem diebus et septem noctibus, nusquam discedentes, nusquam recedentes, nusquam deserentes, neque ad escam, neque ad potum, neque ad lectum, neque ad aliud refrigerium. Sed forsitan dicit aliquis: Et quomodo sustinuerunt non manducare, neque bibere septem diebus? Primum quidem divina erant virtute confortati, tam pro Job quam pro sua sinceritate. Nam justi erant viri isti atque religiosi, merito et Dei colloquio post hoc digni habiti sunt. Dei itaque virtute atque providentia confortati sustinuerunt. Item adhuc etiam isti viri aliter venerunt, et videntes obstupuerunt, et immenso dolore atque tristitia atque gemitu repleti sunt. Assederunt ei septem diebus et septem noctibus, ipsa

[35] Eccli. XXXVII, 5. [34-35] Job II, 12. [36] Gen. XXXVII, 34. [37] I Reg. XXX, 4. [38] II Reg. I, 12. [39] IV Reg. XVIII, 1. [40] Jon. III, 6. [41] Matth. XXVI, 65.

tristitia atque ipsis doloribus saturati, ipsis vocibus satiati, ipsis lacrymis inebriati. Hæc recordantes post hæc sancti, dixerunt ea verbis, quæ illi perfecerunt factis. *Fuerunt mihi lacrymæ meæ panes die ac nocte* [42]; et: *Oblitus sum edere meum panem a voce gemituum meorum* [43], et: *Potasti nos lacrymis in mensura* [44]. Tanta ergo tristitia ac dolore, et gemitibus, suspiriis quoque et lacrymis, atque lamentatione repleti sunt viri illi, ut omnium carnalium atque præsentium obliviscerentur, et alerentur et saturarentur et replerentur ipsa tristitia et luctu. Nam sicut Job saturabatur vehementioribus doloribus, similiter beati viri illi saturabantur immensa tristitia atque ululatibus. Sic, inquit, assederunt illi septem diebus et septem noctibus, et mortui luctum apud viventem Job impleverunt. Luctus enim fit mortui septem diebus et septem noctibus. O sollicitudinem beatorum illorum atque devotionem, quam circa Job habuerunt! O virtus et constantia! O patientia atque animi fortitudo! Commortui sunt justo illi Job non manducando, neque bibendo, quæ universa mortem significant. Nam sicut non manducaverunt neque biberunt, sic nec locuti sunt, et sicut non sunt locuti septem diebus, ita nec manducaverunt nec biberunt. Quod autem non manducaverunt septem diebus, ostendit in subsequentibus dicens: *Assederunt ei septem diebus et septem noctibus, et nemo illorum locutus est ad eum verbum* [45]. Quare? Quia viderant plagam ejus sævissimam esse, et magnam valde. Septem diebus et septem noctibus non aperire os, non loqui verbum, non proferre sermonem, magni est doloris indicium. Sed interim illud impleverunt beati illi viri non discedentes, neque avertentes faciem, neque locum deserentes, sed jugiter permanentes, atque assidentes illi septem diebus et septem noctibus, et nemo illorum locutus est ei verbum. Stupor enim atque pavor occupaverat illos videntes talia pati virum sanctum ac justum, a Deo testimonium consecutum. Certum est quod non solum pro Job, sed etiam pro se unusquisque eorum sollicitus erat, metuens quid etiam de se gereretur, vel quid exspectaretur. Nam si justum talia invenerunt mala, nos, inquiunt, qui longe sumus ab hujus justificationibus, quid exspectabimus, vel quid sustinebimus? Hæc recordantes posteri dixerunt: *Si justus vix salvabitur, peccator et impius ubi apparebunt* [46]? Immensa ergo tristitia atque dolor cordis, non permisit eos reminisci neque ciborum, neque potuum, neque aliquid humani recordari potuerunt. Propterea jejuni, et sine potu, et sine sermone assederunt ei septem diebus et septem noctibus. Quomodo omnino reminisci poterant alicujus rei, cum tam sævam atque terribilem viderent plagam istius justi? Quomodo videlicet consolari illum poterant, vel quid ad eum dixissent? Hoccine? Si rem familiarem amisisti, reparabunt eam tibi filii. An illud?

A Si liberi sublati sunt tibi, transiges de re familiari. Sed non poterant hæc dicere. Omnia enim subito uno tempore interierunt. An hoc dixissent? Corporis incolumitas et membrorum fortitudo, atque brachiorum virtus, rependet tibi omnia atque restituet. Sed hoc, inquiunt, præsertim dicere non possumus. Ipsi enim videmus corpus humore consumptum, et omnia membra comesta a multitudine vermium. Pro istis ergo omnibus quomodo, inquiunt, te consolemur vel quomodo os aperiamus, vel quid dicamus non invenimus. An antiquas historias proferemus? Sed a sæculo talia non acciderunt, sed ab initio talia non provenerunt. An antiquorum dolores atque passiones proferentes ac commonefacientes illum, consolabimur eum? Ergo B quia nec quidquam erat, nec in factis neque in verbis per quod consolari eum possent, idcirco sedebant taciturnitate sua ipsi vehementiæ dolorum ejus attestantes. Nam discedere non poterant, præsentes loqui non audebant. Propterea assederunt illi septem diebus, et septem noctibus, inclinatis deorsum ad terram faciebus. Aliquando autem intendentes in illum et visionem plagæ illius stupentes, continuo identidem dejiciebant facies. Aliquando se genibus imponentes, aliquando autem super manum incumbentes, non in lectulis, neque in grabatis, neque in straminibus requiescentes, sed procul dubio in cinere et cilicio, in terra sedentes, atque in Job intendentes, quando sedebat, C sedebant, si tamen omnino præ doloribus aliquando jacere poterat. Sic namque in gemitibus ac suspiriis istos septem dies peragentes assederunt illi, os non aperientes, neque verbum loquentes, nisi tantum graviter suspirantes, atque ingemiscentes. Verumtamen nec de hoc sileamus, qui fuerunt hi viri, vel quales vel unde. Non fuerunt aliqui minimi, neque contemptibiles, sed egregii fuerunt, et principes regionum, atque provinciarum suarum domini, ac duces gentis suæ. Et cum ita magni atque potentes fuissent, tantum se humiliaverunt, atque afflixerunt, ut in cinere et cilicio sederent septem diebus propter sinceritatem ac dilectionem quam circa illum habuerunt, quod nemo nunc hominum facit, neque amicus, neque frater, neque D filius, ut assideat jejunus aut sine potu una die, ne dicam septem diebus et septem noctibus. Quæ autem fuerunt nomina horum virorum? Heliphaz Themanitarum dux, Baldath Suitarum tyrannus, Sophar Nomadarum rex. Et quæ fuerunt gentes quibus isti regnabant atque dominabantur? Genus fuerunt Esau filii Isaac fratris Jacob, genus, tribus, progenies, provinciæ, regiones. Nam sicut Jacob multitudinem genuit gentis Israelitarum et Judæorum, ita Esau multitudinem genuit gentium qui appellabantur Idumæi. Sed in Israel sive judex erat unus, qui totum Israel judicabat, sive rex unus erat, qui universo Israel imperabat, quandiu illi se-

[42] Psal. XLI, 4. [43] Psal. CI, 5. [44] Psal. LXXIX, 6. [45] Job II, 13. [46] I Petr. IV, 18.

cundum consilium Dei ambulaverunt. In Idumæis A autem (hoc est in genere Esau) secundum consuetudinem omnium gentium per singulas civitates et regiones reges fuerunt, atque duces provinciarum, et singuli in regione sua regnabant atque imperabant. Ergo quia nunc proxime erat adhuc memoria Abraham, et Isaac justorum illorum, et quia ipse Esau Dei cultor erat : quanquam enim in nonnullis violaverit, attamen eamdem Dei culturam filiis suis tradidit : merito plerique Idumæorum cultores Dei fuerunt, et aliquanti valde religiosi, sicut Job vel amici ejus qui venerunt ad eum. Cognominatæ namque sunt quædam Idumæorum regiones Arabia, in cujus Arabiæ finibus manebat Job. Nam et uxorem de Arabia accepit, utpote ejusdem generis exsistentibus Arabitis. Nisi enim unius generis es- B sent, nunquam Job ex alienigena gente uxorem se accipere passus fuisset. Nunc sane periit Idumæorum et nomen et lingua, et omnes Arabi nominantur atque omnes Syriace loquuntur. Quod autem Job ex genere fuerit Esau et ex Esau filiis, similiter et amici ejus qui venerunt ad eum, religiosi Dei cultores fuerunt, verumtamen omnes fuerunt ex genere Esau, ejusdem generis atque linguæ ut Job, idcirco illi unanimes fuerunt ac concordes. Similiter etiam illæ provinciæ ac regiones, quibus ipsi regnabant atque imperabant, etiam hæ omnes genere fuerunt Esau, et contribulibus suis regnabant atque imperabant. Sive enim Themanitæ, quibus Heliphaz regnabat, sive Suitæ, quibus Baldath principatum gerebat, sive Nomadæ quibus C Sophar imperabat, omnes genus Esau atque tribus fuerunt. Hoc nimirum ostenditur ex libro Paralipomenon ubi dicit : *Venerunt autem cum illis et Nomadæ genus Esau*. Cum ita ergo gloriosi essent viri illi reges, ac principes, atque provinciarum duces, assederunt illi septem diebus et septem noctibus. Sed assederunt tanquam religiosi Dei cultores, non quærentes neque maleficia, neque auguria, neque divinationes, neque phylacteria, neque lamellas, neque incantationes damnabiles. Scire namque debent religiosi viri, quia hæc omnia diaboli sunt seductiones, dæmonum sunt irrisiones, idololatriæ sunt fæx, animarum infatuatio, atque cordium scandalum : quæ non intelligentes pleri- D que hoc nunc tempore, mox ut quidpiam aliquid molestaverit, continuo incantationes atque incantatores requirunt, statim phylacteria alligant, illico maleficiis intendunt, aut in charta scribunt, aut in stanno aut plumbo, et alligant ei qui dolorem sustinuerit. Alii autem serpentium incantationes, dæmonum persuasiones, atque Dei blasphemias incantant. Item vero alii fascinare dicuntur, sive quod fascinant, sive quod fascinentur, et dæmonis adinventiones sunt. Cum enim infrunite manducaverint, vel biberint, cum ipsa viscera non sufferentia perturbata fuerint, et in dolorem atque infirmitatem fuerint conversa, juxta hoc quod dictum est : *In escis plurimis fit infirmitas* [47] : tunc nimirum dicunt insipienter, quod fascinatus sit quilibet. Quando jejunamus, o viri, abstinemus nos ut non gustemus carnes neque vinum neque superfluas escas, tunc quare non fascinamur ? Mox autem ut rursus manducare atque bibere cœperimus, continuo et ventris commotio atque viscerum perturbatio fit, nisi is solus effugerit, qui valde sibimetipsi intenderit, ne gustet quidquam superfluum. Sic itaque non fascinationes prævalent quidquam, sed hominum incontinentia. Et videlicet hoc verum, cum manducamus vel bibimus, si fidei memores fuerimus, si terribile nomen ejus invocaverimus, si nosmetipsos vel cibum et potum nostrum signo venerabilis crucis Christi signilicaverimus, si ad cœlum oculos nostros levantes dicamus : *Qui dat escam omni carni* [48], dat etiam nobis cum benedictione hunc cibum sumere, si dixerimus cum sinceritate ad Dominum nostrum : Tu dixisti, Domine, quia si aliquid mortiferum biberimus tuum invocantes nomen, non erit nobis molestum : tu itaque, Domine virtutis et gloriæ, averte veneficam et iniquam operationem a nobis et ab omnibus cibis nostris. Nisi enim tua misericordia conservaverit, quomodo possumus effugere tanta pericula ciborum sane ac potuum, quæ frequenter plus repunt ac serpunt, quam malignæ ac venenosæ bestiæ ? Quidam autem sternutamentis adhuc observiunt, et invocationibus atque revocationibus, et occursibus atque volucrum vocibus, non intelligentes miseri et spe vacui, quia a Domino gressus hominis diriguntur, neque valentes dicere ad Deum cum sanctis : *Gressus meos dirige secundum eloquium tuum, et ne dominetur mihi omnis iniquitas* [49]. Nam is qui cum fide ad Dominum hæc dixerit, implevit illud quod dicendum est, Dominus erit in omnibus viis tuis, et gressus tuos in pace deducet. Qui autem ad vana intenderint auguria ac veneficia, divinationes quoque ac phylacteria atque incantationes, horum gressus conturbabuntur, horum opera impediuntur, ab istis Dei visitatio recedit, istos sancti angeli derelinquunt, cum istis diabolus permanet infatuans mentes eorum, obtundens corda illorum, abstrahens a Deo sensus eorum. De hujuscemodi digne dicetur : O infelicia hominum consilia, o vanæ atque supervacuæ terrenorum cogitationes, qui a Deo abstracti atque prævaricati, de mortuis salutem exspectant, ab inanimatis consilium quærunt, et cum idololatriam declinare videantur, idolorum fæces atque reliquias adorare noscuntur, auguria et divinationes, incantationes quoque ac maleficia atque phylacteria : et ab omnipotentis ac viventis Dei misericordia spem suam avertunt, et in mortuis atque inanimatis sperant, in phylacteriis atque cæteris superius recitatis. Mitte ea in ignem si valeant semetipsa adjuvare, si valeant semetipsa de

[47] Eccli. xxxvii, 33. [48] Psal. cxxxv, 25. [49] Psal. cxviii, 133.

igne eruere. Si autem se adjuvare non possunt, te qualiter adjuvabunt? Quod si se de igne non valent eruere, o homo, qualiter eruent te ab infirmitate? Dic, o homo, quod medicamentum est melius pane qui lætificat cor hominis? Sed et panem si collo appenderis et non momorderis, vel manducaveris, nihil tibi prodest, nihil te juvat. Si ergo panis qui est corporis vita, collo appensus nihil adjuvat, quomodo adjuvent phylacteria vel laminæ inanimatæ atque totius vitæ exsortes? Vel qualiter adjuvent incantationes et auguria, divinationes quoque atque maleficia, occursus nihilominus et vocationes atque revocationes, quæ sunt dæmonum servitutes et dæmonum illusiones atque idololatriæ communicatio? Infelix namque est qui in statua inanimata sperat, infelicior vero qui in phylacteriis mortuis sperat. Nam sicut is qui idolis servierit, interfici præceptus est in lege Dei, ita similiter omnis incantator, et augurans, ac divinans, et ventriloquus, atque volucrum voces observans, cum omnibus cæteris maleficiis interire atque interfici præceptus est. Post quæ universa, inferorum ira, atque tormentum gehennæ, supplicia quoque æterni judicii, atque flammæ ignis inexstinguibilis exspectant omnes hujusmodi in tempore resurrectionis. Sed interim bonum est interrogare istos qui auguria observant, atque occursibus aut vocationibus aut revocationibus intendunt, quæ augurii meta occurrit Pharaoni, cum filios Israel secutus, demersus est in Rubrum mare, ut nec nuntius innumeri exercitus Ægyptiorum superesset? Quis vocavit Sennacherib regem Assyriorum, vel quæ avis cecinit illi, cum a Judæa profectus omnibus sub una nocte ad centum octoginta quinque millia exercituum suorum amissis, et confusus ad regionem suam reversus, gladio in domo Dei sui ceciderit, et non potuerint eum adjuvare, neque idola ejus, neque incantationes, neque veneficia, neque auguria? Similiter nec Pharaonem potuit defendere multitudo idolorum, atque omnium maleficia, et plurimorum incantationes quæ fuerunt in Ægypto præ cæteris omnibus gentibus, sicut dicitur quodam in loco : *Fecerunt autem incantatores Ægyptiorum similiter maleficiis suis* [50]. Sed non timuit Rubrum mare incantationes atque maleficia eorum, atque accipiens Dei mandatum cunctos subito demersit in profundum. Quid profuit Sauli quod exiturus ad prælium primum a Deo discedens ad divinos confugit, et mulierem de eventu loquentem quæsivit, et cum adhuc spem suam converteret, et exspectaret, cum multis protinus interiit [51]? Atque innumeri similiter in incantationibus et auguriis atque maleficiis sperantes, super terram miseri, ac sine spe facti sunt, et apud inferos perpetuo puniti, miserabiliores in æternum permanebunt. Hæc itaque universa declinemus, o amici; hæc fugiamus tanquam flammam ignis, hæc

A relinquamus tanquam pœnam gehennæ, hæc exsecremur utpote societatem dæmonum. Omnes autem causas nostras sive dolorum, sive languorum, sive pœnarum, sive tribulationum, sive viarum, sive itinerum, sive ingressuum, sive egressuum cuncta Deo commendemus, cuncta Deo committamus, ut Dominus custodiat omnes ingressus atque exitus nostros, ut Dominus fiat nobis cooperator et comes, atque suffragator in omni tempore, et in omni loco, ut angelis suis mandet de nobis ut custodiant nos in omnibus viis nostris, ut cum sanctis connumerati consequenter etiam cum ipsis dicamus : *Sive vivimus, sive morimur, Domini sumus* [52]. Non sumus idolorum, neque incantationum, neque auguriorum, neque divinationum, neque maleficiorum, neque phylacteriorum,

B neque ullius horum quæ sunt servitus dæmonum et diaboli seductiones : sed Domini sumus, qui dominatur vitæ et morti, qui habet potestatem carnis et spiritus, in cujus manibus vivorum spiramentum est. Sic namque et beati illi viri qui venerunt ad Job, id est, amici ejus, cum essent religiosi Dei cultores, omnes exsecrabiles dæmonum seductiones declinantes, assederunt ei septem diebus et septem noctibus. Maleficia et divinationes non requisierunt, nisi ad solum Deum animas suas levaverunt, pro doloribus Job gemuerunt atque suspiraverunt. Sederunt apud eum facientes hoc, quod in Scriptura post hoc traditum est ante Scripturam implentes : *Ne denegaveris te flentibus in consolationem*; et : *Flete cum flentibus* [53]; et : *Melius est ire in domum*

C *luctus quam in domum epulationis* [54]. Sederunt apud eum tacentes super immensa ejus patientia ac tolerantia, atque constantia. Nam cum a vermibus carnes suas devorari videret, gaudens sustinuit apud semetipsum existimans ac dicens : Si celeriter omnes carnes meæ consumptæ fuerint, celeriter in incorruptionem suscipietur spiritus, properabit ad Deum anima mea quantocius terram terræ relinquens, et corpus hoc ante sepulcrum in escam vermibus tradens. Sive ante mortem, sive post mortem corpus hoc vermibus in comestionem relinquetur sicut dicit post hæc : *Cum mortuus fuerit homo capiet hæreditatem bestias et reptilia, et vermes* [55]. Cum hujusmodi plurima beatus Job apud

D semetipsum loqueretur, septem diebus tacens sustinuit. Eadem videlicet tractantes et amici ejus qui ad eum venerunt, tacuerunt etiam ipsi velut in stuporem deducti, os aperire non valentes, neque initium locutionis invenientes. Sed ultra non sustinuit constantissimus ille Job ipsam taciturnitatem, sed primus cœpit loqui, utpote primus in ipsa passione, utpote solus sustinens ipsa vulnera atque dolores. Dicit enim : *Post hæc aperuit os suum* [56]. Post hæc. Postquam præcipuam illam passionem transiit, postquam vehementissimum dolorem sustulit, postquam in validis impetuosi nequissimi inundationibus non

[50] Exod. VII, 11. [51] I Reg. XXVIII. [52] Rom. XIV, 8. [53] Rom. XII, 15. [54] Eccle. VII, 3. [55] Job XXI, 26. [56] Job III, 1.

est submersus, postquam pro omnibus quæ ei acciderant gratias Domino egit, atque nomen Domini benedixit. Postquam igitur per cuncta victoriam sumpsit, post hæc nihilominus aperuit os suum cum fiducia, cum patientia. Posthac aperuit os suum, postquam adversus tantos dæmones congressus est solus, quantos sustinebant qui edebant carnes ejus. Nam sicut superius in prædones aliquando, quandoque autem in ignem, nonnunquam in ventum vertebant se nequissimi spiritus : sic et nunc istic in multitudinem vermium innumerabilium se vertentes imparcenter devorabant carnes Job. Nam cum animam non valerent tangere, omnem iniquitatem et omnem iram suam in corpore justi illius exercebant, tantum eum affligentes quantum iniquitatis habebant, atque exercere permissi fuerant. Adversus ergo tantos dæmones certabat Job, quantos vermes habebat in corpore suo. Nam dæmones per vermes comedebant atque perforabant carnes ejus. De quibus omnibus victoriam per tolerantiam sumens, et de omnibus persuam constantiam triumphator exsistens, post hæc universa aperuit os suum. Quid dicens ? Certum est quia hoc dixit quod post hoc sancti in Scriptura posuerunt. *Tempus ac tempus omni rei sub sole, tempus loquendi, et tempus tacendi* [57]. Tacuimus, inquit, o viri usque ad tempus, loquamur nunc in tempore. Hæc itaque dicens aperuit Job os suum. Persarum, inquiens, ac Medorum atque Chaldæorum regna et gentes, omnes pariter pusilli et magni cum manducaverint non loquuntur, cum biberint non sermocinantur, maximam notam irrationabilitatis hanc esse existimantes, si manducans quis loquatur, vel bibens concionetur. Idcirco in escis ac potibus os non aperiunt ad loquendum, neque qui ministrant, neque quibus ministratur, sed nutibus omnibus ministrantibus præcipiunt, hanc consuetudinem pro mandato a prioribus accipientes, et velut legem hanc cum sollicitudine observantes, et qui hanc violaverit tanquam maxima transgrediens jura torquetur. Si Persæ, inquit, ac Medi atque omnes Chaldæi supervacue istam observant taciturnitatem, nos vero, o viri, ait, totam hebdomadam in taciturnitate atque jejunio peragentes rationabiliter nunc loqui incipiamus. *Aperuit os suum* [58]. Persæ, inquit, atque aliæ quæ cum illis sunt gentes, cum manducaverint non loquuntur, et cum biberint non sermocinantur : ego vero a vermibus comestus atque consumptus, et sanguis meus atque medulla cum ab iisdem vermibus fuerit bibitus, tacui et non sum locutus. Nunc autem saturatis vermibus, atque illis qui me per vermes edunt, id est dæmonibus, nunc jam loquar, nunc jam sermociner. Ob quam rem loqueris, vel sermocinaris ? Ob hoc, inquit, quia impletum est tempus taciturnitatis. Et adhuc, ob quam rem aggrederis loqui, o Job ? Ob hoc, inquit, ne cum jugiter taceo, arbitrentur dæmones qui adversum me certant, quod in ipsis

A vulneribus defecerim, atque in doloribus succubuerim, ne me superatum fuisse putent aut defecisse, aut debilitatum, sed norint quia viriliter sto adversus nequitiam eorum, et cum fiducia loquens contemno malitias atque versutias illorum. Sed adhuc ob hoc, inquit, ut advenientibus amicis meis os aperiam, atque loquendi illis tempus ostendam. Nisi enim ego cœpero loqui, nunquam isti os auderent aperire vehementioribus doloribus perterriti. Pro his ergo omnibus atque pro horum omnium consummatione, aperuit os suum, et maledicebat diem suum. Hæc audientes quidam ex vertibilibus, et insipientibus ac imperitis, accusare atque reprehendere justum illum Job ausi sunt, quasi qui Deum blasphemaverit, et diem suum maledixerit. Quibus
B duriter restitit ipse Deus in finem hujus Scripturæ, cum veracem astruens Job dicit ad Eliphaz : *Peccasti tu* qui de peccato accusasti Job, Job vero non peccavit : *Peccasti tu et duo amici tui*. Ob quam rem ? Ob hoc, inquit, *quia non locuti estis quidquam veritatis in conspectu meo, sicut famulus meus Job* [59]. Quem ergo ipse Deus irreprehensibilem confessus est, famulum suum eum appellando, et hoc in fine totius tolerantiæ, quis sanus criminari audeat ? Quis sapiens reprehendere aggrediatur ? Quis enim accusabit electos Dei ? Justum maxime, quem tantum elegit, et se dignum testificatus est, ita ut etiam sacerdotem illum delinquentium amicorum constitueret, et per illum peccata eorum illis pro-
C mitteret remittere. Justum ergo qui a Deo purgatus est, quis audeat reprehendere vel accusare quasi illicite diem suum maledicentem ? Super quæ omnia, o viri, si ob hoc reprehenditur Job, vel accusatur quod diem suum maledixerit, reprehendatur pariter cum illo vel accusetur sanctissimus Jeremias propheta. Nam sicut Job maledixit diem nativitatis suæ, ita et Jeremias devotavit diem nativitatis suæ [60], et omnia consequenter similiter ut Job locutus est de die nativitatis, atque de cæteris omnibus. Si ergo reprehendit quis, vel accusat, utrosque reprehendere vel accusare debet, et Job et Jeremiam, et si de blasphemia accusat, utrosque debet accusare, et Job et Jeremiam. Uterque enim, et Job et Jeremias, similia dixerunt, similia locuti
D sunt, eumdem diem nativitatis suæ maledixerunt, atque devotaverunt. Sed et Job beatus est in conspectu Domini, et Jeremias gloriosus est cum sanctis. Væ autem his qui sanctos blasphemaverint, qui amicos Dei accusaverint, maxime quos etiam Deus post mortem memoria honorificavit, sicut Job de quo dicit : *Si autem steterit Job et Noe et Daniel in conspectu meo* [61] : aut sicut Jeremiam, quem in vita plus omnibus magnificans, dicit : *Antequam formarem te in utero novi te, et antequam exires de vulva sanctificavi te, et prophetam in gentibus posui te* [62]. Postquam autem irreprehensibiles fuisse sanctos ostendimus, non nos, sed etiam ipse Deus, beati Job

[57] Eccle. III, 1, 7. [58] Job III, 1. [59] Job XLII, 7. [60] Jer. XX, 17. [61] Ezech. XIV, 14. [62] Jerem. I, 5.

sermonum commemoremur, qui bene a sancto illo sancti dicti sunt, male autem ab impiis in blasphemiam versi sunt : *Aperuit*, inquit, *Job os suum, et maledicebat diem nativitatis suæ* [63]. Primum hoc advertamus, o viri periti, quod dicitur, Job suum maledicebat non diem Dei, non conditionis neque creaturæ Dei, sed diem suum. Quem diem suum ? Qui non fuit, quem non habuit, quem non possedit. Quem ergo non habuit, neque possedit, neque vidit, neque in ejus potestate fuit, hunc cum malediceret, nihil maledixit. Maledixit quod non fuit, quod non habuit, quod non vidit. Item adhuc maledicebat, inquit, suum diem. Sive diem suum maledixerit, sive alienum, nihil maledixit, hoc quod non fuit maledixit. Dies enim non est in natura, non est in substantia, neque in propria potestate. Lux videtur, substantia autem non videtur, natura vero non tenetur, neque apprehenditur, quia dies non habet naturam neque substantiam. Nomen habet, naturam vero non habet. Sicut hora nomen habet, substantiam autem non habet, sic et dies nomen habet, sed substantiam vel naturam non habet. Quid ergo est dies ? Lucis tempus, lucis transitus et solis ortus, ab oriente usque ad occasum decursus. Solis ergo lux, dies appellatur: solis transitus, dies æstimatur. Nam et vere ita est. Solis enim decursus diei tempus dimetitur, diei terminum ponit, sive ad breviandum diem, sive ad prolongandum. Quod autem ita est, etiam Scriptura demonstrat dicens : *Omnis lux diei ex sole*. Ac si diceret : Omne tempus a sole. Nam sicut quilibet alicubi in tenebris cum lucerna transierit, usquequo lucerna adest, illo usque et lux est, neque substantiam habens neque naturam, sed splendorem tantum : si ergo quis maledixerit splendorem lucernæ, nihil maledicit, nisi transitum inanem, atque decursum non manentem : ita et Job, cum luminis atque splendoris transitum malediceret, hoc quod non erat maledixit. Nam dies cum solis decursu transiens transivit, et ultra idem ipse non revertetur. Cum identidem ortus fuerit sol, alius orietur dies, ejusdem nominis ut ille, sed non ipse qui ille. Ille ergo dies transiens transivit, et amplius non veniet, quia ultra non est. Nam sicut homo qui mortuus fuerit, transivit, et ultra non veniet, neque amplius revertitur, alius nascitur et eodem nomine appellatur, et cognominalis illi vocitatur, sed non idem ipse est, sed alius : ita et dies ejusdem nominis veniet, idem ipse vero non veniet. Nam sicut spiritus exiens denuo non revertitur et non revocatur anima sublata, similiter dies transiens denuo non revertitur, neque ultra in præsenti hoc sæculo revocatur. Nam sicut omni homini ordinatum est tempus, atque dimensum vitæ spatium uniuscujusque : similiter singulis diebus tempus ordinatum est, atque dimensus solis transitus, quo transeunte non est dies ille ultra qui transactus est. Et adhuc sicut omnibus hominibus a sæculo et us-

A que in sæculum numerus supputatus est coram Deo: ita et omnium dierum a sæculo et usque in sæculum numerus et computus in conspectu præscientiæ Dei est supputatus, et omnes animæ hominum per singulas gentes et linguas, per generationes ac per omnes tribus terræ, unaquæque anima de totius vitæ suæ ætate reddituга est in judicio rationem. Sed et quid per unamquamque diem, vel gesserit, vel locuta fuerit, vel cogitaverit, omnia proponentur in judicio, omnia deducentur in inquisitionem, non resurgentibus diebus qui neque naturam neque substantiam habent, sed factis omnium hominum demonstratis in natura animarum et corporum in corruptionem resurgentium. Exigetur ergo in die resurrectionis et judicii ab omni anima Christiana
B omnium dierum vitæ ejus omnis servitus quam Deo erat exhibitura, et omne opus sanctitatis, quod per singulos dies erat perfectura sive in gratiarum actionibus et confessionibus, sive in orationibus ac deprecationibus matutinis et vespertinis, sive in omnibus bonis operibus quæ in nomine Domini nostri Jesu Christi perficiuntur. Hoc scilicet ignorant plerique insipientium atque irreligiosorum, qui admonentur festinare ad templum Dei, qui vocantur ad Ecclesiam Dei accelerare, et terribilem Dei gloriam adorare, et aut pro neglectu habent, aut in vacuitatem ducunt, aut alias excusationes inveniunt dicentes : Hesterna manducavi, crastina manducem ; sed quotidie et omni tempore indifferenter student reperire, et exhibere corpori cuncta quæ consuetu-
C dinis sunt : Deo autem, vel animæ suæ tempora statuunt ac metiuntur et dies supputant, ignorantes quia irrident semetipsos et animas suas. Nam sicut superius diximus, omnium dierum vitæ suæ rationem reddituri sunt pro operibus sanctitatis per singulos dies ætatis suæ, vel hic super terram, vel in judicio. Pagani enim, atque omnes infideles in judicio non venient, sed jam ex hoc damnati sunt, et propter infidelitatem inexcusabiles in pœnas inferorum expellentur : ii vero qui in fide esse videntur, et pravo nomine censentur, isti, inquam, omnes in terribili illa judicii inquisitione omnium dierum vitæ suæ uniuscujusque diei reddent rationem, quomodo impleverint Dei servitutem, atque opus sanctitatis per unumquemque diem. Hæc vide-
D licet universa foris nos devians hic sermo per occasionem memorati diei dicere admonuit bene ac necessarie, utpote pro bonorum commemoratione his qui salvi fieri desiderant. Sed rursum ad propositum revertamur. *Maledicebat*, inquit, *Job diem suum* [64]; non maledicebat Deum, non reprehendebat, non blasphemabat, non accusabat, non murmurabat de Deo, non ingratus exsistebat Deo, sed diem maledicebat qui non erat. Nam Deo gratias agebat, confitebatur, invocabat, benedicebat. *Sit*, inquit, *nomen Domini benedictum in sæcula* [65]. Sic itaque benedicendo, ac gratias agendo Deo, diem

[63] Job III, 1. [64] ibid. [65] Job I, 21.

qui nec visionem, nec naturam, nec substantiam A habebat, maledicebat, vel potius eum qui non erat, sicut prius ostensum est, et hoc ut tantum loqueretur. Sed fortassis dicit aliquis, cur omnino hoc dicit, vel cur hoc locutus est ? Audi, o homo. Ob hoc locutus hæc dicit, quia validiores dolores eum apprehenderunt magis quam nunc tu arbitrari possis, quia lamentabiliores sustinebat miserias magis quam tu cogitare valeas. Nam quæ ille sustinebat si nunc videres, nec ad videndum omnino sufficeres. Et quomodo pati vel sustinere posses ad videndum hominem perforatis ossibus et liquescentibus carnibus ac nervis consumptis ? Hæc universa sustinebat gratias agens Deo, universa hæc supportabat benedicens Deum. Loquebatur vero ore ea quæ nec Deo, nec angelis ejus sanctis, nec cœlo, neque terræ hominibus, neque pelago, neque aeri, neque ullis quæ sunt in natura, ad aliquam contumeliam profecerunt. Loquebatur nimirum quasi miseriam ventilans, quasi aerem verberans, quasi dolorem deferens, quasi extædiatus et molestiam passus atque anxius pro vehementioribus passionibus et fortioribus doloribus. Locutus est tanquam quilibet in dolore positus quærens remedium. Tanquam quis in dolore dentium, aut oculorum, aut aurium frequenter parietes unguibus exarat, frequenter etiam semetipsum ungulis exulcerat præ nimietate doloris quem sustinet, corrasis ossibus et palpebris atque auribus : sic et beatus Job cum perforarentur ossa ejus, et liquefierent carnes ejus, locutus est maledicens diem qui non erat. Sic namque et Jeremias sanctus postquam Judæorum injustitia atque impietate usque ad mortem suggillaretur, similiter maledixit atque devotavit diem nativitatis suæ [66]. Et adhuc his majora dixit Jeremias. Dixit enim de nomine ejus : *Non nominabo nomen ejus amplius, et non loquar ulli hominum in nomine ejus* [67]. Ob quam rem, beate Jeremia ? Propter inobedientiam eorum, atque contumaciam illorum, quia factus est illis sermo Domini in derisionem, nolunt illum, et ego tota die peregi subsannatus ab illis. Idcirco enim animi dolore repletus, et diem nativitatis maledixit, et cætera alia locutus est. Sic namque et Job prior illo præventus nimietate dolorum maledixit diem nativitatis suæ, et respondit dicens : *Maledictus dies ille in quo natus sum* [68]. Super omnia quæ superius memorata sunt, et etiam hoc præcipuum quia maledixit Job diem nativitatis : quia nisi ita amare deflerel Job pœnas ipsas atque dolores, non utique æstimaret homo neque crederet quod ita aspera et amara fuissent ei ipsa supplicia atque tormenta. Nunc vero volens omnibus ostendere beatus Job immanitatem amarissimarum pœnarum atque dolorum quæ ei diabolus ingessit, deflet, conqueritur, ita et amariter et miserabiliter atque lamentabiliter, ut nativitatis suæ malediceret diem, dicens : *Maledictus dies in quo natus sum*. Non maledicatur, inquit, dies mortis, neque dies finis, neque dies exitus de hoc sæculo. Est namque consummatio et requies et dolorum omnium transitus ac depositio. Dies nativitatis omnium tribulationum et angustiarum, dolorum quoque et miseriarum, omnium nihilominus peccatorum atque impietatum initium est atque introitus, per quem pereunt impiæ atque irreligiosæ animæ, ergo omnium horum quæ memorata sunt initium atque introitus corruptibilis nativitatis dies est. Merito maledictus dies in quo natus sum, quia melior est dies mortis quam nativitatis, sicut dicit Ecclesiastes [69], et propterea maledictus dies in quo natus sum. Quare ? quia per hunc, inquit, ad omnes hos nefandos perveni dolores, quia per hunc ad omnia B hæc amarissima perveni supplicia, quia per hunc ad terrenum hoc veniens sæculum nequissimi adversarii sustineo zelum, ac malignissimi diaboli supporto supplicium. Pro his ergo omnibus maledictus dies in quo natus sum. Plerique, inquit, hominum sub cœlo carnalem hanc solam delectantes vitam, ac sola terrena quæ sunt in corruptione respicientes, diem nativitatis suæ delectabiliter celebrare student, honeste in die nativitatis suæ jucundantes splendide. Nam hanc existimant portionem suam, atque hæreditatem, et per hæc sperant se diutius vivere in corpore, atque augmentari sibi annos et diem nativitatis suæ. Hoc videlicet faciunt non ob hoc quod æterna sperent, vel eam quæ non videtur incorruptionem exspectent : qui æternam vitam apud Deum in cœlis esse non C credunt, merito terrenam hanc atque carnalem vitam solam delectantes celebrant diem nativitatis suæ; diem vero mortis nec nominari patiuntur. Ego, inquit, o viri, tantum odio habeo carnalem hanc vitam, ut pro celebrare diem nativitatis, maledicam atque abdicem illum dicens : *Maledictus dies in quo natus sum* [70] O quam profundus est hic sermo valentibus inquirere ! Nam primam disputationem facientes etiam nunc hujus sensus per pauca necessarie mentionem faciemus. Maledictus, inquit, dies nativitatis, quia peccatorum ac delictorum est principium. Verumtamen beati ii qui in die nativitatis, hoc est, in principio vitæ suæ benedicuntur, hoc est ea quæ digna sunt benedictione perficiunt. Beati quoque et ii qui in tempore nati- D vitatis suæ, hoc est in principio ætatis atque ignorantia juventutis suæ, licet maledicantur pro peccatis atque ignorantia juventutis, in diem mortis atque in finem ætatis suæ rursus benedicentur, et benedictionem promerebuntur per sinceram pœnitudinem, atque dignos pœnitentiæ fructus. Væ autem illis, et animabus eorum, qui et in principio suo, et juventute sua maledicentur delinquentes, et in fine suæ ætatis non absolventur pœnitentes, neque benedicentur per dignos fructus pœnitentiæ ad Deum confugientes : quorum maledictio atque damnatio æterna apud inferos permanet, sicut eo-

[66] Jerem. xx, 17. [67] ibid. 9. [68] Job III, 3. [69] Eccle. VI, 3. [70] Job III, 3.

rum qui pœnitudinem sinceriter gesserint æterna requies in resurrectione erit! Alia quamplurima cum possimus dicere de hoc sermone, hæc desinentes quæ sequuntur commemoremus. *Pereat*, inquit, *dies in quo natus sum* [71]. Hæc nimirum dicit beatus Job, ut ostenderet omnibus quales sustinebat dolores, vel qualia supportabat supplicia. Sic beatus ac sanctissimus Jeremias in suggillatione animæ devolutus, similia ut Job locutus est, juxta omnia quæ superius veraciter memorata sunt [72]. Super quæ universa hoc etiam debemus advertere, quia non defuerunt sanctis dolores ac tribulationes, molestiæ quoque atque passiones, non tantum pro se quantum pro nobis : ut noverimus nos atque informemur, quia per tribulationes ac labores, per passiones et miserias, per dolores quoque ac gemitus B omnes sancti Deo placuerunt, et omnes justi introierunt in regnum Dei atque hæredes effecti sunt apud Deum æterni refrigerii, non exsultantes in corruptione, non delectati in carne, non securi in terris, sed omnem miseriam propter pietatem sustinentes, æterna incorruptione digni effecti sunt in gloria. Sic etiam gloriatur Paulus in persecutionibus suis atque passionibus [73]. Sic gloriatur et Jeremias quod sederit solus, quia amaritudine fuerit repletus, et quia non abiit in consilio impiorum ludentium [74]. Quid autem miramur, quod Job ita ingentes sustinens dolores conquestus fuerit, vel alii sancti cum terreni fuissent homines ex corpore et anima vere plasmati, cum et ipse qui omnium C sanctorum rector, et conditor cœli ac terræ, et mediator Dei et hominum Jesus Christus Filius Dei vivi, cum humano se indueret corpore, cum corruptibilem sibi circumdaret formam, cum iret ad passionem atque ad crucem, questus est dicens : *Pater, si fieri potest transeat a me calix iste* [75], hoc est hæc passio, et cœpit trepidare, et mœstus esse? Non quia trepidaverit deitas, sed quia carnis infirmitatem ostendit. Sicut ergo ille Dominus ut ostenderet quia non erat phantasma, sed corpus vere corruptibile habens, se dolorem atque passionem crucis timere ostendit; sic etiam Job, et Jeremias atque alii sancti, ut ostenderent, quia cum essent carnales cum dolore sustinuerunt ac supportaverunt supplicia atque pœnas quæ eis acciderunt. D Merito ergo dicit Job : *Pereat dies in quo natus sum*, juxta omnia quæ superius ostensa atque memorata sunt, *et nox illa in qua dictum est : Ecce masculus* [76]. Porro quando natus es, o beate Job? per diem, an per noctem? Si in die natus es, nocte quid irasceris? Sed si in nocte natus es, diem cur maledicis? Sicut autem æstas et hiems idem sunt, sic et nox et dies; quod enim per æstatem fit, hoc nihilominus per hiemem consumitur : et quod hieme superfuerit, hoc procul dubio æstate seminatur, æstate laboratur, sicut in die : hieme requiescitur, sicut in nocte. Et adhuc sicut corpus

A et anima idem sunt indiscrete atque indivisive, et nunc in terris, et in resurrectione in cœlis, quodcunque seminaverit corpus super terram, hoc metet anima in resurrectione, quodcunque operatur corpus in corruptione : hoc enim quod seminat, hoc et metet. Sicut ergo hæc idem sunt, ita et dies et nox idem sunt. Quod in die fit, hoc nocti reputatur, et quod in nocte fit, hoc diei designatur. Sic namque omnia quæcunque fecerit corpus, sive bonum, sive malum, animæ reputantur, et omnia corpori in judicio atque inquisitione succensentur. Nam utriusque utrique imputatur, utriusque in utroque requiritur atque vindicatur. Utraque enim et corpus et anima cum simul sint, et simul conversentur, simul adjudicantur pœnæ, aut simul suscipientur in requie. Ergo quia hæc, inquit, ita sunt, merito et ego neque de nocte silui, neque diem reliqui. Sed *pereat*, dixit, *dies ille in quo natus sum, et nox in qua dictum est : Ecce masculus*. A quo dictum est? Ab his, inquit, qui nuntiaverunt patri meo Zareb. Plurimi namque illi prædicaverunt filium natum, alter alterum anticipare properantes, ut per id quod honeste celebraverunt per singulos annos ab eo accipientes dicerent : Ecce natus est tibi masculus. Sed et puto quod ipsæ obstetrices matri Job Bosor renuntiaverunt (sic namque vocabant), quia masculum genuerit. Hæc namque demonstrat dicens : *Et nox illa in qua dictum est : Ecce masculus*. Ubi dies, illic et nox. Et quod diei, hoc etiam nocti. Ob hoc ergo quia unum sunt dies ac nox, cum diei malediceret, nocti non pepercit. *Pereat*, inquit, *dies in quo natus sum, et nox illa in qua dictum est : Ecce masculus*. Nox illa quæ præteriit, quæ transiit, quæ defecit, quæ non est. Nox illa sicut et dies ille manens in tenebris, ille qui non videtur, qui non invenietur, qui non revocatur, qui non est. Sicut ergo nox illa, ita et dies ille pereant tanquam quæ non sunt, deficiant tanquam quæ non videntur, neque demonstrantur. Cum ista ergo quæ non sunt maledixerit Job, et ea quæ non sunt perire voluerit, irreprehensibilis omnino in omnibus permanebat. Vehementem enim dolorem quem sustinebat deflebat absque illius molestia. Puto quod forsitan olim in initio juventutis celebraverit Job diem nativitatis suæ, item nunc ipsum reprobans, quia non celebrandus, sed lamentandus atque plorandus est dies carnalis nativitatis, utpote tantarum tentationum atque dolorum introitus : et non solum non celebravit ulterius, sed maledixit ac perire optavit dicens : *Pereat dies in quo natus sum*. Qui dies? Ille, inquit, qui olim fuit honestus et hilaris, festivus et lætus atque splendidus. Hic ergo pereat dies. Unde pereat? Ex solemnitate, ex lætitia, ex splendore, ex istis pereat, et nunquam in his inveniatur. Cum hoc autem die, etiam nox illa pereat in qua dictum est : Ecce masculus. Hæc audientes nos, o viri, non gaudea-

[71] Job III, 3. [72] Jerem. XX, 14. [73] II Cor. XI, 30. [74] Jerem. XV, 17. [75] Matth. XXVI, 39. [76] Job III, 3.

mus terrenæ nativitati, sed timeamus a plurimis hujus mundi tentationibus, sed paveamus a terribili introitu in illud incorruptibile sæculum, ubi erit revelatio et inquisitio omnium operum atque verborum nostrorum. Animadvertamus, o homines, quæ immutatio facta est in hominibus. Nam priores diem nativitatis celebrabant unam vitam diligentes, et aliam post hanc non sperantes. Nunc vero nos non nativitatis diem celebramus, cum sit dolorum atque tentationum introitus, sed mortis diem celebramus, utpote omnium dolorum depositionem atque omnium tentationum effugationem. Diem mortis celebramus, quia non moriuntur hi qui mori videntur; propterea et memorias sanctorum facimus, et parentum nostrorum, vel amicorum in fide morientium devote memoriam agimus, tam illorum refrigerio gaudentes quam etiam nobis piam consummationem in fide postulantes. Sic itaque non diem nativitatis celebramus, quia in perpetuo vivent ii qui moriuntur. Celebramus nimirum religiosos cum sacerdotibus convocantes, fideles una cum clero, invitantes adhuc egenos et pauperes, pupillos et viduas saturantes, ut fiat festivitas nostra in memoriam requiei defunctis animabus, quarum memoriam celebramus, nobis autem efficiatur in odorem suavitatis in conspectu æterni Dei. Hæc videlicet diximus, quia diem nativitatis propter illos qui sine spe sunt maledixit Job dicens : *Pereat dies ille in quo natus sum, et nox illa in qua dictum est : Ecce masculus.* Paulo post incedens dicit : *Et nox illa sit in dolore* [77]. Ostendit vero quia nulli maledixit per hoc quod ait, *et nox illa sit in dolore.* Quis enim dolor erit nocti ? Nullus. Nam nox apud semetipsam atque in semetipsa, neque cum dolore, neque sine dolore esse potest. Nam sicut non habet naturam, neque substantiam, ita nec dolorem, neque vulnus, neque passionem habet in semetipsa, neque dies, neque nox. Hæc itaque sciens beatus Job miseriam ventilans, et dolorem deflens, eis quæ non sunt maledixit atque dolorem optavit, dicens : *Pereat ille dies in quo natus sum, et nox illa in qua dictum est : Ecce masculus.* Quare ? quia tenebrosorum dolorum mihi auspicium est factus, quia obscurissimorum suppliciorum mihi exstitit introitus, quia cum re familiari atque filiorum perditione etiam amicos in inimicos convertit, et corpus meum vermibus consumpsit, et membrorum meorum nervos humore vulneris liquefecit. Pro his ergo omnibus dies illa sit in tenebris, et tanquam errans circumeat in tenebris, et rursus ad me accessum non inveniat, neque appropinquare valeat, neque vulnera mea identidem renovet, neque maligni diaboli zelum denuo mihi subministret. Ob hoc ergo dies ille sit in tenebris, dies ille qui plurimos deludit, qui plurimos seducit, qui plurimis æternas tenebras procurat. Omnibus illis qui carnalem vitam quæsierunt, spiritalis vero memores non sunt; A omnibus qui delectationem putant carnales delicias, omnibus qui voluptati ac ventri deserviunt super terram ; omnibus istis obscurus efficiatur, quia in tenebris prodibunt, quia in tenebras ibunt, quia tenebræ contegent nomen eorum. *Dies ille sit in tenebris* [78]. Ille in quo malignus atque tenebrosus diabolus suam perfecit voluntatem. Nam et vere nisi primum obscuraverit diabolus corda hominum, nisi primum infuscaverit animas eorum, nisi prius oblivionem dederit timoris Dei atque terribilium judiciorum ejus, non utique valebit unquam peccatorum semen seminare in cordibus eorum. Postquam vero obscuraverit animam, et a Deo averterit, tunc scilicet ad omnia mala, ad impudicitiam, ad infidelitatem atque ad omnia carnis desideria tanquam B eos qui in tenebris sunt facile convertit. Istis ergo talibus efficitur dies illa, hoc est dies nativitatis, dies tenebrarum. Et non solum dies nativitatis tenebræ illis efficiuntur, sed insuper adhuc dies mortis æternarum tenebrarum introitus efficitur illis. Dies enim tenebrosus circumdabit hos tales. Hæc namque universa significans dicit : *Dies illa sit in tenebris.* Dies impiorum, dies infidelium, dies lascivorum, impudicorum, eorum qui neque in die nativitatis pietatem custodiunt, neque in die mortis pœnitentiam ostendunt. Istis ergo talibus dies ille sit in tenebris, quia in tota vita sua tanquam in tenebris ambulant, qui palpant velut cæcus circa parietem. Justis autem lux est semper in die nativitatis, C sicut Jeremiæ et omnibus sanctis. Et in die mortis, sicut Lazaro qui deportatus est ab angelis in sinum Abrahæ, Isaac et Jacob, in sæcula sæculorum. Amen. *Dies ille sit in tenebris, et non requirat illum Dominus desuper* [79]. Identidem ad priora se convertit, *non inquirat illum Dominus,* ne inquisitus iterum ad me perveniat, ne inventus identidem me inveniat. Non inquirat illum Dominus desuper, non recordetur, non reputet. Non enim est dignus, neque ipse dies, neque ille qui in ipso die amarissima mihi ingessit tormenta. Diem nativitatis memorat, et lamentabilium suppliciorum diem significat, quinimo ipsa supplicia, vel potius diabolum qui ingessit ea, quem de superioribus cadentem non requiret Dominus unquam. *Non requirat eum Dominus desuper.* D Quid dicis, o beate Job ? Ergo alios dies inquiret, ut de isto solo dicas velut interminans : *Non inquirat illum Dominus desuper ?* Utique, ait, omnes dies sæculi inquirentur, omnia tempora, et momenta atque sæcula requirentur et producentur : nimirum non dies sæculi qui naturam non habent neque substantiam, sed verba et facta quæ in illis diebus sunt gesta vel dicta, sed cogitationes et consilia atque tractatus, qui in omni tempore vel momento hujus sæculi tractati sunt atque cogitati. Hæc igitur omnia in omnibus gentibus, et in omni lingua inquisita in judicio manifestantur in tempore inquisitionis. Non enim mentitur is qui

[77] Job III, 3. [78] ibid. 4. [79] ibid.

ait: *Memor sum ea quæ a sæculo sunt dinumerare*, non solum tempora et momenta, et dies, et annos, sed quin potius omnium hominum cordis occulta, juxta hoc quod dictum est: *Qui fingit sigillatim corda eorum, qui intelligit omnia opera eorum* [80]. Et adhuc alibi: *Ipse autem novit occulta cordis* [81]. Apostolus vero his consonanter dicit: *In die qua judicabit Deus occulta hominum* [82]. Ille enim dies manifestabit omnia, in igne revelans cuncta. Scientes itaque nos, o viri, quia adversum tam terribilem habemus judicem, sancte conversari et in factis et in verbis studeamus, ut non pro condemnatione in judicio, sed pro requie atque gloria æterna inquiramur. Deinde, *non sit*, inquit, *in diebus anni, neque numeretur in diebus mensium* [83]. Quis? Maledictus atque perditus ille dies. Iste non sit in diebus anni, neque numeretur in diebus mensium. Nunc ostendisti evidenter, o beate Job, quia non diem creaturæ maledixisti, quia non diem anni vel mensium devotasti, sed illum qui non est in substantia, neque in numero, neque in computo. Omnes enim dies anno et mensibus circumdantur vel computantur. Extra annum autem et menses nullus est dies. Ergo si dies qui istic maledictus est ac perditus est, non est in anno, et tu dicis: *Non sit in diebus anni:* non est in mensibus, et dicis: *Non numeretur in diebus mensium*, nihil est, nusquam est, hoc quod non est maledicis, maledicis enim qui non est perire volens. Et merito irreprehensibilis in omnibus permanes, beatissime Dei amice Job. Aut etiam aliter intelligamus maledictum hunc atque perditum diem de quo dicit: *Dies ille sit in tenebris, et non inquirat illum Dominus desuper*. Figurate significat per hæc infelicem illum Judam, per ista de longe eum ostendit, qui debuerat esse dies serenus, et splendidus ac perspicuus, et sibi luminosus et aliis lucidus, factus est tenebrosus per semetipsum atque obscurus. Hunc ergo significans dicit: Dies ille sit in tenebris qui lucem dereliquit, qui a luce discessit, qui lucem in mortem tradidit, et non inquirat illum Dominus desuper, cum inquisierit Petrum et cæteros apostolos resurgens a mortuis. Non sit in diebus anni, Ecclesiæ festivitatibus atque sanctificationibus, non sit in unitate Ecclesiæ, non numeretur inter dies mensium, in numero duodecim apostolorum, tanquam duodecim mensium, sed deleatur de libro viventium, et cum justis non scribatur. His consonanter inferius universum populum Judæorum designans atque increpans, nocteinque eum nuncupans dicit: *Obscurentur sidera noctis illius*. Cujus noctis? Illius de qua dicit Apostolus: *Nox præcessit* [84]. Quæ sidera obscurentur? Sacerdotes, et Scribæ, et Pharisæi: nam hi qui debuerant in modum stellarum fulgere atque lucere in lege tanquam in nocte, effecti sunt omnes tenebrosi atque obscuri. Sustineat, inquit, nox illa Judæorum tenebrosus populus, sustineat resurre-

A ctionem Domini, sed non veniat in lucem vultus ejus, neque videat luciferum orientem Spiritum sanctum Paracletum de excelsis ad apostolos missum. Aliaque plurima demonstrantur ex ipsis beati Job sermonibus, quæ in resurrectione atque judicio prævenient impiis atque injustis tanquam abortivum exiens de ventre matris suæ. *Illic*, inquit, *impii requieverunt ab ira indignationis, illic requieverunt dolentes corpore* [85]. Illic, inquit, in resurrectione, in inquisitione, in judicio. Illic enim requiescit eatenus indignatio atque furor impiorum, cum digna illis illata fuerit damnatio atque tormentum: tunc erunt tanquam aborsum exiens de ventre matris suæ, sicut infantes qui non viderunt lucem. Nam sicut abortiva de ventre matris suæ exeuntia non

B viderunt lucem, sed ex tenebris in tenebras eunt, ex tenebris atque angustia uteri materni in tenebras et angustias terræ atque sepulcri: sic impii de tenebris in tenebras eunt, ex angustia in angustiam expellentur, de corpore in sepulcrum, ex sepulcro in angustiam expellentur atque judicii damnationem, et in tenebras exteriores, ubi non est lux, neque videbunt vitam homines. *Pusillus et magnus*, inquit, *ibi est* [86]. Non est enim personarum acceptor regni hujus rex. Merito ex æquo impertit omnibus et pusillis et magnis, et humilibus et altis regni hujus introitum: illis sane qui æqualiter illum metuunt, qui æqualiter illum diligunt. *Pusillus et magnus*. Ibi est Lazarus pusillus cum

C Abraham magno. *Et servus non timens dominum suum*. In corruptione enim non est dominus corruptibilis, neque carnalis, sed cum apparuerit facies cœlestis Domini atque judicis, tunc corruptibiles atque carnales domini nusquam apparebunt. Merito illic est servus non timens dominum suum. Memoratus enim timor judicii, terror atque formido futurorum, omnem timorem corruptibilem et carnalem in oblivionem deducit atque foras mittit. Non enim servi dominorum timoris recordantur, neque domini servis imperare occurrunt. Unus enim timor inquisitionis atque judicii apprehendet cunctos. Merito illic est servus non timens dominum suum. Ibi est Abdias non timens Achab dominum suum. Ibi est Onesimus non timens Philemonem

D dominum suum. Aliique innumeri reperiuntur et in lege, et in Evangelio his similes, qui cœlesti Domino ac Deo omnium servientes, non timuerunt super terram dominos carnales ad obediendum eis in malis, neque in cœlis eos timent in conspectu veri Domini venientes. Nam cum servitutem carnalem pure eis atque devote exhibuissent, non discesserunt a Creatoris servitute. Hoc namque oportet reddere servos carnalibus dominis suis, ut non fraudent, ut non circumveniant, ut non insidientur dominis suis, ut non ad oculum serviant, ut non in facie fingant, sed foris ab oculis, sed foris a

[80] Psal. xxxii, 15. [81] Psal. xliii, 22. [82] Rom. ii, 16. [83] Job iii, 6. [84] Rom. xiii, 12. [85] Job iii, 17. [86] ibid. 19.

facie omnem gratiam dominis suis ostendant. Hujus namque rei ingentem in cœlis accipient remunerationem a Domino omnium atque judice vivorum et mortuorum. *In servum venundatus est Joseph* [86], sed in malo atque impio actu non obedivit dominæ suæ. Merito et in terris in Ægypto, et in cœlis in perpetuo dominabitur illi, quæ illicite ad tempus dominari visa est. Hæc scilicet universa pro bonorum commonitione diximus, a beato Job etiam nos de his admoniti, dicente eo evidenter: *Pusillus et magnus ibi est, et servus non timens dominum suum* [87]. Inveniet qui inquirere studuerit, etiam cætera alia his consonantia, et ea quæ nunc A istic per ordinem, et cuncta quæ in priori multipliciter a justo illo sunt dicta de Dei magnitudine, et de sua tolerantia, quæ sustinuit absque culpa innocens in conspectu Dei, et coram omnibus hominibus, quæ sustinuit cum gratiarum actionibus atque confessionibus Dei, quæ sustinuit piæ tolerantiæ formam præbens in perpetuo cunctis. Beati qui te fuerint imitati, beatissime Job. Beati qui tua vestigia fuerint secuti. Beati qui similiter ut tu in fide, et pietate, atque in omnium sibi accidentium tolerantia consummati fuerint. Hi requiescent in perpetuo apud Deum Patrem, cui gloria in sæcula sæculorum. Amen.

OPERA AD ORIGENEM SPECTANTIA.

ADMONITIO

AD APOLOGETICUM LIBELLUM S. PAMPHILI MARTYRIS PRO ORIGENE.

1. Sub finem anni quinti commotæ a Diocletiano B imperatore adversus Ecclesiam persecutionis, id est Christi 307, Pamphilus, natione Phœnix, domo Berytius, Pierii, ut scribit Photius, Alexandrinæ Ecclesiæ presbyteri discipulus, qui tum inter Cæsariensis Ecclesiæ presbyteros eminebat, captus et in carcerem conjectus, biennii spatium in vinculis exegit. Eo tempore Eusebius amicum et contubernalem suum invisens assidue, seu communi cum eo carcere inclusus, ut ait Photius, quinque libros *Defensionis Origenis* in carcere una cum illo, sextum vero et ultimum ejusdem operis librum mortuo demum absolvit Pamphilo. Totum opus confessoribus ad metalla Palæstinæ degentibus ab Eusebio et Pamphilo nuncupatum est, quemadmodum scribit idem Photius *Bibliothec.* codice CXVIII C his verbis: Ἀνεγνώσθη Παμφίλου τοῦ μάρτυρος καὶ Εὐσεβίου ὑπὲρ Ὠριγένους· τόμοι δὲ τὸ βιβλίον ἕξ, ὧν οἱ μὲν πέντε, Παμφίλῳ τὸ δεσμωτήριον οἰκοῦντι, συμπαρόντος καὶ Εὐσεβίου, ἐξεπονήθησαν· ὁ δὲ ἕκτος, ἐπεὶ ὁ μάρτυς ξίφει τοῦ ζῆν ἀπαχθεὶς, ἀνέλυσε πρὸς ὃν ἐπόθει Θεὸν, Εὐσεβίῳ λοιπὸν ἀπαρτίζεται. « Lecti sunt Pamphili martyris et Eusebii pro Origene libri sex, quorum quinque sunt a Pamphilo in carcere, præsente etiam Eusebio, elaborati: sextus vero postquam jam martyr ferro privatus vita, ad unice desideratum Deum migrarat, ab Eusebio est absolutus. » Et paucis interjectis: Τὴν δὲ ὑπὲρ Ὠριγένους *Ἀπολογίαν*, ὡς ἔφημεν, ὁ Πάμφιλος σὺν Εὐσεβίῳ καθειργμένος τῷ οἰκήματι συνεγράψατο, καὶ ταύτην πρὸς τοὺς ἐν μετάλλοις διὰ Χριστὸν ταλαιπωρουμένους διεπέμψατο· ὧν ἦν τὸ ἀκροθίνιον, Πατερμούθιος, ὁ μετὰ βραχὺ τῆς Παμφίλου ἀναλύσεως, διὰ πυρὸς καὶ αὐτὸς σὺν ἑτέροις τὸν βίον τελειωθείς. « Ejus porro *Apologiam*, ut diximus, Pamphilus una cum Eusebio, communi carcere inclusi conscripserunt, eamdemque ad eos qui pro Christi nomine ad metalla damnati exercebantur, consolationi miserunt; quorum princeps erat Patermuthius, qui post Pamphili per martyrium emigrationem, brevi interjecto tempore, flammis et ipse cum aliis vita pulsus est. » Hujus *Apologiæ* Eusebius lib. VI *Hist. eccl.*, cap. 33, sic meminit: Ὅσα δὲ ἀναγκαῖα τῶν περὶ αὐτὸν (Ὠριγένην) διαγνῶναι ἦν, ταῦτα καὶ ἐκ τῆς ὑπὲρ αὐτοῦ πεπονημένης ἡμῖν τε καὶ τῷ καθ' ἡμᾶς ἱερῷ μάρτυρι Παμφίλῳ *Ἀπολογίας*, πάρεστιν ἀναλέξασθαι· ἣν τῶν φιλαιτίων ἕνεκα συμπονήσαντες ἀλλήλοις, διὰ σπουδῆς πεποιήμεθα. « Quæcunque vero necesse est de illo (Origene) agnoscere, ea peti possunt ex *Apologetico* qui a nobis et a sacrosancto nostri temporis martyre Pamphilo pro illius defensione conscriptus est; quem quidem nos propter malevolos quosdam obtrectatores communi studio atque opera junctim elaboravimus. » Socrates item lib. III *Hist. eccles.*, cap. 7: Ὠριγένης δὲ πανταχοῦ

[86] Psal. CIV, 17. [87] Job III, 19.

μὲν ἐν τοῖς φερομένοις αὐτοῦ βιβλίοις ἔμψυχον τὸν ἐνανθρωπήσαντα οἶδεν· ἰδικῶς δὲ ὁ *εἰς τὴν Γένεσιν* αὐτῷ πεπονημένος ἔννατος τόμος, τὸ περὶ τούτου μυστήριον ἐφανέρωσεν, ἔνθα Ἀδὰμ μὲν τὸν Χριστὸν, Εὔαν δὲ, τὴν Ἐκκλησίαν εἶναι πλατύτερον κατεσκεύασε· μάρτυρες τούτων ἀξιόπιστοι, ὅ τε ἱερὸς Πάμφιλος, καὶ ὁ ἐξ αὐτοῦ χρηματίζων Εὐσέβιος· ἄμφω γὰρ κοινῇ τὸν Ὠριγένους παρατιθέμενοι βίον, καὶ πρὸς τοὺς ἐκ προλήψεως ἀπεχθανομένους πρὸς τὸν ἄνδρα ἀπαντῶντες, ἐνδόξοις βιβλίοις ἀπολογίαν ὑπὲρ αὐτοῦ ποιούμενοι, οὐ πρῶτον Ὠριγένην ἐπὶ ταύτην τὴν πραγματείαν ἐλθεῖν φασιν, ἀλλὰ τὴν τῆς Ἐκκλησίας μυστικὴν ἑρμηνεῦσαι παράδοσιν. « Origenes quoque in omnibus libris suis, Christum hominem factum anima præditum esse agnoscit : sed specialiter in nono tomo *Commentariorum* quos scripsit *in Genesim*, hujus rei sacramentum exponit : quo loco Adamum quidem Christi, Evam autem Ecclesiæ typum gerere pluribus verbis asseruit. Hujus rei testes sunt locupletissimi S. Pamphilus et, qui ab illo nomen traxit, Eusebius. Ambo enim cum simul juncti vitam Origenis conscriberent, et iis qui ex anticipata quadam opinione eum aversabantur, responderent, in præclaris illis libris quos pro ejus defensione elucubrarunt, Origenem non primum in hoc argumento versatum esse dicunt, sed mysticam Ecclesiæ traditionem esse interpretatum. » Socratem sequitur Nicephorus Callistus lib. x, cap. 14. Anonymus auctor, qui sexto sæculo epistolas synodicas a R. P. Lupo editas collegit, in suis ad epistolam 198 observationibus hujus etiam sic meminit : « Eusebius in opere apologetico pro Origene et dogmatibus ejus, id est, pro præexsistentia et restitutione composito, quod martyris et ipsius Eusebii Cæsariensis nominibus prænotatur, multis valde præcedentium Patrum testimoniis usus est pro prædictis erroribus. » Quod autem ait Eusebius hanc a se et a martyre Pamphilo *Defensionem Origenis* fuisse conscriptam « propter malevolos quosdam obtrectatores, » haud scio an non præcipue respiciat Methodium, Olympi in Lycia episcopum, qui tum eruditione celeberrimus erat. Nam « Eusebius Cæsariensis episcopus » (verba sunt Hieronymi lib. I *Apologiæ adversus Rufinum*) in sexto libro τῆς Ἀπολογίας Origenis hoc idem objicit Methodio episcopo et martyri, quod tu in meis laudibus criminaris; et dicit : « Quomodo ausus est Methodius nunc contra Origenem scribere, qui hæc et hæc de Origenis locutus est dogmatibus? » Librum *De resurrectione* scripsit Methodius adversus Origenem, testibus Hieronymo et Epiphanio : atque hæc causa fuisse videtur cur Eusebius in suis *Historiæ ecclesiasticæ* libris nullam ejus mentionem fecerit. Nam cum omnes fere ecclesiasticos scriptores in hoc opere accurate commemoraverit, Methodium tamen de industria prætermisit, eo quod Origenem, quem ipse præcipue mirabatur, impugnavisset. Sic Hieronymus Rufini, quicum simultates exercuit, nullam in suo *Catalogo virorum illustrium* mentionem fecit.

II. Anno Christi 397, Rufinus, e Palæstina in Italiam a sancto Chromatio, Aquileiensis Ecclesiæ episcopo, evocatus, ubi Romam advenit, primum hujus *Apologiæ* librum Latine vertit, et sub solo martyris Pamphili nomine publicavit. Cur autem id operis aggressus sit, sic ipse exponit lib. I *adversus Hieronymum* : « Vir fide, eruditione, nobilitate, vita clarus Macarius cum opuscula adversus fatum vel mathesim haberet in manibus, eaque utili et pernecessario sudore componeret : in aliquantis vero, quia erat perdifficilis materia, de divinæ Providentiæ dispensationibus hæsitaret, per soporem sibi a Domino tale aliquid dicebat ostensum : quod navis ei quædam demonstraretur eminus adventare per pelagus, quæ cum portum fuisset ingressa, nodos suæ hæsitationis absolveret. Exsurgens vero, cum de visu sollicitus cogitaret, nos supervenisse aiebat in tempore : quibus continuo et opuscula sua, et ambiguitatem indicavit, et visum. Quid porro Origenes, quem opinatissimum apud Græcos audierat, sentiret de talibus percunctatur, breviterque sibi ejus de singulis quibusque sententias orat exponi. Ego rem primum dicebam factu esse difficilem; sanctum tamen Pamphilum martyrem dixi quadam ex parte tale aliquid operis conscripsisse in *Apologetico* suo. Continuo id sibi poscit in Latinum verti. Nullum dicebam me usum hujuscemodi operis habuisse, et ad Latinum sermonem tricennali jam pene incuria torpuisse. Perstitit tamen deprecans qualicunque sermone notitiam sibi tantum eorum quæ cupiebat, ostendi. Cumque id quo potui sermone fecissem, majori desiderio accensus est ad illa ipsa plenius cognoscenda, e quibus pauca illa quæ transtuleram videbantur assumpta. Excusantem me urgere vehementius cœpit, et sub Dei testimonio convenire ne sibi ad opus bonum quæ se auxilia juvare possent denegarem. Cumque vehementius insisteret, et desiderium ejus secundum Deum esse perspicerem, acquievi tandem, et interpretatus sum. » At vero Hieronymus lib. III *adversus Rufinum* sic deridet hanc Rufini narrationem : « O triremem, inquit, locupletissimam, quæ Orientalibus et Ægyptiis mercibus Romanæ urbis ditare venerat paupertatem !

Tu maximus ille es,
Unus qui nobis scribendo restituis rem.

Ergo nisi de Oriente venisses, eruditissimus vir hæreret adhuc inter mathematicos, et homines Christiani, quid contra fatum dissererent, ignorarent. » Eminentissimus cardinalis Norisius *Dissert. histor. de synod.* v, cap. 13, ut aperti mendacii Rufinum arguat, objicit in hoc Apologetico libello quem sub nomine Pamphili martyris edidit, nihil probatum legi contra mathematicos vel fati assertores; sed tantum de Patre, de Filii æternitate, de Spiritus sancti divinitate, de Verbi incarnatione, de Christo Domino, de pœnis damnatorum, etc.

« Quodnam igitur, inquit, opus contra mathematicos Pamphilus scripsit? » Sed responsio facilis est. Ut enim darem in primo *Apologiæ* libro nihil contra mathematicos fuisse, at cæteros forte libros sequentes, in quibus alicubi forsitan fati assertores confutabantur, Latine reddere in animo erat Rufino, quem ab hoc labore deterruit solus Macarius libros *Περὶ ἀρχῶν* videndi cupidus. Hic enim, teste Rufino lib. I *Apologiæ adversus Hieronymum*, lecta libri primi *Apologetici* versione, « majori desiderio accensus est ad ipsa illa plenius cognoscenda, e quibus pauca illa, quæ » transtulerat Rufinus, « videbantur assumpta. » Translationem itaque librorum *Περὶ ἀρχῶν* aggredi coactus est Rufinus.

III. Hieronymus, codicis Græci, quem a Rufino mutuatus erat, titulo fidem adhibens, primum crediderat *Defensionem Origenis* sub nomine Pamphili vulgatam, opus esse diversum a sex Pamphili et Eusebii libris pro Origene elaboratis, propriumque solius Pamphili, sed hac postmodum Pamphilo detracta, unum esse ac eumdem solius Eusebii fetum acriter contendit. « Nunc tantum, » inquit lib. II *adversus Rufinum*, « tuis assertionibus obviasse sufficiat, et hoc breviter prudentem instruxisse lectorem, me istum librum, qui sub nomine Pamphili ferebatur, vidisse primum scriptum in codice tuo; et quia non erat mihi curæ quid pro hæretico diceretur, sic semper habuisse, quasi diversum esset opus Pamphili et Eusebii: postea vero, quæstione mota, scriptis eorum respondere voluisse, et ob hanc causam legisse quid pro Origene unusquisque sentiret; perspicueque deprehendisse, quod primus liber sex voluminum Eusebii ipse esset, qui unus sub nomine Pamphili a te editus est tam Græce quam Latine, immutatis duntaxat sensibus de Filio et Spiritu sancto, qui apertam blasphemiam præferebant. Unde etiam ante annos ferme decem, cum Dexter amicus meus, qui præfecturam administravit prætorii, me rogasset ut auctorum nostræ religionis ei indicem texerem, inter cæteros tractatores posui et hunc librum a Pamphilo, ita putans esse ut a te et a tuis discipulis fuerat divulgatum. Sed cum ipse dicat Eusebius Pamphilum nihil scripsisse, exceptis brevibus epistolis ad amicos, et primus liber sex voluminum illius eadem et eisdem verbis contineat quæ sub nomine Pamphili a te ficta sunt, perspicuum est te idcirco librum hunc disseminare voluisse, ut sub persona martyris hæresim introduceres. » Idem narrat lib. III *adversus Rufinum*: « De Pamphili libro non ridiculosa, ut tu scribis, sed ridicula mihi forte res accidit; ut postquam Eusebii asseruerim esse, non Pamphili, ad extremum dixerim, etiam me annos plurimos hoc putasse, quod Pamphili fuerit, et a te exemplar hujus voluminis mutuatum . . . . De tuo codice quasi Pamphili exemplar accepimus. Credidi Christiano, et credidi monacho: non putavi tantum sceleris a te posse confingi. Postea vero per interpretationem tuam quæstione contra Origenem toto orbe commota, in quærendis exemplaribus diligentior fui, et in Cæsariensi bibliotheca Eusebii sex volumina reperi Ἀπολογίας ὑπὲρ Ὠριγένους. Quæ cum legissem, primum eum librum deprehendi, quem tu solus sub nomine martyris edidisti, de Filio et Spiritu sancto in bonam partem plerisque blasphemiis commutatis. » Idem habet lib. I *Apologiæ adversus Rufinum*: « Sex libros, ut ante jam dixi, Eusebius Cæsariensis episcopus, Arianæ quondam signifer factionis, pro Origene scripsit, latissimum et elaboratum opus, et multis testimoniis approbavit Origenem juxta se catholicum, id est, juxta nos Arianum esse. Horum tu primum librum vertis sub nomine martyris . . . . paucisque testimoniis de Filio Dei et Spiritu sancto commutatis, quæ sciebas displicitura Romanis, cætera usque ad finem integra dimisisti. » At vero sanctus doctor, qui constanter locis modo citatis asseverat librum hunc a Rufino Latine translatum, esse primum sex voluminum Eusebii Ἀπολογίας ὑπὲρ Ὠριγένους, contrarium omnino, nempe sexti libri esse principium, cætera vero membra a Didymo vel ab altero quolibet addita fuisse dicere videtur sub finem epist. 41, alias 65, ad Pammachium et Oceanum: « Sexti libri Eusebii super *Origenis Defensione* principium usque ad mille ferme versus liber iste, qui Pamphili dicitur, continet, et in reliquis scriptor ejusdem operis profert testimonia, quibus nititur approbare Origenem fuisse catholicum. Eusebius et Pamphilus tantam inter se habuere concordiam, ut unius animæ homines putes, et ab uno alter nomen acceperit. Quomodo igitur inter se dissentire potuerunt, ut Eusebius in toto opere suo Origenem Ariani probet dogmatis, et Pamphilus Nicænæ synodi, quæ fuit postea, defensorem? Ex quo ostenditur vel Didymi, vel cujuslibet alterius esse opusculum, qui, sexti libri capite detruncato, cætera membra sociarit. » Ut tollatur aperta verborum repugnantia, eminentissimus cardinalis Norisius *Dissert. historica de synodo quinta*, cap. 13, eam rejicit in amanuensium errorem, qui cum in hac ad Pammachium et Oceanum epistola legerent abbreviatas hasce notas: « VI lib. Eusebii super Origenis defensione principium, sexti libri Eusebii » reddiderunt, cum « sex librorum Eusebii super Origenis defensione principium, » scribere debuissent. Sic etiam paulo post legentibus: « qui VI lib. capite detruncato, » non exscribendum eis erat, « sexti libri, » sed, « sex librorum. » Quod autem addit Hieronymus, « vel Didymi, vel cujuslibet alterius esse opusculum, qui, sex librorum capite detruncato, cætera membra sociarit, » non ita accipiendum est, quasi velit *Apologiam pro Origene* a Rufino sub nomine Pamphili editam, revera esse Didymi; sed explicandum istud est ex alio loco supra allato e lib. III *Apologiæ adversus Rufinum*, ubi postquam dixit: « Postea vero per interpretationem tuam quæstione

contra Origenem toto orbe commota, in quærendis exemplaribus diligentior fui, et in Cæsariensi bibliotheca Eusebii sex volumina reperi *Ἀπολογίας ὑπὲρ Ὠριγένους*. Quæ cum legissem, primum eum librum deprehendi quem tu solus sub nomine martyris edidisti, de Filio et Spiritu sancto in bonam partem plerisque blasphemiis commutatis, » addit : « Et hoc vel Didymum, vel te, vel alium fecisse nescio quem, quod tu apertissime in libris *Περὶ ἀρχῶν* fecisse convinceris. » Id ergo unum utrobique sibi vult Hieronymus, vel Didymum, vel Rufinum, vel alium nescio quem in bonam partem tam Græce quam Latine plerasque blasphemias commutasse quæ in Eusebii textu comparebant. Quod utrum verisimile sit, mox indagare tentabimus.

IV. Jam vero ut probet Hieronymus Apologeticum istum libellum pro Origene, non Pamphili, sed solius Eusebii esse, hæc sunt ejus argumenta : 1° « Si iste Pamphili liber est, » inquit lib. I *Apolog. advers. Rufinum*, « de sex libris qui erit primus Eusebii ? » Responsio facilis est. Erit primus Pamphili simul et Eusebii ; 2° instat ibidem : « In ipso volumine, quod tu Pamphili simulas, sequentium librorum facta mentio est. In secundo quoque et reliquis dicit Eusebius quod in primo libro antea dixerat, et quod eadem repetere non debeat. » Nullibi in libro primo de cæteris mentionem fieri reperimus : sed esto in Græco facta fuerit, quid mirum ? Nempe quinque priores a Pamphilo simul et Eusebio collata opera fuerant elaborati ; 3° pergit ibidem : « Si totum opus Pamphili est, cur reliquos libros non transfers ? » Scilicet obfuit Macarii desiderium, ut jam diximus : vel potius nulla alia videtur fuisse causa, quam quod Rufini codex unicum hujus *Apologiæ* librum primum sub nomine Pamphili martyris contineret. Certe lib. II *advers. Rufinum* fatetur ipse Hieronymus se « istum librum, qui sub nomine Pamphili ferebatur, vidisse primum scriptum in codice Rufini, et quia non erat ei curæ quid pro hæretico diceretur, sic semper habuisse quasi diversum esset opus Pamphili et Eusebii ; » et lib. III ait se a Rufino « exemplar hujus voluminis, » (non sex voluminum) fuisse « mutuatum ; » 4° Objicit Hieronymus nihil proprii operis Pamphilum scripsisse. « Et ipse quidem proprii operis, » inquit lib. I *advers. Rufinum*, « nihil omnino scripsit, exceptis epistolis, quas ad amicos forte mittebat (3), in tantum se humilitate dejecerat. Veterum autem tractatus scriptorum legebat studiosissime, et in eorum meditatione jugiter versabatur. Defensor Origenis, et laudator Pamphili dicit Pamphilum nihil omnino scripsisse, nec proprii quidquam condidisse sermonis : et hoc dicit, jam Pamphilo martyrio coronato, ne habeas suffugium post editos ab Eusebio libros hoc Pamphilum scripsisse. » Sed nodus hic perquam facile poterat a Rufino solvi. Quippe proprium Pamphili opus *Apologeticus* ille dici non debuit, quem alterius, nempe Eusebii, opera adjutus elaboravit. Huc adde quod totus ille constat locis Origenis ex variis ejus operibus excerptis, si modo exceperis initium, quod aliquo modo nihil aliud est quam epistola ad confessores ad metalla damnatos : ac proinde potest inter Pamphili epistolas locum obtinere ; 5° « Date, » inquit Hieronymus epist. 65, ad Pammachium et Oceanum, « quodlibet aliud opus Pamphili. Nusquam reperietis. Hoc unum est. Unde igitur sciam quod Pamphili sit ? Videlicet stylus et saliva docere me poterit ? » E stylo quidem nos hodie dijudicare non possumus an Pamphili opus sit ; verum id facile erat iis, quibus illud cum ejus epistolis, quæ adhuc supererant, conferre integrum erat. Ipse Hieronymus, qui idipsum profecto contulit, asserere non ausus est eumdem esse libri hujus Eusebiique stylum ; et reipsa ab Eusebii saliva paululum diversus abire videtur.

V. Objicit præterea Hieronymus lib. II *advers. Rufinum*, virum doctissimum Eusebium (doctissimum, non catholicum) « per sex volumina nihil aliud agere, nisi ut Origenem suæ ostendat fidei, id est Arianæ perfidiæ ; » nullam ergo hujus operis partem ad Pamphilum martyrem pertinere, cujus fidem probat Ecclesia. Eadem repetit locis supra citatis, et alibi passim, unde concludit librum sub Pamphili nomine editum, ab aliquo in Trinitate catholico fuisse emendatum, qui plerasque blasphemias de Filio et Spiritu sancto tam Græce quam Latine in bonam partem commutarit. « Sed fidem hic Hieronymo habendam non esse validissimis argumentis evinci potest (inquit Bullus *De Filii τῷ ὁμοουσίῳ*, cap. 9, art. 20). Nam : 1° Photius codice CXVIII testatur se in Græco legisse Pamphili martyris et Eusebii libros sex, in quibus nulla Arianæ perfidiæ vestigia notat severus ille censor, qui alioqui in aliorum scriptis constanter solet minima quæque reprehendere, quæ vel speciem Arianismi præ se ferant ; 2° idem Photius cod. CXVII veterem quemdam auctorem anonymum commemorans qui *Apologiam* itidem *pro Origene* conscripserat, ait auctorem illum in *Apologia* sua *pro Origene* ejusque sententiis pugnasse auctoritate tum aliorum antiquiorum scriptorum, tum imprimis Pamphili martyris et Eusebii Cæsariensis. Μᾶλλον δὲ, inquit, τῶν ἄλλων ἁπάντων, Παμφίλῳ τε τῷ μάρτυρι ἐπερείδεται καὶ τῷ Εὐσεβίῳ, id est, « præ cæteris vero Pamphilo martyri innititur et Eusebio, » ut indubium mihi videatur anonymum illum eamdem prorsus cum Pamphilo et Eusebio Origenem defendendi rationem secutum esse. Nunquid vero Arianus fuit apologista ? Nihil minus. Nam ipse Photius, qui alioqui plerosque Origenis errores illi tribuit, diserte dicit, quod περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος οὐδὲν τῶν ἐσφαλμένων λέγει· « de S. Trinitate nihil erratorum affert. » Quomodo autem Origenem defendit auctor ?

(3) Euseb. lib. III *De vita Pamphili*.

Φησὶ δὲ, inquit Photius, καὶ περὶ τοῦ Ὠριγένους μηδὲν αὐτὸν κατὰ δόξαν ἐσφάλθαι περὶ τῆς Τριάδος· « quin etiam hoc asserit de Origene, nihil eum quodquidem ad dogma de Trinitate attinet, errasse. » Ait mox Photius scriptorem illum quindecim capita Origeni objecta, quorum tria prima, decimum tertium et ultimum ad articulum de Trinitate pertinent, probasse διαβολὰς εἶναι, ἐκ τῶν τοῦ αὐτοῦ ἐκείνου συγγραμμάτων ποιούμενον τοὺς ἐλέγχους· « meras esse calumnias, ex ipsiusmet (Origenis) scriptis allatis argumentis. » Eamdem plane rationem ac methodum servat *Apologia* sub Pamphili nomine a Rufino edita. Sane ex his illud saltem efficitur, a Græco scriptore veteri qui in articulo de S. Trinitate, vel Photio judice, catholicus fuit, allata fuisse ex ipsis Origenis scriptis, prout tum Græce exstarent, testimonia, quæ catholicum pariter fuisse in eodem articulo Origenem ostenderent, atque hoc fecisse auctorem illum Pamphili martyris et Eusebii exemplo, eorumque vestigiis insistentem. » 3° Verisimile non est jam tum ad Arianam hæresim defecisse Eusebium, cum in gratiam Origenis scriberet. Quis enim credat, si jam tum fuisset Arianus, id se sibi probandum suscepisse ab Origene statui « quod æqualis sit Trinitas : quod non purus homo, sed divinæ naturæ sit Christus : quod extra ullum initium sit generatio Filii Dei : quod non sit Pater antequam Filius, sed coæternus sit Filius Patri : quod non per prolationem natus sit Filius : quod inseparabilis sit a Patre : quod eadem sit inconvertibilitas Patris, et Filii, et Spiritus sancti : quod sicut Pater novit initia omnium et fines, sic et Filius, sic et Spiritus sanctus : quod ex Deo Patre natus sit Filius, ac unius et ejusdem cum Patre substantiæ ; alienus vero a substantiis creaturarum, » etc., quæ e diametro hæresi Arianæ adversantur ? Quis sibi persuadeat eum, dum præclarissima illa Origenis testimonia excerperet unde Arianus error confoditur, Ariana ipsis infersisse ? 4° Invicte demonstrat doctissimus noster domnus Prudentius Maran in suo *De divinitate Christi* lib. IV, cap. 14-16, et alibi passim, Arianæ hæresi nullatenus favere Origenem (1), sed e contrario scriptorem catholicum acerrimumque sacri de Trinitate dogmatis defensorem haberi debere ; et quæ objiciuntur, aut ficta esse et ab eo aliena, aut partim præclarissimam habere sententiam, si recte interpreteris, partim non incommodam, si cum aliis ejus principiis apte concilies. Quomodo igitur Eusebius in præstantissimis illis contextibus, quibus Origenis doctrinam ab Ariana labe vindicat, approbare potuisset ipsum Origenem fuisse Arianum ? Quas blasphemias infersisset, si nihil sit in Origene quod ad hæresim Arianam trahi merito queat ? Cæterum dato, non autem concesso, Apologeticum libellum sub nomine Pamphili a Rufino editum, Ariano veneno in textu Græco infectum

A fuisse, nunquid inde sequeretur non fuisse martyris Pamphili ? Minime omnium, vel ipsomet Hieronymo judice. « Sed concedamus ex superfluo, » inquit epist. 65, ad Pammachium et Oceanum, « ut Pamphili sit ; sed necdum martyris. Ante enim scripsit quam martyrium perpeteretur. Et quomodo, inquies, martyrio dignus fuit ? Scilicet ut martyrio deleret errorem, ut unam culpam sanguinis sui effusione purgaret. Quanti in orbe martyres, antequam cæderentur, variis subjacuere peccatis ! » Quibus verbis tanquam suffugio utitur Hieronymus, ut si minus fidem famamque Rufini elevaret, saltem Pamphili martyris, quem hujus *Apologiæ* auctorem non omnino diffiteri audet, auctoritatem minueret. Sed eo infirmius ejus est argumentum, quod tor-
B menta plurima prius passus esset Pamphilus, quam scriberet ; adeoque jam tunc vere erat martyr, secundum vulgarem ejus temporis loquendi modum. Hieronymo autem sic respondet Rufinus *Invect.* lib. II : « Si in tantum volebas audere, ut martyrem reprehenderes, dicta ipsa, quæ tibi videbantur reprehensibilia, in medium proferre debueras ; et tunc unusquisque legentium vidisset quid ibi esset absurdum, quid consequens, quid iniquum, quid certe contra apostolicas regulas : sed tantum nescio quid impietatis, pro quo, ut dicis, expiando sanguinem suum fuderit martyr. Ipsa illa verba si legeret, jam non tua, sed sua sententia, aut errasse martyrem, aut nomine martyris absurdam et impiam conscri-
C ptionem ab alio diceret esse compositam. Nunc vero sciens quia si legantur ea quæ reprehendis, nota retorquebitur in eum qui culpat injuste, ea quidem quæ reprehendis non profers. » Et reipsa nihil nisi generatim protulit Hieronymus adversus hanc *Apologiam*. Imo promiserat lib. II *adversus Rufinum*, se in sequentibus contra ipsam scripturum, si dictandi spatium esset, nec tamen quidquam scripsisse novimus, quamvis plures annos postea vixerit.

VI. Sed tamen ut Hieronymum cum seipso conciliem, non inficias ierim videri quidem Pamphilum et Eusebium in *Defensione* illa quædam attulisse ex Origene testimonia, quibus voculæ et dicta nonnulla admista essent, quæ catholicis auribus Hieronymi
D ætate minus placuerunt, utpote ab Arianis tum ad hæresim suam propagandam usurpata : quas voculas, vel quæ dicta propterea resecuisse videtur a sua versione Rufinus, et quibusdam additis, quibusdam detractis emollisse, ut catholicam doctrinam verbis plane catholicis traderet. Quod innuere videtur ipse Rufinus, cum in epilogo ad translationem suam ad Macarium ait se « *Apologeticum* sancti martyris Pamphili, prout potuit, vel res poposcit, Latino sermone digessisse. » Hujusmodi resectionis etiamnum vestigium exstat. Pamphilus hujus *Apologiæ* cap. 4, *De Spiritu sancto*, testimonium adducit e cap. 3 libri I, Περὶ ἀρχῶν, cujus fra-

(1) Vide infra notas in *Origenian.* lib. II, cap. 2, quæst. 2.

gmentum Græcum exhibet imperator Justinianus ad calcem epistolæ ad Menam, quod non parum criminantur ipse Justinianus, Athanasius *in Matth.* XII, 32; Theophilus in *epist.* 1 *paschali*; Hieronymus in epist. ad Avitum, et Photius *Biblioth.* cod. VIII. En tibi ipsamet verba: Ὅτι ὁ μὲν Θεὸς καὶ Πατὴρ συνέχων τὰ πάντα φθάνει εἰς ἕκαστον τῶν ὄντων, μεταδιδοὺς ἑκάστῳ ἀπὸ τοῦ ἰδίου τὸ εἶναι· ὢν γάρ ἐστιν. Ἐλάττων δὲ πρὸς τὸν Πατέρα ὁ Υἱὸς φθάνων ἐπὶ μόνα τὰ λογικά· δεύτερος γάρ ἐστι τοῦ Πατρός· ἔτι δὲ ἧττον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ μόνους τοὺς ἁγίους διικνούμενον. Ὥστε κατὰ τοῦτο μείζων ἡ δύναμις τοῦ Πατρὸς παρὰ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Πλείων δὲ ἡ τοῦ Υἱοῦ παρὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· καὶ πάλιν διαφέρουσα μᾶλλον τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἡ δύναμις παρὰ τὰ ἄλλα ἅγια. « Quod Deus quidem et Pater omnia continens ad unumquemque pervenit, esse unicuique impertiens de suo: ipse enim est qui est. Quod vero præter Patrem Filius ad sola rationabilia pervenit, est enim secundus a Patre: adhuc autem minor Spiritus sanctus ad solos sanctos pertingit. Ita ex hoc major est potestas Patris, quam Filii et Spiritus sancti. Amplior item potestas Filii præ Spiritu sancto; ac rursus præstantior sancti Spiritus virtus, quam aliorum sanctorum entium. » Hæc, quamvis duriuscula prima fronte videantur, si quis tamen ad mentem potius Origenis quam ad verba attenderit, sanum recipient sensum, et ab ipsomet Huetio excusantur *Origenianorum* lib. II. cap. 2, quæst. 2, num. 27 et 28. Ibi enim agitur de ratione principii, fontis et originis. Sed ea Rufinus, quia sua ætate minus placebant, quibusdam additis, quibusdam resectis, ita et in hac *Apologia*, et in libro I *Περὶ ἀρχῶν* emollivit: « Arbitror igitur operationem quidem esse Patris et Filii tam in sanctis quam in peccatoribus; in rationabilibus hominibus, et in mutis animalibus; sed et in his quæ exanima sunt, et in omnibus omnino quæ sunt: operationem vero Spiritus sancti nequaquam prorsus incidere vel in ea quæ exanima sunt, vel in ea quæ animantia quidem, sed muta sunt: sed ne in illis quidem inveniri qui rationabiles quidem sunt, sed in malitia positi, nec omnino ad meliora conversi. In illis autem solis arbitror esse opus Spiritus sancti, qui jam se ad meliora convertunt, et per vias Jesu Christi incedunt, id est, qui sunt in novis actibus incedentes, et in Deo permanentes. » Vix dubium est quin ad hunc contextum, et ad paucos quosdam fortasse similes attenderit Hieronymus, cum ait Rufinum plerasque blasphemias, quæ de Filio et Spiritu sancto in Eusebii textu comparebant, detraxisse, et in bonam partem commutasse. Forsitan dicas fieri posse ut Pamphilus et Eusebius, nondum quæstionibus de Filio et Spiritu sancto tantopere sua ætate agitatis, clariores expressioresque Origenis de Trinitate contextus non extraxerint, quorum loco alios expressius consubstantialitatem probantes Rufinus forte substituerit. Atque id quidem indicare videtur Hieronymus

A lib. I *advers. Rufinum* his verbis: « Paucisque testimoniis commutatis, quæ sciebas displicitura Romanis, cætera (libri primi Eusebii) usque ad finem integra dimisisti. » Idem apertius innuit in epistola ad Pammachium et Oceanum. Imo vix continere se potest in hac eadem epistola, quin ab alio quolibet scriptore quam Eusebio, scilicet vel Didymo, vel ipsomet Rufino, totum hunc librum dicat fuisse compositum. « Porro, inquit, quod Pamphilum proferunt laudatorem ejus (Origenis), gratias illis ago meo nomine, quod dignum me putaverunt, quem cum martyre calumniarentur. Si enim ab inimicis Origenis libros ejus dicitis esse violatos ut infamarentur, quare mihi non liceat dicere ab amicis ejus et sectatoribus compositum esse sub nomine Pam-

B phili volumen, quod illum testimonio martyris ab infamia vindicaret? Ecce vos emendatis in Origenis libris quod ille non scripsit; et miramini si edat aliquis librum, quem ille non edidit? Vos in edito opere potestis redargui: ille qui nihil aliud edidit, facilius patet calumniæ. Date quodlibet aliud opus Pamphili. Nusquam reperietis. Hoc unum est. Unde igitur sciam, quod Pamphili sit? Videlicet stylus et saliva docere me poterit? Nunquam credam quod doctus vir primos ingenii sui fructus quæstionibus et infamiæ dedicarit... Unum nunc proferam, cui contradicere vel stulti sit, vel impudentis. Sex librorum Eusebii super *Origenis Defensione* principium usque ad mille versus liber iste, qui Pam-

C phili dicitur, continet, et in reliquis (versibus) scriptor ejusdem operis profert testimonia, quibus nititur approbare Origenem fuisse catholicum. Eusebius et Pamphilus tantam inter se habuere concordiam, ut unius animæ homines putes, et ab uno alter nomen acceperit. Quomodo igitur inter se dissentire potuerunt, ut Eusebius in toto opere suo Origenem Ariani probet dogmatis, et Pamphilus Nicænæ synodi, quæ fuit postea, defensorem? Ex quo ostenditur vel Didymi, vel cujuslibet alterius esse opusculum, qui sex librorum capite detruncato, cætera membra sociarit. » Verum sibi non constat Hieronymus. Nam contrarium omnino statuit lib. II *adversus Rufinum*, ubi testatur primum Eusebii librum eadem et iisdem verbis continere quæ sub

D nomine Pamphili a Rufino edita sunt, et Rufinum sensus duntaxat de Filio et Spiritu sancto immutasse seu pervertisse, qui apertam blasphemiam præferebant. « Perspicueque » deprehendi, inquit, « quod primus liber sex voluminum Eusebii ipse esset, qui unus sub nomine Pamphili a te editus est tam Græce quam Latine, immutatis duntaxat sensibus de Filio et Spiritu sancto, qui apertam blasphemiam præferebant... Et cum primus liber sex voluminum illius (Eusebii) eadem et iisdem verbis contineat quæ sub nomine Pamphili a te ficta sunt ... cumque de hoc ipso libro, quem Pamphili simulas, multa perverteris, et aliter in Græco, aliter in Latino sit, » etc. Sensus duntaxat ait Rufinum pervertisse, nimirum verbula quædam, quæ Hiero-

nymus in malam partem trahebat, quibusdam additis, quibusdam resectis, ad bonam convertisse; non integros contextus subtraxisse et alios substituisse. Et hanc esse Hieronymi mentem intelligitur ex lib. III *adversus Rufinum*, ubi ait vel Didymum, vel Rufinum, vel alium nescio quem in bonam partem tam Græce quam Latine plerasque blasphemias commutasse, quæ in Eusebii textu comparebant. Quod non aliud significat quam quæ blasphema Hieronymo videbantur, solo verborum sensu immutato, ad catholicum sensum adduxisse. Rem enim aliquam in bonam partem commutare, est ipsam eamdemque rem, quæ mala vel erat, vel esse videbatur, ad bonum convertere. Res eadem permanet; status rei non idem.

VII. Sed necdum his contentus quæ supra objecit Hieronymus ad *Apologiam* hanc sancto martyri Pamphilo abjudicandam, iterum instat lib. II *advers. Rufinum* his verbis: « Quamvis de Eusebii libro multa subtraxerit, et in bonam partem de Filio et de Spiritu sancto nisus sit commutare, tamen multa in illo scandala reperiuntur et apertissimæ blasphemiæ, quæ iste sua negare non poterit, catholica esse pronuntians. Dicit Eusebius, imo, ut tu vis, Pamphilus in isto volumine Filium Patris ministrum; Spiritum sanctum non de eadem Patris Filiique substantia; animas hominum lapsas esse de cœlo, et in hoc quod sumus de angelis commutati, in restitutione omnium æquales et angelos, et dæmones, et homines fore, et alia tam impia et nefaria, quæ etiam replicare sit criminis. » Verum hic sanctus doctor sibi ipsi aperte adversatur. Tantum enim abest ut aliquem de Trinitate errorem in ea Rufini interpretatione repererit, ut Pamphilum e contrario asserat Nicænæ synodi, quæ fuit postea, per eam ostendi defensorem, et inde concludat ab aliquo in Trinitate catholico opus illud fuisse emendatum. Sic enim ait sub finem epistolæ 65 ad Pammachium et Oceanum: « Sex librorum Eusebii super *Origenis Defensione* principium usque ad mille ferme versus liber iste, qui Pamphili dicitur, continet, et in reliquis scriptor ejusdem operis profert testimonia quibus nititur approbare Origenem fuisse catholicum. Eusebius et Pamphilus tantam inter se habuere concordiam, ut unius animæ homines putes, et ab uno alter nomen acceperit. Quomodo igitur inter se dissentire potuerunt, ut Eusebius in toto opere suo Origenem Ariani probet dogmatis, et Pamphilus Nicænæ synodi, quæ fuit postea, defensorem? Ex quo ostenditur vel Didymi, vel cujuslibet alterius esse opusculum, qui, sex librorum capite detruncato, cætera membra sociarit. » Nullam ergo hæresim in ea Rufini interpretatione, nullum scandalum, nullamve blasphemiam tunc reperiebat Hieronymus. Exstant quidem duo testimonia ubi Filius Patris minister dicitur: sed illud blasphemum dici nolim, quod ante et post concilium Nicænum catholice dictum est; quod Theophilus Antiochenus, quod Justinus, quod Irenæus, quod Orientales in exemplo fidei contra Photinum, quodque Hilarius et Athanasius Arianæ hæresis acerrimi impugnatores, eo sensu quo Origenes, dixerunt, ut infra videbimus in *Origenian.* lib. II, cap. 2, quæst. 2, num. 14. Quod autem ait Hieronymus, Spiritum sanctum in eo volumine non de eadem Patris Filiique substantia dici, id nusquam hodie reperitur, nec tamen inde concludendum reor, quemadmodum conjicit Huetius (5), ea fuisse a Rufino rasa, quo omnem querelæ ansam præcideret. Nunquid enim Rufinus, qui in illo ipso libro religiose profitetur, « quod sancta Trinitas coæterna sit, et unius naturæ, uniusque virtutis et substantiæ, » atque aliter docenti anathema denuntiat, adeo stupidus esse potuit ut tam spissam blasphemiam in sua translatione poneret, et absque monitore Hieronymo non animadverteret? Deinde, si eam e codicibus suis expunxit, unde igitur evenit ut nullum ejus operis exemplar hodie exstet, in quo blasphemia illa reperiatur? Nam longe lateque dispersa fuerant Rufinianæ versionis exemplaria, antequam illud objiceret Hieronymus. Num verisimile est Rufinum potuisse omnes illos priores codices sive supprimere, sive emendare? « Quid igitur dicendum? Det mihi lector æquus conjectandi veniam, inquit Bullus *Defensionis fidei Nicænæ de Filii τῷ ὁμοουσίῳ* cap. 9, num. 21. Pamphilus prope finem *Apologiæ* a Rufino versæ, Origenis errorem de animarum προϋπάρξει defendens, vel certe excusans, contraque eos disputans qui animarum traductionem defenderent, duo horum genera describit: alterum eorum qui, cum animas hominum ex traduce esse docerent, primam tamen animam ex Dei esse substantia defenderent; eorum alterum, qui ex nihilo factam esse a Deo animam illam primam assererent. Adversus priores ita disserit Pamphilus: « Jam vero illi qui ex traduce animas venire affirmant, et simul cum corporali eas semine seminari; siquidem, ut quidam ipsorum affirmare solent, non aliud dicunt animam esse, quam insufflationem Spiritus Dei, illam scilicet, quam in initio facturæ mundi Deus insufflasse dicitur in Adam, de ipsa Dei esse eam substantia profitentes; quomodo non et isti videbuntur quodammodo hæc præter Scripturæ regulam et rationem pietatis asserere, quod substantia Dei est? » Vix dubito quin ex his verbis istam Pamphilo calumniam struxerit Hieronymus. Quippe cum veterum multis sensit Hieronymus, spiraculum vitæ, quod Deus primo homini insufflasse dicitur, fuisse ipsum Spiritum sanctum eidem homini una cum anima ejus infusum. Sic in *Commentariis* in cap. IV Epist. ad Ephesios, ad verba illa: « Nolite contristare Spiritum sanctum in quo signati estis in die redemptionis [88], »

[88] Ephes. IV, 30.

(5) *Origenian.* lib. II, quæst. 14, num. 16.

hæc adnotat: « Signati enim sumus Spiritu Dei sancto, ut et spiritus noster et anima imprimantur signaculo Dei, et illam recipiamus imaginem et similitudinem, ad quam in exordio conditi sumus. Hoc signaculum sancti Spiritus, juxta eloquium Servatoris, Deo imprimente, signatur. » Ubi imaginem et similitudinem illam Dei, ad quam in ipsa sua creatione efformatus fuit homo, interpretatur signaculum Spiritus sancti : quod ideo omnino fecisse videtur, quia spiraculum vitæ, quod Deus cum primum hominem formaret, ipsi insufflasse dicitur, Spiritum fuisse sanctum credidit. Hoc clarius dixit Tertullianus lib. *De baptismo*, cap. 5, ubi de regeneratione hominis, quæ per baptismum fit, sic loquitur : « Ita restituitur homo Deo ad similitudinem ejus, qui retro ad imaginem Dei conditus fuerat, etc. Recepit enim illum Dei Spiritum, quem tunc de afflatu ejus susceperat, sed post amiserat per delictum. » Hinc igitur factum videtur, ut ex eo quod insufflationem Spiritus Dei Pamphilus (intelligens nimirum per insufflationem, juxta cum adversariis quos refellit, nihil aliud quam ipsam hominis animam) negaret de substantia esse Dei, ipsum calumniatus fuerit Hieronymus, quasi docuisset Spiritum Dei, tertiam Divinitatis personam, de substantia Dei non esse. » Nullibi etiam comparent quæ postea reprehendit Hieronymus, scilicet « animas hominum lapsas esse de cœlo, et in hoc quod sumus de angelis commutati, in restitutione omnium æquales fore et angelos, et dæmones, et homines. » Sed hæc cum naturaliter sequantur ex præexsistentia animarum, quam excusare tentat Pamphilus, inde ea, quasi si dicta fuissent, exprobrasse videtur Hieronymus.

VIII. Ex his intelligere licet quænam sit Hieronymo fides adhibenda, cum in hanc *Origenis Defensionem* tam acriter invehitur. Nullibi sibi constat sanctus doctor : ubique sibi adversatur. Hanc primum dixerat solius esse Pamphili, postea solius Eusebii. Modo eam Eusebio tribuit, modo vel Didymo, vel Rufino, vel alteri cuilibet, qui, libri primi Eusebii capite detruncato, cætera membra sociarit. Modo hanc esse ait ipsummet Eusebii primum volumen, modo sextum ; modo eadem et iisdem verbis in primo Eusebii libro contineri, modo ejus scriptorem de ipso Eusebii libro quædam immutasse ; modo sensus duntaxat immutasse, modo ipsa testimonia subtraxisse, et alia substituisse ; modo pauca, modo multa ; modo denique in ipsa Rufini Latina interpretatione multa etiamnum scandala, et apertissimas blasphemias reperiri, modo Pamphilum Nicænæ fidei per eam ostendi defensorem. Undequaque sese versat sanctus doctor, omnia movet ne liber hic Pamphili sit. Atqui tamen non poterat ignorare ipsum Eusebium, cujus scripta assidue versaverat, in suo *Histor. eccles.* lib. VI, cap. 33, aperte testari a se et a sacrosancto martyre Pamphilo *Apologeticum* pro Origenis defensione communi studio atque opera junctim fuisse elaboratum, adeoque *Apologiam* hanc sub nomine Pamphili a Rufino editam, quam esse fatetur Hieronymus ipsummet Eusebii primum volumen, esse Pamphili simul et Eusebii. Videtur ergo Hieronymus ideo eamdem soli Eusebio ascripsisse, quia Rufinus, cui tunc temporis quo hæc scribebat non minus quam Origeni erat infensus, soli Pamphilo ascripserat; et ideo Eusebio soli iterum ascripsisse, ut eam Ariana peste esse infectam facilius persuaderet, Rufinique fidei et auctoritati certius derogaret. Sed nihil proficit sanctus doctor contra auctoritatem ipsius Eusebii, Socratis, anonymi a R. P. Lupo editi, Photii, et cæterorum, qui hanc Pamphilo simul Eusebioque adjudicant; et satis nobis est præcipuum operis auctorem Pamphilum ab Eusebio et Photio agnosci, ut nullas in eo blasphemias exstitisse judicemus.

IX. Restat jam ut aliquid de cæteris quinque deperditis libris dicamus. Socrates in eo contextu quem supra attulimus ex ejus *Histor.* lib. III, cap. 7, desumptum, ait Pamphilum et Eusebium simul junctos vitam Origenis in ea *Apologia* conscripsisse, et ibi ostendisse Origenem, qui in omnibus libris suis Christum hominem factum anima præditum esse agnoscit, specialiter in nono tomo *Commentariorum in Genesim*, ubi Adamum quidem Christi, Evam autem Ecclesiæ typum gerere pluribus asseruerit, non primum in hoc argumento versatum esse, sed Ecclesiæ traditionem esse interpretatum. Quod post Socratem repetit Nicephorus *Hist.* l. X, cap. 14. Docet etiam Eusebius *Hist.* lib. VI, c. 23, se in secundo hujus *Apologiæ* libro exposuisse qui motus ordinationis Origenis causa fuerint concitati, et quæ super iisdem motibus a præsulibus Ecclesiarum constituta sint; et quæcunque alia vigens ipse Origenes ac florens in prædicatione verbi divini contulerit. Τὰ μὲν οὖν ἐπὶ τούτῳ περὶ αὐτοῦ κεκινημένα· τά τε ἐπὶ τοῖς κινηθεῖσι δεδογμένα τοῖς τῶν Ἐκκλησιῶν προεστῶσιν· ὅσα τε ἄλλα ἀκμάζων περὶ τὸν θεῖον εἰσενήνεκται λόγον, ἰδίας δεόμενα συντάξεως, μετρίως ἐν τῷ δευτέρῳ ἧς ὑπὲρ αὐτοῦ πεποιήμεθα ἀπολογίας, ἀνεγράψαμεν. Quæ omnia confirmat Photius *Biblioth.* codice CXVIII, his verbis : Φασὶ δὲ τὸν Ὠριγένην ἐν τοῖς κατὰ Σεϋῆρον διωγμοῖς γράψαι Λεωνίδῃ πατρὶ, ἐπαλείφοντα πρὸς τὸν τοῦ μαρτυρίου δρόμον, ὃν καὶ καλῶς δραμόντι τῶν βραβείων τυχεῖν ἐξεγένετο· καὶ αὐτὸν δὲ ἀποδύσασθαι σπεύδειν πρὸς τὸ τῶν ἀγωνισμάτων στάδιον, τὴν δὲ μητέρα καὶ ἄκοντα δυνηθῆναι τῆς ὁρμῆς ἐπισχεῖν· καὶ τοῦτο καὶ αὐτὸς ἐν ἐπιστολῇ οἰκείᾳ ἐπισημαίνεται. (6) Φασὶ δὲ αὐτὸν, ὅ τε Πάμφιλος

(6) *Φασὶ δὲ αὐτόν*, etc. Cum dicat Eusebius *Hist. eccles.* lib. VI, cap. 39, Origenem et Decio et tormentis fuisse superstitem, cujus rei testes appellat ipsius Origenis epistolas post Decium scriptas; vel nondum viderat illas epistolas quando in hac *Apologia* una cum Pamphilo scribebat Origenem in persecutione Decii vitam celebri martyrio finivisse; vel inconsulto Eusebio solus hæc scripsit Pamphi-

μάρτυς, καὶ ἕτεροι πλεῖστοι, οἵτινες ἀπ' αὐτῶν τῶν A ἑωρακότων Ὠριγένην τὰ περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἠκριβώσαντο, διαβοήτῳ μαρτυρίῳ τοῦ βίου ἐξεληλυθέναι, ἐπ' αὐτῆς τῆς Καισαρείας Δεκίου τὴν κατὰ τῶν Χριστιανῶν ὠμότητα πνέοντος. Οἱ δέ φασιν αὐτὸν ἕως Γάλλου καὶ Βολουσιανοῦ διαρκέσαντα, καὶ ἑξηκοστὸν ἔννατον ἔτος τῆς ἡλικίας ἄγοντα, ἐν Τύρῳ καὶ τελευτῆσαι, καὶ ταφῇ παραδοθῆναι. Ἔστι δὲ μᾶλλον οὗτος ὁ λόγος ἀληθής, εἴ γε αἱ φερόμεναι αὐτοῦ μετὰ τὸν διωγμὸν Δεκίου ἐπιστολαὶ οὐκ ἔχουσι τὸ πλαστόν. Παντὸς δὲ μαθήματος ἰδέαν αὐτόν φασι καὶ μετελθεῖν καὶ διδάσκειν. Τοῦτον τοίνυν τὸν Ὠριγένην, ὃν καὶ Ἀδαμάντιον ἐπονομάζεσθαί φασιν, ὅτι ἀδαμαντίνοις δεσμοῖς ἐῴκεσαν οὓς ἂν δήσειε λόγους, ἀκροατὴν καὶ διάδοχον λέγουσι γενέσθαι Κλήμεντος τοῦ Στρωματέως, καὶ τοῦ κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἐκκλησιαστι- B κοῦ διδασκαλείου. Κλήμεντα δὲ Πανταίνου γενέσθαι λέγουσι καὶ ἀκροατήν, καὶ τοῦ διδασκαλείου διάδοχον· Πάνταινον δέ, τῶν τε τοὺς ἀποστόλους ἑωρακότων ἀκροάσασθαι, οὐ μὴν ἀλλὰ καί τινων αὐτῶν ἐκείνων διακοῦσαι. Τὰς δὲ κατὰ Ὠριγένους κινήσεις ἐκεῖθεν λέγουσιν ἐκρυῆναι· Δημήτριος Ἀλεξανδρείας ἐπισκόπει, ὃς Ὠριγένην δι' ἐπαίνων εἶχε, καὶ ἐς τοὺς φιλτάτους συνέταττεν. Ἀλλ' Ὠριγένης ἀπαίρειν εἰς Ἀθήνας χωρὶς τῆς τοῦ οἰκείου γνώμης ἐπισκόπου, εἰς πρεσβύτερον οὐ δέον ὃν ἀναβιβάζεται. (7) Θεότεκνος δ' ἦν, ὁ κατὰ Καισάρειαν τὴν ἐν Παλαιστίνῃ τὸν ἀρχιερατικὸν χειρίζων νόμον, ὁ τῆς Ὠριγένους αὐτουργὸς χειροτονίας, ἔχων συνευδοκοῦντα καὶ τὸν Ἱεροσολύμων Ἀλέξανδρον. Τρέπεται διὰ τοῦτο Δη- C μητρίῳ εἰς μῖσος, τὸ φίλτρον· καὶ οἱ ἔπαινοι, πρὸς τοὺς ψόγους. Καὶ σύνοδος ἀθροίζεται ἐπισκόπων, καί τινων πρεσβυτέρων, κατὰ Ὠριγένους. Ἡ δέ, ὡς ὁ Πάμφιλός φησι, ψηφίζεται, μεταστῆναι μὲν ἀπὸ Ἀλεξανδρείας τὸν Ὠριγένην, καὶ μήτε διατρίβειν ἐν αὐτῇ, μήτε διδάσκειν. Τῆς μέντοι τοῦ πρεσβυτερίου τιμῆς οὐδαμῶς ἀποκεκινῆσθαι. Ἀλλ' ὅγε Δημήτριος ἅμα τισὶν ἐπισκόποις Αἰγυπτίοις, καὶ τῆς ἱερωσύνης ἀπεκήρυξε, συνυπογραψάντων καὶ τῇ ἀποφάσει τῶν συμψήφων αὐτῷ γεγενημένων. Φυγαδευθέντα δὲ τὸν Ὠριγένην τῆς Ἀλεξανδρείας, Θεότεκνος ὁ Παλαιστίνης, ἀσμένως τε διάγειν ἐν Καισαρείᾳ ὑπεδέξατο, καὶ τοῦ διδάσκειν πᾶσαν ἐξουσίαν ἐνεχείρισε. Καὶ τὰς μὲν αἰτίας ἐξ ὧν συνέβη τὰς διαβολὰς ἐκραγῆναι τῷ Ὠριγένει, ταύτας φησί. « Aiunt igitur (Pamphilus D et Eusebius) Origenem Severi imp. persecutione Leonidæ patri scriptum misisse, quo ad martyrii curriculum eum exacueret : et sane stadium fortiter decurrens ille bravium accepit. Addunt ipsummet Origenem summo studio idem certamen suscipere conatum fuisse, sed matrem impetum vel ipso invito refrenasse. Quod ipsum item epistola quadam sua testatum reliquit. Quin Pamphilus martyr, et alii cum eo plurimi, res Origenis ex illis ipsis qui hominem viderant, accuratius perscrutati, narrant eum celebri martyrio tum vita decessisse, cum Cæsareæ Decius suam in Christianos crudelitatem effunderet. Alii tamen volunt ad Galli ac Volusiani usque tempora perdurasse, et sexagesimum nonum ætatis annum agentem Tyri mortuum, in eademque urbe sepultum (8). Quæ quidem verior narratio est, si modo germanæ sunt, quæ feruntur, epistolæ illius post Decii persecutionem conscriptæ. Omnes autem omnino disciplinas ipsum et percepisse, et docuisse ferunt. Hunc item Origenem, quem etiam Adamantium cognominatum ex eo tradunt, quod rationes quas colligaret, adamantinis quibusdam quasi vinculis non absimiles viderentur, auditorem fuisse Clementis ejus, qui Stromateus dictus est, ejusdemque in catechetica schola, quæ Alexandriæ erat, successorem. Clementem porro Pantæni fuisse discipulum, scholæque successorem : et Pantænum rursum iis usum magistris, qui apostolos vidissent : quin et illorum nonnullos audiisse. Cæterum hinc in Origenem excitatam omnem tempestatem commemorant : Demetrius Alexandriæ præsul Origenem multum laudans, in paucis charissimum habebat. At cum hic absque bona episcopi venia Athenas profecturus esset, Theotecnus, Cæsareæ Palæstinæ tum archiepiscopus, secus eum quam oporteret, presbyterum ordinavit, non improbante factum hoc Alexandro Jerosolymorum episcopo. Hinc Demetrio amor in odium vertit, laudesque mox cum vituperatione commutatæ. Synodus insuper episcoporum coacta, et presbyterorum quorumdam contra Origenem : quæ, ut Pamphilus refert, decretum fecit, Alexandria quidem pellendum Origenem, neque in ea versari aut docere permittendum ; sacerdotii tamen dignitate nequaquam submovendum. Verum Demetrius una cum Ægypti episcopis aliquot, sacerdotio quoque illum abjudicat, subscribentibus etiam edicto huic, quotquot antea suffragati ei fuissent. Ita igitur Alexandria in exsilium pulsum Origenem, Theotecnus Palæstinæ episcopus libenter Cæsareæ et degere jussit, et de superiore loco docendi potestatem fecit. Has ille causas affert, ex quibus omnes illæ calumniæ in Origenem eruperint. » Præterea Eusebius *Hist.* lib. VI, cap. 36, dicere videtur se in sexto hujus *Apologiæ* libro epistolas, quas ad Fabianum papam et ad complures alios Ecclesiarum antistites de recta fidei suæ ratione Origenes scripserat, inseruisse : Γράφει δὲ καὶ Φαβιανῷ τῷ κατὰ Ῥώμην ἐπισκόπῳ, ἑτέροις τε πλείστοις ἄρχουσιν Ἐκκλησιῶν, περὶ τῆς κατ' αὐτὸν

lus, utpote præcipuus operis auctor; vel Photius fortassis deceptus est *martyrii* verbo, quod de omnibus pro fidei veritate toleratis cruciatibus recte dicitur, quamvis ipsa non sequatur mors (eo enim sensu in Deciana strage martyrium subiisse Origenem recte potest dici); vel memoria lapsus Pamphilo etiam tribuit quod ab aliis tantummodo, quos commemorat, fortasse dictum est : vel denique illud duntaxat intelligi voluit Pamphilus, Origenem cruciatibus ac miseriis in Decii laniena elisum, non longe postea vixisse : quod Eusebii verbis non repugnat.

(7) *Θεότεκνος*. Legendum videtur hic et infra, Θεόκτιστος. Ita enim vocatur ab Eusebio *Histor. eccles.* lib. VI, cap. 27 et 46, nec non ab Hieronymo lib. *De scriptor. ecclesiast.*, cap. 54.

(8) Hieronym., *De scriptor. ecclesiast.*, cap. 54.

ὀρθοδοξίας· ἔχεις καὶ τούτων τὰς ἀποδείξεις, ἐν ἕκτῳ τῆς γραφείσης ἡμῖν περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἀπολογίας. Testantur etiam Socrates *Hist.* lib. IV, cap. 27, et Nicephorus lib. XI, cap. 19, hisce libris adjunctam esse S. Gregorii Thaumaturgi *panegyricam orationem*, quam ille ab Origene discedens in ejus laudem composuit. Rufinus, ut jam diximus, lib. I *adversus Hieronymum*, dicit in hac *Apologia* agi de fato seu mathesi. Anonymus auctor a R. P. Lupo editus, refert Pamphilum martyrem, et Eusebium pro præexsistentia et restitutione multis valde præcedentium Patrum testimoniis usos esse. Alter denique anonymus a Sirmundo editus sub nomine *Prædestinati*, quem alii Arnobium juniorem, alii Primasium esse existimant, in lib. I *De hæresibus*, hæresi XXII, quæ est Apellitarum, ita ait : « Hos Origenes ita perfecte superavit, ut eorum causa περιοδευτὴς (circuitor) fieret, et per singulas quasque urbes per Orientem eundo prædicaret. Et quia innumerabilia sunt tractatorum ejus volumina, hæretici superati libros ejus ad suos libitus callidissima argumentatione mutarunt, ut quos vellent decipere, dicerent ita Origenem suis Expositionibus definisse. Unde quicunque usque hodie Origenem legit, si prudenti eum novit recitatione distinguere, deprehendit loca ab hæreticis maculata. Quod ita esse sanctus Pamphilus martyr in suo *Apologetico* declaravit. » Et hæresi XLIII, postquam dixit tres fuisse Origenes, unum Syrum sceleratissimum, qui turpia docuerit, alterum qui et mortuorum resurrectionem negabat, et Christi creaturam esse Spiritum sanctum dicebat, paradisum autem et cœlos allegorice dicta esse affirmabat, hæc subjungit : « Hi duo Origenes prava quæque scripserunt. Hæretici et perversi doctores nostro Origeni catholico tractatori miscuerunt, ut adimpleretur quod dicitur a Domino in Evangeliis[89] : *Nonne bonum semen seminasti in agro tuo? Unde ergo hæc zizania? Qui respondens ait : Inimicus homo hæc fecit.* Ideo enim Origenem legentes invenimus catholicum, et contra hæreses dimicantem et vincentem : identidem legentes Origenem invenimus hæreticum,

A et adversa fidei astruentem. Litteræ verba tradunt et sensus : si possent et facies loquentium demonstrare, errorem nullus poterat de persona doctoris incurrere. Nam et illud cavendum est, quod Ampullianus quidam hæresiarches Bythinius, qui docebat post Origenem Ecclesiam Dei. Hic incurrit talem hæresem, ut diceret omnes criminosos cum diabolo et dæmoniis eo usque in gehenna decoqui, usquequo puri redditi possint inde et immaculati egredi, ad hoc quod antea fuerant alieni a culpa suo iterum Creatori restitui. Hic, dum argueretur ab Ecclesia, cœpit proferre libros Origenis, quos ipse vitiaverat, et dicere : Ecce quia Origenes ita sensit, et præcipue in quatuor Περὶ ἀρχῶν libris. Sed qui sani sensus est, et habet mentis splendidos oculos,
B sic videt addita in Origenis opusculis mala ista, atque cognoscit, sicut in stragulo coccineo pannos albos, aut cujusque alterius coloris cernat assutos. Quod ita esse sanctus martyr Pamphilus docet, qui antequam ad martyrii coronam attingeret, irreprehensibiliter cathedram episcopatus obtinuit, et sanam doctrinam Dei populis ministravit. Hic edidit *Apologeticum*, et omnia quæ de Origene Catholici ignorantes mentiuntur, exclusit, ostendens ea, quæ reprehensibilia inveniuntur in ejus opusculis, Origenis non esse, sed eorum quos ipse superaverat : alia vero, quæ tota perversa sunt, aliorum duorum hæreticorum esse, qui Origenis nomen, non fidem, nec conscientiam habuerunt. » Nescio unde hæc
C hauserit anonymus auctor, sed ex impuris ea fontibus hausisse videtur ; et vereor ne qui tam inepte Pamphilum martyrem episcopali dignitate donat, ineptius etiam vel *Apologiam* quinque libris constantem anonymi illius de quo Photius *Biblioth.* cod. CXVII, vel Rufini librum *De adulteratione librorum Origenis* pro ipsa Pamphili *Apologia* habuerit. Uterque enim libros quidem Origenis ab hæreticis ait esse vitiatos; sed nullibi Pamphilus; nisi forte id dixerit in cæteris libris temporum injuria absumptis : de quo tamen nec Eusebius, nec Hieronymus, nec Socrates, nec Photius, nec ullus alius vel minimum habent verbum.

[89] Matth. XIII, 27, 28.

IN APOLOGETICUM S. PAMPHILI

PRO ORIGENE

RUFINI PRÆFATIO AD MACARIUM [1].

Cognoscendæ veritatis amore permotus, o vir desideriorum Machari, (2) *injungis mihi rem, quæ tibi agnitæ*

(1) Hanc præfationem, *Apologeticum* Pamphili, ac Rufini librum *De adulteratione librorum Origenis* contulimus cum sex mss. uno Corbeiensi, hodie S. Germani a Pratis, noni sæculi; altero Regio num. 1641, decimi tertii sæculi; 3° Sorbonico; 4° S. Remigii Remensis; 5° S. Vitoni; 6° S. Michaelis in Periculo maris : necnon et cum iisdem mss. codicibus ad quorum fidem libros Περὶ ἀρχῶν emendavimus.

(2) Mss., *injungis mihi rem quam videris quantum*

veritatis gratiam conferat : mihi tamen non dubito quin offensam maximam comparet eorum, qui se læsos putant ab eo qui de Origene non aliquid male senserit. Et quamvis non meam de eo sententiam, sed sancti martyris Pamphili sciscitatus sis, et librum ejus, quem pro Origene in Græco scripsisse traditur, transferri tibi poposceris in Latinum, tamen non dubito futuros (3) *quosdam qui et in eo læsos se putent, si nos aliquid pro eo vel alieno sermone dicamus. Quos tamen et ipsos deprecamur nihil præsumpto vel præjudicato animo agere : sed quoniam ad judicium Dei venturi sumus, non refugiant scire quod verum est,* (4) *ne forte ignorantes delinquant; sed considerantes quia falsis criminationibus percutere fratrum infirmorum conscientias, in Christum peccare est, ideo non accommodent criminatoribus aurem suam, nec ab alio discant alterius fidem, maxime cum coram experiri sit copia, et oris sui confessio quid vel qualiter unusquisque credit osten dat. Sic enim scriptum est, quia* corde creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem [1] : *et : Ex verbis suis unusquisque justificabitur, et ex verbis suis condemnabitur* [2]. (5) *Qualiter ergo Origenes de singulis capitulis sanctarum Scripturarum senserit tenor libelli hujus edoceat. De his autem quæ apud eum contraria sibi inveniuntur, quid causæ sit, in ultimo brevi* (6) *adjectione docebimus. Nos autem, sicut traditum est nobis a sanctis Patribus, ita tenemus, quod sancta Trinitas coæterna sit, et unius naturæ, uniusque virtutis, atque substantiæ : et quod Filius Dei in novissimo tempore homo factus est, et pro peccatis nostris passus est, et in ea ipsa carne, in qua passus est, resurrexit a mortuis, propter quod et resurrectionis spem humano generi tribuit. Carnis vero resurrectionem non per aliquas præstigias, sicut nonnulli calumniantur, dicimus : sed hanc ipsam carnem, in qua nunc vivimus, resurrecturam credimus; non aliam pro alia, nec corpus aliud quam hujus carnis dicimus. Sive ergo corpus resurrecturum dicimus, secundum Apostolum dicimus; hoc enim nomine usus est ille : sive carnem dicimus, secundum traditionem Symboli confitemur. Stulta enim adinventio calumniæ est, corpus humanum aliud putare esse quam carnem. Sive ergo caro secundum communem fidem, sive corpus secundum Apostolum dicitur quod resurget, ita credendum est sicut Apostolus definivit, quia quod resurget, in virtute resurget, et in gloria ; et incorruptibile resurget et spiritale corpus* [3]; *quia* corruptio incorruptionem non possidebit [4]. *Salvis ergo his prærogativis futuri corporis vel carnis, resurrectio carnis credenda est integre atque perfecte, ut et natura carnis eadem servetur, et incorrupti ac spiritalis corporis status et gloria non infringatur. Sic enim scriptum est : Hæc in Jerosolymis in Ecclesia Dei a sancto sacerdote ejus* (7) *Joanne prædicantur : hæc nos cum ipso et dicimus, et tenemus. Si quis præter hæc vel credit, vel docet, vel a nobis aliter credi quam exposuimus putat, anathema sit. Nostræ ergo fidei documentum si quis habere vult, habeat ex his.* (8) *Si quid autem aut legimus, aut hujus nostræ fidei facimus ratione, secundum Apostolum, probantes omnia, quod bonum est obtinentes, ab omni specie mala nos abstinentes* [5] : et si qui hanc regulam sequuntur, pax super illos et super Israel Dei. Amen [6].

APOLOGIA
PAMPHILI MARTYRIS PRO ORIGENE.

PRÆFATIO.

Ad confessores ad metalla Palæstinæ damnatos.

Nihil mirum, fratres, videmini (9) mihi esse perpessi, quod ita vos Origenis subterfugit intellectus, ut vos quoque ea æstimetis de illo, quæ et alii nonnulli ; qui sive per imperitiam sui, (10) qua non

[1] Rom. x, 10. [2] Matth. xii, 37. [3] I Cor. xv, 42 et seq. [4] ibid. 50. [5] I Thess. v, 21, 22. [6] Galat. vi, 16.

tibi agnitæ veritatis gratia [al. *gratiæ*] *conferat : mihi tamen non dubito quod offensam maximam consciverit* (ms. Regius, *consecraret;* Sorbonicus, et S. Michaelis in Periculo maris, *conferat vel congerat*) *eorum*, etc. Deinde mss. plures, *qui de Origene aliquid male senserint*, male.

(3) *Quosdam.* Omittitur in editis, sed suppletur ex mss.

(4) Mss. plerique, *ne forte ignorantes quod verum est, considerantes* [al. *considerantesque*] *quia... Et ideo*, etc. Editi, *ne forte ignorantes delinquant considerantes quia... Et ideo*, etc. Sed rectius ms. unus, ut in textu, nisi forte legendum sit, *ne forte ignorantes delinquant; sed considerent*, [vel, *considerentque*] *quia... Et ideo*, etc.

(5) Sic ms. Sorbonicus. Cæteri vero mss. et editi, *Qualiter ergo sentiat* (mss. duo omittunt *sentiat*) *Origenes* [al. *Origenis*] *de singulis tenor libelli hujus edoceat.*

(6) Sic ms. Regius. Cæteri vero mss., *adjectione docuimus.* Editi, *addita assertione docuimus.* Paulo post ubi mss. habent, *ita tenemus, quod sancta Trinitas*, libri editi præferunt, *retinemus, quod sancta Trinitas.*

(7) *Joanne.* Is est Joannes Jerosolymitanus episcopus, quem multis Origenis erroribus, et maxime de resurrectione implicatum esse probare conatur sanctus Hieronymus epist. 38, alias 61, ad Pammachium.

(8) Sic omnes mss. Editi vero, *Si quidem aut legimus, aut hujus fidei nostræ facimus rationem... quod bonum est tenentes.* Deinde ms. Sorbonicus, *ab omni specie mala nos abstinemus.*

(9) *Mihi.* Deest in editis, et restituitur ex mss. Deinde editi, *ut vos quoque existimetis de illo, quod et alii nonnulli.* Sed mss. ut in textu.

(10) Ita mss. Editi vero, *quia non valent*,

valent sensus ejus altitudinem contueri; sive pravitate mentis, qua studium gerunt non solum dicta ejus (11) incusare, verum etiam adversus eos qui hæc legunt hostiles inimicitias sumere, tam pertinaciter id agentes, ut nulla prorsus venia eos dignos haberi putent, ne ea quidem (12) quam impertire solent, verbi gratia, his qui vel Græcorum sæcularium libros, vel nonnunquam etiam hæreticorum, percunctandi atque agnoscendi studio decurrunt: sibi solis scilicet concedi debere peritiam probandi sermonis putant, ut si quid (13) bene ab aliquo dictum est, retinere sciant, ab omni autem specie mala abstinere se noverint: ab his vero qui Origenis libros legunt, istud penitus exclusum putant esse mandatum, quo probabiles jubentur effici trapezitæ, scientes quod bonum est retinere, ab omni autem specie mala se abstinere[7]: sed tantummodo si quis legere libros illius visus fuerit, statim ab his hæreticorum perfundetur infamia. Denique (14) cum multis honestæ vitæ et religiosi propositi viris, in quibus nihil prorsus culpæ inveniunt, inimicitias propter hoc solum habent si eorum (15) studium circa memorati viri libros propensius esse perspexerint, invidiosius etiam ista fingentes, quod ab his in loco sanctorum apostolorum vel prophetarum tam ipse quam dicta ejus habeantur. Sed de hoc certum non habeo utrum calumniandi voto tantummodo ista jactitent, an etiam ab aliquibus simplicioribus et propensiore affectu diligentibus virum, aliquando fortassis tale aliquid audierint. (16) Nos tamen perspicimus frequenter ea quæ ab eo cum magno timore Dei et cum omni humilitate dicuntur, cum veniam petit pro his quæ per nimiam discussionem et per multam scrutationem Scripturarum animo disputantis occurrunt: quæ cum exponit, frequenter addere solet et profiteri se non hæc quasi definitiva pronuntiare sententia, nec statuto dogmate terminare, sed inquirere pro viribus, et sensum discutere Scripturarum, nec tamen profiteri quod integre perfecteque comprehenderit; suspicari magis se de quamplurimis dicens, nec tamen certum esse quia in omnibus quod perfectum est et integrum assecutus sit. Sed et nonnunquam invenimus eum (17) de multis hærere se profitentem, in quibus ea quidem

A quæ in quæstionem veniunt movet, nec tamen eorum absolutiones adjungit, sed cum omni humilitate et veritate non erubescit fateri (18) hæc sibi non liquere. Audivimus etiam illud ab eo frequenter intexi, quod hodie ne isti quidem ipsi imperitissimi omnium obtrectatores ejus dicere dedignantur, ut si quis melius de his locis quæ ille disseruit, dixerit, vel exposuerit, illi potius qui rectius dixerit quam sibi (19) esset auscultandum. Præterea comprehendimus eum nonnunquam diversas expositiones (20) ejusdem capituli facere: et cum omni reverentia, quasi qui sciat se de sanctis Scripturis dicere, cum multa quæ sibi occurrerunt exposuerit, præcipit his qui legunt, probare de singulis quæ dixerit, et quod rectius prudens lector judicaverit, obtinere: B profecto quia nec ipsum latebat quod non omnia quæ moverat, vel discusserat, probabilia vel fixa haberi deberent, pro eo quod multa mystica in Scripturis sanctis, et in secreto recondita esse credantur. Illud denique ejus si intentius advertamus, quam integre et catholice de omnibus Tractatibus suis in præfatione eorum librorum quos in Genesim scribit protestatus est, omnem ejus sensum ex hoc facile cognoscemus.

(21) Origenes. « Nisi omnimodis pigri essemus, ac desides, ne ad inquirendum quidem accedere, Domino et Salvatore nostro ad hoc nos provocante, profecto revocassemus pedem, considerantes quod longe simus ab ea magnitudine spiritalis intelligentiæ, (22) qua de tam magnis rebus investigari debeat intellectus. »

C Pamphilus. Et paulo post ait:

Origenes. « Si cui vero in disceptatione profundum aliquid occurrerit, de hoc dicendum quidem est, sed non cum omni affirmatione. Hoc enim aut temerarii hominis est, et ejus qui sensum humanæ infirmitatis perdiderit, oblitusque sui sit: aut certe perfectorum virorum, et eorum qui confidenter se sciant ab ipso Domino Jesu didicisse, id est, a Verbo veritatis, et ab ipsa Sapientia per quam omnia facta sunt, agnovisse: vel eorum qui divina responsa ingressi turbinem et caliginem ubi Deus ipse est, cœlitus acceperunt, in quod vix ille Moyses ingressus vel intelligere talia potuit vel proferre. Nos vero, pro eo solo quod mediocriter licet (23), credimus

[7] I Thess. v, 21, 22.

(11) *Incusare.* Sic mss. Editi autem perperam, *incursare.*

(12) Alias, *quæ impertiri solet* [al. *quam impertiri solent*], *verbi gratia, his qui Græcorum... decurrant*, etc.

(13) *Bene*, necnon *autem* quod mox sequitur, desunt in editis.

(14) Sic ms. Sorbonicus. Ms. vero Regius, *cum multis bonæ vitæ et religiosi propositi viris.* Ms. S. Remigii, *cum multis religiosis vita et proposito viris.* Editi, et ms. Corbeiensis, *cum multis hoc* (editi, *hujus*) *vitæ et religiosis proposito viris.*

(15) Editi, *studia*. Omnes mss., *studium.*

(16) Mss. fere omnes, et editi, *Nos tamen perspectis frequenter his*, etc. Sed rectius ms. unus ut in textu.

(17) Ita omnes mss. Editi vero inepte, *de multis hæresibus profitentem* [al. *proficientem*].

D (18) *Hæc.* Deest in antea editis, necnon paulo infra, *ipsi*. Deinde ms. Regius habet *dignantur*, loco *dedignantur.*

(19) Mss. plerique et editi, *esse*, male.

(20) Ita omnes mss. Editi vero perperam, *eisdem capitulis.*

(21) Ita editi. Mss. vero plerique: *Origenes de Præfatione librorum in Genesim*, [al. *de præfatione librorum Origenis in Genesim*]. *Nisi omnimodis pigri essent* [al. *Nisi omnimodis quidam pigri essent*: al. *pigri essent ingenii*] *et desides*, etc.

(22) Alias, *quæ de tantæ magnitudinis rebus investigare*, etc.

(23) Ita editi, nisi quod addant *Christo*, post *Jesu*. Ms. Sorbonicus et S. Michaelis in Periculo maris, *pro eo solo quod mediocriter licet credidimus, tamen de Domino Jesu loquimur, et ejus*, etc. Cæteri mss.

tamen Domino Jesu, et ejus gloriamur esse discipuli, nec tamen audemus dicere quod facie ad faciem ab ipso traditam susceperimus intelligentiam eorum quæ in divinis libris referuntur : quæ quidem certus sum quod ne ipse quidem mundus pro virtute ac majestate sensuum capere potest [a]. Propter quod pronuntiare quidem de his quæ dicimus, sicut apostoli potuerunt, non audemus : in eo autem gratias agimus, quod cum multi imperitiam suam nesciant, et motus suos incompositos et inordinatos, interdum etiam et ineptos ac fabulosos, cum omni intentione, sicut sibi videntur, quasi verissima assertione annuntient, nos de rebus magnis, et his quæ supra nos sunt, ignorantiam nostram non ignoramus. »

Pamphilus. Cum ergo hæc eum de se dicere audiamus, et hujuscemodi mente ac voto quæ dicit B asserere, miramur in tantum temeritatis aliquos esse provectos, ut qui se ita humilitate judicat, astruant quod ab aliis dicta ejus vel libri pro sermonibus apostolicis vel dictis propheticis habeantur, aut quod ille ipse vel prophetis vel apostolis ab aliquo comparetur. Et quidem quod et honore presbyterii in Ecclesia præditus fuerit, et vitam abstinentissimam egerit et valde (24) philosophicam, quodque puram religionis observaverit disciplinam, et præ cæteris verbo Dei et doctrinæ operam dederit, nulli dubium est et ex his quæ ad nos laboris et studii ejus certissima designantur indicia : præcipue vero per eos tractatus, quos pene quotidie in Ecclesia habebat ex tempore, quos C et describentes notarii ad monimentum posteritatis tradebant. Consequens igitur erat, ex his omnibus laborum et studiorum suorum testimoniis amplecti talem virum : et neque defensionis studio plus dare (25) ei meriti quam mensura deposcit, neque rursus obtrectandi vitio facile condemnare, et alienum ab ecclesiastica doctrina temere pronuntiare : cum utrumque istud præcipitium providens ante divinus sermo prohibuerit dicens : *Non sit in te mensura major, neque mensura minor. Abominabile est enim in conspectu Domini utrumque* [b]. Unicuique enim, prout dignum est, tribuere, justitiæ hoc proprium est. Propter quod et mensura integra, et pondus æquale acceptabile est apud Deum, non hoc quod mentitur veritatem, per quod D vel plus donatur rebus, quam merita exposcunt, vel subtrahitur meritis quod debetur. Quanto rectius agerent obtrectatores isti, si absque ulla animi præventione, (26) cum omni religione veritatis, quam omnibus proximis nostris cum charitate jubemur expendere, intelligerent et ipsum unum de

A proximis esse quibus charitatem ex mandato debemus, et assumptos libros ejus legerent cum ea venia, quam ipse in Præfationibus suis deposcit, sicubi venia dignum aliquid invenirent. Nunc vero e contrario videas eos maledictis quidem probrisque (27) mihi non parcere : eos vero qui Scripturarum intelligendarum secundum mandatum Domini et Salvatoris nostri studium gerunt, a lectione librorum ejus deterrere, quælibet etiam alia inepta, etiam nihil profutura, potius quam illius commentarios legi debere affirmantes. In quibus sæpe etiam ridiculi aliquid pati solent. Nam ut eorum contentiosa præsumptio, vel, ut verius dicam, (28) præjudicata vesania facilius declaretur, accidere solet vel casu, vel interdum studio, ut B nomine in codice non prætitulato legatur aliquid ipsius in auribus obtrectatorum quasi alterius tractatoris. Quod tandiu placet et laudatur, atque in omni admiratione habetur, quandiu nomen non fuerit indicatum. At ubi Origenis cognita fuerint esse quæ placebant, statim displicent, statim hæretica esse dicuntur : et ea quæ paulo ante ad cœlum usque ferebantur, iisdem vocibus eademque lingua usque ad inferos demerguntur. Præterea etiam illud est invenire, quod nonnunquam tales sunt accusatores ejus, qui nec Græcam noverint linguam : alii omnimodis imperiti ; nonnulli etiamsi aliquid videntur habere peritiæ, non tamen etiam id studii habuisse inveniuntur, ut libris ejus operam C dederint : aut si acciderit ut etiam legerint, non continuo etiam tantæ eruditionis fuerint, ut altitudinem sensus ejus assequi quiverint, quo ea quæ ille diverso prospectu pro locis et causis disserere solet, advertere valuerint. Multos invenias, quos si interroges in quibus libris, aut in quibus locis dicta sint hæc quæ arguunt, (29) confitentur se quidem nescire ea de quibus affirmant, nec legisse unquam, audisse autem alios dicentes. Ex quo cuivis plena ridiculi sententia eorum videbitur, cum de his judicant, atque ea condemnant, quæ nec discere quidem prius, ac nosse potuerunt. In alios vero novi furoris morbus et inauditæ (30) labes incessit insaniæ, cum tam multa ejus volumina referta totius utilitatis et instructionis habeantur, et D satis rara et perpauca forte loca sint, in quibus vel imperitiores quique, vel, quod verius, malevoli posse sibi videantur offendi : omnia quidem illa quæ et catholica, et ad ædificationem animæ, atque ad scientiæ instructionem etiam ipsi apta fatentur, omittunt et negligunt ; nec aliquid inde, unde possunt (31) et debent proficere ; ea vero sola

[a] Joan. xxi, 25. [b] Prov. xx, 10.

habent alii, *credidimus*, alii, *crediderimus;* reliqua vero ut in textu.

(24) Merlini editio, *philosophalem, quodque puræ*. Genebrardus habet, *philosophicam, quodque puræ*. Mss. vero, *philosopham, quod que puram*.

(25) Alias, *ejus meritis ;* et paulo post, *prævidens ante*, etc.

(26) *Cum omni religione*. Hæc verba reperiuntur in editis, sed omittuntur in mss. nostris, quorum postea plerique habent *veritatis;* ms. vero Regius, *veritatem*.

(27) *Mihi*. Restituitur ex ms. Corbeiensi.

(28) Editi, *præjudicatrix*, mss. *præjudicata*.

(29) Editi, *confiteantur*, male. Paulo post mss., *plena ridiculis*.

(30) Editi, *cladis incessit insania*. Mss., ut in textu.

(31) Editi, *et debent, proficere volunt*. Ms. Sorbo-

quæ ad calumniam proficiant, summo studio ediscunt: ut qui boni nihil unquam forte didicerunt, hæc quæ ipsi non esse bona dicunt, apprime memoriæ retinenda commendent: quo videlicet promptius ea proferentes, (32) exercitatius valeant concinnare calumnias. Aliud quoque est genus hominum fœdum sane et turpe, quantum (33) ad probitatem pertinet morum, sed ad calumniandum vehementius, et tetrius ad incusandum, quos Græci (34) φαγολοιδόρους appellarunt: qui summum quidem studium, sed et satis intentam operam libris ejus dederunt, ita ut et magistro eo in omnibus uterentur, et se ei tanquam speciales discipulos manciparent: sed ubi ad id loci ventum est, ut jam se magistros malint quam discipulos nominari, ubi (35) auditoris plausus sectari cœptus est, ibi si forte aliquis audientium quæ laudantur Origenis esse obmurmuraverit, ne vel laude cedant magistro, vel culpæ judicio, alienum esse Origenem continuo protestantur, nihil sibi cum ipsius doctrina commune esse confirmant. Anathema quoque dicere, eum non dubitant improbe, et inferre maledicta non parcunt; ne illum quidem apostolicum sermonem verentes quo designat, quia maledici regnum Dei non possidebunt [10]. In tantum autem horum, de quibus (36) supra diximus, progressa malitia est, ut quidam etiam conscribere adversus eum ausi sint, et libellis editis derogare ei viro, qui per tot annos magister Ecclesiæ fuit, qui in Ecclesia (37) catholica senuit, qui adversus eas hæreses, quæ illo tempore Ecclesiam impugnabant, ita constanter, ita fortiter dimicavit, ut omnia eorum diabolicæ machinationis fundamenta subverterit, non studiorum laborem, non continentiæ, non institutionis, non humilitatis; quæ super cæteras omnes virtutes ejus maximam gratiam continet, non illud certe considerantes quod presbyterii dignitate in Ecclesia honoratus est. Quæ si omnia ad revocandam linguam, comprimendumque sermonem sufficere non possunt, illud saltem contemplari debuerant, quantam (38) ridendi materiam

A gentilibus, quantamque hæreticis præbeant, cum eos quos assertores Christiani dogmatis et defensores putabant, confutari nunc videant, et (39) refelli a propriis, et velut civili bello gaudeant impugnatum, quem ipsi hostiliter impugnare non poterant. Quoniam ergo quamplurimi ex simplicioribus quibusque fratribus a supra dictis læduntur, (40) non solum de his qui de ipso male sentiunt, sed etiam de his qui studio scientiæ et intelligendarum Scripturarum inter cæteros libros etiam ipsius scripta conspiciunt, ita ut (41) vos quoque ipsi in dubium veneritis, ne forte vel multitudini vel auctoritati calumniatorum fides debeat adhiberi de his quæ passim sine ullo respectu diffamantur: visum nobis est, primo quidem curare suspicionem

B vestram; simul etiam per occasionem vestri, omnium qui ei obtrectant confutare calumnias. Quod ita nobis prosequi rectius visum est, (42) ut non nostris verbis et assertionibus defensionem paremus, sed ex suis propriis vocibus, quibus ipse aliena sibi hæc esse, quæ isti objiciunt, proprio sermone testatur, id est, omne quidquid præter fidem catholicam prædicatur: quia si nostris verbis hæc asserere velimus, suspiciosum videri forte possit, eo quod nos amore (43) ejus si quid ipse prave senserit celaverimus. Ubi autem ejus ipsius qui accusatur vocibus utimur, et ad omnes objectiones accusatorum suis verbis eum, non nostra assertione, defendimus, quæ ultra relinqui potest (44) criminationis occasio, saltem his ipsis qui

C non veri studio, sed velut libidine quadam culpandi semper agitantur? Et quoniam de eo nunc sermo est, qui utique apud homines defunctus est, qui apud (45) omnes judices pro defuncto fortius et firmius valere debet, quam et litteræ, et scripta defuncti?

Incipientes igitur indiciis scriptorum suorum ostendere quid de singulis senserit, ex his præcipue libris testimonia congregabimus, (46) quos accusatores ejus quam maxime criminantur, id est, quos per spatium et quietem in secreto conscri-

[10] I Cor. vi, 10.

nicus, *et debent proficere, assumunt*. Cæteri vero mss., ut in textu.

(32) Merlini editio perperam habet, *exterius valeant continuare calumnias*. Mss. habent *exercitius*, pro *exercitatius*, cætera vero ut in textu.

(33) Genebrardus, *ad probationem*, male.

(34) Ita legendum videtur. Merlini vero editio μάστιγας. Codex Sorbonicus, *Phangoloedoros*. Cæteri mss. et editi, *Phagoloedoros*.

(35) Mss. quidam, *auditoribus*, al. *ab auditoribus* [al. *auditorum*]. Deinde iidem mss., *aliquis accedentium.... obmurmuravit*.

(36) *Supra*. Deest in editis, et suppletur ex mss.

(37) *Catholica*. Prætermittitur in editis.

(38) Editi *irridendi*; deinde Genebrardus, *tribuant* pro *præbeant*: et paulo post ms. unus habet *putant* pro *putabant*.

(39) Ita mss., editi vero, *repelli*.

(40) Sic recte mss. quidam. Cæteri vero, et editi, *non solum ut* [al. *qui*] *de ipso male sentiant*. Paulo post

D mss. plerique, *ipsius scripta conficiunt*, male.

(41) Merlini editio, *ita ut nos quoque ipsi in dubium venerimus, ne forte vel multitudini... debeat adhiberi*. Ms. Sorbonicus et S. Michaelis in Periculo maris, *timentes ut et vos quoque ipsi in dubium veniretis, ne forte ut multitudini... deberet adhiberi*. Cæteri mss., *ut vos quoque ipsi in dubium veniretis, ne forte aut multitudini.... deberet adhiberi*. Deinde editi, *passim et sine respectu*. Paulo post Merlini editio, *suspicionem nostram, simul etiam per occasionem nostri*, etc.

(42) Mss. Sorbonicus et S. Michaelis, *ut non nostri* [al. *vestri*] *verbi assertionibus*, etc.

(43) *Ejus*, et paulo post, *utimur*, desunt in editis.

(44) Ita mss. Editi vero, *criminatoribus*.

(45) Sic recte mss. Editi vero, *homines judices*. Merlinus omittit *judices*.

(46) Mss. nostri, *quæ accusatores ejus.... id est, quæ per spatium.... hæc enim*, etc. Sed rectius editi ut in textu.

A psit : hos enim asserunt maxime a prædicatione ecclesiastica discrepare : ex his præcipue libris, quos *Περὶ ἀρχῶν* attitulavit, in quibus quamplurima a calumniatoribus incusantur. In his ergo (47) ipsis inter principia quali expositione fidei usus sit proferemus : tum deinde et ex his quæ sparsim vel per ipsos libros vel cæteros sensit, assignabimus eum prædicationem apostolicam custodisse. Est ergo lectio ex primo libro *Περὶ ἀρχῶν*, quam promisimus, hæc.

CAPUT I.

Catalogus ecclesiasticæ prædicationis.

ORIGENES. (48) « Sicut enim, multis apud Græcos et barbaros pollicentibus veritatem, (49) desivimus apud omnes eam quærere qui eam falsis opinionibus asserebant, posteaquam credidimus Filium B esse Dei Christum, et ab ipso nobis hanc discendam esse persuasimus : ita, cum multi sint qui se putant sentire quæ Christi sunt, et nonnulli eorum diversa a prioribus sentiant, servetur vero ecclesiastica prædicatio per successionis ordinem ab apostolis tradita, et usque ad præsens in Ecclesiis permanens, illa sola credenda est veritas, quæ in nullo ab ecclesiastica traditione discordat. (50) Illud autem scire oportet, quoniam sancti apostoli fidem Christi prædicantes, de quibusdam quidem quæcunque necessaria crediderunt omnibus credentibus, etiam his qui pigriores erga inquisitionem divinæ scientiæ videbantur, manifestissime tradiderunt, rationem scilicet assertionis eorum relinquentes ab his inquirendam (51) qui Spiritus C dona excellentia, et præcipue sermonis, sapientiæ, et scientiæ per ipsum Spiritum sanctum percipere merebantur : de aliis vero dixerunt quidem quia sint, quomodo autem, aut unde sint, siluerunt : profecto ut studiosiores quique ex posteris suis (52) amatores sapientiæ et scientiæ, exercitium habere possent, in quo ingenii sui fructum ostendere valerent, hi videlicet qui dignos se et capaces sapientiæ præpararent. Species vero eorum quæ per prædicationem apostolicam manifeste traduntur, istæ sunt. Primo quod unus est Deus qui omnia creavit, atque composuit, quique ex nullis esse fecit universa [11], Deus a prima creatura et conditione mundi omnium justorum Deus, Adam, Abel, Seth, Enos, Enoch, Noe, Sem, Abraham, Isaac, Jacob, duodecim patriarcharum, Moysis et prophetarum : et quod hic Deus in novissimis diebus, sicut per prophetas suos ante promiserat, misit Dominum Jesum Christum, primo quidem vocaturum Israel, secundo vero etiam gentes post perfidiam populi Israel. Hic Deus justus et bonus, Pater Domini nostri Jesu Christi, legem, et prophetas, et Evangelia ipse dedit, qui et apostolorum Deus est, et Veteris et Novi Testamenti. Tum deinde quia Christus Jesus ipse qui venit, ante omnem creaturam natus ex Patre est. Qui cum in omnium conditione Patri ministrasset (*per ipsum* namque *omnia facta sunt* [12]) novissimis temporibus seipsum exinaniens homo factus est ; incarnatus est cum Deus esset, et homo factus mansit quod erat Deus. Corpus assumpsit nostro corpori simile, eo solo differens, quod natus ex Virgine et Spiritu sancto est. Et quoniam hic Jesus Christus natus et passus est in veritate, et non per imaginem, (53) communem hanc mortem sustinuit vere mortuus : vere enim et a mortuis resurrexit : et post resurrectionem conversatus cum discipulis suis, assumptus est. Tum deinde honore ac dignitate Patri et Filio sociatum tradiderunt Spiritum sanctum. In hoc non jam manifeste discernitur utrum natus sit, an innatus. »

PAMPHILUS. Qui de nato vel innato requirit, sine dubio creaturæ in eo nullam habet opinionem, alioquin et hoc adduxisset ad inquisitionem. (54) Et adjungit :

ORIGENES. « Vel Filius etiam ipse Dei habendus sit, necne. Sed inquirenda jam ista pro viribus sunt de sancta Scriptura, et sagaci perquisitione investiganda. Sane quod iste Spiritus sanctus unumquemque sanctorum vel prophetarum, vel apostolorum (55) inspiraverit, et non alius Spiritus in veteribus, alius vero in his qui in adventu Christi inspirati sunt, fuerit, manifestissime in Ecclesiis prædicatur. Post hæc jam quod anima substantiam vitamque habens propriam, cum ex hoc mundo discesserit, pro suis meritis dispensabitur sive æternæ vitæ ac beatitudinis hæreditate potitura, si hoc ei sua gesta præstiterint : sive igni æterno ac suppliciis mancipanda, si in hoc eam scelerum

[11] II Machab. VII, 28. [12] Joan. I, 3.

(47) Merlini editio, *ipsis, quibus inter principia quasi expositione fidei usus sit, proferemus ; tum inde.... assignabimus eum prædicationem auctoritate apostolica custodisse.*

(48) *De præfatione libror. Περὶ ἀρχῶν*, num. 2 et seq.

(49) Ita mss. Editi vero, *desuevimus.*

(50) Editi et mss. plerique, *Illud tamen scire oportet.*

(51) Sic omnes hujus *Apologiæ* mss., et editi ; mss. vero librorum *Περὶ ἀρχῶν* omnes habent : *qui Spiritus dona excellentia mererentur, et præcipue sermonis, sapientiæ, et scientiæ gratiam per ipsum Spiritum sanctum percepissent.*

(52) Libri *De principiis* tam editi quam mss., *qui amatores essent sapientiæ, exercitium.... in quo ingenii sui fructum ostenderent, hi videlicet qui di-* D *gnos se et capaces ad recipiendam sapientiam præpararent.* Sed omnes hujus *Apologiæ* mss. et editi ut in textu, nisi quod ms. Corbeiensis omittit, *et scientiæ.*

(53) Sic mss. Sorbonicus, et Montis S. Michaelis, ac alii mss. librorum *De principiis*. Cæteri vero mss. hujus *Apologiæ*, et Merlinus, *communem hanc mortem vere mortuus*. Genebrardus, *communi hac morte vere mortuus*, omisso *sustinuit*. Tum deinde editi, et ms. Sorbonicus, *conversatus est cum discipulis suis, et assumptus est*. Sed cæteri mss. ut in textu.

(54) *Et adjungit*. Hæc verba quæ proferunt editi, non comparent in omnibus mss. nostris.

(55) Editi, *inspiravit.... qui in adventu*. Mss. *inspiraverit.... qui in adventum.*

culpa detorserit. Sed et quia erit tempus resurrectionis mortuorum, cum corpus hoc, quod *in corruptione seminatur, surget in incorruptione* [13] : et quod *seminatur in ignominia, surget in gloria* [14]. Est et illud definitum in ecclesiastica prædicatione, omnem animam esse rationabilem, liberi arbitrii et voluntatis : esse quoque ei certamen adversus diabolum et angelos ejus, contrariasque virtutes, ex eo quod illi peccatis eam onerare contendant, nos vero, si recte consulteque vivamus, ab hujuscemodi (56) onere exuere nos conemur. Unde et consequens est intelligere non nos necessitati esse subjectos, ut omni modo, etiam si nolimus, vel bona, vel mala agere cogamur. Si enim nostri arbitrii sumus, impugnare nos fortasse possunt aliquæ virtutes ad peccatum, et aliæ juvare ad salutem, non tamen necessitate cogimur vel recte agere, vel male. Quod fieri arbitrantur qui stellarum cursum et motus causam dicunt humanorum esse gestorum, non eorum quæ extra arbitrii accidunt libertatem, sed eorum quæ in nostra sunt posita potestate. De anima vero, (57) utrum ex seminis traduce ducatur, ita ut ratio ipsius vel substantia inserta ipsis corporalibus seminibus habeatur, an vero aliud initium habeat : et hoc ipsum initium si genitum est, aut non genitum, vel certe si extrinsecus corpori inditur, necne, non satis manifesta prædicatione distinguitur. De diabolo, et angelis ejus, contrariisque virtutibus ecclesiastica prædicatio docuit quoniam sint quidem hæc : quæ autem sint, vel quomodo sint, non satis clare exposuit. Apud plurimos tamen ista habetur opinio, quod angelus fuerit iste diabolus, et apostata effectus quamplurimos angelorum secum declinare persuaserit, qui et nunc usque angeli ipsius nuncupantur. Est præterea et illud in ecclesiastica prædicatione, quod mundus iste sit factus, et a certo tempore cœperit, et sit pro ipsa sui corruptione solvendus : quid tamen ante hunc mundum fuerit, aut quid post mundum erit, jam non pro manifesto multis innotuit : non enim evidenter de his in ecclesiastica prædicatione sermo profertur. Tum deinde quod per Spiritum Dei Scripturæ conscriptæ sint, et sensum habeant, non eum solum qui in manifesto est, sed et alium quemdam latentem quamplurimos. Formæ enim sunt hæc quæ scripta sunt sacramentorum quorumdam, et divinarum rerum imagines : de quo totius Ecclesiæ unus est sensus, esse quidem omnem legem spiritalem, non tamen ea quæ spirat lex, esse omnibus nota, nisi his solis quibus gratia Spiritus sancti in verbo sapientiæ ac scientiæ condonatur. »

[13] I Cor. xv, 42. [14] ibid. 43. [15] Ose. x, 12.

(56) Mss. plerique omittunt *onere*, quod exstat in editis. Ms. Sorbonicus, et alter S. Vitoni habent *clade* pro *onere*. Deinde ms. Sorbonicus, *necessitate esse subjectos* : cæteri vero mss. et editi, *necessitate esse subjectos*.

(57) Merlinus habet, *utrum ex semine traducatur*. Genebrardus, *utrum ex semine traducis ducatur*.

PAMPHILUS. Et post pauca ait :

ORIGENES. « Est etiam illud in ecclesiastica prædicatione, esse angelos Dei quosdam, et virtutes bonas, qui ei ministrent ad salutem hominum consummandam : sed quando isti creati sint, (58) vel quales, aut quomodo sint, non satis in manifesto distinguitur. De sole autem, et luna, et stellis, utrum animantia sint, an exanima, manifeste non traditur. Oportet igitur velut elementis ac fundamentis hujusmodi uti, secundum mandatum quod dicit : *Illuminate vobis lumen scientiæ* [15], eum qui cupit seriem quamdam et corpus ex horum omnium ratione conficere, ut manifestis et necessariis assertionibus de singulis quibusque quid sit in vero rimetur, et unum, ut diximus, corpus efficiat exemplis et affirmationibus, vel his quas in sanctis Scripturis invenerit, vel quas ex consequentiæ ipsius indagine, ac recti tenore repererit. »

PAMPHILUS. (59) Hæc quidem inter principia primi libri Περὶ ἀρχῶν disseruit, ut ostenderet quæ sint illa quæ manifeste in ecclesiastica prædicatione tradita sunt, et quæ sint quæ non aperte definiuntur. De quibus singulis secundum eam divisionem, quam supra ostendit, sparsim disputat in reliquo corpore librorum, ea quidem quæ ex definito prædicari ab Ecclesia supra docuit, omnibus adhibitis probamentis, ex Scripturis sanctis manifestius et constantius asserens ; de his vero de quibus ostendit non manifeste, neque ex definito in Ecclesia prædicari, opinionibus magis, et his sensibus qui disputanti ei et tractanti de talibus occurrere potuerunt, quam certis aliquibus ac definitis assertionibus utitur, id est, discutiens et pertractans potius quam affirmans. In omnibus tamen sermonis sui meminit, ejus quem supra exposuit, cum ait illam solam recipiendam et credendam esse veritatem, quæ in nullo apostolicis et ecclesiasticis dogmatibus adversatur : et non solum in his libris quorum supra fecimus mentionem, sed et in omnibus quæ de Scripturis exponit, hac sententia uti solet, et in his præcipue in quibus plures unius capituli interpretationes exponit, hoc asserens, se quidem ne quid quod dici possit omitteret, plura vel diversa, prout sentire potuit, protulisse; illud autem debere teneri quod apostolicus atque ecclesiasticus lector probaret. Hoc idem facit etiam cum hæreticorum discutit sectas : quibus omnibus confutatis atque convictis, unam solam, eamque quam supra exposuit, catholicæ veritatis sententiam tenet. De quibus singulis qualiter responderit hæreticis, et quomodo universa eorum dogmata destruens, ipse semper apostolicam confirmaverit fidem, si velimus

Sed omnes mss. ut in nostro textu. Deinde ms. Sorbonicus, *corpori induitur, nec ne, satis manifesta prædicatione distinguitur.*

(58) *Vel quales.* Hæc desiderantur in editis, et restituuntur ex mss.

(59) Ita mss. Editi vero, *Hæc quidem in principio*, etc.

omnes sententias ejus congregare, et longum satis est, et erit tam nobis qui scribimus onerosum, quam legentibus tædiosum. Sed sufficit pauca proferre, in quibus omnium profecto facile dignoscentur indicia. Neque enim contra Domini sententiam sentiendum est, ut qui in paucis invenitur fidelis, non etiam in multis et haberi debeat et credi fidelis [16]. Primum ergo ex ejus libris ponemus exemplum quod illi superiori conveniat, ex eo libro quem in Epistolam Pauli apostoli ad Titum scripsit de eo capitulo in quo dicit Apostolus : *Hæreticum hominem post* (60) *unam correptionem devita, sciens quia perversus est, et peccat, qui est a semetipso damnatus* [17]. (61) De quo dicit qualis sit qui hæreticus, et qualis sit qui catholicus est et ecclesiasticus.

ORIGENES. (62) « Nomen hæresis, quantum ego deprehendere potui, etiam in Epistola ad Corinthios designatur hoc modo : *Oportet enim hæreses esse, ut probati manifesti fiant inter vos* [18]. Et iterum ad Galatas inter opera carnis hæresis quoque nomen ascribitur, sicut ait : *Manifesta autem sunt opera carnis, quæ sunt fornicatio, immunditia, impudicitia, idololatria, veneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, discordiæ, hæreses, ebrietates, comessationes, et his similia, quæ et prædico vobis quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt* [18*]. Per quæ cognoscimus, quoniam sicut hi qui fornicationibus vel immunditiis, atque impudicitiis, et idolorum cultibus maculati sunt, regnum Dei non possidebunt, ita et hi qui in hæresim declinaverint. Neque enim putandum est tanti apostoli tam absolutam sententiam posse ullo genere vacillare. Apostolus enim est omnium Ecclesiarum Christi, non ab homine, neque per hominem, sed per Jesum Christum et Deum Patrem electus [19]. Propterea ergo, secundum auctoritatem sententiæ ipsius, oportet nos sicut reliqua mala quæ (63) numeravit, ita etiam nomen hæresis devitare, neque cum talibus orationis societate misceri. »

PAMPHILUS. Et post hæc, paucis quibusdam per medium insertis, adjecit :

ORIGENES. « Quid vero sit hæreticus homo, pro viribus nostris, secundum quod sentire (64) possumus, describamus. Omnis qui Christo se credere

A confitetur, et tamen alium Deum legis et prophetarum, alium Evangeliorum Deum dicit, et Patrem Domini nostri Jesu Christi non eum dicit esse qui a lege et prophetis prædicatur, sed alium nescio quem ignotum omnibus atque omnibus inauditum, hujusmodi homines hæreticos designamus, quamlibet variis ac diversis et fabulosis concinnent ista figmentis, sicut (65) sectatores Marcionis, et Valentini, et Basilidis, et hi qui se Tethianos (66) appellant. Sed et Apelles licet non omnibus modis Dei esse deneget legem vel prophetas, tamen et ipse hæreticus designatur, quoniam Dominum hunc qui mundum edidit, ad gloriam alterius ingeniti et boni Dei eum construxisse pronuntiat : illum autem ingenitum Deum in consummatione sæculi misisse

B Jesum Christum ad emendationem mundi, rogatum ab eo Deo, qui eum fecerat, ut mitteret Filium suum ad mundi sui correctionem. Et si quidem hic solummodo qui de Deo Patre aliter sentit quam regula pietatis exposcit, hæreticus (67) habendus esset, sufficeret utique quod superius dictum est. Sed nunc unum atque idem credendum est etiam de eo qui de Domino nostro Jesu Christo falsi aliquid senserit, sive secundum eos qui dicunt eum ex Joseph et Maria natum, sicut sunt Ebionitæ et Valentiniani, sive secundum eos qui primogenitum eum negant, et totius creaturæ Deum, et Verbum, et Sapientiam, quæ est initium viarum Dei antequam aliquid fieret, ante sæcula fundatam, atque

C ante omnes colles generatam [20], sed hominem solum eum dicentes : vel secundum eos qui Deum quidem eum fatentur, (68) non tamen assumpsisse animam corpusque terrenum ; qui sub specie quasi amplioris gloriæ Jesu Domino deferendæ, omnia quæ ab eo gesta sunt, (69) visa geri magis, quam vere gesta esse testantur : quique neque de Virgine natum fatentur, sed triginta annorum virum eum apparuisse in Judæa. Alii vero ex Virgine quidem eum credunt esse progenitum, sed putasse se magis Virginem peperisse, non tamen vere peperisse confirmant. Latuisse quippe etiam Virginem putativæ generationis asserunt sacramentum. Qui quomodo non ab Ecclesia longe ponendi sunt, cum (70) philarchiæ morbo languentes dogmata statuerint, quibus ad suum nomen discipulos declinarent ? (71) Sed

[16] Luc. XVI, 10. [17] Tit. III, 10, 11. [18] I Cor. XI, 19. [18*] Galat. V, 19-21. [19] Galat. I, 1. [20] Prov. VIII, 20, 22, 26.

(60) Omnes mss. *unam*. Editi, *trinam*.

(61) *De quo dicit qualis sit qui hæreticus, et qualis sit qui catholicus est et ecclesiasticus.* Hæc desunt in omnibus mss. nostris, sed exstant in editis.

(62) Ex *Commentariis in Epist. ad Titum.*

(63) Editi, *numeraverat, ita nomen hæresis*, etc. Mss. *numeravit, ita etiam nomen hæresis*, etc.

(64) Editi, *possimus.... qui se Christo credere profitetur.* Mss. vero ut in textu.

(65) Mss. nostri omittunt *sectatores :* et paulo post recte habent *Tethianos*. Merlinus vero, *Ethmanos ;* Genebrardus, *Eutychianos.*

(66) *Tethianos.* Ita quidem mss. ; sed legendum videtur *Tatianos*, de quibus Epiphanius hæresi 26, al. 46. Editio nova Hieronymi a D. nostro Martianæo vulgata habet *Ethianos*. HUETIUS in *Addendis*
D *et emendandis.*

(67) Mss. et Merlini editio, *habendus est, et sufficeret*, etc. Rectius Genebrardus, *habendus esset, sufficeret*, etc.

(68) Editi *non tamen assumpsisse hominem, id est, animam*, etc. Ms. Sorbonicus, *non tamen assumpsisse eumdem animam*, etc. Cæteri mss. ut in textu.

(69) Editi, *phantastice magis, quam*, etc. Ms. Sorbonicus, *visa gerere magis, quam*, etc. Paulo post editi, *de Virgine natum testantur.* Cæteri mss. rectius ut in textu.

(70) Editi, et ms. Regius, *philargyriæ.* Cæteri mss. *philarchiæ.*

(71) *Sed et eos qui hominem*, etc. Errorem Berylli Bostrenorum episcopi hic designat Origenes.

eos qui hominem dicunt Dominum Jesum præcognitum et prædestinatum, qui ante adventum carnalem substantialiter et proprie non exstiterit, sed quod homo natus Patris solam in se habuerit (72) deitatem, ne illos quidem sine periculo est Ecclesiæ numero sociari : sicut et illos qui superstitiose magis quam religiose, uti ne videantur duos deos dicere, neque rursum negare Salvatoris deitatem, unam eamdemque (73) subsistentiam Patris ac Filii asseverant, id est, duo quidem nomina secundum diversitatem causarum recipientem, unam tamen ὑπόστασιν subsistere, id est unam personam duobus nominibus subjacentem, qui Latine Patripassiani appellantur. (74) Sed et si qui sunt qui Spiritum sanctum alium quidem dicunt esse qui fuit in prophetis, alium autem qui fuit in apostolis Domini nostri Jesu Christi, unum atque idem delictum impietatis admittunt, quod illi, qui, quantum in se est, naturam deitatis secant, et (75) scindunt unum legis et Evangeliorum Deum. Sed et illi qui non omnes humanas animas unius (76) ejusdemque naturæ dicunt esse vel substantiæ, sed diversas naturas animarum, inter eas hæreses numerandi sunt quæ iniquitatem in Excelsum loquuntur [21], atque injustitiam iniquitatemque ejus accusant. Necnon et illi qui liberi arbitrii potestatem ex animabus auferre nituntur velut (77) perniciosa dogmata, communi humanæ vitæ, et virtuti continentiæ labem quamdam inferre judicandi sunt, ne humani propositi res putetur bonum quid vel facere, vel dicere, vel sentire : ex quo ad contemptum ac negligentiam divini judicii mens humana formabitur. Sit autem in ecclesiastico ordine etiam de peccatorum suppliciis fides, et de his qui præmia bonæ conversationis et vitæ in regno Domini justo ejus judicio recepturi sunt. Si quis ergo horum aliquid, quæ supra exposuimus, commutare vel subvertere (78) conatur, velut *perversus*, et *a semetipso damnatus*, secundum sententiam Apostoli [22], etiam a nobis præcepto obsequentibus ejus, similiter habendus est. Designet autem ecclesiasticum virum cum his omnibus quæ supra exposuimus, etiam de mortuorum resurrectione fides, de qua sanctus apostolus Paulus ita pronuntiat, quia si quis negat resurrectionem mortuorum, consequens est ut Christi resurrectionem neget [23]. (79) Habeatur nihilominus in ecclesiastico ordine etiam de diabolo ratio, et de omni ejus exercitu, quod agones quosdam et certamina adversum omnes homines, præcipue tamen adversus eos qui credunt in Dominum nostrum Jesum Christum, movent : et quod necessitatem quidem imponere peccandi per agones et certamina non valent, persuadere tamen et decipere ad subversionem possunt eos qui non omni custodia sua corda præmuniunt. Habendum est autem in ecclesiasticis observationibus, quod neque hominum quis a Deo in perditionem traditus est, sed unusquisque pereuntium sua negligentia pereat et culpa, qui habens arbitrii libertatem, eligere quod bonum est et potuit et debuit. Quod etiam de ipso diabolo sentiendum est, qui in conspectu Domini omnipotentis describitur restitisse [24], et deseruisse statum suum in quo fuerat immaculatus [25] : qui utique potuisset in hoc statu in quo ab initio fuit, usque in finem perseverare si voluisset. Designatus, ut arbitror, nobis est, prout potuimus, et descriptus quis et qualis esset (80) hæreticus, et quæ vel in quibus ejus dogmata falsæque opiniones habeantur, et quæ sit ecclesiasticæ observantiæ puritas. »

PAMPHILUS. Et post pauca addidit hæc:

ORIGENES. « Requisierunt sane quidam utrum hæresim, (81) an schisma oporteat vocari eos qui Cataphrygæ nominantur, observantes falsos prophetas et dicentes : *Ne accedas ad me, quoniam mundus sum* [26] : non enim (82) accepi uxorem, nec est sepulcrum patens guttur meum, sed sum Nazaræus Dei, non bibens vinum sicut illi. »

PAMPHILUS. Istæ voces sunt ejus qui velut hæreticus accusatur, et corruptio ac perditio animarum, ab his qui nequaquam ostium ori suo et claustra labiis suis imponere a Propheta didicerunt [27].

[21] Psalm. LXXII, 8. [22] Tit. III, 11. [23] I Cor. XV, 13. [24] Daniel. X, 13; Apocal. XII, 7. [25] Jud. 6. [26] Isa. LXV, 5. [27] Psal. CXL, 3.

De hacce hæresi vide quod diximus *Origenianor.* lib. I, cap. 3, art. 8.

(72) Editi, *divinitatem, ne ipsos quidem sine periculo esse* (Genebrardus omittit *esse* : ms. Sorbonicus *posse* pro *esse*), *Ecclesiæ numero sociari.* Cæteri mss. ut in textu, nisi quod habeant *esse* pro *est* quod legendum videtur.

(73) Mss. *subsistentiam.* Editi, *substantiam*, male.

(74) Ms. Corbeiensis, et Merlini editio, *Sed et qui sunt qui*, etc. Genebrardus, *Sed et sunt qui*, etc., quod contrarium erat his quæ scribit Origenes lib. II *De principiis*, cap. 7, num. 1, *Duos autem Spiritus sanctos nunquam audivimus ab aliquo prædicari.* Sed cæteri mss. nostri qui recte habent, *Sed et si qui sunt qui*, etc., apertam contradictionem solvunt. Ibi enim non affirmatur, sed dubitatur.

(75) Sic omnes mss. Editi vero, *et scindunt, dicentes unum Legis, et alterum Evangeliorum Deum.*

(76) Ita ms. Regius. Cæteri vero mss. et editi, *ejusdemque dicunt esse substantiæ.* Paulo post editi, *inter eos hæreticos numerandi sunt qui*, etc. Sed omnes mss. ut in textu.

(77) Sic mss. nostri, nisi quod habeant, *virtutis continentiæ.* Editi vero, *pernicioso dogmate.... et virtuti continentiæ.... ne humani propositi reputetur*, etc.

(78) Mss. Sorbonicus, et Montis S. Michaelis, *conatur, peccat velut perversus et a semetipso damnatus, et secundum*, etc. Sed cæteri mss. et editi ut in textu.

(79) Ita mss. plerique; nisi quod quidam paulo post habeant: *et de omni jure exercitii.* Editi vero, *Habentur.... rationes* (ms. Sorbonicus, *Habetur.... ratio*) *et de omni ejus exercitu*, etc.

(80) *Hæreticus.* Omittitur in plerisque mss., qui postea habent cum editis, *eorum dogmata.* Sed rectius ms. Sorbonicus, *ejus dogmata.*

(81) Editi, *an schismata.* Deinde mss. plures, *qui Cataphrygas*, etc.

(82) Mss., *accepi.* Editi, *accipio.*

Quæ quidem non in publico ab eo dicta sunt, id est in communi Ecclesiæ auditorio, ne forte putetur propter audientes favorabilem aptasse sermonem : sed ex illis hæc libris protulimus, quos in secreto apud semetipsum nullo arbitro intercedente dictabat. In quo attentius vos illud volo considerare quod dixit, quia si quis horum aliquid commutaverit, hæreticus est, et peccat in subversione positus, et *a semetipso damnatus*, secundum Apostoli sententiam [28] : cujus et nos auctoritati obsequentes eadem sentire debemus. Cum ergo hæc ita se habeant, (83) consequens arbitror interrogare istos ipsos accusatores ejus, si ipsi aliter quam ejus vocibus designatum est, vel de hæretico sentiunt, vel de catholico. Dicant ipsi quæ alia sunt ecclesiastica dogmata, si hæc non sunt quæ superius ab illo digesta sunt. Et hæc quidem generaliter de omnibus ecclesiasticis dogmatibus ab illo dicta sint.

Pergamus autem et quæ specialiter de singulis, et maxime de principalibus rebus, de sancta ac beata Trinitate, id est de Patre, et Filio, et Spiritu sancto senserit indicantes, et proferentes in medium ea quæ in diversis sui operis voluminibus inserta mandavit, et ut ipsius sententia de maximis et divinis rebus quæ fuerit ostendatur, et duobus vel tribus vocum suarum testibus (84) stet omne verbum defensionis ejus [29]. Indicat ergo quid de Deo Patre omnipotente senserit in his ipsis libris, qui quam maxime ab accusatoribus (85) celebrantur, id est, *Περὶ ἀρχῶν*, scribens hæc :

CAPUT II.

De Deo Patre omnipotente.

Origenes. (86) « Omni igitur sensu qui corporale aliquid de Deo intelligi suggerit, prout potuimus, confutato, dicimus secundum veritatem quidem Deum incomprehensibilem esse atque inæstimabilem. Si quid enim illud est quod sentire vel intelligere de Deo potuerimus, multis longe modis eum meliorem esse ab eo quod sensimus, necesse est credi. Sicut enim si videamus aliquem vix posse scintillam luminis, aut brevissimæ lucernæ lumen aspicere, et eum cujus acies oculorum plus luminis capere quam supra diximus, non valet, si velimus de claritate et splendore solis edocere, nonne oportebit nos ei dicere, quia omni hoc lumine quod vides, ineffabiliter et inæstimabiliter melior et præstantior solis est splendor ? Ita mens nostra cum intra carnis et sanguinis claustra concluditur, et pro talis materiæ participatione hebetior atque obtusior redditur, (87) licet ad comparationem naturæ corporeæ longe præcellens habeatur, tamen cum ad incorporea nititur, atque eorum intuitionem rimatur, tunc scintillæ alicujus (88) aut lucernæ vix obtinet locum. Quid autem in omnibus intellectualibus, id est incorporeis, tam præstans omnibus, tam ineffabiliter atque inæstimabiliter præcellens est, quam Deus ? Cujus utique natura acie humanæ mentis intendi atque intueri, quamvis sit purissima mens ac limpidissima, non potest. Verum non videtur absurdum, si ad evidentiorem rei manifestationem etiam alia utamur similitudine. (89) Interdum oculi nostri ipsam naturam lucis, id est, substantiam solis intueri non possunt : splendorem vero ejus, vel radios fenestris forte, vel quibuslibet luminum brevibus receptaculis infusos intuentes, considerare possumus fomes ipse vel fons quantus sit corporei luminis. Ita ergo quasi radii quidam sunt Dei naturæ opera divinæ Providentiæ, et ars universitatis hujus, ad comparationem (90) ipsius substantiæ ac naturæ. Quia ergo mens nostra ipsum per seipsam Deum sicut est non potest intueri, ex pulchritudine operum, et decore creaturarum, parentem universitatis intelligit. Non ergo corpus aliquod, aut in corpore esse putandus est Deus, sed intellectualis natura, simplex, nihil omnino in se adjunctionis admittens, uti ne majus aliquid et inferius in se habere credatur, sed ut sit ex omni parte μονὰς, et, ut ita dicam, ἑνὰς, et mens, ac fons ex quo initium totius intellectualis naturæ vel mentis est. Mens vero ut moveatur vel operetur, non indiget loco corporeo, neque sensibili magnitudine, vel corporali habitu aut colore, neque alio ullo prorsus indiget horum quæ corporis (91) vel materiæ propria sunt. Propter quod natura illa simplex, et tota mens, ut moveatur vel operetur aliquid, nihil dilationis aut cunctationis habere potest, ne per hujusmodi adjunctionem circumscribi vel inhiberi aliquatenus videatur divinæ naturæ simplicitas, uti ne quod est principium omnium, compositum inveniatur et diversum, (92) et sit multa, non unum,

[28] Tit. III, 11. [29] Matth. XVIII, 16.

(83) Editi, *conveniens*. Mss., *consequens*.

(84) Editi, *fiat* pro *stet*, quod præferunt omnes mss.

(85) Sic editi, et mss. plerique. Ms. vero Sorbonicus, et alter S. Remigii, *infamantur*.

(86) Ex lib. I *De princip.*, cap. 1, num. 5.

(87) Editi, *licet pro comparatione.... habeatur.* Mss. *ilicet* [al. *illico*] *ad comparationem.... habetur.* Sed legendum videtur ut in textu.

(88) Mss. nostri, et editi omittunt *aut* : sed hæc vox exstat in aliis mss. librorum *De principiis*.

(89) Ms. Sorbonicus, *Interdum oculi si ipsam.... infusos intuentur, considerare possumus*, etc., quod non male. Cæteri mss. et editi ut in textu, nisi quod mss. omittant *nostri*, post *oculi*.

(90) Vox *ipsius* deest in editis, et in mss. nostris; sed exstat in mss. librorum *Περὶ ἀρχῶν*, et restituenda videtur. Deinde editi, *ipsum per se Deum*, Mss. nostri, *ipsum per se ipsum Deum*; sed mss. librorum *De principiis*, *ipsum per se ipsam Deum*, quod rectius videtur.

(91) Editi, *vel propriæ materiæ propria sunt*. Sed omnes mss. ut in textu.

(92) Omnes hujus *Apologiæ* mss. *et si multa*, *non unum quid*, *oportet*, etc. Editi vero, et libri *De principiis* tam editi quam mss., *et sit multa non unum*. *quod oportet*, etc. Judicent lectores quæ lectio sit præferenda.

quod oportet totius corporeæ admistionis alienum una sola, ut ita dixerim, deitatis specie constare. »

Pamphilus. Hæc in primo libro *Περὶ ἀρχῶν* scribit de divina natura. In secundo vero, quia idem Deus Veteris et Novi Testamenti sit, hoc modo refert:

Origenes. (93) « His per ordinem, prout potuimus, breviter digestis, consequens est, secundum id quod ex initio propositum est, confutare etiam eos qui putant alium Deum esse Patrem Domini nostri Jesu Christi, præter illum qui vel Moysi responsa legis dabat, vel prophetas mittebat, qui est Deus patrum Abraham, Isaac et Jacob. Oportet enim primo in hac nos fidei ratione firmari. Considerandum ergo est illud quod frequenter in Evangeliis dicitur, et in singulis quibusque Domini et Salvatoris nostri gestis adjungitur: *Ut impleatur quod dictum est per Prophetam* [30] illum et illum: cum manifestum sit prophetas esse illius Dei qui mundum fecit. Ex ipsa ergo consequentia concluditur, quoniam qui prophetas (94) misit, de Christo quæ gerenda erant ipse prædixit: et dubium non est quod hæc non alienus quis ab eo, sed Pater ipsius prædicebat. Sed et illud quod frequenter exempla de Veteri Testamento a Salvatore proferuntur, vel ab apostolis ejus, non aliud indicat, nisi quod auctoritas veteribus a Salvatore et ab ejus discipulis adhibetur. Sed et illud quod ad benignitatem provocans discipulos suos Salvator dicit: *Estote perfecti, sicut et Pater vester cœlestis perfectus est, qui solem suum oriri jubet super bonos et malos, et pluit super justos et injustos* [31]: cuivis etiam exiguæ intelligentiæ viro evidentissimum suggerit intellectum, quod non alium ad imitandum proponit discipulis suis Deum, nisi factorem solis, et imbrium præbitorem. »

Pamphilus. Post hæc in consequentibus multis argumentis atque exemplis Scripturarum affirmans, ostendit quoniam unus et idem Deus, Deus est legis, et Evangeliorum, et prophetarum, et apostolorum, justus et bonus, visibilium et invisibilium ac totius universitatis Dominus. Quomodo ergo senserit de Deo Patre, ex his ejus scriptis, quæ supra exposuimus, claruit. Videamus ergo nunc qualiter et de Dei Filio disserat.

CAPUT III.

De deitate Filii Dei.

Origenes. (95) « Pro viribus igitur nostris perexiguis considerata ex operum suorum, magis quam ex nostri sensus contemplatione, divina natura, intuitisque nihilominus (96) creaturis ejus visibilibus, fide quoque invisibilibus contemplatis, quia non omnia vel oculis videre potest humana fragilitas, vel ratione complecti, eo quod omnium rationabilium infirmius et fragilius animal nos sumus homines: præstantiora enim sunt ea quæ vel in cœlo, vel super cœlos habentur: superest ut harum omnium creaturarum, et Dei, medium, id est mediatorem quæramus, quem Paulus apostolus primogenitum omnis creaturæ pronuntiat. Videntes enim ea quæ de ejus majestate in Scripturis sanctis referuntur et intuentes quod *imago invisibilis Dei, primogenitus omnis creaturæ* dicatur, et quod *in ipso creata sint omnia, sive quæ in cœlis, sive quæ in terra sunt, visibilia et invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates, omnia per ipsum, et in ipso creata sunt* · *et ipse est ante omnes, et omnia in illo constant* [32], qui est caput omnium, solus habens caput Deum Patrem, sicut scriptum est, *Caput autem Christi Deus* [33]: pervidentes etiam quod scriptum est: quoniam *nemo novit Patrem, nisi Filius; neque Filium quis novit, nisi Pater* [34]; (quis enim nosse potest quæ sit sapientia, nisi qui genuit eam: aut quis ad liquidum quæ sit veritas novit, nisi veritatis Pater? quis certe universam Verbi sui naturam, atque ipsius Dei qui ex Deo est, investigare potuit, nisi solus Deus, apud quem erat Verbum?) (97) *Pro* certo habere debemus, quod hoc Verbum, sive ratio dicenda est, hanc sapientiam, hanc veritatem nullus alius nisi solus Pater novit: de quo, sicut scriptum est: *Ne ipsum quidem mundum capere posse arbitror libros qui scriberentur* [35] de gloria et de majestate Filii Dei. Impossibile namque est litteris committere ea quæ ad Salvatoris gloriam pertinent. »

Pamphilus. Unum istud testimonium de deitate Filii Dei ex illis libris protulimus, qui maxime ab accusatoribus arguuntur. Dubium autem non est, quod eodem sensu etiam in cæteris sentiat, nec sibi sit ipse contrarius. De eo quod non sit Pater antequam Filius, sed coæternus sit Filius Patri, in primo libro *De Genesi* hæc ait:

Origenes. (97*) « Non enim Deus, cum prius non esset Pater, postea Pater esse cœpit, velut impeditus aliquibus ex causis, quibus homines mortales impediri solent, ut

Οὐ γὰρ ὁ Θεὸς (98) Πατὴρ εἶναι ἤρξατο, κωλυόμενος, ὡς οἱ γινόμενοι πατέρες ἄνθρωποι, ὑπὸ τοῦ μὴ δύνασθαί πω πατέρες εἶναι. Εἰ γὰρ ἀεὶ τέλειος ὁ Θεὸς, καὶ πάρεστιν αὐ-

[30] Matth. XIII, 35; XXVII, 35. [31] Matth. V, 48, 45. [32] Coloss. I, 15-17. [33] I Cor. XI, 3. [34] Matth. XI, 27. [35] Joan. XXI, 25.

(93) Ex lib. II *De principiis*, cap. 4, num. 1.

(94) Sic. mss. Editi vero perperam *misit, quæ de Christo credenda erant ipse prædixit*. Libri *De principiis* tam editi quam mss., *misit, quæ de Christo prædicenda erat ipse prædixit.*

(95) Ex lib. II *De principiis*, cap. 6, num. 1.

(96) Ita recte editi, et libri *De principiis* tam editi quam mss. Mss. vero hujus *Apologiæ*, *creaturis ejus visibilibus, contemplantes* [al. *rursumque contemplantes*] *quia non omnia*, etc.

(97) Mss. hujus *Apologiæ* habent: *Unde pro certo habere*, etc. Sed editi, et libri *De principiis* omittunt *unde*.

(97*) Ex libro I *in Genesim*.

(98) *Οὐ γὰρ ὁ Θεός*, etc. Hunc locum Græce exhibet Eusebius lib. I *adversus Marcellum Ancyranum*, pag. 22.

non statim ex quo sunt etiam patres esse possint. Si enim semper perfectus est Deus, nec deest ei virtus qua Pater sit, et bonum est esse eum Patrem talis Filii, quid differt, aut quid hoc bono se fraudat, et non statim, si ita dici potest, (98*) ex quo potest esse Pater, efficitur Pater? Idipsum autem etiam de Spiritu sancto dicendum est. »

τῷ δύναμις τοῦ Πατέρα αὐτὸν εἶναι, καὶ καλὸν αὐτὸν εἶναι Πατέρα τοῦ τοιούτου Υἱοῦ, τί ἀναβάλλεται, καὶ ἑαυτὸν τοῦ καλοῦ στερίσκει, καὶ, ὡς ἔστιν εἰπεῖν, ἐξ οὗ δύναται Πατὴρ εἶναι Υἱοῦ: Τὸ αὐτὸ μέντοιγε καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λεκτέον.

PAMPHILUS. Aliud testimonium de eadem re ex libris *Epistolæ ad Hebræos.*

ORIGENES. (99) « Lux autem æterna quid aliud sentiendum est, quam Deus Pater, qui nunquam fuit quando lux quidem esset, splendor vero ei non adesset? Neque enim lux sine splendore suo unquam intelligi potest. Quod si verum est, nunquam est (99*) quando Filius non Filius fuit. Erat autem non, sicut de æterna luce diximus, innatus, ne duo principia lucis videamus inducere, sed sicut ingenitæ lucis splendor, ipsam illam lucem initium habens ac fontem, natus quidem ex ipsa; sed non erat quando non erat. »

PAMPHILUS. Aliud testimonium de eadem re de libris *Epistolæ ad Romanos.*

ORIGENES. (1) « *Quod promiserat*, inquit, *per prophetas suos in Scripturis sanctis de Filio suo qui secundum carnem factus est ex semine David* [36]. Factus est quod ante non erat. Manifestum est enim quia secundum carnem non erat prius: secundum spiritum vero erat ante, et non erat quando non erat. »

PAMPHILUS. Item in libro primo *Περὶ ἀρχῶν*. Quod extra ullum initium est generatio Filii Dei.

ORIGENES. (1*) « Si ergo semel recte receptum est unigenitum Filium Dei sapientiam ejus esse substantialiter subsistentem, nescio si jam ultra evagari sensus noster debeat ad suspicandum (2) ne forte ipsa subsistentia ejus corporeum aliquid habeat, cum omne quod corporeum est, vel habitu, vel colore, vel magnitudine designetur. Et quis unquam sani sensus habitum vel colorem, aut mensuræ magnitudinem in Sapientia requisivit, per quod Sapientia est? Quomodo autem extra hujus Sapientiæ generationem fuisse aliquando Deum Patrem, vel ad punctum momenti alicujus potest quis sentire vel credere, qui tamen pium aliquid de Deo intelligere noverit, vel sentire? Aut enim non potuisse Deum dicet generare Sapientiam antequam generaret, ut eam, quæ non erat, (2*) postea genuerit ut esset: aut potuisse quidem, sed (quod ne dici quidem de Deo fas est) noluisse generare: quod utrumque et absurdum esse, et impium omnibus patet, (3) id est, ut aut ex eo quod non potuit Deus, proficeret ut posset; aut ex eo cum posset, dissimularet generare Sapientiam. Propter quod nos semper Deum Patrem novimus unigeniti Filii sui ex ipso quidem nati, et quod est ab ipso trahentis, sine ullo tamen initio, non solum eo quod aliquibus temporum spatiis distingui potest, sed ne illo quidem quod sola apud semetipsam mens intueri solet, et nudo, ut ita dixerim, intellectu atque animo conspicari. Extra omne ergo quod vel dici, vel intelligi potest initium, generatam esse credendum est Sapientiam. »

PAMPHILUS. Aliud testimonium (3*) de eisdem.

ORIGENES. (4) « Qui autem initium dat Verbo Dei, vel Sapientiæ Dei, (4*) intuere ne magis in ipsum ingenitum Patrem impietatem suam jactet, cum eum neget semper Patrem fuisse, et genuisse Verbum, et habuisse Sapientiam anterioribus vel temporibus, vel sæculis, vel si quid illud est quod nominari potest. »

PAMPHILUS. Item aliud testimonium de eisdem.

ORIGENES. (5) « Efficitur ergo virtus altera in sua proprietate subsistens, ut ait sermo Scripturæ, vapor quidam primæ et ingenitæ virtutis Dei [36*], hoc quidem quod est, inde trahens: non est autem quando non fuerit. Si enim quis voluerit dicere quasi prius non exstiterit, sed postea ad (5*) subsistentiam venerit, dicat causam quare qui eam substituit Pater, ante hoc non fecerit. Quod si aliquod semen initium dederit quo vapor iste ex Dei

[36] Rom. I, 2, 3. [36*] Sap. VII, 25.

(98*) Sic editi; mss. vero, *se Pater efficit Patrem* [al. *se Patre efficitur Pater*].

(99) Ex libris *in Epist. ad Hebræos.*

(99*) Ita ms. Sorbonicus. Cæteri vero mss., *quando Filius non Filius non fuit*. Editi, *quando Filius non fuit*: et postea omittunt *innatus.*

(1) Ex lib. I *in Epist. ad Rom.*, num. 4 et 5.

(1*) Ex lib. I *De principiis*, cap. 2, num. 2.

(2) Ita mss. plerique. Mss. vero quidam, et editi, *ne forte ipsa substantia ejus*, etc. Libri editi *De principiis*, *ne forte ipsa ideæ substantia ejus*, etc. Mss. vero eorumdem librorum, *ne forte* IIIIYA ὑπόστασις, *id est substantia ejus*, etc., ubi vocem IIIIYA omnibus incognitam nihil aliud esse suspicor quam *ipsa*: quam vocem imperiti librarii Græcam crediderunt.

(2*) Mss. plerique, *postea genuerit esse*. Quidam omittunt *esse*, sicut et Merlinus. Genebrardus vero, et libri *De principiis* tam editi quam mss. ut in textu.

(3) Sic mss. Editi vero, *id est, non ex eo quod non potuit Deus perficere ut posset, et ex eo cum posset*, etc.

(3*) Omnes mss., *de eisdem*. Editi, *ejusdem*.

(4) Ex lib. I *De principiis*, cap. 2, num. 3.

(4*) Mss. aliquot, *intueatur*. Deinde editi, *vel si quid aliud est*. Sed omnes mss. et libri *De principiis* ut in textu.

(5) Ex lib. I *De principiis* cap. 2, num. 9.

(5*) Editi, *substantiam*; et paulo post, *quod si aliquod semel*, etc. Sed mss. plerique ut in textu. Libri *De principiis* habent *subsistere fecit*, pro *substituit*.

virtute processerit, iterum (6) interrogabitur quare non et ante illud quod dixit initium : et ita semper de anterioribus inquirentes, et verbo interrogationis ascendentes, perveniemus in illum intellectum, ut quoniam semper et poterat Deus, et volebat, nunquam (7) vel decuerit, vel causa aliqua exsistere potuerit, ut non hoc quod bonum et volebat et poterat, semper habuerit. Ex quo ostenditur semper fuisse vaporem istum virtutis Dei nullum habentem initium, nisi ipsum Deum. Neque enim decebat aliud ei esse initium, nisi ipsum, unde est et nascitur, Deum. Secundum Apostolum vero dicentem, quia Christus *Dei virtus est* [37], jam non solum vapor virtutis Dei, sed et virtus ex virtute dicenda est. »

PAMPHILUS. Item aliud testimonium de eisdem.

ORIGENES. (8) « Sempiternum, vel æternum proprie dicitur, quod neque initium ut esset habuit, neque cessare unquam potest esse quod est. Hoc autem designatur apud Joannem, cum dicit : *Quoniam Deus lux est* [38]. Splendor autem lucis ejus Sapientia sua est, (9) non solum secundum quod lux est, sed et secundum quod sempiterna lux est, ita ut æternus et æternitatis splendor sit Sapientia sua. Quod si integre intelligatur, manifeste declarat, quia (10) subsistentia Filii ab ipso Patre descendit, sed non temporaliter, neque ab ullo alio initio, nisi, ut diximus, ab ipso Deo. »

PAMPHILUS. Item, de æternitate Filii Dei, et inseparabilitate ejus a Patre, aliud testimonium de libro primo.

ORIGENES. (11) « Infandum autem est et illicitum, Deum Patrem (12) in generatione Filii sui unigeniti, atque in subsistentia ejus, exæquare alicui vel hominum, vel aliorum animantium generanti ; sed necesse est exceptum aliquid esse et Deo dignum, cujus nulla prorsus comparatio non in rebus solum, sed ne in cogitatione quidem vel sensu inveniri potest, ut humana cogitatio possit apprehendere quomodo ingenitus Deus Pater efficitur unigeniti Filii. Est namque ita æterna et sempiterna generatio, (13) sicut splendor generatur ex luce. Non

A enim per adoptionem Spiritus Filius fit extrinsecus, sed natura Filius est. »

PAMPHILUS. Item de eodem aliud testimonium.

ORIGENES. « Videamus ergo quis sit Salvator noster. *Splendor* dicitur *gloriæ* [39], id est, *æternæ lucis splendor* [40] ; et certum est quod splendor ex lumine inseparabiliter generatur, et donec permanet lux, permanet semper et splendor. Salvator ergo noster qui Sapientia est

B (Sapientia autem Dei ipsa est splendor æternæ lucis) inseparabiliter et indesinenter generatur ex Patre. Sic enim et ipsa de se Sapientia per Salomonem dicit : *Ante omnes colles generat me* [41]. Non enim dixit : *Ante omnes colles* genuit me, sed, *generat me*. In quo significantia sempiternitatis est. »

(14) Ἴδωμεν δὲ τίς ἡμῶν ἐστιν ὁ Σωτήρ. *Ἀπαύγασμα δόξης*. Τὸ *Ἀπαύγασμα τῆς δόξης* οὐχὶ ἅπαξ γεγέννηται, καὶ οὐχὶ γεννᾶται· ἀλλὰ ὅσον ἐστὶ τὸ φῶς ποιητικὸν τοῦ ἀπαυγάσματος, ἐπὶ τοσοῦτον γεννᾶται τὸ ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Ὁ Σωτὴρ ἡμῶν Σοφία ἐστὶ τοῦ Θεοῦ. Ἔστι δὲ ἡ Σοφία ἀπαύγασμα φωτὸς ἀϊδίου. Εἰ οὖν ὁ Σωτὴρ ἀεὶ γεννᾶται, καὶ διὰ τοῦτο λέγει· *Πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με*· οὐχὶ δέ· *Πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεγέννηκέ με*, ἀλλὰ, *πρὸ πάντων βουνῶν γεννᾷ με*, καὶ ἀεὶ γεννᾶται ὁ Σωτὴρ ὑπὸ τοῦ Πατρός, etc.

INTERPR. NOVA.

C *Videamus autem quis sit Salvator noster. Splendor est gloriæ. Splendor gloriæ non semel nascitur, et deinceps nasci desinit : sed quandiu exsistit lux efficiens splendoris, tandiu gignitur splendor gloriæ Dei. Salvator noster est Sapientia Dei. Sapientia vero splendor est lucis æternæ. Si ergo Salvator semper gignitur, et propter hoc dicit :* Ante omnes colles generat me : *non vero :* Ante omnes colles *genuit me, sed,* Ante omnes colles generat me ; *et si semper ex Patre generatur Salvator*, etc.

CAPUT IV.

De Spiritu sancto.

ORIGENES. (15) « Tempus est nunc pro viribus de Spiritu sancto (16) pauca describere, quem Dominus et Salvator noster in Evangelio secundum

[37] I Cor. I, 24. [38] I Joan. I, 5. [39] Hebr. I, 3. [40] Sap. VII, 26. [41] Prov. VIII, 25.

(6) Sic omnes mss. Editi vero, et libri *De principiis, interrogabimus.*

(7) Alias, *Vel decuit, vel causa aliqua exsistere potuit, ut non bonum hoc quod volebat* [al. *ut non hoc quod bonum et volebat*; al. *ut non hoc quod bonum est et volebat*; al. *ut non quod bonum poterat et volebat*] *semper habuerit*. Sed rectius mss. aliquot ut in textu.

(8) Ex lib. I *De principiis*, cap. 2, num. 11.

(9) Editi, et mss. hujus *Apologiæ*, *non solum secundum quod lux est, ita ut æternitatis splendor sit sapientia sua*, omissis cæteris quæ restituunt libri *De principiis* tam editi quam mss. et quæ restituenda videntur.

(10) Sic recte mss. plerique, et libri *De principiis* tam editi quam mss. Editi vero et mss. quidam hujus *Apologiæ*, *substantia*.

(11) Ex lib. I *De principiis*, cap. 2, num. 4.

(12) Ita libri *De princip.* Ita etiam omnes mss. nostri, nisi quod habeant, *atque in substantia ejus*.

D Editi vero, *generationem Filii sui unigeniti, atque substantia ejus.... vel aliorum animantium generationi.*

(13) Vide *Origenianor.* lib. II, quæst. 2, num. 24, ubi solis solarisque radii exempla ad significandam æternam Verbi generationem discutiuntur.

(14) Ex homil. 9 *in Jerem.*, num. 4. — *Ἴδωμεν δὲ τίς*, etc. Græca hæc adducimus ex homilia 9 *in Jeremiam*, num. 4, sub finem, unde contextus ille depromitur, non vero ex libro primo *De principiis*, ut prima fronte innuere videntur præcedentia Pamphili verba. In hunc contextum videsis *Origenianor.* lib. II, quæst. 2, num. 24. Editi, *Videamus ergo quid sit.... Splendor dicitur etiam gloriæ, id est, splendor luminis æterni.* Sed omnes mss. ut in textu, præter Corbeiensem qui habet, *Videamus ergo qui sit*, etc.

(15) Ex lib. II *De princip.*, cap. 7, num. 1.

(16) Editi, et libri *De principiis*, *pauca disserere*. Mss. vero nostri, *pauca describere*.

Joannem Paracletum nominavit [42]. Sicut enim idem ipse Deus, atque idem ipse Christus, ita idem ipse et Spiritus sanctus est, qui etiam in prophetis et in apostolis fuit, id est, sive in illis qui ante adventum Christi Deo crediderunt, sive in his qui per Christum confugerunt ad Deum. Et duos quidem Deos audivimus ausos esse hæreticos dicere, et duos Christos : (17) duos autem Spiritus sanctos nunquam audivimus ab aliquo prædicari. »

PAMPHILUS. Quod eadem sit inconvertibilitas Spiritus sancti quæ Patris et Filii. De libro I *Περὶ ἀρχῶν*.

ORIGENES. (18) « Nulla ergo natura est, secundum quod nos sentimus, quæ non possit recipere malum : (19) sed non continuo, quia dicimus nullam esse naturam quæ non possit recipere malum, idcirco confirmamus omnem naturam recepisse malum, id est, malam effectam : sed sicut est dicere, quia omnis hominis natura recipit ut possit navigare, non tamen ex eo etiam omnis homo navigabit; et iterum omni homini possibile est discere artem grammaticam, vel medicinam, non tamen idcirco ostenditur omnis homo vel medicus esse vel grammaticus : ita si dicimus nullam esse naturam quæ non possit recipere malum, non tamen continuo etiam recepisse malum designatur. » (20) Et rursum : « Nulla natura est quæ non recipiat bonum : nec tamen idcirco omnis natura probabitur recepisse quod bonum est. »

PAMPHILUS. Et post pauca addidit :

ORIGENES. « Nulla ergo natura est quæ non recipiat malum, excepta Dei natura, (21) quæ fons bonorum omnium est, et Christi. Sapientia enim est, et sapientia utique stultitiam recipere non potest. Et justitia est ; justitia autem nunquam profecto injustitiam capiet. Et Verbum est, vel ratio, quæ utique irrationabilis effici non potest. (22) Sed et lux est, et lucem certum est quod tenebræ non comprehendant. Similiter autem et natura Spiritus sancti, quæ sancta est, non recipit pollutionem. Naturaliter enim, vel substantialiter sancta est. Si qua autem alia natura sancta est, ex assumptione hoc, vel inspiratione Spiritus sancti habet ut sanctificetur, non ex sua natura hoc possidens, sed accidens ; propter quod et decidere potest quod accidit. Ita et justitiam accidentem quis habere potest, unde et decidere eam possibile est. Sed et sapientiam quis accidentem nihilominus habet, quamvis in nostra sit positum potestate studio nostro et vitæ merito, si sapientiæ operam demus, effici sapientes; et si semper id studii geramus, (23) semper sapientiæ participemus ; et id nobis vel plus vel minus accidat vel pro vitæ merito, vel pro studii quantitate. »

PAMPHILUS. Quod æqualis sibi sit Trinitas, et quod Spiritus sanctus non sit creatura. De libro primo *Περὶ ἀρχῶν*.

ORIGENES. (24) « De Spiritu vero sancto, quia est, multæ nos Scripturæ docuerunt, sicut David in quinquagesimo psalmo dicit : *Et Spiritum sanctum tuum ne auferas a me* [43]. Et in Daniele dicitur : *Spiritus sanctus qui in te est* [44]. In Novo vero Testamento abundantibus testimoniis edocemur, cum Spiritus sanctus super Christum descendisse perscribitur, et cum ipse Dominus insufflavit in apostolos post resurrectionem, dicens : *Accipite Spiritum sanctum* [45]. Et ad Mariam dicitur ab angelo : *Spiritus sanctus* (25) *veniet super te* [46]. Paulus vero docet, *quia nemo potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto* [47]. Et in Actibus apostolorum per impositionem manuum apostolicarum Spiritus sanctus dabatur in baptismo [48]. Ex quibus omnibus didicimus tantæ esse et auctoritatis et dignitatis substantiam sancti Spiritus, ut salutare

[42] Joan. XIV, 26. [43] Psal. L, 13. [44] Dan. IV, 6. [45] Joan. XX, 22. [46] Luc. I, 35. [47] I Cor. XII, 3. [48] Act. VIII, 18.

(17) *Duos autem Spiritus sanctos*, etc. In libro II *De principiis* locum hunc contrarium diximus ei quem supra, cap. 1, refert Pamphilus ex *Commentario* Origenis *in Epist. ad Tit.* III, 10, ubi juxta Genebrardum ita legebatur : *Sed et sunt qui Spiritum sanctum alium quidem dicunt esse qui fuit in prophetis, alium autem qui fuit in apostolis Domini nostri Jesu Christi.* Sed mss. qui ferunt, *Sed et si qui sunt, qui*, etc., apertam contradictionem tollunt. Ibi enim non affirmatur, sed dubitatur. Cæterum cum libris *Περὶ ἀρχῶν* posterior sit *Commentarius in Epist. ad Titum*, interim forsan audire potuit Origenes plures Spiritus sanctos a quibusdam hæreticis prædicari. Et certe canones apostolici qui tertio circiter sæculo, ac proinde circa ipsa Origenis tempora confecti videntur, damnant canone 41, eum qui baptizaverit in tres Filios, aut in tres Spiritus sanctos.

(18) Ex lib. I *De princip.*, cap. 8, num. 3.

(19) *Sed non continuo, quia dicimus nullam esse naturam quæ non possit recipere malum.* Hæc desiderantur in libris tam editis quam mss. hujus *Apologiæ;* sed restituuntur ex omnibus codicibus librorum *De principiis*, et restituenda videntur.

(20) *Et rursum: Nulla natura est quæ non recipiat bonum : nec tamen idcirco omnis natura probabitur recepisse quod bonum est.* Hæc non comparent in loco citato libri primi *De principiis*, ubi pro illis verbis legitur : *Secundum nos namque ne diabolus quidem ipse incapax fuit boni : non tamen idcirco quia potuit recipere bonum, etiam voluit, vel virtuti operam dedit.* Aliter fortasse legerat in Græco Hieronymus, qui in epistola ad Avitum refert Origenem asseruisse *diabolum non incapacem esse virtutis, et tamen necdum velle capere virtutem*, quasi hic innueret Adamantius fore ut aliquando velit diabolus capere virtutem. Vide *Origenian.* lib. II, quæst. 5, num. 11, 12, 13, 14.

(21) Libri hujus *Apologiæ* tam editi quam mss., *quæ fons omnium est, et Christi* [al. *et Christus*] *sapientia est, et sapientia utique*, etc. Sed rectius libri *De principiis*, ut in nostro textu.

(22) Plures mss. habent *lumen* pro *lucem*. Ms. Regius : *Sed et lux est et lumen. Certum est autem quod tenebræ lumen non comprehendunt.*

(23) Mss. plures, *si semper sapientiæ*. Deinde omnes, *participamus, et id nobis vel plus vel minus accedat*, etc. Sed editi, et libri *De principiis* rectius ut in nostro textu.

(24) Ex lib. I *De princip.*, cap. 3, num. 2.

(25) Sic mss. plerique. Cæteri vero, et editi, *superveniet in te*.

baptisma non aliter nisi excellentissimæ omnium Trinitatis auctoritate, id est Patris, et Filii, et Spiritus sancti cognominatione compleatur, et innato Deo Patri, et unigenito ejus Filio, nomen quoque Spiritus sancti copuletur. Quis ergo non obstupescat quanta majestas sit Spiritus sancti, cum eum qui dixerit verbum in Filium hominis audiat sperare veniam posse ; eum vero qui in Spiritum sanctum blasphemaverit, veniam non habere neque in præsenti sæculo, neque in futuro [49] ? »

PAMPHILUS. Et post pauca adjecit :

ORIGENES. « Verumtamen usque ad præsens nullum sermonem in Scripturis sanctis invenire potuimus, per quem Spiritus sanctus factura esse vel creatura diceretur. »

PAMPHILUS. Et insertis compluribus testimoniis de virtute Spiritus sancti, post aliquanta etiam hæc adjecit :

ORIGENES. « Si revelante Filio cognoscit Patrem Spiritus sanctus, ergo ex ignorantia ad scientiam venit : quod utique et impium pariter et stultum est, Spiritum sanctum confiteri, et ignorantiam ei ascribere. Non enim cum aliud aliquid esset antea quam Spiritus sanctus, per profectum venit in hoc ut esset Spiritus sanctus : ut quis audeat dicere, quia tunc quidem cum nondum esset Spiritus sanctus, ignorabat Patrem : postea vero quam recepit scientiam, etiam Spiritus sanctus effectus est. Quod si esset, nunquam utique in unitate Trinitatis, id est, Dei Patris inconvertibilis, et Filii ejus, etiam ipse Spiritus sanctus haberetur, nisi quia et ipse semper erat Spiritus sanctus. »

PAMPHILUS. Et post pauca adjecit :

ORIGENES. « Rectum tamen videtur inquirere quid causæ sit quod qui regeneratur per Deum in salutem, opus habet et Patre, et Filio, et Spiritu sancto, non percepturus salutem, nisi sit integra Trinitas : (26) nec possibile sit participem vel Patris, vel Filii, salvari sine Spiritu sancto. De quibus discutientes, sine dubio necessarium erit ut operationem specialem Spiritus sancti, specialem Patris, vel Filii, describamus. Arbitror igitur operationem

(27) Ὅτι ὁ μὲν Θεὸς καὶ Πατὴρ συνέχων τὰ πάντα φθάνει εἰς ἕκαστον τῶν ὄντων μεταδιδοὺς ἑκάστῳ ἀπὸ τοῦ ἰδίου τὸ εἶναι· ὢν γάρ ἐστιν· ἐλάττων δὲ πρὸς τὸν Πατέρα ὁ Υἱὸς φθάνων ἐπὶ μόνα τὰ λογικά· δεύτερος γάρ ἐστι τοῦ Πατρός· ἔτι δὲ ἧττον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ μόνους τοὺς ἁγίους διικνούμενον· ὥστε κατὰ τοῦτο μείζων ἡ δύναμις τοῦ Πατρὸς παρὰ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· πλείων δὲ ἡ τοῦ Υἱοῦ παρὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· καὶ πάλιν διαφέρουσα μᾶλλον τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἡ δύναμις παρὰ τὰ ἄλλα ἅγια.

quidem esse Patris, et Filii, tam in sanctis quam in peccatoribus, in rationabilibus hominibus et in mutis animalibus; sed et in his quæ exanima sunt, et in omnibus omnino quæ sunt : operationem vero Spiritus sancti nequaquam prorsus incidere vel in ea quæ exanima sunt, vel in ea quæ animantia quidem, sed muta sunt : sed ne in illis quidem inveniri qui rationabiles quidem sunt, sed in malitia positi, nec omnino ad meliora conversi. In illis autem solis arbitror esse opus Spiritus sancti, qui jam se ad meliora convertunt, et per vias Christi Jesu incedunt, id est, (28) qui sunt in novis actibus incedentes, et in Deo permanentes. Quoniam autem operatio Patris et Filii est et in sanctis, et in peccatoribus, manifestatur ex eo quod (29) omnes qui rationabiles sunt, Verbi Dei, id est, rationis participes sunt, et per hoc velut semina quædam insita sibi gerunt sapientiæ et scientiæ, quod est Christus. (30) Sed et hoc ipsum quod est et permanet omnis creatura, operatio est Dei Patris qui dixit : *Ego sum qui sum* [50] : quæ pervenit super omnes. Ipse est enim

[49] Matth. XII, 32 ; Luc. XII, 10. [50] Exod. III, 14.

(26) Editi, *nec possibile est participem fieri Patris et Filii, sine Spiritu sancto*. Mss. plures, *nec possibile sit esse participem* (alii quidam, et libri *De princip. participem fieri*) *vel Patris, vel Filii, sine Spiritu sancto*. Sed rectius ms. Regius ut in nostro textu.

(27) *Ὅτι ὁ μὲν Θεός*, etc. Græca hæc exhibet Imperator Justinianus ad calcem epistolæ ad Menam ; et Hieronymus, epistola 94 ad Avitum, id etiam crimini vertit Origeni quod dixerit *Filium quoque minorem Patre, eo quod secundus ab illo sit, et Spiritum sanctum inferiorem Filio in sanctis quibusque versari : atque hoc ordine majorem Patris fortitudinem esse quam Filii et Spiritus sancti, et rursum majorem Filii fortitudinem esse quam Spiritus sancti : et consequenter ipsius sancti Spiritus majorem esse virtutem cæteris quæ sancta dicuntur.* Hæc Rufinus quibusdam detractis, quibusdam additis emollivit; ac forte inde est quod Hieronymus lib. II et III *adversus Rufinum* contenderit vel Didymum, vel ipsummet Rufinum, vel alium nescio quem tam Græce quam Latine in bonam partem plerasque de Filio et Spiritu sancto blasphemias commutasse quæ in Græco hujus *Apologiæ* contextu comparebant; quod in interpretatione librorum *Περὶ ἀρχῶν*, unde locus hic eruitur, fecisse Rufinus ipse evincitur. Vide *Origenianor*. lib. II, quæst. 2, num. 27 et 28. Cæterum editi habent : *Arbitror ergo..... quam in peccatoribus irrationabilibus hominibus*, etc. Sed omnes mss. tam hujus *Apologiæ* quam librorum *De principiis*, ut in nostro textu.

(28) Sic ms. Regius. Ita etiam cæteri mss. et editi, nisi quod omittant *incedentes*, et editi habeant in fine, *permanent*. Libri vero *De principiis* tam editi quam mss., *qui sunt in bonis actibus, et in Deo permanent*.

(29) Editi, *omnes rationabiles, Verbi Dei*. Deinde iidem editi, et libri *De principiis* tam editi quam mss., *sapientiæ et justitiæ* : sed omnes hujus *Apologiæ* mss. ut in textu.

(30) *Sed et hoc ipsum quod est et permanet omnis creatura, operatio est Dei Patris qui dixit :* Ego sum qui sum : *quæ pervenit super omnes. Ipse est enim qui solem suum oriri jubet* (ms. Regius, *oriri facit*) *super bonos et malos, et pluit super justos et injustos*. Hæc desiderantur in libris *Περὶ ἀρχῶν* tam editis quam mss., ubi pro illis verbis legitur lib. I, cap. 3, num. 6 : *Ex eo autem qui vere est, qui dixit per Moysen :* Ego sum qui sum, *omnia quæcunque sunt participant : quæ participatio Dei Patris pervenit in omnes tam justos quam peccatores et rationabiles atque irrationabiles, et in omnia omnino quæ sunt.*

qui solem suum oriri jubet super bonos et malos, et pluit super justos et injustos [31]. »

INTERPR. NOVA.

Arbitror Deum quidem et Patrem, cum omnia contineat, ad unumquodque entium pervenire, esse unicuique impertientem de suo : ipse enim est qui est. Minor vero Patre Filius ad sola rationabilia pervenit; est enim secundus a Patre. Adhuc etiam minor Spiritus sanctus ad solos sanctos pertingit. Ita ex hoc major est potestas Patris, quam Filii et Spiritus sancti; amplior item potestas Filii, quam Spiritus sancti; ac rursum præstantior est sancti Spiritus virtus, quam aliorum sanctorum entium.

PAMPHILUS. Et post multam de Patre et Filio per Scripturarum exempla assertionem, addidit hæc :

ORIGENES. « Spiritus vero sancti participationem a sanctis tantummodo haberi invenimus. Propter quod dicitur : *Nemo potest dicere* (31) *Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto* [32]. Et vix aliquando ipsi apostoli digni habentur audire : *Accipietis virtutem supervenientis Spiritus sancti in vos* [33]. Propter quod et consequens puto, quia qui peccaverit in Filium hominis, venia dignus est [34], pro eo quod is qui Verbi vel rationis est particeps, si desinat rationabiliter vivere, videtur in ignorantiam, vel stultitiam decidisse, et propter hoc veniam promereri : qui autem jam dignus est habitus sancti Spiritus participatione, et retro fuerit conversus, hic re ipsa et opere blasphemasse dicitur in Spiritum sanctum. »

PAMPHILUS. (32) Quod sicut Pater novit initia omnium quæ sunt, et fines, sic et Filius, sic et Spiritus sanctus sciat, (33) eo quod Deo possibile est omnem creaturam cognoscere. De quarto libro *Περὶ ἀρχῶν*.

ORIGENES. (34) « Paulus apostolus per Spiritum sanctum qui perscrutatur etiam profunda Dei, altitudinem divitiarum sapientiæ ac scientiæ Dei scrutans, nec tamen ad finem, et, ut ita dixerim, ad intimam cognitionem prævalens pervenire, desperatione rei et stupore proclamat et dicit, *O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei* [35] ! (35) Et quod desperatione perfectæ comprehensionis hæc exclamaverit, audi ipsum dicentem : *Quam inscrutabilia sunt judicia Dei, et quam investigabiles viæ ejus* [35] ! Non enim dixit difficile posse scrutari, sed omnino non posse, judicia Dei : nec dixit difficile investigari posse vias ejus, sed non posse investigari. Quantumcunque enim quis scrutando promoveat, et studio (36) intentiore proficiat, gratia quoque Dei adjutus, sensuque illuminatus, ad perfectum finem eorum quæ requiruntur, pervenire non poterit; nec omnis mens quæ creata est, possibile habet ullo genere comprehendere : sed cum invenerit aliquantulum ex his quæ quæruntur, iterum videt alia quæ quærenda sunt. Quod si et ad ipsa pervenerit, multo iterum plura ex illis quæ quæri debeant, pervidebit. Propter quod et sapientissimus Salomon naturam rerum per sapientiam contuens, ait : *Dixi, sapiens efficiar, et ipsa sapientia longe facta est a me, longe plus quam erat : et altitudinem profundam quis inveniet* [37] ? Sed et Isaias sciens rerum initia a natura mortali inveniri non posse, sed ne ab his quidem naturis quæ quamvis diviniores sint (37) quam humana est, factæ tamen et ipsæ sunt vel creatæ : sciens ergo quod a nulla harum neque initium, neque finis inveniri potest, ait : *Priora quæ fuerint dicite, et sciemus quia dii estis : vel novissima quæ sint, annuntiate, et tunc videbimus quod dii estis* [38]. (38) Nam et Hebræus doctor ita tradebat, pro eo quod initia omnium vel finis non posset ab ullo comprehendi, nisi tantummodo a Domino Jesu Christo et ab Spiritu sancto, idcirco aiebat per figuram visionis Isaiam dixisse duos seraphim solos esse qui duabus quidem alis operiunt faciem Dei, duabus vero pedes, et duabus volare eos, et (39) clamare ad invicem sibi dicen-

[31] Matth. v, 45. [32] I Cor. xii, 3. [33] Act. i, 8. [34] ibid. [37] Eccle. vii, 24, 25. [38] Isa. xli, 22, 23.
[34] Matth. xii, 32; Luc. xii, 10. [35] Rom. xi, 33.

(31) Editi, *Dominus Jesus*. Deinde mss. plerique omittunt, *supervenientis*. Mss. plures librorum *De principiis* habent, *supervenientem*.

(32) Editi, *Quod si Pater novit initia omnium quæ sunt, et fines, sic et Filius, sic et Spiritus sanctus sciat id quod impossibile est omni creaturæ cognoscere.* Sed omnes mss. ut in nostro textu, nisi quod alius habeat *Deum*, alii *Dei*; et alius *scit* pro *sciat*.

(33) *Eo quod Deo possibile est.* Ita quidem mss. fere nostri omnes. Ms. vero S. Michaelis in Periculo maris, *eo quod impossibile est*, etc. Sed rectius legendum cum antea editis, *id quod impossibile est*, etc.

(34) Ex lib. iv *De princip.*, num. 26.

(35) Alias, *et quia*; al. *et quoniam*. Ms. S. Michaelis in Periculo maris perperam, *et quam desperationem*.

(36) Editi, *interiori*, male. Paulo post mss. plures, *sensimque illuminatus*; et postea editi, *requirentur*.

(37) Alias, *quam humanæ, factæ tamen*, etc.

(38) Eadem fere reperiuntur lib. i *De principiis*, cap. 3, num. 4, ubi Græca hæc apponuntur ex Epistola Justiniani imperatoris ad Menam patriarcham Constantinopolitanum : Ἔλεγε δὲ ὁ Ἑβραῖος τὰ ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ δύο σεραφὶμ ἑξαπτέρυγα κεκραγότα ἕτερον, καὶ λέγοντα· Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος Σαβαὼθ, τὸν Μονογενῆ εἶναι τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἡμεῖς οἰόμεθα ὅτι καὶ ἐν τῇ ᾠδῇ Ἀμβακοὺμ, « Ἐν μέσῳ δύο ζώων γνωσθήσῃ, » περὶ Χριστοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος. *Dicebat autem et Hebræus magister, quod duo illa seraphim quæ in Isaia senis alis describuntur clamantia ad invicem et dicentia :* Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth, *de unigenito Filio Dei, et Spiritu sancto essent intelligenda. Nos vero putamus etiam illud quod in cantico Habacuc* (iii, 2) *dictum est*, in medio *vel* duorum animalium, *vel* duarum vitarum cognosceris, *de Christo et de Spiritu sancto sentiri debere.* Hæc autem Origenis interpretatio ita Hieronymo stomachum movit, ut impiam illam et detestandam appellet lib. iii *in Isaiam* et epist. 41 al. 65 ad Pammachium et Oceanum. Sed vide quo pacto excusetur *Origenianor.* lib. ii, quæst. 2, num. 26.

(39) Ms. Sorbonicus, *et clamantes ad invicem sibi, et dicentes*. Ita etiam libri *De principiis* tam editi quam mss., nisi quod prius habeant, *et duabus volant*. Editi vero hujus *Apologiæ*, *et clamantes sibi invicem dicere*. Ms. S. Michaelis in Periculo maris, *et clamantes ad invicem dicere*. Sed cæteri mss. ut in textu.

tes : *Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth, plena est universa terra gloria tua* [59]. Quod ergo sola seraphim utrasque alas suas habent in facie Dei et in pedibus ejus, (40) videndum est pronuntiare, quod neque exercitus sanctorum angelorum, neque sanctæ sedes, neque dominationes, neque principatus, neque potestates scire possunt integre initium omnium, et finem universitatis Sed intelligendum est sanctos istos, quos enumeravimus, spiritus et virtutes proximas quidem esse ipsis initiis, et attingere tantum quantum consequi non valent reliqui. Verumtamen quantumcunque A illud est quod revelante Filio Dei ac Spiritu sancto didicerint istæ virtutes, quamplurima quidem assequi poterunt, et multo plura priores inferioribus, omnia tamen comprehendere impossibile eis est, quia scriptum est : *Quamplurima ex operibus Dei in secretis sunt* [60]. Unde et optabile est ut pro viribus se unusquisque semper extendat *ad ea quæ priora sunt, ea quæ* (41) *retrorsum sunt obliviscens* [61], tam ad opera meliora, quam etiam ad sensum intellectumque puriorem, per Jesum Christum Salvatorem nostrum, cui est gloria in sæcula sæculorum. »

CAPUT V.

De incarnatione Verbi Dei.

ORIGENES. (42) « In omni orbe terrarum, in omni Græcia atque exteris nationibus innumeri sunt et immensi, qui relictis patriis legibus, et his quos putabant deos, vel observantia Moysi legis, in discipulatum se Christi cultumque tradiderunt ; et hoc non sine ingenti odio eorum qui simulacra venerantur ; ita ut ab his frequenter et cruciatibus affligantur, nonnunquam etiam agantur in mortem. Amplectuntur tamen, et cum omni affectu custodiunt doctrinæ Christi sermonem. Et est videre quomodo brevi tempore ipsa religio creverit, pœnis (43) cultorum mortibusque proficiens, sed et bonorum direptionibus, atque omni ab his afflictionum genere tolerato. Et eo maxime mirum est, quod ne doctores quidem ipsi vel satis idonei sunt, vel satis plures. Prædicatur tamen sermo iste in omni orbe terrarum, ita ut Græci ac barbari, sapientes et insipientes (44) religionem Christianæ doctrinæ suscipiant. Ex quo dubium non est non hæc humanis viribus aut opibus agi, ut cum omni potestate et persuasione sermo Jesu Christi apud omnium mentes atque animos convalescat. Nam et prædicta esse ab eo hæc ipsa, et divinis ab eo responsis confirmata, manifestum est cum dicit, quia *apud præsides et judices adducemini* (45) *propter me, in testi-*

B Πᾶσα δὲ Ἑλλάς, καὶ βάρβαρος ἡ κατὰ τὴν οἰκουμένην ἡμῶν, ζηλωτὰς ἔχει μυρίους, καταλιπόντας τοὺς πατρῴους νόμους καὶ νομιζομένους θεούς, τῆς τηρήσεως τῶν Μωσέως νόμων, καὶ τῆς μαθητείας τῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ λόγων· καίτοιγε μισουμένων μὲν ὑπὸ τῶν τὰ ἀγάλματα προσκυνούντων, τῶν τῷ Μωσέως νόμῳ προστιθεμένων· καὶ τὴν ἐπὶ θανάτῳ δὲ πρὸς τῷ μισεῖσθαι, κινδυνευόντων τῶν τὸν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ λόγον παραδεξαμένων· καὶ ἐὰν ἐπιστήσωμεν πῶς ἐν σφόδρα ὀλίγοις ἔτεσι, τῶν ὁμολογούντων τὸν Χριστιανισμὸν ἐπιβουλευομένων, καί τινων διὰ τοῦτο ἀναιρουμένων, ἑτέρων δὲ ἀπολλύντων τὰς κτήσεις, δεδύνηται ὁ λόγος, καίτοιγε οὐδὲ τῶν διδασκάλων πλεοναζόντων, πανταχόσε κηρυχθῆναι τῆς οἰκουμένης, C ὥστε Ἕλληνας καὶ βαρβάρους, σοφούς τε καὶ ἀνοήτους προσθέσθαι τῇ διὰ Ἰησοῦ θεοσεβείᾳ, μεῖζον ἢ κατὰ ἄνθρωπον τὸ πρᾶγμα εἶναι λέγειν οὐ διστάζομεν· μετὰ πάσης ἐξουσίας καὶ πειθοῦς τῆς περὶ τοῦ κρατυνθήσεσθαι τὸν λόγον τοῦ Ἰησοῦ διδάξαντος· ὥστε εὐλόγως χρησμοὺς ἂν νομίσαι τὰς φωνὰς αὐτοῦ, οἷον, ὅτι *ἐπὶ βασιλέων καὶ ἡγεμόνων ἀχθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς, καὶ τοῖς ἔθνεσι*. Καί, *Πολλοὶ ἐροῦσί μοι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ· Κύριε, Κύριε, οὐ τῷ ὀνόματί σου ἐφάγομεν, καὶ τῷ ὀνόματί σου ἐπίομεν, καὶ τῷ ὀνόματί σου δαιμόνια ἐξ-*

INTERPRETATIO NOVA.

At universa tum Græcia, tum quæ per universum nostrum terrarum orbem patet Barbaria, innumeros habet qui derelictis patriis legibus et diis receptis, summo studio Mosaicas leges et disciplinam verborum Jesu Christi custodiunt, quamvis simulacrorum cultoribus odio sint qui Mosaicæ legi adhærent ; et præter odium, in vitæ periculo versentur qui Jesu Christi doctrinam susceperunt. Quod si ad id quoque animum attenderimus quo pacto annis tam paucis, tot insidiis structis adversus Christianos, quorum nonnulli necati, alii bonis multati sunt, potuerit hæc doctrina, licet alioqui non magna sit doctorum copia, ubique terrarum prædicari, ita ut Græci et barbari, sapientes et insipientes ad verum per Jesum Christum Dei cultum sese adjunxerint, rem humanis viribus majorem dicere non dubitabimus, cum præsertim

[59] Isa. VI, 3. [60] Eccli. XVI, 22. [61] Philip. III, 13.

(40) Ita omnes mss. nostri. Editi vero, et libri *De principiis* tam editi quam mss., *audendum est pronuntiare.*

(41) Alias, *quæ retro sunt*, etc. Deinde editi, *cui est honor, et gloria in sæcula sæculorum. Amen.* Sed omnes mss. ut in nostro textu, nisi quod Regius addat, *Amen.*

(42) Ex lib. IV *De princip.*, num. 1-5. — Græca eruuntur ex capite primo *Philocaliæ*. Ms. Regius, *In omni.... atque in exteris*. Ms. Sorbonicus, *atque exterioribus*. Libri *De princip.*, *atque universis exteris*. Deinde mss. omnes, *et his quos putant deos*. Mss. Sorbonicus et S. Michaelis in Periculo maris, *vel ob repugnantiam Moysi legis*. Cæteri mss. et editi D ut in nostro textu. Libri vero *De princip.* tam editi quam mss. habent, *ad observantiam Moysi legis, et discipulatum*, etc., et ita legendum videtur juxta Græca.

(43) Sic omnes mss. Editi vero, *multorum*, male.

(44) Editi, *religionem Christi, sive Christi doctrinam suscipiant*. Ms. Sorbonicus, *religionem Christi sanæ doctrinæ suscipiant*. Cæteri mss. ut in textu.

(45) Editi, *propter nomen meum, in testimonium illis, et gentibus*. Mox libri *De princip.* tam editi quam mss. addunt : *Et rursum : Prædicabitur hoc Evangelium in omnibus gentibus*. Sed hæc postrema verba non reperiuntur in Græco, nec in mss. hujus *Apologiæ*, nec in editis.

εβάλομεν; καὶ ἐρῶ αὐτοῖς· Ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ, οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν, οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς. Εἰρηκέναι μὲν γὰρ ταῦτα ἀποφθεγγόμενον μάτην, ὥστε αὐτὰ μὴ ἀληθῆ γενέσθαι, τάχα εἰκὸς ἦν· ὅτε δὲ ἐκβέβηκε τὰ μετὰ τοσαύτης ἐξουσίας εἰρημένα, ἐμφαίνει Θεὸν ἀληθῶς ἐνανθρωπήσαντα σωτήρια δόγματα τοῖς ἀνθρώποις παραδεδωκέναι. Τί δὲ δεῖ λέγειν καὶ ὅτι προεφητεύθη ὁ Χριστὸς, τότε ἐκλείψειν τοὺς ἐξ Ἰούδα ἄρχοντας καὶ ἡγουμένους ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ὅταν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται, δηλονότι ἡ βασιλεία, καὶ ἐπιδημήσῃ ἡ τῶν ἐθνῶν προσδοκία; σαφῶς γὰρ ἐκ τῆς ἱστορίας δῆλον, καὶ ἐκ τῶν σήμερον ὁρωμένων, ὅτι ἀπὸ τῶν χρόνων Ἰησοῦ, οὐκέτι βασιλεῖς Ἰουδαίων ἐχρημάτισαν· πάντων τῶν Ἰουδαϊκῶν πραγμάτων ἐν οἷς ἐσεμνύνοντο, λέγω δὲ τῶν τε κατὰ τὸν ναὸν, καὶ τὸ θυσιαστήριον, καὶ τὴν ἐπιτελουμένην λατρείαν, καὶ τὰ ἐνδύματα τοῦ ἀρχιερέως καταλελυμένων. Ἐπληρώθη γὰρ ἡ λέγουσα προφητεία· *Ἡμέρας πολλὰς καθίσονται οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ, οὐκ ὄντος βασιλέως, οὐδὲ ὄντος ἄρχοντος, οὐκ οὔσης θυσίας, οὐδὲ ὄντος θυσιαστηρίου, οὐδὲ ἱερατείας, οὐδὲ δήλων.* Καὶ τούτοις χρώμεθα τοῖς ῥητοῖς, πρὸς τοὺς ἐν τῷ θλίβεσθαι ἀπὸ τῶν ἐν τῇ Γενέσει ὑπὸ τοῦ Ἰακὼβ πρὸς τὸν Ἰούδαν εἰρημένων, φάσκοντας τὸν ἐθνάρχην ἀπὸ τοῦ Ἰούδα γένους τυγχάνοντα ἄρχειν τοῦ λαοῦ, οὐκ ἐκλειψόντων τῶν ἀπὸ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, ἕως ἧς φαντάζονται Χριστοῦ ἐπιδημίας. Εἰ γὰρ *ἡμέρας πολλὰς καθίσονται οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ, οὐκ ὄντος βασιλέως, μηδὲ ὄντος ἄρχοντος, οὐκ οὔσης θυσίας, οὐδὲ θυσιαστηρίου, οὐδὲ ἱερατείας, οὐδὲ δήλων*· ἐξ οὗ δὲ κατεσκάφη ὁ ναὸς, οὐκέτι θυσία, οὐδὲ θυσιαστήριον, οὐδὲ ἱερατεία, δῆλον ὅτι ἐξέλιπεν ἄρχων ἐξ Ἰούδα, καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ. Ἐπεὶ δὲ ἡ προφητεία φησὶν, *Οὐκ ἐκλείψει ἄρ-*

A *monium ipsis, et gentibus* [61*]. Et iterum: *Multi mihi dicent in illa die: Domine, Domine, nonne in nomine tuo manducavimus et bibimus, et in nomine tuo dæmonia ejecimus? Et dicam illis: Discedite a me, operarii iniquitatis, nunquam vos cognovi* [62]. Quæ si ita quidem dicta ab eo fuissent, nec ad finem tamen ea quæ prædicta sunt, pervenissent, fortassis minus esse vera viderentur, nec habere aliquid auctoritatis: nunc vero cum in effectum res, quæ fuerant ab eo prædictæ perveniant, cum tanta autem potestate atque auctoritate prædicta sint, manifestissime declaratur Deum vere esse, qui homo factus salutaria præcepta (46) hominibus tradidit. Quid vero inde dicendum est quod prophetæ de ipso ante prædixerint non cessaturos principes ex B Juda, neque duces ex femoribus ejus, usquequo veniat ille cui repositum est, regnum scilicet, et usquequo veniat exspectatio gentium [63]? Manifestissime enim ex ipsa historia apparet, et ex his quæ hodie pervidentur, quia ex temporibus Christi ultra reges (47) apud Judæos non exstiterunt. Sed et omnes illæ ambitiones Judaicæ in quibus jactantiæ quamplurimum gerebant, et in quibus gloriabantur, id est, vel de templi decore, vel de altaris insignibus, atque omnibus illis sacerdotalibus infulis, indumentisque pontificum, simul universa destructa sunt. Completa est enim prophetia quæ dixerat: *Per dies multos sedebunt filii Israel sine rege, sine principe: (48) non erit hostia, nec altare, nec sacerdotium, nec responsa* [64*]. His ergo testimoniis utimur adversus C eos qui videntur asserere de his quæ in Genesi ab Jacob dicta sunt de Juda, et dicunt permanere adhuc principem ex genere Judæ, istum videlicet qui est gentis ipsorum princeps, quem nominant (49)

INTERPRETATIO NOVA.

summa cum potestate et fiducia docuerit Christus nunquam suam victum iri doctrinam. Itaque jure pro oraculis habendæ sunt ejus voces, quales hæ sunt: *Ad reges et præsides ducemini propter me, in testimonium illis, et gentibus.* Et: *Multi dicent mihi in illa die: Domine, Domine, nonne in nomine tuo manducavimus, et in nomine tuo bibimus, et in nomine tuo dæmonia ejecimus? Et dicam eis: Discedite a me qui operamini iniquitatem. Nunquam novi vos.* Hæc enim temere prolata, nec proinde vera esse, forte olim verisimile erat: at cum deinde evenerint quæ tanta cum auctoritate dicta fuerant, perspicuum est Deum vere hominem factum salutarem hominibus doctrinam tradidisse. Quid vero attinet dicere prænuntiatum fuisse Christum tunc nempe defuturos principes ex Juda et duces de femore ejus, cum venisset cui repositum est, regnum videlicet, et prodiisset exspectatio gentium? Ex historia enim et iis quæ hodie cernuntur, manifestum est a Christi temporibus nullos deinde Judæorum reges exstitisse, fractis et dissipatis rebus omnibus Judaicis quibus gloriabantur; templo nempe, altari, rei divinæ consueto ritu, et indumentis pontificis. Impleta est quippe prophetia quæ dicit: *Per dies multos sedebunt filii Israel sine rege, sine principe, sine sacrificio, sine altari, sine sacerdotio, sine responsis.* Quibus verbis utimur adversus eos qui, dum urgentur iis quæ in Genesi ab Jacob ad Judam dicta sunt, permanere etiamnum ex genere Judæ asserunt principem qui populo dominetur, neque defuturos ex semine ejus duces usque ad eum quem sibi animo fingunt Christi adventum. Si enim *per dies multos sedebunt filii Israel sine rege, sine principe, sine sacrificio, sine altari, sine sacerdotio, sine responsis*; ex quo autem eversum est templum, non est sacrificium, non altare, non sacerdotium, perspicuum est defecisse principem ex Juda, et ducem de femore ejus. Quoniam igitur prophetia dicit: *Non deficiet princeps ex Juda, nec dux de femore ejus, donec veniant reposita ei*, venit certe cui reposita sunt, exspectatio gentium. Quod et manifestum est ex multitudine gentium quæ per Christum in Deum crediderunt. In Deuteronomii quoque cantico stultarum gen-

[61*] Matth. x, 18. [62] Matth. vii, 22, 23. [63] Genes. xlix, 10. [64*] Ose. iii, 4.

(46) Editi perperam, *humilibus tradidit.* Paulo post iidem: *ante prædixerunt.... neque duces de femoribus ejus.... Manifestissimum enim ex ipsa historia, et ex his*, etc., omisso *apparet.* Sed omnes mss. ut in textu.

(47) Ms. Regius, *apud Judæam.* Cæteri mss. et editi, *apud Judæos.*

(48) *Non erit hostia*, etc., usque ad ista verba, *et* D *ex quo utique subversum est templum*, desiderantur in editis, et restituuntur ex omnibus mss.

(49) Istos hodie (inquit Genebrardus) Judæi appellant in suis *Chronicis* ROSHE HAGGALUTH, *principes exsulum*, et eorum in Babyloniam successionem ab ipso Zorobabele anxie memorant, sed paulo fabulosius. Cæterum vide quæ observavimus in hunc locum lib. iv *De princip.*, num. 3, p. 159

patriarcham : nec deficere posse de semine ejus, qui permaneat usque ad adventum ejus Christi quem sibi ipsi describunt. Sed si verum est quod ait propheta, quia *dies multos sedebunt filii Israel sine rege, sine principe, nec est sacrificium, neque altare, neque sacerdotium*, et ex quo utique subversum est templum, nec hostiæ offeruntur, nec altare invenitur, nec sacerdotium constat, certissimum est defecisse principem ex Juda, sicut scriptum est, et ducem ex femoribus ejus, usquequo veniat ille cui repromissum est. Constat ergo quia venit ille cui repositum est, (50) in quo exspectatio gentium est. Quod manifeste videtur impletum de multitudine eorum qui per Christum Deo ex diversis gentibus crediderunt. Sed et in Deuteronomii cantico per prophetiam designatur pro peccatis prioris populi (51) futura esse insensatæ gentis electio : non alia utique quam hæc quæ per Christum facta est. Sic enim ait : *Exacerbaverunt me in simulacris suis, et ego in zelo concitabo eos*, (52) *in gente insipiente irritabo illos* [64]. Est ergo satis evidenter agnoscere quemadmodum Hebræi, qui Deum exacerbasse dicuntur in his qui non sunt dii, et irritasse eum in simulacris suis, irritati sunt et ipsi in zelotypiam per gentem insipientem, quam Deus elegit per adventum Christi Jesu, et discipulos ejus. Sic enim dicit Apostolus : *Videte enim vocationem vestram, fratres, quoniam non multi sapientes* (53) *inter vos secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles : sed quæ stulta sunt mundi elegit Deus, et ea quæ non sunt, ut ea quæ erant prius, destrueret* [64*]. Non ergo glorietur (54) carnalis Israel; ita enim ab Apostolo vocatur; *non*, inquam, *glorietur caro in conspectu Dei* [65]. Sed et de his quæ in Psalmis prophetantur de Christo, quid dicendum est, in eo maxime qui superscribitur, *Canticum pro dilecto*, ubi refertur, quia *lingua* ejus *calamus scribæ velociter scribentis : decorus specie super filios hominum*, quoniam *effusa est gratia in labiis* ejus [65*]. (55) Indicium autem effusæ gratiæ

A *χων ἐξ Ἰούδα, καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ*, δῆλον ὅτι ἐλήλυθεν ᾧ τὰ ἀποκείμενα, ἡ προσδοκία τῶν ἐθνῶν. Καὶ τοῦτο σαφὲς ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἐθνῶν τῶν διὰ Χριστοῦ πεπιστευκότων εἰς τὸν Θεόν. Καὶ ἐν τῇ τοῦ Δευτερονομίου δὲ ᾠδῇ προφητικῶς δηλοῦται ἡ διὰ τὰ ἁμαρτήματα τοῦ προτέρου λαοῦ ἐσομένη τῶν ἀσυνέτων ἐθνῶν ἐκλογὴ, οὐ δι' ἄλλου τινὸς ἢ τοῦ Ἰησοῦ γεγενημένη. *Αὐτοὶ* γὰρ, φησὶ, *παρεζήλωσάν με ἐπ' οὐ Θεῷ, παρώργισάν με ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν, κἀγὼ παραζηλώσω αὐτοὺς ἐπ' οὐκ ἔθνει, καὶ ἐπὶ ἔθνει ἀσυνέτῳ παροργιῶ αὐτούς*. Καὶ ἔστι σφόδρα τρανῶς καταλαβεῖν δυνατὸν, τίνα τρόπον οἱ λεγόμενοι παρεζηλωκέναι τὸν Θεὸν Ἑβραῖοι ἐπὶ τῷ οὐ Θεῷ, καὶ παρωργικέναι αὐτὸν ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν, παρ-
B ωξύνθησαν εἰς ζηλοτυπίαν ἐπὶ τῷ οὐκ ἔθνει τῷ ἀσυνέτῳ· ὅπερ ὁ Θεὸς ἐξελέξατο διὰ τῆς ἐπιδημίας Χριστοῦ Ἰησοῦ, καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. *Βλέπομεν γοῦν τὴν κλῆσιν ἡμῶν, ὅτι οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα, οὐ πολλοὶ δυνατοὶ, οὐ πολλοὶ εὐγενεῖς, ἀλλὰ τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεὸς, ἵνα καταισχύνῃ τοὺς σοφούς· καὶ τὰ ἀγενῆ καὶ ἐξουθενημένα ἐξελέξατο ὁ Θεὸς, καὶ τὰ μὴ ὄντα, ἵνα ἐκεῖνα τὰ πρότερον ὄντα καταργήσῃ*· καὶ μὴ καυχήσηται ὁ μετὰ σάρκα Ἰσραὴλ, καλούμενος ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου *σὰρξ*, ἐνώπιον Θεοῦ. Τί δὲ δεῖ λέγειν περὶ τῶν ἐν Ψαλμοῖς προφητειῶν περὶ Χριστοῦ, ᾠδῆς τινος ἐπιγεγραμμένης *ὑπὲρ τοῦ ἀγαπητοῦ*, οὗ ἡ γλῶσσα λέγεται εἶναι *κάλαμος γραμματέως ὀξυγράφου· ὡραῖος κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν*
C *ἀνθρώπων*, ἐπεὶ *ἐξεχύθη χάρις ἐν χείλεσιν* αὐτοῦ. Τεκμήριον γὰρ τῆς ἐκχυθείσης χάριτος ἐν χείλεσιν αὐτοῦ, τὸ, ὀλίγου διαγεγενημένου χρόνου τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, ἐνιαυτὸν γάρ που καὶ μῆνας ὀλίγους ἐδίδαξεν, πεπληρῶσθαι τὴν οἰκουμένην τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ καὶ τῆς δι' αὐτοῦ θεοσεβείας. Ἀνατέταλκε γὰρ *ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη, καὶ πλῆθος εἰρήνης* παραμένον ἕως συντελείας, ὃ ἀνταναίρεσις ὠνόμασται σελήνης, *καὶ μένει κατακυριεῦον ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμῶν ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης*. Καὶ δέδοται

INTERPRETATIO NOVA.

tium propter prioris populi peccata futura electio prophetice declaratur, quæ non per alium quam per Jesum facta est. *Ipsi* enim, inquit, *me provocaverunt in eo qui non erat Deus, et irritaverunt in idolis suis : et ego provocabo eos in eo qui non est populus, et in gente stulta irritabo illos*. Atque aperte omnino perspicere licet quo pacto Hebræi qui Deum dicuntur in eo qui non erat Deus ad æmulationem provocasse, et ipsum irritasse in idolis suis, incitati sint ad æmulationem in non gente, et in gente stulta quam elegit Deus per adventum Jesu Christi, et discipulos ejus. Videmus igitur *vocationem* nostram, *quia non multi*

[64] Deuter. xxxii, 21. [64*] I Cor. i, 26-28. [65] ibid. 29. [65*] Psal. xliv, 1-3.

(50) *In quo exspectatio gentium est.* Hæc desiderantur in omnibus tam editis quam mss. hujus *Apologiæ;* sed exstant in omnibus codicibus *De principiis*, et in Græco.

(51) Mss. Sorbonicus et S. Michaelis in Periculo maris, *futuram esse insensatæ gentis electionem* [al. *delectionem*] *non aliam utique*, etc. Sed cæteri mss. et editi, necnon libri *De principiis*, ut in nostro textu.

(52) *In gente insipiente irritabo illos.* Hæc desiderantur in editis et mss. nostris; sed restituuntur ex omnibus codicibus librorum *Περὶ ἀρχῶν*, et ex Græco. Deinde editi perperam habent *ostendere* pro

D *agnoscere.*

(53) *Inter vos.* Duo hæc verba desunt in editis.

(54) *Carnalis Israel; ita enim* [al. *sic enim*] *ab Apostolo vocatur : non, inquam, glorietur.* Hæc desunt in libris antea editis, et restituuntur ex mss.

(55) *Indicium autem effusæ gratiæ in labiis ejus.* Hæc omittuntur in editis et in mss. nostris; sed restituuntur ex omnibus codicibus librorum *Περὶ ἀρχῶν*, et ex Græco, ac restituenda videntur. Deinde editi perperam, *doctrina ejus diffusa est : anno enim*, etc. Mss. vero ut in textu.

τημεῖον τῷ οἴκῳ Δαυΐδ· ἡ *παρθένος γὰρ* ἔτεκε, καὶ ἐν γαστρὶ ἔσχε, καὶ ἔτεκεν υἱὸν, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ *Ἐμμανουὴλ, ὅπερ ἐστὶ μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός*. Πεπλήρωται, ὡς ὁ αὐτὸς προφήτης φησὶ, *Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός· Γνῶτε, ἔθνη, καὶ ἡττᾶσθε*, ἰσχυκότες, ἡττᾶσθε. Ἡττήμεθα γὰρ καὶ νενικήμεθα οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἑαλωκότες ὑπὸ τῆς χάριτος τοῦ λόγου αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ προείρηται τόπος γενέσεως αὐτοῦ ἐν τῷ Μιχαίᾳ· *Καὶ σὺ γὰρ*, φησὶ, *Βηθλεὲμ γῆ Ἰούδα, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα· ἐκ σοῦ γὰρ ἐξελεύσεται ἡγούμενος, ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ*. Καὶ ἑβδομήκοντα ἑβδομάδες ἐπληρώθησαν ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου κατὰ τὸν Δανιήλ. Ἦλθέ τε κατὰ τὸν Ἰὼβ ὁ τὸ μέγα κῆτος χειρωσάμενος, καὶ δεδωκὼς ἐξουσίαν τοῖς γνησίοις αὐτοῦ μαθηταῖς πατεῖν ἐπάνω ὄφεων, καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ, οὐδὲν ὑπ' αὐτῶν ἀδικουμένοις.

A in labiis ejus hoc est, quod brevi tempore transacto doctrinæ ejus ([56] anno enim et aliquot mensibus docuit), universus tamen orbis (57) prædicatione ac fide pietatis ejus impletus est. Orta est ergo *in diebus ejus justitia, et multitudo* (58) *pacis* [66] permanens usque in finem, qui finis ablatio lunæ appellata est, *et dominatur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad fines orbis terræ* [66*]. Datum est autem et signum domui David [67]. *Virgo* enim in ventre concepit, et peperit *Emmanuel, quod interpretatur Nobiscum Deus* [67*], et impletum est quod ait ipse propheta : *Nobiscum Deus : scitote, gentes, et vincimini* [68]. Victi enim nos sumus, et superati ex gentibus, et velut exuviæ ejus exsistimus, qui ejus gratiæ nostra colla subjecimus. Sed B et locus nativitatis ejus prædictus est in Michæa propheta dicente : *Et tu Bethlehem, terra Juda, nequaquam exigua es in ducibus Juda : ex te enim exiet dux qui regat populum meum Israel* [68*]. Sed et septimanæ annorum impletæ sunt usque ad Christum ducem, quas prædixerat Daniel propheta [69]. Adest nihilominus et is qui per Job prædictus est belluam ingentem consumpturus [69*], qui et dedit potestatem familiaribus suis discipulis calcare super serpentes, et scorpiones, et supra omnem virtutem inimici, (59) nihil ab eo nocendis [70]. »

INTERPRETATIO NOVA.

sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles, sed stulta mundi elegit Deus, ut confundat sapientes ; et ignobilia et contemptibilia elegit Deus et ea quæ non sunt, ut ea quæ erant prius, destrueret ; et ne glorietur coram Deo qui secundum carnem est Israel, ab Apostolo *caro* appellatus. Quid autem opus est de iis dicere quæ de Christo præcinuntur in Psalmis, ubi *Canticum* inscribitur *pro dilecto*, cujus lingua esse dicitur *calamus scribæ velociter scribentis :* ipse *speciosus forma præ filiis hominum, quoniam diffusa est gratia in labiis ejus*. Indicium enim diffusæ gratiæ in labiis ejus hoc est, quod licet pauco tempore docuerit (annum enim et menses aliquot docuit), universus tamen orbis doctrina ejus et vero per ipsum Dei cultu impletus est. Orta est enim *in diebus ejus justitia et abundantia pacis* permanens usque ad consummationem, quæ ablatio lunæ vocata est ; *et dominatur a mari usque ad mare, et a fluminibus usque ad terminos orbis terrarum*. Datum est præterea signum domui David. *Virgo* enim peperit, *et* concepit, *et* peperit *filium, et nomen ejus Emmanuel, quod est Nobiscum Deus*. Id impletum est quod ait idem propheta : *Nobiscum Deus : cognoscite, gentes, et vincimini, potentes, cedite*. Superati enim et victi sumus quos ex gentibus gratia doctrinæ ejus cepit. Sed et locus natalium ejus prædictus est apud Michæam : *Et tu* enim, inquit, *Bethlehem terra Juda, nequaquam minima es in principibus Juda. Ex te enim exibit dux qui regat populum meum Israel*. Et septuaginta hebdomades impletæ sunt usque ad Christum ducem, juxta Danielem ; venitque is qui in libro Job dicitur ingentem cetum subegisse, et qui veris suis discipulis proculcandi serpentes et scorpios potestatem dedit, et omnem inimici vim ita proterendi, ut nihil ab illis lædantur.

PAMPHILUS. Hæc est de summis rebus, id est, de C sancta Trinitate, Origenis fides, quam ex paucissimis testimoniis (60) de quamplurıbus ejus voluminibus assumptis edocuimus. Et quid tam rectum, quid tam verum, quid tam catholicum, quid certe ad instructionem omnium magis utile, vel apud istos certe ipsos qui inimica adversus eum mente desæviunt, quid tam irreprehensibile ?

Et quidem in summa hæc posuisse de fidei ejus documento ac probatione sufficeret, nisi etiam (61) ad reliqua his qui eum criminantur, respondere necessarium videretur. Intueamur tamen quæ sint istæ ipsæ criminationes quæ a malevolis intenduntur.

Prima illa est, quod (62) aiunt eum innatum dicere Filium Dei.

Secunda, quod dicunt per prolationem, secundum Valentini fabulas, in subsistentiam venisse Filium Dei dicere.

Tertia, quæ his omnibus valde contraria est, quod dicunt eum, secundum Arteman vel Pau-

[66] Psal. LXXI, 7. [66*] ibid. 8. [67] Isai, VII, 14. [67*] Matth. I, 23. [68] Isa. VIII, 9. [68*] Mich. V, 2. [69] Dan. IX, 24. [69*] Job III, 8. [70] Luc. X, 19.

(56) *Anno enim*, etc. Anonymus auctor librorum *in Job* qui ad calcem nostræ editionis, tom. II, reperiuntur, libro II, pag. 886, 887, ait tres annos et dimidium prædicasse Christum. *Tribus namque annis*, inquit, *et dimidio prædicavit Dominus a baptismo usque ad passionem*. Cæterum vide quæ observavimus in notis libri IV *Περὶ ἀρχῶν*, num. 5, not. 4, pag. 160.

(57) Sic mss. nostri et editi. Libri vero *De principiis* habent *doctrina* pro *prædicatione*.

(58) *Pacis* prætermittitur in editis et in pleris- D que mss. Deinde mss. quidam , *et dominabitur..... usque ad terminos orbis terræ*.

(59) Mss. duo, *nihil ab eo nocendi*, male.

(60) Sic omnes mss. Editi vero, *de compluribus... assumptam*.

(61) Editi, *ad reliqua quorum* (mss. Sorbonicus et S. Michaelis, *ad reliqua quæ*) *eum criminantur*. Rectius cæteri mss. ut in textu.

(62) Sic omnes mss. Editi vero, *quod dicunt..... Secunda, quod dicunt eum per..... in substantiam venisse*, etc.

lum Samosatenum, purum hominem, id est, A non etiam Deum dicere Christum Filium Dei.

4. (63) Post, ista est, quæ istis omnibus adversatur (cæca enim est malitia), quod dicunt eum dicere, δοχήσῃ, id est, putative tantum, et per allegoriam, non etiam secundum ea quæ per historiam referuntur, gesta esse omnia quæ a Salvatore gesta sunt.

5. (64) Alia quoque criminatio est, qua asserunt eum duos Christos prædicare.

6. Addunt illud quoque, quod historias corporales, quæ per omnem sanctam Scripturam referuntur de gestis sanctorum, penitus deneget.

7. Sed et de resurrectione mortuorum, et de impiorum pœnis non levi impugnant eum calumnia, velut negantem peccatoribus inferenda esse B supplicia.

8. Quidam vero disputationes ejus, vel opiniones, quas de animæ statu vel dispensatione disseruit, culpant.

9. (65) Ultima vero omnium est criminatio illa, quæ cum omni infamatione dispergitur, μετενσωματώσεως, id est, quod humanas animas in muta animalia, vel serpentes, vel pecudes asserat transmutari post mortem, et quod etiam ipsæ mutorum animalium animæ rationabiles sint. Quam criminationem idcirco novissimam posuimus, ut plura de libris ejus coacervantes exempla, evidentius ejus falsitas nosceretur.

Si ergo bene meminimus (66) ordinis criminationum quem supra conscripsimus, incipiamus a C prima.

(67) RESPONSIO AD PRIMAM CRIMINATIONEM.

Quod ex Deo Patre natus est Filius, et unius est cum Patre substantiæ; alienus vero a substantiis creaturarum.

(Ex primo libro Epistolæ ad Romanos.)

(68) ORIGENES. « Quærat fortassis aliquis si Filius charitas est, præcipue propter hoc quod Joannes ad Deum Patrem retulit hanc vocem, dicens: *Quia Deus charitas est* [70*]. Sed rursum ex ipsa ejus Epistola proferemus et illud quod ait: *Charissimi, diligamus invicem, quoniam charitas ex Deo est* [71]. (69) Qui ergo dixit: *Quia Deus charitas est*, ipse iterum charitatem docet esse ex Deo: quam charitatem credo non esse alium, nisi unigenitum Filium ejus, sicut Deum ex Deo, ita charitatem ex charitate progenitum. »

PAMPHILUS. De eisdem in quinto libro de Evangelio secundum Joannem.

ORIGENES. (70) « Unigenitus Filius Salvator noster, qui solus ex Patre natus est, solus natura et non adoptione Filius est. »

(71) PAMPHILUS. Item in ipso libro.

ORIGENES. « Unus ergo est verus Deus *qui solus habet immortalitatem, lucem habitat inaccessibilem* [71*]. Unus et verus Deus, ne scilicet multis veri Dei nomen convenire credamus. Ita ergo et hi qui accipiunt *spiritum adoptionis filiorum, in quo* (72) *clamamus, Abba, Pater* [72], filii quidem Dei sunt, sed non sicut unigenitus Filius. Unigenitus enim natura Filius, et semper, et inseparabiliter Filius est: cæteri vero pro eo quod susceperunt in se Filium Dei, *potestatem* (73) acceperunt *Filii Dei fieri. Qui licet non ex sanguine, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sint* [72*], non tamen ea nativitate sunt nati, qua natus est unigenitus Filius. Propter quod quantam differentiam verus Deus habet ad eos quibus dicitur: *Ego dixi: Dii estis* [73], tantam differentiam habet verus Filius ad eos qui audiunt: *Filii Excelsi omnes* [73*]. »

PAMPHILUS. De libris Epistolæ ad Hebræos, quomodo (74) ὁμοούσιος est cum Patre Filius, id est, unius cum Patre substantiæ, alienus autem a substantiis creaturæ.

ORIGENES. (75) « Interrogamus igitur eos quos piget confiteri Deum esse Filium Dei, quomodo

[70*] I Joan. IV, 8, 16. [71] ibid. 7. [71*] I Tim. VI, 16. [72] Rom. VIII, 15. [72*] Joan. I, 12, 13. [73] Psal. LXXXI, 6. [73*] ibid.

(63) Editi, *quarta post istas est*. Et paulo post: *quæ juxta historiam referuntur*. Sed omnes mss. ut in nostro textu.

(64) Editi, *quinta illa quoque;* et deinceps in subsequentibus articulis habent, *sexta... septima... octava... nona*. Sed hæc mss. nostri omittunt; D quorum duo tantum, Corbeiensis scilicet et Sorbonicus, habent solummodo in margine, IV, V, VI, VII, VIII, IX, quod nos in textu numeris Arabicis referendum judicavimus.

(65) Mss. duo, *Ultima vero initium est criminatio* [al. *criminationis*] *illa*, etc. Editi, *Nona et ultima vero in eum est criminatio illa*, etc. Sed cæteri mss. ut in textu.

(66) Mss. nostri, alii, *ordines criminationum quos supra*, etc.; alii ut in textu. Editi, *ordines criminationum quas supra*, etc.

(67) Hæc verba, *Responsio ad primam criminationem*, necnon *ad secundam, tertiam*, et sic deinceps usque ad nonam, non comparent in mss., sed e nostro addidimus ad clariorem libelli divisionem.

(68) Vide notas lib. I *in Epist. ad Rom.*, num. 5, pag. 466.

(69) Editi, *Quia*, et in fine, *ex charitate progenitam*, male.

(70) Ex lib. V *in Evang. Joan.*

(71) Ita omnes mss. nostri. Editi vero omittunt, *PAMPHILUS. Item in ipso libro*, *ORIGENES*. Et deinde habent, *unus ergo verus Deus solus habet*, etc. Paulo post mss. alii, *Unus et verus Deus;* alii, *Unus, ait, verus Deus;* alius, *Unus ut verus Deus.*

(72) Omnes mss., *clamamus*. Editi, *clamant*, male.

(73) Editi, *habent*. Sed omnes mss., *acceperunt*. Deinde editi et ms. unus, *qui licet non ex sanguinibus*. Paulo post mss. plerique, et editi, *sed ex Deo nati sunt*.

(74) Ita editi, et sic legendum videtur. Mss. tamen habent, *usius*, id est, οὔσιος. Ms. Regius, *unus*. Deinde editi omittunt *autem* post *alienus*.

(75) Ex *Comment. in Epist. ad Hebræos*. Ms. unus, *Interrogemus igitur*, etc. Paulo post alter ms., *in hæreditatem capere omnem principatum*, etc. Codex Regius, *hæreditatem capere omnium principatuum, et omnium potestatum, et virtutum*. Sed cæteri mss. et editi ut in nostro textu.

poterat sola humana natura nihil in se habens eximium, neque aliquid divinæ substantiæ, hæreditatem capere omnem principatum, et omnem potestatem, et virtutem, et his omnibus præferri ac præponi a Patre. Unde rectum videtur quod præstantior esse debeat is qui hæreditatem capit, et genere utique, et specie, et substantia, et subsistentia vel natura, atque omnibus quibusque modis debet esse præstantior. »

PAMPHILUS. Et post pauca in eodem libro :

ORIGENES. « Cum autem discutitur hoc quod dictum est de Filio Dei, quod sit *splendor gloriæ* [74], necessario videtur simul disserendum et illud quod dictum est, non solum quia *splendor est lucis æternæ* [74*], sed et quod huic simile in Sapientia Salomonis refertur, in qua seipsam Sapientia describit dicens : *Vapor est enim virtutis Dei, et aporrhœa gloriæ Omnipotentis purissima* [75]. »

PAMPHILUS. Et post aliquanta :

ORIGENES. « Oportet autem scire nos quia per ineffabilia quædam et secreta ac recondita (76) quemdam modum sibi faciens Scriptura sancta conatur hominibus indicare et intellectum suggerere subtilem. Vaporis enim nomen inducens, hoc ideo de rebus corporalibus assumpsit, ut vel ex parte aliqua intelligere possimus quomodo Christus, qui est Sapientia, secundum similitudinem ejus vaporis qui de substantia aliqua corporea procedit, sic etiam ipse ut quidam vapor (77) exoritur de virtute ipsius Dei : sic et Sapientia ex eo procedens, ex ipsa substantia Dei generatur : sic nihilominus et secundum similitudinem corporalis aporrhœæ, esse dicitur aporrhœa gloriæ Omnipotentis pura quædam et sincera. Quæ utræque similitudines manifestissime ostendunt communionem substantiæ esse Filio cum Patre. Aporrhœa enim ὁμοούσιος videtur, id est, unius substantiæ cum illo corpore ex quo est vel aporrhœa, vel vapor.

PAMPHILUS. Satis manifeste, ut opinor, et valde evidenter ostensum est, quod Filium Dei de ipsa Dei substantia natum dixerit, id est, ὁμοούσιον, quod est, ejusdem cum Patre substantiæ; et non esse creaturam, neque per adoptionem, sed natura Filium verum, ex ipso Patre generatum.

Superest ut et secundæ criminationi illatæ sibi ab accusatoribus, per nos quidem prolatis sed suis verbis ipse respondeat, duobus vel tribus testimoniis adhibitis, quibus æquum est secundum legem nostram omne verbum stare [75*].

RESPONSIO AD SECUNDAM CRIMINATIONEM.

Quod non per prolationem natum dicat esse Filium Dei secundum Valentini impietatem.

ORIGENES. (78) « Ego arbitror quod sufficere debeat voluntas Patris ad subsistendum hoc quod vult Pater. Volens enim non alia via utitur, (79) nisi quæ consilio voluntatis profertur. Ita ergo et ab eo Filii subsistentia generatur : quod necesse est in primis suscipi ab his qui nihil ingenitum, id est innatum, præter solum Deum Patrem fatentur. Observandum namque est ne quis incurrat in illas absurdas fabulas eorum qui prolationes quasdam sibi ipsis depingunt, ut divinam naturam in partes vocent, et Deum Patrem, quantum in se est, dividant, cum hoc de incorporea natura vel leviter suspicari non solum extremæ impietatis sit, verum etiam ultimæ insipientiæ, nec omnino vel ad intelligentiam consequens, ut incorporeæ naturæ substantialis divisio possit intelligi. Magis ergo sicut voluntas procedit e mente, et neque partem aliquam mentis secat, neque ab ea separatur aut dividitur, tali quadam specie putandus est Pater Filium genuisse, imaginem scilicet suam : ut sicut ipse est invisibilis per naturam, ita imaginem quoque invisibilem genuerit. Verbum enim est Filius, et ideo nihil in eo sensibile intelligendum est. Sapientia est, et in Sapientia nihil corporeum suspicandum est. *Lumen est verum quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum* [76], sed nihil habet commune ad solis hujus lumen. »

PAMPHILUS. De his ipsis ex quarto libro *Περὶ ἀρχῶν*.

ORIG. « Tempus est decursis his quæ de Patre et Filio et Spiritu sancto disseruimus, de illis quoque quæ a nobis relicta fuerant, pauca repetere. Deus Pater cum

(80) Ὥρα ἐπαναλαβόντα περὶ Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος, ὀλίγα τῶν τότε παραλελειμμένων διεξελθεῖν περὶ Πατρὸς ὡς ἀδιαίρετος ὢν καὶ ἀμέ-

[74] Hebr. I, 3. [74*] Sap. VII, 26. [75] ibid. 25. [75*] II Cor. XIII, 1. [76] Joan. I, 9.

(76) Editi, *quodammodo vim sibi faciens... et intellectum gerere subtilem vaporis nomen inducens. Quod ideo de rebus corporalibus assumpsit*, etc. Omnes mss. nostri, *quemdam modum sibi faciens... et intellectum gerere subtilem. Vaporis enim nomen inducens* [al. *ducens*] *quod ideo de rebus assumpsit*, etc. Sed *quod* videtur positum pro *hoc*, et ita hunc locum restituendum censuimus ad planiorem intelligentiam.

(77) Ita recte editi. Mss. vero nostri, alii, *exscribitur;* alii, *exprimitur*. Paulo post mss. plerique, *secundum similitudinem corporalis aporrhœa esse dicitur aporrhœa*, etc. Sed rectius ms. unus et editi ut in textu.

(78) Ex libr. I *De princip.*, cap. 2, num. 6.

(79) Sic editi, et mss. plerique. Mss. vero Regius et Corbeiensis, *nisi quia* [al. *qua*] *consilio voluntas profertur.*

(80) Ex lib. IV *De princip.*, num. 28.—*Ὥρα ἐπαναλαβόντα*, etc. Græca hæc desumpta sunt e libro primo Eusebii *contra Marcellum Ancyranum*, et quædam de suo addidisse videtur in sua interpretatione Rufinus *contra Arianos*. Vide observationes nostras in hunc locum libro IV *De princip.*, num. 27, et *Origenianor.* lib. II, quæst. 2, num. 23. Libri *De principiis* habent : *Tempus autem est jam decursis his, prout potuimus, quæ supra dicta sunt, nunc commonitionis gratia eorum quæ sparsim diximus, recapitulare singula, et primo omnium de Patre, et Filio et Spiritu sancto repetere. Deus Pater*, etc., ut in textu.

et invisibilis sit, et inseparabilis a Filio, non per prolationem ab eo, ut quidam putant, generatus est (81) Filius. Si enim prolatio est Filius Patris, prolatio vero dicitur quæ talem significat generationem, qualis animalium vel hominum solet esse progenies, necessario corpus est et is qui protulit, et is qui prolatus est. »

ριστος Υἱοῦ γίνεται Πατὴρ, οὐ προβαλὼν αὐτὸν, ὥς οἴονταί τινες. Εἰ γὰρ προβολή ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς, καὶ γεννᾷ μὲν ἐξ αὐτοῦ ὁποῖα τὰ τῶν ζώων γεννήματα, ἀνάγκη σῶμα εἶναι τὸν προβάλλοντα, καὶ τὸν προβεβλημένον.

INTERPR. NOVA.

Tempus est ut nonnulla de Patre et Filio et Spiritu sancto, repetamus, et pauca quæ tunc prætermisimus, persequamur de Patre, qui cum in nullas B *partes dividi queat, Filii tamen fit Pater, non emittens illum, ut quidam putant. Nam si Filius est prolatio Patris qui illum de seipso generet ad eum modum quo de se animalia gignunt, necessario corpus est tum qui emittit, tum qui emittitur.*

PAMPHILUS. Tum deinde in consequentibus vehementius adversum Valentini hæresim talia describentem invectus, longe his contrariam suam sententiam secundum catholicæ fidei protulit veritatem. (82) Ex secundo libro *secundum Joannem* de his ipsis.

ORIGENES. (83) « Unigenitus ergo Deus Salvator noster solus a Patre generatus, natura et non adoptione Filius est. (84) Natus est autem ex ipsa Patris mente, sicut voluntas ex mente. Non enim C divisibilis est divina natura, id est, ingeniti Patris, ut putemus vel divisione vel imminutione substantiæ ejus Filium esse progenitum. (85) Sed sive mens, sive cor, aut sensus de Deo dicendus est, indiscussus permanens, germen proferens voluntatis, factus est Verbi Pater; quod Verbum in sinu Patris requiescens, annuntiat *Deum* quem *nemo vidit unquam* [76*], et revelat Patrem quem nemo co- A gnovit nisi ipse solus [77], his quos ad eum Pater cœlestis attraxerit [77*]. »

PAMPHILUS. Sufficiat per hæc respondisse secundæ criminationi. Nunc consequenter respondebimus etiam his qui purum hominem, id est, sine Deo, ab eo dici asserunt Christum.

RESPONSIO AD TERTIAM CRIMINATIONEM.

Quod non purus homo, sed divinæ naturæ sit Christus. (86) [De primo libro Epistolæ ad Galatas.]

ORIGENES. (87) « Ex eo quod dixit Apostolus: *Paulus* (88) *apostolus non ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum Christum* [78], manifeste intelligi datur, quia non erat homo Jesus Christus, sed erat divina natura. Non enim, si homo esset, dixisset Paulus hoc quod ait : *Paulus apostolus non ab hominibus, neque per hominem.* Si enim homo fuit Jesus, et per ipsum assumptus est in apostolatum Paulus, utique per hominem erat apostolus factus. Si autem per hominem erat apostolus, nunquam dixisset, quia *neque per hominem :* sed manifeste separat ab humana natura Jesum Paulus per hæc verba. Non enim sufficit ei dixisse : *Neque per hominem ;* sed adjecit dicens : *Sed per Jesum Christum.* Quem utique quia sciebat excellentioris esse naturæ, propterea dixit se non assumptum esse per hominem. »

PAMPHILUS. Hæc in initio Epistolæ dicens, (89) in sequentibus libri ipsius similia adjecit, exponens illud capitulum in quo scriptum est : *Notum autem vobis facio, fratres, Evangelium quod prædicavi vobis, quoniam non est secundum hominem : neque enim ego ab homine accepi illud, sed per revelationem Jesu Christi* [78*].

ORIGENES. « Adverte ergo quid scribit, quia convenienter quis et hæc adjungens prioribus, intelligere poterit et ostendere his qui negant deitatem Jesu Christi, sed hominem eum solum pronuntiant, quod non est homo, sed Deus, Dei Filius Jesus Chri-

[76*] Joan. I, 18. [77] Matth. XI, 27. [77*] Joan. VI, 44. [78] Galat. I, 1. [78*] ibid. 11, 12.

(81) *Filius* omittitur in editis et in omnibus mss., sed restituitur ex libris *De principiis*, et restituendus videtur.

(82) Ita omnes mss. et editi. Attamen sequens Origenis contextus nullibi in secundo tomo *in Joannem* reperitur, quamvis Græce etiamnum exstet. Sed extrema sui parte detruncatus videtur hic tomus. Forsitan etiam fragmentum hoc e tomo quinto *in Joannem* erui possit, quemadmodum et illud quod ex eodem tomo supra attulit Pamphilus. Profecto idem fere est utriusque fragmenti initium, eadem pene verba : sed cum prius Pamphilo probandum incumberet ex Deo Patre (juxta Origenem) Filium esse natum, et unius esse cum Patre substantiæ, alienum vero a substantiis creaturarum, postquam dixit, *Unigenitus Filius Salvator noster, qui solus ex Patre natus est, solus natura et non adoptione Filius est,* sequentia reliquisse videtur, ut ad posteriora, quæ ad rem pertinent, progrederetur his verbis ; *Item in eodem libro. Unus ergo est,* etc. Hic vero ut probet ex Origene Filium Dei per prolationem natum non esse, idem hocce initium resumere videtur, cujus sequentia, ubi ea de- D re agitur, ad finem usque transcribit. Hæc per conjecturam dicta sint : nam nulla auctoritas, nullæ variantes lectiones vel leviter innuunt librum II pro libro V positum esse. Sed Rufinus ipse hujus *Apologiæ* interpres facile potuit decipi. Ex littera enim Π, unde quintus numerus apud Græcos exprimitur, facile fit numerus II, si linea superius transversa aut non advertatur, aut deleatur.

(83) Ex lib. II *in Evang. Joan.*

(84) Sic ms. Sorbonicus. Cæteri vero mss. et editi omittunt *est.*

(85) Ita ms. unus. Cæteri vero mss., *Sed mens.* Deinde Sorbonicus habet *ad sensus* pro *aut sensus.*

(86) Ita omnes mss. Editi vero perperam, *De libro primo Περὶ ἀρχῶν.* Nullibi enim in eo libro reperitur sequens Origenis fragmentum.

(87) Ex libro I *in Epist. ad Galatas.*

(88) Editi et ms. Regius omittunt secundo loco *Apostolus.* Deinde alias, *sed per Christum Jesum ;* et alias infra, *Christus Jesus.*

(89) Editi, *in sequentibus libris similia .... quod prædico vobis.* Verum omnes mss. ut in textu.

stos. Sic enim dicit Apostolus, quia *Evangelium quod evangelizavi vobis, non est secundum hominem, sed* secundum Jesum Christum. Evidenter (90-91) ergo ostendit quia Christus Jesus non est homo: si autem non est homo, sine dubio Deus est; imo non aliud erit, nisi Deus et homo. Et iterum si verum est quod dicit Paulus, quia *non ab homine* accepit Evangelium, *sed per revelationem Jesu Christi*, certum est quia Jesus Christus qui revelavit, (92) plus quam homo est. Alienum enim est ab homine revelare quæ in occulto sunt, et velata sunt: quod etiam si aliquando per hominem fiat, non tamen ab homine fit, sed ab eo qui in homine loquitur Christus. »

PAMPHILUS. Tempus est his ita evidenter ostensis, nos etiam ad insequentis criminationis tendere defensionem, brevitatis studio paucorum testimoniorum probatione (93) contentos.

RESPONSIO AD QUARTAM CRIMINATIONEM.

Adversum eos qui dicunt eum per allegorias adimere omnia quæ a Salvatore scripta sunt corporaliter facta.

ORIGENES. (94) « Adjungendum est etiam illud his quæ supra diximus, quoniam corpus Christi non erat alienum a terrena substantia secundum hoc quod filius est David, et filius Abraham, sicut scribit Matthæus: *Liber generationis Jesu Christi, filii David, filii Abraham* [79]: et sicut Paulus dicit, Christum esse ex semine Abrahæ [79*] et ex semine David [80] secundum carnem. Quod ergo dictum est, quia, (95) *consummatis quadraginta diebus jejunii, et quadraginta noctibus, postea esuriit* [80*], sine dubio hoc indicat, quod evacuari et repleri, similiter ut nostra corpora solent, etiam illius poterat corpus. Si vero quis objiciat nobis hujus miraculi rationem de quadraginta dierum jejunio; facile solvi potest, cum adhibetur etiam illud exemplum de Moyse [81], et Elia [81*], qui similiter pertulisse jejunium referuntur. Sed et illud, (96) quod itineris et æstus labore fatigatus sedens super puteum requiescit, et sitit [82], quid aliud indicat, nisi nervorum fatigatione, et solis ardore nimio elementum corporei humoris absumptum? Quod vero in melioribus occupatus, hoc quod bibere voluerat distulit, nec bibit, non propterea dicendum est quia neque passus est sitim. Sed et illud quod frequenter per cœnas vocatur, et in conspectu omnium manducat, et bibit, non decipiens (97) vel fallens oculos videntium facit, neque putative, ut quidam arbitrantur, hæc gerit, maxime cum ita sumeret cibum ac potum, ut a quibusdam etiam quasi pro præsumptione nimia culparetur, velut cibum ac potum propensius appetens. Si autem quis violentius velit asserere ideo hæc dicta esse, quia per phantasiam manducabat, et illi quomodo hæc fierent nesciebant, respondendum est ad ea ex his quæ ipse Dominus dixit: *Venit Joannes Baptista neque manducans, neque bibens, et dicunt: Dæmonium habet. Venit Filius hominis manducans et bibens, et dicunt: Ecce homo devorator et vinum bibens* [82*]. Ipso enim Salvatore dicente quia *venit Filius hominis manducans et bibens*, quomodo ausus est aliquis dicere, neque manducasse eum, neque bibisse? Quæ utique manifesta incredulitas est doctrinæ ejus. Si autem manducabat, et bibebat, et substantia vini atque escæ (98) in carnem ejus efficiebatur, sine dubio per omnes corporis ejus compages ac membrorum perplexiones diffundebatur. Spiritalem enim naturam (sicut quidam de ejus corpore sentiunt, quod imperite satis et absurde faciunt) impossibile est vini atque escæ recipere substantiam. (99) Si vero quis indignas obscenasque ad hæc proferat inquisitiones, requirens si etiam digestiones in corpore fiebant, nihil absurdum videtur fateri secundum consequentiam naturæ corporeæ. Si vero etiam exemplis a nobis hæc exigant affirmari, ostendendum est illos satis hæc insipienter inquirere. Ubi enim ista vel de apostolis, vel de cæteris sanctis facta esse referuntur, vel etiam de impiis et peccatoribus, ex abundanti de eo requiritur. Sed et circumcisionis ejus ratio nobis quidem (1) non generabit angustiam, dicentibus eum con-

[79] Matth. I, 1. [79*] Galat. III, 16. [80] Rom. I, 3. [80*] Matth. IV, 2. [81] Exod. XXXIV, 28. [81*] III Reg. XIX, 3. [82] Joan. IV, 6, 7. [82*] Matth. XI, 18, 19.

(90-91) *Ergo.* Deest in mss. sed exstat in editis. Deinde editi, *homo et Deus.* Et infra, *quia non ab homine accepi illud Evangelium;* sed omnes mss. ut in nostro textu.

(92) Ita ms. Regius. Editi vero, *non est homo. Alienum est .... quæ ei occulta sunt et velata sunt* (Merlinus, *et revelata sunt*): *quod et si aliquando*, etc. Cæteri mss. omittunt, *plus quam homo est*, vel, *non est homo*, et vocem *enim*, post *alienum:* reliqua vero habent ut in textu.

(93) Alias, *contentus.*

(94) Ex lib. I *in Epist. ad Galatas.*

(95) Alias, *consumptis.*

(96) Alias, *quod itineris labore et æstu fatigatus.*

(97) Mss. plures omittunt, *vel fallens.* Ms. unus, *non fallens.* Deinde editi, *quasi pro sumptione nimia .... velut cibum ac potum avidius ac propensius appetens .... velit affirmare ideo hæc ita esse .... et illi quomodo id fieret*, etc. Sed omnes mss. ut in nostro textu.

(98) Omnes mss. nostri, *in carne ejus;* sed melius editi, *in carnem ejus.* Mox editi, et mss. plures, *compages membrorum diffundebatur.* Mss. vero Sorbonicus et Montis S. Michaelis in Periculo maris ut in textu.

(99) Editi, *Si vero quis indignans obscenas ad hæc.* Sed omnes mss. ut in textu. Deinde mss. quidam, *digestiones corporeæ fiebant.* Paulo post editi, *a nobis hoc exigant .... Ubi enim ista de apostolis, vel cæteris sanctis.* Mox mss. Sorbonicus et S. Michaelis in Periculo maris, *vel etiam de impiis et peccatoribus, ex abundanti de eo requiritur* [al. *requiruntur*]. *Sed et circumcisionis*, etc. Verum hæc verba, *ex abundanti de eo requiritur*, vel *requiruntur*, nec in cæteris mss. nec in editis comparent; quæ tamen restituenda videntur. Cæterum non reperitur ubi de his Origenes tractaverit.

(1) Editi, *non generabit majorem angustiam.* Sed *majorem* omittitur in omnibus mss. nostris. Infra, omnes mss. habent: *in alia disputatione requireretur;* rectius vero editi, *requiretur.*

sequenter humano corpore et circumcisum esse, et A præputium ejus terræ mandatum, fortassis usque ad tempus : aut si aliter est, in alia disputatione requiretur. Hæc tamen ejus circumcisio satis coangustabit eos qui ex diverso sunt. Spiritale enim corpus quomodo poterat circumcidi ferro terreno? Propter quod non erubuerunt quidam ex ipsis de præputio circumcisionis ejus etiam libros edere, quibus ostendere conarentur quod in substantiam cesserit spiritalem. Non minus autem angustabuntur etiam illi qui animale corpus dicunt esse corpus Christi. Sed et de sanguine ejus et aqua quæ processit de latere ejus hasta compuncto a milite [83], eadem sentienda sunt. Sed his qui sciunt quid audiant per hoc quod dicitur, (2) quia fixuræ clavorum erant in ejus corpore [84], manifeste declaratur B quia caro erat terrena, id est humanæ naturæ : quæ utique non erat talis, ut recipiendorum vulnerum subterfugeret qualitatem. Quod si non etiam multa humanæ infirmitatis in ipsa morte sensisset, cur anima ipsius perturbatur [85], et tristis est pro ea usque ad mortem [86]? Quæ omnia evidenter ostendunt quod non falso, sed quasi homo dixerit : *Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma* [87]. Eadem nihilominus ostendit etiam somni ratio, cum dicitur, quia *erat in puppi super cervical dormiens*, sicut Marcus refert [88], et ab homine suscitatur e somno. Hæc enim licet habeant spiritalem intellectum, tamen manente prius historiæ veritate, etiam spiritalis recipiendus est sensus. (3) Licet enim cæcos semper curet secundum C spiritalem intelligentiam, cum ignorantia excæcatas illuminat mentes, tamen et corporaliter tunc cæcum sanavit [89]. Et mortuos semper suscitat; fecit tamen et tunc hujuscemodi mirabilia, sicut et filiam principis Synagogæ [90], et filium viduæ [91], et Lazarum [92] (4) suscitando. Et quamvis semper cum excitatur a discipulis compescat Ecclesiæ turbines, vel procellas [93], tamen certum est etiam tunc gesta esse quæ per historiam referuntur. Sic ergo sanum est sensum Scripturæ recipere ; nec oportet inclinare aurem his qui dicunt per Mariam, et non ex Maria (5) eum esse natum : quod Apostolus præsciens ita prædixit : *Cum autem venit plenitudo temporum, misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub lege, ut eos qui sub lege erant redimeret* [94]. Vides quia non dixit, factum per mulierem, sed, *factum ex muliere.* »

PAMPHILUS. Quid tam evidenter aut integre, quam ex his omnibus quæ scripsit, (6) confirmatur? Confirmatur ab eo et Dominicorum gestorum veritas, et historiæ Scripturarum fides. Sed persequamur (7) consequenter etiam alia, in quibus accusatur quasi duos Christos dicens, unum Deum Verbum, et alium Jesum Christum qui ex Maria natus est.

RESPONSIO AD QUINTAM CRIMINATIONEM.

(8) *Quod unus est Christus Filius Dei.*

(Ex primo libro de Isaia.)

ORIGENES. (9) « Sicut dicit Apostolus, *Quoniam æmulatores estis spirituum* [95]. Sicut enim cum unus sit Spiritus sanctus, tanti per singulos dicuntur spiritus sancti, quanti sunt hi qui habent in se Spiritum sanctum : ita et de Christo dicendum est. Ab uno enim Christo multi fiunt christi, de quibus Scriptura dicit : *Nolite tangere christos meos, et in prophetis meis nolite malignari* [96]. Sic et ab uno Deo dii multi dicuntur, omnes scilicet hi in quibus habitat Deus : sed *nobis unus est Deus Pater, ex quo omnia* [97]. Unus ergo est verus Deus, qui, ut ita dixerim, præstator est deitatis, et unus Christus (10) factor christorum, et unus Spiritus sanctus qui per singulas animas sanctorum facit Spiritum sanctum. Christus vero sicut per hoc quod Christus est christos facit, ita et per hoc quod Filius Dei est, et Filius proprius et unigenitus, omnes eos qui percipiunt ab eo spiritum adoptionis, filios Dei facit. »

PAMPHILUS. Unum hoc testimonium est quod Christus verus unus sit, qui participatione sui mul-

[83] Joan. XIX, 34. [84] Joan. XX, 25 et seq. [85] Joan. XII, 27. [86] Marc. XIV, 34. [87] ibid. 38. [88] Marc. IV, 38. [89] Marc. VIII, 25; X, 52. [90] Luc. VIII, 55. [91] Luc. VII, 15. [92] Joan. XI, 44. [93] Marc. IV, 39. [94] Galat. IV, 4, 5. [95] I Cor. XIV, 12. [96] Psal. CIV, 15. [97] I Cor. VIII, 6.

(2) Mss. nostri, *quia figuræ clavorum*, etc., sed D rectius habere videntur editi, *fixuræ*. Deinde editi, *quasi non etiam multa humanæ infirmitatis in ipsa morte sensisset, anima perturbatur*, etc. Mss. plures, *Quid, si non etiam multa humanæ infirmitatis in ipsa morte sensisset, anima perturbatur*, etc. quod non male : sed mss. Sorbonicus et Montis S. Michaelis, ut in textu.

(3) Mss. plerique perperam habent, *Sicut enim cæcos semper curat*, etc.

(4) *Suscitando* additur in editione Genebrardi, sed omittitur in omnibus mss. nostris et in editione Merlini.

(5) Alias, *eum natum*, omisso *esse* : paulo post, *plenitudo temporis*.

(6) Mss. et editi semel tantummodo habent verbum *confirmatur* : sed repetendum videtur.

(7) Editi, *consequenter etiam reliqua, in quibus accusatur quasi duos Christos dixerit, unum Dei Verbum*, etc. Mss. Sorbonicus et S. Michaelis, *consequenter etiam aliqua, in quibus accusatur affirmare quasi duos Christos dicens : unum Deum Verbum*, etc. Cæteri vero mss. ut in textu.

(8) Sic omnes mss. Editi vero, *Quod unus sit Christus. Ex libro primo super Isaiam.*

(9) Ex lib. I *in Isaiam.* — Omnes mss. nostri omittunt, *Sicut dicit Apostolus, Quoniam æmulatores estis spirituum* : sed hæc exstant in editis, qui mox omittunt *enim*, quod restituunt omnes mss. Solus codex Sorbonicus habet, *Sicut enim, licet unus sit Spiritus sanctus, tanti tamen per singulos*, etc.

(10) Ms. Regius, *factor Christianorum*. Cæteri mss. et editi ut in textu.

tos (11) facit christos. Adhibeamus tamen et aliud ex primo libro de Evangelio secundum Matthæum, in quo hoc modo dicit :

ORIGENES. (12) « Si Christus Jesus, *cum in forma esset Dei, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens, et in similitudinem hominum factus, habitu repertus ut homo est, humilians seipsum, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis*[98], dubium non est quod nativitas ejus non est talis, ut quasi qui ante non fuerit, esse cœperit, sicut de nativitate hominum putatur : sed qui prius erat, et erat in forma Dei, (13) venit etiam formam servi suscipere. Denique *quod natum est ex carne, caro est*[99], inquit. *Quod natum est*, id est, ex ea quæ dixit : *Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum*[1] : hæc est forma servi, quæ utique caro est. »

PAMPHILUS. Et in tertio libro Epistolæ ad Colossenses de eisdem ita scribit.

ORIGENES. (14) « Data est autem lex Moysi per angelos in manu et virtute Mediatoris Christi[2], qui cum esset in principio Verbum Dei, et apud Deum esset, et Deus esset Verbum Patri in omnibus ministravit. *Omnia* enim *per ipsum facta sunt*[3], id est non solum creaturæ, sed et lex et prophetæ : et ipse est *mediator Dei et hominum*[4]. Quod Verbum in fine quidem sæculorum homo factus est Jesus Christus : sed ante hunc manifestum in carne adventum mediator quidem erat (15) hominum, sed nondum erat homo. Erat tamen et tunc *mediator Dei et hominum :* unde et data lex per angelos, sine ipsius mediatoris manibus data esse non dicitur, ut esset *lex sancta, et mandatum sanctum, et justum, et bonum*[5], et omnia hæc sanctificarentur a Christo. »

PAMPHILUS. Sufficere opinor etiam (16) de hoc tribus testimoniis confutatam esse calumniam. Si quis sane offenditur quod dixit Salvatorem etiam animam suscepisse : nihil de hoc amplius respondendum puto, nisi quod hujus sententiæ non Origenes auctor est, sed ipsa sancta Scriptura testatur, ipso Domino et Salvatore dicente : *Nemo tollet animam meam a me*[6]; et : *Tristis est anima mea usque ad mortem*[7] ; et : *Nunc anima mea turbata est*[8]. Et multa his similia in sanctis Scripturis invenies.

Superest respondere ad illam accusationem quæ calumniatur eum omnem Scripturam in allegoriam vertere. Ex ipsis libris quos vel maxime obtrectatores ejus incusant, id est de quarto *Περὶ ἀρχῶν* libro proferemus quia non negat ea quæ in Scripturis referuntur, etiam secundum litteram gesta.

CAPUT VI.

RESPONSIO AD SEXTAM CRIMINATIONEM.

(17) *Quod ea quæ in Scripturis referuntur, etiam secundum litteram gesta sint.*

(17*) ORIGENES. (18) « Ne quis autem suspicetur nos hoc dicere, quia nullam historiam Scripturæ factam esse sentiamus, quoniam aliqua ex his non esse facta suspicamur : vel nulla præcepta legis secundum litteram dicimus observari non posse, in quibus vel ratio, vel rei possibilitas non admittit : vel ea (19) quæ de Salvatore scripta sunt, non (putare

Ἵνα δὲ μὴ ὑπολάβῃ τις ἡμᾶς ἐπὶ πάντων τοῦτο λέγειν, ὅτι οὐδεμία ἱστορία γέγονεν, ἐπεί τις οὐ γέγονε· καὶ οὐδεμία νομοθεσία κατὰ τὸ ῥητὸν τηρητέα ἐστὶν, ἐπεί τις κατὰ τὴν λέξιν ἄλογος τυγχάνει, ἢ ἀδύνατος· ἢ ὅτι τὰ περὶ τοῦ Σωτῆρος γεγραμμένα κατὰ τὸ αἰσθητὸν οὐκ ἀληθεύεται· ἢ ὅτι μηδεμίαν νομοθεσίαν αὐτοῦ καὶ ἐντολὴν φυλακτέον· λεκτέον

INTERPRETATIO NOVA.

Ne quis vero nos suspicetur in omnibus id dicere, nullam historiam contigisse, quoniam aliqua non contigit; et nullam legem ad litteram esse servandam, quoniam aliqua secundum litteram aut absurda, aut impossibilia præcipit; vel quæ de Salvatore scripta sunt, secundum litteralem sensum non esse vera ; aut nullam ipsius legem et præceptum servari oportere, dicimus manifeste in quibusdam historiæ veritatem nobis apparere, verbi gratia, Abraham, Isaac et Jacob cum una sua unumquemque uxore in duplici spelunca sepultos esse in Hebron ; Sichem Josepho in portionem esse attributam ; Jerusalem metropolim

[98] Philip. II, 6-8. [99] Joan. III, 6. [1] Luc. I, 38. [2] Galat. III, 19. [3] Joan. I, 3. [4] I Tim. II, 5. [5] Rom. VII, 12. [6] Joan. X, 18. [7] Matth. XXVI, 38. [8] Joan. XII, 27.

(11) Sic mss. Editi vero, *faciat.*

(12) Ex lib. I *in Matthæum.*

(13) Alias *venit etiam ut formam servi susciperet.*

(14) Ex lib. III *in Epist. ad Colossenses.*

(15) Mss. nostri, *omnium :* sed legendum videtur cum editis, *hominum.* Deinde editi et ms. Sorbonicus, *in ipsius mediatoris manibus data esse dicitur.* Cæteri vero mss. ut in textu.

(16) Editi, *de his rebus ;* sed omnes mss., *de hoc tribus.*

(17) *Quod ea quæ in Scripturis referuntur, etiam secundum litteram gesta sint.* Hic titulus nec in mss. nec in editis reperitur, sed addidimus e nostro ad meliorem formam.

(17*) Rufini interpretatio.

(18) *Ne quis autem suspicetur nos*, etc. Græca hujus loci verba desumpta sunt e capite primo *Philocaliæ.* Vide Præfationem nostræ editionis tomo II præfixam, articulo 4, sect. 7, et *Origenianor.* lib. II, quæst. 13, num. 4.

(19) Omnes mss. nostri, *quæ a Salvatore scripta sunt.* Plures codices Græci similiter habent παρὰ· sed rectius unus, περὶ, et editi ac libri *De principiis, de Salvatore.* Paulo post mss. plerique et editi, *Respondendum est ergo*, etc. Sed vox *ergo* redundare videtur, et recte omittitur in ms. Regio. Mox libri *De principiis, servari et posse et oportere ;* sed omnes hujus *Apologiæ* mss. et editi ut in nostro textu.

etiam sensibiliter impleta, vel præcepta ejus secundum litteram non debere servari: respondendum est quoniam a nobis evidenter decernitur in quamplurimis servari oportere historiæ veritatem. Quis enim negare possit quod Abraham in duplici spelunca sepultus est in Ebron, sed et Isaac, et Jacob, et singulæ eorum uxores? Vel quis dubitet quod Sichima in portionem data est Joseph? Vel quod Jerusalem metropolis est Judææ, (20) in qua constructum est templum Dei a Salomone? et alia innumerabilia. Multo enim plura sunt quæ secundum historiam vera sunt, quam ea quæ nudum sensum continent spiritalem. (21) Tum deinde quis non affirmet mandatum hoc quo præcipitur: *Honora patrem tuum et matrem tuam, ut bene sit tibi* [9], sine ulla spiritali interpretatione sufficere, et esse observantibus necessarium? maxime cum et Paulus eisdem verbis repetens [10] confirmaverit ipsum mandatum. Quid vero oportet dicere de eo quod dictum est: *Non adulterabis, non occides, non furtum facies, non falsum testimonium dices* [11], et cætera hujusmodi? Jam vero de his quæ in Evangelio mandata sunt, ne dubitari quidem potest quin secundum litteram observentur, sicut cum dicit: *Ego autem dico vobis non jurare omnino* [12]; et cum ait: *Qui autem inspexerit mulierem ad concupiscendum eam, jam mœchatus est eam in corde suo* [13]; et apud Paulum apostolum quæ præcipiuntur: *Commonete* (22) *inquietos, consolamini pusillanimes, sustinete infirmos, patientes estote ad omnes* [14]; et alia quamplurima. »

A ὅτι σαφῶς ἡμῖν παρίσταται, περί τινων τὸ τῆς ἱστορίας εἶναι ἀληθὲς, ὡς ὅτι Ἀβραὰμ ἐν τῷ διπλῷ σπηλαίῳ ἐτάφη ἐν Χεβρὼμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακὼβ, καὶ ἑκάστου τούτων μία γυνή· καὶ ὅτι Σίκημα μερὶς δέδοται τῷ Ἰωσὴφ, καὶ Ἱερουσαλὴμ μητρόπολίς ἐστι τῆς Ἰουδαίας, ἐν ᾗ ᾠκοδόμητο ὑπὸ Σολομῶντος ναὸς Θεοῦ· καὶ ἄλλα μυρία. Πολλῷ γὰρ πλείονά ἐστι τὰ κατὰ τὴν ἱστορίαν ἀληθευόμενα τῶν προσυφανθέντων γυμνῶν πνευματικῶν. Πάλιν τε αὖ τίς οὐκ ἂν εἴποι τὴν λέγουσαν ἐντολὴν, *Τίμα τὸν πατέρα, καὶ τὴν μητέρα, ἵνα εὖ σοι γένηται*, χωρὶς πάσης ἀναγωγῆς χρησίμην τυγχάνειν καὶ τηρητέαν γε, καὶ τοῦ ἀποστόλου Παύλου χρησαμένου ταύτῃ αὐτολεξεί; Τί δὲ δεῖ λέγειν περὶ τοῦ, *Οὐ μοιχεύσεις, οὐ φονεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις*; Καὶ πάλιν ἐν τῷ B Εὐαγγελίῳ ἐντολαί εἰσι γεγραμμέναι, οὐ ζητούμεναι, πότερον αὐτὰς κατὰ τὴν λέξιν τηρητέον ἢ οὔ· ὡς ἡ φάσκουσα, *Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν· Ὃς ἐὰν ὀργισθῇ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ*, καὶ τὰ ἑξῆς· καὶ, *Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὀμόσαι ὅλως*. Καὶ παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ τὸ ῥητὸν τηρητέον· *Νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους, παραμυθεῖσθε τοὺς ὀλιγοψύχους, ἀντέχεσθε τῶν ἀσθενούντων, μακροθυμεῖτε πρὸς πάντας.*

INTERPRETATIO NOVA.

esse Judææ, in qua a Salomone ædificatum fuit templum Dei, et alia sexcenta. Multo enim plura sunt secundum historiam vera, quam quæ mere spiritualia illis attexta sunt. Rursum quis inficias ierit mandatum hoc: *Honora patrem tuum et matrem tuam, ut bene sit tibi*, etiam sine altiore intelligentia utile esse, ac servandum, maxime cum Paulus iisdem verbis illud commendarit? Quid attinet dicere de cæteris, *Non mœchaberis, non occides, non furtum facies, non dices falsum testimonium?* Rursus in Evangelio mandata quædam scripta sunt; de quibus non quæritur sint ne ad litteram observanda necne. Cujusmodi illud est: *Ego autem dico vobis, quicunque iratus fuerit fratri suo* [15], et quæ sequuntur. Et: *Ego dico vobis non jurare omnino*. Et custodiendum est illud Apostoli: *Corripite inquietos, consolamini pusillanimes, suscipite infirmos, patientes estote ad omnes.*

—

(23) PAMPHILUS. De Epistola Pauli ad Philemonem.

ORIGENES. (24) « Sed et de singulis sanctorum qui in Scriptura sancta conscripti sunt, quosque justos, et electos Dei esse Scriptura testatur, debet esse fides ab his qui salvari cupiunt. Non enim potest esse perfecta in Deum fides, nisi quis habeat et hanc fidem, qua de sanctis quod sancti sunt creditur. Quod autem dicimus tale est. Qui crediderit in Deum, et dogmata ejus vera esse susceperit, C credit et hoc, quod Adam quidem primus homo formatus est [16]; credit et de Eva, quod unam e costis Adam sumens Deus, ædificaverit eam ut esset ejus mulier [17]; credit (25) et quod Enos vere *speravit invocare nomen Domini Dei* [18]; et quod Enoch, quia in annis ducentis placuerit Deo, posteaquam Mathusalem genuit translatus est [19]; et de Noe, quia responsa accepit ut fabricaretur arca, et solus salvatus est ex diluvio, cum his tantummodo

[9] Exod. xx, 12. [10] Ephes. vi, 2. [11] Exod. xx, 13 et seq. [12] Matth. v, 28. [13] ibid. 28. [14] I Thess. v, 14. [15] Matth. v, 22. [16] Genes. ii, 7. [17] ibid. 22-24. [18] Genes. iv, 26. [19] Genes. v, 21 et seq.

(20) Merlinus, *in qua constitutum est templum Domini*, etc. Sed mss. ut in textu; nisi quod ms. Montis S. Michaelis similiter habet *Domini*, et Genebrardus *Deo*.

(21) Omnes mss. nostri, *Tunc deinde:* mox plerique, *quo præcipit:* editi *quod præcepit:* libri *De principiis, quod præcipit*. Sed mss. Sorbonicus, et Montis S. Michaelis in Periculo maris, *quo præcipitur*.

(22) Sic recte libri *De principiis*. Omnes vero hujus *Apologiæ* mss. et editi perperam, *inquit, eos*.

(23) PRAMPHILUS. *De Epistola Pauli apostoli ad* D *Philemonem*. Hæc in libris antea editis omissa, quasi reliqua forent etiam e libro quarto *Περὶ ἀρχῶν*, restituuntur ex omnibus mss. Deinde editi, *debet esse quædam fides*, etc., sed omnes mss. nostri omittunt *quædam*.

(24) Ex Comment. in *Epist. ad Philemonem*.

(25) *Et quod Enos vere speravit invocare nomen Domini Dei*. Hæc prætermissa sunt in editis, et restituuntur ex mss. qui omnes habent *Enoch* pro *Enos*. Deinde editi habent *trecentis;* omnes mss. *ducentis*. Paulo post iidem editi et ms. Regius, *ut fabricaret arcam:* sed cæteri mss. ut in textu.

(26) qui secum arcam fuerant ingressi [20]. Similiter et de Abraham, quod meruerit testimonium Dei, et quod susceperit hospitio, cum esset sub ilice Mambre, tres viros, ex quibus unus Dominus erat [21]. Credit et de Isaac vel quomodo natus est, vel quomodo oblatus est a patre, vel quomodo responsa Dei audire meruerit [22]: sed et de Jacob, quod mutato nomine Israel a Deo cognominatus est [23]: et de Moyse, quod per signa et virtutes ministraverit Deo [24]. Credit et quod Jesus Nave exauditus a Deo stare fecerit solem super Gabaon, et lunam super vallem Helon [25]. Quid autem dicendum est de fidelibus judicibus, et de his quæ per eos gesta referuntur: vel in Regnorum libris de Samuele, quod messium tempore pluvias a Deo poposcerit, et acceperit [26]? et de David quem assumpsit Dominus (27) ab ovibus [27], ut regeret Jacob puerum suum, et Israel hæreditatem suam [27*]? et de Nathan quod prophetaverit [28]: necnon et Gad [29]: sed et de Salomone, quod apparuerit ei in visu Dominus [30]: et de Elia, quod assumptus est per ascensionem in cœlum [31], effectis illis omnibus, quæ scripta sunt, signis et prodigiis: sed et de Elisæo, quoniam non solum resuscitavit filium Sunamitis, sed et mortuum super ossa sua projectum [32]. Oportet ergo unumquemque fidelium credere et omnibus quæ scripta sunt de Ezechia, quod in diebus ejus retrorsum repedaverit umbra solis [33]. Est ergo fides nostra primo quidem omnium in Dominum nostrum Jesum Christum, consequenter vero etiam in omnes sanctos patriarchas, vel prophetas, vel apostolos Christi, eo ordine quo superius diximus.

PAMPHILUS. Sufficienter ista ad probationem catholicæ ejus fidei, et qualiter etiam de ipsa Scripturarum historia senserit, dicta sint.

Et quoniam inter cæteras criminationes (28) quas ei inferunt, etiam quam maximam ponunt, quod resurrectionem futuram deneget mortuorum, quod utique futurum manifeste in Ecclesiis prædicatur, consequens est etiam de hoc ipsius nos verbis calumniosos ostendere, et mendaces evidenter arguere eos qui etiam scripta de hoc edere adversus eum non pepercerunt. Tam ex ipsis igitur libris quos A de resurrectione scripsit, quam ex cæteris ejus diversis voluminibus, approbabimus etiam in hac parte quam catholice senserit.

PRIMA RESPONSIO AD SEPTIMAM CRIMINATIONEM.

CAPUT VII.

Quomodo sentiebat de resurrectione.

ORIGENES. (29) « Quomodo enim non videtur absurdum, ut hoc corpus, quod pro Christo pertulit cicatrices, et pariter cum anima (30) persecutionum toleravit sæva tormenta, carcerum quoque ac vinculorum et verberum supplicia pertulit, igne etiam cruciatum, ferro cæsum est, insuper et bestiarum cruentos morsus, crucis patibula, ac diversa pœnarum genera perpessum est, tantorum certaminum præmiis defraudetur? Quippe si sola B anima, quæ non sola (31) certaverit, coronetur, et corporis sui vasculum quod ei cum magno labore servivit, nulla agonis ac victoriæ præmia consequatur, quomodo non contra omnem rationem videtur ut naturalibus vitiis atque ingenitæ libidini propter Christum caro resistens, et virginitatem obtinens cum ingenti labore, qui continentiæ labor utique aut major corporis (32) quam animæ est, aut certe utriusque æqualis est, præmiorum tempore altera velut indigna rejiciatur, altera veniat ad coronam? Quæ res sine dubio aut injustitiæ alicujus Deum, aut impossibilitatis accusat. »

PAMPHILUS. His assertionibus incipiens uti de resurrectione mortuorum, per totam voluminis sui C seriem evidentissimis approbationibus usus est. In secundo vero libro ejusdem materiæ, cum prædixisset (33) quia quasi ad gentiles loqueretur, hujuscemodi suam sententiam declaravit.

ORIGENES. (34) « Nos vero post corruptionem mundi eosdem ipsos futuros esse homines dicimus, licet non in eodem statu, neque in iisdem passionibus. Non enim iterum ex conventione viri et mulieris erunt, sed, verbi gratia, ea ratio quæ continet Pauli substantiam (Pauli autem nunc dico corporalis) salva permanet, et cum voluerit Deus secundum ea quæ dicta sunt, per sacramentum tubarum in novissima tuba facere ut mortui resurgant, per illam ipsam (35) substantialem rationem

[20] Genes. VI-VIII. [21] Genes. XVIII, 2, seq. [22] Genes. XXI, XXII et XXVI. [23] Gen. XXXII, 28. [24] Exod. VII-X. [25] Josue X, 12, 13. [26] I Reg. XII, 17, 18. [27] I Reg. XVI, 11. [27*] Psal. LXXI, 71. [28] II Reg. XII. [29] II Reg. XXIV. [30] III Reg. III, 5. [31] IV Reg. II, Reg. IV, 34, 35; XIII, 21. [33] IV Reg. XX, 9-11.

(26) Sic omnes mss. Editi vero, *qui cum eo fuerant arcam ingressi: similiter et Abraham.* Deinde mss. nostri omittunt, *vel quomodo oblatus est a Patre:* sed hæc exstant in editis. Ms. Sorbonicus habet *donatus est* pro *natus est.*

(27) Mss. nostri, alii *ab omnibus*, alii *ab hominibus:* sed rectius habere videntur editi, *ab ovibus.*

(28) Ita omnes mss. nostri. Editi vero perperam, *quas ei inferunt, est etiam, quam maximam ponunt, quod resurrectionem scilicet mortuorum deneget: quæ utique futura manifeste in Ecclesiis prædicatur, consequens etiam est has ex ipsius nos verbis calumnias ostendere*, etc.

(29) Ex primo libro *De resurrectione.*

(30) Editi, *persecutionem*, male.

D (31) Editi, *certaverat:* deinde Genebrardus, *contra omnem rationem esse videatur:* sed mss. ut in textu.

(32) Mss. nostri omittunt, *quam animæ*, quod restituunt editi. Paulo post editi omittunt, *quæ res sine dubio aut injustitiæ alicujus Deum, aut impossibilitatis accusat*, quod restituunt omnes mss.

(33) *Quia*, desideratur in editis, et restituitur ex mss.

(34) Ex libro II *De resurrectione.*

(35) Editi, *substantiæ rationem quæ salva permanet, ut de terræ pulvere resuscitentur a mortuis ex omnibus locis in quibus.* Deinde Genebrardus, *et iterum resuscitantur. Ex hoc arbitror*, etc. Sed mss. ut in textu, nisi quod plerique omittant *ii*, ante *quibus.*

quæ salva permanet, de terræ pulvere suscitantur A a mortuis ex omnibus locis ii quibus ratio illa substantiæ corporalis in ipsis corporibus permanebat, quæ in terram prolapsa Dei voluntate iterum suscitantur. Et hoc arbitror asserere volentem Apostolum dixisse in prima Epistola ad Corinthios, (36) post assertionem resurrectionis mortuorum. Nam cum proposuisset sibi ea quæ possent ab aliis objici de resurrectione mortuorum, sic ait : *Sed dicit aliquis : Quomodo resurgunt mortui? Quo autem corpore veniunt? Stulte, tu quod seminas non vivificatur, nisi prius moriatur : et quod seminas, non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum, utputa, tritici, aut alicujus cæterorum. Deus autem dat illi corpus* [34] *prout voluit* (37). Cum enim manifeste ostendisset quia mortui re- B surgunt, et certum esset quod Salvator noster cum ipso corpore resurrexit quod susceperat ex Maria, non autem satis clarum esset quomodo resurrecturi essent cæteri, vel quale corpus habituri : comparat resurrectionem seminibus quæ seminantur in terram, utputa, grano frumenti, quod cum ceciderit in terram, corrumpitur : sed rationis illius virtus (38) quæ est insita in interioribus ejus medullis, ipsa rationis virtus assumpta adjacentem sibi terram, vel aquæ humorem, sed et aeris circumstantem temperiem, caloris quoque sufficientem recipiens fomitem, (39) per divinam potentiam in corpus culmi vel spicæ consurgit ; et hoc est quod dicit : *Tu quod seminas non vivificatur, nisi prius moriatur : et quod seminas, non corpus quod futu-* C *rum est seminas.* Ergo hoc (40) quod cadit ut semen in terram corpus nostrum, comparatum est grano frumenti. »

PAMPHILUS. Et assertis his per hujuscemodi consequentiam, post pauca addit etiam hæc.

ORIGENES. « Quod autem omnis illa repromissio resurrectionis mortuorum de hoc corpore sit quod mortuum relinquitur, sanctæ Scripturæ multis modis hoc ostendunt. Sed et hoc ipsa Domini nostri Jesu Christi resurrectio declarat, qui *primogenitus ex mortuis* [35] dicitur. »

PAMPHILUS. Post hæc, quibusdam per medium latius disputatis, adjecit etiam ista.

ORIGENES. « Sicut enim plus habet omnis rationabilis anima his quæ vel crescendi, vel nutriendi, vel motus solius officium exhibere dicuntur : sic ea ratio quæ in humano corpore est, multo amplius habet, quam quæ in reliquis est corporibus, ex eo quod (41) etiam cum corruptum fuerit corpus humanum, subsistere rursum potest Dei virtute servatum et custoditum usque ad resurrectionis suæ tempus. Quod autem ubicunque fuerit restituatur, id est (42) ab omni in quo jacuerit loco, ita ait Joannes in Revelatione sua : *Et reddidit mare mortuos quos habebat in se, et mors et infernus reddiderunt mortuos suos qui erant in eis* [36]. Forte enim, ut ego puto, mare hic pro humido omni appellatum est elemento; (43) inferi autem pro aere; mors vero pro terra. Quasi quamdam namque cognationem his inter se invicem habentibus, corpus nostrum *pulverem mortis* [37] vocat Scriptura, vel *terram* [38], vel *corpus mortis* [39]. Sane qualis fuerit uniuscujusque præparatio in hac vita, talis erit et resurrectio ejus. Qui (44) beatius hic vixerit, corpus ejus in resurrectione diviniore splendore fulgebit, et apta ei mansio beatorum tribuetur locorum. Huic vero qui in malitia consumpsit tempus sibi vitæ præsentis indultum, tale dabitur corpus quod sufficere et perdurare (45) tantummodo possit in pœnis. Et arbitror quod hanc differentiam volens ostendere Paulus apostolus, dicit : *Alia caro animalium, alia volucrum, alia piscium* [40], et cætera quæ enumeravit Apostolus. Sed sicut non est putandum quod animalium corpus accepturus sit peccator, (46) aut volucris, aut piscium; sic neque solis, aut lunæ, aut stellarum sperandum est accipere eos qui resurgunt in gloriam : sed exempli

[34] I Cor. xv, 35-38. [35] Coloss. I, 18; Apocal. I, 5. [36] Apocal. xx, 13. [37] Psal. xxi, 16. [38] Gen. III, 19. [39] Rom. vii, 24. [40] I Cor. xv, 39.

(36) Editi, *Post assertionem enim resurrectionis mortuorum, cum proposuisset*, etc. Omnes mss. nostri omittunt *enim*, post *assertionem* : sed mox ms. Sorbonicus habet, *Nam cum proposuisset*. Codex Vallis-Claræ, *Qui cum proposuisset* : cæteri mss. D omittunt *Nam*, vel *Qui*. Deinde mss. Sorbonicus et Montis S. Michaelis, *Sed dicet aliquis*. Cæteri vero, et editi ut in textu.

(37) Ita mss. plerique : et ita legendum videtur juxta Græcos Scripturæ sacræ codices, quorum plerique habent ἠθέλησε. Cæteri mss. et editi ; *prout vult*, al. Græce θέλει. Mox editi, *Cum enim manifestissime... et certum esset quia... cum ipso corpore resurrexisset*, etc. Sed omnes mss. ut in textu.

(38) *Quæ*, omittitur in editis, et restituitur ex omnibus mss.

(39) Editi, *per divinam potentiam cooperantem culmi vel spicæ consurgunt*. Ms. Regius, *per divinam potentiam corpusculum vel spicæ consurgit*. Cæteri mss. recte ut in nostro textu.

(40) Sic ms. unus. Cæteri vero mss., *quod cadit in semen corpus nostrum*. Editi, *quod cadit in terram corpus nostrum*. Deinde editi, *Et assertis his per hujusmodi consequentiam, post pauca addidit etiam hæc*. Sed omnes mss. ut in textu.

(41) Ita mss. nostri. Editi vero perperam, *etiamsi corruptum fuerit genus humanum ... conservatum et custoditum*, etc.

(42) Editi, *ab omni loco in quocunque fuerit*. Mss. ut in textu.

(43) Perperam editi, *infernus autem pro aere; mors vero pro terra : quasi quamdam cognationem* [al. *cogitationem*] *his inter se invicem habentibus. Corpus enim pulverem mortis*, etc. Sed omnes mss. nostri ut in textu.

(44) Editi, *beatus*. Melius mss. nostri omnes, *beatius*.

(45) *Tantummodo* omittitur in editis, et restituitur ex mss.

(46) Editi, *aut volucrum, aut piscium : sic neque solis, aut lunæ, aut stellarum formam sperandum est accipere eos qui resurgent in gloria : sed exempli causa dicta hæc ab Apostolo*, etc. Sed omnes mss. ut in nostro textu, nisi quod ms. Regius habeat, *aut stellarum sperandum est accipere eos qui resurrectionis gloriam attendunt*.

gratia dicta esse hæc ab Apostolo sentiendum est, ut designetur per hæc quod alii pro meritis suis honorabiliores et clariores erunt, beatiora quoque habitacula sortituri : aliorum vero indignissimus et abjectissimus pro gestorum scelere erit status, qui etiam mutis animalibus dignus sit comparari. »

PAMPHILUS. Pauca hæc ad testimonium traximus ex multis et innumeris quæ per hujuscemodi sensum in ipsis libris quos *De resurrectione* scribit, exposuit. Non autem videtur absurdum ad majorem satisfactionem etiam de reliquis ejus libris consonas his vel paucas adhibere sententias. In vicesimo igitur et octavo libro de Isaia propheta, de illo capitulo scribens, in quo dicitur : *Resuscitabuntur mortui, et resurgent hi qui in sepulcris sunt* [41]; ita ait.

ORIGENES. (47) « Melius est ergo dicere quod omnes quidem resurgemus [42], ut et impii veniant in illum locum ubi fletus est et stridor dentium [43], (48) et ubi justi recipient unusquisque in suo ordine secundum meritum bonorum gestorum suorum, cum transformabitur corpus humilitatis eorum, ut sit conforme corporis gloriæ Christi [44] : (49) quod seminatum quidem est in corruptione, surget vero in incorruptione : quod seminatum est in ignominia, surget in gloria : quod seminatum est in infirmitate, surget in virtute [45], resurrectionis scilicet tempore : et quod seminatum est corpus animale, surget autem corpus spiritale. Licet ergo omnes resurgant, et *unusquisque in suo ordine* [46] resurgat, considerandum est tamen propter illum sermonem Joannis, quem in Revelatione sua dicit : *Beatus qui habet partem in resurrectione prima, in hoc secunda mors non habet potestatem* [47] : ne forte dividi possit omnis resurrectionis ratio in duas partes : id est in eos qui salvandi sunt justos, et etiam in eos qui cruciandi sunt peccatores : ut sit una quidem bonorum, quæ dicitur prima; illa vero quæ est miserorum, secunda dicatur : et illam quidem in omnibus esse puram, hilarem, totius plenam lætitiæ; illam vero alteram totam tristem, totam mœroris plenam, et actibus ac vitæ eorum dignam qui in præsenti vita Dei mandata contempserint, et judicii ejus timore neglecto, semetipsos tradiderint in operationem totius immunditiæ et avaritiæ, nec se præparare conati sint, ut resistere A adversario possent adversum contrarias atque inimicas humano generi potestates. Sepulcra autem mortuorum in hoc loco, (50) sicut et in multis aliis, secundum certiorem Scripturæ sensum accipienda sunt, non ea solum quæ ad depositionem humanorum corporum videntur esse constructa, vel in saxis excisa, aut in terram defossa, sed omnis locus in quocunque vel integrum humanum corpus, vel ex parte aliqua jacet; etiamsi accidat ut unum corpus per loca multa dispersum sit, absurdum non erit omnia ea loca in quibus pars aliqua corporis jacet, sepulcra corporis ejus dici. Si enim non ita accipiamus resurgere de sepulcris suis mortuo divina virtute, qui nequaquam sunt sepulturæ mandati, (51) neque in sepulcris depositi, sed sive nau- B fragiis, sive in desertis aliquibus defuncti sunt locis, ita ut sepulturæ mandari non potuerint, non videbuntur annumerari inter eos qui de sepulcris resuscitandi dicuntur. Quod utique valde absurdum est. »

PAMPHILUS. Nihilominus in eo ipso libro, interjectis quibusdam, dicit :

ORIGENES. « Cum ergo Paulus scribit, quod *sicut stella ab stella differt in gloria, ita erit et resurrectio mortuorum* [48] : et quod dicit : *Seminatur in corruptione, surgit in incorruptione* [49], et cætera hujusmodi : manifeste hæc de solo corpore scribit. Non enim anima seminata est in corruptione, aut in infirmitate, aut in ignominia. Denique evidenter ad- C jungit his omnibus, et dicit : *Seminatur corpus animale* [50]; ut ne quis putaret animam esse quæ seminatur in corruptione, vel in ignominia, vel in infirmitate. »

PAMPHILUS. Hæc quidem ex his libris (52) quos in Esaiam scripsit. Non præteribimus vero neque illum locum quem de primo psalmo disseruit, in quo etiam de resurrectione ita scripsit :

ORIGEN. « Sicut enim eadem in nobis species permanet ab infantia usque ad senectutem, licet characteres multam videatur immutationem recipere, ita intelligendum D est hanc speciem quæ nunc est in nobis, ipsam per-

(53) Ὥσπερ δὲ τὸ εἶδός ἐστι μέχρι τοῦ πέρατος, κἂν οἱ χαρακτῆρες δοκῶσι πολλὴν ἔχειν παραλλαγήν· οὕτως νοητέον καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος, εἶδος ταυτὸν εἶναι τῷ μέλλοντι, πλείστης ὅσης ἐσομένης τῆς ἐπὶ κάλλιον μεταβολῆς.

[41] Isa. XXVI, 19. [42] I Cor. XV, 51. [43] Luc. XIII, 28. [44] Philipp. III, 21. [45] I Cor. XV, 42 seq. [46] ibid. 23. [47] Apoc. XX, 6. [48] I Cor. XV, 41. [49] ibid. 42 seq. [50] ibid. 44.

(47) Ex lib. XXVIII *in Isaiam.*

(48) Editi, *et justi ubi recipiant*, etc.

(49) Ita editi. At mss. nostri, *quod seminatur quidem in corruptione, surgit in incorruptione ... et quod seminatum est animale, surget autem* [al. deest *autem*] *corpus spiritale.*

(50) Editi, *similiter et in multis.* Sed mss. ut in textu. Sorbonicus tamen omittit et *similiter*, et *sicut.*

(51) Ms. Sorbonicus omittit, *neque in sepulcris depositi.* Ms. Corbeiensis, hodie S. Germani a Pratis habet, *qui nequaquam sunt sepulturæ mandati, nec in sepulcris mandati.* Ms. Regius, *qui nequaquam sunt sepulturæ nec in sepulcris mandati.* Sed editi et mss. aliquot rectius ut in textu.

(52) Editi, *quos in Isaiam scribit... de resurrectione ita scribit.* Sed mss. utrobique, *scripsit.*

(53) Ex *Comment. in psalm.* I, 5. Ὥσπερ δὲ τὸ εἶδός ἐστι, etc. Græca hujus loci verba exstant apud Epiphanium, hæres. 64, cap. 14. Vide in psalmum primum, nostræ hujus editionis tom. XIII, pag. 500. Vide etiam *Origenianor.* lib. II, quæst. 9, num. 7, ubi hæc etiam referuntur.

mansuram etiam in futuro, plurima tamen immutatione in melius et gloriosius facta. Necesse est enim animam in locis corporeis habitantem uti corporibus talibus quæ apta sint his locis in quibus deg t. Et sicut, verbi causa, si in aquis maris nos habitare, vel degere posceret, sine dubio pro habitaculi qualitate necessarium videretur habere talem corporis statum, et compositionem, qualem habent illa animalia quæ in aquis vivunt: ita nunc cum cœlorum habitaculum promittatur, secundum locorum gloriam consequens est aptandas esse etiam corporum qualitates. Nec ideo tamen prior hæc species exterminabitur, licet gloriosior ejus effecta sit permutatio. Sicut enim ipsius Domini Jesu, vel Moysi, vel Eliæ species (54) non erat alia in transformatione, quam fuerat ante transformationem, ita non erit alia sanctorum species, etiamsi multo gloriosior fiat. »

A 'Αναγκαῖον γὰρ τὴν ψυχὴν ἐν τόποις σωματικοῖς ὑπάρχουσαν, κεχρῆσθαι σώμασι καταλλήλοις τοῖς τόποις. Καὶ ὥσπερ ἐν θαλάσσῃ ζῆν ἡμᾶς ἐνύδρους γενομένους εἰ ἐχρῆν, πάντως ἂν ἔδει παραπλησίαν ἔχειν καὶ τὴν ἄλλην ἰχθύων κατάστασιν· οὕτως μέλλοντας κληρονομεῖν βασιλείαν οὐρανῶν, καὶ ἐν τόποις διαφέρουσιν ἔσεσθαι, ἀναγκαῖον χρῆσθαι σώμασι πνευματικοῖς, οὐχὶ τοῦ εἴδους τοῦ προτέρου ἀφανιζομένου, κἂν ἐπὶ τὸ ἐνδοξότερον γένηται αὐτοῦ ἡ τροπή. Ὥσπερ ἦν τὸ Ἰησοῦ εἶδος, καὶ Μωϋσέως καὶ Ἠλίου, οὐχ ἕτερον ἐν τῇ μεταμορφώσει, παρ' ὃ ἦν.

INTERPR. NOVA.

Ac quemadmodum species ipsa ad ultimum usque eadem est, etsi ingens propriarum formarum, notarumque videatur esse diversitas : ita et in eo de quo agimus, intelligendum est præsentem corporis speciem eamdem esse cum futura : cum eo tamen, ut incredibilis in melius sit futura mutatio. Necesse est enim animam corporeis in locis hærentem consentaneis sibi uti corporibus. Atque ut si in aquatilium naturam conversos vitam in mari nos degere oporteret, necessarium foret nos alia corporum constitutione, pisciumque simili esse præditos ; ita qui cœlorum regni hæreditatem adituri sunt, ac diversis in sedibus habitaturi, spiritalia quoque corpora habeant necesse est : non quod prior exstinguatur species, tametsi in illustrius quiddam gloriosiusque mutetur. Quemadmodum Jesu, ac Moysis, et Eliæ species in transformatione non alia quam quæ initio erat, exstitit.

PAMPHILUS. Sed et in quinto decimo psalmo exponens illum versiculum : *Insuper et caro mea requiescet in spe* [51] : de carne Domini hæc ait :

ORIGENES. (55) « Dominus Jesus Christus hæc dicit, (56) cujus primum caro requievit in spe. Crucifixus enim est, primogenitus ex mortuis factus ; et post resurrectionem assumptus in cœlum, secum terrenum corpus evexit, ita ut terrerentur et obstupescerent virtutes cœlestes videntes carnem (57) ascendentem in cœlum. De Elia enim scriptum est, quia quasi in cœlum assumptus est [52] : et de Enoch, quia translatus est [53] : non tamen dictum est quia ascendit in cœlum. Offendatur qui vult ex nostro sermone : ego autem cum omni fiducia assevero, quia sicut primogenitus ex mortuis est Christus, ita primus carnem evexit ad cœlum. Denique novitate ipsa perterrentur cœlestes virtutes, (58) quia quod nunquam ante viderant, nunc videbant carnem ascendisse in cœlum : et propterea dicunt : *Quis est iste qui venit ex Edom*, id est a terrigenis? *Rubor vestimentorum ejus ex Bosor* [54]. Videbant enim in corpore ejus vestigia vulnerum ex Bosor, id est, in carne suscepta. »

B

PAMPHILUS. Et post pauca :

ORIGENES. « Hæc propter illud quod dictum est, quoniam *caro mea requiescet in spe* [55]. In qua spe? Non solum quia ex mortuis resurgit (parum enim hoc est), sed in ea spe requiescit, quod assumpta est in cœlum. »

PAMPHILUS. Quid hoc evidentius et clarius ab aliquo dici potest de resurrectione carnis, quam assignavit non solum resurrecturam a mortuis, verum etiam in cœlos, si qua tamen id meruerit, assumendam, secuturam scilicet eum qui primogenitus ex mortuis factus, primus in cœlum naturam carnis invexit? Quid tamen in octavo decimo psalmo exponens illum versiculum : *In sole posuit tabernaculum suum* [56], senserit, audiamus.

C

ORIGENES. (59) « Quid est quod dixit : *In sole posuit tabernaculum suum?* Quidam quidem dicebant quod Salvator noster ascendens e terris in cœlum, et corpus suum assumens, pervenit usque ad eum circulum qui solis zona nominatur, et ibi, aiunt, posuit tabernaculum corporis sui : non enim ultra erat possibile id progredi. Sed hæc illi ita sentiunt, pro eo quod allegoriam nolunt in Scriptura divina

D recipere : et ideo puræ historiæ deservientes, hujusmodi fabulas et figmenta componunt. Nos vero deprecamur omnipotentiam Dei, ut nos dignetur

[51] Psal. xv, 9. [52] IV Reg. II, 11. [53] Genes. v, 24. [54] Isa. LXIII, 1. [55] Psal. xv, 9. [56] Psal. xvIII, 6.

(54) Mss. Corbeiensis et Regius perperam habent, *non erat talis in transformatione, qualis fuerat*, etc. Sed cæteri mss. et editi recte ut in textu.

(55) Ex *Comment. in psalm.* xv, 9.

(56) Editi, *cujus primo caro requievit in spe. Crucifixus enim primogenitus*, etc. Sed omnes mss. ut in nostro textu. Paulo post mss. Sorbonicus et S. Michaelis in Periculo maris, *et post resurrectionem assumptus in cœlos cœlorum, secum terrenum*, etc. Cæteri vero mss. habent simpliciter, *in cœlum*, non *in cœlos cœlorum*.

(57) Omnes mss. *ascendentem*. Editi, *ascendisse*. Infra mss. plures perperam, *Ostendat* [al. *Ostenditur*] *qui vult*, etc.

(58) Merlinus, *quia quondam aliquid tale nunquam viderant, sicut nunc quando videbant carnem ascendere in cœlum... Quis est iste qui venit de Edom?* Genebrardus, *quia quod nunquam viderant ante, nunc tandem videbant carnem ascendisse in cœlum... Quis est iste qui venit de Edom?* Sed omnes mss ut in textu ; nisi quod unus habeat, *nunc videan* pro *nunc videbant*.

(59) Ex *Comment. in psal.* xvIII, 6.

audire, et secreta nobis spiritalis intelligentiæ dignetur aperire. Quod ergo a nobis sentitur in hoc loco, hoc est, *In sole posuit tabernaculum suum*, quæro quid sit tabernaculum Christi, et quæ sit habitatio in qua tabernaculum Christi collocatur. Habitatio tabernaculi Christi sol esse dicitur. Tabernaculum vero Christi Ecclesiam esse intelligo. Solem autem quem alium sentire debeo, nisi illud *lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum* [57] ? Ipsum video solem, de quo dictum est : *Quia timentibus* (60) *nomen Domini orietur Sol justitiæ, et sanitas in alis ejus* [58]. In sole ergo posuit tabernaculum suum, id est in Sole justitiæ Ecclesiam suam collocavit. In illo enim sole Ecclesia collocata est, qui diem æternum facit, sicut dictum est : *Erit tibi Dominus lux æterna, et Deus gloria tua* [59]. »

PAMPHILUS. Erubescant etiam illi qui et hoc de ipso non dubitaverunt concinnare figmentum (61), quo dicerent quia corpus vel carnem Christi usque ad solem dicit evectam, et ibi esse derelictam. Hoc enim ille ab aliis dictum, non recte dictum esse confutat. Sed ostenderunt se ne hæc quidem intelligere potuisse obtrectatores ejus quæ ille ab aliis non recte dicta coarguit, et quæ sunt quæ ipsa confirmat. Tum deinde etiam illi impudentiam suam retundant, qui dicunt eum corpus quidem resurgere confiteri, carnem vero negare. Desinant aliquando a maledictis, videntes eum carnem Verbi Dei cum ipso Verbo Deo in cœlo, quo Verbum ascendit, imponere.

His conjungit de suppliciis peccatorum, quæ nos quoque consequenter ad ea quæ supra dicta sunt, conjungimus, quoniam in ordine criminationum iste fuerat ordo digestus.

CAPUT VIII.

ALTERA RESPONSIO AD SEPTIMAM CRIMINATIONEM.

De pœnis peccatorum.

(Ex libro secundo Περὶ ἀρχῶν.)

ORIGENES. (62) « Ego arbitror quod sicut in corpore escæ abundantia, et qualitas, et quantitas cibi contraria, febres generat, et febres diversi vel modi, vel temporis, secundum eam mensuram qua intemperies collecta materiam suggerit ac fomitem febrium : quæ materiæ qualitas ex diversa intemperie congregata, causa vel acerbioris morbi, vel prolixioris exsistit : ita anima, cum multitudinem malorum operum et abundantiam in se congregaverit peccatorum. Competenti tempore omnis illa malorum congregatio concitatur ad supplicium, atque inflammatur ad pœnas : cum mens ipsa vel conscientia per divinam virtutem omnia in memoriam recipiens, quorum in se signa quædam ac formas, cum peccaret, expresserat, et singulorum gestorum suorum quæ vel fœde vel turpiter gesserat, vel etiam impie commiserat, historiam quamdam scelerum suorum ante oculos suos videbit expositam. Tunc et ipsa conscientia, propriis stimulis agitatur atque compungitur, et suis ipsa efficitur accusatrix, et testis. Quod ita sensisse etiam apostolum Paulum puto, cum dicit : *Inter se invicem cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus, in die, cum judicabit Deus occulta hominum, secundum Evangelium meum, per Jesum Christum* [60]. »

PAMPHILUS. Sed et in sequentibus rursum de peccatorum pœnis hoc modo scribit :

ORIGENES. « Multa sunt autem quæ nos latent, quæ illi soli cognita sunt qui est medicus animarum nostrarum. Si enim ad corporis sanitatem pro his vitiis quæ per escam potumque collegimus, necessariam habemus interdum austerioris ac mordacioris medicamenti curam : nonnunquam vero, si id vitii qualitas depoposcerit, rigore ferri et sectionis asperitate indigemus : quod si et hæc supergressus fuerit morbi modus, ad ultimum conceptum vitium ignis exurit : quanto magis intelligendum est, medicum nostrum Deum volentem diluere vitia animarum nostrarum (63), quæ ex peccatorum et scelerum diversitate collegerant, uti hujusmodi pœnalibus curis, insuper etiam ignis inferre supplicium his qui sanitatem animæ perdiderunt ? »

PAMPHILUS. (64) Item post pauca addidit etiam hæc :

ORIGENES. « Quoniam autem pernecessaria pœna est ea quæ per ignem referri dicitur, Isaias docens, de Israel quidem sic dicit : *Abluet Dominus sordes filiorum ac filiarum Sion, et sanguinem expurgabit e medio ipsorum spiritu judicii et spiritu adustionis* [61]. De Chaldæis autem sic dicit : *Habes carbones ignis, sedebis super eos : hi erunt tibi adjutorio* [62]. Et in aliis dicit : *Sanctificabit eos Dominus in igne ardenti* [63]. Et in Malachia propheta dicit : *Sedens Dominus conflabit sicut aurum et argentum populum suum, conflabit et purgabit eos, et fundet purgatos filios Juda* [64]. »

PAMPHILUS. Hæc quidem ex libris Περὶ ἀρχῶν. Innumerabilia vero dispersa sunt per omnes libros ejus assertionis hujus testimonia, quæ nos studio brevitatis omittimus, commemorantes de his solummodo, quæ in sexto psalmo de hoc ipso pœnarum genere disputavit.

ORIGENES. (65 « Possibile est considerare ex his maxime doloribus quos in hoc corpore positi sentimus, qui quamvis magni sint, brevis certe sunt

[57] Joan. I, 9. [58] Malach. IV, 2. [59] Isa. LX, 19. [60] Rom. II, 15, 16. [61] Isa. IV, 4. [62] Isa. XLVII, 14. [63] Isa. X, 17. [64] Malach. III, 3.

(60) Ita omnes mss. Editi vero, *nomen meum ;* et infra, *In illo enim Sole justitiæ Ecclesia*, etc.

(61) Editi, *quod dixerit corpus vel carnem Christi usque ad solem vectam* [al. *vectari*], etc. Omnes vero mss. ut in nostro textu.

(62) Ex lib. II *De princip.*, cap. 10, num. 4.

(63) Lege caute.

(64) Sic omnes mss. nostri. Verum editi, *Et post pauca addidit etiam hoc* [al. omittitur *etiam hoc*]. ORIGENES. *Quomodo autem pernecessaria pœna est ea quam per ignem infert Deus, Isaias docens de Israel quidem dicit.*

(65) Ex *Comment. in psal.* VI.

temporis, pro eo quod si paulo vehementiores exstiterint, continuo etiam vitæ celerem inferunt finem. Denique multi, si res poposcerit, pro pietatis confessione in ipsis tormentis animam (66) reddunt : alii vero in ipso jam coronæ aditu positi denegant fidem, quam usque ad mortem proposuerant confiteri. Et hoc non utique diminutione propositi patiuntur, sed vi doloris nimia et (67) intolerabili superati. Si ergo in hac præsenti vita tam intolerabiles sunt pœnarum dolores, quid putandum est tunc cum non jam crassiore anima utetur indumento ; sed cum id spiritale effectum ex resurrectione recipiet, et eo vehementius utique, quo subtilius est, sentiet vim doloris ? Puto enim quod quanta differentia est in præsenti sæculo nudum verberari quam vestitum, ad persentiendum scilicet cruciatum, eo quod vehementius nudum corpus crucient verbera quam vestitum : tantam puto futuram differentiam doloris, cum corpus humanum, crassitudinis hujus indumento deposito, velut nudum cœperit sustinere tormenta. »

PAMPHILUS. Sufficere arbitror etiam ad hujus criminationis calumniam propulsandam, pauca hæc de ejus libris testimonia protulisse, quæ innumera sparsim per libros ejus manifestum est contineri.

Nunc ad ea etiam per nos ipsos respondebimus, quæ ei de anima objiciunt, id est quod ante corpus eam factam dicat exsistere. Sciens namque etiam istud dogma de anima non aperte neque manifeste haberi in *ecclesiastica prædicatione*, sicubi occasionem aliquam vel suspicionem potius disputandi ei Scripturæ sermo suggessit, discutiens et pertractans ea quæ sensui ejus occurrerant, discernenda hæc legentibus exposuit et probanda, non manifesto dogmate, (68) vel Scripturarum sententiam suam auctoritate definiens, frequenter et illud addens : « Si tamen habere videtur aut probatur aliquid consequentiæ sermo is quem de anima tractavimus. » Denique in tam multis et tam diversis ejus libris nusquam omnino invenitur ab eo liber proprie *De anima* conscriptus, sicut habet vel *De martyrio*, vel *De oratione*, vel *De resurrectione*. Nusquam prorsus librum proprie de anima scriptum edidit ; sed in diversis locis, sicut superius diximus, incurrentes sibi opiniones ex Scripturæ (69) occasionibus disserebat : quod potius maximi signi reverentiæ ejus ac timoris in divinis dogmatibus esse deberet, quod tanti sensus vir, et tantæ prudentiæ, cum utique magister esset Ecclesiæ, et tanta ab eo dicta scriberentur, (70) non est ausus id sibi auctoritatis assumere, ut proprie *De anima* librum ederet scriptum. Procul dubio hæc observatio ejus illud indicat, quod nihil audebat de hac re manifesto dogmate confirmare.

Denique in eo libro quem in Epistolam Apostoli ad Titum scribit, hæreticum describens, et animæ faciens mentionem, hæc dicit :

CAPUT IX.

RESPONSIO AD OCTAVAM CRIMINATIONEM.

De anima.

ORIGENES. (71) « Sunt vero et alia quædam dogmata, quæ in apostolicis traditionibus non habentur, de quibus requires si oportet eos qui (72) quodlibet de his sentiunt vel pertractant, hæreticos putandos, utputa, verbi causa dixerim, si quis rationem humanæ animæ inquirat, cum de ea neque quod ex seminis traduce ducatur, neque quod honorabilior et antiquior corporum compage sit, tradiderit *Ecclesiastica regula*. Propter quod multi nec comprehendere potuerunt qualiter sentiri oporteret de animæ ratione : sed et qui aliquid sentire vel disserere (73) visi sunt, a nonnullis in suspicione habentur velut novi aliquid introducentes. »

PAMPHILUS. Deinde post pauca ait :

ORIGENES. « Sed et tu ipse apud temetipsum discutiens considera si oportet eum qui quolibet modo de his opinatur vel hæreticum, vel ecclesiasticum temere definiri, aut si non est periculosum de eo pronuntiare, quoniam et ipse *perversus* sit et peccet, et sit *a semetipso damnatus* [68] : (74) quod de hæreticis dicitur, si quis forte ex his quæ supra diximus, quamlibet opinionem licet novam et quamplurimis peregrinam, videatur inducere. »

PAMPHILUS. Hæc quidem ipse in eo libro quem supra diximus scribit. Nos vero his adjungimus etiam ista quæ nobis ipsa æquitas videtur exposcere. Si manifeste Ecclesia traderet vel prædicaret contraria his quæ ille sensit, sine dubio velut contrarius et resistens statutis ecclesiasticis merito culparetur. Nunc vero cum diversitas sit apud omnes ecclesiasticos, et alii alia de anima sentiant,

[68] Tit. III, 11.

(66) Editi, *reddunt;* omnes mss. nostri, *reddiderunt*. Mox mss. plures perperam, *in ipso jam coronæ aditu propositi denegant fidem :* sed recte cæteri et editi habent *positi*, pro *propositi*.

(67) Editi, *insuperabili superati*. Mox Merlinus, *Si ergo.... intolerabiles sunt pœnarum dolores, quid putandum est cum jam crassiori anima utitur indumento, sed tum id spirituale.... quo subtilius sentiet vim doloris*. Genebrardus, *Si ergo.... intolerabiles sunt pœnarum dolores, cum jam crassiori anima utitur indumento, quid putandum est cum id spiritale.... quo subtilius sentiet vim doloris*. Sed mss. ut in textu, nisi quod plerique itidem habeant *utitur* pro *utetur*.

(68) Mss. plerique, et Genebrardi editio, *vel abruptæ sententiæ auctoritate definiens*. Merlinus vero, *et abrupta auctoritate definiens*. Mss. Sorbonicus et S. Michaelis in Periculo maris, *vel* [al. *sed*] *Scripturarum sententiam suam auctoritate definiens :* et ita legendum videtur.

(69) Omnes mss. nostri, *occasionibus*. Editi, *occasione*.

(70) Editi, *non ausus sit*. Mss. ut in textu. Paulo post editi omittunt *Apostoli* post *Epistolam*.

(71) Ex *Comment. in Epist. ad Titum*.

(72) Sic mss. Editi vero, *quomodolibet.... ex semine traducis*.

(73) Editi, *nisi sunt;* mss. nostri, *visi sunt*.

(74) Ita mss. Editi autem perperam, *quod hæreticus dicitur ..... licet nonnunquam plurimis peregrinam*, etc.

et omnes diversa, quomodo hic magis quam cæteri incusandus est, maxime cum ea quæ a reliquis affirmantur, (75) multo magis et absurda videantur, et sibi ipsa contraria? Quidam enim opinantur præparatis jam in ventre mulierum deformatisque corporibus, tunc ad præsens creari animas, et inseri deformato jam corpori. Hæc vero sentientes, præter hoc quod manifestas probationes ex sanctis Scripturis adhibere non possunt, insuper etiam injustitiam quodammodo Conditoris accusant, quod non æqualiter (76) omnes utantur, id est, æquas vitæ conversationes tribuat omnibus. Statim enim ut creata fuerit anima, cum nihil utique adhuc in se culpæ commiserit, inseritur interdum, si ita acciderit cæco corpori, vel alias debili: aliæ vero sanis corporibus et firmioribus: et aliis quidem multum vitæ tempus tribuitur, aliis vero brevissimum: ita ut interdum simul ut natæ fuerint, exturbentur e corpore: et aliæ quidem ad conversationem agrestem quamdam et barbaram, (77) et ubi ex nulla nihil humani aut honesti est, et super omnia ubi paternæ superstitionis impietas obtinet, diriguntur: aliæ vero ad viros honestos, sobrios, humanos, ubi et humanarum legum observatio viget: interdum etiam ad parentes religiosos, ubi educatio nobilis et honesta, ubi etiam eruditio rationabilis, transmittuntur. Quomodo (78) igitur assertores eorum in talibus divinam Providentiam recte omnia dispensantem, et æqua lance moderantem, tanquam boni et justi Dei poterunt assignare? Jam vero illi qui ex traduce animas venire affirmant, et simul cum corporali eas semine seminari: siquidem (ut quidam ipsorum affirmare solent) (79) non aliud dicunt animam esse quam insufflationem Spiritus Dei, illam scilicet quam initio facturæ mundi Deus dicitur insufflasse in Adam [46], (80) de ipsa Dei esse eam substantia profitentes: quomodo non et isti videbuntur quodammodo hæc præter Scripturæ regulam, et rationem pietatis asserere, quod substantia Dei est quæ peccat, si anima quæ de substantia Dei est, peccat; insuper etiam quod et pœnis subdenda sit pro peccato? (81) Sed et illud se (quod perabsurdum est) incurrere non vident, quia necesse est eam simul cum corpore mori, et esse mortalem, si simul cum corpore vel seminata, vel formata, vel nata est. Tum deinde illi qui unam quidem ex nullis substantibus a Deo factam esse dicunt animam, id est illam quæ prima facta est in Adam, et ex ea jam omnium hominum animas exsistere, et secundum corporalem sine dubio successionem (82) traducem quoque fieri animarum, etiam ipsi quid aliud ostendunt, nisi animas esse mortales? Si enim sicut animalia cætera ex solo semine oriuntur, ita etiam de hominibus sentiamus, ut cum corpore simul in eodem semine etiam anima diffundatur, quid dicimus de his qui imperfecti adhuc et de ventre aborsi sunt, et qui nonnunquam etiam antequam vasculorum naturalium receptaculis semina sint suscepta, depereunt? In quibus sine dubio invenietur, quod simul etiam illæ quæ naturali ratione seminibus insertæ inerant animæ, exstinctæ sint pariter et corruptæ. Sive ergo ex insufflatione Dei sint, sive ab una illa quæ prima facta est, necessario simul cum corporibus corrumpentur, si eamdem cum corporibus etiam originem sumunt secundum ipsorum rationem. Aut enim nihil omnino ex rationabili atque immortali anima (83) participavit illud quod adhuc in ventre corruptum est; et repulsa illa ratio est quæ affirmat eam in seminis traduce simul cum corporibus seminatam: aut si participat, necessitas imminet confiteri mortalem esse animam: quod fides utique nostra non recipit. Verumtamen quid est quod ex his omnibus ostendi volumus? Illud profecto, quod sicut eos qui unam quamlibet de his quas supra exposuimus, opinionem veram putant, non recta ratione hæreticos quis appellat, pro eo quod neque ex divinis Scripturis certi aliquid de his vel manifeste dictum esse videatur, neque in *Prædicatione ecclesiastica* contineri: ita neque hunc virum cul pari justum est, disserentem quod sibi visum est,

[46] Gen. II, 7.

(75) Editi, *multo magis sint et absurda, et sibi ipsis contraria*. Sed mss. ut in textu; nisi quod Sorbonicus et Regius habeant, *et sibi ipsi contraria*.

(76) *Omnes utantur*. Hæc duo verba omittuntur in editis, et restituuntur in mss., qui ea collocant post *tribuat omnibus*; sed collocanda videntur ante *id est*. Infra mss. quidam mendose ferunt, *vel aliæ debili*. Mox pessime editi, *aliæ ver sanis corporibus, et aliæ infirmioribus*.

(77) Sic omnes mss. Editi vero, *et ubi ni il humani aut honesti est, et super omnia ubi paternæ institutionis*, etc.

(78) *Igitur*. Omittitur in omnibus mss. nostris, sed exstat in editis, qui paulo post perperam habent, *tanquam bonam et justi Dei*, etc.

(79) *Non aliud dicunt*, etc. Ex his verbis Hieronymus lib. II *adversus Rufinum* videtur accusasse Origenem quasi dixerit Spiritum sanctum non de eadem Patris Filiique esse substantia. Sed vide Admonitionem nostram in hanc Pamphili *Apologiam*, num. 7.

(80) Mss. plerique, *de ipsa Dei esse eam substantiam profitentes*, male.

(81) Ita omnes mss. nostri. At vero editi, *Sed et illud quod sequitur (quod perabsurdum est) incurrere non prævident ..... ex nullis subsistentibus a Deo factam esse*, etc.

(82) Mss. nostri omnes habent, *in traducem*. Infra editi, *quid dicemus:* mox mss. Sorbonicus et S. Michaelis, *de his qui interfecti adhuc:* postea omnes mss., *et quod nonnunquam etiam* (editi omittunt *etiam*) *antequam vasculorum*, etc. Sed legendum videtur ut in nostro textu.

(83) Editi, *participabit id quod adhuc in ventre receptum est, et repulsa est illa ratio quæ*, etc. Mss. Sorbonicus et S. Michaelis in Periculo maris, *participavit id quod adhuc in ventre corrupto est, et repulsa est illa ratio quæ*, etc. Cæteri vero mss. ut in nostro textu.

maxime cum illud præcipue servaverit quod in Ecclesia de animæ confessione servari omnimodis debet, id est ne diversas naturas esse diceret animarum : quinimo et dicentes redarguit, et vehementi assertione convincit. Ipse autem fatetur unius substantiæ omnes esse animas, et immortales ac rationabiles, liberi arbitrii ac voluntatis : judicandas quoque esse pro his quæ in hac vita gesserunt : esse tamen eas factas a Deo, qui universa creavit et condidit. Quando autem factæ sint, olim simul, aut nunc per singulos nascentium, quid periculi est alterum e duobus opinari ? (84) Sed aliter respondere possibile est, ut omnis penitus culpandi aditus excludatur. Sicut enim de luminaribus cœli diversa singuli, etiam ipsi qui sunt in Ecclesiis, sentiunt ; aliis quidem opinantibus esse animantia, et rationabilium animantium ; aliis vero putantibus quod irrationabilia sint, imo vero quod non solum anima, sed et omni sensu penitus careant, et sola sine spiritu ac sensu sint corpora : nemo tamen merito alterum eorum qui hæc ita diverse sentiunt, hæreticum dixerit, propterea quod non aperte de his traditum est (85) in apostolica prædicatione : ita etiam eos qui de humana anima dubitant, et de initio ejus vel origine diversa opinantur, non est rectum hæreticos pronuntiare, maxime cum in reliquis ecclesiasticæ doctrinæ regulis quod rectum est et catholicum teneant.

Novissima criminatio est (86) μετενσωματώσεως, hoc est transmutationis animarum. Ad quod, sicut in cæteris fecimus, ipsius qui accusatur respondebimus verbis : illud primo pernecessario commonentes, quia accusatores ejus non intelligentes qualiter ab eo de ista quæstione tractatum sit, vel quod ratio disputationis ita se habeat, (87) ut non semper sola velut ex persona pronuntiari videantur quæ dicuntur, sed interdum etiam ea quæ e contrario dici poterunt, disputentur : et hanc esse artem disputandi non advertentes, objiciunt ei de hoc dogmate, quod quasi ipse senserit ea quæ ex adversantis persona disseruit. Denique quod discutiendi hæc et non confirmandi dixerit causa, ipse per ea quæ post tractatum rei ipsius adjecit, ostendit hoc modo dicens :

ORIGENES. (88) « Sed hæc, quantum ad nos pertinet, non sint dogmata ; sed discussionis gratia dicta sint, et abjiciantur. Pro eo autem solo dicta sunt, ne videatur quæstio mota, non esse discussa. »

PAMPHILUS. Sed hæc in eo loco dixit, in quo de animabus animalium requirebat, (89) non de transmutatione animarum. De animarum vero transmutatione in septimo libro in *Evangelium secundum Matthæum* ita scribit :

CAPUT X.

RESPONSIO AD NONAM CRIMINATIONEM.

De transmutatione animarum.

ORIGENES. « (90) Quidam quidem (91) opinati sunt ex eo quod dictum est : *Ipse est Elias qui venturus est* [67] : animam Eliæ eamdem fuisse quam Joannis. Quod enim dixit : *Ipse est Elias*, non ad aliud, sed ad animam referendum putarunt, et ex hoc pene solo sermone dogma introduxerunt μετενσωματώσεως, id est, transmutationis animarum, quasi etiam ipso hoc Jesu confirmante. Sed oportuerat intueri, quia si hoc verum esset, in multis utique prophetarum vel Evangeliorum scriptis simile aliquid inveniri deberet. Tum deinde etiam ille sermo qui huic adjungitur, ostendit secretiorem quemdam et arcanum sensum in his quæ dicta sunt requirendum, magis (92) quam ea quæ illi secundum litteræ solius intelligentiam susceperunt, cum dicit : *Qui habet aures audiendi, audiat* [68]. Addendum autem et illud, id est, quia si pro peccatis, secundum quod ipsi sentiunt, transmutatio fiat animarum, propter

[67] Matth. XI, 14. [68] ibid. 15.

(84) Mss. quidam, *Sed aliter respondere impossibile est.* Cæteri vero mss. et editi ut in textu, nisi quod editi omittant *aliter.*

(85) Mss. duo, Regius scilicet et Corbeiensis, *in apostolica traditione :* cæteri mss. et editi ut in nostro textu.

(86) Ita omnes mss. et Genebrardi editio. Merlinus vero, μεταμορφώσεως, *hoc est transformationis animarum.*

(87) Editi, *ut non semper velut ex una persona pronuntiari ..... sed interdum etiam ea quæ contraria dici potuerunt, disputentur.* Mss. nostri, *ut non semper sola* (mss. Sorbonicus, *omnia*) *velut pronuntiari ..... sed interdum etiam ea quæ e contrario dici poterunt, disputentur.* Sed legendum videtur ut in textu.

(88) Vide notas lib. I *De princip.*, cap. 8, not. 1. Hæc Origenis verba addenda sunt in fine capitis 8, libri I, *De principiis*, ubi omittuntur et ubi pro his transtulit Rufinus : *Quas nos non solum non suscipimus, sed et omnes has assertiones eorum contra fidem nostram venientes refutamus atque respuimus.* Vide Observationes nostras in hunc locum, et *Origenianor.* lib. II, quæst. 6, num. 17, 18 et 19. Hæc eadem Origenis verba sic refert Hieronymus in epistola ad Avitum : *Ad extremum ne teneretur* (Origenes) *Pythagorici dogmatis reus qui asserit* μετεμψύχωσιν *post tam nefandam disputationem qua lectoris animum vulneravit.* « *Hæc, inquit, juxta nostram sententiam, non sint dogmata, sed quæsita tantum atque projecta, ne penitus intacta viderentur.* »

(89) Editi post hæc verba, *non de transmutatione animarum*, quasi in titulo mox habent, *In septimo libro in Evangelium secundum Matthæum ita scribit de transmutatione animarum.* Sed mss. ut in nostro textu, nisi quod quidam omittant *vero*, et omnes habeant, *in Evangelio ;* sed scribendum duximus cum editis, *in Evangelium.* Deinde titulum hunc, *Responsio ad nonam criminationem. Caput X, De transmutatione animarum*, de nostro addidimus ad clariorem libelli divisionem : nec enim in editis nec in mss. comparet.

(90) Ex lib. VII *Comment. in Matthæum.*

(91) Ita omnes mss. nostri. Editi autem, *opinantur... animam Eliæ eamdem esse quæ Joannis*, etc.

(92) Editi, *quam quod illi ;* et paulo post, *Addendum autem et illud est, quia*, etc. Mss. plures, *quam quæ illi* (ms. S. Remigii, *quam quem illi*)... *Addendum autem et illud est, quia*, etc. Sed melius ms. Sorbonicus ut in textu.

quæ peccata Eliæ anima transmutata est in Joannem, qui ab ipso angelo nasciturus prænuntiatur, a quo et Jesus Salvator noster? Quomodo ergo non evidentissimum hoc mendacium est, ut ille qui tam perfectus fuit, ut ne communem quidem istam mortem gustaret, veniret ad transmutationem animæ, quæ secundum illorum assertionem non potest accidere nisi ex peccatis? (92*) Deinde quomodo hoc exponent quod dictum est ad Joannem : *Tu Elias* A *es? Et dicit : Non sum* [69]. Sed ut ostendatur convenire hoc etiam illi verbo quod dixit Dominus: *Si vultis suscipere, ipse est Elias qui venturus est* [70] : hoc quod dixit, *Elias ipse est*, referendum est ad spiritum et virtutem ipsius Eliæ. Joannes enim processit *in spiritu et virtute Eliæ convertere corda patrum ad filios* [71]. »

PAMPHILUS. De eo ipso, ex undecimo libro *de Evangelio secundum Matthæum.*

(93) ORIGENES. (94) « Hi quidem qui alieni sunt a catholica fide, transferri animas ex humanis corporibus in corpora animalium putant, secundum diffe- B rentiam peccatorum. (95) Nos vero qui hoc nusquam cautum invenimus in divina Scriptura, dicimus quia per multam vitæ negligentiam humana prudentia, cum fuerit inculta atque neglecta, efficitur velut irrationabile pecus per imperitiam vel negligentiam, non per naturam. Similiter autem et hi qui tales fuerint effecti ex propositi sui negligentia qua erudiri neglexerint, (96) si eruditioni se atque exercitio rationabili dediderint, rationabiles efficiuntur atque prudentes : sicut scriptum est de illis evangelicis canibus qui manducabant *de micis quæ cadunt de mensa dominorum suorum* [72] : ex quibus conversa Chananæa facta est Dei filia, secundum quod dicit ad eam Salvator : *O filia, magna est* C *fides tua* [73]. Sicut enim virtus animi confert unicuique ut sit filius Dei, ita malitia mentis et verborum insania atque impudentia facit unumquemque, secundum auctoritatem Scripturæ, appellari canem. Similiter autem intelligendum est etiam de cæterorum animalium mutorum appellationibus. »

Ἄλλοι μὲν οὖν ὑπολαμβανέτωσαν ξένοι τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λόγου μεταβαίνειν τὰς ψυχὰς ἀπὸ σωμάτων ἀνθρώπων ἐπὶ σώματα κύνεια, κατὰ τὴν διάφορον κακίαν. Ἡμεῖς δὲ μηδαμῶς τοῦτο εὑρίσκοντες ἐν τῇ θείᾳ Γραφῇ, φαμὲν ὅτι κατάστασις λογικωτέρα μεταβάλλει εἰς ἀλογωτέραν, ἐκ πολλῆς ῥᾳθυμίας καὶ ἀμελείας τὸ τοιοῦτον πάσχουσα. Ὁμοίως δὲ καὶ ἀλογωτέρα προαίρεσις παρὰ τὸ τοῦ λόγου μὴ ἠμεληκέναι, ἐπιστρέφει ποτὲ εἰς τὸ λογικὴ εἶναι, ὡς τό ποτε κυνίδιον τὸ ἀγαπῶν ἐσθίειν ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τῶν κυρίων αὐτοῦ, ἥκειν εἰς κατάστασιν τέκνου. Μέγα γὰρ συμβάλλεται ἀρετὴ μὲν πρὸς τὸ ποιῆσαι τέκνον Θεοῦ, κακία δὲ καὶ τὸ λυσσῶδες ἐν λόγοις ὑβριστικοῖς, καὶ τὸ ἀναιδὲς, πρὸς τὸ ποιῆσαί τινα χρηματίσαι, κατὰ τὸν τῆς Γραφῆς λόγον, κύνα. Τὸ δὲ ὅμοιον νοήσεις καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν ὀνομάτων, τῶν κατὰ τὰ ἄλογα ζῶα. Πλὴν ὁ ἐλεγχθεὶς ὡς κύων, καὶ μὴ ἀγανακτήσας ἐπὶ τῷ ἀνάξιος εἶναι λέγεσθαι ἄρτου τέκνων, καὶ μετὰ πάσης ἀνεξικακίας εἰπὼν τὸν τῆς Χαναναίας ἐκείνης λόγον, τὸν φήσαντα· *Ναὶ, Κύριε, καὶ γὰρ τὰ κυνάρια ἐσθίει ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τῶν κυρίων αὐτῶν*, τεύξεται τῆς προσηνεστάτης ἀποκρίσεως Ἰησοῦ λέγοντος αὐτῷ· *Μεγάλη σου ἡ πίστις*, ἐπὰν τηλικαύτην ἀναλάβῃ πίστιν, καὶ λέγοντος· *Γενέσθω σοι ὡς θέλεις*, ἵνα καὶ αὐτὸς ἰαθῇ, καὶ εἴ τινα καρπὸν ἐγέννησε δεόμενον ἰάσεως, καὶ οὗτος θεραπευθῇ.

INTERPRETATIO HUETII.

Existiment igitur alii in ecclesiasticis sermonibus peregrini, transire animas ab humanis corporibus in corpora canina, pro varia iniquitate : nos vero in divina Scriptura id minime reperientes, pronuntiamus ratione magis pollentem constitutionem in carentem magis ratione mutari, ex magna nempe ignavia et incuria id patientem : similiter et rationis inopem voluntatem propter neglectam rationem converti ita nonnunquam, ut ratione prædita evadat, adeo ut qui olim catellus fuerat de micis e mensa dominorum suorum cadentibus edere amans, filii statum assequatur. Plurimum siquidem confert virtus, ut quis filius Dei fiat; nequitia autem, et in contumeliosis sermonibus rabies et impudentia, ut quis, juxta Scripturæ sermonem, canis appelletur. Simile etiam intelliges de reliquis nominibus, quæ ratione carentibus animalibus tribuuntur. Verumtamen qui reprehenditur ut canis, nec ægre fert indignum se dici pane filiorum, et cum omni patientia sermonem Chananææ illius usurpat, dicentem : *Etiam, Domine, nam et catelli edunt de micis, quæ cadunt de mensa dominorum suorum*, mitissimam consequetur responsionem Jesu dicentis ipsi : *Magna est fides tua*, postquam tantam assumpserit fidem, et dicentis: *Fiat tibi sicut vis* [74], ut et ipse sanetur, et si quem protulit fructum sanatione indigentem, sanetur et ille.

[69] Joan. I, 21. [70] Matth. XI, 14. [71] Luc. I, 17. [72] Matth. XV, 27. [73] ibid. 28. [74] ibid.

(92*) Editi, *Denique*. Mss. *Deinde*. Paulo post ms. Regius, *Si vultis scire*. Et infra Genebrardus habet, *Joannes enim præcessit*, etc. Sed omnes mss. et Merlinus, *Joannes enim processit*, etc.

(93) Rufini interpretatio.

(94) Ex lib. II *Comment. in Matthæum*, num. 17. Ita omnes mss. Editi vero, *Quidam qui alieni sunt*, etc. Hæc tam Græce quam Latine reperies *in Matthæum*, t. XI, num. 17, pag. 506. Vide notas in hunc locum.

(95) Ms. Sorbonicus perperam *Nos vero qui hoc* D *nusquam vel scriptum cautum invenimus*, etc.

(96) Ita mss. Sorbonicus et S. Michaelis in Periculo maris, quorum alius habet *dederint*, alius *dediderint*. Sic etiam editi, nisi quod habeant *tradant* pro *dediderint*, quas voces ms. Corbeiensis omittit, sicut et Regius ubi legitur, *si eruditione atque exercitio rationabiles efficiuntur*, etc. Mox iidem posteriores mss.; alius, *quæ cadunt super mensa;* alius, *quæ cadebant super mensam.* Sed priores mss. et editi ut in textu.

PAMPHILUS. De eodem, ex tertio decimo libro ex *Evangelio secundum Matthæum.*

(96*) ORIGENES. (97) « In his Elias, non anima Eliæ dici mihi videtur, uti ne incurramus in dogma alienum ab Ecclesia Dei de transmutatione animarum, quod nec ab apostolis traditum est, nec usquam in Scripturis cautum est. Contrarium namque est his quæ dicta sunt ab Apostolo : *Quoniam quæ videntur temporalia sunt* [75], (98) et ubi est hoc quod omnes Scripturæ confirmant, quod præsens sæculum finiendum est [76]. Sed nec illud poterit stare quod dictum est : *Cœlum et terra transibunt* [77] ; neque illud quod dicit Apostolus : *Transibit enim habitus hujus mundi* [78] ; et illud : *Cœli peribunt* [79], et ea quæ sequuntur. Si enim (ut aiunt auctores hujus dogmatis) nemo potest in id initium restitui, quod primo fuit ab initio mundi usque ad finem, qua ex causa immutari animam vel transferri secundo vel tertio opus est, vel frequenter? Hoc enim modo reddi delicta uniuscujusque perhibent, et pœnas lui, si in diversa corpora frequentius (99) transmittantur. Quod utique superfluo fiet, si finis nullus emendationis occurrat, nec erit unquam quando non anima transferatur. Et si semper pro delictis animabus ad corpora diversa redeundum est, quis unquam mundo dabitur finis, ut impleatur illud quod dictum est : *Cœlum et terra transibunt* [80]? Quod etsi concedatur, verbi gratia, ut sit aliquis sine peccato, quem jam non sit necesse revolvi in corpus, (1) per quot tempora putabimus inveniri unam fortasse vix animam quæ penitus pura sit, nec permutatione corporis indigeat? Quod et ipsum si concedatur, rursum contrarium suum dogma efficitur. Si enim demus paucas quasque animas per singulos ad perfectionem posse restitui, ita ut ultra in corpora venire non indigeant, necesse est (licet per infinita sæcula et immensa tempora) singulis quibusque animabus ad perfectionem restitutis, cessare jam

A Ἐν τούτοις Ἠλίας, οὐχ ἡ ψυχὴ δοκεῖ μοι λέγεσθαι, ἵνα μὴ ἐμπίπτω εἰς τὸ ἀλλότριον τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ περὶ τῆς μετενσωματώσεως δόγμα, οὔτε παραδιδόμενον ὑπὸ τῶν ἀποστόλων, οὔτε ἐμφαινόμενόν που τῶν Γραφῶν· καὶ γὰρ ἐναντίον ἐστὶ τῷ, *Τὰ βλεπόμενα πρόσκαιρα εἶναι*, καὶ συντέλειαν πείσεσθαι τὸν αἰῶνα τοῦτον· ἀλλὰ καὶ τῷ πληρωθῆναι τὸ, *Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται*· καὶ τὸ, *Παράγει γὰρ τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου*· καὶ τὸ, *Οἱ οὐρανοὶ ἀπολοῦνται*, μετὰ τῶν ἑξῆς αὐτῷ. Εἰ γὰρ, καθ' ὑπόθεσιν, δὶς δύναται ἐν τῇ ἀπ' ἀρχῆς μέχρι συντελείας τοῦ κόσμου καταστάσει ἡ αὐτὴ ψυχὴ ἐν τῷ σώματι, δι' αἰτίαν ἣν ἂν γένοιτο ἐν αὐτῷ; Ἢ δι' ἁμαρτίαν γενομένη δὶς ἐν σώματι, διὰ τί οὐχὶ καὶ τρὶς, καὶ πλεονάκις ἔσται ἐν αὐτῷ, τῶν διὰ
B τὸν βίον τοῦτον καὶ τὰ ἡμαρτημένα ἐν αὐτῷ κολάσεων τούτῳ ἀποδοθησομένων μόνῳ τῷ τρόπῳ κατὰ τὴν μετενσωμάτωσιν; Ὅπερ ἐὰν ἐξ ἀκολουθίας δοθῇ, οὐκ ἔσται τάχα ὅτε ψυχὴ οὐ μετενσωματωθήσεται. Ἀεὶ γὰρ διὰ τὰ πρότερα ἁμαρτήματα ἐπιδημήσει τῷ σώματι, καὶ οὕτως οὐχ ἕξει χώραν ἡ τοῦ κόσμου φορὰ, καθ' ἣν *ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται.* Ἵνα δὲ, κατὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, δίδωται τὸν πάντη ἀναμάρτητον μηκέτι ἥξειν εἰς τὸ διὰ γενέσεως σῶμα, διὰ πόσων χρόνων οἴει μίαν εὑρήσεσθαι πάντη καθαρεύσασαν ψυχὴν, καὶ μὴ δεομένην μετενσωματώσεως; Ὅμως δὲ καὶ οὕτως μιᾶς τινος ἀεὶ ἐκ τοῦ ὡρισμένου τῶν ψυχῶν ἀριθμοῦ μεθισταμένης, καὶ μηκέτι εἰς σῶμα ἐρχομένης, ἐπιλείψει ποτὲ ὡς διά τινων ὡσπερεὶ ἀπείρων χρόνων ἡ γένεσις, καταντή-
C σαντος τοῦ κόσμου ἐπί τινα ἕνα, ἢ δεύτερον, ἢ ὀλίγῳ πλείους, μεθ' οὓς καὶ αὐτοὺς τελειωθέντας, ὁ κόσμος φθαρήσεται, ἐπιλειπόντων τῶν εἰς σῶμα ἐρχομένων· ὅπερ οὐκ ἀρέσκει τῇ Γραφῇ· πλῆθος γὰρ οἶδεν ἁμαρτωλῶν ἐν τῷ χρόνῳ τῆς τοῦ κόσμου φθορᾶς· ὅπερ ἐστὶ δῆλον συνεξεταζομένου τοῦ, *Πλὴν ἐλθὼν ὁ Υἱὸς*

INTERPRETATIO HUETII.

In his per Eliam non mihi videtur anima significari, ne forte in alienam ab Ecclesia Dei de migratione e corpore in corpus sententiam, neque ab apostolis traditam, neque uspiam in Scripturis prolatam incidam : huic enim adversatur quod scriptum est, caduca ea esse quæ videntur, et consummatum iri sæculum hocce; quin et eorum peractioni : *Cœlum et terra transibunt* ; et : *Præterit enim figura hujus mundi;* et : *Cœli peribunt*, cum iis quæ sequuntur. Nam si, ut id ponamus, in eo rerum statu qui ab initio ad consummationem usque mundi obtinebit, eadem anima bis corpus subire potest, ecquamnam ob causam subibit illud? Si propter peccatum bis corpus subit, cur non ter, et sæpius subibit, cum per migrationem solummodo e corpore in corpus, nec alia quavis ratione vita hæc, in eaque admissa flagitia puniantur? Quod si ex consequentibus fuerit concessum, nunquam non fortasse anima e corpore in corpus transmigrabit. Semper enim propter priora crimina in corpore versabitur, atque ita locum non habebit motio illa mundi, qua *cœlum et terra transibunt*. Ut autem concedatur, juxta hanc positionem, eum qui nullius peccati reus erit, non amplius per ortum in corpus rediturum ; an toto temporum decursu reperiri posse existimas animam omnis puram labis : nec ullius in aliud corpus migrationis egentem? Veruntamen et sic aliqua semper ex præfinito animarum numero excedente, nec amplius redeunte in corpus, ortus aliquando, post immensum puta tempus, desinet, redacto scilicet ad unum, vel alterum, vel paulo plures mundo, quibus jam perfectionem adeptis, mundus interibit, deficientibus qui in corpus eant; quod Scripturæ minime consentaneum est; multitudinem siquidem peccatorum futuram novit, quo tempore interibit mundus : quod ex his attente consideratis perspicuum est : *Verumtamen Filius hominis veniens*, *putas*

[75] II Cor. IV, 18. [76] Matth. XIII, 39. [77] Matth. XXIV, 35. [78] I Cor. VII, 31. [79] Psal. CI, 27. [80] Matth. XXIV, 35.

(96*) Rufini interpretatio.

(97) Ex lib. XIII *Comment. in Matthæum*, num. 1. Sic ms. unus. Ita etiam mss. plerique et editi, nisi quod omittant *dici*. Mss. vero Corbeiensis et Regius, *Joannes Elias, non anima Eliæ mihi videtur.*

(98) Editi, *Et ubi sunt quæ omnes Scripturæ*, etc., cum puncto interrogationis in fine. Sed omnes mss.
D ut in textu.

(99) Ita mss. Editi vero, *transmutentur.*

(1) Alias perperam, *per quod per tempora.* Paulo post editi, *rursum suo dogmati contrarium efficitur. Si enim demus... per singulas ad perfectionem posse restitui, ut ultra in corpora*, etc. Mss. autem ut in textu.

τοῦ ἀνθρώπου, εὑρήσει τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς γῆς; ὡς εὕρομεν παρὰ τῷ Ματθαίῳ οὕτως εἰρημένον· *Ὥσπερ δὲ αἱ ἡμέραι τοῦ Νῶε, οὕτως ἔσται ἡ παρουσία τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.*

A usum corporum, et per hoc finem mundum recipere ac resolvi. Non tamen ita videtur sanctæ Scripturæ, quæ dicit multitudinem peccantium relinquendam esse in fine sæculi. Quod ex eo manifestissime indicatur quod in Evangelio scriptum est : *Verumtamen putas veniens Filius hominis inveniet fidem super terram*[81] *? Sicut enim in diebus Noe, ita erit et adventus Filii hominis*[82]*?* »

INTERPRETATIO HUETII.

inveniet fidem in terra ? et quemadmodum apud Matthæum ita expressum invenimus : *Sicut autem in diebus Noe, ita erit et adventus Filii hominis.*

PAMPHILUS. (2) Et posteaquam de Scripturis multa disseruit, ipse jam suam sententiam hoc modo declarat.

Ἔσται δὲ τοῖς τότε ἡ τῶν ἁμαρτημάτων εἴσπραξις, οὐκ ἐν μετενσωματώσει· εἰ γὰρ ἔτι ἁμαρτάνοντες παραλαμβάνονται, ἤτοι ἄλλῳ τρόπῳ κολάσεως μετὰ τοῦτο κολασθήσονται, καὶ κατὰ τοῦτο ἤτοι δύο τόποι B κολάσεων ἔσονται γενικοί· ὁ μὲν ἐν μετενσωματώσει· ὁ δὲ ἔξω τοῦ τοιούτου σώματος· καὶ λεγέτωσαν τὰς τούτων αἰτίας, καὶ διαφοράς· ἢ οὐ κολασθήσονται, ὡς ἀθρόως ἀποβαλόντες τὰ ἁμαρτήματα οἱ ἐπὶ συντελείᾳ καταλειφθέντες· ἤ, ὅπερ βέλτιον, εἷς ἐστι τρόπος κολάσεως τοῖς ἡμαρτηκόσιν ἐν σώματι, τὸ ἔξω αὐτοῦ τῆς καταστάσεως τοῦ βίου τούτου τὸ καταξίαν τῶν ἡμαρτημένων παθεῖν· ἕκαστον δὲ τούτων τῷ ἐνορᾷν δυναμένῳ τοῖς πράγμασιν ἀνατρεπτικόν ἐστι τῆς μετενσωματώσεως. Εἰ δὲ ἀναγκαίως οἱ τὴν μετενσωμάτωσιν εἰσάγοντες Ἕλληνες, ὡς ἀκόλουθα αὐτοῖς τιθέντες, οὐδὲ φθείρεσθαι βούλονται τὸν κόσμον, ὥρα καὶ τούτους ἀντιβλέψαντας ταῖς ἐκφαινούσαις Γραφαῖς φθαρήσεσθαι τὸν κόσμον, ἢ ἀπιστῆσαι αὐταῖς, ἢ εὑρεσιλογεῖν περὶ διηγήσεως τῶν κατὰ τὴν C συντέλειαν, ὅπερ κἂν βούλωνται ποιῆσαι, οὐ δυνήσονται.

(2*) ORIGENES. (3) « Erit autem his qui tunc erunt vindicta, (4) non ex transmutatione animarum : non enim jam ad peccandum locus erit : sed alia genera erunt pœnæ. Transmutatio namque corporum pœnam non faciet peccatorum, ita ut nulla extrinsecus putentur inferri supplicia, quin potius est peccatoribus pœnarum modus, id est ut pro his (5) quæ in hoc mundo gesserunt, pœnam recipiant delictorum. Manifestum tamen est quod istæ singulæ rationes his qui possunt rei consequentiam diligenter advertere, contrariæ sunt huic dogmati quo perhibentur animæ transmutari. Quod si gentilium auctores sequi volunt qui opinionem istam ex principiorum suorum consequentia persecuti sunt, dicentes cum hæc fiant, sine dubio nunquam mundum istum posse finiri, consequens est eos (6) qui hæc sentiunt, Scripturæ nostræ non credere, quæ manifestissime pronuntiat finem mundi futurum, et non exquirere in ipsis Scripturis expositiones, sive assertiones ineptas et inconsequentes, ex quibus nullo genere ostendi potest quod secundum Scripturas nostras nunquam sæculi finis futurus sit. »

INTERPRETATIO HUETII.

Punientur autem eorum peccata qui tunc erunt, non per migrationem e corpore in corpus : nam si adhuc peccantes deprehenduntur, vel alio pœnæ genere postea punientur : ac duæ proinde generales puniendi rationes erunt ; illa quidem per transitum e corpore in corpus ; illa vero extra hocce corpus ; ac illarum causas et differentias exponant : vel non punientur, quasi peccata sua confestim abjecerint qui in consummatione fuerint deprehensi ; vel, quod melius est, una tantum ratione plectuntur, qui in corpore peccaverunt, pœnas videlicet extra illud, et extra vitæ hujus statum ex peccatorum suorum merito dantes. Unumquodque autem illorum, ut facile intelligit quisquis res introspicere potest, sententiam de migratione animarum e corpore in corpus funditus labefactat. Quod si qui transitum animarum in varia corpora invehunt ethnici, utpote consentanea doctrinæ huic astruentes, mundi interitum necessario non admittunt, superest ut postquam Scripturis mundi occasum asserentibus palam refragati fuerint, vel fidem iis non habeant, vel verba reperiant quibus ea quæ ad consummationem pertinent, explicare possint, quod facere neutiquam poterunt, etiamsi velint.

PAMPHILUS. De eadem re, ex libro *De Proverbiis Salomonis.*

ORIGENES. (7) « Videtur autem mihi et illa assertio quæ transformari animas de corporibus in alia corpora asseverat, pervenisse etiam in aliquos eorum qui Christo credere videntur, ex quibusdam Scri- D pturæ sanctæ occasionibus, non intelligentes quomodo intelligi debeant quæ scripta sunt. Non enim advertunt quomodo homo efficiatur (8) aut pullus, aut equus, aut mulus ; et putaverunt transmutari humanam animam in pecudum corpora, ut æstimarent quod aliquando serpentis suscipit corpus, vel

[81] Luc. XVIII, 8. [82] Matth. XXIV, 37.

(2) *Et posteaquam de Scripturis multa disseruit*, etc. Certe sequens Origenis contextus immediate priorem sequitur in Græco : adeoque inter utrumque nihil de Scripturis disseruit Origenes.

(2*) Rufini interpretatio.

(3) Ex lib. XIII *Comment. in Matthæum*, num. 1.

(4) Sic omnes mss. At vero editi, *non transmutatio animarum : non enim jam ad peccandum locus erit*, etc. Notanda Rufini interpretis perfidia qui hic reddidit, *non enim jam ad peccandum locus erit*, cum habeatur in Græco, εἰ γὰρ ἔτι ἁμαρτάνοντες παραλαμβάνονται, *nam si adhuc peccantes deprehenduntur.*

(5) Editi, *quæ in hoc corpus gesserunt*. Mss. ut in textu.

(6) Ita mss. nostri. Editi vero, *qui hæc volunt.*

(7) Ex *Comment. in Proverbia Salomonis.*

(8) Omnes mss. nostri habent, *aut pulvis ;* sed tamen legendum videtur cum editis, *aut pullus.*

viperæ, aliquando equi, vel reliquorum animalium. Jam ergo consequens est et hoc illos dicere debere, quod diabolus, qui leo in Scripturis dicitur [83], corpore, leonis utatur, aut draconis carnibus, cum draco nominatur [84]. Ita erit ut secundum illos transmutatio ista animarum perveniat et in dæmonum naturam, ut sit aliquando vel leo vel draco animam habens (9) diabolum. »

PAMPHILUS. Et paulo post:

ORIGENES. « Sed superfluæ sunt istæ omnes adinventiones. Manifestum est enim quod una pœna A tam dæmonum naturæ, quam humano generi, peccatorum a Domino præfinita sit, illa quam Dominus ipse sua sententia designavit dicens : *Ite in ignem æternum*, (10) *quem præparavit Deus diabolo et angelis ejus* [85-86] : ostendens quia eadem species pœnarum peccatoribus hominibus, et diabolo, et angelis ejus præparata sit, licet in eadem pœna diversa sit quantitas pœnæ. Alius enim gravius ac vehementius cruciatur pro magnitudine peccatorum, alius autem remissius, (11) cujus leviora et faciliora peccata sunt. »

RUFINI EPILOGUS

IN APOLOGETICUM S. PAMPHILI MARTYRIS AD MACARIUM,

SEU

LIBER DE ADULTERATIONE LIBRORUM ORIGENIS.

In his quæ in superiori libro secundum Apologeticum sancti martyris Pamphili, quem pro Origene Græco sermone edidit, prout potuimus, vel res poposcit, Latino sermone digessimus, (12) illud est quod te, desideriorum vir, Macari, admonitum esse volo, ut scias hanc quidem fidei regulam, quam de libris ejus supra exposuimus, esse quæ et amplectenda sit et tenenda. In omnibus enim his catholicum inesse sensum evidenter probatur. Inveniri tamen in ejus libris quædam ab his non solum diversa, sed nonnunquam etiam contraria, et ea quæ veritatis regula non admittit (13) agnosce, quæ nos quoque nec recipimus, nec probamus. Sed hoc unde acciderit, opinionem quæ ad nos usque pervenit, ne a te quidem, vel ab his qui quod verum est scire cupiunt, celari volo, si qui tamen sunt qui B audientes id quod verum est, et quod ipsa ratio indicat, acquiescant, et obtrectandi studio (14) non quodvis malint verum esse quam id quod eis obtrectandi materiam perimat. Dubitari non puto quod hoc nullo genere fieri potuit, ut vir tam eruditus, tam prudens, et certe (quod indulgere etiam accusatores ejus possunt) vir qui neque stultus, neque insanus fuerit, ipse sibi contraria et repugnantia suis sententiis scriberet. Aut etiam si ullo genere concedamus hoc accidere potuisse (15) fortassis enim dicit aliquis, quia ea quæ in prima ætate conscripsit, potest fieri ut oblivisceretur in ætate vergenti, et aliter quam aliquando senserat, post proferret) quid faciemus quod interdum in eisdem locis, atque, ut ita dixerim, in consequenti pene capite, sententia contrarii sensus invenitur inserta? (16) Nunquid C

[83] Psal. xc, 13; I Petr. v, 8. [84] Psal. CIII, 16 ; Apoc. XII, 3 et seq. [85-86] Matth. xxv, 41.

(9) Ms. Corbeiensis, et editi, *diabolum*; et ita legendum videtur ; attamen cæteri mss. habent, *diabolus*.

(10) Editi, *qui paratus est diabolo*. Mss. vero ut in textu.

(11) Mss. *quorum*, male.

(12) *Illud est quod te, desideriorum vir, Macari*, etc. Hieronymus lib II *adversus Rufinum* in hæc verba sic invehitur : « Quamvis de Eusebii libro multa subtraxerit, et in bonam partem de Filio et Spiritu sancto nisus sit commutare, tamen multa in illo scandala reperiuntur, et apertissimæ blasphemiæ, quæ iste sua negare non poterit, catholica esse pronuntians. Dicit Eusebius, imo, ut tu vis, Pamphilus in isto volumine, Filium Patris ministrum ; Spiritum D sanctum non de eadem Patris Filiique substantia ; animas hominum lapsas esse de cœlo, et in hoc quod sumus de angelis commutati, in restitutione omnium æquales et angelos, et dæmones, et homines fore ; et multa alia tam impia et nefaria, quæ etiam replicare sit criminis. Quid faciet assertor Origenis et interpres Pamphili ? Si in his quæ emendavit tanta blasphemia est, in illis quæ ab hæreticis falsata contingit, quanta sacrilegia continentur ! Cujus opinionis causam hanc suspicatur, quod vir neque stultus, neque insanus dicere sibi repugnantia non potuerit. Et ne forsitan putaremus diversis eum varia scripsisse temporibus, et pro ætatibus edidisse contraria, addidit : *Quid facimus quod interdum in eisdem locis, atque, ut ita dixerim, in consequenti pene capite, sententia contrarii sensu invenitur inserta ?* »

(13) *Agnosce*. Deest in editis, et restituitur ex mss.

(14) Ita editi, et sic legendum videtur. Mss. tamen nostri omittunt *non*, et alii habent *quodvis*, alii *quidvis*. Paulo post mss. plerique, et editi omnes omittunt *et* ante *certe*, sed recte restituitur ex uno ms.

(15) Mss. nostri, *fortassis etiam* : sed legendum videtur cum editis, *fortassis enim*. Paulo post Hieronymus lib. II *adversus Rufinum ; quid facimus* ; et infra editi, *sententiæ contrarii sensus inveniuntur inserti* : sed omnes mss. ut in textu.

(16) *Nunquid in eodem opere*, etc., usque ad ista verba, *quem paulo ante de ipsa natura Dei Patris pronuntiaverat natum ?* Hieronymus lib. II *adversus Rufinum* : « Hæc ipsius (Rufini) verba sunt ; negare non potest. Nolo dicas, verbi causa, *ut qui sa-*

in eodem opere ejusdem libri; interdum, ut diximus, statim in consequenti capitulo, oblitus sui esse po- A tuit? verbi causa, ut qui superius dixerat, nusquam inveniri in omni Scriptura, ubi Spiritus sanctus fa-

perius dixerat : sed ipsum librum nomina, ubi prius bene dixerit, et postea male : ubi Spiritum sanctum et Filium de Dei Patris scribens esse substantia, statim in consequentibus asseruerit creaturas. Nescisne me Origenis habere omnia? legisse quamplurima?

Ad populum phaleras, ego te intus, et in cute novi.

PERS., sat. 3 vers. 30.

Vir doctissimus Eusebius (doctissimum dixi, non catholicum; ne more solito mihi et in hoc calumniam struas) per sex volumina nihil aliud agit, nisi ut Origenem suæ ostendat fidei, id est Arianæ perfidiæ. Et multa ponit exempla, et hoc constanter probat. Tibi ergo in quo somnio Alexandrini carceris reve- B latum est ut quæ ille vera profitetur, falsata confingas? Sed forsitan hic, ut Arianus, ab hæreticis addita, in occasionem sui traxit erroris, ne solus male sensisse contra Ecclesiam putaretur. Quid respondebis pro Didymo, qui certe in Trinitate catholicus est? Cujus etiam nos de Spiritu sancto librum in Latinam linguam vertimus. Certe hic in his, quæ ab hæreticis in Origenis operibus addita sunt, consentire non potuit, et in ipsis Περὶ ἀρχῶν, quos tu interpretatus es, libris, breves dictavit Commentariolos, quibus non negaret ab Origene scripta quæ scripta sunt; sed nos simplices homines non posse intelligere quæ dicuntur, et quo sensu in bonam partem accipi debeant, persuadere conatur. Hoc duntaxat de Filio et Spiritu sancto. Cæterum in aliis dogmatibus et Eusebius et Didymus apertissime in Origenis scita concedunt : et quod omnes Ecclesiæ reprobant, catholice et pie dictum esse defendunt. › Superius dixerat Hiero- C nymus eodem libro II, arguens Rufini Præfationem in libros Περὶ ἀρχῶν : ‹ Quod sequitur, respondeat unde illi sit orta suspicio, hæc ab hæreticis addita. *Quia*, inquit, *de eisdem rebus in aliis locis ejusdem auctoris catholice dictum legeram....* Probo ego inter multa Origenis mala, hæc maxime hæretica : Dei Filium creaturam ; Spiritum sanctum ministrum ; mundos innumerabiles æternis sibi sæculis succedentes; angelos versos in animas hominum; animam Salvatoris fuisse antequam nasceretur ex Maria, et hanc esse quæ cum in forma Dei esset, non est rapinam arbitrata æqualem se esse Deo, sed se exinanivit, formam servi accipiens (*Philip.* II, 6, 7); resurrectionem nostrorum corporum sic futuram, ut eadem membra non habeant, quia cessantibus membrorum officiis, superfluo membra reddantur; ipsaque corpora tenuia et spiritalia paulatim evanescere, et in auram tenuem atque in nihilum dissipari : in restitutione omnium, quando D indulgentia principalis venerit, cherubim et seraphim, thronos, principatus, dominationes, virtutes, potestates, archangelos, angelos, diabolum, dæmones, animas omnium hominum tam Christianorum quam Judæorum et gentilium, unius conditionis et mensuræ fore; cumque ad formam et libram æquitatis pervenerint, et rationabiles creaturas omni corporum fæce deposita novus de mundi exsilio populi revertentis monstraverit exercitus, tunc rursus ex alio principio fieri mundum alium, et alia corpora, quibus labentes de cœlo animæ vestiantur; ut verendum nobis sit ne qui nunc viri sumus, postea nascamur in feminas, et quæ hodie virgo, nunc forte prostibulum sit. Hæc in Origenis libris ego hæretica doceo : tu ostende in quo ejus opere his contraria legeris. Nolo dicas : *Quæ de eisdem rebus in aliis locis ejusdem auctoris catholice dicta legeram.* Ne me mittas ad sex millia librorum ejus, quos legisse beatum papam Epiphanium cri-

minaris; sed ipsa loca nomina : nec hoc mihi sufficiet, nisi eadem dicta ad verbum protuleris. Non est fatuus Origenes, et ego novi : contraria sibi loqui non potest. Igitur ex hac supputatione illa summa nascitur, non hæreticorum esse quæ amputasti, sed Origenis; cujus ideo mala interpretatus es, quia putasti bona ; et tibi tam bona quam mala illius imputanda, cujus scripta in Prologo (librorum Περὶ ἀρχῶν) comprobasti. › His adde quod idem sanctus doctor epist. 41, alias 65, ad Pammach. et Ocean., ait : ‹ Illud vero quod asserunt a quibusdam hæreticis et malevolis hominibus libros ejus esse violatos, quam ineptum sit, hinc probari potest. Quis prudentior, doctior, eloquentior Eusebio et Didymo assertoribus Origenis inveniri potest? Quorum alter sex voluminibus τῆς Ἀπολογίας ita eum ut se sensisse confirmat : alter sic ejus errores nititur excusare, ut tamen illius esse fateatur ; non scriptum negans, sed sensum scribentis edisserens. Aliud est si quæ ab hæreticis addita sunt, Didymus quasi bene dicta defendat. Solus scilicet inventus est Origenes, cujus scripta in toto orbe falsarentur, et quasi ad Mithridatis litteras, omnis veritas uno die de voluminibus illius raderetur (Cicero *Pro lege Manilia*; Florus, lib. III, cap. 5). Si unus violatus est liber, num universa ejus opera, quæ diversis et locis et temporibus edidit, simul corrumpi potuerunt? Ipse Origenes in epistola, quam scribit ad Fabianum Romanæ urbis episcopum, pœnitentiam agit cur talia scripserit, et causas temeritatis in Ambrosium refert, quod secreto edita in publicum protulerit. Et quid adhuc εὑρεσιλογοῦσιν aliena esse quæ displicent? › Observatu præterea dignum est quod vetus auctor anonymus *Apologiæ pro Origene* apud Photium codice 117, ait : Μηδὲν αὐτὸν κατὰ δόξαν ἐσφάλθαι περὶ τῆς Τριάδος· ἀντιφερόμενον δὲ τῇ αἱρέσει Σαβελλίου, εἰς μέγα κακὸν ἠρμένῃ τότε, καὶ τὴν τῶν προσώπων Τριάδα ἐναργεστάτην καὶ πολλοῖς τρόποις διαφέρουσαν ἀγωνιζόμενον παραστῆσαι παρὰ τοῦ προσήκοντος, καὶ εἰς τοὐναντίον ἀπενεχθῆναι· ἐξ οὗ δόξαι καὶ τῷ Ἀρειανῷ ἀῤῥωστήματι ἑαλωκέναι. *Nihil eum, quod quidem ad dogma de Trinitate attinet, errasse : pugnasse tantum cum Sabellii hæresi, cujus tum improbitas magnopere sese efferebat, et cum personarum Triadem manifestam maxime multisque modis differentem demonstrare vellet, præter æquum in contrariam partem abreptum fuisse : unde et Ariano morbo laborare visus fuerit.* Tum de hoc anonymo subjungit Photius: Ὑπὲρ μέντοιγε τῶν ἄλλων αὐτοῦ δογμάτων, ὅσοις μήτε συγκαθέσθαι, τοῦ θαῤῥεῖν πρόφασιν ἔχει, μήτε τὴν προειρημένην αἰτίαν πορίσασθαι δυνατὸν οἶδε, πολλὴν εἰσάγει σπουδὴν ἀποφῆναι ἢ γυμνασίας αὐτῷ χάριν εἰρῆσθαι, ἢ ὑπό τινων ἑτεροδόξων τοῖς αὐτοῦ συγγράμμασι παρεμβεβλῆσθαι· καὶ προάγει καὶ αὐτὸν ἐκεῖνον τοῦτο βοῶντα καὶ διατεινόμενον· φωράσαι γὰρ αὐτόν φησι καὶ ἔτι ζῶντα ταύτην κατ' αὐτοῦ τὴν ῥᾳδιουργίαν. *Pro aliis vero ejus dogmatibus, quibus neque satis speciose assentiri audet, neque putat posse prædictam causam aptari, multam adhibet operam, ut demonstret vel exercitationis duntaxat causa hæc ab eo esse dicta, vel certe ab hæreticis fuisse ejus scriptis inserta. Testem hujus rei appellat eum ipsum hoc clamantem atque contendentem, eumque, dum viveret, ejusmodi adulterationem deprehendisse refert.* Ex his liquet a Rufino diversum abire auctorem hujusce *Apologiæ*. *Quæ* enim *Origenes de Patre et Filio et Spiritu sancto impie* dicere videbatur, *et quæ Romanæ aures ferre non poterant*, ea, inquit Hieronymus lib. I *adversus Rufinum*, tanquam ab hæreticis inserta, *in meliorem partem* fuerunt *ab interprete* (Rufino) *commutata cætera autem dogmata*

ctus vel creatus esse diceretur, (17) continuo subjiceret inter cæteras creaturas factum esse Spiritum sanctum? aut iterum qui Patrem et Filium unius substantiæ, quod Græce ὁμοούσιον dicitur, designavit, in consequentibus statim capitulis alterius esse substantiæ, et creatum poterat dicere eum quem paulo ante de ipsa natura Dei Patris pronuntiaverat natum? Vel iterum de resurrectione carnis, qui tam evidenter pronuntiavit naturam carnis in cœlum ascendisse cum Verbo Dei, atque ibi cœlestibus apparuisse virtutibus novum et admirandum eis sui visum præbentem, (18) possibile erat ut hanc iterum diceret non esse salvandam? Quia ergo hæc incidere ne in eum quidem poterant qui vel mente motus, vel cerebro esset insanus, quid sit in causa, quam possum breviter edocebo. Quanta sit hæreticorum temeritas, quam nihil his sancti, nihil pensi sit, facile intelligi datur ex his quæ frequenter et ausi sunt et convicti. Nam sicut patri ipsorum diabolo ab initio falsare verba Dei, atque inflectere a suo ordine, et sui veneni interserere virus studium fuit; ita et istis successoribus suis hanc suæ artis hæreditatem reliquit. Denique cum dixisset Deus ad Adam: *Ex omni ligno paradisi manducabitis*[87]: ille cum vellet Evam decipere, liberalitatem Dei omnia edere permittentem, una tantummodo interjecta syllaba, in quantas coarcta-

A vit angustias! Ait enim: *Quid est quod dixit Deus, ut ex omni ligno paradisi non manducetis*[88]? Quo scilicet per hoc grave esse præceptum Dei apud hominem conquerens, prævaricationem præcepti facilius persuaderet. Hæc exempla patris sui, atque hanc artem magistri sui secuti hæretici, quoscunque veterum nobilium tractatorum invenerunt de his, quæ ad gloriam Dei pertinent, plene et fideliter disputasse, ita ut ex lectione ipsorum unusquisque fidelium proficere possit et instrui, non pepercerunt scriptis eorum (19) dogmatum suorum venenatum virus infundere, sive interpolando quæ dixerant, sive quæ non dixerant inserendo, quo facilius videlicet sub nomine doctissimi cujusque et nobilis inter scriptores ecclesiasticos viri hæresis

B suæ astrueretur assertio, ex eo quod ita sensisse etiam aliqui de claris viris et catholicis viderentur. Et horum manifestissimas inter Græcos scriptores ecclesiasticos probationes tenemus. Et quamvis quamplurimi sint ex veteribus in quorum libris hujuscemodi deprehenditur adulterium, paucorum tamen sufficit adhibere testimonia, ex quibus facilius quid etiam Origenis libris acciderit, agnoscatur.

(20) Clemens apostolorum discipulus, qui Romanæ Ecclesiæ post apostolos et episcopus et martyr fuit, libros edidit, quia Græce appellantur Ἀνα-

[87] Genes. II, 16. [88] Genes. III, 1.

de angelorum ruina, de animarum lapsu, de resurrectionis præstigiis, de mundo, vel intermundiis Epicuri, de restitutione omnium in æqualem statum, et multo his deteriora, quæ longum esset retexere, vel ita vertit ut in Græco invenerat, vel de Commentariolis Didymi, qui Origenis apertissimus propugnator est, exaggerata et firmiora posuit. E contrario anonymus auctor *Apologiæ pro Origene* quæ de Trinitate in Origenis scriptis legebat, ea non ab hæreticis inserta esse, sed catholicum recipere posse sensum contendebat; cætera autem ejus dogmata ubi excusari non poterant, aut exercitationis causa ab eo prolata esse, vel certe ab hæreticis fuisse inserta propugnabat. Rufinus ergo ab isto anonymo auctore, uterque vero a Pamphilo, Eusebio, Didymo et Hieronymo refellitur, quibus hæcce librorum Origenis adulteratio ne in mentem quidem venit. Quod ait anonymus auctor *Apologiæ pro Origene*, eum, dum viveret, ejusmodi adulterationem librorum suorum deprehendisse, id respicere videtur Origenis ad amicos Alexandrinos epistolam quam paulo infra profert Rufinus. Vide quid ei respondeat Hieronymus not. in hunc locum.

(17) Ita editi, et Hieronymus lib. II *adversus Rufinum*. Mss. vero nostri, *rursus diceret*, alias *proxime diceret*.

(18) Mss. plerique, *impossibile erat*, etc. Sed editi, et mss. quidam rectius ut in textu.

(19) *Dogmatum suorum.* Hæc verba desunt in editis, et restituuntur ex mss.

(20) *Clemens apostolorum discipulus*, etc., usque ad ista: *ne simili causæ similis sufficiat excusatio.* Hieronymus lib. II *adversus Rufinum*: « Videamus tamen quibus argumentis probare nitatur (Rufinus) Origenis ab hæreticis scripta vitiata: *Clemens*, inquit, *apostolorum discipulus, qui Romanæ Ecclesiæ post apostolos episcopus et martyr fuit, libros edidit, qui appellantur* Ἀναγνωρισμός, *id est*, Recognitio: *in quibus cum ex persona Petri apostoli doctrina quasi vere apostolica in quam-*

C *plurimis exponatur: in aliquibus ita Eunomii dogma inseritur, ut nihil aliud quam ipse Eunomius disputare credatur, Filium Dei creatum de nullis exstantibus asseverans.* Et post alia, quæ prolixum est scribere: *Quid, quæso, ait, de his sentiendum est? Quod apostolicus vir hæretica scripserit? An id potius credendum, quod perversi homines ad assertionem dogmatum suorum sub virorum sanctorum nomine, tanquam facilius credenda, interseruerint ea quæ illi nec sensisse nec scripsisse credendi sunt?* Clementem quoque Alexandrinæ Ecclesiæ presbyterum virum catholicum scribit in libris suis interdum Dei Filium dicere creatum: et Dionysium Alexandrinæ urbis episcopum, virum eruditissimum, contra Sabellium quatuor voluminibus disputantem, in Arianum dogma delabi. Et sub his exemplis illud agit, ut non ecclesiasticos et catholicos viros male sensisse, sed ab hæreticis eorum scripta corrupta esse testetur; et concludat ad extremum dicens: *De Origene quoque, in quo similiter,*

D *ut in his quos supra diximus, quædam diversitas invenitur, istud non sufficiat sentire, quod de præjudicatis jam catholicis sentitur vel intelligitur viris, nec similis causæ similis sufficiat excusatio.* Si conceditur, ut quidquid in libris omnium reperitur, ab aliis corruptum sit, nihil eorum erit quorum fertur hominibus; sed his deputabitur, a quibus dicitur esse vitiatum. Quanquam et illorum non erit, quorum incerta sunt nomina: atque ita fiet, ut, dum omnium omnia sunt, nihil alicujus sit. Hac defensionis perturbatione nec Marcion, nec Manichæus, nec Arius, nec Eunomius accusari poterunt; quia quidquid nos ab his impie dictum objecerimus, discipuli respondebunt, non a magistris suis ita editum, sed ab inimicis esse violatum. Hoc genere et iste ipse tuus liber, tuus non erit, sed forsitan meus; et meus liber, quo tibi accusatus respondeo, si in illo aliquid reprehenderis, non erit meus, sed tuus a quo reprehenditur. Et dum omnia ad hæreticos refers, quid ecclesiasticis tri-

γνωρισμὸς, id est, *Recognitio* : in quibus cum ex persona Petri apostoli doctrina quasi vere apostolica in quamplurimis exponatur, in aliquibus ita Eunomii dogma inseritur, ut nihil aliud quam ipse Eunomius disputare credatur, Filium Dei creatum de nullis exstantibus asseverans. Tum deinde etiam illud adulterii inseritur genus, ut naturam diaboli cæterorumque dæmonum non propositi voluntatisque malitia, sed excepta ac separata creaturæ produxerit qualitas, qui utique in cæteris omnem rationabilem creaturam docuerit liberi arbitrii facultate donatam. Sunt etiam alia nonnulla libris ejus inserta, quæ ecclesiastica regula omnino non recipit. Quid, quæso, de his sentiendum est? Quod apostolicus vir, imo pene Apostolus, (nam ea scribit quæ apostoli dicunt) cui Paulus apostolus testimonium dedit, dicens : *Cum Clemente, et cæteris adjutoribus meis, quorum nomina sunt in libro vitæ* [89] : scribebat hoc quod libris vitæ contrarium est? An id potius credendum est quod supra diximus, quod perversi homines ad assertionem dogmatum suorum sub virorum sanctorum nomine, tanquam facilius credenda, interseruerunt ea quæ illi nec sensisse nec scripsisse credendi sunt?

Clemens quoque alius, Alexandrinus presbyter, et magister illius Ecclesiæ, in omnibus pene libris suis Trinitatis gloriam atque æternitatem unam eamdemque designat, et interdum invenimus aliqua in libris ejus capitula, in quibus Filium Dei creaturam dicit. Nunquid credibile est de tanto viro, tam in omnibus catholico, tam erudito, ut vel sibi contraria senserit, vel ea quæ de Deo, non dicam credere, sed vel audire quidem impium est, scripta reliquerit?

Dionysius quoque Alexandrinus episcopus, eruditissimus assertor ecclesiasticæ fidei, cum in quamplurimis in tantum unitatem atque æqualitatem Trinitatis defendat, ut imperitioribus quibusque etiam secundum Sabellium sensisse videatur : (21) in his tamen libris suis quos adversum Sabellii hæresim scripsit, talia inveniuntur inserta, ut frequenter Ariani auctoritate ipsius se defendere conentur. Propter quod et sanctus episcopus Athanasius compulsus est *Apologeticum* pro libris ejus scribere, pro eo quod certus erat non illum diverse potuisse sentire, sibique ipsi contraria scribere, (22) sed quod inserta hæc a malevolis nosset.

Et hæc quidem nos ducti rei ipsius consequentia, de sanctissimis viris et Ecclesiæ doctoribus sensimus, quo scilicet non putemus eos sanctos qui rectam et ecclesiasticam fidem in quamplurimis astruxerunt, in aliquibus sibimetipsis adversa sensisse. De Origene vero, in quo similiter, ut in his quos supra diximus, aliqua diversitas invenitur, istud non sufficiat sentire quod de præjudicatis jam catholicis sentitur vel intelligitur viris; nec similis causæ similis sufficiat excusatio, (23) nisi et ipsius hoc conquerentis et deplorantis scriptis atque voci-

[89] Philip. IV, 3.

bues, quibus proprium nihil relinquis? Et quomodo, inquies, in libris eorum vitiosa nonnulla sunt? Si me causas vitiorum nescire respondero, non statim illos hæreticos judicabo. Fieri enim potest, ut vel simpliciter erraverint, vel alio sensu scripserint, vel a librariis imperitis eorum paulatim scripta corrupta sint; vel certe antequam in Alexandria quasi dæmonium meridianum Arius nasceretur, innocenter quædam et minus caute locuti sint, et quæ non possint perversorum hominum calumniam declinare. Objiciuntur Origeni crimina, et tu non illum defendis; sed alios accusas : nec crimen renuis, sed criminosorum turbam requiris. Si tibi diceretur : Quos habet Origenes in hæresi socios? recte ista proferres. Nunc a te quæritur, hæc quæ in Origenis libris scripta reperiuntur, bona sint an mala? Taces, et pro his alia loqueris : Clemens hoc ait; Dionysius in isto errore deprehenditur : Athanasius episcopus sic Dionysii defendit errorem; apostolorum scripta similiter depravata sunt : quomodo et nunc ab aliis tibi hæreseos crimen impingitur, et tu pro te taces, et pro me confiteris, » etc. Cæterum observari velim libros *De recognitionibus* sub nomine Clementis etiamnum exstare a Rufino Latine interpretatos; sed Clementi Romano abjudicari.

(21) Mss. nostri, *in his tamen libris ipsius quos... scripsit*. Editi ut in textu, præter *scribit* pro *scripsit*.

(22) *Sed quod inserta hæc a malevolis nosset*. Id falsissimum est. Superest etiamnum epistola apologetica Athanasii de sententia Dionysii, in qua ne γρὺ quidem de ejusmodi adulteratione seu interpolatione librorum Dionysii ab hæreticis facta; imo fatetur Athanasius quæcunque ex Dionysii scriptis obtrudebant Ariani, ea illum scripsisse, at non eo sensu quem ipsi affingebant. Φασὶ τοίνυν ἐν ἐπιστολῇ τὸν μακαρίτην Διονύσιον εἰρηκέναι, ποίημα καὶ γενητὸν εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, μήτε δὲ φύσει ἴδιον, ἀλλὰ ξένον κατ' οὐσίαν αὐτὸν εἶναι τοῦ Πατρὸς, ὥσπερ ἐστὶν ὁ γεωργὸς πρὸς τὴν ἄμπελον, καὶ ὁ ναυπηγὸς πρὸς τὸ σκάφος· καὶ γὰρ ὡς ποίημα ὢν, οὐκ ἦν πρὶν γένηται. *Aiunt beatæ memoriæ Dionysium in epistola sua dixisse opus et rem factam esse Filium Dei, sed alienum a Patre secundum substantiam, qualis est agricola a vite, et faber a scapha. Etenim cum sit res facta, non erat antequam fieret*. Quid respondet Athanasius? Ναὶ ἔγραψεν· ὁμολογοῦμεν καὶ ἡμεῖς εἶναι τοιαύτην ἐπιστολὴν αὐτοῦ· ἀλλ' ὥσπερ ταύτην ἔγραψεν, οὕτως καὶ ἑτέρας πλείστας ἐπιστολὰς ἔγραψε, καὶ ἔδει καὶ ταύταις ἐντυχεῖν αὐτοὺς, ἵνα ἐκ πασῶν, καὶ μὴ μόνης ἐκ τῆς μιᾶς ἡ πίστις δειχθῇ τοῦ ἀνδρός. *Etiam scripsit ejusmodi illius epistolam esse, et nos ultro fatemur. Sed ut hanc scripsit, ita et alius plurimas conscripsit epistolas, quas etiam ab illis lectas oportuit, ut ex omnibus, non ex unica duntaxat explorata viri fides esset*. Mox in consequentibus probat tum ex argumento epistolæ Dionysii, tum ex occasione qua ad illam scribendam impulsus est, tum ex aliarum epistolarum collatione, catholica esse verba quæ prima fronte Ariano dogmati favere videbantur.

(23) *Nisi et ipsius hæc conquerentis*, etc. Hieronymus libro II *adversus Rufinum* : « Præmissa falsatione ab hæreticis apostolorum, et utriusque Clementis atque Dionysii, venit ad Origenem, et his verbis loquitur : *Ipsius hoc conquerentis et deplorantis scriptis ac vocibus probavimus. Quid enim ipse cum adhuc in carne vivens, sentiens, vidensque perpessus sit de librorum suorum vel sermonum corruptionibus, vel adulterinis editionibus, ex ipsius epistola, quam scribit ad quosdam charos suos Alexandriam, evidenter docetur* : statimque exemplum subjungit

bus (94) probemus. Quid enim ipse dum adhuc esset in carne vivens, sentiens vidensque perpessus sit de librorum suorum, vel sermonum corruptionibus, vel adulterinis editionibus, ex ipsius epistola, quam scribit ad quosdam charos suos Alexandriam, evidenter docetur : et per hoc quæ sit causa quod in ipsius scriptis quædam sibi contraria inveniantur, agnosces.

De adulteratione vel corruptione librorum suorum ex libro epistolarum Origenis quarto.

A (*Epistolæ scriptæ ad quosdam charos suos* (95) *Alexandriam.*)

ORIGENES. « Quidam eorum qui libenter habent criminari proximos suos, ascribunt nobis et doctrinæ nostræ crimen blasphemiæ, quod a nobis nunquam audierunt : de quo ipsi viderint, nolentes observare mandatum illud quod dicit, quia *maledici regnum Dei non possidebunt* [10], dicentes me, patrem malitiæ ac perditionis, et eorum qui de regno Dei ejiciuntur, id est diabolum, dicere esse salvandum : quod ne

[10] I Cor. vi, 10.

epistolæ. Et qui falsitatem scriptorum Origenis hæreticis imputat, ipse incipit a falsitate: non ita interpretans ut habetur in Græco; nec id Latinis insinuans, quod ipse in suis litteris profitetur. Cumque illa epistola tota Demetrium Alexandrinæ urbis pontificem laceret, et in totius orbis episcopos et clericos invehatur; et frustra ab Ecclesiis excommunicatum esse se dicat, nec velle in maledictis referre vicem, ne scilicet maledicus videatur esse homo, qui in tantum cautus sit ad maledicendum, ut ne diabolo quidem audeat maledicere : unde et Candido Valentiniani dogmatis sectatori, calumniandi se occasionem dederit, quod diabolum salvandæ dixerit esse naturæ, hic dissimulato argumento epistolæ, fingit pro Origene quod ille non loquitur. Unde epistolæ ipsius partem paululum ex superioribus transtuli; et his junxi, quæ ab ipso commatice doloseque translata sunt; ut quo consilio superiora tacuerit, ipse lector agnoscat. Contra sacerdotes ergo Ecclesiæ generaliter disputans, a quibus indignus communione ejus fuerat judicatus, hæc intulit : *Quid necesse est de prophetarum sermonibus dicere, quibus sæpissime pastoribus et majoribus natu, et sacerdotibus, ac principibus populi comminantur, et arguunt eos? Quæ absque nobis de sanctis Scripturis elicere potestis, et liquido pervidere quod forsitan hoc tempus sit, de quo dicitur : « Nolite credere amicis, nec speretis in principibus* (*Mich.* vii, 5) : » *et nunc impleatur vaticinium : « Duces populi mei me nescierunt, filii stulti sunt, et non sunt sapientes. Sapientes sunt ut faciant mala, bene autem facere nesciunt* (*Jer.* iv, 22) ; » *quorum magis misereri, quam eos odisse debemus; et orare pro illis, quam eis maledicere. Ad benedicendum enim et non ad maledicendum creati sumus. Unde et « Michael cum diabolum disputaret de Moysi corpore, ne tanto quidem malo ausus est judicium inferre blasphemiæ, sed dixit : Increpet tibi Dominus* (*Jud.* 9). » *Cui quid simile etiam in Zacharia legimus : « Increpet tibi Dominus, diabole : et increpet Dominus in te, qui elegit Jerusalem* (*Zachar.* iii, 2). » *Itaque et nos cupimus increpari a Domino eos, qui nolunt cum humilitate a proximis increpari. Dicente autem Michaele : « Increpet tibi Dominus, diabole; » et Zacharia similiter : utrum increpet, an non increpet Deus diabolum, ipse viderit. Et si increpat, quomodo increpet, ipse agnoscat.* Et post multa, quæ prolixum est scribere, addit : *Nos hoc sentimus, quod ejicientur de regno cœlorum, non solum qui grandia peccaverunt, verbi gratia fornicatores, et adulteri, et masculorum concubitores, et fures, sed et qui minora deliquerunt, ex eo quod scriptum est : « Neque ebriosi, neque maledici regnum Dei possidebunt* (*I Cor.* vi, 10) : « *et tam in bonitate quam in severitate Dei esse mensuram. Unde cuncta nitimur agere consilio, in vini quoque potu, et in moderatione sermonis, ut nulli audeamus maledicere. Ergo cum propter Dei timorem caveamus in quempiam maledicta conferre, recordantes illius dicti : « Non fuit ausus judicium inferre blasphemiæ,* » *quod dicitur* B *de Michaele contra diabolum; et in alio loco : « Dominationes quidem reprobant, glorias autem blasphemant* (*Jud.* 8). » *Quidam eorum qui libenter contentiones reperiunt, ascribunt nobis et nostræ doctrinæ blasphemiam, super qua ipsi viderint, quomodo illud audiant : « Neque ebriosi, neque maledici regnum Dei possidebunt :* » *licet patrem malitiæ et perditionis eorum qui de regno Dei ejicientur, dicant posse salvari: quod ne mente quidem quis captus dicere potest.* Cætera quidem ex eadem epistola transtulit pro hoc, quod in fine verborum Origenis interpretati sumus : *Ergo cum propter timorem Dei caveamus in quempiam maledicta conferre*, et reliqua. Iste fraudulenter amputatis superioribus, ex quibus inferiora dependent, sic cœpit transferre epistolam, quasi hoc sensu superius esset exordium, et ait : *Quidam eorum qui libenter habent criminari proximos suos, ascribunt nobis, et doctrinæ nostræ crimen blasphemiæ, quod a nobis nusquam audierunt : de quo ipsi viderint, nolentes observare mandatum illud quod dicit :* quia maledici regnum C Dei non possidebunt, *dicentes asserere me patrem malitiæ et perditionis eorum qui de regno Dei ejiciuntur, id est, diabolum esse salvandum : quod ne aliquis quidem mente motus, et manifeste insaniens dicere potest.* Conferte Origenis verba, quæ supra ad verbum transtuli, his quæ ab isto non versa sunt, sed eversa; et quantam inter se non solum verborum, sed et sensuum habeant dissonantiam, perspicietis. Obsecro, ne molesta sit vobis prolixior interpretatio. Idcirco enim omnia vertimus, ut quo consilio superiora tacuerit, probaremus. Habetur dialogus apud Græcos Origenis et Candidi Valentinianæ hæreseos defensoris, in quo duos andabatas digladiantes inter se spectasse me fateor. Dicit Candidus Filium de Patris esse substantia, errans in eo quod προβολὴν, id est *prolationem*, asserit. E regione Origenes juxta Arium et Eunomium repugnat, eum vel prolatum esse, vel natum, ne Deus Pater dividatur in partes : sed dicit sublimem et excellentissi- D mam creaturam voluntate exstitisse Patris, sicut et cæteras creaturas. Rursus ad secundam veniunt quæstionem. Asserit Candidus diabolum pessimæ esse naturæ, et quæ salvari nunquam possit. Contra hoc recte Origenes respondit, non eum perituræ esse substantiæ, sed voluntate propria corruisse, et posse salvari. Hoc Candidus vertit in calumniam, quasi Origenes dixerit, diaboli naturam esse salvandam. Quod ille falso objecerat, hic refutat. Et intelligimus in hoc tantum dialogo ab Origene argui hæreticam falsitatem, et non in cæteris libris, de quibus nunquam quæstio fuit. Alioqui si omnia quæ hæretica sunt, non erunt Origenis, sed hæreticorum : omnes autem propemodum illius tomi his erroribus pleni sunt, nihil Origenis erit, sed eorum quorum ignoramus vocabula. »

(24) Mss., *probaremus*. Rectius editi, *probemus*.

(25) Editi, *Alexandriæ*. Mss. nostri, *Alexandriam*.

aliquis quidem mente motus, et manifeste insaniens dicere potest. Sed nihil mirum mihi videtur, si adulteretur doctrina mea ab inimicis meis, et tali adulterio corrumpatur, quali adulterio corrupta est Epistola Pauli apostoli. Quidam enim sub nomine Pauli falsam epistolam conscripserunt, ut conturbarent Thessalonicenses, quasi instaret dies Domini, et seducerent eos. Propter hanc (26) ergo Epistolam in secunda Epistola quam ad Thessalonicenses scribit, hæc dixit : *Rogamus autem vos, fratres, per adventum Domini nostri Jesu Christi, et nostræ congregationis in ipsum, ut non moveamini cito a sensu vestro, neque terreamini, neque per spiritum, neque per verbum, neque per epistolam tanquam per nos missam, quasi instet dies Domini. Nemo vos seducat ullo modo* [21]. Talia ergo quædam video etiam nobis accidere. (27) Nam quidam auctor hæreseos, cum sub præsentia multorum habita inter nos fuisset disputatio, et descripta, accipiens ab his qui descripserant codicem, quæ voluit addidit, et quæ voluit abstulit, et quod ei visum est permutavit, circumferens tanquam ex nomine nostro, insultans et ostendens ea quæ ipse conscripsit. Pro quibus indignantes fratres qui in Palæstina sunt, miserunt ad me Athenas hominem qui acciperet a me (28) ipsum authenticum exemplar, quod ne relectum quidem vel recensitum a me antea fuerat, sed ita neglectum jacebat, ut vix inveniri potuerit. Misi tamen, et sub Deo teste loquor, quoniam, cum convenissem illum ipsum qui adulteraverat librum, (29) arguens quare hoc fecisset, velut satisfaciens mihi respondit : Quoniam magis ornare volui disputationem illam, atque purgare. Videte quali purgatione disputationem nostram purgavit. Tali nempe, quali purgatione (30) Marcion Evangelia purgavit, vel Apostolum; vel quali successor ejus post ipsum Appelles. Nam sicut illi subverterunt Scripturarum veritatem : sic et iste, sublatis quæ vere dicta sunt, ob nostri criminationem inseruit quæ falsa sunt. Sed licet homines hæretici et impii sint qui hæc facere ausi sunt, tamen habebunt et illi judicem Deum, qui talibus adversum nos criminationibus accommodant fidem. Fecerunt hoc et alii A nonnulli conturbare volentes Ecclesias. Denique in Epheso cum vidisset me quidam hæreticus, (31) et congredi noluisset, neque omnino os suum aperuisset apud me, sed nescio qua ex causa id facere vitasset, postea ex nomine meo et suo conscripsit qualem voluit disputationem, et misit ad discipulos suos, ut ego quidem cognovi ad eos qui Romæ erant pervenisse : sed non dubito quin et ad alios qui per diversa loca sunt. Insultabat autem et apud Antiochiam, priusquam ego illuc venirem : ita ut et ad quamplurimos nostrorum perveniret ipsa disputatio quam (32) portabat. Sed ubi adfui, multis eum præsentibus argui. Cumque jam sine ullo pudore pertenderet impudenter asserere falsitatem, poposci ut liber deferretur in medium, et stylus meus agnosceretur B a fratribus, qui utique cognoscunt quæ soleo disputare, vel quali soleo uti doctrina. Qui cum ausus non esset proferre librum, convictus ab omnibus et confutatus est falsitatis : et ita persuasum est fratribus ne aurem criminationibus præberent. Si quis ergo vult credere mihi in conspectu Dei loquenti, etiam de his quæ in epistola mea conficta sunt et inserta credat. Sin autem quis non credit, sed vult de me male loqui, mihi quidem nihil damni confert : erit autem ipse falsus testis apud Deum, adversus proximum suum testimonium falsum vel dicens, vel dicentibus credens. »

RUFINUS. Hæc ipse adhuc superstes conqueritur, quæ scilicet per semetipsum deprehendere potuit adulterata esse in libris suis atque falsata. Meminimus C sane etiam in alia ejus epistola similem nos de librorum suorum falsitate legisse querimoniam : cujus epistolæ exemplar in præsenti (33) non habui, ut etiam ipsius testimonium his pro fide veritatis adjungerem. Sed sufficere arbitror ad satisfaciendum his qui non contentionis atque obtrectationis studio, sed amore veri audiunt quæ dicuntur. Nam quod in veteribus sanctis ac præjudicatis catholicis viris, quorum superius fecimus mentionem, solo argumento ex rerum consequentia, (34) ac recti tenore præsumpto ostenditur ac probatur, quod si quid in libris eorum contra ecclesiasticam fidem invenitur, id in-

[21] II Thessal. II, 1-3.

(26) *Ergo*. Omittitur in editis, et restituitur ex mss. Paulo post editi, *et per vestram congregationem*. Sed omnes mss. ut in textu.

(27) *Nam quidam auctor hæreseos*, etc. Vide adnotationem primam ad Africani epistolam. Infra editi, *et descriptum accipiens*. Mox mss. nostri, *et quæ ei visum est permutavit, et circumfert*, etc.

(28) Ita recte editi. Mss. vero nostri, *a me ipso* [al. *a me ipsu*] *authentica exemplaria, quod*, etc.

(29) *Arguens*. Omittitur in editis et in plerisque mss., sed restituitur ex ms. Regio, qui habet, *arguens quare hoc fecerit, satisfaciens*, etc. Ms. Corbeiensis, *quare hoc fecisse vellet, satisfaciens*, etc. Cæteri mss. et editi, *quare hoc fecisset, velut satisfaciens*, etc., absque *arguens*.

(30) *Marcion*, etc. Vide notas ad *Dialogum contra Marcionistas* de recta in Deum fide, sect. I, p. 806, 807, 808, et alibi passim; et ad librum II *contra Celsum*, num. 27.

(31) Mss. Sorbonicus et S. Michaelis in Periculo D maris habent, *et congredi voluisset*, reliqua vero ut in nostro textu. At cæteri mss. et editi, *et congredi noluisset... ut ego quidem cognovi ad eos qui Romæ erant : sed non dubito quin* (mss. omnes, *quod*) *et ad alios qui per diversa sunt*; omissis vocibus *pervenisse*, et *loca*.

(32) Sic omnes mss. Editi vero, *paraverat*. Mox mss. *sed ubi aafui, et multis... ut liber deferretur in medium, stylus meus* [al. *ut*, al. *et stylus meus*; editi, *ut scelus meum*] *agnosceretur a fratribus, qui utique cognoscunt* [al. *agnoscerent*; editi, *cognoscerent*] *quæ soleo... quique cum ausus non esset*, etc. Sed legendum videtur ut in nostro textu.

(33) Mss. Sorbonicus et S. Michaelis, *non habeo*. Cæteri mss. et editi, *non habui*. Paulo post mss. nostri omittunt, *atque obtrectationis*, quæ verba exstant in editis

(34) Alias, *ac recto tenore præsumpto*. Paulo post editi perperam, *non argumento solo simili uti* [al. *ut*] *illis, sed*, etc.

sertum ab hæreticis potius quam ab his scriptum putetur : hoc in Origene non argumento solum simili ut in illis, sed testimonio querimoniarum suarum ex suis scriptis prolato, absurdum non puto si credatur, ne velut stultus aliquis aut insanus contraria sibi scripsisse videatur.

De hæreticorum vero temeritate (35), quia credi istud scelus facile possit, illa res maximum credulitatis præstat exemplum, quod abstinere impias manus ne a sacrosanctis quidem Evangelii vocibus potuerunt. Apostolorum vero vel Actus, vel Epistolas qualiter polluerint, qualiter corroserint, qualiter in omnibus maculaverint, vel addendo impia, vel auferendo quæ pia sunt, si quis vult plenius scire, ex his libris Tertulliani, quos *adversum Marcionem* scripsit, plenissime recognoscet. Quid ergo jam erit magnum, si Origenis scripta temerarunt hi, qui Salvatoris Dei nostri dicta ausi sunt temerare? Nec sane diversitas dogmatum alicui assertionis nostræ deneget fidem, quod alterius hæresis fuerint illi qui Evangelia depravarunt; ad alteram vero hæresim respiciant ista quæ dicimus Origenis libris inserta. Cognoscat qui de his dubitat, quod sicut in omnibus sanctis est Spiritus Dei, sicut et Apostolus dicit, quia *spiritus prophetarum prophetis subjectus est* [22] : qui et iterum ait, quod *omnes unum spiritum* (36) *potavimus* : ita et in hæreticis unus est diaboli spiritus, qui eos eamdem ac similem semper malitiam docet.

Verum ne cui forte minus ad credendum videantur idonea ea quæ ex libris Græcorum scriptorum exempla protulimus, quamvis Græcus scriptor sit pro quo satisfacere videmur, (37) tamen quoniam quodammodo in Latinam linguam sermo devolutus est, et satisfieri etiam Latinis hominibus pro his ex quibus calumniosis interpretationibus vulnerantur

A magnopere poposcisti, non pigebit etiam Latinis scriptoribus talia quædam accidisse monstrare, et calumnias immensas ex adulteratione librorum suorum sanctis et probatissimis viris esse commotas. Et ne quid apertæ credulitati desit, res quæ sunt adhuc memoriæ nostræ retexam, quo testimonii veritas neminem lateat.

(38) Hilarius Pictaviensis episcopus confessor fidei catholicæ fuit. Hic cum ad emendationem eorum qui Ariminensi perfidiæ subscripserant, libellum instructionis plenissimæ conscripsisset, cumque libellus ipse in manus inimicorum et malevolorum, ut quidam dicebant, corrupto notario, alii vero alia occasione narrabant (quid interest), tamen cum in manus inimicorum ipso ignorante B venisset, ita ab eis corruptus est, illo sancto viro nihil penitus (39) sentiente, ut postea, cum ad concilium episcoporum, secundum ea quæ se in libello ipsius noverant corrupisse, hæreticum eum inimici arguere cœpissent, et ipse libelli sui fidem pro sui defensione flagitaret, de domo sua prolatus libellus talis inventus sit, quem ipse non agnosceret, (40) faceret tamen eum excommunicatum de concilii conventione discedere. Verum quia viventi, et adhuc in corpore posito, res quamvis scelerata et inaudita contigerat, doli cogniti factio deprehensa, detecta scelerum machina potuit emendari. Adhibita enim curatio est assertionibus, satisfactionibus, et omnibus his quæ viventes pro se facere C possunt. Nam mortui pati nihil refutant.

(41) Sancti Cypriani martyris solet omne epistolarum corpus in uno codice scribi. Huic corpori hæretici quidam qui in Spiritum sanctum blasphemant, Tertulliani libellum *De Trinitate* reprehensibiliter (quantum ad veritatem fidei nostræ pertinet) scriptum inserentes, et quamplurimos co-

[22] I Cor. XIV, 32. [23] I Cor. XII, 23.

(35) Editi, *ut credi*, etc. Mss. vero, *quia credi*, etc.

(36) Editi, *portabimus*; alias, *portavimus*. Mss. ut in textu.

(37) Mss. alii, *tamen quoniam quod in Latinam*, etc.; alii, *tamen quoniam in Latinam*, etc. Sed rectius editi ut in textu; qui editi paulopost perperam habent, *pro his qui ex calumniosis*; et infra, *Et ne quid perfectæ credulitati*, etc.

(38) *Hilarius Pictaviensis episcopus*, etc. Hieronymus lib. II, *contra Rufinum* : « Non ei sufficit Græcos et antiquos calumniari, de quibus pro vetustate temporum et longinquitate regionum habet licentiam quidquid voluerit mentiendi : venit ad Latinos, et primum ponit Hilarium confessorem, quod post Ariminensem synodum liber illius falsatus ab hæreticis sit : et ob hanc causam cum in concilio episcoporum ei quæstio moveretur, proferri librum de domo sua jusserit; qui, nesciente se, in scriniis suis hæreticus tenebatur : cumque prolatus fuisset, et ab omnibus hæreticus judicatus, auctor libri excommunicatus, de concilii conventione discesserit. Et tantæ auctoritatis se putat, ut, cum hoc familiaribus suis narrat somnium, nemo ei contra confessorem ista simulanti audeat contradicere. Responde, quæso : Synodus, a qua excommunicatus est, in qua urbe fuit? Dic episcoporum vocabula ; profer sententias subscriptionum, vel diversitatem, vel consonantiam. Doce qui eo anno consules fuerint : quis imperator hanc synodum jusserit congregari : Galliæne tantum episcopi fuerint, an et Italiæ et Hispaniæ : certe quam ob causam synodus congregata sit. Nihil horum nominas, sed virum eloquentissimum, et contra Arianos Latini sermonis tubam, ut Origenem defendas, excommunicatum a synodo criminaris. »

D (39) Ms. unus, *sciente* : sed cæteri mss. et editi, *sentiente*.

(40) Ita omnes mss. nostri. Editi veram perperam, *facere*. Paulo post mss. plerique et editi, *dolo cognito factio deprehensa*. Sed rectius habere videntur mss. Sorbonicus et S. Michaelis in Periculo maris, *doli cogniti*. Mox omnes mss. omittunt *enim* post *Adhibita*. Solus Regius habet, *et adhibita curatio est*, etc.

(41) *Sancti Cypriani*, etc. Hieronymus lib. II, *adversus Rufinum* : « Sed confessoris (Hilarii) calumnia utcunque toleranda. Transit ad inclytum martyrem Cyprianum, et dicit Tertulliani librum, cui titulus est, *De Trinitate*, sub nomine ejus Constantinopoli a Macedonianæ partis hæreticis lectitari. In quo crimine mentitur duo. Nam nec Tertulliani liber est, nec Cypriani dicitur, sed Novatiani, cujus et inscribitur titulo, et auctoris eloquium styli proprietas demonstrat. »

dices de talibus (42) exemplariis conscribentes, per totam Constantinopolim urbem maximam distrahi pretio viliori fecerunt, ut exiguitate pretii homines illecti ignotos et latentes dolos facilius compararent, (43) quo per hoc invenirent hæretici perfidiæ suæ fidem tanti viri auctoritate conquirere. Accidit tamen ut recenti adhuc facto quidam ex nostris fratribus catholicis inventi admissi sceleris (44) commenta retegerent, et ex parte aliqua, si quos possent, ab erroris hujus laqueis revocarent. Quamplurimis tamen in illis partibus sanctum martyrem Cyprianum hujus fidei, quæ a Tertulliano non recte scripta est, fuisse, persuasum est.

Adjiciam adhuc unius facti talis exemplum, quod memoriæ quidem recentioris est (commissæ autem nequitiæ antiquum satis), et quod omnes veterum fabulas vincat.

(45) Damasus episcopus, cum de recipiendis Apollinarianis deliberatio haberetur, editionem ecclesiasticæ fidei, (46) cui iidem editioni, si Ecclesiæ jungi velint, subscribere deberent, conscribendam mandavit amico suo cuidam presbytero viro disertissimo, qui hoc illi ex more negotium procurabat. Necessarium visum est dictanti in ipsa editione *De Incarnatione Domini*, hominem Dominicum dici. Offensi sunt in hoc sermone Apollinaristæ : novitatem sermonis incusare cœperunt. Adesse sibi cœpit qui dictaverat, et ex auctoritate (47) veterum scriptorum catholicorum virorum confutare eos qui impugnabant. Decidit ut uni ex ipsis qui novitatem sermonis causabantur, ostenderet (48) in libello Athanasii episcopi scriptum esse sermonem de quo quæstio habebatur. Quasi suasus jam ille cui hoc probatum fuerat, rogavit dari sibi codicem, quo et aliis ignorantibus et contradicentibus satisfaceret. Accepto codice, inauditum excogitavit adulterationis genus. Locum ipsum in quo sermo iste scriptus erat, rasit, (49) et ipsum [sermonem rursum rescripsit quem raserat. Codex redditus simpliciter receptus est. Movetur iterum pro eodem sermone quæstio : ad probationem codex profertur ; invenitur sermo de quo erat quæstio, ex litura in codice positus ; fides proferenti talem codicem derogatur, eo quod litura illa corruptionis ac falsitatis videretur indicium. Sed quoniam (ut iterum eadem dicam) viventi hæc facta sunt (50) a vivente, continuo egit omnia ut fraus commissi sceleris nudaretur, et nequitiæ macula non innocenti viro, qui nihil tale gesserat, adhæreret, sed in auctorem facti atque in uberiorem ejus infamiam redundaret.

Si ergo et Origenes talia ab hæreticis et malevolis se esse perpessum in epistola sua propria voce conqueritur, et multis aliis viris catholicis tam vivis quam mortuis eadem acciderunt, similesque fraudes scriptis (51) quorumdam probantur illatæ, quæ tandem animi obstinatio est, in æquali causa non æquali uti venia ; sed ex iisdem accidentibus aliis excusationis reverentiam, aliis criminationis infamiam intendere ? (52) Quin potius aperienda est

(42) *Exemplariis.* Deest in editis, et restituitur ex mss.

(43) Editi, *quo per hoc commentum hæretici perfidiæ suæ fidem tanti viri auctoritate conquirerent.* Sed omnes mss. ut in nostro textu.

(44) *Commenta.* Editi, *commissa*, male.

(45) *Damasus episcopus, cum de recipiendis Apollinarianis deliberatio haberetur*, etc. Hieronymus lib. II *contra Rufinum :* « Et superfluum puto apertas ineptias confutare, cum mihi mea ingeratur fabella, a synodo videlicet, et sub nomine cujusdam amici Damasi Romanæ urbis episcopi ego petar; cui ille ecclesiasticas epistolas dictandas tradidit; et Apollinariorum versutiæ describantur; quod Athanasii librum ubi *Dominicus homo* scriptus est, ad legendum acceptum, ita corruperint, ut in litura id quod raserint, rursus scriberent, ut scilicet non ab illis falsatum, sed a me additum putaretur. Quæso te, amice charissime, ut in ecclesiasticis tractatibus, ubi de veritate dogmatum quæritur, et de salute animarum nostrarum majorum flagitatur auctoritas, hujuscemodi deliramenta dimittas, et prandiorum cœnarumque fabulas pro argumento non teneas veritatis. Fieri enim potest ut, etiamsi a me verum audisti, alius qui hujus rei ignarus est, dicat a te esse compositum ; et quasi mimum Philistionis, vel Lentuli ac Marulli stropham eleganti sermone confictam. »

(46) Ita recte editi. Mss. vero nostri, *id est, editioni, si Ecclesiæ* [al. *cui si Ecclesiæ*] *jungi*, etc.

(47) *Veterum.* Editi perperam, *vera.* Mox mss. Sorbonicus et S. Michaelis in Periculo maris habent, *nisus est confutare eos*, etc. Sed cæteri mss. et editi omittunt *nisus est.* Deinde editi, *Accidit ut et* [illegible], etc. Sed omnes mss. nostri ut in textu.

(48) *In libello Athanasii*, etc. An libellus iste sit ejusdem Patris *Expositio fidei*, quæ exstat tom. I, part. I, ejus operum, ubi pag. 100 et 101, humana Christi natura *Dominicus homo* sæpius appellatur; an vero alia major, ex qua aliquot fragmenta affert Theodoretus *Dialog.* 3, ubi Christus et homo, Κυριακὸς ἄνθρωπος similiter dicitur, certo affirmari non potest.

(49) Alias, *et istum sermonem*, etc.

(50) Mss. *ac viventi.* Sed melius habere videntur editi, *a vivente.*

(51) Alias, *eorum... quæ tandem animorum* [al. *animi*] *obstrictio est in æquali casu*, etc.

(52) *Quin potius aperienda est hoc in loco veritas latens*, etc. Hieronymus lib. II *contra Rufinum :* « Quo non perveniat semel effrenata temeritas? Post excommunicationem Hilarii, post Cypriani ψευδεπίγραφον hæreseos librum, post Athanasii me dormitante lituram, simul et inscriptionem, erupit aliquando contra papam Epiphanium, et dolorem pectoris sui, quod eum in epistola quam ad Joannem episcopum scripserat, hæreticum arguit, in *Apologia pro Origene* digerit, et his se sermonibus consolatur : *Quin potius aperienda est hoc in loco veritas latens.* » Tum prolatis his quæ sequuntur usque ad ista verba : *Quomodo ergo iste merito audiendus est, cum eos culpat qui instructionis suæ causa perpauca ejus, salva fidei regula atque integra pietate, legerunt?* pergit Hieronymus : « Qui sunt isti, qui in Ecclesia disputare latius solent? Qui libros scribere? Qui totum de Origene loquuntur et scribunt? Qui dum sua nolunt furta cognosci, et ingrati sunt in magistrum, idcirco simplices ab illius lectione deterrent? Nominatim debes dicere, et ipsos homines denotare. Ergo beati episcopi Anastasius, et Theophilus, et Venerius, et Chromatius, et omnis tam Orientis quam Occidentis Catholicorum synodus,

hoc in loco veritas latens. Non enim possibile est A tam iniquo judicio uti quemquam hominum, ut de causa æquali non æqualiter sentiat. Sed quod auctores obtrectatorum ejus ii sunt qui vel in Ecclesia disputare latius solent, vel etiam libros scribere, qui totum de Origene vel loquuntur vel scribunt, (53) ne ergo plures ipsorum furta cognoscant, quæ utique, si ingrati in magistrum non essent, nequaquam criminosa viderentur, simpliciores quosque ab ejus lectione deterrent.

(54) Denique quidam ex ipsis, qui se velut evangelizandi, necessitatem per omnes gentes et per omnes linguas habere putat de Origene male (55) loquendi, sex millia librorum ejus se legisse, quamplurima fratrum multitudine audiente, confessus est. Qui si utique, ut ipse dicere solet, pro cognoscendis malis ejus legebat, sufficere poterant ei decem libri ad cognoscendum, aut viginti certe, vel ut plurimum triginta. Sex millia autem libros legere, jam non velle cognoscere est, sed totam pene vitam suam disciplinis ejus et studiis dedere. Quomodo ergo merito iste audiendus est, cum eos culpat qui instructionis suæ causa perpauca ejus salva fidei regula, atque integra pietate legerunt?

(56) Sufficiant hæc ad ostendendum qualiter de Origenis libris sentiendum sit. Et puto quod omnis qui non contentionis, sed veritatis studium gerit, facile his tam evidentibus assertionibus acquiescat. Quod si quis in contentione sua permanet, nos talem consuetudinem non habemus. Definitum enim est apud nos, siquando eum legimus, secundum sancti Apostoli commonitionem tenere quæ bona sunt [94]. Si quid autem inventum fuerit in his quod cum fide catholica non consonat, hoc et ab hæreticis suspicamur insertum, et tam ab illius sensu, quam a nostra fide ducimus alienum. In quo etiam si fallimur, nihil, ut opinor, periculi (57) hujuscemodi B errore incurrimus. Nam et ipsi, Deo juvante, permanemus illæsi, vitando ea quæ suspecta habemus, et improbamus, et accusatores fratrum non inveniemur apud Deum, quia diaboli proprium hoc opus esse dicitur accusandi fratres : unde et (58) diabolus a criminando nomen accepit [95]: simul et maledicorum sententiam quæ a regno Dei separat eos qui tales sunt [96], declinamus.

[94] I Thess. v, 21. [95] Apoc. xii, 10. [96] I Cor. vi, 10.

quia pari sententia, quia pari et spiritu, illum hæreticum denuntiant populis, fures librorum illius judicandi sunt : et quando in ecclesiis prædicant, non Scripturarum mysteria, sed Origenis furta commemorant? Non tibi sufficit passim contra omnes detrectatio, nisi specialiter contra beatum et insignem Ecclesiæ sacerdotem styli tui lanceam dirigas? Quis est ille, qui velut necessitatem evangelizandi per omnes gentes et per omnes linguas habere se putat, de Origene male loquendi? qui sex millia librorum ejus se legisse, quamplurima fratrum multitudine audiente, confessus est? In qua multitudine et caterva fratrum tu quoque medius eras, quando ille in sua Epistola queritur, pro Origenis hæresi nefaria a te dogmata esse prolata? Crimini ei dandum est quare Græcam, Syram, et Hebræam, et Ægyptiacam linguam, ex parte et Latinam noverit? Ergo et apostoli, et apostolici viri, qui linguis loquebantur, in crimine sunt : et me trilinguem, bilinguis ipse ridebis? De sex millibus autem librorum, quos ab eo lectos esse confingis, quis credet aut te verum dicerem, aut illum potuisse mentiri? Si enim Origenes sex millia scripsisset librorum, potuerat fieri ut vir eruditissimus, et ab infantia sacris litteris institutus, pro curiositate et scientia legisset aliena. Quod vero ille non scripsit, quomodo iste legere potuit? Numera indices librorum ejus, qui in tertio volumine Eusebii in quo scripsit vitam Pamphili, continentur : et non dico sex millia, sed tertiam partem non reperies. Habemus epistolam supradicti pontificis, in qua huic calumniæ tuæ, dum adhuc esses in Oriente, respondet, et apertissimum mendacium libera veritatis fronte confutat. »

(53) Editi, *ne ergo plura eorum furta cognoscantur quæ* [al. *qui*] *utique..... nequaquam criminosa* [al. *criminosi*] *viderentur, neque simpliciores quosque ab ejus lectione deterrerent.* Sed omnes mss. et Hieronymus lib. II *adversus Rufinum*, ut in nostro textu.

C (54) *Denique quidam ex ipsis, qui se velut evangelizandi*, etc. Genebrardus crediderat hic Hieronymum notari : quæ tamen verba ad beatum Epiphanium spectant, sicut in superiori nota ostenditur ex ipso Hieronymo lib. II *adversus Rufinum*. Idem Hieronymus eodem lib. II, paulo supra dixerat : « Ne me mittas ad sex millia librorum ejus, quos legisse beatum Epiphanium criminaris: sed ipsa loca nomina, » etc. Et lib. III : « Simulque risum tenere non possum, quod a quodam prudente commonitus, in laudes Epiphanii personas. Hic est ille delirus senex; hic est anthropomorphites, hic qui sex millia Origenis libros te præsente cantavit; qui omnium gentium linguis prædicationem sibi contra Origenem injunctam putat; qui ideo eum legi prohibet, ne alii ejus furta cognoscant, » etc.

(55) Editi, *male loquens*. Paulo post, *pro cognoscendis malis ejus ipsos legebat.... sex millia autem librorum legere*. Omnes vero mss. nostri, et Hieronymus lib. II *adversus Rufinum*, ut in textu, nisi D quod Hieronymus habeat etiam, *sex millia autem librorum legere*. At lib. III, in contextu quem supra attulimus, habet, *sex millia libros*.

(56) Ita ms. Regius. Cæteri vero mss. alius, *Sufficeret hæc ad ostendendum... Et puto quod*, etc. Alii, *Sufficere hæc credimus ad ostendendum..... Et puto quod*, etc. Editi, *Sufficere hæc ad ostendendum..... puto : quod*, etc.

(57) Mss. nostri, *hujuscemodi erroris incurrimus*; sed legendum videtur cum editis ut in textu.

(58) Διάβολος, *a* Διαβάλλω, *criminor, calumnior.*

SANCTI GREGORII

THAUMATURGI

IN ORIGENEM PROSPHONETICA AC PANEGYRICA ORATIO.

Vide hujusce *Patrologiæ Græco-Latinæ*, tom. X, in Gregorio Thaumaturgo.

PETRI DANIELIS HUETII

EPISCOPI ABRINCENSIS

ORIGENIANA.

OPERIS TOTIUS PROLOGUS ET PARTITIO.

Colligenti mihi superstites primigeniorum Origenis Operum reliquias, et in publicam lucem dare paranti, optimum factu visum est, et vulgo utile, nec a scriptorum ætatis hujus, qui veterum edendis monumentis operam suam consecrarunt, consuetudine alienum res Origenis referre. Quod parce a nonnullis, indiligenter ab aliis, plene, et animo vel amore vel odiis vacuo a nemine omnino factum adhuc, sedulam et affectibus liberam tractationem exposcebat. Res Origenis dico, non gestas modo, sed cogitatas etiam ab eo et litteris proditas : nec enim agendo solum, sed meditando quoque, commentando et scribendo vitæ suæ otia Origenes partitus est. Quamobrem trifariam dividetur istud quod aggredimur opus. Ac primum ipsius perscribemus vitam, facta, mores et obitum. Hinc de ejus eruditione disseremus et dogmatis, quæ magnas in Ecclesia, dum viveret, majores post ejus excessum turbas conciverunt. Scripta demum ejus, quæ multorum critica vexavit, attingentur et discernentur.

LIBER PRIMUS.

ORIGENIS VITA.

LIBRI PRIMI PARTITIO. — Quatuor capitibus liber iste absolvitur. Primum continet quidquid natales inter Origenis et Severi imperatoris mortem intercessit. Secundum pertinet ab obitu Severi ad initia imperii Maximini. Tertium res Origenis a Maximini primordiis ad Philippi necem gestas complectitur. Quartum a Philippi morte exorsum in Origenis occasu desinit.

CAPUT PRIMUM.

I. *Origenis patria, ætas, parentes.* II. *Nomen.* III. *Cognomenta.* IV. *Institutio puerilis. indoles.* V. *Præceptores et studia.* VI. *Utrum Ammonium audiverit.* VII. *An plures fuerint Origenes, et plures Adamantii.* VIII. *Leonidæ martyrium.* IX. *Origenes grammaticam publice profitetur, catechumenos instituit, martyribus præsto est.* X. *Utrum hoc tempore Cæsaream Cappadociæ iverit.* XI. *Grammaticæ docendæ munus abdicat.* XII. *Piæ ejus exercitationes.* *Plurimi ex ejus discipulis martyrium obeunt.* XIII. *Se ipse evirat.*

I. Origenes (1) genere Ægyptius, Alexandriæ natus est anno Christi, ut videtur, centesimo octogesimo quinto, annum jam sextum imperante Commodo, nonum vero Christianam rempublicam

(1) *Genere Ægyptius, Alexandriæ natus est.* Genere quidem Ægyptium fuisse Origenem tradunt Eusebius, Epiphanius et alii : at veterum nullus disertis verbis docet eum Alexandriæ natum esse.

administrante Eleuthero papa[1], Triario Materno, M. Atilio Bradua coss. Cum enim decimum septimum ætatis annum egisse eum scribat Eusebius *Hist. eccl.* lib. VI, cap. 2, quo tempore martyrium expetivit pater ejus Leonides, (2) anno nempe Severi decimo, plane ab eo, quem dixi, cardine, vitæ initium videtur duxisse. Biennio juniorem faciunt Fasti Siculi, aliique, et in annum qui fuit Clodio Crispino, et Papirio Æliano coss. ortum ejus conferunt. Eadem videtur Mariani Scoti ratio, nam in annum Christi 204, Leonidæ martyrium conjicit. Toto vero triennio recentiorem credidit Origenem Hermannus Contractus: nonnulli etiam quadriennio. Nos Eusebii sequimur ἐπιλογισμούς. Pater illi fuit is, quem dixi, Leonides, omni virtutum genere insignis, et sacris disciplinis apprime institutus, (3) episcopatu etiam, ut scribit Suidas, præditus. Matris nomen silentio auctores presserunt.

II. Origenes appellatus est: cujus nominis etymon a multis disquisitum est. Theophanes Cerameus hom. 22, Ὠριγένην τῆς ὀργῆς ἐπώνυμον appellat: sed non tam, ut videtur, ad indicandam nominis originem, quam ad suggillandum Origenem quæsita ex vocis sono occasione. Erasmus, Caninius, Hœschelius et Schottus, viri Græcis litteris luculenter exculti, nonnullique præterea, Ὠριγένην dictum putant, quasi ὄρειον τὸ γένος, Ὀρειγενῆν, ἐν ὄρει γεννηθέντα. Joannes Tarinus, et alii, ita eum existimant appellatum, quasi ὥριον, seu ὥριμον γεννηθέντα, *mature genitum*. Inepte Badius, qui dictum fingit ab ὀρόν, quod idem est ac ὄρον. Ego ab Oro, qui Ægyptiorum deus est, nomen illud profluxisse existimo, quemadmodum a Jove, Diogenem; a Mercurio, Hermogenem. Neque vero miretur quisquam Christianos parentes ab ethnicorum deo derivatam appellationem fillo indidisse; id enim tum erat usu pervagatum, (4) nec ejusmodi nomina abjiciebant catechumeni cum Christi fidem amplectebantur; atque hinc Dionysius ille Areopagita [1], Apollos Alexandrinus [2], Phœbe, Hermas, Hermes [3], Nereus [4] et Diotrephes, Lucæ, Paulo et Joanni inter Christianos commemorati; hinc Ammonii, Serapiones, Athenagoræ, Apollinarii, Demetrii, Isidori: (5) *quis* enim, ait Tertullianus (6), *nominum reatus?* Quod autem objici potest ab Oro Orogenem fuisse dicendum, non Origenem, de nihilo est; nam primum responderi potest sic pro ἀργοφόντης, Mercurium ἀργειφόντην fuisse dictum; sic *Cephisidoro* nomen fuisse cuidam Aristotelis adversario, qui *Cephisodorus* fuerat appellandus; usu quoque receptissimum esse apud Latinos ita nomina conflare; sic *Dionysipolitas* appellasse Ciceronem, quos alii *Dionysopolitas;* sic *Demiphonem* et *Clitiphonem* a comicis dictos, qui ab aliis *Demophoon* et *Clitophon;* sic *Phœbigenam* a Virgilio, qui *Phœbogena* dici debuisset. Et ut similem nominum coagmentationem proferre nullam possemus, quis accuratam hellenismi munditiem in Alexandrina requirat Dialecto, (7) quæ a Macedonica profecta est, barbara ipsa primum et impura, et extra Græcarum censum numerata, tot deinde gentium commercio inquinata, et ab Ægyptiis demum, inter quos consedit, distorta et corrupta? Inde fit ut Alexandrinorum loquelam tam sæpe carpant critici antiqui, Phrynicus, Thomas magister et Helladius Besantinous. Verum his omissis genuina responsio ex sequentibus facile exstabit. Orus Ægyptiorum deus is est Osiridis et Isidis filius, quem Apollinem esse et Solem veteres magno consensu tradiderunt. Orum seu Horum dictum existimavit Horus Apollo, quod horis præsit; horas

[1] Act. XVII, 34. [2] Act. XVIII, 24. [3] Rom. XVI, 1, 14, 15. [4] III Joan. 9.

(2) *Anno nempe Severi decimo.* Eusebius nullibi in *Historia* sua *ecclesiastica* dicit anno Severi decimo passum esse Leonidem Origenis patrem. Id unum narrat lib. VI, cap. 2, Severum anno imperii sui decimo, Læto Alexandriæ et totius Ægypti præside, Ecclesiam Catholicorum in ea urbe gubernante Demetrio episcopo, acerbissimam excitasse persecutionem in qua martyrium subierit Leonides. An autem primo persecutionis anno, an secundo passus sit, id silentio præterit. Non ergo in *Historia ecclesiastica*, sed in *Chronico* diserte Leonidæ martyrium anno Severi decimo ascribit Eusebius; quem sequitur Hieronymus in *Catalog. script. eccles.*, cap. 54, ubi ait: *Origenes qui et Adamantius, decimo Severi Pertinacis anno adversum Christianos persecutione commota, a Leonide patre, Christi martyrio coronato, cum sex fratribus et matre vidua pauper relinquitur annos natus circiter decem et septem.*

(3) *Episcopatu etiam, ut scribit Suidas, præditus.* Duo item codices Vaticani mss. in Hieronymo *Catalogo scriptor. eccles.*, cap. 54, legunt: *Origenes... a Leonide episcopo patre, martyrio coronato*, etc.

(4) *Nec ejusmodi nomina abjiciebant catechumeni cum Christi fidem amplectabantur.* Verumtamen Eusebius *De martyribus Palæstinæ*, cap. 11, pag. 337, refert Ægyptios fratres ad tyrannum perductos, nomina idolorum sibi ab ortu imposita abjecisse, et prophetarum nomina Eliæ, Jeremiæ atque Isaiæ, et Samuelis ac Danielis sibi ascivisse.

(5) *Quis* enim, ait Tertullianus, *nominum reatus?* Sic Athenagoras *Legation. pro Christianis*, non longe ab initio: Οὐδὲν δὲ ὄνομα ἐφ' ἑαυτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ οὐ πονηρὸν, οὐδὲ χρηστὸν νομίζεται· διὰ δὲ τὰς ὑποκειμένας, ἢ ἀγαθὰς πράξεις, ἢ φλαυρὰ ἢ ἀγαθὰ δοκεῖ. *Nomen ipsum per se et quatenus nomen est, bonum malumve existimatur nullum: sed tale profecto judicandum unumquodque, qualis res ipsa aut actio de qua prædicatur, fuerit.*

(6) Tertul. *Apol.*, p. 28.

(7) *Quæ a Macedonica profecta est.* Plutarchus in *Antonio* narrat Cleopatram multarum gentium linguas didicisse, τῶν πρὸ αὐτῆς βασιλέων οὐδὲ τὴν Αἰγυπτίων ἀνασχομένων περιλαβεῖν διάλεκτον, ἐνίων δὲ καὶ τὸ Μακεδονίζειν ἐκλιπόντων. *Cum antecessores ejus reges ne Ægyptiam quidem dialectum percipere sustinuissent, nonnulli etiam desiissent Macedonicam.* Barbaram autem fuisse hanc e Macedonica natam Alexandrinam dialectum innuit Sextus Empiricus *Adversus Mathemat.*, pag. 42. Vide insuper Alex. Morum in *Causa Dei*, part. II, quæst. 6, pag. 138. At Vossius *Adversus crit. Simonii*, pag. 16, linguam Alexandrinorum pertendit fuisse Atticam.

contra nomen ab eo traxisse, et quatuor anni tempestates ὥρας indidem dictas, et annum, et Græcorum annales, et eorum scriptores ὡρογράφους, tradunt Macrobius lib. I *Saturn.*, cap. 21; et Censorinus cap. 19. Inepte Horus Apollo : Ἐμοὶ μὲν οὖν Αἰγύπτιον φαίνεται, καὶ οὐδαμῶς Ἑλληνικὸν ὄνομα Ὦρος εἶναι, inquit Pausanias in Corinth. vere. Salmasius, epist. 78, Orum nomen habere censet a veteris linguæ Ægyptiæ vocabulo πιουρό, vel absque articulo οὐρό, quod *regem* sonat. Ita certe quidem sæpe exponit Ibno Cabar in *Scala magna*, quam edidit Kircherus. Sunt qui derivent a חרס, id est *Sol*, ad quos minime quidem possum accedere : Ὦρος enim factum est ex Ægyptio Or, cui a Græcis addita terminatio est Or nomen fuit pastori cuidam Ægyptio Telegoni patri, qui B septimus ab Inacho Ægypti regnum tenuit. Hujus meminit Hieronymus in *Chronici* Eusebiani libro posteriore, et alterius Or in epistola ad Ctesiphontem adversus Pelagium, cap. 2, Ægyptiorum abbatum duorum vitam scripsit Palladius in *Lausiacis*, quorum alteri Or nomen fuit, alteri Pior, præfixo nimirum Ægyptio articulo masculino. Idem alio loco meminit virginis Taor nomini Or præfixo itidem articulo feminino Ægyptio. Or genuinum est dei hujus Ægyptiaci nomen, unde Ὦρος Græcum, adjecta terminatione. Quemadmodum autem in honorem dei illius non unus appellatione Græcanica Ὦρος dictus fuit; ita et Ægyptiacum Ὦρ multi in nomen asciverunt. Quod si quis ergo ita dictus reperiatur, non per metaplasmum pro Ὦρος C ita putetur nuncupatus, ut conjectat Scaliger; sed Ὦρος e contrario a primigenio Ὤρ inducta Græcanica forma detortum existimetur. Ὤρ autem purum putum Hebraicum est אור, quod *lucem* significat, et pro ipso etiam sole usurpatur Jobi XXXI, 26, necnon est Jobi XXXVI, 30; et Isaiæ V, 30, juxta quorumdam interpretum expositionem. Jam vero unde manarit Origenis nomen in promptu est; ab Ὤρ nimirum fieri debuit Ὠριγένης, non Ὠρογένης, quemadmodum ab ἦρ, ἠριγένεια ἠώς, non ἠρογένεια· a πῦρ, πυριγενής, Bacchi epitheton apud *Nonnum*. Origenes igitur idem fuerit quod *Phœbigena*, non quod *Montigena*. Erasmum, Caninium, cæterosque in fraudem illexerunt hæc *Etymologi* D verba : (8) Εἰ μὲν φωνῆεν ἐπιφέρηται, ἢ ἐν ἁπλοῦν σύμφωνον, φυλάττεται ἡ ει δίφθογγος. Οἷον, ὄρει, ὀρείαυλος, ὀρειγενής, ὁ ἐν τῷ ὄρει γεννηθείς. Hæc rectius intellexissent profecto, si ad sequentia attendissent : Τὸ γὰρ κύριον ὄνομα καὶ βαρύνεται, καὶ διὰ τοῦ ω μεγάλου γράφεται, καὶ διὰ τοῦ ι· nec enim apertius significare poterat

A *Etymologiarum* auctor aliud esse, Ὀρειγενής, aliud, Ὠριγένης. (9) Ac alio itidem loco nomina illa, Ὠριγένης, et Ὠρίων, patronymica esse docet, nec proinde ἀπὸ τοῦ ὥρους, sed ἀπὸ τοῦ ὥρου τὸ Ὠριγένης derivari. Ὠρίων autem usitatum inter Ægyptios multorum nomen fuit. Duorum ejus nominis grammaticorum meminit Suidas, Thebæi alterius, alterius Alexandrini. Ab Oro scilicet, quo etiam nomine complures, ut dixi, gavisi sunt. Ipse venator Orion, qui inter astra relatus est, non quasi Οὐρίων, quod etymon Græcia mendax confinxit, sed ab Hebræo potius אור, quasi dicas, *Lucidus*, nomen habuit; hic est enim unus asterismus omnium lucidissimus. Hebraicum autem nomen habuisse ipsum eo credibilius est, quod in Bœotia vixit, itidem ut Cadmus Orionis ætate non multo superior, qui Phœnicum linguam in Græciam intulit. Addit Hœschelius in Origen. *contra Cels.*, lib. I, pro Ὀριγενής factum Ὠριγενής, quemadmodum pro Ὀρεσίτροφος poetæ Ὠρεσίτροφος dixerunt. Id nollem erudito viro excidisse; quod enim metri necessitate adducti ausi sunt poetæ aliquando, id in legem aut exemplum trahere non debuit. Nec felicior aliorum conjectura, qui Origeni nomen factum volunt, quod tempestive genitus sit; nam sic scriberetur, *Horigenes*, non *Origenes*. Inane est autem quod ejus sententiæ confirmandæ gratia adjecit vir eruditus, se in vetustis codicibus Origenis nomen cum aspiratione scriptum sæpissime reperisse : certum quippe est longe etiam frequentius aspiratione carere : ab Horo nimirum appellatio est, qui aspirationem sibi vindicat aliquando, sæpius etiam respuit.

II. Id ergo nominis a puero habuit Origenes; at annis subinde prodeuntibus Adamantius cognominatus est, ὅτι Ἀδαμαντίνοις δεσμοῖς ἐῴκεσαν οὓς ἂν δήσειε λόγους, inquit Photius cod. 118, vel propter mentis adamantinum robur, quæ nullis in illustranda Scriptura, et in scribendo laboribus defatigaretur, quemadmodum in epistola ad Marcellam prodit Hieronymus; vel quod tanquam invictus adamas fortiter veræ fidei opem ferret, omniaque in se missa hæreticorum tela veritate ipsa retunderet. Atque id cognomentum sibi hunc ipsum ascivisse tradit Epiphanius hær. 64, c. 73. (10) Hinc refellitur Erasmus in *Vita Origenis*, illud ipsi jam a vitæ exortu, non ex moribus inditum existimans. Ab ingenti etiam librorum, quos assidue scribebat, copia συντάκτης, (11) sive συνταχτήριος, sive συνταχτικός dici meruit. Chalcenteri etiam attributum est ei ab Hieronymo cognomentum, ad Didymi illius Alexandrini grammatici exemplum, qui ob inde-

(8) *Etymol. magn.* in Ὀρίγανον.

(9) Idem in Ἀτρείδης.

(10) *Hinc refellitur Erasmus.* Equidem in hoc errore versabatur, cum Origenis vitam scribebat; sed aliud docet in *Adagiis*, dictum nempe fuisse Adamantium ob incredibilem numerum librorum quos scripsisse dicitur.

(11) *Sive συνταχτήριος, sive συνταχτικός dici meruit.* Συντάττεσθαι, Græcis est *valedicere*. Hesychius συντάξασθαι, ἀσπάσασθαι. Hinc Oratio Gregorii Nazianzeni, habita in consensu centum et quinquaginta episcoporum, συνταχτήριος λόγος inscribitur, quod idem est ac συνταχτικός. Quamobrem cum ait Suidas Origenem dictum esse συνταχτήριον, longe fallitur; συντάκτης enim dictus est, teste Epiphanio, non συνταχτήριος, neque συνταχτικός.

fessum scribendi studium, et assiduam circa libros moram, eamdem appellationem consecutus est; supra tria siquidem librorum millia et quingentos conscripsit, cum multo plures Origenem scripsisse proditum sit, minime autem dum viveret Adamantius noster Chalcenteri nomen gessit. Paribus de causis Apion grammaticus, ac itidem Ægyptius, propter inusitatam in litterariis laboribus constantiam, μόχθος cognomine dictus est. Sed redeamus ad propositum.

IV. (12) Sex præter Origenem filios suscepit Leonides: at cum in illo admodum etiam tum puero magna ad virtutem eluceret indoles, omnem fere patris amorem ac studium ad se convertit. Hunc itaque sibi domestica institutione, assiduisque præceptis formandum suscepit Leonides, animumque rudem primis imbuit Christianæ pietatis, divinarumque simul et exoticarum doctrinarum elementis: sed ita tamen ut in quotidianis exercitationibus, humanarum litterarum studiis sacræ disciplinæ præirent. Erat omnino in puero ingenium peracre et fervidum, singularis memoria, flagrans et incredibile studium, ut quidquid sibi impositum esset ad discendum non tam exciperet, quam arriperet, docentemque patrem discendo et quærendo defatigaret. Cum enim selecti e Scriptura sancta loci singulis quibusque diebus memoriæ commendandi ipsi proponerentur, proclivi verborum sensu non contentus, satagebat subire ad interiora, et reconditas sententias evolvere, patremque assidua percontatione lacessebat. Ac puerum quidem immoderata quadam ingenii ubertate superfluentem coercebat, palamque castigabat; sed felicem nihilominus animi calorem tacitus admirans futurum augurabatur ut ad majora aspiraret aliquando, filioque nondum puberi summa omnia judicio suo tribuebat. Sed quas interdiu blanditias prudentia et gravitas continuerant, eas noctu patrius amor exprimebat; ferunt siquidem dormientis cubiculum pueri sæpe ingressum Patrem, nudatum filii pectus, sic tanquam aliquod Spiritus sancti domicilium fuisse exosculatum, Deoque grates egisse, qui se tam felici prole auxisset.

V. (13) Postquam domesticis præceptionibus roboratus animus publicam lucem quærere cœpit, (14) Clementi Alexandrino, qui Pantæni scholam regendam susceperat, in disciplinam traditus est, quo magistro tantum valuit ingeniosi adolescentis exercitatio, ut præter artium sacrarum disciplinam, ad quam meditationes fere referebat omnes, maximam etiam colligeret memoriam antiquitatis, et mathematicas ad hæc artes facultatemque oratoriam adjungeret. Applicavit deinde sese ad Ammonium, cognomento Saccam, et in ejus exhedris insignem philosophiæ peritiam comparavit, sed Platonicæ præsertim, quæ tam altas in ejus animo radices egit, ut succrescentes Christianæ doctrinæ fruges interficeret; nam Ecclesiæ scita fere exigebat ad normam Platonis, et sincera Christi dogmata Platonicis, ut ita dicam, coloribus oblinebat. Est apud Wernerum in *Fasciculo temporum*, Alexandri in Jerosolymitano episcopatu decessorem Narcissum Origenis fuisse magistrum. Tale quidem nihil habet Eusebius; neque certe unde id sumpserit Wernerus, comminisci possum. Halloxius Origenem scribit Pantænum quoque præceptorem audivisse; cui uti assentiamur nulla nos adducunt veterum testimonia; imo vero refragari etiam videntur: memoriæ quippe prodit Eusebius Origenem etiam tum puerum Clementis auditorem fuisse; post Pantænum autem Alexandrinæ scholæ Clementem præfuisse. Docendi igitur curam tunc abjecerit Pantænus, cum primum magistris usus est Origenes. Narrant quoque Magdeburgenses *Cent.* III, c. 10, inter præceptores Origenis Huillum recenseri ab Hieronymo in *Apologia in Rufinum*. Ab Huillo quidem nonnulla monitum fuisse Origenem, quæ ad veriorem Scripturæ interpretationem pertinerent, narrat Hieronymus lib. I, cap. 3. Quod si præceptor dicendus est, qui errantem meliora pro tempore amice submonet, profecto quicunque litteris damus operam nostri invicem præceptores sumus, quippe qui nos invicem monitis juvamus et consiliis, et

Hanc veniam petimusque, damusque vicissim (15).

VI. Duo porro hic videnda sunt, utrum Ammonium audiverit Origenes; tum pluresne hujus nominis ex Ammonii schola prodierint: hæc enim a viris eruditis in utramque partem disputata sunt. Priorem quæstionem agitat Baronius ad annum Christi 234, mirarique se dicit qui audire Ammonium potuerit Origenes Ammonio fere ætate suppar, et aliorum ipse institutioni ante annum ætatis tricesimum præfectus. Quasi non his sæpe temporibus, ut pluribus probabimus infra, jam grandes natu viri scholas frequentarint; et hujus ipsius Ammonii discipulus Plotinus, ad eum audiendum annos viginti octo natus non accesserit, annosque eum undecim audiverit: quasi catechumenis fidei Christianæ rudimenta tradere, et grammaticam publice profiteri non potuerit Origenes; ipse succi-

(12) Euseb., *Hist. eccles.*, lib. VI, cap. 1 et 2.

(13) Idem, lib. VI, cap. 6.

(14) *Clementi Alexandrino*, etc. Videtur in hac Clementis schola condiscipulum habuisse Alexandrum, Jerosolymitanum postea episcopum, virum sanctissimum, quem acerrimum deinde sui defensorem expertus est. Ambo enim apud Eusebium *Hist. ecclesiast.* lib. VI, cap. 14. Clementem ut parentem, et conciliatæ inter se amicitiæ auctorem agnoscunt. Eodem honore ut magistrum prosequuntur Pannum. Ad id autem quod objicit clarissimus Huetius ex Eusebio Origenem etiam tum puerum Clementis auditorem fuisse; post Pantænum autem Alexandrinæ scholæ Clementem præfuisse, respondet Tillemontius Pantænum quidem in Indiam profectum esse circa annum Christi 189, cum quadrimus adhuc erat Origenes, sed ipsum postea Alexandriam rediisse, ut docet Hieronymus in *Catalog. script. ecclesiast.*, cap. 36.

(15) Horat. *De art poet.*, vers. 11.

sivis horis sepositum ad audiendum Ammonium tempus habere. Neque vero post Porphyrii, Eusebii, Nicephori et Suidæ testimonium, quin Ammonio magistro usus sit, potest dubitari.

VII. Spissior est et reconditior altera quæstio, cujus accurate pertractandi commodum nacti locum, non disputabimus tantum pluresne Origenes ex Ammonii schola orti sint, sed ab unone etiam et eodem Origene duplex Origenistarum hæreticorum secta profecta sit; tum etiam multiplexne fuerit Adamantius. Per mihi sane placet Henrici Valesii sententia, viri ecclesiasticæ juxta et profanæ antiquitatis litterate periti. Is in luculentis ad Eusebii *Historiam* adnotationibus geminum Origenem Ammonio operam ad audiendum dedisse scribit, alterum Adamantium nostrum; alterum illum qui cum Herennio et Plotino a condiscipulatu conjuncte vixit, et cujus frequens occurrit mentio in *Vita Plotini* a Porphyrio conscripta, et in libri *De fine* a Longino lucubrati fragmento, quod huic ipsi *Vitæ* Porphyrius intexuit. Rationes quibus id astruit vir doctus brevi complectar. Adamantium Origenem Ammonii auditorem multam ex scriptis apud posteros gloriam fuisse consecutum a Porphyrio apud Euseb. *Hist.* lib. VI, cap. 19, traditum est; at Origenem alterum Plotini sodalem nihil præter libellum *De dæmonibus* scriptum reliquisse docent iidem Porphyrius et Longinus. Imperantibus præterea Gallo et Volusiano Origenem eum, qui Adamantius usurpatur, extremum clausisse diem prodit Eusebius; Origenem vero alterum sub Gallieno librum quemdam elaborasse in eadem *Plotini Vita* scriptum Porphyrius reliquit. Quibus tertium illud argumentum addo. Origenem Adamantium sibi valde adolescenti cognitum aliquando fuisse Porphyrius tradidit; quod non dixisset profecto, si diuturna sibi cum illo et constans intercessisset necessitudo: Origenis autem alterius Romæ condiscipulum et æqualem fuisse Porphyrium memoriæ prodidit Eunapius. Sane imperium tenente Philippo iter Romam neutiquam suscepisse Origenem Adamantium, et Roma omnino per id tempus abfuisse certissimum est; nec enim tam longam peregrinationem credibile est silentio fuisse prætermissuros Eusebium et Hieronymum: at Origenem alterum ad Plotinum Romæ tum in scholis publice disserentem accessisse auctor est idem Porphyrius. Id si animadvertisset Baronius (16), neque contra Eusebii fidem Origenem Adamantium, quem ab alio non distinxit, secundo Romam abiisse ad Fabianum papam purgandi sui causa excogitasset, neque Possevino et Halloxio idem ut crederent causam præbuisset: hoc enim unus ille Porphyrii locus viro magno persuasit. Quemadmodum autem duos Origenes in unum confuderunt nonnulli, ita ex uno et eodem Origene Leonidæ filio duos Origenes alii effinxerunt, verum alterum, a quo orti sunt Origenistæ simpliciter dicti; alterum Origenistarum, qui fœdi cognominati sunt, principem et antesignanum. Id miror temere nonnullos affirmare, quod ignorare se testatur Epiphanius scriptor locupletissimus, et proximus temporum illorum. Epiphanii verba parum sincere reddidit Augustinus: cum enim conceptis verbis nescire se professus fuisset Epiphanius hær. 63, cap. 1, et hær. 64, cap. 3, an ab Adamantio Origene, an ab alio impuri Origenistæ propagati sint, hæc ita reddidit Augustinus, lib. *De hær.*, cap. 42, *Origeniani a quodam Origene dicti sunt, non ab illo qui fere omnibus notus est, sed ab alio nescio quo, de quo vel sectatoribus ejus Epiphanius loquens*, etc. Vitiatam ab Augustino sententiam nova accessione fœdavit Augustini simius *Prædestinati* auctor, quem edidit Sirmondus; sic enim scripsit, hær. 42: *Quadragesimam et secundam hæresim Origeniani inchoaverunt, a quodam Origene, non illo qui fere omnibus notus est, sed alio Syro quodam sceleratissimo.* Verba hæc Augustini, *Sed ab alio nescio quo*, videtur falsa hac lectione depravasse: *Sed alio Syro quodam.* Idem capite sequenti alium nobis obtrudit Origenem ab Adamantio nostro diversum, dogmatum eorum auctorem quorum Adamantium Epiphanius accusavit. Sophronius Jerosolymitanus ab Epiphanio inductus, geminum quoque Origenem, alterum antiquiorem, Adamantium alterum commemorat in epistola ad Sergium: quod observatione sua dignum Photius existimavit cod. 231. In eadem causa est Joannes Damascenus in libr. *De hæresib.* geminum fingens Origenem, unde duplices orti sint Origenistæ fœdi, et Adamantii sectatores. Atque item Guido carmelita, Elnensis episcopus, qui figmentum idem arripuit in *Summa de hæres.* Atque ita duone exstiterint Origenes Origenistarum principes addubitavit Epiphanius; asseverarunt Augustinus, Sophronius et Joannes Damascenus; tres autem finxit auctor *Prædestinati*, scriptor nequam, ut vel ex eo conjicias quod eodem capite Pamphilum martyrem episcopum aliquando fuisse tradit. Quod autem asseveravit Augustinus, negavit id diserte Baronius ad an. 256, et causas cur duplex fingeretur Origenes acute pervestigavit. Memoratus porro ab Eunapio in *Vita Porphyrii* Origenes ille quem diximus, Porphyrii et Amelii condiscipulus, idemne sit ac sodalis ille Plotini, an alius, non satis exstat; nam qui cum Plotino Ammonium audivit Origenes, Plotini æqualis fuit et amicus, nec doctrina inferior, ut ei ad se audiendum forte venienti erubescens assurgeret Plotinus, nec coram eo verba facere sustineret: at laudatus ab Eunapio Origenes alter Plotini scholam videtur frequentasse, quippe qui Porphyrii et Amelii Romæ condiscipulus fuerit, quorum utrumque Plotini doctrinam Romæ capessivisse constat. Id si sit, Origenes duos iisdem temporibus cum Plotino Romæ conjunctissime vixisse

(16) Baron. ad an. 248.

dicendum est, alterum ejus condiscipulum, discipulum alterum. Quartum ad hæc Origenem, Ægyptium et ipsum, atque itidem presbyterum, et Ammonii alterius sodalem, verum Adamantio Origene recentiorem, et Athanasio Alexandrino episcopo coævum, a Palladio in Lausiacis et Nicephoro Callisti commemoratum addam : reliquos hujus nominis litteratorum diligentiæ investigandos relinquam. Cautionem præterea a studiosis adhiberi velim, ne quotiescunque Adamantii mentio in scriptoribus ecclesiasticis incidet, eumdem statim hunc arbitrentur esse ac Origenem : id enim nominis, præter alios, auctori cuidam Christiano fuit, quem ab Origene caute distinguens Theodoretus, utriusque scriptis ad contexendam hæreticarum fabularum epitomen usum se non semel profitetur.

VIII (17) Decimum fere et septimum ætatis annum exegerat Origenes, cum Christi Ecclesiam modis omnibus vexare aggressus est Severus imperator. Cum enim per totum orbem sese Christiana fides effunderet, veritus quippe est vir cautus ac diligens ne hinc aliqua exsisteret rerum conversio. Toti itaque Ecclesiæ bellum atrox indixit. Ægypto tunc præerat cum imperio Lætus, qui ut imperatori fidem suam præstaret ac diligentiam, in Ægyptios Christianos, sed in Alexandrinos præcipue ferino ritu desæviit. Tum vero Origenem ingens martyrii cupido incessit, qui se, cum hoc fecisset, egregium scilicet vitæ fructum cepisse arbitrabatur. Præsensit id mater, et precibus ac rationibus excogitatis vix filii propositum repressit. Quod omnibus porro votis concupiverat filius, id repente patri objectum est : qui in vincula Christi nomine conjectus, morti destinatur. Sopitum martyrii desiderium in Origenis animo excitavit Leonidæ constantia, ut quævis sibi potius subeunda tormenta, quam a sperata martyrii gloria discedendum putaret. At mater, adhibitis frustra fletibus, filii impetum tardavit arte, et occultis ipsius vestimentis invitum domi retinuit. Itaque quod ipse facere non potuit, Patri ut faceret litterarum adhortationibus auctor fuit : quibus confirmatior effectus Leonides capitis supplicium tulit, anno, ut dixi, Severi decimo, ad x Kalend. Maias, ad quem diem mors ejus refertur in Romano Martyrologio. Bona ejus, quibus familiam dum viveret honeste toleraverat, fisco sunt addicta : atque ita Origenis, cum matre ac sex parvulis fratribus in summa egestate et luctu relicti, opes omnes confusæ sunt. Christianis favebat Alexandriæ nobilis et opulenta mulier, et facultatibus suis sublevabat inopes, sed orthodoxos ab hæreticis parum caute discernebat : nam Paulum quemdam Antiochenum, inter Alexandrinos hæreticos primas tenentem, non opibus solum fovit, sed domi etiam exceptum in filium adoptavit. Origenis illa quoque casum miserata, pueri languescere non sivit industriam, et animum incultu torpere, sed victu, cæterisque rebus commode et liberaliter habuit. Inde Origeni aliqua cum Paulo intercessit consuetudo : sed quamvis ad hunc propter eloquentiam homines non hæretici modo, sed orthodoxi etiam concurrerent, nunquam adduci potuit Origenes ut precationum cum eo consociaret usum, quod Ecclesiæ legibus vetitum esse meminerat. Non leviter hic ab Eusebio, quem tamen assectatur palam, sed hoc loco, ut videtur, intellexit parum, dissentit Nicephorus : Paulum quippe divitis hujus feminæ maritum fuisse scribit lib. v, cap. 5 ; Origenem adoptione filium : quod ex male acceptis Eusebii verbis sensisse illum statim intelliget, qui verba ejus contenderit cum Eusebianis, vel Rufini interpretationem cum utroque contulerit.

IX. Acceptum incommodum diligentia sarcire cupiens Origenes, et fortunam industria sublevare, traditam sibi a Patre humaniorum doctrinarum cognitionem acerrimis studiis excoluit, tantosque fecit in grammaticis disciplinis progressus, ut eas publice docendas susciperet. Hinc largus illi ad usus vitæ necessarios proventus. Ethnicos autem adeo illexerat Christi religio, ut metu fugatis Ecclesiæ doctoribus confluerent ad Origenem adhuc adolescentem, sed doctrina in adolescentia et virtute conspicuum, ab eoque sacra sibi dogmata exponi vellent. Cujus sermonibus affecti plerique, Christi suscepta fide, in intimam ejus familiaritatem sese adjunxerunt. Itaque Alexandrinæ Ecclesiæ episcopus Demetrius, non felicius Christianorum res in Ægypto reparare se posse credidit, (18) quam si catechumenorum curam uni Origeni octodecim annos nato demandaret. Utrasque hic igitur sustinebat partes, litteratoris et catechistæ.

Nova interim Aquilæ Alexandriæ præfecti in Ecclesiam detonuit persecutio, in eaque Origenes singularibus fidei, pietatis ac constantiæ speciminibus editis magnam sibi inter Christianos famam et gra-

(17) Euseb., *Hist. eccles.* lib. vi, cap. 2, 3.

(18) *Quam si catechumenorum curam*, etc. Huetius sequitur Eusebium, qui *Hist.* lib. vi, cap. 3, ait : Ἔτος δ' ἦγεν ὀκτωκαιδέκατον, καθ' ὃ τοῦ τῆς κατηχήσεως προέστη διδασκαλείου. *Annum porro ætatis octavum decimum agebat, tunc cum catechumenis instituendis præfectus est.* Sed Hieronymus *Catalog. scriptor. eccles.*, cap. 54, aperte innuit, omnibus ob persecutionis metum pulsis ac fugatis, cum nemo superesset Alexandriæ qui tradendis fidei catholicæ rudimentis operam daret, Origenem quidem octodecim annos natum κατηχήσεων opus aggressum fuisse ; sed sponte et necdum a Demetrio præfectum, quippe quem Demetrius nonnisi postea in eo munere confirmavit. *Hic*, inquit, *Alexandriæ dispersa Ecclesia, decimo octavo ætatis suæ anno*, κατηχήσεων *opus aggressus, postea a Demetrio ejus urbis episcopo in locum Clementis confirmatus, per multos annos floruit.* Quæ narratio verisimilior videtur, magisque Eusebii ipsius ordini consentanea. Nec enim verisimile est Demetrium uni Origeni tam paucos annos nato catechumenorum curam statim demandasse.

tiam peperit. Cum enim traherentur ad necem martyres Christi, obvios amplectebatur, affectabatur euntes, morientibus aderat, et tormentorum sævitiam allocutionibus et solatiis levabat. Unde circumstantis populi conversa in se iracundia, lapidibus appetitus, cum nefariorum hominum vix effugisset manus, statim domus ejus, quam frequentari catechumenis adverterant, armatis hominibus circumsessa est. Mihi imprimis eorum probatur opinio, qui tempestati huic egregium Origenis facinus, ab Epiphanio hær. 64, cap. 1, commemoratum adjungunt, quando eum adraso vertice, quales Ægyptiorum deorum ministri esse solent, profani Serapidis gradibus statuentes Ethnici, palmarum ramos præbere jusserunt sacerdotibus, qui ad obeunda sacra ascendebant, quo more eorum gravissimæ cæremoniæ continentur. Acceptis ille palmarum surculis, præsenti animo et erecto, astantes alta voce sic allocutus est : *Adeste, accipite ramum, non templi idolis consecrati, sed Christi.* Quibus gentilium in se concitatis animis, fugere, latitare, et latebras crebro commutare coactus est.

X. Alexandria sub idem tempus excessisse ipsum, et Cæsaream Cappadociæ confugisse censet Baronius ad an. 205, n. 6, Palladii auctoritate permotus, qui cap. 147, Origenem scribit, cum gentilium vexationem fugeret, Cæsareæ apud Julianam virginem delituisse biennio, et in litteris animum habuisse. Deinde hæc subnectit : Εὗρον δὲ ταῦτα ἐγὼ C γεγραμμένα ἐν παλαιοτάτῳ βιβλίῳ στιχηρῷ, ὅπερ ἐγέγραπτο χειρὶ Ὠριγένους· τοῦτο τὸ βιβλίον εὗρον ἐγὼ παρὰ Ἰουλιανῇ παρθένῳ ἐν Καισαρείᾳ, κρυπτόμενος κἀγὼ παρ' αὐτῇ, ἥτις ἔλεγε παρ' αὐτοῦ Συμμάχου τοῦ ἑρμηνέως τῶν Ἰουδαίων αὐτὸ εἰληφέναι. Manifesto hæc sibi repugnant : nam si librum illum manu sua exaravit Origenes, quomodo illum a Symmacho habere potuit Juliana ? quomodo eum apud Julianam Origenes reperire ? Lege, ἅπερ ἐγέγραπτο, proclivia fient omnia. Sese in antiquissimo libro verba hæc manu Origenis scripta reperisse ait Palladius : *Hunc librum inveni apud Julianam virginem, in Cæsarea civitate, dum apud ipsam laterem, quæ illum ab ipso Symmacho interprete Judæorum se accepisse referebat.* (19) Quoniam autem alibi do- D cet Eusebius Symmachi Commentarios in Evangelium Matthæi, et ab eo concinnatam Scripturæ In- A terpretationem, a Juliana Origenem accepisse, quæ ea porro jure successionis ab ipso Symmacho habebat, inde collegit Baronius ex iis Symmachi libris memoratis ab Eusebio unum eum fuisse, quem manu Origenis notatum vidit Palladius ; vel Commentarios nempe in Matthæum, vel Interpretationem ipsam Scripturæ. Præterea non alia Origenem de causa latuisse apud Julianam censuit, quam ut aliquam ethnicorum adversus Christianos persecutionem devitaret, vel Severi scilicet, vel Maximini, vel Decii : cum Maximini autem vel Decii ætate hi jam Symmachi libri exiissent in lucem, et ad Origenis proinde notitiam venissent, tum certe ab eo fuisse inventos, dum Severi bellum in Ecclesiam ferveret. Halloxium traxit in assensum ea Baronii B ratio, quam accuratius tamen excutiamus. Quem librum Origenis manu notatum vidisse se ait Palladius, is erat antiquissimus : atqui Palladium ducentis circiter annis Symmachus antecessit. (20) An vero ducentorum annorum codex, antiquissimus dici possit, existiment eruditi, qui sciunt quot sæcula ejusmodi codices durando vincere soliti sint. Symmachum ergo liber iste auctorem non habuit. Quos autem a Juliana Symmachi libros accepisse Origenem prodit Eusebius, ab ipso fuerunt Symmacho elaborati. Ad hæc fuit στιχηρὸς ille codex quem vidit Palladius : at neque Symmachi Commentarios, (21) neque Scripturæ Interpretationem, στιχηρῶς fuisse scripta cuiquam bene sano persuadebitur. Alius ergo fuit ille Palladio commemoratus liber, alii Eusebio. Nec mirum sane utrosque a Juliana accepisse Origenem, cum verisimile sit universam Symmachi bibliothecam ad Julianam hæreditario jure pervenisse, cujus ipsa deinde Origeni copiam fecerit. Hinc ergo frustra concludit Baronius Symmachi Interpretationem et Commentarios tunc ab Origene fuisse inventos, cum imperium teneret Severus, et Ecclesiam male haberet, propterea quod jam tum in Origenis, omniumque adeo manus venerant, cum Maximinus, aut Decius Christianam rempublicam oppugnarunt. (22) Ac si fieri non potuerit, ut, quamvis jam innotuissent multis hæ lucubrationes Symmachi, ipsum tamen Origenem aliis districtum rebus effugerint. Eamdem ejus latitationem narrat Eusebius libro VI, cap. 3, ipsumque ait ex ædibus in ædes fugientem migrasse, non ex urbibus in urbes; et tota urbe neutiquam

(19) Euseb., *Hist. eccles.* lib. VI, c. 17.

(20) *An vero ducentorum annorum codex, antiquissimus dici possit.* Quidni ? Certe Aulus Gellius qui necdum ducentis annis ab obitu Virgilii elapsis sub Adriano floruit, ait lib. II *Noct. Attic.*, cap. 3, ostensum sibi fuisse *Librum* Æneidos *secundum mirandæ vetustatis, emptum in sigillariis* XX *aureis, quem* grammaticus qui ostendebat, *ipsius Virgilii esse credebat.*

(21) *Neque Scripturæ Interpretationem* στιχηρῶς *fuisse scripta cuiquam bene sano persuadebitur.* D. Bernardus de Montfaucon in Præliminaribus in *Hexapla* Origenis, monet in fine catenæ in Job in Anglia editæ, haberi totum librum Job στιχηρῶς scriptum ad fidem veteris cujusdam codicis.

(22) *Ac si fieri non potuerit, ut, quamvis jam innotuissent multis hæ lucubrationes Symmachi, ipsum tamen Origenem*, etc. « Verisimile non videtur, inquit Tillemontius in Orig. not. IX, Origenem Symmachi versionem LX, ante annos elaboratam tam sero, id est anno 235, sub Maximini imperio, nactum esse : potestque commode Eusebius intelligi aut de ipso Symmachi autographo, nam ex ipso Symmacho illud Juliana acceperat ; aut de Commentario quodam Symmachi in Scripturam, non de ejus versione. » Vide quæ dicimus infra lib. III, cap. 4, num. 2

potuisse occultari, non vero Alexandrinis finibus excessisse. Tum continuo subjicit tot ejus exemplo ad Christi partes fuisse adductos, ut crescente in dies catechumenorum numero, quos ipsi soli instituendos commiserat Demetrius Alexandrinus episcopus, grammaticæ artis professione se abdicaverit. Quibus ita ab Eusebio conjunctis, quis tam longinquum, tamque diuturnum iter putet intercessisse? Cum illud ergo tempori huic minime possit aptari, commodius aliud infra reperire conabimur.

XI. (23) Confluente in dies ad Origenem, ut dixi, auditorum numero, quos partim grammaticæ studium, partim Christianæ doctrinæ percipiendæ cupiditas alliciebat, parum sibi convenire credidit tradere elementa litterarum, qui verbo Dei hominum mentes posset imbuere. Quamobrem abrogavit sibi tradendæ grammaticæ munus, et ad celebrandas meliores doctrinas se convertit. Atque A hinc imminutos rei familiaris fructus ut sarciret, professorio muneri utiles libros, quorum pretiosa ipsi supellex erat, distraxit omnes, ac diurnæ quatuor obolorum pensionis pretio vendidit, (24) ne operi suo destinatum domesticæ rei sollicitudo retraheret.

XII. (25) Ad rerum divinarum studium accessit etiam virtutum omnium, quæ essent Christiano dignæ, usus assiduus. Dies docendo, noctes legendo conterebat. Jejunia longa, somni breves, quos humi tantum, vel in storea abjectus capiebat. Frigoris ad hæc patientissimus; vini, olei, aliarumque rerum, quibus irritatur gula, et ad laborem ferendum remollescunt homines, abstinentissimus, usque B adeo ut tentaretur valetudine, et stomacho laboraret. Christianum philosophum vere dixisses. Cujus tanta fuit inter gentiles philosophos et Christianos admirabilitas, ut ad ejus imitationem totos se componerent, ipsiusque adhortationibus incensi

(23) Euseb., *Hist. eccl.* lib. VI, cap. 3.

(24) *Ne operi suo destinatum domesticæ rei sollicitudo retraheret.* Eusebius ait sic egisse Origenem *prudenti consilio usum, ne alienò subsidio opus haberet.*

(25) *Ad rerum divinarum studium, accessit etiam virtutum omnium, quæ essent Christiano dignæ*, etc. Christianas Origenis virtutes leviter admodum hic attingit Huetius, quas tamen Eusebius et alii longe fusius describunt. *Hujusmodi disciplina*, inquit Eusebius lib. VI, cap. 3, *et plane philosophica ratione vivendi, pluribus deinceps annis uti perseveravit, omnes juvenilium cupiditatum illecebras undique submovens. Ac diurno quidem tempore gravissimos cujusquemodi exercitationum labores tolerabat: noctis vero maximam partem divinarum Scripturarum studiis impendebat, severissimæ quoad poterat philosophiæ legibus institutisque semetipsum coercens. Quippe interdiu quidem jejuniorum exercitationibus insudabat: noctu vero somni spatium dimetiebatur, eumque non in strato, sed super nudo solo capere satagebat. Maxime vero evangelica illa Servatoris nostri præcepta observanda esse ducebat, quibus monemur, tum ne duas tunicas habeamus, neve calceamentis utamur; tunc ne de crastino nimium solliciti nosmetipsos excruciemus. Sed et majore, quam ætas ferebat, animi ardore, in frigore ac nuditate perstans, et ad summum evangelicæ paupertatis culmen evectus, familiares suos ingenti admiratione perculit. Ac multos quidem ex ipsis incredibili dolore affecit, qui bona sua cum ipso partiri optabant, cum illum divinæ prædicationis gratia tantos labores sustinentem viderent. Verumtamen de vigore tolerantiæ nihil unquam remisit.* Triginta postea annis sese ipse adhuc in pauperum numerum referebat, quemadmodum liquet ex *Exhortatione* sua ad martyrium, ubi pag. 284, ait: Ἄξιον οὖν ὥσπερ τοῖς μὴ ἐξετασθεῖσιν ἐν βασάνοις καὶ πόνοις παραχωρεῖν πρωτείων πρὸς τοὺς ἐν ἀρθρεμβόλοις καὶ ποικίλοις στρεβλωτηρίοις καὶ πυρὶ ἐπιδειξαμένους τὴν ὑπομονήν· οὕτω καὶ ἡμῖν τοῖς πένησι, κἂν μαρτυρήσωμεν, ὁ λόγος ὑποβάλλει ἐξίστασθαι πρωτείων ὑμῖν, τοῖς, διὰ τὴν ἐν Χριστῷ πρὸς Θεὸν ἀγάπην, πατοῦσι τὴν ἀπατηλὴν δόξαν καὶ τῶν πολλῶν καθικνουμένην, καὶ τὴν τοσαύτην κτῆσιν, καὶ τὴν πρὸς τέκνα φιλοστοργίαν. *Ut igitur æquum est eos qui tormentis et laboribus probati non sunt, primas eis cedere qui equuleis et variis tormentorum generibus, et igne patientiam exhibuerunt: sic et nos pauperes, etsi martyres erimus, ratio suadet primas vobis relinquere qui propter Dei in Christo charitatem, fallacem et quæsitam a plerisque gloriam, et possessiones tantas et naturalem in liberos amorem conculcatis.* Sed quamvis ad summum evangelicæ paupertatis, in qua mortuus est, culmen evectus, necdum tamen se satis pauperem reperiebat: *Christus Dominus noster*, inquit homil. 16 *in Genes.*, pag. 104, 105, *sacerdotibus suis quid præcepit audiamus. « Qui non abrenuntiaverit, inquit, omnibus quæ possidet, non potest meus esse discipulus »*. (Luc. XIV, C 33). *» Contremisco hæc dicens. Meus enim primo omnium; meus, inquam, ipse accusator exsisto, meas condemnationes loquor. Negat Christus suum esse discipulum, quem viderit aliquid possidentem, et eum qui non renuntiat omnibus quæ possidet. Et quid agimus? Quomodo hæc aut ipsi legimus, aut populis exponimus, qui non solum non renuntiamus his quæ possidemus, sed et acquirere volumus ea quæ nunquam habuimus antequam veniremus ad Christum? Nunquidnam, quia nos redarguit conscientia, tegere et non proferre quæ scripta sunt possumus? Nolo duplicati criminis fieri reus. Confiteor, et palam populo audiente confiteor hæc scripta esse, etiamsi nondum implesse me novi. Sed ex hoc saltem commoniti festinemus implere, festinemus transire a sacerdotibus Pharaonis, quibus terrena possessio est, ad sacerdotes Domini, quibus in terra pars non est, quibus portio Dominus est.* Eusebius, *Hist.*, lib. VI, cap. 3: *Multos item per annos, nudis vestigiis ambulasse dicitur,* D *nullo penitus calceamento usus. Vino quoque,* omnibus animatis, *et aliis rebus quæ ad victum minus necessariæ sunt, diutissime abstinuit: usque adeo ut pectus ipsius in gravissimam subversionis labisque discrimen incideret* (Greg. Thaum., *Orat. panegyr.*, part. III.) Discipulos ad virtutem operibus magis, quam verbis incitabat, talemque seipsum præbere conabatur, qualem verbis eum qui recte victurus sit, describebat, exemplum proponens sapientis. Eximia ejus erat sanctitas, teste ipso Epiphanio, hæres. 64, p. 525. Eusebius præterea ait: *Quotidiani ejus actus, verissimæ cujusdam philosophiæ et admirabilis disciplinæ absolutissima opera videbantur. Atque, ut vulgo dicitur qualis oratio, talis ejus vita: qualis vita, talis oratio ejus fuit.* Et paulo post idem Eusebius, *Hist.*, lib. VI, cap. 3-5: *Hujusmodi ergo philosophicæ vitæ exempla præbens, cum divina virtus eum adjuvaret, plures ex discipulis ad imitationem sui merito provocavit: ita ut multi*

palmam martyrii consequerentur. (26) Hinc illi Plutarchi, Heraclides, Sereni, Heraides et Herones, quorum morte Christiana res valde illustrata est.

XIII. Interea dum hæc geruntur corpus suum evirare Origenes ausus est, sive ferro exsectis genitalibus, ut crediderunt Hieronymus (27) et Nicephorus (28), sive medicamento exsiccatis, ut aliis persuasum est : rem enim Epiphanius in incerto reliquit hær. 64, cap. 3. (29) Quanquam verisimilius est medicamine imposito exstinxisse genitalem vim, quam gladio verenda amputasse : non quod existimem, id si fecisset, lævitatem oris prodituram fuisse factum, quod summa cura occultum habere voluit; certum est enim barbam ei non defluere, si quis jam vesticeps aut barbatus exsectionem patiatur : B sed propter horrorem facti; nam quis ita in se sævisse putet hominem non insanum, cum mollioribus uti posset remediis, unde idem commodum capiebat? Certe si quid amplius conjecturæ tribuendum est, cicutam genitalibus illevisse crediderim, quam Athenienses hierophantas ad compescendam libidinem adhibere solitos ipse prodidit libr. VII *contr. Cels.*, num. 48 : Καὶ εἷς μέν που, inquit, παρ' Ἀθηναίοις ἱεροφάντης, οὐδὲ πεπιστευμένος ἑαυτοῦ τὰς ἀρσενικὰς ὀρέξεις, ὡς κύριος αὐτῶν εἶναι δυνάμενος, καὶ κρατεῖν αὐτῶν ἐς ὅσον βούλεται, κωνειασθεὶς τὰ ἀρσενικὰ μέρη, καθαρὸς εἶναι νομίζεται πρὸς τὴν νενομισμένην παρ' Ἀθηναίοις ἁγιστείαν · id est, *oblitis cicuta masculis partibus*, C cohibendæ quippe veneris gratia cicutam locis illis admoveri tradunt Dioscorides, lib. IV, cap. 79 et Plinius, lib. XXV, cap. 13, non sorberi, uti factum ab hierophantis memorat Hieronymus, libr. I *adv. Jovinianum*.

A Causæ cur id faceret, complures Origeni fuere. Ventitabant ad eum puellæ, fidei Christianæ et studiorum gratia : quam hominum autem ingenium a labore proclive esset ad libidinem optime intelligebat, verebaturque ne ex frequenti virginum consortio corpus in ipso juventutis flexu male sui compos ad voluptatem impelleretur. Commovebatur ad hæc effato Christi, quo se ipsos propter cœleste regnum evirasse nonnullos pronuntiaverat *. Id cum præter germanam sententiam accepisset, pravis, ut opinor, deceptus Valesiorum hæreticorum expositionibus, qui ætatem ejus præcesserant, sibique soliti fuerant virilia exsecare, nova isthæc in eo religio incessit. Et jam aliis inductus Christi verbis, a legitimo sensu detortis, unicam sibi tantum habebat tunicam, abjectis calceamentis, nudis incedebat pedibus, nec ullo modo vel in crastinum, vel in longitudinem consulebat. Aliam præterea de hac re Origeni fuisse causam scribit Eusebius, lib. VI, cap. 8, ne scilicet ex crebris puellarum ad se itionibus et alloquiis obtrectandi occasionem haberet malevolentia. At repugnat quod mox subjungit, operam dedisse Origenem, ut factum illud occultaretur : nam si occultavit, quomodo rumores hominum ignorabile factum sopire potuit, quod evulgandum erat ad maledicentiam et obscenos rumores compescendos? Ad annum Severi decimum quartum pertinere hæc suspicatur Baronius : quorum tempus neutiquam Eusebius designavit. Id si sit, annum tunc egerit Origenes vicesimum primum.

Magna vero hic doctorum hominum concertatio est, laudene ejusmodi facinus, (30) an vituperatione dignum sit. Aperte damnat Baronius, ad an. 230, multisque sententiam suam argumentis tuetur, sed

* Matth. XIX, 12.

ex gentilibus tum in omni genere doctrinæ, tum in philosophia præstantissimi, ejus se magisterio submitterent. Qui cum fidem Christi sincere atque intimo mentis affectu ab ipso accepissent, persecutionis illius tempore inclaruerunt : usque adeo ut quidam ex ipsis comprehensi, martyrio perfuncti sint. Horum primus fuit Plutarchus. Huic ad mortem eunti, Origenes ad extremum usque vitæ terminum individuus adhærens, parum abfuit quin ab illius occideretur civibus, utpote qui necis illius auctor fuisset. Verum divina Providentia tunc quoque illum conservavit. Post Plutarchum secundus ex Origenis discipulis martyr fuit Serenus, qui fidem, quam acceperat, igne examinatam ac probatam exhibuit. Tertius ex eadem schola martyr exstitit Heraclides, ac deinde quartus Heron, ambo securi percussi : prior dum adhuc esset catechumenus, alter vero neophytus. Præter hos quintus ex eodem auditorio Christianæ pietatis athleta, victor renuntiatus est Serenus priori illi cognominis : qui cum plurimos cruciatus fortissime pertulisset, tandem capite truncatus fuisse dicitur. Sed ex mulierum numero Herais quædam adhuc catechumena, per ignem, ut ipse alicubi dicit, baptismum adepta, ex hac luce migravit. Septimus inter hos recenseatur Basilides, is qui celeberrimam illam Potamiænam ad supplicium abduxit.

(26) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. VI, cap. 4, 8.

(27) Hieron., ep. 65.

(28) Niceph., lib. V, cap. 8.

(29) *Quanquam verisimilius est*, etc. Mihi secus videtur ob Eusebii silentium, qui certe medicaminis usum, si revera adhibitus ab Origene fuisset, commemorasset, quo factum magis excusaret.

(30) *An vituperatione dignum sit*. Legibus civilibus id prohibitum erat, teste Suetonio in *Domitiano*, Dione Cassio, lib. LXVII, et Justino Martyre, qui *Apologia* 1. num. 29. hanc refert historiam : Καὶ ἤδη τις τῶν ἡμετέρων, ὑπὲρ τοῦ πεῖσαι ὑμᾶς, ὅτι οὐκ ἔστιν ἡμῖν μυστήριον ἡ ἀνέδην μίξις, βιβλίδιον ἀνέδωκεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Φήλικι ἡγεμονεύοντι, ἀξιῶν ἐπιτρέψαι ἰατρῷ τοὺς διδύμους αὐτοῦ ἀφελεῖν · D ἄνευ γὰρ τῆς τοῦ ἡγεμόνος ἐπιτροπῆς τοῦτο πράττειν ἀπειρῆσθαι οἱ ἐκεῖ ἰατροὶ ἔλεγον. Καὶ μηδόλως βουληθέντος Φήλικος ὑπογράψαι, ἐφ' ἑαυτοῦ μείνας ὁ νεανίσκος, ἠρκέσθη τῇ ἑαυτοῦ καὶ τῶν ὁμογνωμόνων συνειδήσει. *Jamque nostrorum quidam, ut vobis persuaderet non esse mysterium apud nos promiscuum concubitum, obtulit libellum Felici Alexandriæ præfecto, rogans ut medico licentiam daret testes ipsi resecandi. Id enim sine præfecti licentia facere interdictum sibi illius urbis medici dicebant. Sed cum Felix omnino scribere noluisset, adolescens in continentia et virginitate permanens, sua et eorum qui idem ac ipse sentiebant, conscientia contentus fuit*. Cum ita se res habuerit, nec ullus dubitandi locus sit, quin is peccet qui legem civilem justam sponte violat, vituperatione dignum fuisse facinus Origenis libere fatendum est, licet forte ejusmodi lex Ecclesiæ quoque canonibus nondum ea ætate fuerit confirmata, ut colligi posse videtur ex histo-

quæ ad eam fere, quæ ferro fit, evirationem pertinent. Contra ea Halloxius, non excusat modo, sed dilaudat, lib. IV *Orig. def.*, quæst. 3. Ego singula ab utraque parte collecta non referam; quod ipse sentio, paucis exponam. Certum est voluntariam sui ipsius exsectionem, eam dico quæ fit gladio, vetitam esse apostolicis canonibus 22 et 24. At eorum dubia est auctoritas, et penitus ab Halloxio respuitur. Eamdem damnavit exstincto jamdiu Origene Nicænum concilium, can. 1, damnavit et Arelatense, can. 7. Ipsi quoque Eusebio, perpetuo licet Origenis laudatori, vecordiæ hujus vituperationem vis veritatis expressit. Sed quid aliena conquirimus, cum domestica suppeditent testimonia? Utramque castrationem, et quæ exsectione, et quæ exsiccatione perficitur, damnavit demum Origenes, aliosque, ne simile quid in se aliquando conciperent, vehementer absterruit, cum aliis locis, tum præsertim suis *in Matthæum Commentariis*. Locus habetur tom. XV, num. 1, 2, 3, 4 et 5, quem omnino consuli velim.

A

B

Discipulos suos et familiares facinus suum celaverat Origenes, dubius animi laudine sibi, an probro ducendum foret. Rem tamen comperit Demetrius, quam vehementer admiratus primum, tum laudibus etiam prosecutus, confirmavit Origenem, strenueque susceptum munus jussit traducere. Tum hic denique remotis impedimentis, universos ad se erudiendi causa venientes nullo sexus discrimine admisit. In eorum autem institutione summa ac tractavit diligentia, omneque suum otium ad eorum negotium contulit.

CAPUT II.

I. *Severi imperatoris obitus. Origenes Romam proficiscitur.* II. *Alexandriam redit.* III. *Hebraicam linguam condiscit.* IV. *Ambrosium ad Christi fidem convertit.* V. *Accersitur in Arabiam, redit Alexandriam.* VI. *Palæstinam petit, Alexandriam redit.* VII *A Mammæa accersitur Antiochiam; Alexandriam revertitur.* VIII. *Scripturam sacram commentariis illustrare aggreditur.* IX. *Commentarios in Joannem, et in alios Scripturæ libros inchoat.* X. *In Achaiam per Palæstinam proficiscitur.* XI. *Athenis discedens Epheso iter habet.* XII. *Cæsareæ presbyter jam ante fuerat ordinatus; Alexandria pellitur.* XIII. *Cum, ne vitiaretur ab Æthiope, idolis sacrificasset,* XIV. *Cæsaream Palæstinæ concedit.* XV. *Confutantur nonnulli, qui Origenem ab Heracla Alexandria depulsum fuisse scripserunt.* XVI. *Ecclesiastica munia obit; a multis fovetur Ecclesiis.* XVII. *Palæstinam perlustrat.* XVIII. *Utrum viginti et octo annos Tyri transegerit.* XIX. *Gregorium Thaumaturgum et Athenodorum fratres, aliosque in litteris sacris et profanis instituit. Isaiam et Ezechielem commentariis exponit.*

I. (31) Severum interim, cum jam aliquoties interficere adortus esset Caracalla filius, mors ex ægritudine consecuta est, expleto imperii decimo octavo anno, ætatis vicesimum sextum agente Origene. Hic post aliquot deinde annos Romam ire contendit, Romanæ Ecclesiæ visendæ studio, cui tunc præerat Zephyrinus papa. Tempus itineris ab Eusebio prætermissum conjectura assequi studet Baronius, et in primum Elagabali rejicit annum, qui Zephyrini decimus octavus, et postremus fuit; causamque profectioni Mammæam Alexandri matrem dedisse suspicatur, cum post accersitum ad se Antiochiam Origenem, Elagabalum imperium ineuntem Romam esset comitata. (32) Verum hæc aliter Eusebio temporibus divisa sunt: tunc enim a Mammæa Antiochiam accitum fuisse Origenem satis aperte significat, et disertis quoque verbis post illum Suidas (33), cum rerum potiretur filius ejus Alexander. Qui postquam imperium adeptus est, non alias Antiochiam ivit Mammæa, quam cum Persas Romanis finibus imminentes bello refutare aggressus est. Hæc multis post Zephyrini obitum annis inciderunt. Cum autem imperator renuntiatus est Elagabalus, Emesæ commorabatur Mammæa, neque in tanta rerum conversione curiosis auditionibus operam dare potuisse verisimile est. Ecquænam porro causa fuerit Baronio, cur incertam Origenianæ in Italiam profectionis occasionem comminisceretur, Mammææ nempe assectandæ studium, cum veram expresserit Eusebius, *Hist.* lib. VI, cap. 14, Romanæ nimirum Ecclesiæ, omnium, ut ipse scribit, antiquissimæ, penitus cognoscendæ desiderium, non video. Hoc ergo iter Severi inter obitum, qui anno Zephyrini undecimo contigit, ipsiusque Zephyrini mortem, quæ ad alterum Elagabali annum pertinet, conferre satis habeamus: a tempore autem præcise designando, cum ne conjecturæ quidem locum nobis veterum monumenta præbeant, abstineamus. Id in

C

D

ria mox a Justino Martyre commemorata. Neque enim verisimile mihi est juvenem istum id ab Alexandriæ præside postulaturum fuisse, quod canone ecclesiastico vetitum novisset. Cæterum Hieronymus, etiam quando omnium acerrime Origenem insectatur, epist. 65 ad Pammach. et Oceanum, de ipso tamen hæc ait: *Vult aliquis laudare Origenem, laudet ut laudo. Magnus vir ab infantia et vere martyris filius, Alexandriæ ecclesiasticam scholam tenuit, succedens eruditissimo viro Clementi presbytero. Voluptates in tantum fugit, ut zelo Dei, sed tamen non secundum scientiam, ferro truncaret genitalia.* Ubi, ut vides, facinus non laudat, sed eum, quo ad id impulsus fuerat, eximiæ puritatis amorem.

(31) Euseb., lib. VI, cap. 8, 14, 21.

(32) *Verum hæc aliter Eusebio temporibus divisa sunt*, etc. Vide paulo infra notam ad num. VII, ubi refellitur Huetii opinio de tempore quo Mammæam adiit Origenes.

(33) Suid., *Lexic.* Ω.

decimo tertio Zephyrini anno historici quidam constituunt, quod ab Eusebii rationibus non discrepat, et mihi satis probatur.

II. (34) Propere perlustrata Roma, statim Alexandriam Origenes repetiit, traditaque ei rursum est a Demetrio catechumenorum Christianis dogmatis imbuendorum cura. Quo cum in opere, omissis cæteris studiis, dies ac noctes urgeretur, nec sibi ad Scripturæ divinarumque rerum pervestigationem reliqui quidquam facere posset, docendi munus cum Heracla, qui tum cæteris ejus præstabat discipulis, ita partitus est, ut rudioribus prima doctrinæ Christianæ elementa hic traderet, maturiores ille et jam usu peritos reconditis dogmatis instrueret.

III. Hinc aliquantum lucratus otii, eo ad enodandas Scripturæ obscuriores intelligentias usus est, seseque in eo studio quotidianis commentationibus diligenter subegit. Verum cum operam suam absque Hebraicæ linguæ notitia frustra consumi intellexisset, id quoque ornamentum ad reliquas doctrinæ suæ laudes adjunxit. Joannes Trithemius in libro *De scriptoribus ecclesiasticis* res Origenis litteris prosequens, ipsum ait *jam senem contra suam ætatem linguam Hebraicam didicisse*. Perperam nempe accepit ista Hieronymi (35) : *Tantum in Scripturis divinis habuit studii, ut etiam Hebræam linguam contra ætatis gentisque suæ naturam edisceret*. Quæ sic intelligo, jam virilem ætatem adeptum Adamantium, quæ ætas grammaticas tricas ac quisquilias aspernari solet, et gravioribus studiis delectari, eo tamen demisisse animum, ut in hac arte se exerceret. Nulla illic senectutis significatio. Magdeburgenses vero, cent. 3, cap. 10, idem narrant his verbis : *Ita igitur otii aliquantulum nactus, ad discendam linguam Hebræam, suæ alioqui naturæ adversam, ut Suidas ait, animum adjecit*. Quæ illic habet Suidas, e Græca transtulit interpretatione Hieronymiani operis *De scriptoribus ecclesiasticis*, ubi proxime adducta Hieronymi verba sic reddita sunt : Ὥστε καὶ τὴν Ἑβραϊκὴν διάλεξιν ἐναντιουμένην τῇ τε ἡλικίᾳ, καὶ τῇ οἰκείᾳ φύσει ἐκμαθεῖν. Quod de Alexandrinæ gentis natura dixit Hieronymus, quæ juxta Græcorum omnium consuetudinem linguarum exoticarum notitiam contemnebat, id ad A Origenis ipsius naturam interpres pessime retulit. Unde fraus Suidæ ac Magdeburgensibus facta.

IV. (36) Erat per id tempus Alexandriæ vir opibus ac dignitate florens, ingenio etiam spectatus et doctrina. Hunc Valentini errore, qui tunc in Ægypto vigebat, Marcionis alii, implicitum fuisse scribunt. Commode utrique : maxima siquidem utriusque hæreseos affinitas fuit, dogmatumque consensus. Sabellianum fuisse quidam etiam prodiderunt, hoc est Noetianum : Sabellius quippe statim post Origenis obitum Noeti præceptoris sui deliramenta renovavit. Crebro ad Origenem ventitabat Ambrosius cum aliis partim hæreticis, partim ethnicis philosophis, qui viri nomine ac doctrina pertrahebantur. Nam rerum divinarum documentis philoso- B phiæ quoque, mathematicarum et humanarum disciplinarum præcepta aspergens, auditores erudiebat pro uniuscujusque captu : nec parum iis doctrinis inesse censebat ad sacra percipienda adjumenti. Adversus hunc ita affectus est Ambrosius, ut ejuratis erroribus saniori doctrina instituendum ei se traderet, ad ejusque societatem sese penitus applicaret. Tunc imperasse Caracallam agnoscit Baronius (37), cum ad Christi fidem conversus est Ambrosius. Idem tamen Origenem Roma Alexandriam rediisse docet postremis Zephyrini temporibus, recens adepto imperium Elagabalo : cum Ambrosii conversionem præcesserit hæc Origenis reditio. Plane suo sibi gladio jugulatur.

C V. Iisdem fere temporibus militarem hominem Alexandriam mittit Arabiæ præses, cum litteris ad Demetrium episcopum, et ad Ægypti præfectum, quibus vehementer orabat Origenem ad se confestim mitterent; velle se de rebus divinis cum eo communicare, ejusque doctrinæ fieri participem. Æquissimæ postulationi annuit uterque. Ablegatus ad eum continuo Origenes, et re feliciter explicata, Alexandriam sine mora reversus est. Quod autem asserit Halloxius, minime dubium esse quin ad audiendum Hippolytum in ecclesia quadam verba facientem per id tempus accedens Origenes, designatus ab eo, et honoris gratia astantibus fuerit monstratus, ut factum refert Hieronymus libr. *De script. eccles.* in Hippolyto, indiget id quidem pro- D batione : (38) cum enim ex Arabia excesserit Hip-

(34) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. VI, cap. 14-16.

(35) Hieron., lib. *De script. eccles.*

(36) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. VI, cap. 18, 19.

(37) Baron. ad an. 220, num. 6 et 12.

(38) *Cum enim ex Arabia excesserit Hippolytus, et in Italia demum martyrium obierit*, etc. Sequitur Huetius Baronium qui ad annum Christi 229 putat magnum Hippolytum de quo hic agitur, ex Arabia excessisse, Romam venisse, et a Calixto papa ad episcopatum Portuensem evectum fuisse, ibique martyrium obiisse. Verum cujus loci Hippolytus fuerit episcopus nec Hieronymus scivit, ut ipse agnoscit in *Catalogo scriptorum ecclesiasticorum*, cap. 61. Gelasius lib. I *contra Eutychen*, Hippolytum vocat Arabum metropolitanum. At Eusebius, lib. VI *Hist. eccl.*, cap. 20, simul de Hippolyto et de Beryllo Bostrorum episcopo loquitur. Bostrena urbs Arabiæ tunc erat metropolis. Ergo cum episcopum habuerit Beryllum, alia quærenda est Hippolyto metropolis quam nec Hieronymus novit, nec Eusebius, neque Theodoretus. Quæ cum ita sint, æquus rerum æstimator judicet quænam habenda sit fides recentioribus scriptoribus, Georgio puta Syncello in *Chronico*, Nicephoro Callisto, Zonaræ et Anastasio Bibliothecario in *Collectaneis*, qui Hippolytum Portuensem episcopum fuisse scribunt. Quid item fiet de S. Germano Constantinopolitano mentionem faciente *Hippolyti de Roma?* Quid de Leontio Byzantio qui tom. XI *Biblioth. Patr.*, pag. 503, sanctum Clementem et Hippolytum episcopos τῆς Ῥώμης vocat? Certe horum omnium error inde natus videtur, quod magnum Hippolytum episcopum et martyrem, de quo Eusebius, Hieronymus et Theodoretus, confundunt cum altero Hippolyto Portuensi martyre de quo Prudentius *De martyrib.*, hymn. 11.

polytus, et in Italia demum martyrium obierit, huic alibi passim occurrere potuit Origenes, et conciocinanti adesse.

VI. Non multo post Alexandria clam exiit, arma impia Caracallæ fugiens, quibus funestissimam Alexandrinis cladem intulit. Annus trahebatur Christi 215, Caracallæ quintus, ætatis circiter tricesimum agente Origene. Secessit ille in Palæstinam, et Cæsareæ sedem posuit : ubi tantus ei ab episcopis honos habitus est, ut nondum licet presbytero, sed laico etiam tum deferretur negotium Scripturæ publice in ecclesia explanandæ, præsentibus episcopis. Ægre tulit Demetrius, et tanquam præter fas ab episcopis et Origene attentatum scriptis ad eos epistolis damnavit. Factum rationibus, aliorumque episcoporum auctoritate et exemplo excusarunt Theoctistus (Theotechnum Photius appellat, cod. 118 et 132) Cæsareæ episcopus, Jerosolymæ Alexander. Nec ita tamen placarunt Demetrium, ut non Origenem per litteras, missosque diaconos revocaret. Paruit ille mandatis, et reversus in patriam consueto sese muneri restituit. Castiganda hic Halloxii, aliorumque indiligentia, qui prius hoc Origenis in Palæstinam iter confuderunt cum altero paulo post a nobis narrando quod ad Achaiæ episcopos proficiscens per ea loca habuit : utramque enim profectionem caute distinxit Eusebius, prioremque ante Caracallæ interitum ab Origene susceptam narrat lib. VI *Hist.*, cap. 19, posteriorem temporibus iis deputat, quibus Phileto Antiocheno episcopo successit Zebinus; locus exstat lib. VI *Hist.*, cap. 23; episcopatum autem Zebinus iniit sub Alexandro Severo, ut est in Eusebiano *Chronico*. Id quod alio ipse loco Halloxius animadvertit.

VII. (39) Coorto interea Romanos inter et Per- A sas bello, Antiochiam venit Alexander Severus Mammæa matre comitatus, quæ ut erat natione Syra, et rerum Judaicarum ac Christianarum aliquem perceperat usum, Origenem (40), cujus tunc passim celebrabatur nomen, misso militari satellitio ad sese accersivit explorandæ hominis doctrinæ, majorisque Christi notitiæ adipiscendæ causa. Multis apud illam de Deo sermonibus habitis, exacto illic non modico tempore, ad intermissa studia Alexandriam properavit. Hanc Origenis peregrinationem temporibus illis conjungens, scio me chronologorum aliquot rationibus repugnare, qui ad extremos Alexandri Severi annos Persicam expeditionem referunt, cum multo ante exitum Alexandri visere ad Mammæam Origenem ivisse certum sit. (41) At B nobis favent Eusebii ἐπιλογισμοί, quibus in hac historia perpetuo adhæremus : nam Persicum bellum secundo Alexandri anno assignat in *Chronico;* in *Historia* autem lib. VI, cap. 21, postquam Alexandrum imperatoriam dignitatem assecutum significavit (42), Origenis itionem ad Mammæam continuo subjunxit : Cæsariensem vero Origenis secessum, quem decimo Alexandri anno contigisse docet, longe inferius recensuit. Qui vero bellum hoc rejecerunt in postremos Alexandri annos, nullo auctore fecerunt; nam qui ætatis illius res gestas complexi sunt Herodianus, Zosimus, Xiphilinus et Lampridius, (43) Persicæ expeditionis neutiquam expresserunt tempus : solus illud adnotatum reliquit Eusebius, quem sequimur. Sin hæc ante con- C tigisse pertenderis quam Romam ivisset Mammæa, ut vult Baronius ad an. 220, num. 6, alterutrum enim dicendum est, nec eam quippe alias Antiochiæ fuisse apparet, sententiam hanc supra a nobis obtritam reperies.

VIII. (44) Cæterum hinc Scripturam sacram com-

(39) Ann. 223.

(40) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. VI, cap. 21.

(41) *At nobis favent Eusebii ἐπιλογισμοί*, etc. Non Eusebius, sed divus Hieronymus bellum Persicum anno secundo Alexandri copulavit. Verba enim, quæ in *Chronico* Eusebiano de hoc bello recitantur, in ultimo libro Eutropii, qui post Eusebii mortem suam *Historiam* scripsit, leguntur. Ex quo liquet, non tantum ea verba Eusebii non esse; sed etiam quæcunque ex Eutropio in illo *Chronico* habentur, a divo Hieronymo addita fuisse. Neque bellum Persicum anno Alexandri secundo geri potuit, cum quarto imperii ejus anno Artaxerxes, cum quo dimicavit Alexander, regnare cœperit. Præterea Herodianus lib. VI, cap. 4, de Alexandro in Orientem proficiscente loquens ait, nullum fuisse qui *siccis oculis abeuntem Alexandrum* aspexerit, *imperio tam multos annos modestissime administrato.* Quare neque Alexander imperii sui initio cum Persis pugnavit, neque cum ad Persicam expeditionem proficisceretur Alexander, Origenes est a Mammæa in Orientem vocatus. Ac proinde hæc Origenis ad Mammæam profectio assignanda est, ut recte conjicit Baronius, ad annum Christi 218, quo tempore Elagabalus primum imperii sui agens annum, post Macrini cladem Antiochiam venit Mammæa comitatus. Quod objicit Huetius *Eusebium in* Historiæ *lib.* VI, *cap.* 21, *postquam Alexandrum imperatoriam* D *dignitatem assecutum significavit*, *Origenis itionem ad Mammæam continuo subjungere*, facile solvitur, si Eusebius id fecisse dicatur, non quod primo aut secundo Alexandri imperii anno Origenis iter ad Mammæam contigisse putaret, sed quod ex initio illius imperii occasio nasceretur loquendi de Mammæa matre ejus. Certe nostram hanc opinionem confirmat quod ibidem ait Eusebius, quo tempore Alexander imperium capesseret, mortuo apud Antiochiam Asclepiade, ejus episcopatum sortitum fuisse Philetum : qui tamen, anno 217, Macrino imperium ineunte, Asclepiadi successit, quemadmodum in *Chronico* scribit ipse Eusebius : quod Baronius sequitur.

(42) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. VI, cap. 26.

(43) *Persicæ expeditionis neutiquam expresserunt tempus.* Expressis verbis Persicum bellum anno Alexandri decimo quarto contigisse docet Herodianus lib. VI. Cujus testimonium litem penitus dirimeret, ni constaret Alexandrum post inchoatum decimum quartum sui imperii annum paucos vixisse dies. Sed anno tantum vel biennio erravit Herodianus. Neque enim verisimile est duodecim aut tredecim annis in celebriori hujus imperii facto, quo tempore ipse florebat, eum errasse, atque in finem Alexandri rejecisse quod hujus imperii initio contigisset.

(44) Euseb., *Hist. eccles.*, lib. VI, cap. 23.

mentariis illustrare Origenes orsus est, impulsore Ambrosio, qui non verbis incendebat solum, sed sumptibus etiam suppeditabat. Legitur apud Cedrenum, quod et ab eo sumpserunt Suidas et Glycas, Origenem per annorum octodecim spatium Litteras sacras fuisse interpretatum. Minime id quidem consentit Eusebii rationibus, qui Origenem sexagenario majorem *Commentariis in Matthæum* illustrasse scribit, triginta scilicet annis, eoque amplius, postquam Scripturam primum cœpit exponere. Sin ita hæc accipienda censeat aliquis, quasi quidquid in sacrorum Voluminum interpretationem diversis temporibus otii contulit Origenes, octodecim annorum spatium exæquaverit, longius etiam dissentio; ejusmodi quippe rationem neutiquam duci posse existimo. Multo credibilius est ex male lecto vel descripto Epiphanii (45) loco commentum id prodiisse. Postquam enim ab Origene postulasse Ambrosium dixit, ut sacras Scripturas interpretaretur, id ait ipsum in Tyrio secessu per octo et viginti annos fecisse. (46) Alio item loco divina Volumina Origenem Tyri scribit explanasse ἐπὶ ἔτη κη'. Similiter Suidas, alios secutus, narrat Ambrosii rogatu Scripturas Origenem explanasse ἐπὶ ἔτη ιη'. Vides germana hæc eorum esse quæ scripsit Epiphanius; præterquam quod numerus κη' in ιη' degeneravit. De secessus autem Tyrii spatio, quod assignavit Epiphanius, quæstionem paulo post habebimus.

Scribit Hieronymus *De script. eccles.* in Hippolyt. Ambrosium ad Librorum sacrorum interpretationem Origenem incitasse, in æmulationem Hippolyti, editis jam in Scripturam plurimis commentariis optime de Ecclesia meriti. Hieronymum fefellit male intellectus Eusebius, qui post enumeratas Hippolyti scriptiones hæc subjungit lib. VI *Hist.*, c. 23: Ἐξ ἐκείνου δὲ καὶ Ὠριγένει τῶν εἰς τὰς θείας Γραφὰς ὑπομνημάτων ἐγίνετο ἀρχὴ, Ἀμβροσίου ἐς τὰ μάλιστα παρορμῶντος αὐτόν. Id est: *Ab eo quoque tempore Origeni in divinas Scripturas commentandi initium factum est, valde eum incitante Ambrosio.* Hieronymus autem vocem hanc, ἐκείνου, quæ pertinebat ad tempus, perperam ad Hippolytum retulit: de quo simile nihil habet Nicephorus. Jam ante Henrico Valesio id observatum est. Falsam Hieronymi explicationem nova depravatione pervertit auctor Græcæ interpretationis libri *De scriptoribus ecclesiasticis.* Hæc habet Hieronymus: *Scripsit* (Hippolytus) *nonnullos in Scripturas commentarios, e quibus hos reperi: in* Ἑξαήμερον ..... *De Pascha, Adversum omnes hæreses, et* Πρὸς ὁμιλιῶν, *De laude Domini Salvatoris; in qua præsente Origene se loqui in Ecclesia significat. In hujus æmulationem Ambrosius, quem de Marcionis hæresi ad veram fidem correctum diximus, cohortatus est Origenem in Scripturas commentarios scribere, præbens ei septem et amplius notarios, eorumque expensas, et librariorum parem numerum: quodque his majus est, incredibili studio quotidie ab eo opus exigens. Unde in quadam epistola* ἐργοδιώκτην *eum Origenes vocat.* Sic ea accepit interpres, quasi una serie scribenda sint ista: *In qua præsente Origene se loqui in ecclesia significat in hujus æmulationem*, tum deinde apponenda sit τελεία στιγμή. Sic enim vertit: Ἐν οἷς παρόντος Ὠριγένους ἑαυτὸν ὡμιληκέναι κατὰ μίμησιν αὐτοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ δηλοῖ· Ἀμβρόσιος, ὅντινα ἀπὸ τῆς πλάνης Μαρκίωνος εἰς τὴν ἀληθινὴν πίστιν ἐπιστρέψαι προείρηται, προὐτρέψατο Ὠριγένει τὰς θείας ὑπομνηματίσαι Γραφὰς, παρεσχηκὼς αὐτῷ ἑπτὰ ἢ καὶ πλείους νοταρίους. Neque hac fine stetit malum; ad pristinos siquidem errores novorum accessionem fecit Photius, vir alioquin litterariis laudibus abundans: hunc quippe Hieronymiani interpretis quem secutus est, locum tali interductu distinxit: Ἐν οἷς παρόντος Ὠριγένους ἑαυτὸν ὡμιληκέναι κατὰ μίμησιν αὐτοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ δηλοῖ Ἀμβρόσιος, ὅντινα ἀπὸ τῆς πλάνης Μαρκίωνος εἰς τὴν ἀληθινὴν πίστιν ἐπιστρέψαι προείρηται· προὐτρέψατο (supple, Ἱππόλυτος) Ὠριγένει τὰς θείας ὑπομνηματίσαι Γραφὰς, παρεσχηκὼς αὐτῷ ἑπτὰ, ἢ καὶ πλείους νοταρίους. Ita legisse Photium (46*) declarant hæc illius: Λέγεται δὲ καὶ οὗτος (Ἱππόλυτος) προσομιλεῖν τῷ λαῷ κατὰ μίμησιν Ὠριγένους, οὗ καὶ συνήθης μάλιστα καὶ ἐραστὴς τῶν λόγων ὑπῆρχεν, ὡς καὶ προτρέψασθαι αὐτὸν, τὴν θείαν ὑπομνηματίσαι Γραφήν· ἐγκαταστήσας αὐτῷ καὶ ὑπογραφέας ἑπτὰ ταχυγράφους, καὶ ἑτέρους τοσούτους γράφοντας εἰς κάλλος, ὧν ἦν καὶ τῆς δαπάνης αὐτὸς χορηγός· καὶ ταῦτα ὑπηρετούμενος αὐτῷ, ἀπαιτεῖν αὐτὸν ἀπαραιτήτως τὸ ἔργον. Ἐξ οὗ καὶ ἐργοδιώκτην ἐν μιᾷ τῶν ἐπιστολῶν παρὰ Ὠριγένους κληθῆναι. Quæ cum ex Hieronymi Græco interprete derivata sint, manifestus est quorumdam error, virorum male suspicacium, qui nuperum opus esse interpretationem hanc conjectant. Cæterum hinc aliquibus persuasum fuit Hippolytum Origeni, non Ambrosium ad explicandos rei litterariæ sumptus præsto fuisse: quod quam verum sit, lector existimet, et quemadmodum falsæ opiniones quasi ex traduce propagentur. Fraudi quippe fuit Hieronymo Eusebius, Græco interpreti Hieronymus, Photio Græcus interpres, innumeris aliis ipse Photius, et quem ab alio unusquisque accepit errorem, novis deinde cumulavit. Sed hæc hactenus. Omnibus igitur rebus Origeni commodabat Ambrosius, et quæcunque ad corporis cultum pertinebant, ac studia, large huic, quasi virgula divina, ab eo præbebantur. Notarios itaque habebat ad manum plus septem, qui dictata ex ore loquentis exciperent, totidem librarios cum puellis, quæ properanter scripta nitidius exararent.

IX. (47) Neque sibi sane hac oblata facultate defuit; beneficentissimi quippe hominis liberalitate

(45) Epiph. hær. 64, cap. 3.
(46) Epiph., *De mens. et pond.*, c. 18.

(46*) Phot., cod. 121.
(47) Euseb., *Histor.* lib. VI, cap. 24.

usus, quinque priores *Commentariorum in Joannem* tomos, et initium sexti Alexandriæ hoc tempore, et ex Achaico, quod mox exponemus, itinere redux elaboravit. Octo item priores *in Genesim* tomos e duodecim confecit; psalmos ad hæc exposuit viginti quinque priores, quamvis plures etiam subinde enarraverit, ut dicemus infra; et Jeremiæ quoque *Lamentationes* totis voluminibus interpretatus est. Adde libros *De principiis* et *Στρωματεῖς* decem, quos eadem tempestate Alexandriæ composuit.

X. (48) His intentum studiis Origenem interpellarunt negotia ecclesiastica, quorum gratia in Achaiam profectus est. Negotia illa quæ fuerint, non expressit Eusebius; Baronius, ad an. 230, num. 7, conjecturis reperire voluit; eaque de causa profectum in Græciam Origenem divinat, (49) ut Nicopolitanæ editionis circa hæc tempora repertæ compos fieret. Sed quorsum ad excogitatas descendemus conjecturas, cum veritas ipsa palam exstet? Scribunt siquidem Hieronymus *De script. eccles.*, cap. 65, et Rufinus in *Exposit.* cap. 23, lib. VI, Eusebii, Achaiæ Ecclesias plurimis tunc hæresibus fuisse vexatas; quibus expugnandis idoneum præ cæteris visum Origenem; eam illi causam in Græciam proficiscendi fuisse. Illuc vero accersitum ab Ambrosio non absurde quispiam suspicabitur; nam Alexandria crebro abfuisse Ambrosium constat et, postquam inter eos necessitudo intercessit, Athenis fuisse, atque inde litteras ad Origenem dedisse ex Hieronymo discere licet epist. 18 ad Marcellam. Hæc quidem proponimus, non asserimus. Hinc etiam habitæ sibi cum hæresiarcha quodam concertationis exemplar ad amicos in Palæstinam misit Adamantius, qui falsis de se, deque ea disputatione rumoribus occurreret. Athenis moram fecisse Origenem certum est, moræ tempus incertum: rediisse tamen sequenti anno, vel biennio post, inter chronologos constare video. Equidem non multo minus biennio itineris Achaici tempus fuisse existimo; nam et per Palæstinam iter habuit, ibique moratus est aliquandiu, et spatium aliquod itione ac reditione consumptum est, et in Achaia, cum hæreticis velitando, et Athenis perlustrandis, scholisque philosophorum frequentandis (quod ab eo factum testantur Epiphanius hær. 64, cap. 1, et Nicetas *Thesaur. orthodoxæ fidei* lib. IV, hæres. 31, et huc commode referri potest), sat longum tempus contritum fuisse necesse est. Nec causæ est cur ex hac scholarum frequentatione aliud Atheniense iter ab Origene, olim adolescente institutum confingant Baronius, ad an. 232, num. 4, et Petavius ad Epiph. hær. 64, cap. 1; nam ad philosophos et rhetores ibant cujuscunque ætatis homines, neque verisimile est Origenem philosophiæ, reliquarumque disciplinarum amore flagrantem, in ea degentem urbe quæ artium omnium inventrix haberetur, et in qua cum civium, tum advenarum præcipuum esset studium novi aliquid vel dicere, vel audire, ætate fuisse absterritum quominus civitatis consuetudine ad explendam cupiditatem uteretur. Supra quidem observavimus testificari Porphyrium, ad Plotinum Romæ publice docentem aliquando accessisse Origenem quemdam, alium ab Adamantio, Plotini æqualem, eoque conspecto victum pudore Plotinum dicendi finem fecisse. Prius idem factum legimus a Tullio, qui octo jam et viginti annos natus, cum Romæ esset biennium versatus in causis, et jam inter primos Urbis oratores poneretur, Athenas tamen ad Antiochum philosophum et Demetrium rhetorem se contulit. Inde ad Asiaticos oratores, ipsumque demum Molonem se applicavit. Quin et Antonii Gniphonis scholam frequentasse, etiam cum prætura fungeretur, a Suetonio Tranquillo proditum est lib. *De illustr. grammat.*, cap. 7. Sane in hac Achaica remansione (50) Nicopolitanam editionem nactum fuisse Origenem credibile est; causam hanc itineris habuisse, non item.

XI. Digressum inde, Epheso transiisse non præter verisimilitudinem credi potest. Scribit siquidem Origenes in epistola ad amicos Alexandrinos, se aliquando Ephesi in hæreticum quemdam incidisse, qui cum ne verbum quidem secum conferre sustinuisset, se tamen inde profecto confictam falsæ disputationis historiam misisse ad discipulos, aliosque: at eum demum Antiochiæ vanos falsæ victoriæ rumores spargentem, postquam illuc accessit, publice coarguisse, hominisque vanitatem confutasse. Id si quis tum contigisse velit, cum vix in aliud tempus rejici possit, favebo conjecturæ: sed et hic quoque judicium suum sibi unusquisque integrum habeat, nec omnes enim Origenis peregrinationes litteris fuisse traditas existimo, cum ipse præsertim alicubi se multa terræ loca peragrasse doceat. Quæ hoc ergo loco, et alibi passim dubitanter proponuntur a nobis, sic lector accipiat tanquam meras conjecturas, aliqua, si forte, verisimilitudine

(48) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. VI, cap. 23.

(49) *Ut Nicopolitanæ editionis circa hæc tempora repertæ.* Refert Eusebius *Hist.* lib. VI, cap. 16, unam ex tribus anonymis Scripturæ interpretationibus quibus in *Hexaplis* usus est Origenes, Nicopoli juxta Actium fuisse inventam, sed quænam illa sit, an quinta, an sexta, et quo tempore inventa, non adnotat. Auctor *Synopseos* inter opera Athanasiana cusæ, et Epiphanius lib. *De pond. et mens.* cap. 18, sextam hanc esse pertendunt; Hieronymus vero quintam, et ita narrare ipsum Origenem scribit *Prolog. in Cant. cantic.* Sed Epiphanio magis adhæremus. Cum enim tum ex ipso, tum ex Eusebio constet aliam ex his editionibus Hierichunte fuisse repertam temporibus Caracallæ, aliam Nicopoli imperante Alexandro, certe Hierichuntina editio quinta esse debet, Nicopolitana vero sexta; siquidem habita temporum, quibus inventæ sunt, ratione, aliam quintam, aliam sextam ab Origene vocatam fuisse scribit idem Epiphanius.

(50) *Nicopolitanam editionem nactum fuisse Origenem credibile est. Caracallæ*, inquit Epiphanius lib. *De pond. et mens.*, cap. 18, *succedit Antoninus alius, qui imperavit annos* IV. *Secutus est Alexander filius Mammææ annis* XIII. *In medio temporum illorum*, ἐν μέσῳ τῶν χρόνων τούτων, *editio sexta, quæ et ipsa*

conjunctas, solida nulla et constanti ratione subnixas.

XII. (51) Prius autem quam Athenas veniret, arripuerat iter per Palæstinam, et Cæsareæ ab episcopis supra jam commemoratis Theoctisto et Alexandro ad sacrum presbyterii ordinem fuerat provectus. Prioresne jam ante susceperit ordines, necne, non liquet; facile equidem adducor ut credam per saltum, ut vocant, presbyterum fuisse ordinatum, prout primævis Ecclesiæ temporibus in more positum fuit. Id tum contigit cum Antiochenæ Ecclesiæ regimen capessivit Zebinus, Christi nimirum 228 anno, Alexandri Severi VII, Origenis XLIII. Factum hoc a sanctissimis episcopis in homine ditionis non suæ, sub testimonio epistolæ ecclesiasticæ, qua discedentem Demetrius fuerat prosecutus; ut ad eum sui purgandi causa rescripsit Alexander, mansueto vir ingenio atque leni: cujus testem damus Hieronymum lib. *De script. eccles.* in Orig. et Alexandro. Quamobrem episcopi Ægypti et Alexandriæ in synodica epistola (52) adversus Origenis doctrinam, χειροτονηθέντα αὐτὸν πρεσβύτερον ὑπὸ τῆς κανονικῆς τε καὶ μιᾶς χειρὸς ἀληθινῆς agnoscunt. Quo magis miror scripsisse Photium cod. 118, Alexandria Origenem profectum, absque proprii episcopi consensu presbyterii dignitatem suscepisse. Idem addit facti auctorem fuisse Theoctistum, probatorem Alexandrum. (53) Uude est, hoc dolore graviter exarsit Demetrius, et ex insigni Origenis gloria jamdiu in sinu collectum invidiæ virus totum evomuit, unde ingentes subinde concitati tumultus totam Ecclesiam in factiones dissiparunt. Nam primum Origenis castrationem, mirifice a se antea laudatam et probatam, publice differre ac traducere cœpit, Ecclesiam omnem adversus eum concitare, hunc honore sacerdotii privare, et ab Ecclesiæ postremo communione segregare. Narrat quippe Photius cod. 118, geminam adversus eum coactam fuisse synodum; quarum prior episcopis aliquot et presbyteris conflata, eum docendi munere abdicandum et Alexandria pellendum sanxit, presbyterii dignitatem non abstulit; altera a Demetrio ex aliquot Ægypti episcopis coacta sacerdotii quoque honore exuendum decrevit. Huic Demetrii decreto consensisse universum orbem, excepta Palæstina, Arabia, Phœnicia et Achaia testificatur Hieronymus lib. II *in Rufin.*, cap. 5, nec propter dogmatum novitatem, erroresve, sed invidia laudem virtutis ejus fuisse obtritam. Auctor quoque idem ipse est, non presbyterio solum Origenem a Demetrio esse submotum, sed Ecclesiæ etiam societate prohibitum, consentientibus in id sacerdotibus; ut mihi verisimile fiat in synodo a Demetrio collecta sancitum quoque illud fuisse. Sed jam antea patria excesserat cum coiit Demetriana illa synodus, quemadmodum dicemus paulo post. Ita Achaia reversus Alexandriam Adamantius jam presbyter, pristinisque intentus studiis, a proprio episcopo sibi primum favente, deinde clam invidente, tum maximis ad invidiam odii factis accessionibus palam infenso agitatus, tandem defessus malis injuriæ concessit, patriisque sedibus excedere coactus est. Exsilium quippe ipsi decernente synodo, quod sibi præsentiebat esse faciendum vel ingratiis, sponte admittere maluit: cum præsertim ingravescentem invidiam ferre non posset. Sic enim conciliandi sunt qui jactant sponte abiisse ipsum, cum iis qui patriâ expulsum et exterminatum fuisse volunt.

XIII. (54) Aliam exsilii hujus causam affert Epiphanius hær. 64, cap. 2, aitque eximia florentem eruditionis ac sanctitatis laude Origenem, magi-

in doliis latebat, Nicopoli ad Actium est inventa. Porro his verbis, ἐν μέσῳ τῶν χρόνων τούτων, Epiphanius vel annum qui medius intercedebat ab initio Elogabali ad Alexandri finem, id est, annum ipsius Alexandri V Christi 226, vel medium unius Alexandri tempus, id est, annum ejus imperii VII, Christi 228 indicat. Sed recte conjiciunt Baronius, Huetius, Tillemontius et Montefalconius hanc Nicopolitanam editionem inventam potius fuisse anno 228, quod ipsa historiæ series videtur indicare.

(51) Euseb., *Histor.* lib. VI, cap. 23.

(52) *Concil.* tom. V, pag. 660.

(53) Euseb., *Histor. eccles.* lib. VI, cap. 8, et 23.

(54) *Aliam exsilii hujus causam affert Epiphanius*, etc. Adeo omni prorsus verisimilitudine carere hæc historia Baronio visa est, ut dubitet an hic locus Epiphanii textui non sit insertus et interpolatus. Verum ad id non necesse est ut recurramus. Vel ea sola quæ de Meletio et Ario refert Epiphanius, manifesto argumento sunt ipsum interdum incertis et falsis nimium se credulum præbuisse rumoribus. Ejus itaque auctoritas non obstitit quominus Valesius meræ fabulæ loco haberet eam quam affert exsilii Origenis causam. 1° Certe auctoritati Epiphanii in ea re multum nocet silentium hominum longe ipso doctiorum, quorum alii Origenem sæculo quarto et quinto conviciis incesserunt, alii apologiis defenderunt. Non is profecto erat Hieronymus qui hanc ei culpam condonaret, quantacunque illam pœnitentia eluisset. Multo minus condonasset Theophilus. Hujus historiæ mentionem utique fecisset Vincentius Lirinensis; neque si vera fuisset, Porphyrius, qui reluctante licet veritate Ammonium Christianis eripuit, Origenem eis reliquisset. 2° Quis facile sibi persuadeat magistratus et præfectos Alexandrinos (id enim eis, non seditiosæ plebi tribuit Epiphanius) Alexandro imperante Christianisque rebus favente, ausos esse tam horrendam vim Origeni inferre, viro tunc temporis celeberrimo, quem et noverat, et plurimi faciebat Mammæa imperatoris mater potentissima? Videtur existimasse Epiphanius id contigisse, furente aliqua persecutione, siquidem Origenem ait confessorum martyrumque, qui illis temporibus erant, judicio ab Ecclesia dejectum esse. Verum vix ullus reperitur martyr eo ipso tempore quo Alexandria recessit Origenes. Jam enim a viginti fere annis nemo persecutionis scintillam viderat. Unum saltem Huetius proferre debuerat martyrem quem Alexandro imperante Alexandriæ passum esse certa et indubitata tradant monimenta. Nicetas, Nicephorus, aliique recentiores Græci hunc Origenis lapsum ad Decii persecutionem rejiciunt. R. P. Pagius pag. 251, § 8, non aliam utique sibi ineundam viam duxit, eamque ab Epiphanio disertis verbis indicari ait; sed *incidit in Scyllam cupiens vitare Charybdim*, uti invicte probat Huetius infra cap. 4, num. 4. 3° Quod si ut exprobrantium ludibriis sese substraheret, sponte Alexandriam reliquit et in Palæstinam secessit Origenes, ut narrat Epiphanius, ergo falsum est ipsum a

stratoum in se Alexandrinorum, præfectorumque acuisse invidiam, et potentium inimicitias pro Christo appetivisse; et ab iis comprehensum aliquando in eam fuisse necessitatem adductum, ut vel idolis sacrificandum sibi esset, vel Æthiopis libidini corpus offerendum; qua rei indignitate commotum, virum omnia præ studio castitatis postputantem, tam leni se ac victo animo ostendisse, ut sacrificaturum se reciperet; nec id fecisse tamen, sed thus in manus ejus impositum ab astantibus in ignem fuisse excussum (addit Nicetas *Thes. orthod. fidei* lib. IV, hær. 31, contigisse id, cum immutata sententia revocaret promissum, eoque stare detrectaret): hinc ipsum tanta aspersum esse infamia, ut Ecclesia depelleretur; cumque ludibria, et oculorum conjectum, quibus ut idololatra destinabatur, ferre non posset, invidiæ detestandæ gratia Cæsaream commigrasse. Constat certe ex eodem Epiphanio, dubitasse tantum Origenem idololatriamne admitteret, ad facinus non omnino pervenisse; quæ cum dubitatio crimen tamen ipsa sit, (55) admissum humanitus peccatum tempestiva et salubri pœniten-

Demetrio expulsum fuisse, quod tamen melioris notæ auctores referunt. Quod si illud præcipue flagitium causæ fuit cur damnatus et sacerdotii dignitate exutus fuerit a concilio, uti putat Huetius, qui fieri potuit ut Jerosolymis ignotum fuerit ejusmodi crimen, cum illuc venit Origenes? 4° Narrat Photius cod. 118, geminam adversus eum coactam fuisse synodum, quarum prior episcopis aliquot et presbyteris conflata eum docendi munere abdicandum et Alexandria pellendum sanxit, presbyterii dignitatem non abstulit. Cur non abstulit, cum ea pœna delicto hujusmodi, fatente ipsomet Huetio, apostolicis canonibus irrogaretur? Quomodo Palæstinæ, Arabiæ, Phœniciæ et Achaiæ Ecclesiæ præsules ejus causam suscepissent, prædicandi munus ei commisissent, aliaque sacerdotii sui munia obire permisissent? Fallitur Huetius cum ait ex Epiphanio constare dubitasse tantum Origenem idololatriamne admitteret, ad facinus non omnino pervenisse. En ipsa Epiphanii verba: Τῶν ἀμφοτέρων προτεθέντων αὐτῷ πραγμάτων, θῦσαι μᾶλλον ἑλόμενος, οὐ μὴν δὲ ἑκουσίᾳ γνώμῃ μᾶλλον, τοῦτο ἐπετέλεσεν, ὡς πολὺς ᾄδεται λόγος· ἀλλ' ἐπειδὴ ὅλως καθωμολόγησε τοῦτο πρᾶξαι, βαλόντες ἐπὶ χεῖρα αὐτοῦ λίβανον, εἰς τὴν τοῦ βωμοῦ πυρὰν καθῆκαν. *Duobus illis propositis, sacrificare maluit. Quanquam non omnino sponte illud sua præstitisse vulgo dicitur; sed ubi semel hoc se esse facturum assensus est, thus in manus illius impositum in subjectum aræ focum excussisse gentiles asserunt.* Id ergo unice dicit Epiphanius, dubitasse nonnullos an postquam Origenes sacrificaturum se esse assensus est, ipsemet thus in ignem aræ impositum injecerit. De assensu constat; atqui assensisse satis erat ut pœnitentiæ publicæ subjiceretur, ac proinde sacerdotii dignitate excideret, cum Origenes ipse libro tertio *contra Celsum*, num. 51, pag. 482, dicat pœnitentiæ publicæ obnoxios ea tantum conditione recipi, ut quoniam lapsi sunt excludantur in posterum ab omnibus dignitatibus et magistratibus ecclesiasticis. Quod si Nicetas dicit Origenem immutata sententia revocasse promissum, eoque stare detrectasse, statim addit eum, cum urgeretur, id tamen præstitisse. 5° Tanta in Origenis scriptis ubique elucet humilitas, ut si hujusmodi flagitii reus fuisset, certo affirmari queat futurum fuisse ut nunquam ex illius memoria excidisset ille psalmi locus in quem Jerosolymis incidisse fertur, et sibi perpetuo interdixisset et prædicatione et Scripturarum interpretatione. Certe in ea quam Ambrosio et Prototecto misit circa annum 235, *Exhortatione ad martyrium*, pristinam idololatriæ suæ culpam deflere non omisisset. 6° Mirum sane ejusmodi facinus uni inter veteres notum fuisse Epiphanio, qui aliunde res quæ ad Origenis vitam pertinent, parum scisse videtur. Nusquam meminit Demetrianæ adversus eum persecutionis, nec geminæ synodi quarum altera exsilio pulsus, altera sacerdotio et Ecclesia fuit abdicatus, quanquam ejusmodi facta sese sponte offerebant inserenda libro quo Origenem tanquam hæreticum traducere sibi proposuerat. 7° Ait Origenem post suum lapsum et Alexandria discessum in notitiam Ambrosii venisse; huic ipsi ut hæresim ejuraret auctorem exstitisse; Ambrosium ab Origene postulasse ut Scripturas sibi interpretatione patefaceret; Origenem vero ut hortanti Ambrosio pro eo atque illi congruebat, satisfaceret, universam Scripturam interpretatione sua et expositione declarare instituisse. Quod cum omnino falsum esse constet, major erit error, si hæc post Decianam persecutionem contigisse existimavit. 8° Origenes forte viginti octo mensibus Tyri non commoratus est, et tamen si fides est Epiphanio lib. *De pond. et mens.*, pag. 175, ab ejus Alexandria discessu et postquam aliquantum temporis consumpsit Jerosolymis et Cæsareæ, viginti octo annis in secessu Tyrio sacræ Scripturæ operam dedit. Præterea quis ferat Epiphanium dicentem Decio imperatore Alexandriæ floruisse Origenem, cum jam imperante Septimo Severo, L fere annis ante Decium, magna fuerit Origenis celebritas, et viginti ante Decium annis Alexandria, nunquam illuc reversurus, excessisset? Quod si pro Severo dixeris imprudenti irrepsisse Decium, cur adhuc Epiphanius lib. *De pond. et mens.*, pag. 174, scripsit Origenem ab imperatoris Decii tempore, ad Gallum et Volusianum, et ultra floruisse? Ubi duplex error, cum Decius pro Severo ponitur et Origenis mors ultra imperium Galli et Volusiani rejicitur. Ergo quo serius differetur Origenis lapsus ad Deciana tempora, eo majora suppetent argumenta, quibus evidens fiet plane rudem et peregrinum in Origenis vita fuisse Epiphanium. 9° Mirum non est si ejusmodi fabulam veteris scriptoris auctoritate nixam postea reliquorum Græcorum vulgus nullo examine arripuit. Certe illius mentio fit apud Nemesium, sed procul dubio eam in *Epiphanio* legerat. Huc adde quod Nemesius exigui admodum est in Ecclesia ponderis, et de tempore quo vixit nihil certi huc usque compertum est. (*a*) Scripsit Justinianus idolis sacrificasse Origenem Christo abnegato, idque fateri proprios ejus sectatores: at auctoritas Justiniani, licet aliter sentiat Huetius, parum valet ad ejusmodi historiam confirmandam. Leontius Byzantinus, Nicetas Choniates, aliique recentiores Græci, omnes Origeni infensissimi, aperte sequuntur Epiphanium. Sed ejus errori pondus non addit sequacium numerus, qui longo post illum tempore vixerunt.

(55) *Admissum humanitus peccatum tempestiva et salubri pœnitentia emendasse.* His certe repugnat quod ait ipse Origenes in epistola ad amicos quosdam Alexandrinos paulo postquam Alexandria exiisset scripta, qua, teste Hieronymo lib. II *advers. Rufin.*, Demetrium lacerat, et in episcopos et clericos sibi adversos invehitur, et frustra ab Ecclesiis excommunicatum esse se dicit. Repugnat et quod ait in *Præfatione* tom. VI *in Joannem*, quem non multo post quam Alexandria Cæsaream migravit, denuo exorsus est, eo quod priorem scriptionem Alexandria discedens secum non asportasset. *Jam,*

(*a*) *Concil.* t. V, p. 664.

ita emendasse; nec Petri lapsum solummodo, sed lacrymas etiam ac dolorem repræsentasse. Quemadmodum autem Origeni ad hujusmodi flagitium præivit Petrus, ita Marcellino papæ uterque: hunc enim templum Vestæ cum Diocletiano ingressum thus obtulisse ejus nomine inscripta Acta testantur. Quod fictum tamen et falsum esse contendit Augustinus *adversus Petilianum Donatistam* (56). Et ut verum sit, hunc martyrio paulo post summa constantia suscepto scelus reparasse certum est. Tam luculentis autem signis pœnitentiam suam Origenes publice testatus est, ut ab otiosis subinde hominibus suppositus fuerit liber *De pœnitentia* Origenis, quem in apocryphorum censum Gelasius papa retulit (57). Is tamen liber ad quem pertineat Origenis lapsum,

A dubitavit Baronius, ad an. 253, num. 118, cujus enim sese criminis reum hoc libro peragit Adamantius, vix ad eam quam tractamus Epiphanii historiam potest accommodari. Ac illud præcipue flagitium causæ fuisse existimo, quamobrem sacerdotio et Ecclesia abdicatus fuerit, ea siquidem pœna delicto hujusmodi apostolicis canonibus irrogatur. Nec mirum ab aliis ipsum ecclesiis benigne fuisse susceptum: (58) quanta enim indulgentia et charitate adhiberentur olim Christiani, qui post ejuratum infirmitate animi ac mollitie Christum pœnitentia ducti ad meliorem mentem converterentur, discere licet (59) ex epistola Dionysii Alexandrini ad Fabium episcopum Antiochenum, contra Novatum. (60) Quod si suscepti tantum ab episcopo non suo presbyterii

inquit, *ad quintum usque tomum, quamvis adversari nobis videretur Alexandriæ procella, quæ concessa fuere, locuti sumus, Jesu increpante ventos et undas maris. Ex hoc casu progressi, ex Ægypto Deo nos liberante, qui eduxit populum suum ex ea: deinde inimico* (Demetrio) *adversus nos acerbissime pugnante per suas novas litteras, revera Evangelio inimicas, omnesque Ægypti ventos adversus nos concitante, stare me magis adhortabatur ratio ad certamen, et servare præstantissimam mei partem, quam importune conjungere restantem Scripturam, antequam rationis discursus tranquillitatem reciperet, ne forte cogitationes pravæ invalescerent in animam etiam meam procellam inducere.... Nunc vero quando adversum nos ignitæ sagittæ multæ vanæ fuerunt factæ, Deo illas exstinguente, et assueta anima nostra his, quæ cœlestis sermonis causa contingunt, ferre cogitur facilius factas insidias, veluti aliquantum serenitatis nacti, non amplius differentes dictare volumus quæ restant. Deum magistrum in animæ nostræ adyto penetrali insonantem adesse precantes, ut fidem accipiat structura enarrationis Evangelii secundum Joannem.* Si enim idololatriæ reus fuisset Origenes: si ob eam causam fuisset Demetrii compluriumque episcoporum judicio ab Ecclesia sacerdotioque dejectus; si denique pœnitens, nunquid ita locutus fuisset? Judicet æquus rerum æstimator.

(56) Augustin., *De unic. baptism.*, cap. 16.

(57) Gelas., in *conc. Rom.* x, part. I, dist. 15.

(58) *Quanta enim indulgentia et charitate adhiberentur olim Christiani, qui... discere licet ex epistola Dionysii*, etc. Hæc sunt Dionysii verba: Αὐτοὶ τοίνυν οἱ θεῖοι μάρτυρες παρ' ἡμῖν, οἱ νῦν τοῦ Χριστοῦ πάρεδροι καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ κοινωνοί· καὶ μέτοχοι τῆς κρίσεως αὐτοῦ, καὶ συνδικάζοντες αὐτῷ· τῶν παραπεπτωκότων ἀδελφῶν τινας, ὑπευθύνοις τοῖς τῶν θυσιῶν ἐγκλήμασι γενομένους, προσελάβοντο· καὶ τὴν ἐπιστροφὴν καὶ μετάνοιαν αὐτῶν ἰδόντες, δεκτὴν τε γενέσθαι δυναμένην τῷ μὴ βουλομένῳ καθόλου τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ ὡς τὴν μετάνοιαν, δοκιμάσαντες, εἰσεδέξαντο καὶ συνήγαγον καὶ συνέστησαν· καὶ προσευχῶν αὐτοῖς καὶ ἑστιάσεων ἐκοινώνησαν. Eadem Dionysii verba refert Nicephorus cap. 4, quæ Langus ita vertit: *Explorata patientia atque comprobata, in Ecclesiam eos admiserunt, et ad hunc modum receptis locum suum dederunt.* Eodem modo Christophorsonus interpretatus est: *Recipiunt in Ecclesiam, conventus cum illis celebrant, ineunt societatem*, etc. Eodem etiam sensu hæc Dionysii verba intelligere hic videtur Huetius. Sed aliter Valesius. « Hanc interpretationem probare non possum, inquit Not. in lib. VI *Hist. eccles.* Eusebii, pag. 132. Quomodo enim martyres qui in carcere tenebantur astricti, lapsos in Ecclesiam admittere poterant? Adde quod non id juris competebat martyribus, sed soli episcopo, cujus officium erat pœni-

B tentes reconciliare. Martyribus vero intercedere tantum pro lapsis, et commendatitias litteras scribere licebat. Apparet igitur ita vertendum esse hunc Dionysii locum ut vertimus: *Cæterum hi divini martyres qui nunc assessores sunt Christi, et regni illius consortes, ac judicii participes una cum ipso judicaturi: dum hic apud nos essent, quosdam e fratribus lapsos, et idolis sacrificasse convictos, susceperunt: et conversionem illorum ac pœnitentiam cernentes, cum judicassent eam placere posse illi qui peccatoris pœnitentiam mavult quam mortem, eos admiserunt et collegerunt; atque in cœlum suum receperunt; et in orationibus ac cibo cum iisdem communicarunt.* Quanquam vox συνέστησαν aliter etiam explicari potest, passive scilicet pro simul consistere. Sic Dionysius apud Eusebium in lib. VII, cap. 9, μόλις παρακαλούμενος, συνεστᾶναι ταῖς προσευχαῖς ἀνέχεται. Et Eusebius in lib. VI, cap. 2, de Origene: οὐδεπώποτε προὐτράπη κατὰ τὴν εὐχὴν αὐτῷ συ-

C στῆναι. » Addit postea Valesius: « Duplex erat communio in Ecclesia: alia orationis, alia sacramentorum. Et orationum quidem communio pœnitentibus post certum temporis spatium indulgebatur. Communio vero corporis Christi nonnisi reconciliatis post longas pœnitentiæ moras tandem impertiebatur. Vide canones 11, 12 et 13 concilii Nicæni. Ex quibus apparet, communionem orationis pœnitentibus fuisse ultimum et proximum gradum ad communionem sacrorum mysteriorum. Et hæc quidem de communione publica intelligenda sunt, qua concedebatur pœnitentibus, ut palam cum omni populo in ecclesia orarent. Sed in hoc Dionysii loco de privata communione sermo est, quam video a nonnullis confundi cum publica. Privatam autem communionem voco, quæ a privatis, non autem ab episcopo, cujus id jus pontificiumque erat, certæ personæ concedebatur. Exempli gratia, quando confessores et martyres lapsos intercessionem ac miseri-

D cordiam ipsorum implorantes benigne excipiebant, et ut una secum Deum orarent, permittebant. Hæc communio licet a martyribus et presbyteris (plerique enim martyrum erant ex clero) lapsis fuisset indulta, nihil juris illis dabat: sed tantum instar præjudicii erat, ut ab episcopo postea admitterentur ad publicam in ecclesia orationis communionem. De ejusmodi privata communione intelligendus est Eusebii locus in lib. VI, cap. 2 de Origene, quem paulo ante citavi; et alter in lib. IV, cap. 14; item locus ejusdem Eusebii in lib. VI, cap. 43, ex epistola Cornelii papæ, ubi de Moyse presbytero, qui Novatianum a communione sua repulit. Item locus Sulpicii Severi in lib. III *De vita S. Martini*. Vide Fr. Florentem ad titulum 7, de translatione episcopi. »

(59) Apud Euseb., *Histor. eccl.*, lib. VI, cap. 42.

(60) *Quod si suscepti tantum ab episcopo non suo presbyterii fuisset reus, cum non tam severe tractatu-*

fuisset reus, cum non tam severe tractaturum fuisse Demetrium credibile est, cum præsertim ipsius commendatione fretus ad eum se promoveri dignitatis gradum passus fuisset. Minime vero facti hujus narrationem ab Eusebio consulto prætermissam putem, ut idololatriæ crimine liberaret Origenem, vel quod pœnitentia elutum postmodo flagitium oblivioni tradendum putaret; (61) sed quod res Origenis proprio et luculento *Apologiæ* opere jam antea fuisset complexus, in *Historia* autem duceret esse obiter attingendas. Inde tacuit eximium illud, ac omni laude dignum Origenis facinus (quod in idem incidisse tempus memoriæ mandavit Nicetas in *Thes. orthod. fid.* libr. IV, hær. 31), quando juxta Ægyptiorum sacerdotum morem a gentilibus adrasus, ad fanum Serapidis Christianos omnes ad propugnandum Christi nomen clara voce concitavit. Falsam porro et confictam esse Origenianæ idololatriæ historiam, ac Epiphanio ab aliena manu insertam pertendit Baronius, ad an. 253, num. 120, plurimaque congerit in eam sententiam, (62) quæ a Petavio erudite confutata habes in *Animadversionibus Epiphanianis*. Rem alii tribuunt Decii temporibus. Hæc infra expendemus accuratius: sed in antecessum asserimus neque nos horum opinioni, vel Baronii conjecturæ assentiri posse. (63) Fidei quoque integritatem in libris plerisque, ac eo præsertim qui est *De principiis*, ab Origene violatam id temporis conquestum fuisse Demetrium consentaneum est, quippe qui omnia adversus eum argumenta studiose colligeret. Alexandria itaque eliminatus Origenes Cæsaream Stratonis concessit, ibique sedem fixit, anno ætatis XLVI, Christi 231, Alexandri Severi X; vel ut est in nonnullis Eusebii codicibus, et in Nicephoro, et in quibusdam Eusebiani *Chronici* exemplaribus, anno Alexandri XII, vel XI, ut habet Scaligeriana *Chronici* hujus editio. Ex his hallucinatum liquet Epiphanium, qui Origenem imperante Decio Alexandriæ claruisse scripsit hær. 64, cap. 1, cum nunquam eum posthac illuc regressum fuisse constet. Quapropter concedo in Petavii sententiam, (64) Severi nomen Decii nomine perperam ab Epiphanio commutatum opinantis. Vehementius etiam hallucinatum constat Abrahamum Scultetum (65), qui Origenem narrat, postquam Alexandria exiit ut æmulis cederet, eo revocatum omnes sacræ Scripturæ libros illustrasse commentariis.

XIV. Confugit ergo Cæsaream ad Theoctistum, benigneque ab eo et liberaliter exceptus, et ab omnibus injuriis et contumeliis prohibitus est. Hinc nova suffusus malevolentia Demetrius Ægypti episcopos, ut dixi, in synodum cogit, Origenemque presbyterio abjudicat, et ab Ecclesiæ societate sejungit, universo propemodum orbe decretum approbante et confirmante. Ardentes quoque in eum et aculeatas quoquoversus disseminavit litteras: sed hominis iracundiæ simul et vitæ, eodem, ut videtur, quo discessit Origenes anno, finem matura mors posuit in ejusque episcopatum Heraclas suffectus est. Hæc eo ordine narrat Eusebius in *Historia*, quo a nobis descripta sunt; aliter in *Chronico*, in quo Demetrii mors Origenis exitum toto biennio prævertit, quod neutiquam stare potest.

XV. Certe, ne quid dissimulem, Gennadius in libr. *De vir. illustr.*, cap. 33, scribit Theophilum Alexandrinum episcopum tradidisse *non a se Origenem primum, sed ab antiquis Patribus, et maxime Heracla fuisse et a presbyterio ejectum, et de ecclesia pulsum, et de civitate fugatum.* (66) Idem habet scriptor *Vitæ S. Pachomii* (67), et epistola synodica

---

rum fuisse Demetrium credibile est, etc. Esto: sed fidei quoque integritatem in libris plerisque ac, eo præsertim, qui est *De principiis*, ab Origene violatam id temporis conquestum fuisse Demetrium consentaneum est, ut ipse paulo post ait Huetius. Quod sane Demetrio satis erat, ut ex insigni Origenis gloria jamdiu in sinu collectum invidiæ virus totum evomeret, eumque tam severe tractandi ansam inde arriperet.

(61) *Sed quod res Origenis proprio et luculento* Apologiæ *opere jam antea fuisset complexus*, etc. Si præcipue ob idololatriæ crimen, ut pertendit Huetius, sacerdotio et Ecclesia abdicatus fuisset Origenes, minime profecto facti hujus narrationem prætermisisset Eusebius. Attamen ne ullum quidem hujusce flagitii verbum in *Apologia* sua fecisse videtur. Illud enim, si commemorasset, certe Photius qui cod. 118, ex ipsa illa *Apologia* refert unde omnis in Origenem a Demetrio excitata fuerit tempestas, non omisisset.

(62) *Quæ a Petavio erudite confutata habes*, etc. Levibus admodum argumentis veritatem historiæ vindicat Petavius: quæ si cum nostris conferas, continuo ruunt.

(63) *Fidei quoque integritatem in libris plerisque, ac eo præsertim qui est* De principiis, *ab Origene violatam id temporis conquestum fuisse Demetrium consentaneum est.* Illud quidem eruere licet tum ex iis quæ adversus Origenem decrevit Demetriana synodus, tum ex ipsius Origenis epistola ad amicos quosdam Alexandrinos, ubi queritur quod adversarii sui, ac hæretici quidam, aliique nonnulli Ecclesias conturbare volentes, libros suos adulterassent. Hanc etiam propter dogmatum novitatem et hæresim damnatum fuisse dicebant ejus inimici ætate Hieronymi, quemadmodum ipse testatur Hieronymus in epistola quadam ad Paulam, cujus particulam affert Rufinus lib. II *Invectiv.* Idem docet epistola synodica episcoporum Ægypti atque Alexandriæ, cujus fragmentum adducit Justinianus in epistola ad Menam, quod paulo infra exhibet Huetius.

(64) *Severi nomen Decii nomine*, etc. Verumtamen Epiphanius lib. *De pond. et mens.*, pag. 174, Origenem ab imperatoris Decii tempore, ad Gallum usque et Volusianum, et ultra floruisse scribit. Ubi duplex error, cum Decius pro Severo ponitur, et Origenis mors ultra imperium Galli et Volusiani rejicitur. Quod argumento est non imprudenti Decium irrepsisse pro Severo, sed ita credidisse Epiphanium, adeoque rudem et peregrinum in Origenis vita fuisse: quod infra fatetur ipse Huetius.

(65) Abr. Scult. in *Medull. theol. Patrum*, lib. VI, cap. 1.

(66) *Idem habet scriptor Vitæ S. Pachomii.* Observari velim in *Vita S. Pachomii* a Bollando Latine edita 14 Maii, Heraclæ mentionem non esse.

(67) *Vit. Pach.* lib. I, p. 123 Boll., XIV Mai., § 21; *Concil.* tom. V, pag. 660.

episcoporum Ægypti, cujus fragmentum affert Justinianus in epistola ad Menam. Verba hæc sunt: Ἀρξαμένου γὰρ αὐτοῦ βλασφήμους ὁμιλίας ὁμιλεῖν, ὁ κατ' ἐκεῖνο μακαρίτης Ἡρακλᾶς ὁ ἐπίσκοπος, ὡς ἀροτὴρ καὶ ἀμπελουργὸς φιλαλήθης τοῦ τῆς Ἐκκλησίας χωρίου τυγχάνων, ἐκ μέσου τοῦ καλοῦ σίτου τοῦτον ἐξέτιλεν, ὡς τοῦ πονηροῦ ζιζανίου ὄντα ἀληθῶς. *Cum enim impias orationes habere cœpisset, beatæ memoriæ Heraclas episcopus, qui tunc florebat, tanquam arator et vinitor veritatis studiosus ecclesiastici agri, eum e medio pulchræ segetis, sic tanquam vere malam zizaniam evellit.* Quibus alia causa cur expulsus fuerit Origenes præter superiores affertur. (68) Est simile quidpiam apud Petrum Alexandrinum episcopum in *Mystagogia*, cujus particulam quoque recitat Justinianus in eadem epistola : Τί δὲ εἴπω, inquit, Ἡρακλᾶν καὶ Δημήτριον τοὺς μακαρίους ἐπισκόπους ; οἵους πειρασμοὺς ὑπέστησαν ὑπὸ τοῦ μανέντος Ὠριγένους, καὶ αὐτοῦ σχίσματα βάλλοντος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, τὰ ἕως σήμερον ταραχὰς αὐτῇ ἐγείραντα· *Quid autem dicam Heraclam et Demetrium beatos episcopos ? Quales tentationes ab insano Origene passi sunt, cum et dissidia sereret in Ecclesia, quæ ad hanc usque diem turbas in ea excitarunt ?* Denique Eusebius, ut jam a me notatum est, in *Chronico* Origenem exsulasse fingit, biennio postquam episcopus creatus est Heraclas. (69) Facile equidem existimo Demetrii adversus Origenem decreto astipulatum fuisse Heraclam adhuc presbyterum, et simul ut episcopatum adeptus est, decessoris sui confirmasse edictum, et quominus restitueretur in integrum Origenes impedivisse : ait quippe Photius cod. 118, edicto Demetrii subscripsisse quotquot ipsi Origeni antea suffragati fuerant. Verum persuaderi non possum jam tum obiisse Demetrium, cum Alexandria dejectus est Origenes, et cur expelleretur auctorem fuisse Heraclam, contra Eusebianæ *Historiæ* testificationem, et Hieronymi libr. II *adv. Rufin.*, cap. 5, et ipsius etiam Origenis, qui in epistola ad amicos Alexandrinos post exsilium ipsius scripta, Demetrium aliosque adversum se consentientes ulciscitur.

XVI. (70) Postquam ex hoc tumultu Cæsaream sese recepit Origenes, famæ suæ tot calumniis appetitæ consuluit, et submissas in nominis sui oppugnationem a Demetrio litteras scripta ea quam dixi ad amicos quosdam suos Alexandriam epistola luculenter confutavit. In qua etiamsi maledictis abstinere se velle declarat, aspere tamen et acerbe Demetrium, eique consentientes adversum se episcopos perstringit, et illatam sibi injuriam, inflictosque anathematismos refellit. Nec minus ob Demetrii decreta et Alexandrinas synodos ecclesiasticis muniis defunctus est; docebat publice, et in ecclesia de rebus sacris ad populum disserebat ; atque hæc non Cæsariensis episcopi modo, et Jerosolymitani permissu, sed jussu etiam; qui ad hunc unum Scripturæ sacræ interpretandæ munus detulerunt. Cum enim in ejus causa variæ essent variorum sententiæ, duasque velut in partes universa abiisset Ecclesia, infensis reliquis patrocinium ejus ac defensionem Palæstina, Phœnicia et Arabia susceperunt : quarum auctoritate fretus sese sacerdotio ac Ecclesiæ communione excidisse minime ratus est, et inter eas gradum suum ac dignitatem obtinuit.

XVII. Jerosolymam quoque iisdem circiter temporibus adiit, Christi apostolorumque visurus vestigia. (71) Ibi vehementer ab eo petiit sacerdotum collegium (72), ut in ecclesia verba faceret; cumque vim ad impetrandum propemodum adhiberent qui præerant sacris, assurgens ille assumpto libro unde sibi argumentum deligeret, in hunc e psalmo XLIX, versum forte incidit : *Peccatori autem dixit Deus : Quare tu enarras justitias meas, et assumis testamentum meum per os tuum?* Quo recitato, quasi sua sibi a Deo perfidia exprobraretur, in tantos luctus incidit, ut astantibus universis lacrymas excuteret. Cum vero se aliquando Christi, apostolorumque perlustrasse vestigia significaverit, tom. VI *in Joan.*, num. 24, pag. 140, his temporibus id tribui posse censemus. Inde vero non multo post digressus est.

XVIII. Scribit Epiphanius hær. 64, cap. 3, et *De pond. et mens.*, cap. 18, Tyrum concessisse ipsum post Jerosolymitanum iter, atque ibi per annorum octo et viginti decursum in interpretandis, juxta Ambrosii postulata, Scripturis otium suum consumpsisse. Dicerem corruptum a librariis numerum, nisi duobus apud Epiphanium locis haberetur

(68) Combefis., *Act. V. Petr.* p. 203 ; *Concil.* tom. V, pag. 652.

(69) *Facile equidem existimo Demetrii adversus Origenem decreto astipulatum fuisse Heraclam*, etc. Id ut crederet Huetius adductus est male intellecto hoc Photii loco cod. 118 : Ἀλλ ὅγε Δημήτριος ἅμα τισὶν ἐπισκόποις Αἰγυπτίοις, καὶ τῆς ἱερωσύνης ἀπεκήρυξε, συνυπογραψάντων καὶ τῇ ἀποφάσει τῶν συμψήφων αὐτῷ γεγενημένων. *Verum Demetrius una cum Ægypti episcopis aliquot, sacerdotio quoque illum abjudicat, subscribentibus etiam edicto huic, quotquot antea suffragati ei fuissent.* In eo se decipi passus est, quod vocem αὐτῷ ad Origenem deferat, cum ad Demetrium referenda sit. Hoc enim unum ait Photius, quotquot prioris Demetrianæ synodi decreto subscripserant, eosdem posterioris Demetriani concilii actis subscripsisse. Certe nullibi apud Hieronymum legimus ab Heracla quidquam contra Origenem actum fuisse. Ecquis enim id credat de Heracla, quem Origenes per triginta fere annos discipulum habuerat : cui Alexandria discedens catecheticæ scholæ munus reliquit, et qui sibimetipsi subrogavit Dionysium Origenis etiam discipulum?

(70) *Postquam ex hoc tumultu Cæsaream*, etc. Quod toto in hocce articulo ait Huetius, minime certe cohæret cum Origenis flagitio et pœnitentia, ut jam diximus.

(71) *Ibi vehementer ab eo petiit sacerdotum collegium*, etc. Hæc ex iisdem impuris fontibus ac Origenis idololatriæ historiam hausit Epiphanius.

(72) Epiph. hær. 64, cap. 2.

idem, aliorumque suffragio confirmaretur. Dicendum potius id ex vulgi sermonibus, ut alia pleraque, Epiphanium accepisse; utrobique enim addit, ὡς ὁ λόγος ἔχει; falsum autem penitus fuisse: cum enim anno Christi circiter 254, diem suum obierit Origenes, uti infra demonstrabimus, anno vero ætatis suæ 69; postquam Alexandria excessit, anni admodum 23 intercesserunt ad ejus obitum; quorum nonnullos etiam Cæsareæ Stratonis, Jerosolymæ, Cæsareæ Cappadocum, Athenis, et in aliis locis contrivit. Merito ergo hic Epiphanium arguit Petavius in *Animadv.* ad hær. 64, cap. 3. Annos quidem xxviii, Alexandriæ litteris docendis præfuit, ut observatum est Halloxio (73): nam amisso patre statim sibi docendo victum quæsivit, natus annos circiter octodecim. Hinc ad annum ætatis
A xlvi, quo Alexandria ejectus est, anni interjacent omnino xxviii. Atque hanc Epiphanio fuisse errandi causam credi potest.

XIX. Simul ut Cæsaream venit Origenes, Alexandria relicta, ibi litterarum studiis præfectus est, statimque ad capessendas disciplinas, sed potissimum sanctiores, cum docendo, tum scribendo universos excitavit, sed duos præcipue magni nominis adolescentes, Neocæsarea oriundos, claris genitos parentibus, sed a Christo alienis, Theodorum qui et Gregorius appellatus est, et Thaumaturgi cognomen meruit, ejusque fratrem Athenodorum. Qui cum juris Romani studiis operam daturi (74) Athenis Berytum venissent, ubi tum vigebat legum doctrina, casu nescio quo Cæsaream delati, (75) in
B Origenem recens illuc appulsum una cum Firmi-

(73) Hallox. in *Not. ad Orig. defens.* lib. i, cap. 7.

(74) *Athenis Berytum venissent.* Athenis scholas frequentasse Gregorium solus narrat Socrates lib. iv, cap. 27, cujus hac in re auctoritati multum nocet Gregorii ipsius Thaumaturgi de Athenis silentium, cum aliunde res ad se pertinentes ab infantia ad suum usque Cæsaream adventum accuratissime referat in oratione ad laudem Origenis habita. Ad Berytum quod attinet, non solus Socrates ibidem quo supra, sed Hieronymus quoque Socrate antiquior in eam urbem de Cappadocia hosce fratres prius venisse, quam Cæsaream accederent, refert. *Admodum adolescens*, inquit *Catalogo scriptor. ecclesiast.*, cap. 65, *ob studia Græcarum et Latinarum litterarum, de Cappadocia Berytum, et inde Cæsaream Palæstinæ transiit, juncto sibi fratre Athenodoro.* Verum utriusque testimonio plane adversari videtur ille Gregorii locus *Orat. panegyr.* num. 5: Τοιγαροῦν οὐχ ὁ στρατιώτης, θεῖος δέ τις συνοδοιπόρος καὶ πομπὸς ἀγαθὸς καὶ φύλαξ, ὁ διὰ παντὸς τοῦ βίου, ὥσπερ μακρᾶς ὁδοιπορίας διασώζων ἡμᾶς, παραμειψάμενος τά τε ἄλλα, καὶ τὴν Βηρυτὸν, ἧς μάλιστα ὁρμᾷν ἐνταῦθα ᾠήθημεν, ἐνταῦθα φέρων κατεστήσατο. *Quare non miles, sed divinus quidam viæ comes, et deductor bonus atque custos, qui per totam hanc vitam, tanquam per longum peregrinationem nos custodit, tum alia præteriens, tum Berytum, quam optare maxime putabamur, huc* (Cæsaream) *recta perductos collocavit.*

(75) *In Origenem recens illuc appulsum una cum Firmiliano inciderunt.* His verbis indicat Huetius, et infra cap. 5, num. 7, aperte exprimit Firmilianum nondum episcopum in Origenis disciplinam una cum Gregorio Thaumaturgo incidisse. Sequitur Gregorium Nyssenum qui in *Vita Thaumaturgi*, pag. 542, ita habet: Ἐπειδὴ πᾶσαν παίδευσιν τῆς ἔξω σοφίας ἐπιδραμὼν, ἐνέτυχε Φιρμιλιανῷ τινι τῶν εὐπατριδῶν Καππαδόκῃ, ὁμοιοτρόπῳ κατὰ τὸ ἦθος, ὡς ἔδειξεν ἐκεῖνος τῷ μετὰ ταῦτα βίῳ, κόσμος τῆς Ἐκκλησίας τῶν Καισαρέων γενόμενος· καὶ τόν τε σκοπὸν τοῦ φρονήματος καὶ ἰδίου βίου φανερὸν τῷ φίλῳ ἐποίησεν, ὡς εἴη πρὸς τὸν Θεὸν βλέπων, καὶ τὴν ἐκείνου σπουδὴν ἔγνω περὶ τὴν αὐτὴν ἐπιθυμίαν συμβαίνουσαν, καταλιπὼν πᾶσαν τὴν περὶ τῆς ἔξω φιλοσοφίας σπουδὴν, προσφοιτᾷ μετ' ἐκείνου τῷ κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον τῆς τῶν Χριστιανῶν φιλοσοφίας καθηγουμένῳ· Ὠριγένης δὲ οὗτος ἦν, οὗ πολὺς ἐπὶ τοῖς συγγράμμασι λόγος. *Posteaquam omnibus disciplinis externæ sapientiæ percursis incidisset in Firmilianum quemdam patricium Cappadocem, similem moribus et ingenio (ut ille in sequenti vita ostendit, cum Cæsariensium Ecclesiæ ornamento fuit), et animi sui consilium ac vitæ propositum amico patefecisset, quod ad Deum videlicet spectaret: et illius studium circa idem desiderium convenire intellexisset, relicto omni studio externæ philosophiæ, accedit una cum illo ad eum, qui in eo tempore Christianorum philosophiæ princeps erat (is autem erat Origenes, cujus, propter scripta, fama celebris est).* Sed 1° multum Nysseno nocet Thaumaturgi ipsius, Eusebii, Hieronymi aliorumque scriptorum hac de re silentium. 2° Dicere videtur Nyssenus Thaumaturgum una cum Firmiliano Alexandriæ tum primum in manus Origenis incidisse post peractum in hac urbe philosophiæ studium. Οὔσης δὲ, inquit in *Vita Thaumaturgi*, pag. 540, αὐτῷ τῆς διαγωγῆς ἐν Αἰγύπτῳ κατὰ τὴν μεγάλην τοῦ Ἀλεξάνδρου πόλιν, εἰς ἣν καὶ ἡ πανταχόθεν συνέῤῥει νεότης τῶν φιλοσοφίαν τε καὶ ἰατρικὴν ἐσπουδακότων, etc. *Cum autem degeret in Ægypto in magna Alexandri urbe, in quam ex omnibus partibus philosophiæ et medicinæ studiosa juventus confluebat*, etc. Et paulo
C post, pag. 542: *Posteaquam omnibus disciplinis externæ sapientiæ percursis*, etc. Quod omnino falsum est. Nam constat ex Eusebio, Hieronymo, et aliis scriptoribus jam tum Origenem Alexandria discessisse cum in manus ejus incidit Thaumaturgus, nec Thaumaturgum unquam philosophiæ operam dedisse nisi sub Origenis disciplina: quod ipse Thaumaturgus aperte testatur in *Orat. panegyr.*, num. 5: *Sacrum vero hunc virum*, inquit, *ab Ægypto ab Alexandrinorum urbe, in qua domicilium prius habebat, in hunc locum* (Cæsaream) *veluti nobis occursurum res aliæ trahebant et transferebant.* Paulo post, num. 6: *Dicere non possim, quam multas ejusmodi voces ederet, ad philosophandum nos exhortans: neque id uno die duntaxat, sed multis, quoties ad illum principio veniebamus, ejus quidem sermone tanquam jaculo quodam a prima ipsa ætate confixi..... Cæterum fluctuantes adhuc, et ancipiti animo, philosophari quidem ambientes, nondum ta-*
D *men omnino permoti atque persuasi, discedere porro nescio quomodo non valentes, ut qui semper tanquam majoris cujuspiam necessitatis impulsu ad ipsum ejus sermonibus rapiebamur.* Et infra, num. 11: *Hic* (Origenes) *me primus ac solus ut Græcorum philosophiæ operam darem hortatus est; suis ipsius moribus ut morum doctrinam et discerem et amplecterer persuadens..... Hic vero me primus etiam verbis philosophari hortatus est, cum factis verborum cohortationem prævertisset*, etc. Quo tempore Cæsaream Stratonis appulit Origenes, Thaumaturgumque in suam disciplinam recepit, jam tum episcopus erat Firmilianus, ut liquet ex Eusebio, *Hist.* lib. vi, cap. 26: Ἔτος δ' ἦν τοῦτο δέκατον τῆς δηλουμένης ἡγεμονίας, καθ' ὃ τὴν ἀπ' Ἀλεξανδρείας μετανάστασιν ἐπὶ τὴν Καισάρειαν ὁ Ὠριγένης ποιησάμενος, Ἡρακλᾷ τὸ τῆς κατηχήσεως τῶν αὐτόθι διδασκαλείων καταλείπει. Οὐκ εἰς μακρὸν δὲ καὶ Δημήτριος ὁ τῆς Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίας ἐπίσκοπος τελευτᾷ, ἐφ' ὅλοις

liano inciderunt. (76) Socrates lib. IV, cap. 27, fama Origenis excitos eo contendisse narrat. Is excellenti adolescentum illorum indole perspecta, ea utrumque humanitate, ea comitate morum in sui amorem traxit, et adhortationibus, scriptisque ad Gregorium libellis ad virtutem ita arrexit, ut (77) per totum quinquennium ei sese interioribus litteris erudiendos in idem contubernium adjungerent, tantamque ex ejus præceptionibus philosophiæ et mathematicarum artium notitiam haurirent, quanta ad perfectam sacrarum Litterarum interpretationem usui esset futura. Cujus operæ is demum fructus fuit, ut alter editis miraculis (unde et cognomen reportavit) clarus, alter martyrii corona insignis, post gestos in patria episcopatus uterque obierit. Eos ad Christianas partes ab Origene fuisse adductos, cum, antea ethnicorum erroribus fuissent impliciti, censuit Halloxius *Orig. defens.* lib. I, cap. 14; et lib. IV, quæst. 10. Illexit eum in hanc

A sententiam Hieronymus, cujus illa verba sunt lib. *De script. eccl.* in Theodoro : *Quorum cum egregiam indolem vidisset Origenes, eos ad philosophiam cohortatus est; in qua paulatim Christi fidem subintroducens, sui quoque sectatores reddidit.* Hæc Hieronymus, ut alia fere libri hujus omnia, sumpsit ex Eusebio, qui sic habet lib. VI *Hist.*, cap. 30 : Οὓς ἀμφὶ τὰ Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων μαθήματα δεινῶς ἐπτοημένους, φιλοσοφίας αὐτοῖς ἐνθεὶς ἔρωτα, τῆς προτέρας σπουδῆς τὴν θείαν ἄσκησιν ἀντικαταλλάξασθαι προὐτρέψατο. *Quos in Græcas Romanasque disciplinas vehementer incensos, injecto illis amore philosophiæ, a prioribus studiis ad divinarum rerum meditationem ut transirent, adhortatus est.* Jam vero manifestus est boni Hieronymi B error, (78) quem apertius etiam redarguit Gregorius ipse Thaumaturgus, testis locuples, qui multo ante ad agnitionem veritatis venisse se profitetur, quam ad Origenem accessisset. Redarguit et Gre-

ἔτεσι τρισὶ καὶ τεσσαράκοντα τῇ λειτουργίᾳ διαρκέσας. Διαδέχεται δ' αὐτὸν ὁ Ἡρακλᾶς. Διέπρεπε δὲ ἐν τούτῳ Φιρμιλιανὸς Καισαρείας τῆς Καππαδοκῶν ἐπίσκοπος. *Decimus hic erat annus jam dicti imperatoris* (Alexandri) *cum Origenes ab urbe Alexandria Cæsaream migraturus, scholam ad fideles ejus loci instituendos Heraclæ dereliquit. Nec multo post Demetrius Alexandrinorum episcopus fato functus est, cum per tres et quadraginta annos Ecclesiam administrasset. In hujus locum successit Heraclas. Florebat tunc temporis Firmilianus Cæsareæ apud Cappadocas episcopus.* Non ergo Firmilianus ante episcopatum in Origenis disciplinam venit una cum C Gregorio Thaumaturgo. Sed Nyssenus cum reliquis scriptoribus ita conciliari potest, si dicamus Firmilianum jam episcopum frequenter Origenem in Palæstinam tunc temporis adivisse, apud quem aliquandiu manebat, ut majorem rerum divinarum notitiam perciperet; adeoque in Origenis eum quodammodo una cum Gregorio venisse disciplinam. Quod consentit cum Eusebii narratione : Τοσαύτην, inquit *Hist.* lib. VI, cap. 27, εἰσάγων περὶ τὸν Ὠριγένην σπουδὴν, ὡς τοτὲ μὲν αὐτὸν ἀμφὶ τὰ κατ' αὐτὸν κλίματα εἰς τὴν τῶν ἐκκλησιῶν ὠφέλειαν ἐκκαλεῖσθαι· τοτὲ δὲ ὡς αὐτὸν ἐπὶ τὴν Ἰουδαίαν στέλλεσθαι, καί τινας αὐτῷ συνδιατρίβειν χρόνους, τῆς εἰς τὰ θεῖα βελτιώσεως ἕνεκα. *Qui tam propenso erga Origenem animo fuit, ut modo illum in suam provinciam ad ecclesiarum utilitatem evocaret, modo ad ipsum visendum in Judæam usque proficisceretur, et una cum ipso aliquandiu maneret, ut majorem rerum divinarum notitiam perciperet.*

(76) *Socrates fama Origenis excitos eo contendisse narrat.* Id quoque falsi convincitur ex iis quæ in *Oratione panegyr.*, num. 3, narrat Gregorius ipse, se, fratremque Athenodorum cum incogitantes, quasi feræ agrestes aut aves in retia Origenis, id est, in ejus conspectum incidissent, aufugere primum ab eo voluisse Berytum versus, aut in patriam reverti, quod utique fecissent, nisi eos mille artibus ita sibi devinxisset Origenes, ut Cæsareæ apud eum remanere coacti fuerint.

(77) *Per totum quinquennium*, etc. Horum annorum initium si duxeris ab anno 231, finis erit annus 236. Sed eo ipso anno ardente Maximini persecutione quæ juxta Orosium lib. VII, cap. 19, specialim propter Origenem in prælatos et doctores Ecclesiæ concitata erat, probabile non est Origenem tunc temporis remansisse Cæsareæ. Quamobrem cum anno 231, Origeni sese erudiendum tradiderit Gregorius, videtur annos 235, 236 et 237 Alexandriæ transegisse, indeque reversus ad Origenem anno 237, vel 238, ut baptismo tingeretur, quinquennale studiorum tempus sub Origene absolvisse anno 238, vel 239. Ad id forte attendit Casaubonus, de quo infra, cum ait Gregorium per annos octo Origeni operam dedisse.

(78) *Quem apertius etiam redarguit*, etc. His nimirum verbis *Orationis panegyr.* num. 5 : Ἀνατροφαὶ γὰρ αἱ πρῶται ἐκ γενέσεως, ἦσαν ὑπὸ γονεῦσι· καὶ πάτρια ἔθη τὰ πεπλανημένα· ὧν ἡμᾶς ἐλευθερωθήσεσθαι, οὔτε ἄλλος οἶμαι, προσεδόκησεν, οὔτε καὶ ἐμοὶ ἐλπίς τις ἦν παιδίῳ μὲν ὄντι καὶ ἀλόγῳ, ὑπὸ πατρὶ δὲ δεισιδαίμονι. Εἶτα πατρὸς ἀποβολὴ καὶ ὀρφανία, ἣ δή μοι τάχα καὶ ἀρχὴ τῆς τοῦ ἀληθοῦς ἐπιγνώσεως ἦν. Τότε γὰρ πρῶτον ἐπὶ τὸν σωτήριον καὶ ἀληθῆ μετετέθην λόγον, οὐκ οἶδ' ὅπως, κατηναγκασμένος μᾶλλον ἤπερ ἑκών. Τίς γὰρ ἐμοὶ κρίσις ἦν, ὄντι τεσσαρεσκαιδεκαετεῖ; πλὴν ἐξ ἐκείνου πως ἐπιδημεῖν μὲν ὁ ἱερὸς ὅδε λόγος ἤρξατο εὐθὺς, οἷα δὴ ἄρτι πληρουμένου τοῦ κοινοῦ πάντων ἀνθρώπων λόγου, ἐπεδήμει δ' ὅμως τότε πρῶτον. *Prima enim educatio ab ipso ortu sub parentum cura fuit; et patrii mores erronei : a quibus liberatum iri me, neque alius, opinor, quisquam sperasset, neque mihi spes ulla erat, puero adhuc et rationis experti, sub patre superstitioso. Secuta deinde est patris amissio, et orbitas, quæ mihi fortasse cognoscendi veri initium fuit. Tunc enim primum ad salutare verumque verbum transii, nescio quo pacto, coactusne potius, an volens. Quodnam enim judicium mihi erat, quatuordecim annos nato? Veruntamen ex eo tempore advenire mihi sacrum illud verbum cœpit, quasi per-* D *fecta jam communi omnium hominum ratione, advenit sane tum primum.* Veruntamen imperfecto huic conversionis initio supremam manum admovisse Origenem, cum erudiendum eum accepit, testatur infra Gregorius his verbis : Ὁ δ' ὑποδεξάμενος ἐξ ἡμέρας τῆς πρώτης, τῆς ὄντως ἐμοὶ πρώτης, τῆς τιμιωτάτης πασῶν, εἰ δεῖ λέγειν, ἡμερῶν, ὅτε μοι πρῶτος ὁ ἀληθινὸς ἀνατέλλειν ἥλιος ἤρξατο, etc. *Ille vero susceptos a prima die, quæ vere mihi prima illuxit, omnium, si dici debet, dierum mihi honestissima; quando mihi primum verus exoriri Sol cœpit.*, etc. Ergo non tam manifestus est Hieronymi error ac putavit Huetius. Ad Gregorium Nyssenum quod attinet, nimium ipse ab S. Hieronymi narratione ipsiusque Thaumaturgi dissentit, cum Gregorium ait, pag. 540, jam μαθητὴν τοῦ Εὐαγγελίου καθεστάσθαι, *discipulum Evangelii factum fuisse*, priusquam ad Origenem accederet, atque *in Ægypto in magna Alexandri urbe, in quam undique philosophiæ ac*

gorius Nyssenus, eumque ex variis et incertis ethnicorum philosophorum de Deo sententiis veri Dei notitiam hausisse testificatur in *Vita Gregorii Thaumaturgi*, pag. 539. Mirum vero scripsisse Bedam (79) litteris institutos ab Origene Gregorium et Athenodorum, imperante Gordiano: mirum quoque existimasse Casaubonum (80), diligentissimum certe virum, per annos ipsos octo Origeni operam dedisse Gregorium, vel spretis, vel inconsultis Eusebio et Hieronymo, qui quinquennium duntaxat assignant. Homini nempe valde alioqui perspicaci imposuit locus iste Gregorii ipsius (81): Ἀλλὰ καὶ ὀκταέτης μοι χρόνος οὗτος ἤδη, ἐξ οὗ οὔτε αὐτὸς εἰπών τι, ἢ γράψας λόγον τινὰ μέγαν ἢ μικρὸν, ὅλως τυγχάνω· οὔτε ἄλλου ἤκουσά του, ἰδίᾳ γράφοντος, ἢ λέγοντος, ἢ καὶ δημοσίᾳ πανηγυρικοὺς λόγους καὶ ἀγωνιστικοὺς παρεχομένου, ὅτι μὴ τῶν θαυμασίων τούτων ἀνδρῶν, τῶν τὴν καλὴν φιλοσοφίαν ἀσπασαμένων. Ab octo annis sermonem nullum vel scri-A psisse se vel recitasse agnoscit, neque quemquam recitantem audisse, præterquam admirandos illos viros, veræ philosophiæ amatores, condiscipulos nempe suos, Origenis itidem auditores. Minime vero se illos dicentes per octennium audisse significat, sed non alium quemquam per octennium audisse. Scribit Nicephorus *Hist.* lib. v, cap. 20, Dionysium, eum qui Heraclæ et in schola et in episcopatu Alexandrino successor fuit, hoc tempore etiam Adamantio præceptore esse usum. Eusebius certe, quem unum hic videtur assectatus Nicephorus, Dionysium Alexandriæ Origenis auditorem fuisse docet; Cæsareæ vero fuisse itidem, id vero apud eum nusquam reperias. At non docendo solum, sed scribendo etiam pro more suo publice prodB esse in hoc Cæsariensi secessu Origenes satagebat: Isaiæ quippe et Ezechielis vaticinia tunc commentariis illustravit.

CAPUT III.

I. *Alexandro Severo succedit Maximinus. Sexta persecutio.* II. *Gregorius et Athenodorus Neocæsaream repetunt. Origenes Cæsaream Cappadociæ ad Firmilianum confugit, latet apud Julianam.* III. *Hexapla inchoat.* IV. *Scribit librum* De martyrio. V. *Maximinus perit, succedit Gordianus.* VI. *Origenes iterum Athenas proficiscitur, Ambrosium obiter adit Nicomediæ, Athenis absolvit* Commentarios *suos* in Joannem *et* in Ezechielem, *alios inchoat* in Canticum canticorum. VII. *Cæsaream Stratonis repetit,* Commentarios in Canticum *absolvit, Firmilianum iterum in disciplinam recipit.* VIII. *Ad convincendam Berylli hæresim Bostram accersitur, in Palæstinam redit.* IX. *Obit Gordianus, succedit Philippus.* X. *Utrum a Dionysio Alexandrino oppugnatus fuerit Origenes.* XI. *Origenes sexagenario major scribit contra Celsum, in Matthæum, et in duodecim Prophetas; item innumeras epistolas.* XII. *Utrum Philippus imperator fuerit Christianus.* XIII. *Homilias suas tum primum excipi patitur Origenes, fidei suæ professionem mittit ad Fabianum papam et alios episcopos.* XIV. *Vocatur ad concilium adversus Arabum hæresim; scribit adversus Helcesaitas; Appellitas profligat.*

I. Dum his intentum animum habet Adamantius, cæsus est cum Mammæa matre Alexander Severus, post administratum annis tredecim singulari continentia et æquitate imperium. Sceleris auctor Maximinus, homo gente ac moribus barbarus, in demortui locum suffectus est, cui nec obtulisse mortem, et in ejus dignitatem involasse contentus, piam optimi imperatoris familiam, et quoscunque charos, dum esset in vivis, habuerat, ferino ritu devexare C aggressus est, ac Christianos potissimum. Quos cum esse fuisset passus Alexander, funditus delere Maximinus optavit. Bellum atrox itaque Ecclesiæ infertur, neglectoque Christianorum vulgo, sacerdotes morti ac supplicio destinantur, ut detractis columnis labefacta ædes corrueret. Id, vel ob unum maxime Origenem, consilii fuisse susceptum refert Orosius lib. vii, cap. 19; et post eum Beda (82), Freculphus *Chron.* tom. II, lib. iii, c. 2, et Maria-

medicinæ studiosa juventus confluebat, fuisse versatum, ac demum *omnibus sapientiæ disciplinis percursis incidisse in Firmilianum quemdam patricium Cappadocem, eique animi sui consilium ac vitæ institutum, ut amico, patefecisse, quod scilicet ad Deum intentos jam haberet mentis oculos: cumque paria animo agitare consilia cognovisset, relicto omni externæ philosophiæ studio, accessisse una cum illo ad eum qui illo tempore Christianorum philosophiæ princeps erat, Origenem videlicet, cujus, propter scripta, fama celebris erat.* In ea autem oratione quam Cæsarea rediturus in patriam ad ipsum Origenem habuit Gregorius, non innuit se Athenis habitasse, sed admodum adolescentem in Palæstinam profectum cum sorore quæ ad virum Palæstinæ præsidis assessorem tendebat. Indicat deinde se, Beryto præterita, recta venisse Cæsaream, ibique in Origenem incidisse, qui ei deinde et una scilicet fratri auctor fuit ut philosophiæ darent operam, ac sanctum illorum animis Christianæ religionis notitiam amoremque instillavit. Videtur Nyssenus, cum Gregorium legeret fuisse Origenis discipulum, hunc vero Alexandriæ docuisse, existimasse isthic in Origenis eum transisse disciplinam. Verum si Alexandriam iit Gregorius, probabile est (quoniam ibi philosophica studia tractasse dicitur) Origenis D consilio illuc Cæsarea circa annum 235 quo tempore furebat Maximini persecutio, cum fratre eum esse profectum, ut perspecta ibi Christianorum philosophorum disciplina et sancta vitæ ratione, in suscipiendæ fidei desiderio ambo confirmarentur; indeque una cum sancto Firmiliano, postmodum Cæsareæ in Cappadocia episcopo, in Palæstinam ad Origenem circa annum 237, vel 238, reversos, baptismo esse tinctos.

(79) Beda, *De sex ætat. mundi*, in Gordiano.

(80) Casaub. in *Not. ad paneg. Gregor. Thaumat.*

(81) Greg. Thaum. in *Paneg.*, n. 1.

(82) Beda *De sex ætatib.*, in *Maximino.*

nus Scotus ad an. Christi 239. Idcirco, opinor, quod hujus præcipue pietate, scriptis, concionibus, et exemplo Christiana fides magnum jam incrementum accepisset, et porro captura videretur.

II. Ingruenti periculo fuga se subduxit Origenes, (83) cum paulo ante Gregorium, et Athenodorum post exactos in exhedris suis annos quinque in patriamredituros a se amisisset. Et tum ad Firmilianum Cæsareæ Cappadociæ episcopum, summa sibi necessitudine devinctum, tota cum Firmiliano invitante eum Cappadocia, fugisse certis rationibus ad credendum ducti sumus. Cum enim probaverimus supra in quintæ persecutionis tempora fugam hanc cadere neutiquam posse, superest ut ad sextam, quæ fuit Maximini, vel ad Decianam referatur. Atqui Decius biennium non explevit in imperio, diuque etiam, dum rerum potitus est, in vinculis fuit Origenes; cum toto biennio illic apud Julianam latuerit, ut scriptum est a Palladio. Omnino igitur in Maximini persecutionem incidit Cæsariensis iste secessus. Firmilianum quoque, cum rebus ipse suis consuleret (ad Ecclesiæ quippe præsides potissimum pertinebat periculum), alicubi latuisse, et cum Origene fortasse, credibile est, postquam securum ei apud Julianam perfugium assignavit. Hæc abundans opibus, easque in Ecclesiæ commoda profundere solita, summa liberalitate hominem de republica Christiana optime meritum complexa est; nec hospitio excepit solum, sed bibliotheca etiam, quam instructissimam a Symmacho hæreditario jure obtinebat.

III. Illic insigne *Hexaplorum* opus tum inchoasse Origenem existimo, maximam nactum librorum supellectilem, et interpretationum præsertim Scripturæ, quas in suos usus collegisse Symmachum verisimile est, cum ipse suam adornaret. Jam primum quidem eorum descriptionem animo præformasse, cum versaretur Alexandriæ, nonnullasque ad id Scripturæ interpretationes collegisse et contulisse significare videtur Eusebius, *Hist.* cap. 16, quas et magnis ipsum sumptibus redemisse ait Hieronymus *Apol. in Rufin.*, lib. II, cap. 9. Cæsareæ vero Cappadociæ serio manum operi admovisse puto, Tyri penitus absolvisse. Ex quo intelligitur Epiphanii ratio, Tyri ea elaborata fuisse testificantis, hoc est, partim Tyri, partim in iis locis, in quibus moram fecit Origenes viginti octo annorum decursu, quos Tyri actos Epiphanius (84) falso arbitrabatur. Hæc a nobis tractabuntur inferius. Commode vero ad eam lucubrationem referri potest quod de se dicit Origenes, apud Suidam (85), solitum esse sibi, ἐν καιροῖς ἀνέσεως φιλολογεῖν, καὶ ἀκριβοῦν τὰ ἀντίγραφα· facile enim persuadeor succisivis horis varia ipsum exemplaria simul contendisse, qui labor ad condenda *Hexapla* erat veluti παρασκευή.

IV. Ambrosius interim jam supra nobis commemoratus, et Cæsariensis Ecclesiæ presbyter Protoctetus, flagrante hac persecutione comprehensi et in custodiam acti sunt. Quamvis autem ipsi per se Christi causam propugnarent viriliter, non mediocriter tamen utrumque confirmavit Origenes, misso aureo libello, quo ad martyrium eos est adhortatus. Librum hunc igitur in Cæsariensi latibulo scriptum fuisse merito videmur conjicere: quo vero destinatus fuerit, seu quibus in locis torti fuerint Ambrosius et Protoctetus, id conjectura assequi facile non est. Sic eos alloquitur Origenes in eo, de quo quærimus, libello num. 41: Παῦλος μὲν λεγέτω, εἰ κατὰ ἄνθρωπον, ἐθηριομάχησα ἐν Ἐφέσῳ· ἡμεῖς δὲ, εἰ κατὰ ἄνθρωπον, ἀνῃρέθην ἐν Γερμανίᾳ. « Dicat quidem Paulus: Si (secundum hominem) ad bestias pugnavi Ephesi [a]; nos autem: Si (secundum hominem) interfectus sum in Germania. » Loqui Origenem ex Ambrosii et Protocteti persona manifestum est; nullum ipse siquidem hoc tempore discrimen adiit. Quid sit autem Germania illa, magna dijudicatio est. Addubitat Ortelius annon Germania sit Germanopolis, quam in Paphlagonum mediterraneis collocat Ptolemæus *Geogr.* lib. V, cap. 6, Germanopolim autem eamdem esse suspicatur ac Germanicopolim Plinii (86), in Bithynia ad mare sitam. Falli illum tam scio, quam scio me vivere. Catena vetus Græca in Evangelia laudat Severum Antiochenum in Opere ad Thomam Germaniæ episcopum. Hinc aliquis conjecerit eam esse Germaniciam quæ Euphratesiæ urbs est archiepiscopalis, Antiochenæ subdita Ecclesiæ. At Germania metropolis est, Constantinopolitanæ Ecclesiæ subjecta, ordine 68, juxta *Dispositionem* Leonis Philosophi quæ juris Græco-Romani collectioni Leunclanianæ inserta est (87), et ad calcem libri *De officiis* Constantinopoleos Georgii Codini est attexta. In altera vero Palæologi *Dispositione*, quæ priorem hanc excipit in eodem Codini libro, sic habetur: Ὁ Γερμίου, καὶ αὐτὰ ξζ' ὄντα οθ' γεγόνασιν. Hinc apparet legendum Γερμίων, atque idem esse Germia ac Germaniam. Germia autem in Galatia secunda seu Salutari constituunt *Notitiæ veteres*, et inter archiepiscopatus αὐτοκεφάλους referunt. Sed his repugnat eadem Leonis *Dispositio*; nam postquam metropoles, et in iis Germaniam recensuit, subjungit archiepiscopatus, et inter eos Germiis secundum locum assignat. Quid igitur statuam, non habeo: suum unicuique relinquo judicium, satius ducens silere in re incerta, quam va-

[a] I Cor. XV, 32.

(83) *Cum paulo ante Gregorium et Athenodorum*, etc. Verisimile non est jam tum in patriam rediisse Gregorium et ejus fratrem. Videntur potius ambo Alexandriam migrasse, deinde mortuo Maximino ad Origenem, ac demum ad patriam rediisse. Vide notas 77 et 78.

(84) Epiph. hær. 64, c. 3, et *De pond. et mens.*, c. 18.

(85) Suidas *in Orig.*

(86) *Plin.*, lib. V, cap. 32.

(87) *Jus Græco-Rom.*, tom. I, lib. II.

nas et futiles conjecturas proponere. Quod si integra superesset illa Leonis Διατύπωσις, nec extrema sui parte fuisset mutilata, in qua unicuique metropoli attributæ diœceses recensebantur, (88) Germaniæ situm facile cognosceremus. Atque hæc hactenus.

V. Origenes in Julianæ *Bibliotheca* tandiu videtur delituisse quoad vixit Maximinus. Is demum ad Aquileiam per militarem tumultum cum filio periit, anno imperii tertio : quo recidunt variæ eorum sententiæ, quorum alii per biennium, per triennium alii, teste Julio Capitolino (89), Maximinum imperasse volunt. Maximino successit Gordianus. Annus Christi tunc agebatur 237, Origenis LII ; Romanam Ecclesiam regebat Fabianus, in locum Anteri suffectus, qui Pontianum exceperat, cum uterque in Maximini persecutione tolerasset martyrium ; postquam hic sexennium circiter, mensem ille admodum unum summum pontificatum tenuit.

VI. Nos illis temporibus alteram Origenis Atheniensem peregrinationem assignari posse censemus. At cum Cæsarea Cappadociæ discederet, Nicomediam obiter adiisse probabile est, visendi Ambrosii causa, qui impiorum vinculis elapsus, moram in ea urbe cum Marcella conjuge ac liberis faciebat : (liberos quippe, conjugem, fratres ac sorores habuit Ambrosius : obiit autem superstite Origene, vitioque ipsi a multis datum narrat Hieronymus (90), quod amici senis, et pauperis moriens non sit recordatus.) Hinc eruditam illam ad Africanum dedit epistolam, qua Susannæ historiam frustra ab eo impugnatam confirmat, suamque ei fidem et auctoritatem asserit (91). Atheniensis itineris ignoratur causa : illud scimus, optimis eum, quandiu in hac urbe agitavit, exercitationibus otium suum consumpsisse; nam inceptos *in Ezechielem Commentarios* absolvit (quod anno sexagesimo factum Erasmus (92) arbitratur ex Suida, auctore nullius pretii, qui ex Eusebii pannis prius Origenis elogium, in quo scriptum hoc exstat, perturbate et incomposite consuit), et Canticum canticorum expositionibus illustrare instituit : quarum

(88) *Germaniæ situm facile cognosceremus.* « Et ego, inquit Westhenius, conatus sum aliquid impendere hujus rei dilucidationi, sed nihil certius reperire potui. Τάξις, seu dispositio patriarchalis, qua metropolitanis et episcopis *Ordo sedendi* assignatur, corpori canonum Ecclesiæ Græcæ commentario duplici Zonaræ et Balsamonis illustrato ad calcem adjecta, et ab Enimundo Bonefidio lib. II *Juris orientalis* inserta, inter metropoles numero LXVII ponit τὴν Γερμανίαν, *Germaniam :* at inter archiepiscopatus sedem quartam assignat τοῖς Γερμίοις, et vicesimam octavam τῇ Γέρμῃ. Quæ confirmant observationem cl. Huetii e Codino et Leonis διατάξει allatam. Antiquissima illa *Dispositio* a Guilelmo Beveregio in notis ad *Pandectas canonicas Græcorum* Oxoniæ editas, publici primum juris facta ; qua omnes metropoles et episcopatus quinque patriarchis Romano, Constantinopolitano, Antiocheno, Alexandrino et Jerosolymitano subjecti accurate recensentur, *Germaniam* omnino præterit : ut multis postea annis demum inter metropoles cooptatam fuisse necesse sit. Rursus in *codice canonum Ecclesiæ Africanæ* inter subscriptiones episcoporum numero VIII est et hæc : Κάνδιδος Γερμανίας τοῖς παροῦσι πεπραγμένοις ὑπέγραψα. *Candidus Germaniæ his gestis subscripsi.* Licetne hinc concludere etiam Germaniam quamdam in Africa fuisse? Audiamus quid vir amplissimus, mihique multis nominibus honorandus Henricus Justellus, in pulcherrimo atque utilissimo opere *Bibliothecæ canonicæ* tom. I, pag. 412, ad hæc observet : *Candidus Germaniæ, Candidus episcopus Abitinensis Germanicianorum Ecclesiæ.* Sunt autem Abitinenses Africæ populus, cujus aliquoties mentionem facit Augustinus libro III *adversus Parmenianum.* In iisdem *Canon. Eccl. Afric.*, pag. 384, 385, alibique fit mentio τῆς νέας Γερμανοῦ, *Novæ Germaniæ*, unde proclive foret conjicere duas fuisse Germanias in Africa : alteram simpliciter sic dictam ; alteram, quod recens condita esset, novam appellatam. Herodotus, lib. I, pag. 60, Persiæ populos enarrans sic loquitur : Ἄλλοι δὲ Πέρσαι εἰσὶν οἵδε Πανθήλαιοι, Δηρουσιαῖοι, Γερμάνιοι. *Alii Persæ hi sunt Panthelæi, Derusiæi, Germanii.* Eusebius in *Chronico*, p. 11, inter populos Orientales a Semo progenitos refert Γερμανοὺς, *Germanos :* et post eum idem faciunt Epiphanius in *Ancorato*, et Georg. Syncellus in *Chronographia* pag. 47 ; Cornarius interpres Epiphanii *Carmanos* vertit. Itaque sunt incolæ *Carmaniæ*, τῆς Καρμανίας, regionis inter Persidem et Indiam sitæ, quam Ptolemæus lib. VI, c. 8 *Geographiæ* describit. Hanc Carmaniam observat Miræus in *Topographia ecclesiastica* etiam *Germaniam* vocari, et Salmasius apud Solinum, Plinium et Marcianum Capellam in veterrimis exemplaribus mss. *Germaniam* pro *Carmania*, item *Germanicum* pro *Carmanico* scripta reperit. Vide *Plinian. Exercit. in Solinum*, pag. 240. Nil addam de Germania Europæa, de qua Origenes hic neutiquam agit. Interim, quam *Germaniam* inter plures illas intelligat Origenes, mihi judicare non præsumo. Lector eruditus eligat, quam rerum gestarum circumstantiis cognoverit convenientissimam. » Hæc Westhenius. At Tillemontius, tom. III *Memoriarum ad ecclesiast. Histor.*, pag. 272, miratur quorsum de hac Germania tot moveantur difficultates, quasi id quod ait Origenes, de Germania Europæa non possit intelligi, ubi imperator salutatus est Maximinus et ubi diu bella gessit. Mos enim illi erat teste Herodiano, pag. 592, 593, ex remotissimis imperii finibus nobilissimos homines ad se evocare, ut per itinera ignominia et laboribus confectos, postmodum ipse suæ avaritiæ et crudelitati immolaret. Quid ergo vetat Ambrosium et Protoctetum ad eum pariter adductos fuisse? Cæterum Ecclesiæ Cæsariensis presbyter Protoctetus apud Hieronymum in *Catalog. script. eccles.*, ubi de Ambrosio, vocatur Theoctistus. « Ambrosius primum Marcionites; deinde ab Origene correctus, Ecclesiæ diaconus, confessionis Dominicæ gloria insignis fuit, cui pro Theoctisto presbytero liber Origenis *De martyrio* scribitur. » Mihi sane persuasum est errorem esse amanuensium, qui genuinam Hieronymi lectionem « cui et Protocteto presbytero, » verterunt in istam, « cui pro Theoctisto presbytero. » Error inde manifestus est, quod non Ambrosio pro Theoctisto, sed utrique, Ambrosio nempe et Protocteto presbytero suam ad martyrium παραίνεσιν miserit Origenes.

(89) Jul. Capitol. *in Maxim. et Balb.*

(90) Hieronym., *De script. eccles.*, cap. 67.

(91) Euseb., *Histor. eccl.*, lib. VI, cap. 31.

(92) Erasm. *in censur. libr. Orig.*

quinque tomos in ea elaboravit sede ; reliquos totidem Cæsareæ Stratonis confecit. Circa hanc quoque tempestatem jampridem inchoatis *in Joannem Commentariis* finem imposuisse verisimile est, ut infra ostendam. Annuum tempus Atheniensi huic moræ tribuit Halloxius, nec contradico ; liceat modo unicuique judicium aliud ex re capienti dissentire.

VII. (92*) Pristinam itaque sedem, Cæsaream Stratonis longo post tempore Origenes repetiit, atque ibi susceptum *Commentariorum in Canticum* opus ad exitum duxit. Falluntur autem Magdeburgenses (93), cum aiunt scripsisse Suidam, Origenem annum ætatis suæ egisse sexagesimum, cum ea Commentaria exararet : tale enim quidquam apud Suidam nusquam reperias. Est apud Hieronymum (94), venisse Firmilianum Cæsareæ Cappadociæ episcopum ad Origenem, per causam locorum sanctorum, ut apud eum majorem Scripturæ sanctæ compararet notitiam, cum ipsum antea in Cappadocia diu secum habuisset. At Gregorius Nyssenus (95) in Origenis disciplinam receptum fuisse narrat cum Gregorio Thaumaturgo Firmilianum, Patricium Cappadocem, nondum episcopum. Bis itaque Origeni erudiendum sese tradiderit Firmilianus ; primum antequam Ecclesiæ, atque adeo Christo nomen dedisset ; iterum, postquam ex altero Atheniensi itinere Cæsaream Stratonis reversus est. (96) Rem autem ita narrat Eusebius (97), ut a neutro dissentiat.

VIII. (98) Eruditione per idem tempus et ingenio

A florens Beryllus (99) Bostrenorum episcopus in hæresim lapsus est ; cum Christum, antequam humano sese illigaret corpori, nihil habuisse proprium, sed Deum divinitate paterna tantum, non propria ac sua fuisse doceret. Quam hæresim deinde instauravit ac propugnavit Sabellius. Episcopos adversum se complures Beryllus nefario dogmate concivit. Bostram illi in synodum coeunt, multisque hominem velitationibus adoriuntur. Id cum parum procederet, ad expugnandam hominis pervicaciam accersitus est Origenes ; in ejus quippe peritia omnia sibi proclivia fore sperabant omnes, et ejus consiliis acquiescebant. Frequentibus ille adversum hæreticos et Judæos disputationibus jam ante exercitus, Beryllum summa humanitate ac dexte-

B ritate aggressus est, variisque super ejus doctrina habitis sermonibus, deprehensum tandem errorem argumentis ita coarguit, ut eum penitus ejuraret Beryllus, seseque bonæ menti restitui pateretur. Qua re ex voto confecta, in Palæstinam sine mora Origenes se recepit. Neque sane tanti beneficii memoriam, qui fuit hominis candor, apud sese diuturnitate extabescere passus est Beryllus ; sed eam sequentibus deinde annis recoluit, et scriptis ad Origenem epistolis testatus est. Hæc cum synodi actis, aliisque hujus viri monumentis multo post servatæ et doctorum lectione usurpatæ sunt ; sed temporis demum vetustate interciderunt.

IX. Annus Christi 244, qui fuit Origenis LIX, Gordiano sextum jam annum imperanti feralis

(92*) Euseb., *Histor. eccl.*, lib. VI, cap. 32.

(93) Magdeb. cent. 3, cap. 10.

(94) Hieron. *Catal. script. eccles.*, cap. 54.

(95) Gregor. Nyssen. *Vit. Thaumat.*

(96) *Rem autem ita narrat Eusebius*, etc. Hieronymo quidem consentit Eusebius ; sed neque hic, neque uspiam innuit Firmilianum prius fuisse Origenis discipulum, ac proinde a Nysseno dissentire videtur. Deinde multum Nysseno nocet Gregorii ipsius hac de re silentium ; et quod ait Nyssenus, Firmilianum una cum Gregorio Alexandriæ in Origenis venisse disciplinam, a Thaumaturgo ipso refellitur, qui refert se Beryto prætenta, recta venisse Cæsaream ubi in Origenem incidit, et ubi post multorum annorum apud illum disciplinam, panegyricam orationem in ejus laudem habuit, cum in patriam reditum pararet.

(97) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. VI, c. 26 et 27.

(98) Idem, lib. VI, cap. 20 et 33.

(99) *Beryllus Bostrenorum episcopus in hæresim lapsus est*, etc. Eusebii verba sunt : Τὸν ἐκκλησιαστικὸν παρεκτρέπων κανόνα, ξένα τινὰ τῆς πίστεως παρεισφέρειν ἐπειρᾶτο· τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν λέγειν τολμῶν μὴ προϋφεστάναι κατ' ἰδίαν οὐσίας περιγραφὴν πρὸ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας· μηδὲ μὴν θεότητα ἰδίαν ἔχειν, ἀλλ' ἐμπολιτευομένην αὐτῷ μόνην τὴν πατρικήν. Ad litteram verti potest : « Ecclesiasticam pervertens regulam, nova quædam et aliena a fide catholica inducere conatus est : ausus asserere Dominum ac Salvatorem nostrum, antequam inter homines versaretur, non substitisse secundum propriæ substantiæ differentiam ; nec propriam, sed paternam duntaxat divinitatem in se residentem habere. » Οὐσίας περιγραφὴ nihil aliud est, quam substantiæ differentia. Non errabat igitur Beryllus, cum Christum ante incarnationem non substitisse secundum substan-

C tiæ differentiam dicebat, si οὐσίας nomine substantiam non personam intelligebat ; neque enim alia est substantia Patris, alia Filii : non errabat utique cum Dominum nostrum non habere dicebat propriam deitatem, sed tantum paternam in ipso inhabitantem. Neque enim propria est divinitas Patris, propria Filii ; sed una eademque est Patris ac Filii ac Spiritus sancti divinitas : alioqui tres essent dii, non unus Deus. Ita si sensit Beryllus, immerito culpatur quod ecclesiasticam perverterit regulam : imo Arianismi reum se prodit ipse Eusebius, si hæcce vocat nova et ab catholica fide aliena dogmata. Verum admodum probabile est Beryllum οὐσίαν accepisse pro persona, more sui sæculi, quo οὐσία et ὑπόστασις, inter se confundebantur. Errabat igitur Beryllus, qui Christum ante incarnationem nullam propriæ personæ differentiam habuisse

D dicebat. Certe Hieronymus in *Catalogo scriptor. ecclesiastic.*, cap. 60, non id quod Eusebius crimini vertit Beryllo ; sed id solum asserit, Beryllum in hæresim incidisse, « quæ Christum ante incarnationem negat. » De hæresi Berylli intelligendus est Origenis locus in *Commentariis Epistolæ ad Titum*, qui sic habet : « Sed et eos qui hominem dicunt Dominum Jesum præcognitum et prædestinatum, qui ante adventum carnalem substantialiter et proprie non exstiterit, sed quod homo natus Patris solam in se habuerit deitatem, ne ipsos quidem sine periculo Ecclesiæ sociari. » Habetur hic locus in *Apologetico Pamphili pro Orig.*, c. 1, p. 22. Meminit etiam Gennadius in libro *De dogmatibus eccl.*, cap. 4 : « Neque sic est natus ex Virgine, ut et divinitatis initium homo nascendo acceperit, quasi antequam nasceretur ex Virgine, Deus non fuerit, sicut Artemon, et Beryllus, et Marcellus docuerunt. »

fuit; nam postquam ejus locum per summam perfidiam invasit Philippus, vitam ei statim pari scelere exhausit. Sed concepta facinora pœnitentia emendasse, et ad Christi quoque partes transisse historici quidam Christiani, uti mox dicturi sumus, prodiderunt. Utut est, tertium jam imperii eo agente annum Ecclesiæ Alexandrinæ administrationem capessivit Dionysius ille, quem Alexandriæ Origenes præceptis olim informaverat, mortuo Heracla Origenis et ipso discipulo, postquam Alexandrinum episcopatum per multos annos tenuit. Annorum octodecim numerum definit Eusebius in *Chronico* (1), sexdecim in *Historia* : verum pro ἑκκαίδεκα, aliqua exemplaria prætulisse ἕνδεκα, vel ita certe legisse interpretes aliquos, ex iis liquet quæ in id argumentum scripsit Baronius (2). Errorem ipse in numerum hunc irrepsisse vidit, et ex Eusebio quatuordecim saltem annis in Alexandrina cathedra Heraclam sedisse conclusit. Plane verum est totis quindecim sedisse annis; nam ab anno Alexandri decimo, quo anno ponimus acquievisse Demetrium, ad Philippi tertium, pleni quindecim anni intercedunt. Dicendum ergo quindecim in pontificatu traductis annis, decimo sexto Heraclam naturæ concessisse. Ita intelligendum puto Eusebium : atque si recte conjicimus, eo ipso anno Demetrius obierit, quo Origenes Ægyptum reliquit. Hinc quoque manifestus Nicephori (3) error, qui post decimum tertium episcopatus annum imperante Gordiano Heraclam decessisse scribit. At Scaliger (4) hic memoria lapsum contendit Eusebium, ejusque adhæret *Chronico*, quod anno Philippi quinto episcopatum Alexandrinum a Dionysio initum fuisse docet. Id ex constanti duntaxat codicum consensu probat, qui sic habent. Futile argumentum : quasi non *Historiæ* Eusebianæ codices tertio Philippi anno constanter quoque id assignent. Certe si ex Eusebii *Chronico* castiganda est ejus *Historia*, sexcentis castigetur locis, in quibus dissentiunt. Vel in hoc Heraclæ annorum ἐπιλογισμῷ initium ejus episcopatus confert *Chronicon* in annum Alexandri nonum; exitum Origenis ex Alexandria in undecimum; cum exitui Origenis annum Alexandri decimum ascribat *Historia*, et post ejusdem exitum decessisse Demetrium significet, eum cui Heraclas successit.

X. Baronius ad annum 248, num. 1, Origeni in omnibus Heraclam favisse scribit, atque ideo post Demetrii mortem concitas adversus eum turbas penitus fuisse consopitas; Dionysium vero Heraclæ successorem Origeni infensissimum se præbuisse. (5) Supra demonstratum a nobis est testimonio Gennadii, Petri Alexandrini, epistolæ synodicæ Ægyptiorum præsulum, et Photii, non aliter in Origenem animatum fuisse Heraclam, ac decessorem ipsius Demetrium. Causam vero cur eumdem a Dionysio oppugnatum crederet Baronius, sive ex auctoritate, sive ex verisimilitudine petitam addere debuit; quæ certe nulla est. Merito itaque hanc ejus opinionem repudiavit Halloxius (6), et Origenem, quoad vixit, summopere a Dionysio observatum, et post mortem etiam laudatum fuisse contendit; quod et nos infra ostendemus.

XI. (7) Cæterum sexagenario jam major Origenes haud segnius rerum divinarum satagebat, neque ullum fere intermittebat diem, quin vel ad populum de Deo verba faceret, vel scriberet, vel legeret, vel colloqueretur. Testes sunt omni sacræ eruditionis fruge referti libri *contra Celsum*, quibus Epicurei sophistæ petulantiam Ambrosii suasu contudit (quosque Gordiano imperante scriptos falso Marianus Scotus (8) existimavit, et quorum lucubrationem ad annum 237 perperam retulit David Blondellus (9), summopere licet, in re præsertim chronologica, cautus et diligens; atque ita toto aberravit decennio, quippe qui obitum Origenis anno 256 assignasset), testes docti *in Matthæum* et *in Prophetas* XII *Commentarii*; testes innumeræ ad varios scriptæ Epistolæ, quas plusquam centum undecunque nactas collegerat ætate sua Eusebius, et in libros digesserat. (10) Illas annorum series consumpsit.

XII. Atque utinam vel duæ illæ superessent epistolæ, quas ad Philippum imperatorem, ejusque uxorem Severam Augustam scripsit. Hinc certo conjici posset, verene Christo adhæserint, quemadmodum ab auctoribus Christianis proditum est : an a Christianis partibus fuerint alieni, quod persuadet ethnicorum auctorum de nova ab iis suscepta religione silentium; et multorum prætere tum Christianorum, tum ethnicorum consensus, a quibus primus inter imperatores Christum professos Constantinus celebratur. Ego quidem magnorum virorum sententiis meum quoque judicium, quando me res id admonet, interponam. Si publice Christianorum fidem professus fuisset Philippus, verisimile utique non est tacituros id fuisse ethnicos scriptores, futuramque rei hujus, sicut fuit, obscu-

(1) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. VI, cap. 35.
(2) Baron. ad an. 248, num. 1 et 5.
(3) Niceph., lib. V, cap. 26.
(4) Scalig. *Animadvers. in Chron. Euseb.* ad ann. 2264.
(5) *Supra demonstratum a nobis est testimonio Gennadii*, etc. Verisimile non est quidquam ab Heracla contra Origenem actum fuisse, ut jam supra ostendimus in cap. 2, n. 15.
(6) Hallox. *Notat. ad Origen. defens.* lib. I, cap. 22.
(7) Euseb., *Histor. eccl.*, lib. VI, cap. 36.
(8) Marian. Scot. ad an. Christi 242.
(9) Blond. lib. in *Illustramentis famil. contror. de Euch.*, c. 4.
(10) *Illas annorum series consumpsit.* Harum fragmenta quædam edidimus initio tomi I quasdamque integras; ac proinde non omnes intercidere. Neque etiam omnes illæ epistolæ, quas collegerat Eusebius, ab Origene sexagenario majore scriptæ sunt, ut patet ex nostra in has epistolas admonitione.

ram famam et incertam. Nec multo verisimilius est, si Christianus non fuisset, id proditurum Eusebium, temporibus illis proximum, cum utramque eum ad Philippum et Severam ab Origene scriptam epistolam vidisse constet, quam non paucis post Eusebium annis vidisse quoque Vincentium Lirinensem solerter deprehendit Baronius (11). (12) Sic igitur sentio, Christi sacris a Fabiano papa initiatum fuisse Philippum, sed occulte, idque clam ethnicos habuisse, nè quid inde res suæ detrimenti caperent, quas pristinæ religionis ejuratæ fama forsitan conturbasset. Hinc ab ethnicis scriptoribus tacitum illud est, a Christianis celebratum. Quod autem ex Eusebio (13) objici potest, publice eum in Ecclesiam ab episcopo (is fuit Babylas) admissum, precationum participem fuisse factum, postquam crimina confessus in pœnitentium ordinem redactus est; id sane animadvertendum est ex incerta auditione Eusebium retulisse. Antiochiæ præterea contigisse fertur illud, ubi florebant res Christianorum, quibus tum præerat episcopus Babylas; in extremis videlicet Romanæ ditionis oris, procul a Romanorum conspectu, quos præ cæteris ejusmodi facinus poterat commovere. Huc accedit in medio Christianorum cœtu, conscio cum paucis episcopo, imperatorem facile delitere potuisse, mutata veste et imperatoriis insignibus detractis.

(14) Sub ipsa porro imperii sui initia Christi doctrinam amplexum fuisse Philippum ex eo liquet, quod in cœtum Christianorum jam creatus imperator recipi postulaverit Antiochiæ, quo nonnisi post arreptum recens imperium sese usquam contulit. Quæcunque autem adversus hanc sententiam argumenta profert Baronius (15), ut postremis imperii annis Christo nomen Philippum dedisse probet, ex iis quæ diximus facile refelluntur. Cadunt itidem pronuntiatæ in eam rem a Scaligero (16) κυρίαι δόξαι· sic enim effata ejus appello, quibus Philip- A pum ab Ecclesia segregat, veterumque Christianorum auctoritatem proculcat, uno hoc nisus argumento, quod injuriam Christo faciunt, qui hominem nequam, et Domini sui interfectorem, Christianum ausi sunt dicere. Ac si nulli inter Christianos scelesti reperiantur : ac si nequissimi non fuerint imperatores quidam Christiani. Præterea nondum Christianum fuisse Philippum docuimus, cum flagitia hæc admisit. Nec mihi magis Petri Halloxii (17) probatur conjectura ; cum Origenem ex eo jam tempore quo Arabiam petiverat, Philippo imperatori, utpote Arabi, et Bostris nato, fuisse cognitum suspicatur. A puero siquidem relicto patrio solo in militiam profectus creditur Philippus. Et ut nondum patria excessisset, quo- B nam argumento probari potest hominem obscuro loco natum, et fortunæ tenuis, in notitiam Origenis venisse, viri magnis de rebus ad hæc loca missi, et gravissimis negotiis districti? Quid est hariolari, si hoc non est? Minime autem omnium audiendus vir eruditus, qui in *Adnotationibus ad Nicephorum* (18) Fabiano papæ tribuit, quod uno consensu Leontius Antiochenus, Chrysostomus, et ex Leontio *Chronici Alexandrini* auctor Babylæ tribuerunt. Non jam disputo verumne sit quod conjectat Baronius, Philippum Augustum cum Philippo Augustali Ægypti præfecto confundi : hic certe locum, uti fatetur ipse, habere id neutiquam potest; non idcirco tantum, quod duas illas Origenis epistolas viderat Eusebius ; sed multo magis quod, imperante C Severo, martyrio consumptus sit Philippus ille Augustalis præfectus ; ab Eusebio autem memoratum Philippi Augusti facinus, ipso jam imperium adepto editum sit. Exstat hinc etiam meritone scripserit Pomponius Lætus, Philippum, ut scelera tegeret, cultum Christiani nominis simulasse. Sed revertamur ad propositum.

XIII. (19) Hac primum tempestate homilias suas,

(11) Baron. ad an. 246, num. 8.

(12) *Sic igitur sentio, Christi sacris a Fabiano papa initiatum fuisse Philippum.* Hic aliqua ex parte sequitur Huetius Acta S. Pontii, quæ Philippum narrant a S. Pontio ad Christi fidem fuisse conversum, dum ludi sæculares anni Urbis conditæ millesimi agerentur, et a Fabiano papa baptizatum. Sed jamdiu hæc Acta ab eruditis ut spuria et fictitia reprobantur.

(13) Euseb., *Histor. eccl.*, lib. VI, cap. 34.

(14) *Sub ipsa porro imperii sui initia Christi doctrinam amplexum fuisse Philippum ex eo liquet, quod*, etc. En ipsa Eusebii verba, ex quibus male hic concludit Huetius : Τοῦτον κατέχει λόγος Χριστιανὸν ὄντα, ἐν ἡμέρᾳ τῆς ὑστάτης τοῦ πάσχα παννυχίδος, τῶν ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας εὐχῶν τῷ πλήθει μετασχεῖν ἐθελῆσαι· οὐ πρότερον δὲ ὑπὸ τοῦ τηνικάδε προεστῶτος ἐπιτραπῆναι εἰσβαλεῖν, ἢ ἐξομολογήσασθαι, καὶ τοῖς ἐν παραπτώμασιν ἐξεταζομένοις, μετανοίας τε χώραν ἴσχουσιν, ἑαυτὸν καταλέξαι· ἄλλως γὰρ μὴ ἄν ποτε πρὸς αὐτοῦ, μὴ οὐχὶ τοῦτο ποιήσαντα, διὰ πολλὰς τῶν κατ' αὐτὸν αἰτίας παραδεχθῆναι· καὶ πειθαρχῆσαί γε προθύμως λέγεται, τὸ γνήσιον καὶ εὐλαβὲς τῆς περὶ τὸν θεῖον φόβον διαθέσεως ἔργοις ἐπιδεδειγμένον. « Hunc utpote Christianum, fama est in postrema Paschæ vigilia precationum in ecclesia participem simul cum reliquo populo fieri voluisse : sed episcopum qui tunc Ecclesiæ præerat, non prius illi aditum permisisse, quam confessionem scelerum fecisset, iisque qui humanitus lapsi fuerant, et in pœnitentium ordine stabant, sese adjunxisset. Quippe ob multa quæ commiserat crimina, nunquam omnino ab episcopo fuisset admissus, nisi id prius fecisset. Et imperator quidem libenter obtemperasse dicitur, sincerumque D ac religiosum affectum timoris Dei, operibus ipsis declarasse. » Porro ex hac Eusebii narratione liquet, Philippum non quidem postulasse ut in cœtum Christianorum reciperetur, sed jam Christianum voluisse precationum in Ecclesia participem fieri : neque proinde sub ipsa imperii sui initia, sed antequam imperium adipisceretur Christi doctrinam jam amplexum eum fuisse : quod etiam testantur Leontius Antiochenus, Chrysostomus et ex Leontio *Chronicum Alexandrinum*. *Vide* Tillemontium, *Hist. imperat.* tom. III, Not. in Philipp. pag. 643 et seqq.

(15) Baron., ad an. 246, num. 2, 3 et 4.

(16) Scalig. *in Animad. in Chron. Euseb.* ad an. 2260.

(17) Hallox. *Orig. defens.* lib. I, cap. 18.

(18) Niceph. lib. V, cap. 25.

(19) Euseb., *Histor. eccl.*, lib. VI, cap. 36.

quas fere quotidie in Ecclesia habebat ex tempore, a notariis inter concionandum excipi passus est Origenes, quod antea nunquam fieri permiserat. Hinc nomen ejus magis magisque celebrabatur in dies; sed ita tamen ut summa afficeretur admiratione a plurimis; a nonnullis, ut varii esse solent hominum sensus, infamaretur. Ansam præcipue dabant reprehensionibus erudita quidem, non satis tamen meditate scripta opera, et in secretos fere elaborata usus, ac incaute tamen evulgata. Opportuna hæc erant sinistris hæreticorum interpretationibus, et sæpe vel ad conflandam Origeni invidiam, eumque falsis criminibus circumveniendum, vel ad quærendum nefariis dogmatibus splendidum patrocinium adulterabantur. Cui malo ut occurreret, seque hac suspicione evolveret, consultum fore ratus est suam de Deo, rebusque divinis sententiam missis ad Fabianum papam aliosque antistites epistolis profiteri, et si quid scribendo peccaverat, matura pœnitentia emendare. Causas autem temeritatis retulit in Ambrosium, quod secreto edita in publicum protulisset. Gravem hic Eusebio dicam impingit Baronius (20), quod repudiatam hanc a Fabiano professionem fidei, et ipsum ad causam dicendam accitum fuisse Romam Origenem dolo malo reticuerit; sed jam supra ab hac Baronii calumnia Eusebium vindicavimus : nam quid hac professione factum sit incertum est, et admodum semel Romam ivisse Origenem certissimum est.

XIV. (21) At nondum etiam Adamantius vacationem a laboribus habuit. Exorta quippe nova apud Arabes hæresi, quæ animam statim a morte cum corporibus exstingui, atque itidem cum corporibus in extrema die excitatum iri sciscebat, coactum statim est frequens concilium, ad idque accitus Origenes hæreticos rationum suarum momentis convictos et oppressos ad meliorem mentem traduxit. Pari quoque felicitate Helcesaitarum doctrinam, a Papia Achaiæ presbytero olim cum primum oriretur expugnatam, tunc renascentem denuo, non congressionibus et colloquiis, sed scriptis contudit. Auctor Theodoretus (22), qui hæc habet : Κατὰ ταύτης τῆς αἱρέσεως Ὠριγένης συνέγραψεν ἀληθῶς · συνεκρότησε δὲ αὐτὴν Ἀλκιβιάδης, ἐξ Ἀπαμείας τῆς Συρίας ὁρμώμενος. Legendum fortasse, συνεκράτησε · sic enim de eadem re Nicephorus (23) : κατὰ δὲ ταύτης καὶ Ἀλκιβιάδης ἐξ Ἀπαμείας τῆς Συρίας πάμπολλα ἠγωνίσατο · Ὠριγένης δὲ τοῖς κατ' αὐτῆς ἐλέγχοις ἠρίστευε. Quanquam nihil affirmo : nam Nicephori auctoritati parum tribuo. Geminam hanc ab Origene victoriam dolo malo reticuit Georgius Syncellus, Græcorum omnium morem in suggillando Origene secutus. Nec absurdum fortasse fuerit iisdem conjungere temporibus Apellitarum profligationem, quos per Orientem grassantes coercuit Origenes, et per singulas quasque urbes insectatus concionibus repressit.

CAPUT QUARTUM.

I. *Philippus imperator interficitur. Subrogatur Decius. Septima persecutio.* II. *Origenes pro Christo gravissimos cruciatus sustinet.* III. *Librum De martyrio scribit ad eum Dionysius Alexandrinus.* IV. *Origenis modestia. Utrum ad vitandum Æthiopis stuprum Christi fidem ejurarit, et quo id tempore contigerit.* V. *Castigatur criticorum nonnullorum temeritas.* VI. *Mortuo Decio, vinculis solvitur Origenes. Decio succedunt Gallus et Volusianus.* VII. *Obit Origenes anno ætatis* LXIX. *Pereunt Gallus et Volusianus.* VIII. *Elogium Origenis.* IX. *Sepelitur Tyri. Vana de ejus salute quæstio prætermittitur.* X. *Ipsius discipuli recensentur.*

I. (24) Triplicem hanc, quam proxime commemoravimus, adversus succrescentes hæreses velitationem videtur Origenes exercuisse postremis imperii Philippi annis; (25) qui cum septimum jam annum rerum potiretur, Decii fraude Veronæ ab exercitu interfectus est. Subrogatur in ejus locum Decius, qui ut in Philippi memoriam incensus erat odio, Christianorum, quos visus erat charos habere Philippus dum viveret, res vastare, ac nomen funditus delere constituit. In teterrima hac igitur persecutione princeps occubuit Fabianus pontifex maximus, in cujus locum suffectus est Cornelius. In carcerem quoque compacti sunt nobiles episcopi, Alexander, is a quo inter presbyteros quondam Origenes fuerat cooptatus, et Babylas : qui cum letho destinati in vinculis obiissent, huic Fabius, illi Mazabanes successit. Et quid eos omnes recensere attinet, quos funestissima illa Ecclesiæ clades consumpsit? Referta sunt eorum nominibus antiqua Martyrologia. Sed Palæstinam præcipue ea

(20) Baron. ad an. 248, num. 1, 2.
(21) Euseb., *Histor. eccl.*, lib. VI, cap. 37, 38.
(22) Theodoret. *Hær. Fab.* lib. II, cap. 8.
(23) Niceph. lib. V, cap. 24.
(24) Euseb., *Histor. eccl.*, lib. VI, cap. 39.
(25) *Qui cum septimum jam annum rerum potiretur.* Septem annis regnavisse Philippum scribit Eusebius, quem sequuntur Orosius, Eutychius, Albufarayus, Georgius Syncellus, Epiphanius et Nicephori Chronicon. Sed ex *Chronico Alexandrino*, utroque Victore, Eutropio, Zonara, numismatibus plurimis, codice Justiniano et ex aliis auctoritatibus tum antiquis, tum recentioribus, quinque duntaxat annos et menses aliquot imperasse videtur Philippus, ab anno scilicet 244, ad annum 249, quo a Decio occisus est. *Vide* Tillemont., *Hist. imperat.* tom. III, Not. in Gordian. et in Philipp.

strages affecit : multi siquidem Origenis exhortationibus accensi Decii furoribus sese fortiter objecerunt.

II. Qui Tyrum jam ante concessisse Origenem credunt, quam Christiani a Decio oppugnari cœpti sint, facile iis assentior : secessus annum assignare, hariolari est. In eum certe maxima persecutionis hujus gravitas incubuit, quam eadem pertulit constantia, qua aliis eam ut perferrent, auctor fuerat. Nam primum in profundum carcerem detrusus est; torquis ferreus collo injectus; pedes ligneis pedicis grandi intervallo invicem remotis ita inserti sunt, ut divaricatis cruribus distractum corpus per multos dies dirissime torqueretur : intentabantur ignium et suppliciorum minæ, ac multiplici denique tormento senile corpus cruciabatur. Altum ille contra, et erectum animum super fortunam gerens, et vitam suam post Christi fidem ducens, omnes asperitates supervasit. Ac secum præclare actum existimasset, si extremum ab eo supplicium improbus expetivisset judex, cui unum id fuit propositum, omnes martyrii cruciatus innocentissimo homini infligere, eumdem vero sperata per mortem martyrii mercede privare. Ostentatum itaque certaminis et laborum præmium in aliud tempus dilatum est.

III. (26) Bene autem de se merito magistro, dum in tormentis esset, optimus discipulus, et veteris amicitiæ memor Dionysius Alexandrinus non defuit, librumque ad eum *De martyrio* scripsit, quo animum illi dolore ac miseria tabescentem relevaret, et ei solatii præstaret vicem, qui aliis hanc omnibus præbere solitus erat.

IV. Nicephorus Eusebii perpetuus assectator ducem suum hic deserit, et in atroces adversus Origenem, more recentium Græcorum, calumnias divertit. Eum ait modestia ac Christiana humilitate, quæ virtutum omnium parens est, amissa, in Deciana persecutione tormentis afflictum, suam quidem constantiam ac fidem Ecclesiæ præstitisse; verum admoto Æthiope qui castissimo corpori illuderet, thura diis adolere maluisse, quam ejusmodi probrum in se admittere : atque inde divina gratia cum excidisset, in varias hæreses delapsum, multisque in errorem inductis, ab Ecclesia Christi longo post tempore fuisse exterminatum. Hæc habet Nicephorus (27), quæ ad veritatis amussim revocata, et cum veterum scriptis, unde deprompta sunt, conflicta, fidem suam decoquent. Nimiam enim sibi superbiam tunc sumpsisse Origenem, quamvis ante Nicephorum scripserint Anastasius Bibliothecarius (28) et Zonaras (29), vix equidem credo, qui subjectissime de se ac demisissime in libris a se hoc tempore scriptis et loquitur et sentit. Ad hæc postquam in persecutione Deciana nuntium Christo remisisse Origenem scripsit, addit in multas deinde incidisse hæreses, multisque errandi causam dedisse, ac multo post tempore Christianorum communione fuisse privatum : quæ secum manifesto pugnant, cum perpaucis ante Origenis obitum annis instinctus furore Decius Christianis bellum indixerit. Sciendum præterea id hausisse Nicephorum ex Epiphanio, qui hanc Origenis perduellionem narrans hær. 64, cap. 2, de persecutione Deciana altum silet, quemadmodum Cedrenus et Suidas : in libro autem *De mens. et pond.*, n. 18, cum Decianæ persecutionis meminit, Origenem quidem multa tunc perpessum fuisse docet, Æthiopem vero neutiquam commemorat. Nec commemorat certe Joannes Zonaras (30), qui cum tamen tormentis victum sub Decio a fide descivisse tradit; et arrogantia elatum pravorum dogmatum auctorem fuisse. Zonaram fefellerunt male accepta hæc Epiphanii verba : Καὶ αὐτὸς δὲ Ὠριγένης πολλὰ πεπονθὼς, εἰς τέλος τοῦ μαρτυρίου οὐκ ἔφθανεν, obstante nimirum sævitia judicis, non Origenis perfidia, quominus martyrii coronam consequeretur. Male ea quoque intellecta sunt ab Anastasio Bibliothecario, et ad annum Christi 244 perperam relata : quo anno imperium adeptus est Philippus, sexennio eoque amplius ante Decianam persecutionem. Glycas autem Epiphanio adhæsit (31). Nicephorus igitur, qui hoc loco videtur Epiphanium sectatus, et quicunque hoc Origenis facinus Decianæ persecutionis temporibus assignant, minime quidem Epiphanium auctorem habent. Imo vero, aperte illis contradicere, si quis ad narrationis illius contextum animadvertat, plane fatebitur : id quippe Alexandriæ contigisse scribit, atque Origenem idcirco ab Ecclesia fuisse dejectum; cumque se irrisui esse perdoleret, patria excessisse. At Deciana tempestate neque Alexandriæ fuisse Origenem, neque ab Ecclesiæ communione segregatum, neque Alexandria fuisse profectum vel docuit quisquam, vel credi potest; et ex Eusebii, ipsiusque Nicephori, et aliorum historiis satis refellitur. (32) Quæ quidem omnia huic apprime ætati conveniunt, in quam factum illud conjecimus. Nam et tum Alexandriæ versabatur Origenes, et statim post flagitium reliquit Alexandriam, et a Christianorum societate depulsus est, nec multo post Jerosolymam adiit, ubi in publico Christianorum cœtu commissum scelus lacry-

(26) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. VI, cap. 46. *Bene autem de se merito magistro, dum in tormentis esset*, etc. Cum Eusebius libellum *De martyrio* inter epistolas paulo post Decii stragem a Dionysio scriptas recenseat, verisimile non videtur hunc, dum in tormentis esset Origenes, fuisse a Dionysio elaboratum.

(27) Niceph. lib. V, cap. 32.

(28) Anast. in *Hist.* ad an. Christi 244.

(29) Zonar. *Hist.* lib. II.

(30) Id. ibid.

(31) Glyc. *Annal.*, part. III.

(32) *Quæ quidem omnia huic apprime conveniunt ætati, in quam factum illud conjecimus.* Vide supra in cap. 2, num. 13, ubi hanc Epiphanii de Origenis idololatria fabulam destruimus.

mis prosecutus est. Quamvis autem rebus Christianis faveret, qui tunc imperio potiebatur Severus Alexander, (33) eas tamen pro libidine divexabant provinciarum rectores, Christianosque complures neci dabant. Id declarant ecclesiastici Annales, et Martyrologia. Constat ergo hallucinatum Nicephorum, nec ad Decianam cladem hoc Origenis facinus ullo modo pertinere.

Verum præpostere agimus, qui rei hujus perscrutamur tempus, resne ipsa fuerit aliquando certum nondum habemus. Quamvis enim clarissimo monumento consignatum id exstet in libris Epiphanii, egregii scriptoris et antiqui, rem tamen suum ad examen revocavit Baronius (34), ut diximus, confictamque judicavit; et ne manus cum Epiphanio consererere cogeretur, (35) assutum ejus scriptis fragmentum illud et insertum pronuntiavit. Baronio assensi sunt Halloxius, *Origen. Defens.* lib. IV, quæst. 3, et not. pag. 35, 36, 37, Raynaudus, *Hoplothecæ* sect. 2, serie 1, cap. 2 et Valesius ad Euseb. *Hist.* lib. VI, c. 39; contradixit Petavius (36). Nos utriusque partis rationibus adductis, nihil præjudiciis vel auctoritati tribuentes nostram sententiam paucis exponemus. Rationum Baronii summa hæc est. Si res ita se haberet, uti expressa habetur apud Epiphanium, meminissent utique ejus, vel objiciendo Origenis adversarii Theophilus et Hieronymus; vel refutando fautores ejus Eusebius, Pamphilus et Rufinus; vel vetusti Patres Augustinus, Vincentius Lirinensis aliique, qui de eo fuse et explicate egerunt, et in controversiis Justiniani ævo adversus Origenem tanto studio agitatis aliqua tandem facinoris ejus fuisset injecta mentio; nec id quoque prætermisisset Porphyrius, cum Ammonium a Christo ad ethnicorum partes transfugisse commentus est: res hæc ab illis est silentio prætermissa; igitur ne vera quidem. Eadem hæc fere repræsentat Halloxius, et amplificat dicendo ac dilatat, unumque addit quod animadversione dignum est, eum fabulæ istius primum videri inventorem, qui Justiniano imperatori dictavit epistolam ad Menam Constantinopolitanum patriarcham adversus Origenem, quæ in concilii V actis relata est. Cur ita sentiret, non apposuit, et vero quid apponeret non habuit: nullis enim auctoribus, nullis argumentis res falsa poterat approbari; facti siquidem illius præter Epiphanium meminit Nemesius (37) Justiniano antiquior; meminit et Leontius Byzantius (38), quem Bellarminus quinta synodo superiorem fuisse censet. Huc adde idololatriæ quidem Origenem hac epistola Justinianum arcessere; de Æthiope ne verbum quidem injicere. Neque certe probabile est in encyclica hac epistola ad universos episcopos destinata, imperatorem, vel qui nomine imperatoris scripsit, mendacium re nulla postulante confictum, Patribus in os objecisse, viris non illitteratis, et rei inauditæ novitatem procul dubio miraturis, ejusque falsitatem facile perspecturis. Repudiata igitur hac Halloxii conjectura, Baronium ipsum adoriamur. Ac primum fateatur necesse est, admissum ab Origene idololatriæ scelus Nemesio, Leontio et Justiniano notum ac commemoratum fuisse. (39) Ejus autem tacendi eas habuerunt causas Origeniani oppugnatores nominis, quas exponit Petavius; vel quod ad ventilanda nimirum Origenis dogmata attenti, admissum humanitus flagitium neglexerint; vel quod emendatum pœnitentia crimen objicere, illiberale et iniquum esse duxerint. (40) Quas ad causas, illas etiam accessisse puto cur id reticerent Origenis adversarii, quod licet sacrificaturum se recepisset, etc.

(33) *Eas tamen pro libidine divexabant provinciarum rectores, Christianosque complures neci dabant.* Nunquam tam pauci fuere martyres, quam quo tempore Alexandria recessit Origenes. Jam enim a viginti fere annis nemo persecutionis scintillam viderat. Unum saltem Huetius proferre debuisset martyrem, quem Alexandro imperante Alexandriæ passum esse certa et indubitata traderent monimenta.

(34) Baron. ad an. 253, n. 120 et seq.

(35) *Assutum ejus scriptis fragmentum illud*, etc. Nihil causæ erat cur illuc confugeret Baronius. Cum enim aliunde constet Epiphanium falsissimis interdum adhærere monimentis, quod vel ex iis liquet quæ de Meletio et Ario scripsit, hanc de Origene fabulam ex iisdem impuris fontibus haustam esse facile ei erat evincere ex iis rationum momentis, quæ jam adduximus in cap. 2, num. 13.

(36) Petav. *Animad. ad Epiphan.*, hær. 64, cap. 2, et ad lib. *De pond. et mens.*, c. 18.

(37) Nemes. c. 30.

(38) Leont. *Schol.* action. 10.

(39) *Ejus autem tacendi eas habuerunt causas Origeniani oppugnatores nominis, quas exponit Petavius; vel quod*, etc. Si Epiphanius ad ventilanda Origenis dogmata attentus, hocce tamen flagitium non neglexit; si ipse ac præcipue sequaces ejus emendatum pœnitentia crimen objicere, illiberale et iniquum non duxerunt; quare alii duxissent Origeniani oppugnatores nominis, quare neglexissent? Num illiberaliores et iniquiores Epiphanius, et quotquot ei suffragati sunt, cæteris Origenis adversariis haberi debent? Certe non ii erant Hieronymus et Theophilus, qui hanc Origeni culpam condonarent, quantacunque illam pœnitentia eluisset.

(40) *Quas ad causas, illas etiam accessisse puto cur id reticerent Origenis adversarii, quod licet sacrificaturum se recepisset*, etc. Leves admodum Huetii conjecturæ. Satis erat assensisse, ut idololatriæ reus haberetur Origenes, ac proinde ut pœnitentiæ publice subjiceretur, et sacerdotii dignitate jure ac merito excideret: nec crimen minuisset ejus pudicitiæ studium, quantumvis dicatur inde elucere. Egregiam vero pudicitiam, quæ abnegatione Christi servaretur! Porro si ob eam causam fuisset Demetrii compluriumque episcoporum judicio ab Ecclesia sacerdotioque dejectus, num id ignorassent Arabiæ, Palæstinæ, Phœniciæ et Achaiæ Ecclesiæ præsules? Sin minus, quomodo causam ejus suscepissent, prædicandi munus ei commisissent, aliaque sacerdotii sui munia obire permisissent? Criminis ergo hujus falsitas vel ex ea re sola elucet, quod Origenem tanta cum charitate susceperint illi episcopi, ejusque patrocinium tanto studio complexi sint; ac proinde non propter eas quas Huetius affert causas, hanc de Origenis idololatria historiam reticuerunt ejus adversarii, sed quia nihil tale unquam Origeni contigit. Porro quod factum non erat, quamobrem quisquam excusaret ratio nulla fuit. Inde par apud Origenis defensores ea de re silentium. Hinc ne γρὺ quidem hujus apud Eusebium; nec enim vel in ipsa pro Origene *Apologia* hujus mentionem fecisse videtur, ut jam diximus.

cerent Origenis adversarii, quod licet sacrificaturum se recepisset, non ipse tamen, sed qui eum circumstabant facinoris auctores et impulsores, manibus ejus apprehensis et excussis, ipsi viderentur foco thus intulisse, quod licet ab Ecclesia fuisset ob eam causam ejectus Demetrii compluriumque episcoporum judicio, ab Alexandro tamen et Theoctisto episcopis tanta esset charitate susceptus, ejusque patrocinium tanto studio complexæ essent Arabiæ, Palæstinæ, Phœniciæ et Achaiæ Ecclesiæ, ut ea re fere criminis depulsio contineretur; quod licet capitalis sit vel tenuis admissæ idololatriæ suspicio, et graviter peccasse Origenem fatendum sit, minime tamen hoc nomine posset accusari, quin ejus ingens pudicitiæ studium una prædicaretur; quod denique diris sub Decio singulari constantia toleratis tormentis, prioris criminis noxam satis correxisse, ejusque luisse pœnas, et pristinam mollitiem expiasse videretur. Atque iisdem fere rationibus, quominus id Christianis exprobraret, absterritum fuisse Porphyrium existimo. Quod nullus ergo vitio dederat, quamobrem quisquam excusaret, ratio nulla fuit. Inde par apud multos ea de re silentium. Eusebium autem, cur id scribendo prætermitteret, eo fuisse impulsum jam supra dixi, in quod in *Apologia pro Origene* hoc et ejusmodi plurima fuisset complexus, quæ ad *Historiæ* suæ propositum non omnino accommoda, quippe qui res ad universam Ecclesiam spectantes exsequeretur, repetere insuper habuit. Jacent igitur collecta a Baronio adversus hunc Epiphanii locum argumenta, quem vel ipsa styli similitudo, ut recte notavit Petavius, satis Epiphanio adjudicat.

V. Cautius equidem ac reverentius antiquorum, sed Patrum præsertim monumenta attingi vellem. Nam quamvis parce, et non sine aliqua verisimilitudine manus Epiphanio attulerit hoc loco Baronius, homo ut excellens ejus ingenium, et singularem doctrinam sileam, sagacissimæ in arte critica et acerrimæ naris; hoc tamen exemplum in sequens ævum labem trahere potest, ut tanti viri auctoritate producti litterati homines, venerandæ vetustatis operibus illudere, eaque ad libitum recoquere, ac incudi suæ reddere fortasse ausuri sint. Quæsivi sane multum ac diu, plusne perniciei in litteras an utilitatis critica ars intulerit. Quot enim sana et integra veterum scripta pervertit criticorum temeritas, dum quidquid minus mente perciperent, id ad arbitrium suum refingendi licentiam sibi fecerunt? Quot volumina suis tota detraxerunt scriptoribus, alienis attribuerunt? Differor ira, quotiescunque viles de plebe grammaticorum litteratores bonis auctoribus inscitiæ suæ virus spargentes video; et si quando nova vox, et lexicographis incognita sese det, eam absque cunctatione obelo suo jugulantes, et obtrusis suis conjecturis per summam audaciam nobis fucum facientes. Et tum vel maxime sese criticos dici amant, sibique placent, quando nobis auctorum larvas, veris ipsis deformatis auctoribus, objecerunt. Atque hæc pestis nihil non pervagata est. Plurimæ quidem sordes vel per temporis diuturnitatem, vel per librariorum socordiam antiquorum scriptis allini atque adhærescere sitæ sunt; at eas nonnisi manifestas elui, nec quidquam nisi vel manu scriptorum codicum ope, vel certis et evidentibus argumentis supponi, et in notas potius extra auctoris ipsius contextum, quantumvis acute cogitatas conjecturas rejici velim. Sed hæc erant alterius loci. Nunc ad rem.

VI. Quoto Decii anno cruciatibus tortus fuerit Origenes, nescitur; at cum biennium Decius in imperio non expleverit, levis est dubitatio. Id videtur anno Christi 250, Origenis LXV, attribuendum. Nec apparet item quomodo vinculis elapsus sit. Ego vero id per obitum Decii contigisse opinor; quo a barbaris deleto cum exercitu, imperium capessivit Vibius Gallus, ascito in consortium Volusiano filio. Tunc enim tranquillatis Christianorum rebus, libertatem quoque suam adeptum Origenem verisimile est. (41) At ne tum quidem ætas ad senium devexa, laboribus fractum, otio ac desidia mollivit: sed vix ægritudine relaxatus ac miseria, quæ eum in Decii laniena pene eliserat, aliis quos eadem afflixerat clades, utilia solatia per epistolas subministravit. Id ostendebant innumeræ ejus epistolæ, quæ post Decianam vastationem scriptæ, et multo post a piis et studiosis hominibus servatæ, vetustate demum perierunt. Aliane præterea ante mortem litteris mandaverit, quoniam de eo nihil antiqui scriptores tradidere, compertum non est. Vix credi tamen potest, impatientissimum otii ingenium ab assueto scribendi labore, quo tot elucubrata feruntur librorum millia, conquievisse.

VII. (42) Jamque novem ac sexaginta Origenes confecerat annos, cum labore et annis confectum tempestiva mors Tyri consumpsit, anno post Christi ortum 254: quo anno Interamnæ Gallus et Volusianus interfecti sunt. Cum enim natum eum demonstraverimus anno post Christum 185, adjectis 69, quot vitæ explevit annos, omnino efficitur summa annorum 254. Quamvis autem ita scripserit Eusebius (43): Δέκιον... κατασφαγέντα Γάλλος διαδέχεται· Ὠριγένης ἐν τούτῳ ἑνὸς δέοντα τῆς ζωῆς ἑβδομήκοντα ἀποπλήσας ἔτη, τελευτᾷ, non iis præcise significavit hoc ipso tempore obiisse Origenem, quo Gallus exstincto Decio successit, quod nonnulli perperam opinati sunt; sed imperium tenente Gallo, fato functum Origenem fuisse. (44) Scribit Photius cod. 118, narrare Pamphilum, aliosque complures, Origenis vitam et res gestas ex iis ipsis qui hominem viderant perscrutatos, in Deciana strage martyrio ipsum vitam finivisse. Id refellit Photius, Galli et Volu-

(41) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. VI, cap. 39.
(42) Euseb. ibid., lib. VII, cap. 1. Hieron. *Cat. vir. illustr.* cap. 54.

(43) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. VII, cap. 1.
(44) *Scribit Photius cod.* 118, *narrare Pamphilum*, etc. Mirum certe videtur quod refert Photius. Cum

siani temporibus decessisse hunc asserens; ex ejusque epistolis post Decii mortem datis sententiam suam roborat. Infelicem miserabiliter periisse pronuntiat Nicephorus, levis auctor, neque quid scribat satis pensi habens : inde adeo sic sentiens, quod eum post idololatriam erroribus implicatum, in impietate diem clausisse crediderit. (45) At contra Theotimus Tomitanus episcopus, novæ pietatis antistes, præclara eum morte defunctum fuisse adversus Epiphanium asseveravit.

VIII. Atque hunc demum vitæ finem habuit Origenes Adamantius, vir in Ecclesia Dei longe maximus; quem præter prosapiam avita in Christum pietate, et Leonidæ patris martyrio claram, propriæ virtutes nobilitarunt, ingens martyrii desiderium, contestatus amor pudicitiæ ac paupertatis, B perpetua voluptatum contemptio, prolixa fidei Christianæ propagandæ voluntas, servandarum ab æterno interitu animarum vehemens cupiditas, inusitata in laboribus constantia, singularis in periculis fortitudo, insignis adversum omnes mansuetudo et obsequentia, commemorabilis in magno splendore modestia, et rara morum sanctitudo : portentosa ad hæc ingenii vis, memoria exprompta, quam et herbæ cujusdam a se repertæ usu auxisse fertur, minime licet assentiente Epiphanio; subtile judicium, mirus in dicendo lepos, oratio ad persuadendum efficax, acris sæpe et vehemens, nec tam virtutibus ornandis facta, quam carpendis vitiis, mirabilis humanarum divinarumque rerum scientia, ut nemo C esset primarum artium magis princeps. Nec fama meritis inferior; summa apud proceres gratia, par

A apud Ecclesiæ principes auctoritas. Verum egregias vel a natura collatas, vel comparatas ab arte dotes obscurabant præceps quidam animi calor, neque satis considerata sacrarum litterarum tractatio, et prope temerarium reconditorum ac supra mentis humanæ captum positorum Dei mysteriorum evolvendi studium, quibus vitiis partæ virtutibus suis jam ante invidiæ causam in se erumpendi dedit. Exarsit in eum tota pene Ecclesia : calumniis vexatus, maledictis confixus, proscissus scriptis, percussus anathematis, ab Ecclesia segregatus multorum episcoporum suffragiis, patria denique ipsa dejectus est, homo mitis et injuriæ opportunus, ut non facile existimari possit majorine hominum floruerit gratia, an odio flagraverit. Quisquis tamen ex veritate rem spectaverit, fatebitur dubio procul, longe pluribus eum virtutibus enituisse quam vitiis, quæ tanquam nævi aliqui eximio corpori, sic animo excellenti adhæserunt (46).

IX. (47) Sepultura affectus est Tyri; (48) cujus sepulcri vestigia hodieque superesse prædicant, qui hæc loca lustrarunt. De salute Origenis disputationem a multis motam fuisse scio; quorum alii cœlo pro meritis donatum credunt, alii contra, inter quos Georgius Syncellus, æternam animæ jacturam fecisse affirmant. Vana et inanis quæstio, quam nos ad necessaria properantes iis disceptandam relinquimus, qui tantum ingenio suo licere volunt. « Grandis labyrinthus, » inquit barbare Wernerus Westphalus (49), sed vere, « a diversis texitur de Samsone, Salomone, Trajano et isto Origene, an videlicet salvati sint, an non : quæ quia sine periculo nesciuntur,

enim vel ex ipso constet, Pamphilum et Eusebium communi carcere inclusos Origenis vitam et res gestas attigisse in ea *Apologia*, quam pro eo simul conscripserunt, qui fieri possit, ut Pamphilus Origenem in persecutione Decii vitam celebri martyrio finivisse dixerit, cum scribat Eusebius *Hist.* lib. VI, cap. 39, eum et Decio, et tormentis fuisse superstitem; cujus rei testes ipsasmet Origenis epistolas post Decium scriptas appellat? Itaque vel nondum illas epistolas viderat Eusebius, quando in hac *Apologia* una cum Pamphilo scribebat Origenem in persecutione Decii vita decessisse; vel inconsulto Eusebio solus hæc scripsit Pamphilus, utpote præcipuus operis auctor; vel Photius fortassis deceptus est *Martyrii* verbo, quod de omnibus pro fidei veritate toleratis cruciatibus recte dicitur, quamvis ipsa non sequatur mors (eo enim sensu in Deciana strage martyrium subiisse Origenem recte potest dici) : vel memoria lapsus Pamphilo etiam tribuit, quod ab aliis tantum quos commemorat, fortasse dictum est : vel denique illud duntaxat intelligi voluit Pamphilus, Origenem cruciatibus ac miseriis in Decii laniena elisum, non longe postea vixisse. Quod Eusebii verbis non repugnat.

(45) Socrat. lib. VI, cap. 12.

(46) Ut aliquid de exteriori Origenis habitu dicamus corpore brevem eum fuisse discimus ex Eusebio, qui *Hist.* lib. VI, cap. 39, loquens de nervo in quo pedes ejus sub Decii persecutione multorum dierum spatio distenti fuerant, ad quatuor usque foraminum interstitia extensum eum fuisse scribit. Plurimos enim martyres ad quintum usque foramen distentos fuisse docet *Historia*. Deinde ipse Origenes in epistola ad quemdam, nostræ editionis prima, ubi Ambrosii ardorem erga sacras Litteras describit, ait « neque a cœna ambulare, aut corpusculum (τὸ σωμάτιον, quemadmodum legit Suidas) relaxare » sibi dari.

(47) Hier. *Cat. vir. illustr.* cap. 54; Phot. cod. 118.

(48) *Cujus sepulcri vestigia hodieque*, etc. Id scribit Halloxius *Notar. in Origenis Vitam* pag. 41, 42, et hujus testes profert Guillel. Tyrium *Histor. sacræ* lib. XIII, pag. 3, 4; Jacobum a Vitriaco cardinalem in *Historia* sua *Hierosolym.*; Burchardum in *Descriptione Terræ sanctæ*, cap. 2, § 5; Bernardum de Bredembach in libro *Transmarinæ* suæ *peregrinationis*; Joannem Zuallardum in opere tam Gallice quam Italice scripto, cui titulum fecit, *Voyage de* D *Jérusalem*, lib. V, cap. 4; Christianum Adrichomium in suo *Theatro Terræ sanctæ*, ad tribum Aser, num. 84, in fine; Joannem Cotovicum *Itin. Hierosol. et Syriac.* lib. I, cap. 19, p. 121 et Franciscum Quaresmium Minoritam in *Elucidatione Terræ sacræ*, lib. VII, cap. 10. His adjungendi sunt Bartholomæus de Saligniaco in *Itinerario Hierosolym.* tom. IX, cap. 10; Doubalanus, *Voyage de la Terre-Sainte*, chap. 57, p. 564; Eugenius Roger Recollectus, *Description de la Terre-Sainte* liv. I, chap. 8, p. 49 et aliud opus Gallice inscriptum : *Le Pèlerin véritable*, liv. IV, chap. 1, p. 412. Ex his plerisque scriptoribus intelligere licet, in muro cathedralis Tyri ecclesiæ titulo Sancti Sepulcri, juxta majus altare, sepultum fuisse Origenem, cujus nomen et epitaphium in columna marmorea incisum, et auro gemmisque ornatum ibidem etiamnum legebatur anno 1283. Sed hodie funditus deleta est Tyrus; et Villamontius, *Itineris* lib. III, p. 140, Origenem Tyri sepultum esse ait, non ejus sepulcrum superesse.

(49) Wern. in *Fasc. temp.*

nec etiam Ecclesia certificata est de his, Domino totaliter committenda sunt. »

X. (50) Prodierunt e schola Origenis viri pietate insignes et doctrina Plutarchus, Serenus, Heraclides, Heron, Serenus alter, Herais et Basilides, acerbos cruciatus, et mortem denique ipsam Christi nomine perpessi (51): Heraclas autem Plutarchi hujus frater, Origenis primum discipulus, tum in docendo socius, deinde successor ac episcopus demum Alexandrinus (52); Dionysius Alexandrinæ Ecclesiæ post Heraclæ mortem antistes, eruditione et scriptis longe celeberrimus; Gregorius ille a miraculis cognomen adeptus, Neocæsariensis episcopus, qui æqualibus suis omnibus Origenem ætate jam affectum in familiaritate anteposuit; Athenodorus Gregorii frater; Tryphon rara Scripturæ peritia illustris, cujus et nonnullas ad Origenem epistolas suis temporibus exstitisse tradit Hieronymus (53); (54) Firmilianus Cæsariensis in Cappadocia præsul, Origeni sic deditus, ut ejus conveniendi causa patria relicta longum ac difficile iter constitueret. (55) Annumeranda his quoque Barbara Nicomediensis virgo genere nobilis, eruditione clara, ab Origene primum per epistolas et Valentinum presbyterum ad eam missum ab ethnicorum superstitione revocata, et Christi mysteriis instituta, ac tandem in Maximini persecutione sævissime excruciata, et securi percussa. Tum autem ex Origenis epistolis Christi fidem hausit, postquam presbyterii dignitate auctus Alexandriam ex Achaia reversus est. Ab eo quippe jam presbytero Alexandria data est ad ipsam epistola, quæ in ejus Acta inserta est. Potamiænam virginem nobilissimo martyrio claram inter Origenis discipulas Rufinus et Nicephorus recensent: sed fucum iis fecit Eusebii locus (56) non satis attente perspectus, ubi in hanc seriem disertis verbis septimus refertur Basilides; de Potamiæna vero talis nulla apud eum suspicio est. (57) Quo magis mirandum est, ab erudito viro in hunc censum Potamiænam ascribi, Basilide expuncto. Quasi vero parum credibile sit, virum bellicæ rei deditum, cum Origenis fama permotus esset, accessisse ad eum, et nonnulla rerum Christianarum accepta ab eo notitia, cum Potamiænam ad supplicium pro munere suo deduceret, eam ab improborum hominum petulantia prohibuisse, ab eaque postmodum jam fato functa secundum quietem excitatum, Christi fidem palam fuisse professum. Huc etiam confert Nicephorus (58) Alexandrum Hierosolymitanum episcopum, et Cæsariensem Theoctistum; quibus Mammæam quoque adjungere, et memoratum illum ab Eusebio (59) Arabiæ præsidem rationi consentaneum est. Denique « Innumeri, » inquit Vincentius Lirinensis (60), « ex sinu suo doctores, innumeri sacerdotes, confessores et martyres exstiterunt. »

LIBER SECUNDUS.

ORIGENIS DOCTRINA.

LIBRI SECUNDI PARTITIO. — Explicata Origenis vita, institutus ordo postulat, ut ad exponendam ejus doctrinam progrediamur. Id propositum fronte simplex, multiplex sane est in recessu: nam et de eruditione Origenis, et iis quibus potissimum, dum viveret, animum informavit artibus et studiis, nonnulla præmittenda erunt. Tum dogmata illius suis distincta proponentur capitibus; non ea quidem quæ Ecclesiæ decretis consona universa tulerunt suffragia, vel quæ levioris sunt momenti; sed quæ majoris in Ecclesia ponderis a communibus et receptis sunt aliena sententiis; eaque præsertim, quæ Patrum subinde censuris et anathematis synodorum vexata sunt. Quibus subjungetur Origenianæ doctrinæ, non dicam *Apologia*; nam neque ausim, neque sane velim: sed accuratum et præjudiciis omnibus liberum ac solutum examen. Hinc ad ipsam dogmatum illorum describendam summatim fortunam accedemus, ut quas excitarint in Ecclesia procellas, quantis partium studiis oppugnata et propugnata sint, palam fiat. Atque ita in capita quatuor liber iste distribuitur. I. Agitur de eruditione Origenis. II. Dogmata ipsius excutiuntur. III. Doctrinæ ejus generale examen continetur. IV. Fortuna doctrinæ ejusdem narratur.

(50) Euseb., *Histor. eccl.*, lib. vi, c. 4, 5.
(51) Ibid. cap. 5.
(52) Ibid. cap. 29, 30.
(53) Hieron. in lib. *De script. eccl.* in *Tryphon.*
(54) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. vi, cap. 26, 27.
(55) *Annumeranda his quoque Barbara*, etc. Cur his annumeranda sit, nulla ratio est. De Barbara incerta omnia. De illa enim altum apud veteres silentium, ut fatetur Bollandus Maii tom. I, pag. 26, Mutuæ Origenis ab Barbaram, et Barbaræ ad Origenem epistolæ jamdudum inter eruditos spuriæ censentur, nec alium habere parentem quam Halloxium, uti in Præfatione ad tomum primum monuimus. Sed Origenis discipulis annumerandus videtur Theotecnus Cæsariensis episcopus, quem prætermisit Huetius, de quo tamen Eusebius, *Hist.* lib. vii, cap. 14: Τῆς δ' Ὠριγένους διατριβῆς καὶ οὗτος (Θεότεκνος) ἦν. « Hic quoque (Theotecnus) Origenis auditor fuisse dicitur. »
(56) Euseb., *Hist. eccles.*, lib vi, cap. 5.
(57) Vales., *Not. in Euseb.* p. 113.
(58) Niceph. lib. v, cap. 20.
(59) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. vi, cap. 19.
(60) Vincent. Lirin. *advers. Hæret. Commonitorio* i, cap. 23.

CAPUT PRIMUM.

Origenis eruditio.

I. *Scripturæ callentissimus fuit Origenes;* II. *sed Hebraicæ linguæ parum consultus, Samaritanæ vero penitus ignarus.* III. *Scripturæ interpretes scriptoresque ecclesiasticos studiose legit.* IV. *Sacræ doctrinæ causa excoluit* τὰς ἔξωθεν, *philosophiam præsertim;* V. *sed et reliquas disciplinas.*

—

I. Primum illud ac præcipuum fuit Origenis a teneris pueritiæ annis ad obitum usque studium, ad interiorem ac reconditam sacrarum litterarum peritiam penetrare. In quo quidem ita se tractavit, ut admirabile esset, nec quisquam deinde tantum in ea exercitatione consecutus sit; sive litteram ipsam, quemadmodum vocant, spectes, quam totam memoriæ ita commendaverat, ut locos omnes ex tempore, etiam libris inconsultis, apposite recitaret; sive intimos ac latentes sensus, quos tanta sagacitate eruit, ὡς ἐξ ἐκείνου, inquit Suidas, πάντας τοὺς μετέπειτα τῆς ἐκκλησίας διδασκάλους καὶ ἀφορμὰς εἰληφέναι. Id facile ex nostris apparebit Observationibus, in quibus loca Patrum consimilia, et ab Origenianis profecta per παραπομπὰς indicamus. Nec ullum vero ad exquisitam divinorum voluminum comparandam notitiam subsidium neglexit : cum vulgata quippe apud Alexandrinos Septuaginta Senum interpretatione alias magnis a se sumptibus redemptas contulit, Aquilæ, Theodotionis et Symmachi; ac Quintam item, et Sextam in lucem a se primo editas; easque ad Hebraica accommodavit exemplaria, unde Tetrapla, Hexapla et Octapla exstiterunt.

II. Quod si plus sese in Hebraicis exercuisset, majoremque linguæ hujus fuisset peritiam consecutus, nihil ei ad perfectam sacræ legis cognitionem defuisset : sed tantum decerpsit ex ea gloria, quantum ex loquelæ hujus studio detraxit. Dicam enim vere : vel Hebraismi parum scientes sunt, vel in lectione Origenianorum operum perfunctorie versati, qui eximium quid ipsi vel in sanctæ linguæ, vel in earum quæ ex hoc fonte profectæ sunt dialectorum peritia tribuerunt. Nec opinioni nostræ contradicit Hieronymus (61), etsi videtur contradicere, cum ait, singularem loquelæ hujus notitiam demiratam in eo fuisse totam Græciam : mirum id quippe videri potuit Græcis Hebraismi rudibus et imperitis, nec quantum in eo profecisset Origenes existimare scientibus. Minime vero suam ipse linguæ hujus ignorationem dissimulat homil. 14, *in Num.* I, p. 322. « Aiunt ergo, inquit, qui Hebraicas litteras legunt, in hoc loco, Deus, non sub signo tetragrammati esse positum : de quo qui potest requirat. » Multa in Observationibus nostris animadvertimus, quæ inscitiam ejus in Hebraicis demonstrant; cujusmodi est frivola illa distinctio, οὐρανόν inter et οὐρανούς, quam comminiscitur *ad Matth.* XVIII, 18, et ad quam Christum respexisse tradit; quasi hanc distinctionem ferat Syriaca dialectus, quam Christus usurpabat : cujusmodi est falsa illa nominis Aser interpretatio, quæ habetur *ad Matth.* XVIII, 19, *Comment.* tom. XIV, p. 616, quasi derivetur a יסר « erudiit, ligavit, » cum fiat ab אסר « ligavit. » Quanquam auctoritate Senum Septuaginta excusari id potest, qui אסר aliquando ita reddiderunt, quasi idem esset ac יסר. Ut psalm. CIV (Hebr. CV), 22; pro Hebræo לאסר שריו habent, τοῦ παιδεῦσαι τοὺς ἄρχοντας αὐτοῦ ; Vulgata, « ut erudiret principes ejus. » Et Ose. X, 10, ואסרים. LXX, παιδεῦσαι αὐτούς; Vulgata, « corripiam eos, » cujusmodi est depravata illa lectio loci Interpretum LXX, II Esdr. I, 11, εὐνοῦχος τῷ βασιλεῖ. (62) Quod si in Hebraicis utcunque fuisset versatus, quæ habent משקה למלך emendasset utique in τοῖς Ο' · οἰνοχόος τῷ βασιλεῖ, si modo hunc ipse errorem non invexit, qui certe in Septuaginta Seniorum exemplaribus nuspiam exstat : cujusmodi est inepta illa expositio vocabuli (63), « Joannes, » quod formari existimavit a nomine יהוה præfixo, et חנן, cum ex solo הנן præfixis servilibus litteris derivatum sit. Plerumque itidem peccat in perscrutandis nominum Hebraicorum originibus. Proclive id nempe fuit viro ad mutuatitiam lucem vestigia sua in locis ignotis regenti : præstabat autem lucem Judæus Philo, qui Hebraica Veteris Testamenti nomina peculiari libro fuerat interpretatus; cui libro parem subjunxit Origenes, Hebraicorum Novi Testamenti expositionem complexum. Qui vero non offendisset Origenes Philonem sequens ducem, qui Judæus licet, Judæis prognatus, ne mediocri quidem litterarum Hebraicarum aura, uti neque hellenistæ fere reliqui, fuerat afflatus? Id si minus in hominibus Alexandriæ natis et educlis novum est, quorum naturæ repugnare scribit Hieronymus (64), Hebraicam linguam addiscere, pro more Græcorum omnium, qui linguarum exoticarum studium aspernari consueverunt; at in Josepho illo Hebræo Mathatiæ filio plane mirum videri debet; facile quippe ex ejus scriptis deprehendere licet, ad magnam illam et singularem Judaicarum originum cognitionem non parem ipsum patriæ loquelæ peritiam contulisse; quamvis se

(61) Hieron. epist. 25 *ad Paulam.*

(62) Origen. *in Matth.* XIX, 12, *Comment.* tom. XV, pag. 657. — *Quod si in Hebraicis*, etc. Vide animadversionem nostram in hæc verba epistolæ ad Africanum : Νεεμίας οἰνοχόος τοῦ βασιλέως καὶ εὐνοῦχος αὐτοῦ, tom. I, p. 27.

(63) Orig. *in Joan.* I, 6. *Comment.* tom. II, p. 86.

(64) Hieronym., *De script. eccl.* in Origene.

nonnulla Hebraicæ scripsisse dicat, quæ lapsu temporum interciderunt. A

Qui Judaicis porro litteris tam leviter tinctus fuit Origenes, hunc Samaritani idiomatis fuisse callentissimum affirmare quidam non verentur. Abunde refelluntur illi ex his Origenis verbis ad illud Ezech. IX, 4, pag. 424 : « Signa Thau super frontes virorum gementium. » Ἑβραῖος δέ τις, inquit, τῶν εἰς Σωτῆρα πεπιστευκότων ἔλεγε τὰ ἀρχαῖα στοιχεῖα ἐμφερὲς ἔχειν τὸ Ταῦ τῷ τοῦ σταυροῦ χαρακτῆρι, καὶ προφητεύεσθαι περὶ τοῦ γενομένου ἐν Χριστιανοῖς ἐπὶ τοῦ μετώπου σημείου, ὅπερ ποιοῦσιν οἱ πεπιστευκότες πάντες οὐτινοσοῦν προκαταρχόμενοι πράγματος, καὶ μάλιστα ἢ εὐχῶν ἢ ἁγίων ἀναγνωσμάτων. « Hebræus autem quidam, ex iis qui Christi fidem amplexi sunt, dicebat in antiquis elementis simile esse B Thau formæ crucis, et prædici de signo quod inter Christianos fit in fronte, quod quidem faciunt qui crediderunt omnes, quamcunque rem aggrediantur, maxime vero vel preces, vel sanctas lectiones. » Samaritarum elementa appellat ἀρχαῖα στοιχεῖα, quod iis Hebræi uterentur priscis temporibus, πρὸ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος. (65) Eorum si notitiam aliquam comparasset Origenes, Thau Samaritani formam ab Hebræo illo accepisse se non dixisset, quam cognitam ex se habuisset et perspectam. Atque hic obiter Origenem vindicemus a censura Scaligeri, qui in Notis ad Eusebium præfracte negat Thau Samariticum alia forma fuisse, quam qua hodie pingitur in libris Samaritarum; C etiam contra Hieronymi auctoritatem, qui codices Samaritanos versaverat. Certum est enim non unico modo notari solitum fuisse Thau Samariticum, atque id aliquando ad crucis formam esse depictum, ut fidem faciunt vetustissimi nummi Hebræorum.

III. Non Scripturæ interpretationes duntaxat, sed ipsos etiam interpretes scriptoresque adeo ecclesiasticos omnes accurate evolverat Adamantius, quorum patrocinium sententiis suis plerumque nominatim asciscit, Clementis puta, Ignatii, Josephi, Philonis et aliorum. Neque id in libris solum qui a Rufino conversi sunt, reperias; hæc quippe vir hujus ætatis eruditus ab interprete conficta existimabat; sed in Græcis etiam tomis, vel scriptionibus ab Hieronymo Latinitate donatis, præcipue vero in libris *contra Celsum*. Inter ecclesiasticos scriptores, apocryphorum auctores librorum refero, quorum testimoniis sæpe quoque utitur; non plus tamen iis fidei vel auctoritatis tribuens, quam quantum ex hoc Apostoli monito tribuere licet : « Omnia probate, quod bonum est tenete [7]. »

IV. Fuit ergo præcipua Origenis in Scripturis enodandis contentio, cujus disciplinæ causa excoluit τὰς ἔξωθεν, sed philosophiam potissimum. Unum autem præ reliquis Platonem admiratus est : sicut Christiana dogmata ad Platonicæ doctrinæ leges, non ipsam Platonis doctrinam ad Christi effata accommodaret. Exemplo suo Origenem eo compulit Philo Judæus, totus ad Platonis exemplum compositus, non Platoni nimis tribuendo duntaxat, sed Scripturam etiam allegoriis perpetuis explanando. Compulit et præceptor illius Clemens Alexandrinus, academiæ pigmentis res Christianas illustrare suetus ; quod et maxima pars fecit vetustiorum Patrum , sed parcius et verecundius. His itaque Platonicorum deliriis sincerum doctrinæ Christianæ vas postquam incrustavit Adamantius, ex illo doctrina ejus corrupta est, et profanis imbuta erroribus, unde infinitis jactatus conviciis et querelis in summas incidit calamitates, et laudem meritis partam decoxit. Sed nec academiæ finibus ingenium suum coercuit; universas ille philosophorum sectas animo pervagatus est. Pythagoricorum scriptis delectatum fuisse, et Stoicorum quoque adhibuisse libros testis est Porphyrius. Hinc adeo non uni alicui addictum sectæ, sed omnium studiosum fuisse, ex iisque quidquid utilius esset, et vero similius decerpsisse, idemque discipulis ut facerent caute præcepisse. Gregorius Thaumaturgus scriptum reliquit (66); ut non tam Platonicus, vel Pythagoricus, quam Potamonicus dici debeat, a Potamone illo Alexandrino, qui eclecticæ sectæ auctor fuit. Quocirca Justinianus in epistola ad Menam, et in altera ad quintam synodum, paganorum erro-

[7] I Thessal. v, 21.

(65) *Eorum si notitiam aliquam comparasset Origenes, Thau Samaritani formam*, etc. Samaritani quidem idiomatis callentissimum fuisse non reor Origenem, sed haud scio an ut Judaicis, ita Samaritanis et Syriacis litteris saltem leviter tinctus non fuerit. Sic enim D. Bernardus de Montfaucon in Præliminaribus ad *Hexapla* Origenis cap. 1, num. 8 : « Samaritani et Syri lectiones in marginibus vetustissimorum exemplarium, quæ *Hexaplorum* fragmenta exhibent, persæpe observantur ; Syri quidem in plerisque Scripturæ libris ; Samaritani vero in Pentateucho tantum : ubi non infrequenter interpretationes Samaritani animadvertas , interdum solas sæpius cum aliorum interpretum lectionibus collatas. Cum autem illæ Samaritani lectiones, non in vetustis codicibus tantum , sed etiam apud Patres quarti , quinti et sequentium sæculorum occurrant , probabile sane videtur ipsum Origenem lectiones illas Samaritani in margine *Hexaplorum* posuisse. Idem porro dicendum videtur de Syro , cujus interpretationes passim reperiuntur in Genesi et Exodo , in Psalmis item , in Jeremia , in D Threnis; apud Ezechielem etiam, Danielem et Osee. Syri porro lectiones afferuntur ab Eusebio Cæsariensi, a Diodoro Tarsensi frequentius, ab Eusebio Emiseno , Hieronymo , Theodoreto et aliis. Quodque notandum est, iidem, maximeque Diodorus Syrum cum Hebræo sæpe conjungunt hoc pacto : ὁ Σύρος καὶ ὁ Ἑβραῖος, vel , ὁ Ἑβραῖος καὶ ὁ Σύρος, quando scilicet amborum interpretationes conveniunt , quod sæpe contingit. Hæ porro lectiones, perinde atque Samaritani, ab Origene diligentissimo versionum collectore potuerunt etiam in marginibus *Hexaplorum* collocari : quanquam id minime constet. Hæc quippe solum divinando dicimus : donec enim aliqua vel tantilla pars *Hexaplorum*, ut initio scripta fuerunt, e tenebris emerserit, plenam perfectamque illorum notitiam expiscari non valebimus. »

(66) Greg. Thaum. *in Paneg.* num. 7 et 13, pag. 67 et 74.

ribus affinem fuisse Origenem tam crebro objicit. V. (67) Ad reliquas quoque disciplinas, sive mathematicas artes, sive eas quæ ab humanitate nomen habent, animum appulit; sed majorem videtur iis artibus impendisse operam, quarum erat usus vel ad Scripturæ sacræ illustrationem, vel ad morum emendationem, vel ad Ecclesiæ ædificationem accommodatior. Tam assidui autem et inexhausti in evolvendis voluminibus laboris fuit, ut objiciat ei Theophilus, perpetuus ipsius insectator, « jactare se » illum « in scientia Scripturarum, et putare tanta legisse, quanta nullus hominum legerit: » tanta vero discendi cupiditate incensus, ut ad eos conveniendos, quorum esset celebre nomen in litteris, multas sese regiones perlustrasse scribat lib. vi *cont. Celsum*, num. 24, p. 648 (68). Porro epistola quadam, quæ est apud Eusebium (69), excusavit nimium suum in eas doctrinas studium, quod aliquorum reprehensionibus patuerat; stolidorum quippe hominum, quantum profanæ litteræ sacris promovendis conducant parum intelligentium. Tantam demum sibi nominis claritatem eruditione sua peperit, ut ad eum confluerent omnis generis homines, excellentem ejus eruditionem ethnici ipsi celebrarent scriptis, suas ei consecrarent lucubrationes, disciplinarum omnium encyclopediam animo crederetur esse complexus, et princeps inter litteratos ab omnibus propemodum poneretur.

CAPUT SECUNDUM.

Origenis dogmata.

Capitis 2 prologus et partitio. — Pervenimus jam ad ipsa Origenis dogmata, sive quæ reprehensiones experta aliquo modo defendi possunt; sive quæ sanæ Christianorum doctrinæ reipsa minus consentanea omnem penitus respuunt excusationem: nec ea modo quæ culpari vulgo solent, sed quæ nos etiam ex attenta et diligenti lucubrationum ejus lectione excepimus. Alii quidem universos Origenis errores defendere qua jure, quaque injuria sunt aggressi; magnam hinc sibi spondentes laudem, si receptas de eo opiniones impugnarent; neutiquam cogitantes se, dum in Origenem officiosi esse student, existimationi suæ ac pudori parum consulere. Nobis veritatem persequi propositum est, et Adamantium vel accusare, si ita res ferat, vel excusare, quod patietur candor noster; sed ita tamen ut ad præstandum ipsi defensionis officium simus paratiores: quod triplici fere ratione facere instituimus, vel molli ac benigna interpretatione locis controversis adhibita, vel prolatis ex ipso Origene contrariis ac repugnantibus effatis; vel similibus Patrum adductis sententiis. Posterior uterque defensionis modus a nonnullis reprobatus est, et secundus quidem ab insigni ætatis nostræ theologo, idcirco nimirum quod ex oppositis Origenis testimoniis concluditur solummodo diversa ipsum sensisse, non vero perversis opinionibus neutiquam adhæsisse. At non aliam tamen protegendi Adamantii commodiorem viam insistere se putavit Pamphilus in *Apologetico*. Nam cum ab hæreticis violata esse constaret Origeniana volumina, si quæ sententiarum deprehendebatur varietas, merito in hæreticorum fraudes varietatis causa convertebatur. Præterea ut errasse Origenem demus, fatendum est saltem incertum animi in iis fuisse quæstionibus, et a pertinaciæ crimine longe abfuisse, quo uno satis purgatur. Tertia quoque tuendi Origenis ratio, quæ ex Patrum astipulatione sumitur, repudiatur ab Hieronymo; qui, cum eodem pacto Origenem defendisset Joannes Jerosolymitanus, hæc scripsit ad Theophilum: « Novum defensionis genus, sic Origenis vitia non negare, ut cum illo cæteros crimineris. Videlicet quem aperte defendere non audeas, multorum simili errore tuearis. » Nempe non raro contigit, ut quod in Origene damnabat Hieronymus (70), ejus ipse reus teneretur. Id cum ipsi objicerent adversarii, purgari Origenem volebat, non suo aliorumque exemplo defendi. Quapropter Rufinus *Invect.* I, ita loquentem inducit Hieronymum: « Omnes isti (Patres) ut Origenes erraverunt: sed accipiant erroris sui veniam, quia et ego aliquando erravi, et nunc pœnitentiam gero, sed veniam accipere debeo. Origenes vero cum eadem quæ ego dixerit, etiamsi pœnitentiam egit, veniam non accipiet: imo pro his quæ omnes diximus, solus ipse damnetur. » Si quando vero accusabatur Hieronymus ipse, Origenis patrocinium pro se ambire non dubitabat: sibi concedi volens, quod negabat Origeni. Merito itaque ait Rufinus *Invect.* 2: « Sive hoc fecit Origenes, sive non fecit, quid ad te? Si ad illius exemplum judicari vis, relege sententias tuas, et vide quid dixeris. Hoc non est, inquis, se purgare; sed socios criminis quærere. Noli ergo et tu socios criminis quærere, sed purgationem facti require. » Profecto hæc si criminationum eripiatur depulsio, legitimo et in ejusmodi controversiis receptissimo defensionis argumento carebimus, et a Patribus etiam post Hieronymum sæpe usurpato. Nam, ut alios sileam, nunquid simili patrocinio Theodori Mopsuesteni causam munivit Facundus, qui undecimum Operis sui librum conquisitis Patrum paribus sententiis totum refersit: « Statuimus, inquit, in hoc volumine magnorum virorum dicta proferre similia, ad excusandum difficiliora his pro quibus eum putaverunt, tanquam magistrum Nestorii, anathemate percellendum. » Et nunc in velitationibus adversus heterodoxos, quid usitatius quam suffragio Patrum et consensione pugnare? Triplici hoc ergo vallatus præsidio, prodeat tandem ad pugnam Origenes.

Hujus dogmata quæstionibus quatuordecim comprehendimus. I. Est de Deo: II. de sanctissima Trinita-

(67) *Ad reliquas quoque disciplinas*, etc. « Dialecticam, » inquit Hieronymus *Catal. script. eccles.*, cap. 54, « et geometriam, arithmeticam, musicam, grammaticam et rhetoricam, omniumque philosophorum sectas ita didicit, ut studiosos quoque sæcularium litterarum sectatores haberet, » etc.

(68) Theophil. *Pasch.* I.

(69) Euseb., *Histor. eccl.*, lib. vi, cap. 19.

(70) Hieron. epist. 62, cap. 2.

te : III. de Christo, ejusque incarnatione et οἰκονομίᾳ : IV. de B. Maria Virgine : V. de angelis bonis et malis : VI. de anima : VII. de libero arbitrio, gratia et prædestinatione : VIII. de astris : IX. de resurrectione mortuorum : X. de postremo judicio : XI. de pœnis et præmiis : XII. de mundo, paradiso terrestri et Adamo : XIII. de allegorica Scripturæ interpretatione : XIV. quæstiunculas aliquot quasi per saturam complectitur.

—

QUÆSTIO PRIMA.

DE DEO.

I. *Utrum circumscriptam esse Dei potentiam Adamantius dixerit.* II. *Quemadmodum ipsi a Patribus quibusdam objicitur.* III. *Cui et nonnulli assensi sunt.* IV. *Ex academia manavit isthæc doctrina.* V. *Utrum corporeum esse Deum ratus sit.* VI. *Ab hæreseos hujus suspicione vindicatur.* VII. *Objecta diluuntur.* VIII. *Multos hic error infecit.*

I. Primum hoc nomine vapulat Adamantius, quod finitam esse ac terminis circumscriptam Dei potentiam crediderit, totque eum procreasse res, quot Providentia sua continere et administrare poterat; tantam eum fecisse materiam, quantam valebat ornare, et in rerum formas dividere; tantum ipse potuisse, quantum ei ad agendum materia ministrarit; nec in infinitum proferendam ejus potentiam, laudis obtentu; ne seipsam quippe a se intellectum iri, nisi determinata foret, infinitum enim comprehendi non posse. Quotiescunque igitur Deum omnipotentem Origenes dixerit, res omnes quæ ab eo creatæ sunt in ejus esse potestate; non vero infinitum rerum numerum ab eo creari, et ad libitum regi posse intellexerit; hoc est, esse quidem eum παντοκράτορα, at παντοδύναμον non esse. Atque hæc sane sententia ex his ejus verbis satis exstat lib. I *De princip.*, cap. 2, num. 10 : « Deus Pater omnipotens est, eo quod potentatum omnium tenet, id est cœli et terræ, solis et lunæ, et stellarum, omniumque quæ in ipsis sunt. »

II. Itaque hoc ei crimen objicit Theophilus Alexandrinus in prima *Paschali* epistola; cui testificando disertum profert e primo *De principiis* libro fragmentum Justinianus imperator ad calcem epist. ad Men. quod in Latina Rufini interpretatione libro I, cap. 2, num. 10, non parum deformatum reperitur. Præterea idcirco mundum Deo coæternum credidisse illum refert Methodius apud Photium codice 235, quod semper fuerit παντοκράτωρ, minime autem παντοκράτορα esse posse ἄνευ τῶν κρατουμένων. Unde sequitur omnipotentem esse, non quod omnia possit efficere, sed quod in omnia quæ sunt potestatem habeat. Rufinus Palæstinus in libello *De fide*, quem edidit Sirmondus : « Impie, inquit, Origenes ac nefarie fatus est, qui sic dixit : Non omnia quæ voluit Deus fecit, sed ea tantum quæ potuit continere et comprehendere. Qui cum hoc dixit, ademit Domino cunctorum potentiam, quasi ex parte dimidia ei faciendi potestas daretur. Nam si continendi, ac sibi quæ faceret subjugandi non habet, ut ille æstimat, facultatem, ne creandi quidem scilicet potestatem habebit. Nam qui creandi facultatem habet, et subjugandi sibi creata similiter habebit. »

A III. Vanum ergo Origeni patrocinium præbet Halloxius lib. IV *Origen. defens.*, quæst. 6, id sibi velle Origenem prædicans, « cuncta Deo esse subjecta, et ejus omnipotentiæ in creando æqualem esse sapientiam in gubernando, ita ut nunquam fieri possit, ut tot tantaque creet, quin tot et tanta gubernare possit; ut sapientia gubernatoris æquiparetur potentiæ Conditoris. » Quod si eadem quæstione cespitantium numerus facere aliquid potest pro causa Origenis, dabimus Petrum Abælardum, hominem inquieti ingenii, et novarum opinionum studiosi, qui lib. III *Introduct. theolog.*, cap. 5, ita disputat : « Quantum igitur æstimo, cum id tantum Deus facere possit, quod eum facere convenit, nec eum quidquam facere convenit, quod B facere prætermittat, profecto id solum eum posse facere arbitror, quod quandoque facit : licet hæc nostra opinio paucos aut nullos habeat assentatores, et plurimum dictis sanctorum, et aliquantulum a ratione dissentire videatur. » Dabimus et Guilelmum Parisiensem, qui plures a Deo mundos procreari posse negabat.

IV. Videntur ea profecto e veteris academiæ orta decretis : docuit enim Plato, quem fere assectatur Adamantius, Deum esse ipsum animum mundi, omnia quæ in mundo sunt procurantem et administrantem. Cicero I *Academ. quæst.* : « Partes autem esse mundi (putant academici) omnia quæ insint in eo, quæ natura sentiente teneantur, in qua C ratio perfecta insit, quæ sit eadem sempiterna : nihil enim valentius esse a quo intereat. Quam vim animum esse dicunt mundi, eamdemque esse mentem, sapientiamque perfectam, quam Deum appellant, omniumque rerum quæ sunt ei subjectæ quasi prudentiam quamdam, procurantem cœlestia maxime, deinde in terris ea quæ pertinent ad homines, quam interdum necessitatem appellant, quia nihil aliter esse possit, atque ab eâ constitutum sit. » Atqui rei uniuscujusque animus huic animandæ et regendæ par, vim suam ad plura animanda non potest exerere; intra rei enim sibi subjectæ terminos hæc ipsius vis cohibetur. Animus ergo mundi, qui juxta Platonem Deus ipse est, potestatem suam ad aliud animandum extra mundum proferre non D potest; igitur ne ad creandum quidem. Quapropter Plotinus *Enn.* V, lib. V, cap. 12, nihil creare Deum posse decrevit, præterquam quod creavit,

V. Deo corpus ab Origene ascriptum fuisse nonnulla persuadere possunt. Primum argumentatio illa, quam e lib. III Περὶ ἀρχῶν, cap. 6, num. 1, adducit Hieronymus epist. 59 *ad Avit.*, cap. 3, qua animam corpore cariturum demonstrare studet Adamantius, quia sancti Deo similes futuri sunt,

juxta illud Christi: « Ut quomodo ego et tu unum sumus, sic et isti in nobis unum sint[a]; » Deus autem est incorporeus. Quod ipsum reperire licet homil. 1 in Genes. num. 13, et lib. VI *contr. Cels.*, num. 69. At ostendemus in sequentibus, animam licet incorporalem statuere videatur, talem tamen respectu crassiorum corporum ab eo prædicari, revera corpore præditam decerni; quemadmodum vel ex præfatione librorum *De princip.*, num. 8, perspicuum est, ubi vim vocis hujus, ἀσώματον exponens, accipi docet pro eo quod «Non est simile huic nostro crassiori, et visibili corpori;» sed «quod est naturaliter subtile et velut aura tenue. » Deus igitur cui anima similis est, juxta Origenem reapse corporalis est, sed graviorum tantum ratione corporum incorporeus. Hieronymus præterea cap. 3 memoratæ ad Avitum epistolæ, ait Origenem ad extremum libri III Περὶ ἀρχῶν hæc intulisse: «*Et erit Deus omnia in omnibus* [b], ut universa natura corporea redigatur in eam substantiam quæ omnibus melior est, in divinam scilicet, qua nulla est melior. » Et sub finem ejusdem epistolæ refert Origenem, lib. IV Περὶ ἀρχῶν, « conjungere omnes rationabiles naturas, id est Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, angelos, potestates, dominationes, cæterasque virtutes, ipsum quoque hominem secundum animæ dignitatem unius esse substantiæ. » Id ipsum ex ejus doctrina consequi probat Theophilus Alexandrinus I *Pasch.*

VI. (71) Nihilominus tamen ab hac longe hæresi abfuisse ipsum aperte evincunt loci complures; maxime vero caput 1 libri I Περὶ ἀρχῶν, quo corpus omnes a Deo apertissime segregatur. Demum post longam rei hujus probationem sic habet num. 5: « Omni igitur sensu, qui corporeum aliquid de Deo intelligi suggerit, prout potuimus, confutato, dicimus secundum veritatem quidem Deum incomprehensibilem atque inæstimabilem. » Deinde num. 6: « Non ergo aut corpus aliquod, aut in corpore esse putandus est Deus, sed intellectualis natura simplex, nihil omnino in se adjunctionis admittens, uti ne majus aliquid et inferius in se habere credatur; sed ut sit ex omni parte μονὰς, et, ut ita dicam ἑνὰς, et mens, ac fons ex quo initium totius intellectualis naturæ, vel mentis est. » Et cap. 6, num. 4: « Solius Dei, id est Patris, et Filii, et Spiritus sancti naturæ id proprium est, ut sine materiali substantia, et absque ulla corporeæ adjectionis societate intelligatur subsistere; » et lib. II, cap. 2, num. 2: «Solius namque Trinitatis incorporea vita exsistere recte putabitur; » et lib. IV, num. 27: « Illa vero substantia Trinitatis, quæ principium est et causa omnium, ex qua omnia, et per quam omnia, et in qua omnia, neque corpus, neque in corpore esse credenda est. » Præclare vero lib. II, cap. 4, num. 3: « Si corpus esse pronuntietur Deus, quoniam omne corpus ex materia est, invenietur et Deus esse ex materia: quod si ex materia sit, materia autem sine dubio corruptibilis est; erit ergo jam secundum illos corruptibilis Deus. » Quæ si quis a Rufino gratis inserta putet, eamdem ratiocinationem iteratam ac dilatatam videat tom. XIII *in Joan.*, num. 21 et seq. Item libr. VIII *contr. Cels.*, num. 49, sic ait: Οὐδὲ γὰρ καθ' ἡμᾶς σῶμα ὁ Θεός· ἵνα μὴ περιπέσωμεν οἷς περιπίπτουσιν ἀτόποις οἱ τὰ Ζήνωνος καὶ Χρυσίππου φιλοσοφοῦντες. « Neque enim ex nobis Deus est corpus, ne in eadem absurda incidamus,

[a] Joan. XVII, 21. [b] I Cor. XV, 28.

(71) *Nihilominus tamen ab hac longe hæresi abfuisse ipsum aperte evincunt loci complures; maxime vero caput 1 libri* I Περὶ ἀρχῶν, etc. Maxime ab hac hæresi purgatur Origenes ex his quæ dicit libro *De oratione*, qui Græce integer exstat, ubi num. 23, pag. 233 et seq., exponens prima verba orationis Dominicæ, *Pater noster, qui es in cœlis*, occurrit objectionibus simpliciorum quorumdam qui Deum esse in loco, adeoque corporeum esse inde et ex quibusdam aliis Veteris et Novi Testamenti locis arbitrabantur. «Cum dicitur, inquit, sanctorum Pater esse in cœlis, non ille figura corporea circumscribi putandus est, et in cœlis habitare. Nam comprehensus cœlis Deus, continentibus ipsum cœlis inveniretur minor; cum e contrario credere necesse sit ineffabili eum divinaque sua virtute comprehendere omnia ac continere. Atque in universum quæ verba ad litteram sumpta videntur simplicioribus Deum in loco esse dicere, sic accipienda sunt, ut magnis et spiritualibus de Deo notionibus conveniant. » Paulo post: « Hæc de illis verbis: *Pater noster, qui es in cœlis*, accuratius disputanda credidi, ad tollendam humilem de Deo opinionem eorum qui in cœlo ipsum ut in loco esse putant, et ne quis Deum in corporeo esse loco arbitretur. Consequenter enim dicendum esset corpus ipsum esse, unde sequuntur impiissima dogmata, divisibilem ipsum, et materialem, et corruptibilem esse credere; corpus enim omne divisibile est, et materiale, et corruptibile. Aut dicant nobis non vanis ducti affectibus, sed clare se comprehendere asserentes, qui fieri possit ut alterius sit naturæ quam materialis. At quoniam multa eorum quæ ante corporeum Christi adventum scripta sunt, corporeo Deum in loco esse videntur dicere, non mihi videtur a proposito alienum ex his quoque pauca proponere, ut omnis iis dubitatio eripiatur, qui propter imperitiam, quantum in ipsis est, exiguo et brevi loco concludunt Deum omnia superantem. Ac primum quidem in Genesi dicitur: *Adam et Eva audierunt vocem Domini Dei deambulantis in paradiso ad vesperam: et absconderunt se Adam et mulier ejus a facie Domini Dei in medio ligni paradisi* (*Genes.* III, 8). Interrogabimus ergo eos qui Scripturæ thesauros ingredi nolunt, et januam ne pulsant quidem, possint ne probare Dominum Deum qui cœlum et terram implet, cui, ut ipsi existimant, cœlum corporalis thronus est, et terra scabellum pedum ejus, tam brevi, si cum universo cœlo et terra conferatur, loco contineri, ita ut quem sibi fingunt corporeum paradisum, Deus non impleat, sed is tantum magnitudine excedat, ut etiam deambulantem contineat, sonusque plantæ pedum ejus audiatur. » Et infra: « Hæc pauca ex Veteri Testamento adjecimus loca, quæ putantur Deum in loco constituere; ut lectori omnimodo pro concessa nobis facultate persuadeamus altiori et spirituali magis sensu sacram accipere Scripturam, cum videbitur in loco Deum esse docere. »

in quæ Zenonis et Chrysippi sectatores inciderunt. » (72) Denique in Catena Combefisiana ad Gen. I, 26, et apud Theodoretum quæst. 20 in Genesim, Melitonem non perfunctorie castigat, qui librum scripserat hoc argumento, Deum esse corporeum. Sane ipse Plato, cujus dogmata fere amplexus est Origenes, a Deo corpus omne removet : removet et Aristoteles.

VII. Cum ait igitur Origenes animam corpore carituram, quia similis futura est Deo qui corpore caret, id sibi vult, Deum et animam corpore carere ὁμωνύμως quidem, sed non eodem modo; Deum quippe simpliciter et absolute esse incorporeum; (73) animam vero crassiorum duntaxat corporum ratione. Quod autem objiciunt Theophilus et Hieronymus Deum unius et ejusdem substantiæ ac res B ratione præditas Adamantium posuisse, pari responsione dissolvitur; in eo illas convenire substantias, quod sint νοεραὶ et λογικαὶ, cum immensum cæteroquin differant. Firmat hanc responsionem locus ipse Origenis quem affert Hieronymus ex lib. IV *Περὶ ἀρχῶν*, num. 36. « Intellectualem, inquit, rationabilemque naturam sentit Deus, et unigenitus Filius ejus, et Spiritus sanctus; sentiunt angeli, et potestates, cæteræque virtutes; sentit interior homo, qui ad imaginem et similitudinem Dei conditus est. Ex quo concluditur Deum et hæc quodammodo unius esse substantiæ. Quodammodo, » id est, aliqua ex parte; quod ad effugiendum sacri- A legii crimen additum, ait Hieronymus; nos benignius interpretari possumus.

VIII. Quæ cum ita sint, hæc tamen scribit Origenes in proœm. libror. *Περὶ ἀρχῶν*, num. 9 : « Deus quoque ipse quomodo intelligi debeat, inquirendum est, corporeus, an secundum aliquem habitum deformatus, an alterius naturæ quam corpora sunt, quod utique in prædicatione nostra manifeste non designatur. » Inde est quod Deum corporalem esse absque dubitatione decrevit Tertullianus, cum alibi, tum *advers. Praxeam*, cap. 7. « Quis enim negabit, inquit, Deum corpus esse, etsi spiritus est? spiritus enim corpus sui generis in sua effigie. Sed et invisibilia illa quæcunque sunt, habent apud Deum et suum corpus, et suam formam, per quæ soli Deo visibilia sunt; quanto magis quod ex ipsius substantia missum est, sine substantia non erit? » Quæ quamvis manifesta sint, in contrariam tamen sententiam flectere conantur quidam, per corpus substantiam intelligi volentes. Quasi vero tam Latini sermonis imperitus fuerit, et vocabulorum inops Tertullianus, ut rem per se exstantem notare volens, non aliter appellare potuerit, quam corpus. Idem de Deo senserunt Valentinus, Seleucus et Hermias Galatæ, Audius, et ejus asseclæ Audiani (quos alii subinde Vadianos perperam appellarunt) et Ægyptii anthropomorphitæ, de quibus infra disseremus.

QUÆSTIO II.

DE SANCTISSIMA TRINITATE.

I. *In multos circa S. Trinitatis mysterium errores incidisse fertur Origenes, quorum gravissimi notantur.* II. *Hoc nomine Patrum multorum reprehensiones expertus est.* III. *Utrum S. Trinitatis personas substantia differre opinatus sit.* IV. *Nonnulla in ejus defensionem afferuntur.* V. *Eruitur germana ipsius sententia.* VI. *Utrum Filium per prolationem genitum esse arbitratus sit.* VII. *Utrum Filium Patre, Spiritum sanctum Filio inferiorem esse dixerit,* VIII. *ita ut jactatur a plurimis.* IX. *Utriusque dignitatem videtur nonnunquam tueri.* X. *Patrum multorum suffragio gaudet.* XI. *Recte eum de Filii et Spiritus sancti dignitate sensisse Patres nonnulli testantur.* XII. *Platonicis deliriis orthodoxam doctrinam oblimavit.* XIII. *Utrum Patrem primarium rerum Conditorem, Filium vero secundarium et Patris ministrum crediderit.* XIV. *Vetustiorum aliquot Patrum consensu sublevatur.* XV. *Quo sensu Filium dixerit non esse absolute bonum,* XVI. *et non esse absolute veritatem.* XVII. *Utrum æqua sit multorum criminatio, Origenem dixisse querentium Patrem a Filio, Filium a Spiritu sancto videri non posse,* XVIII. *quam ab eo depellere conatur Rufinus.* XIX. *Utrum Filii* C *cognitionem cognitione Patris, Spiritus sancti cognitionem cognitione Filii inferiorem dixerit,* XX. *quod aliquando videtur negasse.* XXI. *Utrum Filium et Spiritum sanctum existimaverit esse creatos,* XXII. *ut vulgo fertur.* XXIII. *Plurimæ culpæ huic elevandæ proponuntur.* XXIV. *Aperitur genuina Origenis sententia.* XXV. *Patres aliquot assentientes habet.* XXVI. *Quo sensu dixerit duos seraphinos (Isaiæ cap.* VI, *vers.* 2) *esse Christum, et Spiritum sanctum.* XXVII. *Crimini datur Origeni, quod dixerit Patrem rebus universis, Filium ratione præditis, Spiritum sanctum sanctis duntaxat præesse :* XXVIII. *sed defenditur.* XXIX. *Utrum Filium non orandum esse pronuntiaverit.* XXX. *Utrum finxerit sibi Spiritum sanctum genus humanum redimere non potuisse.*

I. Ex iis religionis Christianæ dogmatis quæ ab Origene tractata sunt; tractata sunt autem pene D universa; nullum æque commentis et opinationibus deformasse suis creditus et dictus est, ac illud quo sacrosanctæ Trinitatis mysterium continetur. Nam et Filii substantiam visus est a substantia Patris secernere; et Filium Patre, Spiritum sanctum Filio inferiorem ponere, adeo ut Pater a Filio, Fi-

(72) Origenis Vide tom. nostræ edition. II, pag. 25.

(73) *Animam vero crassiorem duntaxat ratione.* Corpus quidem animæ cæterisque substantiis rationabilibus tribuit Origenes quasi vehiculum seu indumentum, utpote quæ nudæ comprehendi non possint, nec ullo degere in loco quin indigeant corpore ad naturam loci illius accommodato : sed non inde sequitur naturam animæ aliarumque rationabilium creaturarum in corpore quamtumvis subtili posuisse, quam e contrario incorpoream omninoque spiritalem agnoscit juxta ac Platonicos, ut infra ostendemus, quæst. 6, num. 5. Hinc consequens est, sicubi dixerit Origenes, quod objiciunt Theophilus et Hieronymus, Deum unius et ejusdem quodammodo esse substantiæ ac res ratione præditas, in eo illas convenire substantias quatenus sint intellectuales mereque spiritales, non quatenus corporeæ, ut recte observat clarissimus Huetius, quamvis alioquin immensum differant.

lius a sancto Spiritu videri neutiquam possit, atque ita dignitatis et excellentiæ gradus in Trinitate statuere; Filium ac Spiritum sanctum in creatarum rerum ordinem detrudere; huic sanctorum, illi rationе pollentium procurationem, seclusa rerum aliarum administratione, assignare; orationibus nostris Filium fraudare; redimendæ prolis humanæ A **potestatem Spiritui sancto detrahere; alia denique comminisci plurima, quibus substantiæ unitas, personarum Trinitas, perfecta ipsarum invicem æqualitas violatur.**

II. (74) Quamobrem Augustinus hæres. 43 *ad Quodvultdeus*, ac Justinianus deinceps in *Epistola ad Nenam* pessime illum de Trinitate sensisse ac

(74) *Quamobrem Augustinus* hæres. 43, *ad Quodvultdeus, ac Justinianus*, etc. I. Si de fide Origenis, inquit dominus noster Prudentius Maran in suo *De divinitate Christi* lib. IV, cap. 14, penes antiquos scriptores arbitrium sit, vix certam dijudicandi notam relinquent gravissima in utramque partem testimonia. Nemo enim summorum virorum laudibus et vituperiis insignior. Sed tamen inter eos, qui ejus scripta videntur accuratius evolvisse, Dionysio Alexandrino, Gregorio Thaumaturgo, aliisque ejusmodi Origenis discipulis, qui, si quid impie in re tanti momenti sensisset, nec ignorare, nec probare potuerunt; Pamphilo martyri, qui eum non probavit solum, sed etiam ipsius copiis et armis defendit; Magno Athanasio, qui eum ut murum inexpugnabilem Arianis opposuit, plus, mea quidem sententia, tribuendum videtur, quam Epiphanio et Hieronymo, qui ejus dicta in alienos sensus detorserunt, eique nescio quo pacto nonnulla affinxerunt, quorum ne ullum quidem vestigium in ejus exstat operibus. Visus est Basilio non omnino recte de sancto Spiritu sensisse. Sed, credo, vir sanctissimus et doctissimus consuetudine cum Arianis et Pneumatomachis pugnandi adductus est, ut quæ in istis errorem callide insinuantibus, et veritatem eludentibus non probabat, neque etiam in Origene probaret; nec satis animadverteret aliter de versutis et subdolis hæreticis, aliter de scriptore ab omni fraude et dissimulatione alieno dijudicandum. Sed non est hujus instituti in ponderandis veterum testimoniis immorari: omnem ejus doctrinæ existimandæ copiam ex ejus scriptis, non illis quidem Latine a Rufino redditis, sed Græce exstantibus repetam. Neque idem faciam in hac criminatione depellenda, quod in aliis Origenis opinionibus fieri solet, ut errorem ab eo non obstinate defensum, sed ut probabilem conjecturam re nondum decisa propositum dicam, ejusque virtutum, et eorum, quæ pro Christo passus est, commemoratione crimen deprecer. Præterquam quod ejusmodi excusationes in ipso religionis cardine non valerent ad impietatis notam propulsandam; nihil ab Origene commissum, quod cogat ad eas confugere. Ex iis quæ jam ab eo magnifice dicta de incarnati Dei mysterio et egregie contra Judæos, ethnicos et hæreticos disputata retuli, non modo scriptor catholicus, sed etiam acerrimus sacri dogmatis defensor haberi debet. Quam disertum et vehementem vidimus in defendenda Christi divinitate, tam accuratum et diligentem videbimus in ea exponenda, et, ut fert humani ingenii captus, explicanda; id quod ex ejus de Filii æternitate, æqualitate cum Patre et consubstantialitate testimoniis patebit. Quæ objiciuntur, aut ficta sunt et ab eo aliena, aut partim præclarissimam habent sententiam, si recte interpreteris; partim non incommodam, si cum aliis ejus principiis apte concilies.

Hæresis Arianæ, cujus nomine tam vehementer Origenes accusatur, hoc primum et præcipuum munus est, Filii et Dei titulos ad metaphoras detorquere. Nemo magis extra hanc noxam, quam Origenes. Non modo Scripturarum testimonia metaphoris non eludit, sed eorum etiam vim diligenter expendit. Christum sæpe vocat « proprie Filium Dei, » velut tom. VI *in Joan.* num. 10, pag. 118, et tom. XII *in Matth.*, num. 42, pag. 565. Observandum in Evangeliis monet tom. XI *in Matth*, num. 17: « Quinam Christum Filium David appellent, sicut Chananæa, et cæci qui erant Hierichunte; quinam vero Filium Dei, atque id quidem sine additamento vocabuli *vere*, ut et dæmoniaci dicentes illi: *Vere Filius Dei es* (*Matth.* XIV, 33). » Postremorum fidem jam antea in eo commendaverat, quod eum non simpliciter Filium Dei, sed vere Filium Dei dixissent. Pluribus hortatur tom. XII, num. 11, ut cum Petro dicamus: *Tu es Christus Filius Dei* B (*Matth.* XVI, 16); quod quidem mysterium non a carne et sanguine revelari docet, sed « ab ipso Patre, qui in cœlis est, impositum cordi velamen auferente. » Ibidem num. 2, Pharisæis et Sadducæis, qui hoc mysterium increduli rejecerant, nihil excusationis relictum putat; propterea quod prophetiæ, miracula et doctrina Christi certo essent argumento « eum vere esse Filium Dei, qui tot ac tanta faceret. » Cum labe Ariana consistere non possunt tum illa in examinando et persequendo diligentia, quam vim quæque Scripturæ voces habeant, tum admiratio tanti mysterii, cujus difficultatem, non in verbis, sed in re a solo Patre revelanda positam existimat Origenes.

II. Non minus a metaphoris et cavillationibus alienus est, cum Christum appellat Deum. Observat multo magnificentius Joannem de Christi divinitate, quam cæteros evangelistas locutum; quod magno argumento est eum in Scripturis interpretandis vim et pondus sententiarum non eludere, sed admi- C rari solitum. Sic autem loquitur num. 6, pag. 6 *in Joan.* Οὐδεὶς γὰρ ἐκείνων ἀκράτως ἐφανέρωσεν αὐτοῦ τὴν θεότητα, ὡς Ἰωάννης παραστήσας αὐτὸν λέγοντα. *Ἐγώ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου· Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδὸς, καὶ ἀλήθεια*, etc. « Nullus enim eorum adeo pure manifestavit illius divinitatem, ut Joannes, qui illum inducit dicentem: *Ego sum lux mundi* (*Joan.* VIII, 12); *Ego sum via, veritas et vita* (*Joan.* XIV, 6); *Ego sum resurrectio* (*Joan.* XI, 25); *Ego sum ostium* (*Joan.* X, 7); *Ego sum pastor bonus* (*Joan.* IX, 11). Et in Apocalypsi: *Ego sum* A, Ω, *principium et finis, primus et novissimus* (*Apoc.* I, 8; XXII, 13). » Quamvis autem magnifica Joannis testimonia plurimum admiretur; non tamen cæteros jejune de Christi divinitate dixisse putat; sed hanc nonnullorum opinionem sic refellit tom. XII, num. 6, *in Matth.* « Illud præterea observandum est propter eos, qui Salvatoris divinitatem ex Evangelio Matthæi non valde probari putant, quod reputantibus D apud se discipulis et dicentibus panes se non habere, novit illorum cogitationes Jesus, et dixit: *Quid cogitatis inter vos, modicæ fidei, quia panes non habetis?* (*Matth.* XVI, 8) rem humanam non fuisse. Solus enim corda hominum novit Dominus, ut ait Salomon Regnorum tertio (VIII, 39). » An potuit præclarissima Joannis testimonia metaphorice interpretari, qui ne in aliis quidem evangelistis id fieri patitur? An ei non persuadebat aperta et manifesta divinitatis Christi prædicatio, cui ea loca satisfaciunt, ex quibus consecutione tantum eruitur.

In iis locis, quæ avide arripuerunt Ariani, metaphoras et subtiles interpretationes persequi solet. Exemplo erit illius observatio in illud sacerdotum dictum: *Hic homo signa multa facit* (*Joan.* XI, 47). Ὡς δ' αὐτοὺς οἶμαι καὶ ἐπὶ καθαιρέσει τῆς δόξης αὐτοῦ εἰρηκέναι τό· Οὗτος ὁ ἄνθρωπος· ἠπίστουν γὰρ τοῖς καὶ ἀνωτέρω εἰρημένοις περὶ τοῦ Θεὸν αὐτὸν

scripsisse conquesti sunt; Arianorum, Anomæorum, et Manichæorum patrem appellarunt. Epiphanius A hær. 64, et in *epist. ad Joan. Hierosol.*, et Hieronymus epist. 65, et lib. I *Apolog. advers. Rufin.*,

εἶναι, etc. « Arbitrorque, inquit tom. XXVIII *in Joan.*, num. 11, pag. 383, eos simili modo dixisse, *Hic homo*, tanquam ad destruendam gloriam ejus. Nec enim credebant his, quæ superius dixerat (nempe quod esset ipse Deus), cum lapidare eum voluerunt, tanquam pro blasphemia, dicentes illi : *Tu homo cum sis, facis teipsum Deum* (*Joan.* X, 33, 35) : quando etiam sua benignitate respondit, docens omnem, ad quem sermo Dei factus est, dici Deum a Deo. » Cum igitur Christus sese Deum esse dicit, nihil metaphoræ suspicatur Origenes, sed hunc titulum vere ab eo sibi assumptum putat. Cum autem Judæos lenire instituit his Psalmi verbis : *Ego dixi : Dii estis* (*Psal.* LXXXI, 6), hæc ad verbum et litteram non interpretatur, sed Christi benignitati tribuenda decernit. Ibidem Pharisæos et pontifices exagitans, quod cum tot mira a Christo ad aliorum salutem facta vidissent, nihil sua eum causa facturum putabant, sic de ejus omnipotentia loquitur : Εἰ μὴ ἄρα καὶ ἐπίστευον ὅτι ποιεῖ σημεῖα, καὶ ὑπενόουν αὐτὰ μὴ ἀπὸ θείας γίνεσθαι δυνάμεως· ὥστε διὰ τοῦτο μὴ πάντα αὐτὸν δυνηθῆναι, μηδὲ αὐτὸν ῥύσασθαι ἀπὸ τῆς ἐκείνων ἐπιβουλῆς· « Nisi forte credebant eum facere miracula, ac suspicabantur ea non fieri virtute divina ; ita ut hanc ob causam omnia ipse non posset, neque se eripere ex illorum insidiis. »

Non mirum ergo si tot locis Origenes verum et magnum Deum appellat Christum. Sic loquitur homil. 2, De engastrimytho, in I Reg. XXVIII, pag. 497 : Ὥσπερ θάλασσαν οὐκ ἦν ὁδοποιῆσαι ἢ τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ στύλου τοῦ πυρίνου, τοῦ στύλου τοῦ φωτὸς τοῦ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ· ὥσπερ τὸν Ἰορδάνην οὐκ ἦν οὐδενὸς ὁδοποιῆσαι, ἢ Ἰησοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, (οὗ) τύπος ἦν ἐκεῖνος ὁ Ἰησοῦς, οὕτω, etc. « Quemadmodum mare calcabile præbere non alius erat, quam Dei, et columnæ igneæ, columnæ luminis, quæ ab ipso Deo est ; quemadmodum Jordanem calcabilem præbere non alius erat, quam Jesu veri Dei, cujus ille Jesus typus erat : sic per flammeum gladium non Samuel transire poterat, non Abraham. » Sic Joannem inducit loquentem tom. VI *in Joan.*, num. 17, pag. 132 : Τοσοῦτον δέ ἐστιν ἐμοῦ ἰσχυρότερος ὁ μετ' ἐμὲ ἐρχόμενος, ὡς μηδὲ τὰ τῆς περιβολῆς τῶν περὶ αὐτὸν δυνάμεων ἐσχάτων, οὐχὶ γυμνῶν ἐκκειμένων, ὥστε καὶ τοὺς τυχόντας νοεῖν αὐτὰ δύνασθαι, ἱκανόν με τυγχάνειν βαστάσαι, μηδὲ ταῦτα ὑπομένοντας [leg. ὑπομένοντα] φέρειν. Οὐκ οἶδα δὲ ὁπότερον εἴπω, πότερον τὴν πολλήν μου ἀσθένειαν, τὰ εὐτελῆ τοῦ Χριστοῦ συγκρίσει τῶν περὶ ἑαυτὸν μειζόνων, φέρειν μὴ δυναμένην, ἢ διὰ τὴν ἐκείνου ὑπερβάλλουσαν, καὶ μείζονα παντὸς τοῦ κόσμου θειότητα· « Tanto autem est me fortior, qui post me venturus est, ut ne ea quidem, quæ ad amictum spectant extremarum potentiarum, quæ sunt circa ipsum, ferre queam; quippe cum manifeste exposita non sint, neque vulgus ea intelligere queat. Minime autem novi, quam potius hujus rei causam dixero, meamne multam imbecillitatem, quæ ne vilia quidem Christi (comparatione majorum rerum circa ipsum exsistentium) ferre queat, an divinitatem illius exsuperantem et toto mundo majorem? »

Suspicatur tom. XIII in eumdem evangelistam, num. 58, pag. 274, « nonnullos ex principibus obstupefactos propter potentiam et divinitatem Jesu ad ipsum confugisse et orasse pro sibi subditis. » Et num. 28, pag. 238, hanc affert causam, cur discipuli mirati sint Jesum cum muliere loqui, quod « magnitudinem divinitatis in ipso jam perspexissent. » Ipse autem ex hoc Christi cum muliercula colloquio concludit non esse contemnendos simplices; siquidem « is qui finxit in utero, *qui finxit sigillatim corda omnium hominum, et intelligit in omnia opera eorum* (*Psal.* XXXII, 15), abjectorum

Deus est et parvulorum auxiliator, susceptor infirmorum, succurrens desperatis, et eorum qui deplorati sunt Salvator. Quale est quod etiam hac muliere ad eos, qui in urbe erant, apostolo utitur : » Ταπεινῶν ἐστιν ὁ Θεὸς .... καὶ ἀπεγνωσμένων Σωτήρ· οἱονεὶ δὲ καὶ ἀποστόλῳ πρὸς τοὺς ἐν τῇ πόλει χρῆται τῇ γυναικὶ ταύτῃ.

His adjici possunt alia testimonia Veteris Testamenti, divinam naturam manifeste significantia, quæ ab Origene ad Christum referuntur. Docet tom. XII *in Matth.*, num. 43, « Filium Dei monuisse Mosem, ipsumque esse qui ei dixit : *Non enim videbit homo faciem meam, et vivet* (*Exod.* XXXIII, 20). » In *Exhort. ad mart.*, num. 9, dicit Primogenitus omnis creaturæ se esse Deum zelantem (*Exod.* XX, 5). Ejusdem esse hoc dictum putat Origenes : *Ipsi me provocaverunt in eo qui non erat Deus* (*Deut.* XXXII, 21), etc. Hæc dici ex « persona Christi » B contendit lib. II *adv. Cels.*, num. 78. Christum Regem esse gloriæ et Dominum, fortem et potentem in prælio, ex psalm. XXIII concludit lib. VIII *contra Cels.*, num. 1, et tom. XVI *in Matth.*, num. 19. Christi divinitatem probat adversus Judæos lib. II *in Cels.*, num. 48, ex miraculis, quæ Deo veniente in terras editum iri Isaias prædixit (*Isa.* XXXV, 5), Jesus autem accurate adimplevit. Christus, ut observat Origenes tom. XII *in Matth.*, num. 9, dicit apud Jeremiam : *Vivo ego* (*Jer.* XXII, 24) ; et rursum : *Dereliquerunt me fontem aquæ vivæ* (*Jer.* II, 13). Et apud Malachiam tom. I *in Joan.*, num. 31, pag. 33 : *Si Dominus ego sum, ubi est timor meus?* (*Malach.* I, 6.)

Sed jam nobis Origenis doctrinæ adyta aperto introitu penetranda, et quid de Christo, quatenus Verbum Dei est, quid de ejus æternitate, æqualitate cum Patre, et substantiæ in utroque unitate senserit, edisserendum.

C III. Ad eos penitus refellendos, qui Origenem Arianis tradunt, vel hoc unum satis esse potest, quod Christum germanissimum Patris Verbum esse duxit, nec, ut isti, duplex Verbum distinxit, alterum æternum nec a Patre distinctum, alterum ab isto creatum. Nihil sane invisum magis et detestatum Arianis fuit, nihil magis palmare eorum adversariis visum, quam Filium ipsissimam Patris Sapientiam, ipsissimum Verbum dici. Nemo Verbum Dei creatum et a Patris substantia alienum existimans ita insaniet, ut Deum cum hoc Verbo, veluti secum homines deliberant, ita deliberantem, et omnia per illud Verbum creantem et gubernantem inducat. Non formidat Origenes hanc divini Verbi cum humano comparationem. Hoc inter utrumque assignat discrimen hom. 19 *in Jerem.*, num. 1, quod divinum per se subsistat : Οὔτε γὰρ ὁ Λόγος αὐτοῦ, inquit, τοιοῦτός ἐστιν, ὁποῖος ὁ πάντων λόγος. Οὐδενὸς γὰρ ὁ λόγος ζῶν, οὐδενὸς ὁ λόγος Θεός· οὐδενὸς γὰρ ὁ λόγος ἐν ἀρχῇ πρὸς ἐκεῖ-
D νον ἦν, οὗ ὁ Λόγος ἦν. « Neque enim Verbum ejus tale est, quale omnium verbum. Nullius enim verbum vivens, nullius verbum Deus : nullius Verbum in principio apud illum erat, cujus Verbum erat. » Hoc in Verbo Dei admirabile esse addit, « quod sit Deus, quod sit Verbum vivens, quod per se subsistat et ministret Patri. »

Quale autem sit illud ministerium, quo Filius perfungitur, perspici potest ex lib. VI *contra Celsum*, ubi Celso Scripturæ testimonia, in quibus Deus operari et præcipere dicitur, exagitanti, sic respondet num. 62 : Εἰ δ' ἀνεγνώκει τὰς τῶν προφητῶν λέξεις, τοῦ μὲν Δαυῒδ λέγοντος, *Σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ* .... ἑώρα ἂν ὅτι οὐδεὶς ἡμῶν φησιν εἶναι μεταβολὴν ἐν τῷ Θεῷ οὔτ' ἔργῳ, οὔτ' ἐπινοίᾳ. Μένων γὰρ ὁ αὐτὸς διοικεῖ τὰ μεταβλητὰ, ὡς πέφυκε, καὶ

cap. 2, ipse quoque pertinacissimus Origenis assecla Rufinus, præf. ad libr. *Περὶ ἀρχῶν*, multa in

A ipsis resecta a se fatetur, quibus Trinitatis majestas imminuebatur; et sexcentorum præterea, quos

ὁ Λόγος αὐτοῦ αἱρεῖ διοικεῖσθαι αὐτά· « Si legisset prophetarum verba, ut illud Davidis, *Tu autem idem ipse es*, etc. (*Psal.* CI, 28), vidisset neminem mutationem Deo sive operis, sive cogitationis tribuere. Ipse enim idem manens res mutabiles gubernat, ut earum fert natura, atque ut ipsius Verbum eas gubernari præscribit. » In eodem libro, num. 64 : Ὁ Θεὸς μεταδιδοὺς οὐσίας οἷς μεταδίδωσι κατὰ τὸν ἑαυτοῦ Λόγον καὶ αὐτῷ Λόγῳ· « Deus essentiam iis, quibus eam secundum ipsius Verbum communicat, ac ipsi etiam Verbo communicans. » Attendant velim, qui Origenem Arianum faciunt, quomodo eum faciant ratiocinari. Sic enim in illa opinione, quam ei affingunt, ratiocinatur : Deus non mutatur, cum res mutabiles gubernat et creat, quia eas ad rei creatæ et mutabilis præscriptum gubernat et creat. Quid ergo magis coæternum Deo et æquale et consubstantiale, quam illud Verbum, quo præscribente et dictante omnia gubernat. Hæc forte ad Sabellianam hæresim traherentur, si qua hujusmodi suspicio in Origene resideret; at ad Arianam trahi omnino non possunt.

Eamdem vim habet quod ait tom. I *in Joan.*, num. 22, pag. 21 : Deum, ut sapientes architecti solent antequam quidquam ædificent, ita antequam mundum crearet, omnia in Sapientia sua descripsisse. Non ignorabat Origenes Verbum a Patre omnia accepisse, siquidem id conceptis verbis declarat in loco ex opere *contra Cels.* citato; neque etiam eum latebat quod observat Augustinus lib. XV *De Trinit.*, num. 28 et 37, Deum sapientem ea sapientia, quam genuit, non esse, sed natura et ordine prius sapientem et rationalem esse, quam Sapientiam et Rationem gignat; sed quia certo tenebat Patrem esse in Filio et Filium in Patre, ac paternas omnes ideas Filio traditas, non immerito statuit Filium esse ipsissimum Patris Verbum, cujus ad præscriptum Pater omnia gubernat; ipsissimam Sapientiam, in qua omnia ante mundi creationem descripsit.

His principiis consequens et consentaneum est, quod toties dictum ab Origene, Christum esse ipsum Verbum, ipsam Veritatem, ipsam Sapientiam. Sic loquitur tom. XIV *in Matth.*, num. 7, pag. 622 : Εἰ δὲ βασιλεῖ ὡμοιώθη τοιῷδε καὶ τοιάδε πεποιηκότι, τίνα χρὴ λέγειν ἢ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ; αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῶν οὐρανῶν, καὶ ὥσπερ αὐτός ἐστιν ἡ αὐτοσοφία, καὶ ἡ αὐτοδικαιοσύνη, καὶ ἡ αὐτοαλήθεια, οὕτω μήποτε καὶ ἡ αὐτοβασιλεία ; « Si regi tali, taliave agenti assimilatum est (regnum cœlorum), quidnam illud esse dicemus, nisi Filium Dei ? Ipse enim cœlorum rex est ; et quemadmodum is ipsa sapientia est, ipsa justitia, ipsa veritas ; annon forte ipsum etiam regnum est ? » Christum similiter vocat αὐτολόγον, αὐτοσοφίαν, αὐτοαλήθειαν, ipsum Verbum, ipsam sapientiam, ipsam veritatem lib. III *contra Cels.*, num. 41, pag. 474, et lib. VI, num. 63, pag. 680, et in *Exhort. ad mart.*, num. 47. Cur Christum ita appellet, ex his verbis colligitur lib. VI *contra Cels.*, num. 64 : Ὁ Σωτὴρ ἡμῶν οὐ μετέχει δικαιοσύνης, δικαιοσύνη δὲ ὢν μετέχεται ὑπὸ δικαίων· « Salvator noster non participat justitiam, sed cum ipse justitia sit, participatur a justis. » Nihil sane honorificentius de Christo dici potest, nihil ad evertendam hæresim Arianam accommodatius, quam eum non participem esse justitiæ et veritatis, sed ipsam veritatem, ipsam justitiam. Hinc tam sæpe, quod non minus pugnat cum eadem hæresi, unum esse omnino Verbum declarat : Ἐγὼ οὐκ οἶδα, inquit homil. 9 *in Jerem.*, num. 1, ἄλλον Λόγον Κυρίου, ἢ τοῦτον περὶ οὗ εἴρηκεν ὁ εὐαγγελιστὴς τὸ, *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος*, etc. « Ego nescio aliud Verbum Domini, præter illud, de quo dixit evangelista : *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum.* » (*Joan.* I, 1.) Ut unum Deum, unam Veritatem, unam Sapientiam, ita unum Verbum esse docet tom. II *in Joan.* num. 3 et 4.

IV. Quantum ab Arianis discrepet Origenes, tunc etiam facile intelligitur, cum ad illius ventum est de Verbi æternitate sententiam. Refert Marcellus Ancyranus apud Eusebium (Euseb., lib. I *adv. Marcel. Ancyr.*, cap. 4, pag. 22) hoc Origenis eximium testimonium : Οὐ γὰρ ὁ Θεὸς Πατὴρ εἶναι ἤρξατο, κωλυόμενος, ὡς οἱ γινόμενοι πατέρες ἄνθρωποι, ὑπὸ τοῦ μὴ δύνασθαι πω πατέρες [leg. πατέρα] εἶναι. Εἰ γὰρ ἀεὶ τέλειος ὁ Θεὸς, καὶ πάρεστιν αὐτῷ δύναμις τοῦ Πατέρα αὐτὸν εἶναι, καὶ καλὸν αὐτὸν εἶναι Πατέρα τοῦ τοιούτου Υἱοῦ, τί ἀναβάλλεται καὶ ἑαυτὸν τοῦ καλοῦ στηρίσκει, καὶ ὡς ἔστιν εἰπεῖν, ἐξ οὗ δύναται Πατὴρ εἶναι Υἱοῦ ; τὸ αὐτὸ μέν τοί γε καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λεκτέον· « Non enim Deus B cœpit esse Pater, prohibitus antea, velut homines qui patres fiunt, eo quod nondum posset esse Pater Nam si semper perfectus Deus, eique adest facultas ut Pater fiat, bonumque est ut Pater sit talis Filii ; cur differt, ac seipsum bono privat ; idque, ut fas est dicere, ex quo potest Pater esse Filii ? Idem etiam dicendum de sancto Spiritu. » Locus plane gemellus accurrit lib. I *De principiis*, cap. 2, num. 2.

Magnus Athanasius in libro *De decretis synodi Nicænæ*, pag. 233, duo præclarissima citat illius testimonia, quorum primum sic habet : Εἰ ἔστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, ἀόρατος εἰκών. Ἐγὼ δὲ τολμήσας προσθείην ἂν, ὅτι καὶ ὁμοιότης τυγχάνων τοῦ Πατρὸς, οὐκ ἔστιν ὅτε οὐκ ἦν. Πότε γὰρ ὁ Θεὸς, ὁ κατὰ Ἰωάννην φῶς λεγόμενος, *ὁ Θεὸς γὰρ φῶς ἐστιν*, ἀπαύγασμα οὐκ εἶχε τῆς ἰδίας δόξης, ἵνα τολμήσας τις ἀρχὴν δῷ εἶναι Υἱῷ, ὡς πρότερον οὐκ ὄντος ; πότε δὲ ἡ τῆς ἀῤῥήτου καὶ ἀκατονομάστου καὶ C ἀφθέγκτου ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς εἰκὼν, ὁ χαρακτὴρ Λόγος, ὁ γινώσκων τὸν Πατέρα, οὐκ ἦν ; Κατανοείτω γὰρ ὁ τολμῶν καὶ λέγων, Ἦν ποτὲ ὅτε οὐκ ἦν ὁ Υἱὸς, ὅτι ἐρεῖ καὶ τὸ· Σοφία ποτὲ οὐκ ἦν, καὶ Λόγος οὐκ ἦν, καὶ Ζωὴ οὐκ ἦν· « Si est imago Dei invisibilis ; invisibilis etiam imago. Equidem audebo adjicere, cum sit similitudo Patris, non fuisse aliquando cum non esset. Quando enim Deus, qui secundum Joannem lux dicitur (*Deus* enim *lux est* [*Joan.* I, 5]), splendorem non habuit propriæ gloriæ, ut quis audeat Filio initium exsistendi dare, quasi antea non exstitisset ? quando ineffabilis, innominabilis, inenarrabilisque paternæ hypostasis imago, et character Verbum, quod Patrem novit, non exsistebat ? Cogitet igitur, qui audet dicere, Erat aliquando cum Filius non erat, id a se dici, Sapientia non erat, Ratio non erat, Vita non erat. » Simillima leguntur sub finem libri IV *De principiis*, num. 28.

Alterum testimonium sic legitur apud Athanasium, D ibid : Ἀλλ' οὐ θέμις ἐστὶν οὐδὲ ἀκίνδυνόν ἐστιν διὰ τὴν ἀσθένειαν ἡμῶν τὸ, ὅσον ἐφ' ἡμῖν, ἀποστερεῖσθαι τὸν Θεὸν τοῦ ἀεὶ συνόντος αὐτῷ Λόγου μονογενοῦς, Σοφίας ὄντος ᾗ προσέχαιρεν. Οὕτω γὰρ οὐδὲ ἀεὶ χαίρων νοηθήσεται. « Sed nec fas nobis est, nec periculo caret propter infirmitatem nostram Deum, quantum in nobis est, privare Verbo suo unigenito semper secum coexsistente, quod est Sapientia, quacum gaudebat. Sic enim nec semper gaudens intelligeretur. »

His in locis non Filii solum æternitas accuratissime explicatur, sed ipsa etiam æqualitas cum Patre ; siquidem, quod ait imaginem esse invisibilem, si Pater invisibilis, id hoc principio nititur, quidquid est in Patre, in Filio esse. Fatetur Petavius lib. I *De Trin.*, cap. 4, hæc mirifica esse; ac si quis alius, quam Athanasius, fidem faceret, intexta Origenis libris fuisse suspicionem fore. Non negat Hue-

suis appellabimus locis, capitali hoc errore Origenes sibi reprehensiones conscivit. Ex novem certe criminationibus ipsi objici solitis, quas repræsentat et confutat Pamphili *Apologia*, ad Filium Dei

tius infra num. 4 et 24, hæc Origenem dixisse; at eo sensu dixisse, quo Nicæna dixit synodus, id vero fateri non potest. Sed ad auctoritatem Athanasii, quæ vel sola suspiciones arcere deberet, accedunt multa alia Origenis testimonia, partim jam citata, partim modo citanda, in quibus eadem prorsus de Verbo et splendore asseverat.

Initium ducam ab insigni loco homil. 9 *in Jerem.*, ubi demonstrans Origenes divino auxilio nobis opus esse ad singulos actus et in singulis vitæ momentis, utitur exemplo Salvatoris, qui, quatenus est splendor paternæ gloriæ, tandiu generatur, quandiu lux illa splendoris efficiens exsistit. Sic igitur loquitur, num. 4, pag. 181: Ἴδωμεν δὲ τίς ἡμῶν ἐστιν ὁ Σωτήρ· ἀπαύγασμα δόξης. Τὸ ἀπαύγασμα τῆς δόξης οὐχὶ ἅπαξ γεγέννηται, καὶ οὐχὶ γεννᾶται. Ἀλλ' ὅσον ἐστὶ τὸ φῶς ποιητικὸν τοῦ ἀπαυγάσματος, ἐπὶ τοσοῦτον γεννᾶται τὸ ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Ὁ Σωτὴρ ἡμῶν σοφία ἐστὶ τοῦ Θεοῦ. Ἔστι δὲ ἡ σοφία ἀπαύγασμα φωτὸς ἀϊδίου. Εἰ οὖν ὁ Σωτὴρ ἀεὶ γεννᾶται, καὶ διὰ τοῦτο λέγει· *Πρὸ δὲ πάντων βουνῶν, γεννᾷ με*, οὐχὶ δὲ, *πρὸ δὲ πάντων βουνῶν*, γεγέννηκέ με· ἀλλὰ, *πρὸ πάντων βουνῶν γεννᾷ με*, καὶ ἀεὶ γεννᾶται ὁ Σωτὴρ ὑπὸ τοῦ Πατρός· οὕτω καὶ σὺ ἐὰν ἔχῃς τὸ τῆς υἱοθεσίας Πνεῦμα, ἀεὶ γεννᾷ σε ἐν αὐτῷ ὁ Θεὸς καθ' ἕκαστον ἔργον, καθ' ἕκαστον διανόημα· καὶ γεννώμενος οὕτω γίνῃ ἀεὶ γεννώμενος υἱὸς Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ᾧ ἐστιν ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν. « Videamus quidnam sit Salvator noster: splendor est gloriæ. Splendor autem gloriæ non semel gignitur et desinit gigni: sed quandiu exsistit lux efficiens splendoris, tandiu gignitur splendor gloriæ Dei. Salvator noster est sapientia Dei. Est autem sapientia splendor lucis æternæ. Si igitur Salvator semper gignitur, et propterea dicit: *Ante omnes colles generat me*, non vero, *ante omnes colles* generavit *me*, sed, *ante omnes colles generat me* (*Proverb.* VIII, 25); ac semper Salvator gignitur a Patre: sic et tu si habeas adoptionis Spiritum, semper te gignit in eo Deus ad singulos actus et singulas cogitationes: et dum sic gigneris, fis semper genitus filius Dei in Christo Jesu, cui gloria ac potestas in sæcula sæculorum, amen. » Semper sibi constat Origenes in hac de Filii æternitate sententia: locum Proverbiorum sic interpretatur, quasi provideret eo aliquando abusuros Arianos; et cum certo sciat Filium esse splendorem et sapientiam Patris, non dubitat ejus æternitatem ex Patris æternitate spectare. Quamobrem si Filium æternum non credidit, ne ipsi quidem Patri æternitatem reliquisse dicendus est. Alium enim sensum pati non possunt hæc verba: « Quandiu exsistit lux efficiens splendoris, tandiu gignitur splendor gloriæ Dei. » Minus belle Hieronymus sic reddiderat: « Quotiescunque ortum fuerit lumen, ex quo splendor oritur, toties oritur et splendor gloriæ. »

In libris *contra Celsum* eamdem doctrinam non minus expressam legimus. Celsum refellens ex Christianis quærentem, cur unius Dei cultum præ se ferrent cum tamen præter illum, hunc etiam recens exortum colerent, sic loquitur lib. VIII, n. 12: Ἕνα οὖν Θεὸν, ὡς ἀποδεδώκαμεν, τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν θεραπεύομεν, καὶ μένει ἡμῖν ὁ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀτενὴς λόγος· καὶ οὐ τὸν ἔναγχός γε φανέντα, ὡς πρότερον οὐκ ὄντα ὑπερθρησκεύομεν. Αὐτῷ γὰρ πειθόμεθα τῷ εἰπόντι· *Πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι, ἐγώ εἰμι*. Καὶ λέγοντι· *Ἐγώ εἰμι ἡ ἀλήθεια*. Καὶ οὐχ οὕτω τις ἡμῶν ἐστιν ἀνδράποδον, ὡς οἴεσθαι ὅτι ἡ τῆς ἀληθείας οὐσία πρὸ τῶν χρόνων τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐπιφανείας οὐκ ἦν. « Unum igitur Deum, ut demonstravimus, Patrem et Filium colimus; ac integram adversus alios rationem retinemus: nec recens exortum quasi antea non exstitisset, impendio colimus. Ipsi enim credimus dicenti: *Antequam Abraham fieret, ego sum* (*Joan.* VIII, 58). Item: *Ego sum veritas* (*Joan.* XIV, 6). Nec quisquam nostrum adeo pecus est, ut veritatis substantiam ante adventus Christi tempora non fuisse opinetur. » Multa hic in uno testimonio æternitatis Christi argumenta. 1° Unus est cum Patre Deus; ergo necesse est tam æternus sit quam ipse Pater: alioqui non magis erit unus cum illo Deus, quam ethnicorum dii cum summo et æterno Deo. 2° Diligenter observandæ hæ voces, ὡς πρότερον οὐκ ὄντα, « quasi antea non exstitisset, » ex quo patet nihil a Christianis coli, de quo dici possit illud ante aliquod tempus non exstitisse. Porro si quid non æternum colerent, rem colerent, quæ antequam crearetur non exstitisset. 3° Christum ante exstitisse, quam in hunc mundum veniret, ex eo demonstrat, quod sit veritas; quæ ratiocinatio, cum ex ipsa veritatis natura petita sit, hoc principio fundata est, nullum omnino tempus aut ævum sine stultitia assignari posse, quo veritas non exstitisse dicatur.

In eamdem sententiam accipi debet, tum quod Celso novitatem Christianis exprobrante demonstrat Christum Filium Dei fuisse antequam homo fieret, lib. III, num. 14, tum quod eum vocat « Splendorem sempiterni luminis, » lib. V, num. 10. Sed prætermittere non possum illud ex lib. VI, num. 17: Οὔτε γὰρ τὸν ἀγέννητον, καὶ πάσης γεννητῆς φύσεως πρωτότοκον κατ' ἀξίαν εἰδέναι τις δύναται, ὡς ὁ γεννήσας αὐτὸν Πατὴρ, οὔτε τὸν Πατέρα, ὡς ὁ ἔμψυχος Λόγος καὶ Σοφία αὐτοῦ καὶ ἀλήθεια. « Nam nec increatum et creatæ omnis naturæ primogenitum pro dignitate quisquam nosse potest, ut is qui genuit Pater; nec Patrem, ut vivum Verbum et Sapientia ejus et veritas. » Non increatus solum et æternus hoc testimonio Filius astruitur, sed etiam æqualis Patri; ut qui Patrem comprehendat, nec magis comprehendi possit a rebus creatis, quam ipse Pater.

Viderer causam Origenis prodere, si nihil ad ejus defensionem ex *Commentariis in Joannem* delibarem, ex quibus tam multa ad eum accusandum arrepta sunt. Is igitur tom. I, num. 16 et seqq., explicans initium Joannis, *In principio erat Verbum*, multa distinguit principia: principium transitus, quod ad viam pertinet et longitudinem: principium γενέσεως, creationis sive generationis, ad quod refertur illud Mosis: *In principio fecit Deus cœlum et terram* (*Gen.* I, 1). Item illud Job: *Hoc est principium figmenti Domini factum, ut illudatur ab angelis suis* (*Job* XL, 15): principium ex quo aliquid fit: principium κατὰ τὸ εἶδος, secundum exemplar; principium disciplinæ, velut cum elementa dicuntur principium grammaticæ. Quærit ad quod ex his principiis referenda sint Joannis verba; tum sic loquitur, num. 22: Σαφὲς ὅτι οὐκ ἐπὶ τοῦ ὡς μεταβάσεως, ἢ ὡς ὁδοῦ καὶ μήκους· οὐκ ἄδηλον δὲ ὅτι οὐδὲ ἐπὶ τοῦ ὡς γενέσεως· πλὴν δυνατὸν ὡς τὸ ὑφ' οὗ, ὅπερ ἐστὶ ποιοῦν, εἴγε *ἐνετείλατο ὁ Θεὸς, καὶ ἐκτίσθησαν*· Δημιουργὸς γάρ πως ὁ Χριστός ἐστιν, τῷ λέγει ὁ Πατήρ· *Γενηθήτω φῶς*, etc. « Perspicuum est hoc principium sumi non posse de principio transitus, aut viæ, aut longitudinis. Liquet autem quod neque de principio creationis: verumtamen accipi potest tanquam principium a quo, quod est efficiens, siquidem *mandavit Deus, et creata sunt* (*Psal.* CXLVIII, 5). Creator enim aliquo modo est Christus, cui dixit Pater: *Fiat lux*, et, *Fiat firmamentum* (*Gen.* I, 3, 6). » Non incommodum putat Origenes Verbum dici principium creationis efficiens, quatenus omnia per eum creata: at liquidum et perspicuum esse putat, principium creationis illud dici non posse, quasi ante omnia creatum fuisset. Molestum esse non debet,

ipsiusque οἰκονομίαν pertinent insigniores quinque. Nos singula quæque expendemus distincte, quoad fieri poterit, et in pauca contrahemus.

III. Ordiamur primum ab eo crimine, cujus Ori-

quod Christum quodammodo Creatorem esse dicat: nam cum hæretici majorem cum Creatore fingerent, solet Origenes, ut Patrem Filio, ita Creatorem Christo majorem contendere habita originis ratione.

In eodem tomo, num. 31, 32, Christum magistrum esse et Dominum demonstrans, ad eumque referens illud Malachiæ: *Si Dominus ego sum, ubi est timor meus?* (*Malach.* I, 6) adhuc honorificentius ei esse statuit illud Psalmi: *Filius meus es tu, ego hodie genui te* (*Psal.* II, 7). Ἀλλὰ διὰ τούτων πάντων οὐ σαφῶς ἡ εὐγένεια παρίσταται τοῦ Υἱοῦ. Ὅτε δὲ τό· *Υἱός μου εἶ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε*, λέγεται πρὸς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ᾧ ἀεί ἐστι τὸ σήμερον· οὐκ ἔνι γὰρ ἑσπέρα Θεοῦ, ἐγὼ δὲ ἡγοῦμαι ὅτι οὐδὲ πρωΐα, ἀλλὰ ὁ συμπαρεκτείνων τῇ ἀγεννήτῳ καὶ ἀϊδίῳ αὐτοῦ ζωῇ, ἵνα οὕτως εἴπω, χρόνος, ἡμέρα ἐστὶν αὐτῷ σήμερον, ἐν ᾗ γεγέννηται ὁ Υἱὸς, ἀρχῆς γενέσεως αὐτοῦ οὕτως οὐχ εὑρισκομένης, ὡς οὐδὲ τῆς ἡμέρας. « Non tamen his omnibus manifeste Filii nobilitas declaratur: sed tum, cum, *Filius meus es tu, ego hodie genui te*, ad illum dicitur a Deo, cui semper est hodie; neque enim est vespera Dei, neque mane, meo quidem judicio; sed æquale illius ingenitæ et sempiternæ vitæ, ut ita dicam, tempus, dies ipsi est hodie, in qua Filius genitus est; ita ut, quemadmodum nec diei, ita neque etiam generationis initium inveniatur.

Non minus magnifice loquitur initio tomi II, pag. 49, ubi, quod in Veteri Testamento dici solet, Verbum factum esse ad prophetas, sic comparat cum his Joannis verbis: *Et Verbum erat apud Deum* (*Joan.* I, 1). Ἀλλὰ πρὸς μὲν τοὺς ἀνθρώπους, πρότερον οὐ χωροῦντας τὴν τοῦ Υἱοῦ, τοῦ Θεοῦ Λόγου τυγχάνοντος, ἐπιδημίαν, ὁ Λόγος γίνεται· πρὸς δὲ τὸν Θεὸν οὐ γίνεται, ὡς πρότερον οὐκ ὢν πρὸς αὐτόν. Παρὰ δὲ τὸ ἀεὶ συνεῖναι τῷ Πατρὶ λέγεται· *Καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν*· οὐ γὰρ ἐγένετο πρὸς τὸν Θεόν. Καὶ ταὐτὸν ῥῆμα τὸ, *ἦν*, τοῦ Λόγου κατηγορεῖται, ὅτε ἐν ἀρχῇ ἦν, καὶ ὅτε [leg. ὅτι] πρὸς τὸν Θεὸν ἦν, οὔτε τῆς ἀρχῆς χωριζόμενος, οὔτε τοῦ Πατρὸς ἀπολειπόμενος· καὶ πάλιν οὔτε ἀπὸ τοῦ μὴ εἶναι ἐν ἀρχῇ, γινόμενος ἐν ἀρχῇ· οὔτε ἀπὸ τοῦ μὴ τυγχάνειν πρὸς τὸν Θεὸν, ἐπὶ τῷ πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι γινόμενος. Πρὸ γὰρ παντὸς χρόνου καὶ αἰῶνος, *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν*. « At Verbum quidem fiebat ad homines, qui prius adventus Filii Dei Verbi capaces non erant. Ad Deum autem non fit, quasi prius apud eum non esset. Sed quia semper coexsistit Patri, idcirco dicitur: *Et Verbum erat apud Deum*. Ac illa ipsa vox, *erat*, de Verbo dicitur, quia in principio fuit, et apud Deum fuit, nec a principio separatum, nec a Patre relictum, nec, ex eo quod non esset in principio, factum in principio, nec, ex eo quod non esset apud Patrem, factum ut esset apud Patrem. Ante enim omne tempus et ævum, *in principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum.* »

Idem observat eodem tomo II, n. 13, pag. 72, Verbum in principio factum non fuisse; neque enim fuisse ullum tempus, cum principium, id est, Sapientia, ἄλογος ἦν, sine Verbo et Ratione esset. Ibidem cum dixisset vitam in Verbo factam esse, ac Verbum esse quodammodo ante vitam, quia vita lux est, nec lux erat hominum antequam homines essent; monet ne quis a se χρονικῶς, *temporaliter*, hæc dici putet, quasi hæc aliquando non fuerint, sed hæc a se, quantum ad homines spectat, serie quadam et ordine recenseri. His adde quod eodem tomo, num. 28, pag. 87, contra hæreticos, qui prophetarum de Christo vaticinia ut inutilia rejiciebant, demonstrat Deum voluisse ut multis argumentis constaret, ὅτι Θεὸς ὁ ὑπὲρ πάντα τὰ γενητὰ ἐνανθρώπησε, « Deum, qui est supra res omnes creatas, hominem factum esse. »

V. Periniquum foret tot eximias sententias eodem effugio eludere, quo Petavius et Huetius usi sunt; quorum alter lib. I *De Trin.*, cap. 4, citata ab Athanasio ad Origenis defensionem testimonia, valere illa quidem adversus Arianos fatetur, sed ad ὁμοούσιον affirmandum sufficere negat, eo quod creaturas ex æterno fuisse cum Deo censuerit Origenes; Huetius vero hujus quæstionis 2 num. 24, fatetur quidem ex lucis et splendoris exemplo sequi, ut Filius ex Patris substantia genitus sit, sed hunc stultissimum errorem Origeni affingit, Filium a Dei substantia non aliter quam ipsam materiam, ab omni retro ævo emanasse. Quod ait doctissimus præsul, materiam, ex Origenis sententia, ita a Deo, ut lumen a sole proficisci et procreari; cum nullo argumento fidem sui judicii faciat, minuit nobis laborem hujus commenti refellendi, cujus nullum exstat apud Origenem vestigium. Nisi quis forte in deteriorem partem rapiat quod ait Origenes lib. I *De princip.*, cap. 1, num. 6: « Interdum oculi nostri ipsam naturam lucis, id est, substantiam solis intueri non possunt: splendorem vero ejus vel radios fenestris forte et quibuslibet aliis receptaculis brevibus infusos intuentes, considerare possumus fomes ipse ac fons quantus sit corporei luminis. Ita ergo quasi radii quidam sunt Dei naturæ opera divinæ Providentiæ et universitatis hujus, ad comparationem substantiæ ac naturæ. Quia ergo mens nostra ipsum per se Deum, sicut est, non potest intueri; ex pulchritudine operum, et decore creaturarum parentem universi intelligit. » Utrum hic locus Huetii animo obversatus sit, cum tam stulta somnia Origeni tribueret, affirmare non possum: sed liquet creaturas in eo quasi radios quosdam dici divinæ naturæ, non quod omnia, quæcunque sunt in Deo, sint etiam in creaturis, ut de Filio docet Origenes; sed quod in eis majestas et omnipotentia Creatoris eluceat. Huc accedit quod de Filio idem dicit Origenes tom. I *in Joan.*, num. 30, pag. 32, eum ex operibus cognosci ab his, qui divinam ejus naturam contemplari non possunt.

Quod spectat ad æternitatem materiæ, sive etiam mundi, fatendum est Origenem, quamvis sæpissime eos refellat, qui mundum ex materia increata, aut ab inferiore quodam Deo creatum volebant; quamvis « de ecclesiasticis definitionibus secundum historiæ nostræ fidem » constare doceat, lib. III *De princip.*, cap. 5, num. 1, « quod mundus factus sit et ex certo tempore cœpit: » interdum tamen videtur in absurdam illam opinionem inclinare, ut ante hunc mundum alios quosdam ei dissimiles exstitisse non improbet. Utrum has mundorum sibi succedentium vicissitudines æternas duxerit, non examino; sed etiamsi æternas duxisset, starent semper suo robore illius de Filii æternitate et divinitate testimonia: aliter enim Filio Dei, aliter rebus creatis æternitatem attribueret: istis conjiciendo et dubitando: isti affirmando et asseverando: istis quia aliter Deus omnipotens semper fuisse non videbatur, nisi aliquid suo dominatu teneret; isti vero, quia est Deus, Verbum, Sapientia, Veritas, Splendor Patris, et imago absolutissima, cui nihil desit, quod quidem sit in Patre. Quin etiam non solius Patris omnipotentiæ consulit in hac absurda opinione, sed ipsius etiam Filii. Metuebat enim ut vel Pater omnipotens, vel Filius aporrhœa illius omnipotentiæ semper fuisse demonstraretur, nisi exstitissent res creatæ, in quas ipsi Pater et Filius, quibus unam et eamdem omnipotentiam attribuit, dominarentur. Hæc legere est in lib. I *De princip.*, cap. 2, num. 10. Quamobrem hæc de

genem compellat S. Thomas, part. I, quæst. 32, art. 1, dixisse ipsum asseverans « Patrem et Filium secun-

A dum substantiam differre; » quæ meta fuit Arianorum hæresis, tres in Trinitate naturas ac sub-

mundorum antiquitate, aut si vis, æternitate opinio, non magis lædit æternitatem Filii, quam Patris. Hinc Hermogenes, qui adhuc absurdius materiam increatam fingebat, nihil novi de Filio Dei, teste Tertulliano, effutierat : nec consecutiones, quas ex ejus sententia merito eruit Tertullianus, magis in Filium, quam in Patrem injuriæ sunt.

VI. Æqualitatem Filii cum Patre, et substantiæ in utroque singularitatem ex testimoniis jam allatis perfacile est colligere. Nam si Filius est splendor æternus paternæ gloriæ; si Patrem comprehendit; si quidquid est in Patre, idem etiam est in Filio; non dubium, quin tota Patris substantia illi communicata fuerit. Sed hæc Origenis doctrina multis aliis locis expressius consignata, in primis homil. 8 *in Jerem.*, num. 2, ubi, postquam illud Proverbiorum retulit : *Dominus sapientia fundavit terram, præparavit cœlos prudentia* (*Proverb.* III, 19), sic loquitur : Ἔστιν οὖν τις φρόνησις Θεοῦ, ἣν μοι ζήτει ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Πάντα γὰρ ὅσα τοῦ Θεοῦ, τοιαῦτα ἐν αὐτῷ ἐστιν· ὁ Χριστός ἐστι Σοφία τοῦ Θεοῦ, αὐτὸς δύναμις Θεοῦ, αὐτὸς δικαιοσύνη Θεοῦ, αὐτὸς ἁγιασμὸς, αὐτὸς ἀπολύτρωσις, αὐτὸς φρόνησις τοῦ Θεοῦ. « Est igitur aliqua Dei prudentia, quam te jubeo quærere in Christo Jesu. Quæcunque enim sunt Dei, in eo sunt : ipse sapientia ejus, ipse fortitudo, ipse sanctificatio, ipse justitia, ipse sanctitas et redemptio, ipse prudentia est Dei. » Nihil sane ad unitatem numericam essentiæ et æqualitatem significantius dici potest, quam omnia Patris attributa in Filio esse, ut conceptis verbis declarat Origenes. Hanc sententiam ex Christi verbis deducit tom. XX *in Joan.*, num. 30, pag. 339, ubi sic loquitur : « Sin vero etiam dicit : *Judicium meum justum est* (*Joan.* V, 30); audi eum in Evangelio ipso dicentem : *Omnia mea tua sunt* (*Joan.* XVII, 10). Nam si verum est quod a Salvatore dictum est, *Omnia mea tua sunt*, perspicuum est judicium, de quo inquit, *Meum judicium justum est*, Patris esse judicium. »

Ex hac sententia præclarum deducit argumentum in lib. VIII *contra Celsum*, num. 13. Cum Celsus Christianos rideret, quod cum deos cum summo Deo coli non paterentur, ipsi tamen Christum cum summo Deo colerent; respondet Origenes Filium cum Patre coli, quia unum est cum Patre, eique Pater omnia sua generando tradidit. Sic autem loquitur : Περὶ τὸν Θεὸν οὖν ἡ πίστις ἡμῶν διὰ τοῦ ταύτην βεβαιοῦντος ἐν ἡμῖν Υἱοῦ αὐτοῦ. Καὶ οὐδεμίαν ἡμῶν ἔχει δεῖξαι στάσιν περὶ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ὁ Κέλσος, καὶ σέβομέν γε τὸν Πατέρα θαυμάζοντες αὐτοῦ τὸν Υἱὸν Λόγον, καὶ Σοφίαν, καὶ Ἀλήθειαν, καὶ Δικαιοσύνην, καὶ πάντα ἅπερ εἶναι μεμαθήκαμεν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, οὕτω δὲ καὶ τὸν γεννηθέντα ἀπὸ τοῦ τοιούτου Πατρός. His postremis verbis nullus inerit sensus, nisi legamus, ἅπερ μεμαθήκαμεν εἶναι τὸν Θεὸν αὐτόν. Quamobrem sic opinor reddi debere : « Itaque in Deo fides nostra inhæret, per ipsius Filium, qui eam in nobis confirmat : nec est quod Celsus ullam nobis seditionem objiciat propter Filium. Colimus enim Patrem admirantes ejus Filium, qui Verbum est, et Sapientia, et Veritas, et Justitia, et omnia quæcunque esse didicimus, ut ipsum Deum, ita et eum, qui a tali Patre genitus est. »

VII. Non omittenda sunt quæ tom. XIII *in Joan.*, num. 36, leguntur, ubi sic loquitur Origenes : Πρέπουσα βρῶσις τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ, ὅτε ποιητὴς γίνεται τοῦ πατρικοῦ θελήματος, τοῦτο τὸ θέλειν ἐν ἑαυτῷ ποιῶν, ὅπερ ἦν καὶ ἐν τῷ Πατρὶ, ὥστε εἶναι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ θελήματι τοῦ Υἱοῦ ἀπαράλλακτον τοῦ θελήματος τοῦ Πατρὸς, εἰς τὸ μηκέτι εἶναι δύο θελήματα, ἀλλὰ ἓν θέλημα, ὅπερ ἓν θέλημα αἴτιον ἦν τοῦ λέγειν τὸν Υἱόν· *Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν*· καὶ διὰ τοῦτο τὸ θέλημα ὁ ἰδὼν αὐτὸν, ἑώρακε τὸν Υἱὸν, ἑώρα δὲ καὶ τὸν πέμψαντα αὐτόν. « Decens cibus Filio Dei, quando efficit voluntatem paternam, hoc velle in se efficiens, quod erat in Patre; ita ut voluntas Dei sit in voluntate Filii nullatenus diversa a voluntate Patris, ne sint amplius duæ voluntates, sed una voluntas; quæ quidem una voluntas in causa est, cur Filius dicat : *Ego et Pater unum sumus* (*Joan.* X, 30). Et propter hanc voluntatem, qui videt Filium, videt et eum, qui ipsum misit. » Satis Basilio non faciebat similitudo essentiæ; sed si quis vocem illam ἀπαράλλακτον, *in omnibus similem*, adhiberet, eum plane et cumulate purgatum et probatum habebat, ut patet ex ejus epist. 9. Quis igitur Origenem non probet, qui ea sua sponte prædicat, quæ visa sunt etiam suspiciosissimis temporibus ad omnem suspi-

B cionem repellendam aptissima?

Cum idem Celsus quæreret per jocum, « an Deus, quia magnus est et contemplatu difficilis, proprium Spiritum, Πνεῦμα ἴδιον, in corpus nostro simile dejectum huc misisset, ut ex ipso audire et discere possemus, » sic respondet Origenes, lib. VI, num. 69 : Οὐ μόνος δὲ μέγας καθ' ἡμᾶς ἐστιν ὁ τῶν ὅλων Θεὸς καὶ Πατήρ· μετέδωκε γὰρ ἑαυτοῦ καὶ τῆς μεγαλειότητος τῷ Μονογενεῖ καὶ πρωτοτόκῳ πάσης κτίσεως· ἵν' εἰκὼν αὐτὸς τυγχάνων τοῦ ἀοράτου Θεοῦ, καὶ ἐν τῷ μεγέθει σώζῃ τὴν εἰκόνα τοῦ Πατρός. Οὐ γὰρ οἷόντ' ἦν εἶναι σύμμετρον, ἵν' οὕτως ὀνομάσω, καὶ καλὴν εἰκόνα τοῦ ἀοράτου Θεοῦ, μὴ καὶ τοῦ μεγέθους παριστᾶσαν τὴν εἰκόνα..... Ἔστω δὴ καὶ δυσθεώρητος ὁ Θεός· ἀλλὰ οὐ μόνος δυσθεώρητός ἐστί τινι· ἀλλὰ καὶ ὁ Μονογενὴς αὐτοῦ. Δυσθεώρητος γὰρ ὁ Θεὸς Λόγος· δυσθεώρητος δὲ οὑτωσὶ καὶ σοφία ἐστὶν, ἐν ᾗ τὰ πάντα πεποίηκεν ὁ Θεός. « Non solus magnus est secundum nostram

C doctrinam universorum Deus et Pater; communicavit enim et suam ipsius magnitudinem Unigenito et primogenito omnis creaturæ, ut cum ipse sit imago Dei invisibilis, in ipsa etiam magnitudine Patris imaginem servet : neque enim fieri poterat, ut ejusdem esset, ut ita dicam, mensuræ, ac pulchra imago Dei invisibilis, si non etiam magnitudinis imaginem exhiberet..... Sit igitur Deus contemplatu difficilis, sed non solus, imo ipsius etiam Unigenitus. Est enim difficilis contemplatu Deus Verbum, difficilis et eadem de causa sapientia, in qua omnia fecit Deus. » Est igitur ex Origene Filius Patri æqualis, ejusque accuratissima mensura et perfectissima imago non minus invisibilis, non minus magna, quam ipsum exemplar; quippe cum Deus magnitudinem suam, seu, quod idem est, totam suam substantiam Filio tradiderit.

Pergit Origenes, tom. XIII *in Joan.*, num. 36 : Καὶ πρέπον γε μᾶλλον οὕτω νοεῖν ἡμᾶς ποιεῖσθαι

D ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς, ἀφ' οὗ θελήματος καὶ τὰ ἔξω τοῦ θέλοντος καλῶς ἐγένετο, ἤπερ μὴ περιεργασαμένους ἡμᾶς τὰ περὶ τοῦ θελήματος, νομίζειν εἶναι τὸ ποιεῖν τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντος, ἐν τῷ τάδε τινα ἔξω ποιεῖν. Ἐκεῖνο γὰρ, λέγω δὲ τὸ ἔξω τοῦ θέλοντος γινόμενον, χωρὶς τοῦ προειρημένου θελήματος, οὐχ ὅλον μὲν τὸ θέλημα τοῦ Πατρός· πᾶν δέ ἐστι τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς, ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ γινόμενον, ὅτε τὸ θέλειν τοῦ Θεοῦ γινόμενον ἐν τῷ Υἱῷ ποιεῖ ταῦτα, ἅπερ βούλεται τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ· μόνος δὲ ὁ Υἱὸς πᾶν τὸ θέλημα ποιεῖ χωρῆσαι [leg. *χωρήσας*] τοῦ Πατρός. Διόπερ εἰκὼν αὐτοῦ. Ἐπισκεπτέον δὲ καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. « Ac profecto decorum magis est, ut voluntatem Patris, qua quidem voluntate, quæ sunt extra volentem præclare facta sunt, sic a Filio perfici intelligamus; quam ut, non investigantes quæ

stantias fingentium, unde Triusani appellantur a Fulgentio *Resp. ad object.* 7 *Arianor.* Loca Origenis A quibus id continetur dogma non indicavit Thomas. Hæc certe legimus tom. II *in Joan.* num. 18, pag. 76.

ad hanc voluntatem spectant, voluntatem ejus, qui misit, perficere idem esse existimemus, ac extrinsecus aliquid facere. Illud enim, quod est extra volentem factum seorsum a voluntate prædicta, non est tota voluntas Patris : at vero tota voluntas Patris a Filio perficitur, eum voluntas Dei in Filio generata, facit ea quæ vult voluntas Dei. Solus enim Filius facit et capit totam voluntatem Patris; quapropter ejus est imago : id autem considerandum est et de Spiritu sancto. » In eamdem sententiam, lib. VIII, num. 12, *contra Celsum*, docet Patrem et Filium unum esse *identitate voluntatis*, ταυτότητι βουλήματος. Non magis discrepat lux a tenebris, quam hæc Origenis sententia ab Arianorum commentis. Isti enim ad naturæ dissimilitudinem trahebant hoc Filii in mandatis paternis obsequium : at Origenes voluntatem B Patris a Filio perfici statuit, non quod mandata Patris Filius instar cujusdam ministri capessat, sed quia solus Filius totam Patris voluntatem capit, et tota voluntas Patris in Filio generata, facit ea quæ vult voluntas Dei. Hinc repetit Origenes imaginis rationem, eamque non obscure declarat in hoc esse positam, quod tota Patris substantia in Filio sit. Hinc tom. XV *in Matth.*, num. 10, sic loquitur : « Ac Salvator quidem, ut est imago Dei invisibilis (*Coloss.* I, 15), ita et bonitatis ipsius imago est (*Sap.* VII, 26). Ex quo patet nihil Origenem admisisse in exemplari, quod non admitteret in imagine.

Similiter tom. XXXII *in Joan.*, num. 18, pag. 450 : Ὅλης μὲν οὖν οἶμαι τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ ἀπαύγασμα εἶναι τὸν Υἱόν..... Οὐχ οἶμαι γάρ τινα τὸ πᾶν δύνασθαι χωρῆσαι τῆς ὅλης δόξης τοῦ Θεοῦ ἀπαύγασμα, εἰ μὴ τὸν Υἱὸν αὐτοῦ. « Atque equidem arbitror totius gloriæ ipsius Dei splendorem esse C Filium..... Non enim arbitror capere aliquem posse omnem splendorem totius gloriæ Dei, nisi ejus Filium. »

Ex eodem principio concludit totam Patris scientiam in Filio esse, tom. I *in Joan.*, num. 27 : Ἐὰν δέ τις ζητῇ εἰ πᾶν ὅ τι ποτὲ ἐγνωσμένον ὑπὸ τοῦ Πατρὸς κατὰ τὸ βάθος τοῦ πλούτου καὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως αὐτοῦ, ἐπίσταται ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, καὶ φαντασίᾳ τοῦ δοξάζειν τὸν Πατέρα, ἀποφαίνηταί τινα γινωσκόμενα ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἀγνοεῖσθαι ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ, [οὐ] διαρκοῦντος ἐξισωθῆναι ταῖς καταλήψεσι τοῦ ἀγεννήτου Θεοῦ · ἐπιστατέον αὐτὸν ἐκ τοῦ ἀλήθειαν εἶναι τὸν Σωτῆρα, καὶ προσακτέον ὅτι εἰ ὁλόκληρός ἐστιν ἡ ἀλήθεια, οὐδὲν ἀληθὲς ἀγνοεῖ, ἵνα μὴ σκάζῃ λείπουσα ἡ ἀλήθεια οἷς οὐ γινώσκει, κατ' ἐκείνους, τυγχάνουσιν ἐν μόνῳ τῷ Πατρί · ἢ δεικνύτω τις ὅτι ἐστὶν ἃ γινωσκόμενα τῆς ἀληθείας προσηγορίας οὐ τυγχάνοντα, ἀλλὰ ὑπὲρ αὐτὴν ὄντα. « Quod si quis inquirat an quiquid Patri cognitum D est secundum profundum divitiarum et sapientiæ ejus, id Salvator noster sciat, et per causam glorificandi Patris pronuntiet nonnulla Patri cognita ignorari a Filio, quasi non possit exæquari cognitionibus ingeniti Dei; huic sciendum est Salvatorem esse veritatem, et animadvertendum, si integra est veritas, nihil verum ignorare, ne claudicet veritas deficiens in his quæ non cognoscit, cum, secundum illos, in solo Patre sint : aut demonstret aliquis nonnulla quædam esse, quæ cognita veritatis appellationem non habeant, sed supra ipsam sita sint. »

VIII. Suam de Spiritu sancto sententiam non obscure declarat Origenes, tom. XIII *in Joan.*, num. 36, ubi totam Patris voluntatem in Filio esse demonstrans, idem de Spiritu sancto considerari jubet et intelligi. « Id autem considerandum est, inquit, et de Spiritu sancto. » Hæc autem illum non dubitanter dicere, sed ex his, quæ de Filio statuerat, quid de Spiritu sentiendum sit, judicio lectorum permittere, cum ex iis patet quæ subjungit. « Cæteri autem sancti, inquit, nihil quidem facient præter voluntatem Patris, non tamen, ut tota Dei voluntas imprimatur in eis; » tum ex eo quod tom. II in eumdem evangelistam, num. 6, quæcunque sunt in Filio, ea in Spiritu sancto esse docet, eumque idcirco Filium non esse, quia Filio eget, ut hæc omnia accipiat. Non dubium ergo fuit Origeni, quin tota Patris voluntas, ut in Filio, ita etiam in Spiritu sancto sit. Hinc ut Patrem a Filio, ita Filium a Spiritu non separabilem pronuntiat tom. XIII *in Matth.*, num. 19, ubi puerum illum, quem Jesus in medio discipulorum posuit, Spiritum sanctum interpretatur, ac de eo sic loquitur : « Illum puerum ab ipso Jesu in nomine Jesu suscipere oportet, a quo minime sejunctus Jesus apud eum est qui puerum susceperit, ita ut in hanc sententiam dictum sit : *Quicunque receperit puerum istum in nomine meo, me recipit* (*Luc.* IX, 48). Deinde vero Pater, quia a Filio separari non potest, apud eum est, qui Filium susceperit; unde dictum est : *Et quicunque me receperit, recipit eum qui me misit* (*ibid.*). » Eodem igitur modo Spiritus unum est cum Filio, quo ipse Filius cum Patre : porro cum idcirco Filius ex Origenis doctrina unum sit cum Patre, quia tota Patris voluntas sive essentia ei tradita fuit a Patre; necesse est, ut eadem essentia Spiritui sancto tradita pariter et communicata sit.

In eamdem sententiam loquitur, tom. XIV, num. 6, ubi totam scientiam Filii in Spiritu sancto esse docet : « Quemadmodum, inquit, *nemo hominum scit quæ sunt hominis, nisi spiritus, qui in ipso est; et quæ Dei sunt nemo cognovit, nisi Spiritus Dei* (*I Cor.* II, 11); ita quæ Christus in proverbiis et parabolis locutus est, post Deum nemo novit præter Spiritum Christi, cujus qui particeps fuerit, non solum quatenus Christi Spiritus est, sed etiam quatenus Christi, ut Sapientiæ, ut Verbi, is quæ sibi super hoc loco aperta fuerint et retecta animo contemplari poterit. »

Tom. XXXII *in Joan.*, num. 18, hæc leguntur : « Non arbitror percipere aliquem posse omnem splendorem totius gloriæ Dei, nisi Filium Dei. Si eo addas etiam ejus Spiritum, optime tu quidem et absolutissime de Deo dices et senties. » Sed hæc postrema verba, quæ a Ferrario prætermissa supplevit Huetius, videntur e margine in contextum irrepsisse. Sic enim habent Græca : Εἰ προσέθου καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ αὐτοῦ, ἄριστά σοι ἂν ἐθεολογεῖτο καὶ τελεώτατα. « Si addidisses et Spiritum ejus, optime quidem et absolutissime de rebus divinis dixisses et sensisses. » Liquet hæc ab Origene scripta non esse, sed ab alio notata moleste ferente Spiritum sanctum hoc loco prætermitti. At parum æqua hæc notatio. Non enim solent ecclesiastici scriptores, cum de Filio disserunt, ea semper attingere, quæ ad Spiritum sanctum attinent. Facit id interdum Origenes, ut tom. II *in Joan.*, num. 23, ubi multa in Deo esse statuens, quæ nulla res ab alio esse habens possit comprehendere, Christum et Spiritum sanctum nominatim excipit. Multis aliis in locis Spiritum cum Filio adjungit; quod argumento est eum non excludi, si quando prætermittatur. In eo autem loco, qui alicui lectori stomachum fecit, observat Origenes, postquam demonstratum est Patrem in Filio glorificari, quæri posse non incommode, « quomodo et in Spiritu sancto glorificetur, et in omnibus, quibus apparuit gloria Domini aut apparebit. » Tum statuit totius gloriæ splendorem esse Filium; « sed tamen pervenire particulares splendores ab hoc splendore totius gloriæ ad reliquam creaturam rationis parti-

(75) : Ἐπεὶ δὲ φῶς ἁπαξαπλῶς ἐνταῦθα μὲν ὁ Σωτὴρ, ἐν δὲ τῇ καθολικῇ τοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου Ἐπιστολῇ λέ- A γεται ὁ Θεὸς εἶναι φῶς, ὁ μέν τις οἴεται καὶ ἐντεῦθεν κατασκευάζεσθαι τῇ οὐσίᾳ μὴ διεστηκέναι τοῦ Υἱοῦ

cipem; ἐπὶ τὴν λοιπὴν λογικὴν κτίσιν. Nemiuem enim percipere posse omnem splendorem totius gloriæ Dei præter Filium Dei. » Nihil ergo hic statuit de Spiritu sancto Origenes, sed ex iis, quæ de Filio dixerat, de Spiritu sancto dijudicandum relinquit, ac de rebus tantum creatis loquitur, quas inter non modo non numerabat Spiritum sanctum; sed etiam declarat, lib. I *De princip.*, cap. 3, nullum prorsus locum in Scripturis occurrere, in quo idem de Spiritu sancto dicatur, quod de Sapientia, quæ condita est initium viarum Domini. Jam similem de Spiritu sancto observationem Origenis apposui, in qua, postquam unam in Patre et Filio voluntatem esse ostendit, idem de Spiritu sancto considerandum docet, nec amplius quidquam addit. Eodem prorsus modo se gerit hoc in loco.

Æqualitatem Spiritus sancti cum Filio egregie demonstrat, cum eum esse substantialem sanctitatem declarat. « Ego autem existimo, inquit, tom. II *in Joan.*, num. 6, Spiritum sanctum, ut ita dicam, materiam gratiarum, quæ a Deo proficiscuntur, suppeditare iis, qui per eum ejusque participationem sancti sunt; ita ut ea, quam dico, materia gratiarum et donorum a Patre operante fiat, a Filio ministretur, per Spiritum sanctum subsistat. » Τῆς εἰρημένης ὕλης τῶν χαρισμάτων, ἐνεργουμένης μὲν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, διακονουμένης δὲ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, ὑφεστώσης δὲ κατὰ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Quemadmodum ergo Filius est idea idearum ac ipsa Veritas et Sapientia, qua omnia continentur; ita Spiritus sanctus est substantialis sanctitas, qua omnia dona continentur, per quem omnes gratiæ subsistunt : et quemadmodum ex eo quod Christus sit ipsa veritas, ejus æternitatem demonstrat Origenes, quia absurdum dictu esset, veritatem aliquando non fuisse; nemo non videt idem de Spiritu sancto dicendum esse.

IX. Æqualitas Spiritus sancti cum Patre et Filio ex his maxime declaratur, quæ de sanctissima Trinitate disserere solet Origenes, velut cum ait, tom. XII *in Matth.*, num. 20, Christum iis, quos liberat, hoc beneficium conferre, ut baptizentur εἰς ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἅπερ τρεῖς ἡμέραι εἰσὶν ἅμα ἐνεστηκυῖαι αἰωνίως τοῖς δι' αὐτὰς υἱοῖς τοῦ φωτός. « In nomine Patris, et Filii, et sancti Spiritus, qui quidem tres dies sunt, æternum simul exsistentes his, qui per eas filii sunt lucis. » Non verendum est, ne, dum sanctissimam Trinitatem, sub imagine trium dierum simul exsistentium describit, tres substantias inducat. Satis superque ex his, quæ modo attuli, spectata et explorata est illius ea de re sententia; sed hujus triplicis diei hæc vis et sententia est, ut quæcunque ab æterno fuerunt in Patre, ea pariter in Filio et Spiritu sancto exstitisse ab æterno intelligamus. Hinc, tom. XV, num. 31, unam diem unamque vitam assignat Patri, et Filio, et Spiritui sancto. « Videamus, inquit, an totum præsens sæculum diem quamdam dicere possimus, nostri quidem habita ratione, magnam; brevem vero et exiguam, si cum Dei, et Christi, et Spiritus sancti vita comparetur. » Καὶ ὅρα εἰ δυνάμεθα ὅλον ἐνεστῶτα αἰῶνα ἡμέραν τινὰ εἰπεῖν, μεγάλην μὲν ὡς πρὸς ἡμᾶς, μικρὰν δέ τινα καὶ ὀλιγοχρόνιον, ὡς πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ Χριστοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ζωήν. Ibidem unum imperium attribuit Trinitati, eamque vocat ἀρχικὴν, Triada, « imperatricem Trinitatem. » Adorandam Trinitatem appellat tom. VI *in Joan.*, num. 17.

Pluribus locis docet Origenes tres personas a se invicem separari non posse. « Si anima, inquit homil. 8 *in Jerem.*, num. 1, non habet Deum Patrem, si non habet Filium dicentem : *Ego et Pater veniemus ad eum, et mansionem apud eum faciemus* (*Joan.* XIV, 23); si non habet Spiritum sanctum, anima deserta est. Habitata autem est, quando plena est Deo, quando habet Christum et Spiritum sanctum. Verum hæc differenter et varie in Scripturis dicuntur, in anima hominis Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum commorari. Nam et David in psalmo confessionis tres Spiritus postulat, dicens : *Spiritu principali confirma me : Spiritum rectum innova in visceribus meis : Spiritum sanctum ne auferas a me* (*Psal.* L, 14, 12, 13). Qui sunt isti tres Spiritus? Principalis Spiritus, Pater est : Spiritus rectus, Christus est : Spiritus sanctus, Spiritus sanctus est. » Non tres Spiritus a se invicem separatos aut tres Deos admittit Origenes (quomodo enim simul in eadem anima habitare possent?), sed tres
B personas, quarum unaquæque Spiritus et Deus est. Eodem sensu dicere non dubitat Gregorius Nazianzenus unum esse Deum in tribus splendoribus, unam naturam in tribus luminibus, *Carm.* pag. 154. Tres personas vocat « tria maxima, » orat. 24, pag. 428. Interdum vero tres hypostases numerat in uno splendore et gloria, ut orat. 30, pag. 496.

Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum unam esse nubem docet, quæ justos obumbrat. « Quænam, inquit tom. XII *in Matth.*, num. 42, lucida ea nubes est justos obumbrans? An paterna forte virtus est, a qua Patris vox exit?..... Forsitan vero et Spiritus sanctus nubes lucida est justos obumbrans, et edens oracula Dei operantis in se et dicentis : *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui* (*Matth.* XVII, 5). Quin et audacter Salvatorem nostrum lucidam esse nubem pronuntiabo..... Lucida quippe Patris, et Filii, et Spiritus sancti nubes veros Jesu discipulos obumbrat. Φωτεινὴ
C γὰρ Πατρὸς, Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος νεφέλη ἐπισκιάζει τοὺς γνησίους Ἰησοῦ μαθητάς. Sic etiam tom. VI *in Joan.*, num. 29 : « Deus est in fluvio lætificante civitatem Dei : nam Pater in Filio est. Hanc ob causam, qui ad ipsum pergunt, ut laventur, probrum deponunt ex Ægypto ductum aptioresque fiunt ut subvehantur, et mundantur a lepra, atque etiam parati fiunt ad Spiritus sancti receptionem; nimirum ad aliud flumen non advolante spiritali columba. »

Si Filius est fluvius in quo est Pater, et a quo Spiritus non separatur, non mirum si tres illæ personæ æque sitiendæ et colendæ, ita ut si quis unam colere detrectet, is nullam colat. Id quoque conceptis verbis docet Origenes homil. 18 *in Jerem.*, num. 9, pag. 251 : « Quis, inquit, ita desideravit Deum, ut dicat : *Sitivit anima mea ad Deum vivum?* (*Psal.* XLI, 3.) Quis ita sitivit ubera Petræ, *Petra autem erat Christus?* (*I Cor.* X, 4.) Quis ita sitivit Spiritum sanctum, ut dicat : *Quemadmodum desiderat cervus*
D *ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te, Deus?* (*Psal.* XLI, 2.) Nisi hos tres fontes aquarum sitiverimus, nullum fontem aquarum reperiemus. (Ἐὰν μὴ τὰς τρεῖς πηγὰς τῶν ὑδάτων διψήσωμεν, οὐδεμίαν πηγὴν τῶν ὑδάτων εὑρήσομεν.) Videbantur Judæi sitire unicum fontem aquarum Deum; sed quia Christum et Spiritum sanctum non sitiebant, de Deo quoque bibere non potuerunt. Videbantur item hæretici sitire Christum Jesum; sed quia non sitiverunt Patrem, qui est Deus legis et prophetarum, de Christo quoque non bibunt. Sed qui unum quidem servant Deum, sed contemnunt prophetas, non sitiverunt Spiritum sanctum, qui loquitur in prophetis : idcirco neque de paterno fonte bibunt, neque de eo, qui in templo clamabat et dicebat : *Si quis sitivit veniat ad me, et bibat* (*Joan.* VII, 37). »

(75) *Ἐπεὶ δὲ φῶς ἁπαξαπλῶς*, etc. Facile excusabitur hic locus, si οὐσία vertatur *persona*, aut

τὸν Πατέρα. Hinc concludat aliquis aliam Patri substantiam, aliam Filio Origenem tribuisse. At id certe satis clarum non est : nam hic negat simpliciter colligi posse ex his duobus Joannis locis Patrem a Filio non differre substantia ; minime vero negat non differre. Vidit id Ferrarius Origenis interpres, et adnotavit. Apertius loci patefieri videtur sensus ex sequentibus, in quibus ait Origenes futurum ut qui cautius attenderit, et saniora proloqui voluerit, dicat Patrem qui lux est, eatenus differre a Filio qui lux est similiter, quatenus lux Filius lucet in tenebris, et ab ipsis oppugnatur; cum nempe assumpta

A natura humana inferiorem se gessit paterna luce, quæ non lucet in tenebris : Ὡ γὰρ λόγῳ, inquit num. 21, ὁ Πατὴρ μόνος ἔχει ἀθανασίαν, τοῦ Κυρίου ἡμῶν διὰ φιλανθρωπίαν θάνατον τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἀνειληφότος, τούτῳ ὁ Πατὴρ ἔχει μόνος τό· σκοτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν οὐδεμία, τοῦ Χριστοῦ διὰ τὴν πρὸς ἀνθρώπους εὐεργεσίαν ἐφ' αὐτὸν ἡμῶν σκοτίας ἀναδεδεγμένου.

(76) Sed vereor tamen ne de Platonicæ doctrinæ narthecio deprompta ista sint. Docebat siquidem Plato τἀγαθὸν, sive Deum Patrem, creasse νοῦν, mundo proximum, qui qua parte respiciebat Patrem, ejus

οὐσίας, id est substantiæ nomine *persona* intelligatur. Neque necesse est uti venia, quam dat Huetius, ut eos Origenes minime dicatur vituperare qui Patrem a Filio οὐσίᾳ non differre statuebant, sed eos tantum, qui hanc sententiam ex his duobus Joannis locis deducebant. Ipsam profecto sententiam vituperat, ut patet ex verbis sequentibus, quæ lucem huic loco afferent : Ὁ δέ τις ἀκριβέστερον τηρήσας, ὁ καὶ ὑγιέστερον λέγων, φήσει οὐ ταὐτὸν εἶναι τὸ φαῖνον ἐν τῇ σκοτίᾳ φῶς, καὶ μὴ καταλαμβανόμενον ὑπ' αὐτῆς, καὶ τὸ φῶς, ἐν ᾧ οὐδαμῶς ἐστι σκοτία. « Qui vero diligentius observaverit, et rectius locutus fuerit, dicet non idem esse lucem, quæ lucet in tenebris, ab eis non comprehensa, et lucem in qua haudquaquam sunt tenebræ. » Ex his primo concludendum videtur non catholicam doctrinam, quæ unam et singularem Patris et Filii substantiam defendit, ab Origene refelli ; sed hæreticos, qui, ut tanti mysterii credendi molestiam sibi excuterent, Patrem et Filium ταὐτὸν esse, id est unam et eamdem rem ac personam volebant. Hanc enim habet vim et naturam illud ταὐτὸν, quod de Patre et Filio dici vetat, ut patet vel ex eodem hoc loco in quo quærens cur sanctus evangelista dixerit : *In ipso vita erat, et vita erat lux hominum* (*Joan.* I, 4), sicque vitam luci præposuerit, respondet vitam et lucem, etsi ταὐτὸ unum et idem, variis tamen modis considerari. 2° Cum hæretici, quos refellit Origenes, unius essentiæ nomine unam personam intelligerent, dubium non est quin Origenes eidem voci eamdem sententiam subjecerit, et sub unius essentiæ nomine singularitatem personæ rejecerit. Hæc observatio inde confirmatur, quod Origenes dum hanc hæresim refellit, in contrariam non feratur, sed medium teneat, ut catholica semper tenuit Ecclesia. Si enim contra hæreticos verum Deo Filium vindicat, ut non aliam Patris et Filii distinctionem ponat, quam quæ ex ipsa Patris et Filii notione deducitur. Postquam enim demonstravit in Patrem non cadere ut luceat in tenebris et persecutionem a tenebris patiatur, quia hæc ad Filii incarnationem referuntur, hanc tertiam rationem addit : « Tertio, inquit, dicitur hæc lux lux vera, qua ratione Pater veritatis Deus amplior est et major quam veritas ; et Pater cum sit Sapientia, quanto ipsam Sapientiam, tanto lucem veram superat. » Defendit ergo mysterium, quod nefarii hæretici evertebant ; nec aliam rationem affert, cur Pater a Filio distinguatur, cur Filius major sit, nisi quod veri Filii verus est Pater. 3° Non invitus fatebor idem factum ab Origene, quod a multis aliis accuratissimis Patribus, qui, etsi unam et singularem tenent in tribus personis essentiam, quia tamen hæc essentia alias habet in Patre, alias in Filio proprietates, interdum habita ratione hujusmodi personalium proprietatum, essentiam Filii ab essentia Patris distinguunt. Nihil igitur mirum si Origenes hoc loco veram lucem a Patre veræ lucis distinguit, imo Patrem et Filium duas luces esse contendit ibidem : Παραστατικώτερον δὲ δύο φῶτα τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἀπὸ τοῦ Δαβὶδ τυγχάνειν διὰ τούτων εἰσόμεθα, ὅ γέ φησιν ἐν τριακοστῷ πέμπτῳ ψαλμῷ· ἐν φωτί σου ὀψόμεθα φῶς,

« Apertius autem Patrem et Filium duas luces exsistere per hæc a Davide sciemus, psalmo quinto et tricesimo dicente : *In lumine tuo videbimus lumen* (*Psal.* B xxxv, 10). » Quid igitur ? an Origenem dicemus ab egregiis principiis, quæ alibi statuit de identitate voluntatis et essentiæ, discedere ? Ne digitum quidem discedit ; sed quemadmodum recte dicitur lumen de lumine, voluntas ex voluntate, quamvis unum sit in Patre et Filio lumen, una voluntas, sic Origenes lucem ex luce agnoscit. Deinde vero illud memoria tenendum est Origenem contra hujusmodi hæreticos disserere, quos inter et Catholicos de singularitate divinæ naturæ conveniebat ; in eo autem controversia erat, quod isti Patrem, et Filium et Spiritum sanctum, tria ejusdem naturæ variis modis considerata nomina, Catholici vero tres personas esse contenderent. Quamobrem contra hanc hæresim usui erant Scripturæ testimonia quæ Patrem a Filio, non solo nomine, non varia tantum ejusdem rei considerandæ ratione, sed ut voluntatem ex voluntate, essentiam ex essentia distinguunt. Hæc domnus Prudentius MARAN in lib. IV *De divinitate Christi*, cap. 15, num. 3.

C (76) *Sed vereor tamen*, etc. Perperam timet Huetius ne de Platonicæ doctrinæ narthecio depromptum sit quod Patrem Origenes in tenebris lucere negat, Filium asserit. Ipse enim mentem suam non multo post aperit. Nam cum id durum et insolens videri posset, quærit, quam ob causam cum Salvator sit impeccabilis, et lux in qua nullæ tenebræ, id tamen Patri proprium tribuatur ut tenebræ in eo non sint ullæ. Respondet Salvatorem pro nobis factum esse peccatum : Ὡ γὰρ λόγῳ (inquit num. 21) ὁ Πατὴρ μόνος ἔχει ἀθανασίαν, τοῦ Κυρίου ἡμῶν διὰ φιλανθρωπίαν θάνατον τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἀνειληφότος, τούτῳ ὁ Πατὴρ ἔχει μόνος τό· σκοτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν οὐδεμία, τοῦ Χριστοῦ διὰ τὴν πρὸς ἀνθρώπους εὐεργεσίαν ἐφ' αὐτὸν τὰς ἡμῶν σκοτίας ἀναδεδεγμένου, ἵνα τῇ δυνάμει αὐτοῦ καταργήσῃ ἡμῶν τὸν θάνατον, καὶ ἐξαφανίσῃ τὸ ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν σκότος, ἵνα πληρωθῇ τὸ παρὰ τῷ Ἡσαΐᾳ, *Ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκοτίᾳ φῶς εἶδε μέγα*. « Nam qua ratione solus D Pater habet immortalitatem, quia Dominus noster mortem pro nobis ob amorem erga genus humanum pertulit ; hac Pater solus habet ut in ipso nullæ sint tenebræ : cum Christus, ut homines beneficio afficeret, tenebras nostras in se ipsum receperit, ut potentia sua mortem nostram deleret, expelleretque animarum nostrarum tenebras, nimirum ut impleretur illud Isaiæ : *Populus, qui sedebat in tenebris, vidit lucem magnam* (*Isa.* IX, 2). » Siccine a Platonicis non abludit, qui Filium in tenebris lucere ait, quia nostra causa incarnatus et mortuus est ? Tertullianus lib. *adversus Praxeam*, cap. 15, eamdem hæresim refellens idcirco Paulum existimat de Patre dixisse, « qui solus habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibilem, ut et contraria ipsi Filio ascriberemus, mortalitatem, accessibilitatem, quem mortuum contestatur secundum Scripturas, et novissime a se visum per accessibilem utique lucem. » Hæc domnus Prudentius MARAN lib. IV *De divinitate Christi*, cap. 15, num. 3.

erat similis, secus qua inferiora. Macrobius, lib. I in *Somn. Scip.*, cap. 14, ex sententia Platonis sic disserit : « Deus qui prima causa et est et vocatur, unus omnium quæque sunt, quæque videntur esse, princeps et origo est. Hic superabundanti majestatis fecunditate de se mentem creavit. Hæc mens quæ νοῦς vocatur, qua Patrem inspicit, plenam similitudinem servat auctoris ; animam vero de se creat posteriora respiciens. » Mundi hujus effectorem esse νοῦν Pythagorei affirmabant. Ab his non abludit Origenes, cum Patrem ait non lucere in tenebris, Filium vero Patre esse inferiorem quatenus in tenebris lucet, ab iisque oppugnatur ; cum res nimirum ab eo procreatæ, ac homines præcipue beneficiorum immemores, auctoris sui leges ac mandata contemnunt.

(77) Difficilior etiam est locorum solutio, qui exstant lib. VIII *contra Celsum*, num. 12 : Εἰ δέ τις περισπασθήσεται, μή πη αὐτομολοῦμεν πρὸς τοὺς ἀναιροῦντας δύο εἶναι ὑποστάσεις Πατέρα καὶ Υἱὸν, ἐπιστησάτω τῷ, ἦν δὲ πάντων τῶν πιστευσάντων ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία, ἵνα θεωρήσῃ τό· *Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν*· et deinde : Θρησκεύομεν οὖν τὸν Πατέρα τῆς ἀληθείας, καὶ τὸν Υἱὸν τὴν ἀλήθειαν, ὄντα δύο τῇ ὑποστάσει πράγματα, ἓν δὲ τῇ ὁμονοίᾳ καὶ τῇ συμφωνίᾳ, καὶ τῇ ταυτότητι τοῦ βουλήματος· Patrem et Filium duo esse ait ὑποστάσει, unum consensu et concordia. (78) Atqui ὑπόστασις pro A οὐσίᾳ priscis temporibus solebat usurpari ab ethnicis et Christianis. Hieronymus epist. 57 ad Damas. : « Tota sæcularium litterarum schola nihil aliud ὑπόστασιν nisi οὐσίαν novit. » Ita sumpserunt Nicæni Patres, ita Sardicenses. Ita et sumpsisse Origenem verisimile est. Tomo quidem primo *in Joannem*, num. 23, sic loquitur de Valentinianis : Οἰόμενοι προφορὰν πατρικὴν, οἱονεὶ ἐν συλλαβαῖς κειμένην εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ κατὰ τοῦτο ὑπόστασιν αὐτῷ, εἰ ἀκριβῶς αὐτῶν πυνθανοίμεθα, οὐ διδόασιν, οὐδὲ οὐσίαν αὐτοῦ σαφηνίζουσιν. Ubi ὑπόστασιν ab οὐσίᾳ distinguit quidem, at non sumit pro persona, sed pro *subsistentia*, personam quippe proprio vocabulo ἰδιότητα alias appellat. Præterea cum unum esse consensu et concordia dixerit Patrem et Filium, B postquam docuit duos esse hypostasi, plane ὑποστάσεως vocabulum videtur notandæ substantiæ adhibuisse : nam si priore loco duos esse significasset quoad personas, adjecisset profecto unum esse quoad οὐσίαν. At cum unum esse scripserit consensu duntaxat, aliam omnem videtur respuisse unitatem, et duos quoad οὐσίαν credidisse. Antiochenus ille conventus in encæniis celebratus anno 341, in *Expositione fidei ecclesiasticæ*, quam Expositionem referunt Athanasius et Hilarius in libris *De synodis contra Arianos*, consimili locutione utitur : « Manifesta utique, inquit, Patris, vere Patris ; certaque Filii, vere Filii ; notaque Spiritus sancti, vere

(77) *Difficilior etiam est locorum solutio*, etc. Difficilis equidem prima fronte videri possit locorum istorum solutio ; sed si attentius et penitius inspiciantur, præclarissimum dabunt numericæ in divina substantia unitatis testimonium. 1° Adhibita ab Origene cautio, ne idem quod Noetiani sentire videretur, argumento est mediam illum viam tenuisse inter Arianam et Sabellianam hæresim, ut catholica semper tenuit Ecclesia. Quis enim tres personas longe lateque dissocians, id sibi cavendum et metuendum putet, ne eas confundere videatur ? 2° Repetit quidem Origenes unitatem Dei ex concordia et consensu inter Patrem et Filium, sed hunc consensum in *identitate voluntatis* ponit : quæ quidem loquendi ratio cum sua sponte voluntatem sive essentiam Patris Filio communicatam designat, tum vero alium sensum hoc loco non patitur. Nam hæreticis unam in Patre et Filio voluntatem sive essentiam et hypostasim fingentibus concedit unam esse voluntatem, duas hypostases requirit. Quod si, ut duas hypostases, ita etiam duas voluntates admittebat, cur in altero manus dat hæreticorum sententiæ, de altero tam obstinate delitigat ? Cum præsertim data opera distinguat, quid numerum in Trinitate patiatur, quid non patiatur. Deinde vero ex hac voluntatis identitate fieri declarat, ut qui Filium viderit, Patrem quoque viderit. Optime quidem si tota Patris voluntas Filio tradita et communicata : hoc enim posito sequitur nihil esse in Patre quod non sit in Filio, et Patrem videri, dum videtur Filius. At si identitas voluntatis nihil aliud est, quam obsequium Filii adversus Patrem, quis tam absurdus, ut ex ejusmodi obsequio concludat æqualem Patri esse Filium, et Patrem videri dum videtur Filius ? 3° Refellit hoc loco Origenes quod Celsus perinique fieri a Christianis dicebat, ut cum ipsi præter summum Deum, « hunc recens exortum » (sic enim Christum designabat) colere non dubitarent, eamdem veniam aliis non darent summo Deo ministros adjungendi. Respondet C Origenes aliter de Christianis existimaturum fuisse Celsum, si intellexisset illud : *Ego et Pater unum sumus* (*Joan.* IV, 30), et, *Pater in me, et ego in Patre* (*ibid.* 38). Tum adhibita cautione ne quis sibi Noetianæ hæresis notam inureret, concludit contra Celsum « unum Deum, Patrem et Filium » a Christianis coli, « res quidem hypostasi duas, unam autem identitate voluntatis. » Non poterat Ecclesiæ causa accuratius defendi : nam ex unitate substantiæ in Patre et Filio unitas Dei necessario consequitur. At si Origenes citata Scripturæ verba ad obsequium Filii et consensum voluntatum evocasset, ut factum ab Arianis, quomodo sibi unum Deum colere videbatur ? Nonne Celsus eodem jure consensum voluntatum inter summum Deum et ejus ministros objecisset ? An ita absurdus fuit Origenes, ut in id, quod reprehendebat in ethnicis, revolvi se non videret ; aut ita improbus ut dissimularet ? Hæc D. Prudentius Maran, lib. IV *De divinitate Christi*, cap. 15, D num. 6. Vide insuper Bullum, *Defens. fidei Nicænæ de Filii* τῷ ὁμοουσίῳ, sect. 2, cap. 9, num. 11.

(78) *Atqui ὑπόστασις pro οὐσίᾳ priscis temporibus solebat usurpari*, etc. « Etiamsi de nonnullis scriptoribus id concederem, de Origene certe concedi non posset ; sed multi alii hanc vocem in eamdem sententiam usurparunt. Ipsi hæretici, cum unam hypostasim admitterent, nonne hypostasis nomine personam intelligebant ? Ut omittam Alexandrum Alexandrinum qui in epistola ad Alexandrum CP. idem docet ac Origenes ; Athanasium, qui tres hypostases cum una in concordiam adduxit ; Basilium et Gregorium Nazianzenum, et alios trium hypostasium defensores ; uterque Dionysius, Romanus et Alexandrinus, sex episcopi, quorum exstat epistola ad Paulum Samosatenum, hypostasim eodem modo ut Origenes interpretati sunt. »— Hæc D. Prud. MARAN, *De divin. Chr.* cap. 15, num. 6. Vide et Bullum, *ibid.* quo supra.

Spiritus sancti : hisque nominibus non simpliciter, neque otiosis propositis, sed significantibus diligenter propriam uniuscujusque nominatorum substantiam, et ordinem, et gloriam, ut sint quidem per substantiam tria, per consonantiam vero unum : » Ὡς εἶναι τῇ μὲν ὑποστάσει τρία, τῇ δὲ συμφωνίᾳ ἕν. Diceres postrema hæc ex Origene deprompta : quæ tamen excusavit et emollivit Hilarius, cum diceret non adversus eos coactam fuisse synodum, qui Patrem et Filium et Spiritum sanctum substantia differre sciscerent, sed adversus eos qui unam in Trinitate personam, Patrem scilicet, sed tribus distinctam nominibus post synodi Nicænæ tempora statuebant. Quibus ut occurrerent Antiocheni, « tres substantias esse dixerunt (verba sunt Hilarii ὑποστάσεις pro more suo substantias interpretantis), subsistentium personas per substantias edocentes, non substantiam Patris et Filii et Spiritus sancti diversitate dissimilis essentiæ separantes. » Tum subjungit : « Quod autem dictum est, ut sint quidem per substantiam tria, per consonantiam vero unum, non habet calumniam. Quia cognominato Spiritu, id est Paracleto, consonantiæ potius quam essentiæ per similitudinem substantiæ prædicari convenit unitatem. » Auctor libri *De Trinitate*, qui Novatiano ascribitur, et inter Tertulliani opera vulgo habetur, cap. 22, adversus eamdem hæresim disputans, quæ Filium a Patre nomine solo differre decernebat, iisdem pene verbis, eadem certe sententia usus est ac Antiochenum concilium. Sic enim locum illum Joannis exponit, *Ego et Pater unum sumus* [10] : « Unum, inquit, neutraliter positum societatem concordiæ, non unitatem personæ sonat. Unum enim non unus esse dicitur, quoniam nec ad numerum refertur, sed ad societatem alterius expromitur. Denique adjicit dicens, *Sumus*, non Sum, ut ostenderet per hoc quod dixit, *Sumus* et *Pater*, duas esse personas. Unum autem quod ait, ad concordiam et eamdem sententiam, et ad ipsam charitatis societatem pertinet, ut merito unum sit Pater et Filius per concordiam, et per amorem, et per dilectionem. » Jam vero auctoris hujus et Hilarii rectane sit sententia et locutio, non disquiro.

(79) Sed quid defensionem præbere conamur Origeni, cum suam ipse causam prodat tom. II *in Joan.*, num. 3, ubi quemdam impugnans δογματα...

[10] Joan. x, 30.

(79) *Sed quid defensionem præbere conamur?* etc. Videndum an merito decernat Huetius hypostasis nomine non personam ab Origene intelligi, sed essentiam, quam qui unicam in Trinitate statuunt, ab iis Origenem palam et aperte dissentire. 1° Perspicuum est nihil negotii esse Origeni cum Catholicis unam in tribus personis essentiam admittentibus, sed cum Noetianis qui nullam propriam Spiritus sancti substantiam subsistere volebant; aut si Patrem a Filio distinguebant, saltem eo ferebantur, ut Spiritum sanctum eumdem esse ac Patrem existimarent. Quare apud Origenem Spiritum sanctum eumdem ac Patrem existimare, idem sonat ac propriam illius substantiam per se subsistentem negare. Atque hanc fuisse Noeti Origeni æqualis sententiam omnibus notum. Is enim divinam essentiam per se subsistere non negabat; sed per se subsistere in tribus personis, ita ut per proprietates personales propria sit cujusque personæ, id pernegabat. Nihil igitur aliud defendit Origenes, quam quod isti negabant, Spiritum sanctum personam esse a Patre et Filio distinctam. 2° Essentiæ et hypostasis nomine personam his in locis designari contra quam videtur Huetio, multis testimoniis declaratur. Neque enim aliter accipi possunt hæc verba ex tom. XVII *in Matth.*, num. 14 : Οὐ νομιστέον γὰρ εἶναι ὑπὲρ αὐτοῦ τοὺς τὰ ψεύδη φρονοῦντας περὶ αὐτοῦ, φαντασίᾳ τοῦ δοξάζειν αὐτόν· ὁποῖοί εἰσιν οἱ συγχέοντες Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἔννοιαν, καὶ τῇ ὑποστάσει διδόντες [leg. διδάσκοντες] εἶναι τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν, τῇ ἐπινοίᾳ μόνῃ καὶ τοῖς ὀνόμασι διαιροῦντες τὸ ἓν ὑποκείμενον. « Neque enim pro eo (Christo) stare existimandi sunt, qui falsa de eo fingunt, dum sibi videntur honorem ei habere; quales sunt qui Patris et Filii notionem confundunt, ac unum hypostasi esse Patrem et Filium volunt, sola cogitatione et nominibus unam personam distinguentes. » Habemus hoc loco eosdem hæreticos, ac superiore, eamdemque Origenis sententiam. Hypostasim et suppositum sive personam nullo discrimine adhibet; ac Patrem et Filium hypostasi unum fingere, idem censet, ac unam et singularem personam sola cogitatione ac solis nominibus distinguere. Non ergo substantiæ, sed personæ singularitatem in Trinitate condemnat, eamque distinctionem requirit, quæ sola cogitatione ac solis nominibus non contineatur. Similiter tom. II *in Joan.*, num. 2, duplicem classem instituit hæreticorum de unius Dei cultu gloriantium : Ἤτοι ἀρνουμένους ἰδιότητα Υἱοῦ ἑτέραν παρὰ τὴν τοῦ Πατρὸς, ὁμολογοῦντας Θεὸν εἶναι τὸν μέχρι ὀνόματος παρ' αὐτοῖς Υἱὸν προσαγορευόμενον· ἢ ἀρνουμένους τὴν θεότητα τοῦ Υἱοῦ, τιθέντας δὲ αὐτοῦ τὴν ἰδιότητα, καὶ τὴν οὐσίαν κατὰ περιγραφὴν τυγχάνουσαν ἑτέραν τοῦ Πατρός. « Vel qui negant proprietatem Filii aliam esse ac Patris, confitentes Deum esse eum, qui apud eos nomine tenus appellatur Filius : vel qui Filii divinitatem negant, ejus autem proprietatem et essentiam per se subsistentem, aliam esse ac Patris confitentur. » Idem ergo sonant apud Origenem proprietates, persona, suppositum, essentia per se subsistens. Non adjungam ad meos usus, quod concedere videtur Huetius, eos ab Origene vituperari, qui substantiam κατὰ περιγραφὴν, aliam in Filio ac Patre ponebant. Non eos vituperat, sed laudat potius; et merito quidem, nam οὐσία κατὰ περιγραφὴν, nihil aliud est, quam essentia suis proprietatibus circumscripta et definita, sive per se subsistens. Hanc loquendi rationem, quæ magni momenti est ad Origenis doctrinam explicandam, sic ipse exponit sub finem tom. I *in Joan.*, num. 42, pag. 47 : Καὶ ἔτι εἰς τὸ παραδέξασθαι τὸν λόγον ἰδίαν περιγραφὴν ἔχοντα, οἷον τυγχάνοντα ζῆν καθ' ἑαυτὸν, λεκτέον καὶ περὶ δυνάμεων, οὐ μόνον δυνάμεως. Τάδε λέγει Κύριος τῶν δυνάμεων, πολλαχοῦ κεῖται, λογικῶν τινων θείων ζώων δυνάμεων ὀνομαζομένων, ὧν ἡ ἀνωτέρω καὶ κρείττων Χριστὸς ἦν, οὐ μόνον σοφία Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ δύναμις προσαγορευόμενος. Ὥσπερ οὖν δυνάμεις Θεοῦ πλείονές εἰσιν, ὧν ἑκάστη κατὰ περιγραφὴν, ὧν διαφέρει ὁ Σωτὴρ, οὕτως καὶ λόγος, εἰ καὶ ὁ παρ' ἡμῖν οὐκ ἔστι κατὰ περιγραφὴν ἐκτὸς ἡμῶν, νοηθήσεται ὁ Χριστὸς διὰ τὰ προεξητασμένα, ἐν ἀρχῇ τῇ σοφίᾳ τὴν ὑπόστασιν ἔχων. « Ad hæc ut intelligatur Verbum habere propriam circumscriptionem, quippe cum per se subsistat, dicendum est de potentiis, non solum de potentia. *Hæc dicit Dominus virtutum*, multis locis ponitur : quo *virtutum* nomine

τίζοντα μηδὲ οὐσίαν τινὰ ἰδίαν ὑφεστάναι τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἑτέραν παρὰ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν, distinctionem ait Filium inter et Spiritum sanctum ostendi his verbis : *Qui verbum dixerit in Filium hominis, dimittetur ei : qui autem blasphemiam dixerit in Spiritum sanctum, non dimittetur ei, nec in hoc sæculo nec in futuro* [11]. Deinde addit : Ἡμεῖς μέντοιγε τρεῖς ὑποστάσεις πειθόμενοι τυγχάνειν, τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Υἱὸν (quæ duo vocabula per typographi incuriam prætermissa sunt), καὶ τὸ A ἅγιον Πνεῦμα. Quibus significat ab eo qui unicam in Trinitate οὐσίαν ponit, se dissentire, et tres ὑποστάσεις admittere, hoc est, tres οὐσίας. Nam si ἰδιότητας, hoc est « personas, » hic significaret vox ὑποστάσεις, neutiquam exprimeret dissensionem suam ab eo qui unius οὐσίας Trinitatem esse volebat.

IV. Alias quidem orthodoxa nonnunquam videtur esse proloculus, (80) sed ea e Rufini interpretis, Origenianos errores celare volentis, officina

[11] Matth. xii, 32.

intelliguntur divina quædam animalia rationalia, quibus superior et præstantior Christus, qui non solum Sapientia, sed etiam Virtus dicitur. Quemadmodum ergo plures sunt Dei potentiæ, quarum unaquæque circumscriptionem habet, id est, per se subsistit, sic Verbum (quamvis nostrum per se non subsistat extra nos) intelligetur Christus ex iis, quæ antea indagavimus, in Principio, id est, in Sapientia, hypostasim habens. » Sic etiam apud Basilium epist. 38, num. 2, περιγραφὴ opponitur substantiæ communi tribus personis. Et, num. 3, hypostasis sistere et circumscribere definitur id quod commune est et incircumscriptum sive infinitum : Τὸ κοινόν τε καὶ ἀπερίγραπτον παριστῶσα καὶ περιγράφουσα. — D. Prudent. MARAN, *De divinit. Christi*, lib. IV, cap. 15, num. 4.

(80) *Sed ea e Rufini interpretis, Origenianos errores celare volentis*, etc. Multa alia ex Origene proferri possunt, ex quibus pateat aliquid essentia et hypostasi unum dici, cum sola cogitatione ac variis tantum nominibus distinguitur, quemadmodum nefarii hæretici de Trinitate sentiebant. Sic tom. I *in Joan.*, num. 30, pag. 32 : Μηδεὶς δὲ προσκοπτέτω διακρινόντων ἡμῶν τὰς ἐν τῷ Σωτῆρι ἐπινοίας, οἰόμενος καὶ τῇ οὐσίᾳ ταὐτὸν ἡμᾶς ποιεῖν. C « Nemo offendatur quod distinguamus in Salvatore varias illius considerandi rationes, idem arbitratus ejus quoque (οὐσίᾳ) essentiæ a nobis fieri. » Hic profecto essentiæ eadem vis ac personæ; siquidem metuit Origenes, ne dum multa in Christo distinguit, multas in eo personas distinguere videatur. Similia habet de Christo homil. 8 *in Jerem.*, num. 2, pag. 171 : Τὸ μὲν ὑποκείμενον ἕν ἐστι, ταῖς δὲ ἐπινοίαις τὰ πολλὰ ὀνόματα ἐπὶ διαφόρων ἐστί· « suppositum quidem unum est, sed pro considerandi ratione multa nomina variis rebus imponuntur. » Vide tom. VI *in Joan.*, num. 22, pag. 137. Sic etiam homil. 18 *in Jerem.*, num. 4, pag. 244, demonstrat unam et eamdem rem in Scripturis sanctis, prout leviter perstringitur aut attentius consideratur, fontem esse vel puteum. Τὸ αὐτὸ τῇ ὑποστάσει τῷ μὲν ἐπιπολαίῳ πηγή ἐστι, τῷ δὲ βαθυτέρῳ φρέαρ. « Res una et eadem hypostasi fons est leviter perstringenti, penitius scrutanti D puteus. » Et tom. XVI *in Matth.*, num. 6, pag. 717, « Plurimi, inquit, utrumque (id est, calicem et baptismum) ad martyrium referunt. » Οὐ παριστάντες, οὔτε εἰ δύο ἐπινοίας ἔχει δηλουμένας διὰ τῶν δύο ὀνομάτων ἐν τῇ ὑποστάσει τυγχανόντων (legendum videtur τυγχάνον) οὔτε εἰ δύναται καὶ δύο δηλοῦσθαι ἐν τούτοις πράγματα· « Neque illud explicantes, utrum, cum unum sint hypostasi duas habeant considerandi rationes duobus nominibus significatas, an duæ res his vocibus significari possint. » Ex his concludendum in his testimoniis, quæ trium substantiarum errorem præ se ferre visa sunt, pessimam hæresim refelli, optimam constitui sententiam. Immerito sane vapulavit magnum Origenis studium hujusmodi hæresis refellendæ, quæ Patris et Filii notiones confundebat, Spiritum sanctum eumdem esse asseverans ac Patrem, vel etiam eumdem ac Filium, ac nullam Spiritui sancto

propriam hypostasim, nullam Filio essentiam per se subsistentem ac suis proprietatibus definitam attribuebat, sola cogitationis et inanium nominum relicta distinctione. Quis non miretur Origenem B hos hæreticos refellentem, visum esse cum Catholicis manus conserere? Multo id magis mirabimur, si consideremus, quam diligenter et accurate catholicam sententiam constituat. Unum id enim ab hæreticis postulat ut Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum personalibus proprietatibus non defraudent. Tres hypostases admittit et requirit; sed hanc distinctionem ei opponit, quæ sola cogitatione ac solis nominibus continetur. Duo extrema æque fugienda ac vituperanda censet, sive quis Deum Christum confessus, ejus proprietatem a Patris proprietate non distinguat, ac solo nomine Filium appellet; sive proprietatem et essentiam per se subsistentem Filio tribuens, ejus divinitatem inficietur. Ipse igitur inter utrosque interjectus Filium fatetur Deum; sed Deum de Deo, sed verum Filium esse contendit : essentiam divinam ei vindicat, sed quæ aliam in eo ac in Patre proprietatem personalem habeat. Si tres substantias dissimiles tenuisset Origenes, majorem in modum indignatus esset quod duæ res creatæ cum Creatore confunderentur. At quis non insanissimus tantum operæ insumat ut duas res creatas non sola cogitatione, sed personali proprietate a Creatore distingui demonstret? Nefas igitur dubitare quin Origenes unam numero substantiam in tribus personis admittat, siquidem de solis proprietatibus personalibus litem movet. Atque id confirmare possumus ex tomo X *in Joan.*, num. 21, pag. 199, ubi sic loquitur de ipsis illis hæreticis, qui sese tuebantur his Christi verbis : *Destruite templum hoc, et in tribus diebus erigam illud* (*Joan.* II, 19); ac inde concludebant Christum eumdem numero esse ac Patrem, qui apud Paulum dicitur Christum excitasse (*I Cor.* XV, 15) : « Qui ex his, inquit, sibi videntur, demonstrare, » μὴ διαφέρειν τῷ ἀριθμῷ τὸν Υἱὸν τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ἓν οὐ μόνον οὐσίᾳ, ἀλλὰ καὶ ὑποκειμένῳ τυγχάνοντας ἀμφοτέρους, κατά τινας ἐπινοίας διαφόρους, οὐ κατὰ ὑπόστασιν λέγεσθαι Πατέρα καὶ Υἱόν· λεκτέον πρὸς αὐτοὺς πρῶτον μὲν τὰ προηγουμένως κατασκευαστικὰ ῥητὰ τοῦ ἕτερον εἶναι τὸν Υἱὸν παρὰ τὸν Πατέρα, καὶ ὅτι ἀνάγκη τὸν Υἱὸν Πατρὸς εἶναι Υἱὸν, καὶ τὸν Πατέρα Υἱοῦ Πατέρα· « non distingui numero Patrem a Filio, sed unum non solum essentia, sed etiam supposito utrumque exsistentem, secundum varias quasdam considerandi rationes, non secundum hypostasim Patrem et Filium dici : illis respondere debemus in primis quidem illa verba, quæ præcipue astruant alium esse Filium a Patre, ac necessario Filium esse Patris Filium, et Patrem Filii Patrem. » Semper igitur sibi constat Origenes. Hypostasim et suppositum nullo habet discrimine : concedit Filium unum esse essentia cum Patre, sola persona controversiam facit. Hinc in superioribus testimoniis, cum essentiam Filii aut Spiritus sancti a Patris essentia videtur distinguere, semper addit aliquid quod hanc distinctionem solis proprietatibus personalibus contineat : velut cum

prodiisse vehemens suspicio est. Talis ille locus est homil. 12 *in Num.*, num. 1, pag. 312 : « Est ergo hæc trium distinctio personarum in Patre, et Filio, et Spiritu sancto, quæ ad pluralem puteorum numerum revocatur. Sed horum puteorum unus est fons : una enim substantia est et natura Trinitatis ; » et hic etiam e lib. III *in Epist. ad Rom.*, num. 11 : « Fidem autem dicimus in Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, integram, plenam, perfectam, quæ nihil diversum, nil discrepans, aut extraneum in Trinitate profitetur; » et ille e lib. V, num. 2, pag. 553 : « Nec rapinam ducit (Christus) esse se æqualem Deo; hoc est, non sibi magni aliquid deputat, quod ipse quidem æqualis Deo, et unum cum Patre est ; » et iste e lib. VII, num. 13, pag. 612 : « Si ergo Filius Deus super omnia dicitur, et Spiritus sanctus continere omnia memoratur, Deus autem Pater est ex quo omnia, evidenter ostenditur naturam Trinitatis et substantiam unam esse, quæ est super omnia ; » et hic quoque e lib. VIII, num. 5, pag. 626 : « Sunt etiam nonnulli qui annuntiant quidem et prædicant de Patre, et Filio, et Spiritu sancto, sed non sincere, non integre ; ut sunt omnes hæretici, qui Patrem quidem, et Filium, et Spiritum sanctum annuntiant, sed non bene, non fideliter annuntiant. Aut enim male separant Filium a Patre, ut alterius naturæ Patrem, alterius Filium dicant; aut male confundunt, ut vel ex tribus compositum Deum, vel trinæ tantummodo appellationis in eo esse vocabulum putent. Qui autem bene annuntiat bona, proprietates quidem Patri, et Filio, et Spiritui sancto suas cuique dabit ; nihil autem diversitatis esse confitebitur in natura vel substantia ; » necnon et ille e lib. I Περὶ ἀρχῶν, cap. 2, num. 5 : « Secundæ vero comparationi imago Filii Dei, de qua nunc sermo est, comparari potest etiam secundum hoc quod invisibilis Dei imago invisibilis est, sicut secundum historiam dicimus similitudinem Adæ filium ejus Seth. Ita enim scriptum est : *Et genuit Adam Seth secundum*

A *imaginem suam, et secundum speciem suam* [11]. Quæ imago etiam naturæ ac substantiæ Patris et Filii continet unitatem ; » et hic e capite sequenti, num. 4, quem recitat Pamphilus in *Apologia* : « Quod si esset, nunquam utique in unitate Trinitatis, id est, Dei Patris inconvertibilis, et Filii ejus, etiam ipse Spiritus sanctus haberetur : » et iste etiam e cap. 5, num. 3 : « Non enim Trinitatis natura habere aliquid compositionis ostensa est ; » et hic e lib. III, cap. 6, num. 1, pag. 152 : « Id quod unum est Filius cum Patre, ad naturæ proprietatem referendum fidei veritas docet ; » et iste præterea e lib. IV, in *Anacephalæosi* : « Veritas, vita, sapientia, idem sunt ac Christus : Christus idem ac Pater. Quæ quamvis intellectu multa esse dicantur; re tamen et sub- B stantia unum sunt, in quibus plenitudo est divinitatis : » cui et hic indidem adjungendus num. 28 : « Non enim dicimus, sicut hæretici putant, partem aliquam substantiæ Dei in Filium versam, aut ex nullis subsistentibus Filium procreatum a Patre, id est, extra substantiam suam, ut fuerit aliquando, quando non fuerit. » Nihil esset ad Trinitatis laudem clarius, si non, ut dixi, suspecta ea faceret fluxa Rufini interpretis fides. Utilia quoque hæc esse Origeni putaverit aliquis, quæ leguntur tom. II *in Joan.*, num. 6 : Εἰ δὲ κατὰ τὸν Ἠσαΐαν φησὶν ὁ Κύριος ἡμῶν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἀπεστάλθαι καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, ἐστὶ καὶ ἐνταῦθα περὶ τοῦ ἀποστείλαντος τὸν Χριστὸν Πνεύματος ἀπολογήσασθαι, οὐχ ὡς φύσει διαφέροντος, ἀλλὰ διὰ τὴν γενομένην C οἰκονομίαν τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ἐλαττωθέντος παρ' αὐτὸ τοῦ Σωτῆρος. At cum Spiritum sanctum ait non esse φύσει διαφέροντα, minime significat *natura non differre*, quod putavit Perionius, sed *natura non præstare*.

V. Validior ille locus ex eodem tomo *in Joan.*, num. 2, ubi adversus quosdam invehitur, ἀρνουμένους τὴν θεότητα τοῦ Υἱοῦ, τιθέντας δὲ αὐτοῦ τὴν ἰδιότητα, καὶ τὴν οὐσίαν κατὰ περιγραφὴν τυγχάνουσαν ἑτέραν τοῦ Πατρός. (81) Filium qui splendor

[11] Gen. v, 3.

addit propriam et subsistentem, ac suis proprietatibus definitam et circumscriptam. Denique, ut supra hæreticos castigabat quod Christum nomine tenus Filium dicerent, hic Filium vere esse Filium, Patrem vere Patrem contendit : in quo non solum Noetianos refellit, qui hæc ad inanes metaphoras redigebant ; sed etiam Arianos, qui in hæresi plane contraria eadem postea nugati sunt. — Domnus Prudentius MARAN, *De divinitate Christi* lib. IV, cap. 15, num. 4 et 5.

(81) *Filium qui splendor gloriæ, et figura substantiæ paternæ appellatur, id esse censebat ratione Patris, quod est radius respectu solis.* Hoc solis solarisque radii exemplo nihil frequentius apud Origenem aliosque Patres ad significandam æternam Verbi generationem : sed quatenus radius est portio quædam et effluvium solari substantiæ, nusquam censuit Origenes Filium id esse ratione Patris, quod est radius respectu solis. « Nunquidnam, » inquit lib. I Περὶ ἀρχῶν, cap. 1, num. 1, « quia (Filius) lumen nominatur, simile putabitur solis hujus lumini? Lumen est verum, » ait lib. eodem cap. 2, num. 6, « quod *illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum* (*Joan.* I, 9), sed nihil habet commune ad solis hujus lumen. » Germanam Origenis hac de re opinionem discere licet ex tom. XXXII *in Joan.*, num. 18, ubi ait « Filium esse D splendorem totius gloriæ Dei, et solum omnem splendorem totius gloriæ Dei capere posse. » Quæ verba manifeste indicant nihil esse in exemplari quod non sit in imagine, adeoque Filium a Patre non dividi aut separari ut partem a toto, sed esse unius numero et ejusdem ac Patrem substantiæ. Vide infra not. in num. 24 ; vide et Bullum in *Defens. fidei Nicœnæ*, de Filii subordinatione, cap. 4, num. 9, 10 et seqq., ubi evidenter ostendit numericam unitatem substantiæ Patris et Filii eatenus agnovisse Origenem, quatenus ipsam Patrum antiquiorum quisquam, adeoque ipse Athanasius agnovit : hoc est, credidisse Origenem Patrem et Filium et Spiritum sanctum, cum revera tres sint personæ, nequaquam tamen ut tres homines seorsum et separatim exsistere ; sed intime sibi invicem cohærere et conjunctos esse ; adeoque alterum in altero exsistere, atque, ut ita loquar, immeare invicem et penetrare per ineffabilem quamdam πε-

gloriæ, et figura substantiæ paternæ appellatur [13], id esse censebat ratione Patris, quod est radius respectu solis. Atqui solaris radius sole licet inferior, ejusdem tamen est substantiæ ac sol ipse; nam substantiæ solaris effluvium quoddam est et particula, sed tamen non est una numero et eadem substantia. (82) Hic ergo culpat hæreticos substantiam Filii a Patris substantia penitus, et κατὰ περιγραφὴν secernentes, et ab hac illam emanasse negantes : at in allatis superius testimoniis Filium inficiatur unius numero ac ejusdem esse ac Patrem substantiæ. Vera hæc est et germana Origenis opinio. Hinc concilian tur ἐναντιοφανῆ ista Epiphanii hær. 64, cap. 4 : Ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς τοῦτον (Υἱὸν) εἰσηγεῖται· « Ex substantia Patris eum (Filium) esse arbitratur : » cum illis e [B] cap. 8 : Ἐν πολλοῖς τόποις εὕρομεν αὐτὸν τὸν Μονογενῆ Θεὸν ἀπαλλοτριοῦντα τῆς τοῦ Πατρὸς θεότητός τε καὶ οὐσίας, ὁμοῦ τε καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· « Multis in locis invenimus eum Unigenitum Deum segregantem a Patris divinitate et substantia, simul vero et Spiritum sanctum. » (83) Quod si genuina hæc est Origenis sententia, quam proponimus; parum ea certe perspecta fuerit Athanasio, cum ait *De decret. Nicænæ synod.* : Περὶ δὲ τοῦ ἀϊδίως συνεῖναι τὸν Λόγον τῷ Πατρὶ, καὶ μὴ ἑτέρας οὐσίας ἢ ὑποστάσεως, ἀλλὰ τῆς τοῦ Πατρὸς ἴδιον αὐτὸν εἶναι, ὡς εἰρήκασιν οἱ ἐν τῇ συνόδῳ, ἐξέστω πάλιν ἡμᾶς ἀκοῦσαι καὶ παρὰ τοῦ φιλοπόνου Ὠριγένους· [C] « Verbum autem ab æterno esse cum Patre, nec esse alterius essentiæ vel substantiæ, sed substantiæ Patris proprium illum esse, quemadmodum dixerunt qui interfuerunt synodo, licet nobis iterum audire ex laborioso Origene. » Non nego hæc di- [A] xisse Origenem; at eo sensu dixisse, quo Nicæna dixit synodus, id vero fateri non possum. Frustra igitur ad purgandum Origenem, afficta illi et scriptis ejus inserta esse dicit Rufinus in libello *De adulter. librorum Origenis*, quæcunque hanc hæresim sapiunt : « Nunquid, inquit, in eodem opere ejusdem libri interdum, ut diximus, statim in consequenti capitulo oblitus sui esse potuit, verbi causa, ut qui Patrem et Filium unius substantiæ, quod Græce ὁμοούσιον dicitur, designavit, in consequentibus statim capitulis alterius esse substantiæ, et creatum poterat dicere eum, quem paulo ante de ipsa natura Dei Patris pronuntiaverat natum? »

VI. Sic exposita Origenis doctrina, exploduntur nonnulli a quibus accusatum fuisse Origenem scribit Pamphilus in *Apolog*, quod Filium Dei per pro- [B] lationem in substantiam venisse dixerit. Mirum certe est hoc ei crimen objici, quod in aliis sæpe ipse carpit ac diserte. Nam præter ea quæ affert Pamphilus testimonia, insigne quoque illud est e tom. I *in Joan.*, num. 23, p. 23 : Καὶ ἔστιν ἄξιον ἐπιστῆσαι τοῖς τὰ τοσαῦτα τῶν ὀνομαζομένων παραπεμπομένοις, καὶ τούτῳ ὡς ἐξαιρέτῳ χρωμένοις, καὶ πάλιν ἐπ' ἐκείνων μὲν διήγησιν ζητοῦσιν, εἴ τις αὐτοῖς προσάγοι αὐτὰ, ἐπὶ δὲ τούτῳ, ὡς σαφὲς προσιεμένοις τό· τί ποτέ ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ Λόγος ὀνομαζόμενος, καὶ μάλιστα ἐπεὶ συνεχῶς χρῶνται τῷ ἐξερεύξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθὸν, οἰόμενοι προφορὰν πατρικὴν, οἱονεὶ ἐν συλλαβαῖς κειμένην [C] εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ κατὰ τοῦτο ὑπόστασιν αὐτῷ, εἰ ἀκριβῶς αὐτῶν πυνθανοίμεθα, οὐ διδόασιν, οὐδὲ οὐσίαν αὐτοῦ σαφηνίζουσιν. (84) Atque hæc vesania fuit Valentinianorum, Marcosiorum, aliorumque hæreticorum, quibus perpetuum Origenes bel-

[13] Hebr. I, 3.

ριχώρησιν, quam *circumincessionem* scholastici vocant : ex qua περιχωρήσει unitatem illam numericam necessario effici contendit Petavius lib. IV *De Trinit.*, cap. 16.

(82) *Hic ergo culpat hæreticos substantiam Filii a Patris substantia penitus et κατὰ περιγραφὴν secernentes*, etc. Vide paulo supra observationes nostras in hæc verba : *Sed quid defensionem præbere conamur*, etc.

(83) *Quod si genuina hæc est Origenis sententia, quam proponimus, parum ea certe perspecta fuerit Athanasio*, etc. « In eo ignoscat nobis vir eruditus, [D] (inquit Bullus *Defens. fidei Nicænæ*, de Filii τῷ ὁμοουσίῳ, cap. 9, num. 23, in fine) quod nihilominus persuasum habeamus Athanasio episcopo Alexandrino, Origenis Alexandrini temporibus tam vicino, scriptorumque ejus aliorumque veterum diligentissimo pariter et perspicacissimo lectori, longe melius perspectam fuisse Adamantii sententiam, quam cuiquam ex nobis seris nepotibus perspecta esse possit. Pergit autem Huetius : « Non nego, inquit, « hæc dixisse Origenem; at eo sensu dixisse quo « Nicæna dixit synodus, id vero fateri non possum. » Rursus dico nemini melius cognitum esse potuisse synodi Nicænæ sensum, quam Athanasio, qui synodo illi ipse interfuit. Idem vero Athanasius testatur, Origenem tam de Filii τῷ ὁμοουσίῳ, quam de ipsius τῷ συναϊδίῳ cum Patribus Nicænis omnino sensisse. Ac de Filii quidem æternitate verum illud esse non diffitebitur Huetius; de consubstantialitate vero id fateri se non posse profitetur. Atqui fuse supra et luculenter ostendimus Filium non alio sensu Patri ὁμοούσιον dixisse episcopos Nicænos, quam quo Filius statuitur verus esse Deus perinde ac Pater, non creatæ alicujus aut mutabilis essentiæ. Atque hoc sensu Filium Patri ὁμοούσιον agnovisse Origenem nos in hoc capite 9 abunde probavimus. » Lege si vacat, integram Bulli *Defensionem fidei Nicænæ*, de Filii τῷ ὁμοουσίῳ, vel saltem totum caput primum et nonum.

(84) *Atque hæc vesania fuit Valentinianorum, Marcosiorum*, etc. Minus belle Huetius hæc in Valentinianos aut Marcosios dicta existimat. Assentitur ei hac in re *Auctor Platonismi retecti*, pag. 222. Petavius *De Trinit.*, lib. VI, cap. 3, Catholicos ab Origene refelli opinatur, eumque itidem, ut Huetius, vituperat quod Verbi appellationem, quæ Filii hypostasim proprie distinguit, non aliter Filio, quam lucis, et vitæ, et resurrectionis, et alias ejusmodi appellationes aptare videatur. Nec Valentiniani ab Origene refelluntur, nec generatim Catholici, sed vel Novatiani, vel imperiti nonnulli, qui, dum in Verbi appellatione nimium hærent, Noetianis imprudentes favebant. Postquam enim recensuit Origenes varias Christi appellationes quæ ex ejus operationibus deduci solent, hæc ait a se dicta esse « ut multorum temerariam et inconsideratam agendi rationem, » τὸ τῶν πολλῶν ἀποκληρωτικὸν καὶ ἀβασάνιστον, redarguat, qui, « cum tot appellationes ad Christum referantur, in sola Verbi appellatione inhærent, non inquirentes quam tandem ob causam Filius Dei Verbum esse et Deus in principio

lum indixit. Fuit et Tertulliani, et Lactantii, et Pauli Samosateni. Nec dissimulandum tamen hic aliquid esse peccatum ab Origene, quod *Verbi* vocabulum non aliter ad Filium pertinere putet, quam vel *Lucis*, vel *Pastoris*, et aliorum quæ commemorat. Id falsum est : nam vox *Verbum* hypostasin illius proprie distinguit, et substantiæ ipsius divinæ significationem involvit.

VII. (85) Quam proxime usurpavimus solaris radii comparationem, cum Origenis de generatione Filii sententiam explicaremus, eadem nunc hic et alias quoque repetetur inferius : nulla enim est ad evolvenda Origenis de Trinitate dogmata accommodatior. Quanto igitur radiis ex immenso lucis suæ penu emissis nobilior est sol ipse, et dignitate superior; tanto nobiliorem esse ac superiorem Filio Patrem censuit Origenes, passimque perditam hanc et damnosam scriptis suis affudit hæresim, unde in Arium, Ariique partiarios transmissa est; fortasse et in Donatistas, qui « quamvis ejusdem substantiæ, minorem tamen Patre Filium, et minorem Filio putarunt Spiritum sanctum, » ut discimus ex Augustino in libro *De hæresibus ad Quodvultdeum*, hær. 69, et epist. 50. Longum esset ex singulis Adamantii scriptionibus, quæcunque peste hac afflata sunt, seligere. Consulamus brevitati, et excutiamus potissimum *Commentarios in Joannem*, in quibus Filii dignitatem ex instituto explicandam suscepit. Primum se dat locus ille e tom. II, num. 3, pag. 53: (86) Ἦν γὰρ ὁ Θεὸς καὶ Θεὸς, κατὰ τὸ λεγόμενον· *Θεὸς θεῶν Κύριος ἐλάλησε, καὶ ἐκάλεσε τὴν γῆν*, διακονήσας τὸ γενέσθαι θεοῖς, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀρύσας εἰς τὸ θεοποιηθῆναι αὐτοὺς, ἀφθόνως, κἀκείνοις κατὰ τὴν αὐτοῦ χρηστότητα μεταδιδούς. Ἀληθινὸς οὖν Θεὸς ὁ Θεὸς, οἱ δὲ κατ' ἐκεῖνον μορφούμενοι θεοὶ, ὡς εἰκόνες πρωτοτύπου. Ἀλλὰ πάλιν τῶν πλειόνων εἰκόνων ἡ ἀρχέτυπος εἰκὼν ὁ πρὸς τὸν Θεόν ἐστι Λόγος, ὃς ἐν ἀρχῇ ἦν τῷ εἶναι πρὸς τὸν Θεὸν ἀεὶ μένων Θεὸς, οὐκ ἂν δ' αὐτὸ ἐσχηκὼς εἰ μὴ πρὸς τὸν Θεὸν ἦν, καὶ οὐκ ἂν μείνας Θεὸς εἰ μὴ παρέμενε, τῇ ἀδιαλείπτῳ θέᾳ τοῦ πατρικοῦ βάθους. « Dicendum enim illis est quod αὐτόθεος, (hoc est, *a se Deus*) Deus ille est cum articulo : propter quod et Salvator in precatione ad Patrem ait : *Ut cognoscant te solum verum Deum* (*Joan.* XVII, 3); quidquid vero, præter hunc, qui αὐτόθεος, a se Deus dicitur, participatione illius divinitatis deificatum est, non ὁ Θεὸς, Deus cum articulo, sed Θεὸς, Deus sine articulo magis proprie dicitur : quo nomine omnino vocandus primogenitus omnis creaturæ, quippe qui, cum primus sit apud ipsum, attrahens divinitatem ad seipsum, honorabilior est reliquis diis (quorum Deus cum articulo Deus est, secundum id quod dicitur : *Deus deorum locutus est, et vocavit terram* [*Psal.* XLIX, 1]), suppeditans eis ut sint dii, a Deo hauriens abundanter, unde illos efficiat deos, et unde illis pro sua bonitate largiatur. Verus igitur Deus est Deus cum articulo : qui autem dii efformantur ad ejus formam, velut imagines sunt quædam primi exemplaris. Sed rursus multarum imaginum archetypa imago est ille Λόγος, qui est apud Deum, qui in principio erat, eo quod sit apud Deum semper manens Deus, haudquaquam id habiturus, nisi apud Deum esset; et haudquaquam Deus mansurus, nisi perpetuo permansisset in contemplatione paternæ profunditatis. » In his verbis Petavius, *De Trinit.* lib. I, cap. 4, stuporem cum impietate certare pronuntiat, ac « palmare illud sacrilegium inesse » putat, « quod et Filium Dei verum Deum dici non patitur Origenes, et inter factos deos numerat, et Verbum, id est Λόγον, ita comparari cum creaturis affirmat, quemadmodum cum Λόγῳ ipso summus ac verus Deus. » Sed tamen si plus æquitati, quam præjudicatis opinionibus tribuatur, non erit demonstratu difficile Origenem catholicis stare principiis, non ad Ariana deficere.

1° Illud vitio verti non potest Origeni, quod contra nefarios hæreticos qui tres deos coli a Christianis dictitabant, singularitatem Dei ex singularitate principii demonstret. Eodem modo Tertullianus *contra Prax.*, cap. 3, 4 et 11, Ecclesiæ catholicæ monarchiam vindicat, quam sibi Praxeas ejusque gregales arrogabant. Ipse Petavius in lib. IV *De Trinitate*, cap. 13, inter alias causas cur unus sit Deus, cum tres sint personæ, hanc tertio loco commemorat, quod Pater Filii et Spiritus sancti principium

apud Patrem, per quod omnia facta sunt, scriptus sit. » Non ergo Valentinianam hæresim hoc loco refellit Origenes, sed *multorum* imperitiam, qui pene eadem, ac Noetus, imprudentes peccabant. Nihil autem in eis vituperat, quod catholicæ doctrinæ consentaneum esset; nihil ipse ab ea statuit alienum. Nonne enim merito vapulabant, qui, dum Verbi appellationem acrius adurgent, neque ullam hujus vocis explanationem pati possunt, committebant ut Verbi hypostasis ad inanem sonum redacta videretur. Christum autem Origenes existimat Verbum appellari, quia « in nobis recidit quidquid a ratione alienum est, nosque vere participes rationis efficit : » vel etiam quia « renuntiat occulta Patris sui, qui mens est relate ad Filium, qui Verbum dicitur. » Ἀνάλογον τῷ καλουμένῳ Υἱῷ Λόγῳ νοῦ τυγχάνοντος. « Quemadmodum enim verbum nostrum nuntius est eorum, quæ a mente cernuntur, sic Verbum Dei, quod Patrem cognovit, nulla re creata absque duce ad eum accedere valente, cognitum Patrem revelat. » Nihil est sane his in verbis quod jure possit reprehendi. Neque enim negat Origenes Verbi appellatione propriam Verbi hypostasim constitui. Sæpe enim divinarum personarum proprietates ex earum efficientiis explicantur. Gregorius Nazianzenus, magnum illud theologiæ lumen, non veretur asserere orat. 36, p. 590, Christum appellari « Verbum, quia Filius ita se habet ad Patrem ut sermo ad mentem, non modo propter generationem passionis omnis expertem, verum etiam propter conjunctionem ipsius cum Patre, et vim enuntiatricem. » Λόγος δὲ, ὅτι οὕτως ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα, ὡς πρὸς νοῦν λόγος· οὐ μόνον διὰ τὸ ἀπαθὲς τῆς γεννήσεως, ἀλλὰ καὶ τὸ συναφὲς καὶ τὸ ἐξαγγελτικόν. — Hæc D. Prud. MARAN, lib. IV *De divinitate Christi*, cap. 15, num. 7.

(85) *Quam proxime usurpavimus solaris radii comparationem*, etc. Vide supra notas in num. 5, et infra in num. 24.

(86) *Ἦν γὰρ ὁ Θεὸς καὶ Θεὸς*, etc. Multis reprehensionibus vapulavit Origenes, quia Deum Patrem initio Evangelii secundum Joannem observat Deum *cum articulo* vocari, Verbum autem *sine articulo* Deum dici. Addit hanc observationem sibi aptam videri ad eos refellendos qui, ne duos Deos dicerent, aut Filium eumdem esse ac Patrem fingebant, aut ejus divinitatem negabant : Λεκτέον γὰρ αὐτοῖς, inquit tom. II *in Joan.*, num. 2, ὅτι τότε μὲν αὐτόθεος ὁ Θεός ἐστι, διόπερ καὶ ὁ Σωτήρ φησιν ἐν τῇ πρὸς τὸν Πατέρα εὐχῇ· *Ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν*· πᾶν δὲ τὸ παρὰ τὸ αὐτόθεος μετοχῇ τῆς ἐκείνου θεότητος θεοποιούμενον, οὐχ ὁ Θεὸς, ἀλλὰ Θεὸς κυριώτερον ἂν λέγοιτο ᾧ πάντως ὁ πρωτότοκος πάσης κτίσεως, ἅτε πρῶτος τῷ πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι, σπάσας τῆς θεότητος εἰς ἑαυτὸν, ἔστι τιμιώτερος τοῖς λοιποῖς παρ' αὐτὸν θεοῖς, ὧν ὁ Θεὸς Θεός ἐστι,

εἶτα θεοὶ διχῶς, ὧν τοῦ κρείττονος τάγματος ὑπερέχει A ὁ Θεὸς Λόγος, ὑπερεχόμενος ὑπὸ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ.

cipium sit, eisque omnia tradiderit, cujus sententiæ testes citat Athanasium, Hilarium, Basilium, Gregorium utrumque, et alios magni nominis scriptores, qui eodem argumento unum Deum a Christianis coli demonstrant.

2° Adhibitam ab Origene distinctionem Dei *cum articulo* et Dei *sine articulo* inutilem prorsus esse non inficior; neque etiam valde probaverim quod hæc verba : Ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν, « ut agnoscant te solum verum Deum, » ad solum Patrem refert, cum Filium non excludant : sed æquum est inquirere, utrum Origenes ad has subtiles distinctiones adductus sit, quia divinam naturam soli Patri inesse, an quia solum Patrem ab alio divinitatem non accepisse credebat. Rem in ambiguo non relinquit, siquidem conceptis verbis declarat Deum *cum articulo* nihil aliud esse quam αὐτόθεον, *a se* Deum : αὐτόθεος ὁ Θεός ἐστι, διόπερ καὶ ὁ Σωτὴρ φησιν ἐν τῇ πρὸς τὸν Πατέρα εὐχῇ, etc. B « Per se Deus, Deus ille est cum articulo, propter quod et Salvator in precatione ad Patrem ait, » etc. Comparat igitur αὐτόθεον cum Deo ex Deo, veritatem et exemplar cum imagine, nec de divina Filii natura detrahit. Ait enim illum, cum sit apud Patrem, trahere ad se divinitatem, apud Deum in principio esse, « eo quod sit apud Deum semper manens Deus. » Deinde vero non alio consilio in has tricas sese implicat Origenes, nisi ut plures personas divinas cum monarchia conciliet; nec facit cum Arianis cum Patrem solum verum Deum esse concedit, quia solus est Deus a se, sed eis maximum præsidium præripit quod sibi in his Christi verbis constituerant.

3° Filium inter deos factos nequaquam recenset. Statuit ille quidem quidquid Deus dicitur, præter eum qui est a se Deus, id participatione divinitatis Patris ita appellari; sed deos illos factos latis finibus a Filio discernit. Dii illi, ut non multo ante C exposuit tom. I, num. 34, sunt certum aliquod genus angelorum thronis et principatibus superius. Hos deos vocari colligit ex his Scripturæ verbis : *Deus deorum locutus est* (*Psal.* XLIX, 1). *Confitemini Deo deorum* (*Psal.* CXXXV, 2). In hoc tantum hos deos cum Filio comparat, quod neutri sint a se Deus, quod Filius sit imago Patris, isti imagines Filii. Quantum autem inter utrosque intersit multis rebus declarat : nam Filius apud Patrem est semper Deus, ab ipso trahens divinitatem : at isti nec apud Patrem, nec apud Filium sunt semper dii, nec a Filio divinitatem trahunt. Filius a Deo haurit unde illos deos efficiat; idque pro sua bonitate : at illi a Filio non hauriunt.

Idem discrimen observandum in his quæ sequuntur, num. 3 : Ἀλλ' ἐπεὶ εἰκὸς προσκόψειν τινὰς τοῖς εἰρημένοις, ἑνὸς μὲν ἀληθινοῦ Θεοῦ τοῦ Πατρὸς ἀπαγγελλομένου, παρὰ δὲ τὸν ἀληθινὸν Θεὸν θεῶν πλειόνων τῇ μετοχῇ τοῦ Θεοῦ γινομένων, εὐλαβουμένους τὴν τοῦ πᾶσαν κτίσιν ὑπερέχοντος δόξαν ἐξισῶσαι τοῖς λοιποῖς τῆς Θεὸς προσηγορίας τυγχάνουσι, D πρὸς τῇ ἀποδεδομένῃ διαφορᾷ, καθ' ἣν ἐφάσκομεν πᾶσι τοῖς λοιποῖς θεοῖς διάκονον εἶναι τῆς θεότητος τὸν Θεὸν Λόγον, καὶ ταύτην παραστατέον. Ὁ γὰρ ἐν ἑκάστῳ λόγος τῶν λογικῶν τοῦτον τὸν λόγον ἔχει πρὸς τὸν ἐν ἀρχῇ Λόγον πρὸς τὸν Θεὸν, ὄντα Λόγον Θεὸν, ὃν ὁ Θεὸς λόγος πρὸς τὸν Θεόν. Ὡς γὰρ αὐτόθεος, καὶ ἀληθινὸς Θεὸς ὁ Πατὴρ πρὸς εἰκόνα, καὶ εἰκόνας τῆς εἰκόνος, διὸ καὶ κατ' εἰκόνα λέγονται εἶναι οἱ ἄνθρωποι, οὐκ εἰκόνες, οὕτως ὁ αὐτὸς Λόγος πρὸς τὸν ἐν ἑκάστῳ Λόγον. Ἀμφότερα γὰρ πηγῆς ἔχει χώραν, ὁ μὲν Πατὴρ, θεότητος, ὁ δὲ Υἱὸς, λόγου. Ὥσπερ οὖν θεοὶ πολλοὶ, ἀλλ' ἡμῖν εἷς Θεὸς ὁ Πατὴρ, καὶ πολλοὶ κύριοι, ἀλλ' ἡμῖν εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός· οὕτω πολλοὶ λόγοι, ἀλλ' ἡμῖν εὐχόμεθα ὅπως ὑπάρξῃ ὁ ἐν ἀρχῇ Λόγος, ὁ πρὸς τὸν Θεὸν ὢν ὁ Θεὸς Λόγος. « Sed quoniam verisimile est fore ut multi offendantur, quod unum verum Deum Patrem, et præter verum Deum multos Dei participatione factos deos diximus, ac vereantur ne illius gloria, qui omnem creaturam præcellit, reliquis Dei appellationem obtinentibus adæquetur; præter allatam differentiam, qua Deum Verbum diximus reliquis omnibus diis ministrum esse deitatis, hæc quoque apponenda. Ea enim ratio, quæ in singulis ratione utentibus inest, eamdem habet comparationem ad illam rationem, quæ in principio apud Deum est, et Deus est Λόγος, quam habet Deus Verbum ad Deum. Quemadmodum enim se habet a se Deus et Deus verus Pater ad imaginem et imagines imaginis, quam ob causam etiam homines dicuntur non imagines, sed ad imaginem, sic hunc in modum se habet ipse Λόγος, ad eam, quæ est in singulis, rationem. Utraque enim locum obtinent fontis et originis, Pater quidem divinitatis, Filius vero rationis. Quemadmodum ergo dii multi, sed nobis unus est Deus Pater, et multi domini sunt, sed nobis unus Dominus est Jesus Christus; sic multi etiam sunt λόγοι, sed nobis illum Λόγον precamur inesse, qui est in principio, qui est apud Deum, qui est Deus Λόγος. »

Multum valet ad Origenis defensionem metus ille ne Verbo res creatas adæquare videretur, et adhibita ad hanc suspicionem refellendam uberior sententiæ explicatio. Declarat enim se nec ea quæ Filius a Patre accepit, cum iis, quæ res creatæ a Filio acceperunt, nec accipiendi modum comparare, sed potius Filium Patri æqualem prædicare, quia utrumque fontem esse asseverat : ex quo sequitur eamdem in utroque naturam, ac eadem prorsus esse attributa. Itaque dum res creatas in eo comparare cum Filio videtur, quod Filius omnia a Patre, res creatæ omnia a Filio acceperint, ipsum potius cum Filio Patrem, si rite attendimus, comparat.

His testimoniis non absimilia sunt duo alia ab Hieronymo et Justiniano objecta, quorum in primo Filius Patrem comprehendere dicitur, si scientiam et sapientiam consideres; secus vero si eam comprehensionem intelligas, qua Pater omnia ab illo esse habentia comprehendit. Sic igitur Origenes, juxta Hieronymum : « Si enim Patrem cognoscit Filius, videtur, in eo quod novit Patrem, posse eum comprehendere : ut si dicimus artificis animum artis scire mensuram. Nec dubium, quin si Pater sit in Filio, et comprehendatur ab eo in quo est. Sin autem comprehensionem eam dicimus, ut non solum sensu quis et sapientia comprehendat, sed et virtute et potentia cuncta teneat qui cognovit, non possumus dicere quod comprehendat Filius Patrem. Pater vero omnia comprehendit. Inter omnia autem et Filius est, ergo et Filium comprehendit. » Postrema verba Græce apud Justinianum sic leguntur : Εἰ δὲ ὁ Πατὴρ ἐμπεριέχει τὰ πάντα, τῶν δὲ πάντων ἐστὶν ὁ Υἱὸς, δῆλον ὅτι καὶ τὸν Υἱόν. Unitatem essentiæ et æqualitatem in Patre et Filio mirifice exponit Origenes, dum Patrem a Filio comprehendi statuit, quia Pater in Filio est. Patrem ergo in Filio esse credebat, non quia Patri Filius obedit, sed quia Filio Pater totam divinam substantiam generando tradidit. Unde scientiam et sapientiam in utroque æqualem agnoscit Origenes, ac illud tantum comprehensionis genus, quo genitum comprehendit genitor, a Filio removet.

Altero in loco, qui in primo *De princip.* libro, cap. 3, num. 5, exstat, similem habemus personarum distinctionem, nimirum in eo positam, quod Filius Patre, ob rationem originis, et Spiritus sanctus Filio minor sit : Ὅτι ὁ μὲν Θεὸς καὶ Πατὴρ συνέχων τὰ πάντα φθάνει εἰς ἕκαστον τῶν ὄντων μεταδιδοὺς ἑκάστῳ ἀπὸ τοῦ ἰδίου τὸ εἶναι· Ὧν γὰρ

Sequatur iste e tomo eodem, num. 6 : (87) Οὕτω τοίνυν καὶ ἐνθάδε εἰ πάντα διὰ τοῦ Λόγου ἐγένετο, οὐχ ὑπὸ τοῦ Λόγου ἐγένετο, ἀλλ' ὑπὸ κρείττονος καὶ μείζονος παρὰ τὸν Λόγον· τίς δ' ἂν ἄλλος οὗτος τυγχάνῃ ἢ ὁ Πατήρ. Minime hic locum habet vulgata responsio, inferiorem Patre esse Filium, humanitatis ratione, non divinitatis, juxta Joan. XIV, 28 : *Pater major me est*, unde hæresim suam conflavit Arius : ecquænam enim illic humanitatis Filii ratio, ubi vel de rerum creatione, vel de æterna Verbi generatione agitur? (88) Apertiora etiam hæc e tomo eodem, num. 18 : Τρίτον ἦν τὸ λεγόμενον τοῦτο τὸ φῶς, φῶς ἀληθινὸν, ᾧ δὲ λόγῳ ὁ Πατὴρ τῆς ἀληθείας Θεὸς πλείων ἐστὶ καὶ μείζων ἀλήθεια, καὶ ὁ Πατὴρ ὢν σοφίας κρείττων ἐστὶ καὶ διαφέρων ἢ σοφία, τούτῳ ὑπερέχει τοῦ εἶναι φῶς ἀληθινόν· et hæc e tomo XIII, num. 25 : (89) Ἀλλ' ὅμως τῶν τοσούτων καὶ τηλικούτων ὑπερέχων οὐσίᾳ καὶ πρε-

ἐστιν. Ἐλάττων δὲ πρὸς τὸν Πατέρα ὁ Υἱὸς φθάνων ἐπὶ μόνα τὰ λογικά. Δεύτερος γάρ ἐστι τοῦ Πατρός. Ἔτι δὲ ἧττον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ μόνους τοὺς ἁγίους διικνούμενον. Ὥστε κατὰ τοῦτο μείζων ἡ δύναμις τοῦ Πατρὸς παρὰ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Πλείων δὲ ἡ τοῦ Υἱοῦ παρὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Καὶ πάλιν διαφέρουσα μᾶλλον τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἡ δύναμις παρὰ τὰ ἄλλα ἅγια. « Deus quidem Pater, cum omnia contineat, ad unumquodque entium pervenit, esse unicuique impertiens de suo : ipse enim est qui est. Minor autem Patre Filius ad sola rationabilia pervenit : est enim secundus a Patre. Minor etiam Filio Spiritus sanctus ad solos sanctos pertingens. Quare in hoc major est Patris virtus, quam Filii et Spiritus sancti. Amplior etiam virtus Filii, quam Spiritus sancti : ac rursum præstantior virtus Spiritus sancti, quam aliorum sanctorum entium. » Si sine Patre rationabilia a Filio illuminari, sancta a Spiritu sanctificari diceret Origenes, merito in sanctam Trinitatem injuriosus videretur, atque haud scio an ipsum in Patrem injuriosior. Sed in eo nulla hujus erroris suspicio residet : ac Patris virtutem in hoc tantum virtute Filii et Spiritus majorem dicit et latius patentem, quod cum rationabilia a Filio rationem, sancta a Spiritu sanctitatem accipiant, Filius a Patre, Spiritus a Patre et Filio omnia acceperint. » — D. Prud. MARAN *De divinitate Christi*, lib. IV, cap. 16, num. 2. Vide et ipsius Huetii observationes in hunc ipsum Origenis locum tom. II *in Joan.*, num. 2, pag. 50.

(87) *Οὕτω τοίνυν καὶ ἐνθάδε εἰ πάντα διὰ τοῦ Λόγου*, etc. Duo hic displicent Huetio, Filium infra Patrem amandari, creationem ei abjudicari. Sed aliter sensisset, si attendisset Origenem, dum præpositionum ὑπὸ et διὰ vim ac sententiam ponderat, occurrere Heracleonis commentis, qui Verbum volebat « Creatori causam præbuisse mundi originis, ac ipsum Verbum nequaquam ὑπ' ἄλλου ἐνεργοῦντος, sub alio operante et vim præbente creavisse, sed alium potius ipso Verbo operante. » Contra statuit Origenes « debuisse dicere Scripturam, si hæc Heracleonis vera esset sententia, omnia per Creatorem a Verbo facta esse, non autem per Verbum a Creatore. » Addit « non Creatorem Verbi in mundi creatione, sed Verbum Creatoris ministrum fuisse, secundum David prophetam : *Deus dixit, et facta sunt; mandavit, et creata sunt* (*Psal.* XXXII, 9). Mandavit enim ingenitus Deus primogenito omnis creaturæ, et creata sunt non solum mundus, et quæ in illo sunt, verum etiam reliqua omnia, *sive throni, sive dominationes, sive potestates: omnia enim per illum et in illum creata sunt, et ipse est ante omnia* (*Coloss.* I, 16). » Nihil est in his verbis quod merito reprehendas. Non aliter Filium Patri subjicit Origenes, quam catholica doctrina postulat, nec veram creationem Verbo abjudicat, sed eam tantum, quam hæretici fingebant. Cum enim mundum a vero Deo creatum negarent, ac Verbum creatore sive demiurgo tanquam instrumento quodam usum dicerent, violatam Creatoris majestatem vindicat Origenes, ac Verbum omnia a Creatore sive Patre accepisse, nihil Patrem a Verbo, nec Creatorem Verbo, sed Verbum Creatori ministrasse demonstrat, quippe cum Verbum, ut alibi docet, idea sit idearum, qua omnia continentur; æterna ratio, cujus ad præscriptum Deus omnia creat et gubernat; sapientia, in qua tanquam sapiens architectus omnia descripsit ac disposuit. Non indecorum est Verbo hoc ministerium, nec cum decretis catholicis pugnat hæc creandi ratio, sed cum hæreticorum commentis. — Hæc domnus Prudentius MARAN lib. IV *De divinitate Christi*, cap. 16, num. 5.

(88) *Apertiora etiam hæc e tomo eodem, num.* 18, etc. Vide supra, num. 3, notam in hæc verba : Ἐπεὶ δὲ φῶς ἁπαξαπλῶς, etc.

(89) *Ἀλλ' ὅμως τῶν τοσούτων*, etc. Paulo supra hunc locum dicere videtur Origenes Filium et Spiritum æque vel forte magis a Patre superari, quam ipsi res creatas superant : et ex his verbis Filium et Spiritum sanctum ab Origene ita cum rebus creatis comparari putat Huetius, ut omnino a Patre dissocientur. Sed tamen si locus ille, ut par est, legatur et intelligatur, non insincera et parum orthodoxa excusatione opus erit, sed æquabili judicio. Sic igitur loquitur Origenes : Ἀλλήλους (legendum videtur Ἀλλ' ἡμεῖς) πειθόμενοι τῷ Σωτῆρι λέγοντι, *ὁ Πατὴρ, ὁ πέμψας με μείζων μού ἐστι*, καὶ διὰ τοῦτο μὴ ἐνεγκόντι μηδὲ τὴν, ἀγαθὸς, προσηγορίαν τὴν κυρίαν, καὶ ἀληθῆ, καὶ τελείαν παραδέξασθαι αὐτῷ προσφερομένην, ἀλλὰ ἀναφέροντι αὐτὴν εὐχαρίστως τῷ Πατρὶ μετ' ἐπιτιμήσεως πρὸς τὸν βουλόμενον ὑπερδοξάζειν τὸν Υἱὸν, πάντων μὲν τῶν γενητῶν ὑπερέχειν οὐ συγκρίσει, ἀλλ' ὑπερβαλλούσῃ ὑπεροχῇ φαμεν τὸν Σωτῆρα, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὑπερεχόμενον τοσοῦτον ἢ καὶ πλέον ἀπὸ τοῦ Πατρὸς (legendum videtur, οὐ τοσοῦτον ὑπερεχόμενον ἀπὸ τοῦ Πατρὸς) ὅσῳ ὑπερέχει αὐτὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα τῶν λοιπῶν, οὐ τῶν τυχόντων. « At nos obsequentes Salvatori, qui dixit, *Pater, qui misit me, major me est* (*Joan.* XIV, 28), et idcirco delatam sibi appellationem boni propriam et veram et perfectam accipere noluit, sed eam grato animo retulit ad Patrem, cum increpatione illius, qui Filium volebat superglorificare; omnibus quidem creatis rebus præstare, non comparatione, sed exsuperanti excellentia dicimus Salvatorem cum Spiritu sancto : ita ut non tanta præstantia a Patre superetur, quanta ipse et Spiritus sanctus reliqua, non quælibet, superant. » Addit Origenes Filium ita angelis, et thronis, et dominationibus præstare, ut verbis exprimi hæc præstantia non possit; sed tamen Patris præstantiam sic pergit describere : Ἀλλ' ὅμως τῶν τοσούτων, etc., id est, « Sed tamen cum ipse tantis ac talibus naturis præstet essentia, dignitate, et potestate ac divinitate (est enim vivens Verbum et Sapientia), Patri nulla re comparatur. Est enim imago ejus bonitatis, splendorque non Dei, sed ejus gloriæ, ejusque lucis æternæ, et vapor non Patris (*Sap.* VII, 25, 26), sed ejus potestatis, sinceraque omnipotentis ejus gloriæ fluxio, et speculum immaculatum ejusdem operationis, per quod speculum Paulus et Petrus, eorumque similes Deum vident, dicentis : *Qui vidit me, vidit Patrem meum, qui misit me* (*Joan.* XII, 45). » 1° Non esset ignoscenda Origenis culpa, si ea, quæ Filius a

ἐξίᾳ καὶ δυνάμει καὶ θεότητι· ἔμψυχος γάρ ἐστι λόγος καὶ σοφία· οὐ συγκρίνεται κατ' οὐδὲν τῷ Πατρί· εἰκὼν γάρ ἐστι τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ, καὶ ἀπαύγασμα, οὐ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τῆς δόξης αὐτοῦ, καὶ τοῦ ἀϊδίου φωτὸς αὐτοῦ, καὶ ἀπόῤῥοια εἰλικρινὴς τῆς παντοκρατορικῆς δόξης αὐτοῦ, καὶ ἔσοπτρον ἀκηλίδωτον τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ. Δι' οὗ ἐσόπτρου Παῦλος καὶ Πέτρος, καὶ οἱ παραπλήσιοι αὐτοῖς βλέπουσι τὸν Θεὸν, λέγοντος· « Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα τὸν πέμψαντά με. » Quæ cum noxia esse intelligeret Ferrarius interpres, in gratiam auctoris sui lectorem fefellit, et cui nullam poterat

Patre accepit, cum iis, quæ res creatæ a Filio acceperunt, aut modum accipiendi compararet. At ipse declarat Filium, si spectetur essentia, dignitas, potestas, divinitas, creatis rebus vel excellentissimis ita præstare, ut id verbis exprimi non possit. 2° Refellit Origenes impietatem Heracleonis, qui adorantes in spiritu et veritate dicebat, etiamsi in vitiis volutati, ut mulier Samaritana, fuerint, « ejusdem naturæ esse ac Patrem, » τῆς αὐτῆς φύσεως τῷ Πατρί, « et consubstantiales ingenitæ et beatissimæ naturæ, » ὁμοουσίους τῇ ἀγεννήτῳ φύσει καὶ παμμακαρίᾳ. Non ignorabat Origenes hæreticos, dum hæc effutiunt, non Patri soli, sed et Filio et Spiritui sancto consubstantiales se esse voluisse. Quare in incusanda eorum impietate non Patris solum, sed et Filii et Spiritus sancti gloriam defendit. 3° Si Filium Patri consubstantialem non credidisset Origenes, non prætermisisset hanc occasionem opinionis suæ declarandæ et hæreticos culpandi, quod, cum ne Filius quidem et Spiritus sanctus consubstantiales sint Patri, id sibi homines nefarii impudenter arrogent. At longe aliter se gerit Origenes. Colligit usitatas de Filio in Scripturis voces, nempe imaginem, splendorem, speculum sine macula, ex quibus eum Patri consubstantialem esse necessaria conclusio est, et ab ipso Origene non semel aliis in locis prædicata. In hoc ergo hæreticos ad summum impietatis venisse demonstrat, quod non solum id sibi arrogent quod Filii et Spiritus sancti proprium est, sed etiam supra Filium et Spiritum sanctum quodammodo assurgant. Nam divinitas Christi ita attemperate semper et a Scriptura et ab ipso Christo prædicatur, ut omnia ad Patrem referantur. Quod enim dicitur imago, splendor, vapor, speculum, hæc omnia indicant eum a Patre omnia accepisse, nec a Patris substantia separari posse. Unde Origenes tomo eodem, num. 34, ad hæc Christi verba : *Ego cibum habeo manducare* (*Joan.* IV, 32), sic loquitur : Καὶ οὐκ ἄτοπόν γε λέγειν μὴ μόνον ἀνθρώπους καὶ ἀγγέλους ἐνδεεῖς εἶναι τῶν νοητῶν τροφῶν, ἀλλὰ καὶ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ· καὶ αὐτὸς γὰρ, ἵν' οὕτως εἴπω, ἐπισκευάζεται ἀεὶ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τοῦ μόνου ἀνενδεοῦς καὶ αὐτάρκους αὐτῷ. Λαμβάνει δὲ τὰ βρώματα ὁ μὲν πολὺς τῶν μαθητευομένων ἀπὸ τῶν μαθητῶν Ἰησοῦ, κελευομένων παρατιθέναι τοῖς ὄχλοις· οἱ δὲ τοῦ Ἰησοῦ μαθηταὶ ἀπ' αὐτοῦ Ἰησοῦ, πλὴν ἔσθ' ὅτε καὶ ἀπὸ ἁγίων ἀγγέλων· ὁ δὲ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς μόνου λαμβάνει τὰ βρώματα, οὐ διά τινος. Οὐκ ἄτοπον δὲ καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα τρέφεσθαι λέγειν. « Nec sane absurdum erit, si dicamus non solum homines, et angelos indigere cibis intelligibilibus, sed etiam ipsum Dei Christum. Nam et ipse, ut ita dicam, semper instruitur a Patre, qui solus nullius indiget, ac sibi sufficit. Sumit autem vulgus discentium a discipulis Jesu, qui jubentur turbis apponere : Jesu vero discipuli ab ipso Jesu, verumtamen interdum etiam a sanctis angelis : at Filius Dei a solo Patre cibos accipit absque ullo mediatore. Nec absurdum dictu est ipsum etiam Spiritum sanctum nutriri. » Quinam autem sint cibi illi, quos Filius a Patre accipit, præclare exponit paulo infra num. 36 : *Ἐμὸν βρῶμά ἐστιν ἵνα ποιήσω τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, καὶ τελειώσω αὐτοῦ τὸ ἔργον*. Πρέπουσα βρῶσις τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ, ὅτε ποιητὴς γίνεται τοῦ Πατρικοῦ θελήματος, τοῦτο τὸ θέλειν ἐν ἑαυτῷ ποιῶν, ὅπερ ἦν καὶ ἐν τῷ Πατρὶ, ὥστε εἶναι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ θελήματι τοῦ Υἱοῦ ἀπαράλλακτον τοῦ θελήματος τοῦ Πατρὸς, εἰς τὸ μηκέτι εἶναι δύο θελήματα, ἀλλὰ ἓν θέλημα· ὅπερ ἓν θέλημα αἴτιον ἦν τοῦ λέγειν τὸν Υἱόν· *Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν*· καὶ διὰ τοῦτο τὸ θέλημα ὁ ἰδὼν αὐτὸν ἑώρακε τὸν Υἱὸν, ἑώρα δὲ καὶ τὸν πέμψαντα αὐτόν. « *Meus cibus est, ut faciam voluntatem ejus qui misit me, et perficiam illius opus* (*Joan.* IV, 34). Decens cibus Filio Dei, quando efficit voluntatem Paternam; hoc velle in seipso faciens, quod est in Patre : ita ut voluntas Dei sit in Filii voluntate immutabili a voluntate Patris, ne sint amplius duæ voluntates, sed una voluntas : quæ una voluntas auctor est Filio Dei dicendi : *Ego et Pater unum sumus* (*Joan.* X, 30); et hanc ob voluntatem qui eum vidit, vidit et Filium, vidit etiam eum qui misit ipsum. » Ubi totam Patris voluntatem in Filio sine ulla discrepantia esse docet; ita ut non sint duæ voluntates, sed una prorsus voluntas. At hæretici divinam sibi et spiritalem naturam assumebant, quæ ex voluntate et sanctitate Dei minime pendeat, nec inter flagitia decus ac robur suum amittat. Origenes, qui in minutias interdum observationes defertur, admonet Filium in Scripturis non Dei, sed ejus bonitatis imaginem, nec Patris, sed ejus gloriæ splendorem dici, ut divinitatis a Patre ad eum manantis expressior sit significatio. 4° Suspicionem omnem ab Origenis doctrina removet quod ait magis a Filio res creatas vel præstantissimas superari, quam Filium a Patre. Id enim nisi de vero et consubstantiali Filio dici omnino non potest. Vitiosus omnino apud manuscriptos codices Origenis contextus, ac sensum exhibet Origenis proposito et sententiæ prorsus absonum. Origeni enim affingit hoc absurde et impie dictum, « Salvatorem tanta aut etiam majore præstantia a Patre superari, quanta ipse et Spiritus sanctus reliqua vel præstantissima superant. » Qui id potuit excidere Origeni? Probat hoc ipso in loco Salvatorem creatis rebus vel præstantissimis, nempe angelis, thronis et dominationibus ita præstare, ut hæc præstantia exprimi non possit. Nondum examinat quo sensu major sit Pater : eam rem paulo post examinandam relinquit. Quare Filium a Patre magis superari, quam res creatas Filio, non solum inutile dictu fuisset, sed etiam ineptum et absurdum. Illum enim ad res creatas amandasset, tum cum illum vult a rebus creatis disjungere. Præterea non dixisset Filium longius a Patre distare, quam a præstantissimis rebus creatis, sed generatim a rebus creatis. At si ita legamus, ut legendum esse contendo, plana erunt omnia, et Origenis proposito, qui totus est in prædicanda Salvatoris majestate, hærentia. Non tamen crediderim manum Arianam hujus corruptelæ auctorem fuisse. Probabilius est voculam, οὐ, ut sæpe alias evenit, excidisse incuria librariorum : et quia repugnat ut res aliqua æque a Deo distet ac a rebus creatis, unum aliquem ex magno illorum numero, qui Origenis famæ amici non erant, injecisse has voces, ἢ καὶ πλέον, vel saltem ad marginem apposuisse, unde in contextum irrepserunt. 5° Si quis credendum non putet his rationum momentis, audiat Origenem ipsum eadem de re agentem, et corrupto contextui ita refragantem, ut vulnus suo ipsius testimonio sanet. Sic igitur loquitur tom. XV *in Matth.* num. 10 : Καὶ ὁ

excusationem oblinere, locum in interpretatione sua prætermisit. (90) Eodem laborant ista vitio e tom. XXXII, num. 18 : Ζητῶ δὲ εἰ ἔνεστι δοξασθῆναι τὸν Θεὸν, παρὰ τὸ δοξάζεσθαι ἐν Υἱῷ, ὡς ἀποδεδώκαμεν, μειζόνως αὐτὸν ἐν ἑαυτῷ δοξαζόμενον, ὅτε ἐν τῇ ἑαυτοῦ γινόμενος περιωπῇ, ἐπὶ τῇ

A ἑαυτοῦ γνώσει, καὶ τῇ ἑαυτοῦ θεωρίᾳ, οὔσῃ μείζονι τῆς ἐν Υἱῷ θεωρίας, ὡς ἐπὶ Θεοῦ χρὴ νοεῖν τὰ τοιαῦτα, δεῖ λέγειν ὅτι εὐφραίνεται ἄφατόν τινα εὐαρέστησιν. Nec sincera quæ insunt tomo VIII *contra Cels.*, num. 14 : (91) Ἔστω δέ τινας ὡς ἐν πλήθει πιστευόντων, καὶ δεχομένων διαφωνίαν, διὰ

Σωτὴρ δὲ, ὡς ἔστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, οὕτως καὶ ἀγαθότητος αὐτοῦ εἰκών. Καὶ παντὸς δὲ τοῦ ὑποδεεστέρου ᾧ ἐφαρμόζεται ἡ *Ἀγαθὸν*, φωνὴ, ἄλλο σημαινόμενον ἔχει τὸ ἐπ' αὐτοῦ λεγόμενον. Εἴπερ ὡς μὲν πρὸς τὸν Πατέρα εἰκών ἐστιν ἀγαθότητος· ὡς δὲ πρὸς τὰ λοιπὰ, ὅπερ ἡ τοῦ Πατρὸς ἀγαθότης εἰς αὐτόν· ἢ καὶ μᾶλλόν ἐστί τινα ἀναλογίαν προσεχῆ ἰδεῖν ἐπὶ ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Σωτῆρα ὄντα εἰκόνα τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ, ἥπερ ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος πρὸς ἀγαθὸν ἄνθρωπον, καὶ ἀγαθὸν ἔργον, καὶ ἀγαθὸν δένδρον. Πλείων γὰρ ἡ ὑπεροχὴ πρὸς τὰ ὑποδεέστερα ἀγαθὰ ἐν τῷ Σωτῆρι, καθὸ ἐστιν εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ὄντος ἀγαθοῦ πρὸς τὸν εἰπόντα Σωτῆρα· *Ὁ Πατὴρ ὁ πέμψας με μείζων μού ἐστιν.* « Ac Salvator quidem, ut est imago Dei invisibilis, ita et bonitatis ipsius imago est. At vox illa quidem, *Bonum*, aliud significat, cum inferiori cuilibet rei aptatur, aliud cum de eo dicitur; siquidem respectu Patris imago est bonitatis ipsius, et eam habet erga reliqua omnia rationem, quam bonitas Patris erga ipsum : vel etiam proportionem quamdam affinem magis et propinquam in bonitate Dei respectu Filii, qui bonitatis ipsius imago est, observare licet, quam in bonitate Salvatoris respectu hominis boni, vel actionis bonæ, vel arboris bonæ. Plus etenim inferioribus bonis Salvator præstat, quatenus est imago bonitatis ipsius Dei, quam Deus, qui bonus est, Salvatore qui dixit : *Pater, qui misit me, major me est* (*Joan.* XIV, 28). » Optime congruit hoc testimonium aliis Origenis principiis. Statuit 1° Filium, cum sit imago Dei invisibilis, imaginem esse debere ipsius bonitatis : adeo exploratum illi erat totam Patris divinitatem in hac imagine expressam esse sine ulla dissimilitudine, nec quidquam inesse exemplari, quod absit ab imagine. 2° Diserte docet boni appellationem longe aliter Filio congruere, quam rebus creatis. 3° Patris et Filii distinctionem hac una re metitur, quod Pater sit bonum, Filius imago ejus bonitatis. 4° Conceptis verbis pronuntiat majori intervallo res creatas a Filio, quam Filium a Patre superari ; quod de re creata dici non possit. Nulla enim res est ejusmodi quæ, etiamsi omni ornamentorum genere a Deo cumuletur, non multo plus ab eo distet, quam a cæteris rebus creatis. Hæc D. Prudent. Maran *De divinitate Christi* lib. IV, cap. 16, num. 3.

(90) *Eodem laborant ista vitio*, etc. Instituit hoc loco Origenes quæstionem, ipso fatente, nimis audacem, sed ubi tamen nihil exstat, quod Patrem a Filio non comprehendi, aut uberiorem in Filio, quam in Patre esse scientiam persuadeat. 1° Timiditas, quam præ se fert Origenes, dum hanc quæstionem instituit, consistere non potest cum Ariana de Filio sententia. Nam si Filius alienæ a Patre substantiæ; si Patrem non comprehendit; an audax facinus videri possit utrum Pater magis glorificetur, dum seipsum cognoscit, quam dum a Filio cognoscitur, inquirere ? 2° Non dicit Origenes majorem esse in Patre, quam in Filio contemplationem; sed huic quæstioni, utrum Pater magis glorificetur in seipso propter majorem sui ipsius, quam in Filio contemplationem, respondet tantum Patrem non enarrabili gaudio oblectari, dum in seipso acquiescit. 3° Nihil aliud hæc verba indicant, nisi Patrem distinctum esse a Filio, et inter eam rationem qua se in seipso, et eam qua se in Filio contemplatur, talem intercedere rationem, qualem exemplaris et imaginis distinctio postulat.

Sed ex his minime sequitur aliquid inesse exemplari, quod absit ab imagine ; cum præsertim hoc ipso in loco declaret Origenes quæ de Deo enarrari non possunt, ea ab ipso solo ejusque Unigenito propria locutione enarrari posse. Ibidem paulo post Filium appellat « totius gloriæ Dei splendorem, » ac solum omnem « totius gloriæ Dei splendorem capere posse » declarat. Atque hæc consentanea sunt aliis ejus testimoniis, in quibus Patrem a Filio comprehendi, ac totam Patris scientiam Filio traditam et communicatam docet. D. Prud. Maran *De B divinit. Christi* lib. IV, cap. 16, num. 4.

(91) *Ἔστω δέ τινας ὡς ἐν πλήθει πιστευόντων, καὶ δεχομένων*, etc. Contra hæreticos dictum est, quod Huetius contra Catholicos dictum existimat. Moleste fert Huetius ab Origene negari, quod alii, ut ipse existimat, vere et orthodoxe affirmabant, Salvatorem esse universorum Deum, ex quo concludit supremam illam Christi supra res universas divinitatem ab Origene minui. Sed tamen ad ejus defensionem afferri posse conjicit illud ex *Præfat. in Joan.* : Οὐ σιωπητέον δὲ οὐδὲ τὸν μετὰ τὸν ὅλων Θεὸν Λόγον. Sed cum hæc verba sic reddenda sint, « Neque etiam tacendus est ille secundum universorum Patrem Deus Verbum, » hic quoque Filius Patri subjicitur; nec felicior in purgando Origene Huetius, quam in accusando. Nemo non animadvertit quo sensu neget Origenes Salvatorem esse universorum Deum. Quamvis Christus sit Deus super omnia benedictus, non tamen dubi-C tarunt ecclesiastici scriptores ante et post concilium Nicænum, Patrem universorum Deum dicere, quia ab ipso non solum res creatæ, sed etiam Filius, et Spiritus sanctus acceperunt ut essent, quamvis diversa omnino ratione, atque hoc inter alia principium adhibent ad singularitatem Dei demonstrandam. Filium universorum Deum dicere idem videtur Origeni, ac Patrem illi subjicere, ut patet ex his verbis, quæ minus belle omisit Huetius : Διόπερ οὐχ ὃν νῦν Πατέρα καλοῦμεν, ὑποβάλοιμεν, ὡς Κέλσος ἡμᾶς συκοφαντεῖ, τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ. « Quapropter quem nunc Patrem vocamus ; eum nequaquam, ut Celsus nos dicere calumniatur, Filio Dei subjecerimus. » Id paulo post confirmat, num. 15, his verbis : Καὶ οὐδεὶς ἡμῶν οὕτως ἐμβρόντητός ἐστιν, ὡς λέγειν, Κύριός ἐστι τοῦ Θεοῦ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. Κρατεῖν δέ φαμεν τὸν Σωτῆρα μάλιστα, ὅτε νοοῦμεν αὐτὸν Θεοῦ Λόγον, καὶ Σοφίαν, καὶ Δικαιοσύνην, καὶ Ἀλήθειαν, πάντων μὲν τῶν ὑπο-D τεταγμένων αὐτῷ καθὸ ταῦτά ἐστιν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τοῦ κρατοῦντος αὐτὸν Πατρὸς, καὶ Θεοῦ. « Neque quisquam nostrum ita stupidus est, ut dicat : Dominus Dei est Filius hominis. Imperium autem Salvatori, ut Dei Verbo, Sapientiæ, Justitiæ, Veritati, maxime astruimus in omnes, qui ei, quatenus hæc omnia est, sese submittunt ; sed non etiam in Deum et Patrem, qui in ipsum imperium habet. » Hanc stultissimam opinionem Celsus omnibus Christianis affingebat, eosque accusabat quod Patrem « non valde venerarentur, istum autem (Filium) vehementer extollerent. » Firmabat criminationem his verbis, quæ in *Dialogo cœlesti*, qui liber ab hæreticis Deum creatorem rejicientibus compositus erat, legisse se dicebat : Εἰ ἰσχυρότερός ἐστι Θεοῦ Υἱὸς, καὶ Κύριος αὐτοῦ ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου· καὶ τίς ἄλλος κυριεύσει τοῦ κρατοῦντος Θεοῦ ; « Si fortior est Deo Filius, et Dominus ejus est Filius hominis, et quis alius Deo imperium tenenti

τὴν προπέτειαν ὑποτίθεσθαι τὸν Σωτῆρα εἶναι τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεόν. Ἀλλ' οὔτι γε ἡμεῖς τοιοῦτον, οἱ πειθόμενοι αὐτῷ λέγοντι· « Ὁ Πατὴρ ὁ πέμψας με, μείζων μού ἐστιν. » His vulgatam ex Athanasio responsionem subjicit Hœschelius : Οὐ μεγέθει τινὶ οὐδὲ χρόνῳ, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς γέννησιν. « Non magnitudine aliqua, nec tempore, sed propter generationem ex ipso Patre ; » et alteram hanc : Ὡς Θεὸς Θεοῦ οὐχ, ὡς Πατὴρ δὲ Υἱοῦ ἐνανθρωπήσαντος. « Non ut Deus Deo, sed ut Pater Filio, qui humanam suscepit naturam. » At ea, ut vere dicam, parum ad rem. Affirmabant quidam Christum esse universorum Deum, idque vere et orthodoxe. Pertinet illud sane ad divinam Christi naturam, non ad humanam. Negat e contrario Origenes Servatorem esse universorum Deum, quod inde probat quia Patre minor sit, qui est universorum Deus. Divinæ ergo Christi naturæ detrahit supremam illam θεότητα supra res universas, et Patri addicit ; proindeque μεγέθει τινί, et ut Deum Deo, inferiorem Patre Filium statuit, non ut hominem Deo. Leontius Byzantinus *Scholiorum* actione 10, ad convincendum erroris hujus Origenem ista adducit verba ex quadam ipsius epistola : Ὁ Υἱὸς ἢ μείζων ἐστὶ τοῦ Πατρὸς, ἢ ἐλάττων, ἢ ἴσος· εἰ οὖν δείξω ὅτι οὐδὲ μείζων ἐστὶν, οὐδὲ ἴσος, δῆλον ὅτι ἐλάττων ἐστίν. Postremo cum dixerit superius Patrem essentia, dignitate, virtute, divinitate, bonitate et sapientia præstare Filio, idem quoque sciscit de scientia tract. 30, *in Matth.*, num. 55 : « Forsitan autem et quod ait nescire se diem consummationis et horam, ante dispensationem suam dixit quia, *Nemo scit, neque angeli, neque Filius, nisi solus Pater* [14]. Post dispensationem autem impletam nequaquam hoc dixit, postquam *Deus illum superexaltavit, et donavit ei nomen quod est super omne nomen* [15] : nam postea et Filius cognovit scientiam a Patre suscipiens, etiam de die consummationis et hora, ut jam non solum Pater sciret de ea, sed etiam Filius. » Quasi Christus nonnisi post mortem obitam cognitionem hanc a Patre acceperit. At sanior est quæ paulo post sequitur loci ejusdem expositio, eatenus nempe horam hanc

A ignorasse Christum, quatenus ipsam Ecclesia, quæ corpus Christi est, ignorat. Huc addendam censeat aliquis longam disputationem ex initio tomi II, *in Joan.*, num. 2 et seq., in qua vocem Θεός articulo suo conjunctam distinguit Origenes a voce Θεός eodem articulo destituta, atque hanc deputat Filio, illam Patri : unde opinati sunt quidam aliam ipsum Deitatem ascripsisse Patri, ac præstantiorem ; inferiorem vero Filio. Quapropter ea Genebrardus ab Arianis assuta fuisse censebat. At cum ea tamen dextre accipi posse agnoscat, et nos quoque in *Observationibus* demonstraturi simus, cur loco huic falsi apponamus notam, causa nulla est. At manifeste sanctum Spiritum honore suo ac dignitate fraudare conatur Origenes tom. XIII *in Joan.*,

B num. 25, his verbis: (92) Πρὸς τὸν βουλόμενον ὑπερδοξάζειν τὸν Υἱὸν, πάντων μὲν τῶν γενητῶν ὑπερέχειν, οὐ συγκρίσει, ἀλλ' ὑπερβαλλούσῃ ὑπεροχῇ, φαμὲν τὸν Σωτῆρα, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὑπερεχόμενον τοσοῦτον, ἢ καὶ πλέον ἀπὸ τοῦ Πατρὸς, ὅσῳ ὑπερέχει αὐτὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα τῶν λοιπῶν, οὐ τῶν τυχόντων. Spiritum sanctum illic infra Patrem deprimit : Filio vero posthabet tom. II, *in Joan.*, num. 6 : (93) Ταῦτα δὲ ἐπιπολὺ ἐξήτασται σαφέστερον ἰδεῖν βουλομένοις, πῶς, εἰ πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦ λόγου ἐγένετο, ἓν τῶν πάντων τυγχάνον ὑποδεεστέρων τοῦ δι' οὗ ἐγένετο νοούμενον, εἰ καὶ λέξεις τινὲς περισπᾷν ἡμᾶς εἰς τὸ ἐναντίον δοκοῦσιν.

C VIII. Læsæ Christi majestatis reum Origenem peragit Hieronymus epist. 59, *ad Avit.*, cap. I, ubi libri primi *Περὶ ἀρχῶν* deliria commemorans, (94) dixisse illum notat : « Christum collatione Patris splendorem esse perparvum, qui apud nos pro imbecillitate nostra magnus esse videatur. » Deinde addit : (95) « Duarum statuarum, majoris et parvulæ ; unius quæ mundum impleat, et magnitudine sua quodammodo invisibilis sit ; et alterius quæ sub oculos cadat, ponit exemplum , priori Patrem, posteriori Filium comparans. » Justinianus in epistola ad Menam gradus in Trinitate posuisse ipsum ait , et Patrem Filio majorem finxisse : tum ex ipsis Origenis verbis accusationem suam com-

[14] Matth. XXIV, 36. [15] Philip. II, 9

dominabitur ? » Quæ cum hæreticorum propria esse nesciret aut dissimularet, Filium Dei apud omnes Christianos, « fortiorem Deo imperium tenente, ejusque Dominum dici, ac solum coli » querebatur. Christum ergo, ut ex his patet, non Deum negat Origenes, sed Patre majorem Deum ; nec Catholicos refellit, sed criminationem, cui materiam dederant hæreticorum commenta, a Christianis propulsat. D. Prudent. Maran *De divinit. Christ.* lib. IV, cap. 16, num. 5. Vide et Bullum *Defens. fidei Nicænæ* de Filii τῷ ὁμοουσίῳ, cap. 9, num. 12, et *De subordinatione Filii*, cap. 2, num. 6.

(92) Πρὸς τὸν βουλόμενον, etc. Vide paulo supra observationem in hæc Origenis verba : Ἀλλ' ὅμως τῶν τοσούτων, etc.

(93) Ταῦτα δὲ ἐπιπολὺ ἐξήτασται, etc. Ex Patrum aliorum similibus verbis ostendit infra ipse Huetius quo sensu hæc accipi debeant.

D (94) *Dixisse illum notat, Christum collatione Patris splendorem esse perparvum*, etc. Videtur hæc criminatio ex iis locis petita, ubi dicit Origenes « in Patre nullas esse tenebras, Filium vero in tenebris lucere. » Sed quo sensu id dixerit supra exponimus, num. 3, in hæc verba : « Sed vereor tamen ne de Platonicæ doctrinæ narthecio, » etc. Vide et Bullum *Defens. fidei Nicænæ* de Filii τῷ ὁμοουσίῳ, cap. 9, num. 18.

(95) *Duarum statuarum, majoris et parvulæ*, etc. Exstat quidem exemplum hoc lib. I *De princip.*, cap. 2, num. 8. Sed de Incarnatione manifestum est Origenem loqui, et hoc exemplum idcirco adhibere, « quod exinaniens se Filius, qui erat in forma Dei, per ipsam sui exinanitionem studet nobis Dei plenitudinem demonstrare. » D. Prud. Maran *De divinit. Christi* lib. IV, cap. 16, num. 1.

probat. Et quid reliquos commemorare attinet, cum par sit scriptorum fere omnium querela, quotquot in ejus recensendis erroribus operam aliquam posuerunt? Non minoribus doctrina ejus de Spiritu sancto insimulationibus et conviciis proscissa est a Theophilo, Epiphanio, et præter alios a Basilio, qui libri *De Spiritu sancto*, cap. 29, et epist. 41, Origenem de Spiritu sancto male sentientem, si quando recte locutus est, vi consuetudinis et traditionis victum fuisse scribit. Ejusdem etiam noxæ arcessivit Dionysium Alexandrinum Origenis discipulum : adeo ut ex Adamantii schola primi omnium adversus Spiritum sanctum errores videantur exstitisse. Ad aliorum criminationes adjicit Hieronymus lib. II *Apol. advers. Rufin.*, cap. 3, dixisse illum Patris et Filii ministrum esse Spiritum sanctum : et Justinianus in fine epistolæ suæ ad Menam Origenem ait Filium et Spiritum sanctum appellasse λειτουργικὰ ζῶα, « ministratoria animalia. »

IX. Multa quidem contra hæc in gratiam Origenis obtendi possunt, quibus orthodoxam de Verbi dignitate sententiam tueri visus est : sed ea fere e libris deprompta quæ Rufinum interpretem habent, proptereaque dubiæ sunt fidei, et interpolata credi possunt. Afferemus tamen singula, ne causam Origenis deseruisse videamur. Ac primum de Christo hæc leguntur hom. 4 *in Genes.*, num. 5 : « Formam namque servi accepit, et cum ipse invisibilis sit naturæ, utpote æqualis Patri, habitum tamen visibilem suscepit : » et ista libro VII *in Epist. Pauli ad Rom.*, num. 5, pag. 599 : « Et ideo non ad injuriam dicitur, quia prophetis subjecti sunt spiritus, sed ad dispensationem ; sicut et illud dictum accipimus de Salvatore, quia *tunc et ipse Filius subjectus erit qui sibi subdidit omnia* [16]. Et hic enim subjectus non quasi inferior dicitur. Quomodo enim inferior dici potest, qui Filius est, et omnia est quæ Pater? *Omnia* enim, inquit, *Pater, tua, mea sunt* [17]. » Quin etiam libr. I Περὶ ἀρχῶν, cap. 2, eamdem esse docet Patris et Filii potentiam, bonitatem eamdem. (96) Quod autem Servatorem universorum esse Deum negavit lib. VIII *contra Celsum*, num. 14, huic illud opponi potest e *Præfat. Comment. in Joan.*, num. 11, pag. 12 : Οὐ σιωπητέον δὲ, οὐδὲ τὸν μετὰ τὸν Πατέρα τῶν ὅλων Θεὸν Λόγον, οὐδενὸς γὰρ ἔλαττον ἀγαθοῦ καὶ τοῦτο τὸ ἀγαθόν. Cum enim omnia habeat a Patre Filius, acceptum Patri refert universorum esse Deus. Rerum igitur universarum Deus est Pater a se ; Filius earumdem rerum Deus est a Patre. Cum Ser-

A vatorem ergo universorum Deum esse negat, Deum intellige a se, seu αὐτόθεον. Cum eumdem universorum Deum esse asserit, Deum intellige a Patre, sive Deum de Deo. Facit etiam pro Origene, quod maxima locorum illorum, quibus Filii majestatem imminuit, pars e *Commentariis in Joannem* est profecta, quos adversus Marcionistam Heracleonem scripserat. Id autem erat sectæ hujus delirium, opificem mundi Deum alium esse a Deo Christi Patre, ipsoque ac Christo inferiorem. Quo facilius commentum ejusmodi profligaret Origenes, contrariam astruxit sententiam, probavitque mundi opificem Deum Christo majorem esse ac superiorem. De Spiritu sancto orthodoxa eum sentire credas in Proœmio librorum Περὶ ἀρχῶν, num. 4,
B cum ait : « Tum deinde honore et dignitate Patri ac Filio sociatum tradiderunt (apostoli) Spiritum sanctum. » (97) Verum levia sunt, ut dixi, quæ petuntur ex operibus a Rufino interpretatis testimonia : præcipue vero ex libris Περὶ ἀρχῶν, in quibus errores circa Trinitatem admissos emendare conatus est. Quamobrem ficulnea quoque est loci illius tutela, e libro I hujus Operis, cap. 3, num. 7 : « Porro autem nihil in Trinitate majus minusve dicendum est : » et hujus, e libr. II, cap. 2, num. 1 : *Origo et fons Filii, vel Spiritus sancti, Pater est, et nihil in iis anterius, posteriusve intelligi potest.* Nec gravioris isthæc pro Origene momenti e lib. VII *in Epist. ad Rom.*, num. 13, pag. 612 : *Est ergo Christus Deus super omnia. Quæ omnia? Illa sine dubio*
C *quæ et paulo ante diximus, « super principatus et potestates, et virtutes, et omne nomen quod nominatur non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro* [18]. » *Qui autem super omnia est, super se neminem habet. Non enim post Patrem est ipse, sed de Patre. Hoc autem idem sapientia Dei etiam de Spiritu sancto intelligi dedit, ubi dicit : « Spiritus Domini replevit orbem terrarum ; et qui continet omnia, scientiam habet vocis* [19]. »

X. Favorabilior erit pro Origenianis partibus præscriptio, quæ ex paribus in eodem argumento Patrum aliorum locutionibus peti potest. Inter Christianos quippe doctores, qui ante Nicænam floruerunt synodum, multi de Trinitatis mysterio
D parum caute locuti sunt. Insincera certe fuit Tatiani, et Tatiano vetustioris Justini de Trinitate doctrina. In eamdem venit criminationem pseudo-Clemens, venit et Teophilus Antiochenus. Indigna vero, et intoleranda profuderunt Tertullianus et Lactantius ; Clemens quoque, Dionysius et Pierius Alexandrini ; aliique complures. Itaque cum Ori-

[16] I Cor. XV, 28. [17] Joan. XVII, 10. [18] Ephes. I, 21. [19] Sap. I, 7.

(96) *Quod autem Servatorem*, etc. Vide supra, num. 7, observationem in hunc Origenis contextum ex lib. VIII *contra Cels.* : Ἔστω δέ τινας ὡς ἐν, etc.

(97) *Verum levia sunt, ut dixi, quæ petuntur ex operibus a Rufino interpretatis testimonia*, etc. Graviora alia testimonia reperire potuisset Huetius, si libuisset. Suam enim de Spiritu sancto sententiam non obscure declarat Origenes in aliis libris quorum Græca etiamnum exstant. Hanc supra, num. 2, exposuimus sub finem observationis nostræ in hæc verba : « Quamobrem Augustinus hæres. 43, *ad Quodvultdeum*, ac Justinianus, » etc., quam vide. Vide insuper testimonia quæ adducit Pamphilus in *Apologia* sua.

genem hoc argumento tuetur Bellarminus lib. I *De* A *Christ.*, cap. 10, quod sana et orthodoxa fuerit præceptoris ipsius Clementis, discipulorum Dionysii Alexandrini, et Gregorii Thaumaturgi de mysterio sanctæ Trinitatis opinio, credibile quippe esse, quam a Clemente doctrinam acceperat, eamdem a se excultam discipulis suis tradidisse; nihil profecto Origenianæ causæ contrarium magis dicere potuit. Nullius enim ex his tribus satis puri fuerunt et integri de Trinitate sensus: nam et Filii substantiam a Paterna ita secernit Clemens, ut inferiorem eam statuat: Dionysius vero Alexandrinus Filium Patris ποίημα, eique dissimilem esse dixit, et ἀφῆκε φωνὰς ἥκιστα πρεπούσας τῷ Πνεύματι, « Voces Spiritui parum convenientes emisit, » inquit Basilius epist. 41, a quo castigatus, quoque est Grego- B rius Thaumaturgus quod Filium aperte creatum prædicaverit. Adeo ut parum attentum fuisse Anastasium Bibliothecarium putandum sit, cum ait in *Historia*, ad an. Christi 246, laudes Gregorii Thaumaturgi silentio pressisse Eusebium, quod ab Origenis et Arii deliramentis prorsus fuerit alienus: cum et hæc deliramenta sit sectatus, nec laudibus eum Eusebius fraudaverit lib. VI *Hist.*, cap. 30. Constat denique ne Basilii quidem temporibus, ac recentioribus etiam, Spiritus sancti divinitatem aperte profiteri ausos esse Catholicos, ne Pneumatomachorum petulantiam experirentur.

Verumtamen cum inferiorem Patre Filium, Filio Spiritum sanctum visi sunt illi statuere, ad auctoritatem principii, originis, causæ, paternitatis et C ἀγεννησίας fere attenderunt, quæ inter sanctæ Trinitatis personas ordinem aliquem constituit. Nam quod Pater principium sit et origo Filii, major Filio et dignitate anterior dici potest, absque ullo tamen naturæ perfectionisve discrimine. Sic intelligendum esse illud Joannis: *Pater major me est* [20], magna Patrum pars arbitrata est; quod alii de humanitate Christi ad Patris divinitatem comparata interpretantur. Item quod a Filio Spiritus sanctus ducat originem, minor eo appellatur. Athanasius orat. 2 *contra Arianos*: Τοιαῦτα μὲν οὖν τοῖς Ἰουδαίοις ὡς ἄνθρωπος ἔλεγεν ὁ Κύριος· τοῖς δὲ μαθηταῖς τὴν θεότητα καὶ τὴν μεγαλειότητα δεικνὺς ἑαυτοῦ, οὐκέτι ἐλάττονα ἑαυτὸν τοῦ Πνεύματος, D ἀλλὰ μείζονα καὶ ἴσον ὄντα σημαίνων, ἐδίδου μὲν τὸ Πνεῦμα, καὶ ἔλεγε· *Λάβετε τὸ Πνεῦμα ἅγιον*, καί· *Ἐγὼ αὐτὸ ἀποστέλλω, κἀκεῖνος ἐμὲ δοξάσει.* « Hæc quidem Judæis tanquam homo dicebat Dominus: discipulis autem divinitatem et magnitudinem suam ostendens, non jam amplius se Spiritu minorem, sed majorem et æqualem esse significans, dabat quidem Spiritum, et dicebat: *Accipite Spiritum sanctum* [21]; et: *Ego illum mitto, et ipse me glorificabit* [22]. » Clarius etiam Basilius: Ὥσπερ ὁ Υἱὸς τάξει μὲν δεύτερος τοῦ Πατρός· προτέτακται γὰρ ὁ Πατὴρ ἐν τῇ συναριθμήσει.... ἔτι δὲ καὶ ἀξιώματι· ἐκ τοῦ Πατρὸς γὰρ ὁ Υἱός· οὐχ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὁ Πατήρ· φύσει δὲ ἴσος· *Ἐγὼ γάρ*, φησί, *καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν*. Οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τάξει μὲν δεύτερον τοῦ Υἱοῦ, καθὼς ἐν τῇ συναριθμήσει δεδήλωται· ναὶ μὴν καὶ ἀξιώματι· Πνεῦμα γὰρ Υἱοῦ λέγεται, ὡς διὰ τοῦ Υἱοῦ χορηγούμενον. « Quemadmodum Filius ordine quidem secundus est a Patre: prior enim ponitur Pater, cum numerantur simul... Præterea secundus est etiam dignitate; nam a Patre est Filius; Pater non est a Filio: natura autem æqualis est; *Ego enim*, inquit, *et Pater unum sumus* [23]. Ita et Spiritus sanctus ordine quidem secundus est a Filio, quemadmodum demonstratum est, cum simul numerarentur: certe et dignitate; Spiritus enim Filii dicitur, utpote per Filium subministratus. » Hæc repræsentat Euthymius in *Panoplia*, part. II, tit. 12, ubi vides gradus aliquos, et dignitatis ὑποβάθμους in Trinitate constitutos. Atque hac potissimum responsione aspersam Origeniano nomini calumniam abstergere se posse Genebrardus existimavit *Collect.* cap. 6.

XI. His fortasse permotus Athanasius præclare de Trinitate Origenem scripsisse tradit lib. *De decr. Nicæn. synodi*, ejusque auctoritatem præ se fert: Περὶ δὲ τοῦ ἀϊδίως, inquit, συνεῖναι τὸν Λόγον τῷ Πατρὶ, καὶ μὴ ἑτέρας οὐσίας ἢ ὑποστάσεως, ἀλλὰ τῆς τοῦ Πατρὸς ἴδιον αὐτὸν εἶναι, ὡς εἰρήκασιν οἱ ἐν τῇ συνόδῳ, ἐξέστω πάλιν ὑμᾶς ἀκοῦσαι καὶ παρὰ τοῦ φιλοπόνου Ὠριγένους. « Verbum porro ab æterno esse cum Patre, nec essentia vel substantia differre, sed substantiæ paternæ proprium illum esse Filium, ut dixerunt qui interfuerunt Nicænæ synodo, licet denuo nobis audire ex laborioso Origene. » Tum duos ex eo subnectit locos, quibus æterna Filii a Patre processio, cum eoque æqualitas aperte demonstratur. Basilium quoque, et Nazianzenum Gregorium refert Socrates lib. IV, cap. 26, cum ab Arianis Origenis auctoritate et testimoniis premerentur, perperam ab iis intellectum ostendisse. Didymum præterea Origenis de Trinitate sententiam ita propugnasse ait Hieronymus epist. 65 ad Pammach. et Ocean. cap. 4, et *Apolog. advers. Rufin.* lib. II, cap. 4, ut male sonantibus verbis rectum tamen sensum inesse diceret: « Didymus, inquit, in ipsis *Περὶ ἀρχῶν*, quos tu interpretatus es, libris breves dictavit commentariolos, quibus non negaret ab Origene scripta, quæ scripta sunt; sed nos simplices homines non posse intelligere quæ dicuntur; et quo sensu in bonam partem accipi debeant, persuadere conatur. » Accedit anonymi scriptoris a Photio cod. CXVII commemorati testificatio. Is Origenis defensionem quinque libris complexus, φησὶ μηδὲν αὐτὸν κατὰ δόξαν ἐσφάλθαι περὶ τῆς Τριάδος· ἀντιφερόμενον δὲ τῇ αἱρέσει Σαβελλίου, εἰς μέγα κακὸν ἠρμένῃ τότε· καὶ τὴν τῶν προσώπων Τριάδα, ἐναργεστάτην καὶ πολλοῖς τρόποις διαφέρουσαν ἀγωνιζόμενον, παραστῆσαι παρὰ τοῦ προσήκοντος, καὶ

[20] Joan. XIV, 28. [21] Joan. XX, 22. [22] Joan. XVI, 14. [23] Joan. X, 30.

εἰς τοὐναντίον ἀπενεχθῆναι· ἐξ οὗ δόξαι καὶ τῷ Ἀρειανῷ ἀῤῥωστήματι ἑαλωκέναι. « Nihil ipsum asserit cirea Trinitatem errasse; sed cum Sabellii hæresim impugnaret, quæ tum in magnam erumpebat perniciem, et personarum Trinitatem manifestam et multis modis differentem defenderet, extra callem abiisse, et in contrariam partem fuisse abreptum, indeque visum Ariano morbo laborare. » Quod ait de Sabelliana hæresi, de Noetiana intellige; post Origenem quippe suam Sabellius sparsit hæresim : verum non tam novam invexit sectam, quam veterem a Noeto præceptore suo traditam refinxit. Æqualis autem Origenis fuit Noetus, qui veteris et ipse propagator hæreseos potius quam novæ auctor dicendus est. Æqualis etiam utriusque fuit Beryllus Bostrenus episcopus, erroris ejusdem defensione, et deinde repudiatione celebris, postquam ab Origene convictus, et ad saniorem doctrinam traductus est. Hos perstringit Origenes, cum alibi frequenter, tum in libro quem *in Epistolam ad Titum* scripsit; quique laudatur a Pamphilo in *Apologia*. Initia doctrinæ hujus jam inde ab Ignatii temporibus repetit Baronius ad an. Christi 260, num. 63. Quod ergo dixit anonymus Sabellii hæresim impugnasse Origenem, sic accipiendum est, hanc ab eo impugnatam hæresim quæ a vetustis hæreticis orta, a Noeto et Beryllo suis propugnata temporibus, novum deinde a Sabellio nomen ac formam accepit. Ac si quis Ἀρειανίζειν diceret Origenem, eam nempe tueri doctrinam, quæ multo post ab Ario amplificata, nomen ab eo adepta est.

XII. Multum quidem valet apud me, pro eo ac debet, Patrum illorum auctoritas, qui doctrinam Origenis de Trinitate suffragiis suis comprobarunt. Sed mihi tamen pluris est ipsa veritas, quam et ex Origenianæ doctrinæ connexione, et ex attente perspectis Adamantii verbis, et ex Patrum aliorum complurium testificationibus, (98) in partes sectam ab ipso Trinitatem, et essentiæ ac divinitatis quibusdam veluti gradibus distinctam clamantium, liquido mihi perspexisse videor. Adde Platonicæ philosophiæ decreta, ad quæ fere sua expressit Origenes, quod jam supra monuimus, larvam quamdam Trinitatis effingere, personis constantem tribus, inæquali præditis dignitate, potestate, antiquitate

A et sapientia. Cyrillus lib. III *contra Julian.* : Πλάτων ἕνα μὲν εἶναι τὸν δημιουργὸν διωρίσατο τὸν ἁπάντων αἴτιον, ὃν καὶ προσεχῆ τῷ κόσμῳ γενέσθαι φησί· προϋφεστάναι γε μὴν αὐτοῦ Θεὸν ἕτερον, ἤτοι τὴν ἰδέαν τἀγαθοῦ. Προσεπινοεῖ δὲ καὶ τρίτον αἴτιον, τάξει δὲ καὶ φύσει τῶν πρώτων μειονεκτούμενον, ὃ δὴ καὶ ψυχὴν τῶν ὄντων ἁπάντων ἀποκαλεῖ. « Plato unum quidem esse opificem definivit, rerum omnium causam, quem et propinquum mundo esse dixit, exstitisse vero Deum alterum ante hunc, nempe boni ideam. Excogitat præterea et tertiam causam, ordine quidem et natura prioribus illis inferiorem, quam et animam universarum rerum appellat. » Quo ex fonte profluxere non Origenis errores solum adversus sanctissimam Trinitatem, aliorumve quos recensuimus Patrum minus circumspectæ locutiones, sed quidquid etiam fuit contra idem mysterium ab hæreticis insanitum.

B XIII. Si non ex supra allatis et in utramque partem expositis testimoniis, quibus Filii et Spiritus sancti dignitatem labefactare vel asserere visus est Origenes, satis ipsius elucet sententia : at facile certe deprehenditur ex sequentibus, in quibus molitionem rerum in Deum Patrem transcribit; Filium vero secundariam tantum creationi impendisse vult operam, et instrumenti vel ministri partes obiisse : (99) Οὕτω τοίνυν, inquit tom. II *in Joan.*, num. 6, καὶ ἐνθάδε, εἰ πάντα διὰ τοῦ Λόγου ἐγένετο, οὐχ ὑπὸ τοῦ Λόγου ἐγένετο, ἀλλ' ὑπὸ κρείττονος καὶ μείζονος παρὰ τὸν Λόγον· τίς δ' ἂν ἄλλος οὗτος τυγχάνῃ (100), ἢ ὁ Πατήρ;

C Duplex est hujus loci labes, nam et Filium Patre minorem ac inferiorem esse decernit, et rerum creationem penitus ipsi abjudicat; in qua Patri tantum ministrasse, non molitorem itidem ut Patrem fuisse dicit lib. I *Περὶ ἀρχῶν* in ipso prooemio, num. 4 : « Jesus Christus ipse qui venit, ante omnem creaturam natus ex Patre est. Qui cum in omnium conditione Patri ministrasset (*per ipsum enim omnia facta sunt* [24]) novissimis temporibus seipsum exinaniens homo factus est : » quem locum repetit auctor libri *De deitate et incarnatione Verbi ad Januarium*, qui tomo quarto operum Augustini subjici solet, cap. 1. Repetiit et ante illum Pamphilus in *Apologia*; atque illum ex lib. III *in Epist. ad Coloss.* : « Data est autem lex Moysi per angelos, in

[24] Joan. I, 3.

(98) *In partes sectam ab ipso Trinitatem*, etc. Ex his quæ supra infraque observavimus, satis ostensum est nullos gradus in Trinitate constituisse Origenem, nisi respectu causæ, principii, fontis et originis; ac proinde nullo modo in partes sectam ab ipso fuisse essentiam divinam. Unum hoc addam e libro I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 2, num. 6 : « Observandum namque est ne quis incurrat in illas absurdas fabulas eorum qui prolationes quasdam sibi ipsis depingunt ut divinam naturam in partes vocent (secent), et Deum Patrem, quantum in se est, dividant, cum hoc de incorporea natura vel leviter suspicari non solum extremæ impietatis sit, verum etiam ultimæ insipientiæ, nec omnino ad intelligentiam consequens ut incorporeæ naturæ substantialis divisio possit intelligi. Magis ergo sicut voluntas

D procedit e mente, et neque partem aliquam mentis secat, neque ab ea separatur aut dividitur, tali quadam specie putandus est Pater Filium genuisse, imaginem scilicet suam, ut, sicut ipse invisibilis est per naturam, ita imaginem quoque invisibilem genuerit. Verbum enim est Filius, et ideo nihil in eo sensibile intelligendum est. Sapientia est, et in sapientia nihil corporeum suspicandum est. *Lumen* est *verum quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum* (*Joan.* I, 9), sed nihil habet commune ad solis hujus lumen. » Hæc verba repetit Pamphilus in *Apologia* sua. Vide præterea observationes in num. 5 et in num. 24.

(99) *Οὕτω τοίνυν*, etc. Vide paulo supra num. 7 animadversiones nostras in hunc Origenis locum.

(100) Τυγχάνῃ. Lege τυγχάνοι. Edit.

manu et virtute mediatoris Christi [28], qui cum esset in principio Verbum Dei, et apud Deum esset, et Deus esset Verbum, Patri in omnibus ministravit. *Omnia enim per ipsum facta sunt*, Id est, non solum creaturæ, sed et lex et prophetæ.» Unde tomo xx *in Joan.*, num. 7, ipsum quidem αὐτόπτην esse ait eorum quæ sunt in Patre; angelos autem videre eadem per ipsum, tanquam per mediatorem et ministrum, ὡς διὰ μεσίτου καὶ ὑπηρέτου. Et tom. I, num. 22, Christum eatenus esse Creatorem docet, quatenus dixit Pater: *Fiat lux*, id est, quatenus in facienda luce Patri ministrum se præbuit. (1) Clarissime vero sententiam hanc expressit lib. vi *contr. Cels.*, num. 60: Τὸν μὲν προσεχῶς δημιουργὸν εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, καὶ ὡσπερεὶ αὐτουργὸν τοῦ κόσμου· τὸν δὲ Πατέρα τοῦ Λόγου, τῷ προστεταχέναι τῷ Υἱῷ ἑαυτοῦ Λόγῳ ποιῆσαι τὸν κόσμον, εἶναι πρώτως δημιουργόν. Iam ergo liquet quo sensu dixerit in *Catena* Baltasaris Corderii *in Joan.* ad cap. I, 1 (si modo ea vere sunt Origenis, et aliquid *Catenarum* auctoritati tribuendum est): Δημιουργὸν τῶν πάντων τιθέμενος αὐτὸν, τὸ τοῦ Λόγου ὄνομα κατηγορεῖ αὐτοῦ. «Opificem rerum omnium statuens ipsum, Verbi nomine ipsum afficit;» ubi et ποιητὴν τῶν πάντων appellat: et ait paulo post: Πῶς γὰρ οὐκ ἔδει αὐτὸν εἶναι πρὸ πάντων, καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν κτίστην ὄντα; «Quomodo enim non oportebat esse ipsum ante omnia, et cum primum esse cœperunt, qui eorum Creator est?» et mox: Ὅτε δὲ ἐδημιούργει εἰς οὐσίαν ἔφερε τὰ πάντα, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ἦν, καὶ Θεὸς ἦν. «Cum vero opificis agebat partes, cunctis præbebat ut essent, et erat apud Deum, et Deus erat;» et denique: Ἀλλ' οὐχ ὁ δημιουργὸς τοῦ παντὸς τοιοῦτος, τυγχάνων Θεὸς Λόγος κατ' οὐσίαν· διὸ καὶ Σοφία, καὶ Ἀλήθεια ἐν ταῖς θεολογίαις ὀνομάζεται. «At non ita rerum omnium Conditor, qui Deus Verbum est secundum essentiam. Unde et Sapientia appellatur, et Veritas, cum de rebus divinis disseritur.» Item lib. vii *in Epist. ad Rom.*, num. 9: «Nihil est visibilis, sive invisibilis creaturæ, quod Filio possit adæquari: nullo enim pacto creatori suo creatura potest conferri: et si creator ipse donatus est nobis, quomodo non cum ipso nobis omnis creatura donabitur?» Rerum effectorem Filium esse putat, sed secundarium: et res quidem creasse, at instrumenti vice fungentem; Patrem vero creationis auctorem esse, et primariam ac præcipuam causam: atque ita suum cuique officium partitur. Hinc Gennadius lib. *De Dogmat.*, cap. 4: «Nihil officio singulare, nec alteri communicabile (*in Trinitate credamus*) ut Origenes.» Hinc etiam Cyriacus apud Simeonem Metaphrastem inter dogmata Origenistarum Palæstinorum sæculi sexti ponit illud: «Trinitatem non fuisse mundi opificem,» et Justinianus Origenem conqueritur Filium et Spiritum sanctum appellasse λειτουργικὰ ζῶα, «ministratoria animalia,» ut supra a me observatum est.

XIV. (2) Easdem partes in rerum molitione nonnulli e vetustioribus Patribus Filio tribuerunt. Theophilus Antiochenus lib. II *ad Autolycum*: Τοῦ-

[28] Galat. III, 19.

(1) *Clarissime vero sententiam hanc expressit lib.* vi *contra Celsum, num.* 60: *Τὸν μὲν προσεχῶς*, etc. Si nimium urgeretur hic locus, illud potius in Origene vituperandum esset, quod in creatione plus Filio tribuat quam Patri: nam illius qui creat plures esse partes videntur in creatione, quam illius qui creari jubet. Sed non ea fuit Origeni sententia: nec de Patre detrahit, cum Filio creationem mundi attribuit; nec de Filio, cum omnipotentiam, qua mundum creavit, ad Patrem refert, ut primarium Creatorem. Cum diceret Celsus *indignum esse primo et maximo Deo jubere: Fiat hoc*, optime respondet Origenes Deum non alicui ministro ab ejus substantia alieno hanc provinciam commisisse, sed proprio Filio et Verbo, cui omnia tradidit. Locus autem ad quem hic lectorem dimittit Origenes, exstat lib. II, num. 9, ubi sic loquitur: Εἰ γὰρ ἐνετείλατο ὁ Θεὸς, καὶ ἐκτίσθη τὰ δημιουργήματα· τίς ἂν κατὰ τὸ ἀρέσκον τῷ προφητικῷ Πνεύματι εἴη ὁ τὴν τηλικαύτην τοῦ Πατρὸς ἐντολὴν ἐκπληρῶσαι δυνηθεὶς, ἢ ὁ, ἵνα οὕτως ὀνομάσω, ἔμψυχος Λόγος καὶ ἀλήθεια τυγχάνων; «Nam si mandavit Deus, et conditæ sunt creaturæ, quis est qui secundum prophetici Spiritus sententiam, tantum mandatum adimplere potuisset, præter eum, qui, ut ita dicam, animatum Verbum, et veritas est?» Huc ergo redit tota Origenis ratiocinatio: Quemadmodum Patre indignum non est Filio mandare ut mundum creet, quia proprius ejus Filius est, ac proprium Verbum; ita nec Filio indecorum mandata Patris capessere, quia nulla res creata ejusmodi mandata adimplere potuisset. — D. Prud. Maran *De divinit. Christi* lib. IV, cap. 16, num. 6. Vide et Bullum *Defens. fidei Nicæn.*, de Filii τῷ ὁμοουσίῳ, cap. 5, num. 6, et cap. 9, num. 10, cujus observationes in nota sequente adducimus.

(2) *Easdem partes in rerum molitione nonnulli e vetustioribus Patribus Filio tribuerunt.* Certe a Patre tanquam summo opifice quasi imperante, per Filium Patris jussionem ac voluntatem exsequentem, creata fuisse omnia, adeo Arianum non est, ut etiam catholici doctores qui post concilium Nicænum vixerunt, quique Arianæ hæresis acerrimi impugnatores fuere, passim illud in scriptis affirmare non sint veriti. Athanasius in lib. *De decretis Nicænæ synodi*, hæc de psalmo XXXII: «Ipse mandavit et creata sunt,» exponit sic, ut Patrem Filio mandasse velit: Ἑνός ἐστι Θεοῦ, ὡς χειρὶ χρωμένου τῷ ἰδίῳ Λόγῳ, καὶ ἐν αὐτῷ ποιοῦντος τὰ πάντα. «Unius sunt Dei, inquit, Verbo suo quasi manu propria utentis, et in eo omnia facientis.» Eodem libro infra: «Etenim Filius Dei, inquit, ut ex ipsis Scripturis patet, ipse est Dei Verbum, et sapientia, et imago, et manus, et virtus.» Ubi non minus apte Filium vocat *manum Patris*, quam Ecclesia eum appellat *Dexteram Dei*, et Spiritum sanctum nominat *Digitum dextræ Dei*, in illo hymno celebratissimo: *Veni Creator Spiritus*. Orientales in *Exemplo fidei* contra Photinum hæreticum: «Et iterum, inquiunt, confirmantes Christianismi intellectum dicimus: Quoniam si quis Christum Deum Filium Dei ante sæcula subsistentem et ministrantem Patri ad omnium perfectionem non dicat; sed ex quo de Maria natus est, ex eo et Christum et Filium nominatum esse, et initium accepisse ut sit Deus dicat, anathema sit.» Marius item Victor libro primo *De rerum creatione*:

Quæ mandante Deo cum plenus mente Parentis
Filius omnipotens faceret.

Eodem spectant et illa Prosperi in *Commentario ad psalmum* CXLVIII: «Ipse mandavit et creata sunt: *Quod enim Deus dicit, Verbo dicit: et Verbum per quod facta sunt omnia, mandatum dicentis exse-*

τον τὸν Λόγον ἔσχεν (ὁ Θεὸς) ὑπουργὸν τῶν ὑπ' αὐτοῦ γεγενημένων, καὶ δι' αὐτοῦ τὰ πάντα πεποίηκεν. « Hoc Verbum habuit (Deus) ministrum operum suorum, et omnia per ipsum fecit. » Tum inferius : Ὁπότε δὲ ἠθέλησεν ὁ Θεὸς ποιῆσαι ὅσα ἐβουλεύσατο, τοῦτον τὸν Λόγον ἐγέννησε προφορικόν. « Quando autem voluit Deus facere quæcunque deliberaverat, hoc Verbum genuit prolatitium. » Et paulo post : Θεὸς οὖν ὢν ὁ Λόγος, καὶ ἐκ Θεοῦ πεφυκὼς, ὁπόταν βούληται ὁ Πατὴρ τῶν ὅλων, πέμπει αὐτὸν εἴς τινα τόπον. « Cum ergo Deus sit Verbum, et ex Deo prognatus, quotiescunque vult Pater universorum, mittit eum in locum aliquem. » Justinus in *Dialogo cum Tryphone* : Οὗτος ὁ ὀφθεὶς τοῖς πατριάρχαις λεγόμενος Θεὸς, καὶ Ἄγγελος καὶ Κύριος λέγεται, ἵνα καὶ ἐκ τούτων ἐπιγνῶτε αὐτὸν ὑπηρετοῦντα τῷ τῶν ὅλων Πατρί. « Iste qui patriarchis visus est, et dicitur Deus, et Angelus, et Dominus appellatur ; ut ex his quoque intelligatis ipsum Patri universorum ministrare ; » et alio loco : Δι' ὧν ἀποδέδεικται ὑπὸ τῷ Πατρὶ καὶ Κυρίῳ τεταγμένος, καὶ ὑπηρετῶν τῇ βουλῇ αὐτοῦ. « Per quæ demonstratum est Patri et Domino subjectum esse ipsum, ac ejus vo-

A luntati servire. » Irenæus lib. III, cap. 8 : « Cui ergo præcepit? Verbo scilicet, per quod, inquit, cœli firmati sunt ; » et lib. IV, cap. 17 : « Ministrat enim ei (*Patri*) ad omnia sua progenies, et figuratio sua, id est Filius et Spiritus sanctus, Verbum et Sapientia, quibus serviunt et subjecti sunt omnes angeli. » Episcopi sex Antiochenæ synodi in epistola ad Paulum Samosatenum antequam deponeretur : Τοῦτον τὸν Υἱὸν πιστεύομεν σὺν τῷ Πατρὶ ἀεὶ ὄντα ἐκπεπληρωκέναι τὸ πατρικὸν βούλημα πρὸς τὴν κτίσιν τῶν ὅλων. « Hunc (*Filium*) credimus semper exsistentem cum Patre implevisse Paternam voluntatem ad creationem universorum. » Atque ex hoc dogmate occasionem videntur habuisse Arius et Aetius, cur creationis rerum Patrem primariam
B esse causam, instrumentum vero Filium arbitrarentur : quam eorum insaniam castigaverunt Athanasius orat. 3 et 5, Cyrillus lib. XV et XVI, et alii.

XV. Non Filii majestatem solum oppugnavit Origenes, sed de ejus etiam bonitate detraxisse ipsum auctor est Hieronymus (3) in *Epist. ad Avit.*, cap. 1 : « Deum Patrem omnipotentem, inquit, appellat bonum, et perfectæ bonitatis : Filium non esse bo-

quitur. » Scriptoribus illis libet hic unum Hilarium adjungere, qui in libro IV *De Trinitate* agens de verbis illis Genes. I : « Faciamus hominem ad imaginem nostram, » etc., sic loquitur : « Per id quod dictum est, *Faciamus hominem*, ex eo origo est, ex quo capit et sermo : in eo vero quod Deus ad imaginem Dei facit hominem, significatur etiam is per quem consummatur operatio. » Et paulo post : « In eo quod dicitur, *Faciamus*, et jussio exæquatur et factum. » Et mox iterum de Sapientia sive Filio Dei Patri suo aggaudente in creationis operibus, hæc habet : « Causam lætitiæ suæ Sapientia docuit : lætabatur autem ob lætitiam Patris in perfectione mundi et in filiis hominum lætantis. Scriptum est enim : *Et vidit Deus quia bona sunt* (*Gen.* I, 10). Placere Patri opera sua gaudet, per se ex præcepto ejus effecta. » Sane si is qui dixerit Patrem, qua Pater est, primarium esse mundi opificem, qui hæc universa per Filium suum condiderit, pro Ariano habendus est, vix ab Arianismi labe purus erit ipse Paulus in *Epist. I ad Corinth.*, cap. 8, vers. 6, de partibus, ut ita loquar, Patris et Filii in rerum creatione et renovatione sic disserens : *Nobis unus est Deus Pater, a quo omnia, et nos in ipso : et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum.* Nam illud ἐξ οὗ, *a quo*, causam primam denotare manifestum est. Unde et Theodorus Beza ad locum hæc adnotat : « Cum Pater a Filio distinguitur, illi principium tribuitur. » Scilicet hæc omnia omnino referenda sunt ad illam Filii subordinationem qua Patri ut auctori suo (hic iterum ipsis Hilarii verbis utor) subjectus est. Quid quod in ipso Symbolo Nicæno credere jubemur, primo « in unum Deum Patrem omnipotentem, omnium visibilium et invisibilium Creatorem : » deinde, « in unum Dominum Jesum Christum, etc., per quem omnia facta sunt. » Ut paucis rem totam complectar : qui dixerit Deum Patrem, tanquam fontem divinitatis adeoque omnium operationum divinarum originem, a seipso per Filium suum mundum condidisse, ac proinde rerum omnium primarium esse opificem ; næ is Arianæ hæresis neutiquam incusandus est ; nisi vero antiquis Ecclesiæ Patribus universis, adeoque ipsis scriptoribus θεοπνεύστοις Arianismi dicam impingere velimus. Sed illud demum Arianæ esset blasphemiæ, si quis doceret Patrem hæc universa

constituisse per Filium, tanquam per instrumentum sibi extraneum, aut tanquam per virtutem aliquam ante cætera omnia creatam, atque ab ipsius essentia alienam : quæ impietas mentem Origenis ne per somnium quidem unquam subiit. — Hæc Georgius Bullus in *Defensione fidei Nicænæ* de Filii τῷ ὁμοουσίῳ, cap. 5, num. 6, et cap. 9, num. 10.

C (3) *Auctor est Hieronymus*, etc. Pugnat Hieronymi judicium cum pluribus Origenis testimoniis, præsertim cum his quæ docet tom. I *in Joan.*, num. 11, apostolos evangelizasse bona, ut prædixerat Isaias, cum Christum evangelizaverunt, qui est « bonum nullo alio bono inferius, multitudo bonorum, in quo beneplacitum fuit omnem plenitudinem divinitatis habitare corporaliter..... qui a bono Patre accepit, ut esset bona, » id est, omnium bonorum complexio : Οὐδενὸς γὰρ ἔλαττον ἀγαθοῦ καὶ τοῦτο τὸ ἀγαθόν..... Πλῆθος ἀγαθῶν ἐστιν Ἰησοῦς..... ὁ ἀπὸ τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς τὸ ἀγαθὰ εἶναι λαβών. Qui ergo bonum negare potuit eum, quo omnia bona contineri declarat? Videtur Origenis vituperandi ansa arrepta ex his quæ dixit in hæc Christi verba : *Quid me vocas bonum ? Nemo bonus, nisi solus Deus* (*Luc.* XVIII, 19). Singula loca expendamus. Origenes tom. I *in Joan.*, num. 40, ut ad sanitatem revocet hæreticos, qui alium Deum justum, alium bonum, alium creatorem, alium crea-
D tore majorem dicebant, concedit eis Deum Patrem Creatore majorem dici posse, si Creator ejus Filius intelligatur ; similiter, « justum et bonum de Patre et Filio dici posse, Filio justitia exsistente, qui accepit potestatem judicandi, quoniam Filius hominis est (*Joan.* V, 27), et judicabit orbem terrarum in justitia (*Psal.* XCVII, 9) : Patre vero (eos qui in justitia Filii castigati fuerint, post Christi regnum beneficiis afficiente) boni vocabulum operibus ostensuro, quando fuerit Deus omnia in omnibus (*I Cor.* XV, 28). » Hanc ob causam Christum dixisse conjicit : *Quid me appellas bonum? Nemo bonus, nisi unus Deus Pater* (*Marc.* X, 18). Nullum Arianismi vestigium in hac subtili interpretatione, quæ si bonitatem Filio detrahit, justitiam Patri detrahere dicetur. Eadem Christi verba interpretatur in lib. V *contra Celsum*, num. 11, ubi solis et stellarum cultum a Celso defensum refellens, sic loquitur : Ὁ Σωτὴρ ἡμῶν καὶ Κύριος, ἀκούσας ποτὲ,

num, sed auram quamdam et imaginem bonitatis; ut non dicatur absolute bonus, sed cum additamento, Pastor bonus, et cætera. › Anonymus quoque apud Photium, cod. CXVII, et Pamphilus in *Apologia* errorem hunc inter eos recensent, qui Origeni objici vulgo soliti sunt. Verba ipsa refert Justinianus ad calcem epistolæ ad Menam, quæ a Rufino interprete emendata, et in orthodoxam sententiam detorta ac interpolata sunt lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 2, num. 13, unde ea cap. 15, sumpsit auctor libelli *De deitate et incarnatione Verbi*, qui reperitur ad calcem tomi IV Augustini. Hac labe fœdata sunt ista quæ supra adduximus e tom. II *in Joan.*, num. 6: (4) Οὕτω τοίνυν καὶ ἐνθάδε, εἰ πάντα διὰ τοῦ Λόγου ἐγένετο, οὐχ ὑπὸ τοῦ Λόγου ἐγένετο, ἀλλ' ὑπὸ κρείττονος καὶ μείζονος παρὰ τὸν Λόγον· τίς δ' ἂν B ἄλλος οὗτος τυγχάνῃ ἢ ὁ Πατήρ; et hæc e tom. VI, num. 23: Ὁ γὰρ πέμψας αὐτὸν Πατὴρ, ὁ τῶν ζώντων Θεὸς, ὡς αὐτὸς Ἰησοῦς μαρτυρεῖ, τοῦ Ἀβραὰμ, καὶ τοῦ Ἰσαὰκ, καὶ τοῦ Ἰακὼβ, ὁ διὰ τοῦτο Κύριος τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι πεποίηκεν αὐτά· οὗτος καὶ μόνος ἀγαθὸς, καὶ μείζων τοῦ πεμφθέντος. Nihilo saniora isthæc e lib. V *contr. Cels.*, num. 11: Ὁ Σωτὴρ ἡμῶν καὶ Κύριος ἀκούσας ποτὲ, *Διδάσκαλε ἀγαθέ*, ἀναπέμπων τὸν λέγοντα τοῦτο ἐπὶ τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα, φησί· *Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς ὁ Θεὸς ὁ Πατήρ*· εἴπερ δὲ τοῦτο εὐλόγως, ὡς εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ τυγχάνων, εἴρηκεν, ὁ Υἱὸς τῆς ἀγάπης τοῦ Πατρὸς, πῶς οὐχὶ εὐλογώτερον ἂν τοῖς προσκυνοῦσιν εἶπεν ἥλιος· Τί με προσκυνεῖς; *Κύριον* γὰρ *τὸν Θεόν* C A *σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις*, ᾧ κἀγὼ καὶ πάντες οἱ σὺν ἐμοὶ προσκυνοῦμεν καὶ λατρεύομεν. Bonitatem illam quæ Deo Patri convenit, Christo detrahit, non tantum quatenus homo est, sed etiam quatenus est imago bonitatis Dei, hoc est quatenus est Deus. Nullibi vero apertius quam tom. XV *in Matth.*, num. 10: (5) Ὡς μὲν πρὸς τὸν Πατέρα, inquit de Christo, εἰκών ἐστιν ἀγαθότητος, ὡς δὲ πρὸς τὰ λοιπὰ, ὅπερ ἡ τοῦ Πατρὸς ἀγαθότης πρὸς αὐτόν· ἢ καὶ μᾶλλόν ἐστί τινα ἀναλογίαν προσεχῆ ἰδεῖν ἐπὶ ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Σωτῆρα ὄντα εἰκόνα τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ, ἥπερ ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος πρὸς ἀγαθὸν ἄνθρωπον, καὶ ἀγαθὸν ἔργον, καὶ ἀγαθὸν δένδρον· πλείων γὰρ ἡ ὑπεροχὴ πρὸς τὰ ὑποδεέστερα ἀγαθὰ ἐν τῷ Σωτῆρι, καθό ἐστιν εἰκὼν B τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, ἥπερ ἡ ὑπεροχὴ τοῦ Θεοῦ ὄντος ἀγαθοῦ πρὸς τὸν εἰπόντα Σωτῆρα· *Ὁ Πατὴρ ὁ πέμψας με μείζων μού ἐστιν*, ὄντα πρὸς ἑτέρους καὶ εἰκόνα τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ.

Adversus ea præscribere velle, non est candoris nostri. Quam autem solaris radii comparationem adhibuimus supra, eamdem hic replicare necesse est, ut ejus de Filii bonitate sententia innotescat. Quemadmodum ergo tanto dignitate Patris inferiorem credidit Filium, quanto solaris radius solis ipsius dignitati decedit; eamdem esse bonitatis Filii rationem ad Patris bonitatem censuisse ipsum putandum est. Ut enim quamdam solis imaginem, sed rudem et imperfectam continet ac exprimit solaris radius; pari modo imaginem Paternæ bonitatis referre Filium existimavit, non perfectam

Διδάσκαλε ἀγαθέ, ἀναπέμπων τὸν λέγοντα τοῦτο ἐπὶ τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα, φησί· *Τί με λέγεις ἀγαθόν; Οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς ὁ Θεὸς ὁ Πατήρ*. Εἴπερ δὲ τοῦτ' εὐλόγως, ὡς εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ τυγχάνων, εἴρηκεν ὁ Υἱὸς τῆς ἀγάπης τοῦ Πατρὸς, πῶς οὐχὶ εὐλογώτερον ἂν τοῖς προσκυνοῦσιν εἶπεν ἥλιος· Τί με προσκυνεῖς; *Κύριον γὰρ τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις*, ᾧ κἀγὼ καὶ πάντες οἱ σὺν ἐμοὶ προσκυνοῦμεν καὶ λατρεύομεν. ‹ Cum Salvator noster et Dominus aliquando se audiisset *magistrum bonum* appellari, eum, qui sic vocabat, ad Patrem suum remisit his verbis: *Quid me dicis bonum? Nemo bonus, nisi unus Deus Pater* (*Marc.* X, 18). Id si merito dixit Filius charitatis Patris ut imago bonitatis Dei, quanto convenientius eos, qui ipsum colerent, compellaret sol in hunc modum: Quid est quod me adores? *Dominum Deum tuum* D *adorabis, et illi soli servies* (*Deut.* VI, 13; *Matth.* IV, 10), quem ego et qui mecum sunt omnes adorant, cuique serviunt. › Visa sunt Arianis verba Christi soluta et expedita: at Origenes, ut in difficili loco, desudavit, et varias quæsiit interpretationes. Mirum non erat Arianis, quod solum Deum Christus bonum dixisset: aliam enim in eo, aliam in Patre substantiam fingebant. Contra Origenes hæc a Christo dicta esse contendit, non quod ipse bonus non sit, sed quod unius naturæ divinæ bonitas in Patre, justitia in Filio consideretur; vel quod Filius a Patre bonitatem acceperit, Pater autem a nemine. Ex his explanatur alius locus a Justiniano objectus ad calcem epistolæ ad Menam, qui sic habet: Οὕτω τοίνυν ἡγοῦμαι καὶ ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος καλῶς ἂν λεχθήσεσθαι, ὅτι εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ ἐστιν, ἀλλ' οὐκ αὐτὸ ἀγαθόν. Καὶ τάχα καὶ Υἱὸς ἀγαθὸς, ἀλλ' οὐχ ὡς ἁπλῶς ἀγαθός. Καὶ ὥσπερ εἰκών ἐστι τοῦ Θεοῦ ἀοράτου, καὶ κατὰ τοῦτο Θεὸς, ἀλλ' οὐ περὶ οὗ λέγει αὐτὸς ὁ Χριστός· *Ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν*· οὕτως εἰκὼν ἀγαθότητος, ἀλλ' οὐχ ὡς ὁ Πατὴρ ἀπαραλλάκτως ἀγαθός. ‹ Ita etiam existimo et de Salvatore præclare dictum iri, illum esse imaginem bonitatis Dei, sed non ipsam bonitatem. Ac fortasse bonus dicetur ipse Filius, sed non ut simpliciter bonus. Et quemadmodum Dei invisibilis imago est, atque idcirco Deus, non tamen is de quo dicit ipse Christus: *Ut cognoscant te solum verum Deum* (*Joan.* XVII, 3), ita imago bonitatis est, at non, ut Pater, sine ulla differentia bonus. › Ubi naturam in personis divinis considerat Origenes, bonitatem, seu, quod idem est, voluntatem Dei, ut supra vidimus, quæ est in Filio, ἀπαράλλακτον, *nullatenus diversum* esse statuit a voluntate Patris. Hic autem in astruenda personarum distinctione occupatur, ac Filium negat esse, ut Patrem ἀπαραλλάκτως bonum, quia Pater bonum ipsum est et fons bonitatis, Filius imago bonitatis, et bonus de bono. Tota ergo illa differentia nequaquam in ipsam bonitatem cadit, sed in modum quo Pater bonus est, et Filius bonus; Pater quidem bonitate a nemine accepta; Filius bonitate a Patre manante. — D. Prudentius Maran. *De divinit. Christi*, lib. IV, cap. 16, num. 1. Vide insuper Bullum *Defens. fidei Nicænæ* de Filii τῷ ὁμοουσίῳ, cap. 9, num. 13.

(4) *Οὕτω τοίνυν καὶ ἐνθάδε εἰ πάντα*, etc. Vide paulo supra, num. 7, animadversionem nostram in hæc ipsa Origenis verba.

(5) *Ὡς μὲν πρὸς τὸν Πατέρα.* Vide paulo supra num. 7, observationes nostras in hæc verba tom. XIII *in Joan.*: Ἀλλ' ὅμως τῶν τοσούτων, etc.

quidem ac per omnia archetypo ipsi similem et æqualem, sed expressam leviter, et exemplaris præstantia longe inferiorem. Si quando igitur bonitatem Filii eamdem esse docet ac Patris bonitatem, velut lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 2, num. 10 et 13, ubi eamdem esse ait utriusque potentiam, bonitatem eamdem, et quæcunque habet Pater, habere et Filium, facilis est intellectus; Filii nempe bonitatem Paternæ bonitatis esse particulam et auram, e Paterna bonitate deceptam ac delibatam. Si quando Patri soli bonitatem tribuit, primigeniam bonitatem, et bonitatis intelligit principium ac fontem; Filium autem Paterna tantum illa bonitate impertitum. Cujus impietatis occasionem videtur accepisse ex male intellecto Matthæo XIX, 17, et Joan. XVII, 13, et ex Platone qui *boni* nomen ad Deum peculiariter pertinere dicebat.

XVI. Simili modo explicandum venit dogma alterum, quod ab ipso propositum refert Hieronymus epist. 59, *ad Avit.*, cap. 1 : « Filium, quantum ad Patrem, non esse veritatem, quantum ad nos, esse imaginariam veritatem. » Paria fere habet Augustinus, *De hæres. ad Quodvultdeum*, hæres. 43 : « Dicit præterea Origenes, inquit, quod Filius Dei sanctis hominibus comparatus, veritas sit; (6) Patri collatus, mendacium. » Nec dissimilia quæ ex epistola decretali Palæstinorum episcoporum repræsentat Guido Carmelita adversus Origenistas in *Summ. de hæres.*, in hær. Origenist. : « Si qui sunt qui in suis tractatibus tradiderunt quod Filius nobis comparatus sit veritas, Patri collatus mendacium, et quod est Petrus et Paulus ad Salvatorem, hoc est Unigenitus Filius et Deus Verbum comparatus Patri..... et ipsi, et dogmata ipsorum sint Ecclesiæ anathema. » Quibus astipulatur anonymus ille defensor Origenis, quem dixi, et inter capita in ipso reprehendi solita postremum illud ponit : Ὅτι ἡ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ, ὡς πρὸς ἐκεῖνον, οὔ ἐστιν εἰκὼν, καθ' ὃ εἰκὼν, οὐκ ἔστιν ἀλήθεια. « Imaginem Dei respectu ejus cujus est imago, quatenus est imago, non esse veritatem. » Videtur hæc hæresis libro I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 2, num. 6, fuisse expressa, sed Rufini artibus dissimulata, et falsa hac interpretatione obducta : « Imago ergo est invisibilis Dei Patris Salvator noster, quantum ad ipsum quidem Patrem, veritas ; quantum autem ad nos, quibus revelat Patrem, imago est, per quam cognoscimus Patrem. »

XVII. Quæ Origeni dica impingi solet, negasse ipsum Patrem a Filio, Filium a Spiritu sancto, Spiritum sanctum ab angelis, angelos ab hominibus videri posse, facilis expurgatu non est, si criminantium numerus spectetur et auctoritas. Primarium hunc ac præcipuum inter ejus errores statuit Epiphanius hær. LXIV, cap. 4, et in *Ancorato*, cap. 63, ubi verba ipsa Origenis exhibet : Μαθέτωσαν, inquit, πῶς οὐκ ἀπηξίωσεν Ὠριγένης εἰπεῖν, ὅτι οὐχ ὁρᾷ τὸν Πατέρα ὁ Υἱός· ἀλλά φησιν· Ὡς οὐ δύναται ὁρᾷν τὸν Πατέρα ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα οὐ δύναται ἰδεῖν τὸν Υἱόν. Καὶ πάλιν· Οἱ ἄγγελοι οὐ δύνανται ἰδεῖν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ οἱ ἄνθρωποι οὐ δύνανται ἰδεῖν τοὺς ἀγγέλους. « Discant quomodo non dubitavit Origenes dicere Filium non videre Patrem, sed dicit : Quemadmodum non potest videre Patrem Filius, nec Filium videre potest Spiritus sanctus. Et rursum : Angeli videre non possunt Spiritum sanctum, et homines non possunt videre angelos. » Eadem replicat in epistola ad Joannem Jerosolymitanum, cap. 2. Hieronymus quoque errores recensens librorum *Περὶ ἀρχῶν*, in epistola 59, *ad Avitum*, scripsisse eum ait in primo operis hujus volumine, « Deum Patrem, per naturam invisibilem, a Filio non videri ; » et in secundo : « Restat ut invisibilis sit Deus. Si autem invisibilis per naturam est, neque Salvatori visibilis erit. » Idem in epistola 61, *ad Pammach.*, cap. 3 : « Et primum de libro *Περὶ ἀρχῶν*, ubi loquitur : Sicut enim incongruum est dicere quod possit Filius videre Patrem, ita inconveniens est opinari quod Spiritus sanctus possit videre Filium. » In qua hæresi versatum fuisse Joannem Jerosolymitanum toto hoc capite demonstrat. Par est Gennadii querela lib.

(6) *Patri collatus, mendacium*, etc. Fatetur Petavius non ita desipuisse Origenem, ut Filium Dei ulla ratione mendacium diceret : sed hanc consecutionem ex ejus sententia ab Hieronymo supra citata nonnullos eruisse. Existimat Huetius hanc, ut ipse appellat, hæresim ex lib. I *De princip.*, cap. 2, num. 6, expressam fuisse, sed Rufini artibus intricatam, et falsa hac interpretatione obductam : « Imago est invisibilis Dei Patris Salvator noster, quantum ad ipsum quidem Patrem, veritas : quantum autem ad nos, quibus revelat Patrem, imago est, per quam cognoscimus Patrem. » Revera locus videtur aut Rufini, aut librariorum culpa corruptus; ita ut hæc Origenis sententia esse debeat, Filium respectu Patris esse imaginem, respectu nostri veritatem. Sed veritas hoc loco, prout opponitur imagini, idem sonat ac exemplar, nec Origenes, cum Filium respectu Patris imaginem, respectu nostri veritatem sive exemplar esse dicit, a cæteris Patribus discedit qui Patrem exemplar Filii, Filium cæterorum exemplar, Filium imaginem Patris, nos Filii imagines esse dixerunt. Si autem veritatis nomine intelligatur Verbum illud quod paternas omnes ideas complectitur, secundum quod Deus omnia gubernat, nihil longius abest ab Origenis mente, quam ut illud veritatem non esse diceret. Legere equidem malim : *Quantum ad ipsum quidem Patrem, virtus*, id est, persona divina. Sed tamen retineri potest vox illa, *veritas*, modo verum Filium, ac vere substantia divina a Patre donatum intelligamus. Vituperat hoc loco Origenes probolas a Valentinianis in generationem Filii inductas, ac Filium statuit ita imaginem Dei invisibilis dici, ut nequaquam assimiletur illis imaginibus, *quæ in materia aliqua, id est ligni, vel lapidis depingi vel exsculpi solent ;* sed *sicut ipse Pater invisibilis est per naturam, ita imaginem quoque invisibilem genuerit.* Unde statuit Filium, quantum ad Patrem attinet, esse veritatem, id est, personam divinam, ac rem vere per se subsistentem ; quantum ad nos, imaginem, per quam Deum cognoscimus. — D. Prudent. Maran. *De divinit. Christi* lib. IV, cap. 16, num. 1. Vide et Bullum *Defens. fidei Nicænæ* de Filii τῷ ὁμοουσίῳ, cap. 9, num. 17 et 18.

De dogmatib., cap. 4 : « Nihil, inquit, sibi invisibile a creaturis (*in Trinitate credamus*) ut Origenes. » Legendum, ni fallor, *ut creaturis*, hoc est, nihil esse credamus in Trinitate, quod ab aliquibus ejus personis videri non possit, quemadmodum a creaturis videri non potest, quod putavit Origenes. Par et illa Justiniani in *Epistola ad Menam*, et Isidori lib. VIII *Origin.*, cap. 5, et anonymi auctoris *Apologiæ pro Origene*, apud Photium, cod. CXVII, et Nicetæ Acominati, et Honorii Augustodunensis in lib. *De hær.* et Cedreni in *Compendio*, et Suidæ in voce Ὠριγένης, et Zonaræ lib. Η in *Decio*. Atque hunc porro errorem ab Adamantio mutuatus est Arius, quem dicere ausum esse narrat Athanasius *De synodis :* Ἀδύνατα Υἱῷ τὸν Πατέρα ἐξιχνιάσαι, οἷός ἐστιν ἐφ' ἑαυτοῦ. Αὐτὸς γὰρ ὁ Υἱὸς τὴν ἑαυτοῦ οὐσίαν οὐκ οἶδεν. Υἱὸς γὰρ ὤν, θελήσει Πατρὸς ὑπῆρχεν ἀληθῶς. Τίς γὰρ λόγος συγχωρεῖ τὸν ἐκ Πατρὸς ὄντα αὐτὸν τὸν γεννήσαντα γνῶναι ἐν καταλήψει; Δῆλον ὅτι τὸ ἀρχὴν ἔχον τὸν ἄναρχον ὡς ἔστιν ἐμπερινοῆσαι, ἢ ἐμπεριδράξασθαι οὐχ οἷόντέ ἐστιν. « Possibile enim ipsi non est investigare Patrem qualis in seipso est. Filius quippe suam ipse essentiam non novit. Cum sit enim Filius, voluntate Patris talis exstitit. Quæ enim concedit ratio eum qui sit ex Patre, genitorem ipsum comprehensione cognoscere? Perspicuum est, quod habet principium, eum qui careat principio mente complecti vel comprehendere non posse. »

XVIII. At eam criminationem ab Origene multis depellere conatur Rufinus *Invect.* I in Hieronymum, ostenditque ad refellendam Valentinianorum hæresim, qui Deum corporeum humanis membris habituque constantem describebant, Origenem probasse Deum ex natura sua corpore carere, ac proinde sub oculos cadere non posse, visionem quippe corporum esse; nosci autem posse, quod cognitio rerum sit corpore carentium; nosci igitur Patrem a Filio, videri neutiquam. Tum locum ipsum Origenis depromit, in quo hæc habentur : « Aliud est videre, aliud cognoscere : videri et videre corporum est; cognosci et cognoscere, intellectualis naturæ est. Quidquid ergo proprium corporum est, hoc nec de Patre est, nec de Filio sentiendum. Quod vero ad naturam pertinet Deitatis, hoc inter Patrem et Filium constat. » Ait demum depravatam hoc loco, et corruptam fuisse suam interpretationem, atque ita purgandi sui causa concludit : « Si quis negat quod non ita videt Filius Patrem, sicut Pater Filium; et non ita videt Spiritus sanctus Patrem et Filium, sicut videt Pater Filium et Spiritum sanctum, anathema sit. Videt enim, et verissime videt, sed ut Deus Deum, et lux lucem, et non ut caro carnem, sed ut Spiritus sanctus; non corporeis sensibus, sed virtutibus Deitatis. » Rufini responsionem arripuit et uberius explicavit Halloxius lib. IV *Orig. defens.*, quæst. 4. Porro locus Origenis his celebratus concertationibus exstat lib. I Περὶ ἀρχῶν, cap. 1, num. 8, cui similem alterum reperies lib. II, cap. 4, num. 3. His adjungi potest ad tutelam Origenis et ille quoque e tom. XX in Joan., num. 7 : Ὥσπερ ἀνθρώπους ἄν τινας εἴποιμεν ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπτας γεγονέναι τοῦ Λόγου, περὶ ὧν ὁ Λουκᾶς φησι· *Καθὼς παρέδοσαν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ Λόγου*· οὕτω τὸν Σωτῆρα αὐτόπτην λέξομεν εἶναι τῶν παρὰ τῷ Πατρὶ, καὶ κατὰ τοῦτο εἰρῆσθαι τό· *Οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, οὐκέτι αὐτόπτων ὄντων οἷς ἂν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ*· δηλοῖ δὲ τὸ αὐτόπτην τῶν ἐν τῷ Πατρὶ τυγχάνειν τὸν Σωτῆρα σαφῶς ἡ προκειμένη λέξις ἐν τῷ· *Ἃ ἐγὼ ἑώρακα παρὰ τῷ Πατρὶ, λαλῶ.* Hic autem, ut alibi sæpe, illud ex *Apologia* Pamphili usurpare licet : « Dubium autem non est, quod eodem sensu etiam in cæteris sentiat, nec sit sibi ipse contrarius. »

XIX. Attamen ne perfecte quidem et plene Patrem a Filio nosci, ita ut a seipso noscitur Pater, minoremque esse cognitionem Filii quam Patris nonnunquam Origenes asseruit : (7) nam Hieronymus in epist. 59, *ad Avit.*, cap. 4, recitat hoc ipsius decretum e lib. IV Περὶ ἀρχῶν, num. 35,

(7) *Nam Hieronymus*, etc. Hoc loco non suis ipse verbis loquitur Origenes, sed alium inducit loquentem, cujus sententiam nulla approbationis significatione confirmat, ut quisque perspicere potest ex ipso testimonio, quod Græce habetur lib. IV *De principiis*, num. 35. Atque etiamsi hoc loco non alienam sententiam, sed suam proponeret, illius profecto verba eodem sensu accipienda essent, quo ista Basilii ex lib. IV *adversus Eunomium :* Εἰ ἀληθινὸς Θεὸς, καὶ φῶς, καὶ ἄτρεπτος, καὶ ἀγαθὸς, καὶ ἅγιος, καὶ Κύριος ὁ Υἱός· ταῦτα δὲ καὶ ὁ Πατὴρ ὤν, οὐχ ὁμοίως ἐστὶν, ἀλλὰ μειζόνως· οὐκ οὐσίας ὑπεροχῇ, ἀλλὰ ποιότητος ὑπερβολῇ. « Si verus Deus, et lux, et immutabilis, et bonus, et sanctus; et Dominus est Filius. Hæc autem et Pater cum sit, non similiter est, sed amplius; non substantiæ exsuperantia, sed qualitatis præstantia. » Et hanc esse mentem Origenis intelligitur ex iis verbis quæ præcedunt apud Hieronymum, ubi Origenes suo nomine loquitur, ac statuit non esse dubium quin si Pater sit in Filio, et comprehendatur ab eo, in quo est : « Si enim Patrem cognoscit Filius, inquit, videtur, in eo quod novit Patrem, posse eum comprehendere : ut si dicimus artificis animum artis scire mensuram. Nec dubium quin si Pater sit in Filio, et comprehendatur ab eo in quo est. Sin autem comprehensionem eam dicimus, ut non solum sensu quis et sapientia comprehendat, sed et virtute et potentia cuncta teneat qui cognovit, non possumus dicere quod comprehendat Filius Patrem. Pater vero omnia comprehendit. Inter omnia autem et Filius est, ergo et Filium comprehendit. » Postrema verba Græce apud Justinianum ad calcem epist. ad Menam sic leguntur : Εἰ δὲ ὁ Πατὴρ ἐμπεριέχει τὰ πάντα, τῶν δὲ πάντων τέ ἐστιν ὁ Υἱὸς, δῆλον ὅτι καὶ τὸν Υἱόν. Unitatem essentiæ et æqualitatem in Patre et Filio mirifice exponit Origenes, dum Patrem a Filio comprehendi statuit, quia Pater in Filio est. Patrem ergo in Filio esse credebat, non quia Patri Filius obedit, sed quia Filio Pater totam divinam substantiam generando tradidit. Unde scientiam et sapientiam in utroque æqualem agnoscit Origenes, ac illud tantum comprehensionis genus, quo genitum comprehendit genitor, a Filio removet. — Domnus Prudent. Maran *De divinit. Christi* lib. IV, cap. 16 num. 2 et 4.

quod et Græce exhibet Justinianus in fine *Epistolæ* A *ad Menam* : Ἄλλος δέ τις ζητήσει εἰ ἀληθὲς τὸ ὁμοίως τὸν Θεὸν ὑφ' ἑαυτοῦ γινώσκεσθαι, τῷ γινώσκεσθαι αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Μονογενοῦς· καὶ ἀποφανεῖται ὅτι τὸ εἰρημένον· *Ὁ Πατὴρ ὁ πέμψας με μείζων μου ἐστὶν*, ἐν πᾶσιν ἀληθές. Ὥστε καὶ ἐν τῷ νοεῖν ὁ Πατὴρ μειζόνως καὶ τρανοτέρως καὶ τελειοτέρως νοεῖται ὑφ' ἑαυτοῦ, ἢ ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ. « Curiosus lector inquirat, utrum a semetipso cognoscatur Pater, quomodo cognoscitur a Filio; sciensque illud quod scriptum est : *Pater qui misit me, major me est* [26], in omnibus verum esse contendet, ut dicat et in cognitione Filio Patrem esse majorem, dum perfectius et purius a semetipso cognoscitur, quam a Filio. » Atque id esse causæ quare Filium a Patre comprehendi, Patrem vero a Filio neutiquam com- B prehendi posse opinatus sit, ait Hieronymus : contra quam Paganino Gaudentio visum est lib. *De comparat. dogm. Origen. cum philos. Platonis*; qui ideo censuisse Origenem scribit, Filium videre non posse Patrem, quia Filium habuit pro re creata; intellectum autem creatum rem infinitam cernere non posse. Cum enim putasse feratur neque Filium a Spiritu sancto videri posse, neque Spiritum sanctum ab angelis, neque angelos ab hominibus, vanam esse sequitur Gaudentii conjecturam. Eodem pertinet quod queritur Hieronymus, cap. 1, ejusdem *Epistolæ ad Avit.*, decrevisse Origenem, *Deum Patrem esse lumen incomprehensibile*. Anonymus quoque auctor *Apologiæ pro Origene*, apud Photium cod. CXVII, inter capita criminationum quæ Origeni C intentari solebant, tertium illud ponit [Υἱὸν] μὴ γινώσκειν τὸν Πατέρα, ὡς αὐτὸς ἑαυτόν. « Filium non cognoscere Patrem, ut seipse Pater cognoscit. » Hujus sane commenti notæ exstant tomo XXXII (8) *in Joan.*, num. 18 : Γινώσκει οὖν τὸν Πατέρα ὁ Υἱὸς, αὐτῷ τῷ γινώσκειν αὐτὸν ὄντι μεγίστῳ ἀγαθῷ, καὶ ὁποῖον ἂν ὁ ἐπὶ τελείαν γνῶσιν ὧν ἣν γινώσκει ὁ Υἱὸς τὸν Πατέρα, ἐδοξάσθη. Οἶμαι ὅτι καὶ ἑαυτὸν γινώσκων, ὅπερ καὶ αὐτὸ οὐ μακρὰν ἀποδεῖ τοῦ προτέρου, ἐδοξάσθη ἐκ τοῦ αὐτὸν ἐγνωκέναι. Cognitionem qua se cognoscit Filius, cognitione illa qua cognoscit Patrem paulo inferiorem esse definit; quod mox apertius prædicat, dicens τὴν Πατρὸς θεωρίαν εἶναι μείζονα τῆς ἐν Υἱῷ θεωρίας.

XX. Quæ quamvis asseveranter pronuntiata sint, (9) idem ipse tamen in iisdem Commentariis tomo I, num. 27, æqualem cognitionem Filii cognitioni Patris videtur statuere, adeo quid sequeretur parum ipsi ratum fixumque fuit : Ἐὰν δέ τις ζητῇ, inquit, εἰ πᾶν ὅ τί ποτε ἐγνωσμένον ὑπὸ τοῦ Πατρὸς κατὰ τὸ βάθος τοῦ πλούτου, καὶ τῆς σοφίας, καὶ τῆς γνώσεως αὐτοῦ, ἐπίσταται ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, καὶ φαντασίᾳ τοῦ δοξάζειν τὸν Πατέρα ἀποφαίνηταί τινα γινωσκόμενα ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἀγνοεῖσθαι ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ, διαρκοῦντος ἐξισωθῆναι ταῖς καταλήψεσι τοῦ ἀγενήτου Θεοῦ· ἐπιστατέον αὐτὸν ἐκ τοῦ ἀλήθειαν εἶναι τὸν Σωτῆρα, καὶ προσακτέον ὅτι εἰ ὁλόκληρός ἐστιν ἡ ἀλήθεια, οὐδὲν ἀληθὲς ἀγνοεῖ, ἵνα μὴ σκάζῃ λείπουσα ἡ ἀλήθεια οἷς οὐ γινώσκει, κατ' ἐκείνους, τυγχάνουσιν ἐν μόνῳ τῷ Πατρὶ, ἢ δεικνύτω τις ὅτι ἐστὶν ἃ γινωσκόμενα τῆς ἀληθείας προσηγορίας οὐ τυγχάνοντα, ἀλλ' ὑπὲρ αὐτὴν ὄντα. Addendum censerem et istum e lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 3, num. 4 (quem usurpat cap. 18 auctor libelli *De deitate et incarnatione Verbi*, ad Januarium, qui subjungitur tomo quarto Augustini); in quo cognitionem Spiritus sancti æqualem esse cognitioni Patris et Filii ostenditur, si non hoc opus, ut toties monui, in iis maxime quibus de B Trinitate agitur, corrupisset Rufinus. Sic autem conceptus est : « Sicut enim de Filio dicitur, *quia nemo novit Patrem nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare* [27] : hæc eadem etiam de Spiritu sancto dicit Apostolus, cum ait : *Nobis autem revelavit Deus per Spiritum suum; Spiritus enim omnia scrutatur, etiam alta Dei* [28]. Sed et rursus in Evangelio de divinis et profundioribus doctrinis commemorans Salvator, quas nondum capere poterant discipuli sui, ita ait ad apostolos : *Adhuc multa habeo quæ vobis dicam, sed non potestis amodo capere : cum autem venerit consolator Spiritus sanctus, ille vos docebit omnia, et commonebit omnia quæ dixi vobis* [29]. Et ita sentiendum est, quod sicut Filius qui solus cognoscit Patrem, revelat cui vult, ita Spiritus C sanctus qui solus scrutatur etiam alta Dei, revelat Deum cui vult; *Spiritus enim ubi vult spirat* [30]. Neque enim putandum est quod etiam Spiritus Filio revelante cognoscit. Si enim revelante Filio cognoscit Patrem Spiritus sanctus, ergo ex ignorantia ad scientiam venit : quod utique et impium pariter et stultum est, Spiritum sanctum confiteri, et ignorantiam ei ascribere. » Si ullam Spiritui sancto ignorantiam ascribendam esse Origenes negat, æqualem omnino scientiam ipsi tribuit ac Patri et Filio; nec major enim excogitari potest scientia, quam quæ nulla penitus ignorantiæ caligine permista est.

XXI. Filium Dei pro re creata ab Origene habi- D tum fuisse ac prædicatum, quæ Arianorum et Anomæorum impia fuit et damnosa opinio, verba hæc persuadere possunt, quæ e lib. IV *Περὶ ἀρχῶν* adducit Justinianus in *Epistola ad Menam* : Οὗτος ὁ Υἱὸς ἐκ θελήματος τοῦ Πατρὸς γεννηθεὶς, ὅς *ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου*, καὶ ἀπαύγασμα τῆς δόξης αὐτοῦ, χαρακτήρ τε τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, πρωτότοκος πάσης κτίσεως, κτίσμα, σοφία. Αὐτὴ γὰρ ἡ Σοφία φησίν· *Ὁ Θεὸς ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν ἑαυτοῦ εἰς ἔργα ἑαυτοῦ*. « Hic Filius de voluntate Patris

[26] Joan. XIV, 28. [27] Luc. X, 22. [28] I Cor. II, 10. [29] Joan. XVI, 12, 13; XIV, 26. [30] Joan. III, 8.

(8) *In Joan. num.* 18, etc. Vide supra num. 7 observationes nostras in hæc verba : *Eodem laborant vitio*, etc.

(9) *Idem ipse tamen in iisdem Commentariis*, etc. Æqualem cognitionem Filii cognitioni Patris statuit etiam Origenes lib. VI *contra Celsum*, num. 17 et num. 65. Vide Bullum *Defens. fidei Nicænæ*, de Filii τῷ ὁμοουσίῳ, sect. 2, cap. 9, num. 9 et num. 16.

generatus, *qui est imago Dei invisibilis* [31], et splendor gloriæ ejus, et figura expressa substantiæ ejus [32], primogenitus omnis creaturæ, conditio, sapientia. Ipsa enim Sapientia dicit : *Dominus condidit me initium viarum suarum ad opera sua* [33] ; » et ista ex eodem libro : Ὅτι μὲν οὖν πᾶν ὅ τί ποτε παρὰ τὸν Πατέρα καὶ Θεὸν τῶν ὅλων γενητόν ἐστιν, ἐκ τῆς αὐτῆς ἀκολουθίας πειθόμεθα. « Quod igitur quæcunque alia res, præter Patrem ac Deum universorum, creata est, eadem consequentia suademur ; » necnon et hæc quæ ex ipsius Commentario *in psalmum* I profert Epiphanius hær. LXIV, cap. 7 : Ἀξιοῦμεν τοίνυν, ἐπεὶ μηδὲ χωρὶς Θεοῦ καλὸν εἶναι δύναται, καὶ μάλιστα νόησις Γραφῶν θεοπνεύστων, ὅπως τῷ Πατρὶ τῶν ὅλων Θεῷ διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, καὶ ἀρχιερέως γενητοῦ Θεοῦ προσιέναι αἰτήσεις δοθῆναι ἡμῖν πρῶτον καλῶς ζητεῖν · et hæc præterea quæ ex eo recitat Diodorus in *Catena* Combefisii nondum edita *ad Gen.* I, 2 : *Γεννηθήτω* φῶς · πῶς νοήσω ; ἆρα τὸ ἀληθινὸν, τὸν Υἱόν ; Idem de Spiritu sancto decernere videtur, cum ait in prooemio librorum *Περὶ ἀρχῶν*, num. 4, juxta Rufini interpretationem : « Tum deinde honore ac dignitate Patri ac Filio sociatum tradiderunt Spiritum sanctum. In hoc non jam manifeste discernitur utrum natus an innatus ; » et lib. I, cap. 2, num. 6, eodem interprete : « Ita ergo et Filii subsistentia generatur A ab eo (Patre) : quod necesse est imprimis suscipi ab his qui nihil ingenitum, id est innatum, præter solum Deum Patrem fatentur. » Quod vertit Rufinus, *natus an innatus*, redditum est ab Hieronymo epist. 59, *ad Avit.*, cap. 1, *factus an infectus*. Sic enim ille, errores libri primi *Περὶ ἀρχῶν* recensens : « Tertium dignitate et honore post Patrem et Filium asserit Spiritum sanctum : de quo cum ignorare se dicat, utrum factus sit an infectus, in posterioribus quid de eo sentiret expressit, nihil absque solo Deo Patre infectum esse confirmans. » Scripserat nimirum Origenes, γενητὸς ἢ ἀγένητος, quemadmodum et tom. II *in Joan.*, num. 6 : Ἔχει δὲ ἐπαπόρησιν διά τε τό · *Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο*, καὶ ἀκολουθεῖν τὸ Πνεῦμα γενητὸν ὂν, διὰ B τοῦ Λόγου γεγονέναι, πῶς οἱονεὶ προτιμᾶται τοῦ Χριστοῦ ἔν τισι γραφαῖς. Quæ ab Arianis esse assuta sine causa Genebrardus contendebat in *Collectan. de Vita Origen.*, cap. 6, ut apparebit ex sequentibus. (10) Item paulo superius, Ὡς εὐσεβέστερον, inquit, καὶ ἀληθὲς προσιέμεθα τὸ, πάντων διὰ τοῦ Λόγου γενομένων, τὸ ἅγιον Πνεῦμα πάντων εἶναι τιμιώτερον, καὶ τάξει πάντων τῶν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς διὰ Χριστὸν γεγενημένων. Et paulo infra, eodem num. 6, pag. 63 : Ταῦτα δὲ ἐπιπολὺ ἐξήτασται σαφέστερον ἰδεῖν βουλομένοις πῶς, εἰ πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦ Λόγου ἐγένετο.

[31] Coloss. I, 15. [32] Hebr. I, 3. [33] Prov. VIII, 22.

(10) *Item paulo superius*, Ὡς εὐσεβέστερον, etc. Blasphemiæ in Spiritum sanctum accusatur Origenes ; sed quæ ad hanc criminationem firmandam proferuntur, ea, si Græcum contextum accurate expendas, firmant potius Origenis de Spiritu sancto doctrinam, quam supra exposui. Accusandi materiam dedit satis longa disputatio de sancto Spiritu, quæ exstat tom. II *in Joan.*, num. 6, pag. 60 et seq. Ἐξεταστέον δὲ ἀληθοῦς ὄντος τοῦ, *Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο*, εἰ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δι' αὐτοῦ ἐγένετο. Οἶμαι γὰρ ὅτι τῷ μὲν φάσκοντι γενητὸν αὐτὸ εἶναι, καὶ προϊεμένῳ [leg. προσιεμένῳ] τὸ, *Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο*, ἀναγκαῖον παραδέξασθαι, ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα διὰ τοῦ Λόγου ἐγένετο, πρεσβυτέρου παρ' αὐτὸ τοῦ Λόγου τυγχάνοντος. Τῷ δὲ μὴ βουλομένῳ τὸ ἅγιον Πνεῦμα διὰ τοῦ Χριστοῦ γεγονέναι, ἕπεται τὸ ἀγένητον αὐτὸ λέγειν, ἀληθῆ τὰ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τούτῳ εἶναι κρίνοντι. « Inquirendum autem est, cum verum sit illud : *Omnia per eum exstiterunt* (*Joan.* I, 3), an ipse etiam Spiritus sanctus per eum exstiterit. Illud equidem arbitror ei, qui Spiritum sanctum rem genitam esse dicat, ac illud, *Omnia per eum exstiterunt*, admittat, necessarium esse Spiritum sanctum per Verbum, quod eo præstantius est, fateri exstitisse. Nolenti autem Spiritum sanctum per Christum exstitisse, consentaneum est ingenitum illum dicere, si vera esse judicet, quæ in hoc Evangelio leguntur. »

Illud 1° observandum est has voces, ἐγένετο, γεγονέναι, γενητόν, duobus modis accipi posse ; et de rebus ex nihilo creatis, et de iis quæ aliquod sui principium habent. Hinc Epiphanius, qui in Origene γενητόν idem valere existimat ac creatum, hæres. LXIV, hoc Joannis de Christo dictum, πρῶτός μου ἐγένετο, idem esse contendit, ac *ante me fuit*, hæres. LXVIII. Ipse Origenes Filium, de cujus æternitate mirifice sensit, Θεὸν γενητόν, *Deum genitum*, appellare non dubitat, ut supra vidimus. Hinc verbum et veritatem substantialem non per alium quemquam, C sed a Deo exstitisse contendens, his vocibus utitur : Οὐδ' ὅλως διά τινος, ἀλλ' ὑπὸ Θεοῦ ἐγένετο. « Nec omnino per alium quemquam, sed a Deo exstitit. » Quemadmodum ergo his in locis γίνεσθαι aliud omnino sonat ac *creari* ; sic cum suam Origenes de Spiritus æternitate sententiam tot rebus testatus sit, accommodatæ ad hanc sententiam reddendæ sunt voces generatim rei creatæ aut increatæ quidem, sed tamen esse ab alio accipienti congruentes. Hanc interpretandi rationem probat Huetius, quamvis adduci se non posse dicat, ut Origenem probatum et purgatum habeat.

2° Fatendum est Origenem non belle interpretari verba Joannis, quæ cum ad res creatas pertineant, ad Spiritum sanctum referri non debebant. Sed tamen cum illud, ἐγένετο, omnibus rebus aliquod sui principium habentibus conveniat, non præter suum et aliorum bene multorum morem sic Scripturam interpretatur. Solent enim ecclesiastici scriptores Patrem unicum principium dicere, Filium et Spiritum D sanctum ex Patre esse demonstrant, quia omnia ex Patre esse in Scripturis dicuntur, nec Filium et Spiritum in hoc cum rebus creatis comparare dubitant, quod a Patre esse acceperint, licet modo longe diverso ac res creatæ. Origenes tom. IV, num. 22, pag. 80, multa esse statuit in Deo, quæ non solum ab humana natura, sed etiam ab aliis præter Filium et Spiritum genitis rebus comprehendi non possint. Minime ergo mirum, si cum ipsum Filium in rebus, quæ a Deo esse habent, numeret, Spiritum sanctum in iis recenseat, quæ per Filium exstiterunt. Nicænæ fidei acerrimus defensor Hilarius Arianis cavillandi causa quærentibus, per quem sit Spiritus sanctus, responsum affert (lib. IX *De Trinit.*, num. 29) huic Origenis loco simillimum : « Cum dicunt, inquit, per quem sit, et ob quid sit, vel qualis sit : si responsio nostra displicebit dicentium, per quem omnia, et ex quo omnia sunt, et quia Spiritus est Dei, donum fidelium ; dis-

XXII. Atque hoc crimen magna contentione in A **cap. 1, credidisse ipsum dicens, « Christum Filium Origene damnat Hieronymus in epist. 59, *ad Avit.* Dei non natum esse, sed factum, » atque idem de**

pliceant et apostoli et prophetæ hoc tantum d eo quod essot loquentes, et post hæc Pater et Filius displicebit. »

Sed Origenis sententia ex his quæ sequuntur accuratius examinanda. Sic enim pergit : Ἔσται δέ τις καὶ τρίτος παρὰ τοὺς δύο τόν τε διὰ τοῦ Λόγου παραδεχόμενον τὸ ἅγιον Πνεῦμα γεγονέναι, καὶ τὸν ἀγέννητον αὐτὸν [leg. αὐτὸ] εἶναι ὑπολαμβάνοντα, δογματίζων, μηδὲ οὐσίαν τινὰ ἰδίαν ὑφεστάναι τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἑτέραν παρὰ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν· ἀλλὰ τάχα προστιθέμενος μᾶλλον, ἐὰν ἕτερον νομίζῃ εἶναι τὸν Υἱὸν παρὰ τὸν Πατέρα, τῷ τὸ αὐτὸ αὐτῷ τυγχάνειν τῷ Πατρὶ, ὁμολογουμένως διαιρέσεως δηλουμένης τοῦ ἁγίου Πνεύματος παρὰ τὸν Υἱὸν ἐν τῷ, Ὅς ἐὰν εἴπῃ, etc. « Erit forte præter illos duos, nempe eum, qui Spiritum sanctum per Ver- B bum exstitisse assentiatur, et eum, qui ingenitum illum existimet, tertius aliquis, qui ne propriam quidem essentiam subsistere Spiritus sancti, aliam a Patre et Filio decernat; aut forte, si Filium alium ac Patrem esse sentiat, eo magis feratur, ut Spiritum sanctum eumdem esse ac Patrem ipsum existimet; cum manifesto demonstretur Spiritus sancti et Filii distinctio in his verbis : *Qui verbum dixerit in Filium hominis, dimittetur ei, qui autem blasphemiam dixerit in Spiritum sanctum, non dimittetur ei, nec in hoc sæculo, nec in futuro* (*Matth.* XII, 32). »

His præmissis Origenes sententiam suam sic exponit : Ἡμεῖς μέντοιγε τρεῖς ὑποστάσεις πειθόμενοι τυγχάνειν τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Υἱὸν, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ ἀγέννητον μηδὲν ἕτερον τοῦ Πατρὸς εἶναι πιστεύοντες, προσιέμεθα τὸ, πάντων διὰ τοῦ Λόγου γενομένων, τὸ ἅγιον Πνεῦμα πάντων εἶναι τιμιώτερον, καὶ τάξει πάντων τῶν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς διὰ C Χριστοῦ γεγενημένων· καὶ τάχα αὕτη ἐστὶν ἡ αἰτία τοῦ μὴ καὶ αὐτὸ Υἱὸν χρηματίζειν τοῦ Θεοῦ, μόνου τοῦ μονογενοῦς φύσει Υἱοῦ ἀρχῆθεν τυγχάνοντος, οὗ χρῄζειν ἔοικε τὸ ἅγιον Πνεῦμα, διακονοῦντος αὐτοῦ τῇ ὑποστάσει, οὐ μόνον εἰς τὸ εἶναι, ἀλλὰ καὶ σοφὸν εἶναι καὶ λογικὸν καὶ δίκαιον, καὶ πᾶν ὁτιποτοῦν χρὴ αὐτὸ νοεῖν τυγχάνειν κατὰ μετοχὴν τῶν προειρημένων ἡμῖν Χριστοῦ ἐπινοιῶν. « Nos autem, qui persuasum habemus tres hypostases esse Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, nec quidquam ingenitum credimus præter Patrem, sic statuimus; cum omnia per Filium exstiterint, Spiritum sanctum omnibus præstantiorem esse, et ordine ab omnibus, quæ per Christum a Patre exstiterunt, segregari. Atque hæc forte causa est, cur ipse quoque Dei Filius non appelletur, solo unigenito natura Filio ab initio exsistente, quo quidem indigere videtur Spiritus sanctus, ut ipsius hypostasi ministret, non solum ut sit, sed etiam ut sit sapiens, et rationalis, et justus, et quidquid omnino eum cogitare et intelligere oportet, secundum communicationem Christi notionum, quas jam commemoravimus. »

Habemus in his verbis accuratam Origenis sententiæ explicationem. Nam, 1° Spiritum sanctum eodem sensu γενητὸν esse asserit, quo ipsum Filium; eodem sensu ingenitum negat, quo Patrem ingenitum affirmat. Ex eo enim quod solus Pater ingenitus sit, nec de Filio, nec de Patre idem dici posse concludit. At profecto, cum Patrem solum ingenitum dicit, non solum ex nihilo creatum non esse, sed solum ab alio esse non accepisse intelligit; ex quo patet non id eum inquirere utrum Spiritus sanctus ex nihilo creatus sit necne, sed utrum ab alio necne esse acceperit. Id confirmat necessaria illa triplicis hypostasis distinctio, quam ad usus suos adjungit. Nemo sane dixerit ita desipuisse Origenem, ut Spiritum sanctum ex eo quod tertia sit Trinitatis hypostasis, nec cum Patre et Filio confundi debeat, creatum et eductum ex nihilo concluderet.

2° Quamvis Spiritum sanctum in iis rebus numeret, quæ per Filium exstiterunt, eum tamen a rebus creatis segregatum esse declarat. Hinc cum de Spiritu sancto loquitur, nusquam iis utitur vocibus, quæ creationem designent; quin etiam ejusmodi voces inter ium de Filio in Scripturis, nusquam de sancto Spiritu occurrere declarat lib. I *De princip.*, cap. 3, num. 2, qui locus cum a Pamphilo martyre ad Origenis defensionem allatus sit, auctoritate non caret : « Verumtamen, inquit, usque ad præsens nullum sermonem in scriptis sanctis invenire potuimus, per quem Spiritus sanctus factura esse vel creatura diceretur, ne eo quidem modo, quo de B Sapientia referre Salomonem supra edocuimus, vel quæ de vita, vel Verbo, aliisque appellationibus Filii Dei intelligenda esse tractavimus. » Non defuisset Origeni ejusmodi testimonium, si his Joannis verbis : *Omnia per ipsum facta sunt* (*Joan.* I, 3), seu *exstiterunt*, quibus Spiritum sanctum comprehendi non dubitat, creationem designari existimasset.

3° Hanc rationem affert, cur Spiritus sanctus non appelletur Filius, quia a Patre per Filium exsistit; in quo liquet totum inter Filium et Spiritum sanctum discrimen non ex naturæ dissimilitudine, sed ex diversa exsistendi ratione repeti. Hinc illa martyris Pamphili observatio (*Apolog.* cap. 1) ad hæc Origenis verba (ex procem. in lib. *De princ.*, n. 4) : *In hoc non jam manifeste discernitur, utrum natus sit an innatus :* « Qui de nato, inquit, vel innato requirit, sine dubio creaturæ in eo nullam habet opinionem, alioquin et hoc adduxisset ad inquisitio- C nem. » Et adjungit Origenes : *Vel Filius ipse Dei habendus sit necne.* Cum hæc postrema Origenis verba, tum S. martyris notatio demonstrant, non id Origenem inquirere, utrum Spiritus sit necne creatura, sed quomodo acceperit, ut esset una ex tribus personis divinis. Quamobrem minus accurate Hieronymus ad hunc Origenis locum respiciens sic loquitur in *Epist. ad Avitum :* « De quo, » inquit, id est de Spiritu sancto, « cum ignorare se dicat, utrum factus sit an infectus : in posterioribus quid de eo sentiret expressit, nihil absque solo Patre infectum esse confirmans. » Nunquam ignorare se dixit Origenes, utrum Spiritus sanctus esset necne creatura. Nam in hoc ipso procem. in libros *De principiis* inter ea, « quæ per apostolicam prædicationem manifeste traduntur, » hoc dogma numerat, « honore ac dignitate Patri ac Filio sociatum Spiritum sanctum ; « quæ verba non omisit Pamphilus. Nunquam ergo dubitavit Origenes » quin Spiritus D sanctus una sit ex tribus divinis personis, æqualis Patri et Filio; sed cum ejus processio non tam distincte in Scripturis exponi videretur, quam generatio Filii, operam hac in re investiganda insumendam esse ducebat.

4° Mirifice confirmat æqualitatem trium personarum, et unitatem substantiæ quod ait Origenes (tom. II *in Joan.*, num. 6), Spiritum sanctum Filio egere « ut sit sapiens, rationalis, justus, et quidquid eum omnino cogitare et intelligere oportet secundum communicationem Christi notionum, » quas antea enumeraverat. Quemadmodum ergo Filius omnia est, ut docet Origenes, quæcunque est Pater; ita Spiritus sanctus omnia est, quæcunque Filius, excepto generationis et processionis discrimine; et quemadmodum Pater omnia sua Filio tradidit, ut alibi declarat Origenes, ita Spiritui sancto omnia per Filium a Patre tradita ex ejusdem principiis necessario demonstratur. — D. Prudentius Maran *De divinitate Christi* lib. IV, cap. 16, num. 9.

Spiritu sancto decrevisse. Similiter Epiphanius hær. LXIV, cap. 4: Ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς τοῦτον (Υἱὸν) εἰσηγεῖται, κτιστὸν δὲ ἅμα· βούλεται δὲ ὡς κατὰ χάριν τὸν Υἱὸν αὐτὸν καλεῖσθαι λέγειν. « Ex substantia Patris eum (Filium) esse arbitratur (Origenes), sed nihilominus creatum. Vult autem quasi per gratiam Filium ipsum appellatum dicere ; » et cap. 5 : Φανερώτατα τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ κτίσμα ἐδογμάτισε, καὶ ἀπὸ τῆς περὶ τοῦ Υἱοῦ τόλμης γνώμης ὅτι καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κτιστὸν εἰσηγήσατο. « Apertissime Filium Dei creaturam esse asseveravit, et ab hac in Filium audacia nosce et pro re creata Spiritum sanctum habuisse ; » et cap. 8 : Ὁπότε δὲ ἐν πολλοῖς τόποις εὕρομεν αὐτὸν τὸν Μονογενῆ Θεὸν ἀπαλλοτριοῦντα τῆς τοῦ Πατρὸς θεότητός τε καὶ οὐσίας, ὁμοῦ τε καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τούτου χάριν τὸ γενητὸν Θεὸν εἰρηκέναι αὐτὸν, σαφές ἐστιν, ὅτι κτιστὸν ὁρίζεται. « Quoniam autem in multis locis invenimus eum Unigenitum Deum segregantem a Patris divinitate et substantia ; simul vero et Spiritum sanctum ; idcirco eum productum Deum dixisse liquet, quia creatum esse decernit. » Justinianus in *Epist. ad Menam* dixisse Adamantium asserit : Ὅτι ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα κτίσματά εἰσι, καὶ ὅπερ ἡμεῖς ἐσμεν πρὸς τὸν Υἱὸν, τοῦτο ὁ Υἱός ἐστι πρὸς Πατέρα. « Filium et Spiritum sanctum res esse creatas, quodque nos sumus ad Filium, id Filium esse ad Patrem. » Photius cod. VIII scribit Origenem docuisse in lib. I *De princip.*, τὸν μὲν Υἱὸν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς πεποιῆσθαι, τὸ δὲ Πνεῦμα ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ. « Filium esse a Patre factum, Spiritum sanctum a Filio. » Quibus assentiuntur Augustinus, Cedrenus, Suidas, Zonaras et Nicetas.

XXIII. Si quæ tamen culpam hanc extenuare possunt, colligamus. Rufinus *De adult. libr. Origen.* hujus hæreseos virus libris Origenis aliena manu affusum existimabat : « Nunquid, inquit, in eodem opere ejusdem libri, interdum, ut diximus, statim in consequenti capitulo oblitus sui esse potuit ? Verbi causa, ut qui superius dixerat nusquam inveniri in omni Scriptura ubi Spiritus sanctus factus vel creatus esse diceretur, continuo subjiceret inter cæteras creaturas factum esse Spiritum sanctum ? » Similia regerit Genebrardus in *Collectan. de Vita Origen.*, cap. 6. Didymus vero, non eximiæ solum eruditionis homo, sed orthodoxæ etiam fidei, scripta quidem ab Origene non negat quæ objici solent, sed in malam partem flecti asserit a malevolis, quæ recta poterant interpretatione defendi. Id priusquam aggredimur facere, afferemus Origenis testimonia quædam catholicæ doctrinæ satis consentanea. Filium Creatorem appellat lib. VII *in Epist. ad Rom.*, num. 9, et a rebus creatis diserte secernit : « Nihil est enim, inquit, sive visibilis, sive invisibilis creaturæ, quod Filio possit adæquari ; nullo enim pacto creatori suo creatura potest conferri ; et si Creator ipse donatus est nobis, quomodo non cum ipso nobis omnis creatura donabitur ? » et in *Anacephalæosi* lib. IV *Περὶ ἀρχῶν*, num. 28 : « Non enim dicimus, sicut hæretici putant, partem aliquam substantiæ Dei in Filium versam, aut ex nullis subsistentibus Filium procreatum a Patre, id est, extra substantiam suam, ut fuerit aliquando quando non fuerit, sed absciso omni sensu corporeo, ex invisibili et incorporeo Verbum et Sapientiam genitam dicimus, absque ulla corporali passione, velut si voluntas procedat e mente. » Locum hunc capite 18 repetit auctor libelli *De deitate et incarnatione Verbi*, ad Januarium, qui habetur in fine tomi quarti Augustini. Atque hæc verba : « Aut ex nullis subsistentibus Filium procreatum a Patre, id est extra substantiam suam, ut fuerit aliquando quando non fuerit, » nemo non videt vel a Rufino fuis e interpretationi intexta, vel ab aliis Rufino antiquioribus Græco ipsi contextui infarta contra Arium, quem Sozomenus lib. I, cap. 15, ait πρότερον παρ' ἑτέρου μὴ εἰρημένον τολμῆσαι ἐν Ἐκκλησίᾳ ἀποφήνασθαι, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἐξ οὐκ ὄντων γεγενῆσθαι, καὶ εἶναί ποτε ὅτε οὐκ ἦν. « Primum in Ecclesia ausum esse dicere, quod nemo ante illum dixerat, Filium scilicet Dei ex non exstantibus exstitisse, et fuisse aliquando cum nondum esset. » Disertissima etiam hæc de sancto Spiritu e lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 3, num. 3 : « Verumtamen usque ad præsens nullum sermonem in Scripturis sanctis invenire potuimus per quem Spiritus sanctus factura esse, vel creatura diceretur ; ne eo quidem modo quo de Sapientia referre Salomonem supra edocuimus, vel quæ de vita, vel Verbo, aliisque appellationibus Filii Dei intelligenda esse tractavimus. » Atque hæc quidem e Rufinianis interpretationibus deprompta testimonia, ut minus valida præmisimus, velut leviorem quamdam armaturam. Sed jam cominus signa conseramus.

Aliquot attulimus locos, quibus in creatarum rerum censum detrusi videntur ab Origene Filius et Spiritus sanctus. (11) Priore, quem adducit Justinianus, Filius dicitur ἐκ θελήματος τοῦ Πατρὸς γεννηθεὶς, πρωτότοκος πάσης κτίσεως, κτίσμα. Re-

(11) *Priore, quem adducit Justinianus*, etc. Quod supra ait Epiphanius ab Origene non natura, sed gratia Filium dici, commentum est ab omnibus Origenis principiis remotissimum. Idem non dicam de generatione ex voluntate Patris ; quæ loquendi ratio cum multis aliis probata, tum ad Origenis sententiam satis accommodata. Nam cum voluntatem Patris in Filio generatam, ac totam Filio communicatam doceat, ita ut identitas sit voluntatis in utroque ; non immerito nec incommode dicere potuit Filium ex Patris voluntate genitum. Quod spectat ad Proverbiorum locum, « Dominus condidit me (*Prov.* VIII, 22), » etc., quo fretus Origenes Filium conditum et rem conditam appellasse dicitur ; videndum quonam id sensu præstiterit (nam vitio verti non potest, quod Scripturæ verbis utatur), utrum hoc testimonium ad evertendam Filii æternitatem, ut clarum et apertum adhibeat ; an potius, ut in obscuro et difficili loco, ad subtiles interpretationes confugiat. Litem dirimunt quæ leguntur lib. I *De princip.*, cap. 2, num. 2 et 3, ubi illud, « Dominus condidit me, » non de ipsa Sapientia, sed

spiciebat nempe ad illud Proverb. VIII, 22, Ὁ Θεὸς ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ · « Deus creavit me initium viarum suarum. » Ita nimirum reddiderunt hunc versum Interpretes LXX, qui Hebraice habet קנני *possedit me*. Vertit Aquila, ἐκτήσατό με, et sic fortasse legendum quoque apud τοὺς Ο'; hanc enim lectionem tuentur Basilius lib. II *Contra Eunomium*, Gregorius Nyssenus lib. I contra eumdem, et Hieronymus *in Isaiæ* XXVI, 13. Quanquam et Chaldæus, et Syrus, et Arabs, et maxima Patrum etiam vetustiorum pars hodiernæ lectioni consentiunt. Sane ad generationem Filii potest utrumque pertinere ἔκτισε, *creavit*, id est genuit. Cicero lib. I *De republ.* : « Quoniam plurima beneficia continet patria, et est antiquior parens, quam is qui, ut aiunt, creaverit. » Virgilius *Æneid.* X, vers. 551,

Sylvicolæ Fauno Dryope quem nympha crearat.

Claudianus I *De raptu*, vers. 59, 60.

Nam quidquid ubique
Gignit materies, hoc te donante creatur.

Sed et ἐκτήσατο, *possedit*, de parentibus dicitur; quorum nihil tam proprium est quam liberi, quos genuerunt. Quamobrem Eva dixit de Caino : A קנית איש את יהוה LXX, ἐκτησάμην ἄνθρωπον διὰ τοῦ Θεοῦ. Vulgata, *Possedi hominem per Deum*. Filium igitur κτίσμα ab Origene dictum credere possumus hoc sensu, quo Filii a parentibus creari dicuntur. Quapropter cum tom. I *in Joan.*, num. 22, Sapientiam animatam, id est Filium, diceret a Deo esse creatam, locutionem illam mollivit hoc temperamento, ἵν' οὕτως εἴπω. En tibi verba : Καὶ λεκτέον ὅτι κτίσας, ἵν' οὕτως εἴπω, τὴν ἔμψυχον Σοφίαν ὁ Θεὸς, αὐτῇ ἐπέτρεψεν, etc. Nec sic tamen docti cujusdam viri reprehensiones locus iste effugit.

Sequentium locorum crimen hoc est, quod Servator noster appelletur Θεὸς γενητός · cujus postremæ vocis ea est ambiguitas, et tam crebris disputationibus ventilatus intellectus, ut omnis inde B quæstionis hujus pendeat dijudicatio. Perscrutanda itaque illa est accurate, sed paucis. A γεννάω, *gigno*, fit γεννητός, *genitus*; a γίνομαι, *sum*, *exsisto*, fit γενητός, hoc est, *habens ab aliquo ut sit*. Itaque si proprie loqui velimus, Deus Pater est ἀγέννητος, et ἀγένητος, quia neque ab ullo genitus est, neque ab ullo habet ut exsistat. Item Filius est γεννητός, *genitus*, nam gignitur a Patre : est γενητός, nam a Patre sic tanquam a principio habet ut sit. Spiritus

---

de his quæ in illa et per illam condita sunt, intelligendum monet : « In hac ipsa ergo, inquit, Sapientiæ subsistentia, quia omnis virtus ac deformatio futuræ inerat creaturæ, vel eorum quæ principaliter exsistunt, vel eorum quæ accidunt consequenter virtute præscientiæ præformata atque disposita; pro his ipsis, quæ in ipsa Sapientia velut descriptæ ac præfiguratæ fuerant creaturis, seipsam per Salomonem dicit creatam esse Sapientia initium viarum Dei, continens scilicet in semetipsa universæ creaturæ vel initia, vel formas, vel species. » Nihil hic ab Arianis non latissime discrepans. Quod isti clarum et perspicuum ducebant, id Origenes, ut obscurum et difficile, subtiliter interpretatur : quod de Sapientia ipsa accipi volebant, id ab ea summo studio removet. Suspicari quis posset Rufinum interpretem hoc testimonium, quod Græce non exstat, de suo licenter inseruisse, aut saltem ampliasse. Sed hanc suspicionem repellit ipse Origenes, qui in aliis locis Sapientiam conditam fatetur, quatenus in ea Deus omnium rerum exemplaria descripsit. Sic enim loquitur tom. I *in Joan.*, num. 22 : Ἐπίστησον δὲ εἰ οἷόν τέ ἐστι καὶ κατὰ τὸ σημαινόμενον τοῦτο ἐκδέχεσθαι ἡμᾶς τὸ, *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος*, ἵνα κατὰ τὴν Σοφίαν καὶ τοὺς τύπους τοῦ συστήματος γενηθεὶς, τῶν ἐν αὐτῷ νοημάτων τὰ πάντα γίνηται. Οἶμαι γὰρ, ὥσπερ κατὰ τοὺς ἀρχιτεκτονικοὺς τύπους οἰκοδομεῖται ἢ τεκταίνεται οἰκία καὶ ναῦς, ἀρχὴν τῆς οἰκίας καὶ τῆς νεὼς ἐχόντων τοὺς ἐν τῷ τεχνίτῃ τύπους καὶ λόγους · οὕτω τὰ σύμπαντα γεγονέναι κατὰ τοὺς ἐν τῇ Σοφίᾳ προτρανωθέντας ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῶν ἐσομένων λόγους · *Πάντα γὰρ ἐν Σοφίᾳ ἐποίησε*. Καὶ λεκτέον ὅτι κτίσας, ἵνα οὕτως εἴπω, ἔμψυχον Σοφίαν ὁ Θεὸς, αὐτῇ ἐπέτρεψεν ἀπὸ τῶν ἐν αὐτῇ τύπων τοῖς οὖσι καὶ τῇ ὕλῃ, οἶμαι, παρασχεῖν τὴν ὕπαρξιν καὶ τὴν πλάσιν καὶ τὰ εἴδη. « Proinde inspice an in hanc sententiam illud quoque accipere possimus, *In principio erat Verbum* (*Joan.* I, 1), ut omnia fiant secundum Sapientiam et exemplaria omnium in ea consistentium idearum. Sic enim opinor, quemadmodum ad architectonica exemplaria ædificatur aut fabricatur domus et navis, quæ principium habent ab exemplaribus et rationibus architecto insidentibus; sic omnia facta esse secundum rationes futurarum rerum prius a Deo in Sapientia descriptas : *Omnia enim in Sapientia fecit* (*Psal.* CIII, 24). Ac dicendum est Deum, cum viventem Sapientiam, ut ita dicam, condidisset, ei permisisse ut ab his, quæ in ipsa erant, figuris et speciebus, opinor, subsistentiam, et plasmationem, et C formas præberet entibus et materiæ. » Liquet ergo nihil aliud sibi velle Origenem, nisi Sapientiam quodammodo a Deo conditam, et permittente, sive, ut alibi loquitur, jubente Deo, omnia condidisse ad exemplaria et ideas, quas Deus in ipsa disposuerat et descripserat. Et tomo eodem, num. 39 : Μὴ παρασιωπηθήτω δὲ ἡμῖν, μηδὲ Θεοῦ Σοφία εὐλόγως τυγχάνων, καὶ διὰ τοῦτο τοῦτ' εἶναι λεγόμενος · οὐ γὰρ ἐν ψιλαῖς φαντασίαις τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τῶν ὅλων τὴν ὑπόστασιν ἔχει ἡ Σοφία αὐτοῦ, κατὰ τὰ ἀνάλογον τοῖς ἀνθρωπίνοις ἐννοήμασι φαντάσματα. Εἰ δέ τις οἷός τέ ἐστιν ἀσώματον ὑπόστασιν ποικίλων θεωρημάτων περιεχόντων τοὺς τῶν ὅλων λόγους, ζῶσαν καὶ οἱονεὶ ἔμψυχον ἐπινοεῖν, εἴσεται τὴν ὑπὲρ πᾶσαν κτίσιν Σοφίαν τοῦ Θεοῦ καλῶς περὶ αὐτῆς λέγουσαν · *Ὁ Θεὸς ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ*, δι' ἣν κτίσιν δεδύνηται καὶ πᾶσα κτίσις ὑφεστάναι, οὐκ ἀνένδοχος οὖσα θείας Σοφίας καθ' ἣν γεγένηται. « Illud autem silentio non præ- D tereundum est, Jesum Dei Sapientiam merito exsistere, et hanc ob causam hoc nomine appellari : quippe cum non in nudis cogitationibus Dei et Patris universorum substantiam habeat Sapientia ipsius, perinde atque phantasmata cogitationum humanarum. Quod si quis potest incorpoream substantiam variarum speculationum, omnium rerum rationes continentium, viventem et veluti animatam considerare, is plane Dei Sapientiam omni creatura præstantiorem reperiet bene de seipsa dicere : *Deus creavit me initium viarum suarum ad opera ejus* (*Prov.* VIII, 22), per quam creationem potuit quævis creatura subsistere, haud expers exsistens divinæ Sapientiæ secundum quam facta est. » In hoc ergo posita est illa Sapientiæ creatio, quod omnia per eam creata fuerint, ejusque particeps facta fuerit quævis creatura. — Domnus Prudentius Maran *De divinitate Christi*, lib. IV, cap. 15, num. 1.

vero sanctus non est γεννητὸς, sed γενητὸς, genitorem enim non habet, sed habet a Patre et Filio ut exsistat. Hæc est propria vocum illarum notio, quam tamen nec semper servarunt Patres, et consulto permiscuerunt ac confuderunt Ariani, ut in ambigua voce facilius fraudem struerent. Origenes vero cum Filium appellat γενητὸν Θεὸν, sic accipe: « Qui principium sui habet, et exsistendi initium. » Filio quidem commune est cum creatis rebus, sui principium ac originem habere : emanandi autem ex illo principio ac prodeundi ratio plane diversa est : prodit enim Filius per generationem æternam; prodeunt creatæ res per temporariam creationem. Hoc sensu, quo dixi, vocem ἀγένητος a veteribus usurpatam scribit Athanasius lib. *De synodis Arimini et Seleuciæ* : Οὐκ ἀγνοοῦμεν δὲ ὅτι καὶ οἱ εἰρηκότες ἓν τὸ ἀγένητον, τὸν Πατέρα λέγοντες, οὐχ ὡς γενητοῦ καὶ ποιήματος ὄντος τοῦ Λόγου οὕτως ἔγραψαν, ἀλλ' ὅτι μὴ ἔχει τὸν αἴτιον. « Non ignoramus autem eos qui dixerunt unum esse ἀγένητον, Patrem significantes, non ita scripsisse quasi Verbum sit γενητὸν et opus, sed quia Pater causam non habet. » Patrem dictum esse ait ἀγένητον, quia ab alio non habet ut sit; Filium autem γενητὸν esse negat hac notione, quod ab alio factus sit : sed non negat γενητὸν esse alia notione, ea scilicet quam indicavi, quod ab alio habeat ut sit, non tanquam res facta, sed tanquam res genita. Atque ita Filius dici potest ἀγένητος, qui ab alio non habet ut sit, nempe tanquam opus, seu res facta, vel tanquam res creata : et γενητὸς, qui ab alio habet ut sit, nempe tanquam res genita et Filius. Sic Origenes, qui γενητὸν Θεὸν appellasse Filium insimulatur, et qui tom. II *in Joan.*, num. 6, credere se dixit ἀγέννητον (legendum, vel certe intelligendum ἀγένητον) μηδὲν ἕτερον τοῦ Πατρὸς εἶναι, hoc est unum Patrem principio carere, nec ab alio habere ut sit, Filium tamen ἀγένητον vocat lib. VI *contra Cels.*, num. 17, Οὔτε γὰρ τὸν ἀγένητον καὶ πάσης γενητῆς φύσεως πρωτότοκον κατ' ἀξίαν εἰδέναι τις δύναται ὡς ὁ γεννήσας αὐτὸν Πατήρ. Illic ἀγένητον sonat *non factum, non creatum*. Hinc natam opinor primam e criminationibus adversus Origenem conflatis, quas Pamphilus in *Apologia* recenset. *Prima illa*

A *est*, inquit, *quod dicunt eum innatum dicere Filium Dei*. Dixerat nempe Origenes ἀγένητον, quod ipsius adversarii, contentiosi homines et rixosi, confuderunt cum ἀγέννητον, ut ansam haberent calumniæ. Contra vero Socrates, de Eusebio loquens, merito dixit : Θαυμαστὴς καὶ ζηλωτὴς ἐγένετο τῶν Ὠριγένους βιβλίων· ἐν οἷς πανταχοῦ τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα εὑρίσκουσιν οἱ τῶν Ὠριγένους βιβλίων τὸ βάθος κατανοῆσαι δυνάμενοι. « Admirator et æmulator librorum Origenis fuit, in quibus Filium ex Patre natum ubique reperiunt, qui librorum Origenis profunditatem animo penetrare possunt. » Hieronymus vero dixisse ipsum affirmans « Christum Filium Dei non natum esse, sed factum, » hoc est, ἀγένητον et γενητὸν, utramque hanc vocem
B in alium detorquet intellectum ac ab Origene usurpata est : qui cum dixit Filium ἀγένητον, id sibi voluit, non esse factum nec creatum. Contra Hieronymus exposuit, non esse natum, quasi dixisset ἀγέννητον· cum vero Filium dixit γενητὸν, id sibi voluit, habere ipsum sui principium; contra Hieronymus exposuit, *esse factum*. Nempe sic verba Origenis in pessimum sensum trahere amabat. (12) Ita Epiphanius hær. LXIV, cap. 8, vocis γενητὸς usum in aliis probaturum se dicit, in Origene damnare. Contra ea vero quæ addit, velle Origenem κατὰ χάριν τὸν Υἱὸν αὐτὸν καλεῖσθαι· « Per gratiam Filium ipsum (*Christum*) appellari, » prompta est ex ipso Origene defensio, qui diserte docet tom. II
C *in Joan.*, num. 6, μόνον τὸν μονογενῆ φύσει Υἱὸν ἀρχῆθεν τυγχάνειν· et lib. VII *in Epistolam ad Rom.*, num. 1, « Sicut enim multi sunt filii Dei, ut Scriptura dicit : *Ego dixi : Dii estis, et filii Excelsi omnes* [34], unus tamen est natura Filius et Unigenitus de Patre. »

Commode vero exponetur locus a Diodoro recitatus, ubi lux a Deo producta Genes. I, 3, Filius esse dicitur, si respondeamus id allegorice ad Filium ab Origene fuisse relatum. Quoniam enim nunquam non dicit Pater : « Ego hodie genui te [35]; » induci quoque potest semper dicens: Gignatur Filius meus qui est lux vera. Firmat hanc responsionem vox, γεννηθήτω, *gignatur* : sic enim legitur in *Catena*, non ut vulgo, γενηθήτω, *fiat*. Penitus vero id con-

[34] Psal. LXXXI, 6. [35] Psal. II, 7.

(12) *Ita Epiphanius vocis γενητὸς usum*, etc. Displicet Epiphanio et Hieronymo *genitus Deus* : idem esse volunt et *factum* ac *creatum*, saltem apud Origenem, de cujus Arianismo non præjudicium, sed plane judicium fecerant. Sed illud γενητὸν, cum de Filio dicitur ab Origene, vel generatim significat id quod habet aliquod sui principium, vel veram generationem designat. Utriusque interpretationis exempla passim occurrunt; primæ quidem cum Origenes solum Patrem ingenitum demonstrat, ac Filium cum rebus creatis in eo comparare non dubitat, tom. II *in Joan.*, num. 6, quod a Patre acceperit ut esset, cum hoc tamen discrimine, quod Filius ab æterno genitus, istæ in tempore creatæ. Sic etiam tom. I, num. 17, pag. 19 : Οὐκ ἀτόπως δὲ καὶ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν ἐρεῖ τις ἀρχὴν, σαφῶς προπίπτων ὅτι ἀρχὴ Υἱοῦ ὁ Πατὴρ, καὶ ἀρχὴ δημιουργημάτων ὁ δημιουργὸς, καὶ ἁπαξ-
D απλῶς ἀρχὴ τῶν ὄντων ὁ Θεός. « Non absurde quis universorum Deum principium dixerit, palam eo procidens, ut Filii principium sit Pater, et principium creaturarum Creator, ac generatim principium entium Deus. » Eodem sensu docet tom. II, num. 23, multas Dei proprietates cognosci non posse ab humana natura, forte etiam nec ab aliis præter Filium et Spiritum sanctum genitis rebus, τάχα δὲ καὶ ἑτέροις παρὰ Χριστὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα γενητοῖς. Nihil igitur repugnat *genitus Deus*, si ita accipiatur; at quo sensu Epiphanius et Hieronymus accipiunt, nusquam apud Origenem occurrit; nisi forte velimus ipsam Patris naturam ex nihilo creatam ab Origene existimari. Nam voluntatem Patris in Filio nasci, γινόμενον ἐν τῷ Υἱῷ, declarat, ut supra vidimus. — D. Prudent. MARAN *De divinit. Christi*, lib. IV, cap. 15, num. 1.

firmatur ex eo quod ait tom. I *in Joan.*, num. 22, jubente Patre ut fieret lux, mandato Patris obtemperantem Filium lucem creasse. Quod si creavit lucem, lux ista creata ipse utique non est.

XXIV. Quorsum vero tot ambagibus detinemus lectorem, explicandis verbulis, et evolvendis sententiolis frustra immorantes? (13) Præstat ipsa Origenianæ doctrinæ penetralia scrutari. Meminerimus supra notatum esse a nobis credidisse Origenem Filium manasse de Dei substantia, sic tanquam lucem de sole, atque ideo ejusdem esse ac Patrem substantiæ, quia lux ejusdem est substantiæ cujus A sol, licet non sit eadem numero substantia : et rursus Filium a Patris substantia et divinitate, ut ait Epiphanius, segregasse; quia ut a sole per effluvium profecta est lux, secreta ab eo et seposita dici potest : præterea Patre inferiorem esse Filium, quia sol luce nobilior est et dignitate superior. Creatum dixit, vel eo sensu quo liberi a parentibus procreari dicuntur, ut notavimus; vel (14) quia materiam e qua conflatus est mundus, quam a Dei substantia ab omni retro ævo emanasse censuit, quemadmodum ostendemus infra creatam, dici sciebat. Id enim tantum discriminis posuit Filii inter et materiæ procreatio-

(13) *Præstat ipsa Origenianæ doctrinæ penetralia scrutari. Meminerimus supra notatum esse a nobis*, etc. « Hoc non est ipsa Origenianæ doctrinæ penetralia scrutari (inquit Bullus in *Defens. fidei Nicænæ*, de Filii τῷ ὁμοουσίῳ, cap. 9, num. 14), sed ea potius rimari et suspicari, de quibus ipse Origenes ne per somnium quidem unquam cogitavit. Fateor generationem Filii ex Patre illustrari ab Origene, etiam in libris *contra Celsum*, similitudine radii sive splendoris a sole, sive alio corpore lucido, projecti. Sed quid tum? Annon Patres catholici omnes, tam qui ante, quam qui post concilium Nicænum scripserunt, eodem simili usi sunt? Nonne ipsi Patres Nicæni, idque in ipso Symbolo suo, dixerunt, Filium Deum ex Patre Deo nasci, ut lumen de lumine? Et quid demum Epistolæ ad Hebræos divino scriptori fiet, qui non veritus est Filium Dei nuncupare ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς, *splendorem paternæ gloriæ*, cap. I, v. 3? Duo certe porismata, quæ ex hac comparatione deducit, Origenique affingit Huetius, a mente Origenis omnino aliena sunt. Primum est, Filium a Patre dividi et separari ut partem divinæ essentiæ a tota, adeoque Dei essentiam in partes sectam esse. Sed quis credat, Origeni, viro sane non indocto, tam insulsam blasphemiam venire in mentem potuisse? Quoties vero in scriptis suis istam blasphemiam expresse repudiavit Adamantius? Sic (ut alia loca sexcenta omittam), in lib. IV *contra Cels.*, num. 14, pag. 510, Epicureos et Stoicos irridet, quod non potuerint τρανῶσαι τὴν φυσικὴν τοῦ Θεοῦ ἔννοιαν, ὡς πάντη ἀφθάρτου, καὶ ἁπλοῦ, καὶ ἀσυνθέτου, καὶ ἀδιαιρέτου, « Clare Dei naturam intelligere, nempe quod is sit « omnino incorruptibilis et simplex, nec compositus, « nec divisibilis. » Mox addit, Filium Dei in forma Dei, hoc est, in essentia divina subsistere, proinde et ipsum juxta cum Patre immutabilem esse. Nihil autem expressius huic commento repugnat, quam verba Origenis, quæ ex lib. II *sup. Joan.* citat Pamphilus in *Apologia*, nempe hæc : « Unigenitus ergo Deus « Salvator noster, solus a Patre generatus, natura « et non adoptione Filius est. Natus autem ex ipsa « Patris mente, sicut voluntas ex mente. Non enim « divisibilis est divina natura, id est ingeniti Patris, « ut putemus vel divisione, vel imminutione substan- « tiæ ejus, Filium esse progenitum. » Ad alterum Huetii corollarium quod attinet, nempe Filium ab Origene Patre inferiorem statui, infra suo loco evidentissime ostendam (*nos vero jam supra ostendimus num.* 7) nunquam statuisse Origenem, Patri Filium esse imparem, juxta essentiam, sed tantum originis respectu, nempe quatenus Pater est auctor et principium Filii. Verbo dicam : Origenes aliique catholici Patres simile illud solis et radii, lucis et splendoris usurpantes, hæc tantum significare voluerunt, neque aliud quidquam ipsis in mentem venit : 1. Patrem esse πηγὴν θεότητος, *fontem divinitatis*, quemadmodum sol fons est splendoris ex ipso emissi ; 2. Filium esse ejusdem naturæ ac substantiæ cujus est Pater; utpote de ipsa Patris essentia genitum, ut lumen ex lumine manat; 3. Filium neutiquam a Patre suo divisum ac se- B paratum exsistere; quemadmodum nec radius a sole, nec splendor a luce disjungitur; 4. Denique Filium sine alteratione et diminutione divinæ essentiæ ex Patre nasci. Equidem hos animi nostri conceptus de adoranda generatione Filii Dei, mirum in modum adjuvat similitudo ista; unde a Patribus Nicænis in ipsa confessione sua adhibita fuit. »

(14) *Vel quia materiam e qua conflatus est mundus, quam a Dei substantia ab omni retro ævo emanasse censuit, quemadmodum ostendemus infra, creatam dici sciebat.* Quod ait infra Huetius quæst. 12, num. 4, materiam, ex Origenis sententia, ita a Deo, ut lumen a sole proficisci et procreari, cum nullo argumento fidem sui judicii faciat, minuit nobis laborem hujus commenti refellendi. Nisi quis forte in deteriorem partem rapiat quod ait Origenes lib. I *De princip.*, cap. 7, num. 6 : « Interdum oculi nostri ipsam naturam lucis, id est substantiam C solis intueri non possunt : splendorem vero ejus vel radios fenestris forte et quibuslibet luminum brevibus receptaculis infusos intuentes, considerare possumus fomes ipse ac fons quantus sit corporei luminis. Ita ergo quasi radii quidam sunt Dei naturæ opera divinæ Providentiæ et ars universitatis hujus, ad comparationem ipsius substantiæ et naturæ. Quia ergo mens nostra ipsum per seipsam Deum sicut est non potest intueri, ex pulchritudine operum et decore creaturarum parentem universitatis intelligit. » Utrum hic locus Huetii animo obversatus sit cum tam stulta somnia Origeni tribueret, affirmare non possum : sed liquet creaturas in eo quasi radios quosdam dici divinæ naturæ, non quod omnia quæcunque sint in Deo, sint etiam in creaturis, ut de Filio docet Origenes, sed quod in eis majestas et omnipotentia Creatoris eluceat. Huc accedit quod de Filio idem dicit Origenes tom. I *in Joan.*, num. 30, eum ex operibus cognosci ab his qui divinam ejus D naturam contemplari non possunt. Quod spectat ad æternitatem materiæ, sive etiam mundi, fatendum est Origenem, quamvis sæpissime eos refellat qui mundum ex materia increata aut ab inferiore quodam Deo creatum volebant; quamvis lib. III *De princip.*, cap. 5, num. 1, « de ecclesiasticis definitionibus secundum historiæ nostræ fidem *constare doceat* quod mundus factus sit et certo tempore cœpit, » interdum tamen in absurdam illam opinionem inclinare, ut ante hunc mundum alios quosdam ei dissimiles exstitisse non improbet. Utrum has mundorum sibi succedentium vicissitudines æternas duxerit, non examino : sed etiamsi æternas duxisset, starent semper suo robore illius de Filii æternitate et divinitate testimonia. Aliter enim Filio Dei, aliter rebus creatis æternitatem ascribit; istis conjiciendo et dubitando; isti affirmando et asseverando : istis quia aliter Deus omnipotens semper fuisse non videbitur, nisi aliquid suo dominatu te-

nem, quod ille sit *primogenitus omnis creaturæ*, et quod præ naturis reliquis sit τελειωτάτη, ut loquitur Clemens Alexandrinus lib. VII *Strom.*: Καὶ ἁγιωτάτη, καὶ κυριωτάτη, καὶ ἡγεμονικωτάτη, καὶ βασιλικωτάτη, ἡ Υἱοῦ φύσις ἡ τῷ μόνῳ παντοκράτορι προσεχεστάτη. « Perfectissima, et sanctissima, et maxime dominans, et maxime imperatoria ac regia Filii natura, quæ soli Omnipotenti propinquissima est. » Sed parum interest qua voce Filii ortum a Patre significaverit, sive κτιστόν appellans, sive ποιητόν, sive γεννητόν, dummodo de re constet. Manifestum hinc est etiam quo sensu dixerit tom. II *in Joan.*, num. 2, Filium e divinitate Patris divinitatem suam haurire et trahere, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀρύσαντα, et, σπάσαντα τῆς θεότητος εἰς ἑαυτὸν, hoc est, portionem divinitatis, non divinitatem. Præterea, quoniam si solem æternum ponas, lucem coæternam ponere necesse est, idcirco coæternum Filio Patrem agnovit tom. I *in Joan.*, num. 32. Ὅτε δὲ τό· *Υἱός μου εἶ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε*, λέγεται πρὸς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ᾧ ἀεί ἐστι τὸ σήμερον· οὐκ ἔνι γὰρ ἑσπέρα Θεοῦ· ἐγὼ δὲ ἡγοῦμαι ὅτι οὐδὲ πρωΐα, ἀλλ' ὁ συμπαρεκτείνων τῇ ἀγενήτῳ καὶ ἀϊδίῳ αὐτοῦ ζωῇ, ἵν' οὕτως εἴπω, χρόνος, ἡμέρα αὐτῷ ἐστι σήμερον, ἐν ᾗ γεγέννηται ὁ Υἱός· ἀρχῆς γενέσεως αὐτοῦ οὕτως οὐχ εὑρισκομένης, ὡς οὐδὲ τῆς ἡμέρας· et lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 2, num. 10: « Per Evangelium docetur quia *omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* [35*] : et intelligat ex hoc, quia non potest antiquior esse in Deo omnipotentis appellatio, quam Patris : per Filium enim omnipotens est Pater; » et capite sequenti de S. Trinitate loquens ait num. 4 : « Ea de quibus loquimur, tractatu quidem sermonis temporaliter nominantur, natura autem sui omnem intelligentiam sensus temporalis excedunt; » et lib. IV, in *Anacephalæosi*, num. 28 : « Supra omne tempus, et supra omnia sæcula, et supra omnem æternitatem intelligenda sunt ea quæ de Patre, et Filio, et Spiritu sancto dicuntur. Hæc enim sola Trinitas est quæ omnem sensum intelligentiæ, non solum temporalis, verum etiam æternalis excedit. Cætera vero, quæ sunt extra Trinitatem, in sæculis et in temporibus metienda sunt. » Quæ loca cap. 13 et 19 usurpat scriptor operis *De deitate et incarnatione Verbi*, quod habetur in calce quarti tomi Augustini. His adjunge et istum e lib. I *in Epist. ad Rom.*, cap. 1, num. 5 : « Qui nunquam prædestinatus est

A ut esset Filius, sed semper fuit, et est, sicut et Pater. » Quamobrem Athanasius in libro *De decretis Nicænæ synodi* sic ait : Περὶ δὲ τοῦ ἀϊδίως συνεῖναι τὸν Λόγον τῷ Πατρί..... ἐξέστω πάλιν ὑμᾶς ἀκοῦσαι καὶ παρὰ τοῦ φιλοπόνου Ὠριγένους· et Socrates, lib. VII, cap. 6, postquam lectitari solitos fuisse dixit Platonem a Georgio, Origenem a Timotheo Arianis presbyteris : Θαυμάσαι οὖν μοι, inquit, ἔπεισι πῶς οὗτοι οἱ ἄνδρες τῇ Ἀρειανῶν θρησκείᾳ παρέμειναν, ὧν ὁ μὲν τὸν Πλάτωνα ἀεὶ μετὰ χεῖρας εἶχεν· ὁ δὲ τὸν Ὠριγένην ἀνέπνεεν· οὐδὲ γὰρ Πλάτων τὸ δεύτερον καὶ τὸ τρίτον αἴτιον, ὡς αὐτὸς ὀνομάζειν εἴωθεν, ἀρχὴν ὑπάρξεως εἰληφέναι φησί· καὶ Ὠριγένης συναΐδιον πανταχοῦ ὁμολογεῖ τὸν Υἱὸν τῷ Πατρί. Vertit Epiphanius Scholasticus : « Mihi tamen
B videtur admirabile, quomodo tales viri in Arianorum lege manserint, quorum unus quidem Platonem semper habebat in manibus, alter spirabat jugiter Origenem : cum nusquam Plato secundam vel tertiam causam (sicut ipse nominare solet) initium subsistentiæ asserat percepisse, et Origenes coæternum ubique fateatur Filium Patri; » et Guido Elnensis in *Summa de hæresibus* : « Origenes, inquit, *super Epistolam ad Rom.* I non est secutus errorem Arii de exsistentia Filii Dei : Arius enim dicit quod erat tempus quando Dei Filius non erat, quod reprobat Origenes dupliciter, primo exponens illud Rom. I, *Qui factus est ex semine David secundum carnem*, dicit sic : Factus est autem sine dubio
C id quod prius non erat secundum carnem : secundum autem spiritum, id est secundum Deitatem, qua Deus est spiritus, prius erat, et non erat tempus quando non erat. Secundo reprobat errorem Arii cum ait : Observandum est enim quia non dicit : *Qui prædestinatus est Filius Dei in virtute secundum spiritum sanctificationis*, sed [36] dicit : *Qui destinatus est Filius Dei in virtute* ... Destinatur enim ille qui est : prædestinatur vero ille qui nondum est, sicut de his dicit Apostolus : *Quos autem præscivit, illos et prædestinavit* [37]. Præsciri ergo et prædestinari possunt illi qui nondum sunt; ille autem qui est, et semper est, non prædestinatur, sed destinatur... Filius autem Dei semper fuit ab æterno, et non fuit tempus quando non fuerit. Ubi
D patet quod Origenes errorem Arii clare damnat. » Pluribus id probare superfluum est, quod ex gemino Origenis loco satis probavit Athanasius in *Decretis Nicænæ synodi*. Porro quæ de Filii generatione

[35*] Joan. I, 3. [36] Rom. I, 4. [37] Rom. VIII, 29.

neret; isti vero, quia est Deus, Verbum, Sapientia, Veritas, splendor Patris et imago absolutissima cui nihil desit quod quidem sit in Patre. Quin etiam non solius Patris omnipotentiæ consulit in hac absurda opinione, sed ipsius etiam Filii. Metuebat enim ut vel Pater omnipotens, vel Filius aporrhœa illius omnipotentiæ semper fuisse demonstraretur, nisi exstitissent res creatæ in quas Pater et Filius, quibus unam et eamdem omnipotentiam adhibuit, dominarentur. Hæc legere est in lib. I *De princip.*, cap. 2, num. 10. Quamobrem hæc de mundorum antiquitate, aut si vis, æternitate opinio, non magis lædit æternitatem Filii quam Patris. Hinc Hermogenes qui adhuc absurdius materiam increatam fingebat, nihil novi de Filio Dei, teste Tertulliano, effutierat; nec consecutiones quas ex ejus sententia merito eruit Tertullianus, magis in Filium, quam in Patrem injuriæ sunt. — D. Prud. MARAN *De divinit. Christi*, lib. IV, cap. 14, num. 5. Vide insuper Bullum *Defens. fidei Nicænæ* de Filii τῷ συναϊδίῳ, cap. 3, num. 6.

diximus, eadem de Spiritus sancti processione intelligenda sunt.

Ne quis vero nos solis, solarisque radii exemplum, ad declarandos Origenis sensus gratis ascivisse putet, en ipsius verba hom. IX *in Jerem.*, num. 4 : (15) Ἐὰν οὖν ἐπιστήσω σοι ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος, ὅτι οὐχὶ ἐγέννησεν ὁ Πατὴρ τὸν Υἱόν, καὶ ἀπέλυσεν αὐτὸν ὁ Πατὴρ ἀπὸ τῆς γενέσεως αὐτοῦ, ἀλλ' ἀεὶ γεννᾷ αὐτόν· παραστήσω καὶ ἐπὶ τοῦ δικαίου παραπλήσιον· ἴδωμεν δὲ τίς ἡμῶν ἐστιν ὁ Σωτήρ. Ἀπαύγασμα δόξης· τὸ ἀπαύγασμα δόξης οὐχὶ ἅπαξ γεγέννηται, καὶ οὐχὶ γεννᾶται· ἀλλ' ὅσον ἐστὶ τὸ φῶς ποιητικὸν τοῦ ἀπαυγάσματος, ἐπὶ τοσοῦτον γεννᾶται τὸ ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ· ὁ Σωτὴρ ἡμῶν σοφία ἐστὶ τοῦ Θεοῦ· ἐστὶ δὲ ἡ σοφία ἀπαύγασμα φωτὸς ἀϊδίου· εἰ οὖν ὁ Σωτὴρ ἀεὶ γεννᾶται, καὶ διὰ τοῦτο λέγει· *Πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με*· οὐχὶ δέ· *Πρὸ δὲ τῶν πάντων βουνῶν γεγέννηκέ με*· ἀλλὰ *πρὸ πάντων βουνῶν γεννᾷ με*, καὶ ἀεὶ γεννᾶται ὁ Σωτὴρ ὑπὸ τοῦ Πατρός. Eadem utitur similitudine Tertullianus *Apologet.*, cap. 21 : « Etiam cum radius ex sole porrigitur, portio ex summa. Sed sol erit in radio, quia solis est radius ; nec separatur substantia, sed extenditur. Ita de Spiritu Spiritus, et de Deo Deus, ut lumen de lumine accensum : manet integra et indefecta materiæ matrix, et si plures inde traduces qualitatis mutueris. Ita et quod de Deo profectum est, Deus est, et Dei Filius, et unus ambo. » Quibus hæc assonant e libro *contra Praxeam*, cap. 9 : « Pater tota substantia est : Filius vero derivatio totius et portio sicut ipse profitetur : *Quia Pater major me est* [37*]. » Unde liquet quo sensu dixerit *contra Prax.*, cap. 2 et 4 : « Patrem, et Filium et Spiritum sanctum unius esse substantiæ, et unius status, et unius potestatis, et Filium non aliunde deducere se, quam de substantia Patris. » Augustinus ipse comparatione eadem generationem Verbi explicat libro VI *De Trinit.*, ipso initio, sed non eadem inde colligit : « Ipse Arius, inquit, dixisse fertur : Si Filius est, natus est : si natus est, erat tempus quando non erat Filius ; non intelligens etiam natum esse Deo sempiternum esse, ut sit coæternus Patri Filius : sicut splendor qui gignitur ab igne, atque diffunditur, coævus illi est, et esset coæternus, si esset ignis æternus. » Itaque eo discrepabat ab Origene Arius, quod hic Filium diceret esse factum ἐξ οὐκ ὄντων, hoc est *ex nihilo*, et cum antea non esset : ille paternæ substantiæ portionem esse et effluvium ab æterno manans et Patri coæternum. Quo in errore versatos esse Psathyrianos hæreticos, Ario prognatos, narrat Theodoretus in lib. IV *De hær. fab.* Scriptor operis *De deitate et incarnatione Verbi*, ad Januarium, qui ad calcem tomi IV Augustini reperitur, et fere Origenis laciniis suffarcinatus est, auctoribus Joanne et Paulo generari Verbum dixit cap. 10, quemadmodum splendor a luce proficiscitur : « Est namque, inquit, ita æterna ac sempiterna generatio, sicut splendor generatur a luce ; » et cap. 19 : « Sed et Joannes indicat quia *Deus lux est* [38], et Paulus designat quia Filius *Splendor lucis æternæ* [39] sit Deus. Sicut ergo nunquam lux sine splendore esse potuit, ita nec Filius quidem sine Patre intelligi potest, qui et *figura expressa substantiæ ejus* [40], et Verbum, et Sapientia dicitur. » Denique symbolum Filium esse decernit « Deum de Deo, lumen de lumine. »

XXV. At non in iis solum, sed in aliis etiam ad Christi generationem, et Spiritus sancti processionem pertinentibus, et hic quem dico Tertullianus, et alii plerique ex antiquissimis doctoribus, et Nicæna synodo anterioribus, Origenis impietatem dicam an imperitiam vel æquarunt vel superarunt. (16) Justinus, Athenagoras, Theophilus Antiochenus, Tatianus, ipse Tertullianus et Lactantius, Deum dixerunt cum mundi creationem meditaretur, Verbum suum protulisse, quo administro in rerum molitione uteretur. Gregorium quoque Thaumaturgum Filium dixisse creatum et factum tradit Basilius epist. 64. Leguntur et ista Dionysii Alexandrini, quæ sunt singularis vecordiæ, Filium Dei esse ποίημα καὶ γενητὸν, ξένον κατὰ οὐσίαν τοῦ Πατρὸς, ὥσπερ ἐστὶν ὁ γεωργὸς πρὸς τὴν ἄμπελον. « Opus et factum, alienum quoad substantiam a Patre, quemadmodum est agricola ad vitem. » Demum subjicit : Καὶ γὰρ ὡς ποίημα ὤν, οὐκ ἦν πρὶν γένηται.

[37*] Joan. XIV, 28. [38] Joan. I, 5. [39] Hebr. I, 3. [40] ibid.

(15) *Ἐὰν οὖν ἐπιστήσω σοι ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος*, etc. Æternam Verbi a Patre generationem statuit hic Origenes, nec aliud quidquam ex hoc loco erui potest, nisi splendorem tandiu exsistere, quandiu lux ipsa exsistit. Alium enim sensum pati non possunt hæc verba : Ἀλλ' ὅσον ἐστὶ τὸ φῶς ποιητικὸν τοῦ ἀπαυγάσματος, ἐπὶ τοσοῦτον γεννᾶται τὸ ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. « Quandiu exsistit lux efficiens splendoris, tandiu gignitur splendor gloriæ Dei. » Minus belle Hieronymus sic reddidit : « Quotiescunque ortum fuerit lumen ex quo splendor oritur, toties oritur et splendor gloriæ. » Hæc ipsa Origenis verba repetere videtur Pamphilus Martyr in *Apologia* sua, cap. 3 : « Videamus ergo, inquit, quis sit Salvator noster. *Splendor*, dicitur, *gloriæ* (*Hebr.* I, 3), id est æternæ lucis splendor : et certum est quod splendor ex lumine inseparabiliter generatur, et donec permaneat lux, permanet semper et splendor. Salvator ergo noster qui Sapientia est (Sapientia autem Dei ipsa est splendor æternæ lucis), inseparabiliter et indesinenter generatur ex Patre. Sic enim et ipsa de se Sapientia per Salomonem dicit : *Ante omnes colles generat me* (*Prov.* VIII, 25) ; non enim dixit : *Ante omnes colles genuit me*, sed *generat me*. In quo significantia sempiternitatis est. »

(16) *Justinus, Athenagoras, Theophilus Antiochenus*, etc. Quo sensu intelligi debeat quod dixerunt illi antiqui doctores, quos hic et infra citat Huetius, Deum, cum mundi creationem meditaretur, Verbum suum protulisse, fuse exponit domnus Prudentius Maran in suo *De divinitate Christi* libro IV, cap. 4, num. 5 ; cap. 6, num. 3 et seq. ; cap. 7, num. 2 ; cap. 8, num. 3 et 4 ; cap. 12, num. 2 et seq. ; cap. 22, num. 4 et 5 ; cap. 23, num. 6 ; cap. 24, num. 2. Quem vide.

« Etenim utpote qui sit opus, non erat antequam factus esset. » Theognostum etiam Alexandrinum Origenis asseclam libro *Hypotyposeon* secundo dixisse narrat Photius Filium esse creatum quamvis ipsius, et Dionysii quoque Alexandrini auctoritate ad Arianos confutandos Athanasius usus sit. Quod allegorice dictum indicavimus ab Origene, tum a Patre productum Filium, quando jussit fieri lucem, id plane et aperte dixit Tertullianus *contra Praxeam*, cap. 3 : « Tunc ipse sermo speciem et ornatum suum sumit, sonum et vocem, cum dixit Deus : *Fiat lux* [41]. » Sed quod in homine horum temporum æquali, quibus nondum quæstiones illæ fuerant ventilatæ, excipiendum est minus severe, neutiquam id ferri potest in Ruperto sic loquente lib. I *Comment. in Genes.*, cap. X : « Vere enim sine voce natum, et omnia potentialiter continens Verbum tunc Pater actualiter generavit, quando cœlum et terram creavit, quando lucem et cætera fecit. *Eructavit* ergo *cor* Patris *Verbum bonum* [42] et *ex utero*, id est de suæ substantiæ secreto, *ante Luciferum* genuit illud [43], quando dixit : *Fiat lux.* »

XXVI. Est apud Origenem hom. 1 *in Isaiam*, num. 2, duo seraphim quibus solium Dei stipatum vidisse se scribit propheta [44], ea esse Christum, et Spiritum sanctum. Idem iteratur lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 3, num. 3, ubi et auctorem expositionis hujus Hebræum magistrum laudat, et lib. IV, num. 26. Unde Antipater Bostrenus episcopus in *Disputationibus adversus Origenem* : Περὶ μέντοι τῶν χερουβὶμ, ἢ τῶν σεραφὶμ οὐδὲν δυνάμεθα λέγειν, διὰ τὸ μαθεῖν τὸν συγγραφέα παρὰ τοῦ Ἑβραίου, ὅστις καί ἐστιν ὁ παρ' αὐτοῦ σημαινόμενος Ἑβραῖος, ὅτι ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα ἅγιον σημαίνεται. « Itaque de cherubinis et seraphinis nihil possumus dicere, quod didicerit scriptor (*Origenes*) ab Hebræo, qui quidem ipse est designatus ab eo Hebræus, Filium, et Spiritum sanctum per eos significari. » Habentur autem illæ Antipatri *Disputationes* in *Eclogis* Joannis Damasceni, quæ nondum editæ in Bibliotheca Claromontana Societatis Jesu servantur. Verba ipsa dat Justinianus in calce *epistolæ ad Menam*. Hieronymo (17) stomachum ita movit hæc interpretatio, ut impiam eam et detestandam appellet. Impia ergo ea quoque est, et detestanda interpretatio homiliæ sequentis num. 1, qua Davidem Christum esse docet. Impia etiam ea quam lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 3, num. 3, damnatæ ab Hieronymo sententiæ subjunxit. Talis utraque est : Ἔλεγε δὲ ὁ Ἑβραῖος τὰ ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ δύο σεραφὶμ ἑξαπτέρυγα κεκραγότα ἕτερον πρὸς ἕτερον, καὶ λέγοντα· *Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος Σαβαώθ*, τὸν Μονογενῆ εἶναι τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἡμεῖς δὲ οἰόμεθα ὅτι καὶ ἐν τῇ ᾠδῇ Ἀμβακούμ· *Ἐν μέσῳ δύο ζώων γνωσθήσῃ*, περὶ Χριστοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος. « Dicebat autem et Hebræus magister

A quod duo illa seraphim, quæ in Isaia senis alis describuntur, clamantia ad invicem, et dicentia : Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus Sabaoth [45], de Unigenito Filio Dei et Spiritu sancto essent intelligenda. Nos vero putamus etiam illud quod in Cantico Habacuc dictum est [46] : *In medio* vel *duorum animalium*, vel *duarum vitarum cognosceris*; de Christo et de Spiritu sancto sentiri debere. » Omnis enim scientia de Patre, revelante Filio, in Spiritu sancto cognoscitur, ut ambo hæc quæ secundum prophetam vel animantia, vel vitæ dicuntur, causa scientiæ Dei Patris exsistant. » Similiter impia et hæc interpretatio, quæ olivæ duæ candelabri aurei, quod vidisse se narrat Zacharias cap. IV, Filius et Spiritus sanctus exponuntur; media vero lampas, Deus Pater B (cujus ad dextram et sinistram esse Christum et Spiritum sanctum non sine blasphemia dici posse ait Hieronymus *in Zach.* IV) rami sive spicæ olivarum, incarnatio Christi, et similitudo columbæ Spiritus sancti. Sin ut Davidem Christi typum esse, et ut animalia, vel vitas, vel olivas candelabri, sic et seraphimos Isaiæ anagogice Christi et Spiritus sancti symbola esse voluit Origenes, ut certe voluit, vanæ sunt Hieronymi querelæ. Clarius id etiam sequentia demonstrant, in quibus per hæc verba : « Plena est omnis terra gloria ejus, » adventum Christi significari scribit Origenes, certum est enim eum cujus gloriæ plena illic esse dicitur terra, hunc ipsum esse Dominum Deum Sabaoth ; Christum autem C eum esse cujus gloria plena est terra, Origenes censuit. Christum igitur credidit ipsum esse Dominum Deum Sabaoth. Hoc si sit, Christo ipsi astitisse seraphimos, non unum ex illis Christum fuisse Origenes existimaverit. Incassum igitur fingit Haymo Alberstatensis in libro *De rerum ecclesiasticarum memoria*, Origenianis hæc esse operibus inserta a malevolis ; vel si Origenem auctorem habeat, dubitanter fuisse proposita.

XXVII. Photius cod. VIII, errores referens librorum *Περὶ ἀρχῶν*, hos ait libro primo contineri : Διήκειν μὲν τὸν Πατέρα διὰ πάντων τῶν ὄντων, τὸν δὲ Υἱὸν μέχρι τῶν λογικῶν μόνων, τὸ δὲ Πνεῦμα μέχρι μόνων τῶν σεσωσμένων. « Pervadere quidem Patrem quæcunque sunt, Filium vero res duntaxat rationis D participes, Spiritum autem sanctum ea tantum quæ salutem adepta sunt. » Codice vero CVI narrat Theognostum Alexandrinum Origenis dogmata propugnantem libro *Hypotyposeon* secundo dixisse Filium τῶν λογικῶν μόνων ἐπιστατεῖν· « Ratione duntaxat præditis rebus præesse. » Athanasius in libro quem scripsit *in Matth.* XII, 32, ad Novati hæresim hæc accedere docet, Origenemque et ejus sectatorem Theognostum explodit. Amaris etiam defricat ipsum conviciis Theophilus in I *Paschali*, et ratione ac auctoritate commenta illa convellit. Quæ et leviter perstringit Hieronymus in

[41] Genes. I, 3. [42] Psal. XLIV, 2. [43] Psal. CIX, 3. [44] Isa. VI, 2. [45] ibid., 3. [46] Habac. III, 2.

(17) Hieron., lib. *in Isaiam*, et epist. 65, *ad Pamm. et Ocean.*

epist. ad Avit. Suis vero ipsius verbis coarguit Justinianus ad calcem *epistolæ ad Menam*, talia e libr. I Περὶ ἀρχῶν, cap. 3, num. 5, repræsentans: Ὅτι ὁ μὲν Θεὸς καὶ Πατὴρ συνέχων τὰ πάντα φθάνει εἰς ἕκαστον τῶν ὄντων, μεταδιδοὺς ἑκάστῳ ἀπὸ τοῦ ἰδίου τὸ εἶναι· ὢν γάρ ἐστιν· ἐλάττων δὲ πρὸς τὸν Πατέρα ὁ Υἱὸς φθάνων ἐπὶ μόνα τὰ λογικά· δεύτερος γάρ ἐστι τοῦ Πατρός· ἔτι δὲ ἧττον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ μόνους τοὺς ἁγίους διικνούμενον. Ὥστε κατὰ τοῦτο μείζων ἡ δύναμις τοῦ Πατρὸς παρὰ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· πλείων δὲ ἡ τοῦ Υἱοῦ παρὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· καὶ πάλιν διαφέρουσα μᾶλλον τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἡ δύναμις παρὰ τὰ ἄλλα ἅγια. « Quod Deus quidem et Pater omnia continens ad unumquodque entium pervenit, esse unicuique impertiens de suo, ipse enim est qui est: quod vero minor Patre Filius ad sola rationabilia pervenit, est enim secundus a Patre, adhuc etiam minor est Spiritus sanctus ad solos sanctos perveniens. Ita ex hoc major est potestas Patris præ Filio et Spiritu sancto, ampliorque Filii præ Spiritu sancto; ac rursum præstantior sancti Spiritus potestas præ aliis entibus sanctis. » Ex hoc dogmate aptum est illud e tom. II *Commentar. in Matth.*, pag. 441: Εἷς δὲ ποιμὴν τῶν λογικῶν ὁ Λόγος· et istud e tom. XI, pag. 506: Τάχα δὲ καὶ τῶν λόγων Ἰησοῦ εἰσί τινες ἄρτοι οὓς τοῖς λογικωτέροις, ὡς τέκνοις, ἔξεστι διδόναι μόνοις· et quod docet tom. VI *in Joan.*, pag. 107, Christum esse αὐτοαλήθειαν τὴν οὐσιώδη, καὶ πρωτότυπον τῆς ἐν ταῖς λογικαῖς ψυχαῖς ἀληθείας· et id quoque e tom. XXXII, p. 450: Ὅλης μὲν οὖν οἶμαι τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ ἀπαύγασμα εἶναι τὸν Υἱὸν, κατὰ τὸν εἰπόντα Παῦλον· *Ὅς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης*· φθάνειν μέντοιγε ἀπὸ τοῦ ἀπαυγάσματος τούτου τῆς ὅλης δόξης μερικὰ ἀπαυγάσματα ἐπὶ τὴν λοιπὴν λογικὴν κτίσιν· et quod ait tom. I *in Joan.*, num. 29, Christum eatenus lucem esse, quatenus mentes rationis participes illustrat. Atque item illud quod in I Περὶ ἀρχῶν, cap. 3, num. 5, Rufinianæ interpretationis reperio: « In illis solis arbitror esse opus Spiritus sancti, qui jam se ad meliora convertunt, et per vias Jesu Christi incedunt, id est, sunt in bonis actibus, et in Deo permanent. » Et paulo inferius: « Hoc ergo pacto operatio virtutis Dei Patris et Filii indiscrete super omnem protenditur creaturam; Spiritus sancti vero participationem a sanctis tantummodo haberi invenimus. » Et lib. VII *in Epist. ad Rom.*, num. 6: « Tantum est quod ille (*Christus*) pro impiis mortuus est; sic enim et ipse Paulus ostendit, cum dicit: *Adhuc enim Christus, cum infirmi essemus, secundum tempus pro impiis mortuus est* [47]: sanctus autem Spiritus non pro impiis jam interpellat, sed pro sanctis. » Quibus omnibus id sibi vult, Patrem in omnibus quæ sunt operari, quia totius ὀντότητος, sive exsistentiæ (sic enim loqui liceat) principium est; Filium, qui et λόγος, hoc est juxta Origenis expositionem, *ratio*, in iis solum quæ ratione prædita sunt, vim suam experiri; Spiritus, qui a sanctitate proprium sibi cognomen habet, vim ἁγιαστικὴν ad sanctos duntaxat pertinere.

XXVIII. (18) Atque hæc ἀποτόμως ita sumpta vix est ut reprehensionem effugiant. At si quis ad mentem potius Origenis quam ad verba attenderit, aliter sentiet. Quamvis enim una eademque sint sacræ Trinitatis extranea opera, et quidquid agit in rebus externis Pater, hoc agat et Filius, hoc et Spiritus sanctus; quædam tamen Patri assignari solent, alia Filio, alia Spiritui sancto. Quemadmodum ergo Patri vulgo attribuitur creatio rerum, licet trium peræque personarum sit; ita Filio, qui est Λόγος, omnium λογικῶν curam Origenes ascribit; sanctitudinis vero collationem addicit Spiritui sancto, juxta Rom. I, 4, et II Thess. II, 13, quamvis toti Trinitati debeatur. Scriptum est I Petr. I, 2: « Secundum præscientiam Dei Patris, in sanctificationem Spiritus, in obedientiam et aspersionem sanguinis Jesu Christi. » Præscientia Patri, sanctitudinis infusio Spiritui sancto tribuitur. Sic sensisse Origenem ex iis licet existimare quæ exstant lib. I Περὶ ἀρχῶν, cap. 3, num. 7: « Porro autem in Trinitate nihil majus minusve dicendum est, cum unius divinitatis fons Verbo ac ratione sua teneat universa; Spiritu vero oris sui quæ digna sunt sanctificatione sanctificet, sicut in Psalmo scriptum est: *Verbo Domini cœli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum* [48]. Est etiam quædam inoperatio Dei Patris præcipua præter illam, quam omnibus ut essent naturaliter præstitit. Est et Domini Jesu Christi præcipuum quoddam ministerium, in eos quibus naturaliter ut rationabiles sint, confert, per quod ad hæc quæ sunt, præstatur eis ut bene sint. Est et alia quoque etiam Spiritus sancti gratia quæ dignis præstatur, ministrata quidem per Christum, inoperata autem a Patre secundum meritum eorum qui capaces efficiuntur. Quod manifestissime indicat apostolus Paulus, unam eamdemque virtutem Trinitatis exponens in eo cum dicit: *Divisiones sunt donorum, idem autem Spiritus: et divisiones sunt ministeriorum, idem autem Dominus: et divisiones operationum sunt, idem autem Deus qui operatur omnia in omnibus. Unicuique autem datur manifestatio Spiritus secundum id quod expedit* [49]. Ex quo manifestissime designatur quod

[47] Rom. V, 6. [48] Psal. XXXII, 6. [49] I Cor. XII, 4-7.

(18) *Atque hæc ἀποτόμως ita sumpta, vix est*, etc. Si sine Patre rationabilia a Filio illuminari, sancta a Spiritu sancto sanctificari diceret Origenes, merito in sanctam Trinitatem injuriosus videretur, atque haud scio an ipsum in Patrem injuriosior. Sed in eo nulla hujus erroris suspicio residet, ac Patris virtutem in hoc tantum virtute Filii et Spiritus majorem dicit et latius parentem, quod cum rationabilia a Filio rationem, sancta a Spiritu sanctitatem accipiant, Filius a Patre. Spiritus a Patre et Filio omnia acceperint.— D. Prudentius. MARAN *De divinitate Christi*, lib. IV, cap. 16, num. 2.

nulla est in Trinitate discretio, sed hoc quod donum Spiritus dicitur, manifestatur per Filium, et inoperatur per Deum Patrem. *Omnia autem operatur unus atque idem Spiritus, dividens unicuique prout vult.* »[80] Quin etiam sanctimoniæ collationem idem Filio assignat; sapientiæ vero ac scientiæ gratiam Spiritui sancto itidem ut Filio acceptam refert. « Unde, » inquit, ibid. num. 8, « inoperatio Patris, quæ esse præstat omnibus, clarior ac magnificentior invenitur, cum unusquisque per participationem Christi, secundum id quod sapientia est, et secundum id quod scientia est, et sanctificatio est, proficit, et in altiores profectuum gradus venit, et per hoc quod participatione sancti Spiritus factus est quis purior atque sincerior, effectus dignus recipit sapientiæ ac scientiæ gratiam. » Repetit ista cap. 18, auctor libelli *De deitate et incarnatione Verbi*, ad Januarium, qui ad calcem tomi IV Augustini subnectitur. Quæ ne quis a Rufino interprete in Origenis gratiam conficta putet, similem adjungemus locum e tom. II *in Joan.*, num. 6 : Οὗ (Υἱοῦ) χρήζειν ἔοικε τὸ ἅγιον Πνεῦμα, διακονοῦντος αὐτοῦ τῇ ὑποστάσει, οὐ μόνον εἰς τὸ εἶναι, ἀλλὰ καὶ σοφὸν εἶναι, καὶ λογικὸν, καὶ δίκαιον, καὶ πᾶν ὁτιποτοῦν χρὴ αὐτὸ νοεῖν τυγχάνειν, κατὰ μετοχὴν τῶν προειρημένων ἡμῖν Χριστοῦ ἐπινοιῶν· οἶμαι δὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα τὴν, ἵν' οὕτως εἴπω, ὕλην τῶν ἀπὸ Θεοῦ χαρισμάτων παρέχειν τοῖς δι' αὐτὸ καὶ τὴν μετοχὴν αὐτοῦ χρηματίζουσιν ἁγίοις, τῆς εἰρημένης ὕλης τῶν χαρισμάτων ἐνεργουμένης μὲν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, διακονουμένης δὲ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, ὑφεστώσης δὲ κατὰ τὸ ἅγιον Πνεῦμα· καὶ κινεῖ με εἰς τὸ ταῦθ' οὕτως ἔχειν ὑπολαβεῖν Παῦλος περὶ χαρισμάτων οὕτω που γράφων· *Διαιρέσεις δὲ χαρισμάτων εἰσὶ, τὸ δ' αὐτὸ Πνεῦμα· καὶ διαιρέσεις διακονιῶν εἰσὶ, καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος· καὶ διαιρέσεις ἐνεργημάτων εἰσὶ, καὶ ὁ αὐτός ἐστι Θεὸς ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν.* Purgat et illud Origenem quod in prima ejus *in Isaiam* homelia legitur num. 4 : « Denique ut unitatem Deitatis in Trinitate cognoscas, solus Christus in præsenti lectione nunc peccata dimittit ; et tamen certum est a Trinitate peccata dimitti. » Purgat et Paschasius diaconus, lib. I *De Spiritu sancto* (19), cap. 9, Origenis sibi sententiam usurpans : « Quantum in Scripturis sanctis, inquit, manifestissime deprehenditur, alia Pater ipse per se, alia specialiter per Filium, alia per Spiritum sanctum, licet sub privilegio potentiæ communis, operatur. *Quia sumus*, ad Patrem proprie referri videtur ; *in quo*, sicut Apostolus dicit[81] : *Vivimus, movemur, et sumus.* Quod vero rationis, et sapientiæ, et justitiæ capaces sumus, illi specialiter qui est ratio et sapientia, et justitia, id est Filio deputatur. Quod autem vocati regeneramur, innovati sanctificamur, per divina eloquia personæ Spiritus sancti evidenter ascribitur. » Præclare et ad rem Augustinus lib. XV *De Trinit.*, cap. 17 : « Sicut unicum Dei Verbum proprie vocamus nomine Sapientiæ, cum sit universaliter et Spiritus sanctus, et Pater ipsa Sapientia ; ita Spiritus sanctus proprie nuncupatur vocabulo charitatis, cum sit universaliter charitas et Pater et Filius. »

Pari modo excipimus petitionem alteram, superioris hujus affinem. Queritur Athanasius *in Matth.* XII, 32, putasse Origenem peccata in Spiritum sanctum ea esse quæ post baptismum admittuntur. Nempe cum in sanctis et Christianis solum operari Spiritum sanctum dixerit, sequitur cum peccant ipsi, peccato ipsorum eam præcipue offendi Trinitatis personam quæ in iis operatur, Spiritum nempe sanctum. Non multum inde abludebat Novatianus, remissionem peccatorum lapsis concedi negans, quod Christianorum peccatis offendi Spiritum sanctum diceret, cujus offensiones nec in hoc sæculo nec in futuro remitti Christus docuit. Sed quemadmodum in Christianis operari credidit Origenes tres Trinitatis personas, etiamsi operatio hæc Spiritui sancto proprie tribui soleat ; ita Christianorum peccatis post baptismum admissis lædi proprie ipsum dixit, quamvis Filium quoque et Patrem iisdem offendi sit arbitratus.

XXIX. Illud præterea in Origene culpatum fuisse commemorat anonymus ille quem pro eo *Apologiam* scripsisse tradit Photius cod. CXVII, quod Filium neutiquam invocandum esse pronuntiaverit. Minime quidem orandum cum Patre Filium, non autem simpliciter non orandum sensisse Origenem narrat Augustinus hær. XLIII, ad Quodvultdeum, et cur ita senserit causam affert : « Dicit præterea, inquit, ipse Origenes, quod Filius Dei sanctis hominibus comparatus, veritas sit ; Patri collatus mendacium ; et quantum distant apostoli Christo, tantum Filius Patri. Unde nec orandus est Filius cum Patre, quia non auctor est indulgendarum petitionum, sed supplicator. » Utramque accusationem complexus est Theophilus Alexandrinus *Pasch.* II, ubi Origenem ait ausum esse dicere, « Non esse orandum Filium, neque cum Filio Patrem ; » quæ quidem absurda est, et secum pugnans conquestio ; nam si Filium orari vetat Origenes, cur vetuisset Patrem orari cum Filio, qui neutiquam orandus est ?

Profecto si dicta superius de violata ab Origene Filii majestate recordemur, quid de ejus invocatione opinari debuerit, facile deprehendemus. Cum enim ad ejus dignitatem quem precibus compellamus, accommodata esse debeat oratio nostra, humiliori Patrem obsecratione venerandum esse quam Filium dicere debuit Origenes, si doctrinæ suæ connexionem retinere voluit. Neque conjectura nostra nos fallit, genuinam enim fuisse hanc ejus sententiam declarant libri *contra Celsum*, quorum quinto num. 4 sic disserit : Πᾶσαν μὲν γὰρ δέησιν (20), καὶ προσευχὴν

[80] I Cor. XII, 11. [81] Act. XVII, 28.

(19) Tom. VI *Bibl. Patr.*

(20) *Πᾶσαν μὲν γὰρ δέησιν*, etc. Ex hoc testimonio, et aliis infra adductis, perspicuum esse putat Huetius Filii majestatem ab Origene violari, ut

καὶ ἔντευξιν, καὶ εὐχαριστίαν, ἀναπεμπτέον τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ, διὰ τοῦ ἐπὶ πάντων ἀγγέλων ἀρχιερέως, A ἐμψύχου Λόγου καὶ Θεοῦ· δεησόμεθα δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ Λόγου, καὶ ἐντευξόμεθα αὐτῷ, καὶ εὐχαριστήσομεν,

qui Patrem majori prece, Filium minori compellandum doceat, ac Patrem proprie, Filium improprie orari existimet. Sed Origenis sententia ex his verborum spinosis ambagibus evolvenda. Pontificis munus, quod Verbo defert Origenes, quatenus « est propitiatio pro peccatis nostris (*I Joan.* II, 2), » cum manifestam habeat cum Incarnatione necessitudinem reprehendi omnino non potest. Quia tamen Origenes cum pluribus in locis, tum in alio ex eodem libro V, num. 11, Verbum ante Incarnationem mediatorem fuisse, et a Patre ad sanctos homines missum declarat his verbis : « Quisquis es tamen, precare Verbum quod sanare te potest, et multo potius precare ejus Patrem (εὐχέσθω τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ δυναμένῳ αὐτὸν ἰάσασθαι· καὶ πολλῷ πλέον τῷ Πατρὶ αὐτοῦ) qui et ad antiquos justos *misit Verbum suum, et sanavit eos, et eripuit eos de corruptionibus eorum* (*Psal.* CVI, 20) ; si quis velit hoc pontificis munus ab Origene ante Incarnationem Filio tri- B bui, hæc opinio et multis aliis arrisit (de quibus vid. *Dissert.* III Cyrill. novæ edit. Parisiens.), et de Filii divinitate nihil detrahit.

Illud autem non difficile est animadvertere, Origenem his in locis, nec a solita subtiliter et spinose disserendi consuetudine, nec ab ea, quam de substantiæ in personis divinis unitate toties prædicavit, doctrina discedere. Cum multa effutiret Celsus de angelorum, de solis ac lunæ et stellarum cultu, respondet Origenes lib. V, num. 11, solum Deum a Christianis per Filium ejus invocari et coli : et « quemadmodum adoratores solis et lunæ et stellarum nunquam adorarent scintillam ignis, sive lucernam in terra, sic qui animadvertunt, quomodo Deus lumen sit, et quomodo Filius ejus lux vera sit illuminans omnem hominem venientem in hunc mundum (*Joan.* I, 9), quique illud intelligunt : *Ego sum lux mundi* (*Joan.* VIII, 12), immerito adoraturos scintillam solis et lunæ ac stellarum, quæ ad lumen veri lumi- C nis Deum, » sive, ut paulo ante appellat, « Deum Patrem veri luminis parva et exigua est. » Οὐκ ἂν εὐλόγως προσκυνήσαιεν τὸν οἱονεὶ βραχὺν σπινθῆρα, ὡς πρὸς φῶς τὸν Θεὸν ἀληθινοῦ φωτὸς, ἐν ἡλίῳ, καὶ σελήνῃ, καὶ ἄστροις. Ibidem addit Dei opera a se non deprimi, sed exploratum sibi esse « Dei ejusque Unigeniti divinitatem ineffabili præstantia cæteris omnibus esse superiorem. »

Unam ergo in Patre et Filio divinitatem, unam lucem agnoscit Origenes, atque hoc argumento nititur, cur Filius cum Patre orandus et adorandus sit, ac nulli prorsus rei creatæ eumdem habere honorem liceat. Similiter in lib. VIII, num. 13, quærenti Celso cur cum Christum colerent cum Deo Patre Christiani, ministros Dei colere nollent , sic respondet Origenes, ut angelis non omnem quidem cultum et honorem, sed eum tantum qui soli Deo debetur, abjudicet, hunc autem divinum cultum Filio strenue vindicet. Sic loquitur de angelis : « Si Celsus intelligeret veros Dei ministros, post ipsum D Unigenitum, Gabrielem , Michaelem , reliquosque angelos et archangelos, eosque colendos esse diceret ; fortasse expurgantes, et quid cultus nomine intelligendum sit, et quæ sint colentis actiones (ἴσως ἂν τὸ περὶ τοῦ θεραπεύειν αὐτοῦ σημαινόμενον ἐκκαθήραντες καὶ τῶν τοῦ θεραπεύοντος πράξεων) diceremus in hunc locum, ut de tantis rebus disserentes, quæ de eis cogitando consequi possumus. » Ex quibus patet non displicuisse Origeni, ut quidam existimant, honorem illum, quem beatis spiritibus semper habuit Ecclesia, ac semper habebit, sed eum quem volebat Celsus, qui cum soli Deo debitus sit, sine superstitione angelis deferri non potest. Hunc cultum soli Patri ejusque Filio servat, ac utrumque a Christianis « totis viribus supplicando et precando coli » demonstrat. Cur autem Christiani Christum cum Deo colerent has affert rationes, ut jam observavi, quod Pater sit in Filio, et Filius in Patre ; quod Pater et Filius unum sint « identitate voluntatis ; *quod* fides nostra in Deo consistat per ipsum Filium, qui eam in nobis confirmat ; *quod* Patrem colamus, dum ejus Filium admiramur, qui est Verbum, et sapientia, et veritas, et justitia, et omnia quæcunque esse didicimus, ut ipsum Deum, ita et eum, qui ex tali Patre genitus est. »

Cum ergo æqualitatem Patris et Filii ac unitatem essentiæ tam diserte declaret ; cur Patrem magis orandum esse quam Filium existimat ; cur precationem proprie dictam soli videtur Patri servare? Non id profecto præcipit, ut Patrem sæpius quam Filium, aut acrius precemur, aut plura a Patre quam a Filio accepturos confidamus ; cum Filio omnia tribuat quæcunque sunt in Patre, et utrumque « totis viribus supplicando et precando coli » declaret. Neque etiam subtilis illa distinctio precationis proprie et minus proprie dictæ, aliam in Filio ac in Patre naturam, aut majorem minoremve potentiam designat, cum iisdem de causis, tum quia sæpe Origenes, ut fatetur Huetius, ad ipsum Filium preces dirigit, et hoc ipso in loco supplicationes, gratiarum actiones, et postulationes ei debitas docet. Huc ergo redit tota illa distinctio, ut προσευχῆς sive precationis nomine eas preces intelligamus, quæ ad ordinem inter divinas personas intercedentem accommodantur, ita ut, cum Pater divinitatis fons et origo sit, ad eum dirigantur. Patrem eo sensu magis precamur quam Filium, non quia sæpius aut acrius, sed quia per Filium precamur. Nullum sane aliud discrimen apud Origenem reperias inter eas preces quæ Patri, et eas quæ Filio deferuntur. Atque hæc ejus sententia eo minus vituperanda, quod ex Ecclesiæ consuetudine et publicarum precum, quæ ad Patrem diriguntur, instituto deducta videatur. Tanti momenti visa res est episcopis Africanis, ut eam comprobent et decernant can. 23 concil. Carthag. III : « Ut nemo in precibus, inquiunt, vel Patrem pro Filio, vel Filium pro Patre nominet. Et cum altari assistitur, semper ad Patrem dirigatur oratio. Et quicunque sibi preces aliunde describit, non eis utatur, nisi prius eas cum instructioribus fratribus contulerit. » Sed Origenis sententia illustranda est ex ejus libro *De oratione*, in quo eam data opera persequitur.

In hoc libro num. 14, 15 et seq., quatuor species orationis a Paulo præscriptas explicare instituit, δεήσεις, προσευχὰς, ἐντεύξεις, εὐχαριστίας, *obsecrationes , precationes, postulationes, gratiarum actiones.* Obsecrationem definit *orationem ab aliquo suppliciter emissam, ut quod ipsi deest consequatur :* precationem vero, *eam quæ magnificentius cum glorificatione ab homine in periculis constituto de rebus majoribus emittitur.* Tertiam speciem iis, quæ majore apud Deum fiducia postulantur ; quartam denique bonis jam acceptis assignat. Subjicit deinde cujusque speciei exempla, primæ quidem ex Mardochæi et Estheris ; secundæ ex Azariæ, Tobiæ, Annæ, Habacuc et Jonæ ; tertiæ ex Josue et Samson orationibus ; quartæ denique ex his Christi verbis, « Confiteor tibi, Pater (*Matth.* X, 21), » etc. Statuit gratias Christo agendas esse : ab eo postulandum docet exemplo Stephani, « Domine, ne statuas illis hoc peccatum (*Matth.* XVII, 14) : » eidem quoque supplicandum et obsecrandum, ut supplicabat pater lunatici, « Obsecro, Domine, miserere filii mei. »

Quod autem spectat ad precationem, quam appellat προσευχὴν sic suam de ea mentem aperit num. 15: Ἐὰν δ' ἀκούσωμεν ὅ τι ποτέ ἐστι προσευχὴ, μήποτε οὐδενὶ τῶν γεννητῶν προσευκτέον ἐστὶν, οὐδὲ αὐτῷ τῷ Χριστῷ, ἀλλὰ μόνῳ τῷ Θεῷ τῶν ὅλων καὶ

καὶ προσευξόμεθα δὲ, ἐὰν δυνώμεθα κατακούειν τῆς περὶ προσευχῆς κυριολεξίας, καὶ καταχρήσεως. Nempe orationem proprie dictam Deo Patri fundi jubet, impropriam vero et καταχρηστικὴν Filio : illi ut summo Deo, bonorum datori; huic tanquam μεσίτῃ, qui

Πατρί, ᾧ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν προσεύχετο. « Sed si intelligamus quid sit precatio, num forte nulli rei genitæ fundenda est, ac ne ipsi quidem Christo, sed soli Deo universorum et Patri, quem et ipse Salvator noster precabatur? » Suam ergo sententiam proponit dubitanter, ut in re longe quæsita magis quam necessaria. Revera allata ab eo exempla obsecrationis et postulationis non minus magnifica sunt quam precationis; nec Mardochæus divinam majestatem exilius prædicat, cum ait : « Domine, Rex omnipotens (*Esther* XIII, 9), » quam cum Habacuc dicit : « Domine, audivi auditum tuum, et timui (*Habac.* III, 1). »
B Cum ergo fateatur gratias Christo agendas, eique supplicandum, et ab eo postulandum; si postea precationem soli Patri congruere docet, non potuit hanc distinctionem majore, minoreve potentia metiri; sed precationem orationis quoddam esse genus putabat, in quo Pater, ut fons divinitatis, glorificatur. Hanc sententiam Origenes iis firmat rationibus, quæ nihil aliud ei propositum esse demonstrant, nisi ut ordo inter Patrem et Filium intercedens in precationibus observetur. Prima est quod ipse Christus Patrem precatus sit, et ut eum precaremur, jusserit, cum hanc precandi formulam præscripsit : « Pater noster, qui es in cœlis (*Matth.* VI, 7). »

Aliam rationem sic exponit : Εἰ γὰρ ἕτερος, ὡς ἐν ἄλλοις δείκνυται, κατ' οὐσίαν καὶ ὑποκείμενος [leg. ὑποκείμενον] ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς, etc. « Nam si alius est a Patre Filius, ut alibi demonstratur, secundum essentiam et suppositum; vel Filius orandus est, non autem Pater, vel uterque, vel solus Pater. »
C Solum Filium orari sine Patre absurdum omnibus visum iri non dubitat : utrumque autem orare incommodum ei videtur, et a Scripturæ consuetudine alienum; dicendum enim foret plurali numero, *Præbete, benefacite, suppeditate, salvate.* Inde concludit solum Patrem orandum esse, « sed ne hoc quidem absque summo Sacerdote cum jejurando a Patre constituto, secundum illud : *Tu es Sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech* (*Psal.* CIX, 14). » Hæc confirmat his Christi verbis : « Amen, amen, dico vobis, si quid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis (*Joan.* XVI, 23). » Nihil sane in hac Origenis doctrina reprehendendum, nec Patrem sine Filio, nec Filium sine Patre orandum statuentis. Cum autem non deceret, ut preces plurali numero efferrentur, Origenes, qui necessarium esse putat ad accuratam precum institutionem, ut Patris et Filii mentio fiat; neutri facit injuriam, cum eas ad Patrem dirigendas docet. Quod autem ait Filium a
D Patre alium esse secundum essentiam et suppositum, satis jam superque demonstratum est essentiam ab eo considerari, quatenus certis proprietatibus definita est, et, ut ipse loquitur, circumscripta.

Tertiam rationem ex eo repetit, quod Filius a Patre omnia acceperit, et frater noster, suscepta humana natura, factus sit. Sic enim Christum inducit nos alloquentem : Ἀρχιερεῖ γὰρ τῷ ὑπὲρ ὑμῶν κατασταθέντι ὑπὸ τοῦ Πατρὸς καὶ παρακλήτῳ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς εἶναι λαβόντι, εὔχεσθαι ὑμᾶς οὐ δεῖ, ἀλλὰ δι' ἀρχιερέως καὶ παρακλήτου.... Ἀδελφῷ δὲ προσεύχεσθαι τοὺς κατηξιωμένους ἑνὸς αὐτοῦ Πατρὸς οὐκ ἔστιν εὔλογον. « Nec eum orare debetis, qui constitutus est pontifex a Patre, et a Patre accepit ut esset advocatus; sed per pontificem et advocatum.... Fratrem autem orari ab iis, qui eodem ac ille Patre gloriantur, non est rationi consentaneum. »

Clausulæ loco quartam rationem subjicit, ut ec-

A preces nostras Deo offerat : « quia non est auctor, » inquit ex Origenis persona Augustinus, « indulgendarum petitionum, sed supplicator. » Clarius etiam mentem suam aperit lib. VIII, num. 13 : Ἀλλὰ τὸν ἕνα Θεὸν, καὶ τὸν ἕνα Υἱὸν αὐτοῦ, καὶ Λόγον, καὶ εἰ-

clesiasticæ preces uni formæ reddantur, nec aliis aliter precantibus discrepent. Ἢ οὐχὶ σχιζόμεθα, ἐὰν οἱ μὲν τῷ Πατρὶ οἱ δὲ τῷ Υἱῷ εὐχόμεθα· ἰδιωτῶν ἁμαρτίαν κατὰ πολλὴν ἀκεραιότητα διὰ τὸ ἀβασάνιστον καὶ ἀνεξέταστον ἁμαρτανόντων [leg. ἁμαρτάνοντες] τῶν προσευχομένων τῷ Υἱῷ, εἴτε μετὰ τοῦ Πατρὸς, εἴτε χωρὶς τοῦ Πατρός. « Nonne enim scindimur, si alii Patrem, alii Filium precemur, idem per multam simplicitatem inconsiderate et inexplorate peccantes, ac idiotæ, qui Filium orant vel cum Patre, vel sine Patre? »

Ex his patet nihil aliud Origeni propositum esse, nisi ut ea precandi ratio observetur, quæ viget in Ecclesia, ut Pater per Filium oretur. Cum naturam divinam in Filio considerat, fatetur eum obsecrandum esse, ab eo postulandum, gratias ei agendas; sed cum attendit eum a Patre omnia accepisse, et nostra causa incarnatum ac fratrem nostrum factum esse, concludit preces, quas nec plurali numero, nec vario et inconstanti modo efferri decet, ad Patrem per Filium esse dirigendas. Sed qui Origeni his in locis nihil contra divinitatem Christi excidisse contendo, idem tamen fatebor eum in operosis quæstionibus et minutis ratiocinationibus justo disertiorem esse, ac ea statuere, quæ, si nulla restringantur exceptione, nec cum precibus, quas Origenes ex Scriptura repetit, nec cum illis conciliari poterunt, quæ in ipsis Ecclesiæ primordiis nonnunquam ad Filium dirigebantur; imo nec cum ipsis Origenis principiis, ex quibus sequeretur ipsas etiam obsecrationes, postulationes et gratiarum actiones, quas Filio deberi fatetur, eodem modo instituendas esse ac ipsam precationem.

Molestum forte videbitur, quod his Deuteronomii verbis occurrens, quæ sibi objectum iri providebat : « Adorent eum omnes angeli Dei (*Deut.* XXXII, 43) : » idem de Ecclesia dictum esse respondeat : « Si quis, inquit, existimans precationem ipsi Filio fundendam esse, ac reveritus id quod ex adoratione consequitur, objiciat nobis illud : *Adorent eum omnes angeli Dei*, quod sine controversia in Deuteronomio de Christo dictum est; dicendum illi est Ecclesiam, quæ Jerusalem a propheta nominatur, adorari a regibus et reginis nutricibus factis et nutritiis, ut patet ex his verbis : *Ecce levabo ad gentes manum meam.... erunt reges nutritii tui, et reginæ nutrices tuæ : vultu in terram demisso adorabunt te* (*Isa.* XLIX, 22, 23), » etc. Cum eadem sit precandi et adorandi ratio, minime mirum, si Origenes, qui preces ad Patrem, ut ad fontem divinitatis, dirigendas docet, idem de adoratione statuat. Dubium esse non potest ex testimoniis modo allatis, quin Christum cum Patre, ut verum Filium et unum cum Patre Deum adorari doceat. Quod si eam distinctionem adhibeat, ut quamvis Pater et Filius, ut unus Deus, simul adorentur, adoratio tamen Patri, ut fonti divinitatis, Filio ut Deo ex Deo deferatur; longe distat hæc sententia ab Arianis commentis. Quamvis autem in exemplo Ecclesiæ a regibus et reginis adoratæ metaphoram admittat Origenes, non inde sequitur pariter admisisse in adoratione quæ Filio defertur; sed hoc tantum contendit, quamvis Pater adoretur, ac Filius adoretur, non idcirco distinctionem utriusque personæ tolli; quippe cum Ecclesia ipsa adorari dicatur. Simili ratione in libro octavo *contra Celsum* ut probet Patrem et Filium non confundi, quamvis unum esse dicantur, utitur exemplo primorum fidelium, quorum cor unum erat et anima una. At inde sequitur ab eo inter Patrem

κόνα, ταῖς κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν ἱκεσίαις καὶ ἀξιώσεσι σέβομεν, προσάγοντες τῷ Θεῷ τῶν ὅλων τὰς εὐχὰς διὰ τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ ᾧ πρῶτον προσφέρομεν αὐτὰς, ἀξιοῦντες αὐτὸν, ἱλασμὸν ὄντα περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, προσαγαγεῖν ὡς ἀρχιερέα τὰς εὐχὰς, καὶ τὰς θυσίας, καὶ τὰς ἐντεύξεις ἡμῶν τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ· et inferius, num. 26 : Μόνῳ γὰρ προσευκτέον τῷ ἐπὶ πᾶν Θεῷ, καὶ προσευκτέον γε τῷ Μονογενεῖ, καὶ πρωτοτόκῳ πάσης κτίσεως, Λόγῳ Θεοῦ, καὶ ἀξιωτέον αὐτὸν, ὡς ἀρχιερέα, τὴν ἐπ' αὐτὸν φθάσασαν ἡμῶν εὐχὴν ἀναφέρειν ἐπὶ τὸν Θεὸν αὐτοῦ, καὶ Θεὸν ἡμῶν. Aliquando tamen ad Verbum preces allegari concedit, non quasi Deo Patri offerendas, sed quasi Filii ipsius proprias; nec tanquam ad μεσίτην, sed tanquam ad ipsum bona per se hominibus largiri valentem. Ita lib. v, num. 11 : Κἂν μὴ τηλικοῦτος δέ τις ᾖ, οὐδὲν ἧττον καὶ ὁ τοιοῦτος εὐχέσθω τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ δυναμένῳ αὐτὸν ἰάσασθαι, καὶ πολλῷ πλέον τῷ Πατρὶ αὐτοῦ, ὡς καὶ τοῖς πρότερον δικαίοις ἐξαπέστειλε τὸν Λόγον ἑαυτοῦ, καὶ ἰάσατο αὐτούς. Multo magis rogari jubet Patrem quam Filium, et intentiori ac humiliori oratione. Atque id sibi volunt Patres, cum clamant dixisse illum non esse orandum cum Patre Filium ; hoc est, non esse orandum itidem ut Patrem Filium. Nunc facilis est sexcentorum locorum intellectus, in quibus Patrem cum Filio nulla precationis adhibita distinctione interpellat : qualis ille est ex homil. 4 *in Jerem.*, num. 6 : « Cum autem plenitudo gentium introierit, tunc omnis Israel salvus erit [82], *et fiet unus grex et unus pastor* [83], docens in commune populum suum magnificare omnipotentem Dominum cum Christo Jesu; » et ille ex homil. 12 *in Ezech.*, num. 5 : « Ut nunquam ad radices nostras ponatur securis, quæ in Evangelio prædicatur, attentius Jesum Christum Dominum nostrum cum Patre suo precemur; » et hic ex homil. 15 *in Luc.* : « Ut igitur et nos stantes in templo, et tenentes Dei Filium, amplexantesque eum, digni remissione et profectione ad meliora simus, oremus omnipotentem Deum, oremus et ipsum parvulum Jesum, quem alloqui et tenere desideramus in brachiis ; » et alter iste ex homil. 18 in eumdem : « Quia igitur Salvator Creatoris est Filius, in commune Patrem Filiumque laudemus, cujus lex, cujus et templum est ; » et homil. 37 in eumdem : « Propterea Domini misericordiam deprecemur, ne nobis tacentibus lapides clamitent, sed loquamur et laudemus Deum in Patre, et Filio, et Spiritu sancto. » Orari quidem Patrem jubet et Filium, sed diverso genere orationis.

XXX. Postremum hoc objiciendum venit Origeni, opinatum eum humani redemptionem generis Spiritum sanctum potissimum decuisse ; atque id munus cum obire ac sustinere neutiquam posset, Filio imposuisse, utpote qui unus recte quiret provinciam hanc administrare. Prostat commentum illud tom. II, *in Joan.*, num. 6 (21) : Ἢ τάχα ἐστὶ καὶ τοῦτο εἰπεῖν, ὅτι ἐδεῖτο ἡ κτίσις ὑπὲρ τοῦ ἐλευθερωθῆναι ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς, ἀλλὰ καὶ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, μακαρίας καὶ θείας δυνάμεως ἐνανθρωπούσης, ἥτις διορθώσεται καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὡσπερεὶ ἐπέβαλλέ πως τῷ ἁγίῳ Πνεύματι ἡ πρᾶξις αὕτη, ἥντινα ὑπομένειν οὐ δυνάμενον προβάλλεται τὸν Σωτῆρα, ὡς τὸ τηλικοῦτον ἆθλον μόνον ἐνεγκεῖν δυνάμενον. Contra eam opinionem consurgunt universi Patres, et præ reliquis Trinitatis sanctæ personis id operis Filio præcipue convenisse demonstrant, causasque hujus reddunt multiplices et validas, quarum hic explicandi locus non est. Patrem tamen ac Spiritum sanctum eodem officio haud secus ac Filium defungi potuisse communis est Ecclesiæ catholicæ doctrina, eamque tuetur Thomas part. III, q. 3, a. 5. Favet nihilominus Origeni Anselmus, qui, alio fortasse persuasus argumento non aliam potuisse carni suæ humanæ illigari personam quam Filium dixit in eo opere, cui titulum fecit, *Cur Deus homo.* « Quoniam ergo, inquit, quodlibet parvum inconveniens in Deo est impossibile, non debuit alia persona incarnari, quam Filius. »

QUÆSTIO III.

DE CHRISTO, EJUSQUE INCARNATIONE, ET ŒCONOMIA.

I. *Plurima de Christo absona Origenes opinatus est.* II. *Utrum Christum substantialiter in Moyse, prophetis et angelis adfuisse senserit.* III. *Patrum multorum assensu et sua ipsius fluctuatione juva-*

[82] Rom. XI, 25, 26. [83] Joan. X, 16.

et Filium non arctiorem conjunctionem, quam inter fideles admitti? Nequaquam profecto, siquidem *identitatem* voluntatis ibidem in utroque defendit. Non magis metuendum hoc loco est, ne debitam Filio adorationem lædat petitum ex Isaia adorationis exemplum. — D. Prudent. Maran, *De divinitate Christi* lib. IV, cap. 16, num. 7 et 8. Vide insuper notas eruditi Angli in librum Origenis *De oratione*, sub finem tomi nostri prioris. Vide et Bullum *Defens. fidei Nicænæ*, de Filii τῷ ὁμοουσίῳ, sect. 2, cap. 9, num. 15.

(21) *Prostat commentum illud tom.* II *in Joan.*, *num.* 6. Eo loco quærit Origenes quomodo fieri possit, si Spiritus sanctus per Filium exsistit, ut ipse Filius apud Isaiam missum se dicat a Domino et Spiritu ejus. Respondet primo, « missum esse Christum a Spiritu, non quod is natura præstantior sit, sed propter œconomiam incarnationis Filii Dei Salvatoris qui se infra Spiritum imminuit. » Deinde vero, ut erat ingenio in ejusmodi rebus excogitandis luxurianti, hanc conjecturam proponit, ἢ τάχα ἐστὶ καὶ τοῦτο εἰπεῖν ὅτι ἐδεῖτο ἡ κτίσις, etc. Duplicem hic errorem castigat Huetius. Sed vir doctissimus minus animadvertit illud ὡσπερεὶ, quod Origenem figura quadam orationis uti demonstrat, ac nequaquam dicere incarnationem Spiritui sancto potissimum convenisse, eumque hoc munus sustinere non potuisse ; sed quasi ei conveniret, ac sustinere non posset, ita Salvatori detulisse. Nam cum certo teneret Origenes Filium Spiritu sancto majorem esse ratione originis, nec ab eo mitti posse, quippe cum Spiritus sanctus per Filium exsistat, sic Isaiæ locum explicandum putavit, ut Filius non ut a majore, sed ut a persona ex ipso procedente et hoc munus honoris causa deferente missus diceretur. Perabsurdum ergo foret id quod Origenes a se fingi declarat, ut germanissimam ejus sententiam accipere. — D. Prudent. Maran, *De divinit. Christi* lib. IV, cap. 16, num. 10.

tur. IV. Quo sensu dixerit Filium Dei, antequam esset homo, mediatorem fuisse. V. In quo et Patrum quorumdam consensione se tuetur. VI. Excutiuntur ejus errores de anima Christi. VII. Quibus tamen non pertinaciter adhæsit. VIII. Nonnulli ipsius accusatores retunduntur. IX. Quo sensu Filium et ejus animam unum esse dixerit, quemadmodum Pater et Filius unum sunt. X. Utrum Christum carnem de cœlo attulisse persuasum habuerit. XI. An crediderit Christum specietenus in terris apparuisse, non veram carnem gestasse. XII. Solvuntur difficiles ipsius loci duo. XIII. Unde in hanc affecti Christo falsi corporis suspicionem venerit, exploratur. XIV. Utrum Christum merum esse hominem existimaverit. XV. An duos Christos finxerit. XVI. Utrum et quo sensu Jesum induisse Filium Dei pronuntiaverit. XVII. Quo sensu Christum dixerit deificasse naturam humanam. XVIII. Quo sensu Christum esse dixerit virum illum sterilem, de quo Jeremias cap. xxii, vers. 30. XIX. Utrum corpus Christi ubique esse censuerit. XX. Pro quibus passum Christum opinatus sit. XXI. Recensentur Patrum criminationes adversus Origenis sententiam. XXII. Quæ ex ipsius verbis proponitur. XXIII. Non satis constat an sæpe jam pro rebus ratione præditis, an semel tantum passum, an etiam aliquando passurum Christum putaverit. XXIV. Ex supra allatis genuina ipsius opinio elicitur. XXV. Cujus et origo indicatur. XXVI. Nonnulla faciunt pro causa Origenis. XXVII. Utrum Christum in sole corpus suum reliquisse sibi finxerit. XXVIII. Utrum censuerit Christum hominem esse desiisse, postquam mortuus est. XXIX. Quo sensu Christum dixerit etiam nunc lugere peccata nostra. XXX. Utrum regnum Christi desiturum crediderit.

I. Vulgatum, et in scholis receptum theologicarum disputationum ordinem hic deserimus, assectantes Origenem, cujus ut abnormes fuerunt plurimæ de rebus divinis sententiæ, ita peculiari, et a consuetis aliena divisione tractandæ sunt. In inferiorem ergo locum rejectis, quæ ad angelos et opificium sex dierum, aliaque his deinceps subnecti solita pertinent, quæstionibus, Origenis de Verbi ἐνανθρωπήσει et οἰκονομίᾳ perscrutemur decreta, si quæ sunt obnoxia reprehensionibus, et animum possunt offendere lectoris orthodoxi. Ac sunt certe, neque pauca, quæ ab ejus ventilata et confutata adversariis, æterna nomini ejus stigmata imposuerunt.

II. Leve illud est præ reliquis mox exponendis, et aliquam habens excusationem, quo Christum docuit, antequam homo fieret, Patri ministrantem, in Moyse, prophetis et angelis hominum salutem promoventibus adfuisse, et quidem substantialiter, atque ita suam quodammodo οἰκονομίαν inchoasse. En tibi ipsius verba ex homil. 8 *in Genes.*, num. 8: « Et tamen considerandum est quia angelus hæc refertur ad Abraham locutus, et quia in consequentibus evidenter hic angelus Dominus ostenditur. Unde puto quod sicut inter nos homines habitu repertus est ut homo, ita et inter angelos habitu est repertus ut angelus; » et ex homil. 1 in illud Isaiæ: *Et regem Dominum Sabaoth vidi oculis meis, et missus est ad me unus de seraphim* [34]: « Non est

A unus, » inquit num. 5, « Domini mei Jesu Christi adventus quo descendit ad terras; et ad Isaiam venit, et ad Moysen venit, et ad populum venit, et ad unumquemque prophetarum venit: neque tu timeas, etiamsi jam cœlo receptus est, iterum veniet. Quia autem et ante præsentiam carnalem ad homines venerit, ipsum accipe testem denuntiantem atque dicentem: *Jerusalem, Jerusalem, quæ occidis prophetas, et lapidas eos qui missi sunt ad te, quoties volui colligere filios tuos* [35]? *Quoties volui.* Non dicit: Non vidi te nisi isto adventu; sed dicit: *Quoties volui.* Et per singulos prophetarum convertens se: Ego, inquit, eram Christus qui loquebar per prophetas. Dixi: Neque tu timeas, et nunc mittitur Jesus Christus. Non mentitur: *Vobiscum sum*, B ait Dominus, *omnes dies usque ad consummationem sæculi* [36]. Non mentitur: *Ubi duo vel tres collecti sunt in nomine meo, et ego sum in medio eorum* [37]. » His assonat tom. xii *in Matth.*, num. 43: Πρόσχες δὲ εἰ δύνασαι καὶ ταῦτα εἰπεῖν περὶ τῶν κατὰ τὸν τόπον, ὅτι νοήσαντες οἱ μαθηταὶ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ κεχρηματικέναι Μωϋσεῖ, καὶ αὐτὸν εἶναι τὸν εἰρηκότα· οὐ γὰρ ὄψεται ἄνθρωπος τὸ πρόσωπόν μου, καὶ ζήσεται· et tract. xxvi *in Matth.*, num. 28, pag. 849, exponens illud: *Quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina pullos suos sub pennas, et noluisti?* « Quomodo, inquit, hic Dominus Jesus quasi qui frequenter voluit congregare Judæos, non autem congregavit propter contumaciam nolentium credere, ita dicit: *Quoties volui:* cum sit C manifestum semel eum docuisse in corpore Judæos? Sed non solum in præsentia, verum etiam substantialiter semper Christus præsens fuit et in Moyse, et in prophetis; magis autem et in angelis ministrantibus saluti humanæ, et per singulas generationes: et sic impletur: *Quoties volui.* Per singulas enim generationes semper voluit et festinavit perficere voluntatem Patris in eis: etsi non in corpore constitutus, sicut nunc in fine sæculorum, tamen semper festinavit congregare filios Jerusalem. Ipsius enim volentis congregare filios Jerusalem voces habentur in lege et in prophetis: et de ipso scriptum est: *Expandens alas suas accepit eos, et suscepit eos super scapulas suas* [38]: et quotidia- D num opus est Christi congregare filios Jerusalem; de quibus in Isaia et in reliquis prophetis plura dicuntur. Et quotidie Dei Filius congregat dispersos filios Dei, sicut gallina pullos suos sub pennas suas. » In quo cum ait substantialiter præsentem fuisse Christum in Moyse et in prophetis, conjunctionem intelligit σχετικὴν, non vero ὑποστατικήν. Præterea tom. i *in Joan.*, num. 34: Καὶ περὶ μὲν τοῦ ἄνθρωπον αὐτὸν γεγονέναι οὐδεὶς τῶν πεπιστευκότων διστάζει. Περὶ δὲ τοῦ ἄγγελον, πειθώμεθα τηροῦντες τὰς τῶν ἀγγέλων ἐπιφανείας καὶ λόγους, ὅτε τῆς τῶν ἀγγέλων ἐξουσίας φαίνεται, ἔν τισι τό-

[34] Isa. vi, 5, 6. [35] Matth. xxiii, 37. [36] Matth. xxviii, 20. [37] Matth. xviii, 20. [38] Deut. xxxii, 11.

ποις τῆς Γραφῆς ἀγγέλων λεγόντων ὥσπερ ἐπὶ τοῦ· *Ὤφθη ἄγγελος Κυρίου ἐν πυρὶ φλογὸς βάτου, καὶ εἶπεν, ἐγὼ Θεὸς Ἀβραὰμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακώβ*· ἀλλὰ καὶ ὁ Ἡσαΐας φησί· *Καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, μεγάλης βουλῆς Ἄγγελος*. Et initio tomi sequentis docet Filium Dei missum esse a Patre ad prophetas; et cum Scriptura ait : *Sermo factus est ad Oseam*, sic illud intelligendum, Verbum Dei missum esse ad Oseam. Idem habet auctor homil. 1 in diversos : « Abrahæ Patri credentium tribus horis temporis, licet non per ipsam ineffabilem Deitatis substantiam, sed potius per angelicam speciem a meridie visus est : nobis triginta tribus annis in terra apparuit, et cum hominibus conversari dignatus est [59]. Jacob etiam brevi tempore per angelum nihilominus apparuit colluctans cum eo, » etc.

III. Reprehensum fuisse id in Origene adnotat Sixtus Senensis lib. v, ann. 105, sed Augustini suffragio defendit. Consimilem sane professi sunt doctrinam Patres antiqui complures, non Origene solum vetustiores, vel coævi, sed recentiores etiam et Nicæna synodo posteriores. Horum nomina et loca colligit Pamelius in *Paradoxis* Tertulliani, cap. 19 : collegerunt subinde et alii. Ex quibus locis liquet persuasum his fuisse Patribus morem Patri gerentem Filium patriarchis aspectabilem sese præbuisse, Deique, angeli, vel Domini nomina fuisse sortitum; et quæcunque in Testamenti Veteris historia a Deo facta legimus, Filium auctorem habuisse. Attamen non in ea sibi constat sententia noster Origenes, nam easdem quoque partes nonnunquam Deo Patri videtur assignare : velut homil. 3 *in Luc.* : « Gratia Dei, inquit, fuit ut appareret Abraham, vel cæteris prophetis : non quod oculus tantum cordis Abraham in causa fuerit, ut cerneret Deum; sed quod gratia Dei ultro se aspiciendam præbuerit viro justo. Hoc autem non solum super Deo Patre intelligas, sed etiam super Domino Salvatore, et super Spiritu sancto. »

IV. Qui Filium Dei, priusquam humanum indueret corpus, in angelis, patriarchis et prophetis adfuisse dixerit; Dei quoque et hominum mediatorem tunc fuisse, internuntium, et sequestrum dicere necesse est. Hanc dogmatum consequentiam tenuit Origenes, et qui prius illud posuerat, alterum quoque hoc decrevit. Verba ipsius debemus *Apologiæ* Pamphili ex lib. III *in Epist. ad Coloss.* : « Data est autem, inquit, lex Moysi per angelos in manu et virtute mediatoris Christi [60]; qui cum esset in principio Verbum Dei, et apud Deum esset, et Deus esset Verbum [61], Patri in omnibus ministravit. *Omnia* enim *per ipsum facta sunt* [62], id est non solum creaturæ, sed et lex, et prophetæ; et ipsemet est *mediator Dei et hominum* [63]. Quod Verbum in fine quidem sæculorum homo factus est Jesus Christus, sed ante hunc manifestum in carne adventum, mediator quidem erat hominum, sed nondum erat homo. Erat tamen et tunc mediator Dei et hominum : unde et data lex per angelos, sine ipsius mediatoris manibus data esse non dicitur, ut esset *lex sancta, et mandatum sanctum, et justum, et bonum* [64], et omnia hæc sanctificarentur a Christo. » Non igitur in eo modo intercessor, et μεσίτης Dei et hominum dicitur ab Origene fuisse Christus, antequam de Virgine nasceretur, quo modo deinde fuit, postquam naturam humanam suscepit : nam per utriusque naturæ conjunctionem hominem cum Deo conciliavit, atque ita medium quid inter utrumque fuit, cum utrumque esset, et Deus et homo. Quamvis autem communionis illius, et futuri aliquando consortii, rerumque per illud gerendarum intuitu, in Veteris Testamenti patriarchas et prophetas Deus bonitatis suæ et gratiæ divitias profuderit, et tunc etiam μεσίτης Christus quodammodo fuerit, eo tamen non respexit Origenes, sed additiones illas et reditiones crebras ad homines, cum variis indutus formis, et per varias loquens personas mandata illis Dei parentis Christus deferebat; præcipue vero, cum legem Moysi tradidit, juxta illud Apostoli : « Quid igitur lex? Propter transgressiones posita est, donec veniret semen cui promiserat, ordinata per angelos in manu Mediatoris. Mediator autem unius non est; Deus autem unus est [65]. »

V. Referendum id esse ad Moysem licet arbitrati sint nonnulli, Christo tamen accommodant Chrysostomus et Hieronymus, qui totam et ipse, illud Pauli interpretans, Origenis doctrinam amplexus est. Sic enim ait : « Postquam ob nostram salutem de Virginis utero dignatus est nasci, Dei et hominum homo Christus Jesus sequester est dictus. Antequam vero humanum corpus assumeret, et esset apud Patrem in principio Deus Verbum, ad omnes sanctos, ad quos factus est sermo Dei, Enoch videlicet, Noe, Abraham, Isaac et Jacob, et postea Moysem et cunctos prophetas, quos Scriptura commemorat, sine additamento hominis, quem necdum assumpserat, Mediator tantummodo nuncupatur. » Sed et episcopi illi sex orthodoxi Antiochenæ synodi Origenis expositionem secuti sunt in epistola ad Paulum Samosatenum : Ἀλλὰ μὴν, inquiunt, καὶ τὸν νόμον ὁμοίως Μωϋσῇ φαμεν δεδόσθαι, διακονοῦντος τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὡς ὁ Ἀπόστολος διδάσκει λέγων· *Τί οὖν ὁ νόμος; τῶν παραβάσεων χάριν προσετέθη, ἄχρις οὗ ἔλθῃ τὸ σπέρμα ᾧ ἐπήγγελται, διαταγεὶς δι' ἀγγέλων ἐν χερσὶ Μεσίτου*. Μεσίτην γὰρ ἄλλον οὐκ ἴσμεν Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἢ τοῦτον· διδασκόμεθα δὲ καὶ ταῦτα διὰ τοῦ Μωϋσέως. Ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος ἐν φλογὶ πυρὸς ἐκ τοῦ βάτου, etc. « Quin etiam et legem similiter Moysi dicimus fuisse datam, ministrante Filio Dei, quemadmodum docet Apostolus dicens : *Quid igitur lex? Transgressionum gratia posita est, donec veniat se-*

[59] Baruch III, 38. [60] Galat. III, 19. [61] Joan. I, 1. [62] ibid. 2. [63] I Tim. II, 5. [64] Rom. VII, 12. [65] Galat. III, 19, 20.

men cui promissum fuerat, ordinata per angelos in manu Mediatoris. Alium enim mediatorem nescimus Dei et hominum præter hunc. Hæc enim discimus a Moyse : visus est autem ei angelus in flamma ignis e rubo [44]. » Aliter autem accepta sunt ab Arianis illa Apostoli, quæ adduximus; ideo enim Μεσίτην Christum esse dicebant, quod naturam quamdam mediam hominem inter et Deum fuisset sortitus, illo quidem inferiorem, homine vero superiorem.

VI. De anima Christi [multiplex fuit Origenis error; ac multiplex quoque adversus eum Patrum querela et criminatio. Sententia illius hæc est (22), quantum ex ejus scriptis licet intelligere, animam Christi cum animabus hominum reliquis longe ante corpora a Deo procreatam, liberoque itidem ut

(22) *Sententia illius hæc est*, etc. Cum præexsistentiam animarum admitteret Origenes, conjecit eum hæc opinio in absurdam de Christi anima sententiam. Statuenti enim animas ante exstitisse, quam in corpora mitterentur, integrum non fuit idem de Christi anima non dicere; et cum fides catholica doceat nec animam Christi, nec corpus a Verbo unquam separata exstitisse, inducenda fuit unio animæ cum Verbo ante unionem ejusdem Verbi cum corpore. Sed quoniam ex lib. II *De princip.*, cap. 6, ubi ea de re fusius disserit, plurimi concludunt sensisse Origenem animam Christi cum a Deo una cum cæteris creata esset, optimo liberi arbitrii usu consecutam esse ut cum Verbo hypostatice conjungeretur, locus ille paulo accuratius examinandus est. Postquam igitur num. 2 admonuit Origenes se « suspiciones potius quam manifestas aliquas affirmationes » allaturum, quod argumento est eum his de rebus nihil statuere ausum esse, hæc addit num. 3 et 4 : « Verum cum pro liberi arbitrii facultate varietas unumquemque ac diversitas habuisset animorum, ut alius ardentiore, alius tenuiore et exiliore erga auctorem suum amore teneretur; illa anima, de qua dixit Jesus, quia *nemo auferet a me animam meam* (*Joan.* X, 18), ab initio creaturæ et deinceps inseparabiliter ei atque indissociabiliter inhærens, utpote sapientiæ et verbo Dei et veritati ac luci veræ, et tota totum recipiens, atque in ejus lucem splendoremque ipsa cedens, facta est cum ipso principaliter unus spiritus, sicut et Apostolus his qui eam imitari deberent, præmittit, quia *qui se jungit Domino, unus spiritus est* (*I Cor.* VI, 17). Hac ergo substantia animæ inter Deum carnemque mediante (non enim possibile erat Dei naturam corpori sine mediatore misceri) nascitur, ut diximus, Deus homo, illa substantia media exsistente, cui utique contra naturam non erat corpus assumere. Sed neque rursus anima illa, utpote substantia rationabilis, contra naturam habuit capere Deum, in quem, ut superius diximus, velut in Verbum et Sapientiam, et Veritatem tota jam cesserat. Unde et merito pro eo vel quod tota esset in Filio Dei, vel totum in se caperet Filium Dei, etiam ipsa cum ea quam assumpserat carne, Dei Filius et Dei virtus, Christus et Dei sapientia appellatur : et rursum Dei Filius per quem omnia creata sunt, Jesus Christus et Filius hominis nominatur. Nam et Filius Dei mortuus esse dicitur, pro ea scilicet natura, quæ mortem utique recipere poterat : et Filius hominis appellatur, qui venturus in Dei Patris gloria cum sanctis angelis prædicatur. Et hac de causa per omnem Scripturam tam divina natura humanis vocabulis appellatur, quam humana natura divinæ nuncupationis insignibus decoratur. Magis enim de hoc quam de ullo alio dici potest, quod scriptum est quia *erunt ambo in carne una*; et, *jam non sunt duo, sed caro una* (*Marc.* X, 8). Magis enim Verbum Dei cum anima in carne una esse, quam vir cum uxore, putandum est. Sed et unus spiritus esse cum Deo, cui magis convenit, quam huic animæ, quæ se ita Deo per dilectionem junxit, ut cum eo unus spiritus merito dicatur? Quod autem dilectionis perfectio, et meriti affectus sinceritas ei hanc inseparabilem cum Deo fecerit unitatem, ita ut non fortuita fuerit, aut cum personæ acceptione animæ ejus assumptio, sed virtutum suarum ei merito delata, audi ad eam Prophetam dicentem : *Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ, præ participibus tuis* (*Psal.* XLIV, 8). Dilectionis ergo merito ungitur oleo lætitiæ, id est, anima Christi cum Verbo Dei Christus efficitur. Ungi namque oleo lætitiæ, non aliud intelligitur, quam Spiritu sancto repleri. Quod autem *præ participibus* dixit, indicat quia non gratia Spiritus sicut prophetis ei data est, sed ipsius Verbi Dei in ea substantialis inerat plenitudo, sicut et Apostolus dixit : *In quo inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter* (*Coloss.* II, 9). » Fatendum sane est prima specie his in verbis non aliam occurrere sententiam, quam quæ Origeni a plerisque tribuitur, animam Christi non gratuito ad unionem cum Verbo vocatam fuisse, sed id merito suo in mercedis loco assecutam esse; unde etiam id Origeni tribuit Huetius « nos si singularem animæ Christi adversus Deum amorem, quo Deum in se recipere merita est, imitemur, Christi quoque pro rata effectum iri participes. » Demus tamen operam ut Origenis sensa investigemus.

Illud 1° observandum est nullum omnino temporis intervallum poni ab Origene inter animæ Christi creationem et ejus unionem cum Verbo. Ei enim « ab initio creaturæ et deinceps inseparabiliter inhærebat. » Quin etiam haud dicere verear nihil cautius vitasse Origenem, quam ne ex ipsius de præexsistentia animarum opinione sequeretur animam Christi aliquandiu a Verbo separatam fuisse, et instar cæterarum peccare potuisse. Hinc omni asseveratione confirmat num. 5, « animam Christi ita elegisse diligere justitiam, ut pro immensitate dilectionis ei inconvertibiliter inhæreret, et nullum sensum vel possibilitatem peccati haberet. » Hanc autem sanctitatem et impeccabilitatem repetit ex unione hypostatica cum Verbo Dei. Utitur exemplo massæ ferreæ, quæ « si semper in igne posita sit, omnibus suis poris, omnibusque venis ignem recipiens et tota ignis effecta, si neque ignis ab ea cesset aliquando, neque ipsa ab igne separetur, » nunquam poterit frigus recipere. « Hoc ergo modo, inquit num. 6, etiam illa anima, quæ quasi ferrum in igne, sic semper in Verbo, semper in Sapientia, semper in Deo posita est, omne quod agit, quod sentit, quod intelligit, Deus est : et ideo nec convertibilis aut mutabilis dici potest, quæ inconvertibilitatem ex Verbi Dei unitate indesinenter ignita possedit. Ad omnes denique sanctos calor aliquis verbi Dei putandus est pervenisse : in hac autem anima ipse ignis divinus substantialiter requievisse credendus est, ex quo ad cæteros calor aliquis venerit. Denique quod dixit, quia *unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ participibus tuis*, ostendit quod aliter ista anima oleo lætitiæ, id est, Verbo Dei et Sapientia ungitur, et aliter participes ejus, id est, sancti prophetæ et apostoli. Illi enim in odore unguentorum ejus cucurrisse dicuntur : ista autem anima vasculum unguenti ipsius fuit, ex cujus fragrantia participantes digni quique

[44] Exod. III, 2; Act. VII, 30.

alias instructam arbitrio, cum eximio auctoris sui amore præ cæteris animabus teneretur; similisque aliarum per naturam, Verbi similis esset per virtutem, tam firmiter ei sese applicuisse, ut tota ab eo recepta, vel totum recipiens, idque substantialiter, unus cum eo spiritus efficeretur : hanc autem conjunctionem ad assumendam carnem aditum Verbo munivisse, cum divina alioqui natura humanæ absque medio aliquo adhærere neutiquam posset : tam arctum autem fuisse Verbum inter et animam hanc, seu ut habet Damascenus, mentem (quod magis convenit doctrinæ Origenis, nam ex mentibus animas tum solum existimavit fieri, cum ex charitatis ardore refrixerunt, quod de mente, A seu anima Christi minime opinatus est) vinculum, ut vitii, a quo maxime divina abhorret natura, minime capax esset; atque ita « quod in arbitrio erat positum, longi usus affectu jam versum esse in naturam, » ut a peccato penitus esset immunis : aliter igitur in prophetis et apostolis fuisse Verbum, aliter in Christo; illis enim per σχετικὴν et moralem conjunctionem, Christo « per immaculatam fœderationem » et hypostaticam adhæsisse : ac nos proinde si singularem animæ Christi adversus Deum amorem, quo Deum in se recipere merita est, imitemur, Christi quoque pro rata effectum iri participes. Quibus asserendis hac Davidis testificatione utitur e psal. XLIV, 8 : « Dilexisti justitiam, et

prophetæ fiebant et apostoli. » Cum ergo tam diserte animam Christi nunquam peccare aut mutari potuisse dicat, cumque hanc impeccantiam ex perpetua cum Verbo unione hypostatica repetat, nullum omnino tempus inter creationem animæ et ejus cum Verbo unionem excogitare potuit.

2° Non minus aberat ab Origenis mente impia illa opinio, non posse si Christum imitemur, ad similem cum Verbo unionem pervenire. Hoc enim discrimen ponit inter Christum et sanctos, quod unio animæ Christi cum Verbo ab initio indissociabilis et inseparabilis et substantialis fuerit, atque ex hac unione inconvertibilitatem indesinenter ignita possederit; aliæ autem animæ nec ab initio creationis inconvertibiliter cum Verbo unitæ fuerint, nec unquam substantialiter sive hypostatice uniri possint. Hypostaticam illam unionem sic explicat Origenes ibidem num. 3 : « Unde et merito pro eo vel quod tota esset in Filio Dei, vel totum in se caperet Filium Dei, etiam ipsa cum ea quam assumpserat carne, Dei Filius et Dei virtus, Christus et Dei sapientia appellatur : et rursum Dei Filius per quem omnia creata sunt, Jesus Christus et Filius hominis nominatur. Nam et Filius Dei mortuus esse dicitur, pro ea scilicet natura quæ mortem utique recipere poterat : et Filius hominis appellatur, qui venturus in Dei Patris gloria cum sanctis angelis prædicatur. Et hac de causa per omnem Scripturam tam divina natura humanis vocabulis appellatur, quam humana natura divinæ nuncupationis insignibus decoratur. »

3° Si anima Christi ab initio creationis hypostatice unita fuit cum Verbo, quomodo hanc unionem mereri potuit? Si ab initio idcirco immutabilis sive impeccabilis fuit quia semper tota fuit unita cum toto Verbo, quomodo hac immutabili sanctitate consecuta est ut cum Verbo uniretur? Num igitur secum pugnare dicemus Origenem, aut ex ejus contextu expungemus quod ait, « dilectionis perfectionem ac meriti affectus sinceritatem hanc ei inseparabilem cum Deo fecisse unitatem; ita ut non fortuita fuerit, aut cum personæ acceptione animæ ejus assumptio, sed virtutum suarum ei merito delata? » Neutrum equidem crediderim : neque enim hæc verba ab ejus proposito aberrant. Id unum, ut jam dixi, cavet, ne quis animam Christi in eodem ac alias statu aliquando fuisse, et ex earum numero ad unionem hypostaticam electam fuisse suspicetur. Hæc electio non solum fortuita et cum personarum acceptione facta videretur, sed ipsa etiam anima esset indignissima hac electione. Nam ex unione hypostatica Verbi cum anima aut peccatrice aut quæ peccare et damnari potuisset, sequeretur de Verbo sic ei unito, idem ob communionem idiomatum dici posse. Negat igitur Origenes animam Christi fortuito aut cum personarum acceptione, id est, ex numero similium animarum et in eodem statu exsistentium electam, gratuito electam in ipso creationis momento non negat : et cum electionem ex merito repetit, meriti nomine non præclare facta ante electionem intelligit, sed illam immutabilitatem et impeccantiam, quæ ei in creationis momento ob unionem cum Verbo collata, dignam effecit quæ cum Verbo uniretur. Hæc illustrari possunt ex his quæ docet Hermas in *Past.* lib. III, c. 5, num. 6, « præparatum esse a Spiritu sancto illud corpus in quo Deus habitaret, » ut videlicet dignum esset quod cum Deo Verbo uniretur. Sequitur ex sententia Christi corpus non fortuito aut cum personarum acceptione inter alia corpora in eodem statu exsistentia electum fuisse, sed solum dignum et idoneum fuisse in quo Verbum hypostatice habitaret. Nihil aliud de anima Origenem dicere fatebitur quisquis in hoc loco non litterarum apices, sed sententiarum seriem et complexionem persequetur. In hoc quidem peccat Origenes quod animas ante corpora creatas crediderit, sed in hoc laudamus quod caverit ne animam Christi a Verbo separaret.

4° Sed quidquid in hac difficilis loci explicatione elaboravi, id ad Rufinum interpretem potius quam Origenem purgandum valebit. Origenis enim contextum mire deformavit Rufinus, dum emendare aggressus est. Quod si illum, prout a Justiniano ad calcem epistolæ ad Menam servatus est, inspiciamus, animadvertemus Origenem non de animæ tantum, sed de corporis et animæ hypostatica cum Verbo conjunctione loqui, ex qua fit ut Christi humanitas simul cum Verbo et Christi et Unigeniti appellationem et gloriæ societatem sortiatur. Sic igitur Origenes apud Justinianum : Διὰ τοῦτο καὶ ἄνθρωπος γέγονε Χριστὸς ἐξ ἀνδραγαθήματος τοῦτο τυχὼν, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Προφήτης λέγων· *Ἠγάπησας δικαιοσύνην*, etc. Ἔπρεπε δὲ τὸν μηδέποτε κεχωρισμένον τοῦ Μονογενοῦς συγχρηματίσαι τῷ Μονογενεῖ καὶ συνδοξασθῆναι αὐτῷ. « Idcirco et homo factus est Christus, sanctitatis merito hoc consecutus, quemadmodum Propheta testatur dicens : *Dilexisti justitiam*, etc. Decebat enim ut qui nunquam ab Unigenito separari potest, cum Unigenito et nomen et gloriam partiatur. » Quod ergo de anima sola dixerat antea, idem nunc de tota Christi humanitate statuit : nec eam dicit sanctitate consecutam esse ut cum Verbo conjungeretur hypostatice, sed hac hypostatica conjunctione inconvertibiliter sanctificatam Unigeniti gloriæ et nominis esse participem. Eodem sensu sex episcopi in epistola ad Paulum Samosatenum : Τὸ ἐκ τῆς Παρθένου σῶμα χωρῆσαν πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς, τῇ θεότητι ἀτρέπτως ἥνωται καὶ τεθεοποίηται. « Corpus ex Virgine, quod capit omnem plenitudinem divinitatis corporaliter, divinitati immutabiliter unitum est et deificatum. » — Hæc D. Prud. MARAN, *De divin. Christi* lib. IV, cap. 15, num. 11.

odisti iniquitatem : propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ consortibus tuis. » Totam porro istam Origenis dissertationem iisdem propemodum repetitam verbis reperias in postremo capite libelli *De deitate et incarnatione Verbi*, ad Januarium; qui libellus Origenianis fragmentis fere constat, et ad calcem quarti tomi Augustini adjungi solet. Atque hanc doctrinam, quantumvis absonam, avide arripuerunt Pelagiani et propugnarunt. Locorum Origenis, quibus ea continetur, primus exstat tom. I *in Joan.*, num. 37 : Ἀλλὰ καὶ ἀνὴρ πρὸς τούτοις λέγεται ὀπίσω Ἰωάννου ἐρχόμενος, ἔμπροσθεν αὐτοῦ γεγενημένος, καὶ πρὸ αὐτοῦ ὤν, ἵνα διδαχθῶμεν καὶ τὸν ἄνθρωπον τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τὸν τῇ θεότητι αὐτοῦ ἀνακεκραμμένον πρεσβύτερον εἶναι τῆς ἐκ Μαρίας γενέσεως. Alter habetur tomo XX sequenti, num. 17 : Οὐκ ἀζήτητον δὲ ἐατέον τὸν τόπον, καὶ εἰς τὸν περὶ ψυχῆς λόγον. Τάχα γὰρ ἡ μὲν τοῦ Υἱοῦ ψυχὴ ἐν τῇ ἑαυτῆς τυγχάνουσα τελειότητι, ἐν Θεῷ καὶ τῷ πληρώματι ἦν, καὶ ἐκεῖθεν ἐξεληλυθυῖα, τῷ ἀπεστάλθαι ἀπὸ τοῦ Πατρὸς, ἀνέλαβε τὸ ἐκ τῆς Μαρίας σῶμα. Libro vero II *De princip.*, cap. 6, num. 3 et 4, et lib. I *contra Celsum*, num. 32 et 33, fusius idem tractat argumentum, mentemque suam diserte proponit; quæ quoniam æquo prolixiora sunt, ut lectorum occurratur fastidio, referre supersedeo. Adducemus ea solum quæ e libro eodem *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 4, deprompsit Justinianus ad calcem epistolæ ad Menam : Διὰ τοῦτο καὶ ἄνθρωπος γέγονε Χριστὸς, ἐξ ἀνδραγαθήματος τούτου τυχὼν, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Προφήτης λέγων· *Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν, διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεὸς, ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου.* Ἔπρεπε δὲ τὸν μηδέποτε κεχωρισμένον τοῦ Μονογενοῦς συγχρηματίσαι τῷ Μονογενεῖ καὶ συνδοξασθῆναι αὐτῷ. « Idcirco et homo factus est Christus, suo merito hoc sortitus, ut Propheta testatur, inquiens : *Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ participibus tuis* [67]. Decebat siquidem illum qui nunquam ab Unigenito separatus est, coexsistere Unigenito, et una cum ipso conglorificari. »

VII. Quod si quis falsis illis Origenis assertionibus commovetur vehementius, sic præfatum eum fuisse sciat lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 2, antequam ad explicandum Incarnationis mysterium accederet : « Quæ quidem in aures humanas proferre, et sermonibus explicare, longe vires vel meriti nostri, vel ingenii ac sermonis excedit. Arbitror autem quia etiam sanctorum apostolorum supergrediatur mensuram : quinimo etiam fortassis totius creaturæ cœlestium virtutum eminentior est sacramenti istius explanatio. De quo nos non temeritate aliqua, sed quomodo ordo loci deposcit, ea magis quæ fides nostra continet, quam humanæ rationis assertio vindicare solet, quam paucissimis A proferemus, suspiciones potius nostras, quam manifestius affirmationes in medium proferentes. » Quæ a Rufino adtexta suspicarer, si non de rebus obscuris disputaturus Origenes ita præfari soleret.

VIII. Nihilominus tamen ne sic quidem multorum criminationibus fuit immunis. Carpit ipsum Theophilus in I *Pasch. epist.*, quod ad animam Christi retulerit istud Pauli Philipp. II, 7 : « Non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens; » unde concludit Christi animam æqualem Deo Origenem credidisse, ac æquales proinde hominum animas, quæ ejusdem sunt substantiæ ac anima Christi, ipsumque Verbum neutiquam ad terrena, B sed solam ejus animam venisse. Atque utinam vel ipsa Origenis verba repræsentasset Theophilus, vel ad ipsa loca unde hæc excepta sunt, digitum intendisset; facilius quidem et certius Origenis sensum pervideremus; vereor enim ut vehementi concitatus odio, sic enim erat, satis bona fide cum Adamantio egerit. Certum est, cum « semetipsum exinaniret » Christus, nihil detrimenti passam ejus divinitatem, sed solam humanitatem laboribus fuisse obnoxiam; cujus cum præcipua pars anima sit, angustias illa sustinuit et dolores, ac « exinanita » proinde hoc sensu dici potest, et e summo illo felicitatis gradu dejecta, quo potitam fuisse illam censuit Origenes, cum irrupto amoris nexu Deo conjuncta, nondum humano corpori sese immer- C sisset. Quod ait ergo Apostolus : « Hoc intelligat unusquisque in nobis, quod et in Christo Jesu; qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens, » facili negotio explicatur ad mentem Origenis. Christum ait Paulus cum in forma Dei esset, Deoque æqualis, non juxta humanitatem, sed juxta naturam suam divinam, seipsum exinanivisse, et servi formam accepisse, non juxta divinitatem suam, sed juxta humanam naturam, cujus priorem anima locum tenet. Quo referendum illud Christi : « Tristis est anima mea usque ad mortem [68]. » His in accommodum sensum ita deflexis retunditur Theophili oppugnatio, cum præsertim satis aliunde constet pro certo habuisse D Origenem Verbum Dei carnem in Christo fuisse factum. Millium instar erit unum id ejus testimonium e proœmio in lib. *De princip.*, num. 4 : « Species vero eorum quæ per prædicationem apostolicam manifeste traduntur, istæ sunt.... quia Jesus Christus ipse qui venit, ante omnem creaturam natus ex Patre est. Qui cum in omnium conditione Patri ministrasset (*per ipsum enim omnia facta sunt* [69]), novissimis temporibus seipsum exinaniens, homo factus incarnatus est cum Deus esset, et homo factus mansit quod erat Deus, » etc.; nisi quis forte hæc a Rufino depravata causetur. His

[67] Psal. XLIV, 8. [68] Marc. XIV, 34. [69] Joan. I, 3.

subnectit Theophilus, cum dixerit Origenes ψυχὴν A dictam ἀπὸ τοῦ ψύχειν, quod animarum amor in Deum et charitas refrixerit, persuasum ei consequenter fuisse animæ Christi pristinum remisisse amoris in Deum fervorem. Futilis ac nugatoria hominis impotentis cavillatio. Cui consimilem alteram habet Guido Carmelita in *Summa de hær.*, in hæres. Origenist., cuique assonat ista Paganini Gaudentii ratiocinatio in lib. *De comparatione dogmat. Origenis cum philosophia Platonis*, cap. 35 : « Animæ propter peccata, juxta Origenem, corpora subeunt; anima ergo Christi peccatum admisit. » Ac si quis illud Prophetæ, « Omnis homo mendax [70], » usurpantem nunc aliquem velut sacrilegum redarguat, quod Christus homo sit, ac mendacem proinde dixerit. Ac si non aliquas etiam animas ad officia B hominibus exhibenda deputasse Deum Origenes sibi finxerit, ut inferius demonstrabimus. Justinianus vero hoc ipsum Origenis delirium exagitans in epistola ad Menam, his Athanasii utitur verbis : Εἰκότως καταγνώσονται ἑαυτῷ πάντες οἱ νομίζοντες πρὸ τῆς Μαρίας εἶναι τὴν ἐξ αὐτῆς σάρκα, καὶ πρὸ ταύτης ἐσχηκέναι ψυχὴν ἀνθρωπίνην, τὸν Θεὸν Λόγον, καὶ ἐν αὐτῇ πρὸ τῆς ἐπιδημίας ἀεὶ γεγενῆσθαι. « Merito sese damnabunt omnes qui existimant ante Mariam esse carnem quæ ex ea est; ac ante eam habuisse animam humanam Deum Verbum, et in ea ante adventum semper fuisse. » Quibus non tam perstringi videtur Origenes, quam Apelles, aliique qui Christum de cœlo carnem detulisse censebant. In nefarium autem Origenis, quod C exposuimus, dogma secundum suum et tertium intentat anathematismum Justinianus ad calcem epistolæ ejusdem ad Menam. Quod ad illam spectat animarum προΰπαρξιν, unde hæc Origenis manaverunt de anima Christi commenta, de ea infra disputabimus. Inde sane pestiferam hæresim suam conflasse videntur Theodorus Mopsuestenus, et post eum Nestorius : inde et adductum Eutychem conjectat Leo papa in epistola ad Julianum Coensem, ut duplicem Christi naturam πρὸ τῆς ἑνώσεως fuisse affirmaret, quasi animam illius tunc in cœlo crediderit.

Offensionem autem non haberet quod dixit Origenes, quemadmodum homo ille, qui Verbo in una D persona conjunctus est, Deum in se suscepit, ita nos quoque pro rata esse posse Dei participes, si gratiæ illud divinæ, non propriis meritis acceptum retulisset : sic enim Augustinus lib. *De prædestinatione sanctorum*, cap. 15 : « Sicut ergo prædestinatus est ille unus, ut caput nostrum esset, ita multi prædestinati sumus, ut membra ejus essemus. » Item : « Ea gratia fit ab initio fidei suæ homo quicunque Christianus, qua gratia homo ille ab initio factus est Christus. »

IX. Memoriæ prodidit Theophilus Alexandrinus in *prima Paschali*, et apud Theodoretum in dialogo cui titulus Ἀσύγχυτος, censuisse Origenem animam quam assumpsit Filius Dei, et ipsum Dei Filium unum esse, quemadmodum Pater et Filius unum sunt. Hinc illi commoda vexandi pro more suo Origenis ansa, quam ipsi tamen extorquebimus. Nam primum agnoscit ibidem Theophilus de animæ Christi dignitate recte aliquando sensisse Origenem, eamque Deo Verbo inferiorem credidisse. Præterea cum animam Christi et Verbum unum esse docuit, quemadmodum Pater et Filius unum sunt; non unum esse voluit eadem unitate in specie, sed eadem unitate in genere. Unitas enim Patris et Filii in eo convenit cum unitate Verbi et animæ, quod ad idem genus, unitatem nempe, utraque referatur : in eo autem differunt, quod unitas Patris et Filii sit unitas naturæ, unitas essentiæ; unitas vero Verbi et animæ, sit unitas hypostatica, unitas personæ. Quemadmodum enim cum solem pulchrum dico, et domum pulchram, utriusque pulchritudinem eamdem dico genere, discrepantem specie; alia quippe est domus pulchritudo, alia solis : pessime enimvero mecum egerit, si quis inde me lumen domui tribuisse, soli fundamentum, contignationes, et fastigium calumnietur. Nec fictitiam esse et frivolam hanc distinctionem ostendit illud Athanasii in Symbolo : « Sicut anima rationalis et caro unus est homo, ita Deus et homo unus est Christus. » Nam cum anima constet homo et corpore tanquam partibus unum aliquid efficientibus, Deus autem et homo, non tanquam partes Christum constituant (fieri enim non potest Deum esse partem totius alicujus); falsum erit Deum et hominem unum esse Christum, sicut anima rationalis et caro unus est homo, nisi eamdem repetamus distinctionem quam supra adhibuimus, Deum et hominem unum esse dicentes Christum eadem unitate in genere, qua anima rationalis et corpus est homo ; at non eadem unitate in specie.

X. Gennadius Massiliensis in libro *De dogmatibus*, quem Augustino quidam falso ascripserunt, cap. 2, sic scribit : « Natus est ergo Dei Filius ex homine, et non per hominem ; id est, non ex viri coitu, sicut Ebion dicit ; sed carnem ex Virginis corpore trahens, et non de cœlo secum afferens, sicut Marcion, Origenes et Ebion affirmant. » Quæ si ad examen revocemus, fidem amittent. Falsum quippe est arbitratum Marcionem carnem de cœlo Christum attulisse. Sensit ille quidem, præceptorem suum Cerdonem assectatus, quidquid actum in terris a Christo, et administratum est, specie tantum, non re vera gestum fuisse ; nec veram induisse carnem, sed apparentem. Quem errorem in proxime sequentibus cum Gennadius ipse confutet, hic vero intactum prætermittat, intellexit haud dubie verum ac solidum corpus Christo a Marcione fuisse tribu-

[70] Psal. cxv, 11.

tum, contradicturus alioquin hoc quoque loco, si falsum corpus Christo ascripsisse ipsum existimasset. Simile quidpiam de Marcione scriptum reliquit Vigilius lib. III *contra Eutychem*: « Eutychiana hæresis in id impietatis prolapsa est errore, ut non solum Verbi et carnis unam credat esse naturam, verum etiam hanc eamdem carnem non de sacro Mariæ Virginis corpore assumptam, sed de cœlo dicat, juxta infandum Valentini et Marcionis errorem, fuisse deductam. Ita pertinaciter Verbum carnem asserens factum, ut per Virginem, ac si aqua per fistulam transisse videatur; non tamen ut de Virgine aliquid quod nostri sit generis, assumpsisse videatur. » At falsum esse carnem solidam in Christo Marcionem agnovisse declarant Tertullianus lib. III *contra Marc.*, cap. 11, et toto lib. *De carne Christi*, et passim, et Philastrius hær. XLIV et XLV; Epiphanius hær. XLI, cap. 1, et hær. XLII, cap. 2, et Theodoretus *Hær. fab.* lib. I, cap. 24. Nec verius est persuasum illud fuisse Origeni, quod ei affingit Gennadius; verba siquidem ejus hæc sunt homil. 14 *in Luc.*: « Quod quidem et adversus eos facit, qui negant Dominum nostrum humanum habuisse corpus, sed cœlestibus, et spiritualibus fuisse contextum. Si enim de cœlestibus, et ut illi falso asserunt, de sideribus, et alia quadam sublimiori, spiritalique natura corpus ejus fuerit, respondeant quare, » etc. Homilia quoque 17 in eumdem evangelistam, ad id quod habetur cap. II, vers. 34: *Et in signum cui contradicetur*: « Omnibus quæ narrat historia de Salvatore, contradicitur. Virgo mater est; signum est cui contradicitur. Marcionistæ contradicunt huic signo, et aiunt penitus eum de muliere non esse generatum; Ebionitæ contradicunt signo, dicentes ex viro et muliere ita natum esse, ut nos quoque nascimur. Habuit corpus humanum; et hoc signum est cui contradicitur, alii enim dicunt eum venisse de cœlis. » Hoc vero errore penitus implicatum fuisse Eutychem confirmat Fulgentius respons. 4 ad Ferrandum diacon. Huic præluserat Apelles, cujus insaniam illam exponit Epiphanius hær. XLIV, cap. 2, et Theodoretus lib. I *Fab. hær.*, cap. 25. Apellitas autem veneno suo Orientem inficientes coercuit Origenes, uti in ejus vita declaravimus, nedum in eorum vecordiam consensit.

XI. Origeni quoque objectum est, fuisse persuasum illi ementitum corpus et specie tenus apparens gestasse Christum, non verum; et falsis imaginibus illudentem ... is miraculorum, laborum, tormen... ...dulos homines inescasse. ...m illorum dogma, qui ...ὶ dici meruerunt: post ...n Magum primi pro... ...alentinus, Cerdo, Mar... ...uos Valentinus spiritale ...hristum detulisse volebat, ac per Mariam velut per canalem transiisse, nihil inde sumentem. Falsa eos, si quid conjicio, loci hujus interpretatio delusit: « Primus homo de terra, terrenus; secundus homo de cœlo, cœlestis [71]. » Apelles autem « Christum neque in phantasmate dicit fuisse sicut Marcion, neque in substantia veri corporis, ut Evangelium docet: sed in eo quod e superioribus partibus descenderet, ipso descensu sideream sibi carnem et aeream contexuisse. » Verba sunt Tertulliani lib. *De præscript.*, cap. 51. Idem quoque de Apollinari adnotat Theophylactus in III *Joan.* Unde a Valentino non multum ablusisse utrumque planum est. Tres illi tamen τοῖς φαντασιασταῖς accenseri possunt, ὅτι τὸ αὐτό ἐστι, inquit Irenæus, δοκήσει λέγειν πεφηνέναι, καὶ οὐδὲν ἐκ τῆς Μαρίας εἰληφέναι. Οὐδὲ γὰρ ἦν ἀληθῶς σάρκα καὶ αἷμα ἐσχηκὼς, δι' ὧν ἡμᾶς ἐξηγοράσατο, εἰ μὴ τὴν ἀρχαίαν πλάσιν τοῦ Ἀδὰμ εἰς ἑαυτὸν ἀνεκεφαλαιώσατο. « Quia idem est dicere specie eum apparuisse, et nihil de Maria sumpsisse. Neque enim vere carnem et sanguinem habuisset, per quæ nos redemit, nisi vetus Adami figmentum in sese collegisset. » Hæreticorum porro illorum nequissimis consona dixisse Origenem adversarii ejus calumniabantur. « Quarta (criminatio) post istas est, » inquit Pamphilus in *Apologia*, « quæ istis omnibus adversatur (cæca enim est malitia), quod dicunt eum dicere δοκήσει, id est, putative tantum, et per allegoriam, non etiam secundum ea quæ per historiam referuntur, gesta esse omnia quæ a Salvatore gesta sunt. » Zonaras quoque lib. II Origenem existimasse negat Christum de virgine Maria carnem sumpsisse. Hanc autem calumniam ipse a se egregie depellit Origenes iis verbis quæ in eodem *Apologiæ* loco recitantur, probatque ex Scripturis sanctis de semine Abraham et David vere natum fuisse Christum, neque « putative, et per phantasiam » res suas gessisse; neque spiritale corpus, sed carneum et terrenum circumtulisse; nec factum eum per mulierem, sed ex muliere. Faciunt et ea pro ipso quæ scripsit homil. 1 *in Ezech.*, num 4: « Respondeant mihi hæretici, qui nativitatem illius (Christi) ut phantasma eludunt, quare Christus Filius hominis appellatur; » et quæ tract. XXXV *in Matth.*, num. 92, pag. 902: « Suscipiens enim (Christus) naturam carnis humanæ, omnes proprietates implevit, ut non in phantasia habuisse carnem existimaretur, sed in veritate; » et homil. 14 *in Luc.*: *Jesus erat indutus vestibus sordidis* [72]. « Quod quidem et adversus eos facit qui negant Dominum nostrum humanum habuisse corpus, sed cœlestibus et spiritalibus fuisse contextum. Si enim de cœlestibus, et ut illi falso asserunt, de sideribus, et alia quadam sublimiori spiritalique natura corpus ejus fuerit, respondeant quare potuerit spiritale corpus esse sordidum; aut quomodo hoc interpretentur quod posuimus: *Jesus erat indutus vestibus sordidis?* » et lib. II *Περὶ*

...Zach. III, 3.

ἀρχῶν, cap. 6, num. 2: « Propter quod cum omni metu et reverentia contemplandum est, ut in uno eodemque ita utriusque naturæ veritas demonstretur, ut neque aliquid indignum et indecens in divina illa et ineffabili substantia sentiatur, neque rursum quæ gesta sunt falsis illusa imaginibus existimentur; » et lib. v *in Epist. ad Rom.*, num. 9: « Sed hoc non intelligentes quidam hæreticorum, conati sunt ex hoc Apostoli loco (Rom. vi, 5, 6) asserere quod Christus non vere mortuus sit, sed similitudinem mortis habuerit, et visus sit magis mori, quam vere mortuus sit. Quibus respondere quoniam perfacile est, non puto necessarium ex cæteris vel Apostoli, vel Evangeliorum dictis, ubi simpliciter mors ejus, et non similitudo mortis scribitur, testimoniorum pondus adhibere, cum possimus ad eos dicere: Si similitudo mortis fuit, et non vera resurrectio, et nos ergo videbimur resurgere, et non resurgemus: et videbimur mori peccato, et non vere moriemur: et omne ergo quod gestum est, et geritur, visum est geri, sed non est gestum. Superest igitur ut et quod salvati sumus, visi simus salvari, sed non vere salvati simus. Unde quoniam hæc tam absurda sunt, ut non indigeant probationibus, nos ad explanationem eorum quæ habentur in sequentibus convertamur; » et lib. ii *contra Cels.*, num. 16, pag. 402: Ἔλαθε δὲ αὐτὸν τὸ εἰρηκέναι τινὰ τῶν ἐν ταῖς αἱρέσεσι, δοκήσει τὸν Ἰησοῦν ταῦτα πεπονθέναι, οὐ πεπονθότα. Οὐ γὰρ ἐγνωκὼς εἶπε τό· οὐδὲ γὰρ τοῦτο εἴπετε, ὅτι ἐδόκει μὲν τοῖς ἀσεβέσιν ἀνθρώποις ταῦτα πάσχειν, οὐκ ἔπασχε δέ· ἀλλ' ἄντικρυς παθεῖν ὁμολογεῖται· ἀλλ' ἡμεῖς τὸ δοκεῖν ἐπὶ τοῦ παθεῖν οὐ τάσσομεν, ἵνα μὴ ψευδὴς αὐτοῦ καὶ ἡ ἀνάστασις ᾖ, ἀλλ' ἀληθής. Ὁ γὰρ ἀληθῶς ἀποθανὼν, εἰ ἀνέστη, ἀληθῶς ἀνέστη. Ὁ δὲ δοκῶν τεθνηκέναι, οὐκ ἀληθῶς ἀνέστη. Hinc illius in Marcionistis opinionis damnandæ ac confutandæ partes Adamantio recte tribuit auctor dialogi *De recta in Deum fide*, sect. 4.

XII. Quæ cum ita sint, mirum videri possit, quid sit cur homil. 17 *in Luc.* ita scripserit Origenes: « Habuit corpus humanum (Christus) et hoc signum est cui contradicitur. Alii enim dicunt eum venisse de cœlis; alii tale quale nos corpus habuisse, ut per similitudinem corporis etiam nostra corpora redimeret a peccatis, et daret nobis spem resurrectionis. » Reprehendit eos Origenes qui Christum dicunt « tale quale nos corpus habuisse; » ergo corpus nostri dissimile gestasse putavit. In quo autem posita fuerit ea dissimilitudo, ipse edisserit in proœmio librorum *Περὶ ἀρχῶν*, num. 4: « Incarnatus est (Christus) cum Deus esset, et homo mansit quod Deus erat. Corpus assumpsit nostro corpori simile, eo solo differens quod natum ex Virgine de Spiritu sancto est. Et quoniam hic Jesus Christus natus et passus est in veritate, et non per phantasiam communem hanc mortem sustinuit, vere mortuus est: vere enim a mortuis resurrexit, » etc.

Trahi quoque illud potest in calumniam quod habet Origenes in *Apologia* Pamphili ex lib. i *in Epist. ad Galat.*: « Sed et circumcisionis ejus ratio nobis quidem non generabit angustiam, dicentibus eum consequenter humano corpore et circumcisum esse, et præputium ejus terræ mandatum fortassis usque ad tempus; aut si aliter est, in alia disputatione requiretur. Hæc tamen ejus circumcisio satis coangustabit eos qui ex diverso sunt (id est, ἑτεροδόξους, qua notione eadem locutio alibi usurpatur); spiritale enim corpus quomodo poterat circumcidi ferro terreno? Propter quod non erubuerunt quidam ex ipsis de præputio circumcisionis ejus etiam libros edere, quibus ostendere conarentur quod in substantiam cesserit spiritalem. Non minus autem angustabuntur etiam illi qui animale corpus dicunt esse corpus Christi. » Ergo animale corpus Christo abjudicat; sed et humanum, humanum siquidem « corpus animale » juxta Apostolum I Cor. xv, 44 et seq. Verum res aliter putanda est. Valentinianos siquidem perstringit, qui cum triplex hominum genus esse sciscerent, τῶν πνευματικῶν, τῶν ψυχικῶν, et τῶν χοϊκῶν qui et ὑλικοὶ, et σαρκικοὶ et γήϊνοι ab illis dicebantur, et priora duo salutem æternam assequi posse, posterius neutiquam; Christum non πνευματικὴν solum, sed ψυχικὴν etiam naturam assumpsisse definiebant. Testem damus Irenæum apud Epiphanium hær. xxxi, cap. 20: Διὸ καὶ κόσμον κατεσκευάσθαι λέγουσι, καὶ τὸν Σωτῆρα δὲ ἐπὶ τοῦτο παραγεγονέναι τὸ ψυχικὸν, ἐπεὶ καὶ αὐτεξούσιόν ἐστιν, ὅπως αὐτὸ σώσῃ. Ὧν γὰρ ἔμελλε σώζειν, τὰς ἀπαρχὰς αὐτῶν εἰληφέναι φάσκουσιν, ἀπὸ μὲν τῆς Ἀχαμὼθ τὸ πνευματικὸν, ἀπὸ δὲ τοῦ Δημιουργοῦ ἐνδεδύσθαι τὸ ψυχικὸν Χριστὸν, ἀπὸ δὲ τῆς οἰκονομίας περιτεθεῖσθαι σῶμα ψυχικὴν ἔχον οὐσίαν, κατεσκευασμένον δὲ ἀῤῥήτῳ τέχνῃ, πρὸς τὸ καὶ ὁρατὸν, καὶ ψηλαφητὸν, καὶ παθητὸν γεγενῆσθαι. Καὶ ὑλικὸν δὲ οὐδ' ὁτιοῦν εἰληφέναι λέγουσιν αὐτόν. Μὴ γὰρ εἶναι τὴν ὕλην δεκτικὴν σωτηρίας. « Quocirca et mundum conditum esse dicunt, et Servatorem ad animale illud devenisse, quoniam libertate arbitrii pollet, ut id servaret. Quibus enim salutem comparaturus esset, eorum primitias assumpsisse dicunt; ab Achamoth quidem spiritale, ab Opifice vero animale Christum induisse: propter administrationem autem suam circumpositum ei fuisse corpus animali natura præditum, ineffabili vero arte constructum, ut videri, tangi et pati posset. Nihil autem materia constans illum suscepisse dicunt; materiam quippe salutis neutiquam esse capacem. »

XIII. Ac cogitanti mihi unde hanc de se violatæ humanitatis Christi, eique falsi afficti corporis suspicionem commoverit Origenes, locum unum præter superiores duos reperio, unde hæc potuit oriri criminatio. Is habetur tract. xxxv *in Matth.*, num. 100, pag. 906: « Venit autem traditio talis ad nos de eo, quoniam non solum duæ formæ in eo fuerunt: una quidem secundum quam omnes eum videbant;

altera autem secundum quam transfiguratus est coram discipulis suis in monte, quando et resplenduit facies ejus tanquam sol, sed etiam unicuique apparebat secundum quod fuerat dignus. Et cum fuisset ipse, quasi non ipse omnibus videbatur. » Et paulo post : « Et non mihi videtur incredibilis esse traditio hæc, sive corporaliter propter ipsum Jesum, ut alio et alio modo videretur hominibus; sive propter ipsam Verbi naturam quod non similiter cunctis apparet. Si autem hoc ita se habet, possibile est solutionem ejus invenire quod quæritur. Quoniam etsi frequenter eum viderunt turbæ venientes cum Juda, nihilominus opus habebant, propter transformationes ejus, qui eum ostenderet eis, habens notitiam ejus familiariorem per multam commorationem cum eo, ut intelligeret transformationes ejus secundum quas suis apparere solebat. Hoc idem significatur etiam per Joannem evangelistam, ubi sciens Jesus quæ superventura erant ei, procedens foras dixit : « Quem quæritis? At illi dixerunt, Jesum Nazarenum. Et dixit eis : Ego sum; et abierunt, et ceciderunt retrorsum [73]. » Vides quia non eum cognoscebant, cum frequenter vidissent, propter transfigurationes ipsius. » Hæc repetere necessum habuimus, ne quid de sententia Origenis decerperetur. Qui ergo frequentem formarum mutationem Christi corpori assignasse Origenem in- A tellexerant, adeo ut aliud aliudque singulis appareret, proclive iis fuit existimare mutuatitium illud, et ascititia conflatum substantia, non proprium, nec nostri simile, eumdem credidisse. Si quem autem offendit commentum illud, varias Christum induisse formas, et sese pro libitu versipellem fecisse; notet ille propositum fuisse hoc ab Origene, tanquam ab aliis sibi traditum, non velut a se confictum; ut rem minime incredibilem, non quasi compertam, dubitando, non asserendo.

XIV. Inter novem criminationes quas Origeni impingi solitas refutat Pamphilus in *Apologia*, tertia illa est, « quod dicunt eum secundum Arteman vel Paulum Samosatenum, purum hominem, id est, non etiam Deum dicere Christum Filium Dei. » Nicephorus quidem lib. XVII, cap. 27, de Christo di- B xisse Origenem tradit, ὅτι ψιλὸς ἄνθρωπος ἦν. Cyriacus quoque, apud Simeonem Metaphrastem *Vitæ* ejus scriptorem, Origenistas Palæstinam sexto sæculo insidentes dixisse affirmat « Christum non esse unum ex Trinitate. » Hanc criminationem aliis superius a se commemoratis valde contrariam esse dicit Pamphilus, sed multo magis etiam quartæ repugnat, quam in proxime præcedentibus examini nostro subjecimus; unde alterutrius falsitas manifeste elucet; (23) sed clarius etiam tertia illa convellitur ex sexcentis Origenis adversus Ebionem, vel

[73] Joan. XVIII, 4-6.

(23) *Sed clarius etiam tertia illa convellitur ex sexcentis*, etc. Clare etiam convellitur ex plurimis *contra Celsum* locis, quæ collegit doctissimus noster domnus Prudentius Maran in suo *De divinitate Christi* libro III, cap. 3, num. 2 et seq., et quæ hic referre non inutile ducimus. « Non effugit, inquit, Celsus reprehensionem Origenis, quoties in exponenda Judæorum et Christianorum doctrina claudicat; velut cum Judæum in miracula et visa cœlitus oblata, in prædictiones et vaticinia jocantem, aut de Messiæ futuri divinitate confitentem inducit, (lib. I, num. 43 et 49) aut cum Deum corporeum (lib. VII, n. 36), Christum Creatore majorem a Christianis fingi dictitat (lib. VIII, n. 15). Sed cum idem Celsus quærit cur Deus ad homines venerit (lib. IV, n. 3), cum omnia divina virtute corrigere posset : cum fieri posse negat (lib. VI, n. 73) ut Deus descendat, aut Filium ac proprium Spiritum mittat; cum non minus repugnare ait (lib. VII, n. 13) ut Deus ovillam et fel edat, aut acetum bibat, quam ut stercore vescatur; non queritur Origenes falsam opinionem Christianis affingi. Erat tamen Ariana hæresis, cujus architectus et parens fuisse fingitur, ad refellendos Celsi jocos percommoda. Ruebant omnia ejus dicteria, si non æternus et increatus Deus homo factus fuisset, aut si non ita arcte cum humanitate conjunctus, ut edisse et bibisse et passus esse merito diceretur. Non is erat Origenes qui non videret quantum inter hujusmodi Deum intersit, et eum qui nomine tenus Deus sit; aut qui, si quid præter communem Ecclesiæ doctrinam sentiret, tam præclara facultate oblata dissimularet. Non ita se gerere solet. Quod enim sibi intemperanti quadam pietate finxerat, inferorum pœnas non ad æternam ultionem, sed ad purganda et excoquenda vitia pertinere (quam sæpe hoc commentum insinuat cum hæreticorum impia in Creatoris severitatem convicia refellit) nullus dubito quin idem facturus fuisset, suscepta religionis con- C tra ethnicos defensione, si ut ad tollenda pœnarum æternitatis incommoda, ita etiam ad minuendum Dei incarnati mysterium, quod multo incredibilius videbatur, aliquam viam invenisset. At quo stultius videtur Celso Deum hominem fieri, eo acrius hoc mysterium tuetur Origenes, nec aliam adhibet rei explicandæ rationem, quam a Patribus contra Arianos adhibita; nec alia argumenta, quam quæ fidem tanti mysterii facere possint.

« In duobus primis libris refellitur Judæus, quem Celsus loquentem inducit : et quo impudentius iste in Christi divinitatem jocatur, eo acrius eam tuetur Origenes. Demonstrat lib. I, num. 34, a prophetis prædictum esse nasciturum ex « Virgine, τὸν ἐπώνυμον τοῦ πράγματος, *eum qui ex re nomen habet*, quia eo nato nobiscum futurus erat Deus. » Quibus verbis declarat Christum, etsi Emmanuel vocatus non sit, re tamen et sententia Emmanuelem esse; et prophetiam, quæ Emmanuelem illum vocatum D iri prædixit, non verbo, sed sensu dijudicandam. Christum Deum esse probat num. 56 ex his psalmi verbis : « Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi; unxit te Deus, Deus tuus in æternum (*Psal.* XLIV, 7, 8), » additque hoc psalmo usum se olim fuisse contra Judæum quemdam, qui, cum pedem ex hoc loco referre non posset, illuc evasit, ut ad Deum universorum referri debere contenderet. Nemo sane dixerit Origenem tanto æstu cum Judæis decertantem, aliud nihil ab eis exprimere voluisse, nisi ut Christum voce tenus faterentur Deum.

« Ridenti Judæo, num. 58 et 60, quod Chaldæi a Jesu ad eum infantem adorandum tracti dicerentur; respondet magos illos et stellæ novitate perculsos, et Balaam oraculi memores ac forte etiam artis suæ inanitate perspecta nullum jam habentis exitum, venisse in Judæam, et aurum Christo ut regi, myrrham ut morituro, thus ut Deo obtulisse. Addit, quoniam Deus erat is, qui potentior angelis Servator humani generis venerat, angelum pietati

traditam ab Ebione doctrinam argumentis. Quæ si quis colligere velit universa, otium suum in re notissima demonstranda disperdet. Satis ille erit, A quem e primo Origenis *De principiis* libro Pamphilus adducit.

XV. Proxime commemoratas calumnias hæc ex-

magorum, qui Jesum adoraverant, præmium retulisse, ac monuisse ne ad Herodem reverterentur.

« Sic Christum compellat Judæus num. 57 : « Si quisquis singulari Dei providentia genitus est, hunc filium Dei esse dicis ; qua in re præstas cæteris ? » Respondet Origenes filium quidem Dei esse, quisquis non jam metu ducitur, sed virtutem propter seipsam amplectitur; at Jesum longe alio sensu Filium Dei esse. Οὗτος δὲ πολλῷ καὶ μακρῷ διαφέρει παντὸς τοῦ διὰ τὴν ἀρετὴν χρηματίζοντος υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· ὅστις ὡσπερεὶ πηγή τις καὶ ἀρχὴ τῶν τοιούτων τυγχάνει. « Hic vero longe lateque omnibus præstat, quicunque propter virtutem filii Dei appellantur; quippe cum talium fons veluti quidam et origo sit. » Ait paulo post illud Gamalielis præclare dictum : B « Si est ex hominibus consilium hoc aut opus, dissolvetur; si vero ex Deo est, non poteris dissolvere illud (*Act.* v, 38, 39), » argumento esse cæteros quidem, qui hunc titulum sibi arrogarunt, nec filios Dei, nec potentias fuisse; Jesum autem *vere Filium Dei fuisse.*

« Quod autem spectat ad perpessiones et humilem illum vitæ statum, quem Deo indignum existimat Judæus; non aliam adhibet Origenes nodi solvendi rationem, quam quæ ex duabus Christi naturis repetitur : perpessiones ad corpus et animam refert, fatetur in divinitatem non cadere. Sic num. 66, quærenti per jocum Judæo cur Christus in Ægyptum fugerit, cum Deum mortem timere non deceat, sic respondet : Ἡμεῖς αὐτῷ πιστεύοντες τῷ Ἰησοῦ περὶ μὲν τῆς ἐν αὐτῷ θεότητος λέγοντος· *Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωή*, καὶ εἴ τι τούτοις παραπλήσιον· περὶ δὲ τοῦ ὅτι ἐν ἀνθρωπίνῳ σώματι ἦν, ταῦτα φάσκοντι· *Νῦν δὲ ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι* C *ἄνθρωπον, ὅστις τὴν ἀλήθειαν ἐν ὑμῖν λελάληκα*· σύνθετόν τι χρῆμά φαμεν αὐτὸν γεγονέναι. « Nos autem ipsi Jesu credentes, de divinitate quidem, quæ in eo erat, dicenti : *Ego sum via, veritas et vita* (*Joan.*, xiv. 6),et si quid his simile : de corpore autem in quo erat humano : *Nunc me quæritis interficere hominem qui veritatem locutus sum vobis* (*Joan.* viii, 40); compositum quiddam eum fuisse dicimus. » Nemini molestum esse debet, quod Jesum ex Deo et homine compositum dicat; nam ipse hanc loquendi rationem, ut minus accuratam, lenit num. 60, ubi sic ait de magis, qui Jesum adoraverunt. Ἧκον οὖν ἐπὶ Ἰουδαίαν..... φέροντες μὲν δῶρα, ἃ (ἵνα οὕτως ὀνομάσω) συνθέτῳ τινὶ ἐκ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου θνητοῦ προσήνεγκαν, σύμβολα μὲν, ὡς βασιλεῖ τὸν χρυσὸν, ὡς δὲ τεθνηξομένῳ τὴν σμύρναν, ὡς δὲ Θεῷ τὸν λιβανωτόν. « Venerunt igitur in Judæam..... ferentes dona, quæ, ut ita dicam, composito cuidam ex Deo et homine mortali obtulerunt, D non sine aliqua mysterii significatione, aurum videlicet ut regi, ut morituro myrrham, thus ut Deo. » Ex quibus patet Origenem non idcirco sic locutum, quod Jesum vere ex Deo et homine compositum existimaret, sed ut arctissimam duplicis naturæ conjunctionem aptius exprimeret. Similiter ait ibidem eum occultare τί θειότερον ἐν τῷ βλεπομένῳ ἀνθρώπῳ, ὅπερ ἦν κυρίως Υἱὸς Θεοῦ, Θεὸς Λόγος, καὶ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία. « Aliquid divinius sub humana specie, quod quidem erat proprie Dei Filius, Deus Verbum, et virtus et Dei sapientia. » Eadem duplicis naturæ distinctione utitur Origenes pluribus aliis locis, sive cum Judæus lib. ii, num. 9, indignum Deo esse dicit fugere et capi, et a discipulis prodi; sive cum Christum vituperat num. 24, quod calicem deprecatus sit; sive cum Christianos exagitat num. 31, quod Verbum Dei Filium polliciti hominem turpi supplicio affectum obtrudant.

« Adeo exploratum erat Origeni de duabus Christi naturis, ut divinam non minus certo quam humanam Scripturis decerni existimet. Sic enim occurrit lib. ii, num. 33, Judæo sive Celso iis abutenti, quæ humanam Christi naturam demonstrant, iis autem, quæ divinam non credenti. Ἀλλὰ ἐὰν πιστεύῃ μὲν τοῖς Εὐαγγελίοις ὁ Κέλσος ὅπου κατηγορεῖν καὶ Χριστιανῶν οἴεται, ἀπιστῇ δὲ ἐπὶ τῶν συνιστάντων τὴν ἐν Ἰησοῦ θεότητα· φήσομεν αὐτῷ· Ὦ οὗτος, ἢ πᾶσιν ἀπίστει καὶ μηδὲ ἐγκαλεῖν νόμιζε· ἢ πιστεύων πᾶσι θαύμαζε Θεοῦ Λόγον ἐνανθρωπήσαντα καὶ ὅλον τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος ὠφελῆσαι βουληθέντα. « Sed si Celsus Evangeliis quidem credit, ubi Christianos ea facere existimat, minime autem credit, ubi divinitatem Christi commendant; dicemus : Aut omnibus fidem deroga, nec contra nos facere existima ; aut omnibus credens, admirare Verbum Dei hominem factum, ut universo hominum generi prodesset. »

« Hæc duplicis naturæ distinctio, quæ post Origenem magno usui fuit in refellendis Arianis, satis illa quidem ineptis Judæi, sive Celsi cavillationibus facit : sed tamen difficultatem ex magnitudine mysterii ortam non tollit, cur Deus humanum corpus assumpserit, illudque dolori et ignominiæ objecerit. In re tam abstrusa obmutescit fecundum Origenis ingenium : nihil afferre potest, quo intelligamus hoc mysterium : multa profert, quo credamus prædictiones prophetarum, Christi miracula, in primis totius orbis ad Deum conversionem. Judæo majores suos excusanti quod Christum pro Deo non habuissent, respondet nihil eos habere excusationis, quippe cum eorum prophetæ testimonium ei dederint. Ἐγκαλοῦμεν οὖν, inquit lib. ii, num. 9 : Ἰουδαίοις τοῦτον μὴ νομίσασι Θεὸν ὑπὸ τῶν προφητῶν πολλαχοῦ μεμαρτυρημένον, ὡς μεγάλην ὄντα δύναμιν καὶ Θεόν. « Judæos igitur incusamus, quod hunc non crediderint Deum, quem multis locis prophetæ magnam virtutem et Deum esse testantur. » Hæc prophetarum oracula satis argumenti esse censet num. 37, cur eum æquus rerum æstimator et Christum et Filium Dei esse assentiatur.

« Quærit multis locis Judæus, quid magni Christus fecerit, ut pro Filio Dei merito habeatur : miracula et totius mundi ad Deum conversionem objicit Origenes. « Ejus divinitatis, » inquit lib. i, num. 67, « testes sunt tot hominum ecclesiæ, qui e vitiorum luto emerserunt, et Creatori adhærent, ac omnia eo referunt, ut ei placeant. » De hoc mirabili opere sic loquitur lib. ii, num. 79 : Ἀλλ' ἐπεὶ δύναμις τοῦ Θεοῦ ὁ Χριστὸς ἦν, καὶ σοφία τοῦ Πατρὸς, διὰ τοῦτο ταῦτα ἐποίησε καὶ ἔτι ποιεῖ. « Sed quia virtus erat Dei Christus et sapientia Patris, propterea hæc fecit, et adhuc facit. »

« Nemo est sane qui, si hanc Origenis doctrinam attentius consideret, non eam adversa fronte cum errore Ariano pugnare fateatur. Nam 1° an Arianismi nomine suspectus, qui Christum non metaphorice, non adoptione, *sed vere Filium Dei esse* tam acriter contendit? 2° An hujus erroris affinis esse possit, qui divinitatem Christi in scripturis Novi Testamenti non minus evidenter quam ipsam humanitatem describi, in propheticis autem adeo testatam et confirmatam, ut Judæis nulla sit relicta excusatio *quod eum non crediderint Deum.* 3° Denique nemo ad Arianismum delabi possit, nisi ut tanti mysterii magnitudinem minuat, et opinatam pugnam inter divinitatem et carnem conciliet. At Origenes tanti mysterii cogitatione obstupescit : hortatur ethnicos ut admirentur *Verbum Dei hominem factum;* nedum altam eorum et sublimem de Verbo et Filio Dei ac Deo notionem minuere tentet : nec aliam rei explicandæ rationem reperit, nisi quæ ex duabus naturis hypostatice conjunctis petitur ; nec

cipit in laudata toties *Apologia:* « Quinta illa criminatio est, qua asserunt eum duos Christos prædicare. » Fuit ea vox improbi primum Marcionis, alterum Christum Tiberianis ortum temporibus

A agnoscentis ; futurum alterum, in Judaici status restitutionem destinatum censentis, uti commemorat Tertullianus lib. IV *contra Marcion.*, cap. 6. Nihil autem huic consentaneum vel simile fuisse

alia argumenta, nisi quæ ad fidem tam stupendi mysterii faciendam pertinent.

« Posquam Judæus peroravit, novus quodammodo Celsus pugnam suo nomine redintegrat, ac non solum in Deum crucifixum jocatur, sed etiam evertere conatur quæ Christiani ad defensionem hujus mysterii afferebant. Mirificus Origenes et in exponendo mysterio et in defendendo. Ridenti Celso quod Christiani Deum ex mortali corpore constantem crederent, id quæ pie sibi facere viderentur, sic respondet lib. III, num. 41 : Ἴστωσαν οἱ ἐγκαλοῦντες ὅτι ὃν μὲν νομίζομεν καὶ πεπείσμεθα ἀρχῆθεν εἶναι Θεὸν καὶ Υἱὸν Θεοῦ, οὗτος ὁ Αὐτολόγος ἐστι καὶ ἡ αὐτοσοφία, καὶ ἡ αὐτοαλήθεια. Τὸ δὲ θνητὸν αὐτοῦ σῶμα καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἐν αὐτῷ ψυχὴν τῇ πρὸς ἐκεῖνον οὐ μόνον κοινωνίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἑνώσει καὶ ἀνακράσει τὰ μέγιστά φαμεν προσειληφέναι καὶ τῆς ἐκείνου θεότητος κεκοινωνηκότα εἰς Θεὸν μεταβεβηκέναι. « Sciant igitur criminatores quem credimus et persuasum habemus esse ab initio Deum et Dei Filium, eum ipsum Verbum esse, ipsam sapientiam, ipsam veritatem : ejus autem mortale corpus, et humanam in eo animam, non solum communicatione cum Verbo, sed etiam unione et permistione, maxima dicimus accepisse, et ejus divinitatem participantia in Deum evasisse. » Contendit igitur Origenes nihil mortale aut creatum a Christianis coli, sed æternum Deum et Dei Filium : atque hunc Deum et Dei Filium, non ut res creatas, participem esse rationis et sapientiæ et veritatis, sed esse ipsam Rationem, ipsam Sapientiam, ipsam Veritatem.

« Cum autem Celsus de Christi carne admodum inhoneste loqueretur, minime mirum si eam commendat Origenes ex arctissima cum Verbo conjunctione. Sed molestum esse non debet quod hanc conjunctionem appellat permistionem. Hæc enim loquendi ratio multis aliis scriptoribus, iisque accuratissimis usurpata, ut demonstrat Petavius tom. III *Dogm. theol.* Nam si per illam necessitudinem, quæ nobis cum Filio Dei et Deo Verbo intercedit, filii Dei efficimur, si natura humana, ut docet Origenes lib. III, num. 28, in iis, qui vitam ad Christi præcepta dirigunt, divina efficitur; quanto magis idem de natura humana cum Verbo hypostatice conjuncta dicere potuit sine ulla naturarum confusione? Multa alia proferri possent ex his libris de æternitate Verbi, æqualitate et substantiæ identitate cum Patre dicta mirifice : sed his in alium locum reservatis, nunc videndum quemadmodum Origenes demonstrationes hujus mysterii a Christianis adhiberi solitas confirmet, ratiunculas Celsi refellat (*a*).

« Solebant Christiani Deum incarnatum ex miraculis et propheiiis demonstrare : Christum sua voluntate passum esse dicebant, idque humanæ salutis causa. Non alia suppetebat tanti mysterii explicandi ratio. Hæc omnia a Celso exagitata in his libris vindicat Origenes. Cum Celsus objecisset Aristæum Proconnesium et Abaridem Hyperboreum mira fecisse, nec tamen pro diis haberi; opponit Origenes lib. III, num. 30, his futilibus prodigiis totius orbis terrarum a superstitione ad verum Dei cultum conversionem. Christi adventus tam uberes fructus effloruisse ait, ut conciones apud ethnicos et senatus et magistratus, si mores spectentur et Deo placendi studium, ne minima quidem ex parte conferri possint cum ecclesiis Christianorum et senatu ecclesiastico et magistratibus Ecclesiæ. Tum sic rationem concludit : Εἰ δὲ ταῦθ' οὕτως ἔχει, πῶς οὐκ εὔλογον μὲν νομίζειν περὶ τοῦ Ἰησοῦ τοσαῦτα συστῆσαι δεδυνημένου, ὅτι οὐχ ἡ τυχοῦσα θειότης ἦν ἐν αὐτῷ. « Quod si hæc ita se habent, quomodo non rationi consentaneum de Jesu, qui tot ac tanta perficere potuit, existimare non qualemcunque divinitatem in eo fuisse ?»

« Sic Christianos loquentes inducit Celsus lib. VI, num. 10, 11 : « Crede hunc, de quo te doceo, esse Filium Dei. Crede, si vis salvus fieri, aut abi. » Item lib. VII, num. 2 : « Ita oportebat fieri; hæc enim olim prædicta. » Demonstrat Origenes nihil Christianis credendum proponi sine certissimis B credendi momentis, nec levem operam in simplicioribus erudiendis insumi solere. Quod autem spectat ad prophetas, qui Filium Dei venturum prædixerant; eorum oraculis certo credi demonstrat, tum quod prophetæ viri longe sanctissimi fuerint, ac omnis eorum sermo ad verum Dei cultum, ad veram pietatem pertineat; tum maxime quod eorum prædicationes eventu confirmatæ fuerint. Hinc firmissimam Christianorum fidem multis locis demonstrat, velut cum ait : Οὐκ ἂν μεταπείσηταί τις ἡμᾶς ὅτι οὐχ Υἱὸς ὁ τοιοῦτος τοῦ ἀγεννήτου Θεοῦ ἐστι καὶ Πατρός. « Nemo nobis persuaserit hunc ingeniti Dei et Patris Filium non esse. » Et num. 75, magistratus ait apud Christianos ad hoc munus capessendum invitos cogi instante magno Rege, quem « persuasum habemus, inquit, Filium Dei esse Deum Verbum : » Ὃν πεπείσμεθα εἶναι Υἱὸν Θεοῦ Λόγον Θεόν.

« Similiter vindicat a Celsi cachinnis quod C Christiani dicere solebant, Christum summa sua voluntate et nostræ salutis causa passum esse. « Qui quorumdam præceptorum causa miserat Filium, » inquit Celsus, lib. VIII, num. 41, « permisit eum tam crudeliter una cum suis præceptis perire, et tot jam sæculis rem dissimulat? Quis Pater est tam impius ? Dices illum passum, quia sic voluit. » Demonstrat Origenes num. 43, nec Judæorum scelus impunitum fuisse, nec mandata, propter quæ Christus venerat, id est, imaginem cum eo periisse, sed potius ad illa cognoscenda homines ab eo adductos fuisse ; tum sic concludit : « Itaque pius est Pater Jesu Pater, qui proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus illum tradit, Agnum suum, ut tollat peccatum mundi pro toto mundo mortuus : quapropter non coactus, sed libens pertulit illatas sibi injurias. » Nihil frequentius exagitat Celsus, quam quod Christiani dicere solebant, Deum in hunc mundum venisse humanæ salutis causa, « ac D ipsi quidem Deo opus non fuisse cognosci, sed propter nostram salutem voluisse cognitionem sui præstare; ut qui eam receperint, jam boni facti salventur : qui vero non receperint, nequitiæ convicti puniantur. » (lib. IV, num. 7.) Nimirum Celso videbatur hominum salus, quos vermibus et ranis præstare negat num. 23, exilius quidpiam et minutius, quam ut Deo causam afferret descendendi e cœlo et carnis suscipiendæ. Sed quo magis hæc ridicula Celso videntur, eo libentius prædicat Origenes. Præter ea quæ jam attuli, sic loquitur num. 9 : Ἦλθεν οὖν, κἂν μὴ βούληται Κέλσος, μετὰ πολλοὺς προφήτας, ἐπανορθουμένους τὰ τοῦ Ἰσραὴλ ἐκείνου, ἐπανορθωτὴς ὅλου τοῦ κόσμου ὁ Χριστὸς μὴ δεόμενος κατὰ τὴν προτέραν οἰκονομίαν τῆς κατ' ἀνθρώπων χρήσεως μαστίγων, καὶ δεσμῶν καὶ βασανιστηρίων. Ἦρχε γὰρ ἡ διδασκαλία. « Venit igitur, quamvis

(a) Vide supra not. in quæst. 2, num 2 et seq.

Origeni objectum liquet ex Pamphili responsione. At deinde Nestorius cum duplici Christum persona constare profiteretur, duos Christos induxisse, ipso licet reclamante, dictus a Patribus et creditus est. Nec satis exstat parne aliquid vel diversum Adamantio affictum sit. Hanc certe qualemcunque criminationem, cum superioribus pugnantem, tribus Origenis ipsius testimoniis infringit Pamphilus. In congerendis ex magna copia pluribus, quæ unicuique obvia sunt, frustra labor impenderetur a nobis; cum præsertim in Origenianis quæ supersunt lucubrationibus, ne vel minimum quidem erroris hujus vestigium reperisse meminerim.

XVI. Catena in Psalmos a Balthasare Corderio edita, ad versum 3 psalmi XLII, exhibet verba hæc ex Origene : Ἔχομεν Ἀρχιερέα μέγαν Ἰησοῦν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἐνδεδυμένον. « Habemus Pontificem magnum Jesum, qui indutus est Filio Dei. » Quæ locutio sane male sonat, et eam hæresim sapit, quam deinde propugnavit Nestorius. Nam si Verbi divinitas humanitati Christi circumposita, et humanitas divinitate induta intelligitur, ut ex voce ἐνδεδυμένον intelligi decet ; impellitur utique ex eo animus ad fingendam sibi σχέσιν duntaxat quamdam, et σχετικὴν utriusque naturæ convenientiam ; qui fuit Nestorii error. At si Verbi divinitatem dicas assumpsisse et induisse humanitatem Christi, significabitur hypostatica ἕνωσις. Qua ergo hic ad defensionem Origenis præscriptione utemur ? communi illa scilicet, et quæ hoc opere sæpe nobis usurpanda est; cum res hac ætate nondum fuissent dissertationibus illustratæ et excussæ, in lubrico versatum Origenem lapsus veniam mereri. Adde Catenam unde fragmentum hoc petitum est, aliasque generis ejus collectiones pene omnes levis admodum esse fidei, ut alio loco demonstramus.

XVII. Progrediamur ad aliud Origenis pensitandum dogma, quod tract. XXVII *in Matth.*, num. 33,

Celsus nolit, post multos prophetas, qui res Israelis emendaverant, emendator totius mundi Christus, non opus habens secundum priorem dispensationem flagellis, vinculis et tormentis in homines uti. Sufficiebat enim doctrina. » Ait etiam lib. VIII, num. 29 : Συμφέρον ἦν τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει παραδέξασθαι αὐτὸν ὡς Υἱὸν Θεοῦ Θεὸν ἐληλυθότα ἐν ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ καὶ σώματι. « Utile erat humano generi eum suscipere ut Filium Dei Deum venientem in humana anima et corpore. »

« Crucifixum Deum et natum sic maledictis Celsus et dicteriis appetit, ut interdum mutationem a Christianis in Deum conferri, interdum nihil in Christo præter corpus et animam coli videatur fingere. Rationis ab Origene in utroque refellendo adhibitæ pauca subjiciam exempla. Sic loquitur lib. IV, num. 5 : Μετὰ ταῦθ' ὁ γενναιότατος Κέλσος ἐπαπορεῖ πρὸς ἡμᾶς ὡς λέγοντας, ὅτι αὐτὸς κάτεισι πρὸς ἡμᾶς ὁ Θεός· καὶ οἴεται ἀκολουθεῖν τούτῳ τὸ τὴν ἑαυτοῦ ἕδραν αὐτὸν καταλιπεῖν. Οὐ γὰρ οἶδε δύναμιν Θεοῦ, καὶ ὅτι *Πνεῦμα Θεοῦ πεπλήρωκε τὴν οἰκουμένην, καὶ τὸ συνέχον τὰ πάντα γνῶσιν ἔχει φωνῆς.* Οὐδὲ συνιέναι δύναται τὸ, *Οὐχὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ, λέγει Κύριος;* Οὐδὲ βλέπει ὅτι κατὰ τὸν Χριστιανῶν λόγον οἱ πάντες ἐν αὐτῷ ζῶμεν, καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμεν, ὡς καὶ Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Ἀθηναίους δημηγορίᾳ ἐδίδαξε. Κἂν ὁ Θεὸς τοίνυν τῶν ὅλων τῇ ἑαυτοῦ δυνάμει συγκαταβαίνει τῷ Ἰησοῦ εἰς τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον· κἂν ὁ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Λόγος, Θεὸς καὶ αὐτὸς ὢν, ἔρχεται πρὸς ἡμᾶς, οὐκ ἔξεδρος γίνεται, οὐδὲ καταλείπει τὴν ἑαυτοῦ ἕδραν, ὥς τινα μὲν τόπον κενὸν αὐτοῦ εἶναι, ἕτερον πλήρη οὐ πρότερον αὐτὸν ἔχοντα. « Postea egregius Celsus, nescio unde occasionem nactus, dubitationem contra nos instituit, quasi dicamus ipsum Deum ad homines descendere ; cui rei consequens esse putat, ut suam ipse sedem relinquat. Nam nec virtutem Dei novit, nec illud : *Spiritus Domini replevit orbem terrarum ; et hoc, quod continet omnia, scientiam habet vocis.* (*Sap.* I, 7.) Neque etiam illud potest intelligere : *Nonne cœlum et terram ego impleo, dicit Dominus ?* (*Jerem.* XXIII, 24.) Nec videt secundum Christianorum doctrinam omnes nos in eo vivere, moveri et esse, quemadmodum et Paulus in concione ad Athenienses docuit. Sive igitur Deus universorum sua virtute cum Jesu ad vitam hominum descendat ; sive illud Verbum, quod in principio erat apud Deum, quod et ipsum Deus est, ad nos veniat ; sede sua non caret, nec eam relinquit, ita ut locus aliquis eo vacuus fiat, alius autem eo impleatur, a quo antea aberat.

« Contendenti Celso lib. IV, num. 14, Deum mutari non posse, nec proinde ad homines venisse, quia id sine mutatione fieri non potest, respondet Origenes multo exploratius esse Christianis de Dei immutabilitate, quam philosophis; tum addit num. 16 : Τὸ δὲ καταβεβηκὸς εἰς ἀνθρώπους ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπῆρχε, καὶ διὰ φιλανθρωπίαν ἑαυτὸν ἐκένωσε, ἵνα χωρηθῆναι ὑπ' αὐτῶν δυνηθῇ, οὐ δήπου δ' ἐξ ἀγαθῶν εἰς κακὸν γέγονεν αὐτῷ μεταβολή. « Quod autem ad homines descendit, in forma Dei erat, et propter amorem humani generis seipsum exinanivit ut posset capi ab hominibus. Ei vero nulla ex bonis accidit in malum mutatio. » Et paulo post : Εἰ δὲ σῶμα θνητὸν καὶ ψυχὴν ἀνθρωπίνην ἀναλαβὼν ὁ ἀθάνατος Θεὸς, Λόγος, δοκεῖ τῷ Κέλσῳ ἀλλάσσεσθαι καὶ μεταπλάσσεσθαι· μανθανέτω ὅτι ὁ Λόγος τῇ οὐσίᾳ μένων Λόγος, οὐδὲν μὲν πάσχει ὧν πάσχει τὸ σῶμα, ἢ ἡ ψυχή. « Quod si immortalis Deus, Verbum, quia corpus et animam humanam assumpsit, mutatum Celso et transformatum videtur ; discat Verbum substantia Verbum manens, nihil eorum pati, quæ corpus aut anima patitur. »

« Ex allatis testimoniis Origenes ab omni prorsus suspicione liberatur. Nam 1° non dubium quin veri Dei incarnationem adversus ethnicos defendat. Omnia Celsi argumenta ex veri Dei natura petuntur : negat salutem humanam tanti esse posse ut Deus descendat; Dei immutabilitatem et immensitatem incarnatione lædi contendit. Litem non movet Origenes de hac Verbi natura : sed illud vere hominem factum esse confirmat, nec tamen quidquam de sua immutabilitate et immensitate amisisse. 2° Nec in tanto communis fidei studio resident ulla voluntatis a communi doctrina alienæ suspicio : nec minus absurdum est Origenem, dum videt in Ecclesia miracula et prophetias ad Christi divinitatem demonstrandam indesinenter citari, ac Scripturæ testimonia citra ullam metaphoram exponi, dumque ipse eam docendi viam sequitur, non plus Christo, quam creaturæ præstantissimæ tribuisse, et ab aliis deferri existimasse. Nec objicias Origenem a communi de pœnis æternis doctrina discessisse. Nam non solum a communi sententia, sed etiam a communi loquendi ratione discessit. At si æternitatem pœnarum testimoniis Scripturæ demonstrasset, si profligasset hujus dogmatis obtrectatores, et argumenta a Christianis adhiberi solita confirmasset; nemo suspicaretur eum nec pœnarum æternitatem credidisse, nec ab aliis credi existimasse. »

pag. 852, continetur: « Quidam autem de publicis quidem et manifestis capitulis non dissentiunt; ut puta, de uno Deo, qui legem et Evangelium dedit; aut de Christo Jesu primogenito universæ creaturæ, qui in fine sæculi secundum prædicationes prophetarum venit in mundum, et suscepit in se veram humanæ carnis naturam, ut etiam nativitatem subiret ex Virgine, et mortem crucis suscepit, et surrexit a mortuis, et deificavit quam susceperat humanam naturam. » Quo sensu *deificatam* a Christo naturam humanam dixerit, dubitari potest: nam si vocem illam *deificare* ita accipiamus quasi Verbum in naturam humanam conversum, et naturam proinde corpoream in Deum esse mutatam, ejusdemque esse ac Verbum substantiæ voluerit Origenes, manifestus erit utique capitalis illius erroris, quem Apollinaris in Ecclesiam invexit; vel hujus erit potius flagitii reus, quod in se Eutychianorum secta quædam concepit, dum humanam Christi naturam in divinam post mortem ejus et resurrectionem transisse decerneret. At si humanam Christi naturam, exuta post mortem infirmitate, divinam quamdam suscepisse qualitatem modo significavit, ecquid invidiam illi vel movebimus, vel moveri hoc nomine patiemur? Atque eo propius spectant verba Origenis. Verisimile sane est veterem Origeniani *in Matthæum Commentarii* interpretem vocem hanc, *deificavit*, qua utitur, e Græco ἐθέωσε vel ἐθεοποίησε reddidisse. Atqui humanam naturam in Christo statim post conceptum θεωθῆναι, et θεοποιηθῆναι complures Ecclesiæ Patres pronuntiarunt. Gregorius Nyssenus in Iambicis:

Οὕτω τὸ θεῶσαν, καὶ θεωθὲν, εἷς Θεός.

Ita quod deificavit, et quod deificatum est, unus est Deus.

Chrysostomus homilia 2 *De ascensione*, in qua Christum dicit πρὸς ἡμᾶς ἐλθεῖν, καὶ ἡμῶν φύσιν ἀναλαβεῖν, καὶ θεῶσαι. « Venisse ad nos, et nostram naturam assumpsisse ac deificasse. » Joannes quoque Damascenus lib. III *De fide orthod.*, cap 12, σάρκα ὑπὸ τοῦ λόγου θεωθῆναι asserit. Vocem θεοποιηθῆναι eadem notione usurpavit Athanasius orat. 4, cum θεοποιηθῆναι ἄνθρωπον in Christo, et Christi jam resurgentis θεοποιηθεῖσαν carnem dixit. Atque illud est quod sibi vult Augustinus lib. *Contra sermon. Arianorum*, cap. 8, cum ait: « Ergo et ista humanitas illius divinitatis nomen accipit. » Huic ipsi igitur naturæ, quæ θεωθεῖσα, et θεοποιηθεῖσα, simul ut eam assumpsit, et in terris versatus est Christus, dicta est, aptius etiam voces istæ conveniunt, postquam *mortem crucis suscepit, et surrexit a mortuis*. Nam per mortem mortalium corporum imbecillitatem deposuit ipsius corpus, et virtutem quamdam divinam suscepit. Hanc Origeniani loci, quam damus, expositionem confirmat ipsius Origenis ad Celsi cavillationes responsio:

A Τὸ δὲ θνητὸν, inquit lib. III, num. 41, αὐτοῦ σῶμα, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἐν αὐτῷ ψυχὴν, τῇ πρὸς ἐκεῖνον οὐ μόνον κοινωνίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἑνώσει, καὶ ἀνακράσει τὰ μέγιστά φαμεν προσειληφέναι, καὶ τῆς ἐκείνου θειότητος κεκοινωνηκότα εἰς Θεὸν μεταβεβηκέναι. Tum Christi corpus cum materia confert, omnium per se qualitatum experte, eas vero recipiente, quascunque ei opifex rerum indere voluerit; deinde addit: Τί θαυμαστὸν τὴν ποιότητα τοῦ θνητοῦ κατὰ τὸν Ἰησοῦν σώματος προνοίᾳ Θεοῦ βουληθέντος, μεταβαλεῖν εἰς αἰθέριον καὶ θείαν ποιότητα. Et paulo post, num. 42: Ὅμως δὲ καὶ πρὸς τοῦτο φήσομεν ὅτι εἴπερ δυνατὸν ἀμείβειν ποιότητας τὴν ὑποκειμένην πάσαις ποιότησιν ὕλην, πῶς οὐ δυνατὸν καὶ τὴν σάρκα τοῦ Ἰησοῦ ἀμείψασαν ποιότητας γεγονέναι
B τοιαύτην, ὁποίαν ἐχρῆν εἶναι τὴν ἐν αἰθέρι, καὶ τοῖς ἀνωτέρω αὐτοῦ τόποις πολιτευομένην, οὐκέτι ἔχουσαν τὰ τῆς σαρκικῆς ἀσθενείας ἴδια.

XVIII. Est apud Hieronymum *in Jerem.* XXII, Jechoniam filium Joachim, qui annulo comparatur, et vas contritum, ac vir sterilis appellatur, ad Christum retulisse Origenem lib. V *Stromat.*, quæ interciderunt. Optime Sixtus Senensis lib. V *Bibl.*, adnot. 234: « Credibile e libris qui exstant, Origenem hæc utpote allegorice exponentem protulisse de Christo, eo sensu quo Paulus ausus est dicere Christum factum pro nobis peccatum, maledictum, exsecrationem, hoc est, oblationem pro peccato, et maledictionem cui eramus obnoxii. » Quod si
C quis præterea hæc Jeremiæ ad Isaiæ LII, 14, et LIII, 2, 3, expenderit, Origenis interpretationem minime mirabitur.

XIX. Cum Patrum aliquot testimoniis sese tueantur Ubiquistæ, quorum verba vel male intelligendo pervertunt, vel male interpretando corrumpunt; pari quoque jure Origenis patrocinium asciscere poterant, quo tractat. XXXIV *in Matth.*, num. 70, pag. 887, scriptum id reliquit: « Non aliquo quidem loco apparebit Filius Dei, cum venerit in gloria sua, in altero autem non apparebit; sed sicut ipse secundum comparationem fulguris exeuntis adventum suum voluit demonstrare dicens: *Si dixerint vobis: Ecce in deserto, nolite exire; ecce in domo, nolite credere. Sicut enim fulgur egreditur*
D *ab oriente, et apparet usque ad occidentem, sic erit adventus Filii hominis* [74]. Sicut ergo fulgur egrediens ab oriente, et propterea quod omnia implet apparet usque ad occidentem; sic cum venerit Christus in gloria sua, propter quod ubique futurus est, et ipse in conspectu omnium erit ubique, et omnes ubique erunt in conspectu ipsius, et sic constituentur ante sedem gloriæ ejus, hoc est, ante regnum ejus et potestatem dominationis ipsius. » Id solvere se putat Genebrardus, seu quisquis verba hæc ad oram attexuit: « Ubique futurus Christi adventus, sed successive. » At repugnat fulguris exemplum, quod non successive, sed eodem fermo

[74] Matth. XXIV, 26 seq.

puncto temporis orientem et occidentem collustrat, « propterea quod omnia implet. » Ego vero non humanitatis Christi corporeis usurpandæ oculis, sed divinitatis menti apparituræ præsentiam significari censeo. Faciunt fidem quæ proxime præcedunt: « Quanto magis recte dicuntur omnes gentes ante eum congregandæ et constituendæ, quando palam omnibus tam bonis quam malis, tam fidelibus quam infidelibus fuerit factus manifestus, ante oculos mentis eorum jam non fidei aut diligentiæ alicujus inquisitione repertus, sed ipsius divinitatis suæ manifestatione prælatus. » Fidem quoque faciunt, quæ tractatu *in Matthæum* superiore leguntur, num. 65, pag. 882, 883, in quo edisserens, *Homo quidam peregre proficiscens*, etc., quærit qui peregrinari dici possit Christus, quem ubique esse litteræ sacræ demonstrant; tum subjicit Christum, qua est Deus Verbum, et Sapientia, et Justitia, et Veritas, corporeo ambitu non circumcludi, et secundum divinitatem suam ac virtutem ubique esse, sed « secundum dispensationem corporis quod suscepit, » peregrinari. Idem astruit homil. 6 *in Luc.*, et Christum, qua virtus est Dei, omnia pervadere docet, cœlestia, terrestria et inferna. Et lib. VIII *in Epist. ad Rom.*, num. 2, pag. 622, postquam Christum non alicujus loci terminis circumscribi, sed ubique penetrare, et per omnia diffundi declaravit; « sed ita, inquit, debes sentire de Christo, tanquam de Verbo, et Veritate, et Sapientia, et Justitia Dei. Hæc autem omnia non in loco quæruntur, sed ubique adsunt, neque ab infernis locis evocantur, sed mente sola intellectuque capiuntur. » Atque ita intelligendus tom. II *in Joan.*, num. 29, cum ait : Μετὰ δὲ ταῦτα ἄλλη μαρτυρία τοῦ αὐτοῦ Βαπτιστοῦ περὶ Χριστοῦ ἐστι, τὴν προηγουμένην αὐτοῦ ὑπόστασιν ἔτι διδάσκουσα, διήκουσαν ἐπὶ πάντα τὸν κόσμον, κατὰ τὰς ψυχὰς τὰς λογικάς, ὅτε φησί· *Μέσος ὑμῶν ἕστηκεν ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε, ὀπίσω μου ἐρχόμενος.*

XX. Sequitur placitum aliud Origenis de morte Christi, non hominibus solummodo utili, sed angelis etiam, et sideribus, ac rebus creatis quibuscunque. Ab eo si quis alienum penitus fuisse Origenem pertendere velit, candorem ille omnem ac pudorem projiciat necesse est, cum hanc in eo sententiam castigent ac coarguant veteres plerique, et eam claris ac iteratis testimoniis consignatam reliquerit. Sed quoniam res intricata est et perplexa, accuratius videtur perscrutanda.

XXI. « Theophilus *epistola Paschal.* 2, sensisse eum queritur « Christum pro dæmonibus ac spiritualibus nequitiis apud superos affligendum cruci; » atque hæc dicendo deinde amplificans pro more suo et extendens, multa inde pestifera consequi ostendit. Ac hujus deinde auctoritate et verbis ad eumdem profligandum errorem usus est Hincmarus in lib. *De prædestinatione*, cap. 27. Non aliter Hieronymus *Apolog. adversus Rufinum*, lib. I, cap. 5. « Origeni tuo, inquit, licet Christum dicere sæpe passum, et sæpius passurum, ut quod semel profuit, semper prosit assumptum ; » et epist. 61, ad Avit. cap. 4 : « Cumque dixisset (Origenes) juxta Joannis Apocalypsim, Evangelium sempiternum, id est, futurum in cœlis, tantum præcedere hoc nostrum Evangelium, quantum Christi prædicatio legis veteris sacramenta ; ad extremum intulit (quod et cogitasse sacrilegum est) pro salute dæmonum Christum etiam in aere et in supernis locis esse passurum. Et licet ille non dixerit, tamen quod consequens sit intelligitur : sicut pro hominibus homo factus est, ut homines liberaret ; sic et pro salute dæmonum Deum futurum quod sunt hi, ad quos venturus est liberandos. » Tum verba ipsa Origenis exhibet, unde accusationi suæ robur addat, et nos ea quoque infra referemus. Notandum interim diserte affirmare Hieronymum neutiquam dixisse Origenem Christum pro salute dæmonum dæmonem futurum, quod neque apud illum legerat Theophilus ; sed ex Origenis dictis id uterque ratiocinando collegit ; cum Christum tamen angelis et cœlestibus virtutibus in sua quibusque forma apparuisse scripserit, ut ostendemus paulo post. Superiorum etiam similis est Orosii apud Augustinum adversus Origenistas conquestio in *Commonitorio*, quod inter Augustini Opera, in capite libri *contra Priscillianistas et Origenistas* edi solet : « De corpore vero Domini sic tradiderunt, quia cum usque ad nos veniens Filius Dei post tot millia annorum otiosus eo usque non fuerit, sed prædicans remissionem angelis, potestatibus atque universis superioribus, cum qualitatem formæ eorum quos visitaret assumeret, usque ad palpabilitatem carnis assumptionis specie transivisse. » Ex eo quoque potissimum Origeni conflasse invidiam Ægyptios episcopos refert Posthumianus apud Sulpicium Severum *Dialog.* I, cap. 3, quod in ejus libris legeretur, « quia Dominus Jesus, sicut pro redemptione hominis in carne venisset, crucem pro hominis salute passus, mortem pro hominis æternitate gustasset, ita esset eodem ordine passionis etiam diabolum redempturus : quia hoc bonitati illius, pietatique congrueret, ut qui perditum hominem reformasset, prolapsum quoque angelum liberaret. » Hinc Bernardus serm. 44 *in Cantico canticor.* : « Denique, inquit, operatus est salutem in medio terræ [75] : nunquid et in medio aeris? Hoc adversum Origenem, qui in aere Dominum gloriæ denuo pro dæmonibus impudenti crucifigit mendacio ; cum hujus conscius mysterii Paulus affirmet, quod *resurgens ex mortuis jam non moritur; mors illi ultra non dominabitur* [76] ; » et Albertus Magnus *in epistolam* 8 *Dionysii* : « Non quod futurum sit Christum iterum pati, secundum Origenis errorem. » Pejus quid ex ipsis Origenis ver-

[75] Psal. LXXIII, 12. [76] Rom. VI, 9.

bis repræsentat Justinianus imperator in epistola ad Menam, futurum nempe ut pro dæmonibus crucifigatur Christus, idque sæpenumero per sæcula futura. Tum in subjectis huic epistolæ anathematismis Origenem tangit, cum eos damnat qui dixerint Verbum Seraphimum factum esse Seraphimis, et similem reliquis cœli virtutibus ; et cum addit anathema esse qui dixerit Christum in sæculo futuro crucifixum iri pro dæmonibus, sicut et pro hominibus. Unde Nicephorus lib. xvii, cap. 27, inter hæreses Origeni ascriptas damnatam illam fuisse refert : Ὅτι ὑπὲρ δαιμόνων δεῖ τὸν Χριστὸν σταυρωθῆναι, καὶ πολλάκις τοῦτο εἰς ἐσομένους αἰῶνας παθεῖν ὑπὸ τῶν πνευμάτων τῆς πονηρίας τῶν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. « Oportere Christum crucifigi pro dæmonibus, et sæpius in futuris sæculis idem perpeti a spiritibus nequitiæ qui sunt in cœlestibus. » Horribile vero est et exsecrandum quod Joannes Damascenus in libro *De hæresibus* Origeni persuasum fuisse ait, nempe « Christum una cum diabolo a Rege gubernatum iri, eumque in crucem actum dæmonibus falsa denuntiaturum. »

XXII. Nunc, rivis omissis, ex ipso fonte hauriamus. Origenes homil. 10 *in Luc.* ex eo probat Jesu Christi adventum Veteris Testamenti Patribus profuisse, quod cœlestibus profuerit, juxta Apostolum Coloss. i, 20. Quo Pauli loco in eamdem abutitur sententiam hom. i *in Levit.*, num. 3, et lib. v *in Epist. ad Rom.*, num. 10, pag. 568. Hoc autem cœlestium nomine, non angelorum modo ordines, sed sidera quoque notavit, utpote quæ non anima modo, sed ratione etiam prædita censuerit. Quæcunque autem ratione pollent, peccato esse obnoxia, ac proinde purgatione indigere arbitratus est ; purgationis vero officium illis morte sua exhibuisse, salutemque procurasse Christum, ἀπροσδεῆ παντὸς οὑτινοσοῦν, πλὴν τῆς ἀνθρώπων σωτηρίας, καὶ παντὸς λογικοῦ. Sic error errori cohæret. Rationalia porro enumerans tom. i *in Joan.*, num. 34, angelos in iis, homines ac dæmones collocavit. Astris autem animam addidit, e supernis nimirum cœlitum ordinibus deprompiam, ad quam peræque mortis Christi beneficium pertinuerit. Commenta illa palam profert tom. i, num. 40 *in Joan.*, Christumque asserit magnum esse pontificem, non pro hominibus modo, sed pro omni etiam quod rationis esset capax ; atque ita demum concludit : Καὶ γὰρ ἄτοπον ὑπὲρ ἀνθρωπίνων μὲν αὐτὸν φάσκειν ἁμαρτημάτων γεύσασθαι θανάτου, οὐκέτι δὲ ὑπὲρ ἄλλου τινὸς παρὰ τὸν ἄνθρωπον ἐν ἁμαρτήμασι γεγενημένου, οἷον ὑπὲρ ἄστρων, οὐδὲ τῶν ἄστρων πάντως καθαρῶν ὄντων ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐν τῷ Ἰὼβ ἀνέγνωμεν· ἄστρα δὲ οὐ καθαρὰ ἐνώπιον αὐτοῦ· εἰ μὴ ἄρα ὑπερβολικῶς τοῦτο εἴρηται. Simile quid innuit tom. ii *in Joan.*, num. 16, cum Christum lucem esse ait, non hominum duntaxat, sed et eorum omnium qui rationis capaces sunt. Nec his finibus mortis Christi pretium et valorem circumscripsisse visus est, sed ad res creatas omnes porrexisse : ait enim tom. xiii *in Matth.*, num. 8, Christum passum ὑπὲρ ἀνθρώπων, ἢ καὶ ὅλου τοῦ κόσμου, et tom. ii *in Joan.*, num. 6 : Ἢ τάχα ἐστὶ καὶ τοῦτο εἰπεῖν, ὅτι ἐδεῖτο ἡ κτίσις ὑπὲρ τοῦ ἐλευθερωθῆναι ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς, ἀλλὰ καὶ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, μακαρίας καὶ θείας δυνάμεως ἐνανθρωπούσης, ἥτις διορθώσεται καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς.

XXIII. Non satis vero ipse sibi videtur constare, cum rationem modumque explanat, quo res rationis compotes a corruptionis servitute Christus liberavit. Nam singulis angelorum ordinibus, in sua unicuique forma apparuisse, Evangelium prædicasse, et in cœlo denique mortem pro iis obiisse sciscere videtur aliquando. Velut cum ait hom. 8 *in Genes.*, num. 8 : « Considerandum est quia angelus hæc refertur ad Abraham locutus, et quia in consequentibus evidenter hic angelus Dominus ostenditur. Unde puto quod sicut inter nos homines habitu repertus est ut homo, ita et inter angelos habitu est repertus ut angelus. » Et cum tomo xv *in Matth.*, num. 7, angelos Christi discipulos appellari posse asserit : Φθάνειν γὰρ ἐπὶ τοιαύτας δυνάμεις τὸ τῶν μαθητῶν Ἰησοῦ ὄνομα εὔλογον, ἵνα μὴ μόνον οἱ ἄνθρωποι αὐτῷ μαθητεύωνται, ἀλλὰ καὶ οἱ ἄγγελοι οἷς ὤφθη, καὶ εἴ τις αὐτῷ πιστεύειν βούλεται ἀπὸ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου, οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι. Et cum tom. viii *contra Cels.*, Christum dicit πολλῇ δυνάμει ἐπεσπαρκέναι τὸν καθαρὸν τῆς θεοσεβείας λόγον τῇ πάσῃ τῶν ἀνθρώπων οἰκουμένῃ· οὐ ψεύσομαι δή, inquit, προστιθεὶς καὶ λέγων, ὅτι καὶ τῶν ἄλλων λογικῶν καὶ δεομένων διορθώσεως, καὶ θεραπείας, καὶ μεταβολῆς τῆς ἀπὸ τῆς κακίας. Et cum primo *in Joannem* tomo, num. 34, Servatorem ait factum omnia omnibus, ut omnes lucrifaceret, quicunque salutem adipisci poterant, quod rationis essent participes ; tum res ratione pollentes recenset, earumque triplicem constituit seriem ; ac primam angelis assignat, et dubitat deinde posterioresne partes ascribat hominibus, an τοῖς καταχθονίοις, quorum e numero dæmones, vel omnes, vel aliquos esse autumat. Et cum libro primo *Commentariorum in Epistolam ad Rom.*, num. 4, quærit an non Christus « manifestatus in carne, cum apparuerit angelis, » juxta Apostolum, eis absque Evangelio non apparuerit : tum subjicit deinde : « Si ergo cum apparuit nobis hominibus, non sine Evangelio apparuit, consequentia videtur ostendere, quod etiam angelico ordini non sine Evangelio apparuerit, illo fortassis quod æternum Evangelium a Joanne memoratum [77] supra edocuimus. Si vero etiam in reliquis cœlestibus ordinibus tale aliquid gestum esse ab eo suspicandum sit, in ea qua singuli quique sunt forma apparens eis, et annuntians

[77] Apoc. xiv, 6.

pacem, quoniam quidem per sanguinem crucis suæ pacificavit non solum quæ in terra, sed et quæ in cœlis sunt [78], etiam tu apud temetipsum discutito. » Et cum homil. 1 et 2 *in Levit.*, Christum « in cœlestibus vitalem corporis sui virtutem, velut corporale quoddam sacrificium immolasse » ait, et cœlestia eatenus pacificasse per sanguinem suum, quatenus in cœlis pro munere oblatus est.

At contra una morte in terris obita rebus universis ratione instructis salutem promeruisse Christum pluribus locis decernit. Nam præter magnam eorum partem qui supra deprompti sunt, unde id facile colligas, et hunc præsertim tomi *in Joannem* prioris, num. 40, in quo Christus dicitur μέγας ἀρχιερεὺς, οὐχ ὑπὲρ ἀνθρώπων μόνον, ἀλλὰ καὶ παντὸς λογικοῦ, τὴν ἅπαξ θυσίαν προσενεχθεῖσαν ἑαυτὸν ἀνενεγκών· et istum præterea e tom. VII *contra Cels.*, num 17, pag. 706 : Ὑπέμεινεν ὡς σοφὸς καὶ τέλειος, ἅπερ ἐχρῆν ὑπομεῖναι τὸν ὑπὲρ παντὸς τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, ἢ καὶ τῶν λογικῶν πάντα πράττοντα· unus ille pro omnibus esse posset, qui habetur in fine lib. V *in Epist. ad Rom.*, num. 10, pag. 568, ubi mirari se dicit « quosdam contra hanc evidentissimam Pauli sententiam velle asserere, quod in futuris iterum sæculis vel eadem vel similia pati necesse sit Christum, ut liberari possint etiam hi quos in præsenti vita dispensationis ejus medicina sanare non potuit. » Et paulo post : « Sed ad hæc, inquit, nos breviter prout possumus respondebimus. Manere quidem naturæ rationabili semper liberum arbitrium non negamus ; sed tantam esse vim crucis Christi, et mortis hujus, quam in sæculorum fine suscepit, asserimus, quæ ad sanitatem et remedium non solum præsentis et futuri, sed etiam præteritorum sæculorum ; et non solum humano huic nostro ordini, sed etiam cœlestibus virtutibus ordinibusque sufficiat. Secundum sententiam namque ipsius Pauli apostoli Christus pacificavit per sanguinem crucis suæ, non solum quæ in terra sunt, sed et quæ in cœlis : » vel ille e libro II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 3, num. 5. « Docet autem, inquit, sanctus Apostolus quod Christus in eo sæculo quod ante hoc fuit, non est passus, sed ne in illo quidem quod ante ipsum fuit : et nescio si enumerare sufficiam quanta fuerint anteriora sæcula in quibus passus non est. Ex quibus autem sermonibus Pauli ad occasionem hujus intelligentiæ venerim, proferam. Ait enim : *Nunc vero semel in consummatione sæculorum ad refellendum peccatum per hostiam sui manifestatus est* [79]. Semel enim ait hostiam effectum, et in consummatione sæculorum ad refellendum peccatum esse manifestatum. » Sed Rufini tamen perfidiam denuo recordemur.

At vim eam licet morti quondam in terris Christo illatæ tribuant loci supra adducti, quæ hominum angelorumque servandis ordinibus sufficeret ; iterum tamen in sequentibus sæculis passurum Christum videtur affirmare hom. 1 *in Levit.*, num. 3. « Nisi quia forte, inquit, hoc intelligi voluit (Moyses) quod sanguis Jesu non solum in Jerusalem effusus est, ubi erat altare, et basis ejus, et tabernaculum testimonii ; (24) sed et quod super illud altare, quod est in cœlis, ubi et Ecclesia primitivorum est, idem ipse sanguis asperserit. » Manifestus vero erroris hujus locus ille est quem exhibet Justinianus in epist. ad Menam et lib. IV. *Περὶ ἀρχῶν*, num. 25. Sic ille vulgo editus est : Ὅτι καὶ ὑπὲρ δαιμόνων δεῖ τὸν Χριστὸν σταυρωθῆναι, καὶ πολλάκις τοῦτο εἰς τοὺς ἐσομένους αἰῶνας· ἀλλὰ κἂν μέχρι τοῦ πάθους τις ζητήσῃ, τολμηρὸν δόξει ποιεῖν περὶ τῶν οὐρανίων τόπων αὐτὸ ζητῶν· ἀλλ' εἰ ἔστι πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς οὐρανίοις, ἄρα εἰ ὥσπερ ἐνθάδε οὐκ αἰδούμεθα σταυρούμενον ὁμολογεῖν ἐπὶ καθαιρέσει, ὧν καθεῖλε διὰ τοῦ πεπονθέναι· οὕτω τὸ κἀκεῖ παραπλήσιον διδόντες γίνεσθαι τὰ καὶ ἑξῆς, ἕως τῆς συντελείας τοῦ παντὸς αἰῶνος, οὐ φοβηθησόμεθα. Quem locum aliquanto ampliorem et Latino sic conceptum sermone repræsentat Hieronymus in epist. 61, ad Avit., cap. 4 : « Sicut enim per umbram Evangelii umbram legis implevit ; sic, quia omnis lex exemplum et umbra est cæremoniarum cœlestium, diligentius requirendum, utrum recte intelligamus legem quoque cœlestem, et cæremonias superni cultus plenitudinem non habere, sed indigere Evangelii veritate, quod in Joannis Apocalypsi Evangelium legimus sempiternum [80], ad comparationem videlicet hujus nostri Evangelii, quod temporale est, et in transituro mundo ac sæculo prædicatum. Quod quidem etiamsi usque ad passionem Domini Salvatoris inquirere voluerimus : quanquam audax et temerarium sit in cœlo ejus quærere passionem ; tamen si spiritalia nequitiæ in cœlestibus sunt, et non erubescimus crucem Domini confiteri propter destructionem eorum, quæ sua passione destruxit ; cur timeamus etiam in supernis locis, in consummatione sæculorum aliquid simile suspicari, ut omnium locorum gentes illius passione salventur ? » Ex hac Hieronymi interpretatione liquet perperam a Justiniano accepta fuisse verba Origenis ; nam quod apud eum legitur : Ἕως τῆς συντελείας τοῦ παντὸς αἰῶνος, tamne supine et negligenter intellexisse credemus Hieronymum, ut verteret, « in consum-

[78] Coloss. I, 20. [79] Hebr. IX, 26. [80] Apoc. XIV, 6.

(24) *Sed et quod super illud*, etc. Vitiosam, quæ in Genebrardi editione est, lectionem sequitur Huetius : vera est autem illa quam editio nostra ex fide omnium codicum manuscriptorum sic exhibet : « Sed et quod supernum altare quod est in cœlis, ubi et Ecclesia primitivorum est, idem ipse sanguis asperserit. » Ex hac genuina lectione perperam inferretur Christum juxta Origenem iterum in sequentibus sæculis passurum. Id unum colligi potest, Christi mortem non solum terrestribus, sed et cœlestibus profuisse : quod docuisse Origenes passim videtur.

matione sæculorum? » Potius est ut dicamus legendum, ἐπὶ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος, facili litterarum permutatione: nam et lib. v *in Epist. ad Rom.*, num. 10, pag. 568, ubi vertit Rufinus, « mortis hujus, quam in sæculorum fine suscepit, » verisimile est scripsisse itidem Origenem, ἐπὶ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. Id si ita est, Origeniano huic loco lemma hujusmodi Justinianus immerito præfixerit: Ὅτι καὶ ὑπὲρ δαιμόνων δεῖ τὸν Χριστὸν σταυρωθῆναι, καὶ πολλάκις τοῦτο εἰς τοὺς ἐσομένους αἰῶνας. « Oportere Christum etiam pro dæmonibus crucifigi, idque sæpius in futuris sæculis: » quod cum extra ordinem in fronte describendum esset, male sequentibus in unam seriem attextum est.

XXIV. Certe de morte a Christo oppetita aliter sensisse Origenem ac vulgo in eum jactatur, ex perspectis attenta consideratione ejus verbis conjecturam capio; neque enim persuaderi possum tantum in eo fuisse vecordiæ, ut iterata Christum vel passum, vel passurum esse crederet supplicia, aut in cœlo, aut in aere; vel angeli, vel dæmonis indutum forma. Calumniæ huic præbuisse videtur ansam unus ille locus quem proferunt Justinianus et Hieronymus. Nam alium nullum expressis hæreseos hujus notis insignem apud eum reperio, nec ullos in iis exstitisse lucubrationibus verisimile est quæ interciderunt; nec eos quippe intactos adversarii ejus prætermisissent. At locum hunc Justiniani corruptum fuisse demonstravimus. Quod si Hieronymi interpretationi adhæreamus, non tam aperta erit sententia, ut inde consequi demus id voluisse sibi Origenem, Christum pro dæmonibus iterum mortem appetiturum. Maximam præterea et præcipuam dogmatis hujus partem, quæ pro salute dæmonum dæmonem futurum Christum statuit, minime in Origenis exstare libris fatetur Hieronymus epist. 61 ad Avit., cap. 4, sed ex ejus tantum pronuntiatis necessario profluere arbitratus est; itidem ut Alexandrinus ille Theophilus, quemadmodum dixi, cum eorum accusationes recenserem. Genuinam ergo de morte Christi doctrinam Origenis hanc fuisse censeo: semel omnino Christum obiisse, in terris nimirum, cum a Pontio Pilato morti addictus est: postquam autem cruento illic mactatus sacrificio hominum peccata eluit, spiritali quodam sacrificio cœlestium, aliarumque rerum, quæ rationis compotes essent, noxas abstersisse. « Nisi quia forte, » inquit hom. 1 *in Levit.*, num. 3, « hoc intelligi voluit (Moyses) quod sanguis Jesu in Jerusalem effusus est, ubi erat altare, et basis ejus, et tabernaculum testimonii; sed et quod supernum altare quod est in cœlis, ubi et Ecclesia primitivorum est, idem ipse sanguis asperserit, sicut et Apostolus dicit: *Quia pacificavit per sanguinem crucis suæ, sive quæ in terra sunt, sive quæ in cœlis* [81]. Recte ergo secundo nominat altare, quod est ad ostium tabernaculi testimonii, quia non solum pro

A terrestribus, sed etiam pro cœlestibus oblatus est hostia Jesus, et hic quidem pro hominibus ipsam corporalem materiam sanguinis sui fudit: in cœlestibus vero ministrantibus (si qui illi inibi sunt) sacerdotibus, vitalem corporis sui virtutem, velut corporale quoddam sacrificium, immolavit. » Addit deinde duplicem in eo fuisse hostiam, unam terrestribus convenientem, aliam aptam cœlestibus; et cum duplici illo velamine, quod commemorat Paulus in Epistola ad Hebræos [82], caro Christi, et cœlum quod ipse penetravit, significentur, duplex proinde intelligendum esse sacrificium per quod terrestribus et cœlestibus salutem compararit. Hæc attente perspecta expositionem quæ ad oram adjecta est, manifesto respuent, qua cœleste illud sacrificium

B Eucharistiam esse, terrestre vero toleratam in cruce mortem asseritur. Præterea non pro peccato, sed pro munere oblatum in cœlo Christum pronuntiat hom. II *in Levit.*, num. 3: « Vide ergo, inquit, ne forte Jesus, quem Paulus [83] dicit pacificasse per sanguinem suum non solum quæ in terris, sed et quæ in cœlis sunt, idem ipse sit vitulus, qui in cœlis quidem non pro peccato, sed pro munere oblatus est: in terris autem, ubi ab Adam usque ad Moysem regnavit peccatum [84], oblatus sit pro peccato: et hoc est passum esse extra castra. » Quomodo autem unicuique in sua forma apparuerit, exponit ipse tom. I *in Joan.*, num. 34, et hominem hominibus factum esse docet, quando « manifestatus est in carne; [85] » Angelum angelis, quando pa-

C triarchis et prophetis visus est, Moysi puta in rubo; inferis autem, quando « Factus est inter mortuos liber [86]. » Prædicasse quoque angelis Evangelium, dici potest, quando futuræ Incarnationis mysterium ipsis aperuit; subterraneis vero, quando « Penetravit omnes inferiores partes terræ, et inspexit omnes dormientes, et illuminavit omnes sperantes in Domino [87]; » quando « mortificatus quidem carne, vivificatus autem spiritu, in eo his qui in carcere erant spiritibus veniens prædicavit, qui increduli fuerant aliquando, quando exspectabant Dei patientiam in diebus Noe [88]; » quando « mortuis evangelizatum est, ut judicentur quidem secundum homines in carne, vivant autem secundum

D Deum in spiritu [89]. » Vel tunc etiam angelis doctrinam suam prædicasse dicendus est, cum ad homines verba faciens, præsentes quoque angelos est allocutus. Id innuit Origenes homil. 23 *in Luc.*: « Docet igitur Salvator noster, et Spiritus sanctus qui locutus est in prophetis, non solum homines, sed etiam angelos, et virtutes invisibiles; » et deinde: « Venit enim non Joannes et prophetæ tantum, sed etiam ipse Salvator, et hominibus, et angelis, et virtutibus cæteris salutarem pœnitentiam prædicare, ut in nomine Jesu omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium et infernorum [90]. » Angelos quippe peccatis obnoxios esse censuit, ut dicemus

[81] Coloss. I, 20. [82] Capp. VI, 20; X, 20. [83] Coloss. I, 20. [84] Rom. V, 14. [85] I Tim. III, 16. [86] Psal. LXXXVII, 5, 6. [87] Eccli. XXIV, 45. [88] I Petr. III, 18-20. [89] II Petr. IV, 6. [90] Philipp. II, 10.

infra. Nec Christum duntaxat, sed et prophetas, et apostolos, quotiescunque ad homines orationem de divinis rebus habuerunt, ad angelos quoque habuisse eadem homilia declaravit. Ita autem et angelis, et subterraneis, et hominibus Christum apparuisse putavit, ut unicæ suæ mortis in corpore humano toleratæ beneficium iis applicaret, non ut assumptis illorum formis novas mortes sustineret. Quod autem alicubi sentire videtur, Christum non pro rebus modo ratione præditis obiisse mortem, sed pro creatis etiam quibuscunque facile explicabimus, si meminerimus refragari id doctrinæ ipsius contextui et sequelæ, nam rationis capacia omnia perpetuum habere libertatis usum opinatus est; quæ libera autem, ea peccatis obnoxia; quæ peccati rea, ea purgatione egere; purgationem vero conferre solam Christi mortem potuisse. At res rationis expertes libertate carere, ac proinde non peccare censuit, nec indigere purgatione, propterea-que mortis Christi fructum neutiquam percipere. Per κτίσιν igitur, ratione prædita Dei opificia significasse ipsum dicendum est, posito genere pro specie.

XXV. Pater itaque ex priore hoc figmento, quo perpetuum libertatis usum rebus omnibus ratione præditis ascripsit, eo fuisse perpulsum Origenem, ut reconciliatione opus illis esse putaret; hoc autem ipsis beneficium mortem Christi contulisse. Eodem ipsum adduxerunt duo Pauli loci, alter ex Epist. ad Ephes., cap. I, vers. 10, alter ex Epist. ad Coloss., cap. I, vers. 20, quem sæpe nobis oggerit. Hunc rectius multo ac melius interpretatur homil. 4 *in Levit.*, num. 4. « Sed et sanctorum, inquit, socios nos dicit Apostolus, nec mirum. Si enim cum Patre et Filio dicitur nobis esse societas, quomodo non et cum sanctis, non solum qui in terra sunt, sed et qui in cœlis? quia et Christus per sanguinem suum pacificavit cœlestia, et terrestria, ut cœlestibus terrena sociaret [91]. » Quæ verior est dicti hujus apostolici expositio, et quam tuetur Augustinus in *Enchiridio* ad Laurent., cap. 61. Quod si olim quoque passurum Christum, reipsa, uti fertur, autumavit Origenes, opinionem suam fundaverit super dictum illud Ἄνωθεν μέλλω σταυροῦσθαι, quod in *Actis* Pauli Christo tribuitur, ut ex Origene ipso discimus tomo XX *in Joan.*, num. 12.

XXVI. Neque vero in eo primum hæc de morte Christi damnata est opinio: confutat eam Tertullianus lib. *De carne Christi*, cap. 14: « Sed angelum, aiunt, gestavit Christus. Qua ratione? Qua et hominem. Eadem ergo est et causa, ut hominem gestaret. Christus salus hominis fuit; causa scilicet ad restituendum quod perierat. Homo perierat, hominem restitui oportuerat. Ut angelum gestaret Christus, nihil tale de causa est, nam etsi angeli perditio reputatur in ignem præparatum diabolo, et angelis ejus, nunquam tamen illis restitutio repromissa est. Nullum mandatum de salute angelorum suscepit Christus a Patre. Quod Pater neque repromisit, neque mandavit, Christus administrare non potuit. » Hanc autem Origenis sententiam in *Commentarios suos in Epist. ad Ephes.* transtulit Hieronymus, cujus hæc verba sunt lib. I, in cap. I, vers. 22: « Cur autem omnia, id est angeli, throni, dominationes, potestates et virtutes cæteræ, quæ nunquam fuerunt contrariæ Deo, ejus pedibus subjiciantur, videtur obscurum. Potest itaque responderi quod absque peccato nullus sit, et sidera ipsa non sint munda coram Deo, omnisque creatura paveat Creatoris adventum. Unde et crux Salvatoris non solum ea quæ in terra, sed etiam ea quæ in cœlis erant, purgasse perhibetur; » et in cap. II, vers. 14: « Cæterum qui illud Apostoli legit, de Christo memorantis: Pacem faciens per sanguinem crucis suæ his quæ in terra erant, et his quæ in cœlis [92].... hanc totam intelligentiam ad angelos, virtutesque cœlestes, et ad animas temperabit humanas.... atque ita fieri putabit, ut crux Domini non solum terræ, sed et cœlo profuerit; non solum hominibus, sed et angelis, et omnis creatura Domini sui cruore purgata sit; » et lib. II in ejusdem Epistolæ cap. III, vers. 10, crucem ait Christi, non solum nobis, sed et angelis, cunctisque in cœlo virtutibus profuisse, per eam quippe illis, itidem ut nobis, revelatam fuisse multiplicem Dei sapientiam; et in cap. IV, vers. 10, « Neque enim, inquit, scire possumus, quomodo et angelis, et his qui in inferno erant sanguis Christi profuerit, et tamen quin profuerit nescire non possumus. » Quæ quod absque confutatione protulisset Hieronymus, a Rufino reprehensus est lib. I *Invectiv.*, sed in *Apologia* nihilominus valide se tuetur. Facit quoque ad excusationem Origenis Cyrillus lib. IX *De adoratione*, ubi sic loquitur: Χριστοῦ γὰρ μέτοχος ἡ πᾶσά ἐστιν ὁρατὴ, καὶ ἀόρατος κτίσις. Ἄγγελοί τε γὰρ, καὶ ἀρχάγγελοι, καὶ τὰ ἔτι τούτων ἐπέκεινα, καὶ αὐτὰ δὲ τὰ χερουβὶμ, οὐχ ἑτέρως ἅγια πλὴν ὅτι διὰ μόνου Χριστοῦ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι. « Christi enim particeps est omnis aspectabilis, et non aspectabilis creatura. Angeli quippe, et archangeli, et quæcunque præterea sunt, et ipsa quoque cherubim, non aliter sancta sunt, quam per unum Christum in sancto Spiritu. » Et Augustinus lib. I, *De consensu evangelistarum*, cap. 35, ubi mentes omnes rationis compotes, sive angelorum, sive hominum, nonnisi Christi, qui sapientia est, participatione sapientes esse definit, Christumque « congrua saluti nostræ dicendo et faciendo; patiendo et sustinendo, factum esse et deorsum hominibus exemplum redeundi, et eis qui sursum sunt angelis exemplum manendi. » Ecclesiæ sane decretis neutiquam repugnat hæc propositio; primam gratiam angelis, ac deinde perseverantiæ donum Christum sanguine suo pro-

[91] Coloss. I, 20. [92] ibid.

meruisse, ut eo sensu angelorum quoque conservator, et ut loquitur Tertullianus, Salutificator dici possit. Minime vero Didymi suffragium hic prætendo, quippe qui Origenismi causa male audierit; hæc nihilominus verba ipsius proferam e *Commentario in I Petr.* III, quæ Origeniano fermento turgent: « Sicut enim homines abstinentes a peccatis subjecti sunt; ita et superiora rationalia correcta spontaneis culpis, quæ forsitan habuerunt, ei subjecta sunt, completa dispensatione habita pro salute cunctorum. »

Huc adde, quæcunque fere super eo argumento proposuit Origenes, hæsitando et inquirendo, non affirmando proposuisse: velut in illo insigni loco ex homil. I *in Levit.*, num. 3: « Sed et hoc fortasse, inquit, non sine causa sit, » etc. Item paulo infra: « Nisi quia forte hoc intelligi voluit, » etc., et in altero ex homil. 2, num. 3: « Vide ergo ne forte Jesus, » etc. Tum in eo qui petitus est e tom. I *in Joann.*, num. 34, quomodo subterraneis similis factus sit, dubie inquirit. Apertissime vero fluctuationem suam exprimit lib. I *in Epist. ad Rom.*, num. 4, cum varias illas Christi apparitiones recenset: « De quibus, inquit, quamvis periculosum videatur chartulis committere sermonem, tamen non otiose prætereunda sunt dicta sapientium et ænigmata [33], sed subtili admodum mentis acie (in quantum res patitur) velut per quoddam speculum contemplanda; ne forte is qui verbum caro factus apparuit positus in carne, » etc.

XXVII. Inter sacrilega Manichæorum dicta refert insigne illud Augustinus lib. XX *contra Faustum*, cap. 2, Christum qui Dei virtus et sapientia est, quasi bipertitum in sole et luna habitare; ac in sole quidem, qua Dei virtus est; in luna vero, qua sapientia. Philastrius item hær. LV, et Augustinus ad Quodvultdeum, hær. LIX, Seleucum et Hermiam arguunt, negantes « Salvatorem in carne sedere ad dextram Patris, sed exspoliasse carnem, et posuisse in sole æstimarint; hoc adductos prophetæ psalm. XVIII, 6, « In sole posuit tabernaculum suum. » Criminis ejusdem Hermogenem compellat Theodoretus lib. I *Hæret. fabul.*, cap. 19, a quo verisimile est virus hujusmodi, ut alia multa, Manichæos suxisse; non ab Origene, quem tamen insimulat Serapion Tmuensis, cognomento *Scholasticus*, quasi erroris hujus Manichæis auctor fuerit, utpote qui proxime laudatum Davidis locum illustrans Christum scripserit, cum in cœlum ascenderet, obdormisse, et deposito in sole corpore, animam in cœlum ad dextram Patris intulisse. Hæc quidem in libro Serapionis *adversus Manichæos* haberi scribit Sixtus Senensis *Biblioth. sanct.* lib. V, et post ipsum Genebrardus in *Collectaneis* Origeni præfixis. At nihil hujusmodi reperio in hoc Serapionis opere, prout editum reperitur in *Bibliotheca Patrum*. Binetus vero in libello *De salute Origenis* hoc ipsum

A scripsisse refert Serapionem in *Commentario in psalm.* XVIII. Profecto Origenistas quosdam non multum absimilis culpæ insimulat Orosius in *Commonitorio* ad Augustinum; pertendere eos dicens Christum antequam in terras descenderet, remissionem angelis, assumpto eorum quos adibat corpore, prædicasse; ac tandem humanum corpus induisse, « hoc passione et resurrectione determinantem, rursus donec usque ad Patrem veniret, ascendendo tenuasse: ita neque depositum unquam fuisse corpus, nec in corpore ullo regnantem circumscribi Deum. » Quæ cum in libro Augustini *contra Priscillianistas et Origenistas*, ut alii eorumdem errores ipsi ab Orosio propositi, nusquam confutata appareant, concludo partem aliquam libelli

B hujus intercidisse.

Qui autem in ea versari sententia potuit Origenes, quem hæc scripsisse refert Pamphilus in *Apologia*: « Quid est quod dixit: *In sole posuit tabernaculum suum* [34]? Quidam quidem dicebant quod Salvator noster ascendens e terris ad cœlum, et corpus suum assumens, pervenit usque ad eum circulum qui solis zona nominatur; et ibi, aiunt, posuit tabernaculum corporis sui: non enim ultra erat possibile id progredi. Sed hæc illi ita sentiunt, pro eo quod allegoriam nolunt in Scriptura divina recipere, et ideo puræ historiæ deservientes, hujusmodi fabulas et figmenta componunt. » Tum locum hunc prophetæ postmodum ita interpretatur, tabernaculum Christi esse Ecclesiam; solem vero,

C Deum, qui lux æterna est, et sol justitiæ. Quin etiam Hermogenem hujus propugnatorem insaniæ confutasse Origenem tradit Theodoretus *Hær.* lib. I, cap. 19. Placet ergo Sixti Senensis et Genebrardi conjectura, delirium illud a Manichæis fuisse Origeni affictum, corruptosque ejus libros ad conciliandam impietati suæ fidem. Minime vero placet altera Genebrardi responsio, negari simpliciter id posse, quia Origenis liber non exstat: nam quo recidet Serapionis auctoritas, quem extollit Hieronymus?

XXVIII. Difficilius sententia hæc affinis prioris illius excusari potest, quam homil. 29 *in Luc.* consignavit Origenes. « Quod si, inquit, tentatus, illum (Christum) imitatus fueris qui pro te tenta-

D tus est et omne viceris tentamentum, habebis spem cum eo qui tunc homo fuit, nunc autem homo esse cessavit. Nam si qui quondam homo erat, postquam tentatus est, et recessit ab eo diabolus, usque ad tempus mortis a mortuis resurgens ultra non morietur; omnis autem homo morti subjacet: iste ergo qui nequaquam moritur, jam non est homo, sed Deus est. » Dixi sententiam hanc prioris illius esse affinem; nam si persuasum revera habuisset Origenes corpus suum in sole Christum deposuisse, consectarium erat eum quoque humanitate exutum arbitrari. Similis propemodum fuisse fertur Mar-

[33] Prov. I, 6. [34] Psal. XVIII, 6.

celli Ancyrani doctrina, futurum credentis, ut carnem post resurrectionem Christus abjiceret, ac homo proinde et rex esse desineret. At alia fuit Origenis ratiocinatio, nam neque Christum a suo corpore sejunctum esse putavit (de triduo jam non loquor, quo in sepulcro mortuum ipsius corpus jacuit), ut demonstravimus; et eum jam hominem idcirco esse negat, quia quisquis morti non subjacet, neutiquam hominem esse censet. In quo quanquam circa hominis nomen quæstio versetur, cum de re constet, fatendum nihilominus temerariam esse vocem hanc, ideoque repudiandam.

XXIX. Celebris est Bernardi adversus Origenem querela, in sermone qui inscribitur, *De verbis Origenis*, in quo graviter eum incessit, quod homil. 7 *in Levitic.*, num. 2, Christum dixerit etiam nunc lugere peccata nostra; Christum quippe dum viveret, ejusmodi affectionibus fuisse obnoxium, sed postquam cœlo successit, jam non dolore tangi; gaudentibus quidem adgaudere, sed cum mœrentibus non mœrere; quamvis efficaciorem pro delinquentibus habeat affectum, quam qui pro flentibus flent, aut animam ponunt : idemque de Beatis esse sentiendum. Respondet Genebrardus *Collect.* cap. 6, pio sensu id ab Origene dictum frustra a Bernardo reprehendi, cum Paulus ipse Rom. VIII, 26, dixerit « Spiritum postulare pro nobis gemitibus inenarrabilibus. » (25) At parum mihi probatur hæc responsio, nam Christum pro peccatis vero doloris, sensu torqueri voluit Origenes, et aperte ac iterato affirmavit. Tale autem quidpiam persentiscere Spiritum sanctum minime Paulum intellexisse puto; nec certe putant interpretes. Sic locum exponit ipse Origenes lib. VII *in Epist. ad Rom.*, num. 6 : « Sanctus Spiritus ubi oppugnationibus carnis perturbari nostrum spiritum viderit, et nescientem quid orare debeat secundum quod oportet, ipse velut magister orationem præmittit, quam noster spiritus, si tamen discipulus esse sancti Spiritus desiderat, prosequatur : ipse gemitus offert, quibus noster spiritus discat ingemiscere, ut repropitiet sibi Deum. » Confirmat hanc expositionem illud Pauli Galat. IV, 6 : « Quoniam autem estis filii, misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra, clamantem, Abba, pater; » et aliud simile Rom. VIII, 15. Nihilo magis arridet Sixti Senensis excusatio (26), Origenis verba ita accipientis, eatenus Christum lugere peccata nostra, quatenus « in membris suis peccata nostra luget, dum electis suis fletum et compassionem alienæ iniquitatis infundit. » Ad Christum, non ad Christi membra pertinere sententiam Origenis hæc ipsius verba ostendunt hom. 7 *in Levit.*, num. 2, pag. 221 : « Salvator meus luget etiam nunc peccata mea. Salvator meus lætari non potest, donec ego in iniquitate permaneo. Quare non potest? Quia ipse est advocatus pro peccatis nostris

(25) *At parum mihi probatur hæc responsio*, etc. Ipse Origenes mentem suam aperit homil. 23 *in Numeros*, num. 2, pag. 357, ubi ait quemadmodum boni actus nostri, et virtutum profectus, lætitiam festivitatemque Deo Patri, Domino nostro Jesu Christo et Spiritui sancto, et angelis pariunt, ita malam conversationem nostram non solum terris, sed et cœlo, et ipsi Deo lamentationes luctumque inducere; sed hæc omnia in quibus vel lugere, vel gaudere, vel odisse, vel lætari dicitur Deus, tropico et humano more accipienda esse a Scriptura dici : alienam quippe esse divinam naturam ab omni passionis et permutationis affectu, in illo semper beatitudinis apice immobilem et inconcussam perdurantem. « Habet ergo, inquit, Deus dies festos suos? Habet. Est enim magna festivitas humana salus. Ego puto quod per singulos quosque credentium, per singulos qui convertuntur ad Deum, qui proficiunt in fide, festivitas oriatur Domini. Quomodo putas lætificat eum, cum qui fuerat impudicus, fit castus, et qui fuerat injustus, justitiam colit, et qui fuerat impius, efficitur pius? Istæ omnes singulorum quorumque conversiones, festivitates generant Deo. Nec dubium autem quin et Dominus noster Jesus Christus, qui pro salute nostra etiam sanguinem suum fudit, agat festivitatem maximam, cum operæ pretium videt esse quod se humiliavit, et formam servi suscipiens factus est obediens usque ad mortem. Agit festa pariter et Spiritus sanctus, ubi plura sibi videt in iis qui convertuntur ad Deum, templa præparata. Nam et de angelis quid dicam, ad quorum festivitatem lætantium dicuntur accedere omnes, qui convertuntur ad Dominum? Aut non est illis magna festivitas, cum lætantur in cœlo super uno peccatore pœnitentiam agente, magis quam super nonaginta novem justis, qui non indigent pœnitentia (*Luc.* XV, 7)?.... Sed sicut boni actus nostri, et virtutum profectus, lætitiam festivitatemque Deo et angelis gignunt : ita vereor ne mala conversatio nostra non solum terris, sed et cœlo lamentationes inducat et luctus, et fortassis etiam ipsi Deo luctum incutiant humana peccata. Aut non lugentis est illa vox cum dicitur : *Pœnitet me, qui feci hominem super terram* (*Gen.* VI, 6)? Sed et illa Domini et Salvatoris nostri in Evangelio, ubi dicit : *Jerusalem, Jerusalem, quæ lapidas prophetas et occidis eos missos ad te, quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alis suis, et noluisti?* (*Matth.* XXIII, 37.) Sed et illa humanum genus lamentantis Dei vox est, qua dicitur per prophetam : *Heu me* (*Mich.* VII, 1, 2), *quoniam factus sum sicut qui congregat stipulam in messe, et sicut racemus in vindemia, quia non est spica, neque botrus ad edenda primogenita! Hei mihi anima mea! quoniam periit revertens a terra, et qui corrigat in hominibus non est.* Domini sunt istæ voces genus humanum lugentis.... Certum est quod ubi pro bonis gaudia aguntur, ibi pro contrariis lamentetur: si ergo gaudent pro converso, necesse est ut lugeant pro peccante.... Hæc autem omnia in quibus vel lugere, vel gaudere, vel odisse, vel lætari dicitur Deus, tropico et humano more accipienda sunt a Scriptura dici. Aliena porro est divina natura ab omni passionis et permutationis affectu, in illo semper beatitudinis apice immobilis et inconcussa perdurans. » Id sibi vult Origenes Christum etiamnum lugere peccata nostra, quemadmodum luget Pater, luget et Spiritus sanctus : porro lugere Patrem et Spiritum sanctum tropico solummodo more hic profitetur : non ergo Christum pro peccatis vero doloris sensu etiamnum torqueri, sed tropico more lugere voluit eodem modo quo ait Paulus « Spiritum postulare pro nobis gemitibus inenarrabilibus; » ac proinde frustra a Bernardo accusatum eum fuisse fatendum est.

(26) Sixt. Sen. lib. V *Bibliothecæ*.

apud Patrem, sicut Joannes symmysta ipsius pronuntiat dicens : Quia *etsi quis peccaverit, advocatum habemus apud Patrem Jesum Christum justum, et ipse est repropitiatio pro peccatis nostris* [96]. » Quæ non aliter sane quam de Christo possunt intelligi. Merito ergo hic accusatum a Bernardo Origenem candide fateamur.

XXX. Videndum nunc est an Christi regnum post resurrectionem desiturum senserit. Id quidem crimini dat ipsi Theophilus Alexandrinus *epist. Pasch.* 2, dat et Epiphanius in *Anacephalæosi*. Augustinus in libro *contra Priscillianistas et Origenistas* idipsum, ut ab Origenistis assertum, impugnat cap. 7. Quod cum in *Commonitorio* Orosii, cui hoc libello respondet Augustinus, inter alias adversus Origenistas criminationes hodie non exstet, aliqua sui parte multatum esse conjecerim. Justinianus quoque in epistola ad quintam synodum, quam refert Cedrenus, futurarum rerum omnium ἀποκατάστασιν Origenistis objiciens, arbitrari eos ait, fore ut impii quilibet cum Deo conjungantur, eodem modo quo ipsi conjungitur Christus, ita ut prius conjuncti erant, Ὡς μηδεμίαν εἶναι διαφορὰν τῷ Χριστῷ πρὸς τὰ λοιπὰ λογικὰ παντελῶς, οὔτε τῇ οὐσίᾳ, οὔτε τῇ γνώσει, οὔτε τῇ δυνάμει, οὔτε τῇ ἐνεργείᾳ. « Adeo ut nulla re differat Christus a reliquis ratione præditis, neque substantia, neque cognitione, neque virtute, neque operatione. » Jactant hoc idem adversus Origenem et Origenistas Sophronius Hierosolymitanus episcopus in epistola ad Sergium patriarcham Constantinopolitanum, et anonymus ille Photii cod. CXVII, et Joannes Damascenus in lib. *De hæres.*, et Zonaras lib. II *Histor.*, et Guido Carmelita, in *Hæresi Origenistarum*.

Idem fuit post Origenem Marcelli Ancyrani, eiusque discipuli Photini error; qui ut humanitatem relictum a Christo ac depositum iri, ac regnum proinde quod ad Christum qua homo est pertinet, dimittendum ab eo sentiebant; ita Origeni, post attributam deserendæ olim a Christo carnis sententiam, ut supra diximus, nunc altera quoque illi consectaria, abjiciendi aliquando ab eodem regni, ascribitur. Quanquam nonnihil utriusque discrepat causa; nam regia potestate humanitati suæ conjuncta exutum iri Christum sentiebat Marcellus; Origenem vero regnum, quo tanquam Deus potitur, abdicaturum eum censuisse Theophilus credidit, quemadmodum ex ejus confutatione liquet, in qua Patris et Filii unitatem probat. Qua quænam atrocior accusatio intendi potest? Si putasse dixisset Origenem regio dominatu, quo Christi humanitas prædita est, privatum iri post resurrectionem Christum; aliquibus fortasse argumentis accusationem suam utcunque confirmasset; eo, puta, quod ex afficta Origeni sententia depositi in sole Christi corporis et humanitatis peti poterat.

Verum in Origenianarum lucubrationum reliquiis A manifesta alterutrius hæreseos vestigia nusquam reperi. Itaque vel ex ipsius dictis tale aliquid consequi crediderunt ejus adversarii, vel in iis exstabat operibus quæ vetustate abolita sunt. Quemadmodum autem nullus suppetit Origenis locus, unde accusationi huic fides fieri possit; ita vix ullus exstat, unde facile dilui illa possit. Nonnulla quidem coegit Halloxius, sed infirma et levia, et ad rem parum apposita, qualis est solemnis illa homiliarum Origenis clausula : « Domino Jesu Christo, cui est gloria et imperium in sæcula sæculorum. » Scripserat enim Græce Origenes : Εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· at vocibus illis non unam esse significationem, nec semper æternitatem fine carentem notari infra probabimus.

B Ac Theophilus quidem nescire se dicit unde insaniam ejusmodi Origenes hauserit. Ego vero liquido jurare possum hæc Apostoli quæ leguntur I Cor. XV, 24 et seq., perperam accepta, causam Origeni erroris hujus dedisse, si modo ei adhæsit; nam et in eamdem inde sententiam impulsi sunt Marcellus, et popularis ejus Photinus; et alterius quoque confingendi dogmatis ab Ecclesiæ decretis absoni causam inde Origenes arripuit, ut in sequentibus observabimus. Verum frustra id quæri a nobis, et labis hujus expertem fuisse Origenem conjicere possumus ex Cyrilli Hierosolymitani catechesi XV, qui hæresim illam in Marcello et Photino ulciscens recens illam exortam dicit, πρ᾽σφάτως ἀναφυεῖσαν, quod utique non dixisset, si jam C inde fuisset ab Origenis temporibus propagata. Reliquam adversus id commentum Theophili dissertationem prætermitto, quæ maledictis tantum pugnat, nec quidquam profert seria responsione dignum.

QUÆSTIO IV.

DE BEATA MARIA VIRGINE.

I. *Utrum Christum et beatam Mariam Virginem purgatione post partum opus habuisse Origenes existimaverit.* II. *Utrum claustrum virginitatis beatæ Mariæ in partu reseratum opinatus sit.* III. *Utrum beatam Mariam peccatis obnoxiam putaverit.*

I. Geminam, eoque amplius, unica homilia, quæ numero decima quarta est *in Lucam*, reprehendendi sui causam dedit Origenes : priorem cum Christum asseruit et Mariam purgatione post partum opus habuisse; alteram, cum apertum fuisse D claustrum virginitatis beatæ Mariæ in partu docuit. Utrumque suo ordine ventilabimus; et nunc quidem de priore. Origenes, Lucæ caput II interpretans, in hæc verba versus 22 : *Καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ καθαρισμοῦ αὐτῶν, κατὰ τὸν νόμον Μωϋσέως*, sic perorat : « Propter purgationem, inquit, eorum. Quorum, eorum? Si scriptum esset propter purgationem ejus, id est, Mariæ quæ pepererat, nihil quæstionis oriretur, et audacter diceremus Mariam, quæ homo erat, purgatione indiguisse post partum. Nunc vero in eo quod ait, dies purgationis eorum, non videtur unum signifi-

[96] I Joan. II, 1, 2.

care, sed alterum, seu plures. » Legerat nempe, uti nunc quoque legitur, τοῦ καθαρισμοῦ αὐτῶν· quam lectionem interpretationes Syriaca, Æthiopica, et Persica, et Patres aliquot, ac codices bene multi tuentur. Alii, neque pauci habent αὐτοῦ, sed legendum omnino αὐτῆς, juxta Vulgatam et Arabicam interpretationem Erpenianæ editionis. Uni siquidem puerperæ purgationem fuisse adhibitam, non etiam infanti constat ex Levit. II. Corrupta itaque vocis illius αὐτῆς lectio Origeni fucum fecit, et Christum itidem ut Mariam purificatione opus habuisse persuasit. Christo itaque ut reliquis hominibus applicabat dictum Jobi, « Neminem esse mundum a sorde : ne si unius quidem diei fuerit vita ejus [96]. » Sordes autem a peccato hic distinxit, atque sordescere animam putavit, cum mortale subit corpus e vili et sordida concretum materia; ac sese proinde inquinasse Christi animam cum corpus in muliebris uteri angustiis delitescens sibi adjunxit. Sic ille in eadem homilia : « Unde et Salvator loquitur : *Ego sum vermis, et non homo, opprobrium hominum, et abjectio plebis* [97]. Videbat in matris utero immunditiam corporum, visceribus ejus hinc inde vallatus, terrenæ fæcis patiebatur angustias : unde assimilat se vermi et dicit : *Ego sum vermis, et non homo.* »

At Tertullianus libro *De carne Christi*, cap. 4, et lib. III *contra Marcion.*, cap. 11, de Domini nostri corporatione agens, pejora etiam deblatterat, nam præter « spurcitias genitalium in utero elementorum, humoris et sanguinis, fœda coagula carnis ex eodem cœno alendæ per novem menses; partus quoque immunda et pudenda tormenta, et ipsius exinde puerperii spurcos, anxios, ludicros exitus fingit. » Quæ ab Hæreticis objecta neutiquam ipse diffitebatur, sed Deo indigna esse negabat, contra Marcionitas.

Sanctam vero Virginem cum more aliarum feminarum per vulvæ reserationem Christum enixam esse sibi Origenes finxerit, ut mox disputabimus, credi quoque posset profusam ab ea, itidem ut ab aliis, partus colluviem existimasse, unde minime mirum foret purgandam quoque fuisse ipsum asseverasse; sed omnino istud, nisi me mea fefellit diligentia, in Origene expressum non est. Sui ergo ei sufficiunt errores, nec alieni temere huic affingendi sunt. Hanc potius Sixti Senensis adnotationem 136, quæ lib. VI *Biblioth.* intexta est, admittamus : « Intelligit fortasse Origenes, non de purgatione ab immunditiis et sordibus partus, quibus nulli dubium est Mariam non fuisse obnoxiam, sed de ritibus et cæremoniis, quibus Moyses puerperas lustrari jusserat : has necesse erat servari a matre illius, qui legem impleturus venerat, non destructurus. » Illud ex eo confirmatur, quod homil. 8 *in Levit.*, num. 2, scribit Origenes eas solum mulieres in pariendo esse immundas, quæ semine admisso conci- A piunt et pariunt; quæ vero semine neutiquam suscepto peperit, eam vero immundam non esse. Quorum ea germana sunt, quæ repræsentant Catenæ ex Origene *in Levit.* XXII, 2 : Γυνὴ ἥτις σπερματισθῇ καὶ τέκοι ἄρσεν· παρέλκειν δόξει τό· ἐὰν σπερματισθῇ, προτασσόμενον τοῦ· καὶ τέκῃ ἄρσεν· ἀλλ' ἐφίστημι μήποτε ἵνα προφητικῶς ἡ Μαρία οὐκ ἐκ τοῦ ἐσπερματίσθαι τεκοῦσα ἄρσεν μὴ νομισθῇ ἀκάθαρτος εἶναι γεγεννηκυῖα τὸν Σωτῆρα, εἴρηται ὅλον τοῦτο. Addamus denique insignem locum ex homil. 12 *in Levit.*, num. 4, quo generationis Christi et virginalis Mariæ corporis munditiles disertissime prædicatur : « Omnis qui ingreditur hunc mundum in quadam contaminatione effici dicitur. Propter quod et Scriptura dicit : *Nemo mundus a sorde, ne si unius diei* B *fuerit vita ejus* [98]. Hoc ipso ergo quod in vulva matris est positus, et quod materiam corporis ab origine paterni seminis sumit, in patre et in matre contaminatus dici potest. Aut nescis, quia cum quadraginta dierum factus fuerit puer masculus, offertur ad altare, ut ibi purificetur, tanquam qui pollutus fuerit in ipsa conceptione, vel paterni seminis, vel uteri materni? Omnis ergo homo in patre et in matre pollutus est; solus vero Jesus Dominus meus in hanc generationem mundus ingressus est, in matre non est pollutus. Ingressus est enim corpus incontaminatum. Ipse enim erat qui et dudum per Salomonem dixerat : *Magis autem cum essem bonus, veni ad corpus incoinquinatum* [99]. Non est ergo contaminatus in matre, sed ne in patre quidem. Nihil C enim Joseph in generatione ejus præter ministerium præstitit et affectum. »

Sic autem de sacro Mariæ puerperio sentit catholica Ecclesia, antiquorum Patrum dogmatis imbuta etsi *uterus de die in dies insolesceret* (placet enim Tertulliani verba lib. *De carne Christi*, cap. 4, repudiata licet ipsius sententia, retinere) *gravem* tamen, *anxium, incertum libidinibus fastidii et gulæ* neutiquam fuisse; foras vero *infantem* non *cum suis impedimentis profusum et oblitum*, quemadmodum aliis omnibus puerperis solet contingere, sed absque ullis inquinamentis et sordibus prodiisse. Quamobrem canone 79 synodi quinisextæ abrogatur consuetudo a nonnullis observari solita illis temporibus, D similam coquendi post diem nativitatis Christi, et eam sibi invicem impertiendi, « honoris scilicet prætextu secundinarum impollutæ Virginis matris : » rationem reddit synodus, esse quippe ἀλόχευτον τὸν ἐκ τῆς παρθένου θεῖον τόκον, ὡς καὶ ἀσπόρως συστάντα. « Secundinis carentem Virginis divinum partum, ut qui semine caruerit. »

II. Alia quoque ac gravior criminatio ex his ejusdem homiliæ 14 *in Lucam* verbis oritur : « Quemcunque de utero effusum marem dixeris, non sic aperit vulvam matris suæ, ut Dominus Jesus; quia omnium mulierum non partus infantis, sed viri coitus vulvam reserat. Matris vero Domini eo tempore

[96] Job. XIV, 4. [97] Psal. XXI, 7. [98] Job. XIV, 4, 5. [99] Sap. VIII, 20.

vulva reserata est, quo et partus editus, quia sanctum uterum, et omni dignatione venerationis venerandum ante nativitatem Christi masculus omnino non tetigit. » Per reserationem vulvæ Christum editum censet. Par est Tertulliani cespitatio in libro *De carne Christi*, cap. 23; ibi quippe beatam Mariam virginitatis decus (integritatis nempe cujusdam corporis, quæ virginibus inesse solet, et primo viri congressu obteritur ac violatur) reserata in partu vulva amisisse docet. Post alia vero sic disserit : *Omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum vocabitur Domino* [1]. « Quis vere sanctus, quam Dei Filius? Quis proprie vulvam adaperuit, quam qui clausam patefecit? Cæterum omnibus nuptiæ patefaciunt. Itaque magis patefacta est, quia magis erat clausa. Utique magis non virgo dicenda est quam virgo, saltu quodam mater antequam nupta. Et quid ultra de hoc retractandum est? cum hac ratione Apostolus non ex Virgine, sed ex muliere editum Filium Dei pronuntiavit, agnovit adapertæ vulvæ nuptialem passionem. » Eamdem postmodum opinionem amplexus est Jovinianus hæreticus, et eam hodieque tuentur heterodoxi nostrates, uterum virgineum Christo transeunti reseratum quidem, patens iter præbuisse docentes, sed mox divulsas partes Dei nutu pristinas repetiisse sedes, et in unum coaluisse. Nec multum hinc abludit Durandus a Sancto Porciano, inviolatum quidem perseverasse virginitatis sigillum definiens, sed amplificatos meatus viam patefecisse.

Origenianæ sententiæ contraria decernuntur in prima homiliarum in diversos, quæ auctorem non habere Origenem vel hinc potest existimari. Sic illa : « Quemadmodum Danieli intra lacum leonum incluso [2], claustris non apertis allatum est ei prandium ab Habacuc; ita et hæc Virgo sancta genuit Dominum, sed intacta permansit; mater effecta est, sed virginitatem non amisit; genuit infantem, et, ut dictum est, virgo permansit. Virgo ergo genuit et virgo permansit : mater Filii facta est, et castitatis sigillum non perdidit. » Atque illud est optimæ Patrum, tum Græcorum, tum Latinorum partis, et Ephesini præterea concilii decretum, perpetuo Ecclesiæ catholicæ consensu comprobatum, et hoc Ezechielis prophetæ oraculo corroboratum : « Et dixit Dominus ad me : Porta hæc clausa erit : non aperietur, et non transibit per eam : quoniam Dominus Deus Israel ingressus est per eam, eritque clausa principi [3]. » Quo illibatam et in conceptu et in partu Mariæ virginitatem futuram, Christique corpus clausis uteri repagulis eodem modo foras proditurum, quo ad discipulos obseratis foribus penetravit, prænuntiari affirmant Patres plerique.

Verum Origenis reprehensioni intercedit Genebrardus *Collect.* cap. 6, et Ambrosii ac Hieronymi auctoritatem et exemplum prætexit, quorum uterque claustrum virginitatis a Christo in partu apertum fuisse dicit. Adjungere poterat Athanasium, Basilium et alios præterea, qui de virgineæ vulvæ apertione similiter disserunt. Sed ea omnibus iis exceptio adhibenda est, qua ad solvendum Ambrosii locum usus est Thomas p. III, q. 28, a. 2, ita nempe locutos Patres illos, cum illud evangelistæ exponerent : « Omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum Domino vocabitur [4]; » quod quidem ex vulgata loquendi consuetudine usurpatum est, non ad significandam virginei claustri apertionem, sed exitum duntaxat prolis de utero. Thomæ responsionem defendunt alii Ambrosii et Hieronymi loci, quibus irruptum perseverasse in puerperio virginitatis sigillum manifeste tradunt, qualis ille est Ambrosii e libro *De institutione virginis*, cap. 7 : « Porta igitur Maria, per quam Christus intravit in hunc mundum, quando virginali fusus est partu, et genitalia virginitatis claustra non solvit. Mansit intemeratum septum pudoris, et inviolata integritatis duravere signacula, cum exiret ex Virgine; » et ille ipse Hieronymi e lib. II *contra Pelagian.*, quem Origeniano similem esse vult Genebrardus, quique ei ex diametro oppositus est. En illum : « Solus Christus clausas portas vulvæ virginalis aperuit, quæ tamen clausæ jugiter permanserunt. » Utilius ergo suam Origeni excusando navasset operam Genebrardus, si dixisset de Mariæ virginitate haudquaquam ab Origene fuisse detractum, etiamsi perfractas in pariendo virginitatis fores crediderit (quod ipsum tamen ab Ecclesia reprobatum est); non in integritate quippe carnis, sed in constanti voluntatis proposito virginitatem consistere : nam « Integritas corporalis membri per accidens se habet ad virginitatem, in quantum scilicet per hoc quod ex proposito voluntatis abstinet quis a delectatione venerea, remanet integritas in membro corporeo. Unde si contingat quod per alium modum aliquo casu membri integritas corrumpatur, non magis præjudicat virginitati, quam si corrumpatur manus aut pes. » Verba sunt S. Thomæ 2-2, q. 152, a. 1 : « Notandum sane, » inquit Eligius Noviomensis homil. 2, « quod dicitur : *Omne masculinum adaperiens vulvam*, quia his verbis evangelista morem consuetæ nativitatis expressit. Et non sic intelligi voluit, sicut latrant hæretici, quod Christus uterum matris nascendo virginitate privaverit; cum mulier non tunc virginitatem amittat, quando parit, sed quando cum viro dormit. » Huc confert quod tractat XXVI *in Matth.*, num. 25, pag. 846, ex traditione quadam litteris mandavit Origenes de morte Zachariæ idcirco illata, quia Mariæ, postquam Servatorem enixa est, in quodam templi loco virginibus destinato consistere permisisset, et dixisset « prohibentibus eam, quoniam digna est virginum loco, cum sit virgo. »

III. Beatam Virginem nullum unquam in se concepisse peccatum, hodie Ecclesiæ ratum est, et Tridentini concilii firmatum auctoritate decretum. Quo

[1] Luc. II, 23. [2] Dan. XIV, 36. [3] Ezech. XLIV, 2. [4] Luc. II, 23.

acquiescendum potius est, quam veterum dictis, si qui secus sentire visi sunt. Inter illos numerandus Origenes, qui legi peccati Mariam Christi matrem non obnoxiam fuisse modo, sed et paruisse pronuntiavit his verbis : « Quid? Putamus quod scandalizatis apostolis Mater Domini a scandalo fuerit immunis? Si scandalum in Domini passione non passa est, non est mortuus Jesus pro peccatis ejus. Si autem *omnes peccaverunt, et egent gloria Dei, justificati gratia ejus, et redempti* [5], utique et Maria illo tempore scandalizata est. Et hoc est quod nunc Simeon prophetat, dicens : *Et tuam ipsius animam* [6], quæ scis absque viro peperisse te virginem, quæ audisti a Gabriele : *Spiritus sanctus veniet super te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi* [7], pertransibit infidelitatis gladius, et ambiguitatis mucrone ferieris. » Jacent illa in homil. 17 *in Luc.*, quæ αὐτολεξεὶ propemodum in epistolam 317 retulit Basilius; gladio enim illo dubitationem quamdam a Simeone notatam esse scribit, quæ Mariæ animam in partes, mortem patiente Christo, divisura erat, juxta Christi oraculum : « Omnes scandalizabimini in me [8] : » alioquin ad eam mortis Christi fructum non fuisse perventurum. Eodem verba Simeonis detorquent Titus Bostrenus, Amphilochius orat. 3 *De occursu Domini*, Chrysostomus *in psal.* XIII, Cyrillus *in Joan.*, auctor libri *Quæstionum Veteris et Novi Testamenti*, Augustino ascripti, quæst. 73 et Theophylactus *in Luc.* II. Quorum nonnulli Virginem post fluctuationem illam animo confirmatam fuisse dicunt, Basilium hujus auctorem sententiæ pressius assectati.

Origenes itidem homil. 20 *in Luc.* dubiæ et incertæ fidei Mariam ita accusat : « Simul et illud attendite, quod quandiu in possessione Patris sui fuit (Jesus), sursum erat, quia necdum plenam fidem Joseph et Maria habebant, propterea sursum cum eo manere non poterant. » Et paulo post : « Maria autem conservabat omnia verba hæc in corde suo [9]. Plus aliquid quam de homine suspicabatur. » Eamdem exiguæ fidei culpam Mariæ affingit Tertullianus lib. *De carne Christi*, cap. 7 : « Sed quæ ratio responsi, inquit, matrem et fratres ad præsens negantis, discat etiam Apelles. Fratres Domini non crediderant in illum, sicut et in Evangelio ante Marcionem edito continetur. Mater æque non demonstratur adhæsisse illi, cum Martha et Maria alia in commercio ejus frequententur. Hoc denique in loco apparet incredulitas eorum, cum is doceret viam vitæ, cum Dei regnum prædicaret, cum languoribus et vitiis medendis operaretur, extraneis defixis in illum tam proximi aberant. » Sed causam pro eo dicit Pamelius, et totam incredulitatis notam in fratres transfert; et Matrem Christo non adhæsisse eatenus tantum dici vult, quatenus non omnibus Christi concionibus interfuit. Laudabilis quidem, sed irritus est Pamelii conatus : ecquænam enim adversus tam apertam sententiam valeat exceptio? Nam ait « hoc in loco apparuisse incredulitatem eorum, » cum prædicaret Christus regnum Dei, et extraneis in illum defixis abessent proximi. Atqui virginem dixit non æque adhæsisse Christo ac Martham et Mariam. Virginem igitur, itidem ut Domini fratres, incredulitatis arguit. Origenem quoque contra Rhenanum idem ipsi crimen objicientem defendere parat Pamelius hoc argumento, quod beatam Virginem immaculatam appellet. Commodius locum ex homil. 20 *in Luc.* proxime adductum exponere satagit Sixtus Senensis lib. V *Biblioth.*, adnot. 140 : « Puto, inquit, Origenem vocabulo plenæ fidei intellexisse plenam cognitionem omnium mysteriorum divinitatis et humanitatis Christi, quam Maria Virgo nondum eo tempore habebat; quamvis ea omnia, quæ tum de Christo noverat, certissima et inconcussa fide teneret. » Ad priorem vero ex homil. 17 diluendum locum conducere poterat Thomæ solutio, dubitationem illam, *admirationem* et *discussionem* interpretantis, si non rejiculæ illæ *scandali* et *infidelitatis* vocis occurrerent. Porro absona hæc, et ab Ecclesiæ placitis discrepans veterum aliquot de Maria sententia, aliæque ejusmodi nonnullæ, quas brevitati consulentes prætermittimus, causam dederunt Lutheranis et Calvinistis, cur beatam Mariam reliquorum more hominum peccasse sciscerent.

QUÆSTIO V.

DE ANGELIS.

I. Vix certi quidquam Origenis ætate de angelis fuerat definitum. II. Quæritur quo tempore angelos et rationis compotes naturas reliquas a Deo conditas, et in peccatum delapsas ratus sit. III. Utrum angelos corporatos esse censuerit. IV. Sibi videtur aliquando non constare. V. Sed conciliantur discordantes loci. VI. Utrum animam illis inesse, an ipsos esse animas dixerit. VII. Angelorum inter et dæmonum corpora discrimen aliquod tenuitatis constituit. VIII. Consentientes habet Patres bene multos. IX. Origenianæ sententiæ radix investigatur. X. Utrum aquas quæ supra et infra firmamentum sunt, angelos esse arbitratus sit. XI. Ecquid de angelorum libertate, meritis, gratia, remuneratione ac pœnis statuerit. XII. Patrum multorum adversus hanc ipsius doctrinam convicia. XIII. Utram priorem crediderit hominum an dæmonum naturam, exploratur. XIV. Ex ipsis Origenis verbis sententia illius super angelorum libertate ac meritis aperitur. XV. In qua tamen videtur nonnunquam titubare. XVI. Causæ huic Patres aliquot suffragantur. XVII. Origeni favent alia quædam. XVIII. Utrum angelos ab hominibus erudiri persuasum habuerit. XIX. Expenditur ejus sententia de angelis judicandis. XX. Cujus fundamenta aperiuntur. XXI. Eam frustra excusare conatur S. Thomas. XXII. Quo tempore extrema supplicia dæmonibus vel inflicta vel infligenda Origenes crediderit. XXIII. Origeni assentiuntur Patres plerique. XXIV. Utrum hominum sanctitate florentium animas angelos esse senserit. XXV. Nonnullorum criminationibus opinionis hujus causa fuit obnoxius. XXVI. Ventilatur ejus sententia de tutelaribus angelis; ac primum gentium, XXVII. Ecclesiarum, XXVIII. Hominum singulorum,

[5] Rom. III, 23, 24. [6] Luc. II, 35. [7] Luc. I, 35. [8] Marc. XIV, 27. [9] Luc. II, 51.

XXIX. *Et rerum anima carentium.* XXX. *Utrum unicuique genti et homini angelos duos, bonum unum, malum alterum simul assistere putaverit.* XXXI. *Fons Origenianarum de angelis tutelaribus sententiarum ostenditur.* XXXII. *Astipulatores Patres recensentur.* XXXIII. *Err et ex Origenis fluctuatione excusari possunt.* XXXIV. *Quid de angelis* ψυχοπομποῖς *opinatus sit, indagatur.* XXXV. *Quæritur quid senserit de angelis remunerationum et pœnarum administris.* XXXVI. *Utrum angelos neutiquam invocandos esse putaverit.* XXXVII. *Utrum et quomodo cherubinos Filii cogitationes esse dixerit.* XXXVIII. *Utrum dæmones nidore et sanguine pasci existimaverit.*

I. Origenianam de angelis doctrinam, iter institutum prosequentes, explicemus. Ac angelorum nomine, tum bonos angelos, tum malos, qui dæmones appellantur, comprehendimus, quoniam permista sponte sua et cohærens est utrorumque notitia. Horum naturam suis temporibus nondum satis aperte fuisse cognitam, nec Ecclesiæ definitionibus explanatam scribit Origenes in prooemio librorum *Περὶ ἀρχῶν*, num. 10 : « Est etiam illud in ecclesiastica prædicatione, esse angelos Dei quosdam, et virtutes bonas, qui ei ministrant ad salutem hominum consummandam ; sed quando isti creati sint, vel quales, aut quomodo sint, non satis in manifesto designatur. » Et paulo superius num. 6 : « De diabolo, et angelis ejus, contrariisque virtutibus ecclesiastica prædicatio docuit, quoniam sunt quidem hæc : quæ autem sint, aut quomodo sint, non satis clare exposuit. Apud plurimos tamen ista habetur opinio, quod angelus fuerit iste diabolus, et apostata effectus quamplurimos angelorum secum declinare persuaserit, qui et nunc usque angeli ipsius nuncupantur. » Proclivis ergo erat Origeni in re lubrica et incerta lapsus, prompta et facilis in tenebris offensio. Et fuit sane multiplex, dum ingenio suo nimis confisus extra oleas nonnunquam divagatur. Singula hic enucleate discutienda sunt.

II. Quærendum priore loco illud est, quo tempore angelos a Deo conditos Origenes statuerit ; neque angelos duntaxat, sed rationis etiam participes naturas omnes, sive dæmones, sive humanas animas, sive alias quascunque (nam et alias plerasque rationis compotes esse sensit) quoniam ejusdem eas omnes esse inter se naturæ, et eodem tempore a Deo conditas, tumque fuisse νόας, hoc est, *mentes*; deinde vero propter varios illarum motus, ac diversum liberi arbitrii usum in varios ordines, sive angelorum, sive hominum, sive dæmonum distributas, constanti et iterata Origenes assertione prodidit, ut sæpe in sequentibus ostendemus. At quoniam vulgo ignorari scribit, quo tempore creatæ illæ sint a Deo, nec quidquam aperte super ea re definivit, conjecturis duntaxat utendum est. Probabile mihi quidem fit naturas hujusmodi ab æterno creatas a Deo Origenem existimasse ; quemadmodum nunquam non sine luce sibi coæva, licet a se producta sol fuit. Demonstrabimus quippe infra, persuasum fuisse illi mundum idcirco a Deo A conditum, ut naturæ illæ rationales in eum pro meritis demitterentur. Atqui sine mundo Deum nunquam fuisse idem opinabatur ; ait enim lib. III *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 5, num. 3 : « Si cœpit mundus ex tempore, quid ante faciebat Deus, quam mundus inciperet ? Otiosam enim et immobilem dicere naturam Dei, impium est simul et absurdum, vel putare quod bonitas aliquando bene non fecerit, vel omnipotentia aliquando non egerit potentatum. » Igitur ne rationales quidem naturæ ex tempore esse cœperunt. Unde necessario sequitur eas ab omni ævo conditas a Deo fuisse ; tum variis modis voluntatis libertate usas, has recte, male illas egisse, statimque sceleribus earum expiandis mundum fuisse fabrefactum in quem detruderenB tur, adeo ut hæc re licet diversa, simul tamen contigerint. Quod ut Adamantium ita sensisse putem, facit Platonicorum recentiorum auctoritas, quorum consimilis erat propemodum iisdem de rebus sententia, ut est apud Augustinum lib. X *De civit. Dei*, cap. 31. Facit et iste Hieronymi locus ad cap. I Epist. ad Titum : « Sex millia necdum nostri orbis implentur anni ; et quantas prius æternitates, quanta tempora, quantas sæculorum origines fuisse arbitrandum est, in quibus angeli, throni, dominationes, cæteræque virtutes servierint Deo, et absque temporum vicibus atque mensuris Deo jubente substiterint ? » Hæc Origenismum sapiunt, qualia multa Commentariis suis Hieronymus asperserat. Facilis nunc est Leontii Byzantii intellectus, cum C ait *Scholior.* act. 10 : Καὶ οὕτως, inquit, περὶ τῆς προϋπάρξεως ἐδόξαζεν (Ὠριγένης) οὕτως, ὅτι πρὸ τῶν αἰώνων νόες ἦσαν πάντες καθαροὶ, καὶ οἱ δαίμονες, καὶ αἱ ψυχαὶ, καὶ οἱ ἄγγελοι λειτουργοῦντες τῷ Θεῷ, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ ποιοῦντες. Ὁ δὲ διάβολος εἷς ὢν, ἐπειδὴ τὸ αὐτεξούσιον εἶχεν, ἠβουλήθη ἀντιστῆναι τῷ Θεῷ, καὶ ἀπώσατο αὐτὸν ὁ Θεός· συναπέστησαν δὲ αὐτῷ πᾶσαι αἱ ἄλλαι δυνάμεις, καὶ οἱ μὲν πάνυ ἁμαρτήσαντες δαίμονες ἐγένοντο· οἱ δὲ ἔτι ἔλαττον, ἄγγελοι· οἱ δὲ ἔτι ἔλαττον ἀρχάγγελοι· καὶ οὕτως ἐφεξῆς ἕκαστος πρὸς τὴν οἰκείαν ἁμαρτίαν ἀπέλαβεν· ὑπελείποντο δὲ αἱ ψυχαὶ, αἵτινες οὐδὲ τοσαῦτα ἦσαν ἁμαρτήσασαι, ἵνα δαίμονες γένωνται· οὐδὲ πάλιν οὕτω κουφοτέρως, ἵνα ἄγγελοι γένωνται· D ἐποίησεν οὖν τὸν παρόντα κόσμον, καὶ τὴν ψυχὴν συνέδησε τῷ σώματι πρὸς κόλασιν. « Atque ita interim de præexsistentia (Origenes) sentiebat, ante sæcula mentes fuisse puras omnes, et dæmones, et animas, et angelos ministrantes Deo, ejusque mandata exsequentes. Diabolum autem, cum unus esset, quoniam arbitrii libertate pollebat, Deo resistere voluisse, eumque a Deo fuisse expulsum ; unaque cum ipso descivisse omnes alias virtutes, et quæ plus peccassent, dæmones evasisse ; quæ minus, angelos ; quæ minus etiam, archangelos ; et ita consequenter unumquemque pro suo peccato recepisse præmium : reliquas autem fuisse animas, quæ non tantum peccaverant, ut dæmones fierent ; neque rursum ita leviter, ut angeli evaderent ;

mundum itaque hunc condidisse, animamque supplicii causa corpori colligasse. » Creationem inter, et peccatum, et pœnam, momentum fere unicum intercessisse intellige, atque hæc πρὸ τῶν αἰώνων, id est *ab æterno*, contigisse. Ad Origenis sententiam accedit auctor *Commentarii in Job*, quem vertit Perionius; ait enim: « In diabolo autem principium formationis intelligendum est, non quod omnium quæ ratione et animo intelliguntur, primus sit effectus; sed quod sine tempore, quemadmodum locus ille declarat. »

III. Videndum deinde angelosne corporatos esse, an corpore carere Origenes arbitratus sit. Non satis autem explicata, et certa videtur prima fronte ejus ratio; nam pugnantia secum esse dicas, quæ diversis libris super eo argumento disseruit. Quicunque tamen animum ad ejus verba attenderit diligenter, aliter judicabit. Rata quippe fuit ejus et constans opinio angelos corpore esse indutos, sed subtili et tenui: nam lib. I *De princip.*, cap. 6, num. 4, pronuntiat « solius Dei, id est Patris, et Filii, et Spiritus sancti naturæ id proprium esse, ut sine materiali substantia, et absque ulla corporeæ adjectionis societate intelligatur subsistere. » Quem locum affert S. Thomas p. I, q. 51, a. 1, eamque opinionem ab antiquis philosophis Origenem hausisse asseverat. Clariora etiam proloquitur lib. II ejusdem operis, cap. 2, num. 1, et postquam quæsivit an summam beatitatem adeptæ ratione pollentes naturæ corpus penitus exuere possint, sibique id « difficillimum et pene impossibile » videri dixit; addiditque, quod et sequenti capite iterum usurpat, necesse fore in nihilum redigi corpoream naturam, quemadmodum de nihilo fuit procreata, si utilis esse desineret; tum subdit num. 2: « Si vero impossibile est hoc ullo modo affirmari, id est, quod vivere præter corpus possit ulla alia natura, præter Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, necessitas consequentiæ ac rationis coarctat intelligi, principaliter quidem creatas esse rationabiles naturas; materialem vero substantiam opinione quidem et intellectu solum separari ab eis, et pro ipsis, vel post ipsas effectam videri, sed nunquam sine ipsa eas vel vixisse vel vivere: solius namque Trinitatis incorporea vita exsistere recte putabitur. » Hæc insectandi Origenis viro magno præbuerunt argumentum, quod cum angelos et rationis capaces animas longo intervallo corporibus caruisse alibi dixerit, id tamen fieri non posse hic affirmaverit. Verum res aliter se habet; (27) nam corporeos quidem angelos et animas revera A esse Origenis opinio fuit, sed ea tamen propter insignem subtilitatem, cum reliquis mundi corporibus comparata, spiritualia, ut ostendemus paulo post, et incorporea dici posse: quamvis ergo ante mundi hujus corporei opificium condita ea fuerint, corpore tamen sui generis fuisse instructa; ac ne in primo quidem illo statu diu perseverasse, sed admisso statim postquam creata sunt peccato, in crassiora continuo corpora supplicii causa fuisse immersa. Præter superiora testimonia quibus angelis corpus affingitur, recitanda quoque ea quæ locum Origenis supra allatum excipiunt: « Ut ergo, inquit, superius diximus, materialis substantia hujus mundi habens naturam, quæ ex omnibus ad omnia transformatur, cum ad inferiores quosque B trahitur, in crassiorem corporis statum solidioremque formatur, ita ut visibiles istas mundi species, variasque distinguat: cum vero perfectioribus ministrat et beatioribus, in fulgore cœlestium corporum micat, et spiritalis corporis indumentis vel angelos Dei, vel filios resurrectionis exornat. » Sed et lib. IV, in anacephalæosi, num. 35: « (28) Semper autem erunt rationabiles naturæ, quæ indigent indumento corporeo: semper ergo erit natura corporea, cujus indumentis uti necesse est rationabiles creaturas. Nisi quis putet posse se ullis assertionibus ostendere quod possit natura rationabilis absque ullo corpore vitam degere. Sed quam difficile sit, et quam pene impossibile intellectui nostro, in superioribus singula disserentes ostendimus. » Quapropter C et Photius cod. CVI, Theognostum Alexandrinum libro quarto *Hypotyposeon* ex mente et sententia Origenis scripsisse refert, angelis et dæmonibus exilia corpora esse circumposita.

IV. Sed quamvis rationabilibus naturis corpus diserte et liquido affinxerit Origenes, a se diversus abire videtur aliis locis, et corpus iisdem naturis detrahere. Sic homil. 1 *in Genes.*, num. 2: « Cum enim ea quæ facturus erat Deus, ex spiritu constarent et corpore, ista de causa in principio et ante omnia cœlum dicitur factum, id est omnis spiritalis substantia, super quam velut in throno quodam, et sede Deus requiescit. Istud autem cœlum, id est firmamentum, corporeum est. » Ubi cum spiritalem substantiam opponat corporeæ, sequitur esse in- D corpoream; et tom. I *Commentar. in Joan.*, num. 17: Καὶ ἀναγκαῖον ἐπιστῆσαι εἰ ἄϋλον πάντη καὶ ἀσώματον ζωὴν ζώντων ἐν μακαριότητι τῶν ἁγίων, ὁ καλούμενος δράκων ἄξιος γεγένηται ἀποπεσὼν τῆς καθαρᾶς ζωῆς, πρὸ πάντων ἐνδεθῆναι ὕλῃ καὶ σώματι· et tomo XX, num. 22, Πάντως γοῦν κἂν τοῦτο

(27) *Nam corporeos quidem angelos et animas*, etc. Vide paulo infra observationes nostras in num. 5.

(28) *Semper autem*, etc. Hujus contextus posteriorem partem utpote erroneam, et a Rufino dissimulatam sic exhibet Hieronymus in epist. ad Avitum: « Si quis autem potuerit ostendere incorporalem rationabilemque naturam, cum exspoliaverit se corpore, vivere per semetipsam, et in pejori conditione esse quando corporibus vestitur; in meliori, quando illa deponit: nulli dubium est corpora non principaliter subsistere, sed per intervalla et ob varios motus rationabilium creaturarum nunc fieri, ut qui his indigent, vestiantur: et rursum cum illa depravatione lapsuum se ad meliora correxerint, dissolvi in nihilum: et hac semper successione variari. »

ἔχει ὁ διάβολος δόγμα ἀληθὲς περὶ ἑαυτοῦ ἐννοῶν ὅτι λογικός ἐστι, καὶ ὅτι τὸ τοιόνδε μὲν ἄνθρωπός ἐστι, τὸ τοιόνδε ἄγγελος, καὶ τὸ τοιὸν μὲν σῶμα, καὶ ποῖον σῶμα, ἄλλο δέ τι ἕτερον σώματος. Item lib. I Περὶ ἀρχῶν, cap. 7, num. 1 : « Manifeste ergo in Christo et per Christum facta esse omnia, et creata pronuntiat (Paulus Col. I, 16) sive visibilia, quæ sunt corporalia; sive invisibilia, quæ non alia etiam arbitror, quam incorporeas, spiritualesque virtutes; » et lib. II Περὶ ἀρχῶν, cap. 3, num. 6 : « Non enim idem intelligitur quod dicit ea quæ non videntur, et ea quæ invisibilia sunt. Ea namque quæ sunt invisibilia, non solum non videntur, sed ne naturam quidem habent ut videri possint, quæ Græci ἀσώματα, id est *incorporea* appellarunt. Hæc autem de quibus Paulus dicit : *Quæ non videntur* [10], naturam quidem habent ut videri possint, nondum tamen videri ab his quibus promittuntur exponit; » et istud. e lib. III, cap. ult., num. 7 : « Omnis igitur hæc ratio hoc continet, quod duas generales naturas condiderit Deus; naturam visibilem, id est corpoream, et naturam invisibilem, quæ est incorporea, » et hoc omnium apertissimum lib. IV operis ejusdem, num. 27 : « Sed et rursum per Christum creata dixit esse omnia visibilia et invisibilia. Per quod declaratur esse etiam in creaturis quasdam invisibiles secundum proprietatem suam substantias. Sed hæ quamvis ipsæ non sint corporeæ, utuntur tamen corporibus, licet ipsæ sint corporea substantia meliores. Illa vero substantia Trinitatis, quæ principium est, et causa omnium, ex qua omnia, et per quam omnia, et in qua omnia, neque corpus, neque in corpore esse credenda est, sed ex toto incorporea. » Sed et lib. VI *contra Cels.*, num. 71 : Ἡμεῖς δὲ, inquit, ἀσώματον οὐσίαν οὐχ ἴσμεν ἐκπυρουμένην

A οὐδ' εἰς πῦρ ἀναλυομένην τὴν ἀνθρώπου ψυχὴν, ἢ τὴν ἀγγέλων, ἢ θρόνων, ἢ κυριοτήτων, ἢ ἀρχῶν, ἢ ἐξουσιῶν ὑπόστασιν. Ideo Sophronius Jerosolymitanus in epistola ad Sergium scribit Origenem, ipsiusque sequaces dixisse animas ante corpora carne et corpore carentem vitam egisse in cœlo nondum creato.

V. In his secum licet pugnare videatur Origenes, facile tamen discordantes loci conciliantur : (29) nam angelos ita corporeos esse vult, ut spiritales nihilominus esse velit, quod spiritus nihil sint aliud quam summa exiguitatis corpora, cujusmodi sunt angelica; asserit quippe loco supra allato « materialem substantiam hujus mundi, spiritalis corporis indumentis vel angelos Dei, vel filios resurrectionis B exornare; » ut hominum quoque corpora post resurrectionem spiritalia fore declarat Paulus I Cor. XV, 44. Angelos porro cum propter eximiam corporum subtilitatem spiritales dixerit, incorporeos quoque quodammodo, et καταχρηστικῶς dici posse censuit, habita præsertim corporum nostrorum ratione, quæ crassa sunt. Id ipse manifeste indicat in proœmio librorum *De princip.*, num. 8, cum enim appellationem ἀσωμάτου in Scripturis neutiquam usurpari dixisset, objicit sibi locum quemdam ex apocrypho libello, qui *Petri Doctrina* inscribitur, in quo discipulis dicit Christus se non esse « dæmonium incorporeum. » Respondet Origenes inter ecclesiasticos libros *Petri Doctrinam* non haberi; tum C addit : « Quod etiam si ipsum concederetur, non idem sensus ibi ex ipso sermone ἀσωμάτου indicaretur, qui a Græcis et gentilibus auctoribus ostenditur, cum de incorporea natura a philosophis disputatur. In hoc enim libello incorporeum dæmonium dixit, pro eo quod ipse ille quicunque est habitus,

[10] II Cor. IV, 18.

(29) *Nam angelos ita corporeos esse vult, ut spiritales nihilominus esse velit, quod spiritus nihil sint aliud quam summæ exiguitatis corpora*, etc. Ex supra allatis sequentibusque ac similibus locis, non sequitur Origenem naturam animæ et aliorum spirituum in corpore quantumvis subtili posuisse. Id solum conficitur ipsum juxta ac Platonicos putasse animas, aliasque substantias rationabiles, natura sua incorporeas et invisibiles, corporibus tamen quasi indumento et vehiculo circumvolvi, neque iis unquam D omnino nudari, utpote quæ nudæ comprehendi non possint, nec in ullo corporeo loco consistere, quin indigeant corpore ad naturam loci illius accommodato; sed præter crassum hoc corpus quo in hac vita induuntur animæ, certo quodam eas connexas esse aerio corpore quod eas ubique sequitur, quod servant etiam deposito crassiori, quod denique vocatur a Porphyrio et Plotino « spiritale et interius animæ indumentum. » Imo præter duplex hocce corpus, Philoponus tertium agnoscit subtilius et purius quod vocat σῶμα οὐράνιον, αἰθέριον, et αὐγοειδές, quodque animabus tribuit quæ ab affectibus corporeis liberæ sunt. Proclus et Hierocles illud vocat τὸ πνευματικὸν ὄχημα τῆς λογικῆς ψυχῆς, « spiritale vehiculum rationabilis animæ. » At valde peregrinum in Platonicorum scriptis eum esse oportet, qui in hocce duplici interiori vel alterutro vehiculo eos putaverit animæ naturam posuisse. Aperte sententiam suam de animarum natura exprimit Origenes lib. VII *contra Celsum*, num. 32 : « Quoniam, inquit, resurrectionis dogma ideo Celsus irridet, quia non intelligit, nec audivit nisi ab imperitis qui nullo illud argumento astruere poterant, utile fuerit, præter ea quæ hac de re supra dicta sunt, hoc unum observare, quæ de resurrectione tradimus, ea non proficisci, ut Celsus putat, ex male intellecta animarum e corporibus in corpora migratione; sed quia scimus animam, natura incorpoream et invisibilem, in nullo corporeo consistere loco, quin indigeat corpore ad naturam illius loci accommodato : quod corpus modo quidem gestat, exuto priori quod antea necessarium, postea inutile fit; modo autem super illud quod prius habebat, induitur meliore quo indiget ut ad puriores, æthereos, cœlestesque locos perveniat. Sic in hac vita nascens, membranam exuit qua eam in vulva matris obvolvi utile erat, quandiu in ea fuit; sed antequam illam exuat, corpus induit quod erat in terra victuro necessarium, » etc. His præmissis, facile discordantes Origenis loci conciliantur. Quando igitur incorporeos angelos et animas dicit, non ad imperitorum captum sese accommodat, sed natura sua incorporeos existimat : et quando corporeos eos dicit, non eos ita esse natura sua putat, ac proinde non vult spiritus nihil aliud esse, quam summæ exiguitatis corpora, sed vult eos subtili et aerio corpore, quod vocat *spiritale*, quasi indumento et vehiculo exterius circumvolvi. Vide paulo infra quæst. 6 *De anima*, num. 3 et 13.

vel circumscriptio dæmonici corporis, non est similis huic nostro crassiori et visibili corpori : sed secundum sensum ejus qui composuit illam scripturam intelligendum est quod dixit ; id est non se tale corpus, quale habent dæmones, quod est naturaliter subtile, et velut aura tenue, et propter hoc vel putatur a multis, vel dicitur incorporeum, sed habere se corpus solidum et palpabile. In consuetudine vero hominum omne quod tale non fuerit, incorporeum simplicioribus vel imperitioribus nominatur : velut si quis aerem istum quo fruimur, incorporeum dicat, quandoquidem non est tale corpus, ut comprehendi ac teneri possit, urgentique resistere. » Si quando igitur angelos dixit incorporeos, ad imperitorum captum sese accommodasse, et juxta vulgi consuetudinem locutum fuisse credamus.

VI. Nec corpoream angelis naturam attribuisse contentus, animam iis insuper ascripsit lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 8, num. 1 : « Superest de angelico ordine requirere, utrum et ipsi animas habeant, an animæ sint, vel de cæteris divinis, cœlestibusque virtutibus, sed et de contrariis potestatibus. Auctoritatem quidem divinæ Scripturæ usquam nullam invenimus, quod vel angeli, vel si qui sint divini spiritus ministri Dei, vel animas habere, vel animæ dicantur : animantia tamen esse a quamplurimis sentiuntur. » Hieronymus epist. 65 ad Pammach., cap. 5 : « Nec Origenes unquam dixit ex angelis animas fieri, cum ipsos angelos nomen esse officii doceat, non naturæ ; in libris enim *Περὶ ἀρχῶν* et angelos, et thronos, et dominationes, potestates et rectores mundi et tenebrarum, et omne nomen quod nominatur non solum in præsenti sæculo, sed in futuro, dicit animas esse eorum corporum, quæ vel desiderio, vel ministerio susceperint. » Profecto non est promptum dictu quanam ratione animam angelis inesse posse senserit : nam quæreretur, anima illa corporeane sit, an contra. Corpoream dixisset utique, nam nihil præter Deum incorporeum ducit. Tenue ergo et monogrammum corpus ab alio longe tenuissimo et simplicissimo corpore animatum esse dicere debuisset. Sed paulo post, num. 2, angelos decernit meras esse animas. « De eo vero quod Dei anima in Scripturis nominatur, qualiter intelligi debeat, et sentire, et proferre difficile est ; semel enim simplicem illam naturam, et absque ullius abjectionis permistione profitemur : tamen quoquomodo sentiendum est, nominari interim Dei anima videtur ; de Christo vero non dubitatur. Et ideo non mihi videtur absurdum etiam de sanctis angelis, cæterisque cœlestibus virtutibus tale aliquid vel dicere, vel sentire : siquidem definitio illa animæ etiam in ipsos videtur incurrere. Quis enim rationabiliter sensibiles eos esse, vel mobiles poterit denegare ? Quod si recta ista videtur esse definitio, quod substantia rationabiliter sensibilis, et mobilis anima dicatur, videtur hæc eadem definitio etiam ad angelos pertinere. Quid enim aliud in illis quam sensus rationabilis et motus est ? Quorum autem una defi- A nitionis ratio est, horum sine dubio et eadem substantia est. » Tale aliquid habet lib. II *in Cantic. canticor.*, pag. 58 : « Et adhuc agnitionem sui anima requirat, si est aliquis ordo, aut sunt aliqui spiritus ejusdem substantiæ cum ipsa, alii vero non ejusdem, sed diversi ab ea, id est, si sunt et alii spiritus rationabiles, ut ipsa est, et alii carentes ratione : et si eadem est ipsius quæ et angelorum substantia, quoniam rationabile a rationabili nequaquam differre creditur. »

VII. Angelorum autem inter et dæmonum corpus discrimen aliquod tenuitatis constituit, quoniam graviora, vel subtiliora corpora, pro criminum modo, mentibus addita fuisse opinatus est, ut diximus. Postquam enim ob nequitiam dæmones cœlo sunt B exturbati, crassiore quodam corpore circumseptos esse existimavit. Sic ille tom. I *in Joan.*, num. 17 : Ὁ καλούμενος δράκων ἄξιος γεγένηται ἀποπεσὼν τῆς καθαρᾶς ζωῆς, πρὸ πάντων ἐνδεθῆναι ὕλῃ καὶ σώματι. Quod de diabolo statuit, de omnibus quoque dæmonibus intelligendum est. Atque hoc corpus crassius licet angelico, esse tamen dicit procemio lib. *Περὶ ἀρχῶν*, num. 8, « naturaliter subtile, et velut aura tenue, » ex aere nimirum rariore contextum. Quod in eo redarguit Hieronymus epist. 59, ad Avit., cap. 1. At eam tamen corporum diversitatem citra ullum naturæ discrimen Origenes admittit. Diabolum quippe inter et angelum ullam οὐσίας differentiam esse negat tom. XX *in Joan.*, num. 20. Nec repugnat quod scripsit lib. III *contra Cels.*, num. C 37 : Οἱ δὲ τοῦ Θεοῦ θεῖοι καὶ ἅγιοι ἄγγελοι ἄλλης εἰσὶ φύσεως, καὶ προαιρέσεως παρὰ τοὺς ἐπὶ γῆς πάντας δαίμονας. Aliud est enim φύσις, aliud οὐσία.

VIII. Atque singula hæc placita Patrum numerus defendit, qui ut in re incerta, neque definitionibus Ecclesiæ circumscripta, animo suo morigerati sunt. Corporeos esse angelos quinam ex illis putaverint, partim laudamus in observationibus nostris ad pag. 813 tomi XVII *Comment. Origenis in Matth.* Quibus addi possunt Justinus in *Dialog. cum Tryph.*; Clemens Alexandrinus *Pædag.* lib. I, cap. 6 ; Macarius hom. 4 ; Methodius apud Photium, cod. CCXXXIV ; Cyrillus lib. IX *in Joan.* ; Gennadius lib. *De dogmat. Eccles.*, cap. 11 et 12 ; Bernardus lib. V *De conside-* D *ratione* ad Eugenium, et alii complures. Quid quod eamdem sententiam in *Actis* septimæ synodi œcumenicæ, non definitam quidem, sed tamen expressam reperimus : adeo trita usu, et vetustissimorum theologorum consensu tralatitia fuit ea opinio.

Notavimus Origenem corpora licet angelis affingentem, eadem ipsis aliquando detrahere visum. Idem observare licet in Basilio qui quamvis corporeos angelos dixerit lib. *De Spiritu sancto*, cap. 16, et alibi, eosdem tamen corporis expertes esse lib. IV *contra Eunom.* affirmat. Unde vero orta est in Origene observata a nobis discrepantia, indidem illa quoque Basilii profecta est, ex vocum nempe abusu, et crassiorum corporum respectu. Optime Cæsarius *Dialog.* I, interrog. 48 . Ἀσώματοι μὲν

οὖν ἄγγελοι καθ' ἡμᾶς, σῶμα δὲ καθ' ἑαυτοὺς, ὡς ἄνεμος, ἢ πῦρ, ἢ καπνὸς, ἢ ἀήρ· σώματα γὰρ ὑπάρχουσι λεπτὰ, καὶ ἄϋλα, ἔξω τῆς ἡμετέρας παχύτητος· σώματα γὰρ ἐπουράνια, καὶ σώματα ἐπίγειά φησιν ὁ ἅγιος Ἀπόστολος. « Incorporei quidem sunt angeli secundum nos; corpus vero sunt secundum se, ut ventus, vel ignis, vel fumus, vel aer. Corpora enim sunt tenuia, materiæ expertia, extra nostram crassitudinem. Corpora enim cœlestia, et corpora terrestria dicit sanctus Apostolus [11]. » Cui simillimum illud est Cassiani *Collat.* VII, cap. 13 : « Licet enim pronuntiemus nonnullas esse spirituales naturas, ut sunt angeli, archangeli, cæteræque virtutes, ipsa quoque anima nostra, vel certe aer iste subtilis ; tamen incorporeæ nullatenus æstimandæ sunt. Habent enim secundum se corpus, quo subsistunt, licet multo tenuius quam nos. Nam sunt corpora secundum Apostoli sententiam ita dicentis : Et corpora cœlestia, et corpora terrestria [12]. » Apposite item Gregorius Magnus *Moral.*, cap. 3 : « Comparatione quidem nostrorum corporum angelos spiritus esse dicit; sed comparatione summi et incircumscripti Spiritus esse corpus. » Cui paria succinit Damascenus lib. II *De orthod fid.*, cap. 3. Hinc Augustinus sexcentis licet locis corpoream angelorum esse naturam propugnaverit, aliquando tamen *spiritualem*, et *intellectualem* eam appellat, quemadmodum Cassianus et Bernardus, qui non aliam tamen quam Augustinus opinionem persecuti sunt. Ipse quoque Tertullianus lib. *De carne Christi*, cap. 6, angelos « naturæ substantiæ spiritualis ; et si corporis alicujus, sui tamen generis » esse declarat.

Hæsitatio quoque illa Origenis, qua dubitat an præter corpus animam quoque angelis assignet, defenditur auctoritate Claudiani Mamerti Viennensis, et Fulgentii, quorum ille pronuntiat « constare angelum ex corpore et spiritu præcipua inter creaturas dignitate formato ; » hujus vero verba hæc sunt in libro *De Trinitate* : « Plane ex duplici eos (angelos) esse substantia asserunt magni et docti viri, id est ex spiritu incorporeo, quo a Dei contemplatione nunquam recedunt : et ex corpore, per quod ex tempore hominibus apparent. » At Augustinus præditos animis angelos esse negat, et post Augustinum Faustus Reiensis, qui hac ratione reprehenditur a Mamerto Viennensi, quod corpus sponte sua vivere non possit, nisi vitali spiritu ad vitam excitetur. Sed Mamertum sua videtur fefellisse ratio, nam vitalem ipsum spiritum vel incorporeum esse dicet, vel corporeum ; si incorporeum esse velit, quare non totam itidem angeli naturam pro incorporea admittat, causa non est ; si corporeum, at nullum corpus ex ejus sententia sponte sua vivere potest, ergo alio spiritu excitante vivescat necesse est. Eadem porro de tertio illo spiritu, atque idem de quarto, et sic in infinitum recurreret quæstio.

Quod angelos autem tenuioribus primum et æthereis, post lapsum vero crassioribus illigatos fuisse corporibus definivit Origenes, in eo consentientes habet Minutium Felicem, qui « istos spiritus simplicitatem substantiæ suæ perdidisse » decernit, et Augustinum qui sic disserit lib. III *De Genes. ad lit.*, cap. 10 : « Si autem transgressores illi, antequam transgrederentur, cœlestia corpora gerebant, neque hoc mirum est, si conversa sunt ex pœna in aeream qualitatem. »

Nunc vero, etsi expresse ab Ecclesia definitum non est, utrum angeli corporibus implicati sint, commune tamen hoc est ac receptum, et theologorum omnium consensu approbatum dogma, quod omni illos corpore spoliat, ut contrarium quisquis hodie affirmaverit, pro temerario et præfidenti habendus sit : postquam in id decretum consensit Lateranense concilium cap. 1 : « Creator omnium invisibilium et visibilium, spiritualium et corporalium, qui sua omnipotenti virtute simul ab initio temporis utramque de nihilo condidit creaturam, spiritualem et corporalem, angelicam videlicet et mundanam, ac deinde humanam,' quasi communem ex corpore et spiritu constitutam. » Quo decreto Origenistas peti S. Thomas existimabat.

IX. Porro quidquid de angelis tradidit Origenes, vel sacris vel profanis auctoribus utcunque defendere potuit. Corpus angelis ascribi videtur psal. CIII, 4 : « Qui facis angelos tuos spiritus, et ministros tuos ignem urentem. » Quæ quamvis aliter exponi possint, Deum nempe vento et igne, tanquam ministris et angelis, aliquando uti; et vento quidem, velut cum Josaphati et Ochosiæ naves contrivit [13]; vel cum adversus Jonam in Tharsis fugientem « misit ventum magnum in mare, et facta est tempestas magna in mari [14] ; » igne autem, velut cum « Dominus pluit super Sodomam et Gomorrham sulphur et ignem [15]; » vel cum « ignis egressus a Domino interfecit ducentos quinquaginta viros, qui offerebant incensum [16] : » nihilominus tamen ita exponitur a multis Davidicum illud : Qui angelis tuis spiritalem naturam et igneam tribuisti. Sic intellexit Tertullianus lib. II *contra Marcion.*, cap. 8 ; sic Hieronymus in VII *Daniel.* ; sic Severianus Gabalitanus homil. 4 ; sic ipse Origenes lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 8, num. 3. Confirmat interpretationem hanc nomen שרפים, quod primo angelorum ordini tribuitur. Vertit vocem illam Dionysius cap. 3 et 7 *De cœlesti hierarch.*, ἐμπρηστάς, et θερμαίνοντας. Gregorius vero homil. 34, *incendentes*, et *ardentes*, ut et Isidorus lib. VII *Origin.*, cap. 5. Hinc Severianus homil. 1 *De opificio mundi*, angelos ignem esse dicit : Οὐ γὰρ μόνον, inquit, τοῦτο τὸ πῦρ ἐστιν, ἀλλὰ καὶ αἱ ἄνω δυνάμεις πῦρ εἰσι, καὶ συγγενές ἐστι τὸ ἄνω πῦρ τούτου τοῦ παρ' ἡμῖν. « Non enim solus est hic ignis, sed et superiores virtutes ignis sunt, et cognatus est superior ille ignis hujus nostri. » Eodem quidem refert illud

[11] I Cor. XV, 40. [12] ibid. [13] II Par. XX, 37. [14] Jon. I, 4. [15] Gen. XIX, 24. [16] Num. XVI, 35.

prophetæ Joannes Damascenus lib. ii *De orthod. fide*, cap. 3 ; A sed spiritum et ignem materiæ ac corporis expertem angelos esse pertendit. Ex hoc psalmo inductus videtur Origenes ut ignea corpora angelis tribueret, cum præsertim deos Plato igneos esse decrevisset, ut est apud Laertium in *Platone* et *Aristotele*, qui subdit tamen paulo post asseverasse ipsum corpore Deum et anima carere, quod et alibi iterat. Atque hæc ita conciliari possunt, summum omnium conditorem ac moderatorem Deum corpore destitutum esse, secus autem inferiores deos supremi illius ministros. Quod plane ab Origene expressum est, cum Deo detraxit corpus, angelis adjunxit. Cætera ejus de angelis dogmata, e Platonicorum fere exedris derivata sunt.

B X. Offensionem quoque habuit quod Genesim explanans dixit, aquis quæ supra firmamentum sunt, et quæ infra, cœlestes infernasque virtutes tropice significari; atque hinc aquas illas ad laudes Domini dicendas provocari psal. CXLVIII, 4, et Dan. III, 60. Hæc quamvis allegorice dicta agnoscat Basilius homil 3 *in Hexaem.*, repudiat nihilominus, et tanquam somniorum conjecturis et anilibus fabulis similia redarguit. Redarguit et Epiphanius in epistola ad Joannem Jerosolymit., cap. 3, et hær. LXIV, cap. 4. Redarguit et Hieronymus epist. 61 ad Pammach., cap. 3. Redarguit et ex Basilii verbis Justinianus in epistola ad Menam, et in ea hunc contorquet anathematismum : Εἴ τις λέγει οὐρανὸν, καὶ ἥλιον, καὶ σελήνην, καὶ ἀστέρας, C καὶ ὕδατα τὰ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν ἐμψύχους καὶ ὑλικὰς (lege, λογικάς, quod vidit Gaudentius) εἶναί τινας δυνάμεις, ἀνάθεμα ἔστω. « Si quis dicit cœlum, et solem et lunam et stellas, et aquas quæ super cœlos sunt, animatas et rationales esse quasdam virtutes, anathema sit. » Quod et a Sophronio in epistola ad Sergium damnatur.

(30) Hujus quidem doctrinæ vestigia quædam reperisse mihi videor homil. 23 *in Luc.* : « Prophetæ quoque ipsi, inquit Origenes, et apostoli omne quod resonant, non solum hominibus, sed et angelis prædicant. Quod ut scias verum : « Attende, inquit, cœlum, et loquar [17] ; in conspectu angelorum psallam tibi [18] ; » et : « Laudate, cœli cœlorum, et aquæ quæ super cœlos sunt, nomen Domini [19]. » D Attamen in prima *in Genesim* homilia, num. 2, quæ de aquis illis superioribus et inferioribus agit, simile nihil offendas, sed consimiles allegorias, quibus cœlo et firmamento spiritalia et corporea significari vult ; aquis vero quæ sunt supra firmamentum, rerum cœlestium mysteria. Certe Nicetas lib. IV *Thesaur. orthodox. fid.*, hær. XXXI, aquas illas cum angelicis ordinibus Origenem nusquam contulisse ait, sed cum synagogis gentium : « Nec vero mirum, inquit, quod Origenes pleraque in Deum minus convenientia commentus et prolocutus, paradisum quoque et aquas, quæ tam infra quam supra firmamentum esse dicuntur, allegoricῶs exponat (hoc enim de ipso non parvus professorum veritatis numerus asserit) ; nec aquas cum nonnullis doctoribus Hebræis, tam priscis quam recentioribus, ad angelicos ordines refert, sed gentium synagogis accommodat, quæ quidem scaturientibus aquis similes in multijugas fides, et multifidas derivatæ et effusæ sunt, donec in unam Synagogam Christi apparitione per angusta confragosaque loca fluentes coaluerunt. » Quod palam de Origene prædicarunt viri graves, id inficiatur Nicetas, si modo fides interpretationi Latinæ adhibenda est. Notetur interim aquarum ἐπουρανίων expositionem ab Hebræis magistris profluxisse.

Ex superioribus colligi potest, hæc diversis modis ab Origene fuisse exposita ; multiplicibus et variis sensibus ex simplici litteræ contextu pro tempore erutis et evolutis, non destructo tamen et abolito litteræ sensu. Si minus ea placet excusatio, admittetur forsitan hæc altera, angelos intelligi ab Origene qui aquis præsunt, sicut universarum rerum præsides angelos finxit. Legatur decima ejus *in Jeremiam* homilia, num. 6, in qua doctrinam hanc explicat, atque ita concludit : Οὕτως δὴ ἐρῶ, καὶ γῆν λέγεσθαι τὸν ἐπὶ γῆς τεταγμένον ἄγγελον, καὶ ὕδωρ λέγεσθαι τὸν ἐπὶ ὕδατος τεταγμένον ἄγγελον, καθ' ὃ λέλεκται · *Εἴδοσάν σε ὕδατα, ὁ Θεὸς, εἴδοσάν σε ὕδατα.*

In Origenis sententiam fere concedit Gregorius Nyssenus lib. *in Hexaemeron* ; nam aquas illas quas ab aquis inferioribus Deum divisisse narrat Moyses secundo creationis die, cœlestes virtutes interpretatur ; at inferiores aquas pro malis angelis neutiquam accipere se declarat. Placuit quoque opinio isthæc Augustino lib. XIII *Confess.*, cap. 15. Tale etiam aliquid ad Origenis exemplum commentus est Isidorus *Origin.* lib. VII, cap. 5. « Unde, inquit, et post cœli creationem in principio reperitur : *Fiat firmamentum, et vocatum est firmamentum cœlum* [20] ; nimirum ostendens quod post ruinam angelorum malorum hi qui permanserunt, firmitatem æternæ perseverantiæ consecuti sunt, nullo jam lapsu aversi, nulla superbia cadentes, sed firmiter in Dei amore et contemplatione manentes, nihil aliud dulce habent, nisi eum a quo creati sunt. »

XI. De angelorum libertate, meritis, gratia, remuneratione ac pœnis multa Origenes ab Ecclesiæ norma deflexa excogitavit. Naturas quippe omnes ratione præditas unius esse ejusdemque speciei

[17] Deut. XXXII, 1. [18] Psal. CXXXVII, 1. [19] Psal. CXLVIII, 4. [20] Gen. I, 6, 8.

(30) *Hujus quidem doctrinæ vestigia quædam*, etc. Catenæ in psal. XXVIII, 3, aliud fragmentum exhibent, in quo clarius doctrina hæc exprimitur : Φωνὴ μὲν Κυρίου ἁπλῶς ἐπὶ τῶν ὑδάτων, αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος ἐπὶ ὑδάτων πολλῶν. Λογικὰς δὲ φύσεις νῦν σημαίνει τὰ ὕδατα. *Γενηθήτω*, φησὶ, *τὸ στερέωμα ἐν μέσῳ τοῦ ὕδατος, καὶ ἔστω διαχωρίζον.* « Vox quidem Domini simpliciter est super aquas ; ipse autem Dominus super aquas multas. Rationabiles naturæ hoc loco aquis significantur. *Fiat*, inquit, *firmamentum in medio aquæ, et sit dividens.* » Hæc exstant nostræ editionis tom. II, pag. 639.

credidit. Angelos autem bonos et malos, et animas hominibus ac sideribus inditas in eum censum retulit, ut supra ostensum est. Has ante mundum naturas a Deo conditas fuisse ratus est, ac bene vel male agendi facultate instructas, qua priusquam uterentur, νόας, hoc est *mentes* fuisse; sed statim ea usas, et diversis quidem modis, cum aliæ in vitium, in virtutem aliæ ferrentur, pro meritis esse habitas, et partim admisso scelere in profundum deturbatas, partim etiam propter leviores noxas e superioribus ordinibus dejectas ad inferiores transiisse, et ad animanda quoque hominum corpora esse demissas; adeo ut quocunque loco sint, acceptum id meritis suis referre debeant: ψυχὰς autem, hoc est *animas*, tunc evasisse, postquam ab amore Dei fuerunt ἀποψυγεῖσαι, hac vero arbitrii libertate etiamnum naturas illas rationales ita frui, sive humanis corporibus implicatæ, sive dæmones factæ sint, sive angelicum ordinem retineant, ut nova subinde peccata in se concipiant, vel virtutem amplectantur, et pro recte aut nequiter gestis, vel deprimantur in inferiora, vel ad superiora conscendant: permutari ergo ordines illos, et ex angelis homines, ex hominibus dæmones, et vicissim alios, aliosque evadere: diabolum a nequitia quidem ad meliora posse converti, sed nolle, et in perfidia sua destinatum obdurare. Gratiæ vero auxilium, quod angelos in sanctitate confirmat, et a peccatis prohibet; vel ejusdem gratiæ defectum, quo fit, ut a nequitia dæmones non emergant, nullo modo videtur agnoscere. Futurum autem aliquando putat, ut naturæ illæ omnes, sive angelorum, sive dæmonum, sive hominum, causam dicant coram Deo, et rerum a se gestarum rationem reddant, ac pro meritis exornentur; interim tamen varios illos ordines ac status pro virtutibus ac vitiis consequi.

XII. Summa hæc est Origenianæ de angelorum natura et meritis doctrinæ, quam conviciis suis Ecclesiæ Patres perfuderunt; Methodius præcipue in libro *De resurrectione*; Theophilus Alexandrinus *Paschal.* 1 et 2; Epiphanius in epist. ad Joan. Jerosolym., cap. 2, et hæres. LXIV, cap. 4; Nemesius *De natura hominis*, cap. 3; Leontius *Scholior. Act.* 10, cujus verba supra adduximus; Hieronymus cum alibi sæpe, tum maxime epist. 59, ad Avit., cap. 1, ubi præter alia insigne istud habet: « Cumque omnia vario sermone tractasset (Origenes) asserens diabolum non incapacem esse virtutis, et tamen necdum velle capere virtutem; ad extremum sermone latissimo disputavit angelum, sive animam, aut certe dæmonem, quos unius asserit esse naturæ, sed diversarum voluntatum, pro magnitudine negligentiæ et stultitiæ jumentum posse fieri: et pro dolore pœnarum, et ignis ardore, magis eligere ut brutum animal sit, et in aquis habitet et fluctibus, ac corpus assumere hujus vel illius pecoris: ut nobis non solum quadrupedum, sed et piscium corpora sint timenda. » Atque hanc de naturis rationalibus in jumentorum corpora demittendis opinionem inter præcipuos errores Origeni exprobrari solitos enumerat auctor anonymus apud Photium cod. CXVII. Enumerat et istum: Ὅτι ἐκ καταπτώσεως ἦλθον οἱ ἅγιοι (lego ἄγγελοι) εἰς τὸν κόσμον, ἀλλ' οὐ δι' ἑτέρων θεραπείαν. « Angelus in mundum ex lapsu, non propter aliorum obsequium venisse. » Justinianus prætereа in epistola ad quintam synodum, quam recitat Cedrenus, et Sophronius in epistola ad Sergium, ejusdem criminis Origenem arcessunt; arcessit denique et S. Thomas p. I, q. 64, a. 2, et in Expositione aurea *in Jobi caput* IV, cavendum ait ab hoc ejus errore, quo spiritus quoscunque creatos instabiles asseruit, et posse ad pravitatem perduci.

XIII. Consulendus ad hæc Maximus martyr in scholiis ad cap. 6 Dionysii *De ecclesiastic. hierarch.*, ubi animadversione dignum est quod ait ex Origene, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς παρατροπῆς ἕκαστον τῶν οὐρανίων ταγμάτων σώμασιν ἐνδεθῆναι λεπτοτέροις. « Pro criminis ratione unumquemque ordinum cœlestium corporibus tenuioribus illigari. » Contraria Maximo tradit Augustinus lib. XI *De civit. Dei*, cap. 23, sensisse dicens Origenem animas pro ratione peccatorum suorum graviora corpora induere; quod ita impugnat, id si sit, gravius dæmoni adjungi debere corpus quam homini, utpote qui plus peccarit. Dubitat profecto Origenes utra inferior sit dæmonis natura, an hominis (quam angelica etiam præstantiorem esse Tertullianus lib. II *contra Marcion.*, cap. 8, autumavit) proindeque definire non potest utram suscipit, qui graviorum scelerum reus fit: Ἐπίστησον δὲ, inquit tom. I *in Joan.*, num. 34, πότερον ἄνθρωπός ἐστι τὸ ἔσχατον, ἢ τὰ καλούμενα καταχθόνια, ὧν εἰσι καὶ οἱ δαίμονες, ἤτοι πάντες, ἤ τινες. Et paulo superius: Οὕτω καὶ τῷ λογικῷ καταβατέον ἐπὶ ἔσχατον λογικὸν, τάχα οὐκ ἄλλο τι τοῦ ἀνθρώπου τυγχάνον. Postremum hic locum hominibus assignat. Contra tom. XV *in Matth.*, num. 27, priorem locum angelis, posteriorem dæmonibus, medium hominibus tribuit: Οἱ δὲ ἄνθρωποι, ὅσον εἰς σύγκρισιν ἀγγέλων ἔσχατοι τυγχάνοντες, γίνονται ἀγγέλων πρῶτοι, τῶν μὴ τηρησάντων τὴν ἑαυτῶν ἀρχήν. Cum hominibus ergo quandoque dæmones, homines vero quandoque postponat dæmonibus, naturas rationales pro gravitate scelerum humanam induere naturam, et gravissimum corpus subire nonnunquam statuit, nonnunquam vero dæmonum naturam, subtiliusque corpus asciscere. Quin etiam dæmones novis admissis sceleribus homines fieri, et homines vicissim novarum culparum reos in dæmonum naturam et corpus transire asserit apud Hieronymum epist. 59 ad Avit., cap. 1: « Ita cuncta, inquit, variari (arbitramur) ut et qui nunc homo est, possit in alio mundo dæmon fieri; et qui dæmon est, et negligentius egerit, in crassiora corpora relegetur, id est, ut homo fiat. » Idem Hieronymus in illud Jerem. XXIX, 14: « Et reducam captivitatem vestram, et congregabo vos de universis gentibus, et de cunctis locis, ad quæ

expuli vos, dicit Dominus. Et reverti vos faciam de loco ad quem transmigrare vos feci. » Origenem, quem delirum interpretem appellat, somniare ait ruinam cœlestis Jerusalem his significari, et eos spectare vaticinium, qui inde dimissi in hoc mundo versantur, futurumque ut post LXX annos in locum pristinum restituantur, si modo id bonis suis operibus promeriti sint, utpote qui sponte in hæc corpora descendentes recte egerint : qui autem ad terrena hæc sese sponte demittere, et fratres suos imitari noluerint, idipsum passuros quod Sedeciæ ipsiusque populo comminatur Dominus, futurum nempe ut mittat in eos gladium, et famem, et pestem; « et det in vexationem universis regnis terræ, quo scilicet nequaquam homines, sed fiant aereæ potestates, et sint apud cunctos angelos qui præsint singulis provinciis in maledictionem, et in stuporem, in sibilum, et in opprobrium cunctis gentibus; et hoc eos idcirco passuros, quia verba prophetarum in cœlesti Jerusalem audire noluerint, qui eos hortabantur ut ad terrena descenderent, et corpus humilitatis assumerent, et acta pœnitentia post verum sabbatismum locum pristinum possiderent. »

XIV. Erroribus porro illis aspersa sunt Adamantii opera quæ exstant, quos si sigillatim indicare satagamus, abutemur otio nostro, et lectori fastidium movebimus. Illustria tamen seligenda sunt quædam, quo dictis nostris fides adjungatur. Tertio ergo libro Περὶ ἀρχῶν, cap. 5, num. 4, sic disputat : « Unius namque naturæ esse omnes rationabiles creaturas ex multis assertionibus comprobatur; per quod solum Dei justitia in omnibus earum dispensationibus defendi potest, dum unaquæque in semetipsa habet causas, quod in illo vel in illo vitæ ordine posita sit. » Hinc triplex enumerat rationabilium naturarum genus huc delapsarum, earum scilicet quæ gestis suis id fuerint promeritæ; aliarum quæ aspectabilium cupiditate raptæ sint; et illarum demum quæ etiam invitæ ad officia aliis exhibenda a Deo deputatæ sint, et in hæc loca relegatæ. Quibus hominum animas significat; tum angelos illos qui mulieres adamasse crediti sunt a plerisque [21]; ac angelos denique tutelæ hominum præfectos, vel eos quos a Deo non missos, in hunc mundum, doctrinam vel prophetiam promittentes venisse ait tom. XX *in Joan.*, num. 17. Priore autem Περὶ ἀρχῶν libro, cap. 6, num. 2 : « Ex his sane, inquit, qui in illo initio permanserunt, quod futuro fini simile esse descripsimus, quidam ex ipsis in ordinatione ac dispensatione mundi ordinem angelicum sortiuntur, alii virtutum, alii principatuum, alii potestatum... quæ omnia eis pro merito, et profectibus suis, quibus in Dei participationem imitationemque profecerant, æquo justoque judicio divina contulit Providentia. Hi vero qui de statu primæ beatitudinis moti quidem sunt, non tamen irremediabiliter moti, illis quos supra descripsimus sanctis beatisque ordinibus subjecti sunt ac regendi : quorum adjutorio usi, et institutionibus ac disciplinis salutaribus reformati, redire ac restitui ad statum beatitudinis possunt. Ex quibus existimo, prout ego sentire possum, hunc ordinem humani generis institutum, qui utique in futuro sæculo, vel supervenientibus sæculis, cum cœlum novum, et terra nova secundum Isaiam erit [22], restituetur in illam unitatem, quam promittit Dominus Jesus. » Et mox num. 3 : « Sciendum tamen est quosdam, qui ex uno principio, quod supra diximus, delapsi sunt, in tantam indignitatem ac malitiam se dedisse, ut indigni habiti sint institutione hac, vel eruditione, qua per carnem humanum genus adjutorio virtutum cœlestium instituitur atque eruditur; sed e contrario etiam adversarii atque repugnantes his qui erudiuntur atque imbuuntur, exsistunt. » Tum paulo inferius : « Interim tam in his quæ videntur, et temporalibus sæculis, quam in illis quæ non videntur, et æterna sunt, omnes isti pro ordine, pro ratione, pro modo, et meritorum dignitatibus dispensantur, ut alii in primis, alii in secundis, nonnulli etiam in ultimis temporibus, et per majora ac graviora supplicia, necnon et diuturna, ac multis, ut ita dicam, sæculis tolerata, asperioribus emendationibus reparati, et restituti eruditionibus primo angelicis, tum deinde etiam superiorum graduum virtutibus, et sic per singula ad superiora provecti, usque ad ea quæ sunt invisibilia et æterna perveniant, singulis videlicet quibusque cœlestium virtutum officiis quadam eruditionum specie peragratis. Ex quo, ut opinor, hoc consequentia ipsa videtur ostendere, unamquamque rationabilem naturam posse ab uno in alterum ordinem transeuntem per singulos in omnes, et ab omnibus in singulos pervenire, dum accessus profectuum defectuumve varios pro motibus vel conatibus propriis unusquisque pro liberi arbitrii facultate perpetitur. » Nonnulla ex his Græce descripta reperies in fine epistolæ Justiniani ad Menam et apud Maximum Constantinopolitanum, loco proxime citato. Has quoque conversiones et dignitatum ac ordinum permutationes statuit tom. XV *in Matth.*, num. 27. Tomo vero XIII, pag. 594, intricato licet, et a librariis fortasse corrupto sermone adversarias potestates propter offensiones hominibus præbitas corpora humana subire, in eoque pœnas luere tradit. Idem cap. 8 libri primi Περὶ ἀρχῶν, num. 1 et 4, paria repetendo, inculcat « angelorum officium nonnisi ex merito constare; » dæmones vero, « pro motibus suis et profectibus, quibus in scelere profecerunt, hos malitiæ sortitos esse gradus, » atque ita sese nequitiæ dedisse, ut jam libidini sit ac delectationi peccatum, et « ut revocari nolint, magis quam non possint, » Deo pro sua benignitate omnia ad beatitudinem attrahente et provocante : e rationalium

[21] Gen. VI, 2. [22] Isa. LXVI, 22.

vero naturarum ordine ad humanum genus explendum animas seligi, quæ post pie administratum vitæ tempus, in angelorum ordinem iterum assumuntur. De diabolo iterum lib. III *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 5 : « Destrui sane, inquit, novissimus inimicus ita intelligendus est, non ut substantia ejus, quæ a Deo facta est, pereat, sed ut propositum, et voluntas inimica, quæ non a Deo, sed ab ipso processit, intereat. » Homilia 23 *in Luc.* angelos illos, de quibus agitur Apoc. II et III peccasse, ideoque fuisse a Joanne reprehensos ait, ipsisque eum ac hominibus salutarem pœnitentiam prædicasse, quemadmodum et Servatorem. Hinc homil. 4 *in Ezech.*, num. 1, pag. 370, « Quando ergo, inquit, angeli prævaricantur, et alii sunt qui Dei præcepta custodiunt, et judicium præstolantur, non solum hominum, verum etiam Dei, ut frequenter diximus, tam de his quæ in Apocalypsim conscripta sunt, quam ex aliis innumerabilibus ; quare, inquam, non terræ et aeris judicium sit futurum ? » In Catenis regiis in Psalmos, ad psalm. XXXII, 6, verba hæc ipsi tribuuntur : Οὐ γὰρ νήπιοι κτισθέντες κατ' ὀλίγον μελέτῃ τῆς τοῦ πνεύματος ὑποδοχῆς γεγόνασιν ἄξιοι· ἀλλ' ἐν τῇ πρώτῃ συστάσει καὶ τῷ οἱονεὶ φυράματι τῆς οὐσίας αὐτῶν συγκαταβληθεῖσαν ἔσχον τὴν ἁγιότητα· διὸ καὶ δυσμετάθετοι πρὸς κακίαν εἰσὶν, εὐθὺς οἱονεὶ βαφῇ τῷ ἁγιασμῷ στομωθέντες. Et illa quoque ad psalm. CXVIII, 89, quæ aliæ tamen Catenæ Didymo ascribunt : Εἰ δὲ περὶ ἁγίων δυνάμεων φῇς, ἀγγέλων φημὶ καὶ ἀρχαγγέλων, καλῶς φῇς, ἀκίνητοι γὰρ, μᾶλλον δὲ δυσκίνητοί εἰσι πρὸς τὸ κακόν· τοῦτο γὰρ πείθει με λέγειν ὁ πεσὼν ἑωσφόρος δι' ἔπαρσιν. Sexcentis ad hæc locis angelos hominum custodiæ præfectos munus sibi impositum negligenter nonnunquam obire, et peccatorum ab hominibus admissorum conscios esse ac reos, proptereaque pœnis addictum iri definit. Illustris vero præ reliquis locus ille est e tom. XV *in Matth.*, num. 27, ubi postquam angelos non homine solum, sed et reliquo mundi opificio præstantiores et antiquiores esse dixit : Τόλμησαι, inquit, ἀποφήνασθαι ὅτι πολλοὶ μὲν ἀγγέλων, οἳ πρῶτοι ἦσαν ἀνθρώπων γίνονταί τινων ἀνθρώπων ἔσχατοι· πολλοὶ δὲ καὶ τῶν ἀνθρώπων, οἳ ἔσχατοι τῇ φύσει τυγχάνουσι τῶν ἀγγέλων, γίνονται διὰ τὸν βίον, καὶ τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον, τινῶν ἀγγέλων ἐν πρώτοις μὲν τεταγμένων, γενομένων δὲ ἔκ τινων αἰτιῶν ἐσχάτων, πρῶτοι. Quibus reliqua consentiunt. Illustris et iste e tom. II *in Joan.*, num. 17, in quo angeli et hominis nomen eidem subjecto nonnunquam attribui dicit, adeo ut homo angelus aliquando, et angelus vicissim homo appelletur. Tum subjicit : Καὶ ἔτι μᾶλλον παραμυθήσεται ὅτι ἐπὶ τῶν κρειττόνων δυνάμεων τὰ ὀνόματα οὐχὶ φύσεων ζώων ἐστὶν ὀνόματα, ἀλλὰ τάξεων, ὧν ἡδέ τις, καὶ ἡδὲ λογικὴ φύσις τέτευχεν ἀπὸ Θεοῦ· θρόνος γὰρ οὐκ εἶδος ζώου, οὐδὲ ἀρχὴ, οὐδὲ κυριότης, οὐδὲ ἐξουσία, ἀλλὰ ὀνόματα πραγμάτων, ἐφ' ὧν A ἐτάχθησαν οἱ οὕτω προσαγορευόμενοι, ὧν τὸ ὑποκείμενον οὐκ ἄλλο τί ἐστιν ἢ ἄνθρωπος, καὶ τῷ ὑποκειμένῳ συμβέβηκε τὸ θρόνῳ εἶναι, ἢ κυριότητι, ἢ ἀρχῇ, ἢ ἐξουσίᾳ· καὶ ἐν τῷ Ἰησοῦ δὲ τῷ τοῦ Ναυῆ κεῖται τό· Ὤφθη τῷ Ἰησοῦ ἄνθρωπος ἐν Ἱεριχῷ, ὅς φησιν· Ἐγὼ ἀρχιστράτηγος Κυρίου δυνάμεως νυνὶ παραγέγονα. Inde lux huic loco Hieronymi epist. 61 ad Pammach., cap. 5 : « Nec Origenes unquam dixit ex angelis animas fieri ; cum ipsos angelos nomen esse officii doceat, non naturæ. » Hoc est, non per naturæ conversionem angelus anima efficitur, ejusdem quippe naturæ sunt ; sed per officii commutationem, et quasi in aliud domicilium migrationem. Sed et tom. XVIII *in Joan.*, num. 58, existimare se ait divinitate Jesu stupefactos quosdam e dæmoni- B bus, pœnitentia ductos ad ipsum confugisse, quippe qui virtutis capaciores sint, quam homines ; cum spiritalis naturæ sint, homines vero corporeæ et crassioris. Inprimis vero perlegi velim locos Origenis ab Hieronymo depromptos epist. 59 ad Avit., cap. 1, in quibus rationis participes naturas jumentorum corporibus colligari propter delicta asserit ; dæmonum, hominum angelorumque naturas simul permutari ac permisceri ; siderum ipsorum animas, utpote ratione præditas, ob peccata his fuisse adjunctas corporibus, quæ vel plus, vel minus luceant, prout recte vel male se gesserunt.

Quod autem scribit Epiphanius in synopsi tomi I, lib. II, cap. 18, docuisse Origenem desituros ali- C quando angelos, sic intelligendum est, futuram olim rerum omnium conversionem et ἀποκατάστασιν, redituraque ad pristinum statum omnia, angelosque adeo ac dæmones eodem futuros loco quo fuerunt, antequam virtutibus suis vel peccatis ad angelorum, dæmonumve naturam adjungi meruissent. Recte id juxta Origenis sententiam exponit Justinianus in epistola ad quintam synodum, quam recitat Cedrenus.

XV. Verumtamen, perspicuis licet et illustribus testimoniis deliramenta ejusmodi Adamantius sæpe prodiderit, aliquando tamen, quasi Penelopæ telam retexens, priora videtur retractare. « Vide ergo, » inquit homil. 2 *in Levit.*, num. 3, « ne forte Jesus, quem Paulus [23] dicit pacificasse per sanguinem D suum, non solum quæ in terris, sed et quæ in cœlis sunt, idem ipse sit vitulus, qui in cœlis quidem non pro peccato, sed et pro munere oblatus est : in terris autem, ubi ab Adam usque ad Moysen regnavit peccatum, oblatus sit pro peccato. Et hoc est passum esse extra castra. » Ex hujus loci contextu, si quis attendat, efficitur illud, in cœlo peccatum non admitti. Homilia quoque *in Num.* XIII, num. 7, cum quæsiisset, cur ne a Balaamo dæmones invocentur, prohibet Deus ; respondet idcirco factum illud, quod vel arbitrii fuisset dæmonibus relinquenda libertas, eorumque furoribus et intemperiis permittendus populus Dei ; vel arbitrii

[23] Coloss. I, 20.

libertate spoliandi fuissent iidem, ne in Israelitas impotenter desævirent. Postremum hoc si fuisset, « hoc erat, inquit, damnasse rationabilem creaturam, et ante tempus intulisse judicium, et impedisse omnibus, qui adversum eos in agone poterant coronari. » Quasi dæmones in judicio adversus se olim statuendo jus libertatis tandem aliquando amissuri sint. Quod quamvis non liquido ex superioribus, neque necessaria consequentia cogatur, eo tamen videtur loci hujus inclinare sententia, et a prioribus placitis recedere. Cum præsertim lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 1, de angelorum libertate accuratius acturus, et dogmata supra ventilata fuse propositurus, ita proloquatur : « Quæ quidem a nobis etiam cum magno metu et cautela dicuntur, discutientibus magis et pertractantibus, quam pro certo ac definito statuentibus. Indicatum namque a nobis in superioribus est, quæ sint de quibus manifesto dogmate terminandum sit, quod et pro viribus nos fecisse puto, cum de Trinitate loqueremur. Nunc autem disputandi specie magis, quam definiendi, prout possumus, exercemur ; » cumque cap. 8, num. 3, hujus libri sic disputet : « Secundum nos vero nihil est in omni rationabili creatura, quod non tam boni quam mali sit capax : sed non continuo quia dicimus nullam esse naturam quæ non possit recipere malum, idcirco confirmamus omnem naturam recepisse malum, id est, malam esse effectam : sicut est dicere quod omnis hominis natura recipit ut possit navigare, non tamen ex eo etiam omnis homo navigabit : et iterum omni homini possibile est discere artem grammaticam et medicinam ; non tamen idcirco ostenditur omnis homo vel medicus esse, vel grammaticus : ita si dicimus nullam esse naturam quæ non possit recipere malum, non tamen continuo etiam recepisse malum designatur. Secundum nos namque ne diabolus quidem ipse incapax fuit boni ; non tamen idcirco quia potuit recipere bonum, etiam voluit, vel virtuti operam dedit : » et paulo post, num. 4 : « Et est alter iste ordo rationabilis creaturæ, qui se ita præceps nequitiæ dedit, ut revocari nolit magis quam non possit, dum scelerum rabies jam libido est, et delectat ; » et cum lib. V *Commentar. in Epist. ad Rom.*, num. 10, pag. 568, postquam libertatis voluntate præditam esse naturam quamlibet rationis compotem confessus est, non ea perinde uti doceat : « Quid autem sit, inquit, quod in futuris sæculis teneat arbitrii libertatem, ne rursum corruat in peccatum, brevi nos sermone Apostolus docet, dicens : *Charitas nunquam cadit* [24] ; idcirco enim et fide et spe major charitas dicitur, quia sola erit per quam delinqui ultra non poterit ; » deinde subjiciat : « Et ideo merito charitas, quæ sola omnium major est, omnem creaturam continebit a lapsu. Tunc erit Deus omnia in omnibus [25] ; » quod Apostoli auctoritate confirmat, qui nulla re, quantumlibet gravi et molesta, a Christi charitate sese divelli posse declarat : cumque tomo XVII *in Matthæum*, num. 30, cum quæreret annon homines pietate insignes angeli evadant, dubitantem se et incertum hæc perscrutari dicat : cumque alio loco, postquam de angelis quid sentiret explicavit, talia subnectat : « Hæc juxta nostram sententiam non sint dogmata, sed quæsita tantum, atque projecta, ne penitus intractata viderentur (31). »

XVI. Jam vero ecqui damnosæ huic causæ suffragentur, inquiramus. Ac primum angelos et homines hypostasi quidem discrepare, at eamdem habere naturam dixit Joannes Damascen. lib. *De duabus voluntatibus*. Ejusdem vero esse angelos inter se naturæ tanto consensu Patres affirmarunt, ut hanc fuisse Ecclesiæ universæ doctrinam a nonnullis proditum sit : bene autem vel male agere posse angelos et dæmones, post Origenem viri graves opinati sunt. Ambrosius hunc exponens Pauli locum ad Ephes. III, 10, dæmones ab errore revocari posse per Ecclesiam, et a diaboli consortio segregari censuit. Hieronymus in ejusdem Epistolæ cap. 1, vers. 22 : « Cur autem omnia, inquit, id est angeli, throni, dominationes, potestates, et virtutes cæteræ, quæ nunquam fuerunt contrariæ Deo, ejus pedibus subjiciantur, videtur obscurum. Potest itaque responderi quod absque peccato nullus sit [26], et sidera ipsa non sint munda coram Deo [27], omnisque creatura paveat Creatoris adventum. Unde et crux Salvatoris non solum ea quæ in terra, sed etiam ea quæ in cœlis erant purgasse perhibetur ; » et paulo superius in hujus capitis vers. 20 : « Si autem sunt principatus, et potestates, et virtutes, et dominationes, necesse est ut et subjectos habeant, et timentes se, et servientes sibi, et eos qui sua fortitudine roborentur. Quæ distributiones officiorum, non solum impræsentiarum, sed etiam in futuro sæculo erunt, ut per singulos profectus, et honores, et ascensiones, et descensiones, vel crescat aliquis, vel decrescat, et sub alia atque alia potestate, virtute, principatu et dominatione fiat. » Atque hæc cum Rufini reprehensionibus et censuris exagitata fuissent, sic excusare conatur Hieronymus (32) : « Sin autem putat et idcirco me Origenem sequi, quia profectus et honores, ascensiones et descensiones ; incrementa et imminutiones in expositione mea posui, sciat multum interesse, de angelis, et seraphim, et cherubim dicere dæmones, et homines fieri, quod affirmat Origenes, et ipsos inter se angelos diversa officiorum genera esse sortitos, quod Ecclesiæ non repugnat. Quomodo et inter homines ordo dignitatum ex laboris varietate diversus est, cum episcopus et presbyter, et omnis ec-

[24] I Cor. XIII, 8. [25] I Cor. XV, 28. [26] Job XV, 14. [27] Job XXV, 5.

(31) Origen. apud Hier. epist. 59 ad Avit., cap. 1.

(32) *Apol. adv. Ruf.* lib. I, cap. 6.

clesiasticus gradus habeat ordinem suum, et tamen omnes homines sunt : sic et inter angelos merita esse diversa, et tamen in angelica omnes persistere dignitate, nec de angelis homines fieri, nec rursum homines in angelos reformari. » Hoc Origenis inter et Hieronymi doctrinam interest, quod unius esse naturæ angelos et animas ille autumarit : at pro meritis, gradibus fuisse diversis constitutos, et varia obiisse officia, quæ tamen subinde pro meritorum ratione permutentur, vel altius ascendendo, vel ad inferiora prolabendo : atque hujus vicissitudinis gradus esse angelorum, hominum ac dæmonum naturam. Hieronymus vero angelorum quidem naturam ab humana secrevit, sed varios illos gradus et ordines angelis pro virtutibus et meritis ita assignatos existimavit, ut ad superiora etiamnum aspirent, et bene agendo perveniant, vel male agendo ad inferiora devolvantur, et alii aliique vel potestati, vel principatui subjiciantur, futurasque etiam hujusmodi permutationes in æternum, sed intra naturæ angelicæ fines.

Angelos ægre quidem, sed peccare tamen posse sciscit Basilius homil. *in psalm.* XXXII : Δυσμεταθέτους εἶναι πρὸς κακίαν, τὸ μόνιμον εἰς ἀρετὴν τῇ δωρεᾷ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἔχοντας. « Ægre ad malitiam converti posse, constantiam illam in virtute beneficio sancti Spiritus habentes. » Maximus in cap. 11 Dionysii *De cœlest. hierarch.*, quod gratiæ divinæ acceptum erat referendum, ad angelorum affectum, et comparatum quemdam habitum retulit, quod plane Origenianum est : Ἔστιν οὖν, inquit, ἐπιχειρήσαντα εἰπεῖν εὐσεβῶς, ὅτι ὁ Θεὸς προειδὼς αὐτῶν τὴν τῆς ἐφέσεως κίνησιν, καὶ τὰς αὐτῶν τάξεις ἀξίας αὐτῶν παρήγαγεν· ἐξ ὧν οὐκ ἂν εἴποι τις αὐτὰς δύνασθαι ἐκπεσεῖν, διὰ τὴν ἕξιν τινὰ κτήσασθαι πρὸς τὸ ἀγαθὸν, διὰ τῆς ἄγαν θελήσεως· τοὺς δὲ ἀγγέλους, τουτέστι τοὺς τελευταίους διακόσμους ἐνδέχεσθαι ἴσως, καὶ ἐπὶ τὸ χεῖρον τραπῆναι· εἶπεν αὐτοὺς γὰρ περικοσμίους, ἐξ ὧν οἶμαι, καὶ τὸν διάβολόν ποτε εἶναι πρὸ τοῦ μὴ ἐκπεσεῖν. « Licet enim pie dicere aggredi, Deum illorum cupiditatis motum prævidentem, ordines illorum ipsis dignos induxisse : ex quibus nemo quidem dixerit excidere ipsos posse ; propterea quod habitum quemdam ad bonum obtinent ex vehementi desiderio : angelos vero, postremos nempe ordines ad nequitiam fortasse converti posse. Eos quippe dixit circummundanos ; ex quibus existimo fuisse aliquando diabolum, priusquam decideret. » Quæ e Gregorio Nazianzeno aliqua ex parte Maximus videtur transtulisse : is enim cum alibi, tum orat. 38, μὴ ἀκινήτους, ἀλλὰ δυσκινήτους angelos esse vult, quod a Deo valde ob propinquitatem illustrentur : hæc autem inferiora quæ peccatis obnoxia sunt, secundaria tantum luce frui. Simile est illud Nemesii lib. *De natura hominis*, cap. 41 : Πάλιν δὲ τούτων τῶν ἀΰλων ὅσαι μὲν ἐν τοῖς περιγείοις εἰσὶ τῇ κοινωνίᾳ τῇ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους περὶ τὰ πρακτέα καταγινόμεναι, μᾶλλόν εἰσι τῶν ἄλλων τρεπταί· ὅσαι δὲ δι' ἀκρότητα φύσεως τῷ Θεῷ κατὰ σχέσιν πλησιάζουσι, καὶ τῇ τούτου κατανοήσει τὸ μακάριον καρποῦνται πρὸς ἑαυτὰς καὶ τὸν Θεὸν μόνον ἐστραμμέναι, τῶν μὲν πρακτῶν καὶ τῆς ὕλης παντάπασιν ἑαυτὰς ἀπηλλοτρίωσαν, τῇ δὲ θεωρίᾳ καὶ τῷ Θεῷ προσῳκείωσαν, μένουσιν ἄτρεπτοι. « Rursum ex his quæ materiæ expertes sunt, quæcunque in locis terræ propinquis versantur, ob societatem quam habent cum hominibus circa res gerendas occupantur, cæteris mutabiliores sunt. Quæcunque autem propter naturæ præstantiam ad Deum per affectum accedunt, et per illius contemplationem beatitudine fruuntur; ad seipsos et Deum solum conversæ, a rebus agendis et materia omnino se ipsæ segregarunt ; contemplationi vero et Deo se conjunxerunt, immutabiles manent. » Quid quod Joannes Damascenus lib. III *De orthod. fid.*, cap. 4, angelum eum peccasse et in tartarum detrusum fuisse docet, qui terrestris ordinis principatum tenebat, cuique custodiendæ terræ cura a Deo commissa fuerat ? Germanissimum vero Origenismum sapiunt illa Evagrii : Ἕκαστον τάγμα τῶν οὐρανίων δυνάμεων, ἢ ὅλον ἐκ τῶν κάτω, ἢ ὅλον ἐπὶ τῶν ἄνω, ἢ ἐκ τῶν ἄνω καὶ ἐπὶ τῶν κάτω συνέστηκε. « Unusquisque ordo virtutum cœlestium, aut totus ex inferioribus, aut totus ex superioribus, vel ex superioribus et inferioribus constat. » Multo vero magis illa : Ἐξ ἀγγελικῆς καταστάσεως καὶ ἀρχαγγελικῆς ψυχικὴ κατάστασις γίνεται· ἐκ δὲ τῆς ψυχικῆς δαιμονιώδης καὶ ἀνθρωπίνη· ἐκ δὲ τῆς ἀνθρωπίνης ἄγγελοι πάλιν καὶ δαίμονες γίνονται. « Ex angelico ordine, et archangelico animalis ordo exsistit : ex animali autem dæmoniacus et humanus : ex humano autem angeli rursus dæmonesque fiunt. » Utrumque locum adducit Maximus in cap. 6 Dionysii *De eccles. hierarch.* Favet eidem opinioni de angelorum progressibus et conversionibus sententia quædam Tertulliano ab Augustino (33) afficta, quæ animas hominum nequam post mortem in dæmones conversum iri decernit. Quanquam in Tertullianistas crimen istud derivat Isidorus lib. VIII *Origin.*, cap. 6. Hic ipse quem dico Hispalensis Isidorus nonnulla habet Origenismum olentia lib. VII *Origin.*, cap. 5, « Angelorum autem vocabulum, officii nomen est, non naturæ, » cujus pronuntiati rationem hanc affert, « Semper enim spiritus sunt, sed cum mittuntur, vocantur angeli. » Vere, sed de nomine quæstionem habet Isidorus. Origenes autem eamdem locutionem alio sensu usurpavit ; id enim sibi voluit naturas illas quæ angelica dignitate fruuntur, non id natalium jure fuisse consecutas, sed virtutibus suis fuisse promeritas. Subdit deinde Isidorus : « Unicuique etiam, sicut prædictum est, propria officia sunt injuncta, quæ eos promeruisse in mundi constat exordio. » Plane Ὠριγενικῶς.

XVII. Nec suffragiis modo, sed ratione etiam pu-

(33) August., lib. *De hæres.*, cap. 86.

gnare potest Origenes, et aliqna saltem doctrinæ suæ capita defendere. Nam ordinum et graduum illa, quam dixi, permutatio eatenus admitti potest, si servato naturarum in hominibus et angelis discrimine, homines per gratiam, parem angelis beatitudinis et gloriæ gradum consequi posse dicamus. Probat autem istud angelicus doctor part. I, quæst. 108, atque illud esse dicit, « Homines ad ordines angelorum assumi. » Huic vero Hieronymi criminationi, qua eo progressum Origenem queritur, ut rationis participes animas in brutorum corpora devolvi opinatus sit, opponi posset illud Origenis testimonium e lib. I Περὶ ἀρχῶν, cap. 7, num. 4, pag. 76, nisi Rufini interpretis dubia esset fides : « Illa sane nos nequaquam recipienda censemus, quæ et a quibusdam superfluo vel requiri vel astrui solent, id est, quod animæ in tantum sui decessum veniant, ut naturæ rationalis ac dignitatis oblitæ etiam in ordinem irrationabilium animantium, vel bestiarum, vel pecudum devolvantur .... Quæ nos non solum non suscipimus ; sed et omnes has assertiones eorum contra fidem nostram venientes refutamus atque respuimus. » Atque hæc enucleatius persequemur infra, cum Origenis de metempsychosi documenta scrutabimur.

Ex superioribus Adamantii circa angelici arbitrii libertatem, et etiamnum perseverantem bene vel male agendi facultatem placitis consectaria videntur illa duo ; aliorum adhortationibus, exemplis, et institutionibus ad meliora proficere posse angelos, et mortis Christi beneficio gaudere ; alterum, gestorum rationem olim reddituros, et extremo examini ac judicio subditum iri. Prius illud partim jam supra attigimus, cum ageremus de taxatione sanguinis Christi (ut scholastico more loquar) et utrum ad angelos effusi Christi sanguinis gratiam prorogaverit Origenes quæreremus. Nunc vero ecquid alienis præceptis informari eos, et ad virtutem arrigi, vel institutionibus erudiri autumaverit, perpendamus.

XVIII. Pauli apostoli ad Ephesios scribentis verba hæc sunt [28] : « Mihi omnium sanctorum minimo data est gratia hæc in gentibus, evangelizare investigabiles divitias Christi, et illuminare omnes quæ sit dispensatio sacramenti absconditi a sæculis in Deo qui omnia creavit, ut innotescat nunc principatibus et potestatibus in cœlestibus per Ecclesiam multiformis sapientia Dei. » Hæc antiquis Ecclesiæ Patribus causam dederunt, cur crederent pleraque Dei mysteria angelos per Ecclesiam didicisse, non ea quidem quæ Dei naturæ necessario insunt ; illa siquidem cognoverunt omnes, cum semel iis contuendi Dei facultas concessa est ; sed quæ libere Deus et forinsecus operatur, eorum demum cognitionem fuisse per Ecclesiam adeptos. Gregorius Nyssenus homil. 8 *in Cantic.* ita Pauli locum interpretatur, summam et admirabilem Dei potestatem, qua omnia de nihilo solo verbo condidit, angelos quidem absque Ecclesiæ ope intellexisse : cognovisse vero per Ecclesiam Incarnationis, redemptionis, crucis et mortis Christi mysteria. Tum dubitans proponit ecquid in Ecclesia quæ Christi corpus est, utpote ejus sponsa, sponsum ipsum hactenus sibi non visum conspexerint. Chrysostomus præterea, cum alibi, tum memoratam Pauli sententiam commentariis suis illustrans, liquido declarat angelos rerum sibi antea occultarum et ignotarum notitiam ex ipso apostolorum ore comparasse, et in iis rebus præcipuam fuisse gentium ad Christi fidem conversionem, angelis antea ignoratam. Accedit ad eamdem opinionem Hieronymus lib. II *in Epist. ad Ephes.*, cap. III, v. 10, et multiplicem illam sapientiam angelis ignoratam vitæ Christi mysteriis contineri docet. Hos alii complures secuti sunt. At cum nonnulli ex iis sic eruditos crediderint per Ecclesiam angelos, quasi rerum testes et conscios, quæ sententia ad veritatem propius accedit ; alii quasi discipulos ; posterioris hujus dogmatis auctor fuisse videtur Origenes. Sic enim perorat homil. 23 *in Luc.* : « Docet igitur Salvator noster, et Spiritus sanctus qui locutus est in prophetis, non solum homines, sed etiam angelos et virtutes invisibiles. Quid loquar de Salvatore? Prophetæ quoque ipsi et apostoli, omne quod resonant, non solum hominibus, sed et angelis prædicant. Quod ut scias verum : *Attende*, inquit, *cœlum, et loquar* [29] ; *In conspectu angelorum psallam tibi* [30] ; et : *Laudate Dominum, cœli cœlorum, et aquæ quæ super cœlos sunt, laudent nomen Domini* [31] ; et : *Laudent eum angeli* ; et : *In omni loco potestatis ejus benedic, anima mea, Domino* [32]. Invenies in plurimis locis, et maxime in Psalmis, et ad angelos sermonem fieri, data homini potestate, ei tamen qui Spiritum sanctum habet, ut et angelos alloquatur. E quibus unum exemplum donam, ut sciamus angelos quoque humanis vocibus erudiri. Scriptum est in Apocalypsi Joannis [33] : *Angelo Ephesiorum Ecclesiæ scribe : Habeo aliquid contra te* ; et rursum [34] : *Angelo Ecclesiæ Pergami scribe : Habeo quidpiam contra te.* Certe homo est qui scribit angelis, et aliquid præcipit. » Item lib. VIII *in Epist. ad Rom.*, num. 10 : « Nunquidnam tanquam servus bonus et fidelis [35], qui in pauca fuerat fidelis, sciebat se super multa constituendum, et Apostolum futurum etiam post exitum suum, non solum gentium ; sed et Israelitarum, et aliorum fortassis invisibilium, ibi ubi benedicunt spiritus et animæ justorum Dominum [36], hymnum dicunt, et superexaltant eum in sæcula ? » De doctrina illa angelis a Christo tradita supra jam disputavimus ; de ea vero quam a prophetis et apostolis acceperunt ipsi, sic pio unicuique sentiendum est, non quidem hominibus prius revelatum fuisse et retectum quam angelis Incarnationis mysterium, quod cum Scripturæ sacræ testimoniis manifeste pugnat ; sed non integram tamen hujus cognitionem ;

[28] Ephes. III, 8-10. [29] Deut. XXXII, 1. [30] Psal. CXXXVII, 1. [31] Psal. CXLVIII, 4, 5. [32] Psal. CII, 22. [33] Apoc. II, vers 1, 4. [34] ibid. 14. [35] Matth. XXV, 21. [36] Dan. III, 86.

bonorum autem quæ ex eo consequi debebant, gentium puta conversionis Chrysostomo memoratæ, fere nullam ; temporis vero postremi judicii nullam omnino habuisse.

XIX. De judicio autem in angelos reddendo quodcunque decernit Origenes, ad angelos hominum custodiæ præfectos fere pertinet. Nam sive quibus Ecclesiarum gubernatio commissa est, sive quibus gentium, vel singulorum hominum deputata est custodia, eos administrati muneris rationem, haud secus ac homines, reddituros definit. Duplicis autem generis judicia in illos a Deo exerceri docet; alia, quotiescunque homines curæ suæ permissi recte, maleve se gerunt; aliud vero, cum supremo arbitrio de rerum universarum summa Deus judicabit. Utrique autem judiciorum generi suas videtur assignasse pœnas, sua præmia; ac prioribus quidem, pro obito recte officio, laudes et gloriam ; pro re male gesta, ignominiam et dedecus : posteriori vero, pro meritorum ratione, diuturniorem et clariorem, vel obscuriorem et breviorem, vel nullam, vel æternam Dei visionem. Quæ quanquam non distincte apud illum expressa invenias, ex ejus tamen assertionibus facile deducuntur. Homilia *in Num.* xx, num. 3, pluribus argumentum illud edisserit, et angelos unicuique nostrum gubernando delegatos, aut Ecclesiarum regimini adhibitos, vel pro hominum sibi traditorum bene gestis collaudatum, vel pro peccatis culpatum ac confutatum iri affirmat; idque ex eo probat Apocalypseos capite ii, in quo Asiaticarum Ecclesiarum angeli laudibus et reprehensionibus pro meritis excipiuntur : « Venient enim, » inquit num. 4, « angeli ad judicium nobiscum, et stabunt pro nobis ante Solem justitiæ, ne forte aliquis etiam ex ipsis causæ fuerit, quod nos deliquimus; ne forte minus erga nos operis et laboris expenderint, quo nos a peccatorum labe revocarint. » Eadem probationibus confirmat, et repetit homil. 13 *in Luc.*, atque ita concludit : « Porro frequenter evenit ut nobis laborantibus ipsi suum officium non expleant, et in culpis sint. » At homilia in idem Evangelium 35, non hominum omnium angelos faciem Patris qui in cœlo est videre dicit, sed eorum duntaxat qui Ecclesiæ nomen dederunt; tum ait postmodum · « Quomodo enim si per curam eorum et industriam salus hominibus comparatur, faciem Patris semper attendunt : sic si per negligentiam eorum homo corruerit, etiam sui periculi rem esse non nesciunt. » Et paulo inferius : « Ignominia angelo est, si homo justus creditus fuerit, et peccaverit : ut e contrario gloria est angelo, si creditus sibi saltem minimus in Ecclesia fuerit. Videbunt enim non aliquando, sed semper faciem Patris qui est in cœlis, cum alii semper non videant. Secundum meritum enim eorum, quorum angeli sunt, aut semper, aut

A nunquam, vel parum, vel plus faciem Dei angeli contemplabuntur. »

At non angelos solum tutores, sed alios etiam quicunque peccatis se alligant in judicium sistendos pronuntiat homil. 4 *in Ezech.*, num. 1, pag. 370 : « Quando ergo, inquit, angeli prævaricantur, et alii sunt qui Dei præcepta custodiunt, et judicium præstolantur, non solum hominum, verum etiam Dei, ut frequenter diximus tam de his quæ in Apocalypsi conscripta sunt, quam et ex aliis innumerabilibus, quare, inquam, non terræ et aeris judicium sit futurum? »

XX. Angelos reprehensionibus ac conviciis incessi, cum provinciam susceptam male administrant, cur crederet Origenes, ex eo videtur adductus, quod
B Apocalypsis secundo et tertio capite scriptum est, uti notavimus. Cur autem postremum quoque subituros judicium existimaverit, causæ fuisse videtur locus ille Pauli, quem protulimus ex I Cor. vi, 3, « Nescitis quoniam angelos judicabimus? » qui de bonis tamen angelis nihilo magis intelligendus est, quam ille Petri, ex altera ejus Epistola, cap. ii, v. 4 : « Si enim Deus angelis peccantibus non pepercit, sed rudentibus inferni detractos in tartarum tradidit cruciandos in judicium reservari; » et ille Judæ vers. 6 : « Angelos vero qui non servaverunt suum principatum, sed reliquerunt suum domicilium, in judicium magni diei, vinculis æternis sub caligine reservavit. » Retulit tamen ad angelos bonos Pauli-
C num istud Tertullianus in libro *De fuga*, cap. 10 : « Times hominem, inquit, Christiane, quem timeri oportet ab angelis, siquidem angelos judicaturus es : quem timeri oportet a dæmoniis, siquidem et in dæmones accepisti potestatem. »

XXI. Origenis sententiam mollire satagit S. Thomas part. i, quæst. 113, art. 7, et post illum Genebrardus in *Collectaneis*, cap. 6, quasi id sibi voluerit, « angelos duci in judicium pro peccatis hominum, non quasi reos, sed quasi testes, ad convincendum homines de eorum ignavia. » Hanc responsionem fulcire conatur Genebrardus homilia Origenis undecima *in Num.*, num. 3, in qua habentur nonnulla superioribus dissona: in extremo nempe judicio adfuturos quidem angelos cum ho-
D minibus, sed examen et judicium nequaquam subituros. Operæ pretium fuerit verba ipsa adducere. « Igitur unusquisque angelorum in consummatione sæculi aderit in judicio, educens eos secum quibus præfuit, quos adjuvit, quos instruxit, pro quibus semper vidit faciem Patris qui in cœlis est. Et puto etiam ibi inquisitionem futuram, non quidem an culturæ hominum angelus defuerit, sed an culturæ angelicæ nequaquam digne segnitia humana responderit (34). » Tum deinde locum illum Paul exponit I Cor. vi, 3, ex quo ad figmentum illud de judi-

(34) Post verbum, « responderit, » in mss. codicibus additur : « Erit ergo et in hoc judicium Dei, utrum negligentia aliqua ministrorum spirituum qui ad ministerium et adjutorium missi sunt propter eos qui hæreditatem capiunt salutis, an eorum qui ab iis juvantur ignavia tam multi lapsus vitæ humanæ proveniant. » Hæc si legisset Huetius, non tam fidenter asseruisset in his Origenem pro more suo

cio in angelos statuendo procudendum fuit inductus : « Quod si ita est, inquit, erit ergo etiam inter angelos et homines judicium Dei; et fortassis judicabuntur aliqui cum Paulo, et conferentur laboribus ejus, et fructibus qui ex multitudine credentium veniunt : et forte invenietur in laboribus superior etiam aliquibus angelis; et ideo nimirum dicebat : *An nescitis quia angelos judicabimus*[27]? Non quod ipse Paulus judicet angelos, sed quod opus Pauli quod egit in Evangelio, et erga animas credentium, judicabit aliquos : non enim omnes, sed aliquos angelorum. » Quorum germana sunt et ista e tom. x *in Matth.* vi, num. 13 : Τούτοις δὲ οὐκ ἀκολουθεῖ, ὅπερ οἴονταί τινες, ὅτι καὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων εἰσὶ κρείττους οἱ ἄνθρωποι οἱ ἐν Χριστῷ σωζόμενοι· πῶς γὰρ δύνανται οἱ ὑπὸ ἁγίων ἀγγέλων εἰς ἄγγη βαλλόμενοι τοῖς βάλλουσιν εἰς τὰ ἄγγη παραβάλλεσθαι, ὑπὸ τὴν ἐκείνων τεταγμένοι ἐξουσίαν; Ταῦτα δέ φαμεν οὐκ ἀγνοοῦντές τινων ἀγγέλων, τῶν μὴ τοιαύτην οἰκονομίαν ἐγκεχειρισμένων, ἀλλ' οὐδὲ τούτων πάντων διαφέρειν τοὺς ἐν Χριστῷ σωθησομένους ἀνθρώπους· ἀνέγνωμεν γὰρ καὶ τό· εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι, ἔνθα οὐκ εἴρηται, πάντες ἄγγελοι. Οἴδαμεν καὶ τό· ἀγγέλους κρινοῦμεν, ὅπου μὴ λέλεκται, πάντας ἀγγέλους. In his Origenes prodit animi sui levitatem et inconstantiam pro more suo. Quisquis autem ad locum alterum, quem sua responsione diluere conatur Thomas, caute attenderit, ejus exceptionem parum probabit. Talia illa sunt homil. 24 *in Num.*, num. 3 : « Sæpe diximus animarum, quæ in Ecclesia Dei sunt, curam procurationemque haberi per angelos, quosque etiam ad judicium venire cum hominibus ostendimus, ut illo divino constet examine utrum sua desidia peccaverint homines, an monitorum custodumque negligentia. » Nam si ut testes tantum, non ut reos statum iri angelos significatum voluisset Origenes, quod contendit Thomas, non utique de eorum negligentia perinde ut de hominum desidia quæstionem habitum iri dixisset. De alienis quippe facinoribus testimonium dicunt testes; ipsorum vero causa non agitur.

XXII. Ex duobus, quos attulimus, Petri et Judæ locis, et altero illo Matthæi viii, 29 : « Et ecce clamaverunt dicentes : Quid nobis, et tibi Jesu, Fili Dei? venisti huc ante tempus torquere nos? » in eam prolapsus est sententiam Origenes, nullas nunc dæmonibus irrogari pœnas, neque porro iri irrogatum, donec extremo judicio suppliciis æternis addicantur. Id proponit dogma homil. 8 *in Exod.*, num. 6, et ex Matth. viii, v. 29, confirmat, pœnasque inter hominum et dæmonum id interesse vult, quod illi castigentur in hoc mundo, « ut purgatiores ad futurum sæculum pergant, et ultra diabolo socii non efficiantur in pœna; hi vero neque corripiantur pro peccato, neque flagellentur; omnia namque eis servata esse in futurum; » cujus hanc rationem subdit : « quoniam indigni sunt qui in præsenti sæculo corripiantur, sed in futuro recipient quæ merentur. » Consentanea sunt quæ ex Origene subministrant Catenæ in Exod. xx, 5, pag. 127 : Τοσούτῳ χρόνῳ, inquit, ὁ διάβολος ἁμαρτάνει ἀπὸ κτίσεως καὶ καταβολῆς κόσμου, καὶ οὔτε πῦρ, οὔτε μάστιξ. Οὐ γὰρ ἄξιός ἐστι τῶν κολάσεων τῶν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, οὐ γὰρ δύναται εἰπεῖν ὁ διάβολος· *Κύριε, μὴ θυμῷ σου ἐλέγξῃς με*, καὶ τὰ ἑξῆς. Ἕκαστος οὖν συνειδὼς ἑαυτῷ ἁμαρτίας, εὐχέσθω κολασθῆναι· καλὸν μὲν γὰρ τὸ μηδὲν ἄξιον κολάσεως πεποιηκέναι. Εἰ δέ τι ἄξιον κολάσεως πεποιήκαμεν, οὕτω κολασθῶμεν, ὥστε ἐνθάδε μὲν ἀπολαβεῖν· μετὰ δὲ ταῦτα εἰς τοὺς κόλπους Ἀβραὰμ ἀναπαύσασθαι. « Tandiu est ex quo peccat diabolus a creatione ac mundi constitutione, nec ei ignis nec flagellum. Non enim pœnarum dignus est quæ a Deo infliguntur, nec potest diabolus dicere : *Domine, ne in ira tua arguas me*[28], etc. Quisquis ergo sibi peccati conscius est, oret ut puniatur. Præstat quidem nihil commisisse quod pœnam mereatur. Sin autem pœna dignum quidpiam egimus, sic puniamur, ut præsenti quidem ævo recipiamus, post hæc vero in sinu Abrahæ requiescamus. » Aliam adducit causam homil. 13 *in Num.*, num. 7, postquam eumdem Matthæi locum ad testimonium citavit : « Et ob hoc, inquit, neque diabolum removit a principatu sæculi hujus, quia adhuc opus est opera ejus ad perfectionem eorum qui coronandi sunt; opus est adhuc opera ejus ad exercitia certaminum et victorias beatorum. » Subjungit postmodum Balaami idcirco incantamentis Deum intercessisse, quia alterum alioquin evenire necesse erat, vel populum Dei perditum dari, si dæmonibus a Balaamo accersitis arbitrii sui facultati libere obsequi licuisset; vel si arbitrii sui libertate deminuti fuissent, fuisse hoc, « damnasse rationabilem creaturam, et ante tempus intulisse judicium, et impedisse omnibus, qui adversum eos in agone certantes poterant coronari. Si enim dæmoniis auferatur libertas arbitrii, nullum ultra impugnaturum athletas Christi; nullo autem impugnante, nec certamen aliquod futurum; et sublato certamine, nullum futurum præmium, nullam victoriam. » At homilia 15 *in Jos.* num. 6, novum quid ac memorabile comminiscitur : quotiescunque enim dæmon aliquis post paratas homini pio insidias, victus est ab eo, pugna excedentem cæstus artemque reponere, et apud inferos, vel destinatum sibi locum abeuntem non amplius hominibus ad nequitiam sollicitandis operam suam conferre : hinc imminuto dæmonum tentatorum numero faciliores esse ad Christi fidem aditus, pluresque ad Deum converti, quam cum integris copiis nefarii illi hostes decertabant; id quod Scripturarum demum auctoritate conatur probare. Cum ait autem Adamantius

[27] I Cor. vi, 3. [28] Psal. vi, 2.

animi sui levitatem et inconstantiam prodere; nihil enim hic dicit quod iisdem fere verbis non exstet

homilia 24 *in Numeros*, cujus locum paulo infra adducit clarissimus præsul.

A homil. 35 *in Luc.*, « Neque enim omnes omnium sunt adversarii, sed singuli singulos habent, qui ubique eos sequantur, et sint comites, » id ita conciliari potest cum superioribus : quos vinci ab hominibus, et victos dixit tentandis iis absistere, eos significavit qui per intervalla faciunt impressiones et bellum adversus homines movent; qui autem perpetui comites hominibus assignati adhærent, iis vero jus suum integrum etiam superatis et hominum pietate confutatis remanere. Planissime vero sensus super hoc argumento suos enarrat lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 3, quem locum jam supra produximus : « Interim tam in his quæ videntur, et temporalibus sæculis, quam in illis quæ non videntur, et æterna sunt, omnes isti pro ordine, pro ratione, pro modo, et meritorum dignitatibus dispensantur, ut alii in primis, alii in secundis, nonnulli etiam in ultimis temporibus, et per majora ac graviora supplicia, necnon et diuturna, ac multis, ut ita dicam, sæculis tolerata, asperioribus emendationibus reparati et restituti eruditionibus, primo angelicis, tum deinde etiam superiorum graduum virtutibus, et sic per singula ad superiora provecti, usque ad ea quæ sunt invisibilia et æterna perveniant, singulis videlicet quibusque cœlestium virtutum officiis quadam eruditionum specie peragratis. »

XXIII. Vanus sane esset ac supervacaneus labor, Patrum omnium nomina et verba producere, quotquot post admissum scelus non statim in Tartarum detrusos angelos sensere, sed *damni* licet *pœna*, ut vocant, affectos, *pœnæ* tamen *sensus* ac suppliciorum esse expertes. Consulatur Bellarminus lib. I *De beatit. sanctor.*, cap. 6. Gravius illud est, quod Patrum illorum complures sensisse refert Eusebius *Hist. eccles.* lib. IV, cap. 18, ne æternis quidem cruciatibus sese damnatum scivisse diabolum, antequam publice illud Christus ac palam prædicasset. Atque hinc in omne nequitiæ genus prorupisse, passimque hæreses disseminasse narrat Isidorus Pelusiota, lib. II, epist. 90 : Ἀκούσας καὶ τῆς καθ' ἑαυτοῦ ἀποφάσεως τὸν ὅρον, σφοδρότερον ἔπνευσε καθ' ἡμῶν, καὶ τὰς αἱρέσεις ἔτεκε. « Audito sententiæ adversum se latæ decreto, acrius spiravit in nos, et hæreses peperit. » Origenizat ipse Eusebius lib. VII *De præparat. Evang.*, in eo capite quod inscriptum est : *Περὶ ἀντικειμένων δυνάμεων*, ubi, postquam dæmones propter impietatem in Tartarum præcipitatos fuisse dixit, partem exiguam ad exercendam piorum hominum sanctitatem circa terram fecisse moram, ac idololatriam in hominem invexisse tradit. Origenizat et Cassianus *Collat.* VII, cap. 17, ubi profligari dæmones, et pugna excedere statuit, quotiescunque ab hominibus vitia ea expugnantur, quibus ipsi præsunt. Ut autem careret his Patrum subsidiis Origenes noster, hæreseos nota nondum decreto illi apposita est, quod *pœnam sensus* a dæmonibus removet, donec postremo judicio in abyssum relegentur.

XXIV. Diximus supra opinatum fuisse Origenem rerum omnium ratione pollentium unam esse eamdemque naturam, easque pro meritorum inæqualitate vel evehi ad angelorum ordines, vel in humana corpora deprimi, vel dæmones etiam evadere. Aliud quid excogitavit præterea nostra commemoratione et disquisitione dignum, hominum nempe sanctitate conspicuorum animas ipsos esse angelos, non propter peccata in hominum ordinem redactos, sed aliis de causis extraordinaria illuc legatione a Deo missos. Prostant doctrinæ hujus monumenta tom. XII *in Matth.*, num. 30, ubi ait, quemadmodum humanæ Christi naturæ Verbum conjunctum est, ita proportione quadam angelos, tanquam Verba sese prophetis adjunxisse : Καὶ πρόσχες, inquit, εἰ δύνασαι B ἐν τούτοις τοὺς πρότερον παθόντας προφήτας ἀναλογίαν φάσκειν ἐσχηκέναι πρὸς τὴν μὴ ἔχοντα εἶδος, μηδὲ κάλλος Λόγον· ὥσπερ δὲ ἔρχεται ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ, οὕτως ἄγγελοι γινόμενοι οἱ ἐν προφήταις λόγοι, μετ' αὐτοῦ παραγίνονται, τὴν ἀναλογίαν σώζοντες τῆς ἑαυτῶν δόξης. Tomo quoque secundo *in Joan.*, num. 24, Joannem ait non aliam habuisse causam cur in mundum veniret, quam ut de luce testaretur; et addit paulo post, num. 25, angelos Christi imitatores humanum induisse corpus, quo Christi in homines amorem æmulantes, promovendæ ipsorum saluti inservirent : Καὶ ἐπεὶ ἀπαξαπλῶς ἐν τῷ περὶ τοῦ Ἰωάννου ἐσμὲν λόγῳ ζητοῦντες αὐτοῦ τὴν ἀποστολήν, οὐκ ἀκαίρως ὑπόνοιαν ἡμετέραν, ἣν περὶ αὐτοῦ ἔχο- C μεν, προσθήσομεν· ἐπεὶ γὰρ ἀνέγνωμεν περὶ αὐτοῦ προφητείαν· *Ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου*, ἐφίσταμεν μήποτε εἷς τῶν ἁγίων ἀγγέλων τυγχάνων ἐπὶ λειτουργίᾳ καταπέμπεται τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πρόδρομος· καὶ οὐδὲν θαυμαστὸν τοῦ πρωτοτόκου πάσης κτίσεως ἐνσωματουμένου κατὰ φιλανθρωπίαν ζηλωτάς τινας καὶ μιμητὰς γεγονέναι Χριστοῦ, ἀγαπήσαντας τὸ διὰ τοῦ σώματος ὑπηρετῆσαι τῇ εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ χρηστότητι. Hæc deliramenta deinde libri cujusdam apocryphi, cui titulus est *Precatio Joseph*, approbare nititur, et ex eo etiam quod exsultavit Joannes in Elizabethæ utero, quodque Jacob inter et Esau discrimen illud D a Deo constitutum est, futurum ut major serviat minori. Nec multo superius hæc leguntur in iisdem *Commentariis*, num. 17 : Πλὴν ὁ τοῦτο νομίζων ἐρεῖ ὅτι ὥσπερ παρὰ τοῖς ὁμολογουμένοις ἀνθρώποις εἰσὶν ἄγγελοι, ὡς ὁ Ζαχαρίας λέγων· *Ἄγγελος Θεοῦ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι, λέγει Κύριος παντοκράτωρ*. Καὶ ὁ Ἰωάννης περὶ οὗ γέγραπται· *Ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου*· οὕτω καὶ οἱ τοῦ Θεοῦ ἄγγελοι παρὰ τὸ ἔργον τοῦτο χρηματίζουσι, καὶ οὐ παρὰ τὴν φύσιν ἄνδρες κληθέντες.

XXV. Hoc Adamantii dogma convellit Cyrillus *in Joan.* I, 6, multosque ait jam ante Origenem, ipsumque adeo Joannem evangelistam, credidisse Joannem Baptistam non hominem fuisse, sed angelum, ejusque erroris evertendi causa ascripsisse Joannem

Evangelii scriptorem : *Fuit homo*. Anonymus apud A Photium cod. CXVII Origeni objectum refert, dixisse illum, ὅτι ἐκ καταπτώσεως ἦλθον οἱ ἅγιοι εἰς τὸν κόσμον, ἀλλ' οὐ δι' ἑτέρων θεραπείαν. Pro ἅγιοι legit Andreas Schottus, ἅγιοι ἄγγελοι· vertit enim : « Sanctos angelos delapsos in mundum venisse, non ad aliorum obsequium. » Quoquo modo legatur, apparet calumnia. At Hieronymus priorem Origenis locum e tom. II *in Joan.* tangit *in Aggæi* I : « Quidam putant, inquit, et Joannem Baptistam, et Malachiam, qui interpretatur *angelus Domini*, et Aggæum quem nunc habemus in manibus, fuisse angelos, et ob dispensationem et jussionem Dei assumpsisse humana corpora, et inter homines conversatos. Nec mirum hoc de angelis credi, cum pro salute nostra etiam Filius Dei humanum corpus assumpserit. Et B ob hanc causam etiam de apocryphis præbent testimonium, ubi dicitur quod Jacob qui postea vocatus est Israel, angelus fuerit, et propterea supplantaverit fratrem in ventre matris suæ; Joannem quoque ad vocem Mariæ matris Domini exsultasse in utero Elizabeth; et omnium rationabilium unam esse naturam, et ob hanc causam homines qui placuerunt Deo, æquales angelis fieri. Hoc illi sentiant. Cæterum nos nuntium Domini, id est *angelum*, qui Hebraice dicitur מלאך, simpliciter prophetam dictum recipiamus; ab eo quod Domini voluntatem populo nuntiaverit. » Sic et proœmio *Commentariorum in Malachiam* : « Nec putandum est juxta quorumdam opinionem, angelum venisse de cœlo, et assumpsisse corpus humanum ut Israeli quæ a Domino sunt C mandata loqueretur. » Et paulo post dogma illud Origeni nominatim ascribit : « Scripsit, inquit, in hunc librum Origenes tria volumina; sed historiam omnino non tetigit, et more suo totus in allegoriæ interpretatione versatus est, nullam Esdræ faciens mentionem, sed angelum putans fuisse qui scripsit, secundum illud quod de Joanne legimus : *Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam*[39]. Quod nos omnino non recipimus, ne animarum de cœlo ruinam suscipere compellamur. » Idem in epistola 126, quæ est ad Evagrium : « In fronte Geneseos, in prima homiliarum Origenis reperi scriptum de Melchisedech; in qua multiplici sermone disputans, illuc devolutus est, ut eum angelum diceret, iisdemque D pene argumentis, quibus scriptor tuus de Spiritu sancto, ille de supernis virtutibus est locutus. Transivi ad Didymum sectatorem ejus, et vidi hominem pedibus in magistri isse sententiam. » Longe ergo ab hoc errore abfuit Hieronymus, cui ipsum tamen in *Comment. ad psalm.* XXIII favisse suspicatur Genebrardus. Quod certe ita non esse deprehendet, quisquis totam psalmi hujus enarrationem curiosis oculis perlustraverit. Hieronymo id quoque exprobravit Rufinus *Invect.* I, his commotus quæ *in Ephes.* I, 4, scriptum habent illius *Commentarii*. Sed culpam hanc a se deprecatur *Apolog.* I *adv. Rufin.*, cap. 5 et 6.

Cæterum immerito culpat Origenem Sixtus Senensis, quod homil. 23 *in Luc.* septem Ecclesiarum episcopos, quos Joannes in Apocalypsi ratione officii angelos appellat, vere fuisse angelos, veramque angelorum naturam habuisse dixerit; nec harum enim Ecclesiarum episcopos illic putavit significari, sed earum gubernationi præfectos angelos.

XXVI. De angelis tutelaribus paradoxa quoque multa habet, quorum omittenda nobis non est disquisitio. In cantico Mosis exstat comma illud : « Quando dividebat Altissimus gentes, quando separabat filios Adam, constituit terminos populorum juxta numerum filiorum Israel. Pars autem Domini, populus ejus : Jacob funiculus hæreditatis ejus[40]. » Hæc Hebræis consonant; at ex lectionis varietate, quam alio loco expendimus, verterunt Septuaginta Interpretes : Κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ. Hos cum alibi passim, tum hic secutus est Origenes, atque inde sibi finxit tunc primum gentibus, cum in varias linguas variosque populos ad turrim Babel dissipatæ sunt, assignatos fuisse angelos, ut curam earum pastorum instar gererent, et primitias ex iis Deo offerrent, homines nimirum qui meritis præcellerent et virtute, eorumve pias cogitationes; et ut hominibus sibi destinatis ad comparandam salutem auxilio essent : quo graviori autem scelere sese in communi hac perduellione unaquæque gens alligasset, eo durioris angeli, pœnæ causa, imperio fuisse subjectam; Deum autem ipsum regendam suscepisse gentem hanc quæ antiquam loquelam retinuit; sed ita tamen ut si minus ei dicto audientem se præberet, ad angelorum præfecturam transiret; atque aliæ itidem gentes asperiorum angelorum experirentur imperia, si leniorum jussa detrectassent; molloribus interim dominis, ad sarciendam commissorum sibi hominum jacturam, alios sæviorum principum imperio subtrahentibus, et ad sese convertentibus; hinc exhæredatis Israelitis ascitas a Christo gentes fuisse; angelos quoque pro meritorum suorum ratione harum illarumve gentium regimen fuisse sortitos, deosque appellari, quod a Deo dati sint, dominos quod a Domino potestatem acceperint : ματαιώματα hæc prodit Origenes non uno loco. Videatur homil. 16 *in Genes.*, num. 2, et homil. 11 *in Num.*, num. 4, in qua supra commemoratis hæc adjungit, alios quoque fortasse extrinsecus esse angelos, qui ex universis gentibus fideles quosque congregent, eosque gubernent, cum a Christo ipsi gubernentur, qui « non tam rex dicatur, quam Rex regum; et non tam Dominus, quam Dominus dominantium; » additque paulo inferius magnam sollicitudinem angelos adhibere iis excolendis, quos studio suo ac diligentia ab erroribus ad fidem traduxerint. Sed et homiliam 23 *in Josue*, num. 3, adiri jubeo, et duodecimam *in Lucam*, in qua nationum præsides angelos sub imposito sibi onere fatiscentes

[39] Malach. III, 1; Matth. XI, 10. [40] Deut. XXXII, 8, 9.

jam, ac labori impares, Christi adventantis auxilio fuisse sublevatos affirmat: ac librum I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 8, num. 1, et librum III, cap. 3, num. 2, ubi principem Tyri, et principem Persarum, et principem Græcorum, quorum mentio fit Ezech. XXVIII et Dan. X, virtutes quasdam spiritales esse asserit; bonasne, an malas, hoc loco non definit; at definit homil. 35 *in Luc.* et principes illos dæmones interpretatur. Neque sane in eo consentiunt inter se Patres, dæmones eas esse decernentibus aliis, aliis angelos, eorumque concertationes a Daniele expositas in rectum sensum trahentibus.

At enim difficilis videtur Origenianæ hujus commentationis ratio; nam si « constituit Altissimus terminos populorum, juxta numerum angelorum Dei, » fuerit angelorum numerus oppido exiguus; non multæ siquidem gentes orbem incolunt. Verum expedita est responsio; nec enim quidquid uspiam angelorum est, orbi huic regendo deputatum intelligit Adamantius, sed selectis aliquibus ex inferioribus ordinibus angelis id muneris fuisse impositum; ex iis porro nonnullos totis præfectos gentibus; alios provinciis; urbibus alios, Ecclesiis, artibus, disciplinis, singulis quoque hominibus, et rebus etiam inanimis, uti mox demonstrabimus; illosque in hoc etiam munere sibi succedere invicem; et plures nonnunquam homini uni assistere, et omnia angelis plena esse.

XXVII. Dixi Ecclesiarum etiam regimen angelis Origenem assignasse: geminum siquidem unicuique Ecclesiæ præesse decrevit episcopum, aspectabilem alium, alium sub oculos neutiquam cadentem; suadente Apocalypsis secundo capite, ubi multa de angelis Ecclesiarum Asiaticarum curæ præfectis disseruntur. Quæ sententia, quoniam tralatitia est, et Patrum consensu subnixa, addemus ea solum Origenis verba ex homil. 23 *in Luc.*: « Ego non ambigo et in cœtu nostro adesse angelos, non solum generaliter omni Ecclesiæ, sed etiam sigillatim: de quibus Salvator ait: *Angeli eorum semper vident faciem Patris mei qui in cœlis est* [41]. Duplex hic adest Ecclesia, una hominum, altera angelorum. Si quid juxta rationem, et juxta Scripturarum dicimus voluntatem, lætantur angeli, et orant nobiscum. Et quia præsentes angeli sunt in Ecclesia, in illa duntaxat quæ meretur, et Christi est, propterea orantibus feminis præcipitur [42], ut habeant velamen super caput propter angelos, utique illos qui assistunt sanctis, et lætantur in Ecclesia. »

XXVIII. At de angelis hominum custodiæ præfectis, quid sentiret Origenes, certum non habuit. Nam primum relinquit dubium, singulisne hominibus, an Christi fidem solum professis, et sanctis custos angelus assignetur. Posterius illud tueri videtur homil. 20 *in Num.*, num. 3, et homil. 23 *in Jos.*, num. 3; sed asseverantius etiam homil. 1 *in Ezech.*, num. 7: « Non sufficit, inquit, unum cœlum aperiri: aperiuntur plurimi, ut descendant, non ab uno, sed ab omnibus cœlis angeli ad eos qui salvandi sunt. » Et mox: « Quando autem viderunt principem militiæ cœlestis in terrestribus locis commorari, tunc per apertam viam ingressi sunt sequentes Dominum suum, et parentes voluntati ejus, qui distribuit eos custodes credentium nomini suo. Tu heri sub dæmonio eras, hodie sub angelo. » Nec multo post: « Omnia angelis plena sunt: veni, angele, suscipe sermone conversum ab errore pristino, a doctrina dæmoniorum, ab iniquitate in Altum loquente: et suscipiens eum quasi medicus bonus confove atque institue. Parvulus est; hodie nascitur senex repuerascens: et suscipe tribuens ei baptismum secundæ regenerationis, et advoca tibi alios socios ministerii tui, ut cuncti pariter eos qui aliquando decepti sunt, erudiatis ad fidem. » Animadvertendum et illud est e lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 10, num. 7: « Potest autem et tertio sensu illud intelligi de divisione ista, ut quoniam unicuique fidelium, etiamsi minimus sit in Ecclesia, adesse angelus dicitur, qui etiam semper videre faciem Dei Patris a Salvatore perhibetur; et hic qui utique unum erat cum eo cui præerat, si is per inobedientiam efficiatur indignus, auferri ab eo Dei angelus dicatur: et tunc pars ejus, id est humanæ naturæ pars avulsa a Dei parte cum infidelibus deputatur, quoniam commonitiones appositi sibi a Deo angeli non fideliter custodivit. » Tomo quoque XIII *in Matth.*, num. 6, solis iis angelicam videtur assignare tutelam, qui ea se dignos præstiterint: Ἵνα ἐνεργήσῃ, inquit, πνεῦμα ἀκάθαρτον εἰς τὸν διά τινας αἰτίας παραδιδόμενον αὐτῷ, καὶ μὴ ποιήσαντα ἑαυτὸν ἄξιον φρουρᾶς ἀγγελικῆς· et tomo sequente, num. 21, annon anima quæ angeli tutelam fuerit promerita, ei nubat, ita inquirit, ut id affirmare videatur; additque eam hujusmodi præsidii gratia posse excidere, si qua labe fœdata reperiatur; alterique subjici angelo, atque item alteri, prout eorum ope et consortio indignam se præstiterit; nec angeli, a quo semel repudiata est, patrocinium iterum sibi spondere posse. Utitur ad hæc libri *Pastoris* auctoritate, qui homines Christum professos Michaeli subjici docet, sed propter voluptatis studium, in tutelam alterius, qui deliciis præest, transire, tum alteri tradi qui pœnis, ac ei demum qui pœnitentiæ præfectus est. Rursum homil. 23 *in Luc.* angelos præsentes esse docet in ea solum Ecclesia « quæ meretur, et Christi est. » Sed et mihi pene illud exciderat, quod ait homil. 5 *in Num.*, num. 3, « Justi enim sunt, qui indigent adjutorio angelorum Dei, uti ne a dæmonibus subruantur, et ne corda eorum sagitta volante in tenebris terebrentur; » et quod lib. VIII *contra Cels.*, num. 36, ubi datam esse dæmoni adversum impios potestatem et

[41] Matth. XVIII, 10. [42] I Cor. XI, 10.

imperium fatetur; sanctos autem a Christo protegi, qui contra dæmonum assultus angelos suos tutores iis addidit. Id quod suasisse videtur Origeni Davidicum illud psalmi xxxiii, 8 : « Castrametabitur angelus Domini in circuitu timentium eum, et eripiet eos. »

In contraria autem alibi discedit, et neminem asserit angelico carere præsidio : puta tomo xiii *in Matth.*, num. 5, ubi lunatico huic, quem curavit Dominus, angelum bonum adfuisse docet, tum etiam cum a dæmone vexaretur, et nondum salutarem Christi opem sensisset : Πατὴρ δὲ τοῦ σεληνιαζομένου τάχα ὁ λαχὼν αὐτὸν ἄγγελος· εἴτε πᾶσαν λεκτέον ἀνθρωπίνην ψυχὴν ὑπό τινι τετάχθαι ἀγγέλῳ. Illustrior etiam est locus alter ex homil. 35 *in Luc.* in quo parvulorum qui Ecclesiæ dederunt nomen, angelos faciem cœlestis Patris semper videre asseverat; qui vero ab Ecclesia alieni sunt, eorum angelos ad cœlestis Patris faciem oculos attollere non audere; et pro hominum sibi subditorum meritis ac virtutibus, plus minusve, vel semper, vel nunquam Dei vultum contemplari posse. Quin etiam unicuique angelos duos, bonum unum, malum alterum adesse non uno loco pronuntiavit, ut paulo inferius ostendemus.

Dubitat præterea Origenes utrum ab ipso statim ortu angelus comes homini electo, et saluti destinato adjungatur a Deo, an a baptismo. Prostat locus tomo xiii *in Matth.*, num. 26, ubi illud evangelistæ [43] explanans : « Videte ne contemnatis unum ex his pusillis, » quærit annon qui in Christo parvuli sunt et imperfecti, angelorum custodia egeant; majores autem et perfecti, Christi ipsius. Tum quæstionem commemoratam proponit, ecquid postquam nati sunt infantes, an postquam renati, angelorum custodum consortio fruantur. Utramque locis e Scriptura quæsitis fulcit sententiam, sed priorem pluribus; posteriori vero consequens esse agnoscit, angelis Satanæ subditum esse hominem, quandiu fidem Christi non suscepit. Insolens autem ac damnosum est quod adjicit, angelum fortasse homini nascenti custodem additum, malum initio esse; Christi deinde doctrinam capessente puero, eosdem facere progressus angelum, et faciem demum cœlestis Patris spectare : vel fortasse angelum homini, vel hominem angelo salutis auctorem exsistere; nonnullos vero e tutelarium angelorum numero Patris cœlestis aspectu semper frui. Deinde opponit sibi quod in Actis apostolorum scriptum est [44], pulsante ostium Petro, qui intus erant, ipsius esse angelum pronuntiasse; non ergo perfectis Christum, sed angelum itidem ut reliquis assistere; respondet pro dogmate sententiam illorum neutiquam esse habendam, qui sic sentiunt. Itaque homil. 24 *in Num.*, num. 3, justis et electis ipsum adesse Dominum, inferioribus vero angelos disertis verbis affirmat. Sic ipse tamen homil. 11 *in Num.*, num. 4 : « Quamvis et ipsi apostoli angelis utantur adjutoribus ad explendum prædicationis suæ munus, et opus Evangelii consummandum. Sic enim dicebatur in Actibus apostolorum [45], quia angelus Petri esset, qui pulsaret ad ostium. Similiter ergo intelligitur esse et alius Pauli angelus, sicut est Petri, et alius alterius apostoli, et singulorum per ordinem. » Quorum similia habet hom. 23 *in Jos.*, num. 3.

XXIX. Præter homines hominumque conventus ac societates, tum ecclesiasticas, tum politicas, angelorum curæ permissas, alia quoque inanima regimini ipsorum subdita esse decrevit, variaque hæc illos meritis suis sortitos officia, ut si qui bestiis præsint, ferinis id actibus sint consecuti; qui vero sanctorum preces Deo offerre jussi sint, sua pietate id muneris promeruerint : hinc Raphaeli medicinæ studium fuisse commissum, pro sua in homines charitate; Michaeli, orationum Deo offerendarum mandatum fuisse munus; Gabrieli, bellorum administrationem. Legenda in eam sententiam homil. 14 *in Num.*, num. 2, pag. 323, qua plantis, animalibus, animaliumque fetibus, exercitibus, rebusque aliis terrenis, sed et sanctis operibus, rerumque divinarum tradendæ scientiæ angelos præesse asserit, cavendumque sancit ne terrenis dediti actibus et corporeis, inter deputatos iis administrandis angelos reperiamur. Legenda et homil. 23 *in Jos.*, num. 3, et homil. 10 *in Jerem.*, num. 6, et cap. 8 libri i *Περὶ ἀρχῶν*, num. 1, et liber viii *contra Cels.*, num. 31, quo Epicureum illum confutans philosophum, rerum omnium, quæ in his inferioribus geruntur locis, procurationem in dæmones transcribentem, angelis quasi ex jure manu consertum reperit, mala solum, et incommoda, et quæ humano generi noxia sunt, sterilitates puta, calamitates, siccitates, pestilentiam, aliaque id genus ad auctores dæmones referens, divino judicio certis temporibus hanc adversum homines potestatem nanciscentes, sed adversus impios præsertim, et a Dei cultu alienos. Verumtamen libro *Περὶ ἀρχῶν* iii, cap. 3, num. 2, 3, disciplinarum et artium potestatem spiritalibus quibusdam mundi hujus energiis ac virtutibus ascribit; atque inde exsistere furores poeticos, divinationes et magiam arbitratur. Quæ sane ex Græcorum, Musas quasdam doctrinarum præsides, et deos μουσηγέτας fingentium, theologia videntur esse petita.

XXX. Hactenus de alterutra angelorum vel bonorum vel malorum stipatione, gentibus, hominibus, et inanimis etiam rebus addita, juxta Origenis sententiam disseruimus. Nunc de utrorumque, bonorum simul et malorum angelorum gentibus et hominibus assistentium comitatu quænam ab eo tradita sint, disputemus. Malos angelos haud secus ac bonos in gentes tenere potestatem scitum est Origenis lib. viii *contra Celsum*, num. 34, et hom. 12 *in Luc.* : « Neque enim, inquit, fas est credere

[43] Matth. xviii, 10. [44] Act. xii, 13, 15. [45] ibid. 15.

malos angelos suis præesse provinciis, et bonos non easdem provincias habere permissas. » Leges similia lib. III Περὶ ἀρχῶν, cap. 3, num. 2, 3, et hom. 9 *in Genes.*, num. 3, in qua apostolis verbum Dei prædicantibus ad iracundiam concitatos fuisse dicit angelos illos, qui singulas quasque nationes imperio premebant. Cui astruendo citatum usurpat locum e cantico Mosis, Deuteron. XXXII, 8, 9, quem et homil. 35 *in Luc.* ad eosdem malos angelos interpretando convertit. Eumdem vero homil. 8 *in Exod*, num. 2, super hoc argumento proferens, non satis apparet ad malosne, an ad bonos angelos pertinere velit. Ad bonos vero aperte refert tom. XIII *in Joan.*, num. 49.

Hominibus vero singulis geminos adesse angelos, bonum alterum, alterum malum decernit lib. I *in Epist. ad Rom.*, num. 18, et ex Scripturis sacris sæpe id se docuisse ait homil. 23 *in Jos.*, num. 3, et per Genium principis, quem dæmonem esse dicit ipsi nascenti appositum, jurari vetat lib. VIII *contra Cels.*, num. 65, Ἀποθανατέον ἐστὶ μᾶλλον, inquit, ἡμῖν ὑπὲρ τοῦ μὴ ὀμόσαι μοχθηρὸν δαίμονα καὶ ἄπιστον πολλάκις συνεξαμαρτάνοντα ᾧ ἔλαχεν ἀνθρώπῳ, ἢ καὶ πλέον αὐτοῦ ἁμαρτάνοντα. Dogmati huic præsidium asciscit ex Hermæ *Pastore*, et Barnabæ epistola (qui libri ad hanc diem supersunt, eamque continent doctrinam), lib. III *De princip.*, cap. 2, num. 4, et homil. 35 *in Luc.*, ubi ait adversarium, et insidiatorem a nobis nusquam recedere, sed ad principem gentis nimirum præsidem dæmonem nos deducere, et a se servatos adversus principis alterius, rapere nos volentis, insidias sistere : Christum autem principes omnes vicisse, et terminos eorum transeuntem captivos populos ad se in salutem transtulisse. Addit deinde : « Neque enim omnes omnium sunt adversarii, sed singuli singulos habent, qui ubique eos sequantur, et sint comites. »

Quid quod singulis hominibus non unicum tantummodo angelum, unicumve dæmonem, sed totas angelorum dæmonumque cohortes adjungit homil. 4 *in psalm.* XXXVI, num. 3, pag. 673. « Nunquam enim, inquit, solus est justus, sed ne unius quidem, aut duorum, vel trium tantummodo angelorum societate subnixus est, sed exercitus ei virtutum cœlestium præsto est : » quod non ad spiritalia tamen bona conferenda restringit, sed ad corporea etiam prorogat homil. 20 *in Jos.*, num. 1 : « Constat ergo multas esse virtutes intra nos, quibus vel animarum nostrarum, vel corporum cura permissa est ; » cui defendendo utitur scriptione quadam apocrypha, quam *Enochi librum* esse suspicari possis, homil. 35 *in Luc.* « Legimus, inquit, si tamen cui placet hujusmodi scripturam recipere, justitiæ et iniquitatis angelos super Abrahæ salute disceptantes, dum utræque turmæ suo eum volunt cœtui vindicare. » Ex dæmone autem, cui nomen *Legio*, miseri illius in sepulcris habitantis corpus occupante, a plurimis simul dæmonibus nos probat circumsideri ; quippe

A vitio unicuique præesse dæmonem unum, eique subjectos esse dæmones complures, qui ad vitium hocce propagandum subserviant, omnes autem principes, peccatorum incremento præfectos, supremum unum ducem, velut militiæ suæ magistrum habere. Cum autem multis simul laborare possit vitiis homo, et laboret persæpe, tunc a multis eum simul dæmonibus insideri. Quod ita tamen ab Origene intellectum puto, temporarias esse has complurium dæmonum angelorumve affectiones; constantem autem et per totius curriculum vitæ perseverantem certi alicujus angeli itidem et dæmonis stipationem, nascenti cuilibet homini decretam et attributam.

Porro post administratum tutelæ nostræ munus,
B statum iri angelos in judicio, et impositæ sibi provinciæ rationem reddituros ipsius persuasio fuit. Quam quoniam jam ante excussimus, properemus ad alia, et placita sua super angelorum tutela unde hauserit, et quodnam sibi patrocinium spondere possit, exquiramus.

XXXI. Præiverunt illi in ea opinione de hominis uniuscujusque socio ac stipatore genio gentiles philosophi, qui hominum et locorum præsides genios, non e superioribus deorum, sed ex deorum de plebe ordinibus accersitos confessi sunt ; Plato vero præcipue, ut Clemens Alexandrinus agnoscit, cum alibi, tum in lib. X *De republ.*, versus finem. Cujus doctrinam ita edisserit Plotinus *Enn.* 3, lib. IV, ut
C qui ea perspexerit attente, dubitare minime possit, quin sua e Platone Platonicorumve lucubrationibus Origenes transtulerit; nam et dæmonis præsidium animæ largitur, et secundum animæ mutationes, mutari dæmonem putat, et eum animæ dæmonem, postquam corpore soluta est, imminere censet, qui eam rexit dum corpus animaret ; et externos præterea ac internos animæ unicuique adesse dæmones, ex ejus verbis perspicuum est. Hinc Apuleius in libello *De deo Socratis* : « Ex hac ergo, inquit, sublimiore dæmonum copia Plato autumat singulis hominibus in vita agenda testes et custodes singulos additos, qui nemini conspicui semper adsint, omnium non modo actorum testes, verum etiam cogitatorum. Ac ubi vita edita remeandum est, eumdem illum,
D qui nobis præditus fuit, raptare illico et trahere veluti custodiam suam ad judicium : atque illic in causa dicenda assistere ; si qua commentiatur, redarguere, si qua vera dicat, asseverare ; prorsus illius testimonio ferri sententiam. » Itaque summa religione genius ab antiquis colebatur : Censorinus cap. 3 *De die natali* : « Genio igitur potissimum per omnem ætatem quotannis sacrificamus. Quanquam non solum hic, sed et alii sunt præterea dii complures hominum vitam pro sua quisque portione adminiculantes, quos volentem cognoscere *Indigitamentorum* libri satis edocebunt ; sed omnes hi semel in unoquoque homine numinum suorum effectum repræsentant : quocirca non per omne vitæ spatium novis religionibus arcessuntur. Genius au-

tem ita nobis observator appositus est, ut ne puncto quidem temporis longius abscedat, sed ab utero matris exceptos ad extremum vitæ diem comitetur. » Nota præter perpetuum genii comitatum, deorum complurium ministerio vitam humanam juvari priscos illos putasse, quod Origenianis sententiis consonat. Atque ea sane persuasio ad veteres illos e sacris voluminibus profecta primum, sed profanis subinde figmentis deformata manavit. Hæc ipsa quoque indidem in Ecclesiam, Ecclesiæque Patres, sed purior et defæcatior profluxit.

XXXII. Verba Mosis e Deuteron. XXXII, 8, 9, eodem propemodum deflexit Eusebius ac Origenes. Universis quippe gentibus angelos præsides a Deo appositos docet. Filium autem Dei suscepisse regendum Israelem, quicunque nempe patriarchæ Jacobi pietatem imitati, nomine ejus appellari meruerunt. Atque hæc *Demonstrationis evangelicæ* lib. IV, cap. 7. Tum in sequentibus scribit angelos illos, sive potius angelorum tutelæ commissos homines a dæmonibus oppugnari fuisse cœptos, magnaque ex parte in eorum potestatem fuisse redactos; quoad laborantibus et oppressis succurreret Christus, impiorumque dæmonum tyrannidem profligaret. Ita et Augustinus *in Psalm.* LXXXVIII: « Non clausit Deus fontem bonitatis suæ etiam in alienigenas gentes, quas sub angelis constituerat, portionem sibi faciens populum Israel. »

Ne conflictus quidem illos angelorum inter se, et prælia, homines sibi commissos invicem subtrahere, sibique subjicere volentium sine astipulatoribus proposuit Origenes: quos inter recensendi sunt, quotquot citatum Danielis decimum caput ad bonos angelos converterunt. Nam si princeps regni Persarum, angelus quippe bonus, cum Michaele velitatus est, angelos bonos inter se dimicare fatendum est. Principes autem regni Persarum, et Græcorum bonos esse angelos existimarunt complures; velut Theodoretus in hoc Danielis caput; Isidorus Pelusiota lib. II, epist. 85; Joannes Chrysostomus in homiliæ cujusdam *in Christi Natalem* fragmento, quod exhibet Photius cod. CCLXXVII; sed imprimis S. Thomas, p. I, q. 113, art. 8, qui quomodo inter se discordare possint angeli, exponit.

Varia autem hæc ipsis injuncta fuisse pro meritis officia, post Origenem Isidorus quoque Hispalensis affirmavit. « Unicuique etiam, » inquit lib. VII *Origin.*, cap. 5, « sicut prædictum est, propria officia sua injuncta, quæ eos promeruisse in mundi constat exordio. Nam quia angeli et locis et hominibus præsunt, per prophetam testatur angelus dicens: *Princeps regni Persarum restitit mihi*[46]. Unde apparet nullum esse locum, cui angeli non præsint: præsunt enim et auspiciis operum omnium. Hic est ordo vel distinctio angelorum, qui post lapsum malorum in cœlesti vigore steterunt. »

Refractariis adversus angelorum jussa hominibus A asperiores imponi duces definivit Adamantius: si minus novos ascribi principes rebellantibus hominibus, at priores certe detrahi Basilius censuit. Sic enim habet *in Isaiæ* V, 5: Μήποτε δὲ καὶ ἡμῶν ἕκαστος ἔχων ἄγγελον ἅγιον τὸν παρεμβάλλοντα κύκλῳ τῶν φοβουμένων τὸν Κύριον, ἐν ἁμαρτίαις ἐξετασθεὶς ὑπόδικος γένηται τῇ ἀπειληθείσῃ πληγῇ, καὶ γυμνωθῇ τοῦ τείχους τῆς ἀπὸ τῶν ἁγίων δυνάμεων ἀσφαλείας. « Fortasse autem unusquisque nostrum habens angelum sanctum, castrametantem in circuitu timentium Dominum, in peccatis deprehensus, obnoxius fiat intentatæ sibi plagæ, et spolietur muro, custodia scilicet sanctarum virtutum. » Neque desunt sane, quibus ne nunc quidem satis liquet idemne perpetuus homini unicuique comes angelus adhæ- B reat, an alios alii in eo munere excipiant.

Origeni rerum omnium, etiam inanimarum custodiam angelis deleganti favet Chrysostomus homil. *in Natal. Christi*, apud Photium cod. CCLXXVII, Ἔστησεν ὁ Θεὸς ἀγγέλους κατὰ τὰ κλίματα τῆς οἰκουμένης, ἕνα ἕκαστον ἐπιτροπεύειν, ὡς καὶ Μωσῆς λέγει, ἑνὸς ἑκάστου ἔθνους. Ἔστησε δὲ, ἵνα τὴν ἄψυχον κτίσιν χαλινώσωσιν, ἥλιον καὶ σελήνην, καὶ θάλασσαν, καὶ γῆν, καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς, ὑπηρετεῖν τῇ τοῦ ἀνθρώπου ἀπολαύσει. « Constituit Deus angelos secundum climata orbis, ut singuli curam gererent, quemadmodum ait et Moyses, singularum gentium. Constituit autem ad inanimam creaturam regendam, solem, et lunam, et mare, et terram, et quæ in iis sunt, ut hominum usibus inservirent. »

C De gemini angeli, boni nimirum et mali satellitio, quam tradidit doctrinam, hanc non ab Herma solum et Barnaba, sed a dictatore etiam suo Platone acceperat, cujus verba hæc e libro X *Legum* refert Theodoretus serm. 3 *De curand. Græcor. affect.*: Ψυχὴν δὲ διοικοῦσαν, καὶ ἐνοικοῦσαν πᾶσι τοῖς πανταχῇ κινουμένοις λέγοντός σου, καὶ τὸν οὐρανὸν διοικεῖν ἀνάγκη φάναι· τί μήν; μίαν ἢ πλείους; ἐγὼ ὑπὲρ σφῶν ἀποκρινοῦμαι· δυοῖν μὲν οὖν γέπου ἐλάττω μὴ τιθῶμεν, τῆς τε εὐεργέτιδος, καὶ τῆς τἀναντία δυναμένης ἐργάσασθαι. « Cum autem dicis animam gubernantem, et insitam omnibus quæ ubique moventur; cœlum quoque gubernare illam necessario dicendum est. Quid igitur? unamne an D plures? Ego vobis respondebo. Ne pauciores duabus statuamus, eam quæ bona conferat, et eam quæ contraria possit efficere. » In eo autem Adamantius plurimos habuit consentientes, sed Cassianum præsertim *Collat.* VIII, cap. 17, et lib. XIII, cap. 12, qui idem Hermæ testimonium adducit; atque dogmatis hujus tanquam falsi et errore implicati nomine, et hunc, et illum, et Origenem præterea Bellarminus castigavit in lib. *De script. eccles.*, in lib. *Pastor.*, quod non fecisset fortasse, si in eadem esse causa Gregorium Nyssenum meminisset. Eidem quoque Cassiano prævivit Origenes, cum unicuique vitio suum præsidem esse attributum definivit; quod licet

[46] Dan. X, 13.

parum habere videatur probabilitatis, ab insignibus tamen aliquot scholasticis non omnino repudiatum est.

Ad excusandum Origenis errorem de judicio in angelos tutelares olim statuendo aliqua superius proposuimus; nunc quoniam Patrum suffragiis et auctoritate pugnamus, ad elevandam opinionis hujus invidiam Hieronymum Origenis suffragatorem adducemus. Is in illud Michææ, cap. vi, vers. 1, 2, « Audite quæ Dominus loquitur : Surge, contende judicio adversum montes, et audiant colles vocem tuam. Audiant montes judicium Domini, et fortia fundamenta terræ : » montibus illis significari putat angelos, quibus rerum humanarum commissa procuratio est, juxta Deuter. xxxii, 8, et Hebr. i, 14, atque eos, si populos curæ suæ permissos male rexeriat, culpatum iri, velut Apocal. ii et iii. Hinc Origenis non sententiam modo, sed verba fere ipsa usurpat. « Sicut enim, inquit, interdum episcopi culpa est, interdum plebis, et sæpe magister peccat, sæpe discipulus, et nonnunquam patris vitium est, nonnunquam filii, ut vel bene vel male erudiantur : ita in judicio Dei, vel ad angelos crimen referetur, si non egerint cuncta, quæ ad suum officium pertinebant; vel ad populum, si illis universa facientibus, ipsi audire contempserint. » Quæ merum Origenismum redolent.

XXXIII. Sed missis aliorum suffragiis, Adamantio sua quoque ipsius dubitatio satis patrocinatur. Illa autem vel ex eo maxime apparet, quod quas a communi theologorum sensu maxime abhorrentes visus est amplecti sententias, iisdem ex adverso contrarias quasdam proposuit. Ac de angelis primum in hominum tutelam deputatis, tanta ejus dubitatio est, ut statuere minime possit, quemadmodum diximus, an ab ortu, an a baptismo hominum curam suscipiant. Nec absque dubitatione tradit angelos nobis regendis delegatos, eosdem nobiscum in fide facere progressus. Incertus similiter est animi, angelusne homini, homone angelo salutem procuret et conciliet. Nihilo magis sibi constat, cum justos ipsos a Christo, qui vero in pietate inferiores sunt ab angelis custodiri decernit, sicut a nobis observatum est : cunctis quippe alias angelorum tutelam assignat. Neminem angelorum præsidio carere docet aliquando; solis illud aliquando Christianis concedit. Tam constantem nonnunquam fingit stipationem angelorum, ut quos in hoc mundo regendos susceperint, iisdem in futuro præesse minime desinant : at contra homines sibi in custodiam traditos eripere invicem, et ad se transferre nonnunquam angelos docuit. Quod si recte ergo et ex æquo cum Origene agere velimus ; quidquid in re obscura, nec ullis Ecclesiæ sanctionibus determinata proposuit, velut ab homine, non tam certum aliquid pronuntiante, quam veritatis studio incerta expendente profectum accipiemus. Neutiquam vero Antipatrum Bostrensem imitabimur, qui Origenis doctrinam de angelorum tutela, Origenemque ipsum, sic tanquam effatis suis pertinaciter adhærentem, non quasi conjecturas timide proponentem, traducit et suggillat. Nihil licet falso ipsi affingat, cum ait censuisse eum angelos pro suis peccatis, cum prius mentes essent, angelos et archangelos evasisse; leviorumque culparum reos in eos qui graviora designassent crimina imperium accepisse; tutelamque ipsis eorum hominum traditam, qui ad salutem æternam erant promovendi ; cum ipsi tamen salutem sibi promereri, et ad pristinum gradum recuperandum deberent eniti, eidemque judicio ac homines curæ suæ commissi essent olim subjiciendi. Habentur Antipatri hujus fragmenta inter *Eclogas* Joannis Damasceni, quæ manuscriptæ asservantur in bibliotheca Claromontana Patrum Societatis Jesu, et quarum excerpta ad me officiose transmisit eruditissimus et humanissimus Gabriel Cossartius.

XXXIV. Nec vitæ hujus mortalis finibus angelorum ministerium hominibus præstandum Adamantius coercet, sed prorogat etiam ad ea quæ antecedunt hominum vitam, quæque ipsam excipiunt. Nam angelorum ope animas hominum immitti corporibus, easque corpore solutas suscipi ab ipsis, sisti in judicium, in destinatum demum locum deduci, et non aliter regi, quam cum corporibus illigatæ essent, conceptis verbis affirmavit. Certe *Commentariorum in Joan.* tomo xiii, num. 49, angelos ad hominum satus a Deo ordinatos esse dicit, quorum opera corpus et anima in unum coalescant. Quod autem contra objici potest, manibus Dei fictum se et formatum agnoscere Davidem psalm. cxviii, 73, et Jeremiam i, 5, id ita solvit, conditos quidem illos a Deo, sed angelorum ministerio et ope ; quemadmodum lex dicitur ordinata per angelos, licet auctorem Deum habeat. Hanc quoque obducit responsionem ; quos sibi Deus peculiariter destinavit, Jobum puta, Davidem et Jeremiam, a Deo ipso fuisse factos ; reliquos vero ab iis angelis quibus forte obtigerunt. Quo referri jubet illud Genes. i, 26 : « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram ; » et illud Genes. xi, 7 : « Venite, descendamus, et confundamus ibi linguam eorum ; » Deo nempe sic angelos hominibus tuendis præfectos alloquente. Tomo vero xix *in Joan.*, num. 4, ex hoc Lucæ[47] : « Stulte, hac nocte animam tuam repetunt a te, » hominum omnium animas a ψυχαγωγοῖς quibusdam, qui animis ipsis præstantiores sunt, assumi tradit, atque hujus ψυχαγωγίας immunem fuisse solum Christum Jesum, cui reliqui omnes etiam patriarchæ, prophetæ et apostoli fuere obnoxii. Assumptas autem ab angelis custodiæ illarum, dum in corpore essent, deputatis animas, in judicium ab illis ipsis eductum iri scribit homil. *in Num.* 11, num. 4, et 20, num. 4. Nec in judicium solum, sed in suppliciis etiam, vel gloriæ destinatum locum. « Mortuus est, » in-

[47] Luc. xii, 20.

quit homil. 9 *in Levit.*, num. 4, « Lazarus et abductus est ab angelis in sinum Abrahæ. Similiter autem et dives, et abductus est ad infernum in locum tormenti [40]. Animadvertis evidenter loca sortis utriusque distincta. Vide etiam qui sunt qui abducunt : angeli, inquit, qui semper parati sunt ad abducendum : ministri enim Dei sunt ad hoc ipsum destinati, qui impleant sortem quam tibi ipse paraveris. » Homil. 5 *in Num.*, num. 3, sanctos ab angelis post mortem manibus et humeris vehi demonstrat, donec in quietis locum deducti sint. Quod significari ait illo Davidis psalm. xc, 11, 12 : « Quoniam angelis suis mandavit de te, ut custodiant te in omnibus viis tuis. In manibus portabunt te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum. » Ex eo autem Pauli, I Thessal. iv, 16 : « Deinde nos qui vivimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus obviam Domino in aera, et sic semper cum Domino erimus, » probat raptum iri ab angelis eos qui vitiis purgati leviores evaserunt ; portatum vero iri reliquos, qui peccatorum reliquiis sunt onusti. Et homilia demum 11 *in Num.*, num. 4, pag. 308, jam supra laudata, angelos post hanc vitam futuros eorum principes decernit, quibus dum in vivis essent, jam ante præfuerant, quosque studio suo ac labore ad Christum converterant.

Ex Platonis autem fontibus ea fere hausta sunt. Sic enim ille in *Phædone* : Λέγεται δὲ οὕτως, ὡς ἄρα τελευτήσαντα ἕκαστον ὁ ἑκάστου δαίμων, ὅσπερ ζῶντα εἰλήχει, οὗτος ἄγειν ἐπιχειροῖ εἰς δή τινα τόπον, οἷ δεῖ τοὺς συλλεγέντας διαδικασαμένους εἰς ᾅδου πορεύεσθαι, μετὰ ἡγεμόνος ἐκείνου, ᾧ δὴ προστέτακται τοὺς ἐνθένδε ἐκεῖσε πορεῦσαι. « Sic autem fertur mortuum unumquemque, dæmonem illum qui viventem sortitus fuerat, deducere conari in quemdam locum, ubi oportet congregatos omnes causa dicta ad inferos proficisci cum duce illo, cui mandatum est eos qui illinc abierunt, illuc deducere. » Quod aliis deinde libri ejusdem locis repetit ; et post illum Plotinus *Enn.* iii, lib. iv, cap. 6 : Ὁ μέντοι δαίμων οὗτος ὃν λέγομεν, ἀγαγεῖν λέγεται εἰς ᾅδου, οὐκέτι ὁ αὐτὸς μένειν, ἐὰν μὴ τὰ αὐτὰ ἕληται πάλιν· πρὸ δὲ τοῦ πῶς ; τὸ δὴ ἀγαγεῖν εἰς τὴν κρίσιν. « Dæmon ergo ille quem dicimus, deducere fertur ad inferos, non amplius idem permanere, nisi eadem rursum eligat. Antea vero quomodo? adducere nimirum ad judicium. » Augustinus lib. xii *De civit. Dei*, cap. 24 : « Illi autem, inquit, qui Platoni suo credunt, non ab illo summo Deo qui fabricatus est mundum, sed ab aliis minoribus, quos quidem ipse creaverit, permissu sive jussu ejus animalia facta esse cuncta mortalia, in quibus homo præcipuum, diisque ipsis cognatum teneret locum. » Et deinde : « Angeli autem, quos illi deos libentius appellant, etiam si adhibent vel jussi, vel permissi operationem suam rebus quæ gignuntur in mundo, tamen tam non eos dicimus creatores animalium, quam nec agricolas frugum atque arborum. »

Illi quidem Origeni ex ethnicis præluserunt : ex Christianis vero prælusit Clemens Alexandrinus, qui animam in muliebrem uterum immitti dicit ὑπό τινος τῶν τῇ γενέσει ἐφεστώτων ἀγγέλων, et angelos ἐφεστῶτας τῇ ἀνόδῳ commemorat. Et vero posterior illa de angelorum humanas animas in suas sedes reponentium ministerio sententia Ecclesiæ catholicæ placitis consona est. Priorem autem, quæ animarum sationis curam angelis ascribit, quæque tomi xiii *in Joan.* loco a nobis supra allato continetur, sic ipse Origenes excusat : Ταῦτα δὲ οὐκ ἀποφαινόμενοι λέγομεν, πολλῆς γὰρ βασάνου τὰ τηλικαῦτα χρήζει, ἵν' εὑρεθῇ πότερον οὕτως ἔχει, ἢ ἑτέρως.

XXXV. Prætermitti poterat quæstio sequens de remunerationibus et pœnis per angelos a Deo administrandis ; nihil enim multum abnorme circa id argumentum Origenes excogitavit. Quoniam tamen cum superiore disputatione cohæret ejus tractatio, et peculiare nonnihil habet Adamantius, idcirco ipsam quoque leviter attingemus. Homilia itaque *in Jeremiam* 21, num. 6, tripliciter hominibus, quæ promeriti sunt, Deum retribuere ostendit, primum per se, secundum illud Jerem. li, 6, « Vicissitudinem ipse retribuet ei ; » deinde per malos angelos, secundum illud psalmi lxxvii, 49, « Misit in eos iram indignationis suæ, indignationem, et iram, et tribulationem, immissiones per angelos malos : » nonnunquam etiam per bonos, cujusmodi multa in Scripturis reperiri dicit : ac leviora quidem crimina ministris suis vindicanda Deum permittere, ipsum vero graviores noxas ulcisci. Fuse hoc argumentum libro viii *contra Celsum*, num. 32, persequitur, et quæcunque hominibus mala contingunt, Dei nutu et consilio a dæmonibus immitti probat ex laudato psalmi lxxvii loco ; bona vero ab angelis subministrari.

In quibus a magistro suo Platone non recessit ; qui in *Symposio* deos inter et homines medium quoddam constituit genus, et dæmones appellat, interpretes utrorumque et sequestros, ἑρμηνεύοντας καὶ διαπορθμεύοντας θεοῖς τὰ παρ' ἀνθρώπων, καὶ ἀνθρώποις τὰ παρὰ θεῶν· τῶν μὲν τὰς δεήσεις καὶ θυσίας· τῶν δὲ τὰς ἐπιτάξεις τε καὶ ἀμοιβὰς τῶν θυσιῶν. « Interpretantes et referentes diis, quæ mittuntur ab hominibus ; et hominibus quæ mittuntur a diis ; illorum quidem precationes et sacrificia ; horum vero mandata et sacrificiorum remunerationes. » Quæ munia eadem angelis tribuuntur, unde מלאכים et ἄγγελοι a scriptoribus sacris appellantur, hoc est *internuntii*. Plotinus autem *Ennead.* iii, lib. iv, cap. 6, postquam docuit animas in judicium ab angelis adduci, pœnas postmodum luentibus illis adesse subjunxit.

Origeni astipulantur, præter alios, Ambrosius et

[40] Luc. xvi, 22, 23.

Hieronymus, quorum ille epist. lib. v, epist. 58, haec scribit : « An ipsos quoque angelos, qui in istius mundi laboribus diversa sustinent ministeria, sicut in Apocalypsi legimus Joannis, non ingemiscere credimus, cum adhibentur pœnarum et excidiorum ministri : qui habentes vitam æternam, mallent utique eam in illo superiore tranquillitatis suæ statu currere, quam nostrorum peccatorum pœnis ultricibus interpellari. » Hieronymus vero lib. I *in cap.* VII *Dan.* : « Duplex autem angelorum officium est; aliorum qui justis præmia tribuunt, aliorum qui singulis præsunt cruciatibus. »

XXXVI. Quoniam varia et parum constans Origenis de angelorum invocatione videtur fuisse ratio, delibanda quoque a nobis ea quæstio est. Sic ille loquitur lib. v *contra Cels.*, num. 4 : Τούτοις δὴ ἀγγέλους ἀπὸ τοῦ ἔργου αὐτῶν μεμαθηκότες καλεῖν, εὑρίσκομεν αὐτοὺς, διὰ τὸ θείους εἶναι, καὶ θεοὺς ἐν ταῖς ἱεραῖς ποτε ὀνομαζομένους Γραφαῖς. Ἀλλ' οὐχ ὥστε προστάσσεσθαι ἡμῖν τοὺς διακονοῦντας, καὶ φέροντας ἡμῖν τὰ τοῦ Θεοῦ σέβειν καὶ προσκυνεῖν ἀντὶ τοῦ Θεοῦ· πᾶσαν μὲν γὰρ δέησιν, καὶ προσευχὴν, καὶ ἔντευξιν, καὶ εὐχαριστίαν ἀναπεμπτέον τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ, διὰ τοῦ ἐπὶ πάντων ἀγγέλων ἀρχιερέως, ἐμψύχου Λόγου καὶ Θεοῦ. Quæ iterum deinde inculcat : unde omnis angelorum præcidi videtur invocatio. Sed non ita est ; nam honores quidem ac preces angelis adhiberi vetat eas, quæ Deo uni conveniunt, nec adorari vel coli ipsos concedit, ἀντὶ τοῦ Θεοῦ, at certos quosdam iis exhiberi cultus, certasque fundi precationes permittit, naturæ eorum creatæ convenientes, et diversi a superioribus generis : Εὐφημοῦμεν αὐτοὺς, inquit lib. VIII *contra Cels.*, num. 57, pag. 785, καὶ μακαρίζομεν ἐγχειρισθέντας ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὰ χρήσιμα τῷ γένει ἡμῶν· οὐ μὴν τὴν ὀφειλομένην πρὸς Θεὸν τιμὴν τούτοις ἀπονέμομεν. Non precationem ergo, sed precationis modum damnat. Hujus expositionis ipse sit fidejussor, operis ejusdem *contra Celsum* lib. VIII, num. 13, in quo Celso respondens, qui quod Dei Filium Christiani colerent, colendos iis quoque ministros ejus dæmones nimirum, censebat : Εἰ μὲν οὖν, inquit, ἐνόει τοὺς ἀληθῶς ὑπηρέτας τοῦ Θεοῦ μετὰ τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ, τὸν Γαβριὴλ, καὶ τὸν Μιχαὴλ, καὶ τοὺς λοιποὺς ἀγγέλους, ἀρχαγγέλους, καὶ τούτους ἔλεγε δεῖν θεραπεύεσθαι, ἴσως ἂν τὸ περὶ τοῦ θεραπεύειν αὐτοῦ σημαινόμενον ἐκκαθήραντες, καὶ τῶν τοῦ θεραπεύοντος πράξεων, εἴπομεν ἂν εἰς τὸν τόπον, ὡς περὶ τηλικούτων διαλεγόμενοι, ἅπερ ἐχωροῦμεν περὶ αὐτῶν νοῆσαι. Vim loci hujus frangere conati sunt heterodoxi quidam nostrates, sed efficere tamen non potuerunt, quin aliquod θεραπείας genus angelis concessisse Origenem ex his ipsius verbis manifestum sit ; eo nempe θεραπείας genere inferius, quod Deo soli exhibendum est. Frustra autem contendunt θεραπείαν hanc, non de religiosa observantia et cultu esse intelligendam, cum hic nonnisi de religioso disputetur cultu, quem Celsus dæmonibus itidem ut Deo præstandum esse asserebat. Id ut significaret, utebatur voce θεραπεύεσθαι. Respondet Origenes quoddam θεραπείας illius a Celso expressæ, hoc est religiosi cultus genus angelis quidem deberi, ea modo recte et legitime exhibeatur, et cultus ille a cultu Deo præstari solito caute distinguatur. Pari modo cum distingueret libro v orationes Deo Patri offerendas ab iis quas offerri concedebat Filio, ut μεσίτῃ, nominis hujus, *oratio*, proprium usum intelligi vult, et ab ejusdem abusu secerni : Πᾶσαν μὲν γὰρ δέησιν, inquit num. 4, καὶ προσευχὴν, καὶ ἔντευξιν, καὶ εὐχαριστίαν ἀναπεμπτέον τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ διὰ τοῦ ἐπὶ πάντων ἀγγέλων ἀρχιερέως ἐμψύχου Λόγου καὶ Θεοῦ· δεησόμεθα δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ Λόγου, καὶ ἐντευξόμεθα αὐτῷ καὶ εὐχαριστήσομεν, καὶ προσευξόμεθα δὲ, ἐὰν δυνώμεθα κατακούειν τῆς περὶ προσευχῆς κυριολεξίας καὶ καταχρήσεως (35). Eadem cautione cultum, et preces Deo Patri offerendas, a precibus Filio allegandis discerni jubet, et a cultu angelis exhibendo. Atqui Filium orari concedit, modo tanquam μεσίτης, et inferiori precationis genere invocetur ac Pater; hæc enim fuit ipsius insania : idem igitur de precibus et cultu angelis exhibendo sensisse ipsum concludendum est. At sine ambage angelum prece veneratur homil. 1 *in Ezech.*, num. 7 : « Omnia, inquit, angelis plena sunt. Veni, angele : suscipe sermone conversum ab errore pristino, a doctrina dæmoniorum, ab iniquitate in altum loquente : suscipiens eum quasi medicus bonus confove atque institue ; parvulus est, hodie nascitur senex repuerascens : et suscipe tribuens ei baptismum secundæ regenerationis, et advoca tibi alios socios ministerii tui, ut cuncti pariter eos qui aliquando decepti sunt, erudiatis ad fidem. » Quæ quamvis sole ipso clariora sint, adversus ea tamen præscribere non dubitarunt iidem qui supra heterodoxi, et testimonii gravitatem, qua se obrui sentiebant, duplici responsione elevare; prima quidem hac, non religiosa illic angelum precatione invocari, sed rhetorica duntaxat apostropha appellari; altera ista, spurium esse hunc locum, et adultera manu insertum : quæ gratis dicta, et solidis nullis probata argumentis gratis negari possunt. Fateor apostrophis aliquando Patres uti; apostropha hic usum esse Origenem, id vero pernego. Profecto, si cui hæretico invocandum Spiritum sanctum hodie neganti testimonia Patrum eum invocantium objiciantur; is vero apostrophas has esse respondeat, magna esse dicetur responsionis hujus futilitas. Nec altera vero felicior : Græca homiliæ hujus exemplaria desiderari aiunt ; elaboratas vero esse a Rufino et Hieronymo interpretationes, quorum sit levis in interpre-

(35) *Eadem cautione cultum et preces Deo Patri offerendas, a precibus Filio allegandis discerni jubet,* etc. Vide observationes nostras in quæst. 2, num. 29, ad hæc verba : « Quæ quidem absurda est et secum pugnans conquestio. » Vide et Bullum in *Defens. fidei Nicænæ*, de Filii τῷ ὁμοουσίῳ, cap. 9, num. 15.

tando fides; apostropham denique illam esse a stylo Origenis alienam. Certum est homiliarum istarum *in Ezechielem* interpretem esse Hieronymum; quem si fateremur hæc de suo assuisse, fateri cogerentur utique adversarii, si minus Origenem, at certe Hieronymum angelorum invocationem exemplo suo comprobasse. At sane ea exceptione opus non est. Sæpe se ait Hieronymus, et nos alibi docuimus, verborum numerum in interpretando non reddidisse, sententias duntaxat appendisse : verba neglexisse, sensus fideliter retinuisse. Demus itaque hæc αὐτολεξεὶ, si forte, in Græcis ita non exstitisse; dent modo adversarii sententiam ipsam, qua angeli continetur invocatio, nulla parte fuisse vitiatam. Quod addunt autem apostrophis hujusmodi uti Origenem non solere; id quidem in tomis verum esse concedimus, in homiliis non item, quæ hujusmodi pigmentis et figuris si non refertæ, ac penitus certe vacuæ non sunt. Audivi quosdam præterea ex eadem secta, angeli nomine notatum hic episcopum asserentes, quemadmodum Apocalypseos cap. II et III eadem angelorum appellatione Asiaticarum Ecclesiarum episcopi significantur. Puderet illos suæ responsionis si totius loci cohærentiam attentius perspicerent, in quo tutelarium angelorum, ad exemplum Christi, ut sibi quidem fingebat Origenes, de cœlo descendentium, et humanæ salutis curam suscipientium manifesta habetur mentio. Verba hæc sunt : « Non sufficit unum cœlum aperiri : aperiuntur plurimi, ut descendant non ab uno, sed ab omnibus cœlis angeli ad eos qui salvandi sunt : angeli qui ascendebant et descendebant super Filium hominis, et accesserunt ad eum, et ministrabant ei. Descenderunt autem angeli, quia prior descenderat Christus, metuentes descendere, priusquam Dominus virtutum omnium, rerumque præciperet. Quando autem viderunt Principem militiæ cœlestis in terrestribus locis commorari, tunc per apertam viam ingressi sunt sequentes Dominum suum, et parentes voluntati ejus, qui distribuit eos custodes credentium nomini suo. Tu heri sub dæmonio eras, hodie sub angelo. » Deinde : « Multitudo militiæ cœlestis erat laudantium et glorificantium Deum; quando natus est Christus. Omnia angelis plena sunt. Veni, angele, suscipe sermone conversum ab errore pristino. » Robur his additur ex hoc testimonio homil. 23 *in Luc.* : « Ego non ambigo et in cœtu nostro adesse angelos, non solum generaliter omni Ecclesiæ, sed etiam sigillatim; de quibus Salvator ait : *Angeli eorum semper vident faciem Patris mei qui in cœlis est* [49]. Duplex hic adest Ecclesia, una hominum, altera angelorum. Si quid juxta rationem et juxta Scripturarum dicimus voluntatem, lætantur angeli, et orant nobiscum. » Itaque perspicuum est non episcopum interpellasse Origenem in priore illo loco, sed angelum invocasse. Incassum ergo ad angelorum repudiandum cultum Origenis auctoritatem prætendit vir alioquin eximiæ eruditionis Ger. Joan. Vossius lib. I *De orig. idol.*, cap. 9. Porro quam priore loco adhibuimus responsionem, eam ipsam usurpare fere licet adversus loca aliqua Origenis, aliorumque Patrum, quibus Deo soli, nec cuiquam præterea cultus ac fides tribuenda pronuntiatur, et quibus receptam a Catholicis angelorum invocationem, et ad preces nostras Deo offerendas allegationem impugnare student adversarii : inter quos tamen nonnulli, viri candidi et eruditi, veritate quippe victi, angelorum intercessionem et postulari posse, et impetrari fatentur.

XXXVII. Accusatum olim falso Origenem refert anonymus apud Photium cod. CXVII, cum multis nominibus, tum idcirco quod affirmaverit, ὅτι τὰ χερουβὶμ ἐπίνοιαι τοῦ Υἱοῦ εἰσιν· « Cherubimos cogitationes Filii esse. » Crimen istud quomodo ab Adamantio depulerit anonymus iste, equidem nescio; ex Photii tamen verbis id videtur consequi, tanquam falso conficta, et Origeni per calumniam impacta ab hoc ejus patrono fuisse confutata. Verumtamen ut illud ab Origene scriptum demus, liquido tamen juraverim, ut alia fere omnia, sic ea quoque ἀλληγορικῶς ipsum proposuisse. Eadem itaque valeat hic responsio, qua ad eum supra excusandum usi sumus, cum Filium et Spiritum sanctum duos esse Seraphimos, et Christum quoque virum eum sterilem esse diceret, quem commemorat Jeremias cap. XXII, vers. 30.

XXXVIII. Animadvertimus supra diversa Origenem angelis ac dæmonibus affinxisse corpora, citra ullum οὐσίας et naturæ discrimen. Ex ea opinione nata est illa altera, crassius hoc, et aeri nostro cognatum dæmonum corpus, res sui generis appetere, suffitus puta, et nidores sacrificiorum, ac sanguinem etiam victimarum ligurire; nec iis tantum delectari, quod homines idololatriæ deditos esse videant, sed etiam propter voluptatem ac delicias, quibus eorum corpora afficiuntur. Origenes lib. III *contra Cels.*, num. 37 : Πάντες μὲν, inquit, οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν εἰσι δαιμόνια λιχνὰ, καὶ περὶ τὰς θυσίας, καὶ τὰ αἵματα, καὶ τὰς ἀπὸ τῶν θυσιῶν ἀποφορὰς καλινδούμενα, ἐπὶ ἀπάτῃ τῶν μὴ προσπεφευγότων τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ· et lib. VII sequente, num. 5, postquam dixit spiritus quosdam impuros circa terram degere, hoc subjicit : Δηλοῖ δὲ τὸ τοιοῦτον τοὺς αὐτοὺς τυγχάνειν καὶ τὸ, ταῖς ἀπὸ τῶν θυσιῶν ἀναθυμιάσεσι καὶ ταῖς ἀπὸ τῶν αἱμάτων καὶ ὁλοκαυτωμάτων ἀποφοραῖς τρεφόμενα αὐτῶν τὰ σώματα, φιληδονούντων τοῖς τοιούτοις, ἐπ' αὐτὸ τυγχάνειν τοῦ ὡσπερεὶ φιλοζωεῖν· et lib. VIII, num. 30 : Τὰ δὲ πνικτὰ, τοῦ αἵματος μὴ ἐκκριθέντος, ὅπερ φασὶν εἶναι τροφὴν δαιμόνων, τρεφομένων ταῖς ἀπ' αὐτοῦ ἀναθυμιάσεσιν· ἀπαγορεύει ὁ λόγος, ἵνα μὴ τραφῶμεν τροφῇ δαιμόνων· et in *Protreptico ad martyrium*, num. 45 : Ἐπεὶ δέ τινες μὴ θεωροῦντες τὸν περὶ τῶν δαιμόνιων λόγον, καὶ ὡς ὑπὲρ τοῦ παραμένειν ἐν

[49] Matth. XVIII, 10.

τῷ πάχει τούτῳ καὶ περιγείῳ ἀέρι, δεόμενοι τροφῆς A τῆς διὰ τῶν ἀναθυμιάσεων ἐπιτηροῦσιν ὅπου κνίσσα ἐστὶ καὶ αἵματα, καὶ λιβανωτοὶ, ἐξευτελίζουσιν ὡς ἀδιάφορον τὸ θύειν, εἴποιμεν ἂν καὶ πρὸς ταῦτα, ὅτι εἴπερ οἱ τροφὰς λῃσταῖς, καὶ φονεῦσι, καὶ βαρβάροις ἐχθροῖς τοῦ μεγάλου βασιλέως παρέχοντες, ὡς τὸ κοινὸν ἀδικήσαντες κολάζονται· πόσῳ πλέον οἱ τοῖς τῆς κακίας ὑπηρέταις διὰ τοῦ θύειν διδόντες τροφὰς παρακατεχούσας αὐτοὺς ἐν τῷ περιγείῳ τόπῳ, δικαιότατα ἂν ἐγκαλοῖντο.

In eadem porro ac Origenes causa sunt vetustior illo Justinus, et recentior Maternus Firmicus, quorum ille *Apolog.* I scribit angelos perduelles in servitutem homines redegisse, cum aliis modis, tum διὰ διδαχῆς θυμάτων καὶ θυμιαμάτων, καὶ σπονδῶν, ὧν ἐνδεεῖς γεγόνασι, μετὰ τὸ πάθεσιν ἐπιθυμιῶν δουλωθῆναι, « docendo sacrificiorum, suffituum et libationum ritus, quibus tum indiguerunt, postquam cupiditatum affectionibus sese submiserunt. » Hic vero cap. 14 libri *De error. profan. relig.* asserit substantiam dæmonum a diabolo prognatorum sanguine victimarum nutriri.

QUÆSTIO VI.

DE ANIMA.

I. *De animæ origine quid statueret Origenes certum non hubuit.* II. *Ex dogmate* προϋπάρξεως, *et perpetui libertatis usus maxima Origenianorum errorum pars profluxit.* III. *Utrum animas rationis compotes e substantia divina delibatas esse asseruerit.* IV. *An eas corpore antiquiores, in illudque pro peccatis demissas putaverit.* V. *Unde nomen*, Ψυχὴ, *factum autumaverit.* VI. *Ex his multorum criminationibus est appetitus.* VII. *Ad doctrinæ hujus fontes digitus intenditur.* VIII. *Quam variis Scripturæ locis fulcire conatus est Origenes.* IX. *Multi licet eam funditus labefactent.* X. *Patres ejus assertores recensentur.* XI. *Nihil his temporibus fuerat ab Ecclesia super hoc argumento determinatum.* XII. *Nec multo recentioribus.* XIII. *Utrum animas corporeas, et quali corpore præditas crediderit.* XIV. *Origenem Patrum multorum assensus, et sua excusare potest hæsitatio.* XV. *Ex antiqua philosophia opinionem suam deprompsit. Intricatus Methodii locus explicatur.* XVI. *Utrum solam animam hominem constituere dixerit.* XVII. *Examinatur Origeniana* μετενσωμάτωσις. XVIII. *Pythagoricam* μετεμψύχωσιν *propugnasse a plurimis dictus est Adamantius.* XIX. *Sed multis purgatur.* XX. *Metensomatoseos auctores produntur.*

I. Quoniam hominum animas, ejusdem esse ac angelos ordinis et naturæ voluit Origenes, explorata horum juxta ipsius definitiones natura, de illis nunc ut agamus, rerum series desiderat. Observandum vero illud est ante omnia, obscurum ac difficile visum hoc argumentum Origeni, itidem ut aliis Ecclesiæ Patribus plerisque, summaque in hæsitatione et angustia fuisse versatum. Cum enim libro III *De princip.*, cap. 4, num. 1, præcipuas tres proposuisset de anima sententias; utrum duplex sit in nobis, divinior altera et de cœlo deprompta, alia inferior; an una tantum cœlestis juncta corpori, a quo inclinetur et deprimatur ad vitia; an vero constet anima partibus duabus, quarum alia sit rationis particeps, ratione altera careat; postquam singulas accurate opiniones excussit num. 2, 3, 4 et 5, in nullam inclinans partem, subjungit tandem num. 5 : « Et nos quidem prout potuimus, ex singulorum personis quæ dici possunt disputationis causa de singulis dogmatibus in medium protulimus. Qui autem legit, eligat ex his quæ magis amplectenda sit ratio. » Denuntiat præterea non semel, διαπορητικῶς sese disserere, non καταφατικῶς loqui, siquando visus est aliquid de ea re statuere, utpote incerta, nondum Ecclesiæ decretis Origeniano ævo, nec multo recentioribus definita; quemadmodum declarabitur inferius. Id confirmat Pamphilus in *Apologia;* quamvis disputationes Origenis vel assertiones, quas de animæ statu et dispensatione proposuit, nonnullos culpasse fateatur.

II. Imprimis autem, maxima illud animadversione B dignum est, ex superius memorato gemino hoc dogmate, mentium προϋπάρξεως, et pleni ac perpetui libertatis usus semper vigentis ac florentis, maximam Origenianorum errorum partem prodiisse; nam profluxit inde quidquid fere circa angelorum naturam peccatum ab eo est : inde μετενσωμάτωσις, alia aliaque corpora subeuntibus animis, pro vario libertatis usu : inde solam animam censuit constituere hominem, assumpto nimirum in pœnam corpore, tanquam vinculo et compede : unde et tollenda fuit resurrectio, nam quid corpore hoc et vinculis opus homini in integrum restituto? Gratiæ quoque beneficium peremit nimia illa et immodica libertas. Unde vero afflictas dicemus astris animas, et liberum arbitrium, quam ex hoc mentium ascensu C et descensu, crassiora, vel subtiliora ac splendidiora subeuntium corpora pro meritis? unde vesana hæc et pestifera opinio, Christum vel passum vel passurum pro sideribus, pro angelis et dæmonibus, quam ex altera ista, peccato naturas illas esse obnoxias, non secus ac humanas, proindeque eadem reparatione ac remedio indigere? Sed et præfinitus damnatorum suppliciis modus ac tempus ex quo fonte manavit, quam ex perseverante etiam post inflictas pœnas libertatis usu? Denique positis his mentium revolutionibus, ac nunquam desituro circuitu, renasci quoque mundos identidem oportuit, cum mentibus denuo peccantibus nova iterum paranda essent vincula, nova scilicet imponenda corpora, ex D quorum diversitate mundus efflorescit. Quæ si quis observabit diligenter, non repugnantibus et dissipatis dogmatibus constare doctrinam Origenis fatebitur, sed apte connexam esse, et necessaria argumentorum serie ac textura cohærentem.

III. Primam in hac quæstione adversus Origenem intentat criminationem Hieronymus epist. 59 ad Avit., cap. 4, cum arbitratum ipsum fuisse ait animas omnes, et quæcunque ratione prædita sunt e Dei substantia expressa prodiisse, divinæque ipsius partem esse substantiæ. « Ne parvam putaremus, inquit, impietatem esse eorum quæ præmiserat (Origenes) in ejusdem voluminis (*Περὶ ἀρχῶν*) fine conjungit omnes rationabiles naturas, id est Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, angelos,

potestates, dominationes, cæterasque virtutes, ipsum A quoque hominem secundum animæ dignitatem unius esse substantiæ. Intellectualem, inquit, rationabilemque naturam sentit Deus, et unigenitus Filius ejus, et Spiritus sanctus; sentiunt angeli, et potestates, cæteræque virtutes; sentit interior homo, qui ad imaginem et similitudinem Dei conditus est. Ex quo concluditur Deum, et hæc quodammodo unius esse substantiæ. » Quod in Origene damnaverat Hieronymus, idem in Palæstinis Origenistis damnat Justinianus in epistola ad quintam synodum, quam habet Cedrenus : Λέγουσι γὰρ ὅτι νόες ἦσαν δίχα παντὸς ἀριθμοῦ τε καὶ ὀνόματος, ὡς ἑνάδα πάντων εἶναι τῶν λογικῶν τῇ ταυτότητι τῆς οὐσίας καὶ ἐνεργείας, καὶ τῇ δυνάμει τῇ πρὸς τὸν Θεὸν Λόγον, ἑνώσει τε καὶ γνώσει. « Dicunt enim mentes fuisse abs- B que numero et nomine, adeo ut rerum omnium rationalium unitas sit, cum idem sint substantia, et operatione, et virtute quæ est apud Deum Verbum, tum adunatione et cognitione. » Gobarus quoque Tritheita ille, cujus excerpta collegit Photius cod. CCXXXII, dogmata multa, quæ fere Origeniana sunt, in utramque disputans partem, octavo loco illud habet, ὡς ἐκ τῆς θείας οὐσίας ἡ ἀνθρωπίνη προελήλυθε ψυχή, « ex divina substantia humanam animam processisse. »

Fuit illa quidem Pythagoreorum doctrina, divinæ auræ particula animas nostras constare, et Deum

. . . . ire per omnes
Terrasque, tractusque maris, cœlumque profundum : C
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenues nascentem arcessere vitas.
(VIRGIL. *Georg.*, lib. IV, vers. 221.)

« Audiebam, » ait Cato apud Tullium, « Pythagoram, Pythagoreosque, incolas pene nostros, qui essent Italici philosophi quondam nominati, nunquam dubitasse quin ex universa mente divina delibatos animos haberemus. » In eadem fuerunt opinatione Platonici et Stoici, quam et Cerdo, et Marcio, et Manichæi subinde amplexi sunt. Hieronymus epist. 61 ad Pammach., cap. 5, sic Joannem Hierosolymitanum interpellat : « Dicis animas hominum non partem esse Dei naturæ : quasi Manichæus nunc ab Epiphanio sis vocatus; » et cap. 6 : « Dicis animam non esse de Dei substantia; D pulchre, damnas enim impiissimum Manichæum, quem nominare pollutio est; » et mox : « Nemo dubitat errare qui dicit eam (animam rationalem) esse Dei substantiam. »

Igitur Joannes ille Hierosolymitanus, qui Origenista vulgo audiebat, ab ea tamen opinione, fatente Hieronymo, erat alienus; quod ad purgandum Origenem valere potest. Ipse Origenes, cujus verba pro hoc dogmate recitat Hieronymus, vocem addens, *quodammodo*, reprehensiones a se prohibet. « Unum addit verbum, *quodammodo*, » ait Hieronymus epist. 59 ad Avit., cap. 4, « ut tanti sacrilegii crimen effugeret, » vel fortasse ut opinionis hujus neutiquam affinem se esse declararet. Sic ille quidem in libro *De martyrio*, num. 47 : Ἔτι δὲ καὶ φιλοζωεῖ ἄνθρωπος, πεῖσμα λαβὼν περὶ οὐσίας λογικῆς ψυχῆς, ὡς ἐχούσης τι συγγενὲς Θεῷ. Quod si e Dei substantia delibatam censuisset animam, non affine aliquid habere, sed ipsius particulam esse dixisset : affine autem cum eo quidpiam habet, quod ad ejus imaginem condita sit, quod lumine divino vultus ipsius signatus sit, quod mortis expers, et beatitatis æternæ capax sit. Planissime vero errorem hunc impietatis arguit in Heracleone; qui ejusdem esse ac Deum essentiæ fingebat quicunque ipsum spiritu adorarent : Ἐπιστήσωμεν δὲ, inquit tomo XIII *in Joan.*, num. 25, εἰ μὴ σφόδρα ἐστὶν ἀσεβὲς ὁμοούσιον [lego ὁμοουσίους] τῇ ἀγεννήτῳ φύσει καὶ παμμακαρίᾳ εἶναι λέγειν τοὺς προσκυνοῦντας τῷ πνεύματι τῷ Θεῷ (36). Hoc etiam se purgat Origenes illo crimine, quod animam corpora tam esse decrevit, ut infra declarabimus; qui enim corporea res pars esse Dei corpore carentis, qualem esse defendit Origenes, dici poterit? Hinc Augustinus lib. I *De civit. Dei*, cap. 23 : « Animas dicunt, non quidem partes Dei, sed factas a Deo peccasse a Conditore recedendo; et diversis progressibus pro diversitate peccatorum a cœlis usque ad terras, diversa corpora quasi vincula meruisse. Et hunc esse mundum, eamque causam mundi fuisse faciendi, non ut conderentur bona, sed ut mala cohiberentur. Hinc Origenes jure culpatur : in libris enim quos appellat Περὶ ἀρχῶν, id est, *De principiis*, hoc sensit, hoc scripsit. » Origenes igitur animas, non quidem partes Dei, sed factas a Deo esse credidit. Nec minus hoc utile, quod Hieronymus epist. 82, ad Marcellinum et Anapsychiam, germanam Origenis sententiam ab hac ipsi afficta distinguit : « Super animæ statu, inquit, memini vestræ quæstiunculæ, imo maxime ecclesiasticæ quæstionis : utrum lapsa de cœlo sit, ut Pythagoras philosophus, omnesque Platonici et Origenes putant; an a propria Dei substantia, ut Stoici, Manichæus, et Hispaniæ Priscilliani hæreses suspicantur. » Hoc quidem ob dogma Palæstinos Origenistas pulsavit Justinianus, idcirco fortasse quod tributos omnes Origeni errores ab iis propugnatos fuisse opinatus est : sin ei adhæserunt revera, minime sane sectatorum suorum vesanias omnes præstabit Adamantius. Quod si tamen culpæ hujus fuisset reus, astipulatorem ipsi daremus Tertullianum, qui lib. IV *adversus Marcionem*, cap. 38, sic ait : « Hominem igitur reddi jubet Creatori, in cujus imagine et similitudine, et nomine, et materia expressus est. »

IV. Certioribus Origenes et manifestioribus sensibus naturam animæ in corpore quantumvis subtili non posuisse Origenem.

(36) *Hoc etiam se purgat Origenes illo crimine, quod animam corporatam esse decrevit*, etc. Jam supra observavimus quæst. 9, *De angelis*, num. 3,

tentiam hanc signavit monumentis, quæ animas ante corpora a Deo conditas, in eaque sic tanquam in ergastula demissas pro peccatis decernit. Atque hæc alteri de angelorum meritis et remunerationibus ac pœnis superius expositæ connexa est. Naturas enim omnes ratione præditas, hoc est mentes a Deo ante mundi opificium procreatas, liberoque instructas arbitrio fuisse putavit; qua recte vel male agendi facultate diversis utentes modis, diversos inde vel gloriæ, vel ignominiæ ac pœnæ gradus fuisse consecutas; alias siquidem angelorum adeptas esse naturam, quæ leviorum essent noxarum fontes; quæ contra liberi arbitrii munere in deterius fuissent abusæ, in crassiora corpora, siderum puta, vel dæmonum, vel hominum esse depressas; sic tamen, ut quocunque sint loco, proficere possint in virtute, vel contra relabi in vitia; et pro regressus sui vel progressus ratione, ad superiorem evehantur statum, vel ad inferiorem detrudantur (37). Huic quoque conditioni animam obligavit Christi, eamque pro summo suo adversus Deum amore, Verbo in unum conjunctam fuisse voluit, atque inde corpus in B. Virginis Mariæ utero formatum subiisse. E mentibus porro illis quæ angelicam essent assecutæ conditionem, nonnullas Christi imitantes adversus humanum genus amorem et charitatem, vel aliis de causis a Deo missas, carnem assumpsisse sensit, et prophetarum sanctorumque virorum personam gessisse in terris, et ad exemplum Christi sese componentes hominum reliquorum saluti consuluisse. Horum omnium partem demonstravimus jam supra, partem hic declarandam servavimus.

Minime vero nobis diutius immorandum est in locis colligendis, quibus animarum προΰπαρξιν Adamantius asseruit. Patent illi unicuique obviam, et viro non multum diligenti frequentes occurrunt. Insignes duntaxat aliqui, pro more nostro, fidei conciliandæ gratia adducendi sunt, præter eos, quos jam supra protulimus, cum ipsius sententiam de angelorum meritis exploraremus. Ante alios observandus venit ille e lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 8, num. 3 et 4, in quo naturas illas ratione pollentes, quæ a Deo primum procreatæ sunt, priusquam boni aliquid vel mali in se concepissent, mentes fuisse tradit; deinde vero scelere admisso, animas evasisse. Verba ipsa producuntor: « Ex quibus omnibus illud videtur ostendi, quod mens de statu suo ac dignitate declinans, effecta vel nuncupata est anima: quæ si reparata fuerit et correcta, redit in hoc ut sit mens. Quod si ita est, decessus ipse mentis ac devolutio videtur mihi quod non æqualis omnium sentiendus sit, sed vel plus vel minus in animam verti, et aliquas quidem mentes servare aliquid etiam prioris vigoris; aliquas vero aut nihil, aut exiguum aliquid. Unde inveniuntur quidam statim ab ineunte ætate ardentioris acuminis, alii vero tardioris; nonnulli autem obtusissimi et penitus indociles nasci. » Quibus similia in capitis ejusdem calce iterantur. Libro vero lucubrationis ejusdem priore, cap. 7, num. 4, animam hominis, non cum corpore factam docet, sed extrinsecus insertam, idque pro meritorum ratione. Probando huic Jacobi profert exemplum et Esau, quorum hic fratrem, cum ex utero prodiret, supplantavit; quod ita nequaquam eventurum fuisse censet, nisi id uterque fuisset gestis suis promeritus, antequam cœlo delaberetur: addit et Joannis exemplum, qui in materni uteri claustris etiamnum compactus, ad Mariæ vocem tripudiavit; et Jeremiæ, cui dixerat Dominus: « Priusquam te formarem in utero, novi te: et antequam exires de vulva, sanctificavi te [10]. » Alioquin ait futuram apud Deum προσωποληψίαν, et injustitiam, quod et tom. II *in Joan.*, num. 25, repetit. Eadem asseverantius inculcat cap. 8, libri I *Περὶ ἀρχῶν*, et libri III, cap. 1, num. 20. Postquam enim unumquemque dixit, prout sese gessit, a Deo vas effici vel ad honorem vel ad contumeliam, subdit continuo ibidem pag. 134: « Quod si justa hæc videtur assertio, sicut est certe justa, et cum omni pietate concordans, uti ex præcedentibus causis unumquodque vas vel ad honorem a Deo, vel ad contumeliam præparetur: non videtur absurdum eodem ordine, atque eadem consequentia discutientes nos antiquiores causas, eadem etiam de animarum ratione sentire, et hoc esse in causa quod Jacob dilectus est antequam huic mundo nasceretur, et Esau odio habitus est, dum adhuc in ventre matris haberetur. » Dissertationem demum ita claudit num. 21: « Ex quo opinamur quoniam quidem (sicut frequenter diximus) immortalis est anima et æterna, quod in multis, et sine fine spatiis per immensa et diversa sæcula possibile est, ut vel a summo bono ad infima mala descendat, et ab ultimis ad summa bona reparetur. » Quod autem contra opponi poterat ex Pauli ad Romanos cap. IX, Deum ex eadem massa, sic tanquam figulum e luto vasa alia ad honorem fingere, alia ad contumeliam, sic diluere contendit, rationalium animarum unam esse naturam, quæ Deo non secus subjaceat ac luti massa figulo, atque inde varii generis vasa depromi. Paulinam similiter increpationem: « O homo, tu quis es, qui contra respondeas Deo [11]? » ad impios derivat, qui non discendi, sed resistendi causa Deo obloqui audent, et postquam facinoribus suis ac perfidia Dei alloquendi fiducia ac jure exciderunt, merito iis objici debeat: « O homo, tu quis es, qui contra respondeas Deo? » Sanctis vero hominibus adeundi et alloquendi Dei, eidemque respondendi

[10] Jerem. I, 5. [11] Rom. IX, 20.

(37) *Huic quoque conditioni animam obligavit Christi, eamque pro summo suo adversus Deum amore*, etc. Vide supra animadversiones nostras in quæst. 3, *De Christo*, num. 6.

copiam semper fieri vult, qualis olim Moysi facta est. Quam ipsam interpretationem cum præcedente de Jacobi anima, et vasis ad contumeliam honoremve destinatis disputatione rursum adhibet lib. VII *in Epist. ad Rom.*, num. 17, dum hoc idem caput *Commentariis* suis explanat. Vanæ scilicet et frivolæ in re aperta cavillationes, et acri censura ac castigatione dignæ. Huic confirmando errori allata superius exempla Joannis in matris utero exsultantis, et Jeremiæ antequam in materna alvo formaretur, ex eaque prodiret, Deo noti, ab eoque *sanctificati* repetit iterum cap. 3 libri tertii *Περὶ ἀρχῶν*, num. 5, aliaque congerit petita ex iis argumenta, qui a dæmonibus statim ab ortu correpti, vel a pueritia divinandi facultate præditi sunt; quorum non aliam esse causam existimat, quam res olim ab iis gestas, antequam corpora subirent; arbitrii quippe sui libertate uti semper animam, sive extra corpus, sive corpori adjuncta sit. Idem sonant loca a Justiniano collecta, et epistolæ ad Menam subjecta. Nonnullas vero animas sponte delabi in terras, et exsequendis Dei consiliis operam suam navare velle somniat tom. XV *in Matth.*, num. 34 : Ἐγὼ δὲ ὑπονοῶ τὸν περὶ ψυχῆς ἀπόῤῥητον καὶ ἐν τούτοις κεκρύφθαι λόγον, ὅτε ἤργουν ὅλην τὴν ἡμέραν μέχρι τῆς ἐνδεκάτης ὥρας· θέλοντες μὲν ἐργάσασθαι, οὐ παραλαμβανόμενοι δὲ εἰς τὸν ἀμπελῶνα οἱ τεθαῤῥηκότως ἀπολογούμενοι, καὶ λέγοντες· Οὐδεὶς ἡμᾶς ἐμισθώσατο. At enim Origenes tom. XX *in Joan.* nonnulla habet quæ cum superiore ejus de anima opinione parum videntur consentire, qualitates nempe nescio quas animis ingigni, quales corporibus ingignuntur. Demus ipsa verba ex num. 2 : Ἐπεὶ δὲ ἀπὸ ἤθους κρίνεται καὶ ἔργων τὰ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ, μήποτε ἀπό τινων σπερματικῶν λόγων συγκαταβαλλομένων τισὶν, ὡς οἶμαι, ψυχαῖς, δεῖ χαρακτηρίζειν τοὺς ὄντας σπέρμα τοῦ Ἀβραάμ· καὶ εἴπερ, ὡς κατὰ τὸ σωματικὸν, οὐ πάντες ἄνθρωποι σπέρμα εἰσὶ τοῦ Ἀβραὰμ, οὕτω κατὰ τὰ νῦν ἀποδιδόμενα περὶ τοῦ, τίνες εἰσὶ σπέρμα τοῦ Ἀβραὰμ, δῆλον ὅτι οὐ πάντες ἄνθρωποι μετὰ πάντη σπερματικῶν λόγων τῶν ἐγκατασπαρέντων αὐτῶν ταῖς ψυχαῖς τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἐπιδεδημήκασι· et deinde : Οὐ πάντες οὖν εἰσιν ἄνθρωποι σπέρμα τοῦ Ἀβραὰμ, οὐδὲ γὰρ ἔχουσι τοὺς λόγους συγκατεσπαρμένους αὐτῶν ταῖς ψυχαῖς, καὶ δυναμένους, εἰ γεωργηθεῖεν, ποιῆσαι τέκνα τοῦ Ἀβραάμ. Item in psalm. XV, 7, e Catenis Regiis, p. 599 : Κἂν τῇ ψυχῇ τοίνυν ἐστὶ νοήματά τινα τοῖς σπέρμασιν ἀνάλογα, καθ' ἃ τὰ ἔνδον γεννήματα ἐν ἀγαθαῖς πράξεσι, καὶ θεωρίαις ἀληθιναῖς. Qualitates illas σπερματικὰς animis ingenitas quid aliud esse dicamus, quam qualitates cum semine traductas? Quod si in animos traducatur aliquid cum semine et ingignatur, imo si cum animis ipsis seminatur aliquid, συγκατασπείρεται ταῖς ψυχαῖς, seminantur utique ipsæ animæ, et ex traduce propagantur. Verum aliter accipienda puto illa Origenis; animas enim licet quibusdam λόγοις σπερματικοῖς instructas se-

A minari dicat, minime tamen satio illa quæ patrum ministerio perficitur, vel corporeum semen intelligendum esse videtur, sed satio alia mystica, et semen πνευματικὸν et νοητὸν, cujus auctor ipse Deus est : serere enim animas dici potest, quatenus eas in varia corpora juxta Origenis sententiam distribuit : tunc autem certas iisdem pro meritis qualitates inseri putavit Adamantius, easque quia seminantur in animis, tum cum ipsa animarum administratur satio, spermaticas dixit : quæ si qualitatum, animæ Abrahami, vel justi alterius viri ingenitarum similes sint, et diligenter excolantur, filios Abrahæ, vel viri alterius justi efficient, mystico quodam et spiritali modo. Germanum hunc esse Origenis sensum ex totius loci attenta lectione in- B telligitur, sed ex eo præsertim, quod qualitatum illarum variam ac inæqualem dispensationem causas ortum præcedentes habere dixit. Inde enim colligitur animarum προϋπαρξις quæ cum animarum propagatione ex traduce stare non potest. Huc adde frequentes Origenis adversum hanc sententiam excursus, quorum si eum jam pœnitet, nimiæ utique inconstantiæ, et tanto viro indignæ reus fuerit. Suffragantur huic expositioni quæ legimus tom. XIII *in Joan.*, num. 43 : Τὸ δὲ ἀπὸ τῶν ψαλμῶν δοκεῖ μοι δηλοῦν περὶ τῆς καθόλου τῶν εὐγενεστέρων ψυχῶν παραγενομένων εἰς τὸν βίον τοῦτον. μετὰ τῶν σωτηρίων σπερμάτων, καὶ παραγενομένων γε, οἱονεὶ ἀκουσίως μετὰ στεναγμοῦ, ἐπανερχομένων C δὲ ἐν ἀγαλλιάσει, διὰ τὸ καλῶς γεωργηκέναι, καὶ τηρηκέναι, καὶ πεπληθυγκέναι τὰ σπέρματα, μεθ' ὧν ἐληλύθασι.

V. Institutam porro in animo opinionem persequens Origenes, ad superiora illud quoque adjecit, mentes in pejus delapsas idcirco ψυχάς fuisse dictas, quod ipsarum pietatis et charitatis fervor refrixerit. Hæc habentur lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 8, num. 3, ubi Deum ignem esse docet, igneos angelos, nobisque ipsis spiritu ut ferveamus præcipi, si modo Deo placere velimus : impios autem, frigidos et esse et dici; diabolum ipsum dracone eo significari, qui in mari regnare dicitur. Tum ita concludit : « Si ergo ea quæ sancta sunt, et ignis, et lumen, et ferventia nominantur; quæ autem D contraria sunt frigida, et charitas peccato dicitur frigescere, requirendum est ne forte et nomen animæ, quæ Græce dicitur ψυχή, a refrigescendo de statu diviniore ac meliore dictum sit, et translatum inde quod ex calore illo naturali et divino refrixisse videatur; et ideo in hoc quo nunc est statu, et vocabulo sita sit. » Consimilem huic locum itidem adducit Justinianus in calce epistolæ ad Menam.

Epiphanius hæres. LXIV, cap. 5, et in epist. ad Joan. Jerosol., cap. 2, dixisse Origenem refert ψυχάς vocitatas, διὰ τὸ ἄνωθεν πεφύχθαι. Id vertit doctissimus interpres, « quod cœlitus afflata sit; » quæ sane mihi probari non potest expositio; nam animas quidem desuper immitti affirmavit Orige-

nes; afflari vero vel inspirari anima multo ante condita non magis dici potest quam angelus, quem nemo desuper afflari dixerit, cum de cœlo in terras ablegatur. Vertendum ergo, « quod sursum refrixerit. »

VI. Ex his Adamantii circa animæ originem placitis nata est octava e criminationibus, quas ipsi objici solitas repræsentat et diluit Pamphilus in *Apologia*. Illa certe postquam prolixe confutavit Justinianus in epistola ad Menam, tum Scripturæ sanctæ, tum Patrum auctoritate, ab ipsis deinde anathematismos suos eidem epistolæ subnexos auspicatus est; atque illa quisquis fuerit amplexus, anathema esse sancit, eademque rursus configit in epistola ad quintam synodum, quæ est apud Cedrenum. Diu porro tunc erat, postquam vana hæc Origenis cogitata castigaverat Methodius, ut ex ejus excerptis discere est, quæ Epiphanius nobis et Photius asservarunt : castigaverat et Cæsarius Gregorii Nazianzeni frater dialogo III, interr. 149 et sequentibus (si modo *Dialogorum* istorum revera auctor est, uti fertur, iste Cæsarius); castigaverat et Gregorius Nyssenus libro *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, cap. 38, et Epiphanius hær. LXIV, cap. 4, et in epist. ad Joan. Jerosolym. cap. 2, quibus locis putasse dicit Adamantium ψυχὴν dictam, διὰ τὸ ἄνωθεν πεψύχθαι, et δέμας, διὰ τὸ δεδέσθαι τὴν ψυχὴν ἐν τῷ σώματι, et σῶμα quasi σῆμα, « eo quod ita animam in se clausam habeat, quomodo sepulcra et tumuli cadavera mortuorum : » castigaverat et Theophilus Alexandrinus, et Hieronymus epist. 59, ad Avit., cap. 1 et 2, et epist. 61, ad Pammach., cap. 3, 5, 6, et epist. 65, ad Pammach. et Ocean., cap. 2, et lib. V *Comment. in Jerem.*, cap. 24, et in epist. ad Demetriadem cap. 9, ubi animarum προϋπαρξιν in Ægypto et Orientis partibus olim grassatam, suis temporibus « abscondite quasi in foveis viperarum apud plerosque versari » queritur, « illarumque partium polluere puritatem, et quasi hæreditario malo serpere in paucis, ut perveniat ad plurimos; et in *Comment. in psalm.* LXXXIX, ubi dogmati huic hæreseos nomen inurit, quemadmodum et in *Comment. in Jerem.* XXIX, aliisque locis, quos brevitatis gratia prætermitto : castigaverat et Orosius in *Commonitorio* ad Augustinum, et Augustinus in libello *contra Priscillianistas et Origenistas*, cap. 8 et 11, et lib. XI *De civit. Dei*, cap. 23, ubi confictas illas de animarum progressibus et regressibus fabellas erudite refellit : castigaverat et Leo papa in epist. 11, quæ est ad Julianum Coensem, et Gennadius *De dogmat.*, cap. 14, et Leontius in lib. *De sectis*; maxime vero Cyrillus, qui Theophili patrui sui, non in Alexandrino solum episcopatu, sed in infenso etiam adversus Origenem odio successor, hanc ejus de animarum origine sententiam, Joannis Evangelium explanans, multiplici argumentorum apparatu subvertit. Nec minori studio post quintam synodum eamdem impugnarunt doctrinam Facundus Hermianensis lib. I, cap. 6,

A et Cyriacus monachus, quem narrat Simeon Metaphrastes dicenti Cyrillo « dogmata de præexsistentia et restitutione in eumdem statum » ab Origenistis quasi « media et ab omni periculo aliena haberi, » respondisse « Nequaquam esse media, et vacare periculo dogmata de præexsistentia, imo esse lubrica potius et periculosa. » Impugnavit et Antipater Bostrenus, scriptor ætatis mihi nondum compertæ, in dissertationibus adversus Origenem, quas *Eclogis* suis intexuit Joannes Damascenus, tit. *Περὶ ἀμοιβῆς τῶν εὖ κατ' ἀρετὴν βιοτευσάντων*. Damnatur ea quoque in Origene a synodo quinisexta, can. 1, et a Sophronio Hierosolymitano in epistola ad Sergium Constantinopolitanum; ab Isidoro *Origin.* lib. VIII, cap. 5; Joanne Damasceno lib. II

B *Orthod. fid.*, cap. 12, et lib. IV, cap. 6; Georgio Syncello in *Excerpt. Chronogr.*; Cedreno in *Comp. hist.*; Suida in *Origene*; Niceta *Thes. orthod. fid.* lib. IV, hær. XXXI; Vincentio Bellovacense *Spec. doctr.*, lib. XVIII, cap. 43; Nicephoro lib. XVII, cap. 27, et Guidone Carmelita in *Summa de hæres.*, qui multis eam refellit.

VII. Platoni porro hic quoque regendum se Adamantius præbuit. Ille autem in *Phædone*, et *Epinomi*, et lib. X *De legib.*, et in *Timæo*, aliisque locis, doctrinam hanc disertissimis explicat verbis, quam magna subinde veterum pars arripuit. Nec hujus sane fuit ipse sententiæ architectus; eam quippe multo prius propugnaverant Pythagoras et Empedocles. Ἢ εὐλογώτερον, inquit Origenes lib. I

C *contra Cels.*, num. 32, ἑκάστην ψυχὴν κατά τινας ἀποῤῥήτους λόγους (λέγω δὲ ταῦτα νῦν κατὰ Πυθαγόραν, καὶ Πλάτωνα, καὶ Ἐμπεδοκλέα, οὓς πολλάκις ὠνόμασεν ὁ Κέλσος) εἰσκρινομένην σώματι, κατ' ἀξίαν εἰσκρίνεσθαι καὶ κατὰ τὰ πρότερα ἤθη; et Hieronymus epist. 82, quæ est ad Marcellinum et Anapsychiam : « Super animæ statu memini vestræ quæstiunculæ, imo maxime ecclesiasticæ quæstionis : utrum lapsa de cœlo sit, ut Pythagoras philosophus, omnesque Platonici, et Origenes putant. » Simile nanciscaris in epistola Justiniani ad quintam synodum, et apud Nicetam in *Thesauro orthod. fid.*, lib. IV, hær. XXXI. Sed et ipso Pythagora antiquior Orpheus animam in corpore puniri dixit. Testatur

D id Plato in *Cratylo*, ubi et vocis σῶμα originationem petit a σῆμα. Locum refert Clemens Alexandrinus *Strom.* lib. III, atque item alterum Philolai Pythagorici, quid id ipsum ex veteribus ethnicorum theologis et vatibus astruit. Merito itaque Harmenopulus in libro *De sectis*, et Elias Cretensis, Nazianzeni interpres, e Græcorum fontibus sententiam suam Origenem hausisse dicunt.

VIII. At eam tamen quo Christianis approbaret, non rationibus duntaxat, sed quæsitis etiam Scripturæ sacræ testimoniis fulcire conatus est, quæ nobis a Patribus exhibentur. Atque hos quidem refert Epiphanius in epist. ad Joan. Jerosolym., cap. 2, e psalm. CXVIII, 67 : « Priusquam a malitia humiliarer, ego deliqui; » e psalm. CXIV, 7 : « Rever-

tere anima mea, in requiem tuam; » e psalm. CXLI, A 8 : « Educ de carcere animam meam; » et e psalm. CXIV, 9 : « Confitebor Domino in regione vivorum. » Apponit et istum Hieronymus in epist. ad Demetriad., cap. 9, e Joan. IX, 2 : « Iste peccavit, ut cæcus ex utero nasceretur, an parentes ejus? » et illos præterea lib. I *Comment. in Epist. ad Ephes.* I, 4, e psalm. CXIX, 5 : « Hei mihi, quia incolatus meus prolongatus est; habitavi cum habitantibus Cedar, multum peregrinata est anima mea; » e Rom. VII, 24 : « Miser ego homo! quis me liberabit de corpore mortis hujus? » et e Philip. I, 23 : « Melius est reverti, et esse cum Christo; » et e psalm. LXXXIX, 1, 2 : « Domine, refugium factus es nobis in generationem et generationem : antequam montes formarentur, et fieret terra, et orbis terrarum. » B Apponit et illum *in Ephes.* I, 17; e psalm. XXI, 28 : « Reminiscentur et convertentur ad Dominum omnes fines terræ. » Ex hoc denique Joan. I, 9 : « Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum, » causæ suæ robur Origenem vel Origenistas accersivisse dicit Cyrillus in eumdem Joannis locum.

IX. Sed manifesto repugnat illud Zachariæ XII, 1 : « Dicit Dominus extendens cœlum, et fundans terram, et fingens spiritum hominis in eo; » quod commento huic Origeniano a nonnullis oppositum est : repugnat et illud Joannis IX, 3 : « Respondit Jesus, neque hic peccavit, neque parentes ejus, sed ut manifestentur opera Dei in illo : » unde mirari C subit stuporem Origenis, qui præcedens istud comma : « Rabbi, quis peccavit, hic, aut parentes ejus, ut cæcus nasceretur? » in sui delirii defensionem usurpavit : ad voluntatem quippe Dei causam cæcitatis illius referens Christus, ansam omnem abstulit detorquendæ illius ad peccata vitam præcedentia. Apertius etiam repugnat illud Rom. IX, 11 et seq., quod ad subruendam hanc Origenis opinationem usurpat Augustinus in epistola ad Optatum : « Cum enim nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent, aut mali (ut secundum electionem propositum Dei maneret), non ex operibus, sed ex vocante dictum est ei : Quia major serviet minori, sicut scriptum est : Jacob dilexi, Esau autem odio habui. Quid ergo dicemus? nunquid iniquitas apud Deum? D Absit. Moysi enim dicit : Miserebor cujus miserebor; et misericordiam præstabo cujus miserebor. Igitur non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei [82]. » Quæ licet Origenis fabulas funditus labefacient, hæc tamen ipsa Pauli verba ad suæ causæ defensionem adducit lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 9, sed aliter exponit ac vulgo exponi solent. Quod enim ait Apostolus, antequam boni quidquam vel mali egissent, a Deo destinatos, non ex operibus meritos, hic ut diligeretur, ille ut odio haberetur; refert ille ad opera in terris et vita hac admissa, quæ nullam Deo destinationis suæ causam dederint : operum autem vitam hanc præcedentium merita nequaquam ab Apostolo infringi ac tolli arbitratur. « Igitur, inquit num. 7, sicut de Esau et Jacob diligentius perscrutatis Scripturis invenitur quia non est injustitia apud Deum, ut antequam nascerentur, vel agerent aliquid in vita hac, diceretur *quia major serviet minori* [83] : et ut invenitur non esse injustitia, quod et in ventre fratrem suum supplantavit Jacob, si ex præcedentis videlicet vitæ meritis digne eum electum esse sentiamus a Deo, ita ut fratri præponi mereretur; ita etiam, » etc. Rem putasse videtur eodem modo, Paulinum hunc locum interpretans tom. II *in Joan.*, num. 25. Nec aliter intellexisse eum verisimile est alterum istum II Tim. I, 8, 9, placito licet ipsius ex adverso oppositum : « Collabora Evangelio secundum virtutem Dei, qui nos liberavit, et vocavit vocatione sua sancta, non secundum opera nostra, sed secundum propositum suum et gratiam, quæ data est nobis in Christo Jesu ante tempora sæcularia. »

X. Verumtamen perspicuis licet convicta sint Scripturæ testimoniis hæc decreta, nihilo secius astipulatores habuit complures Adamantius : nam præter Pamphilum *Apologiæ* auctorem, qui in eam inclinare videtur sententiam, eamdem assectatur Clemens Alexandrinus *Stromat.* lib. I, et clarius etiam lib. III. In *Eclogis* quoque animam tradit in uterum immitti ὑπό τινος τῶν τῇ γενέσει ἐφεστώτων ἀγγέλων. Pierium etiam Alexandrinum, qui alter Origenes cognominatus est, animarum προΰπαρξιν defendisse testatur Photius cod. CXIX. Nemesius in libro *De natura hominis*, cap. 2, animas hominum olim a Deo procreatas in corpora ab eo mitti existimat, cum ad eas suscipiendas idonea et informata sunt. Ecclesiasticis quibusdam persuasum fuisse narrat Hieronymus epist. 82, ad Marcellinum, animos olim conditas in thesauro Dei haberi; quam opinionem ab Origeniana secernit. Ipse vero lib. I *Comment. ad Ephes.*, in cap. I, vers. 4 et 5, commenti hujus capita et propugnacula accurate scrutatur, et in comma 17 capitis ejusdem, ἐπίγνωσιν inter et γνῶσιν illud ait interesse discriminis, quod rerum quas nunquam scivimus sit γνῶσις, rerum vero quarum prius obliti recordamur, ἐπίγνωσις, propterea Paulum Ephesiis optare spiritum revelationis in agnitione Dei, id est, ἐν ἐπιγνώσει, quod prius in cœlesti vita Deum noverimus, ejusque de cœlis in terras migrando obliti, iterum per revelationem cognoscamus : et lib. II eorumdem *Comment. in Ephes.* III, 1, legi ait multis in locis Paulum idcirco vinctum dici, quod anima ejus tanquam in carcere, sic in corpore clausa teneatur : deinde addit alio sensu id ab aliis accipi, nempe quod Paulus ex utero matris suæ ad convertendas gentes prædestinatus, vincula postmodum carnis acceperit : et *in Philem.* XXIII, ubi Epaphram « concaptivum » suum Paulus appellat, in verbo captivitatis, juxta

[82] Rom. IX, 11-16. [83] Genes. XXV, 23.

nonnullos, reconditum aliquid latere dicit Hieronymus, « quod capti pariter et vincti in vallem hanc adducti sint lacrymarum. » Quæ cum interposita nulla confutatione vel censura scripsisset, Rufini vexationibus et querelis patuerunt. Verum hujus criminis accusatione absolvere sese conatur *Apolog.* I *advers. Rufin.*, cap. 5 et 6, idemque in Rufinum crimen obscure regerit *Apolog.* lib. II, cap. 2 et 4, et lib. III, cap. 8 et 9. Sed notabile est in primis quod ait cap. 6 *Apolog.* I : « Vinctam dici animam corpore, donec ad Christum redeat, et in resurrectionis gloria corruptivum et mortale corpus, incorruptione et immortalitate commutet, non absurdæ intelligentiæ est. » Anonymus ille apud Photium cod. CXVII qui Origenis defensionem suscepit, Scripturæ sacræ, Patrumque suffragiis errorem hunc ultro propugnare satagit, nedum illius exprobrationem ab Origene prohibeat. Ab eo sane non plane alienum fuisse Philastrium crediderim; postquam enim hæc disseruit hær. 51 : « Alia est hæresis quæ dicit hominis animam non factam a Deo appellari animam, sed ante, inquit, intellectus vocabatur, et erat in cœlo : postea autem quia terrena desideravit, discessisse eam de cœlo, et ex eo eam animam nuncupatam arbitrantur; » quæ penitus Origeniana sunt. Mentem suam deinde prodit his verbis : « Ignorantes quod in principio facta a Deo, et creata post angelos anima est appellata a Domino, hocque nomen proprietatis accepit a Deo, ut anima, non intellectus vocaretur. » Atque hæc Scripturæ postmodum testificationibus comprobat. Denique vitio dat Tertulliano Augustinus lib. *De hæres.* ad Quodvultdeum, quod animas hominum nequam post obitum in dæmones converti asseruerit. Quamobrem Domitianus Galata, Ancyranus episcopus, in epistola ad Vigilium papam, adversus Origenis hostes hæc conqueritur, referente Facundo lib. IV, cap. 4 : « Prosiluerunt ad anathematizandos sanctissimos et gloriosissimos doctores, sub occasione eorum quæ de præexsistentia et restitutione mota sunt, dogmatum, sub specie quidem Origenis, omnes autem qui ante eum, et post eum fuerunt, sanctos anathematizantes. »

XI. Nempe de animæ origine ac sorte nihil adhuc fuerat ab Ecclesia decretum. « De anima vero, ait Origenes in proœm. lib. Περὶ ἀρχῶν, num. 5, « utrum ex seminis traduce ducatur, ita ut ratio ipsius, vel substantia inserta ipsis seminibus corporalibus habeatur; an vero aliud habeat initium : et hoc ipsum initium, si genitum est, aut non genitum ; vel certe si intrinsecus corpori inditur, necne, non satis manifesta prædicatione distinguitur ; » qui locus profertur in supposititio dialogo sub Hieronymi et Augustini nomine, qui habetur inter spuria Hieronymi; et in opere *De deitate et incarnatione Verbi* ad Januarium, qui tomo Augustini quarto subnectitur lib. I, cap. 2, et profertur utrobique ipsis Rufini verbis. Idem *in Epist. ad Rom.* lib. II, num. 4, pag. 479 : « Si etiam extra corpus positi

A vel sancti, qui cum Christo sunt, agunt aliquid, et laborant pro nobis ad similitudinem angelorum, qui salutis nostræ ministeria procurant; vel rursum peccatores etiam ipsi extra corpus positi agunt aliquid secundum propositum mentis suæ, ad angelorum nihilominus similitudinem sinistrorum, cum quibus et in æternum ignem mittendi dicuntur a Christo : habeatur et hoc quoque inter occulta Dei, nec chartulæ committenda mysteria. » Quin et lib. II *in Cantic. canticor.*, pag. 58, animam unamquamque in sua ipsius cognitione comparanda eniti debere sanciens, varias super ea ac contrarias enumerat opiniones, quas discutere ac ventilare animam jubet, et in verisimilioribus acquiescere. Sic autem eas animæ expendendas dedit, ut

B in utramque partem de illis disputare, et rationi magis consentaneas eligere hoc tempore licuisse videatur. Hinc libro II Περὶ ἀρχῶν, cap. 8, postquam multis disseruit de anima, et excussa a nobis superius placita proposuit, subjicit illud tandem, num. 4 : « Verumtamen quod diximus, mentem in animam verti, vel si qua alia in hoc videntur aspicere, discutiat apud se qui legit diligentius, et pertractet : a nobis tamen non putentur velut dogmata esse prolata, sed tractandi more ac requirendi esse discussa ; » et paulo post, num. 5 : « Hæc prout potuimus de rationabili anima discutienda magis a legentibus, quam statuta ac definita protulimus. » Atque hæc est summa defensionis Pamphili. Quam ut validius confirmet, aliis fere de

C rebus tractasse Origenem dicit; .e anima, utpote incertæ originis, et parum compertæ naturæ, nihil scripsisse. Tum ex libro *in Epistolam ad Titum* illustrem adducit Origenis locum, quo exemplum eorum afferens quæ apostolicis traditionibus nequaquam determinata, absque hæreseos nota poterant vel respui vel admitti, quæstionem proponit de anima : « Cum de ea, inquit, neque quod ex seminis traduce ducatur, neque quod honorabilior et antiquior corporum compage sit, tradiderit ecclesiastica regula; » quorum alterutri qui fuissent assensi, velut novis studentes rebus in suspicionem venisse dicit; at eos temeritatis damnat, qui hac quemquam de causa suspectum haberent. Ad hæc

D adjicit Pamphilus alias de anima opiniones Origeniana longe absurdiores esse et ineptiores : inter quas priore eam loco ponit, quæ catholicæ Ecclesiæ sanctionibus hodie recepta est. Addit deinde haudquaquam damnandum esse Origenem, cum ea servaverit quæ tunc super ea quæstione servanda præceperat Ecclesia, animas nimirum ejusdem esse substantiæ, immortales, rationis participes, libero præditas arbitrio, a Deo conditas. Subjungit denique : « Quando autem factæ sint, olim simul, an nunc per singulos nascentium, quid periculi est alterutrum e duobus opinari? » Quid quod Origenes, tom. II *in Joan.*, num. 24, animarum προϋπαρξιν universali opinione approbatam dicit? ἐὰν δὲ, inquit, κρατῇ ὁ καθόλου περὶ ψυχῆς λόγος, ὡς

οὐ συνεσπαρμένης τῷ σώματι, ἀλλὰ πρὸ αὐτοῦ τυγχανούσης, καὶ διὰ ποικίλας αἰτίας ἐνδυομένης σαρκὶ καὶ αἵματι, et cætera.

XII. Nec Origenis modo temporibus, sed recentioribus etiam incerta fuit in Ecclesia animæ origo et natura. Ætate quidem sua diversa sensisse de anima ecclesiasticos omnes scribit Pamphilus in *Apologia*. Hieronymus epist. 82 quæstionem sibi super animæ statu a Marcellino et Anapsychia propositam recitat, ex qua intelligas quantis tenebris fuerit tunc temporis circumsessa quæstio de anima : « Super animæ statu, inquit, memini vestræ quæstiunculæ, imo maxime ecclesiasticæ quæstionis : utrum lapsa de cœlo sit, ut Pythagoras philosophus, omnesque Platonici, et Origenes putant, an a propria Dei substantia, ut Stoici, Manichæus, et Hispaniæ Priscilliani hæreses suspicantur; an in thesauro habeantur Dei olim conditæ, ut quidam ecclesiastici stulta persuasione confidunt : an quotidie a Deo fiant, et mittantur in corpora, secundum illud quod in Evangelio scriptum est : *Pater meus usque modo operatur, et ego operor* [84] : an certe ex traduce, ut Tertullianus, Apollinarius et maxima pars Occidentalium autumant; ut quomodo corpus ex corpore, sic anima nascatur ex anima, et simili cum brutis animantibus conditione subsistat. » Augustinus lib. III *De libero arbitrio*, cap. 20 et 21, quæstione illa prætermissa, utrum animæ ex propria Dei substantia profectæ sint, reliquas quatuor recenset his verbis : « Harum autem quatuor de anima sententiarum, utrum de propagine veniant; an in singulis quibusque nascentibus novæ fiant; an in corpora nascentium jam alicubi exsistentes, vel mittantur divinitus, vel inde sua sponte labantur, nullam temere affirmare oportebit. » Atque has ipsas esse sententias, quas ab Hieronymo relatæ sunt testificatur ipse Augustinus in epist. ad Hieronymum, de ratione animæ. Toto certe vitæ suæ decursu incertus in eo argumento Augustinus fluctuavit. Exstant insignes ejus ad Hieronymum et Optatum epistolæ, unde hæsitationem ejus, cunctationemque cognoscas; quam et aliis præterea locis prodidit, puta lib. VII et X *De Genesi ad litteram*, et alibi. Septimi quidem hujus libri cap. 6, materiam quamdam spiritalem initio molitum esse Deum conjectat, e qua hominum animæ formatæ subinde ac fictæ sunt : « Fortasse potuit, inquit, et anima, antequam ea ipsa natura fieret, quæ anima dicitur, cujus vel pulchritudo virtus, vel deformitas vitium est, habere aliquam materiam pro suo genere spiritualem, quæ nondum esset anima; sicut terra, de qua caro facta est, jam erat aliquid, quamvis non erat caro; » et I *Retract.* : « Nam quod attinet ad animi originem, qua sit in corpore, utrum de illo uno sit, qui primum creatus, quando factus est homo in animam viventem, an similiter fiant singulis singulæ, nec tum sciebam, nec adhuc scio. »

A Nempe utrinque Scripturæ testimoniis pugnabatur. Qui tuebantur animarum προΰπαρξιν, adversus eos qui animas tunc creari volebant, cum præparatis corporibus erant inserendæ, hoc Gen. II, 2, intentabant, « Et requievit (Deus) die septimo ab universo opere quod patrarat. » Contra prætendebant adversarii illud Joan. V, 17, « Pater meus usque modo operatur, et ego operor; » quod ad Providentiam, non ad creationem alii referebant. Videndus Nemesius lib. *De natura hominis*, cap. 2, et Augustinus in laudata ad Hieronymum epistola. Nulli igitur mirum esse debet scripsisse Gregorium Magnum *Epistolar.* lib. VII, indict. II, epist. 53, quæstionem de anima Patribus solvi non posse visam esse, cum ne ipsius quidem temporibus ecqua
B e reliquis opinionibus pro certa haberetur, Ecclesia præscripsisset. Unde falsum esse apparet quod ait Justinianus in epistola ad synodum Constantinopolitanam, quam exhibet Cedrenus : Ἡ δὲ Ἐκκλησία τοῖς θείοις ἑπομένη λόγοις φάσκει τὴν ψυχὴν συνδημιουργηθῆναι τῷ σώματι· καὶ οὐ τὸ μὲν πρότερον, τὸ δὲ ὕστερον, κατὰ τὴν Ὠριγένους φρενοβλάβειαν. « Ecclesia autem divinis obsecuta sermonibus dicit animam cum corpore procreari; non vero hoc prius, illud vero posterius juxta Origenis dementiam. » Quid si dicamus igitur quintam synodum non ideo præcise damnasse Origenis sententiam, quod animarum defenderet προΰπαρξιν, sed quod mentes præterea fuisse illas traderet, et sanctas virtutes, quas cum contemplationis divinæ satias
C cepisset, in deterius esse conversas, et ab amore Dei refrixisse, indeque ψυχὰς esse dictas, et in corpora tutelæ causa dimissas : sic enim habet Justiniani anathematismus secundus.

XIII. Animas quando conditas putaverit, vidimus : quales ipsas censuerit, corporatas, an corpore carentes, videamus. Hæc superflua sane videatur esse quæstio, si quæ de angelis scripsimus, attendantur : prolixa enim disputatione declaravimus, naturis quibuslibet ratione instructis corpora Origenem tribuisse. Strictim ergo pauxillum quiddam hic delibabimus, quod illic consulto prætermissum, in hunc locum conjecimus; illud nimirum : cum corpore constare animas existimaverit
D Adamantius, cujusnam eas finxerit corporationis, an angelicæ similis, an crassioris, et ad illam dæmonum, quam angelica spissiorem ostendimus, propius accedentis. Ac naturas rationales diximus pro meritis, crassioribus tenuioribusve illigari corporibus : cum animæ autem angelis virtute sint inferiores ac meritis, crassioris esse corporaturæ ac angelos dicendum est. Origenes lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 2, num. 2 : « Ut ergo superius diximus, materialis substantia hujus mundi naturam, quæ ex omnibus ad omnia transformatur, cum ad inferiores quosque trahitur, in crassiorem corporis statum solidioremque formatur, ita ut visibiles

[84] Joan. v, 17.

istas mundi species, variasque distinguat : cum vero perfectioribus ministrat et beatioribus, in fulgore cœlestium corporum micat, et spiritalis corporis indumentis vel angelos Dei, vel filios resurrectionis exornat : ex quibus omnibus diversus ac varius unius mundi completur status; » et capite sequenti, num. 3 : « Possibile enim videtur ut rationabiles naturæ, a quibus nunquam aufertur liberi facultas arbitrii, possint iterum aliquibus motibus subjacere, indulgente hoc ipsum Domino, ne forte si immobilem semper teneant statum, ignorent se Dei gratia et non sua virtute in illo fine beatitudinis constitisse. Quos motus sine dubio rursum varietas corporum et diversitas prosequetur, ex qua mundus semper adornatur; nec unquam poterit mundus nisi varietate ac diversitate constare, quod effici nullo genere potest extra materiam corporalem. »

XIV. Excusando autem dogmati huic, quo animis corpora ascribit, contra quam in Ecclesia hodie creditur, appositum est illud e procemio librorum *Περὶ ἀρχῶν*, num. 9 : « Deus quoque quomodo intelligi debeat, inquirendum est, corporeus, et secundum aliquem habitum deformatus, an alterius naturæ quam corpora sunt; quod utique in prædicatione nostra manifeste non designatur. Eadem quoque etiam de Christo et de Spiritu sancto requirenda sunt; sed et de omni anima, atque omni rationabili natura nihilominus requirendum est. » Quæ requiri jubebat Origenes, ea profecto Ecclesiæ decretis definita non erant. Unde non Origenis ætate duntaxat idem Tertulliano de anima visum est, sed et plurimis quoque dein Ecclesiæ Patribus : puta Hilario *in Matth.* can. 5, ubi « animarum species, sive obtinentium corpora, sive corporibus exsulantium, corpoream tamen naturæ suæ substantiam sortiri » prædicat : et Ambrosio lib. II *De Abraham*, cap. 8, ubi, præter S. Trinitatem, corporibus reliqua constare asserit : et Cassiano *Collat.* VII, cap. 13, ubi animas spiritales quidem esse fatetur, incorporeas negat : et his antiquiori Theodoto in *Excerptis* ad Clementis Alexandrini calcem adjectis, ubi animas hominum corporeas esse affirmat : et Methodio ipsi Origenis adversario apud Photium cod. CCXXXIV, ubi animas esse ait corpora νοερὰ, in membra ratione aspectabilia discretas. Ipse etiam Augustinus, opinioni huic licet infensus, aliquo tamen sensu animam corpus esse fatetur epist. 28. At ab eo discessit Faustus Reiensis, animisque corpora palam affinxit, quem tribus libris errorem ultus est Claudianus Mamertus.

Magis illud vero ad excusandum Origenem conferre posset, quod scriptum ab eo est homil. 1 *in Genes.*, num. 13, ubi hominem, qui de limo terræ fictus est, corporeum hominem esse dicit; qui autem ad imaginem Dei conditus est, spiritalem esse eum et cassum corpore; illum exteriorem hominem esse, hunc interiorem. « Si qui vero hunc corporeum putent esse, qui ad imaginem et similitudinem Dei factus est, Deum ipsum corporeum, et humanæ formæ videntur inducere; quod sentire de Deo manifestissime impium est; » et lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 1, num. 7 : « Si qui autem sunt qui mentem ipsam animamque corpus esse arbitrentur, velim mihi responderent, quomodo tantarum rerum, tam difficilium, tamque subtilium rationes, assertionesque recipiat? Unde ei virtus memoriæ? » et in *Protreptico ad martyrium*, num. 47 : Ἔτι δὲ καὶ φιλοζωεῖ ἄνθρωπος, πεῖσμα λαβὼν περὶ οὐσίας λογικῆς ψυχῆς, ὡς ἐχούσης τι συγγενὲς Θεῷ· νοερὰ γὰρ ἑκάτερα καὶ ἀόρατα, καὶ ὡς ὁ ἐπικρατῶν ἀποδείκνυσι λόγος, ἀσώματα· et lib. VI *contra Celsum*, num. 71, Κατὰ δὲ ἡμᾶς, καὶ τὴν λογικὴν ψυχὴν πειρωμένους ἀποδεικνύναι κρείττονα πάσης σωματικῆς φύσεως, καὶ οὐσίαν ἀόρατον, καὶ ἀσώματον· et in Luc. XI, 34, e Catena Mazarinæ bibliothecæ : Ἐπίσκεψαι δὲ εἰ δυνατὸν τροπολογῆσαι ἀκολούθως τῷ ὀφθαλμῷ καὶ τὸ σῶμα, ὥστε ὅλην ἤδη τὴν ψυχὴν, κἂν μὴ σωματικὴ τυγχάνῃ, φάσκειν νῦν λέγεσθαι τὸ σῶμα· et mox : Καὶ μὴ θαυμάσῃς δὲ εἰ ἐν τῷ· ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀφθαλμὸς, τροπολογικῶς τὸ σῶμα ἐπὶ τῆς ψυχῆς λαμβάνεται, καίτοιγε τῷ ἰδίῳ λόγῳ οὔσης ἀοράτου καὶ ἀσωμάτου· κατὰ γὰρ τὴν εἰκόνα γέγονε τοῦ ἀοράτου Θεοῦ· ἐπείπερ τροπολογικῶς καὶ τὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς εὑρίσκομεν ὁμωνύμως τοῖς σωματικοῖς μέρεσιν, οὐκ οὔσας σώματα, ὀνομαζομένας. Atque hæc sunt ejusmodi ut cum superioribus perinde conciliari non possint, ac quæ de angelis scripserat, corpus ipsis nonnunquam imponens, nonnunquam detrahens. Diximus enim pro respectus diversitate varie locutum de angelorum corporibus Origenem, eosque respectu Dei corporatos dixisse, respectu mundi hujus aspectabilis corpore carentes. Hic autem Dei ipsius respectu animas corpore carere dicit, utpote quæ ad ejus imaginem conditæ sint. Ad hæc Hieronymus epist. 59, ad Avit., cap. 2, adducit verba hæc Origenis ex fine libri II *De princip.* : « Cumque in tantum profecerimus, ut nequaquam carnes et corpora, forsitan ne animæ quidem fuerimus, sed mens et sensus ad perfectum veniens, nulloque perturbationum nubilo caligans, intuebitur rationabiles intelligibilesque substantias facie ad faciem; » quæ more suo pervertit Rufinus. Parem supra memoratis ratiocinationem e libro III *De princip.* adducit Hieronymus ejusdem epistolæ cap. 3, necessarium scilicet esse alterutrum, ut vel incorporei fiamus, si Deo similes esse studemus, vel ut similitudinem Dei non speremus, si eadem corpora semper habituri sumus : et in epist. 61, ad Pammach., cap. 5, dixisse ait Origenem in libris *Περὶ ἀρχῶν*, « solem et lunam, et omnium astrorum chorum esse animas rationabilium quondam et incorporalium creaturarum. » Denique Sophronius Hierosolymitanus in epistola ad Sergium Constantinopolitanum, quæ habetur in actione 11 synodi VI, alia Origeni crimina objiciens, eo ipsum

liberat : Ἀλλ' οὐχ ἐπειδήπερ, inquit, αἱ τῶν ἀνθρώπων ψυχαὶ Θεοῦ χάριτι τὴν φθορὰν ἀπεώσαντο, τὴν πάσῃ κτιστῇ φύσει ἐμφωλεύουσαν· διὰ τοῦτο καὶ πρὸ σωμάτων αὐτὰς ὑποπτεύσομεν, ἢ πρὸ τῆς τοῦ ὁρωμένου κόσμου παραγωγῆς καὶ συμπήξεως ἐν ἀϊδίῳ τινὶ ζωῇ τελεῖν ἐννοήσομεν, καὶ βίον ἔχειν οὐράνιον φήσομεν, ἄσαρκόν τε καὶ ἀσώματον ζώσας ζωὴν τὴν ἀΐδιον ἐν οὐρανῷ ποτε μὴ ὑπάρχοντι, ὡς Ὠριγένης ὁ παράφορος βούλεται, καὶ οἱ τούτου συμμύσται καὶ σύμφρονες Δίδυμος, καὶ Εὐάγριος, καὶ ὁ λοιπὸς αὐτῶν μυθομέριμνος ὅμιλος. « Sed non idcirco quod hominum animæ gratia Dei corruptionem repulerunt, quæ omnibus creaturis naturaliter insidet; ideo et ante corpora eas fuisse suspicabimur, vel ante hujus visibilis mundi prolationem, atque compaginem in sempiterna quadam vita positas arbitrabimur, vitamve habuisse cœlestem asseremus, incarneam seu incorpoream vitam viventes perpetuam in cœlo aliquando non exsistenti, sicut Origenes insanus constituit, et hujus symmystæ, atque sectatores Didymus, et Evagrius, et reliqua earum fabularum excogitatrix sodalitas. » Ex his liquet quanta fuerit Origenis in utramque partem fluctuatio : (38) sed in eam tamen magis propendere visus est, quæ animæ corpus ascribit. Certe Stephanus Gobarus Tritheita apud Photium cod. CCXXXII, dogmata pleraque, sed fere tamen Origeniana propugnans et impugnans, tricesimo loco illud expendit : Ὅτι σώματά εἰσι νοερὰ αἱ τῶν ἀνθρώπων ψυχαί, καὶ διατετυπωμέναι κατὰ τὸ φαινόμενον ἔξωθεν τοῦ σώματος σχῆμα· καὶ ἐκ τοῦ ἀντικειμένου ὅτι ἀσώματός ἐστιν ἡ ψυχή, καὶ σωματικοῖς οὐχ ὑπόκειται τύποις. « Animæ hominum sunt corpora intelligibilia, et eadem figura sunt qua forma exterior corporis; et e contrario, incorporea est anima, et incorporeis non subjicitur figuris. »

XV. Porro animis corpora affingens Origenes ducem suum ac dictatorem Platonem deseruit, qui corporaturam sustulit ab animis : at alios tamen ex antiquis philosophis, quos sequeretur, habuit complures. Horum si quis placita de anima velit cognoscere, legat Tertulliani librum *De anima*, cap. 5, 6 et 7, et Nemesium libro *De natura hominis*, cap. 2, et Ciceronem lib. IV *Academic.* At locum quemdam Methodii satis intricatum et obscurum prætererire non decet, quo Origenis decretum de animis corporeis nititur convellere. Habetur ille apud Photium cod. CCXXXIV (39). Hic ergo primum Origenis recitat verba, quibus ait, si demonstrationibus corpore animam ex sese carere probetur, fatendum esse alienum eam et ascititium corpus induere, prioris cui in terris conjuncta fuerat simile. His Methodii censuram subnectit Photius : Πρὸς ταῦτα, inquit, ὁ ἅγιος τάδε φησί· Σχῆμα ἄλλο ὁμοειδὲς τῷ
A αἰσθητῷ τούτῳ μετὰ τὴν ἐντεῦθεν ἐκδημίαν ἔχειν ἐκτιθέμενος τὴν ψυχήν, ἀσώματον ὑπό τι Πλατωνικῶς ἀποφαίνεται αὐτήν. Quæ sic interpretanda sunt : « Ad illa vir sanctus » (Methodius nimirum) « hæc ait, » (sequuntur deinde verba ipsa Methodii a Photio αὐτολεξεὶ descripta, non ab eo αὐτοπροσώπως recitata) : « Figuram aliam consimilem sensili huic, postquam hinc excessit, habere tradens animam, incorpoream esse aliquo pacto Platonice ipsam affirmat. » Hæc ait Methodius de Origene, non Photius de Methodio, qui deinde probat, ex hac Origenis opinatione consequi corpore animam carere; quia si post excessum e vita corpore tanquam vehiculo et veste indiget, utpote quæ nuda comprehendi non possit, utique corporea non est
B (valeret enim alioquin eadem argumentatio, qua adversus Vincentium Victorem, animam corpoream esse statuentem usus est Augustinus lib. I *De anima*, cap. 5 : « Quod vero eam non spiritum, sed corpus esse contendit, quid aliud vult efficere, quam nos non ex anima et corpore, sed ex duobus vel etiam tribus constare corporibus? Cum enim spiritu, anima et corpore constare nos dicit, et omnia hæc tria corpora esse asserit, profecto ex tribus corporibus nos putat esse compactos. In qua opinione quanta eum sequatur absurditas, illi potius quam tibi demonstrandum puto.) » Cum ergo animæ corpus adventitium superadderet Origenes, incorpoream ab eo ipsam necessario haberi Metho-
C dius conclusit. Pergit deinde : Si incorporea anima est, affectionibus immunis est, nec alieni corporis et mutuatitii motibus obnoxia. Sin affectionibus corporis percellitur, utique incorporea non est. At una cum corpore mala vel bona patitur, ut eorum qui post mortem videndos se præbuerunt, testimonia confirmant : anima igitur corporea est. Sic itaque ad absurdum et ἀδύνατον Origenem adigit Methodius, animam ex ejus dictis corpoream esse et incorpoream demonstrans. Sensum denique suum ipse aperit, animas corpora esse dicens intelligendi facultate prædita, membris ratione solum aspectabilibus instructa, non quæ adventitio corpore sint induta, sed quæ natura suapte corpora sint. Vera hæc est et genuina loci hujus expositio, quam id-
D circo persecutus sum, ut ne ab infensissimo quidem Adamantii adversario vitio datum fuisse lector intelligat, quod ab aliis fere objectum est, animæ scilicet corpus eum addidisse; sed veriorem e contrario sententiam suggillasse in eodem Methodium, cum deteriori ipse adhæserit.

XVI. Proferendus quoque hic est alter Methodii locus, ex libro *De resurrectione* a Photio decerptus, unde proxime laudatus itidem petitus est : Ἄνθρωπος, φησί, λέγεται κατὰ φύσιν ἀληθέστατα, οὔτε

(38) *Sed in eam tamen magis propendere visus est, quæ animæ corpus ascribit.* Corpus quidem animæ ascribit Origenes, utpote quæ nuda, inquit, comprehendi non possit, nec in ullo corporeo consistere loco, quin indigeat corpore ad naturam loci illius accommodato; sed ita ascribit, ut sit exterius animæ indumentum, nec animæ naturam in corpore ponit, Platonicos hac in re secutus, quemadmodum observavimus quæst. 9 *de angelis*, num. 3.

(39) *Hic ergo primum Origenis recitata verba*, etc. Vide animadversiones nostras in hunc Origenis locum, tomo I, lib. *De resurrect.*, pag. 35.

ψυχὴ χωρὶς σώματος, οὔτ' αὖ πάλιν σῶμα χωρὶς ψυχῆς· ἀλλὰ τὸ ἐκ συστάσεως ψυχῆς καὶ σώματος εἰς μίαν τὴν τοῦ καλοῦ μορφὴν συντεθέν· ὁ δ' Ὠριγένης τὴν ψυχὴν μόνην ἔλεγεν ἄνθρωπον, ὡς ὁ Πλάτων. « Homo, inquit, ex natura sua verissime dicitur neque anima sine corpore, neque rursum corpus sine anima; sed quod ex coalitione animæ et corporis in unam pulchri formam conflatur. Origenes autem animam solam, hominem esse dixit, quemadmodum et Plato. » Prostat hic quoque locus Methodii apud Epiphanium hæres. LXIV, cap. 17, sed his postremis truncatus verbis: Ὁ δ' Ὠριγένης τὴν ψυχὴν μόνην ἔλεγεν ἄνθρωπον, ὡς ὁ Πλάτων. Eane de suo addiderit Photius, an detraxerit Epiphanius, qui totam Methodii disputationem in epitomen contraxit, dictu facile non est. Adde pro eo, ὁ δ' Ὠριγένης, contrariam lectionem Photianum quemdam codicem exhibere; eam scilicet, οὐδ' Ὠριγένης. Nec mirum foret a Platone Origenem recedere, quem ab eodem recessisse mox vidimus, cum de animis, corporeæne an incorporeæ essent, quæreretur.

At fatendum tamen est Origenianorum dogmatum cohærentiam eo nos compellere, ut anima sola constare hominem censuisse Adamantium dicamus. Nam si animæ vinculum et carcer corpus est, qui pars hominem componens existimari poterit? Quanquam alia omnia sequi videtur homil. 29 *in Luc.* cum ait: « Omnis homo morti subjacet; iste ergo qui nequaquam moritur, jam non est homo, sed Deus est; » quem locum attulimus supra, cum disputaremus an crediderit Christum hominem esse desiisse postquam mortuus est. Christum ibi jam hominem non esse affirmat, quia morti jam amplius obnoxius non est: quisquis ergo mori non potest, homo non est ex Origenis sententia: at anima humana corpore sejuncta mori non potest: anima igitur ex decreto Origenis homo non est. Quod absque ambage asserit, hæc verba psalmi CXVIII, vers. 50, interpretans in Catena Corderiana, pag. 802: *Hæc me consolata est in humilitate mea.* Ζωὴ ἡ μέλλουσα, inquit, ἔστιν ἀναζώωσις, καθὸ τὴν ψυχὴν, οὐκ ἰδίαν ζωὴν, οὐδὲ ἀληθῆ εἶναι μανθάνομεν, εἴπερ οὐκ ἄνθρωπος ἡ ψυχή· εἰ γὰρ ἐν τῇ καθ' ἑαυτὴν ζωῇ τὸ ἀληθὲς εἶχε τοῦ ζῆν, οὐκ ἂν ἀναζωώσεως ὁ τεθνηκὼς ἐδεῖτο· διὸ καὶ ὁ Κύριος τοὺς τεθνεῶτας Θεῷ ζῆν εἶπεν, ὡς οὔπω τὸ ζῆν ἔχοντας, πλὴν ὅσον ἐν δυνάμει Θεοῦ τοῦ ζωοποιήσαντος, καὶ ἀπολωλέναι φησὶν αὐτοὺς, εἰ μὴ τῆς ἀναστάσεως τύχοιεν. Concurrunt hæc adversa fronte cum superioribus, et alterutra cadat accusatio necessum est.

Anima sola constare hominem asseveravit Plato in *Alcibiade* I, quem secutus est Plotinus *Enn.* lib. I. Hanc sententiam, veteres secutus Academicos, damnavit Varro, ut est apud Augustinum lib. XIX *De civit. Dei*, cap. 3. Instituti vero a Platone hæretici quidam, sententiamque ejus assectati, Tertulliani castigationem senserunt. Sic enim ille lib. *De resurrect. carnis*, cap. 40: « Nactæ denique hæreses duos homines ab Apostolo editos, interiorem, id est animam; et exteriorem, id est carnem; salutem quidem animæ, id est interiori homini; exitium vero carni, id est exteriori adjudicaverunt, quia scriptum sit Corinthiis: *Nam etsi homo noster exterior corrumpitur, sed interior renovatur de die et die*[88]. Porro nec anima per semetipsam homo, quæ figmento jam homini appellato postea inserta est; nec caro sine anima homo, quæ post exsilium animæ cadaver inscribitur. » His hæreticis assensus est Origenes, et post Origenem Arnobius lib. II *Advers. gent.*: « Quid enim sumus homines, inquit, nisi animæ corporibus clausæ? » et multo post Hugo a Sancto Victore lib. II *De sacrament. fidei*, part. I, cap. 11, cum probare vellet toto illo triduo quo Christus jacuit in sepulcro Verbum hominem fuisse: hac enim ratione utitur, sola anima constare hominem, animæ autem Christi a corpore disjunctæ adhæsisse Verbum, Verbum igitur nihilo minus fuisse hominem, quam dum anima corpori esset connexa. Denique opinionem eamdem tuitus est proavorum nostrorum memoria Franciscus Georgius tom. I, probl. 26, 27.

XVII. Credita illa et asserta ob Origene animarum προΰπαρξις earumdem quoque μετενσωμάτωσιν cur admitteret, causæ fuit, ut diximus: nam cum animas pro peccatorum, virtutumve ratione et modo, vel angelorum consequi dignitatem, vel crassioribus hominum, dæmonumve corporibus adnecti, et perpetua utentes arbitrii libertate, iterum iterumque vel recte vel male agere posse crederet, necessaria argumentorum consequentia eo adducebatur, ut animas hominum iterum iterumque subire posse fateretur hominum corpora vel dæmonum. Atque illa est tam decantata, toties explosa Origenis μετενσωμάτωσις, quasi dicas, *transicorporatio;* quæ et μετεμψύχωσις appellari potest, quod reddere queas, *transinanimatio*. Pulchre dogmatis utriusque connexionem vidit Gregorius Nyssenus apud Justinianum in epistola ad Menam patriarcham, et in Origene reprehendit. Quemadmodum autem dupliciter vox ista, μετεμψύχωσις, vulgo usurpatur, vel pro transitu animæ ex humano corpore in humanum corpus; vel pro migratione animæ ex humano corpore in plantæ corpus vel pecudis, quam propugnavit Pythagoras, quamque peculiari libello Iamblichus confutavit: ita juxta Origenianam doctrinam distinguenda est migratio animæ ratione præditæ e cœlesti, vel humano, vel dæmonico corpore in pecudis corpus, et vicissim; a migratione animæ rationalis quæ corpora inter cœlestia, humana et dæmoniaca, citra belluina, aliave quælibet perficitur. Atque hanc posteriorem tuitum esse Origenem, utpote ex ejus aptam principiis, negari non potest. Unde anonymus Photii cod. CXVII, culpatum eum refert, quod dixerit: ὅτι ἡ τοῦ Σωτῆρος ψυχὴ, ἡ τοῦ

[88] II Cor. IV, 16.

Ἀδὰμ ἦν. « Servatoris animam, ipsam Adami animam fuisse : » quod ita accipio, quæ fuerat Adami anima, eam in corpus Servatoris multis post sæculis transiisse. Unde et Theophilus Origenem dixisse ait hominem crebrius mori ; quod non aliter intelligo, quam animas sæpenumero e corporibus in corpora transire, et μετενσωματοῦσθαι.

XVIII. Verum priorem quoque μετεμψύχωσιν, quæ Pythagorica est, tenuisse illum veteres multi vociferantur. Crimini id ipsi datum fuisse narrant Pamphilus in *Apologia*, et sæpe laudatus anonymus Photii. Hieronymus, cujus verba supra recitavimus ex epist. 59, ad Avit., cap. 1, 2 et 4, et lib. II *Apolog. advers. Rufin.*, cap. 4, Origenem incessit erroris ejusdem nomine, quem libro I *Περὶ ἀρχῶν* haberi dicit. Loca ipsa Origenis descripsit Justinianus ad calcem epistolæ ad Menam, quæ cum in his libris hodie non compareant, verisimile est a Rufino fuisse suppressa. Pepercit nomini Origenis Philastrius, rem ipsam tetigit, atque hoc argumento confutavit, quod anima postquam corpore soluta est, in locum statutum deducatur ab angelo, ut pro meritis suis exornetur.

XIX. Recte quidem accusationi suæ consuluit Justinianus, cum Origenis verba ipsa descripsit, quibus absurdum illud et impium dogma continetur ; tam frequentibus quippe et apertis testimoniis alibi repudiavit illum Adamantius, et damnavit, vix ut in animum inducere possim, hominem, non jam dico summa florentem eruditione et ingenio, sed non væcordem omnino et insanum, tam repugnantia sibi et contraria uno eodemque ore pronuntiasse. In hoc ipso quippe, quod laudat Justinianus, opere *De principiis*, lib. I, cap. ultimo, num. 4, ita disserit : « Illa sane nos nequaquam recipienda censemus, quæ et a quibusdam superfluo vel requiri vel astrui solent, id est, quod animæ in tantum sui decessum veniant, ut naturæ rationalis ac dignitatis oblitæ etiam in ordinem irrationabilium animalium, vel bestiarum, vel pecudum devolvantur. » Reliqua studio brevitatis prætermitto, quæ tamen ad rem faciunt. Et lib. II *De resurrectione*, quem locum exhibet Pamphilus : « Sed sicut, inquit, non est putandum quod animalium corpus accepturus sit peccator, aut volucrum, aut piscium ; sic neque solis, aut lunæ, aut stellarum formam sperandum est accipere eos qui resurgent in gloria : sed exempli causa dicta esse hæc ab Apostolo sentiendum est, ut designetur per hæc, quod alii pro meritis suis honorabiliores et clariores erunt, beatiora quoque habitacula sortituri : aliorum vero indignissimus et abjectissimus pro gestorum scelere erit status, qui etiam mutis animalibus dignus sit comparari. » Quæ si quis a Rufino vel perversa vel inserta causetur, quid adversus illud excipiet e lib. IV *contra Cels.*, num. 17 : Εἰ δὲ ἦν ἐννοήσας (Κέλσος) τί ἀκολουθεῖ ψυχῇ ἐν αἰωνίῳ ἐσομένῃ ζωῇ, καὶ τί χρὴ φρονεῖν περὶ τῆς οὐσίας αὐτῆς, καὶ περὶ τῶν ἀρχῶν αὐτῆς, οὐκ ἂν οὕτω διέσυρε τὸν ἀθάνατον εἰς θνητὸν ἐρχόμενον σῶμα, οὐ κατὰ Πλάτωνος μετενσωμάτωσιν, ἀλλὰ κατ' ἄλλην τινὰ ὑψηλοτέραν θεωρίαν. « Si mente comprehendisset (Celsus) quæ futura sit animæ in æterna vita conditio, et quid de ejus natura principiisque sentire oporteat, non ita ridiculum ipsi visum fuisset immortalem in mortale corpus advenientem, non e corpore in corpus transmigrando, ut Plato explicaret, sed alia eaque longe sublimiori ratione. » Scriptionis ejusdem *contra Celsum* lib. V, num. 49, Christianos rejicere tradit Πυθαγόρου τὸν περὶ ψυχῆς μετενσωματουμένης μῦθον. Sed asseverantius lib. VIII, num. 30 : Οὐδαμῶς μέντοιγε λέγομεν μετενσωμάτωσιν εἶναι ψυχῆς, καὶ κατάπτωσιν αὐτῆς μέχρι τῶν ἀλόγων ζώων· δηλονότι οὐδ' ὁμοίως Πυθαγόρᾳ, κἂν ἀπεχώμεθά ποτε ζώων, οὐ χρησόμεθα αὐτῶν ταῖς σαρξί. « Neque vero censemus animam e corpore in corpus migrare, et eam ad brutarum usque animantium conditionem dejici. Non igitur, etiamsi interdum animantibus abstinemus, earum carnes aversamur eadem ratione qua Pythagoras. » Et lib. V *in Epist. ad Rom.*, num. 1, pag. 549 : « Sed hæc Basilides non advertens de lege naturali debere intelligi, ad ineptas et impias fabulas sermonem apostolicum traxit in μετενσωματώσεως dogma, id est, quod animæ in alia atque alia corpora transfundantur, ex hoc Apostoli dicto conatur astruere. Dixit enim, inquit, Apostolus [16], quia ego vivebam sine lege aliquando ; » et cætera, quæ lectori diligenti consulenda relinquo. Paulini hujus loci pravam interpretationem, et Pythagoricæ μετενσωματώσεως confirmationem accommodatam damnat iterum lib. VI *in Epist. ad Rom.*, num. 8, pag. 583. Idem libro *De Proverbiis Salomonis*, pag. 1, et tom. VII *in Matth.*, pag. 441 (quæ testimonia jacent in *Apologia* Pamphili), et tom. X *in Matth.*, num. 20, pag. 468, et tom. XI, num. 19, pag. 506, Scripturis sanctis et ecclesiasticæ fidei contrariam esse asserit μετενσωμάτωσιν. Fuse quoque id argumentum prosequitur tom. VI *in Joan.*, num. 7, disquirens an in Joannis corpus Eliæ anima migraverit ; eoque etiam copiosius tom. XIII *in Matth.*, num. 1, pag. 567, 568 et sequentibus, eamdem ventilans quæstionem, hac ratione μετενσωμάτωσιν oppugnat, mundum nusquam interiturum, si animæ propter peccata corpora subeant : id enim si sit, cum semper pro arbitrii sui libertate peccare possint animæ, semper corpora subituras ; semper igitur adfutura corpora ; mundum ergo nunquam periturum : quod si prodeuntibus sæculis animæ subinde aliquæ peccato immunes, corporeis vinculis amplius non egent, post diuturnum annorum curriculum, imminuto magis magisque animarum numero, ad perpaucas animas redactum iri mundum ; quibus perfectionem consecutis, desiturum tandem, præ animarum quæ corpora subeant inopia ; quod refragatur Scripturæ

[16] Rom. VII, 9.

docenti plurimos in mundo futuros mortales, cum Filius hominis adveniet. Pari utitur ratiocinatione lib. II *in Cantic. canticor.*, pag. 58. Nunc æquus lector existimet, tot tamque claris testimoniis μετενσωμάτωσιν obterentibus major ne adhibenda sit fides, an iis quæ allegant Hieronymus et Justinianus eamdem astruentibus.

Verumtamen aliis quoque præsidiis Adamantii causam fulcire possumus, velut ea sunt quæ nobis Pamphilus subministrat, verba hæc Origeni falso ascripta fuisse dicens, quæ non ex sua sed ex adversarii persona protulerat, et dissertationem præterea suam his verbis conclusisse : « Sed hæc quantum ad nos pertinet, non sint dogmata, sed discussionis gratia dicta sint, et abjiciantur. Pro eo autem solo dicta sunt, ne videatur quæstio mota, non esse discussa. » Quæ repetit etiam Hieronymus et agnoscit epist. 59, ad Avit., cap. 1. Prodest illud insuper ad defensionem Origenis, quod scriptum ab eo est tom. XI *in Matth.*, num. 17, pag. 506, admittendam μετενσωμάτωσιν, si per eam anima ita intelligatur mutari et converti, ut vel depravatis moribus, et voluntate, non natura pecudi similis evadat, vel virtutibus ac pietate rursum rationis compos fieri videatur. Eadem inest sententia loco alteri e libro *De Proverbiis Salomonis*, quem Pamphilus *Apologiæ* suæ intexuit. Id puncto suo et assensu comprobat Philastrius hæres. 120. Quod ipsum prolixius et elegantius edisserit Gregorius Nyssenus in commemorata superius disputatione, quam epistolæ suæ ad Menam Justinianus inseruit. Nec aliter de hac metensomatosi, qua animæ in belluarum corpora transire dicuntur, sensisse Origenem eo mihi fit verisimilius, quod hæc ipsa fuit Platonicorum nonnullorum metempsychosis. Auctorem damus Nemesium, cap. 2 : Εἰπόντος γὰρ, inquit, Πλάτωνος τὰς μὲν θυμικὰς, καὶ ὀργίλους, καὶ ἁρπακτικὰς ψυχὰς, λύκων καὶ λεόντων σώματα μεταμφιέννυσθαι· τὰς δὲ περὶ τὴν ἀκολασίαν ἠσχολημένας, ὄνων καὶ τῶν τοιούτων ἀναλαμβάνειν σώματα, οἱ μὲν κυρίως ἤκουσαν τοὺς λέοντας καὶ τοὺς λύκους, καὶ τοὺς ὄνους· οἱ δὲ τροπικῶς αὐτὸν εἰρηκέναι διέγνωσαν, τὰ ἤθη διὰ τῶν ζώων παρεμφαίνοντα. Et mox : Ἰάμβλιχος δὲ τὴν ἐναντίαν τούτοις δραμὼν, κατ' εἶδος ζώων ψυχῆς εἶδος εἶναι λέγει, ἤγουν εἴδη διάφορα· γέγραπται γοῦν αὐτῷ μονόβιβλον ἐπίγραφον, *Ὅτι οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων εἰς ἄλογα, οὐδὲ ἀπὸ ζώων ἀλόγων εἰς ἀνθρώπους αἱ μετενσωματώσεις γίνονται, ἀλλὰ ἀπὸ ζώων εἰς ζῶα, καὶ ἀπὸ ἀνθρώπων εἰς ἀνθρώπους*. Καί μοι δοκεῖ μᾶλλον οὗτος ἕνεκα τούτου καλῶς κατεστοχάσθαι μὴ μόνον τῆς Πλάτωνος γνώμης, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀληθείας αὐτῆς. « Cum enim dixerit Plato iracundas, et furiosas, et rapaces animas, luporum et leonum corpora induere, quæ vero intemperanter vixissent, asinorum, aut aliorum ejusmodi corpora assumere; nonnulli proprie intellexerunt leones, et lupos, et asinos : alii vero figurate hæc ipsum dixisse judicarunt, mores per animalia indicantem. » Et mox : « Iamblichus vero his contrariam decurrens viam, pro animalium specie, animæ speciem esse dicit, species nimirum differentes. Ab eo ergo scriptus est liber singularis ita inscriptus : *Migrationes animarum non fieri ex hominibus in bruta, neque a brutis animalibus in homines; sed ab animalibus in animalia, et ab hominibus in homines*. Ac mihi videtur ille præ reliquis optime assecutus non Platonis sententiam modo, sed et ipsam veritatem. »

XX. Animarum itaque προΰπαρξιν cum a Platone accepisset Origenes, ipsarum quoque μετενσωμάτωσιν ab eodem accepit. Ab humanis autem corporibus in humana corpora transire animas affirmavit Plato; a cœlestibus vero in humana, ab his in dæmonica migrare animas dixit Origenes : et ut hominum animas eatenus animas pecudum fieri dixit Plato, quatenus nequitiæ addictæ pecudum similes fiunt, ita id ipsum Origenes pronuntiavit. Præiverat Platoni Pythagoras, sed non animorum solum ex humanis corporibus in humana, verum etiam ex his in ferina veras commeationes admiserat. Aliud quoque Pythagoricam inter et Platonicam doctrinam intercessisse discrimen affirmat Servius in illud Virgil. *Æn.* III, vers. 67, 68 :

> . . . . . . *animamque sepulcro*
> *Condimus.*

« Plato, inquit, perpetuam dicit animam, et ad diversa corpora transitum facere statim pro meritis vitæ prioris. Pythagoras vero non μετεμψύχωσιν, sed παλιγγενεσίαν esse dicit, hoc est *redire*, sed post tempus. » In quo Platonem quoque, dimisso Pythagora, Adamantius sequitur. At Paganinus Gaudentius cap. 31 in libello *De comparatione dogmatum Origenis cum philosophia Platonis*, de Origenis metempsychosi disserens, in eo differre ait opinionem ipsius a Pythagorica, quod ille pœnas in subterraneis locis luendas ob scelera agnoscat; Pythagoras vero inferos, inferorumque pœnas sustulerit, quod falsum est : Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἐν τῇ γραφῇ φησι δι' ἑπτὰ καὶ διακοσίων ἐτέων ἐξ ἀΐδεω παραγεγενῆσθαι ἐς ἀνθρώπους. « At ipse etiam in scriptis ait post septem et ducentos annos se ex inferis ad homines venire, » inquit Laertius in *Pythagora*. Ab Ægyptiis autem magistris vesana hac metempsychoseos doctrina imbuti fuerant Pythagoras et Plato; hinc enim manasse illam commemorat ibidem Servius, et Clemens Alexandrinus lib. VI *Stromat*. Hanc hodieque pertinacissime retinent Americani nonnulli, retinent Sinenses plerique, et ex Indis quotquot Muhammedo nomen non dederunt; itaque ab animatorum esu caute abstinent. An ab Indis vero ad Ægyptios transierit, an ab his ad illos, res est non parvæ disquisitionis. His sata auctoribus Simonianorum, Basilidianorum, Valentinianorum, Marcionitarum, Gnosticorum et Manichæorum mentes infecit, in iisque tum ab aliis, tum ab Origene sæpe confossa est. Placuit ea quoque veteribus Gallis ut a Cæsare proditum est *De bello Gallico* lib. VI. Ne postremis quidem hisce

temporibus temperavit sibi Hieronymus Cardanus, vir immoderati ingenii, quin iteratam quamdam et repetitam παλιγγενεσίαν introduceret in *Dialogo de morte*.

QUÆSTIO VII.

DE LIBERO ARBITRIO, GRATIA ET PRÆDESTINATIONE.

I. *Sententia Origenis de libero arbitrio naturæ rationalis, et gratia Dei summatim proponitur.* II. *Eadem fusius explanatur.* III. *In quo positam arbitrii libertatem voluerit.* IV. *Statum naturæ integræ a statu naturæ lapsæ non distinxit.* V. *Utrum et quomodo liberum arbitrium regere putaverit bonos et pravos motus in animo suscitatos.* VI. *Ecquisnam sit ille spiritus adversus quem Paulus carnem ait concupiscere.* VII. *Utrum anima media inter spiritum et carnem dici possit.* VIII. *Quæritur utrum affectus aliqui boni ex carne naturaliter prodeant; et de lege naturæ.* IX. *Patres multi ex vi naturæ boni aliquid oriri posse senserunt.* X. *Origenes legi naturæ nimium tribuit.* XI. *Quemadmodum et legi Moysis.* XII. *Investigatur ejus sententia de gratiæ auxilio, quam hominibus a Deo impertiri censuit, propter recte ante vitam gesta.* XIII. *Et in hac vita mortali.* XIV. *Gratiam excitantem non agnovit.* XV. *Perperam interpretatis quibusdam Scripturæ locis in eam sententiam adductus est.* XVI. *Quæ merito reprehenditur.* XVII. *Pauxilla quædam in Origenis favorem colliguntur.* XVIII. *Utrum et quomodo perfectos homines posse non peccare ratus sit.* XIX. *Hujus dogmatis causa vapulat.* XX. *Utrum post acceptam gratiam iteratæ pœnitentiæ locum non superesse autumarit.* XXI. *Utrum præceptis divinis morem geri non posse senserit.* XXII. *Suppetiæ feruntur Origeni.* XXIII. *Utrum affirmaverit homines sola fide justos effici.* XXIV. *Investigatur ejus dogma de peccato originis, et fine baptismi.* XXV. *Quid ipsi de prædestinatione placuerit, disputatur.* XXVI. *Hic quoque nonnullis pœnas dat, sed in aliquibus juvatur.*

I. Nunc vero de libero arbitrio, quod animæ ipsi innatum est; deque gratia Dei, quæ in animam infunditur, quid Origeni placuerit, explorandum est; nec eam enim quæstionem inoffenso decurrit pede, mentis rationalis arbitrio nimium tribuens, gratiæ vero divinæ infringens auxilium: adeo ut ex ejus scriptis hæresim suam hausisse dicti sint Pelagiani, eorumque fraterculi Massilienses. Hinc Hieronymus in Epistola ad Ctesiphontem, cap. 2, Pelagii doctrinam Origenis ramusculum esse pronuntiat; et lib. I *advers. Pelagium*, cap. 7, Pelagianorum magistrum esse dicit τὸν ἀρχαῖον, auctorem nempe operis Περὶ ἀρχῶν, et lib. III lucubrationis ejusdem, in fine postremi capitis, Pelagianorum amasium Origenem appellat. Hinc etiam Theodorus Beza, capitalis Origenis adversarius, in *Adnot. ad Roman.* I, 4, neminem ait Origene gratiam Dei, secundum Pelagium, magis esse adversatum. Quod totis subinde capitibus comprobare aggressus est Cornelius Jansenius Yprensis episcopus, Origeniana verba ac decreta cum Pelagianis et Semipelagianis accurate confligens, et utrorumque connexionem inter se copiose demonstrans.

II. Atque hæc priusquam ad trutinam revocemus nostram, ante omnia repetendum hic est quidpiam leviter a nobis supra perstrictum: mentes nempe cum a Deo procrearentur, libero fuisse instructas

A arbitrio, facultate videlicet quadam vel prosequendi vitii, vel amplectendæ virtutis: qua prout usæ sunt, ita vel ad superiores evasisse ordines, vel ad inferiores esse deturbatas: quemcunque autem adeptæ sint statum, nihilo secius eadem fruentes potestate, vel recte vel male pro libitu agere, ac novis proinde vel remunerationibus vel pœnis esse obnoxias; nec futurum unquam ut vel facultas illa, vel facultatis usus in animis intercidat, licet vel charitate vel pertinacia a malis bonisve nonnunquam abstrahantur.

Quæ cum perfunctorie supra delibaverimus, nunc enucleatius reseranda veniunt, et attentis oculis introspicienda; quærendumque utrum libertatem naturæ rationalis integram, an imminu-
B tam; utrum ullis divinæ gratiæ auxiliis indigere illam, et juvari; quoque modo contingere hoc arbitratus sit. Sensit ille itaque arbitrii libertatem in indifferenti quadam bene vel male agendi facultate sitam, et mentibus, mox ut crearentur a Deo, inditam, integram semper et vegetam perseverare; nec ulla re fuisse imminutam, plenumque ejus usum in beatis vel damnatis superesse; impelli quidem animam a bonis malisve potestatibus ad virtutes vel ad vitia; cogi vero neutiquam, vel necessitati alicui subjici. Sparsa hæc reperies dogmata compluribus locis, sed capite præsertim priore lib. III *De princip.*, in quo præcipua doctrinæ suæ de libertate arbitrii fundamenta collocavit. Ibi quippe causis quidem externis varie impelli nos
C et concitari docet; assensum vero a ratione nostra ac voluntate pendere. Id postquam naturæ ipsius auctoritate demonstravit, Scripturæ sanctæ locorum congerie multiplici confirmat. Tum petita indidem ad impugnandam arbitrii libertatem testimonia solvit, explosis Valentinianorum, Basilidianorum et Marcionitarum deliriis, qui diversas hominum naturas, alias vitæ, alias morti destinatas, ac Deum mundi opificem, durum ac severum, alium bonum Christi patrem comminiscebantur: et gratiæ demum divinæ operationem fuse describit, qua de post dicturi sumus. Capite vero sequenti num. 4 ostendit, mala nobis suggerentibus potestatibus contrariis, vel ad rectum inclinante nos virtute divina,
D vigere nihilominus liberam arbitrii potestatem. Quæ alibi repetit sæpe et inculcat. Quibus autem probat locis animas in quemcunque devenerint statum, arbitrii sui libertate uti, præter illa quæ attulimus supra, cum de angelorum libertate ageremus, quæque iterum consuli velim, ea præcipue sunt: lib. II Περὶ ἀρχῶν, cap. 3, num. 3: « Possibile enim videtur, ut rationabiles naturæ, a quibus nunquam aufertur liberi facultas arbitrii, possint iterum aliquibus motibus subjacere, indulgente hoc ipsum Domino, ne forte si immobilem semper teneant statum, ignorent se Dei gratia et non sua virtute in illo fine beatitudinis constitisse; » et lib. III, cap. 1, num. 21, pag. 136: « Ex quo opinamur, quoniam quidem, sicut frequenter diximus, immor-

talis est anima et æterna, quod in multis et sine fine spatiis per immensa et diversa sæcula possibile est ut vel a summo bono ad infima mala descendat, vel ab ultimis malis ad summa bona reparetur; » et cap. 3 libri ejusdem, num. 5 : « Liberi namque arbitrii semper est anima, etiam cum in corpore hoc, etiam cum extra corpus est; et libertas arbitrii vel ad bona semper, vel ad mala movetur; nec unquam rationabilis sensus, id est, mens vel anima, sine motu aliquo vel bono vel malo esse potest. » Homilia præterea 13 *in Num.*, num. 7 dæmonibus permissum liberi arbitrii sui usum verbis conceptis tradit, quo si diminutus esset a Deo, hoc ipso vero jam damnatum illum fore; at id nondum contigisse existimabat, ut vidimus. Atque hæc Origenianæ de libertate doctrinæ principia suis laborant vitiis, quæ nos collocabimus in propatulo; sed et impactas ab aliis proponemus criminationes, et, si ita res feret, diluemus, ut æquo jure in omnibus cum Adamantio agamus nostro, ne plus vel favori, vel malevolentiæ, quam veritati tribuere videamur. Sed lectorem moneamus interim, quotiescunque de Origeniana libertate memorabimus, non eam duntaxat debere intelligi, qua gaudent homines; sed illam etiam qua angeli et dæmones fruuntur : nam par esse apud omnes illos liberi jus et usum arbitrii sexcenties asseveravit.

III. Cornelius Jansenius, in libro cui titulus *Augustinus*, postquam libro secundo tomi prioris ex Pelagii Pelagianorumque verbis sic ipsos decrevisse multis probavit, arbitrii humani libertatem indifferenti quadam potestate constare, asciscendæ et eligendæ rei unius de pluribus, quam uno verbo *possibilitatem* appellarunt, libro deinde sexto sequenti, cap. 13 et 15, Pelagianam hæresim ab Origene præformatam fuisse ac delineatam scribit; hancque adeo libertatis definitionem ex ejus fontibus in Pelagii lacunas profluxisse, atque inde totam Pelagii hæresim pendere. Veri quidem simile illud esset, si ante Pelagium unus hujus opinionis architectus fuisset et propugnator Origenes; verum ut claram naturæ vocem prætermittam, quæ tum nos liberos esse suadet, cum vel agere vel non agere, et quæ optima de multis animo decrevimus, amplecti possumus; ut priscorum philosophorum auctoritatem negligam, qui diligenter exquisita libertatis natura, hanc in eo ipso, quod diximus, positam declararunt; Origenianæ sententiæ poterat esse præsidio, non Gregorii solum Nazianzeni consensus, non Ambrosii et Hilarii, aliorumque Patrum quorum testimonia collegerunt alii; non Arausicani concilii, non Tridentini canones; sed is etiam, quem unum esse vult Jansenius concertationis hujus arbitrum, Augustinus, quemque nulla opinionis hujus vestigia reliquisse disertis verbis asserit tom. III, lib. VI, cap. 8 et 9. Nam quotiescunque vel Pelagium oppugnat, vel cum Juliano pedem confert, neque ab iis sese de liberi arbitrii natura dissentire dicit; neque prolata ipsorum verba, quibus in boni malive eligendi potestate positum illud esse demonstrant, hanc carpit ob causam, licet ob alias vehementer exagitet et refellat. Passim quoque necessitati libertatem opponit : sed absque ulla circuitione, quia bene vel male vivere potest homo, idcirco sui juris esse, ac libertate pollere statuit lib. II *contra Faustum Manich.*, cap. 5 : « Et nos quidem sub fato stellarum nullius hominis genesim ponimus, ut liberum arbitrium voluntatis, quo vel bene vel male vivitur, propter justum judicium Dei ab omni necessitatis vinculo vindicemus. » Nec minus ad id facit quod habet cap. 2 libri *De gratia et libero arbitrio* ad Valentinum, ubi postquam astruendæ hominis libertati, insignem hunc attulit Ecclesiastici locum [87] : « Ipse ab initio fecit illum, et reliquit illum in manu consilii sui. Si volueris, conservabis mandata, et fidem bonam placiti. Apponet tibi ignem et aquam : ad quodcunque volueris extende manum tuam. In conspectu hominis vita et mors; et quodcunque placuerit, dabitur ei, » continuo hæc subnectit : « Ecce apertissime videmus expressum liberum humanæ voluntatis arbitrium. » Longam deinde ad idem comprobandum depromit e Novo ac Veteri Testamento testimoniorum seriem, in quibus homini edicit Deus, ut nolit ad vitia converti; atque ea demum his verbis claudit : « Nempe ubi dicitur, *Noli hoc*, et *noli illud*, et ubi ad aliquid faciendum, et non faciendum in divinis monitis opus voluntatis exigitur, satis liberum demonstratur arbitrium. »

Mirari porro subit quomodo, oblitus superiorum, Jansenius ejusdem Origenis auctoritate probare contenderit tom. III, lib. VI, cap. 12, necessitatem libertati non repugnare, sed solam coactionem. Eo nempe utitur loco e proœmio librorum Περὶ ἀρχῶν, num. 5 : « Est et illud definitum in ecclesiastica prædicatione, omnem animam rationabilem esse liberi arbitrii et voluntatis : esse quoque ei certamen adversus diabolum, et angelos ejus, contrariasque virtutes, ex eo quod illi peccatis eam onerare contendant : nos vero si recte consulteque vivamus, ab hujusmodi onere nos exuere conemur. Unde et consequens est intelligere, non nos necessitati esse subjectos, ut omni modo, etiamsi nolimus, vel mala vel bona agere cogamur. Si enim nostri arbitrii sumus, impugnare nos fortasse possunt aliquæ virtutes ad peccatum, et aliæ juvare ad salutem. non tamen necessitate cogimur vel agere recte, vel male : quod fieri arbitrantur, qui stellarum cursum et motus, causam dicunt humanorum esse gestorum non solum eorum quæ extra arbitrii accidunt libertatem, sed eorum quæ in nostra sunt posita potestate. » Hac necessitatis cogentis voce significari putat Jansenius vim illam;

[87] Cap. XV, 14 seq.

quæ sola libertatem infringat, cum eam tamen intellexerit Origenes necessitatem, quam tuentur « qui stellarum cursum, et motus, causam dicunt humanorum esse gestorum : » non cogentem autem necessitatem, sed simplicem et voluntariam actibus humanis inferebant astrologi ; necessitatem ergo simplicem et voluntariam hoc loco Origenes libertati opposuit. Pari responsione parem Origenis locum cum præcedenti objectum sustinebis. En illum e libro VI *in Epist. ad Rom.*, num. 3 : « Constat ergo ex his verbis, quibus Paulus dicit : *Quia cui exhibetis vos servos ad obediendum, servi estis cui obedistis, sive peccati, sive justitiæ* [88], quia sponte nostra ipsi nos exhibemus, nullo cogente, vel peccato servire, vel justitiæ per obedientiam nostram : et ideo semper horum meminisse debemus, ne inanes querelas in peccati excusatione proferamus, quod diabolus fecerit ut peccaremus, aut naturæ necessitas, aut fatalis conditio, aut cursus astrorum efficiat. » Coactio itidem ea intelligenda hic est, quam fatalis conditio, astrorumve cursus efficit ; quæ nihil sane aliud est, quam necessitas simplex, et voluntate conjuncta. Hanc responsionem a Dionysio Petavio lib. III *De opific. sex dier.* adversus Jansenii petitiones oppositam eo libentius usurpamus, quod quæcunque fere de libero arbitrio sparsim tradidit Origenes, ea fere adversus Valentinianos, Marcionitas, aliosque hæreticos, fatum, aptamque ex sideribus necessitatem propugnantes proposuerit. In suam quoque sententiam trahere poterat Jansenius illud Origenis e lib. I *in Epist. ad Rom.* num. 18, ubi posita anima quasi in bivio carnem inter et spiritum, et utriusque viæ fautores angelos, ait : « Non enim vi res agitur, neque necessitate in alteram partem anima declinatur : » sed pulchre intelligebat Jansenius ex sequentibus explicationem suam labefactatum iri. Talia hæc sunt : « Alioquin nec culpa ei, nec virtus posset ascribi ; nec boni electio præmium, nec declinatio mali supplicium mereretur : sed servatur ei in omnibus libertas sui arbitrii, ut in quodcunque voluerit ipsa declinet, sicut scriptum est [89] : Ecce posui ante faciem tuam vitam et mortem, et ignem et aquam : » nam si alterutram eligere potest partem anima, neutri certe ulla necessitate addicitur. Responsionis suæ confirmandæ, et Origenianæ sententiæ apertius etiam declarandæ gratia, aliquot addit Petavius ejus testimonia ex hom. 20 *in Num.*, quibus vocante licet et polliciente interiore gratia nullam nobis imponi necessitatem, sed in contraria ferri voluntatem posse perspicuum fit : addit et aliud e lib. VI *in Epist. ad Rom.* Quibus attexemus et illud e lib. III *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 3, num. 4 : « Boni vero spiritus recepit quis energiam, id est inoperationem, cum movetur et provocatur ad bona, et inspiratur ad cœlestia vel divina : sicut sancti angeli et ipse Deus inoperatus est in prophetis, suggestionibus sanctis ad meliora provocans et cohortans ; ita sane ut maneret in arbitrio hominis ac judicio, si sequi velit aut nolit ad cœlestia et divina provocantem. » Sed quid his colligendis immoramur, cum plura etiam congesserit Jansenius tom. I, lib. VI, cap. 13, ut ostenderet in indifferentia ad bonum et malum, citra ullam necessitatem, liberi arbitrii naturam ab Origene fuisse collocatam ? « Gravissime, inquit, fuisse reprehensos ab Augustino Pelagianos propter illam inamissibilem et quasi essentialem in omni statu liberi arbitrii indifferentiam ad bonum et malum, exclusamque alterius partis necessitatem, ex iis quæ libro secundo dicimus intelligi potest : hæc est enim totius Pelagianæ structuræ basis pene præcipua. Sed illam Origenes omnibus numeris absolutam tradidit. Usque adeo namque philosophicæ istius libertatis admirator et indifferentiæ ad bonum et malum patronus fuit, ut illa sublata brutis aut lapidibus hominem accensendum esse decerneret. » Idem quoque Origeni superius exprobraverat tom. I, lib. II, cap. 4 et 5. Quod si igitur ab eo profecta est hæc opinio de natura libertatis posita in indifferentia ad bonum vel malum, exclusa alterius partis necessitate, quomodo idem ille Origenes necessitatem voluntariam et simplicem cum libertate conjungere potuit ?

IV. Verum ut in definienda arbitrii humani libertate rectum iter tenuit Origenes, non itidem in distinguenda naturæ integræ, ac naturæ lapsæ libertate satis adhibuit examinis et cautionis ; nullibi quippe discrimen ullum inter utramque libertatem ab eo adhibitum reperias, et sæpe naturæ cuilibet, quæ rationis compos sit, quemcunque demum ordinem adepta sit, æqualem tribuit liberi arbitrii facultatem, et usum, ut supra dictum est. Atque is unus fuit e præcipuis Pelagianorum erroribus, paribus liberi arbitrii viribus pollentem finxisse hominem hodie nascentem, parique justitia, sapientia, aliisque instructum dotibus, qualis a Deo conditus fuit Adamus. (40) Attamen si perfricare velimus frontem, et Origenem periculo quovis defendere, hanc adhibere poterimus exceptionem ; quamvis humanæ vires libertatis per Adami lapsum infractæ ac debilitatæ sint, natu-

[88] Rom. VI, 16. [89] Eccli. XV, 17, 18.

(40) *Attamen si perfricare velimus frontem, et Origenem quovis periculo defendere, hanc adhibere poterimus exceptionem*, etc. Non magnopere sibi perfricanda frons est : ipse enim Origenes expressis verbis exceptionem hanc adhibet lib. III, *in Epist. ad Rom.*, cap. 3, ad hæc verba : *Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt* (*Psal.* XIII, 3). « Mihi videtur, inquit, quod non dicitur declinasse, nisi is qui aliquando in via recta stetit. Unde apparet primum illud naturæ rationabilis opus, quod a Deo factum est, fuisse rectum, et in via recta Creatoris ipsius munere collocatum. Sed quia ab hac ad lævam peccati iter detorsit, merito nunc dicitur declinasse : sicut exemplo est primus homo Adam, qui de paradisi via recta male suasus fraude serpentis ad pravas et tortuosas mortalis

ram tamen ipsam libertatis illius suam servasse A integritatem; nec ullam proinde signatam esse ab Origene distinctionem inter libertatem quæ Adami præcessit lapsum, et quæ consecuta est, quod ad puram respiceret libertatis naturam, non ad robur ipsius et potestatem.

V. Ex hac Origenis sententia de indifferenti hominis ad bonum vel malum propensione aptum illud est et consequens, hominem hac instructum facultate, gratiæ modo ponatur auxilium, pravis cupiditatibus posse obsistere, vel parere, et virtutem vel respuere, vel amplecti. « Evidens igitur ratio est, » inquit lib. III *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 2, num. 2, « quia sicut in bonis rebus humanum propositum solum per seipsum imperfectum est ad consummationem boni; adjutorio namque divino ad B perfecta quæque perducitur: ita etiam in contrariis initia quædam, et velut quædam semina peccatorum ab his rebus quæ in usu naturaliter habentur, accipimus, » etc. Tum sub finem capitis num. 4: « Nihil aliud putandum est accidere nobis ex ipsis quæ cordi nostro suggeruntur bonis vel malis, nisi commotionem solam, et incitamentum provocans nos vel ad bona vel ad mala. Possibile autem nobis est, cum maligna virtus nos cœperit ad malum incitare, abjicere a nobis pravas suggestiones, et resistere suasionibus pessimis, et nihil prorsus culpabiliter gerere. Et rursum possibile est, ut cum nos divina virtus ad meliora provocaverit, non sequamur, liberi arbitrii potestate in C utraque nobis servata. » In hæc acriter insurgit Yprensis antistes lib. II *De Pelag. hær.*, cap. 4, et lib. IV, cap. 7, et lib. VI, cap. 4, ubi queritur censuisse Origenem « animi motibus ad bonum malumve nos concitantibus nutu rationis nos adversari, atque eos ad bona vel mala gubernari, » merumque ait doctrinam hanc esse Pelagianismum. Si vel animum posse ad bonum per se moveri, absque prævio gratiæ Dei incitamento; vel impellenti nos ad malum libidini per se posse obsistere, etiam gratiæ juvantis ope destitutum voluit Origenes: damnandus quidem error ille est. Sin vero gratiæ impulsum adjunxit et auxilium, utrobique culpa caret; nam in motus animi malos, quos concupiscentia gignit, et bonos, quos educit gratia, D imperium tenet libera voluntas, et vel malis obtemperat, propriis illuc et nativis inclinata nutibus, vel ad bonos se erigit, gratiæ divinæ adjumentis roborata. Utrum vero senserit Origenes, si quis ex me quærat, bona fide responderim gratiæ auxilium admisisse illum, non vero prævium incitamentum, ut pluribus infra disseram: « In rebus bonis, inquit, humanum propositum solum per seipsum imperfectum est ad consummationem boni; adjutorio namque divino ad perfecta quæque perducitur. » Addidisset, *et excitatur*, bene res haberet: cum ex liquido synodi Tridentinæ decreto, sess. 6, cap. 5, et can. 4, ratum sit excitanti atque adjuvanti gratiæ Dei libere hominem assentiri et cooperari, nec ipsum nihil agere, cum inspirationem illam recipit, quippe qui illam et abjicere possit.

VI. Capite quoque quinto libri secundi *De Pelag. hær.*, hæc Origenis lib. I *in Epist. ad Rom.*, num. 18, impugnat Jansenius: « Frequenter in Scripturis invenimus, et a nobis sæpe dissertum est, quod homo spiritus, et corpus, et anima esse dicatur: verum cum dicitur quia *caro concupiscit adversus spiritum, spiritus autem adversus carnem* [60], media procul dubio ponitur anima, quæ vel desideriis spiritus acquiescat, vel ad carnis concupiscentias inclinetur. » Dolet Jansenio quod spiritum illum, adversus quem concupiscit caro, « vocet, non more catholico Spiritum sanctum, sed Pelagiano legem naturæ, quam mentibus Spiritu Dei vivi ex institutione, ut ipse loqui solet, Creatoris impressam gerimus » (verba ipsius sunt) « et quæ (verba sunt Origenis lib. II *in Epist. ad Rom.*, num. 9, et lib. VI, num. 8) in hominum cordibus scripta est, non atramento, sed Spiritu Dei vivi; quæ docet unumquemque quid agendum sit, quid cavendum, et per quam cognoscit homo peccatum suum; quæque hominibus suadet, ne homicidium, ne adulterium faciant, ne furentur, ne falsum testimonium dicant, ut honorent patrem et matrem, et horum similia; fortassis et quod Deus unus creator sit omnium; » juxta illud Pauli Rom. II, 14, 15: « Cum enim gentes quæ legem non habent, naturaliter quæ legis sunt faciunt, hi legem non habentes, ipsi sibi sunt lex: qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis, testimonium reddente illis conscientia ipsorum, et inter se invicem cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus. » Semina præterea illa bonitatis a natura hominum

[60] Galat. V, 17.

vitæ semitas declinavit. Consequenter ergo omnes qui ex ipsius successione in hunc mundum veniunt, declinaverunt, et simul cum ipso inutiles facti sunt. » Vides statum naturæ integræ a statu naturæ lapsæ accurate distinctum. Luculentior adhuc exstat locus alter in lib. IV *Comment. in Cant. canticor.*, pag. 88, ad hæc verba: *Vineæ florentes dederunt odorem suum*; (*Cant.* II, 13). « Non sine causa, inquit, puto quod non dixerit: *Odorem dederunt*: sed, *odorem suum*; ut ostenderet inesse cuique animæ vim possibilitatis et arbitrii libertatem, qua possit agere omne quod bonum est. Sed quia hoc naturæ bonum prævaricationis occasione decerptum, vel ad ignominiam, vel lasciviam fuerat inflexum, ubi per gratiam reparatur, et per doctrinam Verbi Dei restituitur, odorem reddit sine dubio illum quem primus conditor Deus indiderat, sed peccati culpa subtraxerat. » Eamdem ergo ante et post Adami lapsum agnoscit Origenes liberi arbitrii naturam, sed non easdem vires nec par robur ad bonum assequendum. Hinc sequitur ipsum hominis lapsi libertatem non in indifferenti ad bonum vel malum propensione collocasse, sed in indifferenti bene vel male agendi potestate. Aliud est *potestas*, aliud *propensio*; eadem est in quolibet statu juxta Origenem bene vel male agendi potestas, sed non eadem parque ad bonum propensio.

mentibus insita, quæ proxime allatis astruit testimoniis Origenes, plane rejicit Jansenius locis supra indicatis, sed præcipue tom. I, lib. IV, cap. 7.

Certum est hæc Pauli verba Gal. V, 17, « Caro enim concupiscit adversus spiritum; spiritus autem adversus carnem, » ad Spiritum sanctum a Patribus plerisque referri; at certum quoque est plures etiam superiorem illam animæ partem, quam ἡγεμονικόν appellant, spiritus appellatione hic significatam voluisse. Multos proferrem, si numero pugnandum esset, sed unus omni exceptione major adducetur Augustinus. Is lib. II *De Genesi contra Manichæos*, cap. 11, conjugium Adami et Evæ imaginem esse dicit spiritualis illius conjugii, quod rationalem hominis partem animali colligat; tum ait: « Deinde ut quisque huic suæ parti recte dominetur, et fiat quasi conjugalis in seipso, ut caro non concupiscat adversus spiritum, sed spiritui subjugetur, id est, concupiscentia carnalis non adversetur rationi, sed potius obtemperando desinat esse carnalis, opus habet perfecta sapientia. » Trahit hæc in eumdem sensum lib. I *De doctrina Christi*, cap. 24, et lib. X *De Genesi ad litter.*, cap. 12. Verba propter prolixitatem non repeto. Prorsus vero Ὠριγενικῶς, in LXXXIII *quæstionib.*, quæst. 70: « Caro concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem. Hæc enim invicem sibi resistunt et adversantur, ut non quæcunque vultis, illa faciatis. Fit ergo per sanctificationem perfectam, ut omnis carnalis appetitus spiritui nostro illuminato et vivificato, id est, bonæ voluntati subjiciatur. »

Sed quid Augustini auctoritatem prætexímus, ut spiritum illum carnis adversarium sæpe pro animæ ἡγεμονικῷ, vel ipsa certe anima sumi probemus, cum id tot Scripturæ locis confici possit? velut illo Matth. XXVI, 41: « Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma; » et illo I Cor. V, 5: « Ego judicavi tradere hujusmodi Satanæ in interitum carnis, ut spiritus salvus sit in die Domini nostri Jesu Christi; » et illo II Cor. VII, 1: « Mundemus nos ab omni inquinamento carnis et spiritus; » et illo Ephes. IV, 20-23: « Vos autem non ita didicistis Christum, si tamen illum audistis, et in ipso edocti estis, sicut est veritas in Jesu. Deponere vos secundum pristinam conversationem veterem hominem, qui corrumpitur secundum desideria erroris. Renovamini autem spiritu mentis vestræ, et induite novum hominem; » et illo I Thessal. V, 23: « Ipse autem Deus pacis sanctificet vos per omnia: ut integer spiritus vester, et anima, et corpus sine querela in adventu Domini nostri Jesu Christi servetur; » et illo Hebr. IV, 12: « Vivus est enim sermo Dei et efficax, et penetrabilior omni gladio ancipiti: et pertingens usque ad divisionem animæ et spiritus, compagum quoque ac medullarum, et discretor cogitationum et intentionum cordis. » In quibus non aliter sumi spiritus potest, quam pro anima, vel animæ ἡγεμονικῷ, quo modo Origenes intellexit.

VII. Ex his efficitur inferiorem animæ partem, quæ anima simpliciter appellatur (ut superior, spiritus), mediam esse quodammodo spiritum inter et carnem; hoc est spiritus inter suasiones, et carnis incentiva. « Cum dicitur, » inquit Origenes lib. I *in Epist. ad Rom.*, num. 18, « quia *caro concupiscit adversus spiritum, spiritus autem adversus carnem* [61], media procul dubio ponitur anima, quæ vel desideriis spiritus acquiescat, vel ad carnis concupiscentias inclinetur. » Quibus addit, ac variis Scripturæ locis probat, utriusque viæ, tum ejus quæ carnis est, tum ejus quæ spiritus, monstratores et fautores angelos assistere hominibus, Christumque ipsum viam spiritus hominibus quasi sternere: « Favet et ipse Dominus, inquit, quippe qui etiam animam suam ponit pro ovibus suis. Sed ex utraque parte favoris disciplina servatur. Non enim vi res agitur, neque necessitate in alteram partem anima declinatur: alioquin nec culpa ei, nec virtus posset ascribi; nec boni electio præmium, nec declinatio mali supplicium mereretur; sed servatur ei in omnibus libertas arbitrii, ut in quod voluerit ipsa declinet, sicut scriptum est [62]: Ecce posui ante faciem tuam vitam et mortem, et ignem et aquam. » Nec minus clare idem exprimit lib. III Περὶ ἀρχῶν, cap. 4, num. 2.

Arguit hæc quoque erroris Jansenius tom. I, lib. II, cap. 5: « Neque vero, inquit, Pelagii tantum, Cassiani atque Origenis fuit ista de affectibus naturalibus bonis ac malis ex lege naturali atque carne prodeuntibus, ac de anima inter utrosque media istius apostolici loci expositio, sed omnium omnino Pelagianorum, quorum scripta videre potui. » Sic tamen Hieronymus *in Epist. ad Gal.* V, 17: « Caro præsentibus delectatur et brevibus; spiritus perpetuis et futuris. Inter hoc jurgium media anima consistit, habens quidem in sua potestate bonum et malum; velle et nolle; » et paulo post: « Quod ut manifestius fiat, aliquod sumamus exemplum: caro, terra; anima, aurum; spiritus, ignis vocetur. Quandiu aurum fuerit in terra perdit vocabulum suum, et a terra cui commistum est, appellatur. Cum vero separatum ab humo, auri et speciem et nomen acceperit, aurum quidem dicitur, sed necdum probatum. Si autem per ignem excoctum fuerit et probatum, tunc auri splendorem, et ornatus sui accipit dignitatem. Ita et anima inter humanum et ignem, hoc est inter carnem spiritumque consistens, quando se tradiderit carni, caro dicitur; quando spiritui, spiritus appellatur. » Sic et Augustinus lib. X *De Genes. ad litter.*, cap. 12, animam tanquam in medio positam, nonnunquam a carne ad vitia deprimi, nonnunquam a

[61] Galat. V, 17. [62] Eccli. XV, 17.

spiritu ad virtutem erigi scribit. Sicut autem ad A utramque partem, virtutem et vitium, allicere nos bonos ac malos angelos dixit Origenes lib. I *in Epist. ad Rom.*, num. 18, hunc interpretans Pauli locum qui habetur Gal. V, 17, ita postquam in eadem Pauli verba Augustinus ea disseruit quæ supra attulimus e LXXXIII *Quæstionibus*, quæst. 70, addit deinde : « Nunc quandiu est in nobis quod resistat bonæ voluntati, auxilio Dei per bonos homines et bonos angelos indigemus, ut donec sanetur vulnus nostrum, non ita molestet, ut perimat etiam bonam voluntatem. » Atque hæc tam diserte apud Augustinum expressa cur in Origene Pelagianismi insimulaverit Jansenius, tot annos in Augustini lectione tractatus, mirum sane est.

VIII. Nunc vero propter assertos affectus bonos B et malos ex carne naturaliter prodeuntes, jurene venerit in crimen Origenes, anquiramus. Ac de malis quidem controversia nulla est; de bonis tantum contenditur. Quod antequam disputare ordiamur, dicendum est Jansenium, non hoc solum loco quem diximus, sed signantius etiam tom. I, lib. VI, cap. 14, vim illam, sive ut ipse loquitur, sufficientiam legis naturalis impugnare; quam ut ab Origene creditam et defensam fuisse clarius probet, hæc ejus verba recitat e lib. II *in Epist. ad Rom.*, num. 7, pag. 484 : « Potest fieri, ut vel ex his qui in lege sunt, si quis persuasione quidem communi Christo non credit, operetur tamen quod bonum est, justitiam teneat, misericordiam diligat, castitatem et continentiam servet, modestiam leni- C tatemque custodiat, atque omne opus bonum operetur; hic, etiamsi vitam non habet æternam, quia credens soli vero Deo, non credidit et Filio ejus Jesu Christo, quem misit; tamen gloria operum ejus, et pax et honor poterit non perire. » Atque ea sane nuspiam ad eos referuntur, qui sunt sub lege naturæ, sed ad Judæos qui regebantur Mosaicis legibus, a quibus absterrebantur a vitiis, ad virtutem incendebantur. Sequentia vero ad ethnicos naturæ solum legem servantes pertinent : « Sed et Græcus, id est gentilis, si cum legem non habeat, ipse sibi est lex, ostendens opus legis in corde suo et naturali ratione immotus, sicut videmus nonnullos in gentibus, vel justitiam teneat, vel castitatem servet, vel prudentiam, temperantiam, modestiam- D que custodiat; iste licet alienus a vita videatur æterna, quia non credit Christo, et intrare non possit in regnum cœlorum quia renatus non est ex aqua et spiritu, videtur tamen quod per hæc quæ dicuntur ab Apostolo, bonorum operum gloriam, et honorem, et pacem perdere penitus non possit. » Pluribus deinde argumentum idem expendit. Refellit quoque Jansenius cum superioribus alterum locum Adamantii, qui non sine cautione sane tractandus est. « Invenietur quidem Deus, » inquit Origenes lib. III *in Epist. ad Rom.*, num. 6, « dedisse homini omnes affectus, omnesque motus quibus ad virtutem niti possit et progredi : insuper etiam vim rationis inseruisse, qua agnosceret quid deberet agere, quid cavere. Hæc ergo invenitur Deus communiter omnibus hominibus præstitisse. Sed si his acceptis homo neglexerit iter virtutis incedere, cui ex Deo nihil defuit, invenitur ipse defuisse iis quæ a Deo data sunt sibi. » Hæc quamvis Pelagianismum sapiant, genuinam tamen expositionem, eamque orthodoxam recipere possunt, vel intelligendo gratiam homini datam a Deo, quæ gratia ad salutem adipiscendam sufficiat; vel intelligendo legem naturæ, cujus ope etiam ethnici ad virtutes morales niti possunt; non ad eas quæ quidquam conferant ad salutem : hic enim gravis esset error, cui sine crimine patrocinari non liceret.

IX. Certe aliquod boni genus ex vi naturæ oriri posse sanctorum Patrum magna pars opinata est, sed Augustinus præsertim, cujus in hujusmodi quæstionibus præcipua auctoritas est. Sic ille libro *De spiritu et littera*, cap. 27 : « Si autem hi qui naturaliter quæ legis sunt faciunt, nondum sunt habendi in numero eorum quos Christi justificat gratia, sed in eorum potius, quorum etiam impiorum, nec Deum verum veraciter justeque colentium, quædam tamen facta vel legimus, vel novimus, vel audimus, quæ secundum justitiæ regulam non solum vituperare non possumus, verum etiam merito recteque laudamus : quanquam si discutiatur quo fine fiant, vix inveniuntur, quæ justitiæ debitam laudem defensionemve mereantur. » Capite deinde sequenti scribit non usque adeo terrenorum affectuum labem animæ humanæ incubuisse, ut non impressa supersint imaginis Dei vestigia, unde præcepta aliqua legis in ipsa etiam impietate exsequi vel sapere merito dici possit. Addit postea legem Dei non penitus per peccatum e cordibus nostris erasam, renovari per gratiam. Et postmodum : « Nam et ipsi (Judæi) homines erant, et vis illa naturæ inerat eis, qua legitimum aliquid anima rationalis et sentit et facit. » Tum paulo post, ait parum profuturum in die judicii his naturæ legibus paruisse, nisi forte ad mitiganda supplicia : « Sicut enim non impediunt a vita æterna justum quædam peccata venialia, sine quibus hæc vita non ducitur : sic ad salutem æternam nihil prosunt impio aliqua bona opera, sine quibus difficillime vita cujuslibet pessimi hominis invenitur. » Et iterum : « Quid ergo hinc Apostolus efficere voluit, quod jactantiam cohibens Judæorum, cum dixisset : *Non auditores legis justi sunt apud Deum, sed factores legis justificabuntur* [69], continuo subjecit de his qui legem non habentes naturaliter quæ legis sunt faciunt, si non illi sunt intelligendi qui pertinent ad gratiam mediatoris, sed illi potius, qui cum Deum verum vera pietate non colant, habent tamen quædam opera bona in

[69] Rom. II, 13.

vita impia? » Quibus accinit Fulgentius in lib. *De incarnatione et gratia Christi*, cap. 26 : « Quod si quibusdam cognoscentibus Deum, nec sicut Deum glorificantibus, cognitio illa nihil profuit ad salutem, quomodo potuerunt hi justi esse apud Deum, qui sic in suis moribus atque operibus bonitatis aliquid servant, ut hoc ad finem Christianæ fidei, charitatisque non referant? quibus aliqua quidem bona, quæ ad societatis humanæ pertinent æquitatem, inesse possunt; sed quia non charitate Dei fiunt, prodesse non possunt. » Hieronymus quoque *in Isaiæ* xxiv, 5, scribit præmia adepturos, quicunque legem naturalem observaverint : et *in Ezech.* xxix, 17, ait « condemnari nos comparatione gentilium, si illi lege faciant naturali, quæ nos scripta negligimus. » Prætermitti vero non decet locum ipsius alterum *in Gal.* iii, 2, ad hoc spectans argumentum, et circumspecte attingendum. « Nos respondebimus, inquit, accepisse quidem eum (Cornelium centurionem) Spiritum sed ex auditu fidei et naturali lege, quæ loquitur in cordibus nostris, bona quæque facienda, et vitanda mala, per quam dudum quoque Abraham, Mosen et cæteros sanctos justificatos retulimus : quam augere deinceps potest operum observatio, legis quoque justitia, non tamen carnalis legis quæ præteriit, sed spiritualis, *quia lex spiritualis est* [64]. »

X. Quæ cum ita sint, fatendum est tamen nimio plus aliquando tribuisse Origenem legi naturæ; et quæ peculiari Dei auxilio debebantur, in generale auxilium transcripsisse : quod omnino Pelagianum est : velut actus singulos voluntatis, quos *volitiones* appellant : hos enim ita nos habere a Deo censebat, quatenus virtutem volendi sive facultatem voluntatis a Deo habemus. Ita exponit illud Pauli, Philip. ii, 13 : « Deus est enim qui operatur in vobis et velle, et perficere, pro bona voluntate : » cum ex hoc enim loco concluderent nonnulli libero nos carere arbitrio, siquidem ex Deo penderent voluntatis nostræ motus, sic respondet Origenes lib. iii *De princip.*, cap. 1, num. 19 (41) : Καὶ πρὸς τοῦτο δὲ λεκτέον ὅτι ἡ τοῦ Ἀποστόλου λέξις οὔ φησι τὸ θέλειν τὰ κακὰ ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι, ἢ τὸ θέλειν τὰ ἀγαθὰ ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι· ὁμοίως τε τὸ ἐνεργεῖν τὰ κρείττονα καὶ τὰ χείρονα· ἀλλὰ τὸ καθόλου θέλειν, καὶ τὸ καθόλου τρέχειν· ὡς γὰρ ἀπὸ Θεοῦ ἔχομεν τὸ εἶναι ζῶα, καὶ τὸ εἶναι ἄνθρωποι· οὕτω καὶ τὸ καθόλου θέλειν, ὡς εἰ ἔλεγον, καὶ τὸ καθόλου κινεῖσθαι· ὥσπερ δὲ ἔχοντες τὸ ζῶα εἶναι, τὸ κινεῖσθαι, καὶ φέρ' εἰπεῖν τάδε τὰ μέλη κινεῖν, χεῖρας ἢ πόδας, οὐκ ἂν εὐλόγως λέγοιμεν ἔχειν ἀπὸ Θεοῦ τὸ εἰδικὸν τόδε, ἤτοι τὸ κινεῖσθαι πρὸς τὸ τύπτειν, ἢ ἀναιρεῖν, ἢ ἀφαιρεῖσθαι τὰ ἀλλότρια· ἀλλὰ τὸ μὲν γενικὸν τὸ κινεῖσθαι ἐλάβομεν ἀπὸ Θεοῦ· ἡμεῖς δὲ χρώμεθα τῷ κινεῖσθαι ἐπὶ τὰ χείρονα, ἢ ἐπὶ τὰ βελτίονα· οὕτω τὸ μὲν ἐνεργεῖν ᾗ ζῶά ἐσμεν, εἰλήφαμεν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ θέλειν ἐλάβομεν ἀπὸ τοῦ δημιουργοῦ. Ἡμεῖς δὲ τῷ θέλειν ἐπὶ τὰ κάλλιστα, ἢ ἐναντία χρώμεθα, ὁμοίως δὲ τῷ ἐνεργεῖν. Quorum sententiam satis fideliter præter morem suum retulit Rufinus, quia scilicet Pelagiana erant. Notavit autem illa S. Thomas lib. iii *Contra gentes*, cap. 89, et variis Scripturæ locis obtrivit. Notavit et Jansenius, et tanquam gratiæ Christi contraria merito repudiavit. Quem vero in calce decimi tertii capitis, lib. vi, tom. I, recitat locum, qui in fine capitis 1, libri iii *Περὶ ἀρχῶν* reperitur, de sua Pelagianismi officina largitus est Rufinus; in Græco siquidem exemplari non comparet.

Observet interim lector æquus, ecquid fidei possimus adjungere tot locis qui e libris a Rufino Latine redditis deprompti adversus Origenem jactari solent : cujusmodi est ille quem libro vi, tom. I, cap. 13, adducit Jansenius e libro iii *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 2, num. 3, ut plus æquo legem naturæ Origenem extulisse probet : « Non enim idem est habere vincendi virtutem, et vincere, sicut ipse Apostolus cautissimo sermone signavit, dicens quia *dabit Deus exitum ut sustinere possitis* [65], non ut sustineatis. Multi enim non sustinent, sed in tentatione vincuntur. A Deo autem datur, non ut sustineamus; alioquin nullum jam videretur esse certamen, sed ut sustinere possimus. Ea autem virtute, quæ nobis data est ut vincere possimus, secundum liberi arbitrii facultatem, aut industrie utimur, et vincimus; aut segniter, et superamur, » etc.; et iste e libro x *in Epist. ad Rom.*, num. 38 : « Gratia Dei et gratia Domini nostri Jesu Christi, una atque eadem gratia accipienda est. *Sicut enim Pater quos vult vivificat; et Filius quos vult, vivificat : et sicut Pater habet vitam in se, et Filio dedit habere in semetipso vitam* [66]; ita et gratiam quam dat Pater, hanc et Filius dat. Sciendum sane est quod omne quod habent homines a Deo, gratia est; nihil enim ex debito habent. *Quis enim prior dedit illi, et retribuetur ei* [67]? Gratia ergo est quidquid habet is qui non fuit, et est, accipiens ab eo qui semper fuit; » atque ille e lib. iv *in Epist. ad Rom.*, num. 1, pag. 522 : « Sed ego cum considero sermonis eminentiam, quo dicit operanti secundum debitum reddi, vix mihi suadeo quod possit ullum opus esse, quod ex debito remunerationem Dei deposcat, cum etiam hoc ipsum quod agere aliquid possumus, vel cogitare, vel proloqui, ipsius dono et largitione faciamus. Quod ergo erit debitum illius, cujus erga nos fenus præcessit? » et hic e lib. v in eamdem epistolam, num. 1, pag. 550 : « Quod ergo dixit, *post dies* [68], hoc ostendit, quia primis quidem vitæ suæ diebus paternæ prævaricationis institutionibus tenebatur (Abel) : post illos vero dies ubi resipuit, ubi respexit ad Deum, naturæ lege commonitus, dicitur tunc obtulisse hostiam Deo. »

[64] Rom. vii, 14. [65] I Cor. x, 13. [66] Joan. v, 21, 26. [67] Rom. xi, 35. [68] Gen. iv, 3.

(41) *Philocal.* cap. 20.

XI. Postquam de lege naturæ male sensisse Origenem demonstravit Jansenius tom. I, lib. VI, cap. 14, non saniora opinatum fuisse de lege Mosis conatur ostendere; cui comprobando affert illud e lib. IV *in Epist. ad Rom.*, num. 1, pag. 525 : « Initium namque justificari a Deo, fides est quæ credit in justificantem. Et hæc fides cum justificata fuerit, tanquam radix imbre suscepto hæret in animæ solo, ut cum per legem Dei excoli cœperit, surgant in ea rami, qui fructus operum ferant. » Subjungit Jansenius : « Ecce dogma Pelagii de operanda per legem justitia, dummodo remissio peccatorum per fidem data præcesserit. » At non hæc ad legem Mosis peculiariter pertinent, sed ad opera tantum bona sive Judæorum, sive ethnicorum, quæ sine fide inania sunt. Ait ergo initium justificationis fidem esse quæ credit in Deum ; quæ fides, quasi dispositio ad justificationem acquirendam, cum justitiam apprehenderit, ut loquuntur, atque ita justificata fuerit a Deo ; cumque justitiæ imbre, sic tanquam radix aliqua, perpluta fuerit, tunc ipsa fides atque ipsa justitia animæ solo inhærent ; sic tamen ut divinæ legis observatione foveri illam et excoli necesse sit ad ferendos operum fructus, qui velut radicis hujus surculi efflorescant. Quæ fidei catholicæ decretis usquequaque consonant, si modo prævium gratiæ excitantis et juvantis subsidium agnoscatur. Verum non id queritur Jansenius : at latere hic causatur dogma Pelagii de operanda per legem justitia, dummodo remissio peccatorum per fidem data præcesserit. Debere quidem a fide justificationem ducere exordium ; eamdemque peccata delere, et hic dixisse fatemur Origenem, et recte dixisse pertendimus : nec in eo opinor Pelagianum illud placitum Jansenius positum esse voluit, sed in dogmate de operanda per legem justitia, quod Pelagianum esse agnoscimus, sed ab hoc Origenis loco longe procul abesse pugnamus. Quomodo enim operandam sensit per legem justitiam, qui justificationem legis observationi prævertere debere dixit ? Per legem Dei, hoc est bona opera, justitiam quidem excolendam sanxit, neutiquam vero per legem justitiam comparari credidit. Hæc licet perspicua, aliis tamen Origenis ejusdem testimoniis firmari possunt. « Ex quibus omnibus, » inquit lib. III *in Epist. ad Rom.*, num. 9, pag. 517, « claret quod recte arbitratur Apostolus [69] justificari hominem per fidem sine operibus legis. Sed fortassis hæc aliquis audiens resolvatur, et bene agendi negligentiam capiat, siquidem ad justificandum fides sola sufficiat. Ad quem dicemus quia post justificationem si injuste quis agat, sine dubio justificationis gratiam sprevit. » Non opera ipsi justitiæ, sed justitiam operibus præposuit. Clarius etiam quod jacet paulo inferius : « Ubi vero fides non est quæ credentem justificet, etiam si opera quis habeat ex lege, tamen quia non sunt ædificata supra fundamentum fidei, quamvis videantur esse bona, tamen operatorem suum justificare non possunt, quod eis deest fides, quæ est signaculum eorum qui justificantur a Deo ; » et quod libro sequente, num. 1, pag. 521 : « Propterea ergo et in alio Scripturæ loco [70] dicitur de Abraham, quod ex operibus fidei justificatus sit ; quia certum est eum qui vere credit, opus fidei et justitiæ, et totius bonitatis operari. » Caute vero ista legenda sunt, quæ disserit in lib. III, num. 10, pag. 519 : « Quod si requirat aliquis curiosius, ii qui ex fide justificantur, per quem justificentur ; et rursum ii qui per fidem justificantur, ex quo justificentur : licet fortassis multa in hoc curiositas videatur, tamen convenienter dicere possumus, quod qui ex fide justificantur, initio ex fide sumpto, per adimpletionem bonorum operum consummantur ; et qui per fidem justificantur, a bonis operibus exorsi, per fidem summam perfectionis accipiunt. » Quæ tamen ferri poterunt, si ita intelligantur, justificationi præire quidem posse opera bona, sed non ejusmodi, quæ ad hanc apprehendendam conferant quidquam ; qualia sunt opera illa quæ lege naturali suadente perficiuntur.

Pergit ostendere Jansenius tom. I, lib. VI, cap. 14, parum sana fuisse Origenis de lege Moysis placita, ut qui per eam peccatum fuisse imminutum ac restrictum crediderit, contra hoc Apostoli pronuntiatum : « Lex autem subintravit, ut abundaret delictum [71] ; » atque hæc placita Pelagii et Juliani doctrinæ scribit esse consentanea, in iisque fuisse ab Augustino profligata et confossa. Non ego sane usque adeo Origenis causæ faveo, ut naturalis legis vires præter æquum prædicatas ab eo fuisse negem ; ac illas itidem Mosaicæ legis, quas ita extulit, ac si non peccatum duntaxat prohibuerit ea lex, sed gratiam etiam hominibus ad vincendum illud contulerit, ac si per illam non cognitio solum peccati, sed etiam sanatio contigerit ; ac si non ad priora peccatorum genera, quæ præcesserant legem, prævaricatio præterea accesserit, quæ prævaricatio nisi lege lata esse non potest ; ac si non nitentibus in vetitum hominibus, concupiscentia lege frenata creverit : ac si non apparere tantum cœperit, et deputari peccatum, sed etiam ablatum fuerit. Dici tamen potest in gratiam Origenis, non peccata per legem absolute dimissa ipsum pronuntiasse, sed « ex parte aliqua ; » quia Moyses « ex præcepto regis primi sacrificia instituit, quibus certa solemnitate oblatis sicut deceret, remitteretur eis peccatum. » Verba sunt Origenis lib. V *in Epist. ad Rom.*, num. 1, pag. 550, ex eo ipso loco quem profert Jansenius. Hæc autem remissio peccatorum quoniam imperfecta erat, et illius umbra quæ merito sanguinis Christi impetratur, idcirco non plene et perfecte, sed ex parte aliqua tyrannidi mortis ac peccati per legem obsisti dixit. Id ipse perspicue significat, cum addit obsistente quantumlibet lege prævaluisse

[69] Rom. III, 28. [70] Jacob. II, 21, 22. [71] Rom. V, 20.

peccatum, nec legi succenturiatos prophetas vim peccati cohibere potuisse, sed adfuisse tandem Christum, ac de morte et peccato triumphasse. Præterea lege lata aliquo sensu compressa fuisse dici potest peccati vis; non quod hanc reipsa lex compresserit, sed quod ad eam comprimendam lata sit; spectato consilio, non eventu; nam, secundum Ambrosium, « Apostolus ostendit quid provenerit data lege, non quid lex fecerit. » — « Non enim, » ut habet S. Thomas *in Rom.* v, 20, « ad hoc fuit data lex, ut peccatum abundaret; quin potius lex, quantum in se fuit, peccatum prohibuit, secundum illud psal. CXVIII, 11, *In corde meo abscondi eloquia tua, ut non peccem tibi.* » Sed nec aliter per legem incrementum accepisse peccatum tradunt Patres nonnulli, quam quia per legis promulgationem cognitum est id esse peccatum, quod antea vulgo ignorabatur; unde prævaricatio et transgressio, juxta illud Rom. III, 20: « Per legem enim cognitio peccati. » Chrysostomus homil. 10 *in Epist. ad Rom.*: Ἐπειδὴ γὰρ βάναυσοί τινες ἦσαν Ἰουδαῖοι καὶ ἐκλελυμένοι, καὶ πρὸς αὐτὰς τὰς δωρεὰς ἀναπεπτωκότες· τούτου χάριν ὁ νόμος ἐδόθη, ἵνα αὐτοὺς ἐλέγξῃ μειζόνως, καὶ διδάξῃ σαφῶς ἐν οἷς εἰσι, καὶ τὴν κατηγορίαν αὐξήσας, ἐπισφίγξῃ μᾶλλον αὐτούς. « Quoniam enim illiberales erant Judæi, et dissoluti, et ad ipsa dona supini, idcirco lex data est, ut illos videlicet vehementius coargueret, aperteque doceret quo in statu essent, atque accusationem augens ipsos magis constringeret. » Hieronymus *in Epist. ad Galat.* III, 21, 22: « Nec vero æstimandum Scripturam auctorem esse peccati, quia omnia sub peccato conclusisse dicatur: cum mandatum quod ex jure præcipitur, ostendat potius, arguatque peccatum, quam sit causa peccati. » Augustinus lib. II *contra Julianum*, cap. 22, « Originale peccatum non quidem post legem crevit, sed tamen lex etiam ipsum, cujus abolitionem circumcisione infantis significaret, invenit; sicut invenit etiam peccata ignorantiæ, quæ nec ipsa data lege creverunt: quandoquidem potius ipsa ignorantia diminuta est, quia scientia legis accessit: sed peccatum sine quo nemo nascitur, crevit voluntatis accessu, originali concupiscentia trahente peccantes assensu. Abundavit autem peccatum, id est, nimis crevit, posteaquam per legem facta est cognitio peccati, et cœpit

A etiam prævaricatione peccare. » S. Thomas *in Rom.* v, 20: « Secundo autem potest responderi, ut dicatur quod ly, ut teneatur causaliter, ita tamen quod loquatur Apostolus de abundantia delicti, secundum quod est in nostra cognitione; ut sit sensus, lex subintravit, ut abundaret delictum, id est, ut abundantius delictum cognosceretur, secundum modum loquendi quo dicitur aliquid fieri, cum innotescit. Unde supra dictum est, quod per legem est cognitio peccati. » Juvat quoque Origenem quod habet ibidem S. Thomas, post legis promulgationem ruentibus nonnullis in vetitum nefas, quosdam ad meliorem frugem evasisse, in iisque repressum fuisse peccatum. « Sciendum tamen, inquit, quod, sicut Philosophus dicit in x *Ethic.*, prohibitio legis,
B licet illos qui sunt male dispositi cohibeat ab exterioribus peccatis solo pœnæ timore, quosdam tamen bene dispositos inducit per amorem virtutis; sed ista bona dispositio quantum ad aliquid potest esse a natura, sed ejus perfectio non est nisi per gratiam, ex qua contingit quod etiam lege veteri data, non in omnibus peccatum abundat, sed in pluribus. Quidam vero lege prohibente, et gratia ulterius adjuvante, ad perfectionem virtutum tandem pervenerunt, secundum illud Eccles. XLIV, 1: *Laudemus viros gloriosos*, etc., et infra, 3, *homines magnos virtute.* » Suffragatur et illud Thomæ, nostro Adamantio, ex 1-2, quæst. 98, a, 1: « Lex vetus rationi consonabat, quia concupiscentiam reprimebat, quæ rationi adversatur, ut patet in illo mandato:
C *Non concupisces rem proximi tui*, quod ponitur Exod. XX, 17. Ipsa etiam omnia peccata prohibebat, quæ sunt contra rationem. » Et articulo sequente docet legem veterem « homines ordinasse ad Christum per modum cujusdam dispositionis, dum retrahens homines a cultu idololatriæ, concludebat eos sub cultu unius Dei, a quo salvandum erat humanum genus per Christum. »

XII. Atque utinam commodis æque expositionibus Origeniana de gratiæ divinæ auxiliis dogmata lenire possemus (42): verum tam aperte adversus eam grassatus est, frustra ut omnis color adhiberi posse videatur. Manifesto quippe ab humana voluntate, ejusque arbitrio divini modum
D mensuramque auxilii pendere voluit, licet ad operis perfectionem cœlesti hominem carere non posse

(42) *Verum tam aperte adversus eam grassatus est*, etc. Cum accusandi Origenis materia et ex libris a Rufino interpretatis, qui, ut ipse ait Huetius, parum Origeni præjudicare debent, et ex Catholicis de libero arbitrio sententiis desumpta sit, mirari satis non possum cur eruditi viri in his Rufini interpretationibus inhæserint, contextum Origenis Græce exstantem neglexerint, et quæ ad liberi arbitrii defensionem contra detestandas hæreses catholice disputat, ea ad hæresim Pelagianam, aut saltem Semipelagianam detorserint; quæ vero sexcentis locis de gratuitæ et efficacis gratiæ necessitate magnifice prædicat, ne legisse quidem aut animadvertisse videantur. Fatendum sane est quod Origenes ex animarum præexsistentia opinatus est, id si vehementius urgeatur, consecutiones habere cum catholico dogmate pugnantes. Sed nemo nescit optimos viros sæpe in errato aliquo ita versari, ut quæ ex eo consequuntur, minime defendant. Quod si usquam alias verum fuit, certe in Origene comprobatur qui suam illam de animarum præexsistentia opinionem, ut probabilem conjecturam, re non decisa, proponit; at nulla habita ratione hujus commenti, Christi gratiam, magnum illud Dei incarnati et crucifixi munus sic exponit, sic defendit, ut ab eo fieri par erat qui in hoc Incarnationis mysterio et meditando, et prædicando, et contra Judæos, ethnicos, et hæreticos defendendo vitam consumpsit.

1. Ita explorata erat Origeni humana imbecillitas, ut lib. VII *contra Celsum*, num. 42, Dei cognitionem assequi homines non posse decernat sine divino auxilio. Hinc nec Platoni, ad quem provo-

dici possit. Hæc ut repetantur altius, sciendum est Basilidem, Valentinum, Marcionem, aliosque prisci ævi hæreticos, ipsoque vetustiores Origene, causam perscrutantes, quamobrem alios Deus ad gloriam destinet, alios perire sinat, nullis ipsorum præcedentibus meritis, Jacobumque adhuc in uteri clau-

rabat Celsus, nec cæteris philosophis cognitum fuisse Deum pronuntiat, quia si eum invenissent, nunquam alios deos coluissent. Tum addit : « Nos autem affirmamus Deum a natura humana nullo modo quæri aut pure inveniri posse, nisi adjuvetur ab eo quem quærit. » Non sic loquitur qui gratiam ex libero arbitrio, non ex gratuita Dei voluntate, pendere existimet qui initia homini ascribat, progressus vero divinæ gratiæ libero arbitrio submissæ. Hujus imbecillitatis sibi conscius si quando in difficilem Scripturæ locum incidisset, cognitionem veritatis a Christo petebat, velut cum illud Exodi x, 27, exponens : « Induravit Dominus cor Pharaonis, » fatetur pag. 114 sibi opus esse Salvatore Deo, ut ejus justitiæ et sapientiæ convenientia proferat. Sic etiam difficilem Jeremiæ locum exponens, ait homil. 18, num. 11, pag. 254 : « Fateor eis exponendis meas vires esse impares, et egere, ut supra dixi, præsenti auxilio virtutis Jesu, quæ Sapientia et Verbum ac Veritas est, ut ipsius præsentia lucem infundat in faciem animæ meæ. » Fatetur generatim tom. xii *in Matth.*, num. 40, pag. 562, nullam veritatem sine Christo percipi posse : Οὐκ ἔστιν ἀλήθεια χωρὶς ἐνεργείας εἰπόντος· Ἐγώ εἰμι ἡ ἀλήθεια (*Joan.* xiv, 6). Nihil ergo mirum, si Origenes fidem Dei donum esse censet, nec quemquam posse credere, nisi a Deo donetur. Observat tom. xx *in Joan.*, num. 26, donum fidei tertio loco apud Paulum numerari, nimirum post donum sapientiæ et donum scientiæ; tum hæc addit : Καὶ ἀπὸ τῆς ἐνεργείας δὲ ἐπιστήσαντι σαφὲς ἔσται ὅτι οὐχ ἡ τυχοῦσα δωρεά ἐστι τοῦ Θεοῦ, πλειόνων δογμάτων διαφόρων ὑπὸ πολλῶν κηρυσσομένων τῶν διδάσκειν τὰ ἀληθῆ ἐπαγγελλομένων, τὸ μηδενὶ ἢ μόνῳ τῷ ἀληθεῖ πιστεῦσαι. Non dissimulandum est Origenem hoc loco non de initiis fidei agere, sed de perfecta fide quæ precibus gementium ac suam ad credendum imbecillitatem confitentium impetratur : sed tamen perabsurde hanc fidem Dei donum non vulgare dixisset, si debitam existimasset initiis fidei sine gratia comparatis.

2. At ipsa illa fidei initia, in quibus dicta Christi intelligimus quidem, sed non omnino assentimur, a Christo perfici et donari declarat Origenes. Nam tom. xx *in Joan.*, num. 18, cum Heracleon et alii hujusmodi hæretici ex his Christi verbis : « Quare dicta mea non agnoscitis? quia non potestis audire sermonem meum (*Joan.* viii, 43). » diversas esse in hominibus naturas colligerent, sic eis occurrit, ut demonstret non ideo Judæos illos Christi verba agnoscere non potuisse quod deterioris essent naturæ, sed quod eorum aures divinis sermonibus obseratæ essent, quam surditatem non eorum naturæ propriam esse, sed a Christo tolli. « Unde primum, inquit, comparanda nobis est vis audiendi divinum sermonem, ut deinde Jesu dicta agnoscere possimus; licet enim illi qui antea non valebat audire sermones Jesu, postea eo pervenire ut possit audire illos. » Quomodo autem compareiur illa vis, sic explicat : Ἐπεὶ καὶ ὅσον μὲν οὐδέπω ἰάθη τις τὰς ἀκοὰς ὑπὸ τοῦ Λόγου τοῦ λέγοντος τῷ κωφῷ, διανοίχθητι, οὐ δύναται ἀκούειν· ἐπὰν δὲ λυθῇ ὁ αἴτιος τῆς κωφότητος συνδέσεως, τότε ἀκούειν τις οἷος ἔσται τοῦ Ἰησοῦ, ὅτε καὶ γινώσκειν δύναται αὐτοῦ τὴν λαλιάν. Ex his patet Origenem dum hæreticos refellit, in contrarium errorem non currere, sed dogma catholicum accuratissime defendere. Hanc hæretici causam afferebant cur alii crederent, non crederent alii, quod isti spiritalis essent naturæ, hi vero animalis : contra Origenes surditatem quam isti animalibus affingebant, omnibus assignat quorum Christus vincula non solvit; fidem non na-

turæ, sed gratiæ donum esse in iis qui credunt; pertinaciam in iis qui non credunt, non naturæ adjunctam esse proprietatem, sed a gratia superari posse contendit. Quodnam igitur fidei initium excogitari potest quod non Origenes Christi gratiæ acceptum referat, siquidem neminem non modo credere, sed ne audire quidem et intelligere posse declarat, nisi Christus dicat : « Adaperire ? » (*Marc.* vii, 34).

3. Hæc doctrina de Christi gratia non solum adversus hæreticos Origeni, sed etiam adversus ethnicos usui fuit. Demonstrat lib. i *contra Celsum*, num. 31, nunquam apostolos tot labores suscepturos, tot adituros fuisse pericula, « nisi eis maximam quamdam fiduciam Christus fecisset, non solum eos docens ipsius dogmata tenere, sed etiam aliis persuadere. » In eodem libro Celsi dicteria in apostolos a Christo electos argumenti loco sumit cur non eorum ingenio et eloquentiæ, sed Christi potentiæ tribuendum sit quod nationes ad fidem adduxerint. « Nunc autem, » inquit num. 62, pag. 377, « ecquis est qui, cum videt piscatores et publicanos vel primorum elementorum imperitos (id enim de illis Scriptura testatur, et Celsus ipsis inscientiam suam vere describentibus credit) confidenter de fide Jesu adjungenda non modo apud Judæos disputare, sed etiam apud reliquas gentes prospere Jesum annuntiare, non quæsierit unde illis inesset persuadendi facultas? neque enim erat vulgaris. Ecquis non dixerit Jesum in apostolis divina quadam virtute exsecutum fuisse quod his promiserat verbis : *Venite post me, faciam vos piscatores hominum?* » (*Matth.* iv, 19.) Et paulo post : « Etsi supra memoravi quod Salvator in Evangelio dixit : nihilominus tamen idem rursus huc et quidem opportune adducam. Hinc enim quivis perspiciet et Evangelii prædicationem a Salvatore nostro divine fuisse prævisam; et quanta sit verbi illius vis, quæ etiam sine magistris subdit sibi eos qui fidem amplectuntur, quam ipsis amplectendam divina virtus persuasit. » Hinc cum Celsus sic in Christum jocatus esset : « At tali voce non utitur Dei corpus, nec talibus persuadendi modis, » respondet Origenes facere eum injuriam celebratis apud ethnicos oraculis, in quibus vox deorum audiebatur; tum addit num. 70, pag. 384 : Πολλῷ δὲ τούτου βέλτιον ἦν χρήσασθαι τὸν Θεὸν φωνῇ ἐμποιούσῃ διὰ τὸ μετὰ δυνάμεως ἀπαγγέλλεσθαι ἄφατόν τινα πειθὼ τοῖς ἀκούουσιν. Minime igitur mirum si Origenes, viribus suis diffidens, ac laboris sui fructum ex divina gratia pendere persuasus, sic Deum precatur initio lib. v, p. 578 : « Faxit Deus ut ne ad hanc disputationem afferamus animum sermonemque nudum ac divinitate vacuum, sine qua fides eorum quibus prodesse cupimus, humana tantum sapientia niteretur : sed ut Spiritu Christi accepto ab eo qui solus illum dat Pater, *et ad intelligendum Dei Verbum adjuti, omnem altitudinem contra cognitionem Dei se extollentem* (*II Cor.* x, 5), destruamus, simulque Celsi fastum, quo in nos, in Jesum nostrum, in Moysen et prophetas insolescit, reprimamus. Faxit ille, inquam, qui *dat verbum evangelizantibus virtute multa* (*Psal.* lxvii, 12), ut, eodem verbo nobis concesso, multaque virtute data, fides verbo et potestate Dei firmata in lectoribus innascatur. » Sic etiam in lib. *De oratione*, num. 2, pag. 200, fatetur sibi opus esse « et Patre illuminante, et Verbo docente, et Spiritu sancto cooperante, ut ea intelligat et dicat quæ tanto argumento digna sint. »

4. Non minus necessariam existimat divinam gratiam ad tentationes superandas, implenda mandata, corruptos mores emendandos. De Christi ad

stris absconditum dilexerit, Esau vero ibidem delitescentem odio habuerit; præclarum istud invexisse delirium, homines non unius esse ejusdemque inter A se naturæ, sed alios esse πνευματικοὺς, alios ψυχικοὺς, σαρκικοὺς alios seu χοϊκοὺς, atque ita ad vitam destinatos πνευματικοὺς, ita ad interitum σαρ-

inferos descensu ait homil. 2 *in lib. I Regum*, pag. 494 : « Quid absurdi est principem medicorum ad ægrotantes descendere? Illi medici quidem erant, et sane multi : at Dominus meus et Salvator princeps eorum est. Etenim internam cupiditatem quæ non potest ab aliis curari, curat ipse : quod a nemine potuit medicorum sanari, sanatur a Christo Jesu. » Declarat homil. 1 *in Jerem.*, num. 16, pag. 136, frustra homines adhortari et prædicare, nisi Deus intus moveat. « Sermones, inquit, eradicant nationes, sermones regna suffodiunt carnis et sæculi; sed his quæ dicuntur virtus non adest, nisi Deus dederit, secundum illud : Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa (*Psal.* LXVII, 12). » Et homil. 5, num. 6 : « Quando enim Salvator ait : *Ego sum pastor bonus* (*Joan.* x, 11), non tantum ut cæteri, universe dictum intelligo, eum nempe esse pastorem credentium, et hoc enim sanum est et verum; sed et in anima mea debeo Christum intus habere, bonum pastorem qui in me B regat motus irrationales, nec amplius ad pascua, ut casus tulerit, exeant, sed a pastore ducti, ipsius proprii fiant qui ab eo alieni aliquando erant. » Homil. 8 *in Jerem.*, num. 1, pag. 170, explicans illud prophetæ : « Qui fecit terram in fortitudine sua (*Jerem.* x, 12), » sic loquitur : Χρείαν ἔχομεν τῆς ἰσχύος τοῦ Θεοῦ· χωρὶς δὲ τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ οὐχ οἷόν τέ ἐσμεν ἐπιτελέσαι ταῦτα ὅσα οὐ κατὰ φρόνημά ἐστι τῆς σαρκός. Libenter Huetio assentirer, si id tantum vellet mandata Dei ab Origene impossibilia asseri, nisi adsit gratia; sed nescio quomodo vir doctissimus hunc stultissimum errorem Origeni affinxerit infra num. 21, præceptis divinis morem geri non posse. Nihil agit locus ab eo depromptus ex lib. II Origenis *in Epistolam ad Romanos*, ubi docet legem secundum litteram non posse habere factorem; et veritatem in omnibus servare humanæ naturæ pene impossibile esse; quorum alterum de illo jugo intelligendum quod nec C apostoli, nec eorum patres portare potuerant, ut ait Petrus Act. xv, 10, alterum vero ab ipso Origene adhibita quadam emendatione lenitur, vel etiam de natura quam adjuvat gratia accipi non debet. Constans certe Origenis doctrina est, mandata a nobis adimpleri posse, si adsit gratia. Id confirmat homil. 17 *in Jerem.*, num. 4, pag. 238 : Ὥσπερ αὐτοδικαιοσύνη ἐστὶν ὁ Σωτὴρ, αὐτοαλήθεια, αὐτοαγιασμὸς, οὕτως αὐτοϋπομονή. Καὶ οὐκ ἔστιν οὔτε δίκαιον εἶναι χωρὶς Χριστοῦ, οὔτε ἅγιον χωρὶς αὐτοῦ, οὔτε ὑπομένειν μὴ Χριστὸν ἔχοντα.

5. Ex his intelligi potest quod ait tom. x *in Matth.*, num. 19, pag. 467 : « Nam etsi quis erit consummatus in fide inter filios hominum (*Sap.* IX, 6), si ab illo abfuerit virtus tua, in nihilum computabitur : aut consummatus in temperantia, quantum quis inter filios hominum esse potest, si abfuerit temperantia tua, in nihilum computabitur : aut consummatus in justitia et reliquis virtutibus, si abfuerit justitia tua et reliquæ virtutes, in ni- D hilum computabitur. » Hæc non idcirco ab Origene dicta crediderim, quod fidem, temperantiam, justitiam ac reliquas virtutes sine gratia comparari posse crediderit; sed quod etiamsi quis hæc assecutus sibi videatur, inania et futilia sint ornamenta, nisi a Deo donata sint. Hæc interpretatio confirmatur ex his quæ sequuntur : Τὸ γὰρ καυχήσεως ἄξιον οὐχ ἡμέτερον, ἀλλὰ δῶρόν ἐστι τοῦ Θεοῦ ἡ ἀπ' αὐτοῦ σοφία, καὶ ἡ ἀπ' αὐτοῦ ἰσχὺς, καὶ οὕτω τὰ λοιπά. Sub finem tom. XIV *in Matth.*, num. 25, pag. 649, castitatem donum Dei esse docet. « Servator vero, inquit, omnibus absolutam numeris castitatem donum Dei esse nos edocens, non ipsa so-

lum exercitatione comparandum, sed precibus etiam a Deo impetrandum, ad id hæc retulit : *Non omnes capiunt verbum istud, sed quibus datum est.* (*Matth.* XIX, 11). » Cum autem quidam hæc Christi verba, *quibus datum est*, auderent vituperare, et ad excusationem eorum pertrahere qui suscepto cælibatu cupiditatibus vincuntur, respondet Origenes nullam hujusmodi hominibus excusationem relictam, quia donum illud precibus impetratur, Christo dicente : « Petite, et accipietis (*Matth.* VII, 7). » Sed ipsas preces donum Dei esse conceptis verbis declarat in lib. *De oratione*, num. 2, pag. 199 : Οὐδὲ γὰρ δύναται ἡμῶν ὁ νοῦς προσεύξασθαι, ἐὰν μὴ πρὸ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα προσεύξηται, οἱονεὶ ἐν ὑπηκόῳ αὐτοῦ· ὥσπερ οὐδὲ ψάλαι καὶ εὐρύθμως καὶ ἐμμελῶς καὶ ἐμμέτρως καὶ συμφώνως ὑμνῆσαι τὸν Πατέρα ἐν Χριστῷ, ἐὰν μὴ τὸ Πνεῦμα τὸ πάντα ἐρευνῶν καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ, πρότερον αἰνέσει καὶ ὑμνήσει τοῦ νοῦ τὰ βάθη ἠρεύνηκε, καὶ ὡς ἐξίσχυσε κατείληφεν. Cum ergo et fidem et preces Dei dona esse tam conceptis verbis declaret Origenes, quis ferat ad Semipelagianismum trahi quod ait tom. XIII *in Joan.*, num. 1 : « Fortasse dogma esse ut nemo divinum donum accipiat, nisi qui illud petierint. » Non majus vitium in his quæ leguntur lib. II *De princip.*, cap. 9, num. 2.

6. Cum Origenes de gratuita Christi gratia tam egregie sentiat, non mirum si et merita nostra et mercedem meritis debitam dona Dei esse pronuntiat homil. 16 *in Jerem.*, num. 5 : « Ne itaque suspicentur, inquit, quia non ex misericordia, sed ex proprio merito, ὅτι ἐκ δικαιοσύνης αὐτοῖς ταῦτα γεγένηται, » etc. Matrem filiorum Zebedæi merito castigatam a Christo ait tom. XVI *in Matth.*, num. 5, pag. 717 : Ὅτι ἡ τηλικαύτη δωρεὰ χάρις ἐστὶ τοῦ ἐπὶ πᾶσι Θεοῦ συμπνέοντος καὶ συνεργοῦντος καὶ ἱδρύοντος ἐν τοιαύτῃ ὑπεροχῇ οὓς οἶδεν ἐπιτηδείους. Non belle Huetius his in verbis Semipelagianismum suspicatur. Accuratissime Origenes dogma catholicum exprimit, cum felicitatem æternam simul et meritorum præmium, et Dei donum et gratiam esse statuit.

7. Multa alia in Origene reprehenduntur, sed quæ partim sua sponte sana sunt, velut cum docet lib. IX *in Epist. ad Rom.*, num. 5, varia Spiritus dona fide comparari, partim facile explicantur si observes nullos hæreticos ab Origene sæpius refelli, quam qui homines natura aut spiritales aut carnales, natura aut salvari aut damnari docebant. Quamobrem cum nihil merito, nihil bonis operibus relinquerent loci, quid mirum si Origenes interdum bona opera nostra esse, si justitiam, castitatem aliasque virtutes opus nostrum esse declarat homil. 1 *in Ezech.*, num. 3, et homil. 35 *in Lucam;* si lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 5, num. 5, « In nobis esse ait, et in nostris motibus, ut vel beati vel sancti simus, vel in malitiam et perditionem vergamus; » si lib. VII *in Epist. ad Rom.*, num. 16, « Ut boni vel mali simus nostræ esse voluntatis; » si denique homil. 11 *in Num.*, num. 4, « Omnia apud Deum ratione et judicio fieri, nec ad gratiam, sed pro merito, » docet. In his et aliis ejusmodi locis quæ infra num. 13 et 14 videri possunt apud Huetium, non ea retexit Origenes quæ alibi de gratia disserit, nec secum pugnat absurde; sed bona opera, virtutes et merita nostra quamvis gratiæ dona sint, jure tamen in nobis sita esse defendit, quia non a natura, ut volebant hæretici, proficiscuntur, nec in nobis fiunt a Deo sine nobis. « Nos in causa sumus, » inquit tom. x *in Matth.*, num. 11, pag. 454, « ut vel pulchra simus et digna vasorum genera, vel putrida et digna quæ foras

χικοὺς, ut quodcunque tandem amplectantur vitæ genus, quibuscunque tradant se vel virtutibus vel vitiis, necessario salutem illi, hi consequantur mor- A tem; ψυχικοὺς vero pro meritis alterutro donatum iri. Quæ commenta cum Scripturæ sacræ decretis adversari probe intelligeret Adamantius, eaque jure

projiciantur: non enim natura in nobis causa est nequitiæ, sed liberum arbitrium quod peccat; nec natura causa est justitiæ quasi injustitiæ capax non esset; sed verbum quod recipimus, quodque justos efficit. » Similiter quod ait interdum Origenes eos adjuvari qui digni et idonei sunt, vel contra hæreticos dictum est qui naturalem sanctitatem et gratiam hominibus in scelere perseverantibus ac proinde indignis affingebant, vel de iis intelligendum qui gratia adjuti precantur, vel de iis quos Deus ad sua consilia idoneos judicat; quo sensu docet Origenes lib. II *contra Celsum*, num. 48, pag. 422 et 423, « eos solos resuscitatos fuisse, quos Dei Verbum ad resurrectionem idoneos noverat, ut quæ a Domino flebant non solum signa essent quarumdam rerum, sed etiam jam tum multos ad doctrinam evangelicam miraculi magnitudine adducerent. »

8. Ex his testimoniis magna jam ex parte perfectum est non pedisequam humanæ voluntatis gratiam ab Origene existimari, sed præpotentem et efficacem. Nam si nemo credere potest nisi Christus dicat: « Adaperire (*Marc.* VII, 34); » si fides, castitas, justitia, virtutes omnes, ipsa oratio sunt Dei dona, liquet non solum Deum adjuvare ut credamus, ut casti simus, ut oremus; sed etiam ipsam fidem, castitatem, orationem in nobis omnipotenti voluntate operari. Sed tamen quia in hoc genere plurimum de Origenis fama detractum est, promenda sunt magnificentiora adhuc testimonia. 1° Vim gratiæ efficacis repetit ex omnipotenti Dei voluntate lib. III *contra Cels.*, num. 59, 60, 65, 66, 69, 70, ejusque omnipotentiam mirifice censet in hoc gratiæ dono elucere: in quo quidem communem omnium Christianorum sententiam confirmat. Celsus enim in his locis ridet et exagitat Christianos quod cum peccatores ad religionem Christianam invitarent, et Deum peccatoribus missum dicerent, eos qui, ut ipse Celsus, innata et consuetudine confirmata vitia emendari non posse censebant, hoc dicto refellebant, δυνήσεται πάντα ὁ Θεός. Accommodate ad hanc sententiam sic loquitur Origenes lib. I *contra Celsum*, num. 43: « Jesu virtutes non enituere solum tempore illo, quo corpus indutus cum hominibus versatus est; sed usque adhuc ἡ Ἰησοῦ δύναμίς ἐστιν ἐνεργοῦσα τὴν ἐπιστροφὴν καὶ τὴν βελτίωσιν ἐν τοῖς πιστεύουσι δι' αὐτοῦ τῷ Θεῷ. » Docet lib. II, num. 38, Christum venisse « ut doctrinam suam stupendo prorsus modo et divina quadam potentia, μετά τινος δυνάμεως θειοτέρας, in humanum genus disseminaret. » Demonstrat in lib. III *contra eumdem Celsum*, num. 68, plurimum esse discriminis inter apostolorum persuadendi rationem, et philosophorum quorum suadela nihil habuit supra humanam naturam. Ἡ δ' ἀπόδειξις ἐν τοῖς Ἰησοῦ ἀποστόλοις θεόθεν δοθεῖσα, πιστικὴ ἀπὸ Πνεύματος καὶ δυνάμεως. Διόπερ τάχιστα καὶ ὀξύτατα ἔδραμεν ὁ λόγος αὐτῶν· μᾶλλον δὲ ὁ τοῦ Θεοῦ, δι' αὐτῶν μεταβάλλων πολλοὺς τῶν ἁμαρτάνειν πεφυκότων, καὶ εἰθισμένων· οὓς οὐδὲ κολάζων μὲν ἄν τις ἀνθρώπων μετέβαλεν, ὁ δὲ λόγος μετεποίησε, μορφώσας καὶ τυπώσας αὐτοὺς κατὰ τὸ αὐτοῦ βούλημα. Dixerat ante lib. II, num. 72: « Talis est enim Dei vox, ut ab iis solis audiatur quos eam audire vult qui loquitur...... et cum ipse qui loquitur vocem suam ab omnibus exaudiri non vult, qui habet aures præstantiores audit Deum, qui vero mentis auribus obsurduit, non audit Deum loquentem. » Visus est sibi Origenes præclarum divinæ potentiæ exemplum perspicere in illa comparatione qua Christus salutem divitum camelo per foramen acus transeunti assimilat (*Matth.* XIX, 24). « Fieri itaque potest, » inquit tom. XV *in Matth.*, num. 20, pag. 681, « ut camelus etiam per foramen acus transeat; at id in hominum potestate non est: ita et ut in regnum Dei dives ingrediatur. Quanam vero ratione res hujusmodi possibiles efficiat Deus, ipse noverit et Christus ejus, et cui Filius ejus revelaverit. » Præterire non possum præclarissimum ex lib. *De orat.* testimonium, ubi explicans illud: « Fiat voluntas tua (*Matth.* VI, 10), » etc., sic loquitur num. 26: « Sive adhuc terra sumus propter peccatum, oremus et ad nos quoque sic Dei voluntatem emendationis causa extendi, quemadmodum ad eos pervenit qui ante nos cœlum facti sunt: sive non jam terra, sed cœlum deputamur Deo, precemur ut sicut in cœlo, ita et in terra, id est in deterioribus impleatur Dei voluntas, » etc.

9. Sententiam Origenis secundo loco perspicere B possumus ex variis testimoniis, in quibus miracula a Christo sanandis corporibus edita umbram et imaginem eorum esse declarat quæ sanandis mentibus operatur. « Animam egressam retrahere, » inquit tom. XII *in Matth.*, num. 2, « ita ut jam fetens et quatriduanus exiret e sepulcris, nullius erat, præterquam ejus qui a Patre audiverat: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* (*Gen.* I, 26). » Sed hæc miracula, ut idem Origenes testatur tom. VI *in Joan.*, num. 17, « imagines sunt eorum qui semper a Verbo Dei curantur ab omni morbo et infirmitate. » Hinc Lazari resurrectionem tom. XXVIII *in Joan.*, num. 6, comparat cum eorum resurrectione quos Jesus a morte peccati ad vitam revocat. « Sed nolemus necesse est, inquit, aliquos etiamnum Lazaros esse, qui post contractam cum Jesu amicitiam infirmati sunt, et periere: qui etiam in monumento, et in mortuorum loco manserunt cum mortuis mortui, et postea ora- C tione Jesu, qui illos e monumento ad prodeundum foras voce sua magna vocavit, vivificati: cui qui paret, egreditur, vinculis mortificatione dignis ob priora peccata circumdatus, et faciem etiamnum obvinctam habens, neque videns, neque ambulare valens, neque aliquid operari propter mortificationis vincula, donec Jesus jusserit solventibus eum, penes quos etiam facultas esset sinendi eum abire. » Similiter lib. II *contra Cels.*, num. 48: « Quotidie enim patefiunt oculi eorum qui mente cæci erant: aures eorum qui ad vocem illius qui eos ad virtutem hortabatur, erant surdi, avide audiunt quæ de Deo beataque vita apud illum fruenda dicuntur: multi qui claudi erant quoad hominem, ut Scriptura vocat, interiorem, nunc doctrina sanati non simpliciter saliunt, sed saliunt ut cervus infestum serpentibus animal, et cui viperarum virus omne nocere non potest. » Sed in primis observanda quæ leguntur tom. X *in Joan.*, num. 16, ubi quærit Ori- D genes quomodo nummularii flagellari se a Christo et mensas suas subverti moleste non tulerint. Hujus rei non alia ei videtur afferri posse causa, nisi « vis quædam Jesu divinior, qui poterat, cum vellet, inflammatum inimicorum animum exstinguere, et multa hominum millia superare divina gratia, et cogitationes tumultuantium dissipare: *Dominus enim dissipat consilia gentium* (*Psal.* XXXII, 10), » etc. Hanc historiam Origenes nulli ex miraculis a Christo editis concedere declarat: « Hanc etiam, inquit, majorem pronuntiare possumus, quam quod in Cana Galilææ sit aqua in vinum mutata; nimirum quod illic inanimem materiam mutaverit, hoc vero in loco tot myriadum ingenia, præstantissimasque animæ partes subjugarit. » Eamdem affert causam cur Galilæi Christum receperint, cum omnia vidis-

A exhorresceret, fumum fugiens, quod dici solet, in ignem incidit; absurdioremque sententiam amplexus est, quæ animarum statuit προΰπαρξιν, quamque supra exagitavimus. Animas itaque censuit longis annorum curriculis recte vel male traditas sibi a Deo provincias administrasse, ac juxta meritorum

sent, ut testatur Joannes IV, 45, quæ fecisset Jesus Jerosolymis in die festo. « Quid ergo in his tanti est, » inquit tom. XIII *in Joan.*, num. 55, « ut horum gratia moti Galilæi Dominum reciperent, quos, quia hunc recipiant, testatur evangelista Jerosolymam cum venissent, vidisse omnia quæ illic Jesus fecerat? Ad quod respondendum est, si memores sumus eorum quæ diximus in hunc locum, quæ declarabant non minorem potentiam Servatoris apparuisse in ejiciendis illis, quam cum operabatur ut cæci visum reciperent, surdi audirent, claudi ambularent, Galilæos fortasse cum vidissent quod nunquam rati fuissent, perculsos divinitate Jesu, ipsum in Galilæam adventantem excepisse, nimirum cum omnia vidissent, quæ Jerosolymis fecisset. »

10. Sic explorata erat Origeni omnipotens Christi voluntas, ejusque mirabilis effectus, quidquid in nobis operatur Christus, id creari in nobis existi- B marel. Sic lib. VI *contra Cels.*, num. 67, hortatur ut qui mente excæcati sunt, accedant ad Jesum, ut ab eo novos et bonos oculos accipiant, quales a Verbo Deo creari decet. Quinetiam persuasum illi erat hac Christi gratia hominem penitus refingi, et quodammodo iterum creari. Citans homil. 4 *in Jerem.*, num. 5, hæc Lucæ III, 8, verba : *Quia potens est Dominus ex lapidibus istis suscitare filios Abrahæ;* ait : « Lapides nos esse significat, quia ad similitudinem lapidum obdurantes corda nostra renuimus veritatem, » etc. Et hom. 16, num. 1 : « Non tunc tantum Salvator, sed et usque ad præsentem diem mittit hominum piscatores, instituens eos animas liberare de mari, et ex acerbissimis fluctibus ad auram producere liberiorem. Verum illi pisces cum sagenis, retibus atque hamis extracti de aqua fuerint, moriuntur : apud nos vero cum aliquis fuerit sermonis rete comprehensus et eductus de mari sæculi, moritur quidem et ipse, C sed peccato, sed mundo, ut consurgens Christo, vivat Deo. Si ergo possis, ad intelligendum sensum quem conamur exponere, animo inducere pisces de mari extractos aliam rursus vitam assumere, et aliud corpus induere, tunc scies quo nobis profecerit exemplum. Nemo blasphemet, nemo male laceret, non vocetur crimen quod ab alterius abductum est intelligentia. Et tu igitur cum de sæculi istius fluctibus per discipulos Domini fueris extractus, muta corporis vitia, muta sensum animæ; non sis ille piscis qui in falsis versabaris undis, sed de profundo gurgite erutus ad meliora convertere, » etc.

11. Vim gratiæ demonstrat quod non uno in loco docet Origenes eam fortiorem esse concupiscentia, nec dæmonum telis posse superari. « Ipsi illi qui sanati sunt claudi, » inquit lib. II *contra Cels.*, num. 48, « accipiunt a Jesu potestatem calcandi iis pedibus, quibus antea uti non poterant, serpen- D tes et scorpiones malitiæ, atque adeo totam inimici potentiam; idque nullo vulneris periculo, utpote ita fortes facti, ut nulla potentia, nullum dæmonum virus lædere illos queat. » Et tom. X *in Joan.*, n. 18 : « Quisquis igitur ipsum (Jesum) receperit, non jam formidabit diversæ sectæ homines eloquentiæ viribus armatos, qui currus Ephraim dicuntur, et a Domino exscinduntur; nec fallacem equum ad salutem, hoc est, desiderium insanum et rebus sub sensum cadentibus cognatum. » Ita magnifice sentiebat de his Christi donis, ut dum ea diserte commendat, in stultam illam Stoicorum ἀπάθειαν, sive impatibilitatem et impeccabilitatem quam Pelagiani renovarunt, incidere Hieronymo visus sit. Sed ab hæreticis et philosophis longe discrepat; Christi enim gratiæ attribuit tum firmum illum animi statum, sive charitatem quæ diffunditur in cordibus nostris per Spiritum sanctum, tum etiam quidquid præclare agimus in hoc statu firmati. Hanc sententiam diserte exprimit tom. XII *in Matth.*, num. 25, pag. 544, ubi sic loquitur : « Nam *vivo ego, jam non ego* (*Galat.* II, 20), vox erat se ejurantis, tanquam qui propriam vitam amisisset, in se autem Christum suscepisset, ut ipse in eo viveret, tanquam justitia, et tanquam sapientia, et tanquam sanctificatio, et tanquam pax nostra, et tanquam potentia Dei omnia in ipso efficiens, πάντα ἐν αὐτῷ ἐνεργῶν. » In lib. *De oratione* explicans primas voces Orationis Dominicæ, *Pater noster* (*Matth.* VI, 9), sic de filiis adoptionis loquitur num. 22, p. 232 : « Itaque omne eorum opus et sermo et cogitatio ab Unigenito Verbo ipsi conformata, imitantur imaginem invisibilis Dei, et fiunt ad imaginem Creatoris, » etc. Non is ergo erat Origenes qui perfectos propriis viribus stare et in virtute confirmari putaret. Hanc eorum stabilitatem ex Christi gratia semper repetit : velut cum ait tom. II *in Joan.*, n. 29, « Jesus in ipsum (Simonem) intuitus est, per illum intuitum declarans se Simonis curam gerere, animæ illius præstantissima parte illustrata : potuitque Simon, eo quod Jesus in ipsum intuitus est, eo usque stabiliri, ut ab opere stabili firmoque cognomen traheret et vocaretur Petrus. » In eamdem sententiam accipi debet quod ait tom. XVI *in Matth.*, num. 8, pag. 726, « Quicunque est cum Jesu, a morte invadi non posse. » Quamobrem frustra existimat Huetius excusationem non mereri quod ait Origenes tom. XIII *in Matth.*, num. 23, « scandalo obnoxium non esse eum qui in charitate perfectionem adeptus est, » et tom. XV, num. 6, p. 659, pueros eo consilio oblatos Jesu fuisse, « ut cum eos tetigisset et suam virtutem in eos tangendo immisisset Jesus, nullus eos casus, nullum dæmonium, aut quidpiam aliud posset attingere. » Tum his in locis, tum in alio ex eodem commentario, p. 676, ubi ἀπαθείας nomen usurpat, nihil creaturæ attribuit quod non proficiscatur a Christi gratia, nihil quod sine gratia conservari possit. Ἀπαθείας nomine non ineptam illam ab omni affectu, sed ab omni nequitia immunitatem intelligit, siquidem paulo ante, nempe pag. 675, num. 16, de eodem perfecto differens, nunc eum « extra omnem esse cupiditatem, » nunc « omnem abjecisse nequitiam » dicit. Quod si vituperatur Origenes ob ejusmodi dicta, vituperandi erunt sancti martyres qui fidem suam nec vinci, nec mutari posse, nec ullis se tormentis separari posse a charitate Christi dicebant. Eamdem notam merebitur Cyprianus qui « nihil posse separare credentes » docet epist. 11, « nihil posse avellere corpori Christi et sanguini cohærentes : » et a proconsule interrogatus an in voluntate perseveraret, respondit « bonam voluntatem quæ Deum novit, immutari non posse. » Sic etiam martyr Ignatius epist. ad Ephesios, num. 8 : « carnales spiritualia exercere nequeunt, neque spirituales carnalia ; sicut nec fides quæ incredulitatis sunt, nec incredulitas quæ fidei. »

12. Sed profecto de Origenis sententia non dubitabit quisquis legere volet locum ex *Commentariis in Psalmos*, pag. 571, ubi sic loquitur : « Non solum igitur ad id ut honestus et bonus fiat aliquis, opus est voluntate nostra et divina ope conspirante, quæ, quantum ad nos attinet, extra liberum arbitrium est, sive, ex libero arbitrio nostro non pendet (ἥτις ἐστὶν ὡς πρὸς ἡμᾶς ἀπροαίρετον); sed ad id etiam, ut qui bonus et honestus evasit, in virtute perseveret; quod nimirum in ruinam delapsurus

suorum mensuram varios variosque a Deo recepisse gratiæ modos ; hincque omnem exstitisse diversitatem, quæ homines, ut apostoli more loquar, discernit, antequam boni quidquam vel mali egerint. Doctrinæ hujus assertiones et argumenta exstant lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 7, num. 4, et lib. III, c. 1, num. 20, 21, 22 (*Philocal.* cap. 20). Item libri ejusdem tertii cap. 3, num. 5, et lib. VII *in Epist. ad Rom.*, num. 15, 16, 17, et lib. IX, num. 2, 3. Quæ quoniam fuse jam supra exposuimus quæst. 6, iterum referre nihil attinet. Nonum modo secundi libri *De principiis* caput relegi velim, in quod dispersas alibi doctrinæ hujus particulas plena manu congessit : nam postquam diversas illas naturas ab hæreticis supra nominatis confictas collectasque eorum rationes confutavit, tum dogma explicat suum, diversitatemque animarum ratione præditarum ex arbitrii libertate proficisci docet, ex qua diversitate eximia illa totius mundi consonantia diversis constans partibus exorta sit. Hinc injustitiæ nota absolvere Deum putat, inhæsura alioquin illi, si non pro meritis unumquemque, sed pro libitu suo exornet ; quæ confirmat deinde exemplo Jacobi et Esau, aliaque in eam sententiam colligit.

Adversum hæc aspere, pro eo ac debuit, sese commovit Jansenius tom. I, lib. VI, cap. 15, et ut divinæ gratiæ penitus contraria merito rejecit. Rejecit et multo ante S. Thomas lib. II *Contra gentil.*, cap. 44. Pamphilus tamen in *Apologia pro Origene*, in eadem fere causa est qua Origenes, si nos Rufini interpretamenta non fallunt ; nam ut Origenianam defendat animarum προϋπαρξιν, reliquas de animæ origine opiniones absurditatis insimulans, et eam quoque carpit, quam nunc Ecclesia propugnat, quæque formatis in utero corporibus animas recens creatas inseri decernit : id si sit, injustum fore Deum ait Pamphilus, qui nullius culpæ insontes animas vel cæcis vel debilibus corporibus infundat, vel apud barbaras gentes vitam ducere jubeat. Vides labefactatum ac peremptum gratiæ cœlestis auxilium.

XIII. At non pro iis duntaxat, quæ recte vel male egerunt animæ, priusquam corporibus nostris illaberentur, diversa eas a Deo gratiæ consequi opinatus est Origenes, sed prout etiam sese in hac vita gesserint, novis gratiæ incrementis cumulari censuit ; adeo ut quidquid nobis gratiæ largitur Deus, id libero nostræ voluntatis arbitrio acceptum referendum sit, per quod talibus donis digni effecti sumus ; nihil autem soli et absoluto A Dei consilio relinquatur ; atque ita nobis, ut ita dicam, obnoxiam Dei gratiam efficit. Itaque liberi arbitrii vires quasi nullo egentes gratiæ adminiculo ita deprædicat hom. 9 *in Levit.*, num. 11 : « Sive ergo spiritalis effectus unus cum Domino spiritus fiat ; sive per resurrectionis gloriam in angelorum ordinem transeat, recte jam non erit homo : sed unusquisque ipse sibi hoc præstat, ut vel excedat hominis appellationem, vel intra conditionem hujus vocabuli censeatur ; » et homil. 1 *in Ezech.*, n. 3, pag. 357 : « Tu vero, homo, quare non vis arbitrio te tuo derelictum ? Quare ægre fers niti, laborare, contendere, et per bona opera te ipsum causam tuæ fieri salutis ? An magis te delectabit dormientem, et in otio constitutum æterna prosperitate requie- B scere ? Pater meus, inquit Dominus Jesus Christus, usque modo operatur, et ego operor [72] : et tibi displicet operari, qui ad opera natus es ? Non vis opus tuum fieri justitiam, sapientiam, castitatem ? Non vis opus tuum esse fortitudinem, aliasque virtutes ? » Manifesta quoque illa sunt lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 5, num. 5, pag. 68 : « Per hoc consequens est in nobis esse, atque in nostris motibus, ut vel beati et sancti simus, vel per desidiam ac negligentiam a beatitudine in malitiam et perditionem vergamus ; » atque itidem ista homil. 35 *in Luc.*, pag. 974 : « Da ergo operam ut libereris a principe ad quem te trahit adversarius. Da operam ut habeas sapientiam, justitiam, fortitudinem atque C temperantiam : et tunc complebitur : Ecce homo, opera ejus ante faciem suam [73] ; » et hoc quoque lib. VII *in Epist. ad Rom.*, num. 16, pag. 615 : « Ut boni enim aut mali simus, nostræ voluntatis est : malus autem ad cujusmodi verbera, et bonus ad cujusmodi gloriam destinetur, voluntatis est Dei. » Plenis vero buccis eadem illa debiaterat, cap. 1, libri III *Περὶ ἀρχῶν*, quo capite libertatem arbitrii asserendam et propugnandam suscepit : ibi quippe tentationibus obsequi, vel obsistere, in nostra positum esse potestate dicit, nec necessarium ad id gratiæ subsidium agnoscit ; sed quadam tantum eruditione, quæ salubria nobis exempla et sanctioris doctrinæ præcepta pro tempore suggerat.

D XIV. Quod si gratiæ nos egere auxiliis agnoscat aliquando, gratiam solum voluntatis nostræ pedisequam, ad ejusque nutum compositam, et pro meritis a Deo in homines erogatam ; non excitantem, non gratis datam admittit. Velut in cap. 9, num. 2, lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, ait « voluntarios et liberos

[72] Joan. V, 17. [73] Isa. LXII, 11.

sit etiam perfectus, si in bono elatus fuerit, ejusque causam sibi arroget, nec debitam gloriam ei referat qui multo plus ad illud acquirendum et retinendum contulit. » Hanc humanæ naturæ imbecillitatem sic interdum prædicat Origenes, ut sentire visus sit Huetio præceptis divinis morem geri non posse. Quæ quidem accusatio quam absurda sit existimare licet vel ex hoc Origenis præclare dicto quo Huetius ad eam firmandam utitur. « Nos vero, » inquit lib. II *in Epist. ad Rom.*, num. 6, « qui hæc omnia spiritaliter intelligenda esse sentimus, idcirco non auditores, sed factores legis justificandos credimus, non legis secundum litteram, quæ utique pro sui impossibilitate non potest habere factorem, sed secundum spiritum, per quem solum lex impleri poterit. » Vide supra hujus nostræ observationis numerum quartum.

motus a se conditis mentibus Creatorem indulsisse, quo scilicet bonum in eis proprium fieret, cum id voluntate propria servaretur; » et capite priore lib. III Paulinum illud exponens : « Ergo cujus vult miseretur, et quem vult indurat [74], » minime id quidem Deo propositum esse docet, ut quemquam induret, sed per bonum propositum indurare eum dici qui induratur, quia ex hoc ipsius proposito sequitur, ut per inhærentem sibi malitiam ille induretur : quæ sic pro sua consuetudine dilatavit Rufinus num. 10 : « Uno eodemque opere Deus alterius quidem miseretur, et alium indurat, non agens neque volens ut induretur ille qui induratur : sed dum ille benignitate sua et patientia utitur, his quidem qui ejus benignitatem et patientiam ad contemptum atque insolentiam ducunt, induratur cor, dum criminum pœna differtur : hi vero qui benignitatem et patientiam ejus ad occasionem pœnitentiæ suæ et emendationis accipiunt, misericordiam consequuntur. » Gemino deinde exemplo luculentius id demonstrat; priore quidem petito ex Hebr. VI, 7, 8, ait enim divinam gratiam similem esse imbri terras irriganti, quarum aliæ spinas dant et tribulos; segetem illæ et fructus ferunt; pro varia scilicet cultura, quamvis ejusdem sint naturæ. Terras itaque, hoc est animas, ad voluntatis arbitrium excoli et parari putat; imbrem vero postmodum a Deo infundi. Idem probat exemplo solis, qui una eademque luce et calore limum indurat, et ceram liquefacit : « non quod virtus ejus, » addit Rufinus num. 11, « aliter in limo, et aliter operetur in cera; sed quod limi alia, alia quoque ceræ sit qualitas, cum utique secundum naturam unum sit, quia utrumque de terra est. » Exponit deinde quomodo auferat a nobis Deus cor lapideum, et immittat carneum : nempe subversum iri censet libertatem arbitrii, si potestati divinæ cordis mutationem tribuamus : tum sententiæ suæ explanandæ causa, indoctum aliquem sumit in exemplum, qui vel aliorum adhortationibus, vel aliunde imperitiam suam intelligens, erudiendi causa accedit ad doctorem; doctor vero, voluntate ejus perspecta, doctrinæ suæ præcepta traditurum se polliceatur : Οὕτως, inquit num. 15, pag. 124, ὁ θεῖος λόγος ἐπαγγέλλεται τῶν προσιόντων τὴν κακίαν ἐξαιρεῖν, ἣν ὠνόμασε καρδίαν λιθίνην, οὐχὶ ἐκείνων μὴ βουλομένων, ἀλλ' ἑαυτοὺς τῷ ἰατρῷ τῶν καμνόντων παρεσχηκότων. Quasi non a Deo habeamus hoc ipsum, ut accedere, ut sanari velimus. Similia sunt quæ sequuntur : Καὶ ἔστι, φέρ' εἰπεῖν, τὸ τοὺς τυφλοὺς ἀναβλέψαι, ἔργον, κατὰ μὲν τὸ ἠξιωκέναι, τῶν πιστευόντων δύνασθαι θεραπεύεσθαι· κατὰ δὲ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ὁράσεως, τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν. Reliqua pari vitio laborant. Nihilo saniora sunt quæ leguntur libri ejusdem capite 6, in quibus hominem divinæ imaginis dignitatem, cum procrearetur a Deo, accepisse ait; similitudinis vero perfectionem in consummatione servatam : « Scilicet, » inquit num. 1, pag. 152, « ut ipse sibi eam propriæ industriæ studiis ex Dei imitatione consciseret, cum possibilitate sibi perfectionis in initiis data per imaginis dignitatem, in fine demum per operum expletionem perfectam sibi ipse similitudinem consummaret. » Addit deinde, « similitudinem Dei sperandam, quæ pro meritorum perfectione præstabitur. » Nec ista tolerabiliora, quæ legimus homil. 11 *in Num.* num. 4, pag. 308 : « Omnia enim apud Deum ratione et judicio fiunt; nec ad gratiam, sed pro merito, » etc., penitus nempe gratiæ beneficium hæc perimunt; quemadmodum et illa e tom. X *in Matth.*, num. 11, pag. 454 : Ἐνταῦθα δὲ ἡμεῖς ἐσμεν οἱ αἴτιοι τοῦ εἶναι καλὰ καὶ ἄξια τῶν λεγομένων ἁγίων γένη, ἢ σαπρὰ καὶ ἄξια τοῦ ἔξω βληθῆναι· οὐ γὰρ φύσις ἐν ἡμῖν αἰτία τῆς πονηρίας, ἀλλὰ προαίρεσις, ἑκούσιος οὖσα κακοποιητική. Οὕτως δὲ οὐδὲ φύσις αἰτία δικαιοσύνης, ὡς ἀνεπίδεκτος ἀδικίας, ἀλλὰ λόγος ὃν παρεδεξάμεθα, ὁ κατασκευάζων δικαίους· et ista et tomo XII, num. 40, pag. 561. Μὴ συνόντος τῷ ἀρνουμένῳ Πνεύματος ἐχθροῦ τῷ διδομένῳ Πνεύματι καὶ σοφίᾳ τοῖς πρὸς τὸ ὁμολογεῖν κατά τινα ἀξίαν αὐτῶν ὑπὸ Θεοῦ βοηθουμένοις· et hæc quoque e tom. XVI, num. 5, pag. 717, Ὁ δὲ Σωτὴρ διελέγχων καὶ τὴν τηλικαύτην μεγαλόφωνον μητέρα τοῦ Ἰακώβου καὶ Ἰωάννου, ὡς ἀγνοοῦσαν τίνες οἱ ὑπερέχοντες, καὶ ὅτι ἡ τηλικαύτη δωρεὰ χάρις ἐστὶ τοῦ ἐπὶ πᾶσι Θεοῦ συμπνέοντος καὶ συνεργοῦντος, καὶ ἱδρύοντος ἐν τῇ τοιαύτῃ ὑπεροχῇ οὓς οἶδεν ἐπιτηδείους, etc., necnon et illa e tomo XIII *in Joan.*, num. 1, Τάχα γὰρ δόγμα τί ἐστι, μηδένα λαμβάνειν δωρεὰν, τῶν μὴ αἰτούντων αὐτήν. Manifeste quoque hunc Apostoli locum in suam trahens sententiam pervertit lib. IX *in Epist. ad Rom.*, num. 3, pag. 648 : « Habentes autem donationes secundum gratiam quæ data est nobis differentes, sive prophetiam secundum rationem fidei [75], » etc.; hinc quippe colligit donari gratiam a Deo secundum rationem fidei : tum ex eodem loco et ex alio Epistolæ prioris ad Corinthios sic concludit : « Unde mihi videtur tam ad Romanos quam ad Corinthios scribens, tres capiendæ gratiæ modos docere, ut ex nobis in eo agi aliquid ostendat, plurimum tamen in Dei largitione consistere. Ponit ergo et mensuram fidei esse, per quam quis gratiam capit : ponit et ad id quod expedit; et Spiritum dividere prout vult. Ut ergo tanta in nobis fides inveniatur, quanta possit sublimiorem gratiam (sic enim legendum) promereri, nostri operis videtur et studii : ut autem ad id detur quod expedit, et utile sit accipienti, Dei judicium est; vel omnino si dari velit, in ipso est. » Pari insania corrumpit ibidem hoc alterum e I ad Cor. XII, 18 : « Nunc autem posuit Deus membra, unumquodque eorum in corpore, sicut voluit. Voluit autem, inquit, Deus secundum rationem vel mensuram fidei quæ est in

[74] Rom. IX, 18. [75] Rom. XII, 6.

nobis, vel voluit ad id quod expedit. Nisi forte ita aliquis et hoc velit intelligere : Deus posuit in corpore unumquodque membrum prout voluit, ut, voluit, ad membrum magis referatur, hoc est, prout voluit, prout elegit, prout operam dedit, ne videatur de homine arbitrii potestas auferri. » Denique in catenis in Psalmos talia refertur effutiisse ad psalm. cxx, 3, pag. 820 : Μὴ δῴης εἰς σάλον τὸν πόδα σου· μὴ περιτραπῇς, φησὶ, μηδὲ σκανδαλισθῇς· καὶ τότε ἕξεις Θεὸν χεῖρα ὀρέγοντα· ὥστε παρ' ἡμῶν δεῖ εἶναι τὰς ἀρχὰς, καὶ ὁ Θεὸς τοῦ ὀρέξαι χεῖρας ἕτοιμος.

Ut magis etiam pateant doctrinæ hujus adyta, observandum est duplicem in nobis ab Origene constitui fidem, aliam humanam, quam viribus propriis nullo præsidio firmatis habere possimus, divinam aliam, quæ nobis Dei gratia infundatur. Nec duplicem solum fidem, sed virtutes etiam reliquas in nobis duplices esse putat, quarum aliæ sint a nobis, aliæ a Deo : illas autem ad salutem consequendam nihil prodesse, nisi harum consortio roborentur. Panduntur hæc oracula tract. xxxiii *in Matth.*, num. » 69 : « Ut puta, inquit, fidem habenti quæ est ex nobis, dabitur gratia fidei, quæ est per spiritum fidei, et abundabit ; et quidquid habuerit quis ex naturali creatione, cum exercuerit eum, accipit id ipsum et ex gratia Dei, ut abundet et firmior sit in eo ipso quod habet, » quod de omni itidem virtute intelligendum esse scribit. Demum concludit : « Propterea si volumus ut detur nobis virtus perfectior, et abundet in nobis quod perfectum est inter homines, per diligentiam omni modo acquiramus, et postquam acquisierimus, quasi intelligentes quoniam in nihilum hæc reputantur sine gratia Dei, humiliemus nosmetipsos sub manu valida Dei [76], et oremus sine ira disceptatione levantes puras manus [77], ut omnium bonorum quæ sunt in nobis perfectio detur ex Deo, et faciat nos perfectos et acceptabiles Deo, quasi filios Dei. » Eamdem recoquit crambem lib. iv *in Epist. ad Rom.*, num. 5, atque ita accipi vult vocem hanc apostolorum ad Christum : « Auge nobis fidem [78] : Quia, inquit, etiam fides ipsa, qua credere videmur Deo, dono in nobis gratiæ confirmatur. » Atque idem subinde replicat lib. ix, num. 3, pag. 649, idque comprobare satagit apostolico isto : *Alteri fides in eodem spiritu* [79] : « Quod fides, inquit, quæ speret et credat, et absque ulla dubitatione confidat, in nobis est ; ratio vero fidei ipsius, et scientia, et perfectus eorum quæ credimus intellectus donatur a Deo. » Ac tandem : « Sicut est fides quam docuimus esse in nobis, et rursus est fides quæ per gratiam datur, sicut supra diximus scriptum esse : *Alii fides in eodem spiritu ;* ita etiam in unoquoque horum quæ supra enumeravimus a Deo per gratiam dari, est et in nobis aliquid, ad cujus unusquisque mensuram vel rationem gratiam promeretur. » Hæc eo scili-

A cet commentus est, ut aggressionem boni operis a voluntate nostra suspenderet; successum vero et perfectionem a Deo.

Jam vero genuinum Origenis sensum odorari promptum est in multis, quibus legitimam gratiæ vim visum est prædicasse : ut cum lib. iii *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 1, num. 18, optime dici asserit, ædificium non ædificantis, sed Dei opus esse ; et urbis tutelam, non custodibus et vigiliis militum, sed Deo recte ascribi : sic enim rem intelligendam esse vult, operis susceptorem fuisse hominem, Deum perfectorem ; nec sufficere voluntatem humanam ad consequendum finem, nisi Deus ad id opituletur ; quod eo probari putat : « Non volentis, neque currentis, B sed miserentis est Dei [80]. » In quem locum repetit eadem et extendit lib. vii *in Epist. ad Rom.*, num. 16, p. 614, ex eoque demonstrari ait, « quod homo quidem laborem impendat et sollicitudinem; Deus autem successum operi tribuat et effectum ; » ideoque operis summam Deo potius quam homini esse deputandam. Confirmat illud Pauli verbis, I Corinth. iii, 6 : « Ego plantavi, Apollo rigavi , sed Deus incrementum dedit ; » tum ait : « Certum est Deum non solum scire uniuscujusque propositum ac voluntatem, sed et præscire. Sciens autem et prænoscens, tanquam bonus dispensator et justus, uniuscujusque motibus et proposito utitur ad ea opera efficienda, quæ uniuscujusque animus ac voluntas eligit ; » et postremo, pag. 615 : « Ut boni enim, inquit, « aut mali simus nostræ voluntatis est ; malus C autem ad cujusmodi verbera, et bonus ad cujusmodi gloriam destinetur, voluntatis est Dei. » Non aliud sonant verba hæc e lib. iii *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 2, num. 2 : « Evidens igitur ratio est, quia sicut in bonis rebus humanum propositum solum per seipsum imperfectum est ad consummationem boni ; adjutorio namque divino ad perfecta quæque perducitur, » etc. In his Origenes splendide ἡμιπελαγιανίζει, inceptionem, hoc est, *velle*, homini tribuens ; Deo vero duntaxat, *perficere*. Rufinus vero quasi parum his erroris inesset, novis ea deliriorum suorum accessionibus infuscavit. Sed Origenis insanias revelare pergamus. Is in fine prioris capitis libri iii *Περὶ ἀρχῶν*, num. 22, postquam pulchre visus est Dei D scientiam cum libertate conciliasse, omnia conclusione pessima depravat, cum ait nullum ad honorem vel ignominiam a Deo parari, ἐὰν μὴ ὕλην τινὰ διαφορᾶς σχῇ τὴν ἡμετέραν προαίρεσιν, κλίνουσαν ἐπὶ τὰ χείρονα, ἢ ἐπὶ τὰ κρείττονα, quod iterat lib. ii, cap. 9, num. 2, 6 et seq. Libro quoque operis ejusdem priore, cap. 3, num. 5, dicit « in illis solis esse opus Spiritus sancti, qui jam se ad meliora convertunt, et per vias Christi Jesu incedunt, id est qui sunt in bonis actibus, et in Deo permanent, » quasi aliquis ad meliora converti queat, absque opere et gratia Spiritus sancti. Nec patrocinantur ei sequentia, cum ait num. 7 : « Spiritum sanctum

[76] I Petr. v, 6. [77] I Tim. ii, 8. [78] Luc. xvii, 5. [79] I Cor. xii, 9. [80] Rom. ix, 16.

exstinctis peccatoribus et indignis, ipsum sibi novum populum creare, et renovare faciem terræ, cum per gratiam Spiritus deponentes veterem hominem cum actibus suis, in novitate vitæ cœperint ambulare; » quo sensu quippe hæc pronuntiaverit, ipse paulo post patefecit, docens Deum « Spiritu oris sui quæ digna sunt sanctificatione sanctificare; » deinde subnectit : « Est et alia quoque etiam Spiritus sancti gratia quæ dignis præstatur, ministrata quidem per Christum, inoperata autem a Patre, secundum meritum eorum, qui capaces ejus efficiuntur. » Nec quemquam fallant illa ex homil. I *in Genes.*, num 7, ubi Christi gratiam solaribus radiis comparat, eaque mentes nostras illustrari asserit, nisi cæcitas illarum impediat; quemadmodum oculis nostris solis lumen admittimus, nisi nostra cæcitate prohibeamur. Recte id quidem, nam et ad explicandos gratiæ effectus eamdem usurpat comparationem Augustinus. Verum in sequentibus semipelagianizat, cum significans eo nos majori luce collustratum iri, quo propius ad eum accesserimus, « Non similiter tamen, inquit, venimus ad eum omnes, sed unusquisque secundum propriam suam virtutem; » nempe accedere ad Christum, vel ab eo recedere, in nostra ponit potestate. Scribit idem tom. XI *in Matth.*, num. 5 et 6, discipulis naviculam conscendentibus, et deinde mari ac vento jactatis, homines adversis tentationibus oppugnatos signari, qui eas quidem sustinere, et in medium mare propria virtute pervenire queant; superiores vero evadere, et oppositam ripam attingere non valeant, nisi Christi ope subleventur : id est boni quidem initium a nobis esse, finem ac consummationem a Deo. Denique lib. V *in Epist. ad Rom.*, num. 10, pag. 569 : « Quamvis enim (libertas arbitrii) sit etiam ista virtus et maneat in natura, tamen tanta charitatis vis est, ut ad se omnia trahat, omnesque sibi societ, vindicetque virtutes; maxime cum charitatis causas prior nobis dederit Deus, qui unico Filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum [81], et cum illo omnia nobis donavit. » Quæ ita quidem sonant, quasi Deum per Filii mortem charitatis gratiam nobis largitum fuisse velit ante omnem voluntatis motum. At alia longe hic latet sententia, nimirum Deum per mortem Filii causas nobis priorem dedisse, quare ipsum charitate et amore prosequeremur; hanc autem charitatem et amorem a nobis pendere.

XV. Unde porro in has opinationes abductus sit, neutiquam ipse dissimulat, sed cap. 1 libri III *Περὶ ἀρχῶν* varios recitat Scripturæ locos, aliosque multos ait silentio sese præterire, unde causam suam confirmari putat. Persuadent illi quidem hominem vitium inter et virtutem, tanquam in bivio positum, ad utrumlibet ferri posse, sed ita tamen ut gratiæ, non juvantis solum, sed excitantis etiam subsidium non excludant; quod ab Origene factum

A ostendimus. Illo vero præcipue Pauli videtur abusus, qui est II Tim. II, 21 : « In magna autem domo non solum sunt vasa aurea et argentea, sed et lignea et fictilia, et quædam quidem in honorem, quædam autem in contumeliam. Si quis ergo emendaverit se ab istis, erit vas in honorem sanctificatum, et utile Domino ad omne opus bonum paratum. » Id ita accipit num. 20; quasi solis voluntatis nostræ viribus, omni destitutis auxilio, peccatorum sordes pœnitentia eluere possimus. Quod Pelagianum prorsus est.

XVI. Adversus ea excandescunt Magdeburgenses cent. III, cap. 10; excandescit et Iprensis præsul, in eaque itidem ut in superiora, stylum suum distrinxit tom. I, lib. VI, cap. 15, demonstravitque B opinionem istam Origenis, ipsum hunc esse errorem Massiliensium, gratiæ Christi capitalem. Quod ut verum esse concedimus, et jure reprehensum hoc nomine fatemur Origenem, ita præter æquum fuisse culpatum pertendimus, quod de gratia divina disserens, « ei provocationes libertatis ac suasiones tribuat; » puta lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 9, num. 7 : « Per gratiam vero misericordiæ suæ omnibus providet (Deus) atque omnes quibuscunque curari possunt remediis hortatur, et provocat ad salutem, » et lib. III, cap. 2, num. 4 : « Nihil aliud putandum est accidere nobis ex ipsis, quæ cordi nostro suggeruntur, bonis vel malis, nisi commotionem solam et incitamentum, provocans nos vel ad bona vel ad mala. » His addere poterat et illum e lib. I operis C ejusdem, cap. 8, num. 3 : « Benignitas enim Dei, secundum quod se dignum est, provocat omnia, et attrahit ad beatum finem illum, ubi decidit et aufugit omnis dolor, et tristitia, et gemitus. » Verum ecquænam vocum illarum suasionis, incitamenti, provocationis, hortationis, invidia est, quas iisve assimiles Augustinus usurpavit? Verbi gratia in libro *De spiritu et littera*, cap. 34 : « His ergo modis quando Deus agit cum anima rationali, ut ei credat, neque enim credere potest quolibet libero arbitrio, si nulla sit suasio, vel vocatio cui credat; profecto et ipsum velle credere Deus operatur in homine, et in omnibus misericordia ejus prævenit nos : consentire autem vocationi Dei, vel ab ea dissentire, sicut dixi, propriæ voluntatis est. » Ubi notanda obiter D potestas illa voluntatis ad consentiendum vel dissentiendum, quam supra tuebamur. Item capite eodem : « Jam si ad illam profunditatem scrutandam quisquam nos coarctet, cur illi ita suadeatur, ut persuadeatur; illi autem non ita duo sola occurrunt interim, » etc. Quæ pauca de multis seligere satis habuimus.

XVII. Modum tandem ponemus huic dissertationi, in Origenis favorem illud iterantes quod supra attigimus, quæcunque ad declarandam ejus opinionem adduximus e libris a Rufino interpretatis, parum ipsi præjudicare. Interpolare enim omnia Rufinus, quæcunque suscepit interpretanda eaque præter

[81] Rom. VIII, 32.

auctorum sententiam detorta, ad sua dogmata accommodare solemne habuit; male autem de libertate arbitrii sensisse ipsum fidem facit concilium Romanum septuaginta episcoporum : « Rufinus vir religiosus plurimos ecclesiastici operis edidit libros : nonnullas etiam Scripturas interpretatus est : sed quoniam beatus Hieronymus in aliquibus eum de libertate arbitrii notavit, illa sentimus quæ prædictum beatum Hieronymum sentire cognoscimus. » Recordandum præterea est ante Pelagii tempora leviter ac perfunctorie quæstiones illas de libertate arbitrii, deque gratia Christi, et prædestinatione fuisse tractatas; proindeque in re obscura, neque satis Ecclesiæ definitionibus illustrata cespitare promptum fuisse. Addemus et illud, purum putum Semipelagianismum de gratiæ divinæ auxilio disserentem Origenem prodidisse quidem; a Pelagianismo vero, qui tum boni susceptionem operis, tum etiam perfectionem, liberi arbitrii ac naturæ viribus tribuit, fuisse alienum; eoque in aliquibus tantum, non in omnibus fuisse infectum; nimiumque videri, quod tam sæpe jactavit in eum Hyrensis episcopus, « nihil perniciosum Pelagianorum scripta præferre, quod non Origenes luculentius præformaverit, audaciusque protulerit. »

Quod si Semipelagianæ doctrinæ leviora sparsisset semina Origenes, prodesse illi forsitan posset animadversio hæc, Patrum auctoritate suffulta; etiamsi gratia recte factis hominum promerita quandoque dicatur, non semper tamen excludi aliam gratiam antecedentem, cujus auxilio homines recte egerunt; sed minus spectari priorem illam, quod a salutis impetratione remotior sit quam posterior altera, licet ad eam consequendam necessaria sit. Facile solutio hæc plurimis Adamantii sententiis accommodaretur, in quibus gratiam ex præcedentibus meritis derivat. Cujusmodi illud est, quod mox adduximus : « Deum quæ digna sunt sanctificatione sanctificare, Spiritus sancti gratiam dignis præstari, » respondere quippe promptum esset, eos Spiritus sancti gratia et sanctificatione esse dignos, qui per antecedentem gratiam digni facti sunt. Tale est hoc Augustini epist. 49, ad Deogratias, quæst. 2 : « Salus religionis hujus, per quam solam veram salus vera, veraciterque promittitur, nulli unquam defuit qui dignus fuit; et cui defuit, dignus non fuit; » et illud Chrysostomi homil. 16 *in Epist. ad Rom.*, τοὺς ἀξίους ὁ Θεὸς οἶδε μόνος· « Solus Deus novit qui digni sunt. » Sed Patrum illorum doctrinæ

A textura responsionem hujusmodi facile patitur, quam Origenianæ contextus omnino respuit.

Atque id obstat quominus ad tutelam Origenis quidquam conducant selecta quædam loca, in quibus gratiæ divinæ meritum ac dignitatem præclare videtur propugnare : cujusmodi ille est e lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 8, num. 3, ubi fontem esse totius sanctitatis Spiritum sanctum asserit, ex eoque sanctitatem accepisse quidquid sanctum est : « Similiter quoque, inquit, et natura Spiritus sancti quæ sancta est, non recipit pollutionem : naturaliter enim, vel substantialiter sancta est. Si qua autem alia natura sancta est, ex assumptione hoc, vel inspiratione Spiritus sancti habet ut sanctificetur, non ex sua natura hoc possidens, sed accidens sibi : propter quod et decidere B potest quod accidit. » Insigne etiam est quod ait lib. III *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 2, num. 5, naturam humanam contrariis potestatibus obniti propria vi neutiquam posse, at Dei subnixam auxilio impetus illarum facile exsufflare. Non minus pie de gratia divina disserit hom. *in psalm.* IV, pag. 571, Οὐ μόνον τοίνυν εἰς τὸ καλὸν καὶ ἀγαθὸν γενέσθαι, χρεία καὶ τῆς προαιρέσεως τῆς ἡμετέρας, καὶ τῆς θείας συμπνοίας, ἥτις ἐστὶν ὡς πρὸς ἡμᾶς ἀπροαίρετος· ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ γενόμενον καλὸν καὶ ἀγαθὸν διαμεῖναι ἐν τῇ ἀρετῇ. Ubi non ad retinendam solum virtutem, sed ad capessendam etiam, divinam opem requiri docet. Et homil. 4 *in psalm.* XXXVI, num. 2, pag. 672 : « Vides ergo quia Domini semper auxilio indigemus, primo ne cadamus; tum deinde etiam si C ceciderimus, ut resurgamus. » Item tom. X *in Matth.*, num. 6, pag. 448, docet eos qui dimissis facultatibus suis Christum sequuntur, hoc consilium auxiliante Deo suscepisse. Sic vero scribit tract. XXXV *in Matth.*, num. 88, pag. 900 : « Per hoc autem instruimur, ut nunquam sine consideratione aliquid promittamus super habitudinem nostram humanam, quasi qui valeamus Christi implere confessionem, ex nobis, aut aliquid præceptorum Dei; » tum ait debuisse Petrum postulare a Deo gratiam, ut offensionem passis Christi discipulis, ipse non pateretur. (43) At credidisse Origenem scimus ex reliquorum ipsius decretorum connexione, Petrum proprio voluntatis motu gratiam hanc postulasse, cum D ne gratiam quidem absque præviæ gratiæ adjumento postulare possimus. Præclarum quoque e tom. XXXII *in Joan.*, num. 6, pag. 415 : Χωρὶς γὰρ Ἰησοῦ οὐδεὶς παρὰ Θεοῦ καθαρὸς γίνεται, κἂν πρὸ αὐτοῦ νομισθῇ διά τινος ἐπιμελείας αὐτὸν καθαρὸν πεποιηκέναι. Quod autem legitur lib. III *Περὶ*

(43) *At credidisse Origenem scimus ex reliquorum ipsius decretorum connexione, Petrum proprio voluntatis motu gratiam hanc postulasse, cum ne gratiam quidem absque præviæ gratiæ adjumento postulare possimus.* Certe prævenientis gratiæ necessitatem ad orandum, disertis verbis tradit Origenes lib. *De oratione*, num. 2, pag. 199 : Οὐδὲ γὰρ, inquit, δύναται ἡμῶν ὁ νοῦς προσεύξασθαι, ἐὰν μὴ πρὸ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα προσεύξηται, οἱονεὶ ἐν ὑπηκόῳ αὐτοῦ· ὥσπερ οὐδὲ ψάλαι καὶ εὐρύθμως καὶ ἐμμελῶς καὶ ἐμμέτρως καὶ συμφώνως ὑμνῆσαι τὸν Πατέρα ἐν Χριστῷ, ἐὰν μὴ τὸ Πνεῦμα τὸ πάντα ἐρευνῶν καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ, πρότερον αἰνέσει καὶ ὑμνήσει τοῦ νοῦ τὰ βάθη ἠρεύνηκε, καὶ ὡς ἐξίσχυσε κατείληφεν. « Neque enim orare mens nostra potest nisi ante ipsum, eaque quasi audiente, oret Spiritus, ut neque psallere et modulato ac numeroso carmine, consonantique voce laudare Patrem in Christo, nisi *Spiritus, qui omnia scrutatur, etiam profunda Dei* (*I Cor.* II, 10), prius laudet et celebret eum cujus profunda scrutatus est, et ut valuit, comprehendit. »

ἀρχῶν, cap. 1, num. 17 : « Non dissimulatio divinæ Providentiæ, sed humanæ mentis arbitrium causa sibi perditionis exsistit : contulit etiam indignis et incredulis gratiam benefactorum suorum, ut vere omne os obstruatur; totumque a se et nihil a Deo deesse sibi mens humana cognoscat; » id Rufinus de suo intrusit, quippe quod absit a vicesimo *Philocaliæ* capite, quo fragmentum illud operis *Περὶ ἀρχῶν*, ita ut ab Origene scriptum est, Græce continetur.

XVIII. Diximus Origenem aliquibus duntaxat infectum fuisse erroribus, ex iis qui a Pelagio multis post annis propugnati sunt. Quo de genere dogma illud est, quod perfectos homines vim quamdam adipisci definit, qua roborati peccatorum illecebris ac lenociniis obniti per sese possint, tandemque ad id ascendant perfectionis culmen, ut ne levi quidem tentationum aura percellantur, planeque sint ἀπαθεῖς. Optime vero conjunctum illud est cum superiore ejus doctrina : nam qui ex sese potest bene agere, sane ex sese male non agere potest. Hanc, præter alias, suggillandi Origenis causam habet Hieronymus : nam in epistola ad Ctesiphontem, cap. 2, consimilem Pelagii, sed nequiorem etiam sententiam refellens, sic ipsum alloquitur : « Vis adhuc et alium nosse tui erroris principem? doctrina tua Origenis ramusculus est. In eo enim psalmo, ubi scriptum est, ut de cæteris taceam : *Insuper et usque ad noctem erudierunt me renes mei* [82]; asserit virum sanctum, de quorum videlicet et tu numero es, cum ad virtutum venerit summitatem, ne in nocte quidem ea pati, quæ hominum sunt, nec cogitatione vitiorum aliqua titillari; » et in procemio *Dialogorum adversus Pelagianos* : « Illud autem Origenis proprium est, impossibile esse humanam a principio usque ad mortem non peccare naturam; et rursum esse possibile cum se aliquis ad meliora converterit ad tantam fortitudinem pervenire, ut ultra peccare non possit; » et in procemio libri IV *Comment. in Jerem.* : « Hæresis Pythagoræ et Zenonis ἀπαθείας καὶ ἀναμαρτησίας, id est impassibilitatis et impeccantiæ, quæ olim in Origene, et dudum in discipulis ejus Grunnio (Rufinum intellige) Evagrioque Pontico, et Joviniano jugulata est, cœpit reviviscere. » Multos erroris hujus affines fuisse notat in libro sequente, *in Jerem.* XXII. Palladius quoque, Helenopolitanus episcopus, quem Origenis disciplina imbutum fuisse constat, in hac ἀπαθείας hæresi versatus est; nam sect. VIII *Lausiacæ Historiæ*, Ammonis ipsiusque uxoris scribens vitam, sic ait : « Cum hæc sic fierent, et pervenisset uterque ad impatibilitatem, vim et efficaciam habuere preces Ammonis; » et sect. 12, de Ammone agens, ejusque sororibus ac fratribus, quos eosdem esse censeo, qui fratres Longi dicti sunt, et a Theophilo Nitria, et Ægypto expulsi ad Joannem Chrysostomum confugerunt : de Ammone,

A inquam, ita scribit : « Hoc ei suo suffragio tribuebat Evagrius, qui erat vir discernendi vi præditus » (nempe Ponticus ille Hyperborita) « se nullum hominem vidisse, qui esset magis impatibilis, et alienus ab omnibus animi perturbationibus. » Hinc Hieronymus procem. in *Dialogos adversus Pelagianos*, ἀπαθείας assertores exagitans : « Palladius, inquit, servilis nequitiæ eamdem hæresim instaurare conatus est. » Instauravit et ante annos propemodum quadringentos Bogonatus hæreticus, Begardorum et Beghinarum parens.

In iis certe quæ supersunt Origenianorum operum reliquiis non frequentes occurrunt hujus opinionis notæ : nam quod exstat in 1 homil. *in Jerem.*, num. 16, prout ab Hieronymo conversa est : « Im-
B possibile est enim quod semel vivificavit Deus, aut ab eo ipso, aut ab alio occidi; » ad vitam æternam, sanctosque ea fruentes referendum esse ostendimus in observationibus; et ab Hieronymo præterea intrusum est. Tomo quidem XIII *in Matth.*, num. 29, parvulos illos, quorum similes vult nos effici Christus, et quibus scandalum a nobis præberi vetat, quosque Patrem cœlestem perire velle negat, homines perfectionem consecutos significare conjicit Origenes; deinde subjungit ejusmodi parvulos neque perire neque offensionem pati posse, quia : « Pax multa diligentibus nomen Dei, et non est illis scandalum [83], » meritoque eos dicere posse : « Quis nos separabit a charitate [84]? » Sed Ezechielis tamen auctoritate probat justi animam esse mutationi obno-
C xiam, et a Dei mandatis posse discedere, ita ut prioris ejus justitiæ nulla habeatur ratio; atque idcirco quominus offensio eis a nobis præbeatur, Servatorem mandato suo prohibere. Libro quoque *in Epistolam ad Romanos* quinto, num. 1, pag. 546, de morte peccati loquens : « Hic ergo homo, inquit, qui jam reformatur et reparatur ad imaginem Dei, neque terrenus, neque in hoc mundo est, sed in cœlis esse dicitur conversatio ejus : et ideo secundum eum qui dicit : *Vos autem non estis de hoc mundo* [85], mors in eum non potest pertransire; » et deinde : « Quod si peccatum et mors in hunc mundum introivit, et in hoc mundo habitat, certum est alienos a morte, et a peccato esse eos, qui per Christum, vel cum Christo mortui sunt huic mundo, et cum ipso
D resuscitati, cum ipso etiam in cœlestibus sedere meruerunt, conversationem non jam in hoc mundo, sed in cœlis habentes. » Item libri ejusdem num. 10, sub finem, pag. 568, hæc habentur : « Si enim in id anima perfectionis ascenderit, ut ex toto corde suo, et ex tota anima sua, et ex totis viribus suis diligat Deum, et proximum suum tanquam seipsum, ubi erit peccati locus? » atque hunc ait perfectionis gradum assecutum fuisse Apostolum, cum dicebat : « Quis nos separabit a charitate Dei, quæ est in Christo Jesu [86]? » tum subnectitur : « Ex quibus omnibus evidenter ostenditur, quia si hæc omnia,

[82] Psal. xv, 7. [83] Psal. cxviii, 165. [84] Rom. viii, 35. [85] Joan. xv, 19. [86] Rom. viii, 35.

quæ ennumeravit Apostolus, separare nos non possunt a charitate Dei, cum in illud quis culmen perfectionis ascenderit, multo magis libertas arbitrii nos ab ejus charitate separare non poterit. » Verum hæc ab interprete Rufino, quem a Pelagiano fermento sibi satis non cavisse nemo nescit, inquinata fuisse possumus suspicari. Quemadmodum autem reprehensi ab Hieronymo erroris Origenem loci hi non satis liquido coarguunt, ita neque satis purgat ille qui exstat tom. XIII *in Matth.*, num. 23: Ἀνένδεκτον γάρ ἐστιν ἄνθρωπον εὑρεθῆναι πάντη ἀναμάρτητον, καὶ χωρὶς ἁμαρτίας ἀνειληφότα τὴν ἀρετήν· neque sanctiorum illa patriarcharum enumeratio, quæ est lib. V *in Epist. ad Rom.*, num. 1, pag. 547, quorum neminem peccato immunem vixisse probat; (cui enumerationi contrariam a Pelagio institutam, eorum scilicet, « qui non modo non peccasse, sed etiam juste vixisse referuntur, » exhibet Augustinus in lib. *De natura et gratia*, cap. 35, de qua consuli velim Pelagii ipsius epistolam ad Demetriadem, et Hieronymi librum I *adv. Pelagian.*); vitam enim ab hominibus perfectis actam intelligit, antequam ad summam perfectionem erepsissent. Id confirmat alter ille locus e tom. XXXII *in Joan.*, num. 12, pag. 436: Ἐμέμνηντο γάρ, οἶμαι, ἄνθρωποι ὄντες ὅτι τρεπτή ἐστιν ἡ προαίρεσις τῶν ἔτι προκοπτόντων, καὶ ἐπιδεχομένη τὰ ἐναντία θέλειν οἷς πρότερον προέθετο. Mutabilem esse ait eorum voluntatem qui proficiunt, non qui perfecti sunt.

At vix ullam admittit excusationem, quod ab eo scriptum est tom. XII *in Matth.* num. 23, ubi hoc Christi ad Petrum exponens: « Scandalum mihi es[86], » quærit quomodo stare illud possit cum isto Prophetæ: « Pax multa diligentibus nomen Dei, et non est illis scandalum[87]; » et isto Apostoli: « Charitas nunquam excidit[88]: » respondetque non Servatorem modo, sed et eum qui in charitate perfectionem adeptus est, scandalo obnoxium non esse; sed eum tamen qui peccat, quantum in se est, scandalum huic præbere. Damnosum vero penitus istud quod habetur eodem tomo, num. 4, pag. 516: Ὁ οὖν ἀναμάρτητος, καὶ μηκέτι δεόμενος τῶν νομικῶν θυσιῶν ὑπερβέβηκε τελειωθεὶς τάχα καὶ τὸν πνευματικὸν νόμον, καὶ γέγονεν ἐκ τῷ ὑπὲρ αὐτὸν νόμῳ. Præterea tom. XV in idem Evangelium, num. 6, pag. 659, tradit pueros quibus manus imposuit Jesus, jam amplius dæmonum assultibus vel peccati illecebris percelli non posse; et num. 17, pag. 676: Οὗτος δὴ ὁ ἀνθυπαλλασσόμενος ἀντὶ πλούτου πενίαν, ὑπὲρ τοῦ τέλειος γενέσθαι, πεισθεὶς τοῖς Ἰησοῦ λόγοις, ἀθρόως ἂν βοηθηθείη, ὡς καὶ οἱ ἀπόστολοι τοῦ Χριστοῦ, πρὸς τὸ γενέσθαι σοφὸς ἐν Χριστῷ, καὶ ἀνδρεῖος, καὶ δίκαιος, καὶ σώφρων, καὶ ἐκτὸς παντὸς πάθους· φήσει δὲ ὁ οὕτως ἀπολογούμενος, ὅτι οὐκ ἀνάγκη τοῦτο νοηθῆναι αὐτῆς ἡμέρας ἀπαντῆσαι τῷ ἀποδεδομένῳ τὰ ὑπάρχοντα, καὶ διδόντι πτωχοῖς· ἀλλ' ἴσως ἀπ' ἐκείνης μὲν τῆς ἡμέρας ἄρξεται ἡ θεία ἐπισκοπὴ ἐπὶ τὰ τοιαῦτα αὐτὸν ἄγειν· λέγω δὲ τὴν ἐπαινετὴν ἀπάθειαν, καὶ πᾶσαν τὴν ἀρετήν.

XIX. Sed nec fugit diligentiam Iprensis episcopi isthoc Origenis deliramentum jam ante notatum a Magdeburgensibus, cent. III, cap. 10, quod luculenter exagitat tom. I, lib. VI, cap. 12 et 15, et præcipue lib. IV tomi ejusdem, cap. 19, ubi hanc ἀπάθειαν e Pythagoreorum, Stoicorum, Diogenis, Pyrrhonis aliorumque philosophorum scholis manasse demonstrat. In quo miror hoc excidisse: « Quanquam nec Origenes hujus impassibilitatis primus auctor fuit. Nam ut nihil de Manichæo dicam......... jam olim Stoici putantur fuisse illius ἀπαθείας auctores. » Quasi Origenem Manichæus tempore præcesserit, quem certum est annis post Origenis obitum circiter viginti et uno hæresim suam promulgasse. Tum hoc loco, et lib. VI, cap. 12 tomi ejusdem, Priscillianum, Manichæum, Gnosticos, Evagrium Hyperboritam, Jovinianum, Pelagium, totiusque pene Syriæ hæreticos doctrinam hanc ab Origene sumpsisse auctore docet Hieronymo; interque eos Evagrium librum edidisse *Περὶ ἀπαθείας*, qui a Rufino Latine conversus est. Solerter deinde observat non satis caute Hieronymum in epist. ad Ctesiph. contra Pelag. cap. 2, et in procem. ad *Dialog. contra Pelag.* et in procem. *Comment. in Jerem.*, lib. IV, distinxisse illa duo, facultatem habere non peccandi, et non habere facultatem peccandi; hoc est, *posse non peccare*, et *non posse peccare*. Quorum alterum e libero pendet arbitrio, quo fit ut possumus peccare, vel non peccare, gratiæ modo ad id postremum suppetat auxilium; alterum vero arbitrii humani libertatem tollit, et a Valentinianis propugnabatur, qui homines πνευματικοὺς ejus esse volebant naturæ, quæ peccatum nullo modo reciperet: quod dogma, dogmatisque auctores perpetuis velitationibus Origenes urgebat; nunquam non hoc inculcans, nullam esse naturam quæ non sit boni et mali capax, adeo ut ne ipsi quidem angeli a peccato, peccatique pœnis essent immunes. Perperam ergo Hieronymus in epist. ad Ctesiph., cap. 1, ἀναμάρτητον, idem esse retur, quod *sine peccato*; nam ἀναμάρτητον, est, *incapax peccati*: perfectos autem non incapaces peccati volebat Origenes, neque Pelagius, sed peccato carere posse; imo vero prædicabat Pelagius non id agi, utrum aliquis peccati per totam vitam fuisset exsors, sed utrum homines peccati exsortes esse queant, quod per arbitrii liberi vires fieri posse affirmabat; et Adamantius quoque neminem sine peccato vixisse putabat, ut supra dixi. Atqui fieri posse non negabat Augustinus ut esse posset homo in hac vita sine peccato, id modo gratiæ auxilio, non naturæ viribus referretur acceptum: « Nam qui dicunt, » inquit lib. *De peccat. mer.*, lib. II, cap. 6, « esse posse in hac vita hominem sine peccato, non est eis continuo in-

[86] Matth. XVI, 23. [87] Psal. CXVIII, 165. [88] I Cor. XIII, 8.

cauta temeritate obsistendum. Sic enim esse posse negaverimus, et hominis libero arbitrio, qui hoc volendo appetit, et Dei virtuti vel misericordiæ, qui hoc adjuvando efficit, derogabimus. » Nec satis proprie idem Hieronymus in procem. lib. IV *Comment. in Jerem.*, ἀναμαρτησίαν reddidisse videtur, *impeccantiam*, id est, *non peccare*; quod reddendum erat, *impeccabilitatem*, id est, *non posse peccare*. Perperam quoque scriptum ab eo est procem. *Dialog. advers. Pelag.* : « Illud autem Origenis proprium est, esse possibile, cum se aliquis ad meliora converterit, ad tantam fortitudinem pervenire, ut ultra peccare non possit, » pro eo quod scribere debuit, *ut ultra non peccare possit*. Genuina ergo ea fuit Origenis sententia, homines omnes peccatis esse obnoxios; qui vero acquirendæ virtuti, et delictis expurgandis dederit operam, et ad perfectionem conscenderit, vitiorum incitamenta propriis viribus pessumdare posse si velit, ab iisque neutiquam tentari. In quo geminus est error, quod virum perfectum ad calcandas peccati blanditias gratiæ præsidio non egere velit, et quod tentationibus eum minime percelli censeat; cum certum sit vitam hominis certamen esse perpetuum, et Paulo ipsi datum fuisse stimulum carnis.

XX. Quemadmodum evectos ad summum virtutis apicem homines peccatis obnoxios non esse definivit Adamantius; ita asseruisse visus est non posse eos emergere a vitiis, et ad virtutem regredi, ac renovari per pœnitentiam eos, qui post acceptum a Deo gratiæ divinæ lumen iterum sese peccatis obstrinxerint : Petrum quidem cum Christum ejurando peccavit, nondum accepisse Spiritum sanctum ; nobis vero si eo accepto peccaverimus, neque in hoc sæculo, neque in futuro veniam iri concessum. « Hoc attende, » inquit tract. XXXV *in Matth.*, num. 114, pag. 913, « quoniam ante galli cantum, et ante Spiritum sanctum, in tempore noctis profundæ, etiamsi frequenter denegaverit quis, vivere potest : quod manifestum est ex eo, quod ter denegavit Petrus. Si autem post galli cantum, vel semel in quocunque periculo constitutus denegaverit quis, impossibile est eum renovari in pœnitentiam, ut iterum crucifigat sibi Filium Dei. » Clemens quidem Alexandrinum *Stromat.* lib. II, iteratam hanc pœnitudinem qua post conversionem homo peccatis deditus tangitur, esse affirmat quasi quamdam novi peccati meditationem; minime vero ita insanit, ut homini post illam pœnitentiam peccanti nullum ad virtutem regressum patere putet, nec ullum alteri pœnitentiæ locum superesse velit. Nempe eo impulerunt utrumque perperam accepta isthæc ex Epistola ad Hebræos cap. VI, vers. 4-6 : « Impossibile enim est eos qui semel sunt illuminati, gustaverunt etiam donum cœleste, et participes facti sunt Spiritus sancti. Gustaverunt nihilominus bonum Dei verbum virtutesque sæculi venturi, et prolapsi sunt, rursum renovari ad pœnitentiam, rursum crucifigentes sibimetipsis Filium Dei, et ostentui habentes ; » necnon et ista e cap. 10, vers. 26, 27 : « Voluntarie enim peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis, jam non relinquitur pro peccatis hostia; terribilis autem quædam exspectatio judicii. » Inde et Novatus in hæresim inductus est. Quam autem his Pauli locis expositionem adhibuit Philastrius, eamdem Origeniano illi possumus adhibere. Sic illa se habet cap. 88 : « Pœnitudinem etiam non excludit docendo, sed diversum gradum dignitatis ostendit inter hunc qui integrum custodivit, et illum qui peccavit. Dignitatis est igitur detrimentum in eo qui peccavit, non damnum salutis. Nam si fortiter quis pugnaverit per martyrium, recipiet pristinam dignitatem ; aut si condigne in hoc sæculo vixerit, impetrat quod desiderat adipisci. Nam in ipsa epistola rebaptizatores excludit, non baptismum pœnitentiæ abnegat. » Cæterum consuli velim Sixtum Senensem lib. VI *Biblioth.* adnot. 119, et lib. VII, hæres. 8, qui hæc aliaque, cum explicandæ huic Pauli sententiæ, tum adversus adductum Origenis testimonium collegit.

XXI. Mirum porro sentientem Origenem perfectos homines posse non peccare, dixisse tamen præceptis divinis morem geri non posse. Cui contrarium Pelagius decrevit in suis *Sententiis*, teste Hieronymo, qui lib. I *contra Pelag.* hæc scribit : « Centesimus titulus est, posse hominem sine peccato esse, et Dei mandata facile custodire, si velit. » Sic autem Origenes lib. II, *in Epist. ad Rom.*, num. 9 : « Nos vero qui hæc omnia spiritaliter intelligenda sentimus, idcirco et non auditores, sed factores legis justificandos credimus, non legis secundum litteram, quæ utique pro sui impossibilitate non potest habere factorem, sed secundum spiritum, per quem solum lex impleri poterit; » et num. 14, pag. 499 : « Licet non crediderint quidam Judæorum, de infidelitate tamen eorum dicendum est, quod Deus quidem solus sit verax, omni autem homo sit mendax : quia etiam si quis justus est, necesse est tamen ut in aliquo a veritate decidat, quam in omnibus servare humanæ naturæ pene impossibile est. » Graviora sunt etiam et magis expressa quæ exstant tract. XXXV *in Matth.*, num. 88, pag. 900, 901, ubi quærit utrum posito Christi vaticinio hoc, scandalum in se passuros esse apostolos omnes, fieri potuerit ut scandalum Petrus non pateretur ; quod duplici solvit responsione ; prima, « quoniam necesse erat, ore verissimo prædicente, quia *omnes vos scandalizabimini*[89], fieri quod prædictum erat ab Jesu ; » altera, « quoniam qui exoratus a Ninivitis, quæ prædixerat per Jonam non fecit propter pœnitentiam Ninivitarum, sic possibile fuit, ut repelleret etiam a Petro scandalum deprecante. » Vera est posterior responsio, prior falsa : posito enim Christi vaticinio, certo effectus consecutus est, non neces-

[89] Matth. XXVI, 31.

sario. Disputat postea, an postquam prædixit Christus futurum ut ante gallicinium ter a Petro negetur, precibus impetrare potuerit Petrus, quominus vaticinium illud impleretur; respondetque precibus prohiberi potuisse vaticinii hujus effectum, si illud Christus juramento non firmasset; sed quia jurejurando firmatum fuerat a Christo, cum dixit: « Amen dico tibi [90], » fieri non potuisse ut non denegaret. Falsum id quoque, nam etiamsi certo negaturus fuerit, potuit tamen non negare. Ibidem Petrum « derelictum » fuisse sciscit. « Et quoniam, inquit, non solum inconsiderate, sed pene etiam impie dixit: *Etsi omnes scandalizati fuerint in te, ego non scandalizabor* [91], nec cogitans lubricam naturam humanam, magnum protulit verbum: ideo nec ad modicum est derelictus, ut scilicet denegaret, vel B semel denegaret; sed abundantius derelinquitur, ut ter denegaret. » Subjungit postmodum melius sibi consulturum fuisse Petrum, si perspecta naturæ humanæ imbecillitate, quæ suapte vi et industria Christi nomen profiteri nequaquam potest, eum orasset, ut necessariam ad id gratiam sibi conferret. Optime id quidem, sed vitiosa sunt quæ sequuntur: « Nec enim, inquit, poterat fieri ut facta interrogatione potuisset dicere Dominum Jesum in Spiritu sancto, aut confessus fuisset, cum Spiritus sanctus nondum fuisset datus. » Atque hæc αὐτολεξεὶ repetit inferius num. 114, pag. 912, et novum insuper dogma congerit: « Abundantius considerantes Petri negationem, dicimus quoniam *nemo potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto*, C sicut Paulus nos docet [92]: *et nondum erat* tunc in hominibus *Spiritus sanctus, quoniam Jesus nondum fuerat honorificatus*, sicut dicit Joannes [93]. Propterea non erat possibile, neque illum talem Petrum tunc Jesum confiteri, nec tamen reprehendendus non confitens Jesum. Quoniam ad confitentes dicitur: *Non estis vos qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis* [94]. Non autem, cum sit potens Spiritus ille Patris nostri loqui in nobis, et cum in nostra sit potestate locum dare in nobis Spiritui sancto, et non diabolo, si denegaverimus, excusationem ullam habebimus. » Ac primum, quod ait derelictum fuisse Petrum, non uno modo intelligi potest; nam vel omni gratiæ cujuslibet auxilio de- D stitutum fuisse vult, cujus gratiæ ope, spreto mortis terrore Christum aperte confiteri potuisset: atque huic sententiæ cum solemni sacræ facultatis theologicæ Parisiensis decreto temeritatis, impietatis et hæreseos nota inusta sit, anno 1656, temerarium quoque esset et impium ulla eam cavillatione et argumento tueri: vel ei defuisse censet non vehementem solum illam Dei aspirationem, et divinam θερμότητα, qua impulsus in medios sese fluctus præcipitaverat, et satellitum turmam stricto gladio pro Christo certaturus invaserat, sed gratiæ etiam efficacis auxilium; atque id recte et catholice dici po-

A test. Ex eo autem quod nondum datus erat Spiritus, falso concludit neminem potuisse dicere Dominum Jesum in Spiritu sancto; quamvis enim nondum datus fuisset Spiritus sanctus larga illa et mirabili missione, qua apostolis infusus est in Pentecoste, datus tamen fuerat alio modo viris justis ante Christi ortum, et dum inter homines ageret, et postquam in cœlum se recepit. Præclara est Augustini de ea re dissertatio tract. XXXII *in Joan.*, ubi ostendit quid postremam hanc inter Spiritus sancti missionem aliasque superiorum temporum intersit. Igitur cum Christum negavit Petrus, etsi nondum datus fuisset Spiritus sanctus solemni illa et aspectabili missione quæ in Pentecoste contigit, suppetebat ipsi tamen gratia divina, per Spiritum sanctum erogata, qua Christum neglecto mortis periculo poterat profiteri. Ferri ergo non potest quod subjicit Origenes: « Propterea non erat possibile, neque illum talem Petrum tunc Jesum confiteri, nec tamen reprehendendus erat non confitens Jesum. » Nec a Petro solum tunc abfuisse putat Spiritum sanctum, sed adfuisse etiam spiritum Spiritus hujus inimicum, quem iis impertitur Deus, quos ope sua sublevare vult, docet idem tom. XII *in Matth.*, num. 40, pag. 560, 561.

XXII. Veruntamen licet aliquando divinis non posse mandatis obtemperari definire visus sit, contrarium tamen occinit hom. 9 *in Josue*, num. 9: « Annon, inquit, tibi videtur inter mulieres existimandus ille vir, qui dicit: Non possum observare quæ scripta sunt, vendere quæ habeo, et dare pauperibus non possum.... cætera similia quæ mandantur, qui dicit implere non possum, quid tibi videtur aliud, quam inter mulieres, quæ nihil virile possunt, esse numerandus? » et tom. XIV *in Matth.*, num. 25, et tom. XV, num. 5, unumquemque dicit impetrare posse a Deo donum castitatis, quamvis unicuique concessum non sit. Repugnat præterea supra a nobis expensum dogma, quo justos ἀπαθεῖς esse tradit; nam cum ex variis testimoniis, ipsiusque etiam Hieronymi auctoritate probaverimus in hoc errore versatum Origenem, quomodo alteri huic, quem investigamus, adhærere potuit, mandata Dei omnia ne vix quidem servari posse? nam si servari mandata non possunt, nemo potest mandatis non refragari, ac nemo proinde potest non peccare. Quæ cum ex adverso opposita esse videantur, sic conciliata ab illo fuisse suspicor, ἀπαθεῖς quidem esse justos homines ac perfectos, posse eos non peccare, divinis legibus parere posse; reliquos vero homines præcepta omnia servare non posse: nam « illud Origenis proprium » fuisse tradidit Hieronymus proœm. *Dialog. advers. Pelag.*, « impossibile est humanam a principio usque ad mortem non peccare naturam: et rursum esse possibile, cum se aliquis ad meliora converterit, ad tantam fortitudinem pervenire, ut ultra peccare non possit. » Petrum autem

[90] Matth. XXVI, 34. [91] ibid., 33. [92] I Cor. XII, 3. [93] Joan. VII, 39. [94] Matth. X, 20.

vel nondum fuisse perfectum censuit, cum Christum negavit; accepto autem sancto Spiritu fuisse perfectum et ἀπαθῆ, vel propter firmatam jurejurando Christi vaticinationem de futuro ipsius peccato, peccatum vitare non potuisse. Quod autem ait : « Quoniam necesse erat fieri quod prædictum erat a Jesu, » ab interprete profectum fuisse putem, nam Origenes tom. III *Comment. in Genes.*, num. 6, pag. 11, aliter sentit. Verba ejus sunt : Οὐ γὰρ ἐπεὶ ἔγνωσται, γίνεται· ἀλλ' ἐπεὶ γίνεσθαι ἔμελλεν, ἔγνωσται. Διαστολῆς δὲ δεῖται. Εἰ μὲν γὰρ τὸ, πάντως ἔσται, οὕτω τις ἑρμηνεύει, ὡς ἀνάγκην εἶναι γενέσθαι τὸ προεγνωσμένον, οὐ διδόαμεν αὐτῷ· οὐ γὰρ ἐροῦμεν, ἐπεὶ προέγνωσται Ἰούδαν προδότην γενέσθαι, ὅτι πᾶσα ἀνάγκη ἦν Ἰούδαν προδότην γενέσθαι. Sequentia quoque eodem faciunt. Commodam etiam admittunt explicationem quæ subnexa sunt in eodem *Commentario in Matthæum*, tractat. XXXV, num. 88, pag. 901, fieri non potuisse ut Petrus non peccaret, postquam vaticinium suum jurejurando, *Amen*, Christus confirmavit. Nam τὸ, *fieri posse*, duplici modo enuntiare Græce potuit Origenes οἷόν τε εἶναι, et δυνατὸν εἶναι· quorum prior excludit necessitatem, et cum libertate ad opposita, ut loquuntur consentit; posterior vero necessitatem includit, et libertatem excludit. Distinctionis hujus argumentum arcesso e libr. II *contra Celsum*, num. 18, ubi sic de ejusdem Judæ proditione et Christi vaticinio loquitur : Οὐχ οἷόν τε ἦν οὔτε τὸν ἐγνωσμένον ὡς προδώσοντα, μὴ προδοῦναι, οὔτε τὸν ἐλεγχθέντα ἀρνησόμενον, μὴ ἀρνήσασθαι. Quasi dicas : « Nullo modo futurum erat. » At paulo inferius num. 20 sic habet : Καὶ ὅλον γε τοῦτο ἐν τῇ προγνώσει τοῦ θεσπίζοντος αὐτὸ τυγχάνει δυνατοῦ ὄντος τοῦδέ τινος γενέσθαι, ἔσται τὸ ἕτερον αὐτῶν τὸ δέ τι. Καὶ οὐ φαμὲν ὅτι ὁ προγινώσκων ὑφελὼν τὸ δυνατὸν εἶναι γενέσθαι καὶ μὴ γενέσθαι οἱονεὶ τοιοῦτόν τι λέγει· τόδε πάντως ἔσται, καὶ ἀδύνατον ἑτέρως γενέσθαι· et lib. VII *Comment. in Epist. ad Rom.*, num. 8, pag. 605 : « Non ergo quia prophetæ prædixerunt, idcirco prodidit Judas : sed quia futurus esset proditor, ea quæ ille ex propositi sui nequitia gesturus erat prædixerunt prophetæ, cum utique Judas in potestate habuisset, ut esset similis Petro et Joanni, si voluisset. » Hinc adeo « Legis possibilitatem asseruisse » Origenem Magdeburgenses conquesti sunt cent. III, cap. 10.

XXIII. Patet etiam reprehensionibus locus Origenis e lib. III *in Epist. ad Rom.*, num. 9, in quo exemplis et rationibus demonstrare nititur sola fide, absque ullis operibus legis, hominem justum effici, juxta illud Apostoli Rom. III, 27, 28 : « Ubi est ergo gloriatio ? Exclusa est. Per quam legem ? factorum ? Non, sed per legem fidei. Arbitramur enim justificari hominem per fidem, sine operibus legis. » At certum est tamen de justificationis initiis ibi disserere Origenem, non de progressu ejus et augmento, cum sine operibus otiosa est fides; adeo ut ita si intelligendus, posse aliquando hominem, qualis latro fuit, Christi in extremo supplicio socius, sola fide justificari, nullo etiam accedente opere bono; quando scilicet faciendi ejus data non est facultas, vel occasio : « Initium namque justificari a Deo, » Origenes lib. IV sequente, num. 1, pag. 523, « fides est quæ credit in justificantem : et hæc fides cum justificata fuerit, tanquam radix imbre suscepto hæret in animæ solo, ut cum per legem Dei excoli cœperit, surgant in ea rami qui fructus operum ferant. Non ergo ex operibus radix justitiæ, sed ex radice justitiæ fructus operum crescit, » et paulo superius pag. 522 : « Jam sane considerabis, si ut de fide dictum est, quia *reputatum est ei ad justitiam*[93], ita et de aliis virtutibus dici possit, quia, verbi gratia, misericordia unicuique reputari potest ad justitiam, aut sapientia, aut scientia, aut mansuetudo, et humilitas, vel certe si omni credenti fides ad justitiam reputetur. » Tum *in Rom.* IV, 18, num. 6, pag. 531 : « Puto quod prima salutis initia, et ipsa fundamenta, fides est : profectus vero et augmenta ædificii, spes est : perfectio autem et culmen totius operis, charitas. » Idem. tom. XVI *in Matth.*, num. 27, pag. 760, fidem absque operibus similem esse dicit ficui a Christo arefactæ, quæ folia tantum absque fructibus ostentabat. Itaque postquam probare conatus est sola fide hominem effici justum, absque operibus legis, priore loco libri III *in Epist. ad Rom.* statim subjicit num. 9, pag. 517 : « Sed fortassis hæc aliquis audiens resolvatur, et bene agendi negligentiam capiat, siquidem ad justificandum fides sola sufficiat. Ad quem dicemus, quia post justificationem si injuste quis agat, sine dubio justificationis gratiam sprevit ; » et postmodum num. 10, pag. 519 : « Quod si requirat aliquis curiosius, ii qui ex fide justificantur, per quem justificentur; licet fortassis multa in hoc curiositas videatur, tamen convenienter dicere possumus, quod qui ex fide justificantur, initio ex fide sumpto, per adimpletionem bonorum operum consummantur; et qui per fidem justificantur, a bonis operibus exorsi, per fidem summam perfectionem accipiunt. » Quanam ergo fide scripserunt Magdeburgenses cent. III, cap. 10, Origenem « justificationis fontem fecisse bona opera ? »

XXIV. De peccato originis ab Adamo in homines propagato non una est Iprensis episcopi adversus Adamantium querela. Is tom. I, lib. VI, cap. 17, postquam Origenem fassus est de peccato originis a catholica Ecclesia dissentire neutiquam videri, Pelagianis tamen, ut de ea re falsa opinarentur, portam aperuisse dicit. Mox e libro V *Commentariorum* ipsius *in Epist. ad Rom.* præcipua colligit capita, quibus doctrinam ejus super hoc argumento contineri putat; quæ singulatim, sed paucis examinabimus. Primum hoc est mundum, in quem peccatum intrasse

[93] Rom. IV, 3.

docet Apostolus per peccatum Adami, terrenos esse homines; 2. mortem quæ in omnes pertransiit, mortem esse animæ, non corporis; 3. mortem illam non pertransisse in omnes, sed in multos, qui nempe actu peccaverunt; 4. non in omnes regnasse mortem, sed in eos duntaxat qui peccaverunt in similitudinem prævaricationis Adæ; 5. non omnes homines, sed multos unius delicto peccatores fuisse effectos; 6. Christum plures ad vitam reduxisse, quam Adamum ad mortem; 7. Adamum esse formam futuri, quia peccati ipsius exemplar imitantes, peccatores effecti sunt. Observatum autem velim ante omnia, ab Origene hæc ἀλληγορικῶς fuisse proposita, non δογματικῶς definita; antequam enim ad ea accedat, explicato litteræ sensu. « Videamus nunc, » inquit num. 1, pag. 545, « quid etiam interior habeat intellectus. » Quod ex ipsius opinationum inconstantia et diversitate clarius etiam sese prodet. Nam primum quod attinet, postquam terrenos homines et rebus terrenis deditos, allegorice mundum esse dixit, in quem peccatum intravit, mundum deinde aliter exponit, eoque significari docet num. 1, pag. 547, « terrenum hunc locum, in quo homines habitant; vel terrenam et corporalem vitam, in qua mors habet locum; cui mundo, hoc est, terrenæ vitæ, crucifixos se dicunt sancti et mortuos. » Non multo autem inferius pag. 549, alia habet: « Videtur mihi, inquit, quod hic Apostolus illam ætatem, quæ nondum ad capacitatem rationis accessit, non tam homines, quam mundum appellaverit. » Altera querela hæc est, dixisse Origenem mortem quæ in omnes homines pertransiit, mortem esse animæ, non corporis. Fateor mortem illam passim accipi ab eo pro morte peccati, sed, ut reliqua, allegorico sensu: cujus mortis mortem corpoream umbram appellat num. 1, pag. 547, quia « quocunque illa incesserit, hanc necesse est subsequi, velut umbram corpus; » atque idcirco mortuum fuisse Christum, quia pro nobis factus est peccatum. At mortem illam, quam regnasse ab Adam usque ad Moysen ait Apostolus Rom. v, 14, mortem corporis, et descensum ad inferos non semel interpretatur Origenes lib. v *in Epist. ad Rom.*, puta cum ait num. 4: « Quomodo sane, vel quæ condemnatio in omnes homines venerit videndum est: et sufficere forsitan potest, secundum simplicem expositionem, ut dicamus condemnationem esse delicti communem hanc mortem quæ omnibus venit et veniet, etiamsi justi videantur. » Existimavit ergo Origenes non peccatum solum, quod mors est animæ, sed mortem etiam corpoream in omne genus humanum per Adami lapsum fuisse transmissam, quod synodi Tridentinæ decreto, sess. 5, can. 2, penitus consentaneum est. Id Jansenius, velut a se dissentiens, minime dissimulat tom. I, lib. III, cap. 15. Tertia criminatio talis est, censuisse Adamantium, mortem illam quæ in omnes, juxta Paulum Rom. v, 12, pertransiit, in multos tantum pertransiisse, qui nempe actu peccaverunt. Cui criminationi

A quarta connexa est, visum fuisse ipsi, mortem illam de qua Paulus Rom. v, 14, non in omnes regnasse, sed in eos duntaxat, qui peccaverunt in similitudinem prævaricationis Adæ. Utrobique mortem peccati intelligit: ac proinde pendet hinc quoque quinta accusatio, affirmasse ipsum, non omnes homines, sed multos unius delicto peccatores esse effectos. Distinguit autem Origenes transitum mortis a regno mortis: « Peccatum enim, » inquit num. 1, pag. 550, « pertransiit etiam in justos, et levi quadam eos contagione perstrinxit: in prævaricatoribus vero, id est, his qui se ei tota mente ac devotione subjiciunt, regnum tenet, et omni potestate dominatur. » At mortem illam super eos tantum regnum tenuisse vult, qui simili sese, ut Adam

B crimine inquinaverunt. Quanquam alibi peccatum originis super omnes regnasse ait: « Non ergo, » inquit num. 2, pag. 554, « nihil peccantibus nobis, mors regnavit in nobis: » et mox: « Sed regnavit mors ab Adam usque ad Moysen in eos qui peccaverunt in similitudinem prævaricationis Adæ. Videsne ut a peccato nullum Paulus excuset? » Pertransiisse autem mortem in omnes iteratis locis diserte asserit, ut cum num. 1, pag. 547, corporis mortem umbram esse dicit mortis peccati; ac proinde nullum morte peccati esse immunem, quia corpoream mortem nemo vitare potest. Id probat deinde commemoratis priorum temporum viris sanctitate nobilibus, quos omnes peccato obnoxios fuisse

C demonstrat. Idem non multo post confirmat, apostolicum illud explanans Rom. v, 18: « Igitur sicut per unius delictum in omnes homines in condemnationem, » etc. « Et sufficere, » inquit num. 4, « forsitan potest secundum simplicem expositionem, ut dicamus condemnationem esse delicti communem hanc mortem, quæ omnibus venit, et veniet, etiamsi justi videantur; » atque hanc esse dicit simplicem, non allegoricam expositionem. Nec superioribus repugnet, quod ait num. 2, pag. 553. « Non omnes homines, sicut solet, in cæteris ponit (Apostolus), sed multos, qui unius delicto peccatores constituti sunt; » nam omnes multos esse fatetur num. 5, pag. 556, consultoque vocem *omnes* ab Apostolo fuisse omissam, « ne forte si dixisset per unius in-

D obedientiam peccatores factos esse omnes, et necessario subjunxisset; ita et per unius obedientiam justi constituentur omnes, videretur ex hujusmodi promissionis securitate resolvere animos eorum quibus expedit esse sub metu. » Deinde num. 5, pag. 556, 557, aliud esse docet peccare; aliud peccatorem esse; peccare omnes etiam justos, peccatores esse qui sæpe peccando usum peccandi ac consuetudinem contraxerunt; peccatores igitur esse multos, non omnes; peccare autem universos. Perspicua vero ea sunt num. 1, pag. 544: « Et ut evidentius ostenderet omnes homines et multos homines idem esse, addidit his: *Sicut enim per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt multi, ita et per unius obedientiam justi constituen-*

tur multi [96]. Et quod superius omnes dixerat homines, hic eodem sensu multos nominavit; » et ista num, 2, pag. 553 : « Mortem tamen istam communem suscepit (Christus) cum illam peccati, quæ regnabat in omnibus, non receperit. » Et sane neminem vacare peccato persuasum Origeni fuisse jam satis supra demonstravimus. Sextum hoc ei crimen objicitur, decrevisse ipsum, Christum plures ad vitam reduxisse, quam Adamum ad mortem. Quod facile ex superioribus refellitur, nam si in omnes mortem sive animæ, sive corporis ab Adamo profluxisse ratus est Origenes, non plures certe quam omnes ad vitam Christum reduxisse opinari potuit. Præterea exponens illud Apostoli Rom. v, 15 : « Si enim unius delicto multi mortui sunt; multo magis gratia Dei et donum in gratia unius hominis Jesu Christi in plures abundavit, » opponit gratiam Christi peccato Adami, et quidquid utrinque hominibus boni vel mali fuit importatum, invicem accurate contendit, nec plures gratia Christi sublevatos fuisse observat, quam peccato Adami affectos et in deterius commutatos. Præclare vero Paulinam sententiam his verbis enarrat num. 2, pag. 552 : « Ostendere vult quod multo sit fortior vita quam mors, et justitia quam peccatum, et per hoc edocere, qui si ita per peccatum mors regnare in omnibus potuit, accipiens ex unius hominis inobedientia initium, quanto potentius et dignius per justitiam vita regnabit, initium accipiens per unius obedientiam Christi? » Sed et p. 553, « simpliciore intellectu » dici posse censet plures vita fuisse donatos a Christo, quam morte affectos ab Adamo; quia Adamus homines tantum a se oriundos letho dedit; Christus autem non illos tantum, sed ipsum etiam Adamum vitæ reddidit. « Sic ergo, inquit, plures Christus reducit ad vitam, quam Adam duxit ad mortem; quia etiam ipsum Adam, qui cæteris causa exstitit mortis, Christus revocavit ad vitam. » Postremo tandem id in Origene culpat Jansenius, quod affirmaverit Adamum esse formam futuri, quia peccati ipsius exemplar imitantes, peccatores effecti sunt. Exstat illud quidem cum aliis libri hujus quinti *in Epistolam ad Romanos* locis, tum præsertim num. 5, pag. 557, his verbis : « Dedit ergo Adam peccatoribus formam per inobedientiam; Christus vero e contrario justis formam per obedientiam posuit.... Propterea enim et ipse *obediens factus est usque ad mortem* [97], ut qui obedientiæ ejus sequuntur exemplum, justi constituantur ab ipsa justitia, sicut illi inobedientiæ formam sequentes constituti sunt peccatores. » Verum repetitis quoque libri ejusdem testimoniis Adamum idcirco formam futuri dictum pronuntiat, quod Christi typum præferret. Quod adjicit autem per prævaricationem hominibus formam peccandi præbuisse Adamum, atque ita peccatores constitutos fuisse multos, peccatum aliud originis ex traduce in homines propagatum neutiquam excludit : « Aut magis simpliciter, » inquit num. 1, pag. 550, « accipiendum videtur, et similitudo prævaricationis Adæ absque aliqua discussione recipienda, ut hoc sermone omnes qui ex Adam prævaricatore nati sunt, indicari videantur, et habere in semetipsis similitudinem prævaricationis ejus, non solum ex semine, sed ex institutione susceptam. » Ubi peccatum originis semine transmissum, et peccatum, uti appellant, actuale, institutione susceptum agnoscit. Nec multo post num. 2, pag. 553, 554, doctrinam eamdem inculcat, docens homines « non tam natura urgeri in mortem peccati, quam discipulatu, » et peccatum « non solum nativitatis, sed et doctrinæ esse, » et Christum contraria contrariis opposuisse, vitiumque illud per generationem contractum, per regenerationem abolevisse; et peccatum per malam institutionem admissum, salubri doctrina coercuisse : atque idcirco discipulis suis non dixisse : « Ite, baptizate omnes gentes; » sed : « Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti [98]. » Tum ita concludit : « Sciens ergo utrumque esse in culpa, utrumque remedium dedit, ut generatio mortalis regeneratione baptismi mutaretur, et impietatis doctrinam doctrina pietatis excluderet. » Plus prodest ad oppugnandum Origenem, quod ex illo referunt Catenæ in Psalmos ad psal. XLVIII, 6, pag. 718, Μηδὲ ἕκαστος τὴν τοῦ Ἀδὰμ παρακοὴν φοβεῖται· ταύτην γὰρ ὑπηνιξάμεθα πτέρναν ἀνομίας εἶναι· οὐδεὶς γὰρ δι' ἄλλου κακίαν καταδικάζεται. Quibus originis peccatum, debitaque ipsi supplicia penitus tolluntur. Sed præter sublestam Catenarum fidem, faciunt pro Origene sanæ ipsius super hoc argumento, et orthodoxæ sententiæ variis sparsæ locis, velut homil. 8 *in Levit.*, num. 3, ubi homines in iniquitatibus concipi, et in peccatis nasci asserit, atque idcirco scriptum esse : « Nemo mundus a sorde, ne si unius diei sit vita ejus [99] » (quanquam homil. 12 *in Levit.*, num. 4, et homil. 14 *in Luc.* sordes illas quas nascentes contrahimus, a peccato distinguit, et conceptionis atque ortus spurcitiem et fœditatem significari putat), alioqui baptismum parvulis in remissionem peccatorum conferri solitum, supervacaneum fore et inutilem. Paria replicat tom. XV *in Matth.*, num. 23, pag. 686, et baptismo decernit abstergi sordes, quas nascentes contrahimus; videlicet peccatum, juxta illud Davidis psalmi L, 7 : « Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum, et in peccatis concepit me mater mea. » Unde solvitur, ut id obiter dicam, impactum Origenistis crimen alterum, censuisse ipsos peccata non tolli per baptismum, sed tegi. Hinc ipse Jansenius Origenem de peccato originis non videri a catholica doctrina dissidere confessus est : hinc ipsum sana docuisse de effectu baptismi, per eum nempe deponi peccati sordes, et omne noxarum genus auferri prædicant

[96] Rom. v, 19. [97] Philipp. II, 8. [98] Matth. XXVIII, 20. [99] Job XIV 4.

Magdeburgenses, cent. III, cap. 10. Si quid in illis tamen *Commentariis in Epistolam ad Romanos* orthodoxæ fidei parum consentaneum occurret, meminerit eruditus lector non tam illorum auctorem existimandum esse Origenem, quam Rufinum; a quo non tam interpretati, quam recusi et interpolati sunt; Rufinum autem tam prave de peccato originis sensisse, ut apud Carthaginense concilium professus sit Cœlestius se ab eo accepisse nefarium illud dogma, traducem peccati non esse, ut refert Augustinus lib. II *De peccat. origin.*, cap. 3.

Notetur interim capitalis Hieronymi adversus Origenem insimulatio, in qua desinit liber ipsius tertius *adversus Pelagianos* : « Quod si injusta, inquit, vobis (Pelagianis) videtur alienorum remissio peccatorum, *quæ fit per baptismum*, qua non indiget qui peccare non potuit : transite ad Amasium vestrum, qui præterita in cœlis et antiqua delicta solvi dicit in baptismo; ut cujus in cæteris auctoritate ducimini, etiam in hac parte errorem sequamini. » Amasium illum, Origenem intelligo, quasi ab *adamando* diceretur Adamantius, sic ab *amando* dictum Amasium. Quem cum peccata in cœlo ab animis admissa credidisse fassi simus, eadem baptismo ablui putasse non negamus : si modo conceditur peccatum quoque propaginis, ab Adamo derivatum, eodem baptismo deleri censuisse etiam ipsum; quod unum in præsentia propugnandum suscepimus.

XXV. Superest jam ut de suis circa prædestinationem placitis Origenes causam dicat. Meminisse ergo oportet toties jam a nobis decantati dogmatis, quo mentes antequam illaberentur corporibus duxisse vitam in cœlo asseveravit, et pro acta ibi vel recte vel male vita, partim angelicum ordinem adeptas, partim in terram fuisse detrusas; nec varia solum corpora, variamque vivendi in terris sortem nactas esse, sed varium etiam gratiæ divinæ modum fuisse promeritas, vasaque fictilia vel aurea, contumeliæ vel honoris fuisse effectas; ita tamen ut eadem arbitrii libertate utentes, nova gratiæ incrementa capessere, et ad superiores iterum revehi gradus, vel ad inferiores relabi possint. Ac totum in hoc argumento libri secundi Περὶ ἀρχῶν nonum caput contrivit. Sed et idem aperte tradit lib. VII *in Epist. ad Rom.*, num. 17, illud Paulinum [1] enarrans : « Annon habet potestatem figulus luti, ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud vero in contumeliam ? »

Quemadmodum autem arbitratus est Adamantius, quæ a nobis gesta sunt olim, antequam corpora subiremus, causam dedisse Deo, cur mentes nostras terrenis hisce molibus implicaret, adeo ut ad hanc in terris agendam vitam Deus nos prædestinaverit, ex prævisis ab omni retro ævo meritis vitæ illius in cœlo traductæ; ita ex prævisis meritis terrestris hujus vitæ quam nunc agimus, prædestinasse

A nos Deum ad nobilia quædam in terris obeunda munia, deinde vero post obitum ad gloriam, existimavit. (44) Id duobus præcipue locis asserit, quorum prior est lib. I *in Epist. ad Rom.*, num. 3, Paulum ibi a ventre matris suæ propterea segregatum fuisse dicit in Evangelium Dei, quia « causas in eo et merita, quibus in hoc segregari debuerit, vidit ille quem non latet mens. Prævidit enim quod abundantius quam cæteri omnes laboraturus esset in Evangelio .... Hæc ergo, et multa alia his similia in eo de ventre matris prævidens Jesus, pro his segregavit eum in Evangelium. » Et mox : « Quos præscivit Deus tales futuros ut Christo se in passionibus conformarent, ipsos etiam conformes ac similes imaginis ejus prædestinavit et gloriæ. Præcedit ergo
B præscientia Dei per quam noscuntur qui in se labores et virtutes habituri sint, et ita prædestinatio sequitur; nec tamen rursus prædestinationis causa putabitur præscientia. Quod enim apud homines uniuscujusque meritum pensatur ex præteritis gestis, hoc apud Deum judicatur ex futuris. » Habetur locus alter lib. VII *Comment. in Epist. ad Rom.*, num. 8, ubi hoc Apostoli [2] explanans : « Quos autem prædestinavit, hos et vocavit : et quos vocavit, hos et justificavit; quos autem justificavit, illos et glorificavit, » primum aliter accipiendum docet illud, « quos præscivit, » superiore commemoratum versiculo, quam vulgo accipi solet : quia si ii tantum prænoscuntur, qui prædestinantur; qui non prædestinantur, utique non prænoscuntur : cognitionem
C ergo illam pro amoris nexu, et affectus vinculo sumendam probat multis Scripturæ testimoniis, puta isto : « Cognovit Dominus eos qui sunt ejus [3], » id est diligit, cum tamen nec eos qui non sunt ejus ignoret : præcognosci ergo eos a Deo vult, « in quibus, sciens quales essent, amorem suum Deus affectumque posuisset. » Quærit postmodum quo sensu interpretandum sit illud Apostoli : « Quos vocavit, hos et justificavit, » cum multi vocati sint, pauci electi. Respondet duplex esse vocationis genus; aliud secundum propositum, non vocantis Dei, sed vocati hominis, quo virtutem amplectitur; quicunque autem vocatione eiusmodi vocati sint, hos et justificatos esse : aliud esse vocationis genus, non
D secundum bonum propositum, quo vocantur etiam reprobi, ne meritis afficiendi pœnis hoc utantur obtentu, idcirco sese fuisse a virtute alienos, quia defuerit sibi vocatio. Si quis autem propositum illud, secundum quod vocari nos a Deo dixit Apostolus, ad Deum referri velit, futurum illud quoque posterius recto humanæ voluntatis proposito, ac religiosa mente, et salutis desiderio. Demum id subnectit : « Hoc ergo pacto neque in præscientia Dei, vel salutis, vel perditionis nostræ causa consistit, neque justificatio ex sola voluntate pendebit, neque glorificari de nostra penitus potestate sublatum

[1] Rom. IX, 21. [2] Rom. VIII, 30. [3] II Tim. II, 19.

(44) *Id duobus præcipue locis asserit*, etc. Vide etiam librum *De oratione* num. 6, pag. 207-209, et homil. 14 *in Num.*, num. 2, pag. 323.

est; » et paulo inferius : « Ut autem scias quia non in præscientia Dei unicuique salutis causa ponitur, sed in proposito et actibus suis, vide Paulum [b] verentem ne forte cum aliis prædicaverit, ipse reprobus efficiatur, macerare corpus suum, et subjicere servituti. »

XXVI. Dolet Iprensi episcopo dixisse Origenem, prædestinationem pendere ex prævisis meritis : vocationem fieri secundum propositum hominis, non Dei : vocationem secundum propositum Dei, ex bonis hominum desideriis aptam esse et connexam : causam eamdem esse salutis et damnationis, nempe religiosæ mentis desideria. Quæ omnia in idem fere recidunt. Offendit quoque ipsum perperam expositus Apostoli locus [c] : « Posuit Deus membra, unumquodque eorum in corpore, sicut voluit, » quasi voluntas illa ad membrum, non ad Deum pertineat. Locus habetur lib. IX *Comment. in Epist. ad Rom.*, num. 3, pag. 648 : « Voluit autem, inquit, Deus secundum rationem vel mensuram fidei quæ est in nobis, vel voluit ad id quod expedit. Nisi forte ita aliquis et hoc velit intelligere : *Deus posuit in corpore unumquodque membrum, prout voluit*, ut *voluit*, ad *membrum* magis referatur, hoc est, *prout voluit*, prout elegit, prout operam dedit, ne videatur de homine arbitrii potestas auferri. »

Prædestinationem prævisis meritis postposuisse Origenem minime mirum est, cum quæstionem illam leviter tantum et perfunctorie delibarin· vetusti Patres Pelagianis temporibus antiquiores, ut disci- mus ex epistolis Prosperi et Hilarii Arelatensis ad Augustinum, præfigi solitis ipsius libris *De prædestinatione sanctorum et dono perseverantiæ*, et ex prioris illius Augustini libri capite 14, et posterioris capite 20. In ea quippe fuisse sententia Irenæum, et Chrysostomum ; sed et post Pelagianam ætatem, Theodoretum, Theophylactum, Œcumenium, aliosque complures tralatitium est. Cum et eamdem hodieque a viris catholicis propugnatam videamus; et hanc, alteramve illi oppositam persequi summorum auctoritate pontificum liceat. Nec adeo tamen sententiæ huic patrocinatus est Adamantius, ut non contrariam etiam aliquando sectari visus sit. Nam lib. VII *in Epist. ad Rom.*, num. 15, hæc scribit : « Sed hæc omnia eo spectant, ut illud probet Apostolus, quod si vel Isaac, vel Jacob pro his meritis electi fuissent a Deo quæ in carne positi acquisierant, et per opera carnis justificari meruissent, posset utique meriti eorum gratia ad posteritatem carnis quoque et sanguinis pertinere. Nunc vero cum electio eorum, non ex operibus facta sit, sed ex proposito Dei, et ex vocantis arbitrio, promissionum gratia non in filiis carnis impletur, sed in filiis Dei : hoc est qui similiter ut ipsi ex proposito Dei eliguntur, et adoptantur in filios. » Verum, ut sæpe dixi, parum huic libro adjungendum est fidei, quem Rufinianis opinationibus aspersum et inquinatum

A scimus. Vocationem quoque illam secundum propositum hominis, quam revera Pelagianis tribuit Augustinus lib. II *Contra duas epist. Pelagianorum*, non ita tuetur Origenes, ut non etiam vocationem secundum propositum Dei hic intelligi posse fateatur; nam proponit utramque et sententiæ suæ accommodat. Quamvis autem unam illam priorem defenderet, astipulatorem haberet Chrysostomum, sic in Rom. XVIII, 28, disserentem : Πρόθεσιν δὲ ἐνταῦθά φησιν, ἵνα μὴ τὸ πᾶν τῇ κλήσει δῷ, ἐπεὶ οὕτως ἔμελλον καὶ Ἕλληνες ἀντιλέγειν, καὶ Ἰουδαῖοι. Εἰ γὰρ ἡ κλῆσις ἤρκει μόνον, τίνος ἕνεκεν οὐ πάντες ἐσώθησαν; Διὰ τοῦτο, φησὶν, οὐχ ἡ κλῆσις μόνον, ἀλλὰ καὶ ἡ πρόθεσις τῶν καλουμένων τὴν σωτηρίαν εἰργάσατο. Οὐ γὰρ ἠναγκασμένη γέγονεν ἡ κλῆσις, οὐδὲ
B βεβιασμένη· πάντες γοῦν ἐκλήθησαν, ἀλλ' οὐ πάντες ὑπήκουσαν. « Propositum autem hic dicit, ne totum vocationi tribuat : sic enim contradicturi erant et Græci et Judæi. Nam si sufficeret sola vocatio, qua de causa non omnes salvi facti sunt? Propterea, inquit, non sola vocatio, sed et propositum eorum qui vocantur, salutem operatum est : nec enim coacta facta est vocatio, neque violenta. Omnes ergo vocati sunt, sed non omnes obedierunt. » Assentientem quoque haberet Theodoretum, et perpetuos Chrysostomi asseclas Theophylactum, et Œcumenium, et alios nonnullos. Vocatio autem secundum propositum Dei, quod propositum ex perspectis animæ piis desideriis pendeat, quatenus cum reliquis
C Adamantii dogmatis cohæret, merito a Jansenio exploditur; nam pia desideria ab hominum sola voluntate derivat; quibus perspectis desideriis proponat Deus ipsos vocare, tumque primum gratiam ad id opportunam largiatur. Hinc affine quiddam carpit in Origene Jansenius tom. I, lib. VIII, cap. 4, quod scilicet dixerit salutaris doctrinæ præcepta Christum hominibus tradidisse, prout affectos eos esse novit, fidemque sibi adhibituros præsensit. Equidem non dubito, uti supra dixi, opinatum fuisse Origenem, ex hac prænotione motum fuisse Christum ad primam illis gratiam impertiendam : propterea que nullam Semipelagiano huic errori defensionem obtendimus. Sin ita sensisset Origenes, doctrina sua illos imbuisse Christum, quos ipsi per
D gratiæ suæ mere gratuitæ auxilium assensuros prænoverat, vel futurum et prævisum consensum occasionem Christo impertiendæ suæ doctrinæ et gratiæ præbuisse, non ut præberetur promeritum fuisse; hoc est gratiam suam et doctrinam non ex futuris eorum meritis, sed hac consensus oblata occasione Christum fuisse largitum, magnis utique patronis sese tueretur; puta Augustino, qui, ut habet Jansenius supra laudato loco, in epistola 49, ad Deogratias, quæst. 2, docet « tunc voluisse hominibus apparere Christum, et apud eos prædicari doctrinam suam, quando sciebat, et ubi sciebat esse qui in eam fuerant credituri; » et aliquanto post:

[b] I Cor. IX, 27. [c] I Cor. XII, 18.

« Quid ergo mirum si tam infidelibus plenum orbem terrarum Christus prioribus sæculis noverat, ut eis apparere, vel prædicari merito nollet, quos nec verbis, nec miraculis suis credituros esse præsciebat? » et Chrysostomo, qui serm. 4 *in Epist. ad Coloss.*, ad vers. 25 sic habet : Ὁ γὰρ Θεὸς οὐκ ἀθρόως πάντα ποιεῖ, ἀλλὰ κέχρηται συγκαταβάσει διὰ τὴν πολλὴν αὐτοῦ φιλανθρωπίαν. Καὶ τοῦτο αἴτιον τοῦ νῦν παραγενέσθαι τὸν Χριστὸν, ἀλλὰ μὴ πάλαι· « Deus enim non repente facit omnia, sed propter summam suam humanitatem sese rebus accommodat. Et hæc causa est, cur nunc advenerit Servator, non olim ; » quod fusius disserit in fine homiliæ ejusdem ; et Sedulio, qui *in Roman.* VIII, 28, propositum illud Dei ibi intelligendum esse dicit, « secundum quod proposuit salvare sola fide, quos præsciebat credituros. » Ferri etiam posset, quod addit Origenes, non ex sola Dei voluntate justificationem nostram pendere, neque salutem de nostra penitus esse potestate sublatam ; nam gratiæ justificationis libere consentit homo, a qua dissentire potest ; et salutem æternam dissentiendo potest amittere, juxta Tridentina placita (45). Verum commodam omnem interpretationem excludunt quæ apponit Origenes, « non in præscientia Dei unicuique salutis causam poni, sed in proposito et actibus suis ; » excludunt et reliqua Adamantii præscripta, unde hæc proficiscuntur. Jure quoque Paulini loci, qui exstat I Cor. XII, 18, proposita ab Origene, non asserta tamen ab eo, neque omnino probata explicatio, utpote absurda et violenta refellitur.

QUÆSTIO VIII.

DE ASTRIS.

Utrum astra animata esse, Deum cognoscere et precari, peccare posse, judicatum iri, ac salutem sperare et posse consequi Origenes affirmaverit. II. *A multis hic arguitur.* III. *Nec defensione tamen caret.* IV. *Viam ipsi ad id credendum straverunt antiqui.* V. *Utrum sideribus futurorum significationem a Deo impressam putaverit.* VI. *An tres priores creationis dies sine sole, luna et stellis non fuisse decreverit.*

I. Quid Origenes de astris senserit exploraturis, animane ea et corpore constare sit arbitratus, an corpora esse inanima, rursum iteranda sunt quæ tam sæpe supra disseruimus : mentes ante corpora conditas opinatum Adamantium, ac pro meritis in varia, variaque corpora detrusas ; quasdam autem ex illis quæ non pessime sese gessissent, animandis solis et lunæ, aliorumque siderum corporibus, mundoque illustrando ac exornando, nobili scilicet muneri fuisse præfectas. Id supra jam delibatum nunc eo etiam amplius probandum est. Sic habetur quidem tomo I Origenis *in Joan.*, num. 17, καὶ γὰρ ἡ ψυχὴ τοῦ ἡλίου ἐν σώματι. Hoc est, « anima solis, » non Eliæ, ut inepte vertit interpres. Libro vero II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 9, num. 7, postquam animas juxta virtutes ac merita diversis sanxit adnecti cor-

A poribus, ex eaque diversitate mundi consonantiam efflorescere, addit quasdam ex his quæ « melioribus meritis sunt, ad exornandum mundi statum compati reliquis, et officium præbere inferioribus, quo per hoc participes exsistant patientiæ Creatoris : secundum quod Apostolus ipse dicit[6] : Vanitati enim creatura subjecta est non volens, sed propter eum qui subjecerit in spem. » Quod de astris sine dubio intelligendum est.

Nec animam duntaxat sideribus additam esse, sed ea etiam ratione pollere, Deum cognoscere, laudare ac precari ratus est. Nam tom. XIII *in Matth.*, num. 20, hæc leguntur : Ἄτοπον γὰρ λέγειν τὸ ἐξ οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς σύστημα, ὥστ' εἰπεῖν ἂν ὅτι ἥλιος, καὶ σελήνη, καὶ ὁ χορὸς τῶν ἀστέ-

B ρων, καὶ οἱ ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ τούτῳ ἄγγελοι οὐκ ἔγνωσαν τὸ ἀληθινὸν φῶς, καὶ ἀγνοοῦντες αὐτὸ ἐτήρησαν τὴν ἐπιτεταγμένην αὐτοῖς ἀπὸ Θεοῦ τάξιν. At libro V *contra Cels.*, num. 10, pag. 585, astra appellat ζῶα λογικὰ καὶ σπουδαῖα, καὶ φωτισθέντα τῷ φωτὶ τῆς γνώσεως ὑπὸ τῆς σοφίας, ἥτις ἐστὶν ἀπαύγασμα φωτὸς ἀϊδίου. Eadem preces offerre Deo per unigenitum ejus Filium, ipsumque laudare probat num. 13, ex Davidis psalm. CXLVIII, 3, 4 : « Laudate eum, omnes stellæ et lumen : laudate eum, cœli cœlorum. » Quo et illud refert ex Epist. ad Rom. VIII, 19-21 : « Exspectatio creaturæ revelationem filiorum Dei exspectat. Vanitati enim creatura subjecta est non volens, sed propter eum qui subjecit eam in spe : quia et ipsa creatura liberabitur a

C servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei ; » et lib. VIII operis ejusdem num. 66 : Εὐφημοῦμεν οὖν ἥλιον, inquit, ὡς καλὸν Θεοῦ δημιούργημα καὶ τοὺς νόμους φυλάσσον Θεοῦ, καὶ ἀκοῦον τοῦ· Αἰνεῖτε τὸν Κύριον, ἥλιος καὶ σελήνη, καὶ ὅση δύναμις, ὑμνεῖτε τὸν Πατέρα, καὶ τὸν δημιουργὸν τοῦ παντός· et paulo post, num. 67 : Ὑμνοῦμέν γε Θεὸν, καὶ τὸν Μονογενῆ αὐτοῦ, ὡς καὶ ἥλιος, καὶ σελήνη, καὶ ἄστρα, καὶ πᾶσα ἡ οὐρανία στρατιά· ὑμνοῦσι γὰρ πάντες οὗτοι, θεῖος ὄντες χορὸς μετὰ τῶν ἐν ἀνθρώποις δικαίων τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν, καὶ τὸν Μονογενῆ αὐτοῦ.

Eadem peccatis esse obnoxia ; nec astra modo, sed elementa etiam, ac proinde judicium Dei olim

D subitura fore, sententia ipsius est, his consignata verbis homil. 4 *in Ezech.*, num. 1 : « Futurum est ut in die judicii non solum homo, sed etiam universa conditio judicetur. *Omnis* quippe *creatura congemiscit et condolet*[7]. Si omnis creatura congemiscit et condolet, est autem creaturarum pars terra et cœlum, et cætera quæque quæ sub cœlo sunt, et quæ super cœlos, et liberabitur omnis creatura a servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei, quis scit et de terra, an secundum naturam suam in aliquo peccato teneatur obnoxia? Si enim animal est, si rationabilis est, si indiget auditione sermonis prophetici dicentis : *Attende cœlum et loquar, et au-*

[6] Rom. VIII, 20. [7] ibid. 22.

(45) Trident. conc., sess. VI, cap. 5, et can. 4.

diat terra verba oris mei [8]; et : *Audi, cœlum, et auribus percipe, terra* [9] ... quare non terræ et aeris judicium sit futurum ? » Id deinde probat variis Scripturæ testimoniis ; tum addit : « Capax est, inquam, (terra) ut animal juxta partium qualitates, et bonorum actuum, et malorum, in quibus aut laudem mereatur aut pœnam. » Super eo præterea quod habetur Matth. xxiv, 35, *Cœlum et terra transibunt.* « Cur cœlum, inquit, prætergreditur, cum terra pertransit, nisi quia transitus sui quædam digna fecerunt ? » Atque hæc commentatur in illud Ezech. xiv, 13 : « Terra non peccaverit mihi, ut prævaricetur prævaricans, extendam manum meam super eam, et conteram virgam panis ejus. » Frustra vero dicta hæc ab Origene per prosopopœiam existimat Sixtus Senensis *Biblioth.* lib. v, adnot. 242, ut ex doctrinæ ipsius connexione manifestum est. Melius Origeni consuluit Genebrardus, respondens fuisse hæc inquirendo et disserendo pronuntiata. Quin et spe futuri astra duci asserit lib. vii *contr. Cels.*, num. 65 ; nam postquam eumdem Pauli locum ex Epistola ad Rom. ad sidera retulit, subjungit μὴ δεῖν τὰ ἐπὶ τῇ δουλείᾳ τῆς φθορᾶς, καὶ ἐπὶ τῇ ματαιότητι ὑποτεταγμένα, καὶ ἐπ' ἐλπίδι κρείττονι ταῦτα πράττοντα, ἐν χώρᾳ τιμᾶν Θεοῦ. Spes autem hæc est libertatis et futuræ sejunctionis a corporibus quibus conjuncta sunt, et salutis.

At omne id argumentum exhausit lib. i Περὶ ἀρχῶν, cap. 7, unde loca aliqua selegit Justinianus, et fidei comparandæ gratia in fine epistolæ suæ quæ est ad Menam, retulit. Primum quidem num. 2 stellas a peccati contage immunes non esse ostendit ex Jobi xxv, 5 : « Stellæ non sunt mundæ in conspectu ejus. » Quod ut melius astruat, eas esse probat animalia ; quod mandata a Deo dicantur accipere ; mandare autem ipsis Deum, ut statis moveantur temporibus ; motus vero illos neque absolvi posse sine anima ; neque sine motu esse posse quæ anima prædita sint : nec anima solum, sed et ratione pollere ; ac proinde incrementa capere sine dubio virtutis, vel decrementa : ad hæc animas antiquiores recentioribus siderum corporibus extrinsecus inseri probat primum ratione hac, quod cum humanæ animæ, quæ dum hominum animæ sunt, inferiores sunt siderum animis, corporibus hominum sint antiquiores, verisimile sit antiquiores esse quoque siderum animas siderum corporibus : probat idipsum deinde supra adducto Pauli loco e Roman. viii, 19-22 ; vanitatem quippe appellari corpus illud æthereum, quod invita subit anima sideris, sperans futurum ut expleto hoc ministerio liberetur « a servitute corruptionis et vanitatis, cum redemptionis gloriæ filiorum Dei tempus advenerit ; » cujus voti adeptionem dum exspectat, gemere, et « utpote affectum habentem erga eos quibus ministrat, condolere : » demum autem servitute liberatum iri, « et cum tradiderit Christus regnum Deo et Patri, tunc etiam ista animantia cum prius regnum Christi fuerint effecta, simul cum omni regno etiam Patri regenda traditum iri ; ut cum Deus erit omnia in omnibus, etiam ista cum sint ex omnibus, sit et in istis Deus sicut in omnibus. »

II. Opportuna fuit illa Origenis adversariis ad ipsum insimulandum occasio. Theophilus Alexandrinus *Pasch. epist.* 1 et 2 inter damnosa ejus effata ponit illud. Ponit et Hieronymus in epist. 59, ad Avitum, cap. 1-3, et in epist. 61, ad Pammach., cap. 5, atque id esse ait dogma gentilium, et ex parte Platonicum. Orosius in *Commonitorio* ad Augustinum opinationem hanc Origenistis quibusdam suæ ætatis ascribit ; eamque valide convellit Augustinus in libello *contra Priscillianistas et Origenistas*, cap. 8-11, duoque dogmatis hujus fundamenta labefactat, perversas nimirum interpolationes Paulinæ hujus sententiæ [10] : « Vanitati enim creatura subjecta est non volens, sed propter eum qui subjecit eam in spe ; » et istius quæ exstat Jobi xv, 15, « Cœli non sunt mundi in conspectu ejus ; » cui adsonat illa cap. xxv, vers. 5, « Stellæ non sunt mundæ in conspectu ejus. » Quanquam sine errore dici posse concedit ne angelos quidem ratione divinæ justitiæ justos esse ; ac proinde si detur sideribus inesse angelos ; perspicuum fore ait cur dixerit Jobus stellas non esse mundas in conspectu Dei. At utrum rationis compotes spiritus his insint lucidis corporibus nescire se fatetur, et caute indagandum monet. Utut est, ex Augustini auctoritate multis opinionem istam Origenis impugnat Remigius Remensis *in Rom.* viii, 20. Consurgit et adversus illam Justinianus in epistola ad Menam, et Basilii auctoritatem adsciscit, qui homil. 3 *in Hexaem.* Origenem carpit, quod aquas quæ supra et infra firmamentum sunt, angelos tropice significare docuerit ; nec idcirco sensu præditum animal firmamentum esse tradit, quod gloriam Dei enarret, alioquin animalia futura rorem, et pruinam, et abyssum, quod iis laudem Dei propheta commendet. Sexto demum ex anathematismis huic Justiniani epistolæ subnexis eadem hæc Origenis sententia de sideribus animatis confoditur. In quo sane miror ecquid de sideribus peccato obnoxiis, de eorum spe et futura salute ne verbum quidem in anathematismis imperator ille fecerit, cum ejus tamen verba ipsa e lib. i Περὶ ἀρχῶν, cap. 7, petita repræsentet, quibus verbis et anima sideribus tribuitur, et sol inducitur dicens præstare dissolvi et esse cum Christo [11], sed necessarium magis esse manere in corpore, propter revelationem filiorum Dei, et eadem acriter reprehendat in epistola ad quintum concilium, quem refert Cedrenus ; unum id culpandum ac damnandum susceperit, quod suis tamen non caret patronis ac defensoribus. Rufinus quoque Palæstinus in libello *De fide*, doctrinam hanc Adamantii gravibus argu-

[8] Deut. xxxii, 1. [9] Isai. i, 2. [10] Rom. viii, 20. [11] Philip. i, 23.

mentis elidit, fundamentumque subruit in hoc Scripturæ loco constitutum, Job xxv, 5 : « Astra autem non sunt munda in conspectu ejus. Neque enim, inquit, ex eo quod non sunt munda in conspectu Dei, ideo dicuntur animalia, alioquin etiam menstrua mulierum ab ipsis animalia nuncupentur; et leprosa domus, quoniam ne ista quidem munda sunt apud Deum, secundum legem Moysi. Multa enim eorum quæ sine anima sunt, ratione quadam sæpe legimus immunda. » Ait etiam Rufinus hæc Scripturæ loca in sententiæ suæ tutelam Origenem convertere : « Sol cognovit occasum suum, » Psal. CIII, 19 ; et illum : « Ego omnibus stellis mandavi, » Isaiæ XLV, 12. Denique Nicephorus lib. XVII, cap. 28, errorem hunc de animatis sideribus in quinta synodo damnatum fuisse narrat.

III. At eum quamvis omni affirmatione asseverasse visus sit Origenes, hoc tamen pronuntiato lectoris animum occupavit in proœmio libri prioris ejusdem *Περὶ ἀρχῶν*, num. 10 : « De sole autem, et luna, et stellis, utrum animantia sint, an exanima, manifeste non traditur ; » quæ verba repetit Pamphilus in *Apologia*. Capite quoque 11 libri sequentis, num. 7, velut incertus et titubans ait : « Cum ergo, verbi gratia, ad cœlestia loca pervenerint sancti, tunc jam rationem astrorum per singula pervidebunt, et sive animantia sunt, sive quidquid illud est, comprehendent. » Et tomo primo *in Joannem*, num. 40, pag. 42, hyperbolice dictum suspicatur a Jobo, astra pura non esse coram Deo Καὶ γὰρ ἄτοπον ὑπὲρ ἀνθρωπίνων μὲν αὐτὸν φάσκειν ἁμαρτημάτων γεγεῦσθαι θανάτου, οὐκ ἔτι δὲ καὶ ὑπὲρ ἄλλου τινὸς παρὰ τῶν ἀνθρώπων ἐν ἁμαρτήμασι γεγενημένου, οἷον ὑπὲρ ἄστρων· οὐδὲ τῶν ἄστρων πάντως καθαρῶν ὄντων ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐν τῷ Ἰὼβ ἀνέγνωμεν. Ἄστρα δὲ οὐ καθαρὰ ἐνώπιον αὐτοῦ· εἰ μὴ ἄρα ὑπερβολικῶς τοῦτο εἴρηται. Homilia demum *in Jeremiam* decima, num. 6, explanans illud Jerem. XII, 4, « Quousque lugebit terra, » terram corpus esse ait anima et sensu carens, sed terræ nomine appellari angelum terræ assistentem, ac itidem aquæ, elementis, et rebus singulis. Quæ inter ecclesiasticos doctores tritissima est opinio, animata esse sidera per formam assistentem et cohærentem, non intromissam et informantem. Atque ex his satis patet Origenis hæsitatio.

Ad hæc Pamphilus in responsione ad octavam criminationem, unicuique Christianorum fas esse dicit astra animata vel non animata censere ; nec cuiquam opinionis alterutrius causa hæreseos inurendam esse notam, « propter hoc quod non ita aperte de his traditum est in apostolica prædicatione. » Quod ipsum præ se tulit Adamantius in proœmio librorum *Περὶ ἀρχῶν*, num. 10, uti supra ostendimus. Penitus vero origenizat Ambrosius, sic disserens in epist. 38, ad Horontianum : « Stellæ nebulis obductæ vanescunt, quæ sustinent ministerii hujus mundani usus, non sponte utique, sed

A in spe ; quia sperant etiam hujus laboris gratiam ab eo qui subjecit eas. Ideoque propter eum sustinent, id est propter ejus voluntatem. Nec mirum si patienter sustinent, cum sciant Dominum suum et Creatorem omnium, sive quæ in cœlo, sive quæ in terra sunt, suscepisse nostri corporis fragilitatem. » Deinde : « Illius ergo imitantes bonitatem cœlestes creaturæ, licet ingemiscant, quod mundi hujus vanitati subjectæ sint, consolantur se tamen quod liberabuntur a servitute corruptionis in libertatem gloriæ. » Augustinus quoque lib. II *De Genes. ad litter.*, et in *Enchirid. ad Laurent.*, cap. 58, de eo, utpote re obscura et incerta, definire se nolle quidquam declarat. Hinc ipse Origenis reprehensor Hieronymus *in Eccles.* I, 6, dubitat annon B sideribus animam Salomon adesse putaverit ; et *in Ephes.* I, 22, ne sidera quidem ipsa munda esse coram Deo, eaque Servatoris adventum formidare scribit. Unde in epistola 61, ad Pammach., cap. 5, de hoc agens dogmate : « Non est, inquit, istius temporis contra dogma gentilium, et ex parte Platonicum scribere, ante annos ferme decem in commentariis Ecclesiastis, et explanatione Epistolæ ad Ephesios arbitror sensum animi mei prudentibus explicatum. » Quæ cum ipsi fuissent a Rufino objecta *Invectiv.* I crimen diluit *Apolog.* lib. I, cap. 4. Quin etiam Pseudo-Clemens in *Recognitionibus*, lib. V, et R. Moses ben Maimon, animas astris affingunt. Denique S. Thomas lib. II *contr. Gent.*, C cap. 70, ad fidei doctrinam pertinere negat, astra animata dicantur, an inanima ; unde æstimare licet quo numero Justiniani anathematismos habuerit, qui affirmantem sententiam confodiunt.

IV. Viam Origeni ad id dogma præmonstravit Plato, qui in *Timæo* cœli animam rationis esse compotem ait, eaque nihil a Deo præstantius fuisse procreatum ; et in *Epinomide* θεῖον prædicat γένος ἄστρων, σώματος μὲν τυχὸν καλλίστου, ψυχῆς δὲ εὐδαιμονεστάτης τε καὶ ἀρίστης. Præmonstravit et Thales, Ionicæ sectæ princeps, qui rebus universis animam tribuebat. Præmonstravit et Pythagoras qui astra deos esse censebat. Præmonstraverunt et stoici, et ipse, si Plutarcho, Alexandro Aphrodisæo, et aliis credimus, Aristoteles. Platonis sen- D tentiam ac ipsa propemodum verba pro more suo retulit Philo ; nam in libro *Περὶ τοῦ θεοπέμπτους εἶναι τοὺς ὀνείρους*, et alibi astra non animalia modo, sed mentes etiam purissimas esse asserit. In libro tamen *De mundi opificio*, et altero *De gigantibus*, ea esse vult δι' ὅλου σπουδαῖα (quam vocem usurpavit Origenes) καὶ παντὸς ἀνεπίδεκτα κακοῦ, καὶ ἀκήρατα, quod Origeni non placuit. Huic quoque ad eam capessendam opinionem præivit Clemens Alexandrinus in *Eclogis ἐκ τῶν προφητικῶν*. Perseveravit autem ad nostram ætatem illud de animatis sideribus placitum, defensoresque habuit viros quantivis pretii Tychonem et Kepplerum.

V. Augustinus lib. V *De civit. Dei*, cap. 1, eorum

confutans dogma qui « sine Dei voluntate decernere opinantur sidera quid agamus, vel quid bonorum habeamus, malorumve patiamur; » hæc subjungit : « Quod si dicuntur stellæ significare potius ista, quam facere, ut quasi locutio quædam sit illa positio prædicens futura, non agens (non enim mediocriter doctorum hominum [Origenem notat] fuit ista sententia), non quidem ita solent loqui mathematici, ut verbi gratia dicant, Mars ita positus homicidam significat; sed homicidam facit. » His, inquam, Origenem designasse creditus est : nam in eo fragmento quod e *Commentariorum* ipsius *in Genesim* tomo III excerptum Eusebius *Præparationis evangelicæ* libro sexto inseruit, astris futurorum inesse significationem affirmat, num. 5, 9 et seq., non etiam causam, quod faciunt Genethliaci ; motum ergo iis a Deo et ordinem inditum, ut inde futurorum cognitionem angeli hauriant; cujus quidem cognitionis adeptionem, cum vires superaret humanas, ab angelis apostatis in homines aliqua ex parte fuisse transmissam; nullam autem libero arbitrio vim vel necessitatem hinc inferri. Præter Augustinum hæc vehementer castigant Rufinus Palæstinus in libello *De fide*, et Procopius Gazæus *in Gen.* I, 14, qui ab Origene, quem in aliis ad verbum fere sequitur, hac in parte discessit.

Sane si futura multa non ab astris prænuntiari duntaxat, sed et effici dixisset Origenes, et siderum viribus corpora hæc terrena variis affici modis, et ad hæc illave commoveri et inclinari, in eadem esset causa ac Apostelesmatici omnes, et hodierni astrologiæ patroni, quorum sententia, integra modo servetur humani libertas arbitrii, hæreseos nota immunis est. At cum significationem solum futurorum, itidem ut Synesius lib. *De insomniis*, non causam astris ascripserit, illæsa arbitrii libertate, eo minus etiam decretis Ecclesiæ adversatur illius opinio ; quam manasse e Platonicorum scholis satis apparet ex Plotini *Enn.* II, lib. I, cap. 1 et 7, et *Enn.* III, lib. I, cap. 6, quem secutus est Macrobius lib. I *in Somn. Scip.*, cap. 1.

Cum in eo autem, quod diximus, fragmento, et alibi quoque, causam futurorum sideribus neutiquam inesse magno conatu Origenes probaverit, miror id ei dogma affictum : ὅτι ποιητικὴ τῶν πραττομένων ἡ ἀστρονομία, « astronomiam eorum quæ fiunt causam esse, » quod inter alia eidem exprobrari solita decimo loco recenset anonymus auctor *Apologiæ pro Origene*, apud Photium cod. CXVII.

VI. Præter superiora, illud quoque reprehendendi causa e lib. IV *Περὶ ἀρχῶν*, num. 16, recitat Justinianus ad calcem epist. ad Menam : Τίς νοῦν ἔχων ὁρίζεται πρώτην, καὶ δευτέραν, καὶ τρίτην ἡμέραν, ἑσπέραν τε καὶ πρωΐαν χωρὶς ἡλίου γεγονέναι, καὶ σελήνης, καὶ ἀστέρων; « Quis mentis compos statuat primum, et secundum, et tertium diem, et vesperam, ac matutinum tempus sine sole fuisse, et luna, et stellis? » Cui et illud potest adjungi, quod lib. VI *contra Celsum* legitur num. 50, 51, falli eos, qui vera dierum sex spatia Moysem in mundi narranda creatione significasse putant : quosque se in suis *ad Genesim Commentariis* refellisse ait. In quo Philonem secutus est, cujus hæc verba sunt lib. I *Allegor.*, Εὔηθες πάνυ τὸ οἴεσθαι ἐξ ἡμέραις, ἢ καθόλου χρόνῳ κόσμον γεγονέναι. Nempe hæc tropice intelligenda explicandaque censebat Origenes, ut alia pleraque, in quibus allegorico sensui nimium tribuens, nativum et litteralem subvertebat. Qui quoniam error suum sibi postulat examen, verbum non addam.

QUÆSTIO IX.

DE RESURRECTIONE MORTUORUM.

I. *Status quæstionis proponitur.* II. *Doctrina Origenis de resurrectione enucleatur.* III. *Utrum resurrectionem absolute sustulerit.* IV. *Hoc crimine purgatur.* V. *Utrum corporis resurrectionem admiserit, carnis inficiatus sit.* VI. *In eo etiam hæsitat, et multorum præterea assensu gaudet.* VII. *Utrum et quomodo corpora in resurrectione mutatum iri existimaverit.* VIII. *Hic quoque Patrum aliquot consensione se tuetur.* IX. *An corpora in resurrectione sphærica futura autumaverit.* X. *Utrum impios affirmaverit neutiquam in vitam redituros.* XI. *Unde suam de resurrectione doctrinam hauserit, aperitur.* XII. *Nonnulla ad ejus excusationem præter superiora colliguntur.* XIII. *Quo sensu dixerit peccatorum causam ad corpus referri.*

I. « Transeamus hinc ad famosissimam de resurrectione carnis et corporis quæstionem. » Licet enim uti verbis Hieronymi epist. 61, ad Pammach., cap. 7, hoc argumentum adversus Origenem persequentis. Cohæret autem illa quoque cum superioribus, nam statu animarum ante hanc vitam exquisito, ipsarum quoque futura post hanc vitam sors exploranda est : nimirum solasne ac solitarias, an conjunctas corporibus quibus convixerunt postremum subituras judicium, iisdemque deinceps adhæsuras autumaverit. Ac magnum profecto haberemus ad quæstionis illius tractationem compendium, si hujus argumenti et tituli libris ab eo conscriptis temporis diuturnitas pepercisset; et quæcunque in iis olim fuerunt reprehensa, veterum monumenta præ se ferrent : de se quippe ipse narrat lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 10, num. 1, publicatis suis *De resurrectione* lucubrationibus, « offensos quosdam in ecclesiastica fide, quasi velut stulte, et penitus insipienter de resurrectione crederet, præcipue hæreticos. » Multum quoque prodessent ad hujus argumenti illustrationem Hammonis Adrianopolitæ libri adversus Origenem super ea quæstione scripti, si vel superessent illi, vel tantumdem certe ex iis depromptum pervenisset ad nos, quantum e Methodii opere ejusdem instituti Epiphanius et Photius excerptum servarunt. Verum vetustate consumptis his commentationibus, hac ope destituti, partim ex Origenis dogmatum ἀλληλουχίᾳ, partim ex aliorum expostulationibus, partim ex ejus scriptis, cujusmodi ad nostram pervenerunt ætatem, quid ipsi visum sit pro viribus æstimemus.

II. Quod si rem primum ex doctrinæ ipsius textura spectare velimus, meminisse oportet accusatum fuisse eum, quod animam solam hominem constituere, post Platonem, dixerit : et quod animas pro peccatis in varia corpora, sic tanquam in vincula conjectas tradiderit, ut supra observavimus. Ferunt præterea persuasum fuisse illi, Adamum propter noxam mortali fuisse corpore indutum, quo prius carebat, cum immortalis a Deo fuisset procreatus; pelliceasque tunicas, quas ei Deus post prævaricationem circumposuisse dicitur, nihil fuisse aliud quam corpora mortalia ; ossa vero et carnes quas ante peccatum habuisse Adamum Scriptura commemorat, carnes esse intelligibiles, et ossa intelligibilia. Cum igitur mortale corpus adventitium quid ac extraneum esse arbitratus sit, sequitur inde necessario, expurgatis peccatis, exsolutisque suppliciis, liberam tandem aliquando animam, corporaliumque compedum pondere exoneratam resurgere. Nam si pœna est gestare corpus, gestare certe corpus desinet anima, cum pœna cessabit. Corpus illud intelligo, quod in sceleris luelam subiit ipsa, grave illud nempe, terrenum et carneum ; non illud autem quicum procreata primum et a Deo formata est. Huic consectarium est, futurum ut anima humanorum illam configurationem membrorum a se abjiciat, utpote quæ carnei corporis propria sit ; meliorem autem et perfectiorem formam suscipiat, ut quæ in melius mutata, et perfectiori statui reddita sit; formarum autem omnium cum perfectissima sit sphærica, futurum quoque ut in globum animæ perfectiores a mortuis suscitatæ rotundentur. Ex ea præterea assertione, quæ animis pro criminum modo corpora plus minusve crassa imponi sciscit, efficitur illud, diversum fore resurgendi modum; splendidiusque ac subtilius inituras corpus animas, quæ in virtutibus sese, dum in terris agunt, diligentius exercent; quæ contra prorumpunt in vitia, densioribus ac rudioribus corporibus adjunctum iri. Nunc utrum doctrinæ suæ ordinem ac consecutionem Origenes tenuerit, ex aliorum criminationibus, ipsiusque scriptis, expendamus.

III. Accusatum eum refert Pamphilus, quod resurrectionem mortuorum absolute sustulerit, atque hanc criminationem septimo loco positam confutat. Epiphanius hær. LXIV, cap. 11, conatum ait eum in *Commentario in psalmum* I, Ἐκ τῶν κατὰ φύσιν ἡμῖν συμβαινόντων ἀνατρέψαι τῆς αὐτῆς ἀναστάσεως ἡμῶν ἐν ἀληθείᾳ ἐλπίδος τὴν ὁμολογίαν. « Ex iis ipsis, quæ naturaliter nobis eveniunt, id assequi ut resurrectionis nostræ cum spe certa conjunctam professionem funditus tolleret. Idem cap. 63 subdole eum ait et vafre resurrectionis nomen admittere, rem ipsam inficiari : quippe corpus neutiquam resurgere, sed solam animam decernat; animam autem non resurgere, quæ non cadit, nec exstinguitur; corpus quoque juxta ipsius sancita non resurgere; nihil igitur resurgere,

A nec ullam proinde mortuorum esse resurrectionem. Itaque Augustinus ad Quodvultdeum hær. XLIII, resurrectionem ab Origenis sectatoribus negatam scribit. Hieronymus in epist. 59, ad Avit., cap. 1, dixisse Origenem tradit « corporales substantias penitus dilapsuras ; aut certe in fine omnium hoc esse futura corpora, quod nunc est æther, et cœlum, et si quod aliud corpus sincerius et purius intelligi potest ; » tum addit : « Quod cum ita sit, quid de resurrectione sentiat perspicuum est. » Deinde verba Origenis in eamdem conspirantia sententiam sequentibus capitibus producit. Similia carpit in Joanne Jerosolymitano, epist. 61, ad Pammach. Quo et illud pertinet quod scripsit lib. XII *in Ezech.* XL : « Non quod juxta sævissi- B mam hæresim corpora abolenda credamus. » Theophilus Alexandrinus *Epist. Pasch.* 2 : « Inter cætera etiam resurrectionem a mortuis, quæ spes salutis nostræ est, ita corrumpit et violat (Origenes) ut audeat dicere corpora nostra rursum corruptioni et morti subjacentia suscitari ; » et postea : « Dicit corpora quæ resurgunt post multa sæcula, in nihilum dissolvenda, nec futura aliquid, nisi cum de cœlorum mansionibus animæ ad inferiora dilapsæ indiguerint nobis, quæ aliæ rursum fiant, prioribus omnino deletis ; » tum infra : « Quod si, ut falso putat Origenes, non solum corruptibile, sed et mortale corpus est suscitandum, ergo unum atque idem corruptio et incorruptio. » Alter ejus locus C adversus hanc hæresim ex quadam epistola ad sanctos qui erant in Sceti, depromitur a Justiniano in epistola ad Menam : necnon et locus ex epistola Cyrilli ad monachos qui erant in Phua, quo significatur anathemati subjectum fuisse Origenem, quod mortuorum resurrectionem negaverit. Huic epistolæ ad Menam geminum subjungitur ex Origene testimonium hoc errore aspersum ; aliud ex lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, quo corpora ab omnibus depositum, et in nihilum redactum iri statuitur, cum Deo omnia subjicientur ; rursumque futura corpora, si rationales a superioribus descendant : aliud ex libro quarto, quo idem significatur. Queritur præterea Justinianus apud quintam synodum, in epistola quam descripsit Cedrenus, affirmare Origenistas, Ὅτι παν- D τελὴς ἐστι τῶν σωμάτων ἀναίρεσις, αὐτοῦ τοῦ Κυρίου πρώτου ἀποτιθεμένου τὸ ἴδιον σῶμα, καὶ τῶν λοιπῶν ἁπάντων, καὶ ὅτι ἀνακομίζονται πάλιν ἅπαντες εἰς τὴν αὐτὴν ἑνάδα, καὶ γίνονται νόες, καθὰ καὶ ἐν τῇ προϋπάρξει ἐτύγχανον. « Corpora penitus interire, ipso Domino primum deponente proprium corpus, et reliquis omnibus ; et omnes rursus ad eamdem unitatem redire, et mentes fieri, cujusmodi antea erant. » Itaque propter sublatam corporum resurrectionem damnatum fuisse a synodo quinta Origenem testatur Photius in libello *De synodis*, et auctor incertus libelli *De synodis*, qui in Justellina *Bibliotheca juris canonici* insertus est, et canon primus synodi quinisextæ, et Cedrenus. Placitum huic idem ascribunt Sophronius in

epistola ad Sergium, et anonymus apud Photium cod. CXVII, et Joannes Damascenus in libro *De hæresibus*, et Constantinus Harmenopolus in libro *De sectis*, et ante eum Glycas *Annalium* part. III, quamvis parte IV corpora quidem resurrectura, sed non eadem censuisse ipsum asseveret. Denique Cyriacus apud Simeonem Metaphrastem dixisse ait Origenistas Novæ Lauræ in Palæstina, « corpora nostra quæ habuerimus ex resurrectione, esse penitus ventura ad interitum, et Christi primi. »

IV. Ab his criminibus purgat Adamantium quod supra demonstravimus, creatum nihil, ex decreto Origenis, corpore carere, unde sequitur vel injuriam huic facere, qui sensisse eum ferunt penitus interitura corpora, et in nihilum dissolvenda, vel ipsum certe, juxta morem Scripturæ, interitum appellasse instaurationem et in melius mutationem: sic enim Methodius hær. LXIV, cap. 32, Ἔθος ταῖς Γραφαῖς λέξομεν τὴν εἰς τὸ κρεῖττον καὶ ἐνδοξότερον ἀποκατάστασιν ταύτην τοῦ κόσμου μεταβολὴν ἀπώλειαν λέγειν, οἷον τοῦ πρόσθεν σχήματος ἀπολλυμένου κατὰ τὴν εἰς τὸ φαιδρότατον ἁπάντων ἐξαλλαγήν. « Morem hunc esse dicemus Scripturæ, ut mundi instaurationem, atque in melius et præstantius mutationem, interitum appellet, utpote intereunte priore forma, dum in pulchriorem formam convertitur. » Purgat eum quoque Hieronymus in epist. ad Pammach., cap. 8, cum ipsum scribit mediam tenuisse viam inter Catholicos veram carnis resurrectionem tuentes, et hæreticos Marcionem, Apellem, Valentinum et Manem, resurrectionem nonnisi in phantasmate futuram arbitrantes. « Sibi autem utramque displicere sententiam (asserit Origenes) fugere se et nostrorum carnes (verba sunt Hieronymi) et hæreticorum phantasmata, quia utraque pars in contrarium nimia sit, aliis id volentibus se esse quod fuerunt, aliis resurrectionem corporum omnino denegantibus. »

V. Ostendit etiam non penitus sublatam ab eo fuisse corporum resurrectionem, quod narrat Pamphilus in *Apologia*, « eum corpus quidem resurgere confiteri, carnem vero negare. » Idem in eo culpat Methodius, in libro *De resurrectione*, quo hoc Origenis dogma convellit, et cujus Epitomen *Panario* suo inseruit Epiphanius hær. LXIV, quamque repræsentavit Photius cod. CCXXXIV, aitque Origenem super responsione Sadducæis a Domino data dixisse futurum ut angelis similes evadamus, ac proinde carne nudemur. Quin etiam Origenistas carpit, velut carnem inter et corpus aliquid interesse suspicantes (46); quasi corpus sit animæ proprium, quod cerni non possit; caro autem sit externum illud, quod oculis usurpatur. Adversus eumdem errorem auctoritate Methodii pugnat Anastasius Sinaita *Contemplat. Anagog.* lib. XI. Nec alio videtur spectare Epiphanii adversus Origenem

(46) *Quin etiam Origenistas carpit, velut carnem inter et corpus aliquid interesse suspicantes*, etc. Certe ubique Origenes per corpus intelligit carnem, sicut per carnem intelligit corpus. Sed quemadmodum aliquid interesse statuit inter corpus et corpus, carnem et carnem, habita varii ejus status ratione; sic aliquid interesse dicit inter carnem et corpus. Per carnem enim nihil aliud intelligit quam crassam illam ac terrenam corporis molem et compagem corruptioni omnibusque infirmitatibus obnoxiam; per corpus vero ipsam eamdemque carnem, sed quæ, qualitatibus, non natura, mutatis, talis in resurrectione evasit, qualem oportet esse eam quæ in æthere eoque superioribus locis versari debet, neque jam corruptioni, nec infirmitati ulli subjacet. Quod manifestum fit tum ex lib. III *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 5: « Denique caro nostra ab imperitis et infidelibus ita post mortem deperire existimatur, » etc., usque ad, « in gloria corporis proficiet spiritalis; » quæ verba non aliter ac nos intellexisse videtur Huetius, quippe quæ catholica reperiat: tum ex ipsis verbis quæ infra refert idem clarissimus præsul e Catena Corderiana *in psalm.* CXVIII, vers. 25, quæque catholica itidem reperire debuisset, utpote præcedentibus in omnibus similia · Νῦν μὲν ἐκολλήθη τῷ ἐδάφει ἡ ψυχή, καὶ γέγονε σάρξ · ubi σάρξ, *caro*, nihil aliud significat quam carnem infirmam et corruptibilem: Ἐν δὲ τῇ ἀναστάσει κολληθήσεται ἡ σάρξ ψυχῇ, καὶ ἔσται ψυχὴ ἥτις κολληθεῖσα τῷ Κυρίῳ ἐν τῇ καθολικῇ ἀναστάσει γίνεται ἓν Πνεῦμα, καὶ γίνεται τὸ σῶμα πνευματικόν, ubi τὸ σῶμα πνευματικόν, « corpus spiritale, » idem sonat ac caro spiritalis, cujus nempe mutatæ sunt qualitates. Nam si caro post resurrectionem adhæret animæ et fit corpus spiritale, ergo resurgit caro et fit caro spiritalis, nihilque aliud interest corpus inter et carnem, quam quod interest carnem inter et carnem, corpus et corpus, habita varii ejus status ratione. His præmissis facile intelligetur quid sibi voluerit Origenes in iis contextibus infra ab Huetio, et supra ab Hieronymo et Methodio allatis. Quod enim ait, « fugere se nostrorum carnes necesse esse ut in resurrectione carne nudemur: nec easdem carnes resurrecturas, » etc., id intelligit de carne corruptibili et infirmitatibus adhuc obnoxia, quam sic acceptam, videlicet in iisdem infirmitatibus, nullaque in melius facta mutatione resurrecturam esse negat: sed hanc ipsam, mutatis qualitatibus, in incorruptione, in virtute et in gloria resurrecturam esse pronuntiat. Hæc est constans Origenis opinio quam apertis verbis exponit lib. III *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 5 et 6, et lib. III *contra Celsum*, num. 42, Εἴπερ δυνατὸν ἀμείβειν ποιότητας τὴν ὑποκειμένην πάσαις ποιότησιν ὕλην · πῶς οὐ δυνατὸν καὶ τὴν σάρκα τοῦ Ἰησοῦ ἀμείψασαν ποιότητας γεγονέναι τοιαύτην, ὁποίαν ἐχρῆν εἶναι τὴν ἐν αἰθέρι καὶ τοῖς ἀνωτάτω αὐτοῦ πολιτευομένην, οὐκέτι ἔχουσαν τὰ τῆς σαρκικῆς ἀσθενείας ἴδια; *Si materiæ qualitatibus omnibus subjectæ mutari possint qualitates, cur fieri non potuit, ut caro Jesu, mutatis qualitatibus, talis evaserit, qualem oportuit esse eam, quæ in æthere, eoque superioribus locis versaretur, nihilque haberet eorum quæ infirmæ carnis propria sunt?* His adde quæ leguntur lib. I *De resurrect.* et *in psalm.* XV. Confer etiam quæ habentur lib. II et IV *De resurrectione*; lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 10; lib. IV *contra Celsum*, num. 15; lib. V, num. 17-23; lib. VI, num. 29, *in psalm.* I, vers. 5, et lib. XXVIII, *in Isaiam prophetam*, et ex singulorum locorum accurata collatione fateberis nihil illis inesse quod catholico de Resurrectione dogmati non possit aptari, si modo quasdam exceperis quæstiunculas quas luxurians Origenis ingenium curiosius persequens, paulo longius prosequitur. Nam aliquando ita carnis vel corporis immutat qualitates, ut et ipsius naturam immutare videatur. De quo infra Huetius.

querela hær. LXIV, cap. 4, Τὴν τῶν νεκρῶν, inquit, ἀνάστασιν ἐλλιπῆ ποιεῖται, πῇ μὲν λόγῳ παριστῶν ταύτην, πῇ δὲ ἐξαρνούμενος τελεώτατα, ἄλλοτε δὲ καὶ μέρος ἐξ αὐτῆς ἀνίστασθαι· « Mortuorum resurrectionem imperfectam esse docet; partim eam verbis asserens, partim funditus tollens; alias vero partem ejus duntaxat resurgere tradens; » et illa Vincentii Bellovacensis *Speculi doctrinal.* lib. XVIII, cap. 43, cum veram ait resurrectionem carnis Origenem negasse. Non satis autem intelligitur quid sibi voluerit Theophanes Cerameus, cum scripsit homil. 22, Ἐκ μέντοι τοῦ εἰπεῖν· *Ἢ τι δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;* ἐπιστομίζεται ἡ παρὰ τοῦ ἐπωνύμου τῆς ὀργῆς Ὠριγένους πεπλασμένη ἀνάστασις. « Cæterum dicendo · *Aut quam dabit homo permutationem pro anima sua* [12]? refellitur conficta resurrectio ab Origene, cui fuit nomen ἀπὸ τῆς ὀργῆς derivatum. »

Non semel id ipsum asseverasse, quod proxime commemorati scriptores objiciunt, fatendum quidem est: puta lib. II, *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 3, num. 2, « Mira ergo ratione, inquit sanctus Apostolus ad generalem primam causam respiciens, materiæ corporalis, cujus materiæ anima usum semper habet in qualibet qualitate positæ, nunc quidem carnali, postmodum vero subtiliori et puriori, quæ spiritalis appellatur, ait, Necesse est corruptibili hoc induere incorruptionem [13], » etc.; et in Catena Corderiana *in psalm.* CXVIII, 25, pag. 799: Νῦν μὲν ἐκολλήθη τῷ ἐδάφει ἡ ψυχή, καὶ γέγονε σάρξ· ἐν δὲ τῇ ἀναστάσει κολληθήσεται ἡ σάρξ τῇ ψυχῇ, καὶ ἔσται ψυχὴ ἥτις κολληθεῖσα τῷ Κυρίῳ ἐν τῇ καθολικῇ ἀναστάσει γίνεται ἓν πνεῦμα, καὶ γίνεται τὸ σῶμα πνευματικόν. Nec aliter intelligimus, quæ consignata sunt lib. V *contra Cels.*, num. 18, Οὔτε μὲν οὖν ἡμεῖς, οὔτε τὰ θεῖα γράμματα αὐταῖς φησι σαρξὶ, μηδεμίαν μεταβολὴν ἀνειληφυίαις τὴν ἐπὶ τὸ βέλτιον, ζήσεσθαι τοὺς πάλαι ἀποθανόντας, ἀπὸ τῆς γῆς ἀναδύντας. Nam quominus recta his sententia accommodari possit, impedimento est hic Apostoli locus [14]: « Hoc autem dico, fratres, quia caro et sanguis regnum Dei hæreditare non possunt: » quo sensilem hanc et aspectabilem quam gerimus carnem regno cœlesti excludendam, et resurrectionis beneficio privandam significari putat. Hinc τὴν κεκηρυγμένην τῆς σαρκὸς ἀνάστασιν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ὑπὸ τῶν συνετωτέρων τρανότερον νοεῖσθαι ibidem scribit; et alibi resurrectionem ἐν τῇ συνηθείᾳ τῶν ἁπλουστέρων ὀνομάζεσθαι ἀνάστασιν σαρκός.

VI. Quantumvis autem perspicua videatur Origenis et constans opinio, repugnat tamen Pamphilus, et ne a carne quidem ipsa resurrectionem abjudicasse eum demonstrat, deprompiis illius verbis e *Commentario in psalmum* XV, quæ sunt hujusmodi: « Offendatur qui vult ex nostro sermone: ego autem cum omni fiducia assevero, quia sicut primogenitus ex mortuis est Christus, ita primus carnem evexit ad cœlum; » et paulo post: « Hæc propter illud quod dictum est: Quoniam *caro mea requiescet in spe* [15]. In qua spe? Non solum quia ex mortuis resurgit; parum enim hoc est: sed in ea spe requiescit, quod assumpta est in cœlum. » Quibus adderem et illud e lib. III *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 5, nisi Rufini interpretis fraudes subvererer. « Denique caro nostra ab imperitis et infidelibus ita post mortem deperire existimatur, ut nihil prorsus reliquum substantiæ suæ habere credatur. Nos vero qui resurrectionem ejus credimus, immutationem ejus tantummodo post mortem factam intelligimus, substantiam vero ejus certum est permanere, et voluntate Creatoris sui, certoque tempore rursus reparari ad vitam, atque iterum permutationem ejus fieri, ut quæ primo fuit caro ex terra terrena, tum deinde dissoluta post mortem, et iterum facta cinis ac terra; *quoniam terra es*, inquit, *et in terram ibis* [16], rursum resuscitetur e terra; et post hoc jam velut meritum inhabitantis animæ poposcerit, in gloria corporis proficiet spiritalis. » Nempe hic quoque, ut in aliis plerisque sibi non constat Origenes, et modo has, modo illas sectatur partes, et ut in rebus adolescente adhuc Christianismo subobscuris, et nondum per Ecclesiam definitis animo indulget, et quidquid sibi pro tempore fit verisimilius, arripit. Unde ne ipse quidem Origenis castigator Methodius sine cespitatione hoc argumentum tractavit, homines fingens post resurrectionem habitaturos in terra jam instaurata, et per serenum temperatissimum ambientem in melius mutata, et in paradisi deliciis beatum ævum acturos; angelis autem cœlestes orbes destinatum esse domicilium. Eusebium quoque Origenis partiarium resurrectionem mortuorum sustulisse narrat Photius in epistola quadam ad Constantinum. In ejusdem erroris suspicionem mutuo sese vocant Hieronymus et Rufinus, quem tamen uterque summa cura diluere conatur. Huic etiam adhæsisse Arnobium verisimile est; ait enim lib. II *Contra gentes*: « Audetis videre nos, quod mortuorum dicamus resurrectionem futuram, quam quidem nos dicere confitemur; sed a vobis aliter quam sentiamus, audiri. » Quod idem est ac illud Origenis carnis resurrectionem esse dicentis ὑπὸ τῶν συνετωτέρων τρανότερον νενοημένην. Denique proditum est ab Epiphanio et Hieronymo hanc ipsam fuisse Marcionis aliorumque hæreticorum de resurrectione falsam sententiam.

VII. Quamvis crassam illam carnis molem et compagem a corporibus resurrecturis secretum iri senserit Origenes: quibus tamen prædita ea fore qualitatibus ratus sit, cum resurgent, quam passa mutationem, qua instructa forma, non satis liquidum est. Nonnunquam enim suscitatum iri eadem, subtiliora licet ac splendidiora, asserit. Velut lib.

[12] Matth. XVI, 26. [13] I Cor. XV, 53. [14] I Cor. XV, 50. [15] Psalm XV, 19. [16] Gen. III, 19.

II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 10, num. 1 : « Si necesse est nos esse in corporibus, sicut certe necesse est, non in aliis quam in nostris corporibus esse debemus; » et ibid. num. 8 : « Videndum quoque est, ne forte etiam illud iste sermo significet, quod sicut sancti corpora sua, in quibus sancte et pure in hujus vitæ habitationibus vixerunt, lucida et gloriosa ex resurrectione suscipient : ita et impii quique qui in hac vita errorum tenebras et noctem ignorantiæ dilexerunt, obscuris et tetris post resurrectionem corporibus induantur; » et lib. III, cap. 6, num. 4 : « Non autem dubitandum est naturam corporis hujus nostri, voluntate Dei qui talem fecit eam, usque ad illam qualitatem subtilissimi, et purissimi ac splendidissimi corporis posse a Creatore perduci, prout rerum status, vocaverit, et meritum rationabilis naturæ poposcerit; » et mox num. 6 : « Ita etiam de natura corporis sentiendum est, quod non aliud corpus est, quo nunc in ignobilitate, et in corruptione et infirmitate utimur; et aliud erit illud quo in incorruptione et in virtute et in gloria utemur : sed hoc idem abjectis infirmitatibus in quibus nunc est, in gloriam transmutabitur spiritale effectum, ut quod fuit indignitatis vas, hoc ipsum expurgatum fiat vas honoris, et beatitudinis habitaculum; » deinde ostendit non nobis ex quinto illo philosophorum corpore fictum iri a Deo corpus, « cum manifeste definiat sanctus Apostolus, quia non nova aliqua corpora resurgentibus a mortuis dentur, sed hæc ipsa quæ viventes habuerant, ex deterioribus in melius transformata recipiant. » Denique libro primo *De resurrectione*, ut est apud Pamphilum in *Apologia*, absurdum et iniquum fore ait, si sua mercede fraudetur corpus, quod cum anima fortiter decertavit; ea autem privatum iri ni resurgat. Hanc corporis reparationem in melius cogitabat, ni fallor, Glycas cum opinatum scribit Origenem τὰ σώματα ἡμῶν μὴ ἀνίστασθαι ταῦτα ἐν τῇ ἀναστάσει· quæ verba repetit Cedrenus de Origenistis loquens in quinto concilio damnatis.

Aliquando vero ne idem quidem corpus in vitam rediturum visus est tradidisse. His videlicet persuasus Apostoli I Cor. XV, 42-44 : « Seminatur in corruptione, surgit in incorruptione; seminatur in ignobilitate, surgit in gloria; seminatur in infirmitate, surgit in virtute; seminatur corpus animale, surgit corpus spiritale, » corpus resurrecturum quidem existimavit, sed immutatum natura, et a priore diversum, ac plane aliud; quemadmodum e grano tritici spica surgit a grano diversa; quod confirmari putat isto e priore ad Corinth. XV, 36-38 : « Insipiens, tu quod seminas non vivificatur, nisi prius moriatur. Et quod seminas, non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum, ut puta, tritici aut alicujus cæterorum. Deus autem dat illi corpus sicut voluit, et unicuique seminum proprium corpus. » Unde lib. V *contra Cels.*, num. 22, mortuo corpori velut semen futuri corporis inesse dicit, hominique e mortuis resurgenti corpus pro divino

A arbitrio impositum iri; tum concludit num. 23 : Ἡμεῖς μὲν οὖν οὔ φαμεν τὸ διαφθαρὲν σῶμα ἐπανέρχεσθαι εἰς τὴν ἐξ ἀρχῆς φύσιν, ὡς οὐδὲ τὸν διαφθαρέντα κόκκον τοῦ σίτου ἐπανέρχεσθαι εἰς τὸν κόκκον τοῦ σίτου· λέγομεν γάρ· ὥσπερ ἐπὶ τοῦ κόκκου τοῦ σίτου ἐγείρεται στάχυς, οὕτω λόγος τις ἔγκειται τῷ σώματι, ἀφ' οὗ μὴ φθειρομένου ἐγείρεται τὸ σῶμα ἐν ἀφθαρσίᾳ· et paulo superius, num. 22 : Ἡμεῖς δὲ πειθόμενοι ὅτι τὸ σπειρόμενον οὐ ζωοποιεῖται, ἐὰν μὴ ἀποθάνῃ· καὶ ὅτι οὐ τὸ γενησόμενον σῶμα σπείρεται· ὁ γὰρ Θεὸς αὐτῷ δίδωσι σῶμα, καθὼς ἠθέλησε, etc. Similia leguntur libro II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 10, num. 3. Quo loco atque item lib. II *De resurrectione*, « substantiæ rationem » appellat resurrectionis germen, quo corpora reparanda censebat, B quam a scholasticis « substantiam radicalem » dici recte adnotavit Genebrardus; licet alio penitus ac diverso modo effectio ejus ac virtus ab iisdem intelligatur. Itaque Gennadius lib. *De dogmatibus*, cap. 6, sic disputat : « Et non secundum Origenem immutatio corporum erit, id est aliud novum corpus pro carne; sed eadem caro corruptibilis quæ cadit, tam justorum quam injustorum, incorruptibilis resurget. »

Quamvis autem aliud proditurum corpus, et a priore diversum finxerit sibi Adamantius, iisdem tamen notis, eadem forma insigne futurum affirmat in *Commentario ad psalm.* I, pag. 534, 535, quem commentarium in epitomen a Methodio contractum repræsentat Epiphanius hæres. LXIV, cap. 12 et seq. C Is ergo cap. 14 scribit corpora quæ per alimentorum susceptionem vitam tolerant, nunquam eadem remanere, sed per ciborum esum et excretionem fluvii instar, perpetuo fluere et mutari : eadem tamen manere corpora hæc, non ratione duntaxat animæ, quæ eadem semper est; sed propter earumdem etiam formarum, quæ corporum singulorum notæ quædam propriæ sunt ac characteres, perseverantiam, unde lentigines, cicatrices, nævi ad mortem usque corporibus adhærent; in resurrectione igitur animæ circumponi formam illam, qua Petrus verbi gratia constituitur, diversa licet materia sit, ac diversum corpus; animas quippe variis pro locorum varietate uti corporibus; et quemadmodum aliud necesse foret subire corpus, D si in aquis victuri essemus, ita nobis vitam acturis in cœlo, spiritalia necessario corpora esse asciscenda; sed mutato licet corpore, eamdem tamen neutiquam extinctum iri speciem ac formam, quemadmodum Jesus, Moses ac Elias in transformatione sese eadem agnoscendos specie præbuerunt. Explanat idipsum subinde Methodius cap. 38, ac eam quoque Origenis dissertationem in *Apologiam* suam Pamphilus infersit. Eustathius Antiochenus in libro *De Engastrimytho* narrat Origenem male de resurrectione sententiam abunde a Methodio fuisse confutatum, ab eoque aperte demonstratum ansam inde hæreticis præbitam, cur specie solum, non corpore ipso homines olim fore suscitandos opinarentur. Notabilis vero est Nicetæ Acominati accusa-

tio lib. IV *Thes. orthod. fid.*, hæres. XXXI, qua Origenis sententiam his exponit verbis, juxta Petri Morelli interpretationem: « Corpus hoc quo involvimur, resurrectionis illius die non resurget, sed humana tantum forma, qua Paulus forte vel Petrus dignoscitur; atque adeo extrinseca illa figura resurget, quæ sub forma quoque comprehenditur. Porro subjectum ipsum, sive corpus, haudquaquam idem manebit: *Seminatur* enim *corpus animale*, inquit Apostolus [17], *corpus spirituale resurgit*. Quapropter necesse est, ut resurrectionem in sola forma futuram speremus; in subjecto vero non item. » Addit deinde Nicetas sententiam suam de resurrectione a Platonicis Origenem accepisse; tradere autem illos duplex idoli genus animæ unicuique adhærere; aliud ab æterno ei adnexum, splendidum et lucens; alterum crassius, ipsique ex astrorum dispositione circumpositum; huic deteriora animæ munia, illi præstantiora deberi: separari illud nonnunquam ab anima corpore exsoluta, et ad pristinam sedem revolare: hoc ab illa solvi neutiquam posse, sed in Orcum, vel inter sidera post mortem abire. Quibus ita expositis hæc demum subjungit: « Itaque Origenes, ut mea quidem fert sententia, cum animam idolo hujusmodi vestiisset, quod proprias actiones, sibique involutas circumferret, fore subjecit, ut una cum hoc illa resurgeret, futuroque judicio subjiceretur, qua in re gentes prorsus imitatur; mortalis autem tactuique exposita caro deflueret atque evanesceret. »

Ulterius etiam abit nonnunquam Origenes, ac ne formam quidem ipsam et figuram corporibus suscitandis inhæsuram pronuntiat; et quemadmodum e grano tritici spica surgit grano absimilis, nec ex hoc transit in illam quidquam aliud, præter rationem seminis, seu σπινθηρισμὸν, ita corpori mortuo inesse semen, quod germinabit novissima personante tuba, et aliud de se corpus dabit. Fuse hæc edisserit Hieronymus in epistola adversus Joannem Jerosolymitanum, et Origenem sic inducit disputantem, cap. 8: « Cum autem judicii dies advenerit, et in voce archangeli, et in novissima tuba [18] tremuerit terra, movebuntur statim semina, et in puncto horæ mortuos germinabunt: non tamen easdem carnes, nec in iis formis restituent, quæ fuerunt. » Capite deinde sequenti, ita loquentem fingit Adamantium, ossium, sanguinis ac membrorum singulorum repudiata resurrectione: « Nunc oculis videmus, auribus audimus, manibus agimus, pedibus ambulamus; in illo autem corpore spirituali toti videbimus, toti audiemus, toti operabimur, toti ambulabimus, et *transfigurabit Dominus corpus humilitatis nostræ conforme corpori claritatis suæ gloriæ* [19]. Quando dixit, transfigurabit, id est μετασχηματίσει, membrorum quibus nunc utimur, diversitas denegatur. Aliud nobis spiritale et æthereum promittitur, quod nec tactui subjacet, nec oculis cernitur, nec pondere prægravatur, et pro locorum, in quibus futurum est, varietate mutabitur. » Tum sibi Christi resurrectionem opponit, et suscitatum ejus corpus, stans, ambulans, latere, manibus, carnibus, ossibus instructum: sed alia virtute pollere corpus respondet, quod de viri semine concretum non est, ac nostra corpora; et tale idcirco apparuisse Christi corpus, « ut dubitantibus apostolis fidem faceret resurrectionis; » aereum tamen et spiritoale fuisse, ut quod clausis ostiis ingressum sit, et in fractione panis ex oculis evanuerit. Quam responsionem, ac reliquam item Origenis disputationem valide in sequentibus Hieronymus oppugnat. Ac idem, cum sibi fuisset propositum, accurate quoque dissolvit Augustinus epist. 49, ad Deogratias.

Erroris certe illius notas reperire licet in *Commentario* Origenis *ad psalm.* I, pag. 535, 536, quem in epitomen contraxit Methodius. Ibi quippe locum Ezech. cap. XXXVII, quo futuræ resurrectionis mysterium planissime aperitur, in alium sensum detorquet; nam aridis illis ossibus, acerbam Judæorum captivitatem notari putat, quæ corpora succo exhausta macie deformaverat; resurrectione autem, libertatem Judæorum, quæ in pristinum eos statum, et integrum ac vividum corporis habitum erat restitutura. Alio itidem deflectit illud Matth. VIII, 12, « Ibi erit fletus et stridor dentium, » aliaque ejusmodi, quibus corpora resurrectura esse conficitur; nec ibi futuros dentes respondet, ubi nullus dentium usus futurus est; et corpoream illam speciem mutatum iri; nec primam materiam, quam eamdem esse sæpe dicit ac corpus, ullo modo resurrecturam; ad idque grani et spicæ exemplum, quo usus est Apostolus, accommodat. Tomo quoque XVII *in Matth.*, num. 30 et 33, de quæstione a Sadducæis Sospitatori proposita agens genitalibus caritura decrevit corpora in cœlo, quod ibi genitalium usus abolendus sit. Sed et ex fine libri II *De princip.* affert hunc locum Hieronymus epist. 59, ad Avit., cap. 2: « Cumque in tantum profecerimus, ut nequaquam carnes et corpora, forsitan ne animæ quidem fuerimus, sed mens et sensus ad perfectum veniens, nulloque perturbationum nubilo caligans, intuebitur rationabiles intelligibilesque substantias facie ad faciem. » Quæ sic depravavit suo more Rufinus: « Et ita crescens per singula rationabilis natura, non sicut in carne vel corpore, et anima in hac vita crescebat, sed mente ac sensu aucta ad perfectam scientiam, mens jam perfecta perducitur, nequaquam jam ultra istis carnalibus sensibus impedita, sed intellectualibus incrementis aucta, semper ad purum, et, ut ita dixerim, facie ad faciem rerum causas inspiciens. » Denique libro V *contra Cels.*, num. 19, propter migrationes e loco in locum corporibus nos opus habere docet; id autem certam non requirere partium posituram,

[17] I Cor. XV, 44. [18] I Thess. IV, 15. [19] Philip. III, 21.

sed quodvis admittere corpus, corpus modo sit.

VIII. Inclinasse eodem quo Origenes videtur Hieronymus lib. III *in Epist. ad Ephes.*, cap. 5, vers. 28, « Foveamus igitur, inquit, et viri uxores, et animæ nostra corpora, ut et uxores in viros, et corpora redigantur in animas, et nequaquam sit sexuum ulla diversitas. Sed quomodo apud angelos non est vir et mulier, ita et nos qui similes angelis futuri sumus, jam nunc incipiamus esse, quod nobis in cœlestibus repromissum est. » Acriter ea explodit Rufinus, utpote ex quibus interitus corporum, et sexuum abolitio consequatur; demum sic ait : « Quanto rectius faceres, si nos, quos culpas, imitareris in talibus, et hæc soli Deo, ut se veritas habet, nosse permitteres; et te potius ignorare fatereris, quam ea scriberes, quæ paulo post tu ipse damnares. » Sed purgat se Hieronymus lib. I *Apolog. adv. Rufin.*, cap. 6, talia sese ex Origenis persona, non quasi rem a se assertam, sed quasi sibi objiciendam protulisse respondens. Eam et valide in Origenista quodam sese confutasse narrat epist. 27, ad Eustoch., cap. 11, et alibi quoque pro falsa a se haberi testatur. Sexuum discretionem tunc iri abolitum non pauci e Patribus antiquis affirmarunt. Theodoretus : Ταύτης γὰρ τῆς διαιρέσεως ἐνδεὴς τῶν ὑπὸ τῷ θανάτῳ τελούντων ἡ φύσις· « Hac enim discretione indiget eorum natura, qui sub mortis imperio degunt; » deinde : Τοῖς δέ γε ἀθανάτοις γεγενημένοις τὸ θῆλυ γένος παντάπασι περιττόν. « His enim qui immortales evaserunt omnino C supervacuus est sexus muliebris. » Consulantur præterea Athanasius serm. 3 *contra Arianos*, Basilius *in psalm.* CXIV, Hilarius can. 23 *in Matth.*, eadem illorum esse propemodum ac Origenis causa super hac quæstione de beatorum corporum sexu reperietur.

IX. Si animam in resurrectione aliud recepturam A corpus, et aliter formatum ratus est Adamantius, quam quod in mortali gestaverat vita; ecquamnam corpori huic figuram potius ascripserit quam globosam, utpote rerum cœlestium propriam, et formarum omnium perfectissimam, ac animis expurgatis et in perfectiorem reparatis statum maxime congruam? Sane Origenistas monachos, qui Palæstinæ asceteria Justini et Justiniani temporibus infestabant, dixisse refert Cyriacus apud Simeonem Metaphrastem (47), « Quod æthereа et sphærica excitantur nostra corpora in resurrectione : sic Domini quoque corpus fuisse excitatum, et nos futuros ei pares in resurrectione. » Quapropter Justinianus in epist. ad Menam probris Origenem incessit, quod corpora hominum orbiculata suscitatum B iri affirmaverit. Hinc ita conceptus est quintus ex anathematismis eidem epistolæ subjectis : Εἴ τις λέγει ἢ ἔχει ἐν τῇ ἀναστάσει σφαιροειδῆ τὰ τῶν ἀνθρώπων ἐγείρεσθαι σώματα, καὶ οὐχ ὁμολογεῖ ὀρθίους ἡμᾶς ἐγείρεσθαι, ἀνάθεμα ἔστω. « Si quis dicit aut sentit globosa hominum suscitari corpora, nec confitetur nos rectos suscitari, anathema esto. » Damnat id ipsum in Origene et fuse confutat Antipater Bostrensis episcopus in *Dissertatione adversus Origenem*, inserta Joannis Damasceni *Eclogis* titulo, *Περὶ ἀμοιβῆς τῶν εὖ κατ' ἀρετὴν βιωσάντων*, quas calamo exaratas habent Claromontani Patres Societatis Jesu. Damnat et Nicephorus lib. XVII, cap. 27. Huc spectat illud Hieronymi epist. 61, ad Pammach., cap. 10 : « Sic et Dominus noster in monte transfiguratus est in gloria, non ut manus ac pedes, cæteraque membra perderet, et subito in rotunditate vel solis, vel sphæræ volveretur, sed eadem membra solis fulgore rutilantia apostolorum oculos perstringerent. »

(48) Quod si ita sensisse constaret Origenem, a Platone illuc impulsum fuisse dicerem, qui finem

(47) Metaphrast. in *Vita Cyriaci.*

(48) *Quod si ita sensisse constaret Origenem*, etc. Certe corpora cœlestium globosa esse aperte docet Origenes lib. *De oratione*, num. 31, p. 268 : Ἐσχηματίσθαι γὰρ τῶν ἐπουρανίων τὰ σώματα, ὡς καὶ γόνατα σωματικὰ ἔχειν αὐτὰ, ὑπολαμβάνειν οὐ πάνυ τι χρή· σφαιροειδῶν παρὰ τοῖς ἀκριβῶς περὶ τούτων διειληφόσιν ἀποδεδειγμένων αὐτῶν τῶν σωμάτων. Ὁ δὲ μὴ βουλόμενος τοῦτο παραδέξασθαι, καὶ τὰς χρείας ἑκάστου τῶν μελῶν, ἵνα μὴ μάτην ᾖ τι δεδημιουργημένον αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἐὰν μὴ ἀναιδεύηται πρὸς τὸν λόγον, παραδέξεται, ἑκατέρωθεν πταίων· εἴτε φήσει μέλη σώματος μάτην καὶ μὴ ἐπὶ τῷ ἰδίῳ ἔργῳ γεγονέναι, αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, εἴτε ἐρεῖ τὰ ἔγκατα, καὶ τὸ ἀπευθυμμένον ἔντερον τὰς ἰδίας χρείας ἐπιτελεῖν, καὶ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Σφόδρα δὲ μωρῶς ἀναστραφήσεται, ἐὰν τρόπον ἀνδριάντων τις νομίζῃ τὴν μὲν ἐπιφάνειαν μόνην εἶναι ἀνθρωποειδῆ, οὐκέτι δὲ καὶ τὰ ἐν βάθει. « Neque enim ullo modo putandum est ita conformata esse cœlestium corpora, ut genua etiam corporea habeant, cum rotunda esse eorum corpora demonstratum sit ab iis qui accurate ista tractarunt. Id qui admittere nolit, is nisi rationi impudenter resistat, etiam singulorum usum membrorum, ne quid in his a summo artifice Deo frustra factum sit, admittere cogetur; utrinque offendens, sive dicat partes corporis frustra, nec ad proprium singularum opus eis a Deo datas esse; sive dicat viscera et rectum intestinum proprios usus in cœlestibus obtinere corporibus. Stultissime autem aget qui putabit ea statuarum more humanam speciem in sola superficie, non etiam in penitioribus habere. » Porro cum sex- D centis in locis dicat Origenes similes nos post resurrectionem angelis evasuros, ac præsertim tom. XVII *in Matth.*, num. 30, pag. 813, 814, ubi ait : Ἐγὼ δ' οἶμαι διὰ τούτων δηλοῦσθαι ὅτι οὐ μόνον κατὰ τὸ μὴ γαμεῖν, καὶ τὸ μὴ γαμεῖσθαι, ὡς οἱ ἐν τῷ οὐρανῷ ἄγγελοι γίνονται οἱ καταξιούμενοι τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως· ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ μετασχηματιζόμενα αὐτῶν τὰ σώματα τῆς ταπεινώσεως γίνεσθαι τοιαῦτα, ὁποῖά ἐστι τὰ τῶν ἀγγέλων σώματα, αἰθέρια, καὶ αὐγοειδὲς φῶς. « Ego vero inde manifestum fieri opinor, non ex eo solummodo quod neque matrimonium contrahant, neque elocentur qui resurrectione a mortuis digni habentur, angelis cœli similes evadere; sed ex eo etiam quod transfigurata humilia eorum corpora, talia evadant, qualia sunt corpora angelorum, ætheria scilicet, et splendidæ luci consimilia; » sequitur corpora hominum post resurrectionem sphærica fore sensisse.

ponebat ἐξομοίωσιν τῷ Θεῷ, Deum autem corpore licet carentem, forma globosa præditum fingebat, quemadmodum et Xenophanes, ut est apud Ciceronem IV *Academ.*, et Laertium *in Platone*, et *Xenophane* : ac proinde animis finem suum adeptis sphæricam formam tribuere cogebatur. Sed Hieronymus epist. 59, ad Avit., cap. 3, verba Origenis recitat e libro III *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 1, quibus homines ait corpora idcirco depositurοs, ut Deo similes sint, juxta illud Servatoris [10] : « Ut quomodo ego et tu unum sumus, sic et isti in nobis unum sint. » Demum sic ait : « E duobus alterum suscipere cogimur, ut aut desperemus similitudinem Dei, si eadem semper sumus corpora habituri; aut si beatitudo nobis ejusdem cum Deo vitæ promittitur, eadem qua vivit Deus nobis conditione vivendum est. » Tum Hieronymus : « Ex quibus omnibus approbatur, quid de resurrectione sentiat. » Deum plane incorporeum, ut est, ita esse putabat Origenes, ac ideo omni figura carere : qui ergo globosa corpora habituras animas reri potuit, quas similes futuras putabat Deo, quem corpore ac figura carere arbitrabatur? Itaque lib. II *De princip.*, cap. 10, num. 2, quosdam impugnans hæreticos, qui resurrectionem funditus tollebant, « Requiremus, inquit, ab eis, si possunt nobis spiritalis corporis habitum demonstrare atque describere, quod utique nullo modo facere poterunt. » Vides inconstantiam hominis, animis suscitatis corpora detrahentis nonnunquam, nonnunquam affingentis, nec pro certo habentis ecquamnam illa figuram habitura sint.

X. Scribit Origenes tom. XVII *in Matth.*, num. 33, neminem a mortuis iri suscitatum, qui in hac vita non decertaverit. Verba hæc sunt : Εἰ οὖν ἐν τῇ μακαριότητι οἱ γέρως ἀξιούμενοι διὰ τὸν ἐνεστηκότα αἰῶνα ἐν ᾧ καλῶς ἐβίωσαν, ἐν ἐκείνῃ ἔσονται τῇ ζωῇ, καὶ οὐδεὶς τῶν μὴ ἀγωνισαμένων ἐνταῦθα καταξιοῦται τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, δηλονότι ὧν ἐνταῦθα διὰ γένεσιν χρεία ἦν, ταῦτα οὐκ ἔσται ἐκεῖ. Quod si quis colliget inde, resurrectione privandos impios Origenem existimasse, abunde is sese a Pamphilo confutatum intelligat, vel ab ipso potius Origene in eo loco, quem e libro ipsius XXVIII *in Isaiam* profert *Apologiæ* auctor, quo justos et impios a mortuis suscitandos declarat; duplicem autem futuram resurrectionem, primam alteram justorum, alteram secundam impiorum, juxta illud Joannis Apocal. XX, 5 : « Beatus et sanctus qui habet partem in resurrectione prima : in his secunda mors non habet potestatem; » non ita ut illa tempore prior sit ista, sed modo et ratione. Ex hoc enim Joannis commate dividendæ resurrectionis occasionem arripuisse eos verisimile est, de quibus Gennadius lib. *De dogmat.*, cap. 6 : « Erit resurrectio mortuorum omnium hominum, sed una et in simul et semel : non prima justorum, et secunda peccatorum, ut fabula est somniatorum, sed una omnium. » Hanc autem fore resurgendi rationem definit Origenes : unumquemque prout sese in vita gesserit, crassius subtiliusve a Deo corpus accepturum. « Sane, » inquit lib. II *De resurrect.*, pag. 34, « qualis fuerit uniuscujusque præparatio in hac vita, talis erit et resurrectio ejus. Qui beatius hic vixerit, corpus ejus in resurrectione diviniore splendore fulgebit, et apta et mansio beatorum tribuetur locorum. Huic vero qui in malitia consumpserit tempus sibi vitæ præsentis indultum, tale dabitur corpus quod sufficere et perdurare possit in pœnis, » etc. Iterantur eadem lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 3, et cap. 10, num. 2, 3, et lib. III, cap. 6, num. 4, ubi ad cætera illud adjicit, postquam adeo res redierint, ut omnia unum sint, sicut Pater et Filius unum sunt, tum desituram illam corporum diversitatem. Cum ergo resurrectione privatum iri impios dixit Origenes, resurrectionem illam intellige quæ damnationi opponitur. Ita Lactantius lib. VII *Divin. institut.*, cap. 21 : « Tunc quorum fuerit probata justitia, ii præmium immortalitatis accipient : quorum autem peccata et scelera detecta fuerint, non resurgent; sed cum impiis in easdem tenebras recondentur, ad certa supplicia destinati. » Duplici quippe modo accipi potest resurrectio, vel pro reditu ad vitam, et nova corporis ac animæ conjunctione; vel pro vitæ æternæ acquisitione : priore modo omnes homines ex æquo resurgent, posteriore justi duntaxat. Expositionem hanc confirmat alter Origenis locus e tom. XIII *in Matth.* XVIII, num. 21 : Οἱ γὰρ ὄντες ἐν τῷ σκήνει ἅγιοι στενάζουσι βαρούμενοι ἀπὸ τοῦ τῆς ταπεινώσεως σώματος, καὶ πάντα πράττουσιν ἵνα ἄξιοι γένωνται εὑρεθῆναι ἐν τῷ τῆς ἀναστάσεως μυστηρίῳ· ὅτε μετασχηματίσει ὁ Θεὸς οὐ πάντων τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως, ἀλλὰ τῶν Χριστῷ γνησίως μαθητευομένων, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ. In resurrectionis mysterio inveniri nos dicit, quando corpus nostrum mortale glorioso Christi corpori simile Deus efficiet ; quod beneficium non ad omnes homines, sed ad sanctos tantummodo pertinebit. Confirmat et alter ille e *Comment. in psalm.* I, p. 532, recitatus ab Epiphanio hær. LXIV, cap. 10 et 12, quo simpliciores quosdam, fretos illo Davidico : « Ideo non resurgent impii in judicio [11], » resurrectione aut judicio dignandos a Deo malos negare ait, non satis aperte indicantes quid resurrectionem aut judicium esse arbitrentur.

XI. Cæterum ut alias fere semper, ita in his quoque de resurrectione quæstionibus Platone magistro usus est Adamantius. Futurum quippe aiebant Platonici, ut animæ olim

incipiant in corpora velle reverti,
(VIRGIL. *Æneid.* VI, vers. 751.)

[10] Joan. XVII, 21. [11] Psal. I, 5.

easque in corpora a prioribus diversa fore revocandas. A Tertullianus libro *De resurrect. carnis*, cap. 1 : « Platonici immortalem animam e contrario reclamant : imo adhuc proxime etiam in corpora remeabilem affirmant, etsi non in eadem. » Legendus Plato lib. x *De republ.*, ubi ex Heri Pamphylii persona, animæ statum post mortem, pœnas, μετεμψύχωσιν, et immortalitatem describit. Sed multo magis in *Phædone*, quo materiam illam exhaurit. Legendus quoque Augustinus lib. xxii *De civit. Dei*, cap. 26 et 27.

XII. Sed ne solitum Origeni nostro desit officium, si quæ in ejus patrocinium præter superiora colligi possunt, paucis comprehendamus. Sua primum illi in hujus argumenti tractatione favet inconstantia, quæ cum ex superioribus satis manifesta est, tum B ex eo etiam quod de fine rerum disputans, et utrum in corpore, an extra corpus suprema beatitate fruituri simus inquirens, triplicem opinionem unicuique pro libitu persequendam proponit lib. ii Περὶ ἀρχῶν, cap. 3, num. 7, quem locum repetit Hieronymus epist. 59, ad Avit., cap. 2. Caput quoque sextum libri primi *De princip.* eamdem Origenis fluctuationem testatur; nam postquam duplicem de statu beatorum sententiam exposuit, quarum prior interituram corporum naturam definit, et a qua sese alienum profitetur, alia naturam corpoream in modum ætheris expurgatum iri tradit, tandem sic concludit num. 4 : « Certius tamen qualiter se habitura sit res, scit solus Deus, et si C qui ejus per Christum, et Spiritum sanctum amici sunt. » Pari prope modo consimilis argumenti disputationem claudit lib. ii Περὶ ἀρχῶν, cap. 2. Prodest quoque ad excusandum eum Rufini responsio lib. *De adult. libror. Origen.* pertendentis errores istos circa resurrectionis materiam scriptis ipsius ab hæreticis fuisse aspersos. Verba ejus sunt : « Vel iterum de resurrectione carnis, qui tam evidenter pronuntiavit naturam carnis in cœlum ascendisse cum Verbo Dei, atque inibi cœlestibus apparuisse Virtutibus, novum et admirandum ei sui visum præbentem, possibile erat ut hanc iterum non esse salvandam diceret ? » At inde tamen præcipuum sibi arcessit Origenes præsidium, quo sua ætate nondum quæstiones illæ fuerant ab Ecclesia D dijudicatæ; quo factum est, ut dum eum a veritatis norma deflexum revocare satagit Methodius, a vero ipse decrraverit, et alii quoque non sine offensione in hac quæstione versati sint, ut ostendimus supra; et Hieronymus velut titubans materiam hanc tractaverit epist. 61, ad Pammach., cap. 13; ait quippe : « Ergo, inquies, et nos post resurrectionem comesuri sumus ? Nescio, non enim scriptum est; et tamen si quæratur, non puto comesuros. » Quæ causa est, cur suam de resurrectione declaraturus sententiam Origenes, retinendam veterum opinionem pronuntiaverit, quia nimirum quantumvis absona ejus dogmata suos tamen aucto res et patronos habuere.

XIII. Ex supra dictis subvertitur Methodii ratiocinatio, qua hoc Origenis pronuntiatum confutare aggressus est, peccatorum omnium causam ad corpus referri. Ait quippe Methodius contraria sibi loqui Origenem; cum enim animam citra corpus peccasse, et propter peccatum scorteis tunicis vestitam fuisse, tunicasque illas corpora ipsa esse concesserit; nunc sibi ipsum repugnare, cum corpus causæ esse dicit cur anima peccet. Origenianæ doctrinæ connexionem non vidit Methodius. Diximus enim supra corporeas animas vel incorporeas appellasse Adamantium, crassiorum vel tenuiorum corporum ratione, cum revera corporeas esse, et Deum unum incorporalem censuerit. Idem animas pro peccatorum gravitate graviora subire corpora asseruit. His neutiquam repugnat illud, animas a corporibus suis trahi in vitia, et cum nunquam corpore carituræ sint, futuros semper beatitudinis et damnationis circuitus; et antequam humanis astrictæ essent membris, in peccata tamen fuisse prolapsas; ac meritas cur e subtilioribus corporibus in spissiora demergerentur. Atque ita commune aliquid habet Origenes cum Porphyrio, qui dicebat, « ut beata sit anima, corpus omne esse fugiendum. » Sed ut communia quædam cum Porphyrio sit locutus, penitus tamen diversa sensit.

Notandum porro auctorem dialogi *De recta in Deum fide*, qui sub Origenis nomine prodiit, Marinum Bardesianistam inducere hæc dogmata propugnantem; hominem sola anima constare; animam scelere admisso, tunicis pelliceis, hoc est corpore, tanquam vinculo ac compede fuisse constrictam, atque inde a Jeremia vinctos nos appellari; ac animo malorum omnium causam esse corpus : Adamantium autem hæc ipsa impugnantem; et hominem, corpore licet et anima constet, animam tamen in Scripturis vocari demonstrantem, eademque Marino regerentem, quæ apud Epiphanium Origeni Methodius opposuit.

QUÆSTIO X

DE POSTREMO JUDICIO.

I. *Exploratur placitum Origenis de rebus supremo Dei arbitrio judicandis.* II. *Et de ratione ac loco judicii postremi.*

I. Mortuorum resurrectionem supremum Dei judicium excipiet. Quo cum ulciscenda scelera, mercede autem donanda sint recte acta et virtutes, idcirco statura opinatus est Origenes, quæcunque vel recte vel male agendo præmia vel supplicia promereri possunt. Superius autem ostendimus angelis ipsum, sideribus ac elementis bene vel male agendi potestatem affinxisse. «Futurum est,» inquit homil. 4 *in Ezech.*, num. 1, pag. 370, «ut in die judicii non solum homo, sed etiam universa conditio judicetur : Omnis quippe creatura congemiscit et condolet [22]. » Tum in hunc rerum judicandarum censum conjicit angelos, cœlum, quæque supra et infra cœlum sunt, terram ipsam et aerem. Qua de opinione late disseruimus, cum de

[22] Rom. viii, 22.

angelis et de sideribus ageremus. Quinam præterea in judicium sistendi sint, ignorari declarat: « Utrum autem omnes gentes, » inquit tractat. xxxiv *in Matth.*, num. 70, « ab omnibus quæ in omnibus generationibus fuerint, aut illæ tantum quæ in consummatione fuerint derelictæ, aut illæ tantum quæ crediderunt in Deum per Christum; et ipsæ utrum omnes, an non omnes, non satis est manifestum. » De eodem etiam ambigit tractat. xxx in idem Evangelium, num. 51. At in veram tamen et orthodoxam sententiam videtur concedere lib. ii *in Epist. ad Rom.*, num. 4, pag. 479 (si quæ Rufini interpretationi fides habenda est), omnesque omnino homines in supremo illo διαδικασμῷ judicandos agnoscere. « Requiritur sane, inquit, a quibusdam, cur dies hic, de quo superius bibliothecas propheticas movimus, in fine mundi statutus sit, ut omnes qui ab initio sæculi usque ad finem ipsius defuncti sunt, ad hunc ultimum diem judicandi reserventur. »

II. « Item tractandum est utrum in loco futurus est Salvatoris adventus in gloria, an alteram expositionem debemus exquirere. Quis enim erit locus ille, ut capiat in uno aspectu et omnes angelos venientes cum Christo, et omnes gentes illic congregatas? Et de sede gloriæ ejus quid est dicendum? Putas corporale aliquod subsellium erit, aut etiam hoc opus habet interpretatione subtiliore? » Hæc scribit Origenes tractat. xxxiv *in Matth.*, num. 70, de loco et modo judicii postremi ambigens; ac respondet postmodum tum adventurum Christum, cum universis hominibus sese cognoscendum dabit, « ante oculos mentis eorum jam non fidei aut diligentiæ alicujus inquisitione repertus, sed ipsius divinitatis suæ manifestatione prælatus; » et cum peccata sua ac virtutes unusquisque manifesto intuitu perlustrabit; atque eo pacto eventurum illud: « Congregabuntur ante eum omnes gentes[23]. » Nec certum aliquem ultimæ huic disceptationi locum addicit, sed « Ubique, inquit, futurus est Christus, et ipse in conspectu omnium erit ubique, et omnes ubique erunt in conspectu ipsius; et sic constituentur ante sedem gloriæ ejus, hoc est ante regnum ejus, et potestatem dominationis ipsius; » et paulo post: « Sic erunt ante eum, ut non localiter audiamus omnes gentes fieri ante eum. » Similia jactantur lib. ix *in Epist. ad Rom.*, num. 41, pag. 662, ubi a sacris scriptoribus usurpata dicitur judiciorum humanorum forma, quo judicium illud extremum Christi dilucidius explicaretur. « Declarari videmus, inquit, ex omnibus certissime futurum esse judicium Dei, cujus species ut notior hominibus fieret, judicandi forma ex iis quæ inter homines geruntur, assumpta est; » atque ita metaphorice vult intelligi excelsum illud Christi tribunal, et reliquum tremendi illius diei apparatum, illudque duntaxat tenendum, « Judicem

[23] Matth. xxv, 32.

A omnium Christum natura et majestate cunctis eminentem introspicere corda, et conscientiam singulorum, manifestare occulta, et obtecta revelare, ut et bonis actibus laudem tribuat, et mali pœnam, quam merentur, excipiant. » Nempe allegoriis suis sincerum illud dogma corrupit, « quod in confessione ac professione tenet omnis Ecclesia Dei veri » (ait Augustinus lib. xx *De civit. Dei*, cap. 1), « Christum de cœlo esse venturum ad vivos et mortuos judicandos; » non modo per vim et majestatem suam omnia complentem, mentesque omnium collustrantem, et in actorum suorum memoriam retorquentem; sed corpore præsentem, et homines universos in unum adducentem, et suprema ac decretoria sententia res hominum compo-
B nentem. At hic quoque meminerimus nondum certis finibus Ecclesiam has quæstiones tunc temporis sepsisse.

QUÆSTIO XI.

DE PŒNIS ET PRÆMIIS.

I. *Origenis opinio ex ipsius principiis summatim deducitur.* II. *Eadem deinde fusius ipsius verbis declaratur. Ac primum de pœnis. Omnes homines igne examinandos fore sensit.* III. *Deinde in varia loca pro meritis dimittendos;* IV. *Ac torquendos.* V. *Quales pœnas futuras arbitratus sit; quid ignem æternum.* VI. *Ecquas præter ignem pœnas mortuis infligendas decreverit.* VII. *Ex his variæ adversus eum criminationes.* VIII. *Sed sui tamen ei non desunt astipulatores, suaque defensio.* IX. *De præmiis agitur, et in quo positam sanctorum beatitatem voluerit Origenes, explicatur.* X. *Re-*
C *censentur varii gradus per quos ad eam perveniri sensit.* XI. *De loco, quo animas sanctorum conquiescere docuit, disputatur: nempe de cœlo novo et terra nova.* XII. *Ac de paradiso.* XIII. *Unde hæc transtulerit, exquiritur.* XIV. *Hinc in Patrum multorum reprehensiones incurrit.* XV. *Sed aliqua tamen in ejus excusationem afferri possunt.* XVI. *Utrum et quomodo pœnis damnatorum finem impositum iri, et omnia unum in Deo per ἀποκατάστασιν futura ratus sit.* XVII. *Non alias pœnas quam purgatorias admisit.* XVIII. *Quid sit juxta Origenem novissima inimica mors, deque dæmonum pœnis quæritur.* XIX. *Utrum beatitatis quoque futuræ spatium terminis circumscripserit.* XX. *Horum dogmatum fontes reserantur.* XXI. *Propter illa a Patribus graviter reprehensus est.* XXII. *An fuerit in hæresi Chiliastarum.* XXIII. *Nonnulla Origeni defendendo adducuntur.* XXIV. *Nonnunquam solius diaboli pœnas fore æternas asseverat.* XXV. *Ab Origeniana super pœnis dam-*
D *natorum opinione Patres aliquot non multum recedunt.* XXVI. *Investigatur significatio vocis αἰώνιος.*

I. Postremo Dei arbitrio dijudicatis hominum rebus, sua quemque præmia, suæ pœnæ prosequentur. In cujus rei tractatione tantum sibi permisit Origenes, ut non aliam ob causam majores in se querelas concitarit: nam et quales pœnæ ac præmia, et quanta futura sint, pervestigans, in absurdas opiniones prolapsus est, dum falsis doctrinæ suæ principiis dogmata hæc quoque accommodat. Diximus enim jam sæpe putasse illum mentes rationis compotes pro meritorum suorum men-

sura ac modo variis adjungi corporibus; subtilioribus, si recte se gesserint; sin secus, gravibus et crassis: easdemque quemlibet statum adeptas, arbitrii sui libertate ad bene vel male agendum frui, ac perpetuos esse proinde a supernis ad inferiora lapsus et reditus. Inde sequitur certum nullum beatitatis futurum statum, nullum miseriæ; semperque vel in felicitate, vel in pœnis futuros progressus aut regressus, prout in vitio animæ vel in virtute profecerint: ac damnatorum idcirco pœnas et beatorum gaudia neutiquam fore sempiterna.

II. Opinionis istius partes singulas si subtilius persequi velimus, et non ex Origenianæ doctrinæ connexione, sed ex ipsis Adamantii verbis æstimare singula, et quæcunque præterea in id argumentum disseruit colligere, res erit scilicet in proclivi. Primum itaque homines omnes igne examinatum iri definit: sed ita tamen ut illæsi et illibati prætereant sancti; impiorum vero noxæ et vitia flammis excoquantur. « Veniendum est ergo, » inquit homil. VI *in Exod.*, num. 4, « omnibus ad ignem; veniendum est ad conflatorium: sedet enim Dominus, et conflat, et purgat filios Juda [24]. Sed et illuc cum venitur, si quis multa opera bona, et parum aliquid iniquitatis attulerit, illud parum tanquam plumbum igni resolvitur ac purgatur, et totum remanet aurum purum. Et si quis, plus illuc plumbi detulerit, plus exuritur, ut amplius decoquatur, ut et si parum aliquid sit auri, purgatum tamen resideat. Quod si aliquis illuc totus plumbeus venerit, fiet de illo hoc quod scriptum est: Demergetur in profundum, tanquam plumbum in aquam validissimam [25]. » Et homil. III *in psal.* XXXVI, num. 1: « Certum est quia manet nos ignis ille qui præparatus est peccatoribus, et veniemus ad illum ignem, in quo *uniuscujusque opus quale sit ignis probabit* [26]. Et, ut ego arbitror, omnes nos venire necesse est ad illum ignem. Etiamsi Paulus sit aliquis vel Petrus, venit tamen ad illum ignem. Sed illi tales audiunt: *Etiamsi per ignem transeas, flamma non aduret te* [27]. Si vero aliquis similis mei peccator sit, veniet quidem ad ignem illum, sicut Petrus et Paulus, sed non sic transiet, sicut Petrus et Paulus. » Ac illius transitus discrimen Hebræorum Ægyptiorumque per mare Rubrum transitus comparatione explanat, adductis scilicet his Pauli I Cor. III, 13: « Uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit. » Et homil. XIV *in Luc.*: « Ego puto, quod et post resurrectionem ex mortuis indigeamus sacramento eluente nos atque purgante; nemo enim absque sordibus resurgere poterit; nec ullam posse animam reperiri, quæ universis statim vitiis careat. » Et lib. V *Contra Celsum*, num. 15, Epicureum hunc confutans, qui receptam apud Christianos de mundi conflagratione opinionem irridebat, dicit ignem universo mundo inferri: Εἰκὸς δ' ὅτι καὶ ἑκάστῳ τῶν δεομένων τῆς διὰ τοῦ πυρὸς δίκης ἅμα καὶ ἰατρείας, καίοντος μὲν καὶ οὐ κατακαίοντος τοὺς μὴ ἔχοντας ὕλην δεομένην ἀναλοῦσθαι ὑπ' ἐκείνου τοῦ πυρός· καίοντος δὲ καὶ κατακαίοντος τοὺς ἐν τῇ διὰ τῶν πράξεων, καὶ λόγων, καὶ νοημάτων τροπικῶς λεγομένῃ οἰκοδομῇ ξύλα, χόρτον, ἢ καλάμην οἰκοδομήσαντας. Cum ait ergo lib. VIII *in Epist. ad Rom.*, num. 12, pag. 640, quicunque Verbo Dei purgatus non fuerit, hunc igne excruciatum iri; igne quoque lustratum, sed non adustum iri intelligit, qui Verbo Dei fuerit purgatus.

At homilia tamen 24 *in Lucam*, eos tantum igneo flumine a Christo baptizandos affirmat, qui aqua et spiritu fuerint baptizati, et purgatione eguerint. Econtrario vero homil. 2 *in Jerem.*, num. 3, sanctos dicit Spiritu sancto a Jesu baptizari, scelestos vero igne. Homilia autem XXV *in Num.*, num. 6, unumquemque purgatione indigere ait, « sed mystica hæc esse et ineffabilia. Quis enim nobis, inquit, enarrare poterit quæ sint purificationes quæ parentur Paulo, vel Petro, vel aliis horum similibus? » Cæterum mentem Origenis parum assecuti sunt Sixtus Senensis et Genebrardus, verba ejus referenda censentes ad ignem ultimæ conflagrationis, qui electos quosdam nondum satis purgatos lustrabit, reprobos vero omnes apprehendet, nam ne sanctissimos quidem, Petrum puta, vel Paulum, hoc igne futuros immunes Adamantius arbitratur.

III. Igne hoc probati homines varia loca pro meritis ex decreto Origenis sortientur, alii infernum, variaque inferni loca, et mansiones; et quemadmodum terrena hæc loca mentibus e cœlesti domicilio propter peccata deturbatis pro inferno habentur, ita hominibus e terra digressis et scelere contaminatis inferiorem assignari sedem, quæ infernus appellatur. Τάχα δὲ, inquit cap. 1 *Philoc.*, ὥσπερ οἱ ἐντεῦθεν κατὰ τὸν κοινὸν θάνατον ἀποθνήσκοντες, ἐκ τῶν ἐνταῦθα πεπραγμένων οἰκονομοῦνται, εἰ κειθεῖεν ἄξιοι τοῦ καλουμένου χωρίου ᾅδου, τόπων διαφόρων τυγχάνειν κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῶν ἁμαρτημάτων· οὕτως οἱ ἐκεῖθεν, ἵν' οὕτως εἴπω, ἀποθνήσκοντες εἰς ᾅδην τοῦτον καταβαίνουσι κρινόμενοι ἄξιοι τῶν τοῦ παντὸς περιγείου τόπου διαφόρων οἰκητηρίων βελτιόνων ἢ χειρόνων. Quæ sic a Rufino reddita sunt lib. IV *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 2, num. 23, p. 185: « Fortassis enim sicut hi qui de hoc mundo secundum communem mortem istam recedentes pro actibus suis et meritis dispensamur, prout digni fuerint judicati, alii quidem in locum qui dicitur inferus, alii in sinum Abrahæ, et per diversa quæque vel loca vel mansiones: ita etiam ex illis locis velut illic (si dici potest) morientes, a superis in hunc inferum descendunt. Nam ille inferus ad quem hinc morientium animæ dicuntur, credo, ob hanc distinctionem infernus inferior a Scriptura nominatur in

[24] Malach. III, 3. [25] Exod. XV, 10. [26] I Cor. III, 13.

Psalmis : Quia liberasti animam meam ex inferno inferiori [26]. » Quæ ab Hieronymo quoque epistolæ 59, ad Avitum, cap. 4, inserta sunt. Quoniam autem infernum Christus tenebras exteriores nonnunquam appellat, inde fit ut eas extra mundum Adamantius ableget tract. XXXIII *in Matth.*, num. 69 : « Quoniam legimus, inquit, aliquem qui fuit ante nos exponentem de tenebris abyssi, et dicentem quoniam abyssus est extra mundum foris, et tenebræ. Consideremus ergo, si potest vera esse expositio ejus, ut quidam quasi indigni toto mundo in abyssum illum, quam ille exposuit, foras ejiciantur, in qua sunt tenebræ, nemine eas illuminante, cum sint extra totum mundum. » Sed alibi tamen aliter tenebras exteriores exponit, ut mox ostendemus. Homilia autem 1 *in Genes.*, num. 1, abyssum illam cui in rerum initio tenebræ incubabant, eam esse scribit in quam diabolus, ipsiusque angeli mittendi sunt.

IV. Assignatis locis ac sedibus suis redditos homines pœnæ ac supplicia pro scelerum modo torquebunt. Ait enim lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 3 : « Interim tam in his quæ videntur, et temporalibus sæculis, quam in illis quæ non videntur et æterna sunt, omnes isti pro ordine, pro ratione, pro modo, et meritorum dignitatibus dispensantur, ut alii in primis, alii in secundis, nonnulli etiam in ultimis temporibus, et per majora ac graviora supplicia, necnon et diuturna, ac multis, ut ita dicam, sæculis tolerata, asperioribus emendationibus reparati et restituti, eruditionibus primo angelicis, tum deinde etiam superiorum graduum virtutibus, et sic per singula ad superiora provecti, usque ad ea quæ sunt invisibilia et æterna proveniant, singulis videlicet quibusque cœlestium virtutum officiis quadam eruditione in specie peragratis. Ex quo, ut opinor, hoc consequentia ipsa videtur ostendere, unamquamque rationabilem naturam posse ab uno in alterum ordinem transeuntem, per singulos in omnes, et ab omnibus in singulos pervenire, dum accessus profectuum, defectuumve varios pro motibus vel conatibus propriis unusquisque pro liberi arbitrii facultate perpetitur. » Prolixum locum describere necessum habui, quia ad Origenianæ doctrinæ emendationem, et sequentium intellectum confert.

V. Jam vero cujusmodi pœnas futuras opinatus sit Origenes, videamus. Ignem illum æternum, in quem capitali Christi decreto impii mittendi sunt, nihil aliud esse ratus est, quam conscientiæ vermem. Consulatur caput 10 libri II *De princip.*, num. 4, quod id argumentum excussit : ibi ait revocatam divina virtute, et ob oculos impii positam peccatorum memoriam (juxta illud Pauli Rom. II, 15, 16 : « Inter se invicem cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus, in die cum judicabit Deus occulta hominum »), mentem ejus stimulis pungere,

A ut sui ipsa sit accusatrix et testis; eamque adeo flammis ultricibus urere : ignis hujus escam esse admissas ante noxas, quas idcirco Apostolus ligna, fenum et stipulam nominavit; hinc scriptum esse apud Isaiam L, 11 : *Ambulate in lumine ignis vestri, et flamma quam accendistis.* « Per quos sermones, inquit, hoc videtur indicari, quod unusquisque peccatorum flammam sibi ipse proprii ignis accendat, et non in aliquem ignem qui antea jam fuerat accensus ab alio, vel ante ipsum substiterit, demergatur. » Quærit deinde num. 5 an præter illos, vel iræ, vel furoris, vel insaniæ, vel mœroris ignes, quibus impii cum in hac vita torti fuerint, in futura quoque torquebuntur, aliqua generali pœna post mortem puniendi sint. Deinde dicit eo cru-

B ciatu affectum iri animam, ab ordine atque harmonia, ad quam fuerat a Deo condita, divulsam, quo afficitur corpus cum membra soluta compage distrahuntur : « Quæ, inquit, animæ dissolutio atque divulsio, cum adhibiti ignis ratione fuerit explorata, sine dubio ad firmiorem sui compagem instaurationemque solidatur. » Præterea num. 6, quemadmodum curandis morbis ferrum et ignis sæpe adhibentur, ita conjectat « medicum nostrum Deum volentem diluere vitia animarum nostrarum, quæ ex peccatorum et scelerum diversitate collegerant, uti hujuscemodi pœnalibus curis insuper etiam ignis inferre supplicium his qui sanitatem animæ perdiderunt. » Idem libro V *contra Celsum*

C non aliud quidquam per ignes intelligere docet eos quos Scriptura stultos mundi appellat, ἢ τὴν διὰ φόβου καὶ φαντασίας τῶν κολάσεων ἐπιστροφὴν, καὶ τῶν πολλῶν κακῶν ἀποχήν. Tale illud e tract. 34 *in Matth.*, num. 72 : « Qui autem recedunt ab Jesu, decidunt in ignem æternum, qui alterius generis est ab hoc igne quem habemus in usu. Nullus enim ignis inter homines est æternus, sed nec multi temporis; exstinguitur enim cito. Æternus autem ignis est ille, de quo et Isaias dicit in fine prophetiæ suæ : *Vermis eorum non morietur, et ignis eorum non exstinguetur* [27]. » Simili igne uti dæmones asseverat homil. 27 *in Num.*, num. 8, nempe cum homines a vitiis ad meliora conversos cernunt, tum vero acerbissimas eos sufferre pœnas,

D et meritis ignibus exardescere.

Alias ignem peccata excedentem et assumentem, Deum ipsum esse vult, propter hoc *Deuter.* IV, 24, « Dominus Deus tuus ignis consumens est. » Inde homilia *in Jerem.* 2, num. 2, et 16, num. 5 et 6, igne hoc ligna, fenum et stipulam, Christi fundamento superstructa, opera nempe peccati narrat absumi, postquam anima fuerit a corpore sejuncta : aurum vero, argentum et gemmas, virtutes scilicet, et recte acta, illibata et intacta servari. At lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 1, num. 2, alio detorquet locum hunc Deuteronomii, nec pro futuræ vitæ purgatione accipit, sed pro præsentis hujus gratia

[26] Psal. LXXXV, 13. [27] Isa. LXVI, 24.

mentibus humanis a Deo infusa.» Quid enim, inquit, consumet Deus secundum hoc quod ignis est? A Nunquidnam putabitur consumere materiam corporalem, ut est lignum, vel fenum, vel stipula? et quid in hoc dignum de Dei laudibus dicitur, si Deus ignis est hujusmodi materias consumens? Sed consideremus quia Deus consumit quidem et exterminat, sed consumit malas mentium cogitationes, consumit gesta turpia, consumit desideria peccati, cum se credentium mentibus inserit, et eas animas quæ Verbi ejus ac Sapientiæ efficiuntur capaces, una cum Filio suo inhabitans, secundum quod dictum est: *Ego et Pater veniemus, et mansionem apud eum faciemus* [28]; omnibus eorum vitiis passionibusque consumptis, purum sibi eas seque dignum efficit templum.» Ita et lib. II *in* B *Cantic. canticor.*, pag. 52: «Denique ob hoc Deus noster ignis dicitur esse consumens [29], et nihilominus lux in quo tenebræ non sunt [30]. Lux sine dubio justis, et ignis efficitur peccatoribus, ut consumat in eis omne quod in anima eorum corruptibilitatis aut fragilitatis invenerit;» nec aliter homil. 1 *in Ezech.*, num. 12 et 13. Animam cæteroquin ignibus attingi et exuri non posse statuit lib. VI *contra Cels.*, num. 71, Ἡμεῖς δὲ ἀσώματον οὐσίαν οὐκ ἴσμεν ἐκπυρουμένην, οὐδ' εἰς πῦρ ἀναλυομένην τὴν ἀνθρώπου ψυχὴν, ἢ τὴν ἀγγέλων, ἢ θρόνων, ἢ κυριοτήτων, ἢ ἀρχῶν, ἢ ἐξουσιῶν ὑπόστασιν.

Nonnunquam tamen supremam mundi conflagra- C tionem igne hoc denotari putat, eoque hominum peccata exuri et purgari. Legatur in libro V *contra Celsum*, num. 15, locus ille, quo impurum hunc philosophum futuram mundi conflagrationem negantem refellit; ostendit enim incendio hoc homines universos lustratum iri, illæsis tamen iis in quibus opera peccati, idoneum scilicet igni huic pabulum, nulla reperientur; exustis vero aliis, qui noxas et scelera, ligna nimirum, fenum et stipulam flammis exedenda collegerint. Quarto quoque operis ejusdem libro, num. 20 et 64, mundum tradit nunc diluviis repurgari, nunc incendiis, καὶ τάχα οὐ τὰ ἐπὶ γῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, δεομένῳ καθαρσίου ὅταν πολλὴ ἡ κακία γένηται ἐν αὐτῷ. D

Utut ignem hunc intelligendum censet, nullam aliam præterea noxiis hominibus inflictum iri pœnam, licet illa pro peccatorum ratione diversis modis intendatur vel remittatur, scribit in libro *De Proverbiis Salomonis*: «Manifestum est quod una pœna tam dæmonum naturæ, quam humano generi peccatorum a Domino præfinita sit illa, quam Dominus sua sententia designavit dicens: *Ite in ignem æternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus* [31]; ostendens quia eadem species pœnarum peccatoribus, hominibus, et diabolo, et angelis ejus præparata sit, licet in eadem pœna diversa sit quantitas pœnæ. Alius enim gravius ac vehementius cruciatur pro magnitudine peccatorum; alius autem remissius, cujus leviora et faciliora peccata sunt.» Locum profert Pamphilus in *Apologia*.

VI. Sæpius tamen aliis præter ignem suppliciis homines castigari a Deo fassus est. Homilia 18 *in Jerem.*, num. 15, pag. 261, majus aliquod gehenna ignis esse supplicium concludit ex eo quod is sit gehennæ ignis reus, qui dixerit fratri suo, «Fatue [32];» majus itaque impendere supplicium majorum criminum reis, putà adulteris; quod cujusmodi sit futurum in cor hominis non ascendisse. Libro VII *contra Celsum*, num. 5, scribit animam insontem et puram, statim atque corpore exiit, ad puriora ætheris loca sublimem ferri: quæcunque vero noxia est, peccatis oppressam circa terram huc et illuc volutari; quasdam circa mortuorum sepulcra, inde spectra oculis hominum quandoque objici; alias alibi errare. E Platone transtulit commentum istud, ut alia pleraque, cujus ea est in *Phædone* assertio, hominum corporeis rebus dum viverent implicitorum animas circa monumenta versari, quibus cum conspicabilis aliqua corporis pars etiamnum adhærescat, hinc tenebricosas animarum imagines, aspectabiles exsistere. Eam nihilominus sententiam repudiat tom. XXVIII *in Joan.*, num. 5, absurdumque esse decernit existimare animam, postquam corpore liberata est, mortuo assidere.

Aliud præterea supplicii genus notari putat his Lucæ verbis, quibus futurum minatur Christus, ut imprudentem servum «dividat, partemque ejus cum infidelibus ponat [33].» Genus autem supplicii id esse putat, divisionem animæ a Spiritu sancto; vel divisionem nobilioris partis animæ, quæ ad imaginem et similitudinem Dei facta est, ab ea parte quæ per liberi arbitrii lapsum deformata est; vel divisionem animæ ab angelo tutelæ suæ præfecto. Sed et errorum tenebras et ignorantiæ caliginem vult exprimi tenebris exterioribus, in quas mitti jubet eum rex, qui veste nuptiali non indutus in nuptiali convivio discumbebat [34]; et servum nequam et pigrum, qui talentum sibi commissum in terram defoderat [35]. Quo accedit tractat. XXXIII *in Matth.*, num. 69, tenebras exteriores ita exponens: «Ubi nulla illuminatio est, forsitan nec corporalis, nec est respectio Dei illic, sed quasi indigni speculatione Dei qui talia peccaverunt, condemnantur in his quæ exteriores tenebræ appellantur: forsitan donec intellexerint, ut convertantur et digni efficiantur exire ab eis.» Aliter tamen paulo post: «Consideremus ergo, inquit, si potest vera esse expositio ejus, ut exteriores tenebras illas intelligamus, ut quidam quasi indigni toto mundo in abyssum illam, quam ille exposuit, foras ejiciantur

[28] Joan. XIV, 23. [29] Hebr. XII, 29. [30] I Joan. I, 5. [31] Matth. XXV, 41. [32] Matth. V, 22. [33] Luc. XII, 26. [34] Matth. XXII, 13. [35] Matth. XXV, 30.

in qua sunt tenebræ, nemine eas illuminante, cum sint extra totum mundum. »

Cujuscunque porro generis sint pœnæ, vehementius iis cruciatum iri corpora putat, quibus resurgentes induemur; utpote subtiliora et spiritalia, quam quæ hac in vita gestamus; quemadmodum nudum corpus mollius est ad verbera, iisque acrius afficitur, quam si veste contegatur. Verba Origenis e *Commentario in psalm.* VI, pag. 580, Pamphilus in *Apologia* recitavit. Denique Hieronymus in epist. 95, ad Avitum, cap. 1, scripsisse Origenem refert in fine libri primi *Περὶ ἀρχῶν*, animam quandoque « pro dolore pœnarum et ignis ardore, magis eligere ut brutum animal sit, et in aquis habitet, et fluctibus, ac corpus assumere hujus vel illius pecoris. »

VII. Multiplicem commemorata dogmata Origeni exprobrationem peperere. Inter alia objectum ei narrat Pamphilus in *Apologetico*, negasse illum scelestis inferenda supplicia; quod pœnam sensus, ut vocant, videatur sustulisse, cum ignem æternum interpretatus est perturbationes animi, et conscientiæ stimulos. Eo spectant ista Hieronymi lib. III *in Epist. ad Ephes.* V, 6 : « Quia igitur sunt plerique, qui dicunt non futura pro peccatis esse supplicia, nec extrinsecus adhibenda tormenta, sed ipsum peccatum, et conscientiam delicti esse pro pœna, dum vermis in corde non moritur, et in animo ignis accenditur, in similitudinem febris, quæ non torquet extrinsecus ægrotantem, sed corpora ipsa corripiens punit, sine cruciatuum extrinsecus adhibitione, quos possidet. » Notat præterea Hieronymus in epist. 59, ad Avit., cap. 1-4, Origenem dixisse animas pro criminum modo crassioribus hominum, vel jumentorum, vel etiam dæmonum corporibus immitti, easdemque resipiscentes ad angelorum naturam redire : quod jam observavimus. Addit cap. 2 tormenta eum et ignem gehennæ in conscientia peccatorum libro II *Περὶ ἀρχῶν* posuisse, quod iterat *Apol.* II, cap. 1, et in *Commentariis in Epist. ad Ephes.*, cap. 5 et 6. Queritur quoque apud Augustinum Orosius in *Commonitorio*, jactare solitos Origenistas quosdam, « Ignem æternum quo peccatores puniantur, non esse ignem verum, dicentes dictum esse ignem propriæ conscientiæ punitionem; ac sic omnes peccatorum animas post purgationem conscientiæ in unitatem corporis Christi esse redituras. » Arguit item circuitus illos beatitudinis et damnationis sempiternos Augustinus *Hæres.* XLIII ad Quodvultdeum, et lib. XXI *De civit. Dei*, cap. 17. At Nicetas Choniates lib. IV *Thes. orthod. fid.*, hær. XXXI, dixisse ait Origenem, futurum ut anima tantisper in igne maneat, dum vitiorum sordibus expurgetur; at vermem tamen sine fine permansurum, nec unquam gehennam exstinctum iri, « ut hoc pacto stimuletur in posterum, refriceturque memoria divinæ humanitatis in animis, quæ a perennibus hisce suppliciis liberatæ fuerint. »

A VIII. Nihilominus tamen multorum consensione et patrocinio noster Origenes defenditur, suaque imprimis dubitatione, cum lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, initio capitis sexti, de rerum consummatione, deque pœnis damnatorum, ac beatorum præmiis acturus sic præfatur : « Quæ quidem a nobis etiam cum magno metu et cautela dicuntur, discutientibus magis et pertractantibus, quam pro certo ac definito statuentibus. » Et ita demum caput idem claudit : « Certius tamen qualiter se habitura sit res scit solus Deus, et si qui ejus Christum et Spiritum sanctum amici sunt. » Pari quoque modo initio capitis sequentis hæsitationem suam declarat. Id ne ipse quidem inficiatus est Hieronymus, cum epist. 59, ad Avit., cap. 1, Origenem de eodem ar-
B gumento multa commentatum scripsisse tandem ait : « Hæc juxta nostram sententiam non sint dogmata, sed quæsita tantum, atque projecta, ne penitus intractata viderentur. »

Cæterum in asserendo igne illo qui justos in fine rerum itidem ut impios invasurus ab Origene fingitur, ipsi consentit Lactantius *Instit.* lib. VII, cap. 21 : Justos, inquit, cum judicaverit, etiam igni eos examinabit : tum quorum peccata vel pondere, vel numero prævaluerint, perstringentur igni atque amburentur : quos autem plena justitia et maturitas virtutis incoxerit, ignem illum non sentient. » Hilarius quoque cap. 2 *in Matth.* : « Baptizatis in Spiritu sancto reliquum » esse dicit « consummari igne judicii, » atque ne hac quidem
C lege immunem fore putat B. Virginem. Idem habet in *Comment. ad psalm.* CXVIII, 20. Ambrosius serm. *in psalm.* XXXVI : « Igne ergo purgabuntur filii Levi, igne Ezechiel, igne Daniel; » et deinde : « Salvi erimus per fidem, sic tamen salvi quasi per ignem; etsi non exuremur, tamen uremur. » Quæ sequuntur, ex Origene manifeste translata sunt : « Quomodo tamen alii remaneant in igne, alii pertranseant, docet nos divina Scriptura : nempe in mare Rubrum demersus est populus Ægyptiorum, transivit ante populus Hebræorum. » Igneam vero ejusmodi purgationem gladio flammeo circa ostium paradisi circumacto et rotato significari ait *Comment. in psalm.* CXVIII. Et Hieronymus lib. III *in*
D *Amos* VII, 4, sanctos et impios ignibus pariter expurgandos esse ait quibus omnibus prælusit *Sibyllinorum oraculorum* scriptor lib. II :

Καὶ τότε δὴ πάντες διὰ αἰθομένου ποταμοῖο,
Καὶ φλογὸς ἀσβέστου διελεύσονθ'· οἵ τε δίκαιοι
Πάντες σωθήσοντ', ἀσεβεῖς δ' ἐπὶ τοῖσιν ὀλοῦνται
Εἰς αἰῶνας ὅλους, ὁπόσοι κακὰ πρόσθεν ἔρεξαν.

Et deinde :

Τοὺς δ' ἄλλους, ὁπόσοις τε δίκη, καλά τ' ἔργα μέμηλεν,
Ἄγγελοι αἰρόμενοι διὰ αἰθομένου ποταμοῖο
Εἰς φῶς ἄξουσι.

Tunc vero omnes per ardentem fluvium,
Et flammam inexstinctam transibunt : justi autem

Omnes salutem adipiscentur; impii vero peribunt
In omnia sæcula, quicunque mala ante gesse-
[runt :

Et deinde :

Alios vero, quibus justitia, et recta opera curæ
[fuerunt,
Angeli tollentes per ardentem fluvium
In lucem deducent.

Ignem in conscientiæ facibus et flagellis itidem ut Origenes constituit Ambrosius lib. VII *in Luc.*, cap. 14, iisdem fere ipsius verbis : Ergo, » inquit, neque corporalium stridor aliquis dentium, neque ignis aliquis perpetuus flammarum corporalium, neque vermis est corporalis. Sed hæc ideo, quia sicut ex multa cruditate et febres nascuntur et vermes; ita si quis non decoquat peccata sua, velut quadam interposita sobrietate abstinentiæ, sed miscendo peccata peccatis, tanquam cruditatem quamdam contrahat veterum et recentium delictorum, igne aduretur proprio, et suis vermibus consumetur. » Hieronymus doctrinæ huic alias satis infensus, in eam tamen benigne se gerit sub finem libri XVIII *Comment. in Isaiam :* « Vermis autem qui non morietur, et ignis qui non exstinguetur, a plerisque conscientia accipitur peccatorum, quæ torqueat in suppliciis constitutos, quare vitio suo atque peccato caruerint electorum bono; » et paulo post : « Si quis igitur habeat in conscientia sua zizania, quæ inimicus homo, dormiente patrefamilias, superseminavit, hæc ignis exuret, hæc vorabit incendium. » Minime quidem fidem his a se adjungi testatur; sed nec ea sibi improbari significat; nec sub aliena, sed sub sua ipsius persona proponit. Diversa vero est Augustini ratio, nam quamvis lib. XXI *De civit. Dei*, cap. 9, eorum opinionem reprobet, qui ignem damnatorum metaphorice sumunt, eumque corporeum fateatur libri ejusdem cap. 10 et libro XII *De Genes. ad litter.*, cap. 32 et 33, neget inferorum substantiam esse spiritalem; et ea quibus animæ corporibus exutæ afficiuntur, doceat non esse corporalia, sed similia corporalibus; tamen libro XX *De civit. Dei*, cap. 16, ignem illum dicit se « cujusmodi, et in qua mundi vel rerum parte futurus sit hominem scire arbitrari neminem, nisi forte cui divinus Spiritus ostendit. » Capite 26 libri sequentis hæc Apostoli, I Cor. III, 13 : « Uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit; » et vers. 15 : « Ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem, » significare putat angustias ac mœrores, quibus homo percellitur, cum rebus animo suo præter æquum charis et complacitis orbatur : « Quod enim, inquit, sine illiciente amore non habuit, sine urente dolore non perdet. » Hoc quoque igne mortem notari conjectat, Ecclesiæ persecutiones, martyria; ac eum proinde ab æterno hoc igne distinguit, in quem damnati Christi decreto mittendi sunt. At illud adverti omnino velim : « Post istius sane corporis mortem, donec ad illum veniatur, qui post resurrectionem corporum futurus est damnationis et remunerationis ultimus dies, si hoc temporis intervallo spiritus defunctorum ejusmodi ignem dicuntur perpeti, quem non sentiant illi qui non habuerunt tales mores et amores in hujus corporis vita, ut eorum ligna, et fenum, et stipula consumantur : alii vero sentiant, qui ejusmodi secum ædificia portaverunt; sive ibi tantum; sive et hic et ibi, sive ideo hic ut non ibi, sæcularia, quamvis a damnatione venialia concremantem ignem transitoriæ tribulationis inveniant, non redarguo, quia forsitan verum est. » Nec levius in Græcis scriptoribus positum Origeni præsidium est : Philo in libro *Περὶ τῆς εἰς τὰ προπαιδεύματα συνόδου*· Τὴν ἄδικον καὶ ἄθεον ψυχὴν φυγαδεύων ἀφ' ἑαυτοῦ πορρωτάτω διέσπειρεν εἰς τὸν ἡδονῶν καὶ ἐπιθυμιῶν καὶ ἀδικημάτων χῶρον· ὁ δὲ χῶρος οὗτος προσφυέστατα ἀσεβῶν καλεῖται, οὐχ ὁ μυθευόμενος ἐν ᾅδου· καὶ γὰρ ὁ πρὸς ἀλήθειαν ᾅδης, ὁ τοῦ μοχθηροῦ βίος ἐστιν, ὁ ἀλάστωρ, καὶ παλαμναῖος, καὶ πάσαις ἀραῖς ἔνοχος. « Injustam et impiam animam fugatam a seipso longe procul dispergit (Deus) in voluptatum, et cupiditatum, et criminum locum. Hic autem locus aptissime impiorum appellatur, non qui apud inferos fabulose fingitur. Verus enim infernus, vita est hominis nequam, perniciosa, conscelerata, et omni exsecratione digna. » Corporeum quoque negat esse infernum Gregorius Nyssenus lib. *De anima et resurrect.*, quemadmodum ignem æternum materia constare inficiatur Joannes Damascenus in fine libri IV *De orthod. fid.*, cujus tamen sententiam mollire conatur S. Thomas, ut est apud Sixtum Senensem *Biblioth.* lib. V, adnot. 141. Ignem et vermem in scelerum memoria ponit Theophylactus *in* IX *Marc.* : Σκώληξ δὲ καὶ πῦρ κολάζοντα τοὺς ἁμαρτωλοὺς ἡ συνείδησίς ἐστιν ἑκάστου, καὶ ἡ μνήμη τῶν πραχθέντων ἐν τῷ βίῳ τούτῳ αἰσχρῶν· ἥτις ὥσπερ σκώληξ καταδαπανᾷ καὶ ὡς πῦρ φλέγει. « Vermis autem et ignis, qui puniunt peccatores, conscientia est uniuscujusque et memoria turpium in hac vita gestorum; quæ sicut vermis absumit, et sicut ignis urit. » Nicetas lib. IV *Thes. orthod. fid.*, hær. XXXI, Deum ignis illius nomine notari suspicatur, quia « vitium consumit, et in favillam convertit. » In statuendo inferorum loco extra mundi hujus metas Origeni suffragatur Chrysostomus homil. 31 *in Epist. ad Rom.*, gehennam in spatiis ab hoc mundo secretis statuens hoc argumento, quod regum carceres et metalla remota esse soleant. Suffragatur et Augustinus lib. XII *De Genes. ad litter.*, cap. 33, 34, cum inferos extra terram collocat; et lib. XX *De civit. Dei*, cap. 16, cum ignorare se profitetur, « in qua mundi vel rerum parte futurus sit ignis ille. » Quamvis lib. II *Retract.*, cap. 24, sub terris hunc esse tandem concedat. Certe de loco et natura ignis hujus, licet nullum adhuc editum sit peculiare decretum, nedum Adamantii ætate, universæ tamen consensus Ecclesiæ satis ostendit, quid unicuique tenendum sit. Denique Joannes Philoponus, Christianus philosophus, animas corporibus exem-

ptas circa monumenta volutari cum Origene decrevit : nam hominem triplici instructum anima, vegetativa, sensitiva et rationali, prioribus duabus per mortem privari dixit, tertiam vero superesse; quæ si sceleribus inquinata sit, expiandis iis spiritu tenui vestiri, in eoque commeritas pœnas dare; alioquin incorpoream animam, corporeis rebus affici non posse; spiritale itaque istud corpus suppliciis torqueri; et in sepulcretis interim degere, variisque indui formis, et vaporibus nutriri; eoque tandem absumpto, tum demum expiatam animam absolvi, et in cœlum ferri.

Nihil porro iterare attinet, quod suo jam disputavimus loco, ecquonam tempore dæmonibus inferenda supplicia Origenes putaverit. Perspicuum enim fecimus nullas, ipsius opinione, pœnas iis infligi, quoad postremo judicio in ignem æternum conjecti sint; multosque e sanctis Patribus pœnam, uti appellatur, sensus ab iis removisse.

IX. Nunc quid de beatitate commentus sit, exploremus. Hanc in eo positam sensit, ut quisquis eam sit adeptus, unus cum Deo efficiatur, juxta illud Joan. xvii, 24 et 21 : « Pater quos dedisti mihi, volo ut ubi sum ego, et illi sint mecum; ut omnes unum sint, sicut tu Pater in me, et ego in te, ut et ipsi in nobis unum sint. » Ad id autem felicitatis culmen non statim putavit perveniri, sed per cognitionem primum et eruditionem, qua errorum et ignorantiæ caligo discutitur; ac deinde per Dei similitudinem; et demum per intimam cum. Deo conjunctionem et unitatem, qua supremum bonum continetur. Multis hæc explicantur lib. ii *De princip.*, cap. 11, num. 3, et lib. iii, cap. 6, num. 1 et seq. : nam priore loco ostendit Origenes comesturos sanctos « panem vitæ, qui veritatis et sapientiæ cibis nutriat animam, et illuminet mentem, et potet eam divinæ sapientiæ poculis.... quibus sapientiæ escis nutrita mens ad integrum et perfectum, sicut ex initio factus est homo, ad imaginem et similitudinem Dei reparetur. » Hinc unicuique a Deo insertum esse ait discendi amorem, qui tum explebitur, cum post diligenter quæsitam in hac vita veritatis notitiam, clariorem rerum perceptionem consequi promeruerimus. Multiplicem deinde rerum scientiam enumerat, qua tum mens illustrabitur, non simplici quidem et repentina collustratione, sed diversa, et pro mentis captu et progressu continenti successione impertita. Posteriore autem loco docet summum bonum, seu finem omnium, ad quem natura rationalis universa tendit, hunc esse, similem Deo, quoad ejus fieri potest, evadere; atque ex hac similitudine in melius proficientem animam unum jam fieri cum Deo, prout pollicitus est Christus Joan. xvii, 24 et 21, atque ita porro in fine omnia, et in omnibus Deum futurum esse. Exponit postmodum qui omnia et in omnibus Deus esse possit [16]; nempe cum rationis pollens anima, omni

A vitiorum fæce purgata, nihil aliud vel intelligere vel sentire potest, quam Deum; nec amplius ex arbore scientiæ boni et mali decerptos fructus degustare concupiscit, cum semper in bono sit, nec ei malum perpetrare promptum sit; eoque tandem pacto finem reparari in principium, rerumque exitus initiis conferri, cum in illum statum restituetur anima, quem cum teneret, ligno scientiæ boni et mali non egebat; tunc eam morti obnoxiam non futuram, detersum iri omnem malitiæ sensum, Deumque vere futurum omnia in omnibus. Ad hæc quale futurum sit spiritale illud corpus quo circumvestiendi sunt beati, patefecit, splendidius nimirum et excellentius corporibus reliquis quæ sub aspectum B cadere possunt; eo vero plus subtilitatis ac splendoris adepturum, quo ratione instructa anima plus meritis suis ac virtutibus poposcerit. Quærit demum utrum post rerum consummationem, cum Deus erit omnia in omnibus, idem erit corporum omnium fulgor et gloria; respondetque summum illum et perfectum statum adepturam corpoream naturam, postquam sanctis doctrinis eruditas animas Deo Patri Christus subjecerit. Atque hæc fere habet Hieronymus epist. 59, ad Avit., cap. 3, et ad finem libri hujus tertii *Περὶ ἀρχῶν* ista Origenem intulisse ait : « Et erit Deus omnia in omnibus, ut universa natura corporea redigatur in eam substantiam quæ omnibus melior est, in divinam scilicet, qua nulla est melior; » quod Rufinus dissimulavit. C Dissimulavit et hoc alterum, quod ex eodem Origenis libro cap. 6, num 3, adducit ibidem Hieronymus : « Nec dubium est quin post quædam intervalla temporum rursus materia subsistat, et corpora fiant, et mundi diversitas construatur; propter varias voluntates rationabilium creaturarum, quæ post perfectam beatitudinem usque ad finem omnium rerum paulatim ad inferiora dilapsæ tantam malitiam receperunt, ut in contrarium verterentur, dum nolunt servare principium, et incorruptam beatitudinem possidere. » Id quippe pervulgatum Origenis dogma de beatorum animorum peccatis et lapsibus, in alios transfert interpretatione sua Rufinus libro eodem iii *De princip.*, cap. 6. Sic enim habet : « Verum istam perfectionem ac bea- D titudinem rationabilium creaturarum, vel naturarum, ita demum quidam permanere in eodem statu, quo supra diximus, putant, id est ut Deum omnia habeant, et Deus eis sit omnia, si nullatenus eas societas naturæ corporalis amoveat. Alioquin existimant gloriam summæ beatitudinis impediri, si materialis substantiæ interseratur admistio. » Quin etiam quod aliis ascribentem Adamantium inducit Rufinus, id confutantem ipsum exhibet capite eodem num. 6 : « In quo statu (beatitudinis) etiam permanere semper et immutabiliter Creatoris voluntate est credendum, fidem rei faciente sententia Apostoli dicentis : *Domum habemus non manufa-*

[16] I Cor. xv, 28.

ciam, æternam in cœlis [37].» De fine quoque rerum agit A Origenes lib. I *De princip.*, cap. 6, num. 1, 2, omniaque dicit ad unum finem revocanda, quemadmodum ab uno initio profecta sunt, postquam scilicet regnaverit Christus, omnesque inimicos sibi subjecerit, ipsumque novissimum inimicum mortem destruxerit, et Patri regnum tradiderit tuncque cœlestia, terrestria et inferna ad unum finem ventura, « per bonitatem Dei, et subjectionem Christi, atque unitatem Spiritus sancti. » Addit insuper soli Trinitati bonitatem substantialiter inesse, cæteros inde mutuatam et derivatam habere; « et tunc esse in beatitudine, cum de sanctitate, ac sapientia, et de ipsa divinitate participant : » quod quicunque negligunt, propriæ desidiæ vitio felicitate hac eos excidere, et a Deo pro culpæ modo adhiberi. Nec B ab his discrepant quæ ex Origene profert Catena Corderiana in Psalmos, ad psalm. LX, 3, pag. 739, ubi Christus esse dicitur tabernaculum, et mons sanctus, in quo perfecti conquiescunt; deinde subjicit : Πλὴν εἰ καὶ οὕτω τελειότητος ἔχει ἡ τοιαύτη σκηνὴ, ὡς καὶ ἅγια ἁγίων εἶναι, ἀλλ' οὖν ἐστι μετ' αὐτὴν κατάστασις ὑπερέχουσα τῶν λογικῶν, καθ' ἣν ἔσονται ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ, μᾶλλον δὲ τῇ τριάδι· διὸ παροικεῖν εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀλλ' οὐ κατοικεῖν ἐν τῷ σκηνώματι εἴρηται· ὁ ἐν τούτῳ τῷ οἴκῳ γεγονὼς σκεπασθήσεται ἐν τῇ τῶν πτερύγων τοῦ Θεοῦ σκέπῃ. Hoc est : E tabernaculo, quod est Christus, digressi sancti in Trinitate conquiescent, cum regno Christi absoluto, Pater ipse regnum susceperit. C Hac doctrina imbutus Theodorus Ascidas, Cæsareæ Cappadociæ episcopus, Origenistarum Justiniani ætate patronus, dixit : Εἰ νῦν οἱ ἀπόστολοι, καὶ οἱ μάρτυρες θαυματουργοῦσι, καὶ ἐν τῇ τοσαύτῃ τιμῇ ὑπάρχουσιν, ἐν τῇ ἀποκαταστάσει εἰ μὴ ἴσοι γένοιντο τῷ Χριστῷ, ποία ἀποκατάστασις αὐτοῖς ἐστιν; « Si nunc apostoli et martyres miracula edunt, et in tanto sunt honore; in restitutione si æquales Christo non evadant, qualis eorum restitutio futura est? » Quam vocem in quinta synodo damnatam fuisse testatur Evagrius lib. IV, cap. 38. Verumtamen in præfatione *Comment. in Joan.* a communi theologorum sententia minime recedit Origenes, in Dei cognitione et contemplatione beatitudinem sitam esse docens, et finem esse τὸ θεωρητικὸν, D εἰς ὃ καταλήγειν τὸ τέλος ὁδοῦ ἐν τῇ λεγομένῃ ἀποκαταστάσει.

X. Non statim autem ad supremam beatitudinem, sed pedetentim ac per diversos gradus perveniri voluit. Nam animas beatitudinem promeritas, sed terrenarum rerum contage etiamnum laborantes, postquam corpore emissæ sunt, per varia deduci loca finxit, in quibus expurgatas, et ab angelis huic ministerio destinatis eruditas, et errorum tenebris exsolutas, splendidiorem ac celsiorem regionem conscendere; ibique novis instructas doctrinis, aliisque usas magistris in sublimius ferri, donec ad summum, quem diximus, felicitatis apicem evaserint; ac primum in certo quodam terræ loco terrenas fæces, et ignorantiam deponi, atque hunc esse paradisum; inde in aere, et in diversis postmodum cœli locis novam capessere disciplinam, et perfecta demum beatitate frui; in singulis autem mansionibus eo diuturniorem agere moram animas, quo pluribus, dum corpori adjunctæ essent, sese noxis contaminarunt, pluribusque inquinamentis expurgandæ sunt. Frequentes exstant doctrinæ hujus notæ; nos præcipuas excerpemus. Homilia 26 *in Num.*, num. 4, digressum animæ a corpore, Israelitarum exitu de Ægypto exprimi tradit, cum, relictis mundi hujus tenebris, et corporis cæcitate, in alium orbem transit anima, qui vel sinus Abrahæ, ut in Lazari historia; vel paradisus, ut in illa latronis, nuncupatur; « vel etiam, inquit, si qua novit Deus esse alia loca, vel alias mansiones, per quæ transiens anima Deo credens, et perveniens usque ad flumen illud, quod lætificat civitatem Dei, intra ipsam sortem promissæ Patribus hæreditatis accipiat; » et aliquanto post, num. 5 : « Istius ergo terræ hæreditatem, posteaquam de mundi hujus Ægypto exierit, Deo credens anima consequitur : et alibi quidem ii qui sub lege vixerunt; alibi autem qui per Jesu Christi fidem et gratiam dispensati sunt. » Homilia deinde sequenti repetit hæc eadem, et diversis mansionibus Israelitarum in deserto, animæ mansiones notari scribit; ut et illo Christi Joan. XIV, 2 : « In domo Patris mei mansiones multæ sunt; » ac variis prætereа prophetarum testimoniis, quæ subinde enumerat : per hæc ergo loca peregrinantem animam ad quietis locum cum gemitu et dolore anhelare; hebescere etiam, et caligare, quoad itineris sui metam assecuta sit : « Per singulas quasque, » inquit num. 4, pag. 377, « digrediens mansiones, illas scilicet multas, quæ dicuntur esse apud Patrem, illuminatur amplius ex una ad aliam veniens, majora semper illuminationis augmenta conquirit, usquequo assueta sit ipsius veri luminis, quod illuminat omnem hominem, intuitum pati, et miræ majestatis ferre fulgorem. » Inculcat idem in sequentibus, num. 6 : « Post resurrectionem ascensura ad cœlos (anima) non subito, nec importune ad summa conscendit, sed per multas deducitur mansiones, in quibus illuminata per singulas, et augmento semper splendoris accepto, in unaquaque mansione illustrata sapientiæ lumine usque ad ipsum perveniat luminum Patrem. » Post hæc mansionum illarum deserti nomina mansionibus accommodat, quas anima in cœlum abitura peragrat, ostenditque hanc etiam tum dæmonum insidiis et tentamentis esse obnoxiam, laboresque sustinere, at non invitam, nec tantum iis defatigari, quantum spe sublevatur; sed et refrigeriis animam foveri, paulatimque ad cœlestium cognitionem assurgere, jamque plenam in corpus exercere potesta-

[37] II Cor. v, 1.

tem, et tum curriculi metam stringere, cum pervenit ad flumen Dei, et sapientiæ fluentis, undisque divinæ scientiæ irrigatur. Ex quibus satis apparet sententiæ huic Origenis vim afferre Sixtum Senensem lib. v *Biblioth.*, adnot. 128, cum ait mansiones illas, non ad diversa ascensionum tempora, sed ad diversos præmiorum gradus esse referendas. Denique hom. 28 *in Num.*, num. 2, 3, aliquem nobis a Deo locum præparari comminiscitur, ubi ad certum tempus habitemus, si quæ peccata imprudentes admisimus; quemadmodum certas refugii urbes iis assignavit Moyses, qui homicidium casu et inconsulto commisissent; et unumquemque in hac illave cœli parte a Christo pro meritis constitui. Addit homil. 25 *in Josue*, num. 4, filios Abraham locatum iri in cœlo secundum ordinem stellarum et partium cœli; datumque iri aliis sortem ad orientem, aliis ad occidentem, ad austrum aliis, aliis autem qui Deo magis noti sunt ad aquilonem. Facit ad rem illud ex homil. 1 *in psal.* XXXVIII, num. 8: « Alium facit diem solis iste cursus nostri hujus cœli spatiis terminatus; alium habet diem ille qui ad secundi cœli pervenire meretur ascensum. Multo enim clariorem diem ducit ille qui usque ad tertium cœlum vel rapi, vel pervenire potuerit, ubi non solum ineffabile lumen inveniet, verum etiam verba quæ homini loqui non liceat, audiet. Novi et alios dies, quorum numerum fortassis propheta merito requirit. » Clarissimum vero istud quod legitur tractat. XXX *in Matth.*, num. 51, pag. 871: « Unumquodque cœlum suæ institutionis et initia habet, et perfectiones, id est terminos. Ut puta post conversationem summam quæ fuit super terram, suscipit iterum hominem conversatio unius cœli, et perfectio quæ in ea est. Iterum suscipit eum tertia conversatio tertii cœli, et perfectio quæ in ea est. Et sic intellige mihi multorum cœlorum multa conversationum initia esse et terminos, id est perfectiones, a quibus initiis et terminis diversorum cœlorum congregat Deus suos electos. » Idem libro I *De princip.*, cap. 6, docet ad unum finem reditura omnia, quemadmodum eadem initia habuerunt, tum scilicet cum imperium tenuerit Christus, et profligatis inimicis, sibique subjectis, ac ipsa etiam morte, regnum Patri tradiderit. Ostendit deinde suis ordinibus delapsas quasdam rationales naturas, aliis fuisse ad regendum traditas quæ locum suum tenuissent, earumque salubribus disciplinis reformatas amissam beatitudinem recuperare posse: « Ex quibus, » inquit num. 2, « existimo, prout ego sentire possum, hunc ordinem humani generis institutum, qui utique in futuro sæculo, vel supervenientibus sæculis, cum cœlum novum et terra nova secundum Isaiam erit, restituetur in illam unitatem, quam promittit Dominus Jesus. » Quasdam præterea in tantam ait devenisse nequitiam, ut virtutum cœlestium eruditionem penitus respuant, iisque repugnent; atque illas ab apostolis virtutes contrarias appellari, unde mortalium vitæ

A certamina et agones exsistunt. Tum docet in præsenti et in futuro sæculo singulas diversis castigatas suppliciis, angelicis disciplinis emendari, donec ad perfecta et æterna perveniant; quem locum non semel supra adduximus. Tandem in eo desinit, non interituram quidem in fine rerum corporalem naturam, sed mutatum iri ætheris in modum, et cœlestem quamdam subtilitatem ac splendorem adepturam. Multis etiam argumentum istud explanat lib. II *Περὶ ἀρχῶν* cap. 3, sibique quærendum proponit, utrum post hunc mundum curatio aliqua et emendatio futura sit, asperior quidem in eos qui Verbo Dei morem non gesserunt; erga cæteros vero mollior et lenior, qui jam in studio veritatis, dum viverent, subacti, divinæ sapientiæ capaciores effecti sunt: utrum etiam finis omnium hanc vitam sit

B exceptura, alius vero mundus futurus sit ad eos corrigendos, qui id meriti sunt. Hanc deinde excutit opinionem quæ corpoream naturam in fine rerum penitus in nihilum redigendam asseverat; quam edisserens ait num. 2: « Hæc materia corporis, quæ nunc corruptibilis est, induet incorruptionem, cum perfecta anima, et dogmatibus incorruptionis instructa uti eo cœperit; » docetque animam corporis indumentum futuram, quæ ipsa Christo induetur, unde incorrupta evadet. Postmodum addit: « Incorruptio autem et immortalitas quid aliud erit, nisi Sapientia, et Verbum, et Justitia Dei, quæ formant animam, et induunt, et exornant? » Eam

C autem sententiam, quæ futurum statuit, ut incorporea vita agenda sit, cum Christo subjecta omnia fuerint; vel alteram hanc quæ corpoream substantiam purissimis spiritibus pro meritis sociandam, et in æthereum statum transmutandam decernit; aut tertiam denique, quæ desiturum mundi hujus habitum definit, et supra sphæram ἀπλανῆ in tuto collocandam piorum stationem, tum qui castigationibus delicta expiarunt, tum qui virtutibus eo pervenire meruerunt, proponit unicuique, ut quæ animo suo collibuerit magis, eam pro arbitrio amplectatur. Capite 11 libri ejusdem, num. 6, putare se pronuntiat migrantes ex hac vita animas in locum aliquem in terra positum secedere, quem paradisum Scriptura appellat, ibique sic tanquam in schola,

D rerum quas in terris viderant, ac futurorum etiam causas condiscere. Quo mundior autem, et exercitatior aliqua fuerit, eo magis proficientem, citius in aerem conscensuram, hinc ad sphæras cœlestes, in quibus novis eruditionis accessionibus locupletabitur. Eadem habentur lib. III *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 6, docetque per immensa annorum curricula animas suis in locis emendari, præcurrentibus aliis, et citato cursu ad summa enitentibus, subsequentibus proxime aliis, nonnullis tardius; et sic per diversos ordines proficere, ac Deo reconciliari, donec destruatur postremus inimicus, mors scilicet; ac restitutis tandem in hunc statum animis, naturam corporalem ad gloriam perductum iri; omniaque unum futura, cum Deus fuerit omnia in omni-

bus. Sub finem capitis ejusdem num. 8 idipsum A inculcat, additque in alia terra sanctos esse angelicis institutionibus informandos. At homilia 11 *in Num.*, num. 4, ad superiora adjicit angelos iis regendis in futuro sæculo fore præfectos, quos labore suo ac ministerio e diversis gentibus congregatos ad Christi notitiam adduxerint; adeo ut Christus non tam rex futurus sit, quam « Rex regum, et Dominus dominantium [38], » et nonnullos ab angelis Christo offerri, aliquos vero archangelis duntaxat. Denique sic concludit num. 5 : « Sicut ex initio sæculi hujus, cum dispergeret Deus filios Adam, statuit fines gentium secundum numerum angelorum Dei, et unaquæque gens sub illo angelo facta est, una autem fuit et electa gens Israel, quæ portio Domini fuit, et funiculus hæreditatis ejus [39]; ita B credo et in fine hujus mundi, atque in initio sæculi alterius, futurum ut iterum dividat Excelsus filios Adam, et qui non potuerint ita mundi esse corde, ut ipsum videant Dominum, et esse portio Domini, videant sanctos angelos, et sint secundum numerum angelorum Dei. Sed beatus est qui dignus fuerit in illa vita esse portio Domini, et populus ejus Jacob, ac funiculus hæreditatis suæ Israel. » Germanum horum est quod legitur hom. 21 *in Num.*, num. 1, ubi aliud beatitatis genus iis assignat, qui divina ministeria in vivis obierint; aliud iis qui virtutem segnius excoluerint : illos quippe scribit supergredi summa cœli fastigia, et ibi semper in Domino, semper in Verbo ejus ac Sapientia versantes summis deliciis frui; hos vero terræ alicujus C sublimioris et potentioris, terræ nempe viventium hæreditatem capturos. Scribit præterea homil. 3 *in Luc.*, in futura vita non omnes statim atque corpore exierint, Deum angelosve visuros, sed eos tantum qui munditie cordis dignos se Dei aspectu præbuerint; quamvis autem in eodem loco futuri sint et qui puro corde erunt, et qui sordibus fœdati, disparem tamen utrorumque futuram sortem, et illos Dei intuitu fruituros, quo hi carebunt. Homilia 17 sequente asseverat ab Ecclesia cœlesti dejectum iri digamos, quemadmodum in terra ab ecclesiasticis dignitatibus arceantur. « Non quo, inquit, in æternum mittantur incendium, sed quo partem non habeant in regno Dei : » et deinde eos ait « esse D de secundo gradu, et de his qui invocant nomen Domini, et qui salvantur quidem in nomine Jesu Christi, nequaquam tamen coronantur ab eo. »

Ad postremum quoniam ad summam perfectionem res creatæ nondum adductæ sunt, idcirco nondum beatos plenam recepisse lætitiam, nec summo gaudio frui affirmavit, ne ipsos quidem prophetas, vel apostolos, imo ne ipsum quidem Christum. Verba ipsius hæc sunt homil. 7 *in Levit.*, num. 2, p. 222 : « Nondum enim receperunt lætitiam suam, ne apostoli quidem, sed et ipsi exspectant ut et ego lætitiæ eorum particeps fiam. Neque enim decedentes hinc sancti continuo integra meritorum suorum præmia consequuntur, sed exspectant etiam nos, licet morantes, licet desides. Non enim est illis perfecta lætitia, donec pro erroribus nostris dolent, et lugent nostra peccata. » Cui probando utitur hoc Apostoli Hebr. XI, 39, 40 : « Hi omnes testimonio fidei probati, non acceperunt repromissionem : Deo pro nobis melius aliquid providente, ut non sine nobis consummarentur. » Addit postmodum sanctos perfectam nobiscum in die judicii una beatitudinem capturos, propterea quod totum simul corpus suscitandum sit, homines nimirum universi : quod corpus cum multis constet membris, singulis videlicet hominibus, futurum scilicet truncum corpus et imperfectum, si qua sui parte careat, nec perfecta proinde ac plena fruiturum lætitia, quoad integritatem suam receperit. Et postea : « Quod si tibi, qui membrum es, non videtur esse perfecta lætitia, si desit aliud membrum : quanto magis Dominus et Salvator noster, qui caput et auctor est totius corporis, non sibi perfectam dicit esse lætitiam, donec aliquid ex membris deesse corpori suo videt ? » Laboranti Origeni succurrere conatur Genebrardus in *Collect.* cap. 6, et hæc scribit : « Atqui id de integra et absoluta beatitudinis consummatione, quam nondum sancti in corporibus receperunt, potest explicari. » Quid juvat autem recusanti opem ferre, cum hac neutiquam de causa, quam commemorat Genebrardus, sanctos existimet nondum perfecta frui lætitia : « Non enim est illis, ait ipse, perfecta lætitia, donec pro erroribus nostris dolent et lugent nostra peccata. »

Cum ait autem Origenes tom. X *in Matth.*, num. 2 et 3, animas, postquam pro sordium et inquinamenti ratione, plus minusve fuerint expurgatæ, tandem unum solare lumen futuras, et inferioribus lucem suam præbituras : id sibi vult, supremum illas felicitatis apicem consecuturas, supra quem assurgere non licet : quem locum quæcunque tenuerint, æquali luce fulgere, et pari beatitatis mensura frui necesse est. Verum aliquibus ex hoc numero semper recidentibus ad pristina vitia, et e summo illo gradu labentibus, obtusiori luce, et priore ac multum inferiori splendebunt. Similiter intelligendus est, cum ait futurum aliquando Deum omnia in omnibus, cumque supremum illum finem ad quem omnia pervenient, rerumque universarum ἀποκατάστασιν commemorat. At cum tomo XV *in Matth.*, num. 36, pag. 706, scribit in remunerandis hominibus, voluntatis duntaxat ipsorum ac studii rationem habere Deum, non temporis quod exercendis virtutibus impenderunt, ac idcirco æqualibus præmiis donandos quicunque pro virili laborarunt, id ita ex superioribus explicandum est, eamdem iis tribuendam esse mercedem, salutem nimirum, at non

[38] Apoc. XIX, 16. [39] Deut. XXXI, 8, 9.

eamdem adhiberi purgationem, si diu illi in virtute, parum isti desudarunt, similibus licet in Deum studiis elati vitam clauserint; sed diversis utrosque disciplinis, et emendationibus reparari, antequam in supremo beatitatis culmine collocentur. Itaque subjicit Origenes num. 37, pag. 707: Ἐχέτωσαν μὲν γὰρ διὰ τὴν μετάνοιαν καὶ τὸ καταλαμβάνεσθαι ἐν ἐπεστραμμένῳ βίῳ κρείττονα τῶν καταλαμβανομένων ἐν ταῖς ἁμαρτίαις, οὐ μὴν χρὴ ὑπολαμβάνειν περὶ αὐτῶν ὅτι ὅμοιοί εἰσι τοῖς παρὰ τοῦτο ἡμαρτηκόσιν ἐν τῇ νεότητι, παρὰ τὸ μηδὲ τὴν ἀρχὴν τὰ τῆς πίστεως μεμαθηκέναι. Plurimum ergo hæc inter Origenis deliria ac Joviniani hæresim interest, qui virtutes ac peccata esse æqualia, ac æqualem proinde mercedem et pœnam fore arbitrabatur, Stoicos secutus qui « de parilitate peccatorum, » ut ait Augustinus epist. 29, ad Hieronym., « soli ausi sunt disputare contra omnem sensum generis humani. »

XI. Emensis illis ac peragratis spatiis, quæ animas purgandi causa decurrere finxit Origenes, quo eas subsistere loco ac conquiescere ratus sit, videndum est. Novum quidem cœlum, ac terram novam felicitati et quieti post hanc vitam deputat lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 2, propter illud Isaiæ LXV, 17: « Ecce enim ego creo cœlos novos et terram novam; et non erunt in memoria priora, et non ascendent super cor; » quod repræsentatur II Petr. III, 13, et Apocal. XXI, 1. Propter illud autem Pauli I Cor. VII, 31, « Præterit enim figura hujus mundi, » et istud Davidis psalm. CI, 27, « Cœli peribunt, tu autem permanes, et omnes sicut vestimentum veterascent; » et hoc fortasse Isaiæ LI, 6, « Cœli sicut fumus liquescent, et terra sicut vestimentum atteretur, » eatenus novum cœlum et novam terram creatum iri docet, quatenus in fine rerum destruetur iste mundus, et in novam terram, ac novum cœlum reparabitur: « Innovatio, » inquit ibid., num. 4, « cœli et terræ, et transmutatio habitus hujus mundi, et immutatio cœlorum his sine dubio præparabitur, qui per illam viam, quam supra ostendimus, iter agentes ad illum finem beatitudinis tendunt, cui etiam ipsi inimici subjiciendi dicuntur, in quo fine omnia, et in omnibus dicitur esse Deus. » Itaque Hieronymus epist. 59, ad Avit., cap. 1, censuisse Origenem queritur, futurum ut ex animis quibusdam « hominum constet genus in uno aliquo ex mundis, quando juxta Isaiam cœlum et terra nova fient. »

Supra hoc etiam conspicabile cœlum, terram novam ac cœlum novum quandoque collocat; et summi illius ac novi cœli ratione firmamentum esse inferos ait, quemadmodum ratione firmamenti terra hæc nostra, quam proprie aridam appellandam censet, inferi sunt; inferorum vero ratione cœlum ipsa est; et quemadmodum discedentes ex his terrenis sedibus animæ pro suis meritis diversa apud inferos obtinent loca, ita quæ in summo loco moriuntur, ablegari in firmamentum, vel in terram, et varia ibi loca nancisci: ac rursum quemadmodum migrantes ex inferis animæ, et ob recte gesta in terram remeantes, nasci dicuntur; ita varios animarum ortus in firmamento, et supremo item cœlo contingere. Verba ipsa Origenis, quibus hæc continetur doctrina, adducit Hieronymus capite 2 et 4 epist. 59, ad Avit., e libro IV *Περὶ ἀρχῶν*, num. 23. Hujus certe libri num. 22 tradit Origenes Jerosolymam, sed et reliquas etiam terræ regiones, alias sibi cognomines in cœlis habere, ibique Ægyptum, Babyloniam, Tyrum et Sidonem reperiri; multaque de locis illis vaticinatos esse prophetas, quæ si quis ad terrena loca referat, valde eum hallucinari. Plurima ibi in sacris voluminibus memorata recenset, quæ allegorice interpretanda, et ad cœlestia detorquenda arbitratur. Homilia 28 *in Num.*, num. 2, Judæam in cælo suis distinctam montibus, suis civitatibus et vicis, suis etiam tribubus statuit, in eaque sedem positurum populum Dei, et verum Israelem, Jesu duce, cujus imaginem gessit Jesus alter filius Nave; unumquemque autem in hanc illamve tribum iri ablegatum pro meritis ac virtutibus; « neque solum pro meritis eorum qui dispensantur, » inquit num. 4, « sed et pro novissimi Adam, in quo omnes vivificandi dicuntur, contemplatione. » Ibidem collocat Jerusalem, et montem Sion, juxta Apostolum Gal. IV, 26, et Hebr. XII, 22, et Joannem Apocal. III, 12, et XXI, 2, et templum Dei; diesque ibidem festos celebratum iri putat, et quæcunque demum præcipiuntur in lege, quam umbram continere dicit Apostolus futurorum bonorum. Eadem habet homil. 23 *in Josue*, num. 4, eoque refert istud Joan. XIV, 2, « In domo Patris mei mansiones multæ sunt, » et super civitates illas cœlestes potestatem habiturum existimat servum illum frugi, qui commissam sibi pecuniam utiliter posuit. Has ergo inter animarum sedes eam proportionem statuit et similitudinem Origenes, ut cœlestium umbram esse et imaginem velit terram hanc, quæque in terris geruntur, juxta Apostolum Hebr. VIII, 5. Memorabilis vero præ cæteris ille locus quem homil. 5 *in psalm.* XXXVI, reperimus, ubi hoc explanans psalmi XXXVI, 34, « Et exaltabit te, ut hæreditate capias terram, » terram hanc esse vult dorsum ipsius firmamenti: « Unde, » inquit num. 4, « ego arbitror, quia sicut cœli ipsius, id est firmamenti inferius solum arida hæc in qua nos habitamus, terra ejus dicitur; ita et illius superioris, quod principaliter dicitur inferius solum, in quo habitatores illi cœlestes conversantur, et, ut ita dicam, dorsum ipsum firmamenti hujus, merito, ut dixi, terra illius cœli esse dicitur: sed terra bona, terra sancta, terra multa, terra vivorum, terra fluens lac et mel. » Fuse totum doctrinæ suæ contextum explicat lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 3, num. 6, 7, atque rerum omnium universitatem, infernarum, terrenarum, cœlestium, et quæ supra

cœlum sunt, generali nomine mundum ait, appellari, quo cæteri mundi continentur; et quemadmodum firmamentum terram hanc capacitate sua complectitur, ita sphæram quamdam superiorem, quæ in Scripturis terra bona, et terra viventium nominatur, et mitibus ac mansuetis promittitur, suo constringi cœlo, in quo sanctorum nomina descripta sunt; ex hoc autem cœlo, ex eaque terra, terræ ac cœli nominibus affecta fuisse firmamentum et aridam; aliudque esse cœlum et terram quæ initio a Deo creata sunt, ac firmamentum quod die secundo conditum dicitur: mundum hunc autem superiorem, eum esse, unde missum se significat Christus dicens Joan. VIII, 23: « Ego non sum de hoc mundo, » corruptioni neutiquam ipsum esse obnoxium, nec oculis aspectabilem, sanctis autem et perfectis sedem hanc esse destinatam, et terram quidem mundi illius iis qui castigationibus et emendationibus fuerunt expurgati, aliis vero cœlum, qui dum in terris agerent Dei mandatis obtemperarunt, sed ita tamen ut ab illa terra ad cœlum supremum transitus pateat. Consimilia sunt quæ habentur ejusdem libri cap. 9, num. 3, et quæ capite postremo libri III, num. 8, 9, ubi et illud adjicit, rerum istarum cœlestium, quæ inferiorum harumce typum gerunt, formam Moysi in monte fuisse monstratam; ad ejusque exemplum tabernaculi et sacrificiorum instrumenta ipsum comparasse, secundum præceptum illud Dei Exod. XXV, 40: « Inspice et fac secundum exemplar quod tibi in monte monstratum est. » Adjicit etiam in summo illo cœlo futurum illud « quod æternum dicitur Evangelium et Testamentum semper novum, quod nunquam veterascet: » in eaque piorum terra eruditum iri ab angelis animas, quemadmodum et in commemoratis supra mansionibus, donec supremum adeptis cœlum sit Deus omnia in omnibus. Nec ab his abludit homil. 1 *in Genes.*, num. 2, cum scribit cœlum illud supremum et incorporeum, quod Dei sedes est, primum a Deo conditum, deinde corporeum cœlum, hoc est firmamentum: nam incorporeum appellat, ut supra ostendimus, quod propter eximiam tenuitatem sub sensus non cadit. Item capite ultimo libri II *Περὶ ἀρχῶν*, num. 6, postquam sanctos ex hac vita discedentes in quemdam terræ hujus locum venturos dixit, qui paradisus appellatur, inde aeris mansionibus ac cœlestibus transgressi ad ea quæ non videntur, et quæ nomine duntaxat nobis cognita sunt, affirmat ascensuros. Hinc libro VII *in Epist. ad Rom.*, num. 5, pag. 600, ea quæ oculis usurpantur, aridam nimirum vel firmamentum sperari vetat, sed quæ in oculos non incurrunt, et æterna sunt, nempe cœlum: « Imo potius, inquit, cœlos multo eminentiores et excelsiores quam est illud firmamentum quod videri oculis potest, » et terram mansuetis assignatam, edicente Apostolo II Cor. IV, 18: « Non contemplantibus nobis quæ videntur, sed quæ non videntur: quæ enim viden- A tur, temporalia sunt; quæ autem non videntur, æterna sunt. »

XII. Ad paradisum quod attinet, a summo illo et supremo cœlo eum Adamantius distinxit, et in certo aliquo terræ loco collocavit; cum terrestrem econtrario paradisum, quem in terra situm fuisse certissimum est, allegorice exponens supra cœlum constituerit, ut ostendemus. Ac de priore manifestum est testimonium lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 11, num 6: « Puto enim, inquit, quod sancti quique discedentes de hac vita permanebunt in loco aliquo in terra posito, quem paradisum dicit Scriptura divina, velut in quodam eruditionis loco. » Atque hanc primam esse vult mansionem, in qua corpore exeuntes animæ terrenis sordibus expurgantur; B quam et idem esse vult ac sinum Abrahæ. « Sed et illam figuram, » inquit homil. 26 *in Num.*, num. 4, « esse diximus exeundi de Ægypto, cum relinquit anima mundi hujus tenebras, ac naturæ corporeæ cæcitatem, et transfertur ad aliud sæculum, quod vel sinus Abrahæ, ut in Lazaro; vel paradisus, ut in latrone qui de cruce credidit, indicatur. » Aliquibus etiam paradisum differentiis discriminat homil. 13 *in Ezech.*, num. 2, pag. 403, 404, ut alter sit paradisus, alter deliciarum paradisus. Atque hunc deliciarum paradisum, cum Eden, hoc est, terrestri paradiso confundit lib. I, *in Cantic.*, pag. 42; ait enim: « Qui autem dignus fuerit redire et esse cum Christo, quique in parvo fidelis inventus constituetur super multa, ille gustabit, et C capiet voluptatem Domini, perductus ad locum quemdam, qui pro hujusmodi ciborum copiis et varietatibus, deliciarum nominatur locus. Propter quod et in Eden positus dicitur, quod delicias indicat. » Quo de terrestri paradiso quid senserit, infra explorabimus.

XIII. Hausta sunt et illa fere e Platonis fontibus: nam beatitudinem in Dei similitudine sitam ille voluit. Testes Laertius in Platone, et Clemens Alexandrinus *Strom.* lib. II, qui et in eadem fuisse Stoicos sententia demonstrat, et Abammon Ægyptius in responsione ad epistolam Porphyrii. Plato præterea in *Phædone*, postquam inferni topographiam descripsit, narrat animas, quæ virtutem inter et vitium mediam tenuerunt viam, post latam D de se sententiam ad Acherontem profectas, conscensis vehiculis ad Acherusiadem paludem deportari, expiatisque illic per supplicia sceleribus solvi, et præmia tandem rerum bene gestarum referre, et ad animalium etiam generationem nonnunquam remitti: quæ vero insanabilibus sese facinoribus alligarunt, in Tartarum absque ulla futuri exitus spe præcipitari: at quorum crimina sanari possunt, projici et illas in Tartarum, sed transacto illic anno, fluctu inde ejici, et ad Acherusiadem revolvi, nec ante liberari, quam eos exoraverint, quos injuria vel morte affecerunt: quæ puram autem et insontem duxerunt vitam, eas regionem quamdam superiorem, et deliciis affluentem, quæ

terræ supereminet, ascendere; nonnullasque ex iis philosophiæ præceptis institutas corporea mole liberari penitus, et in amœniora loca concedere. Præcipue notandum venit illud Plotini *Enn.* III, lib. IV, cap. 6, quo animarum ad superiora progressarum nonnullas asseverat in sensili hoc mundo vitam agere, alias extra hunc mundum: quæ in sensili mundo degunt, alias penes solem, vel aliquem planetam, alias in firmamento ævum agitare, unamquamque pro meritis. Dictaverat vero jam ante Pythagoras, ut refert Laertius in *Pythagora*, εἶναι πάντα τὸν ἀέρα ψυχῶν ἔμπλεων, « aerem omnem animis plenum esse. » Atque hæc interpolata Origenes ad Scripturæ sacræ effata utcunque aptavit.

Terra autem illa firmamenti convexis incumbens, quam describit Adamantius, alteri huic persimilis est, quam libro eodem Plato commemorat, ubi ait, αὐτὴν τὴν γῆν καθαρὰν ἐν καθαρῷ κεῖσθαι τῷ οὐρανῷ, ἐν ᾧπέρ ἐστι τὰ ἄστρα, ὃν δὴ αἰθέρα ὀνομάζειν τοὺς πολλοὺς τῶν περὶ τὰ τοιαῦτα εἰωθότων λέγειν· οὗ δὴ ὑποστάθμην ταῦτα εἶναι, καὶ ξυῤῥεῖν ἀεὶ εἰς τὰ κοῖλα τῆς γῆς· « Puram terram in puro sitam esse cœlo in quo sunt astra, quod multi ex iis qui hujusmodi de rebus disserere solent, ætherem appellant, cujus hæc esse fæcem, et in concava terræ semper confluere. » Hinc Tertullianus lib. *De anima*, cap. 55: « Sed in æthere dormitio nostra cum pueris Platonis; aut in aere, cum Ario; aut circa lunam, cum Endymionibus Stoicorum. » Vetusta quoque illa poetarum theologia beatorum animas in terram quamdam, Elysium nempe nemus, recipi canebat. Inde Christianis objectabat Celsus nos ab ethnicis edoctos dixisse abituras post mortem animas in aliam terram hac meliorem. Tum vero magistri sui Origenem puduit (49), et quæ a Platone didicerat, referre maluit ad Moysem, qui bonis Deum induxit promittentem terram lacte et melle manantem; cujus symbolum esse et imaginem Judæam hanc terrenam et Jerusalem dixit, juxta Apostolum Hebr. XII, 22. In eorum argumentum quibusdam utitur Davidis testimoniis, frugi hominibus terræ cujusdam hæreditatem pollicentis. Illius quoque terræ gemmas ab Isaia LIV, 12, transtulisse Platonem arbitratur, ac reliqua itidem quæ ad hanc fabulam pertinent, quemadmodum et a Moyse, aliisque prophetis. Aggæum vero nominatim laudat, qui cap. II, vers. 7, terram ab arida manifeste distinguit.

XIV. Origenianos errores libris *Περὶ ἀρχῶν* insertos percensens Hieronymus in epist. 59, ad Avit., memoratos illos de suprema felicitate, ac diversis felicitatis gradibus minime prætermisit. Primum hujus epistolæ caput legi velim, ac alterum item, quod in his verbis, e fine secundi *De principiis* libri petitis, desinit: « Cumque in tantum profecerimus, ut nequaquam carnes et corpora, forsitan ne animæ quidem fuerimus, sed mens et sensus ad perfectum veniens, nulloque perturbationum nubilo caligans, intuebitur (*legendum fortasse*, intuebimur) rationabiles, intelligibilesque substantias facie ad faciem. » Legi velim et quartum ejusdem caput epistolæ, quo dixisse Origenem prodit Hieronymus adversus animas in rerum fine ad cœlestem Jerusalem properantes adversariarum fortitudinum bella consurgere, ne animarum remollescat virtus, sed ut præliis exercitæ novum roboris incrementum capiant. Tangit id et Theophilus *Pasch.* II, cum somniasse dicit Origenem « ascendere animas in cœlum et descendere; et nunc proficere, nunc ad inferiora delabi. » Variarum quoque cœli mansionum figmentum perstringit paulo inferius, dixisse Origenem tradens, « corpora quæ resurgunt, post multa sæcula in nihilum dissolvenda, nec futura aliquid, nisi cum de cœlorum mansionibus animæ ad inferiora dilapsæ, indiguerint novis, quæ alia rursum fiant, prioribus omnino deletis. » Totam hanc etiam de cœlo novo, et terra nova, deque cœlesti illo mundo, hujus nostri persimili, commentationem exsufflat Hieronymus cap. 4, epist. 59, ad Avit. At immerito Origenem culpat Epiphanius hær. LXIV, cap. 4, quod Davidicum illud psalm. CXIV, 7, « Convertere, anima mea, in requiem tuam, » ad requiem illam cœlestem retulerit, quam ob præclara in vita hac gesta anima consequitur; totum quippe hunc psalmum eodem refert Ecclesia. Augustinus in libro *De hæresibus*: « Paradisum, et cœlos, et alia non credunt (Origeniani) esse secundum litteram, sed in allegoria. » Denique Michael Glycas *Annal.* part. I et IV vexat Origenem hoc nomine, ipsiusque sententiam a Joanne Chrysostomo profligatam commemorat.

XV. Attamen contra tot adversariorum assultus Origeni præsidio est hæc ipsius obtestatio lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 1, qua animos lectorum ad supra exposita dogmata ita præmunit: « Quæ quidem a nobis etiam cum magno metu et cautela dicuntur, discutientibus magis et pertractantibus, quam pro certo ac definito statuentibus. Indicatum namque a nobis in superioribus est, quæ sint de quibus manifesto dogmate terminandum sit, quod et pro viribus nos fecisse puto, cum de Trinitate loqueremur. Nunc autem disputandi specie magis, quam definiendi, prout possumus, exercemur. » Ad hæc libro sequenti, cap. 3, num. 6, quid aut quo loco sit iste mundus, e quo venisse se significabat Servator, cum diceret, « Ego non sum de hoc mundo [46], » non satis constanter prodidit: « Sed utrum mundus iste, inquit, quem sentiri vult, separatus ab hoc sit, longeque divisus, vel loco, vel qualitate, vel gloria; an gloria quidem, et qualitate præcellat, intra tamen mundi hujus circumscriptionem cohibeatur, quod et mihi magis verisimile videtur, incertum tamen est, ut ego ar-

[46] Joan. XVII, 15.

(49) Orig. lib. VII *contra Celsum*, num. 29, 30.

bitror, et humanis adhuc cogitationibus et mentibus inusitatum ; » deinde triplici de rerum consummatione et summa beatitudine proposita sententia, ad quamlibet persequendam unicuique arbitrii sui libertatem permittit. Et postremum tandem caput libri III, *De princip.*, quod est *De consummatione mundi*, claudit his verbis : « Hactenus nobis etiam corporeæ naturæ vel spiritalis corporis ratione discussa, arbitrio legentis relinquimus, ex utroque quod melius judicaverit eligendum. » Homilia 23 *in Josue*, num. 4, postquam loca cœlestia his terrestribus similia assignavit, ejusmodi mysteria veneratione digna et silentio esse declarat, nec a mortalium quoquam, ne ipsis quidem apostolis perfecte proferri posse. Quamobrem et libro IV *Περὶ ἀρχῶν*, num. 23, pag. 186, regnum cœlorum thesauro in agro abscondito comparatum fuisse putat.

Verumtamen, quamvis liquido et sine ambage asseverasset, quæ incertus proposuit, sanctorum aliquot virorum suffragiis et consensu adjuvaretur. Clemens Alexandrinus lib. II *Strom.* id Platonis axioma, quo tum beatum hominem esse definit, cum Deo similis est, Scripturæ sacræ auctoritate defendit. De modo ac loco felicitatis sanctorum, a primis usque Ecclesiæ temporibus ad Innocentium III et Benedictum XI, ac Florentinam synodum, nihil certi fuit ab Ecclesia præscriptum, adeo ut in diversa Patres abierint. Eorum sententias et testimonia collegit Sixtus Senensis lib. V *Bibl.*, adnotat. 345, ut in iisdem huc reponendis supervacanea omnis esse opera videatur. Præter eos qui ab ipso commemorati sunt, adiri velim Cypriani epistolam 52, ad Antonianum, Novatianum lib. *De Trinit.*, cap. 1 ; Athanasium in *Expositione fidei*, paradisum latroni a Christo in cruce promissum, eum esse censentem unde Adamus ejectus est, cum Cyrillo Jerosolymitano *Catech. mystag.* I, Basilio in libro *De paradiso*, et cap. 27 libri *De Spiritu sancto;* Gregorio Nysseno in orat. *in quadraginta martyres*, et Paulino Nolano, idem sentientibus ac sensit Athanasius. Adeatur et Epiphanius in epist. ad Joan. Jerosolym., cap. 4, et in *Ancorato*, cap. 54, alibi paradisum collocans, alibi cœlum ; et Augustinus lib. XX *De civit. Dei*, cap. 14 et 16, in aliquibus Origeni consentiens, et auctor *Quæstionum ad Antiochum*, hominibus absconditum hoc, et ignotum esse mysterium edicens.

XVI. Satis ex superioribus, etiam me silente, colligitur damnatorum pœnis modum aliquando et finem ex decreto Origenis impositum iri : cum enim futurum ratus sit, ut quemcunque teneant statum animæ, peccare possint, et reipsa persæpe peccent, ac pro peccatis vel meritis perpetuo circuitu ab imis ad summa, a summis ad ima revolvantur, ipsiusque diaboli aversa a Deo voluntas olim conterenda sit, et Deo Patri regnum Christus sit traditurus, tumque existimaverit plenam omnium ἀποκατάστασιν ac perfectam felicitatem futu-

A ram, cum Deus erit omnia in omnibus ; consequitur illinc necessario desitura damnatorum supplicia, eaque noxarum duntaxat expurgandi causa a Deo hominibus infligi. Hominis esset intemperantis, neque satis tempori parcentis suo, quæcunque vesania hac oblita in Origenianis commentariis reperiuntur, lectori recensenda objicere; adeo multus est in hoc dogmate prodendo, et odiosus Adamantius. Sed ne nos tamen a more deflectamus nostro, illustria solum fidei causa seponemus. Prior occurrit locus homil. 7 *in Levit.*, in qua prolixe disputat quomodo Patri subjectus Filius dici possit, ostenditque Filium eatenus dici Patri non esse subjectum, quatenus nos, qui sumus Christi membra, Patri minime subjecti sumus. « Cum vero, » B inquit, num. 2, pag. 222, « consummaverit opus suum, et universam creaturam suam ad summum perfectionis adduxerit, tunc ipse dicetur subjectus in his quos subdidit Patri, et in quibus opus quod ei Pater dederat consummavit, ut si Deus omnia in omnibus. » Subjungit deinde Christum tum vinum bibiturum, « cum subjecta ei fuerint omnia, et salvatis omnibus ac destructa morte peccati, ultra jam necessarium non erit offerre hostias pro peccato. » Addit paulo post : « Quanto magis Dominus et Salvator noster, qui caput et auctor est totius corporis, non sibi perfectam dicit esse lætitiam, donec aliquid ex membris deesse corpori suo videt ? » Subjectionem illam simili modo exponit C lib. III *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 5, num. 6, cum scribit Christum in semetipso complectentem omnes quos subjecit Patri, et qui hujus ope salutem consecuti sunt, cum ipsis et in ipsis Patri subjectum dici. Subnectit postea num. 7 : « Si ergo bona et salutaris accipitur ista subjectio, qua subjectus esse dicitur Filius Patri, valde consequens et cohærens est, ut inimicorum quæ dicitur Filio Dei esse subjectio, salutaris quædam intelligatur et utilis : ut sicut cum dicitur Filius Patri subjectus, perfecta universæ creaturæ restitutio declaratur ; ita cum Filio Dei inimici dicuntur esse subjecti, subjectorum salus in eo intelligatur, et reparatio perditorum. » His consonant quæ leguntur in fine tractatus XXIII *in Matth.*, num. 8. Sed et aliqua de D subjectione illa Filii disserit tract. XXX, num. 55, operis ejusdem, quæ quoniam alterius sunt argumenti, prætermitto. Succedat homilia 6 *in Num.*, num. 4, in qua de lepra disputans, propter quam castris ejiciebantur qui ea laborabant, lepram peccato confert, eamque non perpetuo mansuram ait, sed completa septimana ad castra leprosos revocatum iri, in fine nempe mundi, cum plenitudo gentium introierit, et omnis Israel salvus erit, fietque unus grex, et unus pastor, et Deum ita omnes conclusisse sub peccato, ut omnium demum in Christo misereretur. Illustris et ille locus e Catena Regia in Ezech. v, 13, pag. 415 : Καὶ συντελεσθήσεται ὁ θυμός μου· τοῦτο δηλοῖ ὅτι πέρας ἕξει ὁ θυμὸς τοῦ Θεοῦ, ὁμοῦ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου· et hic ex

homil. 4 in eumdem prophetam, num. 8 : « Talis est justus : vidit mundum ante diluvium, hoc est ante consummationem : vidit mundum in diluvio, in corruptione et in interitu peccatorum, quæ in die sunt ventura judicii : rursum videbit mundum in resurrectione omnium peccatorum ; » et ille quoque ex homil. 10, sequente num. 3 : « Aiunt Hebræi Sodomam in eumdem statum restituendam, in quo et antea constitit, ut rursum paradiso Dei et terræ Ægypti compareiur. Si hoc se sic habet, et sive futurum est, sive non ; quærentur enim istiusmodi res apud eos qui doctissimi sunt : ut autem fiat quod dicitur, complebuntur mihi annorum tria millia, et tunc restituetur excruciata tribus millibus annorum Sodoma, id est anima mea : Sodoma, meis pœna peccatis. Grande intervallum temporis inter restitutionem et ruinam positum est. » Animæ postmodum noxiæ figuram esse ait Samariam, quæ non alias restituenda sit, quam cum decem tribus fuerint reversæ, tum ait : « Si autem tanto post tempore restituetur id quod præcessit in signum, quando tu restitueris, si tamen restitueris, Samaritana et hæretica anima, qua simulacris et feriis non veris, ac figmentis de Jeroboam corde venientibus credidisti ? » Ejusmodi nonnulla in sequentibus videre est, quibus doctrina eadem inculcatur. Sed in Adamantii tamen gratiam notetur istud, « Si tamen restitueris, » quo incertus ejus et fluctuans animus proditur : si modo Origenianum reipsa hoc est, non Rufinianum. Illustrius etiam istud et libri I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 1, 2, in quo probat hoc Scripturæ testimonio : « Dixit Dominus Domino meo : Sede a dextris meis : Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum [41], » et illo I Cor. xv, 24, 25 : « Deinde finis, cum tradiderit regnum Deo et Patri : cum evacuaverit omnem principatum, et potestatem, et virtutem. Oportet autem illum regnare, donec ponat omnes inimicos sub pedibus ejus, » cum sequentibus ; et isto psalm. LXI, 2 : « Nonne Deo subjecta erit anima mea ? ab ipso enim salutare meum ; » his, inquam, Scripturæ testimoniis futurum probat, ut subactis Christi inimicis in unum finem per Filium, bonitas Dei creaturam revocet universam : subjectionem autem illam idipsum esse vult, quo Christo adhærescentes efficimur sancti, et salutem adipiscimur : talem autem futurum finem, qualia fuerunt initia, cum omnes Dei nutibus obtemperantes in unum conspirabant. In sequentibus deinde omnia in unum reparanda esse demonstrat ex hoc Christi [42] : « Ut omnes unum sint, sicut tu Pater in me et ego in te, ut et ipsi in nobis unum sint. Et ego claritatem quam dedisti mihi, dedi eis, ut sint unum, sicut et nos unum sumus : Ego in eis, et tu in me, ut sint consummati in unum ; » et illo Pauli Ephes. IV, 13 : « Donec occurramus omnes in unitatem fidei, et agnitionis Filii Dei, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi ; » nec dæmones quidem ipsos restitutionis hujus beneficio carituros esse putat. Quærit ad hæc tom. X *in Matth.*, num. 3, pag. 445, quomodo diversa erit in resurrectione hominum claritas, juxta Apostolum, I Cor. xv, 41, cum dixerit Servator : « Justi fulgebunt sicut sol, » Matth. XIII, 43 ; tum respondet in ipso beatitudinis initio, futurum ut diversa sit hominum claritas, nondum omnibus expurgatis ; at postquam collecta fuerint e regno Christi scandala, et igne absumptæ nequitiæ, tunc omnes unum solare lumen futuros. Non satis vero cohærere videtur quod sequitur ; scribit enim fore ut justi tunc inferioribus fulgeant, qui lucis eorum participes fient, quemadmodum sol terræ lucem suam præbet. Nam si ita omnium expurgata tunc erunt peccata, ut nullo claritatis discrimine fulgeant, quinam inferiores erunt, quinam superiores ? Nempe neminis beatitatem ut jam supra monui usque adeo propriam esse putat, ut non novis delictis ad inferiora semper delabi possit : ad ima igitur retrocedentibus semper aliquibus, qui locum suum tenuerint, lumen iis suum impartientur. Ejusdem et istud est farinæ e tom. XV *in Matth.*, num. 27, pag. 693 : Ἀλλὰ κατὰ μὲν ταῦτα πρώτους ἀποδεδώκαμεν τοὺς σωθησομένους, ἐσχάτους δὲ τοὺς μὴ ἀξίους τῆς τοιαύτης τῶν σωθησομένων τάξεως, ἀλλὰ κολάσεως, καὶ τοῦ ἐγκαταληφθῆναι, ἤτοι ἕως τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ, ἢ ἕως ἐκπληρώσωσι τὰ περὶ τῶν ἰδίων ἁμαρτημάτων · et istud e tractat. XXXIII *in Matth.*, num. 69 : « Iste autem qui unum acceperat talentum, et absconderat ipsum in terra, non solum quasi malus et piger arguitur, sed quasi inutilis mittitur in tenebras exteriores, ubi nulla illuminatio est, forsitan nec corporalis, nec est respectio Dei illic ; sed quasi indigni speculatione Dei qui talia peccaverunt, condemnantur in his quæ exteriores tenebræ appellantur ; forsitan donec intellexerint, ut convertantur, et digni efficiantur exire ab iis, forsitan et propter aliam causam quam nos ignoramus ; » et hoc quoque quod scribitur lib. VIII *contra Cels.*, num. 72, sub easdem leges concludendum aliquando quidquid est rationis particeps, cum verbo Dei in perfectum statum restituetur. In cujus argumentum affert illud Sophoniæ III, 9 : « Tunc reddam populis labium electum, ut invocent omnes in nomine Domini, et serviant ei humero uno. »

XVII. Perspicuum hinc est non alias admisisse pœnas Origenem, quam piaculares et temporarias ; cujusmodi sunt purgatoriæ illæ, quas Ecclesia catholica agnoscit. Sed et manifestius illud est ex eo quod habetur homil. 8 *in Levit.*, ubi agens de puerpera, juxta veteris legis præscriptum, per septem dies immunda, si masculum peperisset ; per quatuordecim, si feminam, septimanam hanc præsentis vitæ tempus esse dicit, per quod usquequaque

[41] Psal. CIX, 1. [42] Joan. XVII, 21-23.

mundi esse non possumus, nisi octavus venerit dies, futuri nempe sæculi tempus : « In quo tamen die, » inquit, num. 4, « si masculus est et viriliter egerit, statim in ipso adventu futuri sæculi purgatur, et statim munda efficitur mater, quæ genuit eum : purgatam namque vitiis carnem ex resurrectione recipiet. Si vero nihil habuerit virile adversum peccatum, sed remissus et effeminatus fuit in actibus suis, cujus peccatum tale est, quod non remittatur, neque in præsenti sæculo, neque in futuro, iste transit et unam et aliam septimanam in immunditia sua, et tertia demum incipiente oboriri septimana, purgatur ab immunditia, quam feminam pariendo contraxit. » Ejusdem generis est istud ex homil. 14 *in Luc.*, pag. 948 : « Sicut scriptum est in lege : Si masculum peperit mater, septem diebus mater sedebit in sanguine immundo, ac deinde triginta tribus in sanguine puro; et ad extremum et ipse infans sedebit in sanguine purissimo : sic quia lex spiritualis est, et umbram habet futurorum bonorum, possumus intelligere purgationem veram nobis evenire post tempus. Ego puto quod et post resurrectionem ex mortuis indigeamus sacramento eluente nos atque purgante ; nemo enim absque sordibus resurgere poterit, nec ullam posse animam reperiri quæ universis statim vitiis careat. » Erroris notam merito his inurit Bellarminus lib. II *De purgatorio*, cap. 9, quod ex Scripturæ effato post resurrectionem et judicium nulla supersit emendationis spes. At ea mendosa esse, et vitio librariorum corrupta putat Suarez tom. IV in III *S. Thom.*, quæst. 46, sect. 5, quoniam illis ex adverso repugnant quæ præcedunt in eadem homilia, nefas esse cogitare futurum ut sordidi et polluti resurgamus. Sed tantam esse tamen in multis hæsitationem Origenis deprehendimus, ut novum mihi non sit eadem homilia diversa cum et pugnantia prodidisse. Prædicantur etiam apertissime piaculares pœnæ homil. 16 *in Jerem.*, num. 5, cum superstructa animæ aurum, argentum, ligna, fenum et stipulam igne probanda esse dicit; deinde ait num. 6 : Τί οὖν πρῶτον ἀκολουθεῖ ἀπολαβεῖν διὰ τὰ ξύλα; δῆλον ὅτι τὸ πῦρ τὸ ἀναλίσκον τὰ ξύλα, καὶ τὸν χόρτον, καὶ τὴν καλάμην· et postea, quoniam scriptum est Jerem. XVI, 18 : « Et reddam primum duplices iniquitates eorum. » Ἀναγκαίως, inquit, πρόσκειται τὸ πρῶτον· πρῶτον γὰρ τὰ τῆς ἀδικίας, εἶτα τὰ τῆς δικαιοσύνης ἀποδίδοται. Quin etiam lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 10, num. 5, animam per peccatum ordinem suum deserere ait, et a compage cui a Deo fuerit innexa divelli ; et adhibito igne « sine dubio ad firmiorem sui compagem, instaurationemque solidari ; » nec multo post num. 6 : « Quoniam autem et ea pœna quæ per ignem inferri dicitur, pro adjutorio intelligitur adhiberi, Isaias docet, qui de Israel quidem sic dicit : *Abluet Dominus sordes filiorum vel* A *filiarum Sion, et sanguinem expurgabit e medio ipsorum spiritu judicii et spiritu ustionis* [43]. De Chaldæis autem sic dicit : *Habes carbones ignis, sede super eos, hi erunt tibi in adjutorio* [44]. Et in aliis dicit : *Sanctificabit Dominus in igne ardenti* [45] : et in Malachia propheta dicit : Sedens conflabit et purgabit, et fundet purgatos filios Juda [46]. » Item lib. VIII *in Epist. ad Rom.*, num. 12, pag. 640, « Verum, inquit, in hac ipsa purgatione quæ per pœnam ignis adhibetur, quantis temporibus, quantisve sæculis de peccatoribus exigat cruciatus, solus scire potest ille, cui Pater omne judicium tradidit. » Denique lib. IV *contra Cels.*, num. 10, pœnas futuræ vitæ dicit esse ἀναγκαίας τῷ παντὶ, τάχα δὲ καὶ τοῖς πειθομένοις αὐτὰς οὐκ ἀχρήστους.

B XVIII. Quoniam autem Paulinum illud sæpe testimonium usurpat, quod est I Cor. XV, 26, « Novissima autem inimica destruetur mors, » minime silentio premenda videtur allata ab eo loci hujus expositio. Mortem itaque diabolum significare existimat, quem ita destructum iri putat, quatenus impia ejus et a Deo aversa voluntas expugnabitur. Demus ipsa verba e lib. III *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 5 : « Propterea namque etiam novissimus inimicus, qui mors appellatur, destrui dicitur, ut neque ultra triste sit aliquid, ubi mors non est, neque adversum sit, ubi non est inimicus. Destrui sane novissimus inimicus ita intelligendus est, non ut substantia ejus, quæ a Deo facta est, pereat ; sed ut propositum, et volun- C tas inimica, quæ non a Deo, sed ab ipso processit, intereat ; » et ista ex homil. 8 *in Josue*, num. 4. « De diabolo autem dicens, ait : *Novissimus inimicus destruetur mors* [47], quia vere tunc vincetur mors, cum mortale hoc absorbebitur a vita. » Certe Hebr. II, 14, mortis quidem imperium diabolus habere dicitur; at a morte tamen distinguitur, « ut per mortem destrueret eum qui habebat mortis imperium, id est diabolum. » Quod exponens Origenes tom. XIII *in Matth.*, num. 9, pag. 582, Κράτος δὲ θανάτου, inquit, νομιστέον ἔχειν τὸν διάβολον, οὐ τοῦ μέσου καὶ ἀδιαφόρου, καθ' ὃν ἀποθνήσκουσιν οἱ σύνθετοι ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος, χωριζομένης αὐτῶν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος· ἀλλὰ τοῦ ἐναντίου καὶ ἐχθροῦ τοῦ εἰπόντος· *Ἐγώ εἰμι ἡ ζωὴ* [48], καθ' ὃν ψυχὴ ἁμαρ- D τάνουσα, αὕτη ἀποθανεῖται [49].

Cum ait aversam a Deo diaboli voluntatem olim fore conterendam, satis significat se ne dæmones quidem ab æterna felicitate excludere. Sed clarius etiam id evincitur ex dogmatum ipsius sequela, et ex hoc loco e lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 3, quem et supra jam adduximus, et hic quoque repetemus : « Jam vero si aliqui ex his ordinibus qui sub principatu diaboli agunt, ac malitiæ ejus obtemperant, poterunt aliquando in futuris sæculis converti ad bonitatem, pro eo quod est in ipsis liberi facultas arbitrii : an vero permanens et inveterata malitia velut in naturam quamdam ex consuetudine

[43] Isa. IV, 4. [44] Isa. XLVII, 14. [45] Isa. X, 17. et XIV, 6. [49] Ezech. XVIII, 4. [46] Malach. III, 5. [47] I Cor. XV, 26. [48] Joan. XI, 25;

convertatur, etiam tu qui legis probato, si omnimode neque in his quæ videntur temporalibus sæculis, neque in his quæ non videntur, et æterna sunt, penitus pars ista ab illa etiam finali unitate, atque convenientia discrepabit. » Jacet eadem sententia in istis e Corderiana Catena *in Joannem*, ad Joan. XII, 31 : Τὸ ἐν τῷ σταυρῷ πάθημα αὐτοῦ κρίσις ἦν τοῦ κόσμου τούτου παντός· ἐπείπερ εἰρηνοποιήσας διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ ἑαυτοῦ, εἴτε τὰ ἐπὶ γῆς, εἴτε τὰ ἐν οὐρανοῖς, μετὰ θριαμβεύσεως ἐν τῷ ξύλῳ, ὡς ἀπεκδύσατο ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας, ἐκάθισεν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, ἀποκαθιστὰς πάντα ἐπὶ τὸ ἑκάστῳ ἁρμόζον καὶ πρέπον τέλος. « Mors ejus, seu in cruce passio, judicium erat universi mundi, quoniam effuso in cruce sanguine suo pacem conciliavit tam in terra quam in cœlis, dum post triumphum in ligno, quos exuerat principatus ac potestates constituit in cœlestibus, universa ad convenientem cujusque finem perducens. »

XIX. Cæterum non pœnarum duntaxat, sed felicitatis etiam tempus certis circumscriptum terminis esse voluit, animasque ad perfectionis culmen evectas, et peccati ac corporeæ molis sordibus expurgatas, statim atque a virtute in vitium deflexerint, in crassioris corporis carcerem compingi. Verba Origenis e lib. II *De princip.* affert Justinianus, quibus corpora interitura dicuntur, cum Deo subjecta fuerint omnia, τῆς τῶν σωμάτων φύσεως ὑποστησομένης δεύτερον, ἐὰν πάλιν λογικὰ ὑποκαταβῇ, « cum iterum reparanda sit corporum natura, si rursum rationalia descendant. » Affert et alia ex quarto libro, quibus corporum naturam per intervalla exsistere docet, διά τινα συμπτώματα γινόμενα περὶ τὰ λογικά, δεόμενα σωμάτων· καὶ πάλιν τῆς ἐπανορθώσεως τελείως γινομένης εἰς τὸ μὴ εἶναι ἀναλύεσθαι ταῦτα, ὥστε τοῦτο ἀεὶ γίνεσθαι. « Propter quosdam lapsus rebus ratione pollentibus contingentes, quæ corporibus indigent; et rursum facta emendatione perfecta, dissolvi illa in nihilum, adeo ut id semper fiat. » Affert et ista e lib. I Hieronymus epist. 59, ad Avit., cap. 1 : « In fine atque consummatione mundi... (50) cum omnes (animæ) liberum habeant arbitrium, et sponte sua vel virtutes possint capere, vel vitia, illæ multo in pejori conditione erunt, quam nunc sunt; hæ ad meliorem statum pervenient : quia diversi motus, et variæ voluntates in utramque partem diversum accipient statum, id est, ut angeli, homines vel dæmones, et rursum ex his homines, vel angeli fiant; » et illa e lib. III, cap. 6, num. 3, « Nec dubium est quin post quædam intervalla temporum rursus materia subsistat, et corpora fiant, et mundi diversitas construatur, propter varias voluntates rationabilium creaturarum, quæ post perfectam beatitudinem usque ad finem omnium rerum paulatim ad inferiora delapsæ tantam malitiam receperunt, ut in contrarium verterentur, dum nolunt servare principium, et incorru-

A ptam beatitudinem possidere. » Quibus et hæc adjungenda e libro eodem, cap. 1, num. 21 : « Ex quo opinamur, quoniam quidem, ut frequenter diximus, immortalis est anima et æterna, quod in multis et sine fine spatiis per immensa et diversa sæcula possibile est, ut a summo bono ad infima mala descendat, et ab ultimis malis ad summa bona reparetur. »

XX. Quod si quis dogmatum istorum requirat originem, sciat ille præter quædam Scripturæ testimonia, quæ mox a nobis commemorata sunt, Adamantium quoque in errorem induxisse male interpretatum illud, quod exstat Isaiæ XXIV, 22, « Et claudentur ibi in carcere, et post multos dies visitabuntur; » et hoc Joan. X, 16, « Fiet unum ovile,
B et unus pastor, » quod ipse in dogmatis sui fulcimentum usurpat in fine homil. 6 *in Num.* Item illud e parabola quam proponit Christus Matth. XVIII, 13, cum servum nequam iratus dominus jussit tortoribus tradi, quoad debitum integrum refunderet. Unde Origenes homil. 35 *in Luc.*, « Quæ est lex carceris istius (inferni)? Non egredior ex eo, neque me exactor patitur exire, nisi debitum omne persolvero. » Fraudi ei fuit perperam acceptum et istud Apostoli Rom. XI, 25, 26, « Cæcitas ex parte contigit in Israel, donec plenitudo gentium intraret, et sic omnis Israel salvus fieret. » Piaculares autem, quas dixi, et purgatorias pœnas his defendit verbis ex I Cor. III, 12, in quibus uniuscujusque opus
C igne examinatum iri Paulus affirmat. Aliis quibusdam opinionis hujus propugnaculis uti solere Origenistas tradit Hieronymus ad calcem *Commentariorum in Isaiam;* hoc nimirum Pauli Rom. XI, 32, « Conclusit Deus omnia sub peccato, ut omnibus misereatur; » et illo Mich. VII, 9 : « Iram Domini sustinebo, quia peccavi ei : donec justificet causam meam, et auferat judicium meum, et educat me in lucem; » et hoc etiam Isaiæ XII, 1 : « Benedicam te, Domine, quoniam iratus es mihi : avertisti faciem tuam a me, et misertus es mei; » necnon et isto Oseæ XIV, 5 : « Cum ira furoris mei transierit, rursum sanabo, » atque itidem illo psalm. XXX, 20, « Quam grandis multitudo bonitatis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te! »

D Verum non sacris duntaxat auctoribus, sed profanis etiam regendum sese videtur Origenes tradidisse : Platoni imprimis, qui in *Phædone* Socratem inducit ita disserentem : hominum qui sese terrenis cupiditatibus dediderint, animas circa sepulcra vagantes pendere pœnas, quoad rursus corporibus alligentur. Docet ibidem Socrates, mortuos ab eo dæmone, qui viventibus ipsis obtigerat, deduci ad inferos, et post longa deinde temporis spatia ab alio duce revocari. Ait postmodum ad Acherusiadem paludem convenire multas mortuorum animas, quæ post breviores vel diuturniores temporum ambitus, rursum ad animalium generationem emittantur;

(50) Vide finem lib. I *De princip.*

sanabilibus modo noxis inquinatæ sint : quæ vero ἀνίατα crimina admiserint, detrudi in Tartarum, unde nulla spes exeundi supersit. Repetit idipsum in *Gorgia*, pœnasque temporarias levioribus culpis insanabilibus vero æternas, et fine carituras decernit. Idem lib. x *De repubi.* ex Heri cujusdam Armenii persona animas narrat ex cœlo sub terras, ac vicissim, ultro citroque remeare ; quæ cœlo fruuntur, deliciis illic et gaudio perfundi ; quæ sub terris agitant, illic χιλιετῆ πορείαν capessere, ac inde tandem exire. Et in *Timæo*, animam quæ recte hic se gesserit, sideris in numerum referri asserit ; quæ male, in muliebre corpus demitti ; utrique vero post mille annorum curriculum novæ vitæ optionem dari ; et quæ novis sese contaminarit vitiis, in pecudum corpora relegatum iri ; neque malorum finem ante habituram, quam adhærescentes sibi ex elementorum colluvie sordes ratione depulerit. Quæ in libro *De universitate* a Tullio Latine reddita, et ab Alcinoo cap. 16 repetita exstant.

Postremo nimium obterendæ Valentinianæ hæreseos desiderium Origeni errandi causam obtulit, nam cum illi damnari non posse crederent, qui essent spiritalis naturæ ; servari, qui terrenæ ; et inter hos diabolum censerent, angelos inter illos : Origenes in diversa abiens cespitavit, asserens angelos damnari posse, et aliquos reipsa quandoque damnari ; diabolum servari posse, et revera servatum aliquando iri.

XXI. Minime ergo mirum est Platonis, Platonicorumque dictata audientem Adamantium, et Christianis eadem non satis caute proponentem, explosum a Patribus ac rejectum fuisse. Futuram illam diaboli conversionem et salutem amare huic exprobrat Epiphanius in epist. ad Joan. Jerosol., cap. 3, et in synopsi tomi I *Panarii*, lib. II, cap. 18. Exprobrat et Theophilus *Paschal.* II his verbis : « Talis pastor gregis morbidi Christum ubique suggillat injuriis, et diabolum honore sustollit, dum illum asserit purgatum vitiis atque peccatis pristinam aliquando gloriam recepturam, et hunc regnare desistere, simulque cum diabolo sub Patris imperio redigendum. » Hieronymus epist. 59, ad Avit., cap. 1, dixisse eum queritur, « omnem creaturam secundum Apostolum, vanitati esse subjectam, et liberari in revelationem filiorum Dei, » et in epist. 61, ad Pammach., cap. 3, « quod dicat et diabolum, et dæmones acturos pœnitentiam aliquando, et cum sanctis ultimo tempore regnaturos ; » quod et fusius explicat cap. 5 et in epist. 65, ad Pammach. et Ocean., cap. 2, sensisse illum ait : « Post multa sæcula, atque unam omnium restitutionem, idipsum fore Gabrielem, quod diabolum ; Paulum, quod Caipham ; virgines, quod prostibulas ; » et in epist. 75, ad Vigilantium, scribit veniam tunc hominibus condonandam existimasse Origenem, quando diabolo condonabitur : et lib. I *advers. Pelagianos*, cap. 9, « Si autem, inquit, Origenes omnes rationabiles creaturas dicit non esse perdendas, et diabolo tribuit pœnitentiam, quid ad nos ? » et lib. VI *in Isaiæ* XIV, 20, « Ubi sunt ergo qui dant diabolo pœnitentiam, et dicunt illum posse mundari ? » et lib. VIII *in Isaiæ* cap. XXVII, vers. 1, « Qui dicunt diabolum acturum pœnitentiam, et veniam consecuturum interpretentur nobis quomodo hoc accipiant, quod scriptum est : Et interficiet draconem qui est in mari ; » et lib. I *in Dan.* III, 96 : « Quidam pessime ad diabolum referunt, quod in consummatione et fine mundi etiam ipse recipiat notitiam Dei, et omnes ad pœnitentiam cohortetur. » Acerrime vero in *Jonæ* III, 6, adversus doctrinam hanc invehitur : « Alioquin, inquit, si omnes rationabiles creaturæ æquales sunt, et vel ex virtutibus, vel ex vitiis sponte propria aut sursum eriguntur, aut in ima merguntur, et longo post circuitu atque infinitis sæculis, omnium rerum restitutio fiet, et una dignitas militantium ; quæ distantia erit inter virginem et prostibulum ? quæ differentia erit inter Matrem Domini, et (quod dictu quoque scelus est) victimas libidinum publicarum ? idemne erit Gabriel, et diabolus ? idemne apostoli, et dæmones ? idemne prophetæ, et pseudoprophetæ ? idem martyres, et persecutores ? Finge quælibet, annos et tempora duplica, et infinitas ætates congere cruciatibus ; si finis omnium similis est, præteritum omne pro nihilo est, quia non quærimus quod aliquando fuerimus, sed quid semper futuri sumus. » Aliis hujusmodi plerisque referendis supersedeo. Miror itaque quid in mentem venerit Halloxio, cur negaret lib. IV *Origen. defens.*, quæst. 5, Epiphanium, Theophilum, et Hieronymum quidquam de ea re prodidisse. Cum cætera autem Origenis commenta defendi posse dicat Augustinus hær. XLIII, ad Quodvultdeum, istud frustra ab ejus defensoribus excusari fatetur : « Quis enim Catholicus Christianus (verba sunt Augustini) vel doctus, vel indoctus non vehementer exhorreat eam quam dicit purgationem malorum, id est, etiam eos qui hanc vitam in flagitiis et facinoribus, et sacrilegiis, atque impietatibus quamlibet maximis finierunt : ipsum etiam postremo diabolum atque angelos ejus, quamvis post longissima tempora purgatos atque liberatos, regno Dei, lucique restitui ; et rursus post longissima tempora omnes qui liberati sunt, ad hæc mala denuo relabi, et reverti, et has vices alternantes beatitudinum et miseriarum rationabiles creaturæ semper fuisse, semper fore ? De qua vanissima impietate adversus philosophos, a quibus ista didicit Origenes in libro *De civitate Dei* diligentissime disputavi ; » libro, opinor, secundo, cap. 17 et 23, ubi dogma idem excutit, et ejus causa merito reprobatum ab Ecclesia Origenem fuisse narrat ; ut et libro *De gestis Pelagii*, cap. 3. Adi et librum ipsius *contra Priscillianistas et Origenistas*, cap. 5 et 6, et libro huic præfixum Orosii *Commonitorium* ad Augustinum. Suggillat eumdem ipsa hac de causa auctor libri *De communi essentia*, lib. III, cap. 6, et auctor *Dialogorum* qui Cæsario Gregorii Nazianzeni fratri

assignantur (51), quamvis Maximi, qui Cæsario re- A centior fuit, fragmentum exhibeant. Inter anathematismos Justiniani epistolæ ad Menam subnexos, postremus ille est : Εἴ τις λέγει ἢ ἔχει πρόσκαιρον εἶναι τὴν τῶν δαιμόνων καὶ ἀσεβῶν ἀνθρώπων κόλασιν, καὶ τέλος κατά τινα χρόνον αὐτὴν ἕξειν, ἤγουν ἀποκατάστασιν γενέσθαι δαιμόνων, ἢ ἀσεβῶν ἀνθρώπων, ἀνάθεμα ἔστω. « Si quis dicit aut sentit temporariam esse dæmonum vel impiorum hominum punitionem, finemque aliquo tempore hanc habituram, nimirum restitutionem futuram dæmonum, vel impiorum hominum, anathema sit. » Et in hac ipsa quoque epistola, quemadmodum et in altera ad synodum quintam, eumdem errorem notat, et ad calcem loca nonnulla Origenis eo pertinentia adducit. Quin etiam synodus quinta hanc hæresim de- B creto suo jugulavit, si quid Cedreno, et Photio in libello *De synodis*, et anonymo auctori libri *De conciliis œcumenicis*, et Nicephoro credimus. Quid appellem Gregorium Magnum, qui lib. XXXIV *Moral.* cap. 19, et lib. III *Exposit. in I Reg. cap.* II, hoc Origenistarum deliramentum prolixe arguit? quid Maximum, qui in scholiis ad Dionysii librum *De cœlesti hierarch.*, cap. 6, verba hæc Origenis e lib. I *Περὶ ἀρχῶν* recitat : Μετὰ δὲ τὸ ἐπὶ πᾶσι τέλος πάλιν ἀπόῤῥευσις καὶ κατάπτωσις γίνεται ; quid Theophanem Cerameum, qui homil. 2 hæc disserit : Τὸ μέντοι, ἕως ἀποδῷ πᾶν τὸ ὀφειλόμενον, οὐ χρονικὴν σημασίαν δηλοῖ, κατὰ τὴν μυθώδη Ὠριγένους ἀποκατάστασιν, ἀλλὰ τὸ ἀόριστον καὶ ἀτελεύτητον C τῆς κολάσεως · « Hoc certe : Donec persolverit omne debitum, non temporarium quid significat, juxta fabulosam Origenis restitutionem, sed pœnas fine carentes? » quid Bedam qui lib. I *Expositionis in Proterb.*, quæ Hieronymo falso tribuitur, ad cap. II, 19, et lib. II, ad cap. XI, 7, et in *Retractatione in Acta apost.*, ad cap. III, hanc reprehendit doctrinam, eamque ait Origenianos hoc Isaiæ testimonio defendere : « Et claudentur ibi in carcere, et post multos dies visitabuntur [80] ? » quid Stephanum Gobarum (52), qui in quæstionibus in utramque excussis partem, quæ fere Adamantii placitis constant, sic habet : Ὅτι οἱ ἐν τῇ κολάσει παραδιδόμενοι τῶν ἁμαρτωλῶν καθαίρονται, τῆς κακίας ἐν αὐτῇ, καὶ μετὰ τὴν κάθαρσιν ἀπο- D λύονται τῆς κολάσεως · καίτοι οὐ πάντες οἱ παραδοθέντες τῇ κολάσει καθαίρονται καὶ ἀπολύονται, ἀλλά τινες, καὶ ὅτι, ὅπερ ἐστὶν ἀληθὲς τῆς Ἐκκλησίας φρόνημα, οὐδεὶς ἀπολύεται τῆς κολάσεως. « Peccatores pœnis traditos a nequitia expurgari in ipsis; et post expurgationem pœnis solvi. Nec purgari tamen et absolvi omnes qui suppliciis addicti sunt, sed nonnullos. Et neminem supplicio liberari, quæ vera est Ecclesiæ sententia? » quid Nicetam Acominatum, qui lib. IV *Thesauri orthod. fid.*, hær. XXXI, Origenem male sensisse prædicat de pœnarum ac præmiorum perennitate, futurumque dixisse ut exstinguatur quidem ignis, sordibus absumptis; vermis autem sine fine permaneat? quid denique Gennadium *De dogmat.*, cap. 9; Leontium *Act.* X; Joannem Scholasticum, cognomento Climacum, *Scal. par.* cap. 5; anonymum Photii cod. CXVII, toties jam in partes vocatum; Sophronium in epist. ad Serg., act. 11 syn. VI; Theophylactum *in Matth.* III et XXV, et *Marc.* VIII; Freculphum Lexoviensem, Anastasium Bibliothecarium *Hist.*, ann. mundi 5715; Cedrenum in *Comp. hist.*; Zonaram lib. II; Glycam *Ann.* part. III et IV; Constantinum Harmenopulum *De sectis*; Nicephorum lib. XVII, cap. 27; Vincentium Bellovacensem *Spec. doctr.* lib. XVIII, cap. 43, et Guidonem Carmelitam *in hær. Origen.* eamdem hæresim insectantes?

XXII. His prætermissis in Joanne Damasceno finem facio, qui in libro *De hæresibus* Origenistas censere ait « Christi regnum tandem aliquando desiturum, et simul angelos desituros, » nempe cum omnia unum cum Deo fient; et lib. II *De fide orthod.*, cap. 1, Origenianam hanc in integrum restitutionem arguit, quam post mille annorum spatium futuram credidisse Adamantium asserit. Gobarus quoque Tritheita apud Phot. cod. CCXXXII, inter disputatas quæstiones hanc etiam posuit : Ὅτι πρότερον οἱ δίκαιοι ἀναστήσονται, καὶ σὺν αὐτοῖς πάντα τὰ ζῶα, καὶ ἐπὶ χίλια ἔτη τρυφήσουσι, καὶ ἐσθίοντες, καὶ τεκνοῦντες, καὶ μετὰ τοῦτο ἡ καθολικὴ ἐπιστήσεται ἀνάστασις. « Justos primum resurrecturos, et cum ipsis omnia animalia, et per mille annos deliciis fruituros, et edentes, et bibentes, et gignentes, posteaque futuram universalem resurrectionem. » Si in hac fuit Origenes sententia, illam Platonis χιλιετῆ πορείαν, quam diximus, in Christianam fidem transferre conatus fuerit, atque ita Chiliasta dici possit. Quanquam alia fuit Chiliastarum proprie dictorum hæresis, a Cerintho, vel, ut alii, a Papia Hierapolitano episcopo orta. Auctor quippe est Eusebius lib. III *Hist. eccles*, cap. ultimo, Papiam illum, mediocri ut erat præditus ingenio, parum acute intellectis apostolorum scriptis (vicesimo nempe Apocalypseos capite), regnum Christi post resurrectionem per mille annos inter summas corporum voluptates in terris perseveraturum putasse, ac ipsius deinde auctoritatem idem Irenæo persuasisse. Sectam quoque illam persecuti sunt alii eruditione nobiles viri Tertullianus, Victorinus Petabionensis, et Lactantius, donec in apertam erupit hæresim, in Apollinario damnatam a Damaso papa. Attamen vix sibi persuadere potest Epiphanius assertorem fuisse Apollinarium dogmatis hujusmodi, cujus nec affinem fuisse Origenem perspicuum est ex his verbis tom. XVII *in Matth.*, num. 35, pag. 827 : Καὶ ὥσπερ πλανῶνται οἱ διὰ τὸ μὴ τροπολογεῖν τὰ προφητικὰ οἰόμενοι μέλλειν ἡμᾶς μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐσθίειν καὶ πίνειν σωμα-

[80] Isa. XXIV, 22.

(51) Dialog. III, resp. 140.

(52) Apud Phot., cod. CCXXXII.

τικὰ βρώματα, ἐπεὶ αἱ λέξεις τῶν γραφῶν τοιαῦτα περιέχουσιν· οὕτω καὶ τὰ περὶ γάμων γεγραμμένα, καὶ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν τηροῦντες ἐπὶ τοῦ ῥητοῦ, καὶ οἰόμενοι συνουσίαις ἡμᾶς καὶ τότε χρήσεσθαι, δι' ἃς οὐδὲ σχολάζειν ἐστὶ τῇ προσευχῇ δυνατόν· ἐν μολυσμῷ πως ὄντων καὶ ἀκαθαρσίᾳ τινὶ τῶν χρωμένων ἀφροδισίοις. Adversus eamdem hæresim pari modo excandescit lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 11, num. 2, et prologo *in Cantic.*, pag. 28 : « Accidit ut simpliciores quidam nescientes distinguere ac secernere quæ sint quæ in Scripturis divinis interiori homini, quæ vero exteriori deputanda sint, vocabulorum similitudinibus falsi ad ineptas quasdam fabulas et figmenta inania se contulerint; ut etiam post resurrectionem cibis corporalibus utendum crederent, potumque sumendum non solum ex illa vite vera et vivente in sæcula, verum et ex his vitibus ligni. » Ea præterea de resurrectione, deque pœnis damnatorum opinatus est, quæ Chilionetitarum vesaniæ ex adverso repugnant. Inde Hieronymus in præfat. libri XVIII *Commentar. in Isaiam*, quæ est ad Eustochium, adversus Millenarios disputans, errorem illorum eorum errori qui resurrectionem tollunt contrarium et oppositum esse agnoscit : et Justinianus in epistola ad quintam synodum quam exhibet Cedrenus, doctrinam Pythagoræ et Platonis, hujusque adeo verba super his mille annorum periodis exponens, eam Origeni nusquam tribuit.

XXIII. Quamvis autem manifestum erroris teneamus Origenem in quæstione de pœnarum et beatitatis perennitate, multa tamen in ejus defensionem adduci possunt, cum ex ejus deprompta scriptis, tum apud laudatos scriptores conquisita. Quæ priusquam attingamus, dignum illud animadversione est quod commemorat auctor *Prædestinati*, quem edidit Jacobus Sirmondus, hær. XLIII, Ampullianum quemdam hæreticum Bithynum in eam incurrisse hæresim, « ut diceret omnes criminosos cum diabolo et dæmoniis eo usque in gehenna decoqui, usquequo puri redditi possint inde mundi et immaculati egredi; » quapropter cum universam Ecclesiam adversum se commovisset, vitiatos a se libros Origenis, et eos præcipue qui sunt *Περὶ ἀρχῶν* in sententiæ suæ præsidium protulisse. Addit deinde libelli auctor : « Sed qui sani sensus est, et habet splendidos oculos, sic videt addita in Origenis opusculis mala ista, atque cognoscit, sicut si in stragulo coccineo pannos albos, aut cujusque alterius coloris cernat adsutos. » Nunc quæ pro se ipse Adamantius suppeditat, colligamus. Primum homil. 8 *in Levit.*, num. 5, esse ait peccata quædam, « quæ post hanc vitam nobiscum transeunt, et esse in ipsis quædam ita animabus infixa, ut nequeant aboleri. » Homilia 4 *in Isaiam*, num. 1, nesciri pronuntiat, quæ post mundum eventura sint : « Novissimæ, inquit, ut sunt, non valent enarrari. *Quis annuntiavit de novissimis?* ait Scriptura [31]. Quæ videmus (ut tamen concedatur quia aliqua videmus) media sunt : quæ ante mundum fuerint, ignoramus; fuerunt porro quædam ante mundum. Quæ post mundum secutura sunt, ad certum non apprehendimus : erunt autem alia post mundum. » Tum postea : « Ea quæ post extremum sæculum futura sunt in sæcula sæculorum, quis potest exponere? Garrulorum est hominum horum notitiam polliceri, nescientium quia homo ea tantum potest capere, quæ media sunt, et ea quæ post mundum usque ad consummationem in judicio sunt futura de pœnis, de retributione. Et horum quoque multa absconsa sunt nobis, ut propter hoc quidem scriptum sit : *Duabus velabant faciem* [32]. » Unde res eas pertractaturus lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 1, hac obtestatione lectoris mentem occupat : « Quæ quidem a nobis etiam cum magno metu et cautela dicuntur; discutientibus magis et pertractantibus, quam pro certo ac definito statuentibus. Indicatum namque a nobis in superioribus est, quæ sint de quibus manifesto dogmate terminandum sit, quod et pro viribus nos fecisse puto cum de Trinitate loqueremur. Nunc autem disputandi specie magis, quam definiendi, prout possumus, exercemur. » Atque hac admonitione præmunitam dissertationem altera hac excipit, initio capitis sequentis : « Hæc quidem quæ superius disseruimus, generali nobis sermone digesta sint, per consequentiam magis intellectuum, quam definito dogmate pertractata atque discussa de rationabilibus naturis, post eum locum quem de Patre, et Filio, et Spiritu sancto pro nostris viribus exposuimus. Nunc ergo videamus quæ sint de quibus disserere in consequentibus convenit secundum dogma nostrum, id est, secundum Ecclesiæ fidem. » Magis etiam fluctuat tom. XXVIII *in Joan.*, num. 7, quærens an aliquando vinculis solvendus sit, necne, homo ille impudens, qui cum absque nuptiali veste ad convivium accessisset, mitti jussus est in tenebras exteriores, ligatis pedibusque manibusque : Οὐ γὰρ ἐμφαίνεται, inquit, τὰ περὶ ἀπολύσεως ἐσομένης γεγραμμένα περὶ αὐτοῦ· οὐ δοκεῖ δέ μοι ἀσφαλὲς εἶναι μὴ καταλαβόντα ὁτιποτοῦν, μάλιστα τῷ μὴ γεγράφθαι περὶ αὐτοῦ, ἀποφήνασθαι· et lib. VIII, *in Epist. ad Rom.*, num. 12, pag. 640 : « Verum in hac ipsa purgatione, quæ per pœnam ignis adhibetur, quantis temporibus, quantisque sæculis de peccatoribus exigatur cruciatus, solus scire potest ille cui Pater omne judicium tradidit [33]. »

Facit et illud pro Origene quod lib. III *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, legitur : cum enim tandiu Deum dixisset futurum omnia in omnibus, quandiu animæ absque ulla materiæ corporalis admistione perseverassent, addit demum num. 6 : « In quo statu etiam permanere semper et immutabiliter Creatoris voluntate est credendum, fidem rei faciente sententia Apostoli dicentis [34] : *Domum habemus non ma-*

[31] Isa. XLI, 26. [32] Isa. VI, 2. [33] Joan. V, 22. [34] II Cor. V, 1.

nufactam, æternam in cœlis. » Nisi hæc forte de suo A Rufinus interpres attexuit. Et id subsidium quoque præstat Adamantio, quod scriptum est tract. XXXIV *in Matth.*, num. 72, p. 889 : « Nullus enim ignis inter homines est æternus, sed nec multi temporis; exstinguitur enim cito. Æternus autem ignis est ille, de quo et Isaias dicit in fine prophetiæ suæ : *Vermis eorum non morietur, et ignis eorum non exstinguetur* [88]; » et quod homil. 35 *in Luc.* : « Quod si magnam pecuniam debuerimus, sicut ille qui scribitur decem millia talenta debuisse, quanto tempore claudamur in carcere, donec reddamus debitum, non possum manifeste pronuntiare. Si enim qui parum debet, non egredietur nisi exsolvat minutum quadrantem; utique qui tanto debito fuerit obnoxius, infinita ei ad reddendum debitum sæcula B numerabuntur. » Quin etiam certam aliquando et immutabilem felicitatem futuram concedit lib. IV *Περὶ ἀρχῶν*, num. 24 : « Sed et comminationes positæ sunt his qui prævaricati fuerint legem; necnon et his qui purificatione indigebant, diversa purificationum genera, velut qui frequentius essent polluendi traduntur; ut per hæc tandem ad illam unam purificationem veniant, post quam pollui ultra non licet. » Et homil. 18 *in Jerem.* XVIII, num. 1, pag. 241, ad emendationem post mortem neutiquam suscipere homines decernit : Ἐπὰν δὲ μετὰ τὸν ἐνεστῶτα αἰῶνα ἥκωμεν πρὸς τῷ τέλει γενόμενοι τῆς ζωῆς, ἔπειτα πυρωθέντες, ἤτοι ὑπὸ τοῦ πυρὸς τῶν πεπυρωμένων τοῦ πονηροῦ βελῶν γενέσθαι C ὁτιποτοῦν γινώμεθα. Ἢ ὑπὸ τοῦ θείου πυρὸς, ἐπεὶ καὶ ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλίσκον ἐστὶν, ἐὰν γενώμεθα, φημὶ, ὑπὸ τοιοῦδε ἢ τοιοῦδε πυρὸς, ὅτιποτ' ἂν γενώμεθα ἐὰν συντριβῶμεν, εἴτε ἀπὸ τοῦ καλὰ σκεύη γεγονέναι εἰς σωτηρίαν, εἴτε ἀπὸ τοῦ μοχθηρὰ σκεύη γεγονέναι εἰς ἀπώλειαν, οὐκ ἀνακτιζόμεθα, οὐδὲ ἐπιδέχεται ἡμῶν ἡ κατασκευὴ βελτίωσιν.

XXIV. Uti possumus præterea ad tuendum aliqua ex parte Origenem testimonio quodam, quo damnatis quidem aditum ad beatitatem patefactum aliquando iri statuit, diabolo autem penitus interclusum. Habetur illud lib. VIII *in Epist. ad Rom.*, num. 9, pag. 634, ibique Luciferi casum a lapsu Israelitarum differre asseverat : « Illorum enim, inquit, vel in fine sæculi conversio erit, tunc cum D plenitudo gentium subintraverit, et omnis Israel salvus fiet : istius autem qui de cœlo cecidisse dicitur, nec in fine sæculi erit ulla conversio. » Inde est quod vehementer succenset in epistola ad amicos suos Alexandrinos jactatum fuisse in vulgus se dicere, « Patrem malitiæ ac perditionis, et eorum qui de regno Dei ejiciuntur, id est diabolum, esse salvandum : quod, inquit, ne aliquis quidem mente motus et manifeste insaniens dicere potest. » Propterea Hieronymus *Apolog.* II *in Rufin.*, cap. 5, palam eum hoc crimine exsolvit, quod alias ipsi persæpe objicit : « Asserit Candidus, inquit, diabolum pessimæ esse naturæ, et quæ salvari nunquam possit; contra hoc recte Origenes respondit non eum perituræ esse substantiæ, sed voluntate propria corruisse, et posse salvari. Hoc Candidus vertit in calumniam, quasi Origenes dixerit diaboli naturam esse salvandam. Quod ille falso objecerat, hic refutat. »

XXV. Nempe rebus ab Ecclesia nondum hoc tempore definitis varia animo agitavit Origenes, quod et ab aliis subinde Patribus factum observamus. Justinus Martyr in *Dialogo cum Tryphone* decrevisse videtur pœnas damnatorum per mortem animarum esse finiendas : Ἀλλὰ μὲν οὐδὲ ἀποθνήσκειν φημὶ πάσας τὰς ψυχὰς ἐγώ· ἕρμαιον γὰρ ἦν ὡς ἀληθῶς τοῖς κακοῖς. Ἀλλὰ τί; τὰς μὲν τῶν εὐσεβῶν ἐν κρείττονί ποι χώρῳ μένειν, τὰς δὲ ἀδίκους καὶ πονηρὰς ἐν χείρονι, τὸν τῆς κρίσεως ἐκδεχομένας χρόνον τότε· οὕτως αἱ μὲν ἄξιαι τοῦ Θεοῦ φανεῖσαι, οὐκ ἀποθνήσκουσιν ἔτι, αἱ δὲ κολάζονται ἔς τ' ἂν αὐτὰς καὶ εἶναι καὶ κολάζεσθαι ὁ Θεὸς θέλῃ. « Verum enimvero neque mori dico animas omnes : revera enim malis optandum id et opportunum esset. Quid ergo? piorum quidem in meliori loco manere, iniquas autem et malas in pejori, judicii tempus exspectantes. Atque ita quæ dignæ Deo apparuerint, non moriuntur amplius, illæ vero puniuntur, quandiu eas et esse et puniri Deus voluerit. » Eamdem arripit doctrinam Irenæus lib. II, cap. 64, ubi animas non secus ac alia Dei opera tandiu superesse et perseverare asserit, « quoad usque ea Deus et esse et perseverare voluerit; » nec multo post : « Non enim ex nobis, inquit, neque ex nostra natura vita est, sed secundum gratiam Dei datur : et ideo qui servaverit datum vitæ, et gratias egerit ei qui præstitit, accipiet et in sæculum sæculi longitudinem dierum; qui autem abjecerit eam, et ingratus exstiterit factori ob hoc quod factus est, et non cognoverit eum qui præstat, ipse se privat in sæculum sæculi perseverantia. » Arnobius animas tormentorum diuturnitate et sævitia consumptum iri et exstinctum arbitratus est; atque hanc esse mortem æternam impiis hominibus tam sæpe in Scriptura intentatam : piorum vero et sanctorum hominum animas felici immortalitate ac vita æterna perfrui. Quamobrem animas humanas ancipitis esse, mediæque vitam inter et mortem ac ambiguæ naturæ libro secundo iterum iterumque repetit. Gregorius Nazianzenus orat. 39 hæreticos difficilem et diuturnum ignis baptismum suscepturos minatur, nisi ab hæresi discedant, quo igne omnis malitia sic tanquam fenum exurenda sit. Oratione vero sequenti dubitat utrum sempiternæ damnatorum pœnæ futuræ sint, an vero a Deo pro sua humanitate breviandæ. Narrat profecto Simeon Metaphrastes, in *Vita S. Cyriaci*, cap. 10, cum a Cyrillo monacho quæreret Cyriacus, quænam præcipue dogmata tuerentur

[88] Isa. LXVI, 24.

Nonnus, Leontius, aliique Novæ Lauræ Origenistæ, respondisse Cyrillum affirmare illos « dogmata de præexsistentia et restitutione in eumdem statum esse media et ab omni periculo aliena; dicentes illa eis ad hoc ferre testimonium, quæ alicubi in suis *Apologeticis* magnus Gregorius ita reliquit scripta : *Mihi videtur res non vilis nec contemnenda, dare in tempore unicuique dimensum orationis, et dispensare in judicio veritatem nostrorum dogmatum, quæ de mundo, aut de mundis philosophamur, de materia, de anima, de intelligentia, et naturis intelligentibus, tam præstantioribus, quam deterioribus; de providentia quæ omnia colligat quæ videntur evenire ratione, et quæcunque præter rationem inferiorem et humanam : et quæ præterea de prima nostra constitutione, figurisque, et veritate, et testamentis, et Christi primo adventu, et secundo : in his enim et assequi est non inutile, et non assequi vacat periculo.* » Hoc Origenistis præsidium eripere conatur Aloysius Lipomanus, Veronensis episcopus; sed quidquid tamen afferat, videtur id sibi voluisse Gregorius has quæstiones nondum satis liquidas, nec per Ecclesiam fuisse circumscriptas. Quid hoc est autem quod ibidem subjicit Cyriacus, existimasse Origenistas illos, « quod in pristinum statum resurrectione, poterunt quæcunque sunt ratione prædita, ad dæmones usque fabricari æones, id est sæcula? » Nam æones, aliaque Valentinianorum τερατεύματα Origenes satis aversabatur. Gregorius alter Origenianam sententiam absque ulla dubitatione amplectitur in *Disputatione de anima et resurrectione*, qua animas exemptas corporibus, et dæmones quoque, omni olim deposita vitiositate Christum esse confessuros declarat : et alio Dissertationis ejusdem loco Deum ait non aliter esse posse omnia in omnibus, juxta Apostoli sententiam, quam evulsa funditus et exstirpata omni nequitia. Alia deinde permulta huic astruendo congerit, quæ vitandæ causa prolixitatis prætereo. Catecheticæ præterea orationis capite 8, post hanc vitam curari a Deo pravos animi affectus affirmat, qui in hac vita sanari per virtutem non potuerunt; tum cap. 26, non homines duntaxat nequam, et impios, sed peccati etiam auctorem diabolum a Filio Dei beneficio affectum docet, quem ita expurgari ait, quemadmodum aurum adhibito igne expurgatur, secreta et excocta sequiore materia; tandemque aliquando per longos temporum ambitus consumpto quod naturæ inest omni malo, damnatos in integrum iri restitutum, ut uno ore gratias creatæ res universæ Deo refundant. Aurum itidem in exemplum asciscit cap. 35 libri ejusdem, et ne futuræ quidem spe salutis eos intercludit, qui neque baptismi, neque pœnitentiæ, neque ulla denique purgatione vitæ noxas eluerunt. Verum intercedit Germanus patriarcha Constantinopolitanus, qui ut hujus opinionis labem a Gregorio Nysseno

A abstergeret, librum scripsit, cujus excerpta habet Photius cod. CCXXXIII. Hoc opere demonstrandum sibi proponit Germanus, ab eo errore alienum fuisse Gregorium; si qua vero in ejus scriptis illuc videntur pertinere, fuisse ab Origenistis intexta, vel certe depravata. Idipsum se inaudisse narrat Nicephorus lib. XI, cap. 19. Ne Ambrosius quidem ab Origene dissonat, cum psalmum CXVIII exponens, reos suppliciis subjici censet, quia iis aliquando eximendi sunt; diaboli vero pœnam differri, ut nunquam finiatur. Quo accedit Ambrosiaster in *Epist. ad Ephes.* cap. II, Ecclesiam docens, etsi sancta dicatur, hominibus tamen vitiosis constare, non perituris quidem, sed per ignem purgandis : et in cap. III, prædicationem ecclesiasticam ait dæmo-

B nibus proficere, ut detrectato diaboli imperio ad Deum convertantur. Caute quoque observandum est Hieronymum, qui tot Origeniano nomini contumelias inflixit, id fere in Origene super hac quæstione arguere, quod diabolum pœnis liberandum esse asseruerit, quamvis contrarium fateatur alicubi, ut notavimus; de liberatione vero hominum siluisse ipsum. Itaque abnormia disserit quædam, et a fide aliena lib. I *advers. Pelagian.*, cap. 9, pœnas tradens sempiternas destinari diabolo et hominibus impiis; at iniquis et peccatorum reis temporales solummodo. Impium autem ab iniquo ita distinguit : « Omnis impius iniquus est et peccator : nec reciprocatur ut possimus dicere, omnis peccator et iniquus etiam impius est : impietas

C enim proprie ad eos pertinet, qui notitiam Dei non habent, vel cognitionem transgressione mutarunt; peccatum autem et iniquitas pro qualitate vitiorum post peccati et iniquitatis vulnera recipit sanitatem. » Postmodum sententiam suam cum Origeniana ita componit : « Si Origenes omnes rationabiles creaturas dicit non esse perdendas, et diaboli tribuit pœnitentiam, quid ad nos, qui et diabolum et satellites ejus, omnesque impios et prævaricatores dicimus perire perpetuo : et Christianos, si in peccatis præventi fuerint, salvandos esse post pœnas? » Clara sunt et illa in quibus finem ponit *Commentariis suis in Isaiam*, dicens neutiquam evulgandum esse illud dogma, quod damnatorum

D terminat pœnas, ne, metu supplicii æterni ablato, magis sese licentia prorumpat. Demum sic desinit : « Et sicut diaboli, et omnium negatorum atque impiorum, qui dixerunt in corde suo : *Non est Deus* [56], credimus æterna tormenta; sic peccatorum atque impiorum, et tamen Christianorum, quorum opera in igne probanda sunt atque purganda, moderatam arbitramur et mistam clementiæ sententiam judicis. » Hæc cum *Commentariis* quoque suis *in Epistolam ad Ephesios* aspersisset, reprehensus est a Rufino *Invect.* I et II, hujus licet reprehensiones devitare conetur Hieronymus lib. I *Apolog. advers. Rufin.*, cap. 6. Libro vero ejusdem

[56] Psal. LII, 1.

Apologiæ secundo, cap. 1, hæc habet : « Quod autem imprecaris fratribus, hoc est criminatoribus tuis, æternos ignes cum diabolo, non tam fratres mihi videris premere; quam diabolum sublevare, cum iisdem, quibus homines Christiani, ignibus puniendus sit; » quasi alio ignis genere diabolus cruciandus sit, alio homines Christiani. Itaque Stanislaus Pannonius Anabaptista hunc Origenis propugnans errorem, in libro *De divina philanthropia*, Hieronymi auctoritatem non sine ratione usurpat, immeritoque a Sixto Senensi lib. VI *Bibl.*, adn. 290, ob eam rem reprehenditur : nam quamvis nefariæ penitus et damnatæ doctrinæ defensionem susceperit hæreticus ille, in eoque impudenter egisse fatendum sit, Hieronymi tamen patrocinium absque impostura et mendacio, quæ ipsi objicit Sixtus, sibi asciscit. Proferantur enim licet sexcenta Hieronymi testimonia, quibus contrarium tradidit; unum inde illud efficitur, mutasse illum aliquando sententiam, nec unicæ semper opinationi adhæsisse. At par pari retulit Hieronymus, quo Rufinum remorderet, qui cum hæc ad Anastasium papam in *Apologia fidei suæ* scripsisset : « Si quis negat diabolum æternis ignibus mancipandum, partem cum ipso æterni ignis accipiat, ut sentiat quod negavit, » in suspicionem tamen assertæ diaboli salutis vocare tentavit Hieronymus *Apolog.* II, cap. 1, eam a se licet suspicionem propulsare Rufinus *Invectiva* prima laborasset. Verum, omisso hoc Rufini loco, quem non sine cavillatione in sequiorem trahi posse sensum putamus, aperte definit in *Symbolo* sempiternis quidem tormentis cruciandum esse diabolum; sontes vero homines, temporariis et aliquando finiendis : nam quid aliud sibi velle potest, cum affirmat futurum ut peccatores « absque interitione sua debitas luant pœnas? » et justis quidem « perpetuitatem gloriæ, peccatoribus autem prolixitatem confusionis et pœnæ » Deus ministret? Recte quidem et ex Ecclesiæ præscripto de pœnarum perennitate disserunt Chrysostomus et Augustinus, sed uterque tamen peculiare illud habet, quod cruciatus damnatorum, si minus finiri, at vivorum certe precibus et sacrificiis mitigari putavit; hic in *Enchiridio ad Laurentium*, cap. 110 et 112, ille in 3 homil. *ad Philip.* Prorsus vero platonizat Synesius epist. 44, ad Joannem : dæmones quippe ait expiandis sceleribus præfectos eamdem in animas artem, quam fullones in sordidas vestes exercere : animarum ergo quarumdam non magno labore abstergi maculas, pristinumque induci nitorem; aliis vero ita inolitas esse sordes, ut nulla lotione, purgatione nulla mundari possint : cætera meri sunt Platonismi. Comparatio illa purgandæ animæ, cum panno sordido fullonis arte mundando, ut et aliæ a Patribus ad id explanandum argumentum cum igne et auro institutæ, profectæ videntur ex his Malachiæ III, 2, 3 : « Ipse enim quasi ignis conflans, et quasi herba fullonum : et sedebit conflans, et emundans argentum, et purgabit filios Levi, et

A colabit eos quasi aurum, et quasi argentum; » et ex illo Jeremiæ II, 22 : « Si laveris te nitro, et multiplicaveris tibi herbam borith, maculata es in iniquitate tua coram me, dicit Dominus Deus. » Prius illud Malachiæ usurpavit Origenes lib. VI *contra Cels.*, cum quæreret quare vallis Ennon. quæ ipsa est gehenna et pœnarum locus, in eadem tribu, Benjamitica nimirum, in qua Jerusalem, censeretur; respondetque locum hunc pœnarum accipi pro cruciatibus purgatoriis, qui a cœlestis Jerosolymæ Rege ac Domino animæ infliguntur, secundum verba e Malachia adducta. Subnectit demum mysteria hæc silentio obsignanda, ne homines nequam in vitium effrenes ruant, quippe qui ne pœnarum quidem æternarum, et fine carentium opinione ac B metu a sceleribus absterreantur. Quod expressit Hieronymus in fine *Comment. in Isaiam*. Perspicuum est itaque sententiam hanc de terminandis aliquando damnatorum suppliciis, Origenis ætate, multisque post annis, nondum clara hæreseos et expressa nota fuisse infamatam, ut pote quam nonnulli de cœtu Patrum, iique non infimi puncto suo comprobarint. Quocirca Facundus Hermianensis lib. IV, cap. 4, scribit Domitianum Ancyranum, Origenianæ doctrinæ defensorem, in libello quem scripsit Vigilio papæ, « conquerentem de his qui contradicebant dogmatibus Origenis, asserentis animas humanas ante corpora in quadam beata vita præexstitisse, et omnes quæ fuerint æterno suppli- C cio destinatæ, in pristinam beatitudinem cum diabolo et angelis ejus restitui, dicere etiam hæc : *Prosiluerunt ad anathematizandos sanctissimos et gloriosissimos doctores, sub occasione eorum quæ de præexsistentia et restitutione mota sunt, dogmatum, sub specie quidem Origenis, omnes autem qui ante eum et post eum fuerunt sanctos anathematizantes.* »

Petrus Halloixius, Origenianarum partium insignis patronus, duobus fere modis objectum Adamantio crimen amoliri studet *Origen. Defens.* lib. IV, quæst. 4: nam vel eum conatur ostendere non dixisse quidem damnatos et dæmones ad superiora regressuros, sed regredi tantum posse, idque certis quibusdam conditionibus, quæ cum neutiquam possint contingere, non aliter intelligendum Origenem, ac D si omni penitus liberatione diabolum, damnatosque homines privasset. Conditiones autem illæ sunt hujusmodi, posse angelos et beatos ad ima provolvi, si libertate utentes arbitrii a virtute deficiant; ac e contrario ad summa posse damnatos et dæmones pervenire, si gratia adjuti divina resipiscant; cum autem nullo prorsus modo futurum sit ut hi resipiscant, illi a virtute deficiant, hinc colligit Halloixius arbitratum fuisse Origenem nec a beatitate dilapsuros illos, nec hos pœnis iri liberatum. « Quare, inquit, quoties dicit Origenes diabolum posse salvari, intelligendus est dicere ex parte naturæ, non ex parte malitiæ; sive quod natura ejus non sit repugnans saluti. Hoc enim tenebant Valentiniani. » Quam levis sit hæc excusatio, satis, ni fallor, pre-

batum est superioribus testimoniis, quæ non ὑποθετικῶς, sed absolute et simpliciter felicitatem damnatis et dæmonibus pollicentur. Plus habet roboris in specie Halloixii defensio altera, quæ in copiosa Origenianorum locorum congerie posita est, quibus æternæ diabolo et damnatis pœnæ, æterni ignes ascribuntur. Nam quod dixerat Origenes αἰώνιον, interpretes Latine *æternum*, reddiderunt. Tota ergo argumentationis vis in vocis illius αἰώνιον propria significatione posita est.

XXVI. Αἰὼν non simplici notione gaudet, nam modo finitum tempus, modo indefinitum, modo infinitum sonat. Hesychius : *Αἰὼν*, ὁ βίος τῶν ἀνθρώπων· ὁ τῆς ζωῆς χρόνος· ποτὲ δὲ καὶ ἐπὶ μακροῦ χρόνου νοεῖται. Plures etiam Joannes Damascenus lib. II *De fide orthod.*, cap. 1, vocis αἰὼν significationes proponit, quæ partim ad terminatum, partim ad interminatum temporis spatium pertinent. Aristoteles I *De cœlo* factam putat vocem αἰὼν ab *ἀεὶ ὤν*, quo æternitatis notatio continetur. Hanc originationem deinde usurparunt Plotinus, Proclus, *Etymologus*, et alii. At eo tamen vocabulo utrumque tempus exprimi fatetur ibidem Aristoteles. Ab αἰὼν prodiit Latinum *ævum*, inserto digamma Æolico; ut ab ὄϊς, *ovis*. *Ævum* igitur, ut αἰὼν, multiplicem habet vim, modo tempus fine carens, modo terminatum designans. Prioris testes Servius *in* VI *Æneid.*, vers. 764; Censorinus, cap. 16, et Isidorus *Originum* lib. v, cap. 38 ; « Ævum, inquit, est ætas perpetua, cujus neque initium, neque extremitas nascitur, quod Græci αἰῶνα vocant, quod aliquando apud eos pro sæculo, aliquando pro æterno ponitur. Unde et apud Latinos est derivatum. » Posterioris significationis testis Horatius *Carmin.* lib. II, od. 9, vers. 13, ubi *ter ævo* functum Nestorem dicit, qui tres γενεὰς excesserat, hoc est 90 annos. Idem ævum pro tempore usurpat epist. 1, lib. II, vers. 159, cum ait vestigia ruris in longum ævum mansisse. Sæpe pro ætate adhibetur, unde *longævus*, *grandævus*, *coævus*. Ab *ævo*, *ævitas*, et per contractionem *ætas*: cujus idem est intellectus ac *ævi*, nam modo tempus æternum, modo circumscriptum signat. Ab *ævo* itidem *æviternus*, et per syncopen *æternus*; qua voce tempus etiam finitum aliquando exprimitur. Notabile illud Ciceronis lib. III *De orat.* : « Nullum est enim genus rerum, quod aut avulsum a cæteris per se ipsum constare, aut quo cætera si careant, vim suam atque æternitatem conservare possint. » Errant multi, item docti, et etymologicæ artis principes, qui ab *æternus* factum putant *sempiternus*. Repugnat modulus syllabæ secundæ, quæ corripitur. *Sempiternus* fit a *semper*; ut ab *heri*, *hesternus*, a *diu*, *diurnus*, auctore Prisciano. Quod αἰὼν apud Græcos, *ævum* apud Latinos, idem apud Hebræos significat עלם, *tempus*, *sæculum*, *æternitas*: a radice עלם, quod est, *abscondere*, *latere* :

A fortasse quod tempus res sit vulgo ignorabilis ; vel quod nobis parum liquido nota sint præterita, futura vero penitus ignota; vel quod tempus tacite et occulte subrepat. Diceres ad hanc originem respexisse Horatium cum scripsit lib. I, od. 12, vers. 45 :

Crescit occulto, velut arbor, ævo,
Fama Marcelli;

et Ovidium, *Metam.* x, vers. 519 :

Labitur occulte, fallitque volatilis ætas.

Valet ad superiorum confirmationem, quod habetur Deuteron. XV, 17, de homine qui se in voluntariam et æternam servitutem mancipat : « Assumes subulam, et perforabis aurem ejus in janua domus tuæ, et serviet tibi usque in æternum. » Hebr.
B והיה לך עבד עולם. LXX, καὶ ἔσται σοι οἰκέτης εἰς τὸν αἰῶνα. Cui simile illud Horatii lib. I, epist. 10, vers. 41 :

Serviet æternum, quia parvo nesciit uti.

Utile etiam hoc Hieronymi *in Ezechielis cap.* XXVI, vers. ult. : « *Et ultra non eris in sempiternum :* sive ut in Hebraico עלם, et in Græco αἰὼν scribitur, unum sæculum significat, juxta illud Isaiæ, qui post septuaginta annos dicit Tyrum restituendam in integrum statum. Aiunt autem unum sæculum, id est, humanæ tempus ætatis septuaginta annorum numero supputari, Psalmista dicente : *Dies annorum nostrorum in ipsis septuaginta anni* [87] : » et istud *in Galat.* I : « In Hebræo *sæculum*, id est עלם, ubi
C ו litteram positam habuerit, *æternitatem* significat: ubi vero sine ו scribitur, *annum quinquagesimum*, quem illi Jubilæum vocant. » Αἰὼν vero non infinitum tempus, sed indefinitum significat in istis Lucæ I, 33 : « Et regnabit in domo Jacob in æternum, » εἰς τοὺς αἰῶνας· nam si id spatium temporis interminatum exprimeret, quorsum adderetur : « Et regni ejus non erit finis. » Id sibi vult ergo Lucas, sive potius Gabriel : Obtinebit ille quidem in domo Jacob regnum diuturnum, ac nullo fine cariturum. Sæpe igitur τὸν αἰῶνα τοῦτον, pro præsenti tempore, et τὸν αἰῶνα ἐρχόμενον, ac τοὺς αἰῶνας ἐπερχομένους, pro futuro, in Novo Instrumento reperias. Inde Origenes homil. 6 *in Exod.*, num. 13 : « Quoties *in sæculum* dicitur, longitudo quidem temporis,
D sed esse finis aliquis indicatur : et si *in aliud sæculum* dicatur, aliquis sine dubio longior quidem, tamen ponitur finis : et quoties *sæcula sæculorum* nominantur, fortasse licet ignotus nobis, tamen a Deo statutus aliquis terminus indicatur ; » et lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 3, num. 5 : « Movet autem in hoc Scripturæ sanctæ auctoritas, quæ dicit : *In sæculum et adhuc* [88]. *Et adhuc* enim quod dicit, plus aliquid sine dubio quam sæculum vult intelligi. Et vide ne illud quod dicit Salvator quia *volo*, *ut ubi ego sum, et isti sint mecum; et sicut ego et tu unum sumus, et isti sint in nobis unum* [89], ostendere videatur plus aliquid quam est sæculum et

[87] Psal. LXXXIX, 10. [88] Exod. XV, 18. [89] Joan. XVII, 21-24.

sæcula; forte etiam plus quam est sæcula sæculorum; id videlicet, cum jam non in sæculo sunt omnia, sed in omnibus Deus. » Igitur neque *in sæculum*, neque *in sæcula sæculorum* spatium interminatum significare voluit Origenes. Quorsum ergo ait Cæsarius *Dial.* III existimasse illum finitum iri supplicia damnatorum, ἐκ τοῦ *αἰώνιον* μόνον φῆσαι τὸν Κύριον τὸ κολαστήριον πῦρ, καὶ οὐκ αἰώνιον αἰώνων· « Quod æternum tantum dixerit Dominus piacularem ignem, non æternum in sæcula? » Astipulatur superioribus Leontius Byzantius, qui Origenistas dicere ait, ὅτι τὸ τοῦ *αἰῶνος* ὄνομα ἐπὶ ὡρισμένου χρόνου λαμβάνεται, καὶ ὅταν εἴπῃ ἡ Γραφὴ ὅτι αἰωνία ἐστὶν ἡ κόλασις, οὐ λέγει εἰ μὴ ἐπὶ ὡρισμένου χρόνου. « Nomen αἰῶνος de tempore terminato intelligi, et cum ait Scriptura αἰωνίαν esse punitionem, nonnisi finitum tempus significare. » Tum fatetur, ὅτι τῷ ὄντι τὸ τοῦ *αἰῶνος* ὄνομα καὶ παρὰ τοῖς ἔξω, καὶ παρὰ τῇ Γραφῇ πολλάκις ἐπὶ ὡρισμένου χρόνου λαμβάνεται· « Revera nomen αἰῶνος, et apud profanos auctores, et in Scriptura sæpe pro finito tempore sumi. » Subjectam vero Origeniani hujus dogmatis confutationem ab aliis jam contritam usurpavit.

Primitivi sui notationem repræsentat αἰώνιος, rem indicans quandoque infiniti temporis; quandoque rem certi temporis et terminati. Quapropter sæculares ludos centenis fere quibusque recurrentes annis, αἰωνίους Græci dixere. Frustra ergo in Origenis gratiam et tutelam ea adducuntur testimonia, in quibus infernum ignem, æternum fore pronuntiat, vel ut Græce scribebat, αἰώνιον hac enim voce longum, sed finiendum tempus intellexit. Qualem igitur huic vocabulo affingebat sensum, talem illi a scriptoribus sacris fuisse inditum censebat. Memoranda in id argumentum scripsit Augustinus in libello *contra Priscillianistas et Origenistas;* nam cum ad eum *Commonitorium* scripsisset Orosius, quod huic Augustini opusculo præfigi solet, in quo jactari ex Origenis libris conquerebatur tartareum illum ignem, qui æternus prædicatur, « juxta etymologiam Græcam non esse perpetuum, etiam Latino testimonio adjecto, quia dictum sit, *In æternum*, et *In sæculum sæculi;* » respondet Augustinus cap. 6 et 7, geminum esse intellectum vocis αἰὼν, aliquando sæculum, aliquando æternitatem notantis; at vocem αἰώνιος rebus fine carentibus imponi solere. Quod ita tamen non esse et nos supra probavimus, et facile probatur ex duobus Scripturæ locis, quos sibi objicit Augustinus, et frustra, si quid video, solvere satagit. Prior sæpissime in Pentateucho occurrit, cum cæremoniis et ritibus legis antiquæ institutis, dicit Deus : « Hoc vobis erit legitimum æternum [60]. » — « Quanquam, inquit Augustinus, si diligentius dicta intelligantur, ea fortassis quæ illis sacramentis significabantur, finem non erant habitura. Ita enim, ne longius

A abeam, dicimus æternum Deum, non utique istas duas brevissimas syllabas, sed quod eis significatur. » Quasi vero cum sancit Deus, ut nonnisi indutus lineis feminalibus tabernaculum testimonii ingrediatur Aaron; additque, « Legitimum sempiternum erit Aaron, et semini ejus post eum [61], » id non ad mandatum proxime institutum, sed ad mysterium mandato hoc significatum pertineat. Quasi has, quæ proxime scriptæ sunt, syllabas *legitimum sempiternum* esse velit; non præceptum syllabis illis institutum, quoad litteram, non quoad anagogicum sensum. Quid est autem litteram destruere, si hoc non est? Non minus validus est sequens locus ex Epist. ad Tit. I, 2 : « Spem vitæ æternæ, quam promisit non mendax Deus ante tempora æterna : »
B Græce πρὸ χρόνων αἰωνίων. « Cum autem, inquit, retrorsum tempora a constitutione mundi habere videantur initium, quomodo sunt æterna, nisi quia æterna dixit, quæ ante se non habent ullum tempus? » Atqui nullum licet tempus tempora illa præcesserit, ab initio tamen aliquo profluere illa aliquando cœperunt; ac proinde ab anteriori parte finita sunt. Infirma est igitur utraque solutio hæc, et ita sane ab Augustino proposita, ut non multum ei innixus sit. Addit deinde, in illo Matth. XXV, 46 : « Ibunt illi in ambustionem æternam, justi autem in vitam æternam, » parem esse vocis αἰώνιος utrobique notationem, sive cum vitæ justis promissæ, sive cum igni malis inferendo adjungitur;
C ac proinde ignes fine cărituros significari, quoniam vitam illam fine cărituram ex æquo apud omnes constat; quod idem legitur quoque lib. XXI *De civit. Dei*, cap. 23. At id parum omnino valet contra Origenem, qui tam beatorum felicitati quam impiorum cruciatibus terminum præscribebat.

Complures vocabuli αἰὼν notiones proponit *Etymologus*, modo vitam, modo vitæ tempus significantis; tum hæc habet : Αἰὼν καὶ ὁ τῶν χιλίων ἐτῶν ἀριθμός· et paulo post : Αἰὼν λέγεται καὶ οἱ ἑπτὰ αἰῶνες ἀπὸ τῆς τοῦ οὐρανοῦ καὶ γῆς κτίσεως μέχρι τῆς κοινῆς τῶν ἀνθρώπων ἀναστάσεως. Priore modo usus est voce αἰὼν Origenes, cum dixit damnatos cruciatum iri ad mille annos, si modo revera post mille annorum decursum in integrum restitutum iri
D damnatos opinatus est, ut supra objectum ei a Joanne Damasceno narrabamus : posteriore fortasse, cum eosdem tortum iri confessus est εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Cæterum non est præter Origenis opinionem alia hæc vocabuli αἰὼν significatio, quam notat ibidem *Etymologus* : Αἰὼν καὶ ὁ ἀΐδιος καὶ ὁ ἀτελεύτητος· nam tom. XXVIII *in Joan.*, num. 7, εἰς αἰῶνα, vel εἰς αἰῶνας intelligi vult Origenes, pro eo quod est ἀεί. Verba hæc sunt : Ζητήσεις δὲ περὶ τοῦ μὴ ἐνδεδυμένου ἔνδυμα γάμου, περὶ οὗ εἴρηται· Δήσαντες αὐτὸν ποδῶν καὶ χειρῶν, ἐκβάλλετε αὐτὸν εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, πότερον εἰ ἀεὶ μένει δεδεμένος, καὶ ἐν τῷ ἐξωτέρῳ σκότῳ :

[60] Levit. XVI, 29, 34. [61] Exod. XXVIII, 43.

οὐ γὰρ πρόσκειται τό· Εἰς τὸν αἰῶνα, ἢ Εἰς τοὺς αἰῶνας, ἢ λυθήσεταί ποτε. Nec aliter intelligendum puto vocabulum, αἰώνιος, lib. VII *contr. Cels.*: Ἀλλ' οὐδ' ἀκίνδυνον τὴν τῶν τοιούτων σαφήνειαν πιστεῦσαι Γραφῇ· ἅτε τῶν πολλῶν οὐ χρῃζόντων πλείονος διδασκαλίας παρὰ τὴν περὶ τῆς κατὰ τῶν ἁμαρτανόντων κολάσεως· εἰς γὰρ τὰ ὑπὲρ ἐκεῖνα αὐτῆς οὐ χρήσιμον ἀναβαίνειν διὰ τοὺς μόγις φόβῳ τῆς αἰωνίου κολάσεως κἂν συστέλλοντας ἐπὶ ποσὸν τῆς κακίας, καὶ τῶν ἀπ' αὐτῆς ἁμαρτανομένων χύσιν.

QUÆSTIO XII.

DE MUNDO, PARADISO TERRESTRI, ET ADAMO.

I. *Duo de mundo quæri possunt*: II. *Primum, utrum et quo sensu dixerit Origenes mundum propter rationales naturas fuisse a Deo conditum*; III. *ita ut existimasse eum Patres aliqui testificantur*: IV. *alterum, utrum plures vel fuisse, vel esse, vel fore mundos existimaverit*; V. *quemadmodum ipsi a Patribus quibusdam objectum est*: VI. *quanquam ejus causam nonnulla adjuvant*. VII. *Exploratur Origenis sententia de consitione paradisi terrestris*, VIII. *et de scorteis tunicis, quibus post peccatum Adamus indutus est*. IX. *Quæritur utrum dixerit Adamum per peccatum similitudinem Dei amisisse*: X. *et utrum homines Præadamitas exstitisse sibi finxerit.*

I. Circa quæstionem de mundo duplex excutiendum venit paradoxum Origeni ascriptum: primum, utrum et quo sensu dixerit mundum propter animas rationales a Deo fuisse conditum: alterum, an unicum duntaxat mundum creasse antehac, vel posthac creaturum esse asseveraverit. Quæ duo quærenda sibi proponit Origenes in tertio capite libri II Περὶ ἀρχῶν, quod inscribitur, *De initio mundi et causis ejus.*

II. Primum quod attinet, nemo non videt ex antecedenti ipsius doctrina aptum id esse, naturarum illarum gratia, quæ sunt rationis participes, mundum a Deo fuisse procreatum. Cum enim animas quocunque statu collocatæ sint, arbitrii sui libertate ad peccandum vel recte agendum uti voluerit, et pro peccatis hanc iis irrogatum iri pœnam, ut in graviora ac crassiora corpora amandentur, eam ob rem dicere debuit gravia illa corpora formari a Deo, quemadmodum ergastula ad retinendos reos construuntur. Copiosa ad id probandum Origenis habetur dissertatio lib. II Περὶ ἀρχῶν, cap. 1: « Cum ergo, inquit num. 1, tanta sit mundi varietas, atque in ipsis rationabilibus animantibus sit tanta diversitas, propter quam etiam omnis reliqua varietas ac diversitas putanda est exstitisse; quam causam aliam dici oportebit, qua mundus exstiterit, præcipue si intueamur illum finem per quem omnia restituenda in statum initii sui libro superiori dissertum est? Quod utique si consequenter dictum videtur, quam aliam, ut diximus, causam putabimus tantæ hujus mundi diversitatis, nisi diversitatem ac varietatem motuum, ac prolapsuum eorum, qui ab illa initii uni- A tate atque concordia, in qua a Deo primitus procreati sunt, deciderunt? » Eadem dicit cap. 9 libri II *De princip.*, num. 2: « Pro motibus suis unaquæque mens vel amplius vel parcius bonum negligens, in contrarium boni, quod sine dubio malum est, trahebatur. Ex quo videtur semina quædam et causas varietatis ac diversitatis ille omnium conditor accepisse, ut pro diversitate mentium, id est rationabilium creaturarum, quam diversitatem ex ea causa quam superius diximus, putandæ sunt concepisse, varium ac diversum mundum crearet. » Capite vero eodem, num. 6, rem altius repetens, Deum ait ab initio cum rationis compotes naturas creare vellet, nullam habuisse creandi illarum causam præter seipsum, suamque bonitatem: in eo autem B cum nulla sit diversitas, neque ex parte rerum creandarum ulla esset, æquales eas, et undequaque similes ipsum procreasse: has vero, ut pote libero præditas arbitrio, non eodem modo omnes hac usas esse facultate, aliis in vitium ac nequitiam ruentibus, aliis ad meliora assurgentibus: atque inde rationalium naturarum exstitisse differentiam: Deum autem unamquamque pro meritis ornare volentem vel ulcisci, diversitates mentium in unius mundi consonantiam traxisse, sic tanquam in unam domum, quæ vasis aureis, argenteis et fictilibus instruitur. « Et has causas, inquit, ut ego arbitror, mundus iste suæ diversitatis accepit, dum unumquemque divina providentia pro varietate motuum suorum, vel animorum, propositoque dispensat. » Quocirca tomo C XIX *in Joan.*, num. 5, et capite 5 libri III Περὶ ἀρχῶν, num. 5, observat creationem mundi apud scriptores sacros novo hoc et proprio καταβολῆς nomine nuncupari, quia nimirum « de superioribus ad inferiora descensum est, non solum ab his animabus quæ id motuum suorum varietate meruerunt, verum et ab iis quæ ad totius mundi ministerium ex illis superioribus et invisibilibus ad hæc inferiora et visibilia deductæ sunt, licet non volentes; *vanitati quippe creatura subjecta est non volens, sed propter eum qui subjecit eam in spe* [84], qua vel sol, vel luna, vel stellæ, vel angeli explerent obsequium mundo, et his animabus quæ ob nimios defectus mentis crassioribus istis et solidioribus D indiguere corporibus, et propter eos quibus hoc erat necessarium, mundus iste etiam visibilis institutus est. » Et mox: « Talem vero ac tantum putandum est factum esse mundum, qui vel omnes eas animas, quæ in hoc mundo statutæ sunt exerceri, caperet, vel omnes eas virtutes quæ adesse eis, et dispensare eas ac juvare paratæ sunt. » Atque hæc ipsa loca librorum Περὶ ἀρχῶν reprehensionis causa profert Hieronymus epist. 59, ad Avit., cap. 2 et 3. Alia præterea duo e libro II Περὶ ἀρχῶν, cap. 1, num. 1, et e lib. IV refert Justinianus ad calcem epistolæ ad Menam, quæ hic inseruisse supervacuum non fuerit. Prior hic est: Οὕτω δὴ ποικιλωτάτου κόσμου τυγχάνοντος, καὶ το-

[84] Rom. VIII, 20.

σαῦτα διάφορα λογικὰ περιέχοντος, τί ἄλλο χρὴ λέγειν αἴτιον γεγονέναι τοῦ ὑποστῆναι αὐτὸν, ἢ τὸ ποικίλον τῆς ἀποπτώσεως τῶν οὐχ ὁμοίως τῆς ἑνάδος ἀποῤῥεόντων· « Ita cum summa diversitate constet mundus, totque diversas contineat rationales naturas, quæ alia causa dicenda est cur subsistat, quam varios decidendi modos, eorum qui ab unitate similiter non defluunt? » Alter ita se habet : Ἀνάγκη μὴ προηγουμένην τυγχάνειν τὴν τῶν σωμάτων φύσιν, ἀλλὰ ἐκ διαλειμμάτων ὑφίστασθαι διά τινα συμπτώματα γινόμενα περὶ τὰ λογικὰ, δεόμενα σωμάτων. « Necesse est non præexstitisse corporum naturam, sed per intervalla subsistere propter aliquos casus qui contingunt naturis ratione præditis, et quæ corporibus indigent. »

III. Itaque hoc etiam nomine non Justiniani solum, sed et aliorum convicia sensit Origenes. « Quis propheta, inquit Theophilus *Pasch.* I, sentire docuit (Origenem) propter ruinam et lapsus de cœlis animarum, Deum esse compulsum corpora fabricare? Quis juxta beatum Lucam, eorum qui viderunt, et ministri fuerunt sermonis Dei, huic tradidit ad docendum, negligentia et motu, et fluxu de altioribus rationabilium creaturarum, provocatum Deum mundi hujus condere diversitatem? » Et postmodum : « Dicit enim propter peccata intelligibilium creaturarum mundum esse cœpisse. » Hieronymus *in Epist. ad Ephes.* I, 4, non expresso Origenis nomine, sententiam ipsius exponit : « Alius dicit, inquit, ante visibiles creaturas cœlum, terram, maria, et omnia quæ intra ea sunt, fuisse alias invisibiles creaturas, in quibus et animas, quæ ob quasdam causas soli Deo notas dejectæ sint deorsum in vallem istam lacrymarum.... Itaque priusquam animæ, inquiunt, præcipitarentur in mundum, et mundus ex animabus fieret, cum habitatricibus suis in infimum ipse dejectus, elegit Paulum Deus. » Quæ quamvis ex alterius opinione recitata sint, his tamen consensisse Hieronymum contendit Rufinus *Invect.* I, sed calumniam a se removet Hieronymus lib. I *Apolog. in Rufin.*, cap. 6. Augustinus vero lib. XI *De civit. Dei*, cap. 23, Origenem nominatim adoritur : « Animas dicunt, non quidem partes Dei, sed factas a Deo peccasse a Conditore recedendo; et diversis progressibus pro diversitate peccatorum a cœlis usque ad terras, diversa corpora quasi vincula meruisse. Et hunc esse mundum, eamque causam mundi fuisse faciendi, non ut conderentur bona, sed ut mala cohiberentur. Hinc Origenes jure culpatur; in libris enim quos appellat Περὶ ἀρχῶν, id est, *De principiis*, hoc sensit, hoc scripsit. » Atque hæc valide postmodum oppugnat. Oppugnat etiam cum alibi, tum maxime libro *contra Priscillianistas et Origenistas*, cap. 8, cum scripsisset ad eum Orosius in *Commonitorio*, id esse Origenistis quibusdam persuasum, « Mundum novissime ideo esse factum, ut in eo animæ purgarentur, quæ ante peccaverunt. » Isidorus lib. VIII *Origin.*, cap. 5 : « Origeniani, inquit, animas in mundi principio

A dicunt peccasse, et pro diversitate peccatorum de cœlis usque ad terras lapsas, diversa corpora quasi vincula meruisse, eaque causa mundum factum fuisse. » Quæ fere αὐτολεξεὶ repetit Honorius Augustodunensis in libro *De hæresibus*. Denique S. Thomas adversus eamdem opinionem lib. II *Contr. gentil.*, cap. 44, acerrime decertat.

Quoniam autem ita cum antecedentibus conjuncta est, ut quæ ad tuendam Origenis causam supra attulimus, hic quoque valere possint, quid attinet plura conquirere; cum præsertim Hieronymus, postquam cap. 1, epist. 59, ad Avitum, quæcunque in I lib. Περὶ ἀρχῶν damnosa sunt, collegit, inter quæ frequens occurrit isthæc quam tractamus opinio, talia illum denuntiare dicat :
B « Hæc juxta nostram sententiam non sint dogmata, sed quæsita tantum, atque projecta, ne penitus intractata viderentur? »

IV. « Jam sane quoniam diversos motus rationabilium creaturarum, variasque sententias causam dedisse diversitatis mundo huic, sermo superioris disputationis ostendit, videndum ne forte similis initio exitus quoque huic mundo conveniat. Dubium enim non est quin finis ipsius in diversitate multa adhuc et varietate reperiendus sit; quæ utique varietas in hujus mundi fine deprehensa causas rursus diversitatum alterius mundi post hunc futuri occasionesque præstabit, » quod scilicet hujus mundi finis initium sit futuri. Verba sunt Origenis
C lib. II Περὶ ἀρχῶν, cap. 1, num. 3, superioris quæsiti cum isthoc, quod hoc loco nobis excutiendum proposuimus, connexionem declarantis. « Possibile enim videtur, inquit lib. II Περὶ ἀρχῶν, cap. 3, num. 3, ut rationabiles naturæ, a quibus nunquam aufertur liberi facultas arbitrii, possint iterum aliquibus motibus subjacere.... Quos motus sine dubio rursum varietas corporum et diversitas prosequetur, ex qua mundus semper adornatur, nec unquam poterit mundus nisi varietate ac diversitate constare, quod effici nullo genere potest extra materiam corporalem. » Doctrinæ igitur suæ cohærentiam servavit Origenes, et quod ex dogmatibus suis effici putavit, id manifesta assertione decrevit : nam in sequentibus, repudiatis nonnullis, qui mundo huic pares usquequaque mundos
D ac consimiles in futuris sæculis continenti successione prodituros affirmabant, quod libertati arbitrii officeret ejusmodi sententia; alios quidem, sed plane diversos conditum iri statuit; an autem dignitate superiores, an inferiores, vel æquales nescire se fatetur. Addit præterea mundum hunc, qui et ipse sæculum dicitur, multorum sæculorum esse finem, ac multorum porro sæculorum initium. Sed velut dubitanter ait tandem post multorum sæculorum creationem et interitum, aliquid sæculis majus in omnium restitutione futurum esse, cum Deus erit omnia in omnibus. Libro deinde operis ejusdem tertio, cap. 5, postquam mundum cœpisse, et interiturum esse ostendit, objici adver-

sus hanc assertionem solere scribit, num. 3 : « Si cœpit mundus ex tempore, quid ante faciebat Deus, quam mundus inciperet? Otiosam enim et immobilem dicere naturam Dei impium est simul et absurdum, vel putare quod bonitas aliquando bene non fecerit, et omnipotentia aliquando non egerit potentatum. » Atque id demum præclare solvere se putat hac responsione : « Nos vero consequenter respondebimus observantes regulam pietatis, et dicentes, quoniam non tunc primum cum visibilem istum mundum fecit Deus, cœpit operari; sed sicut post corruptionem hujus erit alius mundus, ita et antequam hic esset, fuisse alios credimus. » Duplex his confirmandis adhibet Scripturæ testimonium, alterum ex Isaiæ LXV, 17, et LXVI, 22, ubi cœlum novum, et terram novam creaturum se prædicit Deus : alterum ex Eccles. I, 9, 10, quod est hujusmodi : « Quid est quod fuit? ipsum quod futurum est : Quid est quod factum est? ipsum quod faciendum est. Nil sub sole novum; nec valet quisquam dicere : Ecce hoc recens est : jam enim præcessit in sæculis quæ fuerunt ante nos. » Mundos autem istos non plures simul esse, sed perpetua serie sibi successores fore censet. Atque hæc ipsa reprehensionis causa indidem transtulit Hieronymus in epistolam 59, ad Avit., cap. 3. Eadem porro est Origeniani hujus loci ratiocinatio, quæ libri I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 2, num. 10, ubi ait omnipotentem Deum esse, hoc est *παντοκράτορα*, quatenus aliqua habet in quæ potentiam suam exercere possit : « et ideo, ut omnipotens ostendatur Deus, omnia subsistere necesse esse : » quod si quis aliquando non fuisse velit ea quæ deinceps facta sunt, huic fatendum esse necessario omnipotentem tunc non fuisse Deum, omnipotentiam vero deinde accepisse, cum habere cœpit quæ potentia sua gubernaret. « Quod si nunquam est, inquit, quando non omnipotens fuerit, necessario subsistere oportet etiam ea per quæ omnipotens dicitur, et semper habuit in quibus exercuerit potentatum, et quæ fuerint ab ipso, vel rege, vel principe moderata. » Officiose quidem et amico adversus Origenem animo, at non perinde vere, id sibi velle eum adnotat Genebrardus, « Deum Patrem omnipotentiam suam ostendisse, dum genuit Filium : ac nisi genuisset, non fuisse omnipotentem : » nam de rebus numero pluribus, in quæ imperium teneat Deus, non de una aliqua, qualis est Filius, agere Origenem manifestum est : sed et res creatas in animo habuisse satis illud evincit quod sequitur : « De quibus plenius in locis propriis, in quibus de creaturis ejus disputandum fuerit, disseremus. » Ac superior ille locus Origenis vel alter certe ipsi consimilis, refertur a Methodio in libro *Περὶ τῶν γενητῶν*, cujus excerpta habet Photius cod. CCXXXV. Εἰ οὐκ ἔστιν, inquit, δημιουργὸς ἄνευ δημιουργημάτων, ἢ ποιητὴς ἄνευ ποιημάτων, οὐδὲ παντοκράτωρ ἄνευ τῶν κρατουμένων·

A τὸν γὰρ δημιουργὸν διά τε δημιουργήματα ἀνάγκη, καὶ τὸν ποιητὴν διὰ τὰ ποιήματα, καὶ τὸν παντοκράτορα διὰ τὰ κρατούμενα λέγεσθαι· ἀνάγκη ἐξ ἀρχῆς αὐτὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γεγενῆσθαι, καὶ μὴ εἶναι χρόνον, ὅτε οὐκ ἦν ταῦτα. Et deinde : Ἀλλὰ καὶ ἀλλοιοῦσθαι, καὶ μεταβάλλειν τὸν ἄτρεπτον καὶ ἀναλλοίωτον συμβήσεται Θεόν· εἰ γὰρ ὕστερον πεποίηκε τὸ πᾶν, δῆλον ὅτι ἀπὸ τοῦ μὴ ποιεῖν εἰς τὸ ποιεῖν μετέβαλε· τοῦτο δὲ ἄτοπον μετὰ τῶν προειρημένων· οὐκ ἄρα δυνατὸν λέγειν μὴ εἶναι ἄναρχον καὶ συναΐδιον τῷ Θεῷ τὸ πᾶν· « Si non est opifex sine opificiis, vel conditor sine re condita, neque Omnipotens sine rebus gubernatis; nam opificem necesse est propter opificia, et conditorem propter res conditas, et Omnipotentem propter res gubernatas dici : ne- B cesse est ab initio hæc a Deo fuisse facta; neque esse tempus, quando hæc non fuerint. » Et deinde : « Sed variari et mutari immutabilem et invariabilem Deum continget. Nam si deinde omnia fecit, manifestum est illum a non faciendo ad faciendum transisse. Absurdum autem illud ex antedictis. Dici ergo non potest non esse principii expers, et Deo coæternum hoc universum. » Dignum et istud est animadversione quod ait Adamantius homil. 4 *in Isaiam*, num. 1, « Quæ ante mundum fuerint, ignoramus; fuerunt porro quædam ante mundum. Quæ post mundum secutura sunt, ad certum non apprehendimus; erunt autem alia post mundum. » Ne quis vero Dei Filium hic intelligat, qui ante C sæcula a Patre genitus est, vel Spiritum sanctum, qui nunquamnon ab utroque processit, aquas illas super quas ferebatur Spiritus Dei, et tenebras quæ erant super faciem abyssi, creatas quidem, sed tamen mundo antiquiores intelligere se declarat. Et demum : « Ea, inquit, quæ post extremum sæculum futura sunt in sæcula sæculorum quis potest exponere? Garrulorum est hominum horum notitiam polliceri. »

Quod autem materiam Deo coæternam impugnans disserit in Comment. *in Genes.* I, 12, et lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 1, num. 4, sic accipiendum est; repudiare eum quidem materiam illam ἀγένητον, ortu et principio carentem, qualem invexerant philosophi quidam, et Marcionitæ defendebant, Deo D coævam, et alterum rerum principium : at nihilo secius materiam aliam admittere, non ortus quidem et principii expertem, (53) sed ante sæcula ita a Deo procreatam, ut lumen a sole proficiscitur. In eo ergo ab hæreticis illis dissentiebat, quod duo hi rerum principia ponerent, Deum, et materiam, utrumque utrique coæternum, neutrum ab altero pendens; ille Deum unicum rerum universarum statueret principium, qui materiam ex se nunquamnon produxerat. Mundos autem ex materia illa deinceps conflari fingebat. Ita discrepabat a Marcionistis, quamvis ipsorum argumentis uteretur. Hermogenem enim hæreticum eodem modo

(53) *Sed ante sæcula ita a Deo procreatam, ut lumen a sole proficiscitur.* Vide supra quæst. 2, num. 24, observationes nostras in hæc Huetii verba : *vel quia materiam e qua conflatus est mundus*, etc.

ratiocinatum esse refert Tertullianus libro peculiari ipsum oppugnans; Deum enim aiebat semper fuisse Dominum; Dominum autem ab omni retro ævo esse non potuisse, nisi semper fuisset aliquid, cujus esset Dominus; proindeque materiæ semper Dominum fuisse; unde efficitur nunquamnon fuisse materiam. Hanc ratiocinationem a veteribus philosophis sumpserant Marcionistæ, eamque in Proclo obterit Philoponus *De æternitate mundi*. At quamvis mundum ex materia quidem æterna, a Deo tamen conditum dixerit post Socratem Plato; et in tempore quoque creatum affirmaverit, ut tradunt Ambrosius, et Zacharias Mitylenæus; atque ita dixisse eum Aristoteles et Theophrastus censuerint; Platonici tamen recentiores, ut magistrum suum cum Aristotele conciliarent, factum quidem mundum dixisse Platonem fatebantur, at ab æterno: adeo ut principio temporis, careret, sed principium causæ, Deum nempe haberet; « nec esset hoc videlicet temporis, sed substitutionis initium, » ut ait Augustinus lib. x *De civit. Dei*, cap. 31, qui et hoc comparatione quadam explicari a Platonicis ita scribit : « Sicut enim, inquiunt, si pes ex æternitate semper fuisset in pulvere, semper ei subesset vestigium; quod tamen vestigium a calcante factum nemo dubitaret, nec alterum altero prius esset, quamvis alterum ab altero factum esset : sic, inquiunt, et mundus, atque in illo dii creati, et semper fuerunt, semper exsistente qui fecit, et tamen facti sunt. » Atque hanc fuisse Platonis mentem pertendunt Boetius; Simplicius item, Taurus, Porphyrius et Proclus; Censorinus, Apuleius et Macrobius. Vigente hac itaque Origenis temporibus, et vulgo inter Platonicos recepta sententia, in eam quoque ille concessit.

In alterum porro, de perpetua mundorum propagatione placitum unde inductus sit, si quis quærere velit, nihil occurrit verisimilius quam id ab eo esse confictum ad illud Stoicorum, quod conflagraturum mundum hunc statuit, aliumque huic omni ex parte consimilem, vel parum certe discrepantem proditurum; adeo ut non hujus solum figuram penitus referat, sed eosdem etiam casus, eadem omnia; alteroque hoc etiam combusto, alium oriturum postea, ac deinde alium, renascentibus semper ac conflagrantibus mundis. Platonici vero, et Pythagorei, ab Ægyptiis instructi, mundum quidem incorruptibilem autumabant, sed sideribus post longos anfractus ad eamdem stationem reversis, rursum eventura eadem, eosdemque nascituros homines, et in pristinam formam reditura omnia, quam simili vigente astrorum positione tenuerunt. Quamvis autem ejusmodi delirationes libro v *contra Cels.* num. 20, 21 et seq. exploserit Adamantius, pro eo ac debuit; nihilominus tamen ex his recoctis suum illud procudisse dogma censuerim; accedente præsertim gemino, quem recitavimus supra, Salomonis et Isaiæ loco, ad quem falsa interpretatione detortum interpolatas illas philosophorum opiniones concinnavit lib. III *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 5, num. 3.

V. Minime illud quidem silentio pressum Patres Origeni condonarunt, nam et refellitur a Methodio apud Photium, cod. CCXXXV, et ab Hieronymo epist. 59, ad Avit., cap. 2, his verbis : « In secundo autem libro *Περὶ ἀρχῶν* mundos asserit innumerabiles, non juxta Epicurum uno tempore plurimos et sui similes, sed post alterius mundi finem alterius esse principium : et ante hunc nostrum mundum, alium fuisse mundum : et post hunc alium esse futurum, et post illum alium, rursumque post cæteros. Et dubitat utrum futurus sit mundus alteri mundo ita ex omni parte consimilis, ut nullo inter se distare videantur; an certe nunquam mundus alteri mundo ex toto indiscretus, et similis sit futurus (54). » Mox adducit verba Origenis : « Et idcirco arbitror pro varietate causarum diversos mundos fieri; et elidi errores eorum, qui similes sui mundos esse contendunt. » Tradita fuisse hæc eadem ab Origene lib. I et III *Περὶ ἀρχῶν*, refert Hieronymus cap. 1 et 3 ejusdem epistolæ; quamobrem et hunc in crimen vocat *Apolog.* lib. I, cap. 5, et lib. II, cap. 3. Justinianus quoque in epistola ad Menam ita scribit : Ὑποτίθεται δὲ καὶ διαφόρους κόσμους συστῆναί τε καὶ συνίστασθαι, τοῦτο μὲν παρελθόντας, τοῦτο δὲ μέλλοντας· « Statuit autem et diversos constitisse mundos, et constare, partim præteritos, partim futuros. »

Notanda vero accurate quæ præcedunt : Κἀκεῖνο δὲ τὸ πάσης δυσσεβείας ἀνάμεστον τῆς αὐτοῦ ἐστι μυθολογίας τὸ λέγειν ὅτι πάντα τὰ γένη, καὶ τὰ εἴδη συναΐδιά ἐστι τῷ Θεῷ· « Illud vero omni impietate plenum ipse fabulatur, dicens omnia genera et species esse Deo coæternas. » Ipsa etiam verba adducit Justinianus ad calcem epistolæ e libro I *Περὶ ἀρχῶν*. Parem suo tempore propugnasse doctrinam Origenistas quosdam significare videtur Orosius in *Commonitorio ad Augustinum*, « Primum omnia antequam facta apparerent, semper in Dei sapientia facta mansisse dicentes hoc verbo : Deus enim quæcunque fecit, faciendo non cœpit. » Quæ multis refutat Augustinus in libro *contra Priscillianistas et Origenistas*, cap. 8. Pulsat eadem de causa Origenem Nicephorus, non genera et species, sed κτίσματα Deo coæterna statuisse ipsum prædicans, perperam scilicet, ut videtur, accepta Origenis sententia, aperte tamen exposita lib. I, *Περὶ ἀρχῶν*, apud Justinianum in fine epistolæ ad Menam : « Genera, inquit, omnia et species semper erant : non ita de singularibus differentibus numero dixerit quispiam. » Hanc in sententiam Origenem magistri sui Platonis ideæ perpulerunt. Itaque genera et species Deo esse coæterna eatenus

(54) Hæc exstant lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 1, num. 3.

dixerit, quatenus Deus ab omni retro ævo ea in mente habuit.

VI. Verumtamen quantumvis hæc diserte videatur affirmasse Origenes, id tamen præmisit in Proœmio librorum *Περὶ ἀρχῶν*, num. 7 : « Est præterea et illud in ecclesiastica prædicatione, quod mundus iste factus sit, et a certo tempore cœperit, et pro ipsa sui corruptione solvendus. Quid tamen ante hunc mundum fuerit, aut quid post mundum erit, jam non pro manifesto multis innotuit : non enim evidens de his in ecclesiastica prædicatione sermo profertur. » Quarum rerum obscuritatem significari ait hom. 4 *in Isaiam*, num. 1, per alas illas quatuor seraphinorum duorum, quæ Dei faciem ac pedes velabant. Unde existimari potest, quæcunque super hoc argumento conscripsit, velut meras conjecturas proposuisse, non tanquam dogmata asseverasse.

Prætermittere vero minime decet illud Hieronymi e lib. I *in Epist. ad Tit.*, non longe ab initio : « Sex millia necdum nostri orbis implentur anni, et quantas prius æternitates, quanta tempora, quantas sæculorum origines fuisse arbitrandum est, in quibus angeli, throni, dominationes, cæteræque virtutes servierint Deo, et absque temporum vicibus, absque mensuris, Deo jubente, substiterint. » Materiam autem a Deo ante mundum creatam posuerunt Philo, Tatianus, Lactantius, et alii, ex qua mundum postea fabricaverit.

VII. Multorum disputationibus ita celebrata est ea Origenis opinio, quæ paradisi consitionem ad allegoricam expositionem detorquet, ut nostrum quoque postulare videatur examen. Arbitratus ille est paradisum hunc qui terrestris vulgo dicitur, positum in tertio cœlo fuisse; arbores vero, aliaque quibus velut terrestris quidam notatur locus, ac reliqua denique omnia allegorice explicavit : nam animas in cœlo degentes, per Adamum et Evam in paradiso creatos signari opinatus est; crimina quæ illic animæ admittunt, per vetiti mali esum; animarum exsilium propter delicta, per expulsionem primorum parentum e paradiso; terrenum corpus et mortale animabus impositum, per scorteas tunicas, quibus Adamum et Evam Deus induit.

(55) Id ipsi objiciunt Methodius apud Epiphanium hær. 64, cap. 47, et Photium, cod. 234, Eustathius *De Engastrimytho*, ipse Epiphanius, capit. 4 ejusdem hæreseos, et in *Ancorato*, cap. 54, quibus locis ostendunt opinionem suam firmasse Origenem hoc Pauli testimonio, II Cor. XII, 2-4, ubi raptum se fuisse ait in tertium cœlum, et in paradisum; ex eoque collegisse idem esse paradisum ac tertium cœlum; quod negant Methodius et Epiphanius, paradisum a tertio cœlo distinguendum esse asserentes. « Quis audiat, » inquit Epiphanius in epist. ad Joan. Jerosolym., cap. 3, « in tertio cœlo donantem nobis Origenem paradisum, et illum quem Scriptura commemorat, de terra ad cœlestia transferentem, et omnes arbores, quæ scribuntur in Genesi, sic allegorice intelligentem, quod scilicet arbores angelicæ fortitudines sunt, cum hoc veritas non recipiat? » et postea : « Sed dicis : Legimus quod S. Paulus raptus sit usque ad tertium cœlum, et usque in paradisum. Bene dicis : Quando ponit tertium cœlum, et postea addit, *et in paradisum*, ostendit alibi esse cœlum, et alibi paradisum. » Atque id Joanni Jerosolymitano objectum, minime ab ipso purgatum fuisse ait Hieronymus epist. 61, ad Pammach. cap. 3, qui et in caput x Danielis, « Eorum, inquit, deliramenta conticescant, qui umbras et imagines in veritate quærentes, ipsam conantur evertere veritatem; ut flumina et arbores et paradisum putent allegoriæ legibus se debere subruere. » Sophronius quoque in epistola ad Sergium, et Anastasius Sinaita lib. VII *Anagog. contemplat.*, et Joannes Damascenus in libro *De hæresib.*, et Cedrenus, paradisi plantationem ab Origenistis sublatam, corpus Adamo et Evæ detractum, et serpentis colloquium refutatam criminantur. Sed audiamus ipsum Origenem : *Τίς γοῦν*, inquit lib. IV *De princip.*, num. 16, *νοῦν ἔχων οἰήσεται πρώτην, καὶ δευτέραν καὶ τρίτην ἡμέραν, ἑσπέραν τε καὶ πρωΐαν χωρὶς ἡλίου γεγονέναι, καὶ σελήνης, καὶ ἄστρων; τὴν δὲ οἱονεὶ πρώτην καὶ χωρὶς οὐρανοῦ; τίς δ' οὕτως ἠλίθιος ὡς οἰηθῆναι τρόπον ἀνθρώπου γεωργοῦ τὸν Θεὸν πεφυτευκέναι παράδεισον ἐν Ἐδὲμ κατὰ ἀνατολὰς, καὶ ξύλον ζωῆς ἐν αὐτῷ πεποιηκέναι ὁρατὸν καὶ αἰσθητὸν, ὥστε διὰ τῶν σωματικῶν ὀδόντων γευσάμενον τοῦ καρποῦ, τὸ ζῆν ἀναλαμβάνειν· καὶ πάλιν καλοῦ καὶ πονηροῦ μετέχειν τινὰ παρὰ τὸ μεμασῆσθαι τὸ ἀπὸ τοῦδε τοῦ ξύλου λαμβανόμενον; ἐὰν δὲ καὶ ὁ Θεὸς τὸ δειλινὸν ἐν τῷ παραδείσῳ περιπατεῖν λέγηται, καὶ ὁ Ἀδὰμ ὑπὸ τὸ ξύλον κρύπτεσθαι· Οὐκ οἶμαι διστάζειν τινὰ περὶ τοῦ αὐτὰ τροπικῶς διὰ δοκούσης ἱστορίας, καὶ οὐ σωματικῶς γεγενημένης, μηνύειν τινὰ μυστήρια.* Quod sic vertit Rufinus : « Cuinam, quæso, sensum habenti consequenter videbitur dictum, quod dies prima, et secunda, et tertia, in quibus et vespera nominatur et mane, fuerint sine sole, et

(55) *Id ipsi objiciunt Methodius*, etc. Idem objicit et Chrysostomus homil. 13 *in Genes.*, tom. IV novæ editionis, pag. 102 et 103, ubi ait : « Hoc loco illud, *plantavit*, sic intelligendum, scilicet ipsum imperasse, ut paradisus in terra fieret.... Ideo etiam loci nomen affert Moyses in Scripturis, ut ne liceret frustra nugari volentibus simpliciorum auribus imponere, dicereque non esse in terra paradisum, sed in cœlo, et fabulas hujusmodi somniare. Nam si cum divina Scriptura tanta usa sit verborum accuratione, non dubitarunt tamen quidam de facundia sua, necnon de philosophia exotica altum sapientes, adversa Scripturis loqui et dicere paradisum in terra non esse, multaque alia præter ea quæ dicta sunt adoptantes, contra Scripturam sentire, et adversam tenere viam, atque ea quæ de terra dicta sunt, de cœlis dicta putare, nisi humili illa et attemperata verborum ratione usus Moyses esset, Spiritu sancto linguam ejus movente, quo non devoluti essent? »

sine luna, et sine stellis; prima autem dies sine cœlo? Quis vero ita idiotes invenietur, ut putet velut hominem quemdam agricolam Deum plantasse arbores in paradiso, in Eden contra orientem, et arborem vitæ plantasse in eo, id est lignum visibile et palpabile, ita ut corporalibus dentibus manducans quis ex ea arbore, vitam percipiat, et rursus ex alia manducans arbore, boni et mali scientiam capiat? Sed et illud quod Deus post meridiem deambulare dicitur in paradiso, et Adam latere sub arbore, equidem nullum arbitror dubitare quod figurali tropo hæc a Scriptura proferantur, quo per hæc quædam mystica indicentur. » Vide item homil. 1 *in Genes.*, num. 1, et lib. IV *contra Cels.*, num. 39.

In eam sententiam traxit Origenem Philo ad allegoriam hæc ipsa itidem flectens in fine libri *De opificio sex dierum*, et in lib. I *Allegor. Legis*. Traxit et Papias, et Irenæus, et Pantænus, et Clemens Alexandrinus, quos paradisi descriptionem ad mysticam expositionem deflexisse narrat Anastasius Sinaita lib. VII *Anagog. contemplat.* eorumque deinde exemplo Gregorium utrumque. Origenem vero secutus est Ambrosius, et paradisum terrestrem in cœlo tertio collocavit, eodem innixus Pauli loco, ex quo opinioni suæ robur additum Origenes existimavit. Hæc ille quidem in libro *De paradiso* cap. 3, quamvis alibi *in I Cor.* VI, paradisum terrestrem ab eo distinguat, in quem sublatus fuit Paulus. At in epist. ad Sabinum omnia hæc ad allegoriam convertit. Hieronymus autem ante mundi hujus fabri cam conditum paradisum affirmat in *Traditionibus Hebraicis in Genes.* Quod si conditum hunc ante mundum opinatus est, utique extra mundum fuisse censuit. Moses bar Cepha lib. I *De paradiso*, cap. 8, medium ipsum terras inter et firmamentum locat; in eumque dimissam putat pii latronis animam, quod et de aliorum sanctorum animabus affirmant Severianus, orat. 5 *De cosmop.*, et Eulogius apud Phot., cod. CCXXX. Quin etiam errorem Origenis paulo ante suam ætatem a Francisco Georgio renovatum scribit Sixtus Senensis lib. V *Biblioth.*, adnot. 34, totamque ejus loci quæstionem proximis adnotationibus exhaurit.

Alibi tamen Origenes paradisum Eden, seu terrestrem eumdem esse scribit ac paradisum illum, in quem piorum animæ post obitum dimittuntur; quem cum in terris collocaverit, ut supra dixi, illum quoque in terris esse necesse est. « Qui autem, » inquit lib. I *in Cantic.*, pag. 42, « dignus fuerit redire et esse cum Christo, quique in parvo fidelis inventus constituetur super multa, ille gustabit et capiet voluptatem Domini, perductus ad locum quemdam qui pro hujusmodi ciborum copiis et varietatibus, deliciarum nominatur locus. Propter quod et in Eden positus dicitur, quod delicias indicat. »

VIII. Ut paradisi plantatione mysticum quid notari finxit sibi Adamantius, ita scortearum tunicarum, quibus Adamum post noxam Deus induit, textura corpus ipsum terrenum et mortale significari somniavit, quo Adami anima illigata est, cum antea immortalis esset et incorporalis; alioqui ridiculum fore Deum asserere, sic tanquam coriarium et sutorem, animantes glubisse, et detractas pelles consuisse. Hunc refellunt errorem Irenæus, lib. I, cap. 1, et Tertullianus *advers. Valentin.*, cap. 24 et lib. *De resurrect. carn.*, cap. 7; jam enim ante Origenis ætatem inoleverat. Refellit quoque, et in Cassiano quodam damnat Clemens Alexandrinus *Strom.* lib. III, ut monuit me Paulus Pellissonus, in quo plusne ingenii amœnitatem an præstantiam doctrinæ laudem nescio. Refellunt et Justinus, seu quisquis auctor est *Quæstionum ad orthodoxos*, quæst. 49, et auctor *Dialogorum* qui Cæsario, Gregorii Nazianzeni fratri, tribuuntur, dial. III, interr. 149; et Gregorius Nyssenus *Orat. cat.*, cap. 8, et Chrysostomus homil. 18, *in* III *Gen.*, et Anastasius Sinaita *Contempl. anagog.* lib. XI, et Rupertus lib. III, cap. 2 in III *Gen.* Eumdem exprobrant Origeni Methodius apud Epiph. hær. LXIV, et apud Phot. cod. CCXXXIV; Epiphanius hæres. LXIV, et in epist. ad Joan. Jerosol., cap. 3; Hieronymus epist. 61, ad Pammach., cap. 3; Sophronius in epist. ad Serg.; Stephanus Gobarus Tritheita apud Phot., cod. CCXXXII; Joannes Damascenus *De hæres.*; Glycas, part. I et IV *Annal.*; Cedrenus, et Nicetas *Thes. orthod. fid.* lib. IV, hæres. XXXI.

In varios profecto sensus tractus est iste Scripturæ locus: Methodius vestes scorteas, non quidem mortale corpus esse dixit, sed corporis antea immortalis, deinde vero mortalis effecti dissolutionem significare. Gregorius Nazianzenus corporis nuditate exprimi vult immortale prius et nullis obnoxium morbis Adami corpus; vestibus vero, mortalitatem, gravitatem, ac infirmitatem, quæ corpus illud invaserunt. Nonnulli vero, quos refellit Theodoretus quæst. 39 *in Genesim.*, scorteas tunicas esse dixerunt arborum cortices, quæ sunt velut arborum pelles et indumenta.

His suffragatoribus errorem suum excusaret Origenes, si ejus esset manifestus. At quanta fuerit ipsius in hac quæstione fluctuatio ex sequenti loco patebit, quem catenæ uno consensu Origeni tribuunt. Is ergo *in Genes.* III, 21, postquam ineptum esse dixit Deum fingere detractas animalium pelles consuentem, subdit: Πάλιν τε φυγόντα τὸ οὕτως ἄτοπον, λέγειν τοὺς δερματίνους χιτῶνας οὐκ ἄλλους εἶναι, ἢ τὰ σώματα, πιθανὸν μὲν, καὶ εἰς συγκατάθεσιν ἐπισπάσασθαι δυνάμενον· οὐ μὴν σαφὲς, ὡς ἀληθές. Εἰ γὰρ οἱ δερμάτινοι χιτῶνες σάρκες καὶ ὀστέα εἰσὶ, πῶς πρὸ τούτων φησὶν ὁ Ἀδάμ· *Τοῦτο νῦν ὀστοῦν ἐκ τῶν ὀστῶν μου, καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός μου*; « Rursum vero si quis rem adeo absurdam fugiens dixerit scorteas tunicas non alias esse quam corpora, probabile erit id quidem, et ad assensum trahere valens; non clarum tamen, quale esse debet quod verum est. Nam si tunicæ

scorteæ carnes et ossa sunt, quomodo antea dicit Adam : *Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea*[63]? » Addit præterea nonnullos his circumseptos angustiis existimasse scorteas tunicas esse moriendi necessitatem Adamo et Evæ post peccatum impositam : quod ipsum difficultate non carere censet. Clarius in orthodoxam videtur concedere sententiam homil. 6, *in Levitic.*, num. 2, cum ait : « Velim conferre illa infelicia indumenta, quibus primus homo, cum peccasset, indutus est, cum his sanctis et fidelibus indumentis. Et quidem illa dicitur Deus fecisse : *Fecit enim*, inquit, *Deus tunicas pelliceas, et induit Adam et mulierem ejus*[64]. Illæ ergo tunicæ de pellibus erant ex animalibus sumptæ : talibus enim oportebat indui peccatorem, pelliceis, inquam, tunicis, quæ essent mortalitatis, quam pro peccato acceperat, et fragilitatis ejus, quæ ex carnis corruptione veniebat, indicium. » Itaque auctor *Dialogi de orthodoxa fide*, qui Origeni vulgo tribuitur, ipsum inducit sect. 5, pag. 862, veram et in Ecclesia receptam opinionem de tunicis illis scorteis, adversus Marinum Bardesianistam propugnantem.

IX. Inter criminationes quas adversus Origenem collegit Epiphanius hær. LXIV, cap. 4, et in epistola ad Joannem Jerosolym., cap. 4, una hæc est : « Inter multa etiam illud ausus est dicere, perdidisse imaginem Dei Adam : » quod et Hieronymus repetit in epist. 61, ad Pammach., cap. 3. Quasi Adamum voluerit in pœnam peccati, non gravi duntaxat corpore, sic tanquam compedibus fuisse constrictum, sed imagine etiam Dei, ad quam conditus fuerat, excidisse. At paulo inferius docet Epiphanius non idem super hac quæstione sensisse Origenistas omnes : « Quidam enim eorum, inquit, dicunt quod imago Dei, quam prius accepit Adam, illo peccante perierit : alii suspicantur corpus, quod Filius Dei habiturus esset ex Maria, ipsam esse imaginem ; alii sensum ; alii virtutem ; isti baptisma ; hi quod homo ad imaginem Dei dominetur omnibus. » Nicetas vero in *Thesauro orthodoxæ fidei*, lib. IV, hær. XXXI, dixisse ait Origenem Adamum, antequam peccaret, effigiem humanam corporeis involucris immunem, et sola humana forma præditam conservasse ; admisso autem peccato formam illam amisisse, cum corpus hoc anima subiit. Tum deinde de Origene hæc disserit : « Aliud enim Deum, aliud id quod ad imaginem efformatum est ; aliud item similitudinem, aliud id quod ad similitudinem effectum est, esse statuebat. Atque primas quidem imagines et similitudines Dei angelos, aliasque virtutes esse dicebat : nos autem secundos ab illis, ut minores illis, qui ad illorum scilicet imaginem efformati simus. Deinde ad deteriora deflectens, imaginem invisibilis Dei Unigenitum Filium vocat, apostolica voce corrupta, nec eo adjecto, quod in illo mutationi obnoxium non est ; nosque ad imaginem Dei, seu Filii

A unigeniti factos esse scribit, quod impietate non caret. »

Certe si satis constaret dixisse Origenem per peccatum imaginem Dei Adamum amisisse, Augustinum tamen sibi suffragantem haberet, qui lib. VI *De Genesi ad litter.*, cap. 27, ita loquitur : « Hanc imaginem in spiritu mentis impressam perdidit Adam per peccatum, quam recepimus per gratiam justitiæ. » Id nihilominus emollit lib. II *Retractat.*, cap. 24, non erasam ex homine hanc imaginem dicens, sed ita deformatam, ut fuerit reformanda. At si doctrina Origenis, non ex adversariorum conquestionibus, sed ex ejus spectetur verbis, prout a Rufino, levi prorsus interprete, conversa sunt, sine causa hic ipsum vapulare fatebimur. Nam

B animo hominis, non corpori, imaginem Dei impressam esse docet, cum a Deo conditus est : Dei vero similitudinem tunc adipisci, cum animum virtutibus exornat. « Hunc sane hominem, inquit homil. 1 *in Genes.*, num. 13, « quem dicit ad imaginem Dei factum, non intelligimus corporalem. Non enim corporis figmentum Dei imaginem continet, neque factus esse corporalis homo dicitur, sed plasmatus, sicut in consequentibus scriptum est. Ait enim : *Plasmavit Deus hominem*[65], id est, finxit de terræ limo. Is autem qui ad imaginem Dei factus est, et ad similitudinem, interior homo noster, est invisibilis et incorporalis, et incorruptus atque immortalis. In his enim talibus Dei imago rectius intelligitur. Si qui vero hunc corporeum putent

C esse, qui ad imaginem et similitudinem Dei factus est, Deum ipsum corporeum, et humanæ formæ videntur inducere, quod sentire de Deo manifestissime impium est. » Mox imaginem Dei, ad quam formatus est homo, ipsum esse asserit Christum, quatenus figura est substantiæ Dei, non quatenus corpore a Maria sumpto indutus. « Ad hujus ergo, inquit, imaginis similitudinem homo factus est, et propterea Salvator noster, qui est imago Dei, misericordia motus pro homine, qui ad ejus similitudinem factus fuerat, videns eum deposita sua imagine maligni imaginem induxisse, ipse motus misericordia, imagine hominis assumpta, venit ad eum. » Ostendit deinceps peccando similes nos effici

D diabolo ; recte agendo, Christo : « Sed nemo, inquit, desperet videns similitudinem suam magis esse cum diabolo, quam cum Deo, posse se iterum recuperare formam imaginis Dei, quia non venit Salvator vocare justos, sed peccatores in pœnitentiam[66]. » Tomo quoque XX *in Joan.*, num. 20, pag. 335, Dei nos similitudinem assumere ait, cum mandatis ipsius obsequimur ; diaboli, cum ad vitia inclinamur : tum subjicit : Καὶ ἡμῶν δὲ ἡ προηγουμένη ὑπόστασίς ἐστιν ἐν τῷ κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος· ἡ δὲ ἐξ αἰτίας ἐν τῷ ληφθέντι ἀπὸ τοῦ χοῦ τῆς γῆς πλάσματι· καὶ εἰ μὲν ὥσπερ ἐπιλαθόμενοι τῆς ἐν ἡμῖν κρείττονος οὐσίας, ὑποτάξωμεν ἑαυτοὺς

[63] Genes. II, 23. [64] Genes. III, 21. [65] Genes. II, 7. [66] Luc. V, 32.

τῷ ἀπὸ τοῦ χοῦ πλάσματι, καὶ τὸ κρεῖττον τὴν εἰκόνα τοῦ χοϊκοῦ λήψεται, εἰ δὲ συνέντες τὸ ποιηθὲν κατ' εἰκόνα, καὶ τὸ ληφθὲν ἀπὸ τοῦ χοῦ τῆς γῆς, ὅλοι προσνεύομεν πρὸς τοῦτον, οὗ κατ' εἰκόνα γεγόναμεν, ἐσόμεθα καὶ καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ, πᾶσαν τὴν πρὸς ὕλην καὶ σώματα προσπάθειαν, καὶ τὴν πρός τινα τῶν καθ' ὁμοίωσιν ἀπολείψαντες· et num. 21, pag. 342 : Ὅσον μὲν οὖν ζῇ ὁ ἄνθρωπος, οὐ φορεῖ τὴν τοῦ χοϊκοῦ εἰκόνα· ἀποθνήσκων δὲ, καὶ ἀναιρούμενος ὑπὸ τοῦ ἀνθρωποκτόνου, ἅμα τε συνέχει τὴν τοῦ Θεοῦ εἰκόνα, καὶ ἀναλαμβάνει τὴν τοῦ χοϊκοῦ καὶ νεκροῦ· νεκρὸς γὰρ ὁ χοϊκὸς, ὥσπερ ζῶν ὁ ἐπουράνιος. Manifestius etiam illud e lib. III *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 1 : « Igitur summum bonum ad quod natura rationabilis universa festinat, quod etiam finis omnium dicitur, a quamplurimis etiam philosophorum hoc modo terminatur, quia summum bonum sit, prout possibile est, similem fieri Deo. Sed hoc non tam ipsorum inventum, quam ex divinis libris ab eis sumptum puto. Hoc namque indicat Moyses ante omnes, cum primam conditionem hominis enarrat dicens : Et dixit Deus : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*. Tunc deinde addit : *Et fecit Deus hominem, ad Dei imaginem fecit eum, masculum et feminam fecit eos, et benedixit eis* [67]. Hoc ergo quod dixit, *Ad imaginem Dei fecit eum*, et de similitudine siluit, non aliud indicat, nisi quod imaginis dignitatem in prima conditione percepit; similitudinis vero perfectio in consummatione servata est : scilicet ut ipse sibi eam propriæ industriæ studiis ex Dei imitatione consciscerct, cum possibilitate sibi perfectionis divinitus data per imaginis dignitatem, in fine demum per operum expletionem perfectam sibi ipse similitudinem consummaret : » et illud e lib. IV *in Epist. ad Rom.*, num. 5, pag. 530 : « In initiis homo, cum propositum fuisset ut ad imaginem et similitudinem Dei fieret, ad imaginem quidem factus est, similitudo autem dilata est, ob hoc ut prius confideret in Deum, et ita fieret similis ei, et ipse audiret quia similis ei fiet omnis qui confidit in eum. » Hanc imaginis et similitudinis distinctionem videtur perstrinxisse Methodius, cum scripsit in libro *De resurrectione*, datum fuisse homini a Deo, τὸ θεοειδὲς, καὶ θεοείκελον, καὶ πάντα πρὸς ἐκείνην ἀπηκριβωμένην τὴν πρωτότυπον τοῦ Πατρὸς, καὶ Μονογενοῦς εἰκόνα. « Imaginem ac similitudinem Dei præferre, et omnia ad perfectam hanc Patris ac Unigeniti primigeniam effigiem. » Reprehendit id quoque Jansenius tom. I, lib. II, cap. 7, quasi per imaginem Dei Adamo impressam, animæ solum inspirationem notari putaverit Origenes; per similitudinem vero, habitualis gratiæ infusionem (scholæ verba usurpamus); ac proinde Origenem, nulla gratiæ hujus habitualis dote instructum in creatione credidisse Adamum, atque eam ab actibus totam suspendisse; eoque multum de naturæ integræ dignitate derogasse, in qua Adamus, cum in

A faciem ipsius spiravit Deus, Spiritum sanctum accepit. Verum postremus ille Origenis locus ex proxime præcedenti explicandus est : unde apparebit vitam ipsum mortalem cum futura comparasse vita, et existimasse nos in illam prodeuntes, ab ortu præferre imaginem Dei, hoc est, ut ait ipse, « possibilitatem perfectionis divinitus datam, » tum cum crearetur Adamus; adumbratam vero per recte facta similitudinem, in sequenti ævo, sive « in consummatione, » omnibus numeris iri absolutum. Quod si imaginem Dei nihil aliud esse voluit Origenes, quam « possibilitatem perfectionis divinitus datam, » ut præ se fert Rufiniana interpretatio, sequitur ipsum neutiquam censuisse ea Adamum excidisse, quippe quem plena nunquam-
B non libertate fruiturum esse sexcenties asseverarit. Eamdem porro imaginis et similitudinis distinctionem retinuerunt Victorinus lib. I *adversus Arium*, et Eucherius Lugdunensis lib. I *in Genesim*, et Nicetas in *Thesauro orthodoxæ fidei*, lib. IV, hær. XXXI.

X. Ex superioribus lux conciliatur obscuro ac difficili Origenis loco tom. XIV *in Matth.*, num. 16, pag. 638, ubi ab hominibus qui humo formati sunt, eos distinguit, qui ad Dei similitudinem fuere procreati : Ὕστερον γάρ ποτε ἐκείνων, inquit, ἔπλασε Κύριος ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, χοῦν λαβὼν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ τὴν βοηθόν. Factos quippe ad imaginem Dei homines, interiores ho-
C mines et spiritales intelligit, sensilium ac corporalium rerum contagione immunes. Unde statim adjicit : Οὐδέποτε γὰρ γυνὴ κατ' εἰκόνα, οὐδὲ ἀνήρ· ἀλλ' οἱ μὲν διαφέροντες, ἄῤῥεν· οἱ δὲ δεύτεροι, θῆλυ. Qui carni autem dediti sunt, et fluxis ac sordidis rebus delectantur, eos esse statuit virum et uxorem, duos nempe in una carne. Similiter Philo hominem ex humo fictum ab eo sejungit et secernit, qui ad imaginem Dei creatus est; sed rem aliter explicat; hunc quippe hominem esse vult et ἀρχέτυπον et νοητὸν, sive hominis ideam, quæ Dei menti inest, illum vero hominis esse mortalem ac terrenum, ad hujus formam expressum. Inique ergo consuleretur in Origenem, si ex eo loco Præadamitas invexisse homines argueretur, cum alias
D sæpe Adamum ab initio rerum a Deo creatum asserat, ac primum hominem appellet. Iniquius etiam consuleretur in ipsum, si ex hoc altero, quem exhibet Methodius apud Photium, cod. CCXXXV, erroris ejusdem insimularetur : Οὔτε οὖν ἀπὸ Ἀδὰμ, ὥς φασί τινες, πρότερον οὐκ ὢν ὁ ἄνθρωπος, τότε πρῶτος πλασθεὶς εἰς κόσμον παρῆλθεν· οὔτε αὖ κόσμος πρὸ ἓξ ἡμερῶν τῆς τοῦ Ἀδὰμ γενέσεως ἤρξατο δημιουργεῖσθαι· « Neque ergo ab Adamo, ut aiunt quidam, homo qui antea non erat, tunc primum formatus in mundum venit : neque rursum mundus ante sex dies quam fieret Adam, condi cœptus est. » Non hic quidem Præadamitas, ut dictum est, sed

[67] Genes. I, 26-28.

pejus quid fingit; nempe ante hunc mundum mundos alios exstitisse. Ait quippe Methodius ibi ipsum de universi æternitate disserere.

QUÆSTIO XIII.

(56) DE ALLEGORICA SCRIPTURÆ INTERPRETATIONE.

I. *Allegoriis nimis indulsisse Origenem Patres clamant.* II. *Varia afferuntur loca in quibus litteram visus est pessumdedisse.* III. *A quibus morem hunc interpretandæ Scripturæ acceperit, exquiritur.* IV. *Idem aliquando suam litteræ dignitatem servat.* V. *Refelluntur Eustathii Antiocheni adversus Origenis allegorias querelæ.*

I. Quandoquidem theologiæ fundamentum est Scriptura sacra, et ex perversis fere sanctorum librorum interpretationibus hæreses profectæ sunt, plurimum reipublicæ Christianæ interest, salvos eorum sartosque servare sensus, et nimium in ea explicanda ingenio suo permittentium hominum quorumdam licentiam coercere. Propositum id unice fuit vetustis Ecclesiæ Patribus, ut ex perpetuis illorum adversus Scripturæ corruptores velitationibus intelligimus; adeo ut Origenes, quod in divinis voluminibus edisserendis pessumdato nonnunquam, vel neglecto historico sensu, allegoricis expositionibus rei veritatem oblimasset, multorum insimulationes vivus vidensque expertus sit, ut ipse queritur homil. 13 *in Genes.*, num. 3 : « Si ergo incipiam et ego, inquit, veterum dicta discutere, et sensum in eis quærere spiritalem; si conatus fuero velamen legis amovere, et ostendere allegorica esse quæ scripta sunt, fodio quidem puteos; sed statim mihi movebunt calumnias amici litteræ, et insidiabuntur mihi, inimicitias continuo, et persecutiones parabunt, veritatem negantes stare posse nisi super terram.» Et quoniam perlate patet iste error, multorumque errorum veluti seges est, idcirco e novem criminationibus a Pamphilo in *Apologia* collectis, quarta et sexta eo pertinere reperiuntur. Theophilus quoque, *Paschal.* I : « Quæ enim illum ratio, inquit, quis disputationum ordo perduxit, ut allegoriæ umbris et cassis imaginibus Scripturarum tolleret veritatem? »— « Veritatem historiæ, » ait Epiphanius, epist. *ad Joan. Jerosol*, cap. 2, « allegoriæ depravans mendacio, infinita verba multiplicat : » quod eidem objicit hær. LXIV, cap. 4, adjicitque ad falsarum opinionum præsidium testimonia scriptoribus sacris perperam afficta ab eo afferri. Eadem de causa hunc culpat Hieronymus in epist. 61, *ad Pammach.*, cap. 3. At in cap. X Danielis, nomini Origenis pepercit, rem ipsam coarguit. Coarguunt et Basilius hom. 9 *in Hexaem.*, et Chrysostomus homil. 13 *in Genes.*, et Augustinus lib. XIII *De civit. Dei*, cap. 21, et lib. VIII *De Genes. ad litter.*, cap. 1, et Anastasius Sinaita lib. VII *Anagog. contemplat.*, et Michael Glycas *Annal.* part. IV, et Nicetas Choniates in *Thesauro orthod. fid.*, lib. IV, hær. XXXI, et his omnibus antiquior Eustathius Antiochenus in libro *De engastrimytho*, cujus incursiones in Origenem et assultus infra retundemus.

II. Jurene an injuria lis ea adversus Origenem mota sit, videamus. Sæpe quidem historicum sensum proculcandum ac contemnendum esse docet : velut lib. VI, *contra Cels.*, num. 70, *Τὸ γράμμα ἀποκτείνει, τὸ δὲ πνεῦμα ζωοποιεῖ·* γράμμα μὲν τὴν αἰσθητὴν ὠνόμασεν ἐκδοχὴν τῶν θείων γραμμάτων, πνεῦμα δὲ τὴν νοητήν. Ibidem, num. 60 et 61, imperitiæ eos arguit qui rebus procreandis sex veros dies Deum insumpsisse putant : et lib. VII, num. 20, refellens Celsum, qui instituta quædam Christi Mosaicæ legi contraria esse pugnabat, duplicem esse legem respondet, alteram juxta litteram, alteram juxta intellectum; legem quæ est πρὸς τὸ ῥητὸν, ab Ezechiele [66] appellari δικαιώματα οὐ καλὰ, καὶ προστάγματα οὐ καλά· at legem quæ est πρὸς διάνοιαν, ab eodem propheta δικαιώματα καλά, et προστάγματα καλά nuncupari. Idem homil. 6 *in Genes.*, num. 3. « Quæ nobis, inquit, ædificatio erit legentibus Abraham tantum patriarcham, non solum mentitum esse Abimelec regi, sed et pudicitiam conjugis prodidisse? Quid nos ædificat tanti patriarchæ uxor, si putetur contaminationibus exposita per conniventiam maritalem? Hæc Judæi putent, et si qui cum eis sunt litteræ amici, non spiritus. » Et homil. 10 sequenti, num. 4 : « Sæpe jam dixi quod in his non historiæ narrantur, sed mysteria contexuntur. » Homilia vero 2 *in Exod.*, num. 1 : « Si secundum historiæ narrationem suscipienda essent quæ scripta sunt, videtur hoc quod dicit Scriptura, quia *non fecerunt obstetrices secundum quod præceperat ei rex Ægypti* [69], stare non posse ; » et paulo post : « Hæc interim propter eos qui amici sunt litteræ, et non putant legem spiritalem esse, et spiritaliter intelligendam. Sed nos qui omnia quæ scripta sunt, non pro narrationibus antiquitatum, sed pro disciplina et utilitate nostra didicimus scripta, » etc.; et deinde, num. 2 : « *Quia timebant obstetrices Deum, fecerunt sibi domos* [70]. Quod dictum nullam consequentiam secundum litteram habere potest; » et postea, num. 3 « Nolite putare, ut sæpe jam diximus, veterum vobis fabulas recitari, sed doceri vos per hæc, ut agnoscatis ordinem vitæ. » Homilia sequenti, num. 2, hæc scribit : « Et tu ergo nisi ascenderis ad montem Dei, et ibi occurreris Moysi, id est, nisi excelsum legis ascenderis sensum, nisi ad spiritalis intelligentiæ cacumen evaseris, non est os tuum apertum a Domino. Si in humili loco litteræ steteris, et historiæ textum Judaicis narrationibus innectas, non occurristi Moysi in monte Dei, nec os tuum aperuit Deus, neque instruxit te quæ oporteat te loqui. » Homilia 11 in librum eum-

[66] Ezech. XX, 25. [69] Exod. I, 17. [70] ibid. 21.

(56) De methodo quam ad interpretandas Scripturas sibi propriam fecit Origenes, vide Præfationem nostram tomo Origenis secundo (t. XII) præfixam.

dem, num. 2, talia quoque offendas : « Si quis est, qui legens Moysem murmurat adversus eum, et displicet ei lex quæ secundum litteram scripta est, quod in multis non videtur servare consequentiam, ostendit ei Moyses petram, quæ est Christus, et adducit eum ad ipsam, ut inde bibat et reficiat sitim suam. » Homilia 5 *in Levitic.*, num. 3, Judæos inepte et inutiliter servasse ait præceptum, quo immundorum et cadaverum contactus prohibetur, atque id allegorice intelligendum esse tradit, quod et in homil. 7 *in Levitic.*, num. 4 et seq., multis inculcat. Præterea homilia eadem 3, num. 8, præceptum Levitici exponens, quod pro peccato non spontaneo arietem immaculatum siclo sancto emptum offerri jubet, secundum litteram absurdum id esse decernit, et ad spiritualem expositionem trahit. Homilia 4 ad mandatum de azymis, quæ quisquis tetigerit, sanctificatum iri lex sancit, sic ait num. 7. « Enimvero nullo modo vel rei natura, vel veritas religionis hoc recipit ; et ideo redeundum nobis est ad expositiones evangelicas atque apostolicas, ut lex possit intelligi. Nisi enim velamen abstulerit Evangelium de facie Moysi, non potest videri vultus ejus, nec sensus ejus intelligi. Vide ergo quomodo in Ecclesia apostolorum discipuli adsunt his quæ Moyses scripsit, et defendunt ea, quod et impleri queant, et rationabiliter scripta sunt : Judæorum vero doctores, et impossibilia hæc, et irrationabilia, sequentes litteram faciant : » quibus consimilia habentur homil. 9 *in Josue*, num. 4. Hæc insuper commentatur homil. 5 *in Levitic.*, num. 1, ad Moysis præceptum de hostia pro peccato, quod exstat Levitic. VI, 25 et seq. : « Hæc omnia nisi alio sensu accipiamus, quam litteræ textus ostendit, sicut sæpe jam diximus, cum in Ecclesia recitantur, obstaculum magis et subversionem Christianæ religioni, quam hortationem ædificationemque præstabunt. » Addit postmodum Scripturam constare corpore, anima et spiritu ; littera nimirum sensu qui intra ipsam deprehenditur, et umbra quadam rerum cœlestium ; corpus usui fuisse iis qui nos præcesserunt, nobis animam, spiritum iis qui cœlestem hæreditatem consequentur : multis deinde interjectis ait, num. 5 : « Triplicem namque in Scripturis divinis intelligentiæ inveniri sæpe diximus modum, historicum, moralem et mysticum : unde et corpus inesse ei, et animam, ac spiritum intelleximus. » Apertissimum vero quod legitur homil. 7 *in Levitic.*, num. 5 : « Si assideamus litteræ, et secundum hoc vel quod Judæis, vel id quod vulgo videtur, accipiamus quæ in lege scripta sunt, erubesco dicere et confiteri, quia tales leges dederit Deus. Videbuntur enim magis elegantes et rationabiles hominum leges, verbi gratia, vel Romanorum, vel Atheniensium, vel Lacedæmoniorum. Si vero secundum hanc intelligentiam, quam docet Ecclesia, accipiatur Dei lex, tunc plane omnes A humanas supereminet leges, et vere Dei lex esse creditur. » Homilia 6 *in Isaiam*, num. 4, aliqua asserit haberi in Evangeliis, quæ juxta litteram falsa sint et mendacia ; quale illud Servatoris esse dicit : *Si credideritis, non solum quæ ego facio, facietis, sed et majora horum facietis* [11] : at juxta spiritalem sensum, majora Christi operibus opera apostolos edidisse ; Christum quippe homines « corporaliter, » hos « spiritualiter » sanasse. Tomo x *in Joan.*, num. 2, veritatem Evangeliorum servari, eorumque dissonantiam solvi nonnisi per anagogen posse scribit ; et *in Joan.* II, 13 et seq., num. 16, dubitat, reverane nummularios et propolas templo exturbarit Christus, uti Evangelia narrant : quemadmodum columbas et turtures pro Christo oblatos, B aliud aliquid quam volucres, « divinum scilicet quiddam, et humana contemplatione augustius » fuisse conjectat homil. 14 *in Luc.* Quemdam præterea ejus locum *in Genes.* III, 21, catenæ afferunt, in quo postquam multis disseruit de scorteis tunicis, ita demum concludit : Λεκτέον ὅτι οὐ δεῖ περιέχεσθαι τοῦ γράμματος τῆς Γραφῆς, ὡς ἀληθοῦς· τὸν δὲ κεκρυμμένον θησαυρὸν ἐν τῷ γράμματι ζητεῖν. « Dicendum non adhærendum esse litteræ Scripturæ, quasi vera sit, sed occultum in littera thesaurum esse investigandum. » Denique Socrates quantumlibet Origeniani nominis studiosus, sic tamen scribit lib. v, cap. 21 : Ὅστις (Ὠριγένης) σοφὸς ἦν διδάσκαλος, καὶ κατιδὼν ὅτι τὸ ἀδύνατον τοῦ νόμου Μωϋσέως ἀσθενεῖ πρὸς τὸ γράμμα ἀποδοθῆναι, C τὸν περὶ τοῦ Πάσχα λόγον εἰς θεωρίαν ἀνήγαγεν, ἓν Πάσχα μόνον ἀληθινὸν γεγενῆσθαι λέγων, ὅπερ ὁ Σωτὴρ ἐπετέλεσεν ἐνεργήσας κατὰ τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων διὰ τοῦ προσομιλῆσαι τῷ σταυρῷ, τροπαίῳ τούτῳ κατὰ τοῦ διαβόλου χρησάμενος. Quæ sic interpretatur Epiphanius scholasticus : « Qui cum sapiens esset magister, et consideraret quod impossibilitas Mosaicæ legis ad litteram esset infirma, rationem Paschæ ad modum contemplationis evexit, unum Pascha solummodo verum fieri dicens, quod Salvator celebravit adversus contrarias potestates, dum crucem susciperet, et hoc tropæo uteretur contra diabolum. » Sed quoniam huic argumento totum fere librum IV *Περὶ ἀρχῶν* a num. 8 usque ad num. 28, consecravit, summam capitis D hujus, quod in *Philocalia* Græce scriptum habetur, huc referre operæ pretium esse duco. Primum igitur ad allegoricam Scripturæ interpretationem adstruendam, Judæorum imperitiam castigat, quibus quominus Christum susciperent, impedimento fuere diversa Scripturæ vaticinia, quæ quamvis allegorice ad Christum pertinerent, eadem tamen juxta litteram accipientes, in Jesu minime completa putaverunt. Addit eumdem Scripturæ interpretandæ modum Valentinianos, Marcionistas, aliosque hæreticos compulisse ut geminum admitterent Deum, justum alterum mundi opificem, bonum alterum

[11] Joan. XIV, 12.

Christi Patrem; necnon et ex orthodoxis quosdam, ut male de Creatore sentirent. Fatendum insuper ait multa quidem mystica, et figuris involuta in Scripturis contineri; quæ tamen illa, et cujusmodi sint ignorari; tum nonnulla recenset, quæ mysteriis scatere ita contendit, ut litteræ sensum neutiquam repudiare videantur. Non prophetarum autem libris, sed Novi etiam Instrumenti voluminibus occultos et reconditos sensus inesse dicit. Cum homine postmodum, qui corpore, anima et spiritu constat, Scripturam confert, corpore itidem, hoc est communi et historico sensu constantem; anima quoque, sublimiori nempe sensu; ac demum spiritu, profundissimo scilicet sensu et reconditissimo. Tum subjungit historicum aliquando sensum non reperiri, sed animam solum et spiritum, id quod variis Apostoli locis approbat; ac ne hæc quidem omnibus obvia esse, sed iis duntaxat, qui in Scripturæ meditatione subacti diuturno studio fuerint. Ait deinde mysteria hominibus tradere volentem Spiritum sanctum, ea historici sensus integumentis implicuisse, qui reconditioris doctrinæ penus tantum et promptuarium est : quem ne quis interioris et occultæ doctrinæ præceptis vacare putaret, « ista de causa procurasse divinam sapientiam offendicula quædam, vel intercapedines intelligentiæ fieri historialis ; impossibilia quædam et inconvenientiam per medium inserendo, ut interruptio ipsa narrationis velut obicibus quibusdam legenti resisteret objectis, quibus intelligentiæ hujus vulgaris iter ac transitum negaret, » et ita ad alium tramitem celsiorem nempe et eminentiorem diverteremus; multa igitur hujusmodi haberi in Scriptura, « vel minus gesta, vel quæ omnino geri non possent; interdum etiam quæ possent quidem geri, nec tamen gesta sunt; » præcipue vero in lege, quæ multa habet, « in quibus nulla prorsus ratio utilitatis ostenditur; interdum vero et impossibilia decernuntur ; » sed et in toto Veteri ac Novo etiam Testamento. Hinc varias Scripturæ tangit historias, in quibus historici sensus veritatem frustra requiri affirmat; frustra, exempli causa, existimari tres priores ab orbe condito dies fuisse sine sole, luna et stellis; priorem etiam sine cœlo, quod supra jam excussimus : inepte quoque et insulse credi Deum in paradiso plantasse arbores, et eam quæ vitæ dicitur, et quæ scientiam boni et mali continere ; Deum post meridiem ambulasse in horto, et Cainum a facie Dei exivisse, quæ a nobis fere tractata sunt : multa ejusmodi posse colligi e Scripturis, « quæ scripta sunt quidem tanquam facta, non tamen secundum historiam competenter et rationabiliter fieri potuisse credenda sunt : » hujus generis esse, quod narrat Evangelium, in excelsum montem a diabolo Jesum esse subvectum, ut universa mundi regna

A inde ei monstraret : et quod præcipit Moyses exterminari omne masculinum, quod octavo die non fuerit circumcisum : et tragelaphum inter munda animalia, gryphum inter immunda haberi; cum hic ab homine non possit capi, ille ne esse quidem : licet gryphes et tragelaphos et esse et capi proditum sit a veteribus : Sabbato item loco suo non moveri [72], nec onus levare [73]; et quod habent Evangelia : « Neminem in via salutaveritis [74]; » duas neutiquam habendas tunicas nec calceamenta [75]; dexteram percutienti maxillam, sinistram esse præbendam [76], « cum omnis, inquit, qui percutit dextra manu sinistram percutiat maxillam; » oculum, qui sit offensioni et scandalo, eruendum [77]; non adducendum amputatum præputium [78]; quæ omnia a se

B allata esse scribit, ut intelligamus res non solum rationi contrarias, sed etiam quæ fieri minime possint, in littera contineri. Subnectit postea non omnem idcirco historiæ sensum aspernari, cum « multo plura sint, quæ secundum historiam constant, quam ea quæ nudum sensum continent spiritalem; » cujusmodi nonnulla commemorat, puta Decalogi præcepta. Deinde vero multam adhibendam ait cautionem et diligentiam, quo mysticus sensus a sensu litteræ discernatur; tum notam hanc ac regulam ad id utilem proponit; quotiescunque de Jerusalem, vel Judæa, vel Israele, vel Jacob vaticinantur aliquid prophetæ, hoc ex ipsius Pauli instituto ad cœlestem Jerusalem, vel Judæam, vel Israelem, vel

C Jacob anagogice esse referendum; et pari etiam modo quæcunque de Ægypto, Babylone, Tyro et Sidone prædicta sunt : cum in cœlo loci sint terrenis istis cognomines, ac locorum istorum incolæ, animæ videlicet. Denique multis interpositis sic concludit : « Sunt quædam quorum significationem proprie nullus omnino potest humanæ linguæ sermonibus explicare, sed simpliciore magis intellectu, quam ullis verborum proprietatibus declarantur. Ad quam regulam etiam divinarum litterarum intelligentia retinenda est, quo scilicet ea quæ dicuntur, non pro utilitate sermonis, sed pro divinitate sancti Spiritus, qui eas conscribi inspiravit, censeantur. »

III. (57·37) Primus hunc interpretandæ Scripturæ

D morem Origenes non invexit. Scribit Eusebius lib. II *Hist. eccles.*, cap. 17, multa Philonem de Therapeutis (qui ascetæ erant Christiani Ægyptum incolentes) commemorare ; sed illud præcipue, totos in meditatione philosophiæ dies traducere solitum fuisse ipsis, et in præceptis sapientiæ sibi traditis allegorice explicandis ; quippe qui verba existimarent signa esse rerum abditarum, quæ allegoriarum ope sint eruendæ : atque hanc porro consuetudinem Therapeutas illos a majoribus accepisse, οἳ τῆς αἱρέσεως τούτων ἀρχηγέται γενόμενοι, πολλὰ

[72] Exod. xvi, 29. [73] II Esdr. xiii, 19. [74] Luc. x, 4. [75] Matth. x, 10. [76] Matth. v, 39. [77] ibid. 29. [78] I Cor. vii, 18.

(57·37) *Primus hunc interpretandæ Scripturæ morem Origenes non invexit.* Vide Præfationem tomi secundi, sub finem, articulo 8.

μνημεῖα τῆς ἐν τοῖς ἀλληγορουμένοις ἰδέας ἀπέλιπον. « Qui sectæ ipsorum auctores multa monumenta doctrinæ in allegoriis positæ reliquerunt. » Hoc ipsum clarius Philonem his verbis repetere ait aliquibus interjectis Eusebius : Αἱ δὲ ἐξηγήσεις τῶν ἱερῶν Γραμμάτων γίνονται αὐτοῖς δι' ὑπονοιῶν ἐν ἀλληγορίαις. Ἅπασα γὰρ ἡ νομοθεσία δοκεῖ τοῖς ἀνδράσι τούτοις ἐοικέναι ζώῳ· καὶ σῶμα μὲν ἔχειν τὰς ῥητὰς λέξεις, ψυχὴν δὲ τὸν ἐναποκείμενον ταῖς λέξεσιν ἀόρατον νοῦν. « Interpretantur autem sacras Scripturas figurate per allegorias. Universa quippe lex viris illis animali similis esse videtur : et corpus quidem ipsa esse verba, animam autem esse delitescentem et occultum sensum, qui aspectari non potest. » Quam similitudinem Origenes quoque usurpavit, ut superius dictum est. Itaque si stare velimus id quod scribit de Philone Photius cod. CV, Ἐξ οὗ, οἶμαι, καὶ πᾶς ὁ ἀλληγορικὸς τῆς Γραφῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ λόγος ἔσχεν ἀρχὴν εἰσρυῆναι. « Ex eo, opinor, omnis allegorica Scripturæ interpretandæ ratio in Ecclesiam irruendi habuit initium ; » et quod ait Bellarminus, Testamenti Veteris Scripturas Philonem primum exposuisse, ita accipiendum est, primum eorum esse Philonem, quorum expositiones in Testamentum Vetus ad hanc ætatem pervenerunt. Cum veteres ergo therapeutæ majorum suorum instituta persequentes Scripturam allegoricis explanationibus illustrarent, hanc ab illis consuetudinem accepisse Philonem ipsum verisimile est, cujus luculentæ in Scripturam allegoriæ supersunt. Aristobulus quoque Judæus Philone vetustior commentariis suis in Pentateuchum Moysis, allegorias inseruerat. At Porphyrius apud eumdem Eusebium lib. VI *Histor.*, cap. 19, refert Origenem ex assidua librorum Chæremonis Stoici, et Cornuti tractatione, haustum hunc allegoriarum modum ad Scripturas sacras transtulisse. Cur non et eo impulsum dicam Metrodori Lampsaceni exemplo, quem narrat Tatianus totum Homerum in allegorias traxisse, et Heraclidis Pontici Homericarum allegoriarum scriptoris? Equidem præter superiora Paulum præcipue Origeni auctorem fuisse censeo, cur allegoricas expositiones sectaretur : is namque in Epistola ad Galatas per allegoriam dicta sciscit, quæ in Scriptura de Isaaco et Ismaele, hoc ex ancilla nato, illo e libera, commemorantur. Inde Origenes lib. IV *contr. Cels.*, num. 44 : Νύμφας τε καὶ θεραπαινίδας ἀνάγεσθαι ἐπὶ τροπολογίαν οὐχ ἡμεῖς διδάσκομεν, ἀλλ' ἄνωθεν ἀπὸ σοφῶν παρειλήφαμεν· ὧν εἷς τις ἔφασκε διεγείρων τὸν ἀκροάτην ἐπὶ τροπολογίας· Λέγετέ μοι, οἱ τὸν νόμον ἀναγινώσκοντες, τὸν νόμον οὐκ ἀκούετε ; quæ verba habentur Gal. IV, 21. Itaque arcessitis e Paulo testimoniis allegorias suas tueri consueverat Origenes ; velut illo Pauli e I Cor. X, 4 : « Bibebant autem de spiritali consequente eos petra ; petra autem erat Christus : » et isto e II Cor. III, 6 : « Qui et idoneos nos fecit ministros Novi Testamenti, non litteræ, sed spiritus : littera enim occidit, spiritus autem vivificat : » et reliquo capite ac sequenti, ex quo illud præcipue usurpabat : « Habemus autem thesaurum istum in vasis fictilibus [79] : » et hoc etiam e Col. II, 16, 17 : « Nemo ergo vos judicet in cibo aut in potu, aut in parte diei, aut neomeniæ, aut Sabbatorum : quæ sunt umbra futurorum, corpus autem Christi, » aliisque multis, quæ lib. IV *De princip*, cap. 2, et lib. IV *contr. Cels.*, num. 44, recitantur. Nonnulla quoque Joannes, nonnulla etiam Christus Dominus ad allegoriam trahenda docuit : quibus exemplis fretus Origenes in allegorias poterat excurrere, si modum tenuisset. At Celsus ejusmodi interpretationes in calumniam trahebat, cum diceret multa in Scripturis haberi honestati morum parum consentanea, iisque allegoriarum prætextum a Judæis et Christianis consulto obtendi, cum omnem tamen allegoriam respuerent, ac meræ essent fabulæ. Respondet Origenes in eam sententiam, quasdam historias historicum complecti sensum, quasdam dedita opera ad id esse scriptas, ut allegorice interpretentur : cui multis Scripturæ locis fidem facit. Tum quia adjecerat Celsus conscriptas in libros sacros allegorias turpes esse et absurdas, hoc in Philonis vel Aristobuli commentarios jactum suspicatur Origenes ab impuro sophista, quamvis multa inde Græci philosophi suos in usus excerpserint : Numenium quoque Pythagoreum, πολλαχοῦ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ ἐκτιθέμενον τὰ Μωϋσέως καὶ τῶν προφητῶν, καὶ οὐκ ἀπιθάνως αὐτὰ τροπολογοῦντα. Atque hæc Adamantio ad interpretandam allegorice Scripturam alluxisse facem reperio. Quo eum etiam perpulit præbita a Marcione occasio, pestifero hæretico, quicum perpetuis velitationibus confictabatur : is enim cum allegorias a Scripturæ expositionibus penitus excluderet, ejus oppugnandi studio contraria omnia secutus est, allegoriisque consulto indulsit. Quod et adversus litteræ sectatores factum ab eo conjicere licet ex iis quæ homilia 14, *in Levitic.* ipse conscripsit.

IV. (38) Attamen accuratius scripta ejus evolventi multa occurrent, in quibus suam litteræ dignitatem servat, et de ea æqua ac recta scribit ; historicum in aliquibus admittens sensum, allegoricum in pluribus, in multis utrumque. Quid usitatius illi ad populum peroranti, quam mysticæ expositioni interpretationem litteræ veluti fundamentum substernere? Homilia quidem priore *in Genesim*, num. 14 et 15, versum 27 et 28, primi capitis edisserens, ab explanatione litteræ auspicatus ad allegoriam transit. Homilia sequenti num. 1, verba facturus de fabrica arcæ Noeticæ, « Primo omnium, inquit, videamus quæ de ea secundum litteram referuntur, et quæstiones proponentes quæ objici a pluribus solent,

[79] II Cor. IV, 7.

(38) *Attamen accuratius scripta ejus evolventi multa occurrent, in quibus suam litteræ dignitatem servat*, etc. Vide Præfationem tomi nostri secundi, articulo 8.

etiam absolutiones earum ex his quæ nobis sunt a majoribus tradita, requiramus; ut cum hujuscemodi fundamenta jecerimus, ab historiæ textu possimus ascendere ad spiritalis intelligentiæ mysticum et allegoricum sensum, et si quid in eis arcanum continetur, aperire. » Homilia 7 *in Genes.* de Isaaco et Ismaele agens, Apostolum narrat allegorice interpretandam eorum historiam censuisse; tum ait num. 2: « Quid ergo? Isaac non est secundum carnem natus? Non eum peperit Sara? Non est circumcisus? Hoc ipsum quod ludebat cum Ismaele, non in carne ludebat? Hoc est enim quod mirabile est in Apostoli sensu, quod de quibus non potest dubitari quin secundum carnem gesta sint, hæc ille dicit esse allegorica: ut nos quid faciendum sit in cæteris noverimus, et in his maxime, in quibus nihil divina lege dignum historica videtur indicare narratio. » Homilia 14 *in Levit.* num. 2: « Cum Scripturas quis legit, et litteram quidem sequitur, intellectum autem repudiat spiritalem, hic matrem quidem Israelitam habet, id est litteram; sensum vero, quia spiritalem non sequitur, sed carnalem, isti est Ægyptius pater: » et mox: « Nos vero qui ex utroque genere Israelitæ sumus, et litteram, et spiritum in Scripturis sanctis defendimus. » Totam vero in ejus rei tractatione homiliam contrivit, quæ undecima est in Num. ubi de primitiarum oblatione disputans: « Hanc ergo legem, » inquit num. 1, « observari etiam secundum litteram, sicut et alia nonnulla, necessarium puto. » Postea sic ait: « Sunt qui ita dicant, quia si aliquid omnino observandum est secundum litteram, cur non et cuncta serventur? Si vero ad spiritalem intelligentiam, quæ lex continet, referenda sunt, nihil omnino secundum litteram, sed spiritaliter debent universa discerni. Nos autem utriusque assertionis insolentiam temperantes, qualis regula in hujuscemodi legis sermonibus observanda sit, ex auctoritate divinarum Scripturarum proferre tentabimus. » Tum haberi dicit in Scriptura leges, mandata, justificationes, præcepta, testimonia et judicia, a se invicem discreta et diversa, quæ neutiquam permiscenda et confundenda sint, licet hæc omnia nonnunquam unico legis nomine significentur: legem ergo, juxta Apostolum, umbram habere futurorum bonorum[80] reliqua non item: « Hæc ergo singula, quæ nequaquam penitus secundum litteram observanda dicit Apostolus, omnia fere apud Moysem sub legis titulo designari: » quæ autem mandati nomine censentur, puta isthæc: « Non occides, non adulterium facies, non furaberis[81], » et reliqua hujusmodi, secundum litteram esse observanda; nam « Quid opus est in allegoriam quærere, cum ædificet etiam littera? » inde sic concludit: « Ostendimus ergo esse quædam quæ omnino non sunt servanda secundum litteram legis, et esse quædam quæ allegoriæ penitus immutare non debet, sed omnimode, ita

A ut Scripturæ de iis continent, observanda sunt. » Ostendit postmodum aliqua secundum litteram servanda esse, et allegoricum tamen sensum complecti, velut illud: « Propter hoc relinquet homo patrem et matrem, et adhærebit uxori suæ, et erunt duo in carne una[82], » quod juxta Apostolum et mysteria continet, et secundum litteram observandum est. In hoc etiam censu ea collocat quæ de Ismaele et Isaaco in Scripturis tradita ad allegoriam Paulus retulit, et quæ de primitiis offerendis sanciuntur. Subjungit denique: « Ostendimus (ut opinor) auctoritate Scripturæ divinæ, ex iis quæ in lege scripta sunt, aliqua penitus refugienda esse, et cavenda ne secundum litteram ab Evangelii discipulis observentur; quædam vero omnimode, ut
B scripta sunt, obtinenda; alia autem habere quidem secundum litteram veritatem sui, recipere tamen utiliter et necessario etiam allegoricum sensum. » Atque eorum discretionem sapienti Scripturarum interpreti permittit. Constat certe plerisque locis sensum utrumque admittere Codices sacros, ut testis est ipse Paulus I Cor. x, 1, et Galat. iv, 24, constat et illud, solam in nonnullis allegoriam esse requirendam; quidquid contra obtendant scholastici quidam; velut ubi de spontanea sui ipsius castratione Christus loquitur: atque in istis verum est quod ait Hieronymus *Apolog.* i *in Rufin.*, cap. 6. « Quando dico tropicam intelligentiam, doceo verum non esse quod dicitur, sed allegoriæ nubilo figuratum. » Non alium autem aliis inesse sensum
C quam historicum censent aliqui. At Origenes etiamsi hunc solummodo in aliquibus requirendum esse sensum putet, ne hæc quidem tamen mysteriis vacare existimat; hujus enim illud pronuntiatum est homil. 1 *in Exod.*, num. 4. « Ego credens verbis Domini mei Jesu Christi, in lege et prophetis iota quidem unum, aut unum apicem non puto esse mysteriis vacuum, nec puto aliquid horum transire posse, donec omnia fiant. » Unde lib. iv *Περὶ ἀρχῶν*, num. 26 et 27, pleraque Scripturæ sacræ mysteria hominibus ignorabilia esse fatur. Perpauca quidem, sed ad purgandum Origenem satis apposita protulit *Apologiæ* auctor e lib. ii *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 2, magna ex parte petita, in quibus Veteris Testamenti historias, non fictitias, sed veras
D esse prædicat, et ab iis necessario admittendas, qui salutem adipisci cupiunt. Quid quod historicam sæpe, mysticam, et moralem in Scriptura expositionem rimatur; velut homil. 17 *in Genes.* disserens de benedictionibus patriarcharum: « Quæ res, inquit num. 1, nobis tripartitam (ut in aliis fecimus) explanationis materiam subjicit, ita ut benedictiones historiæ locum servent, prophetia vero mysticum atque dogmaticum, morum correptio et objurgatio moralem dirigat stylum: » atque triplicem hanc explanationem in reliqua homilia persequitur. Quæ quidem in Origenis gratiam ab interpretibus

[80] Hebr. x, 1. [81] Rom. xiii, 9. [82] Genes. ii, 24.

conficta et interpolata ne causere : ecce enim tibi A illum tomo xv *in Matth.*, num. 15, pag. 672, dictum hoc Christi : « Si vis perfectus esse, vade, vende quæ habes, et da pauperibus [83], » ad allegoriam, spreta littera converti vetantem, et ne quis id attentare audeat, historiis ethnicorum quibusdam absterrentem.

V. (39) His animadversis facilis est jam dijudicatio, æquane censura Origenem vexaverit Eustathius Antiochenus, qui acerrime præ reliquis ipsius allegorias insectatus est in Diagnostico de Engastrimytho. Ac primum id queritur, eum cætera allegoriis alioqui pervertere solitum, deos illos quos de terra ascendentes videre se Sauli dicebat Pythonissa I Reg. xxviii, 13, ad litteram exposuisse. Profecto de illa Samuelis evocatione idem quod B Origenes plurimi tradiderunt, ut dicemus infra. In eo autem quod angelum simul cum illo ascendisse ratus est, multorum quoque juvatur suffragiis, qui angelos ψυχοπομποὺς animabus adjungunt, quemadmodum superius ostendimus. Nullam ergo sui carpendi ansam hic obtulit. Difficilior ejus foret defensio, si id objecisset, quod a multis objici solet, omnia eum fere in allegoricum traxisse sensum, præterquam illud Sospitatoris, quo voluntariam sui ipsius, cœlestis regni consequendi causa, exsectionem commendat, et illud quo unicam servandam tunicam, abjicienda calceamenta, in crastinum neutiquam prospiciendum esse ait; quæ allegoricam tamen interpretationem maxime omnium postula- C bant. Attamen temerarius juvenilis ætatis calor excusationi est, quo vigente talia attentavit; sed prodeuntibus annis mutasse consilium id mihi persuadet, quod spontaneam castrationem damnaverit tom. xv *in Matth.*, num. 2, pag. 653, ut alibi a nobis observatum est. Alterum id expostulat Eustathius, quod paradisum terrestrem, et fructiferas paradisi arbores allegorica expositione aboleverit. Hoc ipsum fere criminati sunt, quotquot allegoricas ipsius interpretationes damnasse notavimus. At patrocinatur Philo Judæus, e cujus libris *Περὶ κοσμοποιίας*, et *Allegor. leg.* 1, suam de paradiso sententiam mutuatus est. Futilis est sequens Eustathii cavillatio in vocabulo μῦθος, quo paradisi historiam Origenes appellavit, cum grammatici D sciant μύθου nomine res quoque vere gestas significari, quemadmodum historiarum nomine fabulæ quoque nonnunquam intelliguntur. Propertius lib. iv, Eleg. 1 : *Hactenus historiæ*, cum Trojæ fabulas fuisset persecutus. Pergit conqueri Eustathius quod effossos ab Abrahamo puteos in allegoriam derivaverit, qui sua tamen ætate supererant. Verum vel illud postremum iniquam ejus criminationem satis refellit, nam Origeni qui tot in Judæa transegit annos, ignoti esse non potuerunt hi putei; tamne vero projecti ipsum pudoris fuisse credemus, ut rem in propatulo positam, et omnium oculis obviam, commentitiam esse ac fictitiam affirmaverit? Isaaci præterea et Rebeccæ res gestas immutasse eum refert. Certe homilia 10 *in Genes.*, quam hic designasse videtur Eustathius, id habet Origenes, num. 4. « Sæpe jam dixi quod in his non historiæ narrantur, sed mysteria contexuntur : » quod ita intelligo, narrari historias quidem, sed non tam id agi, quam mysteria contexi : cum et homil. 15, num. 1, *in Genes.* Scripturam asserat, non tantum historicis servire narrationibus, quantum rebus et sensibus mysticis. Sin secus sensit, Eustathii querelam probo. Dictum illud quoque de iis velim, quæ peccata ab eo circa Jobi historiam idem ait. Iniquum vero prorsus et ineptum est quod subjicit, perperam ab Origene Lazarum, quem propter virtutem Christus diligebat, in hominem peccatis laborantem anagogica interpretatione fuisse mutatum. Consulat lector tomum xxxviii *in Joan.*, num. 6, Origenem culpa immunem comperiet : nam postquam Lazari historiam, juxta litteram, fuse explicavit, hac præterea homines signari addit, qui peccatis admissis, amicitia cum Jesu prius contracta, qui animæ vita est, excidunt, et novis rursum gratiæ auxiliis excitati eamdem recuperant. Aliud est autem laborare peccatis, aliud hominis peccatis laborantis imaginem gerere ; postremum hoc Lazaro tribuit Origenes, prius vero minime. Quid ad sequentia porro respondeam non habeo, in quibus insimulatur Adamantius, quod contra Evangelii auctoritatem Judæos negaverit lapides in Christum jaciendos sustulisse, remque ad tropologiam detorserit : nam vetustate imminutis Commentariis *in Joannem*, pars illa intercidit, in qua hæc Evangelii narratio explanatur. Quomodo ergo ab Origene accepta sit, incertum est. Denique ægre Eustathio est, quod argumentis ex nominum interpretatione petitis, in allegorias Adamantius nonnunquam excurrat, cum duo sæpissime homines moribus et ratione vitæ penitus discordes idem tamen nomen gerant. At non tam inde allegorias Origenem arcessere verum est, quam aliunde petitas hoc insuper argumento, quantumvis levi confirmare.

QUÆSTIO XIV

QUÆSTIUNCULAS ALIQUOT QUASI PER SATURAM COMPLEXA.

I. *Quæritur Origenis sententia de ligandi et solvendi potestate sacerdotibus concessa.* II. *Excutitur ejusdem de Eucharistia opinio.* III. *Quædam ipsius de matrimonio dogmata notantur.* IV. *Utrum magicis artibus faverit, exploratur :* V. *et de Engastrimytho quid statuerit;* VI. *ecquid de mendacio*, VII. *et de jurejurando.*

I. Postremam hanc quæstionem aperiet brevis de sacerdotum potestate, juxta Origenis sententiam, disputatio. Is tomo xii *in Matth.*, num. 14, pag. 531, scribit potestatem clavium habere episcopos,

[83] Matth. xix, 21.

(39) *His animadversis facilis est jam dijudicatio, æquane censura Origenem vexaverit Eustathius Antiochenus*, etc. Vide iterum Præfationem tomi secundi, articulo 8.

et quæ ab ipsis vel ligata vel soluta sunt in terris, A ligata esse et soluta in cœlo, si modo Petri virtutes æmulentur: sin peccatorum vinculis alligati teneantur, frustra eos ligare et solvere. Quod si meritis licet ac pietate inferiores Petro, nihilominus ligatum iri sperent in cœlo, et solutum, quæ in terris ligaverint et solverint; legitimum eos Scripturarum ignorare sensum, et superbia excæcatos esse. In hunc locum annotat Sixtus Senensis lib. VI an. 70, alludere Origenem ad errorem ab Hussitis postmodum propugnatum, qui papæ et episcoporum potestatem ex morum sanctitate pendere volebant, ut quotiescunque peccando fierent Petri dissimiles, una potestatem ipsius amitterent; damnatumque hunc esse a Tridentina synodo, sess. 14, can. 10, his verbis: « Si quis dixerit sacerdotes B qui in peccato mortali sunt, potestatem ligandi et solvendi non habere, anathema esto. » Assentior Sixto, et peccare aio Origenem, atque hanc videri amplecti hæresim, in qua deinde versati sunt Donatistæ, cum a sacerdotum sanctitate Ecclesiæ potestatem suspenderunt. Attamen commodam hæc possunt interpretationem admittere. Frustra, inquit, ligandi vel solvendi potestatem sibi arrogant episcopi, quæ Petro præcipue concessa est, nisi eadem qua Petrus sanctitate et æquitate floreant: hoc est, nisi eamdem quam Petrus æquitatem in solvendo et ligando adhibeant. Cum ergo tam sancte jure suo Petrus uteretur, ut eos tantum criminibus solveret, qui id pœnitentia sua et pietate essent promeriti, solos noxios ligaret; si quis epi- C scopus Petro dissimilis potestate abutens sua insontes ligaverit, indignos solverit, non perinde in cœlo se res habebit. Subsidio est Origeni istud Hieronymi lib. III *in Matth.* XVI, 19. « Istum locum episcopi et presbyteri non intelligentes, aliquid sibi de Pharisæorum assumunt supercilio, ut vel damnent innocentes, vel solvere se noxios arbitrentur, cum apud Deum non sententia sacerdotum, sed reorum vita quæratur. » Noxios dicit, qui noxis impliciti, nulla scelerum pœnitudine tanguntur: alioqui nemo solvi potest nisi noxius.

Asserit præterea Origenes tomo XIII *in Matth.*, num. 31, pag. 613, ligandi et solvendi potestatem omnibus a Christo fuisse concessam, quicun- D que noxios ter reprehenderint. Ita tomo XII, num. 10, pag. 524, omnem Christi discipulum petram esse ait super quam Ecclesia Christi ædificatur; cœli claves perfectis quibusque tribui; et quæcunque tandem Petro pollicitus est Christus adepturum, quisquis Petro similem se præstiterit. Verum posteriora hæc allegorice dicta esse, non dogmatice, illud evincit quod subest: Εἴ τις λέγει τοῦτο (Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος) πρὸς αὐτὸν (Χριστὸν), οὐ σαρκὸς καὶ αἵματος ἀποκαλυψάντων αὐτῷ, ἀλλὰ τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς Πατρὸς τεύξεται τῶν εἰρημένων, ὡς μὲν τὸ γράμμα τοῦ Εὐαγγελίου λέγει, πρὸς ἐκεῖνον τὸν Πέτρον· ὡς δὲ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ διδάσκει, πρὸς πάντα τὸν γενόμενον ὁποῖος ὁ Πέτρος ἐκεῖνος. Ostendunt idem et sequentia, in quibus portas inferi esse peccata, hæreses esse dæmones, regna cœlorum virtutes esse dicit. Priore autem, quem laudavimus, loco, licet ligandi et solvendi potestatem omnibus tribuat, quicunque ter peccantes corripuerint; peculiari tamen modo, et pleniori potestate, ac potiori jure Petro id concessum fuisse vult, cum in uno duntaxat cœlo solvere illos et ligare posse affirmet, Petrum autem in omnibus. Adde easdem apud Patres sæpe locutiones occurrere, quæ ad rectam itidem interpretationem revocandæ sunt. Irenæus lib. IV, cap. 20, « Omnes justi sacerdotalem habent ordinem. » Tertullianus lib. *De exhortatione castitatis*, cap. 7, « Nonne et laici sacerdotes sumus? Scriptum est: *Regnum quoque nos, et sacerdotes Deo, et Patri suo fecit.* » Gregorius Nyssenus lib. *De perfectione:* Διὰ τούτου καὶ τῶν τοιούτων πέτρα καὶ ἡμεῖς ἐσόμεθα, μιμούμενοι, καθὼς ἐστι δυνατὸν, ἐν τῇ τρεπτῇ φύσει τὸ ἄτρεπτον καὶ ἀμετάθετον. « Per hæc et his similia nos quoque petra erimus, imitantes, quoad ejus fieri potest, in mutabili natura, quod constans et immutabile est. » Ambrosius *Comment. in Luc.* IX: « Qui carnem vicerit, Ecclesiæ fundamentum est, et si æquari Petro non potest, imitari potest: » deinde: « Magna autem Christi gratia, qui omnia prope vocabula sua discipulis ipsis donavit: *Ego sum*, inquit, *lux mundi* [84-85]; et id tamen, quo ipse gloriatur, discipulis nomen indulsit, dicens: *Vos estis lux mundi* [86]: *Ego sum panis vivus* [87]; et: *Nos omnes unus panis sumus* [88]: *Ego sum vitis vera* [89]; et tibi dicit: *Plantavi te vitem fructuosam omnem veram* [90]. Petra est Christus (*bibebant enim de spiritali sequente petra; petra autem erat Christus* [91]): etiam discipulo suo hujus vocabuli gratiam non negavit, ut et ipse sit Petrus, quod de petra habeat soliditatem constantiæ, fidei firmitatem. Enitere ergo ut et tu petra sis. » Augustinus, lib. II *Quæst. evang.*, cap. 40, « Sacerdotium vero Judæorum nemo fere fidelium dubitat figuram fuisse sacerdotii regalis, quod est in Ecclesia, quo consecrantur omnes pertinentes ad corpus Christi, summi et veri principis sacerdotum. Nam nunc et omnes unguntur, quod tunc regibus tantum et sacerdotibus fiebat. Et quod ait Petrus ad Christianum populum scribens: *Regale sacerdotium;* utrumque nomen illi populo convenire declaravit, quo illa unctio pertinebat. » Ligandi quoque et solvendi potestatem eorum omnium, qui peccantes fratres objurgationibus incessunt, communem esse volunt Augustinus de verbo Domini, homil. XV, Theophylactus *in Matth.* XVIII, 18, et Anastasius Nicenus quæst. 61.

II. Magnis vero et repetitis controversiis vexatus est ille Origenis de Eucharistia locus, quem hic

[84-85] Joan. VIII, 12. [86] Matth. V, 14. [87] Joan. VI, 41. [88] I Cor. X, 17 [89] Joan. XV, 1. [90] Jerem. II, 21. [91] I Cor. X, 4. [92] I Petr. II, 9.

tomo XI *in Matth.*, num. 14, pag. 498, exhibemus. Summa illius hæc est: Quemdam objicit sibi dicentem, cum juxta Christi pronuntiatum, quod in os intrat, hominem non inquinet, ita quod in os intrat, hominem sanctum non efficere, licet secus de pane Christi simpliciores sentiant. Respondet Origenes, quemadmodum non cibus edentem inquinat, sed ejus conscientia qui cum dubitatione comedit; et quemadmodum impuro homini mundum nihil est, non ex se, sed propter impuri hujus hominis immunditiam; ita quod per verbum Dei, et precem consecratum est, non ex se comedentem efficere sanctum, alioquin et ei qui peccatis pollutus comedit, sanctitatem collaturum; sed ex eo tum emolumentum capi, cum pura mente et integra conscientia accipitur: neque abstinendo ab hoc pane vel eumdem comedendo, ex hac abstinentia vel esu, bono aliquo nos fraudari vel augeri, sed ita duntaxat si vel nequam vel probi simus, dicente Paulo I Cor. VIII, 8: *Neque enim si manducaverimus, abundabimus; neque si non manducaverimus, deficiemus.* Subjungit præterea, quemadmodum in ventrem demittitur, quod intrat in os, ac deinde ejicitur in secessum; ita panem consecratum, secundum id quod materia concretum huic inest, in ventrem demitti, et ejici in secessum, sed per precationem quæ illi accessit, utilem comedenti effici pro ejus fidei portione; nec panis materiam, sed prolatum super eo sermonem, eum juvare, qui non indigne ipsum comedit. Denique panem illum, typicum et symbolicum corpus appellat. Reliqua ad esum corporis Christi spiritalem pertinent, non sacramentalem ut superiora, contra quam opinatus est Vincentius Bellovacensis, *Specul. doctrinal.*, lib. XVIII, cap. 43, Origenem hac de causa immerito castigans. Facilis est loci hujus juxta Ecclesiæ doctrinam expositio: nam ut ex corporis Christi esu adjumentum quis capiat non esus ipse sufficit, sed integra præterea et intaminata mens requiritur, alioquin judicium sibi manducat et bibit, qui noxis pollutus ad altaris sacramentum accedit. Itaque non ex se solum et simpliciter edenti sanctitatem confert, sed ita, si ab edente certa fides et purus animus adhibeantur. Similiter homo hoc abstinens sacramento, vel quod nondum sibi sit satis probatus, vel quod nondum justam attigerit ætatem, vel alia quavis legitima de causa, detrimentum ex hac abstinentia non capit; imo nec bono aliquo inde privari ait Origenes; quod ita intelligo: cum homo nondum sibi satis probatus, vel alicujus criminis sibi conscius, si ad altaris sacramentum accedat, judicium sibi manducet et bibat, atque ex hoc esu et potu mortem animæ suæ consciscat, nedum fructum aliquem inde percipiat, sequitur ut si hæc reformidans sacramento abstineat, bono aliquo non privetur, dum non sumit corpus Christi; cum malum tantum

A fuisset nacturus, si sumpsisset. Materia autem constans illa panis pars, quam in secessum ejici ait, ea sunt accidentia materiæ panis inhærentia et ejus propria, quæ corrupta a stomacho, et in novam conversa substantiam, vel in secessum abeunt, vel humani corporis formam induunt. Precationem vero illam, quæ panem comedentibus utilem efficit, et sermonem super pane prolatum, quid aliud esse dicam, quam mystica illa verba, quibus panis consecratur, et quæ εὐχήν ac mysticam precem nonnulli Patres appellant? quia precationem, licet non expressam, involvunt, qua Deum rogat sacerdos ut prolatis a se mysticis verbis idem efficiat, quod effecit olim, cum eadem ipse proferret. Atque per hæc cum panis in corpus Christi B efficiatur conversio, comedentem accidentia illa minime juvant, sed per mystica illa verba fit, ut esu corporis Christi adjuvemur. Typicum denique et symbolicum corpus appellat, vel quod sub specie et similitudine panis delitescat; et cum corpus Christi reipsa sit, typo et symbolo panis esse videatur: quod idem est ac si sacramentale dixisset, quia non nudum Christi contingimus corpus, sed sub symbolis involutum. Quapropter homilia 7 *in Levit.*, num. 5, sic disserit Adamantius: « Est et in Novo Testamento littera, quæ occidat eum, qui non spiritaliter quæ dicuntur adverterit. Si enim secundum litteram sequaris hoc ipsum quod dictum est [93]: *Nisi manducaveritis carnem C meam, et biberitis sanguinem meum; occidit hæc littera.* » Spiritaliter hæc intelligi jubet, quia sacramentaliter carnem suam manducari et sanguinem suum bibi sancit Christus, non quo modo carnes alias dentibus comminuimus. Nec responsionis hujus robur infringit Edmundus Albertinus (40), cum ait negare illic Origenem comedi carnem Christi secundum litteram; quisquis autem comedit Christi carnem, licet non in propria specie et figura comedat, Christi tamen carnem secundum litteram comedere. Inficior enim carnem Christi eum comedere secundum litteram, qui illam non in propria specie et figura comedit: nam comedere secundum litteram, illud est, ita comedere, quomodo esculenta comedere consuevimus, D nimirum ori inserta dentibus permolere, lingua versare, palato degustare, gula sorbere, in ventriculum demissa concoquere, intestinis excepta a fæcibus secernere, et in corporis alimentum distribuere. Hac ratione cum Christi caro neutiquam a nobis comedatur, non comeditur profecto secundum litteram, sed sacramentaliter. Vel eucharisticum panem eatenus appellat Origenes corpus typicum et symbolicum, non quatenus absentis corporis Christi typus est et symbolum, quod vult Edmundus Albertinus, aliique cum eo heterodoxi: sed quatenus, cum reipsa sit corpus Christi, aliarum rerum typus est et symbolum, puta sui ipsius extra

[93] Joan. VI, 54.

(40) Albert., *De sacram. Euchar.* lib. II, in Exam. testim. Origen., cap. 1

sacramentum, ut fuit olim in cruce, et ut est nunc in cœlo; vel resurrectionis nostræ, juxta Nicænum concilium; vel « unius illius corporis, cujus ipse (Salvator) caput exsistit, cuique nos, tanquam membra, arctissima fidei, spei et charitatis connexione astrictos esse voluit, » juxta Tridentinos Patres; vel fidei et promissionis, juxta Clementem Alexandrinum. Penitus confirmant expositionem istam similes locutiones Origenis, in quibus res quædam symbolicæ appellantur, vel symbolice tales talesve esse dicuntur; non quod revera tales, talesve non sint; sed quod cum tales talesve revera sint, aliarum tamen rerum symbola sint. Sic tomo XXXII *in Joan.*, num. 13, Joannem ait symbolice recubuisse in sinu Christi: non quod revera in sinu Christi non recubuerit, sed quod recubitus ille symbolum esset propensi affectus et pronæ fidei quam erga Christum gerebat Joannes. Similiter tomo eodem num. 16, ait symbolice noctem fuisse, cum Jesum proditurus Judas exiit; non quod revera nox non esset, Joannes quippe noctem fuisse scribit, cap. XIII, vers. 30, sed quod nox illa symbolum esset noctis alterius quæ Judæ animo incubabat. Quin etiam tom. XIV *in Matth.*, num. 22, pag. 646, Paulum jussisse ait, ut episcopus, presbyter et diaconus, quos symbola fuisse vult verarum rerum, symbolice monogami sint; non quod revera monogamos non esse velit, tales enim esse debere satis hoc loco docet, sed quod monogamia illa symbolum sit munditiei animæ, quam tueri debent, qui sacra administrant. Idem præterea tom. XVI *in Matth.*, num. 3, pag. 711, summum Judæorum sacerdotem, symbolicum appellat; non quod sacerdos revera non esset: quis enim hoc neget? sed quod symbolum esset veri sacerdotis Christi. Ibidem sacrificia Mosaicæ legis, symbolica appellat: non quod revera sacrificia non essent, sed quod symbola essent sacrificiorum quæ fiunt pro peccatis. Addit demum, cum subjugi, corpore nempe suo, vectum Jesum excepit vera Jerusalem, superna scilicet, tunc dissipatam fuisse Jerusalem, quæ umbra est: umbram dicens, pro eo quod symbolum dixerat: non

A quod Jerusalem inferior, terrena nimirum, revera Jerusalem non esset; sed quod umbra esset et symbolum supernæ Jerusalem. Pari modo igitur, cum corpus Christi appellat symbolicum et typicum, non illic revera adesse negat Christi corpus, sed præsens illic Christi corpus symbolum et typum esse vult rerum aliarum, earum nempe quas commemoravimus, puta sui ipsius extra sacramentum. Id quod satis indicat Origenes, cum proxime subjungit: Πολλὰ δ' ἂν καὶ περὶ αὐτοῦ λέγοιτο τοῦ Λόγου, ὃς γέγονε σὰρξ καὶ ἀληθινὴ βρῶσις· « Multa autem de ipso Verbo dici possint, quod *caro factum est, verusque cibus* [94], » etc., in quibus disserit de Christi corpore extra sacramentum. Nulla hac, quam damus, aptior vel solidior excogitari potest

B loci hujus solutio, utpote quæ ex consimilibus scriptoris ejusdem testimoniis petita sit, et mentem ipsius manifesto declaret. Frustra igitur ex superioribus Adamantii de Eucharistia verbis præsidium causæ suæ arcessere conati sunt multi temporum istorum heterodoxi. Frustra quoque locum ab hæreticis depravatum suspicatus est Sixtus Senensis *Biblioth.* lib. VI, annot. 66. Frustra ab Erasmo interprete corruptum conjectati sunt Genebrardus et Perronius; cum integritatem loci manu scriptorum codicum Græcorum consensus aperte probet.

Præter duo illa Origenis testimonia, quibus de Eucharistiæ sacramento perperam sensisse visus est, alia quatuor generis ejusdem affert Petrus

C Martyr in libro *contra Gardinerum*, unde causam suam non parum confirmari putat. Prior locus depromptus est ex homil. 16 *in Num.*, num. 9: « Bibere dicimur sanguinem Christi, non solum sacramentorum ritu, sed et cum sermones ejus recipimus, in quibus vita consistit, sicut et ipse dicit: *Verba quæ locutus sum, spiritus et vita est* [95]. » At manifeste facit illud pro catholica causa, nam sacramentalem sanguinis Christi potationem ab alia secernit, qua verbum Christi auribus et mente, spiritali quodam modo bibitur. (41) Nec plus valet pro adversariorum partibus alterum hoc e tractat. 35 *in Matth.*, num. 85, pag. 898. « Panis iste quem Deus verbum corpus suum esse fatetur, verbum

[94] Joan. I, 14; VI, 51. [95] Joan. VI, 64.

(41) *Nec plus valet pro adversariorum partibus alterum hoc e tractat.* 35 in Matth. « Panis iste quem Deus Verbum, » etc. Non magis favent heterodoxis quæ post hæc verba manuscriptorum codicum auctoritate in textum restituimus: « Non enim panem illum visibilem quem tenebat in manibus corpus suum dicebat Deus Verbum, sed Verbum in cujus mysterio fuerat panis ille frangendus. Nec potum illum visibilem sanguinem suum dicebat, sed Verbum in cujus mysterio potus ille fuerat effundendus. Nam corpus Dei Verbi, aut sanguis, quid aliud esse potest, nisi verbum quod nutrit, et verbum quod lætificat cor? » Tria enim hic Origenes cum veteribus quibusdam in Eucharistia distinguit: nempe speciem externam sensibus subjectam; substantiam intus latentem, et solo fidei contuitu aspectabilem; et mysticam quamdam sacramenti significationem. Ad partem externam oculis apparentem et Christi manibus contrectatam respicit,

D cum ait: « Non enim panem illum visibilem quem tenebat in manibus, corpus suum dicebat Deus Verbum.... Nec potum illum visibilem, sanguinem suum dicebat. » Substantiam sub externa specie latentem aperte designat tum his præcedentibus verbis: « Panis iste quem Deus Verbum corpus suum esse fatetur.... et potus iste quem Deus Verbum sanguinem suum fatetur: » tum his subsequentis articuli: « Et ostendit (Jesus) quando eos (discipulos) hoc pane nutrit, proprium esse corpus... Deinde docebat discipulos, qui.... manducaverant corpus Verbi, » etc. Denique de mystica sacramenti significatione per totum articulum disserit, verba institutionis Eucharistiæ allegorice interpretando de Verbo Dei, quod instar cujusdam panis et potus cœlestis « nutrit et lætificat, potat et inebriat præclare corda bibentium. » Sanctus Augustinus sermone 272, ad Infantes, eodem fere modo, quo hic Origenes, disserit de altaris sacramento: « Quod

A est nutritorium animarum, Verbum de Deo Verbo procedens, et panis de pane cœlesti, » etc., cui consimilia reperire est homil. 7 *in Levit.*, num. 5, ab Hermanno Bodio in *Collectaneis* adversus catholicam doctrinam usurpata: nam si juxta litteram id sumendum putamus, ut sumendum vult martyr, quomodo panis ille qui cœnanti Christo oblatus est, fractus et discipulis distributus, quemque suum esse corpus dixit Christus, nihil aliud est quam, *verbum animarum nutritorium*, quod contendit Bodius? Quomodo panis ille, secundum id quod ex materia concretum habet, in ventrem abit, et in secessum ejicitur, ut ex Origenis tomo XI *in Matth.*, num. 14, objecisse Martyrem supra notavimus, si panis ille « Verbum est animarum nutritorium? » Certe tota hæc Origenis de pane B illo dissertatio tractat. 35 *in Matth.* allegorica est. Nec validius est, quod hinc colligit martyr, corpus Christi esse panem, cum scripserit Origenes: « Panis iste, quem Deus Verbum corpus suum esse fatetur. » Panis enim dicitur corpus Christi, quia panis fuit, et nunc quoque cum corpus Christi est, panis speciem gerit. Hinc appellatur etiam ἄρτος ἁγιαζόμενος, et *consecratus panis*, hoc est, ut sic loquar, panis transsubstantiatus in corpus Christi.

Apertissima vero loci tertii sententia, ut frustra eam perversa explicatione corrumpere Martyr contendat. Talis ille est homil. 9 *in Levit.*, num. 10: « Ritus quidem apud veteres propitiationis pro homi- C nibus qui fiebat ad Deum, qualiter celebraretur edocuit: sed tu qui ad Christum venisti, pontificem verum, qui sanguine suo Deum tibi propitium fecit, et reconciliavit te Patri, non hæreas in sanguine carnis, sed disce potius sanguinem Verbi, et audi ipsum tibi dicentem, quia *hic sanguis meus est, qui pro vobis effundetur in remissionem peccatorum* [**]. » Agitur hoc loco de sacrificiis Mosaicis, quæ figura erant mortis Christi: idcirco non hærendum scribit Origenes in sanguine carnis, hoc est in sacrificiis Testamenti Veteris, sed mentem ad sanguinem Christi, et sacrificium novæ legis esse erigendam. Quis hic cavillationi locus?

Sumptum e libro VIII *contra Cels.* num. 33, postremum Origenis testimonium sic se habet: Ἡμεῖς δὲ τῷ τοῦ παντὸς Δημιουργῷ εὐχαριστοῦντες, καὶ τοὺς μετ' εὐχαριστίας καὶ εὐχῆς τῆς ἐπὶ τοῖς δοθεῖσι προσαγομένους ἄρτους ἐσθίομεν, σῶμα γενομένους διὰ τὴν εὐχὴν ἅγιόν τι, καὶ ἁγιάζον τοὺς μεθ' ὑγιοῦς προθέσεως αὐτῷ χρωμένους. « Nos vero qui hujus universitatis Conditori gratias agimus, cum precibus et gratiarum actione oblatos edimus panes qui propter orationem fiunt corpus quoddam sanctum quod sano proposito manducantibus sanctitatem largitur. » Celsum refellit Origenes, qui rebus universis præfectos esse dæmones censens, quæcunque ad victum comparant homines, quæcunque vel edendo vel bibendo consumunt, fruges, vinum, baccas arborum, aquam, et ipsum quoque aerem, a dæmonibus accipere arbitrabatur; multisque in contrariam adductis sententiam, concludit tandem Adamantius panes qui nobis ad esum offeruntur,

[**] Matth. XXVI, 28.

videtis, inquit, panis est et calix, quod vobis etiam oculi vestri renuntiant: quod autem fides vestra postulat instruenda, panis est corpus Christi, calix sanguis Christi. Breviter quidem hoc dictum est, quod fidei forte sufficiat: sed fides instructionem desiderat. Dicit enim Propheta: *Nisi credideritis, non intelligetis....* Potest enim in animo cujusquam cogitatio talis suboriri... quomodo est panis corpus ejus? et calix, vel quod habet calix, quomodo est sanguis ejus? Ista, fratres, ideo dicuntur sacramenta, quia in eis aliud videtur, aliud intelligitur. Quod videtur, speciem habet corporalem: quod intelligitur, fructum habet spiritalem. Corpus ergo Christi si vis intelligere, Apostolum audi dicentem fidelibus: *Vos autem estis corpus Christi et membra* (*I Cor.* XII, 27). Si ergo vos estis corpus Christi et D membra, mysterium vestrum in mensa Dominica positum est: mysterium vestrum accipitis. Ad id quod estis, Amen respondetis, et respondendo subscribitis. Audis enim, corpus Christi; et respondes, Amen. Esto membrum corporis Christi, ut verum sit amen. Quare ergo in pane? Nihil hic de nostro afferamus: ipsum Apostolum identidem audiamus, qui cum de isto sacramento loqueretur, ait: *Unus panis, unum corpus multi sumus* (*I Cor.* X, 17); intelligite et gaudete; unitas, veritas, pietas, charitas. Unus panis: quis est iste unus panis? Unum corpus multi. Recolite quia panis non fit de uno grano, sed de multis. Quando exorcizabamini, quasi molebamini. Quando baptizati estis, quasi conspersi estis. Quando Spiritus sancti ignem accepistis, quasi cocti estis. Estote quod videtis, et accipite quod estis. Hoc Apostolus de pane dixit: Jam de calice quid intelligeremus, etiam non dictum, satis ostendit. Sicut enim ut sit species visibilis panis, multa grana in unum consperguntur, tanquam illud fiat, quod de fidelibus ait Scriptura sancta: *Erat illis anima una, et cor unum in Deum* (*Act.* IV, 32): sic et de vino. Fratres, recolite unde fit vinum. Grana multa pendent ad botrum, sed liquor granorum in unitate confunditur. Ita et Dominus Christus nos significavit, nos ad se pertinere voluit; mysterium pacis et unitatis nostræ in sua mensa consecravit. » Hoc tantum differunt Augustinus et Origenes, quod alter symbolicam mysterii Eucharistici significationem ad unitatem fidelium in uno eodemque Christi corpore mystico, alter vero ad verbum Dei deflectat. Uterque ipsam sacramenti naturam fidelibus satis notam nonnisi leviter et quasi in transitu attingit, unice attentus ad mysticas rationes aperiendas. His præmissis, quid ad causam suam confirmandam ex hac Origenis allegoria eruere queant heterodoxi non video. Si enim hic excludatur quilibet sensus præter allegoricum, excluditur profecto Calvinianus de figura, typo, virtute et efficacia corporis Christi. Si vero alius supponitur sensus, utique sensus litteralis Catholicorum, quem satis clare exprimit Adamantius verbis modo citatis; non sensus Calvinianorum, cujus ibi ne minimum quidem vestigium. Alium porro sensum præter allegoricum de Verbo Dei agnovisse Origenem liquet ex homil. 16 in *Num.* « Bibere dicimur, inquit, sanguinem Christi, non solum sacramentorum ritu, sed et cum sermones ejus recipimus, in quibus vita consistit sicut et ipse dicit: *Verba quæ locutus sum, spiritus et vita sunt* (*Joan.* VI, 64). »

Christianos dæmonibus acceptos non referre, sed Deo rerum conditori, eosque cum gratiarum actione recipere; ac per precationem corpus quoddam sanctum ipsos effici, sanctos efficiens quicunque eo cum sano proposito utuntur. Ad Eucharistiam minime hæc videntur pertinere. Quod et ipse fatetur Albertinus. Quod si quis tamen contradicat, non assentiar modo, sed Ecclesiæ etiam doctrinam his confirmari pertendam; panes quippe ait per precationem, per mystica nimirum verba, corpus effici sanctum, et sanctos efficiens, qui cum sano proposito eo utuntur; corpus videlicet Christi.

Martyri succenturiatus prodit in pugnam Albertinus *De sacrament. Euchar.* lib. II, in Exam. testim. Origen. recoctisque aliquot testimoniis ex Origene jam ante a Martyre depromptis, quatuor indidem petita de suo addit, ad trutinam nostram revocanda. Prius habetur tom. XXXII *in Joan.*, num. 16, ubi de offula Judæ a Jesu porrecta disserens, vim ei quamdam ac virtutem a Christo inditam fuisse vult, quæ Judæ utilis esse potuisset, nisi offulæ prævertisset Satanas, et ne benefica ejus vi frueretur proditor, occupato ipsius corde impedivisset. Tum id gemino illustrat exemplo, priore corporis et sanguinis Christi, quæ pro ejus pietate vel nequitia qui suscipit, utilia sunt vel noxia; altero panis illius communis quo alimur, quique pro comedentis habitu vel sanitatem confert ac vigorem, si valenti corpore; vel morbum, si febriculoso ac infirmo exceptus sit. Locus ita conceptus est: Καὶ οὕτω δ' ἂν οὐκ ἀπιθάνως εἰς τὸν τόπον λέγοιτο, ὥσπερ *ὁ ἀναξίως ἐσθίων τὸν ἄρτον τοῦ Κυρίου, ἢ πίνων αὐτοῦ τὸ ποτήριον, εἰς κρῖμα ἐσθίει καὶ πίνει*, τῆς μιᾶς ἐν τῷ ἄρτῳ κρείττονος δυνάμεως, καὶ ἐν τῷ ποτηρίῳ, ὑποκειμένῃ μὲν διαθέσει κρείττονι, ἐνεργαζομένης τὸ βέλτιον· χείρονι δὲ ἐμποιούσης τὸ κρῖμα· οὕτω τὸ ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ ψωμίον ὁμογενὲς ἦν τῷ δοθέντι καὶ τοῖς λοιποῖς ἀποστόλοις ἐν τῷ· *Λάβετε, φάγετε*, ἀλλ' ἐκείνοις μὲν εἰς σωτηρίαν, τῷ δὲ Ἰούδᾳ εἰς κρῖμα, ὡς κατὰ τὸ ψωμίον εἰσεληλυθέναι εἰς αὐτὸν τὸν Σατανᾶν. Νοείσθω δὲ ὁ ἄρτος καὶ τὸ ποτήριον τοῖς μὲν ἁπλουστέροις κατὰ τὴν κοινοτέραν περὶ τῆς Εὐχαριστίας ἐκδοχήν· τοῖς δὲ βαθύτερον ἀκούειν μεμαθηκόσι, κατὰ τὴν θειοτέραν, καὶ περὶ τοῦ τροφίμου τῆς ἀληθείας Λόγου ἐπαγγελίαν· ὡς εἰ ἐν παραδείγματι ἔλεγον, ὅτι καὶ ὁ κατὰ τὸ σωματικὸν τροφιμώτατος ἄρτος πυρετὸν μὲν ὑποκείμενον αὔξει, εἰς ὑγείαν δὲ τὴν εὐεξίαν ἀνάγει. « Proinde haud absurdum in præsenti loco diceretur, quod ut, *qui indigne panem Domini comedit, vel calicem ejus bibit, in judicium manducat et bibit* [97]; in pane et calice una virtute præstantiori operante bonum in bono affectu constituto, in affectu vero malo operante condemnationem; sic offulam a Jesu datam ejusdem generis fuisse cum ea, quam Jesus dedit cæteris apostolis, dum diceret: *Accipite, comedite* [98]; sed illis quidem ad salutem, Judæ vero ad condemnationem; ita ut post offulam ingrederetur in illum Satanas. Cæterum consideretur hic panis et hoc poculum a simplicioribus juxta communiorem intelligentiam de Eucharistia, id est, de gratiarum actione: at qui altius hæc intelligere didicerint, considerent hoc dictum fuisse juxta diviniorem promissionem etiam de Λόγῳ, et Verbo veritatis alimentum uberius præstante, tanquam si exemplo dicerem panem, quod ad corpus attinet, alimentum uberrimum præstantem, febrim subjectam augere, cum contra bonam corporis habitudinem ad sanitatem reducat. » Ex his sic ratiocinatur Albertinus: Offula Judæ porrecta ejusdem erat generis ac eucharisticus panis, juxta Origenem: Ψωμίον ὁμογενὲς ἦν τῷ δοθέντι καὶ τοῖς ἀποστόλοις· atqui offula illa merus fuit panis: merus igitur et ille. Attendisset vero subtilis ille disputator quæ in exemplum assumuntur, in eo debere convenire cujus causa instituitur comparatio, discrepare posse in aliis, hoc est partim esse ὁμογενῆ, partim ἑτερογενῆ· hic autem institui ab Origene comparationem offulæ Judæ oblatæ cum pane eucharistico, non ad explicandam panis Judæ porrecti naturam, sed ad declarandum ejus effectum, ac vim juvandi vel nocendi pro sumentis habitu: atque ita esse ὁμογενῆ, quoad illam efficientiam, de qua hoc loco quæritur; ἑτερογενῆ vero quoad naturam, de qua nulla penitus hic habita est disputatio. Fimbria vestis Christi quæ *αἱμοῤῥοοῦσαν* sanavit, ex contactu sacri corporis Christi virtutem contraxerat, itidem ut offula a Jesu Judæ porrecta. Fimbriæ contactus, pro tangentis pietate vel nequitia, utilis esse poterat, vel noxius. Pari ergo jure fimbriæ contactum cum panis eucharistici esu comparare Origenes potuit; utraque enim in eo conveniebant, quod pro tangentis et edentis habitu salubris vel damnosa esse poterant; in aliis discrepabant. Id si fecisset, utraque sane dicere potuisset ὁμογενῆ, nempe quoad illam vim et efficientiam; non quoad naturam. Idem dicas de offula eucharistico pani assimilata. Alioqui cum offulam Judæ porrectam pani illi quo vitam sustinemus; similem esse dixit Origenes, hoc est ὁμογενῆ, in eo nempe quod ut illa animæ, sic ille corpori pro comedentis habitu robur conciliare potest, vel morbum; concludam utique eadem virtute pollere panem nostrum quo vescimur, ac offulam illam, cui peculiarem vim contactu suo Christus indidit: quod est absurdum. Quid si præterea offulam illam fuisse panem ipsum eucharisticum Judæ porrectum Origenem existimasse dicamus? Profecto locus iste contrarium nihil habet huic sententiæ, quam et Cyrillus *in Joan.* VI, et Anastasius Sinaita Orat. *De synaxi* amplexi sunt. Id si sit, plane ὁμογενεῖς fuerint eucharisticus panis et offula Judæ porrecta, et quoad efficientiam, et quoad naturam.

Parem propemodum adhibebimus explicationem

[97] I Cor. XI, 29. [98] Matth. XXVI, 26.

loci alterius ex homil. 7 *in Levit.*, num. 1, quo agitur de præcepto Aaroni, et sacerdotibus tradito, ne ad altare accessuri vinum biberent. Quoniam autem lex est umbra futurorum bonorum [99], quid hac lege significetur perscrutans Origenes Christum hunc esse Pontificem censuit, sacerdotes apostolos, et Christum quidem cum ad altare, crucem nempe esset accessurus, in suprema cœna vinum quidem non bibisse putavit, his inductus verbis Marci xiv, 25 : *Amen dico vobis, quia jam non bibam de hoc genimine vitis, usque in diem illum, cum illud bibam novum in regno Patris mei* : apostolos vero bibisse vinum, quia nondum ad altare crucis erant accessuri. En tibi ipsa verba : « Videamus quomodo id vero Pontifici Christo Domino nostro, et sacerdotibus ejus ac filiis, nostris vero apostolis possimus aptare, etc. Quærimus ergo quomodo Dominus et Salvator noster, qui est verus Pontifex, cum discipulis suis, qui sunt veri sacerdotes, antequam accedat ad altare Dei, bibat vinum; cum vero accedere cœperit, non bibat. Venerat in hunc mundum Salvator, ut pro peccatis nostris carnem suam offerret hostiam Deo. Hanc priusquam offerret, inter dispensationum moras vinum bibebat : denique dicebatur homo vorax, et vini potator, amicus publicanorum et peccatorum [1]. Ubi vero tempus advenit crucis suæ, et accessurus erat ad altare ubi immolaret hostiam carnis suæ, *Accipiens*, inquit, *calicem, benedixit et dedit discipulis suis, dicens : Accipite et bibite ex hoc* [2]. Vos, inquit, bibite, qui modo accessuri non estis ad altare. Ipse autem tanquam accessurus ad altare, dicit de se : *Amen dico vobis, quia non bibam de generatione vitis hujus, usquequo bibam illud vobiscum novum in regno Patris mei* [3]. » Hinc Albertinus effici putat Christi discipulos merum vinum in ultima cœna bibisse, quemadmodum Aaron et sacerdotes ad altare non accessuri merum vinum bibebant; nec capere se dicit quid contra opponere possimus. Respondeo vero Origenem, cum existimavit vetus illud Levitici præceptum, quo pontifici et sacerdotibus ad altare accessuris vino interdicebatur, umbram eorum fuisse quæ Christo et apostolis contigerunt, quando ille ad altare crucis accessurus vino abstinuit, hi vero nondum ad crucis altare accessuri vinum biberunt, id sibi voluisse, vinum Aaronis et sacerdotum in eo ὁμογενῆ fuisse eucharistico vino Christi et apostolorum, quod utroque abstinerent qui accessuri erant ad altare, ab iis vero qui non essent accessuri ad altare utrumque biberetur; qua de re scilicet hoc loco agebatur : in aliis autem fuisse ἑτερογενῆ, ac in eo præcipue quod Aaronis et sacerdotum vinum, merum esset vinum ; Christi vero et discipulorum, specie duntaxat. Urgebit vero aliquis dicens nulla hic nota distingui vinum illud quod cum publicanis et peccatoribus bibebat Christus, ab eo vino quo in ultima cœna abstinuit, sed utrumque opponi vino Aaronis, ac proinde simile fuisse vinum quo Christus abstinuit in postrema cœna, vino quod cum publicanis et peccatoribus bibit. Respondeo satis fuisse Origeni, recte institui posse comparationem vinum inter Aaronis, et vinum a Christo sive epotum in vitæ decursu cum publicanis et peccatoribus, sive non potum, sed discipulis traditum in ultima cœna. Nam quamvis hoc specie tantum esset vinum, revera esset Christi sanguis; illud vero et specie et re vinum esset, non in eo similitudinem quæsivit, vel quærere debuit Origenes, quod utrumque, vinum esset vel re, vel specie, sed in eo quod illo accessurus ad altare Christus abstinuerit, illud non accessurus ad altare biberit : quemadmodum Veteris Testamenti vino abstinebant pontifices et sacerdotes accessuri ad altare, idem vero non accessuri ad altare bibebant.

Tenue vero et infirmum tertii loci robur, quem e Prologo *in Canticum* profert Albertinus. In eo hominis exterioris, corporis nimirum proprium quemdam esse cibum scribit Origenes, corporeum scilicet et terrenum : interioris vero hominis et spiritualis proprium quoque esse cibum; panem nempe vivum qui de cœlo descendit. Sed ipsa repetamus verba quæ exstant pag. 28 : « Est materialis hujus hominis, qui et exterior appellatur, cibus, potusque naturæ suæ cognatus corporeus iste scilicet et terrenus. Similiter autem et spiritalis hominis ipsius, qui et interior dicitur, est proprius cibus, ut panis ille vivus qui de cœlo descendit [4]. Sed et potus ille est ex illa aqua quam promittit Jesus, dicens : *Quicunque biberit ex hac aqua quam ego do ei, non sitiet in æternum* [5]. Sic ergo per omnia similitudo quidem vocabulorum secundum utrumque hominem ponitur; rerum vero proprietas unicuique discreta versatur, et corruptibili corruptibilia præbentur; incorruptibili vero incorruptibilia proponuntur. Unde accidit ut simpliciores quidam nescientes distinguere ac secernere quæ sint quæ in Scripturis divinis interiori homini, quæ vero exteriori deputanda sint, vocabulorum similitudinibus falsi ad ineptas quasdam fabulas et figmenta inania se contulerint, ut etiam post resurrectionem cibis corporalibus utendum crederent, potumque sumendum non solum ex illa vite vera et vivente in sæcula, verum et ex his vitibus et fructibus ligni. » Tantum abest ut hinc aliquid pro sua causa colligere possit Albertinus, ut vel ipsius opinioni contrarium id potius et adversarium sit; vel certe pro neutra parte pugnet. Duplex siquidem cibus, duplex esus interioris hominis intelligi potest : vel esus sacramentalis, cum Christi corpus ore recipimus; vel alter, cum Verbum carnem factum fide apprehendimus et comedimus, quorum uterque capite Joannis sexto exponitur; hic quidem a versu 31 ad hæc verba versus 52 : *Et panis quem ego dabo;* ille vero ab his verbis ad versum 59. Si esus ille intelligitur, quo Verbum carnem factum fide comedimus, quid inde

[99] Hebr. x, 1. [1] Matth. xi, 19. [2] Matth. xxvi, 26. [3] Marc. xiv, 25. [4] Joan. vi, 41, 51. [5] Joan. iv, 13.

efficere possit Albertinus, non video. Fatemur enim Verbum carnem factum, quatenus fide apprehenditur et comeditur, animæ proprium esse cibum, non corporis. Et ne quid dissimulem, hunc esse loci intellectum censeo. Sin vero esus sacramentalis hic significatur, suo sibi gladio jugulatur Albertinus; nam cibum illum vocabulo tantum cum cibis reliquis convenire ait Origenes, suam vero ununquemque proprietatem servare; illos corrumpi, hunc integrum manere: sic nos panem eucharisticum cum aliis panibus vocabulo convenire dicimus, reipsa discrepare; hos corrumpi, corpus vero Christi, corruptis accidentibus, incorruptum manere: et quamvis corpore, itidem ut alii panes excipiatur, illos tamen in alimentum corporis mutari; hoc animæ, interiori scilicet homini ac spiritali, alimoniam subministrare, accidentibus duntaxat corpus alentibus, postquam in novam substantiam conversa sunt. Qui vero hæc sententiæ suæ accommodabunt heterodoxi, cum panem eucharisticum nomine tantum cum panibus reliquis convenire asserat Origenes; illi non nomine solum, sed reipsa penitus convenire dicant: hunc animæ, hominis nempe spiritalis et interioris, pabulum esse tradat Origenes; illos corpus alere heterodoxi putent: hos corporeos et terrenos appellet Origenes, ut ab illo distinguat qui spiritalis est, mysticus et sacramentalis; heterodoxi vero et hunc et illos plane corporeos et terrenos esse decernant?

Ultimum locum, quoniam ex *Dialogo de orthodoxa fide*, spurio quippe libro, et Origenis nomen falso præ se ferente petitus est, nec ad hoc pertinet institutum, prætermitto.

Lepidus vero est Albertinus, cum adversus Bulengerum disputat, qui *contr. Casaub.* part. II, diatr. 3, pag. 167, catholicum de Eucharistia dogma defendebat hoc Origenis testimonio: Καὶ γὰρ ὁ ἄρτου μετέχων, τοῦ σώματος Κυρίου μεταλαμβάνει· οὐ γὰρ προσέχομεν τῇ φύσει τῶν αἰσθητῶς προκειμένων, ἀλλ' ἀνάγομεν τὴν ψυχὴν διὰ πίστεως ἐπὶ τὸ τοῦ Λόγου σῶμα. Οὐ γὰρ εἶπε· Τοῦτό ἐστι σύμβολον· ἀλλὰ, *Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμα*, δεικτικῶς, ἵνα μὴ νομίσῃ τις τύπον εἶναι. « Nam qui fit panis particeps, corpus Christi participat: nec enim attendimus ad naturam rerum sensibiliter propositarum, sed erigimus animam per fidem ad corpus Verbi. Nam non dixit: Hoc est Symbolum, sed, *Hoc est corpus*,* ostensive, ut ne quis putet typum esse.» Non nodum solvit Albertinus (42), sed secat hac responsione: « Fictitius locus est, ac Græculi forte alicujus recentioris, Origeni falso affictus: Bulengerus enim ipsemet alium adduxit ex eodem Origene locum, ubi plane in contrarium ait de pane et vino Eucharistico illa antitypa esse Dominici corporis, ἀντίτυπά εἰσι τοῦ Δεσποτικοῦ σώματος. Quemadmodum et in loco ex *Commentario in Matthæum* supra citato, panem vocat corpus typicum et symbolicum, hoc

A est corporis typum ac symbolum. Quis autem eum crediderit tam pugnantia scripsisse? Absit igitur a nobis tanta supinitas, ut verba hæc nescio unde sumpta, tanquam Origenis genuina suscipiamus.» Alibi tamen Albertinus citata quædam ab eodem Bulengero loca Origenis, quæ causæ suæ credidit opportuna, pro germanis admisit: « Sic enim et Origenes, » inquit lib. II, cap. 5, « a Bulengero relatus ait *contra Casaubonum* Diat. 3, p. 166: Τὰ ἐπὶ τοῦ λογικοῦ ἡμῶν θυσιαστηρίου ἐπιτελούμενα ἁγιάζει τὴν τράπεζαν, καὶ τὰ ἐν αὐτῇ σκεύη. Ἀντίτυπα γάρ εἰσι τοῦ Δεσποτικοῦ σώματος. « Quæ super rationali altari nostro perficiuntur, sanctificant mensam, et vasa quæ in ipsa sunt. Antitypa enim sunt Dominici corporis. » Commoda sane et facilis B disputandi ratio; si quæ catholicam causam juvant testimonia, pro falsis ea, spuriis ac fictitiis habere: si quæ videntur eidem contraria, his haud secus ac legitimis et genuinis uti. Vel prior sane solvatur locus, vel postremus non intentetur; quem nos tamen itidem excipimus ut alium, in quo eucharisticus panis corpus typicum et symbolicum appellatur: nam ἀντίτυπον Δεσποτικοῦ σώματος, idem est ac si sacramentum corporis Christi appellet. Præterea non satis apparet an de pane et vino eucharistico illic agat Origenes, ut vult Albertinus. Ait enim quæ « perficiuntur super altari nostro rationali, » hoc est in animo nostro, « mensam et vasa quæ in ipsa sunt sanctificare, » hoc est animum et animi facultates. C Non video cur hæc ad esum potius sacramentalem referenda sint, quam ad eum quo Verbum carnem factum fide comedimus. Atque ut hic esus est ἀντίτυπον sacramentalis esus, ita Verbum fide apprehensum, et ut ita dicam manducatum, ἀντίτυπον est Dominici corporis. Priore vero loco cum corpus Christi ait non esse typum, sic intellige, non esse merum typum et signum sine re signata, quæ vulgaris est typi notio; sed non negat esse typum ac signum alterius generis, nempe re significata conjunctum. Atque hæc in præsentia sufficiant. Qui plura volet, Bellarminum consulat lib. II *De Eucharist.* cap. 8, ubi non allata solum a Martyre Origenis exponit testimonia, sed plurima quoque ejusdem recitat, quibus recte de sacramento Eucharistiæ D sensisse creditus est: et nos quoque nonnulla ad tom. XI Origen. *in Matth.*, num. 14, super eodem argumento observamus.

III. Ab Eucharistiæ sacramento progrediamur ad sacramentum matrimonii, circa quod a communioribus Ecclesiæ dogmatis Origenes in quibusdam abiisse videtur. Primum hom. 11 *in Jerem.*, num. 5, p. 191, quæcunque ex coitu et voluptate proficiscuntur, purgatione indigere ait: et tom. XVII *in Matth.*, num. 35, pag. 827, quodammodo pollutos esse vult, quicunque venereis utuntur: ne eas quidem voluptates excipiens, quarum matrimonium licentiam facit. Deinde libro II *in Epist. ad Rom.*,

* Matth. XXVI, 26.

(42) Albertin. *De sacram. Euch.* lib. II, cap. 2.

num. 13, pag. 494, incircumcisum appellat, qui A concessis matrimonii jure voluptatibus intemperantius abutitur; circumcisum vero, « si quis in hujuscemodi negotio legitimis, et quantum posteritati sufficit utatur officiis. » In quo præterquam quærendæ sobolis gratia, congressum omnem conjugalem videtur respuere, etiam illum qui ut debitum redditur, vel vitandæ tentationis causa perpetratur. Sed hæc quoque in voce « legitimis » contineri possumus respondere; vel circumcisum quidem eum esse qui procreandæ tantum ad cultum Dei prolis causa actum conjugalem exercet; at non incircumcisum, qui alios præterea fines spectat, sed qui intemperanter se gerit. Hieronymus certe lib. II *in Epist. ad Ephes.*, cap. 5, reliquos omnes videtur improbare fines, unum hunc admittere, quo soboles B comparanda proponitur. « Si, inquit, ita uxor subjicienda viro est, ut Christo Ecclesia; inter virum et uxorem erit sancta conjunctio, et nunquam corporis servient passionibus: » Corinthiis vero, ut infirmis, necdum solida pietate roboratis mutuam debiti solutionem per συγκατάβασιν et indulgentiam Paulum concessisse dicit; at Ephesiis, ut pote in Christi doctrina provectioribus ademisse; unicuique tamen vel Ephesios, vel Corinthios æmulari fas esse. Et paulo post: « Liberorum ergo, ut diximus, in matrimonio opera concessa sunt. Voluptates autem, quæ de meretricum capiuntur amplexibus, in uxore damnatæ. Hoc legens omnis vir et uxor, intelligant sibi post conceptum magis orationi quam connubio serviendum. Et quod in animalibus et bestiis ipso C naturæ jure præscriptum est, ut prægnantes ad partum usque non coeant, hoc in hominibus sciant arbitrio derelictum, ut merces esset ex abstinentia voluptatum. » Eo accedunt ista Epiphanii hær. 63, cap. 4, Ὁ σεμνὸς δὲ γάμος παιδοποιίαν οὐκ εἰς αἰσχύνην τὰ ἐκ Θεοῦ καλῶς κεκτισμένα ἀπαγορεύει· ἀλλ' οὔτε ἄλλως μεταχειρίζεται τῆς τοῦ γάμου κοινωνίας τὴν ἐκ Θεοῦ τεταγμένην ἀγωγήν. « Neutiquam honorabiles nuptiæ ad ignominiam trahentes quæ a Deo condita sunt, liberorum procreationem prohibent; sed nec aliter usurpant nuptialis conjunctionis modum a Deo institutum. » Astipulatur Augustinus libro *De bono conjugali*, cap. 7. « Reddere, inquit, debitum conjugale nullius est criminis; D exigere autem ultra generandi necessitatem, culpæ venialis: » quod iterat cap. 10 et 11, et lib. I *De nupt. et concupisc.*, cap. 14. Astipulatur et supplementum *Summæ S. Thomæ* quæst. 49, a. 5. Quod autem jactat Theophilus *Pasch.* 2 et 3, Origenem « honorabiles condemnasse nuptias, » non id ex ejus verbis, sed ex doctrinæ ipsius consequentia arguit: sic enim ratiocinatur: Si in corpora, sic tanquam in ergastula, detruduntur animæ noxiæ, non esse illud « cubile immaculatum, » nec « honorabiles nuptias, » quæ formandis corporibus, ac animis puniendis operam dant, cum « propter pœnas animarum, et non propter generationis ordinem, nuptiarum adolescentulis vincla tribuantur. »

Hoc amplius, scribit Origenes homil. 6 *in Num.*, num. 3, actibus conjugalibus Spiritum sanctum non adesse. Verba hæc sunt: « Connubia quidem legitima carent quidem peccato; nec tamen tempore illo quo conjugales actus geruntur præsentia sancti Spiritus dabitur, etiamsi propheta esse videatur, qui officio generationis obsequitur. » At constat tamen actum hunc, si suscipiendæ prolis causa exerceatur, vel debiti reddendi, quia aliud est religionis opus, aliud justitiæ, sanctum esse et pium, ac proinde Spiritus sancti subsidio et ope exerceri. Contradicit nihilominus Auctor *Operis imperfecti in Matth.* I, 18, aitque matrimonium etsi utentibus pœnam non inferat, mercedem tamen non præstare.

Postremo iteratas nuptias, non quasi damnosas penitus ac noxias, sed quasi pio et Christiano homine indignas Adamantius traduxit: quod merito criminati sunt Magdeburgenses, Cent. 3, cap. 10. « Nunc vero, » inquit homil. 17 *in Luc.*, « et secundæ, et tertiæ, et quartæ nuptiæ, ut de pluribus taceam, reperiuntur, et non ignoramus quod tale conjugium ejiciet nos de regno Dei. » Et deinde: « De cœtu primitivorum immaculatorumque Ecclesiæ, quæ non habet maculam, neque rugam [*] ejicietur digamus, non quo in æternum mittatur incendium, sed quo partem non habeat in regno Dei. » Tum mox: « Puto enim monogamum, et virginem, et eum qui in castimonia perseverat, esse de Ecclesia Dei; eum vero qui sit digamus, licet bonam habeat conversationem, et cæteris virtutibus polleat, tamen non esse de Ecclesia, et de eo numero qui non habet rugam aut maculam, aut aliquid istiusmodi; sed esse de secundo gradu, et de his qui invocant nomen Domini, et qui salvantur quidem in nomine Jesu Christi; nequaquam tamen coronantur ab eo. » Hinc homilia 19 *in Jerem.*, num. 4, non æterno quidem addicendum tradit supplicio digamum, sed participem salutis alicujus futurum, non tamen tantæ felicitatis, quantæ qui purus vixerit. Tomo quoque XX *in Joan.*, num. 10, in eo neutiquam imitandum Abrahamum pronuntiat, quod ancillæ concubuerit, et defunctæ uxori aliam in senectute superinduxerit. Profecto non Montanistæ, inter quos Tertullianus, nec Novatiani solum hac opinione infecti sunt, sed nonnulla etiam hujus affinia ex orthodoxis scriptoribus afferri solent, quæ in Decretorum parte II, caus. 31, quæst. 1, can. 8, 9 et 10, retulit Gratianus. Prior locus est ex Neocæsariensi concilio, quo « secundarum nuptiarum connubio » presbyter interesse prohibetur, cum præsertim nuptiis ejusmodi pœnitentia imponi soleat. Ubi pro, « connubio, » legendum est, « convivio; » sic enim paulo post habetur: « Quis erit presbyter, qui propter convivium illis consentiat nuptiis? » Ita legitur in

[*] Ephes. v, 27.

ipsis concilii exemplaribus, ex Græco : Πρεσβύτερον εἰς γάμους διγαμούντων μὴ ἑστιᾶσθαι. Quod sic reddit Dionysius Exiguus : « Presbyter in nuptiis ejus qui duas uxores ducit, seu digamus efficitur, ne conviveiur. » Alter locus est ex auctore *Operis imperfecti*, homil. 33 *in Matth.*, 19, quo decernitur licitum esse secundum Apostoli præceptum secundas adire nuptias, « secundum autem veritatis rationem, vere fornicationem esse : sed cum permittente Deo publice et licenter committitur, fieri honestam fornicationem. » Tertium demum suppeditat Hieronymus lib. I *in Jovinian.*, cap. 8, quo secundas nuptias vix nuptiarum nomine donandas, et vix excusandas definit. At id non tam ad eas repudiandas, quam ad extollendam viduarum castitatem dictum respondet Gratianus, et ex aliis ejus testimoniis approbat. Tot vero scatet erroribus *Operis imperfecti* scriptor, ut in dogmaticis disputationibus minime sit audiendus. Neocæsariensem autem synodum de pluribus simul ductis uxoribus agere nonnulli respondent : quam responsionem probare non possum. Malim fateri talem fuisse ea ætate Ecclesiæ severitatem et rigorem, ut licitas licet, aliquam tamen incontinentiæ speciem præ se ferentes nuptias secundas, non celebritate solum carere, eique presbyterum omnino non interesse, sed pœnitentiæ etiam impositione quodam modo notatam esse vellet.

IV. Theophilus Alexandrinus, *Pasch.* 2 epist. Origenem causatur magicis artibus patrocinium tribuisse. Verba hæc adducit e scriptis Origenis : « Ars magica non mihi videtur alicujus rei subsistentis vocabulum : sed etsi sit, non est operis mali, ne quid habere possit contemptui. » Tum multa adversus eum oratorie exaggerat; res attentius introspicere insuper habet. Origenem ait Elymæ, Jamnæ et Mambræ fautorem esse; deletam fuisse adventu Christi idololatriam, quæ ex arte magica profecta et, ac deletam proinde magiam ipsam ; aliaque ejusmodi plurima congerit. Quocirca anonymus apud Photium, cod. CXVII, inter criminationes in Origenem ab adversariis conflatas hanc nono loco recenset : ὅτι οὐ κακὸν ἡ μαγία· *malam non esse magiam*. Meminissent accusatores illi duplicem esse magiam, ut recte ex Hieronymo, et Justino probant Sixtus lib. VI, annot. 8, et Genebrardus *Collect.* cap. 6, alteram, quæ ex naturalibus causis et principiis res prævidet et prædicit, et nonnunquam etiam efficit, quæ proprie philosophia est; alteram, quæ dæmonum ope et subsidio utens, præstigiis homines fallit et deludit. Magos illos, a quibus magia dicta est, deorum religionibus addictos, nomen inde a patria dialecto sortitos refert Porphyrius lib. III, *Περὶ ἐμψύχων ἀποχῆς*· Παρὰ μέν γε τοῖς Πέρσαις, inquit, οἱ περὶ τὸ Θεῖον σοφοὶ, καὶ αὐτοῦ θεράποντες, Μάγοι μὲν ὀνομάζονται· τοῦτο γὰρ κατὰ τὴν ἐπιχώριον διάλεκτον σημαίνει ὁ Μάγος. « Apud Persas, qui rerum divinarum periti sunt, deosque colunt, Magi nuncupantur : id enim patria illorum dialecto significat Magus. » Præcipui autem inter philosophiæ parentes Magi commemorantur a Laertio in Proœm. Magiam ergo si rem non malam esse dixit Origenes, perinde est ac si philosophiam rem non malam dixerit. Pari modo accipiendum est quod ait lib. VII *contra Cels.*, num. 5, artem προγνωστικὴν medium aliquid esse et indifferens : nam si ex causarum naturalium inspectione proficiscatur, laudabilis est; sin ex dæmonum technis, vituperanda. Ὁ Λόγος δὴ αἱρεῖ, inquit, φαῦλ' ἅττα νομίζειν εἶναι τὰ τοιαῦτα (πνεύματα) τῇ προγνωστικῇ δυνάμει, μέσῃ τυγχανούσῃ εἰς ἀπάτην ἀνθρώπων χρώμενα, καὶ πρὸς τὸ περισπᾶσαι αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ τῆς καθαρᾶς εἰς αὐτὸν εὐσεβείας. Magicas ergo artes, quæ dæmonum fallaciis administrantur, improbat et rejicit : sed multo etiam disertius sub finem antecedentis libri, num. 80 ; ibi quippe Celsum coarguit, qui Magos ἐνθεωτάτους appellaverat, ἀφ' ὧν, inquit, ἡ παρώνυμος τοῦ ἔθνους αὐτῶν μαγεία καὶ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν, ἐπὶ διαφθορᾷ καὶ ὀλέθρῳ τῶν χρωμένων αὐτῇ, ἐπιδεδήμηκεν· et homil. 13 *in Num.*, num. 5 : « Nec mireris, si est in magica arte tale aliquid : esse enim hanc artem designat etiam Scriptura, sed uti ea prohibet. Nam et dæmones Scriptura esse designat, sed coli eos et exorari vetat. Recte ergo etiam magica uti prohibet, quia Magorum ministri angeli sunt refugæ, et spiritus maligni, et dæmonia immunda. » Reliqua non minus dilucida vitandæ satietatis causa prætermitto. Tractatu etiam *in Matth.* tricesimo quinto, num. 110, pag. 910, Judaicum esse dicit adjurare dæmonia, neque secundum potestatem a Christo concessam; quo significari vult S. Thomas 2-2, quæst. 90, a. 2, id adjurationis genus, quod fit per preces, sacrificia, et vetitas cæremonias; non alterum illud, quod fit *potestative*, ut loquitur Thomas, et quo Ecclesia uti solet. Libro etiam in *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 3, num. 3 et 4, ita de magia disserit, ut pro noxia et perniciosa hanc ipsum habuisse constet.

V. Quæ cum ita se habeant, miror id scripsisse Eustathium Antiochenum : Ἀλλ' ὁ κομψὸς Ὠριγένης εἰδωλολατρείας ὄργανα, καὶ νεκρομαντείας εὑρήματα τῷ τῆς Ἐκκλησίας θέλων ἐπεισκυκλῆσαι χορῷ τοῦ θείου καταψεύδεται Γράμματος. « Sed venustus Origenes idololatriæ instrumenta, et necromantiæ inventa in Ecclesiæ chorum inducere volens, in sacram Scripturam mentitur. » Locus habetur in libello *De engastrimytho*, quem lucubravit ad id rejiciendum Origenis dogma, quo animam ipsam Samuelis a Pythonissa per incantamenta evocatam decrevit. Eadem de causa peculiari libro Origenem Methodius Tyrius refellit, ut auctor est Hieronymus *De script. eccles.*, cap. 94. Hunc etiam notat errorem, suppresso licet Origenis nomine, Gregorius Nyssenus in Epistola ad Theodosium de Pythonissa. Ac Eustathius quidem, cujus librum Leo Allatius edidit, variis rationibus ostendere conatur non Samuelem, Samuelisve animam Pythonissæ carmini-

bus fuisse excitatam, sed dæmonem, vel phasma a dæmone confictum. Sigillatim hæc persequi, non est otii nostri, nec instituti : satis habet Origenes præsidii in Patrum aliquot consensu, quos Leo Allatius in syntagmate *De engastrimytho*, cap. 7, recenset : Justini in his *dialog. cum Tryph.*; Sulpicii Severi *Histor. sacr.*, lib. I, et Anastasii Antiocheni *in* Ὁδηγῷ, quæst. 112, et eorum præterea quos laudat Bellarminus lib. IV *De Christo*, cap. 11. His adde antiquissimorum rabbinorum suffragium, qui tradunt mortuorum animas, si ante annum a morte præteritum evocentur, quo tempore excita fuit Samuelis anima, videri quidem ab engastrimytho, non audiri; audiri ab eo qui oracula scitatur, non videri; ab aliis nec audiri, nec videri.

VI. Hieronymus lib. I *Apolog. in Rufin.*, cap. 4, Origenis locum affert e lib. VI *Stromat.*, in quo juxta Platonis sententiam mentiri nonnunquam licere defendit. Idem visum est ipsi Hieronymo lib. I *Comment. in Epist. ad Galat.*, cap. 2, vers. 11, multisque opinionem suam defendit. Visum id quoque Chrysostomo lib. I *De sacerdotio*, et Cassiano lib. XVII *Collat.*, cap. 8 et 17, et seq. Sed palam refragatur Augustinus in libro *De mendacio*, ad Consentium, cap. 2, et in Epistola quadam ad Hieronymum, eique assentiuntur theologi omnes, quodlibet mendacium, simulationem quamlibet damnantes, et peccati nota afficientes.

VII. Qui vero mendacium non usquequaque damnat Origenes, idem jurejurando penitus interdicit tract. 35 *in Matth.*, num. 110, pag. 910, ita disputans : « Simile est enim quod dicit in Evangelio Dominus ipse : *Ego autem dico non jurare omnino*[7], et non adjurare omnino. Si enim jurare non licet, quantum ad evangelicum Christi mandatum, verum est quia nec adjurare alterum licet. » In eadem fuere sententia Athanasius, Chrysostomus, Epiphanius, Hilarius, aliique complures, quos citat Sixtus Senensis lib. VI, annot. 26, eorumque secutus est opinionem Pelagius, ut ab Augustino traditur in calce epist. 89, et recentium heterodoxorum magna pars : cum e contrario sanctum esse et utile juramentum, pie modo et prudenter, et flagitante necessitate adhibeatur, catholica Ecclesia constituat.

CAPUT III.

Generale Origenianæ doctrinæ examen.

I. *Iniqua fere pro Origene, vel contra Origenem judicia.* II. *Recensentur ipsius defensores.* III. *Multa ad Origeniani nominis oppugnatores confutandos generatim proponuntur. Mutua criminationum repugnantia;* IV. *Origenistarum errores Origeni afficti;* V. *Rufini interpretis perfidia;* VI. *Patrum falsis criminibus appetitorum exemplum;* VII. *Philocalia a Gregorio Theologo, et Basilio ex Origenis scriptis excerpta;* VIII. *Allegoricæ ipsius interpretationes.* IX. *Frustra hæreseon fons appellatus est.* X. *Librorum ipsius depravatio.* XI. *Multa quoque ad ipsum excusandum in universum adducuntur : perpetua ipsius in proponendis sententiis hæsitatio; ejusdem modestia;* XII. *Constans hæreseon insectandi studium;* XIII. *Nimia in scribendo festinatio;* XIV. *Theologicæ quæstiones ipsius temporibus nondum satis excussæ, nec per Ecclesiam definitæ.* XV. *Eum tandem temere dictorum pœnituit.* XVI. *Immerito Rufinum reprehendit Hieronymus, propter inscriptum Origenis Apologiæ Pamphili nomen.* XVII. *In multis peccasse Origenem fatendum est.* XVIII. *Quo numero libri Origenis habendi sint, disputatur.* XIX. *Et utrum inter hæreticos ponendus ipse sit.*

I. Quod de Origene Origenisque dogmatis jactabatur olim : Ubi bene, nemo melius; ubi male, nemo pejus; idem propemodum nunc de eo, iisque merito dici potest, qui de ipsius doctrina sententiam tulere : Ubi bene accipitur, neminem accipi melius, neminem majoribus extolli præconiis, neminis doctrinam acrioribus studiis defendi; ubi male, duriori neminem et asperiori censura defricari. Adeo extrema omnia, non in vita solum, sed post mortem etiam vir ille expertus est; nescio qua fati urgente pertinacia, et perpaucos Adamantium inter ipsiusque adversarios medias sectari partes patiente. Alios quidem tam inique erga ipsum animatos videas, ut in nefariorum ac pestiferorum hæreticorum censu Origenem ponant, et tanquam de Ecclesiæ propudio ac vibice, sic de eo statuendum esse velint : alii contra tam cæco et effreni studio in eum feruntur, ut omnia ipsius facta ac dicta tueri parati sint, nec aliter dogmata ejus, quam ut κυρίας δόξας amplectantur.

Unus utrique
Error, sed variis illudit partibus[8].

Equidem extrema hæc inter, medium quoddam iter tenendum puto, si quis æquus esse, nec sese ipso fallere velit. Fatendum est sæpe peccasse Origenem, et in damnosos errores incidisse; in multis falso et immerito fuisse accusatum si quis neget, profligati illum pudoris esse, et supra jam probavimus, et deinceps etiam ostendemus. Præclare Pamphilus in Præfatione *Apologiæ* : « Consequens erat

[7] Matth. v, 34. [8] Horat. lib. II, *Satyr.* 3, vers. 50, 51.

ex his omnibus laborum et studiorum suorum testimoniis amplecti talem virum (Origenem) et neque defensionis studio plus dare ei meriti, quam mensura deposcit; neque rursus obtrectandi vitio facile condemnare, et alienum ab ecclesiastica doctrina temere pronuntiare: cum utrumque istud præcipitium providens ante divinus sermo prohibuerit dicens: *Non sit in te mensura major, neque minor: abominabile est enim in conspectu Domini utrumque**. Unicuique enim, prout dignum est tribuere, justitiæ hoc proprium est. Propter quod et mensura integra, et pondus æquale acceptabile est apud Deum; non hoc quod mentitur veritatem, per quod vel plus donatur rebus, quam merita deposcunt, vel subtrahitur meritis quod debetur. » Igitur utrorumque mihi improbatur ratio, tum qui B apologiis suis omni labe purgare Origenem student, tum qui ejus nomen ab Ecclesia penitus detestantur: sed iis tamen qui ipsius propugnandam susceperunt causam plus favere me profiteor; scitum quippe est plus reo favendum esse, quam actori.

II. Nec me quorumdam hominum movent convicia, qui non sua modo defensione indignum Origenem existimant, sed iis etiam temeritatis notam inurunt, quicunque aliquod ei excusationis præstant officium. Quo suo decreto, non quosdam de trivio magistellos, sed principes in litteris et pietate insignes viros percellunt. Nam ut Alexandrum Jerosolymitanum, Theoctistum Cæsariensem, Dionysium Alexandrinum, Firmilianum Cæsariensem, C Gregorium Thaumaturgum, et Athenodorum, aliosque Origeni coævos prætermittam; et totam denique Palæstinam, Arabiam, Phœniciam et Achaiam, quæ Origenis partes adversus Demetrium Alexandrinum tutatæ sunt, aperte easdem luculentis scriptis deinde propugnaverunt Eusebius et Pamphilus, cum in *ecclesiastica Historia*, tum multo magis per *Apologiam* sex libros complexam, quorum unicus superest. Alios quoque magni nominis viros complures Eusebii temporibus apologias pro Origene scripsisse tradit Photius cod. CXVIII. Inter Origeniani nominis fautores Athanasium ponit Stephanus Tritheita, cognomento Gobarus, cujus excerpta habet Photius cod. CCXXXII. His accensendus Didymus Alexandrinus, qui pro Origene D Apologeticum edidit, et Titus Bostrensis, et Gregorii ambo, Nazianzenum dico, et Nyssenum, qui a Gobaro commemorantur, et Joannes Jerosolymitanus assiduis eam ob rem Epiphanii et Hieronymi probris lacessitus. Methodium quoque, infensum illum Origenis adversarium, sui aliquando odii pœnituit, et inter ejus admiratores ac defensores nomen suum professus est. Tulit eadem ætas addictissimum Origeni Rufinum Aquileiensem, et innumeros per Ægyptum dispersos monachos, maximis eadem de causa cum Theophilo Alexandrino velitationibus conflictatos. Anonymi cujusdam toties a nobis jam supra laudati *Apologiam pro Origene* legisse se testatur Photius, cod. CXVII, auctoris nomen et ætatem silentio pressit. Quid jam recentiores commemorem, Joannem Picum Mirandulanum, Jacobum Merlinum Victurniensem, Desiderium Erasmum Roterodamum, Sixtum Senensem, Claudium Espencæum, Gilbertum Genebrardum, et novissime Petrum Halloxium, quorum luculentæ exstant in Origenis defensionem dissertationes?

III. Horum quidem exemplum sine reprehensione sectari me potuisse puto; neque feci tamen, nec porro faciam: in neutram enim partem nimis conspici velim: tantum quid utrinque afferri in universum possit, disputabo. Primum, quid Origenis causæ maxime faveat, videndum est; cujus duplex est ratio, vel conflatis in eum criminationibus diluendis, vel ipso Origene excusando. Confutantur primum accusationes hoc argumento, quod pleræque sibi repugnant invicem, et in sese incurrunt. Inter novem criminationes a Pamphilio commemoratas, contrariæ sibi sunt priores quatuor, quæ ad Christum pertinent, ut vel silente ipso Origene, mutuo sese illæ refellant. Quod si quis superius caput, quod Adamantii dogmata complectitur, attentis oculis perlustret, multa illic objecta Origeni crimina adversari sibi invicem deprehendet.

IV. Alterum defendendi Adamantii argumentum ex eo petitur, quod Origenistarum heterodoxorum errores Origeni sæpe affficti sunt, et quod, ut ait Beda in *Collectaneis* et *Florib.*, cap. de luminarib. Eccles.: « Multi ejus pessimi discipuli multa venenosa sub nomine hujus edidisse videntur. » Cum enim Christianum orbem in factiones dissipasset ipsius doctrina, ut multa huic falso ab adversariis impacta sunt, ita non pauca tanquam ab ipso tradita propugnarunt ipsius asseclæ; vel quæ reipsa fuerant ab illo tradita, in aliam sententiam detorserunt: quorum causa insonti Origeni delegabatur. Caute ergo et diligenter Origenistica dogmata ab Origenicis seponat, et in diversis causis Origenem ac Origenistas versari sciat, quisquis historiam hanc accurate rimari et perspectam habere volet.

V. (43) Nocuit et illud Origeni quod maximæ lucubrationum suarum partis Rufinum interpretem nactus est. Cujus tanta fuit in Latine reddendis veterum scriptis, et tam immoderata licentia, quemadmodum sæpe monuimus, cum multa detrahendo, vel inferciendo, tum pleraque interpolando et recoquendo, ut intelligere debeat quicunque conversum a Rufino scriptorem aliquem leget, non tam se auctoris ipsius, quam Rufini sententias et verba legere. Eo vero latius patet id vitium, quod ipsum Origenianæ doctrinæ fontem, libros Περὶ ἀρχῶν, unus ille ad nos derivarit, et suis quidem

* Prov. XX, 10.

(43) *Nocuit et illud Origeni, quod maximæ lucubrationum suarum partis Rufinum interpretem nactus est.* Vide Præfationem nostram tomo primo præfixam pag. 2, 3 et 4.

sordibus inquinatos; cujus testem citamus Rufinum ipsum in Prologo, et in Præfatione libri III. Nemo autem superioris capitis dissertationum fidem hinc elevari posse putet; cum enim magna criminationum pars, quas Origenis oppugnatores jactant, inde petita sit; quid aptius quam responsiones indidem depromere, unde criminationes petitæ sunt? Si quis ergo e corrupto libro prolatas defensiones causetur, cadat accusationum ex eodem accersitarum fides necesse est. Quod si suum his servetur robur, stabit illarum quoque auctoritas.

VI. Multum etiam ad defensionem Origenis confert Patrum aliorum exemplum, quibus errores aliqui exciderunt humanitus, quamvis orthodoxam in aliis tenuerint fidem, et inter orthodoxos positi sint. Nam ut alios brevitatis causa prætermittam, quot recensere possumus nulla hæreseos suspicione aspersos, et de Trinitate tamen falsa et absurda commentos? Venient in hunc ordinem Justinus martyr, Athenagoras, Theophilus Antiochenus, Clemens Romanus, Gregorius Thaumaturgus, Methodius, Lucianus, et Origenis præcipue discipulus Dionysius Alexandrinus, quem idcirco Anomœorum parentem appellat Basilius epist. 41, et Arianismi fontem Gennadius lib. II, *De dogmat.* cap. 2, cum eum tamen ab his accusationibus vindicet Athanasius, et præter Athanasium Hieronymus, qui eum *in Trinitate Catholicum esse* testatur *Apolog.* lib. II, cap. 4. Quam multos integræ et sanæ fidei viros tulit Ecclesia, calumniis proscissos, et ignominiis notatos? Unum laudabo præ reliquis Joannem Chrysostomum, vel hanc potissimum ob causam, quod has ipsi conflictationes Origenismi suspicio peperit. Nam cum Origenistas monachos adversus Theophili Alexandrini injurias tueretur, in suspicionem venit affectati Origenismi, variisque artibus episcopatu depulsus, Constantinopoli deturbatus, in exsilium actus, summa ac prope ferina a submissis satellitibus inclementia adhibitus, ægritudine tandem animi, ac corporis doloribus exstinctus est; Origenisque calamitatem et fortunam Origenistas protegens in se expressit.

VII. Notandum quoque in gratiam Origenis, quæcunque nobis ipsius exhibet *Philocalia* (multa autem exhibet, etiam ab ejus criminatoribus reprehensa) quoniam a Gregorio Theologo et Basilio selecta *Philocaliæ* nomine affecta sunt, ipsorum quasi suffragio et approbatione munita videri; nam si secus de iis sensissent, cane Ἐκλογὰς χρησίμους τοῖς φιλολόγοις Gregorius appellasset in epistola ad Theodorum Tyaneum episcopum?

VIII. Allegoricæ præterea ipsius interpretationes lectores nonnunquam fefellerunt: cum enim sæpe ab expositione litteræ ad spiritalem sensum ita transeat, ut vix utriusque percipiatur commissura, allegoricas interpretationes habuerunt pro dogmaticis assertionibus, et sic in eas, tanquam adversus novas opiniones in Ecclesiam invectas velitati sunt.

IX. Nec fraudi huic esse debet, quod Manichæorum, Sabellianorum, Arianorum, Eunomianorum, Anomœorum Pelagianorumque pater, et omnium hæreseon fons a nonnullis appellatur. Nam ut ad confingendas hæreses incentivum scripta ejus malis ingeniis subdidisse demus, lectorumne culpam et perversa judicia præstare tenetur? meritone ægri stomachi vitium in cibum sincerum transfertur? Imo vero, summæ ejus in Ecclesia auctoritatis vel ex eo præjudicium sumi potest, quod ex ipsius suffragio magnam erroribus suis vim accedere putarunt heterodoxi. Annon autem præcipuam figmentis suis fidem ex Scriptura sacra conciliare itidem student hæretici? annon ex divinis Libris in alienos et nefarios sensus a se contortis pestifera sua dogmata extuderunt? Pari ergo jure errorum omnium, si ita loqui licet, Scriptura sacra, male scilicet accepta, fons dicatur et origo, ob præpostera nempe hæreticorum ingenia, optima quæque pervertentium.

X. (44) Denique potissimum Origeni ex librorum ipsius depravatione patrocinium conciliatur. Argumentum illud arripuit anonymus ipsius defensor apud Photium cod. CXVII. Idem vero peculiari libello dilatavit Rufinus, cujus summa hæc est: Inde Origenis codices ab hæreticis et malevolis depravatos argui, quod contraria et repugnantia, non in diversis solum ipsius scriptionibus, sed iisdem etiam locis comperiantur, qualia ab homine non insano, nec penitus mente commoto scripta nullus suspicari possit; Patrum aliorum libros pari modo Ecclesiæ perduelles corrupisse, puta Clementis Romani, Clementis alterius Alexandrini, ac Dionysii item Alexandrini; ejus libris manus ab hæreticis illatas Athanasium demonstrasse; eumdem casum Athanasii ipsius codices sustinuisse; Hilarii quoque et Cypriani; nec sacris ipsis Voluminibus nefarios homines Marcionistas et Apellitas pepercisse; non unam lucubrationum suarum corruptelam ab adversariis suis profectam Origenem ipsum deprehendisse, uti ipse apud amicos Alexandrinos questus est in epistola, quam descripsit Rufinus; eamdem quoque querelam in alia ipsum epistola iterasse. Præ aliis vero depravatos fuisse libros Περὶ ἀρχῶν idem tradit Rufinus in Prologo iis præfixo. Huic adsonat Vincentius Lirinensis in libello *adversus hæreses*, capit. 23. « Sed dicet aliquis, inquit, corruptos esse Origenis libros: non resisto, quin potius et malo: nam id a quibusdam et traditum, et scriptum est, non Catholicis tantum, verum etiam hæreticis. » Auctor *Catalogi* ad Desiderium: « Multi tamen aliquos ejus (Origenis) pessimos discipulos multa venenosa sub ejus nomine edidisse testamur: » quæ verba repetit Beda Auctor

(44) *Denique potissimum Origeni ex librorum ipsius depravatione patrocinium conciliatur.* Adi Præfationem tomi primi pag. 2, 3 et 4, ubi hæc sententia confutatur.

Prædestinati, hær. 22 et 43, minime ab his discrepat, additque Ampullianum quemdam hæresiarcham Bithynum astruendi sui dogmatis gratia vitiatos a se Origenis libros protulisse. Denique Haymo Alberstatensis in libro *De Christianarum rerum memoria* ita disserit : « Ego sane de Origene viro tam illustri, abstinentissimæ vitæ et castissimæ, præclaræ doctrinæ, puri et lucidi sermonis, salva fide Patrum dixerim, quod hæc omnino non scripserit, sed ab hæreticis ob præclarum nomen ejus offuscandum, maligne conficta sunt et conscripta, et nomini suo prætitulata. »

Constat profecto solemne id esse hæreticis veteres libros arcessendæ sibi auctoritatis causa violare. Frequentia occurrunt exempla in *Panario* Epiphanii. Scribit item Evagrius lib. III, cap. 31, Nestorianos et Eutychianos sanctorum Patrum lucubrationes sæpe depravasse, multosque Apollinarii libros Gregorio Thaumaturgo, Athanasio et Julio mutatis titulis ascripsisse. Apollinaristas quoque Cyrilli libros pervertisse auctor est Leontius. Notarios præterea homilias Origenis, et dictata ex ipsius ore excipientes per nimiam festinationem erroribus aliquibus respersisse crediderim ; necnon et indoctas puellas, quarum opera ad exarandos nitidis litteris codices utebatur.

Sed Hieronymus totam hanc Origenis, quæ ex librorum ipsius depravatione petitur, defensionem flocci facit lib. II *Apolog. advers. Rufin.*, cap. 4 et 5, et cum Rufino pedem confert, ac loca Origenis in quibus repugnantia exstare dixerat Rufinus, designari sibi postulat. Nos certe in superiore capite testimonia attulimus tam sibi contraria, ut Hieronymo satisfacere possint. Ait deinde hac responsione usum non esse Didymum, non Eusebium. Quid tum autem ? Si quæ ab hæreticis inserta sunt, benigna interpretatione mollivit Didymus, vel perperam defendit Eusebius; si objectum testimonium solvere maluerunt, quod erat in promptu, quam ut falsum repudiare, quod probatu difficilius erat, minusne idcirco incerta et adventitia sunt ? Usus erat deinde Rufinus aliorum Patrum exemplo, quorum lucubrationes fuerant violatæ. Ait vero Hieronymus futurum ut si id concedatur, jam incerti sint librorum auctores, nihil ad eos relatum iri qui scripserunt, sed ad corruptores omnia, ac ne ad illos quidem, cum ignoti sint. « Hac defensionis, inquit, perturbatione, nec Marcion, nec Manichæus, nec Arius, nec Eunomius accusari poterunt. » Attendisset vero Hieronymus ad superiora : scribit Rufinus falsi ea esse suspecta, quibus alia in eodem scriptore ex adverso opposita exstant : his duntaxat falsitatis notam apponit Rufinus. « Non enim, » inquit invect. 1 *in Hieronym.*, « generaliter promisi me prolaturum quæ essent fidei contraria , sed quæ ipsi sibi essent contraria ; » ideone porro incerti erunt librorum auctores, si ea duntaxat illis abjudicentur, quæ reliquis contradicunt ? ecquod hinc sibi patrocinium spondere poterunt Marcion, Manichæus, et

A alii ? Tum objicit sibi Hieronymus : « Quomodo in libris eorum (Patrum Ecclesiæ) vitiosa nonnulla sunt ? » respondet, « Si me causas vitiorum nescire respondero, non statim illos hæreticos judicabo : fieri enim potest, ut vel simpliciter erraverint, vel alio sensu scripserint, vel a librariis imperitis eorum paulatim scripta corrupta sint : vel certe, antequam in Alexandria, quasi dæmonium meridianum, Arius nasceretur, innocenter quædam et minus caute locuti sunt, et quæ non possint perversorum hominum calumniam declinare. » Excusationem accipio, cur tu eamdem pro Origene adhibitam repudiabis ? a librariis scripta ejus fortasse corrupta fuisse dicimus ; ante Arium minus caute locutum pronuntiamus, vel alio sensu scripsisse,
B vel denique errasse ; idcircone hæreseos ipsum damnabis ? Allata demum Patrum aliorum exempla deridens ait non hæreseos suspicione vacare Origenem, etiamsi in hæresi Patres alii fuerint. Dicendum potius hæresi vacare Origenem, quamvis in errores lapsus sit, quod paribus impliciti erroribus Patres, omni tamen hæreseos nota sint immunes. Mutilatæ postmodum epistolæ Adamantii ad amicos Alexandrinos Rufinum arguit Hieronymus ; ut si quis mutilatum a me scriptorem esse dicat, cum testimonium aliquod ex eo vel fragmentum ad rem in disputatione positam pertinens adduco : quorsum enim Origenis adversus Demetrium querelas , quæ in reliqua epistolæ parte continentur, retulisset Ru-
C finus, de librorum ipsius constupratione agens ? Ad id autem quod causatus fuerat Origenes in epistola ad Alexandrinos, adulteratum a Candido Valentiniano hæretico habiti secum *Dialogi* codicem, subjicit Hieronymus : « Intelligimus in hoc tantum *Dialogo* ab Origene argui hæreticam falsitatem, et non in cæteris libris, de quibus nunquam quæstio fuit : alioqui si omnia quæ hæretica sunt, non erunt Origenis, sed hæreticorum, omnes autem propemodum illius tomi his erroribus pleni sunt, nihil Origenis erit, sed eorum quorum ignoramus vocabula. » Quid fiet autem altera Origenis epistola, in qua scribit Rufinus parem haberi de libris ejus violatis querimoniam ? Deinde non id velle Rufinum diximus, quæcunque hæretica sunt
D in Origenis lucubrationibus, hæreticorum esse, sed ea tantum quibus repugnantes sententias Origenes asseruit. In epistola quoque 65 ad Pammachium et Oceanum, cap. 4, multa in eamdem sententiam Hieronymus colligit, idemque habet, quod in *Apologia adversus Rufinum* propositum est, et a nobis supra confutatum, nempe defensores Origenis Eusebium et Didymum, hac responsione quæ ex librorum ipsius constupratione petitur, minime usos fuisse. Tum ait : « Solus inventus est Origenes, cujus scripta in toto orbe falsarentur. » Itane vero ? Annon evangelistarum apostolorumque scripta adulteras hæreticorum manus senserunt ? Parum quoque valet quod subnectitur : « Ipse Origenes in epistola quam scribit ad Fabianum, pœnitentiam agit, cur talia scri-

pserit; et causam temeritatis in Ambrosium refert, quod secreto edita in publicum protulerit: » nam nec hæreticus ille est, nec habendus est, quem temere dictorum pœnituit Aliud præterea his verbis suggerit nobis defendendi Origenis argumentum Hieronymus; perperam scilicet ab Ambrosio vulgatos fuisse codices, quos exercitationis gratia secreto Origenes elucubraverat. Hinc denique refellitur illud Baronii ad an. 232, cap. 10: « At in eo certe minus excusatione dignus esse videtur, quod cum sciret sua ab omnibus impugnari, retractatorium nullum ediderit commentarium; cum ipsi tamen satis otii et temporis superfuerit, ut ad omnes catholicæ fidei numeros, cuncta quæ a se scripta essent, attemperaret: » nam et pro *retractario commentario* haberi potest illa ad Fabianum epistola, et alios insuper fortasse scripsit, vetustate deinde consumptos.

XI. Quæ ad frangendas Origenis oppugnatorum accusationes, eumque adversus calumnias tuendum, et immunem culpa præstandum valere poterant, collegimus: nunc quid ad eum excusandum, et ad conciliandum huic, etiam erranti, hominum favorem conferat, videamus. Utilissimum est in primis, quod nullam in proponendis opinionibus pervicaciam, nullam in defendendis pertinaciam, quæ præcipua hæreseos nota est, præ se fert, sed fluctuans semper et incertus cogitata sua profert in medium, solemni hac vocula μήποτε, quæ hæsitantis est, lectorum animos occupans, et disputationes suas ordiens, easdemque consueta obtestatione concludens, qua universos ad alia perscrutanda et proponenda hortatur, paratum se significans a suis discedere, ad meliora transire. Sæpe quidem in libris *Περὶ ἀρχῶν* dubitationem suam fatetur, velut lib. I, cap. 6, num. 1: « Quæ quidem a nobis etiam cum magno metu et cautela dicuntur, discutientibus magis et pertractantibus, quam pro certo ac definito statuentibus. Indicatum namque a nobis in superioribus est, quæ sint de quibus manifesto dogmate terminandum sit, quod et pro viribus nos fecisse puto, cum de Trinitate loqueremur. Nunc autem disputandi specie magis, quam definiendi, prout possumus, exercemur: » quod iterat in fine capitis ejusdem et initio sequentis. De incarnatione Christi dicturus hæc præfatur lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 2: « De quo nos non temeritate aliqua, sed quoniam ordo loci deposcit, ea magis quæ fides nostra continet, quam quæ humanæ rationis assertio vindicare solet, quam paucissimis proferemus, suspiciones potius nostras, quam manifestas aliquas affirmationes in medium proferentes. » Nec aliter suam de anima disputationem accipi vult; ait enim in eodem lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 8, num. 4: « Verumtamen quod diximus mentem in animam verti, vel si qua alia in hoc videntur aspicere, discutiat apud se qui legit diligentius et pertractet; a nobis tamen non putentur velut dogmata esse prolata, sed tractandi more ac requirendi esse discussa; » et paulo post, num. 5: « Hæc prout potuimus de rationabili anima discutienda magis a legentibus, quam statuta ac definita protulimus. » Plena sunt ejusmodi obtestationum omnia, e quibus nonnullas adducit Pamphilus suam *pro Origene Apologiam* exordiens, ex ejusque hæsitatione validissimum tuendi ipsius argumentum sumit, idque non semel adversariis objectat. Hinc Gulielmus Parisiensis in part. I, *De universo*, cap. 19, hæc scribit: « Hinc est error qui impositus fuit a quibusdam uni e præcipuis doctoribus Christianorum, et iste fuit e sapientibus theologis Græcorum, et vocatus fuit Origenes. Apparebit autem tibi ipsum nullatenus ex sententia et assertione dixisse. » Qui minus autem hanc pro Origene excusationem usurpabimus, cum eamdem pro Origenis discipulo Gregorio Thaumaturgo usurpaverit Basilius, epist. 64? Merito itaque Joannes Picus Mirandulanus, secundo articulo *Apologiæ pro Origene*, probat eum, si quid fidei minus consonum scripsit, « neque dogmatice, neque assertive, sed dubitative semper et inquisitive procedere; » multaque Origenis congregat loca, in quibus apparet ipsius fluctuatio.

Multum etiam modestiam Origenis, et submissos ac humiles de se, suaque doctrina sensus prædicat Pamphilus initio *Apologiæ*: et merito; quid enim tam ab hæresi alienum, cujus certus character est superbia? Factum itaque optime est ab Halloxio, cum in ejus contestanda demissione et modestia operam suam posuit, et loca ipsius multa coacervavit, *Orig. defens.* lib. II, cap. 2.

XII. Quid quod internecinum cum hæreticis bellum perpetuo gerit Origenes, Valentinianis, Marcionistis, Basilidianis, Apellitis, Helcesaitis; eaque teneri ac credi duntaxat jubet, quæ ab Ecclesia recepta sunt. « Illa sola, » inquit in Procemio lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, num. 2, « credenda est veritas, quæ in nullo ab ecclesiastica et apostolica discordat traditione, » quod sæpe repetit; et homil. 16 *in Luc.*: « Ego vero quia opto esse ecclesiasticus, et non ab hæresiarcha aliquo, sed a Christi vocabulo nuncupari, et habere nomen quod benedicetur super terram, et cupio tam opere, quam sensu et esse et dici Christianus, æqualem et in veteri et in nova lege quæro rationem. » Unde Pamphilus *Apologiæ* cap. 1: « Hoc idem facit etiam (Origenes) cum hæreticorum discutit sectas, quibus omnibus confutatis atque convictis, unam solam eamque, quam supra exposuit, catholicæ veritatis sententiam tenet. De quibus singulis qualiter responderit hæreticis, et quomodo universa eorum dogmata destruens ipse semper apostolicam confirmaverit fidem, si velimus omnes sententias ejus congregare, et longum satis est, et erit tam nobis qui scribimus onerosum, quam legentibus tædiosum. » Profecto hæreses, hæreseonque principes a pueritia usque adeo aversabatur, ut Paulo hæretico, excellentis licet facundiæ viro, in precationibus assistere nunquam voluerit, etiamsi eodem ac ille

contubernio uteretur : Φυλάττων, inquit Eusebius lib. vi *Histor.*, cap. 2, ἐξ ἔτι παιδὸς κανόνα Ἐκκλησίας, βδελυττόμενός τε, ὡς αὐτῷ ῥήματί φησί που αὐτὸς, τὰς τῶν αἱρεσέων διδασκαλίας. « Servans Ecclesiæ regulam jam inde a puero, et ut ipsemet alicubi loquitur, hæreseon doctrinas abominans. »

XIII. Suam præterea in scribendo festinationem Origeni nocuisse credibile est ; nam cum tot inter curas animum distraheret, qua verba faciendo ad populum, qua catechumenos instituendo, qua munia omnia pietatis exsequendo, non multum scilicet succisivi supererat otii ad elaborandas scriptiones ; proindeque quod piis exercitationibus impenderat temporis, summa diligentia repræsentabat, ut plus septem notarios scribendo defatigaret, tantumque librorum ediderit in publicum, ut mirabile sit. Quo factum est, ut sæpe eum σολοικίζοντα deprehenderimus; animo rebus intento, ad orationis composituram incurioso. Quid ergo mirum aliqua non satis caute dicta hinc interdum excidisse?

XIV. Potissimum vero juvat Origenem, quod quæstiones pleræque nondum fuerant theologorum disputationibus ventilatæ et illustratæ, nec Ecclesiæ decretis et sanctionibus definitæ. Avia ergo loca, et nullius ante solo trita peragrantes theologi, quæ proxima ad verum videbatur via, hac ferebantur confestim, et aberrabant sæpe, sed venia digno errore, nondum recto tramite per Ecclesiam monstrato. Quod aliis igitur Patribus benigne condonari solet, idem ut indulgeatur Origeni æquum ac verum est. Quænam autem communi Ecclesiæ consensu sua ætate recepta et probata essent, tum quæ in utramque partem possent disputari, causa distinctione secrevit ipse Origenes in Procemio libri i *Περὶ ἀρχῶν*. In postremum hunc sensum conjicit quæstiones de animæ origine, de natura angelorum et dæmonum, de iis quæ mundi ortum antecesserunt, et quæ post ejus interitum futura sunt, aliaque nonnulla. Eadem in simili causa usus est exceptione Hieronymus lib. ii *Apolog. advers. Rufin.*, cap. 4, cum veteres Ecclesiæ scriptores, quorum codices erroribus infecti sunt, excusare vellet : « Fieri potest ut antequam in Alexandria, quasi dæmonium meridianum, Arius nasceretur, innocenter quædam et minus caute locuti » sint, « et

A quæ non possint perversorum hominum calumniam declinare. » Reddimus itaque Hieronymo voces suas, et quod pro aliis valere vult, idipsum pro Origene ut valeat, jure nostro postulamus.

XV. Denique cum in epistola 65, quæ est ad Pammachium et Oceanum, cap. 4, testificetur Hieronymus, ut dictum superius a nobis est, errorum suorum Origenem pœnituisse, idque Fabiano papæ ipsum significasse per litteras, et temeritatis causam in Ambrosium retulisse, quod secreto edita publicasset ; is ab omni hæreseos infamia plane vindicatur, qua ii notantur duntaxat, qui temere pronuntiata pertinaciter defendunt. Optime id pro ingenii sui perspicacitate notavit Picus Mirandulanus art. 4 *Apologiæ* suæ *pro Origene :*

B (45) ; verum minus recte addidit Origenem ante sexagesimum ætatis suæ annum multa titubanter proposuisse, utpote in theologicis quæstionibus nondum satis subactum ; quæ vero deinceps elucubravit, puta libros *contra Celsum*, et *Commentaria in Matthæum*, ea tum scripsisse, cum jam catholica veritas ipsi fuisset comperta : quasi non iidem compareant in iis errores, quos in prioribus admiserat.

XVI. Quoniam autem defensores Origenis percensemus hoc capite, et quæ illi tuendo commoda esse possunt, summatim colligimus, locus nos admonet, ut *Apologiæ* sub nomine Pamphili pro eo scriptæ, cujus testimonium toto hoc opere sæpe adhibuimus, verum ac legitimum auctorem indicemus.

C Lucubrationi huic a se Latinis litteris redditæ Pamphili nomen Rufinus ascripserat, uti hodieque ascriptum exstat ; et in Invectiva priore *in Hieronymum* tanquam a Pamphilo elaboratam laudaverat : quem secuti sunt deinde auctor *Prædestinati* lib. i, hær. 43 ; Socrates lib. iv *Hist. eccles.*, cap. 27 ; et Nicephorus lib. x, cap. 14. Rufino reclamavit Hieronymus, fucumque lectoribus factum conquestus est : at in assignando scriptionis hujus auctore varia disseruit. Nam in procemio in *Dialogos advers. Pelagianos*, et *Apolog.* i *in Rufin.*, cap. 2, eam docet primum esse librum e sex libris, quibus constabat *Apologia* Eusebii *pro Origene ;* ex eoque id esse manifestum, quod in sequentibus Eusebii libris citetur ille primus ; et in

(45) *Verum minus recte addidit Origenem ante sexagesimum ætatis suæ annum multa titubanter proposuisse*, etc. Miror hæc Miranduli verba reprehendere Huetium, qui ipse alibi ait : « Alia senex Adamantius, ingenio per ætatem magis subacto, elimavit ; alia efferente sese in juventutis æstu fecunditate profudit : » de quibus præclare dixit Hieronymus in prologo ad *Commentarios in Lucam*, Origenem in quibusdam tractatibus, « Quasi iterum talis ludere, alia esse virilia ejus et senectutis seria. » Certe alia ad amicos secreto scripsit (ut verbis Georgii utar [*Defens. fidei Nicæn. de Filii* τῷ ὁμοουσίῳ cap. 9, num. 3], quæ lucem nunquam visura speravit ; in quibus libere ac pene sceptice disseruit, ac plerumque non tam suam certam ac definitam sententiam, quam vel aliorum ratiocinationes, vel

D suos quosdam scrupulos ac dubitatiunculas, ad clariorem veritatis elucidationem proposuit. Alia ipse in publicum emisit, sive contra infideles, sive adversus hæreticos, seu denique ad instruendam plebem Christianam ; in quibus vita trita ac tuta incedens, receptam in Ecclesia catholica doctrinam studiosius tradidit. Negari autem non potest, quin Origenis suffragium de catholica doctrina peti debeat ex iis præcipue scriptis, quæ publicis usibus ipse destinavit, quæ cogitate et attente exaravit, quæ denique jam senex et longo rerum usu et experientia edoctus composuit. Hujusmodi sunt, omnium consensu, libri octo *contra Celsum Epicureum* (et *Commentaria in Matthæum*). » Attamen non negaverim plerosque errores in iis comparere, quos in prioribus admiserat.

primo vicissim sequentes; nihil Pamphilum, teste Eusebio, proprii operis condidisse: et in libro *advers. Pelag. ad Ctesiph.*, cap. 2, « Fecerat hoc, inquit, et in sancti Pamphili martyris nomine, ut librum primum sex librorum defensionis Origenis, Eusebii Cæsariensis, quem fuisse Arianum nemo est qui nesciat, nomine Pamphili martyris prænotaret: » et lib. VI *in Ezech.*, cap. 18: « Nec mirum si gentilem philosophum in martyrem et Romanæ urbis episcopum transtulerit; cum Eusebii quoque Cæsariensis primum pro Origene librum, Pamphili martyris vocabulo commutarit; ut facilius tali laudatore libros impiissimos Περὶ ἀρχῶν Romanis conciliaret auribus. » (46) At in epistola 41, alias 65, ad Pammach. et Ocean., cap. 4, compositum ab amicis Origenis et sectatoribus librum suspicatur, eoque facilius compositum, quod, nullis aliis a Pamphilo editis scriptionibus, ex earum conflictu verum deprehendi non posset (47), additque suppositilium hoc opus ad mille versus e principio libri sexti Eusebianæ *Apologiæ* continere. Subjungit postmodum Pamphilum inter et Eusebium magnam fuisse animorum concordiam: « Quomodo igitur, inquit, inter se dissentire potuerunt, ut Eusebius in toto opere suo Origenem Ariani probet dogmatis, et Pamphilus Nicænæ synodi, quæ fuit postea, defensorem? » Unde concludit vel Didymi esse illud opusculum, vel alterius cujuslibet, qui sexti Eusebii libri « capite detruncato cætera membra sociarit: » hoc est, qui libri sexti initium in priorem inseruerit. Nam libro III *Apolog. advers. Rufin.*, cap. 4, hæc habet: « In Cæsariensi bibliotheca Eusebii sex volumina reperi ἀπολογίας Ὠριγένους, quæ cum legissem, primum eum librum deprehendi, quem tu solus sub nomine Martyris edidisti, de Filio et Spiritu sancto in bonam partem plerisque blasphemiis commutatis; et hoc vel Didymum, vel te, vel alium fecisse nescio quem, quod tu apertissime in libris Περὶ ἀρχῶν fecisse convinceris: maxime cum idem Eusebius, ut jam duobus libris docui, scribat Pamphilum nihil proprii operis edidisse. » Ex his efficitur Didymum, aut alium quemlibet, in priorem Eusebianæ *Apologiæ* librum mille circiter versus ex sexti initio detractos inseruisse, Rufinum vero exposuisse Latine, et sub Pamphili nomine publicasse, cum Eusebii potius dicendus esset; ac nonnulla quoque de Filio Dei et Spiritu sancto, in eo vel ipsum, vel Didymum, vel alium commutasse. Hoc idem reperitur lib. I *Apolog. advers. Rufin.*, cap. 2, et lib. IV, cap. 4, quo postremo loco aliqua etiam orthodoxæ fidei minus congrua in Rufini interpretatione exstitisse tradit Hieronymus, quæ nusquam hodie comparent; (48) a Rufino, ut opinor, erasa, quo omnem querelæ ansam præcideret. Libri ejusdem secundi capite sexto narrat Hieronymus Apologeticum hunc, primum sibi in codice Rufini visum, Pamphili nomine inscriptum, diversum ab Eusebii *Apologetico* aliquando existimasse: sed pellecto utroque facile intellexisse primum ex Eusebianis sex libris, eum esse cui a Rufino Pamphili nomen inductum est, quique hoc titulo Latine ac Græce editus est, « immutatis duntaxat sensibus de Filio et Spiritu sancto, qui apertam blasphemiam præferebant: » eo factum ut in libro *De scriptoribus ecclesiasticis* Pamphilo lucubrationem hanc ascripserit. Verba ejus sunt: « Scripsit, antequam Eusebius scriberet, *Apologeticum pro Origene.* » Id ita demum excusat lib. II *Apolog. advers. Rufin.*, cap. 6: « Sed cum ipse dicat Eusebius Pamphilum nihil scripsisse, exceptis brevibus epistolis ad amicos, et primus liber sex voluminum illius eadem et iisdem verbis contineat, quæ sub nomine Pamphili a te ficta sunt, perspicuum est te idcirco librum hunc disseminare voluisse, ut sub persona martyris hæresim introduceres; cumque de ipso libro, quem Pamphili simulas, multa perverteris, et aliter in Græco, aliter in Latino sit, fraudem tuam errori meo imputare non debes; credidi enim ejus esse librum, quem titulus præferebat: » atque hæc repetit lib. III *Apolog.*, cap. 4. Quamvis autem in assignando *Apologetici* hujus auctore dubius hæreat Hieronymus, Marianus tamen Victorius accuratus Hieronymi editor eum sine dubitatione Eusebio ascribere non dubitavit.

Verum concertationem dirimit Photius cod. CXVIII; docet enim Pamphilum, cum attineretur in carcere, quinque priores *Apologetici* illius libros, præsente Eusebio, elaborasse; sextum vero, perpesso martyrium Pamphilo, ab Eusebio fuisse absolutum. Præcipuum nempe operis auctorem Pamphilum agnoscit, socium vero Eusebium et administrum. Res ex ipsius verbis melius spectabitur: Ἀνεγνώσθη Παμφίλου τοῦ μάρτυρος, καὶ Εὐσεβίου ὑπὲρ Ὠριγένους· τόμοι δὲ τὸ βιβλίον ἕξ, ὧν οἱ μὲν πέντε Παμφίλῳ τὸ δεσμωτήριον οἰκοῦντι, συμπαρόντος καὶ Εὐσεβίου ἐξεπονήθησαν. Ὁ δὲ ἕκτος ἐπεὶ ὁ μάρτυς ξίφει τοῦ ζῆν ἀπαχθεὶς, ἀνέλυσε πρὸς ὃν ἐπόθει Θεὸν, Εὐσεβίῳ λοιπὸν ἀπαρτίζεται. « Lectus est Pamphili martyris, et Eusebii pro Origene liber sex tomis

(46) *At in Epistola* 41, *alias* 65, *ad Pammachium et Oceanum*, etc. Vide Monitum nostrum in *Apologiam* Pamphili.

(47) *Additque suppositilium hoc opus ad mille versus e principio libri sexti Eusebianæ* Apologiæ *continere.* Ut tollatur aperta verborum repugnantia, eminentissimus cardinalis Norisius Dissert. historica de synodo quinta, cap. 13, eam rejicit in amanuensium errorem, qui cum in hac ad Pammachium et Oceanum epistola legerent abbreviatas hasce notas: « VI lib. Eusebii super Origenis defensione principium » reddiderunt « sexti libri, » cum « sex librorum Eusebii super Origenis defensione principium » scribere debuissent. Sic etiam paulo post legentibus, « qui VI libr. capite detruncato, » non exscribendum eis erat, « sexti libri, » sed, « sex librorum. »

(48) *A Rufino, ut opinor, erasa, quo omnem querelæ ansam præcideret.* Vide Monitum nostrum in *Apologiam* Pamphili, num. 7, ubi hæc Huetii opinio confutatur.

constans, quorum quinque a Pamphilo in carcere A detento, præsente etiam Eusebio, elaborati sunt. Sextus autem, postquam gladio martyr vita privatus migravit ad Deum quem concupiscebat, ab Eusebio est absolutus; » et deinde: Τὴν δὲ ὑπὲρ Ὠριγένους ἀπολογίαν, ὡς ἔφημεν, ὁ Πάμφιλος σὺν Εὐσεβίῳ καθειργμένος τῷ οἰκήματι συνεγράψατο, καὶ ταύτην πρὸς τοὺς ἐν μετάλλοις διὰ Χριστὸν ταλαιπωρουμένους διεπέμψατο. « Apologiam autem pro Origene, ut diximus, Pamphilus una cum Eusebio carcere inclusus elucubravit, eamdemque ad eos qui in metallis pro Christo exercebantur, misit. » Eusebius ipse scriptam eam a se et Pamphilo fatetur *Histor.* libr. VI, cap. 33, Ὅσα δὲ ἀναγκαῖα, inquit, τῶν περὶ αὐτῶν διαγνῶναι ἦν, ταῦτα καὶ ἐκ τῆς ὑπὲρ B αὐτοῦ πεπονημένης ἡμῖν τε καὶ τῷ καθ' ἡμᾶς ἱερῷ μάρτυρι Παμφίλῳ ἀπολογίας, πάρεστιν ἀναλέξασθαι. « Quæcunque vero de illo necessario cognoscenda sunt, ea petere licet ex *Apologia*, quam pro eo ego et sancti temporis nostri martyr Pamphilus elaboravimus. » Pamphilum igitur et Eusebium auctores habet *Apologeticus* iste, et, si Photium audimus, primarium quidem et præcipuum Pamphilum. Postremum duntaxat e libris sex unus Eusebius conscripsit. Ad id autem quod objicit Hieronymus, mille versus detractos et postremo *Apologiæ* libro, qui Eusebii fuit, in priorem illum Pamphili fuisse inductos, proindeque non totum a Pamphilo fuisse lucubratum; respondeo nec totum lucubratum fuisse ab Eusebio; et utrique ascribi posse. C Vana est vero altera Hieronymi petitio, cum ait summum fuisse Eusebium inter et Pamphilum opinionum consensum; cum autem Eusebius Origenem toto in opere suo probare videatur Ariani fuisse defensorem dogmatis, Pamphilus vero Nicenæ synodi, quæ fuit postea, defensorem; hinc effici non esse Pamphili et Eusebii totum illud opus, sed partem esse Eusebii, priorem vero librum alterius cujuslibet, puta Didymi. Non magis enim mirum est diversa de Origenis doctrina sensisse et scripsisse Pamphilum et Eusebium, quam de Christi divinitate orthodoxam fuisse Pamphili opinionem, Arianam vero et hæreticam Eusebii. Facile quoque diluitur aliud argumentum Hieronymi, nihil proprii operis Pamphilum condidisse asserentis: nec enim pro- D prium ejus opus *Apologeticus* ille dici potest, quem alterius opera adjutus, Eusebii scilicet, elaboravit. Nunc vero arbitrentur æqui et eruditi lectores, meritone Rufinum Hieronymus reprehenderit, propter inscriptum Pamphili nomen priori hujus *Apologiæ* libro. Cæterum cum sex constaret libris hæc Pamphili *Apologia*, cujus prior duntaxat a Rufino conversus ad nos pervenit, non est cur miretur Baronius Gregorii Neocæsariensis encomiasticam orationem Origeni dictam, quam a Pamphilo *Apologiæ* suæ insertam fuisse proditum est, in ea hodie non inveniri, cum quinque libris mutilatum hoc opus habeamus.

XVII. Quamvis autem multa vel ad refellendos Origenis adversarios, vel ad ipsum excusandum attulerimus, in multis tamen peccasse fatendum est. Ac plerosque sane ipsius errores supra jam ab aliis deprehensos agnovimus, vel nondum perspectos notavimus, cum ejus dogmata perpenderemus. Peccandi causa judicium præceps, et immoderata ingenii lascivia et licentia, cui tam intemperanter morigerabatur, ut cogitata omnia, cruda etiamnum et immatura profunderet. Accessit inepta quædam Scripturæ plerumque explicandæ ratio, vocum singularum notionibus eruendis et expendendis odiose ac putide studens, et in minutis quibusque consectandis ac invicem confligendis morose et frigide laborans. Adde nimium profanarum doctrinarum, ac Platonicæ præsertim philosophiæ, quam Tertullianus lib. *De anima*, cap. 23, « hæreticorum omnium condimentarium esse factum » ait, studium, ad cujus normam theologica dogmata cum exigeret, absurdis opinionibus ipse primum imbutus, mox Ecclesiam conturbavit. Platonis quidem disciplinam assectati sunt vetusti Patres quamplurimi, partim vetustiores Origene, partim eodem recentiores, quicunque præsertim Nicænum concilium antecesserunt: at ea solum ab illo mutuati sunt, quæ decretis Ecclesiæ consentiebant; Origenes vero totam academiam visus est in Ecclesiam transtulisse: licet fateatur hom. 14 *in Genes.*, num. 3, « philosophiam neque in omnibus legi Dei contrariam esse, neque in omnibus consonam. » Inde tanta errorum seges bonæ frugi succrevit. Ex his satis liquet quam inanes sint Rufini conatus, cum quidquid falsum apud Origenem occurrit, pro spurio et ab hæreticis intruso haberi jubet; (49) nam multa quidem Origeni afficta fuisse verum est, sed plura tamen, eaque noxia et damnosa ab illo profecta esse candidum virum fateri decet.

XVIII. Nunc quærendum superest quo numero habendi sint libri Origenis, ipseque adeo Origenes, utrum hic inter hæreticos, illi inter damnatas ac reprobatas scriptiones ponendi sint. Quod erit capitis hujus velut corollarium. Disputemus primum de libris. In varios Origenem impegisse errores satis a nobis confessum est. At quamvis eos operibus ipsius aliunde assutos daremus, quod multi affirmarunt, planeque iis immunem Origenem agnosceremus, valeret id quidem ad excusationem auctoris; non ad purgationem librorum. Cum certum sit igitur falsis eos et impiis scatere sententiis, et jam inde a vetustis temporibus malo fermento fuisse infectos, quæritur penitusne repudiari eos jubeat Ecclesia, et abjici, quemadmodum hæreticorum libri solent, an ipsorum usum eadem vel probet vel certe permittat.

(49) *Nam multa quidem Origeni afficta fuisse verum est.* Vide Præfationem tomi I, pag. 2 et 3.

Auctor est Pamphilus in *Apologia*, hæreticorum loco sua ætate a multis habitos, quicunque libris Origenis uterentur, nec eam quidem concessam ipsis fuisse veniam, « quæ impertiri solet, verbi gratia, his qui Græcorum sæcularium libros, vel nonnunquam etiam hæreticorum percontandi atque cognoscendi studio decurrunt. » Pamphili circiter temporibus florebat Pachomius abbas, vitæ sanctitate illustris, quem jam morti proximum, monachos suos ab earum lucubrationum lectione gravissimis verbis prohibuisse narrat, qui vitam ejus litteris consignavit : sed fidem narrationi detrahit perspectum Scriptoris adversus Origenismum odium. Multum deinde a Theophilo et Epiphanio laboratum est, omnium de manibus ii libri ut excuterentur : proditum quippe est a Socrate libr. VI, cap. 9, 12, et Sozomeno libr. VIII, cap. 14, solas Origenis lucubrationes criminatum esse Theophilum, earum licet auctoritate adversus Arianos jam ante Athanasius pugnasset; Alexandriæ concilium conflasse, in eoque illæ ut repudiarentur perfecisse; easdem in Cypria synodo suasu ipsius Epiphanium damnasse, et ne quis iis legendis operam daret sanxisse, decretum Constantinopolim misisse, idemque ut faceret, Chrysostomum valde fuisse hortatum; eodem ipsum contendisse, episcopos in suam sententiam pellicere voluisse, et Origeniana denique scripta in Apostolorum templo publica denuntiatione reprobare parantem Serapionis monitu absterritum fuisse. A Faustino quoque vetitum eorum usum testificatur Hieronymus epist. 76, ad Tranquill. Nec Baronio assentior, contra Sulpicii Severi, Socratis et Sozomeni auctoritatem falsum esse asserenti [10], Epiphanium inter, Theophilum et Chrysostomum de libris Origenis prohibendis hac tempestate actum, vel eos in Alexandrina synodo aut Cypria fuisse proscriptos; nec Gennadio, qui Severum in Dialogo priore referre ait, « suo tempore apud Alexandrinam synodum episcoporum decretum, Origenem et cautius a sapientibus pro bonis legendum, et a minus capacibus pro malis repudiandum. » Ait quidem Sulpicius maximam fuisse monachos inter et episcopos concertationem « ex ea occasione, quia congregati in unum sæpius sacerdotes frequentibus decrevisse synodis videbantur, ne quis Origenis libros legeret aut haberet. » Gratissimum præterea sibi fuisse asseverat Anastasius papa in epistola ad Joannem Jerosolymitanum, quod ab Origenis lectione Christianos revocarunt Arcadius et Honorius. Eo quoque inclinare videtur Vincentius Lirinensis, cap. 23, *Contr. hæres.*, ut ab usu Christianorum libri isti removeantur. Denique Justinianus in epistola encyclica ad Menam et alios episcopos, cupere se scribit omnes Christianos cognoscere scripta Origenis prorsus a Christiana fide esse aliena, ac penitus explodenda.

Sed contra pro libris Adamantii steterunt Theotimus Tomitanus et Joannes Chrysostomus, aliique complures episcopi, et καθαιρετικὰ illa Origenismorum operum, quæ Constantinopolim invexerat Epiphanius, subscriptione sua vel assensu confirmare renuerunt. Ea etiam videntur, si non palam approbasse, at certe non penitus respuisse, quicunque suas ex iis Scripturæ sacræ interpretationes transtulerunt, quos in observationibus pro tempore laudavimus. Et quamvis Ecclesiæ decretis aliquando vetita esset eorum lectio, his tamen contrarius usus derogasse diceretur.

Æquissima hæc profecto, et perpetua Ecclesiæ consensione firmata videtur esse sententia, quæ librorum Origenis usum vulgo concedendum definit, ipsius modo errores fugiantur. Ita sensit Hieronymus, quantumlibet Adamantio infensus : « Quia meæ parvitatis, » inquit epist. 76 ad Tranquill., « quæris sententiam, utrum secundum fratrem Faustinum penitus respuendus sit, an secundum quosdam legendus ex parte : Ego Origenem propter eruditionem sic interdum legendum arbitror, quomodo Tertullianum, Novatum, Arnobium, Apollinarium, et nonnullos ecclesiasticos scriptores Græcos pariter et Latinos, ut bona eorum diligamus, vitemusque contraria, juxta Apostolum dicentem : *Omnia probate, quod bonum est tenete* [11]. » Et mox : « Nec enim propter doctrinam ejus prava suscipienda sunt dogmata, nec propter dogmatum pravitatem, si quos Commentarios in Scripturas sanctas utiles edidit, penitus respuendi sunt. » Hac imbutus persuasione Theophilus ille Origenimastix, post vexatum misere Chrysostomum, Constantinopoli Alexandriam redux, cum esset in Origenis lectione deprehensus, scite dixit : Τὰ Ὠριγένους ἔοικε βιβλία λειμῶνι πάντων ἀνθέων· εἴ τι οὖν ἐν αὐτοῖς ἐφεύρω καλὸν, τοῦτο δρέπομαι· εἰ δέ τί μοι ἀκανθῶδες φανείη, τοῦτο ὡς κέντρον ὑπερβαίνω. « Libri Origenis similes sunt prato omni florum genere consito. Si quid in iis ergo bonum invenio, id decerpo : quod si quid spinosum videtur, id tanquam aculeum transilio. » Eamdem regulam in Origene legendo Cassiodorus servari jussit libr. *De institut. divin. Scriptur.* cap. 1, habendaque ait ejus scripta more anethi; ejus succo condiendam sacræ Scripturæ lectionem, decoctum ipsum exsuccumque esse projiciendum; cumque de eo dictum sit : « Ubi bene, nemo melius; ubi male, nemo pejus, » magna ipsum cautione esse tractandum : « Quapropter, inquit, in operibus ejusdem Origenis, quantum transiens invenire prævalui, loca quæ contra regulas Patrum dicta sunt, achresti dispunctione (sic enim lego, pro, *hæresim disputatione*) signavi, ut decipere non prævaleat, qui tali signo in pravis sensibus cavendus esse monstratur. Posteriores autem in toto dicunt esse fugiendum, propterea quia subtiliter decipit innocentes. » Jam antea vero concilium Romanum, quod sub Gelasio celebratum est, ita de

[10] Baron. ann. 402, cap. 15. [11] I Thess. V, 21, 22.

ea re decreverat : « Origenis nonnulla opuscula, quæ vir beatus Hieronymus non repudiat, legenda suscipimus, reliqua autem omnia cum auctore suo dicimus esse renuenda. » Quapropter recte scripsisse videtur Socrates libr. VI, cap. 13, nobiles Origenis adversarios, Methodium, Eustathium, Apollinarium et Theophilum, a quibus multis ille criminibus compellatus est, satis ostendisse probari sibi, quæcunque minime reprehendissent. Quod cum ita sit, non cuivis tamen e vulgo Christianorum, sed iis solum permittendum esse Origenianarum scriptionum usum censeo, quorum perspecta sit fides et diuturnis experimentis probata constantia. Hos autem probatos effici trapezitas velim, adulterinos doctrinæ nummos a legitimis caute seponere scientes.

XIX. Diximus de libris; de ipso Origene quid sentiendum sit, exploremus. Etsi geminam adversus eum conflaverat synodum Demetrius Alexandrinus episcopus, a quibus sacerdotii honore exutus, ab Ecclesiæ communione prohibitus, et Alexandria pulsus est, consentiente in id decretum toto propemodum orbe : non ante tamen hæretici nota iterum ipsi inuri cœpta est, quam Epiphanius cum Joanne Jerosolymitano, Theophilus cum Nitriensibus monachis, Hieronymus cum Rufino altercatus est. Nam postquam synodum Alexandriæ coegit Theophilus, et Origenis colubros evangelico ense truncavit, ut ipse ait, Epiphanium rogavit per epistolam, ut synodum ipse congregaret, perficeretque, « ut Origenes nominatim, et nefaria hæresis condemnaretur; » cujus consilio Epiphanius demum obsecutus est. Refert Hieronymus lib. II *Apolog. advers. Rufin.*, cap. 6, et in epist. ad Pammach. et Marcell., Anastasium Romanum pontificem, Theophilum Alexandrinum, Venerium Mediolanensem, Chromatium Aquileiensem, et omnem tam Orientis quam Occidentis Catholicorum synodum pari sententia et pari spiritu hæreticum illum denuntiasse : quo eum ipse quoque titulo infamat. Theophilus hydram eum omnium hæreseon et erroris magistrum ac principem nominat, *Pasch.* I, quemadmodum et Zonaras in Decio. Gelasius papa in Romano concilio schismaticum eum appellat. Antiochena Ephræmii synodus anathema dixit Origeni; dixit et quinta universalis. In ea autem ante omnia quæsitum narrat Evagrius libr. IV, cap. 38, utrum homines jam vita functi anathematis subjici possint; Eutychius qui episcopo Amaseno erat a responsis, et episcopatum Constantinopoleos postmodum adeptus est, quæstionem solvit exemplo Josiæ regis, qui non dæmonum solum sacerdotes interfecit, sed mortuorum etiam loculos refodit, quod magno omnium, sed Justiniani præsertim applausu exceptum est. Neque semel, sed iterum iterumque in variis synodi hujus actionibus id disceptatum est; quas disceptationes summatim retulit Gratianus *Decret.* part. II, caus. 24, quæst. 2, decrevitque demum synodus hæreticos et in vita et post mortem anathematis esse obnoxios. A Itaque anathemate perculsus ab ea et hæreticus Origenes appellatus est. Quod a sexta subinde synodo fuit approbatum; nam hujus inter Acta relata est Sophronii ad Sergium epistola, qua eodem Adamantius appetitur maledicto; et actione 8, repetitur professio fidei a Macario Antiocheno oblata Constantino imperatori, in qua damnat Origenem, Didymum et Evagrium, eorumque deliramenta; et actione 17 et 18, probatur anathema Origeni a quinta synodo inflictum, et in edicto Constantini imperatoris ad populum habitantem in Occiduis partibus; probatur denique in epistola Leonis II papæ ad Constantinum. Facundus præterea qui trium capitulorum defensionem suscepit, Origenem inter hæreticos libr. XII, cap. 1, aperte recenset. B Quin et Patrum multorum suffragiis eodem numero habitum tradit Cassiodorus libr. *De institut. divin. Scriptur.*, cap. 1, hæresiarcharum deterrimum appellat Pelagius II papa. Ab Ecclesia cum aliis hæreticis proscribitur a prima Lateranensi synodo. Denique Græci recentiores, aliique etiam plurimi eodem ipsum convitio proscindunt. Hæc ergo in præjudicium trahunt Origenis adversarii, nec hiscere contra licere ulli existimant.

Qui contrarias autem sectantur partes, talia regerunt, a Demetrio licet, plurimisque ipsi consentientibus episcopis segregatus fuerit ab Ecclesia Origenes, ipsius tamen causam suscepisse et propugnasse Palæstinam, Arabiam, Phœniciam et C Achaiam; et juxta testificationem Hieronymi, non ipsius errores, sed adversariorum invidiam has ei turbas peperisse : nullam Demetrianarum synodorum mentionem factam a Theophilo et Epiphanio infensissimis Origenis adversariis, ac nullam proinde ipsarum rationem duxisse : eumdem ab Hieronymo, et jam ante a Didymo alterum Ecclesiarum post apostolos magistrum nuncupari; quod quis de homine hæretico dictum putet? horum auctoritate refelli Theophilum, cum Origenem queritur Ecclesiæ doctorem appellari : pium episcopum Theotimum Epiphanio librorum Origenis damnationem urgenti respondisse, Οὔτε ὅσιον εἶναι τὸν πάλαι τετελευτηκότα ὑβρίζειν, οὔτε βλασφημίας ἐκτὸς τὴν τῶν παλαιοτέρων διαβάλλειν κρίσιν, καὶ τὰ D παρ' ἐκείνων δεδοκιμασμένα ἀθετεῖν. « Neque fas esse hominem jampridem defunctum contumelia afficere, neque absque calumnia veterum judicium improbare, et quæ ab ipsis decreta sunt rescindere: » ipsum Epiphanium non Origenis proscriptionem, sed librorum ejus duntaxat damnationem postulasse : Οὐκ αὐτὸν Ὠριγένην ἀκοινώνητον εἶναι ὑπέφηνεν, ἀλλὰ τὰ βιβλία μόνα διέβαλε. « Non ipsum Origenem extra communionem esse decrevit, sed libros solum criminatus est, » inquit Georgius Alexandrinus episcopus in *Vita Chrysostomi*, cap. 43, non ita vero intelligendum Gelasium, cum schismaticum eum appellat, quasi secessionem a supremo Ecclesiæ capite fecisse eum voluerit, sed dissidia ac turbas in Ecclesiam intulisse; σχίσματα βαλόντα ἐν

Ἐκκλησίᾳ. « Cum schismata in Ecclesia concitasset, » ut de eo scribit Petrus Alexandrinus in *Mystagogia*: quod ad quintam synodum attinet, judicare posse synodos de fide, non de personis, præsertim mortuis; hinc factum ut quæ de Theodoro, Theodoreto, et Iba decrevit quintum illud concilium, temporis progressu vim et auctoritatem pene amiserint: scitum illud esse S. Thomæ Quodlibeto nono, artic. ult., neminem ad assensum Ecclesiæ adhibendum necessario astringi in iis, quæ ad « substantiam fidei » non pertinent: Vigilium papam in Constituto ad Justinianum, Theodori, Theodoreti et Ibæ errores refellere et damnare, auctoribus, ipsis quoniam in pace Ecclesiæ obierunt, parci jubere: quod eatenus probandum ait Baronius ad an. 553, cap. 185, si modo constet eum qui in Ecclesiæ pace obierit, neque hæresim dum viveret, pertinaciter defendisse, neque in Ecclesiæ communione simulate perseverasse; Origenem autem quis dogmatis suis pertinaciter hæsisse dicat, quem tam submisse de se et moderate sensisse ostendimus, tantaque modestia, quæ sentiebat, declarasse? quis Ecclesiæ communionem simulate secutum eum existimet, qui fidei professionem ad Fabianum papam dedit, exorientes hæreses acerrime insectatus est, nullam cum hæreticis societatem iniit, Catholicorum episcoporum familiaritate ad mortem usque constanter usus est? Caverat certe jam ante Justinianum Nicæna synodus, ne absente eo, cujus agebatur causa, sententia ferretur. Unde præclare Pontianus episcopus in epistola ad Justinianum, « In extremo epistolæ vestræ cognovimus, quod nos non mediocriter remordet, debere nos Theodorum, et scripta Theodoreti, et epistolam Ibæ damnare. Eorum dicta ad nos usque nunc minime pervenerunt. Quod si et pervenerunt, et aliqua ibi apocrypha, quæ contra fidei regulam sint, legerimus; dicta possumus respuere, non auctores jam mortuos præcipiti condemnatione damnare. Quod si adhuc viverent, et correcti errorem suum non condemnarent, justissime damnarentur. » Cum ait ergo Justinianus in Edicto adversus tria Capitula: « Si vero quidam dicunt non oportere Theodorum post mortem anathematizari, sciant qui talem hæreticum defendunt, quod omnis hæreticus usque ad finem vitæ in suo errore permanens, juste perpetuo anathemati, et post mortem subjicitur: et hoc in multis hæreticis et antiquioribus et propioribus factum est, id est Valentino, Basilide, Marcione, Cerintho, Manichæo, Eunomio et Bonoso: hoc autem idem et in Theodoro factum est, et in vita accusato, et post mortem anathematizato a sanctis Patribus; » minime id pertinet ad Origenem; nam etsi in errores lapsus sit aliquando, ab iis tamen, postquam ab Ecclesia semel forent damnati, recedere se nolle neutiquam professus est: error fuit in intellectu; pertinaciæ crimen in voluntate non fuit. (50) Denique suam Origeni famam et nomen satis asseruit Leo III, pontifex maximus, cum inter lectiones ex Patrum lucubrationibus decerptas, et Romano insertas Breviario, nonnullas quoque ex Origenianis libris petitas eidem inseruit.

Qui ergo omnem hæreseos suspicionem ab Origene abesse volunt, cum iis qui invidioso hæretici nomine ipsum infamant, ita conciliari posse censeo; si duplici notione sumi hæretici appellationem dicamus, vel ad eum significandum qui hæresim aut fabrefecerit aut secutus sit, eam licet ejurare paratus, simul atque fuisset ab Ecclesia repudiata; vel ad designandum eum qui non hæreseos duntaxat auctor et assecla, sed perpetuus etiam propugnator et pertinax adversus Ecclesiæ auctoritatem assertor fuerit: priore igitur notione hæretici nomen a Patribus Adamantio imponi, ut hæreseos auctor, non assertor significetur. Quo sensu orthodoxi quoque Patres quamplurimi hæretici dici possunt, velut Irenæus, Papias, Cyprianus, et alii. Hæc insuper adhiberi potest responsio, ignominiosam hæretici appellationem non aliter ab Ecclesia, quam ex hypothesi cuiquam infligi, ita si spretis Ecclesiæ decretis in hæresi obierit; quæ quidem in Origenem minime cadit criminatio. Acquiescamus igitur in hoc Hieronymi placito e *Traditionibus Hebraicis*: « Hoc unum dico: vellem cum invidia nominis ejus, habere etiam scientiam Scripturarum, flocci pendens imagines, umbrasque larvarum, quarum natura esse dicitur terrere parvulos, et in angulis garrire tenebrosis; » et in illo ex epist. 65 ad Pammach. et Ocean., cap. 3: « Quod si quis Judas Zelotes opposuerit nobis errores ejus, audiat libere:

Interdum magnus dormitat Homerus,
Verum operi longo fas est obrepere somnum [12].

Non imitemur ejus vitia, cujus virtutes non possumus sequi. Erraverunt in fide alii, tam Græci, quam Latini: quorum non necesse est proferre nomina, ne videamur eum non sui merito, sed aliorum errore defendere.... Nunc vero cum simpliciter errorem ejus fatear, sic legam ut cæteros, quia sic erravit ut cæteri. Sed dicas: Si multorum communis est error, cur solum persequimini? Quia vos laudatis ut Apostolum. Tollite amoris ὑπερϐολὴν, et nos tollimus odii magnitudinem; » et isto e Prolog. lib. II *in Mich.*: « Nam quod dicunt Origenis me volumina compilare, et contaminari non decere veterum scripta; quod illi maledictum vehemens esse existimant, eamdem laudem ego maximam duco, cum illum imitari volo, quem cunctis prudentibus et vobis placere non dubito. »

[12] Horat. *De arte poet.* vers. 360.

(50) *Denique suam Origeni famam et nomen satis asseruit Leo III pontifex maximus*, etc. Vide insuper epistolam nuncupatoriam tomo I præfixam, versus finem.

CAPUT IV.

FORTUNA DOCTRINÆ ORIGENIANÆ.

—

Capitis quarti partitio.—Tribus sectionibus constat caput istud. I. Explicat quid Origeniana doctrina in Oriente passa sit ab Origenis ipsius ætate, ad altercationem usque Hieronymi et Rufini; tum etiam quanam in Occidente fortuna jactata sit. II. Continet quidquid Origenismi causa actum est, a Theophili dissidio cum Ægyptis monachis et Joanne Chrysostomo, ad tempora synodi Chalcedonensis. III. Ab ea tempestate, ad hanc usque ætatem Origenismi fortunam persequitur.

—

SECTIO PRIMA.

I. *Procellarum adversus Origenis etiamnum viventis doctrinam concitarum series summatim repetitur.* II. *Sedata Origenis morte odia non multo post recrudescunt.* III. *Pierius Alexandrinus Origenes junior dictus. Theognostum Alexandrinum inter Origenis asseclas ponit Photius.* IV. *Arianis temporibus Origenis doctrina denuo impugnari cœpta est ab orthodoxis, quod ejus sibi patrocinium adsciscerent Ariani:* V. *quam tamen benigne interpretari maluerunt Athanasius, Basilius et Gregorius Nazianzenus.* VI. *Origenianas partes tuentur Hilarius, Euzoius, Titus Bostrenus, Didymus, Ambrosius, Eusebius Vercellensis, Victorinus Petabionensis, Gregorius Nyssenus, et ipse etiam Hieronymus, qui subinde tamen mutavit consilium; quas oppugnant Theodorus Mopsuestenus, et Apollinaris.* VII. *Duplex Origenistarum genus, orthodoxorum et heterodoxorum.* VIII. *Origenistæ heterodoxi ex Ægypti monasteriis fere prodierunt.* IX. *Joannis Jerosolymitani cum Epiphanio et Hieronymo dissensio;* X. *et Hieronymi cum Rufino:* XI. *quos in gratiam reducere student Archelaus et Theophilus.* XII. *Scribit ad Pammachium Hieronymus adversus errores Joannis Jerosolymitani;* XIII. *et ad Theophilum.* XIV. *Augustinum quoque per litteras ab Origenismo absterret.* XV. *Romam revertitur Melania cum comite Rufino;* XVI. *qui cum* Apologiam *Pamphili, libellum* De adulteratione Operum Origenis, *et ejus libros Περὶ ἀρχῶν, in urbe publicasset, a Marcella repressus est.* XVII. *Certior de his factus Hieronymus libros Περὶ ἀρχῶν interpretatur.* XVIII. *Tres libros contra Hieronymum scribit Rufinus.* XIX. *Anastasius papa damnat errores Origenis.* XX. *Et ipsum Rufinum.* XXI. *Hieronymus et Rufinus scriptis mutuo se lacessunt.* XXII. *Mortem oppetunt Melania senior, et Rufinus.* XXIII. *Origenismi tradux Pelagianismus, Pelagianismi Nestorianismus.* XXIV. *Renascitur in Hispania Origenismus, sed eliditur opera Augustini; penitusque tandem in Occidente profligatur.*

I. Quam varia hominum judicia et voluntate experta sit Origenis doctrina dicturos, paucula quædam repetere oportet, præmissa jam a nobis, cum ipsius vitam scriberemus. Demonstratum est autem turbarum omnium, quæ adversus Origenem magno Ecclesiæ detrimento concitatæ sunt, auctorem et incentorem fuisse Demetrium Alexandrinum. Nam cum ab Alexandro Jerosolymorum, et Theoctisto Cæsareæ episcopis presbyterii ordinem suscepisset, ægre latum a Demetrio, et in eum severe admodum consultum est, qua ludibriis castrationem ipsius propinando, qua per synodum ex aliquot Ægypti episcopis a se conflatam presbyterii

A honore hunc exuendo, et ab Ecclesiæ communione arcendo; cum jam eum docendi munere abdicandum, et Alexandria submovendum alia synodus sanxisset. Tam gravi autem hominum flagrabat invidia, ut synodorum illarum decretis consentiret universus orbis, excepta Palæstina, Arabia, Phœnicia et Achaia. Diximus quoque consentaneum videri, vexandi ejus undequaque causas quærentem Demetrium, opiniones ob novitatem suspectas, et ab Ecclesiæ usu alienas traduxisse, ac forsitan damnasse: Demetrio autem successisse Heraclam, Heraclæ Dionysium Origeni faventem, nec concitas tamen adversus Origenem procellas Demetrii obitu fuisse consopitas, ingravescentibus multorum odiis, quos urebat ipsius gloria. Patebant præcipue horum
B insimulationibus ipsius Opera; quæ vel ex tempore recitata, et ex ore concionantis excepta, ac proinde non satis pensiculate composita; vel ad instituendum secreto Ambrosium, non in publicam lucem lucubrata, et præter Origenis tamen consilium ab Ambrosio publicata; vel immoderato ingenii luxuriantis calore profusa, malevolorum castigationibus obnoxia erant; cum præsertim adulteratis ipsius Operibus suos etiam errores hæretici inseruissent, ut diximus. Sed nec facile dictu est, majorine ei fuerint detrimento calumniæ invidorum, an infinitæ amicorum laudes et præconia, quibus adversariorum malevolentia acuebatur. « Nonne tibi, » inquit Origenes homil. 25 *in Luc.* « omnes videntur plus
C amasse quam expedit, et dum virtutem uniuscujusque mirantur, dilectionis perdidisse mensuram? Quod quidem in Ecclesia patimur; plerique enim dum plus diligunt quam meremur, hæc jactant, et loquuntur, sermones nostros doctrinamque laudantes, quæ conscientia nostra non recipit. Alii vero tractatus nostros calumniantes ea sentire nos criminantur, quæ nunquam sensisse nos novimus. » Calumniis itaque appetitus Origenes, et novorum dogmatum suspectus, sparsis de se rumoribus mature occurrit, scripta ad Fabianum papam, aliosque præsules epistola, qua sententiam suam de rebus divinis declaravit.

II. Vita functum laudibus prosecutus est Dionysius Alexandrinus in epistola ad Theotecnum, seu Theoctistum Cæsariensem episcopum, ut a Gobaro

apud Photium cod. CCXXXII, proditum est. Et vero quas vivus animorum turbas exciverat Origenes, morientem restinxisse credibile est; nulla enim perseverantis post ejus obitum odii indicia veteres nobis memoriæ suppeditant. Sed non multo post in superstitem ejus famam novæ tempestates incubuerunt. Primum eo exstincto Methodium Tyrium episcopum Diocletiani temporibus doctrinam ipsius impugnasse reperio: narrat quippe Hieronymus in libr. *De script. eccles.*, cap. 94, scriptos fuisse ab eo libros *De resurrectione* contra Origenem, *De Pythonissa*, et *De arbitrii libertate*. Operis *De resurrectione* fragmentum insigne *Panario* suo intexuit Epiphanius hær. 64, cujus excerpta etiam repræsentavit Photius cod. CCXXXIV. Idem cod. CCXXXV, excerpta affert ex ejusdem Ecloga περὶ τῶν γενητῶν· et cod. CCXXXVI, περὶ τοῦ αὐτεξουσίου, quibus Origenis dogmata castigantur. At eum sui demum judicii pœnituisse, et velut palinodiam canentem admiratorem se Origenis professum esse in *Dialogo* quem *Xenonem* inscripsit, auctor est Socrates libr. VI, cap. 13. (51) Sed Socrati contradicit Baronius ad an. 402, mendaciique reum peragit hoc argumento, quod laudatum primo a se Origenem postea damnarit Methodius, ut Eusebius tradit apud Hieronymum libr. I, *Apolog. in Rufin.*, cap. 2, tantum abest ut damnatum a se primo, deinde laudarit. Quasi non laudasse primum Origenem potuerit Methodius, et deprehensis postmodum erroribus vituperasse, et iisdem demum excusatis ad priorem sententiam rediisse. Addit Baronius ex Methodii contra Origenem lucubrationibus plurima deprompsisse Epiphanium; quod facere erubuisset, si scisset pristinam sententiam Methodium revocasse. Valeret id sane, si in *Dialogo* illo Xenone scripsisset Methodius, quæcunque a se adversus Origenem dicta sunt, falsa esse; sin vero id sibi voluit duntaxat, errasse quidem Origenem, sed errore condonando, nimisque severe eum ac duriter a se exceptum, cui favere potius propter pietatem, et præclara in Ecclesiam merita debuisset, quo tandem recidit Baronii ratiocinatio? Postremum illius adversus Socratem argumentum hoc est; Methodiani *Dialogi* mentionem exstare nullam apud Eusebium, nullam apud Rufinum, ac proinde supposititium esse. Videratne vero Baronius sex *Apologiæ* libros a Pamphilo et Eusebio in gratiam Origenis scriptos, in quibus quæcunque pro illo facere poterant, diligenter collecta fuerunt, nec Xenonis proinde *Dialogi* mentio prætermissa?

III. Sane tanta erat his temporibus Origenianæ doctrinæ celebritas et existimatio, ut hinc ad facti pœnitentiam adductum fuisse credam Methodium, cum vix quemquam ad suas pelliceret partes; cuncti

A ferme Adamantio adhærescerent. Quem tamen a Petro Alexandrino episcopo et martyre, qui Methodii ætati suppar fuit, male habitum reperio. Loca quædam ex ipsius libris profert Justinianus in epistola ad Menam, unde quam infensus ipsi adversus Origenem animus fuerit, intelligitur. Tunc autem inter sectatores Origenis Alexandriæ florebat vir magni nominis Pierius presbyter, quem rara eruditio, indefessus labor, felix ingenium, temperantiæ ac paupertatis studium, utiles et jucundæ ad populum conciones tantum commendarunt, ut junior Origenes diceretur: quasi in ea laude, laudum omnium, quæ ecclesiasticum virum deceant, summa contineretur: Ἦν γὰρ τότε ἐν τοῖς ἀξιολογωτάτοις Ὠριγένης. « Tunc enim inter celeberrimos Orige- B nes habebatur, » inquit Photius cod. CXIX, ubi de Pierii scriptis disserit. Idem cod. CVI, Theognosti Alexandrini *Hypotyposeon* libros septem recensens, eum ait sive assectandi, sive defendendi Origenis studio ductum decrevisse Dei Filium esse creatum, et ratione præditis tantum præesse, eademque de Spiritu sancto ac Origenem proposuisse, et corpora angelis ac dæmonibus item ut illum tribuisse. At codice tamen CCXXXII, Athanasium scribit Photius Theognostum in multis locis admittere. Sane studiosissimum virum, et disertum, et admirandum eum appellat Athanasius de synodi Nicænæ decretis, et de peccato in Spiritum sanctum, ipsiusque præsidium adversus Arianos usurpat: atque idcirco prætermissam ab Eusebio mentionem illius probabile C est, quod ab Arianis partibus fuerit alienus. Quapropter corruptas ejus *Hypotyposes* ab hujus sectæ patronis, quemadmodum et Clementis librum eodem titulo inscriptum, non immerito Andreas Schottus conjectat in *Schol.* ad Photii cod. CVI. Quod si integer ad nos Photii codex pervenisset, ætatem ejus compertam haberemus. Unum hoc scire licet, Athanasio antiquiorem fuisse illum, Origene recentiorem.

IV. A Methodii ætate ad Ariana tempora suus Origeni honos videtur constitisse. Orto autem Ario, patrocinium hæresi suæ quærentes Ariani, Adamantii nomen causæ suæ prætexere studuerunt. Ex ipsius ergo operibus collegerunt diligenter quæcunque Filii D dignitatem labefactare, vel suam denique de Trinitate opinationem juvare videbantur. Atque id tolerabile erat, si hac fine vecordia ipsorum stetisset; verum nefariæ etiam doctrinæ virus iisdem passim affuderunt scriptis, ut suum penitus Origenem facerent. Cujus ad elevandam auctoritatem, qua tantum gloriabantur Ariani, animum appulerunt orthodoxi; reclamantibus econtrario Arianis, et suum Origenianæ doctrinæ ac famæ honorem servari merito

(51) *Sed Socrati contradicit Baronius.... quod laudatum primo a se Origenem postea damnarit Methodius, ut Eusebius tradit apud Hieronymum lib.* I, Apolog. in Rufin. En ipsa Eusebii verba ex lib. VI *Apologiæ* ipsius *pro Origene*, qualia exhibet Hieronymus loco citato: « Quomodo ausus est Methodius nunc contra Origenem scribere, qui hæc et hæc de Origenis locutus est dogmatibus. » Porro hic Eusebius aperte non dicit Methodium fuisse antea locutum pro Origene. Neque enim dicit, *qui hæc et hæc de Origenis locutus* fuerat *dogmatibus*; sed tantum, *locutus est*: quod in utramque partem accipi potest. Non igitur mendacii accusandus est Socrates. Henric. Valesius, *Not. in Socrat.* lib VI, cap. 13.

volentibus. Quot ergo fere vel fautores habuit Ariana hæresis, vel oppugnatores, totidem propemodum Origenianam doctrinam vel amplexi sunt, vel detestati : nec aliunde tempestates adversus eum hoc tempore coortas existimo. Partium istarum studia manifesto cernas in clarissimis horum temporum præsulibus, Eustathio Antiocheno et Eusebio Cæsariensi. Hic Arianæ factionis signifer, quemadmodum appellatur ab Hieronymo libr. I, *in Rufin.*, cap. 2, ut Origenianæ famæ consuleret, ad scribendam pro Origene *Apologiam* induxit amicum suum et familiarem Pamphilum presbyterum, Origenis ita studiosum, ut omnes Origenis libros undequaque conquisitos Cæsariensi Ecclesiæ dedicaret (verba sunt Hieronymi in epist. ad Marcell.) et maximam eorum partem manu sua describeret, qui Hieronymi ætate in Cæsariensi bibliotheca etiam tum servabantur. Causam *Apologiæ* scribendæ hanc fuisse narrat Photius cod. CXVIII, ut ad pios homines ad metalla ob Christi causam damnatos solatii ergo mitteretur. Cum eam vero martyrio exstinctus absolvere non potuisset, supremam adjecit manum Eusebius, et in *Historia* quoque *ecclesiatica* pro Origeniana causa præclare decertavit. Ægre quidem id fert Anastasius Bibliothecarius, nam in *Historia* ad ann. Chr. 244 et 246, non semel queritur multorum pietate ac doctrina illustrium virorum laudes Eusebium iniquo silentio obtrivisse, vel leviter tantum et invidiose attigisse, quo summa omnia tribueret Origeni suo, « nesciens quæ diceret, vel de quibus affirmaret. » Quasi vero alium fama ac meritis parem Origeni tulerit hæc ætas. Illius quidem laudes mala forsitan mente congessisse Eusebium fatendum est, sed quoad rerum gestarum attinet fidem, Epiphanium fere, vel Hieronymum, aliosve consentientes habuit. At Eustathius stans ab orthodoxis, propterea que Sabellianismi ab Arianis insimulatus, Origenem adortus est, ejusque sententiam de Engastrimytho peculiari opere explodendam suscepit. Scribit Pamphilus in priore libro *Apologiæ*, quem interpretatus est Rufinus, tanto hominum illorum odio tunc temporis arsisse Origenem, ut non ille solum « velut hæreticus accusaretur, et corruptio, et perditio animarum, » sed ejus etiam scriptorum lectioni dediti proscinderentur, et venia censerentur indigni, quæ iis condonari solet, qui profanis vel hæreticis libris addicti sunt, planeque pro hæreticis haberentur. « Denique, inquit, cum multis honestæ vitæ, et religiosi propositi viris, in quibus nihil prorsus culpæ inveniunt, inimicitias propter hoc solum habent, si eorum studium circa memorati viri libros propensius esse perspexerint, invidiosius etiam ista fingentes, quod ab his in loco sanctorum apostolorum, vel prophetarum, tam ipse, quam dicta ejus habeantur. » Addit paulo post indoctos plerosque, ac in Origenianorum voluminum tractatione rudes, vel rerum in quæstione positarum ignaros, incognita tamen causa Adamantium calculo suo damnare fuisse solitos; alios bonam frugem, qua ipsius referti sunt libri, prætermittere; noxia quæque et criminationi opportuna ad invidiam faciendam colligere; nonnullos etiam in ejus lectione versatos, postquam per eum satis profecisse se intellexissent, tum vero a magistro suo discessisse, et anathematis eum confodisse, ne quid ab eo scilicet accepisse viderentur. Deinde subjicit : « In tantum autem horum de quibus supra diximus progressa malitia est, ut quidam etiam conscribere adversus eum ausi sint, et libellis editis derogare ei viro, qui per tot annos magister Ecclesiæ fuit. » Tradit insuper libros eos potissimum fuisse appetitos, « quos per spatium et quietem in secreto conscripserat, » quod in iis apertius disseruisse existimaretur; præ aliis vero libros *Περὶ ἀρχῶν*, in quibus dogmatum suorum velut penu collocaverat. Novem autem præcipuis capitibus constabant criminationes adversus ipsum a malevolis conflatæ, quas recenset et refellit Pamphilus, et nos supra fuse excussimus. Itaque moriens Pachomius abbas monachos suos ab Origenianarum lucubrationum lectione severa obtestatione absterruit.

V. Has turbas Origeni peperit Ariana factio, dum ejus suffragium studiosius ambit : quam cum acrius ulciscerentur orthodoxi, Origenis causam non satis distinxerunt ab Ariana, et utramque damnarunt. Affectus quoque eadem injuria est Dionysius Alexandrinus Origenis discipulus, et in læsæ Trinitatis suspicionem vocatus, unde in multis a Basilio non admissum, maxime ubi Arianorum confirmaret hæresim, scribit Gobarus apud Phot. cod. CCXXXII. At utrumque crimine exsolvit Athanasius, ut superius a nobis traditum est; nec pluris illi fuit catholicarum partium, quam veritatis studium : ipseque Basilius et Gregorius Theologus objecta sibi ab Arianis Adamantii testimonia, in commodum trahere maluerunt sensum, quam contemptis iisdem debito honore auctorem fraudare. Imo vero ex ejusdem Operibus assidua lectione a se contritis, egregia quæque selecta in unum congesserunt volumen, et ob res præclare cogitatas Philocaliæ titulo inscriptum (unde et Origenem φιλόκαλον nominat Gregorius Nazianzenus in epistolis) ad Theodorum Tyaneum episcopum miserunt. Quin etiam feruntur iidem, quotiescunque Origenis scripta legentes, dogmata ipsius propria, et a communi usu discrepantia nanciscerentur, geminum χ affixisse, Platonicorum more, qui cum Platonem lectitarent, loca insignia hoc charactere notabant : ut refert Laertius in Platone. Hac lectione instructus uterque Arianorum impetus fortiter retudit. Id ex Socrate discimus, qui et illud addit libr. IV, cap. 26, Μέγα γὰρ κλέος τὸ Ὠριγένους καθ' ὅλης τότε τῆς οἰκουμένης ἐφήπλωτο· « Totum quippe orbem tunc temporis magna Origenis gloria pervaserat. » Scriptis profecto *Apologiis* tutati sunt ipsum viri illustres, quo tempore defensioni ejus operam suam Pamphilus consecrabat, ut testificatur Photius cod. CXVIII. Ipsius tamen nonnulla, dissimulato licet ejus nomine, carpuat

Athanasius et Basilius. Ille in *Vita Antonii* lapsus animarum, et conversiones e mentibus in animas reprehendit : hic in tertio Commentariorum *in Hexaemeron* damnat anagogicas ipsius expositiones, quibus virtutes quasdam superiores, quæ locum in cœlo tenere meritæ sunt, aquis quæ sunt supra firmamentum, significari docet; quæ vero inde deturbatæ sunt, aquis notari quæ sunt sub cœlo.

VI. Dum pro Origene starent sermones illi, ipsum sibi in scribendo assectandum proponebat Hilarius Pictaviensis. Narrat quippe Hieronymus [13] hunc in Phrygia exsulantem magnam Psalmorum partem commentariis illustrasse, in eoque opere imitatum fuisse Origenem, nonnullis tamen de suo adjectis; expositiones etiam *in Jobum* et *in Matthæum* e Græco Origenis in linguam Latinam transfudisse. Auctor est præterea Hieronymus Euzoium Cæsariensem episcopum Gregorii Nazianzeni condiscipulum et æqualem, « corruptam bibliothecam Origenis et Pamphili in membranis instaurare esse conatum : » Origenianas etiam partes secutos esse Titum Bostrorum episcopum, et Didymum Alexandrinum, quem apertissimum Adamantii propugnatorem appellat, quique editis in libros *Περὶ ἀρχῶν* Commentariolis nihil non orthodoxum iis contineri pertendit, quemadmodum et Eusebius. Ambrosium quoque Mediolanensem, Eusebium Vercellensem, et Victorinum Petabionensem multa Origenis vel Latinitati donasse, vel imitatos fuisse tradit idem Hieronymus. Tam aperte autem Origeni adhæsit Gregorius Nyssenus, ut non eum solum prosecutus sit laudibus, sed dogmata etiam ejus aliquot tenuerit : adeo ut ab Origenistis corrupta ipsius scripta, et adulterata peculiari libro demonstrare conatus sit Germanus patriarcha, cujus excerpta habet Photius cod. CCXXXIII. Certe in disputatione de homine, animarum προΰπαρξιν et μετενσωμάτωσιν reprobat Gregorius, a nomine autem Origenis abstinet. Hieronymum quoque ipsum etiam tum juvenem, portentosum Origenis ingenium, et singularis eruditio ita ceperant, ut in ejus laudes sæpe excurreret, et pro mero Origenista haberi posset : verum per ignes cineri doloso suppositos incedere se subinde intelligens, pedem retulit, ut in sequentibus declarabimus. Nec tot tamen Origeniani nominis patronis absterriti sunt Theodorus Mopsuestenus et Apollinaris, quominus illi palam hic detraheret, ille multis etiam scriptis opusculis oppugnaret; sed levis est momenti hæreticorum hominum obtrectatio. Auctor quoque *Dialogorum*, qui Cæsario Gregorii Nazianzeni fratri ascribuntur, et Maximi tamen Cæsario recentioris, et Gregorii Nysseni fragmentis farti sunt; auctor, inquam, ille de Origene male sensit ac scripsit [14], μυθολόγον eum appellans, ἀκοὰς μὲν θέλγοντα, ψυχὰς δὲ οὐ τρέφοντα· « Aures quidem mulcentem, animas vero minime nutrientem ; » et τῆς ὀργῆς ἐπώνυμον, inepta et frigida allusione, quales scriptor ille comminisci amat : et ἀνοσιώτατον. Item dogmata ejus δηλητήρια, φθοροποιά, τοὺς ἁπλουστέρους σκελίζοντα esse dicit.

Manifestum porro est ex superioribus quantum erraverit Halloxius lib. IV *Orig. defens.*, quæst. 4, aliique nonnulli, qui ante Epiphanii cum Joanne Jerosolymitano et Chrysostomo dissensiones, Origenem a nemine pro hæretico habitum fuisse, primumque Epiphanium in eum signa movisse memoriæ prodiderunt : nam « velut hæreticum accusatum » fuisse diserte scribit Pamphilus in *Apologia* ; et quam gravibus peteretur criminibus declarat ipsa hæc *Apologia*, nam « Ipsum nomen Apologetici, » ut ait Hieronymus epist. 65 ad Pammach. et Ocean., « ostendit accusationem; non enim defenditur nisi quod in crimine est; » declarant et *Apologiæ* complures quæ a multis magni nominis viris Pamphili tempore pro Origene conscriptæ sunt. Nec repugnat, quod Augustinus Hieronymum rogat per epistolam, ut sibi Origenis errores aperiat; nam propter Græcæ linguæ inscitiam, in ea ignoratione fuit Augustinus.

VII. Adhuc cum Origene præclare actum erat, neque tantum illi ignominiæ inusserant adversarii, quantum celebritatis, inclarescente in dies doctrinæ fama, fuerat adeptus ; cum susceptis quosdam inter ecclesiasticos viros inimicitiis, partim Origenismi, partim privati odii causa, maximis motibus universa Ecclesia concussa est. Quod si accurate singula consectari nobis esset propositum, in immensum cresceret istud opus, et ultra circumseptos lucubrationi huic cancellos excurreremus, adeo longa est injuria, longæ ambages; sed summa duntaxat rerum fastigia persequemur. Quod ut ordine procedat, res altius repetenda est. Consentiente in Origenis laudes toto propemodum orbe, contigit ut nonnulli egregia ejus dicta factaque pro merito demirantes, ipsius etiam errores parum prudenter tuerentur, studiis suis moderari nescientes, Origenique recte sentienti adhærescere, erranti nuntium remittere. Hinc duplex prodiit Origenistarum genus, orthodoxorum et heterodoxorum. Inter orthodoxos ponimus, qui proxime laudati sunt, Origeni summa omnia calculo suo tribuentes, ab ejus vel discedentes, vel discedere paratos erroribus, simul atque fuissent perspecti, et ab Ecclesia damnati. Iisdem accensemus Joannem Chrysostomum, Theotimum Tomitanum, et aliquos ex iis quos Origenismi causa vexatos fuisse infra narrabimus; heterodoxis ascribimus Dydimum Alexandrinum, Joannem Jerosolymitanum, Evagrium Ponticum, Palladium Galatam, Isidorum, Rufinum, et complures ex Ægyptiis monachis qui Nitriam montem incolebant, quosque Origenismi veneno primos fuisse imbutos narrat Nicetas *Thesaur. orthod. fid.* libr. IV, hær. 31. Peculiari commentario Origenistas monachos

[13] Hier. *De script. eccles.* in Hilario; et libr. I *Apol. adv. Rufin.* cap. 2, et libr. II, c. 4; et Prolog. in libr. II *Comm. in Mich.*, et epist. 75, *adv. Vigilantium*. [14] Dialog. 3, resp. 151.

laudare instituerat Rufinus, ut ab Hieronymo accepimus, cujus hæc sunt verba *ad Ctesiphontem*, cap. 2 : « Librum quoque scripsit quasi de monachis, multosque in eo enumerat, qui nunquam fuerunt, et quos fuisse scribit, Origenistas, et ab episcopis damnatos esse non dubium est, Ammonium videlicet, et Eusebium; et Euthymion, et ipsum Evagrium, Or quoque, et Isidorum, et multos alios, quos enumerare tædium est. Et juxta illud Lucretii :

Ac veluti pueris absinthia tetra medentes
Cum dare conantur, prius oras pocula circum
Contingunt mellis dulci flavoque liquore [15] ;

ita ille unum Joannem in ipsius libri posuit principio, quem et catholicum et sanctum fuisse non dubium est, ut per illius occasionem cæteros, quos posuerat hæreticos, Ecclesiæ introduceret. » Joannem Chrysostomum his significari recte asserit Marianus Victorius ; sed fallitur, alium hunc esse opinans Evagrium ab Evagrio Pontico Hyperborita, uti ab Hieronymo alibi appellatur. Quemadmodum autem Origenistas Latine celebrare Rufinus instituit ; ita idipsum Græce a Palladio factum est, in *Lausiaca historia* : quo opere Isidori, Dorothei, Ammonii, Evagrii, Or, Potamiænæ Origenis discipulæ, Didymi, aliorumque Adamantii sectatorum vitas complexus est. Porro nos quoscunque inter heterodoxos Origenistas ponimus, pro hæreticis haberi velim; tralatitium enim est, non errorem, sed pertinaciam, hæreticum facere. Melania, puta, ex hoc licet grege, inter sanctos tamen relata est; et ex monachis illis Nitriensibus nonnulli in pseudosynodo ad Quercum habita errata sua sibi condonari postularunt et impetrarunt.

Atque hæc Origenistarum distinctio diligenter notanda est : nam monachos illos Nitrienses, qui hac tempestate Origenistarum appellatione infamabantur, hæreticos fuisse censet omnes Baronius, nec tam Origenis gloriæ favisse, quam ipsius opinationibus mordicus adhæsisse : quæ mihi videtur sententia Chrysostomo et Theotimo Tomitano episcopo, sanctissimis viris, perquam esse contumeliosa. Ab ipsis alii omnem erroris suspicionem amotam esse volunt, et totius concertationis invidiam convertunt in episcopos Origenistis infensos, quos propriis simultatibus Origenismi causam prætexentes, inique viros insontes vexasse pertendunt; piissimorum hominum Hieronymi et Epiphanii auctoritatem ac testimonium insuper habentes, iisque Palladii, meri Origenistæ, a quo Chrysostomi vita conscripta est, suffragium anteponentes. Heribertus Rosweydus, historiæ ecclesiasticæ scrutator diligens, hos inter medius incedit, et viros illos qui Origenismi nomine traducti sunt, dogmata primum Origenis defendisse, deinde vero repudiasse conjectat : quod, si ita esset, ab illorum, vel sequentium temporum scriptoribus, omnia adversus Ori-

A genem, vel pro Origene argumenta studiose colligentibus, minime sane fuisset prætermissum. Superest igitur, ut dicamus Origenistas fuisse duplicis generis, orthodoxos, et heterodoxos; et invidiosum hoc nomen multis immerito, pluribus etiam jure fuisse tributum. Fidem opinioni nostræ faciunt hinc Græca menologia, quæ nonnullos ex Origenistis in sanctorum album referunt, et spectata Chrysostomi virtus ac pietas, qui eos ita tutatus est, ut eamdem quoque sibi appellationem conscisceret; inde Hieronymi et Epiphanii partibus illis hæreseos notam imponentium testificatio. Profecto non unam fuisse Origenistarum omnium doctrinam, nec eosdem mores satis ex Epiphanio evincitur, qui hær. 63 et 64, geminum illorum agnoscit genus : in quo licet B incerta prodiderit, et post ipsum Augustinus, multiplicem tamen hominum illorum fuisse sectam ex eo perspicuum est. Inter eos ut integerrimis nonnulli fuerunt moribus, ita fœdam libidinem et Onanismum aliquos exercuisse referenti Epiphanio facile credo; quidquid contradicat Halloxius : ex eoque adductum suspicor Epiphanium, ut cum præterea non eadem sentire Origenistas omnes inaudisset, putaret turpe illud factum, quod morum erat vitium, doctrinæ errorem fuisse, atque ita duplicem sectam constitueret. Ut miti plerique fuerunt ingenio, ita contentiosi alii, refractarii et cervicosi; velut qui Theophilo Alexandrino præsuli violentas prope manus intulerunt, ut dicemus : dicaces alii et petulantes, C dicteriis sæpe et contumeliis Catholicos lacessebant; velut in eo, quod narramus, dissidio, Catholicos appellabant Pelusiotas, quod tanquam luto immersi, et curvi in terras ac cœlestium inanes essent; ad vocem πῆλος, et nomen Pelusii, in Origenistarum Nitriensium, et eorum qui in Palæstina degebant, vicinia siti, frigido et scurrili joco alludentes. Hieronymus epist. 61, ad Pammach., cap. 5 : « Hæ sunt strophæ vestræ atque præstigiæ, quibus nos Pelusiotas, et jumenta, et animales homines dicitis, quia non recipimus ea quæ spiritus sunt. » Baronium fugit dicti hujus significatio, et pro, « Pelusiotas, » legi jubet, « Pilosiotas, » quod uterentur Origenistæ « hac voce, suggillantes atque subsannantes Catholicos, quasi crederent mortuos resurrecturos etiam cum pilis, dum recte dicerent eos D resurrecturos cum singulis corporis membris [16]. » Verum expositionis nostræ fidejussorem damus Hieronymum ipsum, epist. 65, ad Pammach. et Ocean., cap. 3. « Pelusiotas, inquit, nos appellant, et luteos, animalesque, et carneos, quod non recipiamus ea quæ spiritus sunt; » et cap. 1 : « Putant enim me suum esse συμμύστην, et propter animales et luteos nolle palam dogmata confiteri. » Manifestius etiam *in Jerem.* XXIX, 14 : « Quæ cum audiunt discipuli ejus (Origenis) et Grunnianæ (hoc est Rufini) familiæ stercora, putant se divina audire mysteria ; nosque qui ista contemnimus, quasi

[15] Lucret. lib. IV, vers. 11. [16] Baron. ad an. 393, cap. 10, et ad an. 400, cap. 86.

pro brutis habent animantibus, et vocant πηλουσιώτας, eo quod in luto istius corporis constituti, non possimus sentire cœlestia.» Ægyptios præcipue monachos, apud quos maxime viguit Origenismus, ingenio fere fuisse inquieto et turbido, et rerum novarum studioso, propterea que in varias hæreses incidisse litteris proditum est. Inde Aeriani, Eustathiani, Anthropomorphitæ, Joviniani, Eutychiani, aliique id genus sexcenti prodiere : et a vetustiori quoque ævo Meletianis et Arianis hærentes, antistitem suum Athanasium probris fixerunt. Unde Hieronymus *Apolog. advers. Rufin.* libr. III, cap. 7 : « Contendi Ægyptum, lustravi monasteria Nitriæ, et inter sanctorum choros, aspides latere perspexi. »

VIII. Ex hoc næreseon et hæreticorum seminario Origenistæ heterodoxi exstiterunt. Narrat Epiphanius hær. 64, cap. 4, in Ægypto primum propagatum Origenismum apud Ægyptios monachos suo tempore floruisse. Ac primum Melania senior, nobilis femina, cum patria relicta Jerosolymam pietatis causa concederet, facta inter Nitriæ monachos mensium aliquot mora, aditoque Didymo, Origenianis illic erroribus una cum Rufino itineris comite infecta est. Contigit illud circa annum Christi 372. Quo tempore epistolam dedit *ad Rufinum* Hieronymus [17], qua ad se in Syriam ut veniat, amice invitat. Postquam autem Jerosolymæ fixerunt sedem, fovendis peregrinis, et rebus Christianorum juvandis opes et operam consumentes, exceperunt Evagrium Ponticum Constantinopoli certas ob causas discedentem, ipsiusque animo primos Nitriensis Origenismi satus asperserunt. Ita institutus Evagrius, et a Melania veste monastica ex voto indutus, in Ægyptum abiit, et postquam cum Didymo congressus est, in Nitriæ tandem monasteriis sese abdidit, et inter florentes illic Origenistas nomen dedit. Auctor est Hieronymus in Epistola ad Ctesiphontem, cap. 2, scripsisse illum ad virgines, ad monachos, et « ad eam cujus nomen nigredinis testatur perfidiæ tenebras » (Melaniam seniorem intellige) et edidisse insuper librum *Περὶ ἀπαθείας* quo insigne Origenis dogma supra a me ventilatum continebatur; libros vero ipsius a Rufino Latine interpretatos Occidentem lectitasse. Appulit eodem aliquot post annis Palladius Galata, et triennio in asceteriis transacto, Origenismo imbutus, cum valetudine tentaretur, in Palæstinam secessit, et haustum in Ægypto Origenismi virus passim profudit. Florebat tunc in his locis sanctitate et virtute Paula Romana : hanc adoritur Palladius, et in suas pertraxisset partes, nisi gliscenti malo mature occurrisset Hieronymus, et hominis petulantiam habita cum eo dissertatione coercuisset. Rei historiam prolixe narrat Hieronymus in *Epitaphio Paulæ*, cap. 11 et 12, quam sibi ab eo ereptam queritur

A Palladius in *Lausiacis*, sect. 78 et sequentibus, item sect. 124, Hieronymumque suggillat.

IX. At Joannem Jerosolymitanum præsulem jam labes isthæc corripuerat. Is ante adeptum episcopatum monachus, Arianis et Macedonianis accommodaverat aures, iisque relictis ad pontificiam dignitatem evectus Origenistis sese applicuerat. Ægre id tulit scilicet Epiphanius Salaminius episcopus pro eo ac debuit, et blande coram multis præsens præsentem erroris commonefecit, quo ille cum partiariis usque adeo excanduit, ut Epiphanio Anthropomorphitarum hæresim publice objiceret; suamque tanta pertinacia defendit, ut eumdem Epiphanium habitæ cum illis communionis pœniteret. Hinc efferatus Joannes animo rixandi avido
B causas vindictæ quærebat, cum ecce commodum Paulinianum Hieronymi fratrem in Palæstina extra ditionem suam Epiphanius, invitum licet ac reluctantem, ad diaconatus et presbyterii dignitatem promovit. Multa publice et privatim conquestus est Joannes, rem sese apud omnes per litteras evulgaturum minitans; in eo se læsum insuper addens, quod cum Deo sacra faceret Epiphanius dicere soleret : *Domine, præsta Joanni, ut recte credat.* Objecta crimina diluit Epiphanius missi epistola, quæ inter Hieronymianas numero sexagesima habetur [17*]; in qua non tam se appetitum ab eo significat, propter impositum Pauliniano presbyterii characterem extra suam ditio-
C nem, cum id in monasterio, non in parochia Joanni subjecta a se factum esset, et recepta inter Cypri episcopos consuetudine facere liceret, quam quod violatam Origenianis dogmatibus fidem huic exprobrasset. Capite vero tertio hæc scribit : « Doleo et valde doleo, videns plurimos fratrum, et eorum præcipue qui professionem habent non minimam, et in gradum quoque sacerdotii maximum pervenerunt, ejus (Origenis) persuasionibus deceptos, et perversissima doctrina cibos factos esse diaboli. » Unde apparet quam multos jam tum Origenismi aura afflasset. Demum in hæc verba concludit : « Palladium vero Galatam qui quondam nobis charus fuit, et nunc misericordia Dei indiget, cave, quia Origenis hæresim prædicat et docet, ne forte aliquos de populo tibi
D credito ad perversitatem sui inducat erroris. » Data est hæc epistola anno Christi 392, Arcadio et Rufino coss., qua publicata, aliisque ejusdem argumenti ad Palæstinos episcopos et monachos, et ad Siricium papam ab eo datis, dissensionis rumor universum orbem continuo pervagatus est. Sciendum autem Hieronymum quoque inter et Joannem, ejusdem Pauliniani, multo vero magis Origenismi causa, dissidia intercessisse; nam cum ab Epiphanio staret Hieronymus, et non solum res in Pauliniani negotio gestas comprobaret, sed Origenis etiam errores palam damnaret, eo iracundiæ processit Joannes, ut ab Ecclesiæ communione Hieronymum segregaret,

[17] Hieron. *Epist* 41, *ad Rufin.* [17*] Alias, 110, c. 1.

quemadmodum apud Pammachium queritur Hieronymus epist. 61, cap. 15. « Ego misellus, inquit, dum in solitudine delitesco, a tanto pontifice repente truncatus presbyteri nomen amisi. » Nec idcirco tamen ecclesiæ ingressu, vel episcoporum ac Christianorum societate se prohibitum isto capite et sequenti testatur. Addit epistola 62, quæ est ad Theophilum, cap. 4, exsilium sibi a Joanne postulatum fuisse et impetratum; minime tamen se in exsilium fuisse depulsum.

X. Rufinum interea hæc quoque discordiæ contagio infecit; nam cum semel haustam Origenis doctrinam in sinu foveret, eamdem in Joanne et Palladio, aliisque oppugnatam defendit. Hinc illud est Epiphanii in epistola ad Joannem Jerosol., cap. 4 : « Te autem, frater, liberet Deus, et sanctum populum Christi qui tibi creditus est, et omnes fratres qui tecum sunt, et maxime Rufinum presbyterum ab hæresi Origenis, et ab aliis hæresibus et perditione earum. » Nec aliam ob causam a conflata jam inde a multis annis cum Hieronymo necessitudine Rufinus defecit.

XI. Ingravescentibus in dies Joannem Jerosolymitanum inter et Epiphanium odiis, tantos amicorum motus compescere studuit Archelaus comes, vir, ut ait Hieronymus, « disertissimus et christianissimus. » Placuit in primis, ut quoniam violatæ fidei suspicio peperisset discordiam, ejusdem professio viam ad concordiam muniret. Condicto fœderis loco, et jam coacto monachorum, aliorumque compluriurn cœtu, unus exspectabatur Joannes, cum ille mulierculæ nescio cujus morbum causatus, rem in aliud distulit tempus, monentique Archelao, et ad paciscendum invitanti, eadem usus excusatione non paruit. Tum vero officii sui esse censuit Theophilus Alexandrinus laboranti Ecclesiæ succurrere; sive fama excitatus, sive, quod potius crediderim, invitatus a Joanne. Isidorum itaque Alexandrinum presbyterum ac monachum, pietatis fama conspicuum, legatum ad Joannem, aliosque, sedandarum contentionum causa mittit cum litteris, quibus incensos animos delinire, et in gratiam reducere tentabat. Verum sua spes Theophilum longe fefellit; quem enim allegaverat Isidorum, merus erat Origenista, Origenistis favens, turbandis rebus quam componendis aptior; nam ante tres menses quam veniret Jerosolymam, litteras dederat ad Vincentium presbyterum, quibus eum ut in orthodoxa fide, hoc est in Origenismo, perseveraret hortabatur; adfuturum se propediem ad cuneos adversariorum proterendos. Verba sunt Hieronymi epist. 61, ad Pammach., cap. 15, cujus vestigia accurate persequimur. Sic ergo animatus egregius ille pacis sequester, Joannem, aliosque dissensionis hujus participes adit, legationemque suam renuntiat. Et pacem conciliasset fortasse, si non animum Origenismi fermento imbutum prodidisset; cum enim doctrinæ huic infensum Hieronymum esse sciret, iterum quidem ac tertio ad eum Theophili nomine accessit, commissas autem sibi litteras reddere noluit. Quærenti autem Hieronymo ac dicenti : « Si legatus es, redde legationis epistolas; si epistolas non habes, quomodo legatum te probabis? » litteras quidem ad eum habere se respondit, rogatum se tamen a Joanne ne redderet. Ita favoris in alteram partem suspicione injecta, spem pacis peremit, reque infecta discessit. Discedenti Apologiam pro sua causa ad Theophilum tradidit Joannes, cujus lucubrationi interfuerat Isidorus, et operam suam contulerat; « ut idem esset, » ait Hieronymus, epist. 61, cap. 2 et 15, « et dictator et bajulus litterarum. » Maximam interim fratrum multitudinem, et monachorum choros in Palæstina sibi non communicantes (verba sunt Hieronymi) quasi hostes publicos æstimavit Joannes; cum ad ejus refugiendam communionem Epiphanii monitu fuissent compulsi. Responsum prætcrea ad supra memoratam Epiphanii epistolam dare dedignatus, legatos, quod prius minitatus fuerat, quaquaversus mittit, qui accusatorias in Epiphanium litteras ad Theophilum Alexandrinum a se conscriptas per totum orbem disseminarent, sed in Occidente potissimum, quibus, ut loquitur Hieronymus epist. 62, cap. 3, Occidentalium sacerdotum aures commoveret.

XII. His excitus Pammachius, Roma Hieronymum rogat per litteras, ut quoniam multorum animos in diversa distrahebat hæc altercatio, Epiphanii causam aliis, aliis Joannis tuentibus, suam ipse sententiam exprimeret. Morem gessit Hieronymus, ac luculenta responsione, anno Christi 393 data, veram ac genuinam contentionis causam esse ostendit, non Pauliniani consecrationem, quam iracundiæ suæ Joannes prætendebat, sed Origenismum, quem ad octo revocatum capita Joanni objectum fuisse narrat, e quibus tria tantum purgaverit. Atque hæc diligenter notari jubeo, ut inde Origenistarum hujus ætatis doctrina et dogmata in controversia posita spectari possint. Primum illud est; nec Filium videre posse Patrem, nec Spiritum videre posse Filium; secundum, animam propter peccata e cœlo fuisse in corpus, sic tanquam in carcerem dejectam; tertium, futurum ut diabolum et dæmones peccatorum aliquando pœniteat, et cum sanctis in cœlo regnent; quartum, Adamum et Evam ante peccatum corpore caruisse, humana autem corpora iis post peccatum circumposita tunicis pelliceis significari; quintum, carnem neutiquam suscitatum iri, non membra denuo simul esse compingenda, sexu homines penitus cariturus; sextum, paradisum terrestrem allegorice intelligendum; septimum, aquas quæ super cœlum in Scriptura esse dicuntur, angelos esse, quæ supra et infra terram, dæmones; postremum, imaginem Dei peccando hominem amisisse. Plurima præterea lectu digna habet hæc epistola, si quis accuratam temporum illorum notitiam consequi cupit. Id præcipue manifestis rationibus comprobat Hieronymus, quod diximus, ante ordinatum Paulinianum, jam Origenis causa Joannem et

Epiphanium inter se fuisse altercatos. Quamobrem Halloxium miror, et recentiores quosdam, qui nodieque contradicant, nec Hieronymi solum testimonium flocci faciant, sed et Epiphanii, qui ita Joannem alloquitur : « Video enim quod propter hanc causam omnis vestra indignatio concitata sit, quod dixerim vobis, Arii patrem, Origenem scilicet, et aliarum hæreseon radicem et parentem laudare non debetis. Et cum vos rogarem, ne ita erraretis, et monerem, contradixistis, et me ad tristitiam et lacrymas adduxistis : non solum autem me, sed et alios plurimos catholicos, qui intererant. Inde, ut intelligo, hæc est omnis indignatio, et iste furor; et idcirco comminamini, quod mittatis adversum me epistolas, ut huc illucque sermo vester discurrat. » Denique propositum sibi esse declarat in eadem epistola Hieronymus, opere peculiari dogmata Origenis convellere.

XIII. Veritus interea ne litteris Joannis, et Isidori insusurrationibus occupatus Theophili animus male de orthodoxorum causa sentiret, æquum duxit gestarum rerum historiam ad eum perscribere, seque et gregales suos apud eum purgare. Pacem ergo optare se, ad eamque conciliandam paratum declarat per epistolam, quæ inter Hieronymianas numero sexagesima secunda habetur, et eodem anno 393 data est : multa deinde imposita sibi a Joanne crimina confutat; in quibus advertendum est insimulatum eum a Joanne, quod Origenis opera quædam Latine vertisset, respondisse : « Hoc non solus ego feci, sed et confessor Hilarius fecit; et tamen uterque nostrum noxia quæque detruncans utilia transtulit; » et paulo post : « Sicut enim interpretationem et idiomata Scripturarum Origeni semper attribui, ita dogmatum constantissime abstuli veritatem. » Ut ostendat præterea quam vana esset Joannis de Pauliniani ordinatione querela, ordinatum eum asserit in Eleutheropolitano territorio, non in Æliensi. Eleutheropolis autem ea est Hebron; Ælia, Jerusalem. Denique postquam ad procurandum sibi exitium Joannem laborasse, et auctoritatem publicam ac rescripta sollicitasse questus est, cupere se significat, ut discordiæ omnes sopiantur. Utraque parte audita veritatem perspexit Theophilus, et malis artibus non bonam causam a Joanne aliisque foveri compe- D riens, adversam ita amplexus est, ut utrosque tamen ad sinceram concordiam revocare niteretur, et repugnantes Origenistas molliter ac benigne adhiberet.

XIV. Cæterum, ad coercendam serpentis Origenismi luem, sequente anno Hieronymus Augustinum pietate florentem et eruditione, quicum sibi notitia aliqua intercesserat, parario Alypio Tagastensi postmodum episcopo, quique jam ante optare se significaverat, ut Origenis opera ab Hieronymo Latine redderentur, monet per epistolam, quæ intercidit, ut in Origenis scriptionibus cautus incedat, approbatis melioribus, sequioribus rejectis; at Origenis sibi notari errores responsione sua Augustinus postulavit.

A Certe ab his dissensionibus animum procul hic habuit, neque multum sese interposuit Origenistarum rebus : errores duntaxat Adamantii pro re nata impugnavit, velut in libris *De civitate Dei*. Hieronymum autem ad redintegrandam cum Rufino amicitiam valde hortatus est.

XV. Anno a Christi ortu 397, post viginti quinque annorum discessionem Romam reversa est Melania, Rufino itinerum socio comitata. Causam reditus eam fuisse dicit Palladius : Melaniam neptem suam, Piniani uxorem, nuptiarum, mundique pertæsam, Christo reliquum vitæ consecrare velle cum accepisset, veritam seniorem ne in perversos secessionis suæ duces neptis sua incideret, Romam advolasse, eamque consiliis adjuvisse. Aliam itineris causam B assignat Baronius, Romam nempe Origenismi invehendi studium, cui Melaniæ junioris secessus apud vulgum obtentu fuerit. Opinionis suæ auctorem non dedit; conjecturis tantum obsecutus est.

XVI. Simul atque Romam appulit Rufinus, libros Origenis Περὶ ἀρχῶν a se Latinitati redditos in publicum editurus, priorem *Apologiæ* Pamphili librum conversum itidem a se et interpolatum, et una suam *De adulteratione librorum Origenis* lucubrationem præmisit, ad viam Origenismo communiendam. Utrumque Macarii hortatu aggressum se testatur in præfationibus : at id ab eo per simulationem jactatum asserit Hieronymus *Apolog.* lib. II, cap. 3. In præfatione ad Macarium Pamphili *Apologiæ* præ- C textu, non obscure tangit ille Epiphanium et Hieronymum, cum de sua interpretatione sic disserit : « Mihi tamen non dubito quin offensam maximam comparet eorum, qui se læsos putant ab eo, qui de Origene non aliquid male senserit. » Atque hæc similem ipsius conquestionem in memoriam revocant, quam in perorationem ad interpretationem Commentariorum Origenis *in Epistolam ad Romanos* intersit : « Sed delectabit, inquit, indulsisse laboribus, si modo non, ut in aliis experti sumus, malevolæ mentes vigiliis nostris contumelias reddant, et non studia obtrectationibus, et labores remunerentur insidiis. Novum quippe apud eos culpæ genus subimus; » et mox : « Hoc autem totum mihi donant, non amore mei, sed odio auctoris ». Sed redeamus ad *Apologiæ* præfationem. Postquam purgandi sui causa, velut professionem fidei Rufinus edidit : « Hæc, inquit, Jerosolymis in Ecclesia Dei a sancto sacerdote ejus Joanne prædicantur; hæc nos cum ipso et dicimus et tenemus. » Hieronymum etiam his verbis defricat in suo *De adulteratione librorum Origenis* libello : « Auctores obtrectatorum ejus (Origenis) ii sunt qui vel in Ecclesia disputare latius solent, vel etiam libros scribere, qui totum de Origene vel loquuntur, vel scribunt : ne ergo plures ipsorum furta cognoscant, quæ utique, si ingrati in magistrum non essent, nequaquam criminosa viderentur, simpliciores quosque ab ejus lectione deterrent. » Nam cum Origenem mirifice celebrasset Hieronymus etiam tum juvenis, et plus quam 70 ho-

mileticos ipsius libros, multa etiam de tomis in Apostolum scriptis Latine reddidisset, ex ejusque libris Commentarios suos locupletasset, mox in eum calcitrare cœpit. Neutiquam vero his perstringi Hieronymum putat Halloxius, quia jam reconciliata fuerat inter eos gratia, et paulo superius Hieronymi cum laude meminerat his verbis : « Damasius episcopus, cum de recipiendis Apollinaristis deliberatio haberetur, editionem ecclesiasticæ fidei, cui iidem editioni, si Ecclesiæ jungi velint, subscribere deberent, conscribendam mandavit amico suo cuidam presbytero viro disertissimo, qui hoc illi ex more negotium procurabat. » Addere poterat Halloxius eumdem a Rufino honoris causa nominatum in præfatione librorum *Περὶ ἀρχῶν*, qui hoc tempore prodierunt. Verum hoc erat ingenio Rufinus; palam in os laudabat, clam detrahebat; simultatem fovebat in sinu, amicitiam fronte gerebat. Itaque palpum coram obtrudebat Hieronymo, ut acrius occulte morderet. Hoc amplius, Hieronymus ipse *Apolog. 2 in Rufin.*, cap. 6, hæc verba ita repetit, quasi neutiquam ad se pertineant : sed vel tacite notari se non sensit; vel perspectam calumniam simulate reticuit. Utut est, suum maneat lectori judicium : sequentia certe manifeste Epiphanium petunt : « Denique quidam ex ipsis, qui se velut evangelizandi necessitatem per omnes gentes et per omnes linguas habere putat de Origene male loquendi, sex millia librorum ejus se legisse, quamplurima fratrum multitudine audiente, confessus est. » Ipsos deinde *Περὶ ἀρχῶν* libros Urbi propinans Rufinus, quo magis lectores illiceret, præfationem operi præfixit, eaque declaravit sese reliquis dogmatibus intactis falsas Origenis de Trinitate sententias, utpote ab hæreticis insertas, vel emendasse, vel prætermisisse : grassans enim hoc tempore Arianismus adversus Origenem, cujus ambiebat patrocinium, Catholicos commoverat. Exemplo quoque Hieronymi, multorum jam Origenis librorum interpretis, adductum se significat hac ipsa præfatione Rufinus, ut scriptionis illius conversionem susciperet. Et causæ tamen ita diffisus est, ut præfationi nomen suum ascribere non auderet; et assensu præterea Theophili et Hieronymi gloriaretur.

Multis enimvero cordi fuit opus illud a Rufino translatum, et Origeni sacerdotes, monachos et e Christianorum vulgo multos adjunxit, et Siricii quoque papæ simplicitati illusit. At plures tamen doctrinæ novitas perculit; adeo ut totum orbem post Rufini interpretationem in Origenis odium exarsisse, et translatum opus expavisse tradiderit Hieronymus lib. 1 *Apol.*, cap. 3. Auctor quoque ille est, primam Marcellam Romanam, nobilitate generis, et pietate illustrem, subolescentem errorem deprehendisse ac repressisse. Discessum itaque destinantes facti auctores, cum jam fere ut hæretici designarentur, ecclesiasticas epistolas a Siricio impetrant, ut Ecclesiæ communione gloriari possent : atque his communitus Rufinus Aquileiam remeavit.

XVII. At Pammachius et Oceanus de rebus in Urbe gestis Hieronymum certiorem faciunt, et Rufinianam librorum *Περὶ ἀρχῶν* interpretationem cum præfatione transmittunt, postulantque ut libros eosdem meliori fide convertat, et injectas de se suspiciones diluat. Redierat cum illo jam tum in gratiam Rufinus, cum Jerosolymis proficisceretur. Subdola itaque Rufini præfatione clam arrosum se et impetitum sentiens Hieronymus, et inter Origenistas positum, hanc cum eo injuriam amice et leniter expostulavit per epistolam, cujus hoc est exordium : « Diu te Romæ moratum sermo proprius indicavit; » unde licet conjicere jam ante ad eum litteras Rufinum dedisse. Sed cum per vecturæ moras serius Romam delata fuisset Hieronymi responsio, renuntiatum interea fuerat Rufino novam librorum *Περὶ ἀρχῶν* interpretationem ab eo parari, quam eo consilio conditam a se scribit Hieronymus *Apolog.* lib. I, cap. 2, non ut crederet lector iis quæ interpretabatur; sed ne crederet iis quæ ante transtulerat Rufinus. Atque ita dirempta inter eos gratia, datam ad Rufinum epistolam Hieronymi familiares, qui curandam eam acceperant, suppresserunt. Susceptam interim, Pammachii et Oceani rogatu, sincerìorem librorum *De principiis* conversionem absolvit Hieronymus, et ad eos Romam misit, cum luculenta epistola, qua Origenis doctrinam et eruditionem laudasse se fatetur, dogmata tenuisse pernegat. « Laudavi, inquit, interpretem, non dogmatisten; ingenium, non fidem; philosophum, non apostolum. Quod si volunt super Origene meum scire judicium, legant in *Ecclesiasten Commentarios*, replicent in Epistolam ad Ephesios tria volumina, et intelligent me semper ejus dogmatibus contraiisse; » et iterum : « Si mihi creditis, Origenistes nunquam fui ; si non creditis, nunc esse cessavi ; » et sequenti capite : « Fac me errasse in adolescentia, et philosophorum, id est gentilium studiis eruditum in principio fidei dogmata ignorasse Christiana ; et hoc putasse in apostolis, quod in Pythagora, et Platone, et Empedocle legeram : cur parvuli in Christo atque lactentis errorem sequimini ? cur ab eo impietatem discitis, qui necdum pietatem noverat ? Secunda post naufragium tabula est culpam simpliciter confiteri. Imitati estis errantem, imitamini et correctum. » Similiter in epist. 62, ad Theophilum : « Sicut enim interpretationem et idiomata Scripturarum Origeni semper attribui, ita dogmatum constantissime abstuli veritatem. » Et tamen cum Commentarios suos *in Ecclesiasten*, et *Epistolam ad Ephesios* Adamantii scitis referserit, vix iis semel contradixit : imo vero ne Origenem quidem auctorem citavit. Quod si ea pro falsis habuit, cur censuræ notam non apposuit? cur cum id sibi vitio daretur, id sibi gloriæ duxit ? « Nam quod dicunt, » inquit Prolog. in lib. II *Comment. in Mich.*, « Origenis me volumina compilare, et contaminari non decere veterum scripta : quod illi maledictum vehemens esse existimant, eamdem laudem ego maximam duco, cum illum imitari volo,

quem cunctis prudentibus et vobis placere non dubito; » cur in præfatione ad librum *De nominibus Hebraicis*, ait neminem nisi imperitum, negare Origenem post apostolos Ecclesiarum esse magistrum?

Igitur non sine causa Rufinus Origenistam aliquando fuisse Hieronymum jactabat. « Hæc est, » inquit, invect. I, « tua tanti magistri gravitas, ut eum quem in aliis laudas, condemnes in aliis et quem in præfationibus tuis alterum post apostolos Ecclesiarum magistrum dixisti, nunc hæreticum dicas? Quis hæreticus Ecclesiarum magister aliquando dici potuit? » Futilis ad hæc Hieronymi excusatio, qui Procem. in lib. XI *Comment. Isaiæ* respondet Origenem, Eusebium, Apollinarium, aliosque a se in commentariis ad libros Danielis, magistros Ecclesiæ nominatos, ad distinctionem quorumdam qui a Christi fide erant alieni. Pergit Hieronymum lacessere Rufinus, eumque Origenis fidem nunquam se laudasse jactantem propriis ipsius verbis coarguit. Quibus ille velut convictus scribit lib. III *Apolog.*, cap. 3. « Eodem fervore quo Origenem ante laudavimus, nunc damnatum toto orbe damnemus; » et mox: « Erravimus juvenes, emendemur senes; » et iterum: « Ignosce mihi quod Origenis eruditionem, et studium Scripturarum, antequam ejus hæresim plenius nossem, in juvenili ætate laudavi. » Inde Posthumianus apud Sulpicium Severum merito ait: « Illud me admodum permovebat, quod Hieronymus, vir maxime Catholicus, et sacræ legis peritissimus, Origenem secutus primo tempore putabatur, quem nunc idem præcipue, vel omnia illius scripta damnaret. » Inde et Vigilantius ipsum sic tanquam Origenistam incessebat, quam tamen criminationem depellere conatur epist. 75. Inde et Augustinus inconstantiam et mobilitatem ingenii Hieronymo Origenem sibi olim percarum jam infamanti subobscure exprobrat, epist. 8. « Petimus ergo, inquit, et nobiscum petit omnis Africanarum Ecclesiarum studiosa societas, ut in interpretandis eorum libris, qui Græce Scripturas nostras quam optime tractaverunt, curam atque operam impendere non graveris: potes enim efficere, ut nos quoque habeamus illos tales viros, et unum potissimum, quem tu libentius in tuis litteris sonas: » Origenem nimirum, cujus magnam tum quoque fuisse in Africa celebritatem ex eo manifestum est. Inde et Pelagius papa II, in *Epistola ad Eliam Aquileiensem, et alios Istriæ episcopos*, « Annon, inquit, et Hieronymus nostræ Ecclesiæ presbyter, et singularis Hebræi sermonis interpres tanto erga Origenem favore intenditur, ut pene discipulus ejus esse videatur? » Inde denique sub Hieronymi nomine conficta est epistola, in qua se Origeni aliquando adhæsisse dolet.

Quamvis autem viri pii et orthodoxi officio functus sit, cum agnitos Origenismi errores ejuravit; optabile tamen foret, ut sanctissimus ille doctor constantior animi fuisset et moderatior, neque tam facile bili suæ fuisset morigeratus, ut in contraria,
A pro rerum ac temporum ratione, trahi se et jactari scivisset, nonnunquam etiam maximos viros amarissimis conviciis perfudisset: fatendum quippe est jure eum sæpe a Rufino fuisse reprehensum; sæpe etiam Rufinum ab eodem sine causa fuisse culpatum. Hæc porro cum agerentur, annus Christi trahebatur trecentesimus nonagesimus nonus.

XVIII. Quo tempore Hieronymianam librorum *Περὶ ἀρχῶν* interpretationem Pammachius continebat; verum ab amico ipsius quodam fraude descripta in vulgus emissa est. Interpretationis autem suæ perfidiam ex hujus conflictu perspectum iri, versutiasque suas jam proditas intelligens Rufinus, ad eumque perlatis Aproniani opera litteris, quas ad
B Pammachium et Oceanum una cum libris *Περὶ ἀρχῶν* recens a se Latinitate donatis Hieronymus miserat, triennium in elaboranda duplici Apologia contrivit. Prior vetustate intercidit: posterior superest in duas divisas partes, quarum prima criminationes ab Hieronymo impactas refellit, altera Hieronymum ipsum suggillat. Quæ cum in apertam contentionem erumperent, duas in partes, ut fit, Romanorum Christianorum animi abiere, cum Rufino alii, alii Hieronymo faverent; nec Romani duntaxat, sed et quotquot fere per orbem sparsi erant, diversis studiis ferebantur.

XIX. Tum vero partium suarum esse intellexit Anastasius papa, non quidem exorientes motus le-
C nimentis adhibitis consopire, quod factum a decessore ejus Siricio notavimus, sed malum occulte crescens apostolica auctoritate rescindere. Re itaque diu ac mature in utramque partem perpensa, Origenis tandem erroribus hæreseos notam impressit anno 400. Theophili studium imitatus, qui superiore anno in Alexandrina synodo eosdem damnaverat. Statim vero dimissis in omnes partes nuntiis, Origenianorum errorum damnationem promulgat Anastasius; qua accepta iidem passim reprobati sunt. Ea de re disserentem audiamus Theophilum in *Epistola ad quosdam monachos*, quam profert Julianus in *Epistola ad Menam*: Οὐκοῦν ἀναθεματίζοντες τὸν Ὠριγένην, καὶ τοὺς ἄλλους αἱρετικούς, ὥσπερ ἡμεῖς καὶ ὁ τῆς Ῥωμαίων ἁγίας Ἐκκλησίας
D ἐπίσκοπος Ἀναστάσιος, ἐκ παλαιοτέρων ἀγωνισμάτων ἔνδοξος στρατηγὸς ἐπισήμου λαοῦ χειροτονηθείς, ᾧ καὶ πᾶσα τῶν μακαρίων κατὰ τὴν δύσιν ἐπισκόπων ἕπεται σύνοδος, ἀποδεχομένη τῆς τῶν Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίας τὴν κατὰ τοῦ ἀσεβοῦς ψῆφον. « Igitur anathema dicentes in Origenem, aliosque hæreticos, quemadmodum factum est a nobis, et ab Anastasio sanctæ Romanorum Ecclesiæ episcopo, qui ex veteribus certaminibus clarus, dux illustris populi creatus est, quem et omnis beatorum Occidentis episcoporum sequitur cœtus, Alexandrinorum Ecclesiæ sententiam adversus impium latam suscipiens. » Hieronymus certe lib. II *Apolog.*, cap. 6, præter Anastasium et Theophilum, tradit Venerium quoque Mediolanensem episcopum, et Chromatium Aqui-

Veiensem, Origenem subjectis sibi populis hæreticum denuntiasse. A

XX. At parum sese promovisse ratus Anastasius, si non tumultus auctorem Rufinum, et bellum renovantem retunderet, Romam eum ad causam dicendam accersit : tergiversatur Rufinus, et Apologiam scribit ad Anastasium, qua levibus ad detrectandam profectionem excusationibus usus fidem suam profitetur : deinde ait : « Origenis ego neque defensor, neque assertor sum, neque primus interpres : alii ante me hoc idem opus fecerunt ; feci et ego postremus, rogatus a fratribus. Si jubetur ne fiat, jussio observari debet in posterum. Si culpantur qui ante jussionem fecerunt, culpa a primis incipiat. Ego enim præter hanc fidem, quam supra exposui, id est quam Romana Ecclesia, et Alexandrina, et Aquileiensis nostra tenet, quæque Jerosolymis prædicatur, alienam nec habui unquam in isto homine, nec habeo, nec habebo. » Neutiquam tamen excusationem hanc Anastasius accepit, sed instante Marcella, Rufino, ut verbis utar Hieronymi [18], cauterium hæreseos inussit, eumque damnavit anno 401. « Damnationis hæreticorum, » inquit idem Hieronymus epist. 16, « hæc Marcella fuit principium, dum adducit testes, qui prius ab eis eruditi, et postea ab hæretico fuerant errore correpti ; dum ostendit multitudinem deceptorum, dum impia Περὶ ἀρχῶν ingerit volumina, quæ emendata manu scorpii monstrabantur ; dum acciti frequentibus litteris hæretici, ut se defenderent, venire non sunt ausi, tantaque vis conscientiæ fuit, ut absentes damnari, quam præsentes coargui maluerint. Hujus tam gloriosæ victoriæ origo Marcella est. » Cujus victoriæ fama cum per totum orbem increbuisset, Anastasium ipsum super Rufino consuluit Joannes Jerosolymitanus, ejusque sententiam exploravit. Exstat Anastasii responsio data ad an. 402, in qua notandum primo illud est, multis ab eo laudibus Joannem Origenismi licet suspectum extolli ; deinde et istud : « Origenes autem, cujus in nostram linguam composita derivavit (Rufinus) ante quis fuerit, in quæ processerit verba, nostrum propositum nescivit. » Addit Rufinum hac interpretatione fidem ab apostolis propagatam violare voluisse ; non damnare tamen, si a traditis in interpretato opere dogmatis abhorreat ; damnare se penitus, si iisdem assentiatur. Tum paulo post, « Illud quoque, inquit, quod evenisse gaudeo, tacere non potui, beatissimorum principum manasse responsa, quibus unusquisque Deo serviens ab Origenis lectione revocetur ; damnandumque sententia principem, quem lectio rerum profana prodiderit. » Suam demum super Rufino sententiam his verbis exponit : « Itaque frater charissime, omni suspicione seposita, Rufinum scito quod propria mente Origenis dicta in Latinum transtulit ac probavit, nec dissimilis ab eo est qui alienis vitiis præstat assensum. Illud tamen scire cupio ita haberi a nostris partibus alienum, ut quid agat, ubi sit, nescire cupiamus. Ipse denique viderit, ubi possit absolvi. » Quocirca Rufinum ita alloquitur Hieronymus *Apolog.* lib. III, cap. 6 : « Vade potius Romam, et præsens apud eum (Romanum episcopum) expostula, cur tibi et absenti, et innocenti fecerit contumeliam ; primum ut non reciperet expositionem fidei tuæ, quam omnis, ut scribis, Italia comprobavit, et baculo tuarum uti noluerit litterarum contra canes tuos : deinde ut Epistolas contra te ad Orientem mitteret, et cauterium tibi hæreseos dum nescis inureret, diceretque libros Origenis Περὶ ἀρχῶν a te esse translatos, et simplici Romanæ Ecclesiæ plebi traditos, ut fidei veritatem, quam ab Apostolo didicerant, per te perderent ; et quo tibi majorem faceret invidiam, ausus sit criminari hos ipsos, præfationis tuæ testimonio roboratos. » Quin etiam in Epistola 82, *ad Marcellinum et Anapsychiam*, sese ait subdolum libellum a Rufino oblatum Anastasio papæ, aliasque ipsius scriptiones opusculis quibusdam explosisse, quas non aliud esse conjecerit quispiam, quam Apologias ipsas, de quibus proxime commemorabimus.

XXI. Hoc ipso anno geminam Rufini adversum se Apologiam gemina itidem adversus Rufinum Apologia Hieronymus excepit : nam cum ex Occidente Jerosolymam remeasset ipsius frater Paulinianus, libros illos adversus eum elaboratos, nondum quidem ab auctore, quem metus scilicet et pudor inhibebant, in lucem esse editos, sed inter Rufini tamen familiares circumferri significavit ; e quibus cum in vulgus exiissent nonnulla, collecta ea ad fratrem pertulit : quod ipsum præstiterunt per litteras Pammachius et Marcellinus. Non ad has ipsas itaque Rufini scriptiones, sed ad relatas a Pammachio, Marcellino et Pauliniano criminationes priorem quam habemus Apologiam Hieronymus adornavit. Duobus ea continetur libris, et Pammachii ac Marcellini nomine inscripta est, quorum monitu fuerat elucubrata ; ad eos vero transmissa, quos scriptis suis Rufinus afflaverat : in eaque declarat Hieronymus constitutum esse sibi peculiari opere Pamphili et Eusebii Apologiam refellere. Hæc simul atque ad Rufinum perlata est. Ira incitatus, responsum una cum Apologiis misit ad Hieronymum, quo hastatis eum apicibus territabat, mortem minitans, et ad tribunalia sese provocaturum, nisi maledictis abstineret. Verum futiles minas parvipendens Hieronymus, posteriorem Apologiam continuo rescripsit.

XXII. Post septem annos quam hæc acta sunt, diem clausit extremum Melania senior, vix a quadraginta diebus Jerosolymam reversa. Rufinum quoque sequente anno, qui fuit a Christo nato 410, Aquileia ab Alarico vastata in Sicilia profugum periisse tradit Baronius. At in *Epistola ad Ursacium*, quam interpretationi Commentariorum Origenis in

[18] Hieron. *Apol.* 3, cap. 6.

librum Numerorum præfixit Rufinus, quamque cum nondum edita esset, mecum olim benigne communicarunt clarissimi fratres Bigotii, ita scribit : « Sed reddendæ pollicitationi non tempestivum, ut ille ait, sed tempestuosum nobis tempus ac turbidum fuit. Quis enim ibi stylo locus est, ubi hostilia tela metuuntur? ubi in oculis est urbium agrorumque vastatio? ubi fugitur per marina discrimina, et ne ipsa quidem absque metu habentur exsilia? In conspectu etenim, ut videbas etiam ipse, nostro Barbarus, qui Rhegino oppido miscebat incendia, angustissimo a nobis freto, ubi Italiæ solum Siculo dirimitur, arcebatur. » Agebat ergo tum in Sicilia. Ait deinde : « Jam enim ex omnibus quæ in lege scripta reperi, solæ ut puto in Deuteronomio desunt oratiunculæ, quas si Dominus juverit, et sanitatem dederit oculis, cupimus reliquo corpore sociare : quamvis amantissimus filius noster Pinianus, cujus religiosum cœtum pro amore pudicitiæ profugum comitamur, injungat et alia. » Pinianus ille, cujus in comitatu se tum fuisse ait Rufinus, is erat Melaniæ junioris maritus. Hunc Roma discessisse anno 408, et Carthaginem appulisse anno 409, ipse agnoscit Baronius. Igitur vel Rufinum in Sicilia a Piniano et utraque Melania relictum mors anno sequenti oppresserit; vel certe tempus a Baronio assignatum uno saltem anno Rufini obitus anteverterit, viri Origenianæ doctrinæ ita studiosi, ut infinitas sibi turbas, convicia, infamiam et damnationem denique ejus causa pepererit : qui si animo suo fuisset moderatus, et a librorum *Περὶ ἀρχῶν* interpretatione abstinuisset manum, suum sibi Origenes decus, gloriamque in Occidente servasset; verum dum tradit illum Latinis legendum, ex omnium manibus excussit : « Totus enim orbis, » inquit Hieronymus *Apol.* I, cap. 3, « post translationem » Rufini « in Origenis odium exarsit, quem antea simpliciter lectitabat. » Nihilominus ab Anastasio licet damnatus fuerit Rufinus, ejus tamen consuetudine usum fuisse Chromatium Aquileiensem episcopum persuadet ipsius Præfatio *Eusebianæ Historiæ* a se conversæ præmissa, qua rogatu Chromatii, animo ex patriæ clade afflicto solamen adhibere volentis, susceptam illam a se ostendit Melaniam quoque diu post inflictam Rufino censuram certatim laudibus extulerunt Augustinus et Paulinus : et post mortem demum in Græcorum Martyrologiis inter sanctos ascripta est.

XXIII. At non Rufini obitu sata ab ipso Origenismi semina exstincta sunt. Pelagius, monachus natione Britannus, arrepta quædam Origenis dogmata a Rufino exculta et propagata renovavit. Quocirca Hieronymus in Procemio ad lib. I *Comment. in Jerem.* Grunnium, hoc est Rufinum, Pelagii « præcursorem et magistrum » appellat. Dogma quoque ἀπαθείας et ἀναμαρτησίας, quod supra tractavimus, ab Origenistis accepisse Pelagianos prodit in Procemio *Dialog. adv. Pelag.* et in Procem. lib. IV *Comment. in Jerem.* et in *Epist. ad Ctesiph.*, cap. 2. Et Augustinus lib. II *De peccat. origin.*, adv. Pelag. et Cœlest., refert in judicio episcopali Carthagine habito, quærenti Paulino diacono presbyterorum nomina, a quibus pestilentem suam doctrinam Cœlestius accepisset, respondisse Cœlestium : « Sanctus presbyter Rufinus, Romæ qui mansit cum sancto Pammachio. Ego audivi illum dicentem quia tradux peccati non sit. » Idcirco Origeniani nominis invidiam in se conversam sentiens Pelagius, cum apud Innocentium papam se purgaret, in libello fidei præcipuos Origenis errores proterere se simulavit. Porro ut Origenianæ hæresi Pelagiana, sic

...Nestoriana lues successit Pelagianæ,

inquit Prosper in Epitaphio Nestorianæ et Pelagianæ hæreseon. Sed quoniam præter institutum nostrum est illarum historia, et aliorum laboribus jam satis illustrata, ad sequentia properamus.

XXIV. Obtritus plane ac pessumdatus in Occidente videbatur Origenismus, cum ecce Aviti duo Hispani, Romam alter, alter Jerosolymam profecti, in patriam post reditum merces Origenianas intulerunt. Horum alter (is, ni fallor, qui Jerosolymam contenderat, quemque adiisse Hieronymum in Palæstina degentem verisimile est) ab Hieronymo postulaverat, ut Origenis libros *Περὶ ἀρχῶν*, sincere et fideliter conversos ad se mitteret; quod cum facile impetrasset, cavendosque errores per epistolam Hieronymus præmonstrasset, iis tamen implicari se et illudi passus est; ac alterum quoque Avitum in easdem opinationes pertraxit. Patriæ consulens Paulus Orosius, quam hæc, atque aliæ item hæreses pervadebant, Augustini opem oblato ipsi Commonitorio imploravit. Scripto statim ad Orosium Commentariolo adversus Priscillianistas et Origenistas, hæresim utramque Hispaniam infestantem proculcavit Augustinus; et in eximio præterea *De civitate Dei* opere, quod tunc elaborabat, ut et in aliis quoque scriptionibus, cum Origenistis præliatus est. Quæstionem unam, quæ est de origine animarum, definire non ausus, Orosium in Palæstinam misit ad Hieronymum, quem disceptationis hujus arbitrum esse voluit. Manifestum itaque ex eo est, merito inter supposititia et Augustino perperam ascripta rejici libellum *De deitate et incarnatione*, ad Januarium, qui habetur in Appendice quarti tomi : quippe qui Origenianis fere pannis consutus et consarcinatus est.

Circiter idem tempus Semipelagianæ hæresi robur Joannes Cassianus in Galliis conciliabat ex Origenis scriptionibus, cujus econtrario nomen Vincentius Lirinensis ibidem traducebat : in Commonitorio siquidem priore *advers. Hæres.* cap. 23 dum ostendere conatur errorem Origenis Ecclesiæ Dei offensioni fuisse, postquam præclaras illius dotes multis dilaudavit, « Eo, inquit, res decidit, ut tantæ personæ, tanti doctoris, tanti prophetæ non humana aliqua, sed ut exitus docuit, nimium periculosa tentatio plurimos a fidei integritate deduce-

ret. Quamobrem hic idem Origenes tantus ac talis, dum gratia Dei insolentius abutitur, dum ingenio suo nimium indulget, sibique satis credit, cum parvi pendit antiquam Christianæ religionis simplicitatem, dum se plus cunctis sapere præsumit, dum ecclesiasticas traditiones, et veterum magisteria contemnens quædam Scripturarum capitula novo more interpretatur, meruit ut de se quoque Ecclesiæ Dei diceretur : *Si surrexerit in medio tui propheta;* et paulo post : *Non audies*, inquit, *verba prophetæ illius* [19]. Vere non solum tentatio, sed etiam magna tentatio, deditam sibi atque in se pendentem Ecclesiam admiratione ingenii, scientiæ, eloquentiæ, conversationis et gratiæ, nihil de se suspicantem, nihil verentem, subito a veteri religione in novam profanitatem sensim, paulatimque traducere. » Tum lectores monet, etiamsi corrupti sint libri Origenis, quod non diffitetur, sub ejus tamen nomine venditari, et ad insinuandos errores tantum nomen valere posse. Ita renascentis Origenismi propagines in Occidente elisæ sunt. Sed et iterum ibidem, iterumque sunt contusæ, ut in sequenti sectione ostendemus.

SECTIO II.

I. *Theophilus Alexandrinus monachos quosdam Nitrienses vexat;* II. *et afflicto ipsis Origenismo Origenistas una insectatur.* III. *Aliæ dissidii hujus causæ proferuntur. Synodus Alexandrina Origenistas damnat, quos Theophilus ex Ægypto deturbat.* IV. *Æquum de his concertationibus Posthumiani judicium.* V. *Theophili factum approbant Anastasius, Epiphanius et Hieronymus.* VI. *Utris plus adhibendum in hac historia fidei, Palladio, Socrati, Sozomeno, Georgio Alexandrino, anonymo Vitæ Chrysostomi scriptori, et Simeoni Metaphrastæ; an Epiphanio et Hieronymo disquiritur.* VII. *Theophili synodicam epistolam et Paschales quatuor convertit Hieronymus.* VIII. *Quæritur utri prius Constantinopolim profecti sint Origenistæ, an Theophili legati.* IX. *Origenistas benigne excipiunt Joannes Chrysostomus et Eudoxia.* X. *Synodum in Cypro adversus Origenistas cogit Epiphanius.* XI. *Theophilenses legati et Origenistæ apud imperatorem mutuo se accusant.* XII. *Epiphanius Constantinopolim appellit, et Chrysostomum male habet.* XIII. *Altercatur cum Eudoxia, deinde Cyprum repetens fato concedit.* XIV. *Rei gestæ summa repetitur ex Polybio teste oculato.* XV. *Constantinopolim advenit Theophilus, et conciliabulum cogit ad Quercum.* XVI. *Accusatur Chrysostomus.* XVII. *Actorum pseudosynodi ad Quercum habitæ fides exploratur.* XVIII. *Crimine liberantur Nitrienses, et in gratiam cum Theophilo redeunt.* XIX. *Exauctoratur Chrysostomus, et in exsilio diem multo post obit.* XX. *In Chrysostomi defuncti nomen grassatur Theophilus, renitente Isidoro Pelusiota.* XXI. *Chrysostomum prosequitur laudibus Synesius, probris Hieronymus.* XXII. *Origenianos libros lectitat Theophilus :* XXIII. *Diem claudit : succedit Cyrillus, et avunculi inimicitias persequitur, sed ab Isidoro reprehensus factum mutat. Scribit adversus Origenem Hammon Adrianopolitanus.* XXIV. *Joannis Jerosolymitani et Hieronymi obitus. Male audit Origenis doctrina in Oriente et Occidente :* XXV. *suos tamen fautores habet Philastrium, Theodoretum, Socratem, Sozomenum, Sidonium, auctorem Prædestinati, et Eutychetem.*

I. Hæc dum in Occidente gererentur, longe graviori tumultu Orientis Ecclesias Origenismus quatiebat. Cujus intermissam vitandæ confusioni historiam repetemus. Postquam Isidorus ille, quem a Theophilo ad sedandas Joannem inter et Epiphanium ac Hieronymum controversias submissum diximus, Alexandriam regressus est, urgere Theophilum non destiterunt Epiphanius et Hieronymus, ut cum Origenistis marte aperto ipse quoque præliaretur. Detrectabat ille pugnam, rogante præsertim Epiphanio, erga quem Anthropomorphitarum hæreseos sibi suspectum male affectus erat. Mox autem ut ad Ecclesiæ causam privata odia accessere, statim adversus Origenis asseclas classicum cecinit. Obscura certe est et implicata temporum illorum historia, quamque nonnisi a Palladio, Socrate et Sozomeno, ætatis hujus proximis petere possumus, quamvis prioris auctoritatem minuerit apertus Origenismi amor, alios aliarum hæreseon studium merita pene existimatione fraudarit. Cur itaque Origenistas insectaretur Theophilus causam hanc fuisse tradit Socrates. Quæsitum in Ægypto non multo ante fuerat, Deusne corporeus esset, et humanam formam gerens, an penitus incorporeus. Multi, ac simpliciores præsertim monachi, Deum humano habitu præditum fingebant, unde Anthropomorphitæ, sive ut loquitur Epiphanius Scholasticus in *Tripartita Historia*, lib. x, cap. 7, « Humaniformiani » dicti sunt; plures contrariam sententiam sequebantur. Hos inter erat Theophilus, qui cum opinionem suam in epistola quadam Paschali, cujusmodi epistolam de more quotannis scribebat, prodidisset, eaque ad Ægyptios ascetas fuisset perlata, ita excanduerunt illi, ut Theophilum ab Ecclesia expellendum censerent. Scetinos monachos reliquis sanctitate præstantiores et doctrina hanc repudiasse omnes epistolam, præter unicum abbatem Paphnutium, litteris tradidit Cassianus collat. 10, cap. 1. Et reliquis vero per Ægyptum sparsis monachis plurimi manu facta advolant Alexandriam, et de interficiendo Theophilo cogitant. Ille stolidos homines astu tractavit, et ingruentes compescuit ambiguo hoc dicto : « Sic ego vos vidi, quasi faciem Dei, » quo quondam Jacob Esau fratrem suum delinivit, ut est Gen. xxxiii, 10. Placati illi unum id præterea postulant, ut damnaret Origenis libros, quorum nonnulli a Deo corpus abjudicabant : « Ego vero, inquit, hominis istius lucubrationes, et qui eas probant, aversor. » Atque hoc fine stetisset controversia, nisi statim nova de causa recruduisset.

Præerant Ægyptiacis monasteriis viri quatuor pietate nobiles, Dioscorus, Ammonius, Eusebius et Euthymius, germani fratres, statura proceri, ideoque Longi cognominati : quod etiam cognomen

[19] Deuter. xiii, 1, 3.

habuisse ipsorum partiarium Isidorum conjicere licet ex isto Hieronymi Epist. 61, *ad Pammach.*, cap. 15, « Et tamen iste Hieronymus cum pannosa turba et sordidatis gregibus, quid Isidoro illi fulmineo ausus est respondere? At ne forte ille non crederet, et opprimeret eos præsentia et mole corporis sui, » etc. Cum fratres illos percharos haberet Theophilus, Dioscorum Hermopoleos constituit episcopum; duos autem invitos apud se detinuit. Atque hanc quidem vitam, desiderio licet monasticæ vitæ tabescentes, tolerabant, quoad perspecta episcopi avaritia, hominem exosi, rursum in solitudinem post triennium secesserunt. Causa secessus cognita, pessima quæque minatus est illis Theophilus, ipsumque Dioscorum invisum habuit. Cum ergo Anthropomorphitis infensos ipsos ex mutuis congressibus agnovisset; apud simplices quosdam et indoctos monachos, quos hæreseos hujus affines esse sciebat, Anthropomorphitam se professus, Dioscorum cum fratribus in contraria esse secta monuit, et corpus Deo detrahere, Origenem sententiæ hujus patronum secutos. In fraudem his sermonibus illecti boni homines Dioscorum, ipsiusque asseclas vehementer aversati, invidioso Origenistarum nomine infamantes traduxerunt: cum eos econtrario adversarii, pauciores quidem numero, sed doctrina et usu rerum peritiores, Anthropomorphitas appellarent. Ita seditionibus inter se agitati conflictabantur. At Theophilus privatas injurias persequens, Origenistarum tumultus obtendit, et Nitriæ occupato monte, Anthropomorphitis monachis arma subministrat, Dioscori monasterium incendit; qui cum fratribus abditus puteis vix ingruenti cladi se subduxit.

Polybius Rhinocorurorum episcopus, Epiphanii discipulus, ipsiusque vitæ scriptor, tres duntaxat numerat Longos fratres, Heracleonis filios, qui Alexandriæ cum imperio præfuerat, Theophilo amicitia conjunctos, ab eoque in urbem e monasteriis per fraudem deductos, majorem creatum ait episcopum, alios diaconos, et Ecclesiæ œconomos. Narrat deinde hoc munere per triennium functos, renitente Theophilo in pristinam solitudinem concessisse; ægre id tulisse Theophilum, ipsosque communione privasse; ad quam cum sese admitti frustra rogarent, Chrysostomum interpellasse ea sibi ut restitueretur; postulasse id a Theophilo Chrysostomum, nec impetrasse, eosque tandem Theophili censura liberasse: hinc exorta inter utrumque dissidia.

II. Igitur ad graviorem Dioscoro, ipsiusque sociis conflandam invidiam, singulari versutia Theophilus Origenistarum causam cum ipsorum causa conjunxit. Cum enim jam vulgo male audire sectatores Origenis intelligeret, clarissimosque partis illius consectaneos a Nitriensibus monachis subornatos prodiisse, Nitriamque præcipuum Origenismi domicilium haberi, cumque adversus eos ab Epiphanio et Hieronymo instigaretur; non ejus defensores dogmatis, quod Deum incorporeum statuit, quodque ipse antea propugnaverat, et adhuc etiam pro vero habebat, vexare hujus doctrinæ gratia aggressus est, sed ipsis famosam Origenistarum appellationem vir acutus affinxit, quo Origenismi adversarios sibi demereretur, et adversum illos concitaret. Et levi sane argumento impositam illis Origenismi calumniam approbavit, eo scilicet quod sententiæ hujus assertor esset Origenes, quæ corpoream a Deo molem segregat. Atque eo facilius id persuasit, quod ad eos, uti mox dicemus, confugisset Isidorus, quem acerrimum doctrinæ hujus patronum fuisse jam supra ostendimus. Origenismi ergo causam postquam semel obduxit iracundiæ suæ, Origenistas omnes insectari necessum habuit: quamobrem referta hoc hominum genere Nitriæ asceteria perscrutatum, una cum Dioscoro Origenistas omnes illinc exturbasse verisimile est.

III. Scetinis, seu Nitriensibus monachis (utrovis enim modo vel a Nitria monte, vel a Sceti regiuncula dici possunt) alia etiam causa Theophili conciverat odium. Hunc inter et Petrum Alexandrinæ Ecclesiæ archipresbyterum simultas intercesserat. Hinc infensus Petro Theophilus admissam ab eo questus est ad mysteriorum communionem mulierem quamdam Manichæa lue infectam, priusquam nuntium hæresi remisisset. Factum fuisse id juxta Ecclesiæ consuetudinem, et ex Theophili sententia, Petrus respondit, et testimonio confirmavit Isidori, supra a nobis memorati, viri gravis, et quem post Nectarii obitum ad Constantinopolitanam sedem evehere Theophilus studuerat. Hic graviter succensens utrumque Ecclesia expulit. Rem ita a multis narrari refert Sozomenus: at aliter a viro cum monachis illis conversari solito accepisse se dicit; duas nempe causas habuisse Theophilum cur Isidorum insectaretur, aliam Isidoro et Petro communem, quod testificari recusassent Theophili sororem hæredem fuisse scriptam; aliam Isidoro peculiarem, quod cum pauperum gereret curam, erogatas in eos pecunias Theophilo in exstruendis templis absumere volenti dare renuisset. Simile quid habet Palladius, seu quisquis scriptor est vitæ Chrysostomi, nam de auctore non constat apud omnes; qui et alia multa congerit, quæ ab aliis prætcrita a nobis quoque prætermittentur. Gravissima vero hic est anonymi cujusdam, a quo Chrysostomi scripta est vita, quam in octavum tomum Operum ipsius conjecit Savilius, et Simeonis Metaphrastæ hallucinatio, qui Isidorum illum cum Isidoro Pelusiota confundunt: nisi forte priorem hunc Pelusiotam quoque fuisse dicat aliquis, cum Alexandrinus tamen vulgo dicatur. Sed Sozomenum audire pergamus. Expulsus Isidorus Scetin apud monachos concessit. Adit continuo Theophilum Ammonius, postulatque ut in communionem Isidorum admittat: tergiversante Theophilo instabat Ammonius, et quos sibi itineris socios adjunxerat; adeo ut perterrefaciendis aliis, et a se amovendis unum ex ipsis in carcerem detru

serit Theophilus. Illum reliqui subsecuti in eamdem custodiam fraude ingressi sese sponte incluserunt, quod universos dimisisset. Cujus rei tanta apud eum fuit indignatio, ut cum præ quiete et monasticæ vitæ studiis reliqua omnia eos postputare sciret, his ipsos intercluserit, concitatis subdole dissidiis, turbata pace, et monasteriis igne ferroque vastatis. Addit Palladius oranti Ammonio et Isidori partes agenti ferreum torquem propriis manibus injecisse Theophilum, pugnis maxillas et oculos contudisse, hac ingesta et repetita voce : *Hæretice, anathematiza Origenem.* Utut est, constat episcoporum synodum Alexandriæ coegisse Theophilum anno Christi 399, damnatosque uno ore Origenistas e Nitriæ monte, ut supra narratum est, exegisse : accedente imperatorum auctoritate, qui ex Ægypto ut pellerentur scriptis datis jusserant. Synodicæ hujus concilii epistolæ fragmenta quædam in Epistola ad Menam Justinianus servavit. Adjiciunt ad superiora Georgius Alexandrinus, et Simeon Metaphrastes, finibus suis extorres monachos Alexandriam pervenisse, et miserabili eorum habitu ita commotam fuisse plebem, ut Theophilum latitantem ad necem deposceret, vixque præsidis adhortationibus sedaretur. Digressi ex Ægypto Origenistæ Jerosolymam ad Joannem urbis antistitem confugiunt, quem antea partibus suis faventem cognoverant. Sylvanum eum perperam appellant Georgius Alexandrinus in *Vita Chrysostomi*, cap. 38, et alter anonymus scriptor *Vitæ Chrysostomi*, cap. 89, et Simeon Metaphrastes in *Vita Chrysostomi*. Nam anno 386, in Jerosolymitano throno sedisse Joannem, obiisse vero anno 416, demonstrat Baronius : Jerosolymam autem anno 399 Origenistæ, ut dixi, confugerunt. Submissis continuo in Palæstinam legatis Prisco et Eubulo, Jerosolyma quoque et proximis locis eos expelli curat Theophilus, nusquam repugnante Joanne. Horum conjecturam capimus ex epistola 70 Hieronymi. Scythopolim Origenistæ numero circiter octoginta perveniunt. In his Dioscorus, Ammonius, Eusebius, Euthymius, Hierax, Isaaci duo, et Isidorus. At cum ad imperatorem Arcadium et archiepiscopum Joannem delectos e Nitria monachos, Origenistis infensos, aliosque Constantinopolim allegasse Theophilum accepissent, qui pro se causam dicerent, eodem ipsi ad diluendas Theophili accusationes, suasque res procurandas profecti sunt.

IV. Per idem tempus quo hæc agebantur delatus est in eas oras a Gallia Posthumianus. Narrat ille apud Sulpicium Severum [20] fœdas episcopos inter et monachos concertationes intercessisse, « quia congregati in unum sæpius sacerdotes frequentibus decrevisse synodis videbantur, ne quis Origenis libros legeret aut haberet, qui tractator sacrarum Scripturarum peritissimus habebatur ; » censuisse episcopos, libros Origenis, quod sparsis huc illuc-

A que erroribus scaterent, penitus esse respuendos; contra pertendisse monachos, quidquid inerat errorum, ab hæreticis fuisse insertum; nec propter ea quæ in reprehensionem merito venirent, reliqua esse damnanda. Hinc ortam seditionem ; ex quo contentiosum et pugnax cervicosorum Origenistarum ingenium arguas; qui cum episcoporum auctoritate reprimi non possent, assumendum fuisse præfectum, ab eoque in fugam conjectos monachos ita dispersos esse, ut propositis edictis nullibi consistere sinerentur. Addit postea : « Sed tamen sive illud error est, ut ego sentio; sive hæresis, ut putatur, non solum reprimi non potuit multis animadversionibus sacerdotum, sed nequaquam tam late se potuisset effundere, nisi contentione crevisset. »

B Denique nec episcoporum severitatem, nec monachorum perduellionem probare se dicit. Quod mihi sane valde probatur judicium; nam nimis severe in Origenistas a Theophilo consultum est; sed gravius tamen peccasse videntur monachi a quibus tam præfracte episcoporum auctoritas pessumdata est.

V. Anastasium interim summum pontificem per synodicam epistolam rei gestæ certiorem fecit Theophilus, ac alios item episcopos, sed Epiphanium potissimum, ad quem scripsit in eam sententiam, se Origenis colubros evangelico ense truncasse, et fecundum Nitriæ monachorum agmen contagione pestifera liberasse; jam vero esse operum ipsius Epiphanii, Cyprios episcopos congregare, et

C dare negotium, ut « Origenes nominatim, et nefaria hæresis condemnetur ; » deinde vero synodicas epistolas ad se, et ad Joannem Chrysostomum, aliosque episcopos mittere; fuisse perlatum ad se Origenistas ex Ægypto dejectos navigasse Constantinopolim; curet igitur ut Isauriæ, et Pamphiliæ, vicinarumque provinciarum antistites operas suas ad exstirpandum Origenismum conferant, virum aliquem industrium Constantinopolim mittat, qui illuc quæ gesta sunt referat; summam esse apud omnes in Ægypto ob profligatam hæresim lætitiam. Notari obiter velim jocularem Guidonis Carmelitæ errorem, qui Theophili verba, quibus Origenis colubros se evangelico ense truncasse

D apud Epiphanium jactabat, perperam interpretatus, questum id fuisse scripsit Theophilum, quod membra sibi ferro truncarent Origenistæ, ut haberentur humiles et religiosi [21]. Mox ut synodicam Theophili epistolam accepit Epiphanius, ad Hieronymum continuo remisit, aliamque adjecit de suo, in qua sic illum affatur [22] : « Scito, fili charissime, Amalec usque ad stirpem esse deletum, et in monte Raphidim erectum tropæum crucis. Etenim quomodo porrectis in altum Moysi manibus, vincebat Israel [23] ; sic Dominus confortavit famulum suum Theophilum, ut super altare Ecclesiæ Alexandrinæ contra Origenem vexillum poneret, et impleretur in eo

[20] Sulpic. Sever. *Dial.* I, cap. 3. [21] Guid. in *Summa de hæres.* in hær. Origen. [22] Hieron. epist. 73. [23] Exod. XVII, 11.

quod dicitur [14] : *Scribe signum noc, quia delebo* funditus Origenis hæresim *a facie terræ* cum ipso *Amalec.*» Quo argumento ad Epiphanium scripserat Theophilus, eodem propemodum scripsit ad Hieronymum; cui hic respondens [15], « Vox, inquit, beatitudinis tuæ in toto orbe pertonuit, et cunctis Christi Ecclesiis lætantibus diaboli venena siluere. Nequaquam amplius antiquus serpens sibilat, sed contortus et evisceratus in cavernarum tenebris delitescens solem clarum ferre non sustinet : qui quidem super hac re, et antequam scriberes, ad Occidentem epistolas miseram, ex parte hæreticorum strophas meæ linguæ hominibus indicans. Ex dispensatione Dei factum puto, ut eo in tempore tu quoque ad Anastasium papam scriberes, et nostram dum ignoras sententiam roborares.» Et paulo post : « Vincentius presbyter ante biduum quam hanc epistolam darem, de Urbe venit, et suppliciter te salutat, crebroque sermone concelebrat Romam, et totam Italiam tuis post Christum epistolis liberatam : » cura nimirum Anastasii papæ, a quo, ut superiore sectione dictum est, profligatus fuerat Origenismus. In alia ad eumdem epistola [16], Priscum et Eubulum a Theophilo in Palæstinam legatos narrat dispersos regulos, Origenistas nimirum, usque ad suas latebras fuisse persecutos; gaudere omnes ob partam ab hæreticis victoriam : « Macte virtute, inquit, macte zelo fidei, ostendisti quod huc usque taciturnitas dispensatio fuit, non consensus.» Postremo Joannem Jerosolymitanum ob susceptum Origenistam quemdam, antequam Theophili litteras accepisset, excusat his verbis : « Super susceptione cujusdam non debes contra urbis hujus dolere pontificem, quia nihil tuis litteris præcepisti : et temerarium fuit de eo quod nesciebat, ferre sententiam : tamen reor illum nec audere, nec velle te in aliquo lædere.» Quibus non Joannem Jerosolymitanum, sed Chrysostomum notari putant nonnulli : sed non persuadent ; nam unum quemdam susceptum dicit Hieronymus, at quinquaginta Chrysostomus suscepit. Deinde cum ait Hieronymus, *Urbis hujus*, utram potius videtur significare Constantinopolim tot mansionibus dissitam; an Jerosolymam cujus in vicinia hæc scribebat? Omnino certe Jerosolymitanus Joannes videtur intelligendus. Ex his suspicari licet deferbuisse aliquantulum hoc tempore ipsius cum Hieronymo simultates, (quas rursum tamen redintegratas fuisse inferius ostendemus), et aliquantum de amore suo adversus Origenem remisisse, vel sententiam certe suam dissimulasse. Quod ut suspicer facit illud Theophili in alia ad Hieronymum epistola [17] : « Atque utinam apud vos quoque deponerent hypocrisim, qui occulte dicuntur subruere veritatem : de quibus non bene sentientes in iis regionibus fratres hæc me scribere provocarunt !» Addit Theophilus fugatis Origenistis ad pristinam tranquillitatem monasteria Nitriæ rediisse. Audiendus præterea Hieronymus, dum aliquanto post ad Pammachium et Marcellam scribens [18] : « Ubi nunc est, inquit, coluber tortuosus? ubi venenatissima vipera?

Prima hominis facies utero commissa luporum [19]? Ubi hæresis quæ sibilabat in mundo?» et deinde : « Oppressa est ejus (Theophili) auctoritate et eloquentia, et in morem dæmonicorum spirituum de terra loquitur : nescit enim eum qui desursum veniens ea loquitur quæ sursum sunt.» Queritur postmodum tantis simultationibus uti solitos Origenistas, ut vix a Catholicis internoscerentur : tum subdit : « Quid necesse est obsidere Propontidem, mutare loca, diversas lustrare regiones, et clarissimum pontificem Christi, ejusque discipulos rabido ore discerpere? Si vera loquimini, pristinum erroris ardorem ardore fidei commutate.» Demum Paschales Theophili epistolas, quibus Origenismus obteritur, a toto Oriente cum admiratione suscipi et prædicari denuntiat.

VI. Prolixe hæc a me notata sunt, ut cum auctoritate Palladii, Socratis, Sozomeni, Georgii Alexandrini, anonymi alterius qui Chrysostomi vitam in litteras retulit, et a Savilio editus est tom. VIII Chrysostomi et Simeonis Metaphrastæ, lector æquus Epiphanii et Hieronymi auctoritatem componat, et quam diversa de Theophili et Origenistarum dissidio senserint, cognoscat. Illi summam pietatis, sanctitatis, et mansuetudinis laudem Origenistis tribuunt : hi versipelles, refractarios et pertinaces eosdem fingunt. Illi Theophilum iracundum, impotentem, iniquum, pecuniæ cupidum, pronum in vindictam, privatis injuriis Dei causam falso obtendentem exhibent : hi zelo fidei ardere eumdem, pollere prudentia, Moysis virtutem referre dicunt. Quod si res ita fuissent gestæ, ut a Palladio narrantur, num præsentem Posthumianum, et Epiphanium ac Hieronymum in vicinia positos latere potuissent? num insontes ac pios homines præter fas sedibus suis exterminatos conviciis ipsi quoque lacerassent? num Theophili petulantiæ consensissent? num ferocitatem ejus ac sævitiam laudassent, et laudando auxissent? Quod si econtrario falsa de Origenistis, et Chrysostomi causa prodidisset litteris; an de ipso pronuntiasset Photius cod. XCVI, ὅτι διαλογικῷ τύπῳ καλῶς τε καὶ ἐσπουδασμένως τὰ περὶ τὸν Χρυσόστομον ἀνεγράψατο. « Dialogico ipsum charactere pulchre ac diligenter res Chrysostomi descripsisse?» Equidem et jam supra dixi, et nunc quoque pronuntio duplicis fuisse generis Origenistas, orthodoxos et heterodoxos; quos cum ab invicem secernere in promptu non esset, utrosque indiscriminatim Theophilum divexasse; eamdemque ob causam utrosque indiscriminatim Joannem Chrysostomum fovisse : hinc nonnullos factum Theophili heterodoxos insectantis probasse; aliis orthodoxos male haberi doluisse. Theophilum præterea judicio fuisse præ-

[14] Exod. XVII, 14. [15] Hier. epist. 71. [16] Hier. epist. 70. [17] Hier. epist. 72. [18] Hier. epist. 78. [19] Virgil. *Æneid.* III, vers. 426, 428.

cipiti, et animi affectibus nimium obtemperasse si negarem, reclamaret Chrysostomus, in quem impotenter desæviit; reclamaret et Paulus ille episcopus, quem post flagella, carcerem et metalla, a Theophilo, non propter Origenismum, sed alias ob causas ex Ægypto eliminatum Hieronymus transeuntem hospitio suscepit, et ut per imperiale scriptum restitueretur, laboravit. Privatis proinde causis ad carpendos Origenistas adductum fuisse veri mihi videtur perquam simillimum, et vindictæ suæ Origenismum subdole prætexuisse; Epiphanium vero et Hieronymum, rem ipsam Ecclesiæ perutilem, Origenismi scilicet exstirpationem spectasse, causas ipsas insuper habuisse. Quæcunque certe res Theophilum impulerit, constat legitimæ synodi decretis Origenistarum errores fuisse rescissos; ac non tantum fortasse Theophili, quantum synodi auctoritati Hieronymum et Epiphanium tribuisse.

VII. Porro non synodicam duntaxat Theophili epistolam, datam anno Christi 399, sed Paschales etiam quatuor, annis 400, 401, 402, 403, 404, scriptas, Hieronymus Latinitate donavit, ut quæ iis continebatur Origenis damnatio, latius, et in Occidente potissimum pervulgaretur. Pervenerunt ad hanc ætatem posteriores tres, prior cum synodica intercidit; in quibus depravata aliqua ab Hieronymo cum ipsius adversarii jactassent, sese in epistola 78, *ad Pammachium et Marcellam*, cum ad eos posteriores Paschales mitteret, luculenter purgavit.

VIII. Jam vero rerum seriem persequamur. Diximus Constantinopolim profectos esse Origenistas, postquam eodem legatos a Theophilo missos acceperunt. Falso id a Palladio et Sozomeno confictum arguit Baronius *ad an.* 400, cap. 61, nec quemquam illuc ante legasse Theophilum contendit, quam eodem abiisse Origenistas intellexit. Falsum quoque esse vult, inter Origenistas fuisse Isidorum; id licet præter Sozomenum Socrates asseveret. Nititur Baronius Theophili *ad Epiphanium* epistola, quæ est inter Hieronymianas 67; sic habet illa: « Didici enim quod calumniatores veræ fidei, Ammonius, Eusebius, et Euthymius, novo pro hæresi furore bacchantes, Constantinopolim navigarint: ut et novos, si quos valuerint, decipiant, et veteribus suæ impietatis sociis conjungantur. » Nulla hic Isidori mentio: certe neque Dioscori, nec aliorum quinquaginta, quos illuc perrexisse tradit Palladius. Quasi vero nomina singulorum percensere Theophilus instituerit. At deinde Theophilus: « Et ut celerius nostra Constantinopolim scripta perveniant, mitte industrium virum, et aliquem de clericis, sicut et nos de ipsis Nitriæ monasteriis patres monachorum, cum aliis sanctis et continentissimis viris misimus, qui possint cunctos in præsentia docere quæ gesta sunt. » Ex his effici putat Baronius ab Epiphanio, non autem a Theophilo tunc legatum fuisse missum Constantinopolim; Theophilum autem quosdam e monachis Nitriensibus alio ablegasse. Sane id ex epistolæ verbis non cogitur: imo vero rogat Epiphanium Theophilus, ut aliquem mittat Constantinopolim, sicut a se Nitrienses monachi missi sunt: quo missi? nempe quo aliquem mitti vult ab Epiphanio; Constantinopolim: nam quid aliud verba sonant? Quod autem peregrina communione eos exceperit Chrysostomus, inde concludit Baronius synodi Alexandrinæ litteras illuc nondum fuisse perlatas; alioqui damnatos et proscriptos monachos minime fuisse excepturum. Ut id detur, quod negari tamen potest, nam damnationis causam certum est licere inquiri, non inde sequitur Constantinopolitanum iter prius suscepisse Nitrienses Origenistas, quam legatos suos eodem Theophilus misisset. Probabile quippe est Theophili legatos provincias multas adiisse, disseminandarum præsulis illius synodicarum litterarum gratia, proindeque serius Constantinopolim easdem importasse; cum interea discessione illorum audita, nullam interponentes moram, magnis itineribus illuc contendissent Origenistæ; et qui serius susceperant iter, maturius illud confecissent.

IX. Constantinopolim delati Origenistæ supplices accidunt ad genua Joannis, postulantque ut opera ipsius et auctoritate, Theophili adversum se iracundia sedetur, et Ægyptum redeundi sibi copia fiat: quod si reverentia aut metu Theophili, ab ipso quoque quemadmodum et ab aliis episcopis repellantur, imperatoris opem se denique imploraturos. Compositus ad miserationem commovendam virorum habitus Chrysostomo lacrymas excussit. Benigne itaque ipsos alloquitur, jubet causam adventus suî sileant, de ipsorum restitutione sese cum Theophilo per litteras acturum, in templo interim, cui nomen Anastasis, sedem ac mansionem figant. Paruerunt illi, et vitæ necessaria partim propriis ipsi manibus, ut mos erat monachorum, partim religiosarum mulierum liberalitate compararunt, ac Olympiadis potissimum, quæ post obitum Nebridii conjugis creata Ecclesiæ Constantinopolitanæ diaconissa, peregrinos hospitio excipere, et facultatibus suis fovere solebat. Publicarum his precationum communionem concessit Chrysostomus, ac sacramentorum usum non admisit, nondum cognita ipsorum causa; cum præsertim clericos quosdam a Theophilo jam ante aliis de rebus Constantinopolim missos accersisset Joannes, iique super rebus monachorum interrogati magnam illos injuriam sustinuisse quidem dixissent, sed ad communionem tamen neutiquam eos admitti postulassent, ne Theophilo res ea foret offensioni. Scribit ad Theophilum Chrysostomus, rogatque ut restitutos Origenistas in communionem admittat: sin judicio contendere malit, necessarios mittat qui res ipsius procurent. Non rescripsit ille, quosdam e suis illud allegasse contentus, « libellos ut porrigerent admonens, inquit Palladius, quos more solito ipsis dictaverat, apertum quidem et expressum mendacium continentes, variis calumniis opertum et obumbratum; et cum non posset illorum vitæ derogare, facit ut intra palatium quasi magi

notarentur. » Subdit postmodum advertentes Origenistas nihil se profecisse, « plerosque in dignitatibus constitutos adduxisse secum, omnes anathematizasse hæresim. » Tum deinde collectas adversus Theophili tyrannidem accusationes, et in libellum conjectas Joanni frustra illos ab incepto revocanti tradunt. Monet ille Theophilum conflatæ adversum se accusationis. Rescribit Theophilus vetitum esse Nicænis canonibus, ne quis episcopus de re extra ditionem suam posita judicet : se, si in jus vocandus sit, ab Ægyptiis episcopis esse judicandum. Ad hæc permovebatur falsis rumoribus; sacramentorum communionem Origenistis concessisse Joannem, et animo esse ad ferendas ipsis suppetias parato. Quare ad episcopos mittit litteras quaquaversus, Joannem dignitate et episcopatu evertere, et Dioscorum cum fratribus ac sociis ulcisci omni modo satagens, consilium tamen caute occultans, Origenis libros solummodo carpens.

Si quis Origenistas a Joanne exceptos fuisse miretur, magnam apud omnes Nitriensium monachorum existimationem fuisse meminerit; et Chrysostomo jam inde notas esse Theophili artes, cum Isidorum in Constantinopolitanam sedem intrudere, et quominus ad eam eveheretur Joannes impedire conatus est. Præterea Origenianos errores publice detestati fuerant Nitrienses : hinc valde suspecta illi Theophili criminatio. At nec dum satis adverterat pius antistes simulationes Origenistarum, quibus objectos errores juramento diluere proclive erat. Notanda hæc Hieronymi epist. 65, *ad Pammach. et Ocean.*, cap. 1, « Faciam quod solum cavent, ut sacra eorum atque mysteria in publicum proferam, et omnis prudentia eorum, qua nos simplices ludunt, in propatulo sit; et qui neganti voci non credunt, credant saltem arguenti stylo. Hoc enim vel maxime cavent, ne quando contra auctorem suum eorum scripta teneantur. Facile dicunt cum juramento, quod postea alio solvant perjurio. Ad suscriptionem tergiversantur, quæruntque suffugia. Alius : Non possum, inquit, damnare quod nemo damnavit. Alius : Nihil super hoc a Patribus statutum est; ut dum totius orbis provocatur auctoritas, subscribendi necessitas differatur. Quidam constantius, Quomodo, inquit, damnabimus quos synodus Nicæna non tetigit? » Atque id non de omnibus Origenistis, quotcunque ad Chrysostomum confugerant, intellectum velim, nam partim orthodoxis, partim heterodoxis hanc constitisse catervam puto; adeo ut illi ex animo, hi oretenus errores Origenis damnaverint. Quæ cum Chrysostomo minime perspecta esse possent, corda Deo scrutanda relinquens, verbis illos hæresim ejurasse satis habuit. Accessit eodem fortasse aliqua Origeniani nominis reverentia, cujus scripta studiose lectitasse Joannem, multaque ex iis ad suos transtulisse usus observasse mihi videor, et in sequentibus notis comprobasse.

Eudoxiæ quoque Augustæ humanitatem Origenistæ experti sunt : proditum quippe est a Sozomeno et Nicephoro, ad eam, cum forte curru prætervehe-retur, accessisse monachos, sibique illatas a Theophilo injurias exposuisse, hanc honore ipsis habito pollicitam, futurum ut brevi cogeretur synodus, ad eamque Theophilus evocaretur.

X. Dum hæc agerentur, Epiphanius litteris Theophili acceptis, quibus ad convocandam synodum, et damnandos Origenistas incitatum fuisse supra diximus, cogit episcoporum Cypriorum concilium, librorum Origenis lectionem decreto prohibet, cujus decreti exemplar cum alia in loca, tum præcipue Constantinopolim mittit, Joannem ad idem faciendum adhortans. Collectam quoque a Theophilo postea synodum Alexandriæ eadem de causa fuisse scribunt Socrates, et Sozomenus; negat Baronius, et perperam ad id tempus relatam fuisse ab impuris scriptoribus synodum Alexandrinam asserit, utpote quæ jam ante fuerat celebrata. Ego vero quid statuam, non habeo; nam non unum adversus Origenistas conflatum fuisse concilium narrat Posthumianus apud Sulpicium Severum, Dialog. I, cap. 3.

XI. Missas ad se ab Epiphanio et Theophilo epistolas, paratasque sibi insidias neglexit Chrysostomus, animumque in ecclesiastica restituenda disciplina habuit. Legati interim a Theophilo Constantinopolim monachi Origenistas libellis proscindebant : hi contra, spe pacis præclusa, apud Arcadium imperatorem et Eudoxiam, Theophili questi sunt injurias, libelloque oblato graves ipsi et acerbas criminationes impegerunt, postularuntque ut adduceretur vel invitus, et coram Joanne vadimonium sisteret; conficti vero adversum se accusationum libelli præfectis urbis dijudicandi permitterentur. Adducendo Theophilo mittitur Alexandriam Elaphius; causam libellorum et accusationum præfecti cognoscunt. Deprehensa Theophilensium legatorum calumnia, crimen hi in Theophilum conferunt, ab eoque subornatos sese fatentur. Flagellis graviter cæsi detruduntur in carcerem, quoad Theophilus causam pro se dicturus adesset : quo serius adventante pars in vinculis obiit, pars in insulam Proconnesum deportatur post adventum Theophili, judicum animis pecunia mollitis. Hæc ita a Palladio referuntur. Chrysostomus interim Origenistas consiliis et auctoritate sua juvasse creditus est. Quocirca sub Barnabæ nomine obscure ab Hieronymo perstringitur in Epist. 16 *ad Principiam* : « Refrigerata, inquit, charitate multorum, pauci qui amabant fidei veritatem nostro lateri jungebantur, quorum publice petebatur caput, contra quos opes omnes parabantur; ita ut Barnabas quoque duceretur in illam simulationem, imo apertum parricidium, quod non viribus, sed voluntate commisit. »

XII. Jamque fama percrebuerat male in Joannem affectum esse Theophilum, et causas quærere quibus eum sede dejiceret. Hoc intellecto concilium Constantinopoli cogi volunt optimates, et clerici complures, quorum inimicitias Chrysostomus seve-

ritate sua sibi pepererat. Futurum id pollicita jam ante Origenistis fuerat Eudoxia. Itaque Theophilus Ægyptios episcopos eo confestim navigare jubet, antistites Orientis ad concilium invitat. Nec multo post Cypro solvens Epiphanius Constantinopolim appellit. Obviam progressus Joannes totius cleri comitatu advenientem honestavit, nec eo perpulit tamen ut hospitio suo, vel domibus ecclesiasticis, vel sua denique consuetudine uti vellet : adeo infensum Joanni animum propter susceptos Origenistas præ se ferebat. Statim Epiphanius ad se convocat episcopos qui tum forte Constantinopoli versabantur : decreta synodorum profert, quibus lectione Origenis omnibus interdicebatur; postulat ut ea ipsi quoque suffragiis suis confirment. Paruerunt nonnulli, plures detrectaverunt. In his Theotimus Tomitanus episcopus, spectatæ vir sanctitatis, iniquum esse dixit, homini jampridem mortuo injuriam inferre, et majorum de eo decreta rescindere : quo dicto librum quemdam Origenis profert, pellectisque versibus aliquot, quibus Ecclesiæ utiles sententiæ continebantur : Intelligant, inquit, qui libros Origenis repudiant, hæc quoque a se repudiari. Nihilo tamen secius roganti Chrysostomo, ut una secum domo, et una Ecclesia uteretur, renuntiavit Epiphanius in domus et precum communionem cum illo sese venturum, ita si libros Origenis damnare, et Origenistas Ægyptios a se rejicere vellet : quod cum ante disceptationem causæ facere recusaret Joannes, persuasus est Epiphanius a quibusdam Joannis adversariis, ut in templum Apostolorum, quo celebranda erat Synaxis, publice prodiret, damnaret libros Origenis ac Origenistas, et Chrysostomum ipsum incesseret. Et fecisset sane, nisi jam templo propinquum adiisset Serapion diaconus a Joanne missus, monuissetque periculo ipsius futurum, si quod animo destinaverat, reipsa præstaret; ad seditionem quippe rem spectare. Admonitione deterritus Epiphanius pedem retulit.

XIII. Circa idem tempus hunc inter et Eudoxiam simultas intervenit : causam varie scriptores narrant. Scribunt Leo imperator et Simeon Metaphrastes Eudoxiam Augustam, inimico ut erat in Chrysostomum animo, ipsum hæreseos apud Epiphanium accusasse ; postulasse Epiphanium, ut causam dicturus Joannes accerseretur, se alioqui minime assensurum ; ad hæc exclamasse Augustam, si Joannis exitium interpellet, sese idolorum cultum restituturam ; quo audito dolore perculsum Epiphanium fusis lacrymis Constantinopoli excessisse. At diversa habet Sozomenus ; in morbum incidisse imperatoris filiolum ; hujus vitæ timentem imperatricem rogasse Epiphanium ut pro eo oraret ; qui cum futurum recepisset, ut convalesceret filius, si ab Origenistarum partibus illa descisceret, respondisse Augustam : In Dei potestate filius meus est ; tu vero, Epiphani, si mortuos ad vitam revocare posses, neutiquam obiisset tuus archidiaconus ; missos eodem tempore ab Eudoxia Origenistas ad Epiphanium quæsivisse num aliquando in libros suos vel discipulos incidisset ; negante illo percontatos unde se hæreticos deprehendisset, qui sententiæ suæ nullum fecisset periculum ; huic ex auditu se intellexisse respondenti, subjecisse illos : Nobis vero contrarium evenit, nam ex discipulis tuis et libris, ac *Ancorato* præcipue tua nobis perspecta sententia nonnullos sæpe refutavimus, qui hæreseos calumniam tibi impingebant ; parem itaque nobis vicem retribuere debueras : his intellectis placatum Epiphanium viros dimisisse ; et ipsum quoque paulo post navigasse in Cyprum, sive Constantinopoli pœnituisset eum itineris, sive Deus oraculo mortem instare monuisset. Ecquas discedendi causas habuerit, incertum est. Certe antequam attigisset Cyprum, in ipsa navi decessit, cum jam esset magno natu. Fato quoque circiter hoc tempus exstincti sunt Constantinopoli Isidorus, et Dioscorus, et paulo post Ammonius, magnam post obitum sanctitatis famam consecuti. Quo tempore annus agebatur 403.

XIV. Quid de hoc itinere, itinerisque causa litteris tradiderit Polybius Epiphanii discipulus ac socius, ac rerum omnium oculatus testis, operæ pretium est cognoscere. Scribit ille Theophilum Joanni Chrysostomo infensum ob communioni restitutos Longos fratres, cum imperatricem mittere hunc in exsilium velle accepisset, id ut perficeretur summopere laborasse ; dedisse itaque litteras ad Epiphanium, quibus Origenismi Joannem accusabat; aliam autem ob causam Constantinopolim navigaturum Epiphanium eo magis profectionem accelerasse, non Chrysostomo tamen nocendi studio : magnam tum fuisse in urbe regia rerum perturbationem, propter Eudoxiæ ac Chrysostomi dissidia ; ingressum monasterium quoddam Epiphanium necessitate fuisse coactum, ut quemdam ordinaret ; ægre id tulisse Chrysostomum ; hinc dissensiones inter utrumque exstitisse ; Eudoxiam vero his compertis accersivisse Epiphanium, hæreseos accusasse Chrysostomum, et postulasse ut eo abrogato alium Constantinopoli episcopum præficeret ; respondisse Epiphanium, sacerdotio quidem indignum esse Joannem, si reipsa in hæresim incidisset ; sin ipsa ad ulciscendas privatas injurias eum exauctorare vellet, neutiquam se obtemperaturum ; excanduisse illam, et interminatam futurum ut idolorum templa aperiret, si Joannis exsilio intercedere vellet : perlatum fuisse ad Chrysostomum, in exsilium suum Epiphanium consensisse ; eique vaticinatum illum fore ut in throno non amplius sederet, atque hunc vicissim prænuntiasse Joanni futurum ut ad exsilii locum non perveniret ; conscensa demum navi Epiphanium, antequam Cyprum attingeret, obiisse. Baronius *ad an.* 402, cap. 7, falsum esse asserit ad diaconatum quemquam fuisse promotum ab Epiphanio in Constantinopolitana diœcesi, et unius Sozomeni silentium opinioni suæ prætendit ; causam vero cur id jactatum sit, hanc

esse divinat, quod in Joannis Jerosolymitani diœcesi jam a me Pauliniano Hieronymi fratri presbyterii characterem imposuerat; facile itaque Joannem Jerosolymitanum cum Constantinopolitano Joanne scriptores confudisse. Verum ut dicere prætermittam quam leve sit argumentum ex Sozomeni (cui et Cedrenum addere potuit) silentio petitum, contra Socratis, Leonis imperatoris, Simeonis Metaphrastæ, et Nicephori auctoritatem, tollit omne dubium Polybius id ipsum asserens, qui rei gestæ interfuit.

XV. Hac tempestate Constantinopoli agebant Acacius Berœensis, Severianus Gabalitanus, et Antiochus Ptolemaidis episcopi, et Syrulus monachus Isaacus. Hi privatas inimicitias cum Chrysostomo gerentes, Theophilum sollicitant per nuntios ut secum operas ad expellendum Joannem consociaret. Morantem quoque urget Eudoxia Chrysostomo offensior, ideo quod sacris ipsius concionibus, quibus aulicarum mulierum mores sæpe carpebantur, vitiorum suorum sibi conscia notari se censebat. E contrario vero accersitum eum ad diluenda crimina (apud imperatorem quippe fuerat seditionum et cædium accusatus) testatur ipse Chrysostomus in epistola ad Innocentium papam, quam exhibet Palladius. Leo autem imperator, cognomento Sapiens, scribit in Vita Chrysostomi, jussisse Arcadium vi adduci Theophilum, cum quæ adversus Joannem fuerat molitus comperisset; et ab Innocentio pontifice Romano, et ab Honorio fratre postulasse, ut aliqui Roma mitterentur, qui de Theophili causa cognoscerent: tergiversante vero Innocentio, Theophilum Origenismi dicam scripsisse Joanni, et Nitriensibus monachis, a quibus apud imperatorem fuerat accusatus, suasque in partes Epiphanium illexisse. Narrant Leo et Palladius datos adversus Theophilum accusationis libellos, septuaginta capita habuisse. Maturat ergo iter Theophilus, et Chalcedonem pervenit. Eodem confluunt episcopi, partim Theophili nuntiis, partim imperatoris mandato exciti. Ex una omnes venisse provincia scribit Palladius; alii ex Ægypto, aliisque profectos locis narrant, necnon ex Asia, quicunque sedibus suis depulsos se a Joanne ægre ferebant, vel aliis ipsi de causis succensebant. Ægyptiis illi navibus transmisso Bosphoro Constantinopolim appellunt. At Theophilum cum plausu exceperunt Ægyptii nautæ; cleri corum obviam processit nullus, utpote infensum Chrysostomo animum præ se ferenti. Ipse ecclesiam prætergressus, in imperatoriam quamdam domum sibi paratam divertit. Mora illic trium hebdomadarum facta, pertentatis multorum animis, et ad accusandum Joannem, cujus congressum caute vitabat, instructis, in Quercum Chalcedonis suburbium una cum factionis suæ præsulibus concessit, et conciliabulum celebravit. Quadraginta quinque interfuisse episcopos declarant Georgius Alexandrinus, Simeon Metaphrastes, et Acta pseudosynodi illius, quæ re-

A præsentat Photius cod. LIX. At Palladius triginta sex duntaxat agnoscit: sic enim episcopos qui assidebant Joanni, ad conventiculum rescripsisse tradit: « Tua quidem synodus triginta et sex habet episcopos ex una provincia: nos autem quadraginta sumus ex provinciis variis, in quibus et septem sunt metropolitæ. » Duos et quadraginta Joanni adfuisse auctor est Leo imperator. Cum sit autem in adnotandis numeris proclivis lapsus, promptius est suspicari corruptum numerum apud scriptores illos, quam apud Palladium qui pauciores quam quadringinta Theophilo adfuisse diserte asserit. Statim adesse jubetur Joannes, et ad accusationes respondere, unaque cum eo Serapion, et Tigris eunuchus presbyteri, et Paulus lector; si-
B mul universum Ecclesiæ Constantinopolitanæ clerum synodus accersit. Quamvis autem Joanni quadraginta assisterent episcopi, non idcirco tamen ad Quercum causam dicturus adesse recusabat; si modo ex antistitum numero quatuor eximerentur, merito sibi odii et inimicitiarum suspecti; sin ulterius pertenderent, synodum œcumenicam appellare se obtestabatur. Quibus auditis, quater eo vocato, eademque exceptione uso, ad accusationes tandem expendendas animum Quercetanæ synodi præsules appulerunt.

XVI. Non res illic ex æquo expensas, sed per contumeliam et maledicta fuisse gestas scriptores tradunt. Et tres quidem criminationum libellos ad
C conciliabulum delatos commemorant acta illius a Photio exhibita, et in Jure Græco-Romano relata, quod edidit Leunclavius. Priorem obtulit Joannes Chrysostomi diaconus, viginti novem accusationum capitibus refertum; alterum Joannes monachus, quo Heraclides Origenismi ac furti arcessebatur, Chrysostomo vero crimini dabatur, quod Heracliden, hæreticum licet ac furem, Ephesinum episcopum constituisset, multaque passus esset Origenistarum causa; posteriorem dedit Isaacius episcopus, capita octodecim criminationum complexum, cum prius Origenismi eumdem Heracliden accusasset. Narrat Photius tredecim actionibus synodum illam, quæ a se lecta est, fuisse absolutam, quarum priores duodecim Chrysostomum petebant, postrema
D Heracliden; prioris libelli caput primum ac secundum examinasse episcopos, inde in Heracliden et Palladium quæstionem habuisse, in nonum deinceps ac vicesimum septimum caput inquisivisse: postremi denique libelli excussum fuisse caput secundum, quod fuit hujusmodi: Ὅτι ὁ μακάριος Ἐπιφάνιος διὰ τοὺς Ὠριγενειαστὰς Ἀμμώνιον, Εὐθύμιον, καὶ Ἡρακλείδην, καὶ Παλλάδιον, οὐκ ἐθέλησε κοινωνῆσαι. « Beatum Epiphanium propter Origenistas Ammonium, Euthymium, Eusebium, et Heracliden, et Palladium, communionem cum eo (Chrysostomo) habere noluisse: » excussum insuper septimum caput, ac deinde tertium. Præter illud, duo admodum ad Origenismum pertinebant; primum, Joannem monachum propter Origenistas cæsum Chrysostomi

jussu, et porro vinctum fuisse decimum sextum, eumdem suscepisse Origenistas, in carcerem conjecisse Theophili legatos, et ne morientes quidem ad visendum adiisse. Nulla præterea in reliquis criminationibus Origenismi, Origenistarumve mentio : in priore vero libello nulla penitus.

XVII. Actorum Photianorum conventiculi ad Quercum fidem elevare conatur Baronius hoc argumento, quod pleraque ab aliis commemorata, in iis omissa sint. Verum non attendit illustrissimus cardinalis eximia quædam tantummodo selegisse Photium, et in *Myriobiblum* retulisse ; plurima vero consulto prætermisisse. Sua ergo actis illis servetur auctoritas, quoad validiori ratione Baronii conjectura firmetur.

XVIII. Cæterum de libris Origenis altum fuit in conciliabulo silentium : de Origenistis vero præter perpauca illa, quæ disseruimus, hæc etiam referuntur ; Scetinos leniter appellasse Theophilum, hortatum esse ad pœnitentiam, impunitatem esse pollicitum, simul eos ad implorandam veniam magnis vociferationibus impulisse qui aderant Theophili familiares ; qua re permotos monachos noxas sibi condonari postulasse ; fœdus inisse cum illis Theophilum, et in communionem recepisse, atque ita crimine absolutos esse Nitrienses, e quibus jam, ut diximus, interierant, Dioscorus et Isidorus, Ammonius vero in Quercu sub ipsa synodi initia decesserat. Fertur hujus audita morte illacrymasse Theophilus, palamque dixisse similem inter suos neminem habuisse Ammonium. Dioscorum quidem post synodum et Theophili fugam obiisse produnt Georgius Alexandrinus et Socrates ; sed in tempora synodo priora mortem ipsius Sozomenus conjicit, cui præcipuam fidem tribuimus. Atque ita demum consopita est tristis illa et calamitosa de Origenis erroribus controversia : quamvis enim hinc ortæ sint tempestates et tumultus, quibus vexata deinde et turbata Ecclesia est, accedentibus tamen subinde novis querelarum et odii argumentis, dum præsto sunt recentiores offensæ, veteres exoleverunt. Paucis itaque et cursim quæ supersunt attingamus.

XIX. Anno Christi 403, circa mensem Julium conventiculi suffragiis exauctoratur Chrysostomus. Id unum causabantur episcopi, quod mandatis suis accitus audientem se non præbuisset. Per causam vero rei gestæ ad imperatorem referendæ, læsæ quoque majestatis Chrysostomum apud ipsum accusant, quippe sub Jezabelæ et Herodiadis nominibus publice apud populum perstrictam ab eo fuisse Eudoxiam. Verum Arcadio satis fuit Joannem Ecclesia depulisse, misso ad id comite et militibus. Tumultuante deinde populo, et Chrysostomi restitutionem seditiose postulante, ingruente præterea sub ipsam noctem, quæ ipsius exitum proxime consecuta est, terræ motu, ita perterrefacta est Eudoxia, ut eum ab exsilio revocari continuo curaverit. At recrudescentibus sequente anno simultatibus et factionibus, injuriæ concedit, et Nicææ aliquantisper moratus, Cucusum, quæ Armeniæ urbs est, vel ut testatur ipse Chrysostomus, Ciliciæ, in exsilium mittitur : Cucuso Arabissum et Pityuntem migrat. Sufficitur ipsi Arsacius presbyter Nectarii Constantinopolitani olim præsulis frater, Arsacio Atticus. Pium interim exsulem militibus epistolis solatur Innocentius papa (qui rerum gestarum per ipsius litteras certior factus fuerat) et communione sua impertitur ; improbato Theophili facto, quem et consentientibus fere Europæ episcopis a communione sua deinde segregavit ; ut patet ex epistola quadam Innocentii *ad Arcadium*, quam exhibent Georgius Alexandrinus in *Vita Chrysostomi*, cap. 68, et anonymus vitæ ejusdem scriptor, cap. 130, quæque in tomis Conciliorum exstat : et stitisset certe vadimonium coram universali synodo, quam cogere meditabatur Arcadius, nisi Innocentium papam, conflandæ ejus auctorem mors occupasset. Tandem varie jactatus Joannes, et summa inhumanitate ab inimicis habitus, Comanis obiit anno 407.

XX. Nec ita tamen Theophili iræ conquierunt. Is post priorem Chrysostomi restitutionem, in decima tertia pseudosynodi actione Heraclidæ, quem Ephesinum episcopum Joannes creaverat, dignitatem abrogare studuit : at repugnantibus multis, in apertam seditionem contentio erupit. Jamque res armis agebatur ; multis vulneratis, paucis aliquot interfectis, qui unus omnium maxime petebatur Theophilus, fuga sibi consuluit ; quamvis litteris quaquaversus missis, ad synodum celebrandam, rogatu Chrysostomi, episcopos Arcadius accivisset. Post obitum autem Joannis, non operam solum Theophilus dedit ne in Diptycha nomen ipsius referretur ab Orientis episcopis, sed ut infame etiam vulgo haberetur, scripto ad id grandi volumine. Cujus libri fragmentum libro suo sexto Facundus inseruit, eumdemque ab Hieronymo Latine conversum fuisse testatus est. Hæ Isidoro Pelusiotæ causæ fuerunt, cur Theophilum graviter coargueret, λιθομανῆ illum, et χρυσολάτριν appellans, et adductum dicens ad insectandum Joannem ex Isidori illius supra a nobis commemorati occasione [30] : Τὸν θεοφιλῆ, inquit, καὶ θεόλογον κατεπολέμησεν ἄνθρωπον, τὴν περὶ τὸν ἐμοὶ ὁμώνυμον ἀπέχθειαν καὶ δυσμένειαν, ὁρμητήριον τῆς οἰκείας εὑρηκότα σκαιότητος. « Deo charum, et rerum divinarum consultum oppugnavit hominem, cum inimicitiam et odium adversus hominem mihi cognominem propriæ perversitatis occasionem reperisset. » Unde Sozomeni narratio, susceptas adversus Isidorum inimicitias causam Theophilo dedisse dicentis, cur tantas conciret turbas, adversus Baronium confirmatur [31].

XXI. Synesius quoque temporum illorum æqualis,

[30] Isidor. Pelus., 52. [31] Baron. an. 400, cap. 58.

licet sub Theophili ditione positus, in epistola tamen ad ipsum data, Joannis nihilominus memoriam laude prosequitur [32]. Idem cum ad episcopatum Cyrenensem superiore anno invitus promoveretur, ad declinandum onus, et populum absterrendum publice contestabatur, nec mundi occasum, nec resurrectionem corporum, nec animae jam formatis inseri corporibus sibi posse persuaderi: quæ cum insignia sint capita Origenianæ doctrinæ, valde in his locis exosam tunc fuisse concludimus. At Hieronymus Chrysostomi expulsionem et exsilium Theophilo per epistolam gratulatus est [33]: « Unde et nos, inquit, Joannem qui dudum Constantinopolitanam rexit Ecclesiam, Deo placere semper optavimus, et causas perditionis ejus, in quas ferebatur improvidus, nequaquam credere voluimus. Sed ille, ut B cætera flagitia ejus taceam, Origenistas in suam recipiens familiaritatem, et ex his plurimos in sacerdotium provehens, atque ob hoc scelus beatæ memoriæ hominem Dei Epiphanium, qui inter episcopos clarum in orbe sidus effulsit, non parvo mœrore contristans meruit audire: *Cecidit, cecidit Babylon* [34]. » Minime itaque assentiendum Baronio [35], qui concitatas a Theophilo adversus Chrysostomum turbas ægerrime tulisse Hieronymum conjectat.

XXII. Observatione vero dignum est quod narrant Socrates, Georgius Alexandrinus et Simeon Metaphrastes, in Theophilum vulgi odium crevisse, idcirco quod post damnatos tanto conatu Origenis libros, eorum etiam tum lectioni deditus esse deprehensus sit; cujus rei causam cum ab eo percontaretur quispiam, respondisse prato floribus consito similes esse libros Origenis, decerpere se quæ pulchra sunt; quæ spinosa, præterire: atque id omnibus offensioni fuisse. De ea re ita Rupertus Tuitiensis lib. I *Comment. in Deuteron.* cap. IX. « Juxta litteram manifesta est æquitas, juxta anagogen vero judicii lectorum inhibetur mutabilitas, videlicet quam in Theophilo Alexandrinæ civitatis episcopo ecclesiastica reprehendit relatio. Qui cum Joannis Constantinopolitani, qui Chrysostomus appellatur, esset inimicus, lectionem Origenis, cui libenter incumbebat, zelo ejusdem Joannis damnavit; tandemque damnato Joanne, quia se a lectione Origenis non cohibuit, rursus ipse lectioni Origenis ejusdem incubuit. » Hinc existimari potest quanta vafritie Theophilus, per speciem insectandi Origenismi privatas simultates ultus sit; facile præsertim receptis paulo ante in gratiam Origenistis: sed ut in cœpta tamen simulatione perseveraret, stylum hoc ipso, et sequente præterea anno summa asperitate et maledicentia exercuit adversus Origenem in epistolis Paschalibus, quas Latine exposuit Hieronymus, in abolendis Origenistarum erroribus Theophilo consentiens.

XXIII. Anno Christi 412 decessit Theophilus, relicto cum epistolis Paschalibus grandi volumine, in A quibus suum adversus Origenem vel verum, vel simulatum odium insignibus monumentis expressit. De eo volumine sic Gennadius lib. *De vir. illustr.*: « Scripsit adversum Origenem unum et grande volumen, in quo omnia pene ejus dicta, et ipsum pariter damnat; similiter docens non a se eum primum, sed ab antiquis Patribus, et maxime Heracla fuisse et a presbyterio ejectum, et de Ecclesia pulsum, et de civitate fugatum. » Refert ex Isidoro diacono Joannes Damascenus, Theophilum morti proximum, cum propter admissum in Joannis causa peccatum, exhalare spiritum non posset, oblata ipsi Chrysostomi imagine et adorata statim animam egisse. Nihilo secius tamen ejus famam lancinavit Cyrillus Theophili cognatus. At cum animum ipsius mitigare studenti Attico Constantinopolitano episcopo perpetuas sese cum Chrysostomi nomine inimicitias gesturum Cyrillus renuntiasset; in acres Isidori Pelusiotæ objurgationes incurrit: et ad meliorem tandem revocatus mentem cum Joannis memoria rediit in gratiam, nomenque ipsius Diptychis inseruit. Anonymus Chrysostomi vitæ scriptor, in somnis monitum a Joanne Cyrillum sententiam mutasse narrat, deque ejus pietate et integritate saniora sensisse. Relato ejus in Diptycha nomine, reliquis præsulibus idem ut facerent, exemplo fuit. Adeo ut publice coli deinde cœptus sit Chrysostomus, et magna demum pompa ac comitatu Constantinopolim reliquias ipsius Comanis devexerit Proclus antistes Constantinopolitanus. Hic porro frustra C miratur Socrates, quid sit cur tot post obitum annis Origenem ab Ecclesiæ communione segregatum pronuntiaverit Theophilus, Joannem vero tricesimo quinto a morte anno in eamdem Proclus receptum voluerit: nam licet Origenis potius doctrina, quam nomen fuerit a Theophilo damnandum, nihilominus tamen ut pote nefariæ doctrinæ auctor Origenes censuram aliquam et reprehensionem commeruit; cum nullius econtrario erroris affinis Chrysostomus, per summum scelus ab Ecclesia proscriptus, jure in eam subinde receptus sit. Jam ante hæc tempora librum *De resurrectione* adversus Origenem scripserat Hammon Adrianopolitanus, ut a Maximo traditum est in Scholiis ad Dionysium *De D cœlesti hierarchia*, cap. 7. De ejus ætate unum habeo quod dicam, vetustiorem fuisse ipsum Cyrillo, a quo in testimonium alicubi citatus est.

XXIV. Restituto in pristinam famam Chrysostomo, magna tamen ex his conflictationibus Origeniano nomini ignominia illata est, ut fere jam vulgo pro hæretico haberetur. Quapropter Hieronymus Demetriadem virginem præceptis instituens anno 413, caute monet ut sibi ab Origenistarum fermento caveat. Nam cum Origenismum ab Anastasio protritum dixisset, addit: « Et quia vereor, imo rumore cognovi, in quibusdam adhuc vivere et pullulare venenata plantaria, illud te pio charitatis

[32] Synes. epist. 66. [33] Hieron. epist. 88. [34] Isa. XXI, 9. [35] Baron. an. 404, cap. an 135.

affectu præmonendam puto, ut sancti Innocentii, A qui apostolicæ cathedræ, et supradicti viri successor et filius est, teneas fidem. » Postquam vero animarum προὔπαρξιν, et admissa ab iis ante vitam peccata, velut hæreseos illius characteristicon notavit, « Hæc impia, inquit, et scelerata doctrina olim in Ægypto, et Orientis partibus versabatur, et nunc abscondite, quasi in foveis viperarum apud plerosque versantur, illarumque partium polluit puritatem; et quasi hæreditario malo serpit in paucis, ut perveniat ad plurimos. » Atque his et sequentibus non Origenismum duntaxat, sed et hujus traducem Pelagianismum notat : magna siquidem doctrinæ utriusque affinitas. Unde Joannes ille Jerosolymitanus sæpe jam vocatus in partes, postquam Origenianam diu propugnavit doctrinam, in Pelagianam B demum prolapsus est; nec Pelagium fovit modo, sed Hieronymi etiam Pelagiomasticis ulciscendi studio, in discipularum ipsius Eustochii et Paulæ monasteria cædibus, incendiis ac rapinis per submissos gregales suos grassatus est. At eum paulo post mors oppressit, anno nimirum post Christum natum 416, et quadriennio post, ipsum quoque Hieronymum. Leo papa suppar huic ætati in epist. 11 *ad Julianum Coensem* Origenianæ animarum προὔπάρξεως damnationem probat et prædicat. Leoni æqualis Vincentius Lirinensis, de quo in superiore sectione diximus, in libello *Adversus hæres.*, cap. 23, maximis Origenem affecit laudibus, quo splendidior esset subjecta vituperatio. Auctor *Catalogi scriptorum ecclesiasticorum* ad Desiderium, C Hieronymo perperam ascripti, hæreticis alioqui non valde iniquus. Origenem tamen temeritatis et erroris insimulat. Dioscorus Alexandrinus præsul apud synodum Chalcedonensem Origenismi insimulatus est a Theodoro Alexandrinæ Ecclesiæ diacono. Refert Cyrillus monachus, in *Vita S. Euthymii*, maximam Origenistarum multitudinem in Cæsareæ Palæstinæ vicinia habitasse; cumque ii ad sanctissimum abbatem Euthymium frequenter ventitarent pietatis obtentu, vanitatem ipsorum et errorem virum harum rerum callentissimum coarguisse, et reluctantes argumentis oppressisse. Memorabile vero imprimis concilii Romani, anno 496, sub Gelasio papa habiti decretum, super Origene D ipsiusque lucubrationibus, quod est hujusmodi : « Origenis nonnulla opuscula, quæ vir beatus Hieronymus non repudiat, legenda suscipimus : reliqua autem omnia cum auctore suo dicimus esse renuenda. » Ad hæc vitio dat Eusebio, quod « in laudibus atque excusatione Origenis schismatici unum conscripsit librum. » Deinde scriptum, quo agitur de pœnitentia Origenis, apocryphum esse jubet. Attamen supposititia hæc esse, totamque adeo decreti hujus partem, quæ ab his verbis : « Item decretales epistolæ » ad finem usque pertinet, a Gratiano additam esse, nihilque hujusmodi in antiquis codicibus reperiri affirmant nonnulli ; velut Nicolaus de Cusa in libro *De concordantia catholica*, cap. 3.

Denique Stephanus Gobarus Tritheita reprehendendi Isidori Pelusiotæ ansam quærentem Severum, Origenismum ipsi affinxisse scribit; idcirco nempe quod Chrysostomi causam adversus Theophilum et Cyrillum defendisset : attamen veritate victum resipuisse, et temere jactatam calumniam prudenter revocasse.

XXV. Nonnullos autem contrariis ductos studiis Origeniano nomini hoc tempore favisse comperio. Theodoretus hæreseon seriem contexens, nullum in iis Origenismum, nullos Origenistas recenset ; imo vero Origenem cum laude et honore appellat. Certe totis quinquaginta annis Theodoretus vetustior Philastrius Brixiensis, qui hæreticorum item catalogum edidit, nullam penitus fecit Origenistarum mentionem ; quod in eo tamen minus mirandum est, utpote qui Epiphanii, Hieronymi, Joannis Jerosolymitani, Theophili, Nitriensium, et Chrysostomi altercationes ætate præcesserit. Origenistas vero palam se produnt Socrates Scholasticus, et Hermias Sozomenus in Historiis suis ; ita diligenter argumenta perquirunt omnia, quibus fulciri secta hæc et roborari potest. Fuit ex eodem grege Sidonius Apollinaris, fuit et auctor Prædestinati æqualis temporum illorum, a Jacobo Sirmondo in lucem editus, studium suum adversus Origenem præ se ferens. et errores ipsius operibus admistos, a falsariis, et librorum adulteratoribus hæreticis intrusos et aspersos fuisse gnaviter contendens. Fertur etiam ex libris Origenis instructus ad impietatem et armatus Eutyches, impurus hæreticus, unicam in Christo naturam posuisse. Adeo diversa homines de Origenis doctrina hac tempestate sentiebant.

SECTIO III

I. *Rursus e Palæstinæ monasteriis Origenismus emergit.* II. *Origenistas apud Justinianum accusat Sabas.* III. *Origenismum passim spargunt Nonnus et Leontius ;* IV. *et aliquanto post Nonni discipuli Theodorus et Domitianus Origenismi causa crudelia multa perpetrant.* V. *Sarabaitæ unde dicti.* VI. *Origenistarum gesta imperatori renuntiaturus Gelasius Lauræ præfectus, ab ejus auditu excluditur; huic in reditu defuncto succedit Georgius Origenista ; Georgio Cassianus, Cassiano Conon, orthodoxus orthodoxo. Antiochena synodus.* VII. *Epistolam* ad Menam *adversus Origenem scribit Justinianus :* VIII. *cujus epistolæ summa repræsentatur.* IX. *Theophanis somnium. Joannes Philoponus origenizat.* X. *Trium capitulorum causa aliquanto post ventilari cœpta est.* XI. *Edictum adversus Tria Capitula promulgat imperator, unde schismata multa oriuntur.* XII. *Reflorescit Origenismus in Palæstina. Synodus quinta celebratur;* XIII. *et damnat Tria Capitula. Hinc magnis motibus Ecclesia conturbatur.* XIV. *Utrum in quinta synodo de Origene actum sit.* XV. *Quid in ea adversus Origenem constitutum sit, exponitur.* XVI. *Nova in Origenismum facta odii accessio ;* XVII. *quæ prodeuntibus subinde annis paulatim obsolevit. Infensos sibi tamen nonnullos identidem Origenes nactus est ;* XVIII. *Græculos præcipue : a Latinis vero benignius exceptus est.* XIX. *Oraculum divinitus editum S. Mechtildi de salute Origenis. Guidonis et Platinæ de Origene judicium. Hujus causam tuentur Joannes Picus, et Joannes Nauclerus. Favet ipsi quoque Joannes Trittemius, sed citra errorum ipsius defensionem.* XX. *Primus*

Origenis Opera prelo committit Jacobus Merlinus, et pro eo Apologiam scribit; unde Massæi et Bedæ conviciis appetitur. XXI. Defendunt Origenem Erasmus, Ferrarius, Sixtus Senensis, Genebrardus et Halloxius: eumdem impugnant Baronius et Bellarminus; Lutherus et Beza: incerta Sculteti ratio: æquiores in eum se gerunt Espencæus, Possevinus, Gretserus, et Binetus.

1. Superiores turbas, velut de compacto, multorum annorum induciæ consecutæ sunt, Origenismo faventibus quidem multis, pluribus etiam adversantibus, sed utrisque vel prementibus sententiam, vel citra discordiam aperientibus; quoad e Palæstinæ monasteriis nova rursum dissensionis flamma erumpens, maximum in Ecclesia peperit incendium. Nam cum ex erectis a S. Saba asceteriis per nefas exiissent monachi quidam perduelles, et ad torrentem Thecoum in Palæstina novam lauram exstruxissent circiter annum Christi 517, reconciliatus cum illis Sabas, decoratæ a se et amplificatæ ipsorum lauræ Joannem quemdam præfecit. Scribit Cyrillus monachus, testis locuples, ut qui his locis et temporibus vixerit, morti proximum Joannem hujusmodi vaticinium edidisse: « Ecce veniunt dies, in quibus qui præsentem locum habitant, descissent a recta fide, et extollentur quidem in sepsis, ut cum divino David dicam, *qui exacerbant* [16]: in audacia vere sua destruentur, et altitudo eorum repente decidet [17]. » Dictum res comprobavit: suffectus enim Sabæ nutu in Joannis locum Paulus, vir simplex, in monachorum cœtum quatuor homines Origeniana lue laborantes non satis perspecta eorum doctrina admisit: quos inter primas obtinebant Nonnus quidam Palæstinus, non Origenistarum duntaxat, sed gentilium etiam et Manichæorum erroribus implicatus, et Leontius Byzantius, vel ut aliis placet, Byzacenus. Hi sub Agapeto, quem Novæ Lauræ præesse jusserat Sabas, postquam Paulus solitudinis amans in Arabiam secessit, insaniam suam prodiderunt. Quo comperto Eliæ Jerosolymorum episcopi, et Sabæ consilio usus Agapetus, ne latius serperet labes, Origenistas laura confestim exturbavit. Nec impetrare potuerunt illi ab Jerosolymitano præsule, qui Eliæ successit, ut in integrum restituerentur; quoad eos Mæmas, post Agapeti obitum, Novæ Lauræ rector suscepit, Origenismum quidem in sinu gestantes, sed Sabæ metu animum dissimulantes.

II. Grassantes interea per Palæstinam Samaritani maximis calamitatibus rem Christianam afflixerunt. Nihilo secius Justinianum, ejusque conjugem Theodoram, recens imperium adeptos conflictis calumniis circumvenit vir dignitate illustris, nomine Arsenius, arte veterator ac sycophanta, et Samaritanorum seditionis causam in Christianos refudit. Quibus acceptis Sabam refutandæ calumniæ ad imperatorem allegat Jerosolymitanus antistes anno Christi 530. Liberaliter eum excipit Justinianus, prolixeque omnia defert. Tum vero præ cæteris A unum id enixe postulavit Sabas, ut Arii, Nestorii et Origenis dogmata, quibus Ecclesiæ conturbabatur tranquillitas, de medio tollerentur. Annuit imperator, et Antonio Ascalonitano, et Zachariæ Pellæ episcopis per litteras dedit negotium, ut has profligarent hæreses, et anathemati subjicerent.

III. Sub finem sequentis anni humanis exempto Saba, magnum in Palæstina incrementum Origenismus accepit: hujusmodi enim castigatore expeditus Nonnus, administro usus Leontio, non Novam solum Lauram, sed alia etiam hujus eremi monasteria peste afflavit. Frustra tamen in corrumpendo Sucæensi asceterio conatus suos consumpsit, artes illius exsufflante Cyriaco, admirandæ virtutis sene. B Igitur ut in hujus monasterii regimen allegeretur Petrus Alexandrinus, Origenisticæ vir addictus sectæ, perfecit Nonnus: verum ut is doctrinam suam explicare cœpit, magno statim omnium consensu dejectus est. Petrum alium Græcia oriundum, prioris Petri consimilem et partiarium, eique a Nonni asseclis suffectum, Catholici itidem abdicarunt dignitate, et Cassianum tandem Scythopolitanum, fidei ac morum integritate florentem, monasterii Sucæensis archimandritam constituerunt. Cyrillum quoque monachum, qui Sabæ *Vitam* litteris mandavit, ad eumdem Cyriacum litteras ferre jussit Joannes Silentiarius, episcopus, in Sabæ Laura tunc temporis delitescens, Origenistis infensus, quibus enixe ab eo postulabat, ut Nonni ac Leontii, C aliorumque Origenistarum, qui Novam Lauram insidebant, confutationem et exsilium a Deo impetraret. Respondit Cyriacus prope esse, cum miserrime Nonnus et Leontius essent interituri, reliqui vero ipsorum asseclæ e Nova Laura expellerentur. Tum sermones hunc inter et Cyrillum de rebus Origenistarum ultro citroque habitos fuisse narrat Simeon Metaphrastes, a quo Cyriaci *Vita* conscripta est. Circa hoc ipsum tempus aliqua Origenis opuscula Bellator presbyter in Latinam linguam refundebat.

IV. Res aliquantisper tranquillatæ videbantur, cum Nonni discipuli Domitianus et Theodorus, cognomento Ascidas, Ancyranus ille, hic Cæsareæ D Cappadociæ creatus antistes, ad promovendum Origenismum recens adepta potestate abusi sunt. Eorum quippe præsidio confisi Origenistæ non jam per cuniculos, non subdolis ratiocinationibus incautas mentes expugnare tentarunt, sed aperta vi grassantes, armis instructi, quorum animos labefactare non poterant, eorum monasteria funditus diruebant. Et in maximam quoque Sabæ Lauram ea strages incubuisset, nisi via aberrantes in aspera incidissent loca, unde infecta re pedem demum retulerunt. Magnos etiam ex eo sumpserunt spiritus, quod Petrum Jerosolymitanum episcopum compositis dolis eo perpulerunt, ut in communionem re-

[16] Psal. LXV, 7. [17] Cyrill. in *Vita S. Sabæ*, cap. 49, 50.

ciperet Petrum Alexandrinum, quem Sucæensis monasterii præfectura depulsum diximus, et Joannem cognomento Strongylum. Quo facto tantum Origenistis accessit fiduciæ, ut jam quaquaversus doctrinam suam, sic tanquam legem, promulgarent; si quos obvios haberent Jerosolymæ monachos orthodoxos, male multantes turpiter ejicerent; multos etiam gravissimis suppliciis excruciarent. Quibus ad eos perlatis, qui circa Jordanem sedes posuerant, ad opem sociis ferendam coeunt, et in Sabæ Lauram, velut in propugnaculum confugiunt. At illuc quoque manu facta advolant Origenistæ, et foribus effractis, Laura potiti, ex orthodoxis complures vulneribus concidunt.

V. Hæc in *Vita Sabæ* narrans Cyrillus, et Origenistarum illorum petulantiam describens, « Quin etiam, inquit, si aliquem ex orthodoxis monachis deprehendissent in sancta civitate, impia manu ferientes et sabaiten vocantes, illinc eum turpiter expellebant : » Sabaiten intellige, Sabæ sectatorem et discipulum; nisi forte malis legere, sarabaiten. Triplex erat apud Ægyptios monachorum genus, cœnobitarum, anachoretarum et sarabaitarum. Sarabaitæ proprio arbitrio vivebant extra cœnobia, homines avari, hypocritæ, scortatores, gulosi. Dicti videntur a סרב, *rebellis*, *refractarius*, *contumax*. Meminere illorum Cassianus, Benedictus, Humbertus, Ivo, et alii. Eosdem *remoboth* appellatos scribit Hieronymus epist. 22, ad Eustoch., cap. 15. Quidam legunt *remboth*, quam vocem a Græco ῥέμβος detortam aliquis forsitan existimaverit. Ῥέμβος hominem vagum atque erronem sonat. Tales autem sarabaitæ. Cassianus, collat. 18, « Sarabaitas » asserit « non contentos abbatis cura atque imperio gubernari, hoc præcipue procurare, ut absoluti a seniorum jugo, exercendi voluntates suas, et procedendi, vel quo placuerit evagandi agendique quod libitum fuerit, habeant libertatem. » Quid si pro *remoboth* legamus *rehoboth*, a דתיב, seu רהבת, Arabica voce, quæ *monachum* sonat. At Isidorus lib. II *De offic. eccl.* cap. 15. « Sextum genus est, inquit, monachorum et ipsum teterrimum atque neglectum, quod per Ananiam et Sapphiram in exordio Ecclesiæ pullulavit, et apostoli Petri severitate excisum est; quique ab eo quod semetipsos a cœnobitali disciplina sequestrant, suasque appetunt liberi voluntates, Ægyptiorum lingua *sarrbaitæ*, seu *renuitæ* nuncupantur. » סרב enim idem sonat ac *renuit*. Sed tamen non absurde quis conjecerit hoc loco legendum *rehivitæ* quod idem est ac *rehoboth*, a רהיב, adeo ut duas monachorum illorum Ægyptiacas appellationes, *sarabaitas*, et *rehoboth*, sive *rehivitas* expresserit; ait enim : « Ægyptiorum lingua *sarabaitæ*, sive *rehivitæ* nuncupantur. » Quæ vox posterior facile recusa est in *renuitæ* : unde Odo Cluniacensis, collat. 3, « Nos miseri non sumus monachi, ut falso nominamur, sed sarabaitæ, id est renuitæ, qui jugum regularis disciplinæ renuimus. » Cæterum vocabulum דהב, seu רהב quo notatur monachus, oritur ex רהב, *conturbavit*, *perterruit* : hinc quis fortasse sarabaitas dictos putet monachos inquietos, contumaces et turbulentos; nam eos inter se altercari et contendere solitos tradit Hieronymus. Nominatos quidam suspicantur ἀπὸ τοῦ Σαράβου, τουτέστι τοῦ γυναικείου αἰδοίου, sic enim vocem hanc interpretantur Hesychius et Suidas. Prompti autem erant in venerem sarabaitæ : quapropter ait Humbertus cardinalis : « Unde et fornicantes sarabaitas venerantur; » sed verisimilius est, quod attulimus priore loco nominis hujus veriloquium. Utut est non præter rationem credi possit, ejusmodi convicio pios et orthodoxos monachos ab impiis Origenistis fuisse traductos : sed nihil tamen mutamus : nec asserimus quidquam, sed tantum proponimus. Atque hæc obiter.

§ VI. Expugnata Sabæ Laura ad imperatorem Patrum consilio proficiscitur Gelasius monasterio præfectus, rerum gestarum summam ad eum perlaturus : verum Theodori Cæsariensis episcopi artibus effectum est, ut omnis ad imperatorem et ad Constantinopolitanum episcopum aditus ei præcluderetur, et re tandem infecta discederet. Revertentem Amorii, quæ Phrygiæ urbs est, mors oppressit. Quibus intellectis, Sabæ Lauram Georgio cuidam consecraneo suo regendam committunt Theodorus et Domitianus. Orthodoxos ille confestim Laura exigit. At ipse quoque non multo post libidinosæ cujusdam impuritatis convictus monasterio abigitur, cum paulo ante turpissimo exitu Nonnus vitam clausisset. Georgium excepit Cassianus vir sanctis et legitimis disciplinis in Sabæ umbraculis institutus; Cassianum post decem menses defunctum Conon doctrinæ integritate et virtute nulli secundus, a quo frequentibus dissidiis afflicta, et prope jam deserta Laura revocatis Patribus orthodoxis in pristinum splendorem restituta est : cum præsertim profligando Origenismo operam suam navaret iisdem temporibus Theodosius apud Palæstinos cœnobiarcha, qui inter regionum illarum monachos insigni morum sanctitate magnam fuerat auctoritatem consecutus. Qua circiter tempestate harum regionum Origenistas collecta ab Ephræmio Antiocheno præsule synodus anathemate damnavit, ut narrat auctor synodici, quod nuper in *Bibliotheca juris canonici* recudi curavit eruditissimus et humanissimus Henricus Justellus, Christophoro patre dignissimus filius. Fractis autem Origenistæ viribus destiterunt ab orthodoxorum insectatione; multas vero inter se turbas et prælia conciverunt.

VII. Pelagio S. R. E. diacono Constantinopolim e Palæstina redeunti comites se adjunxerunt monachi aliquot Palæstini. Causa hæc proficiscendi fuit. Præcipua quædam ex Origenis libris hæreseon capita excerpserant. Ea Justiniano offerre, et ut una cum Origene damnarentur, impetrare volebant. Florebat tunc temporis imperatoris gratia Theodorus ille quem dixi, Cæsareæ Cappadociæ episcopus, acerrimus Origenianæ causæ propugnator : cui

A cum male idcirco vellet Pelagius, Palæstinos monachos Constantinopolim perduxit, et astipulatorem habens Menam Constantinopolitanum patriarcham, a Justiniano flagitavit, ut eorum postulatis annueret. Rerum ecclesiasticarum arbitrium ad se deferri gaudens imperator voti eos compotes fecit, et nomine suo Epistolam ad Menam conscribi jussit, qua Origenis et Origenianorum dogmatum damnatio continetur. Operæ pretium est ipsa Liberati Carthaginensis archidiaconi verba recitare[38] « Jubente eo dictata est in Origenem, et in illa capitula anathematis damnatio, quam subscribentes una cum Mena archiepiscopo apud Constantinopolim reperti, deinde directa est Vigilio Romano episcopo, Zoilo Alexandrino, Ephræmio Antiocheno et Petro Jerosolymi-
B tano, quibus eam accipientibus et subscribentibus Origenes damnatus est mortuus, qui vivens olim fuerat ante damnatus. » Ita Adamantii damnationem nobilissimi Ecclesiæ antistites calculo suo comprobaverunt. Hæc circa annum 538 facta deprehendimus.

VIII. Minime vero Origenistas, sed Origenem ipsum hac epistola petit Justinianus, enumeratisque ipsius erroribus inter hæreticos recensendum sancit : Εἰ τοίνυν, inquit, ἅπαντες αἱρετικοὶ ἐπὶ ἑνὸς τυχὸν, ἢ δευτέρου δόγματος παρατροπῇ ἐκβέβληνται τῆς ἁγιωτάτης Ἐκκλησίας, ὑποβληθέντες ἀναθέματι μετὰ τῶν ἰδίων δογμάτων, τίς ὅλως Χριστιανῶν ἀνέξεται Ὠριγένους τε καὶ τῶν πονηρῶν αὐτοῦ συγ-
C γραμμάτων ἀντιποιεῖσθαι, τοῦ τοσαύτας μὲν εἰρηκότος βλασφημίας, πᾶσι δὲ σχεδὸν αἱρετικοῖς τοσαύτην ὕλην ἀπωλείας καὶ βλασφημίας παρασχομένου, καὶ διὰ τοῦτο, καὶ παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων ἔκπαλαι ὑπὸ ἀνάθεμα γενομένου μετὰ τῶν μυσαρῶν αὐτοῦ δογμάτων; « Si igitur omnes hæretici, ob unius fortasse vel alterius dogmatis perversitatem ejecti sunt e sanctissima Ecclesia, quis prorsus Christianorum sustinebit Origenem, vel nefarias ejus lucubrationes defendere, a quo tot impietates prolatæ sunt, et tanta exitii et impietatis materia universis propemodum hæreticis subministrata est, ideoque a sanctis Patribus jam olim anathemati cum perniciosis suis dogmatibus subjectus est? » Ad hæc prompta est et parata exceptio : si error hæreticum facit,
D fateor hæreticum esse Origenem ; sin pertinacia, qui erroribus pertinaciter adhæsisse Origenem dicere audeat? Ostendit deinceps imperator paganis et Manichæis Adamantium consensisse, ex ejusque decretis Arianam hæresim coaluisse : tum animarum προΰπαρξιν tanta contentione oppugnat, ut facile appareat inter Origenianas sententias hanc potissimum hujus ævi Origenistis arrisisse, quod et ex Euthymii et Cyriaci *Vitis* a Cyrillo lucubratis intelligitur. Notandum porro Chrysostomi patrocinium libenter asciscere Justinianum, ut hoc quoque subsidium Origenistis eripiat. Jocularis vero est, et ut verius loquar puerilis Justiniani hallucinatio, cum adversus Origenis sententiam, quæ astra ratione prædita esset fingit, disputans, hunc affert Basilii locum ex homil. 3 *in Hexaem.* : Ἡμῖν δὲ καὶ πρὸς τοὺς ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐστί τις λόγος περὶ τῶν διακριθέντων ὑδάτων, etc.; tum deinde subnectit : Δεῖ δὲ προσέχειν τοὺς ἀκροατὰς, ὅτι τῷ εἰπεῖν τὸν Πατέρα· *Πρὸς τοὺς ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐστί τις ἡμῖν λόγος*, περὶ Ὠριγένους διαλέγεται τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος, καὶ τῆς ἁγίας τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας ἀπελαθέντος, καὶ τῶν ὁμοφρόνων ἐκείνῳ. Οὐ γὰρ εἶπε *πρὸς τοὺς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἀλλὰ πρὸς τοὺς ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας, ἡμῖν ἐστί τις λόγος*· καὶ διὰ τοῦ εἰπεῖν, *ἡμῖν*, τοὺς τῆς Ἐκκλησίας ἐδήλωσε· διὰ δὲ τοῦ εἰπεῖν, *τοὺς ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας*, τοὺς ταύτης ἀποπεσόντας ἐσήμανεν. « Advertere porro debent auditores, Patrem (Basilium) cum dicit, *Sermo nobis est ad eos* qui sunt *ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας*, de Origene, qui a gratia Dei et a sancta Dei Ecclesia depulsus est, deque ejus asseclis loqui... et dicendo quidem, ἡμῖν, eos qui in Ecclesia censentur significasse; dicendo vero, τοὺς ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας, eos notasse qui ea exturbati sunt. » Nempe ignorabat bonus ille imperator, sive qui ipsius nomine epistolam hanc concinnarunt, particulam, ἀπό, non disjunctionem semper et divisionem, sed conjunctionem etiam, et sectam ac vitæ institutum notare : οἱ ἀπὸ τῶν αἱρεσέων, *hæretici*; οἱ ἀπὸ τῆς Στόας, *Stoici*; οἱ ἀπὸ τοῦ Πυθαγόρου, *Pythagorici*. Igitur, οἱ ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας, hoc est, *Christiani*, *ecclesiastici*; ad eos enim quatenus paganis opponuntur, sermonem suum Basilius convertit. Post errores Origenis prolixe confutatos petit demum a Mena Justinianus, ut episcoporum et cœnobiarcharum, qui tunc Constantinopoli agebant, conventum habeat, ab iisque Origenem, et Origenis dogmata respui et anathematis conteri procuret; et rerum a se in hac causa gestarum exemplaria ad præsules et abbates quaquaversus transmittat, ut ipsi quoque anathemata Origenis propria subscriptione confirment. Vetat præterea episcopum vel archimandritam constitui quemquam, nisi prius Origenem una cum aliis hæreticis, qui de more in editis libellis anathematis confodiuntur, toto animo detestari se et damnare fuerit professus. Significat postmodum litteras a se eodem hoc exemplo missas ad Vigilium papam, et ad patriarcham Alexandrinum, Jerosolymitanum et Theopolitanum, hoc est Antiochenum. Antiochiam quippe post terræ motum auspicato nomine Theopolim Justinianus appellavit. Ad hæc ex uno *Περὶ ἀρχῶν* opere, qui maxime capitales visi sunt errores colligit, et ob lectorum oculos ponit. Denique verba ipsa præscribit, in quæ anathematismos adversus Origenis dogmata concipi velit, quorum postremus Origenem ipsum damnatorum dogmatum auctorem percellit.

IX. Conferendum huc videtur Theophanis Nestoriani monachi visum, quod a Moscho Evirato in

[38] Liberat Diac. *Brev.* cap. 23.

Prato spirituali, cap. 26, narratur. Adierat Cyrillum Theophanes ille aliis ipsum de rebus percontaturus, quem cum in Nestorii luto hærere perspexisset Cyrillus, orare jussit ut ecquæ verior esset doctrina, sibi patefieret. Oranti astitit quidam, aspectu terribilis, assumptumque deduxit in tenebrosum locum, et fœtidis ignibus horridum: tum ei mediis in flammis Nestorium, Eutychetem, Apollinarem, Dioscorum, Severum, Origenem, et alios aspicienti, destinatum hunc esse locum dixit hæreticorum suppliciis; in eoque futurum ut pœnas ipse det aliquando, nisi a præceptis animo opinionibus discesserit. Visum Cyriaco narravit Theophanes, et catholicæ Ecclesiæ nomen dedit. Laudatur istud Moschi opus in septima synodo, indeque multum ipsi auctoritatis accessisse credentes plerique, id Theophanis somnium pro edito divinitus oraculo habent. Quo equidem parum permoveor, nam ejusmodi somniationum ferax est Græculorum, ac præsertim monachorum natio; et quæcunque per otium imaginum artifex mentis facultas fingit, sic tanquam Dei effata sibi aliisque proponere prompta et facilis. Minime autem ex laudata in septima synodo scriptionis illius Moschi particula totum opus existimandum censeo: multis alioquin damnosis lucubrationibus plena usquequaque adjungenda esset fides, quorum selectum aliquem, si forte, locum synodus aliqua usurpaverit. Vigebat ea tempestate Joannes Grammaticus, cognomento Philoponus, Alexandrinus litteris exquisitis apprime eruditus: sed propter catholicæ fidei contraria dogmata inter hæreticos relatus, nam Tritheitarum parens fuit, et juxta Origenem corporum resurrectionem inficiatus est, scripto in id argumentum opere quo Patrum auctoritatem ludibrio habuit; sed a Theodosio monacho, Conone, Eugenio et Themistio luculenter refutatus est.

X. At Theodorus Ascidas Origenistarum, et Acephalorum, sive Monophysitarum columen, cum Origenem ab episcopis Justiniani opera reprobatum ægre ferret, Theodorum Mopsuestiæ episcopum, Origeniano nomini, dum viveret, infensum, et multis adversus eum editis opusculis celebrem oppugnandum sibi, et anathematis subjiciendum proposuit, ob id maxime, quod a Chalcedonensi synodo fuerat laudatus. Imperatori itaque concilii hujus auctoritatem adversus Acephalos scriptis defendenti, favore Theodoræ Augustæ suggerit, frustra scribendi laborem ab eo suscipi, qui posset Acephalos ad suam communionem compendio revocare, si Theodorus Mopsuestenus, et Ibæ Edesseni ad Marin Persam epistola, utpote Nestorii lue contaminata, et Theodoreti castigationes adversus duodecim Cyrilli capitula sive anathematismos totidem Nestorii anathematismis oppositos damnarentur; his quippe Acephalorum cum Catholicis concordiam maxime retardari.

XI. Assensit credulus imperator, et pacis in Ecclesia conciliandæ cupidus edictum a Theodoro Ascida confictum suo nomine promulgari passus

A est, Romam recens profecto Pelagio diacono, postquam apud Justinianum apocrisiarii munere functus est. Hoc edicto anathema is esse jubetur, qui Theodorum Mopsuestenum, qui epistolam ad Marin Persam hæreticum, quam Ibas conscripsisse fertur, quique scripta Theodoreti adversus Cyrillum et duodecim ejus capitula, defenderit. Verum perparum id valere intelligens imperator nisi episcoporum subscriptione vim ac robur adipisceretur, multos ad assensum pertraxit; multi quod salva synodi Chalcedonensis auctoritate capitula hæc labefactari non posse, et in ecclesiasticis rebus insuper habendam esse imperatoris auctoritatem crederent, consentire renuerunt. Vigilium ipsum Romanum pontificem, ea tuentem capitula, Constantinopolim

B accersit Justinianus; sententiam rogat super tribus capitulis; tergiversatur pontifex, episcopos XXX, qui aderant in synodum colligit; et quid quisque sentiret, scripto edere jubet, demumque in Justiniani sententiam concedit; et anno 548, decretum edit, quod *Judicatum* appellatur, eoque tria se damnare capitula declarat, salva synodi Chalcedonensis auctoritate. Hinc tamen schismata multa conflata sunt, cum synodi hujus reverentiam et majestatem a Romano pontifice violatam episcopi præcipue Occidentis existimarent; quamvis urgenti Justiniano, ut absque ulla synodi hujus mentione in trium capitulorum damnationem consentiret, constanter restiterit. Sed tandem ad saniorem mentem reversis Mena Constantinopolitano et Theodoro

C Cæsariensi, quos a sua communione removerat Vigilius, et abrogatis item edictis, quæ de tribus capitulis publicaverat Justinianus, placuit legitimæ synodo quæstionum illarum disceptationem et arbitrium permitti.

XII. Origenistarum interim secta in Palæstina rursum ac vicinis regionibus nova incrementa capiebat. Scribit Leontius Neapoleos Cypri antistes, qui Heraclio imperatori coævus fuit, quæsivisse aliquando inter se duos Asceterii cujusdam, quod erat Emesæ proximum, monachos, cur Origenes hæreticus (sic enim appellatur) tantis a Deo dotibus ornatus fide excidisset. Cumque alter non Dei, sed naturæ donum, eam qua pollebat scientiam esse

D pugnaret; alter contra neminem ex naturæ dono ejusmodi excudere opera posse pertenderet, qualia ab eo conscripta sunt; visum utrique est rem ad Palæstinæ monachos, quorum tum magna percrebuerat fama, dijudicandam deferre. Pergunt illi ad monasteria mari Mortuo contermina, et Joannem abbatem ac Simeonem rogant, ecquid de re inter se quæsita sentiant: illi vero Simeonem alium cognomento Salum (quod est, ut conjicio, שולל, mutato ל finali in ς, quemadmodum in Ἀννίβας, pro *Annibal*) id est insanum et fatuum, Emesæ habitantem consuli jubent. Vir ille fastus ac inanis gloriæ proculcandæ causa modestiam suam delirationis simulatione tegebat, vulgoque pro motione habebatur. Is lupinorum, quos tum forte comedebat, su-

bolo usus, adeuntibus monachis significavit, Origenem ingenio suo confisum, cum altiora sectaretur, in mare lapsum periisse. Hoc ipso anno Origenismi suspectum Macarium Jerosolymitanum patriarcham, priusquam electionem ipsius suffragio suo imperator roborasset, sede sua deturbatum fuisse narrat Evagrius : at in eamdem aliquanto post restitutum, cum Origenem, Evagrium et Didymum damnasset, ab eodem proditum est. Quamvis autem publice et privatim Origenes infamaretur, nihilo magis Origenistarum Palæstinorum animi consederunt; cumque in Nova præcipue Laura secta ipsorum invalesceret, ab Eustochio Jerosolymorum episcopo inde extrusi sunt. In varias illi partes disseminati, multos dogmatis suis inescatos ad opem sibi ferendam pellexerunt. Impense favebat illis Theodorus ille quem dixi Ascidas, Justiniani consiliorum particeps, magnaque ipsi familiaritate conjunctus. Factum ille Eustochii vituperabat palam, et in ipsum aulam commovebat. Atque hanc cogendæ quintæ synodi causam fuisse scribunt Evagrius et Nicephorus.

XIII. Coacta Constantinopoli synodo anno 553, multis in ea de tribus capitulis actum est. Quæ singula huc referre quoniam non est nostri instituti, dixisse hoc unum sufficiat, renitente Vigilio, qui synodi celebrationi pro viribus intercesserat, et tria capitula denuo defendenda sumpserat, damnata illa nihilominus fuisse, et Vigilium Theodori, Ibæ, et Theodoreti partes tuentem per libellum a se compositum, et Justiniano missum, quem *Constitutum* appellavit, et concilio subscribere recusantem, in custodiam fuisse actum, « modicum ei panis et aquæ » fuisse suppeditatum, ut habet Anastasius in ipsius *Vita*, multosque episcopos ex Illyricis præcipue et Afris, eamdem ob causam sedibus fuisse dejectos, exsilio mulctatos, et modis omnibus male habitos; alios ditatos muneribus assensum præbuisse : sed Romanam demum Ecclesiam inter œcumenicas et legitimas synodos quintam, vel Vigilii ipsius, vel Pelagii, aliorumque pontificum nutu admisisse; et ab exsilio, rogatu Narsetis, revocatum cum aliis Vigilium, dum Romam repeteret, in Sicilia obiisse. Manifestum itaque est ex Origenistarum altercationibus, et Pelagii ac Theodori Cæsariensis simultatibus et odiis hos motus et turbas in Ecclesia exstitisse : « Illud liquere omnibus credo, » inquit Liberatus *Breviar.* cap. 24, « per Pelagium diaconum et Theodorum Cæsareæ Cappadociæ episcopum hoc scandalum in Ecclesiam fuisse ingressum. Quod etiam publice ipse Theodorus clamitavit, se et Pelagium vivos incendendos, per quos hoc scandalum introivit in mundum. » Domitianus ipse Ancyranus Origenicæ doctrinæ assertor, in epistola quadam ad Vigilium papam, Origenistarum opera factum agnoscit, ut tria capitula a Justiniano damnarentur : testis Facundus Hermianensis episcopus libr. I *ad Justin.*, cap. 2, « Invenit, inquit, desideratam occasionem (hæreticorum *spiritus*) ex furore quorumdam, qui sub nomine Christiano latenter in Ecclesia gentile Origenis dogma sectantur. Et quia per instantiam tuæ religionis ejusdem profani dogmatis iterata damnatio est; hinc ejus sectatores exarserunt adversus Ecclesiam, quærentes eam quacunque possent in missione turbare. Et hoc totum publicam notitiam non effugit, præsertim cum et Domitianus quidem Ancyrensis civitatis episcopus provinciæ primæ Galatiæ, qui fuit ipsius Origenianæ hæresis manifestus assertor, per libellum quem ad beatissimum papam Vigilium scripsit, Deo extorquente confessus est, quod ejus complices Origeniani, cum viderent non se posse proprium dogma defendere, neque sibi quidquam spei de conflictu restare, ad ultionem eorum quæ contra Origenem gesta sunt, hæc Ecclesiæ scandala commoverunt. » Quod et clarius repetit lib. IV, cap. 4.

XIV. Utrum porro de Origene ac Origenistis in quinta synodo actum sit, investigandum est : nam de iis penitus siluisse ipsam nulla usus circuitione Halloxius asseruit, et quæ ante, vel post concilium, adversus Origenem gesta sunt, ea multos vel odio Origenis, vel imperatori adulantes, vel humanitus lapsos, in concilio ipso gesta scripsisse. Equidem sic olim existimasse me fateor, quod jactari vulgo et credi solet, hujus auctoritate concilii damnatum fuisse Origenem, Origenisque doctrinam, id Græcorum fraude fuisse confictum, et in Evagrii historiam fortasse insertum. Ad id credendum his potissimum rationibus permovebar : nullam in actis concilii Origenis exstare damnationem, nullam apud Victorem Tununensem, vel Facundum, horum temporum æquales, et rerum gestarum testes. Verum re accuratius pensitata, actam in synodo Origenis, Origenistarumque causam, ipsumque cum asseclis, et dogmatis damnatum, et anathematis confossum fuisse non persuasus sum modo, sed quicunque etiam aliter senserit, vel parum attentum, vel non satis pudentem esse oportere. Causas cur id crediderim has habui. Primum totius rei summam, et verba ipsa anathematis ab Evagrio relata esse video, quem totum Græculorum agmen sequitur, auctor *Chronici Alexandrini*, Georgius Syncellus, Theophanes, Photius in libello *De synodis*, Nilus Rhodius, et anonymi duo qui de synodis quoque scripserunt, quosque in canonici juris antiqui Bibliothecam contulit Henricus Justellus vir clarissimus; Zonaras, Glycas, maxime vero Cedrenus, qui et Justiniani epistolam ad synodum repræsentat, in qua flagitat a Patribus, ut Origenem, Origenisque gregales damnent; et Nicephorus, qui anathematismos in Origenem a synodo vibratos αὐτολεξεὶ recitat. Cyrillus præterea monachus sæpe jam a nobis citatus, qui Justiniani ævo floruit, et res in synodo gestas ignorare non potuit, Origenem in ea damnatum fuisse diserte docet in *Vita Euthymii*, cap. 105. « Cum præcedente autem tempore, inquit, postea congregata fuisset Constantinopoli quinta sancta synodus, et Origenis ac Nestorii do-

gmata fuissent ab ea percussa anathemate, et qui Novam Lauram tenuerant Origenistæ illinc essent expulsi; et fideles et orthodoxi Patres rursus in eam migrassent, permittente mihi admirabili Joanne Silentiario, eo, inquam, qui erat episcopus, discedo a cœnobio et ipse quoque versor in hac Laura. » Et iterum in *Vita Sabæ*, cap. ult. : « Post hæc cum sancta et œcumenica quinta synodus congregata fuisset Byzantii, Theodorus Mopsuestiæ, et Origenes, et una cum his impia de præexsistentia et resurrectione dogmata generali fuerant subjecta anathemati, et sic hæreticis deinceps omni ablata libertate loquendi, divini Sabæ Lauræ, et universa fere cum eis Palæstina, vicesimo tertio anno post illius mortem a gravibus hæresibus, et temporis acerbitate et iniquitate respirarunt. » Id fragmentum e *Vita Sabæ* in septima synodo, Act. I, adducitur. Post annos vero octoginta quam synodus illa quinta celebrata est, ad Sergium Constantinopolitanum patriarcham scribens Sophronius Jerosolymitanus antistes de ea sic disserit : Ἀναιρεῖ δὲ καὶ ἐκρίπτει πρὸς ὄλεθρον πρωτοτύπως μὲν Ὠριγένην τὸν ἄφρονα, καὶ πάντα αὐτοῦ τὰ ὀνειρώδη κομψεύματα, καὶ πολυειδοῦς ἀσεβείας πλήρη συγγράμματα, Εὐαγρίου δὲ σὺν αὐτῷ καὶ Διδύμου τὰ δόγματα, καὶ πάντα αὐτῶν τὰ Ἑλληνικὰ καὶ τερατώδη, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ μυθώδη ληρήματα. « Confodit autem et in interitum projicit præcipue quidem insanum Origenem, et omnia ejus delira scitamenta, et multiformis impietatis plenas lucubrationes; Evagrii item cum eo et Didymi dogmata, omnesque eorum Græcanicas et monstrosas, necnon et fabulosas ineptias. » Testatur idem synodus sexta, act. 17 et 18. Testatur et Constantinus imperator in edicto ad populum occiduas partes incolentem : et Leo II, Romanus pontifex, in epistola ad Constantinum quæ scriptiones duæ inter Acta concilii ejusdem sexti habentur. Testatur et pseudosynodus quinisexta can. I, et synodicæ litteræ Theodori Jerosolymitani quæ recitatæ sunt actione 3 synodi septimæ; et epistola Tarasii episcopi Constantinopolitani, totiusque adeo synodi septimæ ad Constantinum et Irenen, quæ exstat in actionem 7 concilii ejusdem; et Anastasius Bibliothecarius ad annum Justiniani vicesimum sextum. Hæc ita manifesta sunt, ut nemo contra vel excipere, vel præscribere possit.

Quod ad Facundum autem Victorem pertinet, parum certe valere debet negativi, ut vocant, argumenti auctoritas, cum καταφατικὸν argumentum in contrariam partem affertur. Acta vero concilii cur de Origene sileant, mihi veri videtur persimilis a Baronio allata ratio, mutilata ea et truncata fuisse. Facti auctores suspicatur ille Origenistas, qui synodo præfuerunt, Eutychium Constantinopolitanum patriarcham, qui cum carnis resurrectionem tunc non admitteret (quem tamen errorem postea Gregorii papæ, hoc tempore S. R. E. diaconi et apocrisiarii suasu ejuravit), merito in Origenismi suspicionem venit ; Theodorum quoque Cæsariensem totius concertationis artificem. Quod ut de illo opinari promptum est propter spectatam hominis vafritiem, ita de Eutychio sanctissimo et candidissimo homine suspicari vix equidem possum. Concilii profecto hujus cum Græca, tum Latina exemplaria Macarii Antiocheni et Stephani studio fuisse vitiata declaravit sexta synodus, action. 14, et eorumdem quoque adulterationem prædicavit, action. 19, sub finem. At Acta tamen concilii etiamsi integra superesse demus, fatendum certe erit in undecimo ex anathematismis, qui in collatione 8 exstant, Origenem inter alios hæreticos anathema esse sanciri. Et in collatione itidem quinta hæc leguntur verba : « Et multos quidem etiam alios invenimus post mortem anathematizatos : necnon etiam Origenem; et si ad tempora Theophili sanctæ memoriæ, vel superius aliquis recurrerit, post mortem inveniet anathematizatum. Quod etiam nunc in ipso fecit et vestra sanctitas, et Vigilius religiosissimus papa antiquioris Romæ. » Asserit tamen satis fidenter Halloxius nomen Origenis in allata e collatione 8 verba fuisse intrusum, et aliorum hæreticorum nominibus subjectum, cum priore loco fuisset ponendum. Quasi non etiam Theodoro Mopsuesteno Origenis nomen Cyrillus in loco mox e *Vita* Sabæ deprompto subjunxerit, ut plura exempla referre supersedeam, in quibus nullo discrimine, nulla temporis habita ratione nomina recensentur. Alterum itidem locum collationis 5 fuisse confictum, ut alias quasdam collationis ejusdem partes, arbitratur Halloxius, his impulsus argumentis, quod in prioribus collationibus ne verbum quidem de Origene factum sit; et in constituto probaverit Vigilius neminem esse post mortem damnandum. Ad prius argumentum respondebit Baronius multas ab Origenistis synodi hujus particulas fuisse suppressas : alterum vero hac exceptione retundetur, docuisse quidem in *Constituto* Vigilium debere neminem post obitum damnari; at contrarium in *Judicato* eumdem statuisse.

XV. Nunc quoniam de Origene in quinta synodo actum fuisse constat, rei gestæ seriem exsequamur. Scribit Evagrius expulsis e Nova Laura Origenistis, cum id apud imperatorem factum vituperaret Theodorus Ascidas, Constantinopolim missos fuisse Rufum, et Cononem archimandritas, aliosque Palæstinæ monachos virtute nobiles; eosque simul atque illuc delati sunt, ad ventilandam Origenis, Evagrii et Didymi causam accessisse : Ascida contra, ut de Theodoro Mopsuesteno, Iba et Theodoreto ageretur laborante : ante omnia quæsitum esse, utrum homines vita functi anathematis subjici possint ; Eutychium, qui Amaseno episcopo tunc erat a responsis, quæstionem solvisse exemplo Josiæ regis, a quo non dæmonum solum sacerdotes in vivis agentes, interfecti, sed mortuorum etiam loculi refossi sunt : hoc dictum tanto omnium, sed Justiniani præsertim applausu fuisse exceptum, ut eum deinde ad Constantinopolitanam sedem imperator extulerit : de Theodoro deinceps Mopsuesteno, deque scriptis

Theodoreti, contra duodecim capitula Cyrilli, et de Ibæ epistola ad Marin Persam fuisse disputatum; quibus damnatis cum adversus Origenis dogmata ipsiusque sequaces, obtulissent libellos Eulogius, Conon, Cyriacus et Pancratius monachi, sententiam synodi rogasse Justinianum, prolatis quoque in medium lucubratis a Vigilio de iis rebus libellis, in quibus Origenem laborasse ostendebat, ut apostolicæ doctrinæ sinceritatem Græcorum et Manichæorum deliriis aspergeret; quod in eo etiam jam ante culpaverat Justinianus in Epistola ad Menam, operam eum dedisse dicens, Ἵνα τῶν Ἑλλήνων μυθολογίας, καὶ τὴν Μανιχαϊκὴν αὐτοῦ πλάνην εἰσαγάγῃ· « Ut fabulas Græcorum, et Manichaicum suum errorem introduceret : » et in epistola ad synodum de Origenistis loquens : Ἵνα μὴ τέλεον, inquit, διὰ τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Μανιχαϊκῆς ἀπάτης αὐτῶν πολλοὺς ἀπολέσωσιν. « Ut non penitus per Græcanicam et Manichaicam suam fraudem multos perdant : » unde Origenem cum Manichæo conjungit Facundus lib. XII, cap. 1 : « Ad hanc, inquit, obstinationem pertinere dicimus, imo principatum in ea tenere firmamus illas etiam doctrinas, quas quidam non quasi minus intelligendo Scripturas divinas, sed eis aperte resistendo, sola præsumptione spiritus condiderunt, sicut Manichæus atque Origenes. » Addit Evagrius post damnatum synodi vociferationibus Origenem, ipsiusque partiarios, placuisse ut de eo ad Justinianum referretur : tum verba ipsa repræsentat, in quibus Origenes tanquam fur anathematum laqueis constrictus, et extra sacra mœnia dejectus esse dicitur ; atque his adjecta esse ait damnata Origenistarum capitula, unde facile innotescat in quibus illi simul vel consentiant vel dissentiant; quintum ex iis capitulis continere dogma a monachis quibusdam Novæ Lauræ, et Theodoro Ascida assertum, quod Christo æquales futuros in restitutione apostolos, et martyres ex miraculis ab ipsis editis concludit; nefariasque Didymi, Evagrii et Theodori sententias reliquas diligenter fuisse collectas. Habet hæc eadem Nicephorus, sed nonnulla præterea de suo adnectit, velut, agitata hæc secunda sessione fuisse; adnectit et ipsos synodi anathematismos, quos ad verbum describere se affirmat, quique ii ipsi sunt, quos epistolæ suæ ad Menam jam ante Justinianus subtexuerat. Horum fides sit penes Nicephorum, levissimum, ut jam ante monuimus, et futilem Græculum. Cedrenus autem litteras exhibet quæ a Justiniano ad synodum contra Origenem missæ sunt, quarum sententia hæc est : compertum habere se monachos esse Jerosolymis, qui Pythagoræ, Platonis et Origenis errores tueantur, qua de re quærendum decrevisse. Tum dogmata ipsorum aliquot recenset, illud potissimum quod istis maxime temporibus ventilatum adnotavimus de animarum προϋπάρξει, inter quas anima sola Christi suum ordinem immota tenuerit; quod ex Pythagoræ et Plotini, ac præcipue Platonis somniationibus ab Origene translatum demonstrat : quamobrem Patres hortatur ut deliria ejusmodi, una cum Origene, ejusque sequacibus, anathemate obterant. Quibus acceptis litteris, Patres unanimi consensu paruisse subjicit demum Cedrenus.

XVI. Ita profligatis Origenistarum rebus, quicunque factionis hujus affines erant e Sabæ Lauris sunt ejecti, in easque rursum orthodoxi Patres migrarunt. Tum vero ab hæresibus et temporum difficultate Palæstina respiravit, cum adversus œcumenici concilii auctoritatem deinceps mutire vix auderet quisquam. Unde in tantam venit totius Orientis invidiam Origenis nomen ac doctrina, ut hodieque ecclesiasticis legibus apud Græcos vetitum esse ferant, ne quis opera ipsius describat; qui secus faxit, hunc extra Ecclesiæ communionem esse juberi. Magnum tunc erat in Ecclesia Cassiodori nomen, cujus de Origene sententiam, post latos a Constantinopolitana synodo in eum anathematismos sciscitari operæ pretium est. In libro itaque *De institutione divinarum Scripturarum* talia de eo scribit, multorum ipsum Patrum sententia hæreticum declarari, et a Vigilio papa denuo esse damnatum ; nempe per *Constitutum*, ut suspicari licet, in eam rem speciatim publicatum ; Theophilum triginta quinque ipsius errores redarguisse; magno in eum dolore Epiphanium succensuisse ; maxime in eo legendo probandam regulam, quæ ab Hieronymo in Epistola ad Tranquillinum proposita est. Florebant circa hanc tempestatem Anastasius Sinaita et Joannes Scholasticus, cui ex titulo libri, *Scala paradisi*, inscripti, Climaci cognomentum fecerunt : horum uterque erga Origenem Origenisque asseclas male affectus fuit. Fuit illud etiam ad Origenistarum minuendam existimationem perappositum, quod in novam hæresim lapso Justiniano assensi sunt : hæreseos autem illius capitale hoc erat dogma, corpus Christi dum agitaret vitam, nullis affectibus, nulli obnoxium corruptioni fuisse : quod cum calculo suo probarent Origenistæ, nulli non manifestum fuit, quam promptum iis esset a probata Ecclesiæ doctrina recedere. Post aliquot annos pontifex Romanus creatur Pelagius secundus, cujus de Origene Origenisque secta opinionem patefacit nomine ipsius scripta a Gregorio Romano adhuc diacono, postmodum vero pontifice, epistola. Sic ille ergo Eliam Aquileiensem episcopum, aliosque schismaticos Istriæ episcopos, et tria propugnantes capitula alloquitur : « Quid namque in hæresiarchis Origene deterius, et quid in historiographis inveniri Eusebio honorabilius potest? Et quis nostrum nesciat in libris suis quantis Origenem Eusebius præconiis attollat? Sed quia sancta Ecclesia suorum fidelium corda benignius, quam verba districtius pensat, et plus in hæreticis sensum proprium, quam testatio Eusebii absolvere potuit; nec rursum Eusebium laudati Origenis culpa damnavit. Annon et Gregorius Nyssæ urbis episcopus, cum Canticum canticorum exponit, magnis Origenem laudibus præfert ? Annon et Hieronymus nostræ Ecclesiæ presbyter, et singularis Hebræi ser-

monis interpres tanto erga Origenem favore intenditur, ut pene discipulus ejus esse videatur? Sed quia plus causa quam verba pensanda sunt, nec istis sua benignitas nocuit, nec illum a reatu proprio favor alienæ attestationis excusavit. » Certe hic ipse Gregorius, cum antea apocrisiarii munere Constantinopoli fungeretur, adversum sanctissimum præsulem Eutychium, Origenis doctrinam de resurrectione tuentem fuerat velitatus : docuerat enim bonus ille vir, corpus nostrum in resurrectione manibus tangi non posse, ventisque et aere esse subtilius. Renascentem errorem, sed vix ulli tamen his in oris probatum Gregorius coercuit, eumque moriens Eutychius revocavit, cum librum ipsius Tiberius imperator flammis dignum judicasset. Hac quoque circiter tempestate Leontius Byzantius, a Leontio altero Byzantino, sive, juxta alios, Byzaceno monacho supra commemorato diversus, Origenem scriptis aculeatis laceravit.

XVII. Ex eo Origenismi invidia paulum obsolevit, nec multos sequens ætas ipsi infensos tulit. Anno, postquam synodus quinta celebrata est, octogesimo, Sophronius Jerosolymitanus præsul ad Sergium Constantinopolitanum patriarcham synodicam scribens epistolam, quæ est veluti professio fidei, inter alios hæreticorum errores præcipua enumerat Origenis dogmata fidei Christianæ contraria, et gravissimis verbis confutat, eumdemque in concilio quinto damnatum fuisse asseverat; tum ipsum deinde cum perditissimis hæreticis collocat. Relata est hæc epistola inter Acta synodi sextæ action. 11. Deinde actione 17 et 18, iteratur concilii definitio, in qua probantur et confirmantur decreta quintæ synodi, quæ synodus illic dicitur adversus Theodorum Mopsuestenum, Origenem, Didymum et Evagrium fuisse congregata. In eadem actione 18, habetur edictum Constantini imperatoris, in qua suscipere se denuntiat, quæ quinta synodus sanxit *contra Dei impugnatores Origenem, Didymum et Evagrium*. Denique Leonis II papæ epistolam ad Constantinum exhibet, in qua rata esse jubens quæ œcumenicæ synodi sex statuerant, inter alios hæreticos, quos ea concilia anathematis contuderant, Origenem Adamantium, Didymum et Evagrium ponit. Nec melius habitus est Origenes ab Isidoro Hispalensi, qui *Origin.* lib. VIII, cap. 5, hæreseon inter Christianos exortarum seriem pertexens, Origenianos commemorat, ipsorumque reprobatas opiniones exponit. Refert ex eo Epigramma istud Guido Carmelita, in quo loquens inducitur Origenes :

Ille Origenes ego doctor (53) *verissimus olim*
Qui primum fidei grammata (54) *clara dedi :*
Celsus eram meritis, et clarus munere fandi ;
Præreptus subito voce nocente rui.
Condere, si credis, studui tot millia libros,
Quot legio missos ducit in arma viros.
Nulla meos unquam tetigit blasphemia sensus,
Sed vigil, et prudens tutus ab hoste fui.
Sola mihi casum Περὶ ἀρχῶν dicta dederunt.
His me collectis aspera tela premunt.

Anno 649, primam synodum Lateranensem coegit Martinus pontifex ad Constantini imperatoris explodendum typum, et novis ac repetitis anathematis proterendos Sergium, Pyrrhum ac Paulum Monothelitas. Origenes in ea cum suis sequacibus Didymo et Evagrio ab Ecclesia proscribitur. Favisse econtrario videtur Origeni Stephanus Gobarus Tritheita, ut ex Photii codice CCXXXII, conjicere promptum est; pleraque siquidem ipsius dogmata maxime reprobata in utramque disputavit partem, sententiam ipse suam fortasse hac arte occultans; præcipuosque Origenis laudatores commemoravit. Vixit circa annum 720, Germanus patriarcha Constantinopolitanus, qui præter alia opuscula ἀνταποδοτικόν, sive ἀνόθευτον scripsit. Libri hujus summa fastigia legens Photius cod. CCXXXIII, in eo præcipue hoc agi refert, ut Gregorii Nysseni scripta ab illo Origenis errore immunia esse probentur, quo dæmones ac homines infernis ignibus damnatos liberatum aliquando iri affirmatur; ab Origenistis ergo Gregorii libros partim spuriis additamentis, partim etiam male interpretatis verbis fuisse vitiatos Germanum pertendisse, eoque opere insignem de Origenistis aperte convictis triumphum egisse. Coævus propemodum fuit Germano huic Joannes Damascenus, qui suum adversus Origenistas odium clarissimis testimoniis declaravit; in libro præsertim *De hæresibus*, in quo teterrimis hæreticis Origenianos accenset, eosque Augustinum et Epiphanium assectatus duplices fuisse ait. Idem in *Eclogis*, quæ manuscriptæ exstant in Bibliotheca Claromontana Societatis Jesu, fragmenta quædam affert Antipatri Bostrorum episcopi, ἐκ τῆς κατὰ τῶν βλασφημιῶν τοῦ δυσωνύμου Ὠριγένους πραγματείας. Qui quomodo fuerit in Origenem animatus ex hoc titulo intelligitur. De hujus Antipatri ætate diu ac multum mihi quæsita, id solum hactenus potui deprehendere, Eusebio quem suggillat recentiorem fuisse, Joanne Damasceno a quo laudatur, vetustiorem. Incomperta quoque mihi ætas Joannis Mabropodæ metropolitani Ecclesiæ Euchaitarum, qui scripsit solutionem in explicationem Origenis in Psalterium. Recensetur ille liber in catalogo Bibliothecæ Constantinopolitanæ illustrissimi principis Marmoretæ, qui subnexus est supplemento Bibliothecæ Gesnerianæ Antonii Verderii. Anonymum quoque Origenis Scholiasten commemorat Antonius Possevinus in *Apparatu sacro*, ætatis peræque ignotæ. Nihilo magis conjicere possum quo tempore lucubrata fuerit Ὠριγενιστῶν ἐρώτησις πρὸς πιστόν, quæ ponitur in Allatiano Vaticanæ Bibliothecæ censu. Par Damasceni Venerabilis Beda æquum Origeni se præbuit; nam et præclaras ejus dotes extulit præconiis in *Collectaneis* et *Floribus*, cap. De luminarib. Eccles., nec vitia tamen dissimulavit. Iniquior Anastasius Bibliothecarius [32-33] suppressis Adamanti laudibus ejus tantum errores amare ulties

[32-33] Anast. in *Hist. ad ann. Chr.* 185 et 214.

(53) Leg. forte : *Ille ego sum Origenes doctor.*

(54) Leg. f. *dogmata.*

est, Eusebiumque ipsum nimii erga Origenem amoris acriter coarguit. Sæculo sequente, quod a Christi ortu nonum numeratur, floruit Haymo Alberstatensis. Apertis ille verbis Origenem crimine conatus est absolvere, errores vel ipsi ab hæreticis afflictos vel ab ipso non ex sententia, sed ex opinione præpositos asseverans. Contra vero Photius Constantinopolitanus patriarcha ipsius æqualis Adamantium sævissime proscidit.

XVIII. Longum esset singulorum explorare et referre sententiam, qui obiter ac aliud agentes de Origene Origenisque doctrina quid sibi videretur strictim ediderunt. Quid enim Georgium Syncellum, et Theophanem, quid Georgium Cedrenum, quid Theophylactum, quid Joannem Zonaram, quid Michaelem Glycam, quid Nicephorum Callisti commemorem, a quibus, ut a tota fere Græculorum natione pessime exceptus est? quid Nilum [34] Thessalonicensem, qui nihil ait Origeni, Christianorum licet sapientissimo et Scripturæ peritissimo, profuisse sapientiam, quo minus a fidei integritate desisceret? Suidas lexicographus pro more suo aliorum dicta compilans duplici Origenem donavit elogio, quorum prius ex Eusebii libro *De script. eccl.* fere decerptum, sed confuso et perturbato ordine, partim etiam ex Græca interpretatione Elogii quo ipsum donavit Hieronymus, mirifice ipsum extollit; alterum vero depromptum αὐτολεξεὶ ex Cedreno hæreseos ipsum crimine compellat. Animadversionem vero nostram postulat, quod pro Origene Nicetas scripsit elogium: « Hoc autem, inquit, in summa dicendum est, Origenem in physicis theorematis, eorumque allegoriis, necnon in tota morali disciplina doctorum omnibus acceptissimum, accommodatissimumque fuisse, atque adeo eum, qui virtutem actionibus se maxime omnium exerceret. Hujus enim exercitii studio vitam usque adeo excolebat, ut pectus ejus, quemadmodum aiunt, præ nimia rei cujuscunque animatæ continentia et abstinentia exciderit. At in vera fide, iisque disciplinis, quæ majorem contemplationem, atque in primis theologicam requirunt, omnium quotquot illum præcesserunt, et secuti sunt, absurdissimum se præstiterit: » quæ ex Epiphanio hær. LXIV, cap. 5, fere decerpta sunt. Rursum vero quid Sidonium Apollinarem, quid Bedam, quid Freculphum Lexoviensem, quid Reginonem, quid Hermannum Contractum, quid Marianum Scotum, quid Honorium Augustodunensem, quid Gulielmum Parisiensem appellem, qui in eum sese æquiores præbuerunt? quid Martinum Polonum qui magnis eum extulit laudibus? quid Anastasium Bibliothecarium qui in contraria fuit sententia, et asperrimis ipsum conviciis perfricuit? quid Bernardum, qui in sermone de verbis Origenis, hunc circumspecte legendum esse monet, quod multa illum contra fidem scripsisse sanctorum Patrum tradat auctoritas? quid Thomam Aquinatem, ipsum haud secus ac parentem Arianorum incessentem? quid Robertum Cursonum Anglum, quem scripsisse librum *De salvatione Origenis* refert Balæus Centur. 3 *Scriptorum Britanniæ?* quid Vincentium Bellovacensem, qui *Speculi doctrinalis* lib. XVIII, cap. 43, summa æquitate de Origene pronuntiat? quid Wernerum Westphalum, qui postquam laudes in Origenem congessit, conciliare se non posse dicit repugnantes et oppositas de meritis ac virtutibus Origenis sententias? Quid varios præterea inferioris illius ævi hæreticos recenseam, qui pleraque ipsius placita renovarunt: velut ii quibus nomen fuit de Barulo, quos historici narrant animarum προΰπαρξιν defendisse, et beatam Virginem pro angelo habuisse; velut Valdenses, qui sacerdotes quandiu criminibus et noxis impliciti hærent, ordinis sui potestate uti non posse, et pios omnes sacerdotes esse asserebant? Unum illud monitos lectores velim, asperius fere a Græcis Origenem quam a Latinis adhiberi, cujus rei causam ad synodum quintam referimus, quæ cum Origenem una cum tribus capitulis damnasset, tria vero capitula complures Occidentis episcopi adversus synodi auctoritatem tueri instituissent, hinc tuendi quoque Origenis profecta apud ipsos videtur esse consuetudo.

XIX. Piam feminam Mechtildem decimum quartum sæculum tulit. Hujus ante annos aliquot in lucem emissa Vita est, in qua editum ipsi divinitus oraculum quoddam nostra observatione dignum refertur. Cœlitus quippe Deum ipsi nuntiasse narrat Vitæ hujus scriptor, quidquid Samsoni, Salomoni et Origeni condonatum a se et indultum est, consulto homines celasse, ut rei hujus ignoratione perterrefacti doctissimi, prudentissimi et fortissimi quique, perparum de se, omnia vero de Deo sperare discant. Celebrabatur hoc ipso tempore Bernardus Guido, a quo recensentur Origeniani errores, et in synodo quinta una cum auctore damnati esse memorantur. Posterior illo Bartolomæus Platina præclare egit cum Origene, et magnis eum laudibus exornavit. Maxima vero fuit sequenti ætate Joannis Pici Mirandulani comitis, in re litteraria laus et celebritas, ut neque nobiliorem, neque doctiorem patronum sibi Origenes optare potuerit. Inter nongentas ergo conclusiones, quas universo orbi disputandas proposuit, insignis hæc erat: « Rationabilius est credere Origenem esse salvum, quam credere ipsum esse damnatum. » Ex ingenti illa positionum strue tredecim asteriscis signatas, quasi fidei Christianæ contrarias, Pici æmuli damnaverunt, in quibus ea erat quæ ad salutem Origenis pertinet. Apologiam pro se suaque doctrina scripsit clarissimus princeps, et tutando Adamantio peculiare caput dicavit. Septem illud constat articulis, quos referre utile est: « In primo videtur, an Origenes unquam hæreticam de rebus fidei opinionem

[34] Nil. *De prim. papæ* a Salmasio editus, pag. 63.

scripserit et crediderit; in secundo, dato quod scripserit, an dogmatice, vel adhæsive, vel inquisitive tantum scripserit; in tertio, dato quod adhæsive, an taliter adhæsive, quod ille scribendo mortaliter peccaverit, et hæreticus dici possit; in quarto, dato quod scripserit, et taliter scripserit, quod scribendo erraverit, an pro talibus unquam pœnituerit; in quinto, dato quod de ejus nec pœnitentia, nec impœnitentia constet, an sit rationabilius ipsum credere esse damnatum, an salvum; in sexto, quid ex dictis decretorum judicandum sit Ecclesiam determinasse de Origene; in septimo, quantum obliget in ista materia credulitatem nostram determinatio Ecclesiæ. » Diversa fuere de his conclusionibus, et apologetico hominum judicia, adeo ut vitandæ multorum offensioni, ne a quoquam legerentur istæ conclusiones decreto sanxerit Innocentius VIII pontifex maximus; salvam tamen ac integram Pici existimationem esse voluerit. Hujus successor Alexander VI, anno 1493, 18 Junii breve apostolicum ad Picum dedit, quod est hujusmodi, ut pro apologia ipsum valere possit, adeo severa et gravi oratione omni Picum hæreseos et erroris suspicione liberat. Aliis puto Pici exemplum, ut simile pro Origene auderent, stimulo fuit. Quamobrem Joannes Nauclerus Tubingensis præpositus insignia in *Chronico* Origeni elogia conscripsit. Multis eum quoque concelebravit laudibus Joannes Trittemius abbas Spanhemensis, in lib. *De script. eccles.*, nec errores tamen ipsius dissimulavit, ab iisque si alienum esse velle professus est.

XX. Initio superioris sæculi sparsas in Bibliothecis Origenianarum scriptionum reliquias colligere, et in publicam lucem dare primus instituit Jacobus Merlinus Victurniensis, theologus, canonicus et pœnitentiarius Parisiensis. Operi *Apologiam* addidit *pro Origene*, in qua de Gelasio, et lata ab eo in concilio Romano sententia, tum et de Hieronymo non satis prudenter locutus est, nec ut Catholicum ac pium virum, nedum theologum decuit, aliaque adjecit multa, quæ Massæi Cameracensis scholæ tum rectoris, et Natalis Bedæ facultatis theologicæ syndici expostulationibus patuere. Cum Origenis ergo ipsi affingerentur errores, multis ac diu res in supremo senatu, et inter Parisinos theologos controversa ac disputata est. Certe anno 1522, *Apologiæ* suæ apologiam pertexere necessum habuit Merlinus. Manu scripta illa servatur in theologicæ facultatis Bibliotheca, ejusque mihi usura concessa est. Quam cur in lucem non emiserit auctor, equidem nescio. Tribus illa libris continetur. Prior pro Origene Origenisque doctrina pugnat, et septem conclusionibus absolvitur, quarum prima hæc est: « Non est certum et evidens, nec indubitatum, concilium aliquod damnasse Origenem Adamantium Leonidis martyris filium, tanquam hæreticum notorium et publicum. » Altera ita se habet: « Dogmatizare Origenem Adamantium Leonidis martyris filium non fuisse notorium et publicum hæreticum A ab Ecclesia legitime congregata damnatum, nec est hæreticum, neque in fide suspectum. » Tertia est hujusmodi: « Probabiliter affirmans Origenem Adamantium Leonidis martyris filium non fuisse auctorem omnium illorum pessimorum erratorum quæ sibi imponuntur, non derogat ecclesiasticis sanctionibus, neque summorum pontificum decretis, neque sanctorum Patrum dogmatibus. » Quarta his verbis concepta est: « Asserere probabiliter alteram istarum propositionum: Origenes Adamantius Leonidis martyris filius non est, nec fuit hæreticus: Origenes Adamantius Leonidis martyris filius est vel fuit hæreticus, non est hæreticum, hæresim sapiens, nec erroneum, a fide aut fidei pietate alienum. » Quinta talis est: « Asserens hanc B vel illam partem probabiliter, seponere debet omnem pertinaciam, et sub conditione expressa vel tacita affirmare alteram: alioquin periculoso discrimini sese committeret. » Sexta ita expressa est: « Quamvis prædictæ propositiones non possint simul stare in veritate, et necesse sit alteram esse veram; stat tamen aliquem partem veram affirmantem non esse schismaticum, nec de schismate suspectum. » Septima demum his verbis absolvitur: « Christianæ pietati conducibilius est, stante tali, tantoque dubio, cum veritas in parte occulta est et anceps, nec per Ecclesiam aut pontificem aperte definita, de Origenis doctrina et auctore ejusdem in favorem bene sapere et dogmatizare, quam perperam; et in commendando excedere, quam defice- C re a laude sibi debita: præsertim si in alterum venire oporteat. » Secundus liber novem propositiones ex *Apologia* Merlini ab ipsius adversariis excerptas et reprehensas defendit. Tertius Origenis Vitam et Elogia ex Eusebio, Hieronymo, Nauclero et Trittemio depromit: quibus subjecta est responsio ad *Dialogos* Massæi, et *Additationes* Bedæ. In his Merlinus non tam ex fide historiæ et testimoniis antiquorum, quam contortis sophismatis et argutiis de schola velitatur.

XXI. Præclare etiam hac ætate de Origene meritus est Desiderius Erasmus, nam et *Commentariorum* ejus *in Matthæum* partem aliquam Latino sermone retulit, et Vitam ipsius scripsit, ac laudes D prosecutus est, et de lucubrationibus, deque eruditione, ac docendi ratione arbitrium tulit; a dogmatis autem manus abstinuit, morte, ni fallor, præventus, quæ quominus susceptam quoque Origenianorum operum editionem et censuram absolveret, et Origenis adversarios refelleret, impedimento fuit. In ea porro, quæ exstat, censuræ parte antiquum Erasmus obtinuit, res non satis accurate perspectas præcipiti judicio disceptans, et disceptando nonnunquam impingens. Summopere interim Origenem aversabatur Martinus Lutherus, [cujus ea vox fuit: « Origenem jamdudum diris devovi. » Cui subinde astipulatus est Theodorus Beza, cum sexcentis locis adnotationum majorum in *Epistolam ad Romanos*, tum maxime sub ipsum initium. fœdissima Ada-

mantio stigmata inurens : « Neque vero, inquit, cum hæc dico, quidquam volo Patrum auctoritati detrahere : sed sane quod ad me attinet, Origenem non possum bona conscientia inter eos Patres collocare, quos velim imitari. Itaque non pudebit illius errata passim refellere, nullo (ita me bene Deus amet) obtrectandi studio : sed quod impurum scriptorem exoptem aut ex lectorum manibus excuti, aut summo cum judicio a studiosis tractari. » Moderatius de Origene et æquius senserunt et scripserunt Magdeburgenses, pro vitiis eum vel virtutibus ornantes : quanquam minime ipsos feras, Adamantii orthodoxa nonnulla, sed sectæ suæ dogmatis contraria, in crimen trahentes; aliqua vero perperam ipsi affingentes. Adamantii *in Joannem Commentaria* in Veneta S. Marci Bibliotheca Græce nactus Ambrosius Ferrarius Mediolanensis, monachus Cassinas, primus Latine convertit et typis commisit : Origenianæ vero famæ usque adeo studiosus fuit, ut dum illi patrocinatus est, parum ipse suæ consuluerit : quamvis enim summa se in hoc libro vertendo usum fide sit obtestatus, nonnulla tamen consulto resecta deprehendas, in quibus a recto Christianæ doctrinæ calle Origenes aberraverat. In nuncupatoria præterea ad Julium Tertium pontificem maximum epistola, magnis sese sumptibus adeundas curasse narrat celeberrimas, quæ ubique gentium sunt, bibliothecas, missis etiam qui totam perlustrarent Græciam, et si quæ nanciscerentur scripta Origenis, ea ad se asportarent. Hinc adeo locupletatus, multa ipsius et γνήσια opera prelo parabat. Quæ cur in lucem non venerint, ignoramus. Tutando Origenis nomini utilem aliquanto post operam contulit Sixtus Senensis e Prædicatorum familia : egregium quippe illi in Bibliothecæ sanctæ libro quarto elogium consecravit, in quo non illum solum extollit præconiis, sed librorum etiam ipsius numerum recenset, et genuina a spuriis erudite secernit. Errores vero in Adnotationum libris notat et excutit. Parum ipsius ratio Cæsari Baronio [25] cardinali probata est; qui cum alienissimo esset adversus Origenem animo, summamque in eum styli asperitatem et inclementiam in Annalibus exerceret, carpsit etiam et obiter tetigit reliquos, quicunque in eum propensiores essent : « Miratus sum vehementer, inquit, post damnationem ejus ab Anastasio papa pontificia auctoritate inflictam, post ejusdem reprobationem in sexta synodo pronuntiatam, post tot antiquorum Patrum in idipsum conspirantes sententias, adhuc recentiores quosdam ausos esse pro eodem novas edere apologias, et auctoritate catholicæ Ecclesiæ judicatas sæpius controversas denuo temere agitare, quod visus est fecisse aut pridem Sixtus Senensis. » Non mitius Origenem habet Robertus Bellarminus cardinalis [26], Origenisque adeo partiarios omnes et defensores.

Summa sane æquitate cum Adamantio egit Claudius Espencæus in *Commentariis in Epistolam ad Titum;* nam neque insano obcæcatus amore quidquam de fide historiæ decerpsit, nec erroribus offensus laudes ipsius obscuravit. Plurimum ipsi favisse fertur ac multa condonasse Vicelius in libro *De scriptoribus ecclesiasticis;* quod quidem ex aliena fide refero, nam librum reperire non potui. Reliquorum vero in ornando Origene industriam longo intervallo superavit Gilbertus Genebrardus theologus Parisiensis, et archiepiscopus deinde Aquensis : nam priores editiones recensuit, et ad vetera cum Græca tum Latina Bibliothecæ Regiæ, exemplaria contulit et emendavit; novam omnium operum editionem molitus est, in eaque multa nondum edita publicavit, *Philocaliam* in Latinum sermonem transtulit; collectanea editioni suæ præfixit, in quibus nihil fere prætermissum est, quod ad purgandum Origenem, et omni absolvendum crimine pertineret. Ultimo præsertim collectaneorum capite selecta quædam Origenis prosecutus est dogmata, ab ecclesiastica norma discrepantia; in iisque tutandis vel excusandis nimium suo in Origenem amori obsecutus est. Æquiores se in rebus ipsius tractandis præbuerunt Antonius Possevinus in *Appar. sacr.* Jacobus Gretserus *De jure et more prohibendi libros malos*, lib. x, cap. 11; et Stephanus Binetus in libello de salute Origenis, veritatem spectantes unam, odio vel amori nihil admodum tribuentes. Incerta vero Abrahami Sculteti ratio, qui postquam de Origene se paucis acturum dixit, quia inter hæreticos fere potius, quam inter Patres numeratur, mox ubi ad ejus doctrinam ventum est et errores, vel a librorum depravatoribus profectos ipsos esse censet, vel in iis fluctuasse Origenem demonstrat in *Medulla Theol. Patr.*, lib. VI, cap 1 et 6. Dissimilis illorum Petrus Halloxius Leodiensis, nuperrimus ille Origenis vindex, ipsius vitam, virtutes, et documenta libris quatuor fusissime complexus : ad id attentus unum, ut vel integram et orthodoxam, ac labis immunem Origenis doctrinam fuisse demonstret; vel si quid veritate victus huic inhæsisse vitii fateri cogitur, id ut quæsitis undecunque excusationibus diluat.

[25] Baron. ad ann. 256, cap. 11. [26] Bellarm. in lib. *De script. eccl.*

LIBER TERTIUS.

ORIGENIS SCRIPTA.

Libri tertii partitio. — Librum istum itidem ut priores duos in capita quatuor dispescimus. Primum de scriptis Origenis in universum disputat. Quæ, quoniam vel ad Scripturæ interpretationem pertinent, vel sunt peculiaris instituti, in duo genera distribuimus, exegetica et syntagmata. Secundum itaque caput agit de Origenis exegeticis, iisque ejus operibus quibus varias Scripturæ interpretationes ante ipsius ætatem editas complexus est, et ἑρμηνευτικά appellari queunt. Tertium versatur circa ejusdem syntagmata. In quarto, quo ordine, quibus temporibus lucubrati sint libri Origenis, exquiritur. Subjicitur Appendix de libris Origeni falso ascriptis.

CAPUT PRIMUM.

Disputatur in universum de scriptis Origenis.

I. *Stylus Origenis redundans et incultus.* II. *Plus septem ei dictanti aderant notarii, totidem librarii et puellæ opera ejus nitidius exarabant.* III. *Quicunque supersunt Origenis libri, vitiati et corrupti sunt.* IV. *Sua quibusque Origenis operibus auctoritas, suus valor assignatur.* V. *De Origenianarum scriptionum numero disseritur.* VI. *Quibus Scripturæ sanctæ editionibus uti solitus fuerit Origenes, aperitur.*

I. Redundat stylus Origenis, et diffluit. Quamobrem A ipsius ἄμετρον φλυαρίαν, et ταυτολογίαν carpit Eustathius Antiochenus, et post illum Epiphanius, eumque *Seminarium loquacitatis* appellat Theophilus. Hinc et ipsi effatum hoc Salomonis accommodat Nicetas : *In multiloquio non deerit peccatum*[37], adeo ut parum attentum fuisse putem Erasmum in *Censur.* cum brevitatem ejus laudavit. Vitio huic Origenis causæ fuisse censeo assiduam docendi consuetudinem, quæ verbosos homines facile efficit. Nec verbis solum, sed rebus etiam abundat : quemadmodum enim herbis luxuriat feracior seges, ita Origenis animus, si quando in aliquam sese meditationem conjecerat, tantam ipsi rerum ubertatem felix ingenium, et reconditum doctrinæ penus subministrabat, vix ut notarii scribendo pares essent. B Ex hac festinatione, ut supra jam dixi, multa exsistebant incommoda : nimia erat orationis incuria et supinitas, ad res enim attentus animus insuper habebat verborum curam, et stribliginibus sermonem quandoque fœdabat ; cujusmodi nonnullas suis locis observavimus : res sæpe confundebat cum rebus, ut scriptores sacros citans aliquando permutaret nomina, et unum appellaret pro altero, ac sæpe Scripturæ loca permisceret ; confisus memoriæ scilicet, et quominus libros consuleret, festinatione impeditus. Scribit Didymus in *Apologetico*, quem pro Origene edidit, aliam verbis inesse sententiam, ac prima fronte videtur. Certe librorum qui supersunt, planus est stylus et apertus , adeoque affirmare ausim, sicubi obscurus sit Origenes, sententiam de industria vitandæ offensioni occultasse. Vitia Origeniani styli notavimus ; laudes notaremus quoque, si non id jam accurate et erudite præstitisset Erasmus, quem omnino hac in parte audiat, si quis Adamantio favet.

II. Dixi vix scribendo pares fuisse notarios : sic enim erat. Tradit Eusebius septem et amplius notarios dictanti illi adfuisse ; non simul quidem, ut de Cæsare refert Plinius, qui scribis quatuor, vel si nihil ageret aliud, septem uno tempore dictando sufficiebat ; sed alternatim, et statis unumquemque vicibus. Cur id ergo tantopere miretur Baronius causa nulla est ; nam et tanta fuit ingenii celeritate Origenes, tantaque diurni ac nocturni laboris patientia, ut scribentes notarios facile defatigaret. Par ei aderat librariorum numerus, una cum puellis, quarum compositissimæ erant et clarissimæ litteræ ; horumque ad describendas nitide suas lucubrationes, non ad dictantis verba in litteras referenda, ut putavit Martinus Polonus, opera utebatur. Homilias autem quas ad populum habebat fere quotidie, alii ex ore loquentis excipiebant, quod ante sexagesimum ætatis suæ annum fieri prohibuerat. Quod si secus fuisset factum, homiliarum quæ exstant pars non exigua periisset. Hæc non satis distinxit Sixtus Senensis, cum ait : « Origenes quotidie, et quasi ex tempore Scripturas ad populum enarrabat,

[37] Prov. x, 19.

excipientibus ex ore ejus septem notariis, totidemque velocissimis in scribendo puellis, aliisque scriptoribus, qui eas (conciones) ad monumentum posteritatis tradiderunt. » Neque sane id dixit Pamphilus, quem testem citat, sed illud duntaxat: « præcipue vero per eos tractatus quos pene quotidie in Ecclesia habebat ex tempore, quos et describentes notarii ad monimentum posteritatis tradebant. »

III. Inde porro scriptiones Origenis esse vitiatas supra notavimus. At ferendum illud erat, si non eo etiam accessisset malorum hominum nequitia, errores suos malis artibus propugnantium, et alienis operibus adulteras manus inferentium. Id ipso etiamnum vivo attentarunt nonnulli. Ausi sunt idem postmodum Ariani, horumque demum corruptorum audaciam Rufinus lib. *De adulterat. librorum Origenis* coarguit. Verum non alium quemquam Origeni tantum perfidia sua et temeritate nocuisse quam Rufinum ipsum, merito affirmare possum. Nam ejus scripta interpretans, ita additamentis et detractionibus vexavit et corrupit, ut Origenem in Origene desideres. Acceptum huic quidem refert Adamantius, quod opera ipsius a Latinis hominibus intellectus et usurpatus est; et quod consumptis exemplaribus Græcis in Romanis interpretationibus quodammodo revixit. Verum iisdem expositionibus cum ignari Græcæ linguæ homines acquiescerent, neglecti fere codices Græci perierunt, adeo ut bona Græca pessimis Latinis commutata sint. (55) Quotquot ergo libros Origenis ad nos fortuna transmisit, violatos esse verisimile est, at eos potissimum qui præter notariorum σφάλματα, et hæreticorum adulterationes, interpretum etiam hallucinationes et perfidiam senserunt.

IV. Non par ergo et eadem est librorum omnium auctoritas, quicunque ex Origenis incude profecti sunt. Quemadmodum enim suspecti erant ii præcipue, et damnosissimis scatere erroribus, et ab Ecclesiæ disciplina recedere dicebantur, quos ipse per otium secreto lucubrasset, ac libri præcipue *Περὶ ἀρχῶν*, in quibus dogmatum suorum officinam statuerat, ut narrat Pamphilus in *Apologia*: ita ad ejus sensus penitus introspiciendos, ac eruenda dogmata, iidem nunc potissimum valere debent. In homiliis quippe ad vulgi sese accommodavit captum, nec exquisitas doctrinæ merces e myrotheciis suis depromptas indoctis hominibus propinavit. At in elaboratis diligentiori cura lucubrationibus eruditionis suæ promptuaria reseravit. Igitur de Græcis, qui supersunt, libris sic statuendum puto, ut postremum ordinem homiliæ teneant, priorem cogitate et attente scripta opera, cujusmodi sunt libri *contra Celsum*, et *Περὶ ἀρχῶν*, et tomi, judicium de his suum proponens Epiphanius hær. 64, cap. 5, in omni Scriptura perpetuo errasse dicit Origenem, eamque ingenti librorum mole explanasse: tum subnectit: Εἰς ἑκάστην γραφὴν οὐ παρῃτήσατο εἰπεῖν ἃ αὐτῷ ἔδοξε· καὶ ὅσα μὲν ἐν προσομιλίαις, καὶ διὰ τῶν προοιμίων εἰς ἤθη τε καὶ εἰς φύσεις ζώων τε καὶ τῶν ἄλλων εἴρηται, μέσος φερόμενος πολλάκις χαρίεντα διηγήσατο· ὅσα δὲ εἰς δόγματα ἐδογμάτισε, καὶ περὶ πίστεως, καὶ μείζονος θεωρίας, τῶν πάντων ἀτοπώτατα τῶν πρὸ αὐτοῦ, καὶ μετ' αὐτὸν εὑρίσκεται, πλὴν τῶν ἐν ταῖς αἱρέσεσιν αἰσχρουργιῶν. « In singulos Scripturæ libros non dubitavit dicere quæ sibi visa sunt. Quæcunque autem in homiliis, et in procemiis de moribus et natura animalium, aliorumque dicta sunt, medius incedens sæpe eleganter disseruit: quæcunque vero de dogmatibus pronuntiavit, et de fide, aliisque majoris contemplationis, omnibus protulisse absurdiora, et qui præcesserunt ipsum, et qui secuti sunt, reperitur; exceptis duntaxat hæreseon fœditatibus. » Utrumque autem scriptionum Græcarum genus, homilias dico, et libros per otium accuratos, et quidquid denique Græce ab Origene scriptum exstat, longe iis anteponi jubeo, quæ in Latinum sermonem derivata sunt, et vel sublestam interpretum fidem, vel hallucinationes, vel utrumque sustinuerunt. Inter scriptiones quæ Latine a veteribus conversæ exstant, prima erit earum auctoritas, quas Hieronymi dedit interpretatio: postremum tenebunt locum, quæ a Rufino Latinitati donatæ sunt. Nec plus fidei sane veteri *Commentariorum in Matthæum* interpreti, quicunque tandem ille sit, quam Rufino adhibendum est. Illum si ad Græcum, quem damus, contextum exegeris, Deus bone, quod interpretationis monstrum comperies! Totas paginas, tota folia assuta, tota detracta deprehendes. Hæc inter, observandum illud etiam discrimen est, majorem eorum esse librorum auctoritatem, quos senex Adamantius, ingenio per ætatem magis subacto elimavit, quam qui efferente sese in juventutis æstu fecunditate profusi sunt.

V. Nec aliquantis duntaxat Origenianarum scriptionum partibus, vel notariorum properantia, vel corruptorum nocuit audacia; sed in tota etiam volumina invidorum intemperantia grassata est: nam qui tanto conatu in Origenis doctrinam sæviebant, ejusne pepercissent libris, et non eos omni studio abolevissent? Accesserunt crebra synodorum et episcoporum anathemata, quibus Adamantius, Adamantiique doctrina damnata est: tum promulgata apud recentiores Græcos decreta, quibus vetitum est ne quis ejus libros describat. Unde maximæ Latinorum, ac Græcorum præcipue exemplarium parti clades illata est, et oppido pauca ex hoc interitu servata sunt. Quanquam enim ingens adhuc Origenianorum operum volumen superest,

(55) *Quotquot ergo libros Origenis ad nos fortuna transmisit, violatos esse verisimile est*, etc. Vide Præfationem nostram tomo primo præfixam, pag. 2, 3, 4, ubi ostendimus hæreticorum adulterationes scriptis Origenis non nocere potuisse ex quo authentica exemplaria suorum Operum ipse ante mortem in Cæsariensi Bibliotheca deposuit.

quota illa pars est magni hujus lucubrationum nu- A meri, quas ab eo elaboratas fuisse veteres prodiderunt? Scribit Theophilus *Pasch.* 1 et 2 hunc « innumerabiles texuisse libros, et garrulitatis suæ, quasi damnosæ possessionis mundo reliquisse hæreditatem. » Ἄνω καὶ κάτω ταυτολογῶν ἐπλήρωσε τὴν οἰκουμένην ἀμέτρῳ φλυαρίᾳ· ait Eustathius Antiochenus *De engastr.* « Quis nostrum, » inquit Hieronymus epist. 65, ad Pammach. et Ocean., cap. 3, « tanta potest legere, quanta ille conscripsit? » Idem epist. 18, ad Marcell. : « Ambrosius, quo chartas, sumptus, notarios ministrante, tam innumerabiles libros vere Adamantius noster et Chalcenterus explicuit. » Vincentius Lirinensis *Contra hær.*, cap. 23 : « Sed credo pauca conscripsit; nemo mortalium plura, ut mihi sua omnia non so- B lum non perlegi, sed ne inveniri quidem posse videantur. » Ex immenso hoc ergo lucubrationum numero syntactici nomen meruit. Futurum autem præsentiens, ut immensa hæc scribendi licentia nonnullorum sibi reprehensiones conscisceret, multis eam excusat tomo v' *in Joan.*, num. 1, 2 et 4, cujus excusationis fragmenta habes *Philocaliæ* cap. 5.

Attamen ingenti huic librorum copiæ, quam innumerabilem esse dicunt nonnulli, certum alii numerum assignarunt. Epiphanius hær. 64, cap. 63, percrebuisse narrat sex librorum millia ab eo fuisse conscripta. Atque id ex seipso refert, non ex Methodio, ut perperam asseverant Magdeburgenses, C cent. 3, cap. 10. Eumdem assignant numerum Honorius Augustodunensis *De script. eccles.*, cap. 55, et Cedrenus *in Severo*, et ex Cedreno Suidas *in Origene*, et Glycas part. III, *Annal.* Præterea Rufinus in libello *De adulteratione librorum Origenis*, de Epiphanio ita loquitur : « Denique quidam ex ipsis, qui se velut evangelizandi necessitatem per omnes gentes, et per omnes linguas habere putat, de Origene male loquendi, sex millia librorum ejus se legisse quamplurima fratrum multitudine audiente confessus est. » Ad ea Hieronymus, qui se omnia Origenis habere, legisse vero quamplurima jactabat libr. II *Apol.*, cap. 4, hæc reponit libri ejusdem sexto capite : « De sex millibus autem librorum, quos ab eo esse lectos confingis, quis cre- D dat aut te verum dicere, aut illum potuisse mentiri? Si enim Origenes sex millia scripsisset librorum, potuerat fieri ut vir eruditus, et ab infantia sacris litteris institutus pro curiositate et scientia legisset aliena : quod vero ille non scripsit, quomodo iste legere potuit? Numera indices librorum ejus, qui in tertio volumine Eusebii, in quo scribit Vitam Pamphili, continentur; et non dico sex millia, sed tertiam partem non reperies. Habemus epistolam supradicti pontificis, in qua huic calumniæ tuæ, dum adhuc esses in Oriente, respondet, et apertissimum mendacium libera veritatis fronte confutat; » et in epist. 62, ad Theophilum, cap. 2 : « Sex millia Origenis tomos non poterat quisquam legere, quos ille non scripsit; faciliusque credo testem hujus sermonis, quam auctorem esse mentitum. » Negat Hieronymus dixisse Epiphanium sex librorum Origenis millia a se lecta; imo vero tot ab Origene unquam fuisse scripta negat; quamvis id tamen percrebuisse Epiphanius asserat.

Quid sibi volunt igitur Beda in libro *De sex ætatibus mundi*, Ado Viennensis, Hermannus Contractus, Marianus Scotus et Conradus Urspergensis, cum Hieronymum quodam loco scripsisse aiunt, quinque millia librorum Origenis fuisse sibi perlecta? Martinus vero Polonus et Guido Carmelita sex millia? Quid apud hunc Guidonem Isidorus, qui sic loquentem inducit Origenem :

Condere, si credis, studui tot millia libros,
Quot legio missos ducit in arma viros?

Sane videtur id sumptum ex proxime laudato Rufini loco, qui cum Epiphanii nomen non exhibeat, facile eum ad Hieronymum retulerunt scriptores illi, quemadmodum ab Erasmo deinde et Genebrardo relatus est. Quod autem quinque librorum millia plerique notant, cum sex alii commemorent, ex corruptis, ut fere fit, numerandi notis ortum errorem puto. Utri autem assentiendum potius, vel Hieronymo tot scriptos ab Origene libros pernegant, an Epiphanio id vulgi sermone ferri asserenti, equidem nescio. Fama quippe, futilis auctor : Hieronymi vero inane argumentum; nam quamvis in indicibus librorum Origenis, quos in tertio *Vitæ Pamphili* libro Eusebius pertexuerat, non sex mille, sed ne tertia quidem pars reperta sit, minime hinc efficitur non plures ab Origene lucubratos, quam quot recensuerat Eusebius. Pars aliqua jam interciderat; pars ipsius effugerat diligentiam : licet enim lib. VI *Histor.*, cap. 32, accuratum eorum catalogum texuisse se scribat, non omnes tamen ad ipsius notitiam pervenisse crediderim.

Ne quis vero censeat sex illa librorum millia, si modo totidem ab Origene scripti sunt, ingentia quædam volumina fuisse, cujusmodi puta opus *contra Celsum*, vel opus *Περὶ ἀρχῶν*, vel tomi *in Joannem*, vel homiliæ *in Lucam.* Epistolæ singulæ, singuli tomi, singulæ homiliæ, suo quæque titulo et nomine in hunc censum venerunt; atque ita facile ingens ille numerus prodiit, qui nec superat fidem, nec valde mirabilis est. Fertur Didymus Alexandrinus grammaticus ad tria millia librorum, et quingentos scripsisse. Narrat Georgius Alexandrinus pios quosdam viros post Chrysostomi mortem, homilias ejus octingentas supra quatuor mille, cum omnes non possent, in unum collegisse. Tantam vero librorum Chrysostomi ejusdem copiam fuisse tradit Suidas, ut numerum superarent : tum quasi rem non satis significasset, addit : Τῶν δὲ συγγραμμάτων αὐτοῦ καταλέγειν τὸν ἀριθμὸν, οὐκ ἀνθρώπου, Θεοῦ δὲ μᾶλλον τοῦ τὰ πάντα γινώσκοντος. « Ejus vero lucubrationum recensere numerum, non hominis, sed Dei potius est, qui omnia cognoscit. » Fertur Theodorus Mopsuestenus plus

quam decem voluminum millia edidisse, Raymundus vero Lullius plus quam quatuor. Causa igitur non erat cur sex mille libros ab Origene fuisse scriptos tam præfracta asseveratione Hieronymus inficiaretur; cum eum præsertim fateatur mille et eo amplius tractatus in Ecclesia fuisse locutum, et innumerabiles præterea tomos edidisse. Indicem porro librorum ipsius, post Eusebium, idem quoque concinnaverat Hieronymus in voluminibus epistolarum, quas ad Paulam scripserat; et Origenem cum Varrone, viro πολυγράφῳ contulerat, ut ipse de se testatur in libro *De scriptor. eccles.*, cap. 85.

VI. Cæterum cum circa libros sacros labor Origenis, et industria potissimum versata sit, non eadem editione in iis interpretandis usus est: in homiliis siquidem quas ad populi captum accommodabat, editionem sequebatur communem, quam usu quotidiano populus conterebat; in tomis vero Hebraicam veritatem, aliasque editiones consulebat.

A Hieronymus in Prooemio *Traditionum Hebraicarum*: « De Adamantio autem sileo, cujus nomen (si parva licet componere magnis) meo nomine invidiosius est: qui cum in homiliis suis, quas ad vulgum loquitur, communem editionem sequatur; in tomis, id est in disputatione majori Hebraica veritate stipatus, et suorum circumdatus agminibus, interdum linguæ peregrinæ quærit auxilia. » Quocirca Scripturæ testimonia ab eo sæpenumero aliter relata reperies, ac in editionibus concepta sunt, quæ hodie circumferuntur: quod et ex memoriæ perfidia aliquando contigit. Par in Evangeliorum depromptis ab eo locis discrimen occurrit; nam præterquam quod variantes suas lectiones Novi quoque Testamenti codices habebant, ut hodieque habent; utebatur ad hæc sæpenumero B Adamantius Evangelio secundum Hebræos, ut tradit Hieronymus in lib. *De script. eccles.*, cap. 4, atque inde discrepantiam illam exstitisse conjicio.

CAPUT II.

Origenis exegetica et ἑρμηνευτικά.

Capitis secundi partitio. — Sectionibus tribus hoc caput continetur. I. Varia Origenianorum ἐξηγητικῶν genera percensentur. II. Singula Origenis ἐξηγητικὰ, quorum quidem ad hanc diem memoria superest, enumerantur. III. Agitur de exegeticis quæ supersunt, deque vetustis ipsorum interpretationibus. IV. Disputatur de Origenis *Tetraplis*, *Hexaplis*, et *Octaplis* deque vulgata editione Septuaginta Interpretum.

SECTIO I.

VARIA ORIGENIANORUM EXEGETICORUM GENERA PERCENSENTUR.

I. *Scripturam sacram Ambrosii rogatu Origenes interpretatus est. Confutantur nonnulli, qui primum Scripturæ sacræ interpretem ipsum fuisse volunt.* II. *Dividuntur Origenis exegetica in scholia, homilias et tomos*; III. *de quibus sigillatim quæritur.* IV. *Quid sint σημειώσεις disputatur.* V. *Ἑρμηνευτικὰ pars Ἐξηγητικῶν Epistolas inter syntagmata collocamus.* VI. *Origenes historicum, mysticum et moralem sensum perscrutari solet.* VII. *Cur minor in Novo quam in Veteri Testamento ab Ambrosio dictus sit, investigatur.*

I. Antequam varia Origenianorum ἐξηγητικῶν genera percenseam, revocentur in memoriam quæ supra notata sunt, ad interpretandos Scripturæ sacræ libros, Ambrosii consiliis, auctoritate et rogatu Origenem fuisse impulsum, et quasi adactum, ut amice ab eo ipse expostulat in Commentariis *ad psalm.* I, num. 2, p. 526 (57), et ut in quadam epistola, quam exhibent Cedrenus et Suidas, leviter conqueritur, (56) et ut ipse scribit Ambrosius in epistola ad Origenem, quam refert Hieronymus in epistola 18, ad Marcellam.

C Confutandus deinde venit nonnullorum error, qui primum Origenem Scripturas fuisse interpretatum litteris prodiderunt. In his beatus Rhenanus ad Hermannum archiepiscopum Coloniensem ita de Origene disserit: « Quippe hic scriptor, cum quod ingenio perspicacissimo, et optimis disciplinis omnifariam exculto præditus fuit, tum quod improbo studio sacris monumentis invigilavit, primus quasi glaciem scidit juxta proverbium, in enarrandis Scripturis divinis. Quæ vera laus, quamque copiosa debeatur primis quibusque rerum optimarum auctoribus, nemini ambiguum est. » Et Sixtus Senensis lib. IV *Biblioth.* qui sic ait: « His similibus excitatiunculis ubique uti voluit, prout decebat hominem pene αὐτοδίδακτον, et qui primus aggressus D esset explanationem omnium divinarum Scripturarum, nondum ob ingentem earum difficultatem ab aliquo attentatam. » Et Genebrardus in Epistola ad Carolum IX, cujus hæc verba sunt: « Theologiæ liquidissimam veluti scaturiginem aperuit, et cum frugi illo Salomonis viro derivavit fontes suos foras. » Tum deinde: « Et sane omnium, quorum

(56) *Et ut ipse scribit Ambrosius in Epistola ad Origenem, quam refert Hieronymus*, etc. Hieronymus in hac ad Marcellam epistola 18. (incertum an memoriæ lapsu), Ambrosio tribuit ipsam Origenis epistolam, quam exhibent Cedrenus et Suidas, quamque tomo nostræ editionis I, p. 3, tanquam genuinam ipsius Origenis edidimus.

(57) Vide nostræ editionis, tom. I, pag. 3.

quidem in divina scripta commentarii exstent, fuit antiquissimus. » Itane vero? antiquiorne Philone, qui tot scriptis hodieque superstitibus Scripturas sacras explanavit? antiquiorne Theophilo Antiocheno, cujus exstant commentaria in quatuor Evangelia? Vetustiores quoque fuerunt illo Melito Asianus, qui librum scripserat de Apocalypsi Joannis; et Rhodon, et Candidus, et Appion, qui tractatus in *Hexaemeron* sigillatim composuerunt; et Judas, qui de septuaginta apud Danielem hebdomadibus scripsit. Itaque Ambrosius ad psal. CXVIII, 28, Origenem ait « multorum interpretationes diligenti discussisse indagine: » quos et sæpe citatos apud eum reperias: velut homil. 15 *in Genes.*, num. 7, ubi ait: « Nunc interim non videbitur absque ratione dici, quod et prioribus nostris quibusdam visum est, prophetiam quamdam in hoc designatam videri. » Et homil. 13 *in Exod.*, num. 5: « Arietem etiam ante nos quidam pro furore posuerunt. » Et homil. 8 *in Levit.*, num. 6: « De hoc quidam etiam ante me dixerunt. » Et homil. 9 *in Num.*, num. 5: « Quidam tamen ex iis qui ante nos interpretati sunt locum hunc, memini quod mortuos dixerunt eos, qui nimietate scelerum in peccatis mortui intelliguntur. » Et homil. 26 seq., num. 4: « Exeundi de Ægypto figuram duobus modis accipi, a prioribus nostris, et a nobis sæpe jam dictum est. » Et homil. 8 *in Judic.*, num. 4: « Memini etiam quemdam ex prædecessoribus nostris in libellis suis vellus lanæ populum dixisse Israel. » Et homil. 11 *in Jerem.*, num. 2, ταῦτα δὲ καὶ πρὸ ἡμῶν ἄλλοι διηγήσαντο. Et homil. 14, seq. num. 5, τῶν πρὸ ἐμοῦ δέ τις ἐπέβαλε τῷ τόπῳ. Et tom. x *in Matth.*, num. 22, pag. 471, ἐτήρησε μὲν οὖν τις πρὸ ἡμῶν. Et passim in *Commentariis in Joannem* Heracleonem hæreticum, hujus evangelistæ interpretem insectatur. Qui ergo aliis ad Scripturas interpretandas Origenes viam præivisse dici potest? At excusari potest quod ait Sixtus Senensis libr. IV *Biblioth.*: « His similibus excitatiunculis ubique uti voluit, prout decebat hominem pene αὐτοδίδακτον, et qui primus aggressus esset explanationem omnium divinarum Scripturarum, nondum ob ingentem earum difficultatem ab aliquo attentatam. » Nam alios quidem non negat partem aliquam Scripturarum exposuisse; omnium vero Scripturarum explanationem aggressum esse aliquem ante Origenem, id vero negat, et merito quidem.

II. Verumtamen quamvis aliorum exemplum quod sequeretur habuit, fatendum nihilominus hanc eum explicandæ Scripturæ artem multum provexisse: nec enim simplicem quemdam interpretandi modum adhibuit; sed varia explanationum genera primus Scripturæ accommodavit. Nam vel diffusis commentariis, quidquid suppeditabant ingenium et doctrina, prolixe congessit; vel brevibus tantum scholiis obscuriora quæque illustravit; vel ad populi captum sese demisit, et selectas quasdam Scripturæ pericopas minus accurate per homilias exposuit. Hieronymus in Prologo suæ interpretationis homiliarum, quas in Ezechielem Origenes habuit: « Illud, inquit, breviter admonens, ut scias Origenis opuscula in omnem Scripturam esse triplicia. Primum ejus excerpta, quæ Græce σχόλια nuncupantur, in quibus ea quæ sibi videbantur obscura atque habere aliquid difficultatis, summatim, breviterque perstrinxit. Secundum homiliaticum genus, de quo et præsens interpretatio ejus est. Tertium quod ipse inscripsit τόμους, nos volumina possumus nuncupare, in quo opere tota ingenii sui vela spirantibus ventis dedit, et recedens a terra in medium pelagus aufugit. » Rufinus in Prologo interpretationis suæ Commentariorum Origenis *in Numeros*, quem mihi olim Bigotiana bibliotheca suppeditavit: « Quæcunque in Numerorum libro, sive homiliatico stylo, sive etiam ex his quæ excerpta appellantur, scripta reperimus, hæc perurgente te, Romana ut potuimus voce ex diversis in unum ordinem collecta digessimus. » Et paulo post: « Scire tamen te volo, frater, quod hæc lectio vias quidem aperiat intelligentiæ, non tamen sigillatim cuncta quæ scripta sunt disserat, ut in explicationum libris legisti: quo scilicet etiam lector non reddatur otiosus, sed pungat cor suum [38], sicut scriptum est, et producat sensum, et audito verbo bono, ut sapiens adjiciat ad illud [39]. »

III. Scholia breves erant notæ enodandis locis intricatioribus, et abstrusioribus sensibus eruendis, quales habemus in omnes fere Græcos poetas. Erasmus *De doctr. et lib. Origen. Otiola* reddi jubet. Sixtus Senensis lib. IV *Bibl.* exponit: « Vacationes, sive otia, sive per otium excerpta, quibus quoties ad plenam commentationem otium deesset, ea tantum quæ sibi videbantur obscura, brevibus quibusdam adnotationibus summatim perstringebat. » Inepte uterque. [Scholion diminutivum est a schola: Schola Græce et Latine, præter vulgatas significationes, *lucubrationem* etiam sonat, quæ de re aliqua per otium elaboratur. Scholion ergo parvam scholam significat, hoc est *lucubratiunculam*. Specialim vero scholia appellantur commentarioli, vel dissertatiunculæ. Præterea excerpti ex auctore aliquo loci dicuntur scholia, cujusmodi ex Evangelio, quo utebatur Marcion nonnulla deprompsit Epiphanius hær. XLII, et scholia appellavit. Atque hæc scholia Latine excerpta proprie dicuntur. Male autem hoc nomine afficias breves expositiones et dissertationes: quod tamen fecerunt Hieronymus et Rufinus, cum Origenis Commentariolos in Scripturam excerpta dixerunt; omne scholiorum genus communi excerptorum vocabulo donantes, quod ad certam quamdam speciem erat restringendum. At quoniam brevibus sententiis hæc scholia Origenis,

[38] Eccli. XXII, 24. [39] Eccli. XXI, 18.

sive Commentarioli concludebantur, idcirco commaticum interpretationis genus ea Hieronymus appellat. Prooem. Comment. *in Matth.* « Legisse me fateor, inquit, ante annos plurimos in Matthæum Origenis viginti quinque volumina, et totidem ejus homilias, commaticumque interpretationis genus. » Et Prooem. Comment. *in Epist. ad Galat.* : « Scripsit enim ille vir (Origenes) in Epistolam Pauli ad Galatas quinque propria volumina, et decimum *Stromatum* suorum librum commatico super explanatione ejus sermone complevit. Quod ita intelligo, scholia in Epistolam ad Galatas decimo *Stromatum* suorum libro ipsum inseruisse. » Scholia vero ad sacrorum librorum oram attexuisse Origenem ostendit liber vetustissimus Renati Marchali, quo continentur prophetæ omnes, quique in collegii Parisiensis Societatis Jesu bibliotheca servatur, et cujus usuram humanissime mihi concessit Gabriel Cossartius amplissimæ huic bibliothecæ præfectus βιβλιοθήκη ipse ἔμψυχος, et doctrinæ omnis refertissimum penu. Prophetiæ Ezechielis præfixum hoc habet ille liber : Μετελήφθη ἀπὸ τῶν κατὰ τὰς ἐκδόσεις *Ἑξαπλῶν*, καὶ διωρθώθη ἀπὸ τῶν Ὠριγένους αὐτοῦ *Τετραπλῶν*, ἅτινα καὶ αὐτοῦ χειρὶ διώρθωτο, καὶ ἐσχολιογράφητο· ὅθεν Εὐσέβιος ἐγὼ τὰ σχόλια παρέθηκα. « Desumptum est ab *Hexaplis*, juxta editiones, et emendatum ex ipsius Origenis *Tetraplis*, quæ et manu ipsius emendata, et scholiis succincta erant. Unde ego Eusebius scholia apposui. » Hinc discimus *Tetraplorum* limbos scholiis ab Origene fuisse succinctos. Si quis autem existimet quæ in hoc Marchali codice ad oram Ezechielis, aliorumque prophetarum attextæ sunt adnotationes, ea ipsa esse Origenis scholia, multum is sane errabit. Constant enim illæ partim variis interpretationibus ex Aquila, Theodotione et Symmacho depromptis ; partim lectionibus variis, vel circa lectionum varietatem observationibus. Neutræ vero pro scholiis Origenis haberi possunt : non priores ; quis enim putare possit in *Tetrapla*, quæ scholiis, ut dixi, succincta erant, unde et ista assumpta sunt, depromptas e diversis interpretum expositionibus particulas confecisse Origenem, cum in iis plenæ ipsæ ac integræ interpretationes haberentur ? non posteriores ; utpote in quibus sæpe Origenis, et alicubi etiam Constantini imperatoris mentio fiat.

Homiliæ a Rufino et Hieronymo Tractatus appellantur. Apologia Pamphili a Rufino conversa : « Præcipue vero per eos tractatus, quos pene quotidie in Ecclesia habebat ex tempore, quos et describentes notarii ad monimentum posteritatis tradebant. » Hieronymus *adversus Vigilantium*, epist. 75, de homiliis in Job loquens, quas Hilarius verterat : « Cur Tractatus ejus in Job, inquit, descriptos habes ? » et in Præfatione ad homilias Origenis *in Canticum* : « Hos duos tractatus, quos in morem quotidiani eloquii parvulis adhuc lactantibus com-

A posuit, fideliter magis quam ornate interpretatus sum : » et in Proœmio *Commentar. in Epist. ad Galat.* : « Scripsit enim ille vir (Origenes) in Epistolam Pauli ad Galatas quinque propria volumina, et decimum *Stromatum* suorum librum commatico super explanatione ejus sermone complevit : tractatus quoque varios, et excerpta, quæ vel sola possint sufficere, composuit. » Nempe tomos, homilias et scholia significat per quinque illa volumina, et tractatus, et commaticum sermonem, ac excerpta. Concludat vero forsitan ex hoc loco aliquis, excerpta et commaticum sermonem res esse diversas : sed frustra ; id enim sibi vult Hieronymus, alia in decimum *Stromatum* librum inserta esse scholia, alia seorsum elaborata et descripta.
B Fallitur Erasmus cum homilias illas recte dici putat *colloquia*, non enim Origenes cum auditoribus colloquebatur, sed auditores alloquebatur; ac proinde melius dicerentur *alloquia*. In iis phaleras et oratoria pigmenta neglexit Adamantius ; planum vero, familiare ac simplex, nec valde prolixum, quale facilius patiuntur homiliæ, dicendi genus persecutus est.

Tomi idem sunt quæ et ἐξηγητικὰ proprie dicta ; nam quamvis hoc nomine affici possint, quæcunque interpretationis vice funguntur ; atque ita non ad tomos solum, sed et ad homilias etiam, et scholia referri possit ea vox, illamque editioni nostræ, quæ tomis et homiliis constat præfixerimus ; nihilomi-
C nus tamen ad tomos speciatim et proprie pertinet, iisque nunquamnon in antiquis codicibus tribuitur. Explicationum libros appellat Rufinus in Prologo interpretationis Commentariorum Origenis *in Numeros*. In iis Origenes Hebraica veritate stipatus, et suorum circumdatus agminibus, peregrinæ interdum linguæ quærebat auxilia, ut tradit Hieronymus in Proœm. *Quæst. Hebraicarum* : in homiliis autem communem editionem sequebatur, ut superiore sectione notatum est.

IV. Interpretationes præterea Origenis quasdam, σημειώσεις appellatas reperio. Utrum scholiis an exegeticis proprie dictis vox ea tributa sit, quærendum est. Hieronymus scholiis manifeste tribuit proœm. in I Comment. *Isaiæ* : « Feruntur, inquit,
D et alii sub nomine ejus (Origenis) de visione τετραπόδων duo ad Gratam libri, qui pseudographi putantur, et viginti quinque homiliæ, et σημειώσεις, quas nos excerpta possumus appellare. » Excerpta igitur, seu σχόλια, ea sunt σημειώσεις. At *Philocaliæ* cap. 27, postquam prolixum Origenis fragmentum *in Exod.* x, 27, prolatum est, verba hæc sequentibus aliquot fragmentis præfiguntur : καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ τόμῳ ἐν ταῖς αὐταῖς εἰς τὴν Ἔξοδον σημειώσεσιν (57*). Igitur σημειώσεις constabant tomis ; igitur quæcunque hoc *Philocaliæ* capite fragmenta in Exodum repræsentantur, petita sunt ἐκ τῶν σημειώσεων. Ea vero neuti-

(57*) Vide editionis nostræ tom. II, pag. 118.

quam pro scholiis haberi possunt, sed justorum A commentariorum vicem explent; ea est rerum ac verborum ubertas et copia.

Ego quidem σημειώσεις generale vocabulum esse puto, quo tomi et scholia continentur. Σημειοῦσθαι est, « adnotare, commentarium scribere, scriptum aliquod ad aliud adjicere, ascribere; σημείωσις, adnotatio, commentarius, quidquid ad aliud scribendo adjicitur, » cujusmodi sunt scholia et commentarii qui ad oram librorum attexi solent. Ita intelligendus Eusebius lib. v *Histor.*, c. 20, cum χαριεστάτην σημείωσιν appellat obtestationem quamdam quæ ad finem libri Irenæi *Περὶ ὀγδοάδος* præter contextum adjecta erat. Inde lux quoque alteri ejusdem Eusebii loco lib. vi, cap. 16, ubi de *Hexaplis* Origenis agens, deque variis quibus illa con- B stabant interpretationibus, ita scribit. Ταύτας δὲ ἁπάσας ἐπὶ ταὐτὸν συναγαγὼν, διελών τε πρὸς κῶλον, καὶ ἀντιπαραθεὶς ἀλλήλαις, μετὰ καὶ αὐτῆς τῆς Ἑβραίων σημειώσεως, τὰ τῶν λεγομένων *Ἑξαπλῶν* ἡμῖν ἀντίγραφα καταλέλοιπεν. « His omnibus in unum ab eo collectis, et per cola divisis, ac invicem e regione oppositis, cum Hebraicum præterea contextum ascripsisset, exemplaria nobis *Hexaplorum*, uti appellari solent, reliquit. » Quod Eusebius σημείωσιν Ἑβραίων dixit, commodius παραθέσεις τῆς Ἑβραϊκῆς ἑρμηνείας Epiphanius nuncupavit, quasi dicas, « adjunctiones, adjectiones. » Optime quoque Nicephorus παρασημείωσιν reddidit, hoc est, « descriptionem ad aliud additam; » addita enim præpositio notat esse τῶν πρός τι. Cum C ergo scholia et commentaria, alterius scriptionis explicandæ gratia scribi soleant, eique sæpe adjungi et ad oram attexi, propterea σημειώσεις recte dicta sunt: neque immerito *Philocaliæ* textores hoc vocabulum Commentariis, Hieronymus Scholiis tribuere.

V. Communi quoque ἐξηγητικῶν titulo *Tetrapla*, *Hexapla* et *Octapla* Origenis complectimur, quæ proprio vocabulo ἑρμηνευτικὰ appellare possis. Cum enim ex variis Scripturæ conflata sint interpretationibus, in eum venire debuerunt censum, quo quæcunque ad interpretandam Scripturam elaboravit Adamantius, continentur. Huc adjicit epistolas Sixtus Senensis, quod propositas sibi circa D Scripturæ illustrationem quæstiones rescribendo Origenes dissolverit. At cum alia quoque per epistolas argumenta tractasse ipsum constet, velut cum ad Philippum imperatorem, vel ad conjugem ipsius Severam, vel ad Fabianum papam fidei suæ profitendæ causa scriberet, merito inter syntagmata epistolas ipsius conjiciendas censemus.

VI. Qui interpretandis Scripturis triplex ἐξηγητικῶν genus adhibuit Origenes, is triplicem ex illis sensum eruere ac investigare consuevit; historicum, quem et litteræ sensum appellant, mysticum et moralem. Sic ille homil. 17 *in Genes.*, num. 1, p. 106, ubi agit de benedictionibus patriarcharum: « In ipso autem corpore et serie verborum, neque benedictiones tantum, neque futurorum sola prænuntiatio, quantum mores vel propositum eorum, vel etiam quædam ab eis gesta notabiliter arguuntur. Quæ res nobis tripartitam (ut in aliis fecimus explanationis materiam subjicit, ita ut benedictiones historiæ locum servent; prophetia vero mysticum atque dogmaticum; morum correptio atque objurgatio moralem dirigat stylum. » Quod idem in fine ejusdem homiliæ repetit. Ab historico autem sensu ad mysticum, a mystico ad moralem fere progreditur; quamvis hunc ordinem pervertat nonnunquam, litteram aliquando negligat, a morali expositione ad mysticam quandoque transeat. Quæ quoniam supra luculenter tractavimus, hæc obiter tetigisse sufficiat.

VII. Finem huic imponemus sectioni, adducentes illud Ambrosii e lib. v, epist. 43: « Et si sciam quod nihil difficilius sit, quam de apostoli lectione disserere, cum ipse Origenes longe minor sit in Novo, quam in Veteri Testamento. » Cujus rei causas quærenti mihi id succurrit, ætate Origenis pluribus commentariis, interpretationibus, dissertationibus, traditionibus illustratum fuisse Testamentum Vetus, quam Novum, cujus reconditiores sententiæ perpaucorum industria fuerant ad hoc tempus investigatæ; proindeque Instrumentum Vetus tractantem Adamantium majori fuisse in luce versatum, quam cum Novo explicando operam suam navaret. Huc accedit antiquæ legis abrogatas cæremonias et judicia enarrantem, minore periculo in allegorias excurrisse et destruxisse litteram, quam cum Christi decreta et sanctiones apostolorum, dogmatum suorum novitate depravaret.

SECTIO II.

SINGULA ORIGENIS EXEGETICA, QUORUM AD NOS PERVENIT NOTITIA, ENUMERANTUR.

I. *Enumerantur Origenis exegetica in Pentateuchum*; II. *In Josue, Judices, libros Regum, Paralipomenων, Esdræ et Job*; III. *in Psalterium*; IV. *in Proverbia, Ecclesiasten et Canticum*; V. *in majores prophetas quatuor*; VI. *et in minores duodecim*; VII. *item in Matthæum, Lucam, Joannem et Acta apostolorum*; VIII. *Epistolas Pauli et Apocalypsim.*

I. Postquam varia Origenianorum Exegeticων genera percensuimus; singulas nunc exegeticas lucubrationes enumerare decet, quarum ad nostram ætatem notitia pervenit. Nam ex ingenti hac, quam diximus, scriptionum congerie, non modo pars intercidit maxima, sed multarum etiam tituli ac nomina obsoleverunt. Quarumcunque ergo memoria aliqua in veterum scriptis servata est, eas recensebimus sigillatim, et juxta librorum Scripturæ sacræ ordinem digeremus.

Scribit Epiphanius, ex eoque Cedrenus, et Suidas, singulos Scripturæ sacræ libros Origenis studio fuisse interpretatos. Auspicandum a Genesi, quam tredecim commentariorum libris et mysticarum homiliarum libris duobus explicasse ipsum testatur

Hieronymus apud Rufinum *Invect.* lib. II. (58) Idem quæst. 1 ad Damas. narrat Adamantium duodecimum et decimum tertium librum Commentariorum suorum *in Genesim* huic loco exponendo consecrasse : « Omnis qui occiderit Cain, septuplum punietur [40]. » Hinc emendandus Eusebius cujus libro VI *Hist.*, cap. 24, hæc leguntur : Κατὰ δὲ τὸ ἔνατον τῶν *εἰς τὴν Γένεσιν* (δώδεκα δέ ἐστι πάντα) οὐ μόνον τοὺς πρὸ τοῦ ἐννάτου δηλοῖ ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας ὑπεμνηματίσθαι. « In nono autem Commentariorum *in Genesim* (sunt autem omnino duodecim) non solum eos qui nonum præcedunt, ostendit Alexandriæ fuisse compositos. » Eusebium secutus est Suidas. Sæpe autem in numerorum notis labuntur librarii ; inde fortasse error, ascripto ιϐ' pro ιγ' · vel certe in eo codice quo utebatur Eusebius, in unum coaluerunt posteriores libri duo, utpote qui circa idem argumentum versarentur.

Septemdecim homilias *in Genesim* hodieque superstites Rufinus Latino sermone donavit : diversas illas esse a mysticis homiliis infra ostendemus. Idem certe Hieronymus in epistola 126, ad Evagrium, scribit Origenem in prima homiliarum *in Genesim* de Melchisedech disseruisse : (59) cujus cum nulla habeatur mentio in prima homiliarum quæ supersunt, concluditur vel respexisse Hieronymum ad priorem mysticarum homiliarum, vel plures alias homiliarum *in Genesim* collectiones exstitisse.

Fragmenta aliquot e tomis Origenis *in Exodum* vicesimo sexto *Philocaliæ* capite continentur. In eumdem præterea librum, et *in Leviticum* excerpta seu scholia scripsisse eum tradit Hieronymus apud Rufinum [41]. (60) Duodecim vero homilias in priorem hunc Scripturæ librum, sexdecim in postremum Rufinus Latine refudit. Aliud ex homilia secunda A *in Leviticum* fragmentum habetur *Philocaliæ* primo capite, cujus ne apicem quidem in homilia Latinæ editionis secunda, aliisve reperias. Ex quo facile intellectu est plures quoque *in Leviticum* homiliarum collectiones fuisse. (61) Id etiam ex eo probatur, quod cum homilia 4, num. 6, dicat Origenes se jam supra de lineis vestibus sæpe egisse, et homilia 6, num. 5, sparsim se et sæpe de consecratione sacerdotis et unctione disseruisse, nihil tamen ejusmodi in superioribus penitus exstet. An ex homiliis autem extemporalibus depromptum sit fragmentum istud primi *Philocaliæ* capitis ex homilia 2 *in Leviticum*, an ex elaboratis per otium (utriusque enim generis homilias profudisse Origenem demonstrabimus infra) incertum est.

B (62) Præter homilias octo et viginti in Numeros, scholia quoque edidisse eum tradit Rufinus Prolog. homil. Origen. *in Num.*, sed in unum ita cum homiliis permista sunt ab hoc Rufino, cum Latine utraque exponeret, ut pro eodem haberi possent : « Quæcunque, inquit, in Numerorum libro, sive homiliatico stylo, sive etiam ex his quæ Excerpta appellantur, scripta reperimus, hæc perurgente te Romana, ut potuimus, voce ex diversis in unum ordinem collecta digessimus. » Hieronymus in interpretatione duodecimæ Origenis *in Jeremiam* homiliæ notat de sacerdotalibus benedictionibus Adamantium disseruisse. Nihil autem hujusmodi in Rufiniana collectione comparet. Igitur vel homilias C istas pro consuetudine sua decurtavit et interpolavit Rufinus ; (63) vel aliquæ jam ipsius ætate exciderant.

Sese aliquando in Deuteronomium disseruisse Origenes declarat hom. 8 *in Luc.* Eumdem vero librum explanaturum se affirmat tom. XXXII *in Joan.*,

[40] Genes. IV, 14. [41] Rufin. *Invect.* lib. II.

(58) *Idem quæst. 1 ad Damas. narrat Adamantium*, etc. Ex his Hieronymi verbis liquet hosce commentarios non progressos esse ultra Geneseos caput quartum. Quod quidem ipse innuit Origenes lib. VI *contra Cels.*, num. 49, ubi ait : «Quod si quis videre desiderat quæ nobis proditam a Moyse mundi creationem persuadeant; et quibus argumentis illa confirmetur, sumat in manus quæ in Genesim ab initio usque ad hæc : *Hic est Liber generationis hominum* (*Genes.* v, 1), commentati sumus ; » quibus capitis quinti initium continetur. Notandum præterea τόμους in Genesim non diversos videri ab illius opere quod Hieronymus epist. 41, alias 65, *Hexaemeron* vocat, cum ait : « Nuper sanctus Ambrosius sic *Hexaemeron* illius (Origenis) compilavit, ut magis Hippolyti sententias Basiliique sequeretur. »

(59) *Cujus cum nulla habeatur mentio in prima homiliarum quæ supersunt, concluditur*, etc. Nihil quidem ejusmodi reperitur in prima homiliarum quæ supersunt, imo nec in cæteris. At vero variæ olim fuerunt homiliarum *in Genesim* collectiones, uti liquet ex Cassiodoro qui *De institut. divin. litter.* cap. 1, sexdecim tantum Origenis homilias enumerat. Unde non absurde dici potest eam *in Genesim* homiliam quæ ad nos non pervenit, esse primam earum quarum septemdecim supersunt, quæque a mysticis non sunt diversæ, ut infra ostendemus.

(60) *Duodecim vero homilias in priorem hunc Scripturæ librum*, etc. Ex his quidem duodecim tantum commemorat Cassiodorus *De instit. divin. litter.* cap. 1, sed tredecim hodie supersunt, quæ a nemine, quod sciam, in dubium revocantur. Hinc apparet varias earum olim fuisse collectiones. Duplex ex homilia octava fragmentum affert Jonas Aurelianensis episcopus lib. I *De institutione laicali*, cap. 19, et ejusdem libri cap. 15, alterum exhibet ex homilia decima. De D scholiis vero *in Exodum* et *in Leviticum* nihil hodie superest, nisi forte aliquid inde excerptum habeant ἐκλογαὶ quæ sub Origenis nomine in catenis Græcis manuscriptis circumferuntur, quasque in nostra editione repræsentamus.

(61) *Id etiam ex eo probatur*, quod Jonas Aurelianensis episcopus lib. I, *De institut. laic.*, cap. 5, ex homilia prima fragmentum exhibet, quod hodiernæ editiones in secunda tantum repræsentant.

(62) *Præter homilias octo et viginti*, etc. Triginta Origenis *in Numeros* homilias commemorat Cassiodorus lib. *De institut. divin. litter.* cap. 1. Verum octo tantum et viginti hodie supersunt.

(63) *Vel aliquæ jam ipsius ætate exciderant.* Vel, quod verisimilius est, de sacerdotalibus benedictionibus disseruit Origenes in alterutra e duabus homiliis deperditis, quæ numerum explebant triginta homiliarum quas vidit Cassiodorus. Homilia 25 *in Josue*, num. 1, citat Origenes homilias *in Numeros*, et homiliis *in Numeros* 12, num. 1, p. 312, et 27, num. 9, citat homiliam 13, *in Genesim*, et alteram quamdam *in Exodum*.

num. II. Octo in eum homilias Origenis commemorat Cassiodorus lib. *De instit. divin. Scriptur.*, c. 1. « Reliqui etiam vobis in Deuteronomium sermones octo (Origenis) in quibus est minuta nimis et subtilis expositio. » Rufinus in Prologo ad Ursacium : « Jam enim ex omnibus, quæ in lege scripta reperi, solæ ut puto in Deuteronomio desunt oratiunculæ, quas si Dominus juverit, et sanitatem dederit oculis, cupimus reliquo corpori sociare. » Porro memoratos in Pentateuchum tomos significavit Hieronymus epist. 65, cap. 2, cum Ambrosium dixit Origenis *Hexaemeron* compilasse.

II. (64) Viginti sex homilias in Josue ex tempore ab Adamantio sene recitatas, et industria exceptorum servatas Rufinus Latine reddidit. Fragmentum ex homilia 20 duodecimum *Philocaliæ* caput repræsentat. Homilias novem in Judices Latinis itidem verbis retulit Rufinus. Origenes in Prologo Commentariorum *in Canticum canticorum*, agens de cantico Deboræ ita scribit, p. 34 : « Verum et de his plenius in illis oratiunculis quas de libello Judicum edidimus, disserta reperies. » Atqui ex oratiunculis in Judices quæ supersunt, sexta canticum Deboræ explanat. Verisimile ergo est has ipsas homilias designari ab Origene, proindeque ab eo ipso fuisse editas, non ex tempore conceptas et recitatas. In libros Regum duæ omnino homiliæ supersunt : prior in I Reg. cap. I et II ; altera in I Reg. XXVIII, in qua de engastrimytho disputatur. Priorem Latina habet Origenis editio ; alteram e Vaticanis membranis Allatius eruit. Homilia insuper tertia *in Jos.* num. 4, ait Origenes se aliquando de duabus meretricibus, quarum litem Salomon disceptavit, in Ecclesia ad populum disseruisse. Cassiodorus præterea in libro *De institutione divinarum Scripturarum*, cap. 2, affirmat se quatuor Origenis homilias in primum librum Regum invenisse ; unam in librum secundum ; et unam, eamque prolixam in librum secundum Paralipomenon. Idem cap. 6, narrat visas sibi in duos Esdræ libros singulas Origenis homilias, quæ a Bellatore presbytero Romana oratione explicatæ sunt. Jobum multis homiliis Origenes exposuit. Sic Eustathius Antiochenus in *Diagnostico de engastrimytho :* Περὶ δέ γε τοῦ πολύτλα προσομιλήσας Ἰὼβ.... μετέωρος εἰς τὰ τῶν θυγατέρων ὁρμήσας ὀνόματα κατετρίβη γραωδῶς. « Cum de misero Job homilias habuisset, in Filiarum nomina sublimi oratione excurrens, aniliter eo in argumento versatus est. » Has homilias ad sensum fuisse ab Hilario conversas tradit Hieronymus in *Catalogo scriptor. eccles.* et *epist.* 75 *ad Vigilan-*

A *tium*, ubi et id apponit : « Cur Tractatus ejus (Origenis) in Job descriptos habes, in quibus contra diabolum, et de stellis, cœloque disputans, quædam locutus est quæ Ecclesia non recipit ? »

III. Psalterium Origenes triplici expositionum genere illustravit, commentariis, homiliis et scholiis. Primum illum inter Græcos integrum psalmorum corpus multis voluminibus explicasse proditum est ab Hieronymo epist. 89, ad August., quod de commentariis intelligo. Ex his multa vel imitatum, vel interpretatum fuisse Hilarium idem auctor est ; qui et septem e tomis illis se Latinis verbis expressisse refert, a psalmo nimirum decimo ad decimum sextum. Idem etiam libr. I *Apolog. adversus Rufin.*, cap. 3 : « Octogesimum quoque nonum psalmum, »
B inquit, qui scribitur, *Oratio Moysi* hominis Dei, et reliquos undecim, qui non habent titulos, secundum Iluilli expositionem, ejusdem Moysi putat (Origenes) nec dedignatur Hebræam Scripturam interpretans, per singula loca quid Hebræis videatur inserere. » Ea porro commentaria instigante Ambrosio suscepta, eidemque inscripta fuisse ex fragmento intelligimus, quod habet Epiphanius hær. LXIV, cap. 7, tractatus Origenis in Psalterium centum et quinquaginta vidisse se asseverat Trittemius in libr. *De script. eccles.* Novem homilias in psalmos XXXVI, XXXVII, XXXVIII, Romano sermone Rufini opera donatas Latina Origenis habet editio. De psalmorum illorum expositione ita Rufinus in Prologo :
C « Idcirco tibi eam, Aproniane fili charissime, in novem oratiunculas, quas Græci homilias vocant, velut in uno corpore digestam in Latinum transtuli. » Eam in novem homilias digestam se transtulisse dicit, non in novem homilias digessisse ; contra quam Erasmo [42] et Sixto Senensi [43] visum est. Ex homilia præterea *in psalm.* LXXXII, fragmentum *Historiæ* suæ inseruit Eusebius libr. VI, cap. 38 et homiliam *in psalm.* C, laudat ipse Origenes homil. 15 *in Jos.* num. 6. Denique brevibus scholiis Psalterium fuisse ab Origene adnotatum affirmat Hieronymus sive quisquis est auctor *Comment. in Psalm.* in Procem [44]. « Proxime, inquit, cum Origenis Psalterium, quod Enchiridion ille vocabat, strictis et necessariis interpretationibus adnotatum in com-
D mune legeremus, simul uterque deprehendimus nonnulla eum vel perstrinxisse leviter, vel intacta penitus reliquisse ; de quibus in alio opere latissime disputavit, quod scilicet non putaret rem magnam brevi sermone concludere. » Et deinde : « Non quod putem a me posse dici quæ ille præteriit ; sed quod ea quæ in tomis vel homiliis ipse disseruit, vel ego

[42] Erasm. in *Censur.*. de Commentar. in III psalm. [43] Sixt. *Biblioth.* libr. IV. [44] Hieron. Oper. editionis Martian. tom. II, in append. p. 122.

(64) *Viginti sex homilias in Josue ex tempore ab Adamantio sene recitatas.* Cassiodorus lib. *De institut. divin. Script.*, cap. 1, triginta commemorat. In septima num. 6, se presbyterum et verbi Dei præconem dicit : in tertia num. 4, laudat homiliam quamdam, quam in alia quadam ecclesia de duabus meretricibus, de quibus scriptum est in tertio libro Regum, quæ ad judicium venerant Salomonis, habuit. Deinde liquet ex decima tertia num. 3, 15, num. 6, et 25 num. 1, posteriores eas esse expositione *in psalmum* C, ac homiliis *in Jeremiam*, et *in Numeros :* videnturque pronuntiatæ circa finem anni 249, vel sub initium anni 250, quandoquidem homilia nona, num. 10, gravissimam memorat persecutionem quæ tunc Ecclesiam affligebat.

digna arbitror lectione, in hunc angustum Commentariolum referam. » Quibus tomi Origenis, homiliæ et scholia in Psalterium singulatim notantur.

IV. Ex ejus Commentariis *in Proverbia* Salomonis particulas duas deprompsit Pamphilus in *Apologia.* Catena quoque manuscripta Bibliothecæ Mazarinianæ *in Lucam*, ad cap. VIII, vers. 4, insigne fragmentum indidem expromit. Ipsius Explicationum *in Ecclesiasten* scribit Sixtus meminisse Methodium in libro *De resurrectione.* Quod equidem in fragmentis, quæ apud Epiphanium et Photium exstant, nusquam reperio. *In Canticum canticorum* multum laboris et studii contulisse ipsum testatur Gregorius Nyssenus in Proœm. Comment. *in Cantic. canticor.* Commentarios quidem et homilias in hunc librum dedit. Commentarii duplices fuerunt : parvum tomum juvenis scripsit, e quo laciniam capiti septimo *Philocaliæ* intextam deprehendas : annis vero provectior decem composuit tomos, quos memorabili elogio Hieronymus exornavit, in Prologo *ad Damasum*, suæ interpretationi duarum Origenis homiliarum in Cantico præfixo : « Origenes, inquit, cum in cæteris libris omnes vicerit, in Cantico canticorum ipse se vicit : nam decem voluminibus explicitis, quæ ad viginti usque versuum millia pene perveniunt, primum Septuaginta Interpretes, deinde Aquilam, et Symmachum, et Theodotionem, et ad extremum quintam editionem, quam in Actio littore invenisse se scribit, ita magnifice, aperteque disseruit, ut inde mihi videatur in eo completum esse quod dicitur : *Introduxit me Rex in cubiculum suum* [48]. » Horum Commentariorum pars non contemnenda in editione Latina hodieque superest, sed male in homilias distributa, ut ostendemus inferius, cum de superstitibus Origenis operibus erit agendi locus. Homilias autem *in Canticum* duas Hieronymus Latine explicavit, « quas, ut ipse ait, in morem quotidiani eloquii parvulis adhuc lactentibus (Origenes) composuit. »

V. Isaiam Adamantius commentariis, homiliis et scholiis interpretatus est; et commentariorum quidem triginta libris, homiliis viginti quinque. Hieronymus libr. I *Apolog. advers. Rufin.*, cap. 3, « Certe etiam Origenes patriarchen Huillum, qui temporibus ejus fuit, nominat; et tricesimum tomum in Isaiam, in cujus fine edisserit, *Væ tibi civitas Ariel, quam expugnavit David* [49] ! illius expositione concludit; ut cum aliter prius sensisse se dicat, doctum ab illo, id quod est verius, confitetur. » Et in Proœmio ad primum Commentariorum suorum *in Isaiam* librum : « Scripsit in hunc prophetam juxta editiones quatuor, usque ad visionem quadrupedum in deserto Origenes triginta volumina, e quibus vicesimus sextus liber non invenitur. Feruntur et alii sub nomine ejus de visione τετραπόδων duo ad Gratam libri, qui pseudographi putantur; et

A viginti quinque homiliæ; et σημειώσεις quas nos excerpta possumus appellare. » Plura autem scripsisse illum persuadere possunt hæc Eusebii verba lib. VI *Histor.*, cap. 32, unde sua Hieronymus mutuatus est : Καὶ Ὠριγένει δὲ κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον τὰ εἰς τὸν Ἡσαΐαν συνετάττετο, ὧν εἰς μὲν τὸ τρίτον μέρος τοῦ Ἡσαΐου μέχρι τῆς ὁράσεως τῶν τετραπόδων τῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ, τριάκοντα εἰς ἡμᾶς προῆλθον τόμοι. (65) « Hac tempestate Origenes Commentarios suos *in Isaiam* composuit, e quibus in tertiam quidem partem Isaiæ, usque ad visionem quadrupedum in deserto, triginta ad nos tomi pervenerunt. » Et continuo de Commentariis ejusdem *in Ezechielem* agens, viginti quinque sua ætate exstitisse ait, neque plures Origenem in hunc prophetam scri-
B psisse : quasi subinnuens aliquos e Commentariis *in Isaiam* intercidisse. In antiquo codice Marchali, unde Isaiæ contextum deprompsit Curterius, et cum Procopii Commentariis edidit, tomorum illorum Origenis numeri ad limbum ascripti sunt, et in tricesimo desinunt, qui notatus est ad oram capitis XXIX, vers. 1, atque hinc proinde pertinuit ad cap. XXX, vers. 6; unde initium ducit visio quadrupedum.

Jeremiæ prophetiam per homilias Adamantius explicavit. Quatuordecim ex homiliis confuso ordine Hieronymus in Latinum sermonem transtulit. Novemdecim habuit Scorialensis codex, quo usus est Corderius, sub nomine Cyrilli; quarum duodecim inter Hieronymianas jam ante habebantur. Fra-
C gmentum ex homilia tricesima nona decimum offert *Philocaliæ* caput (66). Cassiodorus in libro *De institut. divin. Scripturar.*, cap. 3, asserit Origenem 45 homiliis Jeremiam exposuisse, ex iisque quatuordecim sibi fuisse inventas, eas nimirum quas Hieronymus Latinitate donaverat. Denique Rabanus Maurus Præfat. *in Jerem.* quinque illas supra quadraginta Origenis homilias *in Jeremiam* vidisse se asseverat. At *in Threnos* Jeremiæ novem Origenes dictaverat tomos, ex quibus quinque duntaxat ad suam ætatem perseverasse Eusebius memoriæ prodidit libr. VI, cap. 24.

Ezechielem viginti quinque tomis ab Origene fuisse illustratum docet idem Eusebius libr. VI *Hist.*,
D cap. 32. Docet et vetus Marchali liber omnes prophetas complexus : nam ad Ezechielis oram Origenianorum tomorum numeri suis sunt notati locis, nec plures sunt quam quinque et viginti. Ex homiliis vero in prophetæ hujus enodationem pronuntiatis, quatuordecim ab Hieronymo Romanis conversæ verbis in Latinam editionem conjectæ sunt. Ex hoc Origenis loco tract. 29, num. 40, p. 86C, *in Matth.* : « Quæ autem sequuntur in textu Danielis, sicut potuimus, exposuimus, » in Danielem aliquid ab ipso compositum fuisse discimus, et e Proœmio quoque Hieronymi ad undecimum Commentariorum

[48] Cantic. I, 3. [49] Isai. XXIX, 1.

(65) Valesius legit, περιῆλθον τόμοι.

(66) Vide editionis nostræ tom. III, p. 285.

in Isaiam, in quo ait sese Origenem cum aliis fuisse assectatum in expositione septuaginta hebdomadarum : nisi quis hæc in aliis fortasse libris obiter ab Origene tractata fuisse dicat. Multo igitur minus hæc addocent homiliasne an Commentaria *in Danielem* ediderit. Cæterum cum novemdecim Origenis homilias *in Jeremiam*, falso Cyrillo ascriptas e Scorialensi codice deprompserit Balthasar Corderius, et in editionis suæ præfatione notaverit ejusdem auctoris Commentarios *in Ezechielem et Danielem* contineri in hoc ipso codice, caveat lector ne eos quoque Cyrillo perperam tribui, itidem ut homilias *in Jeremiam*, et ad Origenem pertinere temere existimet : tam enim Cyrilli, quam Origenis esse possunt : reipsa quippe in omnes prophetas scripsisse fertur Cyrillus, et ejus etiam *in Danielem* homilias in Vaticana bibliotheca servari tradit Sixtus Senensis lib. IV *Bibl.* in *Cyrillo*. Rei veritatem vel sciunt, vel scire possunt Scorialenses illi Hieronymiani, qui his thesauris incubant.

VI. In duodecim prophetas viginti quinque ἐξηγήσεων Origenis volumina manu Pamphili exarata reperisse se narrat Hieronymus lib. *De script. eccles.*, cap. 86, plures tamen scripsisse Adamantium significat Eusebius libr. VI, cap. 36 *Histor* : Τούς τε εἰς τοὺς δώδεκα Προφήτας τόμους συντάττει, ἀφ' ὧν μόνους εὕρομεν πέντε καὶ εἴκοσι. « Et tomos in duodecim prophetas conscribit, ex quibus quinque et viginti duntaxat reperimus : In Oseam nonnulla scripsisse fertur, atque item in Zachariam, necnon et in Malachiam : atque hos Commentarios e viginti quinque ἐξηγήσεων illarum numero fuisse arbitror. In Oseam quid commentatus sit his verbis tradit Hieronymus Procem. Comment. *in Oseam* : « Origenes parvum de hoc propheta scripsit libellum, cui hunc titulum imposuit : » Περὶ τοῦ πῶς ὠνομάσθη ἐν τῷ Ὠσηὲ Ἐφραΐμ · hoc est : *Quare appellatur in Osee Ephraim* : volens ostendere quæcunque contra eum dicuntur, ad hæreticorum referenda personam. Et aliud volumen ἀκέφαλον καὶ ἀτέλεστον, quod et capite careat et fine. » Addit præterea : « Qui (Didymus) tres libros me petente dictavit, quinque quoque alios in Zachariam. Nam et in ipsum duo tantum Origenes scripsit volumina, vix tertiam partem a principio libri usque ad visionem quadrigarum edisserens. » Idem in Prologo ad primum Commentariorum *in Zachariam* : « Scripsit in hunc prophetam Origenes duo volumina usque ad

A tertiam partem libri a principio. » Hæc Hieronymus de *Commentariis* Origenis *in Zachariam*; istud vero de ejus voluminibus *in Malachiam* [47] : « Scripsit in hunc librum Origenes tria volumina, sed historiam omnino non tetigit, et more suo totus in allegoriæ interpretatione versatus est. »

VII. De Origenis exegeticis *in Matthæum* id habet quoque Hieronymus [48] : « Legisse me fateor ante annos plurimos in Matthæum Origenis viginti quinque volumina, et totidem ejus homilias, commaticumque interpretationis genus : » hoc est, commentarios, homilias et scholia. Totidem ejus commentarios numerat Eusebius libr. VI *Histor.*, cap. 36. Quapropter mendosa esse liquet hæc verba e Prologo Hieronymi, qui præfixus est Latinæ inter-
B pretationi homiliarum Origenis *in Lucam* : « Siquidem illud quod olim Romæ sancta Blæsilla flagitaverat, ut 36 tomos illius *in Matthæum*, et quinque alios *in Lucam*, et 39 *in Joannem* nostræ linguæ traderem. » Legendum enim : « 25 tomos illius *in Matthæum*. » Corruptam lectionem Erasmus in *Censur. lib. Orig.*; Sixtus Senensis *Bibl.* libr. IV, et Josias Simlerus ac Conradus Frisius *in Epit. bibl. Gesner.* secuti sunt. Mendosa quoque illa in Rufini *Invectiva* 2 in Hieronym. in quibus viginti sex Origenis *in Matthæum* libros ab Hieronymo commemoratos fuisse refert; quem etiam errorem secutus est Vincentius Bellovacensis *Specul. doctrinal.* libr. XVIII, cap. 43. Bonam illorum partem
C Græce repræsentavimus, meliorem tempus consumpsit. Misere vero deformata sunt, quæ Latinis editionibus continentur. Inter homilias quæ *in diversos* inscribi solent, septem circa Matthæi interpretationem versantur, sed quoniam incerti sunt auctoris et fidei, suo loco excutientur.

Quinque tomos Origenis *in Lucam* Hieronymus commemorat [49]. Novem vero et triginta ejusdem homilias in hunc evangelistam Latina oratione expressit, quibus pepercit annorum inclementia, tomis consumptis. Plures vero ab Origene fuisse conscriptas cur suspicer, faciunt postremæ sex, quæ cum continuatum in superioribus ordinem non teneant, e majori numero videntur detractæ. Facit et ipse Origenes tomo XIII *in Matth.*, num. 29,
D pag. 610, et tomo XXXII *in Joan.*, num. 2, ubi quædam a se in homiliis in Lucam scripta narrat, quorum nulla in superstitibus homiliis apparent vestigia. (67) Comment. *in Joan.* tomos triginta

[47] Hieron. Procem. Comment. in Malach. [48] Hieron. Procem. Comment. in Matth. [49] Hieron. Prolog. in Homil. Origen. in Luc.

(67) *Commentariorum in Joannem tomos triginta duos Adamantius edidit.* Huetius Rufinum hic sequitur posthabita lectione Hieronymi qui triginta et novem tomos *in Joannem* enumerat : sed Rufini lectioni fides minime videtur esse adhibenda : nam cum tomus XXXII, qui hodieque Græce superest, desinat ad caput Joannis XIII, vers. 33, vel integrum opus neutiquam absolvit Origenes, vel si ad finem usque perduxit, non pauciores quam 39 tomos elaborasse verisimile est. Deinde plures quam 32 tomos confectos fuisse inde eruitur, quod Origenes ipse tractatu 35, *in Matth.* num., 133, p. 922, in hæc Matthæi verba : *Idipsum autem et latrones, qui crucifixi erant cum eo, improperabant ei* : ait se in Commentariis suis *in Joannem* exposuisse de duobus latronibus qui crucifixi sunt cum Christo, et ibi agitasse an alii sint duo hi latrones quorum unus blasphemabat Christum juxta Lucam, et alii fuerint duo illi latrones qui ambo blasphemaverunt, juxta Matthæum et Marcum : « Et apud

duos Adamantius edidit. Ita Rufinus *Invect.* II in Hieron : « Interim Origenis libros, ut supra diximus, in omnem admirationem extollit, et dicit, quod si eos interpretetur Romana lingua, cognoscet quantum boni et ante nescierit, et scire nunc cœperit, id est *in Matthæum*, inquit, viginti sex libros (lege, viginti quinque), et *in Lucam* quinque, et *in Joannem* triginta duos. » Inde est quod in codice Commentar. *in Joannem* quo usus est Ambrosius Ferrarius novem interruptæ seriei tomi in 32 tomos fuerant distributi. Emendetur ergo locus ille Prologi Hieronymi ad homilias Origenis *in Lucam* a se conversas : « Siquidem illud quod olim Romæ sancta Blæsilla flagitaverat, ut 36 tomos (lege, 25 tomos) illius *in Matthæum*, et quinque alios *in Lucam*, et 39 *in Joannem* nostræ linguæ traderem (lege 32 *in Joannem*), » non ut legisse videtur vir eruditus, triginta quatuor. Scribit Eusebius libr. VI *Histor.*, cap. 24, ex universa hac commentariorum mole duos et viginti duntaxat libros suo ævo exstitisse. His vero temporibus vix supersunt novem. Duæ præterea *in Joannem* reperiuntur homiliæ inter eas quæ *in diversos* inscribuntur; sed quoniam de ipsarum auctore non constat, de ipsis alias quæstionem habebimus. De Expositionibus *in Acta apostolorum* unum illud quod scribam habeo, aliquot homilias in illa fuisse ab Origene lucubratas : (68) caput siquidem *Philocaliæ* septimum claudit exiguum fragmentum e quarta homilia in hunc librum.

VIII. Ad enodandas Pauli epistolas ingentem operam et laborem Origenes contulit : præcipue vero circa Pauli Epistolam ad Romanos summam adhibuit diligentiam; nam quæ in Latina editione a Rufino conversa exstant, vix mediam Commentariorum exæquant partem, quos in eam epistolam ediderat. Rufinus in præfatione ad Heraclium interpretationi suæ præfixa, « Suades, inquit, ut nostra voce quindecim ejus (Origenis) volumina, quibus Epistolam Pauli ad Romanos disseruit explicemus. » Ita legerunt et ediderunt Merlinus (69), Erasmus et Genebrardus : inde Sixtus Senensis scripsisse Origenem dixit in Epistolam ad Romanos Commentariorum libros quindecim. At eos viginti numero fuisse asserit Cassiodorus libr. *De institut. divin. Scripturar.*, ita loquens : « Sancti Pauli prima

A omnium et admirabilior destinata cognoscitur ad Romanos, quam Origenes viginti libris Græco sermone declaravit : quos tamen supradictus Rufinus in decem libros redigens, adhuc copiose transtulit in Latinum. » Confirmatur illud ex his Rufini verbis in Præfatione mox laudata : « Addis autem ne quid laboribus meis desit, ut omne hoc quindecim voluminum corpus, quod Græcus sermo ad quadraginta fere, aut eo amplius millia versuum produxit, abbreviem et ad media, si fieri potest, spatia coarctem. » Igitur Rufini interpretatio media circiter pars est Origeniani operis; atqui hæc interpretatio decem complectitur libros; viginti ergo opus Origenianum complectebatur. Igitur pro *quindecim* legendum apud Rufinum *viginti*. Addit deinde
B Rufinus interpolata fuisse commentaria Origenis, et in omnibus fere bibliothecis defuisse *aliquanta ex ipso corpore volumina.* Epistolam ad Corinthios priorem latissime interpretatum esse ipsum ait Hieronymus epist. 52, ad Pammach. Id confirmatur ex ipsius Origenis homilia 17 *in Luc.*, in qua se disseruisse ait in hujus Epistolæ caput I, vers. 2. Epistolam quoque ad Galatas commentariis, homiliis, et scholiis explicavit. Testis Hieronymus in Proœmio Commentar. *in Epist. ad Galatas* : « Scripsit ille vir (Origenes) in Epistolam Pauli ad Galatas quinque propria volumina, et decimum *Stromatum* suorum librum commatico super explanatione ejus sermone complevit; tractatus quoque varios, et excerpta, quæ vel sola possint sufficere, compo-
C suit. » Hæc verba repetit subinde epist. 89, ad Augustinum; tum subjungit paulo post : « Hanc autem explanationem, quam primus Origenes in decimo *Stromateon* libro, ubi Epistolam Pauli ad Galatas interpretatur, et cæteri deinceps interpretes sunt secuti, » etc. Docet nos etiam Hieronymus tribus voluminibus Epistolam ad Ephesios eumdem illustrasse, ipsumque se fuisse secutum; quod iterat libr. I *Apolog. advers. Rufin.*, cap. 4 et 5, Fragmentum e libro tertio *in Epistolam ad Colossenses* adducit Pamphilus in *Apologia*. In priorem *ad Thessalonicenses Epistolam* ἐξηγητικὰ edidisse Origenem discimus ab Hieronymo, cujus hæc verba sunt epist. 152, ad Minervium et Alexandrum : « Origenes in tertio volumine ἐξηγηματικῶν Epistolæ Pauli
D ad Thessalonicenses primæ, post multa quæ vario

Joannem, inquit, sicut potuimus, exposuimus de duobus latronibus, qui fuerunt crucifixi cum Christo, qui secundum Matthæum quidem et Marcum improperaverunt ei ambo in cruce, secundum Lucam autem dicentem quoniam unus de pendentibus latronibus blasphemabat.... Conveniens ergo est ut in primis quidem ambo latrones intelligantur Dominum blasphemasse .. Aut ne forte, sicut et illic diximus (Commentariis scilicet *in Joannem*), alii sunt hi duo latrones ex quibus unus blasphemabat eum, et alii fuerunt illi duo latrones qui ambo blasphemaverunt : » (sic enim legendum est juxta mss.) Hæc autem nullibi reperiuntur in novem tomis qui etiamnum exstant *in Joannem*, atque ex verbis modo citatis et loco ubi ea citata sunt, videtur Origenes non per transennam, sed ex professo et suo loco tractasse de duobus latronibus. Porro cum tricesimus secundus tomus desinat ad caput 13, vers. 33 Evangelii Joannis, ut jam diximus, agatur vero de latronibus in capite XIX, vers. 18 ejusdem Evangelii, plures quam 32 tomos *in Joannem* elaborasse videtur Origenes, ac proinde genuina videtur Hieronymi lectio quæ 39 tomos *in Joannem* commemorat.

(68) Vide editionis nostræ tom. IV, pag. 457.

(69) *Ita legerunt et ediderunt Merlinus*, etc. Attamen manuscripti duo codices ad quorum fidem Rufini contextum revocavimus, pro *quindecim*, legunt alius *decem*, alius *duodecim*.

prudentique sermone disseruit, hæc intulit : de quibus nulli dubium est Acacium pleraque libasse.» Atque hæc ἐξηγητικὰ libr. II *contra Cels.* laudantur num. 65, p. 437. Decerptis e libro Origenis *in Epistolam ad Titum* laciniis locupletavit *Apologiam* suam Pamphilus, easque ita commendavit : « Quæ quidam non in publico dicta sunt ab eo, id est in communi Ecclesiæ auditorio, ne forte putetur propter audientes favorabilem aptasse sermonem : sed ex illis hæc libris protulimus, quos in secreto apud semetipsum nullo arbitrio intercedente dictabat. » (70) Denique in Epistolam ad Hebræos commentaria et homilias emisit. Commentariorum fragmentis in *Apologia* usus est Pamphilus. Quæ si quis ex homiliis profecta esse velit; sciat ille, nulla ex homiliis testimonia Pamphilum hoc opere protulisse : id ipse asseverat : « Incipientes igitur indiciis scriptorum suorum ostendere quid de singulis senserit, ex his præcipue libris testimonia congregabimus, quos accusatores ejus quam maxime criminantur, id est quos per spatium et quietem in secreto conscripsit; hos enim asserunt maxime a prædicatione ecclesiastica discrepare. » Quamvis autem homilias aliquot per otium, ut dixi, lucubraverit, in secreto lumen conscriptæ dici non possunt, quæ ad id conscribebantur, ut populo universo audiente recitarentur. Homilias autem Origenis in illam ad Hebræos Epistolam allegat Eusebius libr. VI *Hist.*, cap. 25.

Utrum Apocalypseos mysteria scriptione aliqua Adamantius aperuerit, incertum est; constat illud modo, mente id destinasse ipsum, cum Matthæum interpretaretur, in senecta nempe ætate; tractatu quippe. 30 *in Matth.*, num. 49, pag. 867, futurum pollicetur, ut ad libri hujus enodationem animum aliquando appellat. Quod si spem fefellit eventus, consilium morte peremptum crediderim. Tradit certe Epiphanius hær. LXIV, cap. 3, ut supra dictum est, propositum fuisse Origeni Scripturam universam enarrare.

SECTIO III.

DE ORIGENIS EXEGETICIS QUÆ SUPERSUNT, DEQUE VETUSTIS IPSORUM INTERPRETATIONIBUS.

I. *De exegeticis in Genesim*, II. *Exodum*, III. *Leviticum*, IV. *et Numeros*; V. *in Josue, Judices, Reges*, VI. *Psalmos, et Proverbia*; VII. *Canticum canticorum*, VIII *Isaiam*, IX. *Jeremiam*, X. *Ezechielem*, XI. *et Oseam*; XII. *in Matthæum*, XIII. *Lucam*, XIV. *Joannem et Acta apostolorum*; XV. *et in Epistolas ad Romanos, Colossenses, Titum et Hebræos.*

I. Ex immenso Origenianorum ἐξηγητικῶν numero, ne brevis hæc quidem, quam recensuimus, series ab injuria temporum fuit immunis; maxima siquidem scriptionum illarum pars intercidit, adeo ut perpaucæ admodum vetustatis subterfugerint invidiam, et velut laceræ e naufragio tabulæ ad nos transmissæ sint. Laceras dixi, nam vel truncatæ, et magna sui parte mutilatæ, et male multatæ sunt, vel perversis interpretationibus deformatæ. Attamen ut in aurificum officinis pretiosa ipsa scobs est, et studiose colliguntur ramenta; ita nos aureas magni Origenis reliquias, quoad ejus fieri poterit, e tenebris ac pulvere vindicemus. Initium erit a Genesi. Hanc diximus superiore sectione tredecim Commentariorum libris fuisse ab Origene expositam. (71) Ex his fragmenta duo libris suis *De præparatione evangelica* Eusebius inseruit : prius exstat libr. VII, cap. 20, et capitis prioris Geneseos versum duodecimum explicat; Commentariorum autem partem esse ex stylo arguitur : posterius illustrat capitis ejusdem versum decimum quartum, jacet autem in libro sexto Eusebii cap. 11. (72) Habetur etiam in *Philocaliæ* capite 22 fragmenti hujus pars aliqua, unde discimus e tertio tomo *Commentariorum* Origenis depromptum illud esse. Aliud præterea reperitur *Philocaliæ* cap. 14, ubi ex eodem tomo petitum id esse significatur. Ex horumce librorum præfatione exiguum fragmentum, et aliud quoque e libro primo recitat Pamphilus in *Apologetico.* Scripserat Origenes homiliarum mysticarum *in Genesim* libros duos : illarum partem esse septemdecim eas quæ supersunt arbitratus est Sixtus Senensis. (73) Huic ego neutiquam assentiri possum : homiliæ enim quas habemus, ex tempore videntur fuisse pronuntiatæ, et ab actuariis in litteras relatæ; mysticæ vero meditate per otium elaboratæ, et ab Origene ipso editæ sunt. Editio

(70) *Denique in Epistolam ad Hebræos*, etc. Fragmentum Origenis in *Epistolam ad Philemonem*, quod hucusque ex libro quarto Περὶ ἀρχῶν decerptum perperam creditum est, exhibet etiam *Apologia* Pamphili ex manuscriptorum codicum auctoritate restituta.

(71) *Ex his fragmenta duo libris suis* De præparatione evangelica *Eusebius inseruit.* Eusebius *Hist. eccles.* lib. III, cap. 1, aliud fragmentum exhibet quod in nostra editione omittendum esse non duximus. Præterea Theodoretus *in Genesim* quæst. 20 ex Origene citat expositionem versus 26, cap. I Geneseos : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram;* et Eustathius in dissertatione *De engastrimytho* adversus Origenem locum ejus de paradiso exhibet quem valde vituperat. Verum an duo hæc fragmenta tomorum pars fuerint, neuter significavit. Alia insuper in mss. Græcorum Patrum *in Genesim* Catenis Origenis nomine circumferuntur, quæ editioni quoque inserenda esse duximus. Sed præterquam quod levis est nonnunquam Catenarum fides, incertum præterea est unde Origenianæ ejusmodi symbolæ in Genesim petitæ sint, an e tomis, an e scholiis, an ex homiliis, an denique ex aliis ejus in diversos Scripturæ sacræ libros Commentariis. Certe ex tot fragmentis quæ Catenæ exhibent, vix duo aut tria comperimus ad homilias *in Genesim* pertinere.

(72) *Habetur etiam in Philocaliæ* cap. 22 *fragmenti hujus pars aliqua.* Fallitur Huetius cum ait hujus fragmenti partem tantum aliquam haberi in *Philocaliæ* cap. 22, cum longe prolixius sit istud fragmentum in *Philocalia*, quam apud Eusebium ubi desiderantur quæ in nostra editione num. 12, 13 et 14 reperiuntur.

(73) *Huic ego neutiquam assentiri possum : Homiliæ enim quas habemus*, etc. Non equidem inficias ierim alias per otium meditate elaborasse Origenem, alias ex tempore recitasse. Sed unde habuerit Huetius mysticas fuisse meditate per otium elabo-

Merlini Hieronymo tribuebat earum interpretationem quæ supersunt; hanc Rufino deberi agnoverunt Erasmus et Genebrardus. Id probatur ex ipsius Prologo ad Ursacium : « Nam et promisisse me memini, ut si quæ sint Adamantii senis in legem Moysi dicta colligerem, atque ea Latino sermone nostris legenda transferrem; » et deinde: « Igitur ut possum quæ injunxisti explicare contendo. Jam enim ex omnibus quæ in lege scripta reperi, solæ, ut puto, in Deuteronomio desunt oratiunculæ. » Atqui Latine redditas habemus homilias in quatuor priores libros Pentateuchi; quis ergo Rufinum interpretem ausit inficiari? Probat ipsum hoc peroratio subjecta interpretationi Commentariorum Origenis *in Epistolam ad Romanos*, quam Rufino ascribendam esse suo loco docebimus : is in ea se Origenis homilias *in Genesim*, *Exodum* et *Leviticum* Latine convertisse scribit. Nulla itaque adhibenda est fides antiquo codici bibliothecæ Regiæ, in quo illa ipsa de qua agimus homiliarum Origenis *in Genesim* interpretatio Hieronymo ascribitur. Observet interim lector, postremam homiliam bona sui parte esse mutilatam; nam omnes patriarcharum benedictiones pro instituto non persequitur, et solemni caret clausula, quam homiliis suis omnibus Origenes imponere consuevit.

II. Commentariorum *in Exodum* lacinias aliquot vicesimo sexto *Philocaliæ* capiti Basilius et Gregorius intexuerunt. Homiliæ vero tredecim in Latina editione continentur. Nomen interpretis ascriptum non est, sed ex Prologo Rufini ad Ursacium, et ejusdem peroratione ad interpretationem Commentariorum Origenis *in Epistolam ad Romanos*, quæ mox laudavimus, manifestum est non alium interpretem quam Rufinum quæri debere : id quod vel ex ipsa styli similitudine statim deprehendas. Fallitur ergo Sixtus Senensis Hieronymo interpretationem hanc tribuens.

III. Ad interpretationem homiliarum Origenis sexdecim *in Leviticum* Rufino itidem adjudicandam, et arguendum Sixtum qui eam Hieronymo ascribit, valere debent eadem argumenta. Qualiter autem in interpretandis homiliis illis, et quæ *in Genesim*, et quæ *in Exodum* habitæ sunt se gesserit Rufinus, ipse declarat in peroratione mox citata : « Fateor namque, Heracli frater amantissime, quod dum tuis desideriis satisfacere cupio, oblitus sum pene mandati quo præcipitur: *Onus supra vires tuas ne levaveris* [10] : quamvis nobis nec in cæteris quæ te insistente, imo potius pensum diurni operis exigente, in Latinum vertimus, defuerit plurimus labor, dum A supplere cupimus ea quæ ab Origene in auditorio Ecclesiæ ex tempore, non tam explanationis, quam ædificationis intentione perorata sunt : sicut in homiliis, sive in Oratiunculis *in Genesim* et *in Exodum* fecimus, et præcipue in his quæ in librum Levitici ab illo quidem perorandi stylo dictata, a nobis vero explanandi specie translata sunt. Quem laborem adimplendi quæ deerant idcirco suscepimus, ne pulsatæ quæstiones et relictæ, quod in homiliatico dicendi genere ab illo sæpe fieri solet, Latino lectori fastidium generarent. » Egregium scilicet interpretem, de suo quidquid libitum est largientem. (74) Hoc illi debemus tamen, quod legitimo suo auctori restitutæ sunt; quæ inter Cyrilli Opera falso venditabantur. Itaque Bellarminus, B qui lib. IV *De Verbo Dei*, cap. 11, essentne Origenis definire non ausus fuerat, easdem in libro *De script. eccles.* absque hæsitatione huic attribuit. Unde explodendus heterodoxus quidam, qui eas posuit nuper inter opera Origenis supposititia. Cæterum primum *Philocaliæ* caput fragmentum exhibet ex Homilia secunda *in Leviticum*, quæ quidem ab Homilia secunda Rufinianæ collectionis plane diversa est. Decurtatam ea particula et mutilatam a Rufino homiliam hanc opinati sunt quidam; sed multo verisimilius est plures fuisse homiliarum istarum collectiones, et in una quidem secundum tenuisse locum homiliam illam, unde prodiit *Philocaliæ* fragmentum, quæ a Rufiniana collectione abfuerit. Homilias quidem *in Numeros*, quæ supersunt, a se C collectas et digestas Rufinus ipse prædicat, ut mox dicemus. Homiliæ *in Jeremiam* ab Hieronymo Latine redditæ, alio ordine in editione Latina, quam in codicibus Græcis collocatæ sunt : quod et alibi factum observabimus. Idem itaque homiliis *in Leviticum* contigisse, et pro interpretum studiosorumve libitu variis modis fuisse selectas et ordinatas existimare proclive est.

IV. Ex Prologo quem præfixit Rufinus interpretationi suæ, octo et viginti homiliarum Origenis *in Numeros*, quæ ad hanc diem supersunt, et ex ipso etiam stylo intelligitur vehementer eos falli, quicunque alium interpretem assignant quam Rufinum. « Quæcunque, inquit, in Numerorum libro, sive D homiliatico stylo, sive etiam ex his quæ Excerpta appellantur, scripta reperimus, hæc perurgente te (Ursacium alloquitur) Romana ut potuimus voce ex diversis in unum ordinem collecta digessimus. » Has nempe quas habemus homilias undecunque collectas pro arbitrio suo in ordinem disposuit, (75) simulque etiam scholia ipsa permiscuit; quod Rufino

[10] Eccli. XIII, 2.

ratas, et ab Origene ipso, non ab actuariis editas, id sane dubito an cujusquam veteris scriptoris auctoritate probare potuisset. Certe major pars septemdecim homiliarum in Genesim mysticis sensibus enarrandis impenditur. Quid ergo eas vetat mysticas dici et partem mysticarum homiliarum, quarum Hieronymus duos commemorat libros?

(74) *Hoc illi debemus tamen, quod legitimo auctori restitutæ sunt, quæ inter Cyrilli*, etc. Vide Admonitionem nostram ad ἐξηγητικά *in Leviticum*, ubi pluribus aliis rationum momentis ostendimus homilias illas esse genuinum Origenis, non vero Cyrilli fetum.

(75) *Simulque etiam scholia ipsa permiscuit.* Illud forte in causa est cur in ejusmodi homilis quædam ex tempore pronuntiata, nonnulla vero ex otio

interprete dignum erat. Inanis itaque est Andreæ Riveti observatio, auctorem homiliarum istarum Latinum esse ex eo arguentis, quod homil. 12, num. 2, differentia notetur inter *excudere* et *excidere* : quæ Rufini interpretis munificentiæ accepta referenda sunt. Oratiunculas vero *in Deuteronomium* quominus Latine exposuerit, quemadmodum animo destinaverat, mors impedimento fuit.

V. Homilias Origenis *in Josue* sex et viginti Latina nobis exhibet editio. Hieronymo interpretationem tribuit titulus Prologi : sed tam interpretatio, quam interpretationi præfixus Prologus prorsus Rufinum auctorem habent. Ac stylus quidem stylo superiorum homiliarum cum orationis contextu, tum dictionum delectu perquam similis est. Nec interpretem se dissimulat ipse Rufinus in Peroratione suæ interpretationis Commentariorum Origenis *in Epistolam ad Romanos*. Prologus quoque Rufinianas merces olet. Cur Hieronymo tributus sit, causæ id fuisse puto. Scripserat in Prologo Galeato Hieronymus : « In templo Dei offert unusquisque quod potest; alii aurum, argentum et lapides pretiosos : alii byssum et purpuram, et coccum offerunt, et hyacinthum : nobiscum bene agitur, si obtulerimus pelles et caprarum pilos. » Hæc in Prologo suo expressit Rufinus, et dilatavit. Idem Chromatium alloquitur, quem Præfationibus suis *in Paralipomena* et *in Tobiam* Hieronymus compellat. Hos illi titulos largitur Rufinus : « O mi semper venerabilis pater Chromati; » istos Hieronymus in Prologo libri II Comment. *in Habacuc* : « Mi Chromati, papa venerabilis. » (76) Ex his natus error. Nec id casu tamen, sed dolosis Rufini artibus factum conjicio, qui cum se Origenismi vulgo suspectum esse, proptereaque minus vendibiles merces suas intelligeret, fucum incautis lectoribus facere voluisse verisimile est; Hieronymi autem adversarii sui nomen præscripsit, quo eum quoque in Origenismi suspicionem vocaret, a quo tam sæpe doctrinæ hujus fuerat criminatus. (77) Simili vafritie adversus eum usus est in peroratione interpretationis Commentariorum Origenis *in Epistolam ad Romanos*, ut suo loco a nobis dicetur. Rufini autem non minus familiaris fuisse videtur Chromatius, quam Hieronymi, utpote episcopus Aquileiæ, quæ Rufini patria fuit. Gratianus causa 23, quæst. 1, ex homilia 15 Origenis *in Josue* locum affert, quem Gregorio ascribit. Nempe locum hunc sibi usurpaverat Gregorius, quem aliunde arreptum esse Gratianus advertere debuit. Homiliæ vicesimæ insigni parte constat duodecim *Philocaliæ* caput. Hanc si cum Rufini interpretatione contuleris, verene hæc in laudata toties peroratione Commentar. Origenis *in Epistolam ad Romanos*, de se prædicaverit Rufinus, deprehendes : « Nam illa quæ in Jesu Nave, et in Judicum librum, et in tricesimum sextum, et in tricesimum septimum, et tricesimum octavum psalmum scripsimus, simpliciter expressimus ut invenimus, et non multo cum labore transtulimus. » Rufinum quidem interpretationis hujus auctorem agnoscit Erasmus in *Censur. lib. Origen.*, at Præfationem confictam a bibliopolis et suppositam existimat, idcirco quod solœcismis et sermonis ineptiis scateat, et quod homilias istas *in Josue* extemporales esse significet, cum scribat tamen Athanasius diligentissimum Origenem fuisse. Futilia sane argumenta. Quasi non orationem suam stribliginibus quoque inquinaverit Rufinus; quasi non homilias et ex tempore pronuntiaverit Origenes, et per otium lucubraverit, ut infra demonstrabimus. Hæc Erasmi censura quantumvis inepta, ineptiorem etiam istam a Magdeburgensibus expressit Cent. 3, cap. 10, « In librum Jesu Nave homiliæ 26 supersunt, quæ non esse Origenis Erasmus judicat, ex solœcismis dictionum, et locutionum improprietate, et sermonis ineptiis; item ex singulis allegoriis; tum quod Hieronymus in *Catalogo scriptorum* nullam hujus operis mentionem faciat. » Quod de Præfatione dixit Erasmus, de homiliis dictum arbitrati sunt Magdeburgenses. Id longe abest ab Erasmi sententia : nam hoc argumento supposititiam putat Præfationem, non quod homilias istas Origeni falso ipsa ascribat, sed quod ex tempore ab ipso recitatus fuisse doceat. Tum addit : « His adjiciam quod ut Hieronymus in *Catalogo scriptorum* nullam hujus operis facit mentionem, ita Rufinus in peroratione quam paulo ante citavimus, profitetur se hujus libri, et sequentis Judicum interpretem. » Ait Erasmus opera sua recensentem Hieronymum in *Catalogo scriptorum* nullam interpretationis hujus fecisse mentionem; Rufinum vero in peroratione subjecta Commentariis Origenis *in Epistolam ad Romanos* se ejus auctorem esse professum. Atque ait id quidem, ut Rufinum, non Hieronymum, interpretationis hujus auctorem esse probet; non ut falso homilias ipsas Adamantio ascribi demonstret, quod putaverunt Magdeburgenses. Sic demum concludit : « Hæc pluribus inculcare visum est, ob moscripta et fusius pertractata videantur. Hinc etiam accidit, ut neutrius operis tempus certo jam assignari queat.

(76) *Ex his natus error. Nec id casu tamen, sed dolosis Rufini artibus*, etc. Levi admodum fundamento nititur Huetii conjectura. Quid enim? Ex eo quod Hieronymus Prolog. lib. II Commentar. *in Habacuc*, ad Chromatium scripserit : « Mi Chromati, papa venerabilis, » Rufinus eidem Chromatio, cujus non minus familiaris fuisse videtur; Huetio ipso judice, quam Hieronymus, absque vafritie dicere non potuit : « O mi semper venerabilis pater Chromati? » Ex eo quod Hieronymus in Prologo Galeato dixerit : « In templo Dei offert unusquisque quod potest, » etc., Rufinus in Prologo suo absque dolosis artibus eumdem Scripturæ contextum diversis verbis ad usus suos accommodare et dilatare non potuit? Credat Judæus Apella. Deinde, si ex his natus error, unde factum est ut plures aliæ Rufini interpretationes, ubi tamen nihil ejusmodi reperitur, Hieronymo itidem in quibusdam codicibus fuerint attributæ?

(77) *Simili vafritie adversus eum usus est*, etc. Vide quæ infra observavimus num. 15.

rosa quorumdam crassaque judicia, qui nimium A tribuunt quibuslibet titulis ac præfatiunculis. » Quibus verbis satis ostendit se de præfationis, non de homiliarum auctore disputasse. Et tamen Magdeburgensium sententiam amplexum esse video Gulielmum Perkensium [31], aliumque ætatis hujus heterodoxum, virum bene doctum, cujus nomini parco.

Ex eadem Rufini peroratione proxime commemorata homiliarum novem *in Judices* auctor esse Origenes, Rufinus interpres, et quidem, si quid ipsi credendum, satis accuratus deprehenditur. Nec aliunde profectam dicas homiliam unicam *in Reges* Latine editam, sive opus ipsum, sive interpretationem spectes. Illud in ea maxime animadverti velim, quod habetur num. 1, circa initium : « Nolite ergo B in nobis illud requirere quod in papa Alexandro habetis. Fatemur enim quod omnes nos superat in gratia lenitatis. » Alexandrum Jerosolymitanum præsulem significat, a quo ad presbyterii ordinem fuerat promotus. Quod cum ignoraret Andreas Rivetus, frustra ex iis occasionem sumpsit homiliæ hujus Origeni abjudicandæ, « At quis ille, inquit, Alexander papa ? Si primus episcopus Romanus ejus nominis, multo antiquior est : sin vero episcopus Alexandrinus, multo recentior ; successit enim Achillæ anno Christi 311 ; cum Origenes extremum diem obiisset circa annum 256. » Alteram homiliam *De engastrimytho*, quam e Vaticana bibliotheca erutam publicavit Allatius, et codicis fides, et stylus ipse, et Eustathii diagnosticus Origenis esse C demonstrant.

VI. Agnoscimus etiam ex proxime allato Rufinianæ perorationis testimonio homilias novem *in psalmos* xxxvi, xxxvii et xxxviii, Origeni merito ascribi, Rufino vero interpretationem ; eamque simpliciter fuisse expressam. In gratiam Aproniani viri nobilis, et causæ suæ faventis laborem hunc susceptum a se declarat in Prologo his homiliis præfixo. Tangendus hic obiter Erasmus, qui in Censura super his homiliis, criticæ suæ nimium permittit, earumque auctorem, et interpretem, dubios facit : « Nec ipse, inquit, qui præfatur, profitetur se has homilias simpliciter vertisse, ut habebantur apud Græcos, nec illic exprimit nomen aucteris. » Verum D quidem ; at meminisse debuerat Erasmus auctorum nomina operum initiis præscribi solere, ac proinde præfantem Rufinum necesse non habuisse profiteri has homilias se ex Origene vertisse, cum id titulus clamaret. Futilius etiam est argumentum petitum ex peroratione, in qua nomen auctoris non expressit. Agebat de operibus Origenis a se interpretatis ; Origenem ipsum nominaverat ; homiliarum ipsius *in Genesim*, *Exodum* et *Leviticum* mentionem fecerat : addit deinde : « Nam illa quæ in Jesu Nave, et in Judicum librum, et in tricesimum sextum, et in tricesimum septimum, et tricesimum octavum psalmum scripsimus, simpliciter expressimus ut invenimus. » Facile sane intelligitur hæc quoque opera, itidem ut proxime commemorata, Origenis esse, cujus nomen ad singula apponere superfluum fuisset et molestum. Quod si hæc Origeniani nominis prætermissio dubium auctorem facit, cur de auctore homiliarum in Psalmos dubitavit Erasmus, de auctore homiliarum in librum Judicum neutiquam dubitavit ? par enim erat utrobique ratio. Eodem modo de auctore interpretationis ratiocinamur : quænam enim hæc est ἀποκλήρωσις, reliquarum homiliarum in Peroratione memoratarum interpretationem tribuere Rufino ; hanc vero illi, earum itidem ut aliarum interpretem se profitenti abjudicare ? Magni profecto et excellentis ingenii vir fuit Erasmus, sed præcipitis judicii. Hanc tamen ejus censuram sequuntur Magdeburgenses, sequitur et Robertus Cocus Anglus, eamque hoc fulcit argumento ; « quod in diversis textibus explicandis, quomodo Latine, quomodo Græce se habent enarrat. Exempli gratia in psalmum xxxvi, hic (inquit, verba faciens de textu quodam in Deuteronomio) ubi Latine dicitur : *In zelum adduxerunt me, et ego in zelum adducam* [32], in Græco idem ipse sermo est, qui et in psalmi initio est dictus : *Æmulati sunt me, et ego æmulabor eos.* » Parum enimvero perspecta fuit huic censori Rufini licentia, cui solemne est ejusmodi additamenta ad auctoris contextum adjicere. Hoc amplius, Erasmus ex Origenianis in Psalterium Commentariis depromptum hunc homiliarum librum, liberius conversum, et in homilias dissectum, immani prorsus audacia conjectat. Nam ejusmodi feratur conjectorum licentia, jam vero quid erit certum, quid constans in litteris ? antiqui rerum confundentur fines, et omnia sus deque vertentur. Merito itaque hanc Erasmi censuram confutat Genebrardus in *Collectaneis*, multisque ac solidis rationibus has homilias auctori suo Origeni asserit. Atque ex eo quoque refellitur Gulielmus Perkinsus [33] Anglus, qui homilias duas in psalmum xxxviii, ex genuinorum Origenis operum serie expungit.

Antonius Verderius supplemento *Epitomes Bibliothecæ Gesnerianæ*, Bibliothecam, sive Antiquitates Constantinopolitanas subjunxit, in quibus inter libros illustriss. principis domini Jacobi Marmoretæ hunc recenset, cui titulus est : « Origenis explicatio in Psalterium David. » Tum subjicitur : « Et rursus in explicationem Origenis habet solutionem explicationis Joannes Mabropoda metropolitanus sanctissimæ metropoliticæ Ecclesiæ Euchaitarum : atque ipse Origenes, uti habet suam explicationem, filius est S. Hippolyti philosophi et martyris. » Hæc ipsa ad calcem *Apparatus* sui adjecit Possevinus, cum variarum bibliothecarum catalogos pertexeret. Quæ cum satis obscura sint, ego sic intelligo, Origenem in hac expositione Psalterii imitatum esse Hippolytum, quem Commentarios in

[31] Perkins. in *Problem. de ementito Rom. fidei Catholicismo.* [32] Deut. xxxii, 21. [33] Perkins. *ibid.*

Psalterium scripsisse tradit Hieronymus *De script. eccles.*, cap. 36. Eumdem autem Hieronymum alibi probavimus falso ibidem docuisse Origenem in Hippolyti æmulationem ad interpretandas Scripturas sese accinxisse. Igitur vel *Catalogi* concinnator, vel qui codicem ipsum descripserat, Origenem putavit in explicando Psalterio Hippolyti imitatorem et filium fuisse. Scribunt præterea Josias Simlerus et Conradus Frisius in *Epitome Bibliothecæ Gesnerianæ*, in Origene, aliique, Origenianam Psalterii expositionem in Cæsarea Viennensi bibliotheca asservari.

Porro e tomis in psalmum primum habemus partes aliquas apud Epiphanium hær. 64, cap. 6, et *Philocaliæ* cap. 2 et 3, et apud Eusebium lib. VI *Histor.*, cap. 25, et iterum apud Epiphanium in eadem hær. cap. 10 et apud Pamphilum in *Apologetico*, ubi sextam adversus Origenem criminationem refellit. Rursum insigne segmentum e tomo *in Psalmum quartum* exhibet *Philocalia* capite 25, et aliud e Commentariis *in Psalmum sextum Apologeticus* Pamphili, septimam confutans adversus Origenem criminationem; et aliud iterum idem *Apologeticus*, sextam criminationem tractans, e Commentariis *in Psalmum decimum quintum;* et aliud denuo ibidem, e Commentariis *in Psalmum decimum octavum;* et rursum aliud *Philocalia* capite primo, e Commentariis *in Psalmum quinquagesimum*. At Eusebius libr. VI *Histor.*, cap. 38, profert particulam ex Homilia *ad psalmum* LXXXII. Hæ omnino reliquiæ e tot homiliis et tomis temporum injuriæ subductæ sunt. Commentariorum *in Proverbia* fragmenta duo in *Apologetico* suo Pamphilus ab interitu vindicavit. Aliud quoque in catena Mazariniana *in Lucam* exstat, sed catenarum fragmenta recensere nobis hic propositum non est.

VII. E parvo tomo *in Canticum*, quem juvenis scripserat Origenes, particulam quamdam habemus *Philocaliæ* capite septimo. E secundo vero tomo Commentariorum quos decem voluminibus grandior natu digessit, aliud segmentum reperimus vicesimo sexto capite *Philocaliæ*, quæ in eo finem facit. Eorumdem vero voluminum decem Prologum, cum sequentium tomorum initio Latina Origenis repræsentat editio, a Rufino interpretatum, sed deformatum, et pro homiliis perperam venditatum. Cur ita sentiam causas afferam adversus nonnullos, qui de operis hujus auctore falsa senserunt. Ejus quidem scriptor esse Origenes ex stylo deprehenditur, et ex allegoricis et tropologicis expositionibus, in quas ab historicis excurrit. Id probant præterea sententiæ earum consimiles et germanæ, quæ in duabus homiliis ab Hieronymo conversis occurrunt: « Epithalamium, inquit in Prologi initio, libellus hic, id est nuptiale carmen, dramatis in modum mihi videtur a Salomone conscriptus, quem cecinit instar nubentis sponsæ et erga sponsum suum. » In homilia vero priore ab Hieronymo Latine reddita: « Hæ quippe in hoc libro, inquit num. 1, fabula pariter et epithalamio, sunt personæ ex quo et gentiles sibi epithalamium vindicarunt, et istius generis carnem assumptum est. Epithalamium siquidem Canticum canticorum. » Primum Cantici versum exponens in ψευδωνύμῳ homilia quæ Prologum excipit p. 38, scribit τὸ ἡγεμονικόν variis nominibus in Scriptura sancta signari, vel vocabulo cordis, vel pectoris ac sinus, si de discumbentibus in convivio agatur; velut cum super pectus Jesu recubuisse dicitur Joannes, Christi ἡγεμονικόν esse intelligendum: in Levitico idem exprimi per pectusculum et armum, qui sacerdotibus separatur; in Cantico vero per ubera. Tum ita concludit: « Cor tuum, o Sponse meus, id est dogmata quæ intra te sunt, vel doctrinæ gratia, superat omne vinum, quod cor hominis lætificare solet. Sicut enim in his de quibus dicit: *Quia Deum videbunt* [54], cor competenter dictum esse videtur, et inter discumbentes sinus ac pectus ponitur pro habitu sine dubio discumbentium, formaque convivii: et rursus ut apud sacerdotes pectusculum et brachium mysticis designatur eloquiis; ita etiam arbitror in præsenti loco, ubi amantium habitus et colloquia describuntur, gratissime hoc ipsum principale cordis in uberibus appellatum. » Ecce tibi res easdem in homilia priore ab Hieronymo conversa num. 3, super eumdem Cantici versum: « Congrue sermo divinus unam eamdemque rem pro locorum qualitate diversis vocabulis nuncupat. Quando hostia offertur in lege, et vult intellectum ostendere, pectusculum separationis affatur. Quando vero recumbit aliquis cum Jesu, et sensuum ejus communione perfruitur, non pectusculum ut supra, sed pectus alloquitur. Porro cum Sponsa loquitur ad Sponsum, quia nuptiale carmen inducitur, non pectusculum, ut in sacrificio; non pectus, ut in Joanne discipulo, sed ubera nominat, dicens: *Quia bona ubera tua super vinum* [55]. Communica ut Sponsa cum sensibus Sponsi, et scias quia inebriant atque lætificant istiusmodi cogitatus. » Quis non utrumque locum id eadem incude formatum dicat? Merlinus demum in aliquo quidem codice nomen Hieronymi operi huic ascriptum sese reperisse dicit, sed in omnibus tamen vetustis et probatis voluminibus Origenem auctorem signari fatetur. Dubitandum itaque non est, quin Origenem opus istud de quo agimus, auctorem habeat.

Nunc vero probandum est perperam fuisse illud in homilias distributum, et partem esse tomorum decem quos *in Canticum* scripsisse memoratur. Argumento primum stylus est, quem alium esse in tomis, alium in homiliis sciunt qui in Origenis lectione versati sunt. Stylus homileticus familiaris est, simplex, popularis, brevis; alter sublimis, diffusus, curiosus, eruditus. Talis autem scriptio

[54] Matth. v, 8. [55] Cantic. I, 7.

in Canticum, de qua res est. Quorsum præterea A Prologus ille? Prologos tomis nunquamnon præfigit Origenes; nunquam homiliis. Postremo solemni hac clausula Origenis homiliæ fere terminari solent, ut vix unam alteramve ab hoc more discrepantem reperias, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ᾧ ἐστιν ἡ δόξα, καὶ τὸ κράτος εἰς αἰῶνας τῶν αἰώνων· cujusmodi nihil in ψευδωνύμοις illis Origenis homiliis occurrit. Minime ergo homiliæ sunt, sed tomi. Optime Vincentius Bellovacensis *Speculi doctrinalis* lib. XVIII, cap. 43, Origenianarum scriptionum numerum contexens, emisisse Adamantium ait *in Canticum* homilias duas; in principium vero libri ejusdem libros tres. Nec patitur operis granditas, ut partem eam esse putemus parvi tomi, quem juvenis in Canticum elaboravit: cum præsertim fragmentum illud e parvo B tomo, quod *Philocaliæ* capite septimo adducitur, in his quatuor homiliis vel Prologo nusquam exstet: at illud alterum quod capite vicesimo sexto *Philocaliæ* ex secundo e decem tomis depromptum est, in homilia secunda ex illis quatuor reperiatur. Quapropter verisimile est tres homilias priores ipsos esse priores tomos tres; postremam vero, quarti partem; quod et ex eorum prolixitate æstimare licet. Denique in eo opere laudat Origenes Expositiones suas *in Exodum*, *in Leviticum*, *in Numeros*, et *in Josue*, quas probabile non est jam tum fuisse elaboratas, cum parvum tomum *in Canticum* moliretur, utpote quem adhuc juvenis composuit; at maturior ætate ad decem tomos concinnandos accessit. Objici potest scriptum esse ab Hieronymo in C Prologo interpretationis homiliarum duarum *in Canticum*, Origenem in decem tomis Septuaginta Interpretes, Aquilam, Symmachum, Theodotionem, et quintam editionem magnifice aperteque disseruisse; quod cum in ψευδωνύμοις quas tractamus homiliis non appareat, hinc consequi opus esse a decem tomis diversum. Verum sciendum est Rufinum scriptionis hujus esse interpretem, ut mox ostendam, cui cum solemne sit pervertere omnia, et ad libitum recoquere, adeo ut tomos Origenis in Epistolam ad Romanos ad mediam partem coarctaverit, quis ullam ab eo fidem exspectet?

Superest ut Rufinum interpretem esse demonstremus. Hieronymus in Prologo homiliarum duarum D Origenis *in Canticum*, de decem voluminibus Commentariorum agens, eorum interpretationem ait a se fuisse prætermissam, quod res esset ingentis otii, laboris et sumptuum. In libro quoque *De scriptoribus eccles.*, cap. 135, inter libros Origenis a se conversos, nullam hujus mentionem fecit. Minime igitur Hieronymo ascribenda est hæc interpretatio. Gennadius autem in *Catalogo virorum illustrium*, cap. 18, significare videtur quæcunque Origenis opera Hieronymum interpretem non habent, ad Rufinum esse referenda; neutiquam ergo dubitare licet quin interpretatio ea Rufino debeatur: nam antiquam esse, et æqualem Hieronymianæ ætatis, et Gennadio antiquiorem stylus satis arguit; qui, ut alia omnia prætermitterem argumenta, solus Rufinum interpretem indicat. Maxime vero indicant selectæ quædam, et magna ex parte barbaræ voces Rufino usitatissimæ, cujusmodi illæ sunt, « attitulare, competenter, complecti » in significatione passiva, « cassare, creatura, » pro creatio, « incorruptio, numerositas, observantiæ, observanter, participium, » pro eo quod est, partis adeptio, « pretiositas, rationabiliter, refutare, » pro abnuere, « sequestrari, significantiæ. » Quod si quis opponat interpretationibus suis Prologos Rufinum præfigere solere, ut tradit Gennadius *Catalogo virorum illustrium*, cap. 18, huic autem libro Prologum ab interprete appositum non fuisse; sciat ille multos e Rufini prologis intercidisse; velut illum, quem toties laudavimus, Numeris præfixum, et Ursacio inscriptum, quem Latina (78) Origenis editio neutiquam repræsentat.

Quæ cum ita sint, de nihilo esse patet, quod in vetustis quibusdam codicibus nomen Hieronymi lucubrationi huic fuit prænotatum, ut observat Sixtus; quodque ex hoc opere testimonia attulerunt Magister Sententiarum, et S. Thomas, sub nomine Ambrosii. Castigandus quoque Erasmus [86], qui et ipse sentit, et idem ut sentirent Magdeburgenses perfecit, hoc opus esse *Hominis Latini, pulchre docti, ac bene diserti*: propterea quod in Prologo, p. 27, Græcos laudat, velut alienos, his verbis: « Cum apud Græcos, qui eruditi ac sapientes videntur. » Id ipsum liquere ait ex interpretatione « amoris, charitatis, dilectionis et cupidinis. » Demum suspicatur ejus esse, cujus exstant libri *De vocatione gentium*, et Commentarii in aliquot psalmos. Quæ quam frivola sint, promptum est ostendere. Ethnicos omnes a Luca in Actis, et a Paulo Ἕλληνας appellari notum est: hinc Judæi opponuntur τοῖς Ἕλλησι, id est ethnicis seu gentilibus. Itaque a Patribus Ἕλληνες, tanquam alieni laudantur, et ab ipso etiam Origene tom. XV *in Matth.*, num. 15, ubi ait: Ἐὰν δέ τις τῇ ἀνθρωπίνῃ ἐνορῶν ἀσθενείᾳ καταφρονῇ μὲν τῆς λέξεως, τρέπηται δὲ ἐπ' ἀλληγορίας, δυσωπηθήσεται ἔκ τινων καὶ Ἑλληνικῶν ἱστοριῶν, ἐν οἷς διὰ τὴν παρ' Ἕλλησι σοφίαν ἱστοροῦνταί τινες τὸ ἐνταῦθα τῷ πλουσίῳ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος εἰρημένον πεποιηκέναι. Cæterum vel ex hoc loco, unde supposititium esse illud opus conjicit Erasmus, ubi non obscuris verbis Platonis laudatur Symposium, in quo de amoris natura disseritur, conjectura non levis capi potest, auctorem operis hujus esse Origenem, cui Platonis disputationes suos in usus convertere solemne est. Quod ad

[86] Erasm. in *Censur. lib. Orig.* Magdeburgens., centur. 3, cap. 10.

(78) *Quem Latina Origenis editio neutiquam repræsentat.* Hunc repræsentamus in editionis nostræ II, p. 275.

vocum illarum, « amoris, charitatis, dilectionis et cupidinis » attinet, hæc atque alia ejus generis, quæ Romanum scriptorem sapiunt, Rufini perfidiæ debuerunt ascribi. Quale illud est quod observat Robertus Cocus Anglus, dixisse auctorem Commentarii hujus, lib. III, p. 76 : « Verbum Dei apud Græcos masculino genere proferri, apud nos neutro genere : » et qualia sunt ea loca operis istius de quibus ait Bruno Amerbachius Præfat. in Hieronymi tom. VII : « Multa sunt quæ Latini hominis esse, non Græci, comprobent. » Quorum judicium, ut et illud Gulielmi Perkinsi [87], inter rejicula et spuria hoc opus recensentis, merito flocci facimus.

Præter parvi tomi fragmentum, et amplas e decem tomis lacinias, duæ quoque supersunt homiliæ ab Hieronymo Latino sermone explicatæ « fideliter magis, quam ornate, » ut ipse ait in Prologo ad Damasum. Homiliam priorem in partes duas perperam Merlinus dissecuit ; primam partem epistolæ pro Præfatione venditans. Errorem viderunt Erasmus et Genebrardus, et in suis editionibus correxerunt ; parte utraque in unum conjuncta.

VIII. Superiore sectione diximus Origenem triginta voluminibus, et viginti quinque homiliis Isaiam explicasse. E libro primo Commentariorum fragmentum affert Pamphilus in *Apologetico* ; et aliud paulo post e libro vicesimo octavo. Ex homiliis supersunt omnino novem in editione Latina. Interpretis nomen non ascribitur, quem Hieronymum esse censeo. Idipsum censet Erasmus, aitque Hieronymum in *Catalogo scriptorum ecclesiasticorum* fateri se hoc fragmentum vertisse ex Commentariis Origenis *in Isaiam*. Equidem id solum in eo *Catalogo*, cap. 135, reperio, ubi de seipso agit Hieronymus : « In Jeremiam et in Ezechielem homilias Origenis viginti octo, quas de Græco in Latinum verti, de Seraphim et Osanna. » Atqui homiliarum quæ exstant, prior agit de seraphimis stantibus super solium Domini Isaiæ VI, 2, sed leve est hoc argumentum, ad probandum istas novem homilias Hieronymum convertisse. Verisimilior mihi conjectura capitur ex stylo et ex delectu quarumdam dictionum, quas frequentius sibi Hieronymus asciscere amat, quod optimum est internoscendis scriptoribus argumentum. Dictiones illæ sunt : « absconsus, dominicus, nuncupativus, principale» pro eo quod est τὸ ἡγεμονικόν, principari alicui, principalis, prophetes, repromitto, repromissio, speculatorius, turpiloquium, Zabulus, cuncta Evangeliorum, » aliaque ejusmodi. Notet diligens lector homiliam nonam mutilam esse in editionibus Merlini, Erasmi et Genebrardi, et postrema parte truncatam, eique supplendæ detractam fuisse partem postremam homiliæ nonæ (juxta Hieronymi colle-

A ctionem sextæ) *in Jeremiam*, ab his verbis : *Conversi sunt ad iniquitates patrum priorum* [88]. Jamdiu vero in his homiliis error iste inolevit : codices siquidem manu exarati bibliothecæ Regiæ eadem deformitate vitiati sunt. Nempe facile contigit ut librarius imprudens ad describendam postremam partem homiliæ Origenis *in Isaiam* nonæ, ab Hieronymo conversæ accedens, casu inciderit in postremam partem homiliæ Origenis *in Jeremiam* nonæ, ab Hieronymo itidem conversæ. Unde non inane quoque sumitur argumentum homiliarum *in Isaiam* non secus interpretem esse Hieronymum, ac homiliarum *in Jeremiam*. Profecto causæ fuit hic error, cur postrema pars homiliæ *in Isaiam* nonæ interciderit.

B IX. Observavimus supra quinque et quadraginta *in Jeremiam* homilias Origenem elimasse. Ex ingenti hac homiliarum strue quatuordecim Latine refudit Hieronymus, ut ipse de se testatur in præfatione homiliarum Origenis *in Ezechielem*, et in libro *De script. eccles.*, cap. 135. Novemdecim Græce edidit Balthasar Corderius e Scorialensi bibliotheca, suamque interpretationem adjunxit. Cyrilli vero præfixit nomen, deceptus ab antiquo codice, optimæ cæteroquin notæ. Istæ nominum commutationes ex eo oriuntur persæpe, quod in idem compacta volumen plurima variorum opera, partim auctorum suorum inscripta nominibus, partim destituta, librarios facile fallant, carentem auctoris
C sui nomine scriptionem ad eumdem pertinere credentes auctorem, cujus nomen præ se fert scriptio proxime antecedens. Non his vero duntaxat, sed in aliis etiam lucubrationibus, Origenis nomen cum Cyrilli nomine permistum ac confusum est. Sexdecim Origenis homilias *in Leviticum* vetustæ Cyrilli habent editiones, et Cyrillo ascribunt. Commentarium quemdam *in Marcum* (79) quem aliquando cum Deo publici juris faciemus Origeni codices quidam, Cyrillo nonnulli, Victori Antiocheno alii tribuunt. Novemdecim itaque homilias Cyrillo perperam ascriptas Adamantio restituendas judicamus hoc argumento, quod inter quatuordecim Origenis homilias ab Hieronymo conversas duodecim ex iis reperiantur, quas Græce Corderius publica-
D vit. Accedit Vaticani codicis auctoritas, has ipsas novemdecim *in Jeremiam* homilias habens, et Origeni assignans. Septem ex illis emisit in lucem Michael Ghislerius in catena sua *in Jeremiam* ; eas nimirum quæ in Hieronymianis deerant. Eumdem inter illas ordinem ponit codex uterque, atque eum legitimum, et Jeremiæ locis quos enarrant, consentaneum. Nam quem tenuit Hieronymus, confusus ille est, vel ipso fatente : « Itaque, inquit, post quatuordecim homilias *in Jeremiam*, quas jampridem confuso ordine interpretatus sum. » Unde ma-

[87] Perkins. in *Problem. de ementito fidei Rom. Catholicismo.* [88] Jerem. XI, 10.

(79) *Quem aliquando cum Deo publici juris faciemus.* Nunquam hunc commentarium edidit Huetius.

nifestum est titulos his homiliis præfixos Hieronymi non esse. Ad hæc fragmentum ex homilia tricesima nona, capite decimo *Philocaliæ* exhibetur.

X. Tomi Origenis *in Ezechielem* vicesimi particula quadam constat undecimum *Philocaliæ* caput. Hieronymus vero quatuordecim ejusdem homilias in hunc ipsum prophetam Romanis verbis expressit. Testis Prologus in earum homiliarum fronte collocatus : testis et liber *De scriptor. eccles.*, cap. 146, testis quoque Rufinus, invect. 2, qui et ad Vincentium Prologum scriptum fuisse docet. Miratur Erasmus in *Censur. lib. Origen.*, quid sit cur Hieronymus, alias creber præfationibus, nihil ad homilias *in Isaiam* et *Jeremiam* a se Latine redditas præfatus sit; in Prologo autem ad homilias *in Ezechielem* erasum queritur Hieronymi nomen, et ejus quoque quem Hieronymus alloquitur. Suspicatur vero Prologos fuisse sublatos ab his ad quos scripserat, postquam Origenis nomen factum est Romanis invidiosum, et verisimile esse in his Prologis Hieronymum magnifice prædicasse Origenis ingenium. Ego vero singulis libris Origenis a se expositis prologos prætexuisse Hieronymum fateor, nam id asserit Gennadius in *Catalogo virorum illustrium* : at quos prætexuit, non de industria, sed casu et librariorum oscitantia censeo fuisse sublatos; alioquin sublatus quoque fuisset Prologus ad Damasum homiliis Origenis *in Canticum* præfixus; et iste alter ad homilias *in Ezechielem*. In editione Merlini Prologo præfixus est hic titulus : *Prologus translatoris ejusdem* : ejus nempe qui antecedentes Origenis homilias *in Jeremiam* verterat, quem constat Hieronymum fuisse.

XI. Ostendimus superius ex Proœmio Commentariorum Hieronymi *in Oseam*, parvum scripsisse libellum Origenem περὶ τοῦ πῶς ὠνομάσθη ἐν τῷ Ὠσηὲ Ἐφραΐμ, et aliud præterea in eumdem prophetam volumen ἀκέφαλον καὶ ἀτέλεστον. Ex utro petitum sit istud fragmentum, quo conflatur octavum *Philocaliæ* caput, incertum est; ex alterutro petitum esse certum est : nam quamvis id eis præmissum sit : Ἐκ τῶν εἰς τὸν Ὠσηὲ ἐξηγητικῶν, Hieronymus autem loco laudato nullos ab Origene *in Oseam* scriptos fuisse Commentarios asserat dicens : « Rogavi eum (Didymum) ut quod Origenes non fecerat, ipse compleret, et scriberet *in Osee* Commentarios, » intelligendum est plenos in totum Oseam commentarios Origenem non scripsisse, sed exiguos solum libellos.

XII. Viginti quinque *in Matthæum* tomos Origenes elaboravit. Breve segmentum e primo tomo adducit Eusebius lib. VI *Histor.*, cap. 25, eoque brevius aliud indidem profert Pamphilus in *Apologetico*. Aliud e secundo tomo, *Philocaliæ* capite sexto exhibetur. Aliud affert e septimo tomo Pamphilus. Julius Cæsar Bulengerus in *Disputationibus contra Casaubonum* part. II, diatrib. 3, pag. 191, fragmentum affert ex Origene ad cap. VI Matth. et p. 166; aliud ex eodem ad cap. 23, atque aliud item p. 167, ex iisdem Expositionibus *in Matth.* cujus locum non indicat. Indiligens profecto Bulengerus, qui unde hæc habuerit sibi, lectorem non monuit. An ex codice aliquo manu scripto? vix credo : nam quicunque hodie supersunt, quicunque certe mihi non sunt, vel a decimo tertio capite vel a sequentibus ducunt initium : in vicesimo secundo, vel citra desinunt. Fortasse igitur ex catena aliqua prodierunt isthæc. Quanquam nihil habent ejusmodi, quotquot excussimus catenas ego et Combefisius. In vetustis codicibus manu exaratis tomus undecimus cum sex proxime sequentibus reperitur. Codex Ladenburgensis, quo usus est Erasmus, a Matth. XIII, 36, auspicabatur, quemadmodum et Holmiensis : Regius priore undecimi tomi parte mulatus est. In Catalogo librorum ducis Bavariæ notatur tomus undecimus initio quoque mutilus, cum proxime sequentibus quinque. Erasmus in epistola ad Franciscum Cigalinum affirmat nihil Origenis haberi in decimum Matthæi caput. At Vaticanus codex fertur constare tomis decimo, undecimo , duodecimo et decimo tertio. Scripserunt quoque Josias Simlerus, et Conradus Frisius in *Epitome Bibliothecæ Gesnerianæ*, haberi in Italiæ bibliotheca quadam decimum tomum Commentariorum Origenis *in Evangelium Matthæi*; item fuisse apud Diegum Hurtadum Venetiis eorumdem Commentariorum tomum I (lego X), XI, XII. Quod si par est reliquorum inter se consensus, qualis regii exemplaris cum Holmiensi, ex uno eodemque codice descriptos omnes censuerim. Porro levis licet Bellarmini conjectura, qua Commentarios illos ab Origene abjudicat, non tamen ἀναπόκριτος prætermittenda est. Sic ait ille in libro *De scriptor. ecclesiast.*, ubi de Origene : « Tractatus quintus in Matthæum videtur esse Latini auctoris : nam adducens auctor verba Isaiæ LVIII, 16, *Dominus misit me et spiritus ejus* : in Græco, inquit, Spiritus sanctus neutri generis est, non masculini, ut apud nos; ubi se inter Latinos numerat. Et si tractatus quintus Latini auctoris est, non parva suspicio est reliquos etiam tractatus ejusdem operis, Latini auctoris esse. » Habetur hic Origenis locus tom. XIII *in Matth.* XVIII, num. 18, pag. 595. Quamvis hoc Bellarmini judicium palam refellat codicis Græci lectio, ea tamen si careremus, non plus valeret illud adversus hunc Adamantii librum, quam adversus reliquos, quos veterum interpretum studio Latine redditos legimus : in iis siquidem frequenter ejusmodi occurrunt additamenta interpretum, suæ linguæ hominibus gratificantium. Legat qui volet pagellas aliquot a Rufino conversas, videbit quam sæpe mantissas similes de suo accudat.

Amplior est vetus interpretatio Commentariorum Origenis *in Matthæum*, quam Græcum ullum exemplar manuscriptum : Holmiense quippe omnium, quæ quidem ad meam pervenerint notitiam, prolixissimum, a Matthæi capite XIII, vers. 36, ad

caput xxii, vers. 33, pertinet : prisca autem interpretatio a Matthæi cap. xvi, 13, initium ducens, ad xxvii, 66 progreditur. Hanc Commentariorum partem in homilias sive tractatus 35, librarii male feriati diviserunt. Recentior videtur ista divisio temporibus Vincentii Bellovacensis; quippe qui *Speculi doctrinalis* lib. xviii, cap. 43, libros Origenis sua ætate superstites recensens, cum eos fere commemoret, qui hodieque in editione Latina comparent, libros *in Matthæum* viginti sex assignat, corrupta ut dixi exemplaria secutus, quæ totidem pro viginti quinque notabant. Interpretationis auctorem assignare proclive non est. Hieronymus in Prologo homiliarum Origenis *in Lucam* scribit nec virium suarum, nec otii, nec laboris fuisse viginti quinque tomos illius *in Matthæum*, quinque *in Lucam*, triginta novem *in Joannem*, rogante Blæsilla, Romanæ linguæ tradere. Proinde veteris interpretationis *in Matthæum* auctor non est Hieronymus. Minime sane audiendi Josias Simlerus et Conradus Frisius, ita scribentes in *Epitome Bibliothecæ Gesnerianæ :* « Origenis *in Matthæum* homiliæ 36, ab Hieronymo translatæ, inter D. Hieronymi opera habentur : » nam neque exstant homiliæ 36 Origenis *in Matthæum*, sed 35 duntaxat; neque earum interpres Hieronymus habendus est; imo Hieronymo recentior est, nam si jam prodiisset ejus ætate, novam Blæsilla neutiquam postulasset; nec ita scripsisset Hieronymus in epist. 65, ad Pammach. et Ocean., cap. 2 : « Centum quinquaginta anni prope sunt, ex quo Origenes mortuus est Tyri : quis Latinorum ausus est unquam transferre libros ejus *De resurrectione*, *Περὶ ἀρχῶν*, *στρωματέας*, et *τόμους ?* » Nemo igitur existimet ullam tomorum interpretationem esse Hieronymo antiquiorem. Nihilo magis Rufino videtur ascribenda, quod Erasmi pace hanc ipsi attribuentis dictum velim : ille enim in *Apologia* Pamphili loca quædam e *Commentariis in Matthæum* adducta interpretans, non aliis solum utitur verbis, quam quæ interpres iste vetus adhibuit, verum etiam multa quæ in eo desiderantur repræsentavit : cum tamen in eadem *Apologia* loca vertens ex aliis deprompta Commentariis, quos ipse fuerat interpretatus, non aliis utatur verbis quam suis, seque sui similem in eodem loco bis vertendo ostendat. Adde stylum ab Hieronymiano et Rufiniano penitus discrepare, et deterioris ac recentioris ætatis vitio et corruptela esse inquinatum. Gennadio quoque recentiorem esse ex eo conjicio, quod in *Catalogo illustrium virorum* non obscure significat quæcunque Origenis opera ab Hieronymo non conversa suis temporibus exstabant, ea a Rufino Latine reddita fuisse. Ostendimus autem nec Hieronymo, nec Rufino ascribi posse hanc interpretationem, unde sequitur Gennadio quoque fuisse posteriorem. (80) Cum ex hac autem interpretatione Thomas Aquinas in *Aurea catena* loca multa αὐτολεξεὶ referat in versus Matthæi, posteriores versu 13, capitis xvi, perspicuum est Thoma vetustiorem eam esse, talemque ejus ætate fuisse, qualis hodie circumfertur. Thoma itaque antiquior est, Gennadio recentior. Propius vero ad Gennadii ætatem accedere non levibus indiciis deprehendimus. Tomo xvii *in Matth.*, num. 14, pag. 789, hæc habet Origenes : Ὁποῖοί εἰσιν οἱ συγχέοντες Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἔννοιαν, καὶ τῇ ὑποστάσει ἕνα διδόντες εἶναι τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Υἱόν. Vertit vetus interpres : « Quales sunt hæretici qui confundunt Patris et Filii substantiam, unum dicentes esse Patrem et Filium. » Ὑπόστασιν reddit « substantiam, » quod magnam scriptoris antiquitatem sapit; hac enim notione ὑπόστασιν antiqui fere Patres usurpant. Hilarius in libro *De synodis contra Arianos* tres agnoscit substantias in Trinitate, hoc est ὑποστάσεις, ἰδιότητας, πρόσωπα, substantiam ab essentia distinguens. Priscus quoque Novi Testamenti interpres locum hunc Hebr. i, 3, ὃς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης, καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, reddit : « et figura substantiæ ejus : » nec id mutavit Hieronymus, quamvis ὑπόστασις ibi *personam* videatur significare. Nihil tamen hic affirmo; scio enim a Patribus multis substantiam ipsam, seu naturam et essentiam Patris hic intelligi. Ad hæc vetus interpres tract. 8, insignem locum profert ex Evangelio secundum Hebræos (81). Atqui id de suo addidit; quippe quod in exemplaribus Græcis nusquam appareat. Ac proinde temporum illorum, quibus hoc supererat Evangelium, æqualis fuit.

Profecto interpretis hujus ætatem investiganti alicui verisimile forsitan fiet Cassiodori temporibus vixisse, ipsumque adeo esse Epiphanium Scholasticum Cassiodori familiarem et necessarium. Supra memoratæ notæ videntur convenire aliæque præterea. Græcæ linguæ parum consultum fuit Epiphanius, oratio barbara, dissipata et inculta. Summa veteris illius interpretis barbaries, vix mediocris idiomatis Græci peritia, plane nulla in evolvendis obscurioribus sententiis perspicacitas; cujus sibi conscius difficillima quæque quasi consulto prætermisit. Certe tam abnormi licentia interpretationem hanc administravit, ut mirabile sit : totas paginas detraxit, totas addidit, nec uspiam exemplar assectatus est. Verum *Historiam Tripartitam* ab hoc Epiphanio scriptam si quis accurate cum vetusta illa Origeniani *in Matthæum* Commentarii interpretatione conflixerit, summam styli discrepantiam, atque hanc multo illa inquinatiorem,

(80) *Cum ex hac autem interpretatione Thomas Aquinas*, etc. Paschasius Radbertus, qui sæculo nono florebat, plurima etiam loca refert ex hac interpretatione in suis *in Matthæum* Commentariis, et etiamnum exstat in regali abbatia S. Remigii Remensis elegans codex nono sæculo scriptus, et ab Hincmaro Remensi archiepiscopo huic monasterio dono datus, in quo vetus illa intepretatio integra continetur. Quod argumento est Radberto et Hincmaro vetustiorem eam esse.

(81) Vide tom. xv *in Matth.*, num. 14, p. 67 1.

et innumeris vocabulorum portentis deformiorem offendet. Æqualis Epiphanii fuit Bellator quidam Cassiodori itidem familiaris, cujus rogatu multas Græcorum scriptiones, nonnullas etiam Origenis Latino sermone rependit. Huic si quis Commentariorum *in Matthæum* interpretationem ascriptam velit, non valde repugnabo. Nec multum adversatur conjecturæ nostræ Cassiodori de hac interpretatione silentium, qui alias plerasque Epiphanii Bellatoris in libro *De institutione divinarum Scripturarum* recensuit : nam post editum hunc a Cassiodoro libellum lucubrari ea potuit.

De septem Origenis *in Matthæum* homiliis quæ habentur inter eas, quas in diversos vulgo appellant, quoniam incerti sunt auctoris, suo loco disputabimus.

XIII. Homiliæ Origenis in Evangelium Lucæ triginta novem Latina editione continentur. Interpretem sese professus est Hieronymus in Prologo ipsis prætexto, et in libro *De scriptor. eccles.*, cap. 146. Erasmus in Epistola ad Franciscum Cigalinum scripserat has alterius cujusdam esse videri, quam Origenis, sed in *Censura ad libros Origenis* mutavit sententiam, et verum auctorem agnovit. Nihilominus ita disserit : « In Catalogo tamen ita facit hujus operis mentionem (Hieronymus), ut magis videatur ex Didymo vertisse. Cum enim Origenis mentionem reliquisset, post hunc in modum loquitur : « De Spiritu sancto Didymi, quem in Latinum transtuli, librum unum, in Lucam homilias triginta novem, in Psalmos a decimo usque ad decimum sextum tractatus septem, captivi monachi vitam, etc. » Quibus ex verbis nihil aliud intelligi potest, quam aut esse Hieronymi hoc opus, aut ab eo versum ex Didymo. Hoc utrum casu an studio factum sit, nescio. » At observasset Erasmus pari argumento homiliarum duarum in Canticum auctorem revocari posse in dubium, cum in eodem Catalogi capite hæc habeat Hieronymus : « De tribus quæstionibus legis veteris, homilias *in Cantica canticorum* duas, *adversus Helvidium.* » Nempe auctoris nomen ascribere neglexit, quem aliunde satis notum esse sciebat. Addit Erasmus : « Dein cum in cæteris nihil habeatur erroris, hic multa sunt vel suspecta vel damnata. » Itane vero? nihilne in libris *Περὶ ἀρχῶν*, in Commentariis *in Matthæum*, in reliquis operibus habetur erroris? Mirare lector, effrenem Erasmi in veterum expendendis scriptis, et projectam temeritatem. Modestior Merlinus, errores his homiliis ab Origeniani nominis æmulis aspersos asseverans : quanquam et id valde incertum. Pauculas quasdam particulas ex Origene *in Lucam* exhibet Julius Cæsar Bulengerus part. II, diatrib. 3, p. 158 et 222, *advers. Casaubon.* ex catenis fortasse aliquibus depromptas.

A XIV. (82) E duobus et triginta Commentariorum *in Joannem* tomis, novem omnino supersunt ; primus, secundus, sextus, decimus, decimus tertius, decimus nonus, vicesimus, vicesimus octavus et tricesimus secundus. In bibliothecæ Regiæ codice hi tomi suis notati numeris reperiuntur. Eosdem complectitur tomos præter decimum et vicesimum octavum memoratus liber in bibliothecæ Bavaricæ catalogo. At codex bibliothecæ Venetæ Sancti Marci, licet Regii consimilis sit, nec plura habeat, a callido tamen librario in tomos triginta duos distributus fuit, hac arte lacunas et hiatus celare, et apud incautos dissimulare, et pro integro venditare volente. Eo fit, ut eumdem hunc esse putem, qui fuit Diegi Hurtadi, quique simili dolo dissectus
B fuisse memoratur. Hanc tomorum partitionem, quam secutus est Ferrarius, falsam esse arguunt fragmenta, quæ e quarto tomo proferuntur in quarto *Philocaliæ* capite, et in quinto reperiuntur tomo Ferrarianæ interpretationis. Similiter e sexto tomo particulam recitat Basilius libr. *De Spiritu sancto*, cap. 29. Exstat illa in sexto tomo codicis Regii, in octavo vero Ferrarianæ interpretationis. Codicum porro omnium ea est similitudo inter se et congruentia, ut ex uno exemplari descriptos esse omnes pro certo habeam. Præter superiora exiguam e tomo secundo *in Joannem* particulam promit Pamphilus in *Apologetico*, secundam criminationem confutans. Capite quarto *Philocaliæ* fragmenta adducuntur e quarto tomo ; item capite se-
C quenti alia fragmenta e Præfatione quinti tomi in idem Evangelium ; cujus Præfationis aliam quoque portionem in caput XXV libri sexti *Historiæ* Eusebius infersit. Ex Origene *in Joannis* caput sextum lacinias quasdam exiles profert Bulengerus in *Disputationibus contra Casaubonum* part. II, diatrib. 3, pag. 251, quas cum codices manu scripti Commentariorum in id Evangelium non exhibeant, ex catenis prodiisse veri absimile non est. Denique inter homilias in diversos duæ habentur *in Joannem*, quæ cum certum auctorem non habeant, paulo post suo loco ventilabuntur.

Unicum superest in apostolorum Acta fragmentum Origenis, e quarta detractum homilia, quod capiti *Philocaliæ* septimo Basilius et Gregorius
D Theologus infulserunt. In Catalogo librorum illustrissimi principis domini Jacobi Marmoretæ, quem inter antiquitates Constantinopolitanas Supplemento *Bibliothecæ Gesnerianæ* inseruit Antonius Verderius, commemoratur Origenis Explicatio *in Acta apostolorum*, et *in Epistolas Pauli*, de quibus nunc suo ordine agendum est.

XV. Rufinus Heraclii impulsu (83) viginti tomos Commentariorum Origenis *in Epistolam ad Romanos* Latinæ linguæ donandos suscepit : sed qua fide?

(82) *E duobus et triginta Commentariorum* in Joannem *tomis.* Jam supra, sect. 2, num. 7, p. 296, not. et in Præfatione huic tomo præfixa ostendimus plus quam triginta et duos tomos *in Joannem* confecisse Origenem verisimillimum esse.

(83) *Viginti tomos Comment. Origenis* in Epist. ad Romanos, etc. Cassiodorus quidem ait Origenem *in Epist. ad Roman.* viginti tomos elaborasse ; at Rufinus quindecim tantum enumerat, et e nostris mss. alius habet decem, alius duodecim.

sua nempe, hoc est pessima : nam totum opus jam interpolatum, et aliquot voluminibus decurtatum ad mediam fere partem sese contraxisse profitetur in Præfatione ad Heraclium. Injuriam Origeni illatam facilius deprehendes, si fragmenta quædam lucubrationis hujus inserta *Philocaliæ* cum Rufiniana conversione confligas. Adversus hanc audaciam merito Erasmus excandescit, et falso afflictam Hieronymo operis hujus interpretationem Rufino restituit. (84) Cur Hieronymo tributa sit, Rufini astu et vafritie factum puto, qui ad declinandam facti invidiam (male quippe audiebat Origenis nomen) et in Hieronymum, a quo sæpe Origenismi causa exagitatus fuerat, refundendam, nomen suum non apposuit, modestia factum simulans, quod malis artibus actum erat : « Verum ego, inquit, qui plus B conscientiæ meæ qua nomini defero, etiamsi addere aliqua videor, et explere quæ desunt, aut breviare quæ longa sunt, furari tamen titulum ejus, qui fundamentum operis jecit, et construendi ædificii materiam præbuit, rectum non puto. Sit sane in arbitrio legentis cum opus probaverit, operis meritum cui velit ascribere. » Deinde in Peroratione verba hæc dolose adjecit : « Aiunt enim mihi : In his quæ scribis, quoniam plurima in eis tui operis habentur, da titulum nominis tui, et scribe : Hieronymi, verbi gratia, *in Epistolam ad Romanos* Explanationum libri. » Hinc delusi bardi homines Hieronymi nomine librum præscripserunt. At vel ex eo stoliditas eorum arguitur. Nam si interpres C fuisset Hieronymus, cur voces illas, *verbi gratia*, addidisset, quæ declarant fictitium esse et ascititium id nomen, non legitimum? Subjungit paulo A post conversurum sese Clementis libros; quod a Rufino factum esse constat, non ab Hieronymo; tum ait : « Satisfaciam sane in eo amicis meis; dabo titulo nomen meum, auctoris nihilominus vocabulo permanente : nam Hieronymi ne putetur, Clemens scribetur : » Hieronymi nempe, cujus nomen ascriptum supra finxit. Eadem versutia usum esse non semel Rufinum jam supra num. 5 notavimus. In Prologo homiliarum *in Josue* sententias Hieronymi et stylum referre conatus est. In Præfatione ad libros Περὶ ἀρχῶν nomen suum celavit. Ita occultando Origenismo, et traducendo Hieronymo fucum vulgo faciebat. Minime itaque assentior Erasmo, mangonii hujus librarios insimulanti, et ad emptores alliciendos prætextum ab iis Hieronymi nomen censenti. Præter contractam illam et truncatam Rufini interpretationem, habemus tomi primi portionem in *Apologia* Pamphili; longe vero ampliorem capite *Philocaliæ* 24. Aliud quoque e tomo nono fragmentum nobis offert caput ejusdem *Philocaliæ* nonum. Exiguam denique particulam ex eodem opere subministrat alio *Apologiæ* loco Pamphilus. Tomum vero, unde translata est, non notavit. Atque hæc cum legitimum horum Commentariorum auctorem Adamantium esse clarissime demonstrent, non dubitavit tamen novitius quidam scriptor heterodoxus hos ipsos in supposititiorum Origenis scriptorum seriem conjicere; a Gulielmo Perkinso delusus, qui eos male quidem a Rufino conversos scripsit, quod verissimum est; Origeni vero falso esse tributos neutiquam cogitavit.

(85) Brevem libri tertii *in Epistolam ad Colossenses* laciniam, et alias libri *in Epistolam ad Titum*

(84) *Cur Hieronymo tributa sit, Rufini astu et vafritie factum puto*, etc. Non modo non hujus, sed nec ullius interpretationis fronti nomen suum præfixit Rufinus : quod quidem satis patet tum ex Gennadio Massiliensi, ut mox dicemus, tum ex peroratione in hanc ad Romanos Epistolam, ubi ait ipse Rufinus se satisfacturum amicis suis, et titulo librorum sancti Clementis, quorum interpretationem meditabatur, nomen suum se daturum. Nunquid inde concludendum, juxta Huetii sententiam, omnes interpretationes suas in Hieronymum refundere voluisse Rufinum? Sed quid absurdius? Quis enim auctor anonymus fraudis ejusdem insimulari non poterit? imo quid vetabit quominus idem dicatur de Hieronymo? Nec enim ipse Origenis opera a se translata suo nomine signavit, siquidem, teste Gennadio, prooemiis tantum dignoscebatur, quid a Rufino, quid ab Hieronymo fuisset interpretatum, « Quæcunque præmissis Prologis a Latinis leguntur, » inquit Gennadius *Catalog. viror. illustr.*, cap. 18, « a Rufino interpretata sunt : quæ autem sine Prologo, ab alio translata sunt qui Prologum facere noluit : Origenis autem non omnia, quia et Hieronymus transtulit aliquanta, quæ suo Prologo discernuntur. » Porro cum Prologis satis dignosceretur quid a Rufino, quid ab Hieronymo fuisset interpretatum, non video unde Rufini astus et vafrities erui queant. Præterea si in Hieronymum omnes interpretationes suas refundere voluisset Rufinus, nunquid tantopere ipse Origenismi causa ab Hieronymo exagitatus, has pro suis agnoscere non recusasset? Atqui tamen nullibi fetus suos denegat Rufinus, imo in libris quos scripsit adversus Hieronymum, libros Περὶ ἀρχῶν, pluresque alios a se translatos fuisse ultro et aperte fatetur, et in sua peroratione in hanc ad Romanos Epistolam omnium Origenis *in Pentateuchum*, *in Jesum Nave*, *in Judices*, et in quosdam psalmos elucubrationum interpretem satis sese profitetur, cum promittit ibidem sese conversurum Clementis libros, quod, vel Huetio judice, a Rufino factum esse constat, non ab Hieronymo. At, inquit Huetius, in Peroratione ad Heraclium bis Hieronymus quasi hujus interpres a Rufino dolose nominatur. Ita quidem legunt editi antea libri, sed librariorum, non Rufini vafritie factum illud esse contendo. Si enim genuina D hæc esset lectio, omnes manuscripti codices, etiam illi qui Rufinum hujus interpretationis auctorem agnoscunt, Hieronymi nomen servarent. Atqui tamen codices nostri Hieronymi loco Rufinum ubique restituunt, et ita legendum esse certissime demonstrant tum libri Origenis, tum libri Clementis ibidem memorati, quos a Rufino conversos fuisse constat. Denique si tam aperte Hieronymum quasi hujus operis interpretem fraudulenter designasset Rufinus, nunquid hanc fallaciam ignorasset Hieronymus? nunquid non reclamasset? Unde fit igitur ut sanctus doctor qui ne minimum quidem Rufino condonavit, hanc fraudem tamen nullibi criminetur? Nolim ergo Rufinum hujus dolosæ artis accusare, quam nec ipse uspiam arguit Hieronymus, nec ullus alius præter Huetium : ac proinde magis adhæreo Erasmi sententiæ, qui mangonii librarios insimulans, ad emptores alliciendos prætextum ab iis Hieronymi nomen arbitratur.

(85) *Brevem libri tertii* in Epistolam ad Colossen-

nonnullas *Apologetico* suo Pamphilus infulsit. Hieronymus in Epistola ad Minervium et Alexandrum fragmentum affert e tertio volumine ἐξηγηματικῶν Origenis *in I ad Thessalonicenses*. Ex homiliis *in Epistolam ad Hebræos* paucula quædam descripsit Eusebius libr. VI *Histor.*, cap. 25. Indidem nonnulla affert Pamphilus diversis *Apologetici* sui locis.

Multa præterea e variis Origenis lucubrationibus fragmenta catenæ subministrant; sed neque locos unde illa petita sunt indicant; nec certa est catenarum fides, ut monuimus alibi. Quapropter fragmentorum quæ ex iis profecta sunt, nullam hic habendam rationem duximus. Ex iis autem excerptæ sunt multæ Origenis in varios Scripturæ libros ἐξηγήσεις, quæ in Vaticanæ bibliothecæ catalogis commemorantur.

SECTIO IV.

DE ORIGENIS TETRAPLIS, HEXAPLIS ET OCTAPLIS.

I. *Proponitur Epiphanii sententia de Origenis* Tetraplis, Hexaplis *et* Octaplis. II. *Asseritur propositus duarum Hebraicarum columnarum in* Hexaplis *et* Octaplis *situs*. III. *Quæritur quare in* Tetraplis, Hexaplis *et* Octaplis *Theodotionem Symmachus præcesserit*. IV. *Investigatur mens Eusebii de* Tetraplis, Hexaplis *et* Octaplis. V. *Unum et idem opus fuerunt* Hexapla *et* Octapla. VI. *Ex superioribus recentiorum multorum errores arguuntur*. VII. *Editionem Interpretum Septuaginta, quæ in* Hexaplis *habebatur, asteriscis, obelis, lemniscis et hypolemniscis Origenes distinxit. Ei prœterea quæ erat in* Tetraplis *scholia adjecit*. VIII. *Editionem τῶν Ο'* Hexaplis *intextam emendarunt Eusebius et Pamphilus, et primi seorsum vulgarunt. Inde triplex illo tempore editio τῶν Ο', Origeniana, Eusebiana et κοινή*. IX. *Eadem circiter tempestate κοινὴν resarcit Lucianus, resarcit et Hesychius. Hinc quintuplex τῶν Ο' editio*. X. *Suas quoque editiones asteriscis et obelis discriminarunt Lucianus et Hesychius; ut et suam τῶν Ο' interpretationem Hieronymus. Inquinatæ sunt et vitiatæ hodiernæ omnes τῶν Ο' editiones*.

I. Agamus jam de *Tetraplis*, *Hexaplis* et *Octaplis*, Origenianorum operum omnium nobilissimis et laudatissimis : quorum rationem cum accuratissime Epiphanius tradiderit in libro *De ponderibus et men-*A *suris*; hujus præcipue vestigia persequi decet. Collegerat jam ante Adamantius interpretationes Scripturæ a Senioribus Septuaginta, Aquila, Theodotione et Symmacho elucubratas. Quintam præterea et sextam editionem commodum nactus est, quas in angulis quibusdam occultas investigasse ipsum et in lucem edidisse scribit Eusebius. Athanasius vero in *Synopsi docet* (86) imperante Caracalla, in doliis Hierichunte repertam fuisse quintam a studioso quodam ex iis qui erant Jerosolymæ; sextam vero sub Alexandro Mammææ Nicopoli ad Actium a quodam Origenis discipulo. Idem propemodum habet Epiphanius in libro *De ponder. et mens.*, cap. 18, additque priorem e tenebris fuisse erutam septimo Caracallæ anno. Fallitur Cedrenus, qui utramque Hierichunte inventam fuisse narrat.

Ex iis sex interpretationibus, et Hebraico exemplari, *Tetrapla* sua, *Hexapla* et *Octapla* Origenes concinnavit. (87) Ac *Tetrapla* quidem, quæ *Hexaplis* B tamen tempore posteriora fuerunt, quatuor constabant editionibus per columnas dispositis, prima Aquilæ, secunda Symmachi, tertia Septuaginta Senum, et postrema demum Theodotionis. Interpretationem τῶν Ο' tertio loco posuit, ut ad eam, quam omnium existimabat esse accuratissimam, reliquæ facilius exigi et examinari possent. *Hexaplis* hæ ipsæ interpretationes quatuor, eodem ordine collocatæ, cum Hebraico exemplari, Hebraicis descripto litteris, et eodem Græcis characteribus exacto continebantur. Prior occurrebat columna Hebraica Hebraice depicta; at quæ contextum Hebraicum Græcis exaratum litteris exhibebat, interpretationi Aquilæ proxime conjungebatur. Subjuncta autem post sex illas columnas Hierichuntina editione, quam C quintam appellavit Origenes, et numeri quinarii nota ε' insignivit; et post Hierichuntinam Nicopolitana, quam vocavit sextam, et ἐπισήμῳ ϛ' notavit, *Octapla* exsistebant. Hæc fere Epiphanius loco laudato : quæ ut clariora sint, primam Geneseos vocem, prout in *Tetraplis Hexaplis* et *Octaplis* disposita fuit, depingemus.

ses *laciniam*. Fragmenta quædam ex libris *in Epistolam ad Galatas*, aliudque Origenis segmentum *in Epistolam ad Philemonem* Pamphili *Apologia* subministrat. Fragmentum etiam libri tertii *in Epistolam ad Ephesios* refert Hieronymus lib. I *Apolog. adversus Rufinum*.

(86) *Imperante Caracalla, in doliis Hierichunte*, etc. Ea ipsa est procul dubio de qua Eusebius *Hist.* lib. VI cap. 16, Ἐπὶ μιᾶς αὖθις σεσημείωται· ὡς ἐν Ἱεριχοῖ εὑρημένης ἐν πίθῳ κατὰ τοὺς χρόνους Ἀντωνίνου τοῦ υἱοῦ Σεβήρου. « Rursus in principio unius notavit (Origenes) inventam illam fuisse Hierichunte in dolio temporibus Antonini (Caracallæ) qui Severi filius fuit. »

(87) *Ac* Tetrapla *quidem, quæ* Hexaplis *tamen tempore posteriora fuerunt*. *Tetraplis Hexapla* posteriora fuisse evincit D. Bernardus de Montfaucon in suis Præliminaribus ad *Hexapla* Origenis, cap. 1, num. 3, pag. 9. (*Patrologiæ* hujus t. XV.)

DIAGRAMMA TETRAPLORUM, HEXAPLORUM ET OCTAPLORUM.

Exemplar Hebraicum, Hebraicis litteris descriptum.	Exemplar Hebraicum, Græcis elementis exaratum.	Aquila.	Symmachus.	Septuaginta.	Theodotion.	Quinta editio Hierichuntina.	Sexta editio Nicopolitana.
בראשית	βερεσίθ	ἐν κεφαλαίῳ	ἐν ἀρχῇ	ἐν ἀρχῇ	ἐν ἀρχῇ	Desiderantur.	Desiderantur.
		1	2	3	4		
		TETRAPLA.					
1	2	3	4	5	6		
		HEXAPLA.					
1	2	3	4	5	6	7	8
		OCTAPLA.					

II. Hæc habet, inquam, Epiphanius in libro *De ponder. et mens.* cap. 19, præterquam quod spectat ad columnarum Hebraicarum situm : nam ex aliis quibusdam Epiphanii locis existimare possit aliquis contextum Hebraicum Græcis notatum characteribus priore loco fuisse. Hujusmodi ille est ex hær. 64, cap. 3, ὅθεν τὸ πρῶτον αὐτοῦ ἐπιμελῶς ἐφιλοτιμήσατο συναγαγεῖν τῶν ἐξ ἑρμηνειῶν, Ἀκύλα, Συμμάχου, τῶν τε Ἑβδομήκοντα δύο, καὶ Θεοδοτίωνος, πέμπτης τε καὶ ἕκτης ἐκδόσεως, μετὰ παραθέσεως ἑκάστης λέξεως Ἑβραϊκῆς, καὶ αὐτῶν ὁμοῦ τῶν στοιχείων· ἐκ παραλλήλου δὲ ἄντικρυς δευτέρᾳ σελίδι χρώμενος κατὰ σύνθεσιν Ἑβραϊκὴν μὲν τῇ λέξει, Ἑλληνικὴν δὲ (sic enim lego non Ἑλληνικῷ) τῷ γράμματι ἑτέραν πάλιν πεποίηκε σύνθεσιν. « Unde primum studuit in unum conjungere sex interpre- B tationes Aquilæ, Symmachi, Septuaginta duorum et Theodotionis ; quintam etiam et sextam editionem ; cum adjectione vocum singularum Hebraicarum propriis elementis descriptarum ; ex altera autem parte opposita, utens altera columna depingendo contextum, Hebraicum quidem dictione, Græcum vero litteris, alium rursum contextum lucubravit. » Hæc ita exponi possent : medium locum tenuisse sex interpretationes Græcas inter Hebraica Hebraice scripta, quæ ad unam sita erant partem ; et Hebraica Græce exarata, quæ ad aliam partem erant collocata. Sed hanc expositionem respuunt verba Epiphanii ejusdem, quæ mox afferemus e libro *De ponder.* cap. 19, ubi Hebraicum utrumque contextum C priore loco notatum fuisse agnoscit. Videtur itaque id sibi potius voluisse Epiphanius, ad unam Hebraicæ columnæ Hebraicis elementis exaratæ partem notatas fuisse Græcas sex interpretationes ; ad alteram vero Græce scriptum contextum Hebraicum. Hoc idem significare dicas ista e libro *De ponder.* cap. 7, τὰς γὰρ ἐξ ἑρμηνείας καὶ τὴν Ἑβραϊκὴν γραφὴν Ἑβραϊκοῖς στοιχείοις καὶ ῥήμασιν αὐτοῖς ἐν σελίδι μιᾷ συντεθεικώς, ἄλλην σελίδα ἀντιπαράθετον δι' Ἑλληνικῶν μὲν γραμμάτων, Ἑβραϊκῶν δὲ λέξεων, etc. « Sex enim interpretationes, et Hebraicam Scripturam Hebraicis elementis ac verbis cum in una

A columna conjunxisset, aliam columnam oppositam, litteris quidem Græcis, vocibus autem Hebraicis descriptam adjecit. » Quod si sex interpretationes, et Hebraicum exemplar Hebraice scriptum simul conjunxerat ; in extima profecto columna contextum Hebraicum charactere Græco exaratum sequitur fuisse attextum. Sed præfixa sine dubio fuisse Hebraica Hebraice depicta, tum subnexa eadem Græce exarata, et subjectas deinde sex interpretationes ex iis manifeste concluditur quæ leguntur apud Hieronymum *in Epist. ad Tit.* III, 9 ; « Unde et nobis curæ fuit omnes veteris legis libros, quos vir doctus Adamantius in *Hexapla* (ita lege, non *exempla*, ut vulgo) digesserat, de Cæsariensi bibliotheca descriptos ex ipsis authenticis emendare, in quibus et B ipsa Hebræa propriis sunt characteribus verba descripta, et Græcis litteris tramite expressa vicino : Aquila etiam, et Symmachus, LXX quoque, et Theodotio suum ordinem tenent. » Columnas omnes pro situs sui ordine recensuit. Apertius etiam Rufinus libr. VI Eusebianæ *Histor.* cap. 16, « Famosissimos illos codices primus composuit Origenes in quibus per singulas columnulas e regione separatim opus interpretis uniuscujusque descripsit, ita ut primo omnium ipsa Hebræa verba Hebraicis litteris poneret ; secundo in loco per ordinem Græcis litteris e regione Hebræa verba describeret ; tertiam Aquilæ editionem adjungeret ; quartam Symmachi ; quintam Septuaginta Interpretum, quæ nostra est ; sextam Theodotionis collocaret, et propter ejusmodi compositionem exemplaria ipsa nominavit Ἑξαπλᾶ. » Ex C his etiam liquet præfixos Græcis editionibus fuisse Hebraicos contextus, non subnexos ; nec præfixum alterum, alterum subnexum, ut indicare videntur illæ Epiphanii voces : ἐκ παραλλήλου δὲ ἄντικρυς. Liquet hoc quoque ex his ejusdem e libr. *De ponder.*, cap. 19, τινὲς τοίνυν, ὥς ἔφην, ταύταις ταῖς βίβλοις ἐντυγχάνοντες, καὶ εὑρίσκοντες τὰς δύο Ἑβραϊκὰς πρώτας κειμένας, μετὰ ταύτας δὲ τὴν τοῦ Ἀκύλα τεταγμένην, etc. « Nonnulli igitur, ut dixi, hos libros legentes et reperientes Hebraicas duas editiones priore loco sitas ; post eas vero illam Aquilæ collo-

catam, » etc. Ne quis vero vocem σελίδι pro eo usurpatam putet, quod nos paginam appellamus; nam σελὶς columnam quoque significat, adeo ut plures columnas una pagina contineret. Porro ordinem istum quem statuimus luculenter astruit vetustissimus codex Barberinus duodecim prophetarum, qui ad Oseæ XI, 1, breve *Hexaplorum* specimen ad oram attextum habet, et in sextum tomum *Polyglottorum Bibliorum* suo loco retulit Waltonus. Desiderantur quidem Hebraica Hebraice scripta; priore vero loco sita sunt Hebraica Græcis elementis concepta; proxime subest his Aquila; huic Symmachus; quem excipiunt LXX; ultimam columnam sibi vindicat Theodotio.

III. Disquisitione dignum est, ecquid in interpretationum dispositione Theodotioni antiquiori Symmachum recentiorem Origenes anteposuerit. Facile hunc nodum solvere se posse putasset Epiphanius, qui Theodotione vetustiorem fuisse Symmachum, opinatus est libr. *De ponder.*, cap. 16, 17. Itaque collocatos fuisse tres illos respondisset, juxta ordinem suæ ætatis. (88) Ego vero a recepta opinione discedere non possum, quæ priorem ætate ponit Theodotionem quam Symmachum: nam quid opponi potest his Hieronymi Præfat. in Evangel.: « Non quæro quid Aquila, quid Symmachus sapiant, quare Theodotion inter novos et veteres medius incedat? » quibus non temperatum duntaxat interpretandi genus, quod tenuit Theodotio, sed media etiam ejus ætas Aquilam inter et Symmachum significari videtur. Origeni ergo aliud fuisse causæ puto, cur ita interpretationes illas digereret. Ad Hebraica maxime accedebat Aquila, hunc illis ideo proxime adjunxit. (89) Ab iisdem plus reliquis recedebat Symmachus, quippe qui sententiarum fuisset, quam verborum retinentior. Ut ex conflictu Aquilæ et Symmachi, qui abierant in diversa, et extrema fuerant persecuti, veritas eliceretur, optima ratione uterque simul conjunctus est. Subnexi sunt illis deinde interpretes LXX et Theodotio, qui mediam viam tenuerant. « Quasi non, » inquit Hieronymus Præfat. *in Job*, « apud Græcos Aquila, Symmachus et Theodotio, vel verbum e verbo, vel sensum e sensu, vel ex utroque commistum, et mediæ temperatum genus translationis expresserint. » Ordo autem studiorum postulat, ut intricatam quæstionem, et incertam disceptaturi, extremas primum et opposi-

A tas exploremus sententias, inde ad temperatas et medias progrediamur. Atque hunc modum servavit Origenes in collocandis interpretationibus.

IV. Nunc ea quam dedimus *Tetraplorum*, *Hexaplorum* et *Octaplorum* descriptio an Eusebii rationibus consentiat, anquiramus. Scribit ille libr. VI *Hist.*, cap. 16, Origenem τὰς παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἐμφερομένας πρωτοτύπους αὐτοῖς Ἑβραίων στοιχείοις γραφὰς, κτῆμα ἴδιον ποίησασθαι. « Usurpatas apud Judæos Scripturas primigenias, ipsis Hebræorum litteris descriptas, comparasse. » Hæc aliter intellexit vir doctus, atque ita reddidit: « comparasse eum sibi Scripturas, quæ apud Judæos prototypis Hebræorum litteris descriptæ esse feruntur. » Prototypas autem Hebræorum litteras, ipsa esse Samari-
B taritarum elementa asseruit; velle igitur id sibi Eusebium Samaritanis Scripturæ codicibus usum fuisse Origenem, eademque in *Hexapla* inseruisse. Verum qui propius ad locum hunc Eusebii mentem attenderit, plane alium inde sensum extundet. At παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἐμφερόμεναι πρωτότυποι γραφαὶ, nihil aliud sonat, quam « primigeniæ Scripturæ quæ apud Judæos circumferuntur; » non vero, « quæ apud Judæos prototypæ Scripturæ esse feruntur; » dixisset quippe, παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις φερόμεναι. Quod si id sibi voluisset Eusebius, cur eas potius παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις φερομένας, quam apud Græcos, Hellenistas, aliosque dixisset, qui Samaritanas litteras antiquiores esse Judaicis una cum Judæis fateban-
C tur? Quis putet denique *Hexaplis*, ad Scripturæ illustrationem et publicam utilitatem concinnatis, Samaritarum exemplaria infersisse Origenem, Judaica neglexisse; cum angustis finibus coerceretur Samaritica illa gens, latius vero Judaica pertineret? Quod si quis exemplaria utraque locum sibi in *Hexaplis* vindicasse dicet, non ergo *Hexapla* vel *Octapla*; sed *Heptapla*, vel *Enneapla* dicenda erant. Constat certe hoc capite Eusebium Hebraica exemplaria Græcis interpretationibus opposuisse, quarum ratione veritatem Hebraicam merito πρωτοτύπους γραφὰς appellavit. Profecto Epiphanium, Hieronymum et Rufinum stupor ingens occupasset, si editiones ac columnas *Hexaplorum* accurate percensentes, Samariticam prætermisissent. (90) Non ergo
D verum est Samaritani codicis testimonia, quæ occurrunt in scriptis Patrum, ex Origenis *Hexaplis* fuisse petita; sed certo certius est usos fuisse Pa-

(88) *Ego vero a recepta opinione*, etc. Vide D. Bernardum de Montfaucon Prælim. in *Hexapl.* cap. 5, num. 1 et seq., ubi Epiphanii opinio fusius refellitur, Huetiique sententia pluribus confirmatur.

(89) *Ab iisdem plus reliquis recedebat Symmachus.* Aliter visum est R. P. D. Bernardo de Montfaucon in Præliminaribus ad *Hexapl.* pag. 14, ubi ait: « Ideo Aquilæ primum locum deputavit, ejusque editionem priorem posuit Origenes, quia ille scrupulosius quam cæteri omnes Hebraicam Scripturam verbum e verbo reddere studuerat. Post hunc autem Symmachum locavit, quia ille propius quam Septuaginta et Theodotio, ad veritatem Hebraicam accedebat. Deinde Septuaginta præposuit Theodotioni, quia Theodotio Septuaginta Interpretes e vestigio pene sequi videbatur. »

(90) *Non ergo verum est Samaritani*, etc. « Samaritani et Syri lectiones, » inquit D. Bernardus de Montfaucon in Prælim. in *Hexapl.* cap. 1, num. 8, « in marginibus vetustissimorum exemplarium, quæ *Hexaplorum* fragmenta exhibent, persæpe observantur; Syri quidem in plerisque Scripturæ libris; Samaritani vero in Pentateucho tantum: ubi non infrequenter interpretationes Samaritani animadvertas, interdum solas, sæpius cum aliorum interpretum lectionibus collatas. Cum autem illæ Samaritani lectiones, non in vetustis codicibus tantum, sed etiam apud Patres quarti, quinti et sequentium sæculorum occurrant, probabile sane videtur ipsum Origenem lectiones illas Samaritani in margine *He-*

tres Græca interpretatione Samaritani exemplaris. Maneat igitur loco huic Eusebii vulgata sua et recepta sententia. Addit deinde Origenem, præter editionem Interpretum Septuaginta, Aquilæ, Symmachi et Theodotionis, duas præterea protulisse in lucem alteram Nicopoli, alteram in alio quodam loco repertam. Tum ait : Ἔν γε μὲν τοῖς Ἑξαπλοῖς τῶν Ψαλμῶν μετὰ τὰς ἐπισήμους τέσσαρας ἐκδόσεις, οὐ μόνον πέμπτην, ἀλλὰ καὶ ἕκτην, καὶ ἑβδόμην παραθεὶς ἑρμηνείαν, ἐπὶ μιᾶς αὖθις σεσημείωται, ὡς ἐν Ἱεριχοῖ εὑρημένης ἐν πίθῳ κατὰ τοὺς χρόνους Ἀντωνίνου τοῦ υἱοῦ Σεβήρου. Hæc verba parum hactenus intellecta explanare operæ pretium est. « (91) In *Hexaplis* quidem Psalmorum, post insignes quatuor editiones, non quintam solum, sed et sextam, et septimam adjungens interpretationem, in singulas rursus columnas descripsit ; utpote quæ Hierichunte reperta sit in dolio temporibus Antonini, ejus qui fuit Severi filius. » Ἐπὶ μιᾶς locutio est Attica, qua res significantur in unum versum collocatæ a fronte ad tergum. Optime docet Budæus quid sint νῆες ἐπὶ μιᾶς τεταγμέναι, nempe naves ita instructæ, ut unica in fronte sit, reliquæ pone sequantur in versum porrectæ. Ita ἐφ' ἑνὸς τεταγμένοι στρατιῶται, milites sunt in unum versum a fronte ad tergum instructi. Hanc locutionem eleganter huc transtulit Eusebius : quoniam enim per longas et angustas columellas digestæ erant editiones in *Hexaplis*, propterea ἐπὶ μιᾶς σεσημειωμένας esse dixit. Sua quoque vis inest vocabulo σεσημείωται. Σημειοῦσθαι præter significationes, sonat etiam, *scriptum aliquod ad aliud adjicere, ascribere*, ut superius observatum est. Igitur, ἐπὶ μιᾶς σεσημείωται, hoc est *in singulas columnas describens ad priorem attexuit*. Perperam hæc accepit Nicephorus lib. v, cap. 11, ait enim : Οὐ πέμπτην μόνον, ἀλλὰ καὶ ἕκτην, καὶ ἑβδόμην παραθεὶς ἑρμηνείαν ἐπισημαίνεται. (92) Nec difficultate caret quod subest apud Eusebium, Origenem ad reliquas interpretationes adjecisse septimam, quod Hierichunte in dolio imperante Caracalla reperta sit. Idem habet Zonaras. Certum est ex Athanasii et Epiphanii auctoritate quintam editionem Hierichunte in dolio fuisse repertam imperante Caracalla. Addit Epiphanius una repertos esse libros alios, cum Hebraicos, tum etiam Græcos. Quod si ex his fuisse septimam illam Psalmorum editionem dicamus, ita cum aliis Eusebius conciliabitur. Opinantur quidam septimam illam editionem eamdem esse ac Lucianeam, hoc argumento, quod Athanasius, sive *Synopseos* auctor, Luciani editionem, septimo loco recenseat, et septimam appellet : sed multum falluntur; nam Luciani editio ipsa fuit κοινή, post Origenis ætatem correcta et emendata a Luciano, ut tradit Hieronymus initio epistolæ ad Suniam et Fretellam. (93) Septimam vero editionem, quæ *Hexaplis* intexta est, Hierichunte inventam esse imperante Caracalla Eusebius asseverat lib. vi *Hist.*, cap. 16, quod de κοινῇ certe dici non potest. *Hexapla* igitur illa Origenis, sive *Octapla*, quæ in aliis Scripturæ libris sex Græcis constabant editionibus, septem in libro Psalmorum continebant. Ita postmodum scribit Eusebius : Ταύτας δὲ ἁπάσας ἐπὶ ταὐτὸν συναγαγὼν, διελών τε πρὸς κῶλον, καὶ ἀντιπαραθεὶς ἀλλήλαις μετὰ καὶ αὐτῆς τῆς Ἑβραίων σημειώσεως, τὰ τῶν λεγομένων Ἑξαπλῶν ἡμῖν ἀντίγραφα παραλέλοιπεν. Sensus est : « Has omnes cum in unum conjunxisset, et per cola distinxisset, et invicem opposuisset, una cum Hebraici contextus adjectione, *Hexaplorum* nobis exemplaria reliquit. » Diximus σημειοῦσθαι id esse, « Scriptum aliquod ad aliud adji-

xaplorum posuisse. Idem porro dicendum videtur de Syro, cujus interpretationes passim reperiuntur in Genesi et Exodo, in Psalmis item, in Jeremia, in Threnis ; apud Ezechielem etiam Danielem et Osee. Syri porro lectiones afferuntur ab Eusebio Cæsariensi, a Diodoro Tarsensi frequentius ; ab Eusebio Emiseno, Hieronymo, Theodoreto, et aliis. Quodque notandum est iidem, maximeque Diodorus, Syrum cum Hebræo sæpe conjungunt hoc pacto : Ὁ Σύρος καὶ ὁ Ἑβραῖος, vel ὁ Ἑβραῖος καὶ ὁ Σύρος, quando scilicet amborum interpretationes conveniunt, quod sæpe contingit. Hæ porro lectiones, perinde atque Samaritani, ab Origene diligentissimo versionum collectore potuerunt etiam in *Hexaplorum* marginibus collocari : quanquam id minime constet. Hæc quippe solum divinando dicimus : donec enim aliqua vel tantilla pars *Hexaplorum*, ut initio scripta fuerunt, e tenebris emerserit, plenam perfectamque illorum notitiam expiscari non valebimus. »

(91) *In* Hexaplis *quidem Psalmorum, post insignes quatuor editiones*, etc. Male hunc Eusebii locum vertit Huetius, qui sese ultro implicat in interpretatione locutionis illius ἐπὶ μιᾶς σεσημείωται. Melius sic vertisset : « In *Hexaplis* quidem Psalmorum exemplaribus, post insignes illas quatuor editiones, non quintam solum, sed et sextam et septimam adjungens interpretationem, rursus in principio unius notavit repertam illam fuisse Hierichunte in dolio temporibus Antonini qui Severi filius fuit. »

(92) *Nec difficultate caret quod subest apud Eusebium*, etc. Zonaras quidem in *Hist. imper. Severi* et Nicephorus lib. v, cap. 11, aiunt septimam editionem Hierichunte fuisse inventam ; sed id aperte non enuntiat Eusebius. Quidquid enim Huetius dicat, Ἐπὶ μιᾶς αὖθις σεσημείωται· ὡς ἐν Ἱεριχοῖ εὑρημένη ἐν πίθῳ κατὰ τοὺς χρόνους Ἀντωνίνου τοῦ υἱοῦ Σεβήρου, nihil aliud significat, quam « Rursus in principio unius notavit inventam illam fuisse Hierichunte in dolio, tempore Antonini, qui Severi filius fuit, » ut recte transtulit Valesius : ac proinde tam ad quintam aut sextam, quam ad septimam editionem id referri potest. Sed cum constet ex Athanasii et Epiphanii auctoritate quintam editionem Hierichunte fuisse inventam imperante Caracalla, quod hic ait Eusebius, magis de quinta quam de septima editione intelligendum videtur. Negare tamen nolim septimam hanc Hierichunte potuisse itidem reperiri. Esto, concilientur Zonaras et Nicephorus cum Epiphanio qui ait una cum quinta editione repertos esse alios libros, cum Hebraicos, tum etiam Græcos. Illud tantum contendo, non asseverare Eusebium septimam editionem Hierichunte inventam esse imperante Caracalla.

(93) *Septimam vero editionem*, etc. Jam supra demonstravimus Eusebium minime asseverare septimam editionem Hierichunte fuisse repertam imperante Caracalla, sed hunc ejus historiæ locum tam ad quintam aut sextam, quam ad septimam editionem referri posse, ac proinde magis de quinta intelligendum videri.

cere; inde σημείωσις, scripti alicujus ad aliud adjectio. » Itaque Ἑβραίων σημείωσις, est Hebraici exemplaris ad reliquas interpretationes appositio. Hæc præter legitimam sententiam a nonnullis alio detorta sunt. (94) Post *Hexapla*, ex quatuor editionibus Aquilæ, Symmachi, Septuaginta Interpretum, et Theodotionis simul conjunctis et oppositis, *Tetrapla* conflavit Adamantius, ut tradit Eusebius, et post illum Zonaras. Nec enim aliud sonant hæc Eusebii verba, ἰδίως τὴν Ἀκύλου, καὶ Συμμάχου, καὶ Θεοδοτίωνος ἔκδοσιν ἅμα τῇ τῶν Ἑβδομήκοντα ἐν τοῖς *Τετραπλοῖς* ἐπικατασκευάσας, quam eum post *Hexapla*, ex his quatuor editionibus *Tetrapla* seorsum compegisse; non vero in *Tetraplis* seorsum digestas, et separatim discretas fuisse singulas interpretationes, ita ut suas singulæ paginas occuparent: in iisdem enim fuerunt paginis descriptæ omnes ac invicem oppositæ, sive, ut ait Epiphanius, συντεταγμέναι, qui et addit, si *Tetraplis* Græcis *Dipla Hebræa* fuissent adjuncta, prodiisse *Hexapla*; quod fieri certe non potuisset, nisi e regione invicem oppositæ essent in iisdem paginis *Tetraplorum* Græcanicæ editiones, quemadmodum et in *Hexaplis*.

V. Animadversionem nostram requirit, quod idem ait Eusebius, collectis in unum sex editionibus Græcis, et adjecto Hebraico contextu *Hexapla* nobis Origenem reliquisse; Psalmorum vero *Hexapla* Græcis editionibus septem constitisse. Eusebio consentiunt Scholia Romana in editionem τῶν Ο', in quibus nonnunquam super Psalmos *Hexapla* citantur. Consentit et Epiphanius hær. LXIV, cap. 3, et post illum Zonaras, qui diserte pronuntiant *Hexapla* sex editiones Græcas, cum gemina Hebraici textus descriptione fuisse complexa. Quæri igitur potest, cur *Hexapla* dicta sint, quæ octo columnas habuere. Nec enim, puto, cum Erasmo et Magdeburgensibus sentit quisquam Ἑξαπλᾶ, non a numero ἕξ appellationem esse sortita, sed a verbo ἐξαπλόω, quod est, *explano*; nam unde factæ dicerentur voces, Τετραπλᾶ et Ὀκταπλᾶ? Respondent nonnulli *Hexapla* dicta, non a numero columnarum, sed a numero in-

A terpretationum sex; nulla habita contextus Hebraici ratione, qui inter interpretationes numerari non debuit. Huic opinioni favere videtur Epiphanius loco mox allato, cum ait: Ὥστε εἶναι τὴν Πᾶσαν Παλαιὰν Διαθήκην δι' *Ἑξαπλῶν* καλουμένων, καὶ διὰ τῶν δύο Ἑβραϊκῶν ῥημάτων. « Adeo ut Vetus omne Testamentum iis *Hexaplis*, et gemino Hebraico contextu fuerit comprehensum: » ubi aperte *Hexapla* Græca a *Diplis Hebraicis* distinguit. *Hexapla* ergo, inquiunt, a sex interpretationibus fuerunt denominata, quemadmodum *Tetrapla* a quatuor, ac ideo falli qui *Hexaplis* vulgatas quatuor editiones Græcas, et exemplaria duo Hebraica assignant. Id si sit, palam sibi repugnaverit Epiphanius libro *De ponder. et mensur.* cap. 19, qui ita disserit: Τετραπλᾶ γάρ εἰσι τὰ Ἑλληνικά,
B ὅταν αἱ τοῦ Ἀκύλα, καὶ Συμμάχου, καὶ τῶν Ἑβδομήκοντα δύο, καὶ Θεοδοτίωνος ἑρμηνεῖαι συντεταγμέναι ὦσι· τῶν τεσσάρων δὲ τούτων σελίδων ταῖς δυσὶ ταῖς Ἑβραϊκαῖς συναφθεισῶν, *Ἑξαπλᾶ* καλεῖται· ἐὰν δὲ καὶ πέμπτη, καὶ ἡ ἕκτη ἑρμηνεία συναφθῶσιν, ἀκολούθως τούτοις *Ὀκταπλᾶ* καλεῖται. « Tetrapla enim Græcis constant, cum Aquilæ, et Symmachi, et Septuaginta Senum, et Theodotionis interpretationes simul conjunctæ sunt: quæ columnæ quatuor si Hebraicis duabus adjiciantur, *Hexapla* dicuntur: quod si quinta et sexta interpretatio accesserint, sequitur ut *Octapla* nominentur. » Quibus assonat Rufinus in interpretatione decimi sexti capitis libri sexti *Historiæ* Eusebii. Alio vero abit Nicetas *Thes. orthod. fid.* lib. IV, hær. 31, et *Dipla Hebraica*,
C quoniam idem omnino continebant, pro una, eaque bipertita columna habita fuisse vult, atque illa cum τοῖς Ο', Aquila, Symmacho, Theodotione, ac quinta editione sex columnas constituisse, ac *Hexapla* inde fuisse appellata.

Has inter oppositas et repugnantes sententias, novam, et, nisi me animus fallit, verissimam tueor. (95) Falsum est, quod vulgo creditur, quintam et sextam editionem universos Scripturæ libros fuisse complexas. Aliquot duntaxat continebant ex illis, eosque potissimum qui versibus constant apud Hebræos. En tibi testem Hieronymum *in Epistolam*

(94) *Post* Hexapla, *ex quatuor editionibus Aquilæ*, etc. Huetius nixus Eusebii testimonio, cujus verbum ἐπικατασκευάσας male vertit, *Hexaplis* posteriora fuisse *Tetrapla* opinatur. Sed contrarium evincit doctissimus noster D. Bernardus de Montfaucon in suis Præliminaribus in *Hexapla* Origenis pag. 9, ubi verbo ἐπικατασκευάσας legitimum sensum restituit. Hujus rationes infra adducemus cap. 4, num. 2.

(95) *Falsum est, quod vulgo creditur quintam, et sextam*, etc. In quibusnam Scripturæ libris tres alias editiones quintam, sextam et septimam *Hexaplis* addiderit Origenes, accuratissime omnium docet D. Bernardus de Montfaucon in Præliminaribus in *Hexapl.* pag. 16. « Exploratum est, inquit, editiones quintam, sextam et septimam, non in omnibus Scripturæ libris, sed in aliquibus tantum columnas occupasse suas. In quibusnam autem, nec veterum nec recentiorum ullus unquam dixit. Nam hoc solum ait Hieronymus: *Nonnulli vero libri, et maxime hi, qui apud Hebræos versu compositi sunt, tres alias editiones additas habent.* Quamobrem operæ pretium erit hic libros recensere, in quibus quinta, sexta ac septima editio comparebant; ac disquirere utrum sexta quintam septima utramque semper sequere-
D tur. Certum est tres illas superadditas editiones e regione aliarum positas fuisse in libro Psalmorum, et in duodecim prophetis minoribus. In Psalmis quidem tres illas editiones per totum librum adjunctas fuisse suadent frequentia illarum fragmenta, quæ passim observantur: in duodecim vero prophetis minoribus, teste Hieronymo, præter Aquilam, Symmachum, Septuaginta, Theodotionem et quintam, duæ aliæ editiones appositæ erant, videlicet sexta et septima, quarum fragmenta exhibemus; quintæ nempe freqnentissima, aliarum vero rariora. Canticum autem Habacuc secundum unam ex his postremis editionibus integrum repræsentamus, quod cum nec quintæ, nec sextæ esse possit, sequitur ex septima desumptum esse. In Canticis canticorum, quintæ solum et sextæ lectiones afferuntur; septimæ vero ne vestigium quidem habetur; unde fortasse suspicio oriatur hic septimam non adfuisse cum aliis, quod tamen nonnisi temere affirmari potest. Potuit enim etsi adfuerit, a collectoribus negligi. In-

ad Tit. III, 9 : « Unde et nobis curæ fuit omnes veterum Legis libros, quos vir doctus Adamantius in *Hexapla* digesserat de Cæsariensi bibliotheca descriptos, ex ipsis authenticis emendare ; in quibus et ipsa Hebræa propriis sunt characteribus verba descripta, et Græcis litteris tramite expressa vicino. Aquila etiam, et Symmachus, Septuaginta quoque, et Theodotio suum ordinem tenent. Nonnulli vero libri, et maxime hi qui apud Hebræos versu compositi sunt, tres alias editiones additas habent, quam quintam, et sextam, et septimam translationem vocant, auctoritatem sine nominibus interpretum consecutas. » Itaque in illa variarum editionum coagmentatione, aliqui libri quatuor duntaxat constabant editionibus, cum *Diplis Hebraicis;* atque hi libri erant vere Ἑξαπλοῖ. Sex vero habebant editiones Græcas, cum *Diplis Hebraicis,* alii libri per versus compositi, excepto Psalterio, nempe Proverbia, Ecclesiastes et Canticum : ac proinde erant Ὀκταπλοῖ. At liber Psalmorum præter geminas Hebraici contextus columnas septem editiones continebat, meritoque librum hunc Ἐννεαπλοῦν fuisse diceres. Igitur opus istud Origenis partim erat *Hexaplum,* partim *Octaplum,* partim Enneaplum : (96) sed septimæ editionis, quæ ad unum pertinebat Psalte- A rium, in tota Bibliorum denominanda mole ratio habita non est, ideoque a nemine Enneapla dicta sunt. Asserit etiam Origenes ab interpretationibus Aquilæ et Theodotionis abfuisse Threnos Jeremiæ. Itaque liber ille fuerit Τετραπλοῦς, sed totum corpus Bibliorum propter libri exiguitatem Tetraplum dici non debuit. Quidam *Hexapla* ista volumina appellarunt, fortasse etiam *Hexapla* ab Origene inscripta sunt, quod magna illorum pars quatuor editionibus, Aquilæ, Symmachi, τῶν Ο' et Theodotionis, ac *Diplis* præterea *Hebraicis* esset conflata : alii vero cum his voluminibus sex editiones Græcas præter Hebraica exemplaria inesse intelligerent, Octapla vocanda censuerunt. Quapropter nemo mirari debet cur *Hexaplis* sex editiones Græcas, et duos contextus Hebraicos fuisse intextos dixerint Eusebius, B Epiphanius et Zonaras, intextæ quippe erant editiones illæ sex in aliquibus duntaxat libris, non in universis; nam quamvis intextæ itidem essent in Psalmis editiones septem, *Hexapla* tamen Psalmorum idem dixit Eusebius. Manifestum ergo est unum idemque opus fuisse *Hexapla* et *Octapla;* sed a diversis quibus constabat partibus diversas appellationes habuisse. (97) *Tetrapla* autem privatum fuit ac separatum opus ab Origene post *Hexapla*

Pentateucho autem quintam et sextam editionem locum occupasse suum testificantur exempla non pauca : sic Genes. cap. XXXIV, vers. 15, ex codice Regio affertur quintæ editionis lectio, ubi vocem נאות hic Interpres vertit ἐννοήσομεν ; et cap. XXXV, vers. 19. in hunc locum אפרתת הוא ביתלחם Ambrosius in Epist. *ad Horontianum* ait : *Quinta autem traditio,* ephrata , ipsa est domus panis : *hoc præteritum est in aliorum traditionibus,* ubi traditiones ille pro editionibus usurpat. Et Levit. I, 16, A. Σ. τὴν σιτίζουσαν. Θ. Ε. τὴν ὀσφὺν ἣν ἡμεῖς καλοῦμεν φῦσαν. Item Levit. cap. XI, vers. 3, Σ. Ε. ἀπὸ τῶν, καρπωμάτων Κυρίου. Et Levit. II, 17, Α. Ο. Θ. Ε. νυκτικόραξ. ϛ. γλαύξ. Ε. Quintam, ϛ. sextam indicat, et utriusque interpretatio affertur. Ibidemque vers. 31, Ο. Θ. Ε. αὐτῶν τεθνηκότων. Hisce tam apertis testimoniis refragari nemo posse videtur. At mirum est quintam et sextam editionem a nemine veterum Græcorum qui in Pentateuchum tot Commentaria ediderunt, memoratam uspiam fuisse. De septima in Pentateucho nihil hodie : utrum vero olim adfuerit ignoratur. Præter hosce libros ubi trium posteriorum editionum vestigia reperimus, in aliis etiam exstitisse subindicat Hieronymus Comment. *in Epist. ad Titum : Nonnulli vero libri,* inquit, *et maxime hi qui apud Hebræos versu compositi sunt, tres alias editiones additas habent, quam quintam, et sextam, et septimam translationem vocant, auctoritatem sine nominibus interpretum consecutas.* Ex libris tamen versu conscriptis soli Psalmi trium posteriorum interpretationum reliquias præferunt. In Job autem et Proverbiis, etsi ampla aliarum editionum seges offeratur, nihil hodie de tribus illis postremis interpretibus superest. Si stemus Hieronymi verbis in iis libris, ubi hæ postremæ editiones adhibebantur, tres semper aderant, nec quinta sine sexta, nec utraque sine septima locum uspiam habebat; verum hæc Hieronymus admodum perfunctorie narravit, nec videtur ejus testimonium ad ea quæ supra dicta sunt, penitus quadrare posse, si quidem, ait ille, in nonnullis libris et maxime iis qui versu compositi sunt, tres alias editiones, nempe quintam, sextam et septimam additas fuisse; ita ut ex ejus verbis inferri posse videatur, maximam *Hexaplorum* partem ubi tres illæ editiones additæ fuerant, esse libros metros metricos; nempe Job, Psalmos et Proverbia, et tamen apertissimis exemplis superius probatum est, illas editiones adfuisse in Pentateucho, in prophetis minoribus et in Canticis ; ex libris vero metricis Psalmos tantum trium illarum editionum C reliquias et quidem frequentissimas præferre ; Job autem et Proverbia, quorum maxima lectionum *Hexaplarium* silva superest, ne vestigium quidem trium illarum editionum habere. His conspectis nemo negaverit admodum difficile esse superius allata exempla cum verbis Hieronymi conciliare. Cum autem omnino certum sit Origenem non in omnibus Scripturæ libris tres illas interpretationes adjecisse, quæri potest num tres illi interpretes totam Scripturam sint interpretati, an eas solum partes quæ ab Origene in *Octaplis* adhibitæ sunt. Sæpe cum illi, saltem duo priores, Pentateuchum, Psalmos, et ex Hieronymo Job et Proverbia ; cum item Cantica et minores prophetas transtulerint, non video quid causæ fuerit, cur medios libros omiserint, quodque magis urgeat, cum tres illi interpretes ut plurimum in iisdem Scripturæ libris reperiantur, licet haud dubie variis in locis scripserint, cur eosdem libros ex Hebraico converterint, eosdem omiserint. Hoc D certe neque casu, neque consilio accidere potuisse videtur. Si respondeas cur ergo Origenes in quibusdam libris, non in omnibus, illas editiones apposuerit ; reponam ego, cur in Threnis sive Lamentationibus Jeremiæ, solum Symmachum cum editione τῶν Ο' locavit, cum tamen Aquila et Theodotio hujus libri, perinde, atque aliorum interpretationem adornaverint, ut ibidem in Monito probamus. Hinc sane liquet ex hac Origenis omissione concludi non posse, illas editiones non integras, sed aliquos tantum Hebraicæ Scripturæ libros complexas fuisse. Cæterum rem non penitus exploratam lectoris judicio permittimus. »

(96) *Sed septimæ editionis, quæ ad unum Psalterium pertinebat.* Septima editio pertinebat etiam ad duodecim prophetas minores, ut mox ostendimus ex D. B. de Montfaucon.

(97) *Tetrapla autem privatum fuit,* etc. Vide paulo infra cap. 4, num. 2, ubi hæc Huetii sententia refellitur.

accuratum, in studiosorum gratiam, quibus tantum ab re sua vel otii vel facultatis non erat, ut *Hexapla* comparare possent. Nec quemquam moveat quod scribit Hieronymus *De script. ecclesiast.* in Origen.: « Exceptis Septuaginta Interpretibus, alias quoque editiones in unum congregasse volumen; » quod et ex Hieronymo transtulerunt Freculphus Lexoviensis *Chron.* tom. II, lib. III, cap. 2, et Honorius Augustodunensis *De script. ecclesiast.* Id enim sibi volunt, præter Septuaginta Interpretes, reliquos etiam Origenem in unum volumen congregasse.

VI. Ex his facile intelligitur quantum ratio Scaligerum fugerit, qui in delineatione *Hexaplorum* seu *Octaplorum*, quam in *sacras* suas *Exercitationes* retulit Heinsius, utrumque Hebraicum contextum post interpretationes Græcas sex in finem conjecit. Si modo revera Scaligeri fuit hæc delineatio, quod dubium mihi faciunt Scaligeriana nuper edita, in quibus *Octaplorum* columnas enumerans, prioribus locis Hebraicas duas recenset. Nec felicior Heinsius, cum columnas ibidem *Hexaplorum* describens, tertiam attribuit Septuaginta Interpretibus, quartam Aquilæ, quintam Theodotioni, et sextam Symmacho. Neque iis excusandis sufficit Nicetæ Acominati auctoritas [59], qui in simili versatus est errore, columnis Hebraicis subjectos fuisse τοὺς O' his Aquilam, tum Symmachum, inde Theodotionem, et quintam demum interpretationem asseverans. Peccat quoque Baronius [60] aliter in *Tetraplis* dispositas editiones Græcas censens ac in *Hexaplis*, et priorem in illis locum τοῖς O' assignans, in his tertium. Hos in fraudem videtur illexisse Philoponus, qui in libro *Περὶ κοσμοποιίας* loca sacri contextus ex his quatuor interpretationibus afferens, priore loco τοὺς O' collocat; his subjicit Aquilam, huic Theodotionem, illi Symmachum. Nec enim *Tetrapla* repræsentare Philoponus instituit; sed in interpretationibus disponendis interpretum ætatem respexit: cum clarum sit cæteroquin ex Epiphanio libr. *De pond.* cap. 19, postremam columnam obtinuisse Theodotionem tam in *Tetraplis* quam in *Hexaplis*, secundam Symmachum, atque hos inter medios Septuaginta incessisse. Τετραπλᾶ γάρ εἰσι, inquit, τὰ Ἑλληνικὰ, ὅταν αἱ τοῦ Ἀκύλα, καὶ Συμμάχου, καὶ τῶν Ἑβδομήκοντα δύο, καὶ Θεοδοτίωνος ἑρμηνεῖαι συντεταγμέναι ὦσι. « Tum enim exsistunt Græcanica Tetrapla, quando interpretationes Aquilæ, Symmachi, Septuaginta Senum et Theodotionis in unum fuerint compositæ. » Tum addit, si *Dipla Hebraica* præfigantur, conflari *Hexapla*. Pro Origenianorum *Tetraplorum* specimine haberi non posse loca illa a Philopono e quatuor Græcis interpretationibus detracta probari quoque potest ex Philastrio, qui hær. 137, asserit Aquilæ conversiones in medio librorum nunquam fuisse positas, sed dextræ lævæque assignari solitas fuisse. Aquilæ interpretatio in *Tetraplis* priore loco ponebatur; qui locus diverso respectu vel dex-

A ter erat, vel sinister legentium respectu sinister erat, dexter libri ipsius. Itaque alii dextro loco situm esse, alii sinistro scripserant. Id cum legisset Philastrius existimavit Aquilam in aliquibus *Tetraplorum* exemplaribus dextrum tenuisse locum, in aliis sinistrum; sed hallucinatus est, nam semper columnæ huic deputatus est, quæ ad lectorum lævam collocata erat. Utut est, certe in medio nunquam fuisse constat: fuisset autem, si priorem columnam occupassent Septuaginta Interpretes, Aquila secundam. Refellitur etiam ex supradictis Salmasius, qui hæc scribit in Commentario *de Hellenistica*: « Sed nusquam Hieronymus quintæ et sextæ editionis meminit; et cum *Hexapla* vocitat, intelligit *Tetrapla* Græcanica, cum *Diplis Hebraicis* quæ *Hexapla* faciebant. » Et mox allatis quibusdam Hieronymi locis,
B in quibus Græcæ solum quatuor editiones memorantur, subjicit: « Apparet ex his Origenem quatuor tantum editiones inter se comparasse, et composuisse in *Tetraplis*, quæ cum duobus Hebraicis textibus *Hexapla* illa Ecclesiis dedicata contexebant. » Certe in Hieronymi verbis a me supra allatis e Commentariis *in Epistolam ad Titum*, mentio fit quintæ et sextæ editionis, et sæpissime in Epistola ad Suniam et Fretellam, aliisque locis. *Hexapla* autem dicta sunt ea, non quæ *Tetrapla*, solum Græcanica, cum *Diplis Hebraicis*, sed quæ quintam præterea, et sextam, ac septimam editionem, non ubique, sed in aliquibus solum libris adjunctam haberent. Ait paulo post Salmasius: « Sed et veteres
C Patres ex quibus compositæ catenæ, ut vocant, in diversos Veteris Testamenti libros leguntur, nunquam citant varietates translationum e quinta et sexta editione, sed ex quatuor illis tantum quas invicem composuerat Origenes, ex quibus *Tetrapla* fecerat, et cum gemino Hebraico Ἑξαπλᾶ. » Consule Notas Flaminii Nobilii, quam sæpe quintæ et sextæ editionis variantes lectiones citent Patres antiqui, deprehendes. Falsum quoque esse apparet, quod jactant recentiores quidam, Origenem nulla unquam *Octapla* composuisse, sed *Hexapla* duntaxat et *Tetrapla*. *Octapla* certe itidem ut *Hexapla* composuit Origenes, quoniam idem opus *Hexaplum* et *Octaplum* fuisse demonstravimus. Confutatur
D etiam ex præcedentibus Usserii Armachani nova opinio, non puram solum et emendatam interpretationem τῶν O', sed κοινὴν quoque in *Hexaplis* habitam fuisse asserentis, quod Bellarmino [61] quoque videtur fuisse persuasum. Deprehenditur quoque multiplex Magdeburgensium hallucinatio in his ipsorum verbis: « Primum versioni Septuaginta, quæ tum fuisse videtur vulgatissima, adjunxit Aquilæ Pontici, Theodotionis et Symmachi editiones repertas a se, multo tempore absconditas: aliam quidem Nicopoli in Actiaco littore; aliam aliis in locis, sicut ipse scribit: indicavit Eusebius libro VI, cap. 17. His postea superaddidit

[59] Nicet. *Thes. orth. fidei* lib. IV, hæres. 31. [60] Baron. an. 231, cap. 9. [61] Bellarm. *De script. eccles.*

quintam, sextam et septimam, quas dixerunt editiones : quarum unam inventam esse indicavit in Jericho, in dolio, tempore Antonini Caracallæ. » Nam ut de Symmachi interpretatione sileam, Aquilæ et Theodotionis editiones ab Origene fuisse repertas probari minime potest ; nec ullam ex iis tribus Nicopoli inventam fuisse verum est, sed sextam. Omnino vero turpissime erravit Sixtus Senensis lib. IV et VIII *Biblioth.*, qui *Tetrapla* cum *Hexaplis* confundit et permiscuit, *Hexapla* vero ab *Octaplis* discrevit, idemque ut faceret viro cuidam magno persuasit ; quique septimam editionem nec in *Hexaplis*, nec in *Octaplis* unquam fuisse asseveravit ; contrarium disertis verbis affirmante Eusebio lib. VI *Hist.*, cap. 16.

VII. Aliud præterea diligentiæ Origenis monumentum *Hexapla* præferebant. Notaverat ille Senes Septuaginta voces aliquas, quæ in Hebræo haberentur, interpretando neglexisse, nonnullas autem de suo inseruisse, variaque ipsorum circumferri exemplaria inter se diversa, et sive ex supinitate librariorum, sive ex criticorum temeritate vitiata : hinc calumniæ ansam arripere Judæos, ejusmodi interpretationem in Christianorum ecclesiis prælegi solere causantes, quæ Hebraicæ veritati in omnibus non consentiret. Consulantur ipsius tomus *in Matthæum* decimus quintus, et *Epistola ad Africanum*, ubi de exemplarium τῶν O' corruptione, et Judæorum calumniis disserit. His incommodis ut occurreret, interpretationem Septuaginta Senum emendavit ex optimorum exemplarium fide, atque ejus præsertim quod in Serapeo servabatur, quodque ipsum τῶν O' αὐτόγραφον fuisse affirmant veteres nonnulli. Asteriscos præterea, ubi quid deesset, cum prætermissis vocibus inseruit ; quæ vero illi præter Hebraicorum fidem adjecissent, præfixo obelo signavit ; « Quæ signa, » inquit Hieronymus

A Epist. ad Sun. et Fretell., « et in Græcorum Latinorumque poematibus inveniuntur, » unde et ab Origene translata sunt. Quæ de lemnisco subjicit Epiphanius lib. *De ponder. et mens.*, cap. 17, valde corrupta et confusa sunt ; unde vix certi quidquam possis extundere. Id sibi tamen videtur velle, lemniscos ascripsisse Origenem, quotiescunque duo plurave paria interpretum (hos enim in triginta sex paria fuisse discretos, et in omnibus fere consensisse autumat, cum Scripturam sacram in Ægypto interpretarentur) vocem aliquam usurpassent, ab ea diversam (ejusdem licet significationis) qua usi fuissent reliqui interpretes (quod ipsum fere habent Hesychius in psalmum XII, 4, et Isidorus *Orig.* lib. I, cap. 20) ; hypolemniscos vero adnotasse, B si quando vocem hujusmodi par unicum adhibuisset. Quibus significatur Origenem 36 interpretum exemplaria simul contulisse. Ab Epiphanio dissentit Andreas Masius Præfat. in Græc. edit. Josue, et adnot. suis, et paria illa interpretum, velut aniles fabulas respuit, tumque appositos putat lemniscum et hypolemniscum, cum varias aliquas lectiones plures paucioresve codices assererent. Alium notarum illarum usum profert Joannes Curterius Præfat. ad Procop. Comment. *in Isaiam*, nec aliud significare lemniscum putat quam verbis consentire interpretes aliquos, discrepare sensu ; hypolemniscum vero, quam sensu eos et verbis dissonare. (98) Sed mihi verisimilior videtur Masii sententia. Asteriscorum illorum, obelorum, lemniscorum et hypolemniscoC rum formas notat Epiphanius, et nominum significationes ; (99) multumque fallitur, cum vocabulum λημνίσκος derivat a Græco λιμνάζειν· nam Syracusiam esse vocem constat. Reliqua fuse persequitur Epiphanius in eodem libro : nec docet tamen utrum quæ *Hexaplis* intexta est interpretatio τῶν O' ejusmodi notis fuerit insignis : sed id perspicuum est

(98) *Sed mihi verisimilior videtur Masii sententia.* Non ita videtur D. Bernardo de Montfaucon, qui in Præliminaribus in *Hexapla* Origenis cap. 4, num. 4, sic suam sententiam aperit : « Existimo, quemadmodum asteriscus ad omissa, quæ inserebantur, adnotanda, et obelus ad ea, quæ redundabant, jugulanda, ut ait Hieronymus, appositi sunt ; ita Lemniscum adhibitum fuisse, ubi Septuaginta Interpretes lectionem quidem Hebraicam exprimebant, sed non ita accurate atque distincte : quæ causa erat ut illa in textu relicta, altera quæ melior videbatur, ex aliis interpretibus petita, huic subjungeretur. Neque enim putandum est, Origenem virum admodum accuratum, qui tam diligenter vel levissima quæ addebantur asterisco, et quæ demenda erat obelo notabat, nullam apposuisse notam iis in locis sane frequentibus, ubi relicta priori lectione novam tamen addebat ex aliquo interpretum desumptam. » Deinde, allato quodam exemplo unde sententiam suam confirmat, sic prosequitur eruditus vir : « Crederem hypolemniscum tunc appositum fuisse, cum lectio illa notata, Septuaginta Interpretum solum erat, quod uno subtus lineam posito puncto indicabatur : lemniscum vero cum duobus punctis, quando non Septuaginta Interpretum tantum, sed etiam Theodotionis erat. »

(99) *Multumque fallitur, cum vocabulum* λημνίσκος, etc. « De hujus nominis etymo, inquit D. de Montfaucon ibidem quo supra, quid sentiat vir eruditissimus B. Moneta paucis, ut ab eo accepi, expromam. Athenæus pag. 200 editionis Lugdunensis in prolixo Callixeni Rhodii loco, vocem λημίσκοις habet, quæ in margine sic emendatur, λινίσκοις, atque ita legit Eustathius in versum 570 decimi octavi libri *Iliados*, ubi hunc ipsum ab Athenæo allatum locum refert. Isaacus vero Casaubonus in Notis aut λεμνίσκοις, aut λινίσκοις legendum esse D dicit, sed neutram alteri lectionem præferre audet. Certum est autem, vocem λημνίσκος, quæ primitus angustam fasciam significabat, ex voce λῆνος, *lana*, derivatam esse, quia ab ipsa origine fasciæ hujusmodi laneæ erant. Hinc vero Syracusani singulari formatione, loco τοῦ ληνίσκος inserto μ, ληνμίσκος fecerunt : quæ causa fuit ut hæc vox pro Syracusana haberetur. Hesychius, ληυνίσκους τὰς στενὰς Συρακούσιοι ταινίας, subintellige λέγουσι. Hinc ad alia significanda usurpata vox fuit ; nempe pro fasciis, quibus coronæ circumplicabantur ; pro lineamento convoluto vulneribus inserendo ; denumque pro nota librorum, de qua Isidorus : *Limniscus, id est, virgula inter geminos punctos jacens, apponitur in iis locis, quæ sacræ Scripturæ interpretes eodem sensu, sed diversis sermonibus transtulerunt.* Hæc triplici significatione vox ληνμίσκος usurpata fuit, nempe ad res significandas angustis fasciis similes, quas Syracusani λεμνίσκους vocabant. Inde vocatus

ex Romanis Scholiis τῶν Ο' in I Reg. XIV, 4, μᾶλλον ταῦτα ἐν τῷ Ἑξαπλῷ ἠστέρισται, ὡς ἐκ Θεοδοτίωνος προστεθέντα. « Imo hæc in *Hexaplo* asterisco notata sunt, utpote quæ ex Theodotione adjecta sint : » et ex istis Hieronymi, quæ repetit Rufinus *Invect.* II : « Sed et Origenes asteriscos fecit, ex translatione Theodotionis assumens, ut componeret volumina quæ appellantur *Hexapla.* » Tum subjungit : « Quia frequenter, si disputatio accidisset, vel immutata esse aliquanta, vel deesse, vel abundare in nostris Scripturis mentiebantur, voluit Origenes nostris ostendere, qualis apud Judæos Scripturarum lectio teneretur, et in propriis paginis vel columellis editiones eorum singulas quasque de scripsit; et ea quæ apud illos sunt addita vel decerpta, certis quibusque signis additis ad versiculorum capita designavit; et in alieno, non suo opere suas tantummodo notas fixit; ut sciremus non quid nobis, sed quid Judæis adversum nos certantibus aut deesse aut abundare videretur: » et iterum ex istis Hieronymi in Præfat. Paralip. *ad Chromatium:* « Et certe Origenes non solum *Hexapla* composuit quatuor editionum, e regione singula verba describens, ut unus dissentiens statim cæteris inter se consentientibus arguatur : sed quod majoris audaciæ est, in editione Septuaginta Theodotionis editionem miscuit, asteriscis designans quæ minus fuerant, et virgulis quæ ex superfluo videbantur apposita. » Sed Origenem ipsum audire operæ pretium est : sic ille tom. XV *in Matth.*, num. 14, pag. 671 : Νυνὶ δὲ δηλονότι πολλὴ γέγονεν ἡ τῶν ἀντιγράφων διαφορὰ, εἴτε ἀπὸ ῥᾳθυμίας τινῶν γραφέων, εἴτε ἀπὸ τόλμης τινῶν μοχθηρᾶς τῆς διορθώσεως τῶν γραφομένων, εἴτε καὶ ἀπὸ τῶν τὰ ἑαυτοῖς δοκοῦντα ἐν τῇ διορθώσει προστιθέντων ἢ ἀφαιρούντων· τὴν μὲν οὖν ἐν τοῖς ἀντι- A γράφοις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης διαφωνίαν, Θεοῦ διδόντος, εὕρομεν ἰάσασθαι, κριτηρίῳ χρησάμενοι ταῖς λοιπαῖς ἐκδόσεσιν· τῶν γὰρ ἀμφιβαλλομένων παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα διὰ τὴν τῶν ἀντιγράφων διαφωνίαν, τὴν κρίσιν ποιησάμενοι ἀπὸ τῶν λοιπῶν ἐκδόσεων, τὸ συνᾷδον ἐκείναις ἐφυλάξαμεν, καὶ τινὰ μὲν ὠβελίσαμεν ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ κείμενα, οὐ τολμήσαντες αὐτὰ πάντη περιελεῖν· τινὰ δὲ μετ' ἀστερίσκων προσεθήκαμεν, ἵνα δῆλον ᾖ ὅτι μὴ κείμενα παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα, ἐκ τῶν λοιπῶν ἐκδόσεων συμφώνως τῷ Ἑβραϊκῷ προσεθήκαμεν. Ex hoc loco suspicari licet, non ex Theodotione solum, sed et aliis editionibus nonnulla fuisse inspersa. Quapropter Epiphanius [62], a quo rerum illarum accurate tradita historia est, desiderari ait a plurimis apud Interpretes Septua- B ginta quæ ex Hebræis referre prætermiserunt ipsi, Aquila vero, et Symmachus, ac reliqui interpretes repræsentarunt : ex uno autem Theodotione addita esse non apposuit. Emendatio hæc τῶν Ο' per obelos et asteriscos, causæ fuit Hieronymo cur ita Augustinum alloqueretur epist. 89, cap. 6 : « Miror quomodo Septuaginta Interpretum libros legas, non puros, ut ab eis editi sunt, sed ab Origene emendatos, sive corruptos per obelos et asteriscos, et Christiani hominis interpretatiunculam non sequaris; præsertim cum ea quæ addita sunt, ex hominis Judæi atque blasphemi, post passionem Christi, editione transtulerit. » Corruptos dicit libros Septuaginta Interpretum, propter additamenta e Theodotione, C cum in cap. LVIII Isaiæ emendata ac vera appellet *Hexaplorum* exemplaria, quæ eadem additamenta præferebant; nam neglectis asteriscis qui vel in legendo, vel in describendo negligi poterant, maxima exsistebat Theodotionis cum τοῖς Ο' confusio : at observata asteriscorum distinctione

[62] Epiph. lib. *De pond.*, cap. 2.

lemniscus, sive linea vittæ more depicta cum duobus punctis. altero superne, altero inferne positis sic ÷ hypolemniscus vero tunc vocatur cum uno solum puncto linea signatur sic ÷ obelorum autem et asteriscorum hæc est figura ; obelorum quidem sic ÷ asteriscorum vero sic ※ quæ post asteriscum ponebantur, inquit cap. 4, num. 3, idem D. Bernardus de Montfaucon, ex editione Theodotionis ut plurimum excerpta erant, non infrequenter ex Aquila ; interdum, sed rarius, ex Symmacho ; nonnunquam ex duobus vel ex tribus simul. D Exempli causa : Job, XXXII, 12. ※ Θ. καὶ μέχρι ὑμῶν συνήσω· καὶ ἰδοὺ οὐκ ἦν τῷ Ἰὼβ ἐλέγχων, ἀνταποκρινόμενος ῥήματα αὐτοῦ ἐξ ὑμῶν· ἵνα μὴ εἴπητε, εὕρωμεν σοφίαν τοῦ Θεοῦ προσθέμενοι· ubi animadvertas, cum aliquid vel ex Theodotione vel ex aliis adjiceretur, si id in initio, sive in medio, sive in fine lineæ jaceret præmisso semper asterisco additum fuisse, appositis post additamentum duobus punctis. Si vero additamentum illud ad plures lineas extraheretur, initio cujuslibet lineæ asteriscus appingebatur donec totum desineret, ibique duo puncta crassiora de more pingebantur : quæ tamen plerumque negliguntur in manuscriptis, præsertim quando additamenta hujusmodi longiuscula sunt. In vetustissimis codicibus Coisliniano, Claromontano, sive RR. PP. Jesuitarum Collegii Ludovici Magni et aliis, post asteriscos nomina interpretum a primis litteris describuntur, ita ut frequentissime asteriscus nomen præcedat, rarius autem nomen asteriscum. Utrum vero ipse Origenes nomina cum asteriscis in textu suæ editionis posuerit, an id in subsequenti ævo ab iis qui *Hexaplorum* collectiones collegerunt, et in Bibliis posuerunt, factum fuerit, non ita facile est divinare. Certe codex ille RR. PP. Jesuitarum *in Jeremia et in Ezechiele* sæpe asteriscos in ipso textu ponit, subjuncto plerumque a prima solum littera nomine interpretis ex quo lectio illa adjectitia desumpta fuit, sic ※ A. quando ex Aquila ; vel ※ Θ. si ex Theodotione; aut ※ Σ. cum ex Symmacho : vel denique ※ οἱ Γ, si ex tribus illis simul interpretibus lectio illa excerpta sit. Fortasse vero quia ut plurimum Theodotionis lectiones cum asteriscis afferebat Origenes, Theodotionis nomen non solebat exprimere; Aquilæ vero quia rarius, et Symmachi quia rarissime, interpretationes cum asteriscis inserebat, nomina a prima littera depingebat, ut indicaret non ex Theodotione pro solito verba decerpi. Sed hoc ex conjectura tantum dicitur. Cæterum, inquit num. 4, ex similitudine quæ intercedebat obelos inter et lemniscos atque hypolemniscos, non solum quantum ad formam, sed etiam quantum ad usum, factum est ut lemnisci pro obelis sint habiti. Nam uno excepto Esychii loco, nullam me lemniscorum mentionem a tempore Epiphanii et Hieronymi uspiam reperire memini ; in Bibliis scilicet manuscriptis, in Catenis et in Commentariis. »

legitima τῶν Ο' verba a Theodotione accurate secernebantur. Itaque pro legentis attentione et diligentia corrupta erant, vel emendata. Quocirca in eadem *ad Augustinum* epistola ita pergit Hieronymus : « Vis amator esse verus Septuaginta Interpretum ? Non legas ea quæ sub asteriscis sunt ; imo rade de voluminibus. »

Editioni τῶν Ο', quæ erat in *Tetraplis*, scholia ad limbum aliqua adjecisse Origenem discimus ex memorato codice Marchali, quem habent Claromontani Patres Societatis Jesu : adnotatum enim est ante Ezechielem, librum hunc ex *Hexaplis* descriptum esse ; correctum vero ad *Tetraplorum* fidem : postmodum subest : Ἅτινα καὶ αὐτοῦ (Ὠριγένους) χειρὶ διώρθωτο, καὶ ἐσχολιογράφητο· ὅθεν Εὐσέβιος ἐγὼ τὰ σχόλια παρέθηκα· Πάμφιλος καὶ Εὐσέβιος διωρθώσαντο. « Quæ (*Tetrapla*) ipsius (Origenis) manu emendata, et scholiis succincta erant : (99*) unde ego Eusebius scholia apposui : Pamphilus et Eusebius emendarunt. »

VIII. Apud multos hanc opinionem percrebuisse video, Origenem quo parabilior esset emendata a se editio Seniorum Septuaginta, edidisse eam seorsum, et ex ingenti *Hexaplorum* mole exemisse ; adeo ut solitaria illa, alterius quæ habebatur in *Hexaplis* unde erat profecta, germana esset, et omni ex parte similis. Ratio istius opinionis valida nulla affertur. Probabilior mihi videtur sententia Joannis Baptistæ Morini [93], viri doctissimi, editionem illam τῶν Ο' ex Origenianis *Hexaplis* descriptam ab Eusebio et Pamphilo, et primum evulgatam arbitrantis ; juxta illud Hieronymi in Præfat. ad Paralip. *ad Chromatium* : « Alexandria et Ægyptus in Septuaginta suis Hesychium laudat auctorem. Constantinopolis usque Antiochiam Luciani martyris exemplaria probat. Mediæ inter has provinciæ Palæstinos codices legunt ; quos ab Origene elaboratos Eusebius et Pamphilus vulgaverunt. » Nam cum frequenter exscriberentur *Hexapla* in Ecclesiarum, doctorumque hominum usum, novis in dies deformabantur sordium inquinamentis ; cum præsertim asteriscorum et obelorum adnotationem vel insuper haberent librarii, vel non satis diligenter administrarent : unde ingens incidebat rerum perturbatio, confusis et permistis cum Septuaginta Senum interpretatione Theodotionis additamentis : « *Misericordia et veritas*, inquit Hieronymus in Epist. ad Sun. et Fretell., *obviaverunt sibi* [94] : et dicitis quod in Græco, sibi, non habeatur : Ἔλεος καὶ ἀλήθεια συνήντησαν· id est, *Misericordia et veritas concurrerunt ;* sic in Hebræo habetur, et apud Septuaginta obelo prænotatum est : quæ signa dum per scriptorum negligentiam a plerisque quasi superflua relinquuntur, magnus in legendo error oboritur. » Loquitur de editione τῶν Ο' quæ *Hexaplis* inerat. Degenerante A ergo magis magisque hac editione, restituere eam conati sunt Eusebius et Pamphilus, ex ipso αὐτογράφῳ, quod erat in Cæsariensi bibliotheca ; restitutam vero et seorsum magna diligentia descriptam publicaverunt. Atque ea editio Palæstina dicta est. Summo scilicet applausu fuit excepta, et in Jerosolymæ aliisque Orientis Ecclesiis decantari cœpta, et librariorum sæpe eam in publicos usus exscribentium labore disseminata passim ac propagata ; cum propter auctoris famam, et emendatorum nobilem doctrinam, tum propter operis ipsius dignitatem. Hujus editionis et emendationis luculentum exstat monumentum in codice Renati Marchali, jam sæpe laudato, in quo post Jeremiæ librum adnotatum est, descriptum eum esse ex Origenis *Hexaplis*, et emendatum ex *Tetraplis* manu ipsius exaratis ; B idque opera Pamphili et Eusebii.

En tibi jam itaque triplex editio Septuaginta Senum ; Origeniana hæc quæ in *Hexaplis* continebatur ; altera privatim edita ab Eusebio et Pamphilo, quæ prioris mere germana erat ; tertia vetus illa quæ Origenis emendationem præcessit, et κοινὴ seu Vulgata appellata est, quæque multiplex et diversa fuit, utpote varias passa adulterationes. Non alia autem Septuaginta Interpretum editio usurpabatur vulgo ante Origenem, quam quæ κοινὴ dicebatur. Hanc appellationem idcirco consecuta erat, quod nulla per Orientem Scripturæ editio frequentiori usu contereretur. Quo factum est, ut editio κοινὴ non unam aliquam et peculiarem Septuaginta C Senum editionem notare deinde cœperit, sed ipsam eorumdem interpretum conversionem generali appellatione significaverit. Rem uno verbo expedio. Vocabulum illud, κοινὴ, generi et speciei commune fuit, ut aliæ pleræque voces : generi, cum qualemcunque τῶν Ο' editionem notavit ; speciei, cum ei soli addicta est, quæ ante Origenis emendationem circumferebatur. Speciei tributa est primum, inde ad genus ipsum transivit. Quamobrem aliquando Hieronymus τοὺς Ο', ab Origene scilicet emendatos, a κοινῇ distinguit ; aliquando cum ea permiscet et confundit. Distinguit quidem in Prooemio ad librum XVI Commentar. *in Isaiam*. « Liquido, inquit, confitentes in Hebraico non haberi, nec esse in Septua- D ginta Interpretibus, sed in editione Vulgata, quæ Græce κοινὴ dicitur, et in toto orbe diversa est. » Septuaginta Interpretes signat ab Origene emendatos et in Epistola ad Sun. et Fretell. : « Κοινὴ autem ista, hoc est communis editio, ipsa est quæ et Septuaginta ; sed hoc interest inter utramque, quod κοινὴ pro locis et temporibus, et pro voluntate scriptorum veterum corrupta editio est. Ea autem quæ habetur in Ἑξαπλοῖς, et quam nos vertimus, ipsa est quæ in eruditorum libris incorrupta et immaculata Septuaginta Interpretum translatio reservatur.

[93] Joan. B. Morin. in Præf. ad LXX. [94] Psal. LXXXIV, 11.

(99*) *Unde ego Eusebius scholia apposui*, etc. Ex his patet *Tetraplis* nova Eusebium adjecisse scholia in quibusdam saltem Scripturæ libris · idque in alio, ut videtur, quam Origeniano exemplari, quod postremum Pamphili et Eusebii opera emendatum est.

Quidquid ergo ab hac discrepat, nulli dubium est A quin ita et ab Hebræorum auctoritate discordet. » Confundit vero τοὺς Ο' cum Vulgata lib. IX *in Isaiæ* XXX, 20. « Multum, inquit, in hoc loco Septuaginta editio, Hebraicumque discordant. Primum ergo de Vulgata tractabimus. » Vulgatam editionem appellat τοὺς Ο', quorum verba profert : profert autem de *Hexaplis*. Et in Præfat. Comment. *in Daniel.* : « Origenes de Theodotionis opere in editione Vulgata asteriscos posuit. » Et in Epistola ad Suniam et Fretell. « Licet in Septuaginta et in *Hexaplis* ita repererim. » Hoc est in Vulgata, et in illa *Hexaplorum*. Vulgata speciatim et proprie dicta utebantur Sunia et Fretella, piæ et eruditæ feminæ : multum illa a primigenio exemplari deflexerat. Hæ rogarunt B Hieronymum, ut plurimorum Psalterii locorum, in quibus Græca a Latinis dissonabant, legitimam lectionem ex Hebraica veritate sibi traderet. Morem gessit Hieronymus, et prolixam rescripsit epistolam, ex cujus evolutione discas, quid Vulgatam inter editionem, et illam quæ jacebat in *Hexaplis*, discriminis interfuerit.

IX. Dum hanc emaculandis Septuaginta Senibus navabant operam Eusebius et Pamphilus; similis cura Hesychium monachum in Ægypto, et Lucianum Antiochiæ eodem circiter tempore exercebat. Hi priscam illam editionem, κοινὴν dictam, deformem mendis, et sexcentis vitiatam locis mutare in melius aggressi sunt. Adhibitis ergo vetustis Vulgatæ hujus interpretationis exemplaribus rem ita gesC serunt, ut recusam ab Hesychio editionem Ægyptus amplexa sit : quam vero recoxit Lucianus, ab universis probata et usurpata sit regionibus, quæ Constantinopolim et Antiochiam interjacent; nam Hebraicam etiam veritatem consuluisse fertur, ab eoque emendata Vetus illa Vulgata nomine ipsius affecta est. Hieronymus in Epist. ad Sun. et Fretell. : « In quo breviter illud admoneo, ut sciatis aliam esse editionem, quam Origenes et Cæsariensis Eusebius, omnesque Græciæ tractatores κοινὴν, id est *Communem* appellant, atque Vulgatam, et a plerisque nunc Λουκιάνειος dicitur; aliam Septuaginta Interpretum, quæ et in Ἐξαπλοῖς codicibus reperitur, et a nobis in Latinum sermonem fideliter versa est, et Jerosolymæ, atque in Orientis Ecclesiis decantatur. »

Igitur quintuplex post hanc ætatem Septuaginta Interpretum editio habita est; Vulgata vetus, Origeniana, Eusebiana, illa Luciani, et quinta demum Hesychii. Sed quoniam ex *Hexaplis* profecta erat Eusebiana, pro una eademque utraque habita est. Quæ vero τῆς κοινῆς exemplaria supererant in studiosorum bibliothecis delitescebant. Atque ita licet quinque revera exstarent hoc tempore editiones, trium duntaxat usus erat in Ecclesiis. « Alexandria et Ægyptus, inquit Hieronymus, » in Septuaginta suis Hesychium laudat auctorem Constantinopolis usque Antiochiam Luciani martyris exemplaria probat. Media inter has provinciæ Palæstinos codices legunt; quos ab Origene elaboratos Eusebius et Pamphilus vulgaverunt, totusque orbis hac inter se trifaria varietate compugnat. »

X. Cæterum veri mihi videtur simillimum, Lucianum ipsum, et Hesychium cum κοινὴν emendabant, ut Origenis imitabantur studium, ita emendationis rationem tenuisse, et obelis ac asteriscis κοινὴν distinxisse, eique Theodotionis lacinias assuisse. Cum enim certum sit Ægyptum ac Syriam Hesychii et Luciani editionibus esse usas; nec minus certum sit quæ iis in regionibus usurpabantur editiones τῶν Ο', obelis fuisse et asteriscis signatas, plane hinc efficitur Hesychii et Luciani editiones notatas fuisse obelis et asteriscis. Hieronymus in Proœmio Comment. *Daniel.* « Sed et Origenes de Theodotionis opere in editione Vulgata asteriscos posuit, docens defuisse quæ addita sunt; et rursus quosdam versus obelis prænotavit, superflua quæque designans. Cumque omnes Christi Ecclesiæ, tam Græcorum quam Latinorum, Syrorumque et Ægyptiorum, hanc sub asteriscis et obelis editionem legant, ignoscant invidi labori meo, qui volui habere nostros, quod Græci in Aquilæ, et Theodotionis, ac Symmachi editionibus lectitant : » et in Epist. 89, ad Augustinum, cap. 6 : « Vis amator esse verus Septuaginta Interpretum? non legas ea quæ sub asteriscis sunt, imo rade de voluminibus, ut veterum te fautorem probes : quod si feceris, omnes Ecclesiarum bibliothecas damnare cogeris; vix enim unus aut alter invenitur liber, qui ista non habeat. » Quippe vix ulla reperire erat Hieronymi ætate exemplaria, quæ non vel ab Origene, vel a Luciano, vel ab Hesychio fuissent correcta. Cum itaque vulgata omnia exemplaria insedissent asterisci et obeli, nec ulla fere essent in usu, quam quæ tres illi castigatores emendaverant, sequitur ita distinctos fuisse ipsorum codices. Cujus discriminationis quosnam assignare par est auctores, præterquam Lucianum ipsum, et Hesychium, quod ab Origene primum fuerat inventum imitantes postmodum et excolentes? Quin et ad editiones quoque Latinas pervenit ejusmodi στίξις; nam Hieronymus in Epist. 89, ad Augustinum, cap. 6, Latinæ suæ τῶν Ο' interpretationi asteriscos D quoque et obelos sese addidisse testatur.

Ex his porro Græcis editionibus, vel ea nempe quæ erat in *Hexaplis*, sive Eusebiana, vel Lucianea, vel Hesychiana, hodiernæ nostræ omnes videntur prodiisse : hac enim, ut ait Hieronymus, trifaria varietate totus orbis compugnabat; Vulgata vero omnium inquinatissima pene obsoleverat. Cum autem in veteres illas magnam constet invectam esse confusionem ex librariorum oscitantia, dum vel obelorum et asteriscorum notationem negligunt, vel eos suis non ascribunt locis, negari non potest impuras esse recentiores editiones τῶν Ο', et vitiatas, utpote quæ ex antiquis illis prodierunt. Nam etiamsi profectæ essent ab *Hexaplis*, in quibus scribit Hie-

ronymus [65] fuisse *Septuaginta emendata et vera* A *exemplaria* (1); additamenta certe Theodotionis, quæ cum reliquo contextu, obliteratis asteriscis, ad nos transmissa sunt, editionem adulterant et corrumpunt.

CAPUT III.

ORIGENIS SYNTAGMATA.

CAPITIS TERTII PARTITIO. — — Gemina sectione absolvitur istud caput : Priore singula Origenis Syntagmata, quorum memoria superest, enumerantur : altera agitur de Origenis Syntagmatis quæ exstant, deque vetustis libri *Περὶ ἀρχῶν* interpretationibus.

SECTIO PRIMA.

SINGULA ORIGENIS SYNTAGMATA, QUORUM MEMORIA SUPEREST, ENUMERANTUR.

I. *Recenseniur Origenis Syntagmata ab Eusebio commemorata.* II. *Ex his aliqua expenduntur accuratius; ac primum libri* De resurrectione, III. Στρωματεῖς, IV. De martyrio, V. *Dialogi*, VI. *Epistolæ*, VII. Interpretatio Hebraicorum nominum Novi Testamenti, VIII. *Liber* De oratione, IX. *Disputationes adversus hæreticos, in iisque* Parvus Labyrinthus. X. *Quæritur quid sint Origenis Monobiblia, et quid ipsius pro se Apologia a Vincentio Bellovacensi commemorata.* XI. Philocaliam *quoque in Origenianorum operum censu ponimus.*

I. Eusebius Origenis vitam libro sexto *Historiæ* pertexens, plerasque ipsius scriptiones obiter commemorat, plures prætermittit, utpote qui in tertio *Vitæ Pamphili* libro singulas fuisset complexus. Nunc cum eo careamus libro, confugiamus ad ipsius *Historiam*, et quæ in ea laudantur Origenis Syntagmata, eodem hic ordine recenseamus. Primi occurrunt Commentarii *in Veteres philosophos*, quorum lucubrationes non prælectionibus modo, sed scriptis etiam in gratiam discipulorum explicabat. Meminit eorum Eusebius libr. VI *Hist.*, cap. 18, capite vero 24, duorum ejus *De resurrectione* librorum; tum operis *Περὶ ἀρχῶν*, quatuor libris distincti; item *Στρωματέων* numero decem; et capite 28 libri *De martyrio, Ambrosio et Protocteto* Cæsariensis Ecclesiæ presbytero consecrati; et capite 33 Disputationum quas cum Beryllo Bostrensi Origenes exercuit ; et capite 36 librorum octo *contra Celsum;* et capite 39 sermonum quorumdam iis utilium, quibus in tormentis pro Christi fide toleratis consolatione opus esset; et passim epistolarum. Hæc de Origenis Syntagmatis Eusebius, quæ in antecessum proposuimus, fidelissimum hunc Ori- B genianarum rerum narratorem præ cæteris pro more nostro consulentes.

II. Nunc retractemus ex his aliqua, et paulo accuratius expendamus. Duo duntaxat *De resurrectione* libri ab Eusebio commemorantur. At Hieronymus apud Rufinum libr. II *Invect.*, scripsisse narrat Origenem [66] « *De resurrectione* libros duos, et alios De resurrectione dialogos duos. » Idem Hieronymus epist. 61, ad Pammach., cap. 8, citat librum ejusdem operis quartum. Atque hos libros Methodius ejusdem tituli opere confutavit.

III. Libros *Στρωματεῖς* Origenes elimavit ad Clementis exemplum, a quo paris argumenti et inscriptionis lucubrationes hodie superstites elaboratæ sunt. Hieronymus epist. 84, quæ est ad Magnum C Oratorem Romanum : « Clemens Alexandrinæ Ecclesiæ presbyter, meo judicio omnium eruditissimus, octo scripsit *Stromatum* libros, et totidem *Ὑποτυπώσεων*, et alium *contra gentes; Pædagogi* quoque tria volumina. Quid in illis indoctum ? quid non e media philosophia est ? Hunc imitatus Origenes decem scripsit Stromateas, Christianorum et philosophorum inter se sententias comparans, et omnia nostræ religionis dogmata de Platone et Aristotele, Numenio Cornutoque confirmans. » Hunc ipsum Hieronymum alicubi dicere ait Rufinus, « Confœderatos esse quosdam Origeni ad perjurium, et istud mysticæ ejus traditionis arcanum absconditum esse in sexto *Stromatum* libro; nec ab ullo alio in tot D sæculis, nisi a se solo deprehensum. » In Procemio vero Commentar. *in Epist. ad Galat.*, Origenem scribit decimum *Stromateon* suorum librum Commatico super explanatione Epistolæ ad Galatas sermone complevisse : et in caput XIII Danielis quædam ait ipsum in eodem *Stromateon* libro de Su-

[65] Hieronym. *in Isaiæ* LVIII, 11. [66] Rufin. *Invect.* II.

(1) *Additamenta certe Theodotionis*, etc. Vide D. Bernardum de Montfaucon in Præliminaribus in *Hexapla* Origenis pag. 40, 43, 44 et 45, ubi pluribus de causis recentiores editiones adulteratas esse ait, 1° quia in *Hexaplis* asterisci et obeli a librariis neglecti sunt; 2° quia ex similitudine quæ obelos inter et lemniscos atque hypolemniscos intercedebat, factum est ut lemnisci pro obelis sint habiti ; 3° quia litterarum Græcarum inter se similium frequens facta est commutatio; 4° denique, quia propter similitudinem verborum et soni, pro legitimo verbo aliud interdum mendose ponebatur. Quæ commutationes et negligentiæ ut plurimum in hodiernis editionibus remanserunt.

sannæ et Belis fabulis dixisse. Quin etiam in epist. 65, ad Pammach. et Ocean., cap. 2, neminem Latinorum affirmat ante suam ætatem libros Origenis *De resurrectione Περὶ ἀρχῶν*, *Stromateas*, et tomos transferre voluisse, propter novitatem scilicet doctrinæ. Quoniam igitur ad *Stromateon* Clementis exemplum suos composuerat Origenes, ut accuratius perspectum habere possis quo illi in argumento versati, qua arte conditi sint, lege Eusebianæ *Historiæ* libri sexti caput decimum tertium, ubi de hac Clementis scriptione disseritur.

IV. Quod attinet ad librum *De martyrio*, de eo ita commemoravit Hieronymus lib. *De scriptor. ecclesiast.*, cap. 67, his verbis : « Ambrosius confessionis Dominicæ gloria insignis fuit, cui Theoctisto presbytero liber Origenis *De martyrio* scribitur. » Legendum omnino : *cui et Theoctisto*. Id si vidisset interpres Græcus, absurdum hanc nobis interpretationem neutiquam dedisset : Τούτῳ Θεοκτίστου πρεσβυτέρου βίβλος Ὠριγένους *Περὶ μαρτυρίου* γράφεται. Videtur legisse : *Cui Theoctisti presbyteri liber*, etc. Theoctistum nominat Hieronymus, qui ab Eusebio Protoctetus appellatur. Theoctistus Cæsariensis fuit episcopus ; Protoctetus ejusdem Ecclesiæ presbyter : perperam eos confundit Hieronymus. Protocteto, non Theoctisto inscriptus est liber iste, (2) ut ostendit ejus exemplar nondum editum, quod penes me est. Ejusdem argumenti Epistolam ad Patrem martyrio destinatum scripserat Adamantius etiamnum puer ; cujus epistolæ verba quædam repetit Eusebius libr. VI *Histor.*, cap. 2.

V. Acta concertationis Origeni cum Beryllo habitæ eamdem fuisse arbitror atque Dialogum utriusque, quo hæreseos Beryllus coarguitur. Hunc ætate sua exstitisse scribit Hieronymus libr. *De scriptor. eccles.* cap. 71. Præter hunc dialogum, alios quoque litteris Origenes mandasse fertur. Rufinus in libello *De adulteratione librorum Origenis*, quemdam ab eo conscriptum, et a Candido hæretico quocum habitus fuerat, adulteratum commemorat. Circumferebatur ille Hieronymi temporibus, in eoque Origenes, et Candidus Valentinianæ defensor hæreseos inter alia disputabant, Filiusne esset de Patris substantia, et utrum diabolus ejus esset naturæ, quæ salutem adipisci non posset. Africanus Origenis æqualis et amicus initio Epistolæ, qua ipsius sententiam de Susannæ historia rogavit, laudat Dialogum ejus ad Agnomonem, in quo partem illam libri Danielis in testimonium adduxerat, quæ Susannæ casum narrat. Exstat denique *Dialogus de recta in Deum fide*, qui et *contra Marcionistas* inscribitur ; sed spurius et supposititius, ut infra demonstrabimus.

VI. Epistolas Origenis quotquot erat nactus, a se A fuisse collectas, et in proprios libros digestas tradit Eusebius libr. VI *Hist.*, cap. 36, numero autem fuisse illas plusquam centum. Conficientissimus quippe litterarum Origenes fuit. Librum collectionis hujus quartum citat Rufinus in libello *De adulteratione librorum Origenis*. Ex hoc Epistolarum Syntagmate istas ab Eusebio commemoratas [67] reperio : prima [68] est ad Leonidem martyrio proximum : alteram [69] scripsit Origenes adversus eos qui suum in litteras humaniores studium criminabantur ; proxima diversarum epistolarum commemoratio est, in quibus indicatur persecutionis sextæ tempus, quarum tamen inscriptiones et titulos sigillatim Eusebius non persequitur : tum [70] mentio fit Epistolæ ad Africanum de Susannæ historia : B laudatur deinde [71] Epistola ad Philippum imperatorem, alia ad conjugem ipsius Severam, alia ad Fabianum papam, aliæ ad alios complures episcopos, quibus fidei professio continebatur ; et diversæ denique distincte non notatæ : postmodum plurimæ citantur epistolæ [72], quæ declarabant quam utiles iis sermones reliquisset, qui solatio in cruciatibus indigebant. Hæc Eusebius. Testatur Hieronymus lib. *De scriptor. eccles.* cap. 65, sua ætate superfuisse Origenis Epistolas ad Philippum, ipsiusque matrem ; cum Eusebius e quo hunc librum Hieronymus consarcinavit, habeat, τὴν τούτου γαμετὴν, *conjugem ipsius*. Idem scribit de litteris Origenis ad Beryllum Bostrensem episcopum Hieronymus ibidem cap. 71. C Rufinus quoque in libello *De adulter. libror. Origenis* testimoniis utitur ex epistola ab Origene ad amicos quosdam suos Alexandrinos scripta : et alteram laudat præterea ejusdem argumenti. Epistola ejusdem ad Gregorium Thaumaturgum decimo tertio *Philocaliæ* capite continetur. Partem denique epistolæ cujusdam Adamantii proferunt Cedrenus et Suidas.

VII. Aliarum præterea quarumdam scriptionum Origenis mentionem apud veteres invenio. Philo Judæus ediderat librum Hebraicorum nominum Veteris Testamenti, eorumque etymologias et interpretationes adjecerat : quem librum Latina oratione Hieronymus expressit. Quod in Testamento Veteri fecerat Philo, idem in Novo factitavit Origenes, D suumque opus ad opus Philonis adjunxit ; in eoque Hieronymum imitatorem habuit : cujus verba hæc sunt in Præfat. ad librum *Hebraic. nominum* : « Ac ne forte consummato ædificio quasi extrema deesset manus, Novi Testamenti verba et nomina interpretatus sum, imitari volens ex parte Origenem, quem post apostolos Ecclesiarum magistrum nemo nisi imperitus negat. Inter cætera enim ingenii sui præclara monumenta etiam in hoc laboravit, ut quod Philo quasi Judæus omiserat, hic ut Christianus impleret. » Libri ejusdem meminit auctor *Quæ-*

[67] Euseb. libr. VI *Hist.*, cap. 2. [68] ibid. cap. 19. [69] ibid. cap. 28. [70] ibid. cap. 31. [71] ibid. cap. 36. [72] ibid. cap. 39.

(2) *Ut ostendit ejus exemplar nondum editum, quod penes me est.* Vide tomi nostri prioris pag. 273, ubi hic liber tam Græce quam Latine editur.

stionum ad orthodoxos, qui falso tribuitur Justino, quæst. 82 et 86, in eoque præter Hebraica nomina, mensuras etiam interpretatas esse docet. Videat ergo Rufinus qua fide scripserit, *Invect.* II in Hieronymum, ne unum quidem Scripturæ verbum Origenem vertisse.

VIII. Librum *De oratione* emisisse Origenem memoriæ prodidit Pamphilus in *Apologetico* : « Denique, inquit, in tam multis, et tam diversis ejus (*Origenis*) libris nusquam omnino invenitur unus ab eo liber proprie *De anima* conscriptus, sicut habet vel *De martyrio*, vel *De oratione*, vel *De resurrectione*. Quo licet careremus testimonio, ipsum opus quod ad hanc diem superest, per se innotesceret.

IX. Theodoretus in libris *Hæreticarum fabularum* Origenem sæpe allegat, et libros ipsius in testimonium adducit. Libro quidem priore cap. 2, scripsisse eum ait adversus Menandrum hæreticum; et capite 4 adversus Basilidem et Isidorum; et capite 7 adversus Helcesaitas, et capite 19, adversus Hermogenem et Valentinum; et capite 21, adversus Severum; et capite 25, adversus Apellem : et libro II, capite 2, adversus hæresim Nazaræorum : et libro III, capite 1, adversus Nicolaitas. Libro vero secundo, capite 5, tradit Origeni tribuere nonnullos *Parvum labyrinthum*, qui liber adversus Theodotum hæreticum scriptus est. Nicephorus quoque libro X, cap. 36, Origenem testatur scriptis libellis luculenter refellisse Marcellum Galatam et Porphyrium; iisque libris id assequi conatum esse, ut obscuri et intricati Scripturæ loci, quibus abuti solebant hæretici, ad verum sensum deflecterentur. Non equidem crediderim totidem libros confutandis hæreticis emisisse Origenem, quot hæreticos ab eo confutatos narrat Theodoretus; sed plurimos ex illis in alterius argumenti scriptionibus obiter ab Origene perstrictos existimo; quemadmodum Heracleonem in Commentariis *in Joannem* sæpe ab eo sugillatum videmus, et ubique fere Valentinum, Basilidem et Marcionem. At aliquos tamen adversus hæreticos et ethnicos quosdam ex instituto edidisse certum est ; qualis est liber *contra Celsum;* qualis fuit *Parvus* ille *labyrinthus* adversus Theodotum, si modo Origenem auctorem habuit; qualis fuit Lucubratio adversus Helcesaitas, quos peculiari opere convictos fuisse verisimile est.

X. Hieronymus apud Rufinum *Invect.* II, indicem librorum Origenis pertexens, sic disserit : « Vultis noscere quanta ingenii sui reliquerit monumenta ? Sequens titulus ostendit : Scripsit in Genesim libros tredecim : mysticarum homiliarum libros duos : in Exodo excerpta : in Levitico excerpta : item Monobiblia, Περὶ ἀρχῶν libros quatuor, *De resurrectione* libros duos, et alios de resurrectione dialogos duos. » Quid sint Monobiblia incertum est. Fortasse non peculiare aliquod Origenis opus hoc nomine signatur, sed ea ejus opuscula, quæ nos Syntagmatum appellatione complectimur. Cum enim exegetica enumerasset Hieronymus, tum in unam classem syntagmata conjicit, ad eaque suo ordine percensenda accedens, « Item, inquit, scripsit Monobiblia, Περὶ ἀρχῶν libros quatuor, » etc.; quasi dixisset : Item sequentia scripsit Syntagmata (quæ et opuscula deinde Rufinus appellat) nempe libros Περὶ ἀρχῶν, etc. Atque hæc, quod non aliorum librorum causa essent elaborata, nec aliis adjungenda essent libris, cujusmodi erant exegetica; sed proprio continerentur argumento, et circa peculiarem sibi materiem versarentur, idcirco Monobiblia appellata sunt. Sed hæc pro conjectura haberi volo.

Ad postremum Vincentius Bellovacensis *Speculi doctrinalis* libr. XVIII, cap. 43, Origenis lucubrationes quæ ad sua pervenerant tempora enumerans, sic auspicatur : *Apologia pro se, tractatus* 1. Doctrinæ quidem suæ defensionem ad Fabianum papam misisse Origenem supra notavimus : an ea his significetur Vincentii verbis, an aliud quidpiam opus lector perspicax arbitretur.

XI. Minime vero in hunc censum conferenda videretur esse *Philocalia*, ut quæ a Basilio et Gregorio Theologo confuta et consarcinata sit. Quoniam tamen ex Adamantii pannis tota contexta est, et ex ventilatis supra Origenis operibus fere detracta sunt fragmenta quibus illa constat; ideo non pro diverso aliquo opere habenda est, sed pro Origeniano tantum centone, in quo Origeniana omnia sunt præter contextum : propterea que in hanc seriem a nobis admittetur.

SECTIO II.

DE ORIGENIS SYNTAGMATIS QUÆ SUPERSUNT, DEQUE VETUSTIS LIBRORUM Περὶ ἀρχῶν INTERPRETATIONIBUS.

I. *Agitur de libris* De resurrectione, II. Περὶ ἀρχῶν, *eorumque vetustis interpretationibus*, III. Στρωματεῦσι, IV. *Protreptico ad martyrium*, V. *libris* contra Celsum. VI, *Epistolis*, VII. *libro* De oratione, VIII. *et* Philocalia.

I. Ex enumeratis proxime Adamantii Syntagmatis fere omnibus, vel toti libri, vel insignia fragmenta, vel particulæ aliquæ ad nostra tempora pervenerunt. E libris quidem *De resurrectione* primo et secundo fragmenta aliquot depromit Pamphilus in *Apologetico*, ad septimam depellendam criminationem, qua de resurrectione male sensisse Origenes dicebatur. Ex eodem quoque opere, capitis decimi libri secundi Περὶ ἀρχῶν, fatente ipso Origene, pars aliqua translata est.

II. Baronius an. 232, cap. 4, libros Περὶ ἀρχῶν ad exemplum Longini elaboratos ab Origene suspicatur. Longinum siquidem hujus tituli librum scripsisse refert Porphyrius in *Vita Plotini*. Si quis econtrario Longinum affirmet operis sui argumentum ab Origene sumpsisse, a vero longius non abibit; æque enim utrumque incertum est. Libri inscriptionem parum assecutus est Rufinus, qui in Prologo ad libros Περὶ ἀρχῶν reddi eam posse dicit *De principiis*, vel *De potestatibus*. Quis vero non

intelligit Christianæ religionis, ac veræ philosophiæ A elementa hoc libro tradere propositum Origeni fuisse? Quamobrem revera sunt, ut subjicit Rufinus, et obscurissimi, et difficillimi. Addere poterat : erroribus quoque, et ψευδωνύμου γνώσεως seminibus refertissimi : in iis quippe præcipua dogmatum suorum fundamenta Origenes posuit. Quocirca Didymus brevibus eos illustravit commentariolis, Rufinus vero Romana loquela exposuit. Verum ut errorum suorum capita in hac lucubratione conclusit Origenes, ita in eadem malæ suæ et fluxæ penitus interpretando fidei egregium specimen edere velle visus est Rufinus : sic enim fatur in Prologo : « Sicubi ergo nos in libro ejus (*Περὶ ἀρχῶν*) aliquid circa id invenimus, quod ab ipso in cæteris locis pie de Trinitate fuerat definitum, velut adulteratum B hoc et alienum, aut prætermisimus, aut secundum eam regulam protulimus, quam ab ipso frequenter invenimus affirmatam. Si qua sane velut peritis jam et scientibus loquens, dum breviter transire vult, obscurius protulit; nos ut manifestior fieret locus, ea quæ de ipsa re in aliis ejus libris apertius legeramus, adjecimus, explanationi studentes : nihil tamen nostrum diximus, sed licet in aliis locis dicta, tamen sua sibi reddidimus. » Qui licet suam voluisset celare perfidiam, facile illa sese prodidisset. (3) Ex eo quippe libro multa in *Apologeticum* transtulit Pamphilus, quæ in Rufiniana interpretatione desiderantur : velut in eo capite, ubi agitur *de Coæternitate Filii Dei, et inseparabilitate ejus a Patre*, recitatur testimonium istud e libro primo : *Videamus ergo* C *quid sit Salvator noster. Splendor dicitur* [73], etc., quod frustra in Rufini conversione requiras. Tale et illud est e libro itidem primo petitum : *Ex eo quod dicit apostolus Paulus* : « Non ab hominibus [74], » etc., quod habetur in eo capite ubi tertiæ criminationi Pamphilus respondet. Aliud quoque indidem profert ad quartam criminationem refellendam, quod Rufinus in interpretatione omisit. Fragmenta præterea *Philocaliæ* ex hoc opere mutuata summam ejus vanitatem coarguunt, si cum ipsius verbis contendantur. Quanquam dubitari potest annon aliqua detraxerint Basilius et Gregorius *Philocaliæ* contextores, quæ ab orthodoxa fide dissentirent. Certissimum vero petitur indicium ex conflictione locorum, D quos e libris *Περὶ ἀρχῶν* acceptos, Rufinianorum valde dissimiles Justinianus in *Epistola ad Menam* repræsentavit. Itaque ex hac Rufini infidelitate quanta Christianæ pietati et doctrinæ pericula exsisterent, intelligens Hieronymus, novam interpretationem meliori fide adornavit, et Latinæ Ecclesiæ Origenis revelavit errores, nullis artibus dissimulatos, nullo falsæ interpretationis fuco oblitos; ut ab iis in propatulo positis facilius sibi lector faceret. Verum ad hanc ætatem nova isthæc interpretatio non pervenit.

Narrat ex aliorum fide Andreas Rivetus *Critici sacri* libro II, cap. 12, libros *Περὶ ἀρχῶν* Græce scriptos exstare in quibusdam bibliothecis. Falsum id esse affirmare ausim : nam neque in Gallicis, aut Italicis, aut Germanicis, aut Hispanicis reperiri eos certissimum est. Incertum vero est an ex aliena fide, an ex suo ingenio conjecerit Abrahamus Scultetus [75], Anacephalæosin, quæ quartum claudit librum operis *De principiis*, esse Rufini vel Pamphili. Quod ut nullo auctore, nulla ratione subnixum proponitur, ita nullo adducto argumento repudiatur.

III. Ostendimus supra auctore Hieronymo *Στρωματεῖς* Origenis, ad *Stromateon* Clementis Alexandrini exemplum compositos, Christianorum dogmata cum philosophorum sententiis contulisse, illaque ex iis confirmasse. Specimen illorum e sexto libro desumptum exhibet Hieronymus libro I *Apolog. advers. Rufin.*, cap. 4, quo cum Platonem induxisset Origenes, probantem mendacio uti aliquando licere, idem sacrorum librorum auctoritate, et Judithæ, Estheræ ac Jacobi patriarchæ exemplo astruit.

IV. Fragmentum e *Protreptico* Origenis *ad martyrium* Bibliotheca Regia suppeditat. Totum vero opus illustrissimi domini de la Barde, Christianissimi regis apud Helvetios legati, cura e Basiliensi bibliotheca depromptum, ejus frater Ecclesiæ Parisiensis canonicus, raræ vir pietatis, humanitatis et integritatis, mei juris fecit, suoque a me inter Origenis Syntagmata ordine collocabitur.

V. De libris *contra Celsum* ita loquitur, Eusebius in *Antirrhetico* adversus Hieroclem : Δυνάμει δ' ἤδη οὐ πρὸς τῆς ἰδίας κατ' αὐτῶν γραφῆς ἀνατέτραπται, καὶ προαπελήλεγκται ἐν ὅλοις ὀκτὼ ξυγγράμμασι, τοῖς Ὠριγένει γραφεῖσι, πρὸς τὸν ἀλαζωνικώτερον τοῦ *Φιλαλήθους* ἐπιγεγραμμένον Κέλσου *Ἀληθῆ Λόγον*, ᾧ τὰς εὐθύνας ἀπαραλείπτως, ἐν ὅσοις εὑρήκαμεν, ὁ δεδηλωμένος παραγαγὼν ξυλλήβδην ὅσα εἰς τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν παντί τῳ εἴρηταί τε καὶ εἰρήσεται, προλαβὼν διελύσατο. « Jam autem potestate, licet non destinato contra ea scripto, obtrita et confutata sunt (*scripta Hieroclis*) in octo libris quos Origenes conscripsit adversus Celsi *Verum sermonem*, jactantiorem opere illo (*Hieroclis*) qui *Philalethes* inscribitur : in quibus causas omnes et argumenta complexus vir ille, omnia simul quæcunque super ea re a quoquam vel dicta sunt, vel dicentur post-

[73] Hebr. I. 3; Sap. VII, 26. [74] Galat. I, 1. [75] Scultet. in *Medull. theolog. Patr.*, lib. VI, cap. 4.

(3) *Ex eo quippe libro multa in* Apologeticum *transtulit Pamphilus*, etc. In vulgatis editionibus *Apologiæ* Pamphili martyris tria sequentia loca quæ citat Huetius, ex libris *Περὶ ἀρχῶν* desumpta quidem dicuntur, sed perperam, et incuria editorum, ut suo loco monuimus ex mss. codicum fide. Primus locus eruitur ex homilia 9 *in Jeremiam* cujus Græcus contextus etiamnum exstat. Secundus ex initio libri primi *in Epistolam ad Galatas*, et tertius ex Commentario *in Epistolam ad Philemonem*. Adeoque nihil exstat in *Apologia* Pamphili quod non sit in Rufiniana librorum *Περὶ ἀρχῶν* interpretatione.

hac, in antecessum dissolvit. » Vero; non alias enim tantam doctrinæ Christianæ et profanæ ubertatem, tanta argumentorum pondera expromit. Causa scribendi Celsus fuit Epicureus, qui Christianam religionem impugnaverat libro cui titulum fecerat, Ἀληθὴς λόγος. Is cum summo plausu a Christi adversariis fuisset exceptus, confutandum suscepit Ambrosii rogatu Adamantius, jam licet e vivis sublato Celso.

VI. Ex epistolis Origenis duas omnino integras, et nulla sui portione truncatas, quasdam ex parte duntaxat superstites habemus. Integra superest epistola ad Julium Africanum, qua doctissimo illi viro, Susannæ historiam, quæ in Danielis libro legitur, adulterinam suspicanti, ipsiusque per epistolam roganti sententiam erudite respondit, suamque narrationi huic auctoritatem asseruit. Plurima utriusque circumferuntur Græca manu exarata exemplaria; quorum unum a se descriptum ad me transmisit Emericus Bigotius, singulari vir eruditione: (4) et nos aliquando, cum Deo, ambas inter Syntagmata vulgabimus. Integra quoque est Epistola, qua constat decimum tertium *Philocaliæ* caput, quaque Gregorium Thaumaturgum ad sacrarum litterarum studium Origenes adhortatur. Rufinus in libello *De adulteratione librorum Origenis*, recitat partem epistolæ, quam patria depulsus ad amicos Alexandrinos Adamantius scripsit, in qua falso jactare adversarios queritur, persuasum esse sibi, futurum ut salutem diabolus aliquando consequatur; addit hæreticum quemdam disputationis secum habitæ Acta adulterasse; et se Actorum misisse codicem, unde corruptor falsitatis argueretur; alium item hæreticum, qui congredi secum detrectaverat, falsam disceptationis historiam mandasse litteris, et passim vulgasse, sed vanitatis tandem et impudentiæ fuisse a se convictum. Hieronymus vero lib. II *Apolog. advers. Rufin.*, cap. 5, hanc ipsam epistolam parum fideliter a Rufino conversam causatur, dissimulasse quippe ipsum ab Origene lacerari Demetrium Alexandrinum episcopum, et totius orbis episcopos ac clericos, a quibus Ecclesiæ communione fuerat prohibitus; deinde dicere Origenem ait frustra se fuisse ab Ecclesia dejectum, nec vicem maledictis referre velle, seque iis usque adeo abstinere solere, ut Candidus, Valentiniani dogmatis sectator, occasionem inde nactus sit accusandi sui, quod diabolum ejus esse naturæ dixerit, quæ salutem consequi possit. Tum initium epistolæ a Rufino prætermissum, Hieronymus exhibet a se conversum. Rufino certe parum hic æquus est Hieronymus; cur enim cum adulteratos Origenis libros vellet ostendere, Epistolæ partem a proposito alienam descripsisset? Ex epistola quam ad Patrem Christianæ fidei causa supplicio destinatum etiam tum puer scripsit Origenes, verba aliquot repetit Eusebius lib. VI *Histor.*, cap. 2. Capite vero decimo nono prolixius recitat fragmentum epistolæ, quam purgandi sui gratia adversus eos conscripsit, qui nimium ejus in Græcorum disciplinas studium damnabant. Denique Georgius Cedrenus, *in Severo*, epistolæ cujusdam Origenis partem dat, in qua acriter ab Ambrosio ad interpretandas Scripturas, ac nimis quam par esset urgeri se conqueritur. Eamdem ex *Cedreno* decerptam repræsentat Suidas. Ex epistola Origenis *ad Photium et Andream presbyteros* particulam proferunt catenæ veteres in Deuter. XVI, 20. (5) Verum parum est auctoritatis in catenis, ut diximus alibi; et quoad aliunde accedat fides, fragmentum hoc suspectum esto.

VII. Liber *De oratione* hortatu Ambrosii et Tatianæ lucubratus est. Hunc nos e manuscripto codice bibliothecæ Holmiensis Christinæ reginæ descripsimus. Titulo quidem caret, sed ex ipsius operis lectione auctor, et argumentum facile deprehenduntur: ut alia quippe deessent indicia, vel ea sufficerent verba, quibus dissertatio absolvitur: Ταῦτα κατὰ δύναμιν ἐμὴν εἰς τὸ τῆς εὐχῆς πρόβλημα, καὶ εἰς τὴν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις εὐχὴν τά τε πρὸ αὐτῆς παρὰ τῷ Ματθαίῳ εἰρημένα ἡμῖν διήθληται, φιλομαθέστατοι καὶ γνησιώτατοι ἐν θεοσεβείᾳ ἀδελφοὶ, Ἀμβρόσιε καὶ Τατιάνη. « Hæc a nobis pro virili super quæstione de oratione, et ea precatione quæ habetur in Evangeliis, et quæ ipsam apud Matthæum præcedunt, nobis elaborata sunt, studiosissimi et germanissimi in pietate fratres, Ambrosi et Tatiana. » (6) Quænam ea fuerit Tatiana, deque ipsa dissertatione alias a nobis disputabitur accuratius, cum inter Syntagmata typis committetur.

VIII. Quoniam ex hoc albo *Philocaliam* non ex-

(4) *Et nos aliquando, cum Deo, ambas*, etc. Nunquam duas has epistolas vulgavit Huetius, sed ambæ repertæ sunt in ejus scriptis mss. quas RR. PP. Jesuitæ Sancti Ludovici Parisiensis benigne nobiscum communicarunt.

(5) *Verum parum est auctoritatis in catenis*, etc. Recte monet vir doctissimus Montefalconius noster *Bibliothecæ Coislinianæ* pag. 41, Origenem mendose positum fuisse pro Severo, cujus memoratur *Epistola ad Photium et Andream presbyteros*, in codice 8 ejusdem *Bibliothecæ Coislinianæ* pag. 44. Quamobrem ab hocce supposititio fragmento inter genuina Origenis opera publicando abstinuimus.

(6) *Quænam ea fuerit Tatiana*, etc. Vix conjecturis licet assequi quænam fuerit Tatiana. Elogia quæ cum Ambrosio partitur, communia utriusque mandata, et obsequium utrique simul ab Origene præstitum summam inter illos intervenisse conjunctionem suaderent, conjugesque fuisse, nisi contra apparuisset ex *Epistola ad Africanum*, Ambrosii uxorem Marcellam fuisse appellatam. Videtur ergo superesse, ut Tatianam in proximo conjunctionis, sororis nimirum gradu statuamus, præsertim cum ex Origenis *Exhortatione ad martyrium* Ambrosio in vinculis constituto inscripta, illum non modo natos atque fratres, sed et sorores habuisse constet. Quin etiam ab Origene hujus libri *Περὶ εὐχῆς* num. 2, describitur Tatiana tanquam provectæ ætatis, nec non ipsa et Ambrosius sub finem operis γνησιώτατοι ἀδελφοὶ, *fratres germani* dicuntur. Verum quanquam hæc admodum probabilia sunt, non pro certis tamen haberi velim. Nihil enim vetat Ambrosii uxorem quæ in *Epistola ad Africanum* Marcella vocatur, Tatianæ quoque nomen habuisse. Neque

pungimus, paucis quoque de ea agendum est. Philocalia quid sit breviter declarat epigraphe ipsi præfigi solita: Ἐκλογὴν ἡ παροῦσα περιέχει βίβλος γραφικῶν ζητημάτων καὶ διαλύσεων, ἐκ διαφόρων βίβλων τῷ Ὠριγένει ποιηθεισῶν ἠθροισμένην ὑπὸ τῶν τὰ θεῖα σοφῶν Γρηγορίου καὶ Βασιλείου. « Delectum continet hicce liber quæstionum et solutionum quæ pertinent ad Scripturam, ex variis libris ab Origene elaboratis, qui collectus est a viris divinarum rerum peritis Gregorio et Basilio. » Tum subjungitur epistola, qua id opus ad Theodorum Tyaneum episcopum Gregorius Nazianzenus transmisit. Ostendunt quoque quid sit *Philocalia* elegantes iambi, nondum editi, quos in antiquo collectionis hujus codice manuscripto reperimus:

Οὗ (Ὠριγ.) *τῶν λόγων νῦν ἁρμογὴν ὁρᾷς ξένην,*
Βασιλείου κρίναντος, ὡς κρείττους πάνυ.

Cujus (Orig.) *sermonum nunc collectionem vides novam,*
Quos Basilius optimos esse judicavit.

A Atque hæc eo libentius refero, quod iis vocis φιλοκαλίας, quo sensu a Basilio et Gregorio usurpata est, significatio continetur. Nihil autem sonat aliud ea vox quam delectum eximiorum quorumdam locorum e variis libris scriptoris alicujus: cujusmodi sunt fragmenta e Petronio ab aliquo studioso collecta. Locum hic non habet altera φιλοκαλίας notatio, quam affert Augustinus lib. II *contra Academ.*, cap. 1, et lib. I *Retractat.*, cap. 1, eam esse scribens rerum divinarum ex divina relatione, et Verbo Dei cognitarum studium; quo sensu usurpatum esse a Gregorio et Basilio hoc vocabulum opinati sunt Genebrardus et Tarinus; qui enim id congruet cum Origenianorum aliquot locorum Ecloga? At eo sensu, quem notat Augustinus, accipienda est B vox φιλόκαλος, quam Origeni tribuere Gregorium Theologum in epistolis scribit Photius *Bibliothecæ* cod. CCXXXII.

CAPUT IV.

Quo ordine, quibus temporibus Origenis libri lucubrati sint exploratur.

I. *Variis Origenis scriptionibus suus ordo, sua tempora ex Eusebio assignantur.* II. *Quo tempore* Tetrapla, Hexapla, *et* Octapla *concinnaverit, investigatur.* III. *Notantur nonnulla circa ordinem ac tempus exegeticōn, ac syntagmatum ipsius quorumdam.* IV. *Distinguuntur ejusdem homiliæ extemporales et in otio elaboratæ.*

I. Si temporum effugisset injuriam liber ille Eusebii *De Vita Pamphili*, in quem librorum Origenis indicem inferserat, argumento huic quod persequimur magna lux accederet: quo quoniam caremus subsidio, quid in ipsius *Historia* nobis opis situm sit videamus. Hunc enim, ut in reliquis quæ ad Origenem pertinent, ita hac etiam in parte ducem præcipue spectabimus, in qua nobis proposuimus investigandum, quo ordine singuli Adamantii libri, quorum memoria superest, quibus temporibus fuerint lucubrati. Quæ prior ab eo celebratur Adamantii scriptio, ii sunt commentarii in veteres philosophos, qui diuturnitate temporis omnes interciderunt. Proximæ commemorantur Scripturæ sanctæ interpretationes, quarum non contemnenda pars ad hanc diem servata est. Sacra volumina non longe post initia Alexandri Commentariis explicare eum cœpisse reperio. Ac primum a Joannis Evangelio auspicatus est, in eumque priores quinque tomos Alexandriæ composuit; necnon in Genesim priores octo e duodecim (7). Quin etiam viginti quinque priores psalmos, et Jeremiæ Threnos ibidem expositionibus illustravit; in C hisque sese libros *De resurrectione* jam ante elaborasse significavit. Libros quoque Περὶ ἀρχῶν, et Στρωματεῖς, antequam Alexandria excederet, composuit. Adepto imperium Maximino, librum edidit *De martyrio*. Eo vero sublato, cum rerum potiretur Gordianus, in Isaiam et Ezechielem commentatus est in Cæsariensi secessu. Meminit præterea Eusebius lib. VI *Hist.*, cap. 31, Epistolæ ad Africanum, qua historiæ Susannæ fides et auctoritas propugnatur: tempus vero quo data ipsa est, non assignat. Refert illud Petavius ad annum Christi 222; quo anno imperium capessivit Alexander; cur ita sentiret, neutiquam ascripsit. At cum Nicomediæ scripta sit præsente Ambrosio, datam illam conjicio imperium tenente Gordiano, annum ætatis D agente Origene circiter quinquagesimum secundum, cum Cæsarea Athenas profectus, Nicomediæ Ambrosium obiter adiit. Postquam migravit Athenas, inchoatos *in Ezechielem* Commentarios ad umbilicum perduxit: Cantici vero canticorum expositionem aggressus, lucubratis prioribus quinque libris, reliquos quinque Cæsaream redux absolvit. Anno

magni momenti est quod libri Περὶ εὐχῆς, num. 2, Tatiana tanquam provectæ ætatis describitur, et sub finem operis ipsa et Ambrosius γνησιώτατοι ἀδελφοί salutantur. Nam utrobique potest figurata esse locutio, nec aliter forte ambo *germanissimi fratres* appellantur, quam in Christo, eodem prope modo quo Ambrosium ipsum fratrem suum vocat Origenes initio tomi II Commentariorum *in Joannem*.

(7) *Leg.* tredecim.

Philippi tertio sexagenarium annum prætergressus homilias ex ore suo, dum concionaretur, a notariis excipi tum primum passus est. Unde constat bonam earum partem, quæ ad nostram ætatem transmissæ sunt, non ab alio esse tempore repetendas. Homilia puta in psalmum LXXXII, cujus fragmentum ex Eusebio deprompsimus, adversus errorem Helcesaitarum hac ætate exortum habita est. Hac ipsa tempestate Celsum libris octo confutavit; in Matthæi Evangelium et prophetas duodecim Commentarios concinnavit; plurimas etiam epistolas ad Philippum imperatorem, et ad conjugem ipsius Severam, aliosque complures dedit, quæ sparsim in eo libro Eusebii suis temporibus assignantur.

II. *Tetraplorum* et *Hexaplorum*, quorum mentionem fecit Eusebius lib. VI *Histor.* cap. 16, cui tempori adjungenda sit descriptio, statuere promptum non est. Factum id significare videtur Eusebius multo antequam Alexandria Origenes excessisset, tunc nimirum cum Ambrosium ad Christi fidem convertebat. Epiphanius autem Tyri lucubrata ea non semel asseveravit (8). Ego vero aliud rei huic tempus deputo, quando scilicet Christianos vexante Maximino Cæsaream Cappadociæ ad Firmilianum confugit Origenes. A Juliana enim liberaliter exceptus et domo et bibliotheca a Symmacho olim instructa, ad eam deinde hæreditatis jure transmissa, (77) nactus illic est Scripturæ sacræ exemplaria, quibus usus fuerat Symmachus. Tum vero codices ipsum conflixisse inter se et conjunxisse probabile est : sed cum institutum opus per angustias temporis ibi absolvere non posset, supremam ipsi manum in otio Tyrio imposuisse. Non quod de iis cogitasse Origenem tum primum putem; sed Alexandriæ fortasse prius animo informata, Cæsareæ Cappadociæ inchoata, Athenis et Cæsareæ Stratonis affecta, ac Tyri demum arbitror fuisse perfecta. Ita Eusebio conciliatur Epiphanius, quorum ille aliquam in concinnandis *Hexaplis* Alexandriæ operam ab Origene positam videtur significare; hic Tyri fuisse composita aperte docet; quod ita intelligendum est, non Tyri solum ea elaborasse Origenem, sed in iis etiam locis, in quibus octo et viginti ante mortem annis versatus est, quos Tyri transactos perperam Epiphanius credidit. Firmat nostram conjecturam quod ait Eusebius lib. VI *Hist.*, cap. 17, Symmachi interpretationem in Juliana bibliotheca Origenem reperisse. Nondum itaque *Hexapla* vel *Tetrapla* concinnaverat, quorum pars magna fuit Symmachi interpretatio. Eusebio itidem astipulatur Epiphanius, hær. LXIV, cap. 3, Origenem lucubrationes suas in Scripturam, impulsu Ambrosii susceptas, ab *Hexaplis* fuisse auspicatum : Τὸ πρῶτον, inquit, αὐτοῦ ἐπιμελῶς ἐφιλοτιμήσατο συναγαγεῖν τῶν ἐξ ἑρμηνειῶν. Atqui tunc temporis Alexandriæ versabatur. Retorquebit argumentum aliquis, et dicet hoc tempore sex interpretationes in unum colligere non potuisse Origenem, qui etiam tum Symmachi interpretatione, et editione sexta careret. Respondeo *Hexaplorum* coagmentationem mente præformasse ipsum cum esset Alexandriæ, non ipsa coagmentasse, cum nondum exemplaria haberet ad manum, sed jam inde ipsis investigandis operam dedisse. Itaque non dicit Epiphanius, συνήγαγεν, sed, ἐφιλοτιμήσατο συναγαγεῖν.

(10) Perfecto *Hexaplorum* opere, ut studiosorum sumptibus et operæ consuleret Origenes, ad compingenda *Tetrapla* animum convertit. Eusebius

(8) Epiph. *Hæres.* LXIV, cap. 3 et lib. *De pond.* cap. 18.

(9) *Nactus illic est Scripturæ sacræ exemplaria, quibus usus fuerat Symmachus*, etc. « Verisimile non videtur, inquit Tillemontius, not. 9 in Origen., Origenem Symmachi versionem 60 ante annos elaboratam tam sero nactum esse, potestque commode Eusebius intelligi aut de ipso Symmachi autographo, nam ex ipso Symmacho illud Juliana acceperat, aut de Commentario quodam Symmachi in Scripturam, non de ejus versione. En ipsa Eusebii verba lib. VI *Hist.*, cap. 17 : Καὶ ὑπομνήματα Συμμάχου εἰσέτι νῦν φέρεται, ἐν οἷς δοκεῖ πρὸς τὸ κατὰ Ματθαῖον ἀποτεινόμενος Εὐαγγέλιον, τὴν δεδηλωμένην αἵρεσιν κρατύνειν. Ταῦτα δὲ ὁ Ὠριγένης μετὰ καὶ ἄλλων εἰς τὰς Γραφὰς ἑρμηνειῶν τοῦ Συμμάχου σημαίνει παρὰ Ἰουλιανῆς τινος εἰληφέναι, ἥν καί φησι παρ' αὐτοῦ Συμμάχου τὰς βίβλους διαδέξασθαι· —Exstant certe etiamnum Commentarii Symmachi, in quibus Evangelio secundum Matthæum nixus memoratum (Ebionitarum) hæresim propugnat. Hos autem Origenes cum aliis Symmachi in Scripturas interpretationibus, testatur se a Juliana quadam accepisse, ad quam ii libri ab ipso Symmacho successionis jure pervenerant.— Si ἑρμηνεῖαι possint hic de Commentario intelligi, quod neminem puto negaturum, ut sic hoc loco intelligatur suadet vox ἄλλων, *aliis*, ab Eusebio adhibita. » Quæ cum ita se habeant, nihil vetat Origenem *Hexapla* exorsum esse ante annum 235, quo in Cappadocia apud Julianam latere cœpisse creditur. *Hexapla* sua aperte memorat in *Epistola ad Africanum*, quam certum est Nicomediæ scriptam esse, cumque bis in Græciam iter instituerit, alterutro itinere Nicomediam petiisse et epistolam dedisse videtur. Tillemontius potius primo itinere, id est anno 228, quam secundo duodecim post annos, id contigisse putat, hoc uno nixus argumento quod Africanus Origenem filii nomine compellet, quod aptius ad primum, quam ad secundum iter referatur. Sed viro summo Montefalconio id non tanti esse momenti videtur. « Nam verisimile est, inquit pag. 13 Præliminar. in *Hexapl.*, ideo filium nuncupasse, quia longe minor ætate erat : quæ ratio tam in primo, quam in secundo Origenis itinere par haud dubie erat. Nec desunt exempla quibus id confirmetur. Eusebius enim Vercellensis Dionysium Mediolanensem episcopum, ætate jam maturum dignitateque conspicuum, se tamen juniorem, filium compellare solebat. » Cum ergo certum non sit primo itinere, hoc est anno 228, *Epistolam ad Africanum* Nicomediæ scriptam esse, nulla ratio est cur inde *Hexapla* ante hunc annum adornata existimentur. Id unum verisimile putat Montefalconius, « Origenem *Hexaplis* edendis manum admovisse postquam sextam editionem repererat : reperit autem, Epiphanio teste, anno Alexandri Severi septimo, id est Christi 228. Et quia abhinc ad annum 231, quo Cæsaream se recepit, non sat otii et commodi habuisse videtur, ut tam arduam rem susciperet, opportune in annum 231, cum Cæsareæ ageret, *Hexaplorum* opus remittitur. »

(10) *Perfecto* Hexaplorum *opere, ut studiosorum sumptibus et operæ consuleret Origenes, ad compingenda* Tetrapla *animum convertit.* Huetio prævit

lib. VI *Hist.*, cap. 16, τὰ τῶν λεγομένων *Ἑξαπλῶν* ἡμῖν ἀντίγραφα καταλέλοιπεν· ἰδίως τὴν Ἀκύλου, καὶ Συμμάχου, καὶ Θεοδοτίωνος ἔκδοσιν ἅμα τῇ τῶν Ἑβδομήκοντα ἐν τοῖς *Τετραπλοῖς* ἐπικατασκευάσας. « Exemplaria nobis *Hexaplorum* reliquit; cum præterea Aquilæ, et Symmachi, et Theodotionis editionem, una cum illa Septuaginta Senum in *Tetraplis* seorsum digessisset. » Idem manifeste tradit Zonaras *in Severo*. Jam ante autem vel utravis, vel ultra-

A que compegerat Origenes, quam Commentaria scripsisset *in Matthæum*; in quorum tomo XV, num. 16, pag. 671, se varias Scripturæ editiones contulisse, et obelis ac asteriscis notasse tradit.

III. Has Origenis scriptiones recenset, suisque adjungit temporibus Eusebius. Nos præterea ex ipso Adamantio nonnulla collegimus, unde aliarum quarumdam lucubrationum ordo ac tempus æstimari possint. Scripsisse Origenem Commen-

Valesius, eodem nixus Eusebii testimonio, quod sic vertit: « *Hexaplorum* nobis exemplaria reliquit: postea vero editionem Aquilæ et Symmachi ac Theodotionis cum Septuaginta Interpretum versione seorsim in *Tetraplis* digessit. » Ideo autem sic vertendum esse credidit Valesius, quod vocem ἐπικατασκευάσας, quam ipse ex mss. pro ἐπισκευάσας substituit, putaret significare *Tetrapla* post edita fuisse. At sive ἐπισκευάσας, sive ἐπικατασκευάσας legatur, vir summus dominus Bernardus de Montfaucon, in suis Præliminaribus in *Hexapla* Origenis, pag. 9, hunc esse arbitratur hujusce loci sensum: « *Hexaplorum* nobis exemplaria reliquit, cum seorsim editionem Aquilæ, Symmachi et Theodotionis cum Septuaginta Interpretibus in *Tetraplis* digessisset. » — « Aoristus enim, inquit, hoc situ positus rem postremo enuntiatam prius factam esse denotat, quam eam quæ præcedenti verbo indicatur. Hæc vero loquendi forma adeo obvia apud scriptores est, ut mirum sit virum doctum in re tam aperta lapsum esse. Sic apud Strabonem lib. XIII, hæc verba, Ἄτταλος διεδέξατο τὴν ἀρχὴν, καὶ ἀνηγορεύθη βασιλεὺς οὗτος πρῶτος, νικήσας Γαλάτας νίκῃ μεγάλῃ, sic explicantur: *Attalus excepit imperium, et primus rex proclamatus est, postquam magnam victoriam de Galatis reportaverat.* Nam licet hæc victoria postremo loco enuntiari videatur, ex perspicuo tamen notoque usu hic intelligitur victoriam præcessisse, et inaugurationem secutam esse. Hunc item Eusebii locum sic intelligas oportet, ac si series ita se haberet: Ἰδίως τὴν Ἀκύλου, καὶ Συμμάχου, καὶ Θεοδοτίωνος ἔκδοσιν ἅμα τῇ τῶν Ο' ἐν τοῖς *Τετραπλοῖς* ἐπικατασκευάσας, τὰ τῶν λεγομένων *Ἑξαπλῶν* ἡμῖν ἀντίγραφα καταλέλοιπεν. *Cum seorsim editionem Aquilæ, Symmachi et Theodotionis cum Septuaginta Interpretibus in* Tetraplis *digessisset, Hexaplorum nobis exemplaria reliquit.* Nihilque officit huic interpretationi vox composita ἐπικατασκευάσας: eadem quippe ratio æque valet in compositis quibusque, atque in simplicibus, cum tali modo usurpantur. Qua posita interpretatione *Tetrapla* haud dubie prius quam *Hexapla* ediderit Origenes. Et hæc erat eruditorum opinio antequam Valesius memorato Eusebii loco fultus novam aperiret. Ad hæc autem, Origenis nota in caput XLVII, 6 Genes. totam solvere quæstionem videtur. Eam porro sic edidimus eodem loco: Ἐπειδὴ ἐν τοῖς *Τετραπλοῖς* ἐξ ὧν καὶ τὸ ἀντίγραφον μετελήφθη, πρὸς τὸν εἱρμὸν τὸν ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ καὶ ταῖς ἄλλαις ἐκδόσεσι δείκνυται καὶ ἡ τῶν Ἑβδομήκοντα ἔν τισι τόποις μετατεθεῖσα, ὡς τὰ πρῶτα ὕστερα καὶ τὰ ὕστερα πρῶτα γενέσθαι· ὅπερ καὶ ἐνταῦθα εὑρέθη παθοῦσα· τούτου χάριν παρεθήκαμεν ἀκολουθίαν· ἔστι δὲ αὕτη. Τῷ, « Κατοικήσομεν οἱ παῖδές σου ἐν γῇ Γεσέμ, » συνάπτεται τὸ, « Εἶπε δὲ Φαραὼ τῷ Ἰωσήφ, Κατοικήτωσαν ἐν γῇ Γεσέμ. Εἰ δὲ ἐπίστῃ, ὅτι εἰσὶν ἐν αὐτοῖς. » Hoc est: *Quandoquidem in* Tetraplis, *unde exemplar transsumptum est, secundum seriem Hebraici aliarumque editionum ostenditur, Septuaginta Interpretum editionem aliquot in locis transpositam fuisse, ita ut quæ priora erant, posterius, quæ posteriora, prius locarentur: quod hoc etiam loco accidisse deprehenditur; ideo verum seriem hic apposuimus, quæ sic habet:* His verbis: *Habitabimus pueri tui in terra Gesem,*

subjungitur illud, *Dixit autem Pharao Joseph, Habitent in terra Gesem. Si autem noveris quod sint in eis*, etc. (*Genes.* XLVII, 5). Quam notam ut recte intelligas, virgulam ponas oportet post vocem μετελήφθη, ita ut sequentia πρὸς τὸν εἱρμόν, etc., referantur ad δείκνυται, et sensus sit: Ostensum est
B secundum seriem, vel ex serie Hebraici et aliarum editionum, textum τῶν Ο' aliquot in locis transpositum, et præpostere locatum fuisse; videlicet in nota ad marginem *Tetraplorum* posita, quæ monebat eo loco seriem τῶν Ο' turbatam et transpositam esse: quæ sequuntur enim, τούτου χάριν παρεθήκαμεν ἀκολουθίαν, *ideo rectam seriem* (hic) *apposuimus*, aperte indicant illam restitutionem post edita *Tetrapla* factam fuisse. His quæ jam diximus fidem facit nota codicis RR. PP. Jesuitarum collegii Ludovici Magni, quæ sic habet ante Ezechielem: Μετελήφθη δὲ ἀπὸ ἀντιγράφου τοῦ Ἀββᾶ Ἀπολιναρίου τοῦ κοινοβιάρχου, ἐν ᾧ καθυπόκειται ταῦτα· μετελήφθη ἀπὸ τῶν κατὰ τὰς ἐκδόσεις *Ἑξαπλῶν*, καὶ διωρθώθη ἀπὸ τῶν Ὠριγένους αὐτοῦ *Τετραπλῶν*, ἅτινα καὶ αὐτοῦ χειρὶ διώρθωτο, καὶ ἐσχολιογράφητο· ὁ Εὐσέβιος ἐγὼ σχόλια παρέθηκα. Πάμφιλος καὶ Εὐσέβιος ἐδιωρθώσαντο. *Desumptus est* (Ezechiel) *ab*
C *exemplari abbatis Apollinarii Cœnobiarchæ, in quo hæc subjiciuntur: Exscriptus est ab* Hexaplis *editiones complectentibus, et correctus est ad fidem* Tetraplorum *Origenis, quæ etiam manu ejus emendata et scholiis illustrata erant. Ego Eusebius scholia adjeci. Pamphilus et Eusebius correxerunt.* Ibi dicitur Origenem *Tetrapla* sua correxis e et scholiis illustrasse: quæ scholia ipsius Origenis manu descripta viderat is qui notam edidit. Illam porro (superiorem in caput XLVII, 6, Genesis) notam ad *Hexapla* Origenis pertinere non ambigendum. Nam in *Hexaplis* ille suis loca Septuaginta Interpretum, quæ vel librariorum lapsu, vel alio casu transposita fuerant, ordini suo restituit. Quod autem in *Tetraplis* editionem LXX non emendaverit Origenes, sed iis manum medicam postea admoverit, nempe cum *Hexapla* et *Octapla* adornaret, multis ex locis comprobatur. Sic psalmo LXXXVI in nota ad versum 5, dicitur locum illum vitiatum Μήτηρ Σιών, *Mater Sion*,
D qui respicit Hebraicum הלציון, haberi in *Tetraselido*, sive in *Tetraplo*, secus autem in *Octaselido*, sive in *Octaplo*, ubi recte legebatur: μὴ τῇ Σιών, *numquid Sion*, quia videlicet hunc locum in *Tetraplis* mendosum, in *Octaplis* postea emendavit Origenes. In libro autem Job frequentissima memorantur loca ex *Tetraplis* desumpta, quibus demonstratur Septuaginta Interpretum editionem, quæ ab Origene in *Tetraplis* posita fuerat, non emendatam fuisse, sed et σφάλματα et præposteras lectiones quæ in exemplaribus τῶν Ο' exstabant, intacta ibi remansisse, ut quisque animadvertere possit in notis nostris. Exploratum itaque est textum Septuaginta Interpretum in *Tetraplis* non emendatum fuisse, sed postea in *Hexaplis* id præstitisse Origenem. Quapropter ubi de emendanda Septuaginta Interpretum lectione agitur apud Veteres, *Hexapla* semper, *Tetrapla* nunquam citantur. Hinc autem liquidum est *Tetrapla* prius, quam *Octapla*, edita fuisse: nam si *Hexapla* cum editione scilicet illa τῶν Ο', a mendis purgata, prius edidisset Origenes, an credatur ipsum

tarios *in Genesim*, antequam libros *Περὶ ἀρχῶν* componeret, et ex Eusebio intelligitur (11), et multo magis ex Origene ipso, qui libro I *Περὶ ἀρχῶν* cap. 3, num. 3, et lib. II, cap. 3, num. 6, istos citat Commentarios. Idem tamen libro I, cap. 2, num. 6, hæc habet : « Puto ergo posse priori quidem exemplo aptari eum qui ad imaginem et similitudinem Dei factus est, hominem, de quo diligentius, favente Deo, cum locum ipsum in Genesi exponere cœperimus, videbimus. » Quid ergo? an hæc a librariis, an ab interprete vitiata dicemus? an alia quædam in Genesim meditatum fuisse fingemus Origenem, cum hæc scriberet? Equidem hæreo. Ex libro quoque *De oratione* num. 23, pag. 235, cognoscimus scriptum hunc esse editis jam Commentariis *in Genesim*. Expositionum *in Exodum*, *in Leviticum*, et *in Numeros* nulla in sexto Eusebianæ *Historiæ* memoria : eas esse vetustiores decem voluminibus Commentariorum *in Canticum canticorum* hæc Origenis patefaciunt verba ex lib. I Comment.. *in Cantic.*, pag. 58 : « De quo plenius in libro Levitico, prout Dominus dare dignatus est, exposuimus ; » et ista e Prologo, pag. 33 : « Sed quomodo differant a sanctis Sancta sanctorum in Exodo, (12) et quomodo differant opera ab operibus operum in Numerorum libro, tractatibus, prout potuimus, dictum est a nobis. » Quo tempore autem Canticum explanaverit mox viderimus. (13) Expositiones *in Leviticum* laudat iterum Origenes lib. IX *in Epist. ad Rom.* cum ait num. 1 : « De quibus singulis cum in librum Levitici aliqua diceremus, pro viribus explanare tentavimus. » An vero Commentarii *in Exodum*, *in Leviticum* et *in Numeros* his signentur, an Homiliæ, non satis apparet. De enarrationibus Deuteronomii altum apud Eusebium silentium. Recentiores illas esse reperio posterioribus tomis *in Joannem :* sic enim scribit Origenes tomo XXXII *in Joan.*, num. 11, super Deuteronomii cap. II, vers. 30 : Ἀλλὰ τὰ περὶ μὲν τούτου, οἰκειότερον ἐν τοῖς εἰς τὸ Δευτερονόμιον ἐξετασθείη ἄν. Posterioribus autem *in Joannem* tomis suum mox tempus præfiniemus. At vetustiores fuerunt enarrationes illæ Deuteronomii Homiliis *in Lucam :* de iis quippe sic Origenes homil. 8 *in Luc.* : « Memini quondam Deuteronomium disserentem, dixisse me, » etc., (14) quæ non aliud expositionis genus, quam homileticum videntur indicare.

Observatum est Eusebio Commentarios in viginti quinque priores psalmos Alexandriæ degentem Adamantium edidisse. Ipse vero Origenes tomo I Commentar. *in Epist. ad Rom.* num. 3, not. pag. 461, futurum pollicetur, ut psalmum LVII aliquando enarret : et libro tamen quarto in eamdem Epistolam num. 2, pag. 523, psalmos sese interpretatum fuisse declarat : sed hic fortasse tomos intelligit ; illic homilias vel scholia. At homilia 15 *in Josue*, num. 6, explicasse se significat psalmum centesimum ; et homilia 13 *in Levitic.*, num. 2, meminit expositionis suæ in psalmum CXVIII. Hieronymus in Procemio Commentariorum suorum *in Abdiam* scribit Expositionem Origenis *in Canticum*, fetum esse juvenilis ætatis. Hieronymum secutus Baronius [77] factum id putat

[77] Baron. ann. 208, cap. 3.

postea cum *Tetrapla* ederet, missa illa quam tanto labore emaculaverat Hexaplari editione, aliam inemendatam et erratis plenam posuisse? Id certe cum recta ratione pugnaret. Hæc autem pluribus prosecuti sumus, quia Henricus Valesius locum Eusebii perperam interpretatus, doctis aliquot viris fucum fecerat. »

(11) *Scripsisse Origenem* Commentarios in Genesim, *antequam libros Περὶ ἀρχῶν componeret, et ex Eusebio intelligitur, et multo magis ex Origene ipso*, etc. Id quidem ex Eusebio minime intelligitur. Hoc enim duntaxat ait Eusebius, octo priores tomos *in Genesim* Alexandriæ fuisse elaboratos, quemadmodum in libro nono ipse significabat Origenes. Porro cum Alexandriæ itidem libros *Περὶ ἀρχῶν* composuit Adamantius noster, utrumque opus simul potuit lucubrare. Deinde ex Origene ipso id unum erui potest tres vel quatuor duntaxat *in Genesim* confecisse tomos antequam libros *Περὶ ἀρχῶν* inchoaret. Nam loca Geneseos quæ citat in libris *Περὶ ἀρχῶν* tanquam jam a se prius exposita, hæc sunt : *In principio Deus fecit cœlum et terram ;* et ista : *Spiritus Dei ferebatur super aquas* (*Genes.* I, 1, 2), quæ certe ad priorem tomum referri debent, siquidem tertius de opere quartæ diei agebat, ut invicte probant ejusdem tomi fragmenta a nobis edita. At vero de opere sextæ diei, quod ad quintum vel sextum tomum referri debet, nondum eum egisse constat ex loco lib. I *De princip.*, cap. 2, quem hic adducit Huetius, quemque hæsitans immerito suspicatur a librariis vel ab interprete vitiatum, vel denique significare alia quædam in Genesim meditatum fuisse Origenem. Commentarios suos *in Genesim* citat Origenes Tract. 35 *in Matth.* pag. 924, et lib. IV ac VI *contra Cels.*, num. 37, pag. 530, et num. 49, p. 670. Laudat et homiliam 13 *in Genesim*, homilia 12 *in Numeros*, num. 1, p. 312.

(12) *Et quomodo differant opera ab operibus operum in Numerorum libro*, etc. Id genus distinctionis exstat homilia quinta *in Numeros :* sed quis asserere queat utrius operis pars sit hæc περιχοπή, homiliarum an scholiorum? Utrumque enim opus simul permiscuit Rufinus. Si homiliarum, falsa est Huetii sententia, illas omnes esse ex earum numero quas Adamantius post ætatis suæ annum sexagesimum ex tempore pronuntiavit : si scholiorum, nihil equidem jam vetabit quominus homiliæ in Numeros pronuntiatæ existimentur postquam Origenes ætatis suæ annum sexagesimum attigit : sed id non certo eruitur, ut infra putat Huetius, ex duodecima *in Jeremiam* homilia. Ibi quippe tantummodo ait Origenes se ubi finem dicendi fecisset, adhuc locuturum de Numerorum loco qui legendus erat : quod sane non impedit quominus alias longe antea homilias *in Numeros* habere potuerit.

(13) *Expositiones* in Leviticum *laudat*, etc. Ex ipsismet *in Leviticum* Homiliis prima, 3, 5, 6, 7, 9 et 13, liquet 1° eas esse extemporales ; 2° Cæsareæ in Palæstina fuisse habitas ; 3° si non omnes, saltem nonam homilia quadam *in Jeremiam*, et decimam tertiam Expositione in psalmum CXVIII posteriores esse.

(14) *Quæ nihil aliud expositionis genus, quam homileticum*, etc. Hinc nihil mirum si lib. VI Comment. *in Epist. ad Rom.* num. 7, p. 579, ait quod legitur Deuteronomii XXV, 5, id plenius et fusius suis locis esse pertractandum.

anno Christi 208, quo tempore vicesimum tertium A ætatis annum agebat Adamantius. Pugnat illud cum rationibus Eusebii [78], qui tum eum Scripturam illustrare exorsum tradit, cum Antiochia Alexandriam reversus est, unum jam et triginta annos circiter natus. Idem alio loco decem illos Commentariorum *in Canticum* libros Cæsareæ absolvisse Origenem refert, quos in altero Atheniensi secessu inchoaverat. Ad secundum autem jam et quinquagesimum ætatis annum pervenerat, cum Athenas iterum repetiit. Expositiones præterea suas *in Exodum*, *in Leviticum* et *in Numeros* hoc opere laudat Origenes, quas nonnisi jam natu grandem emisisse credibile est : laudat et oratiunculas *in librum Judicum* a se editas, quas non alias esse puto, quam quæ exstant. B Num ergo levia quædam et rudia jam tum adolescens effuderat Adamantius; provectior autem ætate nova illa commentaria tomis decem distincta edidit? Plane ita est : nam capite septimo *Philocaliæ* fragmentum adducitur, cui verba hæc præfixa sunt: Ἐκ τοῦ *εἰς τὸ Ἆσμα* μικροῦ τόμου, ὃν ἐν τῇ νεότητι ἔγραψεν. « E parvo tomo *in Canticum*, quem juvenis scripsit. » Parvum hunc igitur tomum, quem in juvenili ætate emiserat, designat Hieronymus in Prœmio Commentariorum *in Abdiam :* decem autem volumina natu grandior elimavit. Id si sit, jam intelligitur Eusebium priora illa rudimenta nullo habuisse numero, earumque duntaxat scriptionum duxisse rationem, quas ingenio et annis maturior Origenes accuravit. In homilia ipsius undecima *in Ezechielem*, num. 5, hæc legas : « Eo tempore quo C Jeremiam exposuimus, ea quæ nobis gratia Dei orantibus vobis largita est, sive certe utcunque sensimus, exponere conati sumus. » Ante igitur Jeremiam interpretatus est, quam homilias illas *in Ezechielem* habuisset. (15) Necdum etiam Numerorum explicationem fuerat aggressus, cum Jeremiam homiliis illustraret, ut ex duodecima manifestum est. In prima vero non multo ante se enarrasse ostendit sententiam hanc Sospitatoris : « Non est Propheta sine honore, nisi in patria sua ; » quæ cum habeatur Matth. XIII, 57, prolixaque illius exstet interpretatio in tomo X, num. 16 et 18 Commentar. *in Matth.* ad ea procul dubio Origenes respexit : ex quo efficitur his Commentariis posteriores esse ho- D milias *in Jeremiam ;* nec multo tamen posteriores, cum post annum ætatis sexagesimum Commentaria illa concinnaverit; homiliæ autem illæ ex earum genere sint, quas ex tempore recitatas, a notariis hoc primum tempore describi passus est. De lucubrationibus *in Ezechielem* ita scribit Sixtus Senensis lib. IV *Biblioth.* : « Cum Athenis degeret, jam sexagenario major elaboravit, Eusebio teste, *in Ezechielem* tomos viginti quinque, cum prius in eumdem prophetam homilias plurimas dedisset. » Bis peccat Sixtus, nam annum quinquagesimum secundum nondum excesserat, cum alterum Atheniense iter suscepit, ut demonstravimus; quo itinere cœptos *in Ezechielem* tomos absolvit : homilias autem sexagenario major habuit, ut pote quæ ex illarum classe sint, quæ cum pronuntiarentur ex ambone, a notariis in litteras referebantur. Scripsisse quoque illum nonnihil in Danielem, priusquam exponendum Matthæum susciperet, ostendit illud e Tractat. 29 *in Matth.*, num. 40, pag. 860 : « Quæ autem sequuntur in textu Danielis, sicut potuimus, exposuimus. » Agit nempe de Danielis capite IX, vers. 27. Diximus Eusebium [81] tradidisse, jam sexagenario majorem Origenem circa idem tempus Celsum refellisse, et duodecim prophetas exposuisse. Certe Origenes lib. VII *contra Cels.* affectos jam fuisse Commentarios suos in duodecim videtur significare, et ad eos perficiendos divinam opem implorare : ait enim num. 11 : Πλὴν καὶ ἡμεῖς, κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν, πεποιήκαμεν, τὰ, ὥς φησι Κέλσος, πάροιστρα, καὶ πάντη ἄδηλα πρὸς λέξιν διηγησάμενοι, ἐν τοῖς πραγματευθεῖσιν ἡμῖν εἰς τὸν Ἡσαΐαν, καὶ εἰς τὸν Ἰεζεκιὴλ, καὶ εἴς τινας τῶν δώδεκα· Θεοῦ δὲ διδόντος τὴν ἐν τῷ λόγῳ αὐτοῦ προκοπὴν, καθ' οὓς βούλεται χρόνους προστεθήσεται τοῖς ἤδη ὑπαγορευθεῖσιν εἰς ταῦτα, ἤτοι τὰ λείποντα, ἢ ὅσα γ' ἂν φθάσωμεν σαφηνίσαι.

De Commentariis Origenis in Evangelium secundum Lucam silet Eusebius. Ipse tamen Origenes tom. XVI, *in Matth.*, num. 9, pag. 728, eorum meminit, quæ antea fuerat in Lucam commentatus; utrum commentariorum, an homiliarum, incertum est. At tomo XIII, num. 29, pag. 610, homilias ipsas nominatim laudavit. Antiquiores eædem fuerunt posterioribus tomis *in Joannem*, ut pote quæ tomo XXXII, num. 1, pag. 404, appellentur. Fuisse vero ab Origene conscriptas, antequam virilem attigisset ætatem, indicare videtur Hieronymus, cum ait in Prologo interpretationis suæ : « Fateor itaque, antequam ille objiciat, in his Origenem tractatibus, quasi iterum talis ludere : alia sunt virilia ejus, et senectutis seria. » Posteriores ipsos *in Joannem* tomos secundo itinere Atheniensi absolutos existimo.

[78] Euseb. lib. VI *Hist.*, cap. 23. [79] Euseb. lib. VI *Hist.* cap. 32. [80]-[81] Euseb. lib. VI *Hist.*, cap. 36.

(15) *Necdum etiam Numerorum explicationem fuerat aggressus*, etc. Manifeste hic sibi contrarius est illustrissimus Huetius. Nam Origenes, ut paulo supra refert ipse Huetius, in Prologo Commentariorum *in Canticum canticorum*, quos in altero Atheniensi secessu, nempe anno ætatis suæ quinquagesimo secundo inchoaverat, suas *in Numeros* explicationes memorat, nec dicere licet Prologum hunc longe post absolutum opus fuisse conscriptum. Quipote igitur hic concludit Huetius necdum Numerorum explicationem aggressum fuisse Origenem, cum Jeremiam homiliis illustraret, quas (homilias) Huetio judice, post annum sexagesimum ex tempore pronuntiavit. Revera qui tem homilia *in Jeremiam* duodecima promittit Origenes se, ubi finem dicendi fecisset, de sacerdotalibus benedictionibus, quæ in Numeris continentur, adhuc locuturum ; sed illud non impedit quominus alias longe antea homilias *in Numeros* habere potuerit. Vide Monitum nostrum in Numeros.

Nam post Maximini persecutionem expliciti sunt, A quippe cujus tomo xxii, meminerit, quemadmodum refert Eusebius lib. vi *Hist.*, cap. 28, nondum autem Matthæum explanare fuerat exorsus, sicuti apparet ex ejus tomo xvi, *in Matth.*, num. 19, pag. 748, et decimo *in Joannem* tomo, num. 18, pag. 192. Ne Commentariorum quidem *in Epistolam ad Romanos* meminit Eusebius : ex Origenis tamen tomo xvii *in Matth.*, num. 32, pag. 821, et lib. v et viii, *contra Cels.*, num. 47, pag. 614 et num. 65, pag. 790, intelligimus jam tum ea composuisse Origenem, cum ad explanandum Matthæum, et confutandum Celsum se contulit. Discere vero licet ex homilia 17 *in Lucam*, jam ante ipsum esse interpretatum Epistolam priorem ad Corinthios, quam B in hunc evangelistam ad populum dissereret : « Memini, inquit, cum interpretarer illud quod ad Corinthios scribitur : *Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, cum omnibus qui invocant eum* [32], dixisse me diversitatem Ecclesiæ, et eorum qui invocant nomen Domini. » Commentarios *in priorem ad Thessalonicenses Epistolam* in opere *contra Celsum*, libro secundo, num. 65, pag. 437, laudatos reperias. Denique expositionem aliquam in Apocalypsim meditabatur, cum Matthæum explicaret : de dracone quippe illo septem capitibus et decem cornibus instructo agens [33], ita scribit tractat. 30, num. 49, pag. 867 : « Exponetur autem tempore suo in *Revelatione Joannis* ; » et mox : « Has autem principales expositiones atque probationes oportet fieri, cum ipse liber (*Apocalypseos*) C propositus fuerit nobis ad exponendum. »

IV. Cæterum magna in distinguendis Origenis homiliis adhibenda dijudicatio est ; alias enim meditate conscriptas edidit, alias ex tempore recitavit. Longe levior, me judice, harum auctoritas ; gravior illarum existimatio. Quidquid extemporalium homiliarum superest, post sexagesimum ætatis suæ annum pronuntiavit Origenes ; actuarii ex ambone recitatas exceperunt : quod hactenus fieri prohibuerat. Alias variis temporibus accuravit. Quod si hæc perspexisset Erasmus, minime profecto id ipsi de homiliis Origenis generatim agenti excidisset : « Eas conciones non ipse scripsit, sed a notariis excipi passus est, quod tamen negant illum esse passum ante annum, ut ante dictum est, sexagesimum. » Quasi nullas cogitate conscripserit homilias Origenes, sed omnes ex tempore profuderit. Homiliæ *in Lucam*, teste Hieronymo in Prologo suæ interpretationis, fetus est juvenilis ætatis, et in otio quidem ac secreto conceptus, ut in publicum deinde ederetur. Continuatam ergo illic Lucæ expositionem animadvertas, præterquam in sex postremis homiliis, quæ ex ampliori numero videntur excerptæ. Prioribus illis triginta tribus similes sunt homiliæ in psalmos xxxvi, xxxvii et xxxviii, et duæ *in Canticum*, et novem *in Judices*. Extemporales autem homiliæ, quoniam juxta episcopi præscriptum, et designatum ab eo argumentum ac Scripturæ locum pronuntiabantur, idcirco certum hunc ordinem neutiquam tenent ; sed in eamdem sæpe pericopam geminatæ reperiuntur, prætermissis totis capitibus, diligenti cæteroquin observatione et explicatione dignis. Hujus generis videntur esse superstites in quatuor priores Pentateuchi libros homiliæ, et quæ in librum Josue exstant, quas, ut ait Rufinus interpres in Prologo : « Ex tempore in Ecclesia peroravit Adamantius senex. » Hujus quoque generis esse videtur unica illa in I Reg. cap. 1 et 2, et alia de Engastrimytho, quam primus edidit Leo Allatius, et quæ supersunt *in Isaiam*, *in Jeremiam*, et *in Ezechielem*. Hæ autem subinde a studiosis juxta Scripturæ ordinem collectæ et dispositæ sunt. Atque hæc nos magna verisimilitudine ducti conjectamus, non præfracte asserimus.

APPENDIX.

Libri Origeni falso, vel dubitanter ascripti.

—

I. *Unde factum sit ut Origenis nomen plerææque sibi scriptiones falso asciverint, aperitur.* II. *De tribus libris* in Job, *deque vetusto ipsorum interprete.* III. *De posteriore* in Job *Commentario.* IV. *De Commentario* in Marcum. V. *Homiliis in diversos* ; VI. *Homilia quæ in codice Vaticano inscribitur*, *Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος* ; VII. *Scholiis* in Orationem Dominicam, *et Canticis B. Virginis, Zachariæ et Simeonis.* VIII. *De Lamento Origenis.* IX. *Dialogo de orthodoxa fide.* X. *Alio quodam vetusto dialogo.* XI. *Libellis* De hæresibus. XII. *De singularitate* clericorum, XIII. De astrolabio, *et* De breviario, *et sermone de catechesi.*

—

I. Demonstravimus libri secundi quarto capite D magnum aliquando in Ecclesia et illustre fuisse Origenis nomen ; eoque etiam ex adversariorum contentionibus et conviciis, quod fere alias usuvenire solet, illustrius evasisse. Hinc factum est ut ab incertis et ignotis auctoribus profectæ lucubrationes nonnullæ, sic tanquam projectitii infantes, clarum Origenis nomen sibi libenter asciverint, nonnunquam etiam operibus suis metuentes scriptores subdoli, ementitum hunc prætexentes titu-

[32] I Cor. i, 2. [33] Apoc. xii, 3.

lum, Adamantii famam veluti furto subripuerint; bibliopolæ etiam mercibus suis venditandis emptorem hiantem, fucata hac inscriptione induxerint. Has quidem ob causas aliquando contigisse reor, ut in Origenis familiam spurii transierint libri; at frequentius etiam idem evenisse puto vel ex librariorum oscitantia, nomina nominibus commutantium; vel ex criticorum audacia, quidvis sibi licere in litteris putantium. Huc accessit quod plurimas Origenis scriptiones studiose abolentibus ipsius adversariis et defensoribus; his quidem ut ejus errores, illis ut præclara ejus opera invidiose celarent; multas vice versa lucubrationes utrique paribus de causis nomini ipsius subdiderunt. Nos vero postquam Origenianorum scriptorum examen semel suscepimus, ad nostram pertinere duximus curam, suos ei fetus legitimos restituere, quod hactenus fecimus; suppositilios vero ex ejus familia segregare, quod Appendice ista facturi sumus.

II. In Latina Origenis editione duplex genus Commentariorum *in librum Job* reperitur. Prius in tres discretum est libros, et duo priora Jobi capita cum tertii portione complectitur, ab incerto interprete Latinitate redditum: posterius totum persequitur Jobi librum, et brevibus commentariolis (scholia prope dixeris) exponit, et Joachimum Perionium interpretem habet. Spurium utrumque opus, et emendicatum Origenis nomen falso jactans. Prioris certe stylus Origeniani dissimilis est; creber quippe artis oratoriæ figuris; quales in tomis nullas admittit Origenes, non multas in homiliis. Discrepat quoque sententiis: nam lib. II Christum ait prædicasse tribus annis et dimidio; cum Origenes lib. IV *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 1, num. 5, et homil. 32, *in Luc.*, anno duntaxat uno cum aliquot mensibus id muneris Christum obiisse dicat. Post Arianæ hæreseos exortum prodiisse, et ab Ariano quidem fuisse scriptum manifeste hæc evincunt [34]: « Tria cornua fecit diabolus in typum atque figuram trionymæ illius sectæ, triumque deorum hæresis, quæ universum orbem terræ in modum tenebrarum replevit, quæ Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum aliquando tanquam tres colit, nonnunquam unum adorat, quemadmodum Græcorum lingua memoratur, Triada, vel Homusion. Istam ergo Trinitatis sectam, et hæresim, atque infidelitatem jam olim de longe designans versutissimus ille diabolus tria cornua misit ad Job deprædandum. Sic namque etiam nunc memorata trionyma hæresis præsertim prædatur atque expugnat Ecclesiam. » Luciani martyris cum laude meminit, Origenis temporibus multo recentioris: « Ita consummatus est, inquit [35], beatus atque gloriosus Lucianus, lucidus vita, lucidus et fide, lucidus etiam tolerantiæ consummatione. Ob hoc enim Lucianus cognominatus est, tanquam lucidus, aut proprio lumine sibi fulgens, aut aliis lucens. Hic namque beatus duodecim diebus supra testas pollineas extensus, tertia decima die est consummatus, aliique innumeri sancti martyres eodem modo mortem transeuntes consummati sunt. » Ex quibus conjectura ducor ad suspicandum operis hujus auctorem ex eo esse genere Arianorum, qui Luciani discipulos sese profitebantur, et Lucianistæ dici amabant. De his ita Epiphanius hær. LXXVI, cap. 3: Οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι τῶν Ἀρειανῶν τῶν ἀπὸ Λουκιανοῦ τε, καὶ Ὠριγένους λαβόντων τὴν πρόφασιν, γεγονότες ἅμα Ἀστερίῳ τινὶ ἀπὸ σοφιστῶν ὄντι, ἐκπεσόντι τε ἐν τῷ διωγμῷ τῷ ἐπὶ Μαξιμιανοῦ γεγονότι. « Alii enim ex Arianis, iis qui a Luciano et Origene doctrinam suam acceperant, conjuncti Asterio cuidam de grege sophistarum, qui in persecutione Maximiani a fide defecerat. » Quapropter Ariani, deinde Lucianistæ nuncupati sunt, ut apparet ex Mario Victorino lib. I *adversus Arianos*. Qui autem Coluthiani appellabantur, non a Luciano illo traxerunt nomen, ut opinati sunt quidam, sed a Colutho hæresiarcha Arii socio, cujus meminit Epiphanius hær. LXIX, cap. 2. Distinguantur porro hi Lucianistæ ab aliis Lucianistis, Luciani cujusdam antiquioris et Marcionis discipulis, cujus hæresim Epiphanius persequitur. Scriptorem trium librorum *in Jobum*, Latinum existimat Erasmus, eumque esse Maximinum hariolatur, cujus exstant disputationes cum Augustino. « Fuisse Latinum, inquit, inprimis ipse operis gustus indicat: vix enim quisquam ita commode vertit Græca, ut oratio Latina non sapiat alicubi suam originem. Interpretatur interdum Græcas voces, sed ita ut Latinum agnoscas: veluti cum docet nos quid et qualis sit adamantus. » Sic se habet ille locus [36]: « Adamas vero interpretatur ex Græca lingua, indomabilis, inflexibilis, incomminutus, » etc. Addere poterat et alterum supra a nobis depromptum, quo ludit in voce *Lucianus*, eumque a *luce* dictum scribit. Erasmo assensi sunt Robertus Cocus in Censura, et Edmundus Albertinus in opere *De sacramento Eucharistiæ* [37]. Sed quis nescit interpretum audaciam, auctorum sermonibus sua commenta interponere amantium? Græcum esse scriptorem probat interpretis Prologus, quo librum hunc aliquos ante se Latine vertisse tradit. Prologum a librariis suppositum divinat Erasmus, nullis vel levibus argumentis; repugnante etiam styli utriusque congruentia. Effrenis profecto, iterum dico, et projecta Erasmi temeritas, veterum Patrum scripta inanibus suis conjecturis ita permiscentis, ut nisi contraivissent posteriorum theologorum studia, vix certum aliquid de adolescentis Ecclesiæ doctrina statuere possemus. Scribit Possevinus in *Appar. sacram.* in Hilario, dubitasse nonnullos, annon Hilario tribuendi essent hi Commentarii. Id si quis credet, Hilariani cum characteris penitus ignarum esse necesse est. Adversus Arianos summa cum laude scripsit Hilarius, quo-

[34] Lib. I, p. 870, col. 2. [35] Lib. II, p. 885, col. 2. [36] Lib. II, p. 864, col. 1. [37] Edmund. Albertin. in *Examine testimon. Orig.* cap. 1.

rum iste partiarium se prodit. Ad hæc nihil in A Genesim scripsisse fertur Hilarius, in quam se lucubrasse aliqua testatur iste auctor. Eamdem vero, ut et librum Jobi, multis exposuerat Origenes; unde data fortasse occasio libri istius huic ascribendi; cum præsertim in allegorias nonnunquam excurrat. Arguit Erasmus ex horum librorum clausula non ulterius progressum fuisse scriptorem, licet vix caput Jobi tertium attigerit: a qua equidem sententia non recedo.

III. Posteriorem Commentarium *in Job* e Bibliothecæ Regiæ codicibus Perionius Latina oratione donavit. Alia quoque alibi reperiuntur ejus exemplaria. Multo minus Origenis illum esse dicas, quam priores libros tres: nam neque tomorum, B neque homiliarum, neque scholiorum stylum sapit; neque divertit usquam in allegorias, et totus est in perscrutando litteræ sensu, ut meram paraphrasim esse dicas. Mosem libri Job scriptorem esse asserit in Prologo: at prior Commentarius eumdem a Jobo, vel Jobi amicis Syrorum lingua scriptum, a Moyse in Hebraicam linguam conversum tradit. Unde efficitur alterutrum saltem opus Origenis non esse. Neutrum vero ejus esse efficitur ex eo quod librum Jobi Moyse antiquiorem esse tradit libro VI *contra Cels.*, num. 44, et quod *Philocaliæ* capite 5, libros duntaxat quinque Moysem reliquisse affirmat (16). Cum Origenis sententiam de sideribus supra exploraremus, observavimus animata esse ipsum censuisse: contra hic scriptor C stellas animo carere diserte asseverat. Meminit præterea Manichæorum et Luciani martyris, qui Origene fuerunt recentiores. Alicubi vero ita disserit: « Neque ergo ὁμοούσιον aliquid ejus est, id est, ejusdem essentiæ; eum enim interire non posse diximus: neque ὁμούσιον, id est, unius essentiæ; comparari enim non potest; » et alio loco: « Recita hæc tu cum judicio apud Homoousiastas. » Quibus aliisque compluribus Arianus esse intelligitur: nam, ut ait Epiphanius hær. LXIX, cap. 70, non tam bituminis odorem refugit serpens, quam vocem ὁμοουσίου Arius aversabatur. Quamobrem Catholicos Homoousiastorum nomine Ariani traducebant. Ex eodem igitur Arianorum Lucianistarum genere fuerit, e quo scriptor supra memorati D operis *in Jobum*, quippe qui Luciani martyris æque meminerit. Sic autem existimo; quemadmodum sublevandæ Israelitarum calamitati, dum Ægyptiorum servitute premerentur, librum Job a Moyse scriptum autumant plerique; ita multiplici ab Arianis Commentario eumdem fuisse illustratum, ac frequenti lectione contritum, solatii gratia, cum ab Ecclesia catholica anathematis et censuris urgerentur. Quærenti autem mihi ecquonam argumento liber iste Origeni adjudicatus est, nonnulla in eo occurrerunt Origenianæ doctrinæ vestigia, quæ ad alia non satis attentum lectorem fefellerunt. Rejicit eos scriptor operis, qui Deo humanam figuram affingunt: eam hæresim acriter ultus est Origenes. Quo modo angelos custodes admittit auctor, admittit et Origenes. Christum patriarchis et prophetis Veteris Testamenti apparuisse, atque ita mediatorem Dei et hominum hoc tempore fuisse opinatur auctor; opinatur et Origenes. Astris vim esse σημαντικήν, non ἀποτελεστικήν definit auctor; definit et Origenes. Facile itaque consensus ille fucum fecit.

Subjunguntur in Græcis quibusdam codicibus, et in prima Genebrardi editione homiliæ quatuor, quæ quoniam Chrysostomi esse deprehensæ sunt, in recentioribus editionibus fuerunt prætermissæ.

Præter geminum illum Commentarium in librum Jobi, scribit Laurentius Humfridus in *Epistola ad Antonium Canum*, quæ Erasmianæ Origenis editioni præfixa est, Hieronymum Frobenium et Nicolaum Episcopium, a quibus prelo commissa est hæc editio, adnotatiunculas quasdam in Jobum ei inserere noluisse, quod perbreves essent, et Origenis genium ac stylum parum redolere doctis quibusdam viderentur.

IV. In manuscripto Bibliothecæ Regiæ codice nomen Origenis præfert vetus Commentarium in Evangelium Marci. Legitur quoque in Possevini *Apparatu* [38] haberi in Oxoniensi Bibliotheca Corporis Christi, Origenis opus aliquod *in Marcum*. Cujusmodi sit istud opus equidem ignoro. Quod ad Regium attinet, nonnullæ in eo allegoriæ, multa Origenianæ doctrinæ affinia, quæ in Observationibus ad Commentarium *in Matthæum* notavimus, Origenem videntur auctorem indicare. Sed levia hæc, præut ea sunt quæ contrarium probant; summa styli discrepantia, constans Origenis consuetudo in Commentariis, vel per tomos, vel per homilias, vel per scholia digerendis, quorum ad nullum genus expositiones istæ referri possunt; nam prolixitate scholia superant, a tomis superantur; ab homiletico vero genere penitus differunt. Adde profiteri Scriptorem operis ipso initio, redacturum sese in unum corpus, quæ ab Ecclesiæ doctoribus sparsim in hunc Evangelistam fuerant adnotata; cum multi in Matthæum et Joannem, pauci in Lucam, nulli penitus in Marcum ad suum tempus scripserint. Profecto non multi ante Origenem scripserant in Matthæum et Joannem; atque hæc sequiorem Origenianis temporibus ætatem sapiunt. Si minus ad eripiendum Origeni librum hunc valent conjecturæ, at valebit certe codicum veterum dissensio, quorum aliqui Victori Antiocheno eum tribuunt; cujusmodi est liber quidam Bibliothecæ Regiæ, cujusmodi et ille fuit Theodori Peltani Societatis Jesu theologi, qui Commentarium istud Latine a se redditum sub Victoris nomine publicavit. Idem alii Cyrillo Alexandrino codices ascribunt; cujusmodi etiam alter Bibliothecæ Regiæ.

[38] Possevin. *Appar.* in *Origene.*

(16) Vide tom. v Comment. *in Joan.*, num. 2, p. 95.

Nec titulis solum diversitas inest, sed libri etiam contextui. In Codicibus Victoris, vel Cyrilli nomine inscriptis, Origenem, Eusebium, Chrysostomum, Apollinarium et Theodorum citatos; Catharos vero hæreticos perstrictos reperias : atque hæc nomina, aliaque multa, erasa offendas ab exemplaribus quæ nomen Origenis in fronte gerunt. Quæ si quis casu contigisse putet, parum ille librariorum audaciam perspexerit. Mihi vero cum certo constet Commentarium istud non esse Origenis, verisimile fit ab iis fuisse interpolatum, et in Origenianam lucubrationem recusum, quo facilius lectores vel emptores nancisceretur.

Jam vero uti potius, Victori, an Cyrillo, tribuendum sit istud Commentarium dijudicare, etsi est præter institutum, dicam tamen obiter Victori verisimilius, quam Cyrillo ascribi : nec enim Origenem tam crebro testem a Cyrillo laudatum, nec Chrysostomi usurpatam ab eo auctoritatem facile putaverim. De Victoris ætate quæstionem habet Peltanus, et Juliano antiquiorem esse putat, ideo quod decimum tertium Marci caput exponens fundamenta templi superesse dicat; ea vero Juliano imperante fuisse refossa, juxta Nicephori testimonium : capite vero sequenti Catharos hæreticos suggillet, quorum hæresis ante hanc ætatem fuerat ab Ecclesia profligata.

V. Circa homilias, quæ *In diversos* inscribi solent, ante omnia notandum est fuisse ipsas a Merlino ex variis locis collectas, et eo collocatas ordine, quo inter se dispositæ cernuntur. Id ipse in editione sua de iis præfatus est. Quod præmonendus fuit lector, ne miretur quomodo diversa, et parum sibi congrua membra in unum corpus confluxerint. Singulas nunc seorsum ac sigillatim excutiamus.

Prima ab Origenis stylo penitus aliena est : simplex ille est et familiaris, litteram breviter exponit, tum transit ad allegorias et tropologias; hæc abundat schematis et tropis, ludit in verbis, et aliter denique clauditur, quam homilias suas Origenes claudere solet. Nihilo magis cum Origenis dogmatibus congruit. Docet Origenes homilia 14 *in Lucam* Mariam apertis uteri claustris Christum fuisse enixam, ut supra suo loco dictum est : contraria omnia hac homilia statuuntur. Plane itaque non est Origenis. Latinum scriptorem stylus arguit. Auctorem divinet, si quis hariolari amat. Reperitur illa in Lectionario quodam veteri bibliothecæ Regiæ.

At mirabilis est eorum stupor, qui secundam homiliam Origeni adjudicarunt; nam præter stylum ab Origeniano genio abhorentem, et clausulam ab Origenianis diversam, Manichæos et Arianos Origenis temporibus posteriores nominatim appellat. Filium Patri ὁμοούσιον esse dicit; Dionysii Areopagitæ opera citat, cum Origenis ætas hos libros nondum vidisset. Habetur hæc homilia in manuscripto Bibliothecæ Regiæ codice inter multa Augustini opuscula. De auctore certum nihil definire possum.

Ne tertiam quidem Origeni deputare ausim, repugnante clausula et stylo : quamvis ad Origenianum saporem propius accedat quam superiores duæ; pauculas enim quasdam allegorias habet. Primæ tamen similior est quam secundæ, adeo crebra est figuris et interrogationibus. Latinum scriptorem dicas, et quidem Hieronymo recentiorem. Idem esto de quarta homilia judicium, quam exhibent quoque Lectionaria Regiæ Bibliothecæ.

Eadem et quintam homiliam exhibent, quæ nihil Origenianum habet, non stylum, non allegorias, non clausulam : oratio concisa, dissoluta, ἐσχηματισμένη. Initium homiliæ, quod Origenis doctrinam sapit, lectoribus imposuit. Vide tomum x *in Matth.* num. 1, easdem fere reperies sententias. Quod nisi dubia esset Interpretum fides, scriptorem Latinum esse judicarem ex his verbis : « (17) Cum ager, quod in eo aliquid agatur, vel villa a circumvallatione limitis, hoc est munitione custodiæ nomen acceperit, congrue dispensatione carnis illo ingressus asseritur Dominus, quo per deitatis portam circumdando attrahens ad credulitatem incredulos, et sa-

(17) *Cum ager, quod in eo aliquid agatur*, etc. Hæc verba, atque præcedentia, « Capharnaum namque interpretatur *ager* vel *villa consolationis*. Cum ager, » etc., non exstant in omnibus iis quotquot vidi antiquis homiliariis manu exaratis, ubi horum verborum loco legitur : « Cur ibi ingressus est? Propter hoc quod et invenit, et statim manifestum est. *Accessit ad eum Centurio* (*Matth.* VIII, 5). Accessit vere; non dimidius, sed totus : non aspectu corporis tantum, sed et animæ plenitudine : non facie tantum, sed et immaculato corde. » Sic et initio homiliæ pro his verbis : «*Descendente Jesu de monte, secutæ sunt turbæ multæ* (*Matth.* VIII, 1). Docente vero Domino in monte, discipuli erant cum ipso, quibus datum erat cœlestis doctrinæ nosse secreta per quæ salutis scientia brutorum corda salirent, cæcorumque oculis per mundanæ delectationis tenebras caligantibus lucem patefacerent veritatis. Unde et Dominus ad eos : *Vos estis*, inquit, *sal terræ, vos estis* et *lumina mundi* (*Matth.* v, 13, 14). Nunc vero descendente eo de monte, turbæ secutæ sunt eum : in montem scilicet ascendere nequaquam poterant, quia quos delictorum sarcina deprimit, ad mysteriorum sublimia nisi abjecto onere scandere minime valent. Idcirco et filii Israel primitus in montem ascendere non poterant ad obviandum Deo, quia Ægyptiaca gravati conversatione præpediebantur, sed solus Moyses, etc.; » mss. nostri habent : «Docente in monte Domino, discipuli venerunt ad eum sicut alacres, sicut domestici, sicut proximi, sicut amici vel fratres. Ideo ait et Dominus ad eos : *Vos estis sal terræ*, et, *vos estis lux mundi* (*Matth.* v, 13, 14). Nunc vero descendente eo de monte, turbæ secutæ sunt eum, quæ in montem ascendere non potuerunt ut pigri populi, ut negligentes, ut imperfecti. Ita et filii Israel primitus in montem ascendere non valuerunt : ad obviandum Deo pergere non potuerunt propter suam irreligiositatem et impietatem, sed solus Moyses, » etc. Sic denique et hæc, et aliæ pleræque homiliæ, quas sub Origenis nomine Merlinus edidit, præterquam quod mendis ubique scatent, ac lacunis innumeris inhiant, plurima habent intexta quæ in manuscriptis homiliariis aliter repræsentantur.

nitatis miraculum erat acturus. » A primæ homiliæ stylo parum dissentit.

Sexta homilia primæ, tertiæ, quartæ ac quintæ, sed tertiæ potissimum similis est, stylo, figuris, clausula; unde a Latino quoque homine scriptam arbitramur. (18) Nec aliter de septima judicamus, licet clausula careat. (19) Utramque repræsentat lectionarium quoddam Regiæ Bibliothecæ : et septimam quidem hoc initio : « Fratres, dicit aliquis ex vobis, feci peccata multa et magna : et quis ex vobis est qui non peccet? Tu dic, erravi super omnes homines. Sufficit tibi in sacrificio ista confessio. Dic tu prior iniquitates tuas, ut justificeris [39]. Cognosce te, quoniam peccator es : habe tristitiam, cum converteris : esto ac si desperatus et mœstus; sed et lacrymas compunctus effunde. Nunquid aliquid aliud fuit in meretrice, quam lacrymarum effusio? et ex hac profusione invenit præsidium, et accepta fiducia accessit ad fontem Dominum Jesum. Sed veniamus ad causam. Quid ergo evangelista? *Et inde transiens Dominus Jesus in partes Tyri, et Sidonis, et ecce mulier Chananæa* [40]. Mira res, o Evangelista! » Reliqua ut in libris editis concepta sunt.

Quod de proxime præcedentibus, idem sentimus de Octava, quæ rhetoricis pigmentis perspersa est. Id olfecit Merlinus, et Origenis stylum neutiquam referre eam confessus est, seque hoc uno argumento dudum Origenianis scriptis inseruisse, quod a multis putetur esse Adamantii, et inter ejus opera reperta sit. Eam autem inter opera falso ascripta Hieronymo posuit Victorius tomo nono.

Homilia nona membris tribus in unum compactis conflata est. Pars prior nihil aliud est quam Origeniani tractatus tricesimi quarti in Matthæum portio; unde nonnulla consulto expuncta sunt; quod iis doctrina minus sana contineretur. Ea vero pars quæ ab his orditur verbis : « A plerisque conscientia accipitur peccatorum, » etc., et in iis desinit : « Miro valde modo paucis verbis expressus est ignis gehennæ, » desumpta est ex libro Commentariorum Hieronymi *in Isaiam*. Reliqua suppeditavit caput 17, libri v *Moralium* Gregorii Magni.

Decimam homiliam non esse Origenis statim agnoscet, quisquis nares habuerit. Alienus est stylus ab Origene, aliena clausula, aliena schemata, A synonyma, antitheses, allusiones, colores arte quæsiti; quæ omnia Origenianam simplicitatem non sapiunt. Allegoriæ præterea nullæ, nullæ tropologiæ. Si quid conjectura valeo, scriptorem Latinum dixerim.

Ea certe est primæ, tertiæ, quartæ, quintæ, sextæ, septimæ, octavæ et decimæ congruentia inter se et similitudo, (20) ut pene affirmare ausim unius esse omnes et ejusdem auctoris; atque ejus, ut dixi, Latini : secunda alterius est Scriptoris : nona consuta est triplici trium scriptorum fragmento. Ab Origene autem nulla penitus profecta est, præterquam prior illa nonæ particula.

VI. Michael Ghislerius in Præfatione ad suos *in Jeremiam* Commentarios, cap. 7, paragr. 4, narrat
B in Vaticano quodam codice Græco repertas sibi Origenis homilias *in Jeremiam* viginti; earumque postremam, etsi id indicaret titulus, nequaquam tamen ad Origenem pertinuisse. Subnectit postmodum ea jam edita comperiisse se non Origenis homiliam, sed insignem esse Clementis Alexandrini Tractatum, cujus meminerunt Eusebius, Hieronymus et Photius, quippe ita inscriptus fuit : *Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος;*

VII. Scholia *in Orationem Dominicam*, et Cantica B. Virginis, Zachariæ et Simeonis Græce cum sua interpretatione Latina edidit Federicus Morellus, sub nomine Origenis, sive, ut ipse apposuit, alterius doctoris συγχρόνου, eaque se e veteri manuscripto
C codice ex Italis bibliothecis profecto selegisse, exscripsisse, transtulisse declarat. In ipso Scholiorum titulo Græco nomen Origenis neutiquam offendas, sed illud duntaxat : *Ἀνωνύμου σχόλια εἰς εὐχὴν κυριακήν*. Unde ab ipso Morello nomen Origenis suppositum suspicor. Bene vero est quod Petrum Laodicensem legitimum auctorem ex Bibliothecæ Patrum tomo priore cognoscimus, in quo scholia hæc *in Orationem Dominicam* Latine conversa cum illis Germani patriarchæ Constantinopoli conjuncta in unum et permista reperiuntur. Atqui Morelli codex Scholia *in Cantica* eidem tribuebat, cui et Scholia *in Orationem Dominicam*; et id persuadere potest styli similitudo.

VIII. Ad finem librorum *Περὶ ἀρχῶν* attexi solet
D libellus, qui *Lamentum Origenis* inscribitur. Hujus interpretationem Hieronymo tribuit Guido Carme-

[39] Isa. XLIII, 26. [40] Matth. XV, 21, 22.

(18) *Nec aliter de septima judicamus*, etc. Male hic judicat Huetius, ut in infra demonstrabimus.

(19) *Utramque repræsentat*, etc. Sextam itidem sub Origenis nomine repræsentant quatuor mss. quos vidimus codices, alter Maceriarum ordinis Cisterciensis, alter cathedralis ecclesiæ Turonensis, et duo vetustis imi Thuanæi. Repræsentant etiam *Homiliarium* ab Alcuino seu Albino Flacco collectum, Coloniæ editum anno 1576, pag. 164, alterum *Homiliarium* Basileæ vulgatum ann. 1493, fol. 40, et Combefisius *Bibliothecæ concionatoriæ* tom. I, pag. 740. Hanc quoque sub Bedæ nomine exhibet domnus noster Martenius *Thesauri Anecdot.* tom. V, col. 378, uno Majoris Monasterii prope Turones codice fultus, qui Bedæ nomen in fronte præfert.

(20) *Ut pene affirmare ausim unius esse omnes, et ejusdem auctoris, atque ejus Latini.* Pene erravit Huetius, atque si plane ausus esset affirmare, plane errasset. Nam homilia quæ inter eas septima numeratur, cujus tantam cum aliis congruentiam et similitudinem esse ait, ipsissima est homilia, vel potius pars homiliæ de Chananæa, quam Mabillonius et multi post eum Laurentio Novariensi episcopo, alii presbytero, alii Laurentio Mellifluo, alii Mediolanensi falso tribuerunt; quam vero domnus noster Montefalconius S. Chrysostomo jure et merito adjudicavit. Hanc enim contulit eruditus vir cum Græco S. Chrysostomi contextu, et reperit atque monuit meram eam esse interpretationem, seu potius fragmentum homiliæ Græcæ de Chananæa.

lita, in hæresi Origenistarum; tribuit et editio A Merlini, et codex manu exaratus Bibliothecæ Regiæ. Sed contra Erasmus, « Lamentum hoc, inquit, nec ab Origene scriptum est, nec ab Hieronymo versum, sed figmentum est alicujus indocti, qui studuerit hujusmodi colore Origenem infamare. Simili artificio finxerant epistolam Hieronymi titulo, in qua deplorabat quod aliquando cum Origene sensisset. » Et Gelasius in concilio Romano : « Liber qui appellatur *De pœnitentia Origenis*, apocryphus. » Mirum itaque sine falsitatis nota a theologis quibusdam librum hunc nonnunquam in testimonium citari, et inter genuina Origenis opera a Vincentio Bellovacensi reponi *Spec. doctr.* lib. XVIII, cap. 43. Hic vero ridenda est heterodoxi cujusdam hujus ætatis supinitas, qui Lamentum Origeni ascri- B ptum, a libro *De pœnitentia* diversum quid esse putavit.

IX. Dialogum *De orthodoxa fide*, qui et contra Marcionistas inscribi solet, Origeni tribuere videntur Basilius et Gregorius Nazianzenus. Cum enim ex operibus mere Origenianis *Philocaliam* conflare se professi sint, fragmentum e parte tertia Dialogi istius deprompium in *Philocaliam* conjecerunt. Itaque illum esse Origenis credidisse illos perspicuum est. At inducitur in eo Dialogo Origenes probatam in Ecclesia de tunicis pelliceis Adami, et de corpore humano et anima, deque resurrectione sententiam propugnans; cum alia sensisse ipsum supra ostenderimus. Unde opellæ hujus scriptor neuti- C quam credi potest. Præterea ad finem fragmenti hujus quod *Philocaliæ* insertum est, Scholion istud reperiri solet : Ταῦτα ἀπὸ τοῦ ζ' λόγου τῆς Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου *Εὐαγγελικῆς προπαρασκευῆς* παρεκβέβληται. Μαξίμου δέ εἰσιν, ὥς φησιν ὁ αὐτὸς Εὐσέβιος, οὐκ ἀσήμου ἐν τοῖς Χριστιανοῖς συγγραφέως· αὐτολεξεὶ δὲ εὕρηται ταῦτα κείμενα καὶ ἐν τῷ Ὠριγένους πρὸς Μαρκιωνιστὰς, καὶ ἄλλους αἱρετικοὺς διαλόγῳ, Εὐτροπίου δικάζοντος, Μεγεθίου δὲ ἀντιλέγοντος. « Hæc e septimo libro *Evangelicæ præparationis* Eusebii Pamphili deprompta sunt. Sunt autem Maximi, ut ait ipse Eusebius, non ignobilis inter Christianos scriptoris. Totidem vero verbis scripta ea inveniuntur in Origenis adversus Marcionistas, aliosque hæreticos Dialogo, agente Eutropio, D defendente Megethio. » Revera Eusebius libro VII *De præparat. evangelic.* fragmentum id exhibet, et ex Maximi libro *Περὶ ὕλης* sese mutuatum esse tradit. Utris autem plus habeamus fidei, Basilio et Gregorio, opus id Origeni tribuentibus; an Eusebio idem Maximo assignanti, ambigendum non est : sæpe quippe ostendimus neminem in perscrutandis Origenis rebus tantum adhibuisse curæ et solertiæ, quantam adhibuit Eusebius. Veri autem simile est habitam revera fuisse Origeni cum Megethio, Marco, aliisque hæreticis concertationem; at a Maximo deinde in litteras relatam, et operi suo *Περὶ ὕλης* intextam. Fidem his conciliat quod narrat Eusebius lib. VI *Hist.*, cap. 33, ab ætatis suæ præsbyteris quam plurima de Origene scriptis fuisse tradita; et quod Dialogi scriptor reges quosdam Christi fidem amplexos, et templa ethnicorum cum idolis eversa commemorat; nihil enim hujusmodi Origenis temporibus contigit, sed Constantini : unde Maximi ætatem possis colligere. (21) Fefellit fortasse Basilium et Gregorium Dialogi titulus nomen Adamantii præferens, quod in eo primas partes tractet Origenes; quemadmodum Lælii et Catonis nomina præferunt Dialogi de amicitia; et de senectute non quod a Catone vel Lælio scripti sint, sed quod primæ ipsis partes tribuantur. Mirandum porro non est interloquentium personarum nomina neque in Eusebio, neque in *Philocalia* comparere : nam cum rubrica, aliove colore ejusmodi nomina et lemmata solerent distingui, a librariis sæpenumero distinctio hæc omittebatur, vel per incuriam, vel potius quod eam in commodius rejicientes tempus, penitus tandem, obliviosi quippe homines, prætermitterent. Duplicem lucubrationis hujus interpretationem Latina Genebrardi profert editio, alteram Joachimi Perionii, Laurentii Humfridi alteram. Alia prætetea a Joanne Pico senatore Parisiensi lucubrata anno 1556, seorsum edita exstat.

X. Alium suo, Origenisque nomine Dialogum supposuerat hæreticus quidam, omnem licet cum eo Ephesi forte sibi viso congressum ac disputationem detrectasset. Fictitiam scriptionem misit Romam ad suos discipulos, passimque disseminavit, et Antiochiæ, priusquam illuc accederet Origenes, ob falsam victoriam inanes egit triumphos : mox vero ut adfuit Adamantius, hominis contudit protervium, et vanitatem manifestis argumentis convicit.

XI. Falso quoque præscribit sibi nomen Origenis libellus quidam, qui philosophorum sectas ac dogmata recenset, et Ὠριγένους φιλοσοφούμενα solet appellari. Primus autem hic est liber grandioris operis, quo hæreses omnes confutandas auctor sibi proposuerat, quod ex dogmatis philosophorum, hæreseon pestes fere profectæ sint; hisque convellendis utilis sit illorum confutatio. Larvatæ huic scriptioni personam detrahunt vel verba isthæc quæ exstant in proœmio : Ταῦτα δὲ ἕτερος οὐκ ἐλέγξει, ἢ τὸ ἐν Ἐκκλησίᾳ παραδοθὲν ἅγιον Πνεῦμα, οὗ τυγχάνοντες πρότερον οἱ ἀπόστολοι μετέδοσαν τοῖς ὀρθῶς πεπιστευκόσιν· ὧν ἡμεῖς διάδοχοι τυγχάνοντες, τῆς τε αὐτῆς χάριτος μετέχοντες, ἀρχιερατείας τε καὶ διδασκαλίας, καὶ φρουροὶ τῆς Ἐκκλησίας λελογισμένοι, οὐκ ὀφθαλμῷ νυστάζομεν. *Hæc autem non alius coarguet, quam traditus in Ecclesia Spiritus sanctus : quem cum primitus accepissent apostoli, iis communicarunt qui recte de Deo sentiebant : quorum nos*

(21) *Fefellit fortasse Basilium et Gregorium Dialogi titulus*, etc. Vide quæ diximus de hocce Dialogo, tom. I, Præfat., pag. 12, 13, et in admonitione huic operi præfixa pag. 800, 801 et 802 ejusdem tomi.

cum successores simus, et ejusdem gratiæ participes, necnon episcopatus, et magisterii, et custodes Ecclesiæ reputati, non oculis per socordiam dormitabimus. Atqui nec Ecclesiæ custos Origenes, nec episcopus fuit. Episcopus autem fuit Epiphanius, et librum scripsit de hæresibus : unde non inanis conjectura sumitur hoc opus ad ipsum esse referendum.

XII. Libellum *De singularitate clericorum* Origeni addicit vetus codex Regiæ Bibliothecæ. Addicunt et Landulfus a Columna in Breviario historiali, Laziardus Cœlestinus, Antoninus et Vincentius Bellovacencis, quos recenset Pamelius; et quibus ipse succinit, cum in Præfatione ad tertium tomum Cypriani, tum in argumento libri ejus, et in adnotationibus ad caput primum libri Tertulliani *De exhortatione castitatis.* Sed reclamat Baronius, quod hoc opere feminarum contubernium clericis interdicatur; cum inter mulieres et puellas Origenes assidue sit conversatus. Addit id fuisse causæ cur scriptus ab Adamantio iste liber creditus sit, quod spontaneam castrationem non improbaverit; atque hoc idem argumentum usurpavit Pamelius : « Atqui, inquit Baronius, debuerunt hi meminisse aliqua ex parte laudatum quoque a Domino villicum illum iniquitatis, cum alioqui idem auctor de his qui hæc perpetrarent, alio Commentario se tractaturum spondeat. » Utilius respondisset Baronius, si dixisset exsectionis suæ Origenem pœnituisse, et a simili facinore reliquos absterruisse in Commentariis ad Evangelium Matthæi. Quod ergo in argumentum traxerunt nonnulli, ut librum *De singularitate clericorum* Origeni ascriberent, quod nempe voluntariam genitalium amputationem non damnaverit, idipsum indicio mihi est librum non esse Origenis; quippe quem annis provectiorem facinoris in juventutis calore admissi pœnituerit. Baronio ex Origenis familia fetum hunc depellenti astipulatur codicum dissensio, quorum alii Hieronymo, Augustino alii, plerique Cypriano assignant. Erasmus ad calcem libri Augustini *De bono viduitatis* : « Sequebatur, inquit, hoc loco libellus *De singularitate clericorum*, qui toties et Hieronymi, et Cypriani nomine excusus est, cum phrasis nec Hieronymum, nec Cyprianum, nec Augustinum referat : proinde non est visum eo præsens volumen onerare. » Bellarminus *De script. ecclesiast.* in Cypriano, neque Origenis, neque Cypriani, sed Latini tamen scriptoris esse censet. Pamelius autem, et post eum Rivetus [42], ex hellenismis quibusdam suspicati sunt e Græco Latine esse conversum. Subjicit Pamelius censere se conversum hoc opus jam inde ab ætate Cypriani, ob schemata et phrases ejus ætatis. Contra Baronius auctorem esse Cyprianum levibus sane rationibus contendit : neque eum movet styli disparitas, quod non eumdem semper styli tenorem Cyprianus servaverit.

In tam obscura, tanquam controversa quæstione certum aliquid statuere difficile est. Cypriani non esse istud opus clamant barbaræ hæ voces, cujusmodi nullas in puro ac terso Cypriani sermone nanciscaris : « Constitutionarios, repulsorium, vulgaritatis, fluxurarum, probrositas, participia, adunari, vanificat, egestosam, intimemus, procurativa, absentari, conjugalitas, parentalis, » aliaque plurima. Quis monstrorum ejusmodi parentem Cyprianum dicat? Arianismum præterea hæc sapiunt : *Si Christus comparare seipsum ausus est Deo, qui ait : Pater major me est : aut si apostoli coæquare semetipsos ausi sunt Christo* [43]. Rapinam nempe arbitratur, Christum esse æqualem Deo [44]; tantumque discriminis Christum inter et Deum esse, quantum apostolos inter et Christum. Primigeniam et nativam lucubrationem stylus olet, non interpretationem, quæ astricta fere est et contorta. Ea vero est scriptoris barbaries, ut hellenismis locum dedisse minime mirabile sit, qui tot stribligines ac dictionum portenta admisit. Spirat tamen felicis juvenescentis Ecclesiæ tempora, adeo ut si minus illum Hieronymi et Augustini ævo superiorem dicamus, quod probabilius esse puto, non multo certe inferiorem liceat arbitrari.

Reperitur quidem inter falso ascripta Hieronymo opera *Epistola ad Oceanum* de vita clericorum, sed Sulpicio Severo recentior, quippe quæ sancti Martini Vitam ab eo scriptam laudet. Ejusdem fere ea est argumenti ac altera hæc quæ Origeni affingitur, ut si quis illam ex hac expressam dicat, conjector non ineptus videri possit.

XIII. Josias Simlerus, et Conradus Frisius in *Epitome Bibliothecæ Gesnerianæ* narrant Origenis librum *De astrolabio* in Vaticana bibliotheca servari. Argumenti hujus scriptionem ab Origene exiisse nemo, quod sciam, litteris prodidit. Ne quid tamen inconsiderate decernerem, curavi Vaticanos perlustrari forulos, indices evolvi : nullum plane hoc titulo librum illic reperiri perlatum est ad me ab amicis, quibus id negotii dederam. Inter spuria itaque, et falso afficta Origeni opera istud amandetur. Idem aperte definire non ausim de *Breviario* Origenis, quod in Cæsenatis bibliothecæ Catalogo, ab Hieronymo conversum haberi scribit Possevinus [45]; neque de Sermone, qui *De catechesi* inscriptus est, et in Heidelbergensis bibliothecæ Catalogo ab eodem recensetur : quamvis hæc mihi valde suspecta sint.

[41] Baron. an. 233, cap. 43, 44. [42] Rivet. *Critic. sacr.* lib. II, cap. 13 et 15. [43] Joan. XIV, 28. [44] Philipp. II, 6. [45] Possevin. ad calcem *Appar.*

EXCERPTUM

EX

GEORGII BULLI

PRESB. ANGLIC.

DEFENSIONE FIDEI NICÆNÆ.

(Cap. IX, *De Filii τῷ ὁμοουσίῳ.*)

—

Origenis doctrinam de Filii Dei vera divinitate omnino catholicam et Nicænæ fidei plane consonam fuisse, præcipue ex indubitato ejus, et maxime incorrupto, atque ab ipso jam sene accuratiori diligentia elucubrato Opere contra Celsum, *fuse et luculenter ostenditur.*

—

§ I. Dictu mirum est, quam super hujus viri A πολυθρυλλήτου doctrina, in partes iverint, atque acerrime inter se digladiati fuerint theologi qua veteres, qua recentiores. Ut de veteribus solum, memor instituti mei, agam; ex iis alii Origenem ad cœlum usque laudibus extollunt; alii ipsum ut pessimum hæresiarcham, adeoque omnium pene hæresium, præsertim quæ Ecclesiæ fidem de SS. Trinitate spectant, fontem et scaturiginem diris devovent. Sed Catholicos quod attinet doctores, qui Origenis ætate viciniores fuere, major et longe potior fuit numerus eorum, qui ipsi astipulati sunt. Alexander Hierosolymitanus, Theoctistus Cæsariensis, Dionysius Alexandrinus Firmilianus Cæsariensis, Gregorius Thaumaturgus, et Athenodorus, Origenis coætanei, ipsum in maximo pretio semper B habuerunt: et tota Palæstina, Arabia, Phœnicia et Achaia causam Origenis adversus Demetrium Alexandrinum propugnarunt. Eamdem deinde tutati sunt Pamphilus martyr et Eusebius Cæsariensis per *Apologiam* sex libros complexam, quorum unicus superest. Alios quoque magni nominis viros complures Eusebii temporibus Apologias pro Origene scripsisse tradit Photius cod. CXVIII. Origenem porro tanquam catholicæ fidei adversus hæresim, quæ postea Ariana dicta fuit, strenuum propugnatorem laudavit magnus Athanasius in libro *De decretis Nicænæ synodi.* His accensendus Didymus Alexandrinus (vir celebris, quo magistro se usum sæpius Hieronymus gloriatur), qui pro Origene C Apologeticum edidit, et Titus Bostrorum episcopus, et Gregoriorum nobile par, Nazianzenus et Nyssenus, et Joannes Hierosolymitanus, assiduis eam ob rem Epiphanii et Hieronymi probris lacessitus. Methodius quoque, qui diu ante exortam controversiam Arianam scripsit, cum prius fuerit Origenis adversarius infensissimus; suum aliquando odium deposuit, ac tandem inter ejus admiratores nomen suum profiteri non erubuit. Denique Rufinus (a Cassiano lib. VII *De incarnat.* dictus, quidquid de ipso judicavit sequior ætas, « Christianæ philosophiæ vir, haud contemnenda ecclesiasticorum doctorum portio; » cujus sanctimoniam ipse etiam Hieronymus aliquando summis laudibus extulit, ut ex epistola ejus quinta, ad Florentium, constat), Origenis acerrimus hyperaspistes fuit; ut nihil dicam de innumeris per Ægyptum dispersis monachis, qui maxima Origenis de causa cum Theophilo Alexandrino certamina inierunt.

§ II. In hoc tanto tantorum virorum dissensu optandum erat, ut ex infinitis, quæ Chalcenterus ille elucubravit, scriptis plura ad nos devenissent integra et illibata; unde ipsi, neutri parti addicti, de ejus doctrina certius dijudicare potuissemus. Ast (proh dolor!) ex libris Origenis quosdam, dum is adhuc viveret, a maleferiatis hominibus corruptos atque interpolatos; et scripta nonnulla aliena prorsus ac spuria sub ejus nomine celebratissimo edita fuisse ipse conquestus est in Epistola ad quosdam Alexandriam scripta. (22) Ut facile conjicias, quanto majori post ejus obitum confidentia isti tenebriones id genus facinora perpetraverint, certe Origenianorum operum pars longe maxima jam penitus interciderunt: quæque hodie supersunt, ea, demptis *contra Celsum* libris, et excerptis quibusdam, quæ *Philocalia* vocantur, Latine tantum exstiterunt, idque, ut ex certis indiciis constat, multum ab interpretibus interpolata atque immutata: donec nuper clarissimus Daniel Huetius ἐξηγητικά Origenis non pauca ex mss. Græce edi-

(22) *Ut facile conjicias, quanto majori post ejus obitum confidentia,* etc. Vide Præfationem tomo nostro priori præfixam, pag. 2, 3 et 4, ubi hæc Bulli et Huetii sententia de adulteratione librorum Origenis post ejus obitum ab hæreticis facta confutatur.

dit. Quin eo nomine de φιλαρχαΐοις omnibus præclare meritus sit vir doctissimus, nemo nisi invidus diffitebitur. Idem tamen Huetius profitetur *Origenian.* lib. III, cap. 1, num. 3, sibi esse verisimile, « Quotquot libros Origenis ad nos fortuna transmisit, violatos esse, at eos potissimum, qui præter notariorum σφάλματα et hæreticorum adulterationes, interpretum etiam hallucinationes et perfidiam senserunt. » Excipere, ni fallor, debuerat libros *contra Celsum*; quippe quos præter librariorum σφάλματα, a quibus nulli veterum libri prorsus immunes sunt, aliam violationem notabilem subiisse nemo, quod sciam, hactenus suspicatus fuerit.

§ III. Cæterum si omnia Origenis scripta, eaque pura et incorrupta, hodie exstarent; haud omnia tamen veræ ac genuinæ ejus sententiæ declarandæ pariter inservirent. Scilicet variorum auctoris πολυγράφου operum diversa foret ratio. (23) Nam alia ad amicos secreto scripsit, quæ lucem nunquam visura speravit; in quibus libere ac pene sceptice disseruit, ac plerumque non tam suam certam ac definitam sententiam, quam vel aliorum ratiocinationes, vel suos quosdam scrupulos ac dubitatiunculas, ad clariorem veritatis elucidationem, proposuit. Alia ipse in publicum emisit, sive contra infideles, sive adversus hæreticos, seu denique ad instruendam plebem Christianam; in quibus, via trita ac tuta incedens, receptam in Ecclesia catholicam doctrinam studiosius tradidit. Deinde alia properanter dictitavit, alia diligentiori cura elucubravit. Denique alia (ut Huetii verbis utar) senex Adamantius, ingenio per ætatem magis subacto, elimavit; alia efferente sese in juventutis æstu fecunditate profudit. De quibus præclare dixit Hieronymus in Prologo ad Commentarios *in Lucam*, Origenem in quibusdam Tractatibus « quasi puerum talis ludere; alia esse virilia ejus et senectutis seria. » Negari autem non potest, quin Origenis suffragium de catholica doctrina peti debeat ex iis præcipue scriptis, quæ publicis usibus ipse destinavit; quæ cogitate et attente exaravit: quæ denique jam senex, et longo rerum usu et experientia edoctus composuit. Hujusmodi sunt, omnium consensu, libri octo *contra Celsum Epicureum*. Quippe in his communem Christianorum doctrinam, adversus instructissimum religionis nostræ hostem propugnat: hi summo auctoris studio, maxima eruditione, idque ab ipso jam sexagenario majori (ut diserte testatur Eusebius *Hist. ecclesiast.* lib. VI, cap. 36) elucubrati fuere. Itaque ex his præcipue libris testimonia mea proferam, quibus Catholicum fuisse in hoc articulo Origenem ostendam: subjectis tantum locis quibusdam, quæ ex aliis ipsius scriptis catholici doctores, qui Origenis temporibus proximiores fuere, quique adeo genuina ejus scripta a spuriis optime norunt discernere, mihi suppeditarunt. Ex quibus omnibus spero fore, ut lector cordatus clare tandem perspiciat, quam impotenter in Origenem debacchatus sit Petavius, dum ita de Patre (vel inimicis judicibus) sanctissimo atque eruditissimo scribere non est veritus: « De Origene, » inquit Petavius *De Trinit.* lib. I, cap. 12, num. 9, « constat, eum de Filio ac Spiritu sancto impie absurdeque sensisse. » Et paulo post num. 10: « Origenes ut ætate Arium antecessit, sic impietate par; imo impii dogmatis auctor illi fuit. » Et passim alibi ejusmodi convicia in Origenem jacit. Fortasse existimavit Jesuita, se religione sua ad id obstrictum fuisse, ut ita venerando Patri malediceret; quod scilicet Origenes et Origenistæ cum dogmatibus suis damnati et anathematismis confossi fuerint (24) in quinta synodo. Verum non defuere viri illustres e Romana Ecclesia (Joannem Picum Mirandulanum dico, Jacobum Merlinum Victurniensem, Desiderium Erasmum Roterodamum, Sixtum Senensem, Claudium Espencæum, Gilbertum Genebrardum et Petrum Halloxium), qui nihil sibi metuentes a quinti concilii anathematismis, Origenem non modo sine probro nominare, sed et palam aperteque defendere ausi sunt. Nimirum recte judicarunt isti, ab illa synodo non tam ipsum Origenem, aut genuina Origenis placita, quam perniciosissima illa dogmata, de Trinitate ἑτερουσίῳ, de phantastica corporis resurrectione quæ in adulteratis Origenis scriptis continerentur, quæve nonnulli Origenistæ, qui vocarentur, magni illius nominis patrocinio defenderent, anathemate condemnata fuisse. Damnavit quidem synodus una cum istis et paradoxa illa de præexsistentia animarum, de astris et elementis animatis, etc., quæ vere Origenis fuere: sed ista damnavit tantum ut falsa et perabsurda, non tanquam hæretica; nisi accesserit præfracta animi obstinatio, et catholicæ sententiæ contemptus: qui ut ab ipso Origene procul abfuit, ita in Origenistis plerisque nimium se prodidit. Sed tandem ad rem ipsam accedamus.

§ IV. In libris *contra Celsum* toties Origenes vere divinam, hoc est, increatam, infinitam, incomprehensibilem, immutabilem Verbi et Filii Dei naturam declarat, ut, si omnia huc spectantia vellem adducere, ejus Syntagmatis pars magna mihi transcribenda foret. Itaque ex eo opere loca tantum selectiora quædam proferemus. In libro I de Magis ex Oriente in Judæam venientibus, ad visendum Regem, quem stella insolita indicavit, agens, sic loquitur num. 60, pag. 375: Φέροντες μὲν δῶρα, ἃ (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) συνθέτῳ τινὶ ἐκ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου θνητοῦ προσήνεγκαν, σύμβολα μὲν, ὡς

(23) *Nam alia ad amicos secreto scripsit*, etc. De his Hieronymus in epistola 65, ad Pammachium et Oceanum, testatur, Origenem in epistola quam scripsit ad Fabianum, pœnitentiam egisse, cur talia scripserit, et causam temeritatis in Ambrosium retulisse, quod secreto edita in publicum protulerit. GEORGIUS BULLUS.

(24) *In quinta synodo*. Seu potius in alia synodo Constantinopoli habita, quinta illa anteriori. Vide Valesii Notas ad Evagrium pag. 111. ID.

βασιλεῖ τὸν χρυσὸν, ὡς δὲ τεθνηξομένῳ τὴν σμύρναν, ὡς δὲ Θεῷ τὸν λιβανωτόν· i. e. : « Ferentes dona ei qui componebatur (ut sic loquar) ex Deo et homine mortali, symbola obtulerunt; aurum tanquam regi, ut morituro myrrham, ut Deo thus. » Ubi in Christi persona agnoscit et hominem mortalem et Deum immortalem, cui honos divinus thuris oblatione olim exhiberi solitus, debeatur. Cui geminus est locus, qui in eodem libro, pauculis interjectis paginis, occurrit : ubi Celso ludente in sanguinem Jesu profusum in cruce, ac dicente, « non fuisse illum cruorem, qualis divis solet esse beatis; » ita respondet Origenes num. 66, pag. 380, 381 : Ἡμεῖς δὲ αὐτῷ πιστεύοντες Ἰησοῦ, περὶ μὲν τῆς ἐν αὐτῷ θειότητος λέγοντι· *Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδὸς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωή*, καὶ εἴ τι τούτοις παραπλήσιον. Περὶ δὲ τοῦ, ὅτι ἐν ἀνθρωπίνῳ σώματι ἦν ταῦτα φασκόντι· *Νῦν δὲ ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι ἄνθρωπον, ὅστις τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα*· σύνθετόν τι χρῆμά φαμεν αὐτὸν γεγονέναι· i. e., « Nos vero ipsi Jesu credentes, de divinitate quidem quæ in eo erat dicenti : *Ego sum via, veritas et vita* [46], et si quid est his simile : de corpore vero in quo erat humano sic loquenti : *Nunc me quæritis interficere hominem, qui veritatem vobis locutus sum* [47] : aimus eum fuisse quiddam compositum. » Mox dicit p. 381 Christum habuisse θειότερόν τι ἐν τῷ βλεπομένῳ ἀνθρώπῳ, ὅπερ ἦν ὁ *κυρίως* Υἱὸς Θεοῦ, Θεὸς Λόγος, Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία· i. e., « Quiddam divinius sub humana specie, quod erat *proprie* Dei Filius, Deus Verbum, virtus sapientiaque Dei. » Et post aliquammulta, Christum appellat num. 68, p. 383, Θεὸν ἐν ἀνθρωπίνῳ φανέντα σώματι ἐπ' εὐεργεσίᾳ τοῦ γένους ἡμῶν, « Deum apparentem in humano corpore, ut in nostrum genus exerceret beneficentiam. »

§ V. In libro secundo citans Genes. I, 26 : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram;* et locum Davidis psalm. CXLVIII, 5 : *Ipse dixit, et facta sunt, ipse mandavit et creata sunt ;* Dei fuisse Filium ac Sermonem, cui ita locutus est ac præcepit Deus Pater, hac ratione colligit num. 9, pag. 393 : Εἰ γὰρ ἐνετείλατο ὁ Θεὸς, καὶ ἐκτίσθη τὰ δημιουργήματα· τίς ἂν, κατὰ τὸ ἀρέσκον τῷ προφητικῷ Πνεύματι, εἴη ὁ τὴν τηλικαύτην τοῦ Πατρὸς ἐντολὴν ἐκπληρῶσαι δυνηθεὶς, ἢ ὁ (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) ἔμψυχος λόγος καὶ ἀλήθεια τυγχάνων, id est, « Si enim mandavit Deus, et conditæ sunt creaturæ; quis juxta sententiam prophetici Spiritus posset esse tanti paterni mandati exsecutor, quam ille, ut sic loquar, animatus ejus sermo et veritas? » Quibus in verbis Filium Dei a rebus creatis omnibus apertissime distinguit; quin et clare docet opus creationis, illi Dei Filio a Patre suo demandatum, tantum fuisse, utpote divinæ omnipotentiæ proprium, ut perfici neutiquam potuerit nisi ab eo, qui sit ipse Dei Patris sermo ac veritas. Quæ ratiocinatio quam procul distet a mente Ariomanitarum, dictis Scripturæ locis abutentium; quamque sententiæ Catholicorum, ex opere creationis divinitatem Filii asserentium, ad amussim conveniat, oculati omnes vident. Ibidem docet Origenes Dei Verbi divinitatem per incarnationem neutiquam fuisse ita circumscriptam, ut nusquam illa esset extra Jesu corpus et animam; sed esse fuisseque semper φθάνοντα πανταχοῦ, *ubique præsentem*. Id vero ne quis in Cerinthianæ hæresis patrocinium traheret, mox subjungit, pag. 394 : Ταῦτα δέ φαμεν, οὐ χωρίζοντες τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ· ἓν γὰρ μάλιστα μετὰ τὴν οἰκονομίαν γεγένηται πρὸς τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ, id est, « Hæc autem non eo a nobis dicta sunt, quod separemus a Jesu Filium Dei; summe enim unita fuere post dispensationem anima Jesu corpusque cum Verbo Dei. » Ecquis vero utramque Christi naturam, et utriusque naturæ unionem hypostaticam magis Catholice explicare potuit, quam ab Origene hisce in locis factum est? Mox ibidem corpus Christi dicit num. 10, τὸν ἀληθῶς ναὸν Θεοῦ τοῦ Λόγου, καὶ τῆς σοφίας, καὶ τῆς ἀληθείας, id est, « Verum templum Dei Verbi, veritatis et sapientiæ; » quod Judæi, lapideum Dei templum plus satis venerantes, contempserunt.

§ VI. In libro tertio objicienti Christianis Celso, num. 41, p. 473, 474, « quod Jesum mortali corpore constantem credant esse Deum, idque pie sibi videantur facere; » ita respondet Origenes : Ἴστωσαν οἱ ἐγκαλοῦντες, ὅτι ὃν μὲν νομίζομεν καὶ πεπείσμεθα ἀρχῆθεν εἶναι Θεὸν καὶ Υἱὸν Θεοῦ, οὗτος ὁ αὐτολόγος ἐστὶ καὶ ἡ αὐτοσοφία καὶ ἡ αὐτοαλήθεια· τὸ δὲ θνητὸν αὐτοῦ σῶμα, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἐν αὐτῷ ψυχὴν, τῇ πρὸς ἐκεῖνον οὐ μόνον κοινωνίᾳ ἀλλὰ καὶ ἑνώσει καὶ ἀνακράσει, τὰ μέγιστά φαμεν προσειληφέναι, καὶ τῆς ἐκείνου θειότητος κεκοινωνηκότα εἰς Θεὸν μεταβεβηκέναι, id est, « Sciant isti criminatores hunc Jesum, quem ab initio Deum Deique Filium esse credimus, ipsum esse Verbum, ipsam veritatem, ipsam sapientiam : cæterum mortale ejus corpus et humanam in eo animam illius Verbi non solum communicatione, sed etiam unione et permistione, maxima quæque dicimus accepisse, et divinitatem ipsius participantia, in Deum evasisse. » Cujus responsionis (si quid video) hic sensus manifestus est : An illud vos conturbat, o philosophi, quod nos Christiani Christum Servatorem nostrum, mortali corpore constantem, Deum dicimus? Imo, ringamini licet, illum Deum esse affirmamus ipsissimum ; nempe ipsam rationem, ipsam veritatem, ipsam sapientiam : quin et in tantum Deum, ut non vereamur dicere, ejus etiam humanam naturam, per unionem cum divina, quodammodo deificatam esse. Notanda hic est locutio omnino Platonica, αὐτολόγος, αὐτοαλήθεια. Nam Plato αὐτοαγαθόν dixit, quod est vere ac per se bonum ; illud epitheton attribuens soli vero ac summo

[46] Joan. XIV, 6. [47] Joan. VIII, 40.

Deo, a quo ille τὸν Λόγον longius sperabat. Atqui Origenes, tanquam ex Christiana Platonicam philosophiam corrigens, etiam τὸν Λόγον sive Filium Dei αὐτοσοφίαν, αὐτοαλήθειαν, ac proinde αὐτοαγαθόν jure merito dici posse pronuntiat. Cæterum non est, quod fratres nostri Lutherani, qui nescio quam humanæ in Christo naturæ ubiquitatem defendunt, ex his Origenis verbis quidquam causæ suæ accedere arbitrentur. Nam in loco, quem ex libro secundo modo adduximus, aperte docet Origenes τὸν λόγον ita cum humana Christi natura conjunctum esse, ut etiam extra Jesu animam corpusque exsistat; ac τό *ubique esse* in solam divinitatem competere. Quin et in hoc ipso loco mox post verba allata, quod de permistione humanæ in Christo naturæ cum divina dixerat, ita ipse Origenes diserte explicat, ut nihil aliud se voluisse profiteatur, quam carnem Jesu glorificatam, mutatis qualitatibus talem esse redditam, qualem decebat habitare in summo æthere, nihil retinentem carnalis infirmitatis congenitæ. Lege, si vacat, quæ apud Origenem sequuntur : ego e diverticulo in viam redeo.

§ VII. In libro quarto inducitur Celsus Epicureus, adversus Christianorum de Dei Filii in terras descensu et ἐνσαρκώσει, doctrinam hunc in modum disputans num. 14, pag. 510, « Deus est bonus, pulcher, felix, et pulcherrima optimaque specie : is si descenderet ad homines, ut mutetur opus est; mutabitur autem e bono in malum, e pulchro in turpem, e felice in infelicem, ex optimo in nequissimum. Quis sic se mutatum cuperet? Certe mutatio hæc et transformatio cadit in hominem mortalem : immortali vero semper eodem modo se habere convenit. Ergo nunquam Deus talem mutationem reciperet. » Jam si Origenes idem de Filio Dei sensisset, quod postea Arius, quam facile potuisset hujus argumenti ipsum fundamentum subvertere? uno scilicet verbo dicendo neque se, neque catholicos Christianos sui temporis credidisse Filium Dei esse revera Deum immutabilem; sed plane statuisse creaturam illum esse, a Deo alienæ ac prorsus mutabilis naturæ. Sed longe aliter, et salva omnino Catholicorum hypothesi, de Filii Dei natura vere divina et incommutabili, respondet Origenes his verbis : Δοκεῖ δή μοι πρὸς ταῦτα λέγεσθαι τὰ δέοντα, διηγησαμένῳ τὴν ἐν ταῖς Γραφαῖς λεγομένην κατάβασιν Θεοῦ πρὸς τὰ ἀνθρώπινα· εἰς ἣν οὐ μεταβολῆς αὐτῷ δεῖ, ὡς Κέλσος ἡμᾶς οἴεται λέγειν, οὔτε τροπῆς τῆς ἐξ ἀγαθοῦ εἰς κακὸν, ἢ ἐκ καλοῦ εἰς αἰσχρὸν, ἢ ἐξ εὐδαιμονίας εἰς κακοδαιμονίαν, ἢ ἐκ τοῦ ἀρίστου εἰς τὸ πονηρότατον· μένων γὰρ τῇ οὐσίᾳ ἄτρεπτος, συγκαταβαίνει τῇ προνοίᾳ καὶ τῇ οἰκονομίᾳ τοῖς ἀνθρωπίνοις πράγμασιν. Ἡμεῖς μὲν οὖν καὶ τὰ θεῖα Γράμματα παρίσταμεν ἄτρεπτον λέγοντα τὸν Θεὸν, ἔν τε τῷ, *Σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ*· καὶ ἐν τῷ, *Οὐκ ἠλλοίωμαι*· οἱ δὲ τοῦ Ἐπικούρου θεοὶ, σύνθετοι ἐξ ἀτόμων τυγχάνοντες, καὶ τὸ ὅσον ἐπὶ τῇ συστάσει ἀναλυτοὶ, πραγματεύονται τὰς φθοροποιοὺς ἀτόμους ἀποσείεσθαι. Ἀλλὰ καὶ ὁ τῶν Στοϊκῶν Θεὸς, ἅτε σῶμα τυγχάνων, ὁτὲ μὲν ἡγεμονικὸν ἔχει τὴν ὅλην οὐσίαν, ὅταν ἡ ἐκπύρωσις ᾖ· ὁτὲ ἐπὶ μέρους γίνεται αὐτῆς, ὅταν ἡ διακόσμησις· οὐδὲ γὰρ δεδύνηνται οὗτοι τρανῶσαι τὴν φυσικὴν τοῦ Θεοῦ ἔννοιαν, ὡς πάντη ἀφθάρτου, καὶ ἁπλοῦ, καὶ ἀσυνθέτου, καὶ ἀδιαιρέτου. Τὸ δὲ καταβεβηκὸς εἰς ἀνθρώπους ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπῆρχε, καὶ διὰ φιλανθρωπίαν ἑαυτὸν ἐκένωσεν, ἵνα χωρηθῆναι ὑπ' ἀνθρώπων δυνηθῇ· οὐ δήπου δ' ἐξ ἀγαθοῦ εἰς κακὸν γέγονεν αὐτῷ μεταβολὴ, κ. τ. λ. id est, « Ad hæc satis responsum erit, ut mihi videtur, si dixero quomodo in sanctis Scripturis accipiatur descensus Dei ad homines : ad quem nulla mutatione opus est, ut Celsus putat nos opinari, nec versione in malum e bono, aut e pulchro in turpem, aut e felice in infelicem, aut ex optimo in nequissimum. Immutabilis enim in sua essentia manens, condescendit rebus humanis providentia et dispensatione. Nos certe e sacris litteris Deum immutabilem esse discimus, ubi legitur : *Tu autem ipse es*[48]; et : *Non immutor*[49]. Epicuri vero dii ex atomis compositi, et proinde constitutione sua dissolubiles, habent quod agant, dum illas atomos, quæ corporibus corruptionem efficiunt, excutiant. Nec secus Stoicorum Deus, utpote corpus, interdum mens est quæ totam possidet substantiam, cum sit conflagratio; interdum vero ex parte ipsius substantiæ generatur, cum sit mundi ordinatio. Isti enim non potuerunt quidem clare Dei naturam intelligere, quod sit omnino incorruptibilis, simplex, nec compositus, nec divisibilis. Id autem quod ad homines descendit, *in forma Dei*[50] substitit, et propter amorem humani generis seipsum exinanivit, ut posset concipi ab hominibus, absque ulla tamen mutatione ex bono in malum, » etc. Post aliqua subdit Adamantius num. 15, p. 511, Εἰ δὲ καὶ σῶμα θνητὸν καὶ ψυχὴν ἀνθρωπίνην ἀναλαβὼν ὁ ἀθάνατος Θεὸς Λόγος, δοκεῖ τῷ Κέλσῳ ἀλλάττεσθαι καὶ μεταπλάττεσθαι· μανθανέτω, ὅτι ὁ Λόγος τῇ οὐσίᾳ μένων Λόγος, οὐδὲν μὲν πάσχει ὧν πάσχει τὸ σῶμα ἢ ἡ ψυχή· συγκαταβαίνων δ' ἔσθ' ὅτε τῷ μὴ δυναμένῳ αὐτοῦ τὰς μαρμαρυγὰς καὶ τὴν λαμπρότητα τῆς θειότητος βλέπειν, οἱονεὶ σὰρξ γίνεται, σωματικῶς λαλούμενος, id est, « Quod si Verbum Deus immortalis, quia corpus mortale animamque humanam assumpserit, Celso idcirco immutari videatur : discat Verbum manere Verbum sua substantia, nec pati eorum quidquam, quæ corpus aut anima patitur; condescendere tamen interdum non valentibus ejus claritatem ac splendorem divinitatis obtueri, ac veluti carnem factum, loqui corporaliter. » Dicant cordati omnes, an hæc sunt verba scriptoris, qui « Arium impietate superavit, adeoque impii dogmatis auctor illi fuit. » Scilicet clare hic docet Orige-

[48] Psal. ci, 28. [49] Malach. iii, 6. [50] Philipp. ii, 6.

nes τὸν Λόγον sive Filium Dei esse Deum immortalem, substantia sua immutabilem, et quatenus in forma Dei subsistit, juxta cum Patre naturæ omnino incorruptibilis, simplicis, nec compositæ, nec divisibilis. Aliquanto post ad aliam Celsi objectionem, priori affinem, responsurus, sic orditur, num. 18, pag. 512: Πρὸς τοῦτο λέγοιτ' ἄν, πῆ μὲν περὶ τῆς τοῦ θείου Λόγου φύσεως ὄντος Θεοῦ· πῆ δὲ περὶ τῆς Ἰησοῦ ψυχῆς, id est, « Ad hoc responderi potest, distinguendo divini Verbi naturam, quæ Deus est, et Jesu animam. » Vides hic ipsam Verbi naturam Deum, sive Verbum natura Deum diserte dici. Cui similis Origenis locus citatur in catena Balthasaris Corderii *in Joan.*, ad cap. I, vers. 1, ubi Filius Dei ab Origene dicitur ὁ Δημιουργὸς τοῦ παντὸς, τυγχάνων Θεὸς Λόγος κατ' οὐσίαν, « ille rerum omnium Conditor, qui est secundum essentiam Deus Verbum. » Quis vero ex Arianis dixerit, Filium esse ipsa sua essentia ac substantia Deum? Scilicet hoc illud ipsum est, quod adversus Arium statuerunt Patres Nicæni, nempe Filium Dei esse Deo ὁμοούσιον.

§ VIII. In libro quinto rationem reddens, cur Christiani Filium Dei, non solem, lunam stellasve adoratione prosequantur, ita disserit num. 10, p. 584: Οὐ τοίνυν ἦν εὔλογον τοὺς διδαχθέντας μεγαλοφυῶς ὑπεραναβαίνειν πάντα τὰ δημιουργήματα,.... ἀσκοῦντας ἔχειν τὴν λαμπρὰν καὶ ἀμάραντον σοφίαν, ἢ καὶ ἀνειληφότα, αὐτὴν οὖσαν ἀπαύγασμα φωτὸς ἀϊδίου· καταπλαγῆναι τὸ αἰσθητὸν ἡλίου, καὶ σελήνης, καὶ ἄστρων φῶς ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε διὰ τὸ αἰσθητὸν φῶς ἐκείνων νομίσαι ἑαυτοὺς κάτω που εἶναι, ἔχοντας τηλικοῦτον νοητὸν γνώσεως φῶς, καὶ φῶς ἀληθινὸν, καὶ φῶς τοῦ κόσμου, καὶ φῶς τῶν ἀνθρώπων, κἀκείνοις προσκυνῆσαι. Id est, « Itaque non decebat eos, qui didicerant generose omnem creaturam transcendere,.... contendebantque studiis ferventibus ad immarcescibilem illam sapientiam, aut jam perceperant eam, eam, inquam, quæ æternæ lucis splendor est; obstupescere ad solis, lunæ stellarumque lumen sensibile, in tantum, ut propterea se inferiores existimarent; cum ipsi habeant tantam lucem intelligibilem, lucem veram, lucem mundi, lucem hominum; eaque adorarent. » Hic aperte dicit Origenes Sapientiam sive Filium Dei esse lucem illam veram, lucem mundi, æternæ lucis splendorem; quem Christiani, neglectis sole, luna, cæterisque cœli luminibus, ideo colant, quod edocti sint in cultu suo omnem creaturam generose transcendere. Unde manifestissimum est neutiquam cum Ario somniasse Origenem, Filium Dei inter τὰ δημιουργήματα sive res creatas censendum esse. Rem hanc adhuc luculentius explicat paulo post his verbis num. 11, p. 585: Καὶ ὥσπερ οἱ, διὰ τὸ φῶς αἰσθητὸν καὶ οὐράνιον εἶναι, προσκυνοῦντες ἥλιον, καὶ σελήνην, καὶ ἄστρα, οὐκ ἂν προσκυνήσαιεν σπινθῆρα πυρὸς, ἢ λύχνον ἐπὶ γῆς, ὁρῶντες τὴν ἀσύγκρι-

A τον ὑπεροχὴν τῶν νομιζομένων ἀξίων προσκυνεῖσθαι παρὰ τὸ τῶν σπινθήρων καὶ τῶν λύχνων φῶς· οὕτως οἱ νοήσαντες, πῶς ὁ Θεὸς φῶς ἐστι· καταλαβόντες δὲ, πῶς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ φῶς ἀληθινόν ἐστιν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον· συνιέντες δὲ καὶ, πῶς οὗτός φησι τὸ, *Ἐγώ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου*· οὐκ ἂν εὐλόγως προσκυνήσαιεν τον οἱονεὶ βραχὺν σπινθῆρα, ὡς πρὸς φῶς τὸν Θεὸν, ἀληθινοῦ φωτὸς, ἐν ἡλίῳ, καὶ σελήνῃ, καὶ ἄστροις· καὶ οὐχ ἀτιμάζοντές γε τὰ τηλικαῦτα τοῦ Θεοῦ δημιουργήματα οὐδὲ Ἀναξαγορίως μύδρων διάπυρον λέγοντες εἶναι τὸν ἥλιον, καὶ σελήνην, καὶ ἀστέρας, τοιαῦτά φαμεν περὶ ἡλίου, καὶ σελήνης, καὶ ἀστέρων· ἀλλ' αἰσθανόμενοί γε τῆς ἀφάτῳ ὑπεροχῇ ὑπερεχούσης θειότητος τοῦ Θεοῦ, ἔτι δὲ καὶ τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ ὑπερέχοντος τὰ λοιπά. Id est, « Et quemadmodum isti adoratores solis, lunæ stellarumque, et admiratores eorum luminis, nunquam adorarent scintillam ignis aut lucernam in terra, videntes incomparabiliter præcellentiora, quorum lumen adoratione dignum existimant: ita qui intelligunt quomodo Deus lumen sit, et quomodo Filius ejus lux vera sit, illustrans omnem hominem in hunc mundum venientem [81], et intelligunt etiam illud ejus dictum, *Ego sum lux mundi* [82], immerito adorarent parvam velut scintillam veræ lucis, si ad lumen illud quod Deus est conferatur, quæ in sole, luna et astris exsistit. Non autem quod contemnamus tam egregia Dei opera, aut sicut Anaxagoras globum ignitum solem existimemus, ut et lunam et astra cætera; ideo hæc de sole, luna et astris cæteris dicimus: sed quod agnoscamus Dei et Filii ejus unigeniti inenarrabili præstantia præcellentem divinitatem, quæ cætera omnia longe post se relinquit. » Quid, quæso, ad declarandum veram Filii divinitatem, his disertius dici potuit? Nam expresse hic tradit Origenes, Filium cum Patre esse verum illud lumen, quod Deus est, cui collata parvæ instar scintillæ est ipsa solis lux. Qui et Filio perinde ac Patri expresse tribuit inenarrabili præstantia præcellentem divinitatem, quæ creaturas omnes immensum superat. Demum hinc iterum concludit Deum Patrem ejusque unigenitum Filium, spretis quantum ad adorationem attinet, sole, luna, cæterisque cœli luminibus, solos (nempe in unitate Spiritus sancti, quod ipse Origenes alibi agnoscit) divino cultu honorandos esse. Ibidem, paucis interjectis, ait num. 12, p. 586, Deum Patrem non τοπικῶς *localiter*, utpote immensum, neque loco inclusum, sed προνοητικῶς *per providentiam* condescendere hominibus pro sua bonitate: Filium vero Dei non solum tunc cum inter homines degeret, sed et semper suis adesse discipulis; et quanquam, ex infinita erga humanum genus charitate, dignatus est etiam τοπικῶς nobiscum in assumpta natura humana versari; tamen omnino πανταχοῦ *ubique* præsentem esse. Quibus positis, deinde pro cultu

[81] Joan. I, 9. [82] Joan. VIII, 12.

solius Dei Patris ejusque unigeniti Filii, contra adorationem luminum cœlestium, ita ratiocinatur ibidem: Ἄτοπον δέ ἐστι, τοῦ πληρώσαντος τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν, καὶ εἰπόντος, *Οὐχὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ; λέγει Κύριος*, ὄντος μεθ' ἡμῶν, καὶ πλησίον ἡμῖν τυγχάνοντος (πιστεύω γὰρ αὐτῷ λέγοντι, *Θεὸς ἐγγίζων ἐγώ εἰμι, καὶ οὐ Θεὸς πόῤῥωθεν, λέγει Κύριος*), ζητεῖν εὔχεσθαι τῷ μὴ φθάνοντι ἐπὶ τὰ σύμπαντα ἡλίῳ, ἢ σελήνῃ, ἢ τινι τῶν ἀστέρων, id est, « Absurdum autem esset, cum is, qui cœlum et terram implet, dicens, *Nonne cœlum et terram ego impleo? ait Dominus*[53]; nobis præsto sit et in proximo (credimus enim dicenti, *Deus appropinquans ego sum, non Deus longinquus, ait Dominus*[54]) quærere, cui vota facias, non semper ubique præsentem solem, lunam aut stellam aliquam. »

§ IX. In libro sexto divinam prorsus atque increatam Filii Dei naturam verbis hisce omni luce clarioribus confirmat num. 17, pag. 643: Οὔτε γὰρ τὸν ἀγένητον καὶ πάσης γενητῆς φύσεως πρωτότοκον κατ' ἀξίαν εἰδέναι τις δύναται, ὡς ὁ γεννήσας αὐτὸν Πατὴρ, οὔτε τὸν Πατέρα, ὡς ὁ ἔμψυχος Λόγος καὶ σοφία αὐτοῦ καὶ ἀλήθεια, id est, « Neque enim eum qui factus non est, et naturæ omnis factæ est primogenitus, quisquam pro dignitate potest nosse, sicut Pater ipse qui genuit: neque Patrem quisquam, sicut animatum ejus Verbum, veritas et sapientia. » Hisce, inquam, verbis Origenes, tanquam in consessu Patrum Nicænorum ipse jam sedisset, contra Arium diserte pronuntiat, Filium Dei οὐδὲ ποιητὸν, οὐδὲ κτιστόν, *neque factum, neque creatum* esse: (nam utrumque complectitur suo ambitu vox ἀγένητος): quin et Patrem et Filium sibi invicem pariter comprehensibiles, creaturis vero omnibus prorsus incomprehensibiles esse, expresse docet. Hujus autem illustris loci ictum ut evadat Sandius, fingit textum Origenis interpolatum hic ac depravatum esse. « Petavius, inquit lib. *De scriptor. ecclesiast.* pag. 35, probat lib. I *De Trinit.*, cap. 3, num. 5 et 6 (seu potius cap. 4, num. 6 et 7), locum Origenis, quando lib. VI *contra Celsum*, Filium ἀγένητον vocet, esse interpolatum, eo quod Epiphanius hæres. Origenis reprehendat eum, quod in Commentariis ad psalmum I, Filium dixerit γενητὸν Deum. » Sed non ibi dicit, nedum probat Petavius, locum hunc Origenis interpolatum esse: neque si ita dixisset Jesuita, magni æstimanda esset ejus censura. Nam Græci codices mss. omnes, quotquot uspiam reperti sunt, cum excusis exemplaribus hic consentiunt. Et sententia hujus loci omnino consentanea est constanti doctrinæ horum *contra Celsum* librorum, in quibus Origenes Filium Dei e censu τῶν δημιουργημάτων passim diserte eximit, ut ex testimoniis jam supra a nobis productis liquet. Ad id vero quod ex Epiphanio objicit Petavius, nempe Origenem in Commentario ad psalmum I, Filium Dei dixisse γενητὸν

A Θεόν, nescire non poterat Sandius, luculentam responsionem reddidisse Cl. Huetium *Origenian.* lib. II, quæst. 2, num. 25, pag. 131, « Origenes, inquit, cum Filium appellat γενητὸν Θεόν, sic accipe: qui principium sui habet et exsistendi initium: Filio quidem commune est cum creatis, sui principium ac originem habere, emanandi autem ex illo principio ac prodeundi ratio plane diversa est: prodit enim Filius per generationem æternam; prodeunt creatæ res per temporariam creationem..... Atque ita Filius dici potest ἀγένητος, qui ab alio non habet ut sit, nempe tanquam opus seu res facta, vel tanquam res creata: et γενητός, qui ab alio habet ut sit, nempe tanquam res genita et Filius. Sic Origenes, qui γενητὸν Θεόν appellasse Filium
B insimulatur,..... Filium tamen ἀγένητον vocat lib. VI *contra Cels.*, num. 17. » Paulo post hæc subjungit idem Huetius p. 132: « Cum Filium dixit (Origenes) γενητόν, id sibi voluit, habere ipsum sui principium; contra Hieronymus exposuit, esse factum. Nempe sic verba Origenis in pessimum sensum trahere amabat. Ita Epiphanius hæres. LXIV, cap. 8, vocis γενητός usum in aliis probaturum se dicit, in Origene damnare. » Plura hac de re apud Huetium ibidem legas. Ego ad libros Origenis *contra Celsum* redeo. In eodem libro sexto dicenti Celso, Deum neque ratione esse comprehensibilem, sic respondet Origenes num. 65, pag. 682: Διαστέλλομαι τὸ σημαινόμενον, καί φημι, εἰ μὲν λόγῳ τῷ
C ἐν ἡμῖν, εἴτε ἐν διαθέτῳ, εἴτε καὶ προφορικῷ· καὶ ἡμεῖς φήσομεν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἐφικτὸς τῷ λόγῳ ὁ Θεός. Εἰ δὲ νοήσαντες τὸ, *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*· ἀποφαινόμεθα, ὅτι τούτῳ τῷ λόγῳ ἐφικτός ἐστιν ὁ Θεός. Id est, « Distinguo significatum et dico, si intelligatur de ratione, quæ vel inserta est nobis, vel e nobis se exerit, hac non esse Deum comprehensibilem. Sin de illa, quæ erat in principio, et erat apud Deum, et ipsa erat Deus[55], aimus hac Deum esse comprehensibilem. » Scilicet Deus nisi a Deo; quod infinitum est, nisi ab infinito comprehendi non potest; unde sequitur τὸν λόγον, qui Deum valeat comprehendere, ipsum esse Deum; quod et in terminis Origenes cum Joanne evange-
D lista affirmat. Quam hoc Origenes pronuntiatum Arianæ blasphemiæ ex diametro repugnet, nemo est qui non videat. Dixit enim Arius in libro *Thalia* inscripto (referente Athanasio in lib. *De synod.*), Ἀδύνατα Υἱῷ τὸν Πατέρα, ἐξιχνιάσαι, οἷός ἐστιν ἐφ' ἑαυτοῦ· αὐτὸς γὰρ ὁ Υἱὸς τὴν ἑαυτοῦ οὐσίαν οὐκ οἶδεν, id est, « Possibile enim non est Filio investigare Patrem, qualis in seipso est, Filius quippe suam ipse essentiam non novit. » His gemina sunt, quæ post aliquammulta in eodem libro VI *contra Celsum*, num. 68, p. 684, sequuntur: Τίς δὲ ἄλλος σῶσαι καὶ προσαγαγεῖν τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ δύναται τὴν τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴν, ἢ ὁ Θεὸς Λόγος;

[53] Jerem. XXIII, 24. [54] Ibid. 23. [55] Joan. I, 1.

ὅστις ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν ὤν, διὰ τοὺς κολληθέντας τῇ σαρκὶ καὶ γενομένους ὅπερ σάρξ, ἐγένετο σάρξ, ἵνα χωρηθῇ ὑπὸ τῶν μὴ δυναμένων αὐτὸν βλέπειν καθὸ Λόγος ἦν, καὶ πρὸς Θεὸν ἦν, καὶ Θεὸς ἦν, id est, « Quis enim alius valeat servare, et ad Deum Opt. Max. humanam animam adducere, quam Deus Verbum? qui cum in principio apud Deum esset, propter carni cohærentes et carnales caro factus est, ut caperetur ab iis, a quibus alioqui ne videri quidem poterat, in quantum Verbum erat, et apud Deum erat, et Deus erat [56]. » Denique Origenes mox ibidem Filium dicit perinde ac Patrem magnum atque incomprehensibilem; quin et Patrem cum unigenito Filio etiam magnitudinem suam communicasse affirmat. Verba infra commodiori loco integre recitabimus.

§ X. Vides, lector, ut Origenes in libris *contra Celsum* (qui ex omnibus ejus scriptis omnium consensu, maxime genuini, puri et incorrupti sunt) veram Filii divinitatem sæpius atque apertissime confirmet. Quis jam suspicaretur, ex hisce ipsis libris ea colligi potuisse, quæ Arianæ blasphemiæ Origenem favisse ostenderent? Petavius tamen *De Trinit.* lib. I, cap. 4, num. 5, id objicit Origeni tanquam Arianismum sapiens, quod in libro VI *contra Celsum*, num. 60, pag. 678, scripserit : Τὸν μὲν προσεχῶς δημιουργὸν εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, καὶ ὡσπερεὶ αὐτουργὸν τοῦ κόσμου· τὸν δὲ Πατέρα τοῦ Λόγου τῷ προστεταχέναι τῷ Υἱῷ ἑαυτοῦ Λόγῳ, ποιῆσαι τὸν κόσμον, εἶναι πρώτως δημιουργόν. Id est, « Proximum mundi opificem esse Filium Dei Verbum, qui velut per se mundum ipse fabricarit : Patrem vero Verbi, eo ipso, quod Filio suo atque Verbo jusserit mundum facere, esse primarium opificem. » Sed quomodo hæc intelligenda sint, jam supra ostendi de Irenæi doctrina agens hujus sectionis cap. 5, num. 6, quo lectorem remitto. Certe a Patre tanquam summo opifice quasi imperante, per Filium Patris jussionem ac voluntatem exsequentem creata fuisse omnia; adeo Arianum non est, ut etiam catholici doctores, qui post concilium Nicænum vixerunt, quique Arianæ hæresis acerrimi impugnatores fuere, passim illud in scriptis suis affirmare non sint veriti, ut ibidem ex ipso Petavio ostendimus. Scriptoribus isthic adductis libet hic unum Hilarium adjungere, qui in libro IV *De Trinit.* agens de verbis illis Genes. I, 26, *Faciamus hominem ad imaginem nostram*, etc.; sic loquitur p. 839, 840 : « Per id quod dictum est, *Faciamus hominem*, ex eo origo est, ex quo capit et sermo : in eo vero quod Deus ad imaginem Dei facit hominem, significatur etiam is, per quem consummatur operatio. » Et paulo post : « In eo quod dicitur, *Faciamus*, et jussio exæquatur et factum. » Et mox iterum de Sapientia sive Filio Dei Patri suo aggaudente in creationis operibus, hæc habet : « Causam lætitiæ suæ Sapientia docuit : læ-

A tabatur autem ob lætitiam Patris in perfectione mundi, et in filiis hominum lætantis. Scriptum est enim : *Et vidit Deus quia bona sunt* [57]. Placere Patri opera sua gaudet, PER SE EX PRÆCEPTO EJUS EFFECTA. » Quæ postrema Hilarii verba, loci Origeniani, quem carpit Petavius, sententiam plene exprimunt. Illud porro notandum est, Origenem dictum suum, ne cuiquam duriusculum videretur, expresse emolliisse adverbio, ὡσπερεὶ *velut*. Filius, inquit, est proximus mundi opifex, qui *velut* per se mundum ipse fabricarit : qua cautione dubio procul occurrere voluit eorum errori, qui Patris et Filii in eodem creationis opere indivisam ἐνέργειαν non agnoverint. Sed quo tandem evadet hæc scholasticorum theologorum in censendis veterum dictis
B audacia ac temeritas? Sane si is, qui dixerit Patrem, qua Pater est, primarium esse mundi opificem, qui hæc universa per Filium suum condiderit, pro Ariano habendus est; vix ab Arianismi labe purus erit ipse Paulus, *in Epist. I ad Corinth.*, cap. VIII, vers. 6, de partibus, ut ita loquar, Patris et Filii in rerum creatione et renovatione, sic disserens : « Nobis unus est Deus Pater, a quo omnia, et nos in ipso : et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum. » Nam illud ἐξ οὗ, *a quo*, causam primariam denotare manifestum est. Unde et Theodorus Beza ad locum hæc adnotat : « Cum Pater a Filio distinguitur, illi principium tribuitur. » Scilicet hæc omnia omnino referenda sunt ad illam Filii subordinationem qua Patri
C ut auctori suo (hic iterum ipsis Hilarii verbis utor), subjectus est, de qua sectione quarta fusius agemus. Quid? quod in ipso Symbolo Nicæno credere jubemur, primo « in unum Deum Patrem omnipotentem omnium visibilium et invisibilium creatorem : deinde in unum Dominum Jesum Christum, etc., per quem omnia facta sunt. » Puto Nicænos Patres, nisi in œcumenico convenissent concilio, cui nefas sit contradicere, propter hæc dicta, acrem Petavii Jesuitæ censuram vix evasuros fuisse. Ut paucis rem totam complectar, qui dixerit Deum Patrem, tanquam fontem divinitatis adeoque omnium operationum divinarum originem, a seipso per Filium suum mundum condidisse, ac proinde
D rerum omnium primarium esse opificem, næ is Arianæ hæresis neutiquam incusandus est : nisi vero antiquis Ecclesiæ Patribus universis, adeoque ipsis scriptoribus θεοπνεύστοις Arianismi dicam impingere velimus. Sed illud demum Arianæ esset blasphemiæ, si quis doceret, Patrem hæc universa constituisse per Filium, tanquam per instrumentum sibi extraneum, aut tanquam per virtutem aliquam ante cætera omnia creatam, atque ab ipsius essentia alienam : quæ impietas mentem Origenis ne per somnium quidem unquam subiit, ut ex locis a nobis superius adductis liquet.

§ XI. Sed et alia quædam in ipsis *contra Celsum*

[56] Joan. I, 1. [57] Gen. I, 10, 13, 18, 21, 25.

libris atro calculo notat et veru transfigit ipse Huetius, ex quibus nos præcipua discutiemus. Primo adducit Huetius *Origenian.* lib. II, quæst. 2, num. 3, p. 116, tanquam solutu difficiliora, verba Origenis lib. VIII *contra Celsum*, num. 12 : Εἰ δέ τις ἐκ τούτων περισπασθήσεται, μή πη αὐτομολοῦμεν πρὸς τοὺς ἀναιροῦντας δύο εἶναι ὑποστάσεις Πατέρα καὶ Υἱόν· ἐπιστησάτω τῷ· *Ἦν δὲ πάντων τῶν πιστευσάντων ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία*, ἵνα θεωρήσῃ τό· *Ἐγὼ καὶ Πατὴρ ἕν ἐσμεν*, id est, « Quod si quis his motus verebitur ne forte transfugiamus ad eos, qui negant duas esse hypostases Patrem et Filium : audiat illud, *Erat autem omnium credentium cor unum et una anima* [58]; ut contempletur illud dictum, *Ego et Pater unum sumus* [59]. » Et deinde : Θρησκεύομεν οὖν τὸν Πατέρα τῆς ἀληθείας, καὶ τὸν Υἱὸν τὴν ἀλήθειαν, ὄντα δύο τῇ ὑποστάσει πράγματα, ἓν δὲ τῇ ὁμονοίᾳ, καὶ τῇ συμφωνίᾳ, καὶ τῇ ταὐτότητι τοῦ βουλήματος, id est, « Itaque religiose colimus Patrem veritatis, et veritatem Filium, duos quidem hypostasi, unum vero concordia, consensu, voluntatisque identitate. » Ad quæ hæc adnotat vir doctissimus : « Patrem et Filium duo esse ait ὑποστάσει, unum consensu et concordia. Atqui ὑπόστασις pro οὐσίᾳ priscis temporibus solebat usurpari ab ethnicis et Christianis (Hieronymus, *epist.* 57, *ad Damas.*)· Tota sæcularium litterarum schola nihil aliud ὑπόστασιν nisi οὐσίαν novit. Ita sumpserunt Nicæni Patres, ita Sardicenses. Ita et sumpsisse Origenem verisimile est. » Respondeo primo voces ὑπόστασις et οὐσία priscis temporibus varie usurpatæ fuere, saltem a Christianis. Scilicet nonnunquam ὑπόστασις pro eo quod nos οὐσίαν dicimus, ut vice versa vox οὐσία pro eo quod nos ὑπόστασιν appellamus, ab ipsis accepta fuit : nonnunquam ὑπόστασιν dixerunt veteres, etiam qui concilium Nicænum antecesserunt, quod nos hodie personam sive subsistentiam appellamus. Vocem ὑποστάσεως pro eo quod nos οὐσίαν dicimus, a priscis quandoque usurpari non modo confitetur, sed et contendit Huetius. Quanquam (ut verum ingenue fatear), non memini me vocem ita usurpatam a scriptore aliquo Catholico, de SS. Trinitate disserente, ante concilium Nicænum, aut aliquandiu post, legisse. Vocabulum vero οὐσίαν ab iisdem pro eo quod nos ὑπόστασιν appellamus, nonnunquam accipi certissimum est. Sic Pierius martyr et presbyter, Pamphili martyris præceptor, cum de Patre et Filio catholico more sentiret, Patrem tamen et Filium οὐσίας et φύσεις duas esse dicebat, ut refert Photius *Bibl.* cod. CXIX, *usiæ* et *naturæ* vocabulo *hypostasim* significans, ut ex antecedentibus et consequentibus constare dicit idem Photius. Sic vocem φύσις (quæ alioqui latioris est significationis, ut vox οὐσία, a Clemente Alexandrino usurpatum fuisse supra observavimus cap. 6, num. 6. Atque eodem sensu vocabulum accipi a Gregorio Nysseno, ab Epiphanio, adeoque ab ipso Athanasio ostendit Petavius *De Trinit.* lib. IV, cap. 1, num. 2, 3. Denique (quod rem nostram propius spectat), vocem ὑποστάσεως aliquoties a priscis Ecclesiæ doctoribus, etiam qui concilium Nicænum antecesserunt, pro subsistentia, vel pro re singulari per se subsistente, quæ in rebus intellectu præditis idem est quod persona, usurpari multis exemplis constat. Tertullianus in libro *adversus Prax.*, cum asserere voluit Filii subsistentiam contra eos qui illum distinctam esse a Patre personam negabant, affirmat Filium Dei esse « substantiam et rem substantivam. » Sic cap. 7 : « Ergo, inquis, das aliquam substantiam esse sermonem, Spiritu et Sophiæ traditione constructam? plane. Non vis eum substantivum habere in re, per substantiæ proprietatem, ut res et persona quædam videri possit, et ita capiat secundus a Deo constitutus duos efficere, Patrem et Filium, Deum et sermonem. Quid est enim dices sermo, nisi vox et sonus oris, et (sicut grammatici tradunt) aer offensus, intelligibilis auditu, cæterum vacuum nescio quid, et inane, et incorporale? At ego nihil dico de Deo inane et vacuum prodire potuisse, ut non de inani et vacuo prolatum : nec carere substantia, quod de tanta substantia processit, » etc. Rursus cap. 26, de Patris et Filii distinctione agens, sic loquitur : « Deus Dei tanquam substantiva res, non erit ipse Deus; sed hactenus Deus, quia ex ipsius Dei substantia, quæ et substantiva res est, » etc. Mox negat sapientiam et providentiam esse *res substantivas*, aut *substantias*, hoc est, ὑποστάσεις. Scilicet hanc loquendi formam ex Græcis Patribus omnino sumpsisse videtur Græcorum ille imitator, Græcam vocem ὑπόστασιν Latine *substantiam* et *rem substantivam* vertens : cum alioqui Latini, etiam Tertulliani ætate, suum habuere vocabulum, quo subsistentiam in divina essentia exprimerent, nempe vocem *personæ*, quæ aliquoties in eodem libro ab ipso Tertulliano usurpatur. Hippolytus, Tertulliano ætate proximus et Origene antiquior, in loco superius a nobis laudato [60] ait carnem sive humanam in Christo naturam per se non subsistere, sed « in Verbo habere τὴν ὑπόστασιν, hoc est, in Verbo subsistere. » Dionysius Alexandrinus, Origenis discipulus, in responsione ad quæstionem quartam Pauli Samosateni de tribus personis S. Trinitatis sic loquitur (25) : Αἱ δύο ὑποστάσεις ἀχώριστοι, καὶ τὸ ἐνυπόστατον τοῦ Πατρὸς Πνεῦμα, ὃ ἦν ἐν τῷ Υἱῷ, id est, « Duæ hypostases (Patris scilicet et Filii) inseparabiles sunt, et subsistens Patris Spiritus, qui erat in Filio. » Atque ex hoc Dionysii Alexandrini loco omnino explicanda mihi videtur sententia cognominis, et coætanei ejus Dionysii Romani : qui in Epistola contra Sabellianos apud Athanasium (26), postquam ipsos refutaverat, eos deinde redarguit, qui deitatem secabant εἰς τρεῖς

[58] Act. IV, 32. [59] Joan. X, 30. [60] cap. 8, num. 5.

(25) Theodoret. *Hist. eccl.*, lib. I, cap. 4.

(26) Athan. *De syn. Nic. Dec.*, p. 275, ed. Paris. 1627.

μεμερισμένας ὑποστάσεις « in tres divisas hypostases. » Petavius quidem *De Trinit.*, lib. IV, c. 1, § 5, eo in loco vocem ὑπόστασιν pro οὐσίᾳ in generaliori significatione poni voluit; hoc, ut arbitror, argumento ad id inductus, quod Dionysius dissensum suum ab iis profiteatur, qui deitatem in tres hypostases dividebant. Sed hoc nihil est. Neque enim simpliciter eos culpat Dionysius, contra quos disputat, quod tres in deitate hypostases statuerint; sed ideo tantum quod hypostases illas tres esse μεμερισμένας « divisas » existimarint. Quod mox ibidem plenius exprimit, dum rursus eosdem hæreticos divisisse ait divinitatem εἰς τρεῖς ὑποστάσεις ξένας, ἀλλήλων παντάπασι κεχωρισμένας· « in tres hypostases peregrinas, ab invicem omnino separatas. » Pessime igitur verba Dionysii Græca Latine reddidit Petavius « distinctas hypostases. » Adversus hos hæreticos deinde statuit Dionysius, ἡνῶσθαι τῷ Θεῷ τῶν ὅλων τὸν θεῖον Λόγον, ἐμφιλοχωρεῖν δὲ τῷ Θεῷ, καὶ ἐνδιαιτᾶσθαι τὸ ἅγιον Πνεῦμα, « uniri omnium Deo Dei Verbum; et in eodem hærere versarique Spiritum sanctum : » hoc est, hypostases tres divinas per inexplicabilem quamdam περιχώρησιν intime sibi invicem conjunctas esse, et sese mutuo quasi immeare, ita ut altera ab altera neutiquam separari possit. Qua de re inferius plura dicemus. Locum autem hunc Dionysii Romani integre citatum videas hujus sectionis de Filii τῷ ὁμοουσίῳ, cap. 11, num. 1. Itaque cum Dionysius Romanus negat, in deitate tres esse hypostases divisas ac separatas; idem manifeste voluit, quod alter Dionysius, cum affirmat, Patrem et Filium esse duas hypostases minime separatas, et Spiritum sanctum quoque hypostasin esse in ipso Filio subsistentem, adeoque neque a Filio, neque a Patre disjunctam. Nimirum uterque hypostaseon distinctionem in divinitate pariter agnovit; uterque divisionem et separationem hypostaseon pariter negavit. His vero clarissimam lucem affert alter Dionysii Alexandrini locus, citatus a Magno Basilio in libro *De Spiritu sancto*, cap. 29, ubi Dionysium illum inducit sic in media sua *Apologia* contra Sabellianos disputantem (27) : Εἰ τῷ τρεῖς εἶναι τὰς ὑποστάσεις, μεμερισμένας εἶναι λέγουσι, τρεῖς εἰσι κἂν μὴ θέλωσιν, ἢ τὴν θείαν Τριάδα παντελῶς ἀνελέτωσαν, id est, « Si eo quod tres sunt personæ, divisas esse dicunt, tres sunt etiamsi n^lint, aut divinam Trinitatem prorsus e medio tollant. » Quibus ex verbis aperte colligitur, apud Catholicos Dionysii ætate ratum et fixum illud fuisse, tres esse in divinis hypostases; Sabellianos vero ex illa hypothesi consequi existimasse tres esse hypostases divisas; utpote qui tres distinctas personas in essentia divina absque divisione subsistentes mente sua concipere nequiverunt. Hanc autem consequentiam omnino rejiciunt ambo Dionysii in locis supra adductis. Pergamus. Dionysii utriusque æquales sex episcopi, qui ex synodo Antiochena ad Paulum Samosatenum scripsere epistolam (28), in ipsa contra eumdem Paulum et Sabellium, negant Filium Dei esse Patris ἐπιστήμην ἀνυπόστατον, « scientiam per se minime subsistentem. » Et ibidem ipsum Dei Filium dicunt Dei Patris ἐνέργειαν ζῶσαν καὶ ὑφεστῶσαν, « virtutem viventem ac subsistentem. » Quis igitur dubitet quin hi episcopi Filium quoque dixerint ὑπόστασιν a Patre distinctam? Præsertim cum Dionysius Alexandrinus ejusdem sæculi τὴν ὑπόστασιν et τὸ ἐνυπόστατον tanquam idem significantia usurparit, ut ex loco supra allato liquet. Alexander episcopus Alexandrinus, in epistola ad Alexandrum Constantinopolitanum ante synodum Nicænam scripta, eodem sensu vocem accepisse videtur, dum ad verba Joannis evangelistæ Evang. cap. I, vers. 1, hæc scribit (29) : Τὴν γὰρ ἰδιότροπον αὐτοῦ ὑπόστασιν ἐδήλωσεν, εἰπών, *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν*, » id est : « Proprio modo constantem ejus (Filii) hypostasim significavit, dicens, *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum.* » Et, si Magno Basilio, potius quam nupero Jesuitæ Petavio, fides habenda sit, eodem sensu vocabulum intellexerunt, juxta antiquum scilicet in Ecclesia usum, Patres Nicæni, cum in Symbolo anathematizarunt eos, qui dicerent Filium esse ἐξ ἑτέρας ὑποστάσεως ἢ οὐσίας, « ex alia hypostasi sive substantia » quam Patris. Nam Basilius in epistola 78, referens Marcellum Ancyranum, et alios quosdam Sabellianæ fautores hæresis, ex illis Nicæni concilii verbis patrocinium quæsivisse; οὐσίαν et ὑπόστασιν negat ἐκ παραλλήλου, et tanquam idem significantes voces a Patribus adhibitas fuisse. Quod hac ratione probat : Εἰ γὰρ μίαν, καὶ τὴν αὐτὴν ἐδήλουν ἔννοιαν αἱ φωναί, τίς χρεία ἦν ἑκατέρων; Ἀλλὰ δῆλον ὅτι, ὡς τῶν μὲν ἀρνουμένων τὸ ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι τοῦ Πατρός, τῶν δὲ λεγόντων οὔτε ἐκ τῆς οὐσίας, ἀλλ' ἐξ ἄλλης τινὸς ὑποστάσεως· οὕτως ἀμφότερα ὡς ἀλλότρια τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ φρονήματος ἀπηγόρευσαν. Id est, « Si unam et eamdem rem significaverunt voces illæ, quid attinebat simul illas adhiberi? Sed perspicuum est, eo quod alii negarent Filium e substantia esse Patris; alii neque ex ejus substantia, et ex alia insuper hypostasi esse dicerent : utramque illos opinionem tanquam alienam a sensu ecclesiastico rejecisse. » Libet vero hic obiter argumenta præcipua, quibus hanc M. Basilii sententiam convellere Petavius conatus est *De Trinit.*, lib. IV, cap. 2, num. 6, paucis ad examen revocare. « Primo, inquit, contra solum Arii dogma Symboli clausulam addidisse Patres liquido constat. » Poteram interrogare Petavium, unde id liquido constet? Certe liquidissimo constat, Patres in suo Symbolo quanquam Arii dogma præcipue impugnare intenderint, aliorum tamen hæreses alicubi perstringere. Sic cum definiunt per Filium facta fuisse omnia, non Arianos, quippe qui hoc nun-

(27) S. Basilii tom. II, p. 358, edit. Paris. 1637.

(28) *Bibl. PP.* tom. XI.

(29) Theodoret. *Eccles. hist.* lib. I, cap. 4.

quam negarint; sed Ebionæos, Artemonitas, Sa- A mosatenianos, et ejusdem monetæ alios hæreticos feriunt. Sed esto, clausulam istam contra solum Arianorum dogma a Patribus additam fuisse (quod verissimum esse puto); quid tum? « Ariani, inquit Petavius, non docuerunt Filium ab alia persona quam Patris originem traxisse. » Respondeo, neque docuisse Arianorum quempiam, Filium ex alia substantia originem traxisse, si rigide et exacte loqui velimus. Verum ut omnes Ariani negarunt Filium e substantia Patris natum; ita quidam ullo modo ex ipso Patre, sive ex hypostasi Patris natum illum fuisse pernegarunt. Scilicet duæ fuere in primis Ariomanitarum classes : alii fatebantur quidem Filium ex ipsa Patris hypostasi peculiari modo natum fuisse, non ut cæteræ creaturæ, ex nihilo fa- B ctum; sed negabant tamen Filium ex Patris substantia progenitum; virtutem tantummodo aliquam paternam illum esse existimantes, non paternæ substantiæ ἀπόῤῥοιαν· alii ne ex ipso Patre peculiari modo genitum fuisse Filium faterentur; sed plane ex non exsistentibus factum, ut cæteræ creaturæ, rotunde pronuntiarunt. Priores illi Semiariani dicti fuere, quorum sententiam, ex ipsorum confessione apud Epiphanium hæres. LXXIII, num. 2 et seqq., sic paucis optime explicavit alibi ipse Petavius his verbis : « Ibi, inquit *De Trinit.* lib. I, cap. 10, num. 7, multa catholico dogmati quam simillima proferunt. In primis quod Filium negant esse creaturam, eo quod verus sit Filius : ac vera gene- C ratione productus, non tropica illa, qua creatæ res a Deo genitæ dicuntur : sed vere esse Patrem. Quem et ex sese genuisse Filium fatentur, idque ante omnem cogitationem, et omnes rationes, et tempora, et sæcula. Hæc sunt specie ipsa plausibilia, et ad catholicam professionem quam proxime accedunt. Sed deest tamen hoc illis, in quo fidei robur caputque consistit, quod Filium ἐκ τῆς οὐσίας genitum a Patre esse non confitentur, sed ἐκ τῆς ὁμοιότητος τοῦ Πατρὸς, *ex similitudine Patris;* nempe ἐνεργείᾳ γεννητικῇ, *actione et efficientia genitali.* Siquidem Patrem aiunt varias actiones habere, unam κτιστικὴν *creatricem*, alteram γεννητικὴν *generatricem*, quæ producit Filium, tum non eamdem οὐσίαν in utroque esse statuunt, sed duas D inter se similes. » Utramque itaque factionem Arianorum feriunt Patres Nicæni in verbis illis, ἐξ ἄλλης ὑποστάσεως, ἢ οὐσίας· nempe tum illos, qui Filium ex persona Patris sive ex ipso Patre ullo modo natum fuisse negabant, et ex nihilo factum dicebant : tum etiam eos, qui Filium ex ipso Patre peculiari modo natum cum faterentur; tamen ἐξ οὐσίας « e substantia » Patris progenitum, ac proinde Patri ὁμοούσιον pernegabant. Ut rem extra omnem controversiæ aleam ponam, confessio Arianorum per Marim, Theodorum et Marcum Constanti imperatori oblata, ab Athanasio lib. *De synodo Arim. et*

Seleuc. recitata, hæc in fine habet : (30) Τοὺς δὲ λέγοντας ἐξ οὐκ ὄντων τὸν Υἱὸν, ἢ ἐξ ἑτέρας ὑποστάσεως, καὶ μὴ ἐκ τοῦ Θεοῦ, [καὶ] ἦν ποτὲ ὅτε οὐκ ἦν, ἀλλοτρίους οἶδεν ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία. Id est, « Eos porro qui dicunt Filium ex non exsistentibus, sive ex alia hypostasi, et non ex Deo esse, et fuit tempus quo nondum erat Filius, alienos a se censet catholica Ecclesia. » Eadem plane exhibent Confessio per Eudoxium, Martyrium, et alios in Italiam missa, et Confessio Sirmiensis, quæ apud Athanasium ibidem sequuntur. Vides autem hic, Arianos illos negasse Filium, ex nihilo creatum, sive factum; et fassos fuisse Filium ἐξ ὑποστάσεως « ex hypostasi » Dei Patris, sive ex ipso Deo natum : cum tamen certissimum sit eosdem hæreticos nunquam fassos, nunquam fassuros fuisse Filium ἐξ οὐσίας « e substantia » Patris progenitum. Recte itaque atque erudite voces ὑπόστασις et οὐσία in Symbolo Nicæno distinxit Basilius : temere vero prorsus, observationem illam magni doctoris carpsit Jesuita Petavius. Quod vero ad Basilii rationem, nempe, Patres Nicænos in tam brevi Symbolo, duas istas voces simul adhibituros non fuisse, si eadem esset ambarum significatio, respondet Petavius; id facile refellitur. « Si, inquit, Basilii ista ratio valeret, ne illud quidem reprehensionis expers foret, quod in eodem Symbolo, cum Patres dixissent, damnare se illos, qui fuisse aliquando putarent, quando non erat Filius, statim id subjiciunt, quod idem significat, et antequam nasceretur, non erat : necnon quia ex nullis substantibus factus est. » Sed nego verba illa « antequam nasceretur, non erat, » idem prorsus significare, quod priora, « erat quando non erat. » Nam prior sententia Filii exsistentiæ initium indefinite tribuit; altera punctum ipsum, ut ita dicam, initii illius designat. Equidem sensus in verbis posterioribus latet, qui etiam Petavii acumen fugit; quinam vero ille sit, infra commodiori loco fuse explicabimus. Neque verum est in verbis consequentibus, « quia ex nullis substantibus factus est, » rursus idem plane repeti. Nam ex grege Arianorum fuere nonnulli (ipso Petavio alibi id notante) quos postea Psathyrianos appellatos fuisse scribit in IV lib. *De hæres.* Theodoretus, qui ut Patrem exstitisse semper, ita Filium semper ab eo creatum fuisse dicerent : nihil enim apud Deum aliud esse gignere, quam creare. Isti non dixerunt fuisse quando Filius non erat : dixerunt tamen Filium ex non exsistentibus factum.

Cæterum etiam Gelasius Cyzicenus in actis concilii Nicæni part. II, cap. 12 ex totius synodi mandato ac decreto respondentem Hosium inducit, ac Τριάδα ὑποστάσεων prædicantem : quod et postea per Leontium episcopum Patres profitentur ibid. cap. 21. Hinc Anastasius Sinaita in Ὁδηγ. cap. 21, scripsit Nicænos Patres definiisse τρεῖς εἶναι ὑποστάσεις, ἤτοι πρόσωπα ἐπὶ τῆς ἁγίας καὶ ὁμοουσίου (31)

(30) Vide Athanas. tom. I, p. 895.
(31) Bullus, *De Filii τῷ συναϊδίῳ*, cap. 2, num. 2 et seqq.

Τριάδος, id est, « Tres esse hypostases, sive personas in sancta et consubstantiali Trinitate. » Horum auctoritatem contempsit Petavius, iis scilicet argumentis fretus, quibus se Basilii sententiam refutasse frustra gloriatur. Certe Eusebius Cæsariensis (qui synodo Nicænæ interfuit, quoque nemo melius antiquum vocis ὑποστάσεως in Ecclesia usum intellexit) in litteris suis ad Eustathium Antiochenum (referente Socrate *Eccles. hist.* lib. I, cap. 23) confessus est ἐνυπόστατόν τε καὶ ἐνυπάρχοντα τὸν Υἱὸν εἶναι τοῦ Θεοῦ, ἕνα τε Θεὸν ἐν τρισὶν ὑποστάσεσιν εἶναι, id est, « Filium Dei propriam hypostasim et subsistentiam habere, Deumque in tribus hypostasibus unum esse. » Atque hoc sensu sine offensione usurpari perseverasset (ut arbitror) vox ὑπόστασις, nisi Ariani ipsam abusi fuissent ad propagandam hæresim suam, pro natura ac substantia in generaliori significatione accipientes, ac docentes Patrem et Filium duas esse hypostases, hoc est, naturas ac substantias diversas, a se invicem discrepantes. Adversus hos enim catholici doctores affirmarunt in concilio Sardicensi, Patris et Filii μίαν esse ὑπόστασιν. Digna sunt, quæ a nobis hic describantur Patrum Sardicensium verba hac de re (32) in epistola sua synodica apud Theodoretum *Eccles. Hist.* lib. II, cap. 8 : Τὸ τῶν αἱρετικῶν σύστημα φιλονεικεῖ, διαφόρους εἶναι τὰς ὑποστάσεις τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ εἶναι κεχωρισμένας· ἡμεῖς δὲ ταύτην παρειλήφαμεν καὶ δεδιδάγμεθα, καὶ ταύτην ἔχομεν τὴν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν παράδοσιν καὶ πίστιν καὶ ὁμολογίαν, μίαν εἶναι ὑπόστασιν, ἣν αὐτοὶ οἱ αἱρετικοὶ οὐσίαν προσαγορεύουσι, τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Id est, « Hæreticorum factio pertinaciter asseverat, Patris ac Filii et Spiritus sancti diversas esse hypostases, a se invicem separatas. Nos vero hanc a majoribus accepimus ac didicimus, et hanc tenemus catholicam atque apostolicam traditionem et fidem ac professionem, unam esse hypostasim, quam ipsi hæretici substantiam appellant, Patris ac Filii et Spiritus sancti. » Hic Patres diserte monent se Patrem, Filium et Spiritum sanctum μίαν ὑπόστασιν dixisse eo tantum sensu, quo hæretici vocem ὑπόστασιν pro οὐσίᾳ acceperunt : significantes nimirum se alium ejus vocabuli sensum, apud veteres Ecclesiæ doctores catholicos receptum (quippe a quibus usurpatum fuerit pro persona sive subsistentia) non ignorasse, eumque lubentes amplexuros fuisse, ac fassuros, juxta istam vocis acceptionem, tres esse in divinitate personas sive subsistentias. Hinc tamen natum fuisse constat triste illud dissidium, quod postmodum Orientis adeoque Occidentis Ecclesias turbavit, de una sive tribus hypostasibus divinis : dum scilicet alii cum Patribus concilii Sardicensis loqui amarunt; alii vero veterem vo-

A cabuli usum et significationem retinuerunt. Quem usum sua tandem auctoritate confirmavit concilium Constantinopolitanum primum in epist. synod. apud Theodoretum *Eccles. hist.* lib. V, cap. 9. Cæterum Ariani tandem etiam vocem ὑποστάσεως, una cum οὐσίας vocabulo, e symbolis suis abjiciendam decrevere. Nam in confessione Constantinopoli scripta ab Acacio, Eudoxio aliisque, qui Seleuciensis synodi decreto damnati, ad imperatorem confugerunt, prope finem sic definiunt : (33) Τὸ δὲ ὄνομα τῆς οὐσίας, ὅπερ ἁπλούστερον ἀπὸ τῶν Πατέρων ἐτέθη, ἀγνοούμενον δὲ τοῖς λαοῖς, σκάνδαλον ἔφερε, διότι μηδὲ αἱ Γραφαὶ τοῦτο περιέχουσιν, ἤρεσε περιαιρεθῆναι.—Καὶ γὰρ οὐδὲ ὀφείλει ὑπόστασις περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος ὀνομάζεσθαι· ὅμοιον δὲ λέγομεν B τῷ Πατρὶ τὸν Υἱόν. Id est, « Nomen porro substantiæ, quod simplicius a Patribus editum, et ignotum populis, scandalum affert; quoniam in sacris litteris non continetur, placuit de medio tolli. — Imo ne ὑπόστασις quidem de Patre, Filio et Spiritu sancto nominari debet. Similem autem dicimus Patri Filium, » etc. Quo decreto Ariani illi priores suas confessiones, in quibus dixerant, Filium etiamsi non ἐξ οὐσίας, tamen ἐξ ὑποστάσεως Dei Patris genitum esse, omnino resciderunt.

2° Præmissa hac admodum prolixa, neque tamen utili minus, dissertatione generali de antiquo usu ecclesiastico vocum οὐσία et ὑπόστασις · tandem ad Origenem redeo. Certum est vocabulum ὑπόστασις apud ipsum vel pro subsistentia vel pro C re singulari et individua, per se subsistente, quæ in iis quæ intellectu prædita sunt, idem est ac quod personam hodie dicimus, passim usurpari. Imo non memini me uspiam vocem aliter ab ipso, ubi de Trinitate loquitur, acceptam legisse. Unde vir magnus Hugo Grotius in Notis *ad Joan.* cap. I, vers. 2, et *Epist. ad Hebræos*, cap. I, vers. 3, affirmat eam vocis ὑποστάσεως significationem ab Origene primum (quod tamen verum esse non puto) ex Platonicis in Ecclesiæ usum traductam fuisse. Ad locum ab Huetio notatum quod attinet, nihil manifestius quam Origenem ibi affirmare Patrem et Filium duos esse τῇ ὑποστάσει eodem sensu, quo hæretici, quos ibidem perstringit, id negarunt. Quinam vero isti ? Procul dubio Noetiani et alii, D qui Deum esse μονοπρόσωπον docuerunt, ac tantum μίαν ὑπόστασιν, hoc est, personam unam in divinitate agnoverunt. Quod vero præterea objicit Huetius *Origenian.* lib. II, quæst. 2, num. 3, p. 116, Origenem, cum unum esse concordia et consensu dixerit Patrem et Filium, aliam omnem videri respuisse unitatem, id sane levis est momenti. Nam qui tantum unitatem consensus inter Patrem et Filium, aliquo in loco exprimit, non statim is censendus est, omnem aliam unitatem prorsus igno-

(32) *In epistola sua synodica apud Theodoretum.* Seu potius in Appendice ad epistolam a quibusdam adjecta, reliquis episcopis reclamantibus. Vide Athanas. epist. synodica ad Antiochenses pag. 576, edit Paris. BULLUS.

(33) Apud Athanas. *De synod. Arimin. et Seleuc.* tom. I, p. 906.

rasse. Deinde Origenis sexcentis aliis in locis Patrem et Filium ὁμοουσίους, si rem quæ voce significatur, spectes, agnovit; sæpius etiam in terminis, ut loquuntur, τὸ ὁμοούσιον confessus est, citante Pamphilo martyre, et attestante Rufino. Idem de Novatiano, sive auctore libri *De Trinitate* inter opera Tertulliani, quem ob similem locutionem notat Huetius ibidem quo supra, suo loco luculenter ostendam. Porro Origenes tomo primo *in Joannem* de Valentinianis, ejusdemque farinæ aliis hæreticis locutus, ait num. 23, pag. 25, 26 : Χρῶνται τῷ· *Ἐξηρεύξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν*, οἰόμενοι προφορὰν πατρικὴν, οἱονεὶ ἐν συλλαβαῖς κειμένην εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ κατὰ τοῦτο ὑπόστασιν, αὐτῷ, εἰ ἀκριβῶς αὐτῶν πυνθανοίμεθα, οὐ διδόασιν, οὐδ' οὐσίαν αὐτοῦ σαφηνίζουσιν. Id est, « Utuntur dicto illo, *Eructavit cor meum verbum bonum* [61] : existimantes Filium Dei paternam prolationem esse, tanquam in syllabis positam : unde hypostasin illi, si accurate ipsos interrogemus, non tribuunt, neque substantiam ejus explanant. » Hic fatetur Huetius ibidem quo supra, *Origenian.* p. 116, ὑπόστασιν ab οὐσίᾳ distingui quidem ; sed ait, non sumi pro *persona*, sed *subsistentia*. Verum apud veteres, ubi de Trinitate loquuntur, quid, quæso, differt persona a subsistentia ? Nimirum illi, ut recte observavit Petavius *De Trinit.*, lib. IV, c. 3, num. 6, « subsistentiam » pro concreto, quod dici solet, nomine sumpserunt, et cum persona confuderunt. Deinde in loco Origenis, quem reprehendit Huetius, accipiatur igitur ὑπόστασις pro « subsistentia, » ut dicantur Pater et Filius duo τῇ ὑποστάσει « subsistentia : » an quisquam Catholicus id culpet ? Imo nonne hæreticus est, qui neget ? Verum acrius insurgit Huetius *Origenian.* quæst. II, num. 3, pag. 117. « Quid, inquit, defensionem præbere conamur Origeni, cum suam ipse causam prodat tom. II *in Joan.*, num. 5, pag. 61, ubi quemdam impugnans δογματίζοντα, μηδὲ οὐσίαν τινὰ ἰδίαν ὑφεστάναι τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἑτέραν παρὰ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν· post aliqua addit : Ἡμεῖς μέντοι γε τρεῖς ὑποστάσεις πειθόμενοι τυγχάνειν, τὸν Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα, κ. τ. λ., id est, « Nos autem qui tres personas esse Patrem, Filium et Spiritum sanctum persuasi sumus, » etc. Quibus significat ab eo qui unicam in Trinitate οὐσίαν ponit, se dissentire, et tres ὑποστάσεις admittere, hoc est, tres οὐσίας. Nam si ἰδιότητας, hoc est, personas significaret vox ὑποστάσεις, neutiquam exprimeret dissensum suum ab eo, qui unius οὐσίας Trinitatem esse volebat. » Atqui, inquam ego, ex hoc loco nihil aliud colligi potest, quam adversarium, quem ibi impugnat Origenes, οὐσίας nomine hypostasim sive personam intellexisse, quod et ab aliis multis, etiam Catholicis, factum, supra ostendimus. Scilicet adversarius, contra quem disputat ibi Origenes, fuit revera ex

A Noeti schola, qui dicebat, Spiritum sanctum a Patre et Filio nullatenus differre, sed τὸ αὐτὸ εἶναι τῷ Πατρί, « prorsus idem esse quod Pater, » referente ibidem ipso Origene. Adversus hunc ostendit eo in loco Origenes, quod sine controversia Matth. XII, 32, distinctio declaretur Spiritus sancti a Filio ; indeque concludit Spiritum sanctum ut et Filium etiam, a Patre persona differre. Tum subjungit, et se, et alios Catholicos credere, Patrem, Filium et Spiritum sanctum esse τρεῖς ὑποστάσεις, « tres subsistentias. » Nimirum ὑπόστασις apud Origenem fere constanter significat sive subsistentiam in abstracto, sive rem singularem et individuam per se subsistentem, quæ in iis, quæ vita et intellectu gaudent (ut sæpius dixi), idem est quod persona.

B Sed quorsum hisce lectorem ambagibus detinemus ? Exstat locus in Græcis Origenis Commentariis ab ipso Huetio editis, qui nostram Origeniani sensus interpretationem apertissime confirmet. Nam tomo X *in Joannem*, num. 21, pag. 199, quosdam notat Origenes (nempe ex Noetianis), qui ex locis Scripturæ quibusdam male intellectis ostendi existimarunt, μὴ διαφέρειν τῷ ἀριθμῷ τὸν Υἱὸν τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ἓν, οὐ μόνον οὐσίᾳ, ἀλλὰ καὶ ὑποκειμένῳ τυγχάνοντας ἀμφοτέρους, κατά τινας ἐπινοίας διαφόρους, οὐ κατ' ὑπόστασιν λέγεσθαι Πατέρα τὸν Υἱόν· id est, « Numero non differre Filium a Patre, sed utrumque unum non modo substantia, sed et subjecto exsistentes, secundum quasdam notiones

C diversas, non secundum hypostasin, Patrem et Filium dici. » Quibus ipse respondet : Λεκτέον πρὸς αὐτοὺς πρῶτον μὲν ἕτερον εἶναι τὸν Υἱὸν παρὰ τὸν Πατέρα, καὶ ὅτι ἀνάγκη τὸν Υἱὸν Πατρὸς εἶναι Υἱὸν, καὶ τὸν Πατέρα Υἱοῦ Πατέρα, id est, « Ad hos dicendum primo, alium esse Filium a Patre, et quod necessario Filius sit Patris Filius, et Pater Filii sit Pater. » Hic οὐσία et ὑπόστασις clare distinguuntur, plane quemadmodum a nobis hodie fit ; et Origenis aliorumque Catholicorum sententia a Noetiana accurate discriminatur. Docebant Catholici Patrem et Filium unum quidem esse substantia (hoc est, ὁμοουσίους), sed hypostasi et subjecto duos : contra hæretici contendebant, Patrem et Filium non modo substantia, sed etiam hypostasi

D unum esse, ac tantum secundum diversas notiones sive conceptus nostros distingui, atque alio respectu nunc Patrem, nunc alio Filium dici. His certe nihil manifestius. Quod vero de antiquo vocis ὑποστάσεως in divinis usu ecclesiastico, fusius fortasse quam proposita objectio postularet, disseruerim ; id, uti spero, haud molestum erit lectori cordato, qui secum animo reputaverit, quam hic non modo a vulgo theologorum, sed etiam a viris eruditissimis tota via erretur.

§ XII. Sequitur alia Huetii objectio desumpta ex verbis Origenis lib. VIII *contra Cels.*, num. 14, p. 752, nempe hisce : Ἔστω δὲ, τινὰς ὡς ἐν πλήθει

[61] Psal. XLIV, 1.

πιστευόντων, καὶ δεχομένων διαφωνίαν, διὰ τὴν προπέτειαν ὑποτίθεσθαι τὸν Σωτῆρα εἶναι τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεόν· ἀλλ' οὔτι γε ἡμεῖς τοιοῦτον, οἱ πειθόμενοι αὐτῷ λέγοντι, *Ὁ Πατὴρ, ὁ πέμψας με, μείζων μοῦ ἐστιν*, id est: « Esto autem non deesse quosdam, ut in tam numerosa credentium multitudine, qui discrepantes ab aliis temere affirment, quod Servator sit ille universorum Deus: nos certe hoc non facimus, qui credimus ipsi dicenti, *Pater qui misit me, major me est* [62]. » Ad quæ hæc adnotat cl. Huetius *Origenian.* lib. II, quæst. 2, num. 7, pag. 121: « Affirmabant quidam Christum esse universorum Deum, idque vere et orthodoxe. Pertinet illud sane ad divinam Christi naturam, non ad humanam. Negat econtrario Origenes Servatorem esse universorum Deum, quod inde probat, quia Patre minor sit, qui est universorum Deus. Divinæ ergo Christi naturæ detrahit supremam illam θεότητα supra res universas, et Patri addicit; proindeque μεγέθει τινί, et ut Deum Deo, inferiorem Patri Filium statuit, non ut hominem Deo. » Sed 1° gravissime errat vir doctissimus (quod pace ejus dixerim), in eo quod putet, quos hic perstringit Origenes, vere et orthodoxe affirmasse, Filium esse universorum Deum. Nam diserte loquitur Origenes de paucis quibusdam inter Christianos, qui in eo quod affirmabant, a reliqua credentium « numerosa multitudine, » hoc est, a catholica Christi Ecclesia discrepabant. Quin etiam, si antecedentia et consequentia apud Origenem legeris, comperies quæ ibi Celsus Christianis objicit, esse omnino ex hæreticorum fabulis desumpta. Quinam vero isti, qui heterodoxe, et a communi Christianorum consensu abeuntes, affirmarunt Servatorem esse ipsum universorum Deum? Puto hæreticos designari, qui Origenis temporibus Noetianorum appellatione noscebantur, qui docebant Filium esse ipsum Deum Patrem, qui διακριτικῶς solebat ab ejus ævi Catholicis ὁ ἐπὶ πᾶσι Θεός, « universorum Deus » appellari. Certe Justinus verbis non absimilibus id genus hæreticorum, alio nomine ipsius ætate cognitorum, impiam vesaniam in *Apologia* quæ dicitur secunda his verbis notat pag. 96: Οἱ γὰρ τὸν Υἱὸν Πατέρα φάσκοντες εἶναι, ἐλέγχονται, μήτε τὸν Πατέρα ἐπιστάμενοι, μήθ' ὅτι ἐστὶν Υἱὸς τῷ Πατρὶ τῶν ὅλων γινώσκοντες· ὃς καὶ Λόγος πρωτότοκος ὢν τοῦ Θεοῦ, καὶ Θεὸς ὑπάρχει, id est: « Qui enim Filium Patrem esse dicunt, comperiuntur neque Patrem scire, neque Filium Patri universorum esse nosse: qui, quod Verbum Dei primogenitum sit, Deus etiam ipse est. » Ubi tum Filium a Patre universorum distinguit, et esse ipsum Deum Patrem contra hæreticos negat: tum etiam Filium, perinde ac Patrem, Deum revera esse, utpote ex ipso Deo Patre genitum, agnoscit. Fortassis vero Marcionitas, et alia id genus hominum monstra, in loco citato ferit Origenes, qui docebant Servatorem non esse Dei illius, qui mundum condidit, Filium; sed ejus Dominum, eoque superiorem, eoque nomine universorum Deum. Sane de his agi in antecedentibus et consequentibus manifestum est. Secundo, quod Origenes in loco citato dicit, Filium etiam qua Deus est (hoc est, Deus ex Deo) Patre minorem esse (quod reprehendit Huetius); plane catholicum esse, atque etiam a Patribus, qui post Nicænum concilium Arianam hæresim acerrime impugnarunt, defensum, infra ad sectionem 4, cap. 2, num. 6, ostendemus. Ubi etiam luculentissime probabimus, Origenem in libris *contra Celsum*, cum Deum Patrem κατ' αἰτίαν Filio majorem statuerit, κατὰ φύσιν tamen Patrem et Filium pares omnino esse et æquales agnovisse.

§ XIII. Tertio reprehendit Huetius verba Origenis in libro V *contra Celsum*, ubi sic scribit n. 11: Ὁ Σωτὴρ ἡμῶν καὶ Κύριος, ἀκούσας ποτὲ, Διδάσκαλε ἀγαθὲ, ἀναπέμπων τὸν λέγοντα τοῦτο ἐπὶ τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα, φησὶ, *Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεὸς ὁ Πατήρ*. Εἴπερ δὲ τοῦτ' εὐλόγως, ὡς εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ τυγχάνων, εἴρηκεν ὁ Υἱὸς τῆς ἀγάπης τοῦ Πατρός· πῶς οὐχὶ εὐλογώτερον ἂν τοῖς προσκυνοῦσιν εἶπεν ἥλιος, Τί με προσκυνεῖς; *Κύριον γὰρ τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις*· κ. τ. λ. Id est, « Servator noster et Dominus, appellatus aliquando præceptor bonus, ad Patrem suum remittens eum qui se sic appellaverat, inquit, *Quid me dicis bonum? nemo bonus nisi unus* [63], nempe Deus Pater. Quod si id merito, ut imago bonitatis Dei, dixit dilectus Patris Filius, annon justius sol diceret suis adoratoribus, quid me adores? *Dominum Deum tuum adorabis* [64], » etc. Ad quæ hæc adnotat vir doctissimus *Origenian.* lib. II, quæst. 2, num. 15, pag. 126: « Bonitatem illam, quæ Deo Patri convenit, Christo detrahit, non tantum quatenus homo est, sed etiam quatenus imago est bonitatis Dei, hoc est, quatenus est Deus. » Quasi scilicet Christus etiam quatenus homo est, non singulari ratione esset bonitatis Dei imago. Quis vero credat, Origenem stupidi adeo ingenii fuisse, ut non intellexerit, textum illum evangelistæ ad Christi οἰκονομίαν, in assumpta natura humana susceptam, omnino pertinere? Imo Origenes ibidem diserte monet, se Christum ita loquentem inducere, tanquam παράδειγμα *exemplum*, quod scilicet hominibus, ipse Christus inter homines versatus, exhibere voluit. Quod si daremus, Origenem ibi loqui de Christo quatenus Deus est, equidem recte dicitur Filius imago bonitatis paternæ, adæquata scilicet et perfecta; et tamen quatenus Patris imago est, non ipse Pater, hoc est, quatenus ex paterno fonte bonitatem suam, ut et cætera divinæ naturæ attributa, adeoque ipsam divinam naturam derivatam habet, atque in secundo signo originis (ut loquuntur scholastici) deitatem possidet; haud minus recte ea ratione Patri primas tribuere potuit. Quod vero ex istis verbis colligit Huetius, nempe

[62] Joan. XIV, 28. [63] Marc. X, 18; Luc. XVIII, 19. [64] Deut. VI, 13; Matth. IV, 10.

Origenem omnino bonitatem illam, quæ Deo Patri convenit, Christo detraxisse, ac sensisse (quod mox ibidem dicit idem Huetius), Filium esse tantum paternæ bonitatis particulam et auram quamdam imperfectam; a mente ipsius Origenis prorsus alienum esse (si modo mens ac sententia ejus ex libris *contra Celsum* æstimanda sit), certissimum est. Nam cum in locis a nobis superius adductis clare doceat Origenes, Filium esse, perinde ac Patrem, verum Deum, increatum, immortalem, immutabilem, impassibilem, immensum, ubique præsentem, atque undequaque beatum et perfectum; qua is ratione potuit in eodem libro bonitatem, quæ Patri convenit, Filio, qua Deus est, detrahere? Sed supra num. 6, etiam Adamantium audivimus in lib. III *contra Cels.*, num. 41, dicentem, Filium Dei esse τὸν αὐτολόγον, καὶ τὴν αὐτοσοφίαν, καὶ τὴν αὐτοαλήθειαν, id est « ipsam (sive absolutissimam) illam rationem, ipsam illam sapientiam, ipsam illam veritatem. » Quidni igitur Filius dicatur ipsa sive absolutissima bonitas, non bonitatis alicujus superioris particula atque aura quædam imperfecta? Scilicet omnium attributorum divinorum par est ratio. Sic in libro V *contra Celsum*, num. 39, pag. 608, unde hæc criminatio desumpta est, iterum Origenes Filium dicit τὸν αὐτολόγον, καὶ τὴν αὐτοσοφίαν, καὶ τὴν αὐτοδικαιοσύνην, id est, « ipsam illam rationem, ipsam illam sapientiam, ipsam illam justitiam. » In quæ Origenis loca quisquis luculentum commentarium cupit, adeat M. Athanasium in *Oratione contra gentes* (34), ubi sic de Filio Dei scribit: Δύναμίς ἐστι τοῦ Πατρὸς, καὶ σοφία, καὶ λόγος, οὐ κατὰ μετοχὴν ταῦτα ὢν, οὐδὲ ἔξωθεν ἐπιγινομένων τούτων αὐτῷ κατὰ τοὺς αὐτοῦ μετέχοντας, καὶ σοφιζομένους δι' αὐτοῦ, καὶ δυνατοὺς, καὶ λογικοὺς ἐν αὐτῷ γινομένους· ἀλλ' αὐτοσοφία, αὐτολόγος, αὐτοδύναμις ἰδία τοῦ Πατρός ἐστιν, αὐτοφῶς, αὐτοαλήθεια, αὐτοδικαιοσύνη, αὐτοαρετή· καὶ μὲν καὶ χαρακτὴρ, καὶ ἀπαύγασμα, καὶ εἰκών· καὶ συνελόντι φράσαι, καρπὸς παντέλειος τοῦ Πατρὸς ὑπάρχει, καὶ μόνος ἐστὶν Υἱὸς, εἰκὼν ἀπαράλλακτος τοῦ Πατρός. Id est, « Potentia autem Patris dicitur, et sapientia et ratio, non ideo quod aliqua tantum ex parte istarum rerum communionem adipiscatur, aut ista aliunde ipsi supervenirent; quemadmodum qui ipsius sunt participes, per ipsum sapientes, potentes ac rationales efficiuntur: sed propterea quod sit ipsa sapientia, ipsa ratio, ipsa propria potentia Patris, ipsa lux, ipsa veritas, ipsa justitia, ipsa virtus, et character, et splendor, et imago Patris: et, ut verbo dicam, fructus Patris undecunque perfectus, ac solus Filius, et invariabilis imago Patris. »

§ XIV. Doctissimi Huetii vestigia adhuc premo, qui se, missis ambagibus, ipsa Origenianæ doctrinæ penetralia scrutaturum professus, notat *Origenian.* lib. II, quæst. 2, num. 24, pag. 132, « credidisse Origenem Filium manasse de Dei substantia, sic tanquam lucem de sole, atque ejusdem esse ac Patrem substantiæ, quia lux ejusdem est substantiæ, cujus sol; et rursus Filium a Patris substantia et divinitate segregasse; quia ut a sole per effluvium profecta est lux, secreta ab eo et seposita dici potest; præterea Patre inferiorem esse Filium, quia sol luce nobilior est et dignitate superior. » Antea ex eodem simili ab Origene usurpato collegerat, num. 12, pag. 123, « Trinitatem ab Origene in partes sectam, et essentiæ ac divinitatis quibusdam veluti gradibus distinctam fuisse. » Verum hoc non est (quod salvo honore viri laudatissimi dictum velim) ipsa Origenianæ doctrinæ penetralia scrutari; sed ea potius rimari et suspicari, de quibus ipse Origenes ne per somnium quidem unquam cogitavit. Fateor generationem Filii ex Patre illustrari ab Origene, etiam in libris *contra Celsum*, similitudine radii sive splendoris a sole, sive alio corpore lucido, projecti. Sed quid tum? Annon Patres catholici omnes, tam qui ante, quam qui post concilium Nicænum scripserunt, eodem simili usi sunt? Nonne ipsi Patres Nicæni, idque in ipso symbolo suo dixerunt, Filium Deum ex Patre Deo nasci, ut lumen de lumine? Et quid demum Epistolæ ad Hebræos divino scriptori fiet, qui non veritus est Filium Dei nuncupare ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ Πατρός, *splendorem paternæ gloriæ*, cap. I, vers. 3? Duo certe porismata, quæ ex hac comparatione deducit, Origenique affingit Huetius, a mente Origenis omnino aliena sunt. Primum est, Filium a Patre dividi et separari ut partem divinæ essentiæ a tota, adeoque Dei essentiam in partes sectam esse. Sed quis credat, Origeni, viro sane non indocto, tam insulsam blasphemiam venire in mentem potuisse? Quoties vero in scriptis suis istam blasphemiam expresse repudiavit Adamantius! Sic (ut alia loca sexcenta omittam) in libro IV *contra Cels.*, num. 4, pag. 510 (quem locum jam supra in hoc capite, num. 7, integrum adduximus) Epicureos et Stoicos irridet, quod non potuerint τρανῶσαι τὴν φυσικὴν τοῦ Θεοῦ ἔννοιαν, ὡς πάντη ἀφθάρτου, καὶ ἁπλοῦ, καὶ ἀσυνθέτου, καὶ ἀδιαιρέτου, id est, « Clare Dei naturam intelligere, nempe quod is sit omnino incorruptibilis, et simplex, nec compositus, nec divisibilis. » Mox addit Filium Dei in forma Dei, hoc est, in essentia divina subsistere, proinde et ipsum juxta cum Patre immutabilem esse. Nihil autem expressius huic commento repugnat, quam verba Origenis, quæ ex lib. II *sup. Joan.*, pag. 92, citat Pamphilus in *Apolog.* nempe hæc: « Unigenitus ergo Deus Salvator noster solus a Patre generatus, natura et non adoptione Filius est. Natus autem ex ipsa Patris mente, sicut voluntas ex mente. Non enim divisibilis est divina natura, id est, ingeniti Patris, ut putemus vel divisione, vel imminutione substantiæ ejus, Filium esse progenitum. » Vide

(34) Tom. I, p. 51.

hujus cap., num. 19, in fine. Ad alterum Huetii corollarium quod attinet, nempe Filium ab Origene Patre inferiorem statui, infra suo loco evidentissime ostendam, nunquam statuisse Origenem, Patri Filium esse imparem juxta essentiam, sed tantum originis respectu, nempe quatenus Pater est auctor et principium Filii. Verbo dicam, Origenes aliique catholici Patres simile illud solis et radii, lucis et splendoris usurpantes, hæc tantum significare voluerunt, neque aliud quidquam ipsis in mentem venit : 1° Patrem esse πηγὴν θεότητος, « fontem divinitatis, » quemadmodum sol fons est splendoris ex ipso emissi ; 2° Filium esse ejusdem naturæ ac substantiæ, cujus est Pater; utpote de ipsa Patris essentia genitum, ut lumen ex lumine manat ; 3° Filium neutiquam a Patre suo divisum ac separatum exsistere; quemadmodum nec radius a sole, nec splendor a luce disjungitur ; 4° denique Filium sine alteratione et diminutione divinæ essentiæ ex Patre nasci. Equidem hos animi nostri conceptus, de adoranda generatione Filii Dei, mirum in modum adjuvat similitudo ista ; unde et a Patribus Nicænis in ipsa confessione sua adhibita fuit.

§ XV. Restat quinta atque ultima criminatio, quam ex libris *contra Celsum* Origeni intentat Huetius *Origenian.* lib. II, quæst. 2, num. 29, pag. 136, nempe, docuisse ipsum « humiliori Patrem obsecratione venerandum esse quam Filium. » Genuinam hanc fuisse Origenis sententiam duobus præcipue locis ex iisdem libris probat. Alter locus invenitur in libro quinto, num. 4, pag. 580, ubi sic Origenes disserit: Πᾶσαν μὲν δέησιν γὰρ καὶ προσευχὴν, καὶ ἔντευξιν, καὶ εὐχαριστίαν ἀναπεμπτέον τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ διὰ τοῦ ἐπὶ πάντων ἀγγέλων ἀρχιερέως, ἐμψύχου Λόγου Θεοῦ· δεησόμεθα δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ Λόγου, καὶ ἐντευξόμεθα αὐτῷ, καὶ εὐχαριστήσομεν, καὶ προσευξόμεθα δὲ, ἐὰν δυνώμεθα κατακούειν τῆς περὶ προσευχῆς κυριολέξεως, καὶ καταχρήσεως· id est, « Omnes enim deprecationes, et petitiones, omnes interpellationes et gratiarum actiones fundendæ sunt Deo, rerum omnium Domino, per majorem omnibus angelis summum Pontificem, vivum Verbum et Deum. Verbum quoque illud deprecaturi sumus, interpellabimus, et ei gratias agemus, preces etiam offeremus, modo intelligamus, quomodo hæc accipiantur vel abusive, vel proprie. » Ubi, inquit Huetius, orationem proprie Deo Patri fundi jubet ; impropriam vero et καταχρηστικὴν, Filio : illi ut summo Deo, bonorum datori ; huic tanquam μεσίτῃ, qui preces nostras Deo offerat. Locum alterum legas lib. VIII, num. 13, pag. 751 : Διὸ τὸν ἕνα Θεὸν, καὶ τὸν ἕνα Υἱὸν αὐτοῦ, καὶ Λόγον, καὶ εἰκόνα ταῖς κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν ἱκεσίαις καὶ ἀξιώσεσι σέβομεν, προσάγοντες τῷ Θεῷ τῶν ὅλων τὰς εὐχὰς διὰ τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ· ᾧ πρῶτον προσφέρομεν αὐτὰς, ἀξιοῦντες αὐτὸν ἱλασμὸν ὄντα τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, προσαγαγεῖν ὡς ἀρχιερέα τὰς εὐχὰς, καὶ τὰς θυσίας, καὶ τὰς ἐντεύξεις ἡμῶν τῷ ἐπὶ πᾶσι

A Θεῷ· id est, « Sed unum Deum, et ejus Filium ac Verbum imaginemque, quantum possumus, supplicationibus et honoribus veneramur, offerentes Deo universorum Domino preces per suum Unigenitum : cui prius eas offerimus, rogantes ut ipse, qui est, *propitiatio pro peccatis nostris* [48], dignetur tanquam Pontifex preces nostras, et sacrificia, et intercessiones offerre Deo optimo maximo. » Miror hæcce Origenis loca viro docto offendiculo esse, in quibus egomet (ut verum fatear) Catholicam de persona et officio Servatoris nostri doctrinam non male explicari semper existimaverim. Sed ad rem. Christus Dominus noster bifariam spectari potest, qua Deus est, et qua Θεάνθρωπος sive mediator inter Deum et hominem. Sub posteriori σχέσει si Servatorem

B nostrum species, constat multis Scripturæ locis atque omnium Christianorum consensu, cultum omnem, quem Deo exhibemus, ipsi per Christum mediatorem exhibendum esse : quin et cultum et honorem omnem, quem Christo deserimus, εἰς δόξαν Θεοῦ τοῦ Πατρὸς, « in gloriam Dei Patris, » ut loquitur Paulus (*Philip.* II, 11), omnino redundare. Christum vero mediatorem esse inter Deum et homines utriusque naturæ respectu (quidquid ex pontificiis quidam contra obganniant), veteres catholici Patres, cum sanctis Scripturis, uno ore docuerunt. Atque hanc in primis σχέσιν Jesu nostri spectasse Origenem in utroque loco allegato manifestum est : siquidem utrobique loquitur de Christo ut summo sacerdote, qui pro nobis apud Deum Patrem

C intercedit, quique tanquam ἱλασμόν « propitiationem » pro peccatis nostris sese obtulit. Quod si Christum intueamur ut Deum, extra mediatorii officii respectum, rursus duplex ejusdem consideratio nobis occurrit. Nam vel absolute ut Deus spectatur, vel relate ut Deus ex Deo, sive Dei Filius. Sub priori consideratione si respiciamus τὸν Λόγον, multis in locis clare fatetur Origenes, ipsi propter inenarrabili præstantia præcellentem divinitatem, quam cum Patre communem habet, eumdem plane divinum cultum, quem Patri exhibemus, omnino deberi ; hoc est, oportere nos mente et conceptione nostra (qua sola proprie Deum colimus) easdem divinæ naturæ perfectiones omnes Filio ascribere

D quos Patri tribuimus. Repete loca, quæ jam citavimus in hoc capite, num. 8. Sin Filium intueamur relate, qua Filius est, et ex Deo Patre trahit originem ; tum rursus certum est, cultum et venerationem omnem, quem ipsi deferimus, ad Patrem redundare, in ipsumque, ut πηγὴν θεότητος ultimo referri. Huc etiam respexisse videtur Origenes in posteriori loco ab Huetio citato (35); ubi post verba allegata, hæc ἀμέσως subjiciuntur : Περὶ τὸν Θεὸν οὖν ἡ πίστις ἡμῶν, διὰ τοῦ ταύτην βεβαιοῦντος ἐν ἡμῖν Υἱοῦ αὐτοῦ· καὶ οὐδεμίαν ἡμῶν ἔχει δεῖξαι στάσιν περὶ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ὁ Κέλσος· καὶ σέβομέν γε τὸν Πατέρα, θαυμάζοντες αὐτοῦ τὸν Υἱὸν

[48] I Joan. II, 2

(35) Vide quæ de primitivæ Ecclesiæ δοξολογίαις observavimus supra cap. 3, num. 6.

Λόγον, καὶ σοφίαν, καὶ ἀλήθειαν, καὶ δικαιοσύνην, καὶ πάντα ἅπερ εἶναι μεμαθήκαμεν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, οὕτω δὴ καὶ τὸν γεννηθέντα ἀπὸ τοιούτου Πατρός· id est, « Itaque in Deo fides nostra consistit, per confirmantem eam in nobis ipsius Filium. Nec est quod Celsus nobis seditionem objiciat propter Filium : veneramur enim Patrem, eo quod admiramur ejus Filium, Verbum et sapientiam, et veritatem, et justitiam, et quidquid dicimus esse Dei Filium, e tali Patre progenitum. » Hanc doctrinam sanam et catholicam esse, norunt omnes, qui in veterum doctorum scriptis vel mediocriter versati fuere. Quid? quod hæc Patris ἐξοχὴ in omnibus catholicæ Ecclesiæ Liturgiis hodieque agnoscitur. Nam et in δοξολογίαις Deum Patrem ἐν πρώτῃ τάξει (ut Justinus loquitur) glorificamus : et preces plerasque ad ipsum dirigimus. Qua de re notatu sane digna sunt Petavii, Crellio de Spiritu sancto respondentis, verba *De Trin.* lib. III, cap. 7, num. 15. « Nam, inquit, quod ad Spiritum sanctum preces in Ecclesia publice fere non diriguntur, frustra ex eo calumniam struit Crellius. Siquidem veteri ex usu, pleræque ad Patrem referuntur : atque ita decretum legimus in Carthaginensi tertia synodo, canone 23, ut cum ad altare assistitur, semper ad Patrem dirigatur oratio. Nimirum quia tunc Christi corpus, sive homo Christus offertur, ac veteris et cruenti sacrificii memoria celebratur, æquum est ad Patrem, velut auctorem ac principium referri omnia ; uti summum imitemur sacerdotem, et pontificem Christum Dominum ; qui tum omnia dicta factaque sua Patris ad honorem referre solebat : tum in illo postremo sacrificio tradidit semetipsum pro nobis oblationem, et hostiam Deo in odorem suavitatis [66]. Nec est inde consequens aut Christum Deum non esse, aut nec Spiritum sanctum : sed hoc solum, esse summum utriusque principium, a quo uti proprietatibus distincti sunt, sic natura et substantia non discrepant. »

§ XVI. Hactenus ea defendimus, quæ viri doctissimi Petavius et Huetius in libris Origenis *contra Celsum* reprehenderunt. Cæterum præter ista, Hieronymus olim (odio scilicet suo in Origenem, seu potius in Origenis interpretem Rufinum nimium indulgens, indeque omnia ejus verba dictaque in pessimum sensum trahere amans), et alia complura de Filio Dei, in aliis Origenis scriptis absurde atque impie dicta notavit ; quæ omnia ex uno opere *contra Celsum* facile refelluntur. Præcipua attingemus. In epistola 59, ad Avit., errores recensens librorum *Περὶ ἀρχῶν*, scripsisse Origenem ait Hieronymus, in primo ejus operis volumine, « Deum Patrem per naturam invisibilem, a Filio non videri. » Et in secundo : « Restat ut invisibilis sit Deus, si autem invisibilis per naturam est, neque Salvatori visibilis. » Idem in epistola 61, ad Pammach., cap. 3,

A ex libris *Περὶ ἀρχῶν* affert ac damnat hæc Origenis verba : « Sicut enim incongruum est dicere, quod possit Filius videre Patrem ; ita inconveniens est opinari, quod Spiritus sanctus possit videre Filium. » Et primarium hunc ac præcipuum inter Origenis errores statuit Epiphanius hæres. LXIV, cap. 4, et in *Ancorato*, cap. 63. Sed audiamus ipsum Origenem in opere illo indubitato *contra Celsum* lib. VI, num. 17, pag. 643, suam de scientia qua Pater et Filius se mutuo cognoscunt, sententiam clare explicantem his verbis : Ἀλλὰ καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν καὶ Κύριος, Λόγος τοῦ Θεοῦ, τὸ μέγεθος παριστὰς τῆς γνώσεως τοῦ Πατρὸς, ὅτι κατ' ἀξίαν προηγουμένως αὐτῷ μόνῳ λαμβάνεται καὶ γινώσκεται, δευτέρως δὲ τοῖς ἐλλαμπομένοις τὸ ἡγεμονικὸν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Λόγου καὶ Θεοῦ,
B φησὶν, *Οὐδεὶς ἔγνω τὸν Υἱὸν εἰ μὴ ὁ Πατὴρ, οὐδὲ τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, καὶ ᾧ ἂν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ.* Οὔτε γὰρ τὸν ἀγένητον καὶ πάσης γενετῆς φύσεως πρωτότοκον κατ' ἀξίαν εἰδέναι τις δύναται, ὡς ὁ γεννήσας αὐτὸν Πατὴρ, οὔτε τὸν Πατέρα ὡς ὁ ἔμψυχος Λόγος, καὶ σοφία αὐτοῦ καὶ ἀλήθεια· id est : « Quia et Servator noster ac Dominus, Dei Verbum, magnitudinem cognitionis indicans, qua Pater ejus noscitur, quodque pro dignitate ab ipso solo noscatur, secundo vero loco ab illuminatis mentibus per illud ipsum Verbum ac Deum, *Nemo*, inquit, *novit Filium nisi Pater, neque Patrem nisi Filius, et cui Filius revelaverit* [67]. Nam neque infectum, atque ante omnem factam naturam genitum quisquam pro
C dignitate potest nosse, sicut Pater ipse qui genuit : neque Patrem quisquam, sicut animatum ejus Verbum, veritas et sapientia. » Nihil magis catholice dictum unquam fuit. Quin et Origenem supra (36) dicentem audivimus, Deum Patrem esse τῷ Λόγῳ Verbo sive Filio suo ἐφικτόν, « comprehensibilem. » Ad loca Origenis quod attinet, ex libris *Περὶ ἀρχῶν* desumpta, poteram respondere ex omnibus Origenis scriptis ista *Περὶ ἀρχῶν* maxime esse corrupta atque interpolata (37), idque a Rufino multis argumentis ostensum esse. Sed tali hic responsione opus non habemus, cum ipsa Origenis verba, prout a Rufino integre producuntur (38), qui et scopum auctoris et contextum sermonis explicat, suæ purgationi abunde sufficiant. Sic se res habuit. Origenes
D in libro primo *Periarchon* quæstionem moverat « adversus eos, qui Deum corporeum dicunt, et humanis eum membris habituque describunt ; quod præcipue Valentinianorum et Anthropomorphitarum hæresis asserebat. » Hosce contra hæreticos Origenes ecclesiasticam fidem defendens, omni genere incorporeum esse Deum et idcirco etiam invisibilem rationibus confirmarat. Dein provocante ipsum quæstionis ordine, hæc subjungit lib. I, num. 8 : « Verum istæ assertiones minus fortasse auctoritatis habere videntur apud eos, qui ex sanctis Scripturis de rebus divinis institui volunt, et inde sibi probari quæ-

[66] Ephes. v, 2. [67] Matth. XI, 27.

(36) Vide hujus capitis num. 9.
(37) Vide Prolegom. Rufini in lib. *Περὶ ἀρχῶν*.

(38) Vide Rufini *Invect.* in Hieronym.

runt quomodo natura Dei supereminet corporum naturam. Vide ergo si non etiam Apostolus hoc idem ait, cum de Christo loquitur dicens : *Qui est imago invisibilis Dei, primogenitus omnis creaturæ* [68]. Non enim (ut quidam putant) alicui visibilis, et aliis invisibilis : quia non dicit Apostolus, *imago invisibilis Dei hominibus*, aut *invisibilis peccatoribus*, sed valde constanter pronuntiat de ipsa natura Dei dicens, *imago invisibilis Dei*. Sed et Joannes in Evangelio dicens, *Deum nemo vidit unquam* [69], manifeste declarat omnibus, qui intelligere possunt, quia nulla natura est, cui visibilis sit Deus : non quasi qui visibilis sit quidem per naturam, et velut fragilioris creaturæ evadat aspectum ; sed quoniam naturaliter videri impossibile est. Sed si requiras a me quid etiam de ipso Unigenito sentiam, si ne ipsi quidem visibilem dicam Dei naturam, qui naturaliter invisibilis est ; non tibi statim vel impium videatur esse vel absurdum : rationem quippe dabimus consequenter. Aliud quidem est videre, aliud noscere. Videri et videre corporeum est : nosci et noscere intellectualis naturæ est. Quidquid ergo proprium corporum est, hoc nec de Patre, nec de Filio sentiendum est. Quod vero ad naturam pertinet Deitatis, hoc inter Patrem ac Filium constat. Denique ipse in Evangelio non dixit, quia nemo vidit Patrem nisi Filius, neque Filium nisi Pater : sed ait : *Nemo novit Filium nisi Pater, neque Patrem quis novit nisi Filius* [70]. Ex quo manifeste indicatur, quod quidquid inter corporeas naturas videre et videri dicitur, hoc inter Patrem et Filium noscere dicitur et nosci, per virtutem scientiæ, non per visibilitatis fragilitatem. Quia ergo de corporea natura et invisibili, nec videre proprie dicitur nec videri : idcirco neque Pater a Filio, neque Filius a Patre videri in Evangelio dicitur, sed nosci. » Quis cum Rufino non statim agnoscat, in his verbis Origenem de comparatione Patris et Filii nihil dicere, sed de ipsa Deitatis natura quærere, « si ei aptum ullo genere visibilitatis vocabulum videretur ? » Non enim negat, imo satis aperte docet Origenes, Patrem æque a Filio percipi, ac Filium a Patre, hoc est, perfectissime : id tantum dicit alterum ab altero percipi « non per visibilitatis fragilitatem, sed per scientiæ virtutem. » Quid vero ad hæc Hieronymus? Audi et judica. Sic igitur ille *Apolog. adv. Rufin.* lib. II, p. 401, novæ edit. : « In primo libro *Περὶ ἀρχῶν*, inquit, ubi Origenes lingua sacrilega blasphemavit, quod Filius Patrem non videat, tu etiam causas reddis, quasi ex persona ejus qui scripsit : et Didymi interpretaris σχόλιον, in quo ille casso labore conatur alienum errorem defendere ; quod Origenes quidem bene dixerit, sed nos simplices homines et cicures Enniani, nec illius sapientiam, nec tuam, qui interpretatus es, intelligere possumus. » Quare autem non demonstrat verba Origenis σχόλιον istud Didymi (viri sane in Ecclesia magni nominis, et Hieronymi ipsius olim magistri) respuere, aut a Rufino haud bona fide recitari ac transferri ? Credo, quia non poterat. Nimirum Hieronymo solemne erat (pro ea, qua pollebat, rhetoricandi facultate) argumenta, quibus premebatur, vel silentio plane præterire, vel jocis ac dicteriis eludere. Certe Rufini, atque ante ipsum Didymi, responsionem verissimam esse satis indicant verba Origenis, prout ab ipso Hieronymo allegantur in epist. 59', ad Avit. Ait quippe Origenem scripsisse, « Deum Patrem per naturam invisibilem, a Filio non videri ; » et rursus : « Si Deus invisibilis per naturam est, neque Salvatori visibilis erit. » Hinc, inquam, non obscure colligitur, Origenem ideo dixisse Patrem a Filio videri non posse, non quod Filius, tanquam fragilioris aspectus, non valeat Patrem videre, qui alioqui per naturam suam a competente facultate videri possit ; sed quod Deus per se et ipsa natura sua invisibilis sit, hoc est incorporeus, neque sub aspectum cadat : eoque sensu Patrem et Filium sibi invicem pariter invisibiles pronuntiasse. Ut quod res est, libere dicam ; Hieronymus in hac Origenis accusatione, animum a candore alienum, atque affectibus abreptum ita manifeste prodidit, ut in cæteris criminationibus fidem sibi omnem derogasse videatur. Quod et facile agnoscet, quisquis hac de re, *Invectivas* quæ dicuntur, Rufini, cum Hieronymi adversus Rufinum *Apologia* conferre non gravabitur.

§ XVII. Deinde in eadem epistola ad Avitum et illud Origeni tribuit Hieronymus impium pronuntiatum : « Filium comparatum Patri, non esse veritatem ; sed comparatum ad nos esse imaginariam veritatem. » Alii ex veteribus atrociorem blasphemiam ipsi impingunt, nempe « Filium Patri collatum esse mendacium. » Quis vero sanus existimet, Origenem ita delirasse ? Certe jam superius ostendimus Origenem, tum in libris *contra Celsum*, tum alibi docuisse verbis disertis, Filium Dei esse αὐτοαλήθειαν « ipsissimam veritatem. » Sed responsio ad hanc objectionem elucere videtur ex ipsa objectione, prout Græce proponitur anonymo defensore Origenis apud Photium cod. CXVII. Is ibidem inter capita in Origene reprehendi solita, postremum illud ponit : Ὅτι ἡ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ, ὡς πρὸς ἐκεῖνον οὐ ἔστιν εἰκὼν, καθ' ὃ εἰκὼν, οὐκ ἔστιν ἀλήθεια, id est « Imaginem Dei respectu ejus, cujus est imago ; quatenus est imago, non esse veritatem. » Quæ propositio si expendatur, sana videbitur et catholica. Nam Filium, quatenus est imago Patris, non esse veritatem, hoc est, non ipsum esse Patrem, cujus est imago, certissimum est. Scilicet hoc ab Origene dictum videtur contra Noetianos, qui eamdem esse Patris et Filii personam asserebant. Cæterum Filium Dei esse Patris sui veram, vivam ac perfectissimam imaginem, ipsi Patri per omnia, etiam magnitudine respondentem, diserte docet Origenes lib. VI, *contra Cels.* quem locum infra integrum adducemus

[68] Coloss. I, 15. [69] Joan. I, 18. [70] Matth. XI, 27.

§ XVIII. Denique et hanc Origeni blasphemiam ascribit in epistola ad Avitum Pater Stridonensis : « Deum Patrem esse lumen incomprehensibile ; Christum collatione Patris splendorem esse perparvum. » Atqui Patrem et Filium pariter esse incomprehensibiles in libris *contra Celsum* non uno in loco diserte docuisse Origenem supra vidimus. Videtur autem hæc criminatio ex iis locis petita, ubi dicit Origenes, « In Patre nullas esse tenebras ; Filium vero in tenebris lucere. » Sed mentem ac sententiam suam iis in locis clare explicavit ipse Origenes tom. II *in Joan.*, num. 21, pag. 79, his verbis : Μηδεὶς δὲ ἡμᾶς ὑπολαμβανέτω ταῦτα λέγειν ἀσεβοῦντας εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ· ᾧ γὰρ λόγῳ ὁ Πατὴρ μόνος ἔχει ἀθανασίαν, τοῦ Κυρίου ἡμῶν διὰ φιλανθρωπίαν θάνατον τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἀνειληφότος· τούτῳ ὁ Πατὴρ ἔχει μόνος τό· Σκοτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν οὐδεμία· τοῦ Χριστοῦ διὰ τὴν πρὸς ἀνθρώπους εὐεργεσίαν ἐφ' αὐτὸν τὰς ἡμῶν σκοτίας ἀναδεδεγμένου· id est : « Nec vero suspicetur nos quisquam hæc dicere minus pie Christum Dei colentes. Nam qua ratione solus Pater habet immortalitatem, quia Dominus noster nostrum nomine mortem ob amorem erga genus humanum pertulerit, hac Pater solus habet, ut in ipso nullæ sint tenebræ; cum Christus, ut homines beneficio afficeret, tenebras nostras in seipsum receperit. »

§ XIX. Ita tandem doctrinam librorum Origenis *contra Celsum*, in articulo de Filio Dei, orthodoxam et catholicam clare ostendimus : impiisque adeo dictis, quæ Hieronymus et alii egregio doctori attribuerunt, assertiones plane contrarias, ex eodem opere indubitato productas, opposuimus. Qui vero testimonia illa catholica, quæ in cæteris Origenis scriptis reperiuntur, cupit cognoscere, consulat ille Pamphili martyris *Apologiam pro Origene* cap. 3, pag. 27, quam vere Pamphili esse contra Hieronymum mox liquido probabimus. Nobis loca quædam selectiora ex illa *Apologia* hic recitasse sufficiat. Ex primo libro *Περὶ ἀρχῶν*, num. 3, hæc Origenis verba citat Pamphilus : « Nulla ergo natura est, quæ non recipiat malum, excepta Dei natura, quæ fons bonorum omnium est, et Christi sapientia enim est, et sapientia utique stultitiam recipere non potest. Et justitia est ; justitia autem nunquam profecto injustitiam capiet. Et verbum est vel ratio, quæ utique irrationabilis effici non valet. Sed et lux est, et lucem certum est quod tenebræ non comprehendant. Similiter autem et natura Spiritus sancti, quæ sancta est, non recipit pollutionem. Naturaliter enim vel substantialiter sancta est. Si qua autem alia natura sancta est, ex assumptione hoc, vel inspiratione Spiritus sancti habet ut sanctificetur, non ex sua natura hoc possidens, sed accidens : propter quod et decidere potest quod accidit. » Hic Origenes diserte docet ἀναμάρτησιν sive τὸ malum non posse recipere, in A solam Dei naturam competere ; et simul non minus expresse dicit, neque Filium, neque Spiritum sanctum posse malum recipere : omnino igitur sensit Origenes et Filium et Spiritum sanctum in natura divina subsistere. Quod eos notare velim, qui Origenem existimant saltem Spiritum sanctum inter creaturas numerasse. Sed et mox ibidem totius sanctissimæ Τριάδος inconvertibilitatem atque æternitatem clare agnoscit his verbis (39) : « Si revelante Filio cognoscit Patrem Spiritus sanctus, ergo ex ignorantia ad scientiam venit : quod utique et impium pariter et stultum est, Spiritum sanctum confiteri, et ignorantiam ei ascribere. Non enim cum aliud aliquid esset antequam Spiritus sanctus, per profectum venit in hoc, ut esset Spiritus sanctus ; ut B quis audeat dicere quia tunc quidem cum nondum esset Spiritus sanctus, ignorabat Patrem : postea vero quam recepit scientiam, etiam Spiritus sanctus effectus est. Quod si esset, nunquam utique in unitate Trinitatis, id est Dei Patris inconvertibilis, et Filii ejus etiam ipse Spiritus sanctus haberetur, nisi quia et ipse semper erat Spiritus sanctus. » De Filio vero Dei sic scribit Origenes in primo libro *Epistolæ ad Romanos*, num. 5, p. 466, not., citante Pamphilo *Apolog.* cap. 5, pag. 33 : « Quærat fortasse aliquis, si Filius charitas est ; præcipue propter hoc quod Joannes ad Deum Patrem retulit hanc vocem dicens, Quia *Deus charitas est*[71]. Sed rursum ex ipsa ejus Epistola proferemus et illud quod ait, *Charissimi, diligamus invicem, quoniam charitas ex* C *Deo*[72]. Qui ergo dixit, quia *Deus charitas est*, ipse iterum docet charitatem esse ex Deo : quam charitatem credo non esse alium nisi unigenitum Filium ejus sicut Deum ex Deo, ita charitatem ex charitate progenitam. » Deinde ex lib. v *in Evang. Joannis* : « Unigenitus Filius Salvator noster, qui solus ex Patre natus est, solus natura et non adoptione Filius est. » Mox ex Commentariis *in Epistol. ad Hebræos* hæc Origenis verba citat Pamphilus : « Oportet autem scire nos, quia per ineffabilia quædam et secreta et recondita quemdam modum sibi faciens Scriptura sancta, conatur hominibus indicare et intellectum suggerere subtilem. Vaporis enim nomen inducens, hoc ideo de rebus corporalibus assumpsit, D ut vel ex parte aliqua possimus intelligere, quomodo Christus qui est sapientia, secundum similitudinem ejus vaporis, qui de substantia aliqua corporali procedit, sic etiam ipse ut quidam vapor exoritur de virtute ipsius Dei : sic et sapientia, ex eo procedens, ex ipsa Dei substantia generatur. Sic nihilominus et secundum similitudinem corporalis aporrhϾ, esse dicitur aporrhœa gloriæ Omnipotentis pura quædam et sincera. Quæ utræque similitudines manifestissime ostendunt communionem substantiæ esse Filio cum Patre. Aporrhœa enim homoousios videtur, id est unius substantiæ cum illo corpore, ex qua est vel aporrhœa, vel vapor. » Denique adducit beatis-

[71] I Joan. IV, 8, 16. [72] ibid. 47.

(39) Ex libro I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 3, num. 4.

simus martyr et hunc Origenis locum ex lib. I *De A princip.*, cap. 2, num. 6: « Observandum namque est, ne quis incurrat in illas absurdas fabulas eorum, qui prolationes quasdam sibi ipsis depingunt: ut divinam naturam in partes vocent (*puto legendum secent*) et Deum Patrem, quantum in se est dividant; cum hoc de incorporea natura vel leviter suspicari, non solum extremæ impietatis sit, verum etiam ultimæ insipientiæ; nec omnino vel ad intelligentiam consequens, ut incorporeæ naturæ substantialis divisio possit intelligi. Magis ergo sicut voluntas procedit e mente et neque partem aliquam mentis secat, neque ab ea separatur, aut dividitur: tali quadam specie putandus est Pater Filium genuisse, imaginem scilicet suam; ut sicut ipse est invisibilis B per naturam, ita imaginem quoque invisibilem genuerit. Verbum enim est Filius, et ideo nihil in eo sensibile intelligendum est. Sapientia est, et in sapientia nihil corporeum suspicandum est. *Lumen est verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum* [74]; sed nihil habet commune ad solis hujus lumen. »

§ XX. Quis autem non videt hisce Origenis locis a Pamphilo productis, fidem catholicam de Filio Dei, adeoque de ὁμοουσίῳ Trinitate apertissime confirmari. Verum horum testimoniorum auctoritatem elevare conantur nonnulli hoc prætextu, quod loca allata integra nusquam comparuerint in Græca Pamphili, sive Eusebii *Apologia*; sed a Rufino in sua versione Latina conficta atque addita fuerint. Hujus C sententiæ prora ac puppis est, quod Hieronymus Rufino objiciat, Græcam Eusebii (nam Pamphili esse nolebat) *Apologiam* fidem Arianam revera propugnasse, ejusdemque fidei fuisse Origenem ostendisse. Sic enim ille *Apolog. adversus Rufin.* lib. II, cap. 4, « Vir doctissimus Eusebius, inquit, per sex volumina nihil aliud agit, nisi ut Origenem suæ ostendat fidei, id est, Arianæ perfidiæ. » Hinc concludit Sandius *De script. eccles.*, p. 47, *Apologiam* sub Pamphili nomine a Rufino Latine editam, « aut non esse Eusebii (sive Pamphili), aut ita a Rufino in Latinum versam, ut ne quidem linea genuina relicta fuerit, vel denique si quid genuinum a Rufino fuit relictum, oportere id postea etiam ex Rufini versione fuisse excisum. » Sed fidem hic Hieronymo D habendam non esse, validissimis argumentis evinci potest. Nam primo Photius cod. CXVIII testatur se in Græco legisse Pamphili martyris et Eusebii pro Origene libros sex: in quibus nulla Arianæ perfidiæ vestigia notat severus ille censor, qui alioqui in aliorum scriptis constanter solet minima quæque reprehendere, quæ vel speciem Arianismi præ se ferant. Deinde idem Photius cod. CXVII, veterem quemdam auctorem anonymum commemorans, qui *Apologiam* itidem *pro Origene* conscripserat, ait, auctorem illum in *Apologia* sua, pro Origene ejusque sententiis pugnasse auctoritate tum aliorum antiquiorum scriptorum, tum inprimis Pamphili martyris et Eusebii Cæsariensis: Μᾶλλον δὲ, inquit, τῶν ἄλλων ἁπάντων, Παμφίλῳ τε τῷ μάρτυρι ἐπερείδεται, καὶ τῷ Εὐσεβίῳ· id est, « Præ cæteris vero Pamphilo martyri innititur et Eusebio. » Ut indubium mihi videatur, anonymum illum eamdem prorsus cum Pamphilo et Eusebio Origenem defendendi rationem secutum esse. Nunquid vero Arianus fuit apologista? Nihil minus. Nam ipse Photius, qui alioqui plerosque Origenis errores illi tribuit, diserte dicit, quod περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος οὐδὲν τῶν ἐσφαλμένων λέγει, id est: « De S. Trinitate nihil erratorum affert. » Quomodo autem Origenem defendit auctor? Φησὶ δὲ, inquit Photius, καὶ περὶ τοῦ Ὠριγένους, μηδὲν αὐτὸν κατὰ δόξαν ἐσφάλεσθαι περὶ τῆς Τριάδος, id est: « Quin etiam hoc asserit de Origene, nihil eum, quod quidem ad dogma de Trinitate attinet, errasse. » Ait mox Photius scriptorem illum quindecim capita Origeni objecta (quorum tria prima, decimum tertium et ultimum ad articulum de Trinitate pertinent), probasse διαβολὰς εἶναι, ἐκ τῶν τοῦ αὐτοῦ ἐκείνου συγγραμμάτων ποιούμενον τοὺς ἐλέγχους· « Meras esse calumnias, ex ipsiusmet (Origenis) scriptis allatis argumentis. » Eamdem plane rationem ac methodum servat *Apologia* sub Pamphili nomine a Rufino edita. Sane ex his illud saltem efficitur, a Græco scriptore veteri, qui in articulo de sancta Trinitate, vel Photio judice, Catholicus fuit, allata fuisse ex ipsis Origenis scriptis, prout tum Græce exstarent, testimonia, quæ Catholicum pariter fuisse in eodem articulo Origenem ostenderent: atque hoc fecisse auctorem illum Pamphili martyris et Eusebii exemplo, eorumque vestigiis insistentem. Denique alibi evidenter probavimus, nunquam Eusebium ipsum hæresim, quæ postea Arii dicta fuit, amplexum fuisse: neque igitur potuit Eusebius, sive solus, sive cum Pamphilo [nam utriusque esse opus infra ostendemus (40)], Arianam impietatem in Origene defendere. Sed videntur Pamphilus et Eusebius in defensione illa quædam attulisse ex Origene testimonia, quibus voculæ et dicta nonnulla admista essent, quæ catholicis auribus Hieronymi ætate minus placuerunt, utpote ab Arianis tum ad hæresim suam propagandam usurpata: quæ testimonia propterea resecuisse videtur a sua versione Rufinus, ea transferre contentus Origenis loca, a Pamphilo producta, quæ catholicam doctrinam verbis plane catholicis traderent. Quod innuere videtur ipse Rufinus, cum in Epilogo ad translationem suam ad Macarium ait, se « Apologeticum sancti martyris Pamphili, prout potuit, vel *res poposcit*, Latino sermone digessisse. » Cæterum persuasum habeo, Rufinum nullum Origenis testimonium in sua versione posuisse, quod non in Pamphili et Eusebii *Apologia* totidem verbis haberetur; nihilque, quidquid detraxerit, de suo addidisse. Nam ipse Rufinus (quem virum fuisse since-

[73-74] Joan. I, 9.

(40) Vide hujus sectionis cap. 13, num. 3.

ræ pietatis studiosum multa ostendunt, utcunque ipsum Romanis invisum reddiderint Hieronymi vafræ artes), sub initium præfationis suæ in *Apologiam* Pamphili ad Macarium, sancte profitetur se in eo opere « non suam » de Origene « sententiam, sed sancti martyris Pamphili » sciscitanti Macario exposuisse : Origenemque non proprio, sed « alieno sermone » defendisse. Mox ibidem hoc in negotio ad tremendum Dei judicium provocat adversarios his verbis : « Sed quoniam ad judicium Dei venturi sumus, non refugiant scire quod verum est, ne forte ignorantes delinquant : sed considerantes quia falsis criminationibus percutere fratrum infirmorum conscientias, in Christum peccare est, ideo non accommodent criminationibus aurem suam, nec ab alio discant alterius fidem, maxime cum coram experiri sit copia, et oris sui confessio, quid vel qualiter unusquisque credit, ostendat... Qualiter ergo sentiat Origenes in singulis, tenor libelli hujus edoceat. » In vertendis quidem plerisque Origenis libris multa de suo addidisse Rufinum (41) constat : sed quotiescunque ea libertate usus fuerit, de eo lectorem suum, prout hominem probum et veri amantem decebat, ipse expresse monuit. Quid ? quod ipse Hieronymus, qui alioquin tam manifestam fraudem Rufino neutiquam condonaturus fuisset, ne unum quidem Origenis locum, in Pamphili sive Eusebii *Apologia* citatum, notavit, qui aliter a Rufino Latine redditus fuerit, quam sive in *Apologia* illa, sive apud ipsum Origenem legeretur.

§ XXI. Quis vero non miretur Hieronymum, hæc Rufino de ipsa ejus versione objicientem ? « Multa, inquit in *Apolog. advers. Rufin.* lib. II, cap. 4, in illa scandala reperiuntur et apertissimæ blasphemiæ. Dicit Eusebius, imo, ut tu vis, Pamphilus in isto volumine, Filii et Patris ministrum Spiritum sanctum non de eadem Patris Filiique substantia; animas hominum lapsas esse de cœlo, » etc. Nam etsi Pamphilus quidem in *Apologia* a Rufino versa, inducatur Origenem defendens, in eo quod animarum præexsistentiam crediderit; blasphemia tamen illa de Spiritu sancto nusquam in eo opere reperitur. Dices, Rufinum ab Hieronymo admonitum, e suis ipsam codicibus expunxisse. Sed unde igitur evenit, ut nullum ejus operis exemplar hodie exstet, in quo blasphemia ista reperiatur ? Nam longe lateque dispersa fuerant Rufinianæ translationis exemplaria, antequam illud objecerit Hieronymus. Nunquid verisimile est, Rufinum, hominem scilicet Romæ despicatui habitum per Hieronymi artes, potuisse omnes illos codices priores sive supprimere, sive emendare ? Deinde Rufinus in Epilogo ad Pamphili *Apologiam*, qualis primum ab ipso edita fuit (quod ex Hieronymo etiam discimus), Macarium sic alloquitur : « In his quæ in superiori libro, secun-

A dum *Apologeticum* sancti martyris Pamphili, quem pro Origene Græco sermone edidit, prout potuimus vel res poposcit, Latino sermone digessimus, illud est quod te, desideriorum vir Macari, admonitum esse volo, ut scias hanc quidem fidei regulam, quam de libris ejus supra exposuimus, esse, quæ et amplectenda sit et retinenda. In omnibus enim his catholicum inesse sensum evidenter probatur. » Fieri sane non potuit, ut Rufinus, vir in articulo de sancta Trinitate absque dubio Catholicus, in tam aperta blasphemia catholicum inesse sensum evidenter probari consulto diceret, idque in illo ipso *ad Macarium* libro (42), quo credere se religiose profitetur, « quod sancta Trinitas coæterna sit, et unius naturæ, uniusque virtutis et substantiæ, » atque

B aliter docenti anathema denuntiat. Nunquid vero ita stupidus fuit Rufinus, ut spissam adeo blasphemiam in sua translatione ipse, absque monitore, non animadverteret ? Minime gentium. Quid igitur dicendum ? Det mibi hic lector æquus conjectandi veniam Pamphilus prope finem *Apologiæ* a Rufino versæ, Origenis errorem de animarum προϋπάρξειν defendens, vel certe excusans, contraque eos disputans, qui animarum traductionem defenderent, duo horum genera describit : alterum eorum, qui cum animas hominum ex traduce esse docerent, primam tamen animam ex Dei esse substantia defenderent; eorum alterum, qui ex nihilo factam a Deo esse animam illam primam assererent. Adversus priores ita disserit Pamphilus, cap. 9, pag. 43,

C « Jam vero illi, qui ex traduce animas venire affirmant, et simul cum corporali eas semine seminari; siquidem (ut quidam ipsorum affirmare solent) non aliud dicunt animam esse quam insufflationem Spiritus Dei, illam scilicet quam in initio facturæ mundi Deus insufflasse dicitur in Adam [77], de ipsa Dei esse eam substantia profitentes, quomodo non et isti videbuntur quodammodo hæc præter Scripturæ regulam, et rationem pietatis asserere, quod substantia Dei est ? » Vix dubito, quin ex his verbis istam Pamphilo calumniam struxerit Hieronymus. Quippe cum veterum multis sensit Hieronymus, spiraculum vitæ, quod Deus primo homini insufflasse dicitur, fuisse ipsum Spiritum sanctum eidem

D homini una cum anima ejus infusum. Sic in Commentariis in cap. IV *Epist. ad Ephes.*, ad verba illa, *Nolite contristare Spiritum sanctum in quo signati estis in die redemptionis* [78]; hæc adnotat : « Signati enim sumus Spiritu Dei sancto, ut et spiritus noster et anima imprimantur signaculo Dei et illam recipiamus imaginem et similitudinem, ad quam in exordio conditi sumus. Hoc signaculum sancti Spiritus, juxta eloquium Servatoris, Deo imprimente signatur. » Ubi imaginem et similitudinem illam Dei, ad quam in ipsa sua creatione efformatus fuit homo, interpretatur signaculum Spi-

[77] Genes. II, 7. [78] Ephes. IV, 30.

(41) Vide Rufini Præf. in libr. Περὶ ἀρχῶν, et Peroration. ad Comment. Origen. *in Epist. ad Rom.*, seu *De adulterat. libr. Origenis.*

(42) Vide Rufini Præfat. ad Macarium.

ritus sancti : quod ideo omnino fecisse videtur, A quia spiraculum vitæ, quod Deus cum primum hominem formaret, ipsi insufflasse dicitur, Spiritum fuisse sanctum credidit. Hoc clarius dixit Tertullianus lib. *De baptismo*, cap. 5, ubi de regeneratione hominis, quæ per baptismum fit, sic loquitur: « Ita restituitur homo Deo ad similitudinem ejus, qui retro ad imaginem Dei conditus fuerat, etc. Recipit enim illum Dei Spiritum, quem tunc de afflatu ejus acceperat, sed post amiserat per delictum. » Hinc igitur factum videtur, ut ex eo quod insufflationem Spiritus Dei Pamphilus, sive auctor *Apologiæ* (intelligens nimirum per insufflationem, juxta cum adversariis quos refellit, nihil aliud quam ipsam hominis animam), negaret de substantia esse Dei, ipsum calumniatus fuerit Hieronymus, quasi docuisset, Spiritum Dei, tertiam divi- B nitatis personam, de substantia Dei non esse, proindeque Dei ministrum, sive creaturam esse. Si cui autem hæc conjectura nostra minus placeat, illi necessario dicendum videtur, Rufini versionem *Apologiæ* Pamphili ab inimicis ejus et Hieronymi partiariis corruptam fuisse; atque ex depravato aliquo codice istam criminationem arripuisse Hieronymum. Sane de tali injuria interpretationi suæ librorum Origenis *Περὶ ἀρχῶν* facta conqueritur ipse Rufinus, Deum καρδιογνώστην injuriæ vindicem appellans. Sic enim ille in *Invectivarum* adversus Hieronymum lib. I (43) : « Ipsa, sicut transtuleram, mea verba posuissent. Sed nunc ausculta quid faciunt : et flagitii eorum require, si ullum C præcessit exemplum. In eo loco, ubi scriptum erat : *Quod si requiras a me, quid etiam de ipso Unigenito sentiam; si ne ipse quidem visibilem dicam Dei naturam, qui naturaliter invisibilis est; non tibi statim vel impium videatur esse, vel absurdum : rationem quippe dabimus consequenter :* pro eo quod nos scripsimus, *rationem quippe dabimus consequenter;* illi scripserunt : *non tibi statim impium vel absurdum videatur esse, quia sicut Filius Patrem non videt, ita nec Spiritus sanctus videt Filium.* Hoc si in foro positus, vel negotiis sæcularibus commisisset ille, qui de monasterio Romam, quasi calumniandi peritissimus, missus est : norunt omnes, quid consequeretur ex legibus publicis ejusmodi criminis D reus. Nunc vero quia sæcularem vitam reliquit, et a tergiversatione illa actuum publicorum ad monasterium conversus est, et adhæsit magistro nobili : ab ipso docetur iterum pro modestia furere, insanire; pro quiete seditiones movere; pro pace movere bellum; pro concordia movere dissidia; perfidus esse pro fide, pro veritate falsarius. » Mox ibidem de falsario illo narrat ista : « Cum falsam, inquit, hujusmodi sententiam apud Mediolanum recitaret, et a me, quæ exigebat, [falsa esse dicerentur; interrogatus a quo accepisset exemplaria, respondit, matronam quamdam sibi dedisse, de qua ego, quæcunque illa est, nihil dico; sed sui eam et Dei conscientiæ derelinquo. » Atque de Pamphili *Apologia pro Origene*, hæc in præsentiarum dixisse sufficiat.

§ XXII. Ut caput hoc tandem claudam, dum allata superius Origenis loca attentius perpendo, ita mecum statuo : Patrem illum, tot theologorum qua veterum qua recentiorum censuris vexatum, in articulo de Filii divinitate, adeoque de sancta Trinitate revera catholicum fuisse : quanquam in modo articulum explicandi, aliter nonnunquam locutus fuerit, quam hodie Catholici solent; quod ipsi cum reliquis fere omnibus Patribus, qui concilium Nicænum antecesserunt, commune fuit. Imo liceat mihi in scriptis Origenis non indiligenter versato, post accurate expensam etiam ipsius a veteribus descriptam historiam, judicium meum de theologia ejus universim libere, absque cujusquam invidia proferre. Erat vir ille, ut omnes consentiunt, eximie quidem pius; sed curiosi nimium ac pene lascivientis ingenii. Pietas et religio cohibuit hominem, quo minus in regula fidei (cujus pars magna est dogma de sanctissima Trinitate), quidquam innovaret. In aliis vero, quæ salva fidei regula in controversiam vocari poterant, nimium ingenio suo indulgens, non pauca protulit a communiori doctorum sibi ὁμηλικῶν sententia longius discrepantia. Huc refero paradoxa illa de animæ præexsistentia, de luminaribus cœli animatis, de infinitis mundis, et similia. Sed et in his conservavit modestiam, quæ pium decuit; cum ea proposuerit non dogmatice et asseveranter, sed tanquam veritatem in quæstionibus nondum Ecclesiæ judicio expresse definitis diligenter inquirens. Qua de re consule omnino Pamphili *Apologiam*, in præfatione, non longe ab initio (44).

§ XXIII. Hoc nostrum de Origene judicium, præter testimonia jam a nobis in hoc capite adducta, multa alia confirmant. Primo defensores Origenis, qui in articulo de sancta Trinitate catholici fuere, cum alia ipsi tributa heterodoxa placita, quæ nempe modo commemoravimus, non diffiterentur, ea vel excusantes, vel etiam defendentes : cum Catholicis tamen omnibus de Trinitate sensisse illum ipsum Origenem acriter contenderunt. Hac ratione Origenem defendisse Pamphilum martyrem, et anonymum apologistam apud Photium paulo ante ostendimus. Eamdemque viam inivisse in sua Origenis defensione Didymum Alexandrinum virum pietate et eruditione insignem, et Nicænæ fidei constantissimum propugnatorem, auctor est ipse Hieronymus (45), qui *Apolog. advers. Rufin.*, lib. II, sic ipsum Rufinum alloquitur : « Quid, inquit, respondebis pro Didymo, qui certe in Trinitate Catholicus est? cujus etiam nos de Spiritu sancto librum in

(43) Inter Opera Hieron. edit. Martianæi tom. IV, part. II, p. 372.

(44) Vide et Huetii *Origenian.* lib. II, quæst. 14, cap. 3, num. 11 et 12, p. 255.

(45) Inter Opera Hieron., tom. IV edit. Martian., part. II, p. 408, 409.

Latinam linguam vertimus? Certe hic in his, quæ ab hæreticis in Origenis operibus addita sunt, consentire non potuit: et in ipsis *Περὶ ἀρχῶν*, quos tu interpretatus es, libris breves dictavit commentariolos, quibus non negaret ab Origene scripta, quæ scripta sunt, sed nos simplices homines non posse intelligere quæ dicuntur: et quo sensu in bonam partem accipi debeant, persuadere conatur. Hoc duntaxat de Filio et Spiritu sancto. Cæterum in aliis dogmatibus et Eusebius et Didymus apertissime in Origenis scita concedunt: et quod omnes Ecclesiæ reprobant, Catholice et pie dictum esse defendunt. » Notatu quoque digna sunt de Basilio Magno et Gregorio Nazianzeno verba Socratis *Histor. eccles.* lib. IV, cap. 6, Καίτοι, inquit, τῶν Ἀρειανῶν τὰ Ὠριγένους βιβλία εἰς μαρτυρίαν, ὡς ᾤοντο, τοῦ ἰδίου καλούντων δόγματος, αὐτοὶ ἐξήλεγχον, καὶ ἐδείκνυον μὴ νοήσαντας τοῦ Ὠριγένους σύνεσιν, id est, « Et quamvis Ariani libros Origenis ad dogmatis sui, ut putabant, confirmationem adducerent; illi tamen eos redarguerunt, et Origenis doctrinam ab iis nequaquam intelligi demonstrarunt. » Secundo, antiquiores Origenis inimici et adversarii præcipui, qui de aliis acerrime et inclementer nimis ipsum exagitarunt, de aliqua ejus hæresi circa Trinitatis dogma fere siluerunt. Nam Socrates *Hist. eccles.* lib. VI, cap. 13, de primariis Origenis accusatoribus, Methodio nempe, Eustathio, Apollinari et Theophilo (quos liberius locutus κακολόγων τετρακτὺν « maledicorum quaternionem » nuncupat), agens, hæc de ipsis animadvertit: Ἐγὼ δέ τι, inquit, καὶ πλέον ἐκ τῆς ἐκείνων αἰτιάσεως εἰς σύστασιν Ὠριγένους φημί· οἱ γὰρ κινήσαντες ὅσαπερ ᾤοντο μέμψεως ἄξια, δι' ὧν, ὡς κακῶς δοξάζοντα περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος οὐδ' ὅλως ἐμέμψαντο, δείκνυνται περιφανῶς τὴν ὀρθὴν εὐσέβειαν μαρτυροῦντες αὐτῷ, id est, « Ego vero ex illorum reprehensione aliquid amplius accedere ad commendationem Origenis affirmo. Etenim qui omnia undique conquisiverunt, quæ reprehensione digna existimabant, ii certe cum illum minime reprehenderint tanquam de Trinitate male sentientem, rectæ ac sinceræ pietatis testimonium ei perhibere manifestissime convincuntur. » Theophilus quidem *Epistolarum paschalium* ab Hieronymo Latine versarum, quæ tum in magna Bibliotheca Patrum, tum inter opera Hieronymi hodie exstant, epistola prima (si fides Hieronymo habenda sit) quædam Origenis errata de Trinitate reprehendit. Sed ista nullo negotio dilui potuissent, si iis nunc vacaremus. Certe autem Sulpicius Severus, optimæ fidei historicus, Dialog. I, cap. 3, historiam concilii, per Theophilum suis temporibus adversus Origenis scripta congregati, narrans, hæc scribit: « Cum ab episcopis excerpta in libris illius multa legerentur, quæ contra catholicam fidem scripta constaret, locus ille vel maximam parabat invidiam, in quo editum legebatur, quia Dominus Jesus, sicut pro redemptione hominis in carne venisset, crucem pro

A hominis salute perpessus, mortem pro hominis æternitate gustasset, ita esset eodem ordine passionis etiam diabolum redempturus: quia hoc bonitati illius pietatique congrueret, ut qui perditum hominem reformasset, prolapsum quoque angelum liberaret. » Si constitisset tam impie sensisse Origenem de primario Christianismi capite, nempe de SS. Trinitate, atque Hieronymus aliique obtenderunt; sane Theophilus cum suæ partis episcopis, qui omnes angulos scriptorum Origenis rimati sunt, ut accusationis ansam invenirent, illudque inprimis in animo habuisse videntur ut Adamantium (cujus auctoritate contra Ecclesiam factiosi monachi abuterentur) in maximum hominum odium inducerent, istam præcipue
B ejus hæresim palam omnibus exposuissent; utpote quæ ea ætate præ aliis omnibus hæresibus maxime idque jure merito Catholicis exosa fuit. Sed probe norunt homines cauti istam criminationem ab Origenis defensoribus facillime potuisse refelli ex ipsis Origenis scriptis indubitatis; proinde ipsam prætermittentes, de aliis capitibus, in quibus Chalcenterus haud ita facile defendi poterat, accusationem suam præcipue instituerunt. Addit ibidem Severus quod Origeni in illo concilio objectum fuit, sua sententia *errorem* fuisse, non *hæresim*: atqui Arianum dogma pro hæresi pestilentissima habuisse Severum constat; neutiquam igitur Arianismi in conciliabulo isto arguebatur Origenes. Tertio, observationem merentur, quæ Eusebius *Hist. eccles.*
C lib. VI, cap. 2, sub finem, de constantia Origenis in orthodoxa fide retinenda narrat, hæc subjungens: Φυλάττων, inquit, ἐξ ἔτι παιδὸς κανόνα Ἐκκλησίας, βδελυττόμενός τε ὥς αὐτῷ ῥήματί φησί που αὐτὸς, τὰς τῶν αἱρέσεων διδασκαλίας, id est, « Servans Ecclesiæ regulam jam inde a puero, et, ut ipsemet alicubi loquitur, hæresium doctrinas abominans. » Sane nemo in historia ecclesiastica versatus nescire potest, Origenem pro catholica fide adversus subnascentes sua ætate hæreses quascunque primarium ac pene unicum fuisse Ecclesiæ pugilem. Scilicet quotiescunque et ubicunque surrexit hæreticus aliquis, qui receptam in Ecclesia fidem ausus est impugnare, mox ad unum Origenem recurre-
D batur, qui velut alter David, Goliathum illum exercitum Domini convicianteme funda sua adoriretur. Imo ad hujusmodi certamina, præ veritatis amore et zelo (in hoc etiam Davidi similis) sese ultro offerebat. Equidem nemo unquam magis quam Origenes dici meruit omnium hæreticorum malleus. Ad immotam autem fidei regulam pertinere dogma de vera Filii divinitate, semper judicavit catholica Ecclesia. Neque aliter sensit Origenes. Nam in Præfat. librorum *Περὶ ἀρχῶν* num. 4 (citante Pamphilo in *Apologia*, cap. 1, pag. 20), dogmata scitu et creditu necessaria a non necessariis distinguens, inter necessaria hæc ponit: « Primo quod unus est Deus, qui omnia creavit. » — « Tum deinde quod Jesus Christus ante omnem creaturam natus ex

Patre est. » — « Incarnatus est cum Deus esset, et homo factus mansit quod Deus erat. » — « Tum deinde honore ac dignitate Patri et Filio sociatum esse Spiritum sanctum. » Inter dogmata non necessaria, sive problemata, quæ modeste et salva pace ecclesiastica in utramque partem disputari poterant, numerat ibidem quæstiones, de tempore et modo creationis angelorum, de sole, luna et stellis, utrum animantia, an exanima sint, etc. In istiusmodi scilicet quæstionibus discutiendis, nimiam fortasse libertatem sibi indulsit Origenes : ad altera vero illa dogmata quod attinet, a fidei regula in Ecclesia fixa et stabilita vel latum unguem recedere ipsi religio fuit. Quarto, magni esse ponderis mihi videtur argumentum, utcunque ipsum contempserit doctissimus Huetius [79], Bellarmini (quod alibi obiter attigimus) qui catholicum fuisse in hoc articulo Origenem inde probat; quod sana et orthodoxa fuerit præceptoris ipsius Clementis, et discipulorum Dionysii Alexandrini et Gregorii Thaumaturgi, de mysterio SS. Trinitatis opinio. Ad Clementem enim quod attinet, supra, ubi de ejus fide agerem, evidentissime probavi, a nemine quam ab ipso catholicam doctrinam de ὁμοουσίῳ Triade clarius agnitam aut prædicatam fuisse. Idem de Alexandrino Dionysio et Gregorio Thaumaturgo (utcunque duobus maximis nominibus Arianæ impietatis notam inusserit, in sui nominis infamiam, Jesuita Petavius) infra æque clare ostendemus. Quid autem? An verisimile sit, qui tam catholicum eo in articulo magistrum, qui tam orthodoxos habuit discipulos, qui etiam magistrum suum, ut præstantissimum Ecclesiæ doctorem semper admirati sunt, in ipso articulo hæreticum fuisse? Quinto, deinde mille instar testium de Origenis in hac quæstione ὀρθοδοξίᾳ esse debet magnus Athanasius; qui in libro *De synodi Nicænæ decretis* [80], sensisse cum Patribus Nicænis Origenem de vera et æterna Filii divinitate, diserte testatur, Περὶ δὲ τῶν (inquit) ἀϊδίως συνεῖναι τὸν Λόγον τῷ Πατρὶ καὶ μὴ ἑτέρας οὐσίας ἢ ὑποστάσεως, ἀλλὰ τῆς τοῦ Πατρὸς ἴδιον αὐτὸν εἶναι, ὡς εἰρήκασιν οἱ ἐν τῇ συνόδῳ, ἐξέστω πάλιν ἡμᾶς ἀκοῦσαι καὶ παρὰ τοῦ φιλοπόνου Ὠριγένους, id est, « Verbum autem ab æterno esse cum Patre, nec alterius substantiæ vel hypostasis, sed ipsius paternæ substantiæ proprium illum esse, quemadmodum dixerunt qui interfuerunt synodo, licet nobis rursus audire etiam ex laborioso Origene. » Ibidem autem, priusquam ipsa Origenis testimonia adducit, fatetur Athanasius, præmissa quædam ab Origene fuisse in loco a se primum citando, quæ sanæ doctrinæ repugnare viderentur : sed ait, illa disputantis, non asseverantis more ab eo prolata fuisse : quæ vero ipse affert, plane genuinam Origenis sententiam continere. Μετ' οὖν (inquit) τὰ ὡς ἐν γυμνασίᾳ λεγόμενα πρὸς τοὺς αἱρετικοὺς, εὐθὺς αὐτὸς ἐπιφέρει τὰ ἴδια, λέγων οὕτως, id est, « Post illa ergo, quæ certandi gratia quasi in palæstra adversus hæreticos adduxerat, statim ista, quæ propria ipsius sunt, subintulit, dicens. » Deinde citat illustrem Origenis sententiam de Filii æternitate et consubstantialitate; cui et alteram ex alio Origenis libro subjungit; quæ loca sectioni nostræ tertiæ reservamus. Sane autem ego nullus dubito, quin disserendi illa ratio, quam ubique fere in scriptis suis secutus est Origenes, qua nempe hæreticorum placita, ipsorum hæreticorum quasi personam induens, primum repræsentare, deinde catholicam explicare sententiam solitus fuit, ansam inprimis dederit imperitis et malevolis ipsum Origenem hæresis accusandi, quasi scilicet hæretica illa ex animo defendisset. Ait vero Huetius *Origenian.* lib. II, quæst. 2, num. 5, pag. 119, Origenis sententiam *parum Athanasio perspectam fuisse.* Sed in eo ignoscat nobis vir eruditus, quod nihilominus persuasum habeamus, Athanasio episcopo Alexandrino, Origenis Alexandrini temporibus tam vicino, scriptorumque ejus aliorumque veterum diligentissimo pariter et perspicacissimo lectori, longe melius perspectam fuisse Adamantii sententiam, quam cuiquam ex nobis seris nepotibus perspecta esse possit. Pergit autem Huetius : « Non nego, inquit, hæc dixisse Origenem; at eo sensu dixisse, quo Nicæna dixit synodus, id vero fateri non possum. » Rursus dico, nemini melius cognitum esse potuisse synodi Nicænæ sensum, quam Athanasio, qui synodo illi ipse interfuit. Idem vero Athanasius testatur, Origenem tam de Filii τῷ ὁμοουσίῳ, quam de ipsius τῷ συναϊδίῳ cum Patribus Nicænis omnino sensisse. Ac de Filii quidem æternitate, verum illud esse non diffitebitur Huetius; de consubstantialitate vero, id fateri se non posse profitetur. Atqui supra fuse et luculenter ostendimus, Filium non alio sensu Patri ὁμοούσιον dixisse episcopos Nicænos, quam quo Filius statuitur verus esse Deus perinde ac Pater, non creatæ alicujus aut mutabilis essentiæ. Atque hoc sensu Filium Patri ὁμοούσιον agnovisse Origenem, nos in hoc capite abunde probavimus. Ad numericam, quæ dicitur, unitatem substantiæ Patris et Filii quod attinet (quam negasse Origenem ibidem ait Huetius), possum evidenter ostendere, Origenem unitatem illam eatenus agnovisse, quatenus ipsam Patrum antiquiorum quisquam, adeoque ipse Athanasius agnovit : hoc est, credidisse Origenem, Patrem, Filium et Spiritum sanctum, cum revera tres sint personæ, nequaquam tamen ut tres homines seorsum et separatim exsistere; sed intime sibi invicem cohærere et conjunctos esse; adeoque alterum in altero exsistere, atque, ut ita loquar, immeare invicem et penetrare per ineffabilem quamdam περιχώρησιν, quam *circuminsessionem* scholastici vocant : ex qua περιχωρήσει unitatem illam numericam necessario effici contendit Petavius *De Trinit.*, lib. IV, cap. 16. Sed hac de re alibi commodior erit disserendi locus. Vide sect. 4, cap. 4, num. 9 et seqq.

[79] Bellarm. lib. *De Christo*, cap. 10. [80] Athanas. tom. I, p. 277.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

—

ORIGENES.

SUPPLEMENTUM AD ORIGENIS EXEGETICA.

Monitum. 9
Adnotationes in Genesim. 11
Adnotationes in Exodum. 15
Adnotationes in Leviticum. 17
Adnotationes in Numeros. 21
Adnotationes in Deuteronomium. 23
Adnotationes in Jesum filium Nave. 35
Adnotationes in Judices. 37
Adnotationes in librum I Regum. 39
Adnotationes in librum II Regum. 47
Adnotationes in librum III Regum. 57
Enarrationes in Job. 53
Excerpta in Psalmos. 106
In psalmum IX. 106
In psalmum XIII. 107
In psalmos XV, XVI, XVII. 110
In psalmum XXII. 111
In psalmum XXIII. 114
In psalmum XXVII. 115
In psalmum XXXVI. 118
In psalmum XLI. 135
In psalmum L. 138
In psalmum LXXVII. 139
In psalmum LXXX. 150
In psalmum CL. 150
Fragmenta in Proverbia. 150
Expositio in Proverbia. 161
Scholia in Cantica canticorum. 254
Scholia in Matthæum. 290
Scholia in Lucam. 312
Scholia in Epistolam I Joannis. 370
SPURIA.
Commentarius anonymi in Job. 371

OPERA AD ORIGENEM SPECTANTIA.

Admonitio ad Apologeticum Libellum S. Pamphili martyris pro Origene. 521

Præfatio Rufini in Apologeticum S. Pamphili. 539

APOLOGIA S. PAMPHILI PRO ORIGENE. 541

Præfatio. — Ad confessores ad metalla Palæstinæ damnatos. 541

CAPUT PRIMUM. — Catalogus ecclesiasticæ prædicationis. 549
CAP. II. — De Deo Patre omnipotente. 557
CAP. III. — De deitate Filii Dei. 559
CAP. IV. — De Spiritu sancto. 561
CAP. V. — De Incarnatione Verbi Dei. 572
CAP. VI. — Quod ea quæ in Scripturis referuntur, etiam secundum litteram gesta sint. 589
CAP. VII. — Quomodo sentiebat de resurrectione. 594
CAP. VIII. — De pœnis peccatorum. 601
CAP. IX. — De anima. 604
CAP. X. — De transmutatione animarum. 608
Epilogus Rufini, seu Liber *De adulteratione librorum Origenis*. 615

P. DANIELIS HUETII ORIGENIANA.

Operis totius prologus et partitio.

LIBER PRIMUS, CONTINENS ORIGENIS VITAM.

Libri primi partitio. 633

CAPUT PRIMUM. — *Quidquid natales inter Origenis et Severi mortem intercessit, complexum.* I. Origenis patria, ætas, parentes. II. Nomen. III. Cognomenta. IV. Institutio puerilis, indoles V. Præceptores et studia. VI. Utrum Ammonium audiverit. VII. An plures fuerint Origenes, et plures Adamantii. VIII. Leonidæ martyrium. IX. Origenes grammaticam publice profitetur, catechumenos instituit, martyribus præsto est. X. Utrum hoc tempore Cæsaream Cappadociæ iverit. XI. Grammaticæ docendæ munus abdicat. XII. Piæ ejus exercitationes. Plurimi ex ejus discipulis martyrium obeunt. XIII. Se ipse evirat. 633

CAP. II. — *Pertinens ab obitu Severi, ad initia imperii Maximini.* I. Severi imperatoris obitus. Origenes Romam proficiscitur. II. Alexandriam redit. III. Hebraicam linguam condiscit. IV. Ambrosium ad Christi fidem convertit V. Accersitur in Arabiam, redit Alexandriam. VI. Palæstinam petit, Alexandriam redit. VII. A Mammæa accersitur Antiochiam, Alexandriam revertitur. VIII. Scripturam sacram Commentariis illustrare aggreditur. IX. Commentarios in Joannem, et in alios Scripturæ libros inchoat. X. In Achaiam per Palæstinam proficiscitur. XI. Athenis discedens Epheso iter habet. XII. Cæsareæ presbyter jam antea fuerat ordinatus Alexandria pellitur. XIII. Cum, ne vitiaretur ab Æthiope, idolis sacrificasset. XIV. Cæsaream Palæstinæ concedit. XV. Confutantur nonnulli, qui Origenem ab Heracla Alexandria depulsum fuisse scripserunt. XVI. Ecclesiastica munia obit; a multis favetur Ecclesiis. XVII. Palæstinam perlustrat. XVIII. Utrum viginti et octo annos Tyri transegerit. XIX. Gregorium Thaumaturgum et Athenodorum fratres, aliosque in litteris sacris et profanis instituit: Isaiam et Ezechielem Commentariis exponit. 651

CAP. III. — *Continens res Origenis a Maximini primordiis ad Philippi necem gestas.* I. Alexandro Severo succedit Maximinus. Sexta persecutio. II. Gregorius et Athenodorus Neocæsaream repetunt. Origenes Cæsaream Cappadociæ ad Firmilianum confugit, latet apud Julianam. III. Hexapla inchoat. IV. Scribit librum De martyrio. V. Maximinus perit, succedit Gordianus. VI. Origenes iterum Athenas proficiscitur, Ambrosium obiter adit Nicomediæ, Athenis absolvit Commentarios suos in Joannem et in Ezechielem, alios inchoat in Canticum canticorum. VII. Cæsaream Stratonis repetit, Commentarios in Canticum absolvit, Firmilianum iterum in disciplinam recipit. VIII. Ad convincendam Berylli hæresim Bostram accersitur, in Palæstinam redit. IX. Obit Gordianus, succedit Philippus. X. Utrum a Dionysio Alexandrino oppugnatus fuerit Origenes. XI. Origenes sexagenario major scribit contra Celsum, in Matthæum, et in duodecim prophetas; item innumeras epistolas. XII. Utrum Philippus imperator fuerit Christianus. XIII. Homilias suas tum primum excipi patitur Origenes. Fidei suæ professionem mittit ad Fabianum papam, et alios episcopos. XIV. Vocatur ad concilium adversus Arabum hæresim, scribit adversus Helcesaitas, Apellitas profligat. [illegible]

CAP. IV. — *A Philippi morte exorsum, in Origenis casu desinens.* I. Philippus imperator interficitur. Subrogatur Decius Septima persecutio. II. Origenes pro Christo gravissimos cruciatus sustinet. III. Librum De martyrio scribit ad eum Dionysius Alexandrinus. IV. Origenis modestia. Utrum ad vitandum Æthiopis stuprum Christi fidem ejurarit, et quo id tempore contigerit. V. Castigatur criticorum nonnullorum temeritas. VI. Mortuo Decio vinculis solvitur Origenes. Decio succedunt Gallus et Volusianus. VII. Obit Origenes anno ætatis 69. Pereunt Gallus et Volusianus. VIII. Elogium Origenis. IX. Sepelitur Tyri. Vana de ejus salute quæstio prætermittitur. X. Ipsius discipuli recensentur. 687

LIBER SECUNDUS, CONTINENS ORIGENIS DOCTRINAM.

Libri secundi partitio. 697

CAPUT PRIMUM. — *Origenis eruditionem complexum.* I. Scripturæ callentissimus fuit Origenes. II. Sed Hebraicæ linguæ parum consultus, Samaritanæ vero penitus ignarus. III. Scripturæ interpretes, scriptoresque ecclesiasticos studiose legit. IV. Sacræ doctrinæ causa excoluit τὰς ἔξωθεν philosophiam præsertim. V. Sed et reliquas disciplinas. 699

CAP. II. — *Origenis dogmata complexum. Capitis secundi prologus et partitio.* 703

QUÆSTIO PRIMA. — *De Deo.* I. Utrum circumscriptam esse Dei potentiam Adamantius dixerit. II. Quemadmodum ipsi a Patribus quibusdam objicitur. III. Cui et nonnulli assensi sunt. Ex Academia manavit isthæc doctrina. V. Utrum corporeum esse Deum ratus sit. VI. Ab hæreseos hujus suspicione vindicatur. VII. Objecta diluuntur. VIII. Multos hic error infecit. 705

QUÆSTIO II. — *De sanctissima Trinitate.* I. In multos circa SS. Trinitatis mysterium errores incidisse fertur Origenes, quorum gravissimi notantur. II. Hoc nomine Patrum multorum reprehensiones expertus est, et defenditur. III. Utrum SS. Trinitatis personas substantia differre opinatus sit. IV. Nonnulla in ejus defensionem afferuntur. V. Eruitur germana ipsius sententia. VI. Utrum Filium per prolationem genitum esse arbitratus sit. VII. Utrum Filium Patre, Spiritum sanctum Filio inferiorem esse dixerit. VIII. Ita ut jactatur a plurimis. IX. Utriusque dignitatem videtur nonnunquam tueri. X. Patrum multorum suffragio gaudet. XI. Recte eum de Filii et Spiritus sancti dignitate sensisse Patres nonnulli testantur. XII. Platonicis deliriis orthodoxam doctrinam oblimavit. XIII. Utrum Patrem primarium rerum conditorem, Filium vero secundarium, et Patris ministrum crediderit. XIV. Vetustiorum aliquot Patrum consensu sublevatur. XV. Quo sensu Filium dixerit non esse absolute bonum. XVI. Et non esse absolute veritatem. XVII. Utrum æqua sit multorum criminatio, Origenem dixisse quærentium Patrem a Filio, Filium a Spiritu sancto videri non posse. XVIII. Quam ab eo depellere conatur Rufinus. XIX. Utrum Filii cognitionem cognitione Patris, Spiritus sancti cognitionem cognitione Filii inferiorem dixerit. XX. Quod aliquando videtur negasse. XXI Utrum Filium et Spiritum sanctum existimaverit esse creatos. XXII. Ut vulgo fertur. XXIII. Plurima culpæ huic elevandæ proponuntur. XXIV. Aperitur genuina Origenis sententia. XXV. Patres aliquot assentientes habet. XXVI. Quo sensu dixerit duos seraphimos (Isaiæ cap. VI, vers. 2) esse Christum, et Spiritum sanctum. XXVII. Crimini datur Origeni, quod dixerit Patrem rebus universis, Filium ratione præditis, Spiritum sanctum sanctis duntaxat præesse. XXVIII. Sed defenditur. XXIX. Utrum Filium non orandum esse pronuntiaverit. XXX. Utrum finxerit sibi Spiritum sanctum genus humanum redimere non potuisse. 709

QUÆSTIO III. — *De Christo, ejusque Incarnatione et οἰκονομίᾳ.* I. Plurima de Christo absona Origenes opinatus est. II. Utrum Christum substantialiter in Moyse, prophetis et angelis adfuisse senserit. III. Patrum multorum assensu et sua ipsius fluctuatione juvatur. IV. Quo sensu dixerit Filium Dei, antequam esset homo, mediatorem fuisse. V. In quo et Patrum quorumdam consensione se tuetur. VI. Excutiuntur ejus errores de anima Christi. VII. Quibus tamen non pertinaciter adhæsit. VIII. Nonnulli ipsius accusatores retunduntur. IX. Quo sensu Filium et ejus animam unum esse dixerit, quemadmodum Pater et Filius unum sunt. X. Utrum Christum carnem de cœlo attulisse persuasum habuerit. XI. An crediderit Christum specietenus in terris apparuisse, non veram carnem gestasse. XII. Solvuntur difficiles ipsius loci duo. XIII. Unde in hanc affecti Christo falsi corporis suspicionem venerit, exploratur. XIV. Utrum Christum meram esse hominem existimaverit. XV. An duos Christos finxerit. XVI. Utrum et quo sensu Jesum induisse Filium Dei pronuntiaverit. XVII Quo sensu Christum dixerit deificasse naturam humanam. XVIII. Quo sensu Christum esse dixerit virum illum sterilem (de quo Jeremias cap XXII, vers. 30): XIX. Utrum corpus Christi ubique esse censuerit. XX. Pro quibus passum Christum opinatus sit. XXI. Recensentur Patrum criminationes adversus Origenis sententiam. XXII. Quæ ex ipsius verbis proponitur. XXIII. Non satis constat an sæpe jam pro rebus ratione præditis, an semel tantum passum, an etiam aliquando passurum Christum putaverit. XXIV. Ex supra allatis genuina ipsius opinio elicitur. XXV. Cujus et origo indicatur. XXVI. Nonnulla faciunt pro causa Origenis. XXVII. Utrum Christum in sole corpus suum reliquisse sibi finxerit. XXVIII. Utrum censuerit Christum hominem esse desiisse, postquam mortuus est. XXIX. Quo sensu Christum dixerit etiam nunc lugere peccata nostra. XXX. Utrum regnum Christi desiturum crediderit. 796

QUÆSTIO IV. — *De beata Maria Virgine.* I. Utrum Christum et beatam Mariam Virginem purgatione post partum opus habuisse Origenes existimaverit. II. Utrum claustrum virginitatis beatæ Mariæ in partu reseratum opinatus sit. III. Utrum beatam Mariam peccatis obnoxiam putaverit. 838

QUÆSTIO V. — *De angelis.* I. Vix certi quidquam Origenis ætate de angelis fuerat definitum. II. Quæritur quo tempore angelos, et rationis compotes naturas reliquas a Deo conditas, et in peccatum delapsas ratus sit. III. Utrum angelos corporatos esse censuerit. IV. Sibi videtur aliquando non constare. V. Sed conciliantur discordantes loci. VI. Utrum animam illis inesse, an ipsos esse animas dixerit. VII. Angelorum inter et dæmonum corpora discrimen aliquod tenuitatis constituit. VIII. Consentientes habet Patres bene multos. IX. Origenianæ sententiæ radix investigatur. X. Utrum aquas quæ supra et infra firmamentum sunt, angelos esse arbitratus sit. XI. Ecquid de angelorum libertate, meritis, gratia, remuneratione ac pœnis statuerit. XII. Patrum multorum adversus hanc ipsius doctrinam convicia. XIII. Utram priorem crediderit hominum an dæmonum naturam, exploratur. XIV. Ex ipsis Origenis verbis sententia illius super angelorum libertate ac meritis aperitur. XV. In qua tamen videtur nonnunquam titubare. XVI. Causæ huic Patres aliquot suffragantur. XVII. Origeni favent alia quædam. XVIII. Utrum angelos ab hominibus erudiri persuasum habuerit. XIX. Expenditur ejus sententia de angelis judicandis. XX. Cujus fundamenta aperiuntur. XXI. Eam frustra excusare conatur S. Thomas. XXII. Quo tempore extrema supplicia dæmonibus vel inflicta vel infligenda Origenes crediderit. XXIII. Origeni assentiuntur Patres plerique. XXIV. Utrum hominum sanctitate florentium animas angelos esse senserit. XXV. Nonnullorum criminationibus opinionis hujus causa fuit obnoxius. XXVI. Ventilatur ejus sententia de tutelaribus angelis; ac primum gentium. XXVII. Ecclesiarum XXVIII. Hominum singulorum. XXIX. Et rerum anima carentium. XXX. Utrum unicuique genti et homini angelos duos, bonum unum, malum alterum simul assistere putaverit. XXXI. Fons Origenianarum de angelis tutelaribus sententiarum ostenditur. XXXII. Astipulatores Patres recensentur. XXXIII. Eæ et ex Origenis fluctuatione excusari possunt. XXXIV. Quid de angelis ψυχοπομποῖς opinatus sit, indagatur. XXXV. Quæritur quid senserit de angelis remunerationum et pœnarum administris. XXXVI. Utrum angelos neutiquam invocandos esse putaverit. XXXVII. Utrum et quomodo cherubinos Filii cogitationes esse dixerit. XXXVIII. Utrum dæmones nidore et sanguine pasci existimaverit. 844

QUÆSTIO VI. — *De anima.* I. De animæ origine quid statueret Origenes certum non habuit. II. Ex dogmate προϋπάρξεως, et perpetui libertatis usus maxima Origenianorum errorum pars profluxit. III. Utrum animas rationis compotes e substantia divina delibatas esse asseruerit. IV. An eas corpore antiquiores, in illudque pro peccatis demissas putaverit. V. Unde nomen ψυχή factum autumaverit. VI. Ex his multorum criminationibus est appetitus. VII. Ad doctrinæ hujus fontes digitus intenditur. VIII. Quam variis Scripturæ locis fulcire conatus est Origenes. IX. Multi licet eam funditus labefacient. X. Patres ejus assertores recensentur. XI. Nihil his temporibus fuerat ab Ecclesia super hoc argumento determinatum. XII. Nec multo recentioribus. XIII. Utrum animas corporeas, et quali corpore præditas crediderit. XIV Origenem Patrum multorum assensus, et sua excusare-

potest hæsitatio. XV. Ex antiqua philosophia opinionem suam deprompsit. Intricatus Methodii locus explicatur. XVI. Utrum solam animam hominem constituere dixerit. XVII. Examinatur Origenis μετενσωμάτωσις. XVIII. Pythagoricam μετεμψύχωσιν propugnasse a plurimis dictus est Adamantius. XIX. Sed multis purgatur. XX. Metensomatoseos auctores producuntur. 893

Quæstio VII. — *De libero arbitrio, gratia et prædestinatione.* I. Sententia Origenis de libero arbitrio naturæ rationalis et gratia Dei summatim proponitur. II. Eadem fusius explanatur. III. In quo positam arbitrii libertatem voluerit. IV Statum naturæ integræ a statu naturæ lapsæ non distinxit. V. Utrum et quomodo liberum arbitrium regere putaverit bonos et pravos motus in animo suscitatos. VI. Ecquisnam sit ille spiritus adversus quem Paulus carnem ait concupiscere. VII. Utrum anima media inter spiritum et carnem dici possit. VIII. Quæritur utrum affectus aliqui boni ex carne naturaliter prodeant, et de lege naturæ. IX. Patres multi ex vi naturæ boni aliquid oriri posse senserunt. X. Origenes legi naturæ nimium tribuit. XI. Quemadmodum et legi Moysis. XII. Investigatur ejus sententia de gratiæ auxilio, quam hominibus a Deo impertiri censuit, propter recte ante vitam gesta. XIII. Et in hac vita mortali. XIV. Gratiam excitantem non agnovit. XV. Perperam interpretatis quibusdam Scripturæ locis in eam sententiam adductus est. XVI. Quæ merito reprehenditur. XVII. Pauxilla quædam in Origenis favorem colliguntur. XVIII. Utrum et quomodo perfectos homines posse non peccare ratus sit. XIX. Hujus dogmatis causa vapulat. XX Utrum post acceptam gratiam iteratæ pœnitentiæ locum non superesse autumarit. XXI. Utrum præceptis divinis morem geri non posse senserit. XXII. Suppetiæ feruntur Origeni. XXIII. Utrum affirmaverit homines sola fide justos effici. XXIV. Investigatur ejus dogma de peccato originis, et fine baptismi. XXV. Quid ipsi de prædestinatione placuerit, disputatur. XXVI. Hic quoque nonnullis pœnas dat, sed in aliquibus juvatur. 919

Quæstio VIII. — *De astris.* I. Utrum astra animata esse, Deum cognoscere et precari, peccare posse, judicatum iri, ac salutem sperare et posse consequi Origenes affirmaverit. II. A multis hic arguitur. III. Nec defensione tamen caret. IV. Viam ipsi ad id credendum straverunt antiqui. V. Utrum sideribus futurorum significationem a Deo impressam putaverit. VI. An tres priores creationis dies sine sole, luna et stellis non fuisse decreverit. 973

Quæstio IX. — *De resurrectione mortuorum.* I. Status quæstionis proponitur. II. Doctrina Origenis de resurrectione mortuorum enucleatur. III. Utrum resurrectionem absolute sustulerit. IV. Hoc crimine purgatur. V. Utrum corporis resurrectionem admiserit, carnis inficiatus sit. VI. In eo etiam hæsitat, et multorum præterea assensu gaudet. VII. Utrum et quomodo corpora in resurrectione mutatum iri existimaverit. VIII. Hic quoque Patrum aliquot consensione se tuetur. IX. An corpora in resurrectione sphærica futura autumaverit. X. Utrum impios affirmaverit neutiquam in vitam rédituros XI. Unde suam de resurrectione doctrinam hauserit. XII. Nonnulla ad ejus excusationem præter superiora colliguntur. XIII. Quo sensu dixerit peccatorum causam ad corpus referri. 980

Quæstio X. — *De postremo judicio.* I. Exploratur placitum Origenis de rebus supremo Dei arbitrio judicandis. II. Et de ratione ac loco judicii postremi. 996

Quæstio XI. — *De pœnis et præmiis.* I. Origenis opinio ex ipsius principiis summatim deducitur. II. Eadem deinde fusius ipsius verbis declaratur. Ac primum de pœnis. Omnes homines igne examinandos fore sensit. III. Deinde in varia loca pro meritis dimittendos. IV. Ac torquendos. V. Quales pœnas futuras arbitratus sit; quid ignem æternum. VI. Ecquas præter ignem pœnas mortuis infligendas decreverit. VII. Ex his variæ adversus eum criminationes. VIII. Sed sui tamen ei non desunt astipulatores, suaque defensio. IX. De præmiis agitur, et in quo positam sanctorum beatitatem voluerit Origenes, explicatur. X. Recensentur varii gradus per quos ad eam perveniri sensit. XI. De loco, quo animas sanctorum conquiescere docuit, disputatur : nempe de cœlo novo et terra nova. XII. Ac de paradiso. XIII. Unde hæc transtulerit, exquiritur. XIV. Hinc in Patrum multorum reprehensiones incurrit. XV. Sed aliqua tamen in ejus excusationem afferri possunt. XVI. Et quomodo pœnis damnatorum finem impositum iri, et omnia unum in Deo per ἀποκατάστασιν futura ratus sit. XVII. Non alias pœnas quam purgatorias admisit. XVIII. Quid sit, juxta Origenem, novissima inimica mors, deque dæmonum pœnis quæritur. XIX. Utrum beatitatis quoque futuræ spatium terminis circumscripserit. XX. Horum dogmatum fontes reserantur. XXI. Propter illa a Patribus graviter reprehensus est. XXII. An fuerit in hæresi Chiliastarum. XXIII. Nonnulla Origeni defendendo adducuntur. XXIV. Nonnunquam solius diaboli pœnas fore æternas asseverat. XXV. Ab Origeniana super pœnis damnatorum opinione Patres aliquot non multum recedunt. XXVI. Investigatur significatio vocis αἰῶνος. 998

Quæstio XII. — *De mundo, paradiso terrestri et Adamo.* I. Duo de mundo quæri possunt. II. Primum, utrum et quo sensu dixerit Origenes mundum propter rationales naturas fuisse a Deo conditum. III. Ita ut existimasse eum Patres aliqui testificantur. IV. Alterum, utrum plures vel fuisse, vel esse, vel fore mundos existimaverit. V. Quemadmodum ipsi a Patribus quibusdam objectum est. VI. Quanquam ejus causam nonnulla adjuvant. VII. Exploratur Origenis sententia de consitione paradisi terrestris. VIII. Et de scorteis tunicis, quibus post peccatum Adamus indutus est. IX. Quæritur utrum dixerit Adamum per peccatum similitudinem Dei amisisse. X. Et utrum homines præadamitas exstitisse sibi finxerit. 1047

Quæstio XIII. — *De allegorica Scripturæ interpretatione.* I. Allegoriis nimis indulsisse Origenem Patres clamant. II. Varia afferuntur loca in quibus litteram visus est pessumdedisse. III. A quibus morem hunc interpretandæ Scripturæ acceperit, exquiritur. IV. Idem aliquando suam litteræ dignitatem servat. V. Refelluntur Eustathii Antiocheni adversus Origenis allegorias querelæ. 1063

Quæstio XIV. — *Quæstiunculas aliquot quasi per saturam complexa.* I. Quæritur Origenis sententia de ligandi et solvendi potestate sacerdotibus concessa. II. Excutitur ejusdem de Eucharistia opinio. III. Quædam ipsius de matrimonio dogmata notantur. IV. Utrum magicis artibus faverit, exploratur. V. Et de engastrimytho quid statuerit. VI. Ecquid de mendacio. VII. Et de jurejurando. 1074

Cap. III. — *Generale Origenianæ doctrinæ examen.* I. Iniqua fere pro Origene, vel contra Origenem judicia. II. Recensentur ipsius defensores. III. Multa ad Origeniani nominis oppugnatores confutandos generatim proponuntur. Mutua criminationum repugnantia. IV. Origenistarum errores Origeni afficti. V. Rufini interpretis perfidia. VI. Patrum falsis criminibus appetitorum exemplum VII. Philocalia a Gregorio Theologo et Basilio ex Origenis scriptis excerpta. VIII. Allegoricæ ipsius interpretationes. IX. Frustra hæreseon fons appellatus est. X. Librorum ipsius depravatio. XI. Multa quoque ad ipsum excusandum in universum adducuntur : perpetua ipsius in proponendis sententiis hæsitatio; ejusdem modestia. XII. Constans hæreseon insectandi studium. XIII. Nimia in scribendo festinatio. XIV. Theologicæ quæstiones ipsius temporibus nondum satis excussæ, nec per Ecclesiam definitæ. XV. Eum tandem temere dictorum pœnituit. XVI. Immerito Rufinum reprehendit Hieronymus propter inscriptionem Origenis Apologiæ Pamphili nomen. XVII. In multis peccasse Origenem fatendum est. XVIII. Quo numero libri Origenis habendi sint, disputatur. XIX. Et utrum inter hæreticos ponendus ipse sit. 1094

Cap. IV. — *Fortuna doctrinæ Origenianæ.*

Capitis quarti partitio.

Sectio prima. — I. Procellarum adversus Origenis etiamnum viventis doctrinam concitarum series summatim repetitur. II. Sedata Origenis morte odia non multo post recrudescunt. III. Pierius Alexandrinus Origenes junior dictus. Theognostum Alexandrinum inter Origenis asseclas ponit Photius. IV. Arianis temporibus Origenis doctrina denuo impugnari cœpta est ab orthodoxis, quod ejus sibi patrocinium asciscerent Ariani. V. Quam tamen benigne interpretari maluerunt Athanasius, Basilius et Gregorius Nazianzenus. VI. Origenianas partes tuentur Hilarius, Euzoius, Titus Bostrenus, Didymus, Ambrosius, Eusebius Vercellensis, Victorinus Petabionensis, Gregorius Nyssenus, et ipse etiam Hieronymus, qui subinde tamen mutavit consilium ; quas oppugnant Theodorus Mopsuestenus et Apollinaris. VII. Duplex Origenistarum genus, orthodoxorum et heterodoxorum. VIII. Origenistæ heterodoxi ex Ægypti monasteriis fere prodierunt. IX. Joannis Jerosolymitani cum Epiphanio et Hieronymo dissensio. X. Et Hieronymi cum Rufino. XI. Quos in gratiam reducere student Archelaus et Theophilus. XII. Scribit ad Pammachium Hieronymus adversus errores Joannis Jerosolymitani. XIII. Et ad Theophilum. XIV.

Augustinum quoque per litteras ab Origenismo absterret. XV. Romam revertitur Melania cum comite Rufino. XVI. Qui cum *Apologiam Pamphili*, libellum *De adulteratione operum Origenis*, et ejus libros περὶ ἀρχῶν in Urbe publicasset, a Marcella repressus est. XVII. Certior de his factus Hieronymus libros περὶ ἀρχῶν interpretatur. XVIII. Tres libros contra Hieronymum scribit Rufinus. XIX. Anastasius papa damnat errores Origenis. XX. Et ipsum Rufinum. XXI. Hieronymus et Rufinus scriptis mutuo se lacessunt. XXII. Mortem oppetunt Melania senior et Rufinus. XXIII. Origenismi tradux Pelagianismus, Pelagianismi Nestorianismus. XXIV. Renascitur in Hispania Origenismus, sed eliditur opera Augustini; penitusque tandem in Occidente profligatur. 1115

SECTIO II. — I. Theophilus Alexandrinus monachos quosdam Nitrienses vexat. II. Et affixo ipsis Origenismo Origenistas una insectatur. III. Aliæ dissidii hujus causæ proferuntur. Synodus Alexandrina Origenistas damnat, quos Theophilus ex Ægypto deturbat. IV. Æquum de his concertationibus Posthumiani judicium. V. Theophili factum approbant Anastasius, Epiphanius et Hieronymus. VI. Utris plus adhibendum in hac historia fidei, Palladio, Socrati, Sozomeno, Georgio Alexandrino, anonymo *Vitæ Chrysostomi* scriptori, et Simeoni Metaphrastæ, an Epiphanio et Hieronymo, disquiritur. VII. Theophili synodicam epistolam et *Paschales* quatuor convertit Hieronymus. VIII. Quæritur utri prius Constantinopolim profecti sint Origenistæ, an Theophili legati. IX. Origenistas benigne excipiunt Joannes Chrysostomus et Eudoxia. X. Synodum in Cypro adversus Origenistas cogit Epiphanius. XI. Theophilenses legati et Origenistæ apud imperatorem mutuo se accusant. XII. Epiphanius Constantinopolim appellit, et Chrysostomum male habet. XIII. Altercatur cum Eudoxia, deinde Cyprum repetens fato concedit. XIV. Rei gestæ summa repetitur ex Polybio teste oculato. XV. Constantinopolim advenit Theophilus, et conciliabulum cogit ad Quercum. XVI. Accusatur Chrysostomus. XVII. Actorum pseudosynodi ad Quercum habitæ fides exploratur. XVIII. Crimine liberantur Nitrienses, et in gratiam cum Theophilo redeunt. XIX. Exauctoratur Chrysostomus, et in exsilio diem multo post obit. XX. In Chrysostomi defuncti nomen grassatur Theophilus, renitente Isidoro Pelusiota. XXI. Chrysostomum prosequitur laudibus Synesius, probris Hieronymus. XXII. Origenianos libros lectitat Theophilus. XXIII. Diem claudit: succedit Cyrillus, et avunculi inimicitias persequitur, sed ab Isidoro reprehensus factum mutat. Scribit adversus Origenem Hammon Adrianopolitanus. XXIV. Joannis Hierosolymitani, et Hieronymi obitus. Male audit Origenis doctrina in Oriente et Occidente. XXV. Suos tamen fautores habet Philastrium, Theodoretum, Socratem, Sozomenum, Sidonium, auctorem *Prædestinati*, et Eutychetem. 1149

SECTIO III. I. Rursus e Palæstinæ monasteriis Origenismus emergit. II. Origenistas apud Justinianum accusat Sabas. III. Origenismum passim spargunt Nonnus et Leontius. IV. Et aliquanto post Nonni discipuli Theodorus et Domitianus Origenismi causa crudelia multa perpetrant. V. Sarabaitæ unde dicti. VI. Origenistarum gesta imperatori renuntiaturus Gelasius lauræ præfectus, ab ejus aditu excluditur; huic in reditu defuncto succedit Georgius Origenista; Georgio Cassianus, Cassiano Conon, orthodoxus orthodoxo. Antiochena synodus. VII. Epistolam ad Menam adversus Origenem scribit Justinianus. VIII. Cujus epistolæ summa repræsentatur. IX. Theophanis somnium. Joannes Philoponus Origenizat. X. Trium capitulorum causa aliquanto post ventilari cœpta est. XI. Edictum adversus tria capitula promulgat imperator, unde schismata multa oriuntur. XII. Reflorescit Origenismus in Palæstina. Synodus quinta celebratur. XIII. Damnat tria capitula. Hinc magnis motibus Ecclesia conturbatur. XIV. Utrum in quinta synodo de Origene actum sit. XV. Quid in ea adversus Origenem constitutum sit, exponitur. XVI. Nova in Origenismum facta odii accessio. XVII. Quæ prodeuntibus subinde annis paulatim obsolevit. Infensos sibi tamen nonnullos identidem Origenes nactus est. XVIII. Græculos præcipue: a Latinis vero benignius exceptus est. XIX. Oraculum divinitus editum S. Mechtildi de salute Origenis. Guidonis et Platinæ de Origene judicium. Hujus causam tuentur Joannes Picus, et Joannes Nauclerus. Favet ipsi quoque Joannes Trittemius, sed citra errorum ipsius defensionem. XX. Primus Origenis Opera prelo committit Jacobus Merlinus, et pro eo Apologiam scribit; unde Massæi et Bedæ conviciis appetitur. XXI. Defendunt Origenem Erasmus, Ferrarius, Sixtus Senensis, Genebrardus et Halloxius: eumdem impugnant Baronius et Bellarminus, Lutherus, et Beza: incerta Sculteti ratio: æquiores in eum se gerunt Espencæus, Possevinus, Gretserus, et Binetus. 1160

LIBER TERTIUS, *continens Origenis scripta.*

LIBRI TERTII PARTITIO. 1183

CAPUT PRIMUM. — *Ubi disputatur in universum de Origenis scriptis.* I. Stylus Origenis redundans et incultus. II. Plus septem ei dictanti aderant notarii: totidem librarii et puellæ opera ejus nitidius exarabant. III. Quicunque supersunt Origenis libri, an vitiati et corrupti sint. IV. Sua quibusque Origenis operibus auctoritas, suus valor assignatur. V. De Origenianarum scriptionum numero disseritur. VI. Quibus Scripturæ editionibus uti solitus fuerit Origenes aperitur. 1183

CAP. II. — *De Origenis exegeticis et* ἑρμηνευτικοῖς.

CAPITIS SECUNDI PARTITIO. 1189

SECTIO PRIMA. — *Ubi varia Origenianorum* ἐξηγητικῶν *genera percensentur.* I. Scripturam sacram Ambrosii rogatu Origenes interpretatus est. Confutantur nonnulli, qui primum Scripturæ sacræ interpretem ipsum fuisse volunt. II. Dividuntur Origenis exegetica in scholia, homilias et tomos. III. De quibus sigillatim quæritur. IV. Quid sint σημειώσεις disputatur. V. ἑρμηνευτικὴ pars ἐξηγητικῶν. Epistolas inter syntagmata collocamus. VI. Origenes historicum, mysticum et moralem sensum perscrutari solet. VII. Cur minor in Novo quam in Veteri Testamento ab Ambrosio dictus sit, investigatur. 1189

SECTIO II. — *Ubi singula Origenis* ἐξηγητικά, *quorum ad nos pervenit notitia, enumerantur.* I. Enumerantur Origenis exegetica in Pentateuchum. II. In Josue, Judices, libros Regum, Paralipomenon, Esdræ et Job. III. In Psalterium. IV. In Proverbia, Ecclesiasten et Canticum. V. In majores prophetas quatuor. VI. In minores duodecim. VII. Item in Matthæum, Lucam, Joannem et Acta apostolorum. VIII. Epistolas Pauli, et Apocalypsim. 1196

SECTIO III. — *De Origenis exegeticis quæ supersunt, deque vetustis ipsorum interpretationibus.* I. De exegeticis in Genesim. II. Exodum. III. Leviticum. IV. Et Numeros. V. In Josue, Judices, Reges. VI. Psalmos et Proverbia. VII. Canticum canticorum. VIII. Isaiam. IX. Jeremiam. X. Ezechielem. XI. Et Oseam. XII. In Matthæum. XIII. Lucam. XIV. Joannem et Acta apostolorum. XV. Et in Epistolas ad Romanos, Colossenses, Titum et Hebræos. 1207

SECTIO IV. — *De Origenis Tetraplis, Hexaplis et Octaplis.* I. Proponitur Epiphanii sententia de Origenis Tetraplis, Hexaplis et Octaplis. II. Asseritur propositus duarum Hebraicarum columnarum in Hexaplis et Octaplis situs. III. Quæritur quare in Tetraplis, Hexaplis et Octaplis Theodotionem Symmachus præcesserit. IV. Investigatur mens Eusebii de Tetraplis, Hexaplis et Octaplis. V. Unum et idem opus fuerunt Hexapla et Octapla. VI. Ex superioribus recentiorum multorum errores arguuntur. VII. Editionem Interpretum Septuaginta, quæ in Hexaplis habebatur, asteriscis, obelis, lemniscis et hypolemniscis Origenes distinxit. Ei præterea quæ erat in Tetraplis scholia adjecit. VIII. Editionem τῶν O' Hexaplis intextam emendarunt Eusebius et Pamphilus, et primi seorsum vulgaverunt. Inde triplex illo tempore editio τῶν O', Origeniana, Eusebiana, et κοινή. IX. Eadem circiter tempestate κοινὴν resarcit Lucianus, resarcit et Hesychius. Hinc quintuplex τῶν O' editio. X. Suas quoque editiones asteriscis et obelis discriminarunt Lucianus, et Hesychius; ut et suam τῶν O' interpretationem Hieronymus. Inquinatæ sunt et vitiatæ hodiernæ omnes τῶν O' editiones. 1229

CAP. III. — *Origenis syntagmata.* 1251

CAPITIS TERTII PARTITIO.

SECTIO PRIMA. — *Singula Origenis syntagmata, quorum memoria superest, enumerantur.* I. Recensentur Origenis syntagmata ab Eusebio commemorata. II. Ex his aliqua expenduntur accuratius; ac primum libri De resurrectione. III. Στρωματεῖς. IV. De martyrio. V. Dialogi. VI. Epistolæ. VII. Interpretatio Hebraicorum nominum Novi Testamenti. VIII. Liber De oratione. IX. Disputationes adversus hæreticos, in iisque *Parvus Labyrinthus*. X. Quæritur quid sint Origenis Monobiblia, et quid ipsius pro se Apologia a Vincentio Bellovacensi commemorata. XI. *Philocaliam* quoque in Origenianorum operum censu ponimus. 1251

SECTIO II. — *De Origenis syntagmatis quæ supersunt, deque vetustis librorum* Περὶ ἀρχῶν *interpretationibus*. I. Agitur de libris *De resurrectione*. II. Περὶ ἀρχῶν, eorumque vetustis interpretationibus. III. Στρωματεῦσι. IV. *Protreptico ad martyrium*. V. *Libris contra Celsum*. VI. *Epistolis*. VII. *Libro De oratione*. VIII. Et *Philocalia*. 1256

CAP. IV. — *Quo ordine, quibus temporibus Origenis libri lucubrati sint exploratur*. I. Variis Origenis scriptionibus suus ordo, sua tempora ex Eusebio assignantur. II. Quo tempore Tetrapla, Hexapla et Octapla concinnaverit, investigatur. III. Notantur nonnulla circa ordinem ac tempus exegeticon, ac syntagmatum ipsius quorumdam. IV. Distinguuntur ejusdem homiliæ extemporales, et in otio elaboratæ. 1261

APPENDIX. *Libri Origeni falso vel dubitanter ascripti* I. Unde factum sit ut Origenis nomen pleraque sibi scriptiones falso asciverint, aperitur. II. De tribus libris in Job, deque vetusto ipsorum interprete. III. De posteriore in Job commentario. IV. De commentario in Marcum. V. Homiliis in diversos. VI. Homilia quæ in codice Vaticano inscribitur, Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος. VII. Scholiis in Orationem Dominicam, et Canticis B. Virginis, Zachariæ et Simeonis. VIII. De Lamento Origenis. IX. Dialogo *De orthodoxa fide*. X. Alio quodam vetusto dialogo. XI. Libellis *De hæresibus*. XII. *De singularitate clericorum*. XIII. *De astrolabio*, et de *Breviario*, et *sermone de Catechesi*. 1271

EXCERPTUM EX GEORGII BULLI PRESB. ANGLIC. DEFENSIONE FIDEI NICÆNÆ.

Origenis doctrinam de Filii Dei vera divinitate omnino catholicam et Nicænæ fidei plane consonam fuisse, præcipue ex indubitato ejus, et maxime incorrupto, atque ab ipso jam sene accuratiori diligentia elucubrato opere *contra Celsum* fuse et luculenter ostenditur. 1285

FINIS TOMI DECIMI SEPTIMI.

Ex typis MIGNE, au Petit-Montrouge.